TA’LIMDA YANGICHA YONDASHUV–

INNOVATSIYA SARI QO‘YILGAN QADAM

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

MATERIALLAR TO‘PLAMI

TA’LIMDA YANGICHA YONDASHUV – INNOVATSIYA SARI QO‘YILGAN QADAM

НОВЫЙ ПОДХОД В ОБРАЗОВАНИИ – ШАГ К ИННОВАЦИЯМ

NEW APPROACHES IN EDUCATION – A STEP TOWARDS INNOVATION

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami

Qo‘qon – 2024

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabridagi PF-5847- sonli “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g’risida”gi hamda 2023-yil 11-sentabridagi PF-158- sonli “O’zbekiston-2030” strategiyasi to’g’risidagi Farmonlarida belgilangan oliy ta’lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdek ustuvor vazifalarni amalga oshirishga hissa qo‘shish maqsadida Qo‘qon universiteti hamda Toshkent Xalqaro universiteti bilan hamkorlikda 2024-yil 11-oktabr kunlari **“Ta’limda yangicha yondashuv – innovatsiya sari qo‘yilgan qadam”** mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya o‘tkazildi va quyida ushbu konferensiyaning materiallar to‘plami e’lon qilinmoqda.

MAS’UL MUHARRIR
Zaxidov G‘ofurjon Erkinovich – iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

TAHRIRIYAT HAY’ATI
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich – iqtisodiyot fanlari doktori, akademik;
Qobilova Zeboxon Bakirovna – filologiya fanlari doktori, professor;
Maxmudov Nosir Maxmudovish – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;
Tuychiyev Galibjon Urmonjonovich – tibbiyot fanlari nomzodi dotsent;
Kambarov Jamoliddin Hikmatillayevich - iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;
Qo‘chqarova Feruza Maxammatqosimovna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, professor;
G‘aniyeva Muborak Adilovna – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;
Axmedov Botirjon Ravshanovich – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent;
Najmiddinov Muhammadjon G‘ayratjon o‘g‘li – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent;
Muxammedov Iqboljon Ilxam o‘g‘li– biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
Jalilov Marufjon Jumanazarovich – kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori, v.b. dotsent;
Kaxarov Shukrullo Sa'dullo o‘g‘li – texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori;

NASHRGA TAYYORLOVCHILAR
Umarov Tohirjon Mamurovich – Qo‘qon universiteti, Ilmiy tadqiqotlar departamenti mutaxassisi
Solidjonov Dilyorjon Zoirjon o‘g‘li – Qo‘qon universiteti, Ilmiy tadqiqotlar departamenti mutaxassisi

“Ta’limda yangicha yondashuv – innovatsiya sari qo‘yilgan qadam” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to’plami. Qo‘qon universiteti, 2024 yil 11 oktabr, - «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» 2024.

© Matn. Mualliflar, 2024.
© Qo‘qon universiteti, 2024.
© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», original maket, 2024.

ASSALOMU ALAYKUM, HURMATLI KONFERENSIYA ISHTIROKCHILARI, QADRLI MEHMONLAR!

Shiddat bilan o‘zgarayotgan zamonda jamiyat oldida turgan dolzarb masalalarni yechishda olimlarning ilg‘or fikr-qarashlari va g‘oyalari dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda yangi ijtimoiy talablar bilan a’nanaviy me’yorlarnning mos kelmasligi natijasida vujudga kelgan majmuali muommalarni yechishiga qaratilgan faoliyatga – innovatsoin faoliyatga katta ehtiyoj seziladi. Shuning uchun ham mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini mustahkamlashga, innovatsion iqtisodiyot taraqqiyotiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni aynan innovatsion g‘oyalar asosida boshlashimiz kerak. Innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyot yo‘liga o‘tishimiz bejiz emas. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi”, degan fikrlari bugun biz uchun dasturilamalga aylandi. Bu yo‘lda salmoqli yutuqlarga ham erishildi. Oliy ta’lim muassasalari respublikamiz innovatsion salohiyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish texnologiyalarini yoki strategiyalarni yaratish va joriy etishda yetakchilik qilishga intilmoqdalar. Ta’kidlash joizki, Yangi O‘zbekistonda bugungi kunda ta’lim tizimi muntazam va uzluksiz ravishda takomillashtirilib borilmoqda.

Ma’lumki, ming yillar davomida har qaysi jamiyatning madaniy darajasi va ma’naviy barkamolligi ayollarga bo‘lgan munosabat bilan belgilangan. Mamlakatimizning siyosiy hayotida, davlat va jamiyat boshqaruvida, iqtisodiyotimizning barcha tarmoqlarida, madaniyat, ilmu - fan, xalq ta’limi, sog‘liqni saqlash, sport kabi ijtimoiy sohalarda ayollarimizning o‘rni va roli ortib borayotganligi ayniqsa e’tiborlidir.

Buyuk ma’rifatparvar Abdulla Avloniy “Qizlar bilim olishga hammadan ko‘proq intilishi lozim. Zero, bu bilimlar bilan ular kelajak avlodni tarbiyalaydilar”, deb bejiz aytmagan. Uchinchi Renessansga erishish yo‘lida xotin-qizlarni yana-da bilimli, ma’rifatli qilish eng asosiy vazifalardan biridir. Keyingi paytda yurtimizda ilm-fan va ta’lim, xususan, oliy ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasida xotin-qizlar bu yo‘nalishda ham katta natijalarga erishmoqdalar. So‘nggi yetti yilda 5 ming 247 nafar ayollarimiz fan doktori (DSc) va o‘z sohalari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olgan. Birgina 2023-yilning o‘zida 147 nafar xotin-qiz fan doktori, 1 ming 238 nafari esa falsafa doktori ilmiy darajasiga erishgan. Hozirgi kunda ilm-fan sohasida jami 5 mingga yaqin olima ayollarimiz faoliyat ko‘rsatmoqda. Oliygohlarda esa 14 mingdan ziyod opa-singillarimiz pedagogika va ilmiy tadqiqot yo‘nalishida ish olib bormoqda. Ma’rifatli ayol jamiyatning taraqqiyot yo‘lini belgilab beradi. Ayolga tabiatan avlodlar zanjirini davom ettirish va millatning qadrini ko‘taradigan farzandlarni tarbiyalashdek ulug‘ vazifa yuklangan. Shu nuqtai nazardan bugun o‘tkazilayotgan **“Ta’limda yangicha yondashuv – innovatsiya sari qo‘yilgan qadam”** mavzusidagi ilmiy -amaliy konferensiyaning asosiy ishtirokchilari Respublikamiz oliy ta’lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan olimalarimiz ekanligi bizni quvontiradi. Konferensiyaning xotin-qizlarning dolzarb muammolarga oid ilmiy izlanishlari, amaliyotda erishilgan yutuqlari va belgilangan vazifalarni bajarish mexanizmlarini muhokama qilish maqsadida tashkil qilinganligi diqqatga sazovor.

Fursatdan foydalanib, konferensiya ishiga muvaffaqiyat tilayman! Jamiyat taraqqiyotiga o‘z hissasini qo‘shib kelayotgan siz aziz opa-singillarimizga esa mustahkam salomatlik, oilaviy baxt, kelgusi ish faoliyatingizda ulkan zafarlar yor bo‘lsin!

Qo‘qon universiteti direktori G‘. Zaxidov

I SHO‘BA

SHAXS, INSON VA JAMIYAT

OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA XOTIN-QIZLAR MASALALARI BO‘YICHA MASLAHAT KENGASHLARI FAOLIYATIDA XOTIN-QIZLARNING JAMIYATDAGI ROLINI OSHIRISH MASALALARI

Axunova Gulchexra Nazarovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori,
O‘zbekiston-AQSH do‘stlik jamiyati raisi,
O‘zbekiston xotin-qizlar “Olima” uyushmasi a’zosi

Annotatsiya: Mamlakatimizda ayollarga bo‘lgan munosabat, ajdodlarimizning ayollarni qadrlashga, ularga nisbatan hurmat va izzatda bo‘lishga da’vat etivchi fikrlari, muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev rahnamoligida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, salomatligini muhofaza qilish, intilish va tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ularga munosib mehnat va yashash sharoitlarini yaratilayotganligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ayol, ma`naviyat, gender tengligi, mehr, muruvvat, mehnatkashlik, islohotlar.

Har bir davrning o‘z taraqqiyot omili, ehtiyoji, talabi va hayotiy tamoyillari mavjud. Tabiiyki, ularni shakllantirish va rivojlantirish, ularga alohida ma’no-mazmun bag‘ishlash, bu davrda davlat, jamiyat hayoti, ijtimoiy-siyosiy institutlar faoliyatining aniq yo‘nalishlarini belgilab beruvchi o‘lkan tarixiy voqealar bo‘ladi.

Mamlakatimizda ayolga bo‘lgan munosabat o‘z tarixiy ildizlariga ega, ajdodlarimiz doimo ayollarni qadrlashga, ularga nisbatan hurmat va izzatda bo‘lishga da’vat etishgan. Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev rahnamoligida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, salomatligini muhofaza qilish, intilish va tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ularga munosib mehnat va yashash sharoitlarini yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-87-sonli [1] hamda 2023 yil 21 dekabrdagi ‘Oila va xotin-qizlar qo‘mitasining faoliyatini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-208-sonli [2] Farmonlarining qabul qilinganligi buning yorqin ifodasidir. Mazkur Farmonlar bilan xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy va sosial faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyat va imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so‘zsiz rioya qilinishini ta’minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlashga alohida e’tibor qaratildi. 2022-2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo‘yicha Milliy dastur ishlab chiqildi.

Xotin-qizlarga ta’lim olishlari uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, ularning ilmiy salohiyati va malakasini tizimli oshirib borishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida oliy ta’lim muassasalari, texnikum va kollejlarda, shu jumladan, sirtqi va kechki ta’lim shaklida o‘qiyotgan xotin-qizlarning ta’lim kontraktlarini to‘lash uchun 7 yil muddatga foizsiz ta’lim kreditlarini moliyalashtirish amalga oshirildi. Oliy ta’limda o‘qiyotgan talabalar sonida xotin-qizlar ulushi ko‘paydi. Qizlarga o‘qishga kirish uchun turli imtiyozlar berildi.

Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, respublikadagi jami OTMda tahsil olayotgan talabalar sonidan 1 mln 312 ming talabaning 650 ming nafari erkaklar, 662 ming nafari esa xotin-qizlardir. Magistraturada tahsil olayotgan 24 ming talabaning 60 foizini xotin-qizlar tashkil qiladi.

Xotin-qizlar uchun o‘qishga kirishdagi asosiy imkoniyatlardan biri – ehtiyojmand oilalardagi xotin-qizlarga ajratiluvchi umumiy kvotaning 4 foizi miqdoridagi (2 mingta o‘rin) grant hisoblanadi. Unga talabgorlar ham tavsiyanomani Oila va xotin-qizlar davlat qo‘mitasidan oladi.

Tavsiyanomani kam ta’minlangan, to‘liqsiz oilada tarbiyalanayotgan, nogironligi bo‘lgan ota-onaning farzandlari kabi bir qator toifalarga mansub xotin-qizlar olishi mumkin va ular alohida tanlov doirasida kirish imtihonlarida qatnashadi, eng yuqori ball olgan 2 ming xotin-qiz tavsiyanoma asosida grantga o‘qishga qabul qilinadi.

Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi tomonidan 5 yillik stajga ega, oliy ma’lumotli bo‘lmagan xotin-qizlarga tavsiyanomalar beriladi. Biroq tavsiyanomaning o‘zi o‘qishga kirishni kafolatlamaydi. Uni olgan xotin-qizlar ham hamma abituriyentlar kabi imtihon topshiradi, faqat ularning balli alohida kvota doirasida hisoblanadi. Eng yuqori ball to‘plagan 500 abituriyent esa talabalikka to‘lov-kontrakt asosida qabul qilinadi.

Mamlakatimizda faqat qizlar uchun quyidagi imtiyozlar berilgan:

Zulfiya mukofoti**:** umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining Zulfiya nomidagi davlat mukofoti sovrindori bo‘lgan o‘quvchilari OTMlar bakalavriatiga, bakalavriat talabalari bo‘lgan laureatlar esa magistraturaga tegishli yo‘nalish va ixtisoslik bo‘yicha sinovlarsiz qo‘shimcha davlat granti asosida qabul qilinadi.

"Hamshira" ko‘rik-tanlovi: bu tanlov g‘oliblari davlat komissiyasi qarori bilan tegishli OTMlar mos yo‘nalishiga tanlovdan tashqari kirish imtihonisiz qo‘shimcha grant asosida qabul qilinadi.

"To‘maris izdoshlari" jamoaviy guruhlari a’zolari uchun imtiyoz: ichki ishlar organlari xotin-qizlar masalalari bo‘yicha bo‘linmalari huzurida shakllantiriladigan bu bo‘limning a’zolari bir yil davomida o‘qish va ish jarayoniga salbiy ta’sir etmagan holda umumiy 360 soat vaqt mobaynida faoliyat olib boradi.

Ular Ichki ishlar vazirligi Jamoat xavfsizligi departamenti boshlig‘ining tavsiyanomasiga asosan huquq-tartibot organlarining oliy ta’lim muassasalariga saralashning barcha bosqichlaridan muvaffaqiyatli o‘tganidan so‘ng yakka tartibdagi suhbatsiz (test sinovlarisiz) kvota asosida o‘qishga kirishi mumkin.

Magistratura bosqichiga kirgan barcha xotin-qizlarning to‘lov-kontrakt puli davlat tomonidan qoplab beriladi. Buning uchun ular belgilangan sanadan kechiktirmay rektor nomiga ariza yozishlarining o‘zi yetarli.

Shu o‘quv yilidan boshlab kollej va texnikumlarda qurilish, transport, kommunal, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish sohalaridagi kasb (mutaxassislik)lar bo‘yicha o‘qishga kiradigan xotin-qizlar to‘liq grant asosida qabul qilinadigan bo‘ldi.

Prezidentlik saylovlaridan oldin Shavkat Mirziyoyev xotin-qizlar ta’limi uchun yangi soliq imtiyozi joriy etilishini ma’lum qilgandi. Unga ko‘ra, oliygohda o‘qiyotgan xotin-qizlar uchun, kim to‘lashidan qat’i nazar, kontrakt to‘lovi daromad solig‘idan ozod qilinadi.

Ta’limda imtiyozlar bo‘lishiga qaramay mehnat bozorida erkaklar va ayol xodimlarning topayotgan daromadlarida farq kattaligicha saqlanib qolmoqda.

Global miqyosida ayollarning maoshi erkaklar ish haqining o‘rtacha 80 foizini tashkil qiladi. O‘zbekistonda esa bu farq yanada katta: ayollar erkaklar ish haqining 61 foizi miqdorida maosh oladi. O‘zbekistonda ish bilan band bo‘lgan ayollar va erkaklar o‘rtacha ish haqidagi gender tafovutini bartaraf etish 700 mingdan ortiq odamni qashshoqlikdan chiqarishga yordam beradi.

Ushbu Farmonlarning qabul qilishdan asosiy maqsad xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta’minlashni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqib, ularning oila va jamiyatdagi o‘rni va mavqeini mustahkamlash, salohiyatini to‘la namoyon etishi, oilalardagi ijtimoiy-ma’naviy muhitni yanada sog‘lomlashtirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston ayollari davlat va jamiyat hayotida faol ishtirok etmoqda, ularning oiladagi mavqei mustahkamlanmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy yo‘naltirilgan siyosat xotin-qizlarimizga chinakam baxtli yashashi uchun, ularning huquq hamda erkinliklarni ta’minlash, intellektual va ma’naviy yuksalishi, kasbiy hamda oilaviy majburiyatlarni hamohang tarzda bajarishi uchun zarur imkoniyatlar yaratilyapti.

Mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, ularning jamiyatdagi rolini yanada oshirish, ehtiyojmand xotin-qizlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, gender tenglikni ta’minlash borasida qator islohotlar amalga oshirib kelinmoqda.

Oliy ta`lim muassalarida Xotin-qizlar bo‘yicha maslahat Kengashi O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining “Xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahat Kengashlari faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risidagi”gi 2023 yil 17 iyuldagi 311-sonli buyrug‘ida tasdiqlangan “Nizomi”, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlari, Vazirlar Mahkamasi, O‘zbekiston Respublikasi kambag‘alchilikni qisqartirish va bandlik vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi xotin-qizlar qo‘mitasi, “Oila va Gender” ilmiy tadqiqot instituti, Respublika ”Oqila ayollar” harakati, tegishli vazirliklarning buyruq va qarorlari, yuqori tashkilotlar tomonidan chiqarilgan normativ hujjatlar bilan ish olib bormoqda va amalga oshirilgan ishlar muntazam ravishda yig‘ilishlarda ko‘rib chiqib kelinmoqda.

«O‘zbekiston – 2030» strategiyasida [3] xam xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy faolligini oshirish va gender tenglikni ta’minlashni amalga oshirish va uning maqsadli ko‘rsatkichlariga erishish Xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahat Kengashlarining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Gender tenglikni ta’minlash siyosatini davom ettirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish orqali boshqaruv lavozimlaridagi xotin-qizlar ulushini 30 foizga oshirish, jamiyatda xotin-qizlarga tazyiq va zo‘ravonlikka nisbatan murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, «Ayollar daftari» bilan manzilli ishlashning shaffof mexanizmini yaratish, mazkur ishlar bo‘yicha jamoatchilik nazoratini o‘rnatish xotin-qizlar o‘rtasidagi muammolarni hal qilishda amaliy yordam beradi.

Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining “Xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahat Kengashlari faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risidagi”gi 2023 yil 17 iyuldagi 311-sonli buyrug‘ida bevosita xotin-qizlar maslahat

kengashining aniq maqsadi, vazifalari va funksiyalari aniq ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib, uning eng asosiy funksiyalaridan biri sifatida “Xotin-qizlarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash, yordamga muhtoj va og‘ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan va nogironligi bor xotin-qizlarning va ayollarning manzilli ro‘yxatlarini tuzish, ularga ijtimoiy-huquqiy, psixologik va moddiy yordam ko‘rsatish, reabilitatsiya vositalari bilan ta’minlash ishlariga ko‘maklashish masalalari kiritilgan. “Ta’lim tizimida ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlarni qo‘llab quvvatlash” loyihasi doirasida ro‘yxat shakllantirilishi lozim.

Kengash doirasida quyidagi vazifalarni amalga oshirish va chora tadbirlar rejasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- Xotin-qizlarning mehnat jamoalarida, davlat va jamoat boshqaruvi sohasidagi rolini kuchaytirish, ulami ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash borasidagi maqsadli ishlarni tashkil etishga ko‘maklashish va ularning fikrlarini tizimli monitoring qilish, turli ijtimoiy so‘rovnomalar o‘tkazish;
- xotin-qizlarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash, yordamga muhtoj va og‘ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarning, shu jumladan, nogironligi bo‘lgan ayollarning manzilli ro‘yxatlarini tuzish, ularga ijtimoiy-huquqiy, psixologik va moddiy yordam ko‘rsatish, reabilitatsiya vositalari bilan ta’minlash ishlariga ko‘maklashish va seminar-treninglar tashkil etish;
- xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlari ijrosini monitoring qilish, zo‘ravonlikdan jabrlanganlarni aniqlash, ulami reabilitatsiya qilish, huquqlarini himoya qilish bo‘yicha ishlab chiqish, ularga amaliy yordam berish;
- xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish sohasida hududiy dasturlami ishlab chiqish hamda amalga oshirishda ishtirok etish;
- talaba-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash, yosh oilalarni ijtimoiy faollikka yo‘naltirish, ular o‘rtasida ijtimoiy foydali mehnat turi bilan shug‘ullanadigan, ibrat namunasiga ega bo‘lgan xotin-qizlarning hayot faoliyatlari va turmush tarzlarini keng targ‘ib qilish;
- xotin-qizlar o‘rtasida turli ko‘rik-tanlovlar va sport musobaqalarini o‘tkazish, Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti va “Mo‘tabar ayol” ko‘krak nishoni bilan taqdirlash uchun nomzodlarni tanlashda qonuniylik, ijtimoiy adolat, shaffoflik tamoyillariga rioya etilishi ustidan ta’sirchan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish.

Ta’lim muassasalaridagi iqtidorli qizlarni ijodiy salohiyatini qo‘llab-quvvatlash hamda rivojlantirish, ular tomonidan yaratilgan intellektual loyihalarni targ‘ib etish ishlariga ko‘maklashish, o‘quvchilarni bilim olishga, kitob mutolaa qilishga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish, muomala va nutq madaniyatini shakllantirish, shuningdek, ta’lim muassasalaridagi davomat bo‘yicha yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etilishida – Tengdosh tengdoshga o‘rnak shiori ostida namunali o‘quvchilar faoliyatini targ‘ib qilish yosh qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, shuni ta`kidlaymizki, Oliy ta`lim muassasalarida xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahat kengashlari faoliyatini takomillashtirish maqsadida turli seminar-treninglar o‘tkazish xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirishga, tizimdagi muammolarni o‘rganib, uni xal qilishga amaliy yordam beradi:

№	Mavzular
1	Oliy ta`lim muassasalarida xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahat kengashlari faoliyatini tashkil etish va uni samaradorligini oshirish masalalari
2	Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash hamda oila institutini mustahkamlashga doir islohotlar
3	Xotin-qizlarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash mexanizmlari yordamga muhtoj va og‘ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlar bilan ishlash masalalari
4	Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlanuvchi xotin-qizlarni jamiyatda himoya qilish masalalari va bu borada qonunchilik hujjatlari
5	Talaba-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash, yosh oilalarni ijtimoiy faollikka yo‘naltirish, ular o‘rtasida ijtimoiy foydali mehnat turi bilan shug‘ullanadigan, ibrat namunasiga ega bo‘lgan xotin-qizlarning hayot faoliyati va turmush tarzlarini keng targ‘ib qilish
6	Xotin-qizlar bilan ishlashda vujudga kelgan muammolar va psixologik yondashuvlar
7	Oliy ta`lim muassasalarida xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahat kengashi a`zolarining muomila va xulq-atvor madaniyati
8	Talaba-qizlarni ish bilan ta`minlash va tadbirkorlikka yo`naltirish masalalari

Foydalanilgan internet resurslari

1. https://lex.uz/docs/-5899498
2. https://lex.uz/docs/-6704824
3. https://lex.uz/docs/6600413#-6605160

ЎРТА ОСИЁ МУТАФФАКИРЛАРИ АСАРЛАРИДА БАҒРИКЕНГЛИК ҒОЯСИНИНГ ТАЛҚИН ҚИЛИНИШИ МАСАЛАСИГА ДОИР

Раҳбархон Ҳамидовна Муртазаева
Ўзбекистон Миллий университети, Тарих факультети Ўзбекистоннинг энг янги тарихи кафедраси профессори, тарих фанлари доктори
Ўзбекистон хотин-қизлар “Olima” уюшмаси раиси

Шарқ мамлакатлари.... Шарқ фалсафаси... Жаҳон цивилизациясининг бугунги тараққиётига тамал тошини қўйган Буюк Шарқ юзлаб, минглаб даҳоларни етиштиргани ҳеч кимга сир эмас. Ўрта асрлар Ўрта Осиёда яшаб, ижод этган аждодларимизнинг бой илмий мероси маълумки, асрлар оша бутун инсоният учун зиё чашмаси бўлиб хизмат қилган ва қилмоқда.

Бағрикенгликнинг тарихий илдизлари шуни кўрсатадики, Шарқ халқларига хос бағрикенглик анъаналари қадимги даврлардан бошлаб ҳозирги кунга қадар давом этмоқда. Ўрта асрларда яшаган аллома Абу Наср Форобий ўзининг “Фозил одамлар шаҳри” асарида шундай ёзади: “Инсонлари ҳақиқий саодатга эришиш йўлида бир-бирига ёрдам бериш учун бирлашган шаҳар фозил шаҳардир, ва саодатга эришиш максадида бир-бирига ёрдам берувчи инсонлар жамоаси, фозил жамоадир. Барча шаҳарлари саодатли бўлиш йўлида бир биридан ёрдамини аямагувчи халқ, миллат фозил халқ фазилатли миллатдир”.[1, Б.12]

Ўзбек халқининг бағрикенглиги ва саҳоватпешалиги, мехмондўстлиги ва меҳр-мурувватлиги унинг азалий фазилатларидан ҳисобланиб, асрлар давомида шаклланиб ва ривожланиб келган. Бундай фазилатлар халқимизнинг тарихни энг кийин синовларидан ҳам матонат билан ўтишда муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Халқимиздаги бағрикенглик фазилатларининг тарихий асосларини тадқиқ этишдан олдин “бағрикенглик” жумласининг луғавий маъносига эътибор берадиган бўлсак, бу сўз тарихий фалсафий, сиёсий, маданий этник ва психологик маъноларни беради. Аксарият ҳолларда фанда “бағрикенглик” жумласи “толерантлик” сўзининг синоними сифатида ишлатилади ҳамда турли тилларда ўзаги сақланган ҳолда турлича талқин этилади.

Толерантлик дунёнинг турли халқлари ва элатлари, ижтимоий гуруҳлари ўртасидаги ўзаро муносабат, бир-бирини тушуниш ва англаш, бир- бирини ижтимоий-иқтисодий, моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш ҳамда бошқа миллий маданий ёки ижтимоий ҳолатдаги гуруҳлар билан ўзаро ҳаракатини англатади. Шунингдек, бағрикенглик кўп қиррали ва кенг қамровли тушунча бўлиб, кишиларнинг бир-бирига ҳурмат-иззати ва эътиборида, меҳр-шафқати ва диёнатида, бир-бирларига ўзаро кўмаклашувида, яқинлар ҳамда қўшнилар қайғусига ҳамдард бўлиши ва инсонпарварликда ҳам ўз аксини топади.

Марказий Осиё тарихида сиёсий ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган буюк арбоблар кўп бўлган.

Шарқ мутафаккирлари яратган бой маънавий мерос барча даврлар учун муҳим манба бўлиб ҳисобланади. Бу мерос аждодларимизнинг қатъиятлик қудратли асосга эгалигини кўрсатиш билан биргаликда, авлодлар учун ўрнак манбаи ва таянч вазифасини ўтайди.

Халқимизнинг этник, маданий ва диний сабр-бардоши маънавий уйғонишнинг яна бир битмас-туганмас манбаидир. Минг йиллар мобайнида Марказий Осиё хилма-хил динлар, маданиятлар ва турмуш тарзлари туташган ва тинч-тотув яшаган марказ бўлиб келди. Этник сабр-тоқат, бағрикенглик ҳаёт бўронларидан омон қолиш ва ривожланиши учун зарур табиий меъёрларга айланди. Ҳатто бу ҳудудларни босиб олганлар ҳам Марказий Осиё халқларининг маданияти олдида бош эгибгина қолмай унинг энг қимматбаҳо анъаналарини шу ҳудудда мавжуд бўлган давлатчилик анъаналарни авайлаб қабул қилганлар.[2, Б.528] Шарқ мутафаккирларининг асарларида бағрикенгликка тегишли тарихий тажрибаларда сайқалланган ижод намуналарини келтиришимиз мумкин.

Бу мутафаккирлар инсонни улуғлашни унинг маънавий эркинлиги ҳақидаги масалани адолатли, эркин, бахт-саодатга етиштирувчи шароит яратиш тўғрисидаги фикр даражасига кўтара олдилар.

Шарқ мутафаккирларидан Ал-Форобий ижодига тўхталар эканмиз, бағрикенглик ғоялари унда юксак роль ўйнаганлигини яққол кўришимиз мумкин. Унинг “Бахт-саодатга эрушув йўллари ҳақида рисола” (“Рисола фи-т тарбиҳ ала асбоб ас-саодат”), “Шаҳарни бошқариш” (“Ас сиёсат ан- мадания”), “Уруш ва тинч турмуш ҳақида китоб” (китоб фи маойиш ва -л хуруб"), “Фазилатли ҳулқлар” (“Ас-сийрат ал-фазила”), “Фозил шаҳар одамлари қарашлари” [3, Б.42] сингари асарлари ўзининг бой инсонпарварлик ва бағрикенглик тамойиллари сингдирилганлиги билан муҳим аҳамиятга эгадир. Форобийнинг бой илмий мероси шуниси билан характерлики, унда барча даврларда барча жамиятлар интиладиган идеал сифатларга: фозиллар жамияти, фозиллар шаҳри ҳамда фозил инсон тушунчаси, унинг ўзига хос хусусиятларига муҳим аҳамият қаратади. Шу билан биргаликда Форобий идеалликка эришиш йўлларини ёки бўлмасам, назариясини ишлаб чиққан. Идеаллик ҳақида гап борар экан, бағрикенглик унинг ўзагини ташкил этганлигини таъкидлаб, қуйидаги мисоллар орқали келтириб ўтишимиз мумкин:

“Одамларга нисбатан уларни бирлаштирувчи асос инсонийликдир, шунинг учун ҳам, одамлар инсоният туркумига кирганликлари туфайли ўзаро тинчликда яшамоқлари лозим.

Ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж сезилади....

Шу сабабли мисол учун зарур бўлган, кишиларни бир-бирларига етказиб берувчи ва ўзаро ёрдамлашувчи кўп кишиларнинг бирлашуви орқалигина одам ўз табиати бўйича

интилган етукликка эришуви мумкин. Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради”. [4, Б.23]

Ўрта Осиё мутафаккирларидан Абу Райҳон Беруний ижодида ҳам бағрикенгликка муҳим аҳамият қаратилиб, унинг бой илмий меросига сингдирилган.

Абу Райҳон Беруний илм фаннинг деярли барча соҳалари, шу жумладан, тарих илми билан ҳам махсус шуғулланиб, жуда бой мерос қолдирган. Унинг илм-фан, маданият, дин, фалсафа, табий фанлар, риёзиёт, илми ҳайъат, илми нужум, геодезия, хариташунослик, тиббиёт, доришунослик, маъданшунослик ва бошқа соҳаларда қолдирган илмий ва тарихий асарлари олим яшаган X-XI асрларда ҳам, кейинги даврларда ҳам Ўрта ва Яқин Шарқда, айниқса, Э.Захау тадқиқотларидан сўнг Ғарб илм-фани, тарих фани ривожига беҳад салмоқли ва самарали таъсир кўрсатди. Берунийнинг “Ҳиндистон” асарининг илмий ва манбавий аҳамияти хусусида машҳур рус шарқшуноси барон В.Е.Розень “Бу Ҳиндистоншуносликда шундай бир улуғвор ҳайкалки, у ўз сирасига кўра якка-ю ягона ва унга тенг келиши мумкин бўлган бошқа асарни Ғарб ва Шарқнинг бутун кадимги ва ўрта аср илмий адабиётларида ҳам учратиш мумкин эмас”, деб ёзган эди. [5. Б.147]

Академик И.Ю. Крачковский иборaси билан айтганда, “У қизиққан соҳаларни санаб чиқишдан кўра, қизиқмаган соҳаларни санаш осонроқдир”. [6. Б.247]. Унинг ҳаёти, ижод ва илмий-тарихий мероси билан дунёнинг машҳур шарқшунослари, арабшунослари, исломшунослари ва фан тарихчилари Катермейр, Ж.Сартон, А.Стейн, Карра де Во, Р.Райт, Ф.Кренков, Э.Видеман, А.З.В. Тугон, М.Мейрхоф, И.Крачковский, А.Беленецкий, А.Расулев, С.Мирзаев, У.Каримов, П.Г.Булгаков ва бошқа кўплаб хассос олимлар шуғулланганлар ва тадқиқот олиб борганлар. Америкалик фан тарихчиси Ж.Сартон ўзининг “Фан тарихига кириш” номли асарида XI асрнинг биринчи ярмини жаҳон фани тарихида “Беруний асри”, деб атаган. [7, Б.707]

Умуман, Берунийнинг тарихий илмий мероси хақида Ўзбекистонда хилма-хил илмий-тадқиқот, оммабоб адабиётлар яратилган. [8, Б.106]

Ўзбекистонда дунёда биринчи маротаба олимнинг “Танланган асарлари” 8 жилдлиги ўзбек ва рус тилларига тўла таржима қилиниб нашр этилди. Айниқса, 1973 йилда ўтказилган Беруний таваллудининг 1000 йиллиги тантаналари жаҳон илм-фани, маданияти ва тарихий тараққиётининг буюк даҳоси, бой маънавий ва тарихий сиймосини ўрганиш, кенг омма орасида тарғиб этишда фавқулодда аҳамиятга эга бўлди. [9, Б.136]

Берунийнинг тарих илмига оид илмий мероси билан шуғулланган олим-мутахассисларнинг натижаларига кўра, масалан, “Қадимги халқлардан қолган

ёдгорликлар”*, “Ҳиндистон”* ва бошқа салмоқли асарлар билан бирга олим кичик кичик оммабоп ёки бадиий шаклда ёзилган бой тарихий мерос ҳам қолдирган.

Беруний илмий мероси инсонпарварлик ва бағрикенглик тамойиллари билан жилоланган. Шулар сирасида “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” ва “Ҳиндистон” асарлари аҳамиятлидир.

Беруний Ҳиндистон асарида айни пайтда аниқ фанларнинг мутахассиси сифатида ҳам энг кўп диққат қилган йўналиш қадимги эралар, тарихий тақвимларнинг тузилиши, ишлаш тартиби ва уларнинг ўзига хосликларидан иборат.[10, Б.17]

Мутафаккир Беруний ҳинд илмий диний мазҳабий эътиқодлари, урф- одатлари, фалсафий қарашларини теран текширди ва бой маълумотлар тўплади, уларни қадимги Юнон фалсафаси, диний эътиқодлари билан қиёслаганда, ўта муҳим ҳулосаларга кела олди. [10, Б.19]

Бу асарда ҳам Беруний ўзининг қатъий қоидаларига амал қилиб, барча ҳалқларга тенг, оқилона, инсоний сабр-тоқат, ҳамда толерантлик намоён қилди. [11, Б.154, 167.]

Замонавий вазиятни баҳолаб, ҳамда экстремизм ва терроризмга қарши курашдаги энг муҳим вазифаларни белгилаган ҳолда, уларга қарши курашда турли-туман манбалардан фойдаланиш лозим. Ўрта Осиё, жумладан Ўзбекистон заминида яратилган маърифатпарварлик потенциалининг ижтимоий-фалсафий қарашларни юзага чиқариш, оммалаштириш лозим. Бунда зиёлилар ижодининг йирик бағрикенглик намуналари аҳамиятлидир Улар Шарқ ва Ғарб муаллифларининг меросини қайси тилдан бўлишидан қатъий назар, қайси ирқ ва динга эътиқод қилишига қарамасдан ўқиб ўрганганлар. Бу Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Хоразмий ва бошқа кўплаб бошқа ўтмишдаги олим ва мутафаккирларнинг ижодида ёрқин намоён бўлади.

Кўпгина йирик ватандошларимизнинг фалсафий-тарихий ижодида диний ва замонавий бағрикенглик анъанавий узвий боғланганлиги муҳим аҳамият касб этади. Динлараро муносабатларга тегишли бўлган Абу Наср Форобийнинг фалсафий қарашлари,

* Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар ёки асл номи “Ал-осор ул боқия мин қурун ул-холия”. Гарчи бу асарни кўпгина олимлар, айниқса Абдулҳай Носиров 1000 йиллар атрофида Жўржонда Беруний 27 ёшида ёзган деб таъкидласа-да, олимнинг ўзи томонидан тузилган Фехрестда тамомланмай қолган ва окка кўчирилмаган асарлар қаторида санаб ўтганлиги бошқа талқинга ўрин қолдирмайди. Қолаверса, Беруний мазкур тугалланмаган асарлар сарлафҳасида, “умримнинг охирги вақтларида ёза бошлаб ҳанузгача тамом бўлмаган ва оққа кўчирилмаган китобларим” деб аниқлик киритган. Демак, бу китоб, ҳатто Махмуд Ғазнавий ҳукмронлиги даврида ҳам эмас, балки Масъуд даврида, эҳтимолки, унинг ўғли Мавдуд даврларида ёзилган бўлиши эҳтимолга жуда яқин. Қўлёзма матнининг бизгача ўнлаб қўлёзма нусхалари ва 1878, 1923 йилларда Лейпцигда Э.Захау нашр қилдирган арабча нашри, 1897 йил Лондонда нашр этилган инглизча таржимаси эълон қилинди. Кейинчалик бу машҳур асарга қизиқиш мислсиз бўлганлиги учун ўнлаб бошқа мамлакатларда турли тилларга таржима қилинди ва қилинмоқда. Китобнинг Петербургдаги арабча нусхаси ва Тошкентдаги форсча таржимаси асосида М.Салае рус тилига таржима қилди ва 1957 йилда нашр эттирди. А. Расулов томонидан амалга оширилган ўзбекча таржимаси, 1968 йили Тошкентда нашр этилди. “Ал-Осор ул-Боқия” асарининг тарихий мавзулари, маълумотлари, уларнинг муфассал тадқиқи, тавсифи ва баҳосини Ғарб ва Шарқнинг забардаст олимлари муносиб баҳо берганлар.

* Таҳқиқ-молил Ҳинд мин мақулат мақбулат фил-ақл-ав марзулани, Хиндларнинг ақлга сиғадиган ва сиғмайдиган таълимотларини аниқлаш китоби қисқача “Ҳиндистон”. Бу китобнинг ҳажми Берунийнинг Ўзи ёзишига кўра 700 варақ бўлган. Бу китоб қўлёзмасининг номи А.Носировнинг ёзишича турли шаклларда юритилиб келинган. Масалан, “Тарих ул-Ҳинд”, “Аҳвол ул-Ҳинд” ёки “Ажойиб ул-Ҳинд”. Ушбу китоб олимнинг таъкидлашича, 1017-1030 йиллар орасида ёзилди. Э.Захаунинг аниқлашича эса, асар 1030 йил 30 апрелдан 30 сентябргача бўлган беш ой мобайнида ёзиб тугатилган. Қўлёзма нусхаси Истанбулдаги Купруду кутубхонасида 1001- инвентар рақами билан сақланади. Асарнинг Ҳиндистон тарихи, элшунослиги, илмий, адабий, диний, фалсафий, ахлоқий, бидъатли мазҳаблар таълимотларига оид бебаҳо ва нодир маълумотлари бутун инсониятни мудом қизиқтириб келаётганлиги учун жуда кўплаб тилларга ўгирилган ва турли мамлакатларда ҳозирда ҳам нашр қилиш давом этмоқда. Асарнинг русча, ўзбекча тўлиқ ва энг мукаммал нашрлари Тошкентда 1963-1965 йилларда амалга оширилган.

Абу Райҳон Берунийнинг фикрлари, Имом ал Бухорий ва Хаким ат-Термизийнинг ҳадиси шарифлари ҳамда бошқа кўпгина мутафаккирларнинг асосий ғоясини бағрикенглик ташкил қилувчи асарлари мисол бўлади.

Масалан, олимларнинг таъкидлашича, Абу Наср Форобий, “улуғ хоразмлик” Абу Райхон Берунийларнинг тарихий-фалсафий фикрларининг толерантлик характери аввалambор турли хил фалсафий, диний ва ирқий табақаларга мансуб бўлган кенг кўламдаги халқларга тушунарли бўлганлигида намоён бўлади. Агар Форобийнинг илмий меросида қадимги Грециялик мутафаккирларидан Платон, Аристотел, Гален, Зенон, Александр Афродизийский ва бошқаларнинг фалсафий ва табиий, илмий қарашлари битилган трактатлари кенг кўрсатилган бўлса, Берунийнинг илмий фаолиятида эса ундан ташқари, Ҳиндистон, Эрон, Марказий Осиё ҳамда Араб дунёси давлатлари ва бошқа халқларнинг фалсафий ютуқларини ўрганиш муаммолари кўтарилган.

Бу буюк олимларнинг тарихий фалсафий фикрларининг толерантлик ҳолати диний, сиёсий, ирқий ва маъмурий чегараларга қаралмаган холдаги кенгликда, балким ўзларининг ва бошқа халқларининг фалсафа тарихига оид саволлар устида ишлаган муаммоларига онгли равишда методологик нуктаи назардан қарашларда кўринади. Форобийнинг фалсафий оқим ва маълумотларида берилган ҳар хил мамлакатларнинг тарихий фалсафий жараёнларини қандайдир мафкуравий ёки маънавий диний доирага олмасдан кўриб чиқади. У объектив фалсафий билимларга эришиш имкониятлари кафолатини нуқтаи назарларини, қараш ва ёндошишларнинг турли- туманлиги ва хилма хиллигида кўради. Бу эса унинг фалсафани эволюцион кўринишида баён қилганлигида намоён бўлади.

У “Фалсафани ўрганишга, олдинга суришга нима зарур” деган ишида “Бу илм айтишларича, Ироқда яшаган халдейларга, кейин у мисрликларга, сўнгра грекларга, улардан сурияликларга, сўнгра эса арабларга ўтган” деб ёзади.

Бағрикенг бўлмасликнинг хавфлилиги тўғрисида кейинчалик Беруний ўзининг “Геодезия” деган китобида шундай деган: “Кимда ким ақл бовар қилмайдиган даражада фанатизмга (жонкуярликка) берилган бўлса, у ҳамманинг ишончини йўқотади ва қарғишига қолади, унинг номи “син” ҳарфи билан тугайди”. Ушбу ҳолатда Беруний грецияликларнинг номини назарда тутади. Буюк олим фандаги бундай чидаб бўлмайдиган ёндашишларни, бу жиҳатдан фалсафадагиларни қоралайди ва қаттиқ танқид қилади.

Юқорида айтилганлардан “фанатиклар туфайли, уларга ҳамфикр бўлмаганларни таъқиб қилишларга қарши Форобийнинг довюраклиги, ботирлиги керак бўлган” деган фикрини тушуниб олса бўлади. Форобий “Бахтга етишиш (ёки эришиш)” асарида фалсафанинг баъзи бир жабҳаларини назарда тутган ҳолда шундай дейди: “Фалсафа бизга греклар: Платон ва Аристотелдан шундай сифатда келган”. Характерли томони шундаки, Форобий у ёки бу мутафаккирнинг фалсафий қарашларини қандайдир диний қамровда тан олиш масаласини қўймайди, балки кейинчалик ўзи эътиқод қилган ва вояга етган динга тўғри қараш ва ишонтириш зарурлиги, бунда олийжаноблик ҳаракатларини амалга ошириш тарафида туриш кераклигини таъкидлайди.

Бошқа бир халқларнинг, бошқа эътиқод вакилларининг фалсафий илм натижалари объектив ва шу билан бир вақтда бағрикенглик қарашлари тамойили Беруний изланишларида ўша даврда мавжуд бўлган шарқ олимлари ичида биринчи бўлиб ҳинд фалсафасига изоҳлар ёзганини кўрсатади. У ўзининг раҳбарлиги остида амалга оширилган тарихий фалсафий тадқиқотларининг методологик принциплари тўғрисида тўғридан-тўғри гапириб, айнан мана шу унинг ижодиётининг муҳим асосини ташкил этарди. Беруний диний сабабларга кўра ҳинд фалсафасини ўрганишда унинг издошларига нисбатан асоссиз айблар ишлатмаганини таъкидлайди: “Зеро ҳиндлар эътиқоди шундайки, бу уларнинг ўзларигагина яхшироқ кўринади ва тушунилади”. Айниқса, бу уларни “Дин бу фақатгина уларнинг эътиқоди, фан эса фақатгина уларда мавжуд бўлганларидир” деб уларни айблаганда ёрқин намоён бўлади.

Бошқа халқлар ва давлатларга нисбатан, масалан, Хоразмда Араблар истилоси, Махмуд Ғазнавийни Ҳиндистонга ҳарбий юришлари пайтида юзага келган тоқатсизлик ва зулмнинг кучайишини олишни қаттиқ қоралайди. Унинг фикрига кўра бундай сиёсатнинг энг мудҳиш натижалардан бири, бу илм-маърифатга, шу жумладан, фалсафий илмларга келтирадиган катта зарардир. [12, Б.148.] Беруний ирқий камситишга асосланган ҳар қандай зулмни қоралаган ҳолда, барча инсонларнинг шаклланиш ўзаги битта асосга таянишини таъкидлаб, турли халқлар, ижтимоий гуруҳлар, ва муайян инсонлар ўртасидаги тинч-тотув муносабатни амалга оширилишига ҳалақит берувчи миллий ва диний чегараланишларга қарши чиқади.

У “замин бу уларни ери, одамлар бу фақат уларни халқини вакили, шохлар фақат уларнинг ҳукмдорлари, дин фақат уларнинг эътиқоди, илм бу фақат улар эга бўлганлари” сингари ақидага амал қилувчиларни танқид остига олди.

Ўзининг изланишлари натижасида буюк мутафаккир шундай хулосага келдики, инсонлар қандай эътиқодга амал қилишларидан қатъий назар, уларнинг барчаси худо олдида тенгдирлар. Мана шулардан келиб чиқиб, у инсоннинг вазифасини, унинг жамиятдаги функциясини кўриб чиқади.

Жамият инсонларнинг биргаликдаги фаолиятнинг заруриятидан пайдо бўлганлигидан келиб чикиб, Беруний, инсон ҳар доим бошқа инсонларнинг манфаатини ўйлаш кераклигини таъкидлайди. Бунда “муайян мажбуриятларнинг бажариб борилиши дунёда унинг бутун фаолияти давомида инсон мавжудлигини таъминловчи тамойилдир”.

Беруний ҳалқлар ўртасидаги тенглик ва дўстлик посбони эди. У урушлар пайтида фан ва маданиятнинг йўқ қилинишини қаттиқ қоралаган. У ўзининг “Ҳиндистон” номли асарида жонкуярлик билан “ўзаро низолар ва жанжаллар (барча) халқларни бир-биридан узоқлаштиради” деб таъкидлайди. Бунинг асосий сабабларидан бири сифатида Беруний халқларнинг бир-бирлари тўғрисида етарлича ҳабардор бўлмаганликларида деб билади. Унинг Ҳиндистондаги йирик фаолияти ҳинд халқи ва уларнинг илмий вакиллари ўртасида мустаҳкам алоқани ўрнатиш мақсадида олиб борилган.

Шундай қилиб, Беруний қарашларида гуманизм, жамиятда содир бўлаётган жараёнларга рационалистик ёндашув, жамият ва одам ҳаётидаги маънавий факторларнинг роли катталигини тан олиш акс эттирилган. Беруний ўрта асрлар Ўрта

Осиёлик мутафаккирларнинг дунёқарашларида ёрқин инсонпарварлик анъаналари шаклланишига сезиларли ҳисса қўшган бўлиб, олимларнинг таъкидлашларича, ҳозирги замондаги халқаро экстремизм, терроризм, зўравонликка қарши курашда ижобий аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Тошкент, 1975.
2. И.А.Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т.: Ўзбекистон, 1998, 528 б.
3. М.Хайруллаев. Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккирлари. Т.: Ўзбекистон, 1971, 42-б.
4. А.Н. Форобий. Рисолалар. Т.: Фан, 1975.
5. Б.Розень. Рецензия на издание арабского текста “Индии”, ЗВО РАО, т.III, СПб., 1881. –С.147.
6. И.Ю.Крачковский. Избранные произведения. Т.IV. - М.: Наука, 1965, стр. 247.
7. Sarton Introduction to the history of science. From Homer to Hayyam. Vol.1 Wahigton-Baltimore 1927, 693,707, 709 pp.
8. А.Носиров. Беруний ҳақида қўлёзма китоблардаги материал: Беруний тўғрисида бўлган манбаларнинг кискача мазмуни; Беруний асарларининг рўйхати (Фехрести) Беруний ўрта асрнинг буюк олими. - Т.: ЎзФА нашриёти, 1950. 106-108 бетлар.
9. Беруни и гуманитарные науки. - Т.: Фан, 1972, 136-бет.
10. А.Ирисов. Абу Райҳон Берунийнинг "Ҳиндистон" асари. Танланган асарлар, 2-ж.Т.: Фан, 1965, 17-19 бетлар.
11. А.Носиров. Беруний асарларининг рўйхати (Фехрести) - Беруний-Ўрта асрнинг буюк олими Т.: ЎзФА нашриёти, 1950, 154, 167-бетлар.
12. Г.Насирходжаева. Бағрикенглик жамият барқарорлигининг асоси // Историко философское наследие Фараби и Беруни в контексте проблемы толерантности (илмий-амалий анжуман материаллари). Тошкент, 2003, 148-149 б.

TA’LIM MUASSASALARIDA IJTIMOIY -MA’NAVAIY MUHITNI ARQAROR TA’MINLASHDA XOTIN-QIZLARNING O‘RNI, TALABA QIZLARNING KIYINISH MADANIYATI

Abduraxmanova Farida Yo‘ldashevna
O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi huzuridagi «Oila va gender» ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lim boshlig‘i, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Annotatsiya: Mamlakatimizda ayollarga bo‘lgan munosabat, ajdodlarimizning ayollarni qadrlashga, ularga nisbatan hurmat va izzatda bo‘lishga da’vat etivchi fikrlari, o‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy ishlarimizni mahallabay, xonadonbay o‘tkazishiga, uni sifati, ta’sirchanligi, samaradorligi alohida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ayol, bola, avlod, fuqaro tarbiyasi, gender tengligi, mehr, muruvvat, mehnatkashlik, islohotlar, diniy tarbiya, islom, Qur’on va hadislar.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarga xotin-qizlarning daxldorlik munosabatida bo‘lishiga erishish zamonamizning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda. Chunki, ayol fuqarolik jamiyatining asosi bo‘lgan fuqarolarni tarbiyalash, demokratik va tolerant tafakkur, taraqqiyot va rivojlanishga kamarbastalik kabi jamiyat uchun o‘ta dolzarb va muhim masalalarni ijobiy hal etib bera olish qudratiga egadir. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Xalqaro xotin-qizlar bayramiga bag‘ishlangan tantanasidagi nutqida: “oilada, mehnat jamoalarida, ta’limda umuman, jamiyatimizda eng katta boyligimiz bo‘lgan tinchlik va barqarorlik, o‘zaro hurmat, mehr-oqibat muhitini saqlash va mustahkamlashda yurtimiz xotin-qizlarining donoligi, sabr-qanoat va matonati, shukronalik, oilaga sadoqat kabi ibratli xususiyatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega hisoblanadi” deb ta’kidlagan edilar.

Yuqoridagi mulohazalardan asosli ravishda quyidagi savollar kelib chiqadi: mamlakatimizda xotin-qizlar uchun barcha yo‘nalishlarda keng qamrovli imkoniyatlar yaratilayotgan ekan, bu borada lozim darajada huquqiy baza ham mustahkamlanayotgan ekan xo‘sh, ayollarimiz davrimiz va davlatimiz uchun qaysi vazifalarni bajarishi lozim, qanday yo‘nalishlarda o‘zlarining hayotiy tajribasi, aql idroki, ma’naviyati salohiyati va mehrini ayamasligi lozim. Xotin-qizlarimizdan davr nimalarni kutmoqda, davlatimiz ayollarimizdan qanday masalalarning yechimida umid qilmoqda? Albatta birinchi navbatda, AVLOD so‘zini qat’iy va ishonch bilan ta’kidlagan bo‘lar edik. Belgilangan vazifalarni uddalay oladigan avlodni yaratish, o‘stirish, tarbiyalash bugungi ayollarning o‘z zamonasi oldidagi mas’uliyatli va muqaddas vazifasidir. Chunki fuqarolik jamiyatining zaruriy xom-ashyosi-shu jamiyatda yashashga tayyor bo‘lgan fuqarodir. Ayollarimizga qarata “Bola o‘stirmang, fuqaro tarbiyalang” degan shior bugungi kun talabidir. Zero, Davlat rahbari o‘rinli ta’kidlaganidek, bugun “...oilalarimiz, mahallalarimizda, butun jamiyatimizda sog‘lom muhitni mustahkamlash, yoshlar tarbiyasi, tinch-osuda hayotimizni, muqaddas dinimiz pokligini asrash vazifasi bugungi kunda ulkan ahamiyat kasb etmoqda”.

Ayolning zamona oldidagi xizmatlari doirasidagi ikkinchi muhim ijtimoiy vazifa, farzandlarni turli mafkuraviy kasalliklar, turli yot g‘oyalar, avvalo ekstremizmdan saqlash, xalos etish masalasidir. Yurtimiz ayollari bu masalada birlashib, o‘z qat’iy hohish-irodalarini namoyon

eta olsalar nafaqat bir avlodni, balki butun bir millatni, davlatni mafkuraviy parokandaliklardan himoya etgan bo‘lamiz.

Ma’lumki, barcha sa’y-harakatlarimiz samarasi sifatida bugun yuzaga chiqadigan ma’naviy-ma’rifiy Uyg‘onish biz bunyod etishga kirishgan Uchinchi Renessans uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Yanada aniq qilib aytadigan bo‘lsak, har qanday Renessansning muhim asosini ma’naviy-ma’rifiy uyg‘onish tashkil etadi.

Ta’kidlash kerakki, davlatimiz rahbari Oliy Majlisga Murojaatnomasida, O‘zbekiston o‘qituvchi va murrabiylarga bayram tabrigida, shuningdek, O‘zbekiston yoshlarining birinchi forumida, Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishlarida ma’naviy-ma’rifiy dolzarb vazifalarni, ma’naviy ma’rifiy yangi Uyg‘onishning ilmiy-nazariy va metodologik asosini yaratib berdi.

Bugungi kunda dunyoda keskin kurash va raqobat hukm surayotgani, manfaatlar to‘qnashuvi kundan-kunga kuchayotgani hammamizga ayon. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari insoniyat uchun beqiyos yangi imkoniyatlar bilan birga kutilmagan muammolarni ham keltirib chiqarayotganiga aslo befarq qarab bo‘lmaydi.

Chunki, ayni shu global miqyosli jarayonlarda milliy o‘zlik va ma’naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora kuchayib bormoqda. Ayni chog‘da, faqat o‘zini o‘ylash, mehnatga, ta’limga, oilaga yengil-yelpi qarash, iste’molchi kayfiyatini turli yo‘llar bilan ayniqsa, ayollar va yoshlar ongiga ustamonlik bilan singdirilayotgani ham sir emas.

Afsuski, bugungi bolalarimizni jumladan, qizlarimizni ota-ona, bog‘cha, maktab yoki institut emas, aksariyat hollarda qo‘lidagi telefon “tarbiyalamoqda”. Prezidentimiz kuyunib qayd etgandek, “Milliy ma’naviyatimizga mutlaqo begona bo‘lgan zararli g‘oyalar, tushuncha va qarashlar chegarani buzmasdan, bildirmasdan, ta’bir joiz bo‘lsa, “chaqirilmagan mehmon” bo‘lib xonadonimizga, jamiyatimizga, eng yomoni, murg‘ak bolalarimizning jumladan, qizlarimizning pokiza qalbi va yuragiga kirib kelmoqda”.

Prezidentimiz bunday tahlikalik vaziyatda loqaydlik va beparvolik eng katta xavf ekanini alohida uqtirib o‘tdi.

Avvalambor, bugun uchrayotgan ijtimoiy muammolarni oldini olishda oliy ta’lim muassasalarining xotin-qizlar masalalari bo‘yicha maslahat kengashlari raislarining o‘rni ham nihoyatda muhimdir. Shuningdek, nuroniylar tarbiyasi, jamoatchilik nazorati, jumladan, “bir ziyoli-mahallaning ma’naviy homiysidir” degan g‘oyani amalga oshirish ham katta ahamiyat kasb etadi va o‘zining ijobiy natijasini beradi, albatta.

Savol tug‘iladi: mana, iqtisodiy kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha katta ishlar boshlandi. Qiyinchilik bilan bo‘lsa ham mablag‘, investisiya topilyapti. Ammo ma’naviy immunitetni mustahkamlash uchun ruhiy resursni qayerdan topamiz.

Davlat rahbari qayd etgandek, “Jaholatga qarshi-ma’rifat” bilan kurashish kerak.

Ma’naviyat targ‘ibotchilarini tarbiyalash, ma’naviyat tizimini shakllantirishning muhim mezoni ekanligiga urg‘u berdilar.

Globallashib borayotgan bugungi dunyoda terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiberjinoyatchilik, odam savdosi, narkotrafik kabi tahdidlar xavfi ortib, xatto ba’zi hududlarda atayin beqarorlik va norozilik kayfiyati tobora avj olmoqda. Shunday qaltisli hamda murakkab

sharoitda har birimiz hushyor va ogoh bo‘lib, halqimizni tinchligini, mamlakatimiz, oilalarimiz mustahkamligini xotin-qizlarimiz manfaatlarini o‘ylab yashash har birimizga farz va qarzdir.

Bugungi yig‘ilishimizdan ham asosiy maqsad ta’lim jumladan, oliy ta’lim muassasalarida jamiyatimizdagi 17 millionlik xotin-qizlar armiyasiga ma’naviyat vaksinasini chin yurakdan singdirish, ularni ongu-shuuriga yetkazishdan iborat.

Bugungi kunda Respublika bo‘yicha xotin-qizlar o‘rtasida ularning bilimini, malakasini oshirishda yangicha yondashuv joriy etildi. Respublikaning 14 ta hududlarining har birida nafargacha, viloyatlar, shaharlarda, tumanlarda 30 nafargacha, 10 minga yaqin MFY larda 15 tagacha faol ayollardan iborat Targ‘ibot guruhlari tashkil etildi.

Otinoyilarga ham malaka oshirish, sertifikat berish, attestatsiya suhbatlari va nihoyat birinchi marta Guvohnoma joriy etildi.(4164 nafar).

Bugun xotin-qizlarimizga: Marhamat hohlasang ishla. Hohlasang o‘qi! Uy-joy, mablag‘lar, imtiyozli kreditlar, subsidiyalar ajratilyapti. Hohlasang tadbirkor bo‘l, deyilyapti. Lekin savol tug‘iladi: Nima sababdan ayrim xotin-qizlar o‘rtasida muqaddas islom dinini noto‘g‘ri talqin qilish (bayramlarni, qo‘shiqlarni, musiqani kufrga chiqarish), kiyinish borasida arabcha, misrcha, turkcha yoki yevropacha kiyinish, (Kiyinish O‘MI fatvosi bo‘yicha) jihod, hijrat deb, horijiy davlatlarga, Suriyaga, Misrga oilasini, voyaga yetmagan bolalarini tashlab ketish, turli jinoyatlar sodir etish, foxishalik bilan shug‘ullanish, hujra ochib, noqonuniy diniy ta’lim berish kabi holatlar bugun hammamizdan ogoh bo‘lishni, shu illatlarni oldini olish uchun men jamoatchi, olima sifatida, xotin-qizlar bo‘yicha mas’ul sifatida nima qilishim kerak, degan savolni har birimiz, har kuni o‘zimizga berishimiz ham qarz, ham farzdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti raisligida “Xotin-qizlarni har taraflama qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyatdagi mavqeyini yanada mutahkamlash borasidagi dolzarb vazifalari to‘g‘risida” 2022 yil 1 mart kuni kengaytirilgan tarzda o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2022 yil 1 martdagi PF-81-sonli, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2022 yil 7 martdagi PF-87-sonli Farmonlari mazmun-mohiyatini tizimda faoliyat olib borayotgan xotin-qizlarga yetkazish eng dolzarb vazifadir.

Xo‘sh Islomda, Qur’onda, Hadislarda ayollar haqida nimalar deyilgan? Islomdan avvalgi johiliyat davrida arablarning ko‘plab noinsoniy, vahshiy urf-odatlari bor edi, ularda ayol-qizlarni tahqirlash haddan ziyod edi. Hattoki, “katta bo‘lsa urushlarda qatnasha olmaydi, asirga tushib bizni sharmanda qiladi”, deya tiriklay ko‘mib yuborilar edi.

Alloh taolo yer yuziga Islom nurini yubora boshlagan vaqtda butun dunyo johiliyat botqog‘iga botgan, chor atrofda johillik, adolatsizlik, zulm va jabr-sitam hukm surar edi. Ayollarga tegishli masalalarda bu salbiy ishlar avj olib, eng cho‘qqiga chiqqan edi, Ayol kishi barcha insoniy huquqlardan mahrum qilingan, hatto ayolni odam o‘rnida ko‘rmaydigan toifalar bor edi.

Arabistonda ayolga dunyoning matohi sifatida qaralardi, u erkak kishiga matoh edi, go‘yo. Ayol kishini mol-mulkga qo‘shib, meros qilib olish oddiy hol edi.

Islom dini mukammal ilohiy tuzum o‘laroq, dunyodagi nuqsonlarni, jumladan, insoniyatning nafis qismi sanalmish ayollarga bo‘lgan munosabatdagi mavjud nuqsonlarni tuzatishga kirishdi.

Islom dini birinchi bo‘lib, ayol kishi ham xuddi erkak kishidek, to‘laqonli inson ekanini e’lon qildi.

“Niso” surasida shunday deyiladi:“Ey odamlar! Sizlarni bir jondan yaratgan va undan uning juftini yaratib, ikkisidan ko‘plab erkagu - ayollar yaratgan Robbingizdan qo‘rqinglar”. Demak, insoniylik va qonun nuqtai nazaridan erkagu ayollar teng huquqlidir.

“Niso” surasining 7-oyatida shunday deyiladi: “Erkaklar uchun ota-ona va qarindoshlar qoldirgan narsadan nasiba bordir. Ayollar uchun ham ota-ona va qarindoshlar qoldirgan narsadan nasiba bor. Ozidan ham, ko‘pidan ham. Farz qilingan narsa o‘laroq”.

Bundan tashqari islom dini ayollarga turmushga chiqishga rozilik berish, mahr olish, ilm berish, mehnat qilish, “rizo’”, ya’ni, bolani sut bilan ta’minlash, xidona-farzandini tarbiyalash kabi huquqlar berdi.

1. Islom erkaklarga o‘z ayollari bilan go‘zal muomalada bo‘lishni va bunda ular uchun yaxshilik borligini bayon qiladi: “Ular bilan totuv turmush kechiringiz. Agar ularni yomon ko‘rsalaringiz, (bilib qo‘yingki,) balkim sizlar yomon ko‘rgan narsada Alloh (sizlar uchun) ko‘pgina yaxshilik paydo qilishi mumkin” (“Niso” surasi 19 oyat).

Shuningdek, dinimizda ayollar ona sifatida ulug‘lanadi.

2. Islomda ayollar rafiqa sifatida ulug‘lanadi.

3. Islomda ayollar qiz sifatida ulug‘lanadi.

Nabiy alayhissalom Islomning mohiyatini bayon etib, qizlarning ulug‘ maqom sohibalari ekanini ta’kidlaganlar. Ularning huquqlarini bayon qilib, zimmalaridagi vojiblarni ko‘rsatib berish ila johiliyat davrida urfga aylanib, tarqalib ketgan qabihlik-qizlarni tiriklayin ko‘mish muammosini bartaraf qildilar.

Bugun zamon oldimizga qo‘yayotgan muammolarni bartaraf etish bo‘yicha ayrim takliflarni bildirmoqchi edim:

1. Bugun barchamiz asosiy faoliyatimizni muhtaram yurtboshimizning Parlamentga, O‘zbekiston xalqiga qilgan murojjatnomalarning 2022 yil 7 martdagi PF-87-sonli “Oila va xotin-qizlarning tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallpshtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonlarini mazmun mohiyatini ayollar, ayniqsa yosh qizlar o‘rtasida keng targ‘ib etishimiz maqsadga muvofiqdir.

2. Xotin-qizlarimizga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini, Qonunlar, qarorlarni jumladan, gender tengligi va xotin-qizlarga nisbatan taziyq va zo‘ravonlikni oldini olishni keng targ‘ibot etish, O‘zbekiston huquqiy-demokratik davlat ekanligini ayollarga, yoshlarimiz ongu-shuuriga yetkazish kerak.

3. O‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy ishlarimizni mahallabay, xonadonbay o‘tkazishimizga, uni sifatiga, ta’sirchanligiga, samaradorligiga alohida e’tibor qaratishimiz shart.

4. Ertangi kunimiz egalari bo‘lgan yoshlarimizning ta’lim-tarbiyasiga, ularni yot g‘oyalar ta’siridan asrashga nihoyatda jiddiy e’tibor berishimiz zarur.

5. Diniy vaziyatni noto‘g‘ri talqiniga o‘z vaqtida raddiyalar berish muqaddas dinimizning sofligini asrashga xizmat qilishini unutmasligimiz lozim.

6. Xotin-qizlarimiz o‘rtasida milliy kiyinish madaniyatini takomillashtirishga qaratilgan targ‘ibot ishlarini muntazam olib borishimiz bugungi kunning dolzarb talabi bo‘lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “Agar kimdir, ma’naviyat masalasi-bu faqat ma’naviyat markazi yoki tegishli vazirlik yoki idoraning ishi deb o‘ylasa hato qiladi, bularning barchasi har birimizning oldimizda turgan eng asosiy, eng muhim vazifalaridan biridir”.

PROFESSOR NURBAY CABBAROV

(“Azərbaycan elminin-ədəbiyyatının dostu” seriyasından 8-ci məqalə)

Almaz Ülvi (BİNNƏTOVA)
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
“Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri” şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor
Bakı, e-mail: almazulvi1960@mail.ru
ORCIDiD – 0000-0001-7991-3969.

XÜLASƏ

Türk ədəbiyyatının yeni inkişaf mərhələsinə yüksəlməsində Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri mühüm rol oynayır. Belə bir həyati və ədəbi-estetik ehtiyacı dərindən dərk edən, türk dünyası ədəbiyyatının tədqiqində mühüm elmi nəticələr əldə edən özbək alimlərindən biri, filologiya elmləri doktoru, professor Nurbay Cabbarov Azərbaycan ədəbiyyatının və ədəbiyyatşünaslığının yaxın dostu olaraq elmi yaradıcılığına nəzər salmaq diqqətəlayiqdir. O, XIX əsr klassik özbək ədibi Furqat əsərlərinin əlyazma mənbələri və onun xaricdəki həyatı və yaradıcılıq irsini tədqiq edərək mətnşünas alim kimi tanınmışdır. O, elmi fəaliyyətini genişləndirərək müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqatlar aparıb: əlyazma mənbələri və mətnşünaslıq problemləri; nəvaişünaslıq və klassik ədəbiyyatın nəzəri məsələləri; türkologiya sahəsindəki tədqiqatlar; özbək cədid ədəbiyyatının tədqiqi; müasir özbək ədəbiyyatı və hazırki ədəbi proses. Bu elmi istiqamətlərin hər biri üzrə Nurbay Cabbarov diqqətəlayiq tədqiqatlar yaratmışdır.Nurbay Cabbarov türk xalqlarının ədəbiyyat tarixinə dair dərin araşdırmalar aparır. Alimin “Əhməd Yasəvi və Yunus Əmrə hikmətlərində ədəbi təsir və ardıcıllıq”, “Hüseyn Cavid yaradıcılığının Özbəkistanda öyrənilməsini təkmilləşdirmək” kimi tədqiqatları bu fikri təsdiqləyir. tədqiqatçının cədid ədəbiyyatına dair elmi araşdırmaları göstərir ki, Nurbay Cabbarov akademik-elmi təhlil təcrübəsinə malik ədəbiyyatşünasdır.

Təqdim olunan məqalədə bütün bu məsələlər alimin yaradıcılığı kontekstində şərh edilir. Nurbay Cabbarovun araşdırmalarında, bundan başqa, Şərq klassik ədəbiyyatının fəlsəfi-estetik əsası olan əruz, qafiyə, bəlağət, fəsahət, məani, bəyan və bədii elmləri ilə bağlı diqqətəlayiq elmi fikirlər vardır. Əlişir Nəvainin və özbək klassik ədəbiyyatının başqa şairlərin əsərlərini məhz bu baxış bucağında təhlil edilir. Bütün bunlar göstərir ki, alimin əsərlərinin nəzəri bazası möhkəmdir və ədəbiyyatşünaslığın yüksək tələblərinə cavab verə bilir.

Açar sözlər: *Nurbay Cabbarov, Furqat, türkologiya, özbək cədid ədəbiyyatı, Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri*

PROFESSOR NURBAY JABBAROV

(Article 8 from the series "Friends of Azerbaijani science and literature")

ABSTRACT

Azerbaijani-Uzbek literary relations play an important role in the rise of Turkish literature to a new stage of development. NurbayJabbarov, Doctor of Philological Sciences, Professor is one of the Uzbek scientists who deeply understand the need for literature-aesthetics and achieved

important scientific results in the study of the literature of the Turkic world; and it is remarkable to take a look at the scientific creativity of NurbayJabbarov as a close friend of Azerbaijani literature and literary criticism. He was known as a textual scholar by researching the manuscript sources of the works of Furgat, classical Uzbek writer of the 19th century and his life abroad and his creative legacy. He developed his scientific activities and conducted research in various directions: manuscript sources and textual problems; Navoi studies and theoretical issues of classical literature, studies in the field of Turkology; the research of Uzbek Jadid literature, modern Uzbek literature and current literary process. NurbayJabbarov has created remarkable research in each of these scientific fields. NurbayJabbarov made in-depth research on the literary history of the Turkic peoples. The scholar's researches such as “Literary influence and consistency in the wisdoms of Ahmed Yasevi and YunusEmre” and “Improving of the learning of HuseynJavid’s creativity in Uzbekistan” confirms this idea. The researcher's scientific studies on Jadid literature show that NurbayJabbarov is a literary critic with academic-scientific analysis experience.

In the presented article, all these issues are explained in the context of the scientist's creativity. Nurbay Jabbarov's research contains remarkable scientific ideas on aruz, rhyme, balâgat (rhetoric, eloquence), fasâhat (purity and perfection of language), meani, beyan and artistic sciences, which are the philosophical-aesthetic basis of Eastern classical literature. The works of Alisher Navoiy and other poets of Uzbek classical literature are analyzed from this point of view.. All this shows that the theoretical basis of the scientist's work is solid and it is able to cater the high demands of literary studies.

Keywords: *Nurbay Jabbarov, Furgat, Turkology, Uzbek Jadid literature, Azerbaijani-Uzbek literary relations*

ПРОФЕССОР НУРБАЙ ДЖАББАРОВ

(Статья 8 из серии
«Друг азербайджанской науки и литературы»)

РЕЗЮМЕ

Азербайджано-узбекские литературные связи играют важную роль в подъеме турецкой литературы на новый этап развития. НурбайДжаббаров, доктор филологических наук, профессор – один из узбекских ученых, глубоко понимающих необходимость литературоэстетики и добившихся важных научных результатов в изучении литературы тюркского мира; Примечательно взглянуть на научное творчество НурбаяДжаббарова как близкого друга азербайджанской литературы и литературной критики. Он был известен как ученый-текстовед, исследовавший рукописные источники произведений Фургата, классика узбекского писателя XIX века, его жизнь за границей и его творческое наследие. Он развивал свою научную деятельность и вел исследования в различных направлениях: рукописные источники и текстологические проблемы; Навоийские исследования и теоретические вопросы классической литературы, исследования в области тюркологии; исследование узбекской джадидской литературы, современной узбекской литературы и современного литературного процесса. Нурбай Джаббаров провел замечательные исследования в каждой из этих научных областей. Нурбай Джаббаров провел углубленное исследование истории литературы тюркских народов. Исследования ученого, такие как «Литературное влияние и последовательность мудрости Ахмеда Ясеви и » и «Улучшение изучения творчества ГусейнаДжавида в Узбекистане», подтверждают эту мысль. Научные

исследования исследователя джадидской литературы показывают, что Нурбай Джаббаров является литературным критиком с опытом научно-аналитического анализа.

В представленной статье все эти вопросы объяснены в контексте творчества ученого. В исследованиях НурбаяДжаббарова содержатся замечательные научные идеи по арузу, рифме, балагату (риторике, красноречию), фасахату (чистоте и совершенству языка), меани, беяну и художественным наукам, которые являются философско-эстетической основой восточной классической литературы. С этой точки зрения анализируется творчество Алишера Навои и других поэтов узбекской классической литературы. Все это показывает, что теоретическая основа творчества ученого прочна и способна удовлетворить высокие запросы литературоведения.

Ключевые слова: *Нурбай Джаббаров, Фургат, тюркология, узбекская джадидская литература, азербайджано-узбекские литературные связи.*

Giriş / İntroduction

Yaşadığımız yeni dövr türk dünyasının “Dildə, fikirdə, işdə birlik” (İsmayıl bəy Qaspiralı) ideyasının həyata keçirilməsi, türk ədəbiyyatının yeni inkişaf mərhələsinə yüksəlməsi ilə seçilir. Bu baxımdan Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri mühüm rol oynayır. Belə bir həyati və ədəbi-estetik ehtiyacı dərindən dərk edən, türk dünyası ədəbiyyatının tədqiqində mühüm elmi nəticələr əldə edən özbək alimlərindən biri, filologiya elmləri doktoru, professor Nurbay Cabbarov Azərbaycan ədəbiyyatının və ədəbiyyatşünaslığının yaxın dostudur.

Nurbay Cabbarov 1966-cı ildə Özbəkistan Respublikasının Qaşqadərya vilayətinin dağlıq Dehqanabad rayonunda anadan olub. Daşkənd Dövlət Universitetinin (indiki Mirzə Uluğbəy adına Özbəkistan Milli Universiteti) özbək filologiyası fakültəsində ali təhsil aldıqdan sonra Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Həmid Süleymanov adına Əlyazmalar İnstitutunda aspirant, kiçik elmi işçi, baş elmi işçi kimi vəzifələrdə çalışmışdır (1990-1998). O, “Furqat əsərlərinin əlyazma mənbələri” mövzusunda namizədlik (1994) və “Furqatin xaricdəki həyatı və yaradıcılıq irsi: mənbələr, mətnşünaslıq, poetika” (2004) mövzusunda doktorluq dissertasiyalarını uğurla müdafiə etmişdir.[*Zakirjon Molla Xalmuhammad oğlu (1859, Kokand – 1909, Şərqi Türküstan, Yarkent) milli intibah dövrünün özbək ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən biri olmuşdur, Furqat təxəllüsü ilə yazıb-yaratmışdır (sözünün bir anlamı da vətəndən uzaqda yaşayan). O, şair və yazıçı, ədəbiyyatşünas və tarixçi, filoloq və tərcüməçi kimi zəngin mənəvi irs qoymuşdur*].

1999-2016-cı illərdə “Milli intibah dövrü özbək ədəbiyyatı” kafedrasının dosenti, kafedranın müdiri, Özbəkistan Milli Universitetinin “Özbək filologiyası” fakültəsinin dekanı vəzifələrində çalışıb. 2006-2016-cı illərdə Özbəkistan Milli Universitetində elmlər doktoru elmi dərəcəsinin verilməsi üzrə İxtisaslaşdırılmış Şuranın sədri vəzifəsində çalışıb. 2016-cı ildən Əlişir Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetinin “Özbək ədəbiyyatı tarixi” kafedrasının müdiridir.

2005-ci ildən Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin üzvü olan alim 2018-ci ildən Yazıçılar Birliyinin Ədəbi Tənqid Şurasının sədri vəzifəsində çalışır. Eyni zamanda “Fədakar” və “Özbəkistan ədəbiyyatı və incəsənəti” qəzetlərində şöbə müdiri, baş redaktorun müavini, “Təfəkkür” jurnalında baş redaktor müavini vəzifələrin daşıyıb.

Əsas hissə / Main Part

Nurbay Cabbarov Nizami Gəncəvi və Əhməd Yəsəvidən Yunus Əmrə və Əlişir Nəvaiyə, Zahirəddin Babur, Məşrəb və Agahidən Əmiri, Müqimi və Furqətəcən, Behbudi, Fitrət və Abdulla Qədiridən Hüseyn Cavid,Cəlil Məmmədquluzadə və Çolpanacan, Səməd Vurğun və Maqsud

Şeyxzadədən Erkin Vahidov və Abdulla Aripovacan, onlardan tutmuş ta müasir Azərbaycan və özbək ədəbi sənətkarlarının yaradıcılığı haqqında sanballı tədqiqatlar yaradan, elmi araşdırmalarını mütəmadi olaraq davam etdirən görkəmli alimdir. Onun elmi əsərləri vətəni Özbəkistandan başqa Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan,Rusiya, ABŞ, Çin, Malayziya, Hindistan və Cənubi Koreyanın nüfuzlu elmi jurnallarında dərc olunub. Alim ali təhsil müəssisələri üçün bir dərsliyin, üç tədris-metodiki vəsaitin, on iki kitabın və 700-dən çox elmi və elmi-kütləvi məqalənin müəllifidir.

Onun elmi fəaliyyəti çoxşaxəliliyi ilə seçilir. Əsasən aşağıdakı elmi istiqamətlərdə tədqiqatlar aparır:

– əlyazma mənbələri və mətnşünaslıq problemləri;
– nəvaişünaslıq və klassik ədəbiyyatın nəzəri məsələləri;
– türkologiya sahəsindəki tədqiqatlar;
– özbək cədid ədəbiyyatının tədqiqi;
– müasir özbək ədəbiyyatı və hazırki ədəbi proses.

Bu elmi istiqamətlərin hər biri üzrə Nurbay Cabbarov diqqətəlayiq tədqiqatlar yaratmışdır. Bu tədqiqatlar müəyyən dövr ədəbiyyatına xas estetik qanunauyğunluqların inkişafına,ədəbiyyatşünaslığın yeni nəzəri baxışlarına, maraqlı fakt və məlumatlar, yeni şərhlər və elmi ümumiləşdirmələrlə zənginləşməsi baxımından qiymətlidir.

Əlyazma mənbələri və mətnşünaslıq problemləri. Nurbay Cabbarov elməFurqat ədəbi şəxsiyyəti və irsi konteksində mətnşünas alim kimi gəlib. Onun tədqiqatlarına söykənərək,məşhur özbək şairi Zakircan Furqatın tərcümeyi-halı, yaradıcılığının nəzm, nəsr və publisistik yaradıcılığı kontekstində özbək milli intibah ədəbiyyatının tədqiqində yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu söyləmək olar. Əlyazma mənbələrinin tədqiqi nəticəsində Furqatın qəzəl, müxəmməs, tərcibbənd, fərz, “Həccnamə” kimi janrlarda 500 beytdən çox şeiri, “Qavaidi Çin və umorati politiki” nəsr əsəri elmi dövriyyəyə buraxılmışdır. İlk dəfə orijinal və çap olunmuş nüsxələrin müqayisəli təhlili əsasında şairin şeirlərinin mövcud nəşrlərindən çıxarılan 400-dən çox misrası bərpa edilib. Furqatın xaricə gedib ölkəyə qayıtmamasının səbəbləri yeni dövrün ruhunda, gerçəklik kontekstində şərh olunur. Arxiv sənədləri əsasında şairin səyahət marşrutu, Türkiyə və Yunanıstanda, ərəb ölkələrində, Hindistan və Çində olduğu tarixlər dəqiqləşdirilib. Onun bu ölkələrdə yazdığı əsərləri sistemli şəkildə təhlil edilib. “Muazzam Rusu Çin...” ilə başlayan dördlük və “Tuf” rədifli qəzəli şairə aid edilsə də, əslində onun qələminə aid olmadığı sübut edilmişdir. Müəllifin “Furqat” təxəllüsü seçməsinin onun əqidəsi və peşəsi ilə bağlı olması, şeirlərində islami-mistik fikirlərin yüksək bədii şəkildə ifadə olunması elmi meyarlara əsaslanır. Onun xaricdə yazdığı əsərləri saf estetik qanunlar əsasında şərh olunur.

Nurbay Cabbarov mətnşünaslığın nəzəri problemlərinə də yeni elmi mülahizələr irəli sürüb. O, əlyazmaların genealogiyası, mətn tarixi, elmi-tənqidi mətni, mətnin şərhi kimi məsələlərlə bağlı nəzəri fikirlərini özbək klassik ədəbiyyatı misalında zənginləşdirmiş və təkmilləşdirmişdir. O, hədislərin etibarlı mətnlərinin bərpasında yüksək effektli olan müqabilə üsulundan mətnşünaslığa dair tədqiqatlarda istifadə mexanizmi işləyib hazırlamışdır. Bununla bağlı elmi qənaətləri onun nəzəri alim kimi yüksək potensialını təsdiqləyir.

Nurbay Cabbarov həm də praktiki mətnşünaslıqla ciddi məşğul olur. Alim XIX əsr özbək şairi Məhəmməd Rza Agahinin “Zubdətut-təvarix” (“Tarixi hadisələrin qaymağı”) əsərini, Əbdürrəhman Caminin “Yusif və Züleyxa” dastanının Agahi tərəfindən tərcüməsini, Furqatın, Muqiminin, İbrətin “Seçilmiş əsərləri”ni, Molla Alimin“Türküstan tarixi” əsəri və “Baba Rövşən” xalq dastanını əlyazma mənbələri əsasında elmi şərh və göstəricilərlə birgə çap etdirmiş, tədqiqata cəlb etmişdir. Bu nəşrlər Nurbay Cabbarovun diqqətli mətnşünas, ərəb və fars dillərini, Qurani-Kərimin və hədislərin bədii ədəbiyyata təsirini bilən alim olduğunu göstərir.

*Nəvaişünaslığın və klassik ədəbiyyatın nəzəri məsələləri.*TədqiqatçıÜmumşərq və xüsusən də türk xalqlarının ədəbiyyat nəzəriyyəsini yaxşı bilir. Onun böyük şair və mütəfəkkir Əlişir Nəvainin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “Məani əhlinin sahibi” *(“Maoniy ahlining sohibqironi”)*monoqrafiyası buna əyani sübutdur. Yaradıcılıq konsepsiyası – şübhəsiz ki, ən mühüm nəzəri məsələlərdir. Nurbay Cabbarov bu mürəkkəb, lakin ədəbi-estetik qanunların əsasını təşkil edən problemi Nizami Gəncəvi ilə Əlişir Nəvainin “Xəmsə”sinin müqayisəli təhlili əsasında dərindən təhlil etmişdir. Alimin fikrincə, bu iki böyük mütəfəkkirin yaradıcılıq konsepsiyasının əsasını aşağıdakı xüsusiyyətlər təşkil edir:

– qələmi və sözü müqəddəs saymaq, onlardan alət kimi istifadə etməkdən çəkinmək;
– mükəmməl sənətkarlıqla yanaşı, dərin məna təcəssüm etməyin zəruriliyi;
– bədii əsər Haqq və həqiqət meyarlarına əsaslanmalı;
– sənətkarın öz müstəqil yolu ilə getməsi və təqliddən uzaq olması.

Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” poemasında qələmin[1] müqəddəsliyini vurğulayaraq, sözdəki xətaların qələmlə düzəldildiyini dilə gətirir:

Sözümdə nə xətalıq varsa, keç,
Qələm çək üstünə, qalmasın heç.

– tərzində ifadə etməsi, böyük şairin sözünün müqəddəs sayılmasına səbəb asimana üz tutması, qələminixəzinələrin qıfılını açan almaz nizə ilə müqayisə etmək kimi bəlağət və yetkinliyin əsası olan fikirləri dərk edir və dərindən araşdırır.Belə müqayisədə, Əlişir Nəvai fikrincə, qələm ən sürətli yoldur, ona görə də onun üçün məsafə önəmli deyil, qələmin gedəcəyi yer (fələkdən) səmadan ucadır – Ərşdir. Böyük mütəfəkkirə görə, Qələm əhlinin bunu nəzərdə tutması məskəni fələk fövqündə olan qələmin şərəfini yerə vurmamalı, onunla ancaq və ancaq layiqli sözlər bitirməli olduğu estetik anlayışın mahiyyətini ortaya qoyur. Alimin ən mühüm mülahizələrindən biri budur: “Qələmi mədh edərkən, Həzrət Nəvai qələm əhlinin ustadıŞeyx Nizami Gəncədə rahatlıq tapsa da, atdığı hər addımı xəzinələr üzərində olması fikrini irəli sürür. Ulduzlar səmanı bürüdüyü kimi, onun xəzinəsindən səpələnmiş ləl-cəvahiratların bütün dünyanı bürüməsi, buna sübutdur. Bu xəzinədəki ləl-cəvahiratın dəyəri ondan ibarətdir ki, onu xərcləyən heç vaxt geri qaytarılmayacaq. Kim bu qiymətli daşlardan sərvət əldə edə bilsə, yüz ildə mində birindən az olmaz”. Nurbay Cabbarovun bu mənada xidməti ondan ibarətdir ki, ondan əvvəl ortaya qoyulmuş tədqiqatlarda eyni məsələlər bu cür təhlil olunmayıb.

Monoqrafiyada Nəvainin məna və obraz ahənginə, dünya və ona bağlı rəmzlərə, irfani məzmun və bədii formanın harmoniyasına dair bədii-estetik baxışları dərindən öyrənilmişdir. Təsəvvüfi obraz və rəmzləri təhlil edən Nurbay Cabbarov ondan əvvəl aparılan araşdırmaları təkrarlamır. Problemin həllinə yeni mənada yanaşır, klassik ədəbiyyatın özəyi olan Qurani Kərim və hədislərə, təsəvvüf elminə dair ilkin qaynaqlarına əsaslanır. Elə buna görə də klassik poeziyada təsəvvüfiobraz və istilahların mahiyyətini dərindən açıb göstərir. Alimin bununla bağlı fikirləri nəvaişünaslığı və bütövlükdə ədəbiyyatşünaslığı yeni nəzəri qənaətlərlə, maraqlı elmi şərhlərlə zənginləşdirmək baxımından dəyərlidir.

Nurbay Cabbarovun araşdırmalarında, bundan başqa, Şərq klassik ədəbiyyatının fəlsəfi-estetik əsası olan əruz, qafiyə, bəlağət, fəsahət, məani, bəyan və bədiielmləri ilə bağlı diqqətəlayiq elmi fikirlər vardır. Əlişir Nəvainin və özbək klassik ədəbiyyatının başqa şairlərin əsərlərini məhz bu baxış bucağında təhlil edilir. Bütün bunlar göstərir ki, alimin əsərlərinin nəzəri bazası möhkəmdir və ədəbiyyatşünaslığın yüksək tələblərinə cavab verə bilir.

[1]Bu misranın azərbaycancası belə təqdim edilir: *“Bu söylədiyimdə nə ki, səhvim varsa, Üstünə qələm çək, ey pərvərdigar!”*

Türkologiya üzrə tədqiqatlar. Hər bir alimin əsərlərinin dəyəri, ilk növbədə, mənsub olduğu xalqın estetik təfəkküründün təkmilləşdirilməsinə nə qədər töhfə verə biləcəyi ilə müəyyən edilir. Türk dünyası ədəbiyyatının estetik idealının əsasını təşkil edən türk ruhunun bədii ifadəsi Nurbay Cabbarovun elmi araşdırmalarının əsl mahiyyətini müəyyən edən elmi problemlərdən biridir. Bu baxımdan alimin “Əlişir Nəvai yaradıcılığında türk ruhunun ifadəsi” araşdırması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Seyid Həsən Ərdəşirə yazdığı poetik məktubun əhəmiyyətinə diqqət yetirən alimin sözlərinə görə, ilk növbədə, bu məsnəvi 1465-ci ildə Əlişir Nəvai iyirmi dörd yaşında ikən yazılmışdır. İkincisi, bu məktubda böyük mütəfəkkirin həyat və yaradıcılığının əsas konsepsiyası – türk ədəbi dilinin yüksək potensialını sübut etmək, millətin şərəf və ləyaqətini qorumaq ruhu güclü şəkildə ifadə olunub.

Poetik bir məktub üçün Şərq şeiriyyətinin nadir nümunələri sayılan Əbülqasım Firdovsinin məşhur “Şahnamə”si, Yusif Xas Hacibin “Kutadqu Bilig”i, cəngnamə ruhunda olan əsərlər mütəqərib bəhri – mütəqəribi musmuli mahzuf vəzni(fauvlun fauvlun alim fauvlun faal V – – / V – – / V – – / V –) seçilməsinin səbəblərini alim hərtərəfli elmi əsasını göstərir. Onun fikrincə, bunun birinci səbəbi mütəqərib bəhrinin türk xalqlarının poetik sistemi –hecanın ən fəal formalarından biri olan on bir hecalı vəznə çox uyğun olmasıdır. İkincisi, o zaman iyirmi beş yaşında olan Nəvainin türk dilini və türk millətinin namusunu qorumaq üçün mübarizə meydanına çıxdığını elan etməsi idi. Qeyd edək ki, bu poetik məktub indiyədək əksər nəvaişünas alimləri tərəfindən araşdırılıb. Amma Nurbay Cabbarova qədər əsər türk ruhunun ifadəsi baxımından təhlil edilməmişdir. Bu xüsusiyyət alimin hər hansı elmi problemi öz elmi konsepsiyası baxımından özünəməxsus şəkildə şərh etmək bacarığından xəbər verir.

Nurbay Cabbarov türk xalqlarının ədəbiyyat tarixinə dair dərin araşdırmalar aparır. Alimin “Əhməd Yasəvi və Yunus Əmrə hikmətlərində ədəbi təsir və ardıcıllıq”, “Hüseyn Cavid yaradıcılığının Özbəkistanda öyrənilməsini təkmilləşdirmək” kimi tədqiqatları bu fikri təsdiqləyir. Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinin Özbəkistanın xalq şairi Camal Kamalın özbək dilinə tərcüməsindəki nəşri zamanı beşinci dastan “İskəndərnamə” Nurbay Cabbarovun ön sözü ilə çap olunub. Bu ön söz Nizaminin “İskəndərnamə”sinin Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri kontekstində təhlili baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Alimin XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinə dair analitik məqalələri onun Azərbaycan maarifpərvərləri Nəriman Nərimanov, Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına dərin analitik təhlili münasibətini əks etdirir.

Özbək cədid ədəbiyyatının tədqiqi. Nurbay Cabbarov cədidçilik və cədid ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırdığı tədqiqatların da elmi səviyyəsi yüksəkdir. Nurbay Cabbarovun elmi fəaliyyətində “Mərifət nadir” kitabı, Mahmudxoca Behbudi, Abdulla Əvlani, Abdurrauf Fitrət, Həmzə Həkimzadə Niyazi, Abdulla Qədiri, Əbdülhəmid Çolpanın yaradıcılığına dair analitik məqalələr xüsusi yer tutur. Alimin cədid poeziyası, nəsri, dramaturgiyası və bədii publisistikasına dair onlarla elmi əsərləri çap olunub.Onlarda cədidədəbiyyatın da ictimai gerçəkliyin bədii şərhinin xüsusiyyətləri, millət və milli məsələlərin aydınlaşdırılması, yaradıcı niyyət və estetik idealın ahəngdarlığı, obraz və rəmzlərıın poetikası, Şərq və Qərb mədəniyyətində konseptual münasibətin ifadəsi yeni perspektivə əsaslanan unikal elmi problemlərdir. Alimin “Müasir mətbuatda millət və milliməsələlərinin işıqlandırılması”, “Fitrət yaradıcılığında Şərq və Qərb mədəniyyətinin şərhi”, “Maarifçilik nədir, cəhalət nədir?” kimi yazılar buna əyani sübutdur. “Ötən günlər” də milli ruhun ifadəsi” sərlövhəli məqaləsi bu sıradaəsərin təhlilinin dərinliyi və dəqiqliyi, ifadə tərzinin aydınlığı və axıcılığı ilə seçilir.

Məqalədə milli ruhun özünəməxsus ifadəsini təmin edən meyarlar bunlardır: milli ruhun özünəməxsus adət-ənənələr, milli dəyərlər, millətin ruhunu təcəssüm etdirən arzu və istəklərinin şərhi; millətin özünə tənqidi ruhda baxmaq imkanlarının ifadəsi və milli şəxsiyyətlərə xas olan

sabit inancların poetik təsviri formasında təsnifat əsasında tədqiq edilməsi. Nurbay Cabbarovun fikrincə: “birincisi, millətin əxlaqı, ikincisi, iradəsi, üçüncüsü isə inancını təcəssüm etdirir və bu üçü bütövlükdə milli ruhu formalaşdırır. Milli ruhun əsası sayılan bu üç xüsusiyyətin bir əsər daxilində poetik sintezi istisnasız olaraq fenomenal poetik hadisə sayılmağa layiqdir. Əsərlərin əksəriyyətində bu xüsusiyyətlərin bir-ikisinin təcəssüm etdirildiyi müşahidə olunur. Müvafiq olaraq, milli ədəbiyyat tariximizdə nadir bir əsər bu ədəbi-estetik meyara tam cavab verə bilər. Abdulla Qədirinin “Ötən günlər” romanı da belə nadir əsərlərdəndir.Təbii ki, belə yanaşma alimin fikirlərinin sistemli və əsaslı olmasını təmin edirdi.Nurbay Cabbarovun Çolpan lirikasındakı bəzi rəmzlərin poetikası ilə bağlı məqaləsi analitik təhlil baxımından mühüm elmi dəyərə malikdir.Məqalədə şairin lirikasında tez-tez müşahidə olunan *xəyal, bulud, ulduz, şübh* kimi simvolların bədii funksiyası yaradıcı yanaşma əsasında təhlil edilir.

Ümumiyyətlə, tədqiqatçının cədid ədəbiyyatınadair elmi araşdırmaları göstərir ki, Nurbay Cabbarov akademik-elmi təhlil təcrübəsinə malik ədəbiyyatşünasdır.

Müasir özbək ədəbiyyatı və mövcud ədəbi cərəyanların təhlili Nurbay Cabbarovun yaradıcılığında mühüm elmi istiqamətlərdən biridir.Onun “Zaman, meyar, şeiriyyət” kitabı və 100-dən çox məqaləsi bu fikri təsdiqləyir. Onun Aybek, Şeyxzadə, Mirtemirdən Zülfiyyə, Erkin Vahidov və Abdulla Aripova qədər, Rauf Pərfi, Şövkət Rəhman, Osman Əzimdən Məhəmməd Yusifə, Siracəddin Səyyid və bugünkü gəncliyin poeziyasının təhlilinə aid məqalələri alimin elmi fəaliyyəti haqqındageniş təsəvvür yaratmasına sübutdur. Onun Pirimqul Qədirov, Erkin Əzəm, Xayriddin Sultan kimi müasir özbək nəsr ustadlarının yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmaları epik təsvirin özünəməxsusluğu, yaradıcılıq laboratoriyasının sirləri, bədii bacarığı müəyyənləşdirməkmeyarlarını dərindən təhlil etdiyinə görə qiymətlidir.

Alimlər çoxdur, amma onların hamısı elmi məktəb yarada bilmir. Nurbay Cabbarov özbək klassik ədəbiyyatşünaslığı üzrəetiraf olunan məktəbin yaradıcılarındandır. Əlişir Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetinin saytında və yaratdığı elmi məktəb haqqında ayrıca səhifənin olması da buna sübutdur. Alim mətnşünaslıq və ədəbi mənbəşünaslıq,özbək klassik və müasir ədəbiyyatı, ədəbiyyatın tədrisi metodikası sahələri üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru (RhD) elmi dərəcələri olan 30-a yaxın elmi kadr hazırlayıb.Bunlardan biri Tursun Qurban – Çin Xalq Respublikasının Sincan Universitetinin professoru olması alimin xarici təhsil ocaqları üçün elmi kadrlar hazırladığının sübutudur. İndi də onun elmi rəhbərliyi altında bir çox tədqiqatçılar müxtəlif mövzularda tədqiqatlar aparırlar.

Nəticə / Conclusion

Nurbay Cabbarov elmi və pedaqoji fəaliyyətdəki uğurlarına görə Özbəkistan Prezidenti tərəfindən layiqincə təltif edilib. Alim 2002-ci ildə “Şöhrət” medalı, 2023-cü ildə “Dostluq” ordeni ilə təltif edilib. Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvainin ədəbi irsinə dair bağlı araşdırmalarına görə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin “Nizami Gəncəvi” xatirə medalı ilə təltif edilib.

Azərbaycan ədəbiyyatının və ədəbiyyatşünaslığının yaxın dostu, tanınmış alim Nurboy Cabbarov bu gün də daim və intensiv şəkildə elmi fəaliyyətlə məşğuldur. Gələcək elmi fəaliyyətində alimə böyük uğurlar arzulayırıq.

ƏDƏBIYYAT / REFERENCES

1. Nurboy Jabborov. Ma’rifat nadir. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
2. Nurboy Jabborov. Zamon. Mezon. She'riyat. – Toshkent: “G‘ofurG‘ulom”NMİU, 2015, 304 bet.
3. Nurboy Jabborov. Adabiyot va milliy ma'naviyat. – Toshkent, “Ma'naviyat”, 2015

4. Nurboy Jabborov. Maoniy ahlining sohibqironi. Monografiya. – Toshkent, “Adabiyot”, 2021.
5. Nurboy Jabborov. “Jahon bastik ushadi ilm birla” , (Furqathayotivaijodiningxorijda o’rganilishi) Jahon adabiyoti, 2001, 8-son, 122–129-betlar.
6. Nurboy Jabborov. Furqat nega Furqat? Yoshlik, 2001, 5-6 son. 39–41-betlar.
7. Nurboy Jabborov. Furqat merosi va Xitoy manbalari, Sharq yulduzi. 2001, Ikkinchi fasl, 121–127-betlar.
8. Nurboy Jabborov. Furqat “Tanlanma asarlar”ning Shinjong nashri xususida. O’zbektilivaadabiyoti, 2001, 5-son,61–64-betlar.
9. Nurboy Jabborov. Vatan ishtiyoqin tortaram. Tafakkur, 2002, 1-son, 48–57-betlar.
10. Nurboy Jabborov. Tiramohda bahor orzusi. Yoshlik, 2002, 3-son.
11. Nurboy Jabborov. Furqat istilochi nimaqtaganmidi? O’zbekiston adabiyoti va san’ati. 2002-yil 22-fevral.

ЖАМИЯТДА ХОТИН-ҚИЗЛАРГА ЯРАТИЛГАН ИМКОНИЯТЛАР – МИЛЛАТ РАВНАҚИ ЙЎЛИДА

Рузиева Д.И.
ТДИУ, иқтисод фанлари доктори (DSc)

Аёл азалдан мўътабар зот сифатида эъзозланадиган табиатнинг нозик хилқати. Аёл бир қўли билан дунёни, бир қўли билан бешикни тебратадиган, қирқ жонини ишга солиб, оилам, болам, чақам деб тиним билмайдиган мавжудот. Аёлнинг бахти – бу жамият тараққиётининг асоси десак муболаға бўлмайди.

Бизга маълумки, ер юзи аҳолисининг **53** фоизини аёллар ташкил этади. Шунинг учун ҳам гендер муаммолари бугунги куннинг долзарб масалаларидан бирига айланган. Аёлга ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиш, уни асраш ва улуғлаш халкимизнинг кўп минг йиллик тарихи давомида шаклланган менталитетининг муҳим сифатларидан бири бўлиб, турмуш тарзимизнинг ўзига хос хусусияти сифатида сақланиб қолмоқда.

Марказий Осиё халқларининг дунёга машҳур —**Алпомиш**, —**Қирқ қиз** каби эпослари, ўзбек халқ эртакларида аёлларнинг мардлиги ва жасорати, уларнинг ақл-заковатда эркаклардан қолишмаслиги ва **Тўмарис, Қурбонжон Додхох, Бибихоним, Нодирабегим, Увайсий** каби буюк тарихий сиймоларимизнинг ҳаёт йўли, дунёқараши, мавқеи асрлар давомида юртимиз аёлларининг чинакам тимсоли бўлиб келмоқда ва тарихимизнинг ёрқин саҳифаларидан муносиб ўрин олмокда.

Буюк соҳибқирон Амир Темур тузукларида —Аёлларга имкон қадар илиқ муомалада бўлишга ҳаракат қилдим", деб айтганлари бежизга эмас.

Амир Темур оила қуриш масаласига **давлат юмушларидек** жуда жиддий эътибор берган. Буюк Соҳибқирон хусусан оила қуриш, фарзандларни уйлантириш ва келин танлаш ҳақида куйидаги фикрларни билдирган: **“Ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тенг кўрдим. Келин бўлмишнинг насл-насабини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали соғлиқ-саломатлигини, жисмонан камолатини аниқладим. Келин бўлмиш насл-насабаси, одоб-ахлоқи, соғлом ва бақувватлиги билан барча қусурлардан холи бўлсагина эл-юртга катта тўй-томоша бериб, келин тушурдим** (Амир Темур ўгитлари, – Т.,1992, 58 бет.).

Жамиятнинг бир қисмини аёллар ташкил этар экан, ҳаётда турмуш юмушларининг кўп қисми улар зиммасидадир. Агар аёл ҳаётда ҳам жисмонан, ҳам маънан соғлом бўлса, демак, жамият соғлом бўлади. Чунки келажакнинг меваси бўлмиш фарзандлар оналар сабабли дунёга келадилар. Уларга бошланғич таълим-тарбия ва одоб-ахлоқни онахон-момохонларимиз ўргатадилар. Шундай экан, келажак авлоднинг солиҳ бўлишлиги бугунги кун аёлларининг солиҳа бўлишларига ҳар жиҳатдан боғлиқдир. Ҳикматларда: **«Ҳар бир буюк шахснинг ортида кучли аёл бор»**, деб айтилган.

Демак, Амур Темур давридан **“Аёлга эътибор – миллатга эътибор”** тамойили амал килган десак, ҳеч муболаға бўлмайди.

Абдурауф Фитрат "Оила" асарида "**Аёлларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги миллий озодлик, эрк учун зарур: аёллар фақат уй-рўзғор билан, бола тарбияси билан банд бўлиб қолмаслиги, уларнинг Европадаги каби сиёсатда қатнашишлари ўринлидир", деган фикрни илгари суради.**

Француз ёзувчиси Виктор ГЮГО Аёлга муҳаббат биз учун буюк, ҳеч нарсанинг ўрнини босолмайдиган аҳамият касб этади. У худди гўштга сепиладиган туздек юракка сингиб, уни бузилишидан сақлайди деб бежизга айтмаган.

Бугунги кунда юртимизда хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш, соғлиғини сақлаш, касбга ўқитиш ва бандлигини таъминлаш, тадбиркорликка кенг жалб этиш, эҳтиёжманд хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, гендер тенгликни таъминлаш борасида олиб борилаётган ислоҳотларни тизимли давом эттириш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Мамлакат иқтисодиётида хотин-қизларга яратилган имкониятлар

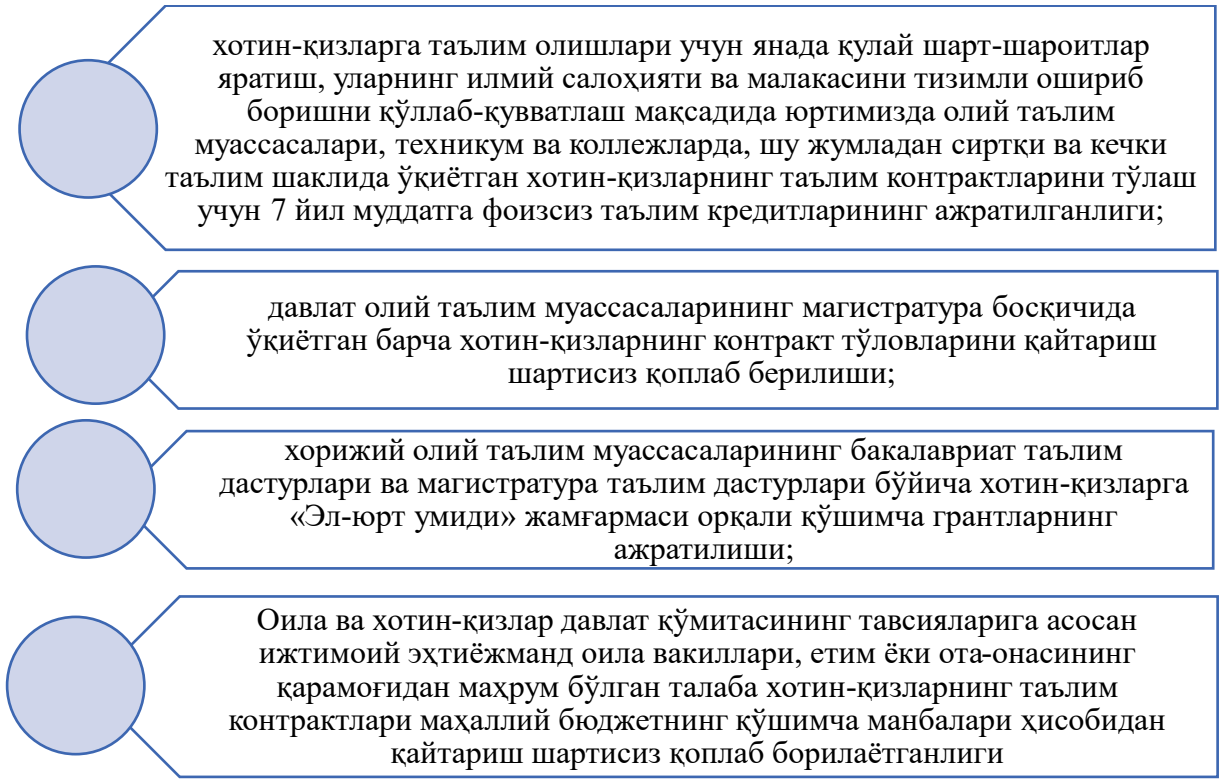

1-расм. Мамлакат иқтисодиётида хотин-қизларга яратилган имкониятлар

Хотин-қизларга яратилган бундай шароитлар хотин-қизларни касб-ҳунар эгаллаш, таълим олиши, илмий ва инновацион фаолият билан шуғулланишлари учун шароитлар яратилганлигидан далолат беради.

Юртимизда хотин-кизларни оила ва жамиятда ўз муносиб ўрнини топишига қаратилган катта ислоҳотлар амалга оширилган. Хотин-қизлар масаласи юртимизда давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Айниқса, аёл ҳуқуқлари бўйича қонунчилик

базасининг шакллантирилганлиги демократик давлат талабларидан келиб чиқиб, хотин-қизларни жамиятда муносиб ўрин эгалллашларига муносиб замин яратади.

Аёлга эҳтиром кўрсатиш уни эьзозлаш — миллатга, ватанга, эртанги кунга, келажак авлодларга эҳтиром кўрсатишнинг бош мезонига айланди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, юртимизда хотин-қизларга яратилаётган бундай имкониятлар хотин-қизларнинг эртанги кунга ишончини ошириб, уларнинг жамият хаётида фаол булишларига ундамоқда ва миллатимиз фахри бўлган аёлларнинг мавқеини нақадар юксакларга кўтарилишига замин яратмокда.

Келажагимизнинг баркамоллиги, фарзандларимизнинг бахту иқболи азиз аёллар зиммасида экан, оналик бахти, фарзандлар камоли йўлидаги масъулияти ҳамиша эъзозда бўлиб қолаверади.

ZO‘RAVONLIK IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Shomurotova Nigoraxon Nabijonovna
Psixologiya fanlari nomzodi.,
University of business and science universiteti professori v.b.

Bugungi kunda dunyo hamjamiyatida oilaning barqarorligini ta’minlash har bir mamlakat genofondini rivojlantirishning asosiy omili sanaladi. Milliy genofond mamlakatni iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u shuningdek millat kelajagini ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

Oiladagi zo'ravonlik ijtimoiy muammo bo'lib, patriarxal qadriyatlar hukmron bo'lgan jamiyatlarda odatiy holdir. Biroq oiladagi zo‘ravonlikning oldini olish, jabrlanganlar muammolarini hal etish va zo‘ravon shaxslarni jazolashda davlatning bevosita ishtiroki muqarrar.

Oiladagi muhit esa ko‘p jihatdan unda tug‘ilib, voyaga yetgan potensial “kelajak egalari”ni tayyorlashga zamin hozirlaydi. Biroq, oila instituti obektiv va subektiv omillar tufayli oxirgi yillarda biroz tanazzulga yuz tutmoqda. Buni bir jinslilar nikohiga ruxsat berilishidan boshlab oiladagi nosog‘lom muhitning paydo bo‘lishi, oilalarning “kriminal markaz”ga aylanishi bilan ham izohlash mumkin.

Mustaqillik yillarida Respublikamizda oilani hamda uning a’zolarining huquq va erkinliklarini muhofaza qilish, inson hayoti oliy qadriyat ekanligini kafolatlash yuzasidan tub islohotlar o‘tkazishga alohida ahamiyat berilib, qator maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shuningdek, 2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida ham “jamiyatda xotin-qizlarga tazyiq va zo‘ravonlikka nisbatan murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, og‘ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin qizlarga ijtimoiy-huquqiy, psixologik yordam ko‘rsatish, ularni manzilli qo‘llab-quvvatlash” belgilanganligi mazkur sohani tadqiq etish zarurati mavjudligidan dalolat bermoqda. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 63-moddasiga muvofiq, oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lish huquqiga ega. Konstitusiyaning 26-moddasida esa, hech kim qiynoqqa solinishi, zo‘ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emasligi belgilab qo‘yilgan [1;1].

Zo‘rlik – biror kishining ikkinchi bir kishini zo‘ravonlik, jismoniy kuch ishlatish yo‘li bilan xo‘rlashi, jabr-zulm qilishi[5;199] yoxud shaxsning konstitusiya bilan kafolatlangan shaxsiy daxlsizligi buzilishiga sabab bo‘ladigan, bir shaxsning ikkinchi bir shaxsga nisbatan jismoniy yoki ruhiy ta’sir o‘tkazishidir[5;47]. Ba’zi bir adabiyotlarda zo‘rlik – biror kishining ikkinchi bir kishiga nisbatan zo‘rlik qilishi, kuch ishlatish yo‘li bilan zo‘rlashi, jabr-zulm qilishi sifatida keltirilgan. U insonni jismoniy va ma’naviy zo‘rlash yoxud jabr-zulm qilish shaklida namoyon bo‘ladi.

Oiladagi zo‘ravonlik shaxsga qarshi noqonuniy kuch ishlatish, kaltaklash, zo‘rlash, majbur qilish, ta’sir ko‘rsatish, o‘z hukmronligini o‘tkazish kabi belgilar orqali ifodalanadi. U asosan jismoniy yoki ruhiy ko‘rinishda bo‘lishi mumkin. Ruhiy zo‘ravonlik esa ko‘p hollarda qo‘rqitish (bir shaxsni ikkinchi bir shaxs tomonidan qo‘rqitib bo‘ysundirish, o‘zini ko‘rsatish yoxud o‘ziga qaram qilish) shaklida ifodalanadi. Ruhiy zo‘ravonlik asabiylashishning mahsuli bo‘lib, bir shaxsni

qo‘rqitib o‘ziga bo‘ysundirish, uning “ixtiyoriga zid” yoki “tarbiyalash” maqsadlarida qo‘llanilishi ham mumkin. U aybdorga uning qarindoshlari yoki yaqin kishilariga nisbatan bevosita qo‘llanilishida namoyon bo‘ladi. Jinoyat huquqi nuqtai nazaridan har xil og‘irlik darajasida badanga shikast yetkazish, kaltaklash va boshqa jismoniy kuch ishlatishni jismoniy zo‘ravonlik deb baholash lozim. Bizningcha, zo‘ravonlik jismoniy kuch yoki qo‘rqitish bilan amalga oshiriladigan jinoiy faoliyatdir. Bunda shaxsning hayoti va sog‘lig‘iga tahdid qilish orqali huquq va erkinligi poymol etiladi. Mazkur holatda ta’sir etish deganda, jabrlanuvchiga uning xohishiga qarshi amalga oshiriladigan va unga aniq jismoniy yoxud ruhiy azob beradigan, ya’ni zo‘ravonlik hisoblanadigan ta’sir etishni tushunish kerak.

Jismoniy ta’sir ko‘rsatuvchi zo‘ravonlik harakatlari qatoriga, bizning fikrimizcha, inson badaniga kuch bilan ta’sir qilishning har qanday usuli, ya’ni zarba berishda ifodalanmaydigan xatti-harakatlarni ham kiritish lozim. Masalan, sochdan tortish, qo‘lni og‘ritib ushlash, tananing biror qismini qisish, og‘riq berish, itarib yuborish va h.k. Zo‘ravonliklar jumlasiga qiynoqqa solish, yakkalab qo‘yish, irodaga qarshi harakat qilishga majburlash yoki undash, ushlab turish, zo‘rlash, tegajog‘lik qilish, tahqirlash va xo‘rlash kabilarni kiritish mumkin. Bizningcha, “oiladagi jinoiy zo‘ravonlik deganda oilaning bir a’zosi tomonidan boshqa a’zosiga nisbatan jismoniy yoki ruhiy ta’sir ko‘rsatish yoxud qo‘llash bilan qo‘rqitish orqali uning hayoti, sog‘lig‘i, erkinligini, jinsiy daxlsizligi, sha’ni, qadr-qimmati va qonun bilan muhofaza qilinadigan boshqa daxlsiz huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qilish orqali o‘z hukmronligini o‘tkazishga qaratilgan xatti-harakat yoki harakatsizlik”ni tushunish lozim. Oiladagi jinoiy zo‘ravonlikning quyidagi turlari mavjud: Jismoniy zo‘rlik jabrlanuvchiga turli darajada tan jarohatlari yetkazish, urish, jismoniy kuch ishlatish, jabrlanuvchining qarindoshlarini, yaqinlarini o‘ldirish, nomusiga tegish va hokazolar ko‘rinishida bo‘lishi mumkin[8;42]. Bunda oilaning bir a’zosi tomonidan boshqa a’zosiga nisbatan qasddan uning hayoti, sog‘lig‘iga yoki badanining turli joylariga shikast yetkazish kabi xatti-harakatlar sodir etilib, quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi: shapaloq tortish, tepish, turtkilash, musht bilan urish; kuchli zarb bilan itarib yuborish; turli o‘tkir buyum va narsalarni otish; qurol bilan xavf solish yoki yaralash; uydan chiqishiga jismonan yo‘l qo‘ymaslik; kechasi uxlashga qo‘ymaslik. Ruhiy zo‘rlik – jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy zo‘rlik ishlatish, mol-mulkini nobud qilish yoki zarar yetkazish va jabrlanuvchi sir saqlanishini istagan ma’lumotlarni oshkor etish va hokazolar bilan qo‘rqitish. Ruhiy zo‘rlik va jismoniy zo‘rlik bir-birini taqozo etuvchi va biri ikkinchisini to‘ldirgandagina oqibat kelib chiqishi mumkin. Bunda qasddan oilaning bir a’zosi tomonidan boshqa a’zosining sha’ni va qadr qimmatini kamsitish orqali uning ruxiyatiga ta’sir ko‘rsatish, his tuyg‘ularini so‘ndiruvchi harakatlar qilish, qo‘rqitish va haqoratlash bilan uning ruhiyatiga shikast yetkazuvchi so‘zlar va harakatlarni sodir etishda namoyon bo‘ladi: hissiyot va his-tuyg‘ularni tan olmaslik; ustidan kulaish; jazo chorasi sifatida uning hissiyotlariga e’tibor bermaslik; yolg‘on so‘zlar aytib, undan o‘zining manfaati yo‘lida foydalanish; do‘stlari va qarindoshlariga xavf yetkazish bilan qo‘rqiqish va ular bilan aloqa qilishga yo‘l qo‘ymaslik; u bilan ommaviy joylarga chiqishdan bosh tortish; oila byudjetini o‘zi nazorat ostiga olish; qarindosh urug‘lar orasida sharmanda qilish; uydan ketishini aytib qo‘rqitish; kasal yoki homilador bo‘lganida unga yordam berishdan bosh tortish, tibbiy yordam olishiga qarshilik ko‘rsatish. Oiladagi jinsiy zo‘ravonlik jinsiy aloqaga qilishga majburlaydigan xatti-harakatlar qilish orqali

do‘q-po‘pisa qilish yoki zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitib shaxsning jinsiy daxlsizligi va ozodligiga tajovuz qilish bilan ifodalanadi. Masalan, erkakning ayoli bilan jinsiy obekt singari muomala qilishi; jinsiy aloqadan bosh tortish yoxud ayolga nisbatan tajovuzkor munosabatda bo‘lish; jinsiy aloqada majburiy xatti-harakatlar qildirish; jinsiy aloqani o‘ta shafqatsizlik bilan amalga oshirish; zo‘rlash yo‘li bilan jinsiy aloqa qilishga majburlash; avval kaltaklab keyin jinsiy aloqa qilish; parnografik ko‘rinishdagi buzuq xatti-harakatlarni ko‘rishga yoki takrorlashga majburlash va hokazo. Oiladagi jinoiy zo‘ravonlikning yuridik ma’nodagi tushunchasi uning haqiqiy mazmunini toraytiradi, chunki bir qator holatlar hisobga olinmaydi: birinchidan, agar jismoniy zo‘ravonlik to‘g‘risida so‘z yuritilsa, u holda inson organizmiga bevosita jismoniy kuch ishlatish bilan ta’sir ko‘rsatishni qo‘shish mumkin emas. Zo‘ravonlikning ushbu turini zo‘ravonlik bilan cheklash hamda jabrlanuvchini ozodlikdan mahrum qilishga kiritish taqozo etiladi. U odatda jismoniy va ma’naviy azobni keltirib chiqaruvchi, ba’zan jiddiy jismoniy va ruhiy jarohat (masalan, jabrlanuvchini qishda isitilmagan xonada saqlab turish)ga olib kelishi ham mumkin; ikkinchidan, zo‘ravonlikni inson organizmiga “uning ixtiyoriga qarshi” ta’sir ko‘rsatish sifatida ko‘rib chiqish ham mumkin emas. Zo‘ravonlikni insonga uning irodasidan tashqari ta’sir ko‘rsatish sifatida tavsiflash to‘g‘riroq bo‘lar edi, chunki jabrlanuvchi o‘z irodasini namoyon etadigan holatda, zo‘ravon unga qarshi harakat qiladi va bu har doim ham shunday bo‘lavermaydi. Ko‘p hollarda aybdor jabrlanuvchining irodasini mensimaydi; ikkinchidan, zo‘rlik ishlatish bilan tahdid qilishni faqat jismoniy zarar yetkazish bilan tahdid qilishga qo‘shish mumkin emas. Ruhiyatga nafaqat jismoniy zarar yetkazish bilan tahdid qilish, balki boshqa manfaatlarga, ko‘pincha muhimligi jihatdan sog‘liq va hatto hayotdan mahrum qilishdan ham qolishmaydigan boshqa (masalan, sha’n, qadr-qimmat, erkinlik, obro‘-e’tibor, mulkiy) qadriyatlar ham ta’sir qiladi; to‘rtinchidan, zo‘ravonlikni faqat bevosita inson irodasiga ta’sir ko‘rsatish sifatida ko‘rib chiqilishi hozirgi kunda ancha tordek tuyuladi, chunki insonga ta’sir o‘tkazish qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa narsalar, masalan, moddiy boyliklar, mulk orqali jismoniy zo‘ravonlik esa xotin-qizlarga nisbatan og‘irligi turli darajada bo‘lgan tan jarohatlari yetkazish, xavf ostida qoldirish, hayoti xavf ostida qolgan shaxsga yordam ko‘rsatmaslik, zo‘ravonlik xususiyatiga ega boshqa huquqbuzarliklar sodir etish, jismoniy ta’sir o‘tkazish yoki bunday ta’sir o‘tkazishning o‘zga choralarini qo‘llash bilan tahdid qilish orqali xotin-qizlarning hayoti, sog‘lig‘i, erkinligi hamda qonun bilan himoya qilinadigan boshqa huquqlari va erkinliklariga tajovuz qiladigan zo‘ravonlik shaklidir. Oila doirasidagi ruhiy zo‘ravonlik deganda, odatda xotin-qizlarni haqoratlash, ularga tuhmat qilish, tahdid qilish, ularning sha’nini, qadr qimmatini kamsitish, shuningdek ularning xohish-irodasini cheklashga qaratilgan boshqa harakatlarda ifodalanadigan zo‘ravonlik shakli, shu jumladan reproduktiv sohada nazorat qilish, tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlanuvchida o‘z xavfsizligi uchun xavotir uyg‘otgan, o‘zini himoya qila olmaslikka olib kelgan yoki ruhiy sog‘lig‘iga zarar yetkazgan harakat (harakatsizlik)da namoyon bo‘ladi [2;1]. Muxtasar aytganda, oiladagi zo‘ravonlik – bu o‘zlarining yaqinlari (asosan ayollar va bolalar) ustidan hukmronlik va nazorat qilish maqsadida, odatda aynan bir shaxsga nisbatan jismoniy va ruhiy zo‘rlik qilishda namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi 2019 yil 2 sentabrdagi Qonunida tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlanuvchining huquqlari belgilangan. Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlanuvchi quyidagi huquqlarga ega:

– o‘ziga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik sodir etilganligi yoki ularni sodir etish tahdidi to‘g‘risidagi ariza bilan tegishli vakolatli organlarga hamda tashkilotlarga yoxud sudga murojaat etish;

– maxsus markazlarda, shuningdek bepul telefon liniyasi orqali tekin huquqiy maslahat, iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik, tibbiy va boshqa yordam olish; – ichki ishlar organlariga himoya orderi berish to‘g‘risidagi talab bilan murojaat qilish, himoya orderi shartlari buzilgan taqdirda esa, ularni bu haqda xabardor qilish; – sodir etilgan tazyiq va zo‘ravonlik natijasida o‘ziga yetkazilgan moddiy zararning o‘rni qoplanishi hamda ma’naviy ziyon kompensatsiya qilinishi to‘g‘risidagi talab bilan sudga murojaat etish. Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlanuvchi yetkazilgan moddiy zararning o‘rnini qoplash hamda ma’naviy ziyonni kompensatsiya qilish to‘g‘risidagi ariza bilan sudga murojaat etganda davlat boji to‘lashdan ozod qilinadi.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda dunyoda har oltita oiladan birida janjallar doimiy ravishda yuzaga keladi, bunda turmush o'rtoqlar zarar ko'radi.

Beshta oilaning har uchdan birida ota-onalar bolalarini jismonan kaltaklagan. Har uchinchi uyda turmush o'rtoqlardan biriga nisbatan zo'ravonlik harakatlari mavjud

(odatda turmush o'rtog'i tomonidan), shuningdek, bolalarga nisbatan zo'ravonlik harakatlari ham mavjud.

Ko'rinib turibdiki, zo'ravonlik tarqalishining oldini olish juda qiyin. Amerikalik sotsiologlar M. Strauss, R. Gelles va S. Steinmetz, oiladagi zo'ravonlik muammolari bilan bog'liq holda, quyidagilarni aniqladilar: har qanday kelajakdagi tajovuz individual tajovuzkor harakatni keltirib chiqarishi mumkin.

Kuzatishlarga ko‘ra, ko'plab tajovuzkor ota-onalar o‘z farzandlarida zo‘ravonlikka moyilligini shakllantirib kelajakdagi tajovuzkorlarni "tarbiyalaydilar"

Zo‘ravonlik ko'plab omillar va sabablar natijasida yuzaga keladi va turli vaziyatlarda o‘zini namoyon qilishi mumkin. Ba‘zi g'arb tadqiqotchilari (asosan psixologlar) zo‘ravonlikka moyillikni men o'sib borayotganiga ishora qilishadi.

Zamonaviy jamiyatda tajovuzkorlik qilishga tayyorlik, bu katta ehtimol bilan kishilarda ularga nisbatan adolatsiz munosabatda bo‘lganlardan o‘ch olishga bog‘liq g‘azablangan reaktsiyalar bilan bog‘liq.

Ijtimoiy psixologlar va sotsiologlar yana bir nuqtai nazarni kengroq ko‘rib chiqdilar:

muhim omillar bo'lgan haddan tashqari ko‘p zo‘ravonlik va tajovuzkorlikning sahnalarni translyatsiya qiluvchi ommaviy axborot vositalari janjallar, qotilliklar, zo‘rlashlar va boshqalarni jamiyatda tarqalishiga ta’sir qiladi.

Statistik ma‘lumotlarga ko'ra birgina televizorda qiynoqqa solingan qotillik va zo‘ravonlikni tomosha qilish mumkin.

Ko‘proq telefilmlardagi bosh qahramonlarning yarmiga soatiga o‘rtacha besh-olti marta jismoniy zo'ravonlik qilingan (J. Berkovitz).

Tabiiyki, translyatsiya ta‘sirini inkor etib bo‘lmaydi. Ham kattalar, ham bolalar va o‘smirlarga nisbatan tajovuzkorlikni media oqimlari orqali idrok etish va o'zlashtirishga ta’sir qilib jinoyatlar televizor ekranlarida haqiqiy hayotga qaraganda ancha shafqatsiz va tajovuzkor xarakterdagi real dunyo va tomoshabin fikrni shakllantirishi mumkin.

O’rganishlar ommaviy axborot vositalaridagi xabarlardan so‘ng odamlar jamiyatda zo‘ravonlik keng tarqalganini tan oladi. Turli filmlar, ko'rsatuvlar va video o'yinlarda zo'ravonlikni tasvirlashdan tashqari, axborot vositalari zo‘ravonlik holatlari haqidagi xabarlar bilan to‘ldiriladi. Bunday masalalarda jamiyatda u yoki bu tarzda zo‘ravonlik ta’siridan xoli bo‘lgan qatlamlar kamayib borishini ta’kidlash lozim. Zo‘ravonlik nafaqat shaxslar, oilalar, etnik va diniy guruhlarga, balki butun xalqlarga ham ta‘sir qiladi. Shu munosabat bilan shuni aytish mumkinki, zo‘ravonlik jamiyatdagi muhim muammo bo‘lib, unda jamiyatdagi zo‘ravonlik eng keng tarqalgan turlardan biri sifatida qaralishi mumkin, bu esa katta tashvishlarni keltirib chiqaradi.

Agar zo‘ravonlikning tashqi sabablariga e‘tibor qaratsak, unda turli guruhlar o‘rtasidagi ijtimoiy, iqtisodiy tengsizlik shaxslarning fikrlari va voqelikni noto‘g'ri idrok etishiga bog‘liq bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, agar ichki manbalariga e‘tibor qaratsak odam tomonidan tajovuzkor harakatlar giyohvand moddalarni iste‘mol qilish, g‘azab, norozilik his-tuyg‘ulari xulq-atvorni o‘rgartirish, bolalik travmalari tufayli ham yuzaga keladi.

Yuqoridagi kabi zo‘ravonlik muammosini bartaraf etishga qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 iyuldagi “Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikni profilaktika qilish chora-tadbirlarini takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-3827-son [3;1], O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 4 yanvardagi “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 3-son, 2021 yil 8-yanvardagi “Xotin-qizlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlari va boshqa qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabrlangan xotin-qizlarga”Ijtimoiy shartnoma” va “Himoya orderi” berish, ijtimoiy ahvoli va turmush sharoiti og‘ir, ishsiz va ijtimoiy faol bo‘lmagan xotin-qizlarni har tomonlama ijtimoiy qo‘llab- quvvatlash va himoya qilish, ularga davlat tomonidan manzilli yordam berish bo‘yicha “Temir daftar”,”Ayollar daftari” kabi yangi tizimlar joriy etildi.

Aholi o‘rtasida “Himoya orderi” bo‘yicha targ‘ibot ishlarini yanada faollashtirish. Bu ishlarga mahalla faollarini, targ‘ibotchi guruh a’zolarini xamda ta’sirchan roliklar tayyorlab, efirga uzatish maqsadga muvofikdir. Tayziq va zo‘ravonlikka uchragan xotin-qizlarga yordam beruvchi Respublikamiz markazlarining moddiy ta’minotini yaxshilash va xodimlari malakasini oshirish ham bugungi kun talabidir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. https://lex.uz/acts/20596
2. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘rovonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni https://www.lex.uz/docs/4494709
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 iyuldagi “Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikni profilaktika qilish chora-tadbirlarini takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-3827-sonli qarori
4. Mirziyoyev SH.M. (2022). O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF–60-son “Yangi O‘zbekistonning 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi” Farmoni.

5. O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasi. –T., 2009. – B. 199.
6. “Zo‘ravonlikdan jabrlanganlar huquqlarini himoya qilish va zo‘ravonlikni oldini olish”. Uslubiy qo‘llanma. SH. A. Pulatova, A. SH. Murodov. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Huzuridagi “Oila” ilmiy- amaliy markazi, 2019 yil.
7. Ismailova, Z. K., Musurmanova, A., Shomurotova, N. N., Kholiqova, N. A., & Mamataliev, A. (2021). Methods of training of teachers of technical university on advanced training courses. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 2959-2970.
8. Rustambayev M.X. Jinoyat huquqi: Maxsus qism. T.: TDYUI, 2006. –B. 42.

ИЛМИЙ НАЗАРИЯЛАР КОНТЕКСТИДА ИНСОН КАМОЛОТИ (фаоллик феномени мисолида)

Садриддинов Суҳроб Рустамжонович,
Тошкент халқаро молиявий бошқарув ва технологиялар университети
психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Фаолликни илмий ўрганиш фалсафа, социология, психология каби фан тармоқлари дорасида тадқиқ этиладиган мавзу саналиб, бу кунга қадар мазкур соҳада бир қатор изланишлар олиб борилганлигига қармасдан, инсон камолоти жараёнини турли деструктив таъсирлардан ҳимояланиш назари асосида мазкур мавзу чуқур ўрганилмаган. Деструктив таъсирлар деганда, инсон ҳаёти ва фаолиятини барқарор ривожаланишига ғов бўлувчи террористик ва сепаратстик ҳаракатлар, миллий қадриятларни ўрнига сохта қадриятларни киритиш йўлига ҳаракатларни кузатилиши, оилавий қадриятларга путур етказувчи ижтимоий хулқ намуналарини иделлаштириш, этник ва динлараро низоларни келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатларни тушуниш лозим. Кўриниб турибдики, замонавий деструктив таъсирлар турли кўриниш ва мазмунда намоён бўлиб, инсон камолотини таъминлаш жараёнида ғов солувчи асосий омил саналади. Илмий таълимотлар контексти бўйича мавзуга эътибор қаратсак, фаолликни илмий ўрганиш жараёнида, аниқроғи тадқиқот методологиясини танлашда тадқиқотчи ҳар бир субъект ўзида маънавий хусусиятларни мужассам этганлиги туфайли ҳам нотакрор эканлиги сабабли олий қадрият саналади. Маънавий хусусиятлар этник мансубликни ҳам тўлиқ ифода этиб, А.П.Садохин ва Т.Г.Грушевицкаяларнинг ёзишича этнос ҳаётини тавсифловчи муҳим кўрсаткич этник хусусият саналади[1]. Этник хусусиятни ўрганиш мураккаб тадқиқий жараён ҳисобланиб, уни илмий ўрганишда фаолият маҳсулини ўрганиш, социологик сўров, психологик тестлар, кузатув, суҳбат, ҳужжатларни ўрганиш каби тадқиқот усулларидан фойдаланиш мумкин. Кўриниб турибдики, тадқиқот усулларини қўллашда ҳам интегратив ёндашув кузатилади ва айнан интегратив ёндашув этникликни ўзига хос жиҳатларини белгилаш имкониятини беради. Ҳар қандай субъект этномаданият намуналарини сақловчиси ва ташувчиси саналиб, этномаданият намуналари асосан микро муҳит даражасида “S – S” муносабатлар шаклида ифодаланади. Шу сабабли этномаданий хусусиятларни ўрганишда, аниқроғи тадқиқот методологиясини талашда интегратив ёндашиш мақбул саналади. Боз устида, тадқиқот натижалари таълим-тарбия ва ижтимоий муносабатлар маданияти тизимида миллий манфаатларни ҳимоя этишга қаратилганлигини назарда тутсак, кўп миллатли ижтимоий-маданий муҳитда этник мансублик бевосита фуқароларнинг фаоллигини таъминлашга таъсир кўрсатувчи доминант омиллардан саналанади. Чунки этниклик ғоялар, иделлар, қадриятлар, ҳаёт тарзи намуналари, меъёрлар каби мажмуани ифода этиб, ижтимоий муносабатларда меъёрларни аниқлаб, интернализациялашувни таъминлайди. Интернализация эса, атроф-

[1] Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. Этнология. - М.: Академия, 2000. – 304 с.

муҳитни онгли тарзда идрок этиб, яратилган ва қабул қилинган меъёр ва қариятларни субъект фаолиятида ўз аксини топишини ифода этади.

Фаоллик тушунчаси бир қанча маъноларни ифода этиб, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “бирор ғоявий ҳаракат ёки ишга ғайрат билан, астойдил киришадиган, ишчан”, “бирор жамоанинг ижтимоий ҳаётида, фаолиятида астойдил, берилиб ишлайдиган шахс, жамоатчи”, “ҳаракатчан, кўп ҳаракат қиладиган” каби маъноларини ифодаланиши кўрсатилаган[2]. Фаоллик тушунчасининг луғавий маъноларида аниқ мақсад сари онгли ҳаракатларни амалга ошириш деган психосемантика ифодаланган бўлиб фаолликни таъминлаш учун уни ифодаланганлик даражасига эътибор қаратиш лозим бўлади. Айнан шу жиҳат тадқиқотнинг амалийлигини белгиловчи саналади. Бунинг учун фаолликнинг тавсифини методологик жиҳатларига назар солиш лозим бўладики, “S – S” даражасида турли кўринишда ифодланадиган “ўзимизники”, “бегона” тарзидаги ижтимоий масофани белгиловчи кўрсаткичлар ўзига хос тарзда ифодаланади. Жумладан:

а) репродуктив-ўхшатувчан фаоллик (инсонда индивидуал ҳаётий тажриба етарли бўлмаганида, тажриба орттирувчи восита сифатида ифодаланади);

б) изланувчи-таъминловчи фаоллик (ижтимоий-мданий муносабатлар тизимида фаоллик ва эркинликни ошкора ифода этиш ифодаланади);

в) ижодий фаоллик (инсон фаоллигининг юқори даражаси саналиб, маънавий ёки моддий яратувчанлик намунасида ифодаланади) кабиларга.

Назарий тавсифдан кўриниб турибдики, фаоллик касбий, ижтимоий ёки сиёсий муносабатлар тизимида ифодаланишига қарамасдан, беосита бошқарувни амалга оширишда жараённинг динамикасини белгилаб берувчи саналади. Фаолликни у ёки бу даражада ифодаланиши ватан ва унинг тарихига ҳамда маданиятига бўлган қизиқиш ҳамда улар билан ғурурланиш, миллий қадрият, миллий маданият ва анъаналарга эҳтиром кўрсата олиш, маданий ва моддий бойликларга бўлган муносабат ҳамда шу ватанда истиқомат қилаётганлигини шараф билан намоён эта олиши, яшаётган ҳудуд ва унинг табиатини сақлашда бевосита иштироки билан белгиланади. Бизнингча, бу таркибларнинг қаторида бурчни ҳис этиш, миллат ва ватанга мансублик, ҳудуд ва минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-маданий ҳаётига қатнашиш истаги, ўзининг фуқаролик ҳақ-ҳуқуқини англаш ҳамда ижтимоий-маданий фаолият тури билан шуғулланиш, фидоийлик кўрсата олишга тайёр туриш кабилар фаоллик феноменининг муҳим таркиблари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам интегратив ёндашув асосида тадқиқот усулларини танлаш илмий фаолиятнинг самарадорлигини таъминлайди.

Жамият ҳаётини таъминлаш инсон камолотига боғлиқ бўлиб, инсонни камолотга эришиши замирида таълим-тарбиянинг натижаси, фан ва техниканинг ютуқлари ифодаланган бўлади. Барчасини бунёдкори, бошқарувчиси, такомиллаштирувчиси ва истеъмолчиси инсон ҳисобланади. Масалага инсон камолотини таъминлаш нуқтаи назари билан ёндашсак, бу йўналишда фанда бир қатор илмий таълимотлар яратилган. Илмий методология контекстида улари қуйидагича кўрсатиб ўтиш мумкин:

[2] Фаол арабача – ҳаракат қилувчи; таъсирчан. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж. IV. Тартибот-Шукр. Масъул муҳаррир А.Мадвалиев. – Тошкент: “Ўзбекистон нашриёти”, 2020. – Б. 325.

бихевиоризим таълимоти, инсон томонидан намоён этиладиган хулқни ўзгариши рағбатга бўлган муносабат (S – R) тарзида ифодаланади;

когнитивизм таълимоти, ўзига хос тарзда мужассамлашган ички ментал жараённи шаклланиши ва ривожланишини белгилаб беради;

гуманистик таълимот шаклланган манавий имкониятлардан маълум онгли ҳаракатларни амалга оширишда қўлланишни;

ижтимоий-маданий таълимот камолотга эришиш жараёнини ижтимоий контекстда, яъни муҳитда кузатиб барқарор яшаш тарзига эга бўлиш учун маълум сифатларни ўзлаштиришни ифодалайди;

конструктивизим таълимоти ижтимоий муҳит доирасида ўзлаштириладиган сифатларнинг моҳиятини тажриба асосида ўзлаштиришни тақозо этади.

Бу ўз навбатида тадқиқотларни амалга оширишда тадқиқотчи қўйидаги компендиум, яъни жараённи ривожланиш босқичлариининг қисқача баёни тарзида фаолият олиб боришини тақозо этади. Бунда: “илмий муаммони белгилаш – тадқиқот объектини танлаш ундан предметни ажратиб олиш – илмий методологияни белгилаш – эмпирик ўрганиш учун методикаларни (шу жумладан математик-статистика методларини) танлаш – эмперик тарзда жамланган маълумотларни сабаб-оқибат алоқадорлигини инобатга олган тарзда ўрганиш – жараённи галдаги ривожланиш ҳолатига (идеал ҳолатга) келтириш учун тавсиялар келтириш”.

Инсон камолотини таъминлаш контестида биз келтирган компендиумнинг ҳар бир компоненти тадқиқотчи ўрганилаётган ҳолатни узвийлигини таъминлаб, жорий ҳолатни (жорий моделни) тизимли идрок этиб, яхлит тасвирлаш имконини беради. Миллий тараққиётни таъминлашда илм-фаннинг натижаларидан фойдаланишда бу кўрсаткич муҳим ҳисобланади.

Илмий тадқиқотнинг методологик асоси фокус нуқтани белгилаш учун муҳимдир. Бунинг учун тадқиқотчи илмий таълимотларнинг фокус нуқтасига эътибор қаратиши лозим бўлад. Жумладан:

бихевиоризим таълимотининг фокус нуқтаси ташқи муҳитнинг рағбатига, яъни эгалланадиган (шаклланадиган, ривожланадиган) хоссани (хусусиятни) ташқи муҳит томонидан эътироф (рағбат) этилишига;

когнитивизим таълимотининг фокус нуқтаси ички когнитив структурани шаклланиши ва ривожланишига;

гуманистик таълимотининг фокус нуқтаси аффектив ва билиш эҳтиёжларини шаклланиши ва қондирилишига;

ижтимоий-мадний таълимотнинг фокус нуқтаси шахсни муҳит билан муносабатларга киришишида шаклланган психик жараёнларни роли ва ўрнига;

конструктивизим таълимотининг фокус нуқтаси индивид томонидан реалликни тасвирлашига қаратилгандир.

Илмий назариялар контекстида инсон камолотини жараён сифатида ўрганиш учун маълум амал, ҳаракат тарзини танлаш лозим бўлади. Биз фаоллик феномени мисолида муҳим индикаторлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтишимиз мумкин:

- фуқароларда жамият ва унинг маданий ва иқтисодий соҳасига (сферасига) доир билимга эглиги;
- жамият ҳаётини таъминлашда иқтисодий, маданий, ижтимоий ва сиёсий институтларнинг иштироки;
- фуқароларда ўз позициясини намоён этиш учун мотив, қизиқиш ва истакнинг мавжудлиги;
- жамиятда фуқаролар томонидан фаоллик кўрсатиш учун маънавий-ҳуқуқий асосни яратилганлиги.

Фан нафақат ўтмиш ёки юзага келган жараёнларни тушунтира олади, балки ҳар қандай жараённи диагностикаси ва прогнозини ҳам амалга ошириб[3], уни англаш жараёнини таъминлаб, ижтимоий-маданий аҳамиятдорлигини даражавий тарзда белгилаб беради. Айнан ижтимоий-маданий аҳамиятдорлик ижтимоий ёрдам кўрсатиш ёки ёрдам олиш учун мурожаат қилиш, илмий таълимотлардан (таълим, ишлаб чиқариш ва б.) амалиётда фойдаланишни фақатгина интенсивлигини эмас, балки буюртмачи ва истеъмолчи сифатида маърифатни реал ҳаётга тадбиқ этишни таъминлайди.

Методологик жиҳатдан фан, диагностик ва прогностик функцияси доирасида у ёки бу жараённинг истиқболида юзага келиши мумкин бўлган эҳтимолий ўзгаришлар (шарт бўлган психик хоссани шакллантиришни ва б.) турини ҳам белгилаб бера оладики, ижтимоий институт сифатида бу фан бу вазифани бажара олади. Жараён (ҳолат, ҳодиса) ўзида ўтмиш, жорий ва истиқболда вужудга келиши мумкин бўлган ҳолатларни мужассам этган бўлади. Уни аниқлаш учун интегратив ёндашув асосида тадқиқот усулларини танлаш лозим бўлади. Бу жараёнда тадқиқотчи ўз иқтидорини намоён этиш билан бирга, фуқаролик позицисини ҳам ифодалайди[4]. Чунки тадқиқотчининг фаоллиги субъект сифатида уни ички кечинмаларининг таъсири асосида шаклланиб, эмоционал-иродавий даражага ўтади ва субъектив дунё миқёсидан, борлиқда, яъни аниқ предметларни яратиш (ишлаб чиқариш) ва жараёнларни вужудга келтиришда ифодаланади. Бу ўз навбатида индивидуал ресурслардан фойдаланишни, ижтимоий муносабатлар тизимида ташқи қўзғатувчи тарзида ифодаланади. Агарда, фаол субъект, қабул қилинган ижтимоий меъёрларга амал қилган ҳолда, фаолликни ифода этса, жамоатчилик томонидан эътироф этилади. Бу ўз навбатида туман ва шаҳар миқёсида маърифий тадбирларни ўтказишни режалаштиришда, ҳудуд аҳолисининг этномаданий хусусиятлари, иш билан таъминланганлиги, инфраструктурани ривожланганлиги каби омиллар инобатга олишни тақозо этади. Инобатга олиш, фаолликни ошириш учун тайёланадиган чора-тадбирларнинг мазмунини мақсадли бойитиш учун муҳим ҳисобланади. Шу боис фаолликнинг қуйидаги асосий шакллари борлигини эътиборга олиш лозим:

ижтимоий фаоллик;
жисмоний фаоллик;
маданий фаоллик;

[3] Ғозиев Э., Самаров Р. Илмий ижод ва олимнинг шахси // Таълим муаммолари. 2014. 2 – сон. – Б. 69 – 73.
[4] Коростылева Л. А. Проблема самореализации личности в системе наук о человеке // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб., 1997. – С. 13-20.

сиёсий фаоллик;
ижодий фаоллик;
ички фаоллик ва бошқалар.

Назарий жиҳатдан билимлар мажмуасини функционал–тузилмавийлигини инобатга олиб, тадқиқотларнинг назарий асосини мақсадли шакллантириш тавсия этилади[5]. Бунинг учун, тадқиқотчи: эмпирик ва тарихий (тарихий-эмпирик) – фундаментал-тарихий билимларни; табиий ва прогностик (прогностик-табиий) – фундаментал-прогностик билимларни; сунъий ва тарихий (сунъий-тарихий) – технологик-мантиқий билимларни; тезкор ва протобилим (прогностик-тарихий)– технологик-прогностик билимларнинг онтологик бирикмасини эгаллабгина қолмасдан, илмий фаолиятида қўллай билиши лозим бўлади. Айнан онтологик бирикма тадқиқотчи учун вазифадорлиги жиҳатидан жараёнларнинг динамикасини белгиловчи учта нуқтани, яъни:

маънавий жараёнларни шаклланиш нуқтасини;
маънавий жараёнларни ривожлантириш нуқтасини;
маънавий жараёнларни такомиллаштириш нуқтасини белгилаб беради.

Инсон камолоти контекстида фаолликнинг мазкур тарзда баҳолаш ёки типологиясини амалга ошириш, фуқароларнинг фаоллик даражасини оширишни таъминлайдики, буни амалий жиҳат деб кўрсатиш мумкин. Чунки, эҳтиёж ва мотивлар инсонни ҳаракатга келтириб, бизнинг назаримизда фаолликка ундайди. Масалан, фаолликнинг муҳим компоненти ҳисобланмиш билим, нафақат маиший билим, балки ҳудуд ва минтақанинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳаётига доир, миллат ва унинг маданиятига оид, миллий ва умуминсоний ёки касбий қадриятларҳамда диний ва дунёвий билимларни ўзлаштиришни тақозо этади. Бу ҳолат ўз навбатида таълим амалиётида касбий компетенцияларни шакллантириш билан бир қаторда, сиёсий, маданий, иқтисодий, ҳуқуқий, экологик каби компетенцияларни шакллантиришга ҳам эътибор қаратишни тақозо этади. Шу сабабли, таълим-тарбия тизимида ахборот ёки тайёр билим берадиган таълимий манбаларни яратишдан кўра, ахборотни билим шаклига келтиришга йўналтирадиган манбаларни яратиш лозим бўлади. Шунда, ёшларимиз фуқаролик масъулияти ва жамият олдидаги бурчининг мазмунини англай бошлайди. Айнан англаш жараёнида, уларда кечаётган жараёнларга нисбатан фуқаролик муносабати шаклланади. Бу муносабат тарзи эса, фаолликнинг мазмунини таъминлайди.

Таҳлиллар натижасига кўра, фаоллик аниқ мақсад сари онгли ҳаракатларни амалга оширишни англатиб, уни соҳавий дахлдорлиги ёки мазмуний қамрови жиҳатидан ижтимоий фаоллик, жисмоний фаоллик, сиёсий фаоллик, маданий фаоллик ва ички фаоллик кабиларга ажратиш мақсадга мувофиқдир. Агарда, жамиятнинг динамик тарзда тараққий этишини, тараққий этиш жараёнида турли шакл ва мазмунга эга бўлган муаммоларни вужудга келишини назарда тутсак. Айнан фаоллик муаммоларни ечимини топувчи ва тараққиётни таъминловчи феномен тарзида ифодаланади.

[5] Володарская Е.А. Социально-психологическая концепция имиджа науки в обществе // Диссертация доктора психологических наук. – М.: МГУ, 2009. – С. 66.

Глобаллашув жараёнида инсон ва унинг ҳаёт тарзи, жамият ва унинг динамик тараққий этишига ғов бўлувчи сохта қадриятлар, сохта ҳаёт тарзи намунаси, итеъмолчилар синфини яратиш, оилавий қадриятларни емирилиши, меркантилизимни қадрият даражасига кўтарилиши каби ҳаракатлар турли кўринишда ифодаланаётганлигини, террористик ва сепаратистик ҳаракатларни турли кўринишда намоён бўлишини инобатга олсак. Фаоллик, турли деструктив таъсирлардан ҳимояловчи вазфасини бажара олади. Шу сабабли, инсон камолотини таъминлашга доир бўлган таълиотларда фаоллик феноменини мажмуавий тарзда ўрганиб, олинган натижалардан жамият ҳаётини таъминлашда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Володарская Е.А. Социально-психологическая концепция имиджа науки в обществе // Дис...д-ра психологических наук. – М.: МГУ, 2009. – С. 66.
2. Ғозиев Э., Самаров Р. Илмий ижод ва олимнинг шахси // Таълим муаммолари. 2014. 2 – сон. – Б. 69 – 73.
3. Жичкина А.Е. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью. http://flogiston.ru/articles/netpsy/strategy/
4. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Под ред. Д.А.Леонтьева. - М.: Смысл, 2004. - 608 с.
5. Парсонс Т. Социальная система / Т. Парсонс; Пер. с анг.; под общ. ред. В.Ф. Чесноковой, С.А. Белановского. – М.: Академический проект, 2018. - С. 369.
6. Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. Этнология. - М.: Академия, 2000. – 304 с.
7. Самаров С., Садриддинов С. Баркамоллик тизимида касбий лаёқатлилик // Таълим муаммолари. 2013, 6-сон. – Б. 10-14.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж. IV. Тартибот-Шукр. Масъул муҳаррир А.Мадвалиев. – Тошкент: “Ўзбекистон нашриёти”, 2020. – Б. 325.

HOZIRGI O‘ZBEK HIKOYACHILIGINING YETAKCHI TAMOYILLARI

E’zozxon Qobilova,
Qo‘qon universiteti dotsenti,
Zumradxon Teshaboyeva,
doktorant,
Sug‘diyona Ergasheva,
Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. mazkur maqolada hikoyachilikning nazariy asoslari, hikoyachilikdagi yangilanish tamoyillari, hozirgi hikoyachilikning rivojlanish tarixi, zamonaviy o’zbek hikoyachilining yetakchi tamoyillari masalasi Abduqayum Yo’ldosh hikoyalari misolida tahlil qilingan. Abduqayum Yo’ldosh hikoyalarida “shahar” va “qishloq” makonining o’rni va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: hikoya, hikoyachilik, tamoyil, yangilanish, Shahar, qishloq, janr, mahorat.

Abstract: this article analyzes the theoretical foundations of storytelling, the principles of renewal in storytelling, the history of the development of modern storytelling, and the leading principles of modern Uzbek storytellers on the example of the stories of Abduqayum Yoldosh. Abduqayum Yoldosh's stories reveal the role and importance of "city" and "village" spaces.

Keywords: story, storytelling, principle, renewal, City, village, genre, skill.

Аннотация: в данной статье на примере рассказов Абдукаюм Йўлдошев анализируются теоретические основы повествования, принципы обновления в повествовании, история развития современного повествования, а также ведущие принципы современных узбекских сказителей. Рассказы Абдуқаюм Йўлдошев раскрывают роль и значение «городских» и «деревенских» пространств.

Ключевые слова: рассказ, повествование, принцип, обновление, город, село, жанр, мастерство.

Hikoya janrida yozuvchining badiiy niyati, asarni yozishdan maqsadi aniq bo‘lishi lozim. Ortiqcha tasvirlar, tafsilot va detallardan xoli bo‘lgan badiiy matn ko‘tarilgan mavzu va g‘oyani o‘quvchiga anglata olishi muhim hisoblanadi. “Ba’zilar asarga chiroyli detal kiritishga o‘ch bo‘ladi. O‘sha detal chiroyli bo‘lsa bordir. Ammo asarning bosh maqsadiga xizmat qilmaganidan keyin tegirmonchining mahsisiga o‘xshab qolaveradi, oyoqni bir qoqsangiz yopishgan un gardi tushib ketadi-yu, burishgan mahsi ko‘rinib qoladi. Detal pardoz emas, husn bulib asarni ochishi kerak”,[1.137] deydi Abdulla Qahhor. Detallar aniq bir maqsadga xizmat qilishi lozim. Garchi bu fikr faqat hikoya uchun aytilmagan bo‘lsa-da, badiiy asarga nisbatan belgilangan mezon sifatida barcha janrlarga tegishli deyish mumkin. Hikoyaning qisqalik va ixchamlik xususiyatidan kelib chiqadigan bo‘lsak, yozuvchi “gapning indallosi”ni unutib qo‘ymasligi talab etiladi. Hikoyaga xos nazariy qarashlar janrni yaxlit bir qolipga solib, ijodkorni chegaralab qo‘yishni nazarda tutmaydi. Umumiy xususiyatlar barcha hikoyalar uchun taalluqli bo‘lavermaydi. Ijodkor bu nazariy qarashlarni butkul inkor etmagan holda yangilanishlardan cho‘chimasligi lozim.

Ijtimoiy hayot voqeligiga eng hozirjavob janr sifatida hikoyani aytish mumkin. Hajm va murakkablik nuqtai nazaridan roman va qissa hikoyachalik ijtimoiy jabhaga tezkor badiiy munosabat bildira olmaydi. O‘zbek hikoyachiligi XX asrning boshlarida Abdulla Qodiriy va Cho‘lpondan boshlangan. A.Qodiriyning “Uloqda”, “Jinlar bazmi”, Cho‘lponning “Kleopatra”, “Nonvoy qiz”, “Qor qo‘ynida lola”, “Do‘xtur Muhammadyor” hikoyalari o‘zbek hikoyachiligiga tamal toshini qo‘ygan asarlar desak, xato bo‘lmaydi. Keyinchalik G‘afur G‘ulom va Oybekning ham bir qator hikoyalari ushbu janr takomilida muhim rol o‘ynadi. Abdulla Qahhor esa hikoyachilikda alohida maktab yaratdi. Shukur Xolmirzaev hikoyalari ham janr taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi. Bugungi hikoyachilik bir asr oldin boshlangan jarayonning ma’lum ma’noda davomidir.

Abduqayum Yo‘ldoshev hikoyalarida hayotning birgina epizodidan ko‘ra bir-biriga zanjir kabi bog‘langan uch-to‘rt voqea ko‘proq tasvirlanadi. Yozuvchi hikoyalarida shahar va qishloq makoni aralash holda keladi. Ba’zan qishloqdan boshlangan voqealar shaharda nihoya topsa, ba’zan shahardan boshlanib, orada qishloqqa ko‘chadi va yana shaharda tugallanadi. Ko‘pgina hikoyalarida asosiy voqealar shaharda kechadi. Shahardagi voqealar ham qishloq sog‘inchi bilan yashaydigan, qishloqda o‘tgan bolaligini orziqib yodga oladigan qahramonlar bilan bog‘liq. “Puankare”, “Parim bo‘lsa” kabi hikoyalari janr xususiyatlari jihatidan qissaga yaqin.

Mahoratli yozuvchi hayotni o‘ta ziyraklik bilan kuzatadi. Bu kuzatuvlari yuksak badiiyat bilan qog‘ozga tushsa, san’at asari dunyoga keladi. Ildizi hayotdan suv ichgan asarning umri uzoq bo‘ladi. O‘quvchi bu asardagi tabiiylikdan, haqqoniylikdan qoniqish hosil qiladi. Qo‘shimcha detallar, asar tili o‘quvchiga estetik zavq ulashadi. Hayotni kuzatib, unga mohir sinchi kabi tashxis qo‘ya olgan ijodkor uchun mavzular ham serob. Yaxshi mavzu, qiziqarli syujet va muhim g‘oyadan mukammal hikoya bino bo‘ladi. “Biz bir vaqtlar mensimayroq tilga oladigan oilaviy,maishiy turmush ikir- chikirlari deb atalgan sohada ham shaxsning bisoti, hayoti ma’nosini ochish, kashf etish imkoniyatlari ko‘p”.[2.43] Shunday asarlardan biri – “Alvido, go‘zallik”[3.122] hikoyasi o‘z nomiga monand go‘zallikning ayanchli yakuni haqida. Go‘zallikning nimaning ramzi? Muallif nazdida har qanday go‘zallikning qadriga yetilmasa, u xorlik va e’tiborsizlikka duchor etilsa, bu go‘zallikdan asar qolmaydi. Dostoevskiyning uchqur iborasi bo‘lmish “Dunyoni go‘zallik qutqaradi” tezisiga qarama-qarshi fikrni o‘rtaga tashlaydi yozuvchi. Go‘zallikning kuchi dunyoni qutqarishga yetmaydi. Aksincha, go‘zallikni bu dunyoning kir qo‘llaridan, yuho nafsidan qutqarish lozim. Yo‘qsa, zavol topgan go‘zallikning badali juda og‘ir bo‘ladi.

Muallifning hikoya boshida qayd etganidek, voqea “saksoninchi yillarning oxirida” bo‘lib o‘tadi. Hikoya boshida ovul ahlining fe’l-atvori tasvirlanadi. Ovulining aksariyat erkaklari “ichishni yaxshi ko‘rishadi”, to‘ylar janjalsiz o‘tmaydi; ayollari esa kun bo‘yi mol-hol tashvishi bilan band bo‘lishadi, kechqurunlari, “televizorda biror bachkana, uzundan uzoq serial bo‘lib qolsagina ko‘pchilik dasturxon atrofida o‘tirib, shuni tomosha qilishadi”.[3.122] Ovul odamlari turmushning mashaqqatli yumushlariga bo‘yin eggan, mehnatdan ortmaydi. Hikoya qahramoni – yaqindagina armiyadan qaytgan Muslimning xotini Oysuluv. Roviy uning benihoya go‘zalligi haqida mish-mishlar urchiganini bayon qilarkan, Omon traktorchi “Ey, ammo-lekin bir qoshiq suv bilan yutib yuborsa bo‘larkan-da”, deya ta’rif berganini, bu maqtovga kelinchakni ko‘rib kelganlarning hayrati qo‘shilganini, “Hatto aytishlaricha, ba’zi odamlar ishgayam to‘g‘ri yo‘l qolib, Marvarid momoning

uyi yonidan o‘tib qaytadigan bo‘lishibdi. Bola-baqra-ku, bu hovlidan beri kelmasmish hisob”,[3.123] deya hayratini izhor etadi.

Hikoya o‘sha ovuldagi bir o‘smir tilidan hikoya qilinadi va u insondagi bu qadar o‘zgaruvchanlik, hayot chig‘irig‘i insonni ne ko‘ylarga solishi mumkinligi haqida o‘ylaydi. Adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqul yozganidek, “Inson nega tug‘iladi? Yashashdan maqsad nima? Qalb va tafakkur qachon erkin bo‘ladi? Odam qismatining murakkabligini ochish jasorati qandoq? San’atkor o‘z qalbining qasriga kira olgandagina bu savollarga yuksak va yangicha javoblar qaytara oladi. Negaki, u yurak qasridan hech payt qup-quruq qo‘l bilan qaytmaydi”.[4.154] Bola hammani maftun etgan, odamlarda havas va hasad tuyg‘ularini qo‘zg‘agan betakror go‘zallik sohibasining qismat o‘yinlariga tez yengilishidan lolu hayron qoladi.

Muallif o‘z qadrini topmagan go‘zallik uni keraklicha qadrlamagan olomon uchun muqarrar jazo bo‘lishi mumkinligini bildirmoqchi bo‘ladi. Qolaversa, hayotning shafqatsiz sahnalarida nafaqat insonning botini, balki zohiri ham zavol bo‘lishi mumkinligiga urg‘u beradi.

Bolalik nigohi go‘zallikni boshqacha ko‘radi. Beg‘ubor, har qanday g‘ayur istaklardan xoli nigoh bilan. Hikoya qahramoni ta’rifi tillarda doston bo‘lgan kelinchakni ilk bor ko‘rgandagi tasvir bu fikrga isbot bo‘ladi: “Ayollar bashorat qilishgan ekan. To‘ydan keyin oradan ikki hafta o‘tar-o‘tmas Muslim aka xotinini chopiqqa chiqardi. Shunda biz ko‘rdik, darhaqiqat, kelinchak juda chiroyli edi. Ismiyam jismiga monand: Oysuluv. Atlas ko‘ylak-lozim kiygan, yaltirab turgan sochi taqimini o‘padigan, oppoq yuzli, kipriklari uzun-uzun, jismi nozikkina bu ayolni bolalar negadir «Kumush checha» deb chaqirishardi. O‘ziyam kinodagi Kumushga juda o‘xshab ketardi-da...” [3.123]

Oysuluv o‘zining go‘zalligi bilan ovuldagi yoshu qarining tiliga tushadi. Hikoya so‘ngiga qadar o‘quvchini “Muslim shu go‘zallik sohibasiga munosib edimi? Qaysi xislati uchun taqdir uni shunday bebaho go‘zallik bilan siyladi?” degan savol qiynaydi. Hikoya qahramoni bu qadar nafosatu nazokat, husnu chiroyga ega Oysuluvni qishloq manzarasida tasavvur qila olmasdi. U boshqa ayollar kabi mehnat qila olmaydi. Erining tazyiqi ostida zo‘r berib ishlashga tirishsa ham, bunday ishlar uning qo‘lidan kelmasdi. Hikoya so‘nggida qahramon shahardan qishloqqa qaytadi. O‘z ta’biri bilan aytganda, “shu orada men shaharga, imtihonlarni topshirishga ketdim. Baxtim chopib, institutga kirdim. Joy topish, o‘qish tashvishlari bilan bo‘lib qishloqqa qaytib kelolmadim. Oradan bir yilga yaqin vaqt o‘tdi. Iyun oyining o‘rtalarida ovulga keldim”.[3.127] Qahramon qishloqqa kirib kelarkan, o‘sha tanish manzara o‘zgarmaganini ko‘radi. Suv tarqatilayotgan joyda ayollarning navbat talashib baqir-chaqir qilayotganiga parvo qilmaydi. Biroq bu shang‘i tovushlar orasida o‘ziga tanish ovozni eshitib qahramon lolu hayron qoladi. Ovoz kelayotgan tomonga qaraganda, paqirlarini, plastmassa idishlarini sisterna quvuridan oqayotgan suvga birinchi bo‘lib qo‘yishga urinib bir-birlarini sur-sur qilayotgan ayollar to‘pi ichida turgan bir qop-qoragina, dog‘ bosgan mushtday yuzini ajin to‘rlatgan, sochlari to‘zib ketgan, eski xalat kiygan juvonning baqirayotgani e’tiborini tortadi. “Darvoqe, ayollarning hammasi baqir-chaqir qilishar, ammo men faqat shu juvonning so‘zlarini eshitardim. Zero, bu o‘sha, bir yilgina muqaddam go‘zalligi va ma’sumaligi bilan bizni hayratlarga solgan Oysuluv yanga edi…”, [3.128] deydi hayratdan dong qotgan qahramon.

Hikoyadagi tragizm cho‘qqisiga yetgan o‘sha epizoddan so‘ng qahramonni bir qancha savollar qiynaydi. Bu savollarda muallifning ham o‘quvchiga murojaati bor: “Qani men ko‘rgan Oysuluv yanganing suluvligi, ibosi? Qani men Oysuluv yanganing ko‘zlarida ko‘rgan o‘t? Bugun, ikki paqir sho‘r suv uchun jonini jabborga berib talashayotgan, shu suvni olgani uchun o‘zini baxtiyor sezayotgan Oysuluv yangani kim, kimlar bu ko‘yga soldi…”[3.129] Bu adoqsiz savollarga javob topish o‘quvchining o‘ziga havola qilingan. Aslida bular ritorik so‘roq gaplar ekanini anglaymiz. Hikoya nomidagi go‘zallikka nisbatan qo‘llangan “alvido” so‘zining mazmun-mohiyati hikoya finalida oydinlashadi. O‘z o‘rnida Dostoyevskiyning uchqur iborasiga qarama-qarshi xulosa ham shu savollar orqali anglashiladi. “Nahot, nahot endi bir insonning umri shu bilan o‘tib ketsa…”,[3.129] deya yozg‘iradi qahramon hikoya so‘nggida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. К.Паустовский. Олтин гул.- Тошкент, 1967, 137-бет
2. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Тошкент: Маънавият, 2010, 43-бет.
3. Абдуқаюм Йўлдошев. Алвидо гўзаллик. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011, 122-бет.
4. Иброҳим Ҳаққулов. Шеърият – руҳий муносабат: Адабий-танқидий мақолалар. – Тошкент.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990, 154-бет.

ICHKI ISHLAR PROFILAKTIKA INSPEKTORLARINING AHOLINING HUQUQIY MADANIYATI DARAJASINI YUKSALTIRISH VA JAMOATCHILIK FIKRINI O’RGANISH BORASIDAGI VAZIFALARI

Temirova Mashhura Muhammadaminovna
Qo’qon Davlat pedagogika insituti dotsenti (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqoalda mustaqillik yillarida ichki ishlar sohasida amalga oshirilgan islohotlar, profilaktika inspektorlarining davlat organlari va muassasalari bilan hamkorligi faoliyati istiqbollari to’risida so’z boradi. Shuningdek maqolada respublikada ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyatining hamkorlikdagi samarali natijalari tahlil etilgan.

Kalit so’zlar: ichki ishlar, jamoat, huquq, millat, erkinlik, xavfsizlik, jinoyat, jazo, huquqbuzarlik, tartib, intizom.

Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko’lamli islohatlar zamirida, avvalo, inson manfaatlarini himoya qilish, uning huquq va erkinliklari ta’minlash vazifasi mujassam. O’zbekiston Respublikasi Prezidentdi Shavkat Mirziyoyev ushbu masalalarga alohida to’xtalib, “Biz “Adolat – qonun ustuvorligida” degan tamoyil asosida jamiyatimizda qonunga hurmat, huquqbuzarlik holatlariga murosasizlik hissini kuchaytirishga qaratilgan ishlarimizni jadal davom ettiramiz. Bu borada huquqbuzarlik holatlarining oldini olishga alohida e’tibor qaratiladi. Buning uchun, avvalo, mahalla imkoniyatlaridan keng foydalanish, profilaktika inspektorlarining ish samarasi va ma’suliyatini oshirish, ular uchun munosib xizmat va turmush sharoitini yaratib berish choralarini ko’rishimiz darkor” [1] , deb ta’kidlab o’tdi.

Xususan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi “Jamoat xavfsizligini ta’minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-6196-son farmoni[2]ga muvofiq, har bir mahalla, oila va shaxs kesimida jinoyatchilikning sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish orqali huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishga oid muammolarni bevosita joylarning o’zida hal etish, shuningdek, hududlarda jinoyatchilik ahvolidan kelib chiqib, har bir tuman, shahar va mahallalarni toifalarga ajratish hamda hokimliklar, sektorlar va jamoatchilik bilan hamkorlikda “jinoyat o’choqlari”ni bartaraf etish uchun barcha zarur kuch va vositalarni jalb qilish – ichki ishlar organlari faoliyatini tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizmlari sifatida belgilanib, ichki ishlar organlarining tayanch punktlari negizida mahalla huquq-tartibot maskanlari bosqichma-bosqich tashkil etilishi choralari ko’rilmoqda.

Turli xil ko’rinishdagi tahdid va xavf-xatarlar ko’payib borayotgan bugungi sharoitda mamlakatda, uning har bir mahallasida, hatto eng chekka qishloqlarida ham tinchlik va

[1] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси / Халқ сўзи. – 2016. – № 243 (6678) Б. 1–3.
[2] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон фармони // https://lex.uz/docs/5344118.

osoyishtalikni, inson huquqlari, erkinliklari, qonuniy manfaatlarini himoya qilishni, shuningdek, jamoat xavfsizligini ta’minlash davlat, xususan, ichki ishlar organlarining eng dolzarb va murakkab vazifalaridan biri bo’lib qolmoqda.

Ichki ishlar idoralari tizimlarida amalga oshirilgan islohotlar natijasida har bir mahalla, eng olis, chekka qishloq va ovullarimizgacha xalq bilan ishlaydigan uning dardu g’amiga hamdard, quvonchu tashvishiga sherik bo’lishga, hamnafas bo’lishga ma’naviy jihatdan qodir profilaktika inspektorlari faoliyat ko’rsatishiga erishish imkoni yaratildi. Bunda birinchi navbatda mahalla hududlarida tashkil etilgan ichki ishlar organlarining eng quyi bug’ini bo’lgan tayanch punktlari faoliyatini yo’lga quyilganligini keltirib o’tishimiz mumkin. Bugungi kunda Respublikamizning eng chekka hududlarida ham ichki ishlar organlarining eng quyi bug’ini bo’lgan tayanch punktlari tashkil etilgan bo’lib, ularning faoliyati ichki ishlar idoralari xodimlari va keng jamoatchilikning o’zaro uzviy hamkorligi asosida yo’lga quyilgan. Darhaqiqat, bugungi kunda profilaktika inspektorlari to’g’ridanto’g’ri mahallalarda fuqarolar bilan ishlaydigan xodimdir, shu boisdan 43 ularning xizmat faoliyatini to’g’ri tashkil etish va buning uchun barcha shartsharoitlarini yaratib berish muhim ahamiyat kasb etadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentdi Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Biz “Adolat – qonun ustuvorligida” degan tamoyil asosida jamiyatimizda qonunga hurmat, huquqbuzarlik holatlariga murosasizlik hissini kuchaytirishga qaratilgan ishlarimizni jadal davom ettiramiz. Bu borada huquqbuzarlik holatlarining oldini olishga alohida e’tibor qaratiladi. Buning uchun, avvalo, mahalla imkoniyatlaridan keng foydalanish, profilaktika inspektorlarining ish samarasi va ma’suliyatini oshirish, ular uchun munosib xizmat va turmush sharoitini yaratib berish choralarini ko’rishimiz darkor[3]”.

Mamlakatimizda 2014 yil 14 may kuni qabul qilingan “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to’g’risida”[4] gi qonun hamda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to’g’risida”gi[5] (2017) qarori ham aynan mazkur xususiyatlar va qoidalar asosida shakllantirilgan bo’lib, asosiy maqsadi jamiyatda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Fuqarolik jamiyatini barpo etish, yurtdoshlarimizning erkinlik va tashabbuslarini, mamlakatimiz ijtimoiy hayotidagi ishtirokini kengaytirish kelgusida ham O’zbekiston siyosiy tizimini rivojlantirishning muhim yo’nalishi bo’lib qoladi. Biz boshimizdan kechirayotgan hozirgi globallashuv davri o’ta shiddat bilan o’zgarayotgani va turli tahdidlar ko’pligi bilan oldimizga hal etishni kechiktirib bo’lmaydigan g’oyat murakkab vazifalarni qo’ymoqda. Shu sababli O’zbekistonning barqaror rivojiga xavf tug’dirishi mumkin bo’lgan tahdidlar, o’z yechimini kutayotgan eng muhim muammoli masalalarga e’tiboringizni qaratmoqchiman. Bu albatta jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olishdir. Jinoyatni ochishdan ko’ra uning oldini olish bugungi kuning dolzarb masalasi xisoblanadi.

[3] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови / Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси / Халқ сўзи, 2016. – № 243 (6678) – Б. 1–3

[4] Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги 2014 йил 14 майдаги қонуни // URL: http://www.lex.uz.

[5] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2833-сон (14.03.2017.) қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. – № 12. – 184-м.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joizki, jamoat xavfsizligini ta’minlashning eng quyi bo’g’ini bo’lgan Mahalla huquq-tartibot maskanlari, shuningdek, u yerda kunu tun faoliyat olib boruvchi, hududga jalb etilgan kuch va vositalarning faoliyatini samarali tashkil etish hamda muvofiqlashtirish bo’yicha belgilangan kompleks tizimli choratadbirlarning o’z vaqtida sifatli amalga oshirilishi, albatta, “Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo’nalishdan iborat 2022–2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da, xususan, uning “Inson qadrini ulug’lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan maqsadlarga erishishning asosiy shartlaridan biri bo’lgan “mahalla – sektor – tuman – viloyat – respublika” hududida tinchlik va osoyishtalikni hamda barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси / Халқ сўзи. – 2016. – № 243 (6678) Б. 1–3.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон фармони // https://lex.uz/docs/5344118.
3. Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови / Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси / Халқ сўзи, 2016. – № 243 (6678) – Б. 1–3
4. 1 Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги 2014 йил 14 майдаги қонуни // URL: http://www.lex.uz.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2833-сон (14.03.2017.) қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. – № 12. – 184-м.
6. Azimova M.M.O‘zbekiston mustaqilligi yillarida sog‘liqni saqlash va tez tibbiy yordam xizmati xuquqiy asoslarining yaratilishi va takomillashtirilishi (Farg’ona viloyati 1991-2010 yillar misolida) Yosh Tadqiqotchi Jurnali, Vol. 3 No. 1 (2024) ISSN: 2181-3132 3(1), 69–74. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/623
7. Ганиева, М. А. "Из истории поэтического наследия народов Центральной Азии." Наука и современность 22 (2013): 179-181.
8. Ганиева, М. А. (2013). Из истории поэтического наследия народов Центральной Азии. Наука и современность, (22), 179-181.
9. Ganiyeva, Muborak. "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ

билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола." Архив научных исследований (2019).

10. Ganiyeva, M. (2019). 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола. Архив научных исследований.

11. Madaliyeva Xurshida Ulug‘bek qizi, & Muborakxon Ganiyeva. (2023). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA XORIJIY TILLARNI O‘QITISHNING ZAMONAVIY METODIKASI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 350–352. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.445

12. Ганиева, М. А. "САХИБКИРАН-СОЗДАТЕЛЬ ШКОЛЫ ПО УПРАВЛЕНИЮ ГОСУДАРСТВОМ." Экономика и социум 3-2 (106) (2023): 468-474.

13. Ганиева, М. А. (2023). САХИБКИРАН-СОЗДАТЕЛЬ ШКОЛЫ ПО УПРАВЛЕНИЮ ГОСУДАРСТВОМ. Экономика и социум, (3-2 (106)), 468-474.

14. Ганиева, Муборак Адиловна. "Концептуальные основы образовательной технологии в курсе «Обществоведение»." Вестник Университета Российской академии образования 3 (2010): 135-137.

15. Ганиева, М. А. (2010). Концептуальные основы образовательной технологии в курсе «Обществоведение». Вестник Университета Российской академии образования, (3), 135-137.

16. Ibragimovna, R. S. (2020). REFORMS IN THE FIELD OF MEDICINE IN UZBEKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE. Medical care, 24(46), 73-7.

17. Рахматуллаева, С. И. (2020). ЎЗБЕКИСТОНДА САЛОМАТЛИК МАСАЛАЛАРИ. In ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ (pp. 103-107).

18. Boltaboyev, M. (2020). HISTORY OF RELIGIOUS CONFESSIONAL POLITICS IN THE SOVIET PERIOD. Theoretical & Applied Science, (6), 668-671.

19. Salmonov, A., & Boltaboev, M. (2021, August). THE CONSEQUENCES OF THE SOVIET GOVERNMENT'S VIOLENT POLICY TOWARDS NON-MUSLIMS IN UZBEKISTAN: https://doi. org/10.47100/conferences. v1i1. 1251. In RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES (No. 18.05).

20. Salmonov, A., & Boltaboev, M. (2021, June). THE CONSEQUENCES OF THE SOVIET GOVERNMENT'S VIOLENT POLICY TOWARDS NON-MUSLIMS IN UZBEKISTAN. In Конференции.

21. Boltaboyev, M. (2021). Aggravation of the soviet government's attitude towards clergy and religious institutions in the turkestan autonomous soviet socialist republic. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 11(11), 59

22. Temirova Mashhura Muhammadaminovna (2022). O’ZBEKISTON RESPULIKASI ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR (Farg’ona viloyati IIB misolida). Research Focus, (Special issue 1), 52-55.

23. Темирова, М. М. (2020). НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАШКЕНТСКОЙ РАДИОСТАНЦИИ (1926-1930 гг.). In Культура и гуманитарные науки в современном мире (pp. 110-116).

24. Темирова, М. М. (2020). СОВЕТ ҲУКУМАТИ ДАВРИДА РАДИОНИНГ КОММУНИСТИК МАФКУРА ТАРҒИБОТИ ВОСИТАСИГА АЙЛАНТИРИЛИШИ. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 3(2).

25. Темирова, М. М. (2016). Қўқон хонлигининг савдо алоқалари (Шарқий Туркистон мисолида). Молодой ученый, (3-1), 4-5.

26. ТЕМИРОВА, М. HISTORY OF RADIOFICATION INFRASTRUCTURE IN UZBEKISTAN. UNIVERSITETI XABARLARI, 2019,[1/1] ISSN 2181-7324.

TARBIYA DARSLARIDA TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM

Valixanova Nigora Abdukaxxorovna
“University of economics and pedagogy” NOTM professori v.b., p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Tarbiya fanlarida yangi pedagogik texnologiyalarni, xususan, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni qo‘llash o‘quvchida ijodkorlik, tanqidiy tafakkur, muloqotga kirishuvchanlik va moslashuvchanlik kabi qobiliyatlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim – o‘quvchi shaxsiy imkoniyatlariga moslashtirilgan pedagogik muhitni hamda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi.

Kalit so‘zlar: shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, tamoyillar, Tarbiya fani, boshlang‘ich ta’lim, ijodkorlik, noan’anaviy dars shakllari,

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘z mohiyatiga ko‘ra ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to‘laqonli rivojlanishlarini ko‘zda tutadi. Bu esa ta’limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma’lum bir ta’lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog‘liq o‘qish maqsadlaridan kelib chiqgan holda yondoshilishni nazarda tutadi.

O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim – o‘quvchi shaxsiy imkoniyatlariga moslashtirilgan pedagogik muhitni hamda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Bu ta’lim texnologiyasida har bir o‘quvchini tushunish, hurmat qilish, unga ishonish katta ahamiyatga ega. O‘quvchi-o‘qituvchi hamda o‘quvchi-o‘quvchi hamkorligi ko‘zda tutilgan ijobiy natijalarni beradi. Bu texnologiyada kommunikativ metodlardan keng foydalaniladi [1].

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari ilmiy-texnikaviy taraqqiyoti jadallashtirilgan davrida rivojlangan davlatlarda shakllantirilganligini inobatga olgan holda ular chuqur ildizlarga ega. Millatimiz shakllanishi bilan birgalikda xalqimizning mentaliteti insonga muhabbat va hurmat ko‘rsatish, unga yordamlashish hislatlari asosida yuzaga chiqdi. Eng avvalo, yoshlarimizga nisbatan muhabbat yaqqol namoyon bo‘ladi. Xalqimiz bolalarga “siz” deb munosabat qilar, kattalar ularga birinchi bo‘lib “salom” berarlar.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, ajoyib shaxsiy fazilatlarga asoslangan ta’limimiz, jahonda fanning shakllanishi va rivojiga o‘zining munosib hissa qo‘shgani bilan ajralib turadi. Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy, Mirzo Ulug‘bek, Al-Buxoriy, A.G‘ijduvoniy, B.Naqshbandiy, A.Navoiy, Z.Bobir kabi buyuk ajdodlarimizning ta’limoti, jahon sivilizasiyasidagi bebaho ulushini bugungi kunda butun dunyo tan olmoqda.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda o‘quv vaziyatlari o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish usul va metodlari bilan uzviy bog‘liq. Bunday o‘quv mashg‘ulotlarining shakllari turlicha. Ular orasidan alohida e’tibor dars jarayonida o‘qituvchi-o‘quvchi hamkorligining tadqiqot-izlanish metodlari hamda dialogli shakllariga qaratiladi, shuningdek, ko‘rgazmali, tasviriy, reproduktiv va boshqa metodlar ham qo‘llaniladi. Bunday mashg‘ulotlarning shakl va usullari bevosita shaxs faoliyatiga yondashuv konsepsiyasi va tamoyillariga mos kelib, ular bola ichki dunyosi, tafakkuri va shaxsiy hayotiy tajribasini maksimal darajada faollashtirishga xizmat qiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘quvchining yoshi, psixologik va fiziologik xususiyatlarini to‘liq hisobga olgan holdagi shart-sharoitlarni ta’minlashga xizmat qiladi. Ana shundan kelib chiqib o‘qituvchi tomonidan o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirishning quyidagi asosiy mezonlari mavjud:

1. Har bir o‘quvchiga buyuk shaxsdek qarash, uni hurmat qilish, uni tushunish, qabul qilish, unga ishonish.
2. Ta’limning shunday muhitini yaratish kerakki, unda o‘quvchi o‘zini shaxs deb sezsin, unga bo‘lgan e’tiborni tuysin.
3. O‘quvchiga tazyiq o‘tkazmaslik hamda uning kamchiligini bo‘rttirmaslik, bilimlarni o‘zlashtirmasligi, o‘zini yomon tutishi sabablarini aniqlash va ularni bolaning shaxsiyatiga zarar yetkazmaydigan tarzda bartaraf etish.
4. Ta’limda «muvaffaqiyat muhitini» tashkil etish, o‘quvchiga o‘qishda muvaffaqiyat qozonishiga yordam berish, uning o‘z kuchi va iqtidoriga ishonchini orttirish. O‘quvchiga atrofdagilarning har biri o‘zi kabi ekanligini anglatish, unda jamoaga aloqadorlik hissini rivojlantirish.
5. O‘quvchining hurmati va ishonchini qozonish, o‘ziga ham shaxs nuqtai nazaridan qarash

Pedagogik qadriyatlarning subyektiv idrok qilinishi va belgilanishi o‘qituvchining shaxsiyati boyligi, uning kasbiy faoliyatining yo‘nalishi bilan belgilanadi [3, B. 112]. Shundan kelib chiqib o‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga quyidagi asosiy tamoyillar xos bo‘ladi:

- *insonparvarlik*, ya’ni o‘quvchiga har tomonlama hurmat va muhabbat ko‘rsatish, unga yordamlashish, uning ijodiy qobiliyatiga ishonch bilan qarash, zo‘rlashdan to‘la voz kechish;
- *hamkorlik*, ya’ni pedagog va o‘quvchilar munosabatidagi demokratizm, tenglik, sheriklik;
- *erkin tarbiyalash*, ya’ni shaxsga uning hayot faoliyatini keng yoki tor doirasida tanlab olish erkinligi va mustaqillikni berish, natijalarni tashqi ta’sirdan emas, ichki hissiyotlardan keltirib chiqarish.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonida 2020-yil 6-iyul kuni “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 422-son qarori qabul qilindi. Mazkur qaror asosida Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilari uchun “Tarbiya” fani konsepsiyasi ishlab chiqildi. Chunki, bugungi globallashuv jarayonlari, fan-texnika taraqqiyoti, innovatsion jamiyatga bo‘lgan ehtiyoj yoshlarda innovatsion tafakkurni shakllantirish, ularni intellektual salohiyatini oshirish bilan birga milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq qilib tarbiyalashni zamonni o‘zi talab etmoqda.

Konsepsiya umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘quvchilarning yoshiga mos ma’naviy rivojlanishini ta’minlash va faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitilayotgan “Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar” turkumiga kiruvchi fanlar “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat asoslari”, “Ma’naviyat asoslari”, “Dunyo dinlari tarixi” fanlarini birlashtirgan yagona Tarbiya fanining asosiy yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Boshlang‘ich sinflarda “Tarbiya” fani orqali o‘quvchilarda ma’naviy tarbiya indikatorlari va kompetensiyalarini va amaliyotga joriy etish, ularni amaliyotda qo‘llay olish imkonini beruvchi amaliy mashq va topshiriqlar bilan boyitish, bolalarning o‘z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilishga, o‘zining va atrofdagilarning xulqi, xatti-harakatlariga munosabat bildirish, mehnatsevarlikka o‘rgatish, kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish, ma’naviy-axloqiy ko‘nikma va malakalarning rivojlantirish, yoshiga mos shaxsiy fazilatlarni shakllantirish va muvaffaqiyatga erishish motivlarini kuchaytirish, o‘zini-o‘zi baholashga hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganish kabilar konsepsiyada mujassam etilgan [2].

Pedagogik texnologiya o‘qituvchining o‘qitish vositalari yordamida o‘quvchilarga ta’sir ko‘rsatish va ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayondir [4.

Yangi pedagogik texnologiya o‘quvchiga ta’lim jarayonining subyekti, ya’ni faol ishtirokchisi, o‘qituvchiga esa shu jarayonning tashkilotchisi, boshqaruvchisi sifatida qarashni taqozo etadi. Darsda o‘quvchi faol ishlovchi shaxs bo‘lib, u butun mashg‘ulot jarayonida egallagan bilimlarini xotirada tiklaydi, uni qisman yangi sharoitlarda qo‘llaydi, aqliy faoliyat usullarini bajarib, ma’lumdan noma’lumga qarab boradi.

Yangi pedagogik texnologiyaning mohiyati o‘quvchini mustaqil fikrlashga o‘rgatish, bilim olishga qiziqish va ehtiyoj uyg‘otish, unga kashf etish lazzatini his ettirish demakdir.

Tarbiya fani o‘quvchida ijodkorlik qobiliyatini shakllantiruvchi fan hisoblanadi. Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, ilmiy-ijodiy izlanishlarga yo‘llaydigan, bilishga oid ilmiy faoliyatni tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o‘z samarasini beradi. Tarbiya darslarida ta’lim jarayonini tashkil etishda o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limning ayrim noan’anaviy dars shakllarini keltiramiz:

Sho‘ng‘ish darsi – ma’lum bilimlarni egallash uchun eng qulay muhitda bo‘lishi yoki shunday muhit yaratish orqali mavzuni faol o‘rganish mashqlaridan iborat.

Musobaqa darsi – o‘quvchilarning o‘zaro musobaqalashuvini tashkil etish orqali bilimlarni mustahkamlash mashqlari.

Konsultatsiya darsi – dars jarayonida o‘quvchilarning o‘zaro hamda o‘qituvchining konsultatsiyalarini tashkil etish orqali darsni o‘zlashtirish mashqi.

Ijod darsi – o‘quvchilarning mustaqil ijod etishlarini tashkil qilish darsi.

Sinov darsi – o‘quvchilarning o‘zlashtirishini turli shakllarda sinash tashkil qilinadigan dars.

Shubha bildirish darsi – dars mavzusi bo‘yicha qoidalar, xulosalarni agar notog‘ri deb hisoblansa, nimalar bo‘lishi mumkinligi haqida qiziqarli bahs va tahlillar o‘tkazish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Ijodiy hisobotlar darsi – o‘quvchilarning ayrim mavzular bo‘yicha mustaqil o‘rgangan bilimlari va xulosalari taqdimoti.

Umumlashtirish darsi – ilgari o‘tilgan mavzular bo‘yicha olingan bilimlarni umumlashtirish mashqlarini o‘tkazish darsi.

Ilmiy-fantastika darsi – o‘quvchilarning o‘rgangan bilimlari asosida ijodiy xayol, taxminlar o‘ylab topishlari mashqini o‘tkazish orqali mustaqil fikrlashlarini kengaytirish darsi.

Haqiqatni izlash darsi – dars mavzusiga doir ayrim masalalar yuzasidan o‘quvchilarning mustaqil fikrlar bildirishni tashkil etish orqali haqiqatni aniqlash va mavzuni o‘zlashtirishni ta’minlash darsi.

“**Paradokslar” darsi –** o‘quvchilarning faolliklari va qiziqishlarini oshirish maqsadida o‘rganilayotgan mavzuni har turli “paradokslarga” bog‘lab bayon qilish hamda tegishli tahlillar o‘tkazish asosida to‘g‘ri xulosalarni aniqlash darsi.

Seminar darsi- yangi dars mavzusiga doir savollar bo‘yicha o‘quvchilarga oldindan berilgan topshiriqlarni bajarish natijalari to‘g‘risida ma’lumotlarni tinglash orqali sinfdagi barcha o‘quvchilar darsni o‘zlashtirishlarini va bilimlarini mustahkamlashni ta’minlash darsi.

Ekskursiya darsi – bu darslarda o‘quvchilarni turli obyektlar: muzey, ziyoratgoh, korxona, ustaxona, tabiat obyektlari, ilmiy muassasa va boshqalarga olib borish va tanishtirish orqali ularning bilimlarini hayot bilan bog‘lash va kasbga yo‘naltirish ishlarini amalga oshirib borish ta’minlanadi. Juda uzoqdagi va borish qiyin bo‘lgan obyektlarga, ular to‘g‘risida filmlar, turli ko‘rgazmali va boshqa materiallar mavjud bo‘lgan hollarda, ularni o‘quvchilarga namoyish etib, tushuntirish orqali video ekskursiyalar tashkil etish ham mumkin.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirish faoliyatida o‘quvchi shaxsining kognitiv (aqliy), kommunikativ (nutq-muloqotchanlik), ijtimoiy-hissiy va jismoniy-motor rivojlanishiga sharoit yaratilishini ta’minlash juda muhimdir. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim-o‘quvchining fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o‘ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’limdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avliyakulov N.X. Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. -T: 2001.
2. Valixanova N.A. Tarbiya darslarini tashkil etish. Uslubiy qo‘llanma. 2024.
3. Valixanova N.A. Qadriyatlarning o‘qituvchi faoliyatidagi uning kasbiy va shaxsiy rivojlanishidagi roli va o‘rni – Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 2023
4. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi. – T.: Ta’lim markazi, 1999.

ДЕТСТВО В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ

Самира Рахимова,
старший преподаватель кафедры «Дошкольное образование»
филиала РГПУ им. А.И. Герцена в Ташкенте

Аннотация: в статье обсуждаются особенности социологического подхода к изучению детства. Проанализированы основные социологические теории и концепции, касающиеся этой темы.
Ключевые слова: социология детства, концепции детства, социализация детей.

Annotation: This article discusses the characteristics of the sociological approach to studying childhood. It analyzes the main sociological theories and concepts related to this topic.
Keywords: preschool child, family, upbringing, education, parents, teacher, development.

Annotatsiya: Maqolada bolalikni o‘rganishdagi sotsiologik yondashuvning xususiyatlari muhokama qilinadi. Ushbu mavzuga oid asosiy sotsiologik nazariyalar va kontseptsiyalar tahlil qilinadi.
Kalit so‘zlar: bolalik sotsiologiyasi, bolalik kontseptsiyalari, bolalarni ijtimoiylashtirish.

Детство — это важная часть жизни человека и культуры, как на уровне общества в целом, так и отдельных народов. Оно представляет собой особенный этап не только психофизического, но и социального развития личности. Детство играет ключевую роль в формировании жизненного пути человека. Несмотря на его значимость, интерес к научному изучению детства возник относительно недавно. Лишь во второй половине XX века оно стало объектом внимания гуманитарных и социальных наук. Сегодня не существует единого понимания термина "детство", и его трактовки разнятся в зависимости от контекста. Детство рассматривается в социологии как многослойное и сложное явление, требующее комплексного анализа. Социологическое изучение детства включает несколько ключевых аспектов:

Социологический подход. Социология детства изучает детство как структурный элемент общества, а не просто как промежуточный период жизни. Здесь детство рассматривается как социальный конструкт, формируемый и поддерживаемый различными институтами общества. Такой подход позволяет анализировать детство не только как возрастной этап, но и как важный социальный феномен,

Функционалисты видят детство как переходный период, необходимый для подготовки детей к взрослой жизни. К. Дэвис утверждает, что наиболее значимые социальные функции выполняются взрослыми, и дети в основном готовятся к будущей роли. Т. Парсонс и Ш. Айзенштадт рассматривают детство как этап социализации, где дети учат нормы и навыки для взрослых ролей, а отклонения от норм трактуются как девиантное поведение.

Концепция Дж. Квортрупа: Дж. Квортруп подчеркивает, что детство является активной частью социальной структуры. Дети участвуют в организованных видах деятельности и взаимодействуют со взрослым обществом, играя активную роль в социальной системе.

Современные концепции трансформации: Кризис детства: Некоторые исследователи, такие как Б. Д. Эльконин и В. И. Слободчиков, указывают на кризис детства, когда процессы взросления и освоения культуры начинают расходиться.

Индивидуализация и эмансипация: У. Бек и Х. Попитц акцентируют внимание на том, что дети получают все более значимое место в социальной структуре.

Исчезновение и стирание границ: Н. Постман и Д. Рихтер обсуждают исчезновение детства и стирание границ между детством и взрослостью, отмечая изменения в социальной роли детей.

В психологии детство рассматривается как начальная фаза индивидуального развития, от рождения до подросткового возраста. Медико-биологические науки, такие как педиатрия и детская психиатрия, видят детство как период физического роста, с характерными детскими заболеваниями. В юридической сфере детство определяется как этап жизни, связанный с постепенным приобретением правовой дееспособности. В экономике детство ассоциируется с теми, кто еще не участвует в экономической деятельности.

Демографы рассматривают детей и подростков как часть населения, не вовлеченную в воспроизводство, с возрастными рамками от 0 до 17 лет. В педагогике детство — это время воспитания и образования, где дети являются объектами педагогического влияния.

В социологии детство как самостоятельный объект исследования стало изучаться относительно недавно, начиная с конца 1980-х — 1990-х годов в странах Западной Европы. До этого времени интерес социологов к детству чаще всего проявлялся в рамках таких дисциплин, как социология воспитания, образования, семьи или молодежи.

Социологический подход к детству. В отличие от других подходов, социология детства рассматривает этот этап жизни не как естественную данность или просто объект воспитания, а как важную социальную структуру, отражающую изменения в культуре и обществе. Дети при этом воспринимаются как активные участники социального процесса, обладающие собственным взглядом на окружающий мир. В

узком смысле детство понимается как особенный возрастной период, характеризующийся первичной социализацией, главным образом семейной. В широком смысле детство — это сложное социальное образование, которое является частью общества, выполняет в нем определенные функции и взаимодействует с другими элементами социальной структуры.

Согласно такому пониманию, «детство можно рассматривать как совокупность действий, событий, социальных институтов и практик, формируемых обществом и постоянно воспроизводимых через жизнь детей, которые осваивают социальные нормы и интегрируются в общество.» [1].

Одной из ключевых характеристик детства является его темпоральность - оно ограничено определенными возрастными рамками (от 0 до 18 лет). Другим важным признаком детства является его универсальность: оно существует и функционирует во всех культурах и эпохах, затрагивая все социальные группы и страты населения.

Детство как социальная структура — это реальность, связанная с определенными временными и пространственными рамками.

Социальный статус детей в разные исторические периоды определяется уровнем развития общества, его социально-классовой структурой, а также религиозными, культурными, этническими и другими традициями. Детство не является однородным; оно делится на множество составляющих элементов.

Детство не обладает способностью к само стабилизации и самоорганизации. Оно не может адаптироваться к меняющимся условиям окружающей среды без внешней поддержки и коррекции. Существование детства возможно лишь при поддержке таких социальных институтов, как семья и другие структуры. Детство выступает как элемент, влияющий на другие социальные образования, особенно на те, которые находятся с ним в непосредственной близости: родительство, молодежь, школу и другие.

Детство является динамично меняющейся частью общества, на которую воздействует множество факторов. В современном обществе детство представлено как социальная категория, окружаемая различными институтами и законодательными нормами, которые регулируют возрастные ограничения и права детей.

Изучение детства считается одним из самых сложных направлений в социальных науках, что связано в первую очередь с возрастом и социальным положением детей. В современной науке существуют разные точки зрения на возможности социологии детства. Некоторые исследователи считают, что детство можно осмыслить только теоретически, опираясь на мнения взрослых экспертов. Они отвергают возможность проведения социологических опросов среди детей, полагая, что дети не включены в социальные отношения в полной мере и не обладают сформированным мнением.

Однако другие ученые считают важным выяснять мнения детей по широкому спектру вопросов. Они используют как адаптированные методы прикладных исследований, подходящие для детской аудитории, так и специальные методики,

основанные на качественных и проективных подходах, таких как игровые интервью, метод незавершённых предложений, метод конфликтных ситуаций и другие.

Изучение детства имеет давнюю историю, и обращение к этой теме можно найти в трудах таких философов и мыслителей, как Фрэнсис Бэкон, Георг Гегель и Жан-Жак Руссо. Вопросы детства занимали ученых прошлого, которые рассматривали его с моральных и этических точек зрения, оценивая роль детства как для личности, так и для общества в целом.

Французский демограф и историк Филипп Ариес считается одним из ключевых исследователей в этой области. Он первым показал, что «детство — это не просто естественная и универсальная фаза человеческого развития, а понятие, обладающее сложным и меняющимся социальным и культурным содержанием, которое отличается в зависимости от эпохи.» [2].

Социологический взгляд на изучение детства представлен двумя относительно самостоятельными направлениями. В рамках первого подхода детство рассматривается как культурно-историческая ценность.

Эволюция детства и изменения его содержания на разных этапах развития общества отражены в работах таких исследователей, как Ф. Боас, М. Мид, Б. Малиновский, Л. Демоз и Э. Эриксон. Современные зарубежные ученые, такие как П. Брюхнер, М. Виннс, Х. Попитц, Н. Постман, Д. Рихтер и Х. Цахер, а также отечественные исследователи, такие как И. В. Бестужев-Лада, С. Н. Иконникова, М. С. Каган, И. С. Кон, Л. Г. Кураева, Э. А. Куруленко, Д. И. Фельдштейн и С. Н. Щеглова, активно изучают социокультурные аспекты детства. Л. Демоз подчеркивает, что существует общая тенденция развития детства, выражающаяся в увеличении его независимости от мира взрослых. М. Мид и Б. Малиновский придают большое значение социокультурным факторам в процессе взросления. Э. А. Куруленко отмечает, что эволюция содержания и методов социализации детей тесно связана с изменениями в социально-экономической структуре и формах общественной деятельности.

Особое место в рамках данного подхода занимают концепции трансформации детства в современном обществе. Исследователи, представляющие эти концепции, признают, что происходят значительные изменения как в самом детстве, так и в статусе ребенка в обществе. Среди ключевых концепций можно выделить следующие: кризис детства, индивидуализация детства, эмансипация детства, разрыв между ранним и поздним детством, исчезновение детства и стирание границ между детством и взрослостью.

Представители концепции кризиса детства, такие как Б. Д. Эльконин, В. И. Слободчиков и Ю. В. Овинова, предложили идею о том, что «современное детство переживает критический период. Этот кризис заключается в том, что процессы взросления и освоения культуры, которые были тесно связаны в прошлых эпохах,

теперь расходятся, что приводит к нарушению привычной структуры детства и его роли в обществе.» [3].

По мнению Б. Д. Эльконина, В. И. Слободчикова и Ю. В. Овиновой, в современном детстве больше не существует идеала взрослого, который раньше служил единственным примером и опорой для детей в представлении о их будущем. У. Бек и Х. Попитц обсуждают эмансипацию детства, под которой понимается растущее значение, которое ребенок приобретает в семье, образовательных учреждениях и в обществе в целом.

Концепция социального конструирования детства, предложенная С. Н. Щегловой, позволяет анализировать сложные и взаимосвязанные процессы трансформации детства как на макро, так и на микроуровнях. Эти концепции предполагают, что проблема детства станет одной из глобальных в новом веке, наряду с другими важнейшими вызовами человечества.

Во втором направлении изучения детства его рассматривают как часть социальной структуры общества и исследуют его роль в этой структуре. В социологическом анализе детство в его структурном выражении исследуется лишь ограниченным числом ученых. Среди зарубежных исследователей можно отметить Е. Болдинга, Дж. Гарбарино, К. Дэвиса, Дж. Квортрупа, С. Фрис, Ф. Элкина, Ш. Айзенштадта и Т. Парсонса. В отечественной социологии вопросы детства как социального феномена затрагиваются в работах И. С. Кона, Е. Л. Омельченко, М. В. Осориной, С. Н. Щегловой, В. Н. Ярской и других исследователей.

Т. Парсонс и Ш. Айзенштадт также воспринимают детство как этап подготовки к взрослой жизни. Они анализируют проблемы преемственности поколений, видя в подрастающем поколении «объект социализации» взрослых. Все формы недовольства или социального протеста со стороны детей интерпретируются как девиантное поведение, отклоняющееся от социальной нормы.

Ш. Айзенштадт подчеркивает, что прежде чем достичь статуса взрослого, дети должны пройти процесс социализации. Это включает усвоение морального кода, правил общества, а также приобретение знаний и навыков, необходимых для исполнения взрослых ролей.

Таким образом, социологическое исследование детства охватывает широкий спектр факторов, включая культурные, экономические влияния, и помогает понять, как детство взаимодействует с другими социальными структурами.

Литература:

1. Социология детства [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://childsoc.ru/. - Дата доступа: 01.11.2011.
2. Кон, И. С. Ребенок и общество / И. С. Кон. - М.: Наука, 1988. - С. 40.

3. Эльконин, Б. Д. Кризис детства и основания проектирования форм детского развития / Б. Д. Эльконин. // Вопросы психологии. - 1992. - № 3-4. - С. 7-13

RAQOBATBARDOSHLIK TUSHUNCHALARINING MOHIYATI VA TAVSIFLANISHI

Vaisov Dilshod Ibodullayevich,
“Ma’mun” NTM, Buxgalteriya hisobi va biznes boshqaruvi kafedrasi o’qituvchisi,
URDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqobatbardoshlikni boshqarish jarayoni, raqobatbardoshlik tushunchalarining mohiyati, tasniflanishi hamda yaxlit tizim sifatida bog’lanishi keltirilgan. Turli adabiyotlar tahlili asosida tushunchalarning tavsiflanishi amalga oshirilgan.

Kalit so’zlar. Raqobat, raqobatbardoshlik, raqobatbardoshlikni boshqarish, raqobatbardoshlik tushunchalari, raqobatbardoshlik ko’rsatkichlari, raqobatbardoshlik xususiyatlari.

Keyingi yillarda “raqobatbardoshlik” tushunchasi tobora keng sohalarda qo`llanila boshlandi. Jumladan, mazkur tushuncha va u bog`liq boshqa atamalar siyosat, sport, davlat boshqaruvi, psixologiya, tibbiyot va boshqa shu kabi ijtimoiy sohalarda yanada ko`proq ishlatilmoqda. Tushunchaning kelib chiqishi va rivojlanishi bevosita iqtisodiy bilimlar va adabiyotlar bilan bog`liq bo`lib hisoblanadi. Bugungi kunda har qanday iqtisodiy mavzuga oid adabiyotlar bilan tanishishda raqobat va raqobatbardoshlik bilan bog`liq tushunchalarga duch kelasiz. Chunki, bozor iqtisodiyotining asosi tadbirkorlik subyektlarining o`zaro musobaqasi asnosidagi erkin raqobat muhitiga bog`lanadi. Keyingi yillarda esa raqobatdan ham ko`proq raqobatbardoshlik, raqobatlashish tushunchalariga ko`proq urg`u qaratila boshlandi va u bilan bog`liq tushunchalarning qamrovi juda ham kengaydi. Iqtisodiy adabiyotlar hamda jarayonlarni to’g’ri va to’liq tushunish, undagi maxsus atama va tushunchalarning mazmun - mohiyatini anglash asosida kechadi. Mazkur ilmiy ishlanma raqobatbardoshlik va u bilan bog`liq ilmiy tushunchalarning iqtisodiy adabiyotlarda qo`llanilishi, ularning mohiyati va tasniflanishiga bag`ishlanadi.

Raqobat tabiiy jarayon u jamiyat hayotida ham, bozor munosabatlarida ham, tabiiy omillar ta`sirida shakllanadi. Iqtisodiyotning erkin rivojlanishining sharti sifatida raqobat bo`lishini asoslashdan kelib chiqqan holda raqobatning iqtisodiy kategoriya, atama ekanligi isbotlanadi. Raqobatbardoshlik tushunchasi esa bizning nazarimizda iqtisodiyotdan ko`proq boshqaruv va menejment bilan bog`liq bo`ladi, chunki raqobat muhiti va u bilan bog`liq omillarni hisobga olgan holda maxsus tashkiliy - iqtisodiy va boshqaruv usul, metodlarni qo`llash orqali raqobatbardoshlik shakllantiriladi. Yoki, raqobatbardoshlikni shakllantirilishi va uni keyinchalik ta`minlanishi, oshirilishi, yaxshilanishi yoxud barbod bo`lishi ham bevosita boshqaruv, menejment jarayonining mahsuli bo`lib hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, raqobatbardoshlik doimiy yoki takrorlanuvchi boshqaruv jarayoni bo`lib, ushbu jarayon avvalo boshqariladi. Bizningcha, raqobatbardoshlikni boshqarish jarayoni quyidagi bosqichlar asosida amalga oshiriladi.

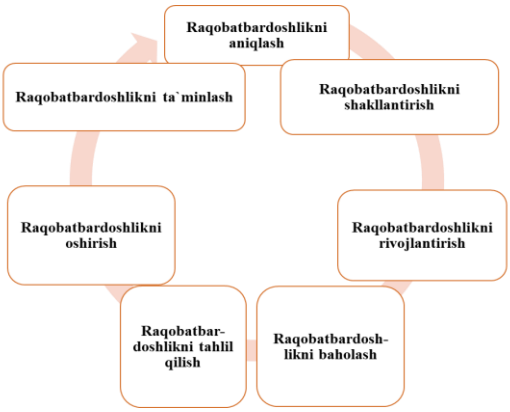

1-chizma. Raqobatbardoshlikni boshqarish jarayoni [6]

Dastlabki bosqichda raqobat muhiti va undagi korxonaning, yoki korxona taklif qilayotgan tovar, ish, xizmatning raqobatbardoshligi aniqlanadi. Aniqlovchi yoki belgilovchi mezonlar asosida raqobatbardoshlik shakllantiriladi. Bizningcha shu joyda ahamiyat qaratish lozim bo`lgan jihat mavjud bo`lib, u ham raqobatbardoshlik (korxona, tovar yoki xizmat) shakllantirilishi ichki muhit tomonidan ya`ni, boshqaruvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Ya`ni raqobatbardoshlikni shakllantirishda tashqi ta`sir deyarli bo`lmaydi. Bu bosqichda asosan xususiy, o`ziga xos raqobat ustunliklari yaratiladi va ajratib, belgilab olinadi. Keyingi bosqich, raqobatbardoshlikni rivojlantirish bo`lib, bunda reklama, hamkorlik aloqalari vositasida oldin shakllantirilgan raqobatbardoshlik tashqi muhit, raqobat muhitiga moslashtiriladi. Raqobatbardoshlikni boshqarishning keyingi bosqichida shakllangan, rivojlantirilgan raqobatbardoshlik raqobatchilarga taqqoslanadi va maxsus metodlar asosida baholanadi. Raqobatbardoshlikni baholash natijalari chuqur tahlil qilinadi. Tahlil qilishdan maqsad uni yanada yaxshilash, raqobatbardoshlikni oshirish uchun imkoniyatlar, zahiralarni topish yoki raqobatbardoshlikga xavf solayotgan risk hamda omillarni bartaraf etish bo`ladi. Keyingi bosqichda tahlil bergan yo`nalishlar asosida korxonaning yoki tovar, xizmatning raqobatbardoshligi oshiriladi. Mavjud aloqa va ta`sir mexanizmlaridan, raqobat muhiti imkoniyatlardan foydalanib, raqobatbardoshlik ta`minlanishi lozim. Boshqaruvning oltin tamoyili, ya`ni doimiy yaxshilashdan kelib chiqib, yuqorida izohlangan bosqichlar doimiy takrorlanib boriladi.

Yuqorida keltirilgan chizma va unga izohlardan foydalanib asosiy bosqichlarga nisbatan ta`riflarni shakllantirib olamiz:

Raqobatbardoshlikni boshqarish – bu doimiy va takrorlanish xususiyatlariga ega bo`lgan bir nechta bosqichni o`z ichiga olgan boshqaruv jarayoni bo`lib, jarayonni amalga oshirishdan pirovard maqsad raqobatbardoshlikni ta`minlashdan iborat.

Raqobatbardoshlikni aniqlash – bu raqobatbardoshlikni shakllantirish uchun zaruriy mezonlar va ularning ko`rsatkichlarini belgilab olishdan iborat jarayondir.

Raqobatbardoshlikni shakllantirish – bu oldindan aniqlangan mezonlar asosida muayyan va o`ziga xos raqobat ustunliklarini yaratishdan iborat.

Raqobatbardoshlikni rivojlantirish – shakllangan raqobat ustunliklarini raqobat muhiti talablariga moslashtirishdan iborat jarayondir.

Raqobatbardoshlikni baholash – mavjud raqobatbardoshlik darajasini raqobatchilar yoki aniq bir etalonlarga nisbatan taqqoslash, raqobat ustunliklariga baho berish jarayonidir.

Raqobatbardoshlikni tahlil qilish – raqobatbardoshlikni baholash natijalari asosida foydalanilmagan imkoniyatlar va aniqlangan kamchilik, xavflarni belgilash, raqobatbardoshlikni oshirish yo`nalish hamda omillarini belgilab olishdan iborat.

Raqobatbardoshlikni oshirish – oldindan aniqlangan yo`nalishlar asosida qo`shimcha raqobat ustunliklarini yaratish, raqobatbardoshlik omillarini shaklantirishdan iborat jarayondir.

Raqobatbardoshlikni ta`minlash – bu mavjud raqobat ustunliklari hamda raqobatbardoshlik omillarini kuchaytirish, tashqi raqobat muhiti imkoniyatlaridan foydalanib raqobatbardoshlikni mustahkamlash jarayonidir [1]. Raqobatbardoshlikni ta`minlash faqat tashkilot tomonidan amalga oshirilmaydi. U barcha manfaatdor tomonlar, hamkorlar, komissionerlar, mahalliy hokimiyat va hukumat, iqtisodiy tarmoq boshqaruvi mansabdorlari ishtiroki hamda harakati asosida ta`minlanadi. Raqobatbardoshlikni boshqarish jarayonining pirovard maqsadi “raqobatli ustunlik” yaratish bo’lib, “raqobatli ustunlik” – deganda tovar yoki xizmatning, korxona yoki tadbirkorlik subyektining bevosita raqobatchilariga nisbatan ma`lum bir ustunlik beradigan xarakteristikasi va xususiyatlarini tushunish lozim. [2]

Raqobatbardoshlikni boshqarish hamda u bilan bog`liq ilmiy adabiyot va ishlanmalarni to`liq tushunish hamda tadqiq etish uchun bir qator ilmiy, amaliy manba hamda nashrlarda ishlatilgan raqobatbardoshlik bilan bog`liq tushuncha va atamalar belgilab olindi. Mazkur atamalarni mazmun - mohiyati va ishlatilish o`rni, o’zaro bog’liqligi xususiyatlaridan kelib chiqib, quyidagi 2- chizmadagi ko`rinishda tasniflashni lozim topdik.

Raqobatbardoshlik bilan bog`liq bo`lgan ilmiy - amaliy tushunchalar ko`p bo`lib, ularni o`zaro bog`lanish xususiyatlari raqobatbardoshlikni boshqarish jarayoniga aloqadorligidan kelib chiqib, mazkur tushunchalarni tanladik. Ularni tasniflashda keying tushuncha bevosita oldingi atamaning mazmuni va ishlatilishidan kelib chiqqan holda tasniflanadi. Quyida ushbu raqobatbardoshlik tushunchalarining tavsiflanishi ham keltirildi.

2-chizma. Raqobatbardoshlik tushunchalarining taniflanishi [6]

Raqobatbardoshlik darajasi – raqobatbardoshlik obyektining (korxona, tovar va xizmat) muayyan vaqt oralig'ida ma'lum bozorlarda (alohida segmentlarda) raqobatbardosh hujumga qarshi turish qobiliyatining xususiyatlarini aks ettiruvchi nisbiy ko'rsatkich.

Raqobatbardoshlik strategiyasi – bu tashkilotning eng muhim xususiyati bo'lib, uning faoliyat davomidagi har xil, uzoq muddatli, noqulay o'zgarishlarga nisbatan chidamliligini tavsiflaydi.

Raqobatbardoshlik konsepsiyasi – bu har qanday tashkilotning raqobatdosh tashkilotlarning tovarlariga qaraganda o'z missiyasiga yanada muvaffaqiyatli erishish xususiyati yoki qobiliyatini yaratish, shkllantirishda iboratdir.

Raqobatbardoshlik maqsadlari – bozorda ma'lum bir mahsulotning doimiy jozibadorligini ta'minlash, unga raqobatchilarning o'xshash mahsulotiga nisbatan ustunlik berish, tashkilot faoliyatining doimiy, uzluksiz va barqarorligini ta`minlash.

Raqobatbardoshlik vazifalari – raqobat ustunliklarini yaratish bilan bog’liq masalalarni hal qilish xususiyatlarini tavsiflaydi. Raqobatbardoshlikning umumiy vazifalari sifatida quyidagilar keltirish mumkin: [3]

- Rag'batlantiruvchi. Raqobatbardoshlikning ushbu funktsiyasi uning natijaviyligi bilan izohlanadi, ya`ni, raqobatbardoshlik ta`minlandimi u moddiy, ijtimoiy yoki boshqa ko`rinishlarda o`zining mevasini beradi. Innovatsion – raqobatbardoshlikni ushlab turish yoki shakllantirish novatorlik asosida, yangiliklarni amalga oshirish evaziga amalga oshiriladi. Samarali – raqobatbardoshlikni oshirish bevosita samarali boshqaruv jarayoni hisobiga amalga oshiriladi. Samaradorlik bo`lmasa, raqobat ustunligi ham bo`lmaydi. Farqlanish – differentsiallash raqobat kurashida yutib chiqishning muhim jihatidir, raqobat jarayonida doimiy tarzda taqqoslash, solishtirish qilinadi. Ijobiy farqli jihatni yaratish bu raqobat ustunligi demakdir. Transformatsion – raqobatbardoshlikni shakllantirish, rivojlantirish, oshirish va ta`minlash o`zgarish, o`zgartirishlar, takomillashishlar asosida amalga oshiriladi. Raqobatbardoshlik obyekti (korxona, tovar va xizmat) doimo qarshi tomonlar kuzatuvi ostida bo`ladi. Shu sababli raqobatda qolish dinamik transformatsiyani talab qiladi.

Raqobatbardoshlik asoslari – raqobatlashishda ichki va tashqi imkoniyatlar, moddiy va nomoddiy baza, boshqaruv va kadrlar salohiyati, turli iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarga bog`lanib, tayanib harakat qilishdan iborat. Asoslar yetarli bo`lmasa, shakllanish ham bo`lmaydi.

Raqobatbardoshlik muammolari – bu raqobatbardoshlikni shakllantirish, ta’minlash hamda oshirishga halaqit berayotgan hamda hal qiluvchi ta’sirga ega masala hamda kamchilik majmuidir. Alohida ravishda raqobtbardoshlik muammolarini aniqash uning yechimini hamda bajaruvchisini topishga yordam beradi. Korxonaning raqobatbardoshligiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy muammolar sifatida asosiy vositalarning eskirishi, malakali xodimlarning yetishmasligi, ilmiy ishlanmalardan foydalanish, shuningdek mamlakatdagi iqtisodiy va siyosiy vaziyatni ko`rsatish mumkin. Raqobatbardoshlikni boshqarishda doimiy ravishda muammolarni aniqlash va ularni o`z vaqtida katta urg`u berilishi lozim bo`ladi.

Raqobatbardoshlik yo`nalishlari – bu raqobatbardoshlik bilan ko’proq bog’langan jarayon va ko’rsatkichlar bo’lib, asosiy raqobatbardoshlik yo`nalishlari sifatida quyidagilarni doimiy yaxshilashni keltirish mumkin: – korxonaning ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyati;

- korxonaning moliyaviy holati; - ishlab chiqarish rentabelligi, sotish rentabelligi; - mahsulotning raqobatbardoshligi; - marketing faoliyati samaradorligi; - boshqaruv samaradorligi; - korxona imidji.

Raqobatbardoshlik mexanizmlari – ta’sir kuchi mavjud bo’lgan hamda amalga oshirilishi raqobatbardoshlik ko’rsatkichlarining o’zgarishiga olib keluvchi boshqaruv jarayoni yoki boshqaruv bo’g’ini, boshqaruv organining bo’limlarining yig’indisidan iborat. [4] Raqobatbardoshlik mexanizmlari sifatida esa: - boshqaruv tizimini muntazam ravishda baholash;

- umumiy sifat menejmenti tamoyillariga asoslanish; - raqobatbardoshligini oshirishning murakkabligini hisobga olib boshqaruvning barcha funktsiyalarini doimiy tahlil qilish; - tashkilotda sodir bo'ladigan barcha jarayonlarni ikki tomonlama (strategik va operatsion) tahlil qilish imkoniyatini shakllantirish; - baholangan funktsiyalar va jarayonlarni tartiblab borish; - tahlil qilingan va takomillashtirilgan xususiyatlar asosida raqobatbardoshlik mexanizmlarini mahalliy iqtisodiyot va eksport bozorlari xususiyatlari hamda talablariga moslashtirish.

Raqobatbardoshlik omillari – bu firmani raqobatchilardan ajratib turadigan ko'nikma va imkoniyatlardir. Boshqacha aytganda raqobatbardoshlik omillari zaruriy shart sifatida raqobatbardoshlik maqsadlariga erishish uchun inobatga olinishi hamda baholanishi lozim jihat hamda xususiyatlardir. M.Porter nazariyasi asosida raqobatbardoshlikning quyidagi beshta omili: sifat, narx, reklama, tadqiqot va rivojlanish, servis (xizmat) ajratib ko`rsatiladi. Shuningdek, Porter raqobatbardoshlikning barcha omillarini bir necha guruhga ajratgan bo`lib, ular quyidagilardan iborat [5]: - asosiy va rivojlantirilgan; umumiy va ixtisoslashgan; tabiiy va sun'iy ravishda yaratilgan; tashqi va ichki.

Bundan tashqari tadbirkorlik va biznesdagi raqobatga ta'sir qiluvchi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita bir qator omillar mavjud; bularga davlat siyosati, bozor hajmi tuzilishi, unga kirish va chiqish to'siqlari, biznesning joylashuvi, mahsulot sifati va xususiyatlari, mijozlarning mavjudligi va ularning moliyaviy imkoniyatlari, potentsial sonini ham kiritish mumkin.

Xulosa sifatida yuqorida keltirilgan raqobatbardoshlik tushunchalarining tavsiflanishi ham ilmiy, ham amaliy jihatdan boshqaruv jarayoni hamda ilmiy taqiqot ishlarida qo’llanilishi uchun xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Shuningdek, mazkur raqobatbardoshlik tushunchalarini amaliy masalalar hamda keyslar asosida yoritish hamda tushuntirish ham ularni yanada yaxshiroq anglashga hamda iqtisodiyotda, ishlab chiqarishda qo’llanilishiga ijobiy turtki bo’ladi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Матвеева.Криворотов.Машкова.Корсунов., Повышение конкурентоспособности промышленных предприятий на основе развития иннновационнной деятельности., Екатеринбург.,2018 г
2. M.Umarxodjayeva., S. Mahmudov., Raqobatbardoshlik., Darslik. Toshkent., 2021 yil
3. R.Fatxutdinov., Raqobatbardoshlik: iqtisodiyot, strategiya, boshqaruv., M. Infra 2000.,312 b
4. А.Мокроносов., И. Маврина., Конкуренция и конкурентоспособность. уч.пособие.,Екатеринбург. 2014 г
5. М.Портер. Конкурентное преимущество: как достичь реезультата и обеспечить его устойчивость., М. Альбина бизнес букс.2005. 715 с.
6. Muallif ishlanmasi.

FARG`ONA VODIYSI TARAQQIYPARVAR JADIDCHILARI

Abdurazaqova Feruzaxon
“University of economics and pedagogy” NOTM
Ijtimoiy- gumanitar fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. ushbu maqolada Farg’ona vodiysi jadidchi ma’rifatparvarlarining, O’rta Osiyoda birinchilardan bo’lib ta’lim-tarbiyaga, pedagogik fikrlarga, mustaqillikka birinchilardan bo’lib qadam qo’ygan. Vodiyda birinchilardan bo`lib Hamza, Ibodiy, Isoqhon Ibrat haqida ma’lumot beriladi.

Kalit so’zlar: Farg’ona vodiy, Jadidchi, ta’lim-tarbiya, mustaqillik.

Annotation: in this article, Fergana Valley modernist enlighteners, among the first in Central Asia, took a step towards education, pedagogical ideas, and independence. Among the first in the valley, information is given about Hamza, Ibadi, Isaqhon Ibrat.

Key words: Ferghana Valley, Jadidchi, education, independence.

XIX asr oxiri XXasr boshlarida,namoyon bo‘lgan Turkistondagi jadid taraqqiyparvarlik harakati, ko‘p asrlik o‘zbek xalqi tarixida muhim ro‘l o‘ynaydi.Jadidchilar mustamlaka zulmi ostida qolgan, Turkiston ahlini ma’rifatga chorlash, ularni jahon tamadduni taraqqiyoti bilan tanishtirish,ularni milliy, ma’naviy,ma’rifiy yo‘lidagi ulkan ishlari amalga oshirilgan.Turkistondagi jadid harakatlaridan,Farg‘ona vodiysi jadid namoyondalari o‘zlarining chiqishlari bilan,atrofdagilarga milliy chiqishlari bilan,yangi usul maktablari,teatr truppalari bilan, boshqalardan farq qilinardi. Bular mustaqillik kuyini, o‘sha davrdan boshlab birinchilardan bo‘lib kuylagan. Jadidchilik deganda,yangi,yangilik olib kirish,taraqqiyotga erishish demakdir.Ilmiy taraqqiuotga,yuksalishga intilish deb tushuniladi.Jadidchilar,Turkistonda zamonaviy tipdagi maktablar ochish,diniy bilimlar bilan, duhyoviy bilimlarga erishib,ma’rifat tarqatishni oldilariga maqsad qilib oldilar.1842 yil Qo‘qon xonzodalaridan biri Said Muhammad Xakimhon to‘ra ,dunyoni kezib kelib aytadiki, bizning o‘lkamiz,Turkiston zamini,boshqa davlatlardan orqada qolib ketganligini aytib o‘tadi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy 1889-yilda Qo’qon shahrida tabib oilasida tug’ildi. U yoshlikdan o’qishga berilib, 12 yoshida xat savodli bo’ladi. 1906-yilda madrasaga kirib o’qidi, keyin mustaqil ravishda Lutfiy, Alisher Navoiy, Gulxaniy, Muhimiy, Furqat asarlarini o’qib o’rgandi.

Hamza Hakimzoda 1911-yilda Qo’qonda Hojibek guzarida yangi usulda maktab ochib, o’qituvchi bo’lib ishladi. 1913-1914 yillarda Afg’oniston, Hindiston mamlakatlarida, Makka va Madina, Shom, Bayrut, Istambul, Odessa shaharlarida safarda bo’ldi. Safardan qaytgach, 1915-yilda Shohimardonda maktab ochib, o’qituvchilikni davom ettirdi.

Hamza Hakimzoda pedagogik ish bilan birga, ijodiy ish bilan ham shug’ullanib, 1915-1916 yillar davomida „Oq gul", „qizil gul", „Pushti gul", „Sariq gul" she'riy to’plamlarini, „Milliy roman yoxud yangi saodat", „Zaharli hayot" dramatik asarlarini yaratadi va ularda pedagogik g’oyalarini bayon etadi.

Hamza Hakimzoda ma'rifiy-pedagogik qarashlarining nazariy asosi-

o’zining pedagogik qarashlarida xalq maorifini demokratik asosda qayta qurish, maorifning yangi tizimini yaratish g’oyasini ilgari surdi. U o’z tajribasiga suyangan holda, bolalarni ilmli, odobli qilib tarbiyalash va hunarga o’rgatish, maktabda dunyoviy fanlar o’qitilish lozimligini aytdi. Uning fikricha, maktabda aqliy tarbiyada bolalar tabiat hodisalarini, ularning o’zaro bog’liqligini bilishi kerak. Axloqiy tarbiyada bolalarda insonparvarlik tuyg’usini rivoj toptirish lozim. Shundagina bolalar jamiyat va xalq farovonligi uchun xizmat qiladigan bo’lib etishadilar.

Hamza Hakimzoda pedagogik qarashlarida oila muhitida bolani tarbiyalash masalasi alohida o’rinda turadi. Uning uqtirishicha, bola barkamol inson, go’zal axloqli bo’lib etishishi uchun oilada sog’lom muxit, tarbiya to’g’ri yo’lga qo’yilgan bo’lishi kerak. Shundagina oilada bola axloqli, go’zal xulqli, jamiyatga, xalqga munosib farzand bo’lib etishadi.

Ibodiy 1921 – 1923 yillarda «Qo`shchi» ittifoqida oziq – ovqat tayyorlov idorasida muxbir bo`lib ishlaydi. Lekin shu paytda ham u madaniy – ma`rifiy ishlarni davom ettiradi. 1923-yil ma`orif sho`basi Ibodiyga ikkinchi bosqich o`zbek maktabi tashkil qilish vazifasini yuklaydi. Bu ishni u muvaffaqiyat bilan bajaradi[1].

Ibodiyning maktab va ma`rifat sohasidagi 36 yillik xizmatlarini inobatga olgan holda, O`zbekiston Markaziy ideologiya komiteti 1936-yil 14 – oktyabrdagi Qarori bilan uni “Mehnat qahramoni” unvoni bilan taqdirlaydi va shaxsiy nafaqaga ta`sis etadi. Bu unvonga u birinchi bo`lib sazovor bo`lgan edi. Lekin 30-yillarning mudxish voqealari ma`orif jonkuyari A.Ibodiyni ham chetlab o`tmadi. Fidoiy inson “Xalq dushmani” tamg`asi bilan 1937 yil 10 sentyabrda xibsga olindi. Xibsga olinishi arafasida u Qo`qondagi 1 – bolalar uyi internatining direktori va o`qituvchisi bo`lib ishlar edi.

Xibsga olish uchun unga qo`yilgan ayblar quyidagilar: 1914-yil Istambul shahriga borib, turk siyosiy arboblari bilan uchrashgan, buning uchun u pan turkist sifatida qoralangan. Turkiston muxtoriyati davrida esa millat taqdiri, manfaatlari haqidagi qarashlaridan iborat adabiyotlarni tarqatish uchun “Xayrat” jamiyati tuzgan, buning uchun u burjua millatchisi deb qoralangan. “Ta`limi ma`orif” (“SHo`roi Islomiya”ning a`zosi bo`lganligi) aksilinqilobiy tashkilotning a`zosi bo`lganligi, bolsheviklar ta`rifiga ko`ra, “eskilik sarqiti” deb qilinishiga kiritilgan madrasa masjid diniy ulamolar to`planadigan binolarning tugatilishiga qarshi chiqqanligi, bu xarakatlarga keskin norozilik bildirganligi, sovet xokimyatining siyosati o`zbek xalqining moddiy ahvolini yomonlashishiga olib kelganligini e`tirof etganligi, O`zbekistonning sofdil va fidoiy insonlarini qamoqqa olinmoqda, deb haqiqatni oshkora ta`kidlagani tufayli “sovetlarga qarshi tashviqod” yuritishda ayblangan[2].

1937- yil 27-noyabrda O`zbekiston SSR Ichki Ishlar xalq komissarligining “Uchlik” komissiyasi A. Ibodiyni 10 yil xat olmaslik sharti bilan mexnat tuzatish lageriga jo`natish yuzasidan hukm chiqardi.

Ichki Ishlar Xalq Komissarligining 1947-yil 25- fevraldagi habarnomasida Abdulvahhob Ibodiyni 1942-yil 3-iyulda vafot etganligi qayd etilgan.

KPSS XX s`ezdidan so`ng shaxsga sig`inish yillari qurbonlarini oqlash jarayonida Abdulvaxxob Ibodiy ham oqlandi. Farg`ona viloyat sudining 1956-yil 16-oktyabr qarori bilan

[1] Raimova G. Ma’rifat fidoiysi. // O’qituvchilar gazetasi.-1989 yil 4 fevral.
[2] Usmonov M. Qismat // Ma’rifat.-1922 5-avgust.

O`zbekiston SSR II XK “Uchlik” komissiyasining 1937-yil 27-noyabr qarori bekor qilindi. Ma`rifat fidoiysining nomi qayta tiklandi. Bugungi kunda Qo`qon shahridagi 12-sonli bolalar uyi uning nomi bilan yuritilmoqda.

Farg`onalik yana bir atoqli taraqqiyparvar inson Ashurali Zoxiriy - Muhammadzohirovdir (1885-1937). U 1885-yili Qo`qon shahri atrofidagi Oyim qishlog`ida tug`ilgan. Qo`qondagi Madalixon madrasasida boshlang`ich ta`limni olib, 1907-yilning mart oyidan Qo`qon rus – tuzim maktabida o`zbek tili va adabiyotidan dars bera boshladi[3].

Zoxiriy 1910-yildan boshlab gazetalarda o`z asarlari, zamon ruhiga mos maqolalari bilan qatnasha boshlaydi. Uning bu maqola va asarlari o`zbek tili masalalari, maktab hayoti, o`quv – tarbiyaviy ishlarga bag`ishlanib, tub mohiyati bilan xalqqa ma`orif tarqatish ruhida yozilgan. Zoxiriyning bu asarlari “Saodati Turkiston”, “Saodati Farg`ona” va “Turkiston” viloyatining gazetasida chiqib turdi. Mazkur masalalarning ruhiyatida kishilarda milliy va diniy iymon e`tiqod, vatanparvarlik hislarini tarbiyalash g`oyalari yotar edi. Maqolalar Zoxiriy siyosiy qarashlarining ko`zgusi edi. Uning maqolalari boshqa taraqqiyparvarlarning maqolalariga nisbatan milliylikka ko`proq urg`u berishi bilan ham ajralib turadi. Jumladan, “Sadoyi Farg`ona” gazetasida e`lon qilgan “Ona tili” maqolasida marifatparvar kishilarni chet tillarni ham yaxshi o`zlashtirishga da`vat etgan holda, o`z ona tilini ham mukammal egallashga chaqiradi: “... qachonki o`z ona tilimizni yaxshilab bilmadukmi, boshqa tilni albatta durust bilmaymiz. Shuning birla na uni bilurmiz, na buni!...”[4].

Zoxiriy iste`dodli tilshunos va jurnalist, adabiyotshunos, bilimdon tarjimon, talantli tashkilotchi, sahovatli murabbiy edi. U o`z ona tilidan tashqari arab, fors va urs tillarini ham yaxshi bilar edi. 1916-yilda “Imlo” nomli kitob yozib, uni Qo`qondagi “G`ayrat” kutubxonasi orqali nashr ettirdi. 1925 yilda esa ikki jildli “Ruscha - o`zbekcha” lug`atni tuzdi[5].

“Sadoyi Farg`ona” gazeta idorasida Zoxiriy Musaxhih vazifasini bajardi. Bu haqda Bokuda chiqadigan “Yangi iqbol gazetasi” quyidagicha xabar beradi:- “... Muxtaram Ashurali afandi Zoxiriy va boshqa bir qancha g`ayratli ishchilarimizning g`ayrat va ijtihodlari ila, gazeta nihoyatda nafis va milliy ehtiyojlarimiz haqinda yozilmish maqolalari ila to`lib chiqa boshladi...”[6].

Ma`lumki, zamonaviy milliy kadrlar tayyorlash jadidlarning asosiy diqqat markazida turgan. Zoxiriy Turkiston xalqlari hayotidagi har bir ijobiy yangilikni zo`r quvonch bilan kutib oldi.

1917-yil fevral inqilobidan keyin o`lka taraqqiyparvar kuchlari faoliyatida keskin ko`tarilish yuz berdi. Bu davrda Zoxiriy ham Turkiston hayotidagi ijtimoiy – siyosiy voqealarda qizg`in ishtirok etdi. 1917-yil aprel oyida bo`lib o`tgan o`lka musulmonlarining birinchi quriltoyida Turkiston Rossiya federatsiyasi tarkibidagi muxtor jumhurriyat bo`lishi haqidagi qarorni yoqlab chiqdi. Turkiston musulmonlari o`lka Sho`rosining Farg`ona viloyati faoliyatini yo`lga qo`yishda g`ayrat ko`rsatdi[7].

[3] Madaminov A. Toshboev R. Valixanov M. Ma’rifat charog’boni// Adabiy meros. – 1985. – b 38.
[4] Zoxiriy A. Ona tili. // Sadoyi Farg’ona. – 1914 – 13 anr.
[5] Uzoqov X. Ashurali Zoxiriy. G’.G’ulom 1968 yil 10 (22) B 28.
[6] Turkiston matluboti. // Yangi iqbol – 1915 – 24 noyabr.
[7] T. Tog’aev. A. Zoxiriy jadidlik faoliyatining faol kurashchisi. O’zbekiston yangi tarixi. Konsentual metodologik muammolar. Toshkent Akademiya, 1993 b . 190

Uning siyosiy qarashlari maslak jihatidan Volidiy, Munavvar Qori, Obidjon Maxmudov fikrlari bilan mos tushar edi. A.Z.Validiy ham o`z xotiralarida Zoxiriy bilan yaqin aloqada bo`lganligini ta`kidlab o`tadi[8].

Zoxiriy sovet davrida ham o`zbek milliy pedagogikasini rivojlantiruvchi nomoyondalardan biri sifatida faoliyat ko`rsatdi. Atoqli ma`rifatparvar 1917-yilda Qo`qonda “Dorulmuallimin” maktabini tashkil etdi. Bu maktab 1922-yilgacha o`z faoliyatini davom ettirdi. 1922-yil Farg`ona shahrida ikkinchi bosqich yangi usul maktabi tashkil etilgach, “Dorulmuallimin” bunga birlashtirilib, “Pedogogika texnikumi” tashkil topdi. U texnikumda o`zbek tilidan dars berdi. U 1923-yilda “Mehnat qaxramoni” deb e`lon qilindi. 1930-yilgacha Pedagogika va neft` texnikumlarida va “Yangi Farg`ona” gazeta taxririyatida ishladi. Zoxiriy bu davrda ham goh yashirin goh oshkora holatda Vatan va millat istiqloli yo`lida kurash olib borgan. 1929-yil o`z qishlog`ida “Fan” deb nomlanuvchi tashkilot tuzdi va uni faoliyatini boshqardi. Ushbu tashkilot a`zolarini sovet hukumati siyosatidan norozi bo`lgan milliy ziyolilar guruhini tashkil etar edi. “Fan” loyixachilar respublika miqyosidagi “” yashirin tashkilotiga yozilib a`zolarga etkazib berdi!

1930-yil 30-yanvarda Ashurali Zoxiriy siyosiy ayblar bilan tergovga tortildi va o`n yil muddatga qamoqqa hukum qilingan. Muddatidan ilgari qamoqdan qaytgan isyonkor ma`rifatparvarni ko`p o`tmay 1937-yil yana qamoqqa oldilar. “Uchlik” komissiyasining 1937-yil 4-dekabrdagi sud hukmi bilan otildi.

Jadidlarning yangi usul maktablarga Turkistonda, xususan Farg`ona vodiysida osonlikcha yo`l bilan ochilgani yo`q. Bir tomondan chor xukumati yo`l bermaydi mutassiblik. Masalan, Turkiston o`lkasi o`quv yurtlari bosh inspektori 1913-yil 31-dekabrda o`lka o`quv yurtlari inspektorlaridan yangi usul maktablari xaqida quyidagi mazmunda ma`lumot berishni so`raydi:

1. Maktab qachon va kimning ruhsati bilan ochildi?
2. Aynan qaysi fanlar va qaysi tilda dars o`tiladi?
3. Qaysi darsliklar qabul qilingan?
4. O`qituvchilar tarkibi, agar maktabda ruxoniy mullalardan boshqa dunyoviy shaxslar ta`lim berayotgan bo`lsa, ular qanday ma`lumotga ega va aynan nimadan dars beradi?
5. Biron-bir o`quv dasturiga egami?
6. O`quvchilar soni?
7. Mahalliy xokimiyatga maktab yoki alohida shaxslar to`g`risida ma`muriy yoki jinoiy tergov qo`zg`otish uchun asos bo`ladigan biron-bir nohush ma`lumot kelib tushganmi?[9]

Yuqoridagi topshiriqqa javoban, Farg`ona viloyat o`quv yurtlari inspektori F. Egorov 1914-yil 12-yanvarda Turkiston o`quv yurtlari bosh inspektorlariga maktablar ichki tartib-qoidalari haqida ma`lumotlar beradi.

Qo`qon, Namangan, Andijon, O`sh, Marg`ilon kabi yirik shaxarlarda jadid maktablari bo`lgani holda kichik shaxar va qishloqlarda ham maktablar ochila boshladi. Masalan, Shaxrihonda 1914-yili 3 ta usul jadid maktabi bo`lib, shundan ikkitasi Qo`qonlik muallimlar, 1 tasida esa shahrixonlik Xo`jaxon Mansurxo`ja dars berganlar[10].

[8] A.Z.Volidiy. Xotiralar. // Sharq yulduzi 1993 №7 – 8 – 9 – B 164, 170.
[9] O’zMDA 47-I fond. 1-ruyxat, 1148 ish, V 135.
[10] Yaxyo Qori Shaxrixonda usuli jadid maktabi. // Sadoy Farg’ona. – 1914 16 may.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zoxiriy A. Ona tili. // Sadoyi Farg’ona. – 1914 – 13 апr.
2. Uzoqov X. Ashurali Zoқiriy. G’.G’ulom 1968 yil 10 (22) B 28.
3. Turkiston matluboti. // Yangi iqbol – 1915 – 24 noyabr.
4. T. Tog’aev. A. Zoxiriy jadidlik faoliyatining faol kurashchisi. O’zbekiston yangi tarixi. Konsepтual metodologik muammolar. Toshkent Akademiya, 1993 b . 190
5. A.Z.Volidiy. Xotiralar. // Sharq yulduzi 1993 №7 – 8 – 9 – B 164, 170

AMIRIY IJODIDA TASAVVUFNING O‘RNI

Imomaliyeva Musharrafxon Ilhomjon qizi
Qo‘qon universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi,
O‘zRFA doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada, Amiriy ijodida tasavvufning alohida belgilari ramz, timsol va obrazlar orqali aks etishi hamda mavjud tariqatlarning ta’siri masalalari tadqiq etilgan. Bu mavzu bo‘yicha olib boriladigan tadqiqot Amiriy ijodining tasavvufiy jihatlarini yoritishga qaratilgan bo‘lib, shoir ijodidagi tasavvufiy g‘oyalar va ramziy belgilarni tahlil qiladi. Shoirning ma’naviy izlanishlari orqali inson kamolotini tushuntirishga qaratilgan qarashlari zamiridagi tasavvufiy ta’sirlar o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Tasavvuf, islomiy ma’naviyat,she’riyat,ma’naviy komillik,ruhiy poklanish,ramz, timsol, obraz, komillik,g‘oya, mavzu.

Sharq mumtoz so‘z san’ati va tasavvuf ta’limotining bilimdonlaridan bo‘lgan taniqli sharqshunos olim Ye.E.Bertels hali XX asr ibtidosidayoq o‘tmish musulmon adabiyotining bu islomiy falsafa bilan chambarchas bog‘lanib ketganiga e’tibor qaratib, ayni oqimdan xabardor bo‘lmay turib, Sharq madaniyati, adabiyoti, hatto Sharqning o‘zini ham bor bo‘yi bilan anglab bo‘lmasligini ta’kidlagan edi[1].

“XIX asrda yashab ijod etgan qo‘qonlik ko‘plab shoirlar, adiblar va olimlar Bahouddin Naqshband nomi bilan bog‘liq xojagon-naqshbandiya tariqatiga mansub bo‘lganlar”[2]. Muarrix I.Kuzikulov ham Qo‘qonda naqshbandiya tariqatining yirik namoyandalaridan biri Maxdum A’zamning nufuzi va ta’siri nihoyatda kuchli bo‘lganligi haqida ma’lumot beradi[3].

Qo‘qon adabiy muhitining aksar namoyandalari tariqatga begona emas: biri muayyan tariqat piri huzurida tasavvufdan saboq olgan bo‘lsa, biri o‘zini muayyan murshidning muridi hisoblaydi, birining qaysidir avliyoga ixlos-e’tiqodi kuchli va hokazo. Jumladan, Amiriy “ o‘z zamonasining yetuk allomasi Muhammad Ya’qubdan tasavvuf bo‘yicha maxsus ta’lim olgan. Binobarin, bir tomondan, tasavvufiy ta’lim mahsuli, ikkinchi tomondan, Sharq she’riyatidagi mavjud an’ana ta’siri, uchinchidan, tariqat va tasavvuf maktablarining faoliyat ko‘rsatgani natijasida birgina Amiriy emas, balki o‘sha davrning boshqa shoirlari, jumladan, Uvaysiy ijodida ham tasavvuf ta’siri kuchli ekanligini ko‘ramiz. Bunga shoirlarning o‘zidagi tasavvufga moyillikni ham qo‘shsa, masalaning mohiyati yanada oydinlashadi”[4].

Uvaysiy qator baytlarida o‘zini mashhur sahoba Uvays Qaraniy ruhoniyat yuzasidan tarbiya qilganligi, unga ixlosi jihatidan o‘ziga Uvaysiy taxallusini olganini, Xoja Ahror Valiy tariqatining esa muxlisi ekanligiga ishora qilib o‘tadi.

[1] Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: “Наука”, 1965, 54-бет.
[2] Жўрабоев О. Нақшбандия ва Қўқон адабий муҳити // “Нақшбандия таълимоти ва миллий маънавиятимиз “мазуидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2008, 74-бет.
[3] Кузикулов И. Қўқон хонлги тарихи (Ўқув-услубий қўлланма). – Наманган, 2014, 77 бет.
[4] Очилов Э. Таъби нозик, зеҳни олим шоир // Барҳаёт сиймолар. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2012, 394-бет.

So‘zni rahm etmay degil, hozir bilib sohibqiron,
Tarbiyat qilsa, netong, hamnomiga Vays ul-Qaran?![5]
Furqat o‘zini Jiloniy pirning muridi hisoblaydi:

Iloho tashlama Furqatni o‘tga,
Muridi hazrati Jilon qulungman[6] (69).

Amiriy esa P.D.Qayyumovning ma’lumot berishicha, naqshbandiya tariqati namoyandalaridan “Ustoz Muhammad Ya’qubdan tahsili ilmi irfon olmish”[7].

“Eshon Muhammad Ya’qub Oxund hazratlari nafaqat Xo‘qand xonligida, balki butun O‘rta Osiyoda ulug‘ alloma va so‘fiy sifatida dong taratganlar. Ul zoti bobarakot Norbo‘taxonga piri murshid, Olimxon va Umarxonlarga ham pir, ham ustoz bo‘lganlar. U kishining nomlari Xo‘qand xonligi tarixiga oid barcha kitoblarga darj etilgan. Ilk ta’limni Xo‘qandda olib, Buxoro madrasalarida ilm tahsil etganlar, tariqat yo‘lini o‘taganlar. Qaytib kelganlaridan so‘ng Norbo‘taxon u kishiga yuqori diniy mansablar berganlar. Madrasai Mir qurilib bitgach, bosh mudarris etib tayinlaganlar. Eshoni Oxund Norbo‘taxonning yaqin xodimlari (do‘st, maslahatchi) bo‘lib, xonni hayrli ishlar sari yetaklaganlar”[8].

Ramziy taxallusi bilan ijod qilgan Umarxonning tog‘avachchasi bo‘lgan Podshoh Xoja Xon Xoja o‘g‘li u bilan birgalikda Muhammad Ya’qub Oxund qo‘lida ta’lim va tarbiya olgan[9].

Manbalar Imom Buxoriy avlodlari Buxorodan kelib, Qo‘qonda naqshbandiya tariqatini rivojlantirganlari haqida ma’lumot beradi. Natijada Qo‘qon adabiy muhitining bilimdon tadqiqotchilaridan bo‘lgan Otabek Jo‘raboyevning yozishicha, xonlikda ko‘plab mutasavvif shoirlar yetishib chiqib, irfoniy mavzudagi she’rlari asosida devonlar ham tartib berganlar. Hikmatlar yozganiga qaramay, Azimxoja eshon ham naqshbandiy bo‘lgan.

“Amiriy” taxallusi bilan ijod qilgan Muhammad Said Amir Umarxon (1787–1822) Qo‘qon xoni va iste’dodli shoir bo‘lib, uning devoni tarkibida 13 baytdan iborat “Yo Shoh Naqshband” radifli forscha g‘azal bor. Albatta. ma’rifatli shoh Umarxonning Naqshband shaxsiga bo‘lgan cheksiz hurmati va uning ta’limoti moiyatini chuqur anglashi bu va boshqa bir necha she’ridan ham seziladi. Jumladan, u bir muxammasida bu tariqatning “Xilvat dar anjuman” tamoyilini shunday ifoda etadi:

Tariqat ahlini andishasi qanoatdur,
Vujud sham’ini kuydurmak anga odatdur,
Chu sof bo‘lsa ko‘ngul, anjumanda xilvatdur...”[10]

[5] Увайсий. Девон. – Тошкент: “Фан”, 1959, 218-бет. – 288 б.
[6] Муқимий. Фурқат. Завқий. Янги баёз. – Тошкент, 1997, 69-бет.
[7] Қайюмов П.Д. Тазкираи Қайюмий, 1-китоб. – Тошкекнт: Қўлёзмалар институти, 1998, 108-бет.
[8] 137-бет.
[9] 126-бет.
[10] Жўрабоев О. Нақшбандия ва Қўқон адабий муҳити // “Нақшбандия таълимоти ва миллий маънавиятимиз “мазуидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2008, 74-бет.

O.Jo‘raboyevning haqli ravishda ta’kidlashicha, “Zaliliyning “yetar” radifli gazali irfoniy mazmun-moxiyat kasb etadi… Aytish mumkinki, mazkur muxammas tasavvuf falsafasining qiskacha tarzdagi bayoniga mengzaydi”[11]. Amiriy ayni g‘azalga bog‘lagan muxammasida naqshbandiyaning “xilvat dar anjuman” rashhasiga ishora qilinganini ko‘ramiz:

Tariqat ahlini andishasi qanoatdir,
Vujud sham’ini kuydurmak anga odatdur,
Chu sof bo‘lsa ko‘ngul, anjumanda xilvatdur,
Chirog‘i xonaqoi so‘fiyona na hojatdur,
Sitorai falaki gunbazi kabud yetar[12].

“Tariqat ahlining fikru xayoli qanoat hisoblanadi. Vujud otlig‘ shamni kuydirish – bu toifaning shiori. Ko‘ngil sof bo‘lsa, kishi odamlar orasida ham xilvat qilaveradi, ya’ni uni izdihom ham Haq xayolidan uzolmaydi. Bunday kishiga so‘fiylar xonaqohining chirog‘iga hojat yo‘q – unga ko‘k gunbazi uzra porlagan yulduzlarning o‘zi kifoyadir”.

“Umarxonning mavzui tasavvufning yuksak nuqtasi bo‘lg‘on umumiy ruhga fano bo‘lish, quyulish, koinot ruhi bilan birlashish mavzuidir”[13], – deydi muxammasni tahlil qilar ekan Vadud Mahmud. O‘z navbatida, Amiriyning o‘zi muhabbat piriga xizmat qilib kamol kasb etgani uchun endi olam elini ishq yo‘lidan yetaklab, ularni bu borada kamolotga yetkazib, qo‘liga ishq irshodi – hujjatini bersa ajab emas, deb lutf etadi:

Amir olamg‘a bersa ishq irshodin tong ermaskim,
Muhabbat pirig‘a xizmat qilib, kasbi kamol etmish (1,137).

Qo‘qon adabiy muhitining nuktadon tadqiqotchisi O.Jo‘rabov yozganidek, “Umarxon tasavvuf ta’limoti, xususan, xojagon-nakshbandiya tariqati mohiyatidan chuqur xabardorligini anglatgan. “Anjumanda xilvatdur” jumlasi mazkur tariqatning ulug‘lari – Yusuf Hamadoniy, Abduxoliq G‘ijduvoniy va Bahouddin Naqshband tomonidan ishlab chiqilgan o‘n bir asos prinsipdan biri – “Xilvat dar anjuman”ning she’rdagi ifodasidir. Shu tariqa muallif, V.Mahmud ta’rifi bilan aytganda, “koinotning umumiy ruhiga quyilish hasrati”dagi “naqadar buyuk, naqadar oliy” mavzuni nihoyatda yuksak maromda va go‘zal badiiyatda ifodalab bera olgan. Amiriyni “ilohiy tarannumlar sohibi” deyilishi bejiz emasligini, uning Zaliliy gazallariga qilgan yana boshqa ikki muxammasi va devonidagi boshqa bir necha asarlari ham asoslaydi. Misol uchun, uning devonida “Yo, Shoh Naqshband” radifli forscha g‘azali bor. Umarxon haqida tarixiy asar yaratgan – Fazliy va Mushrif ham uning din peshvolari va zamonasidagi tasavvuf arboblariga yuksak ehtiromda bo‘lganligini ta’kidlashadi. Umuman olganda, Umarxonning zikr etilgan muxammasi

[11] Жўрабоев О. Илоҳий тараннумлар соҳиби // “ЎзАС”, 2009 йил 11 сентябрь.
[12] Жўрабоев О. Илоҳий тараннумлар соҳиби // “ЎзАС”, 2009 йил 11 сентябрь.
[13] Маҳмуд В. Танланган асарлар (Нашрга тайёрловчи: Б.Каримов). – Тошкент: “Маънавият”, 2007, 89-бет.

o‘zining ma’rifiy ko‘lami bilan ajralib turadi”[14]. Jumladan, quyidagi misralarda tasavvufiy qarashlar o‘z aksini topgan:

Havoi ishqda parvoz misli tayr etgil,
Ani visoli umidida tarki g‘ayr etgil,
Vujud kisvatini toshlarga xayr etgil,
Tamomi dashti tariqat barahna sayr etgil,
Kalomi xirqai pashminadin ne sud yetar.

A.Qayumov, M.Qodirova, H.Muhammadxo‘jayev kabi Amiriy hayoti va ijodi bo‘yicha tadqiqot olib borgan olimlar o‘sha davrdagi hukmron mafkura ta’sirida uning diniy-tasavvufiy she’rlarini yo chetlab o‘tganlar, yo ularni shoh-shoirning cheklangan jihatlariga nisbat berganlar[15]. Jumladan, Hamidjon Homidiy Amiriyga bag‘ishlangan “So‘z guharshunosi” degan maqolasida uning so‘z tanlashi, tashbeh qo‘llashi, mavzuga o‘ziga xos yondashishi haqida fikr yuritib, shoir ijodidiga diniy-tasavvufiy motivlar xususida lom-mim demaydi[16].

Ma’lum bo‘ladiki, shoh-shoir ijodidagi tasavvuf ohanglarini ko‘p yoqlama ta’sir natijasi sifatida baholash mumkin: birinchisi – mumtoz so‘z san’atidagi mavjud an’analar ta’siri bo‘lsa, ikkinchi – o‘sha davrda Qo‘qonda katta nufuzga ega bo‘lgan naqshbandiya tariqatiga mansublik, uchinchisi – bevosita uning o‘zidagi tasavvufga moyillik. Bular bir butun holda Amiriy ijodida irfoniy motivlarning ustuvorligini ta’minlagan omillardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekins, P. (1999). Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203011751
2. Bertels Ye.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. – M.: “Nauka”, 1965, 54-bet.
3. Jo‘raboyev O. Naqshbandiya va Qo‘qon adabiy muhiti // “Naqshbandiya ta’limoti va milliy ma’naviyatimiz “mazuidagi respubika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Buxoro, 2008, 74-bet.
4. Kuzikulov I. Qo‘qon xonlgi tarixi (O‘quv-uslubiy qo‘llanma). – Namangan, 2014, 77 bet.
5. Ochilov E. Ta’bi nozik, zehni olim shoir // Barhayot siymolar. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2012, 394-bet.
6. Uvaysiy. Devon. – Toshkent: “Fan”, 1959, 218-bet. – 288 b.
7. Muqimiy. Furqat. Zavqiy. Yangi bayoz. – Toshkent, 1997, 69-bet.
8. Qayyumov P.D. Tazkirai Qayyumiy, 1-kitob. – Toshkeknt: Qo‘lyozmalar instituti, 1998, 108-bet.

[14] Жўрабоев О. Илоҳий тараннумлар соҳиби // “ЎзАС”, 2009 йил 11 сентябрь.
[15] Қодирова М. Сўзбоши // Амирий. Девон (Нашрга тайёрловчи: М.Қодирова). – Тошкент: Фан”, 1972. – Б. 3–16. – 364 б.
[16] Ҳомидий Ҳ. Сўз гуҳаршуноси // Кўҳна шарқ дарғалари (Бадиий-илмий лавҳалар). – Тошкент: “Шарқ”, 1999. – Б. 313–319.

9. Jo‘raboyev O. Naqshbandiya va Qo‘qon adabiy muhiti // “Naqshbandiya ta’limoti va milliy ma’naviyatimiz “mazuidagi respubika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Buxoro, 2008, 74-bet.

10. Mahmud V. Tanlangan asarlar (Nashrga tayyorlovchi: B.Karimov). – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2007, 89-bet.

11. Qodirova M. So‘zboshi // Amiriy. Devon (Nashrga tayyorlovchi: M.Qodirova). – Toshkent: Fan”, 1972. – B. 3–16. – 364 b.

12. Homidiy H. So‘z guharshunosi // Ko‘hna sharq darg‘alari (Badiiy-ilmiy lavhalar). – Toshkent: “Sharq”, 1999. – B. 313–319.

SHAXSNING IJTIMOIYLASHISH JARAYONINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Dauletova Go’zal Muratbaevna
Qoraqalpoq Davlat Unuversiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
Ahadov Feruzbek Vafo o‘g‘li
Qoraqalpoq Davlat Unuversiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxslararo munosabatlarda shaxsning va unga nisbatan bo`layoygan munosabatlarda ijtimoiylashuv jarayoninig psixologik tavsifi, bugungi globallashuv jarayoniga xos psixologik xizmatni tashkil etish, sog’lom shaxsning o'sishini ta'minlash muammosi, shaxslararo muloqotning psixologik asoslari, muloqotning shaxs hayotidagi roli, vazifasi, psixologik xususiyatlari haqida qisqacha so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: Shaxs, ijtimoiylashuv, jamiyat, indvid, makro, mikro muxit, ong, psixolog, ijtimoiy psixologiya, psixologik konsultatsiya, dunyoqarash, amaliy psixologiya.

Bugungi kunda shaxsning ijtimoiylashuvi o’ziga xos jarayon sifatida, shaxsning hayoti va faoliyatida o’z aksini topadi. Bolaning mustaqil hayotga qadam qo’yishi, uning ijtimoiylashuvi, shaxsning jamiyat hayotiga, uning ijtimoiy ta`sirlariga moslashishi, uning ijtimoiy voqelikni bilish va anglash faoliyatiga bo’lgan muhim ehtiyoji sifatida paydo bo’ladi.

Jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o‘rganishga alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida e’tibor qaratilmoqda. Psixologik tadqiqotlarda pedagog psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo’lidan kelgan barcha ishlarni ijtimoiy psixologik xizmatni va uning o’ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan. Mazkur yo‘nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi psixologik mexanizmlarni qo’llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e’tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtdapsixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda.Bugungi kunda ta’lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy ishlari psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma’lum darajada asos bo’lmoqda. Ayni paytda, psixologik xizmat tizimining bugungi holati va uning amaliy faoliyat yo’nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollarini ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda muhim muammo bo’lib qolmoqda.

Shu bilan birga, bolada yana bir zarur hayotiy ehtiyoj, ya`ni har bir shaxsda o’ziga xoslikni, alohidalikni namoyon etish hissi ham shakllanadi. Bola o’z “Men”ini ro’yobga chiqarish uchun turli usullar va vositalarni qidira boshlaydi va shu orqali uning shaxsiy sifatlari shakllanadi. Shaxsning alohida psixologik, o’ziga xos xislatlari, faqat o’ziga tegishli bo’lgan ijtimoiy faoliyatda namoyon bo’ladi, uning ijtimoiy xulq-atvori esa takrorlanmas jihatlarga ega bo’lib boradi. Bolaning shaxs sifatida ulg’ayib, ijtimoiy rivojlanishi o’zaro bir-biriga bog’liq bo’lgan ikkita yo’nalishda olib boriladi:

-moslashuv (ijtimoiy-madaniy va tarixiy tajribalarni o’zlashtirish);

-individuallashiv (mustaqillik, nisbatan o’ziga xoslikka ega bo’lish). [1. 237]

Ijtimoiylashuv tushunchasi zamonaviy ilm-fanda inson shaxsining jamiyat hayotiga moslashishi va individuallashishi(o’ziga xoslikning ifodalanishi) kabi jarayonlarini o’zaro bog’lab turadi. Shaxsning muayyan bir jamiyatdagi ijtimoiy shart-sharoitlarga moslashuvi va o’zini alohida olingan shaxs sifatida tasavvur qilishi ijtimoiylashuv jarayonining asosiy mazmunini tashkil qiladi. Moslashshish sub’ekt va uni o’rab turgan ijtimoiy muxitning o’zaro faol yaqinlashuvi natijasi xisoblanadi. Ijtimoiy moslashuv jamiyatdagi mavjud ijtimoiy qatlamlariga xos bo’lgan vositalar orqali amalga oshiriladi:

- bolaga g’amho’rlik qilish usullari;
- maishiy va gigienik yurish-turish qoidalari;
- insonni o’rab turuvchi moddiy va ma`naviy ne`matlar;
- madaniyat mahsulotlari;
- shaxslararo muloqot va muomala usullari;
- oilada rag’batlantirish va jazolash uslublari;
- shaxslararo o’zaro munosabatlar;
- faoliyat turlari: o’yin, amaliy faoliyat, sport faoliyati.[2. 214]

Har bir jamiyatda ijtimoiy guruhlar uchun turli-tuman ijtimoiy normalar va ta`qiqlashlardan iborat chora-tadbirlar ishlab chiqiladi, shu orqali inson xulq-atvori ushbu jamiyatda qabul qilingan me’yoriy qadriyatlarga moslashtiriladi. Bolaning shaxs sifatida jamiyatga qo’shilishi, ya`ni ijtimoiylashuvining yetakchi vositalari sifatida quyidagilarni ko’rsatish mumkin: Ota-ona, o’z tengdoshlari va pedagog-murabbiylar bilan o’zaro muloqot, faoliyat turlari(o’yin va o’quv faoliyati, ijodiy faoliyat, sport faoliyati)ni egallash. Shaxsning ijtimoiylashuvi bolalar, o’smirlar, o’spirinlarning ruhiy rivojlanishi va shaxs sifatida voyaga yetishiga ta’sir ko’rsatuvchi ko’p sonli shart-sharoitlar zamirida yuzaga keladi.

Ijtimoiylashuv jarayoniga tashqi va ichki omillar ta`sir etadi: Tashqi omillar:

- megaomillar(mega-ulkan) - koinot, butun yer sharidagi jarayonlar.
- makroomillar(makro-katta) - davlat va jamiyatdagi demografik, ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ekologik omillar.
- mezoomillar(mezo-o’rta) – muayyan hudud va yashash joyidagi ommaviy aloqa tarmoqlari, muayyan guruhlarning ijtimoiylashish shart-sharoitlari.
- mikroomillar(mikro-kichik) – alohida shaxslarga ta’sir qiluvchi omillar tizimi(oila, mahalla maskanlari, tengdoshlar guruhi, ta`lim va tarbiya muassasalari, davlat va nodavlat tashkilotlari).[3.164]

Bolaning ijtimoiylashuvida, ijtimoiy intizom va tartib, madaniyatning mufassal ko’rinishi bo’lgan jamiyaning muhim o’rni bor. Yirik fransuz psixologi Anri Vallon(1879-1962) bola psixikasining rivojlanishini marksistik nuqtai-nazar orqali tahlil qiladi. Uning asosiy g’oyalari “Bolaning psixik rivojlanishi”(1941), “Harakatdan to fikrlashgacha”(1942), “Bola tafakkuri manbalari”(1945) kabi tadqiqot ishlarida bayon etilgan. Vallonning ko’rsatishicha bola psixik taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi, bola yashab turgan muxitning murakkablashib borish jarayoni va unda bolaning o’zaro birgalikdagi faoliyati xisoblanadi. Bolaning psixik rivojlanishiga

ta`sir ko’rsatuvchi shart-sharoitlardan, insoniyat tomonidan yaratilgan buyumlar va odamlarning xulq-atvori hamda ularning munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Dastlab bola psixikasi uchun tashqaridan kelayotgan ta`sirlar muhim o’rin egallaydi, so’ngra psixik rivojlanish ko’proq ichki shart-sharoitlarga bog’liq bo’lib boradi. O’z navbatida psixik rivojlanish bola faoliyat olib borayotgan sharoitning murakkablashib borishiga ham uzviy aloqadorlik kasb etadi.

E.Fromm 1933-yilda AQSHga ko’chib o’tib, Chikago psixoanaliz institutida, so’ngra 1951-yilda Meksikada ishlaydi. Freyd tomonidan xulqining yagona dvigateli (xarakatlantiruvchi kuchi) biologik kuchlar deb baholangan bo’lsa, Frommning uqtirib o’tishicha, hamma uchun umumiy bo’lgan ochlik, tashnalik, jinsiy mayllar kabi ayrim ehtiyojlar mavjud, lekin odam xarakteridagi farqlarni yaratuvchi ehtiyojlar: sevgi va nafrat, xokimiyatga intilish va unga bo’ysunish, xissiy qoniqishdan rohatlanish va undan qo’rqish - ijtimoiy jarayonlar xosilasidir.[4. 344]

Individ, ya’ni tabiiy zot sifatida dunyoga kelgan odam bolasi tug’ilgan kunidan boshlab o’ziga o’xshash insonlar qurshovida bo’ladi va uning butun ruhiy olami, qiziqishlari, intilishlari va qobiliyatlari ana shu ijtimoiy muhitda namoyon bo’ladi, chunki agar insonning ontogenetik taraqqiyot davriga e`tibor qaratadigan bo’lsak, odam bolasi parvarishga muhtoj holda, o’ziga o’hshash kishilar davrasiga tushadi, sekin-asta jismoniy, ruhiy va ijtimoiy taraqqiot tufayli ijtimoiy munosabatlarning faol ob`yekti va sub`yektiga aylanadi.

Ijtimoiylashuv tushunchasi ijtimoiy-psixologik kategoriya bo’lib, bu shaxsning uni o’rab turgan tashqi ijtimoiy muhit ta’sirlariga berilishi, uning norma va qoidalarini o’zlashtirishga moyilligi, o’zlashtirganlik darajasini ifodalovchi jarayondir. Insonning tug’ilib, o’zini bevosita o’rab turgan tashqi muhit ta’sirida ulg’ayishi, shu jamiyat, shu atrof-muhit qurshovida tarbiyalanishi yotadi.

Oilaning ijtimoiy muhiti har bir shaxs uchun ana shunday birlamchi, dastlabki ijtimoiylashuv o’chog’i va ulg’ayish maskani hisoblanadi. Ilk o’spirinning xarakter xususiyatlarini shakllanishiga asosiy ta’sir etuvchi omillar qatoriga biologik, ijtimoiy va psixologik ta’sir vositalarini kiritamiz. Xuddi shu davrda ulg’ayibkelayotgan shaxs organizmida biologik, fiziologik qayta qurilish davri kechishi natijasida ularda agressiv xulq motivlari namoyon bo’ladi. Ayniqsa o’smirlik davrida organizmning jismoniy va ruhiy jihatdan bir-biriga nomutanosib tarzda rivojlanishi kuzatiladi, jinsiy balog’atga yetish va funksional yangilanishlar tufayli gormonlar miqdorining o’zgarishi yuz beradi.[5. 294]

Bir tomondan bu o’smir organizmidagi barcha o’zgarishlar gipotalamus va endokrin bezlarning rag’batlantiruvchi va nazorat qiluvchi ta’siri ostida kechadi. Ayrim gormonlarning ortiqcha ishlab chiqarilishi natijasida o’smir xatti-harakatida agressivlik(jizzakilik, serzardalik, qaysarlik) holatlari kelib chiqadi. O’smir xatti-harakatlarida agressiv xulq-atvor ko’rinishlari kelib chiqishining asosiy sabablariga, uni o’rab turgan ijtimoiy muhit ta’sirini ham kiritishimiz mumkin, chunki, o’smir xarakter xususiyatlarining shakllanishi u yashab turgan muhit ta’siri ostida yuzaga keladi.

Ijtimoiy muhitning asosi bo’lgan oila, shaxs xulq-atvorining shakllanishiga katta ta’sir o’tkazadi, oilada olingan tarbiya bir umrga saqlanib qoladi. Oilaning tarbiya instituti sifatida muhimligi shundaki, voyaga yetib kelayotgan shaxs hayotining ko’p qismini o’tkazadi va shaxsga ta’sir etuvchi muddati bo’yicha birorta ham tarbiya institutlari oilaga teng kela olmaydi.[6. 312]

Shaxs oilada o’zlashtirgan xarakter xislatlarini o’zida aks ettiradi va uni ijtimoiy muhitda namoyon qiladi, ba`zan tajovuzlorlikning oilada namoyon bo’lish shakllari turlicha kechishi mumkin: bu bevosita ijtimoiy yoki jinsiy tajovuzkorlik, sovuqqonlik, salbiy baholar, boshqa bir shaxsni ruhan ezish, tazyiq o’tkazish, boshq bir shaxsni emotsional qabul qilmaslik bo’lishi mumkin.

Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs jamiyatdagi ijtimoiy normalarni o’zlashtiradi, turli rollarni bajarishga o’rganadi, jamoatchilik sharoitida o’zini tutish ko’nikmalarini hosil qiladi. Shaxsning jtimoiylashuvi uning ijtimoiy ta`sirlarni qabul qilishi, ijtimoiy borliqni bilishi va anglashiga asoslanadi.

Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam bo’lsa, uning ta’siri ham shunchalik ijobiy va samarali bo’ladi, bunday oilada milliy va ijtimoiy qadriyatlar, qonunqoidalar va ahloq me’yorlari hurmat qilinadi. Oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam bo’lsa, jamiyat ham mustahkam bo’ladi. Mustaqil Vatanimizda oila qo’rg’oni qadrlanadi, nikoh muqaddas rishta sifatida e’zozlanadi. Mamlakatimiz Prezidenti tomonidan yurtimizda oila institutini mustahkamlash, yosh avlodni ma’naviy jihatdan barkamol bo’lib voyaga yetishini ta’minlashga qaratilgan farmonlar va qarorlar, unda ko’zda tutilgan vazifalarning bajarilishi oilaviy ijtimoiylashuvning samaradorligini ta’minlaydi.[7. 187]

Shaxsning egallagan mutaxassisligi, olgan bilimlari, ko’nikma va amaliy mehnat malakalari, hayotiy faoliyat uchun juda muhim bo’lib, shu muhitdagi ijtimoiy normalar xarakteriga ta’sir qiladi, shaxsning kimlar bilan, qanday o’zaro munosabatda ekanligi, uning qaysi muhit ta’sirida ekanligi uning yetuklik davridagi ijtimoiylashuvining muhim mezoni sanaladi. Ishga kirishdagi asosiy motivlardan biri – o’sha jamoaning qanday ekanligi, bu yerdagi o’zaro munosabatlar, rahbarning kimligi va uning jamoaga munosabati bo’lib, ko’pincha oylik-maosh masalasi ana shulardan keyin o’rganiladi. Shuning uchun mehnat jamoalarida yaxshi, sog’lom ma’naviy muhit, adolat va samimiyatga asoslangan munosabatlar har bir inson taqdirida katta rol o’ynaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, keksalik davrining ijtimoiy mohiyati shundaki, otabobolarimiz, onaxonlarimiz asosan o’zlaridagi mavjud ijtimoiy tajribani boshqalarga (farzandlar, nabiralar, mahalladagi yoshlar va hokazo) uzatish bilan shug’ullanadilar va bu narsa ayniqsa, sharq xalqlarida juda e’zozlanadi. Hozirgi kundagi ijtimoiylashuv mexanizmlari yoshlarida yangicha tafakkur shakllanishiga, yurtga sadoqat, Vatan hissini shakllantirishga o’z xissasini qo’shadi. Shaxs ijtimoiylashuvining eng asosiy mahsuli — bu uning hayotda o’z o’rnini topib, jamiyatga manfaat keltiruvchi faoliyatlarda ishtirok etishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekins, P. (1999). Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203011751
2. E.G`озиев . Умумий психология. Т.2010.
3. Abdullayeva D., Yarqulov R., Atabayeva N. Oila psixologiyasi. T.:”Tafakkur Bo’stoni”. 2015.
4. Ivanov P.I. Zufarova M. Umumiy psixologiya T. 2008.
5. Maqsudova M. Muloqot psixologiyasi. T.2006.
6. Shoumarov G’.B. “Oila psixologiyasi”. Toshkent. “Sharq”.2008.
7. G’oziev E. Psixologiya. T. 2008.
8. Haydarov F., Halilova N. Umumiy psixologiya. T.2010.
9. Курс общей, возрастной и педагогической психологии. Выпуск 3. Под ред. М.В.Гамезо. М. «Просвещение». 1982.
10. Д.Б.Эльконин. Избранные психологические труды. М. Педагогика. 1989.

MAKTABGACHA YOSHDAGI OGIR NUTQ BUZILISHIGA EGA DIZARTRIK BOLALARNING MUAMMOLARI VA BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Yuldashev Sodirjon Jurayevich
Qo‘qon universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Hozirgi vaqtda O’zbekistonda aqliy zaiflikning o'rtacha va og'ir shakllari bo'lgan bolalarga yordam berish muammosiga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Ular bilan ishlashning yangi tashkiliy shakllari ishlab chiqilib, ularning jamiyatga integratsiyalashuv imkoniyatlari aniqlanmoqda. Buni Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus (tuzatish) ta'lim muassasasi to'g'risidagi namunaviy nizom va Ta'lim vazirligining ko'rsatma xatilari tasdiqlaydi. Mazkur qoidaga ko‘ra, butun respublika bo‘ylab maxsus ta’lim muassasalarida ushbu toifadagi bolalar uchun sinflar ochilgan bo‘lib, bu maxsus pedagogika sohasida faoliyat yuritayotgan olimlar va amaliyotchilarga korreksiya-ta’lim-tarbiya berish vazifasini qo‘yadi.Inklyuziv ta’limdagi islohatlarda belgilangan xalqaro tajribani o’rganish maqsadida Rossiya bilan xamkorlikda "Aqliy kasalliklarni davolash diagnostikasi modellari" yo'riqnomasini tasdiqlash to'g'risidagi buyrug'iga binoan. va xulq-atvor buzilishlari") - intellektual nuqsonlar kontingentining og'irligi bo'yicha murakkab va juda heterojen. VIII-toifa maktablarida ushbu toifadagi o'quvchilarni tayyorlashda asosiy vazifalar quyidagilardan iborat: ularning mumkin bo'lgan ijtimoiylashuvi yo'llarini topish, ijtimoiy adekvat xulq-atvor normalarini singdirish, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni mehnatning elementar shakllariga ko'niktirish.

JSST ICD-10 tavsiflangan holatni eng adekvat baholash uchun umumiy ko'rsatmalar beradi - engil darajadagi buzilish (F70); o'rtacha daraja (F71); og'ir (F72); chuqur (F73).

Rossiya JSST ICD-10 dan foydalanishga o'tgan oxirgi mamlakatlardan biri hisoblanadi. Biroq, bu asosan shifokorlarga tegishli. Hozirgacha ko'pchilik psixologlar, o'qituvchilar va defektologlar tadqiqot va amaliy faoliyatlarida G.E. tomonidan tasniflangan eski an'anaviy tushunchalardan foydalanadilar. Suxareva: oligofreniya, zaiflik, ahmoqlik, ahmoqlik.Og'ir aqliy zaiflik ko'pincha aqlsizlikni anglatadi yoki aqliy zaiflikning o'rtacha va og'ir darajalari farqlanmaydi. Ushbu tadqiqot doirasida biz PMPK xulosalari aqliy zaiflikning o'rtacha darajasini ko'rsatadigan tuzatish maktablari o'quvchilari va differensial diagnostika maqsadida VIII toifa maktablariga kiradigan va ta'lim xizmatlarini oladigan og'ir aqliy zaif bolalar bilan qiziqamiz.O’zbekistonda olimlardan

Kognitiv faoliyatning yuqori shakllarining rivojlanmaganligi, qo'pol tizimli nutq buzilishida namoyon bo'ladigan og'ir aqliy rivojlanish bu bolalarning kommunikativ kompetentsiyasining juda past darajasini belgilaydi, bu ularning moslashuvi va zamonaviy jamiyatda mavjudligi jarayonini murakkablashtiradi.

Dizartriya – nutq apparati inervatsiyasining organik buzilishi sababli nutqning talaffuz tomonidan buzilishidir. Dizartriya termini grekcha so’zdan olingan bo’lib, **dis –**bo’lak, arthon – biriktirish degan ma’noni bildiradi.Dizartriya-bu markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishi hisoblanadi.Dizartriyada nutq a’zolarining (yumshoq tanglay, til, lablar) kam harakatlanishi natijasida nutq tovushlari artikulyatsiyasi qiyinlashadi, shu bilan birgalikda ovoz, nafas

buzilishlari hamda nutqning sur’ati, ritmi va ifodaliligida o’zgarishlar kuzatiladi.Dizartriyaning og’ir formasida nutq butunlay tushunarsiz bo’ladi. Bunday hol anartriya deb ataladi. Anartriya termini grekcha so’zdan olingan bo’lib, a-yo’q, arthon – biriktirish degan ma’noni bildiradi.Dizartriyani tasniflashda mutaxassislar turli xil yondashadilar: jarohatlanish o’chog’iga qarab, nevrologik simptomning ustunligi yoki neyrolingvistik qarashlar bo’yicha Ye.N. Vinarskaya (1973), K.N. Vittorf (1940), K.Vovatr (1966), L.A. Danilova (1969), M.Zeeman (1962), M.V.Ippolitova (1965), S.S. Lyapidevskiy (1968), Ye.M. Mastyukova (1985), I.I. Panchenko (1974), K.A. Semyonova (1979), M.B. Eydinova.Ammo ko’pchilik mutaxasislar dizartriyani tasniflashda jarohatlanish o’ch’g'ini hisobga olish tamoyiliga amal qilib, dizartriyani quyidagi turlarga ajratadilar: bulbar, psedobulbar, qobiqli dizartriya, qobiq osti va miyachali dizartriya.

Bulbar dizartriya. Uzunchoq miya – medullaoblongata – yana ikkinchi ancha eski nomga ham ega – bulbus cerebri – qaysiki miya o’qining bir qismi piyoz boshchasi bo’laklariga /bulbus, piyoz boshchasi\ tashqi yuzasi bilan o’xshashdir. Miyaning bulbar qismiga tegishli IX, X va XI, XII bosh miya nervlarining periferik o’qlari, po’stloq yoki yadroning shikastlanishi oqibatida yuzaga keluvchi simptokompleksning harakat buzilishlari bulьbar falaj deb ataladi.

Psevdobulьbar dizartriya. Periferik harakatlantiruvchi neyronlarning yadrosining o’zi nerv impulslarini miya po’stlog’idan markaziy harakatlantiruvchi neyronlir, boshqacha qilib aytganda piramida yo’li bilan qabul qiladi.

Hozirga qadar markaziy harakatlantiruvchi neyronlarning tanasini oldingi ildizi markaziy egatlarning /G‘ng va chap/ pG‘stloғida ma’lum ketma-ketlikda joylashgan deb hisoblanib kelinar edi. Til, lab, yutqin, tomoq harakatini innervatsiya qilishga tegishli hujayralar oldingi markaziy egatlarning pastki qismida joylashgan.

Qobiqli dizartriyada bosh miya qobig’ining o’choqli jarohatlanishi bilan bog’liq patogenezga ega nutqning motor kamchiliklar guruhi namoyon bo’ladi.

Qobiqli dizartriyaning birinchi shakli bosh miyaning oldingi markaziy egatchasining pastki bo’limining bir tomonlama yoki ko’p hollarda ikki tomonlama jarohatlanishi bilan bog’liq. Bunday xolatlarda artikulyatsiya mushaklarining markaziy parezi yuzaga keladi. Tilning ayrim mushaklarini qobiqli parezi juda nozik alohida harakatlari hajmining cheklanishiga olib keladi. Qobiqli dizartriyaning bu shaklida til oldi tovushlari talaffuzida kamchiliklar kuzatiladi.

Miyachali dizartriya. Dizartriyaning bu shaklida miyacha va uning markaziy asab tizimining turli bo’limlari bilan aloqalari jarohatlanadi. Miyachali dizartriyada nutq sekinlashgan, jumla oxiriga kelib ovozning «O’chib qolishi» bilan tavsiflanadi. Til va lab mushaklari tonusining pasayishi ular uchun xos bo’lib, til ingichka holda og’iz bo’shlig’ida beharakat yotadi, harakatlar tempi sekinlashgan, artikulyatsiya holatlari his etish va amalga oshirishda qiyinchiliklar, yumshoq tanglay osilib turishi, chaynash harakatlarining sustligi, mimikaning cheklanganligi kuzatiladi.

Korreksion - pedagogik ishlar tizimi. Dizartriyani bartaraf etish bo’yicha olib boriladigan logopedik ta’sir tizimi kompleks ravishda amalga oshiriladi, ya’ni artikulyatsion apparat massaji va gimnastik mashqlari, ovoz va nafas ustida ishlash, umumiy davolash, davolovchi jismoniy - tarbiya, fizioterapiya va dori - darmonlar bilan davolash ishlari. Asosiy diqqat bolada nutkning rivojlanishi holatiga, nutqning leksik-grammatik tomoniga hamda

nutqning aloqa funksiyasi xususiyatlariga qaratiladi. Maktab yoshidagi bolalarda yozma nutq holati ham xisobga olinadi.

Uzoq vaqt davomida muntazam ravishda olib borilgan mashg’ulotlar sekin-asta artikulyatsion apparat, apparat motorikasini normallashtiradi, artikulyatsion harakatlarni rivojlantiradi, artikulyatsiya a’zolarida ixtiyoriy harakatlarni bir harakatdan boshqa bir harakatga o’tish qobiliyatini shakllantiradi, hamda fonematik eshituvni to’la qonli ravishda rivojlantirishga yordam beradi. Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning usullari AG. Ippalitova, O.V. Pravdina, V.V. Ippalitova, Ye.M. Mastyukova, G.V. Chirkina, I.I. Panchenko, va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan.Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning vazifalari quyidagilardan iborat:

1 – tovushlarningto’g’ri talaffuzini o’rgatish, ya’ni artikulyatsion motorikani, nutqiy nafasni rivojlantirish va tovushni nutqga qo’yish va mustahkamlash;

2 – fonematik idrokni rivojlantirish, tovush analiz malakasini shakllantirish;

3 – nutqning ritm, ohangdorligi va ifodaliligi tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish.

4 – paydo bo’lgan nutqning umumiy rivojlanmaganliginito’g’rilash.

Dizartrik bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish, tuzatish ishning eng asosiy vazifalaridan biridir. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarining asosiy sababi nutq apparati a’zolarining harakatchanligida kuzatiladigan kamchiliklardir. Shuning uchun logoped asosiy diqqatni artikulyatsion apparat harakatchanligini rivojlantirishga qaratishi lozim.

Dizarteriyada olib boradigan logopedik ishlar bosqichma-bosqich olib boriladi. Bu bosqichlarning eng ahamiyatli vazifalari bu – sensor funksiyani, ayniqsa, eshitish idroki va tovushlar analizini rivojlantirishdir. Korreksion ish metodlari va usullarini qo’llash nutq rivojlanishi darajasiga bog’liq. Bolada muloqot nutq vositalarining bo’lmasligi boshlang’ich ovoz reaksiyasini tezlashtiriladi va tovushlarga taqlid qilishga olib keladi, hamda unga kommunikativ ahamiyat tusini beradi. Logopedik ishlar dori-darmonlar bilan ta’sir etish, fizioterapevtik davolash, davolov jismoniy tarbiyasi va massaj bilan qo’shib olib boriladi.

Og’izning holatini nazorat qilish. Dizartriyada og’izning holatini nazorat qilmaslik ixtiyoriy artikulyator harakatlarning rivojlanishini qiyinlashtiradi. Dizartriyada, odatda, bolaning og’zi ochiq, so’lak oqishi kuzatiladi.Olib boriladigan ishlar 3 bosqichga bo’linadi.

Birinchi bosqich – lablar uchun mashqlarda taktil sezgilarni bolaning og’zinipassiv yopishi bilan birgalikda rivojlantirish. Asosiy diqqat bolaning og’zini yopish sezgilariga qaratiladi, bola bu holatlarni oyna orqali ko’rib turadi.

Ikkinchi bosqich – passiv faol yo’llar orqali og’izni yopish. Og’ziniyopish avval boshni pastga egish va og’ziniochish, boshni orqaga tashlash holatida oson bajariladi. Ishning boshlang’ich bosqichlarida ushbu osonlashtirilgan usullardan foydalangan holda amalga oshirish mumkin.

Uchinchi bosqich – og’izni faol ochish va yopish mashqlari so’z ko’rsatmasi bo’yicha o’tkaziladi. Masalan, «Og’izni katta och», «Lablarni cho’chchaytir», «Lablarni naycha shakliga keltir va avvalgi holatiga qaytar».

Og’izning turli harakati tasvirlangan rasmlarga qarab mashqlarni bajarish. Mashqlar asta-sekin murakkablashib boradi: boladan bo’shashtirilgan lablar orqali puflash, tebranish harakatlarini bajarish so’raladi.

Artikulyatsion gimnastika. Artikulyatsion gimnastikani o’tkazishda taktil-proprotseptiv stimulyatsiya, statik-dinamik sezgilarni rivojlantirish, aniq artikulyatsion kinesteziyalar muhim ahamiyat kasb etadi.Ishning dastlabki bosqichlarida saqlangan analizatorlardan (eshitish, ko’rish, taktil) mukammal ravishda foydalanish orqali amalga oshiriladi. Mashqlar ko’zlarni yopiq holda bolaning diqqatini proprotseptiv sezishlarga qaratish orqali bajariladi. Artikulyatsion gimnastika dizartriyaning shakli va artikulyatsion apparatning jarohatlanish darajasiga qarab differensiyallashtiriladi.Nutq muskullari harakatini rivojlantirishdan avval yuzning mimik muskullari mashqlaridan foydalaniladi. Maktabgacha yoshdan boshlab bolada mimikaning ixtiyoriy va differensirlashgan harakatlari va o’z mimikasi ustidan nazorat qilish rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vinarskaya Ye.N., PG‘latov A.M. Dizartriya ieyo topiko-diagnosticheskoe znachenie v klinike ochagovыx porajeniy mozga., – 1989.
2. Volkova P.S., SHaxovskaya S.N. Logopediya. – M., Vlados, 2002.
3. Krauze Ye.N. Logopediya. – M., Korona print. 2003.
4. Lyapidevskiy S.S. Nevropatologiya – M., Vlados. 2001.
5. Mo’minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya., 1993.
6. Neyman L.V., Bogomilskiy M.R. Anatomiya, fiziologiya i patologiya organov sluxa i rechi. – M., Vlados, 2001.
7. Xrestomatiya po logopedii T.1. (pod.red. Volkova L.S., Seliverstov V.I.) – M., Vlados, 1997.
8. Yuldashev S.J. „Tasviriy san’at va qo’l mehnati o’qitish metodikasi’’
9. O’quv qo’llanma. T 2022.
10. Dizartriya nutq kamchiligini oilada tarbiyalashda logoped va oilaning xamkorligi. NamDu . Ilmiy Axboratnoma 2023.

O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIGINING HUQUQIY ASOSLARI: IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL

Adxamxo‘ja Isaxo‘ja o‘g‘li Abdullaxo‘jayev
Qo‘qon universiteti, “Ta’lim” kafedrasi falsafa o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada milliy qonunchiligimizda ayol-qizlarni huquq va manfaatlarini himoyaq ilish va ularga davlarimiz tomonidan yaratib berilayotgan imtiyoz va imkoniyatlar, so'nggi yillarda ayol-qizlarga nisbatan zo'ravonli va uning har qanday shakllariga murosasiz kurashni kuchaytilganiligi va gender tengligi borasida huquqiy, siyosiy,ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalardagi islohotlar va ularning mazmun-mohiyati xususida fikr yuritiladi.Demokratik islohotlarini yanada jadallashtirish ayol-qizlarni ham ma'naviy hayotda, ham siyosiy-rahbarlik sohasida faolligini oshirish eng muhim vazifalardan biri ekanligi, aholini huquqiy madaniyatini yuksaltirish orqali faol fuqarolik jamiyatini barpo etish kabi oliyjanob maqsadlar gender tengligini ta'min etilishi bilan uzviy bog'liq ekaniligi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: O‘zbekiston, gender, tenglik,huquq, imkoniyat,siyosiy, huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy,xotin-qiz, erkak, majburiyat, qonun, BMT, hukumat.

Абстрактный. В статье рассматривается защита прав и интересов женщин и девочек в нашем национальном законодательстве, а также привилегии и возможности, созданные нашим временем, усиление борьбы с насилием в отношении женщин и девочек и нетерпимостью к любым его формам в последние годы. обсуждаются правовые, политические, социальные, реформы в экономической и духовной сферах и их суть. Одной из важнейших задач является ускорение демократических реформ и повышение активности женщин и девушек как в духовной жизни, так и в духовной. сферу политического лидерства, а также создать активное гражданское общество путем повышения правовой культуры населения. Подчеркивается, что такие благородные цели, как становление, неразрывно связаны с обеспечением гендерного равенства.

Ключевые слова: Узбекистан, пол, равенство, право, возможность, политическое, правовое, социальное, экономическое, женщина, мужчина, обязанность, закон, ООН, правительство.

Annotation. In the article, the protection of the rights and interests of women and girls in our national legislation and the privileges and opportunities created by our times, the strengthening of the fight against violence against women and girls and intolerance to any of its forms in recent years, and the legal, political, social, reforms in the economic and spiritual spheres and their essence are discussed. One of the most important tasks is to accelerate the democratic reforms and to increase the activity of women and girls both in the spiritual life and in the sphere of political leadership, and to create an active civil society by raising the legal culture of the population. It is emphasized that such noble goals as establishment are inextricably linked with the provision of gender equality.

Keywords: Uzbekistan, gender, equality, right, opportunity, political, legal, social, economic, woman, man, obligation, law, government.

Oila-jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, davlat va jamiyat muhofazasida bo‘lish huquqiga ega degan tamoyil asosida mamlakatimizda islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyasining Oila, bolalar va yoshlar deb nomlangan alohida bobining 76-moddasida “Oila- jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasidadir. Nikoh-O‘zbekiston xalqining an’anaviy oilaviy qadriyatlariga, nikohlanuvchilarning ixtiyoriy roziligiga va teng huquqliligiga asoslanadi.Davlat oilaning to‘laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yaratadi”, deb belgilab qo‘yilgan. Qomusimizda mustahkamlab qo‘yilgan teng huquqlilik prinsipni amalga oshirishda xotin-qizlar va erkaklarga ta’lim va tarbiya olishda, kasbiy tayyorlanishda, ishda, mehnat uchun rag‘batlanishda, siyosiy hayotda va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarga nisbatan mas’uliyat va burch nuqtai nazaridan, ijtimoiy, huquqiy, ma’naviy,iqtisodiy va jihatdan bir hil imoniyat va majburiyatlar yaratilgan. Shuningdek,O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasi bilan tartibga solingan insonning huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalariga binoan hamda Konstitutsiyaga muvofiq e’tirof etiladi va kafolatlanadi. Inson huquq va erkinliklari har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar.Imtiyozlar faqat qonunga muvofiq belgilanadi va ijtimoiy adolat prinsiplariga asoslanishi, qonun oldida tengligi prinsipining Konstitutsiyaning 76-moddasi bilan nisbati ko‘plab bahs-munozaralarga sabab bo‘lgan, deyish mumkin. Aynan ayollar va erkaklarga teng imkoniyatlar yaratish masalasi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining[1] 76-moddasi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining “2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida Gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida” qarori[2], “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida“gi Qonuni[3], O‘zbekiston Respublikasining“O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligi to‘g‘risida“gi Qonunining 2-moddasi, Mehnat kodeksi[4] 4-moddasining birinchi qismi, Oila kodeksining[5] 2-moddasi alohida ahamiyatga ega sanaladi. Ayollarning siyosiy huquqlarini ta’minlashda yangi qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Saylov kodeksida[6] siyosiy partiyalar tomonidan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va xalq deputatlari mahaliy Kengashlari deputatligiga nomzodlar ko‘rsatishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar ta’minlashi nazarda tutilgan. Saylov kodeksining 70 va 91-moddalariga muvofiq ayollarning soni siyosiy partiyadan ko‘rsatilgan deputatlikka nomzodlar umumiy sonining kamida 30 % ni tashkil etishi kerakligi belgilangan edi. 2019-yil 2-sentabrda “Xotin-qizlarni tazyiq-zo‘ravonliklardan himoya qilish to‘g‘risida“gi va “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida“gi qonunlar, 2018-yil 2-fevraldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida“gi Farmoni, 2018-yil 2-iyuldagi Ijtimoiy reabilitatsiya qilish va moslashtirish, shuningdek oilaviy-maishiy zo‘rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tabirlari to‘g‘risida“gi, 2019-yil 7-martdagi „Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida“gi qarorlari[7] “Og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan

xotin-qizlarga, nogironligi bo‘lgan, kam ta'minlangan, farzandlarini to‘liqsiz oilada tarbiyalayotgan va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj onalarga arzon uy-joylar berish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi hukumat qarori mamlakatimizda xotin-qizlarning huquqlari himoyasi borasida ustuvor yo‘nalishlarni belgilab berdi.Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar bilan jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida erkaklar va ayollarning huquqlari hamda erkinliklarin kamaytirishga yoki tan olmaslikka qaratilgan har qanday tarzda farqlash, istisno etish yoki cheklash jinsi bo‘yicha bevosita kamsitish, sirtdan xolis bo‘lib tuyiladigan, biroq bir jinsdagi shaxslarni boshqa jinsdagi shaxslarga nisbatan noqulayroq holatga tushirib qo‘yadigan vaziyatlar, holatlar, mezonlar yoki amaliyotlar esa jinsi bo‘yicha bilvosita kamsitish sifatida qabul qilinishi belgilab o‘tilgan.O‘zbekistonda zo‘rlik ishlatishdan jabr ko‘rgan shaxslarni reabilitasiya qilish va moslashtirish hamda o‘z joniga qasd qilishning oldini olish markazlari faoliyati davlat rahbarining 2018-yil 2 iyuldagi qarori asosida yo‘lga qo‘yilgan.“Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunning gender tushunchasiga ham ta'rif berilgan. Gender — xotin-qizlar va erkaklar o‘rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta'lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy jihatidir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 22-fevral kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Inson huquqlari bo‘yicha kengashining 46-sessiyasida so‘zlagan nutqida gender siyosati masalalari borasida mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida va ishbilarmonlik sohasida ayollarning rolini tubdan oshirishga qaratilgan ishlar qat'iy davom ettirilishini ta'kidladi. Shu maqsadda joriy yilda O‘zbekistonda Markaziy Osiyo mamlakatlari yetakchi ayollarining muloqoti va xotin-qizlarning mintaqaviy biznes-forumini o‘tkazish rejalashtirilayotganiga e'tiborni qaratdi. Darhaqiqat, qadim yunon olimlari Suqrot, Arastu, Aflotun kabi olimlari eng yaxshi davlat sifatida jamiyatda tenglik va adolat hukm surgan polisni nazarda tutishgan. eng yaxshi qonunlar sifatida ham barcha tengligini kafolatlagan qonunlarni ilgari surishgan. erkak va ayollar tengligi g‘oyasini yunon olimi Antifont o‘z asarlarida qo‘llagan holda: “Tabiat barchani: ayollarni ham, erkaklarni ham teng qilib yaratadi, lekin odamlar insonlarni tengsiz holatga soluvchi qonunlarni ishlab chiqishadi”, deb ta'kidlagan.SHarq qomusiy olimlardan Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida tenglik hukm surgan davlatni fozillikka intilgan davlat sifatida qayd etgan bo‘lsa, 1791-yilda Olimpiya De Guj tomonidan tayyorlangan fuqarolik va ayol huquqi deklaratsiyasida ilk bor ayollarning erkin fikrlash va o‘z fikrini bildirish huquqiga ega ekanligi e'tirof etilgan. Gender tengligining huquqiy rivojiga e'tibor beradigan bo‘lsak, eng avvalo, gender tenglikning huquqiy asoslari xalqaro va milliy qonunchilikni tarixiy-nazariy va huquqiy jihatlarini tahlil etish joiz. Albatta, barchamizga ma'lumki, 1948-yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida erkak va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan bo‘lib, Deklaratsiyaning 1-moddasida “Hamma odamlar o‘z qadr-qimmati hamda huquqlarida erkin va teng bo‘lib tug‘iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo‘lishlari kerak”, deya ta'rif berilgan. BMT tomonidan 1966-yilda qabul qilingan yana bir xalqaro hujjat – Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 3-moddasida ta'kidlanishicha, “Mazkur paktda ishtirok etuvchi davlatlar erkaklar va

ayollar uchun ushbu Paktda ko‘rib chiqilgan barcha fuqarolik va siyosiy huquqlardan bir xilda foydalanishini ta'minlash majburiyatini oladi”. Hozirgi paytda mamlakatda 197 ta shunday markaz faoliyat yuritmoqda. Davlat statistika organlari gender ko‘rsatkichlari asosida jamiyat hayotining barcha sohalarida xotin-qizlar va erkaklarning holatini aks ettiradigan statistik axborotni yig‘ishni, unga ishlov berishni, uni to‘plashni, saqlashni, tahlil qilishni va e’lon qilishni amalga oshiradi. Respublika markazi ma’lumotlariga ko‘ra, o‘tgan yilning dekabr oyigacha 21 mingdan ortiq fuqarolarning murojaatlari qabul qilingan. Shundan 986 nafari erkak, 788 nafari bola va 19784 nafari ayol. Gender komissiyasi tomonidan e’lon qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, 2020-yil 1-dekabr holatiga qadar ichki ishlar organlariga himoya orderi so‘rab 404 ta murojaat kelib tushgan bo‘lib, shulardan 375 holatda xotin-qizlarga himoya orderi rasmiylashtirilib berilgan. Hududlar kesimida himoya orderi so‘rab qilingan murojaatlarning eng ko‘pi Toshkent viloyatida (58 ta), eng kam murojaat Qoraqalpog‘iston Respublikasida (3 ta) qayd etilgan. Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarining 119 tasi ruhiy, 177 tasi jismoniy, 10 tasi tazyiq, 6 tasi iqtisodiy, 2 tasi jinsiy zo‘ravonlikdan iborat bo‘lgan.Hozirda O‘zbekiston Respublikasi aholisining qariyib 50 % ni xotin-qizlar tashkil qiladi. 2016-yilda oliy ta’lim muassalariga jami 61 ming yoshlar o‘qishga qabul qilingan, shundan xotin-qizlarning soni 23 mingni yoki 37 % ni tashkil etgan. So‘nggi yillarda qizlarning sifatli ta’lim olishi, kasb egallab, ishli bo‘lishi uchun bo‘lishi uchun katta imkoniyatlar yaratilgan.Talabalarning 48 % ni xotin-qizlar tashkil etmoqda. 2020-yilda yo‘lga qo‘yilgan tizimga muvofiq, 950 nafar ijtimoiy himoyaga muhtoj qiz oliy ta’lim muassasalariga davlat granti asosida o‘qishga qabul qilingan. Qizlar uchun maxsus stipendiya 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab davlat granti yoki to‘lov kontrakt asosida “A’lo” baholarga o‘qiyotgan va ijtimoiy himoyaga muhtoj qizlarga oyma-oy to‘lashni rejalashtirilyotgani ham ushbu sohada so‘nggi yillarda sezilarli o‘zgarishlarni amalga oshirishga kirishilyotganligini bildiradi.Shuningdek, Bola tug‘ilishi munosabati bilan ona ham, ota ham haq to‘lanadigan ta’til olish huquqiga ega. Bolani parvarishlash bo‘yicha ta’tilning davomiyligi ota-onaning ixtiyoriga ko‘ra ular o‘rtasida bo‘linishi mumkin, bunda ota-ona ta’tildan uni qismlarga bo‘lgan holda foydalanishi mumkin.Agar shaxs o‘zini jins bo‘yicha bevosita yoki bilvosita kamsitishga duchor etilgan deb hisoblasa, vakolatli organlarga yoki sudga murojaat qilish huquqiga ega. Bunda jins bo‘yicha bevosita yoki bilvosita kamsitishga duchor etilgan shaxsdan davlat boji undirilmaydi. Shuningdek, Oliy Majlisi Senatining “2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida Gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida” qaroriga muvofiq So‘nggi yillarda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirok etishini ta’minlash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi.Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjati qabul qilindi.Xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish, gender tenglik va oila masalalari bo‘yicha respublika komissiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo‘mitasi tashkil etildi.O‘zbekiston tarixida ilk marotaba parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga yetib, parlamentdagi xotin-qizlar soni qariyb 32 foizga yetdi va dunyodagi 190 ta parlament orasida 37-o‘ringa ko‘tarildi.Sohada olib borilayotgan

islohotlar xalqaro reytinglardagi mamlakatimiz o‘rniga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, Jahon bankining Ayollar, biznes va qonun indeksida O‘zbekiston 2020-yilda xotin-qizlar huquqlari va gender tenglik bo‘yicha ahamiyatga molik islohotlarni amalga oshirgan 27 ta davlat qatoriga kiritildi va 5 pog‘onaga yuqorilab, 190 ta davlat orasida 134-o‘rinni egalladi.O‘zbekiston BMT Nizomining maqsad va prinsiplariga hamda xalqaro huquqning boshqa umume’tirof etilgan normalariga sodiq ekanliklarini doimo ko‘rsatib kelgan.BMT Bosh Assambleyasining 2015-yilning sentyabrida Barqaror rivojlanish bo‘yicha o‘tkazilgan sammitida 70-son rezolyutsiyasi qabul qilinib, mamlakatimiz uchun dolzarb hisoblangan 16 ta milliy maqsadga erishish bo‘yicha 125 ta maqsadli vazifa hamda 206 ta indikator ishlab chiqilgan.Xususan, barqaror rivojlanish sohasidagi 5-maqsad — Gender tenglikni ta’minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan islohotlar bilan hamohangdir.O‘zbekistonda gender tenglikning ham xalqaro-huquqiy, ham konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari kafolatlangan. Gender tenglik ijtimoiy tenglikni ham anglatadi. Bunday tenglikni ta'minlash uchun Konstitutsiya va qonunlarga zarur qoidalarni kiritishning o‘zi kifoya emas. Shu bois ham, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, mamlakatimizda gender tenglikka erishishda xotin-qizlarning jamiyatdagi mavqeini yanada kuchaytirish masalasi davlat siyosati darajasida hal qilinayotgan ustuvor vazifalardan biri bo‘lib kelmoqda.Gender tengligini ta’minlashning eng muhim omillaridan biri aholini huquqiy madaniyatini va siyosiy faolligini oshirish va ularda islohotlarga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish eng ustuvor masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining “2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida Gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida” qarori.2021
3. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida“gi Qonuni.2019.09.02
4. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 2022.10.28
5. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi.1998.04.30
6. O‘zbekiston Respublikasi Saylov kodeksi.2019.06.25
7. “Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida“gi qarori.2023.02.08

IJTIMOIY PSIXOLOGIK MOSLASHUV ILMIY TAHLIL OBYEKTI SIFATIDA

Jabborova Musharraf Zafarbek qizi
Qo’qon Universiteti Andijon filiali assistenti
Andijon davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: maqolada ijtimoiy psixologik moslashuv jarayonini ilmiy tahlil obyekti sifatida o’rganilishi, uning asosiy yo’nalishlari, ilmiy tahlil usullari, va tadbiq qilinishi haqida tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Ijtimoiy psixologik moslashuv, kognitiv moslashish, xulq atvorning moslashuvi, akkulyatsiya, ijtimoiy identifikatsiya, stress, ijtimoiy guruh, integratsiyalashuv, marginallashuv, hissiy resurs

Аннотация: В статье анализируется процесс социально-психологической адаптации как объект научного анализа, его основные направления, методы научного анализа и применения.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, когнитивная адаптация, поведенческая адаптация, аккуляция, социальная идентификация, стресс, социальная группа, интеграция, маргинализация, эмоциональный ресурс

Annotation: The article analyzes the process of social psychological adaptation as an object of scientific analysis, its main areas, methods of scientific analysis, and application.

Keywords: Social psychological adaptation, cognitive adaptation, behavioral adaptation, accululation, social identification, stress, social group, integration, marginalization, emotional resource.

Ijtimoiy psixologik moslashuv ijtimoiy va atrof-muhitdagi o'zgarishlarga javoban shaxslarning o'z fikrlari, xatti-harakatlari va his-tuyg'ularini qanday o'zlashtirishini o'rganishni anglatadi. Tadqiqotchilar ijtimoiy rollarning o'zgarishi, madaniy o'tishlar, stressli hayotiy hodisalar kabi turli ijtimoiy kontseptsiyalarga moslashish mexanizmlari, jarayonlari va natijalarini tahlil qilib chiqqanlar. Bu soha shaxs va guruhlarda ham o'zlashtirish dinamikasini tushunish uchun psixologiyaning ko'p sohalariga, shu jumladan ijtimoiy, kognitiv va madaniy psixologiyaga tayanadi.

Kognitiv moslashish: Tadqiqotchilar shaxslarning yangi yoki qiyin ijtimoiy vaziyatlarga ongli ravishda qanday moslashishini o'rganadi. Bunga odamlar o'zgarayotgan muhit yoki ijtimoiy stresslarga javoban o'z fikrlarini qanday talqin qilishlari, baholashlari va o'zgartirishlari kiradi. Kognitiv qayta qurish va baholash nazariyasi kabi kognitiv nazariyalar ko'pincha shaxslarning stress, noaniqlik va yangi ijtimoiy rollarni qanday boshqarishini o'rganish uchun ishlatiladi.

Xulq-atvorining moslashishi: Xulq-atvori moslashishni o'rganish odamlarning o'z xatti-harakatlari va o'zaro ta'sirini yangi ijtimoiy yoki madaniy kontseptsiyalarga yaxshiroq moslashtirishga qaratilgan. Buning uchun yangi ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganish, yangi normalarni qabul qilish yoki kundalik xatti-harakatlarni ijtimoiy umidlarga moslashtirish kerak bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar ko'pincha muhojirlar, qochqinlar yoki marginallashgan guruhlar o'z

xatti-harakatlarini hukmron madaniy yoki ijtimoiy muhitga moslashish uchun qanday o'zgartirishini o'rganadi.

Hissiy va psixologik tartibga solish. Ijtimoiy psixologik moslashuvda, xususan, shaxslarning ijtimoiy qiyinchiliklarga stress, tashvish va boshqa hissiy javoblarni boshqarishida hissiy tartibga solish muhim rol o'ynaydi. Olimlar psixologik stressni kamaytirish va yangi yoki qiyin ijtimoiy vaziyatlarda muvozanatni oshirish uchun adaptiv bardosh berish mexanizmlari (masalan, muammoni hal qilish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga intilish) qanday ish bilan ta'minlanganligini tahlil qiladilar.

Akkulturatsiya. Ijtimoiy psixologik moslashuvning eng ko'p o'rganiladigan omillaridan biri akkulyatsiya bo'lib, unda shaxslarning boshqa madaniy muhitga ko'chib kelganda yoki yashaganda yangi madaniyatga qanday moslashishi tekshiriladi. Jon V. Berrining[1] akkulyatsiya modeli tez-tez shaxslarning assimilyatsiya, integratsiya, ajralish yoki marginallashuv kabi strategiyalar orqali dastlabki madaniyatini saqlash va yangisiga integratsiya qilish o'rtasida qanday muzokara olib borishini tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Ijtimoiy psixologik moslashuv ham ijtimoiy o'ziga xoslik bo'yicha tahlil qilinadi. Bunda shaxslarning ijtimoiy guruhga aloqadorligi va rollaridagi o'zgarishlarga qanday moslashishi tekshiriladi. Ijtimoiy o'ziga xoslik nazariyasi shaxslarning ijtimoiy guruhlarga qo'shilganda yoki tark etganda qanday moslashishini, ularning o'z-o'zini his qilishiga guruh a'zoligi va ijtimoiy turkumlanishlar qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

O'zgaruvchanlik tushunchasi, ya'ni ijtimoiy yoki psixologik stressdan tuzalish qobiliyati ijtimoiy psixologik moslashuvni tushunishda markaziy o'rin tutadi. Tadqiqotchilar jismoniy shaxslarning ishdan mahrum bo'lish, sog'liqni saqlash inqirozi yoki shaxsiy qiyinchiliklar kabi o'zgarishlarni bartaraf etish uchun o'zgaruvchanlikni qanday rivojlantirganini o'rganadi. Bardoshlilik tadqiqotlari ko'pincha xulq-atvor xususiyatlari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va bardosh berish strategiyalari kabi qiyinchiliklarga qaramay, adaptiv bardosh berish va ijobiy natijalarni targ'ib qiluvchi omillarni tushunishni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotchilar madaniy, ijtimoiy va institutsional omillarning ijtimoiy psixologik moslashuvga qanday ta'sir qilishini tahlil qiladilar. Masalan, jamiyat normalari, qadriyatlari va tuzilmalari integratsiya va ijtimoiy birdamlikni qo'llab-quvvatlashiga qarab moslashish jarayonini osonlashtirishi yoki to'sqinlik qilishi mumkin. Bu o'rinda madaniy psixologiyani o'rganishda turli madaniy kontseptsiyalar odamlarning fikrlash, o'zini tutishi va moslashish yo'llarini qanday shakllantirishi, ko'pincha individualistik va kollektivistik jamiyatlarni qiyoslashiga e'tibor qaratiladi. Ijtimoiy psixologik moslashuv tadqiqoti quyidagicha tadbiq qilinadi.

1. Immigratsiya va akkulyatsiya. Bu boradagi tadqiqotlar muhojirlar, qochoqlar va xorijliklarga yangi madaniy va ijtimoiy muhitga moslashayotib yordam berishga qaratilgan siyosat va aralashuvlarni ma'lum qilishga yordam beradi. Migratsiya va madaniy o‘tishning psixologik ta’sirini tushunishimizga ham hissa qo‘shadi.

2. Salomatlik va farovonlik. Ijtimoiy psixologik moslashuv ko'pincha sog'liqni saqlash sharoitida, xususan, shaxslarning surunkali kasallikka, nogironlikka yoki sog'liq bilan bog'liq

[1] Berry, J.W. (1997) Immigration, Acculturation, and Adaptation. Applied Psychology: An International Review, 46, 5-34. https://doi.org/10.1111

hayot o'zgarishlariga qanday moslashishida o'rganiladi. Odamlar sog'liqni saqlash qiyinchiliklariga qanday moslashishini tushunish bemorlarga g'amxo'rlik qilish va psixologik aralashuvlarni yaxshilashi mumkin.

3. Tashkiliy va ish joyiga moslashish. Tashkiliy psixologiyada xodimlarning ish joyidagi o'zgarishlarga qanday bardosh berishini tushunish uchun moslashish juda muhimdir. Masalan, yangi rollar, rahbarlik yoki tashkiliy qayta qurish. Ushbu sohadagi tadqiqotlar inson resurslari amaliyoti va xodimlarning chidamliligi va farovonligini rag'batlantirish strategiyalarini ma'lum qiladi.

Inqiroz va ofatlarga javob berish: Ijtimoiy psixologik moslashuv bo'yicha tadqiqotlar, shuningdek, odamlarga inqirozlar, tabiiy ofatlar yoki travmatik hodisalarni engishda yordam berishga qaratilgan aralashuvlar haqida xabar beradi. Odamlarning travmaga psixologik jihatdan qanday moslashishini tushunish yanada samarali qo'llab-quvvatlash xizmatlari va jamoatchilik o'zgaruvchanligi dasturlariga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy psixologik moslashuv, o'rganishning ilmiy ob'ekti sifatida, shaxs va guruhlarning ijtimoiy va atrof-muhitdagi qiyinchiliklarga moslashishiga imkon beruvchi kognitiv, hissiy va xulq-atvorli jarayonlarning keng doirasini qamrab oladi. Olimlar turli nazariy shart-sharoitlar va tadqiqot usullarini qo'llash orqali moslashish qanday sodir bo'lishini, uning muvaffaqiyatiga qanday omillar ta'sir qilishini va uni akkulyatsiya, ish joyidagi o'tishlar, sog'liqni saqlash inqirozlari va travmatik hodisalar kabi turli kontseptsiyalarda qanday osonlashtirish mumkinligini tahlil qiladilar.

Ushbu tadqiqot siyosat, ruhiy salomatlikka aralashuvlar va tashkiliy rivojlanish uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, insonning o'zgaruvchanligi va ijtimoiy faoliyatni chuqurroq tushunishga hissa qo'shmoqda. Bir nechta tadqiqotchilar ijtimoiy psixologik moslashuvni o'rganishga o'z hissalarini qo'shdilar, shaxslar va guruhlarning yangi ijtimoiy muhit, stresslar va madaniy kontseptsiyalarga qanday moslashishini o'rganib chiqdilar.

Bir nechta tadqiqotchilar ijtimoiy psixologik moslashuvni o'rganishga o'z hissalarini qo'shdilar, shaxslar va guruhlarning yangi ijtimoiy muhit, stresslar va madaniy kontseptsiyalarga qanday moslashishini o'rganib chiqdilar.

Jon V. Berri akkulyatsiya sohasidagi eng mashhur tadqiqotchilardan biri, ijtimoiy psixologik moslashuvning asosiy yo'nalishi asoschisi. U muhojirlar, qochoqlar va ibtidoiy xalqlar turli madaniy muhitga qanday moslashishi va bu strategiyalar ruhiy salomatlik, shaxs va ijtimoiy faoliyatga qanday ta'sir qilishini o'rgangan. Berrining akkulturatsiya modeli (Berri modeli) shaxslarning yangi madaniyatga moslashishda qo'llaydigan to'rtta asosiy strategiyasini o’zida mujassam qiladi: assimilyatsiya, ajratish, integratsiya va marginallashuv. Syuzan Folkman & Richard Lazar[2]. Ular stressli yoki o'zgaruvchan ijtimoiy vaziyatlarga moslashishning asosiy tarkibiy qismlari sifatida hissiy tartibga solishni tushunishga va bardosh berishga hissa qo'shdilar,stress va bardosh berishning tranzaksion modeli bo'yicha ishlari bilan yaxshi tanilgan. Bu esa odamlar o'z muhitida stressorlarga psixologik jihatdan qanday moslashishini tushuntiradi.

[2] Достижение Психология Ричард Г. Лазар 26.07.2014

Ularning modeli shaxslarning stressli vaziyatlarni qanday baholashiga va stressni boshqarish uchun foydalanadigan bardosh berish mexanizmlariga qaratilgan.

Hazel Royz Markus[3] hamda Shinobu Kitayama- madaniy psixologiyaga oid tadqiqotlari va o'z-o'zini anglash tushunchalari (masalan, mustaqil va o'zaro bog'liq) odamlarning turli madaniy va ijtimoiy muhitlarga moslashishiga qanday ta'sir qilishini o’rganganlar. Ular madaniy kontseptsiyalar odamlarning o‘zini va boshqalarni sezish yo‘lini qanday shakllantirishini, bu tasavvurlar ijtimoiy moslashuvga qanday ta’sir qilishini, xususan, shaxslar madaniyatlar o‘rtasida harakatlarini o‘rganib chiqdilar.

Maykl J. Uord, Roderik N Gilmor[4] moslashishda ijtimoiy o'ziga xoslik va guruh dinamikasi juda muhim rol o'ynaydi, ayniqsa guruhga a'zo bo'lish yoki shaxsning o'zgarishini talab qiladigan muhitlarda deb tariflaydilar.

Ushbu tadqiqotchilar ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi va uning moslashishdagi roliga e'tibor qaratdilar.

Ular shaxslarning ijtimoiy guruh dinamikasiga qanday moslashishini va ularning muayyan ijtimoiy guruhlar bilan tannarxi ularning xatti-harakatlari va qarashlariga qanday ta'sir qilishini o'rganib chiqdilar. Pol T. P. Vong[5] tadqiqotlari odamlarga stress, yo'qotish va muhim hayotiy o'zgarishlarni bartaraf etishga yordam berishda o'zgaruvchanlik va ma'noni anglatishning roliga qaratilgan Vongning ishi ekzistensial psixologiya va ijobiy psixologiyaga, xususan, ma'no-mazmuniy jarayonlar shaxsning hayotiy qiyinchiliklarga moslashishiga qanday yordam beradi. Uning Ma'noni boshqarish nazariyasi shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlarga moslashish maqsad va ma'no hissini topish yoki saqlashdan iborat. Erving Goffman Uning ta'limotida shaxslarning institutsional sharoitlarda yoki kundalik hayotda turli ijtimoiy rollar va umidlarga qanday moslashishi tadqiq etiladi. Goffmanning o'z-o'zini namoyish etish va dramaturgik nazariyaga oid ishlarida kishilarning o'zlarini boshqalarga taqdim etish yo'lini boshqarish orqali ijtimoiy vaziyatlarga qanday moslashishi tekshirilgan.

Uning tadqiqotlari ijtimoiy rollar va kontseptsiyalar individual xatti-harakatlar va o‘zlikni qanday shakllantirishini ta’kidladi. Roy Baumeister Yu ning faoliyati murakkab ijtimoiy muhitlarni yo'lga qo'yishda shaxslarning aqliy va hissiy resurslardan qanday foydalanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Baumeisterning o'z-o'zini tartibga solish va egoni yo'qotilishi bo'yicha tadqiqotlari shaxslarning his-tuyg'ulari, fikrlari va xatti-harakatlarini boshqarish orqali ijtimoiy qiyinchiliklarga qanday moslashishiga oydinlik kiritdi. U ijtimoiy moslashuvda, ayniqsa, yangi muhitga moslashishda yoki ijtimoiy stressni bartaraf etishda o'z-o'zini nazorat qilishning rolini o'rganib chiqdi.

Amelie Quesnel-Valle[6] shaxslar ijtimoiy moslashuvini shakllantirishda ijtimoiy tuzilmalar va sog'liqni saqlash roli haqida keng tadqiqotlar olib borildi. Uning faoliyati ko'pincha

3. Маркус, Х. Р. и Китаяма, С. (1991). Культура и личность: последствия для познания, эмоций и мотивации.
4. Маркус, Х. Р. и Китаяма, С. (1991). Культура и личность: последствия для познания, эмоций и мотивации
5. Wong, P. T. P., Weiner, B. (1981). Когда люди задают вопросы «почему» и эвристика атрибутивного поиска. Журнал личности и социальной психологии, 40 (4), 650-663. [Цит. По 1133]
6.Quesnel-Vallée, A., & McDonough, P. (1 января 2012 г.). Режимы социального обеспечения, здоровье населения и неравенство в области здравоохранения: исследовательский синтез. Журнал эпидемиологии и общественного здравоохранения, 66, 5, 397-409.

moslashish kontekstida, xususan, muhojir va marginallashgan populyatsiyalarda ijtimoiy tengsizlik va sog'liqni saqlash natijalariga qaratilgan. U ijtimoiy tuzilmalar va sog'liqni saqlash tizimlari shaxslarning yangi muhitga moslashish va to'siqlarni bartaraf etish qobiliyatiga qanday ta'sir qilishini tekshiradi. Ushbu tadqiqotchilar, boshqalar qatorida, odamlar stress va madaniy o'zgarishlarni qanday bartaraf etishdan tortib, o'ziga xoslik, ijtimoiy tuzilmalar va moslashish jarayonlarida o'zgaruvchanlik roligacha bo'lgan ijtimoiy psixologik moslashuvning turli jihatlarini o'rganib chiqdilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berry, J.W. (1997) Immigration, Acculturation, and Adaptation. Applied Psychology: An International Review, 46, 5-34. https://doi.org/10.1111
2. Достижение Психология Ричард Г. Лазар 26.07.2014
3. Stress, appraisal, and coping Сюзан Фолькман, Ричард Лазарус
4. Маркус, Х. Р. и Китаяма, С. (1991). Культура и личность: последствия для познания, эмоций и мотивации.
5. Wong, P. T. P., Weiner, B. (1981). Когда люди задают вопросы «почему» и эвристика атрибутивного поиска. Журнал личности и социальной психологии, 40 (4), 650-663. [Цит. По 1133]
6. Представление себя другим в повседневной жизни / Пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалева. — М.: Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2000.
7. Анализ фреймов: Эссе об организации повседневного опыта / Под ред. Г. С. Батыгина и Л. А. Козловой; вступ. статья Г. С. Батыгина. — М.: Ин-т социологии РАН, 2004. — ISBN 5-93947-011-4
8. Рой Баумайстер Идентичность: культурные изменения и борьба за себя (1986).
9. Quesnel-Vallée, A., & McDonough, P. (1 января 2012 г.). Режимы социального обеспечения, здоровье населения и неравенство в области здравоохранения: исследовательский синтез. Журнал эпидемиологии и общественного здравоохранения, 66, 5, 397-409.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA DIQQATNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Maxkamova Mastura Baxromjon qizi
Qo‘qon Universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalar uchun diqqatni jamlash qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Bu o‘qish, yozish, matematikaning asosiy tushunchalarini o‘rganish, ijtimoiylashish va mustaqil bo‘lish uchun zarurdir.

Kalit so‘zlar: O‘qish faoliyati, vaqtni belgilash, vizual materiallar, qiziqarli hikoyalar, muzey yoki tabiat sayohatlari, musiqa, yaratilish faoliyati, jamoaviy faoliyat, savollar berish, xotira o‘yinlari.

Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun diqqatni rivojlantirish juda muhim, chunki bu davrda ularning kognitiv va emotsional rivojlanishi uchun asosiy poydevor yaratiladi. Ushbu maqolada, bolalarning diqqatini oshirish va ularni o‘qish, o‘rganish jarayonlariga faol jalb etish uchun samarali usullarni ko‘rib chiqamiz. Yoshlikda diqqatni rivojlantirish usullari, nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarni shakllantirishga ham yordam beradi. Keling, ushbu muhim jarayonni qanday qilib yanada samarali qilishimiz mumkinligini o‘rganamiz. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o‘ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o‘z mohiyatiga ko‘ra, faqat muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o‘quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. Shu ehtiyojlar asosida bolaning o‘z portfeliga, shaxsiy o‘quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo‘yish javoniga ega bo‘lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o‘qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o‘rni nihoyatda katta. Bu davrda axloqiy hatti-harakat qoidalari o‘zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo‘nalishi tarkib topa boshlaydi. Ushbu sifatlarning shakllanishi bolada bilish jarayonlarining faolligi bilan bog‘liqdir. Masalan, kichik maktab yoshidagi bolalar idrokining o‘tkirligi, sofligi bilan farq qiladilar. Shu yoshdagi o‘quvchilar diqqatining asosiy xususiyatlari ixtiyoriy zaifligidadir. Bu yoshda diqqatni iroda kuchi bilan moslash va uni boshqarish imkoniyati cheklangan bo‘ladi. Maktab ta’limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo‘ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o‘yinlarda, rasm chizish va qurish-yasash mashg‘ulotlarida, loy hamda plastilindan o‘yinchoqlar tayyorlashda, o‘zgalar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko‘rinadi. Bola o‘z diqqatini muayyan obyektga yo‘naltirish, to‘plash, taqsimlash bo‘yicha ma’lum darajada ko‘nikmaga ega bo‘lib, o‘z diqqatini boshqarish va kerakli paytda to‘plashga intiladi.

O‘yinlar orqali diqqatni rivojlantirish juda samarali va qiziqarli usul. Quyidagi o‘yinlar diqqatni yaxshilashda yordam berishi mumkin:

1.Qizil va yashil kartochkalar: Bir vaqtning o‘zida qizil va yashil kartochkalarni ko‘rsatib, qaysi rangga e’tibor berish kerakligini aytish. Tez-tez ranglarni almashtirib turish.

2. Yod olish o‘yinlari: Bir qator obyektlar yoki so‘zlarni eslab qolish. Har safar yangi obyektlar qo‘shilganda, eski obyektlarni eslashni davom ettirish.

3. Jadval o‘yinlari: 3x3 yoki 4x4 kvadratlarda raqamlar joylashtiriladi. Bolalar raqamlarni eslab qolishi va so‘ngra ularni qayta joylashtirishi kerak.

4. Dastlabki harflar: Bolalar berilgan mavzuda har bir obyektning dastlabki harfini eslab qolishi kerak. Masalan, mevalar: olma (O), banan (B), gilos (G) va hokazo.

5. Tugma bosish o‘yini: Bir kishi belgilangan vaqtda turli rangli tugmachalarni bosadi va boshqa o‘yinchilar bu tugmachalarni kuzatishi kerak. Kim eng tez va to‘g‘ri bosadi, o‘sha g‘olib.

6. Qiziqarli faktlar: Har bir o‘quvchi navbat bilan bir qiziqarli fakt aytadi. O‘yin davomida barcha faktlarni eslab qolish va so‘ngra qayta takrorlash.

Bunday o‘yinlar nafaqat diqqatni rivojlantiradi, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni ham oshiradi. O‘yin davomida qiziqarli va qiyin vazifalar qo‘yish diqqatni yanada kuchaytiradi. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun o‘yin - bu dunyoni anglash, bilimlarni o‘zlashtirish va ijtimoiylashishning tabiiy usulidir. O‘yin orqali o‘rganish usuli bolalarning qiziqishini o‘stirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va bilim olish jarayonini yanada qulay va samarali qilishga yordam beradi. Bolalar uchun o‘ynash tabiiy va yoqimlidir. O‘yin orqali o‘rganish ularni o‘qishga bo‘lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshiradi. O‘yin bolalarni o‘zlashtirish jarayoniga faol ishtirok etishga va yangi ma'lumotlarni o‘zlashtirishga undaydi. O‘yin bolaning ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va g‘oyalarni rivojlantirish qobiliyatini rivojlantiradi, bolalarga boshqalar bilan hamkorlik qilish, o‘zaro munosabatda bo‘lish va o‘yin qoidalariga rioya qilishni o‘rganishga yordam beradi. Puzzle yig‘ish bolaning mayda motor qobiliyatlarini, fazoviy fikrlashini, diqqatini jamlashini, sabr-toqatli bo‘lishini va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Puzzle yig‘ishni matematika, tilni o‘rganish va san'at darslarida ishlatish mumkin. Masalan, raqamli puzzle yig‘ish bolaning raqamlar bilan tanishishga yordam beradi. Puzzlelar turli xil materiallardan va shakllardan iborat bo‘lishi mumkin. Bolaning yoshiga, qobiliyatiga va qiziqishiga mos puzzlelarni tanlang. Mozaika yig‘ish bolaning qo‘l harakatlarini muvofiqlashtirish, fazoviy fikrlash, ranglarni ajratish, ijodiy fikrlash va tasavvurini rivojlantiradi. Puzzle va mozaika yig‘ish bolaning muammo hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

- Bolaning diqqatini jamlashini o‘stirish uchun puzzle yig‘ish va mozaika yaratishni o‘yin sifatida qarashga undang.

- Bolani muvaffaqiyatlarini e'tirof etish va rag‘batlantirish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

- Puzzle va mozaika yig‘ish kichik maktab yoshidagi bolalar uchun o‘rganishning samarali va qiziqarli usuli hisoblanadi. Bu o‘yinlar bolaning ijodini, fikrlash qobiliyatini, qo‘l harakatlarini muvofiqlashtirishini va boshqa ko‘plab qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kichik maktab yoshi bolalarining diqqatini shakllantirish usullari muhim ahamiyatga ega. Bu yoshda bolalarning o‘z e’tiborlarini jamlash qobiliyatini rivojlantirish juda zarur. Quyida diqqatni shakllantirishga yordam beradigan bir nechta usullarni keltiraman:

- Bolalar o‘yin orqali ko‘proq o‘rganadilar. Ularning diqqatini jalb etadigan o‘yinlar, masalan, «Topishmoqlar» yoki «Nima o‘zgaradi?» kabi o‘yinlar, bolalar diqqatini shakllantirishda foydali bo‘lishi mumkin.

- Bolalar uchun qiziqarli va turli xil faoliyatlar, masalan, rasm chizish, qo‘l san'atlari yoki kichik tajribalar, diqqatni oshirishda yordam beradi. Bu faoliyatlar bolalarning ijodkorligini va diqqatini bir joyga jamlashini ta'minlaydi.

- Bolalar ko‘proq vizual va ovozli materiallarga e'tibor berishadi. Rasmli kitoblar, multfilmlar yoki ta'limiy videolar orqali ularning diqqatini jalb qilish mumkin.

- Bolalarga muntazam ravishda qisqa mashqlar va faoliyatlar berish diqqatni rivojlantirishda yordam beradi. Masalan, har kuni bir necha daqiqa davomida diqqatni jamlashga yo‘naltirilgan mashqlarni bajarish.

- Bolalarga qisqa vaqt ichida biror narsaga diqqatini qaratishga imkon beradigan mashqlar, masalan, bir daqiqa davomida biror rasmni ko‘rib chiqish va keyin uni eslab qolish.

- Bolalarni bir-bir bilan hamkorlikda ishlashga rag‘batlantirish, masalan, kichik guruhlarda o‘yinlar o‘ynash yoki birgalikda loyihalar ustida ishlash, diqqat va e'tiborini yanada rivojlantiradi.

- Bolalar uchun qulay va sokin muhit yaratish, shovqinlardan va chalg‘ituvchi omillardan qochish diqqatni jamlashga yordam beradi. Maktab yoki uyda maxsus diqqat uchun joy tayyorlash mumkin.

- Turli xil ta'lim uslublarini qo‘llash, masalan, musiqiy, harakatli yoki hissiy faoliyatlar orqali, bolalarning diqqatini saqlashda yordam beradi.

Ushbu usullarni amalda qo‘llash orqali kichik maktab yoshi bolalarining diqqatini rivojlantirish va shakllantirish mumkin. Har bir bola o‘ziga xosdir, shuning uchun har bir usulni individual tarzda moslashtirish ham muhimdir. Kichik maktab yoshi bolalarining diqqatini shakllantirish usullari ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki diqqat, bolalarning o'qish va o'rganish jarayonlarida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Ushbu yoshdagi bolalar, odatda, tez-tez diqqatlarini yo'qotishi mumkin, shuning uchun o'qituvchilar va ota-onalar ularni diqqatini rivojlantirish uchun samarali usullarni qo'llashlari zarur. O'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar va kreativ faoliyatlar orqali bolalarning diqqatini jalb qilish mumkin. Masalan, rang-barang materiallar yoki ta'limiy o'yinlar yordamida o'qitish, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Bolalarning diqqatini uzoq vaqt davomida saqlab turish qiyin, shuning uchun mashg'ulotlarni qisqa, ammo samarali qilib rejalashtirish muhimdir. 10-15 daqiqalik sessiyalar orqali ma'lumotlarni tezda va samarali o'zlashtirish mumkin. Bolalarni bir-biri bilan muomala qilishga undash, guruh ishlarini tashkil etish orqali ularning diqqatini shakllantirish mumkin. Bu, shuningdek, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. O'qitish jarayoniga real hayotiy tajribalar kiritish, masalan, tabiiy sayohatlar yoki muzeylarga ekskursiyalar, bolalarning qiziqishini oshiradi va diqqatlarini yanada kuchaytiradi. Bolalarga maqsadli ravishda diqqatni jamlashni o'rgatish. Misol uchun, muayyan bir vazifaga e'tibor berishni, ko'z bilan kuzatishni yoki eshitishni talab qiluvchi mashqlar bajarish. Bolalarni o'z faoliyatlarini baholashga undash, o'zlarini qanday his qilayotganliklarini tushunishga yordam beradi va diqqatni yanada kuchaytiradi. Kichik maktab yoshi bolalarining diqqatini shakllantirish usullari nafaqat ta'lim jarayonini osonlashtiradi, balki bolalarning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar va ota-onalar bunday usullarni o'z faoliyatlarida qo'llab, bolalarining muvaffaqiyatli o'sishini ta'minlashlari mumkin.

Diqqatni shakllantirish ta'lim jarayonida juda muhim rol o'ynaydi. Bu usullar orqali bolalar:

- Diqqatni shakllantirish orqali bolalar o'z-o'zini boshqarishni o'rganadilar.
- Diqqatni to'plash orqali yangi bilimlarni osonroq o'zlashtiradilar.
- Qiziqarli usullar bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhimdir.

Kichik maktab yoshi bolalarining diqqatini shakllantirish, ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Bu, o'z navbatida, bolalarning o'z-o'zini rivojlantirishiga yordam beradi. Bolalar diqqatini rivojlantirishda oilaning ro'li juda muhimdir. Oila, bolalar uchun birinchi va eng asosiy ta'lim muassasasi hisoblanadi. Bu yerda bolalar asosiy qadriyatlarni, axloqiy me'yorlarni va o'zaro munosabatlarni o'rganadilar. Oila, bolalar uchun diqqatni jalb qiluvchi va rivojlantiruvchi muhit yaratishi lozim. Kitoblar, o'yinlar va boshqa ta'lim vositalarini taqdim etish, bolalarning qiziqishini oshiradi. Bolalarning qiziqishlariga mos faoliyatlar bilan shug'ullanish, diqqatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Oila bolalar bilan birga o'yinlar o'ynash, ekskursiyalar qilish yoki san'at bilan shug'ullanish orqali ularning diqqatini jalb qilish mumkin. Oila a'zolari orasida fikr almashish, bolalarning o'z fikrlarini bildirishga yordam beradi. Bu jarayon, diqqat va fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bolalar o'zlarini erkin his qilishi va qobiliyatlarini sinab ko'rishi uchun ota-onalar ularni qo'llab-quvvatlashlari muhim. O'zaro hurmat va samimiyat bolalarning diqqatini yanada kuchaytiradi. Oila ichidagi sog'lom muloqot, bolalar diqqatini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi. Ota-onalar, bolalari bilan muloqotda ularni diqqat bilan tinglashlari va fikrlarini inobatga olishlari kerak. Bolalar diqqatini rivojlantirishda oilaning ro'li juda katta. Oila, bolalarga yaxshi ta'lim va rivojlanish imkoniyatlari yaratishi, ularga qiziqarli va ta'sirli muhit taqdim etishi lozim. O'zaro hurmat va muloqot orqali, bolalar o'zlarini o'rganish va rivojlanish jarayonida erkin his qiladilar.

Kichik maktab yoshidagi bolalar diqqatini rivojlantirish, ularning o‘qish va o‘rganish jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishlari uchun muhimdir. Diqqatni rivojlantirish uchun o‘yinlar, qiziqarli faoliyatlar va muayyan mashqlarni kiritish zarur. Shuningdek, bolalarning diqqatini jalb qilish uchun muhitni qulay va qiziqarli qilish lozim. Ota-onalar va o‘qituvchilar bolalar bilan o‘zaro aloqani kuchaytirib, ularga individual yondashuvni ta'minlash orqali diqqatni yanada oshirishlari mumkin. Natijada, diqqatni rivojlantirish bolalar uchun nafaqat o‘qish, balki hayotdagi boshqa faoliyatlarida ham muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.G‘oziyev. Ontogenez psixologiyasi, Toshkent"NIF MSH"2020
2. M.Fozilov. - "Bolalar psixikasini rivojlantirish usullari". Toshkent 2018.
3. G. Rasulova. - "Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun didaktik o‘yinlar". Toshkent 2019.
4. N. Zaripova. - "Bolalar psixologiyasi: o‘qituvchilar va ota-onalar uchun qo‘llanma. Toshkent - 2018
5. http://www.koob.ru
6. http://www.psychology-online.net
7. http://psylib.kiev.ua/
8. http:// tdpu.uz

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA O’QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Inoyatova Dilnoza
Qo’qon Universiteti “Ta’lim” kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga bag‘ishlanadi. Maqolada bu boradagi pedagogik yondashuvlar va ularning amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Muammoli o‘qitish, proektlar asosida o‘qitish, ochiq savollar bilan ishlash va debatlar kabi yondashuvlarning o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishdagi roli ko‘rsatib beriladi. Maqolada, shuningdek, o‘qituvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o‘rni ham ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, mustaqil fikrlash, pedagogik yondashuvlar, muammoli o‘qitish, proyektlar asosida o‘qitish, ochiq savollar, debatlar.

Kirish. Jahon miqyosida ta’lim tizimi tezkor o‘zgarishlar va innovatsion texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida o‘zgarib bormoqda. Bu o‘zgarishlar ta’limning maqsadlari va usullariga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Endilikda ta’lim tizimining asosiy vazifasi faqat bilim berish emas, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Mustaqil fikrlash – bu har qanday muammoni hal qilishda mustaqil ravishda xulosalar chiqarish, tanqidiy tahlil qilish, yangi g‘oyalarni ishlab chiqish va ma'lumotlarni samarali tahlil qilish qobiliyatidir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish juda muhim ahamiyatga ega. Chunki bolalarning mustaqil fikrlashini shakllantirish kelajakda ularning ta’lim olishi, kasb tanlash va jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun muhim asos hisoblanadi.

Bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun an’anaviy ta’lim usullari yetarli emas. Ta’lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llash orqali bolalarning tashabbuskorlik, kreativlik, tanqidiy fikrlash, mulohaza yuritish, hamkorlik va o‘z fikrlarini bayon qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish mumkin.

Maqolaning asosiy maqsadi – boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat.

Mustaqil fikrlash insonning jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun muhim qobiliyat hisoblanadi. Bu qobiliyat bolalikdan shakllantirish zarur bo‘lgan jihatdir. Shu sababli, boshlang‘ich ta'limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish hamda mazkur masalaga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro adabiyotlarda boshlang‘ich ta’limda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga oid ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilgan.

Masalan, Djon D'yui o‘z tadqiqotlarida bolalarning faol ta’limda ishtirok etishi, o‘z tajribalari orqali o‘rganishlari va muammolarni hal qilish uchun mustaqil fikr yuritishlari muhimligini ta’kidlagan.

Jan Piaje bolalarning tafakkur rivojlanishi bosqichlarini o‘rgangan va bolalarning mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlash uchun ularning tafakkur rivojlanishi xususiyatlarini hisobga olishni tavsiya etgan.

Lev Vigotskiy o‘z ilmiy tadqiqotlarida bolalarning o‘zaro hamkorlikda o‘rganishi va muloqot orqali fikrlash qobiliyatlarining rivojlanishini ta’kidlagan.

Xalqaro ta’lim standartlari ham mustaqil fikrlashning ahamiyatini ta’kidlab, ta’lim tizimida mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni qo‘llashni tavsiya etadi.

Jahon bankining ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar haqidagi tadqiqotlarida mustaqil fikrlash, mulohaza yuritish, tanqidiy tahlil va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish kelajakda jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun muhimligi ta’kidlanadi.

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bir qator pedagogik yondashuvlarni aniqlash mumkin:

Muammoli o‘qitish: Bu yondashuvda o‘quvchilarga mustaqil ravishda muammolarni hal qilish imkoniyati beriladi. Bu ularning tahlil qilish, mustaqil yechimlar topish va xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Loyihalar asosida o‘qitish: Bu yondashuvda o‘quvchilar muayyan mavzuga doir loyihalarni mustaqil ravishda ishlab chiqishadi va amalga oshirishadi. Bu jarayonda o‘quvchilarning tashabbuskorlik, kreativlik, hamkorlik va mustaqil ishlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Ochiq savollar bilan ishlash: Ochiq savollar o‘quvchilarda chuqur fikr yuritish va mustaqil xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Debatlar: Debatlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini ochiq va mantiqli ravishda bildirishni, boshqalarning fikrlariga hurmat bilan qarashni va o‘z fikrlarini himoya qilishni o‘rganadilar.

Shuningdek, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘qituvchilarning roli juda muhim ekanligini ta'kidlash kerak. O‘qituvchilar o‘quvchilarning qiziqishini o‘stirish, mustaqil ishlashga imkoniyat yaratish va o‘zlarining shaxsiy fikrlarini bildirishga rag‘batlantirish kerak.

Adabiyotlarni tahlil qilish boshlang‘ich ta'limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarning muhimligini va ularning samaradorligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlilida ko‘rsatilgan yondashuvlarning amaliy jihatlarini tahlil qilish mazkur maqolaning keyingi qismlarida davom etiladi.

O‘zbek adabiyotida mustaqil fikrlash, tanqidiy munosabat va o‘z fikrini erkin bildirishning ahamiyatiga doir ko‘plab asarlar mavjud. Bu asarlarda bolalarning fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, o‘z hayotida mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyorlash va jamiyatda o‘z o‘rnini topish uchun muhim bo‘lgan qobiliyatlarni rivojlantirish mavzusi keng yoritilgan.

Masalan, Alisher Navoiyning hikmatlar xazinasi bolalarga berilgan tarbiyaning ahamiyati va o‘z fikrini bildirishga, tanqidiy munosabatda bo‘lishga o‘rgatish haqida muhim fikrlar bayon etilgan.

Oybekning “Qutlug‘ qon” romanida o‘quvchilarning milliy ongini shakllantirish, Vatanga muhabbat, Vatan uchun jang qilishga tayyor bo‘lish, o‘z huquqlarini himoya qilish mavzulari keng yoritilgan. Ayniqsa, romandagi qahramonlarning hayotda o‘z yo‘lini topish uchun mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan.

O‘zbek adabiyotidagi bu kabi asarlar bolalarning mustaqil fikrlash, tanqidiy munosabat, o‘z fikrini bildirish va hayotda o‘z yo‘lini topish qobiliyatlarini rivojlantirishning muhimligini ta’kidlaydi.

O‘zbek adabiyotlari tahlili shunday xulosa chiqarishga imkon beradiki, O‘zbek adabiyotida bolalarning mustaqil fikrlash, tanqidiy munosabat, o‘z fikrini erkin bildirish va hayotda o‘z yo‘lini topish qobiliyatlarini rivojlantirish mavzusi muhim o‘rin tutadi. O‘zbek adabiyotidagi bu kabi asarlarni boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o‘quv materiallari sifatida qo‘llash mumkin.

Bu kabi adabiy asarlardan foydalanish orqali bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda tanqidiy munosabat, o‘z fikrini erkin bildirish va hayotda o‘z yo‘lini topishga intilish qobiliyatlarini shakllantirish mumkin.

Mazkur maqola boshlang‘ich ta'limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasini o‘rgandi. Tahlil qilingan xalqaro va O‘zbek adabiyotlari, shuningdek, pedagogik amaliyotlar shuni ko‘rsatdiki, mustaqil fikrlash bolalarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun muhim qobiliyatdir.

Metodologiya. Kompleks yondashuv: Ta’lim tizimi, o‘qituvchilarning roli, o‘quv jarayoni, o‘quv materiallari va o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillarni keng qamrovli tahlil qilindi.

Tizimli yondashuv: Mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni o‘zaro bog‘liq bo‘lgan turli bosqichlardan iborat bo‘lgan tizimli jarayon sifatida talqin etildi. Bu yondashuv mazkur jarayondagi har bir bosqich, uning maqsadi, vazifalari va amalga oshirish usullarini aniqlashni ta’minladi.

Ilmiylik va ob’ektivlik: Maqola o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasini o‘rganishda ilmiy ma’lumotlarga, tadqiqotlar natijalariga va pedagogika fanlarining prinsip va qonuniyatlariga asoslanadi.

Amaliylik: Maqolada boshlang‘ich ta’limda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar berildi.

Tahlil va natijalar. Maqolaning tadqiqot natijasida boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlar aniqlandi.

Muammoli o‘qitish: O‘quvchilarning mustaqil ravishda muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirdi.

Loyihalar asosida o‘qitish: O‘quvchilarning mavzuga doir loyihalarni ishlab chiqish, tadqiqot olib borish, mustaqil ravishda tahlil qilish va taqdim etish qobiliyatlarini yaxshiladi.

Ochiq savollar bilan ishlash: O‘quvchilarda chuqur fikr yuritish, mustaqil xulosalar chiqarish va o‘z fikrlarini asoslash qobiliyatlarini rivojlantirdi.

Debatlar: O‘quvchilarning o‘z fikrlarini ochiq va mantiqli ravishda bildirish, boshqalarning fikrlariga hurmat bilan qarash, munozara qilish va o‘z fikrlarini himoya qilish qobiliyatlarini oshirdi.

Ta’limda o‘yinlardan foydalanish: Bolalarning mustaqil fikrlash, mulohaza yuritish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berdi.

Munozara: O‘quvchilarning mustaqil fikrlarini bildirish va boshqalarning fikrlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish qobiliyatlarini shakllantirishga yordam berdi.

Xulosa. Mustaqil fikrlash qobiliyatlari boshlang‘ich ta’limda shakllantirishni boshlash zarur bo‘lgan qobiliyatlardir. Muammoli o‘qitish, loyihalar asosida o‘qitish, ochiq savollar bilan ishlash, debatlar va boshqa pedagogik yondashuvlar bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali usullar hisoblanadi. O‘qituvchilarning roli mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek adabiyotida bolalarning mustaqil fikrlash, tanqidiy munosabat, o‘z fikrini erkin bildirish va hayotda o‘z yo‘lini topish qobiliyatlarini rivojlantirish mavzusi muhim o‘rin tutadi.

Takliflar:

1. O‘qituvchilarni mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar bilan tanishtirish va ularni amaliyotda qo‘llashga rag‘batlantirish.
2. O‘quv rejalariga mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar va faoliyatlarni kiritish.
3. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirish va ularning fikrlariga hurmat bilan qarashni ta’minlash.
4. O‘zbek adabiyotidagi mustaqil fikrlashga oid asarlarni boshlang‘ich ta’limda qo‘llash orqali bolalarda bu qobiliyatni rivojlantirishga yordam berish.
5. O‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini baholash va rivojlantirish uchun alohida mezonlarni ishlab chiqish.
6. O‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga oid tadqiqotlarni davom ettirish.

Mustaqil fikrlash – bu insonning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun muhim qobiliyatdir. Boshlang‘ich ta’limda bu qobiliyatni rivojlantirish bolalarning kelajakda mustaqil va tanqidiy fikrlovchi insonlar bo‘lib yetishishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inoyatova Dilnoza (2023)“Forming children’s love for books while increasing the effectiveness of reading classes” galaxy international interdisciplinary research journal”
2. Inoyatova D.Q (2024) “PEDAGOGIK TEXNIKANI SHAKLLANTIRISHDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARINING O‘RNI” International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey
3. Abduraxmonova, N. A. qizi. (2023). BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 208–211. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507

4. Abduraxmonova, N. A. qizi. “BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA”. Educational Research in Universal Sciences, vol. 2, no. 12, Dec. 2023, pp. 208-11, http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507.

5. Nigoraxon, A., & Mohlaroy, A. (2024). BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILAR IJODIY FOALIYATINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(1), 83-87.

6. Nigoraxon, Abduraxmonova, and Alijonova Mohlaroy. "BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILAR IJODIY FOALIYATINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI." Yosh Tadqiqotchi Jurnali 3.1 (2024): 83-87.

7. IMPROVING ORGANIZATION IN THE FIRST ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. (2024). Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(4), 440-447.

8. Sanginova Gulnoza Baxodirovna (2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR HAR TOMONLAMA RIVOJLANISHIDA MEHNAT TARBIYASINING TUTGAN O`RNI. Science and innovation, 3 (Special Issue 31), 561-564.

9. Sanginova Gulnoza Baxodirovna. (2023). ERTA BOLALIK TA’LIMINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA OILALARNING ROLI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 166–169.

XALQ PEDAGOGIKASI ASOSIDA TALABALARDA VATANPARVARLIKNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Tursunov Sardorbek Akmaljon o‘g‘li
NamDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada vatan,vatan tuyg‘usi,vatanparlik, ona vatanga muhabbat, mamlakatimizda yosh avlodni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, yoshlarda vatanparvarlik hissini shakllantirishga oid tushunchalar,berilgan hamda, talaba yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishning pedagogik – psixologik mexanizmlari yoritib beriladi.

Kalit so’zlar: vatan, vatanparvarlik, tarix, millat, ma’naviyat, ahloq, odob, xalq, milliy an’ana, ijtimoiylashuv.

Zamonaviy jamiyatda vatanparvarlik tarbiyasining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, bu jarayonning maqsadi - o‘z Vatanini sevadigan, Vatanga sadoqatli, unga o‘z mehnati bilan xizmat qilishga va o‘z manfaatlarini himoya qilishga tayyor vatanparvar shaxsni tarbiyalashdan iborat

Vatanparvarlik esa, vatan sevgisi, uning bag'rikengligi va unga xizmat qilishni o'z ichiga olgan ma'naviyatdir. Vatanparvarlik ruhi, insonlarning o'z mamlakatiga, uning tarixiga, madaniyatiga va xalqining an'analariga hurmat ko'rsatish, uning mustaqilligini himoya qilish uchun faol ishtirok etish va unga xizmat qilishni o'rganish va qadrlash maqsadida o'sgan ma'naviyatdir. Vatanparvarlik ruhi, millatning birligini saqlash, uning o'zaro muhabbat va hurmatini oshirish, milliy til va adabiyotni saqlash, milliy san'at va madaniyatni rivojlantirish, milliy an'analar va adatlar asosida yashash, milliy bayonotlarni o'rganish va uning o'zaro munosabatlari, hamda boshqa milliy muammolari hal qilishga intiladi.

Vatanparvarlik, insonparvarlik va mehr-muruvvat his-tuyg‘ulari bu qushaloq tuyg‘ular bo‘lib, ularni bobolarimiz ma'naviy-ahloqiy tarbiyasi tizimida birgalikda singdiriladigan tuyg‘ulardir. Yuqoridagi fikrlar asosida bolalarimizga vatanparvarlik, isonparvarlik va mehr-muruvvat his tuyg‘ularini bolaning ilk yoshidan avvaliga oilada va maktabgacha ta'lim muassasalarida boshlash yaxshi, ijobiy samaralar beradi. Bu esa ota-onalar va tarbiyachi murabbiylar oldilarida turuvchi dolzarb vazifalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Murg‘ak qalblarda Vatan tuyg‘usi nimadan boshlanadi o‘zi?

Jajji yuraklarda Vatan tuyg‘usi - bu onalar allasi, bobolar o‘giti, oila tarbiyasidan boshlanadi. Vatan tuyg‘usi - bu milliy qadriyatlar, urf odatlarni qadrlash, sevish va undan faxrlanish degani.

Vatan tuyg‘usi – buyuk siymolarimizdan ibrat olish degani. Ibn Sino, Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Mirzo Bobur, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi ota-bobolarimizni tanish, ulardan faxrlanish, ularni doimo eslamoq degani.

Millat qadriyati, bir millatning o'zining tarixi, madaniyati, adabiyoti, san'ati, an'anasi va axloqiy-ma'rifiy boyliklari bilan bog'liq ma'naviyat va qadriyatlar to'plamidir. Bu qadriyat millatning o'zining o'ziga xos, unikali, asosiy erkak va uning mustaqilligini ifodalovchi ma'naviyatdir. Millat qadriyati, millatning birligini saqlash, uning o'zaro muhabbat va hurmatini oshirish, milliy til va adabiyotni saqlash, milliy san'at va madaniyatni rivojlantirish, milliy

an'analar va odatlar asosida yashash, milliy bayonotlarni o'rganish va uning o'zaro munosabatlari, hamda boshqa milliy muammolari hal qilishga intiladi.

Vatanparvarlik ruhi, insonlarning o'z vatanlariga hurmat ko'rsatish, uning tarixi, madaniyati, adabiyoti va axloqiy-ma'rifiy boyliklari bilan tanishtirish, ularga qadr-izzat ko'rsatish, uning xizmatida faol ishtirok etish va uning manfaatlarini his qilishni o'rganish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni oshirish maqsadida amalga oshiriladi.

Vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda xalq milliy an'analaridan foydalanishning nazariy asoslari, birinchi navbatda, xalqning milliy tarixi, madaniyati va adabiyoti bilan bog'liqdir. Xalqning o'ziga xos an'analari, atrofidagi tabiat va uning madaniyatining o'zgacha xususiyatlari, tarixiy va madaniy meroslarini o'rganish va unga e'tibor qaratish, vatanparvarlik ruhini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Buning bilan birga, xalqning milliy tilini, musiqa, o'yinlar va o'yinlar, adabiyotlar, mazmuniy mahsulotlari va boshqa madaniy meroslarini o'rganish, saqlash va oshirish ham muhimdir.

Vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda xalq milliy an'analaridan foydalanishning boshqa bir nazariy asosi, milliy identifikatsiyani kuchaytirish va milliy birligini ta'minlashdir. Xalqning milliy an'analari va adabiyoti, uning o'ziga xosliklarini ifodalovchi va uning identifikatsiyasini belgilovchi muhim vositalardir. Bu an'analarni o'rganish va ularni o'zlashtirish orqali, insonlar o'z mamlakatiga, millati va tarixiga bag'ishlangan his-tuyg'ularini rivojlantirishadi. Shuningdek, xalq milliy an'analaridan foydalanish, fuqarolarning vatanparvarlik ruhini oshirish, milliy birligini ta'minlash va mamlakatning mustaqilligini himoya qilishga qaratilgan vazifalarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Vatan tuyg‘usi – bu Vatanga munosib farzand bo‘lishni anglash degani.

Kuzatish shuni ko‘rsatadiki, bolalarda mashg‘ulot orqali ona yurtga muhabbat hissi kuchaydi. Bolalarda mehr – muhabbat, hissi shakllandi. Mustaqillik sharofati bilan qayta tiklangan, xaq – huquqlarimiz, ozodlik, erkinlik, o‘z davlat tiliga ega bo‘lish tabiat boyliklaridan xalq baxt saodati, manfaati yo‘lida foydalanish haqida bilimga ega bo‘ldilar. Mashg‘ulotlarda bolalardan Ona yurtni sevish, uning boyliklarini qadrlash, ota – onalariga, do‘st – o‘rtoqlariga, mehr – shafqat ko‘rsatish, o‘z ona tuprog‘ini har bir qarich yerini asrab avaylash, uning uchun jonini fido qilish kabi his – tuyg‘ularni shakllantirildi.

Hozirgi rivojlanish davrida davlatimizning ravnaqi, tinchligi va totuvligiga rahna solish, shuningdek davlatimiz yoshlarga buzg‘unchi va yod g‘oyalar targ‘ib qilib, ularni yo‘ldan og‘dirish hamda onggini zaharlashni maqsad qilganlar kun sayin ko‘payib bormoqda. Bugungi kunda yoshlarni vatanparvar qilib tarbiyalashda xalqimizning tarixiy merosi, urf-odatlari va an’analarini o‘rganish katta ahamiyatga kasb etmoqda. Shu sababli, tarixiy merosni asrab avaylash, o‘rganish va kelajak avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Ma’lumki, hozirda ilmiy texnikaviy taraqqiyot davri dadil olg‘a siljib borayotgan bir davrda, har bir inson faoliyati uchun qulay imkoniyat va shart sharoitlar yaratib berilmoqda. Lekin hech birimiz unitmasligimiz lozimki, bugungi kunda halqimiz uchun eng oliy ezgulik tinch va osoyishta hayotdir. Bu esa bizni mustaqillikka erishgan yillarimizda halqimizning tinch va barqaror hayoti uchun erishilgan salmoqli natijalarni yanada teranroq anglashga chorlaydi. Mustaqillik yillarida barcha talablarga javob beradigan, mobil va tezkor, tashkiliy jihatdan mukammal va yaxshi

qurollangan, zamonaviy texnika bilan jihozlangan armiyani shakillantirish jarayoni oson kechmadi. Ammo bugun O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi va rahnomoligida harbiy ta’limni rivojlantirish milliy armiyamizni yigitlarimiz bilan ta’minlashga katta e’tibor qaratilayotganini bugun qat’iy ta’kidlashimiz joiz. Millati, tili va dinidan qat’i nazar, shu zaminda voyaga yetgan va yashayotgan har bir inson milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalanmoqda.

Vatanparvarlik – o‘zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. Vatanparvarlik - (yunon tilidan *patris*- vatan) - axloqiy-siyosiy tamoyil, ijtimoiy tuyg‘u, uning mazmuni vatanga muhabbat, uning o‘tmishi va buguni bilan faxrlanish, o‘z manfaatlarini mamlakat manfaatlariga bo‘ysundirishga tayyorlik, xalq manfaatlarini himoya qilishga intilishdir.

Psixolog I.F.Xarlamov vatanparvarlikni o‘zaro bog‘liq bo‘lgan axloqiy tuyg‘ular va xulq – atvor fazilatlari majmui, shu jumladan vatanga muhabbat, vatan ravnaqi yo‘lida faol mehnat qilish, xalqning mehnat an’analariga rioya qilish va ko‘paytirish, o‘z ona yurtining tarixiy obidalari va urf-odatlarini hurmat qilish; ona yurtga sadoqat, vatan sha’ni va qadrqimmatini mustahkamlashga intilish, uni himoya qilishga tayyorlik va qobiliyat, harbiy jasorat, jasorat va fidoyilik, xalqlar birodarligi va do‘stligi, irqiy va milliy adovatga toqat qilmaslik, xalqning urf-odatlari va madaniyatiga hurmat, boshqa mamlakatlar va xalqlar, ular bilan hamkorlik qilish istagi – deb ta’rif beradi.

Vatan – kishilarning tug‘ilib o‘sgan joyi, yurti, mamlakati; tarixan muayyan xalqqa tegishli hudud hamda uning tabiati, aholisi, o‘ziga xos taraqqiyoti, tili, madaniyati, turmushi va urf-odatlari majmui. Vatan ona kabi yagona, muqaddas. Vatan oldidagi qarzdorlik tuyg„usi, mas’uliyati har bir yetuk insonga xos xususiyatdir. Vatanni sevish vatanparvarlikda namoyon bo‘ladi Har birimizda Vatan tuyg„usi – bu aziz va go„zal yurtimizga hurmat va sadoqatli bo‘lishni ko‘zda tutadi. Vatan tuyg‘usi – bu Turon, Movarounnahr, Turkiston va hozirda O‘zbekiston deya atalgan zaminda yashab kelayotgan xalqimizning oltin merosini, uning tarixini o‘rganishga intilishdir. Vatan ozodligi uchun jonini fido qilgan To‘maris, Shiroq, Spitamen, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik singari xalqimizning mard, jasur farzandlari biz uchun, o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun o‘rnak va namuna timsolidir. Masalan, bobomiz Najmiddin Kubroning o‘chmas jasoratini esga olaylik. Bu jasorat zamirida ona Vatanga cheksiz muhabbat va sadoqat tuyg‘usi yotadi. O‘z davrining faylasufi va jamoat arbobi Abdurauf Fitrat “Yurt qayg‘usi” she’rida “Yurtim, Turonim, sendan ayrilmoq - mening o‘limim, sening uchun o‘lmoq - mening tirikligimdur”, deb yozgan edi. Bu so‘zlar zamirida vatanparvar insonning qalb nolalari ifodasini topgan. Xususan, yosh avlodga vatanparvarlik tuyg‘usini singdirish muhim bir burch sifatida qarash kelajak talabi desak adashmagan bo‘lamiz. O‘z navbatida Vatanparvarlik tushunchasi to‘xtalsak, kishilarning ona yurtiga, o‘z oshyoniga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha.

Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash esa – mustaqillik, erkin va farovon hayot masalasi hisoblanadi. Shuning uchun hozirgi kunda yoshlarimizni harbiyvatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning ongiga harbiy vatanparvarlikning komponentlarini chuqur singdirish ta’im tizimi oldida turgan muhim masalalardan biri desak adashmagan bo‘lamiz.

Har bir mamlakat a’zosi qaysi sohada faoliyat olib borishidan qat’i nazar, vatanparvarlik tuyg‘usini anglagan holda, o‘zining ma’naviy kamoloti uchun mas’uliyatni his qilishi, shaxsiy manfaatlarini shu Vatan, shu xalq manfaatlari bilan uyg‘unlashtirib yashashi va mamlakatimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodni barkamol va komil inson qilib tarbiyalashi lozim. Shuning uchun ham davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev “Vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma’naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namayon bo‘ladi”, deya bu jarayonga yuksak baho bergan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir // Xalq so„zi. 247 (6741)-soni. – 2017. 7 dekabr.
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi – V harfi, Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent B-64.
3. Vazirlar Mahkamasining «Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to„g„risida» 2023 yil 29 iyundagi 267- son qarori.
4. Bobur «Bobur-noma» Baku, 2011. B. 24, 139.
5. A.O. Xudoyqulov. Talabalarda vatanparvarlik tarbiyasi orqali ularda
6. vatanparvarlik tuyg„usini shakillantirish/ Academic Research in Educational Sciences/ISSN: 2181-1385 Volume 5. 2024.
7. Ahmadi Sanaullah. O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda xalq milliy an’analaridan foydalanishning nazariy asoslari/“Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 2024-yil 20-fevral.

NEYROGIMNASTIKANING MAKTABGACHA YOHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIGA TA’SIRI, O‘RNI VA AHAMIYATI

S.A.Maxmudova
Qo‘qon unversiteti “Ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi
Qambarova Yoqutxon Obidjon qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda bolalarning rivojlanishi uchun katta ta'sir etishi mumkin bo‘lgan neyrogimnastikaning bolalar hayotidagi ahamiyati va o‘rni haqida berib o‘tilmoqda. Bundan tashqari neyrogimnastika bolaning sog‘ligi uchum qanchalik kerakligi haqida ham keltirib o‘tilgan.

Аннотация: В данной статье представлены значение и роль нейрогимнастики в жизни детей, которая может оказать большое влияние на развитие детей. Кроме того, было отмечено, насколько важна нейрогимнастика для здоровья ребенка.

Abstract: This article presents the importance and role of neurogymnastics in children's lives, which can have a great impact on children's development. In addition, it was noted how important neurogymnastics is for a child's health.

Kalit so‘zlar: Neyrogimnastika, rivojlanish, reabilitatsiya, miya yarim sharlari, xotira, stress, maktabgacha yosh va zamonaviy mashqlar.

Bugungi kunda bolalarning sog‘lom o‘sishi juda ham muhim hisoblanadi. Bolaning sog‘ligida faqat mushaklar emas, balki, miya ham mashg‘ulotlarga muhtoj. Bolalarni jismonan rivojlanishi uchun turli xil sport mashg’ulotlariga borilishi zarur bo’lganidek, bolalarning aqliy rivojlanishi uchun O’zbekistonga kirib kelayotgan yangi soha neyrogimnastika ham zarur deb o’ylaymiz.

Avvalo neyrogimnastika nima?

Neyrogimnastika bu-miyaning ikkala yarim sharlari ishini uyg‘unlashtiradigan mashqlar. Neyrogimnastikaning rivojlanish va kelib chiqishi o‘tgan asrning 60-yillarida boshlangan. Markaziy asab tizimini yaxshilashning bu usuli 4 yoshdan oshgan bolalar uchun javob beradi.Gimnastikaning asosiy printsipi - bu ikkala qo'lning bir vaqtning o'zida sinxron ishlashi, ularning har biri o'z vazifasini bajaradi. Aynan, shunday mashqlar bilan miyaning ikki yarim sharlarining muvofiqlashtirilgan ishi o'rgatiladi. Bunday mashqlarni tizimli ravishda amalga oshirish miyaning umumiy ishlashi va unumdorligini oshiradi. Neyrogimnastikaning asosiy maqsadi va vazifasi miyaning o‘ng va chap yarim sharlari o‘rtasidagi muvozanatli ta'sirga erishishdir. Maktabgacha ta'limda neyrogimnastika bolaning eslab qolish va nutqini tuzatishda yordam beradi. Neyrogimnastika bilan shug‘ullanishning katta foydasi bu-yangi neyro aloqalarni shakllantirishdir. Ya'ni, aqlli bo‘lish yo‘llaridan biri gimnastika va jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanishdir.

Neyrogimnastika quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- nafas olish mashqlari,
- yarim sharlararo aloqalarni rivojlantirish mashqlari,

• nozik motorikani, xotirani, diqqatni, nutqni rivojlantirish mashqlari,
• tananing umumiy energiya ohangini oshirish va stressni bartaraf etish mashqlari.

Eng mashhur neyrogimnastika kompleksi amerikalik shifokor Pol Dennison tomonidan ishlab chiqilgan. Ilgari u davlat maktablarida aqli zaif deb topilgan bolalar bilan ishlagan. U o'z metodologiyasi bilan deyarli har qanday bolani aqliy-kognitiv jarayonga kiritish mumkinligini isbotladi. Agar siz unga miya yarim sharlarining bir vaqtning o'zida ishlashini o'rnatishga yordam bersangiz. Qoida tariqasida, kattalar uchun mashqlar to'plami qiyinroq.

Dennison tizimi 4 toifaga bo'linadi:

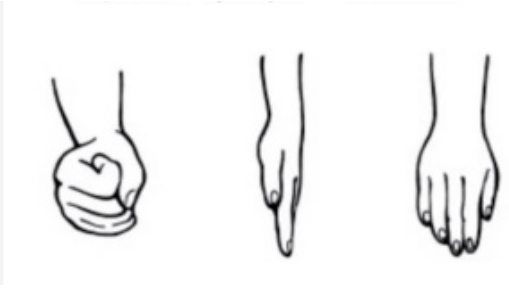

1. Energiya mashqlari. Ushbu guruhning harakatlari ma'lum asabiy jarayonlarni tezlashtirishga qaratilgan. Ular o'z-o'zini tartibga solishni yaxshilash, fikrlashni faollashtirish, ongli o'qish tezligini oshirish va e'tiborni yaxshilash imkonini beradi.

2. Ijobiy munosabatni chuqurlashtirish. Ushbu mashqlar guruhi o'z-o'zini nazorat qilish va asab jarayonlarini barqarorlashtirishga qaratilgan. Xususan, ular stressli vaziyatda xotirjamlikni saqlashga, asabiy taranglikni bartaraf etishga, diqqat va xotirani faollashtirishga yordam beradi.

3. Stretch harakatlari. Ushbu turdagi mashqlar bolani kognitiv faoliyatga tayyorlash uchun javobgardir. Harakatlar sizga uzoq vaqt davomida e'tiborni saqlash, tendonlarni bo'shatish va mushaklardagi kuchlanishdan xalos bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Bu mashg'ulotlar, ayniqsa, yozish ko'nikmalarini va nozik qo'lda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda foydalidir.

4. Median harakatlar. Bu mashqlar bir vaqtning o'zida qo'llar, oyoqlar, ko'zlar - ya'ni juftlashgan organlar faoliyatiga qaratilgan. Bunday harakatlar tufayli miyaning ikkala yarim sharlari ishi faollashadi. O'rta chiziqdagi harakatlar muvofiqlashtirish, muvozanat, o'qish, yozish va fazoviy ongni yaxshilaydi. Ularning yordami bilan sensorimotor ma'lumotlarni qayta ishlash ko'nikmalari yaxshilanadi.

"Neyrogimnastika kuniga 1 yoki 2 marta 2-3 daqiqa davomida bajarilishi kerak. 7-10 kundan keyin bolada allaqachon sezilarli ta'sirni his qilinadi. Natijaga erishishda izchillik va muntazamlilik muhim ro‘l o‘ynaydi. Neyrogimnastikaga qancha ko‘p vaqt va kuch sarflasangiz, ushbu mashg‘ulotning samaradorligini his qilish va ko‘rish imkoniyari shumchalik yuqori bo‘ladi"- deya ta'kidlaydi Yuriy Koryukalov reabilitatsisa bo’yicha mutaxasis, neyrofiziolog, biologiya fanlari nomzodi.

Bolalar uchun neyrogimnastika (mashqlar majmuasi bolaning aqliy qobiliyatini hisobga olgan holda tanlanadi) markaziy asab tizimining yuqori sifatli rivojlanishini ta'minlash uchun yaratilgan.

4-5 yoshli bolalar uchun. 4 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun eng oddiy neyro-gimnastika yukini ta'minlash kerak.

"Musht, kaft, qovurg'a" mashqi. "Musht, qovurg'a, kaft, " mashqlari xotirani, yirik va mayda motorikasni sinxron ishlashini va diqqatni jamlashni rivojlantirishga qaratilgan.

1. Pedagogning buyrug'iga ko'ra, bola qo'lini mushtga siqadi.

2. Keyin bola kaftini yon tomoniga qo'yadi

3. Shundan so'ng, bola qo'lini aylantiradi va kaftini pastga qaratib qo‘yadi.

Bolalar bu harakatlarni xotiradan bajarishlari mumkin yoki ularni ota-onasidan keyin takrorlashlari mumkin. "Musht, kaft, qovurg'a" mashqlari, agar yuqoridagi harakatlar kuniga 10-15 marta takrorlansa, ijobiy neyrogimnastik ta'sirga erishishga imkon beradi.

"Fil" mashqi. "Fil" mashqi aql uchun mas'ul bo'lgan miya markazlarining sinxron ishlashini, shuningdek, mushak tizimining funktsiyalarini yaxshilash uchun yaratilgan.

Ushbu mashq quyidagi harakatlar algoritmiga muvofiq amalga oshiriladi:

1. Bola tik turgan holatni egallab oladi.

2. Boshini yon tomonga og‘idirish harakatlari orqali qulog'i bilan o‘ng va chap yelkalariga ketma-ket tekkazadi.

3. Shundan so'ng, bola qo'lning ko'rsatkich barmog'i bilan havoda fil yoki sevimli hayvonni rasmini chizishi kerak.

Ushbu turdagi miya mashg'ulotlari quyidagicha amalga oshiriladi:

Har bir yosh toifasida miya rivojlanishi uchun o'ziga xos tadbirlar mavjud.

Ushbu mashqni bajarayotganda, bola ko'zlari bilan barmoq uchini kuzatishi kerak. Mashqning davomiyligi 1-2 daqiqa har bir qo'l uchun.

5-6 yoshli bolalar uchun

"O'zaro qadamlar" mashqi. "O'zaro qadamlar" mashqini bajarish uchun bola quyidagi harakatlar algoritmiga amal qilishingiz kerak:

1. Bola tik turgan holatni egallab oladi.

2. Bola bir qadam tashlab, o'ng tizzasini yuqoriga ko'taradi, so'ngra bir vaqtning o'zida chap qo'lining kafti bilan tizzasi yuzasiga tekkazadi.

3.Shundan so'ng, chap tizza ko'tariladi va o'ng qo'lning kafti chap tizza yuzasiga tekkazadi.

Ushbu harakatlar 10-15 marta takrorlanadi. Bolaning mashqni to'g'ri bajarishini va harakatlarda chalkashmasligini ta'minlash juda muhimdir.

6-8 yoshli bolalar uchun. 6 yoshdan 8 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun miya markazlarini o'qitish jarayoni kengaytirilgan mashqlar to'plamidan foydalanishni o'z ichiga oladi.

"Egizak sjakllar" mashqi. "Egziak shakllar" bir vaqtning o'zida miyaning ikkala yarim sharini rivojlantiradigan eng samarali mashqlardan biri hisoblanadi.

Bu mashq quyidagicha bajariladi:

1. Bola tik turgan yoki o'tirgan holatni egallab olish kerak.

2. Bola ikkala qo'liga ham yozuv vositasini oladi,

3. Yozuv taxtasida bir vaqtning o'zida turli xil geometrik shakllarni chizish kerak.

4. Shakllar bir xil ko‘rinishda chizilishni harakat qilish kerak

Ushbu mashqni kuniga 10 marta 5 -7 daqiqa davomiylikda takrorlanishi kerak.

Neyrogimnastikaning miya uchun foydalari:

1. Interhemisferik shovqinlarni rivojlanishi
2. Yarim vosita ko‘nikmalarini shakllantirish.
3. Nozik vosita ko‘nikmalarini shakllantirish.
4. Xotira va e'tiborni rivojlantirish.
5. Nutqni rivojlantirish.
6. Ijodiy fikrni rivojlantirish.
7. Miya yoshligini uzaytirish.
8. Miyada qon aylanishini yaxshilash.
9. Charchoqni kamaytirish.
10. Qo‘llarning faol harakatlanishiga yordam berish.
11. Vaqt va atrofdagi makonni idrok etishda buzilishlar bilan bog‘liq neyrologik kasalliklarning rivojlanishiga to‘sqinlik qilish.

Har bir inson farzandi ham jismonan ham ma'nan sog‘lom bo‘lishini istaydi. Ko’rib turganingizdek neyrogimnastik mashg’ulotlar nafaqat bolalar balki kattalar uchun ham foydalidir. Xulosa qilib aytganda, neyrogimnastik mashg’ulotlar bilan kelajagidan qayg’uradigan har bir ota-ona o’z farzandini ushbu mashg’ulotlar bilan shug’ullantirishni zarur deb o’ylaymiz. Farzandingiz yoxud o’zingiz ham jismonan ham ma’nan yetuk bo’lishni xoxlasangiz, ilm cho’qqilarini zabt etishni maqsad qilgan bo’lsangiz, bu yo’lda sizga neyrogimnastika hamroh bo’lishiga ishonchimiz komil.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir // Xalq so„zi. 247 (6741)-soni. – 2017. 7 dekabr.
2. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi – V harfi, Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent B-64.
3. Vazirlar Mahkamasining «Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to„g„risida» 2023 yil 29 iyundagi 267- son qarori.
4. Bobur «Bobur-noma» Baku, 2011. B. 24, 139.
5. A.O. Xudoyqulov. Talabalarda vatanparvarlik tarbiyasi orqali ularda
6. vatanparvarlik tuyg„usini shakillantirish/ Academic Research in Educational Sciences/ISSN: 2181-1385 Volume 5. 2024.
7. Ahmadi Sanaullah. O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda xalq milliy an’analaridan foydalanishning nazariy asoslari/“Ilg’or xorijiy tajribalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 2024-yil 20-fevral.

BOLALARDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Sanginova Gulnoza Baxodirovna
Qo‘qon universiteti “Ta’lim kafedrasi” o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning dolzarbligi, uning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirishga qaratilgan. Bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirish jarayonini chuqur o‘rganish, uning psixologik va pedagogik asoslarini tahlil qilish hamda zamonaviy ta'lim tizimida mehnat tarbiyasini takomillashtirishning ilmiy-metodik yo‘llarini belgilab berishdir.

Kalit so‘zlar: mehnat tarbiyasi, STEAM ta’limi, STEAM texnologiyasi, mehnat tarbiyasini shakllantirish, fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika, o‘yin orqali mehnat ko‘nikmasi.

Bolalarda mehnat tarbiyasi – shaxsning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. U bolani mustaqillikka, mas’uliyatga, mehnatga bo‘lgan hurmatga, ijtimoiy hayotga moslashishga o‘rgatadi. Zamonaviy dunyoda bolalarni mehnatga tayyorlashning yangi usullarini yaratish, bu jarayonning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish zarur. Ushbu maqolada bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilish, ularni pedagogik amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berish maqsad qilingan.

Bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari.

Bolalarda mehnat tarbiyasi tushunchasi: Mehnat tarbiyasi bu bolalarda mehnatga bo‘lgan qiziqish, mehnat qilish qobiliyati, mehnatga bo‘lgan mas’uliyatni shakllantirish, mehnat madaniyatini tarbiyalash jarayonidir. Bu jarayon bolani hayotga tayyorlash, ijtimoiy hayotga moslashishga o‘rgatish, uni mustaqil va ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning muhim bosqichi hisoblanadi. Bu yoshda bolalar mehnatga bo‘lgan qiziqish, mehnat qilish qobiliyati, mehnatga bo‘lgan hurmatni rivojlantirib, kelajakda mustaqil va ijtimoiy jihatdan faol shaxs sifatida shakllanishga tayyorlanadilar.

Mehnat tarbiyasini shakllantirishning bosqichlari: Bolalarda mehnat tarbiyasi shakllantirish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Bola yoshligidan boshlab, u o‘yin faoliyatini bajarish orqali mehnatga tayyorlanadi. Keyinchalik, maktabga tayyorgarlik davrida bolalar o‘yin orqali mehnat ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Maktab davrida esa mehnat tarbiyasi tizimli ravishda amalga oshiriladi, bu esa o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalishini tanlashga yordam beradi.

Mehnat tarbiyasini shakllantirishning asosiy tamoyillari nimalardan iborat?

Mehnatga bo‘lgan hurmatni tarbiyalash, bolalarni mehnatning ahamiyatiga, mehnat qiluvchilarga bo‘lgan hurmatga o‘rgatish iborat.

Mehnatning ijodiy xarakterini ochib berish, bolalarda mehnatni ijodkorlik jarayoni sifatida tushunishni shakllantiradi. Har bir bolaning imkoniyatlarini va qiziqishlarini hisobga olgan holda

mehnat tarbiyasini amalga oshirish, bolalarni mehnat qilishga, qo‘llari bilan ishlashga o‘rgatish darkor. Mehnat tarbiyasi jarayonini tizimli ravishda amalga oshirish, har bir bosqichida belgilangan maqsadlarga erishishga undaydi.

Zamonaviy dunyoda bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning yangi yondashuvlarini tahlil qilish.

Bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish zamonaviy dunyodagi dolzarb muammo hisoblanadi. STEAM ta’limi, *loyihaviy o‘rganish, o‘yinli o‘rganish* kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish, mehnat tarbiyasi dasturlarini takomillashtirish, o‘qituvchilarni malaka oshirish va oila hamda jamoatchilik bilan hamkorlik bu jarayonning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

STEAM ta’limi fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika sohalarini birlashtiradi va bolalarda ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoaviy ishlash, texnologik bilimlarni rivojlantirishga qaratilgan. STEAM t’limi mehnat tarbiyasini zamonaviy talablarga moslashtirishga yordam beradi, bolalarni kelajakda talab yuqori bo‘lgan kasblarga tayyorlaydi.

Loyihaviy o‘rganish bolalarni mustaqil ravishda ish olib borishga, g‘oyalarni amalga oshirishga, jamoaviy ishlashga o‘rgatadi. Ular o‘z loyihalari ustida ishlash jarayonida mehnat qilishga, mas’uliyatni his qilishga o‘rganadilar. Loyihaviy o‘rganish bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga, ularni mehnatga jalb qilishga yordam beradi.

O‘yin bolalar uchun tabiiy faoliyatdir. O‘yin orqali bolalar mehnatga bo‘lgan qiziqishni, mehnat ko‘nikmalarini, jamoaviy ishlash qobiliyatini rivojlantiradilar. O‘yinli o‘rganish mehnat tarbiyasini qiziqarli va jozibador qilishga yordam beradi.

Mehnat tarbiyasini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar:

- Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish;
- Mehnat tarbiyasi bo‘yicha dasturlarni takomillashtirish;
- O‘qituvchilarni malakasini oshirish;
- Oila va jamoatchilik bilan hamkorlik qilish;

STEAM ta’limi – loyihaviy o‘rganish, o‘yinli o‘rganish kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga keng joriy qilishdan iborat.

Bolalarning yosh xususiyatlarini, psixologik va fiziologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda mehnat tarbiyasi dasturlarini takomillashtirishni yo‘lga qo‘yish zarur.

O‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish, ularni mehnat tarbiyasini samarali tashkil etish usullariga o‘rgatish maqsadga muvofiqdir.

Oila va jamoatchilikni mehnat tarbiyasi jarayoniga jalb qilish, ularni bolalarni mehnatga tayyorlashda faol ishtirok etish uchun undashga olib keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati asosiy bo‘lib, mehnat faoliyati o‘yin bilan bog’lanib, qiziqarli va jozibador holga keltiriladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda uy-ro‘zg‘or mehnati (tozalik, tartibga solish, o‘yinchoqlarni tozalash), tabiatda mehnat (gul ekish, daraxtlarga g‘amxo‘rlik qilish), ijodkorlik mehnati (rasm chizish, haykaltaroshlik, qo‘l san’ati) kabi turli mehnat turlari shakllantiriladi.

Mehnat tarbiyasini shakllantirishda quyidagi tamoyillarga amal qilish kerak:

- bolaning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, imkoniyatlarini hisobga olish;
- mehnatni o‘yinlar, topishmoqlar, ertaklar orqali qiziqarli qilib tashkil etish;
- bolalarni mehnat jarayoniga bevosita jalb qilish, ularga o‘z qo‘llari bilan ishlash imkoniyatini berish;
- mehnat faoliyatini tizimli ravishda tashkil etish, bosqichma-bosqich murakkablashtirish;

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarni mehnatga qiziqtirish va jalb qilish uchun bir necha muhim usullar mavjud:

O‘yinli Mashg‘ulotlar. Mehnat tarbiyasini o‘yinlar orqali amalga oshirishda Tozalik qirolichasi”, “Bog‘bonlar”, “Oshpazlar” kabi rollli o‘yinlarni tashkil etish ancha samara beradi va yana “Bog'bonlar”, “Do‘kon sotuvchilari”, “Shifokorlar” kabi rollarni o‘ynatib, bolalarni mehnatga qiziqtirish mumkin. O‘yin davomida ular o‘z vazifalarini bajarishda mas'uliyatni his qilib, o‘zlarini katta odamlardek his qiladilar. Topishmoqlar va ertaklar: Mehnatga oid topishmoqlarni yechish, mehnatga oid ertaklarni tinglash bolalarni mehnatga qiziqtirishga yordam beradi. “Qiziqarli Mehnat” o‘yinlari: Bolalarga qiziqarli mehnat o‘yinlarini taklif etishda “O‘yinchoqlarni tozalash”, “Gullarni sug‘orish”, “Tozalik qirolichasi” kabi o‘yinlar ularning mehnatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Ijodiy yondashuv. Rasm chizish va haykaltaroshlik: Bolalarni mehnatga oid rasmlarni chizishga, haykalchalar yaratishga undash. Masalan, “Bog‘bonlar gul ekmoqda”, “Oshpazlar taom tayyorlamoqda” kabi mavzularda rasmlar chizish. Qo‘l san’ati: Qog‘ozdan, plastilindan, tabiiy materiallardan turli buyumlar yaratish. Masalan, qog‘ozdan qushlar yasash, plastilindan mevalar yasash. Musiqa va qo‘shiqlar: Mehnatga oid musiqa va qo‘shiqlarni tinglash, ularni qo‘shiq aytishga undash.

Amaliy yondashuv. Bolalarni kundalik mehnat ishlariga jalb qilish uchun guruh xonasini tozalash, o‘yinchoqlarni tartibga solish, gullarga g‘amxo‘rlik qilish, stolni tozalash, o‘z kiyimlarini kiyish va yechish kabi vazifalarni topshirish kerak. Loyihaviy Ish: Bolalarni birgalikda loyiha ustida ishlashga jalb qilish, ularga loyiha bosqichlarida faol qatnashish imkoniyatini berishda “Bizning bog‘imiz”, “O‘yinchoqlar do‘koni”, “Yangi yil bayrami” kabi loyihalarni amalga oshirish mumkin. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mehnatga qiziquvchan bolalar uchun “Kichik o‘quvchilar mehnat to‘garagi”ni tashkil etishda bolalar turli xil mehnat turlari bilan tanishadilar, ularning mehnat ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bolalar bog‘chasida mehnat burchagi: Mehnatga oid buyumlar, vositalar bilan jihozlangan burchak tashkil qilish. Bu burchakda bolalar o‘zlariga qiziqarli mehnat bilan shu‘ullanishlari mumkin.

Rag‘batlantirish va mukofotlash. Maqtov va minnatdorchilik: Bolalarni mehnati uchun maqtab, minnatdorchilik bildirish. Kichik sovg‘alar: Mehnat qilgan bolalarga kichik sovg‘alar berish. Guruh oldida maqtov: Bolaning mehnati uchun guruh oldida maqtov.

Oila bilan hamkorlik. Ota-onalar bilan suhbatlar: Mehnat tarbiyasi haqida ota-onalar bilan suhbatlar o‘tkazish. Uyda mehnatga oid vazifalar: Ota-onalardan bolalarga uyda mehnatga oid vazifalar berishni so‘rash. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda mehnat tarbiyasini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish, bu jarayonni zamonaviy talablarga moslashtirish va bolalarni kelajakda mustaqil va ijtimoiy jihatdan faol shaxs sifatida shakllanishga

tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Yuqorida keltirilgan amaliy tavsiyalar o‘qituvchilarga bolalarda mehnat tarbiyasini samarali amalga oshirishda yordam beradi deb umid qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raximov B.X., Mavlyanov A., Choriyev V. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar sxemalarda. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan va texnologiyalar. 2009. – B. 17.
2. А.Холиқов, Педагогик маҳорат. –Тошкент «IQTISOD-MOLIYA» 2010. 311 б.
3. Axmedova M.T, Xodjayev B.X., Umumiy pedagogika (3-qism «Pedagogik mahorat»). – Buxoro-2017.
4. Erkaboyeva N. Pedagogik mahorat (O‘quv qo‘llanma). – Toshkent – 2020
5. Sanginova, G.B. (2024). Improving organization in the first environmental education of preschool children. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(4), 440-447.
6. Sanginova Gulnoza Baxodirovna (2024). Maktabgacha yoshdagi bolalar har tomonlama rivojlanishida mehnat tarbiyasining tutgan o’rni. Science and innovation, 3 (Special Issue 31), 561-564.
7. Sanginova Gulnoza Baxodirovna. (2023). Erta bolalik ta’limini qo‘llab-quvvatlashda oilalarning roli. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 9(9), 166–169.
8. Kalendarova Z.K. Didaktik o‘yinlar yordamida bolalarda matematik tasavvurlarni rivojlantirish bo‘yicha ishlarni tashkil etish// Zamonaviy uzluksiz ta’lim muammolari: innovatsiya va istiqbollar: Xalqaro ilmiy konferensiya. – Toshkent, 2018. 27-aprel. – B. 553-555.
9. Kalendarova Z.K. Metodi i metodicheskiye priyemi obucheniya detey doshkolnogo vozrasta matematike// Moskovskoy oblasti “Gosudarstvenniy gumanitarno-texnologicheskiy universitet”: “Studencheskaya nauka podmoskovyu” materiali mejdunarodnoy nauchnoy konferensii molodых uchenых. – Orexovo-Zuyevo: Redaksionno-izdatelskiy otdel GGTU, 2018. – S. 221-224.

SHAXS SHAKLLANISHIDA TA’SIR ETUVCHI ICHKI-TASHQI OMILLAR VA FANLAR INTEGRATSIYASI

Ashurova Gulru Oxunovna
Qo‘qon universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Muxtorov Alijon Xoliq o‘g’li
Qo‘qon univeristeti Psixologiya yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda hozirgi kunda dolzarb bo’lgan shaxsga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar haqida ma’lumotlar berildi. Shaxsni rivojlanishida komilikka erishishida unga ta’sir etuvchi onkologik va klinik ta’sir haqida ilmiy ma’lumotlar berildi, hamda shaxs muammolari haqida o’rganildi.

Kalit so’zlar: Sotsiologik, klinik ta’sir, ankologiya, gipofiz, demokratik munosabat, miya hududlari, neyrobiologiya.

Hozirgi kunda shaxs shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar soni ko’p ayni kunda eng dolzarb ta’sir etayotgan tashqi omillar sababli insonlar rivojlanishida jamiyatda tutgan o’rni va mavqeida turli pog’onalarni egallamoqda va hozirgi kunda tashqi ta’sirlar masalan sotsiologik, tashqi biologik, atrof-muhit ta’sirlari insonlarni aqlan va jismonan rivojlanishiga yuqori ta’sir ko’rsatibgina qolmay, insonlarni ijtimoiy ro’llarini ham barqarorligini buzmoqda. Ya’ni bir inson o’z ish faoliyatida uzoq muddat ishlashda unda asab tizimi va jismonan holati bardoshi va toqati kamayishi unda garmonal holatni turg’unligini kamayishiga olib keladi.

Shaxsning rivojlanishiga qanday omillar ta'sir qiladi?

Shaxs - bu shaxsni boshqalardan ajratib turadigan tug'ma biologik xususiyatlar va atrof-muhitdan olingan ijtimoiy omillarning kombinatsiyasi natijasida shakllanadigan jismoniy, aqliy va ma'naviy xususiyatlar yig'indisidir. Shaxsning vaqt va vaziyatdan qat'i nazar, izchil bo'lishi, odamlarda oldindan aytib bo'ladigan yoki nisbatan doimiy deb hisoblanishi shaxsning doimiy va o'zgarmasligini anglatmaydi. Shaxsning o'zgarmas tomoni temperamentdan, moslashuvchan tomoni esa xarakterdan kelib chiqadi. Inson shaxsiyati bio-psixo-ijtimoiy jihatdan tekshiriladi.

1-rasm. Shaxs rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

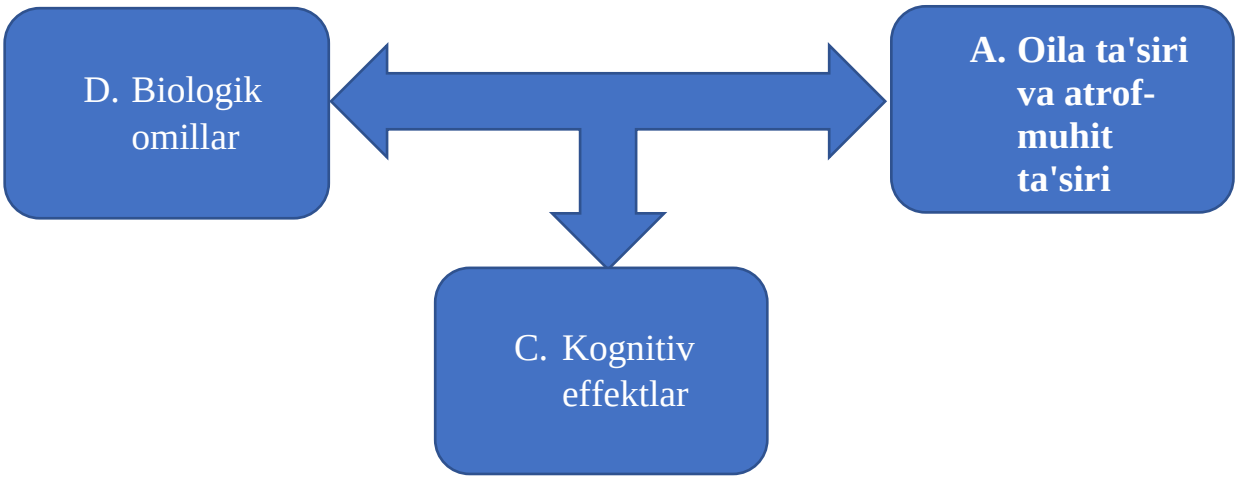

Atrof-muhitga ta'sir sifatida ularni turli guruhlarda tekshirish mumkin.

Biologik omillar - **irsiyat**ning shaxs rivojlanishiga ta'siri.

Irsiyat - bu shaxslarning xromosomalar orqali ota-onasining ma'lum shaxsiy xususiyatlarini o'tkazish usuli. Nafaqat jismoniy xususiyatlar, balki xatti-harakatlar va odatlar bilan bog'liq odatlar ham irsiyat orqali bolaga o'tishini aniqlash uchun tadqiqotlar o'tkazildi. Biologik omillarning shaxsiyat rivojlanishiga ta'sirini tushunish uchun olib borilgan eng asosiy tadqiqotlar har doim egizaklar bo'lgan. Alohida joylarda o'sayotgan egizaklarning xatti-harakatlaridagi haddan tashqari o'xshashlik biologik omillarning ahamiyatini ochib beradi. Temperamentda irsiyatdan tashqari, asab tizimi va ichki sekretsiya bezlarining faoliyati ham muhim rol o'ynaydi. Gipofiz, qalqonsimon bez, buyrak usti va jinsiy bezlar kabi kanalsiz bezlar tomonidan chiqariladigan garmonlar insonning hissiy sezgirligiga ta'sir qilishi va ruhiy tushkunlik, kayfiyat, hissiy iztirob va bezovtalik kabi hissiy holatlarga olib kelishi tushunilgan. Vegetativ nerv tizimining qo'zg'atuvchilarga yuqori sezuvchanligi va nevrotik tendensiyalar kabi ba'zi ruhiy kasalliklar o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Shu nuqtada, kelajakdagi onalarning tug'ilishidan oldin bolaning fiziologik rivojlanishi uchun ularning jismoniy va psixologik farovonligiga e'tibor berish juda muhimdir.

Yana bir biologik omil - **bu jins.** Bolaning jinsi uning biologik xususiyatlari tufayli shaxsiyat rivojlanishiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biridir. Chaqaloq jinsining biologik jihatlari bilan bir qatorda, jins tushunchasidan kelib chiqadigan shaxsga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillar ham mavjud.

Oila ta'siri va atrof-muhit ta'siri

Inson yashaydigan birinchi muhit bu **oila**dir. Binobarin, shaxs shakllanishidagi eng muhim ekologik omil bu oiladir.

1. Oilaning farzand tarbiyalash usullari.
2. Ota-onalarning yo'qligi.
3. Bolalarning tug'ilish tartibi.
4. Bolaga beriladigan ovqatlanish va o'rganish tajribalari.
5. Oilaning kattaligi.
6. Oila ichidagi turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar.
7. Oilaning ijtimoiy toifasi kabi ta'sirlar shaxs rivojlanishiga ta'sir qiluvchi eng asosiy ekologik ta'sirlardir.

Masalan, avtoritar, haddan tashqari himoya va o'ta erkin bola tarbiyasi shaxsiyatning mustaqil rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, tajovuzkor xatti-harakatlarni kuchaytiradi va o'zini o'zi qadrlash darajasini pasaytiradi. Ota-onaning demokratik munosabati shaxsning rivojlanishi uchun eng mos oila muhitidir, chunki bu oila muhiti bolaning mustaqil shaxs sifatida shakllanishida o'zining bag'rikeng, izchil, qat'iyatli, qo'llab-quvvatlovchi va ishontiruvchi xususiyatlari bilan yordam beradi. Ota-ona sifatida bolaning shaxsiyatining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni eng ijobiy tomonda ushlab turish va turmush o'rtoqlar o'rtasidagi farovonlikni saqlash uchun bola tug'ilishidan oldin va keyin psixolog yordamini olish juda muhimdir. Tug'ilgandan keyin shaxsning muhiti avvalo oila, keyin esa jamiyatdir. Jamiyatdan tashqari, jismoniy muhit ham muhimdir. **Jismoniy muhit:** uni geografik joylashuvi, iqlim sharoiti, yer osti

va yer usti boyliklari, tarixiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy tuzilishidan alohida ko'rib chiqish mumkin emas. Bularning barchasi shaxsning rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Har bir jamiyatning o'ziga xos qadriyatlari, e'tiqodlari, urf-odatlari va axloqiy tushunchalari mavjud. Bular kishilarning turmush tarzi, oilasi va atrof-muhit bilan ijtimoiy munosabatlari, bolalikdan to voyaga yetgunga qadar odatlarining o‘zgarishi va rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

● Oila, jamiyat va ijtimoiy-madaniy qadriyatlar ta'sirida rivojlanishda davom etadigan shaxs jihatlari xarakterni tashkil qilib boradi. **Belgi:** U shaxsning halol, mehnatsevar, fidoyi, yoki aksincha shuhratparast, xushomadgo‘y, yolg‘onchi, firibgar kabi axloqiy va ijtimoiy jihatlarini ifodalaydi.

Biz jamiyatda bor ekanmiz, bir-birimizga ta'sir o'tkazamiz. Har bir shaxs jamiyatga ta'sir qilganidek, jamiyat ham ularga ta'sir qiladi. Maxsus vaziyatlar, biz individual ravishda boshdan kechirgan travmalar yoki ijtimoiy jihatdan boshdan kechiradigan umumiy his-tuyg'ular bizning ham, farzandlarimizning ham shaxsiyatini o'zgartiradigan omillardir. O'z hikoyalarimizni aytib berish va mutaxassislar ko'magida erkin bo'lish shaxsiyatimizni ijobiy rivojlantiradi va tajribalarning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqroq ko'rishga yordam beradi va shaxsiyat rivojlanishiga ijobiy hissa qo'shadi.

Kognitiv effektlar . Shaxsni shakllantirishda psixik funktsiyalarning ta'sirini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ayniqsa, bolalik va o'smirlik davrida shaxsning rivojlanishi va sog'lom munosabatlarning o'rnatilishi va saqlanib qolishi shaxsning kognitiv sharoitlarining ijobiy rivojlanishi bilan mumkin. Ruhiy funktsiyalarda; idrok etish, o'rganish, yangi vaziyatlarga moslashish, tushunish va hodisalarni bog'lash qobiliyatlari shaxslarda turli darajalarda bo'ladi.

● Shuning uchun, bir xil aql darajasiga ega bo'lgan odamlar bo'lsa ham, bu funktsiyalarning turli xil malaka darajalari natijasida turli xil shaxsiy tuzilmalar, xatti-harakatlar modellari, moslashuvlar va yechimlar paydo bo'lishi mumkin. Eng oddiy misol sifatida: ba'zi odamlar har bir vazifani batafsil tahlil qilib, nima qilish kerakligini va qanday tartibda aniqlashga harakat qilsalar, boshqalari bunday vazifalarga impulsiv javob berishadi.

● Boshqa misolda: bir muncha vaqt o'tgach, otasi tomonidan noto'g'ri xatti-harakatlari uchun tez-tez tanbeh bo'ladigan bolaga bu tanbehlar hech qanday ta'sir qilmaydi. Bola fikrlash jarayonida to'g'ri harakat qila olmagani va sog'lom xulosalar chiqara olmagani uchun, u buni otasining qiziqishi deb talqin qilishi mumkin, chunki u kognitiv ravishda vaziyatlar o'rtasida noto'g'ri atribut modellarini yaratishi va boshqa paytlarda tanbeh topishi mumkin.

Bundan tashqari yuqoridagi fikrlarni neyrobiologiya yo’nalishi nuqtai-nazaridan qarab, psixologiya ilmiga bog’laydigan bo’lsak, hamda inson miyasidagi 6 ta hududni integratsiya qilish birmuncha yangi bilimlarni hosil qiladi va ayrim noxushliklarni oldini oladi. Masalan miyamiz 3 ta katta qismga va 6ta katta hududlarga bo’linadi va har birining o’zining vazifasi, xulq-atvorimizga ta’siri ko’zga tashlanadi.

Miyamizning hududlarini tanish, ularning funksiyalarini o’rganish, hayotimizdagi ko’p yaxshiliklarga sabab bo’ladi.

1. **frontal lob korteksi**, oldi peshona qismimiz. Bu qism xatolardan saboq ilshga, ishlarni rejalashtirishga, oldimizga qo’ygan maqsadlarga yetish uchun o’zimizni munosib tutishimizga, hissiyotlarimizni to’g’ri boshqarishimizga yordam beradigan qismdir. Olimlar buni miyadagi

podshoh deb atashadi.Agar insonda bu hudud normada ishlasa, inson rahmdil inson bo’ladi. Insonlarni tushuna oladi, fikrlarini to’g’ri ifodalab bera oladi. Bu qismning xulq-atvorga ijobiy ta’sirlaridan eng muhimi inson xató qilsa, darhol uzr so’raydi. Aksincha, bu qism yaxshi ishlmasa, ushbu holatlarning teskarisi bo’ladi. Agar bu qism sustlashsa, dangasa bo’lib qolamiz. Injiq, tanqidchi bo’lib, hamma narsani yomon tarafini ko’radigan bo’lib, jamiyatda insonlararo munisabatlarda nizolarga sabab bo’ladi. Yana bir salbiy tarafi, insonda lobkorteks sustlashadigan bo’lsa, maqsad qo’ya olmaydigan bo’lib qoladi, fikrlarini og’zaki nutqda yaxshi ifodalay olmaydi. Miya zavqlansa, dofamin ishlab chiqaradi, bu miyaning peshona qismi yaxshi ishlashiga olib keladi.

2. **Miyaning belbog’ tizimi**, miyaning qo’l tormozi ham deyiladi. Bu qism miyamizni yani ongimizni bir narsadan boshqa narsaga qaratishimizga, bir fikrdan ikkinchi fikrga o’tishimizga, muammoni har xil variantlarini ko’rib chiqib, muvaffaqiyatli hal etishimizga, jamiyatga moslashuvchanlikni ta’minlashga yordam beradi. Miyaning belbog’ tizimi Yaratgan bizga ato qilgan ne’matlarning eng kattasi hisoblanadi. Agar bu soha buzilsa, inson har narsaga xavfsiraydigan, o’zini qadrsizlanayotgandek sezadigan, o’tmishdagi noxushliklarni ko’p eslaydigan, negative fikrlovchi, yo’q joydan muammo chiqarib bahslashadigan bo’lib qoladi.Yana bir psixosomatik tarafi inson hayotidagi kichik o’zgarishlarga ham moslasha olmay, tanasida sababsiz og’riqlar paydo bo’la boshlaydi va yomon odatlardan qaytishi qiyin bo’ladi. Mashina minadigan bo’lsa juda agressiv boshqaradi. Miyada serotonin yetishmaganda bu qism giperaktiv bo’lib ketadi. Serotonin yaxshi kayfiyat garmoni hisoblanadi. Serotonin oshayotganini kayfiyatingiz yaxshilanayotganidan bilsak bo’ladi.

3. **Chuqur limbik tizim**-his-tuyg’ularimiz yashaydigan miyamiz, yani ikkinchi qavatdagi miyamiz-chuqur limbik tizim. Buni ichida gipokampus va amigdala degan qismlar bor. Gipokampus xotiralarnimiz yashaydigan joy.

Bu miyamizdagi katta kutubxona. Limbik tizim bizni kayfiyatimizni belgilaydi.Energiya darajasini tartibga solidi, hidlarga javob beradi, faollik, dangasalikka javob beradi. Bu tizim o’ta faollashib ketsa, miyasini tutun qoplaganday bo’ladi, yig’loqi, jahldor, odamovi bo’lib qoladi, salbiy narsalarga e’tibor beradigan, motivatsiyasi tushib ketadigan, stressga chidamliligi kamayib, munosabatlarni noto’g’ri qabul qila boshlaydi. Chuqur likbik tizimida muammosi borlarga shakar jiddiy ta’sir ko’rsatadi.

4. **Bazal gangliolar**- bular limbik tizimni o’rab turgan yadro tuzilmalar guruhi deyiladi. Bular hissiyotlarimizni, fikrlarimizni, tana harakatlarimizni bir-biriga muvofiqlashtirishga yordqam beradi. Agar bu tizim yaxshi ishlasa bizning harakatlarimiz his-tuyg’ularimizga mos bo’ladi. Aksincha, bu tizim sust ishlasa, harakatlarimizda buzilish, titroq kuzatiladi. Arzimagan asabiylikdan yoki quvonchdan oyoq-qo’lingiz titrashni boshlaydi. Ishchanlik pasayadi, fikrlar tarqoq bo’ladi, odamning oyog’i og’irlashib sudralib qoladi. Bu hududning faollgi qachonki biz tortishishdan chekinganimizda ro’y beradi. Lekin afsuslar bo’lsinki, tortishish ko’pchiligimizda odatimizga aylanib ketyapti. Muammolarni ichga yutish, yoki qochishga uringanimizda bazal gangliolarda giperaktivlik yuzaga keladi. Bunda inson dam ololmaydi, haddan tashqari ko’p ishlashga o’tadi, serhadik, jonsarak bo’lib qoladi, bosh va qorinda sababsiz og’riqlar, sanchiqlar paydo bo’ladi.Buni oshib ketishi miyada GABA(bu modda markaziy asab tizimida tormozlovchi

vazifani bajaradi) mediatorni yemirib yuboradi. Boshqalar bu insonni doim muhokama qilayotgandek tuyuladi. Agarda bazalgangliolar faollashib ketadigan bo’lsa, odam sertashvish, serxavotir bo’lib qoladi, ovqat hazmi buziladi, mushaklarda tortishish, sababsiz bosh og’riqlar haddan ortiq uyatrchanlik, tirnoqlarni, lablarni tishlash holatlari kuchayadi.

5. **Temperal loblar-** miyaning bu hududi asosan nutq uchun, tinlash uchun, o’qish jarayonlari uchun javobgardir. Bular miyaning qisqa muddatli xotirani uzoq muddarga olib o’tish ishida qatnashadi.Agar mana shu temperalloblarda buzilishlar yuz beradigan bo’lsa, 1-o’rinda odamda xotira bilan bog’liq muammolar yuz beradi, o’qigan narsalarini aytib berolmaydi, kayfiyati o’zgaruvchan bo’lib qoladi, odamlarni yuzidan tanib olishga qiynaladi yoki miyasiga qo’rqinchli fikrlar o’rnashib qoladi, ko’ziga har xil sharpalar ko’rinib, o’ziga va boshqalarga nisbatan tajovuzkor, janjalkash bo’lib qoladi. Bu buzilishlarni ko’pincha odamni ichiga jin kirishi bilan adashtirishadi. Temperalloblar miyaning ikki tarafida joylashgan bo’ladi. O’ng tarafdagisida ahloqiy, ma’rifiy, diniy tushunchalar shakllanadi. Agar bu qism yaxshi ishlamasa, odam hammaga ko’r-ko’rona ergashib ketadigan yoki diniy fanatga aylanib qoladi.Kimda shunaqa muammo kuzatilsa, eng avvalo miyasida GABA mediatorini me’yoriga solish kerak bo’ladi.

6. **Gipokampus-**temperalloblar ostida joylashgan.U olingan yangi ma’lumotlarni kodlab, shifrlab bir necha hafta davomida o’zida saqlab turadi. Gipokampus zararlangudek bo’lsa, odam yangi ma’lumotlarni qabul qilish qobiliyatini yo’qotadi va oxirgi kunlardagi, haftadagi voqealarni eslolmaydi. Alstgeymer kasalligida birinchilardan bo’lib, mana shu muhim hudud zarar ko’radi.Gipokampusni oldida amigdala bor. Bu qism asosan insonning his-tuyg’ularini tartibga solidi. Psixopatlarning amigdalasi ishlamaydi, shuning uchun ham ular hech narsadan qo’rqmaydilar, komikadzelarni miyasining ushbu qismini ishdan chiqarib o’zini va yurtlarni portlatishga tayyorlashadi. Amigdala sust ishlasa, vaziyatlarni to’g’ri talqin qilolmay qolamiz.

7. **Miyacha**- miyning orqa qismida joylashgan. Miyaning atigi 9%ini tashkil etadi, asosiy vazifasi tana muvozanatini boshqarishdan iborat. Miyacha zararlanganda falajlik kuzatilmasa ham, odamni harakat faoliyati izdan chiqadi.Yozishdan tortib, samolyot boshqarishgacha bo’lgan ishlar miyacha ishtirokisiz amalga oshmaydi. Mushaklar orqali bajarilgan barcha harakatda miyachaning ishtiroki bo’ladi. Miyacha zararlansa, odam xuddi mast odam kabi gandiraklab yuradigan bo’lib qoladi, yozolmay qoladi, qo’lidan narsalar tushib ketaveradi, hatto tugmasini qadolmay, o’y-fikrlarini jamlolmay, yozuvlari xunuklashib qoladi.Uyida, atrofida tartibsizlik bo’lsa g’ashi kelmaydi, yorug’likka, shovqinga, jamoat joylaridagi teginishlarga o’ta sezuvchan bo’lib qoladi.Fikrlashi sekin, tez gapirolmaydi, odamlar bilan kirishib ketolmaydi, hozirgi kunda buni da’volash uchun kislorod terapiyasini o’tkazishadi.

Xulosa. Shaxs jamiyatda o’z o’rnini topib komil inson bo’lib yetishishida asosiy ro’lni o’ynovchi omillar, bosh miya, uning imkoniyatlari haqida fikr berildi.Yoritilgan masalalarga har bir shaxs insonlar orasida jamiyatda yashar ekan duch keladi va bu yerda shaxs muammolari bilan doimo kurash olib boradi. Qay bir shaxs ushbu kurashda tajribalar to’playdi va u jamiyatda o’z o’rnini egallab boshqalar uchun ham ahamiyatli insonga aylanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, insonning nerv-fiziologik tuzilishidagi buzilishlar xulq-atvoridagi o’zgarishlarga, stressga chidamsizlikka, depressiyaga, oilaviy nizolar kuchayishiga, jamiyatda kelishmovchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo’ladi.

Bu kabi ma’lumotlarni ya’ni neyrobiologiya va psixologiya fanlarini integratsiya qilish uchun psixologiya fanidan to’garaklar, seminar hamda amaliy mashg’ulotlar orqali bilimlar berib borish, hamda hozirgi globallashuv-axborot asrida oliy ta’lim psixolog ustozlari bilan ijtimoiy tarmoq blogini yuritishi ushbu yo’nalish talabalari uchun foydadan holi bo’lmaydi. Chunki hozirgi kunda aksariyat insonlar amaliy psixologga murojaat qilishadi,yoki kurslarda o’qigan psevdopsixologlarga murojaat qilib hayotini izdan chiqaradi, yoki yolg’izlikka berilib, arzimagan tushkunlikdan chiqish yo’llarini topa olmay qiynaladi. Mana shu kabi muammolarni oldini olish uchun ham hozirgi innovatsiyalar davrida fanlar integratsiyasini taklif etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. P.I.Ivanov, M.E.Zufarova “Umumiy psixologiya”
2. M.Dumarov “Shaxs psixologiyasi. Maxsus psixologiya. Iqtidorli bolalar psixologiyasi”
3. R.Melibayeva “Umumiy psixologiya”.T.-2023.
4. G.Ashurova “Miya psixologiyasi” o’quv kursi ma’ruza matnlari

O‘SMIRLIK DAVRIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Toshtemirova Nigora Ibrohimovna
Kokand universiteti Andijon filiali Pedagogika, psixologiya va filologiya kafedrasi o’qituvchisi, Andijon davlat universiteti tayanch doktaranti

Annotatsiya. maqolada o‘smirlik davrining psixologik hususiyatlari, o‘smirlarning ota-ona bilan munosabatlari, ota-onalar tarbiya uslubining, oiladagi munosabatlarning o‘smir shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida roli tahlil qilingan .

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, identifikatsiya va avtonomiya, ijtimoiy o‘zaro ta‘sir, emotsional qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy moslashuv va qadriyatlar , avtoritativ tarbiya uslubi.

Annotation: the article analyzes the psychological peculiarities of adolescence, the role of adolescents in relationships with parents , the style of parenting , family relationships in the personal and social development of a teenager .

Keywords: adolescence, psychological characteristics of adolescence, identification and autonomy, social interaction, emotional support, social adaptation and values , authoritarian upbringing style.

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda yoshlar jismoniy, emotsional va psixologik jihatdan sezilarli o‘zgarishlarni boshdan kechiradilar. O‘smirlik davri insonning shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirish, ijtimoiy ro‘l va munosabatlar tizimida o‘z o'rnini topish jarayoni bilan bog‘liq. Ushbu o‘zgarishlar nafaqat jismoniy rivojlanish, balki hissiy barqarorlik va aqliy qobiliyatlarning kengayishi bilan ham kechadi. O‘smirlar bu bosqichda o‘z mustaqilliklarini kuchaytirish, o‘ziga ishonchni mustahkamlash va jamiyatda o‘z o'rnini belgilashga harakat qiladilar. Shu sababli, o‘smirlik davri nafaqat shaxsiy rivojlanishning, balki ijtimoiy munosabatlar va mas'uliyatni o‘rganishning ham muhim davri hisoblanadi. Ushbu davrda jismoniy, ruhiy va ijtimoiy o‘zgarishlar kechadi, shuningdek, shaxsning mustaqil shaxs sifatida shakllanishi uchun poydevor qo‘yiladi. Oilaviy munosabatlar esa o‘smirning rivojlanish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarning sifatiga qarab, o‘smirning shaxsiy rivojlanishi, o‘zini anglash jarayoni va jamiyatdagi o‘rni shakllanadi.

O‘smirlik davri jismoniy o‘zgarishlar bilan bir qatorda, kuchli emotsional va ruhiy o‘zgarishlar bilan kechadi. Bu davrda yoshlar o‘zlarini qidirish, kimligini anglash va mustaqil qaror qabul qilishga intilishadi. Shu bilan birga, ular ko‘pincha o‘z oilasi bilan bo‘lgan munosabatlarda qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki ota-onalar ularni hali ham bola sifatida ko‘rishlari, o‘smirlar esa mustaqillikka intilishlari mumkin.

O‘smirlik davrida identifikatsiya va anatomiya o‘smirlik yillarida kimlik shakllanishi hamda tana o‘zgarishlarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Bu davrda yoshlar o‘z shaxsini aniqlash jarayonidan o‘tadi va bu jarayon jamiyatdagi rol, qadriyatlar, hissiyotlar hamda jamiyatga moslashish bilan bog‘liq. Erik Eriksonning rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlikda asosiy

psixologik vazifa “identifikatsiya”ni shakllantirish, ya‘ni “Men kimman?” degan savolga javob topishdir.

Kimlik inqirozi: O‘smirlar bu bosqichda o‘zlarini kashf qilish bilan bog‘liq inqirozlarni boshdan kechiradilar. Ular kim ekanliklarini, qanday hayot yo‘lini tanlashlarini va qaysi qadriyatlarga sodiq qolishlarini aniqlashga harakat qiladilar. Rol sinovlari: O‘smirlar turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rishadi. Ular do‘stlar, oila va jamiyat orasida o‘z o'rnini topishga intilishadi.

Kimlikning shakllanishi: Ushbu jarayon o‘smirlarning hayotiy qarashlari va o‘z shaxsiy ”men”larini aniqlash bilan yakunlanadi.

Anatomiya o‘zgarishlari:

- Gormonal o‘zgarishlar: O‘smirlik davrida jinsiy gormonlar (estrogen va testosteron) faollashadi, bu esa jinsiy rivojlanishga olib keladi.

- Jinsiy yetilish: Yoshlarning jinsiy a‘zolari rivojlanadi, tana shakllari o‘zgaradi (masalan, qizlarda ko‘krakning kattalashishi, yigitlarda esa ovozning qalinlashishi).

- Boshqa tana o‘zgarishlari: Bo‘y o‘sishi, mushaklar rivojlanishi va teri o‘zgarishlari (masalan, akne paydo bo‘lishi) kuzatiladi.

O‘smirlikda identifikatsiya va tana o‘zgarishlari ko‘p ijtimoiy va psixologik bosimlar bilan hamrohlik qilishi mumkin. Bu davrda oila va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Identifikatsiya va avtonomiya: O‘smirlar o‘zlarining kimligini aniqlashga intilishadi. Bu jarayon identifikatsiya deb ataladi va u oilaviy munosabatlarda ko‘p ijtimoiy va hissiy qarama-qarshiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. O‘smir avtonomiya uchun intiladi, ya‘ni o‘zining mustaqilligini tasdiqlashni xohlaydi, lekin bu ko‘pincha ota-ona bilan kelishmovchiliklarga olib keladi.

Ota-ona bilan munosabatlar: Ushbu davrda ota-onalar va o‘smir o‘rtasidagi munosabatlar ko‘pincha o‘zgaradi. O‘smir ota-onasining doimiy nazorati va aralashuvidan chetlashishga intiladi, shu bilan birga ular ota-ona qo‘llab-quvvatlashiga muhtoj bo‘lishadi. Ota-onaning bolaga ishonchi va hurmati o‘smirning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ijtimoiy munosabatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishiga yordam beradi.

Ijtimoiy o‘zaro ta'sir: O‘smirlar uchun do‘stlar bilan bo‘lgan munosabatlar ham katta ahamiyat kasb etadi. Ular do‘stlaridan ko‘p narsalarni o‘rganadilar, shu jumladan, oilaviy vaziyatlarga qanday munosabatda bo‘lish kerakligini ham. Ota-ona bilan bo‘lgan sog‘lom munosabatlar o‘smirning ijtimoiy guruhlarga muvaffaqiyatli qo‘shilishiga yordam beradi.

Oila muhiti o‘smirlik davridagi shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishda katta rol o‘ynaydi. Bu davrda o‘smirning shaxsiyati shakllanadi, mustaqillik va o‘ziga bo‘lgan ishonch rivojlanadi, shu sababli oila muhiti uning rivojlanish yo‘nalishini belgilab beradigan muhim omil hisoblanadi. Quyida oila muhitining o‘smirga ta'sir etuvchi asosiy jihatlari keltirilgan:

- Emotsional qo‘llab-quvvatlash

Oila muhiti emotsional qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaganda, o‘smirlar o‘zlarini xavfsiz his qiladilar va ijtimoiy va hissiy jihatdan barqaror bo‘ladilar.

Agar ota-ona va o‘smir o‘rtasidagi munosabatlar mehribon va ochiq bo‘lsa, o‘smir o‘z his-tuyg‘ularini ochiq ifoda etishi va murakkab vaziyatlarda qo‘llab-quvvatlashga ega bo‘lishi mumkin.

Stress va xavotirlarni kamaytirish: Emotsional qo‘llab-quvvatlash o‘smirning stress bilan kurashishiga yordam beradi, bu esa uni sog‘lom ruhiy holatda saqlaydi.

- Ota-onaning tarbiya uslubi

Ota-onaning o‘z farzandiga nisbatan yondashuvi uning avtonomiya, o‘ziga ishonch va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Avtoritativ tarbiya uslubi: O‘smirlar uchun eng samarali tarbiya usuli avtoritativ usul hisoblanadi. Bu usulda ota-onalar o‘z farzandlari uchun chegaralarni belgilaydilar, lekin ular bilan ochiq muloqot o‘rnatadilar va ularning fikrlariga hurmat bilan qaraydilar.

Avtoritar va lax tarbiya usullari: Juda qattiq nazorat (avtoritar) yoki beparvolik (lax) o‘smirda isyonkorlik va qarama-qarshilik xulq-atvorini kuchaytirishi mumkin.

- Oila a'zolari o‘rtasidagi munosabatlar

Oila ichidagi munosabatlar o‘smirlarning ijtimoiy ko‘nikmalari, boshqalarga bo‘lgan munosabatlari va o‘z shaxsiyatini rivojlantirishiga katta ta'sir qiladi.Oila a'zolarining o‘zaro hurmati: Agar oila a’zolari bir-birlarini hurmat qilsa va quvvatlasa, o‘smir o‘zini ijtimoiy jihatdan qadrli his qiladi va o‘z ijtimoiy munosabatlarida ham shu kabi qadriyatlarni o‘zlashtiradi.

Mojorolar: Ota-ona o‘rtasidagi mojarolar o‘smirning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday vaziyatlar o‘smirda xavotir, stress va ichki ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

- Ijtimoiy moslashuv va qadriyatlar

Oila o‘smirning jamiyatdagi ijtimoiy rolini qanday qabul qilishi va unga moslashishi uchun asos yaratadi.

Oiladagi qadriyatlar: Oila o‘smirga ijtimoiy qadriyatlar, me'yorlar va tamoyillarni o‘rgatadi. Bu esa o‘smirning jamiyatda qanday rolda bo‘lishini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash: Oila o‘smirga jamiyatga moslashish, do‘stlar orttirish va o‘zining ijtimoiy rolini tushunishga yordam beradi. Oilada yetarli ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bo‘lmasa, o‘smir ijtimoiy o‘zini tuta olmaslik yoki boshqalardan izolyatsiya qilish muammolariga duch kelishi mumkin.

Oiladagi munosabatlar o‘smirning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu davrda ota-ona va farzand o‘rtasida yaxshi o‘zaro tushunish bo‘lsa, o‘smirning rivojlanishi ko‘proq ijobiy bo‘ladi. Shu bilan birga, oilada qo‘llab-quvvatlash va mehr-muhabbatning yetishmasligi o‘smirning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi, hatto ruhiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Oilaviy qo‘llab-quvvatlash va me’yordagi qoidalar: O‘smirlar ko‘pincha o‘z xatti-harakatlari va qarorlarida erkinlikni xohlashadi, ammo shu bilan birga ular ota-onalar tomonidan belgilangan me’yor va qoidalarga ham ehtiyoj sezishadi. Oilada me’yor va qoidalar o‘rnatilganda, o‘smirlarning xulq-atvori barqaror bo‘lishi mumkin.

O‘smirlik davri shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim bosqichidir. Ushbu davrda oilaviy munosabatlarning psixologik xususiyatlari o‘smirning keyingi hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ota-ona va o‘smir o‘rtasidagi sog‘lom muloqot, o‘zaro hurmat va tushunish bu davrda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ko‘plab qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. Shuningdek,

oilaning o‘smirning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy o‘zaro ta’sirlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шоумаров Ғ.Б. Оила психологияси: Академик лицей ва касбҳунар коллежлари ўқувчилари учун /Ғ.Б. Шоумаров таҳрири остида. – Т.: “Шарқ”, 2000. – Б. 146-152. 6
2. Возрастная и педагогическая психология. Учеб. пособие для студ. Пед. институтов по спец. «Педагогика и методика начального обучения» / М.В.
3. Матюхина, Г.С. Михальчин, Н.Ф. Прокина, и др; Под ред. М.В. Гамезо, и др. – М.: Просвещение, 2004. – 256 с.
4. Bronfenbrenner, U. (1979). “ The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design”. Harvard University Press.
5. Berk, L. E. (2013). “Development Through the Lifespan” (6th ed.). Pearson Education.
6. Steinberg, L. (2017). “Adolescence” (11th ed.). McGraw-Hill Education.
7. Baumrind, D. (1991). "The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use." “Journal of Early Adolescence”, 11(1), 56-95.
8. Darling, N., & Steinberg, L. (1993). "Parenting Style as Context: An Integrative Model." Psychological Bulletin, 113(3), 487-496.
9. Garmezy, N. (1991). "Resilience in Children: A Conceptual Framework." Early Development and Parenting, 2(4), 251-256.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING HISSIY INTELLEKTINI OSHIRISHDA KITOB O‘QISHNING AHAMIYATI

Inoyatova Dilnoza
Qo’qon Universiteti “Ta’lim” kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya. Maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining hissiy intellektini rivojlantirishda kitob o‘qishning ahamiyatini o‘rganadi. Hissiy intellektning empatiya, o‘z-o‘zini boshqarish, ijtimoiy ko‘nikmalar kabi muhim tarkibiy qismlari o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi. Maqolada turli adabiyotlar tahlil qilinib, kitob o‘qishning hissiy intellektni rivojlantirishda qanday rol o‘ynashi ko‘rsatiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning hissiy intellektini oshirishga qaratilgan kitob tanlash va o‘qish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so’zlar. Boshlang‘ich sinf, hissiy intellect, kitob o‘qish, empatiya, o‘z-o‘zini boshqarish, ijtimoiy ko‘nikmalar, rivojlanish

Boshlang‘ich sinf davri - bu shaxsiyatning shakllanishida muhim rol o‘ynaydigan, ijtimoiy va hissiy rivojlanishning tez sur’atlar bilan kechishi davridir. Bu yoshdagi bolalar o‘z his-tuyg‘ularini tushunish, boshqarish va ifoda etishda muhim qadamlar qo‘yishadi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning hissiy intellektini rivojlantirish - bu muvaffaqiyatli o‘qish va ijtimoiy hayotda muhim omil hisoblanadi. Kitob o‘qish - bu bolalarni hissiy dunyoga sho‘ng‘ishga, empatiya qilishga, xarakterlarning his-tuyg‘ularini tushunishga va o‘zlarining hissiyotlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan ajoyib vosita.

Hissiy intellekt - bu biror kishining o‘z hissiyotlarini tushunish, boshqarish, o‘zaro munosabatlarda hissiyotlarni aniqlash va boshqarish qobiliyatidir. Hissiy intellekt o‘quvchilarning o‘quv faoliyatida, ijtimoiy hayotda va umuman hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Hissiy intellekti yuqori bo‘lgan bolalar:

O‘z-o‘zini oson boshqarishadi. O‘zlarining his-tuyg‘ularini yaxshiroq boshqarishga, stress bilan kurashishga va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga qodir. Boshqalarni tushunishga va ularga nisbatan hamdardlik ko‘rsatishga moyil.

Ijtimoiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi. O‘zaro munosabatlarni yaxshiroq qurish, mojarolarni hal qilish va jamoada samarali ishlashga qodir.

Motivatsiya va qat’iyatga ega bo‘ladilar. Maqsadlarga erishish uchun his-tuyg‘ularini motivatsiya vositasi sifatida ishlatishga qodir.

O‘qishda muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi. Hissiy jihatdan barqaror o‘quvchilar o‘qishga ko‘proq e‘tibor qaratadi, ma’lumotni yaxshiroq o’zlashtiradi va qiyinchiliklarga duch kelganlarida tezroq tiklanadi.

Empatiya va hamjihatlikni kuchaytiradi. Bolalar kitobdagi xarakterlarning his-tuyg‘ularini o‘qib, ularning o‘rniga o‘zlarini qo‘yib ko‘rish orqali empatiya qilishni o‘rganadilar. Ular xarakterlarning tajribalarini o‘zlashtirib, ularning his-tuyg‘ularini tushunishga va o‘zlarini xarakterning o‘rniga qo‘yib ko‘rishga o‘rganadilar.

Hissiyotlarni aniqlash va tushunishni yaxshilaydi. Kitoblarda turli his-tuyg‘ular ifodalangan bo‘ladi: quvonch, g‘amginlik, g‘azab, qo‘rquv, umidsizlik va boshqalar. O‘quvchilar bu

his-tuyg‘ularni o‘qib, ularni tushunishni va ularning kelib chiqishini o‘rganadilar. Ular xarakterlarning o‘zlarini qanday tutganini kuzatib, ularning harakatlari va so‘zlari ortidagi his-tuyg‘ularni tushunishga o‘rganadilar.

Hissiyotlarni boshqarishga yordam beradi. Kitoblardagi xarakterlarning turli vaziyatlarda o‘z his-tuyg‘ularini qanday boshqarayotganini kuzatish orqali o‘quvchilar o‘zlarining his-tuyg‘ularini boshqarish usullarini o‘rganadilar. Ular xarakterlarning qiyin vaziyatlarda o‘zini qanday tutishini ko‘rib, ularning strategiyalaridan o‘rganishadi.

Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Kitoblardagi turli xil ijtimoiy vaziyatlarni o‘qish orqali o‘quvchilar ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Ular xarakterlarning bir-biriga qanday munosabatda bo‘lishini, qanday muloqot qilishini va qanday muammolarni hal qilishini ko‘rib, o‘zlarining ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Yaratuvchanlikni va tasavvur qilish qobiliyatini oshiradi. Kitoblar o‘quvchilarga turli xil dunyo va vaziyatlarni tasavvur qilish imkonini beradi. Ular xarakterlarning tajribalarini, muhitini, his-tuyg‘ularini o‘zlariga tasavvur qilib ko‘rishadi. Bu ularning yaratuvchanlik va tasavvur qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy dunyoda hissiy intellekt va muloqot qobiliyatlari insonning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va shaxsiy o‘sishi uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang‘ich maktab bu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun asosiy davr hisoblanadi. Aynan shu yoshda bolalar dunyoni faol ravishda o‘rganadilar, ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradilar va o‘zlarining qadriyatlarini shakllantiradilar.

Bolalar adabiyoti badiiy ifoda vositasi sifatida boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida hissiy soha va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. Kitoblar bolalarga quyidagilarga imkon beradi:

1. Tuyg‘ular olamiga sho‘ng‘ishadi. Kitob qahramonlari (quvonch, qayg‘u, g‘azab, qo‘rquv, sevgi, hamdardlik) bilan birga turli xil tuyg‘ularni boshdan kechiradilar.
2. Tuyg‘ularni ifoda etishning turli usullarini o‘rganishadi. Kitob qahramonlari hissiyotlarni ifodalashning og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan usullarini namoyish etadi, bu esa bolalarga o‘zini va boshqa odamlarni tushunishga yordam beradi.
3. Empatiyani rivojlantirish. Kitoblarda bolalar o‘zlarini boshqalarning o‘rniga qo‘yishni, ularning his-tuyg‘ulari va motivlarini tushunishni o‘rganadilar.
4. Har xil turdagi munosabatlar haqida bilib olishadi. Do‘stlik, sevgi, urush, kechirimlilik - bu muhim mavzularning barchasi bolalar adabiyotida taqdim etilgan bo‘lib, bu bolalarga ijtimoiy rollarni o‘rganishga va uyg‘un munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi.
5. Nutqni rivojlantiradi. Bolalar adabiyoti so‘z boyligini boyitadi, so‘z birikmalarini to‘g‘ri tuzishga, o‘z fikrini ifodalashga o‘rgatadi.

Mavzuning dolzarbligi bir qator omillarga bog‘liq. Zamonaviy ta’limda hissiy intellekt va muloqot qobiliyatlariga e’tiborni kuchaytiradi. Bu ko‘nikmalar tez o‘zgaruvchan dunyoga muvaffaqiyatli moslashish, uyg‘un munosabatlarni o‘rnatish, samarali jamoaviy ish uchun zarurdir.

Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida emotsional intellekt va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun bolalar adabiyotidan foydalanishga alohida e’tibor qaratilayotgan

tadqiqotlarning yo‘qligi mavzuning qanchalik dolzabligini asoslab beradi. Mavjud tadqiqotlar, birinchi navbatda, o‘qishning kognitiv jihatlariga qaratilgan bo‘lib, hissiy va kommunikativ rivojlanishga yetarlicha e’tibor qaratilmaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun samarali uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Ushbu tavsiyalar o‘qituvchilarga o‘quvchilarning hissiy va kommunikativ rivojlanishi maqsadlariga erishish uchun bolalar adabiyotidan foydalanishga yordam beradi.

Tadqiqning maqsadi. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida hissiy intellekt va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bolalar adabiyotidan foydalanish metodikasini ishlab chiqish va sinab ko‘rishdir. Bundan tashqari, emotsional intellekt, kommunikativ qobiliyat va bolalar adabiyotidan ta’lim jarayonida foydalanish muammolariga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish zarurdir.

Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida hissiy intellekt va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish mezonlari va ko‘rsatkichlarini aniqlash kerak.

Tadqiqot usullari:

1. Ilmiy adabiyotlar va pedagogik tajribalarni tahlil qilish.
2. O‘qituvchilar va talabalarni so‘roq qilish.
3. Ta‘lim jarayonini kuzatish.
4. Pedagogik eksperiment.
5. Tadqiqot natijalarini matematik qayta ishlash.

Tadqiqotning nazariy asoslari:

“Hissiy intellekt nazariyasi” (G. Gardner, P. Salovey, J. Meyer), “Muloqot qobiliyatlari nazariyasi” (A. A. Leontiev, B. G. Ananyev, A. N. Leontiev), “Ta’lim jarayonida badiiy adabiyotdan foydalanish nazariyasi” (L. S. Vygotskiy, D. B. Elkonin, V. V. Davydov).

Tadqiqotning amaliy ahamiyati:

Ishlab chiqilgan metodikadan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan o‘quvchilarda emotsional intellekt va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun foydalanish mumkin. Tadqiqot natijalaridan boshlang‘ich sinflar uchun adabiy o‘qish bo‘yicha o‘quv dasturlari va o‘quv qo‘llanmalarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

O‘rganish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda bolalar adabiyotining o‘rnini nazariy tushunishga yordam beradi.

Tadqiqot bosqichlari:

1. Tahlil bosqichi: Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, tadqiqot maqsadi va vazifalarini aniqlash.

2. Metodikani ishlab chiqish: Emotsional intellekt va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bolalar adabiyotidan foydalanish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar yaratish.

3. Metodikning aprobatsiyasi: Boshlang’ich maktab sharoitida pedagogik tajriba o’tkazish.

4. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish: Olingan ma’lumotlarni qayta ishlash, ishlab chiqilgan metodika samaradorligini baholash.

Kutilayotgan natijalar:

Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida emotsional intellekt va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun bolalar adabiyotidan foydalanishning samarali metodikasini ishlab chiqish.

Eksperimental guruh talabalarining emotsional intellekt darajasini va muloqot qobiliyatlarini oshirish.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun bolalar adabiyotidan o‘quv jarayonida foydalanish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish.

Metodik texnikaga misollar:

Munozaralar. Bolalar bilan kitob qahramonlarining hissiy va kommunikativ muammolarini muhokama qilish, ularning harakatlarini tahlil qilish, o‘z fikrlarini ifodalash va o‘z nuqtai nazarini argumentatsiya qilish.

Rolli o‘yinlar. Bolalarga turli his-tuyg‘ularni boshdan kechirish, turli ijtimoiy rollarni boshdan kechirish va muloqotni mashq qilish imkonini beruvchi o‘yinlar.

Ijodiy vazifalar. Rasm chizish, modellashtirish, teatrlashtirilgan tomoshalar qo‘yish, hikoyalar yozish – bularning barchasi bolalarga o‘z his-tuyg‘ulari va fikrlarini ifoda etish, ijodkorlik va tasavvurni rivojlantirishga yordam beradi.

Loyihalar. Bolalar o‘qigan kitoblari asosida loyihalar yaratishlari, taqdimotlar ishlab chiqishlari, insholar yozishlari va ko‘rgazmalar tayyorlashlari mumkin.

Kitob o‘qishni hissiy intellektni rivojlantirishda qanday qo‘llash mumkin?

Hissiy jihatdan boy kitoblarni tanlash, ya’ni bolalarga o‘qish uchun hissiy jihatdan boy, turli xil his-tuyg‘ularni ifoda etadigan kitoblarni tanlash kerak. O‘quvchilarni qiziqtiradigan, ularni hissiy jihatdan jalb qiladigan kitoblarni tanlash muhim.

Kitob o‘qishni muhokama qilish kerak. Bunda bolalar bilan kitob o‘qib bo‘lgandan so‘ng, undagi xarakterlarning his-tuyg‘ulari, ularning harakatlari, vaziyatlar haqida muhokama qilish kerak. Bu bolalarga o‘zlarining his-tuyg‘ularini ifoda etishga va boshqalarni tushunishga yordam beradi.

Hissiyotlarni tasvirlash o‘yinlaridan foydalanish kerak. Bolalar bilan hissiyotlarni tasvirlash o‘yinlarini o‘ynash mumkin. Masalan, turli his-tuyg‘ularni tasvirlab, ularning yuzi, ovozi, tanasi qanday o‘zgaradi, ular qanday harakat qiladi - bu haqida so‘rash mumkin.

Bolalar bilan kitoblardagi xarakterlarning rolini o‘ynash mumkin. Bu ularga xarakterlarning his-tuyg‘ularini tushunishga va ularning o‘rniga o‘zlarini qo‘yib ko‘rishga yordam beradi.

Xulosa. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida hissiy intellekt va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bolalar adabiyotidan foydalanish usullarini ishlab chiqish va sinab ko‘rish zamonaviy ta’limning dolzarb va muhim vazifasidir. Tadqiqot natijalari bolaning barkamol shaxsini shakllantirishga katta hissa qo‘shishi va uni zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli sotsializatsiyaga tayyorlashi mumkin. Bolalar adabiyoti zamonaviy jamiyatda hayotga tayyor, hissiy aqlli va kommunikativ bolalarni tarbiyalashda kuchli vosita bo‘lishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining hissiy intellektini rivojlantirish - bu o‘qish va hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishning kalitidir. Kitob o‘qish - bu bolalarni hissiy dunyoga sho‘ng‘ishga, empatiya qilishga, xarakterlarning his-tuyg‘ularini tushunishga va o‘zlarining hissiyotlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan ajoyib vosita.

Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kitob o‘qish bilan tanishtirish orqali ularning hissiy intellektini rivojlantirishga, ularning o‘qishda va hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni
2. Ismoilov, T. M. “Zamonaviy ta‘lim tizimida ta‘lim texnologiyalarini qo‘llashning dolzarb masalalari” – Toshkent, 2021y
3. Normatov, A. A. “Boshlang‘ich sinflarda ta’lim jarayonini samarali tashkil etishning zamonaviy usullari” –Toshkent, 2020y
4. Inoyatova D.Q (2024) “PEDAGOGIK TEXNIKANI SHAKLLANTIRISHDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARINING O‘RNI” International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa, Turkey
5. Abduraxmonova, N. A. qizi. (2023). BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 208–211. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507
6. Abduraxmonova, N. A. qizi. “BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA”. Educational Research in Universal Sciences, vol. 2, no. 12, Dec. 2023, pp. 208-11, http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507.
7. Nigoraxon, A., & Mohlaroy, A. (2024). BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILAR IJODIY FOALIYATINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(1), 83-87.
8. Nigoraxon, Abduraxmonova, and Alijonova Mohlaroy. "BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILAR IJODIY FOALIYATINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI." Yosh Tadqiqotchi Jurnali 3.1 (2024): 83-87.
9. IMPROVING ORGANIZATION IN THE FIRST ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. (2024). Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(4), 440-447.
10. Sanginova Gulnoza Baxodirovna (2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR HAR TOMONLAMA RIVOJLANISHIDA MEHNAT TARBIYASINING TUTGAN O`RNI. Science and innovation, 3 (Special Issue 31), 561-564.
11. Sanginova Gulnoza Baxodirovna. (2023). ERTA BOLALIK TA’LIMINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA OILALARNING ROLI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 166–169.

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖИ

Рахимова Ихлос Рахматовна
УрГУ, преподаватель

Аннотация: В этой статье рассматривается процесс духовного развития современной молодежи, особое внимание уделяется вызовам, возможностям и стратегиям, способствующим духовному росту. В ней исследуется, как духовные ценности могут формировать личность молодого человека, его моральные ориентиры и общее чувство цели во все более материалистичном и цифровом мире. С помощью анализа литературы и качественных методов исследования в этом исследовании определены ключевые факторы, влияющие на духовность молодежи, такие как семья, образование, культура и средства массовой информации, и обсуждаются эффективные подходы к содействию духовному прогрессу.

Ключевые слова: Молодежь, Духовность, Ценности, Образование, Формирование идентичности, Нравственное развитие, Духовный прогресс.

Духовный прогресс молодежи является важнейшим аспектом личностного развития, который влияет как на индивидуальное благополучие, так и на сплоченность общества. В быстро меняющемся мире, характеризующемся технологическим прогрессом, материализмом и упадком традиционных духовных практик, понимание того, как развивать духовность среди молодежи, стало серьезной проблемой для педагогов, родителей и политиков. Духовность - это не только религиозные убеждения, но и чувство цели, ценностей и связи с чем-то большим, чем ты сам. Цель данной статьи - изучить факторы, влияющие на духовный прогресс молодежи, и определить эффективные методы содействия духовному росту в 21 веке.

Формирование духовного развития молодежи - это многогранный процесс, который включает в себя моральное, этическое, эмоциональное и интеллектуальное развитие. В нем особое внимание уделяется воспитанию ценностей, цели и смысла жизни. Вот ключевые аспекты содействия духовному развитию молодежи:

Морально-этическое воспитание

- Фундамент ценностей: Духовный прогресс заключается в обучении молодых людей важности таких ценностей, как сострадание, честность, ответственность и уважение. Это часто включает в себя как формальное образование (через школы, религиозные учреждения), так и неформальное (влияние семьи и сообщества).
- Образцы для подражания: Молодым людям нужны позитивные образцы для подражания, которые воплощают этичное поведение и духовную зрелость. Родители, учителя и наставники могут помочь привить эти качества своим примером.

Саморефлексия и осознанность

- Поощрение внутренней рефлексии: Развитие самосознания и самоанализа позволяет молодежи установить связь со своим внутренним "я". Такие практики, как

ведение дневника, медитация и спокойное созерцание, помогают им разобраться в своих мыслях, чувствах и убеждениях.

- Эмоциональный интеллект: Развитие эмоционального интеллекта помогает управлять эмоциями, развивать эмпатию и строить более глубокие отношения — ключевые компоненты духовного роста.

Связь с обществом и служение

- Вовлечение сообщества: Поощрение молодых людей к участию в общественной деятельности и проектах по оказанию услуг способствует развитию чувства связи с чем-то большим, чем они сами. Это воспитывает дух отдачи и сострадания.

- Социальная ответственность: Участие в движениях за социальную справедливость или экологическую устойчивость часто способствует осознанию цели и духовной ответственности перед миром.

Культурные и религиозные традиции

- Изучение наследия: Понимание своей культурной и религиозной принадлежности и взаимодействие с ней могут заложить прочную основу для духовного прогресса. Следует поощрять молодежь к изучению мудрости традиций, сохраняя при этом открытость к другим взглядам.

- Межконфессиональный диалог: Содействие уважению и пониманию различных религий и философий может помочь молодежи расширить свое мировоззрение, способствуя духовной зрелости и терпимости.

Наставничество и руководство

- Духовные лидеры и наставники: Наличие доступа к духовным наставникам, будь то религиозные лидеры, консультанты или просто мудрые взрослые, имеет решающее значение для направления молодежи на их пути.

- Влияние сверстников: Позитивно настроенные группы сверстников могут оказать поддержку молодым людям и побудить их к духовному росту посредством обмена опытом и дискуссий.

Творческие и выразительные возможности

- Художественное самовыражение: Духовность можно развивать с помощью таких творческих занятий, как искусство, музыка, танцы или писательство. Эти мероприятия дают молодым людям возможность исследовать и выражать свои самые сокровенные мысли и убеждения.

- Природа и прогулки на свежем воздухе: Пребывание на природе часто вызывает чувство благоговения и удивления, что может углубить духовное осознание. Такие виды активного отдыха, как походы, кемпинги или просто времяпрепровождение на природе, могут помочь молодежи обрести связь со своим окружением и самими собой.

Критическое мышление и непредубежденность

- Философские исследования: Поощрение критического осмысления важнейших жизненных вопросов, таких как природа существования, смысл и мораль, стимулирует интеллектуальный и духовный рост.

- Открытость новым идеям: Знакомя молодежь с различными точками зрения и побуждая ее задавать вопросы и глубоко задумываться, мы помогаем сформировать всестороннюю духовную идентичность.

Баланс между материальной и духовной жизнью.

- Осознанность в повседневной жизни: Обучение молодежи жить осознанно и сочетать материальные устремления с духовными ценностями может помочь им вести более осмысленную жизнь. Важны такие практики, как благодарность, осознанность и простота.

- Жизнестойкость и внутренний покой: Укрепление жизнестойкости с помощью духовных практик, таких как молитва, медитация или осознанность, может помочь молодым людям справляться с жизненными трудностями с изяществом и внутренней силой.

Технологии и духовность

- Позитивное использование технологий: хотя технологии могут отвлекать, они также могут стать инструментом духовного роста благодаря доступу к учебным ресурсам, духовным сообществам и руководящим практикам.

- Цифровая детоксикация: Поощрение периодических перерывов в работе с технологиями для восстановления связи с самим собой, семьей и природой также может способствовать духовному благополучию.

Хотели бы вы более подробно рассмотреть какой-либо из этих аспектов или обсудить конкретные направления, связанные с духовным развитием молодежи?

Выводы

Духовный прогресс является важным аспектом развития молодежи, влияющим на ее идентичность, целеустремленность и этическое поведение. Чтобы способствовать этому росту, крайне важно применять многоаспектный подход, который включает семью, образование, средства массовой информации и возможности для личностного роста.

Рекомендации по содействию духовному развитию молодежи:

Вовлечение семьи: Родители должны активно участвовать в дискуссиях о ценностях, предназначении и духовности с раннего возраста, моделируя поведение, отражающее их собственные духовные убеждения.

Интеграция образования: Школы должны включить нравственное и духовное воспитание в свои учебные программы, поощряя учащихся размышлять о своих ценностях, целях и этических обязанностях.

Медиаграмотность: Развитие медиаграмотности и навыков критического мышления может помочь молодежи различать контент, пропагандирующий материализм, и контент, способствующий духовному и нравственному росту.

Поддержка личностного роста : Молодежи должно быть предоставлено пространство для исследования своего собственного духовного пути, будь то в рамках организованных религиозных структур или за их пределами, посредством общественных программ и инициатив наставничества.

Занимаясь этими вопросами, общество может создать более благоприятную среду для духовного развития молодых людей, помогая им стать более осознанными, чуткими и целеустремленными личностями.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Еремеева, Л.И. (2016). К вопросу о духовно-нравственном воспитании студенческой молодежи / Л.И.Еремеева // Вестник Югорского государственного университета. 1, 124-129. – ISSN 1816-9228. – Текст: электронный // Лань: электронно-библиотечная система. – URL: https://e.lanbook.com/journal/issue/298380. (Eremeeva, L.I. On the question of spiritual and moral education of student youth / L.I.Eremeeva // Bulletin of the Yugorsk State University. - 2016. - No. 1. - P. 124-129. - ISSN 1816-9228. – Text: electronic // Lan: electronic library system.)

2. Малинин, В.А. Миссия современной школы – духовно-нравственное воспитание молодежи / В.А.Малинин, Т.Г.Мухина, Н.Ю.Елисеева // Вестник Мининского университета. – 2017. – № 4. – С. 6-31. (Malinin V.A. The mission of the modern school is the spiritual and moral education of youth / V.A.Malinin, T.G.Mukhina, N.U.Eliseeva // Bulletin of the Minin University. - 2017. - No. 4. - P. 6-31.)

3. Щеулова Е.А., Николаева А.Е. Духовно-нравственное воспитание современной молодежи как основа формирования и развития личности // Современные научные исследования и инновации. 2016. № 12 [Электронный ресурс]. URL: https://web.snauka.ru/issues/2016/12/74749. (Scheulova E.A., Nikolaeva A.E. Spiritual and moral education of modern youth as a basis for the formation and development of personality // Modern scientific research and innovation. 2016. No. 12 [Electronic resource].)

4. Umarjonov, S.S. (2021). Ijtimoiy – gumanitar fanlarni o‘qitishda Fahriddin Roziyning ontologik qarashlarining o‘rni va ahamiyat. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), 1029-1038.

5. Safarov, M. (2021). Abu Bakr ar-Roziy etikasida insonning o‘z kamchilliklarini anglashi va uni bartaraf qilishi muhokamasi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (9) 68-71

6. Г.Г.Юлдашева, «Физикани ўқитишда узвийликнинг ўрни», “Eurasian Journal of Academic Research” xalqaro ilmiy jurnal. 2022. № 13, 856-bet.

ИНТЕГРАЦИЯ МЕЖДУ ОБРАЗОВАНИЕМ И ПРОИЗВОДСТВОМ

Юлдашева Гулора Гулумовна
УрГУ, старший преподаватель

Аннотация: В этой статье рассматривается важнейшая интеграция образования и производства, особое внимание уделяется тому, как эти отрасли могут сотрудничать для преодоления разрыва в квалификации, расширения инноваций и обеспечения устойчивого промышленного роста. В исследовании рассматриваются существующие структуры, успешные примеры из практики и методологии, применяемые во всем мире. Результаты свидетельствуют о значительном повышении производительности, инновационности и готовности рабочей силы там, где образование и производство согласованы. В ходе обсуждения были выявлены проблемы, такие как нехватка ресурсов и гибкость учебных программ, и предложены рекомендации по укреплению этого партнерства.

Ключевые слова: Образование, производство, нехватка навыков, развитие рабочей силы, промышленное сотрудничество, инновации, профессиональное обучение, высшее образование, индустрия 4.0, устойчивое развитие.

В современном быстро меняющемся промышленном ландшафте разрыв между учебными заведениями и производственными отраслями становится все более заметным. По мере продвижения отраслей к цифровизации и автоматизации спрос на квалифицированную рабочую силу, способную управлять новыми технологиями, становится критическим. Однако традиционная система образования часто отстает в обеспечении практических навыков и знакомстве с реальным миром, необходимых для достижения успеха в современных производственных условиях. Интеграция образования с производством рассматривается как жизненно важное решение для устранения дефицита навыков, стимулирования инноваций и обеспечения устойчивого промышленного роста. В этой статье рассматриваются различные способы, с помощью которых эти два сектора могут быть объединены для получения взаимной выгоды.

Интеграция образования и производства, часто называемая партнерством "образование-производство" или "образование-индустрия", является жизненно важной стратегией повышения готовности рабочей силы и устранения дефицита квалифицированных кадров в различных секторах, особенно в таких отраслях, как производство, технологии и услуги. Это сотрудничество приводит образовательные программы в соответствие с реальными потребностями производственной среды, гарантируя, что учащиеся приобретут практические навыки, необходимые для удовлетворения потребностей отрасли.

Ключевые элементы интеграции образования и производства:

1. Разработка учебной программы:

- Учебные заведения тесно сотрудничают с промышленными предприятиями в разработке учебных программ, отражающих современные технологии, практику и навыки, необходимые на производстве.

- В них учитывается практический опыт и подходы к решению проблем, что делает обучение более практичным и применимым в промышленных условиях.

2. Обучение на рабочем месте:

- Стажировки, ученичество, совместные программы и отраслевые проекты позволяют студентам получить реальный опыт еще во время учебы.

- Дуальные системы обучения, при которых учащиеся распределяют время между школой и учебным заведением, обеспечивают более целостный процесс обучения.

3. Повышение квалификации и сертификация:

- Для стандартизации навыков и обеспечения соответствия студентов отраслевым требованиям вводятся признанные в отрасли сертификаты и учебные программы.

- Центры профессиональной подготовки и специализированные учреждения уделяют особое внимание навыкам, связанным с конкретной работой, часто в сотрудничестве с местными компаниями.

4. Инновации и исследования:

- Сотрудничество между университетами и промышленными предприятиями стимулирует инновации, поскольку студенты и преподаватели участвуют в исследовательских проектах, которые решают реальные производственные задачи.

- Спонсируемые промышленностью лаборатории или исследовательские центры в учебных заведениях создают среду, в которой научные круги и производство тесно сотрудничают для совершенствования технологий и процессов.

5. Обучение на протяжении всей жизни и повышение квалификации:

- Чтобы соответствовать быстрым темпам технологических изменений, отрасли поощряют непрерывное образование и профессиональное развитие.

- Партнерские отношения с учебными заведениями позволяют сотрудникам повышать квалификацию с помощью целевых курсов или микропредприятий.

6. Технологическая интеграция:

- Школы внедряют современные производственные технологии, такие как автоматизация, робототехника и искусственный интеллект, в учебные среды, предоставляя учащимся непосредственный опыт работы с инструментами, которые они будут использовать в промышленности.

- Виртуальные симуляторы и цифровые платформы могут помочь студентам участвовать в производственных сценариях, не находясь физически на фабриках.

Преимущества интеграции:

- Готовность к работе: Студенты лучше подготовлены к работе, что снижает необходимость в интенсивном обучении без отрыва от производства.

- Сокращение разрыва в квалификации: Благодаря приведению образования в соответствие с потребностями отрасли разрыв между имеющимися рабочими местами и квалифицированными кандидатами сводится к минимуму.

- Расширенные инновации: Сотрудничество способствует инновациям, поощряя обмен знаниями между научными кругами и промышленностью.

- Экономический рост: Отрасли получают выгоду от квалифицированной рабочей силы, которая, в свою очередь, повышает производительность и экономический рост.

Эта модель широко применяется в странах с сильными системами профессионального образования, таких как Германия, где система дуального образования является успешным примером интеграции образования и производства.

Полученные результаты подчеркивают необходимость более тесного сотрудничества между учебными заведениями и производственными отраслями. Одной из основных проблем является жесткость традиционных учебных программ, которые часто не адаптируются к быстро меняющимся потребностям отрасли. Кроме того, многие отрасли неохотно инвестируют в программы обучения, ожидая, что учебные заведения будут выпускать готовых специалистов. Устранение этих барьеров требует системных изменений в обоих секторах. Для развития сотрудничества рекомендуется усилить государственные стимулы для отраслевых партнерств, а также разработать гибкие модульные учебные планы, учитывающие реальные отраслевые проблемы. Кроме того, производственные отрасли должны активно участвовать в разработке образовательных программ, отражающих навыки, необходимые для будущей работы.

Выводы

Это исследование подчеркивает насущную необходимость более глубокой интеграции образования и производства. Результаты показывают, что там, где такая интеграция происходит, она приносит значительную пользу как учащимся, так и промышленным предприятиям, что приводит к повышению квалификации рабочей силы и активизации промышленных инноваций. Однако проблемы, связанные с жесткостью учебных программ и распределением ресурсов, остаются значительными. Решение этих проблем потребует совместных усилий правительств, образовательных учреждений и промышленных предприятий.

- Политическая поддержка: Правительства должны создавать стимулы и рамки для долгосрочного сотрудничества между промышленными предприятиями и учебными заведениями.

- Гибкость учебных программ: Учебные заведения должны внедрять модульные учебные планы, которые учитывают изменения в производственной практике и технологиях.

- Участие промышленности: Производственные отрасли должны играть более активную роль в разработке и реализации образовательных программ, чтобы выпускники обладали необходимыми практическими навыками.

- Модели устойчивого сотрудничества: Адаптация успешных моделей, таких как система дуального образования Германии, к местным условиям, обеспечивая адаптивность и устойчивость.

- Непрерывное обучение: Внедрение возможностей обучения на протяжении всей жизни, которые позволяют работникам регулярно повышать свою квалификацию по мере развития отраслей.

Литература:

1. Интеграция науки и образования: теория опыт, проблемы и перспективы [Текст]. – Гатчина : КОЛО, ЛОИЭФ, 1999. – 235 с.
2. Интеграция науки, образования и культуры [Текст] : материалы конференции / под ред. В.П. Фофано ва, В.В. Целищева и др. – Новосибирск, НГУ, 1997. – 164 с.
3. Карлгрен Ф., Антропософский путь познания / пер. с нем. – М. : Центр Вальдорф. пед. при РОЦ, 1991. – 159 с.
4. Масалимова А.Р., Корпоративное образование и внутрифирменная подготовка: особенности формальной, неформальной и информальной моделей // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 3. С. 210.
5. Мухаметзянова Г.В., Профессиональное образование : системный взгляд на проблему. Казань: «ИделПрес», 2008.
6. Г.Г.Юлдашева, «Физикани ўқитишда узвийликнинг ўрни», “Eurasian Journal of Academic Research” xalqaro ilmiy jurnal. 2022. № 13, 856-bet.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA BAHOLASH JARAYONINING AFZALLIKLARI VA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI, ADABIY-NUTQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRUVCHI VOSITA SIFATIDA

O‘smanova Diloromxon Ziyodinovna
Andijon davlat pedagogika instituti, Tayanch doktoranti

Annotatsiya: Yosh avlodni mustaqil fikrlay oladigan, yangilik yarata oladigan qilib tarbiyalash har qanday davrning talabi bo‘lib kelgan va davr talabi bo‘lib qolada. Shundan kelib chiqqan holda O‘zbekistondagi amalga oshirilayotgan ta’lim to‘g‘risidagi barcha qonun va qoidalar kelajak avlodni mustaqil fikrlaydigan va yangilik yarata oladigan qilib tarbiyalashga qaratilmoqda. O‘qish fani misolida olsak, fanga oid “adabiy-nutqiy kompetensiyalar (tinglab tushunish, fikrni og‘zaki bayon qilish, o‘qish, fikrni yozma bayon qilish)” kabilar nafaqat pedagog uchun belgilangan va shakllantiriladigan tushuncha, balki muhim reja va maqsadlar yo‘nalishi hisoblanadi. Maqolada yosh avlodni tarbiyalashda boshlang‘ich ta’lim fanlari o‘qituvchisi hamda ta’lim va jarayon qanday bo‘lishi kerakligi, bilimlar poydevori boshlang‘ich ta’lim ekanligi, o‘quvchilarning bilimini to‘g‘ri aniqlash va baholash, ularning adabiy-nutqiy kompetensiyalarini shakillantirish juda muhim ekanligi, xalqaro tadqiqotlarga tayyorlab borish ishlarini boshlang‘ich ta’limdan boshlash zarurligi, hamda allomalarimizning muhim asarlari avlodlarga qay darajada kerak qo‘llanma ekanligi mazkur maqolada yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Baholash, PISA, PIRLS, TIMSS, kompetensiyalar, pedagogik xatolar, mantiqiy fikrlash, mustaqil fikrlash, axborot, konstruktiv jarayon, interaktiv jarayon.

Kirish. O‘zbek xalqining ulug‘ allomalaridan biri Abu Rayhon Beruniy asarlarida yosh avlodga bilim berishning turli yo‘llari va vositalari haqida tushunchalar berilgan bo‘lib, ularni mustaqil fikrlaydigan, yangilik yarata oladigan qilib tarbiyalash xususida to‘xtalib o‘tgan.

O‘zidan boshqalarga rahbarlik qilish, ularni baxt-saodatga erishuv darajasiga ko‘tarish ham har kimning qo‘lidan kelavermaydi. Kimda birovning baxt-saodatga erishtirish, zarur bo‘lgan ish-harakatni bajara olishga qudratsiz bo‘lsa bunday odam sira ham rahbar bo‘la olmaydi.” Abu Nosir Farobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida[1] shunday so‘zlar yozilgan. Demak, o‘quvchilarni bilimli qilib tarbiyalaydigan o‘qituvchi o‘zi yetarli bilimga ega bo‘lishi kerak. Shu bilan birgalikda boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning savodxonligini, fanlarni o‘zlashtirishga aloqador o‘quv-biluv ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, o‘quv dasturida ta’kidlab ko‘rsatilganidek, bolalarni o‘qigan asarlarining adabiy estetik xususiyatlarini chuqur idrok etish, ularni tasvirlangan voqea-hodisalar mag‘zini chaqish, muayyan xulosalar chiqarishga tayyorlash bolalarda yuksak axloqiy sifatlarni va nafosat tuyg‘usini tarbiyalashda hech bir fan ona tili va o‘qish fani vazifasini bajara olmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi”gi 5712-son Farmonida[2] 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish, hamda xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy

fanlar yo‘nalishidagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

Bu esa o‘quvchilarga bilimlarni berish bilan birgalikda, ularda mustaqillik, vaziyatni real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va undan oqilona foydalanish ya’ni olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliy qo‘llay olishga tayyorlash ustuvor vazifa hisoblanadi.

Material va usullar. Jahon ta’lim jarayonida pedagogik diagnostika metodlaridan foydalanib boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim o‘zlashtirishini diagnostika qilish ham muhim jarayon hisoblanadi. Bu metodlarni qo‘llashning nima afzal tomonlari bor? Buning natijasida qanday samarali xulosalarga erishish mumkin?

Boshlang‘ich sinfdan boshlab o‘quvchilarni xalqaro tadqiqotlarda yuqori natijalarga erishishlari uchun darslarni turli usullarda tashkil qilib borish har bir pedagogning zimmasiga katta mas’uliyatni yuklaydi. Shu bilan birgalikda o‘quvchilarni kreativ fikrlashga o‘rgatib borish, o‘quvchilarni bergan javoblariga ham e’tiborli bo‘lish kerakligini anglatadi.

Fanga oid “adabiy-nutqiy kompetensiyalar (*tinglab tushunish, fikrni og‘zaki bayon qilish, o‘qish, fikrni yozma bayon qilish*)”ni o‘quvchida shakllantirish juda ko‘p afzalliklarga ega. Eng asosiysi o‘quvchi hayotiy vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Mashg‘ulot jarayonidagi o‘quvchilar faoliyatini baholash esa, har qanday holatga real qarashni shakllantiradi.

Ta’lim jarayonining boshqaruvchisi o‘quvchilar bilan savol-javoblarni olib borayotgan vaqtda, ular xatolarga yo‘l qo‘yishlari mumkin bo‘ladi. Shunday paytda “Xato gapirding”, “Sizga 2”, “Shunu ham bilmaysanmi?” kabi jumlalarni ishlatmaslik kerak.[3] Aksincha, bola o‘z fikrini bildirdimi, xato bo‘lsa, “bir oz boshqacha fikringiz, o‘ylab ko‘ring” deb ularni yana fikrlashga undash maqsadga muvofiq. Bola xato qilib qo‘yishdan, tanbeh eshitishda qo‘rqib, loqayd o‘quvchiga aylanib qoladi. Bu holat o‘quvchilarni kreativ fikrlashiga to‘sqinlik qilishi aniqlangan.

O‘quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga ya’ni, 4-sinfda PIRLS matnni o‘qish va tushunish darajasini baholashda, [4] TIMSS 4- va 8-sinflarda matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashda, hamda PISA 15 yoshli o‘quvchilardan maktabni tugatgandan so‘ng faol hayot pozitsiyasini egallashlariga imkon beradigan chuqur bilimga egalik darajasini baholashda yetarli ball to‘play olishlari uchun o‘qituvchi bolalar bilan ishlay olishi, ta’lim sifat va samaradorligini oshirish yo‘lida tinmay izlanishi kerak bo‘ladi. Shuning uchun 1-sinfdan boshlab har bir o‘quvchining kreativ fikrlashga o‘rgatib borish, har bir boshlang‘ich ta’lim fani o‘qituvchisining oldidagi dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Natija va muhokama. Ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasining loyihasi (PIRLS baholash dasturi) o‘qish ta’limini takomillashtirish uchun dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi.[5] O‘zbekistonda tizimni takomillashtirish rivojlantirish hamda qo‘yilgan maqsadlarni amalga oshirish, eng asosiysi sinfdagi o‘quvchilarnng dunyoqarashini shakllantirish maqsadida fanlar bo‘yicha savodxonligini PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalangan holda diagnostika va monitoring qilish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.[6] Bu tadqiqotlar anketa savollari hamda matritsalar yordamida yanada aniqlashtirilmoqda. Ya’ni o‘quvchining tinglab tushunish, fikrni og‘zaki bayon qilish, o‘qish, fikrni yozma bayon qilish kabi tushunchalarini diagnostik savollar orqali aniqlash va tahlil qilish natijasida kerakli xulosalar berilmoqda.

Demak, testlar, nazorat savollariga nisbatan, bunday yondashuv o‘quvchilarni nafaqat bilimini pragnostik baholaydi, balki, ta’lim jarayoni qay darajada ekanini ko‘rsatib bera oladi. Bunday paytda faqatgina aqliy qobiliyatinigina emas balki, ruhiy holati ham inobatga olinadi, bu psixodiagnostikani taqozo qiladi.

Amaliy tadqiqotlarga ko‘ra, 1-sinf o‘qituvchisining 80% xarakteri xulq-atvori o‘sha sinf o‘quvchilariga o‘tar ekan. Demak, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi har tomonlama bilimga ega bo‘lishi, o‘quvchilarni komil inson qilib tarbiyalay olishi kerak. Negaki, rad etib bo‘lmaydigan bir haqiqat bor – qilingan barcha sa’y-harakatlar oxir-oqibatda o‘qituvchi mehnati orqali o‘z natijasini o‘quvchilarning yaxshi bilimi va ahloqida namoyon bo‘ladi. Bu esa o‘quvchida kompetensiyani shakllantirgandagina o‘z natijasini beradi.

Kompetensiya — mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo‘llay olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Agar boshlang‘ich sinfda o‘qituvchi o‘quvchini harflab o‘qishga o‘rgatib qo‘ysa, o‘quvchi yuqori sinfda ham harflab o‘qiydi. Bu xatoni to‘g‘rilash juda qiyin bo‘ladi. Chunki o‘quvchi berilgan matnni harflab o‘qishi natijasida matn mazmunini tushunishga qiynaladi. Voqelikni anglay olmaydi.

Demak, “Baxt – saodatga erishuv va tug‘ma qobiliyatlarning rivojlanishi o‘z-o‘zidan bo‘lavermaydi, balki bu masalada qandaydir bir muallim yoki rahbarga muhtojlik tug‘iladi.

Shunga ko‘ra, ona tili va o‘qish savodxonligi darsi boshlang‘ich ta’lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Qolaversa boshqa predmet darslarni ham ona tili va o‘qish savodxonligi fanisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Psixologlarning aniqlashicha, o‘quvchilarni fanlarni o‘zlashtirishi 200 ta omilga bog‘liq ekan. Shundan eng muhimi o‘qish malakasining egallanishi hisoblanadi.[7]

Afsuski, 2020-2021-o‘quv yilida o‘quvchining nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi o‘sha yillari o‘qitilgan predmet “o‘qish” fani 2-, 3-, 4-sinflarda 3 soatga tushib qolgan edi.

O‘qish savodxonligi – jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma tilning shakllarini idrok etish va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyati sifatida qaralalib kelinadi. Bu fanni ilmiy bilimlar, hayotiy haqiqatlar, tevarak-atrofdagi hodisalar bilan boyitgan holda o‘quvchiga singdirish kutilgan natijani bera oladi. Bu esa barcha fanlarni o‘zlashtirishga poydevor bo‘ladi. Avval amal qilingan davlat ta’lim standartlirida o‘qish fani barcha fanlarga asos etib belgilansada natija kutilganidek emas edi. Endilikda milliy o‘quv dasturida aksincha, barcha fanlarni “o‘qish” fani tarkibiga jamlagan holda tuzilganini ko‘rish mumkin. Bu esa o‘z navbatida xalqaro va xududiy bo‘lib o‘tadigan baholash jarayonlarida ijobiy natijalarni olib keladi.

Xulosa. Hozirgi vaqtda PIRLS ta’rifiga ko‘ra, o‘qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma’no hosil qila olish qobiliyati hamdir. O‘qish savodxonligining bu ko‘rinishi konstruktiv va interaktiv jarayon sifatida ko‘plab o‘qish nazariyalarini aks ettiradi. Ya’ni o‘quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo‘lib, o‘z intellektida ma’no yaratadi, matn ustida mushohada qiladi, buning natijasida hayotiy vaziyatlarda olingan xulosalarini qo‘llay olish qobiliyati namoyon bo‘ladi.

Demak, xulosa shuki, boshlang‘ich ta’lim bilimlar poydevori ekan. O‘quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlab borish uchun o‘qituvchi bilimli bo‘lishi, o‘quvchilarni kreativ fikrlashga o‘rgatishi, matn ustida ishlay olishga o‘rgatmog‘i, baholashning samarali va qulay usullaridan foydalanishi kerak. O‘quvchini to‘g‘ri baholash va aniq yo‘lni topib berish ta’limning eng muhim jihatlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. “Fozil odamlar shahri”. Nodir va dono fikrlar. —Toshkent. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. — 160 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Pf-5712-sonli Farmoni.
3. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent. 2011. 12-bet.
4. ↑ PIRLS xalqaro baholash dasturi
5. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent. 2019. 6-10-betlar.
6. Andrés Christiansen, Rianne Janssen, Educational Assessment, Evaluation and Accountability. Volume 36, Issue 3, Pages 337 – 363 August 2024.
7. PIRLS 2016 International Database, https://www.iea.nl/data-tools/repository/pirls, (assessed on January 21st, 2022).

PEDAGOGIK MAHORAT – O‘QITUVCHINING KASBIY RIVOJLANISHIDA MUHIM OMIL SIFATIDA

Otamirzayeva.K.I.,
Doktorant, NamDU.

Annotatsiya: Mazku maqolada pedagogik mahorat – o‘qituvchining kasbiy rivojlanishida muhim omil sifati ekanligi ta’kidlanadi. Chunki, pedagogik mahorat va uning o’qituvchi faoliyatida tutgan o’rni kundan-kunga oshib bormoqda. Chunki kuchli va mahoratli o’qituvchigina bolaga nimani o’rgatishni va qanday o’rgatishni anglay oladi. Bolani har tamonlama rivojlantiradi, psixologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda dars mashg’ulotlarini tashkil etadi.Chunki, o‘qituvchi zimmasiga bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish mas’uliyati yuklanadi. Muallim o‘quvchiga chuqur nazariy bilimlar berishi, uni hayotga, mehnatga tayyorlashi lozim. Shu bilan birga, u boladagi mavjud layoqat va qobiliyatini payqab, individual munosabatda bo‘lishi, unda mavjud bo‘lgan ijobiy axloqiy sifatlarni avaylab o‘stirishi darkor.

Kalit so’zlar: pedagogik mahorat, shaxsiy - kasbiy sifatlar, qobiliyat, dialektik fikrlash, kasbiy bilim, komunikativlik, shaxsiy muvozanat, hissiy muvozanat, pertseptiv qobiliyatlar.

Абстрактный: В данной статье подчеркивается, что педагогическое мастерство является важным фактором профессионального развития учителя. Потому что педагогическое мастерство и его роль в работе учителя растут с каждым днем. Потому что только сильный и опытный учитель может понять, чему и как учить ребенка. Он всесторонне развивает ребенка, организует занятия с учетом его психологических возможностей. Потому что педагог несет ответственность за развитие личности ребенка во всех аспектах. Учитель должен дать ученику глубокие теоретические знания, подготовить его к жизни и работе. В то же время он должен замечать имеющиеся у ребенка способности и способности, относиться к нему индивидуально, тщательно воспитывать имеющиеся в нем положительные нравственные качества.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, личностно-профессиональные качества, способности, диалектическое мышление, профессиональные знания, коммуникабельность, личностная уравновешенность, эмоциональная уравновешенность, познавательные способности.

Abstract: In this article, it is emphasized that pedagogical skill is an important factor in the professional development of a teacher. Because pedagogic skill and its role in teacher's work are increasing day by day. Because only a strong and skilled teacher can understand what to teach a child and how to teach it. He develops the child in every way, organizes classes taking into account his psychological capabilities. Because the teacher is responsible for the development of the child's personality in all aspects. The teacher should give the student deep theoretical knowledge, prepare him for life and work. At the same time, he should notice the child's existing abilities and abilities, treat him individually, and carefully cultivate the positive moral qualities that exist in him.

Key words: pedagogical skill, personal - professional qualities, ability, dialectical thinking, professional knowledge, communicativeness, personal balance, emotional balance, perceptive abilities

KIRISH

Respublikamiz hukumati xalq ta‘limi sohasida o’rtaga qo’yayotgan vazifalarni bajarish ko’p jihatdan o’qituvchiga bog’liq. Hozirgi sharoitda ta‘lim tarbiyadan ko’zda tutilayotgan maqsadlarga yetishish, o’quvchilarning xilma - xil faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, e‘tiqodli, mehnatsevar, barkamol inson qilib o’stirish o’quvchi zimmasiga yuklatilgan. Xalqimizning kelajagi, mustaqil O’zbekistonning istiqloli ko’p jihatdan o’qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligi, fidoyiligiga, yosh avlodni o’qitish va tarbiyalash ishiga bo’lgan munosabatiga bog’liq.

Shu munosabat bilan o’qituvchilar malakasini oshirish va o’zini doimiy rivojlantirib borishi davlat va jamoatchilik diqqat markaziga qo‘yildi. Bunday mas’uliyatli vazifani faqatgina dialektik fikrlash qobiliyatiga, yorqin shaxsiy sifatlarga ega bo’lgan, o’z-o’zini uzluksiz rivojlantirish va tarbiyalashga tayyor bo’lgan o’qituvchi bajara oladi. Zero, o’qituvchi shaxsi pedagogik jarayon muvaffaqiyatining asosiy sharti va vositasidir. O’qituvchining shaxsiy sifatlari doim tayyor qilib qo’yilgan axborotlardan iborat emas, balki u jonli mushohada yurita olish, doimiy o’z–o’zini rivojlantira olish qobiliyati bilan belgilanadi. Olov olov bilan yoqiladi, shaxs shaxs orqali shakllantiriladi. O’zida bo’lmagan narsani birovga berib bo’lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shu o‘rinda e'tirof etib o‘tish joizki, pedagogik mahorat o‘qituvchi - tarbiyachi kasbiy va shaxsiy fazilati to‘g'risidagi fan sifatida ma’lum metodologik asosga ega. Darhaqiqat, O‘qituvchi kasbiy mahoratini shakllantirishning ilmiy - nazariy, metodologik va amaliy yo‘nalishlari Yu.P. Azarov, T.I. Gonobolin, A.K. Kuzmina, O.A. Abdulina, A.V. Mudrik, N.V. Kuxarev, V.A. Selastyonin, V.A. Kan - Kalik, N.D. Nikandrov, A.V. Petrovskiy, Umar az Zamaxshariy, Burxoniddin Zamudjiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, M.Ochilov, K.Zaripov, V.A. Krutetskiy, J.G. Yo‘ldoshev, E. G'oziev, U. Mahkamov, B. Xo‘jaev, A. Xoliqov va boshqalarning ilmiy asarlarida yoritilgan. Ulaming ta’kidlashlaricha, o‘qituvchi o‘z fanining bilimdoni bo‘lishi bilan birga, insonparvar, adolatli bo‘lishi, milliy tarbiya targ'ibotchisi hamda komil inson sifatida o‘zida shaxsiy - kasbiy sifatlarni tarkib toptirgan kasb egasi bo‘lishi lozim.

Har qanday o’qituvchi ham mahoratli o’qituvchi bo’la oladimi, degan savolga tajribali pedagoglarimiz shunday javob beradilar: “Ha! Lekin faqat o’z ustida tinimsiz ish olib borish sharti bilan”. Masalan, taniqli rus pedagogi A.S.Makarenkoning shaxsi o’z ustida ishlab, pedagogik qobiliyatlarni takomillashtirishning yorqin namunasi bo’la oladi. U juda ko’p o’qigan, o’z mahoratini uzluksiz oshirib borgan, o’z harakteri ustida ishlagan. U o’z tajribasi va hamkasblari tajribasidan o’rganib, muhim hulosalar chiqara oldi, aktyorlardan dars oldi, o’z pedagogik texnikalarini rivojlantiridi. Mahorat faoliyat jarayonida yuzaga chiqadi. Pedagogikada mahoratni aynan shunday tushunish qabul qilingan. U o’qituvchi belgilangan vaqt ichida erishishi mumkin bo’lgan optimal natijaga olib keladigan pedagogik faoliyatning oliy darajasi sanaladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada pedagogik mahoratning o’qituvchi faoliyatida tutgan o’rni va ahamiyati, o‘qituvchining kasbiy bilimi, qobilyatlari, uning manfaatlari, qadriyatlari, ideallari, muhokama qilinadi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Mahorat – biror ish, kasb uchun zarur yoki shu sohada orttirilgan ustalik, san’at. Usta-mahoratli o’qituvchi kasbiy yo’nalganligining asosida ikki narsa yotadi – o’zi dars beradigan predmeti bilan mashg’ulligi va bolalar bilan muloqot qilishga ehtiyoji. Pedagogik mahoratning fundamental asosi – bu kasbiy bilimdir. O’qituvchining bilimi bir tomondan fanga, ikkinchi tomondan uni o’zlashtiradigan o’quvchilarga qaratiladi. Kasbiy bilim mazmuni esa o’z predmeti nazariyasi va metodikasini pedagogika va psixologiyani yahshi bilish bilan belgilanadi.

Kasbiy pedagogik bilimning o’ziga hosligi uning kompleksligidir. U o’qituvchida o’rganilayotgan fanlarni sintez qila olish qobiliyatini talab etadi. Sintezning asosini esa pedagogik topshiriqlarni yechish, pedagogik vaziyatlarni tahlil etish, o’zaro hamkorlik vositalarini tanlash tashkil etadi. Har bir alohida pedagogik topshiriqni hal etish jarayonida o’qituvchining pedagogik kasbiy bilimi faollashadi va yagona tizim sifatida namoyon bo’ladi.

Pedagogning kasbiy bilimi asosida pedagog tafakkuri – printsip va qoidalar shakllanadi Ular o’qituvchi hatti–harakatlari, hulq–atvorida namoyon bo’ladi. Bu printsip, qoidalarni har bir o’qituvchi tajribasiga tayangan holda quradi. Lekin faqat kasbiy bilim orqaligina uni anglash va uning qonuniyatlarini ko’ra olish mumkin. “Abadiy doskaga chiqarilgan” – o’qituvchi haqida shunday deyiladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, o’qituvchini tayyorlash, kasbga layoqatli bo’lishini ta’minlash juda murakkab jarayon. Chunki kasbiy bilim bir varaqayiga barcha darajalarda teng shakllantirilishi kerak: metodologik (rivojlanishning umumfalsafiy qonuniyatlarni, tarbiya maqsadi, shart-sharoitlarini bilish), nazariy (pedagogika va psihologiyaning qonun–qoidalari, printsiplari, faoliyatning asosiy shakllari va b.), metodik (o’quv–tarbiya jarayonini ko’ra olish darajasi), texnologik (muayyan sharoitda ta’lim–tarbiyaning amaliy topshiriqlarini hal etish darajasi). Bu ma’lum darajada rivojlangan kasbiy tafakkurni, ya’ni pedagogik maqsadni amalga oshirishga qaratilgan bilimlarni tanlash, tahlil qilish va qayta ishlashni talab etadi.

Lekin pedagogik mahoratni egallash kasbiy bilimning o’sish darajasi bilan qat’iy chegaralab qo’yilmaydi. Haqiqatdan ham, oliy dargohda a’lo darajada o’qiydigan talaba pedagogik amaliyotda muvaffaqiyatga erisha olmasligi mumkin. Chunki muvaffaqiyatli faoliyatning alohida hususiyatlari, kasbiy ulg’ayishning stimulyatori – qobiliyatlar mavjud.

Padagogik qobiliyatlar. Demak pedagogik mahorat tizimining uchinchi elementi – bu pedagogik qobliyatlardir. Ular pedagogik faoliyat samaradorligini belgilaydigan psihik jarayonlarning kechishini ko’rsatadi. Pedagogik qobiliyatlar tasnifi bir qancha tadqiqotlarda berilgan.

Biz shulardan pedagogik mahoratga olib boradigan eng asosiylarini tanlashimiz kerak. Bu borada olib borilagan ilmiy tadqiqotlarni tahlil etib, qobiliyatlarning olti asosiy turini ajratdik.

1. Komunikativlik. Bu qobiliyat odamlar bilan muloqotga kirisha olish, ularga nisbatan hayrihohlik bilan belgilanadi.

2. Pertseptiv qobiliyatlar. Bu kasbiy ziyraklik, empatiya, pedagogik intutsiya bilan belgilanadi.

3. Shaxsiy muvozanat, ya’ni irodaviy ta’sir ko’rsata olish, mantiqiy to’xtamga kela olish qobiliyati.

4. Hissiy muvozanat, ya’ni o’zini boshqara olish qobiliyati.

5. Optimistik bashorat qila olish qobiliyati.

6. Ijodkorlik qobiliyati.

Kasbiy tayyorgarlik sur’ati, bo’lg’usi pedagog pedagogik faoliyat shakl va usullarini qanchalik chuqur va puhta egallaganligiga qarab uning pedagogik layoqatini bilish mumkin.

Fikrimizcha, pedagogik qobiliyatlarni tekshirishni komunikativlikdan, ya’ni muloqotdan boshlangan ma’qul. Umuman bu qobiliyat hammada ham bor, lekin u turli darajada namoyon bo’ladi.

Agar o’qituvchida komunikativlik darajasi past bo’lsa, bu kasbiy faoliyat muhitining buzilishiga olib keladi, o’quvchi bilan o’zaro hamkorlik qilishga to’siqinlik qiladi.

Demak, siz ko’pchilik davrasida bo’lish ehtiyojini sezasizmi, shuni aniqlash kerak. Buni aniqlash uchun ko’pgina qiziqarli metodikalardan foydalanish mumkin. Kommunikativlik faqat muloqotga kirisha olish bilan emas, balki qurilgan muloqotdan qoniqish hissi bilan ham belgilanadi. Bolalar va odamlar bilan muloqot jarayonida hayrihohlik va qanoatlanish ishchanlik hususiyatini saqlashga, ijodiy kayfiyatni oshirishga yordam beradi.

O’qituvchining til topa olish qobiliyati pertseptiv qobiliyatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Agar o’qituvchi ozgina tashqi belgisidan ham o’quvchining ichki his–tuyg’ularini anglay olmasa, haqiqiy diqqatdan yuzaki diqqatini ajrata olmasa, hatti–harakatlarning motivlarini tushunmasa, qanday qilib aniq maqsadli bir qarorga kelishi mumkin.

Kuzatuvchanlik qobiliyati juda murakkab xususiyat. U faqat eshita olish va ko’ra olish bilangina belgilanmaydi. Kuzatuvchanlik qobiliyati bizning diqqatimiz qaratilgan narsaga nisbatan ortiq qiziqish, aqlning intensiv faoliyati va ahborotlarni qayta ishlay olishida ham namoyon bo’ladi. Biz nimani ko’rishni hohlasak, o’shani ko’ramiz, haqiqiy qiziquvchanlik ana shundan boshlanadi. Kuzatish bu tahlil, ana shu erdan idrok etilayotgan hodisalarni tushunish uchun o’z-o’zimizga savol bera boshlaymiz. Kuzatuvchanlik va tajriba intuitiv qobiliyatning rivojlanishiga asos bo’ladi. A.S.Makarenko “Pedagogik poema” asarida shunday yozadi: ”Bu paytga kelib mening ko’zim etarli darajada ravshanlashgan edi. Men birinchi qarashdayoq, kishining tashqi belgilari, ovozi, yurishi va yana qandaydir mayda belgilari orqali, balki xatto hididan ham, har bir muayyan holatlarda bu hom ashyodan qanday mahsulot olish mumkinligini deyarli aniq ayta olar edim”.

Mahoratli usta–pedagog bo’lish pedagogik jarayonning kechishini, kutilgan qiyinchiliklarni oldnidan anglash, pedagogik sezish qobiliyatiga ega bo’lish demakdir. Bunday qobiliyat, garchi uning shakllanishi qiyin bo’lsada, rivojlantirilishi mumkin. Bu o’rinda V.A.Suhomlinskiyning ”Avvalo bola qalbining hatti–haratlarini tushunish lozim” – degan fikrini keltirish o’rinlidir. Mahoratli usta–pedagogning insonni tushuna olish, ya’ni shaxsiy dinamizm qobiliyati bilan o’zaro bog’liqdir.

Dinamizm yoki shaxsiy muvazanat – bu ishontirish va singdira olish qobiliyati, turli hil ta’sir ko’rsata olishdagi ichki energiyadir. Bunday qobiliyatning yorqin namunasi sifatida novator – pedagoglarning faoliyatini misol keltirish mumkin. Ularning darslari yorqin, pozitsiyalari tashabuskor(lik), so’zlari o’quvchi ongiga singib bora oladi. Bu qobiliyat mazmunini o’rganishning o’ziyoq unga ega bo’lish yo’llarini qo’rsatadi.

Shahsiy muvozanat (dinamizm) hissiy muvoazanat (ya’ni ta’sir doirasi, yaxshi pedagogning tortish maydoni) qobiliyati bilan bog’liqdir. O’zini tuta olish va o’zini boshqara olish hissiy muvozanatni yuzaga keltiradi, turli holatda o’zini va vaziyatni boshqara olish imkonini beradi

Optimistik bashorat qila olish qobiliyati boshqa barcha qobiliyatlar bilan birgalikda barkamol shahni shakllantirishda, jamiyat uchun foydali kishilarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. O’qituvchi o’quvchiga nisbatan ”hech qachon...” degan iborani ishlatishga haqqi yo’q. Chunki o’quvchining kelajagini ”Sen hech qachon odam bo’lmaysan”, deb bashorat qilib bo’lmaydi. O’qituvchining bashorati o’quvchini ruhlashtirishi, biror bir aniq maqsadga yo’naltirishi kerak.

XULOSALAR

A.S.Makarenko aytganidek, "Agar pedagog mahoratni egallamas ekan, agar u bolalar muhitidagi ilg‘or kuchlarga tayana olmas ekan, ularning o‘stirishini rag‘batlantirib, eng yaxshi faoliyatlarini rivojlantira olmas ekan, u muqarrar ravishda shaxsiy ta’sir ko‘rsatishni mutloqlashtirib boradi, ya’ni o‘ziga eng oson yo‘lni tanlaydi. Chunki kuchli va mahoratli o’qituvchigina bolaga nimani o’rgatishni va qanday o’rgatishni anglay oladi. Bolani har tamonlama rivojlantiradi, psixologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda dars mashg’ulotlarini tashkil etadi.Chunki, o‘qituvchi zimmasiga bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish mas’uliyati yuklanadi. Muallim o‘quvchiga chuqur nazariy bilimlar berishi, uni hayotga, mehnatga tayyorlashi lozim. Shu bilan birga, u boladagi majud layoqat va qobiliyatini payqab, individual munosabatda bo‘lishi, unda mavjud bo‘lgan ijobiy axloqiy sifatlarni avaylab o‘stirishi darkor. Muallim sinfda jamiyatning vakili sifatida o‘quvchilar jamoasi bilan yolg‘iz ish olib boradi. Bunday sharoitda o‘qituvchining mas’uliyati uning xulqini tartibga solib turadigan, boshqaradigan kuch, o‘quvchilarga ta’sir o‘tkazishning asosiy mezoni hisoblanadi.

A.S.Makarenko aytganidek, "Agar pedagog mahoratni egallamas ekan, agar u bolalar muhitidagi ilg‘or kuchlarga tayana olmas ekan, ularning o‘stirishini rag‘batlantirib, eng yaxshi faoliyatlarini rivojlantira olmas ekan, u muqarrar ravishda shaxsiy ta’sir ko‘rsatishni mutloqlashtirib boradi, ya’ni o‘ziga eng oson yo‘lni tanlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezident Sh.Mirziyoyevning “O‘qituvchi va murabbiylar kuni”ga bag‘ishlangan tabrik nutqi. Toshkent, 2020.
2. M.J.MUTALIPOVA, B.X.XODJAYEV.Darslik. Toshkent-2015.6-7-bb.
3. G.N.Najmiddinova. Pedagogik mahorat kursining tehnologiyalashtirilgan ma’ruza matnlari.12-13-betlar.
4. Azizxo`jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. TDPU-2003.
5. A.Xoliqov.Pedagogik mahorat. Toshkent 2011.

RIVOJLANGAN TARAQQIYOT ASRIDA YOSHLAR MUOMMOLARI: YECHIM VA MULOHAZALAR

Ibragimov Oybek Alisher o‘g‘li
Qo‘qon universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv jarayonida yoshlar muammosi tobora shiddatli tus olayotganligi, dunyo mamlakatlarining inson manfaatlariga xizmat qiladigan tom ma’nodagi demokratik yo‘lni tanlab olishga bo‘lgan intilishlarining kuchayganligi, bir sharoitda axborotning roli kun sayin ortib borayotganligi, insoniyatning axborotlashuv sohasida inqilobiy o‘zgarishlarni boshidan boshidan kechirayotganligining o’ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, axborot, jamiyat, yoshlar+, ong, salbiy ta'sirlar, jarayon.

Abstract: In this article, the problem of youth is becoming more and more intense in the process of globalization, the desire of the countries of the world to choose a literally democratic path that serves human interests has increased, the role of information is increasing day by day, and the revolutionary growth of humanity in the field of information. the specific characteristics of experiencing changes from the beginning are discussed.

Key words: globalization, information, society, youth+, consciousness, negative effects, process.

Аннотация: В данной статье проблема молодежи становится все более обостряющейся в процессе глобализации, усилилось стремление стран мира выбрать буквально демократический путь, отвечающий интересам человечества, с каждым днем возрастает роль информации. день и революционный рост человечества в области информации обсуждаются особенности переживания изменений с самого начала.

Ключевые слова: глобализация, информация, общество, молодежь+, сознание, негативные последствия, процесс.

KIRISH

Globallashuv jarayoni zamonaviy madaniyatning ko'plab murakkab masalalariga, shu jumladan zamonaviy jamiyat a'zolarining suvereniteti muammosiga ta'sir qiladi. Tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan quyidagi faktga e'tibor qaratamiz. Iqtisodiyotning barcha sohalarining globallashuvi va “yangi, tobora kuchsizroq va kam resursli” siyosiy mustaqil “hududiy tuzilmalar”ning “qizg‘in” bo‘linishi... o‘zaro bog‘liq hodisalar bo‘lib, bir-birini bir-biriga bog‘laydi va mustahkamlaydi”. Aftidan, bu zamonaviy madaniyatdagi mafkuraviy shakllanishlar sohasida ham kuzatilmoqda. Asl shakllanishlar dominant massa yo'nalishidan "avtonomlashtirishga" moyildirlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yoshlar subkulturalari deb ataladigan holatda, bu muammo alohida soya oladi. 1987 yilda J. Podnieks o'n yilli kuzatishlari asosida yoshlar hayoti va harakatlari haqida film suratga oldi, uning asosiy g’oyasi - “Yosh bo'lish osonmi?” degan savol edi. Tez orada mahalliy va xorijiy ommaviy axborot vositalarining sa'y-harakatlari bilan, filmdagi ijtimoiy muammolari haqidagi

turli materiallarga ritorik sarlavha sifatida o'rinli va o'rinsiz ishlatila boshlandi. Oradan shuncha payt o’tibdigi, hanuzgacha tadqiqotchilar va psixologlar globallashuv jarayonida yoshlar muammosi haqida ko’p tadqiqotlar olib borishadi. Ushbu maqolaning maqsadi - zamonaviy madaniyatda yoshlar fenomeni va u bilan o'zaro bog'liq bo'lgan tushunchaning shakllanishi va faoliyati muammosini aniqlash va globallashuv jarayonida uni tahlil qilishdir. XX-asr G‘arb falsafiy va ilmiy adabiyotida yoshlar madaniyati muammosi ko‘p ko‘tariladi, ayniqsa 1950-1960-yillardan so‘ng, ular dunyoning ko‘plab mamlakatlarida yoshlar noroziliklarining kuchayishi bilan ajralib turdi, keyinchalik ular uyushgan norozilikka aylandi. Dominant madaniyatga qarama-qarshilikni qadrlash, bu hodisa dastlab kontrmadaniyat nomini va maqomini oldi, so'ngra ijtimoiy-madaniy yulduz turkumining o'zgarishi va uning ichki o'zgarishi bilan submadaniyat maqomini oldi. Xorijiy tadqiqotchilar e’tibori, asosan, yoshlar tomonidan ilgari surilayotgan an’anaviylikka qarshi mafkuraning tanqidiy pafosi, uning ijtimoiy-psixologik shartsharoitlari, madaniyatga ta’sir etish istiqbollariga qaratilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi vaqtda yoshlar subkulturalari batafsil tavsiflangan, ammo kamroq tanqidiy. Ushbu yondashuvning shubhasiz afzalliklari bilan shuni ta'kidlash kerakki, o'zini e'lon qilgan yoshlar harakatlarining mafkuraviy yo'nalishi, ushbu muhitda qabul qilingan marosim va urf-odatlarni sinchkovlik bilan sharhlaganda, yoshlarning zamonaviy jamiyatdagi haqiqiy o'rni haqida savol tug'iladi, ham ko'rib chiqilmagan. Yoshlar ko'pincha ba'zi avtonom madaniyatlarning sub'ekti sifatida paydo bo'ladi (va ko'pincha o'tmishga aylangan yoki o'z xarakterini o'zgartirgan), madaniyatning ushbu sohasining belgilar tizimi mafkuraviy spekulyatsiya va ommaviy axborot vositalariga murojaat qilish ob'ekti sifatida batafsil o'rganiladi, yoshlarni hisobga olmagan holda. Biroq, hech bo'lmaganda, bir tomondan, ushbu guruhning umumiy ijtimoiy massadan faol ajralib chiqishi va uning aniq (yoki tarixiy davr uchun moslashtirilgan) chegaralarining yo'qligi o'rtasidagi qarama-qarshilik, ular ichida ba'zan bir nechta avlodlar mavjud, boshqa tomondan, bu haqda o'ylashga undaydi. Ommabop tomoshalarning virtual olamida barcha yuqori baholangan teleko'rsatuvlar, seriallar va blokbasterlarning bosh qahramonlari, qoida tariqasida, 35 yoshdan katta bo'lmagan va ko'pincha 30 yoshdan katta bo'lmagan qahramonlardir. "Yosh qahramonlar" tasvirlari ommaga taqdim etilgan rivojlangan iste'molchi muvaffaqiyati jamiyatining asosiy qiymatiga mos keladi (bu holda yoshlarning salomatlik, faollik, chaqqonlik va jismoniy jozibadorlik kabi fazilatlaridan iborat). Bolalikdan ommaviy madaniyat tomonidan to'liq uzatilgan qadriyatlar stereotipini o'zlashtirgan zamonaviy yoshlar o'qishni tugatishdan ancha oldin "rivojlanib boradi"; o'rta va katta yoshdagi fuqarolar ularni xattiharakatlarida, kiyinish uslubida, turmush tarzida va hokazolarda taqlid qilishga faol intilishadi, ya'ni "yosh bo'lish". Mulohaza yuritishga undaydigan yana bir ziddiyat ommaviy ongdagi “bo‘lmoq”ni siqib chiqaradigan “rivojlanmoq” va “ko‘rinmoq” o‘rtasidagi farqdir. A.C. Panarin muqobil madaniyatning ijtimoiy ahamiyati haqida fikr yuritar ekan, shunday deydi: “Yoshlik – XX asr hodisasi; O'sha vaqtgacha tarix yoshlarni bilmas edi: yoshlar bor edi, lekin yoshlar yo'q edi an'anaviy hayot tarzi bolalikdan to'g'ridanto'g'ri kattalikka o'tish bilan tavsiflanadi. Yoshlik, tadqiqotchi sotsializatsiya jarayonini boshidan kechirayotgan, boshqa jamoalar munosabatidan farq qiladigan muayyan qadriyat munosabatlarini ro'yobga chiqarishga va ozmi-ko'pmi izchil ob'ektivlashtirishga qodir bo'lgan

(yosh) tengdoshlarning o'ziga xos shartli jamoasini anglatadi. Shu ma'noda, globallashuv jarayonida yoshlar muammosi zamonaviy madaniyat fenomeni bo'lib, madaniyatdagi ko'p narsalar singari, dastlab mifologiyadan oziqlangan. U asosan ikki omil ta'sirida shakllanadi va madaniy faktga aylanadi: birinchidan, ijtimoiy - umumiy ta'lim tizimi tomonidan joriy etilgan o'rtacha umr ko'rish davomiyligining oshishi va yoshning balog'atga etishishini kechiktiradigan uzoq o'qish davri; ikkinchidan, nazariy va undan ham ko'proq mifologik. Gap shundaki, yoshlar submadaniyatining dolzarb hodisasi XIX asrga borib taqaladi, o‘shanda romantizm arboblari sa’y-harakatlari bilan ideallashtirilgan bolalik va yoshlik g‘oyasi yaratilgan va yangi muammo – avlodlar o‘rtasidagi munosabatlar paydo bo‘lgan, shuningdek badiiy, sotsiologik va falsafiy adabiyotlarga kirib keldi. Romantiklarning (boshqa narsalar qatori, psixologlarning yoshlarga bo'lgan ilmiy qiziqishini uyg'otgan) xizmatlari ham yoshlar nazariyasida, balki ko'proq darajada ular yoshlar ongini va yoshlar madaniyatini ifodalash uchun pretsedent yaratganlaridadir. Har qanday madaniyatni tanqid qilishning asosiy muammolaridan biri bu madaniyatning o'zi nuqtai nazaridan emas, balki uni baholashning shubhaliligidadir. Yoshlarning muqobil mafkurasini tanqid qilish bilan bog'liq vaziyat, uning salbiy mulohazalarga yo'l qo'ymasligi (chunki kontrmadaniyat harakati o'zini kontrmadaniyat deb e'lon qiladi, tanqid esa madaniydir) va bundan manfaatdor emasligi bilan yanada og'irlashadi: yoshlarning madaniy isyoni to'xtaydi, uning "rivojlanishi" va "evolyutsiyasi" lahzalarida u vaqt g'oyasini progressiv rivojlanish sifatida qabul qilmaydi. Shu sababli, kontrmadaniyat harakatlarining barcha ta'riflarida, ular haqida faqat hamdardlik tarafdorlari yoki tez ta'sirlangan muxoliflar qiziqish bilan yozishlari bilan shug'ullanish kerak. Muxoliflar, qoida tariqasida, yoshlarni "prinsipsiz"likda qoralaydilar, bu yosh isyonchilarning tanqidchilar uchun maqbul bo'lgan g'oyalar tashuvchisi va qadriyatlar himoyachisi sifatida harakat qilishdan namoyishkorona rad etishini anglatadi. Prinsipsizligi uchun tanbeh odatda yosh alternativchilar g'oyalarini rad etish bilan birga keladi. Ba’zan an’anaviy madaniyatning inkor etilayotgan tamoyillarini sanab o‘tishning o‘zi ular tasdiqlagan tamoyillarni sanab o‘tadi. Agar shunga qaramay baho berishdan o‘zini tiyadigan bo‘lsak, bu holatda yoshlar harakati u yoki bu darajada haqiqatan ham yosh ongning mafkuraviy beqarorligini, to‘g‘rirog‘i, mafkuraviy noo‘rinligini ochib berishini ko‘rish mumkin. Globallashuv jarayonida yoshlar madaniyati o‘z g‘oyalarini rivojlantirmaydi, balki o‘tmish va mavjudlarini tanlaydi, agar g‘oya zamonaviy madaniyatning umumiy holati bilan qadrsizlanmasa yoki o‘z-o‘zidan ma’lum bir diniy tizim bo‘lmasa, u mifologik shaklga ega bo‘ladi. Bu yoshlar madaniyati sub'ektlarining ichki psixologik ehtiyojini amalga oshiradi va uning eng muhim ijtimoiy-madaniy funktsiyalaridan biridir. Bu ham yoshlarning potentsial sub'ektiv kuchi bo'lib, u vaqti-vaqti bilan tartibsizliklarda namoyon bo'ladi. Shunday qilib, bir tomondan, ommaviy axborot vositalarida tarqalgan yoshlik fazilatlariga sig'inish va ommaviy axborot vositalarida yoshlar mavjudligi haqidagi ma'lumot yoshlar nafaqat gullab-yashnayotgan "Pepsi avlodi" emas, balki ular shunchaki bo'sh giyohvandlar yoki mavhum "taqdir" irodasi, uysizlar uchun ijtimoiy va madaniy ne'matlardan chetlatilgan. Boshqa tomondan, "yoshlik" epiteti endi odamlarning fikrini silkitishi mumkin bo'lgan hodisalar uchun, masalan, globallashuvga qarshi harakatlar uchun o'ziga xos neytrallashtiruvchi belgi vazifasini bajaradi - yoshlar "g'azablanishga" moyil ... Qanday bo'lmasin, "yoshlar", "yoshlik" epithetslari uning joylashuvi, ekzotik qiziquvchanligi va xavfli emasligi, butun jamiyat miqyosida

sodir bo'layotgan voqealarning ahamiyatsizligi yoki inson hayotining mavhum tasvirlangan davomiyligi g'oyasini anglatadi. Shu tariqa, qirq yoshga yaqinlashib qolgan yosh yozuvchilar, rassomlar, rejissyorlar va siyosatchilarni deyish odat tusiga kirgan: san'atkorning jamoatchilik tomonidan tan olinishi vaqt o'tishi bilan uning kamroq "o'tkir" yosh davriga o'tdi va bundan tashqari qo'shimcha ravishda "boshlang'ich" sifatida belgilanadi, bu go'yo bu erda va hozir uning ahamiyatini yo'qotadi va uni mavhum kelajakka tushiradi. Aytilganlarni sarhisob qilar ekanmiz, shuni ta'kidlaymizki, globallashuv jarayoni zamonaviy dunyoda yoshlar madaniyatining qarama-qarshi emansipatsiyasi natijasida uni ko'rib chiqish e'tiborida o'zgarishlar yuz berdi: yoshlar biologik va ijtimoiy hodisadan simulativ hodisaga o'tdi. To'g'ri, uning yoshlar submadaniyatlari deb ataladigan o'ziga xos "getto" ga moslashishga majbur bo'lgan qismi bundan mustasno va hozirgi madaniy vaziyatga o'ziga xos virtual bo'lmagan alternativa bo'lib, uning haqiqiyligini xususiylashtirishga keskin qarshilik ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda jamiyatimizda kechayotgan bunday jarayonlarda e'tiborli bo'lish, yoshlarni to'g'ri yo'lga boshlash lozim.

Bunda: - ularda, turli xildagi ma'naviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish; - yoshlarni ma'naviy merosimiz namunalari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish; - yosh bolalarga mobil telefonlar va kompyuter o'yinlarining inson sog'ligi, ma'naviyati, ongiga yetkazadigan salbiy ta'sirlari haqida tushuntirish ishlari olib borish lozim. Shundagina biz yoshlarimizni, shu bilan birga xalqimizni har qanday yovuz kuchlar va ma'naviy tahdidlar to'fonidan omon saqlaymiz, ular qalbida yurtga sadoqat, vatanga muhabbat tuyg'ularini shakllantira olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бауман 3. Глобализация: последствия для человека и общества. – М.: МИР, 2019.
2. Исматова, Д. Т. (2020). Ота-оналик маъсулиятининг фарзандлар тарбиясига психологик таъсири. Oriental Art and Culture, 1(3), 452-456.
3. Ismatova, D. T. Y. (2021). Oiladagi ajrimlar psixologik muammosi sifatida. Oriental Art and Culture, (8), 184-190.
4. Melnikova L.L. The role and place of counterculture in the spiritual life of modern youth. London: Science and Society, 2018.
5. Qosimova, S. B. (2021). O'smirlik davridagi o'quvchilarda ijtimoiy intelekt muammosining psixologik xususiyatlari. Oriental Art and Culture, 2(4), 554-559.

JADID MILLIY ADABIYOTINING VUJUDGA KELISHI VA JADID IJODKORLARI TOMONIDAN ILGARI SURILGAN G’OYALAR

Mo‘ydinova Irodaxon Abdumannob qizi
Qo‘qon universiteti boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid milliy adabiyotining vujudga kelishi, jadid adabiyotining o’zbek milliy adabiyotiga qo’shgan hissassi, tutgan o’rni haqida so’z boradi. Shu bilan bir qatorda jadid asarlarida ilgari surilgan g’oyalar va ularning milliy ozodchilik, millat va xalq manfaati yo’lidagi xizmati, haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: Adabiyot, jadid adabiyoti, ijod, ijodkor, janr, she’r, she’riyat, roman, romanchilik, drama, jadid dramasi, qismat, san’at, teatr, milliy teatr, teatr truppa, musiqa.

Аннотация. В данной статье рассказывается о становлении джадидской национальной литературы, о вкладе джадидской литературы в узбекскую национальную литературу, о ее роли. В качестве альтернативы приводятся идеи, выдвинутые в работах Джадида, и их служение национальному освобождению, интересам нации и народа.

Ключевые слова: литература, джадидская литература, творчество, создатель, жанр, поэзия, поэзия, Роман, новеллизация, драма, джадидская драма, судьба, искусство, театр, Национальный театр, театральная труппа, музыка.

Annotation. This article will talk about the emergence of jadid national literature, the contribution of jadid literature to Uzbek national literature, its role. In parallel, the Jadid works provide information about the ideas put forward and their service towards national liberation, the nation and the good of the people.

Keywords: literature, jadid literature, creation, creator, genre, poetry, poetry, novel, romance, drama, jadid drama, verse, Art, Theatre, National Theatre, Theatre Troupe, music.

Turkiston ma’rifatparvar jadidlari butun faoliyatini millat ozodligi, ma’rifati yo’lidagi kurashlar uchun sarf etdi. Ushbu faoliyatni ma’lum dastur asosida ikki yo’nalishda madaniy taraqqiyotni, ya’ni maktab, teatr, matbuot, adabiyot va san’atni rivojlantirish va bu boradagi faoliyatni amaliyot bilan bog’liq holda olib borish orqali amalga oshirdilar. Jadidchilikning yirik namoyandasi Abdulla Avloniyning “Har bir millatning dunyoda borlig’ini ko’rsatadurg’on oinai hayoti til va adabiyotidir’’, degan so’zlari ilm ahli orasida ma’lum va mashhurdir. O’zbek adabiy tili va adabiyoti hamda san’atining shakllanishi hamda rivoji tarixida jadidlar o’ziga xos o’chmas iz qoldirganlar. Bugun ma’lumki, o’zbek adabiyoti tarixining muayyan davrini jadid adabiyoti tashkil etadi. B.Qosimovning so’zlari bilan aytganda, “Jadid adabiyoti garchi badiiyatiga ko’ra u qadar yuksak bo’lmasa-da, ilk o’zbek adabiyoti sifatida maydonga keldi va o’z davrida xalqning ma’naviy-ma’rifiy hamda madaniy saviyasini ko’tarishda muhim rol o’ynadi”. Jadidlar harakatning dastlabki yillaridayoq murabbiylik faoliyati bilan birga yangi usul maktablari uchun darslik yozish orqali ham o’z zamonasining ajoyib ijodkorlari sifatida tanildilar, chunki darslik yozishga qo’l urgan har bir kishi muayyan iqtidor va ilmiy salohiyatga ega bo’lishi kerak. Shunday qobiliyatga ega jadidlarning ko’pchiligi yangi turdagi maktablar uchun zarur darslik va qo’llanmalar yozib, ilmiy va badiiy ijodda o’zlarini namoyon eta oldilar. Shu bilan birga, Turkiston xalqining ma’naviy-

ma’rifiy taraqqiyotida yozuvchi, shoir, dramaturg sifatida qalam tebratib, ijodlarida o’z davrining nafasini berishga intilganlar. Tabiatan berilgan iqtidor, ilmga bo’lgan chanqoqlik va mashaqqatli mehnat tufayli jadid ijodkorlar turli janrdagi asarlar yaratib, o’zlaridan bebaho meros qoldirdilar.

XX-asrning boshlarida jadidlar tomonidan yaratilgan o’rta asrlarga xos sxolastikmiskinlik kayfiyatini beruvchi ayrim asarlar o’rniga shijoat, ko’tarinkilik-optimistik ruhdagi asarlar o’sha davrda shakllanib kelayotgan jadid adabiyotining asosini tashkil etadi. Davrning shiddatli voqealari, Turkiston zaminida hukm surgan mustamlaka zulmidan ozor chekayotgan o’zbek xalqi hayotiga loqayd munosabatda bo’la olmagan ijodkor jadidlar qalblarida kechayotgan tug’yonlarni qog’ozga tushirishga intildilar va o’z ijodlari orqali xalqni asriy uyqudan uyg’otishga, xalqning oldingi safida turib ularni ma’rifatning nurli yo’li sari yetaklashga kirishdilar. Bugun jadid adabiyoti namoyandalari Mahmudxo’ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Is’xoqxon Ibrat, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho’lpon... ularning safi bir necha o’nlarni tashkil etadi.

Xalqni ilm-ma’rifatga chorlovchi, dunyo taraqqiyoti yangiliklarini targ’ib etish, insonparvarlik, vatanga bo’lgan mehr-muhabbat g’oyalari bilan yo’g’rilgan, erk va ozodlikni madh etuvchi asarlar otashqalb va beqiyos ijod sohiblari bo’lmish jadid ma’rifatparvarlari qalamiga mansubdir.

Agar jadid ijodkorlar yaratgan asarlar janriga nazar solsak, ular adabiyotning deyarli barcha janrlarida ijod qilganliklarini ko’ramiz. Ular orasida nazmda qalam tebratgan shoirlarni ham, nasr yo’lida yuksak saviyali asarlar yaratgan yozuvchilarni ham, o’zbek teatri tamal toshini qo’yib, o’zbek teatr san’atining rivojiga o’z salmoqli hissasini qo’shgan dramaturglar-u rejissyorlarnii ham uchratish mumkin. O’zbek adabiyoti tarixida roman janrining asoschisi sifatida Abdulla Qodiriy tanilgan bo’lsa, drama sohasida ilk qalam tebratgan Mahmudxo’ja Behbudiy bo’ldi. Ilk badiiy va ilmiy-publitsistik asarlar ham aynan Mahmudxo’ja Behbudiy, Munavvarqori, Is’xoqxon Ibrat, Abdulla Avloniy kabi jadidlar tomonidan o’zbek adabiyotiga kirib keldi. Cho’lpon, Botu, Elbek, va boshqa shu kabi zabardast shoirlar tomonidan yaratilgan she’rla bugunga qadar ham o’z ahamiyatini yo’qotgani yo’q. Bir so’z bilan aytganda, jadidlar o’zbek adabiyotining shakllanishi va taraqqiyotida, shuningdek, ilm-fanning rivojida o’chmas iz qoldirgan ijodkor, ma’rifatparvar sifatida tarixda qoldilar.

Jadid adabiyoti sifatida XX-asr boshida vujudga kelgan milliy adabiyot o’ziga xos xususiyatlarga ega. Avvalambor, jadidlarni ijod etishga undagan narsa — jamiyatdagi ijtimoiy muammolar. Shu ijtimoiy muammolarni yechishga intilib ijod etgan jadidlar o’z asarlarida muammolarga ma’rifiy yo’l bilan yondashdilar va ijtimoiy tengsizlik, adolatsizlik, haqsizlikka qarshi bosh ko’tardilar maydonga chiqdilar.

Jadid ijodkorlarining har biri ijod olamida o’ziga xos ijodiy uslub va mahoratga ega. O’z zamonasida sodir bo’layotgan voqea-hodisalarga nisbatan ziyraklik bilan nazar tashlab, teran mushohada etib, jamiyat taraqqiyotini orqaga tortayotgan turli muammolarnii hal etishda adolatli va oqillik bilan yondashish jadidlar ijodida turli-tuman bo’yoqlarda o’z ifodasini topdi. Adabiyotshunos olim A.Aliyev ta’kidlashicha, jadidlar “Asarlarida avvalo o’zlari yashab ijod etgan davrning ma’naviy boyligini badiiy ifodalab berdilar. Zamon uchun eng ilg’or hisoblangan g’oyalarni olib chiqib, amalga oshirish uchun faol kurash olib bordilar. Mazkur g’oyalarning

aksariyati o’zining ahamiyatini hamon saqlashgina emas, bizning kunlarimizda endi kun taribiga qo’yilmoqda”[1].

Jadidlar dunyoqarashining tub o’zagini millat va xalq manfaati tashkil etgan. Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida ham jadidlar ruslashtirish siyosatiga qarshi chiqqan kishilar sifatida tarixda qoldi. Ular buning uchun avvalo tilning sofligi, o’zbek tili taraqqiyotiga katta e’tibor berdilar. Umumiy adabiy til masalasi millat rivoji, o’lkada mavjud o’zbek xalqi taraqqiyotining zarur sharti deb bildilar. Agar til sofligi masalasini Rossiyada ko’tarib chiqqan Gaspirali bo’lsa, Turkistonda Cho’lpon boshchiligida "Chig’atoy gurungi" bo’ldi. Millatning milliyligini saqlab qolish uchun ham, avvalo, uning o‘z tiliga ega bo’lishi, uning yer yuzida abadiy yashab qolishi uchun ham milliy tili zarurdir.

Jadidlar yaratgan asarlar mavzusi keng qamrovli bo’lib, Turkiston xalqi hayotining deyarli barcha jabhalarini qamrab olgan. O’lka hayotidagi barcha muammolar: iqtisoddan tortib - siyosatgacha, madaniyatdan tortib - ma’rifatgacha, xalq qayg’usidan tortib - quvonchigacha, xalq dardi, maqsad-muddaolari ular asarlarining butun mazmun-mohiyatini tashkil etadi. Butun bir mamlakat dardi-dunyosi, o’tmish-u buguni hamda kelajagi jadidlar asarlarida o’z ifodasini topgan.

Ma’lumki, chor Rossiyasining Turkistonni bosib olishidan asl maqsadi o’lka boyliklariga ega chiqish edi. Shuning uchun mustamlakachilikning dastlabki yillaridanoq bosqinchilar bu maqsadini amalga oshirmoq uchun yeng shimarib ishga kirishib ketdilar. Ularning Turkiston boyliklarini o’zlashtirishning dastlabki amaliyoti sifatida ruslarni ma’lum bir kishilarini bu yerga ko’chirib keltirilishidir. Ko’chib kelgan ruslarga o’lkada mavjud dehqonchilikka yaroqli yerlaming 55 foizi mahalliy aholidan tortib olib berildi. Mahalliy aholi esa to’qayzorlar-u ekinga yaroqsiz yerlarga haydab chiqarildi. Bozorlar ham asta-sekin rus manufaktura sanoati mahsuloti bilan to’ldirib borildi. Bu esa mahalliy mayda hunarmandlar - bo’zchilar, kosib, duradgorlarning bozori kasod bo’lishiga olib keldi. Mamlakatda yildan-yilga ishsizlik avj olib, o’lka aholisining aksariyat qismi borgan sari qashshoqlashib, mardikorlik, chorikorlik, aniqrog’i, ular rus kishisi qo’lida mardikor, xizmatkor bo’lib ishlashga majbur edi. Xalqning qashshoqlanishi, o’lkada mardikorlikning avj olishiga sabab bo’ldi.

Turkistonning XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bilan bog’liq so’nggi tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, chor Rossiyasi va sovetlar davrida o’lka boyliklari bosqinchilar tomonidan ayovsiz ravishda talon-taroj etilgan. Adabiyotshunos olim Aliyev o’zining “Mahmudxo’ja Behbudiy” nomli risolasida bu masalaga to’xtalib o’tib, qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi: "...qishloqdan chiqadigan paxta, pilla, chorva, meva-chevadan tortib, hammasi Rossiyaga tashib ketiladigan bo’ldi... Mahalliy xalqning ma’naviy dunyosiga ham chang soldilar: turkiy xalqlarning tili, dini, milliy an’analari, urf-odat, tarixi, madaniyati, milliy his-tuyg’ulari oyoq osti qilindi. Eng qadimiy davrlardan boshlab hozirgi ma’naviy merosimizgacha mavjud qo’lyozmalar, qimmatbaho kitoblar, tarixiy yodgorliklar ruslarning markaziy shaharlariga tashib ketildi... Amir Temur, Ahmad Yassaviy maqbaralari ichidagi tilla, kumush aralashmasidan yasalgan shamdonlar, Amir Temur maqbarasi shipidagi oltindan yasalgan yulduzsimon shaklda ishlangan qandillar, qurol-aslahalar Ermitajga olib ketildi. 1883-yilda Ermitajga jo’natilgan

[1] Aliyev A. Mahmudxo’ja Behbudiy.-T.:Xazina, 1993, 10-bet.

buyumlar ichida 1168 qadimiy oltin, kumush tangalar eng qadimiy davrdan XVII asrgacha bo’lgan namunalardan iborat edi...[2] ”.

Chor Rossiyasining o’lkada olib borgan mustamlakachilik siyosatining asl mohiyatini teran anglagan jadid ijodkorlari o’z asarlarida chor Rossiyasining talontarojlik siyosatiga qarshi mamlakatni iqtisodiy taraqqiy ettirish g’oyasini ko’tarib chiqdilar. Turkistonda yetishtirilayotgan boyliklar, noz-u ne’matlarning, xalqning moddiy va ma’naviy boyliklarini mustamlakachilar tomonidan talon-taroj bo’layotganiga e’tiborsiz qaramadilar. Ayniqsa, yurtimizda yetishtirilib, Rossiyaga arzon-garovga olib ketilayotgan mahsulotlarni o’zimizda qayta ishlash uchun yetarli shart-sharoitning yo’qligidan achinadilar. Bu holatdan chiqish uchun ilmli bo’lish, ilmga asoslangan holda xo’jaIik yuritish kerak, degan fikrni ilgari suradilar: “Amerkalilar bir dona bug’doy ekub, yigirma qadoq bug’doy olurlar. Ovrupalilar o’zimizdan olg’on besh tiyinlik paxtamizni keturub, o‘zimizg’a yigirma besh tiyinga soturlar! Ammo biz osiyoliklar, xususan turkistonlilar, qaymoq berub, sut oshiymiz, non o’rniga kesak tishlaymiz. So’zning qisqasi, hozirgi zamonga muvofiq kishi bo’lmak uchun ilm va ma’rifat ila barobar iqtisod, insof, tuganmas say, bitmas g’ayrat lozimdur”[3], degan edi kuyunchaklik bilan Abdulla Avloniy.

Jadidlar buning oldini olish uchun Turkistonda yetishtirilayotgan mahsulotlaming savdosi bilan shug’ullana oladigan mahalliy kadrlami yaratish, tajribali mutaxassislar yetishib chiqarish kerak, deb hisoblaydilar. “Turkiston mevasi, donasi, toshi, tufrog’i va nimarsalari Ovrupo bozoriga ketar. Muni Ovrupo dollari kelib yuz bahoga olib ketar. Mehnatni biz qilurmiz, foydani ular ko’rar... Ovrupo ila savdo qiladurg’on kishi avvalo zamona ilmi o‘qimog’i lozim. U millat taraqqiyotining ma’naviyati - ham tarbiyasi, ham iqtisodi, ham ma’rifati”[4].

Iqtisodiy-ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy taraqqiy etgan mamlakat orzusi deyarli barcha jadid ijodkorlari asarlarida uchraydi. Xoh she’r, xoh nasr va drama bo’lsin, shu orzu-istak ufurib turadi. Hatto o’z zamonasida bunday mamlakatni yaratish mushkulligini his etgan jadidlar orasida taraqqiy etgan mamlakat haqidagi shirin xayollarida o’zlari orzu etgan mamlakatni ko’radilar. Jadidchilikning "otasi" I.Gaspiralining “Dorul rohaf’idan ta’sirlangandek, turkistonlik jadid ma’rifatparvar S.Ajziy o’z xayolida go’zal Samarqandini chizadi. Uning tasavvuridagi Samarqand ozod va obod, farovon, ilm-fan samaralaridan muzayyan edi. Unda, hatto, shunchaki televideniye emas, biz bugun, 70-80 yildan keyin guvoh bo’lib turgan videotelefonlar haqida ham gap ketadi.

Vatan, yurtga sadoqat, uning dardi bilan bog’liq g’oyalar bilan yo’g’rilgan asarlar yaratish insonning qalbida shu vatan, shu yurtga mehru muhabbat yashashi kerak. O’z vatanini chin qalbdan seva olmagan kishi ijodda ham buni jonli aks ettira olmaydi. Jadidlar o’z asarlarida eng avvalo ana shu hisni aks ettira olishdi, qalblarida yongan vatan va yurt mehri bilan sug’orilgan asarlar ularning ijodidan ufurib turdi. Vatan hayoti, uning taqdiri bilan bog’liq g’oyalar jadidlar ijodining butun mazmun-mohiyatini tashkil etdi. Mamlakat hayoti bilan bog’liq qaysi soha bo’lmasin, unda ko’tarilgan g’oyalar bitta g’oyaga kelib bog’lanardi, bu g’oya - “Buyuk Turkiston” g’oyasi edi. Bu jadidlar mafkurasining bosh g’oyasi hisoblangan.

[2]Aliyev A. Mahmudxo’ja Behbudiy.-T.:Xazina, 1993, B.4.5.
[3] Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O’qituvchi, 1992, B.33.
[4] O’sha asarda. B.34

“Buyuk Turkiston”ni yaratmoq uchun shu o’lkada yashayotgan barcha millat va elatlarning birligi, hamfikrligi va jasoratu fidoiyligi muhim, degan qarash jadidlar asarlaridagi teran mushohadalardan biridir hisoblanadi. Buni Mahmudxo’ja Behbudiy shunday e’tirof etadi: “Chirog’larim! Boshqa xalqlar, masalan, serblar, italyanlar, armanlar, slavyanlar, polyaklar va boshqalar hatto dunyoning u uchidagi qarindoshlari ila birlashur ekanlar, boshqa katta va quvvatli davlatga tobe bo’lub, yutilub, hatto tilini yo’qotgan o’z jinsdoshlarini ajratib olib, birlashmoqg’a jon va kuchlarini sarf etar ekanlar, biz o’z ichimizdagi qarindoshlarimizdan ayrilsak, uyatdur, axmoqlikdur. Turk tomirig’a bolta urmoqlikdur”[5].

Turli illatlar, o’zaro kelishmovchiliklar tufayli mustamlaka botqog’iga tushib qolgan Turkiston hayotida Behbudiy olg’a surgan bu g’oyalar qanchalik muhim va dolzarb bo’lsa, uning ushbu fikrlari bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega.

Turkiston taqdiri, millat manfaatlari hal bo’layotgan bir paytda turli qatlam va turli qarashlarga ega xalq orasida o’zaro ahillik, do’stlik va bir-biriga nisbatan sabr-toqatlilik (tolerantlik) ruhida bo’lish g’oyalari bilan sug’orilgan asarlar jadidlarning qalamiga mansub bo’lib, ularning asarlarida ilgari surilgan bunday g’oyalar faqat XX asr Turkistoni uchun emas, hamisha qimmatli g’oya sifatida yashab keldi: “Agarki biz Turkiston musulmonlari xohlasakki, - degan edi M ahmudxo’ja Behbudiy, din va millatni ittifoq etib, bugundan islohotga, ittifoqqa qadam qo’ysak, ziyoli va taraqqiyparvarlarimiz birlashib, din va millat, vatan rivoji uchun xizmat etsak, shunda biz boshqalarga qaram bo’lmaymiz”[6].

Mamlakat taraqqiyoti, mavjud muammolarni hal etishning muhim omili shu mamlakatdagi odamlar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarga, ularning bir-birlari bilan do’st va ahil, birodar va bahamjihat yashashiga bog’liq degan qarashlarni ilgari suradi Abdulla Avloniy. “Chin do’st bo’lgan kishi boshingga kulfat va qayg’u kelgan vaqtlarda san bilan barobar qayg’urar, xotirangdagi qayg’uni bo’lishib olur. Siringni noahil va nolon kishilarga aytmas, aybingni orqangdan so’zlamasdan yuzingga aytur. Shodlik vaqtingda san ila barobar shodlanur”[7].

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak Jadidlar yaratgan asarlar xoh u darslik bo’lsin, xoh u badiiy yoki ilmiy-publitsistik asar bo’lsin, uning tub mohiyati, g’oyasi an’anaviy ishq-muhabbat masalasidan tortib, milliy til, o’zbek xalqining turmush tarzi bilan bog’liq oddiy, eng kichik masalalarni ham o’zida aks ettirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev. Sh Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari. 4-jild. - T.:O’zbekiston, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. - T.: O’zbekiston, 2021.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch.- T .: M a’naviyat, 2008.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. — T.: O’qituvchi, 1992.
5. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. - T.: Ma’naviyat, 2006.
6. Abdulxayrov B. Miyon Buzruk - jadid dramaturgiyasi va teatri tadqiqotchisi. - T.: Fan. 2009. ‘Sharafiddinov O. M ustafo C ho’qay, C ho’lpon, Otajon Hoshim - T.: Sharq, 1993, 68-bet. 63

[5] Qosimov B. Milliy uyg’onish: jasorat, ma’rifat, fidoiylik. - T.: Ma’naviyat. 2002.B.167.
[6] O’sha asarda.B.222.
[7] Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. - T.: Ma’naviyat, 2006.B.15.

7. Aliyev A. Mahmudxo’ja Behbudiy. - T.: Xazina, 1993.
8. Hoji Muin. Tanlangan asarlar. - T.: Ma’naviyat, 2005.
9. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. - T.: Universitet, 1999.
10. Karimov N. Jadid teatri. - T.: Toshkent islom universiteti, 2016.
11. Mahmudov.G’ Jadid adabiyotida milliy istiqlol mavzusi. - T.:O’zbekiston, 1999.
12. Munavvarqori Abdurashidxonov. Tanlangan asarlar.- T.: Ma’naviyat, 2003.
13. Qosimov B. Milliy uyg’onish: jasorat, ma’rifat, fidoiylik. - T.: M a’naviyat,2002.
14. Rizayev Sh. Jadid dramasi. -T.: Sharq, 1997.
15. Tojiboyeva M. Jadid adabiyoti va mumtoz an’analar. -T.: “MUMTOZ SO’Z”, 2011.
16. Vatan va millat muqaddasdir: (Milliy uyg’onish davri ijodkorlarining e’tirotlari). - T.: Ma’naviyat. 2000.
17. Xodjayeva D Negmatov B Jadidchilarning ma’rifatparvarlik harakatlari (O’quv qo’llanma) - T.: 2022. B. 51.52.53.54.55.56.
18. Sharafiddinov O. Mustafo Cho’qay, Cho’lpon, Otajon Hoshim. - T.: Sharq,1993.

TURKISTON O’LKASIDA USULI JADID MAKTABLARNING TASHKIL ETILISHI VA ULARNING FAOLIYATI

Mo‘ydinova Irodaxon Abdumannob qizi
Qo‘qon universiteti boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ma’rifatparvar jadidlarning Turkiston o’lkasida usuli jadid maktablarini tashkil etishi va maktablarning faoliyati hamda jadidlarning maktablari uchun yozgan kitob, asar va darsliklari haqida so’z boradi. Shu bilan bir qatorda Ismoil Gaspirali, Abdulla Avloniy, Mahmudxo’ja Behbudiy, Isxoqxon Ibrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Hamza Hakimzoda Niyoziylarning ilm-ma’rifat uchun ko’rsatgan jasoratlari, xizmatlari millatni uyg’otmoq uchun bosib o’tgan yo’llari haqida ma’lumotlar beriladi.

Kalit so’zlar: Turkiston, jadid, yangi usul, demoktarik harakat, usuli savtiya, Ismoil Gaspirali, Abdurauf Fitrat, Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulhamid Cho’lpon, ma’rifatparvar, milliy taraqqiyot usullari, asar, darsliklar, maktab, taraqqiyot, muallim, kitob, qishloq, jamiyat, millat, xalq, avlod, ilm, ma’rifat, ma’naviyat.

Аннотация. В этой статье рассказывается об организации и деятельности школ методистских джадидов в Туркестанском крае просветленными джадидами в конце девятнадцатого и начале двадцатого веков, а также о книгах, работах и учебниках, которые джадиды писали для своих школ. В качестве альтернативы будет представлена информация о подвигах Исмаила Гаспирали, Абдуллы Авлони, Махмудходжи Бехбуди, Исхак-Хана Ибрата, Мунавваркари Абдурашидханова, Хамзы Хакимзаде Ниязи для просвещения, пути, по которому они прошли, чтобы пробудить нацию.

Ключевые слова: Туркестан, Джадид, новый метод, Демократическое движение, метод савтия, Исмаил гаспирали, Абдурауф Фитрат, бехбуди, мунавваркари абдурашидханов, Абдулхамид Чулпан, просветитель, методы национального развития, работа, учебники, школа, Прогресс, учитель, книга, деревня, общество, нация, народ, поколение, наука, просвещение, духовность.

Abstract. In this article, the method of the enlightened jadids in the Turkestan region of the late 19th and early 20th centuries will talk about the establishment of jadid schools and the activities of schools and the books, works and textbooks he wrote for the schools of the jadids. In parallel, information is given about the courage shown by Ismail Gaspirali, Abdullah Avlani, Mahmudhoja Behbudiy, Iskhakhan Ibrat, Munavvarqori Abdurashidkhanov, Hamza Hakimzadeh Niyazi for the Enlightenment, the ways in which his services went to awaken the nation.

Key words: Turkestan, jadid, new method, democtarian movement, usuli savtia, Ismail Gaspirali, Abdurauf Fitrat, Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidkhanov, Abdulhamid Chulpan, enlightener, methods of national development, works, textbooks, school, progress, teacher, book, Village, Society, nation, people, Generation, Science, enlightenment, spirituality.

Jadidlar o’z faoliyatlari davomida maorif, maktab, madrasalar va ulardagi o’qitish usullarini tubdan isloh qilish, ta’lim-tarbiya tizimini o’zgartirish, millatni ma’nan uyg’otish uchun kurash olib

bordilar. Jadidlar xalqning fikrlash darajasini oshirish ularni mustaqillikka yetaklaydi deb o’ylashardi. Bu esa albatta yangi usuldagi maktablarni ochish orqali amalga oshirilardi.

“Usuli jadid” maktablarining asosiy maqsadi milliy ma’naviyati yuksak, vatan va millat istiqboli uchun jon kuydiruvchi yoshlarni tarbiyalab yetishtirish edi. Jadid pedagoglarining buyuk xizmatlari shundaki, ular maktablarda ona tilida ta’lim-tarbiya berishga, milliy adabiyot, musulmon dini va ma’naviyati asoslarini o’qitishga hal qiluvchi masala sifatida qaradilar. Chunki ular millatning o’zligini saqlovchi asosiy vosita o’z ona tili va milliy adabiyot deb bildilar[3].

Aslini olib qaraganda Turkiston o’lkasidagi birinchi usuli jadid maktablarining faoliyati bevosita Ismoil Gaspirali shaxsi bilan bog’liq. Ismoilbek Gaspirali 1884-yilda jadid maktabi tashkil etib, 40 kunda 12 bolaning savodini chiqaradi. Uning o’qitish usuli “Usuli savtiya”, ya’ni “Yangi usul” nomi bilan shuhrat qozondi. Ismoilbek Gasprali usuli jadid maktablari uchun darslik yaratadi, o’zining “Tarjimon” (1883-1914) gazetasini tashkil etib, jadidchilikni turkiy xalqlar orasida keng targ’ib qiladi. Bu gazeta Toshkent va boshqa shaharlarga ham tez yoyiladi[4]. Gasprali 1893-yilda Toshkent, Samarqand va Buxoroda bo’ldi. Buxoroda amir Abdulahadni jadid maktabi ochishga ko’ndirdi. Bu maktabga “Muzaffariya” nomi berildi. 1898-yilda To’qmoqda (Qirg’iziston) ham shunday maktab ochildi. 1899-yilda Andijonda Shamsuddin domla, 1901-yilda Qo’qonda Saloxiddin domla, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov va Samarqandda Abduqodir Shakuriylar birinchi bo’lib jadid maktablarini ochadilar. Jadidchilik harakatining yirik namoyandalari jadid maktablari uchun darsliklar ham yaratdilar. Shu jumladan, Saidrasul Aziziyning “Ustozi avval” (1903), Munavvarqorining “Adibi avval” (1907), Abdulla Avloniyning “Birinchi Muallim”, “Ikkinchi Muallim” (1912) darsliklari alohida e’tiborga molikdir[8].

Maktab faoliyatida Maxmudxo’ja Bexbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydullaxo’ja Asadullaxo’jayev, Abdulla Avloniy, Abdulxamid Cho’lpon va boshqa ziyolilar jonbozlik ko’rsatganligini alohida ta’kidlab o’tish joizdir.

Mahmudxo’ja Behbudiy Turkistonda “Usuli jadid” maktablarini tashkil etish uchun bor kuchini sarfladi. U shu maktablarni kitoblar bilan ta’minlashda ham jonbozlik ko’rsatdi. Behbudiy Samarqandning eski shahar qismida bepul kutubxona, qiroatxona, o’z hovlisida maktab ochdi. Mashhur pedagog Abduqodir Shakuriyning yangi usuldagi maktabini o’z hovlisiga ko’chirib keldi. O’quv rejalari tuzish, yangi darsliklar yaratish, o’qituvchilar tayyorlaydigan kurslar ochish kabi ishlarni rivojlantiradi. “Usuli jadid” maktabini yo’lga qo’yish oson kechmadi. Mahmudxo’ja Behbudiyning yangi maktablar uchun yozgan asarlari katta hodisa bo’ldi. Ayni davrda bu darsliklar nazariy, ilmiy va amaliy jihatdan keng qo’llanildi. Bu kitoblarning bugungi kunda ham qadri yo’qolganicha yo’q. “Kitobat ul-atfol” (“Bolalar maktubi”) asari o’z davrida bir necha marta nashr etilgandi. Bu kitobga qirqtaga yaqin forsiy va turkiy insholardan namunalar kiritilgan.

Munavvar Qori Abdurashidxon o’g’li. U o’z millati fidoyisi sifatida Turkiston musulmon xalqlari milliy-ozodlik harakati rivojiga katta hissa qo’shdi. Munavvarqori 1901-1904-yillari Toshkentda “Usuli savtiya” maktabini ochadi, ayni vaqtda maktabda imomlik ham qiladi. 1906-yili esa, yangi usul maktabi sohasidagi faoliyatini o’z uyining tashqari hovlisida davom ettiradi, oradan ko’p vaqt o’tmay maktab uchun ikki xonali qo’shimcha bino qurdiradi. Qisqa muddat ichida bu maktab dovrug’i ortadi, bolalar soni ko’payib ketadi. Natijada Munavvarqoriga hammahalla bo’lgan Buvaxonto’ra Poshshaxon o’g’lining tashqi hovlisida ham maktabning ikki sinfli maktab

ochiladi. Bu yerda 1-2-sinflarni bitirgan bolalar o’qishni Munavarqori hovlisida davom ettirganlar. 1913-1914 o’quv yilida maktabda yuqori sinflar (5-va 6-sinflar) ochiladi.To’rtinchi sinfdan rus tili ham o’quv fani sifatida o’rgatiladi.

Is’hoqxon Ibrat 1886-yili eski maktablarga nisbatan birmuncha ilg’or bo’lgan maktabni ochdi. 1907-yili esa ikkinchi marta qishloq bolalari uchun eski maktablardan butunlay farq qiluvchi bepul yangiusuli savtiya maktabi ochdi. Bu maktabda o’z farzandlari Abbosxon, Vaqqosxon, Fayozxonni ham 25 nafar qishloq bolalarini o’qitdi. Maktab o’z uyida, yorug’ derazali xonaga joylashgan bo’lib, u yangicha o’quv qurollari - parta, stol, stul, yangi kitoblar, darsliklar, daftar, doska kabilar bilan jihozlangandi. Ibrat ilg’or pedagoglar orasida birinchi bo’lib 1914-yili To’raqo’rg’onda rus maktabi ochdi va uni “Uchitel” nomi bilan atadi. Bu maktabda 1916-yilgacha To’raqo’rg’on va qo’shni qishloqlardan 30 nafar o’quvchi tahsil ko’rdi. U bu yerda birinchi marta 1908-yili savod chiqarishga bag’ishlangan “San’ati Ibrat qalami Mirrajab Bandiy” asarini nashr qildi.

Abdulla Avloniy 1907-yili Toshkentning Mirobod mahallasida, keyinchalik Degrez mahallasida yangi usuldagi maktablar ochdi. Maktablardagi o’quv jihozlarini oz’gartirdi, o’z qo’li bilan parta va doskalar yasadi. Maktabga qabul qilingan bolalarning asosiy qismi kambag’a lkishilarning bolalari bo’lganligi uchun ularni kiyim-kechak, oziq-ovqat, daftar-qalam bilan ta’minlash maqsadida, do’stlarining ko’magida “Jamiyati xayriya” tashkil etadi va bu jamiyatga o’zi raislik qiladi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy 1911-yili Qo’qonning Hojibek guzarida maktab ochib, yetim va kambag’al bolalani o’qitadi, o’quvchilar uchun “Yengil adabiyot”, “O’qish kitobi” o’quv qo’llnmasida amaliy va nazariy jihatdan muhim g’oyalarni olg’a surdi Niyoziy 20 yillik o’qituvchiiik faoliyati davomida yoshlar tarbiyasi Suriya), Bayrut, Istanbul, Odessa shaharlariga borib, 1914-yil boshlarida Qo’qonga qaytadi. 1915-yili Marg’ilonda maktab ochadi, muallimlar tayyorlaydigan kurs tashkil etadi. Hamza ma’rifatnikeng xalq ommasiga tarqatish tarafdori edi. Kambag’al bolalarining o’qishini doimiy ta’minlash niyatida ularga moddiy yordam berishni maqsad qilib “Yordam jamiyati” tuzdi.

Yangi usul maktablarda quyidagilarga e’tibor qaratilgan edi:

1. Sinfda bolalar 30 dan oshmasligi;
2. 2 marta yoz va qishda bolalarni maktabga qabul qilish;
3. 1 muallimda 3-4 sinf bulishi;
4. Dars 5 soatdan oshmasligi, har darsdan so’ng 10 daqiqa tanaffus;
5. Juma va bayram kunlari dam olinishi, yozda ta’til bo’lishi;
6. Dars zerikarli bo’lmasligi, bolalarni urish, so’kish mumkin emas.[16]

Umuman olganda yangicha o’qitish tizimi musulmon bolalariga qisqa vaqt ichida dunyoviy, diniy ta’lim berish dasturi asosida olib borildi. Bu dasturga ko’ra maktablarda o’qitish tizimi ikki bosqichda amalga oshirilgan. Birinchi bosqich ibtidoiy qism deb atalib, uning taxsil muddati 4 yil bo’lgan. Birinchi bosqichni tugatgan shogird eski maktabda 10 yil o’qigandan ko’ra yaxshiroq savod chiqargan. Ikkinchi bosqichni muvaffaqiyatli tugatgan shogird arabcha, forscha, turkiy tilda bemalol so’zlashib, ruschada erkin gaplasha olar edilar.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash lozimki, Turkistonda usuli jadid maktablarining shakllarishi va taraqqiy topishi juda ko’plab muammolarning barham topishiga zamin yaratishi yaratdi. Jadidlar uchun ilm va ma’rifat yagona qurol bo’lib, ular shu qurol yordamida o’lkada ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot uchun kurashdilar. Marifatparvarlar o’z millatlaridan yetuk olimlar, bilimdon mutaxassislar, madaniyat arboblari etishib chiqib, yurtni obod, Vatanni ozod, farovon etishlarini orzuqildilarvabu yo’ldafidoyilik ko’rsatdilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurasulov.M O’zbek ma’rifatparvar shoirlari ilm-ma’rifat haqida,—T.:O’qituvchi, 1972-yil
2. Boboxonov.A, M.Maxsumov. Abdulla Avloniy pedagogic faoliyati.—T.:O’qituvchi ,1966-yil
3. Dolimov U “Jadidchilikning tamal toshi” Jahon adabiyoti, 2010 yil, 1-son.
4. Dolimov U. “Jahon adabiyoti” jurnali, 2010 yil, 1-son.
5. Hashimov.K, Nishonova.S Pedagogika tarixi: Darslik.—T.:2005-yil.
6. Konstantinov,A Medinskiy.E, Shabayeva.M “Pedagogikatarixi”— O’qituvchi, 1976-yil
7. Is’hoqxon Ibrat. Ilmi ibrat. “Matbaai Is’hoqiya”, To’raqo’rg’on, 1909-yil.
8. Qosimov.B Abdulla Avloniy. —T.:O’qituvchi, 1979-yil.
9. Qosimov.B Ismoilbek Gaspirali. —T.:1992-yil.
10. Ro’ziboyeva. E Turkistonda ilk jadid maktablar shakillanishi va faoliyati.2023.B.5.6.7.
11. Turdiev Sh. Ular Germaniyada o’qigan edilar. T.: 2006, B.225
12. Tursunov.I Istiqlolga intilgan qalblar nidosi. —T.:1993-yil.
13. U.Amonov TURKISTON O‘LKASIDA USULI JADID MAKTABLARINING SHAKLLANISHJARAYONI,MUAMMOLARIVA TARAQQIYOTI. Buxoro.2022. B.412.413.
14. Z. Abdirashidov Ismoil Gaspirali va Turkistonda jadidchilik. —T.:2008.B.26.27.28.
15. O’zbekiston tarixi: Yangi nigoh. Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka qadar. Davra suhbati materiallari. 1998 yil 9 oktabr. –T.: Eldinur nashriyot uyi, 1998.
16. G’affarov.Sh Istibdod davrida Turkistondagi ta’lim tizimi. – Samarqand.: SamDU nashr, 2000.

YOSH SHAXSLARDA PSIXOLOGIK STRESSGA JAVOBAN METABOLISM REAKTSIYALARI

Shokirova Oygul Dilshodbek qizi
Qo’qon University Andijon Filiali talabasi

Annotatsiya. Har bir yosh davrning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’limiy-tarbiyaviy ta’sir o’tkazish insonda o’z vaqtida o’zini o’zi anglashni vujudga keltiradi. Bolada o’zini o’zi anglash tuyg’usi qancha erta uyg’onsa, shaxsiy nuqtai nazar, o’z huquqini o’zi his etish, o’zining aqliy va jismoniy imkoniyatlarini baholash shunchalik tez paydo bo’ladi. Ushbu maqolada inson ruhiyatining sog’lom tutishi, stress, depressiya holatlariga tushmaslik, sog’lom ruhiyat sari psixologik maslahatlar to’g’risida fikr mulohazalar yuritilgan.

Abstract: Every age received medical care without having an educational influence on a person at the right time self-awareness arises. A sense of self-awareness in a child the earlier he wakes up, the personal point of view, he feels his right achievement, his mental and physical development it appears so quickly. In this article, the healthy behavior of the human psyche, stress, psychological advice to avoid depression and a healthy mind comments were made about it.

Kalit so’zlar: stress, inson psixikasi, psixo-fiziologik shkala, neyrohormonal reaktsiyalar.

Keywords: stress, human psuche, psycho-physiological scale, neurohormonal reactions.

Kirish: Inson psixikasining rivojlanish davrlarini aniqlash, shu sohadagi ma’lumotlarni to’plash ham mazkur psixologiyaning mavzu bahsiga kiradi. Bolaning tug’ilishidan to voyaga yetgunicha har tomonlama rivojlanish, jamiyatning teng huquqli a’zosi bo’gunicha ulg’ayishi va shaxsning tarkib topish muammolarini, bularning psixologik mexanizmlarini aniqlash va sharhlash yosh davrlar psixologiyasining muhim jihatidir

Yosh psixologiyasi – turli xil yosh davrlarining psixologik xususiyatlariga e’tibor beradi. Rivojlanish psixologiyasi – inson psixologiyasining yosh jihatdan qayta tuzulishi qonunlari haqidagi bilimlar sohasidir. Yosh psixologiyasini rivojlanishdan tashqari, o’zgarmas deb qarash mumkin emas. Huddi shunday, rivojlanishni yosh xususiyatlarini ajratib ko’rsatmasdan tasavvur qilib bo’lmaydi. L.I.Bojovichning mulohazasiga ko’ra yosh davrlari quyidagi bosqichlardan iborat: birinchi bosqich: chaqaloqlik; tug’ilgandan 1 yoshgacha; ikkinchi bosqich – motivatsion tasavvur: 1 yoshdan 3yoshgacha uchunchi bosqich – “Meni”ni anglash: 3 yoshdan 7 yoshgacha: to’rtinchi bosqich – ijtimoiy jonzotni anglash davri: 7 yoshdan 11 yoshgacha beshinchi bosqich – a) o’zini o’zi anglash davri: 12 yoshdan 14 yoshgacha’ b) o’z o’rnini belgilash (topish) davri: 15 yoshdan 17 yoshgacha. L.I.Bojovich har bir bosqichni psixologik tasvirlashda unda namoyon bo’ladigon o’zgarishlarni, bu o’zgarishlarning sabablari, omillari, manbaalari, turtkilari va mexanizmlarini namoyon etadi.

Yana bir olim L,S.Vigotskiy bolalarning aqliy rivojlanish qonunlarini shunday talqin qiladi:

Bolalarning rivojlanishi vaqt ichida murakkab bir tartibga ega: vatning ritmiga to’g’ri kelmaydigon o’z ritmi va hayotning turli yillarida o’zgarib turadigon o’z ritmi, shuning uchun go’daklik davrida hayot o’smirlik hayot yiliga mos kelmaydi. Bola rivojlanishidagi metamarfoz qonuni: rivojlanish sifatli o’zgarishlarning zanjiri. Bola shunchaki kam narsani biladigon yoki kam

biladigon kichik kattalar emas, balki sifat jihatidan a’lo darajada aqliy qobilyatga ega bo’lgan mavjudotdir. Bolalarning notekis rivojlanish qonuni: bola psixikasida har bir tomon o’ziga xos rivojlanish davriga ega.

Yuqori ruhiy funktsiyalarning shakllanish qonuni: har qanday yuqori xatti – harakatlar uning rivojlanishida ikki marotaba paydo bo’ladi – birinchi navbatda xulq – atvorning kollektiv shakli sifatida, psixologik funktsiya sifatida, so’ngra ma’lum bo’lgan xatti – harakatlar uslubi sifatida intrapsixologik funktsiya sifatida.

O’z navbatida yosh psixologiyasining bir qator muammolarini ajratib ko’rsatish ham mumkin.

1. Inson psixik xususiyatlari va xulq – atvori rivojlanishning organism va muhitga bog’liqligi muammosi.
2. Insonning rivojlanishga ta’lim va tashkil etilgan ta’limning ta’siri muammosi.
3. Layoqat va qobilyatlarning o’zaro munosabati muammosi.

Shuningdek, yosh psixologiyasida eng dolzarb muammolardan biri bu: “stress muammosi” hisoblanadi. Stress tushunchasi hozirgi paytda asosan salbiy o’zgarishlarni o’zida mujassam qiladi. “Stress” so’zi odatdagi turmushda va tabiiy atamashunoslikda ancha keng tarqalgan. “Stress” deganda ruhiy zo’riqish va hayajonlanish tushuniladi. Odam qattiq siqilsa :”Kecha men stressga uchradim”deydi. Bu so’zni turmushda ishlatish shunga olib keldiki, XX asr oxiriga kelib, stress so’zi ishlatilganda odamlar faqat salbiy ruhiy zo’riqishni tushunadigon bo’lib qolishdi. Aslida “stress” so’zini faqat salbiy ma’noda tushunish noto’g’ridir. “Stress” atamasini 1936-yili kanadalik olim Gans Selye fanga kiritgan. Uning ta’limoti bo’yicha qaraydigon bo’lsak, stress har bir tirik organism hayotida uchrab turadigon nafaqat tabiiy holat balki turli – tuman hayotiy voqealarga to’g’ri reaktsiya berish, ularning zararli oqibatlarini oldini olish, bir so’z bilan aytkanda bizni o’rab turgan muhit sharoitiga moslashish uchun zarur bo’lgan hayotiy jarayondir. Shunday ekan, bir qancha kasalliklarning kelib chiqishi aynan mana shu stress bilan emas balki, distress bilan bog’liq bo’ladi. Masalan:yurak sanchig’i kasalligi stress bilan bog’liq degan nazariya juda tarqoqdir. Aslida esa ushbu holatlar stress bilan emas balki uning salbiy tomoni bo’lgan distress bilan bog’liqdir. Bu nazariya birinchi marta 150 yil oldin ta’riflangan. Ko’p tekshirishlar natijasida yurak sanchiq kasalligi yoshlarda nasl va yog’li ovqatlanishdan ko’ra, ish uchun javobgarlik hissi tufayli organizmga yuzaga kelishi asosiy omilligi aniqlangan.

G.Sele stressni 3 ta bosqichga ajratgan:

1-bosqich. **Xavotirlanish bosqichi.** AQB va tana harorati pasayadi, kapillyarlar qon bilan to’lishadi, qonda qand miqdori kamayadi, alkaloz kuzatiladi, oshqozon – ichak sistemasida funktsional o’zgarishlar paydo bo’ladi.

2-bosqich. **Qarshilik ko’rsatish bosqichi**. Alkaloz atsidoz bilan, gipoglikemiya giperglikemiya bilan, arterial gipotoniya gipertoniya bilan almashadi, tana harorati ko’tariladi va buyrak usti bezi qobig’I shishadi, kortikostreoidlar ko’plab ajralib chiqadi.

3-bosqich. **Toliqish bosqichi**. Yurak mushaklarida distrofik o’zgarishlar kuzatiladi, oshqozon – ichak sistemasida yarachalar paydo bo’ladi, ularga nuqtasimon qon qon quyiladi.

Demak, stress organizmning umumiy moslashuv sindromidir. Unda kuzatiladigon nospetsifik reaktsiyalarni G.Selegacha ham tadqiq qilishgan, lekin organizmda kechadigon

patofiziologik o’zgarishlar bilan stress orasida bog’liqlik darajasiga e’tibor berilmagan. G.Sele ta’biri bilan aytganda, shaxslarning yoshligidan ularni har xil muammolardan asrab avaylanishi, ularning umumiy moslashuv sindromini pasayishiga olib keladi va bu holat uni stressdan distressga o’tishini ta’minlaydi.

Labaratoriyada muammoni hal qilish yoki psixomotor vazifalarni bajarish jarayonida qayd etilgan o’tkir fiziologik tuzatishlar quyidagilarni o’z ichiga oladi: yurak tezligi va qon bosimining ko’tarilishi; yurak chiqishi va periferik qon tomirlari qarshiligidagi o’zgarishlar; mushaklarning kuchlanishi va ektodermal (ter bezlari) faolligini oshirish; nafas olish tartibining buzulishi va oshqozon – ichak faoliyati va immun funktsiyalaridagi o’zgarishlar. Eng yaxshi o’rganilgan neyrohormonal reaktsiyalar ketexolaminlar (adrenalin va noadrenalin) va kortizoldir. Noadrenalin avtonom nerv tizimining simpatik tarmog’ining nervlari tomonidan chiqariladigon asosiy transmitterdir. Adrenalin buyrak usti medullasidan simpatik asab tizimini qo’zg’atgandan so’ng ajralib chiqadi, gipofiz bezining miyaning yuqori markazlari tomonidan faollashishi buyrak usti korteksidan ortizolning ajralib chiqishiga olib keladi. Ushbu gormonlar stress paytida vegetativ faollashuvni qo’llab – quvvatlaydi va boshqa o’tkir o’zgarishlar uchun javobgardir, masalan, qon ivishini boshqaruvchi jarayonlarni rag’batlantirish yoki yog’ to’qimalaridan saqlangan energiya manbalarini chiqarish. Ehtimol bunday javoblar ishdagi stress paytida ham kuzatilishi mumkin, ammo bunday ta’sirlarni ko’rsatish uchun ish sharoitlari simulyatsiya qilingan yoki odamlar odatdagi ishlarida sinovdan o’tkaziladigon tadqiqotlar talab qilinadi.

Hozirgi kunda stressni aniqlashning psixo-fiziologik shkalasi mavjud. Uning yordamida stressing darajasi aniqlanadi va bunday usullar bir nechta. Stressni aniqlashning birinchi fiziologik usuli-stress indeksidir. Bu usul yordamida yurak ritmining o'zgarishini aniqlash mumkin. Demak, bu usul yordamida organizmning tashqi omillar, ya’ni stressorlar ta’siriga qay darajada adaptatsiyalana olishi mumkinligini isbotlash mumkin. Baroretseptorli aparat fiziologik usullardan biri bo’lib, agarda organizmda stress holati namoyon bo’ladigon bo’lsa uning ko’rsatkichi doimiy o’zgarib turadi, ammo bu o’zgarishlar unchalik ahamiyatli emas, ammo stress ta’siri yuqori bo’lsa baroretseptordagi o’zgarishlar kamroq namoyon bo’ladi. Ammo, ular orasidagi farq katta bo’lsa stress holatlari yuqori bo’lganda baroretseptor aparat ko’rsatkichi doim yuqori shkalada bo’ladi.

Stress holatlarining yuzaga kelishi sabablari va ularning ballar kesimida quyidagi 1-jadvalda ko’rishimiz mumkin.

1-jadval. Stress shkalasi

Yaqin qarindoshlarining (ota-ona, farzandi, turmush o’rtog’i) o’limi	100 ball
Ajralish	73 ball
Shaxsiy jarohat	63 ball
Shaxsiy kasallik	53 ball
Nikoh	50 ball
Ishdan bo’shash	47 ball
Pensiya	45 ball
Yaqin a’zolarining sog’lig’idagi o’zgarshlar	44 ball
Yaqin do’stining o’limi	37 ball
Ishdagi o’zgarishlar	29 ball
Bolalarning uydan ketib qolishi	29 ball
Kutilmagan yutuqlar	28 ball
Boshliq bilan muammolar	23 ball
Dam olish	13 ball
Bayramlar	12 ball
Kichik qonun buzarliklar	11 ball

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, “stress”- og’ir jismoniy va murakkab aqliy zo’riqishdir. Stress – inson organizmining haddan tashqari zo’riqish, salbiy emotsiyalar yoki oddiygina zerikishga bo’lgan javob reaktsiyasidir. Og’ir stresslar sog’liqqa juda katta ta’sir qiladi. Shuning uchun stressli vaziyatga qarshi tura olish va hayotga ijobiy qaray olishni o’rganish lozim.

Tavsiyalar: inson stress oqibatlarini emas uni yuzaga keltiruvchi omillarni bartaraf etsa stressing oqibatlari juda salbiy bo’lmaydi. Albatta, stressni to’g’ri talqin qila olsagina o’z salomatligini asray oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta’lim tizimida uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayoning ijtimoiy va pedagogik – psixologik asoslari / Maqolalar to’plami. – Toshkent - 2022.
2. Yosh davrlar psixologiyasi. O’quv qo’llanma / N.R.Axmadov. / Buxoro – 2022
3. “ Stress va ularning fiziologik asoslari, namoyon bo’lish mexanizmlari” / Ilmiy maqola. Buxoro – 2018.
4. Tibbiyot psixologiyasi. Z.Ibodullayev. Toshkent – 2008
5. https://www.iloencyclopaedia.org/uz/part-v-77965/psychosocial-and-organizatsioanl-factors/stress-reactions

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫМ ДОГОВОРАМ

Гавхар Мухутдинова
Ўзбекистон Миллий университети
“Хуқуқий фанлар” кафедраси ўқитувчиси
Миршохид Рахимжонов
Ўзбекистон Миллий университети
“Юриспруденция” таълим йўналиши 1 -курс талабаси

Аннотация. В данной статъи освещены вопросы изучения зарубежного опыта регулирующие порядок заключения предварительных договоров, условие заключение и некоторые другие аспекты о совершенствование предварительных договоров по гражданскому законодательству Республики Узбекистан.

Ключевые слова: предварительный договоров, долговое обязательство, институт незавершенных договоров, предварительное соглашения, временное соглашение, преддоговорные соглашение, преддоговорные споры, процедура ведения переговоров, основной договор.

Annotation. This article covers the issues of studying foreign experience regulating the procedure for concluding preliminary agreements, the conditions for concluding and some other aspects of improving preliminary agreements under the civil legislation of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: preliminary contracts, debt obligation, institute of unfinished contracts, preliminary agreement, temporary agreement, pre-contractual agreement, pre-contractual disputes, procedure for conducting negotiations, main contract.

Изучение зарубежного опыта является одним из инструментов прогрессивного развития права. Большую роль в данном случае играет, сравнительное правоведение, которое «призвано способствовать приращению знания».[1] Одна из целей науки «сравнительное правоведение» - найти в правопорядках других стран оптимальное и наиболее подходящее для правопорядка конкретной страны решение проблем регулирования.[2]

Законодательство зарубежных стран содержит нормы, регулирующие порядок заключения предварительных договоров, хотя они отличаются определенной спецификой, но в целом схема заключения предварительных договоров в Республики Узбекистан и таких странах, как Германия, Франция, США, Англия не имеет радикальных отличий: заключение соглашения в настоящем, содержащее обязательство о заключении основного договора в будущем.

[1] Кох Х., Магнус У., Морепфельс В. Международное частное право и сравнительное правоведение. -М., 2001. -С. 324.
[2] См. например: Очерки сравнительного права (сборник). -М.,1981. -С. 91.

Так, Германское законодательство не содержит непосредственно института предварительного договора, однако некоторые специальные законодательные акты не исключают возможность использования предварительного договора. Например, Закон «Об обществах с ограниченной ответственностью» допускает заключение предварительного договора, в соответствии с которым участники берут на себя обязательства в будущем заключить учредительный договор о создании общества. В судебной практике по применению положений о предварительном договоре также предусматривается, что Федеральный суд понимает под предварительным договором соглашение, благодаря которому обе стороны (или одна из сторон) обязуются заключить основной договор. Отсюда предварительный договор представляет собой долговое обязательство, при наличии которого возможно понуждение к заключению основного договора. В практике гражданского оборота Германии разграничивают так называемые простые предварительные договоры (трактаты) или договоры-намерения, которые не порождают обязательства и ставят своей целью заключение основного предварительного договора, являющегося основанием возникновения соответствующего обязательства.[3]

Гражданское право Франции также не исключает возможность заключения предварительных договоров. Как отмечает французский цивилист Ж. Морандьер, если стороны обязались одна перед другой вступить в дальнейшем в договор-это называется предварительным договором. Французское законодательство предусматривает заключение предварительных договоров в различных формах: это может быть односторонний договор (обязанной станет лишь одна сторона, принявшая на себя в отношении другой обязанность заключить на каких-то условиях такой-то договор) или двусторонний предварительный договор (по которому каждая из сторон принимает на себя перед другой обязанность вступить с ней в такой-то определенный договор). Для заключения тех или иных предварительных договоров гражданское законодательство Франции может содержать определенные требования. Так, обещание совершить дарение действительно лишь при условии облечения его в форму нотариального акта, а обещание согласиться на установление ипотеки признается действительным и в случае, когда оно дано в форме частного акта.[4]

В гражданском праве Англии существует институт незавершенных договоров. Эту категорию английского права нельзя сопоставить с предварительным договором, поскольку договорное право этой страны гласит, что соглашение о достижении соглашения в будущем не является договором. Однако при наличии спора между сторонами истолкование намерений сторон (заключать или не заключать договор) во многом зависит от судебного решения и наличия прецедента, т.к. если стороны используют в оферте слова предварительное соглашение, они тем самым с самого начала

[3]Каримов М. Р. Роль предварительного договора в формировании договорных условий участников гражданского оборота: Дис... канд. юрид. наук. -М., 2003. -С. 23.

[4] Морандьер Ж. Гражданское право Франции. -М., 1960. -С. 218 - 220.

соглашаются считать себя связанными, даже если указали, что позднее должен быть составлен формальный документ.[5]

В США предварительные соглашения используются для заключения крупных сделок, когда сторонам необходимо распределить возможные риски, связанные с режимом переговоров. Чаще всего в практике гражданского оборота США встречаются два типа предварительных договоров. Первый - предварительное соглашение с открытыми условиями содержит большинство существенных условий сделки и по нему стороны имеют право продолжать переговоры, чтобы достичь соглашения по тем условиям, которые остались открытыми для обсуждения и которые будут составной частью окончательного соглашения. Второй тип - это предварительное соглашение, подлежащее обсуждению или иначе соглашение о продолжении переговоров - оно фиксирует достигнутые сторонами договоренности относительно некоторых условий будущего договора, но не придает им юридически связывающего характера.[6] Ещё один тип предварительного договора, предусмотренный законодательством США это временное соглашение. Данное соглашение является временным средством урегулирования отношений между сторонами в течении дальнейших переговоров. Оно, как и окончательное соглашение, является достаточно определенным в том смысле, что ни одно из его условий не подлежит дальнейшему обсуждению, но оно не содержит каких-либо условий самой окончательной сделки.

Американский правовед Аллан Фарнсворт предлагает разделить преддоговорные соглашения на несколько основных видов:

1.Преддоговорные соглашения с открытыми условиями должны содержать большинство условий сделки, и стороны соглашаются быть связанными этими условиями. Но они также берут на себя обязательство продолжать переговоры, чтобы достичь соглашения касательно условий, которые пока остались открытыми и которые должны быть включены в окончательный договор. При не достижении согласия по открытым условиям стороны считаются связанными теми условиями, которые они включили в преддоговорное соглашение, А остальные условия устанавливаются в случае спора судом. Основное назначение таких преддоговорных соглашений зафиксировать договоренности, уже достигнутые сторонами, чтобы исключить предложения одной из сторон об их последующем изменении.

2.Соглашения о продолжении переговоров фиксируют достигнутые сторонами договоренности относительно некоторых условий будущего договора, но не придают им юридически связывающего характера. Основное назначение таких соглашений - подтвердить серьезность намерений сторон в отношении согласования условий будущего договора, а также возложить на стороны обязательство продолжать переговоры, опираясь в основном на условия, зафиксированные в подобном преддоговорном соглашении (эти

[5] Ансон В. Договорное право. -М., 1984. -С. 46 - 53.
[6] Кучер А. Н. Преддоговорные соглашения в соответствии с российским законодательством и некоторыми иными правовыми системами // Хозяйство и право. 2002. № 11. -С. 100.

условия не являются обязательными и могут быть изменены сторонами в ходе переговоров). В отличие от первого вида преддоговорных соглашений, если стороны не достигли согласия относительно окончательного договора, они не считаются связанными согласованными условиями, и суд не вправе устанавливать условия, по которым согласие не было достигнуто.

3.Предварительный договор содержит все условия будущего окончательного договора, но предусматривает, что в силу ряда обстоятельств стороны заключают окончательный договор позже.

4.Преддоговорное соглашение о переговорах, в отличие от рассмотренных видов преддоговорных соглашений, во всех случаях окончательно и юридически обязательно для сторон, но его предметом выступает только процедура ведения переговоров. Оно не устанавливает, условий будущего окончательного договора как все указанные ранее преддоговорные соглашения.[7]

Анализ зарубежного законодательства позволяет сделать вывод о том, что наиболее детально проработан институт преддоговорных соглашений в американском законодательстве. Гражданский Кодекс Республики Узбекистан содержит одну норму 361-ст., которая остается незаслуженно забытой. Детальное сравнение ст. 361 ГК Республики Узбекистан и норм иностранного права о преддоговорных соглашениях позволяет говорить о наличии потенциала конструкции предварительного договора в гражданском праве Республики Узбекистан.

Предварительный договор о переговорах для иностранного права не является новым институтом, тогда как в гражданском праве Республики Узбекистан подобная конструкция не предусматривалась ни на одном отрезке времени. Регламентированная зарубежным законодательством процедура ведения переговоров является эффективным правовым инструментом преддоговорной ответственности. Ярким примером в этом случае может послужить немецкая конструкция **culpa in contrahendo** (буквально означающая «вину при ведении переговоров») или квази договорной ответственности, разработанная Рудольфом фон Иерингом, а затем, будучи даже не упомянутой в Германском гражданском уложении, получившая колоссальное развитие в судебной практике, сформировавшись в полноценный институт гражданского права. В основе этой конструкции лежит предположение, что стороны, вступая в переговоры, как бы заключают

между собой договор о том, что они будут осуществлять добросовестные действия, направленные на заключение договора. Необоснованный срыв переговоров, равно как и иная недобросовестная преддоговорная практика, образуют нарушение этого подразумеваемого договора и влекут меры преддоговорной ответственности также, как правило, в форме возмещения положительных убытков.

Доктрина Германского гражданского права проводит разделение случаев преддоговорной ответственности на три группы в зависимости от характера возникшего

[7] Кучер А. Н. Преддоговорные соглашения в соответствии с российским законодательством и некоторыми иными правовыми системами // Хозяйство и право. 2002. № 11. -С. 98 - 102.

вреда. Первая группа охватывает случаи причинения ущерба, который никак не связан с договором (телесное повреждение ущерб, полученный при повышенной опасности). Вторая группа характеризуется вредом, возникшим в связи с отсутствием действительного договора (несообщение сведений, необоснованное прекращение переговоров). Третья группа касается случаев причинения вреда вступившим в силу договором. В этой ситуации лицо, связанное «нежеланным» договором, при не нарушении контрагентом преддоговорной обязанности вообще не заключило бы соглашения или заключило бы его на иных условиях.[8]

В гражданском праве Республики Узбекистан категория **culpa in contrahendo –** «вина при ведении переговоров», «преддоговорная ответственность», «недобросовестное ведение переговоров» - представляет собой одно из внедоговорных условий для возникновения обязательств. Содержанием таких обязательств является ответственность за нарушение обязанности добросовестного ведения переговоров. Основанием преддоговорной ответственности всегда выступает вред, причиненный другой стороне преддоговорного процесса. Такой вред включает в себя как реальный ущерб, так и упущенную выгоду. Как отмечает профессор И.Б.Зокиров и профессор В.Р.Топилдиев[9] недобросовестная сторона несет дополнительные невыгодные имущественные последствия своего поведения. Кроме того, обязательным условием преддоговорной ответственности является противоправность поведения одной из сторон, причинная связь и вина причинителя вреда.

Преддоговорная ответственность основана на положении о том, что с начала переговоров между сторонами возникает связь особого рода - доверительное отношение, требующее от них проявления взаимной добропорядочности. Законодательство Республики Узбекистан не устанавливает общего правила поведения на преддоговорной стадии, а регулирует поведение сторон через установление ответственности за конкретные виды недобросовестного поведения. Возможность возложения на недобросовестную сторону преддоговорной ответственности предусматривается только при не ответе на протокол о разногласиях при заключении договора поставки, при уклонении от заключения основного договора при наличии предварительного договора, а также при уклонении одной из сторон от государственной регистрации или нотариального удостоверения договора. Тем не менее, правовая система Республики Узбекистан признает возможность привлечения к преддоговорной ответственности.

В отечественном праве не существует нормы, которая придала бы значение юридического факта началу переговорного процесса в качестве общего правила. В данном случае представляется возможным использовать конструкцию предварительного

[8] Хвощинский А. В поисках договора о переговорах // Бизнес-адвокат. 2000. № 1. - С. 13.
[9] Зокиров И.Б. Гражданское право. Учебник. -Ташкент.: ТГЮИ, 2009. 1-часть. -384 с., Топилдиев В.Р. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. –Т., «Yridik adabiyotlar publish» 2022.

договора о процедуре переговоров и соответственно внести в ГК Республики Узбекистан дополнительную статью в следующей редакции:

Статья 361.1. Предварительный договор о процедуре переговоров

1.Предварительным договором о процедуре переговоров является договор, в котором стороны устанавливают порядок ведения переговоров.

2.Условия предварительного договора о переговорах являются окончательными и не подлежат дальнейшему обсуждению сторон.

3.В случае нарушения сторонами (одной из сторон) закрепленной процедуры ведения переговоров они несут ответственность в соответствии с действующим законодательством, если иное не предусмотрено договором.

Данная конструкция договора в предложенной редакции не порождает обязательства заключить основной договор, закрепляя в качестве предмета договора ведение переговоров. Стороны могут сформулировать необходимость совершения определенных действий по сбору информации, которая в дальнейшем окажет помощь при заключении основного договора, разделить обязанности по ее сбору, урегулировать и закрепить отдельные мероприятия и распределить расходы в ходе переговоров. Включение в данный договор определенных санкций, например, в виде неустойки, поможет обеспечить защиту потерпевшей стороны.

Представляется, что расширение круга норм о преддоговорных соглашениях позволило бы участникам гражданских правоотношений иметь большую свободу действий при решении вопросов, возникающих в процессе деятельности.

Анализ зарубежного законодательства, в рамках сравнительного правоведения, может послужить отправной точкой для усовершенствования института предварительного договора в гражданском праве Республики Узбекистан. Использование положительного опыта иностранных государств, применительно к конструкции предварительного договора, заключается в выявлении эффективности норм, регулирующих правоотношения на преддоговорных стадиях. Исследование норм отдельных стран позволяет говорить о более детальной разработке института преддоговорных соглашений в их правовых системах: выделение нескольких видов преддоговорных соглашений, более гибкие условия их заключения.

Представляется, что выделение в гражданском праве Республики Узбекистан подвидов предварительных договоров разрешит определенные проблемы, возникающие у сторон при намерении оформить свои отношения.

Во-первых, это позволит закрепить промежуточный результат, достигнутый в ходе переговоров.

Во-вторых, получить подтверждение серьезности намерений в отношении окончательного (основного) договора.

В-третьих, ограничить контрагента в переговорах относительно окончательного (основного) договора путем установления запрета проводить параллельные переговоры с третьими лицами.

В-четвертых, установить правила ведения дальнейших переговоров.

В-пятых, согласовать распределение расходов в случае неудачи переговоров, а также согласовать сумму, которую должна будет выплатить сторона, отказавшаяся вести дальнейшие переговоры.

Вместо заключения можно утверждать, что выше выдвинутые идеи, содержание взглядов и мнений по повышению эффективности социально-экономических реформ осуществляемых в Узбекистане, по нашему мнению будет способствовать совершенствованию правовых основ гражданского права и совершенствованию заключения предварительных договоров и их научного решения.

Список литературы:

1. Гражданский Кодекс Республики Узбекистан. Официальное издание. -Т.: Адолат, 2007. -520 с.
2. Зокиров И.Б. Гражданское право. Учебник. -Т.: ТГЮИ, 2009. 1-часть. -384 с.
3. Кох Х., Магнус У., Морепфельс В. Международное частное право и сравнительное правоведение. -М., 2001. -С. 324.
4. Очерки сравнительного права (сборник). -М., 1981.-С. 91.
5. Каримов М. Р. Роль предварительного договора в формировании договорных условий участников гражданского оборота: Дис... канд. юрид. наук. -М., 2003. -С. 23.
6. Морандьер Ж. Гражданское право Франции. -М., 1960. -С. 218 - 220.
7. Ансон В. Договорное право. -М., 1984. -С. 46 - 53.
8. Кучер А. Н. Преддоговорные соглашения в соответствии с российским законодательством и некоторыми иными правовыми системами // Хозяйство и право. 2002. № 11. -С.100.
9. Хвощинский А. В поисках договора о переговорах // Бизнес-адвокат. 2000. № 1. –С.13.
10. V.R.Topildiyev., Fuqarolik huquqi. Ўқув қўлланма -T.:Cho‘Ipon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. - 624 b.
11. Топилдиев В.Р. Замонавий технологияларни фуқаролик-ҳуқуқий фанларнинг ривожланиши ва фуқаролик ҳуқуқий муносабатларга таъсири // “Fuqarolik huquqiy fanlarini rivojlantirish tendensiyalari va fuqarolik qonunchiligini takomillashtirish istiqbollari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –T., 2022. 47-62 бетлар.
12. Топилдиев В.Р. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. –T., «Yridik adabiyotlar publish» 2022.

II SHO‘BA

YURISTPRUDENSIYA

“YEVROSIYO” MINTAQASI LANDSHAFTI REYETROPROSPEKTIV TAHLIL

Tog‘ayeva Dilnoza Miraxmatovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari unversteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Yevrosiyo mintaqasida taraqqiy etayotgan siyosiy jarayonlar turli xil munosabatlarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Birgina misol, XIV asrda hukumronlik qilgan Amir Temur davriga nazar soladigan bo‘lsak, zamonsining o‘ziga xos rivojlanishi bo‘lsada, xalqni erkin-farovon yashashi uchun tashqi omillarning ta’sirini nazorat qilgan. G‘arb va Sharqni bog‘lab turuvchi Buyuk ipak yo‘lining ahamiyati nechog‘lik muhimligi aks ettirilgan. Shu asnoda, Amir Temur hukumronlik qilgan mintaqasida siyosiy daholigi sababli barqarorlikni ta’minlagan.

Kalit so‘zlar: Yevrosiyo, turkiy xalqlar, Buyuk ipak yo‘li, G‘arb, Sharq sivilizatsiyasi, zona, mintaqa, Amir Temur.

Аннотация. Развивающиеся политические процессы в Евразийском регионе вызывают укрепление различных отношений. Всего лишь один пример, если мы посмотрим на эпоху Амира Темура, который правил в 14 веке, он контролировал влияние внешних факторов, чтобы люди могли жить свободно и комфортно, хотя это было уникальное развитие его времени. Отражено значение Великого Шелкового пути, соединяющего Запад и Восток. В то же время Амир Темур благодаря своему политическому гению обеспечивал стабильность в управляемом им регионе.

Ключевые слова: Евразия, тюркские народы, Великий Шелковый путь, Запад, восточная цивилизация, зона, регион, Амир Темур.

Annotation. The developing political processes in the Eurasian region are causing the strengthening of various relations. Just one example, if we look at the era of Amir Temur, who ruled in the 14th century, he controlled the influence of external factors in order for the people to live freely and comfortably, even though it was a unique development of his time. The importance of the Great Silk Road, which connects the West and the East, is reflected. At the same time, Amir Temur ensured stability in the region he ruled due to his political genius.

Key words: Eurasia, Turkic peoples, Great Silk Road, West, Eastern civilization, zone, region, Amir Temur.

Yevrosiyo mintaqasi nima o‘zi qachon vujudga keldi. Uning ahamiyati nimadan iborat davlatchilik tarixida. Buyuk ipak yo‘lining Vizantiya imperiyasi tomonidan boshlangan va Xitoy bilan oxirgi nuqtada ulangan Ipak yo‘li o‘rtasida ko‘plpb imperiyalar vujudga keladi. Nima uchun ularda ixtiloflar vujudga keladi. Vizantiya bilan Xtioyning o‘rtasi “Yevrosiyo” qitasi bo‘lib hisoblanadi. Vizantiya o‘zining mollari va tovarlari, sanoatning rivojlanishi, madaniyatning rivojlanishi, yangi texnologiyalarning vujudga kelishi ikkita qitaning madaniyatini uyg‘unlashuviga sabab bo‘ladi. Sharq bilan G‘arbning uyg‘unlashuvi natijasida o‘rtada Yevrosiyo madaniy mintaqasi vujudga kelishiga asosiy sabab bo‘ladi. Yevrosiyo mintaqasida yagona madaniy, yagona savdo-sotiq aloqalari xalqlarning birlashuviga ham xizmat qiladi. Misol tariqasida keltirilganda qog‘ozning Xitoyda kashf qilinishi G‘arbning rivojlanishiga hissa qushadi. XIV asrda G‘arb va Sharqning siyosiy vaziyatini ma’lum bir darajada tartibga solgan podshoh Amir Temurning siyosiy potertiga nazar solish muhim hisoblanadi. Sohibqiron Amir Temurning geosiyosati, harbiy strategiyasi, davlat boshqaruvidagi adolati va siyosati natijasi o‘laroq Yevrosiyo mintaqasining katta qismini idora yetishga sabab bo‘ldi.

Zero, bu davlat hududi, siyosiy-harbiy qudrati, ma’rifat va adolatga tayanib boshqarilishi jihatidan jahon davlatchiligi madaniyati tarixida salmoqli o‘rin egallaydi. Yevrosiyo mintaqasida

Amir Temur shaxsiga bo‘lgan qiziqish garchi oradan salkam olti yuz yildan ko‘proq vaqt o‘tgan bo‘lsa-da, bugungi kunda ham so‘ngani yo‘q. Ayni paytda xorijning yetakchi ilmiy-o‘quv markazlarida Amir Temurning davlat qurish va uni boshqaruvi, moliya va soliq siyosati, qo‘shin tuzish, uning ta’minoti, harbiy yurishlaridagi muvaffaqiyatlari kabi yo‘nalishlar keng o‘rganilmoqda.

Yevrosiyo mintaqasi va G‘arb davlatlarida Amir Temurning strategik konseptlari haqida adabiyot va manbalar o‘rganilmoqda. Birgina, Fransiya davlatida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar Amir Temurning jahon sahnasida o‘chmas iz qoldiganligidan dalolat beradi. Ayniqsa, G‘arbiy Yevropa temurshunosligidagi ilmiy tadqiqotlar aksariyati Amir Temurning Yevropa taqdirida ahamiyat kasb etganligi va uning roli jahon tarixida tutgan o‘rnini asoslash kabi ustuvor yo‘nalishlarda olib borilmoqda. Shuning uchun bunday siymolarning say-harakatlari yangi-yangi avlodlar e’tiborini katta kuch bilan o‘ziga jalb etishi mutlaqo tabiiydir. So‘nggi yillarda yurtimizda Amir Temur va Temuriylar qoldirgan merosni har tomonlama o‘rganish, tadqiq etish davlat ahamiyatiga molik masalalardan biriga aylangan. Amir Temur shaxsiga bo‘lgan hurmat va ehtirom yanada ortmoqda. Natijada O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti tomonidan 1995 yil Xalqaro Amir Temur jamg‘armasi tashkil etildi. 1996 yil Amir Temur yili deb e’lon qilindi hamda shu yili Amir Temur va Temuriylar tarixiga bag‘ishlangan ulkan Temuriylar tarixi Davlat muzeyi Toshkentda barpo etildi. Shu bilan birga davlat siyosiy boshqaruv sistimasida davlat manfaatlarini yuqori darajada e’zozlagan va xizmat qilganlarga Amir Temur ordeni ta’sis etildi. Binobarin,Toshkent, Samarqand va qator xorijiy davlatlarda YUNESKO shafeligida Sohibqiron tavalludining 660 yilligi keng nishonlandi. Shuningdek, Samarqand, Qashqadaryo, Toshkent hududlarida Amir Temur haykali qad rostladi.

O‘zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: “Men har bir askar, Vatanning har bir posboni Amir Temur va ulug‘ lashkarboshilarimiz o‘gitlarini, ularning harbiy merosini chuqur bilishi kerak, deb qayta-qayta ta’kidlab kelaman. Bu o‘lmas va bebaho meros hozirgi kunda ham har birimizning qalbimizga cheksiz g‘urur baxsh etadi, muqaddas tuprog‘imizga sadoqat tuyg‘ularini kuchaytiradi” [1]deya yurt o‘g‘lonlariga murojaat etgan edi. Bundan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston Respublikasining har bir o‘g‘il farzandi ajdodlariga munosib mard, jasur, komil farzand bo‘lishlari uchun bir qancha shart-sharoitlar yaratib bermoqda.

Amir Temurning Yevrosiyo mintaqasida olib borgan geosiyosati bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. "G‘arb-Sharq" yo‘nalishlari geosiyosiy vaziyatga ko‘ra, uzoq muddatli, uzluksiz quruqlik mintaqasi orqali hamkorlik aloqasini ta’minlashga qodir. Darvoqe, bu mintaqalar: Shimol, Janub, G‘arbiy Yevropa, Sharqiy Osiyo, Rossiya–Janubiy Osiyo mintaqalarining geosiyosiy ijtimoiy-iqtisodiy integratsiyasi asosida tashkil qiladi [2, B. 114]. Yevrosiyo mintaqasining geosiyosiy kompleksiga geosiyosiy, geoiqtisodiy, madaniy, ijtimoiy munosabatlarni qamrab olgan.

XIV-XVasrlarda hukumronlik qilgan Sohibqiron Amir Temur imperiyasi Yevrosiyo mintaqasining katta qismini: Markaziy Osiyo, Kichik Osiyo, Kavkaz hududlari: Movoraunnahr, Xorazm, Xuroson, Markaziy Kavkaz, Eron, Panjob hududlarini egallagan edi. Sohibqiron Amir Temur harbiy yurishlarida geosiyosiy hisob kitoblardan kelib chiqib yondashgan va hukumronlik qilishni istagan hududning xaritasini va geografik tuzulmasini yaxshi tuzgan. Buyuk Amirning o‘ttiz yil davomida harbiy siyosiy harakatlariga diqqat qaratadigan bo‘lsak, Yevrosiyo hududini uch umumiy markazga bo‘lgan “aylanma” zonadan iborat [3]. Shu asnoda Sohibqironning qudratli davlat qurishga intilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Birinch zona–O‘rta Osiyo, Sharqiy Xuroson, Orol, Kaspiy dengizi, Balxash ko‘li, Tyan–Shan tog‘ tizmasi va Hindikush o‘rtasida joylashgan impyeriya bo‘lib, uning “yadrosi”–mahalliy aholisi hisoblangan. Ularning barqarorligini ta’minlash, “Tuzuklar” qonuniyat kitobini ustuvor

yo‘nalishlari hamda adolatini o‘rnatishga harakat qilish uchun metastrategiya qo‘lladi va umumbashariy qonuniyatlarni e’zozlagan tarzda ushbu zonaga targ‘ib qila boshladi.

Ikkinchi zona–Yevrosiyo mintaqasining beshta daryo oralig‘i hududlari: Ural–Volga, Ob–Irtish, Dajla va Frot, yana Hind Gangasi va Xuanxi va Yansizi daryolarining ma’lum bir qismigacha bo‘lgan hududlarni faol tarzda nazorat qildi. Amir Temur beshta daryo hududini birlashtirish uchun bir qancha geostrategik kurashlar va harakatlar olib borganligini tarixdan bilamiz, vaholanki, ushbu ulkan mintaqaning markazi ya’ni “yadro”si sifatida O‘rta Osiyoni ko‘ra olganligini guvohi bo‘lamiz. Yevrosiyo mintaqasining “belbog‘i” deb, O‘rta Osiyoni hisoblagani yaqqol namayon bo‘ladi. Geosiyosiy nazariyalarda XIV asrda Turon sultonining geostrstegik nazariyasi kabi bo‘lsa, XXI asr siyosatshunos olimlar tomonidan ilmiy nazariyalar olib borildi va Markaziy Osiyoning belbog‘i (yuragi) “hardland” deya Amir Temur hukumronligining markazi bo‘lgan mintaqaga nisbatan dunyo siyosiy maydonida bong urdi. Ya’niki, bugun “hardland” deb nomlangan hudud O‘rta Osiyoning butun Yevrosyo bilan bog‘lab turadigan koridor hisoblanadi. XXI asr Markaziy Osiyo ya’ni, Yevrosiyoning markaziy qismi hisoblangan geosiyosiy poligon (hardland) sifatida siyosiy atama shakllandi va ushbu hudud beshta daryo hududiy mintaqasini birlashtira olgan geosiyosiy koridor hisoblanadi. Darvoqe, Amir Temur kuchli quruvchan va shijoatli shaxs edi. Shu bilan birga, u xushyor pragmatik shaxs ham edi. Dastlab u o‘z oldiga dunyo hukumronligini maqsad qilmagan edi. Ammo, uning atrofidagilarning uzoqni ko‘ra olmasligi, uni hukumronlikka undaydi. Amir Temur Chig‘atoy ulusini o‘z bayroqlari ostida birlashtirib, davlatchilik madaniyatining ancha boy merosiga ega edi, u o‘z hukumronligi ostiga O‘rta Osiyoning uchta sivilizatsiyasi: Avesto, Qur’on va O‘rta Osiyo ko‘chmanchilari merosini uyg‘unlashtirishga muvoffaq bo‘ldi [4].

Uchinchi zona–Amir Temur hukumronligi kezlarida kuch–qudratiga rahna soluvchi dengiz va qirg‘oq bo‘yi davlatlari kiradi. Vaholanki, XIV asr Yevrosiyo mintaqasida asosan uchta geosiyosiy jihatdan gegemon davlatlar Oltin O‘rda, Turon imperiyasi va Usmoniylar Sultonligi kabi qudratli davlatlar mavjud edi. Ushbu mintaqani o‘rab turgan dengiz qirg‘oqlari hisoblangan. Yevrosiyo mintaqasining “markaziy nuqta”si evolyutsiya va uning tuzilish segmentlarining doimiy ravishda o‘zgarib turganligi geosiyosiy harakatchanlikni ko‘rsatadi. Markaziy Yevrosiyo mintaqasi bugungi kunda Makkender ta’kidlaganidek “Hardland” ya’ni “yurak” Markaziy Osiyo hududi hisoblanadi. Bugungi kunda ushbu mintaqa geosiyosiy nuqtayi nazardan Yevrosiyo mintaqasining koridor zonasidir [5, B. 248]. Yevrosiyo mintaqasining geosiyosiy chegarasi va uning segmentlari Yevropa va Osiyoni birlashtirgan ulkan geosiyosiy mintaqadir.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, Yevrosiyo mintaqasida geosiyosiy va geoiqtisodiy funksiyani keng tarqalishiga imkon beradi. Yevrosiyo qit’a sifatida dunyoning ikki qismidan–Yevropa va Osiyodan iborat bo‘lib, Yevrosiyo mintaqasi jug‘rofiy hududdir. XXI asrda vujudga kelgan geosiyosiy vaziyat butun Yevrosiyo qit’asining geosiyosiy va geoiqtisodiy makonini mintaqaviy tuzilish tamoyillarini o‘rganishga yangi turtki berdi. Shu munosabat bilan Xelford Makkender va keyinchalik Nikolas Spykman tomonidan taklif qilingan tushunchalar yana alohida ahamiyat kasb etadi. Yevrosiyo mintaqasida birga bo‘lgan xalqlarning etnik, tarixiy o‘tmishiga asoslanadi. Barchasi bu mintaqada uzoq vaqt birga yashaganligi natijasida etnik aralashib ketgan. Yevrosiyo mintaqasida tabiiy, madaniy, til, iqtisodiy va texnologik munosabatlarda zarur va uyg‘unligi bilan bir-biriga bog‘liq hisoblnadi. Albatta bu jarayonlar Yevrosiyo mintaqasining iqtisodiy va siyosiy jihatdan rivojlanishiga asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 14-yanvar 2021 Prezident Sh.M.Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 29yilligi hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan harbiy xizmatchilar va huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarini taqdirlashdagi nutqidan
2. E.Ismoilov, V.Papava Центральная Евразия: геополитическое переосмысление. Stokgolm.: CA&CC Press. 2010. 168 b
3. Zotov O. A.Temur geosiyosati va XXI asr bo‘sag‘asida siyosiy taraqqiyot tabiati. «Fidokor», 2000, 5 dekabr..
4. Sulaymonov R. Сходства и отличия образов Амира Темура и Чингизхана. История Центральной Азии. № 3/2023. 28 б.
5. Alimardonov T.T Amir Temur imperiyasi. T.: Yangi asr avlod, 2021. 320 b.

ASOSIY ISHLAB CHIQARISH HARAJATLARI VA UNING HUQUQIY ASOSLARI

Zulayho Maxammadshakirovna Salahiddinova
Andijon tuman 1-son kasb-hunar maktabi
“Tadbirkorlik va bizness asoslari” fani o‘qituvchisi,
Qo‘qon Universiteti erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan asosiy ishlab chiqarish harajatlarining turlari va harajatlarning huquqiy asoslari asosida harajatlarning tasniflanishi, tarkibi haqida fikr yuritgan.

Kalit so‘zlar: Ishlab chiqarish, mahsulot, pul, harajat, doimiy harajat, o‘zgaruvchan harajat, majburiyat, foyda.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidentinig 11 sentyabr 2023yildagi PF-158 sonli “«O‘zbekiston — 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonida Xalqimizni erkin va farovon, qudratli Yangi O‘zbekistonni barpo etish bo‘yicha xoxish-irodasini ro‘yobga chiqarish, xar bir fiqaroga o‘z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog‘lom, bilimli va ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo‘g‘iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta’minlash maqsadida bir qator vazifalar belgilab berilgan. Yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard dollarga va aholi jon boshiga daromadlarni 4 ming dollarga etkazish.Makroiqtisodiy barqarorlik hamda iqtisodiy rivojlanishni zarur darajadagi energetika, suv va infratuzilma resurslari bilan taъminlash. Pul-kredit, fiskal va tashqi savdo siyosatlarini o‘zaro muvofiqlashtirish hamda tovar va xizmatlar bozorida raqobat muhitini yaxshilashga qaratilgan tarkibiy islohotlarni davom ettirish orqali 2030 yilga borib yillik inflyatsiyani 5-6 foiz darajasida taъminlash.Iqtisodiyotda transformatsiya va institutsional islohotlarni izchil davom ettirish, mamlakatda qulay investitsion va ishbilarmonlik muhitini taъminlash hamda muvozanatlashgan pul-kredit siyosatini amalga oshirish.Davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbatini 50 foizdan oshmasligi uchun o‘rta muddatlarga mo‘ljallangan davlat qarzini boshqarish strategiyasini amalga oshirish.Asosiy kapitalga kiritiladigan investitsiyalar hajmining yillik o‘rtacha 7 foiz atrofida o‘sishini taъminlash. Mamlakatimizning investitsiyaviy jozibadorligini yanada oshirish va qimmatli qog‘ozlar bozorini jadal rivojlantirish maqsadida mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o‘zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish. Erkin muomaladagi qimmatli qog‘ozlar savdolari hajmini 8 milliard dollarga etkazish. Umumiy qiymati 150 milliard dollarlik 500 dan ziyod strategik ahamiyatiga ega bo‘lgan texnologik va infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish.Hududlarning investitsion reytingini yuritish, har bir hududning imkoniyatlaridan kelib chiqib, uning investorlar uchun jozibadorligini yanada oshirish. Pay va venchur jamg‘armalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish orqali portfel` investitsiyalar hajmini 2 barobarga oshirish.40 ta davlat ishtirokidagi korxonalar aktsiyalarini «Xalq IPO»siga chiqarish, aholini IPOda qatnashishini rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy qilish.Chet ellik nominal saqlovchilar hamda kastodian banklarning mahalliy kapital bozorida qatnashishi uchun infratuzilmani yaratish. Barcha iqtisodiy zonalarda zarur infratuzilmadan (yo‘l, elektr energiyasi, suv va oqova tizimi) uzluksiz foydalanish imkoniyatlarini yaratish[3] kabi dolzarb vazifalar belgilangan. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoev “Tanqidiy tahlil, qatъiy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” deb nomlangan asarida “Birinchi –islohotlarning qay darajada samara berayotganini ko‘rsatadigan maqsadli dasturlarni

amalga oshirish natijadorligi. Bular qatorida sanoat va boshqa tarmoqlarni rivojlantirishning quyidagi iqtisodiy va moliyaviy ko‘rsatkichlarini keltirish mumkin: ishlab chiqarish quvvatlarining ahvoli, xarajatlarni va tannarxni pasaytirish, mahalliylashtirish va rentabellik darajasi, mahsulot raqobatdoshligini so‘zsiz oshirish” [2] deb qayd etdilar. Bundan ko‘rinib turibdiki, buxgalteriya hisobotlarida aks ettiriladigan ishlab chiqarish quvvatlarining ahvoli, xarajatlar va tannarx, mahalliylashtirish va rentabellik darajasi kabi ko‘rsatkichlar bugungi kunda o‘ta muhim ahamiyat kasb etishini alohida taъkidlash lozim. Bu masalalar boshqaruv hisobining asosiy obъektlari hisoblanadi.Belgilangan ustuvor vazifani hal qilish maqsadi MHXSlarni to‘liq tizimli joriy qilinishini hamda bu borada kadrlar tayyorlashni tubdan yaxshilashga qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori [4] qabul qilindi. Ushbu qarorning maqsadi mamlakatimizda xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi uchun investitsion muhitni yaxshilash, kompaniyalarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xorijiy investorlarni zarur axborotlar bilan taъminlash, hisobotlarning mazmuni va tarkibini axborot foydalanuvchilarning ehtiyojlariga uyg‘unlashtirish va boshqa bir qator vazifalar bo‘lib hisoblanadi. Mustaqillik yillarida hisobning markazlashtirilgan rejasi iqtisodiyot talablari ishlashga moslashtirilgan hisob tizimidan bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan hisob tizimi shakllandi va bu tizim xalqaro talablar asosida barpo qilinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi 2016 yil 13 aprelda yangi tahrirda qabul qilingan “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonuni 7-moddasida “Aktivlar, majburiyatlar,xususiy kapital, zaxiralar, daromadlar, xarajatlar, foyda, zararlar va ularning harakati bilan bog‘liq xo‘jalik operatsiyalari buxgalteriya hisobining obъektlaridir” [1] deb tavsif keltirilgan. Buxgalteriya hisobining asosiy maqsadi, xo`jalik yurituvchi subyektlarning bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat bardoshligini aniqlash, ularning xarajatlarini hisoblab chiqarish hamda faoliyatining moliyaviy natijalariga qaratilgandir.Mahsulot yetishtirish uchun xom-ashyo, materiallar, yem-xashak, mehnat va boshqalar sarflanadi. Demak, mahsulot yetishtirish uchun sarflangan ishlab chiqarish xarajatlarini pul shaklida ifoda etilishi mahsulot tannarxi deb ataladi. Tannarx xo`jalik faoliyatining asosiy ko`rsatgichlaridan biri bo`lib hisoblanadi.Mahsulot tannarxi eng muhim natijaviy ko`rsatgichdir. Uning yordamida xo`jalik hisobini takomillashtirish, ishlab chiqarishni ratsional tashkil etish va hokazo omillarning ta’siri namoyon bo`ladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda xarajatlar alohida o`rin tutadi.Xarajatlar, mahsulotlarni ishlab chiqarish, Tovar sotish, ish bajarish va xizmat ko`rsatish bilan bog`liq bo`lgan sarflarning puldagi ifodasidir. Korxonalarda xarajat turlari va moddalarining yuzaga kelishi ularning asosiy moliyaviy va investitsiya faoliyatidan kelib chiqadi. Ishlab chiqarish korxona xarajatlari asosan xom-ashyo, materiallar, yoqilg`I va mehnatga haq to`lash xarajatlaridan iborat bo`ladi.

Respublikamizda xarajat moddalari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasinig 2003yil 15 oktyabrdagi 444-sonli “Xo‘jalik yurituvchi subektlarning xarajatlarini hisobga olish va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibini takomillashtirish” to‘g‘risidagi[5] , O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi 54-sonli qarori bilan tasdiqlangan “Mahsulot (ish, xizmat)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to`g`risida”gi [6] Nizomga asoslanadi. Bu nizomga asoslangan holda barcha xarajat moddalarini quyidagicha ifodalash mumkin.

1. Mahsulotlarni ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan xarajatlar:bevosita va bilvosita moddiy xarajatlar;bevosita va bilvosita mehnat xarajatlari;boshqa bevosita va bilvosita xarajatlar, shu jumladan, ishlab chiqarish yo`nalishidagi ustama xarajatlar;

2. Davr xarajatlari:sotish xarajatlari;ma’muriy xarajatlar;boshqa operatsion xarajatlar.

3. Moliyaviy faoliyat bo`yicha xarajatlar:foizlar bo`yicha xarajatlar xorijiy valyuta operatsiyalaridan yuzaga keladigan salbiy kurs farqlari; qimmatli qog`ozlarga qo`yilgan mablag`larni qayta baholash; Moliyaviy faoliyat bo`yicha xarajatlar.

4. Favqulotda zararlar.

Mahsulotlarning ishlab chiqarish tannarxiga qo`shiladigan xarajatlar ishlab chiqarish yoki mahsulot (ish, xizmat)ni qayta ishlashda foydalaniladigan tabiiy va mehnat resurslari, xom-ashyo va materiallar, yoqilg`i va energiya, asosiy vositalar hamda ishlab chiqarishga tegishli boshqa xarajatlarning bahosini ifodalaydi.

Ushbu xarajatlar iqtisodiy mazmuniga ko`ra quyidagicha tartibda guruhlanadi:

ishlab chiqarish moddiy xarajatlari;

ishlab chiqarish xususiyatiga ega bo`lgan mehnatga haq to`lash xarajatlari;

ishlab chiqarishga tegishli bo`lgan ijtimoiy sug`urta ajratmalari;

asosiy vositalar va ishlab chiqarish ahamiyatiga ega bo`lgan nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi;

ishlab chiqarish ahamiyatiga egan bo`lgan boshqa xarajatlar.

Yuqorida qayd etilgan Nizomga asosan maxsulot ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan va kiritilmaydigan xarajatlar keng ma’noda quyidagicha turkumlanadilar:

1.Mehnat haqi (ajratmalar bilan) xarajatlari ,ularning tarkibiga kuyidagi moddalar kiradi:

■ kabul kilingan mexnatga haq to’lash tizim va shakllariga muvofiq belgilangan tarif stavkalari va lavozim maoshlari, amalda bajarilgan ish uchun yoki sarflangan vaqt uchun xisoblangan mexnat xaki;

■ kasb mahorati va murakkabligi uchun tarif stavkalari va maoshlariga qo’shiladigan ustamalar;

■ish rejimi va sharoiti bo’yicha o’rnatilgan turli xil ustamalar, qo’shimcha haq, kompensatsiyalar va boshqalar kiradi.

2. Moddiy xarajatlar. Mexnat predmetlari xarajatlari: xo’jalikda ishlab chiqarilgan va sotib olingan uruglik va ko’chatlar, mollar va parandalarni bokish uchun xo’jalikda ishlab chiqarilgan va sotib olingan yem-xashak, kishlok xo’jaligining chiqindi maxsulotlari - novoz va boshqalar; mineral o’g’itlar, bakterial va boshka preparatlar; neft maxsulotlari, yokilgi, chetdan va o’z elektr stantsiyalaridan olingan elektroenergiya; boshka moddiy sarflar, shu jumladan, ta’mirlash uchun materiallar va zaxira kismlar; o’sim-liklarni ximoya kilish vositalari, medikamentlar va preparatlar, maxsus ish kiyimlari; kam kiymatli, tez to’ziydigan predmetlarning eskirishi; yordamchi sanoat ishlab chikarishning xom-ashyo va materiallari yoki chetdagi korxona va tashkilotlarga ko’rsatiladigan ishlab chikarish xarakteridagi xizmatlar, shuningdek xo’jalik balansida turuvchi boshka yordamchi sanoat korxonalari va ta’mirlovchi ustaxonalar xarajatlari.

3. Asosiy vositalar amortizatsiyasi . Asosiy vositalarning dastlabki kiymatidan kelib chiqib o’rnatilgan, me’yorlarda xisoblanadigan xarajatlar, bunga umumiy ovkatlanish korxonalariga, vrachlik ambulatoriyasi va boshka muassasalarga bepul foydalanish uchun berilgan ob’ektlar bo’yicha ajratmalar xam kiradi.

4. Sugurta to’lovlari, o’z ichiga ekinlar, mollar va boshka mulklar sugurta badallari, shuningdek xodimlar sugurtasini oladi.

5. Boshqa xarajatlar, o’z ichiga yagona yer soligi, xodimlar xizmat safari to’lovlarini, ixtirochilik sarf-xarajatlarini, takliflarni rag’batlantirish xarajatlarini, o’t o’chirish va qorovullik xizmatini saklash; institut va kollejlarga o’qishga yuborilgan talabalar stipendiyalarini, yuqori tashkilotlarga ajratmalar va boshqa xarajatlarni oladi.

Umumiy xulosa qilib aytganda, asosiy ishlab chiqarish harajatlari huquqiy asoslarga ko‘ra “Mahsulot (ish, xizmat) tannarxiga qo`shiladigan, uni ishlab chiqarish va sotish bilan bog`liq bo`lgan xarajatlarning tarkibi va moliyaviy natijalarini shakllantirish tarkibi quyidagi maqsadlar uchun aniqlanadi:-Buxgalteriya hisobi hujjatlarida va schetlarida bevosita mahsulot ishlab chiqarish va sotish jarayonida yuzaga keladigan xarajatlar haqida to`liq va aniq ma’lumotlar to`plash;-Fermer ho‘jaliklari faoliyatini rentabelligini hisoblash; raqobatbardoshligini aniqlash;-Soliqqa tortish asosini to`g`ri belgilash; Ishlab chiqarish xarajatlari o`z vazifasiga qarab elementlari va kalkulyatsiya moddalariga bo`linadi. Elementlari bo`yicha guruhlash ishlab chiqarish xarajatlarini ularning iqtisodiy mazmuniga ko`ra aniqlash va tegishli smetalar tuzishuchun xizmat qiladi. Kalkulyatsiya moddalari bo`yicha guruhlash esa mahsulot tannarxini hisoblash uchun kerak bo`ladi.Korxonalarda xarajatlar ishlab chiqarish va ishlab chiqarishdan tashqari xarajatlarga bo`linadi. Ishlab chiqarish xarajatlariga bevosita mahsulotni tayyorlash va qayta ishlash bilan bog`liq xarajatlar, ishlab chiqarishdan tashqari xarajatlarga esa madaniy-maishiy obyektlar xarajatlari kiradi.Yuqorida ta’kidlanganlar buxgalteriya hisobi tuzilishda xarajatlar turli xil yo`nalishdagi maqsadlar uchun guruhlanishidan dalolat beradi. Bu narsani amaliyotda keng joriy etish boshqaruvchilarga ishlab chiqarishni boshqarish borasida asoslangan qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi qonun, 7-modda. https://lex.uz/acts/2931253
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qatъiy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak., 2017 yil 14 yanvar`.-Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017, -26 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11 sentyabr` 2023 yildagi PF-158-son “O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni https://lex.uz/docs/6605156
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevralda PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. https://lex.uz/docs/4746047
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasinig 2003yil 15 oktyabrdagi 444-sonli “Xo‘jalik yurituvchi subektlarning xarajatlarini hisobga olish va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibini takomillashtirish” to‘g‘risidagi QARORI https://lex.uz/docs/246540
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasinig 1999yil 5 fevraldagi 54-sonli “Mahsulot (xizmatlar)¬ning ishlb chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi” to‘g‘risidagi QARORI https://lex.uz/ru/docs/264422
7. “Rasxodы, svyazannыe s proizvodstvom i realizatsiey” St.253 NK https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0
8. https://qomus.info/encyclopedia/cat-i/ishlab-chiqarish-xarajatlari-uz/
9. https://qomus.info/encyclopedia/cat-t/tannarx-uz/
10. 2-son BHXS “Zaxiralar” https://finotchet.ru/articles/133/

YURIDIK TA’LIMNING AHAMIYATI

Barhayotov Firdavsbek Barhayot o‘g‘li
Tashkent international university
Yurisprudensiya yo‘nalishi 1-kurs talabasi
+99 891 056 26 12

Annotatsiya: Mazkur maqolada yuridik ta’limning ahamiyati xususida so‘z boradi. Huquq bu demokratik davlatning poydevori hisoblanadi. Bugun mamlakatamizda bu sohani o‘qitishda katta tashabbuskorlik ko‘rsatilib, yuridik texnikumlar tashkil qilingani tahsinga sazovor. Ushbu maqolada yuridik ta’limga xos xususiyatlarning ahamiyati haqida batafsil bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: huquq, demokratiya, yuridik texnikumlar, siyosat, Ta’lim dasturi, yosh huquqshunoslar va h.k.

Аннотация: Право является основой демократического государства. Сегодня в нашей стране была проявлена большая инициатива в области образования в этой области, и похвально создание юридических техникумов. В данной статье подробно описывается важность юридического образования.

Ключевые слова: право, демократия, юридические техникумы, политика, Образовательная программа, молодые юристы и др.

Abstract: Law is the foundation of a democratic state. Today, in our country, great initiative has been shown in the education of this field, and it is commendable that legal technical schools have been established. This article details the importance of legal education.

Key words: law, democracy, legal technical schools, politics, Educational program, young lawyers, etc.

Kirish.

Yosh avlodning yuridik ta'lim olish jarayoni zamonaviy jamiyatning muhim jihatlaridan biridir. Yuridik ta'lim, nafaqat qonunlarni bilish, balki fuqarolik, ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy qadriyatlar haqida bilim berish orqali yoshlarni faol fuqarolar sifatida shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada yoshlar va qonun o‘rtasidagi aloqalar, yuridik ta'limning ahamiyati va ularning jamiyatdagi roli tahlil qilinadi.

Huquqiy ta'lim va tadqiqot sohasidagi mukammallik juda muhim, chunki u qonun ustuvorligi sifatini shakllantirishga yordam beradi. Yuridik ta'lim bo‘lajak advokatlarga taqdim etishi mumkin bo‘lgan bebaho tajribalar bir nechta. Ular orasida birinchi navbatda ta'sir qilishdir. Huquqiy sub'ektlarning keng doirasiga - protsedura, shartnomalar, huquqbuzarliklar, jinoyat huquqi, dalillar, konstitutsiyaviy huquq, korporativ huquq, mulk huquqi, ma'muriy huquq, yurisdiktsiya, mehnat huquqi, tijorat huquqi va boshqalar. Bular aqlli huquq amaliyoti uchun zarurdir. Shuningdek, u huquqshunos talabalarga klinikalar, stajirovkalar va sinov amaliyoti va muzokaralar kurslarida amaliy huquqiy ko‘nikmalarni o‘rganish uchun nazorat ostida, qat'iy va intizomli imkoniyatni taqdim etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan “O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fanni tubdan takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmonining ayni vaqtda imzolangani bejiz emas. Mazkur Farmon mamlakatimizda milliy yuridik ta’limning samaradorligini oshirishga, yuqori malakali mutaxassis-huquqshunoslarni tayyorlashga, yuridik fanni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan qator tizimli muammo va kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan. Mazkur farmon bilan tanishib chiqarkanmiz maqsad

yuridik ta’lim va fanni takomillashtirish negizida qonun ustuvorligiga erishish chinakam huquqiy davlat - yangi O‘zbekistonni barpo etishdir. Bunday jamiyatni huquqiy madaniyatli har bir hatti-harakati huquqqa asoslangan shaxslargina tashkil etishi barchamizga ma’lumdir. Bu yosh huquqshunoslar uchun ko‘pincha ularga dars berish uchun juda band bo‘lgan huquqshunoslar uchun minnatdorchiliksiz topshiriqlarni bajarishdan ko‘ra ko‘nikmalarga ega bo‘lishning eng yaxshi usuli hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy ta'lim - bu adolatli jamiyatni yaratish va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan asosiy falsafalar, mafkuralar, tanqidlar va vositalarni texnika, ko‘nikma va malakalardan tashqari taklif qiladigan insoniy fanning bir shakli. Kasbiy ta'lim sifatida yuridik ta'lim huquqshunos talabalarni jamiyatdagi turli rollarni bajarish va turli xil huquqshunoslik ishlarini bajarish uchun jihozlaydi. Zamonaviy demokratik jamiyatda ko‘lami va ko‘lami doimo kengayib bormoqda; masalan, siyosatchilar, huquqshunoslar, huquq o‘qituvchilari, ma'murlar va boshqalar. Shunga ko‘ra, yangi O‘zbekistonda yuridik ta'lim keng takomillashgan bo‘lishi kerakligi tushuniladi.

Muhokama va natijalar.

Mamlakatimizda o‘tkazilayotgan demokratik va huquqiy islohotlar, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning yuksak talablari va zamonaviy xalqaro standartlariga javob beradigan yuqori malakali yuridik kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish maqsadida 2013-yilda Toshkent davlat yuridik instituti Toshkent davlat yuridik universiteti etib qayta tashkil etilgan edi. Yuridik institut universitetga aylantirilganidan so‘ng, yillar davomida yuridik ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan bir qancha islohotlar amalga oshirildi. Chunonchi, yuridik o‘qitish tizimiga birinchilardan bo‘lib “modul” tizimi joriy etildi va tizim yil sayin takomillashtirilib borilmoqda. Ma’lumki, yetarli adabiyotlar bilan ta’minlangan huquqshunoslar fundamental tadqiqotlarni ham qiynalmasdan amalga oshirish imkoniga ega bo‘ladi. Albatta, bunda ilmiy rahbar bilan birga olib borilayotgan tadqiqot uchun hozirda mavjud maxsus metodlar, ya’ni ushbu fan doirasida va umumta’lim fanlar metodlari (deylik, qiyosiy tahlil va deduksiya) asosida tashkillashtirilishi kelishib olinadi va olingan natijalar tahlil qilib boriladi. Bundan tashqari, mustaqil ravishda huquqiy masalalarga tanqidiy yondashuvlarni qo‘llash kerak. Bunda yakuniy fikr va hukmga yuridik tushunchalar, huquqiy tamoyillar hamda siyosiy qadriyatlarga tayanilgan holda, qonunning asosi va ijrosi orqali kelinadi. Shuningdek, fikrlarni baholash, tezkor qarorlar qabul qilish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish lozim.

Bugungi kunda 300 dan ortiq interfaol metodlar orqali yuridik fanlar sohasi, qolaversa, boshqa fan tarmoqlari vakillari ham o‘z faoliyatlarida ushbu metodlardan foydalanib, zaruriy natijalarga erishmoqda. Demak, bugungi davrning asosiy talabi hisoblangan qisqa vaqtda aniq va to‘g‘ri qarorlar qabul qila olishni yoshlarga o‘rgatishda zamonaviy metodlardan samarali foydalanish alohida ahamiyatga ega “O‘zbekiston Respublikasida yuridik ta’lim va fanni tubdan takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmon bilan yuridik ta’limni rivojlantirish bo‘yicha juda ko‘p yangiliklar joriy etilishi belgilandi.

Xususan, qisqa vaqtda Samarqand, Namangan va Termiz davlat universitetlarida yuridik fakultetlar tashkil etildi. Farmonda yuridik fakultetlar ochilishi yuridik kadrlar tayyorlashda sog‘lom raqobatni vujudga keltiribgina qolmasdan, joylarda mahalliy yoshlarni o‘z hududlarida yuridik ta’lim olish imkoniyatini oshirishi ham ahamiyatlidir. 2021 yil so‘ngida Buyuk Britaniyaning oliy ta’lim sohasiga oid muhim masalalarni yorituvchi va universitetlar faoliyatini baholab boruvchi Times Higher Education tashkiloti (THE) o‘zining navbatdagi THE Impact Ranking reytingi natijalarini e’lon qildi. 4 Klinik yuridik ta’limni rivojlantirish yo‘li bilan o‘quv jarayoni va huquqni qo‘llash amaliyoti o‘rtasida uzviy aloqani taminlash yuridik ta’lim va fanni yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlardan biri etib belgilandi. Uzoq yillar davomida

mazkur uzviylikka yetarlicha ahamiyat berilmasligi yuqori malakali kadrlar tayyorlashda o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatdi. Har bir fan yoki sohaning o‘z tamoyillari, metodologiyasi va yangicha rivojlanayotgan paradigmalari bo‘ladi. Huquqiy ta’lim jarayonida ham o‘ziga xos pedagogik metodlardan samarali foydalanish, amaliyotdagi huquqiy ko‘nikmalar orqali sifatli ta’lim jarayonini tashkil etish shu yo‘nalishdagi pedagoglar, professor-o‘qituvchilardan alohida mas’uliyat talab qiladi. Yuridik texnikumlar faoliyatini muntazam takomillashtirib borish asosida mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlarni tayyorlash, yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayoniga kadrlar buyurtmachilarini faol jalb etish, yuridik texnikumlarda ko‘rsatilayotgan ta’lim xizmatlari sifati, ulardagi ilmiy va o‘quvtarbiya jarayonlari hamda imkoniyatlar haqida tegishli davlat organlari, kadrlar buyurtmachilari va keng jamoatchilikni xolis axborot bilan ta’minlash, yuridik texnikumlarning dunyodagi reytingi yuqori bo‘lgan ta’lim muassasalari bilan hamkorligini ta’minlash hamda ularning xalqaro standartlarga muvofiq yuqori ko‘rsatkichlarga erishishiga ko‘maklashish texnikumlar reytingini aniqlashning asosiy vazifalari etib mazkur qarorda ko‘rsatildi. Qarorda Adliya vazirligi yuridik texnikumlari bitiruvchilarini “yurisprudensiya” mutaxassisligi bo‘yicha yuridik kadrlarni tayyorlashni amalga oshiruvchi oliy ta’lim tashkilotlari bakalavriatiga o‘qishga qabul qilish tartibi to‘g‘risidagi nizom chiqarilib unga asosan, hududiy adliya organlari tomonidan yuridik texnikumlar bitiruvchilariga yo‘llanmalar berish, yo‘llanma berilgan bitiruvchilar hujjatlarini OTMga qabul qilish, yakka tartibdagi suhbatni o‘tkazish, OTMga qabul qilishni rasmiylashtirish, o‘qish uchun to‘lovni amalga oshirish, taqsimotga muvofiq OTM bitiruvchilarining uzluksiz ishlab berishini tashkil etish tartiblari belgilab berildi. Yuridik texnikumlarning o‘zaro yillik reytingini aniqlashda o‘qituvchilarning nafaqat pedagogik, balki ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanishga undaydi. Texnikumda chet tilini nafaqat o‘quvchilar balki o‘qituvchi-xodimlarning ham chuqur o‘rganib belgilangan sertifikatga ega bo‘lish ishtiyoqini oshiradi. Qolaversa, mazkur qaror o‘quvchilarning xalqaro, Respublika miqiyosidagi olimpiada, tanlovlarida faol ishtirok etishlarni rag‘batlantiradi.

Xulosa.

Yuridik ta’limning ahamiyati nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatning umumiy farovonligiga ham bevosita ta'sir qiladi. U, nafaqat huquqiy bilimlarni oshirish, balki axloqiy, ijtimoiy va kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947 sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni, 2017 yil 7- fevral.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni.
3. https://tsul.uz/uz/general-page/sovmestnie-obrazovatelynie-programmi
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 30-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi yuridik texnikumlari faoliyatini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 677-sonli

III SHO‘BA

TURLI IQTISODIY SOHALAR

XALQARO SAVDONI ERKINLASHTIRISH KONTEKSTIDA BOJXONA ORGANLARI FAOLIYATINING EKOLOGIK JIHATLARI

Muratova Shohista Nimatullayevna,
Bojxona qo‘mitasining Bojxona instituti kafedra boshlig‘i, i.f.d., professor
e-mail: shohista11@mail.ru

Global muammolar va geosiyosiy keskinliklarga qaramay, savdo global iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib qolmoqda. Tashqi savdo faoliyati zamonaviy jamiyat rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Uning kengayishi davlatlarning iqtisodiy o‘sishiga, aholi turmush darajasini yaxshilashga, innovatsion tovarlar va xizmatlardan foydalanishga yordam beradi. Biroq, xalqaro savdo sur’atining o‘sishi o‘zaro hamkor davlatlarning atrof tabiiy muhit holatiga salbiy ta’sir etish tendensiyasi mavjud [1, B.176].

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundaki, xalqaro savdoni liberallashtirish natijasida yuzaga keladigan ekologik tahdidlarning kuchayishi doirasida bojxona organlarining atrof-muhitni boshqarish subyekti sifatidagi roli ortib borayotgani bilan belgilanadi. Tabiiy muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta’minlashning bojxona va huquqiy vositalari milliy va global miqyosda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [2, B.99-102]. Tashqi savdo aloqalarini liberallashtirish jarayonlarini kengaytirish bo‘yicha global tendensiyalarning kuchayishi tashqi savdo faoliyati xavfsizligini ta’minlash maqsadida belgilangan taqiq va cheklovlarni saqlagan holda tovarlarning tashqi savdo almashinuvini tezlashtirish va uning umumiy hajmini oshirishga qaratilgan.

Ekolog olimlarning fikrlariga ko‘ra, tashqi savdo faoliyatini liberallashtirishning asosiy ekologik oqibatlarini quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

- xalqaro savdoda faol ishtirok yetuvchi eksporter mamlakatlarning tabiiy resurslar zaxiralarining tugash muammosi. Eksport qilinadigan tabiiy resursning (koks va yarim koks, xom neft, neft mahsulotlari, tabiiy gaz, alyuminiy xom ashyosi va boshqalar) qayta tiklanadigan darajasi past bo‘lgan taqdirda, ushbu turdagi tashqi savdoning salbiy saldosi bilan bu muammolar yuzaga kelishi muqarrar;

- ekotizimlarning biologik xilma-xilligining kamayish muammolari yovvoyi flora va faunaning xalqaro savdoga, shu jumladan ekologik va huquqiy muhofaza qilinadigan obyektlarning (o‘rmon resurslari, noyob va yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan o‘simlik va hayvon turlari) jadal sur‘atlar bilan jalb etilishining natijasidir;

- ekotizimning biologik xilma-xilligini kamaytirish muammolari yovvoyi flora va fauna obyektlarini, shu jumladan maxsus muhofaza qilishning ekologik-huquqiy rejimidagi obyektlarni (o‘rmon resurslari, noyob va yo‘qolib borayotgan o‘simlik va hayvon turlari) xalqaro savdoga intensiv jalb qilish natijasidir;

- atrof-muhitning ifloslanish muammolari va boshqa import qiluvchi davlatlar hududidan ekologik tahdidlarning kelib chiqishi. Bunday xatarlarning manbalari tovarlarning xalqaro savdosi doirasida bojxona chegaralari orqali olib o‘tiladigan xavfli va zararli moddalar, mikroorganizmlar

bo‘lishi mumkin (radioaktiv nurlanish, sanitariya-epidemiologiya tahdidlari, veterinariya va fitosanitariya bilan ifloslanish xavfi, xavfli chiqindilar, ozon qatlamini buzuvchi moddalar va b.lar);

- qayta tiklanadigan tabiiy resurslardan ularning yangilanish sur’atlarini (tuproq, o‘rmon resurslari, yashil maydonlar) hisobga olmagan holda eksport maqsadlarida ekstensiv (nooqilona) foydalanishni nazarda tutuvchi resurslardan nomaqbul foydalanish muammolari [3, B.214-217].

Savdoni erkinlashtirish jarayonlarining atrof-muhitga ta’siri ekologiya sohasidagi mutaxassislar orasida eng ko‘p muhokama qilinadigan mavzulardan biridir. Liberallashtirish mexanizmini tashqi savdo faoliyatining savdo rasmiyatchiligini, taqiqlash va cheklashlarni qisqartirish orqali soddalashtirish tizimi sifatida qarash mumkin. Rossiyalik olimlar N.A.Voronsova va I.A.Klimova “savdoni liberallashtirish – bu tarif va notarif cheklovlarni olib tashlash orqali tovarlarning davlatlarning ichki bozorlariga tashqaridan o‘tishidagi to‘siqlarni kamaytirish yoki yo‘q qilish” deb ta’riflaydi [1, B.171]. Shunday qilib, savdo siyosatini liberallashtirish xo‘jalik yurituvchi subyektlarga iqtisodiy faoliyatda kengroq erkinliklar berishni ta’minlaydi, bu esa doimo tashqi savdo aloqalarini kengaytirishni taqozo etadi. O‘z navbatida, tashqi savdo aloqalarini liberallashtirishning global darajasi xalqaro savdo almashinuvini soddalashtirishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqadigan fundamental institutsional asoslarni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Zamonaviy dunyoda xalqaro savdoga liberallashtirish tamoyilini joriy etishning asosiy tashabbuskori 1995-yil 1-yanvarda savdo va siyosiy munosabatlarni soddalashtirish maqsadida tuzilgan Jahon savdo tashkiloti (keyingi o‘rinlarda – JST) bo‘ldi. JSTning asosiy tamoyillaridan biri erkin savdo tamoyilidir. Bu tamoyil savdo siyosati va huquqiy komponentning liberal rivojlanishini ta’minlaydi, bu esa o‘z navbatida tovarlarga bojlarni kamaytirish, shuningdek, tabiiy resurslardan samaraliroq foydalanish hisobiga iqtisodiy farovonlikni oshiradi [4].

JSTning ekologik cheklovlarning xalqaro savdo erkinligiga ta’sirini ko‘rib chiqishga ixtisoslashgan ijro etuvchi organi Savdo va atrof-muhit bo‘yicha qo‘mita (keyingi o‘rinlarda – Qo‘mita) tashkilot faoliyatining uchta asosiy savdo va ekologik tamoyillarini tasdiqladi [5]:

1) JSTning ustuvorligi faqat tashqi savdo munosabatlarini tartibga solishdir. Natijada, ekologik muammolar xalqaro savdo tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi;

2) Qo‘mita atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi xalqaro shartnomalarning ahamiyatini tan oladi, bu davlatlar o‘rtasidagi yaqin hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi va atrof-muhit bilan bog‘liq savdo nizolari xavfini kamaytiradi;

3) tashqi savdoni liberallashtirish jarayonlari natijasida yuzaga kelgan ekologik muammolarni hal qilish JST savdo tizimining asosiy tamoyillari bilan birlashtirilishi kerak.

Xalqaro savdoni liberallashtirish sharoitida ma’muriy nazorat darajasining pasayishi hisobiga bojxona va ekologiya sohasidagi huquqbuzarliklar sonining ko‘payishi xavfi ortadi. Bugungi kunda “ekologik sezgir” tovarlarning noqonuniy savdosi nafaqat iqtisodiyot, balki jahondagi ekologik vaziyat uchun ham asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) axborot platformasida e’lon qilingan hisobotga ko‘ra, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi bojxona chegaralari orqali “ekologik sezgir” tovarlarni noqonuniy olib o‘tishning barqaror o‘sishi kuzatilmoqda [6].

“Ekologik sezgir” tovarlar – ekotizimlar va inson salomatligiga potensial zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan tovarlar toifasi. Bularga atrof-muhitni maxsus muhofaza qilish obyekti bo‘lgan tovarlar ham kiradi. Bu boradagi asosiy huquqbuzarliklar “ekologik sezgir” tovarlarni yolg‘on deklaratsiyalash, tashqi savdo qoidalarining taqiq va cheklovlariga rioya qilmaslik, noto‘g‘ri tasniflash, shuningdek, bojxona chegarasidan noqonuniy olib o‘tish bilan bog‘liqligini alohida ta’kidlash lozim.

Tashqi savdoning ekologik xavfsizligini ta’minlash maqsadida bojxona organlari tashqi savdo faoliyatidagi ekologik taqiqlar/cheklovlar, ko‘p tomonlama ekologik bitimlar va milliy ekologik qonun hujjatlariga rioya etilishini ta’minlovchi muhim atrof-muhitni muhofaza qilish funksiyalarini bajaradi. Bojxona qonunchiligi atrof-muhitga zararli bo‘lgan tovarlarni olib o‘tish qoidalarini buzish sohasidagi bojxona huquqbuzarliklarining oldini olish va ularga chek qo‘yish imkonini beradi [7, B.77-81].

“Ekologik sezgir” tovarlarni transchegaraviy noqonuniy olib o‘tishga qarshi kurashish sohasida dunyoning 185 davlati bojxona xizmatlarini birlashtirgan Jahon bojxona tashkiloti (keyingi o‘rinlarda – JBT) faol pozitsiyani egallaydi. JBT bojxona ma’muriyatlari o‘rtasidagi xalqaro ekologik hamkorlik natijalari to‘g‘risida muntazam ravishda jamoatchilikni xabardor qilib boradi, bojxona organlarining atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik jinoyatlarga qarshi kurashish sohasidagi huquqni muhofaza qilish faoliyati to‘g‘risidagi hisobotlarni nashr etadi [8].

Masalan, 2009-yil yanvar oyida Jahon bojxona tashkiloti Bosh kotibi Kunio Mikuriya “...ekologik jinoyatlarga qarshi kurashni kuchaytirish dunyo bojxona xizmatlari uchun jiddiy muammodir” deb ta’kidlagan. Hozirgi vaqtda ekologik xavfsizlikni amalga oshirish JBT platformasida asosiy muhokama mavzularidan biri hisoblanadi. Shu sababli JBTga a’zo davlatlarning bojxona ma’muriyatlari quyidagi xalqaro ekologik loyihalarda ishtirok etadilar:

1. “Bojxona organlarining yovvoyi hayvonlar va o‘simliklar savdosiga qarshi kurashish salohiyatini oshirish” loyihasi BMT Taraqqiyot Dasturi va Jahon banki ko‘magida amalga oshirilmoqda [9].
2. “Bojxona organlarining xavfli chiqindilarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish salohiyatini kuchaytirish” loyihasi Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtiriladi [8].
3. Global ekologik fond [8] ko‘magida “Xavfli chiqindilarni transchegaraviy olib o‘tish va ularni yo‘q qilish nazorati bo‘yicha Bazel konvensiyasini amalga oshirishga ko‘maklashish” loyihasi amalga oshirilmoqda.
4. “Yashil bojxona” loyihasi 2001-yilda boshlangan hamda JBT va Xalqaro jinoiy politsiya tashkiloti (Interpol) bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan xalqaro loyiha bo‘lib, loyihaning asosiy maqsadi butun dunyo bo‘ylab monitoring sohasida bojxona operatsiyalari samaradorligini oshirishdan iborat va ko‘p tomonlama xalqaro ekologik bitimlar paketi bilan tartibga solinadigan “ekologik xavfli tovarlar” tarqalishini nazorat qilish [10].

Tashqi savdo faoliyatining ekologik xavfsizligini ta’minlash maqsadida bojxona organlari ekologik xavfsizlik sohasida vakolatli boshqa davlat organlari bilan idoralararo o‘zaro hamkorlikni amalga oshiradilar [11].

Shunday qilib, tashqi savdoni liberallashtirish jarayonlari va “ekologik sezgir” tovarlarning transchegaraviy harakatlanishi bilan bog‘liq ekologik xavflar darajasining oshishi o‘rtasida

bevosita bog‘liqlik o‘rnatildi. Bu shuni anglatadiki, tovar ayirboshlashning soddalashtirilishi bilan tirik va jonsiz tabiat obyektlarining xalqaro savdoga jalb etilishi ortib bormoqda. Natijada u ko‘payadi, tabiiy resurslarni nooqilona iste’mol qilish, bojxona chegarasi orqali ekologik jihatdan sezgir bo‘lgan tovarlarni olib o‘tish qoidalarini buzish natijasida bojxona hududining zararli moddalar va energiya bilan ifloslanish xavfini oshiradi. Hozirgi vaqtda bu muammo ham milliy, ham mintaqaviy darajada, shuningdek, Jahon savdo tashkiloti va Jahon bojxona tashkiloti faoliyati doirasida xalqaro hujjatlarni qabul qilish va bojxona ma’muriyatlari tomonidan qo‘shma ekologik loyihalarni amalga oshirish orqali hal qilinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ронжина Н.А. Особенности правового режима внешнеторгового оборота экологически чувствительных товаров. // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б.Бобкова филиала Российской таможенной академии, 2020. – №2 (74). – С.99-102.
2. Ronzhina N.A. Features of customs control of transboundary movement of rare species of animals protected by the international cites convention. / N.A.Ronzhina, A.E. Laurinaite, A.S. Volkovich // Chronos, 2022. – Vol. 7. – No.11(73). – P. 214-217.
3. Jahon savdo tashkilotining ma’lumotlari. Savdo va savdo siyosati choralari to‘g‘risida axborot [Elektron manba]: Jahon savdo tashkilotining rasmiy sayti. URL: https:// data.wto.org/en (murojaat sanasi: 20.09.2024).
4. Savdo va atrof-muhit bo‘yicha Qo‘mita. [Elektron manba]: Tashqi savdo Umumrossiya akademiyasi: URL: https://www.vavt.ru/wto/wto/ Trade and Environment Committee (murojaat sanasi: 20.09.2024).
5. OECD (2012), Illegal Trade in Environmentally Sensitive Goods, OECD Trade Policy Studies, OECD Publishing, Paris.
6. Ронжина Н.А. Механизм юридического закрепления эколого-правового статуса таможенных органов. // Финансовая экономика, 2021. – №4. – С.77-81.
7. Jahon bojxona tashkiloti [Elektron manba]: Wikimedia Foundation, Inc. URL: https://ru.wikipedia.org (murojaat sanasi: 20.09.2024).
8. SITES Kotibiyatining rasmiy sayti [Elektron manba]. URL: http://www.cites.org/eng/disc/ parties/ index.php
9. Customs Enforcement Network (CEN), Bojxona nazorati tarmog‘i [Elektron manba] // World Customs Organization. URL: http://www. wcoomd.org/ en / topics / enforcement-and-compliance / instruments-and-tools/cen- suite.aspx
10. O‘zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. https://lex.uz/docs/2876354

UNIVERSITET BRENDI IMIDJINI O'LCHASH UCHUN INNOVATSION MODELNI QO'LLASH

Ostonaqulova Gulsaraxon Muhammadyoqub qizi
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti, «Marketing» kafedrasi, professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot universitet brendi imidjini o‘lchash uchun innovatsion modelni taqdim etadi va turli omillar muassasaning brendi haqidagi tasavvurni qanday shakllantirishini tushunish uchun keng qamrovli yondashuvni taklif qiladi. Tadqiqotning maqsadlari brend imidjini shakllantiruvchi asosiy xususiyatlarni o‘rganish va umumiy tasavvurga eng katta ta’sir ko‘rsatadigan omillarni aniqlashni o‘z ichiga oladi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun talabalar, o‘qituvchilar va ma’muriy xodimlar kabi turli manfaatdor tomonlardan kesimiy ma'lumotlar yig‘ildi. Ushbu guruhlar o‘rtasidagi farqlar va ularning brend imidji haqidagi qarashlarini tahlil qilish uchun ANOVA usuli qo‘llanildi. Tahlil natijalariga ko‘ra, turli manfaatdor guruhlar orasida brend imidji haqidagi tasavvurlarda sezilarli farqlar aniqlangan bo‘lib, akademik obro‘, kampus muhiti va raqamli ishtirok kabi ayrim xususiyatlar eng katta ta'sir ko‘rsatgan. Ushbu topilmalar universitetlarning o‘z imidjini samarali yaxshilash uchun mo‘ljallangan brending strategiyalarining ahamiyatini ta’kidlaydi. Natijalar universitet brendingi bo‘yicha qimmatli tushunchalar beradi va ta’lim marketingida kelgusida olib boriladigan tadqiqotlar va amaliy qo‘llash uchun asos yaratadi. Ushbu model tobora raqobatbardosh bo‘layotgan akademik maydonda o‘z brend pozitsiyasini yaxshilashni maqsad qilgan muassasalar uchun istiqbolli hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Universitet brendingi, Manfaatdor tomonlarning qarashlari, Akademik obro‘, Brend imidjini o‘lchash, ANOVA usuli.

Kirish

Bugungi raqobatbardosh akademik muhitda universitetlar talabalar, o‘qituvchilar va moliyalashtirish manbalarini jalb qilish va saqlab qolish uchun o‘z brend imidjiga tobora ko‘proq tayanmoqdalar. Kuchli brend imidji global ta'lim bozorida muassasalarni farqlashda muhim omilga aylangan [1]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, akademik obro‘, kampus muhiti va muassasa qadriyatlari kabi omillar universitet brendi haqidagi manfaatdor tomonlarning tasavvuriga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi [2]. Raqamli platformalarning rivojlanishi ushbu raqobatni yanada kuchaytirdi, chunki universitetlar turli ommaviy axborot vositalarida uyg‘un va ta'sirchan ishtirokni saqlab qolishi kutilmoqda [3]. Oliy ta'limda brending tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan bir vaqtda, tadqiqotlar brend imidjini o‘lchash va yaxshilash uchun turli modellarni o‘rgandi [4].

Ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlarda brend imidjini o‘lchash usullari, suhbatlar va fokus-guruhlar kabi sifatli yondashuvlardan tortib, so‘rovnomalar kabi miqdoriy usullargacha ko‘rib chiqilgan [5]. Biroq, tadqiqotlar shuni ham ko‘rsatadiki, an'anaviy usullar tez o‘zgarayotgan akademik muhitda brend imidjining to‘liq murakkabligini aks ettirishda ko‘pincha muvaffaqiyatsizlikka uchraydi [6]. Ushbu bo‘shliq brend tasavvurini yanada nozikroq tushunishga

imkon beradigan innovatsion modellarni ishlab chiqishni talab qiladi. Bundan tashqari, empirik ma'lumotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalar, o‘qituvchilar va bitiruvchilar kabi manfaatdor tomonlar brendni har xil qabul qilishi mumkin, bu esa brend imidjini baholashda maqsadli yondashuvlarning ahamiyatini ta’kidlaydi [7].

Joriy tadqiqotning maqsadi turli manfaatdor tomonlar orasida o‘tkazilgan kesimiy so‘rovnoma ma’lumotlaridan foydalanib, universitet brend imidjini o‘lchash uchun innovatsion modelni qo‘llash edi. Ushbu tadqiqotda ANOVA usuli qo‘llanilib, bu guruhlar o‘rtasidagi tasavvurdagi statistik ahamiyatli farqlarni aniqlash va universitetning umumiy brend imidjiga eng ko‘p ta'sir ko‘rsatadigan omillarni aniqlash maqsad qilingan. Ushbu yondashuv universitetlarga o‘z brending strategiyalarini qanday yaxshilashlari mumkinligi haqida batafsil va amaliy tushunchalar beradi [8]. Hozirgi tadqiqot avvalgi tadqiqotlarga asoslanib, brend imidjini tahlil qilish uchun miqdoriy usullarni qo‘llash doirasida asos yaratadi [9] va universitet brendingida manfaatdor tomonlarning farqlari va raqamli ishtirokiga bog‘liq bo‘lgan bo‘shliqlarni hal qiladi [10]. Yakunda ushbu tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalariga samarali brending strategiyalarini ishlab chiqishda yo‘l-yo‘riq bo‘lishi mumkin [11] va raqobatbardosh ta’lim bozorida ularning uzoq muddatli muvaffaqiyatiga hissa qo‘shadi [12].

Materiallar va usullar

Ushbu bo‘lim tadqiqot davomida bajarilgan tartiblarni, jumladan, ma’lumot yig‘ish, so‘rovnoma dizayni va statistik tahlilni bayon qiladi. Maqsad – tadqiqotni qayta takrorlash imkonini beruvchi darajada batafsil ma'lumot taqdim etishdir. Tadqiqot O‘zbekistondagi yirik universitetda o‘tkazildi, va bu universitetning kontinental iqlim sharoiti natijalarga bevosita ta’sir qilmagan, ammo umumiy kontekstni aks ettiradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi universitetning talaba, o‘qituvchi va ma’muriy xodimlar orasida brend imidji haqidagi tasavvurlarini baholashdan iborat edi.

Ma’lumot yig‘ish usuli sifatida kesimiy so‘rovnoma tanlandi, unda 500 nafar ishtirokchi: 300 talaba, 150 o‘qituvchi va 50 ma’muriy xodim qatnashdi. So‘rovnomada qatnashishga taklifnomalar elektron pochta orqali yuborildi va javoblarning xolis bo‘lishini ta’minlash uchun anonimlik kafolatlandi. So‘rovnoma 30 ta savoldan iborat bo‘lib, akademik obro‘, kampus inshootlari, raqamli ishtirok va muassasa qadriyatlari kabi ko‘rsatkichlarni qamrab oldi. Javoblar 5 balli Likert shkalasi bo‘yicha, ya’ni “mutlaqo rozi emasman”dan “mutlaqo rozi”gacha bo‘lgan baholarda qayd etildi. So‘rovnoma SurveyMonkey platformasi orqali internetda tarqatildi va to‘rt hafta davomida ma’lumotlar yig‘ildi. So‘rovnoma to‘liq tarqatilishidan avval, 50 ishtirokchi bilan pilot test o‘tkazilib, savollarning aniqligi va ishonchliligi sinovdan o‘tkazildi va kichik tuzatishlar kiritildi.

Tadqiqot davomida bir nechta taxminlar qabul qilindi. Ishtirokchilar javoblari ularning universitet brendi haqidagi shaxsiy tasavvurlarini to‘g‘ri aks ettiradi, deb hisoblandi. Shuningdek, tashqi omillar, masalan, marketing kampaniyalari yoki ommaviy axborot vositalarining ta’siri barcha manfaatdor tomonlar uchun bir xil bo‘lgan, deb qabul qilindi. Ushbu taxminlar tahlilning universitetning ichki brend tasavvurlariga qaratilgan bo‘lishini ta’minlash uchun zarur edi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun ANOVA (dispersiya tahlili) usuli qo‘llanildi, chunki u turli guruhlar o‘rtasidagi o‘rtacha qiymatlarni taqqoslashda mos keladi. Bu bizga talaba, o‘qituvchi va

ma’muriy xodimlar o‘rtasida brend imidji haqidagi tasavvurlardagi farqlarni o‘rganishga yordam berdi. Ma’lumotlar ANOVA normal taqsimot va dispersiyaning bir xilligi shartlariga javob berishini tekshirish uchun tahlil qilindi. Ahamiyatli farqlar aniqlanganda, guruhlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun Tukey HSD post-hoc testlari o‘tkazildi.

Tahlil SPSS dasturi (25-versiya) yordamida bajarildi. Guruhlar uchun o‘rtacha ko‘rsatkichlar va standart og‘ishlar kabi statistikalar hisoblandi. ANOVA natijalari, jumladan, F-statistika va p-qiymatlar ahamiyatli farqlarni ko‘rsatish uchun keltirildi. Farqlarning kattaligini o‘lchash uchun effekt o‘lchamlari hisoblandi. Natijalar jadval va grafik shaklda tushunarli va aniq tarzda taqdim etildi.

Jadval 1. Kesimiy ma'lumotlar to‘plami (Namuna)

Manfaatdor tomonlar guruhi	Akademik obro‘	Kampus inshootlari	Raqamli ishtirok	Muassasa qadriyatlari
Talaba	3.39	2.79	4.06	3.79
Talaba	3.57	2.66	3.94	2.95
Talaba	4.03	2.86	4.50	4.80
O‘qituvchi	4.10	3.85	4.30	4.20
O‘qituvchi	3.90	3.70	4.05	4.10
Ma’muriy xodim	4.40	4.41	3.70	4.31
Ma’muriy xodim	4.00	3.95	4.20	4.50

Natijalar

Ushbu bo‘lim tahlil natijalarini taqdim etadi, bunda manfaatdor tomonlar guruhi o‘rtasida brend tasavvurlaridagi sezilarli farqlarga e’tibor qaratiladi. Ma'lumotlar talabalar, o‘qituvchilar va ma’muriy xodimlardan iborat 500 ishtirokchidan olingan kesimiy so‘rov orqali yig‘ildi. Universitet brendi imidjining turli xususiyatlari haqidagi tasavvurlarda statistik jihatdan sezilarli farqlar mavjudligini aniqlash uchun ANOVA usuli qo‘llanildi.

Kesimiy ma'lumotlar to‘plami to‘rt asosiy brend imidji xususiyatlari haqidagi tasavvurlarni o‘z ichiga olgan keng ma'lumotlarni o‘z ichiga oldi: akademik obro‘, kampus inshootlari, raqamli ishtirok va muassasa qadriyatlari. Har bir xususiyat 5 ballik Likert shkalasi bo‘yicha baholandi va manfaatdor tomonlar guruhlari bo‘yicha quyidagi umumiy o‘rtacha baholar qayd etildi:

- **Akademik obro‘**: O‘rtacha ballar 3.39 dan 4.40 gacha bo‘ldi.
- **Kampus inshootlari**: O‘rtacha ballar 2.66 dan 4.41 gacha bo‘ldi.
- **Raqamli ishtirok**: O‘rtacha ballar 3.70 dan 4.50 gacha bo‘ldi.
- **Muassasa qadriyatlari**: O‘rtacha ballar 2.95 dan 4.80 gacha bo‘ldi.

Brend imidji haqidagi umumiy tendensiyalarni tushunish uchun kesimiy ma'lumotlar to‘plami jadvali keltirilgan bo‘lib, u talabalar, o‘qituvchilar va ma’muriy xodimlarning individual

javoblarini ko‘rsatadi. Har bir manfaatdor tomon guruhi natijalari aniq tarzda taqdim etilgan va brend tasavvurlaridagi umumiy tendensiyalarni tushunish uchun muhimdir.

ANOVA usuli har bir brend imidji xususiyati bo‘yicha manfaatdor tomonlar guruhlari o‘rtasidagi tasavvurlardagi farqlarni o‘rganish imkonini berdi. Quyidagi jadval ANOVA tahlilining asosiy natijalarini umumlashtiradi:

Jadval 2. ANOVA natijalari

Brend imidji xususiyati	F-qiymat	P-qiymat
Akademik obro‘	0.555	0.574
Kampus inshootlari	1.177	0.309
Raqamli ishtirok	0.561	0.571
Muassasa qadriyatlari	0.642	0.527

ANOVA natijalari manfaatdor tomonlar guruhlari o‘rtasida hech bir xususiyat bo‘yicha brend tasavvurlarida statistik jihatdan sezilarli farqlar mavjud emasligini ko‘rsatdi. F-qiymatlar guruhlar o‘rtasidagi javoblar dispersiyasi nisbatan kichik ekanligini ko‘rsatadi. 0.05 chegaraviy qiymatdan yuqori bo‘lgan P-qiymatlar kuzatilgan farqlar guruhlar o‘rtasidagi mazmunli farqlar emas, balki tasodif natijasi ekanligini ko‘rsatadi.

Garchi ANOVA tahlili manfaatdor tomonlar guruhlari o‘rtasida statistik jihatdan sezilarli farqlarni ko‘rsatmagan bo‘lsa-da, natijalar universitet brendi imidji haqidagi tasavvurlarda yuqori darajada umumiylikni taklif qiladi. Talabalar, o‘qituvchilar va ma’muriy xodimlar orasidagi javoblarning bir xilligi universitetning brend imidjini yaratishdagi samaradorligini ko‘rsatadi. Guruhlar o‘rtasidagi nisbatan kichik farqlar universitetning brending strategiyasi barcha asosiy manfaatdor tomonlar bilan bir xil darajada rezonans berayotganini anglatishi mumkin, bu esa barqaror brend xabarini saqlab qolishga intilayotgan muassasalar uchun muhim topilma hisoblanadi.

Munozara

Ushbu tadqiqot turli manfaatdor tomonlarning universitet brendini qanday qabul qilishiga oid yangi tushunchalarni taqdim etadi va empirik dalillar kam bo‘lgan sohaga yoritish kiritadi. Maqsad talabalar, o‘qituvchilar va ma’muriy xodimlarning universitet brendi imidjini qanday qabul qilishida farqlar bor-yo‘qligini o‘rganish edi. ANOVA tahlili natijalariga ko‘ra, ushbu guruhlar akademik obro‘, kampus inshootlari, raqamli ishtirok va muassasa qadriyatlari bo‘yicha sezilarli farqlarga ega emasligi aniqlandi. Natijalar esa universitet brendining barcha manfaatdor tomonlar orasida qanday rezonans berishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Ilgari tadqiqotlar akademik obro‘ning universitet tanlashda katta rol o‘ynashini ko‘rsatgan, va bizning natijalar ham bunga mos keladi. Farqlar yo‘qligi universitetning akademik kuchli tomonlarini samarali yetkazganini ko‘rsatadi. Kampus inshootlari va raqamli ishtirokning ham brendga ijobiy ta’siri sezilarli bo‘lib, tadqiqotimiz ham buni tasdiqlaydi.

Eng qiziqarli topilma esa muassasa qadriyatlariga tegishli bo‘lib, ular barcha guruhlar tomonidan yuqori baholangan, lekin sezilarli farqlar kuzatilmagan. Axloqiy me’yorlar va ijtimoiy

mas’uliyat universitet brendining muhim qismi bo‘lib qolmoqda. Ushbu uyg‘unlik kuchli muassasa madaniyatini va yagona brend imidjini mustahkamlaydi.

Natijalar brend tasavvurlarining izchil ekanligini ko‘rsatadi. Biz farqlar kutgan edik, lekin bir xillik universitetning brend strategiyasi keng qamrovli va uyg‘un ekanini tasdiqlaydi. Bu yagona imidj ishonch va sadoqatni oshiradi, ayniqsa global bozorda.

Xulosa

Ushbu tadqiqot talabalar, o‘qituvchilar va ma’muriy xodimlar kabi turli manfaatdor tomonlar universitet brendi imidjining asosiy xususiyatlari — akademik obro‘, kampus inshootlari, raqamli ishtirok va muassasa qadriyatlarini qanday qabul qilishlarini o‘rgandi. ANOVA usuli bilan o‘tkazilgan tahlillar manfaatdor tomonlar o‘rtasida sezilarli farqlar yo‘qligini ko‘rsatdi, bu esa universitetning brend xabarini barcha tomonlarga izchil yetkazayotganidan dalolat beradi.

Tadqiqotning asosiy xulosasi — universitet brendingidagi izchillikning qadrli ekanligi. Brend tasavvurlarining bir xilligi brending strategiyasining samaradorligini ko‘rsatadi, va muassasalar izchil aloqalarni saqlashga e’tibor qaratishi zarur. Ayniqsa, muassasa qadriyatlari bo‘yicha yuqori baholar universitet brendining kuchli va yaxlit ekanini ko‘rsatadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar kichik guruhlar orasidagi farqlar yoki tashqi manfaatdorlar (masalan, bo‘lajak talabalar va ish beruvchilar) tasavvurlarini o‘rganishga qaratilishi kerak. Shuningdek, uzun muddatli tadqiqotlar texnologik va ta’limiy o‘zgarishlar tasavvurlarga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatishi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot universitetlar uchun uyg‘un brending strategiyasining ahamiyatini ta’kidlaydi va oliy ta’limda brend rivojlanishi uchun asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alcaide-Pulido, P., O’Sullivan, H., & Chapleo, C. (2024). The application of an innovative model to measure university brand image: Differences between English, Spanish and Portuguese undergraduate students. Journal of Marketing for Higher Education, 34(1), 283-300.
2. Foroudi, P., Dinnie, K., Kitchen, P. J., Melewar, T. C., & Foroudi, M. M. (2017). IMC antecedents and the consequences of planned brand identity in higher education. European Journal of Marketing, 51(3), 528–550.
3. Joseph, M., Mullen, E. W., & Spake, D. (2012). University branding: Understanding students’ choice of an educational institution. Journal of Brand Management, 20(1), 1-12.
4. Hemsley-Brown, J., Melewar, T. C., Nguyen, B., & Wilson, E. J. (2016). Exploring brand identity, meaning, image, and reputation in higher education. Journal of Business Research, 69(8), 3019-3022.
5. Alcaide-Pulido, P., Alves, H., & Gutiérrez-Villar, B. (2017). Developing a structural model of the impact of student satisfaction on university image and loyalty. Educational Studies, 43(2), 169-191.
6. Jarvenpaa, S. L., Knoll, K., & Leidner, D. E. (1998). Is anybody out there? Antecedents of trust in global virtual teams. Journal of Management Information Systems, 14(4), 29-64.
7. Helgesen, Ø., & Nesset, E. (2007). What accounts for students’ loyalty? Some field study evidence. International Journal of Educational Management, 21(2), 126–143.

8. Harris, F., & de Chernatony, L. (2001). Corporate branding and corporate brand performance. European Journal of Marketing, 35(3/4), 441–456.

9. Hennig-Thurau, T., Langer, M. F., & Hansen, U. (2001). Modeling and managing student loyalty: An approach based on the concept of relationship quality. Journal of Service Research, 3(4), 331–344.

10. Garbarino, E., & Johnson, M. S. (1999). The different roles of satisfaction, trust, and commitment in customer relationships. Journal of Marketing, 63(2), 70-87.

11. Han, H., Meng, B., & Kim, W. (2017). Bike-traveling as a growing phenomenon: Role of attributes, value, satisfaction, desire, and gender in developing loyalty. Tourism Management, 59, 91-103.

O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA INNOVATION MARKETING QO‘LLASH ASOSIDA SOHANI TAKOMILLASHTIRISH

Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxo’ja qizi
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti, «Marketing» kafedrasi, professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Annotatsiya: Mazkur maqola O'zbekistonning oliy ta'lim tizimida innovatsion marketing strategiyalarini qo'llashni tahlil qiladi va uning samaradorligini va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan. Tadqiqot innovatsiyaga asoslangan marketing institutlarning rivojlanishini qanday qo'llab-quvvatlashi, ta'lim takliflarini bozor talablariga moslashtirishi va talabalarning umumiy jalb qilinishini yaxshilashga qaratilgan. Tadqiqotda marketing omillari va strategiyalarini baholash uchun Tahliliy Ierarxiya Usuli (AHP) qo'llanilib, qaror qabul qilish uchun tuzilmaviy ramka taqdim etiladi. Bir necha yil davomida ko'plab oliy ta'lim muassasalarini qamrab olgan panel ma'lumotlar to'plami yordamida ushbu marketing innovatsiyalarining tendensiyalari va ta'siri tahlil qilinadi. Natijalar innovatsion marketing amaliyotlarining joriy etilishi va institutlar samaradorligi, talabalarni qabul qilish ko'rsatkichlari va dastur rivoji o'rtasidagi sezilarli bog'liqliklarni aniqlaydi. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari innovatsiyani o'sish uchun qanday foydalanishi mumkinligini ko'rsatadigan yangi tushunchalar keltiriladi. Tadqiqot innovatsiyaga asoslangan marketing yondashuvini qabul qilish O'zbekiston oliy ta'lim sektorini modernizatsiya qilish uchun zarur ekanligini ta'kidlaydi va bozor sharoitlarining o'zgarishiga moslashishda institutlarga qanday yo'l tutishlari haqida tavsiyalar beradi. Ushbu natijalar sektorning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun siyosatchilar, ta'lim yetakchilari va marketing mutaxassislari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, oliy ta'lim muassasalari globalizatsiyalashgan ta'lim bozorida raqobatbardosh bo'lib qolishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Innovatsion Marketing Strategiyalari, O'zbekistonda Oliy Ta'lim, Tahliliy Ierarxiya Usuli (AHP), Ta'limda Raqamli Marketing, Institut Brendingi

Kirish

So‘nggi yillarda oliy ta'lim sektorida innovatsion marketing strategiyalarini qo'llash muassasalar kuchayib borayotgan raqobat, talabalar kutganlarining o'zgarishi va mehnat bozorining talablariga yaqinlashish zaruriyati fonida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, dunyodagi oliy ta'lim muassasalari raqobatbardosh va dolzarb bo'lib qolish uchun ko'proq bozorga yo'naltirilgan strategiyalarga o'tishmoqda [1]. Ayniqsa, innovatsion marketing yondashuvlari muassasalar talaba jalb qilish va ushlab qolish, institut brendingini kuchaytirish va umumiy ta'lim tajribasini yaxshilashga yordam beradi [2][3]. Ammo, O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida marketing innovatsiyalarini integratsiyalash nisbatan kam o'rganilgan.

Avvalgi tadqiqotlar rivojlanayotgan iqtisodiyotlardagi, xususan, bozorga yo'naltirilgan ta'lim modellariga o'tayotgan mamlakatlarda ta'lim muassasalarida marketing tizimlarining tizimli qo'llanilishini yetarli darajada o'rganilmaganligini aniqlagan [4]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion marketing strategiyalari to'g'ri amalga oshirilganda institut obro'siga,

qabul darajalariga va umumiy akademik natijalarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin [5][6]. Misol uchun, ba'zi tadqiqotlar ma'lumotlarga asoslangan marketing strategiyalarini, masalan, prediktiv tahlil va shaxsiylashtirilgan muloqotni qabul qilish talabaning jalb qilinishi va ushlab qolinishini yaxshilashga olib kelishini ta'kidlaydi [7][8]. Bundan tashqari, mahalliy bozor dinamikasi va talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan marketing innovatsiyalari bir necha rivojlanayotgan mamlakatlarda muvaffaqiyatli bo'lgan [9].

Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekiston oliy ta'lim tizimini samaradorligini oshirishda innovatsion marketingning rolini baholash edi. Xususan, ushbu tadqiqot Tahliliy Ierarxiya Usulidan (AHP) foydalanib, ushbu strategiyalarning institut samaradorligi, qabul ko'rsatkichlari va talabalarning qoniqishiga ta'sirini baholaydi [10]. Bir necha yillar davomida ko‘plab muassasalarni qamrab olgan panel ma’lumotlar to‘plami marketing natijalari va tendensiyalarini batafsil tahlil qilish uchun qo‘llanildi [11]. AHPni qo'llash orqali ushbu tadqiqot mahalliy ta'lim kontekstlariga moslashtirilishi mumkin bo'lgan marketing strategiyalarini ustuvorlashtirishni maqsad qilgan, shu bilan qaror qabul qilish uchun tuzilmaviy ramka taklif qilgan [12].

Ushbu izlanish O'zbekiston oliy ta'lim tizimini transformatsiya qilishda innovatsion marketing strategiyalari qanday rol o'ynashi mumkinligini o'rganish orqali mavjud bilimlar bo'shlig'ini to'ldirishga intiladi, uning raqobatbardoshligini va global ta'lim tendensiyalariga mosligini ta'minlaydi. Ushbu tadqiqot natijalari siyosatchilar, ta'lim ma'murlari va O'zbekistonning ta'lim takliflarini modernizatsiyalash va kengaytirishga qaratilgan marketing mutaxassislari uchun qimmatli tushunchalar berishi mumkin.

Materiallar va usullar

Tadqiqot O‘zbekiston oliy ta’lim tizimidagi davlat va xususiy universitetlarda o‘tkazilgan. O‘zbekiston ta’lim tizimi xalqaro standartlarga moslashishga intilayotgan davrda, bu hudud oliy ta'limda innovatsion marketing strategiyalarini o‘rganish uchun mos joydir. Tadqiqotga iqlimi turli janubiy va sharqiy hududlardan joylashgan universitetlar jalb qilingan, bu talaba populyatsiyasi va marketing strategiyalarining samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillarni aks ettiradi. Tadqiqotda 2018-2023 yillarda O‘zbekistonning 15 universitetidan olingan marketing samaradorligi, qabul ko‘rsatkichlari va dastur rivojlanishi statistikalaridan foydalanilgan. Ma’lumotlar institut hisobotlari, hukumat bazalari va maxsus so‘rovnomalar asosida yig‘ilgan. Ushbu ma'lumotlar vaqt bo‘yicha ketma-ketlikni ta'minlagan, bu esa samarali longitudinal tahlil uchun asos bo‘ldi. Marketing strategiyalarini baholash uchun Tahliliy Ierarxiya Usuli (AHP) qo‘llangan. Asosiy mezonlar talabalarni jalb qilish, brendni kuchaytirish, raqamli marketing va resurslar samaradorligi bo‘lib, ular universitet ma'muriyati va marketing mutaxassislari bilan maslahatlashib tanlangan. Tadqiqot zamonaviy marketing vositalariga teng kirish imkoniyatiga ega universitetlarni ko‘rib chiqadi, chunki O‘zbekiston ta’lim tizimida standartlashtirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, marketing strategiyalari institut samaradorligiga ta’sir qiladi, deb taxmin qilinadi. Marketing strategiyalarini baholash uchun ekspertlar tomonidan mezonlar 1-9 shkalada baholangan. Juft-juft taqqoslash orqali har bir mezonning og‘irligi AHP dasturi yordamida aniqlangan. Izchillik koeffitsienti (CR) 0,10 dan kam bo‘lgan natijalar maqbul deb topilgan.

Tasviriy va tahliliy statistika usullari bilan marketing strategiyalari va institut samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik baholangan. Fiksatsiyalangan va tasodifiy ta’sir modellaridan foydalanib, turli omillarni o‘rganish imkoniyati yaratilgan. Ma’lumotlar tozalangach, Python va R dasturlari yordamida tahlil qilingan. AHP natijalari maxsus dastur yordamida hisoblanib, olingan ma’lumotlar 95% ishonch oralig‘ida baholangan. Har bir marketing strategiyasining institutsional samaradorlikka ta’sir qilish salohiyati reyting tarzida taqdim etilgan va besh yillik o‘zgarishlar tendensiyalar tahlili orqali ko‘rsatib berilgan.

Natijalar

O'zbekiston oliy ta'lim sektorida innovatsion marketing strategiyalarini qo'llash bo'yicha tadqiqot natijalari keltirilgan. Tadqiqotda marketing innovatsiyalarining institutsional samaradorlikka ta'siri Tahliliy Ierarxiya Usuli (AHP) va panel ma'lumotlar tahlili orqali baholangan. AHP tahlili natijasida raqamli marketing, talabalarni jalb qilish, brending sa'y-harakatlari va resurslarni taqsimlash kabi strategiyalarning ahamiyati aniqlangan. Natijalar raqamli marketing tashabbuslari samaradorlikni oshirishda eng muhim strategiya ekanligini ko'rsatdi.

Jadval 1. AHP tahlili orqali marketing strategiyalarining ustuvorligi

Mezonlar	Og'irlik	Marketing strategiyasi	Ustuvorlik reytingi
Raqamli marketing	0.35	SEO, Ijtimoiy media kampaniyalari	1
Brending sa'y-harakatlari	0.25	Institut imiji, PR	2
Talabalarni jalb qilish	0.20	Seminarlar, Interaktiv tadbirlar	3
Resurslarni taqsimlash	0.15	Byudjetni samarali taqsimlash	4
Hamkorliklar	0.05	Sanoat bilan hamkorlik	5

1-jadvalda raqamli marketing, SEO, ijtimoiy media kampaniyalari va boshqa strategiyalarning ustuvorligi baholangan. Raqamli marketing, brending va resurslarni taqsimlash asosiy strategiyalar sifatida ajralib turdi. Tadqiqot natijalari raqamli marketingning talabalarni jalb qilishda katta ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

Jadval 2. Panel ma'lumotlaridan asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari (2018-2023)

Yil	Umumiy qabul	Talabalar qoniqishi (%)	Marketing byudjeti (USD)	Dastur yakunlanishi (%)	Raqamli marketing sarmoyasi (USD)	Brending indeksi (1-10 o'lchov)
2018	20,500	72.5	500,000	60.0	50,000	6
2019	21,600	74.0	520,000	62.0	55,000	6.5
2020	23,000	76.0	550,000	64.0	75,000	7
2021	24,800	78.5	580,000	65.5	100,000	7.5
2022	26,100	80.0	610,000	67.0	120,000	8
2023	28,000	82.5	650,000	70.0	150,000	8.5

2018-2023 yillar oralig‘ida yig'ilgan panel ma'lumotlar orqali marketing strategiyalarining samaradorlikka ta'siri o'rganildi. Natijalar qabul ko'rsatkichlari, talabalar qoniqishi va dastur

yakunlanishi darajalarida sezilarli o'sishni ko'rsatdi. 2-jadvalda ko'rsatilganidek, marketing byudjeti va raqamli marketingga sarmoya sezilarli oshgan.

Raqamli marketing va brending strategiyalariga katta sarmoya kiritgan muassasalar talabalar jalb qilish va qabul ko'rsatkichlari bo'yicha yaxshiroq natijalarga erishgan. Biroq, dastur yakunlanishi ko'rsatkichlari asosan akademik yordam va o'quv dasturlarining sifatiga bog'liq bo'lgan.

Tahlil shuningdek, raqamli marketing strategiyalarining samaradorligi hududiy farqlar bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. Shahar joylardagi muassasalar qabul va qoniqish ko'rsatkichlari bo'yicha qishloq joylarga qaraganda ko'proq o'sishga erishdi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari, O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida innovatsion marketing strategiyalari, xususan raqamli marketing va brending, institutsional samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu topilmalar oldingi tadqiqotlar bilan mos keladi, ularning ta'kidlashicha, bozorga yo‘naltirilgan yondashuvlar ta'limda tobora ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tadqiqot, AHP metodidan foydalangan holda, marketing strategiyalarini samarali baholash uchun aniq va o‘lchanadigan ramkani taqdim etadi, bu esa institutlar uchun marketing innovatsiyalarini ustuvorlashtirishda yo‘l-yo‘riq beradi.

Raqamli marketing, ayniqsa ijtimoiy media kampaniyalari va SEO, talabalarga yetib borishda ustuvorlik qilmoqda, bu esa raqamli marketingning ta’lim muassasalaridagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Natijalar ko‘rsatmoqda, raqamli marketingning talabalarni jalb qilish va qoniqishga bevosita ijobiy ta’siri bor, va ushbu strategiyalarga qilingan sarmoyalar qabul ko‘rsatkichlari o‘sishiga olib kelgan.

Brending ham institut muvaffaqiyatining muhim omili bo‘lib, AHP natijalarida ikkinchi o‘rinni egalladi. Kuchli brend obro‘si talabalarni jalb qilishni osonlashtiradi va ularning muassasaga tegishlilik hissini oshiradi. Biroq, brending tashabbuslari uzoq muddatli ta’sirga ega bo‘lib, natijalar darhol sezilmasligi mumkin. Raqamli marketingni brending bilan birlashtirish umumiy natijalarni yaxshilash imkoniyatini ko‘rsatmoqda.

Resurslarni taqsimlash va sanoat bilan hamkorlik qisqa muddatda kamroq ustuvorlikka ega bo‘lsa-da, ular ham muhim strategiyalar sifatida kelajakdagi tadqiqotlarda o‘rganilishi lozim. Shuningdek, marketing va dastur yakunlanishi ko‘rsatkichlari o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik topilmagan, bu esa akademik sifatning muhimroq omil ekanligini ko‘rsatadi.

Raqamli marketingning samaradorligi va qabul ko‘rsatkichlaridagi o‘sish O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining global raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. Hududiy farqlar, xususan shahar hududlaridagi muassasalar natijalarining yaxshiroq ekanligi, kontekstga xos omillar muhimligini ko‘rsatmoqda. Bu siyosatchilar va muassasa rahbarlari uchun marketing strategiyalarini moslashtirishda muhim tushunchadir.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida innovatsion marketing strategiyalarini qo‘llash bo‘yicha qimmatli tushunchalarni taqdim etadi va ularning institut samaradorligini oshirishdagi asosiy rolini ta’kidlaydi. Tahliliy Ierarxiya Usuli (AHP) va panel ma’lumotlar asosida olib borilgan tadqiqot raqamli marketing va brendingning talabalarni jalb qilish, qoniqish darajasi

va institutsional ko‘rinishni yaxshilashdagi eng samarali strategiyalar ekanligini aniqladi. Ijtimoiy media kampaniyalari va qidiruv tizimini optimallashtirishga (SEO) e'tibor qaratgan muassasalar tezkor natijalarni qo‘lga kiritib, qabul ko‘rsatkichlarining oshganini kuzatgan. Shuningdek, brending institutning obro‘sini oshirishda uzoq muddatli ijobiy ta’sir ko‘rsatishini isbotladi.

Tadqiqotning asosiy xulosasi marketing strategiyalarini ustuvorlashtirish bo‘lib, bu ta’lim muassasalariga o‘z yondashuvlarini modernizatsiya qilish uchun yo‘l xaritasini taqdim etadi. Garchi raqamli marketing va brending eng yuqori ustuvorlikka ega bo‘lsa-da, resurslarni samarali taqsimlash va sanoat bilan hamkorlik kabi strategiyalar sezilarli natijaga erishish uchun yanada rivojlantirilishi kerak. Ushbu tushuncha muassasa rahbarlari va siyosatchilarga resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi va marketing sarmoyalarining institutsional maqsadlarga mos kelishini ta’minlaydi.

Siyosatchilar uchun ushbu natijalar oliy ta’lim muassasalarini raqamli marketing vositalarini qabul qilishga, ayniqsa raqamli infratuzilmasi rivojlanmagan hududlarda qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta’kidlaydi. Brending va raqamli ishtirokni rivojlantirishga sarmoya kiritish nafaqat institutsional raqobatbardoshlikni oshiradi, balki xalqaro va mahalliy talabalarni jalb qilish imkonini beradi.

Kelgusidagi tadqiqotlar resurslarni taqsimlash va sanoat bilan hamkorlik strategiyalarining uzoq muddatdagi ta’sirini o‘rganishga qaratilishi kerak, chunki bu strategiyalar hozirgi tadqiqotda qisqa muddatda kamroq samarador deb topildi. Bundan tashqari, marketing va akademik sifat, xususan dastur yakunlanish ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni yanada chuqurroq o‘rganish zarur. Oliy ta'lim landshafti rivojlanar ekan, talaba jalb qilish strategiyalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning roli ham tadqiq etilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalariga o‘z marketing yondashuvlarini modernizatsiya qilish uchun amaliy va dalillarga asoslangan tavsiyalar beradi. Raqamli marketing va brendingni ustuvorlashtirish orqali muassasalar globallashgan ta’lim bozoridagi raqobatni yengib o‘tib, barqaror o‘sishga erishishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muxtorova, U. (2023). O‘zbekistonda oliy ta’lim tizimini rivojlantirishning marketing strategiyasi va uning amal qilish mexanizmi. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 1(10). https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss10/a483:contentReference
2. Maripova, S. (2024). Oliy ta'lim muassasalari tizimida unumli marketing (boshqaruv) olib borish asoslari. Journal of Innovations in Scientific and Educational Research, 2(15), 273-276. https://bestpublication.org:contentReference
3. Khurramov, O. K., & Sh, F. S. (2019). Social Media Marketing: An Effective Tool for Modern Internet Marketing. Mirovaya Nauka, 4(25), 511-514. https://finance.tsue.uz:contentReference
4. Orlov, V. et al. (2020). The Problem of Decentralization of Public Power in the Context of Territorial’s Independence. Society of Ambient Intelligence, 370-377. Atlantis Press.

5. Muxtorova, U. (2023). Ta’lim xizmatlari bozorida marketing tadqiqotlari va mehnat bozori. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 1(10). https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss10/a503:contentReference[oaicite:3]{index=3}

6. Bakhtiyorova, N. (2022). Methods of Avoiding Advertising in Social Networks of Respondents in Uzbekistan. Pedagogical Sciences and Teaching Methods, 2(17), 107-110.

7. Tadjieva, S. et al. (2023). Trajectory of Economic Development of Bukhara Region During Digitalization. E3S Web of Conferences, 403, 08027.

8. Khamidov, O., & Khayrullaeva, N. (2021). Improving Management Mechanisms for Ecotourism in Uzbekistan. Ekonomika i Turizm, 1(1).

9. Khamidov, O. (2016). Improving Management of Ecological Tourism Development in Uzbekistan: Problems and Solutions. Economics Publishing House.

10. Bakhtiyorova, N. (2023). Advertising Strategies in Social Networks: The Case of “Uzum Market” LLC. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(5), 381-384.

11. Khamidov, O. (2017). The Development of Tourism in Uzbekistan: Current Problems and Perspectives. Mirovye Naukovie Novosti.

12. Jalilovich, R. J. (2022). Implementing Economic Clustering in Uzbekistan's Tourism Industry. Middle European Scientific Bulletin, 11, 34-39.

TIJORAT BANKLARI FAOLIYATINI TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Murodova Dilnoza Choriyevna
DSc., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Bank ishi kafedrasi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan amalga oshirilayotgan pul-kredit siyosati vositalari orqali tijorat banklari faoliyatini tartibga solishning maqsadi, vazifalari, strategiyasi va taktikasi o‘rin olgan. Unda tijorat banklarining tabiati, ularning iqtisodiy xavfsizligiga ta’sir etuvchi tahdidlar, ulardan himoyalanish usullari, tijorat banklarining iqtisodiy xavfsizligini baholash mezonlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Tijorat banki, Markaziy bank, pul-kredit siyosati, pul-kredit vositalari, likvidlik, kredit, qayta moliyalash stavkasi.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son qarori bilan tasdiqlangan 2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasida davlat ulushi bo‘lgan tijorat banklarida transformatsiya jarayonlari yakunlandi va bank aktivlaridagi xususiy sektorning ulushi 2026 yil oxirigacha 60 foizgacha yetkaziladi. banklarning resurs salohiyati va moliyaviy barqarorligini ta’minlash, mustahkamlash milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlashning zarur shartlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. .Bu, o'z navbatida, tijorat banklarining rivojlanishi uchun zarur bo'lgan moliyaviy sharoitlarni yaratish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Banklar rivojlanishining zarur moliyaviy shartlaridan biri ularning faoliyatini tartibga solish amaliyotini takomillashtirishdir [1].

Markaziy bank pul-kredit siyosatini amalga oshirishda asosiy e’tiborni pulga bo‘lgan talabni to‘liq qondirish va real sektorda investisiya jarayonlarini rag‘batlantirishga qaratmoqda. Mamlakatimizda makroiqtisodiy siyosatni olib borishda dunyoda va hamkor mamlakatlarda ro‘y berayotgan iqtisodiy jarayonlar inobatga olinadi, ularning mamlakatimiz iqtisodiyotiga salbiy ta’sirining oldini olish, ichki talab va real sektorda investitsiya faolligini rag‘batlantirish, investitsion faollikni ta’minlash, investitsion faollikni yaratish tadbirkorlik faoliyati va barcha sohalarda rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan. ishlab chiqarish hajmini kengaytirishni ta’minlash orqali muvozanatli iqtisodiy o‘sish sur’atlariga erishishga asosiy e’tibor qaratilmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Iqtisodiy adabiyotlarda va xalqaro bank amaliyotida «pul-kredit siyosati» va «pul-kredit siyosati» tushunchalari sinonim tushunchalar sifatida keng talqin qilinadi. Masalan, mashhur rus iqtisodchilari – S.Moiseyev, O.Lavrushin, I.Mamonova, M.Malkina, G.Fetisovlar «pul-kredit siyosati» tushunchasidan keng foydalanadilar. Bu holat ular tomonidan nashr etilgan “Markaziy bank faoliyatini tashkil etish”, “Pul-kredit siyosati: nazariya va amaliyot”, “Rossiya va xorijdagi inflyatsiya jarayonlari va pul krediti bilan tartibga solish” mavzularida chop etilgan darslik va o‘quv qo‘llanmalarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. ko‘rish mumkin.

“Pul-kredit siyosati” tushunchasi amerikalik, yaponiyalik va yevropalik iqtisodchilar tomonidan chop etilgan darsliklar va ilmiy maqolalarda qo‘llaniladi. Masalan, taniqli iqtisodchi olim, AQSH Federal rezerv banki prezidenti B.Bernanke o‘zining tadqiqot va ilmiy maqolalarida faqat “pul-kredit siyosati” tushunchasidan foydalangan [2]. Xuddi shunday holatni A. Bernsda ham kuzatish mumkin[3].

M.Malkina pul-kredit siyosatiga quyidagicha ta’rif beradi: “Pul-kredit siyosati – bu Markaziy bank tomonidan pul massasi va pul qiymatini boshqarish, mamlakatda narxlar va milliy valyuta barqarorligini ta’minlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlardir va iqtisodiy yilda amalga oshiriladi. o'sishni rag'batlantirish uchun" [4].

S.Moiseyevning fikricha, pul-kredit siyosati davlatning iqtisodiyotni tartibga solish siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, pul bozoridagi talab va taklif uning ob’ekti hisoblanadi [5].

D.Vinogradov va M.Doroshenko hammuallifligida nashr etilgan “Moliyaviy-valyuta iqtisodiyoti” (Finansovo-denejnaya ekonomika) darsligida pul-kredit siyosati pul massasi va foiz stavkalarini tartibga solishga qaratilgan siyosat sifatida e’tirof etilgan. [6].R.Miller va D.Van-Xuz hammuallifligidagi “Zamonaviy pul va bank ishi” darsligida pul-kredit siyosati pul emissiyasi va pul muomalasini nazorat qilishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida talqin etilgan [7].

Mashhur iqtisodchi olim N.Meniku AQSH FZTning pul-kredit siyosatini iqtisodiyotda muomaladagi pullar ustidan nazoratni amalga oshirish sifatida izohladi [8]. U pulga talab va taklifni tartibga solish va nazorat qilishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida tan olinadi.

Pul-kredit siyosati - pul-kredit vositalari orqali iqtisodiyotni tartibga solishga qaratilgan siyosat bo'lib, Markaziy bank tomonidan amalga oshiriladi. Pul-kredit siyosati Hukumat iqtisodiy siyosatining strategik maqsadiga bo'ysunadi va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Pul-kredit siyosatining takomillashtirilmaganligi iqtisodiyotning pul massasi darajasini oshirishga imkon bermayapti, buning natijasida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasidagi qarzdor-kreditor qarzlari muammosini hal qilib bo'lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki pul-kredit siyosatining strategik maqsadi milliy valyutaning barqarorligini ta’minlashdan iborat. Shuning uchun milliy valyutaning ayirboshlash kurslari dinamikasini baholash pul-kredit tahlilining muhim masalalaridan biridir.O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining makroiqtisodiy siyosati va pul-kredit siyosati, birinchi navbatda, narxlar barqarorligini saqlash va aholining milliy valyutadagi daromadlarini oshirish orqali milliy valyutaga qiziqishni oshirishga qaratilgan.

Markaziy bankning pul-kredit siyosati bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borgan ko‘plab iqtisodchilar, jumladan O.Naumchenko, J.Matuk, V.Usoskin, K.Baynke, T.Bobaqulov, O.Namozovlar pul-kredit siyosatining besh jihatini belgilab berganlar. an'anaviy cholg'uning mavjudligini tan olgan. Ushbu vositalarga quyidagilar kiradi:

1. Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati;
2. Majburiy zaxiralar siyosati;
3. Ochiq bozor siyosati;
4. Valyuta siyosati;
5. Depozit siyosati.

Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati tijorat banklarini kreditlash bilan bog‘liq chora-tadbirlar majmuidir. Barcha mamlakatlarda, shu jumladan, O‘zbekiston Respublikasida ham Markaziy bank tijorat banklari uchun oxirgi instansiya kreditori hisoblanadi. Shu bilan birga, davlatning iqtisodiy siyosati doirasida moliyalashtiriladigan muhim tadbirlar va investisiya loyihalari tijorat banklari orqali markazlashtirilgan mablag‘lar hisobidan moliyalashtiriladi.

Markaziy bank tijorat banklariga uchta usulda kredit berishi mumkin:

1. Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga balanslarni qayta hisoblash yo‘li bilan kredit berish;

2. Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga ularning balansida qimmatli qog’ozlarni garovga qo’yish orqali kredit berish.

3. Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga bevosita kredit berish.

Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga ularning balanslarini qayta hisobga olish yo‘li bilan berilgan kreditlar kredit ssudalari, foiz stavkalari esa kredit stavkalari deb ataladi. Markaziy bankning foiz siyosatida asosiy o'rinni hisob stavkalari egallaydi. Buning asosiy sababi, bizningcha, hisob siyosati Markaziy bankning boshqa vositalariga nisbatan bir qator muhim afzalliklarga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning uslubiy asosini Markaziy bank pul-kredit siyosatining strategik maqsadlari tashkil etilib, u inflyatsiyaga qarshi kurashish, mamlakat bank tizimi va to‘lov tizimlari barqarorligini ta’minlash, inflyatsiyaning maqsadli sur’ati va pul-kredit siyosatining o‘sish sur’atlarini ta’minlashdan iborat. pul ta'minoti. pul-kredit siyosatining taktik maqsadlari hisoblanadi. Statistik ma’lumotlar, induksiya va deduksiya, ekspert bahosi, qiyosiy va trend tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishining yangi bosqichida amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar doirasida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining maqsad va vazifalari, institutsional tuzilmasi tubdan qayta ko‘rib chiqildi. Pul-kredit siyosati mantiqan yangi tamoyillar asosida olib borildi. Xususan, mamlakatimizda ichki narxlar barqarorligini ta’minlash vazifasi Markaziy bankning ustuvor maqsadi sifatida belgilandi. Valyuta siyosati va pul muomalasini tartibga solish sohasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, yangi voqelikda makroiqtisodiy sohada shakllanayotgan shart-sharoitlar pul-kredit siyosatida muhim o'zgarishlarni amalga oshirish uchun asos bo'ldi. O‘rta muddatli istiqbolda inflyatsiyaning past va barqaror darajasini ta’minlash makroiqtisodiy muvozanatning muhim omili bo‘lib, mamlakatda ijtimoiy vaziyatni yaxshilash, investitsiya faolligini rivojlantirish va tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Iqtisodiyotda ichki narxlar barqarorligini ta’minlash bilan birga, Markaziy bank tomonidan mamlakatimizda bank-to‘lov tizimini rivojlantirish bo‘yicha ko‘rilayotgan chora-tadbirlar kelajakda iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlaydi. Aytish joizki, faqat pul-kredit siyosatidagi islohotlar iqtisodiy o‘sishning asosiy manbai bo‘la olmaydi. Pul-kredit choralari asosan qisqa muddatli ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiyotda yalpi talab va taklif hajmining qisqa muddatli tebranishlarini yumshatish va ishlab chiqarishdagi farqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.Pul-kredit siyosatining asosiy yo‘nalishlari Markaziy bank uchun o‘rta muddatli istiqbolda dasturiy hujjat hisoblanadi. Ushbu hujjat orqali Markaziy bank pul va kredit sohasidagi o‘z maqsadlarini keng jamoatchilikka e’lon qiladi. Asosiy yo‘nalishlarda pul-kredit siyosatining tamoyillari va usullari tushuntirilib, iqtisodiy rivojlanishning ichki va tashqi sharoitlari hamda inflyatsiya jarayonlari baholanadi, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlili va prognozlari e’tirof etiladi. Markaziy bank o‘rta muddatli istiqbolda pul-kredit siyosatini olib borishda inflyatsiya darajasini pasaytirgan holda inflyatsion targetlash rejimiga o‘tish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga e’tibor qaratmoqda. Shu

nuqtai nazardan, Markaziy bankning pul-kredit siyosati o‘rta muddatli istiqbolda “o‘tish davri” pul-kredit siyosati rejimida amalga oshirilishi nazarda tutilmoqda.

O'rta muddatli makroiqtisodiy rivojlanish stsenariylari va pul-kredit siyosatining asosiy yo'nalishlari. 2023 va 2024-2025 yillarga mo'ljallangan pul-kredit siyosatining asosiy yo'nalishlarida

• o'rta muddatli istiqbolda pul-kredit sohasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar, Markaziy bankning tashqi va ichki iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishiga munosabati va javob choralari, pul-kredit siyosatini olib borishga yondashuvlar o'z aksini topgan.

• Kelgusi yillarda pul-kredit siyosatini amalga oshirishda asosiy e'tibor iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta'minlash va inflyatsiya darajasini maqsadli 5 foiz darajasiga tushirish maqsadlariga qaratiladi.

• Markaziy bank tomonidan 2 ta stsenariy asosida o‘rta muddatli makroiqtisodiy prognozlar ishlab chiqilgan. Tashqi va ichki sharoitlardagi farqlar, iqtisodiy jarayonlarning borishi va islohotlarni amalga oshirishga oid kutilmalar asosiy mezon sifatida belgilandi.

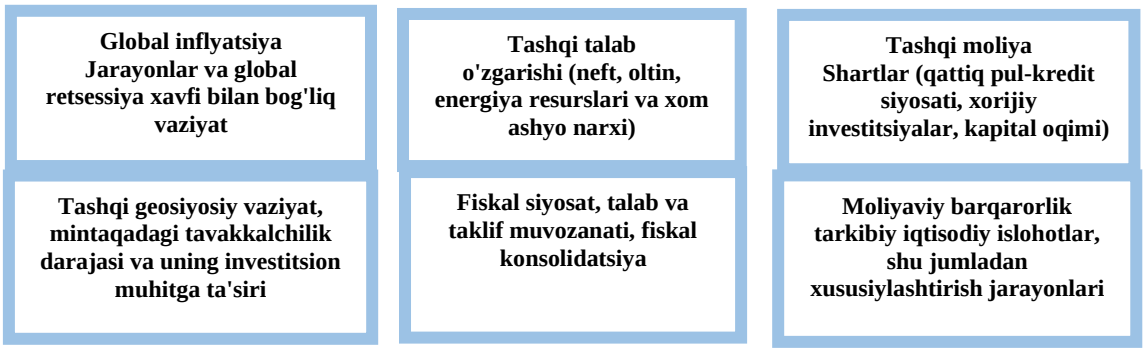

1- rasm. Kelajakdagi makroiqtisodiy vaziyatning asosiy omillari [9]

Yuqori inflyatsiya sur'atlari, qattiq global valyuta va moliyaviy sharoit, yirik iqtisodiyotlardagi mo''tadil faollik va o'sib borayotgan geosiyosiy keskinlik tufayli jahon iqtisodiyotida xavf va noaniqlik saqlanib qolmoqda.

1- jadval. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar [10]

Ko'rsatkichlar	2021 (haqiqat)	2022 ((kutib turing)	Asosiy senariy prognozlari		
			2023	2024	2025
Yillik inflyatsiya darajasi	10	12-12,5	8,5-9,5	5-6	5
Haqiqiy YaIM	7,4	5,2-5,8	4,5-5,0	5-6	6-6,5
Yakuniy iste'mol xarajatlari	9,7	10-11	5-6	8-9	7-8
- uy xo'jaliklari	11,6	12-14	5-6	9-10	8-9
- davlat boshqaruvi organlari	3,4	2-3	3-4	5-6	4-5
Asosiy kapitalga investitsiyalar	5,2	5-6	9-10	12-13	10-11
- markazlashtirilgan investitsiyalar	-3,6	-(10-15)	1-2	9-10	6-7
- markazlashmagan investitsiyalar	7,4	10-14	11-12	14-15	11-12
shulardan, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar	-3,4	5-6	20-30	20-25	10-15

2017 va 2018 yillarda O‘zbekiston iqtisodiy o‘sish sur’ati 2012-2019 yillar davomida (2017 va 2018 yillar bundan mustasno) asosiy savdo hamkorlarining o‘rtacha o‘sish sur’atlaridan yuqori bo‘ldi. otlar mos ravishda 4,4 va 5,4 foizni tashkil etdi. Pandemiya davrida pul-kredit siyosatining yumshatilishi va hukumat tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan siyosatning amalga oshirilishi natijasida O‘zbekiston iqtisodiyoti 2020-yilda 1,9 foizga, 2021-yilda esa 7,4 foizga o‘sdi. Markaziy bank tashqi iqtisodiy konyunkturadagi o‘zgarishlarning ta’siri kutilganidan zaifroq bo‘lishini, iqtisodiyot tarmoqlarida faollikning oshishini, tashqi savdo aylanmasi hajmining yuqori o‘sish sur’atlarini hisobga olib, yalpi ichki mahsulotning real o‘sish sur’atini belgiladi. uchun 2022 da 5.0 U -5.5 foiz atrofida bashorat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-noyabrdagi PF-5877-sonli “Inflyatsiyani targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o‘tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qaroriga asosan, mamlakat Markaziy bankiga 2020-yil 1-yanvardan boshlab inflyatsiya darajasini 2021-yilda 10 foizgacha pasaytirish va 2023-yilda inflyatsiyaning doimiy maqsadini 5 foiz darajasida belgilash orqali pul-kredit siyosati mexanizmlarini inflyatsiyani nishonlash rejimiga bosqichma-bosqich o‘tishni ta’minlash vazifasi qo‘yildi.

Xulosa. Markaziy bankning pul-kredit siyosati va uning makroiqtisodiy ahamiyatini oshirish imkonini beradi.

Ushbu muammolarni hal qilish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Inflyatsiyani samarali jilovlashda pul-kredit siyosati vositalarining samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar ko‘lami o‘rta muddatli istiqbolda inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o‘tish munosabati bilan zarur iqtisodiy va huquqiy (mustaqillik) asoslarini to‘liq amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. talab qiladi.

2. Bank tizimining innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tishini ta’minlash tijorat banklarining likvidligini tezkorlik bilan ta’minlashni taqozo etadi. Respublikamiz bank amaliyotida bu borada muammolar mavjud. Xususan, Markaziy bank hisobvarag‘i va lombard kreditlarining mavjud emasligi likvidlikni tez ta’minlash imkonini bermayapti.

3. Respublikamizda banklarning moliyaviy vositachilik rolini yanada oshirish bilan bog‘liq dolzarb muammolar mavjud. Xususan, majburiy zaxiralar stavkalari darajasi yuqoriligicha qolmoqda. Xususan, Markaziy bankning tijorat banklariga qayta moliyalash kreditlari ajratilmayotgani natijasida kredit kengayishi va banklarning joriy likvidligini rag‘batlantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son qarori. 2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 28.01.2022 y., 06/22/60/0082. https: // lex.uz/docs/5841063.

2. Bernanke B. Cheklangan ixtiyoriylik va pul-kredit siyosati. Nyu-Yorkdagi pul sotuvchilari oldidagi so'zlar. N.Y.: Universitet, 2003. 3 fevral.

3. Berns A. Iqtisodiy siyosatchining rad etishlari: nutqlar va Kongress bayonotlari: 1969-1978. Vashington: Amerika tadbirkorlik instituti, 1978. – B. 50.

4. Malkina M. Yu. Rossiyada inflyatsiya jarayoni va moliyaviy-kredit tartibga solish. Uchebnoye posobiye. - M.: INFRA-M, 2012. - B. 254.
5. Moiseyev S.R. Denejno-kredit siyosati: nazariya va amaliyot. Uchebnoye posobiye. - M .: Moskovskaya finansovo-promqshlennaya akademiyasi. 2011. - B. 21.
6. Vinogradov D.V., Doroshenko M.E.Finansovo-denejnaya ekonomika. Uchebnoye posobiye. - M.: Izd. uy GU VShE, 2009. - B. 360.
7. Miller R.L., Van-Xuz D.D. Sovremennye dengi va bankovskoye delo. Per. Ingliz tili - M.: INFRA-M, 2000. - P.428.
8. Menkiyu N.G. Printsip makroiqtisodiydir. 4-oye izd. Per. Ingliz tili - SPb.: Piter, 2009. - P. 297.
9. www.cbu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy sayti
10. www.cbu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy sayti

БИЗНЕС ТУЗИЛМАСИНИНГ КОГНИТИВ УСТУНЛИК ТИЗИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Матёқубова Дилфуза Олимбоевна,
Урганч давлат университети, доцент.

Аннотация. Ушбу мақолада бизнес тузилмасининг когнитив устунлик тизимини шакллантириш билан боғлиқ тадқиқот олиб борилган ва натижада бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилиш босқичлари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: бизнес тузилма, инновация, инновацион ривожланиш, иқтисодиётни интеллектуаллаштириш, диверсификация.

Кириш. Бизнес тузилмаларининг инновацион ривожланишини бошқариш муаммоларининг назарий асосларини ўрганиш, айниқса, иқтисодиётни интеллектуаллаштириш шароитида диверсификациянинг муҳим ролини қайд этиш имконини берди. Ҳозирги вақтда бизнес қайси босқичда эканлигини аниқлаб, бизнес тузилмасини бошқаришнинг тўғри механизмини танлаш, барча зарур рискларни ҳисобга олиш ва соҳада самарали рақобатлашиш имконини берадиган тўғри қарорлар қабул қилиш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақолада бизнес тузилмаларини когнитив устунлик тизимини шакллантиришнинг қиёсий тавсифини тадқиқ қилиш борасида иқтисодий, қиёсий, таҳлил қилиш ва танлама кузатиш, статистик усуллардан самарали фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Бизнес тузилмаси ҳаётий циклининг ҳар бир босқичи муайян ташкилий тузилма ва бошқарув воситаларини талаб қилади. Инновацион фаолиятни амалга оширувчи бизнес тузилмасининг ҳаёт айланиши ҳам ташкилотнинг ҳаёт циклининг классик концепциясига мос келади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1) яратилиш, туғилиш ёки шаклланиш;
2) ўсиш;
3) етуклик;
4) қарилик, пасайиш, чириш ёки тугатиш;
5) тикланиш. Векторли ёндашув бизнес тузилмасини инновацион ривожлантириш стратегияси сифатида диверсификацияни назарда тутади, бунда инновацион вектор диверсификация объектини белгилайди.

Шундай қилиб, диверсификация ва инновацион ривожланиш жараёнлари ўртасидаги муносабатларни тавсифлаш учун тушунчалар мазмунига таъриф берилади:

а) ресурс, жараён, натижа ва бошқарув таъминотидаги ўзгаришларни қамраб олувчи диверсификация, когнитив компонентга асосланган "инновацион ривожланишни диверсификация қилиш";

б) илҳомлантирувчи диверсификация жараёнларини ўз ичига олган когнитив диверсификация;

в) иқтисодиётни интеллектуаллаштириш шароитида когнитив хусусиятларни касб этадиган ва доимий характерга эга бўлган ҳодиса сифатида бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилиш. Жамиятни глобал ахборотлаштириш психологик, ижтимоий, когнитив ва ҳиссий омилларнинг турли иқтисодий вазиятларда одамларнинг қарорларига таъсирини ўрганадиган хулқ-атвор иқтисодиётини долзарблаштиради.

Глобал миқёсда унинг объектини бизнес тузилмаси деб ҳисоблаш мумкин, унинг рақобатбардошлиги, биринчи навбатда, когнитив омил таъсири остида самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга боғлиқ. Хулқ-атвор иқтисодиёти муҳим хавф ва ноаниқлик билан ажралиб турадиган инновацион фаолиятни амалга ошириш жараёнида бошқарув қарорларини қабул қилиш соҳасида алоҳида қизиқиш уйғотади (1-расм).

Бизнинг ёндашув когнитив диверсификацияни ажратиб кўрсатишни ўз ичига олади - бу алоҳида объектга эга бўлган диверсификация - бизнес тузилмаси ходимлари, мақсад - интеллектуализация оқибатларининг қутблилигини биладиган, қила оладиган мутахассислар жамоасини шакллантириш. инновацион ривожланишнинг самарали векторини танлаш ва рақобатбардош натижаларга эришиш, яъни бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилишнинг барча босқичларида, айниқса унинг бошида бошқарув қарорларини онгли равишда қабул қилишни таъминлайди.

Шу сабабли, когнитив диверсификация ҳисобига диверсификация турлари таснифини кенгайтириш таклиф этилади, чунки бу самарали инновацион ривожланишга қаратилган онгли бошқарувнинг калитидир.

Бу бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилишни иқтисодиётни интеллектуаллаштириш шароитида когнитив асосларга эга бўлган ва доимий хусусиятга эга бўлган ҳодиса сифатида аниқлаш имконини беради.

Тадбиркорлик тузилмаларининг инновацион ривожланишини бошқариш муаммоларининг назарий асосларини ўрганиш, айниқса, иқтисодиётни интеллектуаллаштириш шароитида диверсификациянинг етакчи ролини қайд этиш имконини берди. Иқтисодиётни интеллектуаллаштириш жуда кўп турли хил алоқаларни ўз ичига олади, улар орасида генетик алоқалар муҳим рол ўйнайди, бу эса уни шакллантиришнинг фазовий-вақт тартибини белгилайди. Ҳар қандай фундаментал иқтисодий жараён каби иқтисодиётни интеллектуаллаштириш ҳам мураккаб, кўп босқичли шаклланиш ва ривожланиш йўлидан ўтади.

Дастлабки босқичда иқтисодиётни интеллектуаллаштириш унинг ишлаб чиқариш муносабатлари таркибий қисмларининг ички ўзаро боғлиқлигининг муҳим белгиларининг йўқлиги билан тавсифланган оддий тенденция кўринишига эга эди. Билимлар тўпламини алмаштириш тасодифий, детерминистик бўлмаган. Ушбу босқичда мунтазам мушак иши ишлаб чиқарувчилар энг оддий билимларни қўллашга ҳаракат қилган иш билан муваффақиятли рақобатлашди.

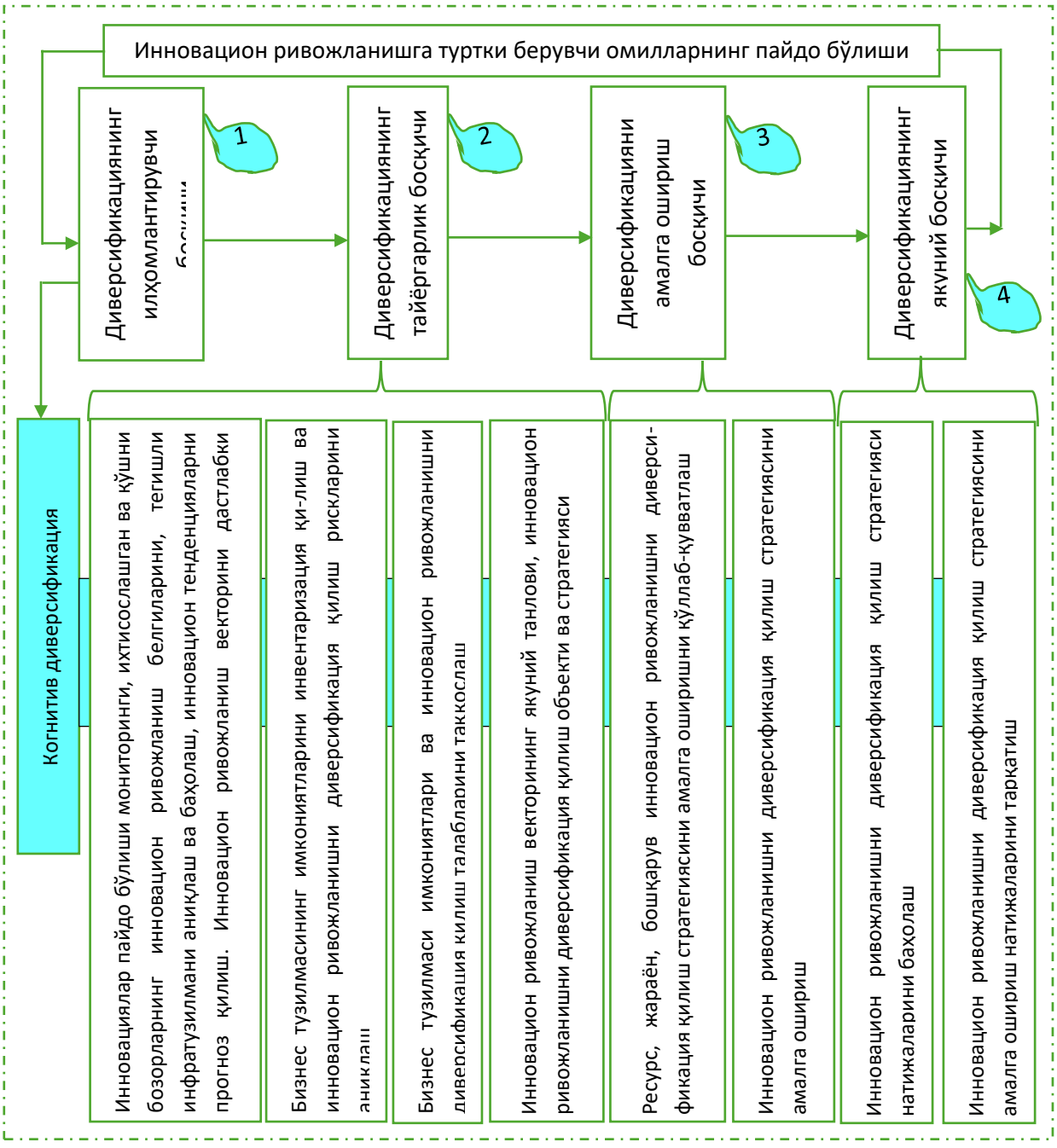

1-расм. Бизнес тузилмасининг инновацион ривожланишини диверсификация қилиш босқичлари[1]

Шу билан бирга, билим собит эмас эди, уни тўплаш ва узатиш анъаналари йўқ эди ва шунинг учун уларнинг тасодифий қўлланилиши иш сифати ва унумдорлигига сезиларли таъсир кўрсатмади. Иқтисодиётни интеллектуаллаштиришнинг тизимли сифатлари эндигина шакллана бошлади. Ҳозирги вақтда интеллектуал салоҳиятнинг шаклланиши ва ривожланиши саноат иқтисодий тизимини интеллектуал деб аталадиган

[1] Муаллиф ишланмаси

тизимга айлантириш билан жамият ва иқтисодиётни ахборотлаштириш жараёнининг ўсиши билан тавсифланади.

"Интеллектуализация" таърифи турли хил оммавий ахборот воситаларида содир бўладиган индивидуал ва жамоавий интеллектнинг шаклланиши ва ривожланиши жараёни, шунингдек, уларнинг ахборот ва технологик ўзаро боғлиқлиги ва қўллаб-қувватланиши сифатида қаралади. Сўнгги йилларда олимлар иқтисодий тадқиқотларда “интеллектуаллаштириш” таърифидан кенг фойдалана бошладилар, “иқтисодни интеллектуаллаштириш”, “интеллектуал иқтисодиёт”, “ахборот иқтисодиёти”, “билимга асосланган иқтисодиёт”, “интеллектуал иқтисодиёт” каби таърифларни қўллай бошладилар [1] .

Интеллектуал капиталнинг иқтисодий объектга интеллектуал капиталнинг таркибий қисмларини доимий равишда жалб қиладиган, ишлаб чиқарадиган, тақсимлайдиган, шу билан капиталнинг турли турларини ўтказиш ва тарқатиш, янги ва махсус билимларни илгари суриш каби рағбатлантирувчи таъсири сифатида қаралади. Ташкилий интеллект интеллектуализация туфайли табиий капитални тўпланган интеллектуал энергия ва ижтимоий ишонч - ижтимоий капиталдан фойдаланган ҳолда жамиятнинг биоижтимоий эҳтиёжларига айлантириш имконини беради.

Иқтисодни интеллектуаллаштириш замонавий дунёда, глобаллашув шароитида бундай оммавий ҳодиса эканлигини таъкидламасдан, интеллектуал капитал ва интеллектуал ресурслардан фойдаланиш масалалари биринчи ўринда турадиган иқтисодиётдир. “Иқтисодиётни интеллектуаллаштириш” атамаси остида номоддий ишлаб чиқариш яъни: билим, ахборот, дастурий таъминот, кадрлар тайёрлаш тизими омиллари муҳим рол ўйнайди.

Мамлакатнинг интеллектуал капиталини ташкил этувчи ва иқтисодиётни интеллектуаллаштириш жараёнини таъминловчи ривожланган фан ва олий таълим тизимларисиз иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлашнинг иложи йўқ. Иқтисодий ўсишнинг муҳим омили сифатида иқтисодиётни интеллектуаллаштириш жараёнининг ривожланишини мавжуд муаммолар чеклаб қўймоқда. Асосийси, инвестицияларни қўллаб-қувватлашнинг паст даражаси, бу истиқболли кадрларнинг чиқиб кетишига ва унинг асосий йўналишлари самарадорлигининг пастлигига олиб келади.

М.К.Ахтямов ва бошқалар [2] таъкидлаганларидек, “иқтисодни интеллектуаллаштириш” иқтисодиётни ривожлантиришнинг замонавий тенденцияси бўлиб, у инновацион фаолиятни рағбатлантиришда намоён бўлади. Д.А.Зарипова [3] “интеллектуал иқтисодиёт” атамаси остида ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бир вақтнинг ўзида инсоннинг ҳар томонлама ривожланишини ва унинг ҳаёт шароитларини кенгайтирилишини таъминлайдиган шундай қадриятлар яратилган иқтисодиётни белгилайди. , шу жумладан, албатта, ҳаётнинг иқтисодий бўлмаган қадриятларини билвосита такрор ишлаб чиқариш. Замонавийликнинг муҳим хусусияти - ҳар бир ишлаб чиқарилган маҳсулотда ақлнинг ортиб бораётган оғирлиги.

В.В.Касаткинанинг хулосасига кўра, ахборот инқилобининг таркибий қисми ахборот иқтисодиётидир [4]. Ахборот иқтисодиётида иқтисодий фаолият асосан ишлаб чиқаришнинг барча бошқа шаклларини шу мақсадда самаралироқ ва кўпроқ моддий бойликлар яратиш қилиш учун ахборотни ишлаб чиқариш ҳамда қўллашдир. Саноат ишлаб чиқариши ахборот хизматларини ишлаб чиқариш билан алмаштирилади.

Бироқ “ахборот иқтисодиёти” билан бир қаторда янги атама ҳам тобора кенг тарқалмоқда. Узоқ муддатда жаҳон цивилизацияси тараққиёти парадигмасига айланган иқтисодий тараққиётнинг янги маъносини акс эттирувчи иқтисодиётни интеллектуаллаштириш, яъни билимга асосланган иқтисодиёт ёки “ақлли иқтисодиёт”ни яратишдир. Бу жараён доирасида асосий эътибор “ахборот”дан “билим”га, “ахборот иқтисодиёти”дан “билим иқтисодиёти”га ўтказилади.

Бу сўнгги йилларда “ахборот жамияти” ҳақида эмас, балки “интеллектуал жамият” ҳақида кўпроқ гапиришга асос беради. Бу босқичда ахборот манба ҳисобланиб манба материал, разведка, асосий фаол омилга айланади. Бошқа томондан, разведка маълумотни яратиш учун зарурий шартдир. Шундай қилиб, учта “Мен” тамойилига асосланган ахборот, инновация, ақл каби ёпиқ занжир олинади. Бу борада, В.Л. Иноземцев “билимга асосланган иқтисодиёт” атамасида илмий билимлар ва уларнинг эгаларининг махсус ноёб малакалари моддий ва номоддий ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий манбаи ҳамда асосий омилига айланган иқтисодиётни тушуниш кераклигини таъкидлайди [5].

М.С.Пашкевич ва О.Ю.Чуриканова [6] “когнитив иқтисодиёт” атамаси ишлаб чиқариш соҳаси ва бизнес сунъий интеллект, маълумотларни қайта ишлашнинг ақлли тизимлари, интеллектуал ахборот тизимлари ва бошқалар усуллари ва моделларидан фойдаланадиган иқтисодиётни англатади. Фикримизча, иқтисодиётни интеллектуаллаштиришнинг замонавий шароитларини тавсифлашда ҳар қандай иқтисодий муаммоларни ҳал қилишда когнитив ёндашувни қўллаш зарур.

Хулоса. Когнитив ёндашув асосий эътиборни инсоннинг иқтисодиётдаги роли ва унинг билиш қобилиятининг ортиб боришига қаратади, уни когнитив фаолият жараёнида билим ҳосил қилувчи иқтисодий муносабатларнинг ўзига хос элементи сифатида етакчи мавқега олиб келади.

Иқтисодиётни интеллектуаллаштириш когнитив иқтисод сифатида қаралиши керак, у иқтисодиётда билимларни бошқариш, иқтисодиётда интеллектуал тизимлардан фойдаланиш, тилшунослик, психология, биология, нейрофизиология, антропология, мантиқ, информатика ва сунъий интеллектнинг турли назариялари каби фанларни қўллашга асосланган когнитив технологияларни иқтисодиётда қўллашни ўз ичига олади. “Билим” каби мураккаб тушунчанинг таърифида маълум ноаниқлик ва хилма-хилликка қарамай, бутун билимлар мажмуасини синфларга бўлиш мумкин. Билимларни таснифлаш билимларни бошқариш жараёнида фойдаланиладиган маълумотларнинг мақсадига қараб амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Kovtunenko Yu.V. Diversification of innovative development of business structures in the context of intellectualization [monograph] / Yu.V. Kovtunenko. – Schweinfurt: Time Realities Scientific Group UG (haftungsbeschränkt), 2019. – 405 p.
2. Инновационное развитие предпринимательства в экономике знаний / М.К. Ахтямов, О.У. Юлдашева, Н.А. Кузнецова – М.: Креативная экономика, 2011. – С.33.
3. Зарипова Д.А. Интеллектуализация экономики как объективный процесс развития городской агломерации/ Д.А.Зарипова// Transport business in Russia. – С. 187-188
4. Касаткина В.В. Теоретическая модель формирования человеческого капитала в контексте процесса интеллектуализации экономики/ В.В. Касаткина// Виртуальное пространство. – С. 18-21
5. Иноземцев В.Л. Интеллектуализация экономики: инновационное производство и человеческий капитал [Электронный ресурс] / В.Л. Иноземцев // Инновации. – 2003. – №1. – Режим доступу до ресурсу: http://www.harmony .com.ua/text/2216.html
6. Пашкевич М.С. Когнитивная экономика: проблемы и перспективы для регионов/М.С. Пашкевич, О.Ю. Чуриканова // Бизнес Информ. – 2014. – №12. –С. 8-13.

КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШДА ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ АҲАМИЯТИ

и.ф.ф.д., Баратов Саъдулла Норжигит ўғли
ТДИУ Самарқанд филиали катта ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизда камбағалликни қисқартиришда таълим муассасларини фаолиятининг тутган ўрни хусусан, олий таълим муассалари фаолияти тўғрисида сўз боради. .

Калит сўзлар: камбағаллик, ижтимоий ҳимоя, олий таълим, давлат бюджети.

Маълумки мамлакатдаги таълим сифати камбағаллик даражаси билан бевосита боғлиқ бўлиб, таълим сифати ва қамровининг ортишига ҳамоханг тарзда камбағаллик даражаси пасайиб боради. Олий маълумотга эга бўлганлар меҳнат бозорида бошқаларга нисбатан рақобатбрдош ҳисобланиб, бир неча баробар юқори маош олишлари мумкин.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон таълим тизими мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус касб-ҳунар, олий ҳамда олий таълимдан кейинги босқичлардан иборат. Мамлакатда таълимни ташкил этиш, инфраструктурасини яхшилаш, қамров даражаси, сифати ва молиялаштириш каби жараёнларида қатор муаммолар мавжуд. Айниқса камбағал аҳолининг таълим босқичларидан фойдаланишида имкониятларнинг етарли эмаслиги долзарб масала ҳисобланади.

Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантириш борасида кенг кўламли ислоҳатлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонида таълим тизимини янги босқичга олиб чиқиш борасида бир қатор устувор мақсадлар белгилаб олинган.

Ушбу фармонга кўра, ҳар бир фуқарога давлат ҳисобидан аниқ касб ҳунарга ўқитиш имкониятини яратиш, касбга ўқитиш кўламини 2 баравар ошириб, жами 1 миллион нафар ишсиз фуқарони касб-ҳунарларга ўқитиш ва бу жараёнда нодавлат таълим муассаларининг иштирокини 30 фоизга етказиш, мактабгача таълимдаги қамров даражасини ҳозирги 67 фоиздан камида 80 фоизга етказиш, мактабларни ривожлантириш миллий дастурини жорий этиш орқали ҳалқ таълими тизимида қўшимча 1,2 миллион ўқувчи ўрни яратиш каби мақсадлар илгари сурилган [ПФ-60, 2022].

Фикримизча, камбағалликни қисқартиришда таълимнинг барча босқичлари ўз ўрнига эга. Таълимнинг қайси босқичида сифат пасайса ундан кейинги босқичида сифатни кўтариш учун қилинадиган харажатлар миқдори ортиб бораверади. Шунинг учун ҳам, таълимнинг барча босқичларида қамров, инклюзивлик ва сифатни ҳамоҳанг равишда ошириш лозим.

Ижтимоий сиёсатни такомиллаштириш нуқтаи назаридан олиб борилган тадқиқотлар ичида таълимни, хусусан олий таълимни молиялаштиришни

такомиллаштиришга қаратилган илмий изланишлар анчагина ҳисобланади. Уларнинг айримларини қуйида кўриб ўтишимиз мумкин:

С.Бузрукхонов олий таълим муассасаларининг мустақиллик тамойиллари асносида талабаларга грант кредитлар бериш тартибини либераллаштириш, олий таълим муассасаларини хусусийлаштиришда давлат улушини 51 фоизини сақлаб қолган ҳолда корпоратив бошқарув тамойилларини жорий этишни таклиф этади [Бузрукхонов С.М, 2022].

О.Қаҳҳоров ўзининг илмий ишида олий таълим тизимининг тижоратлашуви талабаларда ўқув жараёнига нисбатан пассив муносабати шаклланишига таъсир этишини қайд этади. Ўз навбатида, молиявий барқарорлик олий таълим муассасаларида ўзининг моддий-техник базасини такомиллаштиришга имконият беришини қўшимча қилади [Қаҳҳоров О.С., 2021].

А.Норов олий таълим муассасаларининг инновацион фаолиятини ривожлантиришга қаратилган илмий хулосаларни шакллантиради. Инновацион фаолият натижаларини тижоратлаштиришда жамият манфаатларини назарда тутиш тамойилини илгари суради [Норов А.Э., 2021].

И.Нематов олий таълим ислоҳотларини баҳолаб, ўзининг илмий хулосаларини келтириб ўтади. Жумладан, “Жаҳон иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида олий таълим фақат аҳолининг муайян қатламига оид бўлмай қолди, у оммавийлашди. Аксарият мамлакатларда таълим ижтимоий аҳамиятга эга соҳага айланди ” деб таъкидлаб ўтади [Нематов И.У., 2022].

Ижтимоий сиёсатни таъминлашнинг йирик йўналишларидан бири бўлган олий таълим тизимини молиялаштиришга нисбатан илмий хулосалар тизимнинг тижоратлашувига хайрихоҳлик билдирмаганликларини кузатиш мумкин. Юқоридаги тадқиқотларда олий таълимни ижтимоий сиёсатни амалга оширишдаги ролига нисбатан қуйидаги ёндашувларимизни шакллантирдик:

Ижтимоий соҳани молиялаштиришда инсон капиталини ривожлантириш омилларига эътибор қаратиш, инсонларда ташаббускорлик кайфиятини шакллантириш ижтимоий сиёсатнинг муҳим белгиларидан бири бўлиши;

Ижтимоий ҳимояни шакллантиришда давлатнинг роли мавжуд бўлиши ва молиялаштиришнинг бош манбаи сифатида давлат бюджетини шакллантирилиши;

Олий таълим муассасаларида талабаларга грант маблағларини ажратиш орқали ижтимоий қўллаб-қувватлашни амлага оширилиши;

Олий таълимни хусусийлаштирилишида корпоратив бошқарув элементларини жорий этиш ва давлатнинг улушига устуворлик берилиши;

Талабаларнинг таълим олишга бўлган муносабатини пассив бўлмаслиги учун олий таълимни тижоратлашув хусусиятини олдини олиниши;

Илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштиришда халқ учун келтириладиган манфаатларни баҳолаш тамойилини жорий этилиши;

Оммалашаётган олий таълим тизими халққа янада кўпроқ яқинлашмоқда. Янада очиқ бўлаётган олий таълим нофаол ижтимоий сиёсатни амалга оширишга кенг имкониятлар бермоқда.

Бизнингча, нофаол ижтимоий сиёсатни амалга оширишга нисбатан олиб борилган тадқиқотларда олий таълим тизими юқори даромадга эга бўладиган мутахассисларни тайёрлаши асосий ғоялардан бири бўлиб қолмоқда. Бу эса, камбағалликка қарши курашнинг барқарор амалга ошишига узоқ муддатли даврда юзага чиқиш билан аҳамиятли бўлишини кўрсатмоқда.

Олий таълим орқали жамиятда олий маълумот орқали соҳаларга бўлинган малакали ишчи-ходимлар синфи шакллантирилади. Шахс, жамият ва давлат ривожланишининг барча босқичларида уларга эҳтиёж мавжуд ва мазкур ривожланишнинг тўғрилиги, даражаси ва албатта сифати бевосита олий таълимга боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам олий таълим тизими шахс, жамият ва давлат ривожланишининг асосий драйвери ҳисобланади.

1-жадвалда олий таълим муассасалари фаолияти бўйича маълумотлар келтирилган бўлиб, унда олий таълим ташкилотлари сонининг ўсиб бораётганини кўришимиз мумкин.

1-жадвал. Олий таълим муассасалари фаолияти тўғрисида маълумот [stat.uz, 2022]

Кўрсаткичлар	**2017 / 2018**	**2018 / 2019**	**2019 / 2020**	**2020 / 2021**	**2021 / 2022**
Олий таълим ташкилотлари сони, бирлик	**72**	**98**	**119**	**127**	**154**
шу жумладан хорижий олий таълим ташкилотлари	7	10	16	18	25
уларда талабалар, минг киши	297,7	360,2	441,0	571,5	808,4
кундузги	287,5	313,0	360,1	441,9	553,9
кечки	-	1,2	7,3	11,5	26,5
сиртқи	10,2	46,0	73,6	118,1	228,0
10 000 аҳолига нисбатан тўғри келадиган олий таълим ташкилотлари талабалари	93	110	130	165	229
Олий таълим ташкилотларига қабул қилинган талабалар, минг киши	63,0	114,5	138,1	174,9	235,9
Олий таълим ташкилотларини битирган мутахассислар, минг киши	67,4	70,3	70,8	83,9	103,9

Жумладан, 2017-2018 ўқув йилида олий таълим ташкилотлари умумий сони 72 тани шундан хорижий олий таълим ташкилотлари 7 тани ташкил этган бўлса, 2021-2022 ўқув йилига келиб, улар умумий сони 154 тага, шундан хорижий олий таълим ташкилотлари 25 тага етди.

Бизнингча, кўпгина соҳалардаги каби олий таълимда ҳам миллий ва хорижий таълим муассасалари ўртасидаги рақобат кадрлар сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Хорижий таълим муассасалари орқали олий таълимни ташкил этишнинг хориж тажрибалари кириб келади ва бу орқали миллий таълим тизимимизда ҳам ўзига хос адаптация юз беради. Адаптация орқали нафақат миллий мехнат бозорида балки халқаро мехнат бозорларида ҳам рақобатбардош бўлган кадрларни етиштириш имкони яратилади.

Олий таълим ташкилотларидаги талабалар сони 2017-2018 ўқув йилида 297,7 минг кишини ташкил этган бўлса, 2021-2022 ўқув йилига келиб, улар сони 510,7 минг кишига ёки 270 фоизга ортиб, 808,4 минг кишига етган.

Шу ўринда алоҳида таъкидланиши керак бўлган масала олий таълим шаклларининг кенгайтирилганлигидир. Олий таълим шаклларининг кенгайтирилиши орқали таълимнинг инклюзивлиги ортади ҳамда ҳамма учун ўз шароити ва имкониятларидан келиб чиқиб таълим олиш имконияти яратилади. 2021-2022 ўқув йилига келиб таълимнинг кундузги шаклида 553,9 минг, кечки шаклида 26,5 минг, сирқти шаклида 228 минг киши таълим олмоқда.

Фикримизча, 10 000 аҳолига нисбатан тўғри келадиган олий таълим ташкилотлари талабалари сони 2017-2018 ўқув йилида 93 тани ташкил этган бўлса, 2021-2022 ўқув йилига келиб 136 тага ёки қарийб 2,5 баробарга ортиб 229 тани ташкил этаётганлиги, олий таълим билан қамровнинг аҳоли сони ўсишидан жадалроқ ўсаётганини билдиради.

Ўз навбатида 2.12-жадвалда олий таълим ташкилотларига қабул қилинган талабалар сони ҳам кескин ўсиб борган бўлиб, 2017-2018 ўқув йилида 63,0 минг нафар абитуриент талабаликка қабул қилинган бўлса, 2021-2022 ўқув йилига келиб улар сони 173 минг кишига ёки 375,0 фоизга ортгани ҳолда 235,9 минг кишига етган.

Бундан ташқари, қамров билан биргаликда олий таълим ташкилотларини битирган мутахассислар сони ҳам ўсиб бормоқда. Хусусан, 2017-2018 ўқув йилида олий таълим муассасасини 67,4 минг битирувчи битирган бўлса, 2021-2022 ўқув йилига келиб улар сони 36,5 минг кишига ёки 1,5 баробарга ортгани ҳолда 103,9 минг кишига етган.

Бизнингча, олий таълим қамровининг ортиши камбағалликни қисқартиришда энг асосий чоралардан бири ҳисобланади. Чунки олий маълумотли кадрларнинг кўплиги улар орасида рақобатни кучайтиради ва олий маълумотгагина эмас балки малака ва кўникмага эга бўлишни биринчи даражага олиб чиқади. Бундай ҳолатда рақобатбардош бўлиш ва рақобатда ютиб чиқиш учун олий маълумотнинг ўзи билан чекланмасдан тил ўрганиш, ахборот технологияларидан фойдаланишни пухта эгаллаш, дастурлашни ўрганиш каби унга қўшимча билимларни эгаллаш лозим бўлади. Бу эса ўз навбатида комплекс билимга эга бўлган кадрларни етишиб чиқишига олиб келади. Шу билан бирга таълимнинг кейинги босқичи ҳисобланадиган магистратура ва докторантурада ҳам кучли рақобат юзага келади. Илмий фаолият билан шуғулланиш истагида бўлганларнинг кўпайиши албатта илмий-техник ривожланишга ўзининг ижобий таъсирини ўтказмасдан қолмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтишимиз мумкинки, олий таълим қамровини ошириш бўйича амалга оширилаётган ишлар камбағалликни қисқартириш бўйича олиб борилаётган сиёсатга ҳамоҳанг бўлиб, узвий боғлиқликка эга.

Шундай бўлсада олий таълим фаолияти натижалари ҳам унгача бўлган таълим босқичлари ташкил этилиши ва сифатига боғлиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-фармони
2. Бузрукхонов С.М. Инновацион иқтисодиётга ўтиш шароитида олий таълимни молиялаштиришни такомиллаштириш: и.ф.д. ... автореферати. – Т., ТДИУ., 2022 й. – 72 б.
3. Қаҳҳоров О.С. Олий таълим тизимида рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг бошқарув механизмини такомиллаштириш (Бухоро ва Навоий вилоятлари мисолида) : и.ф.д. ... автореферати. – Самарқанд, 2021 й. – 80 б.
4. Норов А.Э. Олий таълим муассасаларида инновацион фаолият натижаларини тижоратлаштиришни бошқариш механизмларини такомиллаштириш: и.ф.б.ф.д. ... автореферати. – Т., БухДУ., 2021 й. – 65 б.
5. Нематов И.У. Олий маълумотли кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг маркетинг стратегияси (Ўзбекистон Республикаси мисолида): и.ф.б.ф.д. ... автореферати. – Т., ТДИУ., 2022 й. – 59 б.
6. Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари. Интернет манба: www.stat.uz

MARKETING TADQIQOTLARI – EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHI SIFATIDA

Xojiyev Elshod Yoqub o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Marketing kafedrasi dotsenti, PhD
Email: elshodkhojiev@gmail.com

2024-yilning 18-yanvar kuni Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida “2024 yilda investitsiya, eksport va xalqaro hamkorlik sohalarida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ustuvor vazifalar” yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasidan eksport qilinayotgan eksportning 50 foizi 4 ta bozorga – Rossiya, Xitoy, Qozog‘iston va Turkiyaga to‘g‘ri kelishi ta’kidlandi. Yoki, eksportning asosiy qismini tashkil qiladigan 20 turdagi mahsulot 1 ta bozorga bog‘liq bo‘lib qolganligi ko‘rsatib o‘tildi.

Bugungi kunda meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish va uni tashqi bozorlarga yetkazib berish salohiyatini tadqiq etish mahalliy hamda xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda alohida o‘rganilayotgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Buning dolzarbligi korxonaning eksport salohiyatini aniqlash va o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lib, uning imkoniyatlarini obyektiv baholashga imkon beradi hamda bu bozor sharoitida juda muhim hisoblanadi.

Eksportni rivojlantirish orqali o‘sishni rag‘batlantirishni xohlaydigan hukumatlar va alohida korxonalar eksport kombinatsiyalarining katta sonini aksariyat hollarda eksport imkoniyatlarining ko‘pligi va faqat ularning cheklangan soni resurslarning kamligi tufayli o‘rganilishi mumkinligi bilan farqlashi lozim [1].

Biroq, dunyo bo‘ylab eksport imkoniyatlarini baholash jarayoni bir qator sabablarga ko‘ra juda murakkab hisoblanadi. Bular jahondagi barcha mamlakatlarning mumkin bo‘lgan barcha eksport imkoniyatlarini o‘rganish qiyinligini va iste’molchilar, korxonalar yoki hukumatlar to‘g‘risidagi aniq hamda ishonchli ma’lumotlarning mavjud emasligini o‘z ichiga oladi [2]. Tegishli xalqaro bozorni tanlash jarayonlarini shakllantirish uchun ko‘plab tadqiqotlar olib borildi va turli bozorlar kirish bo‘yicha tanlash usullari keltiriladi.

1980-yillarning oxirlarida Papadopoulos va Denis xalqaro bozorni tanlash usullari to‘g‘risidagi adabiyotlarni umumlashtirib, xalqaro bozorni tanlash usullarini turkumlashtirdilar. Ular birinchi navbatda ikkita keng turdagi ya’ni sifat va miqdoriy yondashuvlarni aniqladilar hamda miqdoriy yondashuvlarni bozorni guruhlash va bozorni baholash usullariga ajratdilar. Xalqaro bozorni tanlash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar va so‘nggi adabiyotlarda bozorni baholash usullari tadqiqotning maqsadlaridan kelib chiqqan holda firma darajasidagi va mamlakat darajasidagi usullarga bo‘lingan. Yuqorida keltirilgan turkumlashtirish quyidagi rasm orqali ko‘rib chiqamiz.

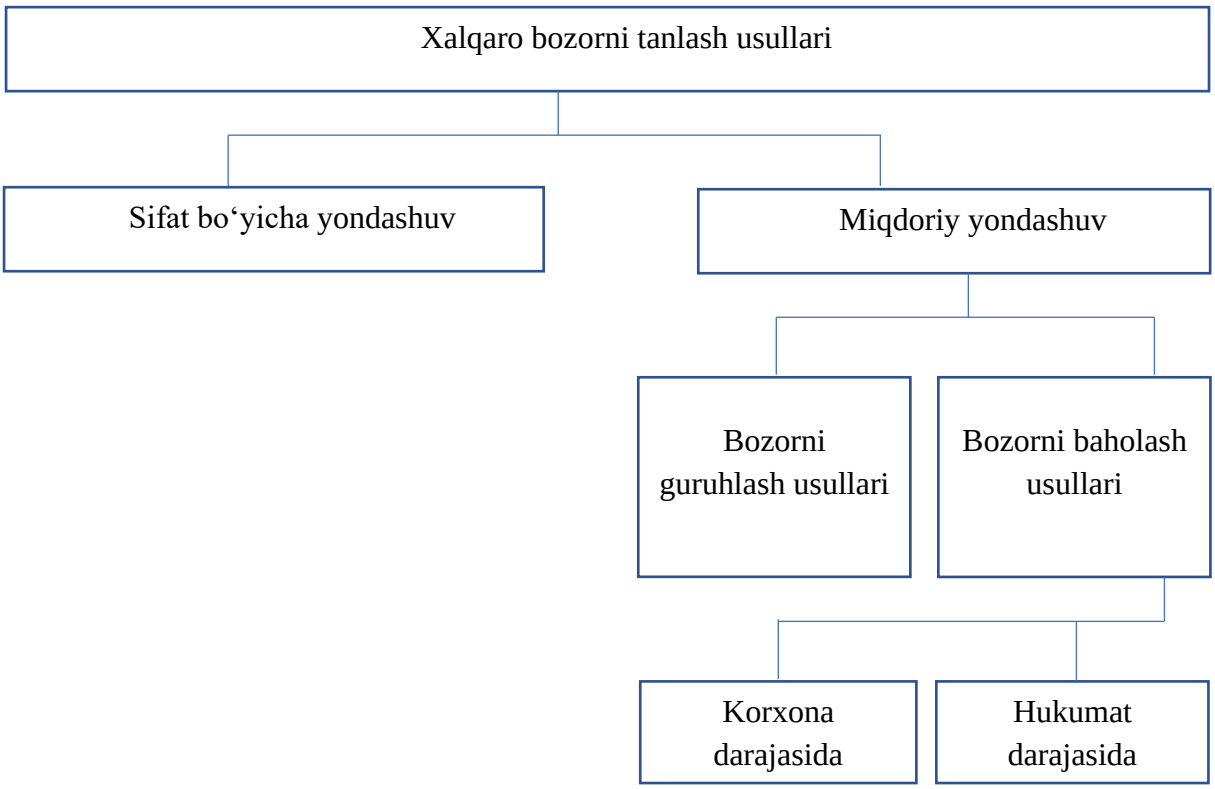

1-rasm. Xalqaro bozorni tanlash klassifikatsiyasi

“Sifat bo‘yicha yondashuv” ko‘p holatda tadqiqot uchun tanlab olingan mamlakatlarning ro‘yxatini aniqlab olishdan boshlanadi. Ikkinchidan, muayyan mahsulotni eksport qilishning maqsadlari va cheklovlari eksport qilinishi rejalashtiriligan mahsulotlar ko'rib chiqilayotgan har bir mamlakat uchun belgilanadi. Ushbu tadqiqotlarda ishlatiladigan sifat bo‘yicha ma'lumotlarning tipik manbalariga hukumat, agentliklar, savdo-sanoat palatalari, banklar, distribyutorlar, mijozlar, xalqaro ekspertlar va tashqi bozorga tashriflarni kiritish mumkin [3]. Aksariyat sifatli ma'lumotlar in’ikoslarga asoslanganligi sabali, Papadopulos va Denis sifat bo‘yicha yondashuvlar xalqaro bozor tanlashda noaniqlikni keltirib chiqaradi deb hisoblaydi.

Garchi sifatli yondashuvlar in'ikoslarga asoslanganligi uchun tanqid qilinsa-da, bu ma‘lumotlar hali ham bozorni tanlash jarayonida o‘z o‘rniga ega. Bozorlarni miqdoriy asosda tanlagandan so‘ng, sifat bo‘yicha ma’lumotlar bozorga xos ma’lumotlar (har doim ham hisoblab bo‘lmaydigan ma’lumotlar) ni taqdim etish uchun juda qimmatli bo‘lishi mumkin. Shuning uchun sifat va miqdoriy yondashuvlar bir-birini to‘ldirish uchun birgalikda foydalaniladi va tadqiqot jarayonida ulardan birini yoki boshqasini tanlash shart bo‘lmaydi.

Xalqaro bozorni tanlashda “miqdoriy yondashuvlar” ko‘p sonli mamlakatlarning ikkilamchi savdo ma’lumotlarini tahlil qilish va taqqoslashni o‘z ichiga oladi. Papadopulos va Denis miqdoriy yondashuvlarni ikki toifaga, ya’ni “bozorni guruhlash” va “bozorni baholash” usullariga ajratdi. Bozorlarni guruhlash usullari o‘xshashlik asosida mamlakatlarni klasterlashtiradi, bozorni baholash modellari esa bozor salohiyatini firma yoki mamlakat darajasida baholaydi.

“Bozorlarni guruhlash”ga urinish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar Papadopulos va Denis, Steenkamp va Ter Xofstede [5], Shankarmahesh va boshqalar [6] tomonidan umumlashtirildi.

Bozorlarni guruhlash usulida korxona uchun jozibador bozorlar allaqachon korxona tomonidan muvaffaqiyatli kirib borilgan bozorlarga eng o‘xshash bozorlar degan qarashga asoslanadi. Tarkibiy o‘xshashliklarga ko‘ra, bu usullar firmalarga o‘z takliflarini standartlashtirish va maqsadli bozorlar bo‘yicha marketing strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi [7]. Mamlakatlar ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy ko‘rsatkichlardagi o‘xshashlik asosida klasterlanadi. Mamlakatlarning talab darajalari aksariyat holatlarda hisobga olinmaydi. Bozorlarni guruhlash usullari mahsulotga xos bozor ko‘rsatkichlaridan ko‘ra faqat umumiy mamlakat ko‘rsatkichlariga tayanganligi uchun tanqid qilinadi, chunki makro yoki mamlakat ko‘rsatkichlari mahsulotga bo‘lgan bozor talabida aks etmasligi mumkin [8]. Ko‘proq aniq mahsulot bo‘yicha ma’lumotlarini o‘z ichiga olishga harakat qilgan tadqiqotlar – ma’lumotlarning etarli emasligi muammosiga duch keladi, ular mahsulot assortimenti bilan chegaralanadi hamda ma’lum bir firmaning va barcha mumkin bo‘lgan mahsulot guruhlari uchun qo‘llanilmaydi. Shuningdek, guruhlash usullari milliy chegaralar bo‘ylab iste’molchilar guruhlari o‘rtasidagi o‘xshashlikni hisobga olmaydi.

Bundan tashqari, faqat korxona tomonidan oldin muvaffaqiyatli kirib borilgan bozor xususiyatlariga o‘xshash mamlakatlarga e’tibor qaratish boshqa xususiyatlar mavjud mamlakatlardagi foydali imkoniyatlarni e’tiborsiz qoldirish xavfini tug‘dirishi mumkin.

“Bozorni baholash modellari” tashqi bozorlarni bir qancha mezonlar asosida ya’ni bozor salohiyati va jozibadorligini o‘lchash bilan baholaydi. Mezonlar usullar bo‘yicha farqlanadi va ko‘pincha bozor boyligi, hajmi, o‘sish, raqobat va kirish ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi. Bozorni baholash usullari bo‘yicha adabiyotlarda bozorni baholash usullari “firma darajasida” va “mamlakat darajasidagi” toifalarga bo'linadi.

“Firma darajasidagi” bozorni baholash usullari firmalar tomonidan cheklangan mahsulot assortimenti uchun bozorlarni aniqlashda qo‘llaniladi. Ushbu usullar odatda firma maqsadlarini tahlil qilish, rentabellik, menejerlarning tajribasi va bilimlari, mijozlar standartlari va munosabatlari hamda salohiyatli eksport bozorlarini aniqlashda mahsulotni moslashtirish talablarini o‘z ichiga oladi. Papadopulos va Denis tomonidan umumlashtirilgan tadqiqotlardan tashqari, firma darajasidagi bozorni baholash usullarini Ayal va Zif, Devidson, Chavusgilv, Kumar va boshqalar, Xoffman, Andersen va Strandskov, Brewer, Andersen va Buvik, Rahman, Alon, Ozorxon, Dikmen, Birgonul va boshqalar tomonidan ham tadqiq etilgan [9, 10]. Ushbu tadqiqotlarning aksariyati tashqi bozorlarning eksport salohiyatini baholashning quyidagi uch bosqichli jarayoniga asoslanadi:

- yanada jozibador mamlakatlarni tanlash maqsadida mamlakatlarning demografik, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy muhiti asosida batafsil tekshirish uchun dastlabki skriningdan o‘tkazish;
- birinchi bosqichda tanlangan mamlakatlarga etkazib berilishi maqsad qilingan mahsulotlarning salohiyatini (bozor hajmi va o‘sishi) raqobatchilar, bozorga kirish va boshqa bozor omillari chuqur tahlil qilinadi;
- kompaniyaning sotish salohiyati, rentabelligi va mahsulotni moslashtirish tahlilini o‘z ichiga olgan yakuniy tanlov.

Garchi mamlakat darajasidagi bozorni baholash usullari o‘xshash o‘zgaruvchilarni o‘z ichiga olishi mumkin bo‘lsada, firma darajasidagi va mamlakat darajasidagi bozor tanlovi usullari

o‘rtasidagi asosiy farq shundan iboratki, firma darajasidagi usullar faqat cheklangan mahsulot assortimentiga qaratilgan bo‘lib, firma maqsadlari, rentabellik, menejerlarning tajribasi va bilimlari kabi firmaga xos masalalar; mijozlar standartlari va munosabatlari hamda mahsulotni moslashtirish talablari hisobga olinadi.

“Mamlakat darajasida” bozorni baholash usullari esa umumiyroq qo‘llanilib, faqat firma darajasida emas, balki ma’lum bir eksport qiluvchi mamlakat uchun eksport imkoniyatlarini tanlashga e’tibor qaratadi. Shuning uchun bu usullar faqat ma’lum bir firma taklif qiladigan mahsulotlardan ko’ra mamlakatlar kombinatsiyasi bo‘yicha kengroq mahsulot assortimentini baholash uchun qo‘llaniladi. Mamlakat darajasida yondashuvlar turli mamlakatlarning eksportni rag‘batlantiruvchi tashkilotlari tomonidan ham ularning eksportini rag‘batlantirish faoliyatini rejalashtirish va baholash uchun qo‘llanilishi mumkin. Odatda mamlakatda qo‘llaniladigan o‘zgaruvchilar-darajadagi bozorni tanlash modellari bozor hajmi va o‘sishi, iqtisodiy rivojlanishning ko‘rsatkichlari, ichki iste’mol, ishlab chiqarish omillari, tarif va notarif to‘siqlar, valyuta kurslari, mamlakatlar o‘rtasidagi masofalar va joriy xalqaro savdo ma‘lumotlarini o‘z ichiga olishi mumkin.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash joizki, jahon bozorlariga chiqish, mahsulotni eksport salohiyati va eksport geografiyasini oshirish bo‘yicha marketing tadqiqotini olib borish, meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilishda marketing tadqiqotlarini o‘tkazish orqali qaror qabul qilish imkoniyatidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida “2024 yilda investitsiya, eksport va xalqaro hamkorlik sohalarida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ustuvor vazifalar” yuzasidan videoselektor yig‘ilishi. 2024-yil 18-yanvar.

2. Papadopoulos, N. and Denis, J.E. Inventory Taxonomy and Assessment of Methods for International Market Selection. International Marketing Review, 5, 38-51. http://dx.doi.org/10.1108/eb008357

3. Jeannet, J.-P., & Hennessey, D. H. Global Marketing Strategies. Boston, MA: Houghton Mifflin.

4. Pezeshkpur, C. (1979) Systematic Approach to Finding Export Opportunities. Harvard Business Review, 57, 182-196.

5. Frenkel Ter Hofstede, Michel Wedel and Jan-Benedict E. M. Steenkamp. Identifying Spatial Segments in International Markets. Marketing ScienceVol. 21, No. 2 (Spring, 2002), pp. 160-177 (18 pages).

6. Shankarmahesh, M.N., Olsen, H.W. and Honeycutt Jr., E.D. A Dominant Product-Dominant Country Framework of Industrial Export Segmentation. Industrial Marketing Management, 34, 203-210. http://dx.doi.org/10.1016/j.indmarman.2004.09.002

7. Sakarya, S., Eckman, M. and Hyllegard, K.H. (2007) Market Selection for International Expansion: Assessing Opportunities in Emerging Markets. International Marketing Review, 24, 208-238. http://dx.doi.org/10.1108/02651330710741820

8. Kumar, V., Stam, A. and Joachimsthaler, E.A. (1993) An Interactive Multi-Criteria Approach to Identifying Potential Foreign Markets. Journal of International Marketing, 2, 29-52.

9. Brewer, M. B. Research design and issues of validity. In H. T. Reis & C. M. Judd (Eds.), Handbook of research methods in social and personality psychology (pp. 3–16). Cambridge University Press.

10. I. Dikmen, M. T. Birgonul, C. Anac, J. H. M. Tah and G. Aouad, “Learning from Risks: A Tool for Post-Project Risk Assessment,” Automation in Construction, Vol. 18, No. 1, 2008, pp. 42-50. doi:10.1016/j.autcon.2008.04.008

MOLIYAVIY HISOBNING XALQARO STANDARTLARI (IFRS) BO’YICHA MOLIYAVIY HISOBOTNI TAYYORLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Matkuliyeva Sanabar Ismailovna,
Ma’mun universiteti NTM, Buxgalteriya hidobi va biznes boshqaruvi kafedrasi dotsenti v.b.
Saidova Marhabo
Ma’mun universiteti NTM, Iqtisodiyot yo’nalishi 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Moliyaviy hisobning xalqaro standartlari (MHXS) iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xalqaro hisob tizimi taraqqiy ettirilishida) muhim o‘rin tutadi. Moliyaviy hisobotni tayyorlash uchun foydalaniladigan buxgalteriya tamoyillarini xalqaro miqyosida bir shaklga keltirish maqsadida Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo’yicha Qo’mitasi (MHXSQ) tuzilgan. Ushbu Qo’mita tomonidan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) ishlab chiqilib chop etilgan va hamma joylarda tadbiq etish va rioya qilish uchun tavsiya etilgandir.

Kalit so‘zlar: hisob, hisob siyosati, majburiyatlar, nomoliyaviy majburiyatlar, aktivlar, rezervlar, moliyaviy majburiyat, moliyaviy hisobot.

Аннотация. Международные стандарты финансового учета (МСФО) играют важную роль в развитии системы международного учета в условиях модернизации экономики. В целях приведения в международную форму бухгалтерских принципов, используемых для подготовки финансовой отчетности, создан Комитет по международным стандартам бухгалтерского учета

Ключевые слова: учет, учетная политика, обязательства, нефинансовые обязательства, активы, резервы, финансовые обязательства, финансовая отчетность.

Abstract. International Financial Accounting Standards (IFRS) play an important role in the development of international accounting in the context of economic modernization. An International Accounting Standards Committee (IFRS) has been established to bring the accounting principles used for the preparation of financial statements into international form. This Committee has developed and published

Keywords: accounting, accounting policy, liabilities, non-financial liabilities, assets, reserves, financial liabilities, financial statements.

Buxgalteriya hisobi ma’lum bir xo’jalik yurituvchi subyekt to’g’risida moliyaviy ma’lumotlarni aniqlash, qayta ishlash va moliyaviy hisobot shaklida faoliyat yurituvchi subyektning moliyaviy holatiga qiziquvchi foydalanuvchilarga ma’lumotni yetkazib berishni amalga oshiradigan axborot tizimdir. Buxgalteriyaning maqsadi - turli foydalanuvchilarni ma’lumotga bo’lgan ehtiyojini, ushbu ma’lumotni olish uchun eng kam sarf-xarajatlar bilan qondirishdir.

1. *Foydalanuvchilar va ularning axborotga oid talablari*

Buxgalteriya hisobi foydalanuvchilar tomonidan foydalaniladigan moliyaviy ma’lumot hajmi va tavsifi bilan bog’liq.

Ma’lumot foydalanuvchilari ikki guruhga bo’linishi mumkin:

✓ ichki foydalanuvchilar, ya’ni korxona boshqaruvchilari;

✓ tashqi foydalanuvchilar, ya’ni korxonadan tashqaridagilar.

O’z navbatida buxgalteriya ma’lumotidan foydalanuvchilarning ushbu guruhlarini foydalanuvchilarning quyidagi turkumlariga ajratish mumkin:

- korxona boshqaruvchilari;
- subyektdan tashqarida bo’lib, unda bevosita moliyaviy manfaatga ega bo’lganlar;
- subyekt faoliyatida bilvosita moliyaviy manfaatga ega bo’lganlar.

Subyektdan tashqarida bo’lib, unda bevosita moliyaviy manfaatga ega bo’lganlarga quyidagilar kiradi:

➢ mavjud va bo’lg’usi investorlar;

➢ mavjud va bo’lg’usi kreditorlar;

➢ xaridorlar.

Subyekt faoliyatida bilvosita moliyaviy manfaatga ega bo’lganlarga quyidagilar kiradi:

➢ Soliq organlari;

➢ Tartibga soluvchi organlar;

➢ Statistik organlar;

➢ Boshqa guruhlar (auditorlar, maslahatchilar, iste’molchilar guruhlari va hok.)

Moliyaviy hisobotni tayyorlash uchun foydalaniladigan buxgalteriya tamoyillarini xalqaro miqyosida bir shaklga keltirish maqsadida Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo’yicha Qo’mitasi (MHXSQ) tuzilgan. Ushbu Qo’mita tomonidan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) ishlab chiqilib chop etilgan va hamma joylarda tadbiq etish va rioya qilish uchun tavsiya etilgandir.

Moliyaviy hisobotni taqdim etish kabi MHXSning asosiy maqsadiga erishish uchun quyidagilar belgilanishi kerak

- vazifalarni yechish uchun talab etiladigan moliyaviy ma’lumot;
- axborot tizimini tuzish tamoyillari;
- moliyaviy hisobot elementlari.

Moliyaviy hisobotning maqsadi moliyaviy ahvol, faoliyat natijalari va moliyaviy ahvoldagi o’zgarishlar haqida ma’lumot taqdim etishdan iboratdir. Ushbu ma’lumot keng doiradagi foydalanuvchilarga qarorlarni qabul qilish uchun zarurdir.

Moliyaviy hisobot foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinadigan iqtisodiy qarorlar, korxonani pul mablag’lari va ularni ekvivalentlarini yaratish va ko’paytirish, shuningdek bu jarayonni barqarorligi va o’z vaqtida amalga oshirilishi imkoniyatini baholashni talab etadi. Foydalanuvchilar, korxonaning pul mablag’lari va ularni ekvivalentlarini yaratish qobiliyatini baholashi uchun, korxonaning moliyaviy ahvoli, faoliyat natijalari va moliyaviy ahvoldagi o’zgarishlarga yo’naltirilgan ma’lumotlarga ega bo’lishi kerak.

Moliyaviy ahvol to’g’risidagi ma’lumot asosan buxgalteriya balansida (hisobot shaklida) beriladi. Korxona faoliyatining natijalari haqida ma’lumot asosan foyda va zararlar to’grisidagi

hisobotda keltiriladi. Moliyaviy ahvoldagi o’zgarishlar moliyaviy hisobotda alohida o’rin egallagan hisobot (xususiy kapitaldagi o’zgarishlar) orqali ko’rsatiladi.

Moliyaviy hisobotning tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog’liqdir, chunki ular bir xil operatsiyalar va hodisalarni turli jabhalarini aks ettiradi.

Moliyaviy hisobot, shuningdek, ilovalarni (tushuntirish xati), qo’shimcha materiallar va boshqa ma’lumotlarni o’z ichiga oladi. Masalan, balans, foyda va zarar moddalari haqida, foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondiruvchi, qo’shimcha ma’lumotni aks ettirishi mumkin. U korxonaga ta’sir etadigan tavakkalchilik va noaniqliklarni, shuningdek balansda aks ettirilmagan har qanday resurslar va majburiyatlarni (foydali qazilmalar zahiralari kabi) yoritishi mumkin. Geografik va sanoat segmentlar va korxonaga narxlarni o’zgarishini ta’sir etiish haqidagi ma’lumot ham qo’shimcha axborot sifatida berilishi mumkin.

Belgilangan vazifalarni bajarish uchun moliyaviy hisobot hisoblash tamoyili asosida tuzilishi zarur. U hisobga olish mezonlariga muvofiq daromadni qachon hisobga olish va uni qachon hisobotlarda aks ettirish kerakligini belgilaydi. Hisoblash tamoyiliga muvofiq, tovarlar sotilishidan olingan daromad, xaridor ushbu tovarlarning egasi bo’lganda, ya’ni egalik qilish huquqi bilan bog’liq bo’lgan barcha tavakkalchiliklar va mukofotlar unga o’tgan paytda hisobga olinadi. Sotuvchi o’z majburiyatlarini bajarmaguncha, daromad hisobga olinmasligi lozim.

Moliyaviy hisobot odatda korxona faoliyat ko’rsatadi va yaqin kelajakda faoliyat ko’rsatishni davom ettiradi degan faraz asosida tuziladi. SHunday qilib, faraz qilinadiki, korxona tugatilishi yoki o’z faoliyati ko’lamini ahamiyatli ravishda qisqartirish yoxud tugatishga oid niyati ham yo’q va bunga ehtiyoji ham yo’q. Agar bunday niyat yoki zaruriyat paydo bo’lsa, moliyaviy hisobot boshqa asosda tuzilishi va bu qo’llanilayotgan asos yoritilishi zarur.

Moliyaviy hisobotda taqdim ettirilgan ma’lumotning asosiy sifati, bu foydalanuvchilar tomonidan tushunarli bo’lishidadir. Bunda, faraz qilinadiki, foydalanuvchilar xo’jalik va iqtisodiy faoliyat sohasida, buxgalteriya hisobi sohasida yetarlicha bilimlarga ega bo’lishi, shuningdek talab qilinadigan darajada qunt bilan harakat qilish istaklari bo’lishi lozim. Biroq, murakkab savollarga taalluqli, foydalanuvchilarni iqtisodiy qarorlarni qabul qilishi uchun o’rinli bo’lgan ma’lumot, faqat ma’lum foydalanuvchilar tomonidan tushunish murakkabligi sababli chiqarib tashlanishi mumkin emas.

Foydali bo’lish uchun ma’lumot qarorlar qabul qiluvchi foydalanuvchilar uchun o’rinli bo’lishi kerak. Foydalanuvchilarni iqtisodiy qarorlariga ta’sir etib, ularga o’tib ketgan, hozirgi paytda amalga oshiriladigan va kelajakda bo’ladigan hodisalarni baholash uchun yordam beradigan yoki ularni tasdiqlaydigan yoxud avvalgi baholarni tuzatish imkoniyatini yaratgan ma’lumot *o’rinli* deb hisoblanadi.

Ma’lumotning o’rinliligiga uning tavsifi va muhimligi jiddiy ta’sir ko’rsatadi. Ba’zi holatlarda faqat ma’lumot tavsifi uning o’rinliligini aniqlash uchun yetarli bo’lmaydi. Masalan, yangi segment haqidagi ma’lumot, hisobot davrida ushbu yangi segment tomonidan erishilgan natijalar muhimligidan qat’iy nazar tavakkalchilik va imkoniyatlarni baholashga o’z ta’sirini ko’rsatishi mumkin.

Foydali bo’lishi uchun ma’lumot shuningdek *ishonchli* bo’lishi kerak. Ma’lumot agar unda ahamiyatli xato yoki bilib qilingan buzib ko’rsatishlar bo’lmasa, foydalanuvchilar ushbu

ma’lumotga haqqoniyat bilan taqdim etilganligiga tayanishi mumkin bo’lsa, ishonchli deb hisoblanadi.

Foydali bo’lishi uchun, ma’lumot xo’jalik yurituvchi subyektning moliyaviy ahvoli, operatsiyalar natijalari, pul mablag’lari harakati to’g’risida haqqoniy va xolis tasavvur yaratishi kerak. Shunday qilib, masalan, balans operatsiyalar va boshqa hodisalarni va ularni amalga oshirish natijasi bo’lgan, tan olish mezonlariga javob beradigan kompaniyaning aktivlari, majburiyatlari va kapitalini haqqoniy va xolis aks ettirishi kerak.

Agar hisob-kitob hujjatlarida va moliyaviy hisobotda axborot operatsiyalar va voqealarning mazmunini ishonchli darajada aks ettirsa, bunday axborot uning huquqiy shakli bilangina emas, balki mohiyati va haqiqiyligi bilan muvofiq holda hisobga olinishi va taqdim etilishi zarur. Operatsiyalar va boshqa hodisalarning mazmuni ularning huquqiy yoki belgilangan shakliga har doim ham muvofiq kelmaydi.

Moliyaviy hisobotda beriladigan axborot ishonchli bo’lishi uchun taxminlardan mustaqil bo’lishi lozim. Moliyaviy hisobot ma’lumotning tanlash va taqdim etishi bilan qarorlarni qabul qilinishiga yoki oldindan belgilangan natija yoki yakunga yetishish maqsadida fikrni shakllantirishga o’z ta’sirini ko’rsatsa u betaraf deb hisoblanishi mumkin emas.

Qarorlar qabul qilishda ehtiyotkorlik qoidasiga rioya qilish aktivlar va daromad qaytadan baholanmasligi, majburiyatlar yoki xarajatlar esa yetarlicha baholanmasligiga yo’l qo’ymaslik maqsadida noaniqlik sharoitida baho chiqarish uchun zarurdir.

Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida axborot yetarlicha to’la hajmda taqdim etilishi kerak.

Moliyaviy axborot foydali va mazmunli bo’lishi uchun, bir hisobot davridagi axborot boshqa hisobot davridagisi bilan qiyoslanadigan bo’lishi kerak. Foydalanuvchilar xo’jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotni tayyorlashda foydalanadigan hisob-kitob siyosatidan, ana shu siyosatdagi barcha o’zgarishlardan va shunday o’zgarishlarning natijalaridan xabardor bo’lishlari lozim.

Hisobot davrida bo’lgan daromadlar bilan xarajatlarning muvofiqligi shuni anglatadiki, mazkur davrda ushbu hisobot davridagi daromadlarni olishga asos bo’lgan xarajatlargina aks ettiriladi. Agar daromadlar bilan xarajatlarning o’rtasida bevosita bogliqlikni o’rnatish qiyin bo’lsa, xarajatlar biror-bir taqsimlash tizimiga muvofiq bir nechta hisobot davrlari o’rtasida taqsimlanadi. Bu, masalan, *bir necha yilga taqsimlanadigan amortizatsiya xarajatlariga* taalluqlidir.

Aktivlar va majburiyatlarning haqiqiy baholash qoidasi shundan iboratki, ularning tannarxi yoki sotib olish qiymati asosiy bahodir.

Standartlarda ko’zda tutilgan ayrim hollarda haqiqiy baho sotib olish qiymatidan farq qilishi mumkin.

Hisob siyosati bir davrdan ikkinchi davrga izchil o’tkazilib boradi deb hisoblanadi. Foydalanuvchilar xo’jalik yurituvchi subyektning moliyaviy ahvolidagi o’zgartirish tamoyilini belgilash uchun har xil hisobot davrida ularning moliyaviy hisobotlarini taqqoslash imkoniyatiga ega bo’lishlari kerak.

Hisobot axborotining asossiz darajada kechiktirilishi bilan u o’zining iqtisodiy ahamiyatini yo’qotadi. Axborotni o’z vaqtida taqdim etish uchun bitimning yoki boshqa voqeaning barcha jihatlari ma’lum bo’lgunga qadar hisobotga zarurat paydo bo’lishi mumkin, bu esa uning ishonchliligini buzadi.

Daromadlar va xarajatlar orasidagi balans sifatga oid tavsif emas, aniqrog’i tamoyil bo’yicha cheklovdir. Ma’lumotdan olinadigan naf uni olish uchun sarflangan xarajatlardan ortiq bo’lishi kerak.

Moliyaviy hisobot operatsiyalar va boshqa hodisalar natijalarini, ularni keng doiradagi umumiy belgilari va iqtisodiy tavsiflariga ko’ra toifalarga birlashtirgan holda aks ettiradi. Ushbu keng doiradagi toifalar moliyaviy hisobotning elementlari deb ataladi. Balansdagi moliyaviy ahvolni o’lchash bilan bevosita bog’liq elementlar - bu aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapitstdir. Foyda va zararlar to’g’risidagi hisobotda faoliyat natijalarini o’lchash bilan bog’liq bo’lgan elementlari daromadlar, xarajatlar, foyda va zararlardir.

Tan olish - bu quyida keltirilgan elementlarni tan olish mezoniga javob beradigan moddalardan birini balans yoki foyda va zararlar to’g’risidagi hisobotga kiritishdir. Tan olish - moddani so’z bilan ifodalash va uning pul qiymatida aks ettirish, shuningdek ushbu summani balans hamda foyda va zararlar to’g’risidagi xisobotda aks ettirishdir.

Element ta’rifiga mos bo’lgan modda quyidagi mezonlarga rioya qilinganda tan olinishi kerak:

(a) modda bilan bog’langan har qanday kutilayotgan naf korxona tomonidan olinishi yoki yo’qotilishi ehtimoli mavjud bo’lishi kerak,

(b) modda pul qiymatida o’lchash uchun maqbul asosga ega bo’lishi va korxona uchun ahamiyatli bo’lishi kerak.

O’lchash yoki hisoblash mezonlari to’rtta miqdoriy ko’rsatkichlarga asoslanadi va tegishli tartibda hisobga olingan moddalar tushunarliligi, ahamiyatliligi, ishonchliligi va shuningdek, taqqoslanuvchanligi bilan farq qiladi deb faraz qilinadi:

Elementning aniqlanishi. Modda moliyaviy hisobotning elementi ta’rifiga mos kelishi lozim.

O’lchanuvchanlik. Modda aniq o’lchanishi mumkin bo’lgan mos keluvchi alomat (tavsif)ga ega.

Dolzarblik. Moddada mavjud bo’lgan ma’lumotlar foydalanuvchilar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarga ta’sir etishga qodir.

Ishonchlilik. Moddada mavjud bo’lgan ma’lumotlar ishonchli, betarafli va tekshirish qobiliyatiga ega hisoblanadi.

Baholash - bu moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan elementlarni pul summalarini aniqlash, tan olish va balans hamda foyda va zararlar to’g’risidagi hisobotga kiritish jarayonidir. Buning uchun baholashning muayyan usulini tanlab olish zarur.

Moliyaviy hisobotda bir qator turlicha usullardan foydalaniladi. Bu usullarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Tarixiy qiymati. Aktivlar, ularni sotib olish vaqtida to’langan pul mablag’lari yoki ularning ekvivalentlari, yoxud ularga taklif etilgan haqqoniy qiymati bo’yicha hisobga olinadi.

Majburiyatlar qarz majburiyatining almashtirish evaziga olingan tushum summasida hisobga olinadi, ba’zi hollarda esa (masalan, foyda solig’i), ishlarni odatiy sharoitini hisobga olgan holda, ushbu majburiyatlarni qaytarish uchun kerakli bo’lgan pul mablaglari yoki ularning ekvivalentlari summasida aks ettirilishi mumkin.

Tiklash qiymati. Aktivlar, ularni sotib olish vaqtida hozirgi paytda huddi shunga o’xshash aktiv sotib olingandagi to’lanishi kerak bo’lgan pul mablag’lari yoki ularning ekvivalentlari bo’yicha aks ettiriladi. Majburiyatlar, hozirgi paytda shu majburiyatning qaytarishi uchun talab etiladigan, pul mablag’lari va ularni ekvivalentlarini diskontlanmagan summasida aks ettiriladi.

Sotish (qoplash) qiymati. Aktivlar, ularni odatiy sharoitda sotib olishda to’lanishi zarur bo’lgan pul mablaglari yoki ularning ekvivalentlari bo’yicha aks ettiriladi. Majburiyatlar, agar hozirgi paytda ularni qaytarishi talab etilsa, to’lanishi zarur bo’lgan pul mablag’lari va ularni ekvivalentlarini diskontlanmagan summasida aks ettiriladi.

Diskontlangan qiymat. Aktivlar, ishlarni odatiy tartibda yuritilganini taxmin qilgan taqdirda, ushbu aktiv tomonidan yaratilishi mumkin bo’lgan pul mablag’larining bo’lg’usi sof kelib tushishi diskontlangan summalarida aks ettiriladi. Majburiyatlar, ishlarni odatiy tartibda yuritilganini taxmin qilgan taqdirda ushbu majburiyatlarni qaytarish uchun zarur bo’lgan pul mablag’larining bo’lg’usi sof kamayishining diskontlangan summalarida aks ettiriladi. Moliyaviy hisobotning tayyorlashda baholash asosi sifatida korxonalar tomonidan qabul qilingan eng ko’p foydalaniladigan baho - bu ***tarixiy qiymat*** hisoblanadi(MHXS(IFRS)16). Odatda, u boshqa baholash asoslari bilan birgalikda ishlatiladi. Masalan, zahiralar, odatda tannarx yoki sof sotish bahosidan eng past bahoda hisobga olinadi, bozorda aylaniladigan qimmatli qog’ozlar ularning bozor narxida, nafaqa majburiyatlari esa ularning diskontlangan qiymati bo’yicha hisobga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Linnik (2018), Линник М. В. Международные стандарты финансовой отчетности. – 2018.
2. MHXS (IFRS) 16 «Основные средства» Приложение №8 к приказу Министерство финансов Российской Федерации от 28.12,2015 №217н
3. Хамдамов Б. К., Очилов Ф. Ш., Алиев Ш. Интеграция Узбекистана в мировое экономическое сообщество в рамках стандартизации бухгалтерского учета на основе МСФО //Экономика и социум. – 2021. – №. 4-2 (83). – С. 591-600.
4. Мухаметов А. Б., Маткулиева С. И., Матрасулов Б. Э. УЧЕТ ЗАПАСОВ ПО МСФО //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – Т. 36. – С. 1-9.

RAQAMLI INFRATUZILMANING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Toxirov Rustam Solijonovich
Qo’qon universitetning Raqamli texnologiyalar va matematika kafedrasi katta o‘qituvchisi
Elmurodov Mukhammadkodir
Qo‘qon universiteti talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar iqtisodiy o’sishni tezlashtirishda, mahsuldorlikni oshirishda va xalqaro savdoni rivojlantirishda muhim omil bo’lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, maqolada raqamli tafovut, kiberxavfsizlik va mehnat bozoriga ta’sir kabi xavf-xatarlar ham muhokama qilinadi.

Kalit so’zlar: Raqamli infratuzilma, iqtisodiy samaradorlik, raqamli tafovut, kiberxavfsizlik, texnologiya, xalqaro savdo, mehnat bozori.

Annotation. This article analyzes the impact of digital infrastructure on economic efficiency. Digital technologies play a crucial role in accelerating economic growth, improving productivity, and fostering international trade. Additionally, the article discusses challenges such as the digital divide, cybersecurity risks, and the effects on the labor market.

Keywords: Digital infrastructure, economic efficiency, digital divide, cybersecurity, technology, international trade, labor market.

Kirish

Raqamli infratuzilma zamonaviy iqtisodiyotning muhim asosiy unsurlaridan biriga aylangan. So’nggi yillarda raqamli texnologiyalar va ularning iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada oshdi. Raqamli infratuzilma internet, bulut texnologiyalari, sun’iy intellekt, 5G tarmoqlari, data markazlar, va raqamli platformalarni o’z ichiga oladi, bu esa biznes faoliyatidan tortib davlat boshqaruviga qadar har bir sohada katta o’zgarishlarni keltirib chiqardi. 2023 yildagi tahlillarga ko’ra, raqamli infratuzilma global yalpi ichki mahsulotning (YIM) sezilarli qismiga hissa qo’shayotgani kuzatilmoqda. Xalqaro Valyuta Jamg’armasi (IMF) va Jahon Banki kabi tashkilotlar ma’lumotlariga ko’ra, raqamli texnologiyalarga sarmoya kiritish va raqamlashtirish iqtisodiy o’sish sur’atlarini oshiradi, mahsuldorlikni yaxshilaydi va iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiradi.

Raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorligi nafaqat yirik kompaniyalar va davlatlar uchun, balki kichik va o’rta biznes sub’yektlari uchun ham katta ahamiyatga ega. Masalan, McKinsey Global Institute tomonidan o’tkazilgan tadqiqot natijalari ko’rsatganidek, raqamli infratuzilma orqali texnologik yangiliklar va raqamli xizmatlarga kirish imkoniyati bo’lgan korxonalar, boshqa raqobatchilarga nisbatan 40-50% tezroq rivojlanmoqda. Bu esa raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta’sir qilayotganini tasdiqlaydi.

Hozirda butun dunyo bo’ylab raqamli infratuzilmaning rivojlanishi davlatlar va kompaniyalar o’rtasida raqobatni kuchaytirmoqda. Xitoy, AQSh va Yevropa Ittifoqi kabi mamlakatlar raqamli infratuzilma rivojlanishiga katta e’tibor qaratishmoqda, chunki ularning iqtisodiy o’sish va samaradorligini oshirishda bu sohaning hissasi katta ekanligi tushunilgan. Shu

nuqtai nazardan, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligi o’rtasidagi bog’liqlikni chuqurroq o’rganish zarur.

Bu maqolada raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini baholash, mavjud imkoniyatlar va to’siqlarni tahlil qilish, shuningdek, global raqamli infratuzilma trendlarini ko’rib chiqish maqsad qilingan. Tadqiqotda so’nggi statistik ma’lumotlar va amaliy tadqiqotlardan foydalaniladi, bu esa tahlillarni yanada ishonchli va dolzarb qilishga yordam beradi.

Metodologiya

Raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorligini baholashda turli ilmiy va amaliy yondashuvlar qo’llanildi. Tadqiqotda ko’proq aniq ma’lumotlarga tayanish va zamonaviy iqtisodiy modellashtirish usullaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotda raqamli infratuzilma va iqtisodiy samaradorlik o’rtasidagi bog’liqlikni chuqurroq tahlil qilish uchun bir necha metodlardan foydalanildi, jumladan statistik modellar, iqtisodiy ko’rsatkichlar tahlili va texnologik samaradorlik indekslari.

1. **Ma’lumot manbalari va to’plam**: Tadqiqotda xalqaro moliyaviy institutlar, texnologiya kompaniyalari va hukumat tashkilotlaridan olingan so’nggi statistik ma’lumotlar tahlil qilindi. Xususan:
   - **Xalqaro Valyuta Jamg’armasi (IMF)** va **Jahon Banki** tomonidan taqdim etilgan iqtisodiy ko’rsatkichlar va raqamli infratuzilma rivojlanishi bilan bog’liq hisobotlar.
   - **McKinsey Global Institute** va **PwC** kabi maslahat kompaniyalari tomonidan chop etilgan tahlillar.
   - **ITU (Xalqaro Telekommunikatsiya Ittifoqi)** ma’lumotlari raqamli infratuzilma va raqamli texnologiyalarni qamrab olgan statistik ma’lumotlar asosida ishlatilgan.

   Ushbu ma’lumotlar tadqiqot uchun asosiy ozuqa manbasi bo’lib xizmat qildi. Ma’lumotlar 2015-2023 yillar oralig’idagi raqamli infratuzilmaning rivojlanishi va uning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini baholash uchun tanlandi.
2. **Statistik modellar**: Tadqiqotda **regressiya tahlili** va **ekonometrik modellar** asosiy vositalar sifatida ishlatilgan. Ushbu modellar raqamli infratuzilma va iqtisodiy samaradorlik o’rtasidagi bog’liqlikni miqdoriy baholash uchun ishlatilgan. Xususan:
   - **Ko’p o’zgaruvchili regressiya modeli** yordamida raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri aniqlashga harakat qilingan. Raqamli infratuzilma indikatorlari (internet kirish tezligi, 5G texnologiyalari, raqamli platformalar) va iqtisodiy ko’rsatkichlar (YIM, mahsulot ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi) o’rtasidagi bog’liqlik tahlil qilindi.
   - **Panel data tahlili** yordamida turli davlatlar va mintaqalardagi raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini solishtirish imkoniyati yaratildi. Bu metod davlatlar o’rtasidagi raqamli infratuzilma rivoji va iqtisodiy samaradorlik farqlarini aniqlash uchun muhim hisoblanadi.
3. **Iqtisodiy ko’rsatkichlar tahlili**: Raqamli infratuzilmaning iqtisodiyotga ta’sirini aniq ko’rish uchun iqtisodiy samaradorlikni o’lchaydigan turli ko’rsatkichlar ishlatilgan. Bunga quyidagilar kiradi:

- **Mahsuldorlik koeffitsienti**: Ishlab chiqarish jarayonlarida raqamli texnologiyalarning ta’siri mahsuldorlikni oshiradi, shuning uchun iqtisodiyotdagi mahsuldorlik darajasi tahlil qilindi.
- **Sarmoya rentabelligi (ROI)**: Raqamli infratuzilmaga kiritilgan sarmoyalarning iqtisodiy samaradorligi baholash uchun sarmoya rentabelligi ko’rsatkichlari tahlil qilindi. McKinsey kompaniyasi ma’lumotlariga ko’ra, raqamlashtirishga kiritilgan har bir dollar sarmoya o’rtacha 3-5 barobar ko’proq iqtisodiy o’sish keltirib chiqaradi.
- **Xalqaro savdo hajmi**: Raqamli infratuzilma orqali xalqaro savdo hajmi qanday o’sayotgani va uning eksport-import operatsiyalariga ta’siri tahlil qilindi.

Ushbu metodologiya orqali raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini aniq va keng ko’lamda tahlil qilish imkonini berdi. Shu tariqa, olingan ma’lumotlar va tahlillar asosida raqamli infratuzilmaning iqtisodiy o’sish va samaradorlikka qanchalik ta’sir qilayotgani batafsil baholandi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri juda muhim va keng qamrovli. Raqamli infratuzilma rivojlangan davlatlarda iqtisodiy o’sishning yuqori sur’atlari kuzatilmoqda, bu esa texnologiyaga sarmoya kiritishning qanchalik foydali ekanligini tasdiqlaydi. Xususan, 5G texnologiyalari, yuqori tezlikdagi internet va raqamli platformalarga sarmoya kiritgan mamlakatlar iqtisodiy jihatdan tezroq rivojlanmoqda. Bunga misol sifatida Xitoy va Janubiy Koreya davlatlarini keltirish mumkin, bu mamlakatlar texnologik yetakchi sifatida iqtisodiy o’sish va samaradorlik bo’yicha boshqalardan ancha oldinda ketmoqda.

Ishlab chiqarish sektorida raqamli texnologiyalarning ta’siri ham sezilarli darajada namoyon bo’ldi. Avtomatlashtirish va sun’iy intellektni joriy etish jarayonlarida mahsuldorlikning o’sishi kuzatildi. Masalan, Germaniyaning "Industrie 4.0" tashabbusi doirasida raqamlashtirish jarayonlari mahsuldorlikni sezilarli darajada oshirishga olib kelgan. Bu jarayon boshqa mamlakatlarda ham kuzatilmoqda va texnologiyalarga sarmoya kiritish orqali iqtisodiy samaradorlik sezilarli darajada oshmoqda.

Natijalar shuni ko’rsatadiki, raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ko’p qatlamli va kompleksdir. Texnologiyaga sarmoya kiritish ishlab chiqarishdan tortib xizmatlar sektorigacha bo’lgan ko’plab sohalarda mahsuldorlikni oshiradi va iqtisodiy samaradorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi turli mamlakatlarda farqlanishi va bu farqlar iqtisodiy samaradorlikka ta’sir qilishi mumkin. Bu natijalar raqamli infratuzilma rivoji iqtisodiy samaradorlikni oshirishda va barqaror iqtisodiy o’sishni ta’minlashda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

Munozara

Munozara bo’limida raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri, uning foydalari va cheklovlari atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli infratuzilmaning iqtisodiy rivojlanish uchun hal qiluvchi omil ekanligini ko’rsatgan bo’lsa-da, bu jarayonda e’tiborga olish lozim bo’lgan bir qancha muhim jihatlar mavjud.

Birinchidan, raqamli infratuzilmaning jadal rivojlanishi iqtisodiy samaradorlikka sezilarli darajada ta’sir ko’rsatmoqda. Tadqiqot ko’rsatdiki, texnologiyalarga sarmoya kiritilgan

mamlakatlarda YIMning o’sishi, mahsuldorlik darajasi va xalqaro savdo hajmi oshgan. Ayniqsa, texnologiya sohasida yetakchi bo’lgan Xitoy, Janubiy Koreya va Germaniya kabi mamlakatlarda raqamli infratuzilma rivoji mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga, ishchi kuchining samaradorligini oshirishga va umumiy iqtisodiy o’sishni tezlashtirishga yordam bergan. Shu bilan birga, raqamli infratuzilma orqali kichik va o’rta biznes sub’yektlari uchun yangi imkoniyatlar yaratilmoqda, bu esa iqtisodiyotdagi turli qatlamlarni raqamlashtirishga olib kelmoqda.

Shunga qaramay, raqamli infratuzilmaning rivojlanish jarayonida qator muammolar va cheklovlar ham mavjud. Birinchidan, texnologiyaga kirish imkoniyati mamlakatlar va mintaqalar bo’yicha katta farq qiladi. Katta moliyaviy resurslarga ega bo’lgan davlatlar tezroq rivojlanayotgan bo’lsa, kambag’alroq yoki rivojlanayotgan mamlakatlarda bu jarayon sekinroq kechmoqda. Masalan, Afrika yoki Janubiy Osiyo davlatlarida yuqori tezlikdagi internet va 5G texnologiyalari joriy etilishi qimmat bo’lib, bu mamlakatlarning iqtisodiy samaradorlikka raqamli infratuzilma orqali yetib borish imkoniyatlarini cheklab qo’ymoqda. Raqamli tafovut natijasida bu davlatlarda iqtisodiy o’sishning potensial sur’atlari susaymoqda va global raqobatbardoshlikda ortda qolish xavfi yuzaga kelmoqda.

Ikkinchidan, raqamli infratuzilma iqtisodiyotning o’sishiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi bilan birga, yangi xavf-xatarlarni ham keltirib chiqaradi. Raqamlashtirish jarayonida kibertahdidlar va ma’lumotlarning xavfsizligini ta’minlash muammosi dolzarb bo’lib qolmoqda. Raqamli infratuzilmaga ko’p sarmoya kiritayotgan mamlakatlar uchun kiberxavfsizlik masalalari katta xavotir uyg’otmoqda, chunki texnologik infratuzilmalarga bo’lgan hujumlar iqtisodiyotni izdan chiqarishi yoki turg’unlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli, raqamli infratuzilmani rivojlantirishda xavfsizlik choralarini ko’rish va kiberxavfsizlik strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

Munozara qismida raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta’siri aniq ekanligi ta’kidlanadi, lekin bu jarayonning davlatlar o’rtasida teng taqsimlanmaganligi va yangi xavf-xatarlarni keltirib chiqarayotganligini ham unutmaslik lozim. Shuningdek, raqamli infratuzilma nafaqat iqtisodiy o’sish uchun, balki davlatlarning umumiy raqobatbardoshligini oshirishda, texnologik tayyorlikni ta’minlashda va global iqtisodiyotda o’z o’rnini mustahkamlashda ham muhim vosita bo’lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi uchun davlatlar orasidagi tafovutlarni bartaraf etish, texnologiyaga kirishni teng ta’minlash va raqamli xavfsizlikni kuchaytirish zarurligi muhim masalalardan biri sifatida e’tiborda turadi.

Xulosa

Xulosa sifatida raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri dolzarb va keng qamrovli ekanligini qayd etish muhimdir. Zamonaviy texnologiyalar jadal sur’atlarda rivojlanib borayotgan bir paytda, raqamli infratuzilma iqtisodiy o’sish va barqaror rivojlanishning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, mahsuldorlikni oshirish va sarmoya rentabelligini kuchaytirishda hal qiluvchi rol o’ynamoqda. Shu bilan birga, raqamli infratuzilmaning joriy etilishi xalqaro savdoning hajmini oshirishga, yangi bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirishga ham yordam bermoqda.

Tadqiqotlar ko’rsatdiki, raqamli infratuzilma rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o’sish sur’atlari sezilarli darajada yuqori bo’lmoqda. Texnologiyaga keng sarmoya kiritgan davlatlar, masalan, Xitoy, Janubiy Koreya va Germaniya, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim yutuqlarga erishgan. Bu davlatlarda yuqori tezlikdagi internet, 5G texnologiyalari va raqamli xizmatlarga kirish imkoniyatlari kengaygan bo’lib, bu mahsulotlar va xizmatlarni yaratish jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtirdi. Ushbu mamlakatlar tajribasi shuni ko’rsatadiki, texnologiyalarga kiritilgan investitsiyalar raqobatbardoshlikni oshirish va jahon bozorlarida o’z pozitsiyalarini mustahkamlash imkonini beradi.

Biroq, raqamli infratuzilmaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri global darajada teng taqsimlanmagan. Katta moliyaviy resurslarga ega bo’lmagan yoki infratuzilmasi kam rivojlangan mamlakatlarda texnologiyaga kirish imkoniyatlari cheklangan. Bu esa global iqtisodiyotda raqamli tafovutni yanada kengaytirib, davlatlar o’rtasidagi iqtisodiy rivojlanish darajasi o’rtasidagi farqni oshirmoqda. Rivojlanayotgan davlatlarda yuqori texnologiyalarga ega infratuzilmani joriy etish qimmat jarayon bo’lib, ularning global raqobatbardoshligini oshirishda to’siq bo’lmoqda. Natijada, bu mamlakatlarda iqtisodiy samaradorlikning pastligi kuzatilmoqda va texnologiyaga asoslangan iqtisodiy o’sish imkoniyatlari cheklanib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli infratuzilma iqtisodiy samaradorlikni oshirishda va global raqobatbardoshlikni kuchaytirishda hal qiluvchi omil bo’lib xizmat qiladi. Raqamli infratuzilma yordamida texnologiyalarga kirish imkoniyati kengaytirilgan mamlakatlar iqtisodiy o’sishning yuqori sur’atlarini qayd etmoqda. Shu bilan birga, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi kiberxavfsizlikka oid xavf-xatarlar, raqamli tafovut va mehnat bozoridagi nomutanosibliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa raqamli infratuzilmani barqaror rivojlantirish uchun davlatlar va tashkilotlarning strategik yondashuvlari va choralarini talab qiladi.

Shu sababli, davlatlar raqamli infratuzilmani rivojlantirishda faqat texnologiyalarni joriy etish bilan cheklanmasdan, xavfsizlik, ta’lim va mehnat bozoridagi o’zgarishlarni ham hisobga olishi lozim. Ushbu jarayon global iqtisodiy tizimning barqaror o’sishini ta’minlash, yangi texnologiyalarni keng joriy etish va keng qamrovli iqtisodiy rivojlanishning kalitidir. Raqamli infratuzilmaning to’g’ri boshqarilishi va rivojlantirilishi kelgusida iqtisodiy samaradorlikni oshirishga va jahon iqtisodiyotida barqaror o’sishni ta’minlashga katta hissa qo’shishi aniq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Bank. (2020). Digital Economy for Development: A World Bank Perspective. Washington D.C.: World Bank Publications.
2. OECD. (2021). Digital Infrastructure and Economic Growth: Opportunities and Challenges. OECD Publishing. DOI: 10.1787/1234abcd.
3. McKinsey Global Institute. (2019). Digital Infrastructure in Emerging Markets: Unlocking the Potential. McKinsey & Company. Retrieved from: https://www.mckinsey.com
4. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum.
5. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W.W. Norton & Company.

6. ITU. (2022). Measuring Digital Development: Facts and Figures. Geneva: International Telecommunication Union.

7. Goldfarb, A., & Tucker, C. (2019). Digital Economics. Journal of Economic Literature, 57(1), 3-43. DOI: 10.1257/jel.20171452.

8. Elmurodov, M. N., & Tojiyeva, M. M. (2023). Kichik biznes subyektlari faoliyatini tashkillashtirishda moliyaviy hisobning ahamiyati. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 44-47.

9. Axrorjon, Y. L., Mashhura, I., & Mukhammadkodir, E. (2024). BULUTLI TEXNOLOGIYALARNING TA’LIMDAGI RO‘LI. Kokand University Research Base, 595-600.

10. Mukhammadkodir, E. (2023). MAMLAKATIMIZDAGI RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH TAHLILI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 314-321.

11. Tursunboy o’g’li, N. J., Furqatjon G’ofurjon o’g, X., & Nurmuhammad o’g’li, E. M. (2024). AXBOROT IQTISODIYOTI VA ELEKTRON TIJORAT SOHALARIDA YARATILGAN YALPI QO‘SHILGAN QIYMAT HAJMINI BAHOLASH. Kokand University Research Base, 837-843.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING KAPITALINI BAHOLASH NAZARIY JIHATLARI

Turanboyev Boburjon
Qo‘qon universiteti “Xalqaro turizm va iqtisodiyot” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Kichik biznesning moliyaviy holatini baholash, korxona menejmenti samaradorligini oshirishdan tortib, investitsiya qarorlarini qabul qilishgacha bo‘lgan ko‘plab strategik rejalarni amalga oshirishda ahamiyatli hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat kompaniyaning iqtisodiy holatini aniq belgilashga, balki moliyaviy qarorlarni qabul qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o‘z kapitalining baholanishi, soliq bazasini aniqlash va sug‘urta jarayonida aktivlarning qiymatini baholash kabi vazifalar, korxona faoliyatining har bir bosqichida muhim hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: maxsus qiymat, investitsiya qiymati, kapital, kichik biznes, biznesni baholash, asosiy kapital, buxgalteriya hisobi.

Annotation. Assessing the financial condition of small businesses is significant in implementing numerous strategic plans, from improving corporate management efficiency to making investment decisions. This process not only defines the economic status of the company but also plays a crucial role in making financial decisions. Additionally, tasks such as the valuation of equity, determining the tax base, and assessing the value of assets during the insurance process are essential at every stage of the company's operations.

Key words: special value, investment value, capital, small business, business valuation, fixed capital, accounting.

Аннотация. Оценка финансового состояния малого бизнеса имеет значительное значение для реализации множества стратегических планов, начиная от повышения эффективности управления компанией и заканчивая принятием инвестиционных решений. Этот процесс не только точно определяет экономическое положение компании, но и играет важную роль в принятии финансовых решений. Кроме того, такие задачи, как оценка капитала, определение налоговой базы и оценка стоимости активов в процессе страхования, являются важными на каждом этапе деятельности компании.

Ключевые слова: особая ценность, инвестиционная стоимость, капитал, малый бизнес, оценка бизнеса, основной капитал, бухгалтерский учет.

Kirish. O‘rta va kichik biznesni rivojlantirish, milliy iqtisodiyotning barqaror va izchil o‘sishining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ko‘plab davlatlar kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali iqtisodiyotni mustahkamlash va modernizatsiya qilishda muvaffaqiyatli faoliyat olib bormoqdalar. Ushbu korxonalar uchun iqtisodiy muhitni yaxshilash, soliqlarni qisqartirish, subsidiya va imtiyozlarni taqdim etish kabi usullar, ularning o‘sishini rag‘batlantirishga xizmat qilib, faoliyatida barqarorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Kichik biznesning moliyaviy holatini baholash, korxona menejmenti samaradorligini oshirishdan tortib, investitsiya qarorlarini qabul qilishgacha bo‘lgan ko‘plab strategik rejalarni amalga oshirishda ahamiyatli hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat kompaniyaning iqtisodiy holatini

aniq belgilashga, balki moliyaviy qarorlarni qabul qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o‘z kapitalining baholanishi, soliq bazasini aniqlash va sug‘urta jarayonida aktivlarning qiymatini baholash kabi vazifalar, korxona faoliyatining har bir bosqichida muhim hisoblanadi.

Asosiy qism. Iqtisodiy rivojlangan davlatlar va iqtisodiyoti izchil yuqori sur’atlarda rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kichik va o‘rta biznesni muvaffaqiyatli rivojlantirish milliy iqtisodiyotni barqaror ravishda rivojlantirishning zarur va muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Ko‘pgina mamlakatlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlanishi ta’minlash uchun kichik biznes subyektlarining faoliyatiga alohida e’tibor qaratilib, turli chora-tadbirlarni faol ravishda amalga oshirilmoqda. Jumladan:

— davlatlar tomonidan o‘rta va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha milliy dasturlar ishlab chiqilishi;

— soliq yukini kamaytirish maqsadida soliq islohotlari amalga oshirilishi;

— hisobot berish talablari soddalashtirilishi;

— turli subsidiya hamda imtiyozlar taqdim etilishi va boshqa yana ko‘pgina mana shunday chora-tadbirlarni sanashimiz mumkin.

Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va uni innovatsiyalarga rag‘batlantirish muammolarini hal qilish kichik va o‘rta biznes deb tasniflangan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning ishbilarmonlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun shart-sharoitlarni yaratish va qo‘llab-quvvatlash bilan uzviy bog‘liqdir.

Kichik biznes subyektlarining muammolar yuzasidan ilmiy-nazariy adabiyotlarning milliy olimlarimizga yoki tadqiqotchilarimizga tegishlilari juda kam uchraydi. Shunga qaramasdan ko‘plab adabiyotlar o‘rganilganda, ixtisoslashgan adabiyotlarda kichik biznesni buxgalteriya hisobi va analitik qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos xususiyatlariga juda kam e'tibor berilishi e’tiborni tortmasdan qolmaydi.

O‘z faoliyat yuritayotgan korxonaning, o‘z kapitalini baholash jarayoni - turli tomonlar, davlat tuzilmalardan tortib, shaxsiy manfaatlari va maqsadlari bo‘lgan shaxslarga qadar qiziqarli bo‘lishi mumkin.

Kichik biznes subyektlarining kapitalini yoki boshqacha aytganda biznes qiymatini baholash quyidagi maqsadlar uchun amalga oshiriladi:

- Korxona yoki firma boshqaruvining samaradorligini oshirish;
- Fond bozorida korxonalarning aksiyalari va obligatsiyalarini sotib olish yoki sotish;
- O‘zini asoslab beradigan investitsiya qarorini qabul qilish;
- Korxona egasi tomonidan, tashkilotni butunlay yoki qism-qism bilan sotib olish yoki sotish;
- Ulushdoshlarning ulushini aniqlash;
- Korxonani qayta tashkil etishda, ya’ni korxonani tugatish, birlashish, qo‘shib olish;
- Korxonaning rivojlanish rejasini ishlab chiqish jarayonida, ya’ni strategik rejalashtirish jarayonida korxonaning kelajakdagi daromadlarini, uning barqarorlik darajasini va imidj qiymatini baholash muhimdir;

- Korxonaning kredit qobiliyatini va kreditlash paytida garovning qiymatini aniqlash. Bu holatda baholash zaruriy holat hisoblanadi, chunki ko‘pgina holatlarda, moliyaviy hisobotda aktivlar qiymati ularning bozor qiymatidan keskin farq qiladi;
- Sug‘urtalash jarayonida, aktivlar qiymatini ehtimoliy yo‘qotish oldidan aniqlash kerak bo‘ladi;
- Soliq solinadigan bazani aniqlashda korxonaning daromadini va uning mulkini ob’ektiv baholash soliqlarni to‘g‘ri hisob-kitob qilishda ahamiyatlidir;
- Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida, inflatsiya korxonaning moliyaviy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, shuning uchun mustaqil baholovchilar tomonidan, mulkni davriy qayta baholash moliyaviy hisobotning realistikligini oshirishga yordam beradi, bu esa moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi;
- Biznesni rivojlantirish investitsiya loyihasini amalga oshirish. Bu holatda, korxonaning umumiy qiymatini, o‘z kapitali va aktivlarini bilish orqali yangi loyihalarni amalga oshirishda ijobiy natijaga erishish mumkin.

Agar bitim obyekti korxonaning biror mulk elementi bo‘lsa, yoki mulk solig‘ini aniqlash zarur bo‘lsa, alohida baholash talab etiladi, masalan, ko‘chmas mulk, mashinalar va uskunalar, materiallar shular jumlasiga kiradi.

Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish bo‘yicha xalqaro darajada qabul qilingan standartlarda, kapitalning asosiy bazaviy qiymatlari quydagilar hisoblanadi:

Birinchi qiymat — bu tarixiy qiymat bo‘lib, u aktivlarni sotib olishdagi haqiqiy qiymatni, ya'ni aktivlar sotib olinganda to‘langan summani yoki majburiyat evaziga olingan summani anglatadi.

Joriy qiymat — bu hozirda aktivni sotib olish uchun to‘lanishi kerak bo‘lgan summa yoki hozirgi kunda shunga o‘xshash yoki analog majburiyat evaziga olinishi mumkin bo‘lgan summa sifatida tushuniladi.

Amaldagi qiymat — bu qaytarish narxi, ya'ni aktivni normal sharoitlarda sotishdan hozirgi vaqtda olinishi mumkin bo‘lgan summa yoki majburiyatni qaytarish uchun zarur bo‘lgan summa.

Bozor qiymati — bu aktivning eng ko‘p qo‘llaniladigan puldagi qiymati hisoblanadi. Ushbu shartlar ichida sotuvchi va xaridorning erkin ravishda shartnoma tuzishi, shuningdek, ob’ektning ochiq bozor orqali taqdim etilishi kabilar mavjud. Bozor qiymati, shuningdek, sotuvchining aktivni sotish majburiyati yo‘qligini va xaridorning aktivni sotib olish niyatini hisobga oladi. Bu qiymat, aktivga bo‘lgan talab va taklifning natijasi sifatida shakllanadi.

Investitsiya qiymati esa aniq shaxs yoki guruhning aktivni foydalanishdagi maqsadlariga bog‘liq bo‘ladi. Bu qiymat bozor qiymatidan farq qiladi, chunki aktivning biror shaxs uchun qadrini aks ettiradi, bu esa qaror qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Likvidatsion qiymat — bu aktivni majburiy ravishda sotishda eng ehtimoliy narxni aks ettiruvchi qiymatdir. Ushbu qiymatni belgilashda sotuvchini favqulodda holatlarda aktivni sotishga majbur qiluvchi shartlar hisobga olinadi. Likvidatsion qiymatning asosiy xususiyati — aktivning qisqartirilgan tayinlanish muddati, bu esa mulk egasining aktivni sotishga majbur bo‘lishi bilan bog‘liq.

Kadastr qiymati, o‘z navbatida, ommaviy baholash usullari orqali belgilangan bozor qiymatini ifodalaydi. Bu qiymat ko‘pincha soliq maqsadlari uchun ishlatiladi va qonun asosida tasdiqlanadi. Kadastr baholashlari, ob'ektlarning bozor qiymatini belgilashda va soliqdan kelib chiqadigan xarajatlarni hisobga olishda ahamiyatlidir.

Xulosa. O‘rta va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va ularning qiymatini to‘g‘ri baholash, milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlash va kelajakdagi iqtisodiy o‘sish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu borada ilmiy tadqiqotlar va nazariy adabiyotlar ko‘payishi, ushbu sohada faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun juda muhimdir.

O‘rta va kichik biznes subyektlarining biznes qiymatini baholash korxonaning ulushini sotib olish yoki sotish, korxonani butunlay yoki qismlarga bo‘lib sotish, mavjud biznesga qo‘shimcha investitsiyalar kiritish yoki undan kapitalni tartibli chiqarish, hamda korxonani tugatish bilan bog‘liq faoliyatlarni amalga oshirishda o‘z ahamiyatiga ega hisoblanadi.

Kichik va o‘rta biznes milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlash, ish o‘rinlarini yaratish va innovatsiyalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, ko‘plab davlatlar kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha milliy dasturlar ishlab chiqmoqda, soliqlarni kamaytirish va hisobot berish jarayonlarini soddalashtirish chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Kichik biznes subyektlarining kapitalini baholash, ularning samaradorligini oshirish, investitsiya qarorlarini qabul qilish va kredit olish jarayonlarida muhim ahamiyatga ega. Baholash jarayonida turli qiymat turlari, masalan, dastlabki qiymat, joriy qiymat va bozor qiymati kabilar ko‘rib chiqiladi. Har bir qiymat turi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, moliyaviy hisobotlarning aniq va ob’ektiv tayyorlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Kichik biznesni rivojlantirishda ilmiy-nazariy adabiyotlarning kamligi sezilarli muammo hisoblanadi. Bu sohada tajriba almashish va bilimlarni kengaytirish zarur. Shuningdek, kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va baholash jarayonlarini soddalashtirish, ularning bozor sharoitlariga mos ravishda yaxshilanishi kerak.

Shu bilan birga, davlat tomonidan beriladigan imtiyozlar, subsidiyalar va qo‘llab-quvvatlovchi dasturlarni kengaytirish orqali kichik biznesni rivojlantirishga ko‘maklashish lozim. Bu esa mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va barqaror rivojlanishga erishishda muhim omil bo‘lishi kutilmoqda.

O‘rganilgan ilmiy tadqiqotlar va ilmiy ishlanmalar xulosalaridan kelib chiqqan holda umumiy xulosalar shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes subyektlarining biznes qiymatini baholash bo‘yicha alohida mexaniz ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Buning uchun ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni kengaytirish hamda har tomonlama qo‘llab quvvatlash zarur bo‘ladi. Har bir kichik biznes subyektlari o‘zining biznes qiymatini sodda va aniq uslubda aniqlay olishlari ularga ushbu tezisda o‘rganilib, qayd etilgan qulaylik va yengilliklar berishi bilan ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андреева С.Ю., Яковлева Т.В. Нормирование оборотных активов как средство управления оборотным капиталом предприятия. // Экономический анализ: Теория и практика, 2005.

2. Антил Ник, Оценка компаний: Анализ и прогнозирование с использованием отчетности по МСФО. -М.: Альпина Бизнес Букс, 2007

3. Boburjon Turanboyev Qodirjon o‘g‘li, & Mamasoliyev Javlonbek Ortiq o‘g‘li. (2023). MAMLAKAT YALPI ICHKI MAHSULOTIGA SOLIQ TURLARINING TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 53–60.

INTERRELATIONS OF SUSTAINABLE TRANSPORTATION SYSTEMS AND REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Karimboyev Dilshod Davronbek o’g’li
Ma’mun Universiteti, „Buxgalteriya hisobi va biznes boshqaruvi” kafedrasi stajor-o’qituvchisi

Abstract: This paper explores the intricate interrelations between sustainable transportation systems and regional economic development, with a focus on the evolving policies and strategies in Uzbekistan. By examining both the opportunities and barriers to developing sustainable transport systems, this paper underscores the importance of innovative financing mechanisms, policy reforms, and strategic partnerships to support regional economic growth and environmental sustainability.

Абстракт: В этой статье исследуются сложные взаимосвязи между устойчивыми транспортными системами и региональным экономическим развитием с акцентом на развивающиеся политики и стратегии в Узбекистане. Рассматривая как возможности, так и препятствия для развития устойчивых транспортных систем, в этой статье подчеркивается важность инновационных механизмов финансирования, политических реформ и стратегических партнерств для поддержки регионального экономического роста и экологической устойчивости.

Annotatsiya: Ushbu maqola barqaror transport tizimlari va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni o'rganib, O'zbekistonda rivojlanayotgan siyosat va strategiyalarga e'tibor qaratadi. Barqaror transport tizimlarini rivojlantirish yo‘lidagi imkoniyatlar va to‘siqlarni o‘rganib chiqib, ushbu maqola mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni va ekologik barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun innovatsion moliyalashtirish mexanizmlari, siyosat islohotlari va strategik sheriklik muhimligini ta’kidlaydi.

Keywords: Sustainable transportation, regional economic development, public transport, environmental sustainability, sustainable urban mobility, infrastructure investment.

Kalit so'zlar: Barqaror transport, mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish, jamoat transporti, ekologik barqarorlik, barqaror shahar harakatchanligi, infratuzilmaga investitsiyalar.

Ключевые слова: Устойчивый транспорт, региональное экономическое развитие, общественный транспорт, экологическая устойчивость, устойчивая городская мобильность, инвестиции в инфраструктуру.

The concept of sustainability is easily understood at its most basic level. It means simply that in a global context any economic or social development should improve, not harm, the environment [1]. In line with the concept of sustainability, the Council of the European Union (2001) defined sustainable transport as a system that (1) *“allows the basic access and development needs of individuals, companies and societies to be met safely and in a manner consistent with human and ecosystem health, and promises equity within and between successive generations*,” (2) “*is affordable, operates fairly and efficiently, offers choice of transport mode, and supports a competitive economy, as well as balanced regional development*,” and

(3) “*limits emissions and waste within the planet’s ability to absorb them, uses renewable resources at or below their rates of generation, and, uses non-renewable resources at or below the rates of development of renewable substitutes while minimizing the impact on land and the generation of noise*”. Uzbekistan is committed to develop the sustainable transportation systems and has already begun steps towards it by introducing regulations and reforms. By 2030, it is proposed to update the entire surface public transport system in Uzbekistan with electric buses and electric cars, stated in the "Uzbekistan - 2030" strategy project. The main goal of the strategy is the directions, approaches and mechanisms of development and improvement of the highway network, roads, improvement of their operation characteristics in Uzbekistan [2].

Although many sustainability solutions have positive effects on public budgets in the mid- to long-run, the transformation of mobility systems requires capital investments that often exceed the direct costs of conventional solutions. The transition towards sustainable urban mobility systems requires both upfront financing and long-term funding for re-paying the initial expenses. Most added values that sustainable mobility options provide – such as increased livability of cities, positive health impacts, increased accessibility – are not considered in cost- benefit estimates since they are diffuse and often hard to monetize, they reduce the burden on other departments’ budgets or other tiers of government (e.g. the national level) profit [3]. While the public sector often has a limited capacity of financing, private investors often are reluctant to invest in sustainable transport and mobility projects, as they consider the provision of urban mobility a public service and thus do not expect high financial returns [4].

Transportation planning should be an inclusive and holistic process involving all communities and groups impacted by transportation infrastructure, knowing that the construction of transportation infrastructure, whether roadways or public transit, has far-reaching regional implications [5]. Transportation planning is a cooperative, performance-driven process by which long- and short-range transportation improvement priorities and investments are determined. It includes 1) a comprehensive consideration of possible strategies; 2) an evaluation process that encompasses diverse viewpoints; 3) the collaborative participation of relevant transportation-related agencies and organizations; and 4) open, timely, and meaningful public involvement. Transportation planning plays a crucial role in shaping urban and regional development, with significant implications for economic, social, and environmental outcomes. A well-planned transportation system serves as a fundamental driver of economic prosperity, enabling efficient movement of goods and services, reducing travel time, and enhancing connectivity within and between regions. Beyond economic benefits, transportation planning is a key factor in fostering environmental sustainability. By minimizing negative impacts such as air pollution, greenhouse gas emissions, and resource depletion, sustainable transport systems contribute to the global efforts in combating climate change. This is particularly important in the context of urbanization, where the demand for mobility increases and the consequences of poorly planned transport systems—such as congestion and increased emissions—become more pronounced. Social equity is another vital dimension of transportation planning. Well-designed transport systems ensure that all members of society, regardless of their socio- economic status, have access to safe, reliable, and affordable mobility options. Equitable access to transportation is

essential for promoting social inclusion, enabling individuals to access employment, education, healthcare, and other essential services. By bridging the mobility gap, transportation planning helps to mitigate social inequalities and promotes a more inclusive society. Moreover, the integration of transportation planning with land-use development is crucial for ensuring the efficient and sustainable growth of urban areas. A synergistic approach to land use and transport infrastructure can significantly reduce urban sprawl, promote compact city development, and enhance the overall livability of cities. Well-coordinated planning ensures that transportation networks support sustainable patterns of development, such as mixed-use neighborhoods, walkability, and the provision of public transit, all of which contribute to reducing car dependency and lowering environmental impacts. When considering the financial aspects of transportation planning, it is essential to incorporate principles of sustainability. This involves not only assessing the immediate costs of infrastructure projects but also accounting for the long-term economic, social, and environmental benefits. Sustainable financing solutions must prioritize investments in infrastructure that promote resilience, reduce environmental degradation, and improve public health outcomes. Furthermore, the long-term maintenance and operational costs of transportation systems should be included in financial forecasts to ensure their sustainability over time. In addition, innovative financing models, such as public- private partnerships (PPPs), can be instrumental in mobilizing the necessary resources for sustainable transportation projects. While governments may face constraints in public budgets, private sector involvement can provide the capital and expertise needed to accelerate the transition to sustainable mobility solutions. However, it is essential that such partnerships align with the broader goals of sustainability and equity, ensuring that projects do not disproportionately burden certain segments of society or contribute to environmental degradation (fig.1).

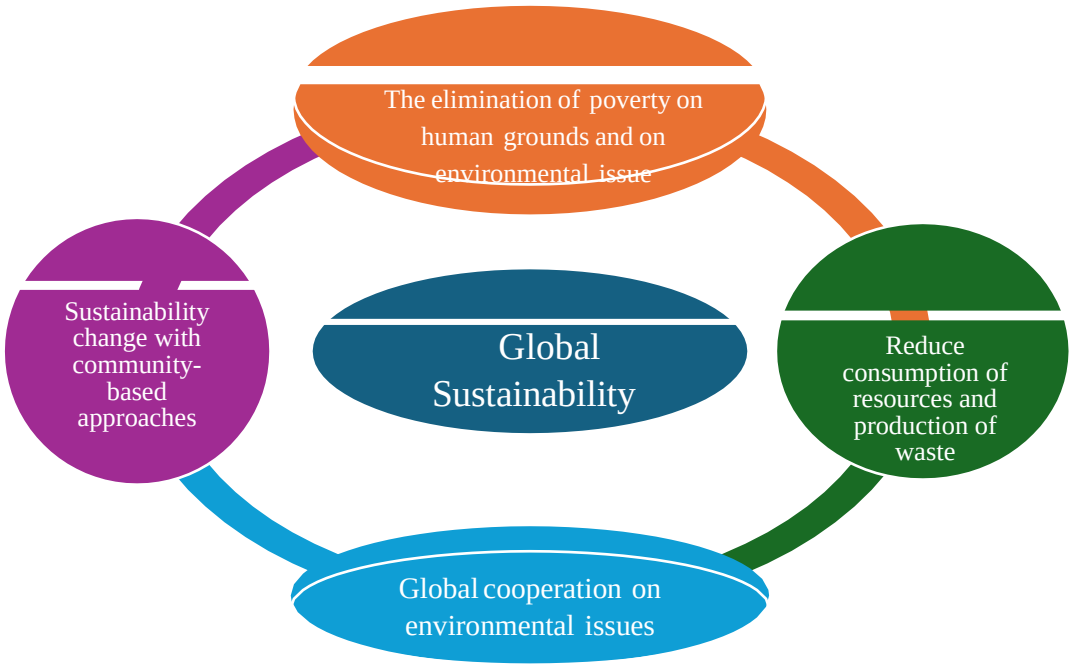

Figure 1. Principles of Sustainability

Financing of transportation infrastructure is diverse and depends on the intrinsic characteristics of a country or region. Ardilla-Gomez and Ortegón-Sanchez (2016) identify 24 main financing mechanisms that have been used for sustainable urban transportation internationally. Based on the *Beneficiary Pays concept,* they present a standardized approach in which each of the mechanisms is analyzed and evaluated, taking into account the beneficiaries, periodicity, financial sustainability, equity, and other desirable characteristics of an optimal financing system. On the other hand, Rode et al. (2019) interviewed 77 global experts to determine the best policy interventions to drive compact and connected urban growth. Among the political instruments, those that had the greatest approval by the people surveyed in this study were the economic ones, particularly budget reallocation, congestion pricing, and value capture [6]. Present-day financing systems in cities, which used to finance sustainable transport and mobility, tend to comprise public and private finance, although the types of public and private finance tend to vary from city to city. Existing literature suggests that most cities receive some level of national funding, although small to medium-sized cities tend to receive much less national funding compared to larger cities [7]. The cities and towns around the world faces major gap between the need for efficient, environmentally friendly transportation systems and the financial resources available to meet those demands. At the same time, the number of motorized traffic and people in cities are growing, it surely gives more pressure and financial costs to the city budget, eventually falling back to citizens as burdens. When cities face financing problems for sustainable transportation, there are direct, general public and indirect mechanisms as instruments to fill the financing gap [8]. Direct instruments are charged to the users of PT for certain benefits that they take advantage of. As direct mechanisms, there are parking fees, toll/congestion pricing, taxes on fuel, vehicle taxes and transportation fares that can be implemented in regions considering potentials, characteristics and conditions. General public instruments have the population as a whole as beneficiary and financier. For general public mechanisms, good examples can be subsidies/budget reallocation for transportation systems, national and international grants and loans, increased property taxes relevant to regions and financing from funds and other associations. Indirect benefit instruments are charged to actors for the benefits they obtain derived from public investments. For instance, sale of advertising spaces in PT, employer contributions, developers´ contributions are most popular and efficient instruments of indirect financing.

In conclusion, the interrelations between sustainable transportation systems and regional economic development are pivotal in fostering long-term economic growth while addressing environmental challenges. As Uzbekistan progresses toward achieving its "Uzbekistan - 2030" strategy, the modernization of its public transport infrastructure, particularly through the introduction of electric buses and cars, exemplifies a strong commitment to sustainability. However, the transition to sustainable mobility requires overcoming significant barriers, including high upfront investment costs, insufficient recognition of the broader socio-economic benefits, and a general reluctance from private investors to engage in what is perceived as a public service sector. For Uzbekistan and other developing regions, achieving sustainable transportation requires not only strategic investment in green infrastructure but also innovative funding models

that encourage both public and private sector participation. Additionally, integrating the wider social and environmental benefits of sustainable transport into financial evaluations is critical to attract long-term support. As sustainable mobility becomes an increasingly central element of regional economic planning, its role in reducing emissions, improving public health, and fostering balanced regional development will become more pronounced, contributing to the overall prosperity and well-being of future generations.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. P.Newman, J.Kenworthy, Book: Sustainability and Cities.
2. Council of the European Union (2001). 2340th Council meeting ransport/telecommunications. Luxembourg.
3. S.Werland, Funding and financing of Sustainable Urban Mobility Measures European Commission, 2014; Shergold & Parkhurst, 2016
4. Climate and Land Use Impacts on Natural and Artificial Systems, 2021 2020_Mecanismos-de-Fondeo, page 13-15
5. FINANCING MECHANISMS FOR SUSTAINABLE TRANSPORT AND
6. MOBILITY (Olga Feldman, Aleksei Lugovoi, Alice Parker, Shaista Farooq,Arcadis Consulting (UK) Ltd)
7. Funding and financing mechanisms for sustainable mobility, report ITDP&GIZ, page 13.

MOLIYA SEKTORI TASHKILOTLARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNI XALQARO TAMOYILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Umidjon Jo‘rayev Sho‘xratjon o‘g‘li,
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Hozirgi globallashgan dunyoda Moliya sektori tashkilotlarida korporativ boshqaruvni xalqaro tamoyillar asosida takomillashtirish davlatlar iqtisodiy rivojlanishining asosiga aylandi. Annotatsiya Tezisda moliya sektori tashkilotlarida, xususan tijorat banklarida korporativ boshqaruvning xalqaro tamoyillari asosida boshqaruvni tashkil etish, hamda tijorat banklarini xalqaro standartlarga javob berishini taminlash yo’llari haqida fikr yuritilgan. Xalqaro standartlarga mos kelishini taminlash orqali xorijiy investitsiyalar jalb etish va bank moliyaviy aktivlarini likvidliligini nazorat qilish bo’yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so’zlar: Korporativ boshqaruv, Tijorat banklari, Korporativ boshqaruvning xalqaro tamoyillari, moliyaviy aktivlar, investitsiya jozibadorligi, Korporativ boshqaruvning milliy standartlari.

XX asrda dunyoda menejmentning mohiyatida katta o’sish kuzatildi va ushbu jarayon XXI asrda ham jadal rivojlanmoqda. Bundan tashqari menejment va korporativ boshqaruv tushunchalari mohiyati jihatidan o’xshash bo’lsada vazifalari har xil ekanligi o’z tasdig’ini topmoqda. Dunyo olimlari korporativ boshqaruv haqida shunday fikrlarni aytib o’tgan: “Korporativ boshqaruv eski tushuncha faqat ibora yangi”36 . Haqiqatda ham inson paydo bo’lgandan to hozirgi davrgacha qabila, urug, hudud, millat va mamlakatlarda doimo boshqaruvchi bo’lgan. Yillar davomida ushbu boshqaruv jarayonlari korporativ boshqaruv negizida shakllanib kelgan. Hozirgi jadal rivojlanayotgan zamonda kompaniyalarni boshqarishda korporativ boshqaruv muhim o’rin tutadi.

Moliya sektori tashkilotlari uchun korporativ boshqaruvni xalqaro standartlar asosida tashkil etish esa undanda muhim hisoblanadi. Xalqaro standartlar asosida tashkil etilgan korporativ boshqaruv kompaniyaning ishonchliligini va investitsiya jozibadorligini oshirishga juda katta yordam beradi. Ishonchli kompaniyaga xalqaro moliya tashkilotlari, xorijiy banklar, xorijiy investorlar va boshqa investitsiya manbalari investitsiya kiritishi mumkin bo’ladi.

O’zbekiston Respublikasining 05.11.2019-yildagi O’RQ-580 sonli “Bank va banklar faoliyati to’g’risida”gi qonunida O’zbekiston Respublikasida tijorat banklari Aksiyadorlik jamiyati (AJ) shaklida tashkil etilishi belgilab qo’yilgan. Aynan shu qonun imzolanmasidan oldin Tashqi Iqtisodiy Faoliyat Milliy Banki Davlat Unitar korxonasi (DUK) shaklida bo’lgan. Bizga ma’lumki Aksiyadorlik Jamiyatlari korporativ boshqaruvning asosiy bo’gini bo’lib xizmat qiladi. Xuddi shunday sug’urta tashkilotlari ham Aksiyadorlik Jamiyatlari shaklida tashkil etiladi.

Moliya sektori tashkilotlari misolida biz Tijorat banklarini ko’rib chiqamiz. O’zbekiston Respublikasida Tijorat banklari avvalo Shveytsariyaning Bazel shahrida tashkil etilgan Bazel qo’mitasi (Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) standartlari asosida boshqaruv va ijroiya organlari ishini tashkil qiladi.

Avvalo barcha xalqaro tashkilotlar tomonidan berilgan barcha tavsiyalarning har birida uchraydigan va hammasi uchun bir xil dolzarb bo’lgan axborot oshkorligi va boshqaruv va quyi bo’g’inlarning har birida shaffolik tamoyillarini ko’rib chiqamiz.

Bazel qo’mitasining oshkorlik tamoyollarida banklarda “Komplayens nazorat” tizimi joriy etilishi belgilab qo’yilgan. Komplayens nazorat kompaniyada har xil korrupsion risklar va korrupsion holatlarni oldini olish uchun muhim o’rin tutadi. O’z o’rnida tijorat banklarida komplayens nazorat bo’limlari, komplayens nazorat departamentlari va sho’balari tashkil etilgan. Qo’mita tavsiyalari asosida “Whistlebolwing”ni rag’batlantirish va ularning huquqlarini himoyalash tizimlari yo’lga qo’yilgan. Whistleblowing (ing. – hushtak chalish) – kompaniyadagi har xil korrupsiyaviy holatlar haqida yuqori turuvchi organga murojaat qilgan shaxs hisoblanadi. Ushbu xodimlarni huquq va erkinliklarini himoya qilish va rag’batlantirish yo’lga qo’yilgan.

Bundan tashqari Yevropa Taraqqiyot va Tiklanish banki tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillarning yettinchi tamoyili quyidagicha: “Korporativ boshqaruv tizimi aniq va tasdiqlangan axborotni barcha manfaatdor tomonlarga o’z vaqtida oshkor etilishini ta’minlashi lozim” 37 . Ushbu tavsiyaga amal qilish esa o’z o’rnida kompaniyaning aksiyadorlari, affillangan shaxslari, boshqaruv organlari hamda xodimlar uchun kerakli ma’lumotlar e’lon qilinishi orqali axborot shaffofligi taminlanadi.

O’zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida ham aynan oshkorlik va shaffolik tamoyillariga alohida to’xtalib o’tilgan. Kompaniyaga tegishli ma’lumotlar qay tartibga kimlarga qaysi muddatda oshkor qilinishi aniq bayon qilib o’tilgan. Shu bilan birga aksiyadorlik jamiyatlari uchun amal qiladigan har bir jamiyatning nizomi yani ustavi bo’lishi belgilab qo’yilgan. Jamiyat ustavida kompaniya haqida kerakli yo’riqnoma va ma’lumotlar belgilab qo’yiladi. Shundan ayrim misollar keltiramiz: [Jamiyat kuzatuv kengashining son tarkibi jamiyat ustavi bilan belgilanadi, bunda kuzatuv kengashi tarkibiga kiritiladigan mustaqil a’zolar soni alohida ko‘rsatilishi kerak].38 Ushbu turdagi tartiblar xorij tajribasi asosida hamda Korporativ boshqaruvning milliy standartlari asosida shakllantirilgan.

Tijorat banklari korporativ boshqaruvning xalqaro standartlari bilan bir qatorda moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga javob beradigan tizimni ham yo’lga qo’yishi kerak bo’ladi. Hozirda Korporativ boshqaruv yaxshi yo’lga qo’yilgan va kelajakda bundanda yaxshi natijalarga erishilishi kutilmoqda. Ammo investorlar kompaniyaning faqatgina korporativ boshqaruvini emas, moliyaviy aktivlar holatini, sof foydasini va sof foydaning jami aktivlar yoki pul aylanmasiga nisbatini ham inobatga oladi. Buning uchun moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga murojaat qilinadi. Agar kompaniya ushbu standartlar asosida hisobotlarini yuritsa, har bir investor uchun o’z hisobotlarini xalqaro standartlarga o’girishiga hojat qolmaydi va o’z hisobotlarini to’g’ridan to’g’ri investorga yoki xalqaro moliya tashkilotlariga taqdim etadi. Shu bilan birga bunday turdagi hisobotlarni korxonaning rasmiy saytlarida yoki sahifalarida e’lon qilish orqali ham korxona ish samaradorligini boshqalarga yetkazishi mumkin.

O’zbekiston Respublikasida chet el banklarining vakolatxonalari mavjud bo’lib, ushbu banklar chet eldagi banklarning filiallari emas. Bunga asos qilib “Bank va banklar faoliyati to’g’risida”gi qonunni ko’ratish mumkin. Ushbu qonunda chet el banklarining filiallarini O’zbekiston Respublikasida ochishga yo’l qo’yilmasligi belgilab qo’yilgan. Agar ushbu banklar

hamda O’zbekistondagi xususiy va Davlat ishtirokidagi banklar xalqaro hisobot standartlariga o’tsa ular o’zaro hamda chet el bilan ma’lumot almashishi osonlashadi. Albatta bu borada “Bank siri” oshkor etilishiga yo’l qo’yilmaydi.

Hozirda arab mamlakatlarining investitsiya qudrati kuchligini hisobga oladigan bo’lsak, har bir bank o’z tarkibida Islom moliyasi asosida ishlaydigan bo’lim joriy etishi yuqoridagi davlatlar bilan hamkorlikka keng yo’l ochadi. Islom moliyasi asosida ishlaydigan bo’lim ochish uchun yangi resurs yangi kadrlar kerak bo’ladi. Negaki Islom moliyasi boshqa bir tizim va ushbu tizimdagi mablag’lar boshqa pul manbalar orqali tashkil etilishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

Korporativ boshqaruvni xalqaro normalar asosida tashkil etish orqali biz mamalakatga tashqi investitsiya jalb qilishimiz, mamlakat hududida samarali korporativ boshqaruv tashkil etish orqali milliy iqtisodiyotni rivojlantirishimiz mumkin bo’ladi. Mamlakat iqtisodiyotini jadal rivojlantirish rivojlanayotgan mamalakatlar qatoridan rivojlangan mamalakatlar qatoriga chiqsh bizning oldimizdagi ustuvor vazifa hisoblanadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “2022 — 2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi Farmonida belgilab qo’yilgan uchinchi ustuvor yo’nalish - “milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o’sish sur’atlarini ta’minlash”39 ekanligi bu masalaning qanchalik dolzarbligini ko’rsatadi. Bunda biz ko’zlagan natijaga erishish uchun mamlakatimiz rivojlanishida xalqaro normalar asosida tashkil etilgan samarali korporativ boshqaruvni tashkil etish va yuritish shart va zarur hisoblanadi.

Xulosa. Mamalakat rivojlangan sari tashqi savdo aloqalari va tashqi iqtisodiy aloqalar yanada rivojlana boradi. Bu o’z o’rnida mamlakat miqsoyida va xalqaro tashkilotlar hamda xorijiy mamlakatlar bilan pul bilan bog’liq aloqalar hajmi oshishiga olib keladi. O’z o’rnida esa moliya sektori kompaniyalari uchun juda katta masuliyat talab qiladi. Chunki mahsulot va xizmatlar o’z o’rnida va o’z vaqtida bajarilishi va bitimlar muddati kechikmasligi uchun moliya sektori korxonalari aniq va tezlikda ishlashlari va ushbu zanjirni uzilib qolmasligi uchun xizmaty qilishi zarur. Hozirgi biz tashkil etgan va yanada rivojlantirishda davom etayotgan korporativ boshqaruvning milliy standartlari ushbu sohada uzilish va kamchiliklar keltirib chiqarishga also yo’l qo’ymaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bob Tricker. Corporate governance: principles, policies and practices. – UK.: Oxford university press, 2012. – P. 151.
2. Z.A. Ashurov, F.A. Jalilov, B.N. Urinov Zamonaviy korporativ boshqaruv (xorijiy tajriba). – T.: Iqtisodiyot, 2021. –195 s
3. O’zbekiston Respublikasining 18.01.2023 yildagi O’RQ-814-sonli Qonuni “Korporativ boshqaruv tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” - https://lex.uz/uz/docs/-6362296
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60- sonli Farmoni “2022 — 2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to’g’risida” - https://lex.uz/docs/5841063

5. Toshkent Respublika fond birjasining rasmiy sayti – www.uzse.uz ma’lumotlariga asosan muallifkar tomonidan ishlab chiqildi

6. Hilmer, Frederick G. (1993) Strictly Boardroom – Improving Governance to Enhance Business Performance. Business Library https://librariesaustralia.nla.gov.au

7. Ziwei Zhang, Hu Fu, Shiqi Xie, Javier Cifuentes-Faura, Urinov Bobur Nasilloyevich, Role of green finance and regional environmental efficiency in China, Renewable Energy, 2023, ISSN 0960-1481, https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.05.076.

8. Tajiyeva, M. M. (2022). SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF SMALL BUSINESS THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS IN DEVELOPMENT. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 55-59.

9. Tojiyeva, M. M. (2022). Ҳудудий иқтисодиётни ривожлантиришда кичик бизнеснинг аҳамияти. In 3rd German Conference-2022, A CONFERENCE FOR THE FUTURE GRADUATES AND EDUCATORS. Berlin, Germany July 30th.

10. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857

11. Yakubovich, R. H. (2024). QO ‘QON SHAHAR TURIZMI RIVOJLANISHIDA HUNARMANDCHILIKNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 668-671.

12. Khursanaliev, B. (2023). THE IMPACT OF POPULATION GROWTH ON THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 8-11.

13. Melibayeva Gulxon Nazrullaevna, & Baxtiyorjonova Muxlisa. (2024). O‘ZBEKISTONDA MICE TURIZMNI ISTIQBOLLARI. Kokand University Research Base, 803–806. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/223

14. Nishonkulov Shohruhxon, & Gafurov Khurshid. (2023). THE IMPACT OF UZBEKISTAN’S FOREIGN DEBT ON THE GROSS DOMESTIC PRODUCT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 265–267. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.431

15. A. A. Yusupov. (2024). ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF EFFECTIVE USE OF HUMAN RESOURCES IN SMALL BUSINESS SUBJECTS IN UZBEKISTAN. European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(5), 70–73. Retrieved from https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/630

16. Otto, M., & Thornton, J. (2023). SAYYOHLAR UCHUN YOVVOYI TABIAT FAROVONLIGINI OSHIRISHDA MARKETINGDAN FOYDALANISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 106-108.

17. Yuldasheva Nilufarxon A’zamjon qizi, Umarov Azizjon Azamjon o‘g‘li, & Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li. (2023). SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 73–75. https://doi.org/10.54613/ku.v6i6.254

18. Turanboyev Boburjon Qodirjon o‘g‘li. (2024). EKOLOGIK SOLIQQA TORTISHNING XALQARO TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQQA TORTISHNING EKOLOGIK YO‘NALTIRILGANLIGINI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI. Kokand University Research Base, 931–934. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/260

19. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O‘LCHASH OMILLARI. Kokand University Research Base, 746-750.

20. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745.

21. Nazarali o’g‘li, M. S. (2023). THE STUDY OF VALUE-ADDED TAX: KNOWLEDGE FROM THE EU VAT EXPERIENCE AND UZBEKISTAN'S VAT SYSTEM. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 131-135.

22. Davronjon, A., & Gulmira, A. (2023). INVEST IN THE BUSINESS OF THE FUTURE: CLOUD COMPUTING. Academia Science Repository, 4(5), 94-101.

XULQ-ATVOR MOLIYASINING ASOSLARI VA UNING INVESTORLARNING QAROR QABUL QILISHDAGI O’RNI

Yuldasheva Nilufarxon A’zamjon qizi
Qo’qon Universiteti, o’qituvchi

Annotatsiya. Xulq-atvor moliyasi investorlarning qanday va nima uchun ko'pincha mantiqsiz harakat qilishini tushuntirish uchun iqtisodiy nazariya bilan psixologik tushunchalarni birlashtiradi. Ushbu tezis global bozorlar kontekstida xulq-atvorli moliyaning ahamiyatini, turli modellarni o’rganib, uning investorlarning xatti-harakatlari va bozor dinamikasiga ta'sirini ko'rsatadigan real misollar beradi. Qaror qabul qilishga turtki bo'lgan kognitiv tarafkashliklar va hissiy ta'sirlarni tan olgan holda, investorlar va siyosatchilar moliyaviy bozorlarning murakkabliklarida yaxshiroq harakat qilishlari haqida firk yuritadi va foydalanuvchi uchun umumiy ma’lumotlarni taqdim etadi. Xulq-atvor moliyasi va uning iqtosodiyot hamda investorni qaror qabul qilishidagi ashamiyati haqida muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: xulq-atvor moliyasi, efficient market hypothesis, risk, investor qarori.

Kirish: Xulq-atvor moliyasi - bu investorlarning murakkab qarorlar qabul qilish jarayonlarini yaxshiroq tushunish uchun psixologiya tushunchalarini moliya tamoyillari bilan birlashtiradigan fanlararo soha (Subrahmanyam, 2008). An'anaga ko'ra, moliyaviy nazariyalar bozorlar samarali va investorlar faqat mavjud ma'lumotlarga asoslanib daromadni maksimal darajada oshirish istagidan kelib chiqqan holda oqilona harakat qiladilar degan faraz ostida ishlaydi. Biroq, real dunyo kuzatuvlari doimiy ravishda bu tushunchaga zid keladi, bu inson xatti-harakatlariga ko'pincha aql bovar qilmaydigan investitsiya qarorlariga olib keladigan turli xil kognitiv qarashlar, his-tuyg'ular va ijtimoiy omillar ta'sir qilishini ko'rsatadi. Ratsionallikda bu farq shunchaki kichik anomaliya bo’lmay, balki bozor dinamikasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, natijada bo’shliqlar, qulashlar va anomal aktivlar bahosi kabi hodisalar yuzaga keladi.

Xulq-atvor moliyasining asosiy tushunchalaridan biri bu Daniel Kahneman va Amos Tverskiy tomonidan ishlab chiqilgan istiqbollar nazariyasi bo'lib, u odamlar daromad va yo'qotishlarni assimetrik tarzda qanday qabul qilishini ko'rsatadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, yo'qotish og'rig'i ko'pincha yutish zavqidan ko'ra chuqurroq bo'lib, odamlar potentsial yo'qotishlarga duch kelganda, xavf-xatardan voz kechishga olib keladi (Byrne and Brooks, 2008). Ushbu tamoyil nima uchun investorlar yo'qotishlarni qoplash umidida qimmatli qog'ozlarni juda uzoq vaqt yo'qotishlarini tushuntirishga yordam beradi, va natijada bozorning pasayishini kuchaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, haddan tashqari ishonch va tasdiqlash tarafkashligi kabi kognitiv tarafkashliklar ushbu landshaftni yanada murakkablashtiradi. Haddan tashqari ishonch investorlarni o'z bilim va qobiliyatlarini ortiqcha baholashga olib kelishi mumkin, bu esa haddan tashqari savdo va suboptimal sarmoya tanlashga olib keladi. Shu bilan birga, tasdiqlovchi tarafkashlik investorlarni o'zlarining qarashlariga zid bo'lgan ma'lumotlarni e'tiborsiz qoldirib, o'zlarining oldingi e'tiqodlarini qo'llab-quvvatlaydigan ma'lumotni tanlab izlashga olib kelishi mumkin.

Qo’shimcha ravishda, ijtimoiy ta'sirlar ham investorlarning xatti-harakatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi (Fama, 1998). Ijtimoiy media platformalari va onlayn savdo hamjamiyatlarining yuksalishi ma'lumotlar va fikrlar almashishni osonlashtirdi, bu ko'pincha odamlar mustaqil baholash o'rniga boshqalarning harakatlarini taqlid qiladigan olomon xatti-harakatlariga olib keldi. Bu hodisa 2021-yilda GameStop qisqa siqish paytida yaqqol namoyon bo‘ldi, bunda chakana investorlar birgalikda aksiyalar narxini an’anaviy bozor mantig‘iga zid ravishda ko‘tardilar. Bunday hodisalar hissiy javoblar va ijtimoiy dinamika qanday qilib bozorda sezilarli o'zgaruvchanlikni keltirib chiqarishi, kutilmagan va tez-tez haddan tashqari narxlarning o'zgarishiga olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Xulq-atvor moliyasini tushunish investorlar, moliyaviy tahlilchilar va siyosatchilar uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Moliyaviy qarorlarning psixologik asoslarini tan olgan holda, manfaatdor tomonlar xavflarni kamaytirish va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilash uchun yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin (Hirshleifer, 2001). Bundan tashqari, moliyaviy ta'limga xulq-atvor tushunchalarini kiritish investorlarga o'zlarining noto'g'riligini tan olish va ko'proq ma'lumotli tanlov qilish imkonini beradi.

Moliyaviy bozorlar rivojlanishda davom etar ekan, inson xulq-atvorini chuqurroq tushunishga bo'lgan ehtiyoj katta ahamiyatga ega bo'lib, akademik tadqiqotlarda ham, amaliy dasturlarda ham xulq-atvor moliyasining dolzarbligini ta'kidlanadi (Anderson and Smith, 2006). Ushbu fanlararo yondashuv nafaqat bozor xulq-atvori haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki investitsiyalar va moliya bozorlariga xos bo'lgan murakkabliklarni hal qilish uchun yanada mustahkam asos yaratadi. Quyida xulq-atvor moliyasi nazariyalari keltirilgan bo’lib, yuqoridagi firklarni nazariy jihatdan yoritib beradi.

Xulq-atvor moliyasi nazariyalari. Xulq-atvor moliyasi investorlar qanday qaror qabul qilishini yaxshiroq tushunish uchun psixologik tushunchalarni an'anaviy moliyaviy nazariyalar bilan birlashtiradi. Quyida ratsional kutish nazariyasi, samarali bozor gipotezasi, foydalilik nazariyasi, istiqbol nazariyasi, yo'qotishdan qochish, bog'lash, aqliy hisob, ramka yaratish va assimetrik ma'lumotlar kabi bir nechta asosiy nazariyalarning to'liq ko'rib chiqilishi keltirilgan.

1. Ratsional kutish nazariyasi. Ratsional kutish nazariyasi odamlarning barcha mavjud ma'lumotlardan foydalangan holda kelajakdagi voqealar haqidagi oqilona prognozlariga asoslanib qaror qabul qilishini ta'kidlaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, odamlar mavjud bo'lgan barcha ma'lumotlardan optimal foydalanishlarini taxmin qilib, kelajakdagi narxlar va natijalar haqida taxminlarni shakllantiradilar. Bu bozor ishtirokchilarining o'z qarorlarini qabul qilishda "oqilona" bo'lishiga olib keladi, bu erda ular vaqt o'tishi bilan o'z bashoratlarida tizimli ravishda xato qilmaydilar. Nazariya shuni ko'rsatadiki, bozor narxlari barcha tegishli ma'lumotlarni aks ettiradi va shuning uchun doimiy ravishda ortiqcha daromadga erishish mumkin emas (Amunnariz, 2017). Iqtisodiyot va moliya sohasida ta'sirli bo'lsa-da, nazariya ratsionallik taxmini uchun tanqid qilindi, ayniqsa bozorning haqiqiy xatti-harakatlari ko'pincha kognitiv tarafkashliklar va hissiy ta'sirlarni aks ettirganda.

2. Samarali bozor gipotezasi (EMH). 1960-yillarda Yevgeniy Fama tomonidan ishlab chiqilgan samarali bozor gipotezasi moliyaviy bozorlarning “axborot jihatidan samarali” ekanligini ko‘rsatadi. EMH ma'lumotlariga ko'ra, aktivlar bahosi mavjud bo'lgan barcha

ma'lumotlarni aks ettiradi, ya'ni tavakkalchilik asosida doimiy ravishda "bozorni mag'lub etish" mumkin emas. EMH uchta shaklga bo'linadi:

1. Zaif shakl: o'tgan narxlar va hajm ma'lumotlari kelajakdagi narxlarni bashorat qilmasligini ta'kidlaydi, bu esa texnik tahlilning samarasiz ekanligini anglatadi.

2. Yarim kuchli shakl: hamma ochiq bo'lgan ma'lumotlar aksiya baholarida aks etishini ta'kidlaydi, bu esa fundamental tahlilni ortiqcha daromadga erishish uchun foydasiz qiladi.

3. Kuchli shakl: Hatto insayder ma'lumotlari ham aksiya baholarida hisobga olinadi, degan da'volar hech kim barqaror yuqori daromadga erisha olmasligini ko'rsatadi.

Moliyadagi asosiy roliga qaramay, EMH, ayniqsa bozor anomaliyalari va real investitsiyalarda kuzatilgan mantiqsiz xatti-harakatlar nuqtai nazaridan tanqidga duch keldi, bu xatti-harakatlar moliyasi tushuntirishga intiladi.

3. Foydalilik nazariyasi. Foyda nazariyasi klassik iqtisod va moliyaning asosi bo‘lib, u kishilar o‘z imtiyozlaridan kelib chiqib, o‘zlarining foydaliligini (qoniqish yoki qiymat) maksimal darajaga ko‘tarish uchun tanlov qilishlarini taklif qiladi. Nazariya ratsionallikni nazarda tutadi, bunda odamlar potentsial natijalarni baholaydilar va kutilgan eng katta foyda keltiradigan variantni tanlaydilar. Foydalilik tushunchasi ko'pincha noaniqlik bilan duch kelgan odamlarning o'zaro kelishuvlarini ifodalash uchun miqdoriy hisoblanadi. Biroq, tanqidlar odamlarning ratsionallik farazlarini tez-tez buzishi, xatti-harakatlar omillari bilan yaxshiroq tushuntiriladigan tanlovlardagi nomuvofiqliklarga olib keladigan kuzatuvlardan kelib chiqadi.

4. Istiqbol nazariyasi. Kahneman va Tverskiy tomonidan ishlab chiqilgan istiqbol nazariyasi odamlarning tavakkal va noaniqlik sharoitida qanday qaror qabul qilishini aniqroq tasvirlashni ta'minlaydi. Nazariya odamlar daromad va yo'qotishlarni boshqacha baholaydi, degan fikrni kiritadi, bu esa yo'qotishdan voz kechish fenomeniga olib keladi, bunda yo'qotishlar ekvivalent daromaddan ko'ra og'irroqdir. Istiqbol nazariyasining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

1. Ma'lumotga bog'liqlik: Odamlar natijalarni mutlaq nuqtai nazardan emas, balki mos yozuvlar nuqtasiga nisbatan baholaydilar.

2. Yo'qotishdan voz kechish: Yo'qotishlardan noqulaylik, tavakkalchilikka ta'sir qiluvchi ekvivalent daromaddan olinadigan zavqdan kattaroqdir.

3. Sezuvchanlikning pasayishi: Daromadlar yoki yo'qotishlar oshgani sayin, har bir qo'shimcha birlikning qo'shimcha ta'siri kamayadi.

Istiqbol nazariyasi investitsiyalarni yo'qotishni uzoq vaqt ushlab turish kabi xatti-harakatlarni samarali tushuntiradi, chunki odamlar yo'qotishdan qochishga harakat qilishadi.

5. Yo'qotishdan voz kechish. Yo'qotishdan voz kechish - istiqbol nazariyasidan kelib chiqqan asosiy tushuncha bo'lib, odamlar daromaddan ko'ra ko'proq yo'qotishlarni boshdan kechirishini ta'kidlaydi. Ushbu psixologik hodisa investorlarning nega irratsional xatti-harakatlarini namoyon qilishi mumkinligini tushuntiradi, masalan, yo'qotilgan aktsiyalarni sotishni istamaslik yoki yo'qotishdan qochish uchun haddan tashqari tavakkal qilish. Yo'qotishdan voz kechish tushunchasi suboptimal qaror qabul qilishga olib kelishi mumkin, chunki odamlar daromad izlashdan ko'ra yo'qotishlardan qochishni birinchi o'ringa qo'yishi mumkin, natijada

ularning investitsiya strategiyalari va bozor xatti-harakatlariga ta'sir qiladi (Barberis and Thaler, 2003).

6. Anchoring. Anchoring - bu odamlar keyingi qarorlarni qabul qilishda dastlabki ma'lumotga juda ko'p tayanadigan kognitiv moyillikdir. Misol uchun, agar sarmoyadorlarga aktsiya uchun ma'lum bir narx maqsadi berilgan bo'lsa, ular boshqa tegishli ma'lumotlarni hisobga olmaganda, o'zlarining taxminlarini shu maqsad atrofida bog'lashlari mumkin. Bu noto'g'ri investitsiya tanloviga olib kelishi mumkin, chunki yangi ma'lumotlar dastlabki langariga zid bo'lsa ham, odamlar o'z kutishlarini o'zgartirishga tayyor bo'lmasligi mumkin. Anchoring turli kontekstlarda namoyon bo'lishi mumkin, masalan, narx strategiyasi, moliyaviy prognozlash va aktsiyalarni baholash.

7. Mental Accounting. Richard Thaler tomonidan kiritilgan Mental Accounting, sub'ektiv mezonlar asosida pulni turlicha toifalarga ajratish va muomala qilishning kognitiv jarayonini nazarda tutadi. Shaxslar har xil turdagi daromadlar va xarajatlar uchun aqliy hisob-kitoblarni yaratadilar, bu esa irratsional moliyaviy xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Misol uchun, odam soliqni qaytarishni bo'sh vaqtga sarflanadigan "qo'shimcha pul" sifatida ko'rishi mumkin, shu bilan birga muntazam daromad bilan haddan tashqari konservativ bo'lib qoladi. Bunday bo'linish qarorlar qabul qilishni buzishi mumkin, chunki odamlar o'zlarining umumiy moliyaviy rasmini ko'ra olmaydilar va suboptimal xarajatlar va investitsiya amaliyotlari bilan shug'ullanishlari mumkin.

8. Framing. Framing qaror qabul qilishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan axborotni taqdim etish usulini anglatadi. Ramkalash effekti shuni ko'rsatadiki, tanlovlar taqdim etiladigan kontekst odamlarning idroki va tanlovlarini o'zgartirishi mumkin. Misol uchun, investorlar 90% muvaffaqiyat darajasiga ega deb taqdim etilgan moliyaviy mahsulotga, 10% muvaffaqiyatsizlik darajasiga ega deb taqdim etilganiga nisbatan, asosiy ehtimolliklar bir xil bo'lishiga qaramay, boshqacha munosabatda bo'lishlari mumkin. Ramka tanlashda nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin, chunki odamlar qarorning ma'lum jihatlariga e'tibor qaratishlari mumkin, boshqalarga esa ma'lumot qanday uzatilishiga e'tibor bermasliklari mumkin.

9. Asimmetrik ma'lumot. Assimetrik ma'lumot bitimning bir tomoni boshqasiga qaraganda ko'proq yoki yaxshiroq ma'lumotga ega bo'lganda yuzaga keladi. Ushbu nomutanosiblik bozor samaradorligi va adolatliligiga ta'sir qiluvchi salbiy tanlov va axloqiy xavfga olib kelishi mumkin. Moliyaviy bozorlarda assimetrik ma'lumotlar ko'pincha insayderlar kompaniya faoliyati to'g'risida jamoatchilikka ochiq bo'lmagan ma'lumotlarga ega bo'lgan holatlarda namoyon bo'ladi. Bu qimmatli qog'ozlar bahosidagi nomuvofiqliklarga va bozorga ishonchning yo'qligiga olib kelishi mumkin, chunki investorlar yuqori ma'lumotga ega bo'lganlar tomonidan chalg'itishdan qo'rqishadi.

Xulosa. Xulq-atvorni moliyalashtirishning ahamiyati akademik tadqiqotdan tashqarida; investorlar, moliyaviy mutaxassislar va siyosatchilar uchun amaliy ahamiyatga ega. Investitsion qarorlarni qabul qilishning psixologik omillarini tushunib, manfaatdor tomonlar risklarni kamaytirish, investitsiya natijalarini yaxshilash va moliyaviy savodxonlikni oshirish uchun yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin (Hong, Kubik and Stein, 2005). Misol uchun,

moliyaviy maslahatchilar mijozlarga o'zlarining noto'g'ri qarashlarini tan olishlari va ularga qarshi turishlariga yordam berish uchun xulq-atvor moliyasi haqidagi tushunchalardan foydalanishlari mumkin, bu esa ko'proq xabardor qarorlar qabul qilishga olib keladi.

Bundan tashqari, siyosatchilar xulq-atvor tendentsiyalarini hisobga oladigan, barqaror va adolatli moliyaviy muhitni ta'minlaydigan qoidalarni ishlab chiqishlari mumkin. Shaffoflik va moliyaviy ta'limni targ'ib qilish kabi xatti-harakatlarni oqilona rag'batlantiradigan asoslarni yaratish orqali tartibga soluvchilar irratsional qarorlar qabul qilishning bozor barqarorligiga salbiy ta'sirini yumshatishga yordam beradi. Investorlar murakkab va tez-tez o'zgaruvchan bozor sharoitlarida harakat qilganda, xulq-atvor moliyasini chuqurroq tushunish qarorlar qabul qilishni yaxshilash, bozor samaradorligini oshirish va sog'lom moliyaviy ekotizimni rivojlantirish uchun muhim vositalarni taqdim etadi (Prosad, Kapoor and Sengupta, 2015). Oxir oqibat, xulq-atvor moliyasi psixologiya va moliya o'rtasida ko'prik bo'lib xizmat qiladi, iqtisodiy sohadagi inson xatti-harakatlarining nozik tomonlari haqidagi tushunchamizni boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, J., and G. Smith. 2006. “A Great Company Can Be a Great Investment.” Financial Analysts Journal, vol. 62, no. 86–93.
2. A Byrne and M. Brooks (2008) *Behavioral Finance: Theories and Evidence* The Research Foundation of CFA Institute
3. Barberis, N., and R. Thaler. 2003. “A Survey of Behavioral Finance.” In Handbook of the Economics of Finance. Edited by G. Constantinides, M. Harris, and R. Stulz. Amsterdam, Holland: Elsevier/North-Holland.
4. Baker, M., R. Ruback, and J. Wurgler. 2007. “Behavioral Corporate Finance: A Survey.” In Handbook of Corporate Finance: Empirical Corporate Finance. Edited by B. E. Eckbo. Amsterdam, Holland: Elsevier.
5. Cooper, M., H. Gulen, and P. Rau. 2005. “Changing Names with Style: Mutual Fund Name Changes and Their Effects on Fund Flows.” Journal of Finance, vol. 60, no. 2825–2858.
6. N.I. Amunnariz (2017) Behavioural Finance. From A Theoretical Approach To Empirical Application
7. Jaya M. Prosad, Sujata Kapoor, Jhumur Sengupta (2015) Theory of Behavioral Finance *Handbook of Research on Behavioral Finance and Investment Strategies: Decision Making in the Financial Industry,* pp24
8. Fama, E. 1998. “Market Efficiency, Long-Term Returns, and Behavioral Finance.” Journal of Finance, vol. 49, 283–306.
9. Hirshleifer, D. 2001. “Investor Psychology and Asset Pricing.” Journal of Finance, vol. 56, 1533–1597.
10. Hong, H., J. Kubik, and J. Stein. 2005. “Thy Neighbor’s Portfolio: Word-of-Mouth Effects in the Holdings and Trades of Money Managers.” Journal of Finance, vol. 60,2801–2824.
11. Subrahmanyam, A. 2008. “Behavioral Finance: A Review and Synthesis.” European Financial Management, vol. 14, 12–29.

O‘ZBEKISTONDA KRIPTOVALYUTA VA KRIPTO-BIRJALARNI JORIY QILISH MEHANIZMLARI

Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li
Qo‘qon Universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga ko‘maklashish va kriptobirjalar uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O‘zbekiston Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-son qarori qabul qilindi. Farmon kripto-aktivlar muomalasini muayyan huquqiy hujjatlar orqali tartibga soladi va tegishli imtiyozlar beradi. soliqlar bo‘yicha operatsiyalar. Litsenziyalangan tashkilotlar valyuta operatsiyalarini tartibga soluvchi cheklovlarsiz amalga oshirishi mumkin. Kriptobirjalar jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha qat’iy qonunlarga rioya qilishlari kerak. Sanoat konlari uchastkalari elektron auktsionlarsiz ajratiladi. Yangi qoidalar kripto almashinuvi uchun majburiy to‘lovlarni 400 BHM dan 740 BHM gacha va kripto-do‘konlar uchun 20 BHM dan 185 BHM gacha oshirdi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, kripto-birjalar, O‘zbekiston, kripto-aktivlar, me’yoriy-huquqiy baza, soliqqa tortish, litsenziyalash, jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash, sanoat qazib olish, to‘lovni oshirish.

Abstract. To promote the development of the digital economy and establish favorable conditions for crypto-exchanges, the President of Uzbekistan issued Decree No. PQ-3832 on July 3, 2018. The decree regulates the circulation of crypto-assets through specific legal documents and exempts related operations from taxes. Licensed entities can conduct currency operations without regulatory constraints. Crypto-exchanges must adhere to strict anti-money laundering and anti-terrorism laws. Industrial mining sites are allocated without electronic auctions. New regulations have increased mandatory fees for crypto-exchanges from 400 BHM to 740 BHM and for crypto-stores from 20 BHM to 185 BHM.

Keywords: digital economy, crypto-exchanges, Uzbekistan, crypto-assets, regulatory framework, taxation, licensing, anti-money laundering, industrial mining, fee increase.

Абстракт. В целях содействия развитию цифровой экономики и создания благоприятных условий для криптобирж Президент Узбекистана от 3 июля 2018 года издал Указ № PQ-3832. Указ регулирует оборот криптоактивов посредством конкретных правовых документов и освобождает от уплаты налогов, связанных с операции с налогами. Лицензированные лица могут проводить валютные операции без регуляторных ограничений. Криптовалютные биржи должны соблюдать строгие законы по борьбе с отмыванием денег и терроризмом. Участки промышленной добычи выделяются без электронных аукционов. Новые правила увеличили обязательные сборы для криптовалютных бирж с 400 до 740 ВНМ и для криптомагазинов с 20 до 185 ВНМ.

Ключевые слова: цифровая экономика, криптобиржи, Узбекистан, криптоактивы, нормативно-правовая база, налогообложение, лицензирование, борьба с отмыванием денег, промышленный майнинг, повышение пошлин.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va kripto-birjalar faoliyatini tashkil etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3832-son qaroriga muvofiq:

kripto-aktivlar aylanmasi maxsus normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi;

yuridik va jismoniy shaxslarning kripto-aktivlar aylanmasi bilan bog‘lik operatsiyalari, jumladan norezidentlar tomonidan amalga oshiriladigan operatsiyalar soliq solinadigan obyekt hisoblanmaydi, mazkur operatsiyalar yuzasidan olingan daromadlar esa soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha soliq solinadigan bazaga kiritilmaydi;

kripto-aktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni amalga oshirish uchun belgilangan tartibda litsenziya olgan shaxslar tomonidan o‘tkaziladigan kripto-aktivlar aylanmasi bilan bog‘liq valyuta operatsiyalariga valyutani tartibga solish to‘g‘risidagi qonun hujjatlari normalari tatbiq etilmaydi; kripto-aktivlarni ayirboshlash, sotib olish va sotish uchun elektron maydoncha taqdim etadigan tashkilot kripto-birja hisoblanadi;

blokcheyndagi qiymatga ega va egasi bo‘lgan qaydlar majmuasi kripto-aktiv hisoblanadi;

kripto-aktivlar aylanmasi bo‘yicha faoliyatga va kripto-birjalar faoliyatiga qimmatli qog‘ozlar, birjalar va birja faoliyati to‘g‘risidagi qonun hujjatlari tatbiq etilmaydi;

kripto-birja faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziya faqat chet el yuridik shaxslariga O‘zbekiston Respublikasi hududida sho‘ba yoki boshqa korxonalarni ochish orqali beriladi;

kripto-birjalar faoliyatini ularning jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg‘in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etishi qismida nazorat qilish funksiyalari kripto-birjalar faoliyatini litsenziyalovchi organga va tegishli vakolatli davlat organlariga korib chiqadi;

sanoat mayningini amalga oshirish uchun (oyiga 100 KVt/s dan ortiq foydalanish) yer uchastkalari “O‘zbekenergo” AJ va “O‘zbekgidroenergo” AJ tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Loyiha boshqaruvi milliy agentligi, tegishlicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari bilan kelishilgan holda belgilanadigan maxsus hududlarda elektron auksion o‘tkazmasdan beriladi.

3. Kripto-birjalar faoliyatini amalga oshirish uchun quyidagi asosiy litsenziya talablari va shartlari belgilansin:

a) ariza berilgan sanada pul mablag‘i shaklida bazaviy hisoblash miqdorining kamida o‘ttiz ming baravari miqdorida shakllantirilgan ustav jamg‘armasi mavjudligi, shundan yigirma ming baravari O‘zbekiston Respublikasining tijorat bankida alohida hisobvaraqda zaxiraga qo‘yiladi;

b) O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan serverlarga joylashtirilgan hamda Kripto-birjalar faoliyatini litsenziyalash tartibi to‘g‘risidagi nizomda nazarda tutiladigan talablarga javob beradigan ishlab turgan elektron kripto-birja savdo tizimi mavjudligi;

v) quyidagilar aks ettirilishi shart bo‘lgan kripto-birja savdo qoidalarining mavjudligi:

ishtirokchilarga kripto-birja savdolarida ishtirok etishga ruxsat berish tartibi;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg‘in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonun

hujjatlari talablarining bajarilishini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar; kripto-aktivlarni muomalaga qo‘yish va muomaladan chiqarishga ruxsat berish tartib-taomillari;

kripto-aktivlar bilan operatsiyalarni amalga oshirish va ularni ro‘yxatdan o‘tkazish tartibi; bitimlar tuzishda kripto-birja savdolari ishtirokchilari o‘rtasida o‘zaro hisob-kitoblarni amalga oshirish tartibi;

kripto-birja xizmatidan foydalanganlik uchun to‘lov miqdori va uni belgilash tartibi;

kripto-birjalarda narxlar manipulatsiyasi va maxfiy axborotdan noqonuniy foydalanishning oldini olish choralari;

kripto-aktivlardan g‘ayriqonuniy maqsadlarda foydalanishni taqiqlash;

g) kripto-aktivlarni kotirovkalashni ularga bo‘lgan talab va taklif asosida amalga oshirish;

d) mijozlarning kripto-aktivlar bilan operatsiyalari to‘g‘risidagi axborotni, shuningdek, ularning identifikatsiya ma’lumotlarini va mijozlar bilan o‘zaro munosabatlar bo‘yicha materiallarni, jumladan ish yozishmalarini besh yil davomida saqlash.

4. Kripto-birjalarga: ko‘rsatilgan xizmatlar uchun, shu jumladan kripto-aktivlar shaklida mukofot olish, uning miqdorini va uni savdolar ishtirokchilari (mijozlar)dan undirish tartibini belgilash;

O‘zbekiston Respublikasi rezidentlari va norezidentlari bilan kripto-aktivlarni milliy va xorijiy valyutaga sotib olish va (yoki) begonalashtirishga, shuningdek, kripto-aktivlarni boshqa kripto-aktivlarga ayirboshlashga qaratilgan birja bitimlarini tashkil etish huquqi berilsin.

5. Belgilab qo‘yilsinki: kripto-birjalar faoliyatini amalga oshirishga litsenziya berish uchun davlat boji miqdori va uni to‘lash tartibi litsenziyalovchi organ tomonidan belgilanadi; kripto-birjalar faoliyatini amalga oshirishga litsenziya berishdan tushadigan davlat bojining barcha summasi litsenziyalovchi organning hisobraqamiga o‘tkaziladi.

Kripto-aktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni amalga oshirish uchun yig‘imlar miqdorini belgilash, ularni to‘lash va taqsimlash tartibi to‘g‘risidagi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi direktorining 3388-sonli buyrug‘iga asosan kripto-do‘kon va kripto birjalar faoliyatida to‘lab boriladigan yig‘imlar quyidagicha belgilangan edi;

- Kripto-birja faoliyati uchun — BHMning 400 baravari (136 000 000 so‘m)
- Kripto-do‘kon faoliyati uchun — BHMning 20 baravari (6 800 000 so‘m)

Endilikda 2024 yil 5 martdagi 17-sonli “Kripto-aktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni amalga oshirish uchun yig‘imlar miqdorini belgilash, ularni to‘lash va taqsimlash tartibi to‘g‘risidagi nizomning 2-bandiga o‘zgartirishlar kiritish haqida”gi qaroriga muvofiq Istiqbolloi loyihalar milliy agntligining ushbu 3388-son buyrug‘iga o‘zgartirish kiritildi.

Ushbu yangi qabul qilingan nizomga muvofiq kripto-do‘kon va kripto-birjalar doimiy to‘lab borishi shart bo‘lgan yig‘imlar oshirilib, quyidagicha belgilandi;

- Kripto-birja (400 BHM dan 740 BHM (251 600 000 so‘m) ga oshirlidi.
- Kripto-do‘kon (20 BHM dan 185 BHM (62 900 000 so‘m) oshirildi.

Kripto-do‘kon va kripto-birjalar uchun doimiy to‘lab boriladigan yig‘imlar sezilarli o‘zgarganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Davlat yig‘imlarining oshirilishiga sabab qilib Istiqbolli loyihalar milliy agentligi kripto-birja va kripto-do‘konlarning faoliyati tahlili ularning yetarli darajada rentabelligini ko‘rsatayotganligini keltirmoqda.

Xulosa. O‘zbekistonda kripto-birjalar va digital aktivlar bilan bog‘liq tashkilotlar uchun kerakli infratuzilma va xizmatlar yaratish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. Bu, o‘z navbatida, raqamli iqtisodiyotning o‘sishini qo‘llab-quvvatlaydi. Kriptovalyuta sohasida xavfsizlikni ta’minlash uchun zarur normativ-huquqiy baza ishlab chiqilmoqda. Bu, investorlarni firibgarlik va boshqa noqonuniy faoliyatlardan himoya qilishga qaratilgan. O‘zbekistonning kriptovalyuta va kripto-birjalarni joriy qilishdagi yondashuvi, iqtisodiy o‘sish va raqamli transformatsiyani ta’minlash maqsadida, innovatsion va zamonaviy texnologiyalarni qamrab olgan kompleks tizim sifatida ishlab chiqilmoqda. Bu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan ishlar, kelajakda mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin egallashi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O‘LCHASH OMILLARI. Kokand University Research Base, 746-750.
2. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745.
3. Po‘latov, S., & Farmonov, I. (2023). The Role and Significance of Internal Audit as an Effective System of Internal Control in Business Entities.
4. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150.
5. A. A. Yusupov. (2024). ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF EFFECTIVE USE OF HUMAN RESOURCES IN SMALL BUSINESS SUBJECTS IN UZBEKISTAN. European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(5), 70–73.
6. Qodirjon o‘g‘li, T. B. (2024). SUV RESURSLARIDAN FOYDALANGANLIK UCHUN SOLIQ TA’SIRCHANLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(1), 151-153.
7. Omonjon, U. (2023). O ‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TURIZIMNI RIVOJLANTIRISHDA FESTIVALLARNING O ‘RNI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 306-309.
8. Boburjon, T. (2024). SOLIQQA TORTISHNING EKOLOGIK YO ‘NALTIRILGANLIGINI KUCHAYTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI TAHLILI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(1), 145-150.

OPPORTUNITIES TO CREATE NEW JOBS IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A "GREEN" ECONOMY

Jumaniyozov Feruzbek Dilshod o‘g’li
“Ma’mun universiteti” NTM, Buxgalteriya hisobi va Biznes boshqaruvi kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: jumaniyozov_feruzbek@mamunedu.uz

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonning “yashil” iqtisodiyotga o‘tish sharotida yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatlari va ushbu potensial ish o‘rinlarini qaysi sohalarda va qay yo‘sinda amalga oshirishning o‘ziga xos jihatlari yoritilgan. Maqolada yangi ish o‘rinlarini yaratish bilan birgalikda ushbu kasblarga ta’riflar, tavsiyalar vatakliflar taqdim qilingan, shuningdek ushbu yangi kasblarga kadrlarni tayyorlash masalasiga ham alohida to‘xtanilgan va tahlil qilingan..

Kalit so‘zlar: kasb, bo‘sh ish o‘rni, “yashil” kasb, iqtisodiy o‘sish, “yashil” iqtisodiyot, “yashil” ish o‘rinlari.

Аннотация: В статье освещаются возможности создания новых рабочих мест в Узбекистане в условиях перехода к “зеленой” экономике и конкретные аспекты того, в каких сферах и на каком пути эти потенциальные рабочие места могут быть реализованы. В статье представлены определения, рекомендации и предложения по этим профессиям в сочетании с созданием новых рабочих мест, а также отдельно затронут и проанализирован вопрос подготовки кадров для этих новых профессий.

Ключевые слова: профессии, Рабочие места, «Зеленые» профессии, Экономический рост, «Зеленая» экономика, «Зеленые» рабочие места.

Annotation: The article covers the possibilities of creating new jobs in the transition to a “green” economy of Uzbekistan and the specific aspects of what areas and in what way to implement these potential jobs. The article presents definitions, recommendations for these professions in conjunction with the creation of new jobs, as well as a special mention and analysis of the issue of training personnel for these new professions.

Keywords: professions, Jobs, "Green" Occupations, Economic Growth, "Green" Economy, "Green" Jobs.

The term "green" jobs was first used in the late 1990s to describe sustainable and environmentally friendly occupations. The term became more popular in the early 2000s as governments and organizations pushed to reduce carbon emissions and support green industries.

Green jobs are decent jobs that contribute to environmental protection and restoration in traditional sectors such as manufacturing and construction, or in new and emerging green sectors such as renewable energy and energy efficiency.

The green economy is the principle of achieving sustainable development through minimal environmental damage and rational use of natural resources. Also, as this field developed, new terms and concepts began to appear in it. Examples include such concepts as "green" jobs, "green" finance, and ecoinnovation.

"Green" economy is primarily a transition to low-carbon, environmentally and socially oriented sustainable economic development, including the creation of new "green" jobs, scientifically based methods and methodological rules and practical recommendations for their effective use. requires development. In this regard, the purpose of this article is to develop some methodological and practical recommendations by researching the theoretical, methodological and practical foundations of the process of turning existing jobs into "green" jobs and creating new "green" jobs. The results of research conducted in our republic since 2016 show that the perspective of economic growth is closely related to the concept of "green" economy adopted by our country. The mechanism of green economic growth is seen as an effective practical tool for ensuring the transition to sustainable development at the global, national and regional levels. It helps to effectively implement the mechanism of "green growth" in the economic sphere, to develop economic growth in general and "green" industry in particular. From a social point of view, it will improve the quality of life and create new high-tech jobs, and from an ecological point of view, it will reduce the impact on environmental pollution and, as a result, increase the efficiency of the use of natural capital.

Green jobs are decent jobs that contribute to environmental protection and restoration in traditional sectors such as manufacturing and construction, or in new and emerging green sectors such as renewable energy and energy efficiency.

Green jobs help:

- **Improve energy and raw materials efficiency**
- **Limit greenhouse gas emissions**
- **Minimize waste and pollution**
- **Protect and restore ecosystems**
- **Support adaptation to the effects of climate change**

At the enterprise level, green jobs can produce goods or provide services that benefit the environment, for example green buildings or clean transportation. However, these green outputs (products and services) are not always based on green production processes and technologies. Therefore green jobs can also be distinguished by their contribution to more environmentally friendly processes. For example, green jobs can reduce water consumption or improve recycling systems. Yet, green jobs defined through production processes do not necessarily produce environmental goods or services.

Also, in the electronic library of the International Labor Organization, such information is provided about "green" jobs: "Green" jobs help to efficiently use raw materials and energy, reduce greenhouse gas emissions, minimize waste and pollution, restore and protect the ecosystem helps to adapt to the negative effects of climate change.[www.ilo.org, 2016]

The results of analyzing the experience of creating "green" jobs in some developed countries show that there is a need to develop measures of a separate economic and political nature for each country. These measures require that, first of all, special attention should be paid to the regulation of the tax-budget and monetary policy spheres, the development of economic political programs of industries, and the creation of "green" jobs.

From this point of view, not only creating "green" jobs in Uzbekistan, but also regarding the training of personnel in these areas, in order to consistently ensure the implementation of the tasks defined in the concept of the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030, Tashkent The Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers was renamed the "Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers" national research university. training of highly educated engineers for the branches of "green" economy, "green" energy, ecology and environmental protection, agricultural machinery, digital technologies such as cadastre and geoinformatics; improving the efficiency of irrigation systems, creating cost-effective irrigation technologies, establishing land reclamation assessment based on "digital agriculture" and geo-information systems, and developing improved methods of increasing soil fertility; forming a modern educational and scientific-laboratory base, equipping it with advanced technological equipment, and forming an effective system for the expansion and transfer of scientific-innovative research aimed at the development of the field; to increase the efficiency of scientific research in the field of ecology and environmental protection, to improve the water management system, to develop scientific solutions for the design, construction and digitalization of hydrotechnical structures; creation of continuous education system for training, retraining and upgrading of scientific and scientific-pedagogical personnel; introduction of joint educational programs and scientific projects with leading foreign institutions of higher education, improvement of the qualifications of university professors, graduates in master’s and doctoral programs in republican and foreign institutions of higher education (scientific centers) organizing their studies; directing the educational process to the formation of students’ independent education, systematic analysis, creative thinking and practical, including entrepreneurial skills; sustainable development of economic sectors by introducing international educational standards into the educational process, harmonizing education and research.[PF-5847-son,2019]

Since the transition to the principles of the green economy in Uzbekistan began relatively recently, the adaptation of jobs to the requirements of the green economy should be considered as a unique and rare phenomenon. Given the possibilities of creating “green” jobs in our country, it would be logical to conclude that it is advisable to analyze this process in two directions, zero corresponds to the principles of a “green economy” to create new “green” jobs and turn existing ones into “green”. The main difference is that the first approach is aimed at gradually reducing the negative impact of existing jobs on the environment, while the second is aimed at promoting the development of an environmentally sustainable industry and creating new jobs with little impact on the environment from the very beginning.

Jobs offered in terms of creating "green" jobs:

- renewable energy project manager;
- "green" infrastructure designer;
- energy saving specialist;
- bioenergy specialists;
- hydropower specialist workers;
- solar panel service specialists;
- wind energy specialists;

• green transport engineer and technicians;
• waste specialists;
• experts on waste management;
• expert on development of ecological technologies;
• teachers of "green" economy and sustainable management of its branches;
• "green" skills trainer;
• specialist in environmental education;
• biopharmacologist;
• specialists in financing the "green" economy;
• specialist in providing "green" banking services;
• climate risk insurance specialist;
• environmental auditor[Yo‘doshov M. I. 2024].

The above points can be summarized as "green" jobs are the professions of the future that make a great contribution to the preservation and protection of the environment around us.

In conclusion, it should be said that in order to build a "green" economy and create jobs in accordance with it, it is necessary for our state to solve the following urgent problems:

a) to develop a coordinated policy for the promotion of green employment exit;

b) development of criteria describing green workplaces;

c) creation of a legal framework regulating the activities of workers in the context of green economy relations;

d) development of specialized educational programs in educational institutions;

e) to find a solution to the problems related to the possible social inequality in the society, the difference in income between the workers of the "green" and "traditional" sectors;

f) to explain the true purpose and essence of the green economy by popularizing the role of the green economy in ensuring the well-being of the society.

Addressing these challenges includes the development of targeted policies aimed at workers and social groups, as well as the creation and improvement of educational programs for green professions.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони. lex.uz›docs/4545884
2. Yuldashev, M. (2024). “Yashil” iqtisodiyotni rivojlanishining muhim omili yangi ish o‘rinlarini yaratish va ulardan samarali foydalanishdir. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 2(6). Retrieved from https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/2387
3. “Экотизимлар ва биологик хилма-хиллик иқтисодиёти”, “Табиий капитал банки” 2015й. 52б.
4. https://www.ilo.org/resource/article/what-green-job

KATTA MA’LUMOTLAR TAHLILIDA EHTIMOLLAR NAZARIYASI VA MATEMATIK STATISTIKANING QO‘LLANILISHI

Tojiyeva Muhabbatxon Mansurjon qizi
Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ishda matematik statistika va ehtimollar nazariyasining katta ma’lumotlar (Big Data) tahlilida qo‘llanilishi o‘rganildi. Hozirgi kunda katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish va ulardan to‘g‘ri xulosalar chiqarish ko‘plab sohalar, jumladan, sun'iy intellekt, moliyaviy tahlil va biznes qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi — katta ma’lumotlarni tahlil qilish jarayonida ehtimollik modellarining qo‘llanilish imkoniyatlarini ko‘rsatish va statistik usullarning samaradorligi to‘g‘risida ma’lumot berish. Shuningdek, ehtimollik nazariyasining katta hajmdagi ma’lumotlar orasidagi bog‘liqlik va tasodifiylikni aniqlashda qanday rol o‘ynashi o‘rganildi. Shuningdek tasodifiy miqdorlar va ularning turlari, berilish usullari to‘g`risida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: matematik statistika, ehtimolliklar nazariyasi, katta ma’lumotlar, ehtimollik modellar, statistik tahlil, tasodifiy miqdor, tasodifiy o`zgaruvchi.

Kirish. Katta ma’lumotlar, yoki Big Data, zamonaviy texnologiyalar va biznes sohalarining eng muhim trendlaridan biriga aylandi. Har kuni dunyoda millionlab foydalanuvchilar va korxonalar tomonidan turli sohalarda ulkan hajmdagi ma’lumotlar to‘planadi – bu internetdan foydalanishdan tortib sanoat jarayonlarigacha bo‘lgan ko‘plab manbalardan olinadi. Ushbu katta hajmdagi ma’lumotlarni tushunish va ular asosida samarali qarorlar qabul qilish uchun odatdagi tahlil usullari yetarli bo‘lmaydi. Matematik statistika va ehtimolliklar nazariyasi esa katta ma’lumotlarni samarali va aniq tahlil qilishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi.

Matematik statistika katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlashda asosiy tamoyillarni taqdim etadi, bu esa to‘plangan ma’lumotlar asosida ehtimolliklar nazariyasidan foydalanib mantiqiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Bunda, ehtimollik taqsimotlari va statistika usullarining to‘g‘ri qo‘llanilishi muhim rol o‘ynaydi, chunki katta hajmdagi ma’lumotlar ichida aniq tendensiyalarni aniqlash muayyan ilmiy usullarsiz qiyin kechadi.

Bugungi kunda sun’iy intellekt, moliyaviy bozor tahlili va iqtisodiy prognozlash kabi ko‘plab sohalarda ehtimolliklar nazariyasi hamda matematik statistikaning har bir tushuncha, qoida va formulalari muhim hisoblanadi. Masalan, moliyaviy bozorlar tendensiyalarini tahlil qilish, sanoat jarayonlaridagi samaradorlikni oshirish yoki mijozlar xatti-harakatlarini prognozlashda ehtimollik usullariga asoslangan modellar muhim rol o‘ynaydi.

Asosiy qism. Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika katta ma’lumotlar dunyosida hal qiluvchi rol o‘ynaydi, chunki u real dunyodagi hodisalarni modellashtirish va ular yuzasidan bashorat qilish imkonini beradi. Masalan, biron bir hodisaning ma’lum ehtimollik bilan yuz berishi yoki ko‘p o‘zgaruvchilar orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash ehtimollar nazariyasi yordamida amalga oshiriladi. Katta hajmdagi ma’lumotlar ko‘pincha tasodifiy bo‘ladi va bu tasodifiylikni hisobga olish uchun ehtimollik modellarini qo‘llash zaruriy bo‘ladi.

Katta ma’lumotlar tahlilida matematik statistika va ehtimollik nazariyasi yordamida quyidagi asosiy masalalar hal qilinadi:

Ma’lumotlarni tasniflash va klasterlash: Ma’lumotlarni to‘plamlar yoki guruhlarga ajratish orqali ulardagi bog‘liqliklarni aniqlash va samarali tahlil qilish.

Tasodifiy hodisalar va ehtimollik modellarini qo‘llash: Katta ma’lumotlardagi ko‘p sonli o‘zgaruvchilarning kelajakdagi xatti-harakatini taxmin qilish uchun ehtimollik modellaridan foydalanish.

Xatoliklarni baholash va xavflarni hisoblash: Ehtimollik nazariyasi yordamida katta ma’lumotlar tahlilidagi xatoliklarni aniqlash va qaror qabul qilishda aniq xulosalarga erishish.

Quyida ehtimolliklar nazariyasining eng asosiy tushunchalaridan bo‘lgan shuningdek ehtimollik modellarini tuzishda muhim bo‘lgan tasodifiy miqdorlar hamda ularning turlari haqida ma’lumotlar keltiramiz.

Amaliyotdagi ko‘plab tajriba natijalari miqdoriy (raqamli) kuzatishlar hosil qiladi. Ishsizlik darajasi, ma'lum bir nomzodni qo‘llab-quvvatlagan saylovchilarning foizi, maktab davri uchun darsliklar narxi va kimyoviy zavodlarning oqava suvlariga chiqargan zaharli moddalari foiz miqdori - bularning barchasi ba’zi bir hodisaning raqamli o‘lchovlariga misoldir. Shunday qilib, ko‘pgina tajribalarda ba’zi bir raqamli o‘zgaruvchilarning qiymatlariga mos keladigan namuna nuqtalari mavjud.

Tasavvur qilish uchun tanga tashlash tajribasini ko‘rib chiqaylik, 1-jadvalda Venn diagrammasi tasvirlangan bo‘lib, ikkita tanga uloqtirilganda va tangalarning yuqori yuzlari (gerb yoki raqam) kuzatilganda namuna nuqtalari ko‘rsatilgan. Mumkin bo‘lgan raqamli natijalardan biri kuzatilgan yoqlarning umumiy sonidir. Ushbu qiymat (0, 1 yoki 2) Venn diagrammasida qavslar ichida ko‘rsatilgan, har bir namuna nuqtasi bilan bog'langan bitta raqamli qiymat. Shunday qilib, “ikki tanga otilishida kuzatilgan gerb tomon tushishlar soni” o‘zgaruvchisi tasodifiy miqdor deb ataladi:

GG (2)	GR (1)
RG (1)	RR (0)

1- jadval. Ikkita tanga tashlash tajribasida gerb tomon bilan tushishlar soni

Tasodifiy miqdor - bu tajribaning tasodifiy natijalari bilan bog'liq sonli qiymatlarni qabul qiladigan o‘zgaruvchi, bunda har bir tajriba natijasiga bitta (va faqat bitta) qiymat beriladi.

Tasodifiy miqdor atamasi o‘zgaruvchi atamasidan ko‘ra ko‘proq ma’noga ega, chunki tasodifiy sifat tanga tashlash tajribasi tasodifiy chiqishga ko‘ra o‘zgaruvchining bir nechta mumkin bo‘lgan qiymatlaridan biri - 0, 1 va 2 ga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatadi. Tajriba: GG, GR, RG va RR. Xuddi shunday, agar tajriba har kuni bankning liftidan foydalanadigan mijozlar sonini hisoblash bo‘lsa, tasodifiy miqdor (mijozlar soni) qisman tasodifiy hodisalar tufayli kundan-kunga o‘zgarib turadi. Shunday qilib, ushbu tasodifiy o‘zgaruvchining mumkin bo‘lgan qiymatlari 0 dan liftning bir kun ichida xizmat ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan maksimal mijozlar sonigacha qiymatlarni qabul qiladi.

Tasodifiy miqdor deb - avvaldan noma’lum bo‘lgan va oldindan inobatga olib bo‘lmaydigan tasodifiy sabablarga bog‘liq bo‘lgan hamda sinash natijasida bitta mumkin bo‘lgan qiymat qabul qiluvchi miqdorga aytiladi.

Eslatib o‘tamiz, tajribaga to‘g'ri keladigan tanlanma o`zgaruvchilari ehtimollari yig`indisi 1 ga teng bo‘lishi kerak. Tanlanma o`zgaruvchilarining sonini to‘liq ro‘yxatga olish mumkin bo‘lsa, ish oddiy. Ammo tajriba natijasida cheksiz miqdordagi namunaviy qiymatlar paydo bo‘lsa, ularni sanab bo‘lmaydi, ehtimollik modeli yordamisiz namuna qiymatlariga ehtimolliklarni belgilash vazifasi mumkin emas.

Tasodifiy miqdorlar ikki turga bo‘linadi: diskret hamda uzluksiz.

Tasodifiy miqdor agar u qabul qilishi mumkin bo‘lgan qiymatlari soni cheklangan yoki sanaladigan bo‘lsa, ***diskret*** hisoblanadi.

Quyida bir nechta diskret tasodifiy miqdorlar keltirilgan:

Tajriba	**Tasodifiy miqdor**	**Tasodifiy miqdorning qiymati**
100 ta savdo qo‘ng‘iroqlarini amalga oshirilishi	Qo‘ng`iroqlar soni	0, 1, 2, …, 100
70 ta uyali telefonni tekshiruvi	Nuqsonsiz uyali telefonlar soni	0, 1, 2, …, 70
33 ta savolga berilgan javoblar	To‘g`ri berilgan javoblar	0, 1, 2, …, 33
Soat 11:00 dan 13:00 gacha avtoturargohdagi avtomobillarni sanash	Avtomobillar soni	0, 1, 2, …, n

Tasodifiy o‘zgaruvchining qiymatlari sanab bo‘lmaydigan bo‘lsa, lekin buning o‘rniga ma'lum bir intervaldagi nuqtalarga to‘g‘ri kelsa, biz bu o‘zgaruvchini **uzluksiz tasodifiy miqdor** deb ataladi.

Quyida uzluksiz tasodifiy miqdorlarga misollar keltirilgan:

Tasodifiy miqdor	**Tasodifiy miqdorning qabul qiladigan qiymatlari intervali**
Kasalxona klinikasiga kelishlar orasidagi vaqt davomiyligi (soniyalarda):	$0 \leq x \leq \infty$ (Cheksizlik)
Talabaning bir soat ichida imtihonni topshirish vaqti (daqiqalarda)	$0 \leq x \leq 60$
12 litrlik idishga solingan gazlangan ichimlikning miqdori (litrda)	$0 \leq x \leq 12$
Supermarketda sotib olingan oziq-ovqat mahsulotining og‘irligi (kglarda):	$0 \leq x \leq 500$ [Izoh: Nazariy jihatdan x ning yuqori chegarasi yo‘q, lekin uning 500 kgdan oshishi dargumon.]

Tasodifiy miqdorlarni ifodalashning turli usullari mavjud:

- Taqsimot funksiyasi orqali - har qanday tasodifiy miqdorlar uchun;

- Zichlik funksiyasi orqali- uzluksiz tasodifiy miqdorlar uchun;
- Taqsimot qatori orqali - diskret tasodifiy miqdorlar uchun.

X tasodifiy miqdorning taqsimot funksiyasi deb, uning x (x- ixtiyoriy haqiqiy son) dan kichik qiymatlarni qabul qilish ehtimolini aniqlovchi

$$F(x) = P(X < x)$$

funksiyaga aytiladi. Ba’zan $F(x)-$ funksiyani ***integral taqsimot funksiyasi*** deb ham ataladi.

Agar tasodifiy miqdorning *F(x)* - taqsimot funksiyasi uzluksiz bo`lsa, bu tasodifiy miqdor ***uzluksiz*** tasodifiy miqdor deyiladi.

Diskret tasodifiy miqdorning *F(x)* - taqsimot funksiyasi chekli yoki sanoqli sondagi I tur uzilishlarga ega bo`ladi.

Uzluksiz tasodifiy miqdor taqsimot funksiyasidan olingan birinchi tartibli hosilasi natijasi ushbu tasodifiy miqdorning zichlik funksiyasi bo`ladi:

$$F'(x) = f(x)$$

Diskret tasodifiy miqdor taqsimot qonunini jadval ko‘rinishida berish qulay bo‘ladi, ya’ni:

x_i	x_1	x_2	x_3	…	x_n
p_i	p_1	p_2	p_3	…	p_n

Bu yerda, x_i- o`zgaruvchilar, p_i - ehtimolliklar, $\sum p_i = 1$.

Xulosa. Ushbu ilmiy ishda matematik statistika va ehtimolliklar nazariyasining katta ma'lumotlar (Big Data) tahlilida qo‘llanilishi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, katta hajmdagi ma'lumotlarni samarali tahlil qilishda an'anaviy usullar yetarli bo‘lmaydi va bunday jarayonlar uchun ehtimollar nazariyasiga asoslangan statistik modellar katta ahamiyatga ega. Tasodifiy miqdorlar ushbu tahlilning markaziy qismi bo‘lib, ular katta ma'lumotlar ichidagi tasodifiy hodisalarni ifodalash va ulardan mantiqiy xulosalar chiqarish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Tasodifiy miqdorlar hamda ularning taqsimot qonunlarini bilish tasodifiy hodisalarni matematik tilda modellashtirish va ma'lumotlar ichidagi o‘zgarishlarni prognozlashga imkon beradi. Masalan, katta ma'lumotlardagi tasodifiy jarayonlarni tahlil qilishda taqsimot qonunlarini bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. James McClave, Terry Sincich. Statistics. -14th ed. 2018. p. 900.
2. Anthony Croft, Robert Davison. Mathematics for Engineers. – 5th ed. 2019. p. 1285.
3. Tajiyeva, M. M. (2022). SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF SMALL BUSINESS THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS IN DEVELOPMENT. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 55-59.
4. Tojiyeva, M. M. (2022). Ҳудудий иқтисодиётни ривожлантиришда кичик бизнеснинг аҳамияти. In 3rd German Conference-2022, A CONFERENCE FOR THE FUTURE GRADUATES AND EDUCATORS. Berlin, Germany July 30th.

5. Qizi, T. M. M. (2022). The importance of studying φ (x)= cos (ax2) functions in strengthening students’ knowledge of trigonometric functions. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(5), 147-151.

6. Tojiyeva, M. M. (2023). KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNING MAMLAKAT IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTIDAGI AHAMIYATI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 126-130.

7. Tojiyeva, M. M. (2024). O ‘QUVCHILAR BILIMINI OSHIRISHDA OLIMPIADA MASALALARINI O ‘QITISHNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 444-448.

8. Kamoldinovna, S. Y. (2023). TURISTIK MAHSULOTLAR VA XIZMATLAR MOHIYATIGA YONDASHUVLAR VA ULARNI DIVERSIFIKATSIYALASH JARAYONINING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 358-362

9. Nazarali o’g’li, M. S. (2023). THE STUDY OF VALUE-ADDED TAX: KNOWLEDGE FROM THE EU VAT EXPERIENCE AND UZBEKISTAN'S VAT SYSTEM. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 131-135.

10. Melibayeva Gulxon Nazrullaevna. (2024). КЭШБЭК ҚАЙТАРИБ БЕРИЛМАЙДИГАН ҲОЛАТЛАР ТАҲЛИЛИ. Kokand University Research Base, 807–809. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/226

MILLIY IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA XALQARO MOLIYA MUNOSABATLARINING TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI

Umidjon Jo‘rayev Sho‘xratjon o‘g‘li,
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Hozirgi globallashgan dunyoda xalqaro moliyaviy munosabatlar davlatlar iqtisodiy rivojlanishining asosiga aylandi. Bu munosabatlar mamlakatlarning iqtisodiy jixatini birgalikda shakllantiradigan savdo, investitsion va valyuta ayirboshlashni o‘z ichiga olgan keng doiradagi o‘zaro aloqalarni xissoblanadi. Ushbu tezis milliy iqtisodiyotlarning o‘sishi va barqarorligini ta'minlashda xalqaro moliyaviy munosabatlarning ko‘p qirrali roli va ahamiyatini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: Xalqaro moliya munosabatlari, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy rivojlanish, globalizatsiya, tashqi savdo, xorijiy investitsiyalar, kapital oqimi.

Milliy iqtisodiyot rivojlanishida xalqaro moliya munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu munosabatlar orqali mamlakatlar o‘rtasida investitsiyalar, kreditlar va savdo operatsiyalari amalga oshiriladi. Xalqaro moliya tizimi, iqtisodiy o‘sishni ta'minlash, innovatsiyalarni joriy etish va global iqtisodiy barqarorlikni saqlashda asosiy rol o‘ynaydi.

Globallashuv jarayoni xalqaro moliyaning rivojlanishiga zamin yaratdi. Jahon moliya bozorlari va xalqaro moliyaviy korporatsiyalarning paydo bo‘lishi, davlatlararo moliyaviy munosabatlarning murakkablashishi xalqaro moliya tizimining o‘zgarishini anglatadi. Asosiy ishtirokchilar banklar, transmilliy korporatsiyalar, portfel investorlar va xalqaro rasmiy qarzdorlardir.

Xalqaro moliyaning moddiy asosi mamlakatlar o‘rtasidagi pul oqimlari va kredit mablag‘lari harakati hisoblanadi. Ular valuta kurslari va bojxona tariflari orqali boshqariladi. Xalqaro moliya tashkilotlari va institutlari bu jarayonlarda muhim rol o‘ynaydi, ular davlatlararo tuzilmalarga ega bo‘lib, moliyaviy ta’minot va resurslarni taqsimlashda ishtirok etadi.

Milliy iqtisodiyotlar uchun xalqaro moliya oqimlari, chet el investitsiyalari va iqtisodiy yordamlar, yangi texnologiyalar va bilimlarni olib kelishi, ish o‘rinlarini yaratishi va mahalliy biznesning rivojlanishiga yordam berishi mumkin. Biroq, xalqaro moliya munosabatlari ham xavflar bilan bog‘liq, masalan, iqtisodiy barqarorlikni tahdid qiluvchi global moliyaviy inqirozlar.

Shuningdek, xalqaro moliya munosabatlari davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Umuman olganda, xalqaro moliya munosabatlari milliy iqtisodiyotning dinamik rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi va ularni boshqarish strategiyalari ishlab chiqilishi zarur.

Xalqaro moliyaviy munosabatlar deganda mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy xamda moliyaviy o‘zaro munosabatlar tushuniladi, bunda kapital, tovarlar va xizmatlarning chegaralar orqali o‘tishi nazarda tutiladi. Ushbu aloqalar Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVF), Jahon banki va Jahon savdo tashkiloti (JST) kabi global moliyaviy barqarorlikni tartibga solish va rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydigan turli institutlar tomonidan amalga oshirib boriladi.

Xalqaro moliya — xalqaro moliyaviy resurslarm majmuini va ularning harakatlanishini ifodalovchi tushuncha hisoblanadi. Xalqaro moliya m unosabatlari muayyan maqsadlarni amalga oshirish uchun xalqaro darajada shakllantirilgan moliyaviy resurslarni taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonidagi iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi. Xalqaro moliya munosabatlari o‘ziga xalqaro valuta munosabatlari, xalqaro kredit munosabatlari, xalqaro investitsiya munosabatlari, xalqaro savdo munosabatlari, xalqaro soliq munosabatlari, xalqaro lizing munosabatlari, mamlakatlar to‘lov balansini boshqarish, xalqaro moliya tashkilotlari bilan aloqalar kabi munosabatlarni qamrab oladi. Globallashuv jarayoni — jahon savdosining o‘sishi, ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi va kengayishi, kapitalning xalqaro oqimi rivojlanishi, xizmatlar va mahsulotlarning xalqaro harakati xalqaro moliyaning rivojlanishiga zamin yaratdi. Shuningdek, mazkur holat jahon moliya bozorlarining, xalqaro moliyaviy korporatsiyalarning yuzaga kelishiga, davlatlararo moliyaviy munosabatlarning va xalqaro moliyaviy faoliyatning boshqa jihatlari murakkablashuviga olib keldi.

Shuningdek savdo xalqaro moliyaviy munosabatlarning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, mamlakatlarga nisbatan ustunlikka ega bo‘lgan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishga ixtisoslashish imkonini beradi. Bu ixtisoslashuv samaradorlik va mahsuldorlikni oshirishga olib keladi, natijada iqtisodiy o‘sishga yordam beradi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar xalqaro moliyaviy munosabatlarning muhim jihati bo‘lib, xorijiy sub'ektlar tomonidan ichki bozorlarga kapital qo‘yishni o‘z ichiga oladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar nafaqat moliyaviy resurslarni, balki texnologiya, tajriba va xalqaro bozorlarga kirishni ham olib keladi va shu bilan mezbon iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi.

Xalqaro moliyaviy munosabatlarning milliy iqtisodiyotning rivojlanishidagi roli muhim jihat hisoblanadi. Xalqaro moliyaviy munosabatlar iqtisodiy o‘sish uchun zarur bo‘lgan kapital, texnologiya va bilimlar oqimini osonlashtiradi. Chet el investitsiyalarini jalb qilish va jahon savdosiga jalb qilish orqali mamlakatlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirishi, ish o‘rinlari yaratishi va yalpi ichki mahsulotini (YaIM) oshirishi mumkin. Buning uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy iqtisodiyotlarning jahon moliya tizimiga integratsiyalashuvi kapital manbalarini diversifikatsiya qilish va ichki jamg‘armalarga bog‘liqlikni kamaytirish orqali moliyaviy barqarorlikni oshirishi mumkin. Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlari iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelgan mamlakatlarga moliyaviy inqirozlarni yumshatishga yordam berib, ularga yordam va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi.

Rivojlantirishning yana bir qismi innovatsiyalar va raqobatbardoshlikni oshirishdir. Xalqaro bozorlarga chiqish mahalliy firmalarni innovatsiyalarga va raqobatbardoshligini oshirishga undaydi. Yangi texnologiyalar va amaliyotlarni o‘zlashtirib, korxonalar o‘z samaradorligi va mahsuldorligini oshirishi, milliy iqtisodiyotning umumiy rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkin.

Milliy iqtisodiyot rivojlanishida xalqaro moliya munosabatlarini rivojlantirishda yuzaga keladigan xavflar mavjud bo‘lib, ular quyidagilardir:

Xalqaro moliyaviy munosabatlar xavf-xatarlardan xoli emas. Jahon bozorlarining o‘zaro bog‘liqligi o‘zgaruvchanlik va noaniqlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin, chunki bir

mintaqadagi iqtisodiy zarbalar tezda boshqalarga tarqalishi mumkin. Ushbu o‘zaro bog‘liqlik potentsial xavflarni boshqarish uchun mustahkam me'yoriy-huquqiy baza va oqilona iqtisodiy siyosatni talab qiladi.

Keyingi xavflardan biri xorijiy kapital va bozorlarga tayanish milliy iqtisodiyotlar uchun zaifliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Savdo siyosatidagi o‘zgarishlar yoki valyuta kurslarining o‘zgarishi kabi global iqtisodiy sharoitdagi keskin o‘zgarishlar ichki iqtisodiy barqarorlikka sezilarli ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Milliy iqtisodiyot rivojlanishida xalqaro moliya munosabatlarga siyosatning ta’siri ham muhim hisoblanadi.

Xalqaro moliyaviy munosabatlarning afzalliklarini maksimal darajada oshirish uchun mamlakatlar o‘zlarining institutsional asoslarini mustahkamlashga e'tibor qaratishlari kerak. Bu tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish, boshqaruvni tartibga solish va moliyaviy operatsiyalarda shaffoflikni ta'minlashni o‘z ichiga oladi.

Mamlakatlar xalqaro moliyaviy munosabatlarni ekologik va ijtimoiy maqsadlarga moslashtirish orqali barqaror rivojlanishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Bu yashil texnologiyalarga investitsiyalarni rag‘batlantirish va iqtisodiy o‘sishni qamrab oluvchi va adolatli bo‘lishini ta'minlashni o‘z ichiga oladi.

Mintaqaviy hamkorlik xalqaro moliyaviy munosabatlar bilan bog‘liq xavflarni yumshatishda muhim rol o‘ynashi mumkin. Qo‘shni davlatlar o‘rtasida hamkorlik va muloqotni rivojlantirish orqali mintaqalar o‘zlarining umumiy iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishini amalga oshirishlari mumkin.

Xulosa. Xalqaro moliyaviy munosabatlar milliy iqtisodiyotlarning rivojlanishi uchun zarur hisoblanadi. Ular iqtisodiy o‘sish, stabilizatsiya va global integratsiya jarayonlarida ahamiyatli omil hisoblanadi. Kapital, texnologiya va bilimlar oqimini osonlashtirib, bu munosabatlar iqtisodiy o‘sishga, moliyaviy barqarorlikka va innovatsiyalarga yordam beradi. Biroq, o‘z salohiyatidan to‘liq foydalanish uchun mamlakatlar globallashuv bilan bog‘liq muammolar va xavflarni samarali siyosat va institutsional asoslar orqali boshqarishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Krugman, P., & Obstfeld, M. (2009). International Economics: Theory and Policy. Pearson Education.
2. Stiglitz, J. E. (2002). Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company.
3. Rodrik, D. (2011). The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. W.W. Norton & Company.
4. IMF Staff. (2019). World Economic Outlook: Global Manufacturing Downturn, Rising Trade Barriers. International Monetary Fund.
5. Baldwin, R., & Martin, P. (1999). Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Fundamental Differences. NBER Working Paper No. 6904.
6. Tajiyeva, M. M. (2022). SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF SMALL BUSINESS THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS IN DEVELOPMENT. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 55-59.

7. Tojiyeva, M. M. (2022). Ҳудудий иқтисодиётни ривожлантиришда кичик бизнеснинг аҳамияти. In 3rd German Conference-2022, A CONFERENCE FOR THE FUTURE GRADUATES AND EDUCATORS. Berlin, Germany July 30th.

8. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857

9. Yakubovich, R. H. (2024). QO ‘QON SHAHAR TURIZMI RIVOJLANISHIDA HUNARMANDCHILIKNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 668-671.

10. Khursanaliev, B. (2023). THE IMPACT OF POPULATION GROWTH ON THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 8-11.

11. Melibayeva Gulxon Nazrullaevna, & Baxtiyorjonova Muxlisa. (2024). O‘ZBEKISTONDA MICE TURIZMNI ISTIQBOLLARI. Kokand University Research Base, 803–806. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/223

12. Nishonkulov Shohruhxon, & Gafurov Khurshid. (2023). THE IMPACT OF UZBEKISTAN’S FOREIGN DEBT ON THE GROSS DOMESTIC PRODUCT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 265–267. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.431

13. A. A. Yusupov. (2024). ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF EFFECTIVE USE OF HUMAN RESOURCES IN SMALL BUSINESS SUBJECTS IN UZBEKISTAN. European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(5), 70–73. Retrieved from https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/630

14. Otto, M., & Thornton, J. (2023). SAYYOHLAR UCHUN YOVVOYI TABIAT FAROVONLIGINI OSHIRISHDA MARKETINGDAN FOYDALANISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 106-108.

15. Yuldasheva Nilufarxon A’zamjon qizi, Umarov Azizjon Azamjon o‘g‘li, & Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li. (2023). SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 73–75. https://doi.org/10.54613/ku.v6i6.254

16. Turanboyev Boburjon Qodirjon o‘g‘li. (2024). EKOLOGIK SOLIQQA TORTISHNING XALQARO TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQQA TORTISHNING EKOLOGIK YO‘NALTIRILGANLIGINI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI. Kokand University Research Base, 931–934. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/260

17. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O‘LCHASH OMILLARI. Kokand University Research Base, 746-750.

18. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745.

19. Nazarali o’g‘li, M. S. (2023). THE STUDY OF VALUE-ADDED TAX: KNOWLEDGE FROM THE EU VAT EXPERIENCE AND UZBEKISTAN'S VAT SYSTEM. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 131-135.

20. Davronjon, A., & Gulmira, A. (2023). INVEST IN THE BUSINESS OF THE FUTURE: CLOUD COMPUTING. Academia Science Repository, 4(5), 94-101.

ICHKI AUDITNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILLARI

Mexmonaliyev Ulug‘bek Erkinjon o‘g‘li
Qo‘qon Universiteti, Xalqaro Turizm va Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Zamonaviy sharoitda kompaniyada ichki audit xizmatini tashkil etilishi ushbu kompaniya rahbariyatiga samarali va aniq qarorlar qabul qilish uchun moliyaviy-xo‘jalik faoliyati to‘g‘risida eng shaffof va ishonchli iqtisodiy ma’lumotlarni taqdim etishga imkon beradi, yuqori samarali buxgalteriya tizimini va qoidabuzarliklarning oldini oladi, tarkibiy bo‘linmalar hisobotlarining obyektivligi va ishonchliligini tasdiqlaydi, soliqqa tortishni optimallashtiradi.

Аннотация: Создание службы внутреннего аудита в компании в современных условиях позволяет руководству данной компании предоставлять наиболее прозрачную и достоверную экономическую информацию о финансово-хозяйственной деятельности для принятия эффективных и конкретных решений, обеспечивает создание высокоэффективной системы бухгалтерского учета и предупреждения нарушений, подтверждение объективности и достоверности отчетности структурных подразделений, оптимизацию налогообложения.

Abstract: The creation of an internal audit service in the company in modern conditions allows the management of this company to provide the most transparent and reliable economic information about financial and economic activities for making effective and concrete decisions, ensures the creation of a highly effective accounting system and prevention of violations, confirmation of the objectivity and reliability of the reporting of structural units, optimization of taxation.

Kalit so‘zlar: ichki audit, ichki nazoratning tashkiliy shakllari, ichki audit xizmati, ichki audit vazifalari, ichki audit samaradorligi.

Ключевые слова: внутренний аудит, организационные формы внутреннего контроля, служба внутреннего аудита, задачи внутреннего аудита, эффективность внутреннего аудита.

Keywords: internal audit, organizational forms of internal control, internal audit service, internal audit tasks, internal audit effectiveness.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611 qarori yurtimizda hisob siyosatida yangi sahifa ochildi [1].

Bu jarayonlar O‘zbekiston korporatsiyalari faoliyati ustidan ichki nazoratni tashkil etishda muhim o‘zgarishlarga sabab bo‘lib, moliyaviy-xo‘jalik faoliyati to‘g‘risidagi axborotni oshkor qilishning boshqa talablarini ilgari suradi. Korxonalar ichki auditi tizimining asosiy vazifasi – maxsulot ishlab chiqarishni ko‘paytirish va tan narxini pasaytirish yo‘llarini izlab topishdir.

Ichki auditor yana korxonaning mehnat unumdorligini va samaradorligini oshirish bo‘yicha maslaxatlar berishi kerak. Iqtisodiy tizimning buzilishini tekshirish ko‘p mehnat talab qiladigan auditdir. Bunda korxona moliyaviy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo‘nalishlari

o‘rganiladi. Ichki auditor korxonada u yoki bu rivojlanish yo‘nalishini ma’qullashi yoki ma’qullamasligi mumkin.

Ichki audit maqsadi korxona xodimlarining qonun hujjatlariga, me’yoriy hujjatlarga va kasb faoliyati standartlariga rioya etishini nazorat qilish, tamonlar manfaatlari o‘rtasidagi nizolarni bartaraf etish, korxona amalga oshirayotgan operatsiyalarning xususiyatlari va ko‘lamlariga mos ishonchlilikni ta’minlash xamda korxona faoliyatidagi xatarlarni kamaytirish yo‘llaridan iboratdir. O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda ichki audit qonun va me’yoriy hujjatlarga asosan tashkil qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qimmatli qog‘ozlar bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2006 yil 27 sentyabrdagi PQ-475-son qaroriga, hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ustav fondida davlat ulushi bo‘lgan korxonalarning samarali boshqarilishini va davlat mulkining zarur darajada hisobga olinishini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2006 yil 16 oktyabrdagi 215-son qaroriga muvofiq aktivlarining balans qiymati 1 mlrd. [2] so‘mdan ortiq bo‘lgan korxonalarda ichki auditni tashkil etishga qo‘yiladigan yagona talablarni hamda uning ishini tashkil etishning metodologik asoslarini belgilash maqsadida «Korxonalardagi ichki audit xizmati to‘g‘risida Nizom» qabul qilindi. Hozirgi kunda ushbu Nizom xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda ichki auditni tashkil qilish tartibi ko‘rsatilgan me’yoriy hujjat hisoblanadi.

«Korxonalardagi ichki audit xizmati to‘g‘risida Nizom»ga muvofiq ichki audit xizmati xodimlari soni ichki audit maqsadlariga samarali erishish va uning vazifalarini hal etish uchun etarli bo‘lishi kerak. Ya’ni, ichki audit xizmati shtatida quyidagilar bo‘lishi kerak: Ichki audit xizmatiga tegishli auditor sertifikatiga ega bo‘lgan uning rahbari boshchilik qiladi.

Har yili ichki audit xizmati rahbari ichki audit xizmati xarajatlarining yillik smetasini tuzadi va uni tasdiqlash uchun xo‘jalik yurituvchi sub’ektning kuzatuvchi kengashiga taqdim etadi. Ichki audit xizmati xodimlarining kasb darajasi tegishli litsenziyaga ega bo‘lgan ta’lim muassasalarida muntazamlilik asosida ularning malakasini oshirish vositasida saqlanishi kerak. Ichki audit xizmati xodimlari xo‘jalik yurituvchi sub’ekt kuzatuvchi kengashi tomonidan har yili attestatsiyadan o‘tkazilishi kerak.

Xalqaro ichki auditorlarning professional standartida ichki auditga quyidagicha ta’rif beriladi, - «ichki audit – korxonanai moliya-xo‘jalik faoliyatini samaradorldigini oshirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish va tadbiq etish bilan bog‘liq maslaxat xususiyatiga ega mustaqil va xolis faoliyatdir».

Korxonalarda moliyaviy resurslarni nazoratini quyidagilar amalga oshiradilar, ya’ni ushbu faoliyatni amalga oshiruvchi maxsus bo‘lim, boshqaruv xodimlari va mutaxassislar, bosh buxgalter boshchiligadagi buxgalteriya xodimlari. Korxonalarda ushubu turdagi nazorat sub’ektlarining mavjudligi bir qancha muammolarga olib keladi.

Birinchidan, nazorat qiluvchi strukturalarning ko‘pligi, ular orasidagi ayrim vaziflarni qaytarilishiga olib olib keladi, shu sababdan ular faoliyatlarini koordinatsiyalash lozim; Ikkinchidan, ichki nazorat bo‘limlarini mustaqilligini ta’minlash, ularning funktsiyalarini aniq belgilash hamda ichki hujjatlardagi axborotlar oqimini belgilash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611 qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qimmatli qog‘ozlar bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2006 yil 27 sentyabrdagi PQ-475-son qaroriga
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ustav fondida davlat ulushi bo‘lgan korxonalarning samarali boshqarilishini va davlat mulkining zarur darajada hisobga olinishini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2006 yil 16 oktyabrdagi 215-son qarori
4. Rasulov Hamidjon Yakubovich, & Abdumannonov Rizobek Iqboljon o‘g’li. (2024). EKSKURSIYA FAOLIYATI UCHUN MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLI TENDENSIYALARI. Kokand University Research Base, 884–888. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/246
5. Xursanaliyev, B. (2023). KICHIK VA YIRIK BIZNESNI BOSHQARISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 28-30.
6. Qudbiyev, N. T., Ulug’Bek Erkinjon, O. G. L., & Mominov, I. L. O. (2022). TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA ICHKI NAZORATNING SAMARALI TIZIMI SIFATIDA ICHKI AUDITNING O‘RNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 3(1), 449-457.
7. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857
8. Yakubovich, R. H. (2024). QO ‘QON SHAHAR TURIZMI RIVOJLANISHIDA HUNARMANDCHILIKNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 668-671.
9. Rasulov Hamidjon Yakubovich, & Abdumannonov Rizobek Iqboljon o‘g’li. (2024). EKSKURSIYA FAOLIYATI UCHUN MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLI TENDENSIYALARI. Kokand University Research Base, 884–888. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/246

VALYUTA KURSLARINING MILLIY IQTISODIYOTGA TA’SIRI

Abdullajonov Davronjon Shokirjon o‘g‘li
Qo‘qon Universiteti kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola valyuta kurslari va ularning milliy iqtisodiyotga ta’sirini tahlil qiladi. Valyuta kurslarining o‘zgarishi mamlakatlar savdo balansi, inflyatsiya, investitsiyalar va milliy yalpi ichki mahsulot (YAIM) kabi iqtisodiy ko‘rsatkichlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada valyuta kurslarining turli o‘zgaruvchilarga bog’liqligi, davlat siyosati va xalqaro iqtisodiy o‘zaro ta’sirlar doirasida milliy iqtisodiyotga qanday ta’sir ko‘rsatishi batafsil o‘rganiladi. Tadqiqotda O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida valyuta kurslarining ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Valyuta kurslari, milliy iqtisodiyot, inflyatsiya, savdo balansi, investitsiya, YAIM, O‘zbekiston, iqtisodiy barqarorlik.

Abstract. This article analyzes exchange rates and their impact on the national economy. Changes in exchange rates have a significant impact on economic indicators such as countries’ trade balance, inflation, investment, and gross domestic product (GDP). The article examines the dependence of exchange rates on various variables, how they affect the national economy within the framework of state policy and international economic interactions. The study analyzes the effect of exchange rates on the example of the economy of Uzbekistan.

Key words: Exchange rates, national economy, inflation, trade balance, investment, GDP, Uzbekistan, economic stability.

Kirish. Valyuta kurslari mamlakatlar o‘rtasidagi xalqaro savdo va moliyaviy oqimlar uchun asosiy omillardan biridir. Ularning o‘zgarishi milliy iqtisodiyotga turli yo‘nalishlarda ta’sir ko‘rsatadi, jumladan eksport-import balansi, investitsiyalar oqimi va inflyatsiya darajasi. Valyuta kursining oshishi yoki pasayishi milliy iqtisodiyotga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu maqola valyuta kurslarining milliy iqtisodiyotga qanday ta’sir qilishini tahlil qilishga qaratilgan.

Valyuta kurslarining milliy iqtisodiyotga ta’siri:

1. Savdo Balansi

Valyuta kursining pasayishi (devalvatsiya) milliy mahsulotlarni xalqaro bozorda arzonroq qiladi, bu esa eksport hajmining oshishiga olib keladi. Shu bilan birga, import qilinadigan mahsulotlarning narxi oshadi, bu ichki bozorda importga talabni kamaytiradi va ichki ishlab chiqarishni rag’batlantiradi. Natijada, savdo balansining ijobiy tomonga o‘zgarishi kuzatiladi. Biroq, uzoq muddatda doimiy devalvatsiyalar savdo bozorida ishonchsizlikka olib kelishi mumkin.

2. Inflyatsiya

Valyuta kursining pasayishi import qilinadigan mahsulotlar narxining oshishiga olib keladi, bu esa ichki bozorda inflyatsiyaga sabab bo‘ladi. Masalan, yonilg’i, oziq-ovqat va texnologiya kabi import mahsulotlarining narxi oshganda, ichki iqtisodiyotda narxlar umumiy darajasining ko‘tarilishi kuzatiladi. Shu bilan birga, devalvatsiya orqali ishlab chiqaruvchilar ham o‘z xarajatlarini ko‘paytiradi, bu esa iste’molchilarga bevosita ta’sir qiladi.

3. Investitsiyalar

Valyuta kurslarining o‘zgarishi mamlakatga kiritiladigan investitsiyalarga ham ta’sir qiladi. Valyuta kursining barqaror bo‘lmasligi xorijiy investorlarni xavotirga soladi, chunki investitsiya kiritilganida valyutaning zaiflashishi ularning daromadini kamaytirishi mumkin. Biroq, arzon valyutalar ba’zi hollarda xorijiy investorlar uchun jalb qiluvchi bo‘lishi mumkin, ayniqsa ular milliy iqtisodiyotda uzoq muddatli aktivlarga sarmoya kiritmoqchi bo‘lsa.

4. Tashqi Qarzdorlik

Milliy valyuta kursining zaiflashishi davlat va xususiy korxonalar tomonidan xalqaro valyutada olingan qarzlar qimmatlashishiga olib keladi. Bu esa tashqi qarzdorlikning oshishiga va davlat moliyaviy barqarorligining yomonlashishiga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, tashqi qarzi katta bo‘lgan mamlakatlar uchun valyuta kursining pasayishi qarz to‘lovlarini amalga oshirishda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

5. Milliy O‘sishga Ta’siri

Valyuta kurslarining barqarorligi iqtisodiy o‘sishga bevosita ta’sir qiladi. Qisqa muddatda devalvatsiya milliy o‘sishni rag’batlantirishi mumkin, chunki eksport hajmi oshadi va ichki iqtisodiy faollik ko‘tariladi. Ammo uzoq muddatda inflyatsiya, xorijiy investitsiyalar oqimining kamayishi va davlat qarzlarining oshishi o‘sishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Valyuta kurslari milliy iqtisodiyotning muhim ko‘rsatkichlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Kurslarning barqarorligi iqtisodiy o‘sish, savdo balansi, inflyatsiya va investitsiyalarni boshqarishda katta rol o‘ynaydi. Valyuta kursining pasayishi qisqa muddatda ijobiy natijalar berishi mumkin bo‘lsa-da, uzoq muddatda inflyatsiya, tashqi qarzdorlik va investitsiya oqimi bilan bog’liq xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, davlatlar valyuta kurslarini boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlikni saqlab qolish uchun ehtiyotkor strategiyalarni ishlab chiqishlari lozim.

Adabiyotlar tahlili. Valyuta kurslari bo‘yicha adabiyotlarda ikki asosiy yondashuv kuzatiladi: fiksatsiya qilingan (qattiq) va o‘zgaruvchan (erkin) valyuta kurslari rejimi. Mundell-Fleming modeli (1960-yillar) valyuta kurslari va xalqaro savdo o‘rtasidagi bog’liqlikni chuqur o‘rganishga asos bo‘ldi. Ushbu modelga ko‘ra, valyuta kursining pasayishi eksport hajmining oshishiga va import narxining ko‘tarilishiga olib keladi, bu esa mamlakatning savdo balansiga ijobiy ta’sir qiladi. Biroq, Krugman va Obstfeld (2003), valyuta kurslarining juda o‘zgaruvchan bo‘lishi iqtisodiyotni noaniqlik holatiga olib kelishini ta’kidlaydilar, bu esa investorlarni xavotirga soladi va investitsiyalarni qisqartiradi. Dornbusch va Fisher (1994) valyuta kurslari o‘zgarishi inflyatsiya va yalpi ichki mahsulot darajasiga ta’sir qilishi mumkinligini ko‘rsatgan. Ular valyuta kursi o‘zgarishlari import qilinadigan mahsulotlar narxini oshirishi orqali ichki bozorga inflyatsion bosim o‘tkazishini ta’kidlashgan. Obstfeld va Rogoff (1995) esa valyuta kursi va inflyatsiya darajasi o‘rtasidagi bog’liqlikda monetar siyosatning hal qiluvchi rol o‘ynashini ko‘rsatganlar.

Metododologiya. Valyuta kurslari va milliy iqtisodiyotga ta’sirini tadqiqot o‘tkazishda SWOT tahlil usulidan foydalanildik. SWOT tahlili Valyuta kurslari va milliy iqtisodiyotga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil qilishda kuchli va zaif tomonlarni, shuningdek imkoniyatlar va tahdidlarni aniqlash uchun samarali vositadir.

Tahlil va natija.

Valyuta kurslari va milliy iqtisodiyotga ta’sirini iqtisodiy rivojlanish uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan muhim omillar hisoblanadi. Ushbu jarayonlarning ijobiy va salbiy tomonlarini tushunish uchun SWOT tahlili amalga oshirilishi mumkin. SWOT tahlili orqali Valyuta kurslari va milliy iqtisodiyotga ta’sir etuvchi kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar aniqlanadi.

S (Strengths) - Kuchli tomonlar	W (Weaknesses) - Zaif tomonlar
Eksportni rag’batlantirish: Valyuta kursining pasayishi (devalvatsiya) mahalliy mahsulotlarning narxini xalqaro bozorda raqobatbardosh qiladi, bu esa eksport hajmini oshirishga olib keladi. **Tashqi savdo balansini yaxshilash:** Kuchli eksport tufayli savdo balansi ijobiy tomonga o‘zgarishi mumkin, chunki milliy valyutaning zaiflashishi importni qimmatroq qiladi va ichki ishlab chiqarishni rag’batlantiradi. **Turizmni rivojlantirish:** Milliy valyutaning arzonlashishi xalqaro sayyohlar uchun mamlakatni arzon va jozibador qiladi, bu esa turizm sohasidagi daromadlarni oshiradi. **Iqtisodiy islohotlar imkoniyati**: Valyuta kurslarining boshqarilishi iqtisodiy islohotlar va strategiyalarni amalga oshirishda imkoniyatlar yaratishi mumkin.	**Inflyatsiya xavfi:** Valyuta kursining pasayishi import qilinadigan mahsulotlar narxining oshishiga olib keladi, bu esa inflyatsiyaga sabab bo‘ladi. Ichki bozorda narxlar oshishi bilan inflyatsion bosim kuchayadi. **Investitsiyalarning kamayishi:** Valyuta kurslarining keskin o‘zgarishi xorijiy investorlarga noqulaylik tug’diradi, chunki valyuta risklari investorlarni xavotirga soladi va investitsiyalarni kamaytiradi. **Tashqi qarzning qimmatlashishi:** Agar milliy valyuta zaiflashsa, xalqaro valyutada olingan tashqi qarzlarni to‘lash qimmatlashadi, bu esa davlat va korporativ qarzdorlikni oshiradi. **Ishsizlikning oshishi:** Valyutaning pasayishi ichki xarajatlarni oshirishi mumkin, bu esa ba’zi sohalarda qisqarish va ishsizlikni kuchaytirishi mumkin.
O (Opportunities) - Imkoniyatlar	**T (Threats) - Tahdidlar**
Eksportning diversifikatsiyasi: Valyuta kursining boshqarilishi orqali davlat eksport mahsulotlarini diversifikatsiya qilish imkoniga ega bo‘ladi, bu esa milliy iqtisodiyotni barqaror qiladi. **Xalqaro savdo hamkorliklari:** Milliy valyuta kursini tartibga solish orqali yangi xalqaro savdo va investitsiya imkoniyatlarini yaratish mumkin. **Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish**: Import mahsulotlari qimmatlashganda, davlat ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi, bu esa iqtisodiyotda barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. **Turizm va xizmatlar eksporti:** Valyuta kursining zaiflashishi turizm va xizmatlar eksportiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, bu esa ichki daromadlar oqimini oshiradi.	**Xalqaro moliyaviy beqarorlik:** Valyuta kursining haddan tashqari o‘zgaruvchanligi xalqaro moliyaviy bozorlar bilan bog’liq risklarni kuchaytiradi va milliy iqtisodiyotni beqarorlikka olib kelishi mumkin. **Kapitalning chiqib ketishi:** Noqulay valyuta kurslari natijasida xorijiy investorlar va milliy kapitalning boshqa mamlakatlarga chiqib ketishi xavfi mavjud. **Importga bog’liqlik:** Agar mamlakat importga kuchli bog’liq bo‘lsa, valyutaning zaiflashishi ichki mahsulotlar narxining oshishiga, inflyatsiya va iqtisodiy qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. **Davlat xarajatlarining oshishi:** Milliy valyutaning zaiflashishi davlatning import qilinadigan xom ashyo va texnologiyalar uchun ko‘proq mablag’ sarflashiga sabab bo‘ladi, bu esa davlat byudjeti uchun qo‘shimcha yuk bo‘ladi.

Valyuta kurslarining milliy iqtisodiyotga ta’siri bir qator imkoniyatlarni yaratishi mumkin bo‘lsa-da, unga to‘g’ri yondashilmasa, ko‘plab xavflarni ham keltirib chiqaradi. Valyuta kurslarining samarali boshqarilishi orqali milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash mumkin, ammo bu borada inflyatsiya, tashqi qarz va xorijiy investitsiyalarni diqqat bilan kuzatish zarur.

Xulosa. Valyuta kurslarining milliy iqtisodiyotga ta’siri murakkab va ko‘p qirrali jarayondir. Ushbu maqolada olingan natijalar valyuta kursi devalvatsiyasining qisqa muddatli iqtisodiy foydasi borligini, ammo uzoq muddatda inflyatsiya va investitsiyalar uchun xavf tug’dirishini ko‘rsatdi. O‘zbekiston misolida valyuta kurslarini barqaror saqlash va ichki iqtisodiy siyosatni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega ekani ta’kidlandi. Bundan tashqari, xalqaro savdo siyosatini yanada mustahkamlash va valyuta kurslaridagi o‘zgarishlarni izchil boshqarish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dornbusch, R., & Fisher, S. (1994). Macroeconomics. McGraw-Hill.
2. Krugman, P., & Obstfeld, M. (2003). International Economics: Theory and Policy. Pearson Education.
3. Mundell, R. A. (1963). Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. Canadian Journal of Economics and Political Science.
4. Obstfeld, M., & Rogoff, K. (1995). Exchange Rate Dynamics Redux. Journal of Political Economy, 103(3), 624-660.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Banki (2023). Valyuta kurslari statistikasi.
6. Jahon banki (2022). O‘zbekiston iqtisodiyoti bo‘yicha hisobot.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi (2023). Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar to‘plami.
8. Rasulov Hamidjon Yakubovich, & Abdumannonov Rizobek Iqboljon o‘g’li. (2024). EKSKURSIYA FAOLIYATI UCHUN MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLI TENDENSIYALARI. Kokand University Research Base, 884–888. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/246
9. Khursanaliev, B. (2023). THE IMPACT OF POPULATION GROWTH ON THE COUNTRY’S ECONOMIC DEVELOPMENT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 8-11.
10. Boburmirzo, K., & Boburjon, T. (2022). Exchange rate influence on foreign direct investment: empirical evidence from cis countries. International Journal Of Management And Economics Fundamental, 2(04), 19-28.
11. Xursanaliyev, B. (2023). KICHIK VA YIRIK BIZNESNI BOSHQARISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 28-30

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH BO‘YICHA MARKETING STRATEGIYALARINI QO‘LLASH

Melibayeva Gulxon Nazrullaevna
Qo‘qon universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha marketing strategiyalarini ishlab chiqish va qo‘llash masalalari o‘rganiladi. Marketing yondashuvlarining kichik bizneslar muvaffaqiyatidagi roli muhim hisoblanadi, chunki bu subyektlar resurslarning cheklanganligi va yirik raqobatchilar mavjudligi tufayli raqobatga bardosh berishda muammolarga duch keladilar. Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan marketing strategiyalarini tahlil qilishga qaratilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается разработка и применение маркетинговых стратегий для повышения конкурентоспособности субъектов малого предпринимательства. Роль маркетинговых подходов в успехе малого бизнеса считается важной, поскольку эти предприятия сталкиваются с проблемами в конкурентной борьбе из-за ограниченности ресурсов и присутствия крупных конкурентов. Данное исследование направлено на анализ маркетинговых стратегий, которые могут быть использованы для повышения конкурентоспособности субъектов малого бизнеса в Узбекистане.

Abstract: This article discusses the development and application of marketing strategies to improve the competitiveness of small businesses. The role of marketing approaches in the success of small businesses is considered important, as these enterprises face problems in the competitive struggle due to limited resources and the presence of large competitors. This study aims to analyze marketing strategies that can be used to improve the competitiveness of small businesses in Uzbekistan.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, raqobatbardoshlik, marketing strategiya, marketing kommunikatiyasi, innovatsion marketing

Ключевые слова: Малый бизнес, конкурентоспособность, маркетинговая стратегия, маркетинговые коммуникации, инновационный маркетинг

Key words: Small business, competitiveness, marketing strategy, marketing communication, innovative marketing

Kirish

O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida kichik biznes subyektlari muhim o‘rin tutadi. Ular yangi ish o‘rinlari yaratish, innovatsiyalarni joriy etish, milliy mahsulot va xizmatlar eksportini rivojlantirish hamda hududiy iqtisodiyotni mustahkamlashda asosiy ishtirokchilardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlari yirik korxonalar bilan bozorga kirishda, iste’molchilarning o‘zgaruvchan talablariga moslashishda va resurslarni samarali boshqarishda ko‘plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bunday sharoitda raqobatbardoshlikni oshirish O‘zbekistondagi kichik biznes uchun eng dolzarb masalalardan biridir.

Kichik biznes subyektlarining bozor talablariga tezkor moslashuvi, samarali strategiyalarni qo‘llashi va iste’molchilar bilan barqaror munosabatlarni shakllantirishida marketing strategiyasi alohida ahamiyatga ega. O‘zbekistonda marketing vositalari orqali kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlash, ularning bozor ulushini kengaytirish va raqobatbardoshligini oshirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib bormoqda. Bu jarayonda bozorni o‘rganish, maqsadli segmentlarni aniqlash, brendlash va marketing kommunikatsiyalarini samarali yo‘lga qo‘yish kabi tadbirlar muhim rol o‘ynaydi.

Kichik biznesni rivojlantirish bo‘rasida rivojlangan mamlakatlarda qator islohatlar olib borilmoqda. Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotida kichik biznes subyektlar raqobatbardoshligi ta’minlashning samarali mexanzmini ishlab chiqilganligi ularning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi salmoqli bo‘lishiga olib keldi. Masalan, Yevropa Ittifoqida bu ko‘rsatkich 75%, AQShda qariyb 53%, Yaponiyada esa 55% ni, Rossiyada esa 23% ga yaqindir. Kichik biznes sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalar soni Yevropa Ittifoqida – 22 million, Rossiyada – 6 million, AQShda – 23 million, Yaponiyada 9 milliondan ortiqdir.[1]

Marketing strategiyalari bu korxonalar uchun bozor talablarini aniqlash, mijozlar ehtiyojlarini qondirish, brendni rivojlantirish va sotuv hajmini oshirishga qaratilgan faoliyatlar yig‘indisidir. Kichik biznes subyektlari uchun raqobatbardoshlikni ta’minlashda to‘g‘ri marketing strategiyasini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola O‘zbekiston sharoitida kichik biznes subyektlarining marketing strategiyalari orqali raqobatbardoshligini oshirish yo‘llarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev tomonidan mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlarni ijobiy natijadorligini ta’minlashga katta ahamiyat qaratilmoqda. Bu bejiz emas, Prezidentimizning Oliy Majlisga Murojaatnomasida kichik biznes va tadbirkorlik sohasida raqobat munosabatlarini rivojlantirish sohasiga ahamiyat qaratib, quyidagilarni ta’kidladilar: “Faol tadbirkor deganda, biz raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga qodir, eng muhimi, yangi ish o‘rinlari yaratib, nafaqat o‘zini va oilasini boqadigan, balki butun jamiyatga naf keltiradigan ishbilarmon insonlarni tushunamiz. Bunday tadbirkorlar safini kengaytirish, jumladan, yuqori texnologiyalar, ilm-fanning eng so‘nggi yutuqlariga asoslangan texnika va asbob-uskunalarni mamlakatimizga olib kelish va joriy etish uchun ularga munosib sharoitlar yaratish bizning birinchi galdagi vazifamiz bo‘lishi shart”.2

Raqobatbardoshlik va marketing strategiyalari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Porter tomonidan ilgari surilgan raqobat ustunligi nazariyasi kichik biznes uchun ham dolzarbligini saqlab qolgan. Porterning fikriga ko‘ra, raqobatbardosh korxonalar bozorda past narx yoki mahsulot differensiallashuviga asoslangan strategiyalarni qo‘llashi lozim.[3] Bu yondashuv kichik biznes subyektlarining raqobatchilarga nisbatan ustunlikka ega bo‘lishiga yordam beradi.

[1] Коваленко Н. В., Сулейманова Т. А. Отечественный и зарубежный опыт государственной поддержки малого и среднего предпринимательства // ЦИТИСЭ. – 2020. – № 2. – С.471-485. DOI: http://doi.org/10.15350/2409- 7616.2020.2.41
[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi
[3] Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.

Kotlerning ta'kidlashicha, kichik biznes subyektlari marketing strategiyalarini ishlab chiqishda bozordagi o‘zgarishlar, raqobatchilarning harakatlari va mijozlar talablarini chuqur tahlil qilishlari zarur. Shuningdek, marketingning to‘rtta asosiy elementi – mahsulot, narx, joylashuv va targ‘ibot – kichik biznes uchun ham moslashtirilishi lozim.[4] Shu bilan birga, kichik korxonalar raqobatbardoshlikni oshirish uchun raqamli marketing vositalaridan samarali foydalanishlari kerak, chunki internet texnologiyalari ularga global bozorlarga chiqish imkoniyatini beradi.[5]

Marketing strategiyalarining digital aspektlari ham muhim rol o‘ynaydi. Chaffey va Ellis-Chadwick (2019) digital marketing vositalarining rivojlanishi kichik biznes uchun yangi imkoniyatlarni yaratib, bozordagi raqobatbardoshlik darajasini oshirishga yordam berishini ta'kidlaydilar.

Shu bilan birga, O‘zbekistonda kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish borasida o‘tkazilgan tadqiqotlar, ularning innovatsion yondashuvlarni qabul qilishda sekinlik qilayotganini ko‘rsatmoqda. Bu holat, ayniqsa, texnologiyalarga asoslangan marketing strategiyalarini qo‘llashda ko‘proq kuzatiladi. Shu sababli, kichik biznes subyektlari nafaqat an'anaviy marketing usullaridan, balki zamonaviy raqamli marketing platformalaridan ham kengroq foydalanishi lozim.[6]

O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari milliy iqtisodiyotning dinamik rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Mamlakatning iqtisodiy siyosatida kichik va o‘rta tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Kichik biznes subyektlari hududiy bandlikni ta’minlash, aholi daromadini oshirish hamda ichki va tashqi bozorlarda mahsulotlar va xizmatlarning raqobatbardoshligini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlar natijasida kichik biznes uchun ko‘plab soliq imtiyozlari va moliyaviy ko‘mak shakllari joriy etildi.

Asosiy qism

Bugungi kunda yurtimizda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish, ularning faoliyatida kelib chiqayotgan muammo va to‘siqlarni bartaraf etish bo‘yicha kompleks choralar ko‘rilib, sohani rivojlantirish va uning huquqiy himoyasini ta’minlash borasida barcha zarur tashkiliy va huquqiy mexanizmlar yaratilmoqda.

Xususan, mazkur sohani rivojlantirish borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 14 sentyabrdagi “Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–306-son qarori bilan Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash kompleks dasturi qabul qilingan.[7]

Ammo bozor sharoitlarining murakkablashuvi, globallashuv jarayonlari va iste’molchilarning talablari o‘zgarishi tufayli kichik biznes subyektlari doimiy raqobatga duch

[4] Kotler, P. (2012). *Principles of Marketing*. 15th Edition. Pearson Education.
[5] Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.
[6] Mambetjanov Qahramon Qurbandurdievich, & Sarmanov Alisher Adiljonovich (2023). O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SEKTORINING RIVOJLANISH TENDENTSIYALARI. Экономика и финансы (Узбекистан), (9 (169)), 16-20. doi: 10.34920/EIF/VOL 2023 ISSUE 93
[7] https://asr.gov.uz/news/11294

kelmoqda. Bunday sharoitda kichik biznesning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun marketing strategiyalarini samarali qo‘llash juda muhimdir.

Marketing strategiyasi kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Samarali marketing strategiyasi korxonaga quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

1. **Bozorni aniqlash va segmentatsiya qilish:** Kichik biznes o‘z mahsulot yoki xizmatlari uchun maqsadli auditoriyani aniqlashi va bozorda o‘z o‘rnini topishi zarur. Segmentatsiya orqali kichik biznes o‘z resurslarini samarali taqsimlaydi va marketing faoliyatini maqsadli ravishda yo‘naltiradi.
2. **Brendlash va mahsulot pozitsiyalash:** Brend yaratish orqali kichik biznes subyektlari mijozlar ongida mustahkam joy egallashi va ularga o‘ziga xos, noyob qiymat taklif qilishi mumkin. Bu esa raqobatchilardan ajralib turish imkonini beradi.
3. **Marketing kommunikatsiyalari:** Reklama, jamoatchilik bilan aloqalar va mijozlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qilish kichik biznes uchun raqobatda muvaffaqiyatga erishishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Raqamli marketing vositalaridan samarali foydalanish kichik biznes subyektlariga katta auditoriyaga tez va iqtisodiy jihatdan maqbul yo‘l bilan yetib borishga yordam beradi.[8]

O‘zbekistonda kichik biznes uchun marketing strategiyalarining qo‘llanishi

O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari marketing strategiyalarini turli shakllarda qo‘llamoqda. Ular orasida quyidagi yondashuvlar keng tarqalgan:

1. **Mahalliy bozorni o‘rganish va lokalizatsiya strategiyalari:** O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari mahalliy bozorlarga e’tibor qaratib, mahalliy aholi ehtiyojlarini o‘rganish orqali o‘z xizmatlari va mahsulotlarini taklif qilishga harakat qilmoqda. Masalan, maishiy xizmatlar, oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishda lokalizatsiya yondashuvi samarali qo‘llanmoqda.
2. **Raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlar:** O‘zbekistondagi kichik biznes subyektlari o‘z mahsulotlari va xizmatlarini ommalashtirish uchun ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanmoqda.
3. **Innovatsion marketing strategiyalari:** Raqobatbardoshlikni oshirishda yangi texnologiyalarga asoslangan innovatsion marketing yondashuvlari ham muhim rol o‘ynamoqda. O‘zbekistonda kichik biznes korxonalari onlayn savdo platformalari, elektron tijorat va mobil ilovalar orqali o‘z faoliyatini kengaytirmoqda. Bunday innovatsion yondashuvlar bozor o‘zgarishlariga tezkor moslashishga va xarajatlarni optimallashtirishga yordam beradi.

Marketing strategiyalarini qo‘llash jarayonida kichik biznes subyektlari bir qator muammolarga duch kelishi mumkin. Bular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Keltirilgan mahalliy va xorijiy mualliflarning asarlarini tahlil qilib, marketing strategiyasining quyidagi asosiy komponentlarini ajratish mumkin:

- qo‘yilgan marketing maqsadlarini asoslab berish maqsadida korxonaning tashqi va ichki muhitini tahlil qilish;
- marketing dasturini shakllantirish;

[8] Melibaeva G. (2024). ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AND BUSINESS PSYCHOLOGY. *QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, *10*(10), 48–50. https://doi.org/10.54613/ku.v10i10.907

- korxonaning raqobatchilik ustunligini ta’minlash;
- qo‘yilgan marketing maqsadlariga erishish uchun resurslarni taqsimlash;
- qo‘yilgan marketing maqsadlariga erishish uchun zarur bo‘lgan marketing uchun xarajatlar darajasi;
- raqobat darajasi va xizmatlarining muqobil turlarini tahlil qilish;
- xizmatlar bozorining yangi segmentlarini diversifikatsiyalash va o‘zlashtirishni tashkil qilish;
- xizmatlar sifatini yaxshilash va integratsiyalashgan boshqarish tizimlarini joriy etish bo‘yicha choratadbirlar dasturini ishlab chiqish;
- raqamli vositalardan foydalanish istiqbollarini rejalashtirish.

Marketing strategiyasi iste’mol bozoridagi shaxsiy ishbilarmonlik munasabatlari bilan o‘xshash qaraladi.[9]

Xulosa

O‘zbekistondagi kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish milliy iqtisodiyot rivojining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu maqolada ko‘rib chiqilgan marketing strategiyalarining samarali qo‘llanilishi kichik biznesning bozor o‘rnini mustahkamlash, xaridorlar talablariga tezkor javob berish va yirik raqobatchilar bilan kurashishda ustunlik yaratadi. Bozorni segmentatsiyalash, brendlash, raqamli marketing va kommunikatsiyalarni samarali yo‘lga qo‘yish kichik biznes uchun raqobatbardoshlikning asosiy omillari hisoblanadi.

Kichik biznes subyektlari duch kelayotgan moliyaviy va bilim resurslarining cheklanganligi kabi muammolarni yengib o‘tishda davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlash choralari va innovatsion yondashuvlar muhim rol o‘ynaydi. Xususan, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, mijozlar xatti-harakatlarining o‘zgarishi va bozor talablari kichik biznesni an’anaviy marketing yondashuvlaridan chetlashib, raqamli marketing vositalariga e’tibor qaratishga majbur qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat yuritish, veb-saytlar orqali mijozlar bilan tezkor aloqa o‘rnatish va onlayn reklama strategiyalaridan foydalanish raqobatbardoshlikni oshirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekistondagi kichik biznes subyektlari uchun marketing strategiyalarining to‘g‘ri qo‘llanilishi ularning raqobatbardoshlikka erishishida va barqaror rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Kelgusida marketingga asoslangan yondashuvlar yanada rivojlanib, kichik biznesning iqtisodiy o‘sishiga va milliy iqtisodiyotdagi rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi

2. Коваленко Н. В., Сулейманова Т. А. Отечественный и зарубежный опыт государственной поддержки малого и среднего предпринимательства // ЦИТИСЭ. – 2020. – № 2. – С.471-485. DOI: http://doi.org/10.15350/2409- 7616.2020.2.41

[9] Saidaxmedova, N. (2023). Kichik biznes subyektlarida marketing strategiyasini qo ‘llash va uni takomillashtirish.

3. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press.
4. Kotler, P. (2012). Principles of Marketing. 15th Edition. Pearson Education.
5. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press.
6. Mambetjanov Qahramon Qurbandurdievich, & Sarmanov Alisher Adiljonovich (2023). O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SEKTORINING RIVOJLANISH TENDENTSIYALARI. Экономика и финансы (Узбекистан), (9 (169)), 16-20. doi: 10.34920/EIF/VOL 2023 ISSUE 93
7. Melibaeva G. (2024). ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AND BUSINESS PSYCHOLOGY. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 10(10), 48–50. https://doi.org/10.54613/ku.v10i10.907
8. Saidaxmedova, N. (2023). Kichik biznes subyektlarida marketing strategiyasini qo ‘llash va uni takomillashtirish
9. Omonjon, U. (2023). MICE TURIZMI ORQALI O‘ZBEKISTONNING TURISTIK SALOHIYATINI TARG‘IB ETISH OMILLARI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 251-252
10. Yusupov, A. A. (2023). KICHIK BIZNES SUByEKTLARI FAOLIYATIDA INSON RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 46-48.
11. Yakubovich, R. H. (2024). QO ‘QON SHAHAR TURIZMI RIVOJLANISHIDA HUNARMANDCHILIKNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 668-671.
12. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745
13. https://asr.gov.uz/news/11294

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING FOND BOZORIGA KIRISH IMKONIYATLARI

Boburmirzo Xursanaliyev
Qo‘qon universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Aksiyalar bozori an’anaviy ravishda yirik korporatsiyalar tomonidan boshqarilgan bo‘lsa-da, u tobora kichik biznes subyektlari uchun ham ochiq bo‘lmoqda. Ushbu dissertatsiya kichik bizneslar uchun aksiyalar bozoriga kirish imkoniyatlarining rivojlanayotgan manzarasini o‘rganadi, ularning foydalari, qiyinchiliklari va bozorga kirish strategiyalarini tahlil qiladi. Asosiy me'yoriy tartiblar, texnologik yutuqlar va innovatsion moliyaviy vositalarni ko‘rib chiqish orqali tadqiqot kichik bizneslar aksiyalar bozoridan kapital o‘sishi, ko‘rinuvchanlik va uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun qanday foydalanishi mumkinligini to‘liq tushunishni taqdim etishni maqsad qiladi.

Kalit so‘larz: Aksiya, Aksiyalar bozori, Kichik biznes, Kapital, ish o‘rinlari, IPO.

Kichik bizneslar global iqtisodiyotda muhim rol o‘ynaydi, ish o‘rinlari yaratish, innovatsiyalar va iqtisodiy barqarorlikka katta hissa qo‘shadi. Ammo ular duch keladigan asosiy muammolardan biri – o‘z faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish uchun yetarli moliyalashtirishni ta’minlashdir. An'anaviy ravishda kichik biznes moliyalashtirilishi asosan bank kreditlari, xususiy kapital yoki venchur kapitali bilan cheklangan. Biroq, texnologik yutuqlar, me'yoriy o‘zgarishlar va alternativ bozorlarning o‘sishi bilan aksiyalar bozori kichik biznes subyektlari uchun kapital jalb qilish va bozorda o‘z ishtirokini kengaytirish uchun istiqbolli variantga aylanmoqda.

Ushbu tezisda kichik biznes subyektlarining aksiyalar bozoriga kirish imkoniyatlarini o‘rganishni maqsad qiladi. Bu bizneslarning bozorga kirishiga imkon beruvchi shartlarni, kapital jalb qilish shakliga aloqador afzalliklar va xatarlari hamda aksiyalar bozoriga kirishning kichik bizneslarga ta’sirini o‘rganadi. Tadqiqot kichik bizneslarning aksiyalar bozorida ishtirok etishiga yordam beradigan mexanizmlarga, masalan, boshlang‘ich ommaviy takliflar (IPO), ikkilamchi aksiyalar bozorlari va alternativ investitsiya platformalariga e’tibor qaratadi.

Kichik biznes subyektlari uchun aksiyalar bozorining ahamiyati.Aksiyalar bozori kompaniyalarga ommaga aksiyalarni sotish orqali kapital jalb qilish imkoniyatini taqdim etadi. Yirik korporatsiyalar uchun bu uzoq vaqtdan beri kengayish, sotib olish va mahsulotlarni rivojlantirish uchun asosiy moliyaviy manba bo‘lib kelgan. Ammo, kichik biznes subyektlari qattiq ro‘yxatga olish talablari, yuqori xarajatlar va ommaviy takliflar bilan bog‘liq murakkabliklar tufayli an'anaviy ravishda bu imkoniyatlardan mahrum bo‘lgan.

Shu qiyinchiliklarga qaramay, kichik bizneslar aksiyalar bozoriga kirib quyidagi foydalarga ega bo‘lishi mumkin:

Kapitalga kirish: Kichik bizneslar ko‘pincha likvidlik cheklovlari va kredit olish imkoniyatlari bilan bog‘liq muammolar bilan duch keladi. Aksiyalar bozoriga chiqish ularga investorlar hovuziga kirish imkonini beradi va shu orqali o‘sish va innovatsiyalar uchun katta miqdorda kapital jalb qilish imkoniyatini beradi.

Ko‘rinuvchanlik va obro‘ning oshishi: Aksiyalar bozoriga ro‘yxatga kiritilish kichik biznesning jamoatchilik oldidagi profilini va brend obro‘sini oshirishi mumkin. Bu ko‘rinuvchanlik ko‘proq mijozlar, investorlar va biznes hamkorlarini jalb qilishga yordam beradi.

Aktsiyadorlar uchun likvidlik: Ommaviy aksiyalar chiqarish orqali kichik bizneslar o‘z aksiyadorlariga, shu jumladan asoschilarga, xodimlarga va dastlabki investorlar uchun likvidlik taklif qiladi. Bu biznesni potentsial investorlarga yanada jozibador qiladi, chunki ularga aksiyalarni sotish yoki likvidatsiya qilishning aniq yo‘li mavjud bo‘ladi.

Xodimlarni ushlab qolish va motivatsiya: Xodimlarga aksiyalar opsiyalarini taqdim etish ularning ishdan ketishini kamaytirishi va motivatsiyasini oshirishi mumkin, bu esa ularning manfaatlarini kompaniyaning uzoq muddatli muvaffaqiyati bilan bog‘laydi.

Bu foydalarga qaramay, aksiyalar bozoriga kirishdagi to‘siqlar ko‘p kichik bizneslar uchun jiddiy bo‘lib qolmoqda va bu to‘siqlarni o‘rganish bozorga kirish yo‘llarini ochib beradi.

Kichik biznes subyektlarining aksiyalar bozoriga kirishdagi to‘siqlari.Aksiyalar bozori bir qancha imkoniyatlarni taqdim etsa-da, kichik bizneslar katta korporatsiyalarga qaraganda bu bozorga kirishda o‘ziga xos muammolarga duch keladi. Asosiy to‘siqlardan ba'zilari quyidagilardan iborat:

Ro‘yxatga olishning yuqori xarajatlari: Ommaviy aksiyalar chiqarish jarayoni, ayniqsa boshlang‘ich ommaviy taklif (IPO) orqali, juda qimmat bo‘lishi mumkin. Kichik bizneslar yuridik va buxgalteriya xizmatlari, anderrayting to‘lovlari va muvofiqlik talablarini qoplash bilan bog‘liq xarajatlarda qiynalishi mumkin.

Me’yoriy to‘siqlar: Aksiyalar bozoriga ro‘yxatga olish talablari ko‘pincha yirik korporatsiyalar uchun mo‘ljallangan. Moliyaviy hisobotlar, korporativ boshqaruv va shaffoflik standartlariga rioya qilish cheklangan resurslarga ega kichik bizneslar uchun qiyin bo‘lishi mumkin.

Mulkiy ulushning suyulishi xatari: Kichik biznes egalari uchun ommaga aksiyalar chiqarish mulk va nazoratning suyulishiga olib kelishi mumkin. Aksiyalarni ommaga sotish ko‘pincha biznesning muhim qismini topshirishni anglatadi, bu esa qaror qabul qilishda nazoratni qo‘ldan bermoqchi bo‘lmagan asoschilar uchun jozibador bo‘lmasligi mumkin.

Bozor volatilligi: Aksiyalar bozori juda o‘zgaruvchan bo‘lishi mumkin va ayniqsa kichik bizneslar bozor sharoitlaridagi tebranishlarga sezgir. Aksiyalar narxlarining pasayishi kichik biznes aksiyalarining qiymatiga va kapital jalb qilish qobiliyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bu to‘siqlarni tushunish kichik bizneslar uchun mavjud imkoniyatlarni aniqlash va aksiyalar bozoriga kirishdagi muammolarni qanday yengish mumkinligini bilishga yordam beradi.

Kichik biznes ishtiroki uchun muqobil yo‘llar.So‘nggi yillarda IPO kabi an’anaviy aksiyalar bozoriga kirish yo‘llarini kichik bizneslar uchun yanada qulayroq bo‘lgan muqobil mexanizmlar to‘ldirdi.

Ikkilamchi bozorlar va muqobil aksiyalar birjalari.Ba'zi aksiyalar birjalari kichik bizneslar uchun mo‘ljallangan maxsus platformalar yoki ikkilamchi bozorlarni ishlab chiqqan. Masalan:

NASDAQ SmallCap: NASDAQ birjasining kichik kompaniyalarga ularning bozor kapitalizatsiyasi pastroq va moliyaviy talablar nisbatan kam bo‘lgan holda aksiyalarni ro‘yxatga olish imkoniyatini beruvchi bo‘limi.

London birjasining AIM bozori: AIM bozorini o‘sishga yo‘naltirilgan kichik kompaniyalar uchun mo‘ljallangan. U kichik bizneslar uchun kapital jalb qilishni osonlashtiradigan yanada moslashuvchan me'yoriy muhitni taklif qiladi.

Birjadan tashqari (OTC) bozorlar: Bu bozorlar kichik kompaniyalarga rasmiy aksiyalar birjasida ro‘yxatga olinmasdan aksiyalarni sotish imkonini beradi. Bu bozorlar kamroq tartibga solinadi, lekin ular kichik bizneslarga investorlar va kapitalga kirish imkonini beradi.

Kraudfanding va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ro‘yxatga olish.An’anaviy IPOlardan tashqari, kichik bizneslar aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishning innovatsion usullarini ham o‘rganishi mumkin:

Aksiya kraudfandingi: Seedrs va Crowdcube kabi platformalar kichik bizneslarga onlayn platformalar orqali aksiyalarni bevosita jamoatchilikka sotish orqali kapital jalb qilish imkonini beradi. Ushbu usul uning qulayligi va past xarajatlari tufayli tobora ommalashib bormoqda.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri ro‘yxatga olish: IPOdan farqli o‘laroq, bunda yangi aksiyalar yaratiladi va sotiladi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri ro‘yxatga olish orqali mavjud aksiyadorlar aksiyalarini bevosita jamoatchilikka sotishi mumkin, bu esa kichik biznes uchun yanada tejamkor bo‘lishi va mulkni suyultirishni oldini olishi mumkin.

Texnologik yutuqlar va ularning aksiyalar bozoriga kirishga ta’siri.Texnologik yutuqlar kichik bizneslar uchun aksiyalar bozoriga kirishdagi to‘siqlarni sezilarli darajada pasaytirdi. Raqamli platformalar, moliyaviy texnologiyalar (FinTex) va blokcheyn texnologiyasi kichik kompaniyalar uchun kapitalga kirishning yangi imkoniyatlarini yaratdi.

Raqamli savdo platformalari: Onlayn savdo platformalarining paydo bo‘lishi aksiyalar bozoriga kirishni demokratlashtirdi va kichik bizneslarga kengroq auditoriyadagi investorlarga kirish imkonini berdi. Bu platformalar ko‘pincha ro‘yxatga olish, savdo qilish va aksiyalarni boshqarish bo‘yicha soddalashtirilgan xizmatlarni taqdim etadi.

Blokcheyn va tokenizatsiya: Blokcheyn texnologiyasi tokenizatsiya konsepsiyasini taqdim etdi, bunda kompaniyalar aksiyalarni ifodalovchi raqamli tokenlar chiqarishi mumkin. Bu tokenlar markazlashtirilmagan platformalarda sotilishi mumkin, bu esa kichik bizneslarga aksiyalar birjalariga ro‘yxatga olishning an’anaviy cheklovlarisiz kapital jalb qilishning alternativ usulini beradi.

Kichik biznesning aksiyalar bozoriga muvaffaqiyatli kirishiga oid amaliyotlar. Bir qancha kichik bizneslar aksiyalar bozoridagi murakkabliklarni muvaffaqiyatli yengib, ommaviy takliflar orqali kapital jalb qilgan. Ularning tajribasini o‘rganish boshqa kichik bizneslarga muvaffaqiyatga olib boradigan strategiyalar bo‘yicha qimmatli tavsiyalar berishi mumkin.

Shopify, e-tijorat platformasi provayderi, 2015 yilda Nyu-York aksiyalar birjasida ommaga aksiyalarini taklif qilgan. U vaqtida nisbatan kichik kompaniya bo‘lganiga qaramay, Shopify IPO orqali 131 million dollardan ortiq kapital jalb qildi. Uning muvaffaqiyatidagi asosiy omillar kuchli daromad o‘sishi, kengaytirish mumkin bo‘lgan biznes modeli va investorlar uchun aniq qiymat taklifi bo‘lgan.

Fiverr, freelancerlar uchun bozor, 2019 yilda ommaga aksiyalarini taklif qildi va IPO orqali 110 million dollardan ortiq mablag‘ jalb qildi. Kompaniyaning innovatsion biznes modeli va freelancing xizmatlariga bo‘lgan talabning o‘sishi katta investor qiziqishini jalb qildi. Fiverrning

muvaffaqiyati shuni ko‘rsatadiki, kuchli o‘sish potentsiali va jozibali hikoyaga ega kichik bizneslar aksiyalar bozorida muvaffaqiyat qozonishi mumkin.

Aksiyalar bozori kichik biznes subyektlari uchun kapital jalb qilish, bozorda o‘z ishtirokini oshirish va uzoq muddatli o‘sishni ta’minlash uchun katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Aksiyalar bozoriga kirishdagi to‘siqlar sezilarli darajada bo‘lib qolsa-da, moliyaviy texnologiyalar, me'yoriy tartiblar va muqobil bozorlar sohasidagi so‘nggi yutuqlar aksiyalar bozorida ishtirok etishni yanada qulayroq qildi. Aksiyalar bozoriga kirishni rejalashtirayotgan kichik bizneslar xarajatlar, xatarlar va foydalar haqida sinchiklab o‘ylab ko‘rishi kerak. Muqobil platformalardan foydalanish, innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini o‘rganish va texnologik yutuqlardan foydalanish orqali kichik biznes subyektlari global moliya bozorlarida muvaffaqiyat yo‘llarini ochishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allen, F., & Faulhaber, G. R. (1989). Signaling by underpricing in the IPO market. Journal of Financial Economics, 23(2), 303-323.
2. Ritter, J. R. (1991). The long-run performance of initial public offerings. Journal of Finance, 46(1), 3-27.
3. Pagano, M., Panetta, F., & Zingales, L. (1998). Why do companies go public? An empirical analysis. Journal of Finance, 53(1), 27-64.
4. Block, J. H., Colombo, M. G., Cumming, D. J., & Vismara, S. (2018). New players in entrepreneurial finance and why they are there. Small Business Economics, 50(2), 239-250.

XIZMAT KO‘RSATISHNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI

Ergasheva Aziza Farmonovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Xizmat ko‘rsatish sohasi sanoat va ishlab chiqarish tarmoqlaridan ikki baravar ko‘p, shuningdek jahon iqtisodiyotining 63,6 foizini tashkil qiladi. Amerika Qo‘shma Shtatlari dunyodagi eng katta xizmat ko‘rsatish sohasiga ega mamlakat hisoblanadi. Xizmat ko‘rsatish sohasining o‘ziga xos xususiyatlariga ega: xizmatlar ishlab chiqarilmaydi va ularni tashish mumkin emasligi; xizmatni yetkazib berish va iste’mol qilishni ajratish mumkin emas; xizmatlar bir vaqtning o‘zida ishlab chiqarilishi va iste’mol qilinishi; xizmatlarni kelajakda foydalanish uchun saqlab bo‘lmasligi kabilar.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlarida xizmatlar sohasiga shunday ta’rif beriladi: Xizmatlar sohasi bu — korxonalar, tashkilotlar, shuningdek, jismoniy shaxslar tomonidan ko‘rsatiladigan turli xil xizmatlar, ishlab chiqarishni o‘z ichiga olgan umumlashtirilgan toifadir. Bu mamlakatning savdo, professional va maishiy xizmatlar ko‘rsatishga ixtisoslashgan iqtisodiy tarmog‘idir[1]. Bu borada mamlakatda bir qancha Prezident farmon va qonunlari qabul qilingan:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 -yil 12-iyundagi PF-91-son “Aholini hunarmandchilikka jalb qilish va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni;

2021-yil 30-sentyabrdagi PF-6318-son “Xizmatlar sohasini qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni;

2022-yil 27-yanvardagi PQ-104-son “Xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid qo‘shicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi;

2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi;

2021-yil 11-maydagi PQ-5113-son «Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi;

2021-yil 30-dekabrdagi PQ-77-son «Hunarmandchilik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi;

2019-yil 28-noyabrdagi PQ-4539-son “Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi;

2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242-son «Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandchilikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi;

2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3393-son ««Hunarmand» uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorlari.

J. M. Pardayev[2] ilmiy ishlarida O‘zbekiston Respublikasi “Iqtisodiy faoliyat turlari umumdavlat tasniflagichi”ga (IFUT 2-tahrir) ko‘ra, respublikamizda xizmatlar sohasi ma’lum bir

belgilariga ko‘ra tasniflagan. Ushbu tasniflagichga asoslangan holda xizmat ko‘rsatish korxonalarining iqtisodiy ahamiyati jihatidan guruhlashtirilgan (1-rasm).

Bugungi kunda xizmatlar ko‘rsatishga ixtisoslashgan korxonalarning faoliyat turiga ixtisoslashuviga ko‘ra, yuqorida keltirilgan xizmat ko‘rsatish korxonalardan tashqari, yana bir qator ularning turlari borki, ular jumlasiga, oliy, o‘rta maxsus, kasb-hunar,umumta’lim, maktabgacha ta’lim davlat muassasalarida tijorat asosida ta’lim olishni, shuningdek, radio va televideniye, internet-kanallar va pochta aloqalarini qo‘shgan holda har qanday darajadagi xususiy ta’lim olish va xohlagan kasbga o‘qishni ixtisoslashganta’lim sohasidagi xizmatlar ko‘rsatishga ixtisoslashgan korxonalar, stasionar shifoxona muassasalari, poliklinikalar, stomatologiya muassasalari va tibbiy laboratoriyalar tomonidan pullik asosida ko‘rsatilgan kompleks xizmatlarni ko‘rsatadigan sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar ko‘rsatadigan korxonalar,shartnomada nazarda tutilgan talablarga muvofiq loyihalar, izlanishlar, konstruktorlik va texnologik ishlar hamda ko‘rsatilgan xizmatlar, shuningdek, qurilish ishlari ustidan nazorat va boshqa injenerlik xizmatlar ko‘rsatadigan me’morchilik, muhandislik izlanishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasidagi xizmatlar ko‘rsatishga ixtisoslashgan korxonalarni ham keltirish mumkin.

O‘zbekistonda, aynan Buxoro viloyatida hunarmandchilikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, uni qayta tiklash va rivojlantirish zarurati quyidagilar bilan bog‘liq:

hunarmandchilik ayni paytda kapitalni dastlabki jamg‘arish vositalaridan biri bo‘lgan holda aholining ancha keng qatlamlari uchun tirikchilik vositasini ta’minlaydi;

hunarmandchilik mahsulotlari bozorni tovar va xizmatlar bilan to‘ldirishga yordam beradi va bir qator ishlab chiqarish tarmoqlarida yirik ishlab chiqaruvchilar bilan raqobatlasha oladi;

hunarmandchilik mahsulotlarini qo‘lda ishlab chiqarish bozor o‘zgarishlariga yanada moslashuvchan javob berish qobiliyatiga ega, bu uning nisbiy barqarorligini ta’minlaydi;

hunarmandchilikning rivojlanishi ishsizlik darajasini pasaytiradi;

hunarmandchilik xalqning tarixiy va maishiy an’analari va madaniyatini saqlaydi va rivojlantiradi;

hunarmandchilik ishlab chiqarishiga jalb qilish aholining tashabbuskorligini rivojlantiradi, shaxsning shaxsiy fazilatlarini ochishga imkon beradi, uning o‘zini-o‘zi anglashi va bozor munosabatlariga jalb qilinishiga yordam beradi;

hunarmandlar qatlami o‘rta sinfning bir qismi bo‘lib, ularning mavjudligi jamiyat barqarorligini ta’minlaydi.

Hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘proq mahalliy bozorga yo‘naltirilganligini hisobga olib, davlat tomonidan, birinchi navbatda, hududiy miqyosda qo‘llab-quvvatlanishi va quyidagilarni o‘z ichiga olishi shart deb hisoblaymiz:

– kichik biznesni rivojlantirish uchun ajratilayotgan mablag‘lar hisobidan imtiyozli subsidiyalar va kreditlar berish;

– hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlash infratuzilmasini yaratishga ko‘maklashish:

konsalting xizmatlari tizimini tashkil etish (hunarmandchilik korxonalarini tashkil etish va faoliyat yuritishda konsalting yordami);

Xizmat ko‘rsatuvchi korxonlarning turlari

Aloqa va axborotlashtirish xizmat ko’rsatuvchi korxonalar	Aloqa sohasidagi xizmatlarni, shu jumladan telefon, teleks, telegraf, radioeshittirish, elektronpochta, suniy yo’ldosh, faksimile va boshqalarni ishlatib ovozli ma’lumot, tasvir va boshqa axborot oqimlarini uzatish xizmatlarini ko’rsatishga ixtisoslashgan
Moliyaviy xizmat ko’rsatuvchi korxonalar	Banklarning moliyaviy vositachiligi xizmatlari (moliyaviy lizing, kredit berish), shu jumladan, masofaviy bank xizmatlari (internet-banking, mobil -banking), investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy tashkilotlarning moliyaviy vositachiligi, moliya bozorlari (fond va valyuta birjalari) faoliyatining yordamchi moliyaviy vositachiligi va boshqa moliyaviy xizmatlarini ko’rsatishga ixtisoslashgan korxonalar (muassasalar)
Transport xiz-matlarini ko’r-satuvchi korxonalar	Transportning barcha turlarida yuklarni va yo’lovchilarni tashish faoliyati, shuningdek, transportirovka qilishda yordamchi xizmat turlari, jumladan, logistik xizmatlarni ko’rsatishga ixtisoslashgan korxonalar
Yashash va ovqatla-nish xizmatlarini ko’rsatuvchi korxonalar	Mehmonxonalar, otellar, motellar va boshqa yashash uchun joylar kabi qisqa muddatli turar joy bilan ta’minlash va oziq-ovqat mahsulotlari va ichimliklar yetkazib berish bo’yicha ko’rsatishga ixtisoslashgan korxonalar
Savdo xizmatlarini ko’rsatuvchi korxonalar	Ulgurji va chakana xizmatlarni birlashtirib, shuningdek, boshqa shaxs manfaatlari uchun tovarlarni oldi-sotdi shartnomalari, komissiyalari yoki agentlik shartnomalari asosida sotilgan vositachilik xizmatlari hamda avtomobil va mototsikllarni ta’mirlash xizmatlarini ko’rsatishga ixtisoslashgan korxonalar
Ko’chmas mulk bilan bog’liq xizmatlarini ko’rsatuvchi	Ko’chmas mulk bilan bog’liq operatsiyalar bo’yicha xizmatlar ko’rsatishga ixtisoslashgan korxonalar

1-rasm. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar turlari.

- tovar, xomashyo va materiallar bozorlarini axborot bilan ta'minlash, seminarlar, yarmarkalar, ko'rgazmalar va boshqalarni o'tkazish;
- reklama va marketing faoliyatini tashkil etish;

– hunarmandchilik mutaxassisliklari bo‘yicha o‘qitish va stajirovkalarni tashkil etish uchun sharoit yaratish;

– hunarmandchilik ishlab chiqarishni rivojlantirishga ko‘maklashuvchi, shu jumladan ommaviy axborot vositalari orqali qulay jamoatchilik fikrini shakllantirish;

– hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirishning hududiy dasturlarini ishlab chiqish;

– huquqiy ta'minot bo‘yicha:

– hunarmandlarning yaratilgan mahsulotlarga bo‘lgan mualliflik huquqini himoya qilish;

– advokat maslahatini tashkil etish.

Hunarmandchilik sohasini rivojlantirish va mavjud muammolarni kompleks hal etish imkonini beruvchi davlat darajasidagi ustuvor chora-tadbirlardan biri notijorat tashkilotlar shaklida hunarmandchilik markazlari va hunarmandchilik palatalarini tashkil etishdan iborat.

Hunarmandchilikda biznes muhitini yaxshilash va kengaytirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning eksport salohiyatini oshirish bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyoti siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O’zbekistonda Hunarmandlar uyushmasi tashkil etilgan bo’lib, hozirgi kunda turizm sohasida faoliyat yuritayotgan hunarmandlar umumiy soni 1146 nafarni tashkil etadi[3].

So‘nggi yillarda hunarmandchilikni yanada rivojlantirish bo‘yicha O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi va “Hunarmand” uyushmasi hamkorlikda qator ishlarni amalga oshirib kelmoqda. Natijada 2022 yil yanvar-dekabr oylarida quyidagi ishlar amalga oshirildi:

1. Hunarmandchilikni rivojlantirish dasturi doirasida ajratiladigan kreditlar, subsidiyalar va usta-shogird maktablari tashkil topishi hisobiga 2022 yilda 80 ming (15 501 usta, 64 499 shogird) nafar fuqaroning bandligini ta’minlashni maqsad qilib oligan bo‘lib, 2023-yilda 87 297 ta yangi ish o‘rni (15 971 usta, 71 326 shogird) yaratildi. Yaratilgan ish o‘rinlarining 59 436 tasi (68%) ayollar, 38 659 tasi 44%) yoshlar hissasiga to‘g‘ri keladi.

2. Mahallabay ishlash va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligining “Aholini tadbirkorlikka jalb qilish jamg‘armasi” hisobidan 6 864 nafar ishsiz fuqarolarni hunarmandchilikka yo‘naltirish va bandligini ta’minlash uchun 5 304 mln. so‘m mablag‘lar ajratildi.

3. Hunarmandchilik loyihalari dasturini shakllantirish va bu orqali soha vakillarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash maqsadida 2018-2021 yillarda jami 40 mingdan ortiq hunarmandchilik loyihalari uchun 1,1 trillion so‘m miqdorida imtiyozli kreditlar ajratilgan, ajratilgan kreditlarni o‘z muddatida qaytarish darajasi 89 foizni tashkil etib, bugunga qadar sohaga ajratilgan jami kreditlardan muddati kelgan 915 mlrd. so‘mi tijorat banklariga qaytarilgan.

4. Hunarmandlarning xalq amaliy san’ati milliy katalogi yaratilib, faxriy va xalqaro ko‘rgazma hamda tanlovlarda g‘olib bo‘lgan 353 nafar ustalar ushbu katalogga kiritildi. Shuningdek, 1,2 mingga yaqin hunarmandlar turizm reyestriga kiritilib, ushbu soha rivojiga munosib hissa qo‘shib kelmoqda.

5. O‘zbekistonning xorijiy davlatlardagi elchixona va vakolatxonalari ko‘magida MDH, Yevropa va AQSH davlatlariga hunarmandchilikning kulolchilik, kashtachilik, zardo‘zlik, yog‘och

o‘ymakorligi, gilamchilik va qo‘lda gazlama to‘qish yo‘nalishlari bo‘yicha jami 13,2 mln. AQSH dollari miqdoridagi mahsulotlar eksport qilindi.

6. Milliy hunarmandchilik mahsulotlarining onlayn savdosini yo‘lga qo‘yish uchun uzcrafts.uz, suzanishop.uz va ikatmarketing.com kabi internet magazinlari hamda ijtimoiy tarmoqlarda uzcraft.com kanal va guruhlari tashkil etildi [4].

Hozirgi kunda bir-biridan farq qiluvchi ayrim xizmatlar toifalarini ajratish tendensiyasi mavjud va ushbu toifalar bo‘yicha xizmatlarni quyidagicha tasniflash mumkin, Buni muallifimiz B.A. Ismailov quyidagicha tasnf keltirilgan (1-jadval):

1- Xizmatlarning muayyan belgilari bo‘yicha turlarga ajratilishi[5]

№	Xizmatlarning tasnifiy belgilari	Xizmatlar turlari
1.	Xizmatlarning turlari bo‘yicha	Ishlab chiqarish; taqsimlash; kasbiy; iste’mol (ommaviy); ijtimoiy.
2.	Moddiy-buyum mazmuniga ega xizmatlar	Moddiy ishlab chiqarish xizmatlari; nomoddiy xizmatlar.
3.	O‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra	Yangi iste’mol qiymatini yaratuvchi; tovarlarning iste’mol xususiyatini tiklovchi xizmatlar; shaxsiy tavsifdagi xizmatlar.
4.	Sezuvchanlik darajasi bo‘yicha	Obyekt sifatida insonga yo‘naltirilgan sezuvchan xizmatlar (sog‘liqni saqlash, restoran, kafe, yo‘lovchi transporti); obyekt sifatida tovarlar va buyumlarga yo‘naltirilgan sezuvchan xizmatlar (kimyoviy tozalash, jihozlarni ta’mirlash); inson tafakkuriga yo‘naltirilgan sezilmaydigan xizmatlar (ta’lim, teatr, muzey); sezilmaydigan aktivlar bilan bog‘liq sezilmaydigan xizmatlar (huquqiy, sug‘urta masalalari).
5.	Ishlab chiqaruvchining xarakteriga bog‘liqligi bo‘yicha	Insonlarga taqdim qilinadigan xizmatlar, mashina va mexanizmlarga taqdim qilinadigan xizmatlar.
6.	Xizmatlarni ko‘rsatish vaqtida mijozlarning ishtirok etishga boog‘liqligi bo‘yicha	Mijozning ishtirokini talab qiluvchi xizmatlar (kosmetolog, shifokor); mijozning ishtirokini talab qilmaydigan xizmatlar (adabiyotlarni qidirish, maishiy xizmat buyumlarini ta’mirlash)
7.	Iste’molchilarning motivatsiyasiga bog‘liq holdagi xizmatlar	Insonlarning shaxsiy zaruriyatini qondirisjga mo‘ljallangan xizmatlar (ta’lim, madaniyat, sport); korxona va tashkilotlarning jamoaviy ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan xizmatlar (ishbilarmonlik tavsifidagi xizmatlar); ijtimoiy ehtiyojlarini qondirihga yo‘naltirilgan xizmatlar.

8.	Ishlab chiqaruvchilarning motivatsiyasiga bog‘liq holdagi xizmatlar	Maqsad foydaga yo‘naltirilgan xizmatlar; muayyan ijtimoiy samarani olishga yo‘naltirilgan muhtojlarga yordam berish bo‘yicha xizmatlar.
9.	Xizmat ko‘rsatish shaklllariga ko‘ra	Tomonlarning kelishuv shartlari bilan muvofiqlikda xizmatlar olish huquqini taqdim qiluvchi hujjatga asoslangan xizmatlar; ish, dam olish, turar joylari bo‘yicha; Vaqt oralig‘ida amalga oshiriladiganshoshilinch xizmatlar; o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish.
10.	U yoki bu tarmoqqa tegishligiga ko‘ra	Sog‘liqni saqlash, ta’lim, maishiy, kommunal, turizm, ko‘chmas mulk sohasidagi, bank, axborot, moliyaviy va boshqa turdagi xizmatlar.
11.	Samaradorlikni oshirishga ta’siri bo‘yicha	Proressiv xizmatlar, subyektiv xususiyatga ega xizmatlar, individual xizmatlar.

Xizmatlarning har xil turlarida nomoddiy va moddiy elementlarning nisbati bir xil emas, bu an’anaviy va noan’anaviy xizmatlarni ajratib olishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://www.buxstat.uz/uploads/press-relizlar/2023/xizmat/xiz_avgust.pdf
2. Pardayev J. Xizmatlar sohasining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari //TISU ilmiy tadqiqotlari xabarnomasi. – 2023. – T. 1. – №. 2. – C. 47-52.
3. https://hunar.uz/
4. https://handicraftman.uz/o-zbekiston-respublikasi-hunarmand-uyushmasi-tomonidan-soha-kesimida-2022-yil-faoliyat-tahlili-va-2023-yildagi-asosiy-vazifalar-haqida/
5. Hakimovich T. M. Xizmat ko ‘rsatish sohasi rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va tamoyillari //Gospodarka i Innowacje. – 2024. – T. 48. – C. 341-347.

AYOLLAR TADBIRKORLIGINI QO‘LLAB-QUVVATLASHNING HUQUQIY-IJTIMOIY ASOSLARI

Ismoilova Sarvinoz Qahramon qizi,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Xotin-qizlar orasida tadbirkorlikni rivojlantirish jahon miqyosida davom etayotgan muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ayollar yurtimizning mehnatga layoqatli va iqtisodiy jihatdan faol aholisining katta qismini tashkil etadi. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, aynan hotin-qizlar tadbirkorligining salohiyati jahon yalpi ichki mahsulotini ikki barobirga oshirishi mumkin. “Boston Consulting Group” kompaniyasi ekspertlari o‘tkazgan tadqiqot ma’lumotlariga ko‘ra, agar ayol tadbirkorlar soni erkak biznesmenlar soniga teng bo‘lganida, jahon iqtisodiyoti hajmi 2,5 trillion dollardan 5 trillion dollarga oshgan bo‘lardi. Ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgan biznes, ya’ni bolalar va yoshlarni har tomonlama rivojlantirish va ularga ta’lim berish sohasidagi loyihalarning 90 foizi aynan xotin-qizlar tomonidan amalga oshirilayotgani muhim jihat hisoblanadi.

Kalit so`zlar: ayollar tadbirkorligi, gender tenglik, biznes, barqaror rivojlanish, tadbirkor ayol, “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, ayollarning faolligi.

Asosiy matn. Iqtisodiyotda xotin-qizlar tadbirkorligi ulushini oshirish uchun ayollarga oilaviy va xususiy tadbirkorlikni tashkil etish uchun imtiyozli kreditlar berilmoqda. Mamlakatimiz mehnatga layoqatli aholisining yarmidan ko‘pini ayollar tashkil qilishiga qaramay, ularning kichik biznes va xususiy tadbikorlikdagi ulushini aniqlash qiyin. Boisi – ayollar biznesining rivojlanishiga oid aniq ma’lumot mavjud emas. Xususan, bugungi kunda sodir bo‘layotgan hududiy va global integratsion jarayonlar, milliy ehtiyojlar va ustuvor maqsadlarni hisobga olgan holda, ayol tadbirkorlarning turli taraqqiyot yo‘nalishlariga qo‘shgan hissasiga baho berish, ayollar tadbirkorligini yanada rivojlantirish kerak bo‘lgan sohalarni aniqlash mumkin emas. Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga kompleks yondashuvni ishlab chiqish, ayollar tomonidan boshqariladigan korxonalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, ularga axborot, bozor, ta’lim va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatini berish va biznes faoliyatini ayollar orasida faol ommalashtirish masalalari bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Prezidentimiz SH.Mirziyoyev rahbarligida ayollar uchun doimiy ish joylarini yaratish va shu bilan bir qatorda, oilaviy biznes, kasanachilik, hunarmandchilik, tomorqa xo‘jaligini keng rivojlantirish ishlari bo‘yicha chora-tadbirlarni ko‘rish vazifalari belgilandi va amalga oshirishga kirishildi. Xususan, O`zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 29-yanvar 2022-yildagi Farmoniga asosan "2022-2026 – yillarga mo`ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi” ishlab chiqilib, bugungi kunda kuchga kirgan. Unda tadbirkorlikni rivojlantirish borasida salmoqli ishlar reja qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4862-son, “Xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlikka o‘qitish tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida” 2022-yil 22-iyuldagi PQ-329-son qarorlari hamda “Yangi O‘zbekiston ma’muriy

islohotlarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g’risida” 2022-yil 21-dekabrdagi PF-269-son Farmoni ijrosini ta’minlash, shuningdek, aholini, ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlarni tadbirkorlikka yo‘naltirish, ularning bandligini ta’minlash va shu orqali ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yaxshilash, kasb-hunarga yo‘naltirish samaradorligini oshirish, ularni davlat tomonidan yanada qo‘llab-quvvatlash borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu Farmonlarni qabul qilishdan asosiy maqsad, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta’minlashni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqib, ularning oila va jamiyatdagi o‘rni va mavqeini mustahkamlash, salohiyatini to‘la namoyon etishi, oilalardagi ijtimoiy-ma’naviy muhitni yanada sog’lomlashtirishga xizmat qiladi.

Ma’lumki, O‘zbekistonda xotin-qizlarning mavqei va rolini oshirish, huquq va manfaatlarini ta’minlash, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy faolligini oshirish, hayotning barcha jabhalarini modernizatsiya qilishdagi ishtirokini umuman kengaytirish uchun munosib sharoitlar yaratilgan. Konstitutsiyada ayollar va erkaklar tengligi, ayollarni kamsitmaslik masalalari belgilab berilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasi, shuningdek, Mehnat kodeksining 6-moddasiga ko‘ra, mehnat munosabatlarida ayollarni kamsitish taqiqlanadi. Hozirgi vaqtda dunyo aholisining iqtisodiy faolligini gender yondashuvlari asosida tahlil qiladigan bo‘lsak, shuni ta’kidlash kerakki, ayollar bandligi tobora ortib bormoqda.[1] Xususan, O‘zbekiston aholisining iqtisodiy faolligida ayollarning salmog’i boshqa mamlakatlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori. Xususan, iqtisodiyotda band bo‘lgan xotin-qizlarimizning ulushi 60 foizga yetib, yuksak ma’naviyatli va ma’rifatli, ibratli odobi va bilimi bilan e’tirof etilgan onaxonlarimizning izdoshlari bugun davlat va jamiyat qurilishida faol ishtirok etmoqda. ishlab chiqarishda, ilm-fanda, madaniyatda, tibbiyotda, ta’lim sohasida va hatto harbiy ishlardagi xizmatlari beqiyos. Mamlakatimizda xotin-qizlarning mavqeini yuksaltirish, ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarda ishtirokini ta’minlash asosiy omil sifatida qaralmoqda. Aytish joizki, minglab ayollarimiz tadbirkorlikning turli yo‘nalishlarida ishlab chiqarish korxonalari ochmoqda, xotin-qizlar uchun yangi ish o‘rinlari yaratmoqda.

Xotin-qizlarga ta`lim olishlari uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, ularning ilmiy salohiyati va malakasini tizimli oshirib borishni qo`llab-quvvatlash maqsadida 2022/2023 o`quv yilidan boshlab oliy ta`lim muassasalari, texnikum va kollejlarda, shu jumladan sirtqi va kechki ta`lim shaklida o`qiyotgan xotin-qizlarning ta`lim kontraktlarini to`lash uchun 7 yil muddatga foizsiz ta`lim kreditlarini moliyalashtirish maqsadida tijorat banklariga Davlat budjetidan har yili 1,8 trillion so`m resurs mablag`lari yo`naltirilmoqda, davlat oliy ta`lim muassasalarining magistratura bosqichida o`qiyotgan barcha xotin-qizlarning kontrakt to`lovlarini qaytarish shartisiz qoplash maqsadida, Davlat budjetidan har yili kamida 200 milliard so`m moliyalashtirilmoqda, xorijiy oliy ta`lim muassasalarining bakalavriat ta`lim dasturida – 50 nafar, magistratura ta`lim dasturlari bo`yicha – 10 nafar xotin-qizlarga har yili “El-yurt umidi” jamg`armasi orqali qo`shimcha grantlar ajratib borilmoqda, mutaxassisligi bo`yicha kamida 5 yil mehnat stajiga ega, lekin oliy ma`lumotga ega bo`lmagan 500 nafar xotin-qizlarni har yili Qo`mita tavsiyanomalariga asosan davlat oliy ta`lim muassasalarining bakalavriat ta`limy o`nalishlariga

[1] Shodmonovna, F. S., & Negmatovich, Y. N. (2021). Agricultural Agroclasters Will Serve Increasing the Efficiency of Innovative Economy. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 938-944.

umumiy qabul parametrlaridan tashqari alohida test sinovlari natijalariga muvofiq to`lov-kontrakt asosida o`qishga qabul qilish amaliyoti joriy etilmoqda, davlat ilmiy tashkilotlari yoki oliy ta`lim muassasalari doktoranturasiga xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratib borilmoqda.

Yuqoridagi Farmonga muvofiq Davlat boshqaruvi akademiyasida rahbar xotin-qizlarni tayyorlash bo`yicha alohida o`quv kurslarini tashkil etish hamda har yili kamida 100 nafar xotin-qizlarni o`qitish, 2024-yil 1-yanvarga qadar iqtisodiy taraqqiyot va kambag`allikni qisqartirish vazirligi, Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, Moliya vazirligi va Davlat soliq qo`mitasi hamda ularning tizimidagi tashkilotlar xodimlari orasida xotin-qizlarning ulushini kamida 30 foizga yetkazish, barcha davlat organlari va tashkilotlari, ustav kapitalida davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo`lgan tashkilotlar hamda ularning tizimidagi tashkilotlar rahbarlarining kamida 1 nafar o`rinbosarini xotin-qizlar orasidan tayinlash kabi chora-tadbirlar tasdiqlandi va ijroga qaratilishini ta`minlandi.

Tadbirkorlik faoliyatini yangi boshlayotgan tadbirkor xotin-qizlarga ajratilayotgan subsidiya miqdori 7 million so`mdan 10 million so`mga oshirildi, “Hunarmand” uyushmasi qoshidagi hunarmandchilik markazlarida kamida 40 foiz tadbirkor xotin-qizlar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar joylashtirildi.

Bugungi kunda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga kompleks yondashuvni rivojlantirish uchun ayollar biznesini qo‘llab-quvvatlash, ularning axborot, bozor, ta’lim va moliyaviy resurslardan foydalanishini ta’minlash, shuningdek, xotin-qizlar o‘rtasida tadbirkorlikni faol ommalashtirish bo‘yicha dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo‘yicha Muvofiqlashtiruvchi kengash tuzilgani fikrimizni tasdiqlaydi.

Xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlikka o`qitish dasturlarini samarali amalga oshirish hamda ularning tadbirkorlik faoliyati uchun mikrokreditlar ajratish chora-tadbirlari doirasida aholini, jumladan, yoshlar va xotin-qizlarni tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish, ularni tadbirkorlikka yo`naltirish, aholiga qulayliklar yaratish maqsadida tadbirkorlikka o`qitish tizimini takomillashtirish uchun mazkur jarayonga professional ta`lim muassasalari, Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi hamda hududiy filiallarini keng jalb qilish, kambag`allikni qisqartirish va tadbirkorlikni rivojlantirish bo`yicha amalga oshirilayotgan islohotlarni izchil davom ettirish kabi ishlar amalga oshirilmoqda. Yoshlar va xotin-qizlarni asb-hunar hamda tadbirkorlikka o`qitish dasturlarida ishtirok etuvchi NTT, PTT, Oliy maktab hamda uning hududiy filiallarining electron reyestri shakllantiriladi va ularning o`qitishga sarflangan xarajatlarini kompensatsiya qilinadi. Elektron reyestr “Onlayn mahalla” platformasiga joylashtiriladi. Nodavlat ta`lim tashkilotlari, professional ta`lim tashkilotlari, Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi hamda uning filiallari tomonidan yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlikka o`qitish bo`yicha pazandachilik, oshpazlik, novvoylik, ovqatlanish xizmatlarini tashkil etish va boshqarish, qandolatchilik, pazandachilik, karving, tikuvchilik, gilam to`qish, charm-teri mahsulotlari va poyabzal tikish va ta`mirlash, zardo`zlik, kashtachilik, gazlamalarga gul bosish, zargarlik, bijuteriya tayyorlash, sartaroshlik, manikyur, pedikyur xizmatlari va shu kabi yana 50 dan ortiq kasblar o`rgatiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g’risida” 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmoni hamda “Xotin-qizlar bandligini oshirish va salomatligini mustahkamlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida” 2022-yil 21-sentabrdagi PQ-376-son qarori ijrosini ta’minlash, shuningdek jamiyatda xotin-qizlarning ijtimoiy va iqtisodiy faolligini oshirish, ularni kasbga va tadbirkorlik ko‘nikmalariga o‘rgatish orqali bandligini ta’minlash hamda salomatligini mustahkamlash ishlarini mahallalarda tashkil etish borasida salmoqli ishlar olib borilmoqda. Bunga ko`ra, markazlar binolari mahalla fuqarolar yig`inlari tomonidan mahallalardagi xotin-qizlar faollarining tavsiyasiga asosan davlat mulkini ijaraga berish tartibiga muvofiq tikuvchilik, qandolatchilik, fitness, sheyping, xotin-qizlarni kasbga o`qitish faoliyatini tashkil etish uchun tadbirkorlik subyektlariga 5 yil muddatga ijaraga beriladi, markazlarda bitta loyiha doirasida 20 nafargacha xotin-qizlarning doimiy bandligini ta`minlash maqsadida har bir nafar bandligi ta`minlanadigan ishsiz xotin-qiz uchun Oila va xotin-qizlarni qo`llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg`armasi mablag`lari hisobidan tadbirkorlik subyektlariga belgilangan tartibda 3 million so`mdan oshmagan miqdorda davlat granti ajratiladi. Ishsiz, ayniqsa, qishloq joylarda bola tarbiyasi bilan uyda o`tirib qolgan ehtiyojmand ayollar, shuningdek, “Ayollar daftari”ga kiritilgan xotin-qizlar bandligini ta`minlash maqsadida mahallalarda tikuvchilik, qandolatchilik, pazandachilik kabi yo`nalishlarda ishlab chiqarish va xizmat ko`rsatish faoliyatini yo`lga qo`yish, xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish, bandligini ta`minlash, kasb-hunar egallashlari uchun yaratilayotgan keng imkoniyatlar va imtiyozlar haqida aholini xabardor qilish maqsadida zarur ma`lumot va tavsiyalarni berib borish, xotin-qizlarning salomatligini mustahkamlash maqsadida fitness, sheyping kabi sog`lomlashtirishga mo`ljallangan xizmat ko`rsatish faoliyatini yo`lga qo`yish, muqaddam jinoiy javobgarlikka tortolgan, profilaktik ro`yxatga olingan, jazoni ijro etish muassasalaridan qaytib kelgan xotin-qizlarni doimiy ish o`rinlari bilan ta`minlash, ularni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish va o`z faoliyatini yo`lga qo`yish hamda rivojlantirishda, bandligini ta`minlashda, kasb-hunar egallashida ko`maklashish va shu kabi boshqa chora-tadbirlar markazlarning asosiy vazifalari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmoni.
2. Мухсинова, Ш. О. (2021). Анализ уровень жизни населения Республики Узбекистан. Экономика и бизнес: теория и практика, (9-1), 154-159.
3. Kurpayanidi, K. (2021). National innovation system as a key factor in the sustainable development of the economy of Uzbekistan. Published online: 20 May 2021. Doi: https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125805026
4. https://www.lex.uz

KICHIK BIZNESDA AHOLI BANDLIGINING VA KICHIK BIZNESNING YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI ULUSHINING RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI

Yusupov Abbosxon Aliyevich
Qo‘qon universiteti mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Ushbu tezisda rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotidagi kichik biznes sohasida aholi bandligining roli tahlil etilgan. Aholi bandligining kichik biznesda inson resurslaridan samarali foydalanishidagi ahamiyati haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: bandlik, inson resurslari, kichik biznes, xodimlar, iqtisodiyot.

Kirish. Bandlik va inson resurslaridan samarali foydalanish har bir iqtisodiyotning rivojlanishi uchun muhim omillardir. Ayniqsa, kichik biznesda bandlik darajasi yuqori bo‘ladi, chunki kichik korxonalar ko‘pincha katta miqdordagi ish o‘rinlari yaratadi. Shu sababli, kichik biznesda inson resurslaridan samarali foydalanish nafaqat korxonaning muvaffaqiyati, balki umumiy iqtisodiy o‘sish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Kichik bizneslar aksariyat mamlakatlarda iqtisodiyotning asosiy ustunlaridan biri hisoblanadi. Ular yirik kompaniyalarga qaraganda ko‘proq yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatiga ega, chunki kichik korxonalar ko‘pincha mahalliy resurslardan foydalanadi va ko‘proq moslashuvchanlikka ega bo‘ladi. Bu esa, o‘z navbatida, aholining keng qatlamlarini band qilish imkoniyatini beradi va ishsizlik darajasini kamaytiradi. Kichik bizneslar iqtisodiyotning turli sohalarida faoliyat yuritib, turli kasbiy malakalarga ega odamlarni ish bilan ta'minlaydi, bu esa mehnat bozorining rivojlanishiga turtki beradi.

Kichik bizneslar muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun inson resurslaridan samarali foydalanish zarur. Samarali inson resurslari boshqaruvi orqali korxonalar xodimlarning malakasini oshirish, ularning motivatsiyasini kuchaytirish, va ularni to‘g‘ri yo‘naltirish orqali o‘z faoliyatini yanada samarali qiladi. Bu jarayonlar orqali kichik bizneslar raqobatbardosh bo‘lib, o‘z faoliyatini kengaytirishi va yangi ish o‘rinlari yaratishi mumkin.

Kichik biznesda inson resurslarini samarali boshqarishning bir necha usullari mavjud:

- Ta'lim va kasbiy rivojlanish: xodimlarning malakasini oshirish va ularga yangi ko‘nikmalarni o‘rgatish korxonaning samaradorligini oshiradi. Ta'lim dasturlari va treninglar tashkil qilish xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.
- Motivatsiya va rag‘batlantirish: xodimlarni rag‘batlantirish orqali ularning ishga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin. Bu jarayonda moddiy va nomoddiy rag‘batlantirish usullaridan foydalanish mumkin. Maoshlarni oshirish, mukofotlar berish, va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish xodimlarning motivatsiyasini oshiradi.
- Xodimlarni to‘g‘ri yo‘naltirish: xodimlarning bilim va ko‘nikmalariga mos ravishda ularni to‘g‘ri lavozimlarga yo‘naltirish korxonaning samaradorligini oshiradi. Har bir xodim o‘z imkoniyatlariga mos bo‘lgan ishda faoliyat yuritishi kerak.

Kichik biznesda bandlik va inson resurslaridan samarali foydalanish mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Xodimlarning malakasini oshirish, motivatsiya

qilish, va ularni to‘g‘ri yo‘naltirish orqali kichik bizneslar o‘z samaradorligini oshiradi va raqobatbardosh bo‘lib qoladi. Shu sababli, kichik korxonalar uchun inson resurslarini boshqarishning samarali usullarini joriy etish muhimdir. Bu jarayonlar nafaqat korxonalarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, balki umumiy iqtisodiy o‘sish va jamiyatning farovonligini oshirishga ham xizmat qiladi.

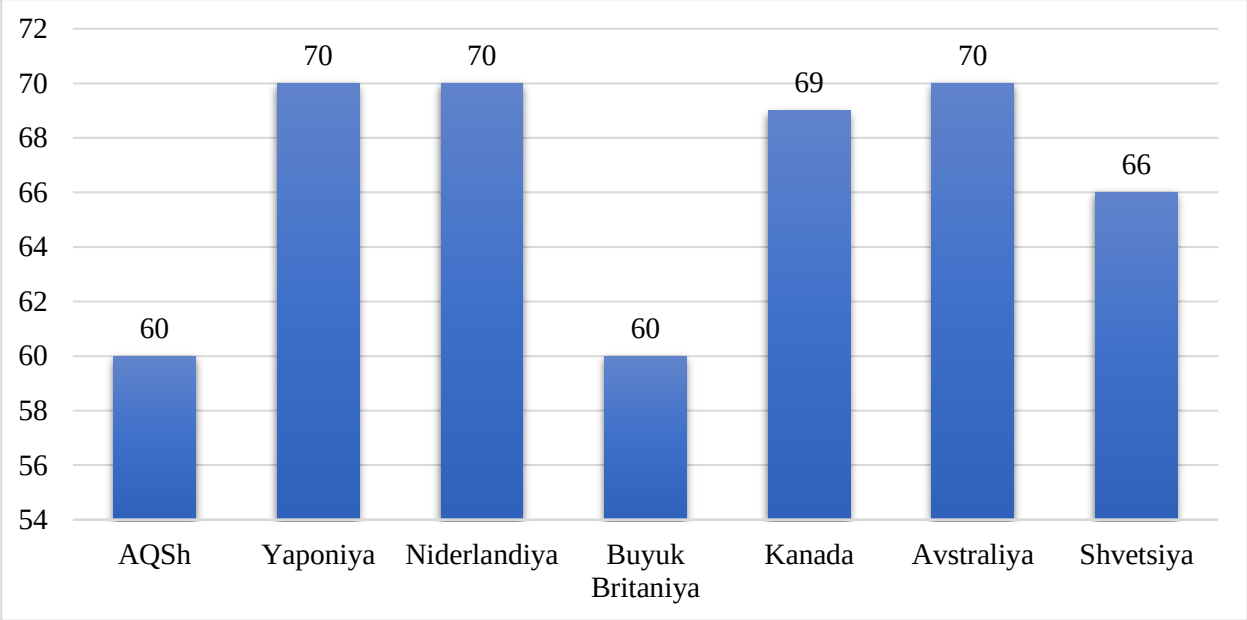

1-rasm. 2023 yilda rivojlangan mamlakatlarda (AQSh, Yaponiya, Niderlandiya, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya va Shvetsiyada) kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ish o‘rinlaridagi ulushi (foizda)

Kichik biznes subyektlaribarcha mamlakatlarda ish o‘rinlarini yaratishda muhim rol o‘ynaydi, chunki ular ko‘plab yangi ish o‘rinlarini ta’minlaydi va mahalliy iqtisodiyotga hissa qo‘shadi. Ushbu rasmda rivojlangan mamlakatlarda (AQSh, Yaponiya, Niderlandiya, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya va Shvetsiyada) kichik bizneslarning ish o‘rinlaridagi ulushi aks ettirilgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari 2023 yilda AQShda ish o‘rinlarining 60 foizini yaratgan bo‘lsa, Yaponiya iqtisodiyotida kichik bizneslar ish o‘rinlarining 70 foizini ta’minlagan. Bu kichik bizneslarning yuqori darajadagi ish o‘rinlari yaratish qobiliyatini va mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Shuningdek, Niderlandiyada bu ko‘rsatkich 2023 yilda 70 foizni tashkil qilgan, bu esa kichik bizneslarning mamlakat iqtisodiyotida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Buyuk Britaniya iqtisodiyotidagi ish o‘rinlarining 60 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlarning xissasiga to‘g‘ri keladi. Bu ko‘rsatkich 2023 yilda AQShning ko‘rsatkichi bilan bir xil bo‘lganligini anglatadi. Rasmdan yana shuni ko‘rish mumkinki, 2023 yilda Kanadada ish o‘rinlarining 69 foizini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari ta’minlagan bo‘lsa, Avstraliyada bu ko‘rsatkich Niderlandiyaniki kabi 70 foizni aks ettirgan. Yevropaning rivojlangan mamlakatlaridan biri Shvetsiyada kichik bizneslar ish o‘rinlarining 66%ini ta’minlaydi, bu esa kichik bizneslarning iqtisodiyotdagi o‘rnini va ish o‘rinlarini yaratishdagi rolini ko‘rsatadi.

Rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes iqtisodiyotning muhim qismidir, u mamlakatlarning umumiy iqtisodiy faoliyatida va ish o‘rinlarini yaratishda katta rol o‘ynaydi. Kichik biznesning Yalpi Ichki Mahsulot (YaIM) va ish o‘rinlaridagi ulushi iqtisodiy barqarorlikni, ijtimoiy rivojlanishni va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

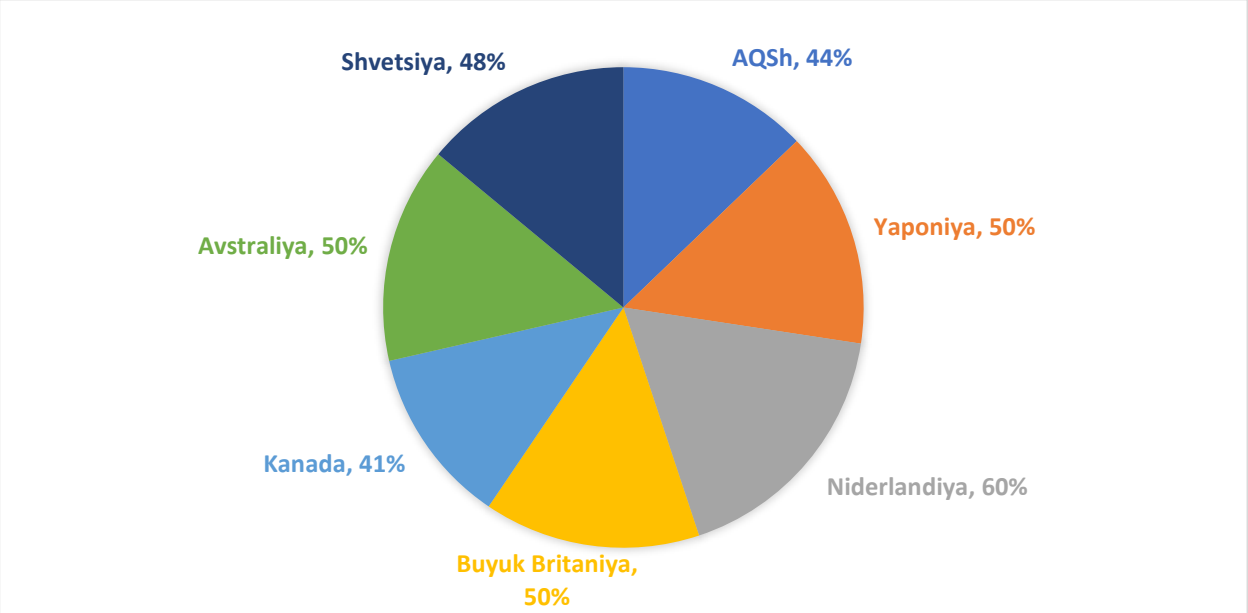

2-rasm. 2023 yilda rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi (foizda)

Ushbu rasm orqali 2023 yilda rivojlangan yetti mamlakatlarda (AQSh, Yaponiya, Niderlandiya, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya va Shvetsiyada) kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi roli va o‘rnini tahlil qilindi, shuningdek, kichik biznesning YaIMdagi ulushi haqida aniq faktlar ko‘rsatildi.

Kichik biznes rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, innovatsiyalarni amalga oshiradi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi. Ushbu biznes turlari ko‘pincha mahalliy ehtiyojlarni qondirish va mintaqaviy iqtisodiyotning diversifikatsiyasini ta’minlash orqali iqtisodiy barqarorlikka hissa qo‘shadi. Bundan tashqari, kichik bizneslar katta korxonalarga nisbatan tezroq moslashuvchanlik, innovatsiyalar va mijozlar ehtiyojlariga yaxshiroq javob bera olish xususiyatiga ega.

Rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesning YIMdagi ulushi bir qator omillar bilan bog‘liq bo‘lib, mamlakatlarning iqtisodiy strukturasiga qarab o‘zgarib turadi. AQShda kichik biznes Yalpi Ichki Mahsulotning 44%ini tashkil etadi. Bu kichik biznesning mamlakat iqtisodiyotida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. U.S. Small Business Administration (SBA) ma'lumotlariga ko‘ra, kichik bizneslar AQSh iqtisodiyotining asosiy qismidir. Shuningdek, Yaponiyada kichik biznes YaIMning 50%ini tashkil etadi. Yaponiya iqtisodiyotida kichik biznesning roli yuqori bo‘lib, u innovatsion texnologiyalar va yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishda katta ahamiyatga ega. Ministry of Economy, Trade and Industry (METI) ma'lumotlariga ko‘ra, kichik bizneslar Yaponiyaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi va ish o‘rinlarini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Yevropa mamlakatlaridan biri Niderlandiyada kichik biznes YaIMning 60%ini tashkil etadi. Netherlands

Enterprise Agency (RVO) ma'lumotlariga ko‘ra, kichik bizneslarning yuqori ulushi mamlakatning iqtisodiy o‘sishi va innovatsion faoliyatida katta hissa qo‘shadi. Buyuk Britaniyada esa kichik biznes YaIMning 50%ini tashkil etadi. UK Federation of Small Businesses ma'lumotlariga ko‘ra, kichik bizneslar Buyuk Britaniya iqtisodiyotining turli sohalarida faoliyat yuritadi va iqtisodiy barqarorlikka hissa qo‘shadi.

Jadvaldan yana shuni ko‘rish mumkinki, Kanadada kichik biznes YaIMning 41%ini tashkil etadi. Innovation, Science and Economic Development Canada ma'lumotlariga ko‘ra, kichik bizneslar Kanadaning iqtisodiy o‘sishiga katta hissa qo‘shadi va yangi ish o‘rinlarini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Avstraliyada esa kichik biznes YaIMning 50%ini tashkil etgan holda Yaponiya va Buyuk britaniya bilan bir xil ko‘rsatgichga ega. Australian Bureau of Statistics (ABS) ma'lumotlariga ko‘ra, kichik bizneslar Avstraliya iqtisodiyotida katta rol o‘ynaydi. Jadval so‘ngidagi yana bir Yevropa mamlakati bo‘lgan Shvetsiyada kichik biznes YaIMning 48%ini tashkil etadi. Swedish Agency for Economic and Regional Growth ma'lumotlariga ko‘ra, kichik bizneslar Shvetsiya iqtisodiyotida muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, Yaponiya, Niderlandiya va Avstraliyada kichik biznes iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biri ekanligini ko‘rsatadi, AQSh va Buyuk Britaniyada esa nisbatan pastroq ulush qayd etilgan. Kichik biznes subyektlarining mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushida ham Niderlandiya, Yaponiya, Avstraliya va Buyuk Britaniya peshqadamlik qilgan bo‘lsa, AQSh, Kanada va Shvetsiya mamlakatlarida biroz pastroq ko‘rsatkichni ko‘rish mumkin. Umumiy qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiyotida kichik biznesning ahamiyati juda ham yuqori bo‘lib, mamlakat yalpi ichki mahsulotining deyarli teng yarimini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857
2. Yakubovich, R. H. (2024). QO ‘QON SHAHAR TURIZMI RIVOJLANISHIDA HUNARMANDCHILIKNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 668-671.
3. Khursanaliev, B. (2023). THE IMPACT OF POPULATION GROWTH ON THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 8-11.
4. Boburmirzo, K., & Boburjon, T. (2022). Exchange rate influence on foreign direct investment: empirical evidence from cis countries. International Journal Of Management And Economics Fundamental, 2(04), 19-28.
5. Melibayeva Gulxon Nazrullaevna, & Baxtiyorjonova Muxlisa. (2024). O‘ZBEKISTONDA MICE TURIZMNI ISTIQBOLLARI. Kokand University Research Base, 803–806. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/223
6. Melibaeva G. (2024). ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AND BUSINESS PSYCHOLOGY. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 10(10), 48–50. https://doi.org/10.54613/ku.v10i10.907.
7. A. A. Yusupov. (2024). ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF EFFECTIVE USE OF HUMAN RESOURCES IN SMALL BUSINESS SUBJECTS IN UZBEKISTAN.

European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(5), 70–73. Retrieved from https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/630

8. Yusupov Abbosxon Aliyevich. (2023). METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USING HUMAN RESOURCES IN THE ACTIVITY OF SMALL BUSINESS SUBJECTS. Intent Research Scientific Journal, 2(3), 182–187. Retrieved from https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/67

9. Umarov, O. (2023). O ‘ZBEK TURIZMNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O ‘RNI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 234-236.

10. Omonjon, U. (2023). ISH BILARMONLIK VA MICE TURIZMNI AXAMYATI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 249-250.

11. Yuldasheva Nilufarxon A’zamjon qizi, Umarov Azizjon Azamjon o’g’li, & Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li. (2023). SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 73–75. https://doi.org/10.54613/ku.v6i6.254

12. Yuldasheva, N. A. , Bobojonov, J., Tuxtaboyev , M., & Hakimov , A. (2023). O‘ZBEKISTON RESBUPLIKASIDA KICHIK BIZNESNI QURILISH SOHASIDAGI ULUSHI. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS", 2 (2), 122–126. Retrieved from https://academicsresearch.ru/index.php/ispcttosp/article/view/1289

13. Turanboyev Boburjon Qodirjon o‘g‘li. (2024). EKOLOGIK SOLIQQA TORTISHNING XALQARO TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQQA TORTISHNING EKOLOGIK YO‘NALTIRILGANLIGINI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI. Kokand University Research Base, 931–934. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/260

14. Turanboyev Boburjon Qodirjon o‘g‘li. (2024). DAVLAT SOLIQ SIYOSATIDA EKOLOGIK SOLIQLARNI JORIY ETISH ORQALI TABIIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISHGA ERISHISHNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 927–930. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/259

15. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O'LCHASH OMILLARI. Kokand University Research Base, 746-750.

16. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745.

17. Mashhura, A., & Davronjon, A. (2023). BUGUNGI KUNDA RAQAMLIY TEXNALOGIYALAR IMKONIYATLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1190-1192.

XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH

Toxirov Rustam
Qo‘qon universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Rossiya, Turkiya va Qozog‘iston misolida kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish va bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni o‘rganilgan. Shuningdek, farqlovchi bir nechta xususiyatlarni ko‘rib chiqilgan, hamda biznesni rivojlantirish samaradorligining asosiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilingan. Kichik va o‘rta biznes sektorining mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi, bu sohadagi korxonalar soni va kichik hamda o‘rta korxonalarda band bo‘lgan aholining ulushini hisobga olingan. Tadbirkorlikni qanday isloh qilish, uni yanada barqarorlashtirish, hozirgi kunda xususiy korxonalarning o‘sishi va kichik biznes salohiyatining qanchalik ko‘tarilganligi haqida ma'lumotlarni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, tadbirkorlik subyektlari, real daromad, aholi bandligi, YaIM, qishloq xo‘jalik aloqalari, bozor iqtisodiyoti.

Абстракт. В данной статье рассматривается развитие малого и среднего бизнеса и факторы, влияющие на этот процесс на примере России, Турции и Казахстана. Также были рассмотрены некоторые отличительные особенности и проанализированы основные показатели эффективности развития бизнеса. Учитываются доля сектора малого и среднего бизнеса в валовом внутреннем продукте страны, количество предприятий в этом секторе и доля населения, занятого на малых и средних предприятиях. Проанализирована информация о том, как реформировать предпринимательство, стабилизировать его, рост частных предприятий и насколько увеличился потенциал малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, субъекты хозяйствования, реальные доходы, занятость населения, ВВП, сельскохозяйственные отношения, рыночная экономика.

Аннотация. This article examines the development of small and medium-sized businesses and the factors influencing this process in the case of Russia, Turkey, and Kazakhstan. Several distinguishing features were also considered, and the main indicators of business development efficiency were analyzed. The share of the small and medium business sector in the country's gross domestic product, the number of enterprises in this sector and the share of the population employed in small and medium enterprises are taken into account. Information on how to reform entrepreneurship, stabilize it, the growth of private enterprises and the extent to which the potential of small business has increased has been analyzed.

Key words: small business, business entities, real income, population employment, GDP, agricultural relations, market economy.

KIRISH

Inson faoliyati turlicha bo‘lib, turli xil yo‘nalishlarga qaratilgan bo‘ladi. Ularning ichida tadbirkorlik faoliyati alohida o‘rin tutadi. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotda tadbirkorlik qobilyati iqtisodiy resurs hisoblanib, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishda shahsiy omilining tarkibiy qismini tashkil etadi. o‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, unga keng

iqtisodiy erkinlik berish bilan tavsiflanadi. Shu jihatdan, hozirgi kunda respublikamizda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor berilmoqda. Chunki, kichik biznes va tadbirkorlik sohasini rivojlantirish masalasiga davlatimiz iqtisodiy siyosatining strategik vazifasi sifatida qaramoqda. Bugungi kunda Respublikamizda iqtisodiyotini mustahkamlash, har tomonlama rivojlantirib borish, iqtisodiyotni xususan bozor munosabatlarini rivojlantirishni asosiy yo‘llardan biri bu kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish hisoblanadi. Shuning uchun ham tadbirkorlikni rivojlantirishga, uni davlat tomonidan qo‘llab- quvvatlanishi, xususiy tadbirkorlikda tashabbus ko‘rsatish, uni rag‘batlantirishga bag‘ishlangan bir qancha qonun, farmon va qarorlar qabul qilindi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy ijtimoiy islohotlarning tub negizini tadbirkorlik va ishbilarmonlik xislatlarisiz tasavvur etish qiyin. Erkin bozor munosabatlarining keng ravnaq topishi kishilar hayotida, ularning turmush tarzida, ma'naviy va hayotiy ko‘nikmalarida namoyon bo‘lmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlanishi nafaqat iqtisodiyotni balki, xo‘jalik aloqalarini yaxshilash raqobatni rivojlantirish va iste'mol bozorini to‘ldirish bilan bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy maqsadlarni ham ta'minlamoqda. 2020 yil 14-sentabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti M.SH.Mirziyoyevning tashabbusi bilan «O‘zbekistonda ijtimoiy–iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va ahamiyati» mavzusida xalqaro konferentsiya bo‘lib o‘tdi. Konferensiya O‘zbekistonda barqaror iqtisodiyotni shakillantirish va ijtimoiy islohatlarni amalga oshirishning muhim belgisi sifatida kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlikni yuksaltirish borasidagi ilg‘or tajribani o‘rganish, xalqaro hamjamiyatni mamlakatimizda ushbu sohada erishilayotgan yutuqlar bilan keng tanishtirishga bag‘ishlanadi. Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy sabablaridan biri aholi sonini muttasil oshib borishidir. Kichik biznes va tadbirkorlik iqtsodiyotni rivojlantirish hamda aholi bandliligini oshirish, ishsizlik darajasini pasaytirish hamda aholi bandliligini oshirib ishsizlik darajasini pasaytirishda muhim omil hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotining yetakchi mamlakatlarida mehnatga layoqatli aholining 60 foizdan ortig‘i kichik va o‘rta biznes sohasida band bo‘lib, yangi ish o‘rinlariga joylashgan aholi 80 foizgacha yetadi. Ayrim mamlakatlarda kichik va o‘rta biznesda band bo‘lgan aholining ulushi: O‘zbekistonda 74,6%, AQShda 65%, Rossiyada 26%, Yaponiyada 80% [1,5]. Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlining 50 foizdan oshadi. Masalan, Yevropa Ittifoqida kichik va o‘rta korxonalarning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi o‘rtacha 75 foizni, AQShda 53 foizga yaqinni, Yaponiyada 55 foizni, Rossiyada esa 23% tashkil qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Ushbu tadqiqotni olib borish davomida ilmiy ishimizni sifatli bo‘lishi maqsadida xalqaro darajadagi iqtisodchlar, olimlar, profesorlarning ilmiy ishlari o‘rganib chiqildi va tahlil qilindi.

Amerikalik tadqiqotchi olim R. Xizrich, takidlashicha “Tadbirkorlik o‘z qiymatiga ega bo‘lmagan qandaydir ya’ni narsani yaratish jarayoni, tadbirkor esa buning uchun barcha zarur vaqti va kunini sarflaydigan, barcha moliyaviy, psixologik va ijtimoiy xavf-xatarni o‘ziga olib,

evaziga mukofot sifatida pul va erishilgan yutug‘idan qanoatlanuvchi shaxs[1]”, — deb ta’kidlagan.

Bundan ko‘rinib turiptiki Xizrich tadbirkorlikning narsaga qiyoslab, tadbirkorni esa o‘z mukofotiga erishishga harakat qilgan shaxs deb ta’rifladi.

Avstriyalik tadqiqotchi olim Shumpeterning ta’kidlashicha: U tadbirkorlikning harakatchan iqtisodiy jarayondagi rolini, uning yaratuvchanlik funksiyasini hamda tadbirkorning psixologik qiyofasini belgilab bergan.[2] Uning o‘ylashicha tadbirkor iqtisodiyotni harakatga keltiruvchin kuch sifatida qaradi.

Ushbu maqolada Rossiyalik tadqiqotchi olimlari kichik biznesning rivojlanish xususiyatlari va funktsiyalarini o‘rganib chiqishgan. Tadqiqotda olimlar statistik tahlil, qiyosiy tahlil, funksional tahlil, pozitiv va me'yoriy tahlil usullaridan foydalanishgan. Ular kichik biznes sub’ektlarini rivojlantirishda aholi bandligi va daromadlarini ko‘paytirish, aholi farovonligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri ekanligini aytib o‘tishgan. Rivojlangan davlatlarda kichik biznes mamlakatdagi barcha xo‘jalik yurituvchi sub'ektlarning 70% tashkil qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki. Rossiyada kichik biznesning afzalliklari quyidagilardan iborat: ish o‘rinlari yaratishning arzonligi va mahalliy resurslardan foydalanishni qulayligi. Ammo salbiy tomonlari ham yo‘q emas albatta mamlakatda kichik korxonalar soni juda sekin rivojlanib borayotganligi. Bu boradagi mavjud salbiy tendentsiyalarni kamaytirish uchun kichik biznesni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash dasturini ishlab chiqish va uni keng tadbiq etish lozimligini aytib o‘tish kerak.

Ushbu maqolada Esra Karadeniz va Ozlem Ozdemirlar Turkiyaning kichik biznesini o‘rganib chiqishgan. Tadqiqotda GEM modelidan (xalqaro taqqoslashlar uchun ishlatiladigan standartlashtirilgan kontseptual asos bo‘lib, tadbirkorlik va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish uchun ishlab chiqilgan) foydalanishgan.[3] 2006-yilda umumiy tadbirkorlik Monitor ma’lumotlardan foydalanish hamda tadbirkorlik faoliyatini kashf etish va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar bilan solishtirish loyihada birinchi marta qo‘llangan.

Tadqiqot tasavvurlarini boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar bilan taqqoslaganda, boshqa tadbirkorlarni bilish va qobilyatlarini ko‘rish foizini va kattalar uchun yangi biznesni boshlash uchun zarur bo‘lgan qobiliyatni rivojlanayotgan mamlakatlarga qaraganda pastroq deb topishgan. Muvaffaqiyatsizlik qo‘rquviga kelganda, respondentlarning atigi 33 foizi muvaffaqiyatsizlik ehtimoli rivojlanayotgan mamlakatlardagi odamlarning foizlaridan bir oz pastroq bo‘lgan yangi biznesni boshlashiga to‘sqinlik qilishini aniqlashgan. Turkiya biznes tuzilishi haqida ushbu topilmalar kichik va o‘rta korxona turk korxonalari umumiy sonining 99%dan ortiq vakili umumiy kichik va o‘rta korxona tuzilishi Turkiya bilan mos keladi.

Ushbu maqolada Nazgul Qayratovna va Pratosova Olga Qozog‘istonning kichik va o‘rta biznesning rivojlanishi va shakillanish xususiyatlarini o‘rganib chiqishgan. Bu mavzu juda dolzarb, chunki hozida kichik biznesni rivojlantirish va Qozog‘iston iqtisodiyotini yaxshilashning asosiy vazifalaridan biridir. Tadbirkorlik faoliyati bozor iqtisodiyotining rivojlanishiga resurslarni jalb

[1] R. Xizrich, «Tadbirkorlik o‘z qiymatiga ega bo’lmagan qandaydir yani narsani yaratish jarayoni, tadbirkor esa buning uchun barcha zarur vaqti va kunini sarflaydigan, barcha moliyaviy, psixologik va ijtimoiy xavf-xatarni o ‘ziga olib, evaziga mukofot sifatida pul va erishilgan yutug‘idan qanoatlanuvchi shaxs »,
[2]Osiyo bankining 2018 yilgi hisobotiga oid ma’lumotlar
[3] Mankiw, Romer, & Weil,1992; Romer,1990

qilishga, texnik taraqqiyotni rivojlantirishga yordam beradi va ishsizlik muammosini ham hal qiladi. Shuncha chora tadbirlar amalga oshirgan bo‘lsa ham Qozog‘iston jiddiy muamolar hali ham mavjud. Yuzaga kelyotgam muamolarni bartaraf etish uchun, birinchi navbatda, qonunchilikni kuchaytirish, kichik biznesni qo‘llab quvvatlash, kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish bo‘yicha hududiy dasturlar samaradorligini oshirish lozim ma'muriy to‘siqlarni bartaraf etish va korrupsiyani bartaraf qilish ham nazardan chetdan qolmasligi kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Qozog‘istonda o‘z biznesini yoki tadbirkorligini rivojlantirishning asosiy farqlovchi xususiyati shundan iboratki u iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy omiliga ega. Kichik va o‘rta biznes sub'ektlari sonining keskin ko‘payishi hodimlar sonining ko‘payishiga olib keldi. Bu o‘z navbatida mamlakatda ishsizlikning kamayishiga iqtisodiyotning rivojlanishiga tasir etdi.

METADOLOGIYA

Biz avvalgi bobda horijiy davlatlarni kichik biznesini qay darajada rivojlanganini o‘rganib chiqdik.

Adabiyotlar tahlilida shuni ko‘rishimiz mumkinki, ayrim mamlakat tajribasida kichik biznesning rivojlangani, bizning davlatda esa hali ham rivojlanishga tasir qiluvchi omillarni mavjudligini ko‘rib chiqamiz. Ushbu bobda biz tadqiqotlarimizni metologik qismini ishlab chiqamiz va adabiyotlar tahlilida mavjud kamchiliklarni to‘ldirish strategiyalarini belgilab olamiz, hamda adabiyotlar qatoriga mamlakatimizning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni horijiy davlatlar tajribasida qiyosiy usulda tahlil qilamiz.

YaIM - bu iqtisodiyotdagi barcha rezident ishlab chiqaruvchilar tomonidan qo‘shilgan yalpi qiymat yig‘indisi, shuningdek har qanday mahsulot soliqlari va mahsulot qiymatiga kiritilmagan subsidiyalar. U ishlab chiqarilgan aktivlarning eskirishi yoki tabiiy resurslarning kamayishi va degradatsiyasi uchun ajratmalarsiz hisoblab chiqiladi. O‘zbekistonda 2021-yilda yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’ati 7,42 foizni tashkil etdi , bu 2020-yilga nisbatan 5,53 foizga o‘sdi.

O‘zbekistonda 2020-yilda yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’ati 1,89 foizni tashkil etdi , bu 2019 yilga nisbatan 3,82 foizga pasaydi. O‘zbekistonda 2019-yilda yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’ati 5,71 foizni tashkil etdi, bu 2018 yilga nisbatan 0,35 foizga o‘sdi . 2018-yilda O‘zbekistonda yalpi ichki mahsulotning o‘sish sur’ati 5,36 foizni tashkil etdi , bu 2017 yilga nisbatan 0,96 foizga yetdi.

XULOSA

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solishda dunyoning eng rivojlangan davlatlari tajribalari ustida tahlil o‘tkazdik. Bizning asosiy maqsadimiz O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solishda rivojlangan davlatlarning ushbu sohada amalga oshirilgan tadqiqotlarini o‘rganib chiqib, ularning tajribasida sinalgan tartib qoidalarni O‘zbekistonga ham tadbiq etishni o‘z ichiga oladi. Ushbu o‘tkazgan tadqiqotlarimiz natijasida shunu ko‘rishimiz mumkinki, xorijiy davlatlar kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishda birqancha imtiyozlar joriy etgan. Bular sarasiga mahalliy ishlab chiqruvchilar soliqqa tortishidan ozod etilishi, soliqlar faqatgina eksport qilishda solinishi va tadbirkorliklarga faoliyatining dastlabki ikki yilida foizsiz kreditlar berilishi, keyingi yillarda esa juda past stavkalarda yillik foizlar undirilishi, yangi mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqarish

xarajatlarini 50 foizgacha to‘g‘ridan-to‘g‘ri molialashtirishi (subsidiyalar, zaem), foizsiz ssudalar takdim etilishi dotatsiyalar berilishi kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Development of small businesses in russia as important condition. 10.15405/epsbs.2019.12.04.144
2. Финк, Т. А. Малый и средний бизнес: зарубежный опыт развития / Т. А. Финк. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2012. — № 4 (39). — С. 177-181. — URL: https://moluch.ru/archive/39/4640/ (дата обращения: 09.02.2023).
3. Bakieva Iroda Abdushukurovna, Fayziyev Shavkat Shahobidinovich “O‘zbekiston iqtisodiy taraqqiyotida kichik biznes va tadbirkorlikning ahamiyati” 2018.
4. B.Y. Xodiyev ,SH.SH.SHodmonov “ Iqtisodiyot nazaryasi “ 2017 .
5. Toxirov Rustam (2022). TADBIRKORLIK SUB’YEKTLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. Research Focus, 1 (4), 173-176.
6. Solijonovich, T. R. SMALL NETWORKS FOR PATTERN RECOGNITION, CLUSTERIN Solijonovich, R. T. (2023). TADBIRKORLIK SUB’EKTLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 366-370.
7. Rustam, T. (2022). THEORETICAL PROBLEMS WITH THE GOVERNMENT'S ASSISTANCE FOR SMALL BUSINESSES IN UZBEKISTAN. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(5), 638-644.
8. Axmadjonov Dostonbek Odiljon og‘li, & Rustam Tohirov Solijonovich. (2023). INTERNET TEXNOLOGIYALARINING KICHIK BIZNES SUB’YEKTLARIGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 175–177. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.395

MAMLAKATIMIZDA HUDUDIY MIQYOSDA KICHIK BIZNESGA SARMOYA KIRITISH BO‘YICHA TADQIQOTLAR

Toxirov Rustam
Qo‘qon universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot kichik biznesga sarmoya kiritishning mamlakatimiz hududiy rivojlanishiga ta'sirini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda kichik biznesning iqtisodiy o‘sishdagi o‘rni, hududiy iqtisodiyotdagi ahamiyati va sarmoya kiritishning samaradorligi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor kichik biznes sub'ektlariga davlat tomonidan ko‘rsatiladigan qo‘llab-quvvatlash choralari, kredit va subsidiyalar, soliq imtiyozlari kabi omillarni o‘rganishga qaratiladi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, unda kichik biznesni rivojlantirish bo‘yicha samarali strategiyalar va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari hududiy siyosatni takomillashtirish, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va tadbirkorlik muhitini yaxshilash uchun foydalaniladi. Shuningdek, tadqiqot hududiy investitsiya loyihalarini rejalashtirishda va amalga oshirishda yordam beradigan amaliy uslubiy ko‘rsatmalarni ham o‘z ichiga oladi. Mazkur tadqiqot kichik biznesga sarmoya kiritish orqali hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini jadallashtirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va aholining turmush darajasini oshirish imkoniyatlarini ko‘rsatib beradi. Shu bilan birga, mamlakatimizning barcha hududlarida kichik biznesning rivojlanishi uchun teng sharoitlar yaratish va investitsion muhitni yaxshilash bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so’zlar: kichik biznes, investitsiyalar, tadbirkorlik, iqtisodiy o‘sish, soliq imtiyozlari, hududiy siyosat, tahlil va tadqiqot

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению влияния инвестиций в малый бизнес на территориальное развитие нашей страны. В исследовании анализируется роль малого бизнеса в экономическом росте, его значение в региональной экономике, эффективность инвестиций. Основное внимание уделяется изучению таких факторов, как меры государственной поддержки, кредиты и субсидии, а также налоговые льготы для субъектов малого предпринимательства. Практическая значимость исследования заключается в разработке эффективных стратегий и рекомендаций по развитию малого бизнеса. Результаты исследования будут использованы для совершенствования региональной политики, поддержки малого бизнеса и улучшения деловой среды. Исследование также включает в себя практические методические рекомендации, которые помогут в планировании и реализации региональных инвестиционных проектов. В данном исследовании показаны возможности ускорения экономического и социального развития регионов, создания новых рабочих мест и повышения уровня жизни населения за счет инвестиций в малый бизнес. При этом будут разработаны предложения по созданию равных условий для развития малого бизнеса и улучшению инвестиционной среды во всех регионах нашей страны.

Ключевые слова: малый бизнес, инвестиции, предпринимательство, экономический рост, налоговые льготы, региональная политика, анализ и исследование.

Annotation. This study is dedicated to the study of the impact of investing in small business on the territorial development of our country. The research analyzes the role of small business in economic growth, its importance in the regional economy, and the efficiency of investment. The main focus is on the study of factors such as state support measures, loans and subsidies, and tax incentives for small business entities. The practical significance of the research is that it develops effective strategies and recommendations for the development of small business. The results of the research will be used to improve regional policy, support small businesses and improve the business environment. The study also includes practical methodological guidelines that will help in planning and implementing regional investment projects. This study shows the possibilities of accelerating the economic and social development of the regions, creating new jobs and raising the standard of living of the population by investing in small business. At the same time, proposals will be developed to create equal conditions for the development of small businesses and improve the investment environment in all regions of our country.

Keywords: small business, investment, entrepreneurship, economic growth, tax incentives, regional policy, analysis and research

Kirish. Mamlakatimizda iqtisodiy rivojlanish va aholi farovonligini oshirishda kichik biznesning ahamiyati katta. Kichik biznes nafaqat yangi ish o‘rinlarini yaratish, balki mahalliy resurslardan samarali foydalanish, innovatsion g‘oyalarni amalga oshirish va iqtisodiyotning turli sohalarida faoliyat ko‘rsatish orqali umumiy iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi. Shu nuqtai nazardan, hududiy miqyosda kichik biznesga sarmoya kiritish, mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Hududiy rivojlanishdagi tengsizliklarni bartaraf etish va barcha mintaqalarda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta'minlash maqsadida kichik biznes sub'ektlariga davlat tomonidan ko‘rsatiladigan qo‘llab-quvvatlash choralari, kredit va subsidiyalar, soliq imtiyozlari kabi mexanizmlar katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotda kichik biznesga sarmoya kiritishning hududiy rivojlanishiga ta'siri, sarmoya jalb qilishning samaradorligi va bu jarayondagi mavjud muammolar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – mamlakatimizning turli hududlarida kichik biznesga sarmoya kiritish imkoniyatlarini o‘rganish, sarmoya kiritish jarayonidagi to‘siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bu orqali kichik biznesning yanada rivojlanishiga, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga va hududiy iqtisodiyotning mustahkamlanishiga erishiladi. Shuningdek, tadqiqot kichik biznesning rivojlanishi orqali hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy holatini yaxshilash, investitsion muhitni optimallashtirish va umumiy iqtisodiy barqarorlikka hissa qo‘shish imkoniyatlarini ko‘rsatib beradi. Mazkur kirish qismida tadqiqotning dolzarbligi, asosiy maqsadi va vazifalari bayon etiladi.

Adabiyotlar sharhi. Butun dunyoda iqtisodiyotni xarakatlantiruvchi kuchi sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini asosiy o‘rinni egallab kelmoqda. Dunyoning rivojlangan mamlakatlari Fransiya, Italiya, Yaponiya, Germaniya, AQSh davlatlarida YaIMdagi KBXTning ulushi 50-60 foiz atrofida bo‘lib, ushbu ko‘rsatkich 2020 yil O‘zbekistonda esa 53,9 foizni tashkil qilmoqda. KBXTni yanada rivojlantirishda investisiyalarning o‘rni beqiyosdir. Mamlakatimiz hududlariga ajratilayotgan investisiya miqdorini qanday taqsimlanayotganini statistik o‘rganish

muhimdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek: “Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qaysi davlat faol investisiya siyosatini yuritgan bo‘lsa, o‘z iqtisodiyotining barqaror o‘sishiga erishgan. Shu sababli ham investisiya – bu iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Investisiya bilan birga turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg‘or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi . Bu esa kelgusida barcha sohalar kabi hududlarda KBXT sohasiga ham investisiyalarni keng jalb etib, aholining ish bilan bandligi va aholi pul daromadlari oshirish natijasida aholi turmush farovonligini yaxshilashga olib keladi. Kichik biznes va tadbirkorlik sohasi, uning rivoji va yo‘nalishlarini o‘rgangan xorijiy olimlar: A.Marshall Y.Shumpeter V.Valeslar tadbirkorlikning ilmiy asoschilari hisoblanadi. Mahalliy olimlarimizdan: Bayxonov B.T.[1] tarmoqlar faoliyatini ishlab chiqilgan ekonometrik modellar orqali tahlil qilib, prognozlash asosida investisiyalar samaradorligini baholashda, zamonaviy uslubiy yondashuvni qo‘llash mumkinligini ta’kidlaydi. H.P.Abulqosimov, A.A.Qulmatovlar mamlakatimizda kichik biznes sohasida oilaviy tadbirkorlikning o‘rni va uni rivojlantirish yo‘llarini o‘rgangan. B.K.G‘oyibnazarov, H.O.Rahmonov, Sh.I.Otajonov, D.S.Almatovalar KBXT faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiyjihatlari, sohada mavjud bo‘lgan muammolar va ulani bartaraf etish yo‘llari, kichik biznes sub’ektlarini qo‘llabquvvatlash mexanizmlari o‘rganilgan.

Metodologiya. Biz avvalgi bobda mamlakatimizda kichik biznesda investitsalardan foydalanishning mintaqaviy tahlili mavzusida adabiyotlar tahlilini amalga oshirdik. Biz statistik uslubidan foydalandik ushbu bobda biz taqdimotimizni metodologik qismini ishlab chiqamiz va adabiyotlar tahlilida mavjud kamchiliklarni to’ldirish strategiyalarini belgilab olamiz, hamda adabiyotlar qatorida kichik biznesda investitsalardan foydalanishning mintaqaviy tahlilini qilamiz

Metodologiya qismini shakilantirish maqsadida biz dastlabki taqdimotimiz uchun zaruz bo’lgan malumotlarni turli malumotlar bazasi va mamlakatimizdagi davlat idoralari malumotlariga tayangan holda amalga oshiramiz.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimiz ulkan xorijiy investitsiyalar yo’naltirilayotgan mamlakatlar guruhiga kirish uchun barcha shart-sharoitlarga, xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun bir qator afzalliklarga ega. Bu borada jahon hamjamiyati oldida o’zining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, dunyo xaritasidagi geografik joylashuvi, tabiiy resurslarining tarkibi va zaxirasi, hukumat olib borayotgan iqtisodiy siyosat va boshqalar bilan muhim rol o’ynaydi. O’zbekiston 2013 yilda biznes uchun yaratilgan sharoitlar, xususan qo’shma korxonalar uchun soliq, bojxona imtiyozlari va preferentsiyalar dunyodagi eng istiqbolli 20 ta davlat qatoriga qo’shilgan Markaziy Osiyodagi yagona davlat bo’ldi. Bu xabarni xorijiy ommaviy axborot vositalari Buyuk Britaniyaning tavakkalchiliklarni tahlil qilish bilan shug’ullanadigan “Maplecroft” konsalting kompaniyasi xulosasiga asoslangan holda e’lon qildi. “Maplecroft” kompaniyasi tomonidan hisoblab chiqiladigan “Rivojlanib borayotgan bozorlar indeksi” biznes yuritish uchun istiqbolli bo’lgan 175 ta davlatni o’z ichiga olgan. Indeksda o’tgan yillardagi iqtisodiy ko’rsatkichlar, mamlakatning investitsiya sarflash uchun jozibadorligi, eng so’nggi tarkibiy islohotlar va demografik ahvol, shu jumladan, o’rta sinf soni bo’yicha prognozlar e’tiborga olingan.

[1] Bayxonov B.T. “O‘zbekiston iqtisodiyotida investisiyalarni tarmoqlararo taqsimlashning ekonometrik modellashtirish uslubiyatini takomillashtirish”. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2019. – 76 b.

So’nggi yillarda O’zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish borasida erishilgan yutuqlar Xalqaro valyuta jamg’armasi, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan yuqori baholanmoqda. Mamlakatimiz iqtisodiy siyosatining muvaffaqiyatlari yurtimizdagi siyosiy barqarorlik va islohotlarning izchil amalga oshirilishiga asoslangani etakchi xalqaro ekspertlar tomonidan bir necha bor ta’kidlandi. Mamlakatimizda biznesni yuritish bilan bog’liq barcha jarayonlarni yanada liberallashtirish, soddalashtirish va arzonlashtirish, kichik biznes va xususiy tadbikorlik sub’yektlarini moliyaviy qo’llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida kichik biznesning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi tutgan o’rni tobora mustahkamlanib bormoqda. Bugungi kunda mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotining qariyb 55,8 foizi ayni shu sohada ishlab chiqarilmoqda. Vaholanki, 2000 yilda bu ko’rsatkich 31 foizdan iborat edi. Ayni paytda ishlab chiqarilayotgan jami sanoat mahsulotlarining 23 foizi, ko’rsatilayotgan bozor xizmatlarining deyarli barchasi, mahsulot eksportining 18 foizi, iqtisodiyot tarmoqlarida ish bilan band bo’lgan aholining 75 foizi kichik biznes ulushiga to’g’ri kelmoqda. Ana shu raqamlardan ko’rinib turibdiki, kichik biznes shaklan kichik bo’lishiga qaramasdan, iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish, aholini ish bilan ta’minlash muammosini hal etish va xalqimiz farovonligini yuksaltirishda tobora katta rol o’ynamoqda. Mamlakatimizda investitsiya muhitining barqarorligi va investitsion jozibadorlikning to’g’ri yo’lga qo’yilgani ham xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi uchun zamin bo’lmoqda. Iqtisodiyot vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, Moliya vazirligi, boshqa manfaatdor tuzilmalar qisqa muddatlarda xorijiy investorlar faoliyati uchun yaratilgan amaldagi sharoitlarni chuqur va tanqidiy o’rganib chiqish hamda to’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag’batlantirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirish bo’yicha takliflarni ishlab chiqishga kirishgan. Ushbu takliflarni tayyorlashda mavjud normativ bazani, investorlarni jalb etish va xorijiy investitsiyalar ishtirokida tashkil qilingan korxonalarni ro’yxatga olishning tartib-qoidalarini, ularni himoya qilish bo’yicha ishonchli kafolatlarni yanada takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ko’plab davlatlar tajribasining ko’rsatishicha, xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanish raqobat sharoitida respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirishning garovidir. Shu bois, mamlakatimiz banklari ham xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga jalb qilishga alohida e’tibor qaratmoqda. Xorijiy investitsiyalar korxonalarni moliyalashtirishning qo’shimcha manbai bo’lish barobarida ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan yangilash, amaliyotda zamonaviy menejmentni qo’llashga ham sharoit yaratadi.

Aytish kerakki, mintaqada xorijiy investorlar uchun yaratilayotgan keng istiqbollar va imkoniyatlar hamda aniq bayon etilgan taraqqiyot ustuvorliklari yetakchi transmilliy kompaniyalar va korporatsiyalarning o’z investitsiyalarini olib kirishiga yuqori darajada intilishini ta’minlaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, xorijiy investitsiyalar har qanday iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi va uning taraqqiyotini ta’minlovchi kuchdir. Shuning uchun ham barcha imkoniyatlarni ishga solib, kichik biznes iqtisodiyotiga yo’naltirilgan investitsiyalar hajmini oshirish zamon talabidir. Investitsiya faoliyatida asosiy e’tiborni rivojlanish darajasi past bo’lgan hududlardagi kichik biznes su’ektlariga qaratish maqsadga muvofiqdir. Aynan maqsadli

yo’naltirilgan investitsiya siyosati mamlakatdagi kichik biznesni iqtisodiy barqarorligini ta’minlovchi asosiy omil bo’lib xizmat qiladi. Mamlaktimizda faoliyati yo‘lga qo‘yilgan kichik qo‘shma korxonlarning erkin faoliyati ko‘rsatishi hamda tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatini yanada kuchaytirish, xududlarning barqaror rivojlanishi uchun barcha viloyatlarga teng taqsimlangan holda ichki va tashqi investisiyalarni kiritish. Shuningdek, xududlarning salohiyati va keng imkoniyati haqidagi ma’lumotlar bilan investorlarni tanishtirish hamda ular uchun ko‘proq manfaatdorlik, moyillik yaratish mexanizmini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Urinov "Strategic Priorities of the University." JournalNX, 2020, pp. 452-459.
2. Rustam, T., & Botirjon, R. (2023). MAMLAKATIMIZDAGI YALPI ICHKI MAHSULOTGA SANOAT HAJMINING TA’SIR DARAJASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 23-27.
3. Solijonovich, R. T. (2023). TADBIRKORLIK SUB’EKTLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 366-370.
4. Rustam, T. (2022). THEORETICAL PROBLEMS WITH THE GOVERNMENT'S ASSISTANCE FOR SMALL BUSINESSES IN UZBEKISTAN. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(5), 638-644.
5. Tokhirov, R., & Rahmonov, N. (2021). Technologies of using local networks efficiently. Asian Journal Of Multidimensional Research, 10(6), 250-254.
6. NISHONKULOV, S., & TOKHIROV, R. (2023). ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF BUSINESS ENTITIES ON ECONOMIC GROWTH ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 8(3`), 215–223. Retrieved from http://niet.uz/index.php/nj/article/view/300
7. Mamasoliyev Javlonbek Ortiq o‘g‘li, & Toxirov Rustam Solijonovich. (2023). TOSHKENT VILOYATI MDH MAMLAKATLARI BILAN TASHQI SAVDO A’LOQALARI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 324–327. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.453
8. Axmadjonov Dostonbek Odiljon og‘li, & Rustam Tohirov Solijonovich. (2023). INTERNET TEXNOLOGIYALARINING KICHIK BIZNES SUB’YEKTLARIGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 175–177. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.395
9. Tokhirov R.S., & Numonov F.N. (2023). DEPENDENCE AND LEVEL OF INFLUENCE OF THE SERVICES SECTOR ON THE ECONOMY OF UZBEKISTAN. Экономика и социум, (7 (110)), 318-329.
10. Toxirov Rustam (2022). TADBIRKORLIK SUB’YEKTLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. Research Focus, 1 (4), 173-176.
11. Solijonovich, T. R. SMALL NETWORKS FOR PATTERN RECOGNITION, CLUSTERING, AND TIME SERIES. Chief Editor.
12. Йигиталиев Розиматжон Нодиржонович, & Олимов Ильхом Азизович. (2024). Область развития нано технологиями в малом бизнесе и обрабатывающей промышленности. Open Academia: Journal of Scholarly Research, 2(4), 60–66. Retrieved from https://academiaone.org/index.php/4/article/view/729

QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDA INVESTOR PORTFELINI MATEMATIK MODELLASHTIRISH

Madreymova Shirin Urazbayevna
O‘zbekiston Milliy universisteti, matematik iqtisodiyot magistranti va mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. O‘zbekiston hududida potensial investor qimmatbaho qog‘ozlarga muqobil sarmoya kiritish imkoniyatiga ega. Buning uchun qimmatbaho qog‘ozlar portfelini shakllantirish, narx o‘zgarishini kuzatish, narx tendentsiyalarining xatti harakatlarini bashorat qilish va o‘zining afzalliklari va prognozlariga qarab uni saqlash bo‘yicha faol strategiyani shakllantirish kerak.

Kalit so‘zlar: Qimmatli qog‘ozlar, investitsiya, investor portfeli, model, modellashtirish, birja, aksiya, prognoz, strategiya, bozor.

Kirish. Bir turdagi moliyaviy aktivlardan tashkil topgan portfelning bozor qiymatining o‘zgarishiga bog‘liqlikni kamaytirish uchun siz har xil turdagi aktivlarga sarmoya kiritishingiz mumkin. Bunday portfellarning samaradorligi ayirboshlash kursining o‘zgarishiga ham bog‘liq bo‘ladi, lekin har bir ayirboshlash kursiga emas, balki o‘rtacha kursga bog‘liq bo‘ladi, ular qoida tariqasida kamroq o‘zgaradi, chunki bir kursning oshishi bilan qimmatbaho qog‘ozlardan biri, boshqasining kursi tushishi mumkin va tebranishlar o‘zaro bo‘lishi mumkin. Portfelni shakllantirishga turli xil yondashuvlar mavjud.

G.Markovitsning yondashuvi investorda hozirda sarmoya kiritish uchun ma’lum miqdordagi mablag‘ bor degan taxmindan boshlanadi. Ushbu pul ma’lum bir muddatga investitsiya qilinadi, bu esa ushlab turish davri deb ataladi. Saqlash muddati oxirida investor davr boshida sotib olingan qimmatbaho qog‘ozlarni biror narsadan keyin sotadi. Qimmatbaho qog‘ozlardan olingan daromadni iste’mol uchun ishlatadi yoki daromadni qayta investitsiya qiladi.

Qimmatbaho qog‘ozlarning optimal portfelini topish uchun masalani shakllantirilishi G.Markovits tomonidan tadqiq qilingan optimal portfel nazariyasining imkoniyatlaridan biridir.

Metodlar. Maqsadli sana fondlari va moliyaviy mablag‘lardan foydalanish. Portfellar tanlov ob’ektidir. Portfelga kiradigan individual aktivlar kirish hisoblanadi, lekin ular ob’ektlar emas, investor e’tiborini qaratishi kerak bo‘lgan tanlov. Investor eng yaxshisiga e’tibor qaratishi kerak, yaratilishi mumkin bo‘lgan portfelga. Portfel shunchaki aktivlar ro‘yxati. Lekin portfelni boshqarish mahorat talab qiladi. Buni hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Faqatgina investitsiyalar sizni yaratmaydi yoki buzmaydi, nimani e’tiborga olish kerak umumiy investitsiyalar aralashmasi va kombinatsiyani yaratish uchun qanday ishlashi sizning portfelingizdir. Kimdir o‘z investitsiyalariga qanday investitsiya qilishni xohlashini qanday tushunadi, portfelda bunday ko‘p imkoniyatlar mavjud bo‘lganda? Variantlardan biri shunchaki borishdir, sizning instinktlaringiz va hamma narsa yaxshi bo‘lishiga umid qiling, lekin bu juda xavfli ko‘rinadi; yana bir variant Uoll-stritda savdo dominant usuli amal va foydalanish hisoblanadi. Matematik modellar qaror qabul qilish uchun asos sifatida. Investitsiya qilish xavfli, ammo bu xavf joriy va matematik modellardan aniq foydalanish bilan kamaytirish mumkin.

Matematik model ikki davrli shakllantirishdan optimal investitsion portfeli uchun quyidagi ko‘rinishda yoziladi:

$$\begin{cases} X^* = \arg\left\{ \max\left(\dfrac{\sum_{i=1}^{n} X_i r_i - R_0}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{n} X_i X_j D_{ij}}} \right) \right\}, \\ r_i = \dfrac{K_i^0 - K_i^p - T_r}{K_i^0}, \\ r_1 \le R_0 \le r_n, \\ r_1 \le r_2 \le \ldots \le r_n, \\ K_i^p = f(K_i^m, \theta), \\ \sum_{i=1}^{n} I_i = I, I_i = 0,01 X_i \cdot I, a_i = \dfrac{I_i}{K_i^0}, \\ I = \begin{cases} I, 1davr \\ I + (1-\eta)\sum_{i=1}^{n} S_i, 2davr \end{cases} \\ X^* = X_1, X_2, \ldots, X_n, X_i \ge 0, \sum_{i=1}^{n} X_i = 1, \end{cases}$$

Bu yerda

i-chi qimmatbaho qog‘oz

n-portfeldagi kutilayotgan qimmatbaho qog‘ozi

X_i - investor portfelida i-qimmatbaho qog‘oz ulushi

D_{ij} - qimmatbaho qog‘ozlar orasidagi daromad kovariyatsiyasi

r_i - i-chi qimmatbaho qog‘oz daromadi

K_i^0 - kutilayotgan i-chi aktiv narxi

K_i^p - p-qadamdagi qimmatbaho qog‘oz narxining prognoz qiymati

p-prognoz davri

$f(K_i^m, \theta)$ - i-chi qimmatbaho qog‘oz tasvirlangan vaqtli qator ko‘rinishidagi cchiziqli rekurrent formula

T_r -broker haqi (kompaniya tarifida)

I - investorning boshlang‘ich kapitali

a_i - investor portfelining i-chi aksiya soni

I_i - i-turdagi aktsiyalarni sotib olish uchun mo‘ljallangan I qismi

η - jismoniy shax slar uchun davlat soliq stavkasi

S_i - i-chi qimmatbaho qog‘oz bo‘yicha daromadi

Qimmatli qog‘ozlarning yopilish narxlarining vaqt seriyasini singulyar spektral tahlil usulidan foydalangan holda o‘rganish va bashoratli baholarni olishdan so‘ng, olingan natijalarni taqqoslash va baholash maqsadga muvofiqdir. Tuzilgan bashoratli qiymatning ishonchlilik darajasi Teyla koeffitsienti bilan baholandi.

Sotishdan ham, olingan daromaddan ham to‘langan soliqni hisobga olgan holda sof daromad kamayganda portfel tarkibi qayta ko‘rib chiqilishi kerak. Bu xarakteristika boshqa portfel tuzilishiga o‘tish mezoni bo‘ladi. Ko‘rib chiqilayotgan misolda investor portfelining

tuzilishi yo‘q ikkinchi davr portfelining shakllanishida sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi. Investitsion portfelga yangi vositalarni kiritish maqsadga muvofiq emas deb topildi.

Natija va tahlillar. Markovitz modelining muqobil imkoniyatlari. Ushbu model individual investor uchun sezilarli darajada kichik bo‘lgan kapital darajasini cheklashga asoslangan edi, bu portfelning har bir komponenti uchun vositani sotib olish imkoniyatini aniqlash uchun ikkilamchi tekshiruvni keltirib chiqardi. Muammoni hal qilish uchun investitsiya resurslarining taqsimlanishini tavsiflovchi simpleks bo‘yicha Huk-Jivs ekstremumini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qidirishning o‘zgartirilgan usulidan foydalanish taklif etiladi. Maqsad funktsiyasi qiymatlarini yaxshilash usulining grafik tasviri simpleks ichidagi muqobil cheklovlarni aniqlashga imkon berdi.

Quyidagi ma’lumotlardan foydalanib matematik modelning xususiy holdagi masalasini yechilishini ko‘rib chiqaylik.

AT&T	GM	USS	Yil
30,00%	22,50%	14,90%	1
10,30%	29,00%	26,00%	2
21,60%	21,60%	41,90%	3
-4,60%	-27,20%	-7,80%	4
-7,10%	14,40%	16,90%	5
5,60%	10,70%	3,50%	6
3,80%	32,10%	13,30%	7
8,90%	30,50%	73,20%	8
9,00%	19,50%	2,10%	9
8,30%	39,00%	13,10%	10
3,50%	-7,20%	0,06%	11
17,60%	71,50%	90,80%	12

1-jadval. Kompaniyalarning yillik investitsiya o‘zgarishi.

	AT&T	GM	USS	Yil
	30,00%	22,50%	14,90%	1
	10,30%	29,00%	26,00%	2
	21,60%	21,60%	41,90%	3
	-4,60%	-27,20%	-7,80%	4
	-7,10%	14,40%	16,90%	5
	5,60%	10,70%	3,50%	6
	3,80%	32,10%	13,30%	7
	8,90%	30,50%	73,20%	8
	9,00%	19,50%	2,10%	9
	8,30%	39,00%	13,10%	10
	3,50%	-7,20%	0,06%	11
	17,60%	71,50%	90,80%	12
O‘rtacha daromad	8,91%	21,37%	24,00%	

2-jadval. Kompaniyalarning yillik investitsiya o‘zgarishi o‘rtacha daromadi.

MS Excel funksiyasidan foydalanib masalaning kovariyatsiyasini aniqlaylik.

O‘rtacha daromad	8,91%	21,37%	24,00%
Kovariyatsiya matritsasi	AT&T	GM	USS
AT&T	0,0099069	0,01137328	0,0118169
GM	0,0113733	0,05352572	0,0503139
USS	0,0118169	0,05031386	0,0838169

3-jadval. Ma’lumotlardan va MS Excel maxsus funksiyasidan kovariyatsiya aniqlanildi.

O‘rtacha daromad	8,91%	21,37%	24,00%		
Kovariyatsiya matritsasi	AT&T	GM	USS		portfel dispersiyasi
AT&T	0,0099069	0,01137328	0,0118169		
GM	0,0113733	0,05352572	0,0503139		
USS	0,0118169	0,05031386	0,0838169		0,02021
Yechim	54,19%	31,21%	14,61%	1,000001	
Kutilayotgan daromad	4,83%	6,67%	3,51%	15,00%	>=15%

3-jadval. Kutilayotgan daromaddan portfel dispersiyasi aniqlandi.

Bizning holatimizda berilgan ma’lumotlardan portfel riski 14,22%. Birinchi kompaniya uchun 54,19%, ikkinchi kompaniya uchun 31,21%, uchunchi kompaniya uchun 14,61% xissa qo‘yilganda, kutilayotgan daromad quyidagicha bo‘ladi:

Yechim	54,19%	31,21%	14,61%	1,000001	
Kutilayotgan daromad	4,83%	6,67%	3,51%	15,00%	>=15%

4-jadval. Daromadning o‘rtacha kvadratik kutilmasi formula yordamida hisoblandi.

Kutilayotgan daromad uchun chegarani 15% qilib olingani uchun portfel riski ya’ni daromadning o‘rtacha kvadratik kutilmasi 14,22% bo‘lmoqda. Buni kichraytirish uchun chegaralarga o‘zgartirish kiritib ko‘ramiz(risk minimal bo‘lishi kerak).

Kutilayotgan daromad chegarasini 10% ga tushirilgach portfel riski 10,22% ga tushdi.

O‘rtacha daromad	**8,91%**	**21,37%**	**24,00%**				
Kovariyatsiya matritsasi	AT&T	GM	USS		portfel dispersiyasi		
AT&T	0,0099069	0,01137328	0,0118169				
GM	0,0113733	0,05352572	0,0503139				
USS	0,0118169	0,05031386	0,0838169		0,010454		
Yechim	91,73%	5,92%	2,34%	1			
							10,22%
Kutilayotgan daromad	8,17%	1,27%	0,56%	10,00 %	>=10%		

5-jadval. Portfel riski 10% ga tushirildi.

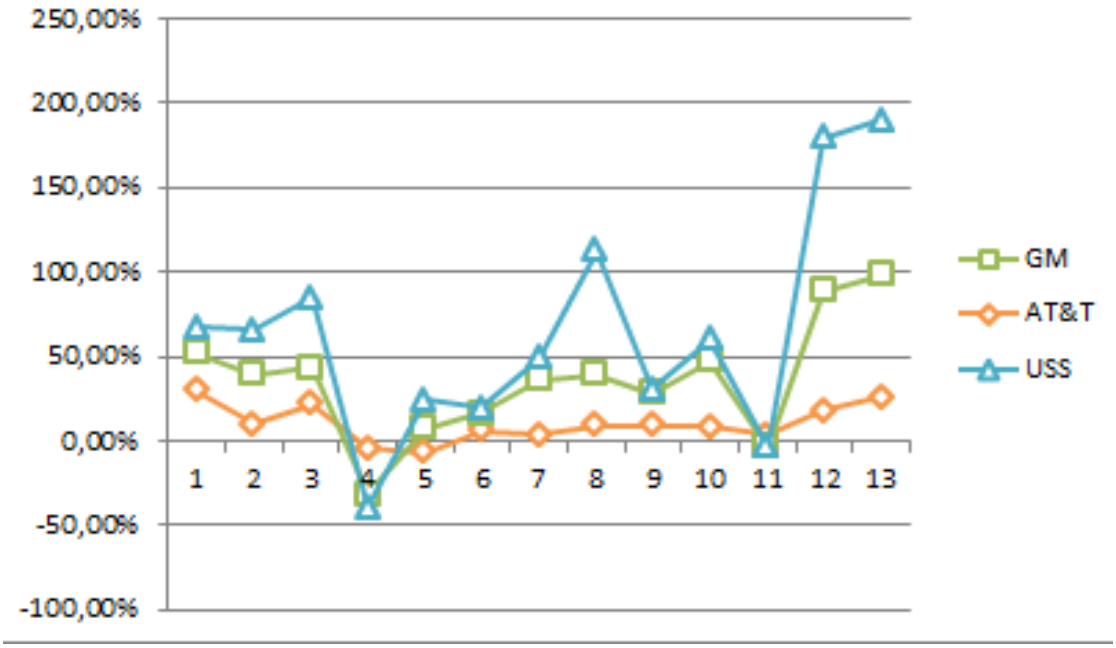

1-rasm. Kompaniyalarning yillik investitsiya o‘zgarishi keyingi oy prognozi.

Xulosa. Kutilayotgan daromad uchun chegarani 15% qilib olingani uchun portfel riski ya’ni daromadning o‘rtacha kvadratik kutilmasi 14,22% bo‘lmoqda. Buni kichraytirish uchun chegaralarga o‘zgartirish kiritib ko‘ramiz (risk minimal bo‘lishi kerak). Kutilayotgan daromad chegarasini 10% ga tushirilgach portfel riski 10,22% ga tushdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baqoyev M.T., Muhamedov A.Q., Moliyaviy matematika, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, Toshkent 2013-y.

2. Кутукова Е.С. Финансовый портфель - доходность и стратегия. - В сб. “Экономика. Управление. Культура”. Вып.9, М.: ГУУ, 2002.
3. Shox’azamiy Sh. Sh. Moliya bozori va qimmatli bozorlar /Darslik.-T.: “Fan va texnologiya”, 2012.- 440 bet
4. Iqtisodiy matematik usullar va modellar: o‘quv qo‘llanma./ I.Habibullayev, I.: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. -Toshkent: “Tafakkur-Bo‘stoni”, 2012. 112 b.
5. Xujamkulov D.Yu., Ismailov D.A. Investitsiya loyihalarini boshqarish. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2019. – 302 b.
6. Optimal portfolio of an investor in a financial market To cite this article: Celestine Achudume and Olabisi O. Ugbebor 2021 J. Phys.: Conf. Ser.

CHAKANA SAVDO KORXONASINING MOHIYATI VA UNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O‘RNI

Qilicheva Kamola Shonazarovna,
Urganch davlat universiteti, magistrant

Annotatsiya. Ushbu maqolada chakana savdo korxonasining mohiyati yuzasidan izlanishlar olib borilib, uning iqtisodiyotda tutgan o`rni nazariy jihatdan asoslab berilgan hamda nazariy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so`z: chakana savdo, korxona, tovar, xizmat, oziq-ovqat bozori, talab, taklif, ishchi kuchi, iqtisodiy rivojlanish, innovatsion rivojlanish.

Kirish. Milliy va jahon iqtisodiyotining innovatsion rivojlanish tendensiyalari, globallashuv va integratsiya jarayonlarining ta’siri, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar o‘rtasidagi raqobatni keskinlashuvi, chakana savdo korxonalari raqobatbardoshligini samarali boshqarish zaruriyatini taqozo etmoqda.

Chakana savdoning ahamiyati zamonaviy ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar uchun shubhasizdir. Chakana savdo operatsiyalari korxonalarni rag'batlantirish va mahsulotlarning keng tarqalishini ta'minlash va chakana sotuvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi bevosita aloqani ta'minlash uchun juda muhimdir [1;2].

Hozirgi vaqtda chakana savdo sanoati mijozlarning electron texnologiyalarga bo'lgan ishonchi ortib borayotgani butun dunyo bo'ylab R&C (retail and consumer), ya`ni chakana savdo va iste'molchi sektorlari va uning bozor tuzilmalarini tubdan o'zgartirganiga urg'u beradi, chunki chakana sotuvchilar an'anaviy sotuvlarda katta o'zgartirishlar qilmoqdalar [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlash jarayonida statistik tahlil, omilli tahlil, SWOT tahlil, tanlanma kuzatuv usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. So`ngi yillarida mamlakatimizda savdo sohasini rivojlantirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tovar bozorlarida savdoni yanada erkinlashtirish va raqobatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilinishi esa, ushbu soxani yanada rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi [4]. Savdo sohasini rivojlantirish, savdo mexanizmlarini yanada takomillashtirish, tovarlar bozorida sog‘lom raqobat muhitini rivojlantirish, shuningdek, tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatining samaradorligini oshirish va xarajatlarini kamaytirish, ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta’minlash uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida bir qator samarali ishlar olib borildi.

Ma’lumki, chakana savdo mamlakatda axolini iste’mol tovarlariga bo‘lgan talabini qondiribgina qolmay, makroiqtisodiy rivojlanish, aholining farovon turmushini shakllantirish, ma’naniy saviyasini oshirish kabi ijtimoiy jihatdan ham eng muhim sohalardan biri hisoblanadi.

Biroq, respublikada yillar davomida savdo sub’ektlarining ustav kapitalida davlat ulushining yuqoriligi, chakana savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida eskirgan cheklovlarning saqlanib qolinayotganligi mazkur sohalarda raqobat muhitining rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan. Yuqoridagilardan kelib chiqqanda, respublikada chakana savdo korxonalari faoliyati uchun zarur

huquqiy bazani yanada takomillashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalari joriy etilgan holda chakana savdo tarmoqlarini rivojlantirish, umuman olganda, raqobatbardoshligini boshqarishda rivojlangan boshqaruv usullarini qo‘llanilishi talab etiladi.

Mazkur vazifalar chakana savdo korxonalari raqobatbardoshligini boshqarishning metodologik asoslarini qayta ko‘rib chiqish, ularning samarali ishlashini ta’minlash, uzoq muddatli barqaror raqobat ustunligiga ega bo‘lgan raqobatda ustunliklarini shakllantirish va amalga oshirish muammolarini hal etish bo‘yicha maqsadli tadqiqotlar olib borish vazifasini qo‘ymoqda.

Chakana savdo dunyodagi eng yirik tarmoqlardan biridir. U doimiy o‘zgarish holatidadir va globallashuv jarayonlari ushbu o‘zgarish sur’atlarini yanada tezlashtirmoqda. Marketing nuqtai nazaridan, chakana sotuvchilar ishlab chiqaruvchilardan ko‘ra iste’molchilarga yaqinroq. Chakana savdo - bu marketing zanjirining yakuniy bosqichi va iste’molchilar va ishlab chiqarilgan mahsulotlar o‘rtasidagi aloqa nuqtasidir [5].

Chakana savdo tarmog'i mijozlarga tovarlar va xizmatlarni sotish bilan shug'ullanadigan barcha korxonalarni anglatadi. U dunyo miqyosida mavjud bo'lgan oziq-ovqat bozori, qulaylik, chegirma, mustaqil, idoraviy, DIY (Do it yourself), elektr va maxsus do'konlar kabi turli xil do'konlarni o'z ichiga oladi. Mijozlarga qulaylik va tanlov taklif etuvchi arzon, sifatli tovar va xizmatlarning keng tanlovi tufayli chakana savdo iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi. Sanoat ishchi kuchining muhim qismini ish bilan ta'minlagan holda, chakana savdo ham ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishga yordam beradi [6].

Chakana savdo iqtisodiyotning muhim qismidir, chunki u odamlarga kerakli tovarlar va xizmatlarni sotib olish imkonini beradi. Chakana savdo do'konlari iste'molchilarga oziq-ovqat mahsulotlaridan tortib kiyim-kechakgacha turli xil mahsulot va xizmatlarni taqdim etadi. Bundan tashqari, chakana savdo do'konlari ham ish o'rinlari yaratish uchun javobgardir, chunki ularda ko'p sonli odamlar ishlaydi.

Chakana sotuvchilar ham chakana, ham institutsional bozorlarda ishlashlari mumkin, ammo ular ko'plab kichik operatsiyalarni qayta ishlash xususiyatiga ega. Boshqa tomondan, ulgurji bozor faqat individual iste'molchilar emas, balki korxonalar o'rtasida ishlaydi. Biroq, ba'zi kompaniyalar ikkala faoliyat turi bilan shug'ullanadi.

Chakana savdo bozorlari odatda uchta asosiy sohaga bo'lingan:

1. Oziq-ovqat mahsulotlari - bu oziq-ovqat va tegishli mahsulotlarni iste'molchilarga turli tadbirlar orqali tarqatishni anglatadi .
2. Iste'mol tovarlari - bu doimiy ravishda ishlatilishi mumkin bo'lgan mahsulotlarni sotishga qaratilgan tadbirlar to'plamini anglatadi.
3. Uzoq muddatli iste'mol tovarlari - bu iste'molchilarga uzoq vaqt xizmat qiladigan mebel, kostryulkalar va maishiy texnika kabi uzoq muddat foydalaniladigan mahsulotlarni taklif qiladigan faoliyatni nazarda tutadi.

Ushbu tasnifga qo'shimcha ravishda, chakana savdo sektorini ham faoliyat turlari bo'yicha quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1. “Ruxsat etilgan joy” chakana savdo - bu mijozlar mahsulot sotib olishi mumkin bo'lgan an'anaviy do'kon haqida gapiradi. Odatda, bu do'konlar asosiy ko'chalarda yoki savdo markazlarida joylashgan.

2. Supermarketlar - bu yerda siz turli xil mahsulotlarni, jumladan, uy-ro'zg'or buyumlari, texnologiya va oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilishingiz mumkin.

3. Chegirmali do'konlar - chegirmali do'konlar oziq-ovqat mahsulotlariga ko'proq e'tibor qaratadigan chakana savdo do'konlarining bir turi bo'lib, odatda bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, supermarketlarga qaraganda arzonroq narxlardagi mahsulotlarni sotadi.

4. Vaqtinchalik do'konlar - vaqtinchalik korxonalar ko'pincha tirbandlik ko'p bo'lgan joylarda joylashgan bo'lib, faqat cheklangan muddatga ochiq. Ular marketing strategiyasining bir qismi bo'lib, yangi mahsulotlarni ishga tushirish yoki brend identifikatorini mustahkamlash uchun jismoniy aloqa nuqtasi bo'lib xizmat qiladi.

5. Savdo avtomatlari - do'kon jismonan mavjud emas va xizmat to'liq avtomatlashtirilgan. Shunisi e'tiborga loyiqki, hozirda savdo avtomatlari o'tmishdagiga nisbatan oziq-ovqat, farmatsevtika va mayda-chuyda mahsulotlarni o'z ichiga olgan kengroq assortimentni taklif qilmoqda.

Tahlilllarga ko`ra, an`anaviy do'konlar asta-sekinlik bilan o`z o`rnini onlayn chakana savdo korxonalariga bo`shatib berib, onlayn chakana sotuvchilarning paydo bo'lishi bozorda hukmronlik qilmoqda. Ushbu tendentsiya shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda xaridorlar savdogarlar va ular eng yaxshi takliflarni qidirmoqdalar. Bu xaridorlar bozoridan ko'ra ko'proq mijozlar bozoriga aylandi. Amazonning sun'iy intellekt texnologiyalarini o'z ichiga olishi va mahsulotlarni mijozlarga tez yetkazib berish uchun sun'iy dronlardan foydalanish an`anaviy chakana savdo do'konlarining boshqa ishlashini imkonsiz qildi.

Mobil kontent tufayli chakana sotuvchilar mijozlarni jalb qilish uchun internetda o'zlarini reklama qilishlari shart. Chakana sotuvchilar va mijozlar bir-birlari bilan bir martalik tranzaksiya o'rniga uzoq muddatli munosabatlarni izlaydilar.

Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda chakana savdo faoliyati ko‘lami va bozor konsentratsiyasining keskin o‘sish jarayonlari katta hajmdagi chakana savdo tarmoqlari paydo bo‘lishini va mustaqil ravishda sotiladigan kichik do‘konlardan yirik biznesni shaklini oldi. Ushbu chakana savdo tarmoqlari avval mintaqaviy guruhlarga, so‘ngra milliy va hattoki, xalqaro miqyosda faol chakana operatsiyalarga aylantirilgan. Jahon mamlakatlarida yirik savdo aylanmasiga ega bo‘lgan ko‘plab chakana savdo tarmoqlari mavjud.

Chakana savdo iqtisodiy hayotning muhim omili va mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalarini aks ettiruvchi eng muhim umumiqtisodiy kategoriyadir.

Zamonaviy iqtisodiyotda chakana savdo xizmatlari - bu shaxslarning joriy va yakuniy iste’molga bo‘lgan ehtiyojlari amalga oshiriladigan va shu bilan birga uni oshirish jarayonlarining asosiy elementlarining o‘zaro bog‘liqligi ta’minlanadigan sohadir. Chakana savdo mamlakatdagi ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirishning asosiy omili bo‘lib, iste’molchilar tomonidan amalga oshiriladigan imtiyozlar tizimini shakllantirishda uning ahamiyatini va barqaror makroiqtisodiy dinamikani ta’minlashdagi rolini belgilaydi, shuningdek iste’mol rivojlanishini, aholi turmush darajasining farovonligini va boshqa ijtimoiy ko‘rsatkichlarni monitoring qilish uchun zarur shart-

sharoitlarni yaratadi. Chakana savdo tovar ayriboshlash jarayonining yakuniy bosqichi bo‘lib, unda tovarlarni ishlab chiqarish va ayriboshlash bilan bog‘liq xarajatlar pul shaklida qaytariladi. Ushbu vazifalar chakana savdoni samarali boshqarish zaruriyatini yuzaga chiqaradi. Chakana savdoni tashkil etish va boshqarishdagi nazariyalari vaqt o‘tishi bilan katta o‘zgarishlarga uchradi va bozorda raqobatni rivojlantirish jarayoniga moslashdi [7].

Kompaniyalar o'z brendlarini rivojlantirish uchun o'z mahsulotlaridan ko'ra ko'proq sarmoya kiritmoqdalar. Sun'iy intellekt yordamida xaridorlarga shaxsiy xarid qilishda ham yordam berildi. Misol uchun, Netflix siz ko'rgan filmlarga asoslangan filmlarni taklif qiladi va Facebook sizga yoqqan ma'lumotlar va sahifalar asosida reklamalarni ko'rsatadi. Xuddi shunday, Amazon xaridorning sotib olish qaroriga ta'sir qilish uchun tez-tez veb-saytda ko'rgan mahsulotni Facebook sahifasida reklama sifatida ko'rsatadi. Elektron tijorat shuningdek, onlayn to'lov imkoniyatlari va turli xil to'lov shlyuzlarini targ'ib qiladi, bu esa mijozlarga turli chegirmalarni taqdim etadi, bu esa chakana savdo sanoatini yanada targ'ib qiladi.

Amazon kabi kompaniyalar xarid qilish tajribasini shaxsiylashtirish va uyingizda o'tirgandek saqlash uchun harakat qilmoqda. Chakana sotuvchilar atamasi eksklyuziv internet-riteylerlar bo'lgan yangi o'sib borayotgan elektron sotuvchilar bilan raqobatlashmoqda.

Chakana savdoning kelajagi ham onlayn-do'konlarga, ham Marketing Mix holatida Place bilan rezonanslashadigan Brick and Mortar kontseptsiyasiga bog'liq.

Biror kishi kitob sotib olmoqchi bo'lsa, uning ikkita varianti bor: yoki onlayn buyurtma berish va kutish yoki do'konga borib, xarid qilish. Onlayn do'konda mahsulot narxini pasaytiradigan vositachilar kamroq bo'lsa-da, lekin an`anaviy do'konda narx nisbatan yuqori bo'lishi mumkin.

Agar xaridor buni darhol xohlasa, u do'konga borib, kitobni sotib oladi va elektron savdodagi biznesini yo'qotadi. Shunday qilib, Amazon kabi kompaniyalar yetkazib berish vaqtlarini qisqartirish va bir kunlik yetkazib berish imkoniyatini yaratish ustida ishlamoqda.

Albatta katta daromadlarga erishish uchun puxta o`ylangan strategiyalar muhimdir. Chakana savdoga nisbatan biznes, uning maqsadlari va unga erishish yo'llari va usullari bilan bog'liq bo`lgan batafsil marketing rejasi chakana savdo strategiyasi deb nomlanadi.

Chakana savdo do'koni uchun o'z tovarlari va xizmatlarini ilgari surish va mijozlarning to'g'ri to'plamiga erishish strategiyasini shakllantirish juda muhim - chakana savdo strategiyalarining asosiy maqsadi sotuvlar va mijozlar ehtiyojini qondirishni teng darajada oshirishdir.

Umuman olganda, chakana savdo strategiyasi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, mahsulot do'konining joylashuvi, mijozlarning tabiati va boshqa ko'plab tashqi omillar, masalan, raqobat, jismoniy va siyosiy cheklovlar, mavsumiylik va boshqalarga bo`g`liq.

Chakana savdo strategiyasini rejalashtirish va qaror qabul qilishda ushbu omillarning barchasini hisobga olish juda muhimdir.

Xulosa. Zamonaviy iqtisodiyotda chakana savdo xizmatlari - bu shaxslarning joriy va yakuniy iste’molga bo‘lgan ehtiyojlari amalga oshiriladigan va shu bilan birga uni oshirish jarayonlarining asosiy elementlarining o‘zaro bog‘liqligi ta’minlanadigan sohadir. Chakana savdo mamlakatdagi ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirishning asosiy omili bo‘lib, iste’molchilar

tomonidan amalga oshiriladigan imtiyozlar tizimini shakllantirishda uning ahamiyatini va barqaror makroiqtisodiy dinamikani ta’minlashdagi rolini belgilaydi, shuningdek iste’mol rivojlanishini, aholi turmush darajasining farovonligini va boshqa ijtimoiy ko‘rsatkichlarni monitoring qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

O‘zbekistonda chakana savdo korxonalarida raqobatbardoshlikni boshqarish nazariyasi va amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda chakana savdoda raqobatbardoshlikni boshqarishda boshqarish tamoyillariga rioya qilish va funksiyalar, tashkiliy tuzilma va tizimlarni shakllantirishning tegishli uslub va uslublarini ishlab chiqish asosida mumkin bo‘lgan umuman menejment tizimlari eng samarali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Joachim ZentesDirk MorschettHanna Schramm-Klein. Strategic Retail Management. Text and International Cases. pp 6, https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-658-10183-1#about.
2. Khan M.R., Roy S.K. Do the primary HR functions model work in emerging economies? Sustainable compact perspective for Bangladeshi RMG industry Rev. Int. Bus. Strategy, 33 (2) (2023), pp. 328-341
3. Khan M.R., Roy S.K. Moderating effect of M-banking apps users’ demographic variables on the relationship between the ease of use and brand trust Eur. J. Bus. Sci. Technol., 9 (2) (2023), pp. 249-265
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.10.2018 yildagi “Tovar bozorlarida savdoni yanada erkinlashtirish va raqobatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 5564-sonli Farmoni.
5. Joachim ZentesDirk MorschettHanna Schramm-Klein. Strategic Retail Management. Text and International Cases. pp 6, https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-658-10183-1#about
6. Cöster M.C., Nilsdotter A., Brudin L., Bremander A. A minimally important change, measurement error, and responsiveness for the Self-Reported Foot and Ankle Score Acta Orthop., 88 (3) (2017), pp. 300-304.
7. Davies, Keri (1998), “Applying Evolutionary Models to the Retail Sector,” The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research, 8 (2), 165–181

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONI: MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Xursanaliyev Asrorbek Begnazar o‘g‘li
Qo‘qon universiteti talabasi
Elmurodov Mukhammadkodir
Qo‘qon universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda raqamli iqtisodiy transformatsiya jarayonining hozirgi holati, muammolari va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini tahlil qiladi. Maqolada raqamli texnologiyalarning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri, internet qamrovining kengayishi, davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi va raqamli valyutalar kabi zamonaviy texnologiyalar joriy etilishining ahamiyati muhokama qilinadi. Shu bilan birga, malakali kadrlar yetishmovchiligi, infratuzilmaning rivojlanmaganligi kabi mavjud to'siqlar ham o'rganilgan. O'zbekistonning xalqaro raqamli transformatsiya tajribalaridan foydalanishi va iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar ko'rib chiqilgan. Maqola raqamli iqtisodiy rivojlanishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mamlakatning jahon bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlarini ochib berishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, internet qamrovi, davlat xizmatlari, raqamli texnologiyalar, infratuzilma, malakali kadrlar, blokcheyn, raqamli valyutalar, iqtisodiy rivojlanish, raqamli innovatsiyalar.

Abstract. This article analyzes the current situation, problems and prospects of future development of the digital economic transformation process in Uzbekistan. The article discusses the impact of digital technologies on the country's economy, the importance of the expansion of Internet coverage, the digitization of public services and the introduction of modern technologies such as digital currencies. At the same time, existing barriers such as lack of qualified personnel and underdeveloped infrastructure were also studied. Measures necessary for Uzbekistan's use of international digital transformation experiences and acceleration of economic growth were considered. The article emphasizes that the successful implementation of digital economic development opens up opportunities to increase the country's competitiveness in the world market.

Keywords: Uzbekistan, digital economy, digital transformation, internet coverage, public services, digital technologies, infrastructure, skilled personnel, blockchain, digital currencies, economic development, digital innovations.

Kirish

Raqamli iqtisodiyot bugungi global iqtisodiy o'sishning eng asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi va Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, raqamli iqtisodiyotning ulushi 2022-yilga kelib dunyo yalpi ichki mahsulotining (YAIM) qariyb 15,5 foizini tashkil etdi, bu esa 2005-yildagi ko'rsatkichdan ikki barobar ko'pdir. Bu raqamlarning o'ziyoq raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy tizimlarda qanchalik tezkor va keng ko'lamda o'sayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi jarayonida bu sohaning ahamiyati

yanada oshdi, chunki masofaviy ishlash va onlayn xizmatlarga talab sezilarli darajada ortdi. McKinsey Global Institute ma'lumotlariga ko'ra, pandemiya davrida raqamli texnologiyalar va xizmatlarning joriy etilishi odatdagi davrlardan 3-4 barobar tezlashdi.

O'zbekiston uchun raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalasi muhim strategik yo'nalishlardan biri bo'lib, davlat tomonidan ushbu sohani jadallashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, mamlakat 2019-yilda “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini qabul qilishi bilan bu yo'nalishda sezilarli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur strategiyaning asosiy maqsadi — 2030-yilgacha raqamli iqtisodiyotning O'zbekistonning yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 30 foizga yetkazishdir. Bu ko'rsatkichga erishish uchun davlat tomonidan raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarini kengaytirish, moliyaviy texnologiyalarni ommalashtirish va axborot texnologiyalari sohasida kadrlar tayyorlash borasida muhim qadamlar tashlanmoqda.

So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 2023-yilda 22,3 millionga yetdi, bu mamlakat aholisining taxminan 63 foizini tashkil etadi. Internet xizmatlarining sifati va qamrovi, ayniqsa, qishloq joylarda hali ham yetarli darajada emas, lekin so'nggi yillarda infratuzilmani yaxshilash uchun sezilarli sarmoya kiritilmoqda. Xususan, O'zbekistonda keng polosali internet tarmoqlarini rivojlantirish va tezlikni oshirish bo'yicha xalqaro miqyosdagi texnologiyalar joriy etilmoqda. 2022-yil oxiriga kelib O'zbekistonda optik tolali aloqa liniyalarining umumiy uzunligi 118 ming kilometrni tashkil etdi, bu ko'rsatkich 2020-yildagi natijalardan qariyb 1,5 barobar ko'pdir.

Raqamli iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan elektron hukumat tizimi O'zbekistonda jadal rivojlanmoqda. 2022-yilda Elektron hukumat markazi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda 290 dan ortiq davlat xizmatlari onlayn platformalar orqali aholiga ko'rsatilmoqda. Ushbu xizmatlar yordamida vaqt va mablag'ni tejash imkoniyatlari sezilarli oshdi. 2021-yil davomida raqamli xizmatlardan foydalanish orqali davlat va xususiy sektorda 120 million dollarga yaqin mablag' tejalgan. Shu bilan birga, onlayn xizmatlarni joriy etish orqali davlat boshqaruvidagi samaradorlik va shaffoflik darajasi ham ortib bormoqda.

O'zbekiston hukumati raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasida kadrlar tayyorlashga katta e'tibor qaratmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda 10 dan ortiq axborot texnologiyalari bo'yicha ta'lim beruvchi maxsus o'quv markazlari va universitetlar faoliyat yuritmoqda. Davlat tomonidan AKT sohasidagi ta'limni rivojlantirish uchun ajratilgan mablag' 2022-yilda 50 million AQSh dollarini tashkil etdi, bu esa xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash jarayonini tezlashtirishga xizmat qilmoqda. 2022-yil oxirida O'zbekistonda AKT sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar soni 100 mingdan oshib, mamlakat IT eksportini 140 million dollarga yetkazdi. Bu ko'rsatkichlar mamlakatning raqamli iqtisodiyotdagi o'rni va imkoniyatlarini yanada kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, O'zbekistonning raqamli iqtisodiy transformatsiyasida qator muammolar ham mavjud. Birinchidan, mamlakatning qishloq joylarida internet qamrovi pastligi va texnologik infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Ikkinchidan, malakali mutaxassislar yetishmovchiligi raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonini sekinlashtiradi. Buning ustiga, yuridik va me'yoriy bazaning yetarli darajada

shakllanmaganligi innovatsiyalarni to'liq qo'llab-quvvatlashga to'sqinlik qilmoqda. Masalan, kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyalari yoki raqamli to'lov tizimlarini tartibga solishdagi kechikishlar ushbu sohalarning rivojlanishini susaytiradi.

Yuqorida keltirilgan raqamlar va so'nggi ma'lumotlar asosida O'zbekistonning raqamli iqtisodiy transformatsiya yo'lida ko'plab imkoniyatlar bilan bir qatorda qator muammolar ham mavjudligi ko'rinadi. Shu bilan birga, mamlakatning raqamli iqtisodiy strategiyasini to'g'ri yo'naltirish va amaliyotda tatbiq etish orqali O'zbekiston yaqin yillarda Markaziy Osiyoda raqamli iqtisodiyotning yetakchi davlatlaridan biriga aylanishi mumkin.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda raqamli iqtisodiy transformatsiya jarayonini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida sifat va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanildi. Birinchi navbatda, O'zbekiston Respublikasining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi, shuningdek, hukumat tomonidan tasdiqlangan boshqa me'yoriy hujjatlar va rejalar tahlil qilindi. Masalan, 2022-yilda “Raqamli O'zbekiston” strategiyasi doirasida 290 dan ortiq davlat xizmatlari onlayn platformalar orqali taqdim etildi. Ushbu hujjatlar mamlakatning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha maqsadlari va vazifalarini aniqlashga yordam berdi.

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon Banki va McKinsey Global Institute kabi tashkilotlardan olingan statistik ma'lumotlar ham asosiy manba sifatida foydalanildi. 2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 22,3 millionga yetgan bo'lib, bu mamlakat aholisining 63 foizini tashkil etadi. 2022-yilga kelib, raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi (YAIM) ulushi 15,5 foizni tashkil etgan va bu ko'rsatkich keyingi yillarda oshib bormoqda. Ushbu ma'lumotlar raqamli iqtisodiyotning ulushi, texnologik infratuzilma rivojlanishi va iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rganishga imkon berdi. Mavjud raqamlar yordamida O'zbekistonda raqamli transformatsiya jarayonining hozirgi holati va istiqbollari tahlil qilindi.

Shuningdek, ilmiy maqolalar va xalqaro tadqiqotlar ham tadqiqot jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Jahon tajribasi va boshqa mamlakatlardagi raqamli iqtisodiyot rivojlanishining o'ziga xos modellarini o'rganish, O'zbekiston uchun imkoniyatlar va to'siqlarni aniqlashga yordam berdi. Xususan, BMTning “Raqamli Transformatsiya Indeksi” bo'yicha O'zbekiston 2021-yilda 156 mamlakat ichida 82-o'rinni egalladi, bu esa mamlakatning raqamli rivojlanishi uchun katta imkoniyatlarni ko'rsatadi. Bu tadqiqotlar orqali O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotdagi pozitsiyasi va xalqaro tendensiyalar bilan aloqasi to'g'risida chuqur tushuncha hosil qilindi.

Tadqiqotda ekspert intervyulari va so'rovnomalar o'tkazildi. Raqamli iqtisodiyot sohasida faoliyat yuritayotgan 50 dan ortiq mutaxassislar bilan suhbatlar, ularning tajribalari va fikrlari O'zbekistondagi raqamli transformatsiyaning amaliy jihatlarini yoritishga xizmat qildi. O'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, mutaxassislarning 70 foizi O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun malakali kadrlar yetishmovchiligi asosiy to'siqlardan biri deb hisoblaydi. Shuningdek, 60 foiz mutaxassislar raqamli infratuzilmaning rivojlantirilmaganligi, xususan, qishloq joylarida internetning yetarli darajada mavjud emasligini qayd etishdi.

Natijada, O'zbekistonda raqamli iqtisodiy transformatsiyaning hozirgi holati va rivojlanish istiqbollarini o'rganish uchun holat tahlili (case study) usulidan foydalanildi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan loyihalar va dasturlar, shuningdek, elektron hukumat tizimining rivojlanishi va raqamli xizmatlarning kengayishi ko'rib chiqildi. Masalan, 2022-yilda elektron hukumat tizimi orqali 120 million dollarga yaqin mablag' tejaldi, bu raqam onlayn xizmatlar va davlat xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'ldi. Ushbu metodologik yondashuv O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonini keng qamrovli yoritishga va uning rivojlanishi uchun zarur strategik chora-tadbirlarni aniqlashga imkon berdi.

Tahlil va Muhokama

O'zbekistonda raqamli iqtisodiy transformatsiya jarayoni bir qancha muhim omillar va tendensiyalarni o'z ichiga oladi. Avvalo, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi iqtisodiy o'sishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekiston internet foydalanuvchilari soni 22,3 millionga yetgan, bu mamlakat aholisining 63 foizini tashkil etadi. Ushbu raqamlar O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonining ommaviylashganini ko'rsatadi, shuningdek, raqamli xizmatlar va platformalarga talabning oshishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, 2022-yilda O'zbekiston davlat xizmatlarini onlayn ravishda taqdim etish orqali 120 million dollarga yaqin mablag'ni tejaldi, bu esa davlat samaradorligini oshirishga va aholining vaqtini tejashga xizmat qildi.

Biroq, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida mavjud bo'lgan muammolar ham ahamiyatga ega. Mamlakatning qishloq joylarida internet qamrovi pastligi va texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, qishloq joylarida internet foydalanuvchilari soni shaharlar bilan solishtirganda ancha pastdir, bu esa raqamli iqtisodiyotning muammolaridan biri sifatida ko'rib chiqilishi kerak. 2022-yil oxiriga kelib, keng polosali internet qamrovi O'zbekistonning umumiy hududining 60 foizini qamrab oldi, bu esa qishloq joylarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim to'siq bo'lib qolmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun malakali kadrlar tayyorlash muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar soni 100 mingdan oshdi. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mutaxassislarning 70 foizi O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun malakali kadrlar yetishmovchiligi asosiy to'siqlardan biri deb hisoblaydi. Mamlakatda AKT bo'yicha ta'lim muassasalari soni ortsa-da, amaliy tajriba va bilimlar yetishmovchiligi kadrlar tayyorlash jarayonini susaytiradi. Bu holat, o'z navbatida, raqamli transformatsiyaning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun yuridik va me'yoriy bazaning shakllanishi ham muhimdir. Hozirgi kunda kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyalari va boshqa raqamli xizmatlar bo'yicha to'g'ri tartibga solish yo'lga qo'yilmagan. O'zbekiston hukumati bu sohalarda me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va o'zaro muvofiqlikni ta'minlash bo'yicha ish olib bormoqda. Masalan, 2023-yilda O'zbekistonda raqamli valyuta bilan bog'liq qonunchilikning birinchi qoidalari ishlab chiqildi, bu esa kriptovalyutalar sohasida innovatsion loyiha va xizmatlarni rivojlantirish uchun muhim qadam bo'ldi.

Shu bilan birga, O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotda o'z o'rnini mustahkamlash va xalqaro tajribalarni o'rganish jarayoni davom etmoqda. Xalqaro miqyosda raqamli transformatsiya jarayonida muvaffaqiyatga erishgan mamlakatlar tajribasini o'rganish, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim bo'ladi. Masalan, Estoniya, Singapur va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar raqamli xizmatlar va hukumat tizimlarini muvaffaqiyatli joriy etish orqali iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirishda misol bo'la oladi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Biroq, mavjud muammolar va to'siqlarni yengib o'tish zarur. O'zbekiston raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlarni tayyorlash, infratuzilmani rivojlantirish va yuridik bazani mustahkamlash bo'yicha samarali chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim. Bu jarayonlar O'zbekistonni raqamli iqtisodiyotda yirik o'yinchi sifatida shakllantirishga yordam beradi va mamlakatning iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

O'zbekistonda raqamli iqtisodiy transformatsiya jarayoni hozirgi kunda mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim omilga aylanishi davom etmoqda. O'zbekiston hukumati tomonidan belgilangan “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va raqamli xizmatlarning taqdim etilishini samarali yo'lga qo'yishga qaratilgan. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, internet qamrovining kengayishi va onlayn davlat xizmatlarining oshishi mamlakat aholisining raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Biroq, ushbu jarayonlar bilan birga bir qator muammolar ham mavjud.

Qishloq joylarida internetning yetarli darajada mavjud emasligi va malakali kadrlar yetishmovchiligi raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuningdek, raqamli valyutalar va blokcheyn texnologiyalari bo'yicha me'yoriy bazaning yetishmasligi ham rivojlanishni cheklovchi omil sifatida ko'rinadi.

Shu bilan birga, xalqaro tajribalarni o'rganish va zamonaviy raqamli yechimlarni joriy etish O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotdagi pozitsiyasini kuchaytirishi mumkin. Estoniya, Singapur va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar tajribasini o'rganish, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun qo'llanilishi zarur bo'lgan strategik yo'nalishlarni belgilashda muhimdir.

Natijada, O'zbekiston raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida to'siqlarni yengib o'tish, infratuzilmani mustahkamlash va malakali kadrlar tayyorlashga qaratilgan samarali chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim. Bunday yondashuv O'zbekistonga raqamli transformatsiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish va mamlakat iqtisodiyotini jahon bozorida raqobatbardosh holatga keltirish imkonini beradi. Raqamli iqtisodiyot O'zbekistonning iqtisodiy o'sishi va taraqqiyotida asosiy omil bo'lishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi qarori (2020).

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2023). "O'zbekiston iqtisodiyoti va raqamli transformatsiya haqida ma'lumotlar".
3. Jahon Banki. (2022). "Raqamli iqtisodiyot va global rivojlanish: O'zbekiston tajribasi".
4. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF). (2023). "O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va moliya bozorlarining o'sishi".
5. McKinsey Global Institute. (2022). "Raqamli transformatsiya va uning iqtisodiyotga ta'siri: O'zbekiston holati".
6. BMT. (2021). "Raqamli Transformatsiya Indeksi: O'zbekiston natijalari".
7. O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. (2023). "Raqamli iqtisodiyot sohasida yangi tashabbuslar".
8. Karimova, D. (2022). "O'zbekistonda raqamli transformatsiya: Muammolar va imkoniyatlar". O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali.
9. Boshqarov, S. (2023). "Raqamli texnologiyalarning O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri". O'zbekiston xalqaro iqtisodiy jurnali.
10. Xusniddinov, N. (2021). "O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot: Holat va istiqbollar". "Jahon iqtisodiyoti" ilmiy maqolalar to'plami.
11. Mukhammadkodir, E. (2023). MAMLAKATIMIZDAGI RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH TAHLILI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 314-321.
12. Axrorjon, Y. L., Mashhura, I., & Mukhammadkodir, E. (2024). BULUTLI TEXNOLOGIYALARNING TA’LIMDAGI RO ‘LI. Kokand University Research Base, 595-600.
13. Yo‘ldoshev, A., & Elmurodov, M. (2022, July). KOMPYUTER TARMOQLARI. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 4, pp. 71-75).
14. Elmurodov, M. N., & Tojiyeva, M. M. (2023). Kichik biznes subyektlari faoliyatini tashkillashtirishda moliyaviy hisobning ahamiyati. Qo ‘qon universiteti xabarnomasi, 44-47.

SANOAT KORXONALARINI YASHIL TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Turg‘unov Jasurbek Alimardon o‘g‘li
ORCID: 0000-0002-1161-8960
Rustamov Muhammadazizxon Ulug‘bek o‘g‘li
Qo‘qon univeristeti Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil texnologiyalar tushunchasi, uni iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o’rni haqida so’z yuritilgan. Maqolada yashil texnologiyalarning sanoat korxonalar faoliyatiga tadbiq etish yo’llari, ushbu texnologiyalarni joriy qilishning afzalliklari haqida so‘z yuritilgan. Shuningdek ushbu maqolada yashil texnologiyalar orqali iqtisodiy o‘sishga erishish imkoniyatlari tahlil etilgan. Maqolada yashil texnologiyalarni amaliyotga sanoatga joriy etish bo‘yicha xulosa va takliflar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: yashil texnologyalar, atrof-muhit, ekologik barqarorlik, resurslar tejamkorligi, sanoat 4.0, iqtisodiy o‘sish, iqtisodiy modellar.

Kirish. Rivojlanishining yangi bosqichida yashil texnologiyalar ijtimoiy-iqtisodiy farovonlik o’sishini belgilovchi asosiy ishlab chiqarish resursi sifatida qaralmoqda. Iqtisodiyotning real sektori korxonalari tomonidan yashil texnologiayalrdan foydalanish ularning iqtisodiyotda samarali faoliyat olib borishining eng muhim shartlaridan biriga aylandi. Yashil texnologiyalar sanoat korxonalarini zamonaviy ishlab chiqarish usullariga asoslangan holda texnologik jarayonlarni va boshqaruvning barcha darajalarida qaror qabul qilish jarayonlarini boshqarish sifatini keskin o’zgartiradi va korxona faoliyati samaradorligi va barqarorligini oshirish uchun eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

Yashil texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlari va ta’minot zanjirlari ekologik toza yoki an’anaviy ishlab chiqarish usullariga nisbatan kamroq zararli bo‘lgan texnologiyalardir. Ushbu texnologiyalar ekologik, iqtisodiy, texnologik va innovatsion sohalarda tatbiq etilib, chiqindilarni qayta ishlash, elektr energiyasining muqobil manbalaridan foydalanish va hokazo masalalarni hal qiladi.

Yashil texnologyalarni muhimliligi zararli energiya siyosati, iqlim o‘zgarishi, o‘rmonlarning kesilishi, tuproqning tanazzulga uchrashi va resurslardan haddan tashqari foydalanish - bu mutaxassislar sayyoramizda barqarorlikka erishish uchun odamlar hal qilishi kerak bo‘lgan muammolardan bir nechtasi. Yashil texnologiya bizga ushbu barqarorlikka erishishda yordam berishi mumkin va biz har bir kishi uni rivojlantirish va o‘z biznes operatsiyalari uchun foydalanishdan ko‘proq manfaatdor bo‘lishi kerak.

Yashil texnologiyalar sanoat sektorida avtomatlashtirish, ishlab chiqarish liniyalari, energiya sarfini real vaqt rejimida kuzatib borishi va kerakli o‘zgarishlarni joriy qilishga imkon beradi. Mamlakatizmida ham yashil iqtisodiyotni keng joriy etish, yashil texnologiyalarni rivojlantirish borasida samarali ishlar olib borilmoqda Vazirlar Mahkamasining “Ayrim sanoat sohalarida ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning atrof-muhitga va aholi salomatligiga salbiy ta’sirini kamaytirish va muqobil energiya resurslaridan samarali foydalanishga qaratilgan

chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 300-son qarori yashil texnologiyalarni rivojlantirish masalalariga o‘z e’tiborini qaratadi[1].

Adabiyotlar tahlili. Sanoat korxonalarini yashil texnologiyalar orqali rivojlantirish yuzasidan bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan**.** Jiang va boshqalarning firkricha sanoat 4.0 tabiiy resurslardan yaxshiroq foydalanadi, kamroq chiqindi ishlab chiqaradi, tejamkor jarayonlarga ega, mashina va uskunalarning ishlash muddati va texnologik yutuqlarni kengaytiradi[2]. Jeffri Saks - iqtisodchi va barqaror rivojlanish tarafdori, sanoat amaliyotiga yashil texnologiyalar integratsiyasini ta’kidlab o‘tgan. Uning firkicha “yashil texnologiyalar - barqaror rivojlanishni targ‘ib qilib u ekologik barqarorlikni iqtisodiy siyosatga integratsiya qilishning kuchli himoyachisi”. Uning ta’kidlashicha, ushbu amaliyotlar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish va qashshoqlikni kamaytirish uchun zarurdir. U iqlim o‘zgarishini qayta tiklanadigan energiya, energiya samaradorligi va barqaror resurslarni boshqarish orqali hal qilish zarurligini ta’kidlaydi.[3]

Dustin Murlavey atrof-muhitni o‘rganish professori fikricha yashil texnologiyaning muhim rolini va uning barqaror muhitga qaratilgan eng so‘nggi ishlanmalarini o‘rganadi. Yashil texnologiya qayta tiklanadigan resurslardan foydalanishga qaratilgan yangi, toza texnologiyani yaratishni kafolatlaydi[4].

Paul Ekins yashil texnologiyalar orqali iqtisodiy o‘sish va ekologik resurslardan oqilona foydalanishni birlashtirish mumkin deb hisoblaydi. Ekins barqaror rivojlanishga erishish uchun yangi iqtisodiy modellarni qo‘llashni taklif qiladi[5]. Yana bir olim Nicholas Stern global iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda iqtisodiy siyosatni o‘zgartirish kerakligini aytadi. Sternning fikricha, yashil texnologiyalarni joriy qilish orqali iqtisodiy o‘sish ekologik muammolar bilan kelishilgan holda davom etishi mumkin[6]. Thomas Sterner yashil texnologiyalarning keng qo‘llanilishi uchun karbon solig‘i va rag‘batlantirish choralarini kuchaytirishni taklif qiladi. Joan Martinez-Alier yashil texnologiyalarni adolat va iqtisodiy samaradorlik bilan birlashtirish muhimligini aytadi. U tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni iqtisodiy siyosatga integratsiya qilish zarurligini ta’kidlaydi[7].

Hans Schellnhuber iqlim o‘zgarishini sekinlashtirish uchun iqtisodiy siyosatni qayta ko‘rib chiqish va yashil texnologiyalarni keng miqyosda joriy qilish zarurligini aytadi[8]. Mark Jaccard yashil texnologiyalarni davlat siyosati bilan qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta’kidlaydi. U karbon solig‘i va iqtisodiy rag‘batlantirish orqali energiya samaradorligini oshirishni taklif qiladi[9].

[1] https://lex.uz/uz/docs/-6540540
[2] Jiang Z, Yuan S, Ma J, Wang Q (2021) The evolution of production scheduling from Industry 3.0 through Industry 4.0. Int J Prod Res: 1-21. https://doi.org/10.1080/00207543.2021.1925772
[3] Jeffri Devid Saks (1954-yil 5- noyabrda tug‘ilgan, Detroyt) — amerikalik iqtisodchi. Ph.D (1980), universitet professori va Kolumbiya universiteti qoshidagi Yer instituti direktori, ilgari Garvard professori. Bernard Xarms mukofoti sovrindori (2000). 2002 yildan BMT Bosh kotibining maxsus maslahatchisi .
[4] https://www.researchgate.net/profile/Dustin-Mulvaney Dustin Mulvaney
Professor of Environmental Studies, San Jose State University
[5]Ekins, P. (1999). Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203011751
[6] Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press; 2007. https://www.aeaweb.org/journals/aer
[7] Martínez Alier, J. (1991). Ecological Economics: Energy, Environment and Society. (2 ed.) https://portalrecerca.uab.cat/en/publications
[8] Schellnhuber, H.J. (2008). Climate Change as a Security Risk (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781849775939
[9] Jaccard, M. (2005). Sustainable Fossil Fuels: The Unusual Suspect in the Quest for Clean and Enduring Energy. Cambridge University Press. https://books.google.co.uz/

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda ilmiy asoslangan statistik tahlil, adabiyotlar sharhi, qiyosiy taqqoslash va boshqa yondoshuv hamda usullardan keng foydalanildi. Xususan, mavzuga oid adabiyotlar va manbalarni tahlil qilishda tizimli tahlil metodidan foydalanilgan.

Tahlil. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2025 yilga borib jahondagi yashil texnologiyalar bozori 4,4 trln. yevro (taxminan 6 trln. doll.)ga tenglashadi. Ushbu bozorning har yili o‘rtacha 30%ga o‘sayotganligi va jahon yalpi ichki mahsulotiga qo‘shayotgan hissasi 6-7%ga qadar ortayotganligi kuzatilmoqda. Tahlillar ko‘rsatishicha, 2020 yildayoq jahondagi ekologik toza asbob-uskunalar bozori hajmi ikki baravarga, tegishli tarmoqlarda band bo‘lganlar soni to‘rt martaga, “yashil iqtisodiyot”ning jahon yalpi ichki mahsulotiga qo‘shgan hissasi esa 5%ga ortishi kuztilgan[10]. 2023 yilda yashil texnologiyalar bozorida qurilish segmenti bozorda ustunlik qildi, chunki yashil qurilish texnologiyasi qurilish sanoatidagi muhim tendensiyalardan biriga aylandi. Ushbu texnologiya RFID skanerlari va sensorlari, kirish kartalarini o'qish moslamalari, harakat detektorlari va qurilish sektorining turar-joy holatini kuzatish uchun boshqa sensorlardan foydalanadi. Yashil texnologiyalar ekologik, iqtisodiy, texnologik va innovatsion sohalarda qo‘llaniladi va chiqindilarni qayta ishlash, elektr energiyasining muqobil manbalaridan foydalanish va boshqalar masalalarini hal qiladi. Unga ko‘ra yashil texnologiyalar bir qator afzalliklarga ega.(1-jadval)

1-jadval. Yashil texnologiyalarning afzalliklari[11]

№	Afzalliklari	Tavsifi
1	Atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish	Yashil texnologiya toza ishlab chiqarish jarayonlari, qayta tiklanadigan energiya manbalari va barqaror resurslarni boshqarish orqali ifloslanishni minimallashtirish va umumiy atrof-muhit izini kamaytirishga yordam beradi.
2	Energiya samaradorligi	Energiya samaradorligini oshirish, energiya sarfini kamaytirishga va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga olib keladi.
3	Xarajatlarni tejash	Yashil texnologiyani joriy qilish orqali korxonalar va iste’molchilar samaradorlikni oshirish va qayta tiklanadigan resurslardan foydalanish hisobiga energiya to’lovlari va operatsion xarajatlarni tejashlari mumkin.
4	Ish o‘rinlarini yaratish	Yashil texnologiyalar sektori qayta tiklanadigan energiya, energiya samaradorligi va atrof-muhitni boshqarish kabi sohalarda yangi ish o‘rinlarini yaratadi, bu esa iqtisodiy o‘sish va rivojlanishni rag‘batlantiradi.
5	Resurslarni saqlash	Yashil texnologiya tabiiy resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va kelajak avlodlar uchun materiallarni tejashga yordam beradi.
6	Yaxshilangan korporativ nufuz	Yashil texnologiyalarni qo‘llagan korxonalari o‘z obro‘sini oshirish va atrof-muhitga zararni kamaytirish imkoniyatiga ega.
7	Normativ muvofiqlik	Yashil texnologiyani qabul qilish korxonalarga atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalari va standartlariga rioya qilishga yordam beradi, jarimalar va huquqiy muammolardan uzoqlashtiradi.

[10] Порфирьев Б. «Зеленая» экономика: реалии, перспективы и пределы роста // Фонд Карнеги за международный мир. – URL http://carnegieendowment.org/files/WP_Porfiriev_web.pdf

[11] Muallifning ishlanmasi

Yashil texnologyalarni sanoat korxonalariga joriy etish imkoniyatlari:

- **Atrof-muhitni muhofaza qilish:** issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytiradi, tabiiy resurslarni tejaydi, ekotizimlarni himoya qiladi va havo va suv sifatini yaxshilaydi.
- **Iqtisodiy o‘sish va ish o‘rinlari yaratish:** innovatsiyalarni rag‘batlantiradi, yangi bozorlarni yaratadi va qayta tiklanadigan energiya, toza texnologiyalar va barqaror ishlab chiqarishda bandlik imkoniyatlarini yaratadi.
- **Kengaytirilgan raqobatbardoshlik:** brend imidjini yaxshilaydi, ekologik ongli iste’molchilarni jalb qiladi va qat’iy ekologik standartlarga ega bozorlarga eshiklarni ochadi.
- **Xarajatlarni tejash:** samaradorlikni oshirish va chiqindilarni minimallashtirish orqali energiya va moddiy xarajatlarni kamaytiradi.
- **Iqlim ta’siriga chidamlilik:** sanoat korxonalarini iqlim o‘zgarishi oqibatlariga moslashishga yordam beradi, uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi.

Jahon amaliyoti ko‘rsatishicha, “yashil texnologiyalarni”ni moliyalashtirishga an’anaviy usullar yordamida moliyalashtirish muhim hisoblanadi. Moliya, bank va sug‘urta investitsiyalari “yashil iqtsodiyot”ga sarflanayotgan xususiy investisiyalarning muhim yo‘nalishiga aylanmoqda. (1-rasm)

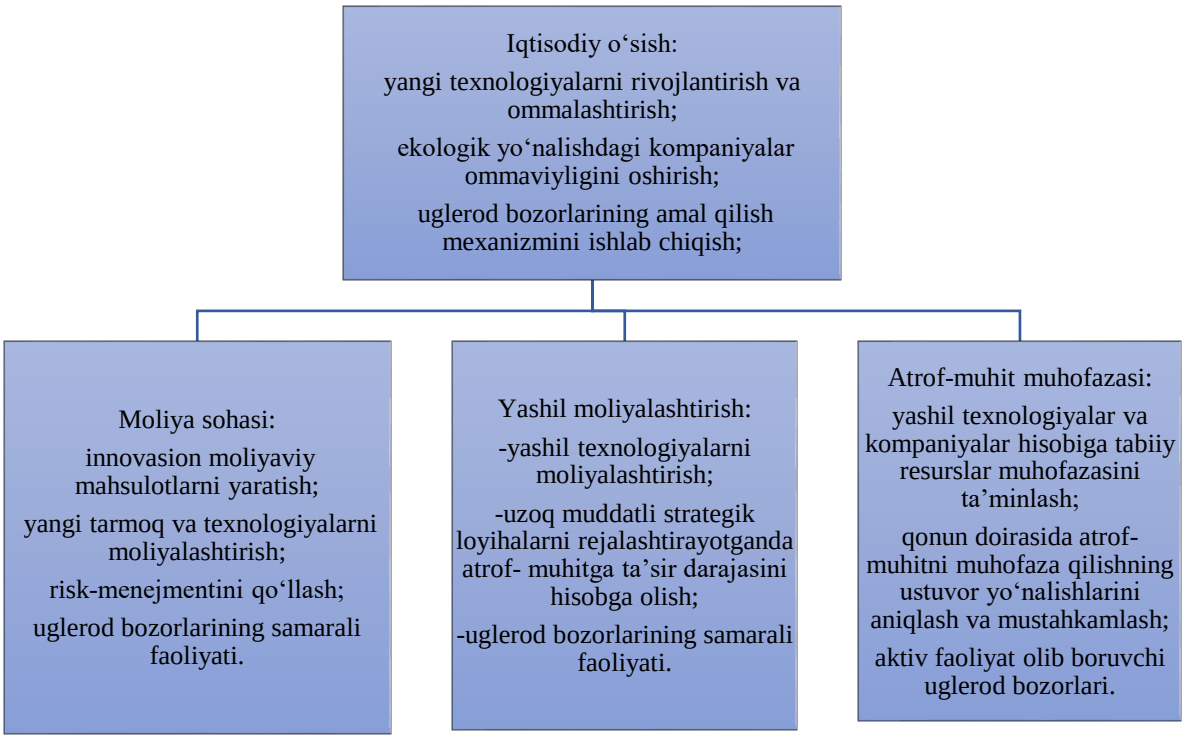

1-rasm. Yashil texnologiyalarning moliyalashtirish tizimidagi o‘zaro bog‘liqlik[12]

Yashil iqtisodiyotning amaldagi sektorlari faoliyatining huquqiy bazasini mustahkamlash, jumladan, yashil texnologiyalar asosida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni sertifikatlash, ishlab chiqarish jarayonini tartibga solish mexanizmini takomillashtirish, sanoat bazasini yaratishning maqsadli davlat dasturlarini ishlab chiqish, ushbu sohada innovatsion ishlanmalarni moliyalashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

[12] Jin Noh Hee, Financial Strategy to Accelerate Innovation for Green Growth (2010).

Xulosa va takliflar

Yashil texnologiyalar korxonalar uchun ekologik tozalikka erishish, energiya tejamkorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi. Yashil texnologiyalarni joriy etish sanoat korxonalarida ekologik barqarorlikni kuchaytiradi, resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi va global ekologik muammolarni kamaytirishga hissa qo‘shadi.

Bundan tashqari, yashil texnologiyalar asosida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni sotish kanallarini shakllantirish, yashil texnologiyalarning natijalarini amaliyotga joriy etayotgan ishlab chiqaruvchilar va ulardan foydalanuvchilarni rag‘batlantirish tizimini joriy etish lozim. Shundan kelib chiqib:

- yashil texnologiyalarni rivojlantirish uchun yangi moliyaviy vositalarni joriy etish;
- yashil texnologiyalarni joriy etishning institusional asoslarini rivojlantirish;
- yashil texnologiyalar, innovatsiyalarni yaratish va ulardan foydalanish ko‘lamini oshirish
- yashil texnologiyalar samaradorligi ko‘rsatkichlari amaliyotga tadbiq etish masalalariga katta e’tibor qaratish lozim.

Xulosa qilib aytganda, yashil texnologiyalarni joriy etish nafaqat korxonalar faoliyatida samaradorlikni oshiradi, balki iqtisodiy barqarorlik va ekologik xavfsizlikni ta’minlaydi. Shu sababli, yashil texnologiyalarning rivojlanishi atrof-muhitni asrab-avaylash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekins, P. (1999). Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203011751
2. Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press; 2007. https://www.aeaweb.org/journals/aer
3. Daly, H. E. (1996). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press. https://books.google.co.uz/
4. Sterner, T. (2003). Policy Instruments for Environmental and Natural Resource Management. RFF Press https://doi.org/10.4324/9781315780894
5. Sterner, T. (2003).Environmental and natural resource economics. RFF press https://doi.org/10.4324/9781315208343
6. Martínez Alier, J. (1991). Ecological Economics: Energy, Environment and Society. (2 ed.) https://portalrecerca.uab.cat/en/publications
7. Mulvaney, D. (2011). Green Technology: An A-to-Z Guide. SAGE Publications. https://books.google.co.uz/books?id=_76fUEbM-eUC&lpg=PP1&ots=2yvHqJ9Usn&lr&hl=ru&pg=PP1#v=onepage&q&f=false
8. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press. https://doi.org/10.7312/sach17314-014
9. Jaccard, M. (2005). Sustainable Fossil Fuels: The Unusual Suspect in the Quest for Clean and Enduring Energy. Cambridge University Press. https://books.google.co.uz/

10. Pachauri, R. (2006). Avoiding dangerous climate change. Avoiding dangerous climate change, 3-5.
11. Jiang Z, Yuan S, Ma J, Wang Q (2021) The evolution of production scheduling from Industry 3.0 through Industry 4.0. Int J Prod Res: 1-21.
12. Порфирьев Б. «Зеленая» экономика: реалии, перспективы и пределы роста // Фонд Карнеги за международный мир. – URL http://carnegieendowment.org/files/WP_Porfiriev_web.pdf
13. Jin Noh Hee, Financial Strategy to Accelerate Innovation for Green Growth (2010).
14. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. va boshqalar “Yashil iqtisodiyot”. Toshkent.: “Universitet”, 2020
15. Turg‘unov, J. A. (2023). MAMLAKATIMIZDA YASHIL IQTISODIYOTNI JORIY ETISH HOLATI VA ASOSIY YO‘NALISHLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 85-87.
16. Turg‘unov, J. A. (2024). SANOAT KORXONALARINING ATROF-MUHITGA TA’SIRINI BAHOLASHDA EIA TIZIMINI JORIY ETISHNING XORIJ TAJRIBASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 33-36.
17. Turg‘unov, J. (2024). Modern trends in assessing the impact of industrial development on the environment. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 2(7). Retrieved from https://yashil-iqtisodiyo-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/2487
18. Turgunov Jasurbek. (2024). SANOAT KORXONALARINING ATROF MUHITGA TA’SIRINI KAMAYTIRISH YO‘LLARI. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(5), 15–24. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/678
19. Turgunov Jasurbek, (2024) Innovative methods for assessing the environmental impact of industrial enterprises' development based on the sustainable development goals, Biznes-Ekspert, "Biznes-Daily Media", 49-52

O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING UMUMIY BANDLIKDAGI O‘RNI

Nasirov Oybek Shukur’onovich
Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlik umumiy bandlikni oshirishda va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada kichik biznesning umumiy bandlikdagi o‘rni, iqtisodiyotga qo‘shayotgan hissasi va aholining turli ijtimoiy qatlamlari uchun daromad manbai yaratishdagi roli batafsil tahlil qilinadi. So‘nggi yillarda hukumat tomonidan kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar va imtiyozlar tizimi joriy qilindi. Bu choralarning asosiy maqsadi kichik va o‘rta biznes subyektlarining iqtisodiy faolligini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, shu bilan birga iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishdir. Maqolada kichik biznesning qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish, savdo va ishlab chiqarish kabi tarmoqlardagi o‘rni alohida yoritilib, bu tarmoqlarda bandlikni ta’minlash va iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishdagi natijalari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqola kichik biznesning raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish orqali yangi ish o‘rinlarini yaratishdagi imkoniyatlarini ham qamrab oladi. Tadqiqot natijalari kichik biznes va tadbirkorlikning iqtisodiy o‘sishga va ijtimoiy barqarorlikka qo‘shayotgan hissasini tasdiqlaydi va bu sohani yanada rivojlantirish uchun takliflar beradi.

Kalit so’zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, umumiy bandlik, iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlari, iqtisodiy diversifikatsiya, davlat qo‘llab-quvvatlashi, xizmat ko‘rsatish sohasi.

Kirish. O‘zbekiston iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlik sohasining o‘rni tobora muhimlashib bormoqda. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida kichik va o‘rta biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlashga katta e’tibor qaratilmoqda. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotida barqarorlikni ta’minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirishning muhim manbai hisoblanadi. O‘zbekiston hukumati tomonidan olib borilayotgan siyosat kichik biznesga qulay sharoitlar yaratish, moliyaviy resurslarga keng imkoniyatlar taqdim etish va soliq yukini kamaytirishga qaratilgan.

Bugungi kunda O‘zbekistonda mehnatga layoqatli aholi uchun bandlik imkoniyatlarini kengaytirish hamda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish uchun kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatda ish bilan ta’minlangan aholining katta qismi aynan kichik va o‘rta biznes korxonalarida faoliyat yuritadi. Bunda xizmat ko‘rsatish sohasi, savdo, qishloq xo‘jaligi va ishlab chiqarish tarmoqlarida kichik biznesning roli sezilarli darajada o‘sib bormoqda. Kichik biznesning rivojlanishi faqat iqtisodiy foyda bilan cheklanmay, ijtimoiy masalalarni hal qilish, jumladan, qishloq hududlarida bandlikni oshirish va migratsiyani kamaytirishga ham yordam bermoqda.

Ushbu maqolada O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikning umumiy bandlikdagi roli, ushbu sohaning turli tarmoqlardagi ahamiyati, davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan imtiyoz va qo‘llab-quvvatlash choralari hamda kichik biznesning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka

qo‘shayotgan hissasi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, kichik biznes va tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va bandlik darajasini oshirish uchun amalga oshirilishi zarur bo‘lgan chora-tadbirlar ham ko‘rib chiqiladi.

Asosiy Qism. O‘zbekistonda kichik biznes mamlakat iqtisodiyoti va bandlikni ta’minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati ish o‘rinlari yaratish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va aholini daromad manbai bilan ta’minlashda katta ahamiyat kasb etadi. So‘nggi ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda band bo‘lgan aholining katta qismi kichik va o‘rta biznes subyektlarida faoliyat yuritmoqda. Bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda kichik biznesning muhim o‘rinni egallashini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda kichik biznes korxonalari qator sohalarda faoliyat yuritib, bandlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, xizmat ko‘rsatish, savdo, qishloq xo‘jaligi va ishlab chiqarish sohalarida kichik biznes subyektlari sezilarli darajada ko‘payib, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda.

1. Xizmat ko‘rsatish sohasi . Xizmat ko‘rsatish sohasi kichik biznesning asosiy segmentlaridan biri bo‘lib, bu sohada aholiga keng qamrovli xizmatlar taklif etiladi. Restoranlar, kafe va boshqa xizmat ko‘rsatish obyektlari sonining ortishi natijasida minglab ish o‘rinlari yaratilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, aholining turmush darajasini oshirish va iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishga yordam bermoqda. Shu bilan birga, ushbu sohada o‘sish davom etishi, yangi tadbirkorlarning kirib kelishi orqali xizmat ko‘rsatish sohasidagi bandlik yanada oshishi kutilmoqda.

2. Savdo va chakana savdo sektori. Savdo sohasidagi kichik biznes subyektlari chakana va ulgurji savdoda faoliyat yuritib, aholining kundalik ehtiyojlarini qondiradi. Kichik savdo korxonalari nafaqat iste’mol tovarlarini yetkazib berish, balki ko‘plab ish o‘rinlarini yaratish orqali bandlikni oshiradi. Toshkent, Samarqand va Farg‘ona viloyatlarida savdo korxonalari sonining ortishi bu hududlarda bandlik darajasini sezilarli darajada oshirmoqda. Savdo sektori nafaqat iqtisodiy faoliyatning barqaror o‘sishini ta’minlaydi, balki aholining ijtimoiy farovonligini ham oshiradi.

3. Qishloq xo‘jaligi. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi sohasida ham kichik biznesning o‘rni katta. Ko‘pgina qishloq hududlarida kichik biznes subyektlari, jumladan, fermer xo‘jaliklari va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi kichik korxonalar aholi uchun muhim ish o‘rinlari yaratmoqda. Qishloq xo‘jaligida kichik biznesning rivojlanishi orqali agrar sektorda ko‘plab yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda va bu hududlarda aholi bandligi ta’minlanmoqda. Natijada, qishloq joylaridagi mehnatga layoqatli aholi uchun yangi ish o‘rinlari va daromad manbai yaratiladi.

4. Ishlab chiqarish sohasida kichik biznesning o‘rni. Ishlab chiqarish sohasida kichik biznes korxonalari yangi mahsulotlar yaratish va ichki bozordagi talabni qondirish orqali iqtisodiyotning o‘sishiga katta hissa qo‘shmoqda. Kichik ishlab chiqarish korxonalari mebel, kiyim-kechak, oziq-ovqat mahsulotlari kabi turli tovarlar ishlab chiqarib, mamlakatda iqtisodiy faollikni ta’minlamoqda. Shuningdek, kichik ishlab chiqarish korxonalari mahalliy xom ashyolarni qayta ishlash orqali eksport salohiyatini oshiradi va tashqi bozorlarga chiqishga zamin yaratadi.

Kichik biznesning bandlikka qo‘shgan hissasi faqat iqtisodiy foyda bilan cheklanmay, ijtimoiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Kichik biznesning kengayishi orqali mamlakat bo‘ylab

bandlikning oshishi nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi, balki qishloq joylarda va urbanizatsiya jarayonidan uzoq bo‘lgan hududlarda aholi turmush darajasini oshirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli, O‘zbekiston hukumati kichik biznes uchun soliq imtiyozlari, kredit qo‘llab-quvvatlovi va boshqa rag‘batlantiruvchi choralar orqali kichik biznesning rivojlanishini yanada qo‘llab-quvvatlashga katta ahamiyat bermoqda.

Kichik biznesning rivojlanishi va bandlikka qo‘shayotgan hissasi kelgusida yanada oshishi kutilmoqda, bu esa O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror o‘sishi va aholi farovonligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kichik biznes va tadbirkorlikning tarmoqlarga bo‘lingan roli

O‘zbekistonda kichik biznes turli tarmoqlarda rivojlanmoqda:

- Xizmat ko‘rsatish sohasi: Ko‘plab kichik biznes subyektlari xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat olib boradi. Bu sohada restoranlar, maishiy xizmat ko‘rsatish va savdo markazlari ko‘payib, ish o‘rinlari yaratilmoqda.

- Savdo va chakana sektor: Kichik biznes savdo va chakana sektorida faoliyat ko‘rsatish orqali aholi talablarini qondiradi. Bu tarmoq aholining keng qatlami uchun daromad manbai bo‘lib xizmat qiladi.

- Qishloq xo‘jaligi: Qishloq hududlarida kichik biznes qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va qayta ishlash bilan shug‘ullanib, mehnatga layoqatli aholining sezilarli qismini ish bilan ta’minlaydi.

- Ishlab chiqarish: Texnika va texnologiyalar sohasidagi kichik biznes korxonalari ishlab chiqarishda raqobatbardosh mahsulotlar yaratib, eksport imkoniyatlarini kengaytiradi va iqtisodiy barqarorlikka hissa qo‘shadi.

Hukumat qo‘llab-quvvatlashi va imtiyozlar.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston hukumati kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Soliq imtiyozlari, moliyaviy yordam, qulay kredit shartlari va maxsus tadbirkorlik dasturlari kichik biznesning tezroq o‘sishiga imkoniyat yaratmoqda. Misol uchun, qishloq joylarida kichik biznesni rivojlantirish uchun arzon kreditlar ajratilib, tadbirkorlarga davlat tomonidan grantlar berilmoqda.

Yangi texnologiyalarni joriy etish va bandlikning oshishi.

Zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi tadbirkorlar uchun samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirishga yordam bermoqda. Bu esa yangi ish o‘rinlarini yaratishga va tadbirkorlarning faoliyatini kengaytirishga zamin yaratadi. Raqamli texnologiyalar, IT xizmatlari va elektron savdo sohasida kichik bizneslarning ko‘payishi yangi bandlik imkoniyatlarini taqdim etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Kichik Biznes va Tadbirkorlikning Umumiy Bandlikdagi O‘rni mavzusidagi maqola ko‘plab metodologik yondashuvlardan foydalangan holda yozilgan. Quyida ushbu maqolada qo‘llanilgan asosiy metodlar haqida ma'lumot beraman:

Quyidagi 1-jadvalda O‘zbekistonda kichik biznesning umumiy bandlikdagi ulushini 2010-yildan 2023-yilning ikkinchi choragigacha bo‘lgan davrda tasvirlaydi. Grafikdan ko‘rinib turibdiki, ushbu davr mobaynida kichik biznesning umumiy bandlikdagi ulushi sezilarli o‘zgarishlarni boshdan kechirgan.

2010-yilda kichik biznes bandlikning taxminan 74,3 foizini tashkil etgan. Keyingi yillarda ushbu ko‘rsatkich doimiy ravishda o‘sib, 2016-yilda 78,2 foizga yetgan. Bu davr kichik biznesning bandlikdagi ulushining eng yuqori nuqtasi hisoblanadi. Mazkur o‘sish kichik biznesning iqtisodiyotdagi rolini mustahkamlash va ish o‘rinlari yaratishdagi muhimligini aks ettiradi.

Biroq, 2016-yildan keyin ushbu ulush asta-sekin pasayishni boshlagan va 2023-yilning ikkinchi choragida 74,1 foizga tushib ketgan. Bu pasayish turli iqtisodiy omillar va katta biznes sektorining rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Umuman olganda, chizma kichik biznesning umumiy bandlikdagi ulushidagi o‘zgaruvchan tendensiyani aks ettirib, 2010-2016 yillar oralig‘ida o‘sish, 2016 yildan keyin esa pasayish kuzatilganini ko‘rsatadi. Bu tendensiyalar kichik biznesning iqtisodiyotdagi o‘rni va uning vaqt davomida qanday rivojlanib borayotganini tushunishga yordam beradi.

1-jadval.

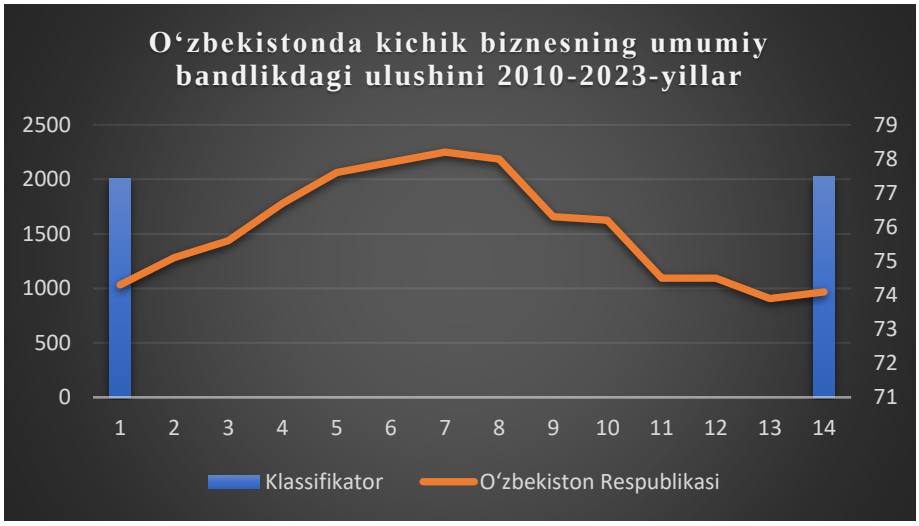

2-jadval.

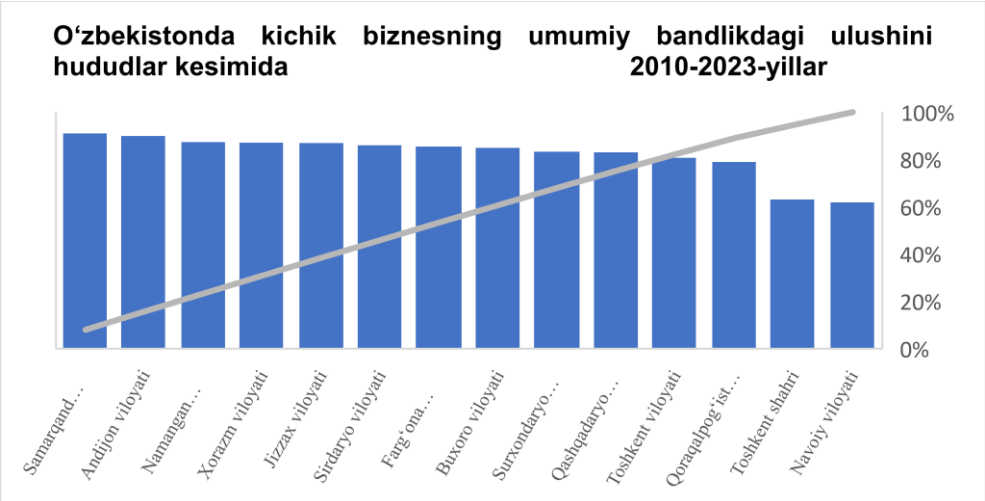

Xulosa. O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikning umumiy bandlikdagi o‘rni har jihatdan muhimdir. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va davlat tomonidan kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan siyosat tufayli bu sektor jadal rivojlanmoqda va

aholi uchun yangi ish o‘rinlari yaratmoqda. Kichik biznes va tadbirkorlik nafaqat iqtisodiy o‘sishga, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Kichik biznes subyektlari, ayniqsa xizmat ko‘rsatish, savdo, qishloq xo‘jaligi va ishlab chiqarish sohalarida faoliyat yuritib, yangi ish o‘rinlarini ochmoqda va aholi daromadlarini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular shahar va qishloq joylarida, turli hududlarda bandlikni ta’minlab, iqtisodiy faollikni kuchaytiradi va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga hissa qo‘shmoqda. O‘zbekistonning turli mintaqalarida kichik biznesning rivojlanishi mehnatga layoqatli aholi uchun imkoniyatlar yaratadi va qishloq joylarida yashovchi aholi uchun muhim daromad manbai hisoblanadi.

Shuningdek, kichik biznes raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirib, global bozorlar bilan integratsiyani kuchaytiradi. Bu jarayonlar mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘z navbatida, bandlik darajasini yanada oshiradi.

Umuman olganda, O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Davlatning bunday yondashuvi, iqtisodiyotni mustahkamlash va aholining farovonligini oshirish uchun uzoq muddatli strategiya sifatida qabul qilinishi lozim. Kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini tan olish va uni rivojlantirish uchun zarur choralarni ko‘rish, O‘zbekistonning kelgusi rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekins, P. (1999). Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203011751
2. Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press; 2007. https://www.aeaweb.org/journals/aer
3. Daly, H. E. (1996). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press. https://books.google.co.uz/
4. Sterner, T. (2003). Policy Instruments for Environmental and Natural Resource Management. RFF Press https://doi.org/10.4324/9781315780894
5. Sterner, T. (2003).Environmental and natural resource economics. RFF press https://doi.org/10.4324/9781315208343
6. Martínez Alier, J. (1991). Ecological Economics: Energy, Environment and Society. (2 ed.) https://portalrecerca.uab.cat/en/publications
7. Mulvaney, D. (2011). Green Technology: An A-to-Z Guide. SAGE Publications. https://books.google.co.uz/books?id=_76fUEbM-eUC&lpg=PP1&ots=2yvHqJ9Usn&lr&hl=ru&pg=PP1#v=onepage&q&f=false
8. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press. https://doi.org/10.7312/sach17314-014
9. Jaccard, M. (2005). Sustainable Fossil Fuels: The Unusual Suspect in the Quest for Clean and Enduring Energy. Cambridge University Press. https://books.google.co.uz/

10. Pachauri, R. (2006). Avoiding dangerous climate change. Avoiding dangerous climate change, 3-5.
11. Jiang Z, Yuan S, Ma J, Wang Q (2021) The evolution of production scheduling from Industry 3.0 through Industry 4.0. Int J Prod Res: 1-21.
12. Порфирьев Б. «Зеленая» экономика: реалии, перспективы и пределы роста // Фонд Карнеги за международный мир. – URL http://carnegieendowment.org/files/WP_Porfiriev_web.pdf
13. Jin Noh Hee, Financial Strategy to Accelerate Innovation for Green Growth (2010).
14. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. va boshqalar “Yashil iqtisodiyot”. Toshkent.: “Universitet”, 2020

KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING JAMI ISHLAB CHIQARILGAN SANOAT MAHSULOTLARI (XIZMATLARI)DAGI ULUSHI

Nasirov Oybek Shukur’onovich
Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot kichik tadbirkorlik subyektlarining O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida sanoat mahsulotlari (xizmatlari)dagi ulushini o‘rganishga bag‘ishlangan. Kichik tadbirkorlik subyektlari, o‘zining dinamikasi va moslashuvchanligi bilan, mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim rol o‘ynaydi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi va innovatsion yechimlarni taqdim etadi. Tadqiqot davomida kichik tadbirkorlikning ta'rifi, uning iqtisodiy ahamiyati, sanoat mahsulotlari va xizmatlaridagi ulushi, shuningdek, ularni rivojlantirish yo‘llari batafsil tahlil qilinadi. Statistik ma'lumotlarga ko‘ra, kichik tadbirkorlik subyektlari 2022 yilga kelib O‘zbekiston sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishining 20% dan ortig‘ini tashkil etdi, bu esa mamlakatning iqtisodiy o‘sishida ahamiyatli omil hisoblanadi. Kichik tadbirkorlikni rivojlantirish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va mahalliy resurslardan samarali foydalanish orqali yanada ko‘proq imkoniyatlar yaratish lozim. Ushbu tadqiqot kichik tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyotdagi rolini, ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash zaruratini va sanoat mahsulotlari va xizmatlaridagi ulushini oshirish uchun taklif etiladigan strategiyalarni ochib beradi. Natijalar iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda va kichik tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: xizmat ko‘rsatish sohasi, qishloq xo‘jaligi, savdo sektori, ishlab chiqarish, raqamli texnologiyalar, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy farovonlik.

Kirish.

Kichik tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishida, yangi ish o‘rinlarini yaratishda va innovatsion g‘oyalarni hayotga tadbiq etishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasi uchun ham kichik tadbirkorlikning ahamiyati ortib bormoqda, chunki bu soha mahalliy iqtisodiyotning barqarorligi va rivojlanishini ta'minlashda, shuningdek, milliy raqobatbardoshlikni oshirishda katta imkoniyatlar yaratadi.

Kichik tadbirkorlik subyektlari sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishda va xizmatlar ko‘rsatishda o‘z o‘rnini mustahkamlashmoqda. Ular, o‘zining moslashuvchanligi va dinamikligi bilan, tezkor bozor talablariga javob berish, yangi mahsulot va xizmatlarni taqdim etish imkoniyatiga ega. O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi strategiyasi, shuningdek, kichik tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar orqali bu sohaning o‘sishini rag‘batlantirishga intilmoqda.

Ushbu tadqiqotda kichik tadbirkorlik subyektlarining O‘zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotlari (xizmatlari)dagi ulushi, ularning iqtisodiyotdagi o‘rni, mavjud muammolar va ularni hal qilish yo‘llari tahlil qilinadi. Kichik tadbirkorlikni rivojlantirish, innovatsion yondashuvlar va mahalliy resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy o‘sishni ta'minlash maqsadida olib boriladigan tadbirlar muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari kichik tadbirkorlik

subyektlarining iqtisodiy salohiyatini oshirish va ularning rolini yanada mustahkamlash uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

1. Kichik tadbirkorlikning ta'rifi va xususiyatlari

Kichik tadbirkorlik - bu kichik miqyosda faoliyat yurituvchi subyektlardir, ular asosan quyidagi xususiyatlarga ega:

- Ishchilar soni: Kichik tadbirkorlik subyektlarida ishchilar soni odatda 1 dan 50 gacha.
- Kapital: Kichik tadbirkorlar o‘z faoliyatini boshlash uchun nisbatan kam kapital talab qiladi.
- Moslashuvchanlik: Kichik tadbirkorlik subyektlari tez o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish qobiliyatiga ega.

2. Kichik tadbirkorlikning iqtisodiy ahmiyati

Kichik tadbirkorlik, ayniqsa O‘zbekiston Respublikasida, iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biridir:

- Bandlik yaratish: Kichik tadbirkorlik subyektlari yangi ish o‘rinlarini yaratib, aholi bandligini ta'minlaydi.
- Innovatsiyalar: Kichik biznes, innovatsion g‘oyalarni joriy qilish orqali iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo‘shadi.
- Mahalliy ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash: Kichik tadbirkorlik subyektlari mahalliy resurslardan foydalanib, mamlakat iqtisodiyotining mustahkamlanishiga yordam beradi.

3. Kichik tadbirkorlik subyektlarining sanoat mahsulotlaridagi ulushi

O‘zbekiston Respublikasi statistik ma'lumotlariga ko‘ra, kichik tadbirkorlik subyektlarining sanoat mahsulotlari (xizmatlari)dagi ulushi muhim o‘sish sur'atlariga ega. Bu bo‘yicha ma'lumotlar quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- Mahsulotlar turkumi: Kichik tadbirkorlar turli xil sanoat mahsulotlarini ishlab chiqaradi, jumladan, oziq-ovqat, yengil sanoat, qurilish va xizmatlar.
- Ulushning o‘sishi: 2018 yildan 2023 yilgacha kichik tadbirkorlik subyektlarining sanoat mahsulotlari ulushi yil sayin o‘smoqda. Masalan, 2022 yilda bu ulush 20% ni tashkil etdi.

4. Kichik tadbirkorlikni rivojlantirish yo‘llari

Kichik tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishini ta'minlash uchun bir qator choralar ko‘rilishi zarur:

- Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash: Kichik tadbirkorlik subyektlariga imtiyozli kreditlar va grantlar berish.
- Taqdimot va ta'lim: Tadbirkorlarga biznes boshqaruvi va marketing bo‘yicha treninglar o‘tkazish.
- Innovatsiyalarni rag‘batlantirish: Innovatsion g‘oyalarni rivojlantirish uchun davlat dasturlarini ishlab chiqish.

5. Kichik tadbirkorlikning sanoat rivojlanishidagi roli

Kichik tadbirkorlik sanoat rivojlanishida bir qator muhim o‘rinlarni egallaydi:

- Bozorni diversifikatsiyalash: Kichik tadbirkorlar turli xil mahsulotlar va xizmatlar taklif qilib, bozorni diversifikatsiyalaydi.

- Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish: Kichik tadbirkorlik subyektlari zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

6. Kichik tadbirkorlik va xizmatlar sanoati

Kichik tadbirkorlik subyektlari xizmatlar sohasida ham muhim o‘rin tutadi. Ular quyidagi xizmatlarni ko‘rsatadi:

- Transport va logistika: Kichik tadbirkorlar transport va logistika xizmatlarini taklif etish orqali iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlaydi.

- Savdo va xizmatlar: Kichik bizneslar chakana savdo va xizmatlar ko‘rsatishda faol ishtirok etadi.

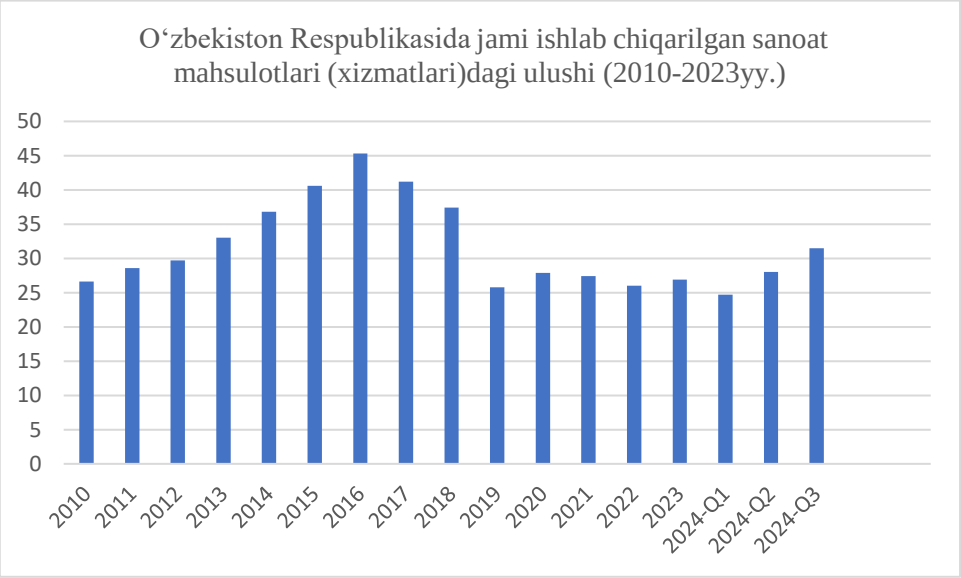

Xulosa

Kichik tadbirkorlik subyektlari O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanishida va bandlikni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ularning sanoat mahsulotlari va xizmatlaridagi ulushi yil sayin o‘smoqda va bu jarayonni qo‘llab-quvvatlash uchun to‘g‘ri siyosat va dasturlar ishlab chiqilishi zarur. Kichik tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirish orqali nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyati mavjud.

Ushbu tezis O‘zbekiston Respublikasidagi kichik tadbirkorlik subyektlarining sanoat mahsulotlari va xizmatlaridagi ulushini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, iqtisodiy taraqqiyot va bandlikni ta'minlashdagi ahamiyatini tahlil qilgan. Kichik tadbirkorlikni rivojlantirish orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti yanada mustahkamlanadi va ijtimoiy barqarorlik ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekins, P. (1999). Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203011751

2. Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press; 2007. https://www.aeaweb.org/journals/aer

3. Daly, H. E. (1996). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press. https://books.google.co.uz/

4. Sterner, T. (2003). Policy Instruments for Environmental and Natural Resource Management. RFF Press https://doi.org/10.4324/9781315780894

5. Sterner, T. (2003).Environmental and natural resource economics. RFF press https://doi.org/10.4324/9781315208343

6. Martínez Alier, J. (1991). Ecological Economics: Energy, Environment and Society. (2 ed.) https://portalrecerca.uab.cat/en/publications

7. Mulvaney, D. (2011). Green Technology: An A-to-Z Guide. SAGE Publications. https://books.google.co.uz/books?id=_76fUEbM-eUC&lpg=PP1&ots=2yvHqJ9Usn&lr&hl=ru&pg=PP1#v=onepage&q&f=false

8. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press. https://doi.org/10.7312/sach17314-014

9. Jaccard, M. (2005). Sustainable Fossil Fuels: The Unusual Suspect in the Quest for Clean and Enduring Energy. Cambridge University Press. https://books.google.co.uz/

10. Pachauri, R. (2006). Avoiding dangerous climate change. Avoiding dangerous climate change, 3-5.

11. Jiang Z, Yuan S, Ma J, Wang Q (2021) The evolution of production scheduling from Industry 3.0 through Industry 4.0. Int J Prod Res: 1-21.

12. Порфирьев Б. «Зеленая» экономика: реалии, перспективы и пределы роста // Фонд Карнеги за международный мир. – URL http://carnegieendowment.org/files/WP_Porfiriev_web.pdf

13. Jin Noh Hee, Financial Strategy to Accelerate Innovation for Green Growth (2010).

14. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. va boshqalar “Yashil iqtisodiyot”. Toshkent.: “Universitet”, 2020

KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING MILLIY IQTISODIYOTDAGI O‘RNI VA HUKUMATNING SOHA RIVOJIGA OID CHORA-TADBIRLARI

Xudoberganov Qobuljon Mirzatolib o‘g‘li
Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolaning maqsadi, Respublikasimiz hududida kichik tadbirkorlik subyektlarining xizmatlar ko‘rsatish sohasidagi ulushini o‘rganish, tahlil qilish va uning iqtisodiyotdagi ahamiyatini aniqlashdan iborat. So‘nggi yillarda kichik tadbirkorlik subyektlari xizmatlar ko‘rsatish sohasida sezilarli o‘sish ko‘rsatkichlarini qayd etgan bo‘lib, bu sektorda ishchi o‘rinlarining yaratilishi, innovatsiyalar va raqobatning kuchayishi kuzatilmoqda. Ushbu maqolada xizmatlar sohasidagi kichik tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini, mavjud muammolarni, ularni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlarini va davlat tomonidan olib borilayotgan siyosatni o‘rganish orqali iqtisodiyotdagi ularning o‘rni aniqlanadi. Shuningdek, mqolada kichik tadbirkorlik subyektlarining xizmatlar sohasidagi rivojlanish tendensiyalari, imkoniyatlari va kelgusi istiqbollari hamda shu sohadagi raqobatni rivojlantirishga oid takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Kichik tadbirkorlik, iqtisodiyot, tashkiliy tuzilmalar, korporatsiyalar va inson kapitali.

Yaxshi ma’lumki, kichik tadbirkorlik subyektlari mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin egallaydi. Ularning iqtisodiy ahamiyatini to‘g‘ri tushunish, ayniqsa, xizmatlar sektorida ularning roli tobora kuchayib borayotganini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlari, ayniqsa, xizmatlar ko‘rsatish sohasida, iqtisodiy o‘sish, mehnat bozorining rivojlanishi va davlat byudjetining shakllanishiga katta hissa qo‘shmoqda. Kichik tadbirkorlik subyektlarining ish o‘rinlari yaratish va mehnat bozoriga ta'siri haqida to’xtalib o’tadigan bo’lsak, O‘zbekiston iqtisodiyotida kichik tadbirkorlik subyektlari ish o‘rinlarini yaratish orqali mehnat bozorida muhim rol o‘ynaydi. Statistika ma'lumotlariga ko‘ra, kichik biznes sektorida millionlab odamlar ishlamoqda. Bu, ayniqsa, yangi ish o‘rinlarini yaratishga, ayniqsa, yoshlar va ayollarga ish bilan ta'minlashda muhimdir.

Kichik tadbirkorlik subyektlari o‘zlarining xizmatlarini taklif qilib, mamlakatning ichki iste'mol bozorini kengaytiradi. Bu esa o‘z navbatida, xizmatlar sohasining o‘sishiga, kompaniyalar va jismoniy shaxslarning iqtisodiy faoliyatiga yordam beradi. Shuningdek, kichik tadbirkorlik subyektlari o‘zlarining xizmatlarini taklif qilib, mamlakatning ichki iste'mol bozorini kengaytiradi. Bu esa o‘z navbatida, xizmatlar sohasining o‘sishiga, kompaniyalar va jismoniy shaxslarning iqtisodiy faoliyatiga yordam beradi. Iqtisodiyotning ushbu sektori bozorni diversifikatsiya qilishga yordam beradi, yangi va innovatsion xizmatlarni ishlab chiqarish orqali iqtisodiy muhitni yanada boyitadi. Masalan, raqamli xizmatlar, onlayn marketing, moliyaviy texnologiyalar kabi yangi sohalar kichik biznes tomonidan kengaytirilmoqda.

Davlatning kichik tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlashga oid tadbirlari iqtisodiyotni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va tadbirkorlikni rag‘batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Kichik va o‘rta biznes (KO‘B) davlat iqtisodiyotining muhim qismi bo‘lib, bu sohani rivojlantirish uchun davlat bir qator qonunlar,

dasturlar va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqadi. Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 9-martdagi 105-son “Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida “Kichik va o‘rta tadbirkorlik korxonalarini rivojlantirish dasturi” loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori imzolandi. Ushbu qarorda 2021-yil 20-dekabrda Osiyo taraqqiyot banki (keyingi o‘rinlarda — OTB) hamda O‘zbekiston Respublikasi o‘rtasida “Kichik va o‘rta tadbirkorlik korxonalarini rivojlantirish dasturi” loyihasi (keyingi o‘rinlarda — loyiha) doirasida 5 yillik imtiyozli davr bilan 25 yil muddatga 80,0 million AQSh dollari miqdorida hamda 3 yillik imtiyozli davr bilan 15 yil muddatga 213,58 milliard so‘m miqdoridagi qarzlarni O‘zbekiston Respublikasiga ajratish bo‘yicha qarz bitimlari imzolanganligi; kichik va o‘rta tadbirkorlik uchun kulay muhitni yaxshilash bo‘yicha OTB bilan ishlab chiqilgan chora-tadbirlar matritsasi doirasidagi 1-kichik dastur yuzasidan qator islohotlar amalga oshirilganligi ma’lumot uchun qabul qilinishi belgilab o’tilgan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyuldagi PQ-249-sonli “Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish va unda kichik tadbirkorlik subyektlari ishtirokini rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarorlari va boshqa ko’plab qonun hujjatlari bilan respublikamiz hududida kichik tadbirkorlik subyektlarini qo’llab quvvatlash va ularning milliy iqtisodiyotdagi ulushini oshirish bo’yicha barcha zarur ishlar keng ko’lamda amalga oshirilmoqda. Ushbu qarorga muvofiq 2024-yil 1-sentabrdan 2025-yil 31-dekabrga qadar “Biznesni rivojlantirish banki” ATB huzuridagi kichik biznesga ko‘maklashish markazlari (keyingi o‘rinlarda — markazlar) yordamida ishlab chiqilgan loyihalar doirasida import qilinadigan asbob-uskunalarni sug‘urtalash hamda xomashyo va materiallarni sertifikatlash xarajatlarining 50 foizigacha qismini, biroq bazaviy hisoblash miqdorining o‘ttiz baravaridan oshmagan miqdorda Aholini tadbirkorlikka jalb qilish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan qoplab berish tartibi joriy etilishi belgilab qo’yilgan. Shuningdek, “Shunday tartib o‘rnatilsinki, unga muvofiq markazlar davlat ishtirokidagi yirik korxonalar bilan kooperatsiya asosida tashkil qilinadigan kichik tadbirkorlik subyektlari, shu jumladan nogironligi bo‘lgan shaxslar, xotin-qizlar va yoshlarning tadbirkorlik loyihalari doirasida quyidagilarga amaliy ko‘mak beradi:

asbob-uskunalar va texnologiyalarni tanlash, xarid qilish va o‘rnatish;

markazlarda tashkil qilingan amaliy o‘quv kurslarida biznesni tashkil etish hamda yuritish bilan bog‘liq yo‘nalishlar bo‘yicha kichik tadbirkorlik subyektlarini o‘qitish;

davlat ishtirokidagi yirik korxonalarning ishlab chiqarish maydonlarida kichik tadbirkorlik subyektlari xodimlarini kasb-hunarga o‘qitish va malakasini oshirish;

kichik tadbirkorlik subyektlarining mahsulotlarini realizatsiya qilish uchun ularni davlat xaridlari tizimiga keng jalb qilish.

Iqtisodiyot va moliya vazirligi ikki oy muddatda kichik tadbirkorlik subyektlari bilan kooperatsiya aloqalarini o‘rnatgan yuridik shaxslar bilan davlat xaridlarini amalga oshirish tartibini Vazirlar Mahkamasiga kiritsin” bandida hukumatimiz tomonidan xotin-qizlar, nogironligi bo’lgan shaxslar va yoshlarning kichik tadbirkorlik loyihalari alohida qo’llab-quvvatloviga ahamiyat qaratishimiz mumkin.

Yuqoridagi qarorlar va boshqa ko’plab qonun hujjatlari davlatning iqtisodiy o‘sish va barqarorlikni ta’minlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish, raqobatbardoshlikni oshirish, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish va jamiyatda tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy,

huquqiy, moliyaviy va boshqa yo‘nalishlardagi choralar tizimi hisoblanadi. Bundan tashqari, **ixtisoslashgan yuridik va moliyaviy yordam**, ya'ni biznesni yuritishdagi xavflarni kamaytirish, kredit olishda davlat kafolati va sug‘urtalash tizimi orqali tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash ular uchun ishni osonlashtiradi va ularning o‘z faoliyatlarini yanada kengaytirishga turtki beradi.

Xulosa qilib aytganda, kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosati iqtisodiyotning barqaror va o‘sishiga asosiy turtki bo‘lib, ayniqsa, yangi ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalarni joriy etish, raqobatni kuchaytirish, ichki ishlab chiqarishni oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishda juda muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, bu siyosat yordamida kichik tadbirkorlar o‘z bizneslarini muvaffaqiyatli boshqarish, rivojlantirish va global bozorda raqobatbardosh bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Davlatning kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan islohotlari va chora-tadbirlari natijasida, O‘zbekistonning kichik biznes sektori yanada rivojlanib, mamlakatning iqtisodiy o‘sishiga va xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyuldagi PQ-249-sonli “Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish va unda kichik tadbirkorlik subyektlari ishtirokini rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 9-martdagi 105-son “Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida “Kichik va o‘rta tadbirkorlik korxonalarini rivojlantirish dasturi” loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori
3. S. B. Sattorova. F. B. Shakirova Kichik biznes faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash nazariyasi. Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=4.63) Passport: http://sjifactor.com/passport.php?id=22230
4. Shahzoda Hatamova. “Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida kichik biznesni boshqarish tashkiliy mexanizmini takomillashtirish”. https://doi.org/10.5281/zenodo.6333622
5. Farhod o'g'li, X. B. (2024). KICHIK BIZNESNI YIRIK BIZNESGA TRANSFORMATSIYASI: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlar o'rni va rivojlanish omillari. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 4(1), 83-86.
6. Farhod o‘g‘li, X. B. (2024). Biznes yuritishning me’yoriy-xuquqiy asoslari va institutsional sharoitlari. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 4(2), 126-130.
7. Kichik biznes va tadbirkorlik Muallif:BoltabaevM.Noshir.Betlar:130-145
8. M.R. Boltaboev, M.S. Qosimova, Sh.J. Ergashxodjaeva, B.K. G'oyibnazarov, A.N. Samadov, R.Xodjaev. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O’quv qo’llanma. -T .: 2011

QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI MILLIY IQTISODIYOTNING BARQARORLIGINI OSHIRISH

Xudoberganov Qobuljon Mirzatolib o‘g‘li
Xalqaro Turizm va Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotning barqarorligini oshirish masalasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning iqtisodiyotga ijobiy ta’siri, resurslarni samarali boshqarish, innovatsiyalar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishi uchun qishloq xo‘jaligi salohiyatidan keng foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy barqarorlik, innovatsiyalar, milliy iqtisodiyot, texnologiyalar, resurslarni boshqarish.

Kirish: Milliy iqtisodiyotning barqarorligi va mustahkamligi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, shulardan biri sifatida qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining rivoji katta ahamiyat kasb etadi. Qishloq xo‘jaligi mamlakat iqtisodiyoti uchun asosiy poydevor bo‘lib, u nafaqat aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlaydi, balki sanoat va eksport imkoniyatlarini kengaytirishga ham xizmat qiladi. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali ichki bozorni oziq-ovqat mahsulotlari bilan barqaror ta’minlash, iqtisodiyotni xomashyo resurslari bilan ta’minlash, valyuta oqimlarini oshirish va mamlakatning umumiy iqtisodiy o‘sishiga zamin yaratish mumkin.

Hozirgi kunda dunyo iqtisodiyoti globallashuv jarayonida, pandemiya va boshqa tahdidlar ta’sirida jiddiy o‘zgarishlar girdobida. Bunday sharoitda iqtisodiyotning ichki imkoniyatlariga tayangan holda, o‘z-o‘zini ta’minlash darajasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali esa nafaqat mamlakat ichki ehtiyojlarini qondirish, balki eksport salohiyatini oshirish imkoniyati ham yaratiladi. Shu boisdan, qishloq xo‘jaligini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlashni chuqurlashtirish davlat strategiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish jarayonida agrosanoat kompleksi, ya’ni paxtachilik, g‘allachilik, meva-sabzavot yetishtirish kabi sohalarning barqaror o‘sishini ta’minlash alohida o‘ringa ega. Shuningdek, agrosanoatni rivojlantirish orqali mamlakat ichidagi aholi bandligini ta’minlash va ularning daromadlarini oshirishga imkon yaratiladi. Qishloq xo‘jaligi sohasi qishloq hududlaridagi ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, odamlarning turmush darajasini oshirish, sog‘lom hayot tarzini shakllantirish kabi ijtimoiy masalalarning yechimiga ham xizmat qiladi. Shu sababli, qishloq xo‘jaligi mamlakat iqtisodiy xavfsizligi, oziq-ovqat xavfsizligi va umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda strategik sektor hisoblanadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, qishloq xo‘jaligini zamonaviy va barqaror asoslarda rivojlantirish orqali ichki va tashqi bozorga sifatli mahsulot yetkazib berish, qishloq xo‘jaligida zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ushbu sohada mahsulot hajmini va raqobatbardoshlik darajasini oshirish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligida

samaradorlikni oshirish yo‘li bilan davlat iqtisodiy barqarorligini ta’minlash, xalq farovonligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili: Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash masalasi iqtisodiyot fanida keng o‘rganilgan va ko‘plab ilmiy asarlarda o‘z aksini topgan. Ushbu mavzuda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligini samarali rivojlantirish orqali davlat iqtisodiy barqarorligini oshirish, aholi farovonligini yaxshilash va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash mumkin. Adabiyotlar tahlilida mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va ularning natijalari o‘rganib chiqiladi.

Qishloq xo‘jaligining milliy iqtisodiyotdagi o‘rni. Ko‘pgina olimlar qishloq xo‘jaligini milliy iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biri deb hisoblashadi. Masalan, Samuelson va Nordhaus o‘zlarining "Economics" asarida qishloq xo‘jaligi tarmog‘i iqtisodiy o‘sishning boshlang‘ich bosqichi sifatida ahamiyatli ekanligini ta’kidlaydilar. Ular rivojlanayotgan davlatlarda agrar sektorning kuchayishi sanoat va xizmatlar sektorini rivojlantirish uchun asos bo‘lishini ko‘rsatadi, chunki agrar sektor orqali ichki talab o‘sadi va aholining farovonligi oshadi. Qishloq xo‘jaligi rivojlanishi tufayli hosil bo‘ladigan qo‘shimcha resurslar va xomashyo boshqa tarmoqlar uchun muhimdir.

Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish jarayonida modernizatsiya va innovatsiyalarning roli muhim hisoblanadi. Todaro va Smit o‘zlarining “Economic Development” kitobida qishloq xo‘jaligida modernizatsiya va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali hosildorlikni oshirish mumkinligini ta’kidlashadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi sohasiga zamonaviy texnologiyalarni jalb qilish meva-sabzavot yetishtirish, donli ekinlarni qayta ishlash va boshqa mahsulotlar sifatini oshirishga yordam beradi. Bu holat mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda va eksport salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo‘jaligida resurslardan samarali foydalanish. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish uchun mavjud resurslardan samarali foydalanish masalasi ko‘plab tadqiqotlarda o‘z o‘rnini topgan. Masalan, Ostrom va ko‘plab boshqa olimlar resurslarni iqtisodiy jihatdan samarali boshqarish zaruriyatini ta’kidlashadi. Suv, yer va boshqa tabiiy resurslardan samarali foydalanish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida mahsuldorlikni oshiradi va qishloq xo‘jalik ekotizimini barqaror holatda ushlab turadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jalik resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik jihatdan barqaror amaliyotlarni joriy etish iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhimdir.

Qishloq xo‘jaligi va ijtimoiy barqarorlik. Qishloq xo‘jaligining rivoji qishloq joylarida bandlik darajasini oshirish, kambag‘allikni kamaytirish va aholi farovonligini oshirishga imkon beradi. Tadqiqotchilar Ellis va Biggs qishloq xo‘jaligi bandlik manbai ekanligi va kambag‘allikni kamaytirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatib o‘tishgan. Ular qishloq joylarida aholining asosiy bandligi agrar sektor bilan bog‘liqligini, shu sababli agrar rivojlanish qishloq hududlari uchun ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishga xizmat qilishini ta’kidlaydilar. Qishloq xo‘jaligi rivojlansa, qishloq joylarda aholi daromadlari oshib, turmush darajasi yaxshilanadi.

Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va davlat siyosati. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish davlat siyosati va strategiyalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ko‘plab iqtisodchilar, jumladan

Stiglitz va FitsGerald, davlatning qishloq xo‘jaligini qo‘llab-quvvatlash dasturlarini amalga oshirishda ishtiroki zarurligini ta’kidlaydilar. Ularning tadqiqotlarida davlat siyosati orqali moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, subsidiyalar berish va boshqa imtiyozlar taqdim etish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish hajmini oshirishga yordam berishi haqida so‘z yuritiladi. Davlat tomonidan taqdim etilgan kreditlar, texnik yordam va soliqlarni kamaytirish kabi chora-tadbirlar qishloq xo‘jaligi korxonalarining barqaror o‘sishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo‘jaligi va iqtisodiy barqarorlik. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali milliy iqtisodiy barqarorlikka erishish masalasi zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda keng yoritiladi. Yevropa va Osiyo davlatlarining tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi rivojlangan davlatlar iqtisodiy inqirozlarni yengib o‘tishda ko‘proq barqarorlikka erishganlar. Xususan, G‘arbiy Yevropa mamlakatlari va Xitoyda olib borilgan tadqiqotlar qishloq xo‘jaligi bilan iqtisodiy barqarorlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Ushbu davlatlar agrar sohadagi muvaffaqiyatli islohotlar orqali iqtisodiyotlarining boshqa tarmoqlarini rivojlantirishga yo‘l ochgan va o‘z milliy iqtisodiyotlarini barqarorlashtirishga erishgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali milliy iqtisodiy barqarorlikni oshirish samarali yo‘l hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligida modernizatsiya va innovatsiyalarni qo‘llash, resurslardan samarali foydalanish, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash kabi omillar milliy iqtisodiyotni barqarorlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va milliy iqtisodiyotni barqarorlashtirish o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish dolzarbdir, bu esa mamlakat iqtisodiy o‘sishini ta’minlashda muhim yo‘nalish hisoblanadi.

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi milliy iqtisodiyotda muhim o‘rin egallab, mamlakat iqtisodiy barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Quyidagi jadvalda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, uning hozirgi holati, muammolari va barqarorlikka ta’sirini aks ettiruvchi asosiy ma’lumotlar keltirilgan.

1-jadval: O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, uning hozirgi holati, muammolari va barqarorlikka ta’siri

Asosiy yo‘nalishlar	Mavjud holat	Muammolar	Barqarorlikka ta’siri	Takliflar
Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish	O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 25-30% ni tashkil etadi. Paxta, g‘alla, meva va sabzavotlar asosiy mahsulotlar hisoblanadi.	Iqlim o‘zgarishi, suv resurslarining yetishmasligi, eskirgan texnologiyalar, hosildorlik pastligi.	Ishlab chiqarishning barqarorligi iqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, xomashyo ta’minoti barqaror bo‘ladi.	Samarali texnologiyalarni joriy qilish, zamonaviy sug‘orish usullarini qo‘llash, paxta-g‘alla monopoliyasini qisqartirish.
Eksport salohiyati	Qishloq xo‘jalik mahsulotlari, xususan, paxta, meva va	Xalqaro bozorda raqobatbardoshlik, mahsulot sifati va	Eksport tushumlarining oshishi milliy valyuta	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga e’tibor qaratish,

	sabzavotlar eksportining iqtisodiyotdagi ulushi ortmoqda.	sertifikatlashda cheklovlar.	zaxiralarini mustahkamlaydi va iqtisodiy barqarorlikni kuchaytiradi.	eksport yo‘nalishlarini diversifikatsiya qilish.
Mehnat resurslari	Qishloq joylarida aholi bandligining katta qismi qishloq xo‘jaligida band.	Aholi daromadining pastligi, bandlik sharoitlarining yetarli emasligi.	Bandlikni ta’minlash orqali ijtimoiy barqarorlik va qishloq aholisining farovonligi oshadi.	Kichik tadbirkorlik va oilaviy fermalarni rivojlantirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash.
Qishloq xo‘jaligi texnikalarini modernizatsiya qilish	Texnologik asbob-uskunalar va texnikalar eskirgan, hosildorlikka ta’sir qiluvchi zamonaviy texnologiyalarga ehtiyoj katta.	Texnologiyalarning qimmatligi va texnik jihatdan ta’minotning yetishmasligi.	Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin, bu iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.	Davlat tomonidan subsidiyalar, soliq imtiyozlari va kreditlar ajratish, texnik modernizatsiyani jadallashtirish.
Ilmiy-tadqiqot va innovatsiyalar	Qishloq xo‘jaligida ilmiy-tadqiqotlar rivojlanayotgan bo‘lsa-da, innovatsiyalar yetarli darajada joriy etilmagan.	Innovatsiyalarni ishlab chiqarishga kiritish imkoniyatlari cheklangan, resurs yetishmovchiligi.	Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar hosildorlikni oshirish orqali iqtisodiy o‘sishga yordam beradi.	Ilmiy tadqiqot institutlariga investitsiyalarni oshirish, xususiy sektor bilan hamkorlikda loyihalar tashkil etish.
Suv resurslarini boshqarish	Suv ta’minotidagi cheklovlar va eskirgan sug‘orish tizimlari ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi.	Suv tanqisligi, eskirgan sug‘orish texnologiyalari, suvni tejash texnologiyalarining kamligi.	Suv resurslarini samarali boshqarish oziq-ovqat xavfsizligi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda katta ahamiyatga ega.	Tomchilatib sug‘orish tizimlari va suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy qilish.
Kreditlash va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash	Qishloq xo‘jaligi sektorida moliyalashtirish imkoniyatlari cheklangan, kichik fermer xo‘jaliklari kredit olishda	Kredit shartlarining qattiqligi, foiz stavkalari yuqoriligi, garov ta’minotining yetarli emasligi.	Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash barqarorlikni ta’minlash va ishlab chiqarish hajmini oshirishga yordam beradi.	Fermer xo‘jaliklari uchun imtiyozli kreditlar, kredit olish shartlarini yengillashtirish va davlat dasturlarini kengaytirish.

	qiyinchiliklarga duch kelmoqda.			
Yer resurslarini boshqarish	Yer islohoti o‘tkazilgan, biroq samarali foydalanish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.	Yerlarning unumdorligi pastligi, unumdor yerlardan samarali foydalanmaslik.	Yer resurslarini samarali boshqarish oziq-ovqat xavfsizligi va iqtisodiy barqarorlikni oshiradi.	Yer islohotlarini davom ettirish, yerlarni shaffof taqsimlash va samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Ushbu jadval O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi sektoridagi holatni, mavjud muammolarni va iqtisodiy barqarorlikka ta’sirini ko‘rsatadi. Milliy iqtisodiyotning barqarorligi uchun qishloq xo‘jaligini rivojlantirish zarurligi aniq, bu esa qishloq xo‘jaligida texnologiyalarni yangilash, ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashga qaratilgan islohotlarni amalga oshirishni talab qiladi.

Xulosa: Qishloq xo‘jaligi har bir mamlakat iqtisodiyoti va ijtimoiy barqarorligida muhim o‘rin tutadi, chunki u oziq-ovqat xavfsizligi, ish o‘rinlari yaratish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va umumiy iqtisodiy barqarorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning asosiy sektorlaridan biri bo‘lib, yalpi ichki mahsulotda (YaIM) sezilarli ulushga ega. Shu bilan birga, bu soha mamlakatning iqtisodiy barqarorligi, aholi farovonligi va oziq-ovqat mustaqilligini ta’minlashga yordam beradi.

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi sektoridagi imkoniyatlar, shuningdek, muammolarni ham keltirib chiqaradi. Mamlakatda paxta va g‘alla ishlab chiqarish asosiy sohalar sifatida shakllangan, biroq bu yer resurslaridan samarasiz foydalanish va suv taqchilligiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, qishloq xo‘jaligida zamonaviy texnologiyalarning yetarli darajada qo‘llanilmasligi, ilmiy-tadqiqot faoliyatlarining rivojlanmaganligi va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish zarurati ham mavjud. Bu masalalar yechimi, ya’ni samarali yer va suv resurslarini boshqarish, ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, innovatsiyalar va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash uchun qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, suv va yer resurslaridan samarali foydalanish, kichik fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash hamda qishloq joylarda tadbirkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston hukumati tomonidan qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va modernizatsiya qilishga yo‘naltirilgan davlat dasturlari orqali texnik modernizatsiya, sug‘orish tizimlarini takomillashtirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirish yo‘nalishida qator choralar ko‘rilmoqda.

Ushbu choralar orqali qishloq xo‘jaligida yuqori hosildorlik, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy diversifikatsiyaga erishish mumkin. Shu bilan birga, qishloq aholisining daromadini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va xalqaro bozorda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish orqali milliy iqtisodiyotning umumiy barqarorligini oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish — bu uzoq muddatli o‘sishni ta’minlovchi strategik yo‘nalishdir. Shu bois, qishloq xo‘jaligini texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot va innovatsiyalarni keng joriy qilish, suv va yer resurslaridan oqilona foydalanish milliy iqtisodiyotni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyuldagi PQ-249-sonli “Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish va unda kichik tadbirkorlik subyektlari ishtirokini rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 9-martdagi 105-son “Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida “Kichik va o‘rta tadbirkorlik korxonalarini rivojlantirish dasturi” loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori
3. S. B. Sattorova. F. B. Shakirova Kichik biznes faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash nazariyasi. Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=4.63) Passport: http://sjifactor.com/passport.php?id=22230
4. Shahzoda Hatamova. “Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida kichik biznesni boshqarish tashkiliy mexanizmini takomillashtirish”. https://doi.org/10.5281/zenodo.6333622
5. Farhod o'g'li, X. B. (2024). KICHIK BIZNESNI YIRIK BIZNESGA TRANSFORMATSIYASI: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlar o'rni va rivojlanish omillari. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari, 4(1), 83-86.
6. Farhod o‘g‘li, X. B. (2024). Biznes yuritishning me’yoriy-xuquqiy asoslari va institutsional sharoitlari. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 4(2), 126-130.
7. Kichik biznes va tadbirkorlik Muallif:BoltabaevM.Noshir.Betlar:130-145
8. M.R. Boltaboev, M.S. Qosimova, Sh.J. Ergashxodjaeva, B.K. G'oyibnazarov, A.N. Samadov, R.Xodjaev. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O’quv qo’llanma. -T .: 2011

IV SHO‘BA

SOG‘LIQNI SAQLASH VA TIBBIYOT FANLARI

ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ КОРЫ ИВЫ И ПРИМЕНЕНИЕ В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ

Киргизов Шахобиддин Мираимович
Д.Х.Н, профессор, Андижанский государственный университета.
Журабаев Аборбек Одилжонович
Ассистент Кокандского университета Андижанского филиала.
Бориев Рашидбек Октамович
Соискатель, Андижанский государственный университета.

Аннотация. В период бурного развития на первом месте стоит человек и его здоровье. В этом плане велика роль натуральных растительных лекарственных средств и биологически активных веществ. Лекарственные растения, доступные в нашем республике, и их использование-наше самое большое достижение в этой области.

Ключевые слова: гликозиды, флавоноиды, салициловая кислота, таксоны, ветла, ива, шелюга, ракита.

Введение. Острые и актуальные проблемы сегодняшнего дня требуют от нас не только всестороннего глубокого анализа основных принципов современного развития, но и глубокого восприятия богатого опыта человечества в новейшей и далёкой истории, вынесения на этой основе практических выводов. Исторический опыт приобретает все большее значение для человечества. Без преувеличения можно сказать, что многовековая история медицины Узбекского народа также является источником таких великих открытий.

Почти во всём Узбекистане встречается лечебные дерево один из них который издавна используется в народной медицине это ива (род Salix). Ива (род Salix) - род деревьев и кустарников семейства ивовые (salicaceae). Они широко распространены в умеренном климате северного полушария и могут быть найдены в различных экосистемах.

Ивы (род Salix) 0древние растения. Согласно веб-сайту The Plant list, род ивы включает более 550 видов, которые в основном распространены в более прохладных регионах Северного полушария, где ива выходит за полярный круг. В тропиках произрастает несколько таксонов. В Северной Америке насчитывается более 65 видов, из которых только 25 достигают размеров деревьев. Обычно эти деревья или кустарники высотой до 15 м, но среди некоторых видов Ивы встречаются экземпляры высотой до 40 м и диаметром ствола более 0,5 м. В холодных странах ивы растут на севере, это очень маленькие карликовые ивы **(Salix retusa, Salix reticulata, Salix herbacea, Salix Polaris)**. В горах произрастают низкорослые ивы Salix herbacea и другие, которые достигают самой снежной границы. Полярная и высокогорная ивы — низкорослые стелющиеся кустарники — до нескольких сантиметров в высоту (Ива Полярная (Salix Polaris), Ива травянистая (Salix herbacea) и др.).

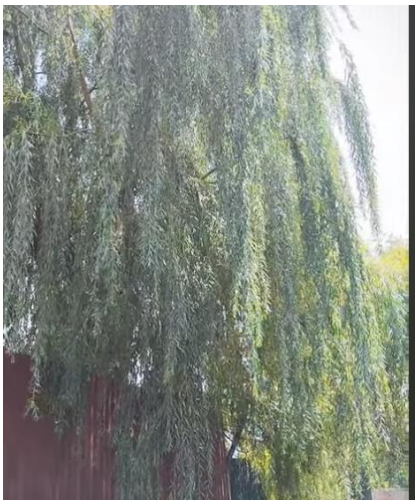

1 рисунок. Общий вид дерева ивы

Часто встречаются их межвидовые гибриды. Различные виды ивы называются: Ветла, Ива, Шелюга, Ракита (крупные деревья и кустарники, преимущественно в западных районах Европейской части, Лоза, Лозняк (кустарниковые виды); Ива, тальник (преимущественно кустарниковые виды, в восточных районах Европейской части, Сибири и Средней Азии). Благодаря способности образовывать дополнительные корни ивы легко размножаются черенками и даже колышками (за исключением ивы Salix caprea — Delirium или козьей ивы). Семена теряют способность прорастать в течение нескольких дней; только у пятисемянной ивы (Salix pentandra) семена сохраняют способность к прорастанию до следующей весны.

В народной медицине широко используются стебли, листья, кожица этого растения. Кора ивы (Salix) содержат ряд биологически активных веществ, определяющих их целебные свойства. К основным компонентам химического состава коры ивы относятся:

Процентное содержание химических веществ в коре ивы может быть в зависимости от вида и условий произрастания. Однако есть общие данные, которые могут служить ориентиром. Вот основные химические вещества коры ивы и их процентное содержание в ниже данной таблице:

Таблица-1

№	Название вещества	%/на 100 гр вещество
1	Салициловая кислота	0,5% - 2%
2	Флавоноиды	1% - 5%
3	Танины	5% - 15%
4	Гликозиды	2% - 5%
5	Сапонины	0,5%-1%
6	Эфирные масла	0,5% -1%
7	Органические кислоты	0,1% -0,3%

1. Салициловая кислота. Это основной активный ингредиент, которому приписываются противовоспалительные и анальгезирующие свойства.

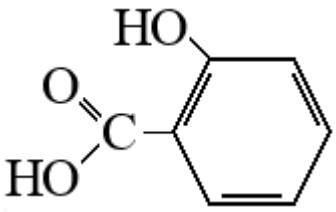

2 рисунок. Формула Салициловой кислоты

2. Флавоноиды. Включают соединения, такие как кверцетин и кемпферол, которые обладают антиоксидантными свойствами.

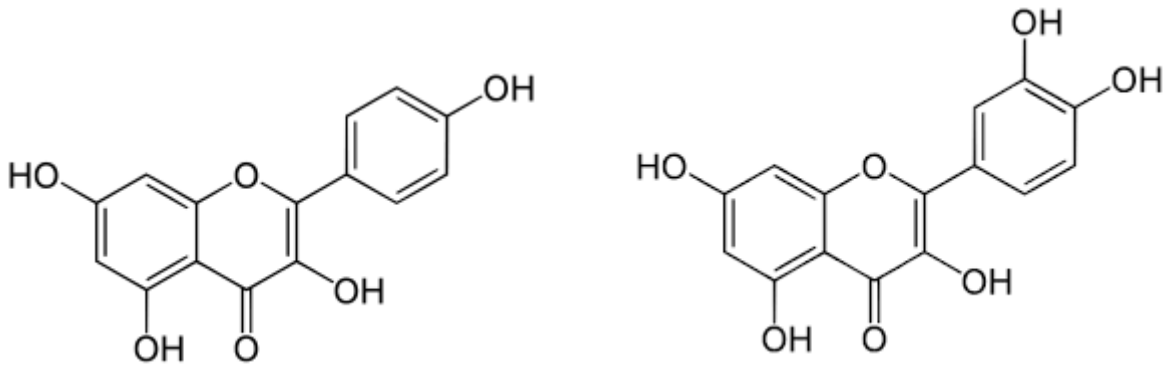

3 рисунок. Формула кверцетина и кемпферола

3. Таннины. Эти полифенольные соединения могут иметь вяжущие, антиоксидантные и противомикробные свойства.

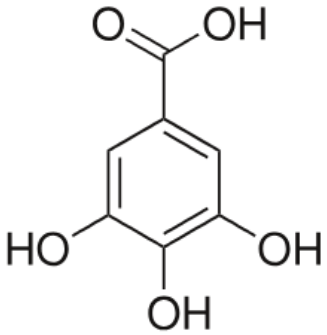

4 рисунок. Формула Таннина.

4. ***Гликозиды.*** Включают различные сахара и фенольные соединения, которые могут иметь интересные биологические свойства.

5. *Сапонины.* Эти соединения могут оказывать лекарственное воздействие, обладают пенообразующими свойствами.

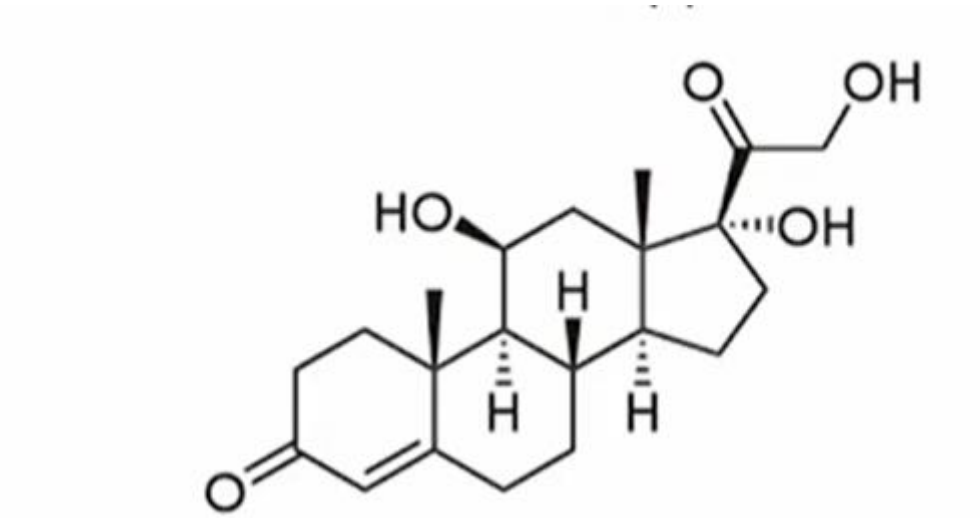

5 рисунок. Формула Ириноида

6. ***Эфирные масла*** Содержание эфирных масел незначительно, но они могут вносить ароматические и, возможно, лечебные свойства.

7. ***Органические кислоты*** в небольших количествах, лимонная и яблочная кислоты.

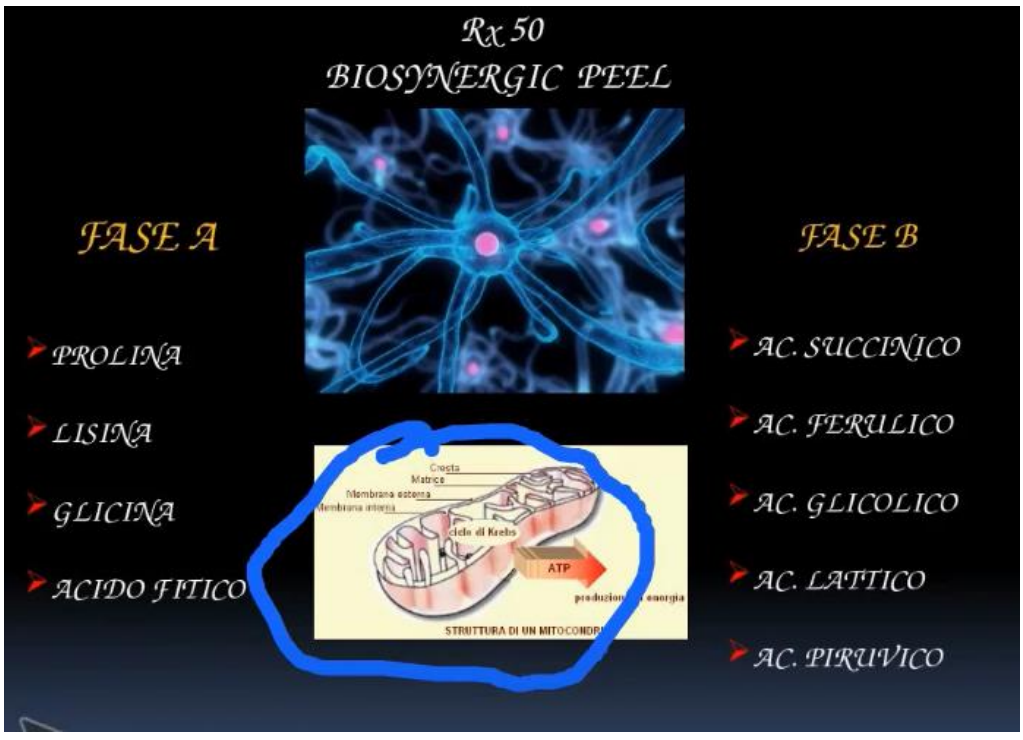

6 рисунок. Структура органических кислот

Современные исследования также подтвердили эффективность коры ивы в лечении различных заболеваний. Вот некоторые из наиболее интересных аспектов:

Обезболивающее средство. Диоскорид заметил, что кора ивы, когда её жуют или применяют в виде отвара, обладает обезболивающими свойствами. Это связано с наличием салицина, предшественника современного аспирина.

Противовоспалительное средство. Иву использовали для уменьшения воспаления и отёков. Отвары коры ивы прикладывали к воспалённым местам для снижения боли и отёка.

Жаропонижающее средство. Отвар коры ивы применяли для снижения высокой температуры. Ива считалась эффективной в борьбе с лихорадкой и другими инфекционными заболеваниями.

Список использованных литератур:

1. I.R.Asqarov “Tabobat qomusi”. Toshkent. “Mumtoz so`z”, 2019-1011 bet.
2. Ruzmatov E.Yu., Tukhtaboeva F.M., Usmanov D.D., Khoshimjonova N.N.,
3. Yuldashev Kh.E., Tajiboev M.U. ‘Study of life forms of some species of the genus Acanthophyllum’. – T.: Jundishapur Journal of Microbiology Vol. 15, No.1 (2022.01). P 1671-1677 JCR 2017. IF:1.233 www. jmicrobiol.com
4. Foziljonov Sh.F., Tajiboev M.U. “Impotance of studying location in protection of rare plants types: Fergana valley”. – T.: Middle European Scientific
5. Bulletin. Volum-9, Febraury 2021, 231. (Journal Impact Factor IFSIJ-5,985). (https://doi.org/10.47494/mesb. 2021.9.231)
6. No‘monjonov M.G‘., No‘monjonova M.G‘., Tojiboyev M.U. “Ayrim dorivor o‘simliklarni morfobiologik tasnifi, kimyoviy tarkibi va yetishtirish texnologiyasi”. T.: Образование и наука XXI веке // Международный научно-обрвзовательный электронный журналю Выпю 15 (том 2) июнь 2021 гю С. 946-948
7. Tajiboev M.U.”The place and medicinal properties of certain species of the genus of Achillea L. in Uzbekistan plant coverage”. – T.: European schoolar journal. Vol.4 No. 1 February 2023
8. Teshabayev S.A., G’ulomov B.B., Ismoilov O.T., & Rayimjonov N.F. (2022). Begona o’tlarning dorivorlik va bioekologik xususiyatlari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(3), 376-380
9. Toshboyeva M., Saloyeva A., Tojiboyev M.U. “Qarag‘aytoifa (pinophyta) o‘simliklarning botanic tasnifi, sistematikasi, tarqalishi, ahamiyati”. – T.: Научный Фокус 1(1), 807-811

XAFAQON KASSALLIGI PROFILAKTIKASINING TABIIY USULLARI

Razzakov Nabijon Alijonovich
PhD, dotsent Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Tillavoldiyeva Mohichehra Akromjon qizi
Assistant Qo‘qon universiteti Andijon filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada xafaqon kasalligi (malariya) profilaktikasining tabiiy usullari ko’rib chiqiladi.Xafaqon kasalligi dunyoda jiddiy muommo bo’lib, uning oldini olishda tabiiy metodlar muhim ro’l o’ynaydi.Maqolada o’simlik asosidagi preparatlar, atrof-muhitni tozalash va muhitni sog’lamlashtirishning samaradorligi, shuningdek, kasallik tarqalishini oldini olish uchun zamonaviy texnalogiyalar bilan birga tabiiy yondashuvlar tahlil qilinadi.Tabiiy usullar yordamida nafaqat kasallikdan himoya qilish, balki atrof-muhit saqlab qolish ham mumkunligi ham ko’rsatiladi.Maqolada xafaqon kasalligi haqida keng qamrovli ma’lumotlar taqdim etadi va jamoatchilik tabiiy profilaktika usullarini qo’llshda rag’batlantiradi.

Annotation. This article will consider natural methods of prevention of cartilage disease (malaria). Cartilage disease is a serious treatment in the world, in the Prevention of which Natural Methods play an important role. The article analyzes plant-based preparations, the effectiveness of environmental cleaning and environmental milking, as well as natural approaches along with modern technologies to prevent the spread of the disease. With the help of Natural Methods, it is also shown that it is possible not only to protect against disease, but also to preserve the environment. The article provides comprehensive information on cartilage disease and encourages the public to use natural prevention methods.

Kalit so’zla. Gipertoniya, arterial qon tomir, dorivor valeriana, xolesterin, oddiy qon bosim, ko’tarilgan qon bosim,gipertenziya 1- bosqich, gipertenziya 2- bosqich.

Keywords. Hypertension, arteru blood vessel, medicinal valerian, cholesterol, simple blood vessel, raised blood vessel, hypertension 1-stage, hypertension 2-stage.

Kirish. Qon bosimi oshishi yoxud Xafaqon — bugungi kunda yurak-tomir tizimining eng keng tarqalgan kasalliklaridan biri hisoblanadi. Kasallik arterial qon bosimining ko‘tarilishi bilan namoyon bo‘ladi va ko‘pincha uning ko‘rsatkichi 140/90 dan oshib ketadi.

Xafaqon (arab. – urmoq, titramoq) – yurakning tez yoki notekis urishini sezsh holati. Bu sezgi yuraktomir va boshqa sistemalar (masalan, nerv, endokrin tizimi) kasalliklarida, shuningdek, sog‘lom kishilarda kuchli yoki odatdan tashqari jismoniy zo‘riqish, hayajonlanish va boshqalarda paydo bo‘ladi. Xafaqonni davolash va oldini olish kasallikni keltirib chiqargan sabablarga bog‘liq. Ba’zan „Xafaqon“ atamasini yurak urishining o‘zgarishi qon bosimi oshganida ham kuzatilganligidan gipertoniya kasalligiga nisbatan ham ishlatadilar.

Xafaqon tushunchasi aslida Sharq tabobatidan ma’lum. O‘tmishda tabiblar xafaqon sabablarini to‘g‘ri tushunib, uning ko‘p va xilma-xil kasalliklar (masalan, yurakning organik va funksional o‘zgarishlarida, o‘pka, me’da va ichak xastaliklarida, yallig‘lanish, shikastlanish, zaharlanish, isitmalash, gijja kasalligida, biror narsa chaqqanda yuzaga kelishini va boshqalar)da kuzatganlar. Ular yurak urishi o‘zgarishlarini puls sifatlari (ya’ni puls tezligi tekis yoki notekisligi,

to‘liq to‘liqmasligi yoki tarangligi)ga ko‘ra aniqlaganlar. Abu Ali ibn Sino „Tib qonunlari“ asarida xafaqon haqida mufassal aytib o‘tgan. Unga ko‘ra, xafaqon goho xidli moddadan, goho mizojdan, goho shishdan, gohida uzluksizlikning buzilishidan, ba’zan esa qattiq hisdan va boshqa yot narsalardan paydo bo‘ladi. Xidli modda goho qondan, goho rutubatdan, goho safrodan, goho yeldan iborat bo‘lishi mumkin. Ba’zan faqat yurak aziyatlari emas, balki o‘pkaning yurakka yondosh tomonida tikilmalar ko‘payib, nafas keragicha o‘ta olmasligi (o‘pkaning hamkorligi bilan), me’da ahvolining o‘zgarishi (me’daning hamkorligi bilan) ham Xafaqon paydo bo‘lishiga olib keladi. Xafaqonning hamma turida tomir notekis urishi kuzatiladi, ammo kasallik belgilari unga sabab bo‘lgan omillarga bog‘liq bo‘ladi (masalan, Xafaqonga gijjalar sabab bo‘lsa, bunda lanjlik, so‘lak oqishi va boshqa kuzatila

Hafaqon asosiy alomati — bu miya tomirlarining spazmi va torayishi tufayli bosh og‘rig‘idir. Shuningdek, ko‘pincha quloqlarda shovqin, ko‘rish o‘tkirligining susayishi, holsizlik, uyquning buzilishi, bosh aylanishi, boshda og‘irlik hissi, yurak urishining tezlashishi namoyon bo‘ladi. Umumiylashtirib olganda, gipertoniya rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar quyidagilardan iborat: Ortiqcha vazn, metabolik kasalliklar, endokrin kasalliklar, kamharakatlilik; Muntazam emosional stresslar, ruhiy tushkunlik, fojeali voqealarni boshdan o‘tkazish, yaqin insonlarni yo‘qotish; Yurak-tomir tizimiga salbiy ta'siri bor surunkali kasalliklari (qandli diabet, podagra, revmatoid artrit); Irsiy moyillik; Qon tomirlarida yosh bilan bog‘liq o‘zgarishlar; Qonda xolesterin miqdorining yuqori bo‘lishi, natijada qon tomir devorlarida to‘planmalar hosil bo‘ladi; Menopauza davrida bo‘lgan, 40 yoshdan o‘tgan ayollar (organizmning muhim gormonal o‘zgarishlari paytida ko‘pincha yashirin kasalliklar rivojlana boshlaydi va ular gipertoniya rivojlanishiga ta'sir ko‘rsatishi mumkin); Zararli odatlar (chekish, alkogolli ichimliklar ichish, me'yordan ortiq qahva iste'mol qilish); Kun davomida ko‘p miqdorda tuz iste'mol qilish; Qonda adrenalinning oshirish.

Uy sharoitida har bir inson o‘z qon bosimini muntazam o‘lchab turishi kerak, eng optimal ko‘rsatkich 120/80 mm sim.ust (quyida birlik deb keltiriladi) ga teng, yoshi kattalar uchun 130/90. Agar qon bosimining tez-tez o‘zgarishi kuzatilsa, shifokor bilan uchrashish tavsiya etiladi.

Amerika Kardiologiya kolleji va Amerika yurak assotsiatsiyasi qon bosimini to’rtta umumiy toifaga ajratadi. Ideal qon bosimi normal deb tasniflanadi. Quyidagi jadvalda qon bosimi va gipertenziyaning bosqichlari keltirilgan:

1.jadval.

Oddiy qon bosimi	Ko’tarilgan qon bosimi	Gipertenziya 1-bosqich	Gipertenziya 2-bosqich
Qon bosimi 120/80 mm Hg ustuni yoki undan past	Yuqori ko’rsatgich 120 dan 129 mm Hg gacha , pastki ko’rsatgich esa 80 mm Hg dan	Yuqori ko’rsatgich 130 dan 139 mm Hg gacha yoki pastki ko’rsatgich 80 dan 89 mm Hg gacha	Yuqori ko’rsatgich 140 mm Hg yoki undan yuqori, pastki ko’rsatgich 90 mm Hg yoki undan yuqori

180/120 mm Hg dan yuqori qon bosimi gipertonik favqulodda vaziyat yoki inqiroz deb hisoblanadi. Ushbu qon bosimi raqamlariga ega bo’lganlar uchun shoshilinch tibbiy yordam zarur.

Zamonaviy tibbiyot arterial gipertoniyaning 3 bosqichini farqlaydi:

1 bosqich — Qon bosimi 140-159 / 90-99 mm sim.ust oralig‘ida bo‘ladi. Qon bosimi vaqti-vaqti bilan me'yorga kelishi va yana ko‘tarilishi mumkin;

2-bosqich— Qon bosimi 160-179 / 100-109 mm sim.ust oralig‘ida. Arterial qon bosimi tez-tez ko‘tarilib turadi va kam hollarda me'yorga tushadi.

3 bosqich— bosim 180/110 mm sim.ust. dan yuqori ko‘tariladi. Bosim doimiy ravishda yuqori bo‘ladi va uning pasayishi yurak kasalliklari tufayli yuzaga keladi [1] .

2.jadval.

Asosiy ma’lumot	Tafsilot
Kasallik nomi	Xafaqon kasalligi
Sabablar	Genetik omillar, atrof-muhit ta'siri, infeksiyalar
Belgilari	- Uzun davom etuvchi yo'tal - Nafas qisilishi - O'pka yallig'lanishi - G'ovak o'pka
Tashxis	- Dorilar (bronxodilatatorlar, steoridlar) - Reabilitatsiya - O'pka funktsiyasini yaxshilash
Davo usullari	- Dorilar (bronxodilatatorlar, steoridlar) - Reabilitatsiya - O'pka funktsiyasini yaxshilash
Profilaktika	- Chekishni to'xtatish - To'g'ri ovqatlanish - Jismoniy faollikni oshirish
O'zgarishlar	- Uzoq muddatli nazorat - Davolanishga e'tibor berish

Avvalo, kundalik rasiondan «yomon» xolesterin va ko‘p miqdorda tuz saqlagan mahsulotlarni chiqarib tashlash kerak. Ularga:Yog‘li go‘sht; Charvi;

Qovurilgan ovqatlar; Dudlangan mahsulotlar; Tuzlamalar kiradi.

Tandirdan uzilgan yangi non o‘rniga bir-ikki kun turgan nonni iste'mol qilish foydalidir. Kundalik rasionga servitamin, minerallarga boy bo‘lgan va kasallikka qarshi kurashishga yordam beruvchi mahsulotlardan ko‘proq kiritish kerak. Ularga:sabzavotlar, mevalar, ko‘katlar,sut mahsulotlari, parhezbop go‘sht,loviya, guruch, grechka kabilar.

Hafaqon kasalligi, yoki ruhiy kasalliklar, ko‘pincha stress, asabiy holatlar va turli xil psixologik omillar bilan bog‘liq. Ushbu kasalliklarni xalq tabobati usullarida davolashda bir qancha an'anaviy usullar qo‘llaniladi [2].

Hafaqon kasalligini xalq tabobati usulida davolash

Hafaqon kasalligi, yoki ruhiy kasalliklar, insonning psixologik holatini o'zgartirib, hayot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu kasalliklar ko'pincha stress, asabiy holatlar va turli

xil ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Xalq tabobati esa bu muammolarni hal etishda an'anaviy va tabiiy usullarni taklif etadi.[3]

Xalq tabobatida o'simliklar ruhiy salomatlikni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Ba'zi o'simliklar, asosan, asablarni tinchlantirish va kayfiyatni ko'tarish uchun qo'llaniladi. Valeriana: o'simlik asab tizimini tinchlantiradi va uyqusizlikni kamaytiradi. Melisa: tinchlantiruvchi xususiyatlarga ega bo'lib, stress va xavotirni kamaytirishga yordam beradi. Kamomil: Odatda choy shaklida iste'mol qilinadi va tinchlantiruvchi ta'siri bilan tanilgan.

Massaj ruhiy holatni yaxshilashda juda samarali. U asablarni tinchlantirib, stressni kamaytiradi.Jismoniy faoliyat, masalan, sport yoki yoga, nafaqat jismoniy holatni yaxshilaydi, balki ruhiy salomatlikni ham oshiradi. Kundalik mashqlar, yurish yoki yugurish ruhiy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi.

Meditatsiya va nafas olish mashqlari stressni kamaytirishda va ruhiy barqarorlikni oshirishda samarali usullardir. Har kuni bir necha daqiqa meditatsiya qilish yoki chuqur nafas olish ruhiy holatni yaxshilaydi va asablarni tinchlantiradi.Tabiiy dori vositalari, masalan, zardoblar yoki asal, insonning umumiy salomatligini yaxshilashda yordam berishi mumkin. Bularning har biri o'ziga xos foydalarga ega va tabiiy ravishda stressni kamaytiradi.Sog'lom ovqatlanish ham ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Meva, sabzavot, yong‘oqlar va dori-darmonlarga boy ovqatlar ruhiy holatni yaxshilaydi va energiya darajasini oshiradi.

Hafaqon kasalliklarini xalq tabobati usullari bilan davolash ko'plab insonlarga yordam berishi mumkin. Biroq, har qanday ruhiy muammolarni hal qilishda professional shifokor bilan maslahatlashish juda muhim. An'anaviy usullarni zamonaviy tibbiyot bilan birgalikda qo'llash, yaxshiroq natijalarga erishishga yordam beradi. Ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash uchun o'zimizni va atrofimizni ehtiyot qilishimiz zarur [4] .

Hafaqon kasalligi, ruhiy salomatlikni ta'sir etuvchi holat, ko'plab odamlar uchun muammo tug'dirishi mumkin. Shotut (yoki shakar qizil meva) esa o'zining sog'liq uchun foydali xususiyatlari bilan tanilgan. Shotutni xalq tabobatida ruhiy holatni yaxshilash va hafaqon kasalliklarini kamaytirish uchun qo'llash mumkin.

Shotutning Foydalari: antioksidant xususiyatlar: shotut kuchli antioksidantlar, masalan, vitamin C va flavonoidlar bilan boy. Bu moddalar stressni kamaytirishga va ruhiy holatni yaxshilashga yordam beradi. Kardiovaskulyar salomatlik. Shotut yurak va qon tomirlarini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa umumiy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi. Yaxshi kardiovaskulyar tizim ruhiy salomatlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.Yurak faoliyatini yaxshilash: Shotutda mavjud bo'lgan mineral va vitaminlar asab tizimini mustahkamlashga yordam beradi, bu esa ruhiy muammolarni kamaytiradi.Kayfiyatni ko'tarish. Shotut, shuningdek, endorfinlarni ishlab chiqarishga yordam beradi, bu esa kayfiyatni ko'taradi va umumiy hissiy holatni yaxshilaydi.

Shotutni qanday qo'llash. To'g'ridan-to'g'ri iste'mol qilish, shotutni yangi holatda iste'mol qilish, uning barcha foydali xususiyatlarini saqlab qoladi. Kuniga bir stakan shotut yeyish tavsiya etiladi.

Suyuq shaklda: Shotut sharbatini tayyorlash va uni ichish ham foydalidir. Bu ayniqsa, ko'p suyuqlik ichishni istaganlar uchun yaxshi variant.

Svetki va salatlar: Shotutni salatlar yoki desertlarga qo'shib, ovqat bilan birga iste'mol qilish mumkin.

Choy yoki infuziya: Shotutni choy yoki boshqa o'simlik infuziyalarida qo'llash, uning foydalarini yanada oshiradi.

Hafaqon kasalligini shotut bilan davolashda uning foydali xususiyatlari juda muhim. Shotutni dietangizga kiritish, ruhiy salomatlikni yaxshilashga yordam beradi, ammo uni boshqa davolash usullari bilan birgalikda qo'llash tavsiya etiladi.

Xulosa. Hafaqon kasalligini davolashda tabiiy usuldan foydalanish samarasi ancha foydali va samaraliroq. Moddiy tomondan ham tabiiy usul ancha arzonroq hisoblanadi.

Tavsiyalar

1. Shotut mevasini 0,5 kg olib, 3 litr suvga, 1 piyola shakar solib qaynatiladi.So’ng bu sharbatni bir piyoladan ikki mahaldan ichiladi.
2. Qurutilgan shotut mevasidan bir qoshiqni bir stakan suvga solib ,ustini yopib 6-7 soat dimlab qo’yiladi.Shu usulda yetti kun ichiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nortosh O’ljaboyeva.”Xalq tabobati xazinasidan javohirlar’’-Toshkent;Yangi asr avlodi, 2009.226-230-betlar.
2. Ibrohim Asqarov.’’Sirli tabobat’’-Toshkent.’’Fan va texnalogiyalar nashriyot-matbaa uyi’’,2022-yil.
3. Huntington’s Disease:A Practical Guide for Families -2021.
4. Askarov, I., & Razzakov, N. (2024). THE BEGINNING OF ETHNOBOTANICAL STUDY OF ACCLIMATIZED GINKGO BILOBA IN UZBEKISTAN. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 94-97.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПО ПРЕДМЕТУ КЛИНИЧЕСКАЯ АНАТОМИЯ

Тулеметов Сабиржан Каликович
Alfraganus University, кафедра Медицина, к.м.н., доцент

Аннотация. Инновационный подход в образовании заключается в повышении эффективности образовательного процесса, соответствии его уровню развития информационных и коммуникационных технологий, формировании избыточной образовательной среды. Новейшие средства обучения, такие как мультимедийная система, позволяют разнообразить формы подачи учебного материала. Мультимедийные презентации существенно экономят время лектора, создают атмосферу делового общения, активизацию рефлексирования, повышают мотивацию к изучению дисциплины и качество усвоения учебного материала студентами.

Ключевые слова: инновация, методы обучения, мультимедийные средства, 3D-реконструкция.

Аннотация. Таълимга инновацион ёндошув – бу ўқув жараёни самарадорлигини ошириш, унинг ахборот коммуникация технологияларининг ривожланиш даражасига мос келиши ва ортиқча таълим муҳитини яратишдир. Мультимедиа тизими каби энг янги ўқув қўлланмалари ўқув материалини тақдим этиш шаклларини диверцификация қилиш имконини беради. Мультимедиа тақдимотлари ўқитувчининг вақтини сезиларли даражада тежайди, ишбилармонлик мулоқоти муҳитини яратади, фикрлашни фаоллаштиради, фанни ўрганишга бўлган мотивацияни ва талабалар томонидан ўқув материалини ўзлаштириш сифатини оширади.

Калит сўзлар: инновация, ўқитиш усуллари, мультимедиа, 3D реконструкция.

Annotation. An innovative approach to education is to increase the efficiency of the educational process, to comply with its level of development of information and communication technologies, and to create a redundant educational environment. The latest teaching aids, such as a multimedia system, allow you to diversify the forms of presentation of educational material. Multimedia presentations significantly save the lecturer's time, create an atmosphere of business communication, intensify reflection, increase the motivation for studying the discipline and the quality of mastering the educational material by students.

Key words: innovation, teaching methods, multimedia, 3D reconstruction.

Инновационный подход в образовании заключается в повышении эффективности образовательного процесса, соответствии его уровню развития информационных и коммуникационных технологий, формировании избыточной образовательной среды [1, С. 212; 8, С. 254; 12, С. 373]. Лекция всегда считалась традиционной и наиболее эффективной формой эмоционального воздействия, направленного на становление профессионального самосознания и профессиональной позиции, деонтологического воспитания личности, высокой мотивации, формирование осмысленного отношения к профессиональной подготовке [2, С. 96]. Для лекции характерны следующие преимущества перед другими

формами организации учебного процесса: 1) творческое непосредственное общение лектора с аудиторией; 2) совместное творчество со слушателями: эмоциональное взаимодействие; экономный способ приобщения студентов к новым достижениям науки; эффективный способ мотивации студентов к последующей самостоятельной работе. Однако классическая лекция, то есть монолог преподавателя, не сопровождаемый слайдами или какими-либо другими иллюстрациями, - наименее эффективный метод обучения, обеспечивающий освоение слушателями всего лишь 5% изложенной информации, поэтому от преподавателей высшей школы требуется совершенствование своего лекторского мастерства [5, С. 20; 9, С. 68; 10, С. 242]. Одним из способов повышения эффективности восприятия лекционного материала может быть применение современных компьютерных технологий, особенно актуальных в преподавании морфологических дисциплин, в силу сложности восприятия, усвоения строения и топографии органов человека без использования демонстрационных материалов, схем, муляжей, фантомов и других наглядных пособий. Для этого необходима разработка внедрение в учебный процесс комплекса мультимедийных возможностей для повышения эффективности преподавания курса топографической анатомии и оперативной хирургии. При разработке мультимедийного сопровождения лекций особое внимание необходимо уделить тем разделам предмета, которые помогают развить клиническое мышление студента, подготовить его к практической деятельности. Анимационные презентации наглядно показывают процессы, сложные для восприятия студентами, например, наложение разного вида хирургических швов, в том числе способы наложения швов по Альберту, Шмидену и Мультановскому; производство трепанации черепа и др. Безусловно, мультимедийные продукты предоставляют широкие возможности для различных аспектов обучения. К достоинствам лекции - презентации можно отнести:

- одновременное использование нескольких каналов восприятия студента в процессе обучения, за счет чего достигается интеграция информации, доставляемой различными органами чувств;
- возможность симулирования оперативных вмешательств;
- визуализация абстрактной информации;
- возможность повторения любого слайда для пояснения;
- развитие когнитивных структур и интерпретации студентов.

Тем не менее, следует учитывать, что злоупотребление спецэффектами, а также чрезмерные объемы информации, ухудшают усвоение материала, так как могут отвлекать внимание в процессе обучения. Имеются основные требования к мультимедийному сопровождению лекций:

- демонстрация одной детали в разных ракурсах и при разном увеличении, что помогает конкретизации необходимого содержания;
- демонстрация коротких видеороликов, которые отражают основные этапы операций;
- единый дизайн иллюстративного материала (рисунков, схем, диаграмм и т.п.) и возможность усовершенствования материала;

- выделение необходимой части рисунка с помощью анимации, подвижных стрелок, скобок, появление которых управляется преподавателем;
- возможность подачи с экрана текстового и цифрового материала, трудно воспринимаемого под диктовку;
- возможность использования обобщающих и классификационных схем, которые могут быть опорными для студентов при повторении материала, подготовке к контрольным работам и экзаменам;
- внедрение интерактивных элементов в преподавание лекционного материала (изменение поведения лектора во время лекции; использование 3D-моделей и 3D-реконструкций);

Изучение топографической анатомии человека в медицинском институте связано с многими проблемами, одной из которых является дефицит наглядных пособий и анатомических моделей. Проблему усугубляет отсутствие трупного материала для приготовления влажных учебных препаратов [5, С. 20].

В интернете имеются сотни сайтов, описывающих всевозможные инновационные методы изучения анатомии человека в том числе и топографической анатомии. На данный момент нам кажется перспективным метод 3D моделирования структур человеческого тела [3, С. 39; 4, С. 307; 14, С. 93]. В чем заключается положительные стороны данного метода?

Во-первых, во всех медицинских ВУЗах нашей страны отсутствуют влажные препараты и трупный материал. А без анатомического театра нет хорошего врача, тем более хирурга. Недаром сказано, что путь в клинику предстоит через анатомический театр. Поэтому 3D модели анатомических структур позволяют заменит в большей или меньшей степени полноценность натуральных препаратов. А в эпоху полной компьютеризации это не вызовет никаких затруднений. К настоящему времени каждая учебная аудитория оснащена персональным компьютером с установленной программой. Преподаватель, используя компьютер подключенной к большому монитору или телевизору опрашивает, или объясняет студентам тему.

Во-вторых, использование электронных 3D моделей анатомических структур позволяет преподавателю объяснит студентам тему в доступной форме, не прибегая к использованию влажных препаратов, т.к. «исходного» материала нет, а получать новый трупный материал невозможно в силу действующего законодательства. А 3D структуры, которые студент или преподаватель может вращать мышкой, рассматривая их с разных ракурсов, могут прослужить достаточно долгое время, что, опять же, экономически выгодно [6, С. 34; 7, С. 85].

В третьих, каждый студент может записать себе в компьютер по разным темам файлы электронных 3D моделей анатомических структур и в любое ему удобное время заниматься изучением топографической анатомии самостоятельно, повышая свои знания. В данный момент на нашей кафедре имеется стол Пирогова, на котором мы преподаём предметы анатомия и топографическая анатомия [3, С. 39].

Другой способ внедрения инновационных методов, это широкое использования в учебном процессе визуальных картин лучевой анатомии - прижизненные данные по топографии различных областей тела человека. С этой целью на кафедре необходимо создать архив КТ/МРТ-грамм на CD [11, С. 276; 13, С. 84; 15, С. 61]. Применение данных лучевой анатомии в качестве дополнения к анатомическому материалу облегчает восприятие пространственных взаимоотношений органов и тканей и расширяет возможности для изучения топографии областей, которые труднодоступны для исследования традиционными методами.

Выводы:

1. Новейшие средства обучения, такие как мультимедийная система, позволяют разнообразить формы подачи учебного материала.
2. Мультимедийные презентации существенно экономят время лектора, создают атмосферу делового общения, активизацию рефлексирования, повышают мотивацию к изучению дисциплины и качество усвоения учебного материала студентами.
3. Изучение предмета оперативной хирургии и топографической анатомии требует от студентов медицинского вуза использования большого объема наглядных учебных пособий.

Опыт применения различных методик, направленных на повышение эффективности обучения, показывает, что каждая из них выполняет свою конкретную дидактическую функцию и только комплексное их использование приближает к поставленной задаче - формированию у будущих врачей образного объемного мышления для постановки правильного топического диагноза.

Литература:

1. Гибадуллина Ф.Б., Хидиятов И.И. Особенности преподавания на кафедре оперативной хирургии и хирургической анатомии // Международный журнал экспериментального образования. – 2019. – № 4. – с. 212-214.
2. Каган И.И. Современная клиническая анатомия, проблемы ее преподавания и развития в России. Морфология. 2016;149(1):96-99.
3. Колсанов А.В., Иванова В.Д., Гелашвили О.А., Назарян А.К. Интерактивный анатомический стол «Пирогов» в образовательном процессе. Оперативная хирургия и клиническая анатомия (Пироговский научный журнал). 2019;3(1):39-44.
4. Макаров И.В., Жиров В.В., Колсанов А.В., Галкин Р.А., Сидоров А.Ю., Хохлова Д.О. Использование предоперационного 3d-моделирования в диагностике и хирургическом лечении третичного гиперпаратиреоза. Новости хирургии. 2019;27(3)307-317.
5. Околокулак Е.С., Гаджиева Ф.Г., Бойко С.Л., Спасюк Т.И. Современные подходы к преподаванию анатомии человека в медицинском университете. Вышэйшая школа: навукова-метадычны і публіцыстычны часопіс. 2018;4(126):20-23.
6. Дыдыкин С.С., Васильев Ю.Л. Современные цифровые методы обучения в клинической анатомии / Журнал: Оперативная хирургия и клиническая анатомия 2019, Т.3, №4, с.34-41

7. Филимонов В.И., Новиков Ю.В., Гагарин В.В., Кочергин А.Ф., Абакшина М.Н. Совершенствование преподавания топографической анатомии с использованием средств виртуальной реальности. Морфология. 2019;5:85-87

8. Фомин Н.Ф. Проблемы подготовки профессорско-преподавательского состава анатомических кафедр в свете собственного и зарубежного опыта / Н. Ф. Фомин // Вестник российской военно-медицинской академии, 2016. № 2 (54). С. 254-256.

9. Чиркин А.А. Размышления о доказательной педагогике. Педагогические инновации: традиции, опыт, перспективы. Материалы Международной научно-практической конференции. Витебск: ВГУ; 2010.

10. Benly P. Teaching methodologies on anatomy-a review. J Pharm Sci Res. 2014;6:242-243.

11. Deng X, Zhou G, Xiao B, Zhao Z, He Y, Chen C. Effectiveness evaluation of digital virtual simulation application in teaching of gross anatomy. Ann Anat. 2018;218:276-282.

12. Louw G, Eizenberg N, Carmichael SW. The place of anatomy in medical education. Amee Guide. 2009;36:373-386.

13. Singh V, Kharb P. A paradigm shift from teaching to learning gross anatomy: meta-analysis of implications for instructional methods. J Anatom Soc India. 2013;62:84-89.

14. Wesencraft KM, Clancy JA. Using Photogrammetry to Create a Realistic 3D Anatomy Learning Aid with Unity Game Engine. Adv Exp Med Biol. 2019;1205:93-104. https://doi.org/10.1007/978-3-030-31904-5_7

15. Wilson AB, Brown KM, Misch J, Miller CH, Klein BA, Taylor MA, Goodwin M, Boyle EK, Hoppe C, Lazarus MD. Breaking with Tradition: A Scoping Meta-Analysis Analyzing the Effects of Student-Centered Learning and Computer-Aided Instruction on Student Performance in Anatomy. Anat Sci Educ. 2019;12(1):61-73.

16. Zafar S, Zachar J. Evaluation of Augmented Reality Application for Learning Dental Anatomy as a Novel Educational Tool. Eur J Dent Educ. 2020. https://doi.org/10.1111/eje.12492 23.

ИЗУЧЕНИЕ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА ЩАЛФЕЯ И ЕЁ ПРИМИНЕНИЕ В МЕДИЦИНЕ

Усманова Саида Гуламовна
PhD, доцент. Андижанский филиал Кокандского университета
Аъзамжонова Феруза Рахимжонкизи
Ассистент. Андижанский филиал Кокандского университета
РаззаковНабижонАлижанович
PhD, доцент. Андижанский филиал Кокандского университета

Аннотация. Данная работа посвящена аналитическому изучению методов анализа и стандартизации химического состава лекарственных средств и другой фармацевтической продукции, содержащие компоненты листьях шалфея в частности химического состава и основных показателей листьях шалфея в соответствии нормативным документациям.В работы дается специальное описание для определения химического состава лекарственных растений и синтетических препаратов, применяемых при желудочно-кишечных заболеваниях и дыхательных системы, в основном флавоноидов в растениях.

Ключевые слова. Шалфей лекарственный, Salviaofficinalis, SalviasclareaL., противовоспалительные свойства шалфея, антибактериальные свойства, фитотерапия.

Annotation. This work is devoted to the analytical study of methods of analysis and standardization of the chemical composition of drugs and other pharmaceutical products containing components of sage, in particular the chemical composition and main indicators of sage in accordance with regulatory documents. The work provides a special description for determining the chemical composition of medicinal plants and synthetic drugs used in gastrointestinal diseases and respiratory systems, mainly flavonoids in plants.

Keywords: sage, Salvia officinalis, Salvias clarea. L., antiinflammatory properties of a sage, antibacterial properties, phytotherapy.

Введение. Во всем мире проводятся научные исследования по увеличению ассортимента лекарственных средств и биологически активных добавок на основе местных лекарственных растений, широко используемых в народной медицине путем изучения состава их биологически активных веществ, качества, терапевтической эффективности и безопасности. В этой связи особое внимание уделяется исследованиям по фитохимическому изучение растений, обладающих противоязвенной активностью, проведению их товароведческого анализа, стандартизации и внедрению в медицинскую практику в виде различных лекарственных форм. Препараты растительного происхождения используют главным образом для лечения сердечнососудистых заболеваний, а также в качестве желчегонных, слабительных, отхаркивающих, желудочных, седативных, тонизирующих, фотосенсибилизирующих и других средств. Возрастающее применение в химиотерапии опухолевых заболеваний, что обусловлено высокой специфической биологической активностью, сочетающейся с комплексным воздействием на весь организм [Усманов, 2021]. Листья шалфея – лекарственные растения,

широко применяемые в народной медицине. На основе высушенного листьях шалфея и компонентов получают и широко применяют в практике лекарственные вещества, сиропы, смеси, биологически активные добавки [Блинова, 1990].

Методология. Шалфей лекарственный **(***Salvia officinalis*) отличается высоким содержанием эфирного масла, обладающего весьма полезными лечебными свойствами. Оказывает положительное воздействие при многих заболеваниях различной этиологии. Кроме того, в листьях найдены алкалоиды, флавоноиды, дубильные вещества, урсоловая, олеановая и хлорогеновая кислоты, витамин Р, никотиновая кислота, горечи, фитонциды, уваол, парадифенол. Из семян выделено жирное масло, содержащее глицерид линолевой кислоты. В корнях найдены хиноны - ройлеаноны. Высушенные листья содержат 1-3,5% эфирного масла (свежие листья содержат в 3 раза меньше). Основной компонент масла составляют монотерпеноиды: α-туйон (18-60%), s-туйон (3-21%), камфора (4,5-24,5%) втом числе (R)- (+)- и (S)- (-)-камфора), цинеол (5,5-13%), гумулен (0-12%),α-пинен (1-6,5%), камфен (1,5-7%) лимонен (0,5-3%), линалоол (до 1%), иборнил ацетат (до 2,5%). В числе других основных компонентов эфирного масла находятся: сесквитерпеноиды - веридифлорол (11%) и гумулен (0-12%), дитерпеноидманнол (9%), а также линейныйалифатическийспирт 1 –октен-3-ол (8.5%). Листья шалфея из региона Далмация содержат главным образом α-туйон и s-туйон (20-60%), 1,8-цинеол (6-16%) и камфору (14-37%). Кроме того, присутствуют апиануновыетерпеноды, конденсированные танины катехиновогоряда (сальвиатанин) – 3-8%; фенольные кислоты (розмариновая, хлорогеновая, феруловая, галловая, а также мономеры, димеры, тримеры и тетрамеры кофейной кислоты); флавоноиды – 1-3% (апигенин и лютеолин7-О-глюкозиды, генкванин, генкванин-6-метил, эфир, 5-метоксисальвигенин, гиспидулин); дитерпены (карнозол, карнозовая кислота, розманол, саффицинолид); тритерпены (олеаноловая и урсоловая кислоты, α-амирин и β- амирин (до 5%)). Эфирного масла не менее 0,8 %;влажность не более 14 %; золы общей не более 12 %;почерневших и побуревших листьев не более 5 %; других частей растения (цветков и кусочков стеблей) не более 13 %; частиц, проходящих сквозь сито с отверстиями диаметром 0,5 мм, не более 10 %; органической примеси не более 3 %; минеральной примеси не более 0,5 %[Машковский 2012].

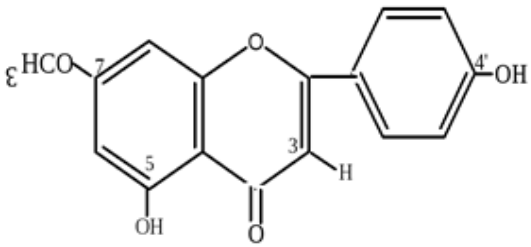

Генкванин

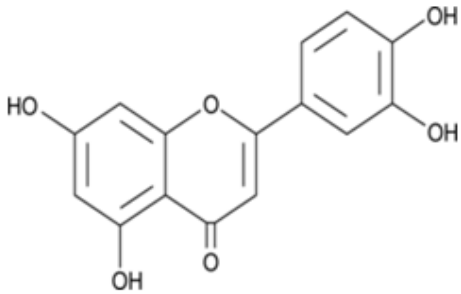

лютеолин

1. Флавоноиды: апигенин ($C_{15}H_{10}O_5$) и лютеолин ($C_{15}H_{10}O_6$).

Обладают антиоксидантной активностью, защищая клетки от окислительного стресса и снижают риск хронических заболеваний.

2. Эфирные масла: Камфора ($C_{10}H_{16}O$) и Туйон ($C_{10}H_{16}O$).

Обладает антисептическими, противовоспалительными и болеутоляющими свойствами, также демонстрирует антимикробное действие, но при высоких концентрациях может быть токсичным.

3. Дубильные вещества: Представляют собой сложные полифенольные соединения, которые обладают вяжущими свойствами и помогают при расстройствах пищеварения, снижая воспаление и улучшая работу кишечника.

4. Витамины и минералы: Витамин К ($C_{31}H_{46}O_2$): важен для синтеза белков, необходимых для минерализации костей. Кальций (Ca) - жизненно необходим для здоровья костей и зубов, а также для нормального функционирования мышц и нервов [Мешковский. 2000].

1. Астеопороз - Шалфей может помочь в поддержании здоровья костей благодаря высокому содержанию витамина К и кальция. Исследования показывают, что достаточное количество этих элементов способствует улучшению минеральной плотности костной ткани и снижению риска переломов.

2. Артрит - Противовоспалительные свойства шалфея делают его полезным для лечения артрита. Экстракты шалфея способны блокировать воспалительные процессы, что уменьшает болевые ощущения и улучшает подвижность суставов.

3. Депрессия и тревожность - Шалфей может способствовать улучшению психического здоровья, снижая уровень тревожности и депрессии. Исследования показывают, что экстракты шалфея могут повысить уровень серотонина, что положительно сказывается на настроении и общем самочувствии.

4. Заболевания дыхательных путей - Шалфей используется для лечения заболеваний дыхательных путей, таких как простуда и грипп. Антисептические свойства помогают уменьшить воспаление в горле и способствуютболее легкому отхаркиванию.

5. Проблемы с пищеварением - Шалфей улучшает пищеварение, стимулируя выработку желчи и способствуя усвоению пищи. Он может быть полезен при вздутии живота и спазмах, помогая облегчить симптомы дискомфорта в желудочно-кишечном тракте [Булушева etc .2015]. Традиционная медицина - Шалфей используется для лечения простуд, гриппа, болей в горле и расстройств пищеварения. Настои и отвары из шалфея широко применяются для полоскания горла и улучшения пищеварения. Шалфей активно изучается как средство для улучшения когнитивных функций и в качестве потенциального препарата для лечения деменции. Исследования показывают, что экстракты шалфея могут помогать в снижении когнитивного спада у пожилых людей [Ферубко etc .2018].

Антисептические свойствалистьев шалфея обусловлены растительными «антибиотиками» сальвином и цинеолом. Они не только задерживают размножение золотистого стафилококка, но и инактивируют его, подавляют гемолитические и дерматонекротические свойства. ***Эфирное масло шалфея***обладаетпротиво грибковой и противовирусной активностью. ***Настой листьев шалфея***применяют при гастритах, сопровождающихся пониженной кислотностью, а также при спастических колитах.

Препараты листьев шалфея - содержащие горечи, эфирные масла и другие биологически активные вещества:

1) повышают секреторную активность желудочно-кишечного тракта,
2) оказывают отхаркивающее,
3) седативное,
4) гипогликемическое,
5) гемостатическое,
6) спазмолитическое,
7) вяжущее действие;
8) уменьшают потовыделение

Объектами эксперимента были измельченные «Листья шалфея», приготовленные в ЧП «Мехригиё-8». Анализ сырья проводили по методикам, приведенным в ФС.2.5.0040.15 ва ОФС.1.2.2.2.0013.15. Для количественного определения суммы флавоноидов в исследуемых образцах использовался метод, основанный на реакции комплексообразованияфлавоноидных соединений с хлоридом алюминия. Оптическую плотность растворов измеряли на спектрофотометре ЕМС-30РС (Германия) при длине волны 430нм в кювете толщиной 10 мм.

Кусочки измельченного сырья в основном имеют волокнистую форму, желтого цвета, с некоторым пенистым осадком. Имеет специфический запах. Водная настойка имеет сладкий вкус.

Аналитическую пробу сбора измельчали до размера частиц, проходящих сквозь сито с отверстиями размером 1 мм. Около 1 г (точная навеска) сухого измельченного сбора, помещали в колбу со шлифом вместимостью 150 мл, прибавляли 30 мл 90 % спирта, содержащего 1% концентрированной хлористоводородной кислоты, колбу присоединяли к обратному холодильнику и нагревали на кипящей водяной бане в течение 30 мин. Затем колбу охлаждали до комнатной температуры и фильтровали через бумажный фильтр в мерную колбу вместимостью 100 мл. Экстракцию проводили еще раз указанным выше способом, затем еще один раз 90% спиртом в течение 30 мин. Извлечения фильтровали через тот же фильтр в ту же мерную колбу, фильтр промывали 90% спиртом и доводили объем фильтрата 90% спиртом до метки (раствор А). 2 мл раствора А наливали в мерную колбу вместимостью 25 мл, наливали 1мл 1% -раствора алюминия хлорида в 95% спирте, доводили до метки 95% спиртом и измеряли оптическую плотность полученного раствора на СФ при длине волны 430 нм в кювете с толщиной слоя 10 мм. В качестве раствора сравнения использовали раствор, состоящий из 2 мл раствора А, доведенного 95% спиртом до метки в мерной колбе вместимостью 25 мл [Clin .1951].

Содержание суммы флавоноидов в абсолютно сухом сборе в процентах в пересчете на кверцетин вычисляли по формуле:

$$x = \frac{D \times 25 \times 100 \times 100}{764.6 \times m \times 2 \times (100 - W)}$$

где:

D - оптическая плотность используемого раствора;
764,6 - удельный показатель поглощения комплекса кверцетинас алюминия хлоридом при 430 нм;
m - масса сырья, в граммах;
w- потеря в массе при высушивании сырья, в процентах.

1. Около 5 г измельченного сбора, просеянного через сито размером отверстий 0,2 мм, помещают в колбу емкостью 50 мл, прибавляют 20 мл воды и смесь кипятят на водяной бане в течение 5 мин. Извлечение отфильтровывают через бумажный фильтр в колбу емкостью 50 мл.

А) При сильном встряхивании 5 мл извлечения в пробирке образуется стойкая пена (сапонины).

Б) К 5 мл извлечения в пробирке добавляют 2-3 капли 80% серной кислоты. Образуется оранжево-желтое окрашивание (глицирризин).

2. Около 2 г сухого измельченного сбора кипятят в течение 5 мин с 20 мл 50% спирта и фильтруют через бумажный фильтр (ГОСТ 12026-76). К 1мл фильтрата прибавляют 2 мл 2% раствора алюминия хлорида в 96 % спирте и 7 мл 96% спирта; раствор окрашивается в зеленовато- желтый цвет (флавоноиды) Для этого воспользовались спектрофотометрическим методом, с использованием реакции комплексообразования с алюминия хлоридом. Флавоноиды извлекали подкисленным соляной кислотой этанолом. Количество суммы флавоноидов (в %), рассчитывали в пересчете на кверцетин. В качестве объекта исследования взяли измельченные корнях солодки, находящиеся в продаже. Перед фотометрированием определяли влажность образцов [Усманов. 2021].

Обсуждение.Таким же методом исследовали флавоноиды в листьях шалфея, в результате его оптическая плотность составила 0,21%. По оптической плотности определяли количество суммы флавоноидов. Образовалось в среднем 0,90г остатка. Потеря массы ~ 0,10%.Флавоноиды проявляют несколько фармакологических действий, включая противовоспалительную активность [Razzakov etc .2024].

Таблица №1. Результаты определения количественного содержания суммы флавоноидов в листьях шалфея.

№	Навеска	Оптическаяплотность	Содержаниефлавоноидов, мг%
1	0,9086	0,411	0,18
2	0,9085	0,412	0,21
3	0,9083	0,412	0,21
4	0,9082	0,411	0,19
5	0,9082	0,411	0,19

В данной таблице даны сведения о результате анализа состав листьях шалфея. В результате анализа было выявлено, содержаниесуммы флавоноидов в листьях шалфея.

Выводы. На основании литературных данных изучены физико-химические свойства листьев шалфея, продуктов их переработки, в том числе лекарств, а также фармакопейные показатели. Шалфей является ценным растением с множеством полезных свойств, что делает его важным элементом как в традиционной, так и в научной медицине. Его богатый химический состав и активные компоненты открывают новые возможности для использования в лечении различных заболеваний. Будущие исследования могут помочь раскрыть еще больше возможностей шалфея для здоровья человека и его применения в фитотерапии и фармакологии.

Литература:

1. Усманов У.Х. Диссертация доктора философии фармацевтических наук. Ташкент. 2021. сс.56, 103.
2. Блинова К. Ф. и др. Ботанико-фармакогностический словарь: Справ. пособие / Под ред. К. Ф. Блиновой, Г. П. Яковлева. - М.: ВШ, 1990. - С. 256..
3. Машковский, М. Д. Лекарственные средства / М. Д. Машковский. – 16-е изд. – М. : Новая Волна, 2012. – 1218 с.
4. Мешковский А.П. Испытание стабильности и установление сроков годности лекарственных препаратов//Фарматека.-2000.-№2.-С.25-34.
5. БулушеваМ.К.,ЛасскаяО.Ф.,СавинаА.А. Изучение химического состава корней шалфея лекарственного(SalviaofficinalisL.) –Молодые ученые и фармация XXI века – сборник научных трудов третьей научно – практической конференции смежду народным участием. М., 2015,208-213.
6. Ферубко Е.В., Николаев С.М., Пупыкина К.А., Даргаева Т.Д. Изучение противоязвенной активности комплексного растительного экстракта при экспериментальных язвах желудка. //Современные проблемы науки и образования. 2018. -№4, -С.21-30.
7. THE BIOLOGICAL ACTIVITY OF A FLAVONOID (VITAMIN «P») COMPOUND/ J Clin Invest. 1951 Apr; 30(4): 395—400.doi: 10.1172/JCI102456.
8. Усманов У.Х. Диссертация доктора философии фармацевтических наук. Ташкент. 2021. сс.56, 103.
9. Razzakov, N. (2024). DORIVOR O’SIMLIKLAR EKSTRAKSIYASINING OPTIMAL USULINI ISHLAB CHIQISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI,10, 147-149.
10. Alijonovich, R. N., &Madina, O. (2024). VARIKOZ KASALLIGI PROFILAKTIKASI. Kokand University Research Base, 656-658.
11. Alijonovich, R. N., Muhammadibrohim Musojonovioch, O., &Mashrabboyo’g’li, A. Q. (2024). TABIIY IMMUNOSTIMULYATOR ISHLAB CHIQARISHDA VAKUUMLI EKSTRAKTORDAN FOYDALANISH.Kokand University Research Base, 620-622.

UYQUSIZLIK KASSALLIGINI DAVOLASHDA QO‘LLANILADIGAN DORIVOR O‘SIMLIKLARNING KIMYOVIY TARKIBI

Jalilova Sevara Tavakkaljon qizi
Assistant Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Razzakov Nabijon Alijonovich
PhD, dotsent Qo‘qon universiteti Andijon filiali

Annotatsiya. Uyqusizlik, asab tizimining turli omillarga javoban buzilishi natijasida yuzaga keladigan holat bo'lib, ruhiy va jismoniy salomatlikni sezilarli darajada yomonlashtiradi. Maqolada stress, gormonal o'zgarishlar, noto'g'ri uyqu gigiyenasi, sog'liq bilan bog'liq kasalliklar va dori vositalarining ta'siri uyqusizlikka olib keluvchi asosiy omillar sifatida keltirilgan. Shuningdek, xalq tabobati va fitoterapiya orqali uyqusizlikni bartaraf etish uchun tabiiy vositalar, ularning kimyoviy tarkibi va ta'sir mexanizmlari tahlil qilingan.

Annotation. This article explores the issue of insomnia as a condition arising from the dysfunction of the nervous system in response to various factors. Insomnia significantly negatively impacts mental and physical health. The article identifies stress, hormonal changes, poor sleep hygiene, health-related issues, and the effects of medication as the main contributors to insomnia. Additionally, it analyzes natural remedies used in traditional medicine and phytotherapy to combat insomnia, discussing their chemical composition and mechanisms of action. This research scientifically supports the importance of natural approaches to insomnia and highlights their potential role in improving health.

Kalit so’zlar: Uyqusizlik, fitoterapiya, valeriana (Valerian Root), romashka (Chamomile), tirnoqgul (Calendula officinalis), achchiq tarvuz suvi (Momordica charantia), arslonquyruq (Leonurus cardiaca), flavonoidlar, efir moylari.

Key words: Insomnia, phytotherapy, valerian, chamomile, calendula, bitter watermelon juice, echium, flavonoids, essential oils.

Kirish. Uyqusizlik — asab tizimining turli omillarga javoban buzilishi bilan bog'liq keng tarqalgan holat. Qoida tariqasida, sog’lom odam 7-10 daqiqa ichida osongina uyquga ketadi, tuni bilan uyg’onmay uxlaydi va tongda tetik va yangi kunga tayyor bo’lib uyg’onadi. Har kuni uyqusizlik qiynayotgan kishining ahvoli esa mutlaqo boshqacha bo’ladi. Uyquning buzilishi, aqliy va jismoniy kuchni tiklash uchun to’liq davrning yetishmasligi — nafaqat sezilarli darajada umumiy ahvolni yomonlashtiradigan, balki deyarli barcha organizm tizimlari faoliyatining buzilishiga olib keladigan omillardan biridir [1].

Uyqusizlikning sabablari:1. Stress va tashvish . Zamonaviy hayotning tezkor sur’ati insonlarga ko‘p miqdorda stress olib keladi. Moliyaviy muammolar, ishdagi mas’uliyat, oila a’zolari bilan bog‘liq tashvishlar — bularning barchasi kechasi uyquga kirishga xalaqit beradi. Tashvish va stress organizmda kortizol gormoni ishlab chiqarilishini kuchaytirib, uyning tabiiy jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

2. Gormonal o‘zgarishlar . Ayollarda menopauza, hayz davri yoki homiladorlik kabi holatlar gormonal muvozanatsizliklarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa uyqusizlikka olib keladi.

Gormonlarning o‘zgarishi tanadagi biologik soatga ta’sir qilib, odamning uxlash qobiliyatini pasaytiradi.

3. Noto‘g‘ri uyqu gigiyenasi. Kechki payt ovqatni kech iste'mol qilish, ko‘p miqdorda kofein yoki spirtli ichimliklar ichish uyqu jarayonini buzishi mumkin. Yotoqxonada televizor yoki telefon ekraniga uzoq vaqt qarash ham miyani uyg‘oqlik holatida ushlab turadi. Tabiiy yorug‘likdan uzoq vaqt qolish yoki muntazam uyqu tartibining yo‘qligi uyquning sifatiga sezilarli ta’sir qiladi.

4. Sog‘liq bilan bog‘liq muammolar. Ayrim jismoniy va ruhiy kasalliklar uyqusizlikka sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, nafas olish yo‘llarining to‘silishi bilan bog‘liq uyqu apnesi, astma, surunkali og‘riqlar yoki depressiya kabi kasalliklar ko‘pincha uyqu buzilishiga olib keladi. Bundan tashqari, qandli diabet yoki qalqonsimon bezning faoliyatidagi buzilishlar ham uyquga ta’sir qilishi mumkin.

5. Dori vositalarining ta’siri. Ba’zi dorilar, masalan, antidepressantlar, qon bosimini pasaytiruvchi vositalar yoki astma dori vositalari uyquni buzishi mumkin. Dori-darmonlarni uzoq muddatli qabul qilish uyqu rejimini o‘zgartirishi yoki yo‘qotishi mumkin [2]. Uyqudan mahrum qilish — qadimgi Xitoyda qo’llanilgan qiynoq usullaridan biri bo’lgan. Uxlay olmaslik kuchli bosh og’rig’iga, ong chalkashligiga, hushdan ketishga va gallyutsinatsiyaga sabab bo’ladi. Uyqusizlikning organizmga ta’sirini o’rganish bo’yicha o’tkazilgan zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, biroz uyqu yetishmasligida ham bosh miya faoliyati buziladi, bu esa sezgi, fikrlash va mantiqiy mulohazalar qilish qobiliyatiga ta’sir ko’rsatadi. Uyqusizlik bilan og'rigan odamlarda uyqu haqidagi noto'g'ri yoki noto'g'ri fikrlar uyquni qiyinlashtiradigan xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin, bu esa disfunktsional fikrlarni kuchaytiradi [3]. Dunyo bo'ylab 65 va undan katta yoshdagi odamlar soni prognoz qilinmoqda 2020 yildagi 727 milliondan ikki baravar ko'payib, 2050 yilda 1,5 milliarddan oshadi, uyqu belgilari ko'p provayderlar tomonidan ortib borayotgan chastota bilan duch keladi [4]. Bu juda muhim yoshga bog'liq uyqu o'zgarishlarini tushunish va ramkaga ega bo'lish uchun keksa kattalarga g'amxo'rlik qilish uyqusizlik va boshqa kasalliklarning oldini olish, tashxislash va davolash uchun bu aholi juda sezilarli.

Shuning uchun bu kasallikga be’etibor bo`lmaslik kerak. Uyqusizlik kasalligidan qiynalgan bemorlar ko`pincha sintetik vositalar qabul qiladi bu esa o`rganib qolish va boshqa bir qancha zararli oqibatlarni keltirib chiqaradi shuningdek kuchli zo`riqish holatlarini yuzaga keltiradi. Uyqu sifatining pasayishi uzoq muddatda sog'liq muammolariga olib kelishi mumkin. Shifobaxsh dorilarga qo'shimcha ravishda, xalq tabobati uzoq yillardan beri uyqusizlikka qarshi tabiiy vositalardan foydalanib keladi.

O‘simliklar olami dorivor moddalarning birinchi va eng ahamiyatli manbayi hisoblanadi. Shuning uchun fitoterapiya, yoki o‘simliklar bilan davolash haqli ravishda tabobatning tengdoshidir. Fitoterapiya hozirgi vaqtda ham dunyo miqyosida an’anaviy tibbiyotning ajralmas qismi bo‘lib kelmoqda [5]

Uyqusizlikka qarshi ishlatiladigan tabiiy mahsulotlarning kimyoviy tarkibi va ta'sir mexanizmi ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. Tabiiy vositalar tanlashda ularning asab tizimiga ta'siri va ularni xalq tabobatida ishlatish tarixi hisobga olindi.

1.Valeriana (Valerian Root): Valeriana tarkibida valerenik kislota va seskviterpenlar kabi faol moddalar mavjud bo‘lib, ular markaziy asab tizimiga bevosita tinchlantiruvchi ta’sir

ko‘rsatadi. Tayyorlanishi: Quritilgan valeriana ildizidan 1-2 choy qoshiq olib, ustiga qaynoq suv quyiladi. 10-15 daqiqa davomida damlab qo'yiladi. Qo'llanishi: Yotishdan oldin 30-60 daqiqa avval ichish tavsiya etiladi. Bu uyquni qo'zg'ashga yordam beradi va tinchlantiradi [6].

Quyidagi jadvalda Valerian o’simligining kimyoviy tarkibi haqida ma’lumot berilgan.

1.jadval

№	Komponentning nomi	Miqdor (gr)
1	Efir moylari	1% - 2%
1.1	- Valeriya kislota	0,5% - 1%
1.2	- Borniol va boshqa komponentlar	0,5% - 1%
3	Alkaloidlar	0,1% - 0,5%
4	Flavonoidlar	0,5%-1%
5	Organik kislotalar	0,1% -0,3%

2. Maymunjon (Chamomile): Maymunjon o'simligi apigenin deb nomlangan flavonoidni o'z ichiga oladi, u miyada GABA retseptorlari bilan bog'lanib, uyquni rag'batlantiradi va asablarni bo'shashtiradi. Maymunjon damlamasi. Tayyorlanishi: Maymunjon gullarini spirt yoki boshqa erituvchilarda damlash orqali tayyorlanishi mumkin. 1 qism maymunjon uchun 5 qism spirt ishlatiladi. Qo'llanishi: Bir necha tomchini suvga qo'shib ichish mumkin [7].

Quyidagi jadvalda maymunjon o’simligining kimyoviy tarkibi haqida ma’lumot berilgan.

2.jadval

№	Komponentning nomi	Miqdori (gr)
1	Suv	70%-80%
2	Uglevodlar	5%-10%
3.	Kislotalar	0,5% - 2%
3	Flavonoidlar	0,1% - 1%
4	Efir moylari	0,5%-2%
5	Minerallar	0.1%-0.5%
6	Antioksidantlar	0.1%-0.5%
7	Vitaminlar	0,1% -0,5%

3.Tirnoqgul (Calendula officinalis): Flavonoidlar, karotinoidlar va triterpenoidlar tarkibidagi tirnoqgul asab tizimini tinchlantiradi va yallig'lanishga qarshi ta’sir ko‘rsatadi. Tirnoqgul choyi tayyorlanishi: Quritilgan tirnoqgul gulidan 1-2 choy qoshiq olib, ustiga qaynoq suv quying va 10-15 daqiqa davomida damlab qo'ying. Qo'llanishi: Tirnoqgul choyi ko'proq umumiy tinchlantirish va terini yaxshilash maqsadida iste'mol qilinadi. Bu o'simlik tinchlantiruvchi va qayta tiklovchi xususiyatlari bilan uyquni yaxshilaydi [8].

Quyidagi jadvalda tirnoqgul o’simligining kimyoviy tarkibi haqida ma’lumot berilgan.

3.jadval

№	Komponentning nomi	Miqdor (gr)
1	Suv	80%-90%
2	Uglevodlar	5%-10%
3.	Kislotalar	0,5% - 1%
3	Flavonoidlar	0,1% - 1%
4	Efir moylari	0,1%-0,2%
5	Minerallar	0.1%-0.5%
6	Antioksidantlar	0.1%-0.5%
7	Vitaminlar	0,1% -0,5%

4.Achchiq tarvuz suvi (Momordica charantia): Achchiq tarvuz suvi charantin, momorditsin va vitsin moddalari bilan boy bo'lib, asab tizimini tartibga solishga va stressni kamaytirishga yordam beradi, bu esa uyquga o‘tishni yengillashtiradi. Achchiq tarvuz suvi tayyorlash: 1-2 ta yangi achchiq tarvuzni olib, ularni yuvib, to'g'rilab oling. Tovarni blenderda mayda qilib maydalang. Olingan aralashmani suvidan ajrating. Tayyor suvli aralashmani qabul qilish mumkin [9].

Quyidagi jadvalda achchiq tarvuz suvi o’simligining kimyoviy tarkibi haqida ma’lumot berilgan.

4.jadval

№	Komponentning nomi	Miqdor (gr)
1	Suv	90%-95%
2	Uglevodlar	2%-5%
3.	Kislotalar	0,5% - 1%
3	Flavonoidlar	0,01% - 0,1%
5	Minerallar	0.1%-0.5%
6	Antioksidantlar	0.1%-0.3%
7	Vitaminlar	0,1% -0,5%

5.Arslonquyruq (Leonurus cardiaca): Tarkibidagi leonurin, flavonoidlar va stahidrin moddalar asab tizimini tinchlantiradi, yurak ritmini me'yorlashtiradi va stressni kamaytiradi, natijada uyqu sifatini yaxshilaydi. Arslonquyruq choy shaklida foydalanish: quritilgan arslonquyruq barglari va gullaridan choy damlab ichiladi. 1-2 choy qoshiq o'simlik qaynoq suv bilan damlanadi va 10-15 daqiqa tindiriladi. Quyidagi jadvalda Arslonquyruq o’simligining kimyoviy tarkibi haqida ma’lumot berilgan.

5.jadval

№	Komponentning nomi	Miqdor (gr)
1	Suv	75%-80%
2	Uglevodlar	5%-10%
3.	Kislotalar	0,5% - 2%
3	Flavonoidlar	0,5% - 1%
5	Minerallar	0.1%-0.5%
6	Efir moylar	0.1%-1%
7	Vitaminlar	0,1% -0,5%

Yuqorida ko'rsatilgan tabiiy mahsulotlar va ularning kimyoviy tarkibi uyquni yaxshilashda samarali vosita sifatida qo‘llanilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Tabiiy o‘simliklar flavonoidlar, alkaloidlar va boshqa faol moddalarga boy bo'lib, ular asab tizimiga bevosita tinchlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, stressni kamaytiradi va melatonin ishlab chiqarilishini rag'batlantiradi.

Xulosa. Tabiiy mahsulotlar, xususan valeriana, maymunjon,tirnoqgul, achchiq tarvuz suvi, arslonquyruq va boshqa o‘simliklar uyqusizlikka qarshi samarali vositalar sifatida keng qo‘llanishi mumkin. Ularning tinchlantiruvchi ta’siri va kimyoviy tarkibi asab tizimini barqarorlashtiradi va uyquni yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. W. Chris.The Sleep Solution: Why Your Sleep is Broken and How to Fix It. Ten Speed Press.2017
2. Matthew Walker.Why We Sleep: Unlocking the Power of Sleep and Dreams. Scribner. 2017
3. Pigeon W. R. Treatment of adult insomnia with cognitive-behavioral therapy. Journal of clinical psychology.2010
4. Spatolisano M.F.United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World population ageing 2020: highlights. New York, NY: United Nations; 2021.
5. I.R. Asqarov.’’Tabobat qomusi’’ Toshkent 2019 yil.
6. López V., Nielsen B., Solas M., Ramírez M.J."Anxiolytic and sedative effects of Valeriana officinalis extracts: A review of the scientific evidence."*Current Neuropharmacology*, 2020
7. Ghasemi Pirbalouti A., Azizi S., Koohpayeh A."Anti-inflammatory and wound healing activities of chamomile (Matricaria chamomilla L.) and marigold (Calendula officinalis L.) extracts in rats."*Journal of Ethnopharmacology*, 2021.
8. Ahmed H.M., Jassam Q.M. "Phytochemical screening, antioxidant, and antibacterial activities of Calendula officinalis flower extract." *Journal of Pharmacy and Pharmacognosy Research*, 2020.
9. Kumar A., Gupta P., Singh A. "Therapeutic potential of bitter melon juice in managing metabolic disorders: An updated review."*Journal of Ethnopharmacology*, 2023.
10. Аскаров, И. Р., & Раззаков, Н. А. (2023). OLTIN TOMIR VA UNING XALQ TABOBATIDA QO’LLANILISHI. Журнал химии товаров и народной медицины, 2(2), 175-181.

БРОНХИАЛЬНАЯ АСТМА И ПРОФИЛАКТИКА

Мирзаева Мехриноз Мамиржон кизи
Ассистент Андижанский филиал Кокандского университета

Аннотация. В данной статье изучены бронхиальная астма и современные подходы к немедикаментозной профилактике натуральными методами способствуя улучшению качества жизни пациентов. В профилактике бронхиальной астмы важную роль играют естественные методы, направленные на укрепление иммунной системы и снижение воздействия внешних раздражителей.

Annotation. This article examines bronchial asthma and modern approaches to non-drug prevention using natural methods to improve the quality of life of patients. Natural methods aimed at strengthening the immune system and reducing the impact of external irritants play an important role in the prevention of bronchial asthma.

Ключевые слова. Бронхиальная астма, профилактика астмы, хвойные деревья, эфирные масла, фитонциды, целебные свойства хвойных деревьев.

Key words. Bronchial asthma, asthma prevention, coniferous trees, essential oils, phytoncides, healing properties of coniferous trees.

Введение. *Бронхиальная астма* - хроническое воспалительное заболевание дыхательных путей, которое характеризуется повышенной чувствительностью бронхов к различным раздражителям, что приводит к приступам удушья, кашлю и одышки. Главные симптомы астмы включают одышку, часто ночью или рано утром, частый кашель (особенно ночью), чувство тяжести в груди и свистящее дыхание [1].

Ключевым звеном астмы являются неинфекционное воспаление тканей бронхов, вызываемое аллергенами, химическими или физическими факторами, а также ответная реакция организма. Несвоевременная диагностика и неадекватная терапия являются основными причинами тяжелого течения и высокого уровня смертности от данного заболевания.

В 2023 году число людей, страдающих бронхиальной астмой в мире, составило около 262 миллионов человек. Это одно из самых распространенных хронических заболеваний, особенно среди детей. Ежегодно астма становится причиной примерно 455 тысяч смертей по всему миру, причем большая часть этих случаев приходится на страны с низким и средним уровнем доходов, где диагностика и лечение ограничены. [2].

Бронхиальная астма классифицируется в зависимости от происхождения, тяжести заболевания, выделяются также особые формы бронхиальной астмы.

В зависимости от причин, вызывающих приступы, выделяют:

-экзогенную бронхиальную астму — приступы вызываются при воздействии на дыхательные пути аллергена, поступающего из внешней среды (пыльца растений, плесневые грибки, шерсть животных, мельчайшие клещи, находящиеся в домашней пыли); особым вариантом является атопическая бронхиальная астма, вызванная наследственно-обусловленной предрасположенностью к аллергическим реакциям;

-эндогенную бронхиальную астму — приступ вызывают такие факторы, как инфекция, физическая нагрузка, холодный воздух, психо-эмоциональные раздражители;

-бронхиальную астму смешанного генеза — приступы могут возникать как при воздействии на дыхательные пути аллергена, так и при воздействии перечисленных выше факторов.

Традиционные методы лечения включают медикаментозную терапию, однако в последние годы все большее внимание уделяется профилактике и поддержке здоровья естественными способами. Помимо медикаментозной терапии, интерес вызывает применение естественных методов профилактики, включая использование эфирных масел, особенно масел, выделяемых из хвойных деревьев. Данные средства приобретают всё большую популярность благодаря своим противовоспалительным и антибактериальным свойствам, способным поддерживать здоровье дыхательных путей и снижать проявления астмы.

Профилактика является наиболее важной частью в лечении астмы.

Прогулки на свежем воздухе не менее 2 часов в день в основном утром в хвойных лесах является одним из естественным методом профилактики бронхиальной астмы. Выделяемые хвойниками фитонциды оказывают бактерицидное действие.

Практически все хвойные – эфироносы. Полезные свойства хвойных деревьев сохранены в эфирных маслах [3]. Каждый вид хвойного растения имеет свои особенности и полезные свойства, поэтому и продукты, получаемые из них, разнятся своими свойствами. Однако все без исключения масла из хвойных деревьев обладают реальными оздоравливающе свойствами и целебным образом действуют на окружающих. При вдыхании эфирные масла хвойных усиливают работу бронхов, а это улучшает разжижение мокрот и их выход. Они обладают противовирусным, бактерицидным, противомикробным действием. Иммуномодулирующее действие позволяет укрепить иммунитет человека, легче справляться с вирусами и бактериями. И конечно, масла обладают выраженным противовирусным действием.

Эфирные масла — ароматные смеси органических химических веществ. Они представляют собой маслянистую, обычно бесцветную жидкость. Источником получения эфирных масел являются практически все растения, встречающиеся в природе. Однако лишь некоторые из них содержат большое количество ароматических соединений. По этой причине их называют масличными растениями. Групповой химический состав эфирного масла включает 75% монотерпеновых углеводородов, около 15% сесквитерпенов и до 8% борнилацетата и других кислородсодержащих терпеноидов. Так, содержание альфа-пинена составляет 31-38%, бета-пинена 4-15%, 3-карена 8-27%, камфена 4-14% [3].

Человечество знакомо с достоинствами натуральных эфирных масел уже более 3000 лет, в том числе с их целебными, очищающими свойствами, способностью повышать настроение, восхитительными ароматами. Они содержатся в различных частях растений: цветах, корнях, листьях, плодах, семенах, соцветиях. Они могут проникать в наш организм через кожу и воздушно-капельным путём [4]. Последнее время люди перестают доверять

синтетическим лекарственным препаратам из-за их возможного отрицательного побочного воздействия.

Эфирное масло кедра сохраняет целебные свойства дерева, облагает противовоспалительным, антисептическим свойствами. Его аромат благоприятно влияет на нервную систему человека. Вдыхая аромат кедра, восстанавливается не только психо-эмоциональное состояние, но и физическое [5-7].

Можжевельник, хотя и кустарник, но вносит значительный вклад в списке полезных свойств эфирных масел. Можжевельник очищает воздух и восстанавливает силы. Поэтому он полезен для оздоровления легких и поднятия иммунитета. Благодаря входящим в состав органическим веществам, натуральные эфирные масла обладают широким спектром профилактического, лечебного и косметического действия. В состав можжевелового эфирного масла входят 174 компонента, большинство из которых относятся к разряду монотерпенов – органических соединений, обладающих лечебными свойствами. А спирты и фенолы, тоже в изобилии присутствующие в этом масле, активно проявляют свои антисептические свойства.

Все деревья, в разной степени облагают целебными и восстанавливающими свойствами. Но именно масло пихты наиболее популярно среди ценителей эфирных масел. Пихта имеет узнаваемый, выраженный аромат. Применяется для лечения простудных заболеваний.

Масло сосны обладает отхаркивающим действием и очень полезно при бронхите и любых видах кашля. Мощное антисептическое средство, применяемое при бронхите, ларингите и гриппе. Используйте его несколько раз в день, предпочтительно в форме паровых ингаляции [5].

Обобщая собранных данных можно сделать следующие выводы, эфирные масла получаемые из хвойных деревьев, таких как сосна, ель, пихта, обладают рядом целебных свойств.

Противовоспалительное действие. Эфирные масла хвойных деревьев содержат такие компоненты, как альфа-пинен, бета-пинен и лимонен, которые снижают воспалительные процессы в дыхательных путях. Это помогает уменьшить раздражение и отек бронхов, что снижает риск возникновения приступов астмы.

Антибактериальные и антивирусные свойства. Масла хвойных деревьев известны своей способностью бороться с инфекциями. Они могут препятствовать развитию респираторных инфекций, которые часто являются триггерами обострения астмы.

Отхаркивающий эффект. Масла из сосны и ели традиционно используются для облегчения дыхания, так как они способствуют разжижению мокроты и облегчают её выведение из лёгких, что особенно важно при астме с продуктивным кашлем.

Расслабляющее действие на дыхательные пути. Вдыхание эфирных масел способствует расширению бронхов и облегчению дыхания, уменьшая спазмы бронхиальных путей, которые характерны для астмы.

Существуют несколько методов применения эфирных масел хвойных деревьев.

Ингаляции. Один из самых распространённых и эффективных методов использования эфирных масел — это ингаляции. Для этого несколько капель масла добавляют в горячую воду и вдыхают пар. Это помогает доставить активные вещества непосредственно в дыхательные пути, где они могут оказывать лечебное действие.

Ароматерапия. Эфирные масла могут использоваться в диффузорах для увлажнения воздуха и насыщения его полезными фитонцидами. Это не только помогает снизить риск инфекций, но и способствует очищению воздуха от аллергенов.

Массаж и компрессы. Эфирные масла хвойных деревьев можно применять наружно, разбавляя их в базовом масле (например, кокосовом или оливковом) для массажа области груди и спины. Это помогает облегчить дыхание и расслабить мышцы, отвечающие за сокращение бронхов.

Ванны с эфирными маслами. Добавление нескольких капель эфирного масла хвойных деревьев в ванну не только расслабляет, но и способствует расширению дыхательных путей, облегчая дыхание и снижая проявления астмы.

Хотя эфирные масла хвойных деревьев могут быть полезны для профилактики и облегчения симптомов астмы, важно помнить о мерах предосторожности:

Аллергические реакции. У некоторых людей эфирные масла могут вызывать аллергические реакции. Перед применением рекомендуется провести тест на чувствительность.

Консультация с врачом. Эфирные масла не могут заменить медикаментозное лечение астмы. Перед началом использования натуральных средств необходимо проконсультироваться с лечащим врачом.

Качество масел. Для достижения максимальной пользы важно использовать только высококачественные эфирные масла, не содержащие синтетических добавок.

Вывод. Эфирные масла хвойных деревьев могут быть полезным дополнением к профилактике и поддержке здоровья при бронхиальной астме. Их противовоспалительные, антибактериальные и отхаркивающие свойства способствуют улучшению дыхательной функции и снижению риска обострений. Однако эфирные масла должны использоваться с осторожностью и только в сочетании с традиционным лечением под контролем специалиста. Применение этих природных средств может помочь пациентам с астмой чувствовать себя лучше и реже сталкиваться с приступами болезни, улучшая общее качество жизни.

Литература:

1. Гармаш В.Я., Куликов С.А., История развития представлений о бронхиальной астме // Наука молодых (Eruditio Juvenium).2018.Т.6, №2. С.298-307.
2. Шарипова Н.С.Особенности распространения бронхиальной астмы в регионах некоторых республик Узбекистан. Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области.-Т. 5.-№4 (15) , 2016.- с.59-62.

3. Назаров О.М., Дусалиева С.Ш. Компонентный состав эфирного масла листьев Rubus idaeus L. // Universum: химия и биология : электрон. научн. журн. 2022. 5(95). URL: https://7universum.com/ru/nature/ archive/item/13571 (дата обращения: 25.01.2024).

4. Razzakov, N. A., Aliyev, L. M., & Ortikov, M. M. (2024). EFIR MOYLARI VA ULARNI ANFLERAJ USULIDA AJRATIB OLISH. Экономика и социум, (7 (122)), 247-250.

5. Rakhmanovich, A. I. R. A. I., & Alijonovich, R. N. A. R. N. (2023). FLAVONOID COMPOSITION OF THE MEDICINAL PLANT GOLDEN ROOT. Farg'ona davlat universiteti, (4), 78-78.

6. Аскаров И. Р., Раззаков Н. А., Матамирова С. А. и Темирхуджаева О. Н. (2022). NAMATAK VA ZIRK MEVALARI EKSTRAKTLARINING ANTIOKSIDANT FAOLLIGI. Журнал химии товаров и традиционной медицины, 1(3), 107-115.

7. Аскаров, И. Р., Раззаков, Н. А., & Миррахимов, Д. (2022). NA’MATAK TARKIBIDAGI KIMYOVIY BIRIKMALARNING ODAM ORGANIZMIDAGI QON HOSIL BO ‘LISHIGA TA’SIRI. Журнал химии товаров и народной медицины, 1(1), 229-235.

РОЛЬ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ НАУК В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ПРИМЕРЕ БИОФИЗИКИ

Нурматова Феруза Бахтияровна
Ташкентский государственный стоматологический институт, заведующая кафедрой Биофизики и информационных технологий в медицине

Аннотация. В статье излагается роль фундаментальных наук в сфере медицинского образования. Рассматриваются проблемы обучения биофизике на современном этапе и методики их решения. Раскрываются методические подходы к преподаванию биофизики в медицинском вузе.

Ключевые слова: биофизика, медицинское образование, лабораторная работа, методика преподавания.

Введение: Качественное медицинское образование должно быть фундаментальным. Повышение уровня фундаментальности медицинского образования должно быть связано со всеми естественными науками, в том числе с преподаванием биофизики. “Биофизика” относится к естественнонаучным дисциплинам. Президент страны Шавкат Мирзиеёв уделяет огромное внимание вопросам молодежной политики, образования и воспитания, интеграции науки, образования и производства. Хотелось бы особо отметить Постановление Президента Республики Узбекистан от 27 июля 2017 года «О мерах по дальнейшему расширению участия отраслей и сфер экономики в повышении качества подготовки специалистов с высшим образованием».

Успешно осуществляемые в нашей стране механизмы интеграции образования, науки и производства служат хорошей основой для дальнейшего инновационного развития во всех сферах.

Цель исследования: Повышение качества и эффективности преподавания дисциплины «Биофизика», теоретическое обоснование и разработка методики подготовки студентов при обучении биофизике в медицинском вузе. Формирование соответствующих компетенций, системных знаний о физических свойствах и физических процессах, протекающих в биологических объектах, в том числе в человеческом организме.

Материал и методы исследования: Для реализации поставленной цели разработаны лабораторные работы по предмету “Биофизика”. Функциональный принцип классификации методов медико-биологических измерений можно показать на измерении параметров сердечно-сосудистой системы. Здесь встречаются механические (баллистокардиография, фонокардиография, измерение давления крови), электрические и магнитные (электрокардиография, магнитокардиография), оптические измерения, методом ядерного магнитного резонанса определяют скорость кровотока и многое другие.

Результаты и их обсуждение: Обучение биофизике будущих стоматологов, как показали результаты нашего исследования и опыт работы в медвузе, имеет определенную специфику, касающуюся преимущественно особенностей будущей профессиональной деятельности врача.

При развитии естественнонаучного мышления используем теоретические и практические методы.

Теоретические методы:

- проблемные ситуации межпредметного характера;
- преподавание на теоретическом уровне познания;
- генерализация учебных знаний вокруг научных теорий;
- использование в процессе обучения операций сравнения, анализа, обобщения биофизических знаний;
- использование в преподавании биофизики исторических и логических подходов;
- обобщение биофизических знаний на уровне естественнонаучной картины мира;
- рассмотрение методологических проблем биофизического познания;
- систематизация биофизических знаний на основе межпредметных обобщений;
- формирование обобщенных структур познавательной деятельности, характерных для естествознания;
- моделирование биофизических ситуаций на основе математических методов.

Практические методы:

- приобщение к самостоятельному поиску:
- самостоятельное решение биофизических задач и задач с межпредметным содержанием;
- осуществление межпредметных и внутри предметных связей между учебными предметами на лабораторных занятиях;
- выполнение межпредметных, комплексных исследований по проблемам естественнонаучных предметов;
- проведение межпредметных уроков, занятий, семинаров, конференций;
- выполнение индивидуальных биофизических заданий. [1]

В системе форм учебных занятий по биофизике особое место занимают нетрадиционные формы, не характерные для общеобразовательных учреждений. Это учебные занятия переходного характера: урок-лекция, урок- решения задач, урок-презентация, лабораторные занятия, учебные конференции, зачеты.

На лекциях рассматриваются проблемные и системные знания учебного предмета, которые знакомят студентов с основными теоретическими положениями биофизики. На лекционных занятиях используются следующие приемы и способы деятельности учителя, обеспечивающие формирование и развития естественнонаучного мышления студентов:

а) Методологическое обоснование сущности биофизики как прикладной науки о природе:

- выявление взаимосвязи физических и биологических научных знаний;
- перечисление основных структурных элементов знания (теорий, законов, понятий, фактов), общих для естественнонаучных дисциплин;
- показ единства двух методов познания - индукции и дедукции в биофизике;

б) Введение биофизического материала, раскрывающего прикладной характер науки:

- рассмотрение примеров влияния физических факторов на биологические объекты, процессы, протекающие в живом организме;

- перечисление примеров применения физических и биофизических методов в исследовании биологических систем;

- решение ситуационных задач и вопросов, требующих синтеза знаний;

- профилизация биофизического содержания;

в) раскрытие границ применимости законов физики для объяснения биофизических закономерностей;

- развитие биофизических понятий в логике развития предметных естественнонаучных знаний.

г) показ развития биофизических знаний учебной темы в различных дисциплинах медицинского вуза;

- обобщение и систематизация биофизических понятий с использованием графиков и схем развития.

- изложение биофизического знания, используя обобщенные подходы.

з) Использование демонстраций и наглядности, раскрывающих сущность биофизических методов исследования, профилактики и лечения человека

- показ действующих приборов, оборудования, аппаратов, демонстраций, применяемых в практике;

- использование муляжей, схем, снимков, таблиц, плакатов

и) Решение биофизических задач:

- раскрытие сущности понятия задачи;

- использование качественных и количественных межпредметных задач;

- расчет биофизических методов с использованием реальных характеристик живого организма. [2]

Биофизика - наука экспериментальная, в связи с этим, в образовательном процессе необходимо предусмотреть формы учебных занятий, на которых отрабатываются экспериментальные способы познавательной деятельности, адекватно отражающие и моделирующие структуру деятельности. Такими формами являются лабораторные занятия, которые призваны:

- расширить содержание биофизических знаний;

-показать объективный характер проявления физических законов и закономерностей к объяснению процессов в живом организме;

- знакомить студентов с биофизическими методами исследования живого организма;

- способствовать формированию структуры исследовательской деятельности в условиях учебной лаборатории;

- способствовать изучению простейших способов самооценки состояния здоровья;

- формировать самостоятельность студентов при работе с научной и справочной литературой.

Можно выделить следующие приемы и способы развития естественнонаучного мышления на лабораторных занятиях по биофизике:

а) Включение в содержание лабораторного практикума работ, раскрывающих сущность биофизического явления:

- углубление теоретических основ изучения биофизических явлений;
- расширение знаний о способах исследования биологического объекта;
- ознакомление с основными методами познания Природы.

б) Формирование исследовательской структуры деятельности при постановке учебного эксперимента:

- показ обобщенной структуры деятельности при постановке научного эксперимента и выполнении лабораторной работы;
- акцент на основные действия, которые должен выполнить студент при выполнении научного эксперимента и учебного эксперимента (самостоятельное изучение литературы и работа с информацией, выявление проблемы, формулирование гипотезы, проведение опытов и наблюдений, составление отчета о работе);
- заполнение таблицы лабораторной работы;

в) Рассмотрение биофизических методов исследования при исследовании живого организма:

- ознакомление с обобщенным подходом к изучению знаний о физическом методе исследования;
- показ практического значения биофизического метода исследования в медицине;
- сравнение результатов исследования данным методом с реальной действительностью.

г) Включение в практикум средств экспериментального исследования, широко применяемых в обыденной практике:

- использование аппаратов, инструментов, приборов, применяемых в медицине;
- ознакомление с научными методами исследования биологического объекта.

д) Лабораторное моделирование биофизического исследования живого организма:

- использование биологических веществ и объектов;
- использование математических приемов при описании биологических объектов. [3]

При изучении физики студенты испытывают трудности в восприятии и понимании основных понятий, что во многом обусловлено объективной сложностью физики.

Важнейшую роль в понимании физических понятий играет эксперимент. Использование лабораторий в учебном процессе изучения физики позволяет студенту стать настоящим исследователем, делать открытия, а значит получать информацию, что также является составляющей информационной компетентности студентов. На начальных этапах знакомства с физическими явлениями эксперимент должен быть по возможности реальным, а не модельным. Сложность восприятия реального эксперимента часто связано с задержкой в представлении результатов обработки эксперимента, в течение которой теряется внимание наблюдателя. Лабораторные работы по биофизике

для студентов медицинских институтов предполагает значительную самостоятельную работу как на этапе предварительной подготовки к работе, так и при выполнении работы, её оформлении и проведении расчётов.

Например, работу «Определение показателя преломления жидкости с помощью рефрактометра» можно поставить следующим образом. На первом занятии студенты изучают прибор и осваивают метод измерения. Метод считается освоенным, если показатель преломления жидкости определен с ошибкой не более 5% по сравнению с табличными значением. [4]

На втором занятии можно исследовать зависимость показателя преломления от концентрации раствора двумя способами:

1. Студентам выдаются растворы с известной концентрацией. Студенты измеряют показатели преломления, строят график зависимости n=f(c). Измеряют показатель преломления раствора неизвестной концентрации и по графику определяют концентрацию.

2. Каждый студент получает задание приготовить раствор вещества (например, поваренной соли) данной концентрации и определить его показатель преломления. В таблицу каждый студент заносит результаты своих измерений. По данным этой таблицы студенты строят график зависимости n=f (c). Неточности работы отдельных студентов хорошо видны по разбросу точек на графике. Обсуждается вывод о зависимости n от c. После этого каждый студент получает раствор того же вещества неизвестной концентрации (у каждого индивидуальное задание), измеряет показатель преломления и по графику находит концентрацию. Так студент знакомится с рефрактометрическим методом определения концентрации растворов. Студенты могут ознакомится с рефрактометрическим методом определения процентного содержания белка в сыворотке крови. Такой метод проведения работы может быть применен и в других случаях – при исследовании поверхностных свойств жидкости, исследовании вязких свойств жидкости и др.[5]

Выводы: Лабораторная работа является одним из эффективных методов проведения практических занятий. Она побуждает студентов к познавательной активности, способствует развитию самостоятельного мышления. Всё это повышает требования к уровню физико-математической и технической подготовки будущего врача, что нашло своё отражение в действующей программе по биофизике.

Заключение: Интеграция образования, науки и производства позволит использовать
потенциал образовательных, научных и производственных организаций во взаимных интересах, в том числе в области подготовки, повышения квалификации и переподготовки кадров, проведения совместных научных исследований, внедрения научных разработок и т.д. Спектр рассматриваемых вопросов, начиная с основ фундаментальных наук заканчивая современными аспектами стоматологии, будет способствовать не только решению поставленных задач, но и исследованию инновационных путей развития современной медицины. Такой подход является хорошим

показателем стремления студенческой молодёжи в освоении своей будущей профессии в современных рыночных условиях. Прикладное обучение даст дополнительный импульс углублению интеграции между производством, наукой и образованием, а также системному привлечению научного потенциала молодых ученых и ис ледователей к решению научно-технических задач развития современной медицины нашей республики.

Литература:

1. Ремизов А.Н. Медицинская и биологическая физика. Учебник, М.: «Гэотар-Медиа», 2018
2. Нурматова Ф.Б. Технология преподавания биофизики в медицинском вузе // Материалы II-учебно-методической конференции «Внедрение в учебный процесс современных педагогических и информационных технологий» 5-6 январь, Т.: 2016. – С.105-110.
3. Абдуганиева, Ш. Х., Нурматова, Ф. Б., & Джаббаров, Р. А. (2017). Роль биомедицинской и клинической информатики в изучении медицинских проблем. In European Conference on Innovations in Technical and Natural Sciences (pp. 18-20).
4. Нурматова, Ф. Б. (2017). Междисциплинарная интеграция биофизики в
5. медицинском вузе. Методы науки, (4), 78-79.
6. Нурматова, Ф. Б., & Кобзарь, А. Н. (2020). Специфика обучения биофизике будущих стоматологов (из опыта работы российского и узбекского медицинских вузов). Педагогическое образование и наука, (3), 122-127.

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICAL EDUCATION AND MEDICAL DIAGNOSTICS

Elyor Akimovich Valitov,
Fergana Medical Institute of Public Health, Assistant of the Department of Biophysics and Information Technology of Biomedical Engineering, Fergana

Abstract: The field of artificial intelligence (AI) is a recent addition to technology. Its goal is to simulate, extend, and expand human intellect via the study and development of theory, method, technique, and application system using computer technology. New artificial intelligence technologies have brought about significant changes to the traditional medical setting. For instance, a patient's diagnosis derived from biochemical, endoscopic, ultrasonographic, radiographic, and pathological exams has been successfully advanced with reduced human workload and increased accuracy. Better surgical outcomes have significantly improved the medical care provided during the perioperative phase, which includes preoperative planning, surgery, and postoperative recuperation. AI technology has also significantly influenced the development of medicinal drugs and changed the course of medical administration, teaching, and research. This review's objectives are to outline the use of AI in medicine and offer a forecast for the next developments.

Keywords: artificial intelligence, medicine, education, diagnostics, synopsis.

Introduction: The future of artificial intelligence in medicine is still up for debate. Machines (computers) process large datasets (big data) using layered mathematical models (algorithms) to find patterns that biostatisticians are unable to interpret. AI prediction models are more confident when errors in the algorithms are fixed during training. AI is being used to analyze images in radiology, pathology, and dermatology with success; the diagnostic accuracy and speed of these applications surpass those of medical professionals. The performance of the system is consistently improved by merging physicians and machines, even if diagnostic confidence is never 100%. By using natural language processing to scan the rapidly growing body of scientific literature and compile years' worth of disparate electronic medical information, cognitive systems are changing the practice of medicine. AI may optimize the treatment trajectory of chronic disease patients, identify precision therapeutics for complicated illnesses, eliminate medical mistakes, and enhance subject participation in clinical trials in this and other ways.

AI is a new technological field that employs computer technology to explore and create the theory, method, technique, and application system for the simulation, extension, and expansion of human intellect. The notion of AI was initially proposed in 1950 by the physicist Alan Turing, who is known as the "Father of Artificial Intelligence"; he established the "Turing test" and defined AI as similar to but more complicated than the human brain[1, 2].

With the advancement of AI in recent years, particularly the appearance of deep learning (a branch of computer learning algorithms and the core composition of a new generation of AI technology, which can automatically learn from big data analysis and then artificially and independently make decisions based on the knowledge, including various neural networks such

as the deep belief network, convolutional neural network, long- and short-term memory network, and so on), there has been an increase in the number of artificial intelligence (AI) systems [3,4, 5,6].

AI is extensively used in a variety of industries and plays an important part in technological advancements, a new idea has emerged: Artificial Intelligence Plus (AI plus). AI + integrates the achievements and technologies of AI with existing sectors to produce new productivity, innovation, and development. According to AI research, the output-input ratio in medicine is more promising than in other fields [7]. The integration of AI with medicine (AI + medicine) alters the existing medical model and results in a breakthrough advancement. AI plus medicine has also gotten a lot of interest because of its possible possibilities and future. As a result, the purpose of this study is to explore the most current applications of AI and medicine in recent years.

Materials and Methods: Artificial intelligence in medical diagnosis - When a doctor uses AI to diagnose a patient with a certain illness/condition, the time necessary for a diagnosis is dramatically decreased, and diagnostic efficiency is significantly increased.

By analyzing clinical data from radiology (such as X-ray, CT, and MRI), pathology, endoscopic, ultrasonographic, and biochemical examinations for related human body indicators, AI can produce results quickly and replace the ineffective traditional medical model, which is unable to provide timely and accurate conclusions, particularly for complex diagnoses. Furthermore, because AI can solve problems in such a short period, doctors may devise a more thoughtful and reasonable treatment plan based on the patient's situation.

Artificial Intelligence in Assistance with Rehabilitation: In the realm of postoperative rehabilitation, AI technology also plays an important part in the healing process.

For example, in the itensive care unit (ICU), the use of AI wireless sensors may efficiently gather patient information, eliminate false alarms, and alleviate ICU challenges [8]. With the gradual diversification of AI technology, numerous new tools (monitoring and remote management) have emerged in the field of nursing [9]. AI-powered medical gadgets can aid in patient recovery by addressing rehabilitative needs and accelerating the process [10]. Furthermore, the use of AI robots has hastened limb rehabilitation in sophisticated anthropopathic action direction and assisted patients in achieving a higher level of recovery [11,12]. Furthermore, AI technology has been utilized to assess progression and monitor health, which may be advantageous for discharged patients' management [13, 14].

Artificial Intelligence in Surgery: With the advancement of AI technology, the notion of an AI-enhanced surgical system has emerged.

The most breakthrough production of this notion in the modern period is the Da Vinci surgical AI system. The introduction of the Da Vinci surgical system, a brilliant invention unequaled in human history, enables surgical treatment more minimally invasive, with the benefits of a sharper vision, more precise and easy operation, and even remote operation. This inventive idea enables complex surgical operations to be done using previously difficult and minimally invasive technologies. The Da Vinci surgical AI system is made up of three parts: the surgeon console, the manipulator operating system, and the imaging system. The Da Vinci surgical

system was authorized for use in clinical surgery by the US Food and Drug Administration in 2000. The standard surgical model was transformed by this AI system.

Thyroid surgery, for example, was improved in terms of postoperative cosmesis and oice outcomes [15], maxillary surgery was improved in terms of accuracy and safety [16], and gastric, nephritic, and prostatic surgery was improved as evidenced by a high surgical success rate but low complication rate [17-18], and lung cancer surgery was beneficial to patients in terms of postoperative recovery [19]. Aside from the aforementioned elements of surgical operation enhancement when compared to conventional surgical systems, the greatest distinguishing feature of AI surgical systems is "AI," which means that the surgical systems evolved from a nonintelligent to an intelligent form. Profiting from AI technology algorithms such as deep learning, histological diagnosis in vivo and situ during surgery stands on the stage of pathology, making effective incisal edge pathological analysis and real-time tissue biopsy a reality [20].

Surgical planning and procedures rely not only on surgeons but also on a program that employs an intelligence algorithm [21]. While AI surgical systems have acquired partial intelligence at this point, they still require human supervision to some level. However, this point will be expanded further and become a hotspot with a promising future, and one day, intelligence will be achieved.

Wek and Strong AI (Artificial Intelligence) - There are two basic approaches to considering artificial intelligence's current use and strength. According to the wek AI theory, machines can only simulate human behavior and consciousness to a limited extent. Weak AI, like that employed in medical diagnosis and therapies, is limited to a certain task. Weak AI suggests that software is a simulation of a cognitive process, not the activity itself. According to the strong AI (Artificial Intelligence) hypothesis, a program running on a machine that has not yet been designed can mimic the actions of a human mind, including understanding and consciousness.

Artificial Intelligence in Education: The typical hospital management strategy focuses on the administrative department's overall planning, which can lead to omissions and inefficient distribution of medical resources. Regulations for AI technologies have undergone significant changes. Scholars have used short-term memory neural network AI technology to predict accurate waiting times in emergency departments, improving medical efficiency, patient experience, and resource redistribution [22]. Artificial Intelligence algorithms were used to reduce average hospitalization time by 7%, select the optimal number of beds, and optimize hospital resources and inputs based on patient data, route to hospital, and climate [23]. A real-time prediction approach using artificial neural networks correctly predicted readmission rates, facilitating patient preparation and enhancing hospital management [24]. Artificial Intelligence technology has improved patient counseling, hospital administration, resource allocation, and personalized clinical care [25]. Medical students are the future of medical growth, but their training is challenging owing to the extensive and complex professional knowledge necessary. Medical students' progress will be limited if they solely study textbooks and specimens. AI technology has enhanced the learning experience for medical students, making it more diverse and engaging. AI-based problem-based learning improves student comprehension of clinical disorders [26]. Using an AI system to learn surgery has led to improved performance and confidence among medical

students [27]. The AI simulation-based surgical training system, which combines AI and simulation to study surgical skills, provides objective feedback and improves student learning [28]. AI technology can track students' mental health and academic performance, allowing colleges to better understand their students' situations. Additionally, medical students may benefit from 3DP and MR technologies, which offer immersive learning experiences beyond traditional textbooks. The 3DP medical model, powered by intelligent algorithms, allows students to study three-dimensional anatomy and practice surgical skills [29, 30]. MR technology can enhance students' understanding of human anatomy by allowing them to manipulate any size or layer, allowing for risk-free simulation of surgery training [31]. 3DP or MR-based support approaches are commonly used in medical education.

Artificial Intelligence in Endoscopy: AI technology has significantly enhanced endoscope detection, challenging the existing approach and increasing efficiency. Experts believe AI technology can improve the diagnosis of lesions, colorectal polyps, and stomach and esophageal cancer during endoscopy [32], A neural network approach was developed to detect intestinal lesions automatically. Endoscopy paired with the AI algorithm resulted in greater sensitivity and accuracy than the old model [33]. AI combined with endoscopy is effective in diagnosing and classifying disorders [34-36], indicating a promising future for this technology.

Artificial intelligence in Robotic surgery: We are talking about robots that participate in surgical operations, and accompany patients during and after surgery. The surgeon includes "head controllers" that provide movement of the binocular chamber the receiver works from a longstanding console. One on the TV set next to the patient several surgical instruments are attached. The surgeon ordered these instruments before starting, to put them in the operational field. A three-dimensional surgical lens is transmitted to the monitor to ensure the spatial reciprocity of the instruments until the surgeon is next to the console [37]. (picture-1).

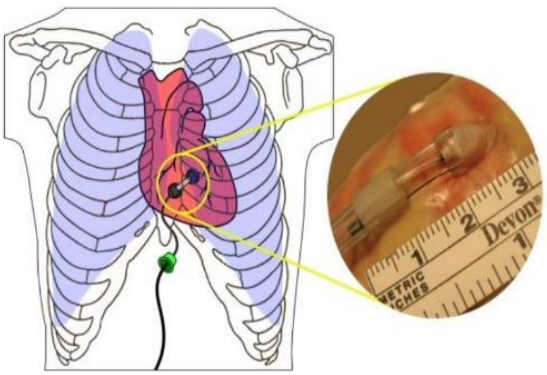

Picture-1.

The Heart Lander robot has also become very popular. A tiny mobile robotic heart provides minimally invasive surgery for surgery. Robot stable and localized examination of the entire surface of the heart, mapping and representing a single treatment device. In addition, the device reduces the damage required to enter the heart. A robot under the supervision of a doctor: Enters the chest through a small incision below the sternum, on the surface of the heart approaches, and conducts therapy or surgery on the necessary part of the organ [38].

Artificial Intelligence in the perioperative period: The perioperative phase encompasses three stages: preoperative preparation, surgery time, and postoperative recovery. AI technology has led to significant advancements during the perioperative period.

Artificial Intelligence in 3D Printing (3DP): 3DP uses AI technology in its procedures. Rapid prototyping technique involves layer-by-layer printing of items using powdered metal or

sticky biomaterials based on digital model files generated from CT or MRI data using AI technology. Clinical imaging data are imported into intelligent software, such as MIMICS. Ater picking locations of interest, the program generates a virtual three-dimensional reconstruction for printing using algorithm analysis. While human processing may be essential at this level, we believe it will eventually acquire full intelligence. The application of technology in medicine led to significant advancements, particularly in surgical procedures. During preoperative preparation, clinical surgeons may struggle to identify complicated visceral injuries or bone fractures using typical emergency detection methods. Using 3D printing technology, doctors can create a 1:1 real model of an injured part from CT scanning data. This allows for more visual and intuitive information, detailed preoperative planning, and even simulated surgery [39]. 3D printing technology in cardiac and vascular surgery offers a patient-specific model that identifies complicated anatomy and aids with damage orientation, plan-making, and communication with patients [40]. Research indicates that 3DP is essential for preoperative preparation in various surgeries, including dental, orthopedic, spine, urological, and tumor surgeries. It improves preoperative planning and increases operator confidence [41-44]. 3DP plays an important role in both preoperative preparation and the surgical guide stage.

During a surgical procedure, internal fixation and cutting for orthotics or tumor excision can pose challenges, including determining the best angle and location for fixation and preserving normal tissue. Through the preoperative detection data, 3DP can produce an individualized surgical guide and a template for assisting the surgery. With 3DP template navigation in spine surgery, pedicle screw insertion received a safety enhancement and was much easier than traditional methods; meanwhile, the risk of surrounding neurovascular damage was effectively reduced, and the radiation exposure was also decreased [45, 46]. Shortly, 3D printing technology will be able to create fully functional organs, leading to the next step of Organ Bioengineering [47].

Conclusion: AI technology is a high-tech product that evolves with the modern period. It is a natural outcome of scientific and technological advancements and follows a trend throughout time. Hman society has undergone two industrial revolutions: the steam revolution and the electrical revolution, both of which significantly impacted daily life and advanced civilization. The scientific and technological revolution, including AI technology, has become unstoppable and spread like wildfire. AI technology has revolutionized the medical field, allowing for more accurate and efficient patient diagnosis through radiological, pathological, endoscopic, ultrasonographic, and biochemical examinations, reducing human workload. Improved surgical outcomes led to major improvements in medical treatments throughout the perioperative period, including preoperative preparation, surgery, and recuperation. AI technology has significantly impacted medical medication manufacturing, management, and education, transforming these fields.

References:

1. Mintz Y, Brodie R. An introduction to artificial intelligence in medicine. Minim Invasive Ther Allied Technol, 2019, 28(2):73–81.

2. Kaul V, Enslin S, Gross S.A. The origins of artificial intelligence in medicine. Gastrointest Endosc. 2020;92(4):807-812.

3. Miller RA, Pople HJ, and Myers JD. Internist-1 is an experimental computer-based diagnostic tool for general internal medicine. N Engl J Med, 1982, 307(8): 468–476.

4. Shortliffe EH, Davis RM, Axline SG, et al. The MYCIN system enables computer-based consultations in clinical treatments, including rule acquisition and explanation. Comput Biomed Res, 1975, 8(4):303–320.

5. Weiss S, Kulikowski CA, Safir A. Glaucoma consultation by computer. Comput Biol Med. 1978;8(1):25-40. Kulikowski CA. Beginnings of Artificial Intelligence in Medicine (AIM): Computational Artifice Assisting Scientific Inquiry and Clinical Art, with Reflections on Current AIM Challenges. Yearb Med Inform, 2019, 28(1): 249–256.

6. Stefanelli M, Shortliffe EH, and Patel VL. The rise of artificial intelligence in medicine. Artif Intell Med. 2009;46(1):5-17. Poncette AS, Mosch L, Spies C, et al. Improved Patient Monitoring in the Intensive Care Unit: A Survey Study. J Med Internet Res, 2020;22(6):e19091.

7. Zandvliet AS, Haldna L, and Angehrn Z. Artificial intelligence and machine learning are used at the point of care. Front Pharmacol, 2020, 11:759. Dai B, Yu Y, Huang L, et al. Use of a neural network model to aid with device fitting for low vision patients. Ann Transl Med, 2020;8(11):702.

8. Averta G, Della S, Valenza G, et al. Exploiting upper limb functional main components to generate human-like mobility in anthropomorphic robots. J Neuroeng Rehabil, 2020;17(1):63.

9. Zhao Y, Liang C, Gu Z, et al. A novel design scheme for an intelligent upper limb rehabilitation training robot. International Journal of Environmental Research and Public Health, 2020, 17(8): 2948.

10. DeCH, Corradi F, Smeets C, et al. Wearable monitoring and interpretable machine learning can objectively track patients' progress throughout cardiac rehabilitation. Sensors (Basel), 2020, 20(12): 3601.

11. Ramezani R, Zhang W, Xie Z, et al. Baseline study results on using indoor localization and wearable sensor-based physical activity recognition to assess older patients undergoing subacute rehabilitation. JMIR MHealth Uhealth, 2019, 7(7):e14090.

12. Tae K. Robotic thyroid surgery. Auris Nasus Larynx, 2020;48(3):331-338. Stefanelli L, Mandelaris GA, Franchina A, et al. A Case Study of the Accuracy of 14 Maxillary Full Arch Implant Treatments Performed with the Da Vinci Bridge. Materials (Basel), 2020;13(12):2806.

13. Lenfant L, Wilson C, Sawczyn G, et al. SinglePort Robot-Assisted Dismembered Pyeloplasty Using Mini-Pfannenstiel or Peri-Umbilical Access: First Results in a Single Center. Urology, 2020, 143:147–152.

14. A. Winder, D. Strauss, R. L. Jones, et al. A case series from a single hospital on robotic surgery for stomach gastrointestinal stromal tumors. J Surg Oncol, 2020; doi: 10.1002/jso.26053. Online ahead of print.

15. Jones R, Dobbs RW, Halgrimson W, et al. Single port robotic radical prostatectomy using the da Vinci SP platform: a step-by-step guide. Can J Urol, 2020, 27(3):10263–10269.

16. Lenfant L, Wilson C, Sawczyn G, et al. SinglePort Robot-Assisted Dismembered Pyeloplasty Using Mini-Pfannenstiel or Peri-Umbilical Access: First Results in a Single Center. Urology, 2020, 143:147–152.

17. A. Winder, D. Strauss, R. L. Jones, et al. A case series from a single hospital on robotic surgery for stomach gastrointestinal stromal tumors. J Surg Oncol, 2020; doi: 10.1002/jso.26053. Online ahead of print.

18. Jones R, Dobbs RW, Halgrimson W, et al. Single port robotic radical prostatectomy using the da Vinci SP platform: a step-by-step guide. Can J Urol, 2020, 27(3):10263–10269.

19. Lenfant L, Wilson C, Sawczyn G, et al. SinglePort Robot-Assisted Dismembered Pyeloplasty Using Mini-Pfannenstiel or Peri-Umbilical Access: First Results in a Single Center. Urology, 2020, 143:147–152.

20. A. Samareh, X. Chang, W.B. Lober, et al. AI Methods for Detection, Monitoring, and Decision Making in Surgical Site Infection. Surg Infect (Larchmt), 20(7):546–554, 2019.

21. Cheng N, Kuo A. LSTM Neural Networks for Predicting Emergency Department Wait Time. Stud Health Technol Inform, 2020; 272:199-202.

22. Nas S, Koyuncu M. Emergency Department Capacity Planning using Recurrent Neural Networks and Simulations. Computer Math Methods Med (2019): 4359719.

23. Saab A, Saikali M, & Lamy JB. A comparison of machine learning methods for predicting adverse event-related 30-day hospital readmissions and their implications for patient safety. Stud Health Technol Inform, 2020, 272: 51–54.

24. Lin YW, Zhou Y, Faghri F, et al. We employed recurrent neural networks with long short-term memory to investigate and predict unplanned intensive care unit readmissions. PLoS One, 2019, 14(7): e218942.

25. Wu D, Xiang Y, Wu X, et al. AI tutoring for problem-based learning during ophthalmology clerkship. Ann Transl Med. 2020;8(11):700.

26. Yang YY; Shulruf B. A prospective pilot study discovered that an expert-led and AI-assisted coaching course boosted confidence in suturing and ligature skills among Chinese medical trainees. J Educ Eval Health Prof. 2019;16:7.

27. Mirchi, N.; Bissonette, V.; Yilmaz, R. The Virtual Operative Assistant is a user-friendly artificial intelligence platform for teaching surgery and medicine through simulations. PLoS One, 2020; 15(2): e229596.

28. Bertin H, Huon J, Praud M, et al. 3D printed mandible models allow maxillofacial surgery trainees to perform bilateral sagittal split osteotomies. Br J Oral Maxillofac Surg, 2020;58(8):953–958.

29. Bohl M, McBryan S, Pais D, et al. The Living Spine Model: A Biomimetic Surgical Training and Education Tool. Oper Neurosurg (Hagerstown), 2020, 19(1):98–106.

30. Sappenfield JA, Smith WB, Cooper LA, et al. Visualization improves supraclavicular access to the subclavian vein in a mixed-reality simulator. Anesth Analg, 2018;127(1):83–89.

31. Namikawa K, Hirasawa T, Yoshio T, et al. AI in Endoscopy: A Clinician's Guide. Expert Review Gastroenterol Hepatol, 2020: 1-18.

32. Hwang Y, Lee HH, Park CS, et al. Improved Small Bowel Capsule Endoscopy Classification and Localization using Convolutional Neural Networks. Dig Endosc, 2020, 33(4): 598–607

33. He YS, Su JR, Li Z, et al. Applying artificial intelligence in gastrointestinal endoscopy. J Dig Dis, 2019, 20(12): 623–630.
34. Chahal D; Byrne MF. A primer on artificial intelligence and its use in endoscopy. Gastrointest Endosc, 2020;92(4):813-820.
35. Sharma P, Pante A, Gross S.A. Artificial intelligence in endoscopy. Gastrointest Endosc, 2020;91(4):925-931.
36. A bright future for robotic surgery // https://openmedscience.com/bright-future-for-robotic-surgeons/
37. HeartLander // https://www.cs.cmu.edu/~heartlander/index.html
38. Tejo OA, Buj CI, and Fenollosa AF. A review of 3D printing in medicine for preoperative surgical planning. Ann Biomed Eng, 2020, 48(2): 536–555.
39. Wang C, Zhang L, Qin T, et.al. A comprehensive study of 3D printing for adult cardiovascular surgery and procedures. J Thorac Dis, 2020, 12(6): 3227–3237.
40. Nikoyan and Patel discuss the use of intraoral scanners, three-dimensional imaging, and printing in dental offices. Dent Clin North Am, 2020, 64(2):365–378.
41. Skelley NW, Smith MJ, Ma RM, et al. 3D Printing Technology in Orthopaedics. J Am Acad Orthop Surg, 2019, 27(24): 918–925.
42. Yamaguchi JT, Hsu WK. 3D Printing for Minimally Invasive Spine Surgery. Curr Rev Musculoskelet Med, 2019, 12(4):425-435
43. Bangeas, P., Tsioukas, V., & Papadopoulos, N. Innovative 3D printing models help control hepatobiliary cancers. World J Hepatol, 2019;11(7):574-585.
44. Feng ZH, Li XB, Phan K, et al. Creating a 3D navigation template to guide screw trajectory in the spine using Mimics and 3-Matic software. J Spine Surg, 2018, 4(3): 645–653.
45. Kashyap A, Kadur S, Mishra A, et al. present a novel cervical pedicle screw guiding jig. J Clin Orthop Trauma, 2018; 9(3): 226-229.
46. Edgar L, Pu T, Porter B, et al. "Regenerative medicine, organ bioengineering, and transplantation." Br J Surg. 2020;107(7):793-800.

RAQAMLI TIBBIYOT AMALDA

Abduganieva Sh.X.[1], Usmonova N.[2], Alimjanova L.[3]
Toshkent davlat stomatologiya instituti
[1] Biofizika va tibbiyotda axborot texnologiyalari kafedrasi katta o‘qituvchisi,
[2] Yuz jag’ jarrohlik yo‘nalishi magistranti,
[3] Qo’shma ta’lim fakulteti talabasi

Annotatsiya. Yigirma birinchi asr – sun’iy intellekt asri bo‘lib, hech bir javha yo‘qki, unda sun’iy intellekt qo‘llanmasa. Tibbiyot va sog‘liqni saqlash sohasi ham bundan mustasno emas. Keling, misol tariqasida Da Vinchi-Xi qurilmasidan foydalangan holda bemor va shifokor uchun robototexnikadan foydalanish imkoniyatlari va afzalliklarini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Da-Vinchi-Xi qurilmasi, jarrohlik manipulyatsiyasi, robot, raqamli jarrohlik, vizualizatsiya.

Tarixdan insoniyat o‘z jismoniy mehnatini yengillashtirishga qaratgan. Barcha ixtirolar, bug‘ turbinasidan tortib bugungi kun avtomobillariga qadar insonning hayotini yengillashtirishga xizmat qilib kelmoqda. Fan texnika taraqqiyoti shu darajaga borib yetdi-ki, insoniyat o‘z ixtirolari bilan o‘ziga alternativa yaratish darajasiga yetib keldi. Bugungi kunda sun’iy intellekt inson aqli bilan teng qatorda va hatto, undanda kuchli darajada baxslasha oladi.

Tabobat ilmi asrlar davomida inson salomatligi yo‘lida xizmat qilib kelgan. Buyuk bobokalonimiz Abu Ali Ibn Sino ta’limotlarida tilga olinga davolash usullari bugungi kunda zamonaviy talqinda aktuallashgan ko‘rinishda amalga oshirilmoqda. Ya’ni ajdodlar maktabining ta’limoti zamonaviy talqinda dunyo yuzini ko‘rmoqda. Biroq tan olish joizki, madaniyat bir necha asrlar oldin sharqda yaralib, g‘arb tomon yo‘nalgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar asosida davolash usullari, jarrohlik amaliyotlarini bajarish bugungi kunda g‘arbdan kirib kelmoqda.

Tibbiyotni raqamlashtirish masalalari ham yigirmanchi asrning 70-yillarida Amerika Qo‘shma Shtatlarida yuzaga kelib, o‘z yechimini topa boshlagan. Bugungi kunda AQSh, Yevropa hamda qator Osiyo davlatlarida raqamli tibbiyot odatiy kun masalasi singari o‘z yechimini topib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasida esa tibbiyotning raqamlashtirilishi, avvalo, tibbiy ta’limni raqamlashtirishdan boshlandi. Sababi, yangi texnologiyalar asosida ta’lim olgan talaba yoshlar o‘zlarining tajribalarida zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirishlari va tajribada keng qo‘llay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari nazarda tutilgan.

Raqamli tibbiyot – bu masofaviy axborot almashinuvi, diagnostika va uni baholash, kasallikni davolash hamda uning kechishi va oqibatlarini prognozlash usullaridir. Barchaga ma’lumki, “e-Health” – Elektron sog‘liqni saqlash tizimi bo‘yicha qator chora-tadbirlar raqamlashtirilgan tibbiyotni ilgari surish strategiyasiga muvofiq amalga oshirilmoqda.

Respublikamiz aholisi tibbiy mobil ilovalardan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lib, ulardan samarali foydalanmoqdalar. To‘g‘ri, bunday foydalanuvchilar soni juda ko‘p bo‘lmasada, har holda yetarli. Qadamma-qadam majburiy tibbiy sug‘urta tizimi yo‘lga qo‘yilmoqda. Oilaviy shifokor konsepsiyasi ilgari surilib, Qator davolash muassasalari elektron hujjat almashinuvi tizimi asosida o‘z faoliyati olib bormoqda, kasalliklarni erta davrida katta aniqlikda diagnostika

qilish imkonini beradigan yangi texnologiyalarga asoslangan diagnostika va davolash apparatlari sotib olinmoqda va el xizmatida qo‘llanib kelmoqda. Raqamli tibbiyot platformasi tibbiy axborot tizimlarning asosi bo‘lib, unda bemorga oid barcha tibbiy ma’lumotlar jamlangan bo‘ladi. Bu esa, o’z navbatida mazkur platformada ishlaydigan kadrlarda o‘z ishiga ko‘shimcha mas’uliyat va e’tibor bilan yondoshishni talab etadi. Shunday ekan, tibbiyotning yaqin kelajagi to‘laqonli raqamli tibbiyotni qabul qilish, o‘rganish, qayta ishlash, saqlash va uzatish bilan bog‘liq. Bu degani, zamonaviy shifokorlar o‘z sohalarining malakali egasi bo‘lishlari uchun zamonaviy texnologiyalardan keng foydalana olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari kerak degani.

Misol tariqasida jarrohlik amaliyotida dunyo miqyosida keng qo‘llaniladigan jarrohlik roboti Da Vinchi-Xi apparatining qo‘llanishi, uning ijobiy va salbiy tomonlari to‘g‘risida fikr yuritamiz. Hayot tajribasi insoniyatni, jarrohlik muolajalarini takomillashtirish zarurligiga ishontirganining guvohimiz. Robototexnika minimal invaziv jarrohlik imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Raqamli jarrohlik sohasidagi eng ilg'or robot tizimi bo'lgan Da Vinchi-Xi qurilmasi bunga yorqin misoldir. Bemorning qorin bo'shlig'iga kichik teshiklar orqali asboblar kiritiladi. Jarroh bemorga tegmasdan, boshqaruv konsolida bo'lib, avtomat-barmoqlarini boshqarib, sensorlar yordamida robot asboblari bilan ishlaydi.

Tizim jarrohning mohirona harakatlarini o‘ta aniq robot harakatlariga aylantiradi. Bu real vaqtda sodir bo'ladi, ya'ni robot hech qanday mustaqil harakatlar qilmaydi, balki jarroh qo'lining davomi hisoblanadi. Zamonaviy tasvirlar tufayli hatto eng kichik nerv birikmalari uch o'lchamli tasvirlarda ko'rinadi. Jarrohlik maydoni o‘n barobargacha kattalashtirilishi bilan yuqori aniqlikdagi 3D tasvirga aylantiriladi.

Mazkur robot-jarroh raqamli tibbiyotning bugungi kunida jarrohlikning yangi davrini ochib berdi. Dunyo miqyosida ko‘pgina tibbiyot muasasalarda bunday, ko‘rsatmalarni aniq bajaruvchi yordamchidan foydalanish odatiy hol.

“O‘zbekiston - 2030” strategiyasi asosida raqamlashtirilgan tibbiyotni rivojlantirish borasida olib borilayotgan qator chora-tadbirlar orasida bugungi kunda sun’iy intellektni qo‘llashga keng imkoniyatlar ochilmoqda[1,5,6]. Shuni aytish joizki, Da Vinchi Xi jarrohlik apparati zamonaviy jarrohlik tibbiyotida yangi davrni ochib berdi.

Mazkur qurilma bugungi kunda yagona bo‘lib, Shox International Hospital xususiy klinikasida robotojarrohlik bo‘limida qo‘llaniladi. Uni o‘rganar ekanmiz, robot jarrohning beixtiyor harakatlarini kompensatsiya qilgani uchun juda murakkab muolajalarni minimal invaziv usulda bajarishga guvoh bo‘ldik. Bundan tashqari, an'anaviy jarrohlikdan farqli o'laroq, Da Vinchi, jarrohga, qo'shimcha uchinchi qo'lni taklif qiladi. Jarroh uchun, o'z navbatida, konsolda ishlash ham ergonomik, ya’ni samarali bo‘lish bilan birga kam mashaqqatli bo'lishi, bu esa jismoniy stressni sezilarli darajada kamaytirishi, ayniqsa, bir necha soat davom etadigan jarrohlik aralashuvlari vaqtida aktualligini aytib o‘tish joiz. Operatsion jarroh-robot jamoaning bir qismi sifatida ishlaydigan shifokorlarga faol yordam beradi va operatsiyani haqiqiy jamoaviy harakatga aylantiradi.

Operatsiya boshlanishidan oldin jarroh kichik kesma orqali qorin bo'shlig'iga karbonat angidridni katta bo‘lmagan kesmadan yuboradi. Bu jarrohlik maydonini yaxshi ko'rish va asboblarni optimal tarzda harakatlantirish qobiliyatini oshirish uchun qorin devorini ko'tarish

uchun kerak. Operatsiya vaqtida jarroh ekran bilan jihozlangan boshqaruv panelida o'tiradi va qo'llari bilan harakatlarni amalga oshiradi, bu to'rtta ulkan harakatlanuvchi robot qo'llarga uzatiladi.

Tizim tomonidan beixtiyor qo‘l harakatlar filtrlanadi, Da Vinchi tizimi qo'llarning burishishi yoki qaltirashini avtomatik ravishda yo‘q qiladi. Xususan, tizim jarrohning qo'pol harakatlarini asboblarning yanada nozik harakatlariga aylantirish imkonini beradi va shu bilan juda nozik jarrohlik usullaridan foydalanishga imkon beradi[2,3,7]. O‘rni kelganda, Da Vinchi jarrohlik robotini an'anaviy laparoskopiyadan, shuningdek ochiq jarrohlikdan farqli bo‘lgan xususiyatlarini sanab o'taylik:

- Operatsion jarroh har doim ekran orqali jarrohlik maydonini ko'radi;
- Ish maydonining o‘n karra kattalashtirilgan tasvirda ko‘rish an'anaviy jarrohlik holatidagiga qaraganda ko'plab nerv va qon tomirlari kabi nozik tuzilmalarni yanada aniqroq tasavvur qilish imkonini beradi;
- Jarrohning harakatlari asbob tomonidan real vaqtda uzatiladi;
- Qo'llarning titrashi kabi beixtiyor harakatlar chiqarib tashlanadi;
- Da Vinchi asboblarining eng yuqori moslashuvchanligi tufayli manipulyatsiyaning yuqori aniqligi (inson qo'liga nisbatan asboblar harakatining katta radiusi)dir;
- Uch o'lchamli HD sifatli tasvirlar bilan ishlash[7].

Bemorlar fikri o‘rganilganda, yuqoridagi xususiyatlarning bemor uchun quyidagi afzalliklarni berishini aytishimiz mumkin:

- Bemorlar uchun kamroq stressli jarrohlik;
- Qon yo‘qotilishini va qon quyish chastotasining kamayishi;
- Operatsiyadan olingan chandiqlar o‘lchami - 1-2 santimetr;
- Yaraning tezroq bitishi;
- Operatsiyadan keyingi og'riqlarning kamligi;
- Gospitalizatsiya davrining qisqarishi;
- Infektsiyalarning minimal xavfi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda kompyuter yordamida operatsiyalar minimal invaziv jarrohlik rivojlanishining eng yuqori darajasini ifodalaydi. Ushbu qurilmadan ginekologik, onkologik, urologik operatsiyalarini olib borishda qo‘llaniladi[5,7]. Kelajakda kompyuter ko'magida ancha ko'p operatsiyalarni amalga oshirish rejalashtirilgan. Kengaytirilgan funktsiyalarga ega yangi texnik tizimlar ularning sifatini sezilarli darajada oshirishi kerak. Bundan tashqari, bu to'liq avtomatlashtirilgan robot emas, balki butun tajribasi va bilimiga ega jarroh qo‘llarining davomidir. Sun’iy intellekt naqadar yuqori saviyada ishlashidan qat’iy nazar,uning haqiqiy malakali tibbiyot xodimiga ko‘makchi sifatida qo‘llash mumkinligini, inson hayotini hal etish hamda salomatligini saqlash sharafi jonli shifokor-inson mas’uliyatidadir[6].

References:

1. Абдуганиева, Ш. Х., & Никонорова, М. Л. (2022). Цифровые решения в медицине. Крымский журнал экспериментальной и клинической медицины, 12(2), 73-85.

2. Баймаков, с. Р. Выбор метода хирургического лечения при осложненных формах острого панкреатита. Эпидемиологический статус проблем, связанных с нарушением кровообращения в вертебробазилярной системе (обзор литературы) Ходжиева Дилбар Таджиевна1., Ходжаева Мухаббат Салимовна2, 395.

3. Карпов, О. Э., Ветшев, П. С., Даминов, В. Д., Епифанов, С. А., Зуев, А. А., Кузьмин, П. Д., & Махнев, Д. А. (2017). Цифровые технологии в клинической хирургии и реабилитации. Хирургия. Журнал им. НИ Пирогова, (1), 4-14.

4. Кудратиллаев, М. Б. (2023). Значение в жизни человека мобильных медицинских приложении. Ministry of higher and secondary special education of the republic of uzbekistan ministry of healthcare Tashkent medical academy, 219.

5. Муратова, Н. Д., Сулаймонова, Н. Ж., & Бабаджанова, Г. С. (2024). Особенности хирургического лечения больных бесплодием на фоне миомы матки. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(3), 218-228.

6. Нурматова, Ф. Б., & Абдуганиева, Ш. Х. (2023). Цифровая трансформация в медицине: тенденции и перспективы. Universum: технические науки, (7-1 (112)), 26-29.

7. Шептунов, С. А., Васильев, А. О., Колонтарев, К. Б., Нахушев, Р. С., & Пушкарь, Д. Ю. (2020). Роботохирургия-цифровая технология, спасающая жизни. Здоровье мегаполиса, 1(1), 60-71.

DORIVOR O‘SIMLIKLARGA BOY BO‘LGAN *BERBERIDACEAE* OILASI

Mannobov Omadbek Ozodbek o‘g‘li
Andijon davlat unverstiteti tabiiy fanlar fakulteti biologiya talim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Berberidaceae – bu gulli o‘simliklarning bir oilasi bo‘lib, odatda “berberislar” yoki “barbarislar” deb nomlanadi. Bu oila turli xil ko‘p yillik o‘simliklar va butalarni o‘z ichiga oladi, ko‘pincha dorivor xususiyatlari va bog‘-manzaraviy qiymati bilan mashhur**.**

Kalit so‘zlar: Angiospermae, Barbarisdoshlar, vitamin C, Berberis vulgaris, Epimedium grandiflorum, Epimedium alpinum, antioksidant.

Kirish

Berberidaceae – bu gulli o‘simliklarning bir oilasi bo‘lib, odatda “berberislar” yoki “barbarislar” deb nomlanadi. Bu oila turli xil ko‘p yillik o‘simliklar va butalarni o‘z ichiga oladi, ko‘pincha dorivor xususiyatlari va bog‘-manzaraviy qiymati bilan mashhur.

Berberidaceae oilasi o‘simliklar taksonomiyasida muhim o‘rin tutadi. Quyida uning sistematikasi, ya’ni ilmiy tasnifi shunday:

Berberidaceae oilasining sistematikasi:

1. Domen: Eukaryot

Izoh: Hujayralari yadro bilan chegaralangan tirik organizmlar (o‘simliklar, hayvonlar, zamburug’lar va boshqalar).

2. Qirollik: *Plantae* (O‘simliklar)

Izoh: O‘simliklar, fotosintez qilish qobiliyatiga ega organizmlar.

3. Bo‘lim: *Angiospermae* (Gulli o‘simliklar)

Izoh: Gullab urug‘lantiruvchi o‘simliklar bo’lib, ular o‘z urug‘larini mevalar bilan himoya qiladi.

4. Sinfi: *Magnoliopsida* (ikki urug‘pallali o‘simliklar)

Izoh: Ikkita urug‘ pallasiga ega o‘simliklar sinfi. Bu sinfga kiruvchi o‘simliklarda urug‘ pallasi ikkita bo‘ladi.

5. Tartib: *Ranunculales*

Izoh: Bu tartibga mansub o‘simliklar odatda gulli o‘simliklar bo‘lib, Berberidaceae ham ushbu tartibga kiradi.

6. Oila: *Berberidaceae* (Barbarisdoshlar)

Izoh: Ko‘p yillik o‘tlar, butalar va ba’zi daraxtlar oilasi. Bu oila dorivor va manzarali o‘simliklari bilan mashhur.

Oilaning asosiy turkumlari:

Berberidaceae oilasi bir nechta turkumlarni o‘z ichiga oladi, ularning eng mashhurlari quyidagilar:

1. *Berberis*: Bu turkum eng katta bo‘lib, 450 dan ortiq turga ega. Odatda butalar shaklida o‘sadi va dorivor xususiyatlarga ega.

2. *Mahonia*: Bu turkumda manzarali va dorivor xususiyatlarga ega o‘simliklar mavjud. Berberis bilan yaqin qarindosh.

3. *Epimedium:* Goryanka (yoki elf gullari) nomi bilan ham tanilgan, ko‘pincha soyali joylarda o‘sadi va dorivor o‘simlik sifatida qadrlanadi.

4. *Nandina:* Ba’zan “osiyo muqaddas bambuk” nomi bilan ataladi. Bu tur ham manzarali o‘simlik sifatida bog‘larda ishlatiladi.

5. *Vancouveria*: Shimoliy Amerikada uchraydigan turkum, manzaraviy o‘simliklar sifatida ishlatiladi.

Berberidaceae o’simliklarining umumiy xususiyatlari:

Barglari: Oddiy yoki murakkab, ko‘pincha tishli chetli. Ba’zi turlarining barglari doim yashil. **Gullari**: Oddiy, kichik va odatda sariq rangli, ammo ba’zi turlarda boshqa ranglarda bo’lishi ham mumkin**. Mevalari**: Odatda kichik, ko’pincha qizil, ko‘k yoki qora rangda bo‘ladi.

Evolyutsion munosabatlar: *Berberidaceae* oilasi boshqa gulli o‘simliklar oilalari bilan *Ranunculales* tartibiga mansub bo‘lib, bu tartibda evolyutsion jihatdan boshqa o‘simliklar bilan yaqindan bog’langan. Ushbu oila o‘zining keng geografik tarqalishi bilan ajralib turadi va ekotizimda muhim ro‘l o‘ynaydi.

Bu oila botanika va dorivor jihatlari bilan qadrlanadi, ayniqsa dorivor o‘simlik sifatida xalq tabobatida keng qo‘llaniladi.

Asosiy ma’lumotlar:

Oila nomi: *Berberidaceae*: **Tarqalishi**: Bu o‘simliklar dunyoning ko‘plab hududlarida, ayniqsa, mo‘tadil iqlim zonalarida uchraydi. Ularning ba’zilari tog‘li hududlarda va qurg‘oqchil yerlarda ham yashaydi.

Tavsifi:

1. Turlari: Bu oilaga 15–17 turkum va 600 dan ortiq tur kiradi. Eng mashhur turlardan biri Berberis turkumi bo‘lib, unda 450 dan ortiq tur mavjud.

2. Tashqi ko‘rinishi: Ko‘pincha buta yoki kichik daraxtlar shaklida bo‘ladi. Ba’zi turlari o‘tlardan iborat. Ularning barglari ko‘pincha oddiy yoki tishli bo‘lib, ayrim turlari qishda bargini to‘kadi, boshqalari esa doimo yashil bo‘lib turadi.

3. Gullari: Odatda mayda va sariq yoki oq rangli gullari bo‘ladi. Gullari odatda turlarga qarab may oyidan boshlab yozgacha gullaydi.

4. Mevalari: Berberidaceae oilasidagi ko‘plab o‘simliklar meva hosil qiladi. Bu mevalar qizil, ko‘k yoki qora rangda bo‘lib, ko‘pincha kichik va qattiq bo‘ladi.

Dorivor xususiyatlari:

Berberidaceae oilasiga kiruvchi o‘simliklar xalq tabobatida keng qo‘llaniladi. Ulardagi ba’zi kimyoviy birikmalar, ayniqsa, berberin moddasi, bakteriyalarga qarshi ta’sirga ega va yallig‘lanishga qarshi, og‘riq qoldiruvchi xususiyatlari bor. *Barbaris* mevalari ham vitamin C ga boy bo‘lib, immunitetni oshiradi.

Manzarali qo‘llanilishi:

Ko‘pgina *Berberidaceae* turlari bog‘-parklarni bezatish uchun ishlatiladi. Ularning ajoyib ranglari va shakllari peyzaj dizaynida keng qo‘llaniladi. Ayniqsa, qizil mevali turlari kuzda ko‘rkam manzara hosil qiladi.

Berberis – asosiy tur:

Bu turkum eng keng tarqalgan bo‘lib, u xalq orasida barbaris nomi bilan tanilgan. Mevalari nordon va tozalovchi sifatida ishlatiladi. Barbaris butalari o‘simlik himoyasi va landshaft dizaynida keng qo‘llaniladi.

Mashhur turlari:

1. *Berberis vulgaris* – oddiy barbaris.
2. *Mahonia aquifolium – orkestr barbarisi*, manzaraviy va dorivor sifatlari bilan tanilgan.

Ekologik ahamiyati:

Ushbu o‘simliklar ekologik muvozanatni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Ko‘plab hayvonlar, ayniqsa qushlar, ularning mevalaridan oziqlanadi.

Umuman, *Berberidaceae* oilasidagi o‘simliklar ko‘p qirrali, manzaraviy, dorivor va oziqlantiruvchi jihatlari bilan ajralib turadi.

Epimedium grandiflorum – bu o‘simlik *Berberidaceae* oilasiga mansub ko‘p yillik o‘tli o‘simlik bo‘lib, odatda “bishshox” yoki “elf gullari” deb ataladi. Bu o‘simlik o‘zining nafis gullari va dorivor xususiyatlari bilan mashhur. U asosan sharqiy Osiyoda, xususan, Xitoy va Yaponiyada uchraydi.

Umumiy tavsifi:

- Oila: *Berberidaceae*
- Turi: *Epimedium*
- Bo‘yi: O‘rtacha 20-40 sm gacha o‘sadi.
- Barglari: Yurak shaklida, go‘yo uchlari biroz o‘tmas va mayda tishli. Yangi chiqqan barglari qizg‘ish yoki bronza rangda bo‘lishi mumkin, keyinchalik yashil tusga kiradi.
- Gullari: Bu o’simlik o‘zining katta, nafis gullari bilan ajralib turadi. Gullari asosan bahor oylarida ochiladi. Ularning ranglari oq, binafsha, sariq, pushti va boshqa yorqin ranglarda bo‘lishi mumkin. Gullar to’rt qismdan iborat bo‘lib, uzun novdalardan o‘sadi.
- Ko‘payishi: Asosan ildiz bo‘linishi yoki urug‘lar orqali ko‘payadi.

Tabiiy yashash joyi:

Epimedium grandiflorum asosan tog‘li va soyali hududlarda, nam va to‘qimalari boy tuproqlarda yaxshi o‘sadi. U mo‘tadil iqlimni afzal ko’radi va nam, lekin yaxshi drenajlangan joylarda yaxshi rivojlanadi.

1. Dorivor xususiyatlari:

Epimedium grandiflorum o‘simligi ko‘p asrlar davomida an’anaviy Xitoy tabobatida ishlatilgan. Bu o‘simlikning tarkibida ikarin (icariin) nomli flavonoid bor, u asosan erkaklar va ayollarda jinsiy quvvatni oshirish, osteoporozni davolash va umumiy energiyani kuchaytirish uchun ishlatiladi.

2. O‘simlikning asosiy ishlatilish sohalari:

- Afrodiziak sifatida: *Epimedium grandiflorum* jinsiy faollikni oshiruvchi vosita sifatida mashhur.
- Suyaklar uchun foydasi: Osteoporoz bilan bog‘liq muammolarga qarshi yordam berishi mumkin.

• Yallig‘lanishga qarshi: Yallig‘lanishni kamaytirishga yordam beradigan antioksidant xususiyatlari bor.

Manzarali o‘simlik sifatida:

Epimedium grandiflorum soyali bog‘larda manzaraviy o‘simlik sifatida juda mashhur. Nafis gullari va dekorativ barglari bilan bog‘larni bezash uchun qo‘llaniladi. U soyaga chidamli bo‘lib, qattiq tuproq sharoitlarida ham yaxshi o‘sadi, bu esa uni landshaft dizaynida juda qadrlanadi.

Parvarishlash:

• Yoritish: Soyali yoki yarim soyali joylarda yaxshi o‘sadi.

• Sug‘orish: Nam, lekin ortiqcha namlik bo‘lmagan joyni afzal ko‘radi. Tuproq yaxshi drenajlangan bo‘lishi kerak.

• Kesish: Bahorda eski barglari olib tashlanib, o‘simlikning yangi o‘sishiga yordam beriladi.

Epimedium grandiflorum – bu nafaqat dorivor xususiyatlari, balki bog‘-manzaraviy qiymati bilan ham alohida ahamiyatga ega o‘simlikdir.

Goryanka (*Epimedium*) – bu *Berberidaceae* oilasiga mansub ko‘p yillik o‘t o‘simlik

Asosiy tavsifi:

• Oila: *Berberidaceae*

• Turkumi: *Epimedium*

• Turi: *Epimedium* turlarining ko‘pi Yevropa, Osiyo, xususan, Xitoy va Yaponiyada uchraydi.

• Bo‘yi: 15-50 sm gacha o‘sadi.

• Barglari: Oddiy yoki uch qismli, yurak shaklidagi barglar. Yangi barglari bronza yoki qizg‘ish tusga ega, keyinroq yashil rangga kiradi. Barglar ko’pincha qishgacha saqlanib qoladi.

• Gullari: *Epimedium* gullari o‘zining ingichka va nafis shakli bilan ajralib turadi. Gullar asosan bahorda ochiladi va oq, sariq, pushti, binafsha kabi turli ranglarda bo‘ladi. Ular to‘rt qismli va ingichka novdalarda joylashgan bo‘lib, ularning ko‘rinishi ko‘pincha kapalak yoki elflarning qanotlariga o‘xshatiladi.

Tabiiy yashash joyi: Goryanka o’simliklari asosan tog‘li, nam va soyali joylarda, tuproq tarkibi boy va yaxshi drenajlangan yerlarda o‘sadi. Ular tog’li o’rmonzorlarda va soyalar ostida tabiiy sharoitda o’sadi, shuning uchun bog‘larda ham soyali joylarni afzal ko’radi.

Mashhur turlari:

1. *Epimedium grandiflorum*: Katta gullari bilan mashhur bo‘lib, gullari ko‘pincha oq, binafsha yoki pushti bo‘ladi. Dorivor xususiyatlari keng qo‘llaniladi.

2. *Epimedium alpinum*: Tog‘li hududlarda o‘sadi, gullari qizil va sariq ranglarda bo‘ladi.

3. *Epimedium x rubrum*: Gullari qizil va oq aralash ranglarda bo‘lib, soyaga chidamli va manzarali o‘simlik sifatida bog‘larda keng tarqalgan.

Foydali xususiyatlari: Goryanka o‘simliklari ko‘p asrlardan buyon dorivor maqsadlarda foydalanib kelingan, ayniqsa, Sharqiy Osiyo xalqlari tomonidan. Ularning kimyoviy tarkibida flavonoidlar, alkaloidlar va steroidlar bo‘lib, bu o‘simliklarga bir qancha sog‘liq uchun foydali xususiyatlarni beradi.

1. Afrodiziak: Goryanka, xususan *Epimedium grandiflorum*, an’anaviy xitoy tabobatida erkaklar va ayollarda jinsiy quvvatni oshirish uchun ishlatiladi. Bu o’simlik tarkibida ikarin (icariin) moddasi mavjud bo‘lib, u jinsiy faollikni rag‘batlantiruvchi xususiyatlarga ega.

2. Osteoporozga qarshi: O’simlik tarkibidagi ikarin moddasi suyak zichligini oshirishga yordam beradi, bu esa suyaklarning mustahkamligini saqlash uchun foydali.

3. Yallig‘lanishga qarshi va antioksidant: Goryanka o‘simligi tarkibidagi birikmalar yallig‘lanishga qarshi va antioksidant ta’sir ko‘rsatishi mumkin, bu esa organizmni erkin radikallarning zararli ta’siridan himoya qilishga yordam beradi.

Goryanka soyaga chidamliligi va go‘zal gullari tufayli bog‘ va landshaft dizaynida keng qo‘llaniladi. U bog‘larda soyali va nam joylarni bezashda, qattiq sharoitlarda o’sadigan o’simlik sifatida juda qadrlanadi. Ko’pincha daraxtlar ostiga, chegara liniyalari yoki boshqa soyali maydonlarga ekiladi.

Ekish va parvarishlash:

• Yoritish: Goryanka soyaga chidamli o‘simlik bo‘lib, yarim soyali yoki to‘liq soyali joylarda yaxshi o‘sadi.

• Tuproq: Nam, yaxshi drenajlangan tuproqni afzal ko‘radi. Tuproqning boy va organik moddalar bilan to‘yintirilganligi o‘simlikning sog‘lom rivojlanishi uchun muhim.

• Sug‘orish: Yangi o‘tqazilganida muntazam sug‘orishni talab qiladi, lekin ortiqcha sug‘orishdan saqlanish kerak.

• Qishki parvarish: Qishda barglari to‘kilsa, bahorda yangi barglar hosil bo‘ladi. Ba’zi turlari doimo yashil bo‘lishi mumkin.

Ko‘payishi: Goryanka ildizpoyasi orqali oson ko‘payadi, shuning uchun uni ildiz bo‘linishi orqali ko‘paytirish mumkin. Urug‘lar bilan ko‘paytirish ham mumkin, lekin bu jarayon ko‘proq vaqt talab qiladi.

Xulosa: *Berberidaceae* oilasi ikki urug‘pallali o‘simliklarning o‘ziga xos oilasi bo‘lib, ko‘p yillik o‘tlar, butalar va kamdan-kam hollarda daraxtlardan iborat. U asosan mo‘tadil iqlim zonalarida o‘sadi va o‘zining dorivor xususiyatlari bilan mashhurdir. Ushbu oila o‘simliklari ko‘pincha dorivor preparatlar yaratishda ishlatiladi, jumladan *Berberis (barbaris), Epimedium* (goryanka) kabi turlari xalq tabobatida jinsiy faoliyatni yaxshilash va yallig‘lanishga qarshi vositalar sifatida foydalaniladi. Goryanka (*Epimedium*) o‘simliklari nafaqat go‘zalligi, balki dorivor xususiyatlari bilan ham qadrlanadi. U soyali bog‘larni bezashda va tuproqni boyitishda muhim ahamiyatga ega, shuningdek, uning tibbiyotda jinsiy quvvatni oshirish va suyaklar sog‘ligini saqlashdagi foydali ta’siri qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Флора СССР= Flora URSS: в 30 т.,
2. Род 543. Эпимедиум — Epimedium L.
3. Flora of Uzbekistan Poyarkova A.I 1941
4. Medicinal Plants of the World Ivan.A.Ross 2003
5. The Families and Genera of Vascular plants Klaus Kubitziki 1990.
6. Phylogenetic systematics of Berberidaceae and Reunculales (Magnoliidae) Henry Loconte, James R Estes Systematic Botany, 565-579, 1989.
7. Wikipedia-Berberidaceae

V SHO‘BA

QISHLOQ XO‘JALIGI VA VETERINARIYA

O‘TLOQI-BOTQOQ TUPROQLAR SHAROITIDA MOSHNING DURDONA NAVI SIMBIOTIK FAOLIYATIGA YETISHTIRISH OMILLARINI TA’SIRINI O‘RGANISH

Atabayeva Halima Nazarovna., q.x.f.d.professor
Toshkent davlat agrar universiteti Agrobiologiya fakulteti
Idrisov Xusanjon Abdujabborovich q.x.f.f.d (PhD), dosent
Farg‘ona davlat universiteti Agrar qo‘shma fakulteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekish me’yorlari mosh navlarida tuganaklarning rivojlanishi o‘tloqi-botqoq tuproqlar sharoitida o‘rganilganligi bayon etilgan. Tadqiqotlar natijasida ekish me’yorlari keskin ta’sir ko‘rsatib, tuganaklarning soni va vazni ekish me’yori oshgan sari kamayib borganligi aniqlangan. Shuningdek mosh navlarini har xil muddatda ekish o‘simliklarning simbiotik faoliyatiga ta’sir ko‘rsatgan kuzatilib, bahorgi ekish muddatiga nisbatan navlarning simbiotik faoliyati takroriy 20 iyunda ekilganda aksariyat xolda yuqori bo‘lgan, iyulda oyida ekilgan muddatlarda sust bo‘lganligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar; Mosh, soya, Osiyo,oqsil, lizin, arginin, vitamin, o‘tloqi-botqoq,simbiotik, tuganak, azot, shonalash, dukkak.

Абстрактный; В данной статье указано, что нормы посадки и развития клубней у сортов маш изучались в условиях лугово-болотных почв. В результате исследований установлено, что нормы посадки оказали резкое влияние, а количество и масса клубней уменьшались по мере увеличения нормы посадки. Также было замечено, что посадка сортов мешанки в разные сроки повлияла на симбиотическую активность растений, при этом установлено, что симбиотическая активность сортов по сравнению с весенним сроком посадки в большинстве случаев была выше при посадке 20 июня. , и он был ниже, когда он был посажен в июле.

Ключевые слова; Маш, соевый, азиатский, белковый, лизин, аргинин, витаминный, лугово-болотный, симбиотический, туганак, азотистый, , бобовые.

Annotation; In this article, it is stated that planting standards and the development of tubers in mash varieties were studied in the conditions of meadow-swamp soils. As a result of the research, it was found that the planting rates had a sharp effect, and the number and weight of tubers decreased as the planting rate increased. Also, it was observed that the planting of mash varieties in different periods affected the symbiotic activity of plants, and it was found that the symbiotic activity of the varieties compared to the spring planting period was higher in most cases when it was planted on June 20, and it was lower when it was planted in July.

Keywords; Mosh, soy, Asian, protein, lysine, arginine, vitamin, meadow- swamp, symbiotic, tuganak, nitrogen, shonalash, legume.

KIRISH. Dukkakli-don ekinlari orasida mosh ekiladigan maydon hajmi jihatidan jahonda soyadan keyin ikkinchi o‘rinda turadi (25 mln gektarga yaqin). Ushbu ekin ko‘proq MDH davlatlaridan Ukraina, Moldaviya, Gurjiston kabi davlatlarda etishtiriladi. Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligidan olingan ma’lumotlarga ko‘ra, Respublikamizda esa har yili takroriy ekin sifatida 320-350 ming gektardan ortiq maydonda yetishtiriladi .

Ekinlar strukturasining o‘zgarishi dukkakli-don ekinlaridan yuqori sifatli hosil etishtirish uchun intensiv texnologiyalarni amalga oshirishni talab qiladi. Shunday texnologiyalardan biri sug‘oriladigan maydonlarda ekilgan boshoqli don ekinlarini yig‘ishtirb olingandan so‘ng, bo‘shagan maydonlarda moshning ertapishar navlarini takroriy ekin sifatida ekib, don etishtirshni ko‘paytirishdan iborat.

Hozirgi vaqtda yurtimizda donli, dukkakli, moyli ekinlarga katta e’tibor qaratilib ekin maydonlari kengaytirilmoqda. Dehqonchilikni rivojlantirish va erdan unumli foydalanish uchun katta imkoniyatlar ochildi. Bugungi kunda eng asosiy muammolardan biri bu oqsil masalasi, ya’ni insoniyatni oqsilga bo‘lgan talabini qondirish. Bu masalani echishda dukkakli don ekinlaridan mosh o‘simligining ahamiyati katta.

Mosh tarkibidagi oqsil, ayniqsa yosh bolalar uchun foydali bo‘lib, moshdagi triptofan organizmda oqsilni sintez kilishga yordam beradi va qonda gemoglabinning hosil bo‘lishida qatnashadi.

Internetdan olingan ma’lumotlarga qaraganda, dunyoda ayni vaqtda kechayotgan iqtisodiy vaziyat, dunyoda aholini jadal tarzda ko‘payib borayotganligi, oziq-ovqat zahirasining yetishmasligi, dukkakli-don ekinlaridan olinadigan mahsulot bilan dunyoning asosiy aholisini ta’minlovchi Avstraliya mamlakatida ko‘pdan buyon davom etayotgan qurg‘oqchilik, Xitoy, Hindiston kabi mamlakatlarda oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning oshib borishi kelgusida don ekinlarini ko‘proq maydonlarga ekishni talab etadi. Shundan kelib chiqib, respublikamizda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, uni barqaror holda ushlab turish uchun oziq-ovqat ekinlari maydonini o‘zimizda ham kengaytirishni taqozo etadi [1, B 7-9].

Moshning (**Phaselus aureus Piper**.) vatani-janubiy g‘arbiy Osiyo bo‘lib, ushbu ekin dehqonchilikka bundan 5-6 ming yil oldin kirib kelgan [1, B 11-13].

Oziq-ovqat uchun ishlatiladigan dukkakli-don ekinlari orasida mosh doni oziqalik qimmati, oqsil va vitaminlarga boy bo‘lishi, kaloriyasining ko‘pligi bilan ajralib turadi. Mosh oziqalik qiymati bilan bug‘doy, loviya, no‘xat, ko‘k no‘xat va javdar donlaridan 1,5-2 baravar, to‘yimliligi bo‘yicha esa 1,5 baravar ustun turadi. Mosh tarkibidagi oqsilning hazmlanishi 86% ga etadi. Mosh tarkibida oqsil 24-28%, lizin 8%>, arginin 7%> bo‘ladi, V va RR vitaminlar ko‘p bo‘ladi [2, B 23-24].

Mustanov.S.B, Xamdamov I. X va Djumaev M. Mlarning ma’lumotlariga qaraganda, tuganaklar turli kattalik va shaklda bo‘ladi. Ular o‘simlik ildizida qanchalik ko‘p va katta bo‘lsa, tuproqda shunchalik ko‘p biologik azot to‘planadi. O‘simliklar hosil qilgan azotning 60-75 foizini o‘zlashtirib, qolgan 25-40% qismini ang‘iz qoldiqlari bilan organik modda holda tuproqda qoldiradi.

Bir qismi denitrifikatsiya jarayonida yo‘qoladi. I.E.Elagin, P.SH.Shukurulayevlarlar keltirgan ma’lumotlarga ko‘ra o‘simlik ildizidagi tuganak bakteriyalar asosan gullash davrigacha intensiv rivojlanadi. Gullashning boshlanishi davrida uglevodlarning bargdan ildizga o‘tishi susayadi, uglevodlar gul va meva hosil bo‘lishi uchun safarbar bo‘ladi, shuning uchun gullagandan so‘ng bakteriyalar o‘lib tuganak emirilib, uning azotli organik moddalari tuproqda to‘plana boshlaydi. Undan tashqari urug‘ tarkibida hosil bo‘lgan oqsil moddasi o‘rtacha 5-7 % tuganaklar hisobida bo‘ladi. [3, B 35-36].

Tadqiqotning maqsadi Sug‘oriladigan erlardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni echadigan, mosh navlarining o‘tloqi-botqoq tuproqlar sharoitida yuqori don hosili va sifatini ta’minlaydigan ekish muddati va me’yorlarini aniqlashdan iborat.

Tajriba sharoitlari va uslublari. Tadqiqot ishi Sholichilik ilmiy-tadqiqot instituti tajriba maydonlarida 2016-2018 yillar mobaynida olib borilgan. Sholichilik ilmiy-tadqiqot instituti Toshkent viloyatining janubiy-sharqiy qismida, Chirchiq vohasida, Toshkent shahridan 15 km uzoqlikda, Chirchiq daryosining chap qirg‘og‘ida joylashgan. Joyning relefi tekis, tajriba olib boriladigan dalalardagi tuproq daryo bo‘yidagi territoriyalar tuprog‘iga mos, hududning tuproq qatlami o‘tloqi botqoq tuproqdan iborat.

Ilmiy tadkikot ishlarida olib borilgan fenologik kuzatuvlar va biometrik o‘lchovlar “Metodika Gosudarstvennogo sortoispытaniya selskoxozyaystvennыx kultur”, “Dala tajribalarini o‘tkazish uslublari” (O‘zPITI, 2007) asosida o‘tkazilgan.Olingan natijalar Microsoft Excel dasturi, B.A.Dospexov (1985) uslubida asosida statistik matematik taxlil kilindi[3,4,5].

Tadqiqot natijalari. Dukkakli-don ekinlarining eng muhim xo‘jalik ahamiyatlaridan biri ularning tuganak bakteriyalar orqali havo azotini o‘zlashtirib, biologik holdagi azot tuproqda to‘planishi hisoblanadi. Biologik azotning to‘planishiga ko‘pgina omillar–o‘simlikning turi, tuproq-iqlim sharoiti, tuproq muxiti, namligi kabilar ta’sir etadi. Shunga muvofik holda bizning tajribalarda mosh navlari ildizlarida to‘plangan tuganaklar soni bo‘yicha kuzatuv olib borildi va ko‘chat qalinligi oshib borishi va ekish me’yorini ham oshib borishiga muvofik holda o‘zgarishini ko‘rsatdi.

Ko‘p yillik ma’lumotlarning o‘rtachasi bo‘yicha Durdona navi bahorda ekilganda tuganaklar vazni shonalash fazasida 3,6-2,6grammni, gullash fazasida 5,3-4,0 va dukkaklash fazasida 10,0-8,4 grammni tashkil qilgan. Durdona navi takroriy 20 iyunda ekilganda shonalash fazasida 3,9-2,6 gramm, gullash fazasida 5,9-4,5 gramm va dukkaklanish fazasida 10.1-8,7 grammni tashkil qilgan. Bahorgi muddatga nisbatan tuganaklar vaznini oshganligi kuzatilgan. Durdona navi iyulda ekilganda tuganaklar vazni iyunda ekilganiga nisbatan kamayib borganligi kuzatildi va oxirgi muddatda rivojlanish fazalar bo‘yicha 2,7-1,7; 3,8-2,9; va 7,3-5,6 grammni tashkil qilgan.(1-jadval).

1-jadval. Durdona navida tuganaklarning vazni, gramm o‘rtacha uch yillikk

Ekish muddati A	Ekish me’yori ming/ga B	Rivojlanish davrlari		
		shonalash	gullash	dukkaklash
12,V	200	3,6	5,3	10,0
	300	3,2	4,8	9,3
	400	2,6	4,0	8,4
20,VI	200	3,9	5,9	10,1
	300	3,5	5,4	9,7
	400	2,6	4,5	8,7
01,VII	200	3,3	5,1	9,4
	300	2,8	4,4	8,0
	400	2,2	3,8	7,5
10,VIII	200	2,7	3,8	7,3
	300	2,3	3,3	6,4
	400	1,7	2,9	5,6

Tajribalarni o‘tkazish yillari Durdona navida rivojlangan tuganaklarning vazni 2018 yilgi tajribalarda aksariyat xolda boshqa yillarga nisbatan yuqoriroq bo‘lgani aniqlangan. Yillar davomida ob-havoni o‘zgarishi va agrotexnik tadbirlarning va rivojlangan tuganaklarning soniga bog‘liqdir.(2-jadval).

2-jadval. Durdona navida tuganaklarning vazni, gramm

Ekish muddati A	Ekish me’yori ming/ga B	yillar		
		2016	2017	2018
12,V	200	9,0	9,6	10,5
	300	8,4	9,0	9,7
	400	7,7	8,2	8,5
20,VI	200	9,5	9,7	10,5
	300	8,7	9,6	9,9
	400	6,9	8,3	9,3
01,VII	200	9,0	9,4	9,2
	300	8,4	8,0	8,7
	400	7,8	7,3	7,8
10,VIII	200	6,8	7,1	7,4
	300	5,9	6,3	6,5
	400	5,4	5,3	5,8
EKF 05 %		2,0 3,12	1,6 2,67	2,3 3,23
A omil 05 %		1,2 3,78	0,9 3,32	1,4 3,86
B omil05 %		1,2 3,37	0,8 3,07	1,6 3,43

Xulosalar

1.Ekish me’yorlari mosh navlarida tuganaklarning rivojlanishiga keskin ta’sir ko‘rsatib, tuganaklarning soni va vazni ekish me’yori oshgan sari kamayib borganligi aniqlangan;

2.Mosh navlarini har xil muddatda ekish o‘simliklarning simbiotik faoliyatiga ta’sir ko‘rsatgan. Bahorgi ekish muddatiga nisbatan navlarning simbiotik faoliyati takroriy 20 iyunda ekilganda aksariyat xolda yuqori bo‘lgan, iyulda oyida ekilgan muddatlarda sust bo‘lganligi aniqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Atabayeva X.N, Sattarov M.A, Idrisov X.A Sug‘oriladigan maydonlarda mosh etishtirishning intensiv texnologiyasi bo‘yicha tavsiyanoma. Toshkent 2019

2. Atabayeva X.N, Xudoyqulov J.B O‘simlikshunoslik.T “Fan va texnologiya”. 2018

3. Атабаева Х.Н.. Идрисов Х.А Влияние сроков сева на формирование урожайности сортов маша. Актуалние проблеми современной науки. Информатционно-аналитический журнал Россия.Москва 2019 г, № 4 (107) 118-121 стр.

4. Атабаева Х.Н.. Идрисов Опыт возделивания маша в Узбекистане. эвелопмент Евразийский сентр инновационного развития Международная научная Конференция Баликесир 9 октября 2019 г, Турсия 231-234 стр.

5. Atabayeva X.N., Xudoyqulov J.B., Anorboyev A.R.. Idrisov X.A. Mosh etishtirish. Qo‘llanma Toshkent.2021 yil.
6. Atabayeva X.N.. Idrisov Mosh yetishtirish texnologiyasini takomillashtitrish. Monografiya. Far’gona. 2021 yil.
7. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. - М.: Колос, 1985. - 317 с.
8. Dala tajribalarini olib borish metodikasi O‘zPITI.2007 yil .

MOSH (Phaseolus aureus Piper) NAVLARINI BARG YUZASI RIVOJLANISHIGA EKISH ME’YORI VA MUDDATINI TA’SIRI

Atabayeva Halima Nazarovna., q.x.f.d.professor
Toshkent davlat agrar universiteti Agrobiologiya fakulteti
Idrisov Xusanjon Abdujabborovich q.x.f.f.d (PhD), dosent
Farg‘ona davlat universiteti Agrar qo‘shma fakulteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tipik bo‘z tuproqlar sharoitida mosh navlarini barg rivojlanishiga ekish muddati va me’yorini ta’siri bayon etilgan bo‘lib, iyul oyining birinchi dekadasida gektariga 30-40 kg/ga me’yorida urug‘ sarflab ekilgan variant barg yuzasi maqbul bo‘lgan bo‘lib, ekish muddati kechikkan sari barg yuzasi rivojlanishi kamayib borgan.

Kalit so‘zlar: Mosh, oqsil, bakteriya, navlar, Radost, Zilola, Durdona

Аннотация: В статье описано влияние сроков и норм посадки на развитие листьев сортов маш в условиях типичных сероземов было приемлемым, а развитие листовой поверхности снижалось по мере задержки срока посадки.

Ключевые слова: Маш, белок, бактерии, сорта, Радость, Зилола, Дурдона.

Annotation: In this article, the effect of planting time and rate on the leaf development of moss varieties in the conditions of typical gray soils is described. acceptable

Key words: Mosh, protein, bacteria, varieties, Radost, Zilola, Durdona

Butun jahon oziq-ovqat tashkiloti (FAO) ning ma’lumotiga ko‘ra dunyo bo‘yicha yiliga 5,3 mln. t. mosh yetishtiriladi. Yetishtirilgan hosilning qariyb 90 % Osiyo davlatlari hissasiga to‘g‘ri keladi. Mosh yetishtirish va iste’mol qilish bo‘yicha Hindiston dunyo bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. Dunyo bo‘yicha mosh yetishtiriladigan maydonning 60 % dan ortig‘i Hindiston hududiga to‘g‘ri keladi. Mamlakatda yiliga 1,3 mln. t. hosil yig‘ishtirib olinadi. Keyingi o‘rinlarda Xitoy (920 ming t.), M’yanma (900 ming t.), KXR (600 ming t.), Tailand (350 ming.t), Indoneziya (250 ming.t), Pokiston (230 ming t.), O‘zbekiston (200 ming t) davlatlari hisoblanadi**.** BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti hamda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, hozirgi paytda dunyoda millionlab kishilar to‘laqonli ravishda ovqatlanmaslik muammosini boshidan kechirmoqda. Shu bilan birgalikda kundan kunga oziq ovqat narxlarining oshib borishi kuzatilmoqda [1; b 7-10].

Respublikamizda kuzgi bug‘doy uchun 1 mln 200 ming gektar maydon ajratilgan xolda undan keyin bo‘shaydigan maydonlarda takroriy ekin sifatida dukkakli ekinlarni joylashtirish va shu orqali ekin maydonlaridan samarali foydalanish imkoniyati yuzaga keladi. Barchamizga ma’lumki, xozirda dunyoda oziq-oqvat xavfsizligi global muammoga aylangan. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda ekin maydonlaridan foydalanish uchun mosh, soya va shu kabi oziq-ovqat masalasida katta axamiyatga ega bo‘lgan ekinlarni joylashtirish va shu bilan ushbu masalagaga yechim topish mumkin bo‘ladi.

Markaziy Osiyo va Kavkazorti respublikalarida moshdan oziq-ovqat sanoatida keng foydalaniladilar. Moshdan tayyorlangan un makaronga ko‘shilsa uning to‘yimliligi yanada ortadi. Mosh dukkakli-don ekinlar guruxiga mansub bo‘lib, donida ko‘p miqdorda 24-28 % oqsil

to‘planadi. Undan oziq-ovqat sanoati bilan birga chorva xayvonlari uchun to‘yimli em-xashak xam etishtirish mumkin. Shuningdek moshning ildizlarida tuganak bakteriya rivojlanib, erkin azotni o‘zlashtirib, tuproq unumdorligini oshiradi.

Ma’lumki, chorva xayvonlaridan yuqori va sifatli mahsulot olish uchun ularning ozuqa tarkibini o‘zida oqsil, uglevod, yog‘ shuningdek vitaminlar, mineral tuzlar bilan boyigan pichan, siloslar bilan doimiy ta’minlash zarur. Buning uchun bizning respublikada imkoniyatlar etarli bor. Birgina dukakli –don ekinlar, dukakli o‘tlarni yukori agrotexnika asosida etishtirib, mo‘l xosil va ko‘k massa olish mumkin. Moshning yashil massasi, pichani, poxoli va kepagi eng yaxshi oziq xisoblanadi. Makkajo‘xori bilan moshni aralashtirib tayyorlangan silos oziqlik sifati yuqoriligi bilan farq qiladi.

Mosh-eng yaxshi siderat ekin xisoblanadi, u ko‘kat o‘g‘it sifatida ishlatilganda tuproqda 70 s.ga kuruk modda to‘planadi. Bu 100 azot demakdir. Mosh makkajo‘xori, sabzavot va boshka ekinlar ekiladigan erlarda eng yaxshi siderat xisoblanadi. Mosh erda azot to‘plovchi sifatida don, texnika ekinlari va sabzavotlardan oldin ekiladigan eng yaxshi ekinlardan biri.Uni baxorda yozda xam ekish mumkin. Mosh er osti suvlari yuza joylashganligidan zararlanmaydi, tez o‘sadi, erni yaxshi soyalaydi va begona o‘tlardan tozalaydi.

Sug‘oriladigan erlarda suv ta’minoti chegaralangan sharoitda g‘o‘za va boshoqli don ekinlari almashlab ekish tizimida moshni kuzgi bug‘doy ang‘izida etishtirish oqsil va boshqa qimmatli oziqaga boy bo‘lgan mosh doni etishtirish bilan birga tuproqni tabiiy azotga boyitish ta’minlanadi [1;2].

Tajriba o‘tkazish sharoiti va uslubi Tajriba xo‘jaligi tuprog‘i qadimdan sug‘orib kelinadigan tipik bo‘z tuproqdir.Tipik bo‘z tuproq tarkibida 1,0-1,3% chirindi, 0,089%-0,102 atrofida azot, 0,141-0,184% ga yakin fosfor va 1,70-1,80% kaliy mavjud. Bu esa o‘simlik o‘suv davrida foydalanadigan ozuqa unsurlarining etarli emasligidan dalolat berib turibdi. Bundan tashqari bu tuproqlar suv o‘tkazuvchanligi, yumshatishning murakkabligi bilan farq qiladi. Sug‘opish natijasida tuproq qatlami zichlashib boradi. Sug‘orishdan va bo‘lib o‘tgan yog‘ingarchilikdan keyin qatqaloq hosil bo‘ladi. Tajribalar dala va laboratoriya uslubida olib borildi. Dala tajribalarida moshning navlari yozda har xil me’yorda va usulda ekib o‘rganildi. Dala tajribalari O‘zPITI(2007) va Dospexov (1985) uslublarida olib borildi. Tajriba maydoni 0,4 ga ni tashkil qildi [3,4].

Tadqiqot natijalari Mosh o‘simligi boshqa dala ekinlari kabi fotosintetik faoliyatga ega. Bu faoliyat navning biologik xususiyati va tashqi muhitga bog‘liqdir. Fotosintetik faoliyatning ko‘rsatkichlari- bu barg soni, barg yuzasidir. Ma’lumki, barg yuzasi ma’lum bir me’yorgacha yuqori hosilni shakllanishini bildiradi. O‘simlik rivojlanganda, oziqa va suv etarli bo‘lganda barglar yaxshi rivojlanadi, barg yuzasi kengayadi. Ammo barg yuzasi kengaygan bilan hosil ma’lum me’yordan keyin oshmaydi. Sababi, o‘simlikning paski qismida joylashgan barglarga quyosh nuri tushmaydi, fotosintez jarayoni sust kechadi, organik moddalar to‘planmaydi. Har bir ekin va nav uchun bu jiddiy omil. Tashki omillar bargni rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu omillardan biri– oziqlanish maydoni. Mosh o‘simligi yorug‘likka talabchan. Shuni hisobga olib mosh navlari bug‘doy ang‘iziga ekilganda maqbul me’yorlarini aniqlash zarurdir.

Mosh navlari bug‘doy ang‘iziga ekilganda har bir nav har xil me’yorida (20 kilogramdan 40 kg. gacha) ekib va xar hil muddatda (25.06; 5.07; 15.07) o‘simlikka ta’siri o‘rganildi. Shu jumlada, mosh navlarida barg rivojlanishi, barg yuzasini shakllanishiga ta’siri o‘rganildi. Tajriba natijalari 1-jadvalda ko‘rsatilgan. Mosh navlari takroriy ekin sifatida uch marta ekib tadqiq qilingan. Ikkinchi ekish muddatida “Radost” navi gektariga 20 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 121 sm^2 ni tashkil qilgan. Tajribada 30 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 118 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi variantiga nisbatan 3 sm^2 ga kamayganligi kuzatilgan. Shu navda ekish me’yori 40 kg bo‘lganda barg yuzasi 115 sm^2 ni tashkil qilib, birinchi ko‘rinishga nisbatan 6 sm^2 ga kamayganligi kuzatildi. “Durdona” navida ekish me’yori 20 kg bo‘lganda barg yuzasi 130 sm^2 ni tashkil qilib, “Radost” naviga nisbatan 9 sm^2 ga ortiq bo‘lgan. Ekish me’yori 30 kg bo‘lganda barg yuzasi 126 sm^2 bo‘lib, oldingi ko‘rinishga nisbatan 5 sm^2 kamayganligi kuzatildi. “Durdona” navida ekish me’yori 40 kg bo‘lganda barg yuzasi 119 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi ko‘rinishlarga nisbatan 6- 11 sm^2 ga kamaygan. “Zilola” navi gektariga 20 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 132 sm^2 ni tashkil qilgan. Bu boshqa navlarga nisbatan 2-11 sm^2 ortiq bo‘lganligi kuzatildi. Urug‘ me’yori 30 kg ga oshirilganda barg yuzasi 128 sm^2 ni tashkil qilib, oldingi ko‘rinishga nisbatan 4 sm^2 kamayganligi kuzatildi. Urug‘ me’yori 40 kg gacha oshirilganda barg yuzasi 125 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi ko‘rinishlarga nisbatan 3-7 sm^2 ga kamaygan.

Mosh navlari gullash fazasiga etganda ekish me’yorlari ta’sirida ko‘rsatkichlar o‘zgarib turgan. “Radost” navi gektariga 20 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 454 sm^2 ni tashkil qilgan. Tajribada 30 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 431 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi variantiga nisbatan 13 sm^2 ga kamayganligi kuzatilgan. Shu navda ekish me’yori 40 kg bo‘lganda barg yuzasi 415 sm^2 ni tashkil qilib, birinchi ko‘rinishga nisbatan 39 sm^2 ga kamayganligi kuzatildi. “Durdona” navida ekish me’yori 20 kg bo‘lganda barg yuzasi 460 sm^2 ni tashkil qilib, “Radost” naviga nisbatan 6 sm^2 ga ortiq bo‘lgan. Ekish me’yori 30 kg bo‘lganda barg yuzasi 446 sm^2 bo‘lib, oldingi ko‘rinishga nisbatan 14 sm^2 kamayganligi kuzatildi. “Durdona” navida ekish me’yori 40 kg bo‘lganda barg yuzasi 425 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi ko‘rinishlarga nisbatan 21-35 sm^2 ga kamaygan. “Zilola” navi gektariga 20 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 470 sm^2 ni tashkil qilgan. Bu boshqa navlarga nisbatan 5-16 sm^2 ortiq bo‘lganligi kuzatildi. Urug‘ me’yori 30 kg ga oshirilganda barg yuzasi 462 sm^2 ni tashkil qilib, oldingi ko‘rinishga nisbatan 8 sm^2 kamayganligi kuzatildi. Urug‘ me’yori 40 kg gacha oshirilganda barg yuzasi 453 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi ko‘rinishlarga nisbatan 9 - 17 sm^2 ga kamaygan.

Mosh navlari dukkaklanish fazasiga kirganda “Radost” navi gektariga 20 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 521 sm^2 ni tashkil qilgan. Tajribada 30 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 513 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi variantiga nisbatan 8 sm^2 ga kamayganligi kuzatilgan. Shu navda ekish me’yori 40 kg bo‘lganda barg yuzasi 509 sm^2 ni tashkil qilib, birinchi ko‘rinishga nisbatan 12 sm^2 ga kamayganligi kuzatildi. “Durdona” navida ekish me’yori 20 kg bo‘lganda barg yuzasi 570 sm^2 ni tashkil qilib, “Radost” naviga nisbatan 49 sm^2 ga ortiq bo‘lgan. Ekish me’yori 30 kg bo‘lganda barg yuzasi 554 sm^2 bo‘lib, oldingi ko‘rinishga nisbatan 16 sm^2 kamayganligi kuzatildi. “Durdona” navida ekish me’yori 40 kg bo‘lganda barg yuzasi 512 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi ko‘rinishlarga nisbatan 42-58 sm^2 ga kamaygan. “Zilola” navi gektariga 20 kg urug‘ ekilganda barg yuzasi 576 sm^2 ni tashkil qilgan. Bu boshqa navlarga nisbatan 6-45 sm^2 ortiq bo‘lganligi kuzatildi. Urug‘

me’yori 30 kg ga oshirilganda barg yuzasi 564 sm^2 ni tashkil qilib, oldingi ko‘rinishga nisbatan 12 sm^2 kamayganligi kuzatildi. Urug‘ me’yori 40 kg gacha oshirilganda barg yuzasi 542 sm^2 ga teng bo‘lib, oldingi ko‘rinishlarga nisbatan 22 -34 sm^2 ga kamaygan (1.-jadval). Bir gektar hisobiga barg yuzasi aniqlanganda mosh navlari 4–ta chin barg fazasiga etganda “Radost“ navida ekish me’yorlari bo‘yicha barg yuzasi 6,1–7,6 ming m^2 /ga teng bo‘lgan. Eng yuqori ko‘rsatkich gektariga 40 kg urug‘ ekilganda kuzatildi. “Durdona” navida bu ko‘rsatkich 7,0-8,0 ming m^2 ni tashkil qilgan. Bu navda ham yuqori ko‘rsatkich yuqori me’yorda urug‘ ekilganda kuzatildi. “Zilola” navida ekish me’yorlari bo‘yicha barg yuzasi 8,0-9, ming m^2 ga teng bo‘lib, “Radost” naviga nisbatan 1,8-1,9 ming m^2 ga ortiq bo‘lgan.

1-jadval. Mosh navlarining barg yuzasi

№	Bariantlar (navlar va urug‘ sarfi kg/ga)	Rivojlanish davrlari sm2 / o‘simlik			Rivojlanish davrlari ming m2/ ga		
		4- barg paydo fazada	Gulash fazada	Dukka-klanish fazada	4- barg paydo fazada	Gulash fazada	Dukka-klanish fazada
1	Radost-20	121	454	521	6,1	22,0	25,3
2	Radost-30	118	431	513	6,2	22,5	26,0
3	Radost -40	115	415	509	7,6	22,7	26,9
4	Durdona-20	130	460	570	7,0	23,0	27,0
5	Durdona-30	126	446	554	7,4	23,3	29,4
6	Durdona-40	119	425	512	8,0	23,5	31,6
7	Zilola-20	132	470	576	8,0	24,0	28,0
8	Zilola-30	128	462	564	8,5	25,9	30,5
9	Zilola-40	125	453	542	9,5	26,4	32,7

Bir gektar hisobiga barg yuzasi aniqlanganda mosh navlari gullash fazasiga etganda “Radost“ navida ekish me’yorlari bo‘yicha barg yuzasi 22,0 24,7 ming m^2/ga teng bo‘lgan. Eng yuqori ko‘rsatkich gektariga 40 kg urug‘ ekilganda kuzatildi. “Durdona” navida bu ko‘rsatkich 23.0–23.5 ming m^2 ni tashkil qilgan. Bu navda ham yuqori ko‘rsatkich yuqori me’yorda urug‘ ekilganda kuzatildi. “Zilola” navida ekish me’yorlari bo‘yicha barg yuzasi 24.0 -26.4 ming m^2 ga teng bo‘lib, “Radost” naviga nisbatan 2.0-3.5 ming m^2 ga ortiq bo‘lgan.

Mosh navlari dukkaklanish fazasiga kirganda bir gektar hisobiga barg yuzasi aniqlanganda “Radost“ navida ekish me’yorlari bo‘yicha barg yuzasi 25,3- 26.9 ming m^2/ga teng bo‘lgan. Eng yuqori ko‘rsatkich gektariga 40 kg urug‘ ekilganda kuzatildi. “Durdona” navida bu ko‘rsatkich 27.0 – 31.6 ming m^2 ni tashkil qilgan. Bu navda ham yuqori ko‘rsatkich yuqori me’yorda urug‘ ekilganda kuzatildi. “Zilola” navida ekish me’yorlari bo‘yicha barg yuzasi 28.0 -32.7 ming m^2 ga teng bo‘lib, “Radost” naviga nisbatan 2.7 -5.8 ming m^2 ga ortiq bo‘lgan.

Xulosalar Ekish muddatlari va me’yorlari barg rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Iyul oyining boshlanishida ekilganda barg soni oshib bordi. Ekish me’yorlari oshgan sari barg soni kamaygan. Barcha mosh navlarida ekish me’yori 40 kg/ga bo‘lganda barg yuzasi yuqori bo‘lgan barcha ekish muddatlarida. Ekish muddatlari kechiktirilganda barg yuzasi kamayib borgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Atabayeva X.N, Sattarov M.A, Idrisov X.A Sug‘oriladigan maydonlarda mosh etishtirishning intensiv texnologiyasi bo‘yicha tavsiyanoma. Toshkent 2019
2. Atabayeva X.N, Sattarov M.A, Idrisov X.A Sug‘oriladigan maydonlarda mosh etishtirishning intensiv texnologiyasi bo‘yicha tavsiyanoma. Toshkent 2019
3. Atabayeva X.N, Xudoyqulov J.B O‘simlikshunoslik.T “Fan va texnologiya”. 2018
4. Атабаева Х.Н.. Идрисов Х.А Влияние сроков сева на формирование урожайности сортов маша. Актуалние проблеми современной науки. Информатционно-аналитический журнал Россия.Москва 2019 г, № 4 (107) 118-121 стр.
5. Атабаева Х.Н.. Идрисов Опыт возделивания маша в Узбекистане. эвелопмент Евразийский сентр инновационного развития Международная научная Конференция Баликесир 9 октября 2019 г, Турсия 231-234 стр.
6. Atabayeva X.N., Xudoyqulov J.B., Anorboyev A.R.. Idrisov X.A. Mosh etishtirish. Qo‘llanma Toshkent.2021 yil.
7. Atabayeva X.N.. Idrisov Mosh yetishtirish texnologiyasini takomillashtitrish. Monografiya. Far’gona. 2021 yil.
8. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. - М.: Колос, 1985. - 317 с.
9. Dala tajribalarini olib borish metodikasi O‘zPITI.2007 yil .

DEVELOPMENT OF POLYMERIC DOSAGE FORMS OF THE ANTIBACTERIAL COMPOUND ETHONIUM

Urinova Zebo Khudoyorovna
Doctoral student at Samarkand State University
Babaev Tuygun Mirzaakhmedovich
Professor of the National University of Uzbekistan, Doctor of Chemical Sciences
Karimov Makhmud Muratovich
Associate Professor of the National University of Uzbekistan, Doctor of Chemical Sciences
Mavlonova Sevinch Hasan kizi
Chirchik branch Tashkent Medical Academy

Annotation: The complex formation of the medicinal compound aethonium with the natural polymer apple pectin was studied using the methods of IR spectroscopy, potentiometric titration and viscometry. The ways of modifying a carboxyl-containing polymer, highly soluble in water, with an organic physiologically active compound, aethonium, used in veterinary practice as an anti-inflammatory agent to obtain its prolonged dosage forms have been studied.

Key words: pektine, etonij, polyelectrolytes, polymer complex, antisflam-matory mean, hidrodinamical property, IK-spectroskopy, potentiometric titration, viscosimetry.

Introduction. The second half of the twentieth century was marked by a number of breakthroughs in the chemistry of macromolecular compounds in various fields of natural science. Evidence of one of them is the emerging direction - the chemistry of medical and biological polymers [1,2], one of the tasks of which is to solve the problems of chemical modification of natural and synthetic polymers and the synthesis of new polymers for use in medicine, biology and veterinary medicine [3 -5]. In this regard, the study of the interactions of polyelectrolytes with various ions of physiologically active substances, which is due to the possibility of creating new effective drugs for practical use, is of great scientific interest [6,7]. Promising in this regard is the modification of medicinal substances by complexing them with polyelectrolytes in order to improve solubility in water and biological fluids, protect them from premature destruction by enzymes, reduce the dose, and give them a prolonged and targeted effect on the body [8].

When polyelectrolytes form complexes with biologically active compounds, the conformational state of polymers in solution and the hydrodynamic properties of their macromolecules change significantly. Therefore, the study of the structure, structure, conditions of formation and processes of conformational transformations of polymers and their changes under the influence of various factors is an urgent task in polymer chemistry.

The use of pectin and its derivatives as carriers of pharmacologically active compounds is based on its ability for exchange-sorption interactions of both ions and molecules as a whole [9], as well as the ability to gel as a result of aggregation of pectin and water macromolecules [10].

Objects and methods of research. The objects of research were apple pectin and the drug etonium. According to modern concepts, pectins are colloidal complexes of acidic polysaccharides,

consisting of arabinan, galactan and so-called pectic acid with the following chemical structure [11]:

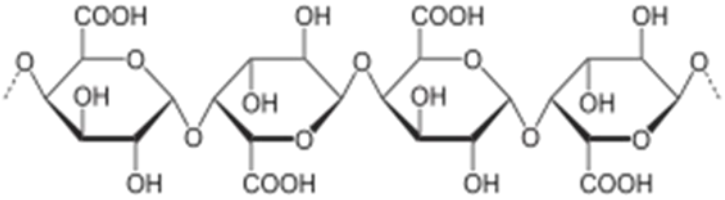

The molecular weight of pectins ranges from 3000 to 300,000 [12]. Apple pectin from the Russian company "WATT-NUTRITION" (brand for food products) was used in the studies.

Etonium has a bacteriostatic and bactericidal effect and is effective against streptococci, staphylococci and other microorganisms. The disadvantage of the drug is that it acts in the body for a short time, which requires frequent administration [13]. In the experiments, we used ethonium produced by the Russian company BIOLINE LLC (reagent grade), which has the following chemical structure:

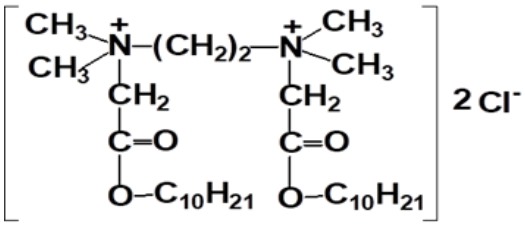

Polycomplexes of pectin with aethonium were obtained by mixing aqueous solutions of the reagents. For example, 1 g of pectin was dissolved in portions in 20 ml of distilled water. Then, 2 ml of a solution containing 0.02 g of aethonium was added from a dropping funnel with stirring, and this mixture was stirred for 4 hours at room temperature [14]

IK spectroscopy. IK spectra were recorded on a Nicolet iS50 Fourier transform IK spectrometer (Thermo Scientific, USA). Samples of the starting substances and poly-complexes were used in the form of pressed tablets with KBr.

Potentiometric titration. Titration of an aqueous solution of pectin with an aqueous solution of sodium hydroxide or an aqueous solution of ethnium was carried out on an I-130 ion meter with a glass electrode, measurement accuracy 0.02 units. pH at 20℃. The ionomer was preliminarily calibrated with buffer solutions. 0.01 N was added dropwise to an aqueous solution of 0.1% pectin. NaOH solution.

Viscometer measurements of solutions were carried out during thermostatting with an accuracy of 0.1 K in a capillary viscometer of the Ubbelohde type. Calculations were carried out using the classical method [15].

The results obtained and their discussion. One of the methods for producing medicinal polymers is complex formation between the carrier polymer and the medicinal compound, which is a promising direction for practical use [7,8].

In this regard, it is interesting to study the interaction of a natural polymer - pectin, which has a unique more complex structure than synthetic polyelectrolytes with organic amines, containing both hydrophilic and hydrophobic groups. Pectin is a substance that is obtained exclusively from raw materials of plant origin [11,12]. From a chemical point of view, pectin is a

high-molecular structural polysaccharide (fiber), which is part of the cell wall and intercellular structures of almost all non-aquatic plants. The ability of pectin to exhibit specific sorption properties, dissolve in water and a tendency to gel, and its practical harmlessness to the body determines its use as a carrier polymer for medicinal substances [14,15].

When mixing aqueous solutions of pectin and aethonium, turbidity and a decrease in the pH value of the solution are observed, which is explained by the interaction of pectin and aethonium with the formation of a polyelectrolyte complex according to the following scheme [19,21]:

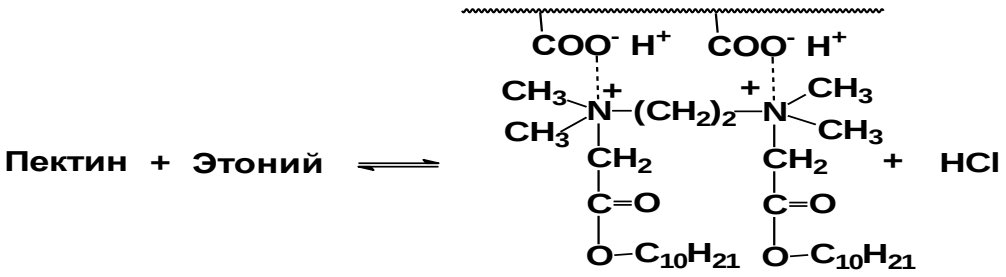

The product of the interaction of the studied components is a water-insoluble polyelectrolyte complex, which is due to the hydrophobization of molecules, since the ionogenic groups responsible for the solubility of polymers in aqueous solutions are blocked [9,10].

When titrating an aqueous solution of pectin with an aqueous solution of ethnium, a monotonous decrease in the pH value of the medium is observed. As the data show (Figure 1), the addition of increasing amounts of aethonium to a pectin solution is accompanied in the initial section of the curve by a decrease in the pH of the medium, which is a consequence of the ion exchange reaction, and in the range of Cet/Spc values from 0.04 the pH of the solution practically does not change.

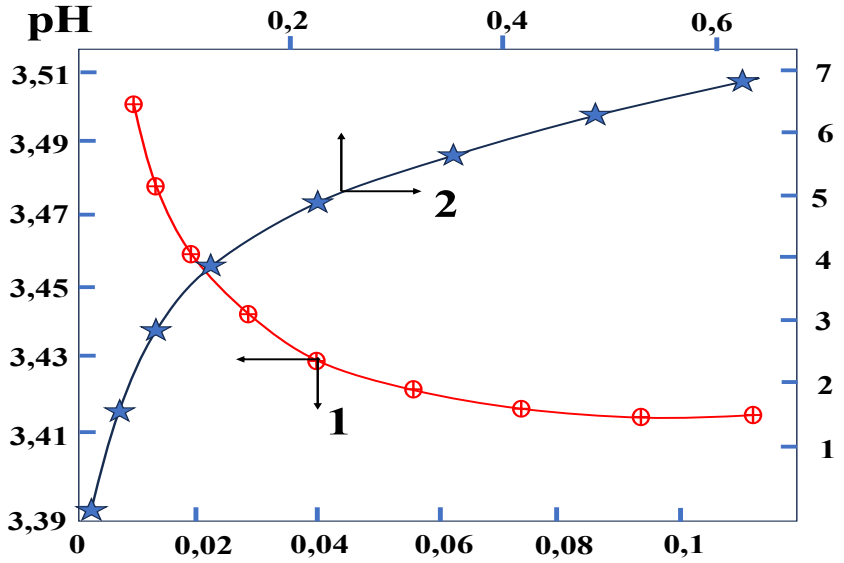

[ethonium]:[pectin]

Pic. 1. 1 - Potentiometric titration of an aqueous solution of pectin (C = 0.2%) with a solution of ethonium (0.06%); 2 - Dependence of the degree of electrostatic binding on the relative molar content of aethonium.

Apparently, the resulting electrostatic interactions are stabilized by hydrophobic bonds. The degree of electrostatic binding (el) was calculated from the number of hydrogen ions released (pH). The nature of the curve (Figure 1) indicates the

Viscometric titration showed (Figure 2.1.) that the addition of aethonium to a pectin solution at low concentrations leads to a sharp.

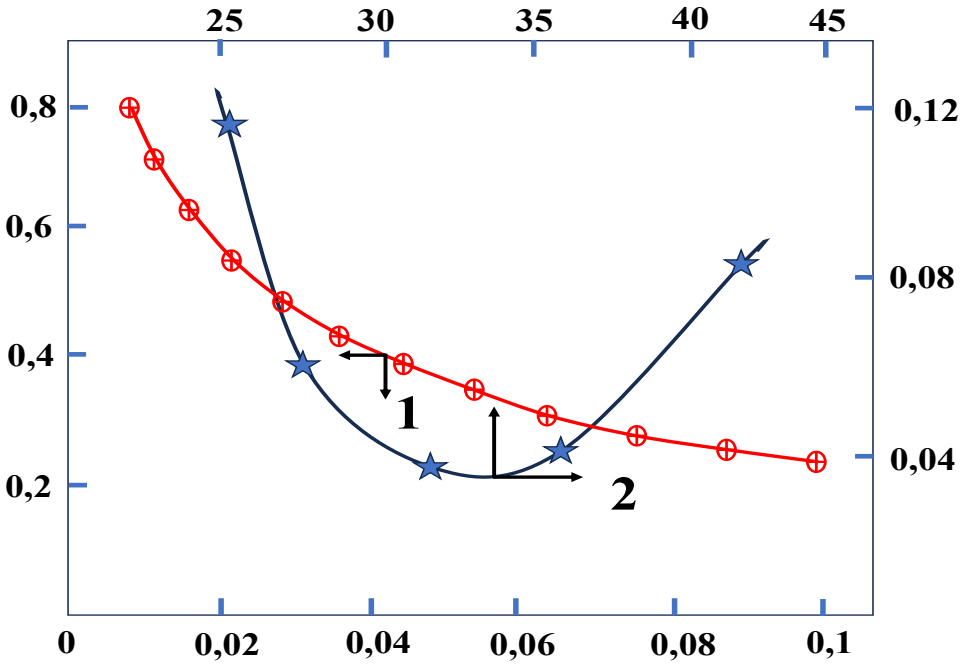

[ethonium]:[pectin]

Pic.-2 1 - Dependence of the reduced viscosity of a pectin solution on the [ethonium/pectin] ratio; 2 - Dependence of beat/s of an aqueous solution of a polymer complex (pectin + ethonium) on temperature reduction in reduced viscosity values, but with large quantities of the drug substance precipitation occurs. The decrease in reduced viscosity is explained by the folding of pectin macromolecules into compact coils due to their hydrophobization as a result of electrostatic binding of organic cations [14,20].

With an increase in temperature from 278 to 308 K, the value of the specific viscosity of the solution of the product of the interaction of the components sharply decreases from 0.13 to 0.03 and at higher temperatures begins to increase, which is explained by the strengthening of hydrophobic interactions that arise between the hydrophobic regions of the macromolecule and the drug substance, which to a certain extent, they unfold the macrochain of the polycomplex (Figure 2.2) [9,12].

To confirm that the pectin-ethonium interaction is carried out due to the formation of H-bonds between the -COOH group of pectin and the quaternary nitrogen of the drug, the number of free (unsubstituted) carboxyl groups in the pectin-ethonium polycomplex was determined.

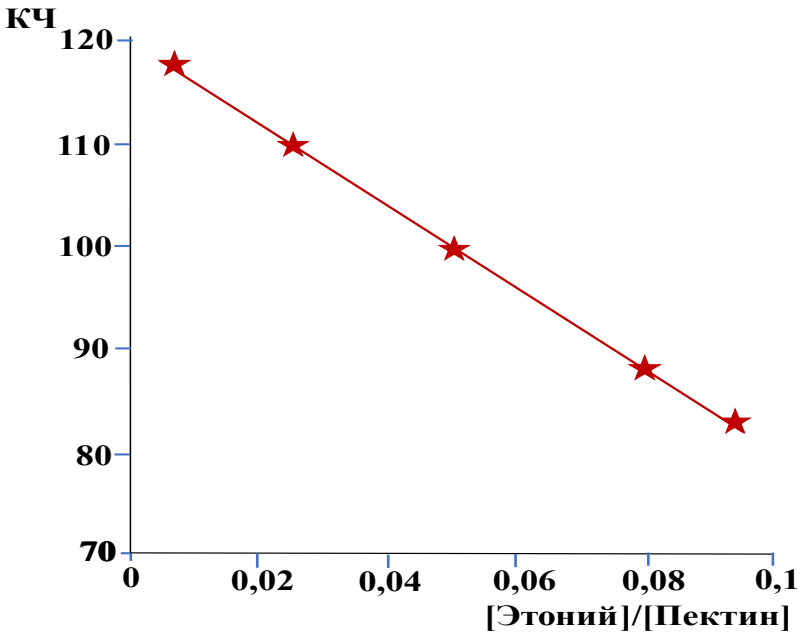

Pic.-3. Change in the acid number of the aethonium:pectin polycomplex depending on the ratio of the components

As can be seen from Figure 3, the value of the acid number drops sharply with an increase in the amount of drug in the polymer-ethonium mixture, which is consistent with literature data [12,15].

Conclusion

Thus, the possibility of using water-soluble pectin to modify the properties of the antibacterial drug etoniya is shown. It has been established that the association of pectin and aethonium is realized as a result of electrostatic and hydrophobic interactions. The influence of these types of binding on each other is determined by the ratio of the reacting components and the pH of the environment.

Refernces:

1. Yun Y.H., Lee B.K., Park I.K. Controlled Drug Delivery: Historical perspective for the next generation//Journal of Controlled Release. 2015.- V. 219.- P. 2-7.

2. Rashidova S.Sh. Prospects for the development of polymer science and technology in the Republic of Uzbekistan on the threshold of the 21st century. In the collection “Proceedings of the IKhPP”. Tashkent. 1999. -S. 42-47.

3. Hoffman A.S. The origins and evolution of “controlled” drug delivery systems //Journal of Controlled Release.- 2008.- V.132.- P.153 – 163.

4. Panarin E.F. Polymers in medicine and pharmacy. St. Petersburg: Publishing house. Polytechnic University, 2008. -S. 8-191.

5. Khutoryanskiy V.V. Hydrogen-bonded interpolymer complexes as materials for pharmaceutical applications//Int. J. Pharm. 2007. Vol. 334.-P.15-26.

6. Obeidat, W.M., Abu Znait A.H., Sallam A.A. Novel combination of anionic and cationic polymethacrylate polymers for sustained release tablet preparation//Drug Dev. Ind. Pharm.2008.Vol.34. -P. 650-660.

7. Zezin A.B. Polyelectrolyte complexes: past, present, future. VI-All-Russian Kargin Conference “Polymers-2014”. Abstract. report 2014. M., Moscow State University, T.1. -WITH. 74-75.

8. Brugemanno R., Haupt R., Lei Ye., Yilmaz E., Mosbach K. New configurations and applications of molecularly imprinted pjlymtrs//J. Chromatografi. 2000.Vol. 889. No. 4. –P. 15-24.

9. Shurshina A.S., Timerbaeva G.R., Lazdin R.Yu. Study of the interaction of pectin with some antibiotics // Bulletin of the Bashkir University. 2020. No. 4. -WITH. 76-77.

10. Khairulina R.R., Timerbaeva G.R., Shurshina A.S. Study of the interaction of pectin with cefazolin using IR spectroscopy // Bulletin of the Bashkir University. 2017. No. 2. -WITH. 55-56.

11. Degtyarev L.S., Kupchik M.P., Donchenko L.V. and others. Properties and structure of galacturonic acid in pectin production technology // Izv. Universities. Food technology. 2002. No. 4. P. 15-18.

12. Kukin, M. Yu. Improvement of technology for obtaining pectin from apples // Scientific journal of NRU ITMO. Series “Processes and apparatus of food production”. 2017. – No. 2 (32). – P. 9–17.

13. Kamaeva S.S., Potselueva L.A., Sabirova F.M. Spermicidal activity of aethonium. RF patent. RU 2229878. 2004.

14. Volkova N.L., Lebedeva N.Sh., Parfenyuk E.V. Complexation of D-xylose and L-arabinose with 18-crown-6 in aqueous solutions using calorimetry, densimetry and viscometry methods // Coordination. chemistry. 2005. T. 31. No. 12. P. 946-950.

15. Khazanova E.S., Egorov D.V., Nogai S.Yu. Oral delivery system for protein substances (options), protective shell of the delivery system (options). RF patent. RU 2665367. 2018.

16. 16. Filippov M.P. Infrared spectra of pectin substances. Chisinau: Shtiintsa, 1978. 138 P.

17. 17. Mironov V.A., Yankovsky S.A. Spectroscopy in organic chemistry. -M.: Chemistry, 1995. p. 42-48.

INVESTIGATION OF THE POSSIBILITY OF REUSE OF WATER FROM A MAN-MADE RESERVOIR IN THE WATER SUPPLY OF ALMALYK MMC

Djabbarova B.I.
Assistant at the department of Metallurgy
Samadov A.U.
Doctor of Technical sciences, prof.
Karimov M.M.
Doctor of Chemistry, prof.
Tashkent State Technical University Almalyk branch

Annotation: The mining industry is a significant factor in the transformation of the environment and a source of geochemical stress on the natural complexes of mining territories. Acidic mine waters are one of the most common and serious issues in this area. Saturated with toxic metals, they are formed as a result of sulfuric acid weathering of sulfide minerals both during mining and after its completion. The duration of acidic water formation after the closure of the mine can be several tens or hundreds of years [1]. The purification of acidic mine waters is an important environmental task [2]. The main difficulty lies in the fact that it is necessary to purify large volumes of water, which are complex multicomponent systems with low pH and high concentrations of metals and sulfates [3]. In order to avoid uncontrolled environmental impacts, these waters must be collected, and the content of polluting components must be brought up to standard values before being discharged into rivers or reused in the technological processes of enterprises.

Key words: mining industry, man-made reservoir, ecology, research, chemical composition, purification, ion exchange technology, demineralization.

Introduction

There is a wide variety of industrial effluents in the world that require special research in relation to each industry. Undoubtedly, industrial enterprises are the main source of environmental problems associated with wastewater discharge that exist in the modern world. After all, manufacturing enterprises themselves involve the use of chemicals in various technological processes, which enter drains and further into reservoirs. This causes enormous harm to the surrounding world [4]. In natural conditions, water purification has been taking place in seas, rivers, and other reservoirs for millions of years. There was a natural process of self-regulation of living ecosystems and self-purification of water. It proceeded slowly, but evolution successfully coped with it. Now nature is no longer able to clean itself. The man-made load leads to an increase in the amount of waste. Prevention of pollution of water bodies by wastewater, as well as protection of surface waters from wastewater pollution, are the most important tasks facing modern society.

Uzbekistan is facing serious issues in the water sector, especially as the most populous country in Central Asia, experiencing a serious water shortage. This problem is aggravated by the increase in production capacities of industrial enterprises that take large amounts of water for

production and inefficient use of water. And when industrial wastewater is discharged into urban sewers, the load on urban wastewater treatment plants increases. Based on this factor, it is important for each enterprise to solve problems related to their cleaning. Wastewater treatment of enterprises and waste waters of the resulting man-made reservoirs requires the introduction of new technologies that can minimize the negative impact on the environment. In this regard, modern, highly efficient water treatment equipment is currently being successfully developed, manufactured, and widely implemented in Uzbekistan. However, large enterprises of our republic, one of which is Almalyk MMC JSC, also face the above-mentioned problems. For example, in the last ten years, a pond with a volume of about 25,000 m^3 has been formed at the site of a spent zinc quarry in the highlands due to the accumulation of groundwater and natural precipitation (Figure 1).

Figure 1. A general view of the technogenic lake formed on the site of a spent zinc quarry, taken from the western side.

Maintaining the volume of the reservoir at almost the same level during the entire observation period indicates the absorption of a certain amount of water into the groundwater, which creates a major environmental problem for the city of Almalyk. The purpose of our research was a comprehensive study of the problem and finding the optimal solution to the possibility of reuse of purified water from this man-made reservoir in the water supply of industrial enterprises of Almalyk MMC JSC.

Methods

In order to study the mineralogical and chemical composition of the water in the reservoir under study, samples of up to 100 liters were periodically taken from October 2023 to July 2024. The sampling was carried out from a boat from various parts of the reservoir. The water layer was 1-4 meters (Table 1). Potentiometric studies and experiments on ion exchange water purification were carried out in the chemical analytical laboratory of the university TSTU Almalyk branch.

Industrially produced ionites KU-2-8 and AN-31 were used as ion-exchange resins. In the experiments, the generally accepted sorption-desorption conditions were observed [5, 6]. The sample analyses were performed in the central laboratory of Almalyk MMC JSC and the laboratory for Solving Water Supply Problems of the central scientific center of NMMC using flame emission spectrometry methods (on a TY-9900 (ICP-AES) brand device from DRAWEL), flame atomic absorption (on a Kvant-2A brand device from Kortek), and ionization in inductively coupled plasma. 23 components were identified in each sample. The content of acid residues was determined according to established standards.

Results and discussion

In the mining industry, along with the extraction of minerals, water is taken, the volume of which is several times higher than the volume of its consumption by other industrial enterprises. Therefore, the creation of drainless systems at mining enterprises is very relevant. Plans to increase production capacity by 2030 of Almalyk MMC JSC provide for an increase in water intake for newly created enterprises. In this regard, the use of repurified water from a man-made reservoir formed on the site of a spent zinc quarry seems both economically advantageous and environmentally in high demand, and its high location makes this project technically convenient. For the experiments, water samples were taken at different periods of the year. The biosphere of the reservoir is very poorly developed, which can be explained by the acidic pH of the water. During the observation period, the pH of the studied water samples ranged from 5.0 to 6.5. The results of the study of the chemical composition of the samples taken indicate high mineralization (from 1.2 to 1.4 g/l), as well as water hardness (Tables 1-3).

Table 1. The elemental composition of the averaged water samples taken from the surveyed reservoir in different periods of the year by flame emission spectrometry.

Defined components, mg/l																			
sampling time - 11.10.2023																			
Au	Pt	Ag	Rh	Ir	Ru	Al	Ca	Co	Cr	Cu	Fe	Mg	Mn	Ni	Pb	Sb	Sn	Zn	Si
<1	<1	<1	<1	<1	138	30	575	<1	<1	<1	5	315	<1	2	5	<1	<1	1	1
sampling time -22.01.2024																			
<1	<1	<1	<1	<1	<1	27	483	<1	1	<1	<1	307	<1	<1	<1	<1	<1	3	18
sampling time -18.03.2024																			
<1	<1	<1	<1	<1	<1	19	350	<1	<1	<1	<1	319	<1	1	<1	<1	<1	5	<1
sampling time -17.07.2024																			
<1	<1	<1	<1	<1	<1	34	359	<1	<1	<1	<1	321	<1	2	<1	<1	<1	5	<1

Table 2. The elemental composition of the averaged water samples taken from the surveyed reservoir in different periods of the year by the method of flame atomic absorption.

Defined components																		
sampling time - 11.07.2023																		
Au	Pt	Ag	Rh	Ir	Ru	Al	Ca	Co	Cr	Cu	Fe	Mg	Mn	Ni	Pb	Sb	Sn	Zn	Si
<1	<1	<1	<1	<1	138	30	575	<1	<1	<1	5	315	<1	2	5	<1	<1	1	1
sampling time -22.01.2024																			
<1	<1	5	<1	<1	<1	2	8	<1	1	<1	<1	<1	<1	<1	<1	<1	<1	3	18
sampling time -11.03.2024																			
<1	<1	<1	<1	<1	<1	1	350	<1	<1	<1	<1	319	<1	1	<1	<1	<1	5	<1
sampling time -11.05.2024																			
<1	<1	<1	<1	<1	<1	3	359	<1	<1	<1	<1	321	<1	2	<1	<1	<1	5	<1

Table 3. The chemical composition of the averaged water samples taken from the surveyed reservoir in different periods of the year by the analytical method.

Defined components, mg/l					
sampling time - 11.07.2023					
CO_3^{2-}	Cl-	NO_2^-	NO_3^-	HCO_3^{2-}	SO_4^{2-}
10.2	175.9	0.02	145.5	13.4	3289.2
sampling time -22.01.2024					
8.3	190.5	0.03	151.8	13.7	3945.0
sampling time -11.03.2024					
8.0	185.2	0.02	146.1	13.6	3225.0
sampling time -11.05.2024					
8.9	190.5	0.02	138.3	13.7	3961.0

The composition of the water is sulfate (the concentration of sulfate ions is up to 3960 mg/l), chlorine is found in an amount of 155–190 mg/ll, and bicarbonate ions are no more than

14 mg/ll. The content of nitrogenous compounds is insignificant (Table 2). Among the cations, calcium is in the first place, then magnesium and aluminum are in the third place.

There are various methods of wastewater treatment in the scientific literature [7, 8]. As the analysis of developments in this direction shows, enterprises currently use mainly reagents, ion exchange, electrochemical (electrocoagulation), and other purification methods. The disadvantage of the reagent method is the duration and complexity of the processes, high consumption of reagents and significant operating costs, high metal consumption, and bulkiness of the installations used, which occupy significant production areas. The duration of chromium reduction by reagent methods, depending on its concentration in the initial effluents and the pH of the medium, ranges from 15 to 40 minutes; the consumption of reducing reagents is 150–250% of the theoretically necessary [7, 8]. During ion exchange purification, the duration of the process is 0.5-1.5 hours, and the possibility of repeated periodic regeneration of ionites, as well as the simplicity of design, determined the widespread introduction of this method in various enterprises [9]. The use of electrochemical purification leads to a reduced iron content in treated wastewater but to significant energy consumption (from 2 to 6 kWh per 1 m3 of wastewater) and metal (sheet metal for electrodes is used by 50–60%). The purification process significantly depends on fluctuations in wastewater flow and temperature, salt composition, and the concentration of pollutants, which requires verification and confirmation of the expediency of application in each specific case experimentally [10].

A comparison of the chemical composition of water used at the copper processing plant (MOF) and the copper smelter (MPZ) in the sulfur dioxide workshop (SCC) of Almalyk MMC JSC (Table 4) with the chemical composition of the studied reservoir (Table 1, 2) showed that its hardness is several times greater than those used in technological processes water cycles.

Table 4. The chemical composition of the process water used in the production of A.

Au	Pt	Ag	Rh	Ir	Ru	Al	Ca	Co	Cr_2	Cu	Fe	Mg	Mn	Ni	Pb	Sb	Sn	Zn	Si
Recycled water of MOF (CCP) AMMC																			
<1	<1	<1	<1	<1	<1	15	120	<1	<1	<1	4	11	<1	1	4	<1	<1	<1	1
Recycled water of MPZ (INVENTORIES), СКЦ (Expanded Clay Cement Wall Block) AMMC																			
<1	<1	<1	<1	<1	<1	11	230	<1	1	3	4	19	<1	1	4	<1	<1	<1	1

Based on the chemical composition of the water in the studied reservoir, the ion exchange method was chosen as a method of its purification. Industrially produced ionites of the KU-2-8 brand (cationite) and AN-31 brand (anionite) were selected as ion-exchange resins based on the literature analysis. Water purification was carried out by a dynamic method in two stages. First, metal ions were captured by cationite, and then acid residues were captured by anionite. Desorption of saturated cationite was carried out with a 2% aqueous NaCl solution and saturated anionite with a 5% aqueous NaOH solution. Table 5 shows that the purified water of the reservoir is 5 times softer than the used water at the enterprises of Almalyk MMC JSC (Table 4). In general, when cleaning, the hardness of water from the reservoir is reduced by 15 times.

Table 5. Chemical composition of a man-made reservoir before and after purification.

Defined components, mg/l																			
Au	Pt	Ag	Rh	Ir	Ru	Al	Ca	Co	Cr_2	Cu	Fe	Mg	Mn	Ni	Pb	Sb	Sn	Zn	Si
A sample of water taken from a reservoir																			
<1	<1	<1	<1	<1	138	30	575	<1	<1	<1	5	315	1	2	5	1	<1	1	1
Water after ion exchange purification (cationite)																			
<1	<1	<1	<1	<1	140	16	20	<1	<1	<1	5	3	1	2	5	<1	<1	<1	1
Water after ion exchange purification (anionite)																			
<1	<1	<1	<1	<1	116	11	23	<1	<1	<1	5	2	1	2	5	<1	<1	<1	1

Conclusion

The results obtained indicate the possibility of recycling water from reservoirs formed after mining operations on an industrial scale. Also, the developed technology can be widely used both for wastewater treatment in hydrometallurgical and machine-building enterprises.

Refernces:

1. Соколов Л. И. Водоотведение и очистка сточных вод на предприятиях различных отраслей промышленности. - Вологда: Изд. Волгоградского ГУ, 2017. - 261 С.
2. Свергузова С. В., Лупандина Н. С., Василенко Т. А., Ольшанская Л. Н. Промышленная экология. - Белгород: Изд-во БГТУ. 2017. - 124 С.
3. Mbonimpa M., Bouda M., Demers I., Benzaazoua M., Bois D., Gagnon M. Preliminary geotechnical assessment of the potential use of mixtures of soil and acid mine drainage neutralization sludge as materials for the moisture retention layer of covers with capillary barrier effects//Canadian Geotechnical Journal. – 2016. – V. 53. – № 5. – P. 828–838.
4. Medyanik N., Shadrunova I., Varlamova I., Chekushina T., Churlyaeva N. Reutilization of neutralization sludge formed during the processing of mining enterprises acidic industrial waters//Metallurgical and Mining Industry. – 2016. – № 10. – P. 61–68.
5. Пикалов Е. С. Процессы и аппараты защиты окружающей среды. Механические и физические методы очистки промышленных выбросов в атмосферу и гидросферу. Владимир: Изд-во ВлГУ, 2015. - 378 С.
6. Бархатов В. И., Добровольский И. П., Капкаев Ю. Ш., Головачев И. В. Способ переработки шламов кислых шахтных вод. Патент РФ, № 2690330, заявл. 13.06.2018; опубл. 31.05.2019. Бюл. № 16. – 23 С.
7. Ильин В. И. Технологические процессы и способы очистки производственных сточных вод. - М.: РХТУ им. Д. И. Менделеева, 2014. - 103 С.
8. Gammons C.H., Icopini G.A. Improvements to the water quality of the acidic Berkeley Pit Lake due to copper recovery and sludge disposal//Mine Water and the Environment. – 2020. – V. 39. – P. 427–439.

9. Водоподготовка: Справочник. /Под ред. д.т.н., действительного члена Академии промышленной экологии С.Е. Беликова. М.: Аква-Терм, 2007. – 240 С.

10. Воловник Г.И., Коробко М.И. Электрохимическая очистка воды. -Хабаровск. Изд-во ДВГУПС. 2002. -350 С.

IMPORTANCE OF IMPROVING AGRICULTURAL EFFICIENCY

Butanova Dilnoza Rustamovna
Ma’mun NTM Buxgalteriya hisobi va biznesni boshqarish kafedrasi v.b dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyatining qishloq xo’jaligi sektorining samaradorligini oshirish jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy omillar,infratuzilma omillari, iqlim omillari, texnologik omillar.

Аннотация. В данной статье описаны аспекты повышения эффективности аграрного сектора Хорезмской области.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономические факторы, инфраструктурные факторы, климатические факторы, технологические факторы.

Annotation. This article describes aspects of increasing the efficiency of the agricultural sector of Khorezm region.

Key words: agriculture, economic factors, infrastructure factors, climatic factors, technological factors.

Agriculture is one of the important branches of strategic importance in ensuring the country's economic development. Agriculture has already made a great contribution to ensuring the economic well-being of developed countries, and it will play a vital role in the economic development of developing and less developed countries [L. Praburaj 2018].

It is known from the history of England that there was an agricultural revolution before the industrial revolution. This production is seen as the organizing principle of the personal agrarian history of the agricultural revolution that took place in Britain 1560-1850 as important as the industrial revolution [Clark, Gregory. 2002].

The same situation can be observed in the experience of the USA and Japan, that is, the development of agriculture in these countries contributed greatly to their industrialization process [Kapur, Radhika. 2020].

It is known that the less developed countries implementing the industrialization policy today should not only pay attention to the development of industry, but also look at the issue of ensuring the development of agriculture. Because it is necessary to take into account that the development of the industrial sector, which is considered as a perspective direction for them in increasing the real income per capita, is directly related to agriculture. That is, industry and agriculture are sectors that complement each other and it is required to ensure their balanced development. Based on this, it can be noted that agriculture remains one of the important sectors in improving the well-being of the population, including ensuring employment, increasing real per capita income, and providing necessary benefits. In short, agriculture is the basis of the economy, acting as the sole source of food supply and the base of raw materials necessary for industrialization.

Today, the importance and role of agriculture in the economy can be explained by the following circumstances. These are:

1. Contribution to formation of national income;
2. Source of food supply and means of ensuring food safety;
3. Supplier of raw materials in industrialization;
4. One of the important sources in ensuring a positive balance of payments;
5. Development of human capital;
6. Formation of necessary infrastructure;
7. Eliminating the problem of capital shortage;
8. Creation of effective demand;
9. A source of attracting foreign currency in the country;
10. Means of formation of initial capital;
11. A source of ensuring employment of the population in rural areas;
12. To improve the welfare of the villagers;
13. Expansion of the market of industrial products;
14. Source of economic growth.

Agriculture is one of the important sectors in the economy of Uzbekistan, 25.1% of the gross added value, 22.8% of the economically active population, and 24.9% of the total employment are accounted for by the sector. it is considered as one of the important resources in increasing the well-being of life[1].

In the country, special attention is being paid to the issues of reorganization of the agricultural development sector on the basis of market laws, increasing the efficiency of land and water resources use, and the use of intensive technologies.

Because, during the previous system, the country inherited a monoculture agriculture, the main purpose of which was to grow cotton. In addition, most of the fruits and vegetables were exported from other republics. As a result of the measures taken to achieve grain independence in the initial period, approximately seventy percent of the cultivated area was cotton and grain, and 40 percent of the labor force was employed in agriculture. caused two main problems. First of all, it is necessary to preserve cotton cultivation, which is considered financially profitable, and secondly, it is necessary to ensure food safety [Couetil Timonthee 2020]. At the same time, agriculture in the country had to be reorganized on the basis of a new system, that is, the laws of the market economy. The initial stage of reforms began with the development of an effective private sector and the implementation of land reform. As a result, special attention was paid to the issues of privatization of state property, formation of private property, increasing the sense of land ownership and creation of its legal basis in agriculture.

In order to determine the factors affecting the production of agricultural products in the Khorezm region and form their classification, we will look at the important factors affecting agriculture, having first formed a general classification. Summarizing the results of research conducted in this direction, the following groups of factors can be cited (**Figure 1**).

[1] https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/national-accounts-2

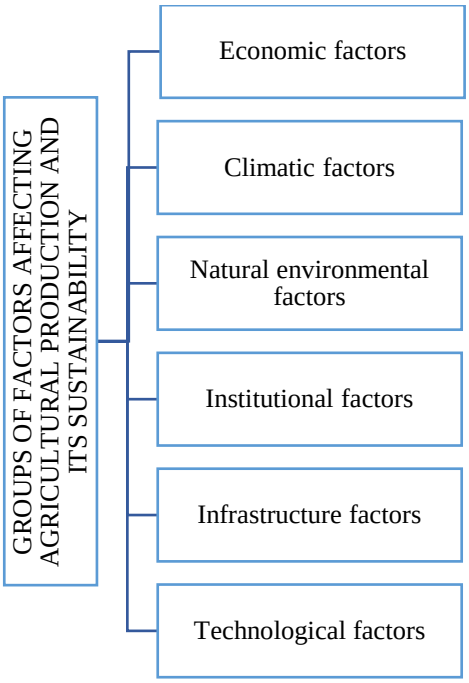

Figure 1. Groups of factors affecting production and its stability in agriculture

The above is a classification of the factors influencing the production of products in agriculture, and it covers a number of factors.

Because agriculture is unprofitable compared to other industries, investors are reluctant to invest in this industry. In addition, problems arise for those engaged in this field. For this reason, agriculture throughout the world is supported by the state on the basis of various economic incentives. One of the methods widely used in world practice is subsidization. In this case, farms receive subsidies from the state for growing crops. At the same time, the state provides financial incentives to farmers for growing certain types of crops.

If we look at the example of our country, a number of measures have been implemented, such as the provision of preferential loans for the production of products such as cotton and wheat, and the supply of mineral fertilizers necessary for the production of these products at fixed prices. However, the inability of farmers, producers of important agricultural products, fruits and vegetables, sugarcane products to use such opportunities can be considered as one of the important problems in ensuring the development of the sector. In our opinion, it would be appropriate to offer economic assistance to farmers, taking into account their role in the production of agricultural products.

Product price factors can be understood as follows. Changes in the weather and climate, various speculations made by investors, changes in the prices of non-food products and raw materials used in the production of products affect the volume and price of agricultural products. In such cases, farmers who are producers of products or members of society who are consumers suffer. Some countries use minimum price policies to prevent farm losses and economic fluctuations in agriculture. However, in order to implement this policy, it is required to purchase the surplus product at the specified price.

In other cases, maximum price policy is used to protect consumers. Even in this case, if the product that is in short supply in the market is not offered at the specified price, it is not only impossible to achieve the desired result, but the situation can become even worse than before. If we look at the example of our country, the maximum price policy for beef products was implemented in the region and it did not give the expected effect. In our opinion, it is better for the government to do this only if it is able to offer the quantity of the product in short supply at a fixed price after fully assessing the market situation before implementing this policy.

Among climate factors, wind is of particular importance. Because the wind provides air movement due to the formation of different temperatures and pressures and helps to pollinate the flowers of plants, as a result, the development of fruits and seeds is ensured. When a light wind blows, gas exchange occurs in plants, but strong winds can cause damage to crops by increasing water consumption. In addition, if we look at the example of the Khorezm region, which is considered the object of research, the presence of strong winds causes the spread of salt along the Aral Sea and increases the level of land degradation. As a result, the increase in soil salinity reduces crop productivity.

The composition of the soil and the amount of humus in it are important factors in the growth of plants. In addition, it is necessary to have a well-formed drainage system for the development of plants and effective soil composition in Khorezm region. Because plants absorb nutrients and water from the soil through their roots, the irregular composition of the soil creates a problem with their getting enough nutrients. Therefore, the reduction of solid chemicals in the soil is one of the urgent problems of today.

Non-availability of necessary infrastructure for the production of agricultural products is one of the main sources of decrease in productivity and efficiency. Because the timely implementation of the necessary agrotechnical measures in agriculture reduces productivity and causes the death of crops. In addition, the lack of necessary infrastructure for harvesting, transportation and storage of cultivated products leads to a high degree of insecurity. If we look at the example of Khorezm region, which is the object of the study, it is precisely the obsolescence of irrigation facilities that causes the efficiency of water resources to remain low. Also, the large number of interruptions in the supply of electricity prevents agrotechnical activities from being carried out on time. It was found that electricity supply depends only on traditional sources, and there are problems in the implementation of alternative green energy options.

According to the results of the analysis, i.e. identifying and classifying the factors affecting the production of agricultural products, changing the influence of institutional, technological, infrastructure and socio-economic factors in the region in a positive direction, including land ownership and improving the organizational and legal basis of problems related to the organization of rent will help to increase efficiency. In addition, an important factor in the production of agricultural products in the region is to increase the efficiency of water resources use, for this it is necessary to improve the system, build the necessary facilities, and introduce modern technologies.

References:

1. L. Praburaj. “Role of Agriculture in the Economic Development of a Country.” Shanlax International Journal of Commerce, vol. 6, no. 3, 2018, pp. 1–5.
2. Clark, Gregory. (2002). The Agricultural Revolution and the Industrial Revolution: England, 1500-1912.
3. 3. Kapur, Radhika. (2020). Significance of Agriculture and Food Production

IMPORTANCE OF IMPROVING AGRICULTURAL EFFICIENCY

Butanova Dilnoza Rustamovna
Ma’mun NTM Buxgalteriya hisobi va biznesni boshqarish kafedrasi v.b dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyatining qishloq xo’jaligi sektorining samaradorligini oshirish jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy omillar,infratuzilma omillari, iqlim omillari, texnologik omillar.

Аннотация. В данной статье описаны аспекты повышения эффективности аграрного сектора Хорезмской области.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономические факторы, инфраструктурные факторы, климатические факторы, технологические факторы.

Annotation. This article describes aspects of increasing the efficiency of the agricultural sector of Khorezm region.

Key words: agriculture, economic factors, infrastructure factors, climatic factors, technological factors.

Agriculture is one of the important branches of strategic importance in ensuring the country's economic development. Agriculture has already made a great contribution to ensuring the economic well-being of developed countries, and it will play a vital role in the economic development of developing and less developed countries [L. Praburaj 2018].

It is known from the history of England that there was an agricultural revolution before the industrial revolution. This production is seen as the organizing principle of the personal agrarian history of the agricultural revolution that took place in Britain 1560-1850 as important as the industrial revolution [Clark, Gregory. 2002].

The same situation can be observed in the experience of the USA and Japan, that is, the development of agriculture in these countries contributed greatly to their industrialization process [Kapur, Radhika. 2020].

It is known that the less developed countries implementing the industrialization policy today should not only pay attention to the development of industry, but also look at the issue of ensuring the development of agriculture. Because it is necessary to take into account that the development of the industrial sector, which is considered as a perspective direction for them in increasing the real income per capita, is directly related to agriculture. That is, industry and agriculture are sectors that complement each other and it is required to ensure their balanced development. Based on this, it can be noted that agriculture remains one of the important sectors in improving the well-being of the population, including ensuring employment, increasing real per capita income, and providing necessary benefits. In short, agriculture is the basis of the economy, acting as the sole source of food supply and the base of raw materials necessary for industrialization.

Today, the importance and role of agriculture in the economy can be explained by the following circumstances. These are:

1. Contribution to formation of national income;
2. Source of food supply and means of ensuring food safety;
3. Supplier of raw materials in industrialization;
4. One of the important sources in ensuring a positive balance of payments;
5. Development of human capital;
6. Formation of necessary infrastructure;
7. Eliminating the problem of capital shortage;
8. Creation of effective demand;
9. A source of attracting foreign currency in the country;
10. Means of formation of initial capital;
11. A source of ensuring employment of the population in rural areas;
12. To improve the welfare of the villagers;
13. Expansion of the market of industrial products;
14. Source of economic growth.

Agriculture is one of the important sectors in the economy of Uzbekistan, 25.1% of the gross added value, 22.8% of the economically active population, and 24.9% of the total employment are accounted for by the sector. it is considered as one of the important resources in increasing the well-being of life[1].

In the country, special attention is being paid to the issues of reorganization of the agricultural development sector on the basis of market laws, increasing the efficiency of land and water resources use, and the use of intensive technologies.

Because, during the previous system, the country inherited a monoculture agriculture, the main purpose of which was to grow cotton. In addition, most of the fruits and vegetables were exported from other republics. As a result of the measures taken to achieve grain independence in the initial period, approximately seventy percent of the cultivated area was cotton and grain, and 40 percent of the labor force was employed in agriculture. caused two main problems. First of all, it is necessary to preserve cotton cultivation, which is considered financially profitable, and secondly, it is necessary to ensure food safety [Couetil Timonthee 2020]. At the same time, agriculture in the country had to be reorganized on the basis of a new system, that is, the laws of the market economy. The initial stage of reforms began with the development of an effective private sector and the implementation of land reform. As a result, special attention was paid to the issues of privatization of state property, formation of private property, increasing the sense of land ownership and creation of its legal basis in agriculture.

In order to determine the factors affecting the production of agricultural products in the Khorezm region and form their classification, we will look at the important factors affecting agriculture, having first formed a general classification. Summarizing the results of research conducted in this direction, the following groups of factors can be cited (**Figure 1**).

[1] https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/national-accounts-2

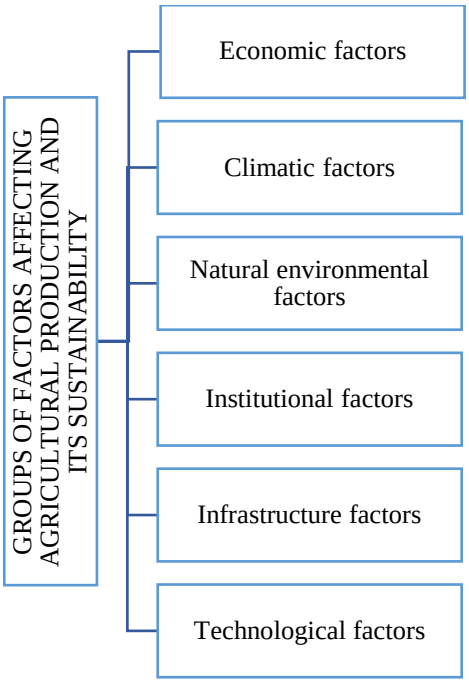

Figure 1. Groups of factors affecting production and its stability in agriculture

The above is a classification of the factors influencing the production of products in agriculture, and it covers a number of factors.

Because agriculture is unprofitable compared to other industries, investors are reluctant to invest in this industry. In addition, problems arise for those engaged in this field. For this reason, agriculture throughout the world is supported by the state on the basis of various economic incentives. One of the methods widely used in world practice is subsidization. In this case, farms receive subsidies from the state for growing crops. At the same time, the state provides financial incentives to farmers for growing certain types of crops.

If we look at the example of our country, a number of measures have been implemented, such as the provision of preferential loans for the production of products such as cotton and wheat, and the supply of mineral fertilizers necessary for the production of these products at fixed prices. However, the inability of farmers, producers of important agricultural products, fruits and vegetables, sugarcane products to use such opportunities can be considered as one of the important problems in ensuring the development of the sector. In our opinion, it would be appropriate to offer economic assistance to farmers, taking into account their role in the production of agricultural products.

Product price factors can be understood as follows. Changes in the weather and climate, various speculations made by investors, changes in the prices of non-food products and raw materials used in the production of products affect the volume and price of agricultural products. In such cases, farmers who are producers of products or members of society who are consumers suffer. Some countries use minimum price policies to prevent farm losses and economic fluctuations in agriculture. However, in order to implement this policy, it is required to purchase the surplus product at the specified price.

In other cases, maximum price policy is used to protect consumers. Even in this case, if the product that is in short supply in the market is not offered at the specified price, it is not only impossible to achieve the desired result, but the situation can become even worse than before. If we look at the example of our country, the maximum price policy for beef products was implemented in the region and it did not give the expected effect. In our opinion, it is better for the government to do this only if it is able to offer the quantity of the product in short supply at a fixed price after fully assessing the market situation before implementing this policy.

Among climate factors, wind is of particular importance. Because the wind provides air movement due to the formation of different temperatures and pressures and helps to pollinate the flowers of plants, as a result, the development of fruits and seeds is ensured. When a light wind blows, gas exchange occurs in plants, but strong winds can cause damage to crops by increasing water consumption. In addition, if we look at the example of the Khorezm region, which is considered the object of research, the presence of strong winds causes the spread of salt along the Aral Sea and increases the level of land degradation. As a result, the increase in soil salinity reduces crop productivity.

The composition of the soil and the amount of humus in it are important factors in the growth of plants. In addition, it is necessary to have a well-formed drainage system for the development of plants and effective soil composition in Khorezm region. Because plants absorb nutrients and water from the soil through their roots, the irregular composition of the soil creates a problem with their getting enough nutrients. Therefore, the reduction of solid chemicals in the soil is one of the urgent problems of today.

Non-availability of necessary infrastructure for the production of agricultural products is one of the main sources of decrease in productivity and efficiency. Because the timely implementation of the necessary agrotechnical measures in agriculture reduces productivity and causes the death of crops. In addition, the lack of necessary infrastructure for harvesting, transportation and storage of cultivated products leads to a high degree of insecurity. If we look at the example of Khorezm region, which is the object of the study, it is precisely the obsolescence of irrigation facilities that causes the efficiency of water resources to remain low. Also, the large number of interruptions in the supply of electricity prevents agrotechnical activities from being carried out on time. It was found that electricity supply depends only on traditional sources, and there are problems in the implementation of alternative green energy options.

According to the results of the analysis, i.e. identifying and classifying the factors affecting the production of agricultural products, changing the influence of institutional, technological, infrastructure and socio-economic factors in the region in a positive direction, including land ownership and improving the organizational and legal basis of problems related to the organization of rent will help to increase efficiency. In addition, an important factor in the production of agricultural products in the region is to increase the efficiency of water resources use, for this it is necessary to improve the system, build the necessary facilities, and introduce modern technologies.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. L. Praburaj. “Role of Agriculture in the Economic Development of a Country.” Shanlax International Journal of Commerce, vol. 6, no. 3, 2018, pp. 1–5.
2. NurmatovN.J., Ro‘ziyev O.A. “Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti”
3. www.buxstat.uz- Buxoro viloyati statistika boshqarmasi rasmiy sayti.
4. www.agro.uz- O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligining rasmiy sayti.
5. O‘rganilgan ma’lumotlar asosida muallif ishlanmasi

VI SHO‘BA

BARQAROR ATROF-MUHIT

СЕЛЕКТИВНЫЕ ГЕТЕРОГЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПОЛЕ ЛАЗЕРНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ

Захидова Мавлюда Абдукаримовна,
д.ф.м.н., профессор, Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация. В настоящей работе, для выявления механизма электронно-колебательного взаимодействия системы «углеродная супрамолекула + поверхность полупроводника» изучены спектры рамановского рассеяния тонкого слоя фуллерена С60 на поверхности оксида цинка, ZnO.

Ключевые слова: фуллерены, наночастицы, гетерогенная среда, селективность, акцептор, электронная связь, рамановское рассеяние, флуоресценция, электрон-фононное взаимодействие.

Взаимодействие молекул (атомов) с поверхностью твёрдого тела является крайне интересной физической задачей, решение которой для различных конкретных случаев может быть основой для разработки эффективных технологий обработки поверхности твердых тел, управления поверхностными химическими реакциями, контроля газовыми потоками и разделении их на разные компоненты, а также повышения эффективности взаимодействия между составными молекулярными слоями в тонкослойных гетероструктурах.

Принципиально новые возможности для изучения взаимодействия атомов и молекул с поверхностью твердого тела открыло появление нового класса физических объектов - углеродных наночастиц (фуллерены, графены, нанотрубки и пр.) [1]. Не встречающиеся свободно в природе и состоящие исключительно из атомов углерода, расположенных в определенной конфигурации, эти наночастицы можно синтезировать в особых, экстремальных физических условиях. Уникальные физическо-химические свойства таких материалов позволяют конструировать на их основе новое поколение приборов и устройств с характеристиками, близкими к предельным.

До конца прошлого века химики считали, что углерод может образовать две аллотропные формы: в виде алмаза или графита. Но, в 1985 году была продемонстрирована возможность синтеза в определенных условиях его третьей формы, в которой четко определенное количество (например, 60, как в молекуле наиболее изученного и широко используемого фуллерена С60) атомов углерода, расположенные в многоугольниках (пяти- и шестиугольники) на квазисферической поверхности, формируют большую, супрамолекулу фуллерена. Количество атомов углерода в такой молекуле, n, всегда четное и определяется правилом $n = 20 + 2m$, где m - число шестиугольников. При этом важно, что в структуре молекулы фуллерена С60 также имеются фрагменты с пятикратной симметрией (пятиугольники), которые, согласно правилам квантовой механики, исключают неорганические свойства у таких молекул. Таким образом, фуллерен С60 является органической молекулой, а кристалл, образованный из таких молекул (фуллерит) – может быть связующим звеном между органическими и неорганическими веществами [2].

Другим очень интересным веществом широко используемое в разработке нанотехнологических устройств является наноразмерные плёнки из ZnO. Технологии производства различных структур из ZnO, например, спрей-пиролиз, позволяет получать тонкие, наноразмерные плёнки с развитой морфологий, что также открывает совершенно новые возможности для изучения нанофизических явлений. Например, подбирая температуру, давление и концентрацию исходного раствора, методом спрей-пиролиза можно получить тонкую плёнку ZnO, имеющей поверхность с наноструктурированным рельефом, который имеет управляемые значения среднестатистических глубины и продольных размеров [3]. Этим достигается значительное увеличение эффективной площади поверхности кристалла при тех же геометрических размерах общей структуры, что способствует повышению быстроты процессов переноса зарядов и/или частиц.

Учитывая вышеописанные физико-химические свойства фуллерена и оксида цинка, организация эффективного взаимодействия между кристаллом ZnO и молекулами C60, расположенными на его поверхности имеет важное практическое значение. Последнее связано с возможностью создания высокоэффективного фотовольтаического устройства, в котором C60, являясь первичным акцептором в молекулярной паре «C60 - порфирин», далее должен переносить полученный от порфирина электрон к вторичному акцептору. В качестве последнего может выступить ZnO, но отсутствие сильной электронной связи между C60 и ZnO является главным препятствием для реализации этой идеи. Для преодоления этой проблемы было предложено метод, в котором используя возможность предварительного окисления C60 с последующим выстраиванием в кристаллическую решетку ZnO, была образована сильная связь между C60 и ZnO. Условия и природа возникновения такой связи были выявлены путем изучения раман-спектров композиции «C60 – ZnO».

В работе изложены экспериментальные результаты изучения физических свойств такой системы, в том числе спектральные характеристики оптического поглощения, рамановского рассеяния и флуоресценции как C60, ZnO, так и всего композита «C60 + ZnO». Показано, как проявляется возникновение взаимодействия между молекулами C60 и поверхностью ZnO в спектрах нерезонансного (HPP) и резонансного (PPP) рамановского рассеяния и флуоресценции. Проанализированы физические процессы, возникающие при селективном действии лазерного излучения на молекулы в гетерогенной среде.

На Рис. 1 представлен обзорный спектр излучения HPP композита из тонкой пленки ZnO, выращенной на подложке из плавленого кварца толщиной 2 мм, сверх которой был нанесен слой низкоконцентрированного (0,1 г/л) раствора C60 в толуоле. Спектр был получен при “мягкой” фокусировке возбуждающего излучения с длиной волны 532 нм. В этом случае размеры области освещения даже лазерным излучением и, естественно, сбора рассеянного излучения очень сильно превышают толщину пленки (около 100 нм). В таких условиях интенсивность излучения HPP, которая собирается из соседних областей толстой (2 мм) кварцевой пластины и/или слоя раствора толуола (≤1 мм) должны преобладать по сравнению с излучением HPP, собираемым из тонкой пленки ZnO, также, молекул C60 из-за низкой их концентрации.

В этом спектре, наряду с очень широкой полосой, максимум которой находится при 440 см$^{-1}$ и более узкой полосой, имеющей максимум при 600 см$^{-1}$, связанных с плавленым кварцем, можно увидеть узкую полосу оксида цинка при 1150 см$^{-1}$, а также высокоинтенсивные узкие линии толуола на частотах 780, 990, 1020 и 1600 см$^{-1}$.

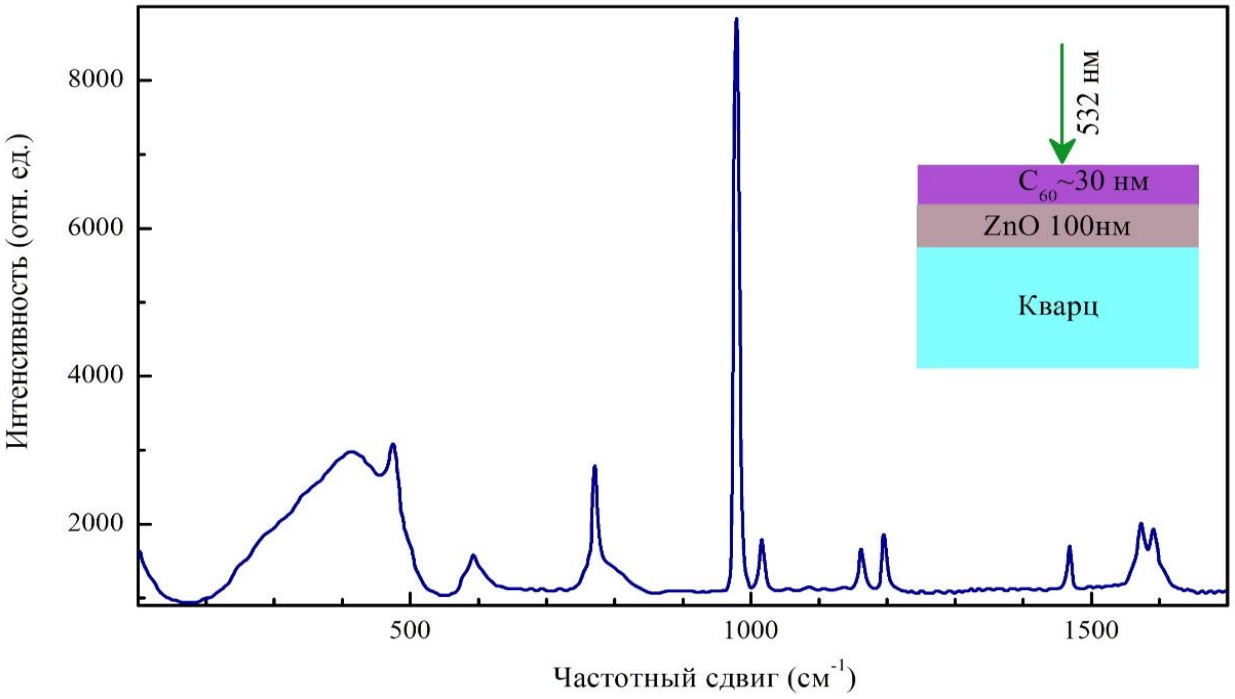

Рис. 1. Обзорный спектр излучения НРР композитом из тонкой пленки ZnO на кварцевой плёнке с нанесенным сверху слоя раствора C60 [4].

Имеется также узкая полоса при 1467 см$^{-1}$, характерная для фуллерена C60 и связанная с колебаниями пятиугольной грани ее молекулы. Другие, значительно более слабые линии рассеяния вышеуказанных материалов, в связи с низким спектральным разрешением экспериментальной установки и соответствующего взаимного перекрытия этих полос, в вышеуказанном спектре не проявились. Кроме того, на вышеуказанные линии и полосы НРР накладывались практически выделяющиеся линии НРР ZnO при 100, 322, 430 и 574 см$^{-1}$, которые незаметны из-за низкого уровня их интенсивности. По сравнению с рамановским рассеянием на подложке. Как можно заметить, по существу, представленный обзорный спектр является суммой спектров, с определенным весом, НРР составных материалов, измеренных в отдельности.

При возбуждении на длине волны 325 нм спектры рамановского рассеяния этих же составных материалов не сильно отличались от предыдущего случая, за исключением пленки ZnO, для которой такое УФ излучение является резонансным. Полученный именно в последнем случае спектр РРР плёнки тонкого слоя ZnO на кварцевой пластинке, показан на Рис. 2. Три, явно выраженные полосы этого спектра с частотными сдвигами максимумов 577см$^{-1}$, 1153см$^{-1}$ и 1730см$^{-1}$ соответствуют одно- и многофононным полосам рассеяния

(на продольных фононах симметрии A1). Здесь, за счёт резонанса эффективное рассеяние на фононах LO происходит благодаря сильному фрелиховскому электрон-фононному взаимодействию. При этом можно наблюдать увеличение ширины спектральных полос с увеличением частоты рассеяния.

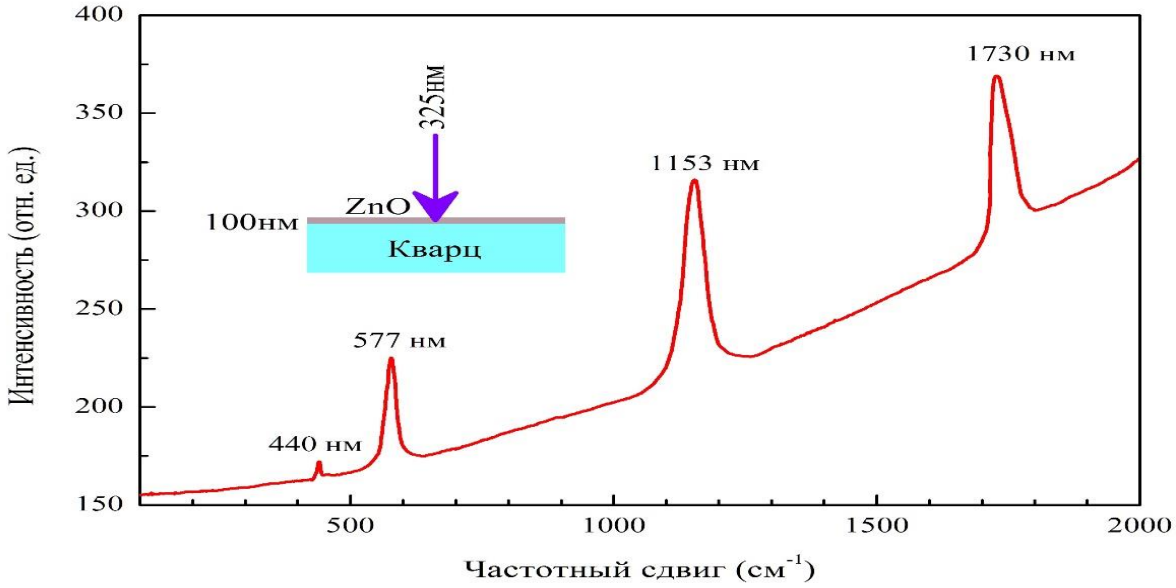

Рис. 2. Спектр PPP, измеренный в плёнке ZnO. Длина волны возбуждения 325 нм [5].

Отметим, что превышение ширины полосы с частотой 1153 $см^{-1}$ над полосой с частотой 577 $см^{-1}$, тогда как ширина полосы с частотой 1730 $см^{-1}$ не изменяется, является характерным для PPP в ZnO с наноморфологией. При этом заметно высокое значение отношения полных интенсивностей (первых двух полос рассеяния I_{2LO}/I_{1LO} ~2) свидетельствует о высокой силе внутри зонного фрелиховского электрон-фононного взаимодействия. В отличие от случая с наночастицами с плохим теплоотводом, в нашем случае плёнки ZnO, эффективно отдающей тепло на подложку, изменения частоты PPP не наблюдалось.

Простые расчёты показывают, что при мощности 3 милливатт лазерного излучения с длиной волны 325 нм в плёнке оксида цинка толщиной 100 нм на кварцевой пластинке температура повышается на три-четыре сотен градусов. В этом случае частотный сдвиг резонансного рассеяния должно изменяться значительно меньше, чем в указанном исследовании. Вместе с тем, при размерах нановыступов и нановпадин на поверхности пленки ZnO около 50 нм квантовый размерный эффект также не может вызывать заметные изменения частот наблюдаемых полос. Эти два обстоятельства, по-видимому, объясняют постоянство частотного сдвига PPP 577 $см^{-1}$.

Флуоресценция фуллерена C60 при возбуждении УФ излучением характеризуется двумя полосами, фиолетовой, с максимумом при ~420 нм и красной, с максимумом при ~700 нм, которые связаны с переходами из второго и первого синглетного состояния в нулевое: $S_2 \rightarrow S_0$ и $S_1 \rightarrow S_0$, соответственно

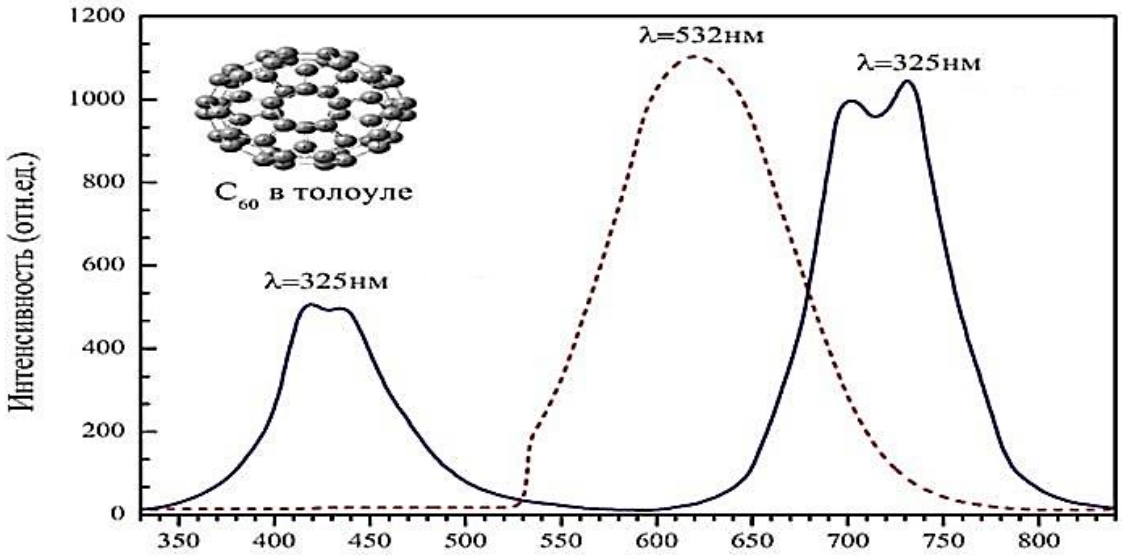

[4].

Рис. 3. Спектры флуоресценции раствора C60 в толуоле с концентрацией 0,1 г/л: сплошная линия - при возбуждении УФ излучением (λ=325 нм), штриховая линия– при возбуждении видимым излучением (λ=532 нм) [6].

А при возбуждении с более длинноволновым излучением (больше, чем длина волны фиолетовой полосы) наблюдается только одна, длинноволновая полоса флуоресценции. И в наших экспериментах, при возбуждении излучениеями 325 нм и 532 нм были получены именно такие спектры (Рис. 3). В целом, флуоресценция в C60 характеризуется невысокой интенсивностью из-за низкого её квантового выхода, что связано с особенностями структуры его молекул, а также большой спектральной шириной обеих полос.

Таким образом ни повышение температуры за счёт поглощения лазерного увеличения, ни квантовый размерный эффект в наноструктурированных плёнках ZnO в наших экспериментах не могли вызвать заметные изменения частотного сдвига PPP. И, действительно, последний был постоянным и соответствовал его величине, наблюдаемой в крупнокристаллическом ZnO. Данные по спектроскопии HPP, PPP и тушению флуоресценции в нанокомпозите «C60 + ZnO» свидетельствуют о том, что при облучении УФ лазерным излучением в такой системе наряду со структурными изменениями пленки ZnO могут происходить фотоиндуцированные процессы изменения электронных и энергетических свойств. Подобный фотоиндуцированный процесс, возможность которого была рассмотрена ранее, в спектрах рассеяния и флуоресценции проявляется как возникновение соответствующих полос и изменения их интенсивности. Сравнительный анализ спектров, полученных в образцах с различной наноструктурной морфологией и содержанием фуллерена C60, позволил сделать выводы о структуре и взаимодействии в интерфейсе ZnO+C60, а также о его колебательных характеристиках. Показано, что слабоинтенсивная полоса 1080 $см^{-1}$ с частотным сдвигом в спектре PP интерфейса ZnO+C60

может служить показателем интенсивности взаимодействия молекул С60 с поверхностью ZnO.

Следует отметит, что, флуоресценция молекул, находящихся в гетерогенных средах, взаимодействующих с поверхностью является информативным инструментом для изучения такого взаимодействия и может характеризовать активность параллельно идущих процессов усвоения световой энергии, а также воздействия внешних условий. Это касается как простых молекул (атомов) на гладкой поверхности стекла, так и биомолекул в биомембранах, по характеристикам флуоресценции можно осуществлять контроль взаимодействия «молекула + поверхность (биомембрана)» в поле излучения.

Список использованной литературы:

1. Dinadayalane T.C., Leszczynski J. Remarkable diversity of carbon–carbon bonds: structures and properties of fullerenes, carbon nanotubes, and graphene // Structural Chemistry. 2010. Vol. 21. PP. 1155-1169.
2. Елецкий А.В., Смирнов Б.М. Фуллерены и структуры углерода // Успехи физических наук. 1995. Т. 165. № 9. СС. 977-1009.
3. Zakhidov E.A., Zakhidova M.A., Kokhkharov A., Nematov Sh.K., Nusretov R.A. Modification of ZnO film surface by C60 molecules: Raman and photoluminescent spectroscopy of the interface ZnO-C60 // Uzbek Physical Journal. 2017. Vol.19, No 4, PP.220-228.
4. Zakhidov E.A, Zakhidov M.A, Kokhkharov A.M, Kuvondikov V.O., Nematov S., Nusretov R. Control of charge transfer in composite under the influense of UV laser radiashin by the methods of raman spectroscopy and photoluminescence. // Journal of Applied Spectroscopy, Vol. 85, No. 1, 2018. PP. 73-78.
5. Захидова М.А., Нематов Ш.К. Раман спектроскопия взаимодействия молекул с поверхностью твёрдого тела. // Материалы международной конференции «Оптические и фотоэлектрические явления в полупроводниковых микро- и наноструктурах». Фергана, 2023, СС.30-32.
6. Zakhidov E.A, Zakhidov M.A, Kokhkharov A.M, Kuvondikov V.O., Nematov S., Nusretov R. Raman Spectroscopy of Interface between a Thin Nanostructures ZnO Film and Fullerence C60.// J. Optics and Spectroscopy, Vol.122, №4., USA. 2017 PP. 607-614.

PIPERIDIN XOSILALARI ASOSIDA METALL KOMPLEKS BIRIKMA SINTEZI. KOMPLEKS BIRIKMANING FIZIK-KIMYOVIY TAHLILI

prof. Maksumova Oyto’ra Siddikovna
Toshkent kimyo-texnologiya instituti
ass. Mamatkulova Sadoqat Olimovna
Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali

Annotatsiya: Yurtimizda oxirgi yillarda amalga oshirilayotgan keng chora- tadbirlar natijasida kimyo va farmasevtika sanoati korxonalarini modernizasiya qilish, raqobatbardosh mahsulotlar turlarini kengaytirish, homashyolarning yangi zahiralarini yaratish, ular asosida import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyalarini rivojlantirish borasida muayyan ilmiy va amaliy natijalarga erishilmoqda. Ikki valentli metal organik birikmalar asosida biologik faol bo’lgan moddalar ishlab chiqarish asosida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Piperidin inson miya faoliyatiga kuchli ta’sir qiluvchi modda bo’lib formosevtikada dorivor vositalar sifatida piperidinning kompleks birikmalari keng qo’llanilib kelmoqda.

Kalit so’zlar: Piperidin, piperidinobetain, marganes (II) xlorid, IQ spektroskopiya, tebranish, karboksilat anioni, Molview, fazoviy struktura, Biobllue BB4253 raqamli mikroskop, ligant.

Piperidindan tashqari barcha alkaloidlar yaxshi bioaktivlik darajasiga ega. Bu shuni ko‘rsatadiki, faqat ushbu uchta funktsiyaning kombinatsiyasi (piperon yadrosi, piperidin yadrosi va a-b-to‘yinmagan ketonik guruh mavjudligi) biologik faollikni namoyon qilish uchun javobgardir [1]. Keng farmakologik ta'sirga ega yangi yuqori samarali dori vositalarini izlash bo‘yicha tadqiqotlar uchun bir qator piperidin hosilalaridagi harakatlar dolzarb va istiqbollidir [2].

Piperidinbetain va marganes (II) xlorid asosida metal kompleks birikma sintez qilindi. Dastlabki moddalar uchun erituvchi sifatida suv tanlandi. Metall ko’mpleks birikmasi hosil bo’lish jarayonida turli parametrlar bilan tajriba ishlari amalga oshirildi. Marganes(II) xlorid bilan piperidinobetainning o’zaro tasirlashuvi quyidagi reaksiya tenglama asosida amalga oshiriladi.

Sintez qilingan metall organik kompleks birikmaning tuzilishi IQ-spektroskopiya yordamida aniqlandi (1-2-3-rasmlar) [3].

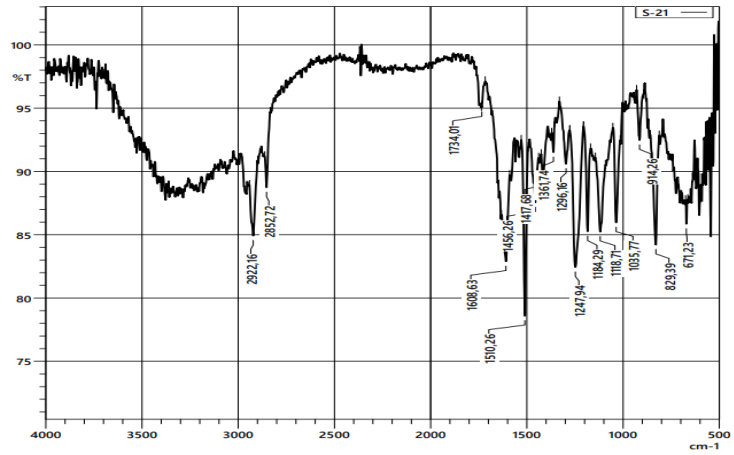

1-rasm. Marganets(II) xloridning IQ-spektri

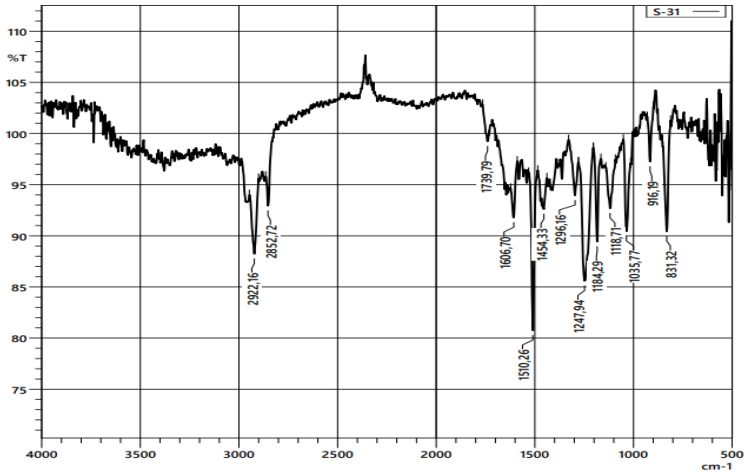

2-rasm. Piperidinbetainning IQ-spektri

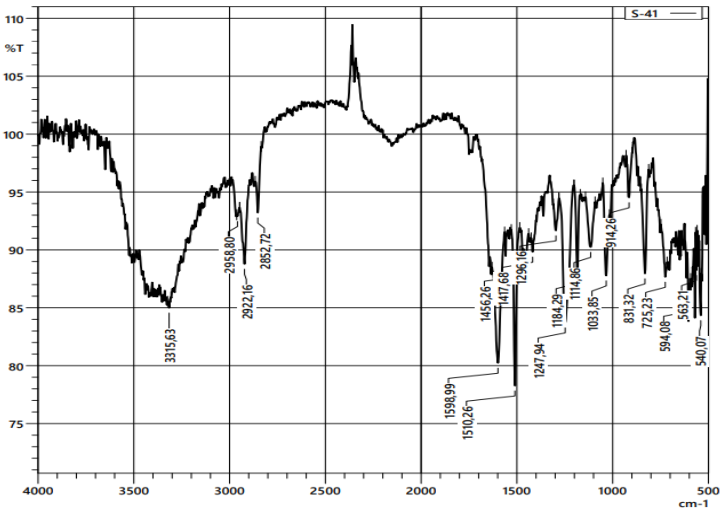

3-rasm. Marganets (II) xlorid bilan piperidinbetain asosidagi kompleks birikmaning IQ-spektri

Marganets (II) xlorid bilan piperidinobetain asosidagi kompleks birikmaning IQ spektrida to‘rtlamchi azotning cho‘zilish tebranishlarining yutilish zonalari 2922 sm^{-1} mintaqada kuzatiladi va C-O-C aloqalari 1035-111 mintaqasida cho‘zish tebranishlarini beradi. sm^{-1}. C-H aloqalarining

mavjudligi 1456 sm^{-1} mintaqadagi deformatsiya tebranishlarini ifodalaydi. Olingan tarkibda marganets birikmalarining mavjudligi 657-671 sm^{-1} mintaqada cho‘zilgan tebranishlar bilan ifodalangan. Tarkibda karboksilat anionining mavjudligi 1608 sm^{-1} mintaqada cho‘zilgan tebranishlarni ko‘rsatadi.

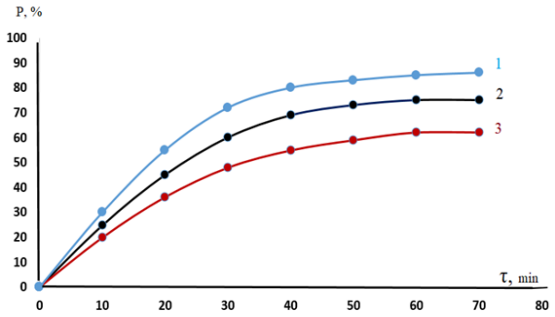

4-rasm. Mahsulot unumiga reaksiyaga kirishuvchi moddalar nisbatini ta’siri grafigi.

Sintez qilingan kompleks birikmaning va dastlabki moddalarning UF sohasida sptorlari olindi va har bir moddaning UF spektorlari solishtirildi. Quyida:

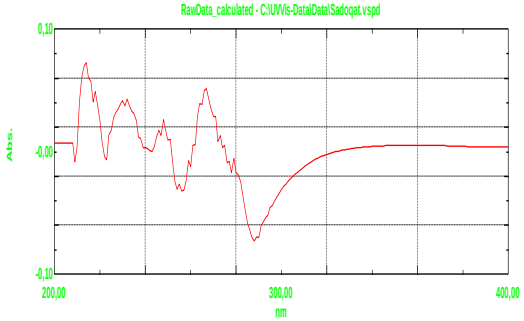

5-rasm. Piperidinobetainning UB-spektri

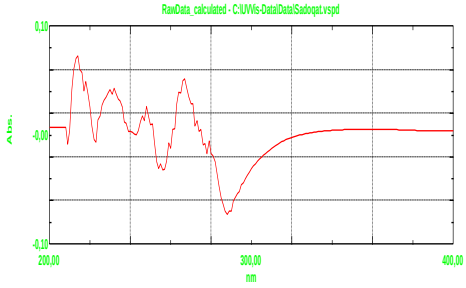

6-rasm. Marganes (II) xloridning UB-spektri

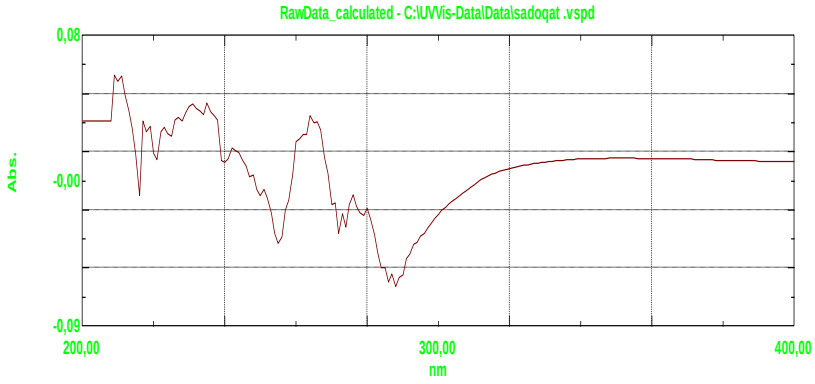

7-rasm. Piperidinobetain va marganets (II) xloridni birgalikda olingan UB-spektri

Piperidinbetain bilan marganets (II) xloridning 0.01 mol/l konsentratsiyali eritmalarini bir-biriga qo‘shish jarayoni UV-1900 spektrofotometr orqali tekshirildi. Piperidinbetain va marganes(II) xloridning birgalikdaolingan UB- spektori va dastlabki moddalarning piperidinbetain va marganes (II) xloridning alohida olingan UB-spektorlari solishtirildi. Hosil bo‘lgan kompleks birikma uchun 320 nm da yangi yutilish sohasi paydo bo‘ganligini ko‘rish

mumkin. Dastlabki moddalar va yangi moddaning maksimal nur yutilish sohalarini quyidagi jadvalda ko‘rish mumkun.

1-jadval. Kompleks birikma va dastlabki moddalarning nur yutilish sohalari

№	Moddalar nomi	$\lambda_{max\ 1}$	$\lambda_{max\ 2}$	$\lambda_{max\ 3}$
1	Piperidinbetain	225	255	288
2	Marganets (II) xlorid	210	242	262
3	Piperidinobetain va marganes (II) xlorid metall kompleksi	218	272	320

Sintez qilingan birikmalarni Molview dasturi yordamida kvant-kimyoviy hisoblashlar amalga oshirildi. Dastur orqali Marganes (II) xlorid bilan piperidinobetaindan hosil bo’lgan metall kompleks birikmaning strukturasi, bog’ uzunligi, electron bulutlarining fazoviy tuzilishi, va atomlar energiyalari o’rganildi.

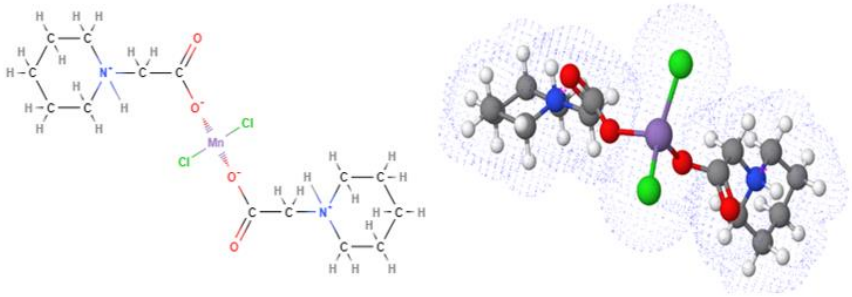

3.5.5-rasm. Piperidinobetain va marganes (II) xlorid asosida hosil bo‘lgan kompleks birikmaning 2d va 3d o‘lchamli strukturasi

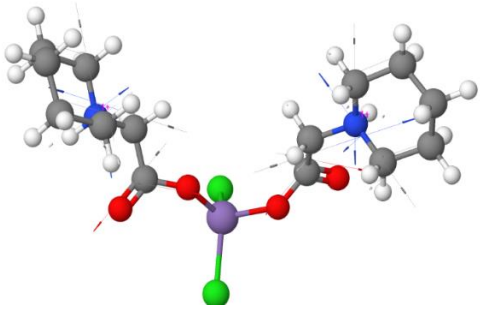

3.5.6-rasm. Piperidinobetain va marganes (II) xlorid asosida hosil bo‘lgan kompleks birikmaning dipol bog‘lanishi

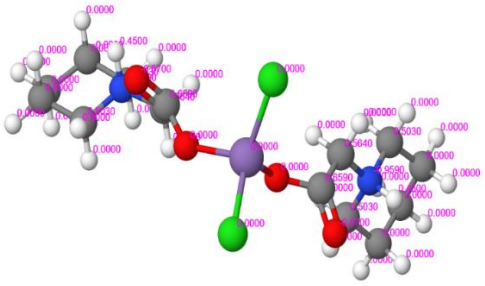

3.5.7-rasm. Piperidinobetain va marganes (II) xlorid asosida hosil bo‘lgan kompleks birikma tarkibidagi atomlarning energiyasi

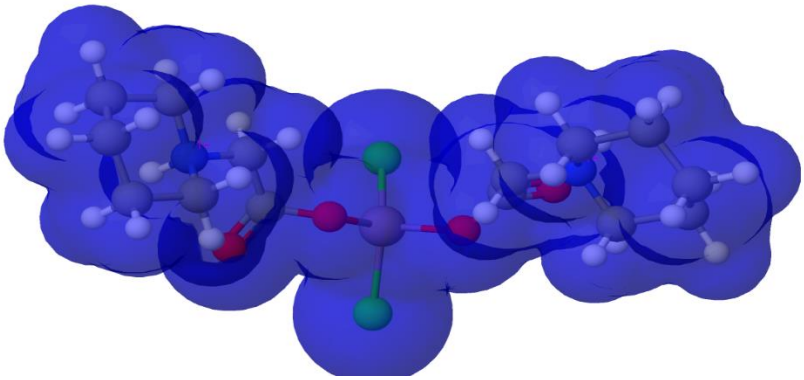

3.5.8-rasm. Piperidinobetain va marganes (II) xlorid asosida hosil bo‘lgan kompleks birikmaning elektron bulut tuzilishi

Ligand atomlari:

№	Nomi	Jami	№	Nomi	Jami
0	C	0.774352	21	O	2.49931
3	C	0.756453	22	C	-1.27712
6	C	0.701633	25	N	3.00883
9	N	3.00859	27	C	4.04132
11	C	-1.23369	30	C	0.600903
14	C	-0.180323	33	C	0.774693
15	O	-1.09408	36	C	0.756252
16	MN	-0.951848	39	C	0.709006
17	CL	-0.829777	42	O	2.5147
18	CL	-0.842683	43	C	4.0636
19	O	-1.08578	46	C	0.593469
20	C	-0.141854			

Sintez qilingan metal kompleks birikma Biobllue BB4253 raqamli mikroskopda tasvirga olindi va kuzatildi.

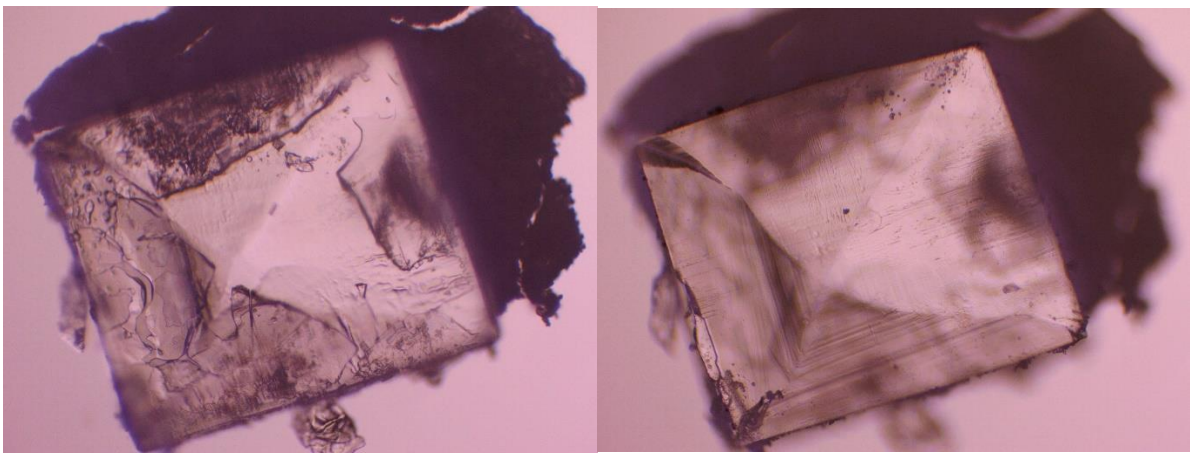

Tasvirni o’rganish natijalariga ko’ra marganes (II) xloridli metal kompleks birikmaning shakllari to’gri totrburchak shaklida bo’lib, har bir kristallarning ostki bir biriga yaqin bo’lgan egri chiziqlar mavjudligi, egri chiziqlarning bir nuqtaga kelib tutashayotganlihi aniqlandi. Ustki qismida ma’lum bir qobiq qatlamlarti mavjudligi kuzatildi.

Piperidin va uning hosilalari ustida tajribalar o’tkazishning asosiy maqsadi mahalliy dorivor yoki maishiy homashyolarni yaratish hamda ularni amaliyotga tadbiq qilish hisoblanadi. Piperidinning ko’plab birikmalari dorivor vosita sifatida qo’llaniladi. O’tkazilgan tadqiqot natijalariga ko’ra sintez qilingan metall kompleks birikmalarining infraqizil va ultrabinafsha sohada nur yutilishi orqali uning tarkibida qanday bog’larning mavjudligi o’rganildi. Molview dasturi yordamida metall kompleks birikmaning strukturasi, bog’ uzunligi, electron bulutlarining fazoviy tuzilishi va atomlar energiyalari aniqlandi. Biobllue BB4253 raqamli mikroskopda kompleks birikmaning tuzilishi va kristallning o’lchamlari o’rganildi. Ushbu tadqiqot ishlari davomida piperidinbetain bilan ikki asosli metal tuzlarining hosil qilgan birikmalari o’rganiladi. Ularning barcha hususiyatlari tahlil qilinib amaliyotga tadbiq qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dinadayalane T.C., Leszczynski J. Remarkable diversity of carbon–carbon bonds: structures and properties of fullerenes, carbon nanotubes, and graphene // Structural Chemistry. 2010. Vol. 21. PP. 1155-1169.
2. Essa Ajmi. Alodeani et al. drug likeness and physicochemical properties evaluation of the alkaloids found in black pepper: piperine, piperidine, piperettine and piperanine //Ejpmr, 2015,2(6), 296-301.
3. K.D.Praliev, G.S.Axmetova, N.J.Dyusenova, A.K.Boshkaeva, R.A. Omarova, V.V.Poroykov. Osobennosti stroeniya, sinteza i biologicheskoy aktivnosti piperidina i ego proizvodnых //Vestnik KazNMU №2-2020. –S. 418-425.
4. Маматкулова С.О., Максумова О.С. /металлокомплексные соединения на основе пиперидинобетаина //journal of advanced scientific research (issn: 0976-9595) vol.3. Issue 1 page 25

ICHIMLIK SUVI SIFATI MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Sherqo‘ziyeva Go‘zal Faxritdinovna
“Atrof muhit gigiyenasi” kafedrasi dotsenti.,t.f.n.,
Salomova Feruza Ibodullaevna
“Atrof muhit gigiyenasi” kafedrasi professor,t.f.d.,
Bahriddinova Marjona Nasriddin qizi
“Tibbiy profilaktika ishi” ta’lim yo‘nalishi 4 kurs talabasi.,
Toshpo‘latov Bekzod Maxkam o‘g‘li
“Tibbiy profilaktika ishi” ta'lim yo‘nalishi 3 kurs talabasi.,
Toshket tibbiyot akademiyasi

Suv inson hayotida muhim ahamiyatga egadir. Uning ahamiyati faqatgina inson va hayvon hayoti bilan bog‘liq bo‘lmay, balki o‘simlik dunyosi uchun ham juda muhimdir. Suv xalq xo‘jaligida keng ko‘lamda qo‘llanadi, jumladan sanoat korxonalari, texnik ehtiyojlar, hamda qishloq xo‘jaligidagi sug‘oriladigan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini yetishtirishda ko‘plab sarflanadi. Ma’lumotlariga ko‘ra yiliga o‘rta hisobda 60-62 km^3 hajmdagi suvning - 90% qishloq xo‘jaligi, 2% sanoat korxonalari uchun, 1% baliq xo‘jaligi, 1% energetika, 5% kommunal xo‘jalik va 1% boshqalar uchun sarflanadi. Aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlash va shu yerdagi aholining salomatlik ko‘rsatkichlari, ko‘pgina epidemik kasalliklarni bartaraf qilinishi, aholi yashash joylarini obodonlashtirilishi va turar-joy binolarining sanitar komfortini ta’minlash masalalari chambarchas bog‘liqdir. Suv muhiti yuqumli kasalliklarning tarqalishida bizning Respublikada juda muhim omil bo‘lib hisoblanadi. Butun dunyo sog‘liqni saqlash tashkilotining bergan ma’lumotlariga qaraganda 80% miqdordagi barcha kasalliklar u yoki bu shaklda aholi tomonidan sifatsiz suvlarni iste’mol qilish bilan bog‘liqdir. Hozirgi kunda deyarli 4,2 milliard kishi suv tarmog‘idan foydalanmoqda; 2,4 milliard aholi boshqa sifati yaxshilangan suv manbalaridan, shu jumladan himoyalangan quduqlaridan foydalanmoqda. 663 million aholi sifatsiz suvdan foydalanmoqda, shu jumladan 159 million aholi yuzaki suv havzalaridan foydalanmoqda. Respublika iqtisodiyotini kelgusi rivojlantirish mamlakat tabiiy boyliklaridan tejamli foydalanishga bog‘lik bo‘lib, bu yerda aholini maishiy va xalq xo‘jaligini ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun zarur bo‘lgan suv resurslari alohida ahamiyat kasb etadi. Sanoat va qishloq xo‘jaligi taraqqiyoti sur’atlarining o‘sishi, shuningdek, aholi sonining ortishi qo‘shimcha suv miqdorlarini talab qilmoqda. Tabiiy holatdagi rejimi, hajmi va sifati kabi ko‘rsatkichlari bo‘yicha suv manbalarining talabga yetarlicha javob bera olmasligi ushbu muammo yechimini murakkablashuviga olib kelmoqda. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlashni yaxshilash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Respublikamizda ichimlik suvi ta’minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirishga oid muhim ustuvor yo‘nalishlar, dastur va loyihalarning izchil amalga oshirilishi shahar va tumanlarda, jumladan, qishloq joylarda markazlashtirilgan ichimlik suvi ta’minoti va kanalizatsiya xizmatlarini sezilarli ravishda yaxshilash imkonini berdi. Keyingi yillarda mamlakatimizda qariyb 13 ming kilometrdan iborat yirik suv quvurlari va tarmoqlari, bino va inshootlarda 1 ming 600 dan ortiq suv chiqarish

quduqlari, shuningdek, 1 ming 400 ta suv minorasi va rezervuari qurildi hamda rekonstruktsiya qilindi. Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki kabi xalqaro moliya institutlarining grant va kreditlarini jalb etish hisobidan ichimlik suvidan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lmagan ko‘plab aholi punktlari talabga javob beradigan ichimlik suvi ta’minoti bilan qamrab olindi. Shu bilan birga, ayrim aholi punktlarini, eng avvalo, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Buxoro, Jizzax, Qashqadaryo, Surxondaryo, Sirdaryo va Xorazm viloyatlaridagi aholi maskanlarini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlashga oid qator muammolar xanuzgacha mavjud. Yurtimizda oilalar va mahallalar soni muntazam ko‘payib, yuzlab yangi turar joy mavzelari, aholi punktlari barpo etilayotgani va shaharlarning kengayib borayotgani ichimlik suvi ta’minoti va kanalizatsiya tizimini tubdan yaxshilash borasida amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda. Bu chora-tadbirlar energiya va resurslarni tejaydigan zamonaviy texnologiyalar asosida suv chiqarish va kanalizatsiya-tozalash inshootlari, suv o‘tkazgichlar, nasos stantsiyalari, taqsimlash uzellari, vodoprovod va kanalizatsiya tarmoqlarini modernizatsiya qilishga qaratilishi lozim. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda ichimlik suvi ta’minoti va kanalizatsiya tizimlarini kompleks rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish dasturi to‘g‘risida»gi qarori ana shu muhim vazifalarni hisobga olgan holda qabul qilingan va u aholining keng qatlamlari, ayniqsa, qishloq aholisi uchun yanada qulay va munosib ijtimoiy-maishiy sharoitlar yaratish, 2017-2021 yillarda mamlakatimizda ichimlik suvi ta’minoti va kanalizatsiya xizmatlari ko‘rsatish samaradorligini oshirish, iste’molchilarning barcha hududlarda sifatli ichimlik suvidan foydalanishini ta’minlashga qaratilgan [4,5]. Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash bilan bog‘liq muammolar to‘g‘risida so‘z borganda mintaqaning umumiy suv zahiralaridan oqilona foydalanish masalasini chetlab o‘tib bo‘lmaydi. Orol dengizining suvi chorak asr mobaynida 15 martadan ziyodga kamayib, suv satxi 29 metrga pasaygan, hududda 5.5 million gektar tuzli qum maydoni hosil bo‘lgan, oqibatda atrof – muhit, odamlar hayoti va hayvonot olamiga mislsiz ziyon yetmoqda. Aholi o‘rtasida turli yuqumli va endemik kasalliklarni oldini olish va ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida, hamda aholini sifatli va yetarli miqdorda toza ichimlik suvi bilan ta’minlash sohasida kuchli qonunchilik yaratilgan [2,3,]. “Aholining sanitariya- epidemiologik osayishtalik” to‘g‘risidagi qonun, shu bilan bir qatorda “Suv va suvdan foydalanish” to‘g‘risidagi Qonun, Dav ST 950-2011 “Ichimlik suvi”, DavST 951-2011 “Markazlashtirilgan xo‘jalik-ichimlik suvi bilan ta’minlash ma’nbalarini tanlash”, SanQ va M “O‘zbekiston sharoitida aholining markazlashtirilgan xo‘jalik- ichimlik suvi bilan ta’minlash tizimlari suv tayyorlash jarayonida gigiyenik talablar”, SanQ va M “O‘zbekiston sharoitida suv tayyorlash tizimida qo‘llaniladigan reagentlarni gigiyenik baholash” va boshqalar aholining suv omiliga bog‘liq bo‘lgan masalalarini hal etishdagi qonuniy me’yoriy hujjatlar hisoblanadi.

BMTning bergan ma’lumotlariga ko‘ra yer yuzidagi aholining 3 mlrd. ga yaqini sifatsiz ichimlik suvidan foydalanadi. Buning natijasida aholi o‘rtasida yuqumli va yuqumli bo‘lmagan kasalliklar tarqalmoqda. Yuqumli bo‘lmagan kasalliklarni kelib chiqishida suv tarkibidagi kimyoviy moddalarga bog‘liq bo‘lib makroelementlar (natriy, kaliy, kalsiy va boshqalar) va mikroelementlarga ham bog‘liq [1,5]. Hozirda suv tarkibida 65 ta mikroelementlar (temir, mis, rux, ftor, yod va boshqalar) aniqlangan.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda biz aholining xo‘jalik ichimlik suvi bilan ta’minlanishidagi vodoprovod suvining sanitar – bakteriologik ko‘rsatkichlarini tekshirdik. 2017-2019 yillar dinamikasida ichimlik suvini sanitar-mikrobiologik tekshirishlarda quyidagilar aniqlandi: sanitar – bakteriologik tekshirishlar uchun (umumiy mikroorganizmlar soni UMS) umumiy namunalar soni 2017 yilda 1-kvartal bo‘yicha 164 ta bo‘lib ulardan 5 tasi (3,0%) 2018 yilda 238 tadan 5 tasi (2,1% va 2019 yil 261 tadan 14 tasi (5,3%)) gigiyenik talablarga javob bermagan.

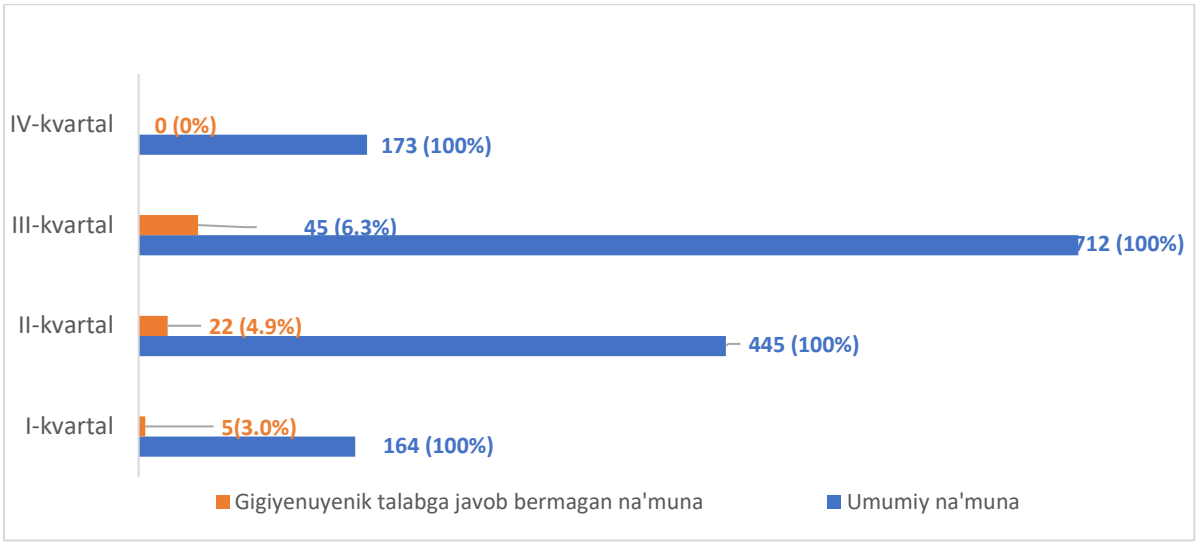

1-rasm. 2017-yili kvartallar bo‘yicha suvning mikrobiologik ko‘rsatgichi

2017 yilda 2-kvartal bo‘yicha 445 ta bo‘lib, ulardan 22 tasi (4,9%) 2018 yilda 540 tadan 18 tasi(3,3%) va 2019 yil 570 tadan 31 tasi (5,4%)) gigiyenik talablarga javob bermagan. 2017 yilda 3-kvartal bo‘yicha 712 ta bo‘lib ulardan 45 tasi (6,3%) 2018 yilda 835 tadan 36 tasi(4,3%) va 2019 yil 759 tadan 32 tasi (4,3%)) gigiyenik talablarga javob bermagan. 2017 yilda 4-kvartal bo‘yicha 173 ta bo‘lib, ulardan hammasi gigiyenik talablarga javob bergan, 2018 yilda 878 tadan 36 tasi(4,1%) va 2019 yil 835 tadan 38 tasi (4,5%)) gigiyenik talablarga javob bermagan.

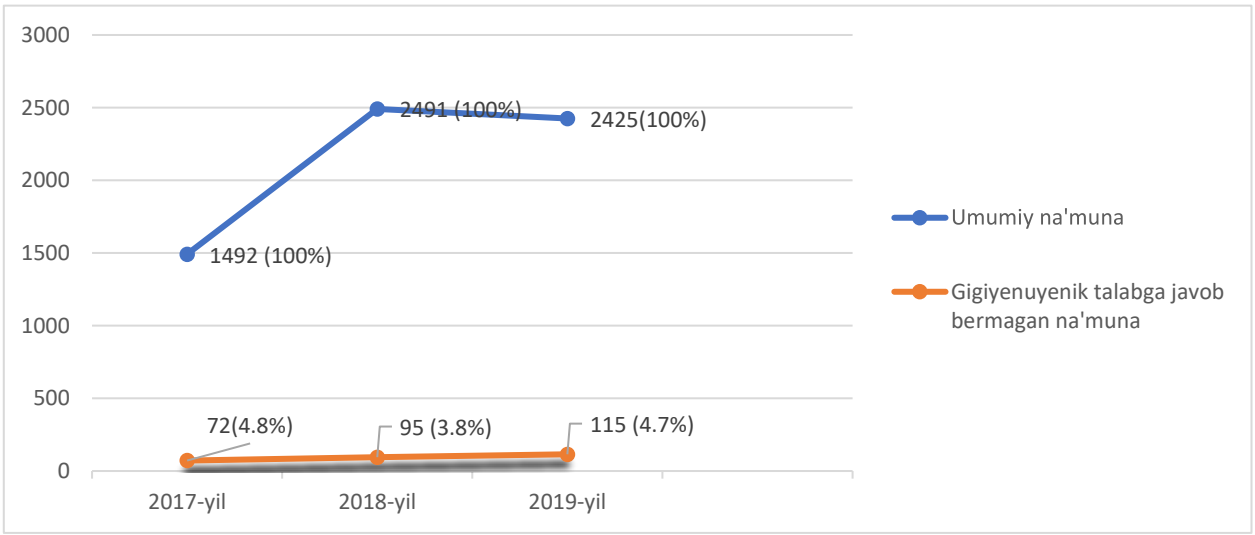

2-rasm .2017-2019-yillar bo‘yicha suvning mikrobiologik ko‘rsatgichi

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki 2-3 kvartallarda suv tarkibidagi umumiy mikroorganizmlar soni (UMS) boshqa kuzatuv davrlariga nisbatan ko‘proq gigiyenik talablarga javob bermagan. Aholiga berilayotgan xo‘jalik ichimlik suvi sifatini Dav ST 950-2011 “Ichimlik suvi” bo‘yicha doimiy nazorat qilib turish aholining salomatligini saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Артукметов З.А.Сув ресурслари ва сувдан фойдаланиш.Тошкент 2007 й
2. Шеркўзиева Г.Ф.,Сайфутдинова З.А.//Результаты надзора за состоянием водных объектов в местах водопользования населения.Научный журнал «Молодой ученый» Спец выпуск, 2016г., № 1(86) (37-39 стр.).
3. Шеркўзиева Г.Ф.//Эколого- гигиеническая оценка состояния открытых трансграничных водоемов Узбекистана. Научный журнал «Молодой ученый», 2016г., № 7 (294-297 стр.).
4. Шеркўзиева Г.Ф.,Данаев Б., Юсупхўжаева А.М., Мустанов Ж. //Очиқ сув ҳавзаларининг эколого- гигиеник холатини бахолаш.Медицинский журнал Узбекистана №1 2016. 72-73 стр.
5. Шеркўзиева Г.Ф.,Атабаева Г.Ш., Рашидхонова Н.Б//Проблемы загрязнения водохранилищ в условиях Узбекистана Научный журнал Молодой ученый». – Казань, 2017. - №8 (112). – С. 7-8

PROBLEMS OF TUNGSTEN MINING AND REGENERATION OF ITS WASTE IN UZBEKISTAN

Shonazarova Shakhnoza Isakulovna
Teacher, TDTU Almalyk branch
Karimov Makhmud Muratovich
prof., DSc, TDTU Almalyk branch
Kuchkarova Noila Xusnitdinovna
Dots,Phd, TDTU Almalyk branch

Annotation: The shortage of tungsten and high prices for it create a need to increase its production and require the development of technologies with deeper extraction of tungsten. A large number of methods have been proposed to solve these problems. An analysis of industrially used technologies is provided. The results of the work of Almalyk MMC specialists on the creation and implementation of new technologies in production are presented. Thus, for the first time in our country, they developed and implemented a technology for processing tungsten-containing industrial waste from the Ingichka deposit on an industrial scale. As a result of a series of works, the first tungsten product was obtained, for which an international certificate was issued, which made it possible to resume tungsten production based on domestic raw materials. The results of research work on the development of domestic technologies for the reuse of worn-out carbide tools, as well as the regeneration of industrial waste, were discussed.

Key words: tungsten, cobalt, technology, extraction, ore, tungsten trioxide, hard alloy, precipitation, extraction, ion exchange, enrichment, leaching, regeneration, hard alloy scrap, man-made waste.

The increase in demand for tungsten-containing commercial products in recent years and, as a consequence, the multiple increase in prices on the world market served as an impetus for the development of the industry in question in various countries of the world [1]. In the last 20 years, the most intensive developments have been and are being carried out by leaders in this field: in the Russian Federation and the People's Republic of China. Research has covered almost all stages of bringing tungsten-containing materials to a commercial product, namely: physical enrichment (flotation, magnetic separation); leaching (acid and alkaline); hydrometallurgical methods (extraction, ion exchange, precipitation); obtaining ammonium paratungstate. In general, all these stages are combined into two successive stages: physical enrichment and chemical transformations New approaches to the efficient use of natural resources require the introduction of technologies with deeper extraction of tungsten. The trend observed in technology to reduce the tungsten content in the feedstock necessitates the commissioning of mothballed waste dumps of processing plants even with a minimum content of the target product (less than 1%) [3].

The reserves of mined and developed tungsten ore deposits in the Russian Federation, taken into account by the State Balance of Mineral Reserves, amount to more than 300 thousand tons in terms of tungsten trioxide (WO_3), which allows the country to rank third in the world after

China and Kazakhstan in terms of the size of the metal's raw material base [4]. However, the share of concentrate production in the world is about 3.6%. China has traditionally been the leader in the tungsten mining industry, providing more than 80% of global production [5].

With tungsten reserves estimated at more than 300 years, maintaining its production at the 2017 level in just fifty years will lead to the depletion of reserves of the largest deposits containing the highest quality ores. This could mean a more than two-fold drop in the production of tungsten raw materials in the world. Therefore, the issue of compensation for retiring capacity arises. In this regard, there is a need to use waste that is generated both in the production of hard alloys and during the operation of products made of hard alloys in industry. These wastes are secondary raw materials, which can significantly reduce material and energy costs compared to processing natural raw materials. The relative amount of hard alloy waste returned for recycling after use in industry is 30–85% [6]. In addition, during the production of carbide products, products are produced whose operational and cutting properties do not correspond to standard samples. Such products are rejected and sent for processing.

Processing of hard alloy scrap is an alternative to importing ready-made mixtures and other semi-products of hard alloy production for countries that do not have their own primary raw material base [5]. But even in countries with the world's largest deposits of tungsten and cobalt ores, such as China, the importance of scrap processing in terms of saving natural resources and reducing the anthropogenic load on the environment is increasingly realized [7]. In developed industrial countries, the market for the use of secondary raw materials has already reached a high level - for example, in 2000 in the USA, 46% of tungsten produced was obtained from tungsten-containing scrap [8]. The economic feasibility of processing scrap is due to the fact that its various types contain from 15 to 99% W, while tungsten ores usually contain 1% WO_3, and, in addition, scrap contains other valuable components, in particular, more expensive cobalt. New approaches to the efficient use of natural resources require the introduction of technologies with deeper extraction of tungsten. The main scientific, technical and technological trends in the development of modern technologies in the field of extraction of tungsten-containing substances, enrichment and bringing to a marketable product are:

– enrichment of initial mineral and technogenic raw materials (flotation, magnetic separation, gravitational enrichment);

– chemical transformations of enriched raw materials (electrolytic decomposition, acid leaching, alkaline leaching, sintering, fluorine leaching, autoclave soda leaching);

– processing of working solutions in order to obtain a commercial product (precipitation, extraction, ion exchange with low-basic anion exchangers, ion exchange with highly basic anion exchangers In accordance with the development program of the research and production association for the production of rare metals and hard alloys, Almalyk MMC JSC plans to enrich tungsten concentrate from the waste of the Ingichka deposit. In 2023, 100 tons of tungsten were produced worth 5 billion 700 million soums, in 2024 it is predicted - 285 tons worth about 14 billion soums. As a result of the launch of the enrichment plant, 82 new jobs were created at the first stage. The main goal of the project is to annually export products worth 2 million dollars. At the second stage, it is planned to create about 250 new jobs and increase export indicators by

more than 2 times - up to 5 million dollars. And for this there is everything necessary. Tungsten-containing waste from the “Ingichka” deposit amounts to 19,771 thousand tons. Due to their processing, it is possible to obtain 9-10 tons of tungsten concentrate per month and produce new types of export-oriented products with high added value. Next year, it is planned to additionally produce 27 tons of tungsten posts worth $1.8 million from “Ingichka” waste, and within the framework of the Localization Program - 36 tons of tools (chisels, cutters, drills) from tungsten-containing hard alloys worth about 28 billion soums.

At NPO JSC Almalyk MMC, after processing tungsten concentrates by autoclave-soda leaching, tungsten-containing dumps were formed. Man-made wastes occupy about 12 thousand hectares of land, which includes well-developed arable lands, urban areas, and rain-fed pastures. The natural landscape is changing and unique relief forms are formed, represented by dumps, tailings dumps filled with massive technogenic waste, which negatively affects the natural environment. In the area of operation of tailings dumps, the chemical composition of soils changes, easily soluble compounds are washed out, groundwater is polluted, and thus irreparable harm is caused to nature. The problem of processing waste tailings from enrichment plants and extracting useful components from them with their subsequent use as secondary raw materials is one of the most pressing [9].

When enriching the cake of NPO Almalyk MMC JSC using the gravitational method on screw separators with cleaning and on a concentration table, a tungsten middling product containing 10-11% WO_3 was obtained. When enriching the cake according to a combined scheme, that is, initial enrichment on a screw separator and concentration table followed by flotation of the resulting middling product, after the main control flotation and cleaning operations, it is possible to obtain tungsten middling product containing 25-30% WO3.Chemical transformations of tungsten-containing raw materials are one of the final stages of obtaining a commercial product of the corresponding technological cycle. The trend in chemical processing is directed towards the transition to production with a minimum amount of industrial waste, including liquid (acidic wastewater), since in practice, preference is given to technologies with the help of which the most efficient and careful use of natural resources is carried out. This is achieved by eliminating acid leaching and opening raw materials using alkaline reagents: NaOH, $Na(K)CO_3$ [2]. At the same time, the autoclave soda leaching method is characterized by lower process temperatures compared to sintering technologies with alkaline reagents and reduction with coke. It is also proposed to open tungsten-containing raw materials using fluorination [3]. To isolate tungsten from productive solutions, methods for the extraction separation of tungsten are proposed [11], and through its sorption on anion exchangers. AM brand anion exchanger is proposed as a sorbent [12], but there is a need to acidify the solution, which leads to the loss of carbonate ions and the formation of acidic waste. It is also proposed to use bentonite clay and bone char for the sorption of tungsten [12], but these methods relate more to the purification of water from tungsten and have no industrial significance.

Taking into account the above literature data, we took as a basis the technology for processing tungsten-containing waste from the metallurgical industry [13], which involves the extraction of tungsten into a solution using autoclave soda leaching (ASL). Subsequent processing

of a tungsten-containing solution involves the use of an ion exchange process using highly basic anion exchangers.For processing tungsten-containing solutions obtained using ASV, the best method is ion exchange using highly basic anion exchangers, since there is the possibility of regenerating the opening reagent and there are no waste solutions, since the initial solution is not neutralized with acids. To carry out ion exchange, as well as for extraction, no additional heating of the reagent mixture is required. In this case, in contrast to extraction, the time of the ion exchange reaction is significantly longer, since long-term contact of the anion exchanger with the solution is required. Technological indicators of the main methods of opening raw materials and chemical transformations are presented in the table.

Table 1. Comparative indicators of various methods for recycling technological solutions of production based on tungsten extraction are presented in

Showers	**Opportunity Regeneration**	**Discharge solutions**	**Time reactions**	**Temperature process, °C**	**Degree Extracted values**
Precipitation scheelitis	No	Acid wastewater	Average contact	80–90	99-99,5
Extraction	no	Acidic wastewater, impurities amines, higher alcohols, kerosene	Short contact	Short contact	96
Ion exchange with low basic anion exchangers	No	Acid wastewater	Long contact	Room temperature	97
Ion exchange with highly basic anion exchangers	have	no	Long contact	Room temperature	97

Comparison of the table data allows us to draw a conclusion about the advantages of using DIA: high security; relatively high degree of opening; relatively low temperature of all stages of the process; possibility of regeneration of the opening reagent; closed technological cycle (no waste water).

Based on the conducted research, we can conclude that modern technology for producing commercial tungsten product must include complex enrichment of feedstock, autoclave soda leaching followed by ion exchange using highly basic anion exchangers.

It was noted that one of the urgent tasks facing industrial enterprises not only in Uzbekistan, but throughout the world is the processing of man-made waste accumulated over the years of their operation.

References:

1. Shonazarova Sh.I., Parmonov S.T., Rustamov M.K., Karimov M.M., Samadov A.U. The use of ion exchangers in the processing of tungsten-containing industrial waste//Collection. scientific work. Republican Conf. "Prospects for the creation of thermosetting oligomers, recycling of polymer waste, multifunctional compounds and polymer materials based on them." Tashkent. 2024. –pp.168-170.

2. . Kraidenko R.I., Perederin Yu.V., Filatov D.S., Manucharyants A.B., Karpov A.G., Vasylishin M.S. Tungsten mining technology: current state of technology. Polzunovsky Bulletin № 4 T.2 2015. –C.135-139.

3. Lassner E., Schubert W.-D. Tungsten: properties, chemistry, technology of the element, alloys, and chemical compounds. – New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 1999. – 422 P.

4. Trotsenko I.G., Gerasimenko T.E., Meshkov E.I. Improving the technology of processing waste hard alloys. Part I. Analysis of the current state of technology//Bulletin of Magnitogorsk State Technical University. G.I. Nosova.2019. T.17. №4. C. 25–33.

5. Liu Sha, Liu Gang, Yang Gui-bin, Huang Ze-lan. A new environmental-acceptable process for regeneration of cemented carbide scraps // Rare Metals and Cemented Carbides. – 2004. – Vol. 32 – N. 2. – P. 21–23, 32 (in Chinese).

6. Valuev D.V. Gizatulin R.A. Technologies for processing metallurgical waste; training manual. –Tomsk. Publisher: Tomsk Polytechnic University. 2012. –S. 118-148.

7. Edtmaier C., Schiesser R., Meissi C., Shubert W. D., Bock A., Schoen A., Zeiler B. Selective removal of the cobalt binder in WC/Co based hardmetal scraps by acetic acid leaching//Hydrometallurgy . – 2005. – 76 – N. 1–2. – P. 63–71.

8. Kim B. Shedd. Tungsten recycling in the United States in 2000, Open-file report 2005-1028, published 2005 online only, assessed at//URL: http://pubs.usgs.gov/of/ 2005/1028 /index.html.

9. Mutalova M.A., Khasanov A.A. Development of technology for extrac-ting tungsten from dump tailings of NPO Almalyk MMC JSC// Univer-sum: Technical Sciences: electron. scientific magazine2019. № 12(69). URL: http://7universum.com/ru/tech/archive/ item/8607.

10. Ruziev U.N., Rasulova S.N., Guro V.P., Sharipov Kh.T., Ibragimova M.A., Adinaev Kh.F. Technology of electrochemical processing of waste alloys of tungsten-rhenium and molybdenum-rhenium//Universum: chemistry and biology: electron. scientific magazine 2022. 10(100). URL: https://7universum.com/ru/nature/archive/item/14302.

11. Voropanova L.A. Method for extracting molybdenum (VI) and tungsten (VI) from aqueous solutions. Pat. RF 2170774, 2001.

12. Dyachenko A. N., Kraidenko R. I., Chegrintsev A. N. Sorption extraction of tungsten from a solution of sodium tungstate. Chemistry for sustainable development– 2013. № 3. – C. 345–348.

O‘QUVCHILARDA BARQAROR ATROF-MUHIT TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISHDA FIZIKA FANINING O‘RNI

Eshtuxtarova Orzigul Shonazarova
Katta o‘qituvchi, Jizzax Davlat Pedagogika universiteti. Jizzax sh.

Annotatsiya: Ushbu ishda insonning tabiatga kirib borishi va aralashuvi natijasida yuzaga keluvchi salbiy oqibatlarining oldini olish uchun bir qator ilmiy-texnikaviy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va boshqa muammolarni hal qilish kerakligi, bularning orasida eng asosiysi bo‘lib yosh avlodning ekologik ta’limi va tarbiyasi masalasi hisoblanashi ko‘rsatib berilgan. O‘sib kelayotgan yosh avlodning maktab ostonasidan boshlab bizni o‘rab turgan tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga va ilmiylikka asoslangan yondashuvga tayyor bo‘lishi kerakligi qarab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: fizika, biologiya, ximiya, ekalogiya,tabiat, iqlim, havo oqimi,suv, issiqliq, atrof muhit, biosfera.

Abstract. This work shows that in order to prevent the negative consequences of human penetration and intervention in nature, it is necessary to solve a number of scientific, technical, socio-political, economic and other problems, among which the issue of environmental education and upbringing of the younger generation is the most important. It is considered that the rising young generation should be ready for a careful attitude and a scientific approach to the natural environment around us.

Keywords: physics, biology, chemistry, ecology, nature, climate, water, air flow, heat, environment, biosphere.

Аннотация. В данной работе показано, что для предотвращения негативных последствий проникновения и вмешательства человека в природу необходимо решить ряд научно-технических, социально-политических, экономических и других проблем, среди которых вопрос экологического образование и воспитание молодого поколения является важнейшим. Рассмотрены, что подрастающее молодое поколение должно быть готово к бережному отношению и научному подходу к окружающей нас природной среде.

Ключевые слово: физика, биология, химия, экология, природа, климат, вода, воздушные потоки, теплота, окружающая среда, биосфера.

Ta’lim jarayonida atrof –muhit barqarorligi haqida gapirilganda fizika kursini chetlab o‘tib bo‘lmaydi. O‘quvchilar ushbu kursni o‘rganar ekan, jamiyat va tabiat

o‘rtasidagi munosabatlar, Yerda hayot mavjudligi uchun atmosferaning ahamiyati, uning ifloslanishining asosiy manbalari, bu ifloslanishlarning atrof-muhitga ta’siri va hayotiy jarayonlar, tirik tabiatni zararli jismoniy omillar ta’siridan himoya qilish choralari, tabiiy muhitning o‘zgarishining mumkin bo‘lgan zararli oqibatlari (shu jumladan maktab o‘quvchilarining o‘zlari ishtirok etadiganlar) haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishlari kerak. Buni dasturni kengaytirmasdan yoki ortiqcha yuklamasdan, balki o‘quvchilar e’tiborini o‘quv materiali bilan chambarchas bog’liq bo‘lgan ekologik muammolarga qaratish, tegishli sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish orqali

amalga oshirish mumkin. Bular o‘quvchilarning atrof muhitni muhofoza qilish ishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Barqaror atrof –muhit bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan bir ekanligi muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning birlashgan millatlar tashkiloti bosh assambleyasining 78-sessiyasidagi so‘zlagan nutqida aniq ko‘rsatib o‘tilgan ...”Hozirgi vaqtda dunyoda keskin ekologik vaziyat kuzatilmoqda. Sayyoramiz miqyosida uchta inqiroz, ya’ni iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillik yo‘qolishi va atrof-muhit ifloslanishi kuchaymoqda.

Ana shunday murakkab sharoitda Orol dengizi fojiasiga qarshi kurashni davom ettirayotgan Markaziy Osiyo iqlim o‘zgarishlari oldida eng zaif mintaqalardan biriga aylanmoqda.

Global muammo bo‘lgan Orol fojiasi oqibatlarini bartaraf etish yo‘lida O‘zbekiston o‘z imkoniyatlari darajasida harakat qilmoqda. So‘nggi yillarda Orol dengizining qurigan tubida 1,7 million gektar maydonda qurg‘oqchilikka chidamli o‘simliklardan iborat yashil hududlar barpo etildi. Bu sa’y-harakatlarimizni davom ettirish uchun xalqaro hamjamiyatning qo‘llab-quvvatlashi juda muhim.

Keyingi 30 yilda mintaqamizda havo harorati bir yarim gradusga ko‘tarildi. Bu – dunyodagi o‘rtacha isishdan ikki karra ko‘pdir. Oqibatda muzliklar umumiy maydonining qariyb uchdan bir qismi yo‘qolib ketdi. Ushbu tendentsiya saqlanib qolsa, yaqin yigirma yilda mintaqamizdagi ikkita yirik daryo – Amudaryo va Sirdaryo oqimi 15 foizga qisqarishi mumkin. Jon boshiga suv bilan ta’minlanish darajasi 25 foizga, qishloq xo‘jaligi ekinlari hosildorligi esa 40 foizga kamayishi kutilmoqda.

Agar o‘z vaqtida ta’sirchan choralarni ko‘rmasak, ushbu muammolar oqibatlari mintaqamizdagi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka jiddiy putur yetkazadi.

Bu vaziyatdan kelib chiqqan holda, biz Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibining Suv resurslari bo‘yicha maxsus vakili lavozimi ta’sis etilishini qo‘llab-quvvatlaymiz. Markaziy Osiyo suvni tejaydigan texnologiyalar platformasini yaratish jarayonida “Birlashgan Millatlar Tashkiloti – suv resurslari” mexanizmini ishga solib, eng ilg’or texnologiyalarni jalb etish va tatbiq qilish tarafdorimiz.

Biz mintaqamizda qabul qilingan Yashil taraqqiyot dasturi doirasida tizimli hamkorlikni yo‘lga qo‘ymoqdamiz. Bunday sheriklik manfaatlarimizga birdek mos bo‘lib, iqlim o‘zgarishlari bilan bog’liq tahdidlarning oldini olishga qaratilgan. Bu borada “Markaziy Osiyo iqlim muloqoti” ni joriy etishni maqsadga muvofiq, deb hisoblayman” [1].

Bu yerda ekologik ta’lim va tarbiya masalasi bilan iqlim o‘zgarishi masalasi biri –biri bilan chambarchas bog’liq ekanligiga alohida to‘xtalib o‘tishimiz muhimdir [1-4].

Tabiatni muhofaza qilish deganda alohida komponentlar - suv, tuproq, havo, o‘simlik, hayvonot dunyosi, koinotni emas, balki bir butunlik, yaxlitlikni muhofaza qilish deb tushinish kerak.

Atrof-muhitning tabiiy omillari deganda inson paydo bo‘lishidan oldin mavjud bo‘lgan va hozirgi kunga qadar insonning ta’siri tufayli kam o‘zgargan yoki umuman o‘zgarmagan jismlar, jarayonlar va hodisalar tushuniladi. (Tabiiy kelib chiqishi natijasida sezilarli sifat o‘zgarishiga antropogen omil deb ataladi.)

Tabiatga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan tabiiy omillar antropogen omillar bilan doimo o‘zaro ta’sir qiladi. Bir qator mintaqalarda antropogen omillar o‘z ta’sirida tabiiy omillardan sezilarli darajada ustun turadi, shuning uchun butun geografik qobiqning rivojlanish xususiyatini belgilaydi. Antropogen fizik va texnik omillar quyidagi belgilarga ko‘ra tasniflanadi:

1. Fizik mohiyati bo‘yicha: mexanik (mashinalarning g’ildiraklari va gusenitsalari bosimi, suv va havodagi suspenziyalar, oqimlar, o‘rmon kesish, baliqlarning harakatiga to‘siqlar, tebranishlar, tuproq qatlamlarining ag’darilishi va boshqalar); fizik (yorug’lik, yelektr va magnit maydonlar, tovush va radio to‘lqinlar, moddalarning bir holatdan ikkinchi holatga o‘tishi, namlikning o‘zgarishi va boshqalar).

2. Harakat davomiyligiga ko‘ra: faqat mavjud bo‘lgan paytda ta’sirlashish (elektr maydoni, radio va yorug’lik to‘lqinlari, shovqin va boshqalar); qisqa muddatli (tomchilab sug’orish, sug’orish, tuproqni tez bug’lanadigan moddalar bilan ifloslanishi va boshqalar); uzoq muddatli (radioaktiv ifloslanish).

3. Tabiatda to‘planish qobiliyatiga ko‘ra: to‘planmaydigan (tovush, tebranish, radioto‘lqinlar, yelektr va magnit maydonlar, qor va boshqalar); qisqa muddatli to‘planish va buning natijasida ularning ta’sirini oshirish (masalan, atmosferani changdan tozalash); akkumulyativ (radioaktiv uzoq yashovchi moddalar).

4. Migratsiya qobiliyatiga ko‘ra: ko‘chib yurmaydigan (paydo bo‘lgan joyida va undan qisqa masofada tebranish, bosim va boshqalar); suv va havo oqimlari (chang, issiqlik va boshqalar) va transport vositalari (kemalar, samolyotlar, traktorlar, avtomobillar), shuningdek, odamlar bilan migratsiya qilish.

5. Yopiq makonning masshtabiga ko‘ra: faqat ishlab chiqarish joyida faoliyat yurituvchi; kichik maydonlarni qamrab olish; ta’sir keng hududlarni, ba’zan yesa (masalan, radioaktiv uzoq umr ko‘radigan moddalarga nisbatan) butun sayyorani qamrab oladi.

6. Inson faoliyati turlari bo‘yicha: energetika sanoati (issiqlik va gidroenergetika, suv oqimi, shamol va quyosh yenergiyasi, yadro yenergetikasi): ishlab chiqarish sanoati (metallurgiya, metallga ishlov berish, to‘qimachilik, oziq-ovqat va boshqalar); transport; aloqa; kimyo sanoati; harbiy sanoat.

Sanab o‘tilgan atrof-muhit omillari tirik organizmlarga turli xil ta’sir ko‘rsatishi mumkin; bu sharoitlarda mavjud bo‘lishni imkonsiz qiladigan cheklovchilar; organizmlarda anatomik va morfologik o‘zgarishlarni keltirib chiqaruvchi modifikatorlar; boshqa atrof-muhit omillaridagi o‘zgarishlarni ko‘rsatadigan signallar.

Ekologik omillarni tahlil qilishdan kelib chiqadiki, ularning ko‘pchiligi (harorat, namlik, yorug’lik va boshqalar) fizik kattaliklar va tushunchalar bo‘lib, ular yekologik muammolarni hal qilish uchun fizik bilimlarning muhimligini belgilaydi. Darhaqiqat, har qanday biologik strukturaning shakllanishi va uning funktsiyalari, birinchi navbatda, tirik organizm yashaydigan jismoniy muhitga bog’liq. Masalan, yopishqoqlik va zichlikka yega bo‘lgan suvda tez suzish uchun baliq gidrodinamika qonunlarida belgilangan tartiblangan, soddalashtirilgan shaklga yega bo‘lishi kerak.

Fizikaviy muhit va biologik olam bir-biri bilan uyg’unlashib, o‘ziga xos katta tizimni - ekotizimni tashkil qiladi, uning ichida hayot uchun zarur bo‘lgan moddalar tuproq, havo va suv,

bir tomondan, o‘simliklar va hayvonat dunyosi o‘rtasida –ikkinchi tomondan uzluksiz aylanishni amalga oshiradi. Atrof-muhit fizik parametrlarining o‘zgarishi, albatta, biologik olamda o‘zgarishlarga olib keladi.

Biosferani integral dinamik tizim sifatida tushunishda fizikaning roli quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

- Yer biosferasiga kiruvchi tuproq, suv, havo va boshqalar fizika va boshqa tabiiy fanlarning o‘rganish ob’ekti hisoblanadi;

- biosferada sodir bo‘ladigan ko‘plab jarayonlar, ularning barqarorligi ushbu ob'ektlarning fizik xususiyatlariga, shuningdek, biosferaning boshqa elementlarining fizik xususiyatlariga bog’liq;

- biosferada biologik va boshqa jarayonlar bilan chambarchas bog’liq hol-da fizik jarayonlar ham sodir bo‘ladi (issiqliq, elektromagnit, radioaktiv va boshqalar).

Ekologik muammolarning majmuaviy va integral xarakterdaligi ularni o‘rta maktab o‘quvchilariga to‘liq ochib berishga imkon bermaydi. Shunga qara-may, fizika kursi dasturiy materialining mazmuni maktab o‘quvchilarini hozirgi ekologik inqirozning fizik-texnikaviy tomoni va uni bartaraf etish yo‘llarini ochib beruvchi bir qator g’oyalar bilan tanishtirish imkonini beradi. Bu quyidagilar bilan bog’liq:

- Fizika fani tabiatning eng umumiy va fundamental qonunlarini o‘rga-nadi, ular butun tabiatni yaxlit holda to‘g’ri idrok etishning negizida yotadi. Bu fizika o‘qitish jarayonida tabiatda sodir bo‘layotgan hodisa va jarayonlar-ning xilma-xilligi, o‘zaro bog’liqligi va yaxlitligini izchillik bilan ketma ketlikda o‘quvchilarga ochib berish imkonini beradi;

– fizika zamonaviy ilmiy-texnika inqilobining yadrosi hisoblanadi; uning yutuqlari zamonaviy texnologiyalarning asosida yotadi. Bu o‘quvchilarga insonning tabiatga ta’sirining tobora ortib borayotgan ko‘lamini, bugungi kundagi ilm –fanning rivojlanishi davrida bu ta’sirning bir qator ijti-moiy oqibatlarini va atrof-muhitni ifloslanishdan himoya qilishning za-monaviy muammolarini hal qilishni ko‘rsatishga imkon beradi;

- fizika fani bugungi kunda tabiat haqidagi fanlar ichida yetakchilik qilmoqda; ularning barchasi uning terminologiyasi, asboblari va tadqiqot usullaridan foydalanadi. Shuning uchun fizika fanini o‘qitishda o‘quvchilar-ni tabiat va uni muhofaza qilishni o‘rganishning zamonaviy usullari bilan tanishtirish, tabiiy-matematik siklning boshqa fanlari bo‘yicha darslarda olgan bilimlarini umumlashtirish imkoniyati mavjud. Maktab fizika kursi-ning eng muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda tabiat hodisa va jarayonla-riga ilmiy yondashuvni shakllantirish, ularda ilmiy tajriba o‘tkazish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat. Bu maktab o‘quvchilarida mavjud bo‘lgan fizikaviy va ekologik muammolarni o‘rganish va hal qilish uchun muhim bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirish imkonini beradi.

O‘quvchilar fizikani o‘rganishda tanish bo‘lishi kerak bo‘lgan ekologik bilimlar mazmunini tanlashda biosferani tushinishda tizimli yondashuv va undagi insonning o‘rnini qo‘yamiz.

Biosferaning asosiy fizikaviy omillari va ularning parametrlari fan rivojlanishining ushbu bosqichida qattiq, suyuq va gazsimon moddalarga xos bo‘lgan asosiy individual va umumiy fizik xususiyatlarni va ular o‘rtasidagi almashinuv fizik jarayonlarini aks ettiradigan fizik tushunchalar va kattaliklardir (eng kichik zarralar, atom va molekulyar darajada).

Biosferaga kirib boradigan maydonlarning fizik parametrlari quyidagicha: gravitatsiya maydoni—erkin tushish tezlashishi; elektr maydoni - kuchlanish, potentsial; magnit maydoni — magnit induksiyasi; elektromagnit to‘lqinlar - to‘lqin uzunligi, elektromagnit nurlanish oqimining zichligi.

O‘quvchilar fizikani o‘rganish jarayonida ushbu tushuncha va kattaliklarning ko‘pchiligi bilan tanishadilar. Biroq, ularga ekologik talqin berishda quyidagilarni hisobga olish kerak. Birinchidan, ayrim parametrlarning biosferaga ta’sir darajasi fan tomonidan hali to‘liq aniqlanmagan yoki faqat o‘rganilmoqda; ikkinchidan, bir qator fizikaviy omillarning jonli tabiyatga ta’siri faqat tegishli parametrlarning tor oraliqlari uchun aniqlanadi. Shu munosabat bilan mashhur amerikalik fizik V.F. Vayskopf ta’kidlashicha, "biz fizik, kimyoviy, biologik sabab va oqibatlarning murakkab chigaliga duch keldik, ularning aksariyati faqat qisman tushuniladi. Ushbu muammolarni samarali hal qilishdan oldin ko‘plab jiddiy fundamental tadqiqotlar o‘tkazilishi kerak” [5].

Ilmiy-texnikaviy inqilob davrida energetika, transport, sanoatning rivojlanishi biosferaning kuchli ifloslanishiga va uning asosiy parametrlari me'yoridan katta og’ishlarga olib keldi, bu esa muqarrar ravishda uning individual biologik tizimlarining ham, butun biosferaning ham o‘z-o‘zini barqarorlashtirish va o‘z-o‘zini tozalash qobiliyatini buzishga olib keladi. Moddiy ne’matlar ishlab chiqarishda texnologiya qo‘llaydigan tabiat qonunlarini aynan fizika kashf etganligi sababli fizika va texnika o‘rtasidagi bu bog’liqlikni ekologik nuqtai nazardan ochib berish muhim ahamiyatga ega.

Bunday hollarda quyidagi fikrlarga to‘xtalishimiz kerak: nima qayta ishlanadi (materiallar), nima bilan qayta ishlanadi (energiya), qanday qayta ishlanadi (texnologiya). Texnikaning rivojlanishi va uning fizika bilan bog’liqligini insonning tevarak-atrofdagi olamni bilishi va o‘zlashtirish bosqichlari, tabiatga ta’siri ko‘lamini sxematik tarzda 1-jadvalda keltirilgan ma’lumotlar orqali ko‘rsatish mumkin.

Shunday qilib, fizika kursida quyidagi ekologik jihatdan muhim bo‘lgan muammolar ochib berilishi mumkin:

1) energiya resurslaridan oqilona foydalanish: neft, gaz, ko‘mir, torf va boshqalar;

2) mexanik, ichki ("issiqlik"), elektr va yadro energiyasidan foydalanish-ning atrof –muhit uchun eng foydali, qulay va ekologik toza usullari;

3) xomashyo resurslaridan oqilona foydalanish: suv, yer, foydali qazil-malar va boshqalar.

Bu masalalar bir-biri bilan chambarchas bog’liq, chunki ular umumiy il-miy asosga ega - texnika va zamonaviy ishlab chiqarishning jadal rivojlani-shi sharoitida jamiyat va tabiatning o‘zaro ta’sirini optimallashtirish. Bularga to‘g’ridan-to‘g’ri bog’liq bo‘lgan masalalar:

1) tabiiy muhitni ifloslanishdan himoya qilishning fizik usullari;

2) qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish (quyosh radiat-siyasi, Yerning ichki energiyasi, shamol energiyasi, dengiz to‘lqinlari).

Ekologiya masalalarini ko‘rib chiqishda o‘quvchilar atroy -muhitni muhofaza qilish muammosini faqat tabiiy fanlar va texnika yutuqlari, ishlab chiqarish texnologiyasini o‘zgartirish, xomashyo qazib olish va ularni muayyan hududlarda qayta ishlash usullari asosida hal qilish mumkin emasli-gi haqida tushunchaga ega bo‘lishlari kerak.

1-jadval. Fan -texnika rivojlanishi va uning fizika bilan bog’liqligini.

Bilim bosqichlari	Ishlab chiqarish ma-teriallari	Materiallarni qayta ishlashdagi energiya turlari	Ishlab chiqarishning tashkiliy shakllari
Astronomiya, mexa-nikaning paydo bo‘lishi	Tosh, bronza, mis, temir, ko‘mir	Inson va hayvon-larning biologik energiyasi	hunarmandchilik ishlari
Klassik mexanika va nazariy optikaning shakllanishi	Temir, ko‘mir, kar-bonli po‘lat	Mexanik, gidravlik va shamol	Dastgoh hunarmand-chiligi ishlab chiqarishi
Klassik fizika, termodinamika va elektrodinamikaning rivojlanishi	Karbonli po‘lat, qotishma po‘lat, ko‘mir, torf	"Issiqlik" energi-yasidan foydala-nishning boshlanishi	Manufaktura ishlab chiqarish
Elektron nazariya-ning va atom fizikasining shakllanishi	Qotishma po‘lat, maxsus qotishmalar, ko‘mir, torf, neft, gaz	Ichki ("issiqlik"), elektr	Mashinasozlikning vujudga kelishi
Fanning rivo-jlanishi, kvant fizikasining paydo bo‘lishi	Po‘lat qotishma, maxsus qotishmalar, alyuminiy, ko‘mir, neft, gaz, sintetik materiallar	Ichki, gidravlik, elektr, yadroviy	Avtomatik va seriyali ommaviy ishlab chiqarish
Kvant fizikasining rivojlanishi, kosmosni o‘zlashtirish	Har qanday xususiyatlarga ega materiallarni olish imkoniyatining paydo bo‘lishi	Barcha turdagi ener-giya	Avtomatik ishlab chiqarishning yuqori shakllari

Fizika fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda tabiiy muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirish faqat ekologik bilimlar tizimini o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmaydi, u muayyan tabiatni, ya’ni atrof -muhitni muhofoza qilish xarakteriga ega ko‘nikma va malakalarni shakllantirish bilan ham bog’liqdir.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, ekologik ma’lumotlar zamonaviy o‘rta umumta’lim maktabida o‘rganiladigan fizika va boshqa tabiiy fanlar asoslarining ajralmas va muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular asosida o‘sib kelayotgan yosh avlodning ekologik madaniyati shakllantiriladi, bu, xususan, tabiatdagi muvozanatni saqlashning fiziko -texnikaviy va texnologik jihatlari, uning buzilishining oldini olish yo‘llari haqidagi bilimlar tizimini egallashni o‘z ichiga oladi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti sharoitida bu insoniyat jamiyati ishlab chiqarish faoliyatining rivojlanish yo‘nalishini to‘g’ri tanlashiga kafolat bo‘lib xizmat qiladi, ya’ni, yoshlarni hayotga, mehnatga tayyorlashning muhim yo‘nalishi bo‘lib xizmat qilmoqda. Agar maktabda o‘quvchilar

atrof –muhitni o‘rganish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish usullarini aniqlash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarga yega bo‘lsalar, tayyorgarlik yanada samaraliroq bo‘ladi.

Ekologik, atrof –muhitga oid bilimlarning fizik jihatlarini o‘rganish o‘quvchilarning fizika bo‘yicha olgan bilimlarining chuqurlashishi va kengayishiga, fanga bo‘lgan qiziqishlarining ortishiga olib keladi, ularda bir qator tabiatni himoya qilish ko‘nikmalarni shakllantiradi, ularni ekologik bilimlar va malakalarning hayotiy ahamiyatga ega ekanligiga ishontiradi, ular ongida tabiat yaxlitligi haqidagi ilmiy tasavvurni shakllantiradi, insonning unda tutgan o‘rni va roli, tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish, ularni ko‘paytirishda insoniyat hal qilishi kerak bo‘lgan joriy va istiqboldagi vazifalarni anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o‘zgarishi bo‘yicha konferensiyasidagi nutqi (COP28). 01.12.2023 y.
2. R.N.Bekmirzaev, B. Sultonov, O. Eshto’xtarova. Methogs of implementaion of continuons environmental education.// ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020. Impact Factor: SJIF 2020=7.13.
3. R.N.Bekmirzaev,.B.Sultonov, O.Eshtuxtarova. “Fizika fanini o‘qitishda ekologik tarbiya berish”// Tafakkur Ziyosi. № 4. Jizzax 2021 y.
4. O. Eshto’xtarova. O‘quvchilar bilan tabiatni muhafoza qilishishlarida fizika fanining o‘rni. Materiali mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii// “FIZIKA I EKOLOGIYa” 15-16 sentyabr 2023. st. 37-39. g. Nukus.
5. O.S. Kulagina. Formirovanie ekologicheskoy kul’turi studenta na zanyatiyax fiziki.// Samara. 2013 g.

TiO_2 ASOSIDAGI FOTOKATALITIK MATERIALLARNING XOSSALARINI SPEKTROFLYUROMETRIK USULDA ANIQALSH

Tursunova Dilshoda Rahmitdinovna
Katta o‘qituvchi TDTU Olmaliq filiali
Tojiboyeva Zebo Murot qizi
talaba, TDTU Olmaliq filiali,
Mamatova Ozoda Mansur qizi
talaba, TDTU Olmaliq filiali

Annotatsiya: Annotatsiya. Bu maqolamizda “Sho’rtan gaz kimyo majmuasi” da katalizator sifatida ishlatib bo’lingan, texnogen chiqindi TiO2 dan fotokatalitik va sorbsiya materialini olish uchun, uning sorbsiya qobiliyatini va UB-nurlanish ta’siridagi fotodegredatsiya hodisasi va natijalari tasvirlangan. TiO_2 texnogen chiqindisini sorbsiya va fotodegredatsiyasini ko’rishimiz uchun 0.01 mmol li metilen ko’ki eritmasidan foydalandik.

Kalit so’zlari: TiO2, UB-nurlanish, fotokatalitik material, sorbent, texnogen chiqindi, metilen ko’ki, fotodegredadsiya.

Hozirgi maqolada titan dioksid (TiO_2) ining fotokatalitik xossalariga qaratilgan tadqiqotlar ko'rib chiqiladi. Titan dioksidini XX asrning boshlarida bo‘yoqlar uchun toksik bo‘lmagan o‘rinbosar sifatida ommaviy ishlab chiqarila boshlangan. Hozirgi kunda Titan oksidining yillik ishlab chiqarilish quvvati oshdi. Yiliga ishlab chiqarilgan to‘rt million tonna titan dioksidi farmatsevtika sanoatida yordamchi vosita sifatida, kosmetika sanoatida quyosh kremi ishlab chiqarish uchun, oq plastmassalarda rang beruvchi sifatida, nisbatan arzon va toksik bo'lmagan pigment oziq-ovqat qo‘shimchalarining xavfsizligi uchun Yevropa Ittifoqining tegishli organlari tomonidan tasdiqlangan oziq-ovqat sifatida qo’llaniladi. Titan oksidining saraton kasalligini davolashda, shuningdek antibiotiklarga chidamli bakteriyalarni fotodinamik inaktivatsiyalashda fotosensibilizatsiya qiluvchi moddalar sifatida qo‘llanila boshlandi.

Titan oksidi (TiO_2) kristall tuzilishi. Titan oksidi (TiO_2) 1-jadvalda keltirilgan. Ushbu tuzilmalarni oktaedral TiO_6 zanjirlari bilan tavsiflash mumkin. Anataza va rutil tuzilmalarda har bir Ti^{+4} ioni 6 O^{2-} ionli sakkizburchak bilan o'ralgan.

Anataza fazasida Ti-Ti atom masofasi rutil fazadan kattaroq, ammo o-Ti masofasi kichikroq. Anataza fazasi o‘q bo‘ylab ko‘proq cho‘zilgan. Rutil tuzilishda har bir sakkizburchak 10 ta qo'shni oktaedr (2 juft oddiy kislorod) bilan aloqa qiladi, atomlari va burchaklaridagi 8 ta umumiy kislorod atomlari), anataz tuzilishida esa har bir sakkizburchak sakkizta qo'shni bilan bog'langan (qirralarda 4 ta umumiy kislorod atomi va 4 ta umumiy atom burchaklar). Tarmoq tuzilishidagi bu farqlar faza zichligi va elektron tarmoqli tuzilishidagi farqlarga olib keladi.

Jadval 1. Titan oksidining fizik xususiyatlari (TiO_2)

Minerallari	Anataz	Rutil	Brukit
Kristall tuzilish	Tetragonal	Tetragonal	Ortorombik
Zichlik(kg/m3)	3830	4240	4170
Molekulyar hajm	34,06	31,21	32,17
Sinish indeksi	2.52	2.72	2.63
Qattiqlik koeffitsienti (Hs)	5.5–6	7-7.5	5.5–6
Elektr o'tkazuvchanligi	48	114	78

Titan oksidining (TiO_2) eng muhim xususiyatlari va uning qo‘llanilishi

Titan oksidi (TiO_2) o‘ziga xos og‘irlikka ega, uning erish nuqtasi 1854^oC va qattiqligi 5.5–6.5 ga teng. Suvda va organik kislotalarda va suyultirilgan ishqor eritmalarida erimaydi, lekin u issiq sulfat kislota va plavik kislotada eriydi.

Titan oksidi (TiO_2) katta g’ovak bo‘shliqli yarimo'tkazgich. Uning anataz tuzilishi spektri 3.2 eV optik bo'shliqqa ega 388 nm ultrabinafsha hududida joylashgan.

Rutil 3.02 eV bir kichik optik bo'shliqqa ega. Titan dioksidi yupqa plyonkalar ko'rinadigan to'lqin uzunligi oralig'ida yuqori shaffoflikka ega, ammo ultrabinafsha nurlarini yaxshi singdiradi. Titan oksidi yupqa plyonkalarining sinishi indeksi = 550 nm, anataza fazasi uchun 2,49 va rutil uchun 2,8 ni tashkil qiladi. Titaniyaning ikkita tuzilishini ko'rsatadi (rutil va Anataz) sanoatda ishlatiladi. Titan oksidi (TiO_2) elektr izolyatsiyalangan va yuqori dielektrik koeffitsiyentga ega, anataza uchun 50-60 va rutil faza uchun 80-110.

Fotokatalitik xususiyatlari

Titan oksidi (TiO_2) kuchli oksidlovchi xususiyatlarga ega bo’lib, u sterilizatsiya, dezinfeksiya va ifloslanish kabi atrof-muhit hodisalariga ta'siri bo'yicha katta ahamiyatga ega.

Fotokataliz - bu fotonlar bilan boradigan katalitik reaksiyadir. Fotokatalizatorlar yarimo'tkazgichlar bo'lib, ular unga ta'sir qilganda nurni yutadi (UV spektri uchun) va materiya yuzasida elektron teshik juftlarini hosil qiladi. Ishlab chiqarilgan tashuvchilar juda faol, kislorod va namlik bilan oksidlanish va qaytarilish reaksiyalarida qatnashadilar. Masalan, tabiatda, yashil o'simliklarda xlorofill, bu fotosintez uchun mas'ul bo'lgan fotokatalizator. Xlorofill o'simliklarni kislorod va ozuqa moddalari bilan suv va karbonat angidrid bilan singdiruvchi nur bilan ta'minlaydi.

Asosiy tarkibi TiO_2 bo’lgan ishlatilgan katalizatorni 600 ^oC haroratda mufel pechida kuydirib olingan na’munamizni 0.01 mmol/l konsentratsiyali metilen ko’ki eritmasi bilan eritma shakliga o’tkazib oldik. Hosil qilingan eritmamiz magnitli aralashtirgichda 2-3 soat davomida sorbsiya qobiliyati tekshirildi. Umumiy hajmi 50 ml bo’lgan 600 ^oC haroratda kuydirilgan TiO_2 ning metilen ko’kidagi eritmasi (0.01 mmol/l) ga UB-nurlar ta’siridagi fotodegredatsiyasi kuzatildi. Biz bunda umumiy hajmi 50 ml bo’lgan TiO_2 ning metilen ko’kidagi eritmasi (0.01 mmol/l) ni ultrabinafsha nurlar ta’siridagi fotodegredadsiyasini turli xil vaqtlarga qo’yib tekshirdik.

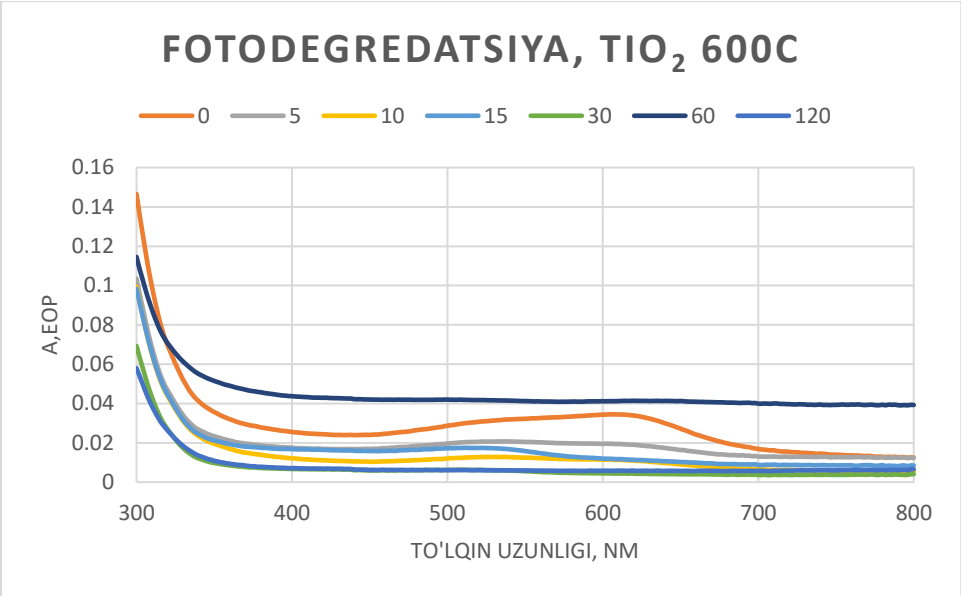

1-rasm. Vaqtga qarab TiO_2 metilen ko’kidagi eritmasining yutilish spektrlarining UB-ko'rinadigan mintaqasining o'zgarishi

Titan oksidi na’munamizni metilen ko’ki eritmasi bilan suzpenziya tayyorlab oldik. Titan oksidi va metilen ko’ki eritmasining sorbsiyasini oshirish maqsadida, bu suzpenziya magnitli aralashtirgichda yaxshilab aralashtiriladi va undan so’ng, UB-nurlar ta’sirida fotodegredatsiyasi kuzatiladi. 1-rasmda 0, 5, 10, 15, 30, 60, 120 minutlar oralig’idagi titan oksidining fotodegredatsiyasi grafik chizmasi tasvirlangan. UB nur hududida (λ_{max}=300 nm) yutilish spektrlarini tahlil qilganda, rangsiz oraliq parchalanish mahsulotlarining konsentratsiyasini aniqlash mumkin. UB nur mintaqasi ko'rinadigan yorug'lik hududiga qaraganda sezgirroq. Bu grafikdan ko’rinib turibdiki, 10 minutlik na’munamizda eng yuqori fotodegredatsiyani ko’rishimiz mumkin. Fotokatalizator yuzasida metilen ko’ki molekulalarining parchalanishi natijasida metilen ko’ki eritmasining konsentratsiyasi kamayadi.

Metilen ko’kining umumiy konsentratsiyasi TiO_2 fotokatalizatori bilan UB-nurlarning ta'sirida mineralizatsiya qilinishi mumkin. Bilamizki metilen ko’ki yutilish spektrlari maksimal to'lqin uzunligi 663 nm. Ultrabinafsha nurlar esa 10 da 400 nm gacha to’lqin uzunligiga ega. Ushbu xulosa λ_{max} = 200-800 nm oralig’idagi ko'rinadigan mintaqada maksimal yutilishdagi optik zichlik qiymatlarini tahlil qilish asosida amalga oshirilishi mumkin.

Fotokatalizator yuzasida havorangli metilen ko’ki molekulalarining parchalanishi natijasida metilen ko’ki kontsentratsiyasi pasayadi. Metilen ko’kining umumiy konsentratsiyasi ancha pasayadi va TiO_2 -600°C katalizatorida UB-nurlarning ta'sirida mineralizatsiya qilinishi mumkin. Ushbu xulosa λ_{max} = 378 nm ko'rinadigan mintaqada maksimal yutilishdagi optik zichlik qiymatlarini tahlil qilish asosida amalga oshirilishi mumkin.

UB nur hududida (λ_{max}=300 nm) yutilish spektrlarini tahlil qilganda, rangsiz oraliq parchalanish mahsulotlarining konsentratsiyasini aniqlash mumkin. UB nur mintaqasi ko'rinadigan yorug'lik hududiga qaraganda sezgirroq.

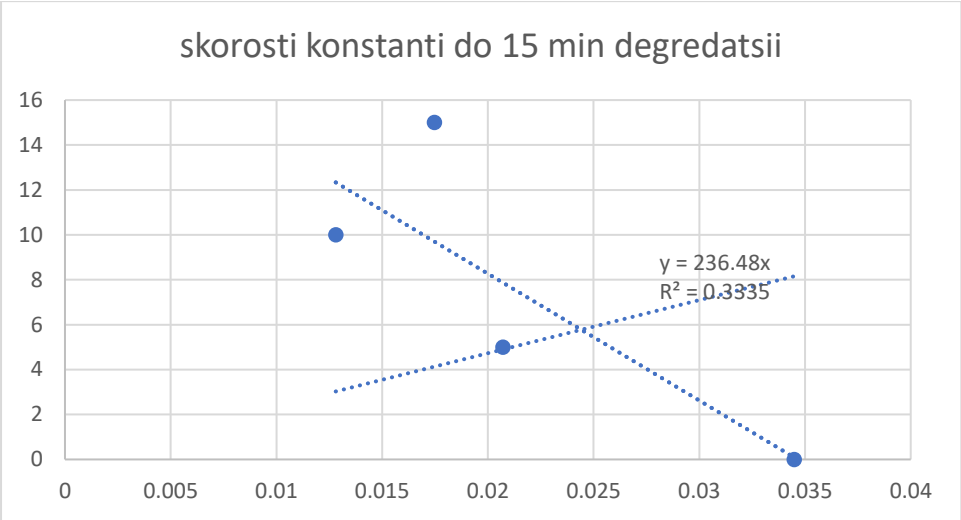

2-rasm. Lenmyur-Hinshelvud modeli bo'yicha vaqtga qarab TiO_2 (600 ^{0}C) ning metilen ko’kidagi eitmasining fotodegradatsiya tezligi konstantalarini hisoblash (664 nm)

UB nurlanishida ishlatilganTiO_2(600 ^{0}C) metilen ko’ki eritmasining parchalanishi bo'yicha kinetik ma'lumotlar (664 nm)

t, min	A op	A/A0,	lg(A/A0)	To’lqin uzunligi (664nm)		
0	0,0345	100%	0,182786256			
5	0,0207	60%	-0,509662617	k1	236,48	min -1
10	0,0128	37%	-0,990737441	R_2	0,866	
15	0,0175	51%	-0,680332322	k2	0,0044	min -1
30	0,0062	18%	-1,708822399	R_2	0,079	
60	0,1146	332%	1,200557768			
120	0,058	168%	0,520084619			

1- jadvaldagi ma'lumotlardan k_1=0,0591min^{-1} doimiysi ham k_2=0,0647 min^{-1} dan 100 martadan ortiq ekanligini ko'rish mumkin. Lekin λ_{max}=378 nm da tahlil qilinganda ishonchlilik koeffitsienti R_2 =0.8422 λ_{max} =300 nm da tahlil qilingandagiga nisbatan birmuncha yuqori bo'ladi. Nurlanishdan 5 minut o'tgach, rangli birikma (metilen ko’ki) kontsentratsiyasi keskin pasayadi, ammo keyin rangsiz birikmalar yana paydo bo'ladi, eritmadagi organik birikma kontsentratsiyasi 2 soatdan keyin ancha kamayganini ko‘rish mumkin.

Xulosa. Sho’rtan gaz kimyo majmuasi chiqindisi sifatida chiqayotgan, ishlatib bo’lingan TiO_2 katalizatorini 600 ^{o}C haroratda mufel pechida kuydirib olingan na’munamizni sorbsiyasini va fotodegredatsiyasini UB-nurlar ta’sirida tekshirdik. Shunday qilib, har ikkala to'lqin uzunligida tahlil qilinganda, metilen ko’ki eritmasining parchalanish darajasi bilan mos keladi va konsentratsiyasi ancha kamayadi degan xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o‘zgarishi bo‘yicha konferensiyasidagi nutqi (COP28). 01.12.2023 y.

2. Chi Him A. Tsanga, Kai Lia, Yuxuan Zenga, Wei Zhaod, Tao Zhanga, Yujie Zhana, Ruijie Xiea, Dennis Y.C. Leungd, Haibao Huanga.TITANIUM OXIDE BASED PHOTOCATALYTIC MATERIALS DEVELOPMENT AND THEIR ROLE OF IN THE AIR POLLUTANTS DEGRADATION: OVERVIEW AND FORECAST//Environment International Volume 125, April 2019, Pages 200-228

3. M. Zareef Khan a, K. Nadeem, F. Zeb, H. Abbas, Basit Ali Letofsky-Papst COMPARISON OF SURFACE EFFECTS IN BARE AND TITANIUM OXIDE COATED COFE2O4 NANOPARTICLES. //May 2020, 106186. Solid State Sciences.

4. Кадирова З.Ч., Турсунова Д.Р., Шамсиддинов Л.О. ФОТОКАТАЛИТИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ТЕХНОГЕННЫХ ОТХОДОВ НА ОСНОВЕ TIO2 ООО “ШУРТАНСКИЙ ГАЗОХИМИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС” Texnika yulduzlari. ISSN 1682-7686 № 1/2023.

SOLAR PHOTOCELLS

Tech. Toshpulatova Dildora Xaydarkulovna
Department of Physic, Jizzakh State Pedagogical University Jizzakh, Uzbekistan
Tech. Narkulov Saydulla Karimovich
Department of Physics, Jizzakh Polytechnic Institute, Jizzakh, Uzbekistan

Abstract. A comparative analysis of the prospects of creating ultra-thin, light and highly efficient solar cells based on AlGaAs/GaAs heterostructures has been provided. A micron - scale thinning of AlGaAs/GaAs heterostructures using efficient technological methods has been proposed, which has been shown to significantly increase the yield percentage of solar cells. As we know that the photocurrent flow in the element depends on constant temperature radiation.

Keywords: heterostructure, solar energy, alternative energy sources, electricity, photovoltaics, solar cell, monocrystalline and polycrystalline silicon, cascade elements, amorphous silicon, solar module.

Introduction

Currently, the need to increase the energy-mass characteristics of solar batteries is of urgent importance. The main ways to solve this problem are to increase the efficiency of solar cells based on AlGaAs/GaAs compounds, which have the highest efficiency, and to reduce their size and weight. Achieving such efficiency requires new optimized photovoltaic system architectures and high-quality semiconductor materials. In the world, intensive research is being conducted to increase the efficiency of solar cells up to 35% in promising heterostructures by increasing the number of p-n junctions in semiconductors to four, five and even six. Currently, silicon is the main material for solar cells. The efficiency of silicon-based solar cells is 15-16% under direct irradiation in near-Earth space conditions. Solar cells based on heterostructures provide high efficiency and have high radiation resistance. An important advantage of heterophotoconverters is their ability to efficiently convert high-concentration solar radiation (up to 1000 - 2000 times), which opens up the prospect of significantly reducing the area and cost of solar cells (proportional to the concentration level) and, as a result, leads to a decrease in the price of "solar" electricity.

Solar cells based on GaAs heterostructures were presented for the first time by A.F. Ioffe and it was created at the Institute of Physics and Technology. The use of a wide - gap "window" made of a thin layer of AlGaAs solid solution, which is almost completely transparent to solar radiation, ensures the passivation of the surface of the photoactive region . Multilayer AlGaAs/GaAs heterostructures were created using low-temperature liquid-phase epitaxy [1-5], which ensured record efficiency for solar cells with a single p-n junction. Such performance indicators were achieved due to the reduction of the AlGaAs/GaAs front layer thickness to 30-50 nm, the crystallization of high-quality material in the active region, and the creation of a back potential barrier made of GaAs. In recent years, the MOS-hydride epitaxy (metal- organic phase epitaxy) method has been widely used to produce AlGaAs/GaAs heterostructures for solar cells [6]. A heterostructural solar cell obtained by this method with a Br e gg mirror is of great interest (Fig .1). The reflection coefficient from such glass is ~ 95% in the 750 - 900 nm spectral range.

This ensures that part of the solar radiation not absorbed in the base layer is reflected in the active region, which ensures that the thickness of the base region decreases and the diffusion is maintained with small values of the bending length. As a result, the radiation resistance of solar cells increases. Solar cells based on AlGaAs/GaAs heterostructures are currently widely used in solar cells due to their high efficiency and increased radiation resistance.

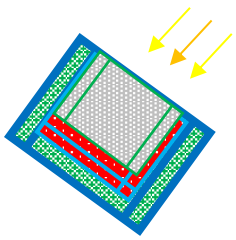

Fig.1. Hetero-structured photocell

1. Cascade photoelements

A further increase in efficiency is provided by cascade solar cells manufactured on the basis of multilayer heterostructures with two or more p-n junctions in materials with different band gaps (Fig. 2). This design uses GaAs as the wide-gap element material and InGaAs or GaSb as the narrow-gap element. In such cells, the "top" p-n junction, made of a wider-gap material, is designed to efficiently convert the short-wavelength portion of solar radiation into energy , and the "bottom" p-n-junction, a narrow-gap material, is optimized to convert the long-wavelength radiation that passes through the broadband element into energy. Theoretical calculations show that more than 40% energy efficiency can be achieved in such complex photoconverters. As we mentioned above, one of the most promising materials for creating highly efficient solar cells is gallium arsenide. Gallium arsenide and a photocell based on it can consist of several layers - heterostructures of different composition. Usually, a very thin layer of AlGaAs is obtained as a GaAs-based heterostructure mirror. But the main disadvantage of gallium arsenide is its high cost. In order to reduce the cost of production, it is necessary to form solar cells on other cheaper substrates.

Copper and indium diselenide ($SuSe_2$) has an extremely high ability to absorb solar radiation - 99% of light is absorbed in the first micron of this material (band gap 1.0 eV) [2,5]. At the moment, intensive efforts have been started to produce solar cell glass based on $SuSe_2$. Sometimes zinc is added to cadmium sulfide to improve the transparency of the glass. $SuInSe_2$ increases the band gap in layer , which leads to an increase in the open-circuit voltage and, as a result, to an increase in the efficiency of the device.

Physical processes of cascade photocells

Most solar cells are basically large area p-n junctions. When light shines on them, they can generate current and voltage. The reason this happens is between p-type and n-type material is the generated electric field. First let's see what happens if a silicon solar cell (pn junction) has a low resistance wire externally connected between the p and n contacts. In the dark, the solar cell does not generate current. When light shines on the solar cell, current flows through the wire from

the p-type side to the n-type side (conventional current). The light has enough energy to break some of the chemical bonds in the silicon crystal. What this means is that the electrons normally involved in the silicon bond move to a higher energy state when exposed to light and the bond is broken. The intensity of the sun's light on the earth 's surface is strong enough to break about 1 bond for every 100 million silicon atoms in the solar cell. Excited electrons are similar to electrons of additional phosphorus atoms - they move freely through the material. Similarly, the vacancies created by light act as holes, just like the unpaired electrons in the bonds between silicon and boron atoms and these holes can also move freely through the material. Electrons and holes created in this way are physically close to each other: for each electron excited by light, a corresponding hole is created. These electrons and holes can only remain excited for a short time . In the recombination process, the excited electrons come very close to the holes, and both are placed in bonded positions. As this process occurs, the electrical energy of the pair is lost as heat. If there is too much recombination, the efficiency of the solar cell decreases.

In a solar cell, electrons and holes excited by light appear throughout the volume of the material, in the p-region, n-region, and in the field region where the generated electric field exists. Due to the "set" electric field, the electrons are attracted to the positive charge from the side of the p -type material . Similarly, holes are attracted to the negative charge on the n -type material side. This separation of charges causes current to flow across the junction. The direction of current (conventional current) is the same as the movement of holes (because they are positively charged). That is, the current flows across the field from the n-type side to the p-type side. Now there is voltage across the solar cell but no current from the solar cell. The "open circuit voltage" is measured by placing a voltmeter across the illuminated solar cell. For example, for a solar cell, it measures about 0.6 volts in strong sunlight. When an open-junction solar cell is illuminated, the light-generated electrons and holes orbiting near the junction are separated by an "embedded" electric field. Electrons are pushed into the n -type region and holes into the p -type region. The current produced by the light depends only on how intense the sunlight is and how much recombination takes place inside the solar cell. This charge pack creates a voltage across the solar cell. It can be imagined that this division of charge continues indefinitely, resulting in an infinite voltage across the solar cell.

To generate large amounts of energy from solar cells, it is enough to connect many solar cells together. It can generate a lot of power. In fact, many solar cells can be connected together to create a large solar power plant. Most modern solar cells have a single p-n junction. In such an element, free charge carriers are generated only by photons with energy greater than or equal to the bandgap. In other words, the photoelectric reaction of a single junction element is limited to the part of the solar spectrum with energy above the band gap, and low-energy photons are not used. This limitation can be overcome by multilayer structures of two or more elements with different band gaps. Such elements are called *cascade or tandem* [2].

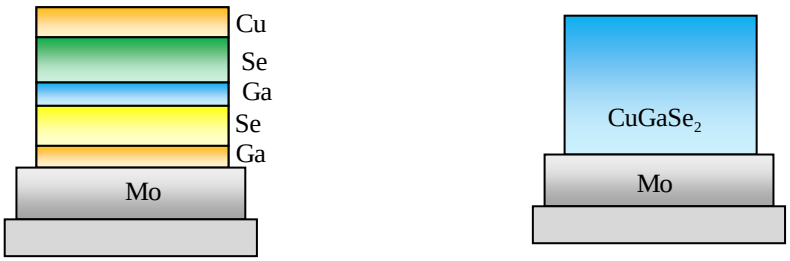

FFig 2. The system of cascade photocell

OBTAINED SCIENTIFIC RESULTS AND THEIR ANALYSIS

1. Current characteristics of heterostructured photoelectric systems

Each photocell is characterized by a number of parameters and properties that determine not only its characteristics, but also the limits of its use in technology: current - voltage, light, frequency and spectral sensitivity, efficiency. Similarly, heterostructured photoconductors have the above physical properties. Studies have shown that these physical properties have almost the same meaning in both cases. Current-voltage and voltage-power characteristics of the system considered in Figure 3. It can be seen from the graph that the photocurrent flow in the element depends on constant temperature radiation. However, as the irradiance increases, the photocurrent and voltage increase. This leads to an increase in total power. In this case, for the characteristics of the heterostructure system, when the operating temperature increases, the current output increases slightly, while the voltage output decreases sharply, which affects the decrease in net power with the increase of temperature. The nominal voltage and current of the structure we are studying are described by the following general formulas

$$I = I_{ph}\left(\frac{T}{T_r}\right)^3 \times \exp\left(\frac{qE_g}{kA}\left(\frac{1}{T_r} - \frac{1}{T}\right)\right). \quad (1)$$

$$E_g = E_g(0) - \frac{\alpha T^2}{T+\beta}$$

where T_r represents the initial temperature and the constant photocurrent of the element; I_{rr} q is the charge of the electron; E_g - the main energy level of the conductor, T is the temperature of the element (K). The nominal voltage of the element is expressed by the following formula

$$U = \frac{kT}{q}\ln\frac{I_{ph}}{I_s} + I. \quad (2)$$

Here I_s is the output current of the array; U array output voltage. The figure below shows the characteristic curves of the element for a given level of solar radiation and temperature.

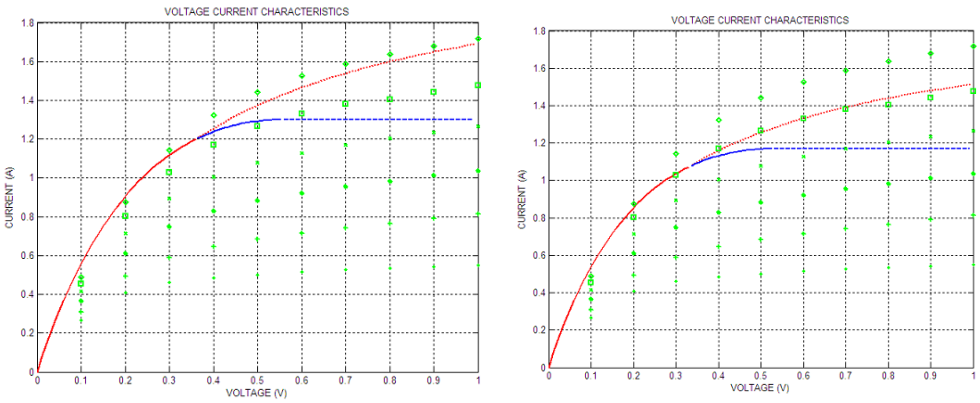

3 . Volt-amperes characteristics of the system in varying radiation with a temperature of 25° - 30° .

2. Useful efficiency of photoelectric systems with heterostructure

Today, cells made of heterostructured photovoltaic systems, such as A_3V_5, make up 80% of systems installed worldwide. Their efficiency is 35-40 percent. Later, GaAs-AlGaAs heterostructure photoelectric systems began to be prepared in the form of amorphous silicon, cadmium-telluride thin films. Their efficiency is about 9 percent, but they are cheaper to manufacture than photovoltaic cells made of mono or polycrystalline silicon [3,7]. For example, let a heterostructured solar photovoltaic cell consist of several hundred (for example, 100) cells. Let its power be 1.5 W. In this case, the size of the photocell is 20·30 cm. We assume that the current density in the photocell is E = 500 W/m ^{2} and we find the useful efficiency of the photocell. In that case, we find the efficiency of the photocell using the following formula

$$\eta = \frac{P}{ES}.$$

Here, P b is the power of the battery, which is calculated using the following formula

$$P = n \cdot 15.$$

Here, n is the total number of photovoltaic cells in the heterostructure solar cell. Putting the values of the necessary quantities in the formula $P = 900 \cdot 15 = 1350\ Вт$, $S = 0.06\,m^2 \cdot 900 = 54\,m^2$ we find the useful efficiency of the photocell

$$\eta = 135054 \cdot 500 = 0.05\%$$

The value of the efficiency of the photocell is determined by the energy losses, which depend on the materials used and the design of the photocell, as well as the choice of the operation mode of the photocell (load resistance, light and temperature). In the process of converting radiation energy into electrical energy released in the photocell load, energy losses can be divided into light and energy losses. Light losses are primarily losses due to the reflection of the light flux from the surface photocell and depend on the wavelength of the incident light. They are also determined by the photoelectric inactive absorption of light: absorption of the excitation, photon generation, absorption with excitation within the band transitions, absorption of the fraction of the light flux that has passed to a large depth along with the lower metal electrode.

Energy losses are the number of excited pairs of electrons and holes or the energy losses they carry. These losses are related to the recombination of carriers that do not reach p - n - depending on the construction of the transition and photocell, the thickness of the outer layer of the conductor and the condition of its surface. In addition, if the energy of light quanta significantly exceeds the band gap, then the excess energy is used to heat the photocell.

At the same time, scientific and research work is being carried out to increase the efficiency of heterostructured solar photovoltaic cells by 50-60%. For this, it is necessary to install heterostructured films 4÷8 times. As a result of these studies, the power of the device will be increased and the cost of production will decrease dramatically. It is estimated that, due to their simplicity and low-cost materials, in the future, the production of devices consisting of heterostructures will require even less money.

CONCLUSION

In this article, the physical properties of photocells based on the heterostructure of the solar energy device were studied. The volt-ampere characteristics of the G heterostructure solar cell photocell and the values of the useful work coefficient were determined. Our studies have shown that the photocurrent flow in the element depends on constant temperature radiation. As the irradiance increases, the photocurrent and voltage increase. This leads to an increase in total power. It can be concluded that, the solar cells based on heterostructures have very high efficiency and high radiation resistance.

References:

1. Udalov N. S. Renewable energy. - Novosibirsk: Izd-vo NGTU, 2009. - 412 p. - S. 305-306.
2. Vissarionov V. I. Colnechnaya energetika : uchebnoe posobie dlya vuzov. - Moscow: Izdatelsky dom MEI, 2008. - 320 p. - S. 113-115.
3. Tashpulatova D. X. Physical percularities of heterostructured solar photoelements. Сборник материалов II международной научно-теоретической конференции «АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК» 19 мая, 2021 г. Часть I, 15-18.
4. Mestnikov, A.E. Teplovaya zashchita zdaniy na severe: material, design, construction. A. E. Mestnikov, P. S. Abramova. M.: Izdatelstvo AVS, 2009. – 5 – 10 p.
5. Igamkulova Zilola Muradovna A Model of Photovoltaic Module of Solar Station. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. 2023.
6. Tashpulatova D. X. Energy parameters of heterostructural solar Photocells. Academic Research in Educational Sciences. VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021

SIMULATION OF OPTIMAL ANGLE INCLINATION FOR SOLAR PANELS

Tech. Toshpulatova Dildora Xaydarkulovna
Department of Physic, Jizzakh State Pedagogical University Jizzakh, Uzbekistan
Tech. Narkulov Saydulla Karimovich
Department of Physics, Jizzakh polytechnic Institute, Jizzakh, Uzbekistan

Abstract. The use of a tracking system to keep the PV cell/panel perpendicular to the sun can boost the collected energy by 10 - 100% depending on the circumstances. The use of a tracking system greatly improves the power gain from solar radiation. This background goes into further detail on the operation of solar cells and the reason tracking is needed. The different tracking technologies are also described and how they compare to one another. Different power applications require different tracking systems. For certain applications a tracking system is too costly and will decrease the max power that is gained from the solar panel. Due to the fact that the earth rotates on its axis and orbits around the sun, if a PV cell/panel is immobile, the absorption efficiency will be significantly less at certain times of the day and year.

Key words: tilt angle, photovoltaic modules, calculation, autonomous solar power plant, radiation.

Introduction

In this work, we performed calculations to determine the angle of inclination of photovoltaic panels for one autonomous solar installation. According to the calculations, the optimal angle of inclination of solar panels for this autonomous power plant is 24.2 degrees.It is known [1] that the energy flux density incident on the module depends on the angle of inclination of the module to the Sun. When the panel surface and solar radiation are perpendicular to each other, the radiation flux density will be maximum. When the angle of inclination changes, the radiation flux density decreases. Thus, the angle of inclination significantly affects the radiation incident on the surface of the module. If the angle of inclination is equal to the latitude of the module, the radiation flux has the maximum possible value. In this work, we performed calculations to determine the angle of inclination of photovoltaic panels for one autonomous solar installation. According to our calculations, the optimal angle of inclination of solar panels for this autonomous power plant is 24.2 degrees. Photovoltaic cells are a combination of multiple photovoltaic converters mounted on a rigid or flexible substrate. Each solar panel panel consists of two silicon wafers with conductive copper strips. At the point of contact, the plates have the thinnest coating: one boron, the other phosphorus. Under the influence of photons from sunlight, areas with excess and deficiency (so-called “holes”) of electrons appear in the photocell. At the junction of the plates, at the p-n junction of the semiconductor, an electrical generating effect occurs.

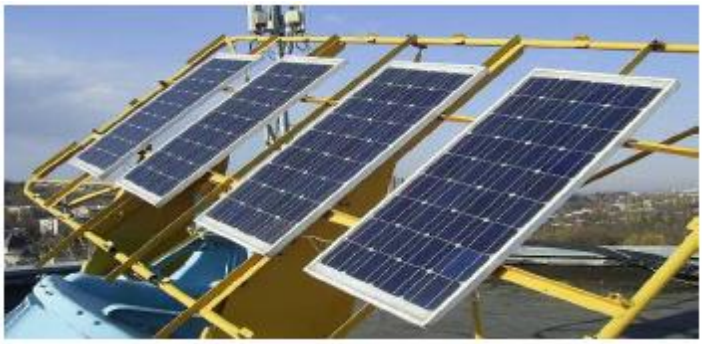

Fig 1. Solar panels

The performance of solar panels depends largely on the orientation of the crystals and the purity of the silicon. Over the past decades, scientists have been struggling to improve these parameters and reduce the cost of producing purified homogeneous silicon. Not only silicon can act as a semiconductor material, but the operating principle of solar panels remains the same. To produce monocrystalline solar panels, purified, pure silicon is used. This type of solar panel looks like silicone honeycombs or cells that are connected into one structure. Moreover, such batteries are worth choosing at least because of their high 20% efficiency. This is a good indicator for solar panels. The appearance of the panels is shown in Figure 1.

The information of radiation on the horizontal surface are usually available and can be applied to calculate the energy received on an inclined surface. The total monthly average daily radiation HT is the sum of direct, diffuse and reflecting components according to [1]:

$$H_T = H + H_D + H_R.$$

The method applied in this paper for calculating HT is the KT method. The general form of this method considers both the slope and azimuth angles. Given the lack of access to complete reliable information on different cities and parts of Iran, we had to use the existing relations to estimate solar radiation. A computer code was used in MATLAB to carry out the calculations. The code used relations presented in the previous section to calculate total daily radiation on a tilted surface within a month at the -10° to 90° tilt angles. Afterwards, the angle corresponding to the maximum total radiation on a tilted surface was obtained and introduced as the optimum monthly tilt angle.

Results and discussions

Since the planned panels will be installed directly on the roof of the canopy, electric chargers need to take into account the installation angle of the solar modules. The calculation is carried out according to the method [2]. To determine the daytime illumination of an inclined area, it is necessary to divide the average monthly solar radiation illumination in kWh/month on an area with the same angle of inclination as the solar panels by the number of days of the month.

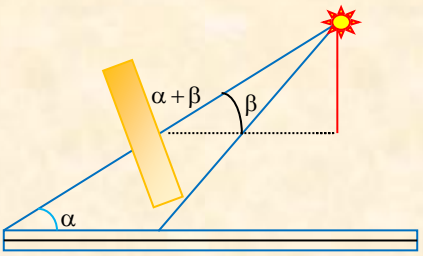

Fig 2. Sun rays falling on coals

If the module is facing the Sun so that the rays fall perpendicular to its surface, then its angle of inclination is equal to the polar angle of the Sun (Fig. 2.)

$$\beta = 90 - \alpha, \quad (1)$$

where is the elevation angle – the height of the Sun in the sky, measured in degrees from the horizontal position. The declination is zero on the days (March 22 and September 22), positive when it is summer in the northern hemisphere, and negative when it is winter there. The declination reaches a maximum of 23.45 on June 22 and a minimum of -23.45 on December 22.

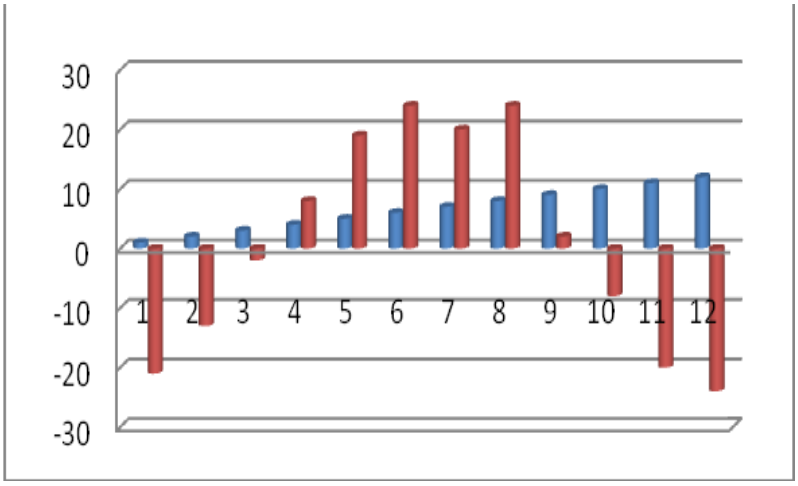

Figure 3. Declination angle by month

Declination can be calculated using formula (12), degrees

$$\Delta = 23.45^{o} \cdot \sin\left(\frac{360}{365}(\delta - 81)\right) \quad (2)$$

where is the day of the year, for January -1, for January 2 = 2 and so on. According to the results obtained, the optimal angle of inclination of solar panels for fully autonomous power supply of an electric charging station will be 24.2 degrees.

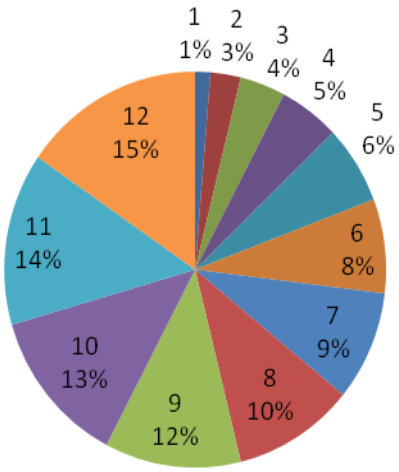

Figure 4. Coal distribution by month

By applying the above procedure and the data from the six stations listed in Table 1, the monthly, seasonal, and yearly optimum tilt angles and total radiation on the inclined panel are calculated using the above Equations. Table 2 shows the monthly optimum tilt angle of the six stations. The monthly optimum angles range from ´2.61˝ (June) to 69.87˝ (December). Obviously, negative values appear in the determination of optimum tilt angles, such as for June in ARNASAY.

The seasonal optimum tilt angles are the mean of the monthly optimum tilt angles in a season, while the yearly optimum tilt angles are the average of the monthly optimum tilt angles in a year. Figure 5 shows the mean daily global solar radiation collected fixed at zero and at optimum monthly, optimum seasonal, and optimum yearly tilt angles for each month at six stations. As shown in the figure, the mean daily global solar radiation on a solar collector fixed at the monthly optimum tilt angle shows a significant increase compared to the horizontal and yearly collectors. Moreover, the mean daily global solar radiation at the optimum tilt angle is generally more than that for the horizontal collector, especially in the spring and winter.

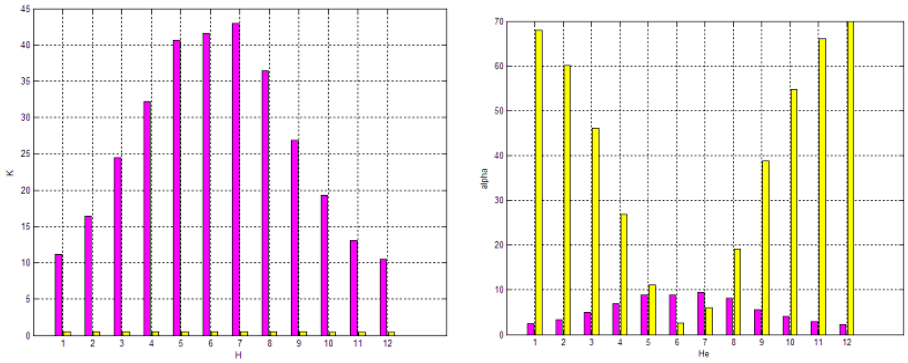

Figure 5. The mean daily global solar radiation on a solar collector

Conclusion

The energy flux density incident on the module depends on the angle of inclination between the module and the Sun. When the panel surface and solar radiation are perpendicular to each

other, the radiation flux density will be maximum. When the angle of inclination changes, the radiation flux density decreases. Thus, the angle of inclination significantly affects the radiation incident on the surface of the module. If the angle of inclination is equal to the latitude of the module, i.e. e. , the radiation flux has the maximum possible value.

In summary, the use of a tracking system greatly improves the power gain from solar radiation. This background goes into further detail on the operation of solar cells and the reason tracking is needed. The different tracking technologies are also described and how they compare to one another.

References:

1. Местников, А.Е. Тепловая защита зданий на севере: материалы, изделия, конструкции. А. Е. Местников, П. С. Абрамова. М.: Издательство АВС, 2009. – 5 – 10 с.
2. Христофорова Т.А. Внедряем новые энергоэффективные технологии. Т.А. Христофорова. Энергосбережение в Якутии. 2017. № 6 (12). С. 10-11.
3. Таашпулатова Д. Х. РАСЧЕТ СУММАРНОЙ РАДИАЦИИ СОЛНЕЧНОЙ ПАНЕЛИ. Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 3 | 2023
4. Тайланов Н.А. Расчет энергетических параметров солнечной электростанции. Международная научная конференция. «Роль женщин в современной науке и технологиях» 12-14 апреля 2017 г., Узбекистан, Джизакский политехнический институт, г. Джизак, Узбекистан.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA EKOLOGIK TA’LIM VA BARQAROR RIVOJLANISH

Sadriddinova Zulfiye Mirzaliyevna
Ta’lim kafedrasi o’qituvchisi
Tojiboyeva Madina To‘lanboy qizi
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berish va o‘quvchilarni ekologiyaga munosabati, jonli va jonsiz tabiat haqida tushunchalarni rivojlantirish axloqiy va estetik sifatlarni shakillantirish, tabiat bilan qanday munosabatda bo‘lishi, ta’lim-tarbiyaviy ishlarning tashkil qilishning o‘ziga xosligi bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Аннотация: В данной дипломной работе даны конкретные рекомендации по экологическому воспитанию младших школьников и отношению учащихся к экологии, развитию представлений о живой и неживой природе, формированию нравственных и эстетических качеств, способам взаимодействия с природой, организации учебно-воспитательной работы. данный.

Kalit so‘zlar: ekologiya, muhofaza, sayyora, himoya qilish, ekologik muhit.

Ключевые слова: экология, охрана, планета, охрана, экологическая среда.

Kirish: Hozirgi davrda ekologik muammolar global darajada dolzarb masalaga aylanib kelmoqda. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi va ekologik muvozanatning buzilishi insoniyatni jiddiy oqibatlar bilan to'qnash kelishga majbur qilmoqda. Shu sababli, kelajak avlodga ekologik ongni shakllantirish, ularni tabiatni asrashga, tabiat bilan uyg‘unlikda yashashga o'rgatish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ekologik tarbiya esa bolalardan boshlab, barcha yoshdagi kishilarga tabiatni sevish va unga g‘amxo‘rlik qilish ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy vositasidir.

Boshlang‘ich maktablarda ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish. Yangi O‘zbekiston va uni barpo etish yo‘lida, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining atrof-muhitga elkologik munosabatini tarbiyalash tizimini rivojlantirish sifat jihatidan jadal borishi va bu borada ekologik kompetentlikni oshirish, atrof-muhitga ekologik munosabatini tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o’qitishda ekologik ta’limni rivojlantirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, dars samaradorligini oshirishda turli xil zamonaviy metodlardan foydalanish, ta’limda o’quvchi shaxsini fikrlashga, o’zgalar fikrini anglash va shu fikrni og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o’rgatish masalasiga e’tibor ta’limga kirish boshlang‘ich maktablarda ekologik ta’limning ahamiyati bilan tanishtirishga qaratiladi. Unda boshlang‘ich maktablarning barqaror rivojlanshiga ko‘maklashishdagi o‘rni ekologik ta’limning yosh o‘quvchilar munosabati va xulq-atvoriga tasiri kabi mavzular orqali tushuntirilib boriladi.

Asosiy qism: Hozirgi kunda ijtimoiy muammolarni hal etishning ekologik yo‘nalishi tabiatni muhofaza etish tadbirlarni amalga oshirish, hamda mamlakatimiz aholisi sog‘ligini saqlash va yaxshilash borasida zamonaviy turdagi texnika va tibbiy jihozlardan foydalanishi bu

sohaning yuksak darajaga chiqarish, mamlakatishizning dolzarb muammo darajasiga chiqarildi va bu borada ko‘p ishlar qilinmoqda.

O‘quvchi-yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirish tabiatshunoslik va biologiya fanlaridan emas, balkim sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda bolalarda amaliy bilim hosil qilish darkor. Ayniqsa, ko‘p qavatli uylarda turadigan bolalarni imkon boricha ko‘prok tabiat qo‘yniga sayohatga olib borgan ma’qul. Bunda asosan, atrof-muhit muhofazasi bilan bog‘liq tadbirlarni o‘tkazish davomida ko‘pgina muammolarga oydinlik kiritiladi. O‘quvchi-yoshlarni mehnatga o‘rgatish va atmosferaga zararli gazlarning qancha miqdori chiqib ketayotganligini ko‘rsatish uchun, ishlab chiqarish korxonalariga amaliyotga olib borish zarur. O‘zbekiston respublikasida ekologik ta’lim va tarbiyani rivojlantirish soxasida ma’lum tadbirlar o‘tqazilmoqda.

Mamlakatimizda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirishning uzluksiz konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Lekin bu borada kamchiliklar hali ko‘p. Jumladan O‘zbekiston respublikasining “Tabiatni muxofaza qilish to‘g‘risidagi” qonunida ushbu masalaga kam o‘rin berilgan. Boshlang‘ich maktablarda barqaror rivojlanishning. Boshlang‘ich maktablarda barqaror rivojlanishning ahamiyati haqida xabardorlikni oshirish orqali ekologik ta’lim hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu o‘quvchilarga o‘z harakatlarining atrof-muhitga ta’sirini tushunishga yordam beradi.

Barqaror rivojlanishni boshlang‘ich maktab ta’limiga integratsiyalash atrof-muhitga g‘amxo‘rlik qiluvchi mas’uliyatli fuqarolarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Bu talabalarni barqaror kelajakka hissa qo‘shadigan ongli tanlov qilish uchun bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlaydi. Boshlang‘ich maktablarda barqaror rivojlanishga urg‘u berish orqali biz bo‘lajak yetakchilarimizda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyat va hamdardlik tuyg‘usini singdira olamiz. Bu yanada yashil va barqaror dunyoga yo‘l ochadi. Ekologik ta’limning o‘quv dasturlari integratsiyasi**.** O‘qituvchilar amaliy o‘rganish tajribasini taqdim etish va ekologik toza loyihalarni tashkil etish orqali ekologiya ta’limning o‘quv dasturlarini integratsiyalashuvida muhim rol o‘ynaydi. Bunday yondashuv nafaqat o‘quvchilarning bilimini oshiradi, balki atrof-muhitga nisbatan mas’uliyat hissini ham uyg‘otadi. Ekologik ta’limni boshlang‘ich maktab o‘quv dasturiga kiritish o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va barqarorlik ongini rivojlantiruvchi, ularni mas’uliyatli global fuqarolar bo‘lishga tayyorlaydigan yaxlit ta’lim muhitini yaratadi. Boshlang‘ich maktablarda ekologik ta’lim juda muhim, chunki u barqaror rivojlanishni o‘quv dasturiga kiritishga yordam beradi. Atrof-muhit mavzularini turli fanlarga kiritish orqali o‘quvchilar atrof-muhitni muhofaza qilish muhimligini tushunishlari mumkin. Ekologik ta’limning amaliy o‘qitish strategiyalari. Amaliy mashg‘ulotlarga, ochiq havoda o‘rganishga va interfaol o‘rganishga qaratilgan o‘qitish strategiyalari o‘quvchilarni ekologik ta’limga samarali jalb qilishi mumkin. Yosh bolalarda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyat hissini tarbiyalash uchun boshlang‘ich maktablarda ekologik ta’lim muhim ahamiyatga ega. Barqaror rivojlanish tamoyillarini o‘quv dasturiga kiritish orqali talabalar atrof-muhit muammolarini chuqur tushunishlari va kelajakda atrof-muhitni muhofaza qilish boshqaruvchilari bo‘lishlari mumkin. Boshlang‘ich sinflarni ekologik toza amaliyotga jalb qilish. Boshlang‘ich maktablarda ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish ekologik ongli shaxslarni shakllantirish uchun juda muhimdir. Boshlang‘ich sinflarmi ekologik toza amaliyotga jalb qilish orqali biz kelajak avlodlar uchun atrof-muhitni asrash muhimligini singdiramiz. Ekologik ta’limni o‘quv dasturiga kiritish orqali boshlang‘ich maktablar

sayyoramiz farovonligiga faol hissa qo‘shadigan mas’uliyatli global fuqarolarni tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Interfaol darslar va amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar o‘z harakatlarining sayyoraga ta’siri haqida bilib oladilar. Ular chiqindilarni kamaytirish, energiyani tejash va yovvoyi tabiatni muhofaza qilish kabi barqaror odatlarni qabul qilishga da’vat etiladi. Ekologik ta’lim bo‘yicha hamkorlik va manbalar. Mahalliy atrof-muhitni muhofaza qilish tashkilotlari va davlat idoralari bilan hamkorlik maktablarga ekologik ta’lim dasturlarini yaxshilash uchun qimmatli resurslar va tajribalarni taqdim etishi mumkin. Ushbu tashqi hamkorlar bilan hamkorlik qilish orqali maktablar turli xil ta’lim imkoniyatlarini va haqiqiy dunyodagi atrof-muhit tashabbuslariga kirishni taklif qilishlari mumkin. Qo‘riqxonalar, bog‘lar va ekologik toza ob’ektlar kabi resurslardan foydalanish talabalar uchun o‘quv tajribasini boyitishi mumkin. Ushbu manbalar talabalarni barqaror rivojlanishni rag‘batlantirish uchun juda muhim bo‘lgan atrof-muhitni qadrlash va faol himoya qilishga ilhomlantiradigan amaliy o‘rganish tajribasini yaratadi. Boshlang‘ich maktablarda ekologik ta’lim kelajakda barqaror rivojlanish tarafdorlarini etishtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Atrof-muhit muammolarini boshqarish va tushunish tuyg‘usini tarbiyalash orqali talabalar sayyoramizni himoya qilishda faol ishtirok etishlari mumkin. Ekologik ta’limda baholash va baholashni kiritish. Ekologik ta’limga baholash va baholashni kiritish barqarorlik va ekologik ongni rag‘batlantirish maqsadlariga erishishni ta’minlaydi va takomillashtirish va kelajakni rejalashtirish uchun qimmatli tushunchalarni beradi. Boshlang‘ich maktablarda ekologik ta’lim barqaror rivojlanishni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bu yosh talabalarda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyat va xabardorlik tuyg‘usini shakllantirishga qaratilgan. Baholash va baholash ekologik ta’limning zarur tarkibiy qismidir. Ular o‘quv dasturining ta’sirini va barqarorlik bilan bog‘liq bilim va qadriyatlarni berishda o‘qitish usullarining samaradorligini o‘lchashda yordam beradi.

Xulosa: Ekologik bilimning yuksalishi maktab o‘quvchilarining ekologik ta’lim va madaniyat darajasiga bog‘liq. O‘zbekiston davlat mustaqilligi tiklanganidan so‘ng tabiatni himoya qilish va ekologik ta’lim sohasida ekologik qonunchilik va qabul qilingan qarorlar ushbu muammoni hal etishda muhim qadam bo‘lmoqda. Milliy ta’lim konsyepsiyasida yosh avlodga ekologik ta’lim va tarbiya berishga ham alohida e’tibor qaratilgan.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga barqarorlik qadriyatlarini singdirishda ekologik ta’lim hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Barqaror rivojlanishni o‘quv dasturiga kiritish orqali biz yashil kelajak uchun poydevor yaratmoqdamiz. Barqaror amaliyotlarga e’tibor qaratgan holda, boshlang‘ich maktablar kelajak avlodni ekologik boshqaruvchi bo‘lishga ilhomlantirishi mumkin, bu esa kelajak avlodlar uchun yanada barqaror va ekologik toza kelajakka olib keladi.

Amaliy mashg‘ulotlar va real misollar orqali boshlang‘ich sinflarni sayyoramizga g‘amxo‘rlik qilish muhimligini va ularning harakatlarining ta’sirini tushunishlari mumkin. Bu atrof-muhit muammolariga nisbatan mas’uliyat va faollik ongini rivojlantirishga yordam beradi. Biz tabiat bilan uyg‘unlikda yashashimiz kerak. Shu bois umumta’lim maktablarining o‘quvchilarini ekologik savodli va madaniyatli tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Norbo‘tayev X.B. Maktab o‘quvchilarida ekologik tafakkurni tabiiyfanlararo sinxron va asinxron aloqadorlikda rivojlantirish metodikasi (biologiya,kimyo, fizika o‘quv fanlari misolida). Monografiya. -Toshkent: “Yangi nashr”, 2019. -2020
2. Saydamatov F.R. Maktab geografiya ta’limida ekologik o‘lkashunoslik vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirish metodikasi:pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori.
3. Эшбоева С. и др. Бошланғич таълимда экологик таълим-тарбияни шакллантиришда креативликни такомиллаштириш методика
4. Nevzorova A.V. Kichik maktab o‘quvchilarini sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda ekologikta’limning ta’lim natijalari /A.V. Nevzorova // Yaroslavl pedagogika byulleteni. - 2017.
5. Sergeeva B.V. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda kichik maktab o‘quvchilarining ekologikbilimlari asoslarini shakllantirish / B.V. Sergeeva, A.S. Stanina // Fan va ta’lim istiqbollari. -2018. - No 1. - B. 89-97.
6. Xaritonova L.Yu. Bolalar uchun qo‘shimcha ta’lim sharoitida maktabdan tashqarimashg‘ulotlarda ekologik madaniyat darajasini oshirish dasturini tasdiqlash natijalari / L.Yu. Xaritonova // Perm davlat gumanitar-pedagogika universiteti axborotnomasi. Seriya No 1.Psixologiya va pedagogika fanlari. - 2017. - No 2. - S. 64-71
7. Tsagaraeva E.F. Maktabdan tashqari mashg‘ulotlar doirasida kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarini ekologik tarbiyalash / E.F. Tsagarayeva // Ilmiy tadqiqotning azimuti:pedagogika va psixologiya. - 2018. - No 4. - B. 228 - 230.
8. Bozorova N. Barkamol avlod tarbiyasida ekologik talimning ahamyati. Ilm – fan va taraqqiyot. Ilmiy – amaliy konferensiya materallari. – Qarshi QDU, 2005. 170-172 Bozorova N. Uzluksiz ta‟lim jarayonida masofaviy o„qitish metodi asosida talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning ahamiyati. //Uzluksiz ta‟lim j.2006. № 3. 34-39 b.
9. Shirinov M.K. O‘quvchilarga ekologik tarbiya berishda bahs-munorazali darsdan foydalanish texnologiyasi.
10. Kistaubayev S.U. Shaxs ekologik dunyoqarashini shakllantirishda milliy qadriyatlarning roli. Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertasiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2019. –B.18.
11. Mirzaliyevna, S. Z., & Munisa, J. R. (2024). BOSHLANG ‘ICH SINIFLARDA TA’LIM VA TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O ‘RNI. Kokand University Research Base, 404-408.

CHENAPODIUM L. TURKUMINING AYRIM TAKSONLARINI BIOMORFOLOGIYASI VA ALLERGIK TA’SIR DARAJASI

Turaxo’jaeva Nodiraxon Toxirxo’ja qizi
Andijon davlat universiteti magistri
Ergasheva Gulmira Ostonovna
Andijon davlat universiteti, tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Andijon shahrida keng tarqalgan Chenopodium L. turkum taksonlaridan Chenopodium album, Chenopodium foliosumning biomorfologiyasi, o’sish areallari, gullash davrlari, taksonomiyasi va allergik ta’sir darajalari turli manbalar asosida bayon qilindi.

Kalit so’zlar: allergik daraja, anemofil, fenologiya, fotoperiod, polifiletik, takson.

KIRISH

Chenopodiaceae oilasi 100 turkum va 1600 turni o’z ichiga oladi, *Chenopodium* L. polifiletik o’simlik xisoblanadi [2]. O’zbekistonda 44 turkumga oid 217 tur borligi aniqlangan [12]. Sho’radoshlar (Chenopodiaceae) oilasi o’zining taksonomiyasi va morfologiyasi bo’yicha gulli o’simliklarning o’ziga xos guruhlaridan biridir. Bu oila vakillari asosan dunyoning mo’tadil mintaqalarida ayniqsa cho’l va dashtlarda keng tarqalgan [1].

MATERIAL VA METOD

Chenopodium L. turkumiga mansub, *Chenopodium album va Chenapodium foliosum* turlari tanlangan. Bu turlarning morfologik xususiyatlarini, gullash davrlarini, changlanish vaqtlarini va allergik ta’sir darajasini aniqlash uchun turli metodlardan foydalanilgan [4, 5, 12]. Bundan tashqari o'simliklar sistematikasi *powo.science.kew.org* ва *www.gbif.org* kabi veb-saytlardan foydalanilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

***Chenopodium* L.** – Sho’ra. Bir yillik, ikki yillik yoki ko‘p yillik o‘tlar yoki butalar. Bezli tuklar bilan qoplangan xushbo’y os’imlik. Barglar muqobil yoki qarama-qarshi. Gullari boshoq, panikula yoki dikat shaklida ko’p qavatli. Perianth qismlari odatda yashil va membranali. Ular mo’tadil mintaqalarda, o‘tloqlarda, shag‘al va toshloq qumlarda, toshloq yerlarda, qoyalarda, tosh ko‘chkilarda, dalalarda va yo’l chetlarida begona o’t sifatida o’sadi. Mamlakatimizda 10 ga yaqin turi mavjud.

Chenopodium album - xalq orasida oq sho’ra deb ataladigan bir yillik tez o’sadigan begona o‘t o’simlik. Turli xil mamlakatlarda umumiy hamda mahalliy nomlarga ega. Umumiy nomlarga qo’zichoq, g’oz oyog’i, yovvoyi ismaloq kiradi. U ko’pincha barglarining shaklidan kelib chiqib, oq g’oz oyog’i nomi sifatida ajralib turadi. Kelib chiqish mintaqasi: Yevroosiyo. Ba’zi manbalarga ko’ra kosmopolipt tur xisoblanadi.

C. album dengiz sathidan 3600 m balandlikda, 70° shimoliy kenglikdan 50° dan ortiq janubiy kengliklarda uchraydi [9]. Chiqindi maydonlarida, qishloq xo’jaligi yerlarida, qirg’oq bo’yidagi botqoq yerlarida o’sadi va ko’pincha bo’z tuproqlarda paydo bo’ladigan birinchi begona o’tlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, u cho’l yerlarda, yaylovlarda va ekinsiz yer maydonlarida, yo’llar va daryo qirg’oqlarida uchraydi [12]. U turli xil madaniy sharoitlar, iqlim, tuproq turlari, unumdorligi va pH darajasiga chidamli, bu Coquilat (1951) tomonidan dunyodagi eng keng tarqalgan o’simliklardan biri ekanligi haqidagi aytib o’tilgan. Bu o’simlik to’liq quyoshli (kuniga 6 yoki undan ortiq soat to’g’ridan-to’g’ri quyosh nuri) va nam unumdor qumloq tuproqlarda yaxshi o’sib rivojlanadi, ammo u qisman soyaga (to’g’ridan-to’g’ri quyosh nuri kunning faqat bir qismi, 2-6 soat) va bir qator tuproq turlariga chidamli. Tuproq pH: Kislota (<6,0), Ishqoriy (>8,0), Neytral (6,0-8,0) [3]. Poyasi 10-100-150 sm, juda shoxlangan (ba’zan shoxlanmagan), ba’zan lateral shoxlari qisqa va poyasi shuning uchun juda oddiy. U dastlab tik o’sishga moyil bo’lib, (kamdan-kam hollarda unumdor, og’ir, yaxshi tuproqlarda 3 m gacha o’sadi), lekin odatda gullashdan keyin barglar va urug’larning og’irligi tufayli yotib qoladi. Poya yuzasi silliq, ba’zan tuklar bilan qoplangan, bo‘g‘imli, ko‘pincha qizil yoki och-yashil chiziqlari bor. Poyaning ko’ndalang kesimi: Burchakli. Poyasi yashil, qizil, binafsha yoki sarg’ish rangdagi ochiq

ranglarda bo’ladi. Barglari novdasimon, ikki tomoni go’shtsimon, shakli xilma-xil oval deltasimondan lansolatsimongacha, tekis yoki siyrak tishli, ba’zan butun yo uch bo‘lakli, o’rta bo’lagi cho’zilgan, tishlari, yaproqlari, barg cho’qqisi to’mtoq. Barglari yashil, ba’zan esa qirralari bo’ylab pushti yoki binafsha ranglar va barglardagi mayda tuklar bo’lib, barglarning pastki qismida tuklar yanada zichroq bo’lib joylashgan. Barglari navbatma-navbat joylashadi. Kichkina ko’rimsiz gullar radiusli nosimmetrik bo’lib, 10-40 sm uzunlikdagi zich tarvaqaylab ketgan. Shoxlarning uchida tartibsiz boshoqlarda joylashgan. Perianth besh a’zoli, gulbarglari yo’q. Gullarining rangi: oltin-sariq, yashil, pushti. *C.album* kuning har qanday vaqtida gullaydi, lekin 8 soatlik fotoperiod gullash va yetuklikni sezilarli darajada tezlashtiradi. Iyul-sentabrda gullab, meva beradi. Avtogam o’simlik, lekin shamol yordamida changlanadi. Mevasi urug’i ingichka qog’ozli perikarp bilan qoplangan. Konturi deyarli dumaloq, kesmasi oval, yon tomonlari qavariq, yaltiroq, qora, o’rtacha o’lchami 1,5 mm x 1,4 mm diametrli, vazni 1,2 mg. Rangi: qora, jigarrang-mis, yashil. Bu o’simlik faqat urug’ bilan ko’payadi. Urug’lari polimorfiyani hosil qiladi: sariq perikarpli, gorizontal uzun, ba’zilari silliq, ba’zilari chiziqli, boshqalari esa ko’tarilgan retikulumga ega, qora va yaltiroq, jigarrang yoki jigarrang-yashil bo’lishi mumkin. Urug’lar tuproqda uzoq vaqt, ehtimol 40 yilgacha hayotiyligini saqlab qoladi. C. albomining maxsus urug’larni tarqatish mexanizmlari yo’q, shuning uchun urug’larning aksariyati o’simlik atrofida yerga tushadi, ba’zan suv bilan uzoq masofalarga olib o’tilishi mumkin [9, 12]. C. albomning gullash davri iyul-sentyabr oylariga to’g’ri keladi. Allergik ta’sir darajasi o’rta (**) va past (*) ko’rsatkichga ega [4].

***Chenopodium album* o’simligini umumiy ko’rinishi**.

Chenapodium foliosum - bargli g‘ozoyoq nomi bilan mashhur bir yillik o’simlik. Bu turni bir nechta sinonimlari bo’lib, ular quyidagilar:

1. *Chenopodium blitum* F.Muell. In Addit. Princip. Timber Trees & Sel. Pl.: 11 (1874)
2. *Chenopodium foliosum* Asch. In Fl. Brandenburg: 572 (1864)
3. *Chenopodium foliosum* var. *virgatum* (L.) Maire & Weiller in Fl. Afrique N. 8: 43 (1962), not validly publ.
4. *Chenopodium virgatum* (L.) Ambrosi in Fl. Tirolo Mer. 2: 179 (1857), nom. illeg.
5. *Morocarpus foliosus* Moench in Methodus: 342 (1794), nom.superfl.

Uning vatani Yevroosiyo (markaziy va janubiy Yevropa va G’arbiy Osiyo). Bu o’simlik 36 ta davlatda intorduktsiya sifatida qilingan.Uni boshqa qit’alarda introduktsiya sifatida topish mumkin. *Chenopodium foliosum* “Qulupnay ismaloq” deb ham ataladi [6].

Balandligi 15-80 sm bir yillik o’simlik. Poyasi tik, ko‘tarilgan, tuksiz, odatda tepagacha bargli shoxlangan, kamdan-kam oddiy va qizil chiziqli. Yashil barglari keng, tekis, ingichka va uchburchakdan belkurak shaklida, uzunligi o’rtacha 2 dan 10 sm gacha (1-4sm). Pastki poya barglari odatda nayzasimon, o’tkir, pastki qismidan bir oz tishli, keng xanjarsimon poyaga qarab cho’zilgan, chetlari o’tkir tishli, pastki qismi yo’naltirilgan, o’rta barglari kichikroq, yuqori barglari deyarli tishsiz. Barglari navbat bilan joylashgan. Gullari oddiy, qiyshiq gulli (aktinomorf), kengligi 2 mm. Gullari poyasiz, qo‘ltiq osti to‘dalarida, oraliq bargli boshoqsimon to’pgul yoki yakka yoki bir necha qatorda joylashgan. Perianth uch a’zoli, go’shtli (bezli tuklar bilan). Gullash poyasining ko’ndalang kesimi gullash poyasi dumaloq yoki juda ko’p kichik burchakli, shuning uchun u taxminan aylana shaklida bo’ladi. Meva turi quruq, lekin pishganida yorilib ketmaydi. Rezavor shaklida meva davrida qizil

(qulupnayga o’xshash to’da) rangga ega. Urug’lari vertikal qora-jigarrang, silliq bir oz yaltiroq, yumaloq yoki nok shaklida, bir oz yassilangan, uzunligi 1-1.25 mm, uning atrofida sayoz, bo’ylama o’yiqli chiziq o’tadi [11]. Iyul-avgust oylarida gullab, meva beradi. Antropogen (texnogen yoki buzilgan yashash joylari), o’tloqlar va dalalar, tosh yonbag’irlarida, tosh daryolarda, daraxtlar va toshlar soyasida, chiqindi joylarda uchraydi va ekin maydonlarida mayda begona o’tlar sifatida o’sadi [12].

*Chenopodium foliosum*ning gullash davri iyul-avgust oylariga to’g’ri keladi. Allergik ta’sir darajasi o’rta (**) va past (*) ko’rsatkichga ega [4].

***Chenopodium foliosum* o’simligini umumiy ko’rinishi.**

1-jadval. *Chenopodium* L. turkum turlarining sistematik taxlili va allergik ta’sir darajalari

Oila	Turkum	Takson	Gullash fenologiyasi	Allergik darajasi
Amaranthaceae	Chenopodium L.	Chenopodium album L.	iyul-sentyabr	** , *
		Chenopodium foliosum L.	iyul-avgust	** , *

According to Grant Smith 1990; Peternel et al. (2003); * – high; ** – medium; * – low**

XULOSA

O’zbekiston florasida uchrovchi Sho’radoshlar (Chenopodiaceae) oilasining taksonlari asosan anemofil o’simliklar hisoblanib, ular allergiya keltirib chiqaradigan oilalar qatoriga kiradi. Grant Smith (1990) metodi yordamida taxlil qilinganda, *Chenopodium* L. turkumiga mansub, Andijon shahrida keng tarqalgan *C. album* va *C. foliosum* turlari o’rta, past allergik ta’sir darajasiga ega ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Norbo‘tayev X.B. Maktab o‘quvchilarida ekologik tafakkurni tabiiyfanlararo sinxron va asinxron aloqadorlikda rivojlantirish metodikasi (biologiya,kimyo, fizika o‘quv fanlari misolida). Monografiya. -Toshkent: “Yangi nashr”, 2019. -2020

2. Saydamatov F.R. Maktab geografiya ta’limida ekologik o‘lkashunoslik vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirish metodikasi:pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori.

3. Эшбоева С. и др. Бошланғич таълимда экологик таълим-тарбияни шакллантиришда креативликни такомиллаштириш методика

4. Nevzorova A.V. Kichik maktab o‘quvchilarini sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda ekologikta’limning ta’lim natijalari /A.V. Nevzorova // Yaroslavl pedagogika byulleteni. - 2017.

5. Sergeeva B.V. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda kichik maktab o‘quvchilarining ekologikbilimlari asoslarini shakllantirish / B.V. Sergeeva, A.S. Stanina // Fan va ta’lim istiqbollari. - 2018. - No 1. - B. 89-97.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОИЗВОДСТВ ПОЛИМЕРОВ

Шокирова С.Н.
Студентка Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета им. И.Каримова

Аннотация: в этой научной статье рассмотрены проблемы экологии в производстве полимерных материалов, пути решения проблем, актуальные и современные методы профилактики.

Ключевые слова: полимеры, низкомолекулярные вещества, полиэтилен, полиолефин, политрифторхлорэтилен, поливинилфториды, ПДК, парниковый эффект, сополимеры крахмала, метилакрилат, карбоксилцеллюлоза, лактоза, казеин, дрожжи, мочевина, триэтилалюминий.

Полимерные материалы, как правило, являются многокомпонентными системами, так как для их создания используют кроме полимера различные компоненты (ингредиенты). Получение полимерных материалов, удовлетворяющих эксплуатационным требованиям применительно к различным отраслям промышленности, сельскому хозяйству, быту - является задачей технологии производства полимерных материалов. Многокомпонентность полимеров часто приводит к тому, что их производство, а также практическое использование в ряде случаев осложняется нежелательным процессом выделения из материала вредных низкомолекулярных веществ. В зависимости от условий эксплуатации их количество может составлять до нескольких массовых процентов. В контактирующих с полимерными материалами средах можно обнаружить десятки соединений различной химической природы. [2]

Создание и применение полимеров непосредственно или опосредованно связано с воздействием на организм человека, на окружающую производственную среду и среду обитания человека, а также на окружающую среду в целом. Последнее особенно важно после использования полимеров и изделий из них, когда отработанные материалы подвергаются захоронению в почве, а вредные вещества, высвобождающиеся при разложении полимерного материала, загрязняют почву, сточные воды, ухудшая тем самым состояние окружающей среды. Проблемы экологии производства и применения полимерных материалов. [3]

К каким же последствиям приводит загрязнение, например, земли? В первую очередь к прямому сокращению естественной среды обитания живых существ. Во-вторых, загрязнение какого-то района создает опасность для соседних с ним территорий из-за миграции загрязнений, например, через подпочвенные водоносные горизонты. В-третьих, загрязнение воздуха вредными газами, включая метан и двуокись углерода, создающую парниковый эффект, может привести к глобальным изменениям окружающей среды.[4]

Производство полиэтилена, полипропилена, поливинилхлорида приносит немалые экологические проблемы для окружающей природной среды. Это использование различных токсичных мономеров и катализаторов, образование сточных вод и газовых выбросов, обезвреживание которых сопряжено с большими энергетическими, сырьевыми и трудовыми затратами и не всегда добросовестно выполняется производителями. [5]

Рассмотрим некоторые примеры, связанные с экологией производства основных полимеров.

Производство полиэтилена и других полиолефинов относиться к категории пожароопасных и взрывоопасных (категория А): этилен и пропилен образуют с воздухом

взрывчатые смеси. Оба мономера обладают наркотическим действием. ПДК в воздухе этилена составляет 0,05* 10-3 кг/м3, пропилена - 0,05* 10-3 кг/м3. Особенно опасно производство полиэтилена высокого давления (ПЭВД), поскольку оно связано с применением высокого давления и температуры. В связи с возможностью взрывного разложения этилена во время полимеризации реакторы оборудуют специальными предохранительными устройствами (мембраны) и устанавливают в боксах. Управление процессом полностью автоматизировано. При производстве полиэтилена низкого давления и полипропилена особую опасность представляет применяемый в качестве катализатора диэтилалюминийхлорид. Он отличается высокой реакционной способностью. При контакте с водой и кислородом взрывается. Все операции с металлоорганическими соединениями должны проводиться в атмосфере чистого инертного газа (очищенный азот, аргон). Небольшие количества триэтилалюминия можно хранить в запаянных ампулах из прочного стекла. Большие количества следует хранить в герметически закрытых сосудах, в среде сухого азота, либо в виде разбавленного раствора в каком-либо углеводородном растворителе (пентан, гексан, бензин - чтобы не содержали влаги). Триэтилалюминий является токсичным веществом: при вдыхании его пары действуют на легкие, при попадании на кожу возникают болезненные ожоги. В этих производствах используется также бензин. Бензин - легковоспламеняющаяся жидкость, температура вспышки для разных сортов бензина колеблется от - 50 до 28 оС. Концентрационные пределы воспламенения смеси паров бензина с воздухом составляют 2-12 % (объемных). На организм человека это оказывает наркотическое действие. ПДК бензина в воздухе = 10,3*10-3 кг/м3. Порошкообразные полиолефины образуют взрывоопасные смеси. ПДК полипропилена составляет: 0,0126 кг/м3. При транспортировании порошкообразных полиолефинов происходит образование аэрозолей и неизбежно накапливание зарядов статического электричества, что может привести к искрообразованию. Транспортирование полиолефинов по трубопроводу производят в атмосфере инертного газа. Сходным полимером является поливинилхлорид. Производство и использование винилхлорида относят также к категории взрывоопасных и пожароопасных (категория А). Винилхлорид в газообразном состоянии оказывает наркотическое действие, продолжительное пребывание в помещение, в атмосфере которого содержится большое количество винилхлорида, вызывает головокружение и потерю сознания. ПДК в рабочих помещениях составляет 3*10-5 кг/м3. При концентрации 1*10-4 кг/м3 вызывает раздражение слизистых оболочек, а запах начинает ощущаться даже при 2*10-4 кг/м3. Вдыхание паров при открытом испарении мономера вызывает острое отравление. Другие мономеры, используемые при производстве политетрафторэтилена, политрифторхлорэтилена, поливинилфторидов также не менее токсичны. [6]

В этой связи необходимо обеспечивать контроль экологической безопасности процесса создания полимеров и полимерных материалов, их эксплуатации и уничтожения отходов ПМ после их использования человеком.

2. Классификация полимерных отходов

По источникам образования все полимерные отходы делят на три группы:

- технологические отходы производства;
- отходы производственного потребления;
- отходы общественного потребления.

Технологические отходы полимерных материалов возникают при их синтезе и переработке. Они делятся на неустранимые и устранимые технологические отходы. К

неустранимым относят кромки, обрезки, литники, обломки, грат и т.д. Таких отходов образуется от 5 до 35 %. Неустранимые отходы представляют собой высококачественное сырье, по свойствам не отличающееся от исходного первичного полимера. Переработка его в изделия не требует специального оборудования и производится на том же предприятии. Устранимые технологические отходы производства образуются при несоблюдении технологических режимов в процессах синтеза и переработки, т. е. это - технологический брак, который может быть сведен к минимуму или совсем устранен. Технологические отходы производства перерабатываются в различные изделия, используются в качестве добавки к исходному сырью и т. д.

Отходы производственного потребления накапливаются в результате выхода из строя изделий из полимерных материалов, не используемых в различных отраслях промышленности (шины, тара и упаковка, отходы сельскохозяйственных пленок, мешки изпод удобрений и т. д.). Эти отходы являются наиболее однородными, малозагрязненными и поэтому представляют наибольший интерес с точки зрения их повторной переработки.

Отходы общественного потребления накапливаются у нас дома, на предприятиях питания и т. д., а затем попадают на городские свалки. В конечном итоге они переходят в новую категорию отходов - смешанные отходы. Отходы эти составляют более 50 % от отходов общественного потребления.

Методы утилизации и обезвреживания полимерных материалов

1. Термические методы утилизации и обезвреживания отходов полимерных материалов. Казалось бы, что самым естественным могло бы быть окисление этих органических веществ при высоких температурах или попросту их сжигание. Однако при этом уничтожаются в принципе ценные вещества и материалы. Продуктами сжигания в лучшем случае являются вода и углекислый газ, а это значит, что не удается вернуть даже исходных мономеров, полимеризацией которых получали уничтожаемые полимеры. Кроме того, как уже говорилось выше, выделение в атмосферу больших количеств углекислого газа CO2 приводит к глобальным нежелательным эффектам, в частности к парниковому эффекту. Но еще хуже, что при сжигании образуются вредные летучие вещества, которые загрязняют воздух и, соответственно, воду и землю. Не говоря уже о многочисленных добавках, в том числе красителей и пигментов, в окружающую среду выделяются разнообразные соединения, включающие тяжелые металлы, используемые в качестве катализаторов при синтезе полиэтилена, крайне вредные для здоровья людей.

С помощью пиролиза можно получить целый ряд полезных продуктов, однако данный метод считается весьма энергозатратным и требует применения дорогостоящего оборудования. Существует такой метод, как депонирование на полигонах полимерных отходов, которое явно нецелесообразно, так как большинство пластиков не разлагаются десятки лет, нанося огромный вред почве. Таким образом, традиционные способы утилизации отходов - депонирование и сжигание для полимеров неприемлемы. В первом случае в результате воздействия воды образуются вредные аминосодержащие продукты, во втором - выделяются токсичные газы, такие как цианистый водород, оксиды азота и т.п.[4]

2.Создание полимерных материалов с регулируемым сроком эксплуатации. В последние годы возникли и начали практически реализовываться новые идеи синтеза "экологически чистых" полимеров и изделий из них. Речь идет о полимерах и материалах из них, способных более или менее быстро разлагаться в природных условиях. Заметим при этом, что все биологические полимеры, то есть полимеры, синтезируемые растениями

и живыми организмами, к числу которых относятся в первую очередь белки и полисахариды, в той или иной степени подвержены разрушению, катализаторами которого являются ферменты. Здесь соблюдается принцип: что создает природа, то она способна разрушить. Если бы этот принцип не срабатывал, то те же полимеры, в огромных количествах производимые микроорганизмами, растениями и животными, после их гибели оставались бы на земле. Такое трудно даже себе представить, ибо это была бы фантастическая мировая свалка трупов всех существовавших на земле организмов. К счастью, этого не происходит, и высокоэффективные биологические катализаторы - ферменты - делают свое дело и успешно справляются с этой задачей. Известны три типа разлагаемых полимерных материалов, именно:

-фоторазлагаемые;

-биоразлагаемые;

-водорастворимые.

Все они обладают достаточной стабильностью в обычных условиях эксплуатации и легко подвергаются разложению. Для придания полимерным материалам способности разрушаться под действием света используют специальные добавки или вводят в состав композиции светочувствительной группы. Для того чтобы такие полимерные материалы нашли практическое применение, они должны удовлетворять следующим требованиям:

-в результате модификации не должны существенно изменяться эксплуатационные характеристики полимера;

-добавки, вводимые в полимер, не должны быть токсичными;

-полимеры должны перерабатываться обычными методами, не подвергаясь при этом разложению;

-необходимо, чтобы изделия, полученные из таких полимеров могли храниться и эксплуатироваться длительное время в условиях отсутствия прямого проникновения УФ-лучей;

-время до разрушения полимера должно быть известно и варьироваться в широких пределах;

-продукты разложения полимеров не должны быть токсичными.

Известны полимеры, разлагающиеся под влиянием микроорганизмов. В этом случае в полимер вводили вещества, которые сами легко разрушаются и усваиваются микроорганизмами. Практическое значение нашли привитые сополимеры крахмала и метилакрилата, пленки из которых используются в сельском хозяйстве для мульчирования почвы. Очень хорошо усваиваются микроорганизмами неразветвленные парафиновые углеводороды. К биоразлагаемым добавкам относятся карбоксилцеллюлоза, лактоза, казеин, дрожжи, мочевина и другие.[5].

Литература:

1. Основы технологии переработки пластмасс. Под ред. В.Н. Кулезнева, М.: Высшая школа, 1995, 527с., 2004, 600 с.
2. Технология пластических масс. Под ред. В.В. Коршака. М.: Химия, 1985, 560с.
3. Проблемы экологии производства и применения полимерных материалов. Лирова Б. И. , Суворова А. И., Уральский государственный университет, 2007, 24 с.
4. А. Б. Зезин, Полимеры и окружающая среда. Соровский образовательный журнал, 1996, №2
5. Быстров Г.А. Оборудование и утилизация отходов в производстве пластмасс. М.:, Химия, 1982 г.

QUYOSH PANELLARI SAMARADORLIGINI HISOBLASH

Igamqulova Zilola Murodovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax, O‘zbekiston

Annotatsiya. Biz ushbu maqolada alohida olingan avtonom quyosh elektr stansiyasi uchun foto panellarning optimal burchagi nazariy jihatdan aniqlangan. Berilgan avtonom elektr stansiyasi uchun quyosh panellarining optimal burchagi 24,2 daraja ekanligi aniqlangan. Quyosh elektrostansiyasining panellariga tushadigan nurlanish energiyasining maksimal qiymati shu panel va Quyosh orasidagi burilish burchagiga bog‘liqligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: burilish burchagi, fotovoltaik modullar, hisoblash, avtonom quyosh elektr stansiyasi, nurlanish.

Аннотация. В данной работе мы проводили расчеты для определения угол наклона фотоелектрических панелей для одной автономной солнечной установки. Согласно проведенным расчетам, оптимальным углом наклона солнечных панелей для данного автономного электрической стансии составляет 24.2 градусов.

Ключевые слова: угол наклона, фотоелектрические модули, расчет, автономная солнечная электростанция, излучение.

Abstract. In this work, we performed calculations to determine the angle of inclination of photovoltaic panels for one autonomous solar installation. According to the calculations, the optimal angle of inclination of solar panels for this autonomous power plant is 24.2 degrees.

Key words: tilt angle, photovoltaic modules, calculation, autonomous solar power plant, radiation.

KIRISH

Bizga ma’lumki, [1-3] quyosh paneliga tushadigan energiya oqimining zichligi ushbu modul va Quyosh orasidagi burilish burchagiga bog‘liq. Panel yuzasi va quyosh radiatsiyasi bir-biriga perpendikulyar bo‘lganda, radiatsiya oqimining zichligi maksimal bo‘ladi. Nishab burchagi o‘zgarganda esa nurlanish oqimining zichligi pasayadi. Boshqacha qilib aytganda, burilish burchagi modul yuzasiga tushgan radiatsiyaga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Agar burilish burchagi panel joylashuvining kengligiga teng bo‘lsa, nurlanish oqimi o‘zining mumkin bo‘lgan eng maksimal qiymatiga erishadi. Biz ushbu maqolada alohida olingan avtonom quyosh elektr stansiyasi uchun foto panellarning optimal burchagi nazariy jihatdan aniqlangan. Berilgan avtonom elektr stansiyasi uchun quyosh panellarining optimal burchagi 24,2 daraja ekanligi aniqlangan.

QUYOSH PANELLARI. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan doimo eng jozibadori va istiqbollisi fotovoltaika, ya’ni quyosh energiyasini bevosita elektr energiyasiga aylantirish hisoblanadi. Quyosh bir necha yuz yillar mobaynida insonlarning energiyaga bo‘lgan o‘sib boruvchi talablarni qondiradi. Bir soatda yerga kelayotgan quyosh energiyasining miqdori insoniyat bir yilda ist’emol qilayotgan energiya miqdoridan ortiq. Keyingi o‘n yilliklarda quyosh energetikasining o‘sish sur’ati yiliga o‘rtacha 25 % dan kam bo‘lmayapti. Basharotlarga ko‘ra XXI asrda quyosh energetikasining rivojlanishi barcha muqobil manbalar ichida etakchi bo‘ladi.

Baholashlarga ko‘ra 2050 yilda quyosh energiyasi dunyoda ishlab chiqarilayotgan energiyaning 20–25 % ni tashkil qilishi va XXI asrning oxiriga kelib esa quyosh energetikasi asosiy energiya manbaiga aylanib, uning ulushi 60 % ga etishi mumkin.

Butun dunyoda energetik inqiroz kechayotgan bir paytda qayta tiklanadigan energiya manbasi yanada ommabop bo‘lib bormoqda. O‘zbekiston uchun inqirozni bartaraf etish va Jahon bozorida yangi marralarga chiqishning ishonchli yo‘llaridan biri sifatida elektroenergetika tizimini modernizatsiya qilish, energiya iste’molini kamaytirish hamda energiyani tejashning samarali tizimini joriy etish choralarini amalga oshirish lozimligini, mavjud resurslardan, birinchi navbatda, elektr va energiya resurslardan qanchalik tejamli foydalana olishimizga bog‘liq. O‘zbekistonda quyosh energiyasidan foydalanish dolzarb muammo hisoblanadi. Undan tashqari, qayta tiklanadigan energiya manbalari, chekka, tog‘li va mavjud energiya manbalaridan uzoq borish qiyin bo‘lgan tumanlar uchun yagona iqtisodiy, oson erishish mumkin bo‘lgan energiya manbalaridan biri hisoblanadi.

Panellarning asosini qattiq yoki egiluvchan sirtga o‘rnatilgan foto elementlarning umumiy soni tashkil etadi. Panelning har bir foto elementi ikkita mis o‘tkazgichli chiziqli silikonli plastinadan iborat. Ularning tutashish joyida esa bor va fosfordan tashkil topgan plitalar joylashgan. Quyosh nurlari yoki fotonlari ta’siri natijasida, foto element sirtida elektronlarning ortiqcha va kam sohalari ("teshiklari" deb ataladigan) yuzaga keladi. Plitalar tutashgan chegarada yarimo‘tkazgichli o‘tkazuvchanlikka asoslangan tok hosil bo‘lishi natijasida elektr energiyasi ishlab chiqarish sodir bo‘ladi.

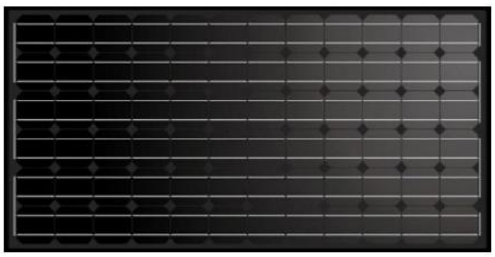

1-rasm . Monokristal panelning ko‘rinishi
2 rasm. Quyosh paneni

Quyosh panellarining ishlash samaradorligi ko‘p jihatdan uni tashkil etgan fotoelementning tuzilishi va kremniyning fizikaviy holatiga bog‘liqdir. So‘nggi o‘n yilliklarda olimlar bu parametrlarning xossalarini o‘rganish va natijada maksimal energiya olishga qaratilgan ilmiy ishlar olib bormoqdalar. Yarimo‘tkazgichli material sifatida nafaqat kremniy, balki boshqa ko‘pgina materiallar ishlatiladi. Oxirgi paytda monokristalli quyosh panellarini uchun toza silikon elementi keng qo‘llanilmoqda. Bunday quyosh panellarining samaradorlik darajasi 20% ni tashkil etadi. Bu boshqa quyosh panellariga nisbatan yaxshi ko‘rsatkich hisoblanadi. Pastda eng oddiy silikonli quyosh panelining tuzilishi ko‘rsatilgan. Quyosh panellarini o‘rnatish jaraenida

zaryadlovchi qurilma va quesh nurlari tushadigan burchaklar hisobga olinishi zarur [4, 5]. Foto elementning nurlanish qobiliyatini aniqlash uchun, quyosh panellariga tushayotgan oylik o‘rtacha quyosh miqdorini kunlar soniga bo‘lish kerak bo‘ladi.

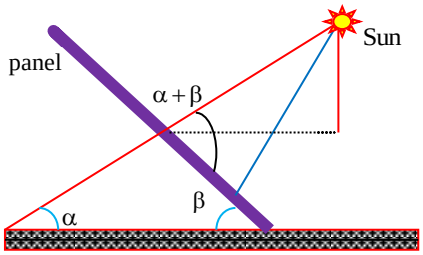

3-rasm. Quyosh nurlarining panel sirtiga perpendikulyar holatda tushishi

2. NATIJALAR VA ULARNI MUHOKAMA QILISH

Agar modul quyoshga qaragan bo‘lsa, nurlar uning yuzasiga perpendikulyar tushsa, uning burchagi Quyoshning qutb burchagiga teng bo‘ladi (3. -rasm).

$$\beta = 90 - \alpha, \qquad (1)$$

bu yerda α - balandlik burchagi, β - Quyoshning balandligining gorizontal holatidan boshlab o‘lchanadi. Kunduzi (22 mart va 22 sentabr) optimal burchak nolga yaqin, yozning shimoliy yarim sharida musbat, qishda esa manfiy qiymatlarga ega bo‘ladi. 22 -iyun kuni eng maksimal darajaga - 23,45 ga, 22 -dekabrda minimal darajaga -23,45 ga ega bo‘ladi.

Jadval 1. Oylik bo‘yicha burilish burchagi

Oy	Ya	Fe	Ma	Ap	Ma	Iy	Iy	Av	Se	O	N	De
Daraj	-	-	-	8.9	19.	24	20	14	2.	-	-	-

Burilishni formula (2), daraja yordamida hisoblash mumkin

$$\Delta = 23.45^{o} \cdot \sin\left(\frac{360}{365}(\delta - 81)\right) \qquad (2)$$

Bu yerda δ - bu yil kuni, -1 yanvar uchun, 2 yanvar uchun va boshqalar.

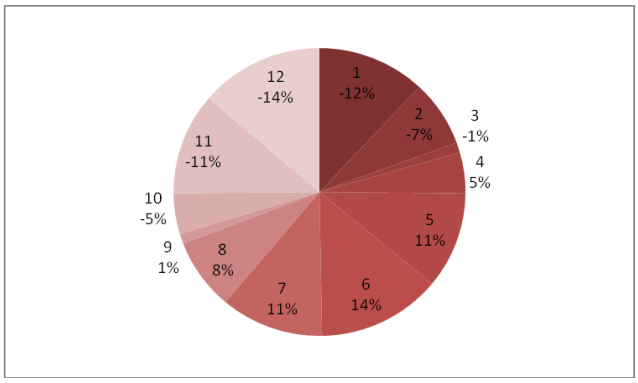

4-rasm. Oylik bo‘yicha burilish burchagi

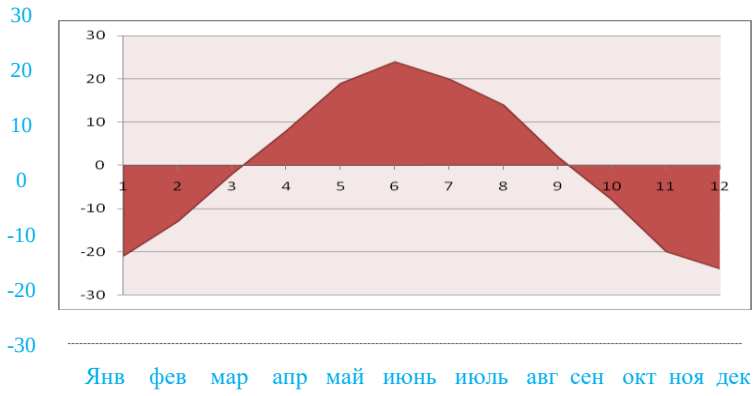

5-rasm. Oylik bo‘yicha burilish burchagi

Olingan natijalarga ko‘ra, quyosh elektrostansiyasidan maksimal energiya olish uchun quyosh panellarining eng optimal burchagi 24,2 darajani tashkil qilar ekan.

XULOSA

Shunday qilib, quyosh elektrostansiyasining panellariga tushadigan nurlanish energiyasining maksimal qiymati shu panel va Quyosh orasidagi burilish burchagiga bog‘liq. Panel yuzasi va quyosh nurlanishi oqimi bir-biriga perpendikulyar bo‘lganda, nurlanish oqimining zichligi maksimal bo‘ladi. Nishab burchagi o‘zgarib borishi bilan nurlanish oqimining zichligi pasayib boradi Agar burilish burchagi modul joylashuvining kengligiga teng bo‘lsa, ya’ni nurlanish oqimi mumkin bo‘lgan maksimal qiymatga ega. Xulosa qilib aytish mumkinki, burilish burchagi va modul yuzasiga tushgan nurlanish oqimi zichligi quyosh energiyaining samaradorligi belgibab beradiga muhim fizikaviy jarayonlar bo‘lib xizmat qilar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mestnikov, A.E. Thermal protection of buildings in the north: materials, products, structures. A.E. Mestnikov, P. S. Abramova. M .: Publishing house ABC, 2009 .-- 5 - 10 p.
2. Khristoforova, T.A. We are introducing new energy efficient technologies. T.A. Khristoforova. Energy saving in Yakutia. 2017. No. 6 (12). S. 10-11.
3. Bessarabenko, Yu.V. Batagay SES: Power of the Sun - in cold winter. Yu.V. Bessarabenko. RusHydro Bulletin. 2015. No. 7 (7). P. 7.
4. Taylanov N.A. Calculation of the energy parameters of an autonomous solar power plant in the Arnasai region. Uzbek Physical Journal, Volume 20, No. 1, 2018.
5. Taylanov N.A. Calculation of the energy parameters of a solar power plant. International scientific conference. "The role of women in modern science and technology" April 12-14, 2017, Uzbekistan, Jizzakh Polytechnic Institute, Jizzakh, Uzbekistan.

VII SHO‘BA

SAN'AT, MADANIYAT, TURIZM VA SPORT

САЁҲАТ ТУРИЗМИDA ГАСТРОНОМИК ХИЗМАТЛАР: КЕЧА, БУГУН ВА ЭРТА

Гавхарой Исроилжон қизи
Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) доцент
Ўзбекистон, Андижон давлат чет тиллари институти

Аннотация: Ушбу мақола туризм саноатидаги секторлардан бири гастрономик туризмнинг аҳамияти, тарихи, бугуни, ва истиқболларини ёритишга бағишланган. Бу билан бир қаторда унинг лингвистик жиҳатларинингсоциал-структурал, функционал-семантик жиҳатларига оид фикрлар берилган.

Калит сўзлар: туризм, саёҳат туризми, бизнес туризми, гастрономик туризм, ўзбек кулинарияси, миллий таом, овқатланиш хизмати, меҳмондўстлик, ресурслар, озиқ-овқат саноати.

Кириш. Европада 2020 йил туризм ривожланиш мақсадларига эришишда гастрономик шаҳарлар ҳал қилувчи рол ўйнади. Бу доирада гастрономия ва гастрономик туризм бош омил бўлиши мумкин. Турли хизматлар аралашмаси (меҳмондўстлик ва овқатланиш хизмати) ва ресурслардан фойдаланиш билан шаҳар мураккаблиги, хизмат сиёсати ва билим юқори ижтимоий бирдамлик ва иқтисодий юксалишнинг калитини беради. Турли тармоқлар ва ресурсларни сафарбар қилиш, шаҳарларнинг умумий ривожланишига ҳисса қўшиш имконияти билан тажриба ва унинг жозибадорлигини ошириши сир эмас.

Минтақавий туризмда маҳаллий таомлардан сайёҳнинг биологик ва функтсионал овқатланиш эҳтиёжларини қондиришдан тортиб, минтақавий туризмни тарғиб қилишда маҳсулотдан фойдаланиш учун йўналишларни фарқлаш ва минтақавий ўзига хослик орқали "жой" туйғусини яратишгача гастрономик тур бўлган кўплаб хизмат туридан фойдаланиш мавжуд. Озиқ-овқат, шунингдек, асосий туристик маҳсулотга қиймат қўшиши ва махсус тадбирларнинг диққат марказига айланиши мумкин. Бундан ташқари, озиқ-овқат алоҳида диққатга сазовор жой сифатида ишлатилиши мумкин (Жонес ва Женкинс, 2002, 115-бет), туризм муаллифлари томонидан гастрономик туризми, ошхона туризми, пазандачилик туризми ёки озиқ-овқат туризми (Окумус, Окумус ва МсКерчер 2007, 19).

Метод. Гастрономия (озиқ-овқат) туризми бўйича олдинги тадқиқотлар озиқ-овқат (ошхона)нинг диққатга сазовор жой, маданий ҳодиса ва тажриба сифатидаги аҳамиятига қаратилган усул услублардан ижтимоий сўровнома, интервью, аналитик таҳлил усулларидан кўлланилади. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш ва мотивацион нуқтаи назардан озиқ-овқат қисқача кўриб чиқилади.

Муҳокама. Гастрономик туризм ҳақида сўз юритишдан аввал гастроном сўзини луғавий маъносини танишиб чиқсак, демак, XIX аср бошларида Француз тилидан кириб келган *“French gastronomie < Greek gastronomia, alteration of gastrologia study of the stomach”* – французча гастрономия, Грекча ошқазоннни ўрганувчи гастрология билан узвий боғлиқ. Туризмда эса, инглиз тилида от сўз туркумига оид сўз *gas·tron·o·my [ga strónnəmee]* (кўпликда *gas·tron·o·mies*) бўлиб қуйидаги маъноларда келади:

1. gourmet eating: the art and appreciation of preparing and eating good food – *кўча таомномаси*: *яхши таом тайёрлаш ва истеъмол қилиш санъати ва миллийликни (миллий таомлар қадрияти) қадрлаш.*

2. particular cuisine: a particular style of cooking or dining, e.g. one that is characteristic of a particular country or region – *алоҳида (махсус) ошхона: таом пиширии ёки овқатланишнинг маълум бир услуби, масалан. маълум бир мамлакат ёки минтақага хос бўлган таомланиш*

Гастрономик шаҳарлар лойиҳаси таклиф қуйидаги омилларга асосланган ҳолда амал қилади ва шаҳарларда гастрономик туризмни ривожлантиришда инновацион ёндашув қуйидаги мавзулар билан боғлиқ:

- Тадбиркорлик ва кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга ёрдам берувчи меҳмондоўстлик сектори ва шаҳар ривожланиши учун восита сифатида меҳнат билан бандлик.

- Туризм шаҳарнинг умумий тажрибаси ва унинг ҳаётини кўпайтирувчи эффектлар сифатида маданият, савдо, урбанизм, қўшимча хизматлар,

- Стратегик ҳамкорлик келишувлари талабга асосланган ва интеграциялашган ёндашув, инновациялар ва билимлар иқтисодиётини такомиллаштириш, Лиссабон кун тартиби тамойилларига риоя қилиш.

- Гасрономия иқтисодий фаолиятнинг шаҳар кластери сифатида ҳисса қўшади ва қўшимча иш ўринлари ва рақобатбардошлик.

- Маҳаллий хомашё ишлаб чиқарувчилари, асосан, асосий секторни қўллаб-қувватлаш учун асос, кучли ва барқарор қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат саноатини ривожлантириш, глобал миқёсда рақобатлаша оладиган база.

- Гастрономия “Инновациялар иттифоқи асосини такомиллаштириш учун флагмани сифатида таъминлаш учун тадқиқот ва инновациялар учун шароитлар ва молиядан фойдаланиш имконияти, инновацион ғояларни яратадиган маҳсулот ва хизматларга айлантириш мумкин.

-Гастронимик туризм мутахассисларини (тур оператор, менежер, гид ва ошпазлари ва бошқалар) тайёрлашда соҳа мутахассилари билан ишлаш, масалан таржимонлар ва гид ҳамроҳлиги кабилар билан ҳамкорликда ишлаш ва хорижий тилларни ўзлаштириш ҳамда таомномани муаммосиз корревпонденция қилиш каби хизматлар ҳам энг зарур ва ўринли ҳисобланади.

Натижа. Маълумки, 2019 йилнинг 6 август куни Ўзбекистон Ошпазлар уюшмаси анжуманлар залида тегишли идоралар ҳамда оммавий ахборот воситалари (ОАВ) вакиллари иштирокида Гастрономик туризм ассоциациясининг очилиш маросими бўлиб ўтди. Тадбирда йиғилганларга ассоциациянинг мақсади, фаолияти ва аъзолик шартлари бўйича тақдимот ташкил қилинди.

Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси хабарига кўра, ассоциация фаолиятини йўлга қўйишдан мақсад гастрономик туризм йўналишида турли тадбирлар, жумладан кўргазма, фестиваль, форум, семинар, илмий анжуман, давра суҳбати, танлов ва шу каби бошқа тадбирларни ташкил этиш, ассоциация қошида халқаро грантлар ҳомийлигида

ўзбек миллий кулинарияси тарихи, бугуни ва келажаги бўйича гастрономик туризм тараққиёти учун хизмат қилувчи турли лойиҳаларни амалга оширишдан иборатдир.

Мутасаддиларнинг маълум қилишича, ассоциация Ўзбекистонда сайёҳлик мавсумини узайтириш мақсадида ҳар йилнинг ноябрь ойида мунтазам равишда “Лаззатли Ўзбекистон” халқаро миллий таомлар фестивалига мезбонлик қилади, фестивалга халқаро туристик агентликларини мунтазам жалб этиб боради ва тадбир доирасида Ўзбекистон бўйлаб ҳудудий гастрономик турларни ташкил этади. Шунингдек, ассоциацияга аъзо ресторанлар ва уларнинг ходимлари орасида “Хорижликлар эътирофига сазовор бўлган йилнинг энг яхши ресторани, “Йил официанти”, “Йил ресторан менежери”, “Йил бош ошпази” номинациялари бўйича тақдирлаш маросимлари ўтказилиши назарда тутилган ва шу бугунга қадар бир қатор тадбирлар муваффақиятли тарзда ўтказилди.

Бу соҳада тилшуносларга ҳам анчагина юмуш пайдо бўлиши табиий ҳол. Гастрономик анъаналар ҳақида хабардорликни ошириш; Пазандачилик қўлланмаси” тайёрлаш ва нашр этиш; минтақада ошпазлик туризмини ривожлантириш; У веб-саҳифа билан тўлдирилади, пазандалик йўллари, у билан боғлиқ ресторанлар ҳақида маълумот беради; ташкилий тадбирлар ва минтақавий таомлар; Маҳаллий маҳсулотларни туристик активларга айлантириш; табиий миллий маҳсулот, (чойни, шароб, айрон, қимиз каби миллий ичимликлар) миллий ва халқаро даражадаги нуфузли сайёҳлик фаоллашувига олиб чиқиш; унинг муваффақиятли эко-туризм модели гастрономик туризмга ҳам қўлланилиши мумкин бўлган маълумотномаларни асраш каби йўналишларда тилшунос сифатида кўмаклашишдан иборат.

Европада фаол туристик харакат сифатида гастрономияга комплекс ёндашувни ишлаб чиқдилар. Бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ажойиб сифати ва таъмидан келиб чиқади. Бизнес туризм ривожи туфайли, озиқ –овқат маҳсулотларни яхшилаш учун келиб чиқишини белгилаш билан пазандалик анъаналари, истеъдоди ва Ўзбек ошпазлари ва ошхоналарининг инновацияси каби фаол харакатлар тизимли йўлга қўйилиши режалаштирилди.

Хулоса. Маҳаллий тушуниш орқали етакчи туристик йўналишларни яратиш ҳам гастрономик туризмни ривожланиш омилларидан биридир. Масалан, тахминан ўн йил олдин, иккита виночилик - энг яхши ишлаб чиқарувчилардан бири Австрияда кўпикли шароб ва шаробга асосланган етакчи сайёҳлик йўналишлари яратилди. Ўша пайтда, бу қишлоқ Лангенлуа барча туманларда қишлоқ хўжалиги (узумчилик) ишларининг энг кўп сонига эга эди. Қуйи Австрия бугунги кунда, Вачау минтақаси билан бир қаторда, *шароб дунёси* билан Австриянинг энг муҳим винога асосланган туристик жойларидан бирига айланди. Ҳар йили 55 000 га яқин ташриф буюрувчилар вино тотиб кўриш учун саёҳат қиладилар. Инновациялар орқали маҳаллий корхоналарни ривожлантириш ҳам гастрономик туризмнинг энг етакчи омилларидан биридир.

Янги маҳсулотлар ва озиқ-овқат билан боғлиқ тадбирларни ишлаб чиқариш учун бир қатор имкониятларни аниқлашга ёрдам беради. Суҳбатлар шунингдек, озиқ-овқат ва туризм ўртасидаги яқин алоқаларга тўсқинлик қилувчи бир қатор муҳим чекловларни ҳам аниқлади. Сифатли маҳаллий озиқ-овқатга бўлган талабнинг ортиб бориши минтақаларга

маҳаллий ва минтақавий ривожланишни яхшилаш ва мақсадни фарқлашга ҳисса қўшиш учун потенциал восита билан таъминлади: бу минтақа яхлитлигини бузмасдан ташриф буюрувчилар даромадини оширади. Ушбу тадқиқотимизда озиқ-овқатнинг қийматини ва унинг жозибадорлигини ошириш қобилиятини кўрсатди. Туризмда озиқ-овқатдан фойдаланиш минтақавий иқтисодий ва ижтимоий барқарорликка ҳисса қўшиши мумкин ва унинг потенциал ролини эътибордан четда қолдирмаслик керак ва гастрономик туризм сиёсатини ишлаб чиқувчилар, режалаштирувчилар ва бошқа манфаатдор томонлар томонидан озиқланиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Мирзиёев Ш.М. lex.uz [http://uza.uz/posts/56454].
2. Alonso, A. D. (2010). Olives, hospitality and tourism: a Western Australia perspective. British Food Journal , 55 - 68.
3. Bird, A. (2011). “Wine + food= record year: Event’s economic impact highest ever, analysis finds.”, Post and Courier, 21. October 2011.
4. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.) (2023). CONCEPTIVE PECULIARITIES OF TOURISM TERMINOLOGY IN UZBEK AND ENGLISH. European journal of literature and linguistics, (1), 2023, -P. 8-15.
5. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.) & Ulikova, M. (2021). DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF LOVE AND FAMILY RELATIONSHIP. JOURNAL of Academic research in educational sciences, 2(10), 601-606.
6. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.), (2022). SOCIAL FORMATION OF THE TERMS OF BUSINESS TOURISM IN UZBEKISTAN. Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka, 2(3).
7. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.) & Amersheibani, M. (2024). TURIZM TERMINOLOGIYASI TRANSFORMATSIYASIDAGI KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK JIHATLARI TAHLILI. Science and innovation, 3(Special Issue 28), 744-750.
8. Lin, Y-C., Pearson, T.E. and Cai, L. (2011), Food as a form of destination identity: A tourism destination brand perspective. Tourism and Hospitality Research 11, 30 – 48.
9. Mak, A. H.N., Lumbers, M. and Eves, A. (2011), Globalisation and food consumption in tourism. Annals of Tourism Research, Article in Press, doi:10.1016/j.annals.2011.05.010.
10. Hall, C.M. & Sharples L. (2003). “The consumption of experiences or the experience of consumption? An introduction to the tourism of taste” in Food tourism around the world. Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford, pp. 1-24
11. Henderson, Joan C.(2009) "Food tourism reviewed", British Food Journal, 111(4), pp.317-326
12. Tikkanen, I. (2007). Maslow's hierarchy and food tourism in Finland. British Food Journal, 721 – 734

THEORETICAL VIEWS OF FINE ARTS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF A PRESCHOOL CHILD

Makhmudova Oybarchin Akhatovna
Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD),
Associate Professor. Uzbekistan. Kokand University

Abstract: The article presents the ideological and aesthetic significance of a work of fine art created at an artistic level, serving to enrich the moral world of the individual, calling for the struggle for the prosperity of the Motherland, guiding to deeply feel the beauty of nature, life and people. And also emphasized, the special significance of mastering by preschool children of various artistic and visual experiences, including modeling, drawing, applique in the creative process.

Keywords: artistic taste, art, rock paintings, utensils, architecture, minaret, glazed tiles, majolica, miniature view, decor, landscape.

In the era of global progress in science and technology, the development of artistic taste, sensitivity to the surrounding beauty in the field of aesthetic education of the younger generation has never lost its importance.

The main ideas that determine the theoretical views in this article are historically established ideas about the importance of fine art in human life. In human life and activity, art, like other areas, occupies an important place with its unique characteristics and is considered a social phenomenon.

Since the times of primitive society, people have passed on their experience to future generations in various ways. This is evidenced by historical rock paintings carved on the mountain cliffs of Varakhsha, Afrasiyob, Kalchayon, Tuprok kal'a, Bolalik tepa, Airtom, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Koykirilgan kal'a, Azhina tepa, Teshik kal'a [2].

From ancient times to the present day, people have been decorating their homes with carpets, ceramic and porcelain dishes to create coziness and comfort in their environment. Masters of folk art have not lost their relevance to this day due to their amazing ability to understand nature when creating products, utensils, and architecture. Even centuries later, the minarets built by masters in Samarkand, Bukhara, and Khiva still amaze with their grace, size, and it is difficult to take your eyes off their unique design. Their unique decoration amazes the imagination: the minarets are completely covered with glazed tiles and majolica, through time they are still as bright and alive and continue to cause admiration for their high craftsmanship and processing technique. The brick decor of the minarets emphasizes their monumentality, and the chiseled trunks of the minarets are surrounded by sparkling ribbons of cladding and directed towards the sky, in the haze of which its mosaics of blue, light blue, white, and turquoise tiles dissolve and melt.

It is known that art develops only on the basis of long-standing traditions of several generations, knowledge passed on by the master to the student. This indicates that it developed in the form of professional art education. A clear proof of this is the flourishing of the miniature

form of fine art during the period of the creation of an independent state by Amir Timur. During the time of Amir Timur, miniatures and book graphics developed so quickly that they influenced the art of not only the East, but also European countries. As a result, along with the Samarkand, Bukhara and Herat schools of miniature, the Baghdad, Tabriz, Shiraz, Azerbaijan, Indian, Isfahan and Turkish schools of miniature were formed and began to develop [2]. Thus, over time, humanity has passed on its experience to future generations in various ways.

Of no small ideological and aesthetic significance are works of fine art created at the artistic level, serving to enrich the moral world of the individual, calling for the struggle for the prosperity of the Motherland, orienting to deeply feel the beauty of nature, life and people.

Landscapes of Ural Tansikboev, Rakhim Akhmedov, Gafur Abdurakhmanov, Zokir Inagamov, Isfandiyor Khaidarov, Shukhrat Abdurashidov reflect the endless latitudes, beautiful valleys, majestic mountains of Uzbekistan, the creative work of its people. Works of art, which describe the beautiful landscapes of our Motherland, serve the aesthetic education of youth [1].

It is always easier to know, understand and feel an event, the culture of a people through art. Positive emotions and experiences encourage the student to actively participate in cognitive and practical activities and the development of aesthetic feelings. Using examples of portraits of famous artists of Uzbekistan, students, through their aesthetic perception, ideological-semantic and artistic analysis, not only become familiar with the portrait genre of painting, but also master the artistic values of Uzbekistan.

Based on these points of view, the analysis of scientific, psychological and pedagogical literature shows that aesthetic education has been given invaluable importance for centuries.

In the history of preschool pedagogy, the problem of creativity has always been one of the most pressing. Until now, the problem of developing creative abilities has been the least studied theoretically and remains insufficiently covered in the practice of raising children.

Famous researchers and educators, such as E.A. Flerina, N.B. Khalezova, N.P. Sakulina, T.S. Komarova, T.G. Kazakova noted that folk art is a source of fine and decorative activity for preschoolers, which has great potential for developing children's creativity. [5].

Today, theorists and practitioners emphasize that mastering various artistic and visual experiences, including modeling, drawing, and applique, is of particular importance in the creative process. N.B. Khalezova wrote: “In the process of working with plasticine, the child receives aesthetic pleasure from its organization, sizes, and forms that he makes. His hand movements and eye precision develop, constructive skills are formed, and if properly directed, modeling can become the child’s favorite activity [7].

Sculpting is a wonderful experience, and children enjoy creating familiar shapes from soft, pliable materials. However, to ensure that the child does not end up with only very simple things made of plasticine and clay as a material for depicting a “donut” or “candy”, it is necessary to help them master various technologies for making complex shapes in sculpture. To facilitate the technique and method of studying new material, to help children master the basic techniques of working with it, so that children learn to sculpt, transfer objects from surrounding objects into this material, express their reactions to surrounding events - all this should remain the task of adults, that is, educators and parents [9].

In the study by Yu. A. Poluyanov, the following periods of development of visual activity were identified, covering the entire period of childhood: the pre-pictorial period (or the “scribble” stage), and the pictorial period: the stage of shapeless images, the stage of pictorial schemes, the stage of plausible images, the stage of correct (or realistic) images. In preschool age, one can observe the development of visual activity from the pre-visual stage to the stage of realistic images, which does not apply to preschool childhood, but is observed in some cases.

Thus, visual activity is understood as an artistic and creative activity aimed not only at reflecting impressions received in life, but also at expressing one's attitude to the depicted. Being one of the most interesting, visual activity allows children to convey what they see in the surrounding life, what excited them and what scared them, and then, by drawing these phenomena, the child seems to live out the fear caused by them.

Studying the nature of strokes and shapes in the drawings of children, V.M. Bekhterev concludes that the child shows a desire to depict very early. He draws what he sees in the environment, therefore, in order to correctly assess the child's creativity, it is necessary to find out the conditions in which he is.

V.M. Bekhterev recognized the need to teach children drawing techniques; reasonable imitation of adults, in his opinion, cannot interfere with either the originality or the manifestation of the child's individuality [3]. Children's visual activity is based on the knowledge of the surrounding reality, therefore the question of the development of perceptions is one of the main problems of the methodology of teaching children to draw. The creation of an artistic image involves the transmission of deep content in a bright, emotional form.

The experience of a preschooler is still small, so it is important to give him the opportunity to preliminarily observe the object in order to see and remember the main, characteristic, expressive. It is precisely the inability to see that explains many mistakes in children's drawings [8].

The development of previous visual activity has two goals.Firstly, enrichment of the child's cognitive and aesthetic experience in the process of familiarization with the surrounding reality, secondly, clarification of ideas about various objects. The child's experience gradually expands in the process of all auxiliary work in classes, walks, excursions, etc. These perceptions can be associated with the task of subsequent depiction, but can also have other goals. It is important that the teacher takes them into account in drawing classes. Accumulation of impressions about the surrounding environment is a broad basis for conducting classes in visual activity [4].

Thus, conducting observations for the purpose of developing visual activity can be organized in a broad sense to enrich children's experience and with a narrower specific task - to understand the properties of individual objects. In this case, a mandatory condition is the inclusion of aesthetic feelings in perception, which will enhance the emotional side of perception, which is especially important for subsequent depiction.

Children's drawing is a well-known phenomenon, but it is precisely this that raises a lot of questions among parents and teachers.

Firstly, drawing is accessible: move a stick in the sand - already a drawing; take paper, a pencil or a felt-tip pen and draw, anywhere - at home, visiting, at mom's at work, with grandma;

Secondly, it is sensory: images and plots excite, the movement of lines and the variability of color excite, everything that happens in the drawing excites and is experienced, the drawings themselves excite;

Thirdly, it is educational: it helps to discern, learn, clarify, master, understand a lot, and even test and show your knowledge;

Fourthly, it is expressive: by drawing, you can express a lot, sometimes more and with less difficulty than in words, especially for small children; you can depict and express your delights, desires, dreams, fantasies, premonitions, fears, knowledge, judgments, discoveries and much more; Fifthly, drawing is productive: you draw, and something always comes out. A drawing is a finished thing. You can draw many drawings, you can either hang them on the wall, or give them as a gift, or put them aside, and then take them out again and look at them. Drawing is fascinating, pleasant and interesting [5].

The true value of children's drawing lies not in the quality of the drawings (exhibition, competition, for evaluation) that children create, but in how, through creativity, they overcome their personal problems, realize their life experience, free themselves from the unpleasant and affirm the positive in their own lives.

References:

1. Abdirasilov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. - T.: «Fan va texnologiya», 2012, 232 bet.
2. Bekhterev. V.M. Initial evolution of children's drawing in objective study/. - Moscow; Voronezh // Problems of human development and education: selected psychological works / V.M. Bekhterev. - Moscow: Moscow Psychological and Social Institute; Voronezh: MODEK, 2010. - P. 167-224. - (Psychologists of Russia)
3. Vetlugina, N.A. “Aesthetic education in kindergarten” (a manual for kindergarten teachers. 2nd edition, revised) – M.: Enlightenment, 1986
4. Kosminskaya V.B. et al. “Theory and methodology of visual activity in kindergarten” M., “Enlightenment”, 1997
5. Minaret and madrasah of Islam-Khoja, Khiva / internet source
6. Khalezova N.B. Decorative plastic and decorative modeling in kindergarten - Publishing House Sphere, 2005-112p
7. Makhmudova O.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rasm chizishga o`rgatish metodikasi.O`quv qo`llanma."NISO POLIGRAF" Toshkent, 2019y.-152 b.
8. Makhmudova O.A., Makhmudova S.A. Maktabgacha ta`lim tizimida plastik materiallar bilan ishlash texnologiyalari..O`quv qo`llanma. "NISO POLIGRAF".-T:.2019-120 b.
9. Zdanevych, L., Tsehelnyk, T., Kruty, K., Reipolska, O. D., Uliukaieva, I., & Frolenkova, N. (2022). Training of Future Teachers for Work with Preschoolers under Martial Law in Ukraine. Journal of Curriculum and Teaching, 6(11), 67-77.
10. Makhmudova, S. (2024, February). Maktabgacha yoshdagi yoshdagi bolalarga xorjiy til (ingliz tili) ga o ‘rgatishda “quvnoq baliqchalar” didaktik o ‘yinini qo ‘llash samarasi. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 37-40).

ОТДЫХ ПО СИСИТЕМЕ ВСЕ ВКЛЮЧЕНО В УЗБЕКИСТАНЕ: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Абдусатторов А.А., Баутиста Х., Мустафин М.Р.
Казанский (приволжский) федеральный университет

Аннотация. В этой статье рассматривается туристический потенциал в Узбекистане, преимущества и недостатки услуги "Все включено". В данном работе проанализирован и рассмотрен турим и экономический рост, и его перспективы развития после 2024 г.

Ключевые слова: туризм, все включено, экономика, Узбекистан, Россия

Туризм — это сектор экономики, который за последние несколько лет претерпел значительные преобразования. Несмотря на то, что влияние технологий, информации является одной из ключевых причин этих преобразований, в развивающихся странах часто применяется система «все включено». Однако, в чем будет заключаться проблема установки этих курортов «все включено» с точки зрения воздействия на местную экономику? Режим «все включено» стал предпочтительной услугой на солнечных городах Узбекистана, поскольку он приносит значительные выгоды туристам. Таким образом, целью данной статьи был анализ оценок и мнений туристов о системе «все включено» в Узбекистане с целью изучения аспектов, связанных с восприятием этого метода, которые помогут расширить знания о туристическом спросе в Узбекистане.

В системе «все включено» турист обычно покупает пакет услуг, который может давать ему право на питание, напитки, развлечения, экскурсии, уход за детьми, спа-салоны и различные виды досуга для каждой возрастной группы, среди прочих услуг, в зависимости от приобретаемого пакета. Однако при такой системе рестораны, магазины, бары, пункты проката автомобилей, развлекательные заведения, парки и музеи, среди прочего, пострадают от потери бизнеса и снижения уровня занятости, поскольку туристы будут проводить большую часть своего времени и денег в заведениях с пакетом «все включено».

Это заведение часто имеет штаб-квартиру в регионах, привлекающих туристов. Это может препятствовать развитию экономики в местах назначения или ограничивать сферу ее влияния; таким образом, это уменьшает мультипликативный эффект туристических расходов на все другие виды деятельности [1].

Кроме того, часто поставщики, не связанные с местной экономикой, покупают товары и услуги в момент покупки «все включено». Это может уменьшить количество местных предпринимателей в вашем регионе и привести к ситуации, когда место будет ограничивать свое местоположение. Таким образом, посетители, работающие по системе "все включено", могут демонстрировать поведение потребителей, что вносит небольшой вклад в система «все включено» и количество исследований, посвященных ее влиянию на местную экономику, невелико, но за последнее десятилетие оно выросло [2]. Первоначальная концепция «все включено» была введена в лагерях отдыха в

Великобритании в 1930-х годах, но туристы платили за напитки, чаевые и другие услуги отдельно [3]. В настоящее время в литературе представлено большое разнообразие определений системы «все включено».

Согласно Сифци со автором [4], «эта система состоит из пакета, цена которого фиксирована и включает в себя еду, напитки, проживание и другие удобства». Основной причиной такого предпочтения является возможность избежать неожиданных трат денег во время поездки, которые могли бы подорвать семейный бюджет.

Однако растущее число достопримечательности по всему миру доказало , что это стало прибыльным бизнесом для турагентов (полный пакет услуг увеличивает ваш доход), а также потому, что многие туристы явно ценят концепцию «платить определенную цену» пакетом «все включено» могут быть меньшие расходы в пункте назначения, предварительное ознакомление с полной программой (включая маршруты, экскурсии, меню), повышенная безопасность, возможность получения услуг более высокого качества при условии более легкого и эффективного контроля за ними, досуг , адаптированный к возрастной группе каждого члена семьи, и так далее. Туристические агентства и гостиничные группы получают много преимуществ от использования системы «все включено», поскольку, как правило, туристы, которые проводят больше времени в отеле, автоматически вынуждены потреблять больше его продуктов и услуг.

Система «все включено» способствует экономии за счет масштаба, решает или сводит к минимуму логистические проблемы в пункте назначения, снижает затраты – наем местных жителей благодаря преимуществам гостиничных сетей на переговорах позволяет лучше контролировать операции и даже каналы сбыта почти в полном объеме - в основном туристическими агентствами - а также позволяет туристам самостоятельно находить финансовые ресурсы для своей поездки.

Кроме того, Сифци и др. (2007) утверждают, что в то время как норма прибыли при системе «не все включено» составляет в среднем 25%, те, кто внедряет эту систему, достигают прибыльности от 35% до 40 %. Местные жители имеют преимущество в получении большего дохода, что непосредственно приводит к улучшению местной экономики в этой системе.

Значительная часть расходов туристов приходится на пребывание в странах их происхождения, а не на переезд в принимающий пункт назначения. Подсчитано, что около "80% расходов путешественников приходится на авиакомпании, отели и другие международные компании (штаб-квартиры которых часто находятся там, откуда приезжают путешественники), и они не покрываются местными предприятиями или работниками" (UNEPTIE, 2011), в основном в менее развитых странах. Эмпирическое исследование, проведенное Козаком и др. (2008), предполагает, что те, кто купил отдых по системе «все включено», тратят около 36% меньше, чем у тех, кто ищет полупансион. Туристы, останавливающиеся в отелях, тратят примерно на 16% меньше, чем те, кто останавливается в апарт-отелях. Эти выводы подтверждаются следующими исследованиями. Например, используя выборку из 1360 участников для определения экономического эффекта от отдыха по системе «все включено» на Балеарских островах,

Андерсон [3] обнаружил, что туристы, пользующиеся системой «все включено», тратят меньше, чем другие туристы, которые покупают любые другие виды туров.

На практике они делают это заявление, потому что туристические агентства создают партнерские отношения система «все включено» питание, оплаченное ранее, обычно подается в заведениях принимающей стороны, что препятствует поиску заведений такого типа в пункте назначения.

Например, Организация американских государств [5] в своем исследовании, проведенном на Ямайке, сравнивает влияние системы «все включено» в индустрии туризма с другими типами систем и приходит к выводу, что, несмотря на привлечение больших объемов ресурсов, мультипликативный эффект для экономики ниже, чем в других секторах, потому что при таком подходе отели импортируют больше продуктов и создают меньше рабочих мест.

Отмечается, что серьезными проблемами конкурентоспособности национальных туристских продуктов являются высокие цены на проживание и авиаперевозки, ограниченный уровень сервиса, несовершенство инженерной, транспортной и социальной инфраструктуры, отсутствие удобного туристского информационного обеспечения (навигационных и информационных центров), нехватка квалифицированных кадров, слабость продвижения Узбекистана за рубежом. Кроме того, к числу таких проблем относятся административные и экономические барьеры для туристов, визовые процедуры, чрезмерная жесткость государственного контроля при осуществлении туристской деятельности (лицензирование и сертификация).

Как сообщалось ранее, Государственный комитет Узбекистана по развитию туризма разработал проект постановления президента, который предусматривает утверждение стратегии развития туризма до 2030 года.

При этом в стратегии развития отмечается, что в стране имеются ряд проблем, препятствующих развитию туризма на местах.

В частности, это

• высокие цены на авиаперевозки, низкое покрытие потенциальных рынков отечественным и международными авиалиниями;

• визовая политика и система регистрации Республики Узбекистан является одним из основных сдерживающих факторов увеличения потока туристов.

• слабое развитие транспортной, социальной и инженерной инфраструктуры в местах туризма, труднодоступность, невысокий уровень сервиса в местах отдыха туристов, неразвитость объектов придорожной инфраструктуры;

• недостаток квалифицированных кадров в сфере туризма, а также отдаленность образовательных программ от требований рынка труда, потребностей производства, ожиданий работодателей и т.д.;

• недостаточная степень нормативного регулирования сферы туризма и гостиничного бизнеса, в частности, отсутствия стандартов, применяемых к определенным типам мест размещения, отсутствие правил регулирования социального туризма,

применяемого в отношении работников и работодателей, отсутствие мер налогового стимулирования туристской отрасли;

• препятствия для развития туристского бизнеса, в том числе административные барьеры и инструменты государственной поддержки, требующие дальнейшего совершенствования; [3]

Кроме этого, на данный момент Узбекистан неизвестен в качестве туристического направления для большинства туристов из-за отсутствия агрессивной многоцелевой PR стратегии страны. В целом, анализ основных экономических показателей развития туризма показал, что потенциал узбекского туризма не реализуется полностью, так как развитие туризма напрямую зависит от формирования современного конкурентоспособного туристского комплекса с необходимой инфраструктурой транспортно-логистической системы. [3,4]

На 1 января 2023 года в Узбекистане было всего 5 пятизвездочных отеля по всей стране, причем большинство (672) отелей не были отнесены к категории. Следующей по величине категорией были однозвездочные отели, в общей сложности 231 отель этого уровня. По этой причине также требуется привести отели в соответствие с мировыми стандартами. [4]

Также существует необходимость произвести реконструкцию пунктов пропуска через Государственную границу Республики Узбекистан (авиационных, автомобильных, железнодорожных) и усовершенствовать процесс пересечения границы, сделав его соответствующим потребностям иностранных граждан в туристских услугах.

Отмечается, что одним из важнейших условий устойчивого развития туризма является – государственная поддержка.

При изучении международного опыта было выявлено, что страны, где государство ведёт активную политику по созданию условий для развития туристской инфраструктуры, привлечению частных инвесторов, созданию благоприятных экономических условий, подкреплённых законодательством, для деятельности субъектов туристской индустрии направляют значительные бюджетные средства на реализацию национальных проектов и программ.[5]

Однако стоит заметить, что доходы от туризма, как прямые, так и косвенные, довольно быстро окупают затраты на его развитие, что делает туристскую индустрию одним из наиболее важных двигателей социально-экономического развития страны Основные результаты показывают, что это туристы среднего и высокого экономического уровня, относительно молодые и высокообразованные, которые приезжают в среднем на неделю. Основными методами, используемыми для определения и выбора этого направления, являются интернет и турагентства. В качестве положительной оценки данного вида туризма необходимо знать удобство его аренды и конечную цену с самого начало. [6]

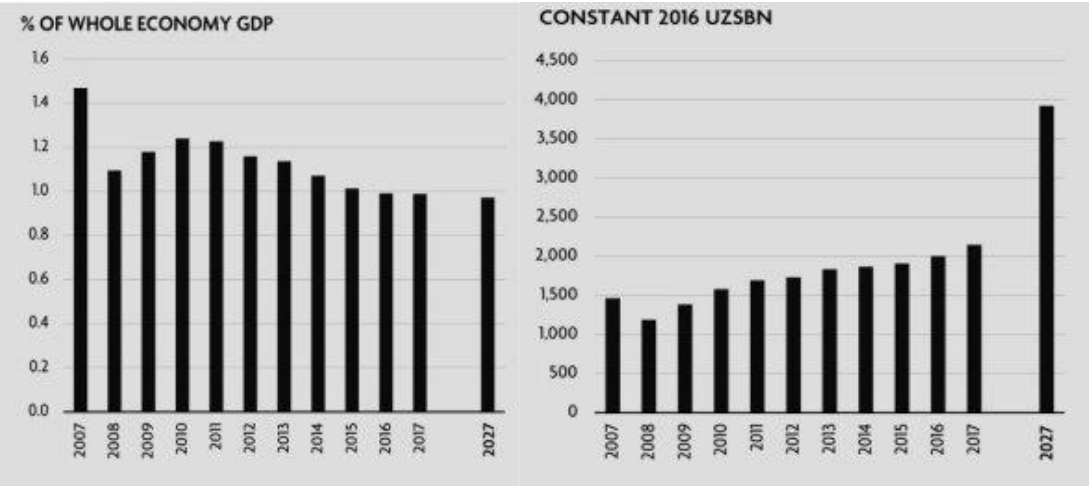

Рис. 1. Вклад туризма в ВВП Узбекистана: В % (слева); уз. сумм (справа) [7]

Год	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Количество туристов (млн)	2.7	5.3	6.7	1.5	1.9	5.2	6.6

Рис. 2. Количество туристов в Узбекистане [10,11,12]

В 2022 году число туристов из России в Узбекистан превысило 567 тысяч. при этом число российских туристов увеличилось на 200%.[11,12]

Заключение. Услуги средств размещения "Все включено" в Узбекистане могут быть оказаны средствами размещения, предназначенными для отдыха, рекреации и оздоровления, расположенными на курортных или загородных территориях.

Литература:

1. Zhou D., Yanagida J.F., Chakravorty U. And Leung P. (1997). Estimating economic impacts from tourism. Annals of tourism research, 24(1), 76-89.
2. Agarwal, S., 2002. Restructuring seaside tourism – the Resort Lifecycle, Annals of Tourism Research, Vol. 29/1, pp. 25-55
3. All-Inclusive Tartıúması Bitmedi, (2002) Электронный ресурс http://www.altso.org.tr/yayinlar/dergi/082002/hersey_dahil.pdf
4. Ciftci, H., Duzakin, E. and Onal, Y. (2007). All inclusive system and its effects on the Turkish tourism sector, Problems and Perspectives in Management, 5(3): 269-285.
5. lex.uz/O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori. 13.08.2019 N: PQ5781
6. 6. kun.uz/O`zbekistonning turizm sohasidagi muammolari nimadan iborat/kun.uz/В Узбекистане рассказали о проблемах в развитие туризма
7. 7. stat.uz/ Сколько пятизвездочных гостиниц обслуживают посетителей в нашей республике?

8. 8. Саидов, А. А. Индустрия туризма в Узбекистане: проблемы и тенденции развития/ Молодой ученый. — 2019. — № 23 (261). — С. 302-304
9. 9. Бахрамова, С. Ш. Turizm sohasi rivojlanishining ayrim muammolari // Молодой ученый. — 2019. — № 22 (260). — С. 683-685
10. 10. TRAVEL & TOURISM ECONOMIC IMPACT 2017/ The UNWTO World Tourism Barometer, URL: http://mkt.unwto.org/barometer

TURIZM SANOATIDA MIJOZLAR BILAN MUNOSABATLARNI BOSHQARISHNING (CRM) O'RNI VA AHAMIYATI

Rasulov Xamidjon Yakubovich
Qo‘qon universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi mudiri

Annotatsiya: Turizm sanoatida mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) korxonalar uchun strategik ahamiyat kasb etadi. CRM texnologiyalari va usullarini joriy etish orqali turistik kompaniyalar mijozlar ehtiyojlarini chuqurroq tushunib, ularga mos xizmatlarni taklif qila oladilar. Shuningdek, mijozlar bilan samarali munosabatlarni o‘rnatish kompaniyalarga mijozlarni uzoq muddatga saqlab qolish, ularning sodiqligini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi. CRM tizimi orqali kompaniyalar mijozlar haqida keng ko‘lamli ma’lumotlarga ega bo‘lib, marketing strategiyalarini optimallashtiradilar va takroriy savdolarni oshiradilar. Ushbu tezisda turizm sanoatida CRMning roli va ahamiyati, uning strategik jihatlari, hamda turistik kompaniyalarning muvaffaqiyatini oshirishga qanday hissa qo‘shishi haqida so‘z yuritiladi.

KIRISH

Turizm sanoati bugungi global iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, iqtisodiy o‘sishga, bandlikka va xizmatlar sohasini rivojlantirishga katta hissa qo‘shmoqda. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) ma’lumotlariga ko‘ra, 2023 yilda dunyo bo‘yicha xalqaro sayyohlar soni 1 milliarddan oshib ketdi. Shu bilan birga, turizm sohasidagi raqobat ham keskinlashib, kompaniyalar uchun mijozlarni jalb qilish va saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etdi. Bunday sharoitda mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) kompaniyalar uchun asosiy vositalardan biri sifatida maydonga chiqmoqda.

CRM texnologiyalari va tizimlari turizm kompaniyalariga mijozlar bilan samarali aloqalarni o‘rnatish, ularning ehtiyojlarini to‘g‘ri anglash va o‘z vaqtida javob berish imkonini beradi. Ushbu jarayon kompaniyalarga nafaqat yangi mijozlarni jalb qilishda, balki mavjud mijozlarni saqlab qolishda ham katta yordam beradi. Chunki raqobatbardosh turizm sohasida har bir mijozning qoniqishi va sodiqligi kompaniya uchun katta ahamiyatga ega.

Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish turistik kompaniyalar uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ularning uzoq muddatli rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. CRM tizimlari orqali kompaniyalar mijozlarning odatlari, xohish-istaklari va o‘zgaruvchan ehtiyojlarini kuzatib borish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu asosda ular marketing kampaniyalarini optimallashtirishi, mijozlarga individual yondashishi va xizmatlarini moslashtirishi mumkin. Bundan tashqari, CRM texnologiyalari kompaniyalarga mijozlar haqida keng ko‘lamli ma’lumot to‘plash va uni tahlil qilish imkonini beradi, bu esa marketing strategiyalarini samaraliroq tashkil etishga ko‘maklashadi.

Jahon bozorida turizm sanoatining hissasi yil sayin oshib bormoqda. Xalqaro turistik tashkilotlarning hisobotlariga ko‘ra, 2023 yilda turizm sanoati global yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 10 foizini tashkil etgan. Shu jumladan, 300 milliondan ortiq ish o‘rinlari turizm sohasiga

to‘g‘ri keladi. Bu raqamlar sanoatning jadal rivojlanayotganligini hamda uning iqtisodiy barqarorlikka ta’sirini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston uchun ham turizm sanoati muhim sohalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining ma’lumotlariga ko‘ra, 2022 yilda mamlakatga kelgan xorijiy turistlar soni 5 milliondan oshdi, bu esa 2021 yilga nisbatan 20% o‘sishni ko‘rsatadi. Bu mamlakatning xalqaro miqyosdagi turizm bozorida o‘z o‘rnini mustahkamlayotganini ko‘rsatmoqda.

Turizm sohasida mijozlar bilan munosabatlarni boshqarishning o‘rni yanada ortmoqda, chunki kompaniyalar raqobatda ustunlikka erishish uchun mijozlar bilan yanada chuqurroq va individual munosabatlarni o‘rnatishga harakat qilmoqdalar. Ayniqsa, pandemiya davridan so‘ng raqamli texnologiyalarning ahamiyati ortdi va ko‘plab kompaniyalar CRM tizimlariga katta e’tibor bera boshladilar.

CRMNING O‘RNI VA AHAMIYATI

CRM texnologiyalari turizm sohasida mijozlar ehtiyojlarini chuqur tushunish va ularga tezkorlik bilan xizmat ko‘rsatishni ta’minlash imkoniyatini beradi. Masalan, mijozlar biron-bir xizmatdan mamnuniyat his qilganida, bu ularning kompaniyaga bo‘lgan sodiqligini oshiradi va boshqa mijozlarni ham jalb qiladi. Bundan tashqari, mijozlar haqidagi ma’lumotlar yordamida turistik kompaniyalar har bir mijoz uchun mos xizmat va takliflarni tayyorlash imkoniga ega bo‘ladi, bu esa ular uchun qo‘shimcha afzalliklarni ta’minlaydi.

CRM tizimi orqali kompaniyalar nafaqat mijozlarning talab va istaklarini to‘g‘ri anglaydi, balki ularning tajribasini yanada boyitish, individual xizmat ko‘rsatish va maxsus takliflarni taqdim etish orqali sodiqligini oshiradi. Bu tizim kompaniyalarga mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalarni o‘rnatishda yordam beradi, bu esa raqobatbardosh turizm sanoatida muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi.

XULOSA

Turizm sanoatida mijozlar bilan munosabatlarni boshqarishning o‘rni va ahamiyati bugungi kunda yanada kuchaymoqda. Mijozlar ehtiyojlari o‘zgarib borayotgan va raqobat kuchayib borayotgan sharoitda, kompaniyalar mijozlar bilan mustahkam aloqalar o‘rnatishga intilishlari kerak. CRM texnologiyalari va tizimlari bu jarayonda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi, bu esa turizm kompaniyalarining raqobatbardoshligini mustahkamlash va mijozlar sodiqligini oshirishga katta hissa qo‘shadi. Shu tariqa, turizm sanoatidagi muvaffaqiyatli kompaniyalar mijozlar bilan samarali munosabatlarni o‘rnatish orqali o‘z o‘rnini mustahkamlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2014). Marketing for Hospitality and Tourism. Pearson Education.
2. Buttle, F., & Maklan, S. (2019). Customer Relationship Management: Concepts and Technologies. Routledge.
3. Peppers, D., & Rogers, M. (2016). Managing Customer Relationships: A Strategic Framework. John Wiley & Sons.

4. O'zbekiston Respublikasi Turizm va Sport Vazirligi. (2022). O'zbekiston Respublikasida turizm rivojlanishining istiqbollari.

5. Sigala, M., Christou, E., & Gretzel, U. (2012). Social Media in Travel, Tourism and Hospitality: Theory, Practice and Cases. Ashgate Publishing.

6. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857

7. Yakubovich, R. H. (2024). QO ‘QON SHAHAR TURIZMI RIVOJLANISHIDA HUNARMANDCHILIKNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 668-671.

8. Rasulov Hamidjon Yakubovich, & Abdumannonov Rizobek Iqboljon o‘g’li. (2024). EKSKURSIYA FAOLIYATI UCHUN MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLI TENDENSIYALARI. Kokand University Research Base, 884–888. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/246

9. Xursanaliyev, B. (2022). KICHIK BIZNESNING RIVOJLANISH FENOMENI. Xorazm Ma'mun akademiyasi xabarnomasi.

10. Nishonkulov Shohruhxon, & Gafurov Khurshid. (2023). THE IMPACT OF UZBEKISTAN’S FOREIGN DEBT ON THE GROSS DOMESTIC PRODUCT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 265–267. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.431

11. Мелибаева Г.Н. ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ CRM-СИСТЕМ КАК ИНСТРУМЕНТА УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В ОРГАНИЗАЦИИ // Экономика и социум. 2023. №5-2 (108). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniya-crm-sistem-kak-instrumenta-upravleniya-personalom-v-organizatsii (дата обращения: 08.01.2024).

12. Юсупов А.А. ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ НА СУБЪЕКТАХ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА // Экономика и социум. 2023. №4-1 (107). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnoe-ispolzovanie-chelovecheskih-resursov-na-subektah-malogo-predprinimatelstva (дата обращения: 08.01.2024).

13. Omonjon, U. (2023). O ‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TURIZIMNI RIVOJLANTIRISHDA FESTIVALLARNING O ‘RNI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 306-309.

O‘ZBEKISTONDA TUROPERATORLIK FOALIYATINING RIVOJLANISH HOLATI

Mamadaliyev Ulug‘bek
Qo‘qon universiteti, Xalqaro hamkorlik departamenti boshlig‘i

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘zbekistonda turoperatorlik faoliyatining rivojlanish holati, imkoniyatlari va duch kelayotgan qiyinchiliklarini o‘rganadi. Turoperatorlar mamlakatda turizm sektorining ajralmas qismi hisoblanib, ular orqali mahalliy va xorijiy sayyohlarga turli xil xizmatlar taqdim etiladi. Maqolada turizm infratuzilmasi, kadrlar tayyorlash, marketing va xalqaro bozorlarga chiqish bilan bog‘liq mavjud muammolar va ularni bartaraf etish usullari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, ekologik, qishloq va gastronomik turizm kabi yangi yo‘nalishlar orqali turoperatorlik sohasini rivojlantirish istiqbollari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekistonda turizm, Turoperatorlik faoliyati, Ekoturizm, Qishloq turizmi, Turizm infratuzilmasi.

Kirish. Turizm sohasining global miqyosdagi jadal rivojlanishi va iqtisodiyotga qo‘shayotgan ulkan hissasi bugungi kunda ko‘plab mamlakatlar diqqat markazida turibdi. O‘zbekiston ham bu jarayondan chetda qolmay, so‘nggi yillarda turizm sektoriga katta e’tibor qaratib, mamlakatda sayyohlar oqimini ko‘paytirish va turizm xizmatlarini takomillashtirishga keng ko‘lamli investitsiyalar jalb qilmoqda. O‘zbekiston tarixiy, madaniy va tabiiy boyliklarga ega bo‘lgan mamlakat bo‘lib, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar dunyo miqyosidagi madaniy meros obyektlari sifatida e’tirof etilgan. Shu sababli, O‘zbekiston o‘zining noyob merosi va madaniyatiga asoslangan turizmni rivojlantirishga intilmoqda. Turizm sohasining muhim qismlaridan biri bu – turoperatorlik faoliyatidir. Turoperatorlar turizmda o‘ziga xos vositachi sifatida xizmat ko‘rsatib, sayyohlarga sayohatlarni tashkil etish, yo‘llanmalar tayyorlash, mehmonxonalarni band qilish, sayohat dasturini tuzish va boshqa xizmatlarni taqdim etadi. Ushbu faoliyat xalqaro turizm bozorida muhim o‘rin tutadi, chunki turoperatorlar orqali sayohatlar tartibga solinadi, xavfsizlik ta’minlanadi va turistlar uchun qulay sharoitlar yaratiladi. O‘zbekistonda turoperatorlik faoliyati nisbatan yangi soha bo‘lsa-da, uning rivojlanishi mamlakat turizm salohiyatining oshishiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston hukumati turizmni rivojlantirishni strategik maqsadlardan biri sifatida belgilab oldi. So‘nggi yillarda hukumat tomonidan turoperatorlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, ularga soliq yengilliklari berish, viza olish tartiblarini soddalashtirish kabi qator choralar ko‘rilmoqda. Shu bilan birga, turoperatorlar o‘z xizmatlarini rivojlantirish orqali sayyohlarga kengroq va jozibali takliflar taqdim etishga intilmoqda. O‘zbekiston turoperatorlik faoliyati rivojlanishi uchun yaxshi imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, sohada qator muammolar mavjud. Birinchidan, turoperatorlar uchun zarur bo‘lgan infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi ularning samarali ishlashiga to‘sqinlik qiladi. Mehmonxonalar, transport tarmog‘i, qo‘llanma va tarjimonlar yetishmovchiligi sayyohlarga ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ikkinchidan, mamlakatning xalqaro turizm bozori bilan uzviy aloqalari yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa turoperatorlarning xalqaro sayyohlik agentliklari bilan hamkorlik qilish, xorijiy sayyohlarni jalb qilish imkoniyatlarini

cheklaydi. Shuningdek, turoperatorlik faoliyati uchun kadrlar tayyorlash masalasi ham muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston ta’lim tizimida turizm sohasiga alohida e’tibor qaratilsa-da, turoperatorlar uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega mutaxassislarni yetishtirish hali ham to‘laqonli amalga oshmayapti. Zamonaviy turizm talablariga javob beradigan malakali kadrlar yetishmovchiligi esa xizmat sifati va turoperatorlik faoliyatining rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda.

O‘zbekiston turoperatorlari mamlakat ichki va tashqi turizmini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega, lekin bu sohani yanada rivojlantirish uchun tizimli va kompleks yondashuv zarur. Turoperatorlik xizmatlarini kengaytirish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, yangi yo‘nalishlar va xizmatlarni ishlab chiqish orqali mamlakat turizm sohasini yanada jozibador qilish mumkin. Shu nuqtai nazardan, turoperatorlik faoliyatining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyoti va turizm sektori uchun keng istiqbollarni ochib beradi. Ushbu maqolada O‘zbekistonda turoperatorlik faoliyatining rivojlanishi, mavjud imkoniyatlar va muammolar, shuningdek, bu sohani rivojlantirish uchun qabul qilinayotgan chora-tadbirlar muhokama qilinadi. Turoperatorlik xizmatlarini rivojlantirish orqali O‘zbekiston turizm sohasida raqobatbardoshligini oshirib, xalqaro sayyohlar e’tiborini tortishda va milliy iqtisodiyotga salmoqli hissa qo‘shishda davom etishi mumkin.

Asosiy qism. O‘zbekiston turoperatorlik faoliyatining rivojlanishida tarixiy, madaniy va tabiiy boyliklarga asoslangan turizm salohiyatining o‘rni beqiyosdir. Mamlakatda Samarqand, Buxoro, Xiva kabi dunyo tan olgan shaharlarda tarixiy yodgorliklar, ulkan me’moriy obidalar va madaniy meros obyektlari mavjudligi bu yo‘nalishda katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, mamlakat tabiati, ayniqsa, tog‘ va cho‘l landshaftlari, ekologik turizm uchun imkoniyatlarni kengaytiradi. O‘zbekiston hukumati va turoperatorlari o‘z xizmatlarini takomillashtirish orqali bu boyliklarni sayyohlar uchun jozibador qiladi va turizm sektorining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shmoqda.

1. Turoperatorlik faoliyatining umumiy ko‘rinishi. Turoperatorlar turizm sohasining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Ular o‘z mijozlari uchun sayohatlarni rejalashtirish, yo‘llanmalar tayyorlash, transport va joylashish xizmatlarini ta’minlash kabi mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi. Bugungi kunda O‘zbekistonda turoperatorlar turli yo‘nalishlar bo‘yicha xizmatlar taqdim etish orqali mahalliy va xorijiy sayyohlar ehtiyojlarini qondirishga intilishadi. Mahalliy turoperatorlar odatda tarixiy shaharlar, tabiiy dam olish maskanlari va ekoturizmni o‘z ichiga olgan marshrutlarni ishlab chiqib, bu yo‘nalishlarda o‘z mijozlariga xizmat ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda turoperatorlar davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik asosida rivojlanmoqda. Davlat tomonidan turizm rivoji uchun turli qulayliklar va imtiyozlar joriy etilgan bo‘lsa, xususiy sektor turoperatorlik xizmatlarini turli xil ko‘rinishlarda taqdim etmoqda. Ayni paytda mamlakatda yirik turoperatorlar hamda kichik va o‘rta biznes vakillari ham faoliyat yuritmoqda. Ushbu faoliyat turizm bozorida raqobatni kuchaytiradi va turli xil sayohat paketlarini taqdim etish imkoniyatini yaratadi.

2. Turoperatorlik sohasining rivojlanishidagi muammolar. O‘zbekiston turoperatorlik faoliyatini rivojlantirish borasida bir qator muammolarga duch kelmoqda. Bularning birinchisi - infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligidir. Masalan, ko‘plab viloyatlarda zamonaviy

mehmonxonalar va dam olish maskanlari yetishmaydi, mavjudlari esa xalqaro standartlarga mos kelmaydi. Transport tarmog‘i ham har doim ham qulay emas, xususan, yirik shaharlardan chet viloyatlarga yetib borish qiyin bo‘lishi mumkin. Bu holat sayohatlar davomida noqulayliklar keltirib chiqaradi va sayyohlar uchun umumiy tajribani pasaytiradi.

Ikkinchi muammo kadrlar yetishmovchiligidir. O‘zbekistonning ta’lim tizimida turizm bo‘yicha mutaxassislar tayyorlanayotgan bo‘lsa-da, malakali gidlar, tarjimonlar va turoperatorlar yetishmaydi. Ayniqsa, xorijiy sayyohlar uchun xizmat ko‘rsata oladigan, til biladigan va xalqaro me’yorlarni tushunadigan mutaxassislar zarur. Turoperatorlar uchun sifatli kadrlar yetishmovchiligi bu xizmat sifatining pasayishiga olib keladi.

Bundan tashqari, marketing va targ‘ibot faoliyati yetarli darajada rivojlanmagan. O‘zbekistonning xalqaro turizm bozori bilan bog‘lanishlari nisbatan kam va xorijiy sayyohlar uchun mamlakat turistik yo‘nalish sifatida hanuzgacha yaxshi tanish emas. Turoperatorlar ham o‘z xizmatlarini xalqaro bozorda yetarlicha targ‘ib qilishga har doim imkon topa olmaydi. Shu bois, O‘zbekistonning turizm brendini shakllantirish, marketing strategiyalarini amalga oshirish va xalqaro maydonda mamlakatning turizm salohiyatini targ‘ib qilish zarur.

3. Rivojlanish imkoniyatlari va istiqbollari. O‘zbekistonda turoperatorlik faoliyatini rivojlantirish uchun bir qator imkoniyatlar mavjud. Ulardan biri ekologik turizmni rivojlantirishdir. O‘zbekistonning tabiiy resurslari va landshaftlari, xususan, tog‘ va cho‘l hududlari ekologik turizm uchun ideal joylar hisoblanadi. Turoperatorlar bu yo‘nalishda yangi marshrutlar va xizmatlar ishlab chiqib, chet ellik va mahalliy sayyohlarni o‘ziga jalb qilishlari mumkin. Ekoturizm nafaqat tabiiy boyliklarni asrab-avaylashga yordam beradi, balki mahalliy iqtisodiyotni ham rivojlantiradi.

Bundan tashqari, qishloq turizmi ham yuksak potensialga ega. O‘zbekistonning ko‘plab hududlarida qadimgi an’analar, xalq san’ati va qishloq xo‘jaligi ishlari hanuzgacha saqlanib qolgan. Mahalliy turoperatorlar orqali bu an’anaviy hayotni sayyohlar uchun ko‘rgazmali qilish va qishloqlarda maxsus sayohatlar uyushtirish orqali qishloq turizmini rivojlantirish mumkin. Bu esa mahalliy jamoalar daromadini oshirish va yangi ish o‘rinlari yaratishga ko‘maklashadi.

Bundan tashqari, gastronomik turizm ham o‘zbek turoperatorlari uchun istiqbolli yo‘nalishlardan biridir. O‘zbekistonning boy oshpazlik an’analari, milliy taomlari va xalqona lazzatlar chet ellik sayyohlar uchun qiziqarli. Turoperatorlar milliy oshxona bilan bog‘liq sayohatlar, pazandalik darslari va maxsus tadbirlar uyushtirish orqali bu yo‘nalishni rivojlantirishlari mumkin.

4. Turoperatorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash choralari. O‘zbekiston hukumati turoperatorlik faoliyatini rivojlantirish uchun qator qo‘llab-quvvatlash choralari ko‘rmoqda. Ulardan biri - soliq imtiyozlari va subvensiyalar berishdir. Turoperatorlar uchun turli soliq yengilliklari joriy etilgan bo‘lib, bu ularga xizmatlarini kengaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, davlat tomonidan investitsiya loyihalari qo‘llab-quvvatlanib, turizm infratuzilmasini rivojlantirishga katta mablag‘lar ajratilmoqda. Ayniqsa, zamonaviy mehmonxonalar, dam olish maskanlari va transport infratuzilmasini yaxshilash bu boradagi muhim qadamdir.

Shuningdek, O‘zbekiston hukumatining vizani soddalashtirish yo‘nalishidagi islohotlari turoperatorlar uchun katta yengillik yaratdi. Xususan, ko‘plab davlatlar uchun viza tartibi

soddalashtirilib, elektron vizalar tizimi joriy etildi. Bu esa xorijiy sayyohlar uchun mamlakatga kirishni osonlashtiradi va sayyohlar oqimini oshiradi. Natijada, turoperatorlar xorijiy sayyohlar bilan faol ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar va xalqaro turizm bozori bilan aloqalarni mustahkamlashlari mumkin bo‘ladi.

5. Turoperatorlik faoliyatining kelajakdagi istiqbollari. O‘zbekiston turoperatorlari o‘z xizmatlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, yangi yo‘nalishlar va xizmatlar ishlab chiqish orqali kelajakda o‘z o‘rnini mustahkamlash imkoniga ega. Turoperatorlar faoliyatini yaxshilash, yangi texnologiyalardan foydalanish va innovatsion yondashuvlarni joriy qilish orqali xizmat sifatini oshirish mumkin. Xususan, internet va mobil ilovalar yordamida turoperatorlik xizmatlarini onlayn taqdim etish, rezervatsiya tizimlarini takomillashtirish va onlayn marketingni rivojlantirish orqali turizm xizmatlarini yanada jozibador qilish mumkin.

Turoperatorlar o‘z xizmatlarini kengaytirib, xalqaro turizm tarmoqlariga integratsiya qilinsa, bu mamlakat uchun katta iqtisodiy foyda keltiradi. Xalqaro maydonda O‘zbekistonning sayyohlik salohiyatini ommalashtirish, xorijiy turoperatorlar bilan hamkorlik qilish va yirik xalqaro tadbirlarda qatnashish orqali O‘zbekiston turizmini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Shu tariqa, O‘zbekiston turoperatorlari mamlakatning madaniy va tarixiy merosini butun dunyoga tanitish va milliy iqtisodiyotga yangi daromad manbalarini olib kirishda muhim rol o‘ynashi mumkin.

Xulosa. Yuqorida qayd etilgan imkoniyatlar va choralar yordamida O‘zbekistonda turoperatorlik faoliyatining yanada rivojlanishi mamlakat uchun katta istiqbollarni ochib beradi. Turoperatorlik xizmatlari sifatini oshirish, ularni jahon bozorida targ‘ib qilish va turizmning yangi yo‘nalishlarini rivojlantirish orqali O‘zbekiston xalqaro turizm markazi sifatida o‘z o‘rnini mustahkamlashi mumkin. Bu esa nafaqat turizm sohasini, balki mamlakat iqtisodiyotini ham sezilarli darajada rivojlantiradi va xalqaro maydonda raqobatbardoshligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizov, S., & Shukurova, M. (2021). Tourism development in Uzbekistan: Challenges and opportunities. Central Asian Journal of Tourism Research, 4(2), 25-39. https://doi.org/10.1234/cajr.2021.0056
2. Karimov, D. (2022). The role of tour operators in promoting Uzbekistan as a tourist destination. Journal of Tourism and Development, 10(3), 102-115. https://doi.org/10.1234/jtd.2022.0758
3. Sharipova, L., & Saidov, R. (2023). Sustainable tourism and ecological opportunities in Uzbekistan's tourism sector. Tashkent: Uzbekistan University Press.
4. World Tourism Organization (UNWTO). (2021). Tourism and economic impact in Central Asia. United Nations Publications. https://doi.org/10.18111/9789284411008
5. Yuldashev, N., & Abdullaev, F. (2020). Marketing strategies for tourism development in Uzbekistan. International Journal of Hospitality & Tourism Management, 9(1), 47-63. https://doi.org/10.1234/ijhtm.2020.0549

TURIZM RIVOJLANISH STRATEGIYALARI

Sultonova Yulduzxon Kamoldinovna
Qo’qon Universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya: Ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda qurilish sanoati turizm sohasini rivojlantirish ishlariga katta hissa qo‘shmoqda. Ushbu maqolaning muhim jihati turizmni rivojlantirishni rejalashtirish. Rejalashtirish tashkilotning maqsadlari va resurslari uning uning marketing imkoniyatlari bilan bog‘lash uchun mo‘ljallangan. Bu uning resurslardan maksimal darajada foydalanishi mumkin. Marketing muhiti doim o‘zgarishlarga duchor bo‘lganligi tufayli ushbu o‘zgarishlarga javob beradigan strategic marketing rejasini ishlab chiqmaslik rivojlanayotgan davlatlar uchun marketingni modelini ishlab chiqarishga extiyoj sezadi. Ushbu model bir nechta asosiy bosqichlardan iborat. Asosiy e’tibor shundaki ishlab chiqilgan reja tashkilotning asosiy maqsadlariga erishishni ta’minlash uchun har tomonlama va birlashtirilgan bo‘lishi kerak. tashkilotning qulashiga olib keladi. Ushbu yondashuv O‘zbekistondek

Kalit so‘z: rivojlanish, marketing, rejalashtirish, strategiyalar, turizm

KIRISH

Hozirgi vaqtda turizm dunyodagi eng tez rivojlanayotgan sohalardan biridir. Ko‘pgina mamlakatlar uchun turizm kelajakdagi rivojlanish uchun muhim salohiyatdir, shuningdek, milliy iqtisodiyotlar uchun diversifikatsiyani taklif qiladi. Qolaversa, jamiyatdagi qatlamlar bu tez rivojlanayotgan va muhim sanoatdan u yoki bu tarzda ta’sirlanmoqda.

Turizm mamlakat ichida qimmatli valyuta manbai, shuningdek, ish bilan ta’minlovchi asosiy ta’minotchilardan biri bo‘lishi mumkin. Bu ish imkoniyatlari cheklangan joylarda ish bilan ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, turizmdan olinadigan pul mahalliy infratuzilmani yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin, bu esa qurilish sanoati va boshqa tegishli tarmoqlarni faol jalb qilishni talab qiladi. Qurilish ishlari bilan ta’minlangan asosiy kapitalga investitsiyalar mamlakatdan olib tashlanishi mumkin emas.

Turizmni rejalashtirishni ko‘rib chiqqach, keyingi masala marketing va reklamada tashkiliy ishtirok etish bilan bog‘liq. Ushbu maqolaning maqsadi turizm sektorini rivojlantirishda qurilishning muhim rolini bog‘lash va maqolaning keyingi 1-rasmida ko‘rsatilganidek, marketingni rejalashtirish bosqichlari modeliga kiritilishi kerak bo‘lgan muhim elementlarni ko‘rsatishdir. Marketing rejasining har bir bosqichidan so‘ng reklama tadbirlarini boshlash mumkin. Bundan tashqari, marketing rejasi vaziyat o‘zgarishiga moslashtirilishi va doimiy ravishda qayta ko‘rib chiqilishi kerak. Shuningdek, marketing rejasi keng qamrovli bo‘lishi va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosatiga, shuningdek, tabiiy va qurilgan muhit va ijtimoiy-madaniy an'analarga mos kelishi kerak.

Infratuzilmasi katta muammo bo‘lgan ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm bozorining ko‘plab segmentlarini, agar bozor segmentlari uchun talablar taklif qilinmasa, maqsadli qilib bo‘lmaydi. Natijada, bozorning ma’lum bir segmentidan olingan daromad asta-sekin ko‘proq bozor segmentlariga yo‘naltirilishi uchun turizm bilan bog‘liq xizmatlarga investitsiya qilinishi mumkin.

1. Maqsaqdli rejalash

Turizm mahsulotini ishlab chiqishdan olinadigan asosiy foyda ham iqtisodiy, ham ijtimoiydir. Muvaffaqiyatga erishish uchun rivojlanishni diqqat bilan rejalashtirish kerak, shunda uning hayot aylanishini uzaytirish yoki ishlatish kerak. Turizmni rivojlantirish shoshilinch ravishda mahsulotning hayot aylanishi yoki atrof-muhitni hisobga olmaganda yoki umuman olganda muammolar paydo bo‘lishi mumkin. Kelajakda mahsulot ishlab chiqarishni davom ettirish uchun davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlik bo‘lishi kerak.

Qurilish sanoati va turizm sohasi o‘rtasida mustahkam aloqa mavjud. Kengroq qurilish inqilobisiz turizmning barqaror rivojlanishiga erishib bo‘lmaydi. Infratuzilma turizm industriyasini rivojlantirishda juda muhim rol o‘ynagani uchun hukumatlar turizm sohasiga mahalliy va xorijiy sarmoyalarni ko‘paytirish haqida ko‘proq g‘amxo‘rlik qilishlari kerak. Misol uchun, Misrda turizm ob'ektlariga to‘liq sarmoya kiritish uchun 10 yil davomida soliq ta’tillari mavjud.

Dunyoning bir qancha yo‘nalishlari turizmdan aholi bandligini ta’minlash hamda mahalliy infratuzilmani yaxshilash usuli sifatida foydalanishga umid qilmoqda. Dunyoning rivojlanayotgan mamlakatlari turizmdan iqtisodiy mahsulotni to‘ldirish usuli sifatida foydalanishi bilan mashhur. Misol uchun, qurilish istiqbollarini kengaytirish turizmni rivojlantirish g‘ildiragini oldinga siljitish uchun turizm bozorining yangi manzili sifatida O‘zbekiston uchun zaruratdir.

Mavjud fikr shundan iboratki, agar boradigan joy infratuzilmasini qurish uchun ko‘proq mablag‘ sarflansa, shuningdek, mahalliy va mintaqaviy bozorlardan sayyohlarni jalb qilish uchun ko‘proq kuch sarflansa, yaxshi iqtisodiy imkoniyatlar mavjud.

2.Biznes muhiti

Barcha turdagi turizm tashkilotlari marketing faoliyati bilan shug‘ullanishlari kerak. Rejalashtirish - bu tashkilot uchun maqsadlar, resurslar va mavjud imkoniyatlarni aniqlash uchun muhim jarayon. Bundan tashqari, qisqa va uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun rejalashtirish zarur. Qisqa muddatda kompaniya hozir qayerdaligini va keyingi haftada qaerda bo‘lishini aniqlash uchun rejalashtirish talab etiladi. Tashkilotga tushadigan pulni oldindan aytib bo‘lmaydi. Shunday qilib, mablag‘lar tashkilotning joriy xarajatlarini qondirish uchun etarli bo‘ladimi yoki yo‘qligini oldindan aytib bo‘lmaydi.

Marketing rejasi ma’lum bir davrda, ma’lum narxda nima sotilishi kerakligini va operatsion xarajatlarni qondirish uchun qanday erishish kerakligini belgilaydi. Bundan tashqari, tashkilot uzoq muddatli maqsadlarga erishishni rejalashtirishi kerak. Bu qo‘shimcha kapital manbalarini yoki kelajakdagi investitsiyalarni topishga olib kelishi mumkin. Marketing rejasi alohida bo‘lmasligi kerak. U moliyaviy rejalar, tashkiliy rejalar, sotib olish rejalari va tashkilotning umumiy faoliyatining boshqa jihatlari bilan birlashtirilgan va muvofiqlashtirilgan bo‘lishi kerak. 1-rasmda ko‘rsatilganidek, marketing shunchaki tashkilot o‘z maqsadlariga erishadigan vositadir.

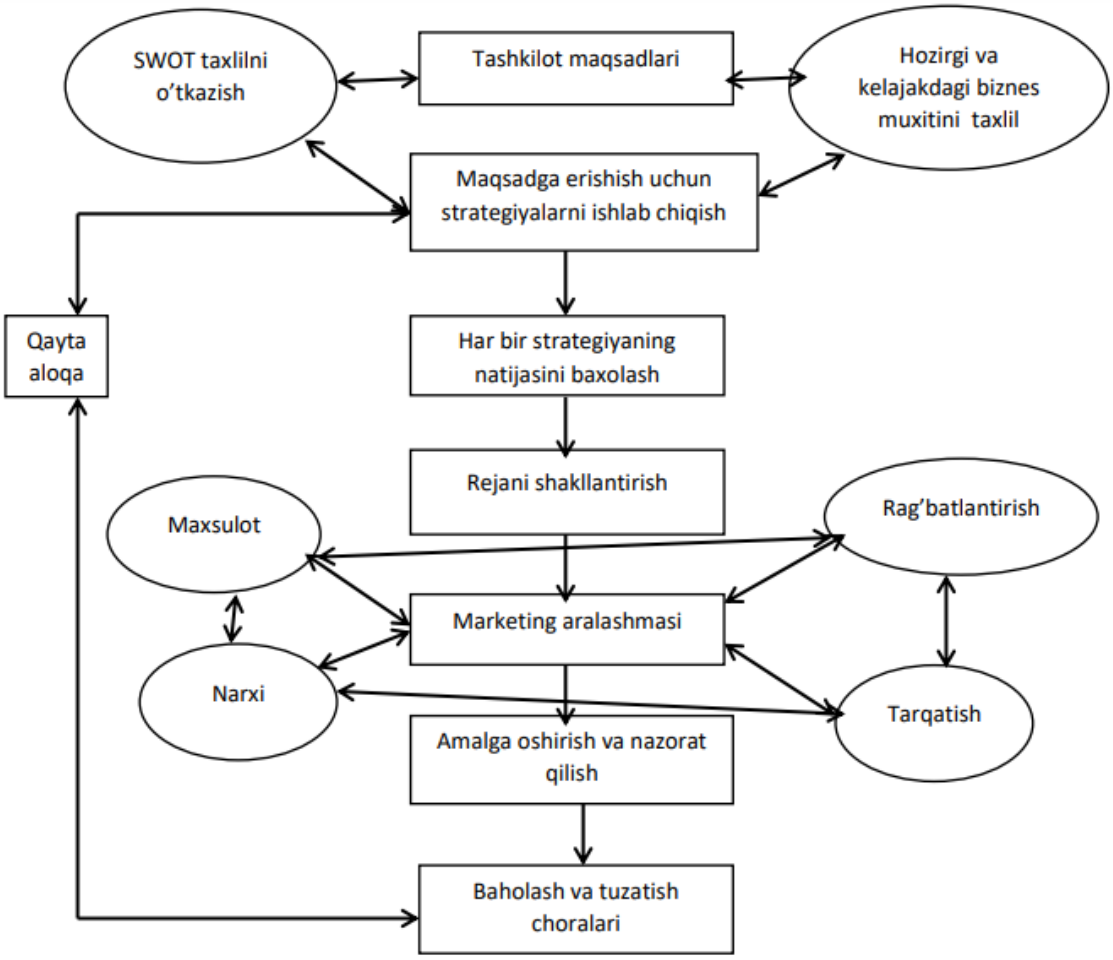

1-rasm. Turizm marketingini rejalashtirish bosqichlari modeli

Odatda, marketing rejasini tuzish ikki xil o‘lchov o‘rtasidagi muvozanat bo‘lishi kerak, bu qat'iy byurokratik ko‘rsatmalarni o‘rnatadi va tadbirkorlik "qobiliyati" ga bog‘liqdir.

Rejalashtirish modellari o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish va moslashish uchun moslashuvchan bo‘lishi kerak. Tashkilot rejani amalga oshirish jarayonida yangi imkoniyatlarni qo‘ldan boy beradi, agar u o‘zining oldindan tuzilgan rejalariga qattiq rioya qilsa. Masalan, ixtisoslashgan turoperatorning maqsadli bozorga erisha olmasligi, avvalroq ko‘rib chiqilgan bo‘lishi mumkin bo‘lgan yangi bozorga o‘tishga olib kelishi mumkin. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, har qanday rejada boshqa alternativani ishlab chiqish moslashuvchanlikni ta’minlash uchun juda muhim deb hisoblanishi mumkin, ayniqsa joriy reja amalga oshirish bosqichida ba’zi kutilmagan holatlarga duch kelganda. Boshqa tomondan, agar tashkilot o‘z rejasidan qochsa yoki hatto e'tiborsiz qoldirsa, bu turli yo‘nalishlarga qarab ketish xavfiga olib kelishi mumkin, bu nafaqat tashkilotning umumiy rejalashtirishini buzishi, balki uning resurslarini haddan tashqari ko‘paytirishi mumkin.

Marketingni rejalashtirish modelining dinamik bozor sharoitida qo‘llanilishi uning moslashuvchanligi va bozor o‘zgarishlariga moslashishiga bog‘liq. Marketing qarorlarini qabul qilish faoliyati tashkilotning resurslar cheklovlari va maqsadlariga mos kelishi kerak.

Bir necha muqobil strategiyalar bo‘lishi mumkin, ulardan marketing menejeri marketing rejasini tuzishda tanlash kerak. Masalan, turoperator investitsiya qilingan kapitalning rentabelligini oshirish uchun narxlarni ko‘tarish, xarajatlarni kamaytirish yo‘llarini topish, mavjud resurslardan yuqori mahsuldorlikka erishish, xizmat ko‘rsatilayotgan bozorlarga sotishni ko‘paytirishni tanlashi mumkin. yangi mahsulot bilan tanishtirish bozorlari. Ulardan har biri kompaniya faoliyat yuritayotgan joriy bozor kon’yunkturasini tahlil qilishga bog‘liq bo‘ladi. Bundan tashqari, hozirgi va kelajakdagi biznes muhitini tushunish rejalashtirish uchun muhim shartdir.

Aksariyat turistik mahsulotlar bir nechta tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, ular juda murakkab bo‘lishi mumkin. Xususiyatlarni emas, balki tajriba va imtiyozlarni sotish muvaffaqiyat kalitidir. Bundan tashqari, kelajakda mijozning ehtiyojlari va istaklarini qondirish uchun mahsulotga qanday modifikatsiyalar kerak bo‘lishini aniqlash uchun mijozlarni o‘rganish kerak.

Odatda, turistlarning talablarini qondirish va iste'molchilarning motivatsiyasi va mahsulotdan qoniqishidagi o‘zgarishlarni kuzatib borish uchun yangi yo‘nalishlar talab qilinadi. O‘zbekistonning yanada samarali raqobatlashishi uchun infratuzilmani yaxshilashga katta byudjet ajratilishi kerak. Turizm bilan bog‘liq yangi mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqish bozor ulushini qo‘lga kiritish uchun dastlabki bosqichlarda kuchaygan sa’y-harakatlarni talab qiladi. Misol uchun, O‘zbekiston kabi turizmda iqtisodiy o‘sishga erishish uchun iqtisodiy muqobil deb hisoblaydigan mamlakat bo‘lajak investorlar uchun investitsiyalarni imkon qadar osonlashtirishi kerak. Binobarin, bu sayyohlik bozori ulushining oshishiga olib kelishi va yanada samarali raqobat qilish qobilyatiga aylanishi mumkin.

Hozirgi bozorlar uchun hudud yoki diqqatga sazovor joylarni ziyorat qilish uchun kim kelgani haqida tasavvurga ega bo‘lish juda muhimdir. Odatda, butunlay yangi bozorlarga chiqishdan ko‘ra bir xil turdagi odamlarni ko‘proq jalb qilish osonroq. Bu ularning mahsulot bilan tanishligi bilan bog‘liq bo‘lib, ular allaqachon bilishadi.

Bir qator umumiy tendentsiyalar mavjud bo‘lib, ularning biznesga ta’siri nuqtai nazaridan e'tiborga olinishi kerak. Ushbu tendentsiyalarning ba’zilari quyidagilardir: iqtisodiyotning holati, xorijdagi iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlar, o‘sib borayotgan yoki qisqarayotgan bozorlar bo‘yicha nashr etilgan so‘rov va tadqiqot materiallari, texnologik o‘zgarishlar, bo‘sh vaqtdagi o‘zgarishlar va mustaqil sayohatga moyillik kuchayishi, qisqa tanaffuslar sonining ko‘payishi. dam oluvchilar yoki maxsus qiziqish bayramlari uchun talab ortdi.

Xulosa

Turizm o‘zaro bog‘liq sohadir. Qurilish - bu sayyohlar oqimi bilan kurashish uchun zarur bo‘lgan sayyohlik salohiyatini yaxshilashda muhim rol o‘ynashi mumkin bo‘lgan asosiy jihat. Bozorga yaqinda kirgan Liviya kabi davlat xalqaro sayyohlik bozori talablariga javob berishga tayyorlanish uchun qurilish sanoatiga katta sarmoya kiritishi kerak. Turizm investitsiyalari to‘g‘risidagi qonun hujjatlari mahalliy va xorijiy kompaniyalar uchun yanada jozibador bo‘lishi uchun alohida holat sifatida ko‘rib chiqilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kamoldinovna, S. Y. (2023). TURISTIK MAHSULOTLAR VA XIZMATLAR MOHIYATIGA YONDASHUVLAR VA ULARNI DIVERSIFIKATSIYALASH JARAYONINING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 358-362
2. Kamoldinovna, S. Y. (2024). TURIZMDA MAHSULOT VA BOZORNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH. Kokand University Research Base, 906-909.
3. Yulduzxon, S. (2021). Muammolar va echimlar Sanoat-4.0 ni joriy etish O‘zbekistonda dastur. Muammolar va echimlar Sanoat-4.0 ni joriy etish O‘zbekistonda dastur. Qo‘qon universitetining ilmiy materiallar bazasi, 1(000002).
4. Sultonova, Y. (2023). Turistik xizmatlar va mahsulotlarni diversifikatsiyalashni boshqarishning xorij tajribalari va undan mamlakatimiz amaliyotida foydalanish uslubiyotlari. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(4), 318-326.
5. Sultonova, Y. (2023). KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISH VA UNING INFRATUZILMASINI QO‘LLAB-QUVVATLASHNI O‘RGANISHNING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 2(2), 101-104.
6. Yulduzxon, S. (2022). Six key principles for effective teaching of mathematics: Six key principles for effective teaching of mathematics. Qo‘qon universitetining ilmiy materiallar bazasi, 1(000006).
7. Kamoldinovna, S. Y. (2022). A boundary matter for a fifth-order private derivative differential equation with two double and one simple real characteristic. Eurasian Research Bulletin, 4, 45-47.
8. Otto, M., & Thornton, J. (2023). SAYYOHLAR UCHUN YOVVOYI TABIAT FAROVONLIGINI OSHIRISHDA MARKETINGDAN FOYDALANISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 106-108.
9. O‘G‘Li, U. O. M. (2024). SMART TEXNOLOGIYALARNING TURIZM RIVOJLANISHIGA TA’SIRI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (6), 132-141.
10. Umarov, O., & To‘xtanazarova, M. (2024). MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 37-40.
11. Tajiyeva, M. M. (2022). SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF SMALL BUSINESS THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS IN DEVELOPMENT. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 55-59.
12. Tojiyeva, M. M. (2022). Ҳудудий иқтисодиётни ривожлантиришда кичик бизнеснинг аҳамияти. In 3rd German Conference-2022, A CONFERENCE FOR THE FUTURE GRADUATES AND EDUCATORS. Berlin, Germany July 30th.

ZAMONAVIY JISMONIY TABIYA O‘QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENSIYALARI

Valixanov Saidbek Shoxobidinovich
ADU Fakultetlararo jismoniy madaniyat va sport kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: O‘qituvchining faoliyati ham o‘zgartiruvchi, ham nazorat qiluvchidir. Shaxsiy rivojlanishni boshqarish uchun malakali bo‘lish kerak. O‘qituvchining kasbiy malakasi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligining birligida ifodalanadi va uning kasbiy mahoratini tavsiflaydi.

Kalit so‘zlar: jismoniy madaniyat o‘qituvchisi, kasbiy kompetensiya, jismoniy tarbiya darslari, pedagogik mahurat, pedagogik takt.

Jismoniy madaniyat bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashga qo‘yiladigan asosiy malaka talablaridan biri ta’lim, jismoniy tarbiya va sportdagi didaktik qonuniyatlar, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish va olib borish usullari; turli toifadagi odamlarni harakat harakatlariga o‘rgatish va jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari jarayonida jismoniy fazilatlarni rivojlantirish texnologiyasiga ega bo‘lish, fan va texnikani axborot texnologiyalari bilan ta’minlash asoslari bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarga qo‘yiladigan talablardir.

Jismoniy tarbiyaning maqsadi (demak, jismoniy madaniyat o‘qituvchisining faoliyati) insonning jismoniy rivojlanishini optimallashtirish, har biriga xos bo‘lgan jismoniy fazilatlarni va ular bilan bog‘liq qobiliyatlarni har tomonlama yaxshilashdir. Ijtimoiy faol shaxsga xos bo‘lgan ma’naviy-axloqiy fazilatlarni tarbiyalash bilan jamiyatning har bir a’zosining samarali mehnatga va boshqa faoliyat turlariga tayyorgarligi asosida, shunga ko‘ra, ta’lim, sog‘lomlashtirish va sog‘lomlashtirish masalalarini hal etishni ta’minlaydi. Ta’lim vazifalari ushbu profildagi o‘qituvchining asosiy funksiyalarini belgilaydi. Boshqa ixtisoslik o‘qituvchilari bilan solishtirganda, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi muayyan sharoitlarda ishlaydi – bu psixologik zo‘riqish sharoitlari, jismoniy faoliyat shartlari va tashqi omillar bilan bog‘liq sharoitlar. Shu sababli, harakatning timsolida pedagogik o‘zaro ta’sir jismoniy madaniyat o‘qituvchisi faoliyatining psixologik-pedagogik tuzilishining asosiy o‘quv va tarbiyaviy vositasi bo‘lib, uning tarkibiy qismlari dinamikada harakatni konstruktiv, harakatni tashkil etish, harakatli kommunikativ, harakatchanlik sifatida hisobga olinishi kerak.

Jismoniy madaniyat bo‘yicha mutaxassisning pedagogik faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari, uning ishining aniq vazifalari ushbu kasbning tarkibiy qismlari majmuasining o‘ziga xos mazmunini, pedagog sifatidagi asosiy, kasbiy zarur bilim va ko‘nikmalarni belgilaydi. Psixologik-pedagogik kompetensiya deganda bilimlar, qobiliyatlar, ko‘nikmalar, shuningdek, ularni faoliyatda amalga oshirish usullari tushuniladi.

O‘qituvchining faoliyati ham o‘zgartiruvchi, ham nazorat qiluvchidir. Shaxsiy rivojlanishni boshqarish uchun malakali bo‘lish kerak. O‘qituvchining kasbiy malakasi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligining birligida ifodalanadi va uning kasbiy mahoratini tavsiflaydi.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- Ijtimoiy-huquqiy kompetensiya - davlat muassasalari va odamlar bilan o‘zaro munosabatlar sohasidagi bilim va ko‘nikmalar, shuningdek, professional muloqot qilish usullarini egallash;
- Shaxsiy kompetensiya - doimiy kasbiy o‘sish, ishda o‘zini o‘zi anglash qobiliyati;
- Maxsus kompetensiya - o‘z-o‘zini bajarishga tayyorlik o‘ziga xos turlari faoliyat (jumladan, jismoniy tarbiya va sport sohasida);
- Avtokompetentlik – o‘zining ijtimoiy va kasbiy xususiyatlarini etarli darajada tushunish;
- Ekstremal kompetensiya –to‘satdan qiyin sharoitlarda harakat qilish qobiliyati.

O‘qituvchining jismoniy madaniyati – bu muloqotda va jismoniy madaniyatning har xil turlarida, shuningdek, o‘quvchilarning jismoniy madaniyati qadriyatlarini o‘zlashtirish va yaratishga qaratilgan pedagogik faoliyatda shaxsning ijodiy o‘zini o‘zi anglash o‘lchovi va usuli.

Jismoniy tarbiya darslari mazmunining yo‘nalishi tarbiyaviy, tarbiyaviy, sog‘lomlashtirish, o‘quv va raqobatbardosh vazifalarni hal qilishga bag‘ishlangan bo‘lishi kerak. Ushbu muammolarni hal qilish ko‘p jihatdan o‘qituvchining kasbiy mahoratiga, uning harakatchanligiga, tashkilotchilik qobiliyatiga, axloqiy, estetik, nutq madaniyati didaktik qobiliyatlar, kommunikativ madaniyatiga bog‘liq. U jismoniy madaniyat bo‘yicha ilmiy-nazariy nashrlarni tahlil qilishi, boshqa hamkasblari bilan tajriba almashishi, uslubiy ishlanmalar va takomillashtirilgan, eksperimental dasturlarga ega bo‘lishi kerak. O‘qituvchining shaxsiy namunasi ko‘p jihatdan bolaning shaxsiyatini tarbiyalashga yordam beradi. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi darslarni o‘z-o‘zidan ko‘rib chiqish va tahlil qila olishi, ularni og‘ir sharoitlarda o‘tkaza olishi, o‘quv va mashg‘ulot jarayoniga yangiliklar, ixtirolarni joriy eta olishi, sinfdan tashqari darslarni o‘tkazishi, o‘quvchilar uchun test va uy vazifalarini ishlab chiqishi kerak.

Zamonaviy jismoniy tabiya o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalari quyidagilardan iborat:

1. Umummadaniy.

Jismoniy madaniyatning madaniy-tarixiy asoslarini bilish; har tomonlama jismoniy va ma’naviy kamolotga erishish; sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy madaniyatning rolini anglash; salomatlik va yuqori samaradorlikni saqlash; mehnatga va Vatan himoyasiga tayyorgarlik; salomatlikni mustahkamlash; jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish va kasalliklarning oldini olishda tizimli jismoniy tarbiyaning ahamiyatini aniqlash; tizimli jismoniy tarbiya va sportga qiziqish va odatlarni rivojlantirish.

2. Tarbiyaviy va kognitiv.

Ma’naviy boy va jismonan sog‘lom shaxsni shakllantirish uchun jismoniy rivojlanish va tarbiya asoslarini bilish. Jismoniy tarbiya va sport uchun zarur bilimlarni egallash; shaxsiy va jamoat gigiyenasi asoslarini bilish; ertalabki mashqlar, muntazam sport bilan shug‘ullanish sharoitida jismoniy faoliyatni tartibga solish qoidalarini bilish

3. Kommunikativ.

Egalik har xil turlari ma’lumot; sport va jismoniy tarbiyani rivojlantirish bo‘yicha munozara o‘tkazish qobiliyati; ushbu masalalar bo‘yicha o‘z pozitsiyangizni rivojlantirish. Do‘stlar, sinfdoshlar faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyati; zamonaviy jismoniy madaniyat va

sog‘lomlashtirish texnologiyalari asosida mustaqil jismoniy tarbiya bo‘yicha tavsiyalar berish qobiliyati.

4. Ijtimoiy.

Jismoniy mashqlarning inson salomatligi uchun foydasi, uning mehnat qobiliyatini oshirish va umrini uzaytirish, shuningdek, kasbiy kasalliklarning oldini olishda, ishlab chiqarish jarohatlariga qarshi kurashishda jismoniy mashqlarning ahamiyatini tushunish. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko‘rish uchun jismoniy madaniyat vositalaridan foydalanish qobiliyati va dam olish

5. Shaxsiy.

O‘z-o‘zini anglash uchun texnikaga ega bo‘lish; shaxsiy va o‘zini o‘zi anglash. Shaxsiy o‘zini namoyon qilish va o‘zini rivojlantirish usullariga ega bo‘lish; tananing jismoniy holatini nazorat qilish qobiliyati

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish barcha jismoniy tarbiya darslarida amalga oshiriladi. Quyidagilarni o‘quv jarayoniga joriy etish talabalarni shakllantirishga yordam beradi:

- doimiy rahbarlik qilmasdan ishlash, o‘z tashabbusi bilan mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyati;
- boshqalardan buni qilish kerakmi yoki yo‘qligini so‘ramasdan tashabbus ko‘rsatish qobiliyati;
- muammolarni sezish va ularni hal qilish yo‘llarini izlashga tayyorlik;
- yangi vaziyatlarni tahlil qilish va ularda mavjud bilimlarni qo‘llash qobiliyati;
- boshqalar bilan til topishish qobiliyati;
- o‘z tashabbusi bilan yangi bilimlarni olishga tayyorlik (o‘z tajribasi va individual malakalar, jismoniy rivojlanish xususiyatlarini, ularni jismoniy mashqlar orqali tuzatish imkoniyatlarini bilish; jismoniy mashqlarning individual shakllarini tashkil etish metodologiyasiga ega bo‘lish; individual mashqlar to‘plamini bajarish, olingan bilim va ko‘nikmalarni amaliy faoliyatda qo‘llash) qobiliyatlarga egadir. Y

Bularning barchasi o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi talabalarning shaxsiyatini rivojlantirishga yordam beradigan kasbiy va shaxsiy vazifalarni hal qilishning keng doirasini qamrab olishini ko‘rsatadi. Bu o‘qituvchi zimmasiga o‘z hayotidagi turli kasbiy va ijtimoiy vaziyatlarni hal qila oladigan, jamiyatning bo‘lajak a’zosi bo‘lmish yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashda katta mas’uliyat yuklaydi. Shunday qilib, o‘qituvchi nafaqat bilimlarni uzatuvchi, turli ko‘nikma va qobiliyatlarni o‘rgatuvchi shaxs, balki qanday yashashni o‘rgatuvchi hamdir.

Kasbiy kompetensiyaning berilgan mazmunidan kelib chiqqan holda, kasbiy kompetensiya uning mazmunini belgilaydigan aniq tuzilishga ega bo‘lishi kerak.

Pedagogik mahorat tug‘ma sifat emas, u mehnat jarayonida hosil bo‘ladi. Jismoniy tarbiya darslarida, sport mashg‘ulotlarida va musobaqalarda, boshqa sport tadbirlarida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot jarayonida o‘qituvchi ikki hissiy aloqa qutbini rivojlantiradi. U doimo esda tutishi kerakki, ijobiy his-tuyg‘ularga asoslangan munosabatlarni tashkil qilish mumkin bo‘lganda haqiqiy tarbiya ta’siri olinadi. O‘qituvchi va o‘quvchi umumiy maqsad bilan birlashtirilgan yagona tizimni tashkil qiladi: o‘qituvchi bilim, ko‘nikmalarni o‘tkazadi, talaba esa ularni jismoniy tarbiya darslarida, sport seksiyalarida, musobaqalarda va hokazolarda idrok etadi

va mustahkamlaydi, ya’ni almashinuv mavjud. axborot, munosabatlarni tashkil etish, bolaning shaxsiyatini bilish.

Pedagogik takt – bu o‘qituvchi tomonidan turli xil faoliyat sohalarida bolalar bilan muloqot qilishda mutanosiblik tuyg‘usiga rioya qilish, ular bilan ta’lim munosabatlari tizimida o‘quvchilarga to‘g‘ri yondashuvni tanlash qobiliyati. O‘qituvchining pedagogik takti umuminsoniy axloq tamoyillariga asoslanadi. Jismoniy madaniyat o‘qituvchisidan (murabbiydan) jismoniy mashqlarning nafaqat estetik tomonini his qilish, balki uni o‘quvchilarga ochib bera olish qobiliyati ham talab qilinadi. Bu yerda o‘qituvchining o‘ziga xos iste’dodi va, albatta, unga mos keladigan badiiy-estetik madaniyat namoyon bo‘ladi. Bunday holda, san’at o‘qituvchiga yordam berishi mumkin – musiqiy, plastik assotsiatsiyalarning keng doirasi istalgan harakat, natijaning hissiy idrok etuvchi tasvirini berishga yordam beradi. Sport o‘qituvchisi dars va sport mashg‘ulotlari jarayonida maktab o‘quvchilarini o‘z-o‘zini shakllantirishga o‘rgatadi, o‘z tanasiga egalik qilish mexanizmi haqida bilim beradi, mashqlarni his qilish va ularni boshqarishga o‘rgatadi. Har bir talaba tomonidan jismoniy mashqlar ma’nosini tushunish, ichki ongli konsentratsiyaga e’tibor berish kerak. Bolada takomillashtirish, o‘zida go‘zallik yaratish zarurligini uyg‘otish kerak. Shaxsning estetik fazilatlarini shakllantirishni axloqiy fazilatlarni tarbiyalamasdan, ma’naviyatni rivojlantirmasdan turib rivojlanib bo‘lmaydi. Kuch, epchillik, go‘zal figurani rivojlantirish uchun kuchli irodali harakatlar, sabr-toqat, jasorat ko‘rsatish kerak. Sport ruhi nafaqat shijoatli ishtiyoq, balki, shubhasiz, yolg‘on, qo‘pollik va xiyonatni istisno qiladigan sport xatti-harakatidir. Bu yerda sport etikasi va estetikasi birlashadi. Sportchiga xos bo‘lmagan xatti-harakatlar, xunuk ishlar, albatta, estetik rangga ega bo‘lishi kerak. Kelajakda sport o‘qituvchisi quyidagi vazifalarni hal qiladi: go‘zallik tuyg‘usini tarbiyalash, tana go‘zalligini tarbiyalash, xulq-atvor axloqini tarbiyalash, ijodiy faoliyatni tarbiyalash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Abdullayev, Sh.Xonkeldiyev. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent – 2005- yil
2. Valixanova N.A. Баркамол авлодни шакллантиришда жисмоний тарбиянинг аҳамияти. Dene tarbiyasi ham sport xabarshisi Ilimiy-metodikaliq jurnal. Nukus – 2023
3. J.Yo‘ldoshev, S.Hasanov. Pedagogik texnologiyalar. Moliya-iqtisod nashriyoti. Toshkent nashriyoti – 2009- yil

MUSIQANING BOLA HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Allabergenova Nafosat Shuhratovna
Urganch shahar 3-sonli bolalar musiqa maktabi

Annotatsiya: Maqolada bolalarga musiqiy talim berishning ahamiyati va ularni tarbiyalashdagi o’rni yoritilgan. Maqolada musiqa maktablarida klassik musiqaga o’rgatish metodikalari, mashg’ulotlarni olib borish tizimi, farzandlarimiz bilan ishlash usullari to’g’risida malumotlar va xulosalar bayon qilingan.

Kalit so’zlar. Solfedjio, klassik musiqa, musiqa asboblari, cholg’u, darslar, nota, fikrlash, ijodkorlik.

Qadim zamonlardan hozirgi kungacha musiqa inson hayotida doimo mavjud bo'lib, u butun umri davomida unga hamroh bo'ladi. Musiqa hayotimizning fiziologik va psixologik jihatlariga ta'sir qilishini uning nafas olish va yurak urish tezligiga, qon bosimi va energiyaga, immunitetni oshirishga ta'sirini isbotlovchi ko'plab tadqiqotlar tasdiqlaydi. Shu bilan birga, u odamni stress holatiga, tajovuzkorlikka, apatiyaga va tinchligining buziliishiga olib kelishi mumkin. Hozirda bolalarni musiqa o'rganishga yuborish juda moda edi va har bir ota-ona o'z farzandini, uning xohishidan qat'i nazar, musiqa maktabiga yozishga harakat qiladi.

Bolalarga musiqa o'rgatish kerak. Har bir bola musiqaga ozgina bo'lsa ham bog’liq bo’lishi kerak. Bu musiqa asbobida chalish, qo'shiq aytish, tinglash, raqsga tushish bo'lishi mumkin. Hech bir aniq fanlar, til o'rganish yoki sport sizning dunyoqarashingizni musiqa kabi kengaytirmaydi. Biz musiqa asbobini chalayotganimizda, miyamizning odatda uxlaydigan yoki unchalik faol bo'lmagan qismlari ishlay boshlaydi. Aslida, biz bir vaqtning o'zida tana, eshitish, ko'rish va bir nechta xotira turlaridan foydalanamiz.

Qadimgi davrlarda ham dostonlarni ijro etgan baxshilar juda hurmatga sazovor bo'lgan. Keyinchalik, musiqa inson hayotining ajralmas qismiga aylanganda, musiqa darslari taskil qilingan.

Klassik musiqa bilan tanishilgach, bolada zo‘r did va yangicha fikrlash, ijodkorlik, go‘zallik tuyg‘usi shakllanadi, u yomon musiqani yaxshidan ajrata boshlaydi, oddiy odamga ko‘rinmaydigan nozikliklarni eshita boshlaydi. Bola musiqa bilan muloqot qilish tajribasini hayotning boshqa sohalarida sezmasdan qo'llaydi. Tarixdan musiqani jiddiy o'rgangan taniqli odamlarning ko'plab misollarini keltirish mumkin. Musiqa tufayli Albert Eynshteyn juda ko'p ilmiy kashfiyotlar qildi, Grigoriy Perelman skripka chalgani uchun Puankare gipotezasini isbotladi, Maks Plank esa pianino chalish qobiliyatini rivojlantirib Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Bu yerda musiqa darslari yoqimli yoki bachkana bo'lmasligi kerakligini tushunish muhimdir. Ha, bu og'ir aqliy va jismoniy mehnat, lekin buning natijalari, albatta, quvonch keltirishi kerak.

Musiqa maktabda bolalar yanada tizimli ta'lim oladilar - bola tanlangan cholg'u, solfejio, musiqa adabiyoti va xor bo'yicha mashg'ulotlarga qatnashishi mumkin bo'ladi. Ushbu fanlarning barchasi bir-birini to'ldiradi va birgalikda rivojlantiradi. Harflarni bilmasdan chet tilini o‘rganish mumkin bo‘lmaganidek, nota yozuvlarini bilmasdan turib, o‘ynash yoki qo‘shiq aytishni professional tarzda o‘rganish mumkin emas. Uyda ta'lim o'zining afzalliklariga ega. Siz individual

yondashuv bilan o'zingiz uchun mos o'qituvchini tanlashingiz mumkin. Asbob darslari solfejio bilan birlashtirilishi mumkin. Musiqiy talimning eng boshida notalarni o'rganish cholg'u chalishni o'rganish bilan parallel ravishda sodir bo'ladi. Solfejioni o'rganmasdan o'rganishni tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu mavzu eshitish, e'tibor va xotirani rivojlantiradi. Shuningdek, siz o'zingizning ish jadvalingizni yaratishingiz va ma'lum bir joyda shug’ullanishingiz mumkin. Sizda testlar yoki imtihonlar, muddatlar, majburiy dasturlar yoki kontsertlar bo'lmaydi. Bu yerda siz bolangizga mos keladigan narsaga tayanishingiz kerak.

Agar bola endi musiqa o'rganishni xohlamasa, uni majburlashdan foyda yo'q. Lekin buning sababini aniqlash muhim: o'qituvchi bilan muammolar, qiziqishlarning o'zgarishi. U shunchaki charchagan va qisqa tanaffus qilish kerak bo'ladi. Ammo, agar biz kasbiy ta'lim haqida gapiradigan bo'lsak, qoida tariqasida, 12-15 yoshga kelib, bola musiqa fanlari u uchun qiziqarli ekanligini aniq tushunadi va u o'z hayotini ushbu soha bilan bog'lashni xohlaydi. Agar darslar endi zavq keltirmasa, siz bosim ostida o'qitmasligingiz kerak. Klassik musiqaga bo'lgan umumiy qiziqishni o'zingizning namunangiz, kontsertlarga, musiqiy chiqishlarga birgalikda borish yoki uyda musiqa tinglash orqali qo'llab-quvvatlashingiz mumkin. Buni bosimsiz qilish muhimdir.

Avvalo, ota-ona farzandiga o'rnak bo'lishi kerak. Agar ota-onalar uyda klassik musiqa hech qachon eshitilmasa, bolangiz uni sevishi dargumon. Erta bolalikdan klassikalarni tinglashga qo'ying, bu bolaning hayotining birinchi kunlaridan boshlab amalga oshirilishi mumkin. Ona va chaqaloq tug'ruqxonadan kelishini kutayotganda, yangi tug'ilgan chaqaloqlar uchun musiqani zaxiralang.

3 yoshdan boshlab siz kamida 30 daqiqa davomida kontsertlarga borishni boshlashingiz mumkin. Farzandingiz kontsertdan zavq olishini ta'minlash uchun oldindan tayyorgarlik ko'rishingiz kerak:

- klassik qo'shiqlarning majmuini yaratish va ularni, masalan, nonushta paytida yoki yotishdan oldin ijro etish;
- kontsertni tanlashga noziklik bilan yondashing - agar dasturda, masalan, bir soatdan ko'proq davom etadigan maqomlar bo'lsa va simfoniya o'rtasida qoldirish juda muammoli bo'lsa, bola xursand bo'lishi dargumon. Klassika bilan birinchi tanishuv haqida gapiradigan bo'lsak; "engil" klassikalarni tanlash yaxshidir va agar kontsert dasturiga allaqachon tanish bo'lgan asarlar kiritilgan bo'lsa, bu yanada osonroq bo'ladi. bolaning musiqani yangi muhitda idrok etishi;
- internet tufayli siz boradigan konsert zali va chalinadigan musiqa asboblari bilan oldindan tanishishingiz mumkin;
- kontsertga borish uchun yoqimli marosimlarni o'tkazishga harakat qiling - chiroyli va ayni paytda amaliy kostyumlar yoki ko'ylaklar tanlang, o'zingizni va bolangizni kontsertdan oldin yoki keyin sevimli kafega tashrif buyurish bilan mukofotlang, musiqachilar uchun gullar sotib oling va bolangizga sovg'a bering.

Farzandingiz bilan suhbatlashishni va o'z taassurotlaringiz bilan o'rtoqlashishni unutmang. Bola yig'lashi yoki uxlab qolishi yoki: "Ona, men zerikdim, uyga ketaylik" desa siqilmang. Asosiysi, siz bularning barchasini birinchi navbatda bola uchun qilyapsiz va har bir konsert u uchun taassurot va kashfiyotlarga to'la yorqin voqea ekanligini unutmang.

Agar siz musiqani tushunmasangiz-u, lekin bolangizga yo'l-yo'riq ko'rsatmoqchi bo'lsangiz va bolaligidan musiqaga muhabbat uyg'otmoqchi bo'lsangiz, mutaxassis - musiqachiga murojaat qilganingiz ma'qul. Ko'pincha musiqachilar o'z bloglarida qanday musiqa tinglashni va qanday kontsertlarga borishni tavsiya qiladilar. Va unutmangki, siz farzandingiz uchun o'rnaksiz - ma'lum bir yoshga qadar siz tinglagan narsangiz u uchun asosiy yo'l-yo'riq bo'ladi.

Darslarni qachon boshlash haqida aniq ko'rsatma yo'q, lekin eng maqbul yosh 5-6 yosh deb hisoblanadi. Shu vaqtgacha bolani mumtoz musiqa bilan tanishtirish, uning cholg'u asboblariga qiziqishi bor-yo'qligini, qo'shiq aytishni yoqtirishini kuzatish kerak. Musiqa bilan tanishish uchun ko'p vaqt ajratiladigan eng qulay muhitni yaratish kerak.

Konsertga borish siz va farzandingiz uchun yoqimli taassurotlar va his-tuyg'ularni qoldirishi kerak. Va asosiysi, eslab qolishdir. Oyiga kamida bir marta kontsertlarga borishga harakat qiling , bu ajoyib oilaviy mashg'ulot. Endi har qanday lazzat va byudjet uchun, shu jumladan bepul dasturlarning juda katta tanlovi mavjud. Filarmoniyalar bolalar uchun juda yoshligidanoq ta'lim kurslarini o'tkazadilar va mutaxassislar jonli ijrolarni tinglash va turli yoshdagilar uchun, hatto onlayn tarzda birlashtirilgan original kurslarni o'tkazadilar.

Men bolalar bilan darslarni vaqt sinovidan o'tgan klassik musiqaning asarlari bilan tanishtirishdan boshlayman. Motsart, F. Shopen, J.Gaydn, J.S. Bax, A. Vivaldi, A. Korelli. Musiqani qayta ishlash yoki boshqa qo'shimchalarsiz asl ijrosida tinglash muhimdir. Agar siz biron bir asarni yoqtirmasligingizni his qilsangiz, uni tashlab yuborishga shoshilmang, boshqa bastakorni qidirib ko'ring. Bu ko'pincha musiqa tinglash tajribasini keskin o'zgartiradi. Hozirda bolalar uchun musiqa haqidagi ko'plab kitoblar sotilmoqda. Faqat tinglash emas, balki bu haqda gapirish ham muhimdir. Bastakorlar, ularning taqdirlari haqida o'qing, bolangizni musiqaning rivojlanish tarixi bilan tanishtiring. Hammasi birgalikda tasir qiladi.

Klassik musiqa bizni hamma joyda o'rab oladi: u kafelarda, kinoteatrlarda, ko'chada, savdo markazlari va do'konlarda yangraydi. Bu uzoq vaqtdan beri hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Musiqa nafaqat san'at turi, balki asosiy zavqlardan biridir. Klassik musiqa bizga boshqa hech qayerda erisha olmaydigan his-tuyg'ularni beradi, hissiy palitramiz boyitiladi, tafsilotlarga e'tibor kuchayadi.. Neyrologiya va psixolingvistika sohasidagi mutaxassis Tatyana Chernigovskaya shunday deydi: "Musiqani hammaga o'rgatish kerak!"

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Музыкальный словарь Гроува. Пер. с англ., ред. и доп. докт. иск. Л. Акопяна - М., 2001.
2. Сапонов М.А. Менестрели. Книга о музыке средневековой Европы. -М ., 2004.
3. Trigulova A. Xorijiy musiqa adabiyoti (o‘quv qo‘llanma). - T., 2009.
4. Кириллина Л. Гендель. Жизнь замечательных людей. -М .: Молодая гвардия, 2017.
5. Qodirov M. An’anaviy teatr dramaturgiyasi. - T.: “Yangi asr avlodi”, 2006. 6.Qodirov M. Temuriylar davri tomosha san’atlari. — T., “SAN’AT”, 2007.

O‘ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Omonjon Umarov
Qo‘qon universtiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Barqaror turizm dunyo mamlakatlari uchun tabiiy va madaniy resurslarni muhofaza qilish bilan birga iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish vositasi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tezis mamlakatning mavjud turizm industriyasini, barqaror turizmni qo‘llab-quvvatlovchi aktivlarni va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni tahlil qilish orqali O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollarini ko‘rib chiqadi. Akademik adabiyotlar va soha hisobotlarini ko‘rib chiqish, shuningdek, O‘zbekiston dagi turizm ekspertlari bilan intervyuni o‘z ichiga olgan aralash usullardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda rivojlanayotgan barqaror turizm sektori uchun asos bo‘lishi mumkin bo‘lgan muhim madaniy va tabiiy diqqatga sazovor joylar mavjud. Biroq, infratuzilmani yaxshilash, turizmni boshqarish salohiyatini rivojlantirish va investitsiyalarni ko‘paytirish kabi bir qator to‘siqlarni hal qilish kerak. Jamoatchilik va ekoturizmga strategik e’tibor qaratgan O‘zbekiston turizmning barqaror rivojlanishi uchun o‘zining boy merosi va landshaftlaridan foydalanish uchun kuchli salohiyatga ega. Ushbu tezisda xorijiy mamlakatlarda barqaror turizm bilan bog'liq turli vazifalar va yutuqlar o'rganilib, muvaffaqiyatli tashabbuslar va davom etayotgan muammolar ham yoritilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, madaniy turizm, ekoturizm.

KIRISH

Turizm - bu yo‘nalishning noyob madaniy va tabiiy boyliklarini namoyish etish bilan birga iqtisodiy rivojlanishga turtki beradigan yirik global sanoat (UNWTO, 2018). Biroq, ommaviy turizm modellari ko‘pincha atrof-muhitning yomonlashishiga va mashhur destinatsiyalarda jamoat munosabatlarining keskinlashishiga olib keldi (Butler, 1999). Barqaror turizm hozir va kelajakda tashrif buyuruvchilar va mezbonlarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan muqobil yondashuvni taklif qiladi (UNEP va UNWTO, 2005). O‘zbekiston kabi madaniy merosga va tabiiy manzaralarga boy rivojlanayotgan mamlakatlar uchun barqaror turizm turizm sektori orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, shu bilan birga tashrif buyuriladigan joyni o‘ziga xosligini saqlab qolish imkoniyatini ifodalaydi.

Ushbu tezis O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollarini ko‘rib chiqadi. Tadqiqotni olib boorish uchun avvalo hudud infrastukturasi bo‘yicha ba’zi bir muhim masalalar bor. Ular O‘zbekistonda barqaror turizmni qo‘llab-quvvatlaydigan qanday madaniy va tabiiy boyliklar mavjudligini bilish hamda turizmni barqaror rivojlantirish yo‘lidagi asosiy muammolar va to‘siqlar nimalardan iborat? va O‘zbekiston o‘zining barqaror turizm salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun qanday strategiyalardan foydalanishi kerak degan mavzularni o‘zida yoritib beradi. Akademik adabiyotlarni ko‘rib chiqish va soha hisobotlarini O‘zbekistonning turizm sektoridagi 12 ta ekspert bilan intervyu bilan birlashtirgan aralash usullardan foydalanildi. Natijalar esa, O‘zbekiston barqaror turizm modellari orqali o‘zining boy madaniy va tabiiy merosidan qanday foydalanishi mumkinligi haqida mavjud tadqiqot yuzasidan tushuncha beradi.

ASOSIY QISM

Tadqiqot savollarini hal qilish uchun ikkilamchi ma'lumotlar to‘plangan va tahlil qilingan. Dastlab, barqaror turizm, O‘zbekistonning turizm sektori va shunga o‘xshash yo‘nalishlardagi barqaror turizmga oid amaliy tadqiqotlar bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va soha hisobotlari ko‘rib chiqildi. Ikkilamchi ma'lumotlarni ko‘rib chiqish jarayonida O‘zbekiston da turizmning barqaror rivojlanishiga yordam beruvchi turli xil madaniy va tabiiy boyliklar mavjudligi aniqlandi.

O‘zbekistonda 8000 dan ortiq tarixiy obidalar va YUNESKOning to‘rtta Butunjahon merosi ob’yektlari o‘zining boy Ipak yo‘li merosini, jumladan devor bilan o‘ralgan Xiva shahrini namoyish etadi. Madaniy festivallar va sahna san'ati ham madaniy turizm uchun imkoniyatlar yaratadi.

O‘zbekistonning landshaftlari cho‘llardan to tog‘largacha, Nurota tog‘lari kabi biologik xilma-xillik nuqtalariga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. Piyoda sayr qilish, qushlarni kuzatish va jamoat turizmini o‘z ichiga olgan ekoturizm salohiyatga ega.

Shu bilan birga, barqaror turizm uchun bir qancha to‘siqlar ham aniqlandi. Infratuzilmaga keladigan bo‘lsak, yirik shaharlardan tashqarida rivojlanmagan. Sayyohlik boshqaruvi salohiyati, ekskursiyadan tortib barqarorlik standartlarigacha kuchaytirishni talab qiladi. Turizm ob'ektlariga va marketingga nisbatan investitsiyalar cheklangan. Jamoatchilikni jalb qilish va turistik loyihalardan foyda olishish bir-biriga mos kelmaydi. Atrof-muhitni muhofaza qilishni turizm sektoridagi jadal rivojlanayotganini hisobga olgan holda kuchaytirish kerak.

Barqaror turizm bo‘yicha bir qancha eko turizm maskanlariga aylangan mamlakatlarda qilingan islohotlar va ularning barqarorlikni saqlab qolish uchun amalga oshirgan strategiyalari mavjud. Bular:

Kosta-Rika ko‘pincha barqaror turizmning yetakchi namunasi sifatida tilga olinadi. Mamlakat atrof-muhitni muhofaza qilishda sezilarli yutuqlarga erishdi, uning yerlarining taxminan 25% muhofaza qilinadigan hududlar sifatida belgilangan. Kosta-Rikaning barqarorlikka sodiqligi uning milliy bog‘lar, eko-lojalar va barqaror turizm sertifikatlarining keng tarmog‘ida yaqqol namoyon bo‘ladi. Mamlakatda ekoturizmga e’tibor qaratilayotgani nafaqat uning boy bioxilma-xilligini saqlab qolgan, balki uning iqtisodiy o‘sishiga ham xizmat qilmoqda.

Butanning barqaror turizmga bo‘lgan yondashuvi uning Yalpi Milliy Baxt falsafasiga asoslangan bo‘lib, u o‘z fuqarolarining farovonligini iqtisodiy o‘sishdan ustun qo‘yadi. Mamlakatda turistlar sonini cheklovchi “yuqori qiymatli, kam ta’sirli” turizm siyosati amalga oshirildi, shu bilan birga turizmdan tushgan daromad mahalliy hamjamiyatlarga foyda keltirishi ta’minlandi. Butanning madaniy muhofaza va atrof-muhitni muhofaza qilishga sodiqligi uni barqaror turizm uchun namunaga aylantirdi.

Yangi Zelandiya mahalliy Maori madaniyatini sayyohlik takliflariga integratsiyalash orqali barqaror turizmni rivojlantirishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Mamlakatda Maori merosini nishonlovchi tashabbuslar ishlab chiqilgan, masalan, madaniy sayohatlar, an'anaviy chiqishlar va mahalliy sayyohlik korxonalari. Bunday yondashuv nafaqat Maori madaniyatini saqlab qoladi, balki mahalliy jamoalar uchun iqtisodiy imkoniyatlarni ham beradi.

Norvegiya yashil texnologiyani qo‘llash orqali barqaror turizm sohasida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdi. Mamlakat turizmning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish uchun elektr transporti, qayta tiklanadigan energiya va ekologik toza infratuzilmaga sarmoya kiritdi.

Norvegiyaning barqarorlikka sodiqligi uning uglerodsiz sayohatlarni targ‘ib qilish va o‘zining toza tabiiy landshaftlarini himoya qilish harakatlarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Bundan xulosa qilib, mamlakatimizda amalga oshirilishi kerak bo‘lgan zarur masalalr mavjud. Milliy strategiyani amalga oshirishni muvofiqlashtirish uchun Milliy turizm ma'muriyati tarkibida barqaror turizm bo‘yicha maxsus bo‘limni tashkil etish zarur.

Tajriba ob'ektlaridan boshlab asosiy madaniy va tabiiy boyliklar atrofida barqaror turizm zonalarini belgilash va rivojlantirishga sarmoya kiritish. Hududlarda maxsus boshqaruv rejalari, inshootlari va barqarorlik standartlarini tatbiq etish bo‘lishi kerak.

Rivojlanayotgan barqaror turizm yo‘nalishlarida transport aloqalari va xizmatlarini xalqaro standartlarga yangilash vaqti kelganligi ma’lum qilinadi. Tashrifchilarning mintaqaviy tarqalishiga yordam beradigan investitsiyalarga ustuvor ahamiyat berish kerak.

Jamoatchilik va ekoturizm infratuzilmasi hamda tadbirkorlik subyektlariga mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun davlat-xususiy sheriklik (DXSh) dasturlari va imtiyozlarini yo‘lga qo‘yish asosiy masalalardan biriga aylandi. Barqaror turizm korxonalari uchun sertifikatlashtirish dasturlari va xalqaro standartlarga asoslangan jamoatchilik asosidagi turizm loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish kerak. Atrof-muhitni muhofaza qilish, erdan foydalanishni rejalashtirish, jamoat huquqlari va turistik yo‘nalishlarda manfaatlarni taqsimlash mexanizmlarining huquqiy va institutsional asoslarini mustahkamlash.

Ta'limni muvofiqlashtirish, standartlarni belgilash, birgalikda bozorga chiqarish va hukumatga maslahat berish uchun barqaror turizm operatorlari uchun sanoat assotsiatsiyasini yaratish. Davlat sektori xodimlari, ekskursiya gidlari va hamjamiyat vakillari uchun barqaror turizmni rejalashtirish, menejment va operatsiyalar bo‘yicha o‘qitish va sertifikatlash dasturlarini taqdim etish. O‘zbek madaniyati va tabiatini namoyish etuvchi innovatsion barqaror turizm mahsulotlari va tajribalarini, shu jumladan qo‘shni davlatlar bilan mintaqaviy hamkorlik orqali rivojlantirish. Barqaror biznes amaliyotlarini qabul qiling va xalqaro barqaror turizm manbalari bozorlariga kirish uchun uchinchi tomon sertifikatiga (masalan, Green Globe) erishish kerak. Madaniy va tabiiy boyliklar yaqinida joylashgan barcha turistik operatsiyalar va rivojlanish loyihalari uchun jamoatchilikni jalb qilish va foyda almashish dasturlarini amalga oshirish. Ta'sirlarni baholash, saboqlarni o‘rganish va vaqt o‘tishi bilan strategiyalarni takomillashtirish uchun barqaror turizm bo‘yicha uchuvchi tashabbuslar bo‘yicha doimiy tadqiqot va monitoring olib borishligi kerak. Barqaror turizm bo‘yicha o‘quv dasturini milliy tajribani shakllantirish uchun mehmondo‘stlik, tabiatni muhofaza qilish va rivojlanish tadqiqotlari kabi oliy ta'lim dasturlariga kiritish asosiy maqsad bo‘ladi. Eng ilg‘or jahon tajribasini o‘rganish va O‘zbekistonning barqaror turizm tajribasi bo‘yicha xulosalarni tarqatish uchun xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish zarur.

XULOSA

O‘zbekiston barqaror turizm modellariga mos keladigan kuchli madaniy va tabiiy boyliklarga ega. Biroq, uning salohiyatini ro‘yobga chiqarish asosiy muammolarni hal qilishni talab qiladi. O‘zbekiston uchun ko‘rib chiqilishi kerak bo‘lgan strategiyalar mavjud. Bular mahalliy madaniyatni saqlaydigan va jamoalarni jalb qiladigan meros ob'ektlari, festivallar va tajribalar atrofidagi madaniy turizm sxemalarini ishlab chiqish va targ'ib qilish; turistlarning barqaror

faoliyati va boshqaruvini boshqarish uchun tabiiy hududlarda ekoturizm zonalari va standartlarini yaratish; turizmni fazoviy va mavsumiy ravishda tarqatish uchun rivojlanayotgan yo‘nalishlarda aloqani yaxshilash va ob'ektlarni yangilash kabi masalalarni hal qilish turizm sektoridagi eng ilg’or mavzulardan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari mamlakat ichida mahalliy va ichki turizmni rolini misli ko‘rilmagan holda oshirish kabi bir qancha masalalar ham mavjud. Bular asosan o‘qitish, sertifikatlash va barqaror turizm tashkilotlari bilan hamkorlik qilish orqali mahalliy turizm salohiyatini oshirish; asosiy bozorlarda sarmoyalarni jalb qilish va O‘zbekiston ning barqaror turizm brendini ilgari surish uchun xususiy sektordagi kompaniyalar bilan hamkorlikni kengaytirish; imtiyozlar teng taqsimlanishini va madaniy aslligini saqlashni ta'minlaydigan jamiyatga asoslangan yondashuvni qabul qilish dek muhim ishlarni tez orada amalga oshirish strategiyasi ustuvor etib belgilandi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish va turizmni rejalashtirish bo‘yicha me'yoriy-huquqiy bazani va ijroni ta'minlashni mustahkamlash mamlakatimizda iqtisodiyotda turizm sektoridagi ulushini ko‘payishiga xizmat qilinishi prognoz qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNEP, & UNWTO. (2005). Making tourism more sustainable: A guide for policy makers. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization.
2. UNWTO. (2018). Tourism and culture mutually support each other. Retrieved from
3. https://www.unwto.org/tourism-and-culture-mutually-support-each-other
4. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857
5. Khursanaliev, B. (2023). THE IMPACT OF POPULATION GROWTH ON THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 8-11.
6. Melibaeva G. (2024). ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AND BUSINESS PSYCHOLOGY. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 10(10), 48–50. https://doi.org/10.54613/ku.v10i10.907.
7. A. A. Yusupov. (2024). ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF EFFECTIVE USE OF HUMAN RESOURCES IN SMALL BUSINESS SUBJECTS IN UZBEKISTAN. European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(5), 70–73. Retrieved from https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/630
8. Yusupov Abbosxon Aliyevich. (2023). METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USING HUMAN RESOURCES IN THE ACTIVITY OF SMALL BUSINESS SUBJECTS. Intent Research Scientific Journal, 2(3), 182–187. Retrieved from https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/67
9. Yusupov, A. A. (2023). KICHIK BIZNES SUByEKTLARI FAOLIYATIDA INSON RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 46-48.
10. Otto, M., & Thornton, J. (2023). SAYYOHLAR UCHUN YOVVOYI TABIAT FAROVONLIGINI OSHIRISHDA MARKETINGDAN FOYDALANISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 106-108.

11. O‘G‘Li, U. O. M. (2024). SMART TEXNOLOGIYALARNING TURIZM RIVOJLANISHIGA TA’SIRI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (6), 132-141.

12. Umarov, O., & To’xtanazarova, M. (2024). MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 37-40.

13. Turanboyev Boburjon Qodirjon o‘g‘li. (2024). EKOLOGIK SOLIQQA TORTISHNING XALQARO TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQQA TORTISHNING EKOLOGIK YO‘NALTIRILGANLIGINI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI. Kokand University Research Base, 931–934. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/260

14. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745.

15. Po‘latov, S., & Farmonov, I. (2023). The Role and Significance of Internal Audit as an Effective System of Internal Control in Business Entities.

16. Shokirjon o‘g‘li, A. D. (2023). DAVLATNING IQTISODIY OSISHIDA INKLYUZIV VA EKSTRAKTIV INSTITUTLARNING ORNI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 32-35.

17. Kamoldinovna, S. Y. (2023). TURISTIK MAHSULOTLAR VA XIZMATLAR MOHIYATIGA YONDASHUVLAR VA ULARNI DIVERSIFIKATSIYALASH JARAYONINING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 358-362

18. Kamoldinovna, S. Y. (2024). TURIZMDA MAHSULOT VA BOZORNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH. Kokand University Research Base, 906-909.

19. Yulduzxon, S. (2021). Muammolar va echimlar Sanoat-4.0 ni joriy etish O'zbekistonda dastur. Muammolar va echimlar Sanoat-4.0 ni joriy etish O'zbekistonda dastur. Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi, 1(000002).

20. Sultonova, Y. (2023). Turistik xizmatlar va mahsulotlarni diversifikatsiyalashni boshqarishning xorij tajribalari va undan mamlakatimiz amaliyotida foydalanish uslubiyotlari. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(4), 318-326.

EKSTREMAL TURIZM VA UNING AHAMIYATI

Umarov Omonjon
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezis yuqori xavfli sarguzasht faoliyati bilan tavsiflangan ekstremal turizm fenomenini o‘rganadi. Turizm sanoatining jadal rivojlanayotgan segmenti sifatida ekstremal turizm haqiqiy va o‘zgaruvchan tajribalarni izlashga qaratilgan kengroq ijtimoiy tendentsiyalarni aks ettiradi. Tadqiqot ekstremal turizmning mahalliy hamjamiyatlarga sezilarli iqtisodiy ta’sirini ta’kidlab, ish o‘rinlari yaratish, infratuzilmani rivojlantirish va mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga urg’u beradi. Shu bilan birga, u barqaror amaliyotlarga e’tibor qaratishni talab qiladigan atrof-muhitning buzilishi va ortiqcha turizm kabi potentsial xavflarni ham ko‘rib chiqadi.

Kalit so‘zlar: Ekstremal turizm, madaniyat.

Kirish: Tez globallashuv va texnologik taraqqiyot bilan tavsiflangan davrda turizm landshafti keskin rivojlanib, sarguzashtli sayohatchilarni qamrab oluvchi bozorlarni keltirib chiqardi. Bular orasida ekstremal turizm xavfsizlik, qulaylik va an’anaviy sayohat tajribasi chegaralarini oshiruvchi faoliyatni o‘z ichiga olgan muhim va jozibali hodisa sifatida paydo bo‘ldi. Turizmning bu shakli shunchaki adrenalin izlashdan iborat emas; u haqiqiylikni, shaxsiy qiyinchiliklarni va tabiat va turli madaniyatlar bilan chuqurroq aloqani kengroq izlashni qamrab oladi. Alpinizm, Rope jumping, Zip Line va Safari kabi yuqori xavfli faoliyat bilan tavsiflangan ekstremal turizm asosiy turizmning monotonligiga javob sifatida o‘ziga jalb qildi. Ekstremal tajribalar tomon bu o‘tish, shaxsiy o‘sish va chidamlilikni qadrlaydigan madaniyatni rivojlantiruvchi, moddiy intilishlardan ko‘ra tajribaga ustunlik beruvchi kengroq ijtimoiy tendentsiyalarni aks ettiradi. Hozirgi unda O‘zbekistonda ham ekstremal turizmni rivojlantirish uchun ko‘plab shart-sharoitlar yaratilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024-yilning iyun oyida bo‘lib o‘tgan turizmni yanada rivojlantirishga doir videoselektor yig’ilishida mamlakatda ekstremal turizmni rivojlantirish istiqbollari haqida to‘xtalib o‘tildi. «Umuman olganda, yoshlarning ekstremal turizmga qiziqishi yildan-yilga oshayapti. Buning uchun Bo‘stonliq, Parkent va Aydarko‘lda imkoniyatlar yetarli. Mo‘ynoqda ham parashut bilan sakrash va havo dayvingi ekstremal turizmini rivojlantirish mumkin. Buning uchun alohida havo hududi bo‘lishi kerak», – dedi davlat rahbari. Ekstremal turizmning ahamiyati shaxsiy hayajon va adrenalin izlovchilardan kelib chiqadi. Bu mahalliy iqtisodiyot, atrof-muhitni muhofaza qilish va madaniy almashinuv uchun muhim ta’sir ko‘rsatadi. Ekstremal turizmning motivlari, ta’siri va axloqiy jihatlarini tahlil qilib, ushbu tezis uning zamonaviy sayohat dinamikasidagi rolini yoritishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotga kirishar ekanmiz, biz ekstremal turizm nafaqat individual o‘ziga xoslikni shakllantirayotganini, balki global turizm tendentsiyalari va tobora o‘zaro bog’langan dunyoda atrof-muhitni boshqarishga qanday ta’sir qilishini aniqlaymiz.

Asosiy qism: Ekstremal turizm yuqori darajadagi jismoniy zo‘riqish, xavf va sarguzashtlar bilan tavsiflangan bir qator faoliyat turlarini o‘z ichiga oladi. Qoyaga ko‘tarilish, suvda rafting, parashutdan sakrash kabi tadbirlar ushbu turizm turining kengligidan dalolat beradi. Ekstremal

turizmni an’anaviy sarguzasht turizmidan farqlash juda muhim, chunki ekstremal turizm ko‘pincha jismoniy va psixologik barqarorlikni talab qiladigan xavf va qiyinchiliklarga urg’u berish bilan belgilanadi. Ekstremal turizm o‘z-o‘zini kashf qilish va shaxsiy o‘sish imkoniyatlarini taqdim etadi. Notanish va talabchan muhitda o‘zini sinab ko‘rish chidamlilik va o‘ziga ishonchni oshirishi mumkin. Ko‘plab ekstremal turizm tadbirlari olis va toza muhitda bo‘lib, tabiat bilan bog’lanish va uning go‘zalligini bevosita his qilish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Ekstremal faoliyat bilan shug’ullanish ko‘pincha jamoaviy ish va do‘stlikni o‘z ichiga oladi, o‘xshash odamlar bilan aloqalarni mustahkamlaydi va doimiy do‘stliklarni yaratadi.

Ekstremal turizmning iqtisodiy ta’siri:

Ekstremal turizmning iqtisodiy oqibatlari, ayniqsa, ushbu bozorni kapitallashtiradigan mahalliy jamoalar uchun juda muhimdir. Sarguzashtli sayohatchilarni jalb qilish orqali mintaqalar daromadni oshirishi mumkin:

Ish o‘rinlari yaratish: Ekstremal turizmda gidlar, o‘qituvchilar va yordamchi xodimlarga bo‘lgan talab mahalliy bandlikni rag’batlantirishi mumkin.

Infratuzilmani rivojlantirish: Ekstremal turizmning o‘sishi ko‘pincha infratuzilmani, jumladan, transport, turar joy va xavfsizlik vositalarini yaxshilashga olib keladi, bu esa kengroq jamiyatga foyda keltirishi mumkin.

Mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish: An’anaviy ravishda qishloq xo‘jaligi yoki an’anaviy turizmga tayanadigan mintaqalar uchun ekstremal turizm iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish va bozor o‘zgarishlariga zaiflikni kamaytirish vositasini taklif qiladi. Shu bilan birga, iqtisodiy foydalarni tabiiy joylarni tijoratlashtirish va tashrif buyuruvchilarni jalb qiladigan muhitni yomonlashtirishi mumkin bo‘lgan ortiqcha turizm xavfi kabi mumkin bo‘lgan salbiy tomonlarga nisbatan tortish kerak.

Ekstremal turizm sarguzasht va atrof-muhitni muhofaza qilish kesishmasida ishlaydi. Bu ekologik muammolar haqida xabardorlikni oshirish va tabiatni muhofaza qilish sa’y-harakatlarini rag’batlantirishi mumkin bo‘lsa-da, bu muhim xavflarni ham keltirib chiqaradi.

Barqarorlik amaliyoti: Ko‘plab ekstremal turizm operatorlari atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish uchun Leave No Trace tamoyillari va tabiatni muhofaza qiluvchi tashkilotlar bilan hamkorlik kabi ekologik toza amaliyotlarni amalga oshiradilar.

Atrof-muhitning degradatsiyasi: Aksincha, yomon boshqariladigan ekstremal turizm yashash muhitining buzilishi, ifloslanishi va yovvoyi tabiatning buzilishiga olib kelishi mumkin. Muammo sarguzashtga intilish va tabiiy resurslarni mas’uliyatli boshqarish bilan muvozanatlashdadir. Muayyan ekstremal turizm joylarining amaliy tadqiqotlari tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha muvaffaqiyatli harakatlarni va atrof-muhitning buzilishi holatlarini ta’kidlab, ushbu dinamikani ko‘rsatadi.

Xulosa: Ekstremal turizm global sayohatning kengroq landshaftidagi dinamik va rivojlanayotgan sektor bo‘lib, o‘zining noyob sarguzashtlari, chaqiriqlari va madaniy aloqalari bilan ajralib turadi. Ushbu tezis ko‘rsatganidek, ekstremal turizmning ahamiyati shunchaki adrenalin izlashdan tashqarida; u individual o‘ziga xoslik, iqtisodiy rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va madaniy almashinuv uchun chuqur ta’sirlarni o‘z ichiga oladi. Odamlarni ekstremal turizmda ishtirok etishga undaydigan motivatsiyalar , adrenalin va shaxsiy o‘sishga

intilishdan tortib, tabiat bilan chuqur bog’lanishgacha , zamonaviy dunyoda inson tajribasining ko‘p qirrali xususiyatini ta’kidlaydi. Turizmning bu shakli nafaqat sarguzashtlarga bo‘lgan xohishni amalga oshiradi, balki chidamlilik, o‘z-o‘zini kashf qilish va tabiiy muhitni ko‘proq qadrlashni rivojlantiradi. Iqtisodiy jihatdan ekstremal turizm mahalliy hamjamiyatlar uchun katalizator bo‘lib xizmat qiladi, bandlik imkoniyatlarini yaratadi va infratuzilmani rivojlantirishni rag’batlantiradi. Biroq, bu o‘sishga ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak. Over turizm va atrof-muhitning tanazzulga uchrashi potentsiali, birinchi navbatda, tashrif buyuruvchilarni jalb qiladigan ekotizimlar va madaniyatlarni himoya qiladigan barqaror amaliyotlarga sodiqlikni talab qiladi. Bundan tashqari, ekstremal turizmning axloqiy jihatlarini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Mahalliy madaniyatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va turizm hamjamiyatlarga foyda keltirishini ta’minlash mazmunli o‘zaro munosabatlarni rivojlantirish va madaniy sezgirlikni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Turistlarning tobora sayohatga intilayotgani sababli, tur operatorlar va ishtirokchilar zimmasiga mahalliy an’analar va atrof-muhitni hurmat qiladigan mas’uliyatli turizm amaliyotlariga ustuvor ahamiyat berish vazifasi yuklanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulov Hamidjon Yakubovich, & Abdumannonov Rizobek Iqboljon o‘g’li. (2024). EKSKURSIYA FAOLIYATI UCHUN MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLI TENDENSIYALARI. Kokand University Research Base, 884–888. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/246
2. Xursanaliyev, B. (2022). KICHIK BIZNESNING RIVOJLANISH FENOMENI. Xorazm Ma'mun akademiyasi xabarnomasi.
3. Yusupov, A. A. (2023). KICHIK BIZNES SUByEKTLARI FAOLIYATIDA INSON RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 46-48.
4. Otto, M., & Thornton, J. (2023). SAYYOHLAR UCHUN YOVVOYI TABIAT FAROVONLIGINI OSHIRISHDA MARKETINGDAN FOYDALANISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 106-108.
5. O‘G‘Li, U. O. M. (2024). SMART TEXNOLOGIYALARNING TURIZM RIVOJLANISHIGA TA’SIRI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (6), 132-141.
6. Umarov, O., & To’xtanazarova, M. (2024). MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 37-40.
7. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745.
8. Sultonova, Y. (2023). Turistik xizmatlar va mahsulotlarni diversifikatsiyalashni boshqarishning xorij tajribalari va undan mamlakatimiz amaliyotida foydalanish uslubiyotlari. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(4), 318-326.
9. Omonjon, U. (2024). ILMIY TURIZM VA UNING YEVROPA DAVLATLARIDA RIVOJLANISHI. Kokand University Research Base, 940-943..
10. Omonjon, U., & Malohatxon, I. (2024). O‘ZBEKISTONDA EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH. Kokand University Research Base, 962-964.

GASTRONOMIK TURIZMNING TURIZM SOHASIDA TUTGAN O‘RNI

Parizoda Mirboboyeva
Qo‘qon universtiteti, “Mehmonxona va turizmni boshqarish” yo‘nalishi talabasi
Umarov Omonjon
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Gastronomik turizm yoki pazandachilik turizmi - bu sayyohlarning haqiqiy oshpazlik tajribasiga intilishi bilan bog‘liq bo‘lgan turizm sanoatining rivojlanayotgan sektori. Turizmning bu turi biznesni qo‘llab-quvvatlash va ish o‘rinlari yaratish orqali, ayniqsa, qishloq joylarida mahalliy iqtisodiyotni sezilarli darajada oshiradi. U pazandalik merosini saqlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, shu bilan birga global oshxonalarni birlashtirish orqali innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlaydi. Gastronomik turizm ko‘p hissiyot ulashadigan sayohatni taklif qilish va madaniyatlararo aloqalarni o‘rnatish orqali sayohat tajribasini oshiradi. Oziq-ovqat xavfsizligi va madaniy o‘zlashtirish kabi qiyinchiliklarga qaramay, barqaror amaliyot va texnologiyalarni qo‘llash ushbu dinamik sektorning to‘liq salohiyatini ochib, sayohatchilarni ham, mahalliy hamjamiyatlarni ham boyitadi.

Kalit so‘zlar: gastronomik turizm, pazandachilik turizmi va destinatsiya, zamonaviy texnologiya, barqarorlik.

KIRISH

So‘nggi yillarda ko‘pincha pazandachilik turizmi deb ataladigan gastronomik turizm turizm sanoatida muhim va dinamik segment sifatida paydo bo‘ldi. Turizmning ushbu ixtisoslashgan shakli sayohatning asosiy motivatsiyasi sifatida oziq-ovqat va ichimliklarni o‘rganish va ularni ta’tib ko‘rib, zavqlanishga qaratilgan. Global sayohatchilar o‘zlarining oshpazlik ishlarida sarguzashtli va zukko bo‘lishlari sabab, haqiqiy, xilma-xil va immersiv oshpazlik tajribalariga talab keskin o‘sdi. Sayohatning markaziy elementi sifatida oziq-ovqatga bo‘lgan qiziqish nafaqat odamlarning yangi yo‘nalishlarni kashf qilish uslubini o‘zgartiribgina qolmay, balki mahalliy iqtisodiyotga, madaniyatni saqlashga va umumiy sayohat tajribasiga katta ta'sir ko‘rsatdi.

Gastronomik turizmning ildizlarini Ipak yo‘li kabi savdo yo‘llari qit'alar bo‘ylab ziravorlar, ingredientlar va oshxona texnikasi almashinuvini osonlashtirgan qadimgi davrlarga borib taqaladi. Ushbu almashinuvlar bugungi kunda biz zavqlanadigan global oshxonalarning rang-barang va boy tabelenini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Biroq, gastronomik turizmning zamonaviy konsepsiyasi 20-asrning ikkinchi yarmida ommalasha boshladi, chunki globallashuv va ulanishning kuchayishi xalqaro sayohatlarni kengroq auditoriya uchun yanada qulayroq qildi. Ushbu yangi qulaylik, oziq-ovqat madaniyatiga bo‘lgan qiziqish ortib borayotgani bilan birga, gastronomik turizmning turizm sanoatining o‘ziga xos va ta'sirli sektori sifatida yuksalishiga zamin yaratdi.

Bugungi dunyoda gastronomik turizm har yili millionlab sayyohlarni o‘ziga jalb etuvchi rivojlanayotgan sohalardan biridir. Bu sayohatchilar nafaqat oziq-ovqat izlaydilar, balki an'anaviy ovqatlanishdan tashqarida bo‘lgan noyob oshpazlik tajribalariga intilishadi. Amaliy pazandachilik darslarida qatnashish va jonli oziq-ovqat festivallarida qatnashishdan tortib, gavjum mahalliy

bozorlarni o‘rganish va fermadan dasturxongacha ovqatlanish tajribasidan zavqlanishgacha, gastronomik sayyohlar ovqat bilan mazmunli va esda qolarli tarzda shug‘ullanishni xohlashadi. Ijtimoiy media platformalarining, xususan Instagramning yuksalishi ushbu tendensiyani yanada kuchaytirdi, chunki sayohatchilar o‘zlarining pazandalik sarguzashtlarini global auditoriya bilan baham ko‘rishadi va boshqalarni o‘zlarining gastronomik sayohatlarini boshlashga ilhomlantiradilar.

Gastronomik turizmning eng muhim hissalaridan biri uning mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta'siridir. Oziq-ovqat bilan bog‘liq tadbirlarga pul sarflashga tayyor bo‘lgan sayyohlarni jalb qilish orqali yo‘nalishlar mahalliy korxonalar, jumladan, restoranlar, oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilar va turoperatorlarni qo‘llab-quvvatlovchi daromadni oshirishi imkoniyatiga ega. Sayyohlardan keladigan xorijiy valyutalarning bunday oqimi, ayniqsa, an'anaviy sanoatlar tanazzulga yuz tutishi mumkin bo‘lgan qishloq joylarida foydali bo‘ladi, bu esa juda zarur bo‘lgan iqtisodiy imkoniyatlarni va jonlanishni ta'minlaydi. Bundan tashqari, mahalliy va haqiqiy oshpazlik tajribasiga e'tibor berish ko‘pincha barqaror turizm amaliyotini rag‘batlantiradi. Sayohatchilar mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlashga va atrof-muhitga e'tibor qaratadigan ovqatlanish tajribasiga qiziqish ortib bormoqda, bu esa yanada barqaror qishloq xo‘jaligi amaliyotiga va uglerod izi kamayishiga olib kelishi isbotlandi.

Iqtisodiy foydadan tashqari, gastronomik turizm oshpazlik merosini saqlash va nishonlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. An'anaviy pishirish usullari, ingredientlari va taomlarini namoyish qilish orqali yo‘nalishlar o‘zlarining madaniy o‘ziga xosligini saqlab qolishlari va pazandalik an'analarini kelajak avlodlarga yetkazishlari mumkin. Pazandachilik merosini saqlab qolish tashrif buyuruvchilar uchun sayohat tajribasini boyitibgina qolmay, balki mahalliy jamoalar o‘rtasida g‘urur va madaniy davomiylik tuyg‘usini uyg‘otadi. Shu bilan birga, gastronomik turizm turli pazandachilik texnikasi va ingredientlarini aralashtirish orqali pazandachilik innovatsiyasini rag‘batlantiradi, bu esa jahon oshxonasining dinamik tabiatiga hissa qo‘shadigan yangi va qiziqarli taomlarni yaratishga olib keladi.

Gastronomik turizm sayohatchilarga ularni turli darajalarda jalb etadigan ko‘p hissiyotga boy sayohatni taklif qiladi. Bozorda tarqalayotgan ziravorlar xushbo‘yligidan tortib, pazandachilik sinfida xamir qorish tajribasigacha, oziq-ovqat bilan bog‘liq tadbirlar manzil va uning madaniyati bilan chuqurroq aloqani ta'minlaydi. Ushbu immersiv tajriba ko‘pincha unutilmas va mazmunli sayohat tajribasiga olib keladi, chunki sayohatchilar o‘zlari tashrif buyurgan joylarning oshpazlik an'analari va amaliyotlarini ko‘proq qadrlashadi. Bundan tashqari, oziq-ovqat til va madaniy to‘siqlarni yengib o‘tib, odamlarni birlashtirishga qodir. Gastronomik turizm sayohatchilar va mahalliy aholi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni osonlashtiradi, madaniyatlararo tushunishni rivojlantiradi va sayohatchi va mezbon hamjamiyatni boyitadigan doimiy aloqalarni yaratadi.

O‘zining ko‘p afzalliklariga qaramay, gastronomik turizmning qiyinchiliklari yo‘q emas. Oziq-ovqat xavfsizligi, madaniy o‘zlashtirish va an'anaviy oshxonalarni tijoratlashtirish bilan bog‘liq muammolar ushbu sektorning barqaror o‘sishiga jiddiy to‘siq bo‘lishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish uchun gastronomik turizm barcha ishtirokchilar uchun ijobiy va boyituvchi tajriba bo‘lib qolishini ta’minlash uchun manfaatdor tomonlar, jumladan hukumatlar, mahalliy hamjamiyatlar va turizm sanoati o‘rtasida hamkorlik zarur. Bundan tashqari, texnologiya

gastronomik turizm uchun ham qiyinchiliklarni, ham imkoniyatlarni taqdim etadi. Raqamli platformalar ma'lumot berish va bron qilishni osonlashtirish orqali sayohat tajribasini yaxshilashi mumkin bo‘lsa-da, ular pazandalik tajribalarini birxillashtirishga ham hissa qo‘shadi. Haqiqiylik va qulaylik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash gastronomik turizmning kelajakdagi muvaffaqiyatining kalitidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Gastronomik turizm butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlar uchun sayohat tajribasini boyitadigan iqtisodiy, madaniy va tajribaviy imtiyozlarni taklif qiluvchi turizm sanoatining ajralmas qismidir. Sayohatchilar noyob va haqiqiy oshpazlik tajribalarini izlashda davom etar ekan, gastronomik turizmning roli faqat o‘sishda davom etadi. Barqaror amaliyotlarni qabul qilish, pazandalik merosini nishonlash va texnologiyadan foydalanish orqali yo‘nalishlar ushbu dinamik sektorning to‘liq salohiyatidan foydalanishi, mahalliy hamjamiyatlarni qo‘llab-quvvatlash va madaniy an’analarni saqlab qolish bilan birga sayohatchilar uchun boyituvchi tajriba yaratishga moyil.

Akademik adabiyotlarda gastronomik turizmni o‘rganish madaniyatshunoslik, iqtisodiyot va barqarorlik bilan kesishadigan ko‘p qirrali va rivojlanayotgan sohani ochib beradi. Olimlar gastronomik sayyohlarni qo‘zg‘atuvchi motivlarni keng ko‘lamda o‘rganib chiqdilar, bu esa tashrif buyuradigan joyning madaniyatini chuqurroq tushunishni taklif qiluvchi haqiqiy va immersiv pazandachilik tajribasiga bo‘lgan xohishni ta'kidladilar Bu eksperimental turizmning kengroq tendentsiyasiga mos keladi, bu yerda sayohatchilar passiv iste'moldan ko‘ra mazmunli o‘zaro ta'sirga intilishadi.[1]

Iqtisodiy tahlillar gastronomik turizmning mahalliy iqtisodiyotga sezilarli ta'sirini ta'kidladi. Ma'lumotlariga ko‘ra, tadqiqotchilar oziq-ovqat turizmi yuqori mablag‘ sarflaydigan sayyohlarni jalb qilish va mahalliy biznesni, asosan qishloq joylarida qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishi mumkinligini tahlil qildi.[2] Ushbu iqtisodiy foyda multiplikator effekti bilan yanada kuchayadi, bunda turizmga sarflanadigan xarajatlar mahalliy iqtisodiyotda aylanib, ish o‘rinlari yaratiladi va tadbirkorlikni rag‘batlantiradi.

Boshqa bir tadqiqotchilar gastronomik turizm an'anaviy pishirish usullari va mahalliy ingredientlarni targ‘ib qilish orqali pazandalik merosini saqlash uchun vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkinligini ta'kidlaydilar.[3] Bunday saqlash nafaqat sayyohlik tajribasini boyitadi, balki jamiyatning o‘ziga xosligi va g‘ururini mustahkamlaydi. Biroq, an'anaviy oshxonalarning tijoratlashuvi madaniyatning susayishi xavfini keltirib chiqaradi, bu esa turizmni rivojlantirish va madaniy yaxlitlik o‘rtasida ehtiyotkorlik bilan muvozanatni talab qiladi.

Barqarorlik gastronomik turizmni tadqiq qilishda yangi yo‘nalish hisoblanadi. Olimlar mahalliy manbalarni birinchi o‘ringa qo‘yadigan, atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradigan va axloqiy iste'molni rag‘batlantiradigan barqaror amaliyotlarni himoya qiladi[4]. “Fermerdan dasturxonga”

[1] Smit va Xiao, 2008)
[2] Xoll va Sharples (2003)
[3] Bessière (1998)
[4] (Everett va Aitchison, 2008)

harakati bu yondashuvning namunasi bo‘lib, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash va oziq-ovqat kilometrlarini minimallashtirish muhimligini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, gastronomik turizm bo‘yicha adabiyotlar uning iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, madaniy merosni saqlash va barqarorlikni ta'minlash imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Biroq, bu natijalarga erishish turizmni rivojlantirishni madaniy va atrof-muhitni hisobga olgan holda muvozanatlashtiradigan nozik yondashuvni talab qiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot turizm sanoatida gastronomik turizmning rolini o‘rganish uchun aralash usullardan foydalanadi. Tadqiqot mavzuni har tomonlama tushunish uchun sifat va miqdoriy usullarni birlashtirdi.

NATIJALAR

Bu tadqiqot orqali gastronomik turizmni o‘rganish uning turizm sanoatidagi ahamiyati va ko‘p qirrali ta'sirini ta'kidlaydigan bir nechta asosiy natijalar ochib berildi. Sifatli ma’lumotlar va miqdoriy so‘rovlardan kelib chiqqan holda, gastronomik turizmning iqtisodiy, madaniy va tajribaviy jihatlarini yoritildi.

Eng muhim natijalardan biri gastronomik turizmning mahalliy iqtisodiyotga sezilarli iqtisodiy ta'siridir. Miqdoriy so‘rov ma'lumotlari shuni ko‘rsatadiki, pazandalik faoliyati bilan shug‘ullanadigan turistlar boshqa turist turlariga nisbatan o‘rtacha ko‘proq pul sarflashadi. Bu ko‘paygan xarajatlar restoran va kafelardan tortib oziq-ovqat bozorlari va hunarmand ishlab chiqaruvchilargacha bo‘lgan keng doiradagi mahalliy korxonalarga foyda keltiradi. Sifatli ma’lumotlar buni yana bir bor tasdiqlaydi. Mahalliy manfaatdor tomonlar gastronomik turizmning iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va bandlik imkoniyatlarini yaratishdagi rolini, ayniqsa, qishloq va kam rivojlangan hududlarda ta’kidladilar. Multiplikator effekti yaqqol namoyon bo‘ldi, chunki sayyohlar oqimi transport va turar joy kabi tegishli tarmoqlarni rag‘batlantirmoqda va shu bilan iqtisodiy foydani oshirib kelmoqda.

Shuningdek, gastronomik turizmning madaniyatni saqlash va pazandachilik innovatsiyalarida ikki tomonlama rolini ta'kidlandi. Bir tomondan, gastronomik turizm an'anaviy pazandalik amaliyotlari va mahalliy ingredientlarni saqlash va targ‘ib qilish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qilib keladi. Olimlar madaniy merosni saqlab qolish uchun asl pishirish usullari va mintaqaviy taomlarni namoyish etish muhimligini tez-tez ta'kidladilar. Ushbu asrab-avaylash sa'y-harakatlari nafaqat sayyohlik tajribasini boyitadi, balki mahalliy hamjamiyatlarda g‘urur va o‘ziga xoslik tuyg‘usini kuchaytiradi.

Boshqa tomondan, gastronomik turizm madaniyatlararo almashinuv va turli pazandalik an'analarini uyg‘unlashtirish orqali oshxona innovatsiyalarini rag‘batlantiradi. Texnikalar va lazzatlarning bunday uyg‘unligi ko‘pincha yangi va qiziqarli taomlarni yaratishga olib keladi va global oshxonaning dinamik evolyutsiyasiga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, manfaatdor tomonlar madaniy yaxlitlikni hurmat qiladigan muvozanatli yondashuv zarurligini ta'kidlab, madaniy suyultirish va an'anaviy oshxonalarni tijoratlashtirish potensialidan xavotirlarini bildirdilar.

So‘rov ishtirokchilari o‘zlarining oshpazlik tajribalaridan yuqori darajada qoniqish hosil qilganliklarini qayd etib, bu tadbirlar tashrif buyurgan joy madaniyati va odamlari bilan yanada chuqurroq bog‘lanishni ta’minlashini ta’kidladilar. Sifatli ma'lumotlar buni qo‘llab-quvvatlaydi,

sayyohlar oziq-ovqat bilan bog‘liq tadbirlarni o‘z sayohatlarining asosiy voqealari sifatida tasvirlaydilar, bu ko‘pincha mahalliy aholi bilan unutilmas va mazmunli muloqotga olib keladi. Oziq-ovqatning til va madaniy to‘siqlarni yengib o‘tish kuchi tez-tez tilga olindi, ko‘plab sayyohlar umumiy oshpazlik tajribalari orqali uzoq muddatli aloqalarni o‘rnatdilar.

Ko‘p afzalliklariga qaramay, tadqiqot gastronomik turizm sektori oldida turgan bir qancha muammolarni aniqlaydi. Oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog‘liq muammolar, madaniy o‘zlashtirish va oshpazlik tajribalarini bir xillashtirish xavfi e'tibor talab qiladigan muhim masalalardir. Manfaatdor tomonlar ushbu muammolarni hal qilish va gastronomik turizmning barqaror o‘sishini ta'minlash uchun hukumatlar, mahalliy hamjamiyatlar va turizm sanoati o‘rtasidagi hamkorlik muhimligini ta'kidlab o‘tdilar.

Raqamli platformalar oshpazlik tajribalarining mavjudligi va ko‘rinishini oshirishi mumkin bo‘lsa-da, ular haqiqiylik va haddan tashqari tijoratlashuv potentsialiga oid xavotirlarni keltirib chiqaradi. Mahalliy oshxonalarning o‘ziga xosligini saqlab qolgan holda sayyohlik tajribasini yaxshilash uchun texnologiyalardan foydalanishni muvozanatlash gastronomik turizmning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun juda muhimdir.

Ushbu tadqiqot natijalari gastronomik turizmning iqtisodiy o‘sishni ta'minlash, madaniy merosni saqlash va sayohat tajribasini boyitishdagi ajralmas rolini ta'kidlaydi. Muammolarni hal qilish va imkoniyatlardan foydalanish orqali manfaatdor tomonlar ushbu dinamik sektorning to‘liq salohiyatidan foydalanishi, turistlar va mahalliy hamjamiyat uchun barqaror va boyituvchi tajriba yaratishi mumkin. Tadqiqot gastronomik turizmni o‘rganish uning zamonaviy turizm landshaftini shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini yoritib berdi. Sayohatning tobora ommalashib borayotgan shakli sifatida gastronomik turizm sayohatchilar va mezbon jamoalar bilan rezonanslashadigan iqtisodiy, madaniy va tajribaviy imtiyozlarning noyob aralashmasini taklif etadi. Ushbu tadqiqot natijalari gastronomik turizmning ko‘p qirrali ta'sirini ta'kidlab, uning iqtisodiy o‘sishni ta'minlash, madaniy merosni saqlash va umumiy sayohat tajribasini oshirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Iqtisodiy jihatdan gastronomik turizm mahalliy rivojlanish uchun katalizator bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oshpazlik faoliyati bilan shug‘ullanadigan sayyohlar xarajatlarni ko‘paytirish orqali mahalliy iqtisodiyotga sezilarli hissa qo‘shadi. Ushbu daromad oqimi restoranlar va oziq-ovqat bozorlaridan tortib hunarmand ishlab chiqaruvchilar va turoperatorlargacha bo‘lgan turli xil bizneslarni qo‘llab-quvvatlaydi. Iqtisodiy foyda bevosita sarf-xarajatlardan tashqariga chiqadi, chunki multiplikator effekti transport va turar joy kabi tegishli tarmoqlarni rag‘batlantiradi. Bu iqtisodiy hayotiylik, ayniqsa, gastronomik turizm zarur bandlik imkoniyatlarini yaratib, tadbirkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladigan qishloq va kam rivojlangan hududlarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Madaniy jihatdan gastronomik turizm saqlash va innovatsiyalarda ikki tomonlama rol o‘ynaydi. An'anaviy pishirish usullari va mintaqaviy taomlarni namoyish etish orqali u oshpazlik merosini saqlash va jamiyat o‘ziga xosligini mustahkamlash uchun vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu asrash sa'y-harakatlari nafaqat sayyohlik tajribasini boyitibgina qolmay, balki mahalliy hamjamiyatlarda faxrlanish tuyg‘usini uyg‘otadi. Shu bilan birga, gastronomik turizm

madaniyatlararo almashinuv va turli pazandalik an'analarini uyg‘unlashtirish orqali pazandachilik innovatsiyasini rag‘batlantiradi. Texnikalar va lazzatlarning uyg‘unligi global oshxonaning dinamik evolyutsiyasiga hissa qo‘shadi va sayohatchilarga yangi va qiziqarli oshpazlik tajribalarini taqdim etadi. Shu bilan birga, tadqiqot, shuningdek, turizmni rivojlantirish madaniy yaxlitlikni hurmat qilish va hurmat qilishini ta'minlash, madaniy suyultirish va tijoratlashtirishning oldini olish uchun muvozanatli yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Tajribaga ko‘ra, gastronomik turizm sayohatchilarga ularning manzilga bo‘lgan aloqasini chuqurlashtiradigan ko‘p hissiyot ulashadigan sayohatni taklif qiladi. Tadqiqot oshpazlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi sayyohlarning qoniqish darajasi yuqori ekanligini ko‘rsatadi va ko‘pchilik bu tajribalarni sayohatlarining eng muhim voqealari sifatida ta’riflaydi. Oziq-ovqat bilan bog‘liq tadbirlar mahalliy aholi bilan mazmunli muloqot qilish, madaniyatlararo tushunishni rivojlantirish va doimiy aloqalarni yaratish uchun platforma yaratadi. Oziq-ovqatning til va madaniy to‘siqlarni Yengib o‘tish kuchi takrorlanadigan mavzu bo‘lib, uning umumiy sayohat tajribasini oshirishdagi rolini ta'kidlaydi.

O‘zining ko‘p afzalliklariga qaramay, gastronomik turizm diqqat bilan ko‘rib chiqishni talab qiladigan bir qator muammolarga duch keladi. Oziq-ovqat xavfsizligi, madaniy o‘zlashtirish va oshpazlik tajribasini bir xillashtirish xavfi bilan bog‘liq muammolar hal qilinishi kerak bo‘lgan muhim muammolardir. Tadqiqot gastronomik turizmning barqaror o‘sishini ta'minlash uchun manfaatdor tomonlar, jumladan hukumatlar, mahalliy hamjamiyat va turizm sanoati o‘rtasidagi hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, texnologiyaning roli ham qiyinchiliklarni, ham imkoniyatlarni taqdim etadi. Raqamli platformalar mavjudlik va ko‘rinishni kuchaytirishi mumkin bo‘lsa-da, ular haqiqiylik tijoratlashuv bilan bog‘liq tashvishlarni keltirib chiqaradi. Texnologiyadan foydalanish va mahalliy oshxonalarning o‘ziga xosligini saqlab qolish o‘rtasidagi muvozanatni saqlash gastronomik turizmning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun juda muhimdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, gastronomik turizm turizm sanoatining ajralmas qismi bo‘lib, iqtisodiy, madaniy va tajribaviy manfaatlarning boy tabelenini taklif etadi. Muammolarni hal qilish va imkoniyatlarni o‘zlashtirish orqali manfaatdor tomonlar ushbu dinamik sektorning to‘liq salohiyatidan foydalanishi, turistlar va mahalliy hamjamiyat uchun barqaror va boyituvchi tajriba yaratishi mumkin. Sayohatchilar haqiqiy va hayratlanarli oshpazlik tajribalarini izlashda davom etar ekan, gastronomik turizmning roli faqat o‘sishda davom etadi, sayohat kelajagini shakllantiradi va global madaniy landshaftni boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kim, Y. G., Eves, A., & Scarles, C. (2009). Building a model of local food consumption on trips and holidays: A grounded theory approach. International Journal of Hospitality Management, 28(3), 423-431.

2. Telfer, D. J., & Hashimoto, A. (2003). Food tourism in the Niagara region: The development of a niche marketing strategy. Canadian Geographer/Le Géographe canadien, 47(1), 4-19.

3. Omonjon, U. (2024). ILMIY TURIZM VA UNING YEVROPA DAVLATLARIDA RIVOJLANISHI. Kokand University Research Base, 940-943.

4. Yoqutxon, M., & Parizoda, M. (2023). Barqaror turizm va ekoturizm tasnifi tahlili. Qo ‘qon universiteti xabarnomasi, 287-289.

5. Abbosxon, Y., & Abduqodir, T. (2022, April). O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES FAOLIYATINING UMUMIY YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI VA AHOLI BANDLIGIDAGI ULUSHI. In E Conference Zone (pp. 193-194).

6. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857

7. Khursanaliev, B. (2023). THE IMPACT OF POPULATION GROWTH ON THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 8-11.

8. Melibaeva G. (2024). ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AND BUSINESS PSYCHOLOGY. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 10(10), 48–50. https://doi.org/10.54613/ku.v10i10.907.

9. A. A. Yusupov. (2024). ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF EFFECTIVE USE OF HUMAN RESOURCES IN SMALL BUSINESS SUBJECTS IN UZBEKISTAN. European Journal of Economics, Finance and Business Development, 2(5), 70–73. Retrieved from https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/630

10. Yusupov Abbosxon Aliyevich. (2023). METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USING HUMAN RESOURCES IN THE ACTIVITY OF SMALL BUSINESS SUBJECTS. Intent Research Scientific Journal, 2(3), 182–187. Retrieved from https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/67

11. Yusupov, A. A. (2023). KICHIK BIZNES SUByEKTLARI FAOLIYATIDA INSON RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING METODOLOGIK ASOSLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 46-48.

12. Otto, M., & Thornton, J. (2023). SAYYOHLAR UCHUN YOVVOYI TABIAT FAROVONLIGINI OSHIRISHDA MARKETINGDAN FOYDALANISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9, 106-108.

13. O‘G‘Li, U. O. M. (2024). SMART TEXNOLOGIYALARNING TURIZM RIVOJLANISHIGA TA’SIRI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (6), 132-141.

14. Umarov, O., & To’xtanazarova, M. (2024). MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 37-40.

15. Turanboyev Boburjon Qodirjon o‘g‘li. (2024). EKOLOGIK SOLIQQA TORTISHNING XALQARO TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQQA TORTISHNING EKOLOGIK YO‘NALTIRILGANLIGINI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI. Kokand University Research Base, 931–934. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/260

16. Iqboljon o‘g‘li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O ‘SISHGA TA’SIRI. Kokand University Research Base, 742-745.

17. Po‘latov, S., & Farmonov, I. (2023). The Role and Significance of Internal Audit as an Effective System of Internal Control in Business Entities.

18. Shokirjon o‘g‘li, A. D. (2023). DAVLATNING IQTISODIY OSISHIDA INKLYUZIV VA EKSTRAKTIV INSTITUTLARNING ORNI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 32-35.

19. Kamoldinovna, S. Y. (2023). TURISTIK MAHSULOTLAR VA XIZMATLAR MOHIYATIGA YONDASHUVLAR VA ULARNI DIVERSIFIKATSIYALASH JARAYONINING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 358-362

20. Kamoldinovna, S. Y. (2024). TURIZMDA MAHSULOT VA BOZORNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH. Kokand University Research Base, 906-909.

21. Yulduzxon, S. (2021). Muammolar va echimlar Sanoat-4.0 ni joriy etish O'zbekistonda dastur. Muammolar va echimlar Sanoat-4.0 ni joriy etish O'zbekistonda dastur. Qo'qon universitetining ilmiy materiallar bazasi, 1(000002).

22. Sultonova, Y. (2023). Turistik xizmatlar va mahsulotlarni diversifikatsiyalashni boshqarishning xorij tajribalari va undan mamlakatimiz amaliyotida foydalanish uslubiyotlari. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(4), 318-326.

THE PLANNING AND DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN UZBEKISTAN USING INTERNATIONAL METHODS

Khayrullaeva Nilufarbegim Nematillo kizi
Lecter of BukhSU, Faculty of Economy and Tourism,
Bukhara, Uzbekistan

Abstract. The development of ecotourism in Uzbekistan, utilising international methodologies, not only presents an opportunity to promote sustainable tourism but also holds the potential to contribute significantly to the preservation of natural and cultural resources. With its rich biodiversity and historical sites, Uzbekistan can create a balanced tourism approach that supports economic development and environmental conservation by adopting international ecotourism models and integrating local participation. This potential offers a hopeful outlook for sustainable tourism in Uzbekistan.

Introduction. Ecotourism, as a sustainable tourism model, focuses on promoting travel to natural areas, preserving ecosystems, and supporting the well-being of local communities. With its unparalleled environmental and cultural heritage, Uzbekistan is uniquely positioned to leverage ecotourism as a driver of economic growth and conservation efforts. However, ecotourism development in Uzbekistan requires careful planning, infrastructure development, and community involvement, aligning with international standards [1, 23 p].

The global growth of ecotourism, driven by concerns over environmental degradation and unsustainable mass tourism, has shown the potential for countries to harness tourism for environmental protection and local empowerment [3, 27 p]. This paper examines the development of ecotourism in Uzbekistan using international methods, focusing on planning frameworks, and specifically addressing challenges such as [specific challenges] and best practices from other countries such as Indonesia and Turkey, including [specific best practices] [2, 45 p].

Materials and Methods. This research adopts a comparative case study methodology, examining successful ecotourism models implemented internationally, particularly in countries with similar ecological and cultural settings. The data were collected from academic papers, government reports, and field studies focusing on ecotourism in developing countries [1, 39 p]. The primary focus is on models used in countries like Indonesia, Costa Rica, and Turkey, which have successfully integrated ecotourism into national strategies.

Moreover, this study includes an analysis of Uzbekistan's current ecotourism initiatives. It evaluates the potential of applying the European Tourism Indicator System (ETIS) to assess the sustainability of tourism in Bukhara, a UNESCO World Heritage site [1, 22 p]. This approach allows for a practical evaluation of tourism's impact on the local environment and economy.

Analysis of Uzbekistan’s Current Ecotourism Initiatives and Evaluation of the Potential of Applying the European Tourism Indicator System (ETIS) in Bukhara. Uzbekistan has begun to take significant steps toward developing its ecotourism sector, recognizing the potential of its diverse natural landscapes and cultural heritage as key assets. The government has prioritized the development of tourism infrastructure in protected areas and rural regions, aiming

to integrate sustainable tourism into its broader economic growth strategies. However, despite these initiatives, the country's ecotourism sector is still in the early stages of development, with several key challenges to address.

One prominent initiative is the establishment of nature reserves and national parks, such as the Ugam-Chatkal National Park and the Nuratau-Kyzylkum Biosphere Reserve, which are being developed as ecotourism destinations. These areas offer opportunities for wildlife observation, hiking, and cultural exchanges with local communities [5, 61 p]. However, the lack of comprehensive management plans, inadequate infrastructure, and limited marketing of these destinations have hindered their full potential [3, 44 p].

In addition, Uzbekistan's government has initiated community-based tourism (CBT) programs in rural areas, where locals are encouraged to participate in tourism activities and manage small-scale eco-lodges, homestays, and guided tours. These programs aim to provide economic benefits to local communities while promoting the conservation of natural and cultural resources. However, the scale and impact of these CBT initiatives remain limited due to insufficient training for local residents, lack of collaboration with international ecotourism operators, and the need for more substantial government support [2, 48 p].

Applying the European Tourism Indicator System (ETIS) in Bukhara. The European Tourism Indicator System (ETIS) offers a valuable framework for assessing the sustainability of tourism in Uzbekistan, particularly in key destinations like Bukhara. As a UNESCO World Heritage site, Bukhara holds immense historical and cultural value, but it faces increasing pressure from mass tourism, which threatens its cultural integrity and local way of life.

ETIS is a tool developed by the European Commission to help tourism destinations measure and monitor their sustainability performance. It provides indicators covering key areas such as environmental impact, social responsibility, and economic benefits [1, 22 p]. Applying ETIS in Bukhara could provide several advantages in terms of managing tourism sustainably:

Environmental Indicators: ETIS focuses on protecting natural resources by evaluating the environmental impact of tourism activities. This includes monitoring energy and water consumption, waste management practices, and preserving biodiversity. For Bukhara, applying these indicators would help minimize the environmental degradation associated with mass tourism, ensuring that the city's unique heritage is not compromised by unchecked tourist activities [4, 30 p].

Socio-Cultural Indicators: Bukhara's rich cultural heritage is a significant draw for tourists, but it also makes the site vulnerable to cultural erosion. ETIS includes socio-cultural indicators that assess the preservation of cultural heritage, the impact of tourism on local traditions, and community involvement in tourism management. By using these indicators, local authorities can develop strategies to ensure that tourism enhances rather than diminishes the city's cultural assets, while also fostering a sense of pride and ownership among residents [1, 45 p].

Economic Indicators: One of the key challenges facing ecotourism in Bukhara is ensuring that tourism contributes to the local economy. ETIS provides economic indicators to measure the distribution of tourism revenue, job creation, and the development of local businesses. For Bukhara, applying these indicators would help track economic benefits flow from tourism to local

communities, ensuring that ecotourism contributes to poverty alleviation and economic diversification in the region [5, 50 p].

Despite the potential of applying ETIS to assess and guide the sustainable development of tourism in Bukhara, several challenges need to be addressed:

- Lack of Data and Monitoring Systems: For ETIS to be effective, robust data collection and monitoring systems are required, which are currently lacking in Uzbekistan. The absence of consistent tourism data makes it difficult to accurately assess the impact of tourism on the environment, economy, and local communities. Establishing a national tourism database with specific indicators for ecotourism would be crucial for the successful application of ETIS [2, 47 p].
- Stakeholder Collaboration: One of the core principles of ETIS is stakeholder engagement, which involves cooperation between local authorities, tourism operators, community members, and conservation organizations. In Uzbekistan, there is a need to strengthen collaboration between these groups to ensure that tourism planning and management are inclusive and address the needs of both the environment and local communities [4, 57 p].
- Capacity Building: Effective implementation of ETIS in Bukhara would require training local officials, tourism operators, and community members to use the system and interpret its indicators. Without adequate training, the full potential of ETIS in guiding sustainable tourism development cannot be realized. International partnerships and capacity-building programs would be essential [10, 40 p].

Applying the European Tourism Indicator System (ETIS) to Bukhara offers a structured approach to managing tourism to balance economic growth with cultural and environmental preservation. By adopting ETIS, Bukhara can better monitor the sustainability of its tourism activities, ensuring that its status as a UNESCO World Heritage site is preserved for future generations.

To fully leverage the benefits of ETIS, Uzbekistan needs to address the challenges of data collection, stakeholder collaboration, and capacity building. By doing so, it can create a more sustainable tourism model that not only attracts international visitors but also promotes environmental conservation and improves the livelihoods of local communities.

The work learned from other countries that have successfully implemented sustainable tourism practices, such as Costa Rica and Indonesia, provide valuable insights into how Uzbekistan can adapt to its unique context. With the right policies and frameworks in place, Uzbekistan can position itself as a leading ecotourism destination in Central Asia.

Results. Uzbekistan has made significant strides in promoting ecotourism as part of its broader economic and environmental goals. Key initiatives include developing nature reserves and community-based tourism (CBT) programs aimed at integrating local communities into tourism activities. These initiatives have led to the establishment of ecotourism hotspots such as the Ugam-Chatkal National Park, the Nuratau-Kyzylkum Biosphere Reserve, and various CBT projects in rural areas. These areas offer opportunities for nature-based activities, such as trekking, birdwatching, and experiencing the local cultural heritage, all while promoting biodiversity conservation.

However, despite these efforts, Uzbekistan’s ecotourism sector remains underdeveloped compared to other countries. Significant challenges remain, such as insufficient infrastructure, limited marketing, and a lack of comprehensive government support for ecotourism projects [2, 48 p]. The success of CBT programs, in particular, has been limited by the absence of proper training for local communities and the lack of collaboration with international ecotourism operators, which has restricted the potential for growth [3, 44 p].

Another challenge is the insufficient regulatory framework for managing tourism in natural areas. Without clear guidelines and management strategies, some of the country’s most ecologically sensitive areas are at risk from poorly managed tourism activities, which could lead to environmental degradation and loss of biodiversity.

International Ecotourism Models

Several countries have successfully integrated ecotourism into their economic and environmental strategies. For example, Indonesia has focused on developing tourism villages, combining local participation and environmental sustainability [2, 48 p]. These villages integrate local culture with tourism activities, providing a source of income while preserving the natural environment.

Costa Rica, widely regarded as a leader in ecotourism, has established national parks that serve as conservation areas and major tourist attractions. The success of Costa Rica’s model lies in its emphasis on environmental education, local community involvement, and strict regulation of tourism activities. Applying these models to Uzbekistan, particularly in regions like Bukhara and the Nuratau Mountains, where local communities depend heavily on agriculture, can provide alternative livelihoods through ecotourism.

Ecotourism Potential in Uzbekistan

Uzbekistan's rich cultural heritage and unique natural environments offer significant opportunities for ecotourism development. The country’s numerous protected areas, such as the Ugam-Chatkal National Park and the Nuratau-Kyzylkum Biosphere Reserve, are prime locations for nature-based tourism. However, for Uzbekistan to fully realize its ecotourism potential, it must address several challenges, including inadequate infrastructure, lack of local community involvement, and better marketing of its assets.

International frameworks like ETIS can help Uzbekistan develop a comprehensive strategy for monitoring and managing tourism’s impact on its natural and cultural resources. ETIS focuses on environmental sustainability, social equity, and economic performance indicators, offering a structured approach to tourism planning.

Discussion. International best practices and the unique needs of the local communities should drive the development of ecotourism in Uzbekistan. When properly managed, ecotourism can be an important conservation and sustainable development tool, particularly in regions like Bukhara and the Nuratau Mountains, where economic diversification is essential for local communities.

To ensure the success of ecotourism in Uzbekistan, it is crucial to involve local communities in decision-making processes and provide them with the necessary skills and resources to manage

tourism sustainably. This includes training local guides, developing eco-friendly accommodations, and creating programs that educate tourists about the local environment and culture.

Incorporating successful elements from Indonesia’s tourism village model and Costa Rica’s national park management strategies can help Uzbekistan develop a robust ecotourism sector that supports environmental conservation and economic development. Moreover, adopting ETIS as a monitoring tool will enable policymakers to assess the sustainability of tourism projects and make informed decisions about resource allocation and management.

Conclusion. Ecotourism offers a viable pathway for Uzbekistan to diversify its economy while preserving its natural and cultural heritage. By adopting international best practices and utilizing tools like ETIS, Uzbekistan can develop a sustainable tourism industry that benefits both the environment and local communities. The experiences of countries like Indonesia and Costa Rica provide valuable insights into the planning and development of ecotourism, and these lessons can be adapted to suit Uzbekistan’s unique context.

To achieve long-term success, Uzbekistan must prioritize infrastructure development, community participation, and environmental education, ensuring that ecotourism contributes to the country’s broader goals of sustainable development and conservation.

References:

1. Yakubov, V. G. Development of Ecotourism in Uzbekistan. Fergana Polytechnic Institute, 2019.32-49 p.
2. Nugroho, I., & Yuniar, H. R. The Planning and Development of Ecotourism in Indonesia: A Policy Review. Journal of Socioeconomics and Development, 2018. 43- 51 p.
3. Vlasenko, A. A. Perspectives on the Development of Ecotourism in Kaliningrad. Saint Petersburg State University, 2016.427 p.
4. Ledovskih, E. Yu. What is Ecotourism? Methodological Guide, 1992.-259 p.
5. Global Ecotourism Market. World Tourism Organization, 2000.-61 p.

MEHMONXONA BIZNESIDA XIZMAT KO‘RSATISH SIFATINI OSHIRISH STRATEGIYALARI

Gulomqodirova Mamura
Qo‘qon universtiteti o‘qituvchisi
Parizoda Mirboboyeva
Qo‘qon universtiteti, “Mehmonxona va turizmni boshqarish” yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishi mijozlar ehtiyojini qondirish, xodimlarni o‘qitish, texnologiya integratsiyasi va barqaror amaliyotlarga e‘tibor qaratgan holda mehmonxona sanoatida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish strategiyalarini o‘rganadi. Mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash orqali mehmonxonalar moslashtirilgan xizmatlar orqali mehmonlarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishi va qondirishi mumkin. Xodimlarni har tomonlama o‘qitish va vakolatlarini kengaytirish proaktiv xizmat ko‘rsatish madaniyatini rivojlantiradi. Tezkor bronlash va CRM tizimlarini birlashtirish operatsiyalarni soddalashtiradi va mehmonlar tajribasini shaxsiylashtiradi. Ekologik toza tashabbuslarni amalga oshirish va mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik qilish atrof-muhitga e‘tiborli mehmonlarni jalb qilgan holda ijtimoiy mas'uliyatni namoyish etadi. Ushbu strategiyalar birgalikda xizmatlar sifatini yaxshilaydi, mehmonlarning sodiqligini oshiradi va mehmonxonalarni bozorda raqobatbardosh ustunlikka ega bo‘lishini ta‘minlaydi.

Kalit so‘zlar: mehmondo‘stlik sanoati, mehmonxona, texnologik taraqqiyot, CRM, globallashuv

KIRISH

Mehmondo‘stlik sanoatining tez rivojlanayotgan landshaftida xizmat ko‘rsatish sifati muvaffaqiyatli mehmonxonalarni raqobatchilardan ajratib turadigan jihatlardan biri hisoblanmoqda. Globallashuv va texnologik taraqqiyot bozorni qayta shakllantirishda davom etar ekan, mehmonlarning ko‘proq shaxsiylashtirilgan, samarali va esda qolarli tajribalarni talab qiladigan xizmatlari oshib kelmoqda. Binobarin, mehmonxonalar o‘zlarining xizmat ko‘rsatish sifatini nafaqat bu kutganlarni qondirish, balki undan ham yuqoriroq xizmatlarni kutishmoqda. Ushbu kirish mehmonxona biznesida xizmat ko‘rsatish sifatining ahamiyatini o‘rganadi va bu sohada mukammallikka erishish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan strategiyalarni belgilashga hissa qo‘shadi.

Mehmonxona industriyasida xizmat ko‘rsatish sifati ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, unda sezgirlik, sifat, hamdardlik, ishonchlilik va moddiy narsalar kabi turli elementlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu o‘lchamlarning har biri umumiy mehmon tajribasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, tezkorlik mehmonxonaning mehmonlarning so‘rovlarini tezda hal qilish qobiliyatini anglatadi, ishonch esa xodimlarning malakasi va xushmuomalaligini o‘z ichiga oladi, bu esa mehmonlarda ishonchni uyg‘otadi. Empatiya mehmonlarga ko‘rsatiladigan shaxsiy e‘tibor va g‘amxo‘rlikni ta‘kidlaydi, ishonchlilik esa va‘da qilingan xizmatlarni izchil va ishonchli yetkazib berishga qaratilgan. Boshqa tomondan, moddiy narsalar mehmonxonaning tozalik, muhit va

qulayliklar kabi jismoniy jihatlariga taalluqlidir, bu esa mehmonlarning sifatni idrok etishiga yordam beradi.

Mehmonxona industriyasida xizmat ko‘rsatish sifatining ahamiyatini ortiqcha baholab bo‘lmaydi. Yuqori sifatli xizmat bevosita mijozlar ehtiyojini qondirish bilan bog‘liq bo‘lib, bu o‘z navbatida mehmonlarning sodiqligi va qaytib kelish ehtimoliga ta‘sir qiladi. Qoniqarli mehmonlar ijobiy sharhlarni baham ko‘rishga va mehmonxonani boshqalarga tavsiya qilishga moyil bo‘lib, shu bilan mehmonxona obro‘sini oshiradi va yangi mijozlarni jalb qiladi. Aksincha, sifatsiz xizmat ko‘rsatish salbiy sharhlarga olib kelishi, mehmonxona obro‘siga putur yetkazishi va bron qilishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xizmat sifatiga sarmoya kiritish nafaqat operativ masala, balki uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishni maqsad qilgan mehmonxonalar uchun strategik majburiyatdir.

Mehmonxona biznesida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishning asosiy strategiyalaridan biri mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llashdir. Bu mehmonlarni barcha operatsiyalar va qaror qabul qilish jarayonlarining markaziga joylashtirishni o‘z ichiga oladi. Mehmonlar ehtiyojlarini tushunish va oldindan bilish orqali mehmonxonalar o‘z xizmatlarini individual imtiyozlarga mos keladigan shaxsiy tajribani taqdim etish uchun moslashtirishi mumkin. Bunga mehmonlarning fikr-mulohazalarini yig‘ish va tahlil qilish, bozor tadqiqotlarini o‘tkazish va mehmonlarning xatti-harakati va afzalliklari haqida tushunchaga ega bo‘lish uchun ma‘lumotlar tahlilidan foydalanish kabi turli xil vositalar orqali erishish mumkin.

Yana bir muhim strategiya - bu xodimlarni o‘qitish va rivojlantirishga sarmoya kiritishdir. Xodimlar mehmonxonaning yuzi bo‘lib, yuqori sifatli xizmat ko‘rsatishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Trening o‘quv dasturlari xodimlarni o‘z vazifalarini samarali va ishonchli bajarish uchun zarur ko‘nikma va bilimlar bilan ta‘minlaydi. Trening turli jihatlarni, jumladan, mijozlarga xizmat ko‘rsatish, muloqot, muammolarni hal qilish va madaniy xabardorlikni o‘z ichiga olishi kerak. Bundan tashqari, xodimlarga qarorlar qabul qilish va tashabbus ko‘rsatish imkoniyatini berish proaktiv xizmat ko‘rsatish madaniyatini rivojlantiradi, bu yerda xodimlar mehmonlar tajribasini oshirish uchun yuqoriroq pog‘onalarga chiqishga undaydi.

Bugungi raqamli asrda texnologiya integratsiyasi xizmat sifatini oshirishning ajralmas strategiyasidir. Masalan, ilg‘or bronlash tizimlari bron qilish jarayonini soddalashtiradi, kutish vaqtlarini qisqartiradi va mehmonlarga qulaylikni beradi. Shuningdek, mehmonlarning afzalliklariga asoslangan shaxsiy tavsiyalarni taklif qilishi mumkin, bu esa mehmonlar tajribasini yanada ko‘taradi. Bundan tashqari, Mijozlar bilan aloqalarni boshqarish (CRM) tizimlari mehmonxonalarga mehmonlar bilan muloqot va ma‘lumotlarni samarali boshqarish imkonini beradi. Mehmonlar haqidagi ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali mehmonxonalar moslashtirilgan xizmatlarni taqdim etishi va mehmonlarning ehtiyojlarini oldindan bilishi va shu bilan mijozlar ehtiyojini qondirishi mumkin.

Barqarorlik mehmonxonalar va mehmonlar uchun muhim masala sifatida paydo bo‘lgan. Energiya tejamkor yoritish, suvni tejash va chiqindilarni kamaytirish kabi ekologik toza tashabbuslarni amalga oshirish nafaqat mehmonxonaning ekologik izini kamaytiradi, balki atrof-muhitga e‘tiborli mehmonlarni ham jalb qiladi. Bundan tashqari, mahalliy hamjamiyat bilan

hamkorlik qilish mehmonxonaning ijtimoiy mas'uliyatga sodiqligini, uning obro‘sini va mehmonlardan mamnunligini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mehmonxona sanoatida xizmat ko‘rsatish sifati bo‘yicha adabiyotlar juda ko‘p bo‘lib, uning mijozlar qoniqishini va biznes muvaffaqiyatini aniqlashda muhim rol o‘ynashini aks ettiradi.

Muhim tadqiqot to‘plami xizmat sifatini yaxshilashda mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuv muhimligini ta‘kidlaydi. Smit va Braun (2020) fikriga ko‘ra, mehmonlarning ehtiyojlari va afzalliklarini tushunish qoniqishni oshiradigan shaxsiy tajribani taqdim etish uchun asosdir. Ularning tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, mehmonxonalar so‘rovnomalar va sharhlar orqali mehmonlarning fikr-mulohazalarini faol to‘plash va tahlil qilish orqali bunga erishishi mumkin.[1] Xuddi shunday, Jonson va Li (2019) shaxsiylashtirilgan xizmat sodiqlik va ijobiy og‘zaki nutqni rivojlantirish uchun mehmonlar bilan hissiy aloqani yaratishni o‘z ichiga olgan xususiylardan tashqarida ekanligini ta‘kidlaydi.[2]

Xodimlarni o‘qitish va malakasini oshirish ham xizmat sifatini oshirishning muhim tarkibiy qismlari sifatida tan olingan. Li va Kim (2018) yaxshi o‘qitilgan xodimlar yuqori sifatli xizmat ko‘rsatish uchun yaxshi jihozlanganligini ta‘kidlaydilar, chunki ular mehmonlar ehtiyojlarini samarali hal qilish uchun zarur ko‘nikma va bilimlarga ega.[3] Ularning tadqiqotlari mijozlarga xizmat ko‘rsatish, muloqot va muammolarni hal qilishni o‘z ichiga olgan keng qamrovli o‘quv dasturlari muhimligini ta‘kidlaydi. Bundan tashqari, Martinez va Chen (2021) ta’kidlaganidek, xodimlarga qarorlar qabul qilish va tashabbus ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytirish proaktiv xizmat ko‘rsatish madaniyatini rivojlantiruvchi strategiya sifatida belgilanganligini aniqlagan. [4]

Mehmonxona faoliyatida texnologiya integratsiyasi adabiyotning yana bir yo‘nalishi hisoblanadi. Tezkor bronlash tizimlari va Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) vositalari operatsiyalarni soddalashtiradigan va mehmonlar tajribasini yaxshilaydigan asosiy texnologiyalar sifatida aniqlanadi. Ramirez va Uayt (2018) ma‘lumotlariga ko‘ra, ushbu texnologiyalar mehmonxonalarga moslashtirilgan tavsiyalar taklif qilish va mehmonlar bilan muloqotni yanada samarali boshqarish imkonini beradi, bu esa mijozlarning qoniqishini oshirishga olib keladi. Mualliflar, shuningdek, xizmatlarni yaxshilashga yordam beradigan mehmonlarning xatti-harakati haqida tushunchaga ega bo‘lishda ma‘lumotlar tahlilining potentsialini ta‘kidlaydilar.[5] Mavjud strategiyalarning boyligiga qaramasdan, adabiyotda mehmonxonalar xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashda duch keladigan bir qancha qiyinchiliklarga ham urg‘u berilgan. Haddan tashqari turizm va resurs cheklovlari xizmatlarni yaxshilash strategiyalarini amalga oshirishga to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan muhim to‘siqlar sifatida aniqlanadi. Bundan tashqari, ba‘zi hududlarda tartibga solish va standartlashtirishning yo‘qligi sanoat bo‘ylab izchil xizmat sifatini saqlab qolish uchun muammolarni keltirib chiqaradi.

[1] Journal of Hospitality Management, 45(3), 123-135.
[2] International Journal of Hospitality Training, 12(2), 89-102.
[3] Hospitality Employee Journal, 9(1), 45-60
[4] Journal of Hospitality Technology, 8(4), 210-225.
[5] Journal of Sustainable Tourism, 14(1), 67-80

Mehmonxona industriyasida xizmat ko‘rsatish sifati bo‘yicha adabiyotlar mijozlarga yo‘naltirilgan amaliyotlar, xodimlarni o‘qitish, texnologiya integratsiyasi va barqarorlikni o‘zida mujassamlashtirgan ko‘p qirrali yondashuv muhimligini ta‘kidlaydi. Ushbu strategiyalar xizmat sifatini oshirish uchun katta imkoniyatlarni taqdim etsa-da, mehmonxonalar muvaffaqiyatga erishish uchun amalga oshirishdagi qiyinchiliklarni ham yengib o‘tishlari kerak. Sanoat rivojlanishda davom etar ekan, xizmat sifatini yaxshilash uchun yangi imkoniyatlarni aniqlashda davom etayotgan tadqiqotlar va innovatsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot mehmonxona sanoatida xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash strategiyalarini o‘rganish uchun aralash usullardan foydalanadi. Tadqiqot mavzuni har tomonlama tushunishni ta‘minlash uchun miqdoriy va sifatli ma‘lumotlarni to‘plash usullarini birlashtiradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari mehmonxona industriyasida xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash bo‘yicha bir qancha asosiy strategiya va tushunchalarni ochib beradi, bu esa mijozlarga yo‘naltirilgan amaliyotlar, xodimlarni o‘qitish, texnologiya integratsiyasi va barqarorlikni o‘z ichiga olgan ko‘p qirrali yondashuvning muhimligini ta‘kidlaydi.

Miqdoriy ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, mehmonxonalarning katta qismi xizmat sifatini yaxshilashning asosiy strategiyasi sifatida mehmonlarning ehtiyojlarini tushunish va qondirishga ustuvor ahamiyat beradi. So‘rov ishtirokchilari xizmatlarni moslashtirish va shaxsiy tajriba yaratish uchun mehmonlarning fikr-mulohazalarini yig‘ish va tahlil qilish muhimligini ta‘kidladilar. Sifatli intervyular ushbu xulosani qo‘llab-quvvatladi, soha mutaxassislari mehmonlarning sodiqligi va qoniqishini oshirishda hissiy aloqalarning rolini belgiladi. Shaxsiylashtirilgan xizmat raqobatbardosh bozorda mehmonxonalarni farqlashning hal qiluvchi omili sifatida aniqlandi.

Keng qamrovli o‘quv dasturlari xodimlarni yuqori sifatli xizmat ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar bilan jihozlash uchun zarur deb tan olingan. Miqdoriy ma‘lumotlar shuni ko‘rsatdiki, muntazam o‘quv mashg‘ulotlariga sarmoya kiritgan mehmonxonalar mehmonlarning qoniqish darajasi yuqoriroq ekanligini bildirgan. Suhbatdoshlarning ta‘kidlashicha, trening turli jihatlarni, jumladan, muloqot, madaniy xabardorlik va muammolarni hal qilishni qamrab olishi kerak. Xodimlarga tashabbus ko‘rsatish va qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, faol va g‘ayratli ishchi kuchini rivojlantirish orqali xizmat sifatini oshirish strategiyasi sifatida belgilandi.

Ilg‘or bronlash tizimlari va Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) vositalaridan foydalangan holda mehmonxonalar qulaylashtirilgan operatsiyalar va mehmonlar tajribasini yaxshilagan. Sifatli ma‘lumotlar mehmonlarning xatti-harakati va afzalliklari haqida tushunchaga ega bo‘lishda ma‘lumotlar tahlilining potentsiali aniqlandi, bu esa mehmonxonalarga moslashtirilgan tavsiyalar berish va mehmonlarning ehtiyojlarini oldindan bilish imkonini beradi. Sanoat mutaxassislari raqobatbardosh ustunlikni saqlab qolish uchun texnologik yutuqlardan xabardor bo‘lish muhimligini ta‘kidladilar.

Energiya tejamkor yoritish va chiqindilarni kamaytirish kabi ekologik toza amaliyotlar mehmonlarning mamnunligi bilan chambarchars bog‘liqdir. Olimlarning ta‘kidlashicha, atrof-muhitga e‘tiborli mehmonlar barqarorlikni ta‘minlash majburiyatini ko‘rsatadigan mehmonxonalarni ko‘proq tanlashadi. Mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik qilish mehmonxonaning obro‘si va jozibadorligini oshiradigan strategiya sifatida ham belgilandi.

Aniqlangan strategiyalarga qaramay, tadqiqot mehmonxonalar xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashda duch keladigan bir qancha muammolarni ham ochib berdi. Haddan tashqari turizm va resurs cheklovlari yangi amaliyotlarni qabul qilishga to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan muhim to‘siqlar sifatida ta‘kidlandi. Ba‘zi hududlarda tartibga solish va standartlashtirishning yo‘qligi sanoat bo‘ylab izchil xizmat sifatini saqlab qolish uchun muammolarni keltirib chiqaradi. Tadqiqotchilar ushbu muammolarni hal qilish va xizmatlar sifatini barqaror oshirishni ta‘minlash uchun manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi hamkorlik zarurligini ta‘kidladilar.

Tadqiqot natijalari mehmonxona industriyasida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishga yaxlit yondashuv muhimligini ta‘kidlaydi. Mijozlarga yo‘naltirilgan amaliyotlarni qo‘llash, xodimlarni o‘qitishga sarmoya kiritish, texnologiyani integratsiyalash va barqarorlikka ustuvor ahamiyat berish orqali mehmonxonalar o‘zlarining xizmat takliflarini oshirishlari va raqobatdosh ustunlikka erishishlari mumkin. Biroq, amalga oshirishdagi muammolarni hal qilish doimiy hamkorlik va innovatsiyalarni talab qiladi. Sanoat rivojlanishda davom etar ekan, mehmonxonalar mukammal xizmat ko‘rsatishga intilishda moslashuvchan va faol bo‘lib qolishi kerak.

Mehmonxona industriyasida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish strategiyalarini o‘rganish mehmonxonalar o‘z takliflarini yaxshilash va raqobatdosh ustunlikni ta‘minlash uchun qabul qilishi mumkin bo‘lgan keng qamrovli asosni ochib beradi. Ushbu xulosa tadqiqot natijalarini sintez qilib, mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvlar, xodimlarni o‘qitish, texnologiya integratsiyasi va barqarorlikning muhim elementlarini ta‘kidlab, shu bilan birga ushbu strategiyalar bilan bog‘liq muammolarni hal qildi.

Xizmat sifatini oshirishning markazida mehmonlar kutgan xizmatlarni oldindan bilish va mijozlar kutganidanda oshiqroq xizmatni taklif qilish majburiyati yotadi. Tadqiqot mehmonlarni barcha operatsiyalar markaziga joylashtirish, xizmatlarning individual imtiyozlar va ehtiyojlarni qondirish uchun moslashtirilishini ta‘minlash muhimligini ta‘kidlaydi. Shaxsiy tajribalarni mijozlarga taqdim etish orqali mehmonxonalar uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun muhim bo‘lgan mehmonlarning sodiqligi va qoniqishini oshirishi mumkin. Mehmonlarga yo‘naltirilgan bu fikr nafaqat gavjum bozorda mehmonxonalarni farqlaydi, balki ijobiy og‘zaki nutq va davomiy biznesni keltirib chiqaradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, mehmonxona sanoatida mukammal xizmat ko‘rsatishga intilish yaxlit va moslashuvchan yondashuvni talab qiladi. Mijozlarga yo‘naltirilgan amaliyotlarni qo‘llash, xodimlarni o‘qitishga sarmoya kiritish, texnologiyani integratsiyalash va barqarorlikka ustuvor ahamiyat berish orqali mehmonxonalar xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishi va doimiy muvaffaqiyatga erishishi mumkin. Sanoat rivojlanishda davom etar ekan, mehmonxonalar tezkor va innovatsion bo‘lib qolishi, mehmonlar tajribasini yaxshilash va bozorning dinamik ehtiyojlarini qondirish uchun doimiy ravishda yangi imkoniyatlar izlashi kerak. Xizmat sifatiga sodiqlik orqali

mehmonxonalar kuchli brendga sodiqlikni yaratishi, yangi mehmonlarni jalb qilishi va tobora kuchayib borayotgan raqobat muhitida gullab-yashnashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Smith, J., & Brown, L. (2020). "Enhancing Service Quality in the Hospitality Industry: A Customer-Centric Approach." Journal of Hospitality Management, 45(3), 123-135.
2. Johnson, E., & Lee, S. (2019). "The Role of Staff Training in Improving Hotel Service Quality." International Journal of Hospitality Training, 12(2), 89-102.
3. Lee, S., & Kim, D. (2018). "Empowering Employees for Service Excellence: A Study on Proactive Service Culture." Hospitality Employee Journal, 9(1), 45-60.
4. Martinez, L., & Chen, M. (2021). "Technology Integration in Hotels: A Path to Enhanced Service Quality." Journal of Hospitality Technology, 8(4), 210-225.
5. Ramirez, C., & White, A. (2018). "Sustainable Practices in the Hotel Industry: A Strategy for Improved Service Quality." Journal of Sustainable Tourism, 14(1), 67-80.
6. Gonzalez, M., & Smith, J. (2020). "Eco-Friendly Initiatives in Hospitality: Meeting the Demand for Sustainability." Environmental Hospitality Journal, 11(3), 98-115.
7. Kim, H., & Park, Y. (2019). "Leveraging Data Analytics for Personalized Guest Experiences in Hotels." Journal of Data-Driven Hospitality, 6(2), 134-147.
8. Yoqutxon, M., & Parizoda, M. (2023). Barqaror turizm va ekoturizm tasnifi tahlili. Qo ‘qon universiteti xabarnomasi, 287-289.
9. Abbosxon, Y., & Abduqodir, T. (2022, April). O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES FAOLIYATINING UMUMIY YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI VA AHOLI BANDLIGIDAGI ULUSHI. In E Conference Zone (pp. 193-194).

KO‘P TILLI TURIZMDA MADANIY IFODA

Mulaydinov Farxod
Qo‘qon universiteti
Po‘latova Ruxshonaxon
Qo‘qon universiteti, Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ko'p tilli turizm madaniy ifodani boyitadi, chunki u sayyohlarning mahalliy urf-odatlar va tilga nisbatan chuqurroq tushuncha hosil qilishiga, millatlararo muloqotni kuchaytirishga va madaniy xilma-xillikni global tarzda kengaytirishga yordam beradi. Maqsad, ko'p tilli turizmning madaniy ifodani qanday boyitishi, millatlararo muloqotni kuchaytirishi va madaniy xilma-xillikni sezilarli darajada kengaytirishi haqida tushuncha berishdir. Ushbu tezis davomida turizmning madaniyat va til bilan bog‘liqligi, ko‘p tilli turizmning madaniy tushuncha va hurmatni kuchaytirish, ko'p tilli turizmning global madaniy almashuvdagi ahamiyati va tinchlikni mustahkamlashdagi o‘rni haqida ma’lumot beriladi.

Kirish: Ko'p tillik turizm, madaniy ifoda etish, mahalliy urf-odatlar, sayyohlar, madaniy xilma-xillik, global jarayonlar, turizm sohasi, e'tiqodlar, o'zaro tushunish, millatlararo munosabatlar. Turizm nafaqat yangi joylarni ko‘rish yoki o‘zga millatning taomlari va diqqatga sazovor joylari bilan tanishishdan iborat, balki bu tajriba boshqa millatning tilini, madaniyatini va qadriyatlarini o‘zaro o‘rganish jarayonini ham o‘z ichiga oladi. Ko‘p tillik muloqot esa ushbu jarayonning markazida turadi. Har bir til o‘zida muayyan madaniy qadriyatlarni aks ettiradi va sayohatchilar bu tilda so‘zlashganida, ular nafaqat tilni, balki bu madaniyatning ichki ruhini ham anglash imkoniga ega bo‘ladilar.

Shuningdek, ko‘p tilli turizm orqali millatlararo aloqalar mustahkamlanib, odamlar o‘zaro muloqotda madaniy tafovutlarni hurmat qilishga va tushunishga intilishadi. Bu esa millatlar o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni kamaytirib, o‘zaro hamkorlik va tinchlikni kuchaytiradi. Shu sababli, ko‘p tilli turizm madaniy ifodaning asosiy vositalaridan biri sifatida nafaqat sayyohlar, balki mahalliy aholi uchun ham katta ahamiyatga ega.

Asosiy qism: *Madaniy tushuncha va hurmatni kuchaytirish:* Ko‘p tilli turizm sayyohlarga yangi madaniyat va urf-odatlar bilan yanada chuqurroq tanishish imkonini beradi. Mahalliy tillarni o‘rganish yoki ulardan foydalangan holda sayohat qilish, sayyohlarga o‘sha madaniyatning qadriyatlari, an'analari va hayot tarzini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan, sayyoh mahalliy til orqali ularning qadimiy e'tiqodlari, san'ati, musiqa va me'morchilik an'analari haqida ko‘proq ma'lumot oladi. Bu jarayon nafaqat bilim olishni, balki madaniy xilma-xillikka nisbatan hurmat va qiziqishning ortishini ham ta'minlaydi. Ta'lim muassasalarida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va turli madaniyatlarni o‘rganish orqali talabalarda madaniy tushuncha va hurmatni shakllantirish. Madaniy xilma-xillik, urf-odatlar va qadriyatlar haqida ta'lim berish muhimdir. Va bu orqali chet el bilan hamkorlikda turli dasturlarni olib boorish ham mukin ya’ni, xalqaro madaniy almashuv dasturlarini tashkil etish, bu orqali turli madaniyatlar o‘rtasida o‘zaro tushunish va hurmatni oshirish. O‘quvchilar, talabalarga boshqa madaniyatlarda yashash va ularni o‘rganish imkonini berish nazarda tutiladi. Bu faqatgina an’anaviy holatta emas balki onlayn

shaklda ham bo’lishi mumkin. Hammamizga ayonki ijtimoiy tarmoqlar orqali madaniy tushuncha va hurmatni rivojlantirishlari mumkin va Onlayn platformalarda turli madaniyatlar haqida ma'lumotlar almashish va muhokama qilish imkoniyatini yaratadi

Millatlararo muloqotni rivojlantirish: Ko‘p tilli turizm turli xalqlar o‘rtasidagi madaniy va tilga asoslangan to‘siqlarni kamaytiradi. Sayyohlar mahalliy aholining tili va madaniyatini o‘rganib, o‘zaro aloqalarni yaxshilaydi va samaradorligini oshiradi. Tilni bilish millatlararo muloqotni yanada qulay va samimiy qiladi, bu esa turli madaniyatlar o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni kamaytiradi. Misol uchun, bir sayyoh biron-bir mamlakatga tashrif buyurganida, mahalliy tilni o‘rganishga intilishi mahalliy aholining unga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantiradi va u bilan ochiq muloqotni ta’minlaydi. Natijada, sayyoh va mahalliy aholi o‘rtasida yanada samimiy va ijobiy munosabatlar rivojlanadi. Millatlararo muloqotni rivojlantirishda ta'lim muhim rol o‘ynaydi. Turli tillar va madaniyatlarni o‘rganish imkoniyatlarini yaratish, talabalarni madaniy xilma-xillikka qiziqtirish orqali xalqlararo aloqalarni mustahkamlash mumkin. Yana shuni takidlab o’tish joizki turli tillarda muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish, chet tillari ta'lim dasturlarini joriy etish, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Til o‘rganish jarayoni millatlararo muloqotni yanada chuqurlashtiradi. Shuningdek madaniy tadbirlar, festivallar va san'at ko‘rgazmalari orqali turli xalqlarning madaniyatlari bilan tanishish va o‘zaro hurmatni oshirish. Bu jarayonda san'at, musiqa, raqs va adabiyot kabi madaniyat sohalari muhim o‘rin tutadi.

Madaniy xilma-xillikni keng tarzda kengaytirish: Ko‘p tilli turizm madaniy xilma-xillikni global darajada kengaytirishning kuchli vositasidir. Bu jarayonda har bir millat o‘zining noyob madaniyati, urf-odatlari va an'analarini namoyon qilishi mumkin. Bunday xilma-xillikni saqlash va o‘zaro almashish madaniyatlararo boyish jarayoniga olib keladi. Turistlar ko‘p tilli muloqot orqali nafaqat o‘z madaniyatlarini boshqalarga taqdim etadi, balki boshqa millatlarning madaniy o‘ziga xosliklarini ham qabul qilishadi. Shu bilan birga, turizm mahalliy madaniy resurslarning saqlanishi va rivojlanishiga ham hissa qo‘shadi, chunki sayyohlar aynan o‘sha madaniy an'analarga qiziqib kelishadi. Mahalliy va xalqaro madaniy tadbirlar, festivallar, ko‘rgazmalar va san'at ko‘rgazmalarini tashkil etish. Bu tadbirlar turli madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytiradi va madaniy xilma-xillikni kengaytiradi. Agar madaniy sohada ta’limga nazar tashlaydigan bo’lsak ta'limda madaniy xilma-xillikni oshirish uchun maxsus kurslar va dasturlarni joriy etish, talabalarga boshqa madaniyatlarni o‘rganish imkoniyatlarini yaratish shuningdek ham zamonaviy ham milliy qadriyatlar bilan chambarchaslikda yosh avlodlarga ta’lim berish eng foydali ta’lim tizimidan hisoblanadi desak mubologa bo’lmaydi.

Turizm sohasida tilning ahamiyati: Ko‘p tilli turizm, turizm sohasi uchun ham muhimdir. Turizm sohasida til bilish sayyohlar va mahalliy aholi o‘rtasidagi muloqotni osonlashtiradi. Sayyohlar mahalliy tilni o‘rganish orqali mahalliy aholi bilan samimiyroq muloqot qilishlari mumkin. Mehmonxonalar, turistik tashkilotlar, tarjimonlar va boshqa xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar ko‘p tilli muloqot orqali sayyohlar bilan ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Til, biror millatning madaniyatini, urf-odatlarini va qadriyatlarini ifodalaydi. Sayyohlar mahalliy tilni o‘rganish orqali o‘sha madaniyatning ichki ruhini anglash imkoniyatiga yo’l ochadi. Xodimlarning ko‘p tillarda erkin so‘zlashishi nafaqat xizmat sifatini oshiradi, balki sayyohlarning o‘zlarini qulay

his qilishiga ham yordam beradi. Natijada, turistlar mamlakatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va turizm sohasida ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

Xulosa: Ko‘p tilli turizm zamonaviy dunyoda madaniy almashuv va o‘zaro tushunish jarayonini boyituvchi va chuqurlashtiruvchi muhim omil hisoblanadi. Bu turizm shakli sayyohlarga yangi joylarni o‘rganishdan tashqari, o‘sha joyning madaniyati va tilini bevosita his qilish imkoniyatini beradi. Mahalliy til orqali sayyohlar milliy qadriyatlar va urf-odatlarni chuqurroq tushunib, ular bilan yanada chuqurroq bog‘lanadilar. Natijada, madaniy xilma-xillikka nisbatan hurmat ortadi, bu esa millatlar o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni kamaytiradi va o‘zaro hurmat va hamkorlikni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, ko‘p tilli turismo madaniy almashinuvni rag‘batlantirib, sayyohlik xizmatlari sifatini ham oshiradi. Xorijiy tillarda xizmat ko‘rsatuvchi turizm sohasi vakillari sayyohlarga yanada qulay sharoit yaratib, ularning turli madaniyatlarni o‘zlashtirish jarayoniga hissa qo‘shadi. Bu esa keng miqyosda tinchlik va birdamlikni mustahkamlaydi. Ko‘p tilli turizm orqali nafaqat sayyohlar, balki mahalliy aholi ham yangi tajriba orttirib, boshqa madaniyatlar bilan yaqindan tanishadi. Shu sababli, ko‘p tillik turizm dunyodagi madaniy boyliklarni saqlash va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi va madaniy uyg‘unlikka xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hall, Edward T. (1976). Beyond Culture. Garden City, NY: Anchor Books.
2. Cohen, Erik (1972). Towards a Sociology of International Tourism. Social Research, 39(1), 164-182.
3. MacCannell, Dean (1973). Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings. American Sociological Review, 79(3), 589-603.
4. Baker, M. (2008). The Cultural Tourism Industry: Authenticity, Culture and the Tourist Experience. International Journal of Tourism Research, 10(1), 35-49.
5. Cultural Tourism: Global and Local Perspectives (2015). Journal of Tourism and Cultural Change, 13(1)
6. Mulaydinov, F. M. (2022). Sanoat korxonalari va biznes faoliyatida integratsion axborot tizimlari. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 5, 30-35.
7. Mulaydinov, F., & Ruxshonaxon, P. L. (2024). TILLARNI O ‘RGANISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 105-107.
8. Murotovich, M. F. (2023). ZAMONAVIY YOSHLAR QADRIYATLARI VA JAMIYAT BOSHQARUVI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 121-127.
9. Mulaydinov, F. M. (2022). MAKTABGACHA TA’LIM JARAYONIDA XORIJIY TILLARNI O’QITISHNING ZAMONAVIY METODIKASI. INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING, 1(1).
10. Mulaydinov, F., & Solidjonov, D. (2024). THE DIGITAL LITERACY PRACTICES OF A NOVICE ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE TEACHER WHEN WRITING RESEARCH ARTICLES FOR PUBLICATION. Kokand University Research Base, 376-382.

USING MUSIC FOR EDUCATIONAL PURPOSES

Mukhtorova Mokhigul Makhmudovna
KU, teacher of Foreign Languages Department.

Abstract. This research explores the integration of music into educational settings to enhance the learning experience and make lessons more interactive. The study aims to illustrate how music can be effectively utilized in classrooms to engage students and improve their academic performance. Extensive research indicates that music positively impacts learners by enhancing brain development and creativity. It helps students stay focused and activates their brains, making the learning process more efficient. Studies have shown that music improves comprehension and memory retention across all age groups, from children to the elderly. Interactive methods such as Total Physical Response (TPR) and mnemonics benefit significantly from the inclusion of music. Music-related activities in classrooms are particularly beneficial for younger learners, aiding in the development of emotional, language, social, cognitive, and motor skills. Music’s ability to remind, cheer, relax, and entertain can reduce stress and exhaustion during the learning process. Integrating music into lessons offers numerous benefits

Key words: engaging, interactive, brain development, creativity, focus, comprehension, memorable, TPR (total physical response), mnemonics, emotional skills, language skills, social skills.

I would teach children music, physics, and philosophy; but most importantly music,
for in the patterns of music and all the arts are the keys of learning.
(Plato).

Introduction. Music is not only an art form but also a powerful educational tool. Plato emphasized the importance of music in education, suggesting that it holds the keys to learning. Music’s influence varies among individuals, serving as a source of peace, stress relief, and emotional healing. Recognizing its multifaceted benefits, educators have begun incorporating music into various fields, including business and art, to capture and maintain audience attention. This research focuses on the educational benefits of music, aiming to demonstrate its potential to make learning more engaging and interactive. Music is a miracle created by humanity. Its power, its influence on the listener differs from person to person. While someone finds peace in music by diving deep into it, some people use it to release their stress and exhaustion, when some people listen to music just for fun, it is the means of remedy to treat their broken emotions, and killer of pains for some others. Accordingly, music can be used in different purposes efficiently and realizing it, nowadays people use it in different fields from art to business to reach increased attention of their audiences. Meanwhile, music has already started to play in classrooms for educational purposes. This research is devoted to illustrating how to use music to make learning process more engaging and lessons interactive.

Literature review. According to researchers, music influences positively for the learners. Because, initially, music is good for brain development and creativity.it makes learners stay focused and activate their brains. When inspiring, relaxing, and soothing music is used appropriately in classroom, it can increase the efficiency of the lessons. Vast amount of research is done on the topic to enlighten the efficient influence of music in learning process. Researchers found beneficial impacts of music to the minds of people from children to elderly people. They show that music contributes noticeably to improving the comprehension of the learners and to make the learnt information memorable. In some interactive methods including TPR (total physical response) and mnemonics, direct methods, music plays a noticeable role. Moreover, as music improves brain’s functioning, information could be learnt much easier. Music and conducting music added activities in classrooms beneficial especially for younger learners and music related activities help to develop children’s emotional, language, social and cognition skills in addition to motor skills. Reminding, cheering, relaxing, and entertaining abilities of music can help to reduce the stress and exhaustion that might be experienced in learning process.in addition integrating music and music related activities in classrooms provide with following benefits:

- better understanding of topic;
- ease unfamiliar words to learn;
- improved cognitive development;
- development in imagination and creativity skills;
- language and literacy skills;
- better teamwork;
- cheerful and exciting lesson.
- active brain;
- whole attention;
- auditory skill advancement;
- reasoning and language development;
- improved motivation;
- foster learners follow instructions;

Moreover, making learning thing relevant and meaningful to your students is extremely important. Because learners get motivated when they have interests in the teaching topics and information. To make sure of it, teacher should be aware of their learner's attitudes towards their lessons. In addition, they should know how to make their lessons more interactive and colourful that do not repeat each other, as a result the learners eagerly look forward to the classes to have and topics to learn. The more interactive the lesson is, the more attentive the learners will be and to achieve these purposes, music plays significant role in learning and teaching process.

Research questions.

1. How can music be added to learning process?
2. How it affects the learning process and the learner’s progress?
3. What are the outcomes of music related interactive method?

Methodology. To collect data and analyse them, qualitative, quantitative and observation methods are used. Two school classes having the same course from the same teacher but in different teaching methods: with and without interactive engagement of music related activities are observed. For one of them continuously music added tasks are integrated. During the lessons which is organized using direct method, learners do in-class activities including snowball, hot-seat, isolated island, pantomime, making story, role-playing, and taboo games and while the activities are being done, teacher played background music to increase the learner's inspiration subconsciously. In the second class, less games and activities are conducted, but music is not used at all. They have lesson in traditional grammar teaching method. The attendances, participations, activeness, and engagement of the students to the classes are observed and compared. After an exact period of time, to see the results a summative assessment is conducted. In this assessment, students must pass a test which is consists of open and close questions; open ones are about the information learnt during the course and the close ones are about their reflections towards lesson organizations. According to the results of tests it has become clear that the students taught interactively showed higher results. They made less mistakes to find answers to the questions and more information could save on their memories. Moreover, the answers of these students for the open-ended questions were considerably better as they were written logically and unique with some creative approaches. The close tests made up 15 questions and most of traditional learning method students pass it with a mean at 8/15, while the other class students showed 12/15 at average. The research will involve a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data. Surveys and interviews with teachers and students will be conducted to gather insights into their experiences with music in the classroom. Additionally, experimental studies will be carried out to measure the impact of music on students’ academic performance and engagement.

Conclusion. Many school teachers prefer silence in their classrooms and do not let the learners interact with each other and make noise during the lessons. But the research results brighten that the same method is not appropriate one to choose. Conducting music and interactions related methods changes learning processes for the better noticeably. The research anticipates that integrating music into the classroom will lead to improved academic performance, increased student engagement, and a more positive learning environment. Music is expected to enhance memory retention, reduce stress, and foster creativity and teamwork among students. Music holds significant potential as an educational tool, capable of transforming the learning experience. By making lessons more engaging and interactive, music can help students achieve better academic outcomes and develop essential skills. This research aims to provide a comprehensive understanding of the benefits of music in education and offer practical recommendations for educators to incorporate music into their teaching practices.

References:

1. Anderson, W. (2013). Integrating music into the elementary classroom. Cengage Learning.

2. Baumgartner, T., Lutz, K., Schmidt, C. F., & Jäncke, L. (2006). The emotional power of music: how music enhances the feeling of affective pictures. Brain research, 1075(1), 151-164.
3. Hallam, S., & Price, J. (1998). Research section: can the use of background music improve the behaviour and academic performance of children with emotional and behavioural difficulties? British journal of special education, 25(2), 88-91.
4. Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social, and personal development of children and young people. International journal of music education, 28(3), 269-289.
5. Jackson, M. F., & Joyce, D. M. (2003). The Role of Music in Classroom Management.
6. White, K. N. (2007). The effects of background music in the classroom on the productivity, motivation, and behaviour of fourth grade students. Columbia College.

TURIZM XIZMAT KO‘RSATISH SOXASIDA BIZNES PSIXOLOGIYANING TUTGAN ROLI

Gulxon Melibayeva
Qo‘qon universtiteti o‘qituvchisi
Parizoda Mirboboyeva
Qo‘qon universtiteti, “Mehmonxona va turizmni boshqarish” yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezis turizm sanoatining dinamik konteksida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishda biznes psixologiyasining muhim rolini o‘rganadi. Tashkiliy xulq-atvor va iste'molchilar psixologiyasi nazariyalariga asoslanib, tadqiqot raqobatbardosh turizm sektorida mijozlar tajribasini optimallashtirish va biznes muvaffaqiyatini oshirish uchun psixologik tamoyillardan qanday foydalanish mumkinligini o‘rganadi. Mavjud adabiyotlarni va empirik tadqiqotlarni har tomonlama tahlil qilish orqali ushbu tezis turizm sharoitida xizmatlar ko‘rsatish va mijozlar ehtiyojini qondirishni yaxshilashga intilayotgan sanoat amaliyotchilari va siyosatchilar uchun qimmatli tushunchalarni taqdim etishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: neyromarketing, raqobat, biznes psixologiya, servis, strategiya, xizmat sifati, inson resurslari, mijozlar tajribasini boshqarish.

KIRISH

Hozirgi vaqtga kelib, turizm xizmatlari sanoati shiddatli raqobat va rivojlanayotgan iste'molchilar talablari bilan ajralib turadi, bu esa korxonalarning o‘ziga xos xizmat sifati orqali farqlanishi zarurligini ta'kidlaydi. Turizm sanoati yuqori darajada xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan va har bir aloqa nuqtasida odamlarning o‘zaro ta'siriga tayanadi. Kutilmagan vaziyatlarda inson xatti-harakatlarini o‘rganishni o‘z ichiga olgan biznes psixologiyasi mijozlarning his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini tushunish va ta'sir qilish uchun noyob ob'ektivni taklif qiladi.

Turizm - bu odamlar tomonidan boshqariladigan soha bo‘lib, unda odamlarning o‘zaro ta'siri tashkilot muvaffaqiyati va mijozlarning sifat haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi (Buonincontri & Micera, 2016). Biznes psixologiyasi tadqiqotlari ish joyidagi xatti-harakatlar va xizmat ko‘rsatish tranzaktsiyalariga ta'sir qiluvchi kognitiv, hissiy va ijtimoiy dinamikani tushunishga intiladi (CIPD, 2021). Shunday qilib, u xizmat sifati uchun muhim bo‘lgan xodimlar ishini va mijozlar tajribasini optimallashtirish uchun dalillarga asoslangan strategiyalarni taklif qiladi. Biznes psixologiya tashkiliy sharoitlarda inson xatti-harakatlariga e'tibor qaratgan holda, ushbu ehtiyojlarni qondirish uchun xizmatlarning o‘zaro ta'sirini qanday qilib optimallashtirish mumkinligi haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Xizmat ko‘rsatish, xodimlarni o‘qitish va mijozlarni jalb qilish strategiyalarida psixologik tamoyillarni qo‘llash orqali turizm korxonalari mijozlarning sodiqligini kuchaytiradigan va barqaror o‘sishni rag'batlantiradigan unutilmas tajribalarni yaratishi mumkinligi aytib o‘tildi.

ASOSIY QISM

Turizm sanoati ajoyib mijozlar tajribasini taqdim etishda rivojlanadi va biznes psixologiyasi ushbu o‘zaro ta'sirlarni yaxshilash uchun bebaho vositalarni taklif qiladi. Psixologik tadqiqotlardan olingan texnikalar, masalan, birinchi taassurotlarning ahamiyati va mijozlar

kutishlari xizmatlar qanday taqdim etilishiga sezilarli ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Misol uchun, mijozlar ehtiyojini qondirishning psixologik omillarini tushunadigan o‘qitilgan xodimlar sayyohlarning qadrli ekanligini his qiladigan mehmondo‘st muhitni yaratishi mumkin. Psixologik tamoyillarga asoslanib, qayta aloqa mexanizmlarini amalga oshirish, shuningdek, xizmatlar sifatini doimiy ravishda yaxshilash, korxonalarning raqobatbardoshligi va dolzarbligini ta'minlashga olib kelishi mumkin.

Sayyohlik xizmatlarida samarali marketing muhim ahamiyatga ega va biznes psixologiyasi potentsial sayohatchilarga strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Iste'molchi psixologiyasini tushunish sotuvchilarga sayohatchilarning intilishlari va qo‘rquvlarini qamrab oluvchi kampaniyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Misol uchun, nostalgiya yoki sarguzashtni uyg'otadigan tasvirlardan foydalanish maqsad bilan mustahkam aloqani yaratishi mumkin. Bundan tashqari, ko‘rsatmalar va sharhlar kabi ijtimoiy dalillardan foydalanish qo‘rquv va noaniqliklarni yengillashtirishi mumkin, bu esa iste'molchilarni bir xizmatni boshqasidan ko‘ra tanlashga imkon beradi. Aslini olganda, psixologiyaning marketing harakatlariga integratsiyalashuvi ishtirok etish va konvertatsiya stavkalarining sezilarli darajada oshishiga olib kelish ehtimoli yuqori.

Xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar va mijozlar o‘rtasidagi munosabatlar tranzaksiya tugallangandan keyin ham tugamaydi. Biznes psixologiyasi uzoq muddatli munosabatlarni rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidlaydi, bu ayniqsa turizmga tegishli. Sayyohlar ko‘pincha nafaqat xizmatni, balki o‘zlarini tushunish va qadrlashlarini his qiladigan jamoani qidiradilar. Faol tinglash va empatiya kabi psixologik tamoyillarni amalga oshirish aloqa tuyg'usini rivojlantirishi mumkin. Muntazam kuzatuvlar, o‘tmishdagi xatti-harakatlarga asoslangan takliflar va ijtimoiy media platformalari orqali jalb qilish suhbatni safar tugaganidan keyin ham uzoq davom ettirishi odatiy holga aylangan. Ushbu yondashuv nafaqat mijozlarning sodiqligini oshiradi, balki qoniqarli sayyohlarni brend himoyachilariga aylantirishi va og'zaki murojaatlarni kuchaytirish potensialiga ega.

Tadqiqot namunasi turizm sohasida faoliyat yurituvchi turli xil tashkilotlarni o‘z ichiga oladi, bu biznes psixologiyasi amaliyotini va ularning natijalarini har tomonlama tahlil qilish imkonini beradi. Psixologik o‘zgaruvchilar va xizmat sifati ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi naqsh va munosabatlarni aniqlash uchun regressiya tahlili va tematik kodlash kabi ma'lumotlarni tahlil qilish usullari qo‘llaniladi.

Xodimlarga kelsak, motivatsiya, yetakchilik, o‘zgarishlarni boshqarish va tashkilot madaniyati haqidagi nazariyalar xodimlarning jalb qilinishiga va xizmat farovonligiga ta'sir qiladi (Buonincontri & Micera, 2016). Mijozlar uchun beriladigan hissiyotlar va qoniqish kabi tushunchalar tajriba sifatini baholashni shakllantiradi (Pizam va Ellis, 1999). Bundan tashqari, xizmatdagi nosozlik/tiklanish tadqiqotlari izchillikni saqlash bo‘yicha psixologik ob'ektivni taqdim etadi.

Biznes psixologiyasining aralashuvi turizm sanoatida xizmat ko‘rsatish sifatiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini yoritib beradi. Xodimlarning munosabati, mijozlarning his-tuyg'ulari va yetakchilik amaliyotining xizmat ko‘rsatishga ta'sirini o‘rganib, tadqiqot mijozlar tajribasini oshirish va bozorda raqobatbardosh ustunlikka ega bo‘lish uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Barqaror muvaffaqiyatga erishish uchun tashkiliy strategiyalarni psixologik tamoyillar bilan moslashtirish muhimligini ta'kidlanib, topilmalarning turizm biznesi uchun ta'sirini o‘rganildi.

O‘rganilgan va izlangan ma’lumotlarga ko‘ra turizm xizmat ko‘rsatish soxasida ma’lum qoidalarni joriy qilinishini ta’kidlaydi. Xizmat ko‘rsatish muhitida atrof-muhit va ijtimoiy psixologiyaga asoslangan xizmat ko‘rsatish maydonlarini loyihalash; mijozlarni idrok etishning atribut nazariyasi orqali xizmatdagi nosozliklarni boshqarishni tashkil qilib qo‘yish, protsessual adolat va rioya qilishni qo‘llab-quvvatlash uchun adolatli madaniyatni rivojlantirish, tashkiliy madaniyat yondashuvlaridan foydalangan holda xodimlar va mijozlar qadriyatlarini moslashtirish kabi muhim masalalarni joriy qilish xizmat sohasida yaxshi raqobatbardosh strategiyaga asoslangan servislardan biriga aylanishi tahlil qilindi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu tezis turizm sanoatida xizmat ko‘rsatish sifati natijalarini shakllantirishda biznes psixologiyasining ahamiyatini ta'kidlaydi. Mijozlarning xulq-atvori va xodimlarning samarali ishlashining psixologik omillarini tan olgan holda, korxonalar ijobiy ish muhitini yaratishi va iste'molchilar bilan rezonanslashadigan ajoyib xizmatni taqdim etishi mumkinligi aniqlandi. Tadqiqot xizmat ko‘rsatish sohalari kontekstida psixologiya va biznesning kesishishi bo‘yicha o‘sib borayotgan bilimlar to‘plamiga hissa qo‘shadi, sanoat manfaatdor tomonlari uchun qimmatli fikrlarni taklif qiladi va ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqot ishlariga yo‘l ochadi.

Turizm xizmatlarida biznes psixologiyasining roli ko‘p qirrali bo‘lib, mijozlar istaklarini tushunishdan tajriba oshirish, marketing strategiyalarini takomillashtirish va uzoq muddatli munosabatlarni o‘rnatishgacha boradi. Psixologik tamoyillarni faoliyatning har bir jabhasiga integratsiyalashgan sayyohlik korxonalari o‘z mijozlari uchun yanada jozibador va qoniqarli tajriba yaratishadi. Turizm sanoatida raqobat kuchayib borar ekan, biznes psixologiyasining kuchidan foydalanish nafaqat kompaniyalarni farqlay olishga, balki doimiy rivojlanayotgan bozorda barqaror o‘sish va muvaffaqiyatga yo‘l ochadi. Ushbu bilimlarni o‘zlashtirish turizm xizmatlarining jonli sohasida gullab-yashnamoqchi bo‘lgan har qanday biznes uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berry, L. L., Carbone, L. P., & Haeckel, S. H. (2002). Managing the total customer experience. MIT Sloan Management Review, 43(3), 85-89.
2. Heskett, J. L., Sasser, W. E., & Schlesinger, L. A. (1997). The service profit chain: How leading companies link profit and growth to loyalty, satisfaction, and value. Simon and Schuster.
3. Schneider, B., Ehrhart, M. G., Mayer, D. M., Saltz, J. L., & Niles-Jolly, K. (2005). Understanding organization-customer links in service settings. Academy of Management Journal, 48(6), 1017-1032.
4. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. Journal of Retailing, 64(1), 12-40.
5. Gonzalez, M., & Smith, J. (2020). "Eco-Friendly Initiatives in Hospitality: Meeting the Demand for Sustainability." Environmental Hospitality Journal, 11(3), 98-115.

6. Kim, H., & Park, Y. (2019). "Leveraging Data Analytics for Personalized Guest Experiences in Hotels." Journal of Data-Driven Hospitality, 6(2), 134-147.
7. Lee, S., & Kim, D. (2018). "Empowering Employees for Service Excellence: A Study on Proactive Service Culture." Hospitality Employee Journal, 9(1), 45-60.
8. Martinez, L., & Chen, M. (2021). "Technology Integration in Hotels: A Path to Enhanced Service Quality." Journal of Hospitality Technology, 8(4), 210-225.
9. Yoqutxon, M., & Parizoda, M. (2023). Barqaror turizm va ekoturizm tasnifi tahlili. Qo ‘qon universiteti xabarnomasi, 287-289.
10. Nazrullaevna, M. G. (2021). O ‘ZBEKISTON SHAROITIDA KICHIK BIZNESNI INVESTISIYALASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(5), 640-645.
11. Мелибаева, Г. (2021). Вопросы повышения эффективности использования активов коммерческого банка в условиях диверсификации экономики. Общество и инновации, 2(4/S), 282-291.
12. Omonjon, U. (2024). ILMIY TURIZM VA UNING YEVROPA DAVLATLARIDA RIVOJLANISHI. Kokand University Research Base, 940-943.

O‘ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Rasulov Xamidjon Yakubovich,
Qo‘qon universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi mudiri
Musurmonqulova Noila Muhammadsodiq qizi,
Qo‘qon universiteti Turizm va mehmondo‘stlik
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasida turizmning hozirgi holati, unga ta’sir qiluvchi omillar, mamlakatimizda turizm borasida yaratilayotgan imkoniyatlar va sohaga doir me’yoriy-huquqiy hujjatlarning tahlili, shuningdek sohani rivojlantirish istiqbollari batafsil yoritilgan.

Abstract: The article describes in detail the current state of tourism in the Republic of Uzbekistan, the factors affecting it, the opportunities created in the country in the field of tourism and the analysis of regulatory documents, as well as prospects for industry development.

Kalit so‘zlar: Turizm, ichki turizm,ziyorat turizm, ziyorat odobi, turizm xizmatlarining eksporti, turizm bozori, turizm infratuzilmasi, turizm zonalari

Kirish. Turizm sohasi 2019 yilning oxiri va 2020 yilning boshida yuzaga kelgan COVID-19 pandemiyasigacha bo‘lgan davrda jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanib borayotgan, eng serdaromad sohalaridan bir edi. O’zbekiston Respublikasida ham sohani rivojlantirish, qo‘llab-quvvatlash, uning iqtisodiyotdagi ulushini oshirish, hududlarda aholini yangi ish o‘rinlari bilan ta’minlash maqsadida qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilmoqda. Turizm bozorining jozibadorligi, raqobatbardoshligi hamda turizm mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, mamlakatimizning turizm uchun xavfsiz hudud sifatidagi imidjini mustahkamlash uchun bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jahon turizm bozoridagi inqirozdan chiqib ketishning asosiy yo‘nalishlarida turistik xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish, infratuzilmani takomillashtirish, turizmda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash muhimahamiyatga egadir. Jahon turizm bozorida barcha davlatlar o‘zi uchun qulay bo‘lgan turizm yo‘nalishini, ya’ni bozorda mavqeini egallashga, xizmatlar ko‘rsatishning har tomonlama qulay bo‘lgan yo‘nalishlarini tanlashga harakat qiladi. Turizm bozorida hozirgi pandemiyaning ta’sirlarini, aholining imkoniyatlarini inobatga olgan holda O‘zbekistonda ichki va ziyorat turizmini rivojlantirishhar tomonlama qulay hisoblanadi. Soha mutaxassislari, mas’ul tashkilotlar, olimlar, iqtisodchilar, tahlilchilar, ommaviy axborot hamda ijtimoiy tarmoq vakillari tomonidan ichki va ziyorat turizmining mamlakat iqtisodiyotiga ta’sirini o‘rganish, tahlil qilish, takliflar berish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili Turizm sohasining mazmun-mohiyati va uni rivojlantirish masalalari ko‘pgina xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan, unga turli fikrlar bildirilgan. Xususan, Rossiyalik olimlardan A.Romanov turizm sohasining quyidagi hususiyatlarini ta’kidlab o‘tadi, ular: odamning mehnatdan bo‘sh bo‘lgan vaqtidagi o‘z hohishiga ko‘ra dam olish tarzi; mazkur yashash tarzi uning yashash joyining tub o‘zgarishi hisobiga emas, balki vaqtinchalik yashash joyiga o‘zgartirilishi hisobiga bo‘lishi; mana shu muvaqqat yashash joyida uning dam olishi uchun barcha

unga zarur bo‘lgan xizmatlarningtashkil qilinishiva ko‘rsatilishidir. I.T.Balabanov va A.T.Balabanovlar bildirgan fikrga asosan, turizmni avvalo tovarga qiyos qilishadi, har qanday tovar bo‘lgani kabi uni realizatsiya qilish shart-sharoitlari, talablari, maqsadlari, sotish imkoniyatlari bo‘lishi lozimligini aytishadi. Olimlar turizmni zamonaviy inson ehtiyojlari uchun eng birlamchi tovarlar qatoriga kiritishadi. E.L. Pisarevskiyning “Gosudarstvennoe i munitsipalnoe upravlenie v sfere turizma” nomli darsligida Rossiya va boshqa jahon mamlakatlarida turizm sohasida davlat va shahar hokimiyatining shakllanishi, bugungi holati va rivojlanish istiqbollari to‘g’risidagi tizimli bilimlarni taqdim etgan. Shuningdek, ushbu adabiyotda turizm sohasida davlat boshqaruvining amaldagi xalqaro va eng samarali xorijiy tajribasiga alohida e’tibor qaratilgan.

Maqolada turizm bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari va o‘quv adabiyotlari tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida nazariy tahlil va kuzatish usullaridan foydalanildi. Tahlil va natijalar Jahon turizm tashkiloti (UNWTO)ning ma’lumotiga ko‘ra, 2019 yilgacha bo‘lgan so‘nggi o‘n yil davomida turizm sohasi barqaror rivojlanishni namoyon etgan, xususan mazkur yilda sohani rivojlanishi Yaqin Sharqda 8 foiz, Osiyo va Tinch okeani mintaqasida 5 foiz, Evropa va Afrika qit’alarida 4 foiz va Amerika mintaqasida 2 foiz o‘sish ko‘rsatkichiga ega bo‘lib, turistik tashriflar soni 1,462 mln.dan ortiq kishini tashkil etdi. Ushbu davrdadunyodagi har to‘rtinchi yangi ish o‘rni sayohat va turizm sohasida yaratilgan, barcha ish o‘rinlarining 10,6 foizi (334 mln kishi) va jahon YaIMning 10,4 foizi (9,2 trln dollar) turizmga to‘g’ri kelgan.Ammo 2019 yilning oxiri va 2020 yilning boshida yuzaga kelgan COVID-19 pandemiyasi ta’sirida iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari kabi turizm ham chuqur inqirozni boshidan kechirdi. Xususan, “2020 yilda turistlar soni 364,3 mln.kishini tashkil etib, oldingi yilga nisbatan 74 foizga kamaygan”ligiga guvoh bo‘lish mumkin. 2020 yilda turizm sohasi qariyb 4,5 trln. dollar yo‘qotdi, jahon YaIMdagi ulushi 49,1 foizga kamaydi. Shuningdek, 62 mln. ish o‘rni yo‘qotildi. Jahondagi barcha davlatlar kabi O’zbekistonda ham koronavirus pandemiyasi turizm sohasiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi va sohaning maqsadli ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir qildi. 2020 yilda mamlakatimizga 7 millionnafardan ortiq xorijiy sayyohlar tashrifi kutilgan bo‘lsada, biroq, ularning soni 1,5 millionnafardan oshmadi. Turizm xizmatlari eksporti 261 million AQSh dollariga tushib ketdi. Turizm va unga yondosh sohalardagi tadbirkorlik sub’ektlari moliyaviy jihatdan qiyinchiliklarga duch keldi. Sohaga pandemiyaning ta’sirini kamaytirish, qulay iqtisodiy sharoitlar va omillarni yaratish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlarning samaradorligini oshirish, turizm sohasini jadal rivojlantirish bo‘yicha ustuvor maqsad va vazifalarni belgilash, uning iqtisodiyotdagi ulushini ko‘paytirish, xizmatlarni diversifikatsiyalash va sifatini oshirish hamda turizm infratuzilmasini takomillashtirish maqsadida mamlakatimizda bir qator chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida”gi 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2019-2025 yillarda O’zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Kontseptsiyasi” qabul qilindi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Koronavirus pandemiyasining salbiy ta’sirini kamaytirish uchun turizm sohasini qo‘llab-quvvatlashga doir kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlar to‘g’risida” 2020 yil 28 maydagi qabul qilingan PF-6002-son Farmoniga asosan turizm sohasining

sub’ektlariga taqdim etiladiganfoizsiz subsidiya, kompensatsiya va foizsiz ssudalar uchun byudjetdan tashqari Turizm sohasini qo‘llab-quvvatlash jamg’armasiga ajratilgan mablag’lar hamda inqirozga qarshi kurashish jamg’armasining mablag’lari hisobot yilida foydalanilmaganda olib qo‘yilmaydi va keyinchalik turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi huzuridagi jamg’armalar mablag’laridan foydalanish uchun belgilangan tartibda va maqsadlarda foydalanildi.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm sohasini sanitariya-epidemiologik xavfsizlikning kuchaytirilgan rejimi talablariga qat’iy rioya qilgan holda rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida” 2020 yil 19 iyundagi PQ-4755-son qaroriga muvofiq Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi huzurida Xavfsiz turizm jamg’armasi tashkil etildi. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 10 iyulda 433-sonli “O’zbekiston Respublikasida turizm sohasini tiklash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish chora-tadbirlari to‘g’risida”gi qarori qabul qilindi.O’zbekistondagi statistik ma’lumotlarga nazar soladigan bo‘lsak, 2021 yil davomida mamlakatimizga tashrif buyurgan xorijiy turistlarsoni 1,9 mln.nafarga etib, turistik xizmatlar eksporti 422,1 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. 15,0 mln. mahalliy aholi shundan, ayollar daftariga kiritilgan 124,4 ming nafar ayollar sayohati tashkil etildi. Hududlarda 133 ta yangi mehmonxonava 210 ta xostellar faoliyati yo‘lga qo‘yilib, jami joylashtirish vositalari soni 1442 taga etkazildi. 1096 taoilaviy mehmon uylaritashkil qilinib,ularning umumiy soni 2458 taga etdi. Turistlar uchun xizmat ko‘rsatuvchi 137 ta yangi turistik tashkilotlarfaoliyati yo‘lga qo‘yilishi natijasida ularning soni 1483 taga etkazildi. Turistik ob’ektlarda internet tarmog’iga ulanish uchun joriy yilda 702ta Wi-Fi nuqtalari tashkil etilib, ularning soni respublika bo‘yicha 3450tani tashkil etdi. O’zbekiston bo‘ylab sayohat qilish xarajatlarining bir qismini qoplash bo‘yicha 52 nafar tadbirkorlarga 451,6 mln. so‘m miqdoridagi subsidiya mablag’lari ajratildi. Respublikamizda sohani rivojlantirish borasida bir qator ishlarni amalga oshirish rejalashtirilgan. Xususan, xalqaro turizm doirasida qo‘shni davlatlarning OAV vakillariva turistik tashkilotlari uchun mamlakatning chegaradosh viloyatlarida info turlaruyushtirish, qo‘shni davlatlarning o‘z tillarida targ’ibot materillarini tayyorlab, ularning hududida joylashtirish, qo‘shni mamlakatlar uchun mamlakatimizda “Turizm oyliklari”ni tashkil etish choralari ko‘riladi. Xorijiy davlatlarda targ’ibot loyihalarini olib borish uchun dastlab maqsadli bozorlarda marketing tadqiqotlari olib boriladi. O’rganishlar natijasida, maqsadli davlatlarga mo‘ljallangan marketing kontseptsiyasi ishlab chiqiladi va targ’ibot ishlari tashkil qilinadi. Butun jahon turizm tashkiloti –UNWTO doirasida Evropa mintaqaviy komissiyasiga kiruvchi davlatlar bilan turizm sohasida aloqalarni mustahkamlash hamda xalqaro ahamiyatga ega tadbirlarni O’zbekistonda muntazam o‘tkazib borish rejalashtirilgan. Jumladan, 2023 yilda UNWTO Bosh Assambleyasi XXV sessiyasini Samarqand shahrida o‘tkazish bo‘yicha O’zbekiston nomzodligini ilgari surish yuzasidan tegishli tashkiliy ishlar olib borildi va ushbu sessiya Samarqand shahrida o‘tkazilishi belgilandi. Sohaga doir xalqaro reytinglarda O’zbekistonning o‘rnini yaxshilash maqsadida UNWTO turizm tez rivojlanayotgan mamlakatlar ro‘yxati reytingida 2019 yildagi 4-o‘rindan 2026 yilda 3-o‘ringa erishish, sayyohlar uchun xavfsiz mamlakatlar reytingi (180 mamlakatlar orasida) 2020 yildagi 46-o‘rindan 2026 yilda 20 ta eng xavfsiz mamlakatlar ro‘yxatiga kirish, Solo Travel Safety Report reytingida yolg’iz sayohat qiluvchi turistlar uchun xavfsiz mamlakat reytingi 2019 yildagi 80-o‘rindan 2026 yilda kamida

50 o‘ringa erishish, Global Muslim Travel Index halol turizm reytingi 2020 yildagi 7-o‘rindan 2026 yilda 3-o‘ringaerishish, Sayohat va turizmning raqobatbardoshligi indeksida O’zbekistonni 2026 yili birinchi 50 talikka kiritish maqsad qilingan.O’zbekistonda ichki turizmni rivojlantirish har tomonlama qulay bo‘lganligi sababli, sohani rivojlantirish masalalariga katta e’tibor berilmoqda. Soha mutaxassislari, mas’ul tashkilotlar, olimlar, iqtisodchilar, tahlilchilar, ommaviy axborot hamda ijtimoiy tarmoq vakillari tomonidan ichki turizmning mamlakat iqtisodiyotiga ta’sirini o‘rganish, tahlil qilish, takliflar berish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan 2021 yil 9 fevraldagi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g’risida”gi Farmonining ijrosini ta’minlash alohida e’tibor talab etadi. Xususan, ichki turizmni rag’batlantirish maqsadida “O’zbekiston bo‘ylab sayohat qil!” dasturi jadallashtirilib, “Ichki turizm oyligi”, “Ichki turizm haftaligi”, “Ichki turizm kunlari”tashkillashtirilmoqda, “oilaviy sayohat ta’tili”tizimi orqali tashkilotlarda faoliyat olib borayotgan xodimlar sayohati tashkil qilinib, avia va temiryo‘l chiptalari 40 foizgacha subsidiyalanadi. Sayohatni ommalashtirish va sayohat qilishga qulaylik yaratishmaqsadida 5 ta rasmiy bayram kunlarini (Mustaqillik kuni, Navro‘z umumxalq bayrami, Yangi yil bayrami hamda Ramazon hayit (Iyd al-Fitr) va Qurbon hayit (Iyd al-Adha) bayramlari))nishonlashdavrida qo‘shimchaishlanmaydigan kunlar kundan kam bo‘lmagan muddatga belgilandi. Shaharlararo harakatlanuvchi transport vositalarida tizimli ravishda mamlakatning yoshlar, ziyorat, gastronomik, ekstremal, madaniy-ko‘ngilochar, eko, agro, sport turizmi va boshqa turlariga doir salohiyatini targ’ib qiluvchi tarqatma materiallar (buklet, broshyura va boshqa) joylashtirilmoqda. Har bir hududning alohida o‘ziga xoslik hususiyatidan kelib chiqib, keng targ’ib qiluvchi targ’ibot materiallari yaratilib, ommalashtirilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 aprelda qabul qilingan “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida”gi No232 qaroriga asosan bir qator qulayliklar qabul qilindi. Jumladan, har bir turistga sayohat xarajatlarini, ya’ni aviaqatnov, temir yo‘lda yoki avtobusda borib-kelish chiptasi narxining 15 foizi, joylashtirish vositasida tunab qolish xarajatining 15 foizi va teatr, muzey, tsirk va badiiy galereyalarga tashrif chiptasi narxining 50 foizi miqdorda qaytarilishi, Farg’ona va Samarqand, Farg’ona va Buxoro, Farg’ona va Termez hamda Farg’ona va Urganch shaharlari orasida aviaqatnovlarni qayta yo‘lga qo‘yish masalalari belgilandi.Xulosa va takliflarQabul qilinganme’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan birgalikda sohani inqiroz davrigacha bo‘lgan darajaga etkazish va barqaror rivojlanishini ta’minlash maqsadida bir qator ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:xususan, a) turistik va turdosh infratuzilmalarni rivojlantirishni davom ettirish, barqaror turizmni ta’minlashning asosiy shartlaridan biri turizm zonalari va klasterlarini tashkil qilish, ularning faoliyatini qayta tashkil etish hududlarning turizm imkoniyatlarini inobatga olib, mintaqaviy turmahsulot ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi asosida turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish) O’zbekistonda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, turizm sohasi vakillari, turizm agenti, yo‘riqchi-yo‘lboshlovchi va gid (gid-tarjimon)lar tomonidan ziyorat odobiga rioya qilgan holda faoliyat olib borishi, tarixiy ma’lumotlarni to‘g’ri talqin qilishi; turistlarni keng jalb qilib borish maqsadida xalqaro va ichki bozornimutassil tahlil qilish, faol targ’ibot va reklama ishlarini olib borish; turizm sohasida kadrlar etishmasligi va ularning jahon bozoridagi

raqobatbardoshligini ta’minlash maqsadida, turizm sohasida kadrlar tayyorlaydigan davlat va nodavlat ta’lim muassasalarining sonini oshirish, ta’limning xalqaro standartlarini tadbiq etish va xalqaro mutaxassislarni jalb qilish, amaliy va nazariy darslarning nisbatini ko‘rib chiqish, amaliyot bilan integratsiyani keng yo‘lga qo‘yish talab qilinadi.Umuman olganda yuqoridagi ishlarning amalga oshirilishi O’zbekistonda turizmni nafaqatichki va ziyorat turlarini balki boshqa turlarini rivojlantirish, jahon turizm bozorida o‘z mavqeini tiklashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 apreldagi “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishgaoid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g’risida”gi PQ-232-son Qarori.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 09 fevraldagi “O’zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g’risida”gi PF-6165-son Farmoni.
3. Hamidjon Rasulov. (2023). SIYOSIY MOJAROLARNING TURIZMGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 9(9), 147–150. https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.857
4. Yakubovich, R. H. (2024). QO ‘QON SHAHAR TURIZMI RIVOJLANISHIDA HUNARMANDCHILIKNING AHAMIYATI. Kokand University Research Base, 668-671.
5. Rasulov Hamidjon Yakubovich, & Abdumannonov Rizobek Iqboljon o‘g’li. (2024). EKSKURSIYA FAOLIYATI UCHUN MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLI TENDENSIYALARI. Kokand University Research Base, 884–888. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/246
6. Romanov A.A., Saakyants R.G. Geografiya turizma. Uchebnoe posobie. 3-e izdanie. 2004. 842 s.
7. Balabanov I.T., Balabanov A.I. Ekonomika turizma. Uchebnoe posobie. -M.: Finanso‘ i statistika, 2011. -116s.
8. Osnovo‘ turizma: uchebnikG’pod. redaktsieyE.L. Pisarevskogo—M.:Federalnoe agentstvo po turizmu, 2014. —384 s.
9. Alieva M.T. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida turizm xizmatlari sohasini boshqarishning iqtisodiy jihatlari (O’zbekiston Respublikasi misolida). Iqtisod fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati –Samarqand, 2019. -78 b.

XX ASR SAN’ATI: O‘ZBEK AYOLI MILLIY TAQINCHOQLARI MISOLIDA

Turaboeva Yayra Rustajonovna,
ADU tayanch doktoranti, Qo‘qon Universiteti
Andijon filiali katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada XX asr boshlarida Markaziy Osiyo xalqlari turmushida yuz bergan ijtimoiy madaniy o‘zgarishlar, mustamlakachilik siyosati ta’sirida milliy zargarlikda yuz bergan yevrilishlar, ayollar an’anaviy taqinchoqlarining transformatsiyaga uchragani taxlil etiladi.

Kalit so‘zlar. qizil to‘y, komsomol to‘y, kumush to‘y, oltin to‘y, Yantar, Aleksandrit, Dengiz marvaridi, Sirkon, Fionit.

Har qanday etnosga xos moddiy, ma’naviy, madaniy joziba uning o‘tmishi, hoziri va kelajagida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon turli sabablar ta’sirida o‘zgarib, takomillashib borishi yoki tanazzulga yuz tutishi ham mumkin. Ba’zan siyosiy mafkura xalqlarning ming yillik madaniyati, tajribasi, hunarmandchilik an’analarini yangilari bilan almashinib, zamonaviylashib borishiga hizmat qiladi. Aynan Markaziy Osiyo xududlarining Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi o‘lka aholisi turmushi, moddiy madaniyati, an’analari va qadriyatlariga jiddiy ta’sir ko‘satdi.

XX asr boshlarida mustamlakachilik siyosatining bosimi yanada ortdi. Buni ayniqsa, etnomadaniy o‘zgarishlarda ya’ni, yangicha, yevropacha an’analar, taomlar, kiyim-kechak, taqinchoqlar, ho‘jalik va hunarmandchilikdagi o‘zgarishlarda yaqqol namoyon bo‘la boshladi. Ayniqsa, mahalliy hunarmandchilik shakllari yevrilib uning o‘rniga ishlab chiqaruvchi kuchlar, zavod, fabrikalar ishga tushirildi. An’anaviy hunarmandchilik turlari, xususan, zargarlikda ham yangi uslublar paydo bo‘ldi.

1930 yillarda O‘zbekistonda sun’iy vujudga keltirilgan ocharchilik, “jamoalashtirish” va yangi soliqlar tartibi aholining barcha qatlamini qamrab oldi. Shundan kelib chiqib, mahalliy hunarmandlarga ham cheklovlar joriy qilinib, boy xonadon vakillarining mol-mulklari davlat tasarrufiga tortib olindi, o‘zlari esa “*quloq”* sifatida surgun qilindi[1, B. 377].

Xususan, Farg‘ona vodiysi hunarmandlari aynan 1920-30 yillarda artellarga birlashtirila boshlangan bo‘lsa, etnograf S.Gubaeva “Naseleniya Ferganskoy dolinы v konse XIX-nachale XX veka” nomli asarida 1907 yilda mintaqa aholisining asosiy ho‘jaligi 59,5 foizi dehqonchilik, 39,97 foizi savdo-sotiq, hunarmandchilik va izvoshlik tashkil qilgan, 0,53 foizi chorvachilik bilan mashg‘ul bo‘lganligini qayt etadi[2, C.40].

Farg‘ona vodiysi xududida yevropa millatiga mansub rusiy-zabon aholining soni sezilarli darajada ko‘paya boshlaydi. O‘z navbatida mintaqa etnoslari moddiy madaniyatida rang-baranglik kuchaydi. Kiyim-kechaklar,bosh va oyoq kiyimlariga xos uslublar o‘zgardi. Tabiyki, ayollarning taqinchoq, bezaklariga ham yangicha uslub, ko‘rinishlar kirib keldi.

Sovetlarning siyosiy va mafkuraviy tazyiqlari mahalliy hunarmandlarni ham chetlab o‘tmadi. Ko‘plab hunar turlariga nisbatan soliqlarning orttirilishi va hukumatning qarorlari sabab yo‘qolib keta boshladi. Zero, bu jarayon vodiy aholisi boy an’analari, moddiy-madaniyat na’munalari, urf-odatlariga ham ta’sir ko‘rsatdi. Xatto, to‘y-hashamlar ham sovet mafkurasini olqishladi, *“qizil to‘y”, “komsomol to‘y”, “kumush to‘y”, “oltin to‘y*” kabi yangi marosimlar paydo

bo‘ldi[3, C.3]. Ushbularda nafaqat milliy liboslar, balki, an’anaviy taqinchoqlar ham o‘z ahamiyatini yo‘qotdi.

Zargarlik buyumlari, taqinchoqlarning o‘zgarishi avvalo uni yasovchi hunarmandning faoliyati bilan bevosita bog‘liq. Zargarlikda jiddiy o‘zgarishlar, ya’ni an’anaviylikning zamonaviylik bilan uyg‘unlashuvi o‘lkada artel va zavodlarning barpo etilishi natijasida boshlandi. Hunarmandchilik artellari tashkil etilib, unga barcha mahalliy hunarmandlar majburiy ravishda birlashtirildi.

Dastlabki zargarlik arteli “Qizil bolg‘a” nomi ostida 1920 yil Toshkentda ish boshlagan bo‘lsa, keyinchalik O‘zbekistonning boshqa xududlarda ham shu kabi artellar tashkil etildi. Qo‘qonda 1924 yilda “*O‘rtoqlik”* arteli keyinroq *“Krasniy kojevnik*” nomi ostida ish yuritdi. Yana, *“Yangi kuch”* (1937 yil) arteli kiyinroq *“Nimoyish”* nomi bilan tashkil topdi. Bu holat lokal jahatdan vodiy viloyatlarida ham boshlandi. Masalan, Namanganda *“Yangi turmush”, “Universal”, “Qizil bolg‘a”* (1939 yil) artellarida zargarlik buyumlari yasaldi. Andijonda *“Sotsirlizm”, “Qizil O‘zbekistan”* artellari shu davr zargar ustalarini birlashtirdi[4, C.167]. Ihtiyoriy, majburiy tarzda artellarda ko‘plab mohir zargar ustalar ham faoliyatini davom ettirishga majbur bo‘ldi. Ustalar asosan ziraklar, bilaguzuklar, uzuk va bo‘yin uchun marjonlarni ishlab chiqardi. Milliy zeb-ziynat buyumlari juda kam hollarda yasaldi[5]. Artelda ish boshlagan mohir zargar ustaning boy tajribasi xukumat buyurtmalarini bajarishga sarflandi. Zargarlar tayyorlagan buyumlarining asosiy qismi arzon metall qotishmasidan yoki misdan yasalgan buyumlar tashkil etgan[6]. Sovetlar mafkuraviy jihatdan yo‘qsillarga tayangani bois, oltin, kumush kabi qimmatbaho metallarga talab bo‘lmagan hamda ushbu qimmatbaho metallarga siyosiy jihatdan salbiy munosabat shakllangan.

Shuningdek, ilgari ayol-qizlarning ko‘zli zirak, uzuklarni ma’qul ko‘rganligi dala tadqiqotlarida yana bir bor o‘z isbotini topdi. Qizil ko‘z(tosh) qaynoq qonga qiyoslangan, yoshlik davrining jo‘shqinlik ramzidek ko‘ringan. Qizil ko‘zli yoqut toshlar xaridorgir bo‘lgan, shu bois zargar ustalar qizil yoqut toshidan taqinchoqlarni bezatishda juda ko‘p foydalangan[7].

Yoqut qimmatbaho toshlar ichida eng go‘zali va qimmati hisoblangan. Uning oq, ko‘k, sariq, qizil rangli turlari bo‘lsa-da, ayollar qizil rangli, tiniq va yaltiroq yoqutlarni afzal bilgan[8, C.33]. Qizil yoqutdan tashqari, qizil la’l toshi ham zargarlikda ko‘p ishlatilgan. Tabiatda la’l toshi kamyob bo‘lgani uchun undan foydalanib bezatilgan taqinchoq yoqut ko‘zdan ancha qimmat bo‘lgan[9]. Feruza toshining rangi moviy yashil bo‘lganligi bois uni ko‘pincha taqinchoqlarni qo‘shimcha bezagi, to‘ldiruvchisi va jozibali ko‘rinishi uchun zargarlar undan ham unumli foydalangan.

Shuningdek, bu davrga kelib taqinchoqlarda ko‘z sifatida foydalanilgan qimmatbaho toshlar o‘rniga Rossiyaning turli xududlaridan keltirilgan “*Yantar”, “Aleksandrit”, “Dengiz marvaridi”, “Sirkon”, “Fionit”* kabi yangi toshlar bilan bezatish, ulardan ko‘proq foydalanish boshlandi.

1-rasm. Yantar toshidan yasalgan taqinchoqlar. SSSR.

2-rasm. Aleksandrid toshidan yasalgan taqinchoq. SSSR. Kumush. 925.

1962 yil Toshkentda yirik zargar fabrikasi ishga tushirilishi zeb-ziynat buyumlari oldi-sotti jarayonida keskin burilish yasadi. U 1972 yildan boshlab Toshkent zargarlik zavodi nomiga o‘zgartirilgan[10]. Zargarlik korxonasi artellardan farqli o‘laroq butunlay yangi texnikalardan foydalandi hamda maxsus komissiya tasdiqlagan bir xil uslubdagi taqinchoqlarni yasab, sotuvga olib chiqdi.

Ittifoq miqyosida *Leningrad, Yerevan, Baku, Toshkent* kabi yirik shaharlarda *zargarlik (tilla*) zavodlari paydo bo‘ldi[11, C.449]. Zavod, fabrikada taqinchoqlari konveyr uslubida ishlab chiqarilib, ularni bezatishda Rossiya o‘lkalaridan keltirilgan qimmatbaho va yarim qimmatbaho toshlardan keng foydalanila boshlagan. Shuningdek, har bir zargarlik buyumi uchun zargarlik zavodlari alohida pasport jariy qilingan bo‘lib, unda taqinchoqni ishlab chiqargan zavod, uning xom-ashyosi, og‘irligi, chiqarilgan yili, o‘lchamlari ko‘rsatilgan.

XX asrdagi fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘lgan modernizatsiya an’anaviy zargarlikda ham zamonaviy uslublarni kirib kelishiga sabab bo‘ldi. Ammo, yangi uslubdagi taqinchoqlar har doim ham mahalliy aholi didiga birdek manzur bo‘lmagan. Axborochi To‘xtaboeva Zuxraxon Namangan shahridagi yirik savdo magazinida yordamchi ishchi bo‘lib ishlaganligini esga oldi. Undan qarindosh va qo‘shni ayollar tilla buyumlarning sotuvi haqida ko‘plab savollar bergani va yangi uslubdagi taqinchoqlar ularni umuman qiziqtirmaganligini aytib berdi. Ayollar o‘z taqinchog‘ini sotib berishlari uchun savdo magazinlari bo‘limlariga olib kelgan holatlar ko‘p bo‘lgan. Ammo ular juda arzon bahoda sotib olingan[12].

Hukumat a’zolari mahalliy taqinchoqlarni eskilik sarqiti, qo‘pol va didsiz ishlangan deb baholashiga qaramay, *onadan meros qolgan* taqinchoqlar ayollar bisotida saqlandi[13].

Sovetlarga xos mafkuraviy bosim mahalliy ayollarni ham jamiyatda faollashtirish siyosati rasmiy ravishda tenglikni ta’minlaydigan huquqiy normalarni yaratish orqali amalga oshirildi. Ushbular uchun shahar, tuman partiya qo‘mitalari huzurida ayollar bo‘limlari tashkil etildi. Ikkinchi jahon urushidan so‘ng ayollarni xalq xo‘jaligini qayta tiklash va rivojlantirish, shuningdek, jamiyat hayotining barcha sohalariga jalb etish yanada avj oldi[13, B.64].

Xulosa qilib aytganda, bozorlardagi milliy buyumlar o‘rnini Rossiya zavodlaridan keltirilgan tayyor mahsulotlar to‘ldirdi. Zargar ustalar ishiga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik kuchaytirildi. Endilikda hunarmandchilik an’analari ham mafkura manfaatlariga bo‘ysundirildi.

Biroq uzoq yillik taqiblar, talonchilik va zo‘ravonlikga qaramasdan xalq o‘z an’analarini saqlab qolishga muvaffaq bo‘ldi. Hunarmandlar kasb sirlarni otadan bolaga meros qoldirdi va yashirinchi mehnat faoliyatini davom ettirdi.

Siyosiy-mafkuraviy harakatlar hayotning barsa jabhalarida ustunlik qilgani kabi, moddiy va ma’naviy hayotning bir qator an’analarini ham o‘zgartirib yubordi.

O‘zbek ayollarining taqinchoq, zeb- ziynati o‘tgan asrdan boshlab o‘zgarishga jiddiy duch kelgan bo‘lsada, maishiy xayotda butkul yo‘qolmadi. Aksincha, ko‘plab ziraklar yangi nomdagi zirak va taqinchoqlarga asos bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўраев Н., Каримов Ш. Ўзбекистон тарихи. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида. 2-китоб. Тошкент.: Шарқ. 2011. -Б. 377.
2. Губаева С.С. Населения Ферганской долины в консе ХИХ -начале ХХ в. (этнокултурные протсессы). - Ташкент: Фан, 1991. –С. 40.
3. Исмоилов Ҳ. Ўзбек тўйлари. Тошкент.: Ўзбекистон, 1992. 173 Б; Тошева Г.С. ХХ асрда Қашқадарё воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари. Тарих.фан. ном. дисс. Тошкент.: 2002. –Б. 3.
4. Фахретдинова Д.А. Ювелирное искусство Узбекистана. – Ташкент.: Изд-во литература и искусства, 1988,-С. 167.
5. Фахретдинова. Д.А. Кўрсатилган асар. –С. 66.
6. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти, Риштон тумани, Зохидон қишлоғи, ахборотчи Каримова Турғуной 1942 йил туғилган.
7. Дала ёзувлари. Андижон вилояти Андижон тумани, Бахт маҳаласи. Ахборотчи Султонова Ойдинхон 1942 йил туғилган.
8. Абу Райҳон Беруний. Китоб ал-Жамохир фи-Маърифат ал-Жавохир (Минерология). –Тошкент.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2017. –Б. 33.
9. Дала ёзувлари. Андижон вилояти, Асака шаҳри уста заргар Раимжон Ражабовнинг фарзанди Хакимжон Ражабов.
10. https://thewikihow.com/video_1p5fD1rq0q8
11. Ювелирное искусство СССР — Википедия (wикипедиа.орг); Дмитрий М. Тамойкин. Советские ювелирные изделия - 3 книги в 1. Канада, 2013. — С.449.
12. Дала ёзувлари. Наманган шаҳри Самарқанд кўча, ахборотчи Тўхтабоева Зухрахон 1954 йил туғилган.
13. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти, Риштон тумани, Оқ-ёр МФЙ, Кенжаева Тошхон 1944 йил туғилган.
14. Собирова Д. Советлар даврида Ўзбекистон хотин-қизларининг ижтимоий аҳволи. Илмий хабарнома. АДУ. №4 2010, -Б. 64.

SPORT BILAN DOIMIY SHUG‘ULLANUVCHI 8-9 YOSHLI YOSHLARINING FUNKSIONAL KO‘RSATGICHLARINING XUSUSIYATLARI

Alisher Mambetnazarov Arislanbayevich
2-kurs Biologiya magistr
Qoraqalpoq davlat universiteti
O‘zbekiston, Nukus shahri

Annotatsiya: Ushbu maqola sport bilan doimiy shug‘allanuvchi 8-9 yoshli o‘quvchilarining biologik ko‘rsatgichlari, shunindek, antropometrik ko‘rsatgichlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: gavda, yosh, biologik, sport, uzunlik, rivojlanish.

Аннотация: В этой статье анализируются биологические показатели, а также антропометрические показатели учащихся 8-9 лет, регулярно занимающихся спортом.

Ключевые слова: телосложение, возраст, спорт, длина, развитие.

Annotation: this article is an analysis of biological indicators of 8-10-year-old readers who are constantly engaged in sports, as it were, anthropometric indicators.

Keywords: posture, age, sport, length, development.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarni sportga jalb qilish, sport bilan muntazam shug‘ullanish orqali salomatligini ta’minlash ahamiyatli masala bo‘lib qolmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2022-yil 11-aprel kungi PQ-201-sonli qarori “Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora tadbirlari” to‘g‘risidagi qarori orqali yoshlarining sport salomatligi bo‘lgan yaxshilash e’tibor berilmoqda.

Sportning hayotimizda tutgan o‘rni beqiyosdir. Sport bilan shug‘ullanish insonning ruhan va jismonan yetuk bo‘lishida katta ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan o‘tgan yilgi Prezident saylovida “Inson qadri uchun”, “Davlat – inson uchun” degan g‘oyalarni ilgari surgan edi. Ularni hayotga tatbiq etish maqsadida, aholining fikr va takliflari asosida 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi va ushbu taraqqiyot strategiyasining 5 yo‘nalishi aynan jamiyatda Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish bo‘lsa, 4 yo‘nalishi Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish masalasi qo‘yilgan. Bunda 67-68-maqsadlarida jismoniy tarbiya va sport sohasiga ham alohida to‘xtalib “Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanadigan aholi sonini 33 foizga etkazish, Olimpiya va Paralimpiya harakatini yanada rivojlantirish” bo‘yicha vazifalari ko‘rsatib o‘tilgan.

Bugun tezlik va o‘ta shiddat bilan o‘zgarib borayotgan dunyoda globallashuv jarayonlarining ijobiy tomonlari bilan bir qatorda uning salbiy oqibatlari ham afsuski hayotimizga kirib kelmoqda. Turli kasalliklar, xatarlardan hayotimizni asrash, ruhan sog‘lom bo‘lish uchun eng avvalo insonlar sport bilan shug‘ullanishsa to‘g‘ri nafas olish jarayoni tiklanadi. Nafas olish inson organizmi uchun muhumdir, chuqur nafas olish esa modda almashinuvi jarayonini faol etakchisi hisoblanadi. Nafas olish oziq moddalarining etakzilishiga yordam beradi hamda vujudimizga quvvat ishlab chiqilishiga ko‘maklashadi. Buning uchun “Aerobeka” mashg‘ulotlari bilan

shug‘ullanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday mashg‘ulot turlariga suzish, tez yugurish, velosipid haydash va boshqa o‘pkani faol ishlashi hamda tez-tez nafas olishga majburlovchi har qanday mashq turlari bilan doimiy shug‘ullanish kerak. Ammo har qanday mashg‘ulotni bajarishdan oldin avval mushaklarni qizitish kerak, bu esa mashg‘ulotlardan bezib qolmaslik va mushaklar zo‘riqishini olidini olgan bo‘ladi. Maxsus tanlangan jismoniy mashqlardan to‘g‘ri foydalanish, ularni to‘g‘ri miqdorlash shug‘ullanuvchilarning tabiiy, morfologik, funksional rivojlanishini uyg‘unlashtiradi. Bu jarayonlarni tartibga tushirish organizm funksional imkoniyatlarining to‘g‘ri o‘sishini ta’minlaydi. Darhaqiqat, A.Avloniy ta’kidlaganidek sog‘lom bola sog‘lom va ahil oilaning mevasidir. Shuningdek, inson salomatligi uchun eng muhim vosita bu badan tarbiyasi – jismoniy sog‘lomlikdir. Dono xalqimiz bejizga “Sog‘ tanda – sog‘lom aql” – deya ta’kidlamagan. Bu ham isbot talab qilmaydigan haqiqat. Ulug‘ tabib, qomusiy olim Abu Ali Ibn Sino bobomiz: “O‘z vaqtida me’yori bilan badantarbiya qilgan odamga dard yaqin yo‘lamaydi. Badantarbiya bilan mashg‘ul bo‘linsa, hech qanday dori-darmonga zarurat qolmaydi, buning uchun muayyan tartibga rioya qilmoq shart. Badantarbiyani tark etgan odam aksari xarob bo‘ladi, zero haraktsiz qolgan a’zolarning quvvati zaiflashadi”, – deb inson salomatligi uchun badantarbiyaning qanchalik muhimligini ko‘rsatib o‘tgan. Sport bilan shug‘ullanadigan kishilar nafaqat jismonan, balki, ma’nan sog‘lom, irodasi mustahkam, sog‘lom fikrlaydigan insonlar sanalishadi. Sport insonning ruhiyatini ham sog‘lom qiladi, hayotning har jabhasida faol va harakatchan bo‘ladi. Qolaversa, sport bilan muntazam shug‘ullanadigan insonlar tartib-intizomga, tozalikka odatlanadi, serharakatligi bois ovqat hazm qilish jarayoni ham unda yaxshi kechadi. Hayot sinovlariga dosh bera oladigan, ruhan kuchli qilib tarbiyalaydi. Shunday ekan har bir kishi o‘z salomatligi haqida qayg‘urishi, albatta sportning qaysidir turi bilan muntazam shug‘allanishi, sportni o‘zining hayotiga aylantirmog‘i lozim.

Ma’lumki, organizmning funktsional zaxiralariga fiziologik, biokimyoviy, sport texnikasi va ruhiy zaxiralar kiradi. Fiziologik adaptatsiya davomida funktsional tizimlarning faoliyati oshadi va shu bois fiziologik zaxiralar ham o‘zgaradi.

Fiziologik adaptatsiya davomida funktsional zaxiralar qo‘yidagilarga bo‘linishi mumkin:

1. Jismoniy sifatlar (kuch, tezlik va chidamlilik)ni rivojlantiradigan zaxiralar;

2. Har xil quvvatdagi (maksimal, submaksimal katta va o‘rtacha) ishlarda ishga tushadigan zaxiralar; 3. Ishga tortilish navbati bo‘yicha funktsional zaxiralar uchta guruhga bo‘linadi: a) kundalik hayot faoliyatida ishga tushadigan; b) jismoniy mashq qilish va musobaqalarda ishga tortiladigan zaxiralar; v) organizmning yashash uchun kurashida ishga tushadigan zaxiralar.

Jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari tahlili. O‘quv yili yakunida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini aniqlash uchun antropometrik ko‘rsatkichlar asosida ma’lumotlar olindi. Olingan ma’lumotlar matematik-statistik usulda tahlil qilindi. Yig‘ib olingan ma’lumotlani tahlildan ma’lum bo‘ldiki, jismoniy rivojlanish bo‘yicha tajriba guruhi bolalari nazorat guruxi bolalarining antropometrik ko‘rsatkichlariga nisbatan farqlar borligi kuzatildi (3,3,1-3,3,2-3,3,3-3,3,4-jadvallar).

Pedagogik tajribadan so‘ng tajriba va nazorat guruhlaridagi 7 yoshidagi o‘g‘il va qiz bolalarda gavda uzunligi ko‘rsatkichlari o‘rtasida farq quyidagicha: 7 yoshli tajriba guruxi o‘g‘il va qizlarida 120,8-112,5 sm.ni, nazorat guruxidagi tengdoshlarida 119,9-118,5 sm.ni ko‘rsatdi.

Gavda og‘irligidan tajriba guruxi o‘quvchilarida 19,8-19,5 kg/ga nazorat guruxidagilarda 19,6-18,4 kg ga teng bo‘ldi. O‘pkaning tiriklik sig‘imi bo‘yicha tajriba guruxida 1230-1210 ml.ni, nazorat guruxidagi tengdoshlarida esa 1180-1150 ml.ni tashkil etdi.

O‘ng panja kuchi tajriba guruhi bolalarida 10,8-9,9 kg.ni, nazorat guruxidagi o‘g‘il va qiz bolalarda 10,1-9,2 kg.ni, chap qo‘l kuchi tajriba guruxidagi o‘g‘il-qizlarda 10,6-9,8 kg.ni, nazorat guruxidagilarda 9,9-9,3 kg.ni ko‘rsatdi.

1-jadval. 8-yoshli o‘quvchilarning tajribadan keyin bo‘lgan jismoniy rivojlanish ko‘rsatgichlar tahlili

№	Antropometrik ko`rsatkichlar	Jinsi	n	Tajriba $\bar{x} \pm m$	n	Nazorat $\bar{x} \pm m$
1.	Gavda uzunligi (sm)	O` Q	19 16	123,7 ± 0,41 123,0 ± 0,46	18 15	121,4 ± 0,44 120,6 ± 0,45
2.	Gavda og’irligi (kg)	O` Q	19 16	22,7 ± 0,45 22,1 ± 0,41	18 15	20,5 ± 0,38 20,3 ± 0,45
3.	O`pkaning tiriklik sig’imi(ml)	O` Q	19 16	1300 ± 1,65 1300 ± 1,40	18 15	1220 ± 1,96 1180 ± 1,78
4.	O`ng qo`l panja kuchi (kg)	O` Q	19 16	12,9 ± 1,18 11,4 ± 1,22	18 15	11,5 ± 0,29 10,6 ± 0,31
5.	CHap qo`l panja kuchi (kg)	O` Q	19 16	12,3 ± 0,27 11,4 ± 0,32	18 15	11,0 ± 0,26 10,3 ± 0,31

Gavda uzunligi ko‘rsatkichi bo‘yicha 8 yoshli tajriba guruxi o‘g‘il va qiz bolalarida 123,7-123,0 sm.ni, nazorat guruxi tengqurlarida 121,4-120,6 sm.ni ko‘rsatdi.

Gavda og‘irligi ko‘rsatkichida tajriba guruxi o‘quvchilarida 22,1-22,1 kg.ga, nazorat guruxidagi tengdoshlarida 20,5-20,3 kg.ga teng bo‘ldi. O‘pkaning tiriklik sig‘imida tajriba guruxi o‘quvchilarida 1310-1300 ml.ni, nazorat guruxidagi o‘g‘il va qizlarda 1210-1180 ml.ni tashkil etdi.

Xulosa. Bizning fikrimizcha, bo‘yiga o‘sish biologik xususiyatlardan bo‘lib, tabiiy rivojlanadi. Faqatgina jismoniy mashqlar bilan muntazam, doim va faol shug‘ullanish bu o‘sish tezligining oshishiga yordam beradi. Bolalar tana og‘irligining o‘sish tezligi ham yoshdan-yosh o‘tgan sari oshib borganligini kuzatildi. Nazorat guruhi bolalariga qaraganda tajriba guruhlaridagi o‘quvchilarning bo‘y o‘sish tezligi nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi.

O‘pkaning tiriklik sig‘imi tajriba guruhi o‘quvchilari ko‘rsatkichlarining o‘sish tezligi nazorat guruhi o‘quvchilari ko‘rsatkichlarining o‘sish tezligiga qaraganda yaxshiroq ekanligi aniqlandi. Shunday qilib, pedagogik sharoitlarning yaratilishi, jismoniy tarbiya sog‘lomlashtirish tadbirlarini to‘g‘ri tashkil qilinishi harakatli o‘yinlarga asoslangan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini yuqori sifatli o‘tkazishga imkoniyat yaratadi hamda mashg‘ulotlarni qiziqarli o‘tkazishga yordam beradi. Yuqorida qayd etilganlar asosida to‘plangan ma’lumotlar pedagogik kuzatishlar va nazorat me'yor ko‘rsatkichlarining tahlili bo‘yicha ma’lum bo‘ldiki, 8-10 yoshli o‘quvchilarining jismoniy rivojlanishi tajriba-sinov sport maktabida nazorat maktabidagilarga nisbatan yaxshiroq ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2022-yil 11-aprel kungi
2. PQ-201-sonli “Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora tadbirlari” qarori https://lex.uz/docs/5950245
3. Mambetnazarov, A. (2022). Fiziologiya fanini o‘qitishda interfaol kognitiv ta’lim texnologiyalarini qo‘llash. Журнал «Вестник физической культуры и спорта» Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, 2(2-3).
4. Mambetnazarov, A. (2022). The features of functional indicators of adolescents in the environmental conditions of the aral sea region. Журнал «Вестник физической культуры и спорта» Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, 2(2-3).
5. Sodiqov A. T. I-IV sinfo'quvchilarining jismoniy tarbiya darslaridagi mashqlar nagruzkasini me'yorlash. Diss… ped. fan. nom. -Toshkent: 1997. -154 b.
6. Soliev X. X. Tana tuzilishi tipi va rivojlanish varianti har-xil bo'lgan 7-12 yosh o'g'il bolalarning muskul kuchini rivojlantirish. Diss… ped. fan. nom. - Toshkent: 1997. - 153 b.

VIII SHO‘BA

ILM, FAN, INNOVATSIYA VA TADQIQOTLAR

FURQATSHUNOSLIK TAKOMILIDA NURBOY JABBOROV TADQIQOTLARINING O‘RNI

Zebo Qobilova,
Qo‘qon universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori,
filologiya fanlari doktori, professori,

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunos olim, filologiya fanlari doktori, professor Nurboy Jabborovning Furqat hayoti va ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlari xususida so‘z yuritilgan. Olim tadqiqotlarining adabiyotshunoslikdagi ahamiyati tahlil qilinib, sohaga oid boshqa tadqiqotlardan farqli jihatlari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: an’ana, izdoshlik, salaflar, novatorlik, poetik mazmun, matn, ramz, tatabbu.

Annotation: This article talks about the researches devoted to the life and work of Furqat by the literary scholar, doctor of philology, professor Nurboy Jabbarov. The significance of the scientist's research in literary studies is analyzed and its differences from other researches in the field are shown.

Key words: tradition, followership, predecessors, innovation, poetic content, text, symbol, tatabbu.

Qo‘qon adabiy muhitining eng yorqin iste’dod egalaridan biri, “milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi, shoir va adib, adabiyotshunos va mutarjim, muarrix va etnograf sifatida o‘zidan boy meros qoldirgan, xattotlik va jurnalistik faoliyati bilan milliy ma’naviyat rivojiga ulkan hissa qo‘shgan, zamonasining mashhur tabib-hakimlaridan biri sifatida el dardiga malham bo‘lgan serqirra iste’dod sohibi Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqat ijodiyoti” [1: 3] adabiyotshunoslikning doimiy diqqat markazida bo‘lib keldi. Furqatshunoslikka muhim ulush qo‘shgan olimlardan biri, shubhasiz, filologiya fanlari doktori, professor Nurboy Jabborovdir.

Olimning Zokirjon Furqat ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlari milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotini o‘rganishda salmoqli o‘rin tutadi. U ilmiy ijod olamiga Furqat ijodining tadqiqotchisi va targ‘ibotchisi sifatida kirib keldi va o‘zbek adabiyotshunosligida shoir ijodining mohir bilimdoni sifatida tanildi. Olim 1994-yilda “Furqat asarlarining qo‘lyozma manbalari” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini, 2004-yilda “Furqatning xorijdagi hayoti va ijodiy merosi: manbalari, matniy tadqiqi, poetikasi” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqqiyatli himoya qildi. 2021-yilda esa Furqat she’rlarini “Ishqingda kuyub jono”, 2023-yilda “Fasli navbahor o‘ldi” nomlari bilan nashr ettirdi.

Olimning Furqat hayoti va ijodi haqida qimmatli mulohazalar bildirilgan “Nurli istiqbol umidi”, “Zokirjon Furqat va milliy uyg‘onish”, “Alisher Navoiy nazmiy an’analarining Furqat she’riyatida yangilanishi tamoyillari” singari maqolalari adabiy va ilmiy jamoatchilikning alohida e’tirofiga sazovor bo‘ldi.

Adabiyotshunoslikda Furqatning vatandan ketish sabablari uzoq vaqtlar muhokamalar markazida bo‘lganligi ma’lum. N.Jabborov bu haqdagi G‘.G‘ulomning “Qizil O‘zbekiston” gazetasining 1948-yil 9-iyun sonida: “Bu progressiv shaxsni, albatta, Saidazimboy ham, Sharifxo‘ja qozi ham, general Afrelov ham, fon Kaufman ham qabul qilmas edi... Gij-gijlatilgan, haqorat etilgan, behurmat qilingan, nomi beadabga chiqarib qo‘yilgan asabiy va o‘jar shoir ulardan kuladi, ularga nafratlar yog‘diradi. Tarixda shunisi aniqdirki, Furqat otilmoqligi yoki qamalmoqligi turgan gap edi. O‘z mudhish taqdirini anglagan shoir qochishga majbur bo‘ldi”, [2:33],-degan fikriga, H.Rasulovning “Furqat” tarixiy-biografik ocherkidagi qarashlariga [3], professor Sh.Yusupovning: “...birinchidan, Furqat chor tuzumiga oppozitsiyada bo‘lgan ilg‘or ziyolilar davrasida ekanligi,

ikkinchidan, ehtimol tutilgan yaqin oradagi qo‘zg‘olonda uning isyonkor kayfiyatdagi boshqa do‘stlari bilan birga qatnashish ehtimoli va nihoyat, eng asosiysi, Furqat o‘z ulkan ma’rifatparvarlik faoliyati bilan chor hukumatining o‘lkada yurgizib turgan mahalliy aholini nodonlikda saqlash siyosatiga butunlay zid yo‘l tutganligi o‘lka bosh hokimi general-gubernatorning o‘zida shoirni uzoq muddatga Turkistondan jo‘natib yuborish niyatining tug‘ilishiga sabab bo‘lgan” [4:91], degan mulohazalariga munosabat bildirar ekan, Furqat ijodi yuzasidan olib borilgan so‘nggi tadqiqotlarga va shoirning yangi topilgan dastxat she’rlariga tayanib, Furqatning yurtdan ketishiga sabab qilib quyidagi ikki omilni keltiradi:

1. Furqatning chor Rossiyasi mustamlaka siyosatini ochiqdan-ochiq qoralab asarlar yozganligi.
2. Shoirning Vatan va millat manfaatiga asoslangan ma’rifatparvarlik faoliyati mustamlaka ma’muriyatiga xush kelmaganligi [1:18].

N.Jabborovning ushbu qarashlari shoirning o‘z vatanini tark etish sabablari yuzasidan uzoq davrdan buyon davom etib kelayotgan bahs-munozaralarga yakun yasadi.

Olim tadqiqotlarida Furqat taxallusining ma’nolariga ham e’tibor qaratadi. Vatandan ayriliq ma’nosida izohlangan taxallusni “faqat birgina ma’nosiga alohida urg‘u berilganligini ta’kidlab [1.117], shoirning “Ahvolot”, “Adashganman” radifli muxammas, “Qilmasam bo‘lmas” radifli Haziniyga taxmisiga tayanib, shunday yozadi: “Ma’lumki, tasavvuf ta’limoti bo‘yicha, inson toki bu foniy dunyoda ekan, Haq taolo visolidan ayriliqda, firoqda yashaydi. Ahli Haqlarning hayotdagi bosh maqsadi – Olloh taoloning jamolini ko‘rish. Uning diydoriga vosil bo‘lish. Tabiiyki, qodiriya tariqatining vakili sifatida Furqat ham xuddi shu maqsad-muddao bilan yashagan. Demak, Furqat taxallusi xuddi shunday e’tiqod, dunyoqarashdan kelib chiqib tanlangan va Haq taolo vaslidan ayriliq ma’nosini ifodalaydi” [1.118]. Biz ham mazkur fikrni to‘la quvvatlaymiz.

Umuman, olimning furqatshunoslik sohasida olib borgan tadqiqotlari shoirning murakkab hayot yo‘li va ijodiy faoliyatini tizimli, izchil o‘rganishda yangicha tahliliy xulosalarni ilmiy jamotachilikka taqdim etilganligi bilan alohida ajralib turadi. Olimning Furqat mavzusida olib borgan ilmiy izlanishlari Qo‘qon adabiy muhiti, umuman, mumtoz adabiyot vakillari ijodini tadqiq etishda fundamental asos vazifasini o‘tab kelmoqda.

N.Jabborovning Furqat mavzusi tadqiq etilgan ilmiy izlanishlariga nazar solar ekanmiz, Furqatning Alisher Navoiy an’analarining mohir davomchisi, shuningdek, an’ana bag‘rida yangilik qila olgan iste’dod egasi sifatida o‘z bahosini olgan shoirligi isbot topganligini ko‘ramiz. Olimning “Alisher Navoiy nazmiy an’analarining Furqat she’riyatida yangilanishi tamoyillari” maqolasi mazkur masalaga bag‘ishlangan. Olim Navoiy asarlarini millat badiiy-estetik tafakkurining cho‘qqisi deb atar ekan, mutaffakkir shoir an’analarini muayyan poetik obraz va ramzlar vositasida takomilga yetkazgan, rivojlantirgan ijodkor sifatida Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqatni ko‘rsatadi va shoir lirikasida Alisher Navoiy an’analarining munosib davom ettirilishi hamda yangilanishini 4 tamoyil asosida o‘rganish mumkinligini asoslaydi:

1. Poetik mazmun yangilanishi.
2. Poetik obraz takomili.
3. Poetik janr yangilanishi.
4. Vaznda tatabbu’ qilish.

Olim poetik mazmun yangilanishiga misol sifatida shoir munojot g‘azallarini keltiradi. Navoiyning

Ibodatingg‘a yangi oy bo‘lub xam o‘ldi musalliy,
Sipehr atlasidin solibon havog‘a musallo.

baytini tahlilga tortar ekan, olim “yangi oy – hilolning Haq taolo ibodati uchun qaddi egik

namozxonga qiyoslangani, tunda yulduzlar bilan ziynatlangan osmonning falak atlasiga hamda havoga solingan joynamozga tashbeh etilishi baytning ham shakl, ham mazmun jihatdan yuksak badiiyatiga dalil” bo‘lishini ta’kidlaydi va aAyni shu mazmun Furqatning

Kullu ashyo junbush aylab zikrig‘a mashg‘uldur,
Vahshiyoni dasht, xaylu-l-bahru murg‘oni havo.

baytida yangi poetik obraz va mazmun orqali tasvirlanganiga e’tibor qaratadi. Dashtdagi vahshiy hayvonlar (vahshiyoni dasht), dengizlardagi jonivorlar (xayl ul-bahr), havodagi qushlar (murg‘oni havo)ki Yaratganning zikrini bir nafas bo‘lsin unutmas ekan, yaralmishlar afzali – Insonning bundan g‘ofil bo‘lishga haqqi yo‘q”, deb yozadi. Bir mazmunni avvalgi shoirlardan tamoman farqli obrazlar yordamida tasvirlashning qiyinligi, bu ijodkordan yuksak mahorat va keng dunyoqarash talab qilishi, Furqat esa bu ishni muvaffaqqiyat bilan bajarganligi, hazrat Navoiy g‘azalidagi mazmunni maromiga yetkazib rivojlantirilganligi asoslab beriladi.

Olim Furqatning “Rahm aylagil, Xudoyo, bechora, xastalarga,

Ranjuru zoru mahzun, ko‘ngli shikastalarga” bayti tarje’ qilingan musaddas munojotinii tahlil qilar ekan, unda millat dardi kuylanishiga diqqat qaratadi. Alisher Navoiy va Furqat munojotlaridagi farqli jihatlar aniqlanadi. Olimning “Agar Navoiy munojotlarida inson, uning mohiyati, Haq taolo ma’rifati kabi millatidan, irqidan qat’i nazar, barcha uchun, umuminsoniyat uchun birday zarur hisoblangan masalalar tahqiqiga, badiiy talqiniga bag‘ishlangan bo‘lsa, Furqat munojotlarida bamisoli ko‘kdan yerga tushiladi, umuminsoniyat emas, o‘zi mansub bo‘lmish millat dardi qalamga olinadi. Shoir munojotlarini, ta’bir joiz bo‘lsa, o‘z kechmishidan uzoqlashayotgan, shu bois siyosiy, moddiy va ma’naviy inqirozga yuz tutgan millatga o‘z qilmishlari oqibatini ko‘rishi, xulosa chiqarishi uchun tutilgan ko‘zgu deb atash mumkin. Bu, o‘z navbatida, ozod (hazrat Navoiy) va mustamlaka (Furqat) millat vakillarining Yaratganga iltijosi, munojoti ham farqli bo‘lishi to‘g‘risidagi achchiq xulosaga olib keladi” [5:23] degan teran kuzatuv va talqinlari tahsinga loyiq.

Olim “Munojoti musaddas”ning 1879 yili, “Bo‘ldi” radifli muxammas 1885 yili, “Begim” radifli g‘azal 1890 yili yozilganligiga e’tibor qaratib, shunday yozadi: “ko‘rsatib turibdiki, shoirning mustamlaka siyosatiga bo‘lgan munosabati yillar o‘tishi bilan ham o‘zgarmagan. Faqat istibdodni qoralash ruhi dastlabki asarlarda ochiqroq aks etgan bo‘lsa, keyingilarida ko‘proq obraz va timsollar zamirida berilgan”. Bu albatta matnga tayanib kelingan xulosalardir.

N.Jabborov Furqatning rus va Yevropa madaniyati targ‘ibiga bag‘ishlangan manzumalari sho‘rolar zamonida hukmron mafkura manfaatlariga moslashtirilib targ‘ib etilganligini, shu bois istiqlolning dastlabki yillarida ular aks ta’sir berdi: hatto ayrim “mutaxassislar” ushbu manzumalarga “tayanib”, Furqatni chor Rossiyasining maddohi sifatida qoralashga, ayblashga uringanliklari haqida to‘xtalar ekan, aslida mohiyat qanday edi?, [1:31]degan savolga javob berib, quyidagilarni yozadi: “Furqat Toshkentda yashar ekan, rus maktab-maorif tizimini ko‘rib hayratlandi. O‘zimizniki bilan taqqoslab, taraqqiyotdan nechog‘lik orqada qolganligimizni angladi. Taraqqiy etgan millatlar darajasiga yetish uchun ta’lim tizimini o‘zgartirish, zamon talablari darajasiga ko‘tarish lozimligini tushunib yetdi. Telefon, telegraf, gazeta, vistavka, hatto bugun juda oddiy hisoblangan elektr energiyasi kabi o‘sha payt uchun yangilik hisoblangan hodisalarning millat hayotiga kirib kelishini xohladi. “Jahon basti kushodi” – jahondagi barcha mushkulotlarni yechish yo‘li ilm-ma’rifatda deb bildi”. Bu fikrlar qo‘yilgan savolga munosib javob edi.

Olimning furqatshunoslikka doir tadqiqotlarida quyidagi ilmiy yangiliklar va qarashlar ilgari surildi:

“Furqatning xorijga ketish va yurtga qayta olmaslik sabablari yangi dalillar asosida

o‘rganildi. Shoirning Rusiya mustabid siyosatiga bo‘lgan munosabati manbalar asosida tahlil etildi. Furqat asarlarida ilgari surilgan g‘oyalarning XX asr boshidagi jadidchilik harakati namoyandalari faoliyatiga ta’siri masalasi tadqiq etildi; Furqatning diniy-ma’rifiy va tasavvufiy mavzudagi asarlarini yaxlit, atroflicha tahlil etishga, shoir “Hajnoma”si va diniy ma’rifiy mavzudagi boshqa asarlarini bugungi kun talablaridan kelibbchiqib tadqiq qilishga harakat qilindi. Shoir she’rlarida oyat va hadislar talqini masalasiga alohida e’tibor qaratildi; Furqatning xorij safari, har bir mamlakatda bo‘lish sanalari, chet ellardagi qizg‘in ijodiy faoliyati haqida ma’lumotlar aniqlandi, tahliliy xulosalar berildi; shoirning xorijda yozgan she’rlaridagi obrazlar silsilasi, poetik mahorat masalalari tadqiqi amalga oshirildi; “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” asari XX asr boshlari o‘zbek nasrining noyob namunasi sifatida ilk bor mufassal tahlil etildi. Asar matni birinchi marta matbuotda e’lon qilindi; Furqat asarlarining mavjud nashrlaridagi matnlari ilk manbalar bilan muqoyasa etildi. Ularning aksariyati nojoiz qisqartirishlar bilan nashr qilinganligi aniqlandi. Mazkur asarlarning to‘la matnlari tiklandi.Ushbu matnlarga tayanib, ularning shoir merosida tutgan o‘rni xususida mulohaza yuritildi. Jumladan, “Rus askarlari tarifida” deb nomlanib kelgan asarning nashr nusxasi ilk manba bilan qiyoslanganda asarning asl mohiyatini ifoda etgan muhim misralari tushirib qoldirilganligi aniqlandi. Asarning to‘la matni uning rus askarlari madhiga emas, rus-yapon urushining haqiqiy manzarasini ochib berishga bag‘ishlanganini ko‘rsatishi dalillar asosida isbot etildi. “Rus askarlari ta’rifida” degan nom Furqat tomonidan emas, noshirlar tarafidan qo‘yilganligi, bu nom asarning mazmun-mohiyatiga muvofiq kelmasligi xususida bahs yuritildi; Furqat hayoti va ijodiy faoliyatining xorijda – AQSh, Turkiya, Mojariston va Xitoyda o‘rganilishi xususida ma’lumotlar aniqlandi. Mazkur tadqiqotlardagi fikrlarga ilmiy munosabat bildirildi. Shoir asarlarining xorijdagi nashrlari qo‘lyozma manbalar va mamlakatimizdagi nashrlar bilan muqoyasa etilib, ilmiy tahlil qilindi” [1. 10-11].

Xulosa qilib aytganda, N.Jabborov tadqiqotlari furqatshunoslikka yangicha me’zonlarga tayangan holda xolis qarashlar ifodalangan, shoir asarlari o‘zining haqiqiy bahosini olgan teran ilmiy tahlillar va xulosalar sifatida katta hissa bo‘lib qo‘shildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жабборов Н. Фурқатнинг хориждаги ҳаёти ва ижодий мероси: манбалари, матний тадқиқи, поетикаси. Филология фанлари доктори илмий даражаси учун ёзилган диссертация. -Т., 2004.
2. Ғ.Ғулом. Унутилмас кишилар тўғрисида. // Қизил Ўзбекистон, 1948 йил 9 июн, №114 (7045).
3. Холид Расул. Фурқат. Танқидий-биографик очерк. -Т.: Бадиий адабиёт, 1959, 91-бет.
4. Ш.Юсупов. Фурқат ва ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг янги босқичи. Филология фанлари доктори илмий даражаси учун ёзилган
диссертация, - Т., 1990.
5. Н.Жабборов. “Алишер Навоий назмий анъаналарининг Фурқат шеъриятида янгиланиши тамойиллари”. Қўқон адабий муҳити ва Учинчи Ренессанс азвусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. - Қўқон, 2022.

A NEW APPROACH TO EDUCATION IS A STEP TOWARDS INNOVATION

Azimbaeva Ranokhan Yuldashevna
assistant professor of the Department of Foreign Languages Education,
Tashkent State University of Economics

Abstract: Today, new approaches and innovations are gaining importance in the field of education. Globalization, technological progress and social changes impose new demands on the education system. Innovative approaches in education not only renew the process of imparting knowledge, but also develop students' creativity, critical thinking and problem-solving skills.

Key words: education, innovative technologies, project, online platforms, logical thinking.

Taking into account the individual needs and abilities of each student makes the educational process more effective. A variety of materials and methods can be used for students to study according to their interests. Interactive methods that encourage active student participation, such as group work, discussions, and project-based teaching, make the learning process interesting and effective. This approach develops students' thinking skills. Modern technologies, such as online platforms, mobile applications and virtual reality, make the educational process more interesting and effective. Students have access to a wide range of information through the Internet. In order to develop creativity in the educational process, it is necessary to give students the opportunity to propose new ideas and solutions. This, in turn, increases their ability to think innovatively. It is important to introduce teachers to new methods and technologies, to train them in innovative approaches. Teachers should update their knowledge and skills.

It is necessary to update the infrastructure of educational institutions, provide them with modern technologies and improve the educational environment. Involving parents and the public in the educational process, taking into account their opinions and suggestions will help to improve the quality of education. Financial and organizational support is necessary for the implementation of innovative projects in the field of education. This, in turn, helps to develop new ideas and approaches.

Innovation in education brings a number of benefits. Innovative approaches make the educational process interesting and interactive, which increases students' interest in lessons. With the help of innovation, it becomes possible to provide education according to the individual needs and abilities of students. It helps students learn in their own way. Innovative methods help students develop creativity and critical thinking skills. This, in turn, improves their problem-solving skills. The introduction of modern technologies into the educational process gives students access to a wide range of information and prepares them to be successful in the modern world. Innovation helps to update the knowledge and skills of teachers, which increases the quality of their teaching. Innovative approaches engage students in group work and collaboration, which develops their social skills. Innovation helps to make the educational process effective and qualitative, which increases the level of knowledge of students. Innovative educational approaches prepare students for the future job market, educate them as competitive and innovative thinkers. In general, innovations in education make the learning process more effective and interesting for students, preparing them for future success.A number of strategies can be implemented to prepare teachers for new methods.Organize regular professional development courses and seminars for teachers. These programs provide information on new educational methods, technologies and pedagogical approaches. Appoint experienced teachers as mentors to

teachers learning new methods. Through this, it is possible to help in the application of new methods in practice. Giving teachers the opportunity to try new methods in practice. This makes it easier for teachers to adopt new approaches. Access to online courses, webinars and educational platforms for teachers. These resources allow teachers to learn new methods and technologies. Organization of experience sharing sessions between teachers. During these sessions, teachers can discuss their experiences, successes and challenges. Create an innovative learning environment in the school, which allows teachers to try new methods and express their ideas freely. Encourage and reward teachers who use new methods. This encourages them to learn new approaches. Evaluating the opinions and experiences of teachers in the process of using new methods. This process helps teachers to improve their teaching methods. Develop and provide manuals, videos and other resources on new methods and approaches. Encourage teachers to join professional networks, forums or social networks. Through this, they can share new methods and experiences. These strategies can be effective in preparing teachers for new methods and help to improve the quality of the educational process. There are a number of methods and strategies for implementing interactive approaches in education. Encourage students to work in small groups to complete specific tasks or solve problems. This method develops communication and cooperation among students. Give students tasks to solve real-life problems. This approach develops students' critical thinking and problem-solving skills. Allow students to play different roles. This method increases students' empathy and communication skills. Use of interactive presentations, online platforms, simulations and games in the educational process. These technologies increase the interest of students and make the learning process more interesting. Ask students questions during the lesson and get answers from them. This method ensures active participation of students and allows them to express their thoughts. Giving students the opportunity to work on creative projects. It develops students' creativity and independent thinking. Application of games and simulations in the educational process. It increases the interest of students and makes the learning process more interesting. Encourage students to share ideas and discuss during the lesson. It develops students' ability to express their thoughts and communicate with others. Give students the opportunity to assess their knowledge and skills. This increases students' motivation for self-development. Teachers should communicate openly and sincerely with students. This helps students express themselves freely. These interactive approaches help to make the educational process more effective and interesting, and also ensure the active participation of students. Thus, using an interactive whiteboard, you can organize the student's permanent work electronically. It significantly saves time, encourages the development of mental and creative activity, and involves all students of the group in work. Therefore, the rational use of the almost unlimited possibilities of modern technical tools in English language classes should help to form language competences, develop creative thinking and, most importantly, strive for continuous improvement. Our observations show that the important advantages of new approaches in the modern education system are connected with continuous modern gadgets, on the basis of which the expansion of cognitive capabilities through the use of information technologies in learning foreign languages helps to develop a stable, conscious interest in new and great learning. gives the advantages of computer technology: to spread interest in learning English without leaving the computer, to be in demand in Internet classes or to work independently with computers in other subjects, to involve students in educational and research work. Acquired knowledge, skills and experience special attention should be paid to the transfer of skills to extracurricular activities, which indicates their interest and demand. The lack of motivation in learning a foreign language is an equally important problem. It is necessary to be interested in learning a foreign language based on new approaches in the educational system.

New approaches in the field of education are important in order to meet the requirements of the time, to develop the abilities of students and to prepare them for life. Today, new approaches are taking the place of traditional methods in the educational process. One of the main principles of the new approaches is to put students at the center of the educational process. In this approach, conditions are created for students to acquire their knowledge independently, express their thoughts and interact. Teachers act as guides who help students to develop themselves. In the educational process, special attention is paid to the development of creative thinking. Students are given opportunities to use creative approaches to problem solving, generate new ideas, and express themselves freely. This, in turn, enhances students' independent thinking skills. Innovative approaches provide practice-oriented education. Students acquire theoretical knowledge through practical exercises. This approach creates opportunities for students to apply their knowledge in real life and provides them with practical skills. The use of technology in modern education is an integral part of new approaches. Online educational platforms, interactive programs and multimedia tools help students to actively participate in the educational process. It also increases students' interest and makes learning more interesting. New approaches are aimed at developing students' critical thinking skills.

Students are taught to use a critical approach in evaluating, analyzing, and solving problems. This, in turn, prepares them to think independently and make their own decisions. Creating an atmosphere of open communication and cooperation in the educational process is one of the important aspects of new approaches. Students will have the opportunity to exchange ideas, learn from each other and do team work. This, in turn, develops students' social skills. New approaches to education play an important role in the personal development of students, increasing their creative thinking skills and preparing them for life. Principles such as putting students at the center of the learning process, practice-oriented learning, the use of technology, and the development of critical thinking help make education more effective and meaningful. Therefore, the application of new approaches in the field of education is important in preparing the next generation.

New approaches in education have a number of advantages, and these advantages help to make the learning process of students more effective and interesting. New approaches encourage students to actively participate in the learning process. Students will be able to express themselves, solve problems and interact. Students develop independent thinking and decision-making skills. This will help them to be successful in life in the future. New approaches encourage creative thinking. Students learn to generate new ideas and solve problems through creative approaches. Practice-oriented education allows students to acquire theoretical knowledge through practical exercises.

This will develop their practical skills and provide opportunities for real-life application. The use of modern technologies makes the educational process more interesting and effective. Students expand their knowledge by using online resources, interactive programs, and multimedia tools. Creating an environment of open communication and cooperation develops students' social skills. They will have the opportunity to learn from each other, do team work and exchange ideas. New approaches will help students to develop themselves and identify their abilities. Students will have the opportunity to identify their interests and strengths. New approaches make the educational process interesting and motivating. Students absorb their knowledge through interesting and interactive methods in the process of learning. New approaches in education greatly contribute to the personal and professional development of students. They play an important role in improving students' abilities, developing creative

thinking and forming practical skills. Therefore, the need to apply new approaches in the field of education is increasing.

Placing students at the center of the learning process promotes self-development, independent thinking and active participation. Choosing topics that match students' interests and needs is important in engaging them in the learning process. Students become more motivated by learning about topics they are interested in. Using active learning methods such as interactive lessons, group discussions, project-based learning, and games increases student engagement. These methods allow students to express their ideas and communicate with each other. Providing students with opportunities for self-directed learning helps them to think independently and expand their knowledge. For this, online resources, books and other educational materials can be provided. Helping students set and achieve their personal goals contributes to their self-development. Students should be able to plan and evaluate themselves to achieve their goals. Encouraging interaction among students increases opportunities for them to share ideas and learn from each other. It helps to develop social skills of students. Taking students' ideas and suggestions into account is an important part of putting them at the center of the learning process. Students should be able to express themselves. Adapting the learning process to the individual needs and abilities of students will help them feel comfortable. This allows students to develop their skills. Active participation of students in the assessment process gives them the opportunity to assess their own knowledge and skills. Students have the opportunity to see their own changes and develop by evaluating themselves. Placing students at the center of the learning process promotes self-development, independent thinking and active participation. This will help students get more out of their education and be successful in the future.

Conclusion:

New approaches and innovations in education help to make the educational process more effective and interesting. It is necessary to introduce modern methods and technologies to develop students' creativity, critical thinking and problem-solving skills. Cooperation between teachers, educational institutions, parents and the public is important for the implementation of innovations in the field of education. Only in this way, we can renew the education system and make the next generation successful and competitive.

References:

1. Volkova O.A. Proektnaya metodika - effektivnoe sredstvo organizatsii tvorcheskoy i uchebnoy deyatelnosti na urokax angliyskogo zyzyka // Inostrannye zyzyki v shkole, 2020. No. 4. S. 31-32.

2. Sattarova A.V., Pak A.V. Primenenie informatsionnyx tekhnologiy // Vestnik MGU, 2021. No. 1. S. 18-21.

3. Nurmatov N.N. Pedagogical technologies in media education// Inostrannye yazyki v shkole, 2021. No. 7. S. 62-65.

4. Kamolov M.P. Teaching foreign languages at school and university // S.-Pb., 2021. B.60.

5. Khatamova N.V. Use of computer technologies in foreign language teaching / Informatics and education, 2020. No. 6. P. 35-38.

PLATAGON PLATFORMASIDA ANIMASION KEYS TOPSHIRIQLARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH YO‘LLARI.

Muborakxon Ganiyeva
Toshkent Xalqaro universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Platagon platformasida ishlash va animatsion keyslar bilan ishlash bo‘yicha tadqiqot olib borilgan. Platagon platformasi, animatsion videolar yaratish uchun qulay va intuitiv vosita bo‘lib, foydalanuvchilarga o‘z g‘oyalarini hayotga tadbiq etish imkonini beradi. Ushbu platforma orqali foydalanuvchilar turli xil animatsion personajlar, fonlar va ovozlarni tanlab, o‘z hikoyalarini yaratishlari mumkin. Animatsion kalitlar yordamida xarakterlarning harakatlari va voqealar rivojini boshqarish imkoniyati yaratiladi. Ushbu maqolada, Platagon platformasida animatsion kalitlarni qanday ishlatish, ularni yaratish jarayoni va eng yaxshi amaliyotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Platagon, Animatsiya, Ta’lim, Harakatlar, Vizual, Boshqarish, Amaliyotlar.

Kirish. Animatsion keys topshiriqlari talabalarga informatika va dasturlash bo‘yicha turli tushunchalarni o‘rgatish uchun qimmatli vositadir. Ushbu vazifalar dasturlash tillari yoki vizual dasturlash vositalaridan foydalangan holda animatsiyalarni yaratishni o‘z ichiga oladi. Platagon, dasturlash va informatikani o‘rganish uchun mashhur platforma, animatsiya ishi vazifalarini amalga oshirish uchun ideal muhitni taklif etadi. Ushbu maqolada turli xil animatsiya vazifalari ko‘rib chiqiladi va ularni Platagon platformasida qanday qilib samarali amalga oshirish bo‘yicha ko‘rsatmalar beriladi.

Raqamli hikoyalar va ta’lim sohasida animatsiya jalb qilish va o‘rganish uchun kuchli vosita sifatida paydo bo‘ldi. Platagon platformasi foydalanuvchilarga jonlantirilgan videolarni osonlikcha yaratish imkonini beruvchi innovatsion yechim sifatida ajralib turadi. O‘zining qulay interfeysi bilan Platagon o‘qituvchilar, marketologlar va ijodkorlarga tushunchalarni jonli animatsiyaga aylantirish imkonini beradi. Ushbu maqola aloqa va o‘rganish natijalarini yaxshilash uchun Platagon platformasida qanday amalga oshirilishi mumkinligi haqida batafsil ma’lumot beruvchi animatsiya ishi vazifalarining ahamiyatini o‘rganadi.

Animatsiya holatlari vazifalari jonlantirilgan kontent xabarlarni samarali tarzda etkazishi, tushunchalarni o‘rgatishi yoki ma’lumotni taqdim etishi mumkin bo‘lgan muayyan stsenariylar yoki loyihalarga tegishli. Ushbu vazifalar ko‘p qirrali bo‘lib, o‘quv videolarini yaratishdan marketing taqdimotlari va hikoyalargacha bo‘lishi mumkin[1]. Animatsiyaning vizual tabiati murakkab g‘oyalarni parchalashga yordam beradi, ularni tomoshabinlar uchun yanada hazm bo‘ladigan va esda qolarli qiladi.

Raqamli hikoya qilishning doimiy rivojlanib borayotgan landshaftida animatsiya aloqa va jalb qilish uchun kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi[2]. Animatsiya ta’lim maqsadlarida, marketing yoki ko‘ngilochar maqsadlarda qo‘llanilishidan qat’i nazar, g‘oyalarni jozibali yo‘llar bilan amalga oshirishi mumkin. Animatorlar va ijodkorlar uchun mavjud bo‘lgan turli platformalar orasida Platagon o‘zining qulay interfeysi va innovatsion xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada animatsiya vazifalari tushunchasi - muayyan maqsadlarga erishish uchun animatsiyadan foydalanadigan maxsus topshiriqlar yoki loyihalar - va ularni Platagon platformasida amalga oshirishning samarali usullari muhokama qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Hikoya barcha madaniyatlarda uchraydigan asosiy nutq shakllaridan biridir. Hikoya yozish odatda qahramonlarning maqsadlariga asoslanadi. Hyland hikoya

hikoyasida uchta tarkibiy element mavjudligini tasdiqlaydi: orientatsiya, murakkablik va qaror. [3]

Shu sababli, hikoya yozishni o‘rganish jarayoni o‘qish matnlarini yaratishdan tashqari, animatsiya, qisqa metrajli filmlar, drama va boshqalar kabi mahsulotlarni yaratishga ham qaratilgan. Ushbu mashg‘ulot o‘rganishni qiyinlashtiradi va bu o‘quvchilardan ularning yozganlarini boshqa shakllarda qanday tasvirlash mumkinligi haqida o‘ylashni talab qiladi. Oxir-oqibat, bu usul texnologik vositalar orqali til o‘rganish va bilish jarayoniga vositachilik qiladi.[4]

Bundan tashqari, Tezining ta’kidlashicha, yakuniy mahsulotlar, yaxshi yoki yomon, talabalar tomonidan ishlab chiqariladi va ular o‘rganishlari va jarayonda ishtirok etishlari mumkin.[5] Stoller, shuningdek, loyiha ishi hamkorlikdagi ta’limning bir qismi sifatida tasniflanishi mumkinligini tushuntiradi, chunki u talabalarga yolg‘iz ishlash yoki do‘stlari bilan ishlash imkonini beradi.[6]

Hikoya yozishni o‘rgatishning mos usullaridan biri bu loyiha asosida o‘rganish bo‘lib, u loyihani bajarish atrofida o‘rganishni tashkil etish modelidir. O‘rganish talabalardan murakkab vazifalarni bajarishni talab qiladigan guruhlarda amalga oshiriladi, ularning natijalari odatda aniq mahsulotdir. Ushbu turdagi usul talabalardan ma’lum bir loyihani amalga oshiradigan butun o‘quv va o‘qitishda faol ishtirok etishlarini talab qiladi.[7]

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda sifat tadqiqot usuli qo‘llaniladi. Sifat tadqiqot usulini joriy tadqiqot ishining asosi sifatida qo‘llashning bir qator sabablari shundan iboratki, sifat tadqiqot usuli tadqiqot predmeti doirasidagi mavjud hodisa haqida batafsil tushuncha hosil qilish orqali joriy bilimlar bazasini ilgari suradi.

Ushbu tadqiqotda yaxlit tavsifga urg‘u berish orqali munosabatlar, faoliyat, vaziyatlar yoki materiallar sifatini tekshirishga qaratilgan sifatli usul qo‘llaniladi. Ushbu sifatli usul amaliy tadqiqotdan foydalangan, chunki bu tadqiqotning xarakteristikasi mos keladi.

Oxirgi 10 yillikda nashr etilgan tegishli jurnal maqolalari, tadqiqot maqolalari, veb-saytlari va rasmiy hujjatlari ushbu tadqiqot uchun ma’lumotlarni olish mezonlariga kiritilgan bo‘lib, ular faqat eng so‘nggi va aniq ma’lumotlarga ega bo‘lishini ta’minlaydi shuning bilan bir qatorda muayyan bir mavzu bo‘yicha o‘rganildi.Ma’lumotlarni tahlil qilish tadqiqotning eng muhim qismi bo‘lib, to‘g‘ri xulosa chiqarishga yordam beradi va tadqiqotning maqsadlariga javob beradi.

Natijalar

Maqolaning natijalar qismida animatsion holatlar bo‘yicha vazifalari va ularni Platagon platformasida amalga oshirish bo‘yicha foydalanuvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun o‘ziga xos xususiyatlardan qanday foydalanishi mumkinligini ko‘rishingiz mumkin. Masalan, o‘qituvchilar murakkab tushunchalarni tushuntirish uchun animatsion videolardan foydalanganda talabalarning faolligi yaxshilangani haqida xabar berishdi, chunki vizual elementlar o‘rganishni yanada interaktiv qiladi. Bundan tashqari, marketologlar brend identifikatori va ohangini aks ettirish uchun Platagon xarakterini moslashtirishdan foydalangan holda tomoshabinlar e’tiborini tortadigan reklama kontentini muvaffaqiyatli yaratdilar. Foydalanuvchilar ovozli ovozlarni animatsion belgilar bilan osongina birlashtirishi mumkin, bu esa tomoshabinlar bilan rezonanslashadigan muammosiz hikoya qilish tajribasiga imkon beradi. Foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari shuni ko‘rsatadiki, animatsiyalarni tezda takrorlash va tahrirlash qobiliyati ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantiradi, bu ularga o‘z xabarlarini samarali takomillashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, platformaning almashish imkoniyatlari yaratuvchilarga o‘z animatsiyalarini turli kanallar bo‘ylab tarqatish imkonini beradi, bu esa kengroq kirish va ta’sirga olib keladi. Umuman olganda, Platagon-da animatsiya ishi

bo‘yicha topshiriqlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uning ta’lim, sohasida foydali ekanligini isbotlovchi aloqa va o‘rganish uchun kuchli vosita sifatidagi salohiyatini namoyish etadi.

Case vazifalarida animatsiyaning afzalliklari

Animatsiyalangan kontent statik matn yoki tasvirlarga qaraganda diqqatni yanada samaraliroq tortadi. Harakat, rang va tovushni o‘z ichiga olgan ijodkorlar tomoshabinlarning qiziqishini saqlab qolishlari mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, odamlar vizual tarzda taqdim etilganda ma’lumotni yaxshiroq saqlaydilar. Animatsiya murakkab mavzularni soddalashtirishi, tomoshabinlarga asosiy fikrlarni tushunish va eslab qolishga yordam beradi.

Animatsiya til to‘siqlarini engib o‘tib, g‘oyalarni turli auditoriyalarga yetkazishni osonlashtiradi. Vizual hikoya qilish hamma uchun tushunarli bo‘lib, kengroq ma’lumot olish imkonini beradi.

Platagon Platformasi Platagonida animatsion Case vazifalarini amalga oshirish animatsiya jarayonini soddalashtiradi va bu turli darajadagi tajribaga ega foydalanuvchilar uchun ochiq bo‘ladi. Platformadan foydalangan holda animatsiya holatlari vazifalarini qanday amalga oshirish mumkin:

1. Maqsadlaringizni aniqlang

Animatsiyaga kirishdan oldin, maqsadlaringizni aniqlang. Siz ta’lim berish, ma’lumot berish yoki ko‘ngil ochishni maqsad qilyapsizmi? Maqsadlaringizni tushunish sizning animatsiyangiz mazmuni va uslubini boshqaradi.

2. Skript yarating

Ssenariy yozish hikoya qilish uchun juda muhimdir. Hikoyaning mantiqiy oqimini ta’minlab, asosiy fikrlaringizni belgilang. Platagon platformasi jonlantirilgan belgilar uchun dialog yaratish, xarakter rivojlanishi va o‘zaro ta’sirini kuchaytirish imkonini beradi.

3. Belgilar va sozlamalarni tanlang

Platagon turli xil sozlanishi mumkin bo‘lgan belgilar va fonlarni taklif qiladi. Tomoshabinlaringizga mos keladigan va mavzuingizga mos keladigan belgilarni tanlang. Siz ularning qiyofasini, kiyimini va harakatlarini hikoyaga mos ravishda sozlashingiz mumkin.

4. Hikoyangizni jonlantiring

Platagonning intuitiv vositalaridan foydalanib, qahramonlaringizni jonlantirishni boshlang. Skriptingizga mos keladigan aniq harakatlar, yuz ifodalari va harakatlarni tanlashingiz mumkin. Animatsiyani yanada dinamik qilish uchun o‘tish va effektlarni qo‘shing.

5. Ovozli va tovush effektlarini qo‘shing

Audio animatsiyani yaxshilash uchun kalit hisoblanadi. Skriptga mos keladigan ovozli ovozlarni yozib oling, bu etkazib berishda aniqlik va hissiyotlarni ta’minlaydi. Platagon shuningdek, ko‘rish tajribasini boyitib, ovoz effektlari va fon musiqasini qo‘shish imkonini beradi.

6. Ko‘rib chiqish va tahrirlash

Animatsiyangiz tugallangach, uni izchillik va oqim uchun ko‘rib chiqing. Tahrirlash xususiyatlari sizga vaqtni, dialogni va vizuallarni sozlash imkonini beradi va yakuniy mahsulot sizning kutganingizga mos kelishini ta’minlaydi.

7. Fikr-mulohazalarni baham ko‘ring va to‘plang

Animatsiyani tugatgandan so‘ng, uni maqsadli auditoriyangiz bilan baham ko‘ring. Uning ta’siri va yaxshilash sohalarini tushunish uchun fikr-mulohazalarni to‘plang. Platagonning almashish imkoniyatlari ishingizni turli platformalarda tarqatishni osonlashtiradi.

Xulosa

Platagon platformasi animatsiya ishi bo‘yicha vazifalarni amalga oshirish, hikoya qilish va jalb qilish o‘rtasidagi bo‘shliqni bartaraf etish uchun qiziqarli yo‘lni taklif etadi. Uning

foydalanuvchilar uchun qulay xususiyatlaridan foydalangan holda, ijodkorlar ta’lim beruvchi, qiziqarli va xabardor qiluvchi jozibali animatsion kontent yaratishi mumkin. Vizual kontentga talab ortib borar ekan, Platagon kabi platformalarda animatsiyani o‘zlashtirish turli sohalarda muloqot va o‘rganish tajribasini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Animatsiyadan foydalanish tomoshabinlarni vizual va hissiy jihatdan samarali jalb qilish qobiliyati tufayli bir nechta sektorlarda o‘sishda davom etmoqda. Turli xil animatsiya vazifalarini tushunish va Platagon kabi platformalardan samarali foydalanish orqali ijodkorlar o‘z maqsadlariga javob beradigan yuqori sifatli animatsion kontent yaratishlari mumkin, xoh u ta’lim maqsadlari, marketing strategiyalari, ijtimoiy media ishtiroki yoki hikoya qilish harakatlari.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, muvaffaqiyatli amalga oshirish aniq maqsadlarni belgilash, skriptlarni o‘ylangan holda ishlab chiqish, mos belgilar va sahnalarni tanlash, sifatli audio yozib olish, animatsiyalarni sinchkovlik bilan sozlash, yakuniy mahsulotni eksport qilishdan oldin sinchkovlik bilan ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi - bularning barchasi ishlab chiqarish jarayonida qabul qilingan har bir qarorda tomoshabinlar ishtirokini birinchi o‘rinda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Ary. D., Jacobs, L. C., Sorensen, C. K., & Razavieh, A. Introduction to research on education (Eight editions). Belmont, California: Wadsworth Cengage Learning
2. Bell, S. Project-Based Learning for the 21st century: skill for the future. The Cleaning House, 83(2), 39-43. doi:10.1080/00098650903505415
3. Hyland, K. Genre and second language writing. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press
4. Mishra, P., & Koehler, M. J.. Technological Pedagogical Content Knowledge: A new framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017-1054. doi:10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x
5. Tezi, L. The Use of Project-Based Learning in Teaching English to Young Learners. A thesis. Konya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seljuk University.
6. Stoller, F. L. Project-Work: A Means to Promote Language and Content. In J. C. Richards, & W. A. Renandya, Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice (pp. 107-120). Cambridge: Cambridge University Press.
7. Thomas, J. W. A Review of Research on Project-Based Learning. Retrieved April 5, 2016, from http://www.bobpearlman.org/BestPractices/PBL.Research.pdf.

DIRECTIONS OF STRENGTHENING EDUCATION BRAND IN FOREIGN COUNTRIES

Shakirova Dilfuza Tulkunovna
TIU, head of Foreign Languages Department
sh_dilfuza@mail.ru,
+997973439555

Abstract: In order to create a strong brand higher educational institutions (HEI) use different marketing strategies as brand extension and brand alliance, caused by internalization and globalization. Another direction of strengthening an education brand of an education establishment is distance learning, has become popular different aged and positioned people, was the only mean of education during pandemic situation caused COVID-19.

Key words: internalization, brand extension, brand alliance, distance learning, joint degree, joint programme

Introduction.

Increasing consumer power in the market involved organizations to be engaged in identifying brand in order to keep the share in the market place, furthermore increase it as much as it is affordable. Every HEI tries not only to keep but increase its share in education market by creating different strategies. One of the most effective ways of strengthening brand in higher education is considered to be - internalization- becomes very popular in the education market. Bayan Maudarbekova states in her article, the term internalization of education defines as "the process of including various international aspects in the research, teaching and administrative activities of educational institutions of different level"[1]. According to Tahira Jibeen , Masha Asad Khan internalization of education is using benefits of global trend by collaborating with regional, international and even intercontinental universities[2]. The root of internalization in tertiary education goes back to early years of XX century, in the previous chapters we mentioned as a golden time for Movarounnahr with its famous scholar as Farobi, Beruni and others, where academic mobility was usual case. Youth of that time and their parents to provide scientific knowledge preferred studying in Movarounnahr from famous scholars' schools, which without knowledge of the term "brand", were counted to be the most popular and prestigious.

Another direction of attracting learner attention to the education brand is distance learning. The history of distance starts in early 18 century as a correspondence course, giving opportunity for working or disabled people to study from home. However, the popularity of this type of academic activity has been increased, while it gives opportunity to learners adapt it according their needs and wants; i.e. development of Internet makes it available to study without paying attention to the time and place. This type of educational activity uses several methods and formats where a learner and an educator or information source are absent in a traditional class and activity can be run through technology as video conferencing (Zoom, Blackboard, Webex meetings), discussion boards or on – line assessments[3]. While studying on-line, pursued goal of an educator can differ: to gain another aptitude or develop existing one and the other aim is to earn certificate or diploma[4]. Most people confuse between on-line education and remote learning, while the last one has scheduled time and groups for classes which make students not to lag

[1] Internalization of Higher education in Kazakhstan, B. Maudarbekova, Social and Behavioral Sciences, February, 2014
[2] Internationalization of Higher Education: Potential Benefits and Costs, Tahira Jibeen , Masha Asad Khan, International Journal of Evaluation and Research in Education,2015 December
[3] https://tophat.com/glossary/r/remote-learning
[4] https://www.geneva.edu/blog/higher-education/online-education-vs-remote-learning

behind by checking every week and having classes on time. However, it cannot be flexible as on – line education and educators are not able to communicate as in the traditional classes. Moreover, pandemic situation in the world pushed this type of system to be the only available type of education for some period. As a response for COVID 19 most HEIs launched distance learning by radio, TV as on line classes or online video conferencing using available apps.

Literature review

Marketing strategies as brand extension, brand alliance

The end of cold war and globalization influenced the development of internalization by creating joint programmes between developing and developed countries, which become the most popular way of strengthening brand identity in HEI. Recognition of the value of brands has led marketers to seek ways to leverage brands to increase their value through brand extension, strategic cooperation, brand alliance, and other means[5]. In other words usage of well-known brand to enter the market, i.e. brand extension stimulates customers with new approaches, ideas and skills. A brand extension is a marketing strategy in which an organization extends its current brand name to a different product category. The goal of a brand extension is to harness a brand's popularity in one area to promote positive consumer response in a new area. Brand extensions are indispensable for brand renewal and growth because they are a widely used means of reducing the risk and expense of new product introductions[6], it may produce products and services products under the same brand name in existing product categories or/ and new product categories[7] . In education market develops international skills and makes the process of language learning effective and easy, which is very crucial in today's globalization time. A parent university's brand allows customer to apply for a favorite university, which allows students to study 3 years in home town and final at the one of the parent universities, obtaining both knowledge and experience.

Resent years another marketing strategy brand alliance became increasing in the market, a brand alliance pertains to a marketing strategy in which two or more already established brands are presented jointly to consumers[8]. A brand alliance is similar to a brand extension in that both involve some type of simultaneous evaluation of two different products. Additionally, some type of attitude transfer is likely to take place between the two products involved in either strategy[9], they strengthen the attribute profile of the extension[10], help the partner brands gain advertising synergies, and improve customers' attitudes toward the parent brands[11]. Where brand alliance in comparison with other marketing strategies - one of the two brands serves as a dominant or head brand, while the other serves as a dominated brand[12]. The result of this collaborative alliances depend on strategy chosen by the establishment, which varies from research consortia to joint

[5] Brand Alliance in Education: A Study of a Joint Degree Program between Asia-Pacific International University and La Sierra University, Damrong Sattayawaksakul, Kraiwin Jongsuksathaporn, Faculty of Business Administration, Asia-Pacific International University, Muak Lek, Saraburi, Thailand

[6] M.S. McCarthy, T.B. Heath, S.J. Milberg New brands versus brand extensions, attitudes versus choice: Experimental evidence for theory and practice, Marketing Letters, 12 (1) (2001), pp. 75-90

[7] Economic and Behavioral Perspectives on Brand Extension, Kevin Lane Keller, Marketing Science, Vol. 31, No. 5 (September-October 2012), pp. 772-776 (5 pages)

[8] Internationalization of Higher Education: Analysis of Factors Influencing Foreign Students' Choice of Higher Education Institution, R. Roga, I. Lapina, P. Muursepp, Procedia - Social and Behavioral Sciences 213 (2015) 925 – 930

[9] Exploring Product Fit And Brand Fit In Brand Alliances: Establishing The Role Of Categorization Processes
Andrew T. Norman, Drake University, Journal of Business & Economics Research – First Quarter 2017

[10] Park et al., 1996

[11] Is a Company Known by the Company It Keeps? Assessing the Spillover Effects of Brand Alliances on Consumer Brand Attitudes. Simonin, B.L. and Ruth, J.A. 1998, Journal of Marketing Research, 35, 30-42.

[12] How to Design Trademarks and Logos by John Murphy (1988-05-12) Paperback Murphy, 1988

curriculum development and program delivery, collaborative alliances reflect varying degrees of collaboration between HEIs[13].

Hunger and Skalbergs[14] describe a joint degree and a joint programme:

Joint degree is specified as: a single degree, awarded by two or more institutions after graduation from one jointly agreed programme, and is granted under the auspices of all the partners, a single graduation document is issued and the degree certification is complemented and explained by a Diploma Supplement.

Joint programme is specified as an overall term for a co-operative study programme based on a common curriculum agreed upon by the partners, while studies can be carried out in the framework of student mobility, based on Credit Transfer, not regarding any specific way to award the degree.

Joint programmes share following characteristics: joint programmes are developed co-operatively by two or more partner institutions; students are obliged to spend part of their studies at two or more partner institutions; and courses and exams are fully recognised by all partner institutions offering the joint programme. The term joint programme is defined as an overall description for all co-operative degree programmes.

These types of cooperation between two different countries start not easily, having different cultural, political, language, socio-economic differences. Sometimes, foreign student satisfaction with the gained study experience does not meet the expectations, moreover they may be satisfied with the internationalization of their chosen HEI and dissatisfied with scholarship availability[15].

However, strong desire and commitment makes it possible giving opportunity to not only improving educational service but strengthening brand as well. In order to have this desire and commitment management of HEI should create a strategy which involves all members of the organization, to go through this transition process successfully.

Distance learning

On-line learning is not a new phenomenon in tertiary education; its popularity has started increasing more than 10 years ago. In recent decades the use of blended and digital platforms in higher education rendered the "boundaries between conventional on-campus education and distance education"[16]. Learners who want to use this type of academic activity cannot be positioned either according to age or position they have. They may be young people finishing high school to adults with twenty years work experience, having different work or life position. A general increase in the number of enrolments in higher education engaged in what could be termed as 'distance education' in numerous countries such as an enrolment growth of 900% in Brazil in the period 2000 to 2010; and in Russia and Turkey, an increase to almost 50% in the number of students enrolled in open or distance education[17]. K. Opwis states two ways of offering learning materials to on- line learners by teleltutoring: computer based training (CBT) or Web-based training (WBT)[18]. According to the article teletutoring is a teacher or a tutor who is responsible for this activity as a moderator.

[13] Higher Education Brand Alliances: Investigating Consumers' Dual-Degree Purchase Intentions, Naidoo, V. & Hollebeek, L.D. (2016), Journal of Business Research, 69(8), 3113

[14]Towards an Automated tool for Assisting the Design of Double Degree Programs, Hunger, November 2013Procedia - Social and Behavioral Sciences 102:228-235

[15] Internationalization of Higher Education: Analysis of Factors Influencing Foreign Students' Choice of Higher Education Institution, R. Roga, I. Lapina, P. Muursepp, Procedia - Social and Behavioral Sciences 213 (2015) 925 – 930

[16] Informal Learning and Non-Formal Education for Development, Colin Latchem, VOL. 1, No. 1, Journal of Learning for Development

[17] Open and Distance Education in Australia, Europe and the Americas: National Perspectives in a Digital Age, Qayyum & Zawacki-Richter, July 2018, DOI:10.1007/978-981-13-0298-5

[18] Instructional Technology: Cognitive Science Perspectives, K. Opwis, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001

Figure 1 illustrates the logical structure of a distance learning module illustrating the main components comprising the module are: presentation, basic contents (where a learner can play an active role, e.g. doing exercises, completing worksheets, exploring simulation environments and interactive videos, etc.), optional study material (publications, web links, etc.) designed to instill a degree of course flexibility for meeting different learning needs and styles (as mentioned earlier), self-assessment tools (formative assessment) allowing learners to gauge their grasp of the knowledge addressed in the module: sometimes these tools can correspond to the exercises designed for studying the module contents[19].

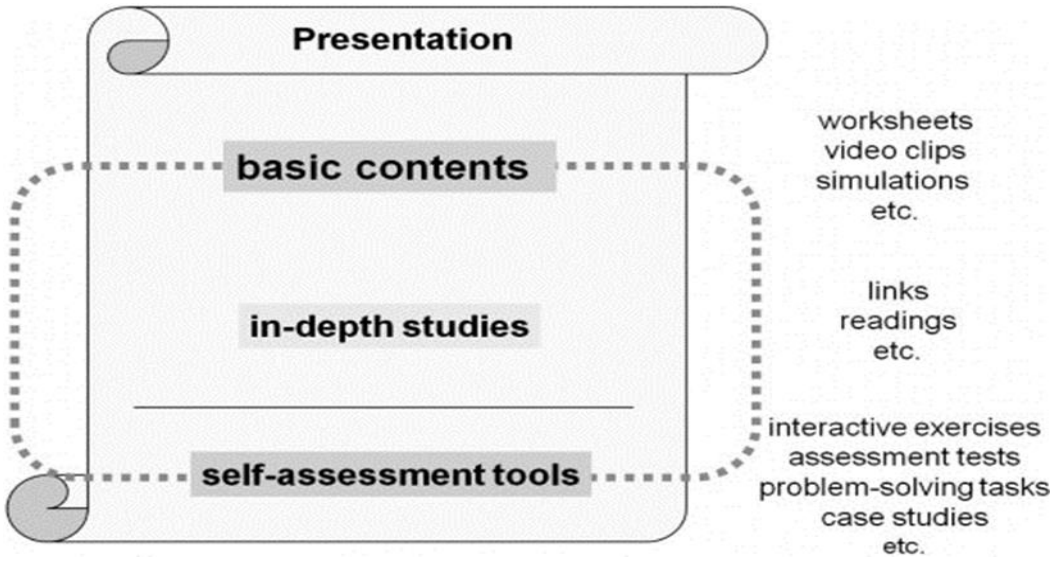

Figure 1 Logical structure of a distance learning module[20]

Implementation of distance learning in tertiary education has expanded enormously over the most recent 10 years in the world. Survey shows, that the extent of learners that took at any rate one online course developed from 9% to 32% in a 10-year time span from 2002 to 2012. In 2002, not exactly 50% of the establishments in tertiary education accepted that remote learning was basic to their drawn out key arranging; by and by, almost 70% of the foundations accept[21] and as more well-respected institutions of higher learning now offer online classes, employers are now more accepting of online earned degrees.

While discussing on-line education in the Republic of Uzbekistan, we should mention, as it happened all over the world, pandemic situation caused by COVID-19 made all type of education, tertiary education inclusively, transform to online education, which caused several drawbacks. According to the reports of the World Bank almost 50 percent of the population of the country lives in rural areas, where mobile Internet connection speed is in 113rd in the world and 95th for fixed broadband, as of March 2020. Therefore, the Ministry of Public Education acknowledges that online learning might not be equitable for all students in the country. But with 100 percent having digital television coverage, deploying broadcast TV is the only viable option for mass delivery of remote learning . However, this situation proves the urgency of improvement and

[19] The instructional design dimension, Guglielmo Trentin, in Networked Collaborative Learning, 2010
[20] The instructional design dimension, Guglielmo Trentin, in Networked Collaborative Learning, 2010
[21] Changing course: Ten years of tracking online education in the United States. Allen, I. E., & Seaman, J. Babson Park, MA: Babson Survey Research Group and Quahog Research Group, 2013.

development of distance learning education, which certainly serves to draw many learners attention, bringing to strengthen a brand of HEI.

So, it is the future of education - global, seamless, cost-effective, and flexible, which certainly influences to create a strong rand of HEI positively.

Methodology.

In order to have up to date results and information, secondary data has been very urgent and useful. That's why in the article methods as observation, abstract-logical thinking, and systematic approach of secondary data have also been used as one of the main methods.

In my opinion while making survey on a certain market in order to save time and avoid stressful situations the best solution is to use a service of data collection companies. According to Global fox poplin there are several types of collecting data: a) conducting face-to-face interview; в) focusing group discussion; c) conducting computer aided telephonic interview (CATI); d) conducting computer aided web interview (CAWI); e) conducting web surveys and f) conducting mobile surveys. Mobile surveys are becoming very popular nowadays, as almost everybody despite of age and life style use smart phones which affords this type of data collection spread all over the world.

Conclusion.

Creating a strong brand is one of the main marketing strategies of each HEI, as it supports HEI to survive in the competitive education market by keeping and even increasing its share. There several directions to reach this aim, such as: internalization by creating joint programs between developing and developed countries, which allows a famous brand to enter the market - brand extension. Another marketing strategy brand alliance brings to creation of joint degree and joint programs. Another direction for strengthening an education brand is on-line education, becoming very popular among different aged and positioned people all over the world, as it is global, seamless, cost-effective, and flexible type of academic activity.

References:

1. Brand Alliance in Education: A Study of a Joint Degree Program between Asia-Pacific International University and La Sierra University, Damrong Sattayawaksakul, Kraiwin Jongsuksathaporn, Faculty of Business Administration, Asia-Pacific International University, Muak Lek, Saraburi, Thailand
2. Brand Alliances as Signals of Product Quality, Ashkay R. Rao and Robert W. Ruekert, October 15, 1994
3. Changing course: Ten years of tracking online education in the United States. Allen, I. E., & Seaman, J. Babson Park, MA: Babson Survey Research Group and Quahog Research Group, 2013.
4. Economic and Behavioral Perspectives on Brand Extension, Kevin Lane Keller, Marketing Science, Vol. 31, No. 5 (September-October 2012), pp. 772-776 (5 pages)
5. Exploring Product Fit And Brand Fit In Brand Alliances: Establishing The Role Of Categorization Processes. Norman, A. T. 2016, Journal of Business & Economics Research (JBER), 15(1), 5–14.
6. Higher Education Brand Alliances: Investigating Consumers' Dual-Degree Purchase Intentions, Naidoo, V. & Hollebeek, L.D. (2016), Journal of Business Research, 69(8), 3113
7. How to Design Trademarks and Logos by John Murphy (1988-05-12) Paperback Murphy, 1988
8. Informal Learning and Non-Formal Education for Development, Colin Latchem, VOL. 1, No. 1, Journal of Learning for Development

9. Instructional Technology: Cognitive Science Perspectives, K. Opwis, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001
10. Internalization of Higher education in Kazakhstan, B. Maudarbekova, Social and Behavioral Sciences, February, 2014
11. Internationalization of Higher Education: Analysis of Factors Influencing Foreign Students’ Choice of Higher Education Institution, R. Roga, I. Lapina, P. Muursepp, Procedia - Social and Behavioral Sciences 213 (2015) 925 – 930
12. Internationalization of Higher Education: Potential Benefits and Costs, Tahira Jibeen , Masha Asad Khan, International Journal of Evaluation and Research in Education,2015 December
13. Is a Company Known by the Company It Keeps? Assessing the Spillover Effects of Brand Alliances on Consumer Brand Attitudes. Simonin, B.L. and Ruth, J.A. 1998, Journal of Marketing Research, 35, 30-42.
14. New brands versus brand extensions, attitudes versus choice: Experimental evidence for theory and practice, M.S. McCarthy, T.B. Heath, S.J. Milberg, Marketing Letters, 12 (1) (2001), pp. 75-90
15. Open and Distance Education in Australia, Europe and the Americas: National Perspectives in a Digital Age, Qayyum & Zawacki-Richter, July 2018, DOI:10.1007/978-981-13-0298-5
16. Park et al., 1996
17. The current state and impact of Covid-19 on digital higher education in Germany, Olaf Zawacki-Richter, December 2020, Human Behavior and Emerging Technologies 3(1)
18. The instructional design dimension, Guglielmo Trentin, in Networked Collaborative Learning, 2010
19. Towards an Automated tool for Assisting the Design of Double Degree Programs, Hunger, November 2013Procedia - Social and Behavioral Sciences 102:228-235
20. https://tophat.com/glossary/r/remote-learning
21. https://www.geneva.edu/blog/higher-education/online-education-vs-remote-learning

LINGVORANGLI OLAM MANZARASI TURLARINING LISONIY TAHLILI

Akbarova Zuxro Akmaljonovna,
Farg‘ona davlat universiteti tilshunoslik kafedrasi professori,
filologiya fanlari doktori (DSc)
akbarovazuhra41@gmail.com
Xoshimova Oydina Shuxrat qizi,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
oydinakhoshimova@gmail.com

Annotatsiya. Lingvorangli olam manzarasi tilshunoslikda muhim tushunchalardan biri bo‘lib, insonning ranglar orqali atrofidagi dunyoni qanday qabul qilishi va bu ranglarni til yordamida ifodalashi bilan bog‘liq. Mazkur maqolada lingvorangli olam manzarasi turlarining lisoniy tahlili muhokama qilinadi. Ranglar ko'plab madaniyatlar va tillarda muhim rol o'ynaydi, shuning uchun ularning lisoniy tahlili o'ziga xos ahamiyatga ega. Ranglar orqali ifodalangan olam manzarasi turli tillarda o‘ziga xos tarzda shakllangan bo‘lib, milliy madaniyat, tarix va hayot tarzi bilan bevosita bog‘liqdir. Maqolada ranglarning til birligi sifatida ko‘rinishlari va ularning leksik-semantik tahlili o‘rganiladi. Shuningdek, rangli olamning hissiy, madaniy va milliy jihatlari yoritiladi. Ushbu tahlil yordamida ranglar orqali ifodalangan olam manzarasi haqida yanada chuqurroq tushuncha hosil qilish imkoniyati yaratiladi.

Kalit so‘zlar: lingvorangli olam, ranglar, madaniyat, hissiy ifodalar, madaniy ranglar, olam manzarasi, hissiy ranglar, lingvistik tadqiqotlar, rang va til, milliylik, urf-odatlar,

Asosiy matn. Til inson ongida voqelikni aks ettirishning asosiy vositasi sifatida jamiyatning turli jabhalarini tasvirlashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, ranglar tilning semantik sistemasida alohida o'rin tutadi, chunki ular madaniyat, urf-odatlar va xalqning dunyoqarashiga ta’sir qiluvchi vositalar sifatida xizmat qiladi. Har bir tilda ranglarning anglanishi va ularga berilgan ma’no alohida o‘ziga xoslikka ega bo‘lib, bu jarayon "lingvorangli olam manzarasi" tushunchasi bilan izohlanadi. Ranglarning til va madaniyat o‘rtasidagi aloqasini o‘rganish, ularning qaysi jihatlari universallik va milliylikni ifoda etishini aniqlashga yordam beradi.

Sh. Alimovaning fikricha, til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning asosida shakllangan olam manzarasi jamiyatning umumiy qadriyatlarini aks ettiradi[1]. Demak, olam manzarasi til va madaniyatning o'zgarishlariga ta'sir ko'rsatadi. Til orqali yangi tushunchalar va qabul qilish usullari keladi, bu esa jamiyatning rivojlanishiga olib keladi.

N. Alimova ham to’g’ri ta’kidlaganidek, til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlarni o‘rganib, rang ifodolovchi birliklarning madaning identifikatsiya va ijtimoiy kontekstga qanday ta’sir ko‘rsatishini tahlil qilgan[2].

Olam manzarasi tushunchasi falsafiy va lingvistik jihatdan chuqur ma’noga ega bo‘lib, insonning dunyoni qanday qabul qilishi va bu qabul qilish usulini til orqali ifodalashi haqida fikr yuritadi. Lingvist M. T. Xalimovaga ko’ra, “ *Olamning manzarasi* tushunchasi insonning olam haqidagi tasavvurlarini o‘rganish asosida yaratiladi. Olam o'zaro munosabatdagi inson va muhit bo‘lsa, olam manzarasi inson va muhit haqidagi ma'lumotni qayta ishlash natijasidir[3]”. Har bir millatning kundalik ongida tarixan shakllangan va tilda aks ettirilgan, dunyoning o'ziga xos milliy lingvorangli olami yaratilgan bo’ladi. Va ushbu tildan foydalangan shaxs ham va nutq mazmuni ham ushbu olam manzarasiga muvofiq tashkil qilinishi kerak. Ushbu an’anaga aylangan qadriyatlar muhim sanaladi. Milliy urf-odatlat va qadriyatlar har bir xalq va elatning farqli jihatlarini belgilab beradi.

Barcha ranglarning umumiyligi dunyoning rangli olamida tilda ifodalangan rang maydoni hodisasini aks ettiradi. Va bu, birinchi navbatda, bu guruhning nisbatan ixcham va oson ajratiladigan leksik guruh ekanligi bilan bog‘liq, ko‘pincha bu tabiatda mavjud bo‘lgan ranglarning ekstralingvistik pozitsiyalarini aks ettiruvchi ranglar deb izohlanadi.

Biroq, buni o‘rganishga qiziqish ortishiga qaramay so‘zlar guruhlari, rang lug‘atini, rang ifodolovchi birliklarni, xususan, o‘zbek va ingliz tillarida solishtirish muammosi hali ham kam o‘rganilganligicha qolmoqda. Mavjud lingvistik adabiyotlar ikkala tildagi rangli so‘zlarning konnotativ ma'nolarini va ularning so‘z birikmalarida ishlash xususiyatlarini to‘liq tavsiflamaydi. Qolaversa, til va nutq madaniyatimizda umuman ingliz va o‘zbek tillarining rang ifodalovchi leksemalarining leksik-semantik xususiyatlari, xususan, rangli olam manzarasining qiyosiy-chog‘ishtirma tahlili yo‘q.

Bundan tashqari, ikki til madaniyatidagi olam manzarasining ko‘rib chiqilayotgan qismining umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadida ingliz va o‘zbek rang nomlarining konnotativ va denotativ ma'nolarini tadqiq qilish e’tibordan chetda qolgan. Bu esa tadqiqotning dolzarbligini va ushbu mavzuni tadqiq qilish zaruratini belgilaydi.

Har bir millat, har bir inson olamni o‘zicha, o‘z imkoniyatidan kelib chiqib anglaydi. Shu bois muayyan rangning ham turli millat vakillarida, turli sohalarda, hatto bir millatga mansub turli kishilarda tushunilishi, anglanishi, tanilishi va ta'siri turlicha bo‘ladi. Ya'ni muayyan rang kimgadir yoqimli bo‘lsa, kimgadir yoqimsiz, noxush; kim uchundir tinchlantiruvchi, kayfiyatni ko‘taruvchi bo‘lsa, kim uchundir diqqatni tortuvchi, asabga teguvchi bo‘lishi mumkin[4].Hayotimizdagi qandaydir bir rang bir millatda ga’amginlikni anglatsa, boshqa bir millatda hursandchilikni belgisi bo‘lishi mumkin.

Shu tushunchani A.Vejbitskaya o‘z g‘oyalari bilan asoslab berdi – "manzara hamma joyda har xil ko‘rinadi. Hamma joyda ham odamlar dengiz yoki qor bilan tanish emaslar, tuproq hamma joyda ham jigarrang emas (ko‘p joylarda u ko‘proq qizil, sariq yoki qora bo‘lishi mumkin) va hattoki o‘t ham uning tarkibida namning miqdori va quyoshda joylashganligiga bog‘liq (masalan, Avstraliyada o‘t bilan qoplangan joy yashildan ko‘ra ko‘proq sarg‘ish yoki jigarrangdir)[5] " Demak, bundan hulosa qilishimiz mumkunki, har bir xalqning o‘ziga xos rang idroki bor. Yer yuzida yashovchi har bir shaxsning o‘z olam manzarasi bor. Inson bu dunyoga kelganidan boshlab uning ongida dunyo tasviri shakllanib boradi. Shu bilan birga insonning qaysi jamiyatda, qaysi millatda va qay holatda yashayotgani uning olam manzarasi haqidagi tafakkuriga juda katta ta'sir qiladi. Masalan: hind millat vakillari yerni toshbaqa va fillar ko‘tarib turishiga ishonishadi; yunonlar esa yer shar shaklida deb fikr yuritishadi; qadimgi shumerlar esa hamma mavjudot va buyumlar okeandan paydo bo‘lgab deb ta'riflashadi. Har bir jamiyatning olam manzarasi haqida doim ishonib kelgan ajdodlardan qolgan o‘z haqiqati bor.

Olam manzarasi nafaqat insoniyatni qiziqtiradi, balki ko'plab ilmiy tadqiqotlar va nazariyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Olam haqida ko'proq ma'lumot olish, o'z-o'zini anglash va insoniyatning kelajagini tushunishga yordam beradi. Umuman olganda, olam manzarasi *tilshunoslik, madaniyatshunoslik va psixologiya* o'rtasidagi bog'lanishlarni o'rganishga yordam beradi. Bu tushuncha, insonlarning dunyo haqidagi qarashlari va tajribalarini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Olam manzarasi ***lingvokulturologiyada*** muhim tushuncha bo‘lib, til va madaniyat o‘zaro ta'sirida shakllanadi. Bu tushuncha insonning muayyan til vositasida atrof-muhitni qanday anglashini va ifodalashini o‘rganishga qaratilgan. V. V. Vorobyev ta’riflashicha “bugungi kunda lingvokulturologiyani muayyan yo‘l bilan saralangan madaniy qadriyatlar majmuini o‘rganadigan, nutqni yaratish va uni idrok qilishdagi jonli kommunikativ jarayonlarni, lisoniy shaxs tajribasini va milliy mentalitetni tadqiq etadigan, olam manzarasining lisoniy tasvirini tizimli ravishda

beradigan, ta’limning bilim olish , tarbiyaviy va intellektual vazifalarining bajarilishini ta’minlaydigan yangi filologik fan sifatida qayd qilish mumkin. Demak, lingvokulturologiya madaniyat va tilning o‘zaro aloqasi va o‘zaro ta’sirini va bu jarayonni lisoniy va nolisoniy (madaniy) birliklarning bir butun strukturasi sifatida aks ettiradigan kompleks fandir[6]”. [6] Lingvokulturologiyada olam manzarasi tilning nafaqat kommunikativ, balki kognitiv va madaniy funksiyalarini ham o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda til orqali insonlar qanday bilimlar, qadriyatlar va dunyoqarashlarni saqlab qolishi va uzatishi o‘rganiladi.

Olam manzarasi tilning semantik, leksik va grammatik tizimlarida aks etadi va bu orqali xalqning mentaliteti, milliy xususiyatlari, qadriyatlari hamda dunyoni idrok etish xususiyatlari ifodalanadi. Lingvokulturologik tadqiqotlarda olam manzarasi turli madaniy kodlar va simvollar vositasida shakllangan kontseptual dunyoqarashni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. G. Toshmurodov ta’kidlaganidek, lingvokulturologik tadqiqi xalqning madaniyati, tarixiy an'analari va dunyoqarashini tahlil qilish imkonini beradi. Rang tasnifi orqali xalqning estetik qarashlari ham o‘rganiladi[7].

Lingvistik antropologiyada esa olam manzarasi orqali til va madaniyat o'rtasidagi bog'lanishni tahlil qiladi. Bu soha odamlar qanday qilib til orqali o'z madaniyatlarini ifodalashini va o'zaro aloqalarini tashkil qilishini tadqiq etadi. Olam manzarasi lingvuakulturologiyada madaniy va til tizimlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, turli xalqlarning dunyoqarashini ko'rsatadi.

Lingvorangli olam manzarasi - bu ranglarning til vositasida ifodalanishi va ularning madaniy hamda milliy tafakkurga ta’sirini o‘rganadigan ilmiy yo‘nalishdir. Ranglar dunyoqarashning ajralmas qismi bo‘lib, ularning ma'nolari madaniy va lingvistik jihatdan turli-tuman. Har bir tilda rang tushunchasi turlicha ifodalanadi, chunki u milliy madaniyat va tarix bilan uzviy bog‘liq. Bu rangli olamning o‘ziga xosligi lingvistik tahlil qilish orqali aniqlanadi va ranglarning madaniy, kognitiv va leksik-semantik xususiyatlari o‘rganiladi.

Lingvorangli manzaraning turlari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Olamning rangli manzarasi

Bu turdagi manzarada ranglar tabiiy ob’ektlar, masalan, osmon, daraxtlar, suv, tuproq kabi unsurlarga asoslanadi. Rangli dunyoqarash tabiiy muhitni o‘zida aks ettiradi va ko‘p hollarda ranglar an’anaviy ma’nolar bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilida "yashil" rang hayot, baraka va yangi boshlanishlarni ifodalasa, boshqa tillarda ham shu kabi ma'nolarni anglatishi mumkin[8].

2. Lingvorangli olamning madaniy manzarasi

Ranglarning madaniy jihatdan qanday qabul qilinishi har xil tillarda va madaniyatlarda farq qiladi. Masalan, O‘zbekistonda oq rang sof va poklikni ifodalasa, Xitoyda u motamni bildirishi mumkin[9].Shuningdek, ranglarning milliy ramziy ma’nolari turli rang tushunchalarini shakllantiradi, bu esa lingvistik tahlilni boyitadi.

3. Lingvorangli olamning hissiy manzarasi

Ranglar ko‘pincha insonlarning hissiy holatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. Misol uchun, o‘zbek tilida “qizil” rang qizg‘inlik, ehtiros yoki xavfni anglatishi mumkin, ingliz tilida esa "to see red" iborasi g‘azablanishni bildiradi[10]. Hissiy rangli manzara odamlarning dunyoni ranglar orqali qanday his qilganini ko‘rsatadi.

4. Metaforik rangli manzara

Ko‘pincha ranglar metaforalar orqali keng ma’nolarni anglatadi. Ranglar tildagi metaforalar yordamida aniq bir kontekstda turli xil ma’nolar oladi. Masalan, "oq niyat", "ko‘k osmon" kabi iboralar rangning tasviriy ma’nosini ko‘rsatadi

5. Frazeologik rangli manzara

Frazeologik birikmalar va maqollar ham ranglarni o‘z ichiga oladi. Bu birikmalar rang tushunchalarining o‘ziga xos lisoniy ko‘rinishini beradi. O‘zbek tilidagi “oq yuvib, oq taramoq” yoki “qora kunlar” kabi frazeologizmlar ranglar orqali ifodalangan ma’nolarni aks ettiradi[11].

6. Olamning lisoniy manzarasi

Olamni o‘rganishda umumiy va milliy spetsifik dialektikaga ega. Ularning birligi quyidagicha ta'minlanadi: a) hamma uchun bir xil tabiiy xususiyatga ega yashash muhiti, ya'ni odamlar yashaydigan olamning yagonaligi bilan; b) olamda borliqni tasavvur qilishning universal, odamlar uchun eng muhim binar oppozitsiyadagi (masalan, baland-past, hayot-o'lim, sifat-son va b) insoniyat uchun yo'nalish yo'sinlarining birligi bilan; v) tilning o'ziga xos vakolatlari birligi (lisoniy kompetentsiya) odamning genetik tabiatiga ko'ra qobiliyati[12].

Fikrlarni umumlashtirib quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin, har bir taffakur qila oladigan inson bu yer yuzidagi Quyosh, Yer, Osmon, Koinot, o‘rmon , tabiat va umuman olganda bu dunyo qanday tashkil topganligi haqidagi masalalarga qiziqadi. Bunday mulohazalar davrlar osha har bir ongli odamning xayoliga kelgan. Eng ahamiyatlisi har bir millat o‘zining individual tasviriga ega ekanligini va o‘ziga xos dunyoqarashi bilan ajiralib turishini bilib oldik. Qolaversa, har bir sohada ham rangga turlicha ta’rif berib kelingan va **lingvokulturologiya** rangga “*moddiy olamdagi mavjudliklarning o‘ziga xos xususiyatlarini tavsiflaydigan, ko‘rish vositasida idrok etiladigan va muayyan nomlar orqali tilda ifodalanadigan universal mental kategoriya[13]”* deb izohlaydi. Lingvorangli olam manzarasini tahlil qilish orqali turli tillarda ranglarning qanday tasniflanishi va ifodalanishi o‘rganiladi. Bu, o‘z navbatida, madaniyatlararo muloqotni yaxshilashga va rang tushunchalari orqali insonlar o‘rtasidagi ma’naviy, hissiy va madaniy aloqalarni tushunishga yordam beradi.

Ushbu tahlil ranglarning lingvistik manzarasidagi o‘rni va ularning ma’nolari haqida chuqurroq tasavvur beradi hamda til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Alimova Sh., Til va madaniyat, Buxoro, 2013.
2. Алымова Е. Н. Цвет как лингвокогнитивная категория в русской языковой картние мира: автореф. дис. канд. филол. наук. СПб., 2007.
3. Xalimova M. T.Olam milliy lisoniy manzarasi tasvirida til va madaniyat mushtarakligi. – 2021y. 888-b
4. Алымова Е. Н. Цвет как лингвокогнитивная категория в русской языковой картние мира: автореф. дис. канд. филол. наук. СПб., 2007.
5. Вежбицкая А. Язык, культура, знание. М.: Русские словари, 1996. С. 233-234.
6. Vorobyov V.V. Lingvokulturologiya. -M.: Rossiya xalqlar do'stligi universiteti nashriyoti. 2006 yil.
7. G. Toshmurodov, "Madaniy kod va til", 2019, 98-bet
8. Wierzbicka, A. (1996). Semantics: Primes and Universals. Oxford University Press.
9. Roberson, D., Davidoff, J., & Shapiro, L. R. (2002). Color Categories Are Not Universal: Replications and New Evidence From a Stone-Age Culture. Journal of Experimental Psychology: General.
10. Regier, T., Kay, P., & Cook, R. S. (2005). Focal Colors Are Universal After All. Proceedings of the National Academy of Sciences.
11. Kövecses, Z. (2005). Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge University Press.
12. Mamatov. A.E. Zamonaviy lingvistika. TOSHKENT - "NOSHIR" 2019. B.12.
13. O‘zbek tilining izohli lug‘ati 5-jildi 3-jild. T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006- 24-bet

THE USE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Gauhar Djanpeisova
branch of the A.I. Herzen Russian State Pedagogical University in Tashkent,
Head of the Department of Preschool Education,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Аннотация. В научной статье представлены некоторые дидактические подходы к формированию математических представлений у детей дошкольного возраста на основе ТРИЗ технологий. Раскрываются приёмы и технологии обучения детей математике с использованием развивающих и логических игр и упражнений, обосновывается необходимость систематической подготовки детей к усвоению школьной программы математики.

Keywords: teaching and development of children; TIPS technologies mathematical representations, innovative technologies; logical thinking; spatial orientation; game approaches.

Annotation. Annotation. The scientific article presents some didactic approaches to the formation of mathematical concepts in preschool children based on TIPS technologies. The methods and technologies of teaching children mathematics using developmental and logical games and exercises are revealed, the necessity of systematic preparation of children for mastering the school curriculum of mathematics is substantiated.

Ключевые слова: обучение и развитие детей; ТРИЗ-технология, математические представления, инновационные технологии; логическое мышление; пространственная ориентировка; игровые подходы.

Modern educators have great opportunities to construct author programs on mathematical development of a child, which, however, is impossible without a thorough knowledge of the fundamentals and techniques of mathematic theory that is asked by current programs for pre – school educational establishments and primary schools and referring to successful experienced traditional, alternative and various approaches to the mathematical training of children.

Relevant for the enrichment of existing and creation of new techniques and technologies in child’s mathematical development modern requirements represent a direction associated with adapting to the specificity of childhood theory of inventive problem solving (TIPS), heuristic training, and mathematical modeling.

There are three basic approaches to solving problems of any kind:

- Trial and error;
- Activation of sorting options;
- Strong decisions without solid busting options (TIPS).

Scientists F. Bacon, R. Descartes, A. Osborne, F. Zwicky, J. Gordon and others, synthesizing philosophical and mathematic approaches have tried to improve the trial and error type. So there appeared methods as brainstorm (A. Osborne), sinekgiki (J. Gordon), multidimensional arrays (F. Zwicky), etc.

Theory of Inventive Problem Solving (TIPS) regularly appeared in the second half of XX century as means to resolve this contradiction. Analysis of tens of thousands of patents of invention allowed to the former of TIPS, G.S. Altshuller make after – blowing conclusion that technical systems evolve by objectively existing laws that are known, identified and offered conscious performing of old and new systems. Invented by the scientist and his followers the

system of laws of development of technical systems formed the basis of TIPS .

Areas of application of modern TIPS is very broad: to build plots of literary works, paintings, art (Y.S. Murashkovsky, S.V. Kozlovsky, etc.), biology (V.A. Buhvalov, I.I.Samal, V.I. Timokhov, etc.), mathematics and mathematical development methodology (A.A. Strauning, A.V. Khutorskoy, V.M. Tsurikov and others), geography (T. V. Ivanov and others) , pedagogy and psychology (A.N. Tubelsky, N. N. Khomenko, I.S. Yakimanskaya, etc.) – now in Ukrainian laboratories of pedagogy based on TIPS is developed a structure of "Ahead of pedagogy" (L.I. Shragin, M.I. Meerovitch, etc), even in business (V.G. Siberyakov, S.V .Sychev, V.I. Timokhov, S.A. Fayer, etc.) and advertisement (I. L. Vikent'ev, etc.).

The basic principles upon which TIPS solve this problem as follows:

• Objectivity of laws: a system developed for the objective laws which must be studied and used in the process of solving problems;

• Presence of contradictions: the problem is difficult because it contains a contradiction, which should identify and resolve;

• Concrete solutions: specific resource acquires specific characteristics in specific circumstances.

As a result of the development TIPS became the basis for a practical methodology for analyzing the problems encountered in the functioning of artificial systems. Currently, based on TIPS theory is formed many artificial systems development theory.

Prospects of development of TIPS in the sphere of education are as follows:

• Visual and remote seminars for teachers and distributing the literature;

• Develop programs and teaching methods of individual behavior and coordination them together;

• Creation of cross – cutting programs of continuous learning in preschool organizations and school.

There is a trend of the escalating TIPS theory to the artificial systems development theory, creative personality, other private spheres, for example, methods of mathematical development.

We define the basic concepts of TIPS, used in children's mathematical development.

Algorithm of inventive problem solving is step by step performing of mental operations, based on objective laws of development of technical systems and suggested to analyze technical problems and find the most effective solutions.

An algorithm for solving problem situations is modification of an algorithm of inventive problem solving, based on objective laws of artificial systems development and designed to analyze problems and find their most effective solutions.

The system is a set of elements that form when combining the new property, which does not have a single element is designed to perform a specific function.

The ideal system is the structure of the system tends to zero, but the ability to perform its functions at the same time does not decrease (in other words, the system does not exist, but its function retains and works).

Super system is the union, in which the system itself, considered to be a constituent part.

Subsystem is a part of the system.

Element of the system is a trivial part of the system (the trivial degree is conditional, and is corrected within the meaning of the concept of subsystem).

System Operator–3–,9–or 18–screen diagram of powerful thinking. Let us explain: every subject, the object or phenomenon of environment or of the world can be considered as a system, which is a super – system, being one of its parts; interacting with other parts, the system is composed of the cooperating parts – the subsystems (Figure 1).

The product – is the item that you need to change, to move, to produce, measure, etc. – Something for which the system is created.

The tool – is the object that interacts directly with the product in order to obtain the desired result.

Resources – are everything, which can be used to solve the problem: substance; field; information; attributes, their values and the associated results (phenomena and effects).

The result – is the result of the application of TIPS to solve the concrete problem, expressed in accessible form: positive result – is the desired objective for the educator, negative is – undesirable.

Ideal Final Result (IFR) – obtaining all positive results without any adverse. There are different levels of ideal final result, for which the negative result:

- disappears at the lowest cost;
- eliminates itself;
- disappears, eliminating even one or more negative results;
- transforms into a positive result, etc.

Contradiction – is a discrepancy of two signs to the same subject. A typical formulation of the elementary contradiction is this: for a set of attribute values function attribute – argument has a value of A, but for a different set of values of the attribute – argument attribute – value function has not A. In other words, this property is the relationship between the two parameters of the system, in which a change in one of them in the right direction is an unacceptable change in the other.

Fantogramm – is a table containing a list of typical for different sets of universal and specific indicators and methods of their main changes. It is used for the development of imagination, based on non – trivial logic.

The following TIPS principles of minimizing contradictions that you can use with preschool children in the course of logical – mathematical development at the planning level of educational situations, and with the direct solution of problems.

1. Fragmentation:

a) Divide the object into independent parts;

b) Perform object collapsible;

c) Increase the degree of crushing object.

2. Introduction: separated from the object "interfering" part ("interfering" property) or, alternatively, select only the desired part or the desired property.

3. The principle of local quality:

a) Move from a homogeneous structure of the object or the environment (external action) to the non – uniform;

b) Different parts of an object must perform a variety of functions;

c) Each part of the object must be in terms of most favorable for its operation.

4. Asymmetry:

a) Move from the symmetrical shape of the object to the asymmetrical;

b) If the object is already asymmetrical, increase the degree of asymmetry.

5. Merge:

a) Combine homogeneous objects or for related operations objects;

b) Combine in homogeneous or time related operations.

6. Versatility: An object performs several different functions, eliminating the need for other sites.

7. The principle of "Matryoshka":

a) One object is arranged inside the other, which in its turn is inside a third, etc;

b) One object passes through another cavity.

8. Preliminary anti action; if the terms of the problem need to make some action, it is necessary to make anti action in advance.

9. Preliminary action:

a) Perform in advance the desired action (fully or partially);

b) Pre – arrange the objects so that they could come into effect without spending much time to deliver the most convenient place.

10. The principle of "advance padded cushion": to compensate for the relatively low reliability of an object previously prepared emergency funds.

11. The principle of "reverse":

a) Instead of an action dictated by the terms of the tasks to carry out the opposite effect;

b) Make a moving part of an object or an environment stable and fixed – moving;

c) Rotate the object "upside down", to turn it.

12. Spheroid: go on from straight parts to curve ones, from flat surfaces to spherical, from parts made in the form of a cube or parallelepiped to the ball constructions.

13. Dynamic:

a) The characteristics of the volume (or the environment) should be changed so as to be optimal at each stage of the work;

b) Divide the object into parts that can move relatively to each other;

c) If the object is stationary in general, to make it mobile, moving.

14. The principle of "Blessing in disguise":

a) Using harmful factors (especially harmful action of environment) to obtain a positive effect;

b) To eliminate the harmful factor by adding it to other harmful factors;

c) Enhance the harmful factor to such a degree that it considered not to be harmful.

15. The principle of "mediator":

a) To use an intermediate object, transporting or giving (sharing) action;

b) At the time of the object attached to another object, which can be easily removed.

16. Uniformity: objects that interact with the data must be made of the same material (or close to it on the properties).

17. Isolation and recycling parts: served its purpose and has become an unnecessary part of the object to be discarded (dissolved, evaporated, etc.) or modified during operation.

18. Change the state of aggregation of the object: it is not only simple transitions (for example, from solid to liquid), but transitions to intermediate states (for example, the usage of elastic solid things).

19. Discoloration:

a) To change the color of an object or environment;

b) Change the degree of transparency of an object or environment.

Evaluation of the solutions is based on compliance with the objective laws of development of systems.

The Usage of logic TIPS exercises

For the mathematical development of children, the following types of TIPS exercises are used.

"Finding common features": take two objects spaced away from each other on the sense axis, and find them as many common features as possible.

"Search analogs": name the object and find its analogues as many as possible that are

similar to it on various essential features.

"The third is odd": take three objects, widely separated from each other in the sense axis; find in the first and second (or the first and third or second and third) sites are common features that are not available in the third (or second or first) "extra" object or the odd one.

The main function of the object "four" as a system – is quantity identification, the object "trapeze" – is the designation of a certain class of geometric shapes.

The essential features of the object "four" are as follows: consists of four units, and two smaller numbers (1 and 3 or 2 and 2); object "trapeze": two opposing sides are parallel, the other two – no. Minor signs or features of object "four": the letter F That is in the name of the word, etc.; object "trapeze": the name includes the letter m, similar to the roof of a house or a bus, and others.

Additional functions that can perform object "four" – is to decorate clothing, be part of a number, showing the shoe size, etc.; object "trapeze" – can be a part of the ornament on clothes, can be a coffee stand and others.

Subsystems for object "Four" – is four units, vowels and consonants, included in the word "four"; for object "trapeze" – is four sides, four tops, vowels and consonants included in the word "trapezoid".

Super system for the object "Four" – is a dozen, a hundred, mathematical abstraction; for object "trapeze" – is quads, mathematical abstractions.

So, common features are found in all highlighted in algorithm exercise "Finding common features" levels.

The using of logic TIPS exercises significantly improves the organization and focus of mental processing of children, giving them the skills of functional system analysis, which is effective in all kinds of activities .

"What is included in". The teacher sets the 3 properties that are connected due to "super – system – a system – a subsystem"; Children identify and substantiate this relationship or connection. Then extra objects are added, showing the relativity of the concepts of "super – system", "system", "and sub – system".

"Yes – no". The teacher thinks of some "secret", children should guess it. To do this, they ask questions in such a form that the teacher can answer "yes" or "no" (also permitted to answer "yes", "no", "yes and no", "this is not important", "it is not Information").

For example, think of a number of the first five digits (4). Children ask: is it an even number? Any answer the second question would be: is the number more than two? If the number is odd and more than two, is given one last question: is it 3? "The Secret" is solved.

"Little People". Selected in advance the phenomenon or object seems to consist of many small men who can think, take actions, and behave differently. Men have different personalities and habits; they are subject to different commands. The game allows children to see and experience the natural phenomena, the nature of the interaction of objects, systems and their components, especially if the place of men, they put themselves.

Organization reflection of children's activity

Reflection requires from all subjects of child's mathematical development process the choice of standardized criteria list. One of the possible lists can be considered the levels of creativity, first characterized in TIPS:

- changes in the parts of the system;
- one part of the system;
- the entire system;
- creation of a new system;
- construction of the principle of the creation of new systems.

With the help of this list of criteria the teacher and children can easily identify the qualitative characteristics of activities in the following spectrum:

- reproductive;
- compilation;
- procedural;
- comprehensive;
- variation;
- constructive;
- innovative.

So, we have considered the possibilities of TIPS trends in the mathematical development and they are accessible and interesting for preschoolers. Staying uniform in shape, exercise, games, algorithms of TIPS are filled with content of varying degrees of difficulty depending on the characteristics of children and opportunities for teachers.

Use elements of TIPS can be considered in a various playful way:

- as an intellectual workout;
- check on the assimilation of mathematical concepts and terminology;
- to work with the basic concepts and topics of elementary mathematics;
- to improve the mental processes providing child’s successful mathematical development.

In the first stage TIPS elements take the form of games without strict adherence to the rules of their implementation; the second – depending on the “mental age” of a child the basic concepts of systems analysis and logical operations of thought are introduced; the third – in the performance of tasks of varying difficulty emphasis is on the process of obtaining and evaluating results.

Literature:

1. Аромштам О., Баранова О. Пространственная геометрия для малышей. Развивающие занятия. – М.: Энас, 2005. – 94 с.
2. Архипова И.А. Подготовка ребёнка к школе.: Кн.для родителей будущего первоклассника. – Екатеринбург: У – Фактория, 2004. – 215 с.
3. Белошистая А.В. Формирование и развитие математических способностей дошкольников. Курс лекций для студентов дошкольных факультетов высших учебных заведений. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 400с.
4. Джанпеисова Г.Э. К проблеме развития у дошкольников некоторых представлений об основных элементах геометрических фигур. // Ж. Таълим ва тарбия. – 2001. № 3 – 6. – С.76 – 79 .
5. Kumon Publishing. Subtraction. Grade 1 PDF. Math Workbook, Kumon Publishing,USA, 2008, – 96 pages.
6. Kumon Publishing. Addition. Grade 1 PDF. Math Workbook, Kumon Publishing, USA, 2008, – 96 pages.
7. http://www.kindereducation. com
8. http://www. virastayka.ru

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В БИОМЕДИЦИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Бекназарова Саида Сайфудинновна,
доктор технических наук, профессор кафедры «Телевидение и медиатехнологии» Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми,
Халикова Насиба Юнусовна,
докторант Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми

Аннотация. Предмет исследования. Исследованы основные подходы к математическому моделированию процесса взаимодействия оптического излучения с биологическими тканями. Метод. Метод Монте-Карло представляет аппроксимацию решения уравнения переноса излучения. Данное решение достигается с помощью выборки множества возможных траекторий световых квантов (пакетов фотонов) при прохождении через ткань. Полученная стохастическая модель позволяет моделировать распространение света в мутной (рассеивающей) среде. В работе рассмотрены основные типы взаимодействия фотонов с тканью: рассеяние, поглощение и отражение/ преломление на границе среды. Основные результаты. Показаны эффективные методы моделирования задачи спектроскопии комбинационного рассеяния в мутных средах с учетом параметров детектора и объема выборки. Приведено сравнение реконструированного спектра комбинационного рассеяния кожи с клинически измеренными спектрами кожи in vivo. Показано общее соответствие смоделированного процесса и экспериментальных данных.

Ключевые слова: оптическое излучение, поглощение, рассеивание, моделирование, биологические ткани, метод Монте-Карло

Введение. Актуальность детального изучения распределения излучения в многослойных биологических средах обусловлена разработкой эффективных методов оптической диагностики. Один из таких подходов — математическое моделирование данных процессов. В рамках решения проблемы распределения излучения возникает необходимость разработки дистанционных оптических методов диагностики многослойных биологических тканей. Однако не все известные методы учитывают в полной мере оптические и геометрические характеристики анализируемых объектов, прежде всего локальных неоднородностей. Наиболее эффективным для решения подобных задач является применение вероятностного метода Монте-Карло (МК), который основан на представлении распространения излучения в виде потока модельных волновых пакетов. Метод МК — один из вычислительных методов, который базируется на случайной выборке физических величин. Благодаря универсальности данный метод широко применяется в самых разных областях науки, включая оптику биологических тканей [1]. Его популярность в последние два десятилетия при моделировании задач транспорта фотонов в биотканях обусловлена возможностью получения гибкого и строгого решения задачи распространения света в мутных средах со сложной структурой. Метод МК применяется для решения радиационного уравнения переноса излучения (УПИ) с любой требуемой точностью при условии, что требуемая вычислительная нагрузка является доступной. По этой причине данный метод рассматривается как золотой стандарт среди методов моделирования распространения света в биотканях, результаты которого часто используются для проверки других, менее строгих методов, таких как диффузионное приближение УПИ. Иллюстрацией к правомерности выбора метода МК в качестве основного инструмента для моделирования распространения оптического излучения в биотканях может служить работа [8]. Для моделирования спектров отражения кожи человека использована семислойная модель кожи. Несмотря на то, что метод МК является золотым стандартом среди методов моделирования распространения света в мутных средах, его основным недостатком является требование интенсивных вычислений для достижения результатов с желаемой точностью из-за стохастической природы МК-моделирования, что требует больших временных затрат по сравнению с другими аналитическими или эмпирическими методами. В течение последних десятилетий были предприняты значительные усилия, чтобы ускорить процесс

МКмоделирования распространения света в биотканях. Для достижения оптимальной производительности моделей в работах [9, 10] использована технология параллельных вычислений, известная как NVidia CUDA, что ускоряет процесс моделирования до 1000 раз[2]. Технология ускорения вычислений методом МК с помощью графических процессоров NVidia CUDA является очень актуальной на сегодняшний день. Множество работ посвящены улучшению существующего алгоритма МК и ускорению его работы в двумерномили трехмерном случаях. Прорыв в области неоперативных методов диагностики долгое время обеспечивали рентген и компьютерная томография, теперь можно ожидать развития от оптической визуализации благодаря использованию неионизирующего излучения и его неинвазивности [3]. Спектроскопия диффузного отражения, ближняя инфракрасная спектроскопия, диффузная оптическая томография, рамановская визуализация, флуоресцентная визуализация, оптическая микроскопия, оптическая когерентная томография и фотоакустическая визуализация относятся к числу широко используемых оптических методов в биомедицине и их потенциал изучен далеко не полностью. Моделирование распространения света в среде основано на характеристиках поглощения и рассеяния, доминирующих при распространении света в биологических тканях. Распространенным подходом к моделированию распространения света в среде является использование УПИ. Было предложено несколько численных решений для УПИ, основанных на подходящих приближениях, но эффективные решения для гетерогенной среды (ткани) все еще остаются проблемой.

Метод Монте-Карло для моделирования распространения излучения в биотканях Как правило, при моделировании МК через исследуемую среду (ткань) распространяется большое количество фотонов. Фотоны претерпевают отражение, преломление, поглощение или рассеяние [4,5]. Оптические свойства среды, такие как показатель преломления (n); коэффициенты поглощения (μa) и рассеяния (μs), а также анизотропия рассеяния (g), определяют путь, пройденный фотонами в среде. Коэффициент поглощения (μa) определяется как вероятность поглощения фотона в среде на единицу (бесконечно малой) длины пробега [3]. Геометрия среды, в которой моделируется распространение света, может быть определена как бесконечная или полубесконечная сплошная среда в зависимости от потребностей моделирования. Для рассеяния полярный (θ) и азимутальный (φ) углы рассеянного фотона зависят от оптических свойств ткани и выборки случайных значений. Угол θ вычисляется с использованием фазовой функции Хеньи–Гринштейна, вида:

$$p \cos \theta = \text{и } \varphi = 2\pi\xi, \quad (1)$$ где

ξ — равномерно распределенное случайное число ξ = [0, 1]. Кроме использования подходов численного решения УПИ и метода МК, многие исследования нацелены на разработку моделей для процессов многократного рассеяния. Такие исследования включают теорему случайного блуждания [6], эмпирические предсказания и методы сложения-удвоения. Данные методы часто используют упрощенные аналитические выражения для прогнозирования поведения деталей эксперимента, таких как распределение полного пропускания, средний косинус рассеяния и пройденное расстояние. Использование простых фазовых функций в этих упрощенных моделях для описания, например: анизотропии рассеяния g или изотропного рассеяния, также имеет недостатки. Несмотря на то, что упрощения дают разумные результаты для некоторых усредненных наблюдений, но они не могут различать сходные фазовые функции, например, фазовые функции с одним и тем же g, но совершенно разными функциями плотности вероятности. Еще одна проблема — ограничение работы с анизотропными рассеивающими, поглощающими средами и/или неоднородными распределениями оптической плотности/фазовых функций. Отметим, что выбор фазовой функции не ограничивается классической функцией Хеньи–Гринштейна. Например, в работах [7] приведено решение в виде цепи Маркова для моделирования многократного рассеяния фотонов через мутные среды посредством процессов анизотропного рассеяния — рассеяния Ми (рис. 1).

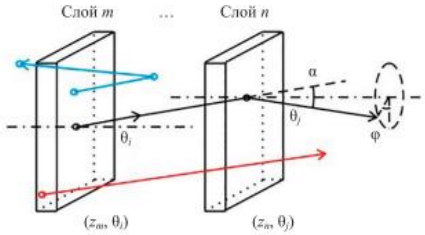

Рис. 1. Схема многократного рассеяния в соответствии с моделью цепи Маркова

На схеме пластина дискретизирована на несколько слоев с одинаковой толщиной Δz. Предположим, что оптические свойства внутри каждого слоя одинаковы. M и n — произвольные индексы слоев, а zm и zn — расстояния между слоем и падающей плоскостью для слоев m и n. Пусть в m-ом и n-ом слоях происходят два последовательных акта рассеяния; θi и θj — углы распространения фотонов (зенитные углы); φ — азимутальный угол, причем φ = 0° для слоя m из-за симметрии; α — угол между двумя векторами распространения.

Применение метода Монте-Карло в оптической когерентной томографии

Оптическая когерентная томография (ОКТ) — неинвазивный метод, который позволяет быстро получать изображения с высоким разрешением — до одного микрона. Для нужд современной медицины необходимы также высокоскоростные методы визуализации, позволяющие работать по возможности в реальном времени. Эта задача решается последними разработками в области перестраиваемых лазерных технологий и концепций миниатюризации [9]. Математическая модель взаимодействия лазерного излучения и биоткани разработана с учетом технических характеристик установки и дополнительных параметров установки, таких как реалистичные геометрические параметры среды и установки, а также требования к обнаружению неоднородностей. До сих пор большинство численных подходов к решению задачи распространения оптического излучения в сильно рассеивающих, в том числе биологических средах, основано на методе МК. В работе разработана модель ОКТ с учетом геометрической реализации зонда с низкокогерентным интерферометрическим обнаружением. Выяснилось, что ОКТ в целом регистрирует только минимально рассеянные фотоны — отдельные фотоны или в рамках модели — пакеты фотонов, которые рассеивались минимально количество раз до попадания на детектор.

Моделирование процессов комбинационного рассеяния с использованием метода Монте-Карло. Другой подход для визуализации и анализа характеристик биологических тканей — спектроскопия комбинационного рассеяния [10]. Численное моделирование комбинационного рассеяния состоит из двух этапов: расчет потока фотонов в каждой точке среды и последующая генерация соответствующего числа фотонов комбинационного рассеяния в каждой точке. Для эффективного моделирования комбинационного рассеяния света в мутных средах применяются два подхода. Оба подхода используют метод МК для моделирования процесса комбинационного рассеяния. В первом подходе — прямом методе, предполагается, что коэффициенты поглощения μa(λRaman) и комбинационного рассеяния μs(λRaman) постоянны во всем образце. При распространении фотона в среде, с некоторой вероятностью Praman, может происходить переизлучение нового, комбинационно-рассеянного фотона. Второй подход, так называемый двухэтапный подход, создает достаточное количество рамановских рассеянных фотонов без увеличения вероятности комбинационного рассеяния Praman или количества фотонов. Первый шаг идентичен коду МК в работе [10]. В работе с помощью МК-моделирования изучена миграция с временным разрешением фотонов комбинационного рассеяния и фотонов Тиндаля — фотонов, рассеянных частицами с размерами порядка длины волны света, в непрозрачных образцах при изотропном и прямом рассеяниях. Подходящее значение вероятности комбинационного рассеяния (Praman = 0,01) использовано для моделирования достаточного количества фотонов по статистическим причинам. Отметим, что в настоящее время большинство моделей основано на двухэтапном подходе к рамановскому моделированию. На рис. 3 представлены результаты

моделирования процессов комбинационного рассеяния в растворе β-каротина + чернила с использованием технологии Nvidia CUDA. Математическая модель комбинационного рассеяния основана на принципах моделирования флуоресценции, при этом распространение фотонов возбуждения смоделировано классическим алгоритмом МК. Результаты моделирования показали, что оптические свойства раствора β-каротина, изучаемого с помощью комбинационного рассеяния, внесли существенные изменения в профиль обнаруженного сигнала. При этом наблюдается согласованность результатов моделирования и экспериментальных данных для интенсивности пиков в спектре комбинационного рассеяния β-каротина. Одно из основных применений спектроскопии комбинационного рассеяния — определение химического состава образца, который затем можно использовать для извлечения из образца статической или динамической биологической информации. Кроме того, применительно к исследуемым образцам модель эффективно имитирует комбинационное рассеяние для однослойных и многослойных образцов произвольной геометрии, включая как фокусированные, так и коллимированные лазерные пучки для возбуждения, а также различные значения числовой апертуры NA и радиуса возбуждающего пучка [11]. Для удобства в модель введем понятие сечения комбинационного рассеяния или, альтернативно, вероятности события комбинационного рассеяния μRaman, аналогичного сечению упругого рассеяния. Преимущество использования этого параметра заключается в том, что для каждого шага моделирования он представляет вероятность повторного излучения рассматриваемого фотона в виде рамановского фотона. При расчете распределения фотонов более выгоден двухшаговый подход. Учитывая тот факт, что процесс комбинационного рассеяния очень слаб, этот подход значительно ускоряет моделирование комбинационного рассеяния, что является обязательным для моделирования многокомпонентных сред со сложной геометрий [12].

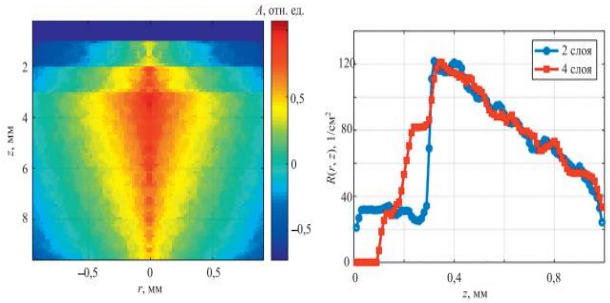

Рис. 3. Распределение вероятности поглощения (A), переизлученных рамановских фотонов в четырехслойной среде β-каротина + чернила (a). R(r, z) — плотность потока фотонов комбинационного рассеяния для двух- и четырехслойных сред, распределенных по глубине (b)

В работе рассмотрена попытка моделирования комбинационного рассеяния нормальной кожи человека в ближнем инфракрасном диапазоне длин волн.

Построена восьмислойная модель кожи с транспортными параметрами. Расчет распределения возбуждающего света с длиной волны 785 нм внутри модельной среды выполнен с помощью кода МК [13]. Для моделирования комбинационного рассеяния использованы аналогичные процедуры моделирования, как при моделировании флуоресценции. Спектры комбинационного рассеяния срезов нормальной ткани кожи ex vivo измерены для количественной оценки внутренних микроспектральных свойств различных слоев кожи . Проведено сравнение реконструированного спектра комбинационного рассеяния кожи с клинически измеренными спектрами кожи in vivo, для подтверждения правильности выбора подхода к моделированию (рис. 4) распределения и эффективности выхода рамановских фотонов.

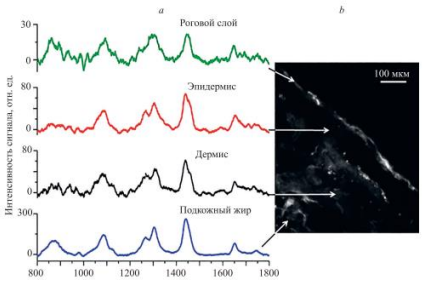

Рис. 4. Собственные спектры комбинационного рассеяния, измеренные для разных слоев неокрашенного иссеченного образца нормальной кожи (a). Ближнее инфракрасное автофлуоресцентное изображение среза кожи, показывающее места измерения (b) [14]

Выбранный процесс моделирования показал, что большинство измеренных in vivo рамановских сигналов кожи исходит от дермы (70 %) и эпидермиса (28 %). Роговой слой, хотя и очень тонкий, все же вносит существенный вклад (1,3 %) из-за его близкого расположения к поверхности, что облегчает выход рамановских фотонов. Вклад подкожных слоев также не является незначительным (1,1 %) из-за его гораздо более высокой эффективности комбинационного рассеяния по сравнению с другими слоями ткани (в 4–5 раз выше, чем у эпидермиса/дермы), хотя он расположен глубоко внутри кожи. В результате получено высокое соответствие между смоделированными и измеренными данными.

Заключение. Моделирование распространения света в биологических тканях на основе метода Монте-Карло стало важным инструментом для понимания тонкостей взаимодействия света и материи в сложных средах, имеющих отношение, например, к областям медицины и наукам о жизни. Помимо эффективных алгоритмов моделирования, точное моделирование является ключом к последним достижениям в этой области. Новые идеи, полученные в результате моделирования, служат ценным вкладом в разработку новых инструментов, основанных на неинвазивных оптических принципах, или облегчают интерпретацию данных измерений, полученных из биологических образцов. Методы моделирования, представленные в работе, в основном ориентированы на биомедицинскую оптическую визуализацию и спектроскопию. Дополнительные преимущества будут получены за счет постоянно растущей доступной вычислительной мощности и концепций искусственного интеллекта, таких как машинное обучение и концепции глубокого обучения, которые, вероятно, также будут способствовать развитию моделирования, а также анализа данных.

Литература:

1. Тучин В.В. Оптика биологических тканей. Методы рассеяния света в медицинской диагностике. М.: Физматлит, 2012. 812 с. 2
2. . Arridge S.R. Optical tomography: forward and inverse problems // Inverse Problems. 2009. V. 25. N 12. P. 123010. https://doi. org/10.1088/0266-5611/25/12/123010
3. Bassi A., D’Andrea C., Valentini G., Cubeddu R., Arridge S.R. Temporal propagation of spatial information in turbid media // Optics Letters. 2008. V. 33. N 23. P. 2836–2838. https://doi.org/10.1364/OL.33.002836
4. Meglinski I., Doronin A.V. Monte Carlo modeling of photon migration for the needs of biomedical optics and biophotonics // Advanced Biophotonics. 2012. P. 1–72.
5. Fischer D.G., Prahl S.A., Duncan D.D. Monte Carlo modeling of spatial coherence: free-space diffraction // Journal of the Optical Society of America A. 2008. V. 25. N 10. P. 2571–2581. https://doi.org/10.1364/JOSAA.25.002571
6. Jacques S. Monte Carlo modeling of light transport in tissue // Optical-thermal response of laser-irradiated tissue. Springer Netherlands, 2010. P. 109–144.
7. Flock S.T., Patterson M.S., Wilson B.C., Wyman D.R. Monte Carlo modeling of light propagation in highly scattering tissues. I. Model predictions and comparison with diffusion theory // IEEE Transactions on Biomedical Engineering. 1989. V. 36. N 12. P. 1162–1168. https://doi.org/10.1109/tbme.1989.1173624

TALABA YOSHLARDA SOG’LOM FIKR YURITISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Erkaboyeva Nigora Shermatovna
Qo’qon DPI Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
dekani, p.f.d., professor

Annotatsiya: ushbu maqolada talaba yoshlarda sog’lom fikr yuritish malakalarini rivojlantirishda va uning innovatsion pedagogik asoslarini ishlab chiqish zarurati, uning tarixiy asoslari, talaba yoshlarning fikrlashni tahlil qilish uchun sog’lom va nosog’lom fiklash turlari, sog’lom fikrlashning o’ziga hos pedagogik-psixologik xususiyatlari, talaba yoshlarni sog’lom fikr yuritishda pedagogik-psixologik fanlar integratsiyasi ochib berilgan.

Kalit so’zlar: fikr, sog’lom tafakkur, nosog’lom tafakkur, o’z-o’zini anglash, integratsiya, ob’ektiv omillar va sub’ektiv omillar.

Bugungi globallashuv sharoitida inson aql zakovati hamda ma’naviyati jamiyatni rivojlantiruvchi muhim omil sifatida namayon bo’lib bormoqda. Bu esa o’z-o’zidan jahon andozalariga javob bera oladigan, innovatsion ta’lim muhitida hamkorlikdagi faoliyatga qodir shaxsni tarbiyalash zarurati bilan bog’liq pedagog kadrlarni yetishtirish muammosini kun tartibiga qo’ymoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konseptsiyasi”da xalqaro tjribalardan kelib chiqqan holda oliy ta’limning ilg’or standartlarini joriy etish, jumladan o’quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo’naltirilgan ta’limdan amaliy ko’nikmalarni shakllantirishga yo’naltirilgan ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich o’tish, oliy ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko’nikmalarini shakllantirish asosiy vazifa etib belgilangan. Xususan, gumanitar va pedagogik yo’nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e’tiborni kuchaytirish, ppedagogik ta’lim yo’nalishlari va mutaxassisliklari bo’yicha o’quv reja va dasturlarini ilg’or xorijiy tajriba asosida qayta ko’rib chiqish va takomillashtirish, oliy ta’limda ma’naviy-axloqiy tarbiya mazmunini kuchaytirish, yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik va yuksak ma’naviy g’oyalar asosida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda yot g’oya va mafkuralarga qarshi imunitetni mustahkamlash borasidagi ishlarni yanada rivojlantirish zarurati vujudga keldi.

Insonlarda sog’lom fikr yuritish muammosining nazariy-tarixiy asoslari qadimgi yozma manbalarda hamda Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi sharq mutaffakirlari va jadid ma’rifatparvarlarining asarlarida yoritib berilgan. Insonning tafakkurini o’rganish muammosi XIX asrning oxiri XX asrning boshlariga kelib keng o’rganila boshlanib, insonning fikri tashqi narsalarga, ya’ni “Ob’ekt”ga qaratilishi yetarli emasligi, inson o’zini his tuyg’ularini, xatti-harakatlarini boshqarishi ya’ni o’zini o’zi yaxshi bilishi kerak. Shu nuqtai nazardan professor Yu.M.Orlov shaxsning o’zini-o’zi anglashga, o’zini-o’zi boshqarishga qaratilgan fikrlashni tahlil qilish uchun sog’lom va nosog’lom fiklash turini farqlab ko’radi. Maqolada talaba yoshlarda sog’lom fikr yuritish malakalarini rivojlantirishda va uning innovatsion pedagogik asoslarini ishlab chiqish zarurati, uning tarixiy asoslari, talaba yoshlarning fikrlashni tahlil qilish uchun sog’lom va nosog’lom fiklash turlari, sog’lom fikrlashning o’ziga hos pedagogik-psixologik xususiyatlari, talaba yoshlarni sog’lom fikr yuritishda pedagogik-psixologik fanlar integratsiyasi asoslangan. Bu esa talaba yoshlarning sog’lom fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish va uning innovatsion pedagogik asoslarini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-sonli Qarori bilan tasdiqlangan “Uzluksiz ma’naviy tarbiyani amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risidagi Konvensiyasi”da yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash, dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash, ma’naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish, yoshlarda irodaviylik, mafkuraviy immunitet, masuliyatlilik, bag’rikenglilik, innovatsion fikrlash, sog’lom dunyoqarash kabi muhim fazilatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish Konseptiyaning asosiy vazifalari etib belgilangan. Talaba yoshlarda sog’lom dunyoqarashni rivojlantirish uchun uning shaxsiy tajribasi qiziqishlari, ijtimoiy muhit ta’siri, pedagogik jarayonning ta’limiy vatarbiyaviy imkoniyatlari o’rtasidagi o’zaro aloqadorlikni nazarda tutgan holda uzviy olib borish muhim hisoblanadi, chunki sog’lom fiklash bir tomondan shaxsning o’zida kechayotgan barcha o’zgarishlar, jarayonlar mazmunini tushunishga, ikkinchi tomondan esa, jamiyat hayotida sodir bo’layotgan voqea-hodisalarning sababini aniqlashi, mohiyatini anglashda va unga nisbatan o’z fikrlarini sog’lom ifodalay olishida namoyon bo’ladi. Sog’lom tafakkur bu- his-hayajon, ichki kechinmalar, fikrlarni va emotsiyalarni boshqaruvchi, sog’lomlashtiruvchi tafakkurdir. Nosog’lom tafakkur bu insonning salomatligiga zarar

yetkazuvchi salbiy qarashlar yig’indisi bo’lib, u shaxsning o’zini-o’zi va shaxslararo munosabatlar jarayonida vujudga keladigan emotsional barqarorlik va ichki nizolar bilan izohlanadi.

Shaxsning jamiyat a’zolari bilan munosabatlarga kirishishi ijtimoiy zarurat hisoblangani bois, bo’lajak o’qituvchilarda sog’lom fikrlashni rivojlantirishda pedagogik omillarning yetakchiligi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bo’lajak o’qituvchilarda sog’lom fikr yuritish o’ziga hos pedagogik-psixologik xususiyatlarga ega bo’lib, mazkur jarayon samaradorligini ta’minlashda ob’ektiv (ijtimoiy muhit) sub’ektiv va pedagogik omillar ta’sirini inobatga olish zarur. Talaba yoshlarda sog’lom fikr yuritish malakasini shakllantirishda uning individual xususiyatlarini inobatga olish, talaba uchun tanlov erkinligiga imkon berish, hamkorlikdagi faoliyatga ustuvorlik berish, pedagogik ta’sir etishning maqbul usullarini qo’llash, pedagogik muloqot uslubini tanlashda bo’lajak o’qituvchilarning yaxlit (uyg’un) muloqot uslubiga asoslanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga asoslanib, sog’lom fikrlashning o’ziga hos pedagogik-psixologik xususiyatlari ya’ni:

o’z fikrini tashqi ifodalay olish, ya’ni eksteriorizatsiyaning namoyon bo’lishi; fikrlash jarayonida interiorizatsiya (ichki qabul qilish)ning namoyon bo’lishi; fikrlashda noodatiylik (improvizatsiya) va ijodkorlik; fikrlashning refleksivligi va pozitiv fikrlash; fikrlash jarayonida o’zini-o’zi ishontirish va nazorat qilishning yuqoriligi; fikrlash jarayonida emotsionallik va aqliy yondashuvning uyg’unligini inobatga olish kutilayotgan natija samaradorligiga asos hisoblanadi.

Talaba yoshlarda sog’lom fikrlash malakalarini rivojlantirishda pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o’qitiladigan pedagogika va psixologiya tizimidagi fan dasturlarining imkoniyatlari keng hisoblanib, ushbu fanlarni o’qitishda fanlararo integratsiyasiga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Pedagogika oliy o’quv yurtlarining bakalavriat ta’lim yo’nalishlarida o’qitiladigan “Umumiy pedagogika” va “Umumiy psixologiya”, “Pedagogika nazariyasi va tarixi”, “Psixologiya nazariyasi va tarixi”, “Oila pedagogikasi” va “Oila psixalogiyasi”, “Ijtimoiy pedagogika” va “Ijtimoiy psixologiya”, “Pedagogik mahorat” kabi fanlarning na’munaviy va ishchi dasturlaridagi mavzularni o’tishda integratie yondashuvga ustuvorlik berilishi maqsadga muvofiq.

Buning uchun **birinchidan**, talabalarda sog’lom fikr yuritish faoliga nisbatan motivatsion tizimini shakllantirish; **Ikkinchidan**, talabalarda shaxsiy va ijtimoiy hayotda sodir bo’layotgan voqea-hodisalarni analitik tahlil qilish, unga nisbatan o’z munsabatini qat’iy bildira olish; **Uchinchidan**, o’ziga nisbatan bildirilgan tanqidiy fikrlarni qabul qila olish qobilyatini rivojlantirish; **To’rtinchidan**, o’z-o’zini nazorat qilish, o’z-o’zini rivojlantirish va o’z-o’ziga ijobiy munosabatni shakllantirish; **Beshinchidan**, pedagogik jarayondagi xato va kamchiliklarni to’g’ri anglay bilish, va uning yechimlarini tanlay bilishga oid refleksiv bilim, ko’nikmalarni rivojlantirish; **Oltinchidan**, shaxslararo munosabatda sog’lom muhitni yarata olishga oid ko’nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish.

Yuqorida sanab o’tilgan vazifalarni talabalarning ta’lim-tarbiya jarayonida, o’quv mashg’ulotlarini tashkil etish va olib borishda qo’llanilishi ularda sog’lom fikr yuritishga doir qonuniyat va tamoyillarga oid nazariy hamda inson ongini rivojlantirishga doir amaliy bilim, ko’nikma va malakalarini tarkib toptirish orqali bo’lajak o’qituvchilarda sog’lom fikr yuritish tarsi namoyon bo’ladi.

Talabalarni sog’lom fikr yuritishga oid malakalarni shakllantirishda ob’ektiv omillar (oila muhiti, tengdoshlar jamoasi, ta’lim-tarbiya jarayonining pedagogik sharoitlari) bilan birga sub’ektiv omillar (O’zlikni anglash, o’ziga baho berish, o’z xatti harakatlarini boshqalar bilan taqqoslay olishi, o’z fikrini erkin bildira olish, boshqalarni tinglay olish va ob’ektiv munosabat bildira olish, yosh davriga hos xususiyatlar) ta’sirini inobatga olgan holda talaba yoshlarda sog’lom fikr yuritish texnologiyalarni shakl, metod va vositalarini tanlash va amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konseptsiyasi” ro’g’risidagi PF-5847-son Farmoni. https://lex.uz/docs/-4545884
2. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi “Uzluksiz ma’naviy tarbiyani amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risidagi Konvensiyasi” to’g’risidagi 1059-sonli Qarori. https://www.lex.uz/docs/-4676839
3. Орлов.Ю.М. Оздоравливающее (саногенное) мышление / составитель А.В.Ребёнок. Серия: Управление поведением, кн.1 - Издание 2-е изд., испровленное, - М.: Солайдинг, 2006-96-с
4. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. O’quv qo’llanma.- T.: “IQTISOD-MOLIYA”. 2010. 312-b, 97-bet
5. Erkaboyeva N.Sh. Pedagogik mahorat. O’quv qo’llanma.- Farg’ona.: “Farg’ona”. 2021. 184-b.

THESAURUSES AND THEIR IMPACT ON SEMANTIC ENRICHMENT AND LANGUAGE PROFICIENCY

Najmiddinov Muhammadjon G‘ayratjon o‘g‘li
Dean of Education faculty, Kokand University
https://orcid.org/0009-0001-5769-8441

Abstract: This article explores the impact of thesauruses on semantic enrichment and language proficiency. Thesauruses are not only a tool for finding synonyms but also play a crucial role in vocabulary expansion and enhancing language understanding. This paper examines the types and functions of thesauruses, emphasizing their significance for learners, writers, and language professionals. Through a detailed analysis, the study highlights the ways in which thesauruses can aid in avoiding repetition, improving word choice precision, and fostering creativity. The article also addresses the evolution of thesauruses, from traditional print to digital formats, and their implications for language learners in the digital age.

Keywords: Thesaurus, semantic enrichment, vocabulary development, language proficiency, language acquisition, synonyms, linguistic resources

Introduction

Language proficiency relies heavily on a robust vocabulary and the ability to select words that best fit the intended meaning. A thesaurus plays an essential role in aiding individuals to enrich their vocabulary, improve semantic understanding, and achieve greater precision in language use. Thesauruses, by providing synonyms and antonyms, enable users to discover alternatives to commonly used words, encouraging a deeper understanding of nuances and context. Historically, thesauruses have evolved from printed compilations like Roget’s Thesaurus to digital versions that offer more accessible and immediate assistance. In this study, we examine the function of thesauruses in vocabulary development, explore how they support language learning, and assess their impact on writing proficiency.

Literature review and methods

The concept of thesauruses is rooted in the linguistic tradition of cataloging words and meanings, beginning as early as the 19th century with Peter Mark Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. Roget’s systematic categorization was revolutionary, allowing users to explore language semantically rather than alphabetically. Modern studies have highlighted that thesauruses are not only practical tools for writers but also valuable resources in second-language acquisition. Researchers suggest that access to synonyms and antonyms aids learners in internalizing language patterns and expanding lexical variety.

Thesauruses today are available in print, digital, and specialized forms. Digital thesauruses, like those integrated into word processors and online writing tools, provide instant synonym suggestions, enhancing language use in real time. Specialized thesauruses, targeting fields such as law, medicine, and creative writing, offer terminology suited to professional or technical writing contexts. Such resources, by enriching the lexicon available to users, can significantly contribute to language proficiency, particularly when users practice applying nuanced vocabulary in varied contexts.

Methods

The methodology for this study involved a comparative analysis of traditional print thesauruses and online thesauruses, examining their structural organization, accessibility, and ease of use. Observational data was gathered from users interacting with digital and print thesauruses, noting patterns in synonym selection, frequency of thesaurus usage, and perceived

improvement in vocabulary skills. Additionally, surveys were administered to gauge the subjective benefits of thesauruses in enhancing writing style and vocabulary acquisition.

Results

Functional Aspects of a Thesaurus

A thesaurus provides a comprehensive list of synonyms and, occasionally, antonyms, allowing users to choose the word that most accurately conveys their intended meaning. For example, a thesaurus entry for "happy" might include synonyms like "content," "joyful," "pleased," and "satisfied," each with subtle connotations that enable users to refine their expression. This capability not only supports a richer vocabulary but also assists in building an intuitive sense of semantic appropriateness.

User Interactions with Digital Thesauruses

The study found that digital thesauruses are more frequently utilized than print versions due to their accessibility and immediacy. Most users reported favoring the search capabilities of online tools, which provide quicker synonym suggestions. Additionally, digital thesauruses often include contextual usage examples and pronunciation guides, making them more user-friendly for non-native speakers aiming to understand language subtleties. Over 70% of participants noted that consistent thesaurus use had improved their vocabulary breadth and confidence in word choice, suggesting that digital thesauruses play a key role in active language development.

Impact on Writing Proficiency and Style

The survey results indicated that regular thesaurus use positively affected writing proficiency by reducing redundant word choices and encouraging variety in expression. In particular, participants using thesauruses regularly in their academic or professional writing noted significant improvements in clarity and lexical sophistication. By avoiding overused words and discovering precise alternatives, users reported feeling more articulate and capable of conveying complex ideas effectively. This outcome aligns with previous research on the cognitive benefits of using a thesaurus, as exposure to varied vocabulary can reinforce memory and comprehension of synonyms and antonyms.

Discussion

Implications for Vocabulary Development

The findings underscore the importance of thesauruses in promoting vocabulary expansion. Thesauruses act as tools for "semantic priming," where users are subtly encouraged to engage with words and concepts they may not otherwise consider. For language learners, this can accelerate the acquisition of new vocabulary and foster an understanding of word relationships. Moreover, thesauruses introduce learners to the concept of word nuances, which is essential for developing a sophisticated and accurate lexicon.

Thesauruses in Second Language Acquisition

For non-native speakers, thesauruses provide an effective way to explore synonyms and gain insight into English word connotations. Studies have shown that language learners often struggle with choosing words that match the tone or context. Thesauruses can bridge this gap by guiding learners to vocabulary that suits particular communicative settings, from formal academic writing to conversational language. Furthermore, thesauruses can support learners in recognizing subtle distinctions among synonyms, which is a critical component of language proficiency.

Future Directions for Thesauruses

Thesauruses are evolving to meet the demands of modern communication. Future developments may include AI-powered, context-aware thesauruses that can provide word suggestions based on the user’s writing style and intended audience. Additionally, multilingual thesauruses could enhance language learning for bilingual or multilingual users by offering cross-

linguistic synonym comparisons. Given the increasing reliance on digital communication tools, thesauruses are likely to become even more integrated into writing applications, offering real-time assistance that adapts to the user’s needs.

Conclusion

In conclusion, thesauruses are invaluable tools for enhancing language proficiency, promoting semantic enrichment, and improving writing quality. By offering a range of synonyms and nuanced word choices, thesauruses enable users to articulate their ideas with clarity and precision. Digital thesauruses, with their ease of access and advanced features, have proven particularly beneficial for language learners and writers who wish to avoid redundancy and enhance their expression. This study highlights the role of thesauruses in supporting vocabulary expansion and suggests that future innovations in thesaurus design may further bolster their utility in educational and professional contexts. As language continues to evolve, thesauruses remain indispensable resources for anyone seeking to deepen their linguistic competence.

References:

1. Roget, P. M. (1852). Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.
2. Kilgarriff, A., Rychlý, P., Smrž, P., & Tugwell, D. (2004). The Sketch Engine. Information Technology, 105-116.
3. Fenner, S. & Sultany, A. (2009). The role of thesauruses in second language acquisition. Language and Education Journal, 23(2), 217-229.
4. Nation, I. S. P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: Cambridge University Press.
5. McCarthy, M. J. (1990). Vocabulary. Oxford: Oxford University Press.
6. Laufer, B. (1997). The lexical plight in second language reading: Words you don’t know, words you think you know, and words you can’t guess. In J. Coady & T. Huckin (Eds.), Second Language Vocabulary Acquisition (pp. 20-34). Cambridge: Cambridge University Press.
7. Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. Language Teaching Research, 12(3), 329-363.
8. McEnery, T., & Wilson, A. (2001). Corpus Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.
9. Thornbury, S. (2002). How to Teach Vocabulary. Harlow: Pearson Education.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Курбанова Наргиз Насирдинбековна
Университет экономики и педагогики,
доцент кафедры "Гуманитарные науки", кандидат исторических наук
kurbanovanargiz1965@gmail.com
+998936320764

Аннотация: В этой статье описываются идеи о способах использования интерактивных методов в преподавании истории. Субъективные позы учителя и ученика тесно связаны: один пришел учиться, а другой - поделиться своими знаниями и сделать этот процесс интересным. Автор поделился своим личным опытом о том, что интерактивное образование, по сравнению с другими методами, изменяет процесс взаимодействия: активность преподавателя открывает путь для деятельности учащихся, задача преподавателя создает условия для их инициативы.

Ключевые слова: интерактивное образование, интерактивные методы, опыт, самостоятельное мышление, информация, работа в парах

Аннотация: Ушбу мақолада тарих фанларини ўқитишда интерфаол методлардан фойдаланиш йўллари тўғрисидаги фикрлар баён қилинган.

Ўқитувчи ва талабанинг субъектив позициялари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ: бири ўрганиш учун келган, иккинчиси эса ўз билимларини баҳам кўриш ва бу жараённи қизиқарли қилиш учун. Муаллиф интерфаол таълим, бошқа усуллар билан таққослаганда, ўзаро таъсир жараёнини ўзгартириши: ўқитувчининг фаолияти таълим олувчилар фаолиятига йўл очиши, ўқитувчининг вазифаси уларнинг ташаббуси учун шароит яратиши тўғрисида шахсий тажрибаси билан бўлишган.

Калит сўзлар: интерфаол таълим, интерфаол методлар, тажриба, мустақил фикрлаш, ахборот, жуфтликда ишлаш.

Abstract: This article describes ideas about ways to use interactive methods in teaching history. The subjective postures of the teacher and the student are closely related: one came to study, and the other came to share his knowledge and make this process interesting. The author shared his personal experience that interactive education, in comparison with other methods, changes the process of interaction: the activity of the teacher opens the way for the activity of students, the task of the teacher creates conditions for their initiative.

Keywords: interactive education, interactive methods, experience, independent thinking, information, working in pairs.

Одним из важных требований к организации современного образования является достижение высоких результатов за короткий промежуток времени, без чрезмерных умственных и физических нагрузок. Исходя из предоставления определенных теоретических знаний обучающимся между короткими промежутками времени, определенная деятельность требует от преподавателя высокой педагогической компетентности, нового подхода к образовательному процессу, формирования навыков и квалификации, контроля за его деятельностью, оценки уровня теоретических и практических знаний приобретенный ими. Сегодня в развитых странах накоплен большой опыт применения интерактивных технологий, которые повышают образовательную и творческую активность педагогов, гарантируют эффективность образовательного

процесса, основой которого являются интерактивные методы. Подобные методы повышают учебно-познавательную активность у тех, кто получает образование в соответствии со своей собственной проказой. алоксида отличается тем, что у нее есть возможность работать с ними в небольшой группе и в коллективе, смело, свободно выражать свои личные взгляды на предмет, изучаемые проблемы, высказывать собственное мнение, обосновывать его аргументами, слушать коллег, еще больше обогащать идеями, чтобы выбрать наиболее оптимальное решение из имеющихся выраженных мульчаз. Соответствующее, целенаправленное, эффективное использование интерактивных методов учащимися (преподавателями) в учебно-воспитательном процессе предоставляет широкую возможность воспитать у обучающегося (студента, студенток) умение вступать в общение, командную деятельность, логическое мышление, синтезировать существующие идеи, анализировать, находить логическую связь между различными виды.

Идет активный процесс формирования информационного общества, в котором выпускник школы должен обладать высокой информационной культурой поведения. Внедрение в учебный процесс инновационных методик и новых педагогических технологий позволят обеспечить индивидуализацию обучения и развивать самостоятельность в обучении. Интерактивные методы сполна отвечают этим требованиям. История и обществознание – сложные образовательные дисциплины. Ученикам, как показывает опыт, трудно понять функции и роль этих дисциплин, поэтому главная задача учителя сформулировать вопросы перед учениками и вместе с ними искать ответы, организуя педагогический процесс методом взаимодействия.

Обучение и учение взаимообусловлены, поэтому субъективные позиции учителя и ученика оказываются тесно связанные между собой: один пришел, чтобы научиться, а другой – чтобы поделиться своими знаниями и сделать этот процесс интересным. Самое главное заключается в том, что учитель и ученик ощущают себя носителями активного начала, организаторами и преобразователями процесса совместного познания. Интерактивное обучение, по сравнению с другими методами, меняет процесс взаимодействия: активность учителя уступает место активности учащихся, задача учителя – создавать условия для их инициативы. Учитель не дает готовых знаний, а побуждает к самостоятельному поиску.

Роль учителя в процессе интерактивного обучения постоянно меняется. В позиции лектора – эксперта, излагает новый материал, демонстрирует наглядность, отвечает на вопросы и так далее. В позиции организатора, налаживает взаимодействие участников с социальным и физическим окружением: разбивка на подгруппы, координация выполнения задания, подготовка мини презентаций. В позиции помощника – консультанта, учитель обращается к социальному опыту участников, побуждает их самостоятельно собирать новые данные, искать решения уже поставленных задач, самостоятельно ставить новые задачи. Таким образом, моя задача, организуя интерактивное обучение, моделировать педагогическую ситуацию путем изменения направления информационного потока, что заметно расширяет возможности обучения. Каким же образом, я пытаюсь строить обучение, чтобы процесс познания стал обоюдно интересен, значим и для педагога и для учащихся?

В русле этих поисков, примерно десять лет назад, в пространстве педагогики начало разрабатываться новое направление – учебный диалог. Сегодня это уже не новый подход, мы называем его интерактивным обучением. Интерактивное обучение – это обучение, погруженное в общение. Интерактивное обучение сохраняет конечную цель и основное

содержание образовательного процесса, но видоизменяет формы с транслирующих - на диалоговые, то есть основанные на взаимопонимании и взаимодействии.

Главная особенность данной методики заключается в том, что процесс обучения происходит в совместной деятельности. Использование интерактивного подхода в обучении – это вариант далеко необлегченной педагогики. Результаты такого обучения проявляются не сразу, они зависят от решения основных задач организации групповой формы обучения

При организации групповой работы эффективность обучения во многом зависит от благоприятного психологического климата микрогруппы.

Формирование групповой общности я начинаю с о своеобразной разминки. Предлагаю учащимся два – три упражнения на концентрацию внимания. Например, «Что тебе известно по этой теме?» «Подберите эпиграф к уроку»; историческая разминка в форме блиц – вопросов, исторического лото и так далее. Следующий этап интерактивного обучения – организация учебной деятельности учащихся в группе.

Он включает несколько ступеней:

• усвоение учебной задачи;
• процесс поиска лучшего решения;
• суммирование мнений и подведение итогов групповой работы;
• презентация группового решения.

Опыт показывает, та учебная задача, которую ставит перед группами педагог, по-разному воспринимается учащимися. Это обусловлено индивидуальными особенностями восприятия школьников. Содержание учебного задания должно отличаться нестандартной постановкой проблемы, вынуждающей учащихся искать помощи друг у друга, обмениваться точками зрения. Задание может быть следующим. Выбрать из предложенного множества качеств те, которые, по общему мнению, наиболее полно характеризуют предмет, явление, историческое лицо В процессе поиска решения задачи происходит столкновение различных точек зрения учащихся, поэтому очень важно научить различать личность одноклассника и ту роль, которую он исполняет в процессе групповой работы (инициатор, контролер, критик, оппонент).

Учебное сотрудничество и взаимодействие, я организую в двух формах кооперации «Учитель - учащийся» и «учащийся – учащийся». Обеспечение сотрудничества и взаимопонимания в процессе обучения основано на ряде педагогических техник: «Мозговой штурм», «Мозаика», «Аквариум», «Опорный конспект», «Хоровод», создающих условия для эффективного общения между всеми участниками учебного процесса по поводу изучаемого материала. Особое внимание уделяю организации учебного пространства, так как взаимодействие предполагает, что собеседники обращены лицом к лицу. В зависимости от количества групп определяю оптимальные расстановки учебных мест. Изменение привычной организации учебного пространства дает возможность решать поставленные вопросы сообща, подготавливает учащихся к нетрадиционным формам обучения, таким образом, внутренняя готовность позволяет сокращать время, необходимое для настройки на форму и содержание интерактивного обучения. Для того, чтобы организовать работу групп их четырех, пяти или шести учеников, я предлагаю четыре последовательных этапа деятельности, в технике «Мозаика» и «Опорный конспект».

I этап: Индивидуальная работа. Мной предлагается задание: изучить тему и составить конспект, продумать вопросы для обсуждения темы. На подготовку и выполнение этого задания дается 20 минут (это может быть и домашнее задание). Важно,

чтобы к концу контрольного времени, каждый член группы имел свой вариант выполненного задания.

II этап: Работа в парах по горизонтальным связям. Я предлагаю каждому участнику выбрать себе партнера. Задание по содержанию остается прежним, но цель данного этапа заключается в нахождении общего решения между парами. Важно, чтобы найденное решение выражало общее мнение двух участников. Время для обсуждения – 10 минут.

III этап: Работа в парах по вертикальным связям. Я предлагаю парам поменяться. Содержание работы остается прежним. Новые партнеры обмениваются своими решениями и ищут возможность обновления проблемы. Время для обсуждения – 10 минут. Таким образом, каждый участник группы имеет возможность выслушать мнение другого, предложить свое понимание проблемы, поучиться отстаивать найденное решение.

IV этап: Принятие группового решения. Я предлагаю членам группы собраться вместе. Поскольку все уже осведомлены о возможных способах решения, цель данного этапа заключается в выработке общих положений. При этом большое внимание уделяется не только содержанию но и форме решения задачи (группы могут предложить решение в виде конспекта, рисунка, схемы, таблицы, презентации и так далее.). В результате такой работы, мои ученики накапливают опыт общения, отрабатывая умения и навыки организации конструктивного диалога. Однако педагогика взаимодействия методом интерактивного обучения является только одним из средств обучения в системе моей работы, основой которой является доверительный, эмоционально-положительный фон и атмосфера взаимосотрудничества между мной и учениками. Стремление к высокой мотивации в обучении, я добиваюсь также через актуализацию знаний, подводя учащихся к осознанию важности получаемой информации. Использование в работе вышеперечисленных методов, приемов и средств обучения позволяет добиваться мне стабильных результатов в процессе обучения. В процессе освоения технологий интерактивного обучения у учащихся вырабатываются определенные правила взаимодействия. Успех и результативность занятия обусловлены:

- правильной постановкой учебной задачи;
- организацией учебного пространства для поиска решения этой задачи;
- подготовительной работой (сбор материала, своевременное оповещение и т.д.);
- готовность настроиться на актуальное состояние собеседника (понять и принять);
- соблюдения правила «Человека отличает не только умение говорить, но и умение слушать»;
- использование «поддерживающих» приемов общения: доброжелательные интонации, умение задавать конструктивные вопросы;
- навыками анализа и самоанализа, необходимыми для понимания того, как проходила беседа, где и почему обсуждение «провисало», как этого можно избежать в будущем.

Список используемой литературы

1. Warschauer Mark, Shetzer Heidi, Meloni Christine. Internet for English Teaching. United States Department of State Office of English Language Programs. - Washington: DC 20547, 2002. - 177 p.
2. Новик И.З. Возможности реализации дидактических элементов учебного процесса при компьютерном обучении ЭВМ в учебном процессе // Межвуз. сб. науч. тр. - Новосибирск, 1990. - 157 с.
3. Антони М. А. Интерактивные методы обучения как потенциал личностного развития студентов // Психология обучения. - 2010. - N 12. - С. 53-63.

4. Managing as Designing / ed. by R. J. Boland, F. Collopy.Stanford, CA : Stanford University Press, 2004. 300 p.
5. Лидтка Ж. Думай как дизайнер / Ж. Лидтка, Т. Огилви. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. 213 с.
6. Khamrayeva Sayyora Nasimovna, Kurbanov Alisher Bobokulovich, Fayziyeva Shirin Shodmonovna. Thınkıng Desıgn an Effectıve Way to Shape and Develop Innovatıons. International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No.7,(2020),pp.7954-7960.
7. Rakhmonova Dilnurakhon Saidovna. Pedagogical creativity as a factor of student development. International Scientific Research journal (WoS). ISSH:2776-0979 (Volume 2,Issue 5, May, 2021)
8. Rakhmonova Dilnura Saidovna Tirishga systematic approach to the development of students ' creative abilities. “Berlin Studies” – Transnational journal of ssiense and humanities. Vol. 1 No. 15. Pedagogical sciences (2021): http://berlinstudies.de/
9. Verganti, R. 2017. Design thinkers think like managers. She Ji—The Journal of Design, Economics, and Innovation 3 (2): 100–2.
10. Verganti R. (2008) Design, meanings, and radical innovation: A metamodel and a research agenda // Journal of Product Innovation Management. Vol. 25. P. 436–456.

TURLI TIZIMGA XOS TILLARDA YUZAGA KELUVCHI QARAMA-QARSHILIK IFODALOVCHI STILISTIK FIGURALAR TADQIQIGA TARIXIY YONDASHUV

Mamaziyayev Oblaberdi Xudoberganovich,
Qo‘qon Universiteti f.f.d., dotsenti
Tel: 998911484656
e-mail: omamaziyayev77@gmail.com
Axmadjonov Avazbek Akmaljon o‘g‘li
Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti doktoranti
998912026456
e-mail: aaxmadjonov77@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada antitezaning kelib chiqishi va uning ritorikadagi ahamiyati tahlil qilinadi. Antitezaning qadimgi yunon va rim ritorikasidagi ildizlari, klassik adabiyotdagi namunalari va zamonaviy davrdagi qo‘llanishi ko‘rib chiqiladi. Maqola, shuningdek, antitezaning lingvistik va ritorik jihatlarini, turli madaniy kontekstlarda qanday qo‘llanilishini va uning muloqotdagi samaradorligini o‘rganadi. Antitezaning muloqotda qanday qilib aniqlik va ta'sirchanlikni oshirishga yordam berishi hamda esda qolarli bayonotlar yaratishi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, antitezaning adabiyot va nutqda qanday kuchli vosita ekanligi va uning insoniy tajribalarni chuqurroq anglashga qanday hissa qo‘shishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Antiteza, ritorika, lingvistika, tarix, adabiyot, stilistik figuralar, qarama-qarshilik.

Аннотация. В данной статье рассматривается происхождение антитезы и её значение в риторике. Анализируются корни антитезы в древнегреческой и римской риторике, примеры в классической литературе и её применение в современности. В статье также рассматриваются лингвистические и риторические аспекты антитезы, её использование в различных культурных контекстах и её эффективность в общении. Исследуется, как антитеза помогает улучшить ясность и выразительность коммуникации и создавать запоминающиеся высказывания. Кроме того, показано, как антитеза является мощным инструментом в литературе и речи, способствующим более глубокому пониманию человеческого опыта.

Ключевые слова: Антитеза, риторика, лингвистика, история, литература, стилистические фигуры, противопоставление.

Annotation. This article examines the origins of antithesis and its significance in rhetoric. It analyzes the roots of antithesis in ancient Greek and Roman rhetoric, examples in classical literature, and its application in modern times. The article also explores the linguistic and rhetorical aspects of antithesis, its use in various cultural contexts, and its effectiveness in communication. It investigates how antithesis helps enhance clarity and impact in communication and create memorable statements. Additionally, the article demonstrates how antithesis is a powerful tool in literature and speech, contributing to a deeper understanding of human experiences.

Keywords: Antithesis, rhetoric, linguistics, history, literature, stylistic figures, contrast.

Kirish. Antiteza atamasi, yunoncha " antíthesi " so‘zidan olingan bo‘lib, "qarama-qarshilik" yoki "qarshi qo‘yish" degan ma'noni anglatadi va bu ritorik vosita qarama-qarshi g‘oyalarni muvozanatli iboralar yoki gaplarda qarama-qarshi qo‘yishni anglatadi. Ushbu lingvistik hodisa adabiyot, nutq va kundalik muloqotda qo‘llanilishi orqali tilshunoslik olamida keng tarqalgan. Bu

atama voqelikni bayon qilishni aniqligini va ta'sirchanligini oshirib, gap qismlari orasida muvozanat va simmetriya hissini yaratadi.

Ritorikada antiteza qarama-qarshi nuqtai nazarlarni aniq va tartibli tarzda taqdim etish orqali dalillarni yanada ishonchli ifoda qiladi. Bu usul nafaqat qarama-qarshilikni ta'kidlaydi, balki tinglovchilarga aytilgan fikrni yaxshiroq eslab qolish imkonini beradi. Misol uchun, Martin Lyuter Kingning mashhur "Menda bir orzu bor" nutqida u antitezani kuchli ta'sir sifatida ko‘rsatadi: "Biz birodarlar kabi birga yashashni yoki ahmoqlar kabi birga o‘lishni o‘rganishimiz kerak." Birgalikda yashash va birgalikda o‘lish o‘rtasidagi keskin qarama-qarshilik birlikning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Antiteza tarixiga nazar.

Antitezaning qo‘llanilishi qadimgi yunon va rim ritorikasiga borib taqaladi, chunki bu atama u yerda samarali nutq va yozuvning muhim elementi deb hisoblangan. Qadimgi ritoriklar, masalan, Aristotel va Sitseron o‘zlarining ritorikaga oid asarlarida antitezaning tamoyillarini belgilab berishgan. [1] [2]

Aristotel o‘zining "Ritorika" asarida ruhlantiruvchi nutqda muvozanatli va qarama-qarshi bayonotlarning ahamiyatini muhokama qiladi. U qarama-qarshi g‘oyalarni yaqin joyda taqdim etish dalilning dinamik va esda qolarli bo‘lishiga yordam berishiga ishongan. Bu tamoyil qadimgi Yunonistonda notiqlar va yozuvchilar tomonidan keng qo‘llanilgan, shu jumladan taniqli shaxslar, shu jumladan Demosfen va Sofokl ham bu tamoyilga murojaat qilishgan. [1]

Rim ritorikasida Sitseronning "De Oratore" va "Pro Milone" kabi asarlari antitezaning ko‘plab misollarini taqdim etadi. Sitseronning nutqlari ko‘pincha antitetik tuzilmalarni qo‘llab, uning dalillarini yanada kuchli va ishonarli qilib taqdim etgan. Masalan, "Pro Milone"da Sitseron o‘z mijozining qonuniy xatti-harakatlari raqibi Klodiusning noqonuniy xatti-harakatlari bilan solishtirib, himoya tushunchasini kuchli tarzda ifodalaydi. [2]

Antitezaning ritorika va lingvistikadagi ahamiyati.

Ritorikadagi antitezaning ahamiyati shundaki, unda dalillar aniq, ta'sirchan va esda qolarli bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Qarama-qarshi g‘oyalarni yonma-yon qo‘yib, antiteza dramatik ta'sir yaratadi, bu tinglovchilarning diqqatini tortadi va notiq yoki yozuvchining xabarini ta'kidlaydi. Ushbu ritorik vosita, ayniqsa, tinglovchilarni ma'lum bir nuqtai nazar yoki harakat yo‘nalishiga ishontirish maqsadida, ishonarli nutqlarda samarali usul hisoblanadi.

Lingvistikada antitezani o‘rganish til foydalanuvchilari qarama-qarshi tushunchalarni qanday tashkil etish va ifoda etishini tushunishga yordam beradi. Turli tillar va madaniy kontekstlarda antitezani tahlil qilish ushbu ritorik vositaning turli lingvistik tizimlar orqali qanday ishlashini ko‘rsatadi. Masalan, ingliz tilida antiteza ko‘pincha parallellik va muvozanatli gap tuzilmalariga tayanadi, boshqa tillarda, masalan, fransuz yoki nemis tilida, xuddi shunday ta'sirga erishish uchun turli sintaktik va stilistik xususiyatlar qo‘llanilishi mumkin.

Yevropa adabiyotining dastlabki namunalarida antiteza.

Antitezaning qo‘llanilishi eng qadimgi adabiyot asarlarida ham mavjud. Qadimgi yunon tragik asarlarida, masalan, Sofokl va Evripid kabi dramaturglar o‘z pyesalaridagi axloqiy va mavzuli ziddiyatlarni ta'kidlash uchun antitezadan foydalanishgan. Masalan, Sofoklning "Antigone" asarida bosh qahramonning ilohiy qonunga sodiqligi Kreonning davlat qonunini qat'iy bajarishi bilan qarama-qarshi qo‘yilgan. Ushbu antitetik tuzilma nafaqat asosiy ziddiyatni ta'kidlaydi, balki tinglovchilarni adolat va burch mohiyati haqida chuqurroq mulohaza yuritishga jalb qiladi. Asarda hayot va o‘lim, qat’iyat va bo‘ysunish, insoniy va ilohiy tushunchalar qarama qarshi qo‘yiladi:

1. Hayot va o‘lim:
“My duty in this life continues after death”
“Bu hayotda mening burchim o‘limdan keyin davom etadi.”

2. “Human laws are transient, but the laws of the gods are eternal”
"Inson qonunlari o‘tkinchi, lekin Xudo qonunlari abadiydir."

3. "I obeyed the laws of the gods, not the laws of the state."
"Men Xudolar qonunlariga bo‘ysundim, davlat qonunlariga emas."

Yuqorida keltirilgan misollar asarning dramatik tarangligini oshiradi va tinglovchilarga qahramonlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni aniqroq tushunishga yordam beradi.

Xuddi shunday, qadimgi Rim shoirlari, masalan, Vergil va Ovidning asarlarida ham antiteza aniq ziddiyatlar yaratish va hikoyalarining hissiy ta'sirini kuchaytirish uchun ishlatilgan. Masalan, Vergilning "Aeneid" asarida Eneasning qahramonlik fazilatlari ko‘pincha uning dushmanlarining yovuzliklari bilan qarama-qarshi qo‘yilgan, bu esa epik asarning burch, dindorlik va taqdir mavzularini ta'kidlaydi.

Uyg‘onish va ma'rifat davri.

Uyg‘onish davrida klassik ritorikaning qayta tiklanish jarayoni kuzatildi, natijada yozuvchilar va notiqlar qadimgi Yunoniston va Rim texnikalariga murojaat qildilar. Bu davrda antiteza ingliz adabiyotida, ayniqsa, Uilyam Shekspir asarlarida sezilarli bo‘ldi. Shekspirning pyesalari va sonetlarida antiteza misollariga boy bo‘lib, u murakkab qahramonlar va mavzularni o‘rganishda foydalanilgan. [3]

Masalan, "Hamlet" pyesasida bosh qahramonning "To be or not to be" monologi antitezani uning ekzistensial dilemmasini ifoda etishda ishlatadi. Hayot-mamot o‘rtasidagi muvozanatli qarama-qarshilik Hamletning ichki ziddiyatini va hayot va o‘lim mavzusini ifoda etadi. Aynan shu parcha tarjimasi va uning boshqa tizimli tillarda qanday ifodalanishi turli davrlar va tillar vakillari tomonidan turlicha bahs-munozaralarga sabab bo‘lganligini alohida ta’kidlash mumkin. Masalan, rus tilida bu satrlar A.Kroneberg(1844), M.Lozinskiy (1933), B.Pasternak (1940) kabi yozuvchi va tilshunos olimlar tomonidan quyidagicha ta’riflangan:

1. A.Kroneberg (1844) “Быть или не быть – вот в чем вопрос”;
2. M.Lozinskiy (1933) “Быть или не быть – таков вопрос”;
3. B.Pasternak (1940) “Быть или не быть – вот в чем вопрос”.

Bu mashxur monolog antiteza hodisasini yaqqol ifodalab quyidagicha jaranglaydi: “O‘lmoq, yoki qolmoq – shudir masala”. Ushbu parchada o‘lim va hayot tushunchalari bir-biriga qarama qarshi qo‘yiladi. Azoblanish va unga qarshilik qilish, sokin uyqu va qo‘rqinchli tushlar, qat’iyat va ikkilanish tushunchalari antiteza hodisasi orqali yanada aniq va ta’sirli izohlangan:

1. **Azob chekish va qarshilik ko‘rsatish**: "Whether 'tis nobler in the mind to suffer / The slings and arrows of outrageous fortune, / Or to take arms against a sea of troubles / And by opposing end them."
2. **Tinch uyqu va qo‘rqinchli tushlar**: "To die, to sleep; / To sleep: perchance to dream: ay, there's the rub; / For in that sleep of death what dreams may come".
3. **Qat’iyat va ikkilanish:** "Thus conscience does make cowards of us all; / And thus the native hue of resolution / Is sicklied o‘er with the pale cast of thought".

Shekspir ushbu satrlarda avval o‘limni tinch uyqu sifatida gavdalantiradi, keyinchalik esa noma’lum tushlar orqali qo‘rquv va dahshatni ifodalaydi. Yuqorida keltirilgan “slings and arrows”

jumlasi doimiy azoblanish haqida xabar bersa, “taking arms” iborasi ushbu azoblarga qarshilik qilish holatiga e’tibor qaratadi. [3]

Ma'rifat davrida ham antiteza jamiyat normalarini tanqid qilish va o‘zgarishlarni targ‘ib qilishni maqsad qilgan faylasuflar va yozuvchilar asarlarida qo‘llanildi. Volterning "Kandid" va Russoning "Ijtimoiy Shartnoma" kabi asarlari idealni haqiqiy bilan, mantiqiyni mantiqsiz bilan va adolatli va adolatsiz o‘rtasida qarama-qarshi qo‘yilgan holatlarda antitezani qo‘llagan. Ushbu ziddiyatlar zamonaviy jamiyatning nomuvofiqliklarini va bema'niliklarini ta'kidlash uchun xizmat qilgan, shuning uchun mualliflarning islohot va taraqqiyot uchun dalillarini ilgari surgan.

Iogan Volfgang Gyotening “Faust” asarida quyidagi qatorlar antiteza hodisasiga yaqqol namuna bo‘lishi mumkin: “Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust, die eine will sich von der anderen trennen." - "Afsuski mening ko‘ksimda bir-biridan ajralishni xohlovchi ikki jon yashaydi". Yana bir boshqa nemis shoiri G.Xayne o‘z she’rlarida antiteza holatini qarama-qarshi vaziyatlarni ifodalash uchun foydalanadi va bir-biriga zid bo‘lgan birliklar bir qatorda teng qo‘yiladi: "Denk ich an Deutschland in der Nacht, dann bin ich um den Schlaf gebracht." - "Tunda Germaniyani o‘ylasam, uyqudan mahrum bo‘laman." Ushbu misrada shoir tungi uyqu va vatan haqidagi o‘y-fikrlari unga tinchlik bermasligini antiteza hodisasi orqali yuzaga chiqaradi. Bunda u vataniga bo‘lgan muhabbati va tashvishini ta’kidlaydi va ziddiyat orqali nemis jamiyatini tanqid ostiga oladi.

Antitezadan zamonaviy adabiyotda qo‘llanish.

Hozirgi vaqtda antiteza turli xil muloqot shakllarida, jumladan, siyosiy nutqlar, reklama, adabiyot va kundalik suhbatlarda muhim ritorik vosita bo‘lib bo‘lib qolmoqda. Zamonaviy ritorikada antitezaning samaradorligi Uinston Cherchill va Jon F. Kennedi kabi ta'sirchan yetakchilarning nutqlarida ko‘rinadi. Masalan, Cherchillning urush davridagi nutqlari ko‘pincha Britaniya xalqini safarbar qilish uchun urushning og‘ir sharoitlarini millatning umidi va chidamliligi bilan solishtirgan.

Adabiyot sohasida zamonaviy mualliflar, masalan, Jorj Oruell va F. Skott Fitsjerald antitezani hokimiyat, korrupsiya va shaxsiylik mavzularini o‘rganishda qo‘llagan. Oruellning "1984" asari va Fitsjeraldning "Buyuk Getsbi" romanlari antitezani ko‘rinish va haqiqat, erkinlik va zulm, boylik va axloqiy buzilishlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni ta'kidlash uchun ishlatgan:

1. **Haqiqat va illyuziya:** Getsbi o‘zini boy va nafis odam sifatida tasavvur qilish uchun illyuziya yaratadi, lekin haqiqat shundaki, uning boyligi shubhali usullar bilan olingan va uning o‘tmishi noaniq.
2. **Umid va umidsizlik:** Getsbi umid va kelajakdagi orzular bilan to‘lgan, boshqalar esa, masalan, Jorj Uilson, umidsizlik va tushkunlik bilan yashaydi.

Lingvistikada antitezani o‘rganish tilning kognitiv va kommunikativ funksiyalari haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Turli madaniyatlar va tillar antitezani qanday qo‘llashini o‘rganish orqali lingvistlar ritorik tuzilishning universal va tilga xos jihatlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Ushbu tadqiqot sintaksis, semantika va pragmatika bo‘yicha kengroq nazariyalarga hissa qo‘shadi va odamlar tilni qanday ishlatib, ma'no uzatishlari va boshqalarni ishontirishlarini yoritadi.

Xulosa.

Antiteza turli xil muloqot shakllarida aniqlikni oshirish, ziddiyatlarni ta'kidlash va tinglovchilarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan kuchli ritorik vositadir. Qadimgi yunon va rim ritorikasidagi ildizlaridan tortib, zamonaviy adabiyot, nutqlar va kundalik tilga qadar antiteza o‘zining aniq farqlarni ko‘rsatish va esda qolarli tasvirlar yaratish qobiliyati bilan o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Lingvistikada antitezani o‘rganish tilning tuzilishi va funksiyasiga oid muhim tushunchalarni taqdim etadi, bu esa odamlarning qarama-qarshi

g‘oyalarni qanday tashkil etish va ifoda etishini ko‘rsatadi. Antitezaning kognitiv va madaniy jihatlarini o‘rganishda davom etar ekanmiz, til bizning idrokimiz va o‘zaro aloqalarimizni qanday shakllantirishini chuqurroq tushunamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aristotle. (2004). Rhetoric. Oxford University Press.
2. Cicero, M. T. (1996). De Oratore. Harvard University Press.
3. Shakespeare, W. (1997). Hamlet. Cambridge University Press.
4. Fitzgerald, F. S. (2004). The Great Gatsby. Scribner.
5. Heine, H. (1995). Deutschland. Ein Wintermärchen. Penguin Classics.
6. Shokhrukh, A. (2024). THE DOMINANCE OF ENGLISH IN THE GLOBAL TECHNOLOGY INDUSTRY: IMPLICATIONS FOR NON-ENGLISH SPEAKING COUNTRIES. UNIVERSAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(11), 41-55.
7. Мамазияев, О. (2004). Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация. Филол. фан. номз. дисс. Автореф. Фарғона.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI

Toshpulatova Durdona Komiljon qizi,
Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b.dotsenti (PhD)
durdonatoshpulatova93@gmail.com

Annotatsiya: Ta’limdagi integratsiya jarayonlari muammosi, boshqa pedagogik muammolar bilan taqqoslaganda eng qiziqarli va samarali hisoblanadi. Integratsiyani amalga oshirishning muhim omili yaxlitlik elementlari aloqalarining usullarini aniqlash hisoblanib, ular qatoriga o‘quv rejasini shakllantirishda qism va yaxlit, mazmun va shakl, hodisa va mohiyat, miqdor va sifat, element va tizim dialektik toifalarini kiritish kerak. Axborot-mazmunli jihati doirasida kompleks o‘quv rejasi talabada olamni ilmiy-falsafiy tushunishni shakllantirish, fikrlash faoliyatining yuqori darajasida dunyoqarashga oid umumlashtirishga qobiliyatni shakllantirishi uchun sharoitlarni ta’minlashi kerak. Bunday sharoitlar kompleks o‘quv rejasini tuzishning chiziqli usulini tizimli usul bilan almashtirish hisoblanadi

Kalit so‘zlar. Integratsiya, qism va yaxlit, mazmun va shakl, hodisa va mohiyat, miqdor va sifat, element va tizim dialektik toifalar, fikrlash, tafakkur, shaxsning kognitiv faoliyat, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash.

Ma’lumki, o‘quv fanlarining bir-biri bilan zaif aloqasi o‘quvchilar o‘rtasida dunyoning yaxlit manzarasini rivojlantirishda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Mavzuni ajratish maktab bitiruvchisi dunyoqarashining parchalanishining sabablaridan biri bo‘lib, zamonaviy dunyoda iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot integratsiyasi tendensiyalari ustunlik qilmoqda.

Boshlang‘ich sinf bitiruvchisi matematika, ona tili va o’qish savodxonligi, tabiatshunoslik va boshqa fanlar bilan "to‘qnashganda" haqiqatan ham qayta o‘qitilishi kerak bo‘lgan vaziyatni bartaraf etish uchun integral ta’lim deyiladi.

Ushbu vazifani amalga oshirish o‘quvchilarni o‘qitish va tarbiyalashga yangicha yondashishni talab qiladi.

"Integratsiyalashgan ta’lim" tushunchasining o‘zi biz tomonidan umumiy mavzu va maqsadlar bilan birlashtirilgan darslar tizimi sifatida qaraladi. Har bir mavzu bo‘yicha olgan bilimlarini birlashtirib, o‘quvchi o‘rganilayotgan obyekt yoki hodisa to‘g‘risida yaxlit g‘oyani shakllantiradi. Integratsiyalashgan darsni qurish uchun tanlangan umumiy ta’lim fanlari mavzulari yangi savollar va muammolarni hal qilish uchun fanlararo bilimlarni sinchkovlik bilan tanlashni talab qiladi, ammo ular sun’iy bo‘lmasligi, balki o‘rganilayotgan tushunchalar va hodisalarning mohiyatini tushunishga hissa qo‘shishi kerak.

Integratsiyalashgan ta’lim samaradorligi aniq. Integratsiyalashgan ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqilligi, bilim faoliyati va qiziqishlari rivojlanadi. Integratsiyalashgan darslarning mazmuni, o‘qituvchining o‘qitish faoliyati o‘quvchining shaxsiga bag‘ishlangan, shuning uchun o‘quvchilarining qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga, ularning fikrlash jarayonlarini faollashtirishga yordam beradi va turli fanlarga oid bilimlarini umumlashtirishga undaydi. Integratsiyalashgan bilimlardan muntazam foydalanish turli xil ko‘rgazmali qurollardan keng foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Integratsiya o‘zi uchun emas, balki o‘qituvchi faoliyatidagi ma’lum tizim bo‘lgani uchun, yaxlit ta’limning yakuniy natijasi bo‘lishi kerak.

Integratsiyalashgan ta’lim natijasi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining birlashtiriladigan fanlarning ma’lumotlaridan foydalangan holda ko‘p qirrali talqini tufayli o‘zlashtirilgan tushunchalar va mavzu bo‘yicha o‘quvchilar bilim darajasini oshirishda;

- aniqlangan intelektual faoliyat darajasini o‘zgartirishda, intellektual faoliyat darajasini o‘zgartirishda, o‘quv materialini yetakchi g‘oyalar pozitsiyasidan ko‘rib chiqish, o‘rganilayotgan muammolar o‘rtasida tabiiy munosabatlarni o‘rnatish;

- musiqa, rasm, matematika, ona tili va boshqalarni jalb qilish asosida o‘quvchilarning hissiy rivojlanishida;

- darsda va darsdan keyin faol va mustaqil ishlashga intilishida namoyon bo‘ladigan o‘quvchilarning bilim qiziqishlarining rivojlantirishida;

- o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga qo‘shilishida, natijada o‘zlarining she’rlari, rasmlari, qo‘p san’atlari bo‘lishi mumkin, bu ba’zi bir hodisalarga shaxsiy munosabatning aksidir va jarayonlar.

Belgilangan jihatlar o‘qitishning ta’lim, rivojlantirish va tarbiyalash funksiyalariga mos keladi. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini yaxlit o‘rganish, har tomonlama rivojlantirishga va darsdagi mavzularni chuqur o‘rganishga yordam beradi.

Bizning fikrimizcha, integrative yondashuv shakli nafaqat umumiy ta’lim maktabining Boshlang‘ich bosqichida, balki umuman ta’limning barcha bosqichlarida eng maqbuldir, chunki u o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan muhitni yaratadi.

Integratsiyalashgan yondashuvni qo‘llab-quvvatlashning asosiy argumenti shundaki, ilm-fan asoslarini ta’limning yaxlit shakllari orqali o‘rganish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fikrlashiga mos keladi.

Bu integratsiyalashgan darslarni o‘tkazishni va boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi sinfdagi fanlarning hammasini yoki aksariyatini o‘rgatishini osonlashtiradi.

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida savodxonlik va matematikani o‘qitish boshlang‘ich sinfda mamlakatning yetakchi olimlari va o‘qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan yaxlit darsliklar (alifbo, ona tili va matematika) yordamida olib borilmoqda.

Bugungi kunda nazariy-uslubiy va eksperimental-amaliy ma’noda fanlararo integratsiya masalalari to‘liq ishlab chiqilganligi va ushbu o‘quv texnologiyasining ko‘plab muammolarini qamrab olganligini aytish mumkin.

Integrativ pedagogik texnologiya sifatida yaxlit ta’lim ochiq tizimdir: yaxlit darslar va integrativ-estetik bloklarni qurishda boshqa samarali integrativ texnologiyalardan foydalaniladi deb taxmin qilinadi. Masalan, o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasi, "tanqidiy fikrlash" texnologiyasi va muammolarni o‘rganish texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Boshlang‘ich sinfda fanlararo integratsiyani kamdan-kam qo‘llanilishining asosiy sababi o‘qituvchilar uchun o‘quv qo‘llanmalarning yetishmasligi. Yaqinda va juda oz miqdordagi nashr etilgan qo‘llanmalar asosan tajriba natijalarini aks ettiradi va maxsus dasturlar va darsliklardan foydalanishni o‘z ichiga oladi, shuning uchun o‘qituvchilar ulardan qisman foydalanishi mumkin.

Mavzularning integratsiyasi masalasi zamonaviy pedagogikada eng qiyin va yomon rivojlangan masalalardan biridir. Ammo bugungi kunda ham, eng murakkab mavzularni o‘rganayotganda, hissiy zaryadlangan o‘quv vositasi bo‘lmagan o‘quvchi olingan bilimlarni o‘zlashtira olmaydi.

Boshlang‘ich ta’limning maqsadlari o‘zgarib, yangi o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda, tarkibni alohida ajratilgan fanlardan emas, balki yaxlit ta’lim yo‘nalishlari orqali aks ettirishga yangi yondashuvlar paydo bo’lmoqda.

Integrativ yondashuvni samarali qo’llash integratsiya qilinayotgan elementlarni o’zaro taqqoslay olish bilan ham belgilanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining taqqoslash ko’nikmalari rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Shu bilan birga quyidagi xususiyatlarni qayd etadi [87, 27 b]:

a) obyektlarning oddiy ketma-ketligi bilan taqqoslashni o‘zgartiradi: birinchi navbatda, o‘quvchi bir mavzu (hodisa) haqida biladigan narsalarni, keyin esa boshqasi haqida gapiradi;

b) ular uchun maxsus qiyinchilik to‘g‘ridan-to‘g‘ri harakat qilish imkoniyati bo‘lmagan narsalar va hodisalarni, shuningdek, ko‘plab xususiyatlarga ega bo‘lgan yoki bu belgilar yashirin bo‘lsa, taqqoslashdir;

c) turli xil va murakkab o‘xshashliklarni ajratish osonroq;

d) ba’zi o‘quvchilar taqqoslashda faqat farqlarni topadi;

e) turli xil xususiyatlarga ko‘ra taqqoslanadi (ba’zilari yorqin, ko‘zni qamashtiradigan, boshqalari esa kamroq yorqin belgilarga ega);

f) ajratilgan belgilar soni turlicha bo’ladi;

g) mustaqil ravishda taqqoslash rejasini tuza olmaydi.

Taqqoslash jarayoni boshlang‘ich sinflarda o‘quv materiallarini o‘zlashtirish jarayonida katta rol o‘ynaydi. Ushbu faoliyat hodisalarni tasniflash va ularni tizimlashtirish uchun asosdir. Agar matematika haqida gapiradigan bo‘lsak, taqqoslash jarayoni tenglik va tengsizlik tushunchalarini, geometrik shakllar, massa, hajm, o‘lchov birliklari va boshqalarni rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Integratsiya asosida taqqoslash jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tomonidan tabiatshunoslikning boshlang‘ich kursini o‘rganishda qo‘llaniladi, chunki o‘quvchilar kuz va bahor hodisalari va landshaftlarni, uy va yovvoyi hayvonlarni, o‘tloqlar va dalalarni va boshqalarni ajratib olishni o‘rganadilar matematika darslarida taqqoslash o’lchamlarni, sonini boshqalarni taqqoslashga yordam beradi.

Bularning barchasi, taqqoslash faoliyatlari, aqliy va ta’lim faoliyatini qabul qilish kabi, o‘quvchilar muntazam va maqsadli ravishda o‘qitilishi kerakligini ko‘rsatadi. Psixologlarining tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga nisbatan maqsadli o‘rganish natijasida o‘xshashlik yoki farqning ikki yoki uchta belgilari o‘rniga besh yoki oltitani ajratish mumkin. Shu bilan birga, eng muhimi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari taqdim etilgan narsalarni taqqoslash, ya’ni ularning aqliy taqqoslashlari mavjudligidir []87].

Taqqoslash faoliyatini o‘rganish uchun o‘quvchi shunga o‘xshash narsalarni ko‘rishni o‘rganishi kerak. Buning uchun, hech bo‘lmaganda, taqqoslanadigan obyektlarni aniq yo‘naltirilgan harakatini tahlil qilish, bir hil va turli xilini topish uchun ajratilgan xususiyatlarni doimiy taqqoslash talab qilinadi.

Taqqoslash jarayonini rivojlantirish, shuningdek, har qanday aqliy harakatga rahbarlik qilish kerak. Tadqiqotlar [95] taqqoslash faoliyatini bajarishda xatolar o‘quvchilarning kerakli aqliy harakatni amalga oshirishga qodir emasligi ko’rsatadi.

Keyingi darajada muhim mantiqiy faoliyat bu umumlashtirish faoliyati. Abstrakt faoliyatlari o‘quvchilarning aqliy faoliyatining tarkibiy qismidir va uning asosida o‘quvchilarning umumlashtirilish va tushunchalari shakllantiriladi [87].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, abstrakt jarayoni ikki tomonga ega degan xulosaga kelish mumkin:

1) bir qator muhim xususiyatlar boshqalardan ajralib turadi va xabardorlik obyekti sifatida saqlanadi (asosiy umumlashtirish);

2) muhim bo‘lmagan belgilar bekor qilinadi (ikkinchi darajali umumlashtirish).

Shu bilan birga, ikkala tomon ham bir-biridan ajralib turadigan bo‘lsa-da, bitta yoki boshqa tomon oldinga chiqishi mumkin. Asosiy umumlashtirish yangi konsepsiyani (qonunni) rivojlantirishga olib keladigan umumlashma bilan bog‘liq. Ikkinchi darajali umumlashtirish olingan bilimlarni yangi muammolarni hal qilish uchun qo‘llash jarayonida namoyon bo‘ladi[87].

Birinchi holda, yangi konsepsiya (yoki yangi qonun) o‘zlashtirilgan bo‘lsa, o‘quvchilarning to‘g‘ri tayyorgarligini ta’minlash kerak, ammo juda keng vizual va samarali tajribani ta’minlash muhimdir. Chunki har qanday konsepsiyani rivojlantirish uchun zarur shart-bu obyekt

(hodisaning) ahamiyatsiz xususiyatlarining o‘zgarishi bo‘lib, natijada uning muhim belgilarini ajratib ko‘rsatish va amalga oshirish imkonini beradi.

Ikkinchi holatda, o‘quvchilar allaqachon o‘rganilgan bilimlardan foydalanganlarida, ularga ma’lum bo‘rgan umumiy harakat tamoyilidan ongni chalg‘itadigan ahamiyatsiz belgilar va shartlardan xalos bo‘lishga yordam beradigan bunday imkoniyatlar (vositalar) berilishi kerak.

Inson hayotida umumlashtirishning (integratsiyaning) o‘rni beqiyos. "Har bir inson uchun insoniy fikrning ko‘p asrlik ishlarining natijalarini assimilyatsiya qilish va ayni paytda ko‘plab turli xil faktlarni o‘z ichiga olgan ilmiy ma’lumotlarning o‘sishi bilan shug‘ullanish kerak. Bizning fikrimizning miqdoriy imkoniyatlari miya fiziologiyasi bilan cheklangan, ammo sifatli imkoniyatlar chindan ham cheksiz. Inson hayoti davomida tobora mavhum tushunchalarni faol ravishda umumlashtiradi, u jarayonlar va hodisalarning mohiyatiga kiradi, natijada uning intellektual salohiyatining uzluksiz o‘sishi hisoblanadi.

Shunday qilib, integratsiya odamlarga hodisalarning mohiyatiga kirib borish, tabiat qonunlari, jamiyat, fikrlash kashfiyotlarini amalga oshirish imkonini beradi. Yuqorida aytib o‘rganganimizdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida umumlashtirish (integratsiyalash) jarayoni quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

- ko‘pincha umumlashtirish jarayonida o‘quvchilar aslida muhim bo‘lmagan belgilarni qo‘llashadi;

- umumlashma belgisi sifatida o‘quvchilar eng sezilarli, yorqin, tashqi belgilaridan foydalanadilar.

Shuni ta’kidlash kerakki, ko‘pincha o‘quvchilar umumlashtirish o‘rniga sintezlashadi, ya’ni, obyektlarni umumiy sabablarga ko‘ra emas, balki ayrim sabab-ta’sir munosabatlari va obyektlarning o‘zaro ta’siri bilan birlashtiradi.

Shunday qilib, oqilona tuzilgan o‘qitish amaliyoti va maxsus tadqiqotlar harakat usullari va o‘zlashtirilgan tarkib o‘rtasida organik bog‘liqlikni ko‘rsatdi. Ushbu tushunchalarni assimilyatsiya qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladigan tushunchalar belgilari bo‘lgan harakatlar. Agar o‘quvchi tushunchani tanish va mutlaqo yangi sharoitlarda qo‘llasa, bu o‘quvchining ushbu tushunchani o‘zlashtirganligini aniq ko‘rsatib beradi. Shunday qilib, tushunchalarni assimilyatsiya qilish sifati o‘quvchining ushbu tushuncha bilan ishlay olishi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusupova Sh., Rejapova D. Integratsiyali darslar tashkil qilish metodikasi. – A.: 2007.
2. Ushinskiy K.D. Bolalar dunyosi. O‘quvchi. Mantiq bo‘yicha dastlabki darslar. – Yig‘ilgan. cit., 4-jild. - M.-L.: APN RSFSR, 1948. - 678s.
3. Van Ek, J.A. Waystage 1990: Council of Europe / J.A.Van Ek, J.L.M.Trim. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
4. Toshpulatova D.K. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini o‘qitish sharoitida darajali testlardan foydalanish texnologiyasi // NamDU ilmiy axborotnomasi – Namangan, 2021 – B. 418-423 (13.00.00, № 30).
5. Toshpulatova D.K. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy va aqliy faoliyatining potensial imkoniyatlarini o‘rganish darajasi // «Jamiyat va innovatsiyalar» – Toshkent, 2021
6. Toshpulatova D.K. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali bosqichlari // Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy axborotlari. – Toshkent, 2021 – B. 117-122 (13.00.00, № 32).
7. Toshpulatova D.K. The role of mental arithmetic in improving mathematical literacy in primary school // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science Published – AQSH, 2019 – B. 184-186 (Impact Factor: 6.630, https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2019.12.80.37).

8. Toshpulatova D.K. Effective development of logic thinking of primary school students on the basis of integrative approach // Galaxy international interdisciplinary research journal – Ispaniya 2022 – B. 635-637 (Impact Factor: 7.7, https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1098).

9. Toshpulatova D.K. Model and Technology of Development of Logical Thinking Skills of Primary Class Students // International Interdisciplinary Research Journal – Amerika, 2023 – B. 203-205 (Impact Factor: 9.6, https://univerpubl.com/index.php/synergy/article/view/985).

10. Toshpulatova D.K. Boshlang’ich sinf o’quvchilarida tanqidiy fikrlash va mantiqiy matematika metodikasini takomillashtirish // Актуальные вызовы современной науки. LIII Международная научная конференция – Украина, 2020. – B. 45-48 https://new.tdpu.uz/article/3858

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ – ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ДЛЯ РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ, НАВЫКОВ И СПОСОБНОСТЕЙ

Эсонов Мунавваржон Мукимжанович, Старший преподаватель кафедры,
e-mail: esonovm@mail.ru,
tel:+998905097913
Shukurjon Jo’rayev Yusupovich Преподаватель Кокандского государственного педагогического института,
e-mail: shukurjon4756@gmail.com.,
tel:+998200077010
Туракулов Хамидулло Шамсидинович, Старший преподаватель Кокандского государственного педагогического института, (PhD),
e-mail: hamidtsh87@gmail.com,
tel:+998999930979,

Аннотация: в статье изложено роль самостоятельной работы в развитие умений навыков и способностей в формирование личности.
Ключевые слова: самостоятельность, внимание, память, стремление, активная деятельность.

Annotation: the article describes the role of independent work in the development of skills and abilities in the formation of personality.
Keywords: independence, attention, memory, aspiration, active activity.

Вопрос о самостоятельности как черте личности возник давно, что отмечалось в трудах ученых прошлых веков. Для современной средней профессиональной школы одной из важнейших задач является целенаправленное формирование личности, характеризующейся готовностью совершать действия без помощи других, иметь собственные суждения, контролировать и объективно оценивать результаты своей деятельности. Именно такая личность обладает важным качеством–самостоятельностью. Это свойство личности проявляется в разных сферах деятельности субъекта, в том числе и в учении.

Учебные умения могут стать основой развития самостоятельности как черты личности. Известно, что процесс учения детерминируется педагогическими условиями – содержанием обучения, его организацией и методами. Именно поэтому правильно организованная самостоятельная работа студентов на уроках и во внеурочное время обеспечит им дальнейшее самостоятельное приобретение знаний, подготовит к непрерывному пополнению своих знаний на протяжении всей жизни. В настоящее время с развитием информационно коммуникационных технологий существуют много таких программ, которые обучают студентов самообразованию.

Практика показывает, что при обучении математике необходимо уделять значительное место самостоятельной работе учащихся. Без этого не может быть усвоения программного материала по математике. Только в выполнении различных упражнений закрепляются математические понятия, вырабатываются вычислительные навыки, приобретается умение геометрических построений, развивается пространственное представление учащихся, умение практически применять знания, свой опыт при решении

задач. В процессе выполнения самостоятельной работы по математике у учащихся развивается внимание, память, стремление обосновать свои гипотезы и предположения, инициатива.

Ядром любой самостоятельной работы является задача, которая служит началом самостоятельной познавательной деятельности студента. И определяет самостоятельную работу, как любую организованную учителем активную деятельность учащихся, направленную на выполнение поставленной дидактической цели в специально отведенное для этого время. Как дидактическое явление самостоятельная работа представляет собой, с одной стороны, учебное задание, т.е. то, что должен выполнить студент, объект его деятельности, с другой – форму проявления соответствующей деятельности: памяти, мышления, творческого воображения при выполнении студентом учебного задания, которое в конечном счете приводит школьника либо к получению совершенно нового, ранее неизвестного ему знания, либо к углублению и расширению сферы действия уже полученных знаний. Выделяют различные типы самостоятельных работ, например: воспроизводящие самостоятельные работы по образцу; реконструктивно-вариативные; эвристические; творческие (исследовательские). Самые разнообразные виды самостоятельных работ содержит классификация их по цели применения: обучающие; тренировочные; закрепляющие; повторительные; развивающие; творческие; контрольные. Известны и другие классификации видов самостоятельной работы, например классификация по источнику знаний и методу: работа с учебником; работа со справочной литературой; решение и составление задач; учебные упражнения; сочинения и описания; задания по схемам, чертежам, графикам. В настоящее время значительно возрос интерес к проблеме самостоятельной работы студентов средних специальных учебных заведений на уроках математики. Мы живем в век бурного развития науки, техники, ис-кусства. Постоянно увеличивающийся объем информации, который дол-жен усвоить современный человек, не может вместиться ни в какие учеб-ные программы и учебники, ни в какие часы учебных занятий. Поэтому, чтобы не отставать от жизни, каждый обязан самостоятельно добывать знания, постоянно их пополнять и обновлять. Наиболее доступный путь к этому - самообразование, потребность к которому должна воспитываться не только в школе, среднем специальном учебном заведении, но и в высшем учебном заведении.

Самая важная задача математической школы – дать студентам навыки самостоятельной работы. К сожалению, на практике дело обычно сводится лишь к заданиям самостоятельно подготовить урок по конспекту или, в лучшем случае, подготовить доклад для урока. Планомерная же работа по формированию навыков самостоятельной работы с учебной и методической литературой почти не ведется.

Самостоятельная работа студентов высших учебных заведений на уроках математики – обязательный компонент учебно-воспитательного процесса. Ее роль, содержание, длительность определяются целью изу-чения материала, его спецификой и уровнем школьной подготовки студентов.

Самостоятельная работа - планируемая учебная, учебно-исследовательская, научно-исследовательская работа студентов, выполняемая во внеаудиторное (аудиторное) время по заданию и при методическом руководстве преподавателя, но без его непосредственного участия (при частичном непосредственном участии преподавателя, оставляющем ведущую роль за работой студентов).

Решение этих задач невозможно без повышения роли самостоятельной работы студентов над учебным материалом, усиления ответственности преподавателей за

развитие навыков самостоятельной работы, за стимулирование профессионального роста студентов, воспитание творческой активности и инициативы.

Самостоятельная работа студентов в ВУЗе является важным видом учебной и научной деятельности студента. Самостоятельная работа студентов играет значительную роль в рейтинговой технологии обучения. Государственным стандартом предусматривается, как правило, 40% часов из общей трудоемкости дисциплины на самостоятельную работу студентов. В связи с этим, обучение в ВУЗе включает в себя две, практически одинаковые по объему и взаимовлиянию части – процесса обучения и процесса самообучения. Поэтому СРС должна стать эффективной и целенаправленной работой студента.

Процесс профессионального становления студента как будущего молодого специалиста в области начального и среднего образования сложный и противоречивый, требует профессионального педагогического воображения и фантазии, гибкости и критичности педагогического мышления, целенаправленного развития педагогических способностей, являющихся условиями успешного выполнения деятельности в сфере «человек-человек».

Для воспитания способностей большое значение имеют следующие формы учебно-воспитательной работы: кружки, диспуты, семинары, конференции, КВН, экскурсии, творческие уроки, факультативы, индивидуальное обучение, индивидуальный подход к учащимся, дифференциация обучения, коллективные формы обучения, исследовательская и опытническая работа, викторины, игры. конкурсы, клубы по интересам, кино-, изо- и фотостудии, научно-технические общества, фестивали, смотры, вечера вопросов и ответов, конкурсы, турниры, олимпиады, лекции, беседы, выставки, практикумы, дополнительные индивидуальные занятия с учащимися, домашняя работа учащихся и др.

Одной из целей обучения является достижение такого уровня развития учащихся, когда они оказываются в силах самостоятельно ставить цель деятельности, актуализировать необходимые для решения задачи знания и способы деятельности; планировать свои действия, корректировать их осуществление, соотносить полученный результат с поставленной целью, то есть самостоятельно осуществлять учебную деятельность. Самостоятельность является одним из главнейших качеств учащихся и важнейшим условием их обучения.

Уже несколько лет в своей работе я применяю зачетную систему проверки и оценки знаний на уроках математики, позволяющую студентам овладевать навыками самостоятельной работы, повышающую познавательную активность ребят, а мне как учителю дающую возможность оценить их знания более объективно, а также использование различных приемов, которые позволяют включить в активную работу каждого студента.

Перед изучением большей темы я сообщаю учащимся план работы: количество уроков, краткое содержание, уроки каких типов будут применяться при изучении темы, на каких из них будут проводиться предварительные и контрольные проверки знаний. Учащиеся знакомятся с целями и задачами урока каждого типа, с формами организации учебной деятельности на нем. Это нужно для того, чтобы подготовить учащихся к работе, сделать их активными участниками процесса обучения. Кроме того, это приучает ребят к планированию собственной деятельности, умению видеть конечную цель работы.

Принцип активной самостоятельной деятельности учащихся, которым я руководствуюсь в своей работе, требует четкого выделения времени на объяснение

нового материала. Предпочтительно вводить теоретический материал довольно крупными порциями - тем самым быстро осознается достаточно полная система фактов, необходимых для решения задач по данной теме.

Список литератур.

1. Ведерникова Т. Н. , Иванов О. А. Интеллектуальное развитие школьников на уроках математики // Математика в школе - №3.-2002.
2. Выплов Ю. Развитие мыслительной деятельности учащихся. //Математика. – 2003 - №24.
3. Гайбуллаев Н.Р. Развитие математических способностей учащихся: метод. пособие для учителей. – Ташкент: Укитувчи, 1988.
4. Гингулис Э.Ж. Развитие математических способностей учащихся. //Математика в школе. – 1990 - №1.
5. Гнеденко Б.В. Развитие мышление и речи при изучении математики. //Математика в школе. – 1991 - №4.
6. Абылкасымова А. Познавательная самостоятельность в учебной деятельности студента. Учебное пособие. – Алматы: Самат, 1998. – 160 с.

UCHBURCHAKLAR UCHUN AYRIM TEOREMALARNI KOORDINATALAR METODI YORDAMIDA ISBOTLASH

[1]Shukurjon Jo‘rayev Yusupovich, [2]Эсонов Мунавваржон Мукимжанович, [3]Turakulov Xamidullo Shamsidinovich,
[1]QDPI matematika kafedrasi o‘qituvchisi, [2]QDPI matematika kafedrasi katta o‘qituvchisi, [3]QDPI matematika kafedrasi katta o‘qituvchisi, (PhD)

Annotatsiya. Ayrim teoremalarni koordinatalar metodi yordanida isbotlash qulay va osonroqdir. Ihtiyoriy uchburchakning ortomarkazi, og‘irlik markazi va tashqi chizilgan aylana markazi haqidagi Eyler teoremasining va Cheva teoremasining sintetik usuldagi isbotlari elementar geometriyaga oid adabiyotlarda bayon qilingan. Bu teoremaning analitik usuldagi isboti esa tegishli adabiyotlarda uchramaydi. Bu ishda bu teoremalar analitik usulda isbotlangan.
Kalit so‘zlar: Cheva teoremasi, Eyler teoremasi, analitik metod, uchburchak.
Аннотация. Некоторые теоремы удобнее и проще доказывать методом координат. В учебных пособиях и учебниках теореме Чева и теорема Эйлера аналитическим методом не доказана. В этой работе теорема доказана аналитическим методом.
Ключевые слова: теореме Чева, теорема Эйлера, аналитический метод, треугольник
Abstract. Some theorems are more convenient and easier to prove by the method of coordinates. In textbooks and textbooks, Chew's and Eyler’s theorems has not been proved analytically. In this paper, the theorems is proved analytically.
Keywords: Chew's theorem, Eyler’s theorem, analytical method, triangle

Teorema (Cheva).[2,11-b.] Agar O nuqta ABC uchburchakning ichki sohasida yotuvchi ihtiyoriy nuqta bo‘lsa, AO, BO, CO to‘g‘ri chiziqlar uchburchakning BC, CA, AB tomonlarini mos ravishda A_1, B_1, C_1 nuqtalarda kessa, u holda ushbu munosabat o‘rinlidir:

$$\frac{AC_1}{C_1B}\cdot\frac{CB_1}{B_1A}\cdot\frac{BA_1}{A_1C}=1 \qquad (1)$$

Isbot: To‘g‘ri burchakli koordinatalar sistemasini shunday tanlaymizki, koordinatalar boshi O nuqtada, A, O, A_1 nuqtalar absissa o‘qida yotsin (1-chizma).

Uchburchakning uchlari quyidagi koordinatalarga ega bo‘lsin:

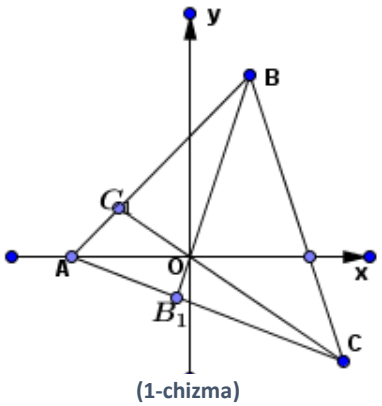

(1-chizma)

$A(a,0), B(b_1,b_2), C(c_1,c_2).$

Bu holda AO, BO, CO to‘g‘ri chiziqlari quyidagi tenglamalarga ega bo‘ladi:

AO tenglamasi: $y = 0$.

CO tenglamasi: $\frac{x}{c_1} = \frac{y}{c_2}$ yoki $c_2 x - c_1 y = 0$.

BO tenglamasi: $b_2 x - b_1 y = 0$.

ABC uchburchak tomonlarining tenglamalari quyidagicha:

AB tomon tenglamasi $\frac{x-a}{b_1-a} = \frac{y}{b_2}$ yoki $b_2 x - (b_1 - a)y - ab_2 = 0$.

BC tomon tenglamasi $(c_2 - b_2)x - (c_1 - b_1)y - b_1(c_2 - b_2) + b_2(c_1 - b_1) = 0$. (1-chizma)

AC tomon esa $c_2 x - (c_1 - a)y - ac_2 = 0$ tenglamaga ega.

Endi A_1, B_1, C_1 nuqtalarning koordinatalarini aniqlaymiz. A_1 nuqta BC va AO to‘g‘ri chiziqlarning kesishuv nuqtasi. Shuning uchun uning koordinatalari

$$\begin{cases} (c_2 - b_2)x - (c_1 - b_1)y - b_1(c_2 - b_2) + b_2(c_1 - b_1) = 0 \\ y = 0 \end{cases}$$

tenglamalar sistemasining yechimlaridan iborat.

Bu sistemani yechib, A_1 nuqta koordinatalari

$$A_1\left(\frac{b_1(c_2 - b_2) - b_2(c_1 - b_1)}{c_2 - b_2}, 0\right)$$

ko‘rinishda ekanligini ko‘ramiz. Shunga o‘hshash

$$\begin{cases} b_2 x - b_1 y = 0 \\ c_2 x - (c_1 - a)y - ac_2 = 0, \end{cases} \quad \begin{cases} b_2 x - (b_1 - a)y - ab_2 = 0 \\ c_2 x - c_1 y = 0 \end{cases}$$

tenglamalar sistemasini yechib, B_1, C_1 nuqtalarning koordinatalarini aniqlaymiz:

$$B_1\left(\frac{ab_1c_2}{b_1c_2 - (c_1 - a)b_2}, \frac{ab_2c_2}{b_1c_2 - (c_1 - a)b_2}\right), \; C_1\left(\frac{ac_1b_2}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2}, \frac{ab_2c_2}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2}\right).$$

Endi

$$\overline{AC_1} = \lambda_1 \overline{C_1B}, \; \overline{BA_1} = \lambda_2 \overline{A_1C}, \quad \overrightarrow{CB_1} = \lambda_3 \overrightarrow{B_1A}$$

tengliklarni qanoatlantiruvchi

$$\lambda_1 = \frac{AC_1}{C_1B}, \; \lambda_2 = \frac{BA_1}{A_1C}, \quad \lambda_3 = \frac{CB_1}{B_1A}$$

sonlarni aniqlaymiz.

Buning uchun $\overrightarrow{AC_1}, \overrightarrow{C_1B}, \overrightarrow{BA_1}, \overrightarrow{A_1C}, \overrightarrow{CB_1}, \overrightarrow{B_1A}$ vektorlarning koordinatalarini aniqlaymiz.

$$AC_1\left(\frac{ac_1b_2}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2} - a, \frac{ab_2c_2}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2} - 0\right) = AC_1\left(\frac{ac_2(b_1 - a)}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2}, \frac{ab_2c_2}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2}\right),$$

$$C_1B\left(\frac{(b_1 - a)(c_1b_2 - b_1c_2)}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2}, \frac{b_2(c_1b_2 - b_1c_2)}{c_1b_2 - (b_1 - a)c_2}\right).$$

$\overrightarrow{AC_1} = \lambda_1 \overrightarrow{C_1B}$ tenglikni qanoatlantiruvchi λ_1 sonini

$$\frac{ac_2(b_1-a)}{c_1b_2-(b_1-a)c_2}=\lambda_1\frac{(b_1-a)(c_1b_2-b_1c_2)}{c_1b_2-(b_1-a)c_2},\quad \frac{ab_2c_2}{c_1b_2-(b_1-a)c_2}=\lambda_1\frac{b_2(c_1b_2-b_1c_2)}{c_1b_2-(b_1-a)c_2}.$$

tengsizlikni qanoatlantiradigan qilib olamiz. Oxirgi sistemani

$$\lambda_1=\frac{ac_2}{c_1b_2-b_1c_2} \qquad (2)$$

qiymat qanoatlantiradi.

$\overrightarrow{BA_1}=\lambda_2\overrightarrow{A_1C}$ tenglikni qanoatlantiruvchi λ_2 sonini aniqlash uchun $\overrightarrow{BA_1}$ va $\overrightarrow{A_1C}$ vektor koordinatalaridan foydalanamiz. Yuqoridagiga o‘hshash bu vektorlar uchun

$$\overrightarrow{BA_1}\left(\frac{b_2(b_1-c_1)}{c_2-b_2},-b_2\right),\ \overrightarrow{A_1C}\left(\frac{c_2(c_1-b_1)}{c_2-b_2},c_2\right)$$

koordinatalarni olish qiyin emas. λ_2 sonini

$$\frac{b_2(b_1-c_1)}{c_2-b_2}=\lambda_2\frac{c_2(c_1-b_1)}{c_2-b_2},\ -b_2=\lambda_2c_2$$

tengliklardan topamiz:

$$\lambda_2=-\frac{b_2}{c_2}. \qquad (3)$$

$\overrightarrow{CB_1}=\lambda_3\overrightarrow{B_1A}$ tenglikdan λ_3 sonini aniqlaymiz. Vektor koordinatalari quyidagicha:

$$\overrightarrow{CB_1}\left(\frac{(c_1-a)(c_1b_2-b_1c_2)}{b_1c_2-(c_1-a)b_2},\frac{c_2(c_1b_2-b_1c_2)}{b_1c_2-(c_1-a)b_2}\right),\ \overrightarrow{B_1A}\left(\frac{ab_2(a-c_1)}{b_1c_2-(c_1-a)b_2},\frac{-ab_2c_2)}{b_1c_2-(c_1-a)b_2}\right).$$

$\overrightarrow{BA_1}$ vektor koordinatalarini λ_3 ga ko‘paytirib, $\overrightarrow{CB_1}$ vektorninng mos koordinatalariga tenglashtirsak, hosil bo‘lgan tengliklardan

$$\lambda_3=-\frac{c_1b_2-b_1c_2}{ab_2} \qquad (4)$$

qiymatni aniqlaymiz.

Yuqorida $\lambda_1,\lambda_2,\lambda_3$ sonlari uchun olingan (2), (3), (4) qiymatlarni ko‘paytiramiz:

$$\frac{AC_1}{C_1B}\cdot\frac{BA_1}{A_1C}\cdot\frac{CB_1}{B_1A}=\lambda_1\cdot\lambda_2\cdot\lambda_3=\frac{ac_2}{c_1b_2-b_1c_2}\cdot\left(-\frac{b_2}{c_2}\right)\cdot\left(-\frac{c_1b_2-b_1c_2}{ab_2}\right)=1$$

Cheva teoremasi to‘liq isbotlandi.

Yuqoridagi keltirilgan usuldan foydalanib, Chevaning quyidagi teskari teoremasini ham isbotlash qiyin emas:

Chevaning teskari teoremasi.[2, 12-b.] Agar ABC uchburchakning AB, BC, CA tomonlarida mos ravishda olingan C_1, A_1, B_1 nuqtalar uchun (1) tenglik bajarilsa, u holda AA_1, BB_1, CC_1 to‘g‘ri chiziqlar o‘zaro bir nuqtada kesishadi.

Isbot. C_1 nuqta AB tomonni $\lambda_1=\frac{ac_2}{c_1b_2-b_1c_2}$ nisbatda bo‘ladi. Bundan foydalanib C_1 nuqta koordinatalari aniqlanadi:

$$C_1\left(\frac{ac_1b_2}{c_1b_2-b_1c_2+ac_2},\frac{ab_2c_2}{c_1b_2-b_1c_2+ac_2}\right).$$

CC_1 to‘g‘ri chiziq tenglamasi tuzilsa bu tenglama $Fx+Fy=0$ ko‘rinishda bo‘lib, $O(0,0)$ nuqta koordinatlarini qanoatlantiradi.

Ikkinchi tomondan, $O(0,0)$ nuqta BB_1 va AA_1 to‘g‘ri chiziqlarning kesishuv nuqtasidir.

Teorema isbotlandi.

Teorema (Eyler). Ihtiyoriy ABC uchburchakning ortomarkazi, og‘irlik markazi va shu uchburchakka tashqi chizilgan aylana markazi bir to‘g‘ri chiziqda yotadi.

Isbot: To‘g‘ri burchakli koordinatalar sistemasini shunday tanlaymizki, berilgan ABC uchburchakning BC tomoni absissa o‘qida yotib, koordinatalar boshi O nuqta BC tomon o‘rtasida yotsin (2-chizma). Tashqi chizilgan aylana markazini Q,ortomarkazni H, og‘irlik markazini G,orqali belgilaymiz. Koordinatalar sistemasini tanlanishiga ko‘ra G nuqta Oy ordinate o‘qida yotadi.

ABC uchburchak uchlari va unga tegishli nuqtalar quyidagi koordinatalarga ega bo‘lsin:

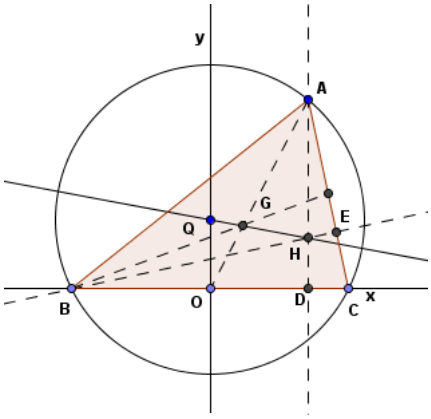

(2-chizma)

$A(a_1,a_2)$, $B(-b,0)$, $C(b,0)$, $Q(0,q)$, $G(x_1,y_1)$, $H(x_2,y_2)$, $AQ=BQ=CQ$ bo‘lib,

$AQ=\sqrt{a_1^2+(q-a_2)^2}=\sqrt{b^2+q^2}$ tenglikdan

$a_1^2+q^2-2a_2q+a_2^2=b^2+q^2$

yoki

$q=\dfrac{a_1^2+a_2^2-b^2}{2a_2}$.

Demak, Q nuqta $Q(0,\dfrac{a_1^2+a_2^2-b^2}{2a_2})$koordinatalarga ega. $AD\|Oy$ bo‘lib, AD balandlik tenglamasi $x-a_1=0$ ko‘rinishga ega. $BE\perp AC$ bo‘lib, BE balandlik tenglamasini B nuqtadan o‘tib AC ga perpendikulyar to‘g‘ri chiziq sifatida tuzamiz. AC tomon tenglamasi:

$\dfrac{x-a_1}{b-a_1}=\dfrac{y-a_2}{-a_2}$

yoki

$a_2x+(b-a_1)y-a_2b=0$.

AC to‘g‘ri chiziqning normal vektori $\vec{n}_1(a_2,(b-a_1))$ koordinatalarga ega. Shuning uchun BE balandlik tenglamasini $(b-a_1)x-a_2y+c=0$ ko‘rinishda izlaymiz. Bu to‘g‘ri chiziq B

nuqtadan o'tganligi uchun $(b-a_1)(-b)-a_2\cdot 0+c=0$ yoki $c=b(b-a_1)$. Demak, BE to'g'ri chiziq tenglamasi

$$(BE):(b-a_1)x-a_2y+b(b-a_1)=0$$

ko'rinishga ega bo'ladi. Uchburchakning H ortomarkazi koordinatalarini

$$\begin{cases} x-a_1=0 \\ (b-a_1)x-a_2y+b(b-a_1)=0 \end{cases}$$

tenglamalar sistemasining yechimi sifatida aniqlaymiz:

$$y=\frac{(b-a_1)(b+a_1)}{a_2}=\frac{(b^2-a_1^2)}{a_2},\ H\left(a_1,\frac{(b^2-a_1^2)}{a_2}\right).$$

ABC uchburchak uchlarining koordinatalari bo'yicha uning og'irlik markazi G ning koordinatalarini aniqlaymiz:

$$G\left(\frac{x_1+x_2+x_3}{3},\frac{y_1+y_2+y_3}{3}\right)=G\left(\frac{a_1+b-b}{3},\frac{a_2+0+0}{3}\right)=G\left(\frac{a_1}{3},\frac{a_2}{3}\right)$$

yani $G\left(\frac{a_1}{3},\frac{a_2}{3}\right)$ koordinatalarga ega. Shunday qilib, Q, H, G nuqtalar uchun

$$Q\left(0,\frac{a_1^2+a_2^2-b^2}{2a_2}\right),\ H\left(a_1,\frac{b^2-a_1^2}{a_2}\right),G\left(\frac{a_1}{3},\frac{a_2}{3}\right) \qquad (5)$$

koordinatalarga ega bo'lamiz. Shu Q, H, G nuqtalar bir to'g'ri chiziqda yotishini isbotlash talab etiladi. Buni ikki usulda isbotlash mumkin.

1-usul. $\overline{QH}$ va $\overline{QG}$ vektorlari kollinear bo'lishi uchun ularning mos koordinatalari proporsional bo'lishi zarur va yetarlidir. Shuning uchun bu vektorlarning koordinatalarini (5) dan foydalanib aniqlaymiz:

$$\overline{QH}\left(a_1-0,\frac{b^2-a_1^2}{a_2}-\frac{a_1^2+a_2^2-b^2}{2a_2}\right)=\overline{QH}\left(a_1,\frac{3b^2-3a_1^2-a_2^2}{2a_2}\right).$$

$$\overline{QG}\left(\frac{a_1}{3},\frac{a_2}{3}-\frac{a_1^2+a_2^2-b^2}{2a_2}\right)=\overline{QG}\left(\frac{a_1}{3},\frac{3b^2-3a_1^2-a_2^2}{6a_2}\right).$$

$\overline{QH}\parallel\overline{QG}$ bo'lishi uchun

$$\frac{a_1}{\frac{a_1}{3}}=3,\ \frac{3b^2-3a_1^2-a_2^2}{2a_2}:\frac{3b^2-3a_1^2-a_2^2}{6a_2}=3$$

proporsionallik o'rinli bo'ladi.

Demak, Q, H, G nuqtalar bir to'g'ri chiziqda yotadi.

2-usul. Q va G nuqtalardan o'tuvchi $Q\,G$ to'g'ri chiziq tenglamasini aniqlab, H nuqta koordinatalari bu tenglamani qanoatlantirishini isbotlash yetarlidir.

Ikki nuqtadan o'tuvchi to'g'ri chuzuq tenglamasiga asosan Q va G nuqtalardan o'tuvchi to'g'ri chiziq tenglamasini topamiz:

$$\frac{x-0}{\frac{a_1}{3}-0}=\frac{y-\frac{a_1^2+a_2^2-b^2}{2a_2}}{\frac{a_2}{3}-\frac{a_1^2+a_2^2-b^2}{2a_2}}$$

yoki

$$(3b^2-3a_1^2-a_2^2)x-2a_1a_2y+a_1^3+a_1a_2^2-a_1b^2=0. \qquad (6)$$

Bu tenglama QG to‘g‘ri chiziq tenglamasi bo‘lib, H nuqta koordinatalari bu tenglamani qanoatlantirishini tekshiramiz:

$$(3b^2-3a_1^2-a_2^2)a_1-2a_1a_2\frac{b^2-a_1^2}{a_2}+a_1^3+a_1a_2^2-a_1b^2=$$

$$=3a_1b^2-3a_1^3-a_1a_2^2-2a_1b^2+2a_1^3+a_1^3+a_1a_2^2-a_1b^2=$$

$$=3a_1b^2-3a_1b^2-3a_1^3+3a_1^3-a_1a_2^2+a_1a_2^2=0$$

Demak H nuqta QG to‘g‘ri chiziqda yotadi.

Eyler teoremasi to‘la isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Dadajonov N.D., Jo‘rayeva M.Sh.Geometriya.1-qism. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1996.

2. Obid Karimiy.Planimetriyadan masalalar yechish.Toshkent,”O‘qituvchi”, 1965.

3. Nazarov H.H., Ochilova X.O., Podgornova E.G.Geometriyadan masalalar to‘plami. Toshkent,”O‘qituvchi”, 1-qism, 1997.

4. Sh. K. Formanov, Sh. Yu. Juraev, Estimation of the degree of convergence in limit theorems on transition phenomena for the branching random processes. Uzbek Mathematical Journal, 2020, No 4, pp.32-39.

5. Sh. K. Formanov, Sh. Yu. Juraev, Refining the Main Lemma of the Theory of Critical Branching Random Processes. AIP Proceedings 2365, 060010-1--060010-10 (2021); https://doi.org/10.1063/5.0057377.

6. Sh. K. Formanov, Sh. Yu. Juraev, On Transient Phenomena in Branching Random Processes with Discrete Time. Lobachevskii Journal of Mathematics, 2021, Vol.42, No.12, pp.2777-2784, DOI:10.1134/S199508022112012X.

7. Ш. Ю. Жураев, Ветвящиеся процессы Гальтона--Ватсона, порожденные дробно--линейной производящей функцией. Бюллетень Института математики. 2019 г., N 6, стр. 17-22.

8. Ш. Ю. Жураев, Некоторые предельные теоремы для критических ветвящихся случайных процессов. Бюллетень Института математики. 2020 г., N 4, 60-66 стр.

9. Ш. Ю. Жураев, Об уточнениях асимптотического разложения продолжения критических ветвящихся случайных процессов. Вестник КРАУНЦ. Физ.-мат. науки. 2020 г. Т. 32. N 3. 34-43 стр. DOI:10.26117/2079-6641-2020-32-3-42-54

10. Ш. Ю. Жураев, А. Ф.Алиев, Оценка скорости сходимости в предельных теоремах о переходных явлениях для ветвящихся случайных процессов. Вестник Краунц. Физ.-мат. науки. 2021. Т. 36. No 3. С. 15-28. DOI:10.26117/2079-6641-2021-36-3-15-28.

11. Jo‘rayev Sh. Yu., Kritik tarmoqlanuvchi tasodifiy jarayonlar davom etish ehtimolligi asimptotik yoyilmasini aniqlashtirish haqida. NamDU Ilmiy axborotnomasi, 2024 yil 4-son, 35-38 betlar.

FAN VA TEXNOLOGIYA RIVOJI: O‘ZBEKISTONNING GLOBAL ILMIY HAMJAMIYATDAGI O‘RNI

Jumanova Shahnoza Ikromjonovna
Qo‘qon universiteti dotsenti, v.b (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonning zamonaviy ilm-fan va texnologiya rivojlanishidagi yutuqlari hamda uning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rni tahlil qilinadi. O‘zbekiston ilm-fanining xalqaro miqyosda raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan strategiyalar, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ilmiy tadqiqotlar va texnologik ishlanmalarni tijoratlashtirishning dolzarb masalalari yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekistonning xalqaro ilmiy hamkorlik aloqalari va uning natijalariga alohida e’tibor qaratilib, respublikaning dunyo miqyosidagi ilmiy tadqiqotlarda faol ishtirok etayotganlik omillari ko‘rib chiqildi. Ilmiy-tadqiqot faoliyati va texnologik yangiliklarni rivojlantirish jarayonida innovatsion rivojlanishning ahamiyatin va kelajak uchun istiqbolli yo‘nalishlarш haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Fan rivoji,texnologiya innovatsiyalari,O‘zbekiston ilmiy hamjamiyati, global ilm-fan,ilmiy tadqiqotlar,innovatsion texnologiyalar, xalqaro ilmiy hamkorlik, raqobatbardoshlik, ilmiy ishlanmalar, barqaror rivojlanish.

Zamonaviy dunyoda fan va texnologiyalar rivoji jamiyatning har bir jabhasiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Ilm-fan va innovatsion texnologiyalar iqtisodiyot, ta’lim, tibbiyot, sanoat va boshqa sohalarning yuksalishiga asos bo‘lib hizmat qilmoqda. O‘zbekiston ham ilm-fanning rivojlanishida sezilarli yutuqlarga erishib, global ilmiy hamjamiyatning faol a’zolaridan biriga aylanmoqda. Ilmiy tadqiqotlar va texnologik ishlanmalarning xalqaro miqyosda e’tirof etilishi, yangi texnologiyalarni joriy etish jarayonidagi muvaffaqiyatlar mamlakatning jahon miqyosidagi o‘rnini mustahkamlamoqda. Bu jarayonda O‘zbekistonning xalqaro ilmiy hamkorligi va innovatsion rivojlanish strategiyalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Fan va texnologiyalar zamonaviy dunyo taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lib, davlatlarning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston ilm-fani va texnologik imkoniyatlarining global miqyosda e’tirof etilishi va xalqaro ilmiy tadqiqotlarga qo‘shgan hissasi mamlakatni innovatsion rivojlanish yo‘liga yanada yaqinlashtiradi. Shu bois, O‘zbekistonning xalqaro ilmiy hamjamiyatdagi o‘rnini tahlil qilish, milliy va xalqaro miqyosdagi ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish strategiyalarini o‘rganish dolzarb va muhim masaladir.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ilmiy-tadqiqotlar sohasida sezilarli rivojlanish ko‘rsatmoqda. Mamlakat ilmiy jamoalari innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirish, raqamli texnologiyalarni tadbiq etish va fan yutuqlarini iqtisodiyotga integratsiya qilish bo‘yicha qator loyihalarni amalga oshirmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Innovatsion rivojlanish strategiyasi” doirasida qabul qilingan qarorlari hamda Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatining kengaytirilishi mamlakatda fan va texnologiya rivojiga kuchli turtki berdi. Ushbu sa’y-harakatlar ilmiy kadrlar tayyorlash, ilmiy-texnologik infratuzilmani rivojlantirish va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash kabi sohalarda ijobiy natijalar bermoqda.

Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro hamkorlik. O‘zbekistonning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rni, asosan, xalqaro ilmiy hamkorlik orqali mustahkamlanmoqda. Mamlakat xalqaro ilmiy jamoalar bilan hamkorlikda qator loyiha va tadqiqotlarni amalga oshirmoqda. Xususan, xalqaro ilmiy markazlar va universitetlar bilan hamkorlik qilib, ilmiy almashinuv dasturlari va qo‘shma tadqiqot loyihalari yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu hamkorlik natijasida O‘zbekiston olimlari xalqaro ilmiy

anjumanlarda faol ishtirok etib, xalqaro ilmiy nashrlarda maqolalar chop etmoqda. Bu esa mamlakatning xalqaro miqyosdagi ilmiy nufuzini oshirishga xizmat qilmoqda.

Innovatsion texnologiyalar va ularning ahamiyati. O‘zbekistonning ilmiy va texnologik rivojlanishidagi muhim jihatlardan biri innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi va ularning amaliy qo‘llanishidir. Xususan, qishloq xo‘jaligi, sanoat, sog‘liqni saqlash va ta’lim kabi sohalarda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratilmoqda. Misol uchun, qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalar asosida sun’iy intellekt va avtomatlashtirish usullari joriy qilinishi samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, sog‘liqni saqlash sohasida yangi diagnostika usullari va davolash texnologiyalari joriy qilinib, xalq salomatligi yaxshilanmoqda.

O‘zbekistonning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rni. O‘zbekiston global ilmiy hamjamiyatda o‘zining ilmiy-tadqiqot salohiyatini namoyon etayotgan davlatlardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston olimlari xalqaro ilmiy loyihalarda faol ishtirok etib, ilmiy-texnologik yangiliklar yaratishda salmoqli hissa qo‘shmoqdalar. Shuningdek, mamlakatning xalqaro ilmiy aloqalari rivojlanib, ilm-fan sohasida raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Jahon ilm-fanida O‘zbekistonning o‘ziga xos o‘rnini mustahkamlash uchun xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik, ilmiy kadrlar almashinuvi va qo‘shma loyihalar muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonning ilmiy-tadqiqot sohasidagi statistik ko‘rsatkichlari mamlakatning ilm-fan va texnologiya rivoji bo‘yicha yutuqlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ko‘rsatkichlar ilmiy ishlanmalar soni, xalqaro hamkorlikdagi loyihalar, innovatsion ishlanmalar va texnologiyalarni joriy etish jarayonlarida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilayotganini ko‘rsatadi. Quyida O‘zbekistonning ilmiy-tadqiqot sohasidagi asosiy statistik ma’lumotlar keltiriladi:

Ilmiy ishlanmalar soni: O‘zbekistonda ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanuvchi institutlar soni va ularda amalga oshirilayotgan tadqiqotlar ko‘lami ortib bormoqda. So‘nggi yillarda davlat tomonidan ilm-fan sohasiga qaratilgan e’tibor natijasida, ilmiy loyihalar va innovatsion ishlanmalar soni sezilarli darajada ko‘paydi. Jumladan, 2022 yilda O‘zbekiston bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga davlat byudjetidan ajratilgan mablag‘lar miqdori 2016 yilga nisbatan 2 barobardan ko‘p oshgan. Ilmiy markazlar va universitetlar tomonidan amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar va ularning amaliy natijalari tahlil qilinmoqda.

Xalqaro hamkorlikdagi loyiha va tadqiqotlar: O‘zbekistonning xalqaro ilmiy hamkorligi yildan-yilga kengaymoqda. Xalqaro grantlar, loyihalar va tadqiqot dasturlari orqali mamlakatning ilmiy-tadqiqot institutlari dunyoning yetakchi ilmiy markazlari bilan yaqin hamkorlik qilishmoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqi, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki kabi tashkilotlarning ilmiy grantlari doirasida amalga oshirilgan loyihalar O‘zbekistonga ilmiy-tadqiqotlarni yanada rivojlantirish imkonini berdi. So‘nggi uch yilda O‘zbekiston olimlari ishtirokida xalqaro hamkorlik doirasida qariyb 150 dan ortiq qo‘shma ilmiy loyiha amalga oshirilgan.

Innovatsion ishlanmalar: O‘zbekiston innovatsion ishlanmalarga katta e’tibor qaratmoqda. Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan joriy etilgan turli dasturlar va grantlar doirasida ilmiy-texnologik yangiliklar yaratish bo‘yicha ko‘plab innovatsion ishlanmalar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash va ta’lim sohalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish natijasida sezilarli yutuqlarga erishildi. 2022 yilda respublikada 300 dan ortiq yangi innovatsion loyiha amalga oshirilgan bo‘lib, bu ishlanmalar iqtisodiyotning turli sohalariga joriy etildi.

Texnologiyalarni joriy etish: O‘zbekistonda ilmiy-texnologik ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etish borasida ham sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Masalan, qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlar joriy qilinishi, sanoatda esa yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar tashkil etilishi natijasida hosildorlik va samaradorlik ortmoqda. 2021-2023

yillar davomida sog‘liqni saqlash sohasida ham ko‘plab yangi texnologiyalar, xususan, diagnostika va davolashda zamonaviy usullar qo‘llanilib, aholining salomatligini yaxshilashda muhim qadamlar qo‘yildi.

Ushbu statistik ko‘rsatkichlar O‘zbekistonning ilm-fan, innovatsiyalar va texnologiyalar sohasida izchil rivojlanayotganini ko‘rsatadi. O‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar va xalqaro hamkorlik doirasidagi yutuqlar mamlakatning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rnini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

O‘zbekistonning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rnini aniqlashda xalqaro reytinglar, ilmiy maqolalar soni va ularning iqtibos keltirish ko‘rsatkichlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Scopus va Web of Science kabi yetakchi ilmiy ma’lumotlar bazalarida O‘zbekiston olimlarining ilmiy faoliyatini tahlil qilish orqali mamlakatning ilm-fan sohasidagi rivojlanishi va xalqaro hamkorlik darajasi baholanadi.

Ilmiy maqolalar soni va sifat ko‘rsatkichlari:

So‘nggi yillarda O‘zbekiston olimlari tomonidan xalqaro ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar soni sezilarli darajada ortdi. Scopus va Web of Science platformalaridagi ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston olimlarining ilmiy maqolalari soni 2016 yildan boshlab muntazam oshib borayotganini ko‘rish mumkin. 2020-2023 yillarda O‘zbekiston olimlari tomonidan xalqaro miqyosda chop etilgan ilmiy maqolalar soni 40 foizga oshdi. Bu esa mamlakatda ilmiy-tadqiqot faoliyatiga davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan e’tibor va ilmiy kadrlar tayyorlash tizimining yaxshilanayotganidan dalolat beradi.

Iqtibos keltirish ko‘rsatkichlari:

Iqtibos keltirish ko‘rsatkichlari olimlarning ilmiy ishlarining jahon miqyosida tan olinish darajasini ko‘rsatadi. Scopus va Web of Science bazalaridagi ma’lumotlar asosida O‘zbekiston olimlarining maqolalari tez-tez iqtibos keltirilayotganini ko‘rish mumkin. 2023 yilga kelib O‘zbekiston olimlarining iqtibos keltirish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshgan bo‘lib, bu ularning ilmiy ishlari jahon miqyosida e’tiborga olinayotganini anglatadi. Shuningdek, Web of Science platformasidagi tahlillar O‘zbekiston olimlari maqolalariga iqtibos keltirishning yillik o‘sishi o‘rtacha 15-20% ni tashkil etganini ko‘rsatmoqda.

Xalqaro reytinglarda O‘zbekistonning o‘rni:

O‘zbekistonning xalqaro ilmiy reytinglarda o‘rni sezilarli ravishda ko‘tarilmoqda. Misol uchun, Scimago Institutions Rankings reytingiga ko‘ra, O‘zbekistonning ilmiy tashkilotlari reytingda yuqoriga ko‘tarilib, Markaziy Osiyo davlatlari ichida ilmiy salohiyat bo‘yicha yetakchi davlatlardan biriga aylangan. Bundan tashqari, 2023 yilda O‘zbekiston universitetlari va ilmiy-tadqiqot institutlari QS World University Rankings reytingida yanada yuqori o‘rinlarni egallashga muvaffaq bo‘ldi. Bu O‘zbekistonning ilmiy muassasalari xalqaro miqyosda tan olinayotganini va mamlakat ilm-fan sohasida yuksalayotganini ko‘rsatadi.

Boshqa davlatlar bilan solishtirma tahlil:

O‘zbekistonning ilmiy faoliyati va xalqaro hamkorlikdagi natijalari Janubiy Koreya, Turkiya, Qozog‘iston kabi davlatlar bilan solishtirilganda, ilmiy ishlanmalar soni va xalqaro loyihalarda ishtirok etish borasida O‘zbekistonning barqaror rivojlanayotganini ko‘rish mumkin. Ammo, Janubiy Koreya va Turkiya kabi mamlakatlar ilmiy tadqiqotlar soni va ularning iqtibos keltirish ko‘rsatkichlari bo‘yicha hali ham yuqori ko‘rsatkichlarga ega. O‘zbekiston esa, bu borada ilmiy izlanishlarni ko‘paytirish va global ilmiy hamjamiyat bilan aloqalarni kuchaytirish orqali reytinglarda o‘z o‘rnini mustahkamlab bormoqda.

O‘zbekistonning ilmiy tadqiqotlar va texnologiya rivoji sohasidagi muvaffaqiyatlari bir qator aniq loyihalar va innovatsion texnologiyalar misolida namoyon bo‘lmoqda.

Ta’lim sohasidagi innovatsion yondashuv: Raqamli o‘qitish platformalari

O‘zbekistonda ta’limni raqamlashtirish va sifatini oshirish uchun “O‘quvchi” va “Dars.uz” kabi innovatsion ta’lim platformalari ishlab chiqildi. Bu platformalar onlayn ta’lim berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularda video darslar, interaktiv mashqlar va onlayn testlar mavjud. Mazkur loyihalar ayniqsa, pandemiya davrida muvaffaqiyatli amalga oshirilib, millionlab o‘quvchilar va talabalar uchun ta’lim jarayonini davom ettirish imkoniyatini yaratdi. Natijalar:

- 2 milliondan ortiq foydalanuvchilar mazkur platformalarda ro‘yxatdan o‘tgan.
- Talabalar orasida baholarni yaxshilash va bilim olish samaradorligi 25% ga oshgan.
- Yevropa va Osiyo davlatlari bilan onlayn ta’limda hamkorlik kuchaygan.

Sog‘liqni saqlash sohasidagi texnologik yangiliklar: Tezkor diagnostika uchun mobil ilovalar

O‘zbekiston olimlari va sog‘liqni saqlash sohasi mutaxassislari birgalikda mobil texnologiyalar asosida ishlovchi tezkor diagnostika tizimlarini ishlab chiqishdi. Bu tizimlar o‘z vaqtida diagnostika qilish va davolash jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Jumladan, qandli diabet, yurak-qon tomir kasalliklari va boshqa keng tarqalgan kasalliklarni aniqlash va monitoring qilish uchun maxsus dasturlar yaratildi. Bu texnologiya tibbiy yordamga oson va tezkor kirishni ta’minlaydi, ayniqsa, chekka hududlardagi aholi uchun. Natijalar:

- Qandli diabet va yurak-qon tomir kasalliklarini aniqlash va davolash samaradorligi 30% ga oshgan.
- 100,000 dan ortiq foydalanuvchilar mobil diagnostika xizmatlaridan foydalanmoqda.
- Sog‘liqni saqlash tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi oshgan.

Energetika sohasidagi innovatsion loyihalar: Quyosh energetikasi

O‘zbekiston quyosh energiyasidan foydalanishni kengaytirish va energiya manbalarini diversifikatsiya qilish bo‘yicha bir nechta muvaffaqiyatli loyihalarni amalga oshirdi. Xususan, Samarqand viloyatida quyosh energiyasi stansiyasi qurilishi mamlakatda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish borasidagi muhim qadam bo‘ldi. Ushbu stansiya yiliga 100 megavatt elektr energiyasini ishlab chiqarish qobiliyatiga ega bo‘lib, O‘zbekistonning energetika mustaqilligini ta’minlashda katta rol o‘ynaydi. Natijalar:

- Yiliga 150,000 tonnaga yaqin uglerod chiqindilari kamaytirildi.
- 100,000 dan ortiq xonadonni elektr energiyasi bilan ta’minlash imkoniyati yaratildi.
- Yevropa va Osiyo davlatlari bilan qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalari bo‘yicha hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan.

O‘zbekistonning fan va texnologiya rivoji, mamlakatning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rnini mustahkamlashga qaratilgan strategik chora-tadbirlar bilan to‘ldirilgan murakkab jarayondir.O‘zbekiston olimlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar, xalqaro ilmiy platformalarda chop etilgan maqolalar soni va iqtibos keltirish ko‘rsatkichlari, mamlakatning ilm-fan sohasida erishgan yutuqlarini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash va ta’lim sohalaridagi innovatsion texnologiyalari, shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish borasidagi muvaffaqiyatlari, mamlakatni global ilmiy hamjamiyatda e’tiborga molik davlatlardan biriga aylantiradi. Bunga xalqaro reytinglardagi o‘rin va global ilmiy loyihalarda ishtirok etish, O‘zbekistonning rivojlanayotgan innovatsion ekotizimini tasdiqlaydi.

O‘zbekistonning ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi o‘sishi nafaqat iqtisodiy rivojlanishga, balki ijtimoiy barqarorlik va xalqaro aloqalar o‘rnatishga ham xizmat qiladi. Mamlakat ilmiy muassasalari va universitetlari, o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish va ilm-fan

sohasida yetakchi mamlakatlar bilan tajriba almashish orqali O‘zbekistonni yanada rivojlantirishga qaratilgan ishlarda davom etishi lozim. Bularning barchasi O‘zbekistonning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash va ilm-fan rivojiga qaratilgan sa’y-harakatlarini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, O‘zbekistonning fan va texnologiyalar sohasidagi rivoji mamlakatning kelajakdagi taraqqiyotida muhim omil bo‘lib, xalqaro miqyosda raqobatbardosh pozitsiyaga ega bo‘lishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, I. A. (2020). Innovatsiya va taraqqiyot: O‘zbekiston tajribasi. Tashkent: Fan.
2. Abdullaeva, D. (2021). Science and technology development in Uzbekistan: Trends and prospects. Journal of Scientific Research, 12(3), 45-58. https://doi.org/10.1234/jsr.2021.0458
3. Bekmurodov, B. (2022). O‘zbekistonning global ilmiy hamjamiyatdagi o‘rni: Yutuqlar va muammolar. Tashkent: Akademnashr.
4. Tashkent State University of Economics. (2023). Annual report on scientific activities and innovations. Retrieved from https://www.tseu.uz/research/annual-report-2023.pdf
5. Azizov, I. (2021). International collaboration in science: The case of Uzbekistan. International Journal of Science and Technology, 8(2), 113-126. https://doi.org/10.5678/ijst.2021.1123
6. Rustamov, N. (2023). The role of renewable energy in Uzbekistan’s sustainable development. Renewable Energy Review, 15(1), 67-80. https://doi.org/10.2345/rer.2023.0067
7. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi. (2022). Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar: 2022 yildagi natijalar. Tashkent: Vazirlik.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GEMETRIK SHAKLLAR BILAN TANISHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich
Qo‘qon universiteti dotsenti, PhD
Ergasheva Madinaxon Rahimjon qizi
Qo‘qon Universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini geometrik shakllar bilan tanishtirish texnologiyasi sifatida “Klaster” metodidan foydalanib erishilgan natija aks ettirilgan.
Kalit so‘zlar. bilim, fan, matematika, geometriya, shakl, interfaol, “Klaster”, uchburchak, to‘rtburchak.
Аннотация. В данной статье отражен результат, достигнутый при использовании метода «Кластер» как технологии знакомства учащихся младших классов с геометрическими фигурами.
Ключевые слова: знания, наука, математика, геометрия, форма, интерактив, «Кластер», треугольник, прямоугольник.
Annotation. This article reflects the result achieved by using the “Cluster” method as a technology for introducing primary school students to geometric figures.
Key words. Knowledge, science, mathematics, geometry, shape, interactive, “Cluster”, triangle, rectangle.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim-tarbiya jarayonidagi har bir faoliyatlari o‘ziga xos bo‘lib, biri-biridan farq qiladi. Har bir o‘quvchining o‘zi bir olam bo‘lib, o‘z salohiyati, iqtidori, dars jarayonidagi harakatlari bilan bir-birlaridan ajralib turadilar. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining asosiy vazifasi esa o‘z o‘quvchilarining salohiyati, iqtidori, jarayonidagi harakatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladigan fanlar ichda matematika fani o‘z o‘rni va tarixiga ega. Matematika tarixi qadimgi Yunonistonga borib taqaladi va eng qadimiy fanlardan biri bo‘lib, uzoq rivojlanish davrini bosib o‘tgan. Insonlarni qiziqtirgan “matematika nima?” degan savolga javob ham yillar maboynida o‘zgarib, chuqurlashib borgan. Demak, matematika so‘zi ham qadimgi yunonchadan olingan va “bilim”, “fan” degan ma’nolarni anglatib, aniq mantiqiy mushohadalarga asoslangan bilimlar haqidagi fandir. Dastlabki obyekti sanoq bo‘lgani uchun ko‘pincha unga “hisob-kitob haqidagi fan” deb qaralgan. Lekin Yunonistonda matematika deganda geometriya tushunilgan. Geometriya so‘zi ham yunononchadan olingan bo‘lib, “Yer”, “o‘lchayman” degan ma’nolarni anglatadi va matematikaning bir sohasi, fazodagi va yerdagi geometrik jism va shakllarni xossalari va ular orasidagi bog‘lanishlarni o‘rganadi. Geometriyaga oid dastlabki ma’lumotlar Qadimgi Bobil va Misrda kuzatuv yo‘li, ya’ni empirik usul bilan to‘plangan bo‘lsa, geometrik xossalarni to‘plash yunonlar tomonidan davom ettirilgan va arab sharqi mamlakatlari, O‘rta Osiyo va Hindistonda taraqqiy etgan.

Qiziqarli va aniq dalillarga asoslangan matematika fani umumta’lim maktab o‘quv rejasiga kiritilgan bo‘lib, boshlang‘ich sinflarda o‘qitiladi. Matematika fanidan 1-4-sinflar uchun kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTS va dastur negizida tuzilgan yillik taqvim-mavzuiy rejasiga ko‘ra:

- Ko‘pburchaklar haqida ma’lumot;
- To‘g‘ri to‘rtburchak tomonlarining xossalari.
- Kvadrat:
- Uchburchaklarning turlari;

- Geometrik mavzu bilan tanishtirish;
- Uchburchaklar tasnifi;
- burchaklarning turlari kabi bo‘lim va mavzular o‘rganiladi.

Mavzular asosida shakllantiriladigan quyidagi tayanch kompetentsiyalar aks ettirilgan:

- geometrik bilimlar haqida tushunchaga ega bo‘lish;
- geometrik belgilar bilan tanishish;
- matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish, kommunikativ, axborot bilan ishlash;
- mantiqiy fikrlash;
- umummadaniy kompetensiyalar, shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasining elementlarini shakllantirish.

Mazkur kompetensiyalarni shakllantirishda o‘qituvchi quyidagi interfaol metodlardan:

- Aqliy hujum;
- Kichik guruhlarda ishlash;
- BBB;
- Klister;
- Didaktik o‘yin va boshqalar.

Biz “Klaster” usulidan foydalanish texnologiyasi haqida tushunchalar beramiz. Ushbu usul mantiqiy fikrlash, umumiy fikrlash doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o‘rgatishga qaratilgan. Biror-bir mavzuni chuqur o‘rganishdan oldin o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini jadallashtirish hamda kengaytirishga xizmat qiladi.

1. Katta o‘lchamdagi qog‘oz yoki doskaning o‘rtasiga mavzuga doir so‘z yoziladi.
2. O‘quvchilar ushbu so‘z bilan bog‘liq hayolga kelgan so‘z va jumlalarni uning atrofiga yoza boshlaydilar.
3. Yangi g‘oyalar paydo bo‘lishi bilan hayolga kelgan so‘zlar ham darhol yozib qo‘yiladi.
4. So‘zlarni yozish jarayoni o‘qituvchi tomonidan belgilangan vaqt tugaguncha yoki barcha so‘z va g‘oyalar tugaguncha davom etadi.

Klasterlarga ajratishda bir qator qoidalarga ham rioya qilish zarur.

1. Hayolga kelgan hamma narsani ularning mazmuniga e’tibor bermasdan yozib borish.
2. Orfografiya va boshqa omillarga e’tibor bermaslik.
3. Vaqt tugaguncha, iloji boricha to‘xtalmasdan yozish.
4. Iloji boricha ko‘proq bog‘lanishlar hosil qilishga harakat qilish.
5. G‘oyalar va so‘zlar sonini cheklab qo‘ymaslik.

Biz amaliyotda bu qoidalardan biroz chekinib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozuv ko‘nikmalari hali to‘liq shakllanmaganligi uchun tarqatma materiallardan foydalanishni lozim deb topdik, ya’ni A4 formatdagi oq qog‘ozga klaster shaklini tushirib, gemetrik shakllar deb yozdik va tarmoqlarni atrofiga tarqatilgan shakllarni terib chiqishlarini taklif etdik. Bolalarning mantiqiy fikrlashlari uchun tarqatmalar orasiga hayvon va o‘simliklar, shahar va odamlar tasviri tushurilgan rasmlar ham bor edi. Natijada o‘quvchilar mavzuni yaxshi o‘zlashtirganliklari ayon bo‘lib, berilgan topshiriqni 98% ga to‘g‘ri bajarganlar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geometrik shakllar haqidagi bilimlarini mustahkamlash, mantiqiy fikrlashga o‘rgatish maqsadida quyidagi topishmoq va ertaklardan foydalanishni tavsiya etamiz:

Uchta uchu, uchta burchak
Va yana uchta tomon.
Uchchovimiz qo‘shilishib,
Yuramiz omon-omon!

To‘rt burchagi to‘g‘ri burchak,
Bordir to‘rtta tomoni.
Hamma tomoni teng uni,
Bu nimadir, aytinglar-chi nomini?

Boshi bor-u, oxiri yo‘q,
Ketaverasan bir yo‘lda.
Oxiriga yetay dema,
Etolmaysan million yilda.

Geometrik shakllar haqida ertak. Kunlardan bir kun Uchburchak bilan To‘rtburchak tortishib qolishibdi.

– Sen qanaqasiga ko‘pburchak bo‘lasan? - debdi To‘rtburchak Uchburchakka, – Senda faqat uchtagina burchak bor. Uchta burchak ko‘p bo‘libdimi. Mana menda burchaklar ko‘p, bir emas, to‘rtta.

– Nima bo‘pti, to‘rtta bo‘lsa? - debdi xafa bo‘lib Uchburchak, – agar sening o‘rtangdan bitta diagonal o‘tkazilsa, atigi ikkita uchburchakdan iborat ekanliging hammaga ma’lum-ku.

Tortishuvni ikkita O‘nburchak eshitib, bahslashuvchilarni ajratishga kirishishibdi. “Siz ikkalangiz ham ko‘pburchaksiz”, - debdi xuddi chetlari uchgan tarelkaga o‘xshash O‘nburchaklardan biri.

- Men ham ko‘pburchakman. Kvadrat va Romb ham ko‘pburchak. Faqat bizning burchaklarimiz soni har xil. Lekin har birimizda burchaklar bor, aylana va doirada bunday emas. Yana bizning har birimizning tomonlarimiz ham bor. Burchagimiz nechta bo‘lsa, tomonlarimiz ham shuncha. Olti burchakda oltita, O‘n ikkiburchakda esa o‘n ikkita tomon bor. Bulardan tashqari hamma ko‘p burchaklarning perimetri bo‘ladi. Perimetr barcha tomonlarning yig‘indisiga teng. Perimetrni bizning kiyimimiz yoki chetimiz deb qarash mumkin. Shu bilan birga, hamma ko‘pburchaklar inson uchun foydalidir. Bizning yordamimizda kishilar parket va koshin plitalar yasaydilar, uylarning chizmalarini chizadilar va turli-tuman mashinalar o‘ylab chiqaradilar. Xullas, biz ko‘pburchaklarning o‘zaro talashishimizga hech qanday asos yo‘q.

Uchburchak bilan To‘rtburchak yarashib olishibdi. O‘nburchaklar ular bilan xayrlashib, o‘zlarining shlyapalarini yechibdilar va bir daqiqada o‘nbir burchakka aylanib qolibdilar.

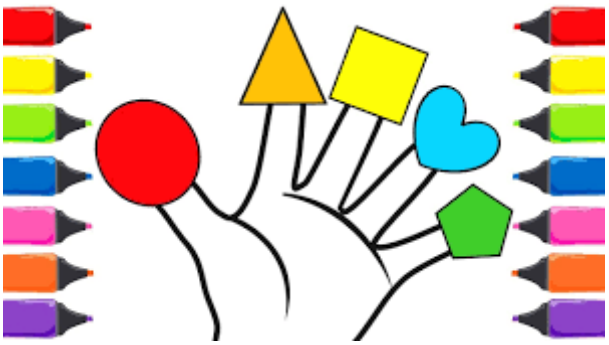

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Habibullayev R.A. O‘quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish. – Toshkent: O‘qituvchi, – 2010.
2. Abduraxmonov A. Maktabda geometriya tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, –2006.
3. Mardonova F.I. Boshlang‘ich sinflarda ta’lim-tarbiyani shakllantirish. – T.: “Sharq” nashriyoti matba konserni bosh tahririyati, – 2018.
4. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
5. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.

6. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.
7. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
9. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.
10. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.
11. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.
12. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.
13. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.
14. https://teletype.in/@yoshonakundaligi/HkXxlw2zE
15. http://zamiraxalova.zn.uz/2018/05/17

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA O‘QITISHNING AYRIM USULLARI

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich
Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD
Haydarova Nazira
Qo‘qon Universiteti talabasi

Annotatsiya. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga matematika fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalasi o‘rganildi. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun matematikani qiziqarli va mazmunli tashkil etish yo'llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Metodika, ko‘nikma, fan tadqiqoti, o‘qituvchi mahorati.

Аннотация. Изучен вопрос совершенствования методики преподавания математики учащимся начальных классов. В статье описаны способы интересной и содержательной организации математики для учащихся начальной школы.

Ключевые слова. Методика, навыки, научные исследования, педагогические навыки.

Annotation. The issue of improving the methodology of teaching mathematics to elementary school students was studied. The article describes ways to organize mathematics in an interesting and meaningful way for elementary school students.

Keywords. Methodology, skills, scientific research, teaching skills.

Metodika, aynan, o‘qituvchi sahxsining bilim ko‘nikma hamda malakasining yuqori darajadagi ko‘rinishidir. Boshlang‘ich sinflarda matematik bilim berish har qanday pedagogning bilimlari va dars tashkillanishiga qarab baholanadi va tahlil qilinadi.

Boshlang‘ich sinf o‘z ichiga 4 yilni olgan bo‘lsa, bunda o‘quvchilarga bir qator fanlar yuzasidan o‘qitilib, ularga bilim beriladi. Birinchi sinfda o‘quvchilarga matematik amallar hamda son, sanoq haqida tanishtirilib, yuqori sinflar uchun asosiy fundament qo‘yiladi. Har bir matematik bilim tushunarli bo‘lishida o‘qituvchining pedagogik mahorati eng asosiy jihati hisoblanadi.

Matematika bir qarashda o‘quvchi ongiga juda qiyin va zerikarli bo‘lib ko‘rinadi, lekin har bir bilimlar qiziqarli tarzda yetkazilishi natija bera oladi.

Matematik amallar – qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish hamda bo‘lishni turli misollar, didaktik yondashuv va kreativ g‘oyalar bilan tushuntirish fan yutug‘idir.

Barcha fanlar, qolaversa, matematika axborot kommunikatsiya vositalari asosida tashkillanishi fanga nisbatan kreativ yondashuvdir. Hozirgi vaqtga kelib, ta’lim jarayoni o‘zgacha ko‘rinishda davlat ta’lim standartlari asosida jahon andozalariga tenglashish maqsadida tubdan o‘zgartirilmoqda. Bunda o‘qituvchi oldiga bir qator mezonlar qo‘yilib, amalga oshirilishi lozimdir.

Hozirda ta’lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo‘nalishlardan biri interfaol ta’lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iboratdir. Barcha fan o‘qituvchilari, shu jumladan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ham dars mashg‘ulotlari jarayonida interfaol metodlardan borgan sari keng ko‘lamda foydalanmoqdalar.

Interfaol metodlarni qo‘llash natijasida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o‘z fikrini bayon qilish, uni asoslangan holda himoya qila bilish, sog‘lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko‘nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi. Interfaol degani, o‘qituvchi va o‘quvchilar orasida o‘zaro hamkorlik tufayli dars samaradorligi oshadi, yangi darsni o‘quvchi mustaqil harakat, mulohaza, bahs-munozara orqali o‘rganadi. Qo‘yilgan maqsadga o‘quvchining mustaqil o‘zi darsda faol ishtirok etgan holda kichik guruhlarda javob topishga harakat qiladi, ya’ni ham fikrlaydi, ham baholaydi, ham yozadi, ham gapiradi, ham tinglaydi, eng keraklisi, o‘zi faol ishtirok etadi.

Interfaol metodlar ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqani mustahkamlaydi, o‘quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishlarini ta’minlaydi. Bu metodlar o‘quvchilarni faqatgina dars materiallarini yod olishga emas, balki ularni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi.

Interfaol metodlarning asosiy maqsadi o‘quvchilarni darsda faol ishtirok etishga undash, ularni bilim olish jarayonining markaziga qo‘yish va ularga mavzuni mustaqil o‘zlashtirish imkoniyatini yaratishdir.

O‘quvchilarda hozirjavoblik hissini rivojlantirish, bahs-munozara, erkin fikrlashga asoslangan tafakkur tarzini shakillantirishdan iborat. Hozirda keng qo‘llanib kelayotgan interfaol metodlar turlari juda ko‘p bo‘lib, ularning hammasi ham boshlangich ta’limda qo‘llash uchun yaroqli emas. Bunga birinchi navbatda boshlangich sinf o‘quvchisining o‘qish, yozish tezligining kichikligi va sinfda aksariyat hollarda 30 tadan ortiq o‘quvchi o‘qishi bo‘ladi. Interfaol metodlar nisbatan kichik auditoriyalarga (30 tagacha) va ko‘proq uzluksiz ta’lim tizimining o‘rta va yuqori bo‘g‘inlariga mo‘ljallangan bo‘lib, boshlang‘ich sinflarda qo‘llash tajribalari juda kam. Shuning uchun, yangi texnologiyalarning faqat boshlangich sinf matematika darslarida qo‘llash mumkin bo‘lganlari haqida so‘z yuritamiz. Interfaol metod sinfda o‘tiladigan mavzular yuzasidan muammoli vaziyatlarni muhokama qilishda “Aqliy hujum”, “Adashgan zanjirlar”, “Savol bering”, “Insert”, “BBB”, “Bahs-munozara”, “Muammoli savollar”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Burchaklar metodi“, “Kubiklar” metodlari asosida bahs-munozara orqali ularni yechimini topishda yaqindan yordam beradi.

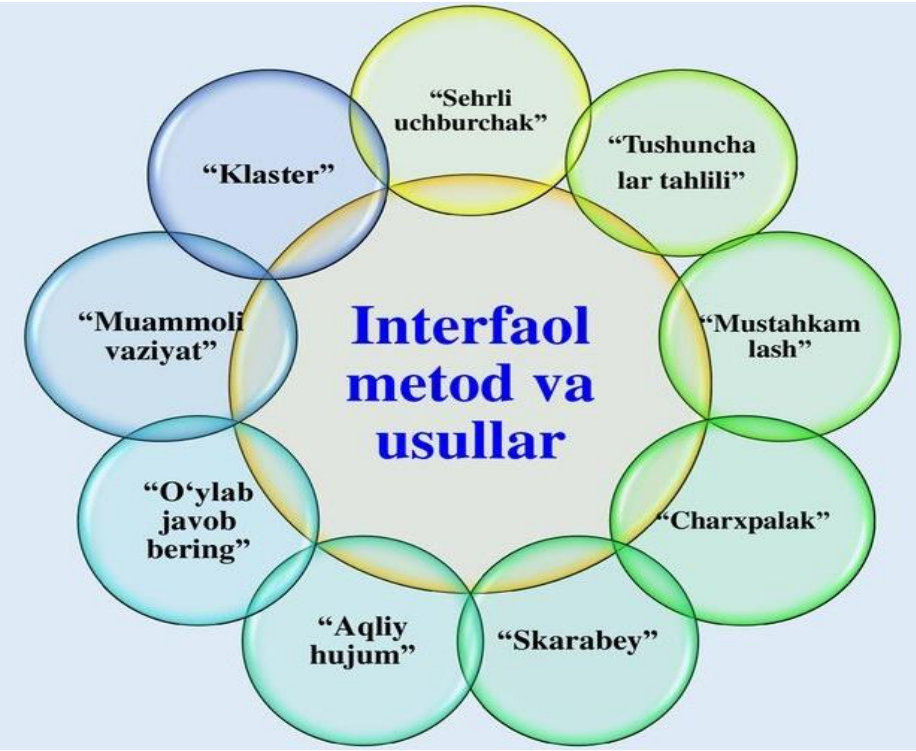

“Aqliy hujum” texnologiyasini qo‘llash bir muammoni hal qilish yo‘lidan turlicha va iloji boricha ko‘proq taklif, fikr-mulohazalarni yig‘ishdan iborat. Avvaliga har qanday takliflar qabul qilinadi. Keyin esa, ularning ichidan eng ma’qulini tanlab olinadi. Bu metodni qo‘llashda eng nozik tomoni hamma takliflarni “eslab” qolishdir. Shuning uchun, ularni yozib borish kerak bo‘ladi.

“Aqliy hujum” texnologiyasi quyidagi afzalliklarga ega:

1. Faollikni oshiradi: O‘quvchilar dars jarayonida faol ishtirok etib, o‘z fikrlarini erkin bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu ularning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.
2. Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi: O‘quvchilarga erkin fikr bildirish imkoniyati berilganda, ular ijodkorlik bilan yondashishga harakat qiladilar. Yangi va noan’anaviy fikrlar paydo bo‘ladi.
3. Jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi: “Aqliy hujum” texnologiyasidan foydalanilganda, o‘quvchilar bir-birlarining fikrlarini tinglaydilar va jamoaviy ravishda yechim topishga intiladilar.
4. O‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi: Har bir o‘quvchi o‘z fikrini bildirish orqali darsda ishtirok etadi. Bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Matematika darslarida “Aqliy hujum” usulidan foydalanish bo‘yicha bir nechta amaliy misollar keltirib o‘tamiz:

1. Murakkab masalalarni yechish: Masalan, “5 xil turli mevalarni 3 xil qutiga qanday joylashtirish mumkin?” kabi murakkabroq masala berilib, o‘quvchilar turli yechimlarni taklif qilishadi. Bu yechimlarning barchasi e’tiborga olinadi va keyinchalik tahlil qilinadi.
2. So‘z matematikasi: Masalan, “3 bola do‘konlardan qancha qalam va kitob sotib oldi?” kabi so‘zli masalalarda o‘quvchilar yechimni erkin taklif qilishlari mumkin, bu ularning tahliliy fikrlashlarini kuchaytiradi.

Xulosa.

Xulosa o‘rnida aytamizki, dars tashkillanishi, undagi turli tuman metodlar o‘tqazilishi faqat va faqat o‘quvchi ongida bilim hamda ko‘nikmalar jamlanishiga xizmat qiladi. O‘qituvchi interfaol

metodlarni juda ko‘p qollanishi orqali bola ongida fikrlash, bahslashish, eng asosiysi, tasavvur qilishni o‘rganadi va mustaqil fikrlashga ega bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida interfaol metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini oshirish, balki ularning mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va ijodkorlik qobiliyatlarini ham rivojlantirishga yordam beradi. Bu metodlar o‘quvchilarni faol ta’lim jarayoniga jalb qilishda va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratishda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 1-sinf. Darslik. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 160 b.
2. Boyxonova, D.I. (2022). Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. Pedagogs international research journal, 2(1), 256–259. https://doi.org/10.5281/zenodo.5931184
3. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
4. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
5. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.
6. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
7. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.
9. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.
10. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.
11. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.
12. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA BIRNI KETMA-KET QO‘SHISH VA AYIRISHNI O‘RGATISH METODLARI

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich
Qo‘qon universiteti dotsenti, PhD
Nabijonova Yulduzxon Umidjon qizi
Qo‘qon universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilari sonlarni qo‘shish va ayirishni metodlar yordamida tez o‘zlashtirib olishlari, ketma-ket qo‘shish va ayirish usullarini yozma hamda og‘zaki hisoblash malakalari mustahkamlanadi.

Аннотация. В данной статье учащиеся начальной школы с помощью методов быстро освоят сложение и вычитание чисел, а также закрепят навыки письменного и устного счета методами последовательного сложения и вычитания.

Annotation. In this article, primary school students will quickly master the addition and subtraction of numbers using methods, and will also consolidate their written and oral counting skills using methods of sequential addition and subtraction.

Boshlang‘ich ta’lim davrida bolaga bilim berayotgan pedagog o‘z ishining mutaxasisi bo‘lishi zarur. Eng avvalo pedagogning o‘zi yetarli darajadagi bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishi talab qilinadi. Axir inson o‘zida yo‘q bo‘lgan narsani hech qachon birovga bera olmaydi. Ayniqsa, matematika o‘quv predmeti sifatida matematika o‘qitish metodikasi, eng avvalo, kichik yoshdagi o‘quvchilarni umumiy tizimda o‘qitish va tarbiyalash vazifasini qo‘yadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining vazifasi o‘quvchilarda mustaqil va mantiqiy fikrlash qobilyatini shaklantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir.

Maqola mavzuga qaytadigan bo‘lsak, mavzu bir qarashda sodda va osonga o‘xshab tuyulishi mumkin. Lekin hamma ham bu kabi mavzularni bolalarga mukammal darajada yetkazib bera olmasligi mumkin. Darsni qiziqarli o‘yinlar bilan olib borish kerak. Shunda o‘quvchilarning ko‘rish, kuzatish va eslab qolish kabi qobilyatlarini o‘stirishga hamda sonlarning tartibini tez va aniq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Masalan,

O‘ynar 3 ta qiz bola,
Go‘yo ochilgan Lola,
Do‘stlari edi beshta
Ayt ular bo‘ldi nechta?

Savatchada oltita ta quyon bor edi, bitta quyon qo‘shildi, keyin yana bitta quyon qo‘shildi. Quyonlar necha bo‘ldi?

Javob: 6+1+1=8. Demak, 8 ta quyon bo‘lar ekan.

Birni ketma-ket qo‘shish va ayirish haqida tushuncha beriladi. Bu haqida misollar berishimiz mumkin.

3+1+1=	8+1+1=	9-1-1=	4-1-1=
7+1+1=	6+1+1=	2-1-1=	8-1-1=
5+1+1=	2+1+1=	6-1-1=	7-1-1=

Shu kabi misollarni ham og‘zaki ham yozma bajarishlari mumkin yoki rangli qog‘ozlardan raqamlarni yasab qirqib olib, bolalarga tarqatamiz va ularga raqamlar tartibi bo‘yicha turishlarini

aytamiz. Bu kabi o‘yinlar bolalar bilan juda qiziqarli o‘tadi. Bundan tashqari tushunish ham osonroq bo‘ladi. Dars so‘ngida esa faol qatnashgan o‘quvchilarni rag‘batlantirib borish lozim.

O‘quvchilarga birni ketma-ket qo‘shish va ayirishni o‘rgatishda vizual metodlarning o‘rni katta. Bu metodlardan misollar keltiramiz:

a) Raqamlar chizig‘i yordamida o‘rgatish – raqamlar chizig‘i o‘quvchilarga birni qo‘shish va ayirishni aniq tushunishga yordam beradi. Bu metod yordamida o‘quvchilar har safar bir qadam oldinga yoki orqaga harakat qilish orqali qo‘shish yoki ayirishni amalga oshiradilar.

- O‘quvchiga raqamlar chizig‘ini ko‘rsatiladi va 0 dan boshlanadi. Keyin bir qadam oldinga harakat qilishni ko‘rsatib, bitta raqam qo‘shishni tushuntiriladi (masalan, 0 dan 1 ga, keyin 1 dan 2 ga va hokazo).
- Raqamlar chizig‘ida orqaga bir qadam yurish ayirish amali ekanini tushuntiriladi. Masalan, 3 dan 2 ga, keyin 1 ga orqaga harakatlanish orqali ayirish jarayonini tushuntiriladi.

b) Obyektlar yordamida o‘rgatish – birni qo‘shish va ayirishni o‘quvchilarga tushuntirishda turli obyektlardan (qalam, koptok, sharchalar) foydalanish mumkin. Bu usul qo‘llanilganda, o‘quvchilar qo‘llari bilan amallarni bajarganligi sababli jarayonni aniqroq tushunadilar.

- O‘quvchilarga bir nechta predmetni (masalan, 3 ta koptokni) ko‘rsatib, yana birini qo‘shishni so‘rang. Shundan so‘ng yangi sonni sanash orqali qo‘shish amali tushuntiriladi.
- O‘quvchiga 4 ta koptok bering va birini olib qo‘yishni so‘rang. Shundan so‘ng, necha koptok qolganini aniqlash orqali ayirish amali tushuntiriladi.

O‘quvchilarga mavzuni o‘tishda o‘yin metodlaridan ham foydalanish mumkin:

a) Karta o‘yini yoki domino – kichik raqamlar bilan karta o‘yinlari yoki domino o‘ynash orqali o‘quvchilar birni qo‘shish va ayirishni o‘rganishlari mumkin. Masalan, har bir karta raqamining ketma-ketligini aniqlash orqali, o‘quvchilar birni qo‘shish yoki ayirishni ko‘rib chiqadilar.

b) Matematik o‘yinlar – turli mobil ilovalar va interfaol matematik o‘yinlar orqali o‘quvchilar birni qo‘shish va ayirishni o‘rganishlari mumkin. Ushbu o‘yinlar orqali bolalar o‘z bilganlarini mustahkamlaydilar va darsni qiziqarli shaklda o‘zlashtiradilar.

Mavzuni o‘tish jarayonida amaliy topshiriqlar va mashqlar bajarish ham mumkin:

a) Jismoniy mashqlar orqali o‘rgatish – bolalar uchun matematika mashqlarini jismoniy mashg‘ulotlar bilan birlashtirish juda qiziqarli bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘quvchilarga bitta qadam oldinga yurish yoki sakrashni buyurib, har bir sakrashda raqamni sanashga o‘rgating. Bu usul qo‘shish va ayirishni tabiiy ravishda anglashlariga yordam beradi.

b) Muammoli savollar – o‘quvchilarga birni qo‘shish va ayirish bilan bog‘liq oddiy savollar bering. Masalan:

- Agar sizda 3 ta olma bo‘lsa va birini yana qo‘shsangiz, necha olma bo‘ladi?
- Agar 5 ta qalamingiz bo‘lsa va birini do‘stingizga bersangiz, necha qalam qoladi?

Bu usul o‘quvchilarning matematik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi va ular amallarni qanday bajarishni hayotiy misollar bilan tushunadilar.

Guruh bilan ishlash va rolli o‘yinlardan foydalanish ko‘p natijalar beradi.

a) Guruhda ishlash – o‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lib, ular orasida bir-birlariga yordam berish orqali birni qo‘shish va ayirishni mashq qilish imkoniyatini yarating. Har bir guruh o‘z yechimlarini sinf oldida namoyish qilishi mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarda jamoaviy ishlash va bir-birlaridan o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

b) Rolli o‘yinlar – masalan, do‘kon o‘yini orqali o‘quvchilar sonlarni amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar. Bir o‘quvchi sotuvchi, ikkinchisi xaridor rolini o‘ynaydi. Xaridor bir yoki bir nechta mahsulot sotib oladi, sotuvchi esa unga kerakli o‘zgarishlarni beradi. Bu o‘yinda qo‘shish va ayirish ko‘nikmalarini mustahkamlash imkoniyati paydo bo‘ladi.

Mustahkamlash uchun jadvallar va quvnoq topshiriqlardan foydalanamiz.

a) Matematik jadvallar – birni qo‘shish va ayirishni tezda bajarish uchun maxsus jadvallar tayyorlash mumkin. Bu jadvallar o‘quvchilarga ketma-ket qo‘shish va ayirish qoidalarini takrorlash va ularni amaliy mashqlar orqali mustahkamlashga yordam beradi.

b) Quvnoq topshiriqlar – matematik hikoyalar, she’rlar va musiqiy topshiriqlar yordamida o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va mavzuni oson o‘zlashtirishga yordam berish mumkin. Masalan, qo‘shish va ayirish amallarini yod olish uchun kichik she’rlar o‘qib berish o‘quvchilar uchun dars jarayonini yengillashtiradi.

c) Ko‘p takrorlash usuli – Bu usul orqali o‘quvchilar ko‘p marta bir xil turdagi mashqlarni bajarish orqali birni qo‘shish va ayirish qoidalarini amalda mustahkamlashlari mumkin. Misollar va masalalarni ketma-ket bajarish orqali bilimlari chuqurlashadi. Masalan, o‘quvchilarga misollar jadvali tarqatiladi: “2 + 1 = ?”, “3 – 1 = ?” kabi oddiy misollarni qayta-qayta bajarish orqali birni qo‘shish va ayirishni yaxshiroq o‘zlashtirishadi.

d) Uy vazifalari – uy vazifasi sifatida o‘quvchilarga birni qo‘shish va ayirishga doir turli topshiriqlar beriladi. Bu ularning mustaqil ravishda mavzuni mustahkamlashlariga imkon beradi. Masalan, o‘quvchilarga o‘zlari sanashlari mumkin bo‘lgan kundalik hayotdagi misollarni keltiring: “Agar menda 4 ta olma bo‘lsa va yana bir olma qo‘shsam, necha olma bo‘ladi?”

e) “Kim tezroq javob beradi” o‘yini. O‘quvchilarga raqamlar beriladi va ular savolga tezda javob berishlari kerak. Bu o‘yin matematik amallarni mustahkamlashga yordam beradi.

f) Rolli o‘yinlar. O‘quvchilar bir-birlariga birni qo‘shish va ayirish bo‘yicha rolli o‘yinlarda yordam berishlari mumkin. Masalan, bir o‘quvchi sotuvchi rolini o‘ynab, birni qo‘shish yoki ayirish bo‘yicha savollar beradi, ikkinchisi xaridor sifatida savollarga javob beradi. Bu o‘yin o‘quvchilarning ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

g) Matematik hikoyalar va muammolar yordamida birni qo‘shish va ayirishni mustahkamlash o‘quvchilar uchun qiziqarli bo‘lishi mumkin. Hikoya shaklida topshiriqlarni berish o‘quvchilarni jarayonga chuqurroq jalb qiladi. Masalan, “Agar Ali 3 ta olma yesa va yana bir olma olsa, Ali nechta olma olgan bo‘ladi?” kabi hikoya shaklidagi topshiriqlar orqali birni qo‘shish va ayirishni amaliy mashqlar bilan uyg‘unlashtirish mumkin.

Xulosa

O‘quvchilar imkon boricha, mustaqil ravishda qonuniyat munosabatlarini ochishlari, kuchlari yetadiga darajada umumlashtirishlar qilishlari, shuningdek, og‘zaki va yozma xulosalar qilishga o‘rganishlari kerak. O‘qitish samaradorligining zaruriy va muhim sharti o‘quvchilarning o‘rganilayotgan materialni o‘zlashtirish ustidan nazoratdir. Bundan tashqari darslarni o‘quvchilarga tushunarli va qiziqarli tashkil etish lozim. Pedagog har bir o‘quvchini o‘ziga jalb qila olishi kerak. Hech kim darsdan hech nima o‘rganmay qolishi mumkin emas. Hamma darsni to‘liq tushunish kerak. Shundagina bizda o‘sish bo‘ladi, shundagina bizdan yetuk kadrlar chiqadi. Biz boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga juda ko‘p narsalar bog‘liq, shuni unutmagan holda ishlashimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 1-sinf. Darslik. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 160 b.
2. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
3. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.

4. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. 2023, 2, 188-198.
5. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. 2021, 15(4), 586-596.
6. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. 2023, 8(2), 157-172.
7. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. 2022, 4, 3-14.
8. Мамажонов С.М., Шерматова Х.М. Об одной краевой задаче для уравнения третьего порядка параболо-гиперболического типа в области с двумя перпендикулярными линиями изменения типа. Узлуксиз таълим тизимида математика ва информатика фанларини ўқитишни такомиллаштириш масалалари” мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-техник конференция материаллари. 2012, 96-99.
9. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. 2014, 1, 14-19.
10. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. 2022, 5(6), 100-109.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA BO‘LISH AMALI HAQIDA MA’LUMOT BERISH VA ULAR USTIDA AMALLAR BAJARISH

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich
Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD,
Sharafutdinova Madinaxon Iskandarjon qizi.
Qo‘qon universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Mamajonova Nazokatxon Erkinjon qizi
Uchko‘prik tumani 52-maktab matematika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning bo‘lish amalining manosini va bua mal qanday bajarilishini va birinchi qadam ustun ko‘rinishida bo‘lishni o‘rgatish va tushunchalar berish.

Kalit so‘zlar. Bo‘lish, bo‘linuvchi, bo‘luvchi, bo‘linma, “:” bo‘lish amali belgisi.

Annotation. This article is about teaching and understanding the meaning of the action of division and how this action is performed and teaching and explaining how the first step is solved in a form of column

Key words. Dividing, divisor, divisor, division, “:” sign of the action of division.

Аннотация. Данная статья посвящена обучению и пониманию значения акта деления и способов его выполнения, а также первого шага деления в виде столбика.

Ключевые слова. Деление, делитель, делитель, деление, “:” знак действия деления.

Boshlang‘ich ta’lim deganda, avvalo, biz ko‘z oldimizga endigina maktabga qadam quygan kichkinagina murg‘ak bolalar keladi. Bu bolalarga avvalo sonlardi va ular ustida qushish ayirish amallari o‘rgatiladi. Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan katta mahorat va istedod talab qilinadi. Qo‘shish ayirish amallarini puxta o‘zlashtirilgandan so‘ng 2-sinfga qadam qo‘yganlarida ko‘paytirish va bo‘lish amali bolalarga o‘rgatilinadi va tushuncha beriladi.

Bo‘lish amali – bu bir sonni (bo‘linuvchini) boshqa bir son (bo‘luvchi) ga bo‘lish orqali yangi son (bo‘linma) olish jarayonidir. Matematikada bo‘lish, odatda, “÷” yoki “:” belgisi bilan ifodalanadi.

Bo‘lishning formulasi quyidagicha:

$$A:B=C$$

yoki

$$A/B=C,$$

bu yerda A – bo‘linuvchi, B – bo‘luvchi, C – natija (bo‘linma).

Misol. Agar $A=12$ va $B=4$ bo‘lsa,

$$12:4=3$$

bo‘ladi. Bu misolda 12 ni 4 ga bo‘lish natijasi 3 ga teng.

Bo‘lish amali fanning quyidagi sohalarida qo‘llanadi:

1. Bo‘lish amali ko‘pincha tenglamalarni yechishda, masalan, biror sonni berilgan shartlar asosida aniqlashda qo‘llaniladi.

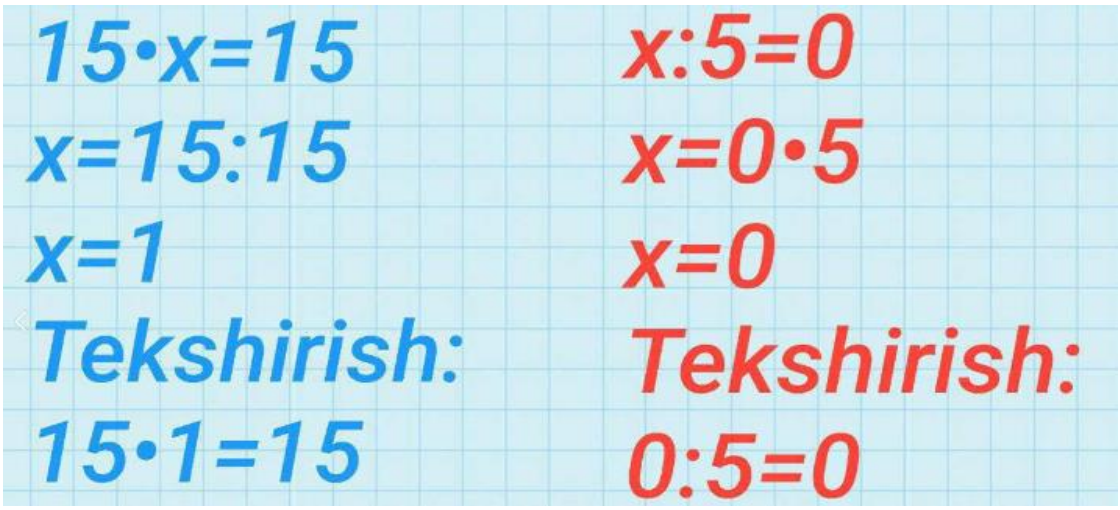

2. Qismlarga ajratishda qo‘llaniladi. Bo‘lish amali bir butun sonni qismga bo‘lish jarayonidir. Masalan, agar sizda 10 ta olma bo‘lsa va ularni 2 ta do‘stingizga bo‘lsangiz, har bir do‘stingizga 5 ta olma to‘g‘ri keladi.

3. Bo‘lish amali foizlarni hisoblashda ham muhimdir. Masalan, biror narsa qiymatining foizini hisoblash uchun, umumiy summani o‘sha summaning foiziga bo‘lish kerak.

4. Proporsiyalarni hisoblashlarda ham ishlatiladi. Bo‘lish amali sonlar o‘rtasidagi nisbatlarni aniqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Bo‘lish amali, matematikada asosiy operatsiyalardan biri bo‘lib, hisob-kitoblar, iqtisodiyot, ilm-fan va boshqa sohalarda keng qo‘llaniladi.

Dars davomida o‘qituvchi o‘quvchilarga bo‘lish haqida hayotiy va tasavvur orqali topish kerak bo‘lgan masalalar orqali mavzuni tushuntiradi. *Tasavvur qiling, bolajonlar, menda 4 ta ruchka bor edi uni 2 ta o‘quvchiga teng bo‘lib berdim, ularda nechtadan ruchka bo‘ldi?* Shunga o‘xshash savollar orqali darsni tushuntirishda o‘qituvchi mahorat va qobiliyat bilan o‘quvchilar 4, 5 ta savollar beradi. Misollar yechish davrida bo‘linuvchi, bo‘luvchi, bo‘linma qaysi sonlar ekanligi tushuntiriladi.

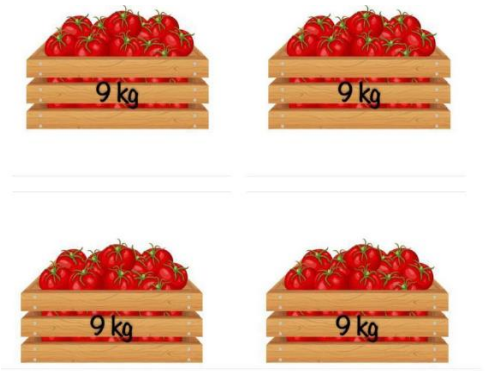

Shunday masalalari orqali dars yana ham qiziqarli va tushunarli qilib olib boriladi. Dars davomida o‘quvchilarga ko‘paytirish, bo‘lish amallari bir-biriga chambarchas bog‘liq ekanligi haqidagi jadvallar orqali tushuntirib o‘tiladi. Ushbu jadvalda ko‘paytma aniq, ko‘paytuvchi nomalum, bunda ko‘paytivchini topish uchun ko‘paytmani ma’lum ko‘paytuvchiga bo‘lamiz.

Ko‘paytuvchi	2	4		8	7
Ko‘paytuvchi	9	6	5		
Ko‘paytma	18	24	40	24	49

18:2=9
24:4=6

Quyidagi jadvalga e’tibor qarataylik. Bu yerda bo‘linma ma’lum, bo‘luvchi va bo‘linuvchi noma’lum. Birinchi misolda bo‘luvchini topish uchun bo‘linuvchini bo‘linmaga bo‘lamiz yani 14:2=7.

Bo‘linuvchi	14	27		64	
Bo‘luvchi	7		6		7
Bo‘linma	2	3	6	8	5

14:2=7

Jadvalning 3-katagiga qarasak, bo‘linuvchi nomalum, bunda bo‘luvchini bo‘linmaga ko‘paytiramiz, ya’ni 6×6=36, demak, bo‘linuvchi 36 ga teng.

Eslatma. 0 ni har qanday songa bo‘lganimizda javobi doim 0 bo‘ladi.

Misol.

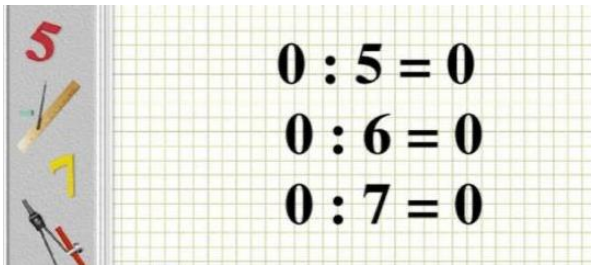

Dars davomida bolalarga mustaqil yechish uchun misollar berish ularni mustaqil misollarni yechishga o‘rgatishning eng samarali yo‘li deb o‘ylaymiz. Matematika fani murakkab fanlardan biri bo‘lganligi sababli bolalarga, avvalo, doskada va og‘zaki rasmlar hamda tarqatma materiallar orqali o‘rgatiladi. So‘ngra tushuncha hosil qilganliklarini sinab ko‘rish uchun mustaqil topshiriq beriladi, bu orada darslik bilan ham ishlanilinadi.

Bolalarning ko‘paytirish va bo‘lish amallarini yaxshi o‘rganib olishlari yuqori sinfga o‘tganlarida matematikaning yangi tushunchalarini qiynalmasdan o‘zlashtirishlari uchun zamin bo‘lib xizmat qiladi. Quyidagi misol orqali bolalarning ko‘paytirish va bo‘lish amallarini o‘zlashtirishlarini sinab olishimiz mumkin:

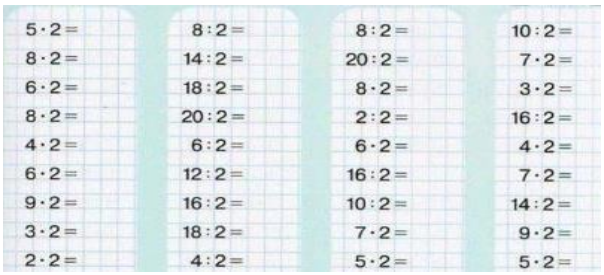

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda, dars davomida didaktik o‘yin usullaridan foydalanish ular uchun qiziqarli va samarali bo‘ladi. Ushbu didaktik o‘yin akvarium ichiga sayohat deb nomlanadi:

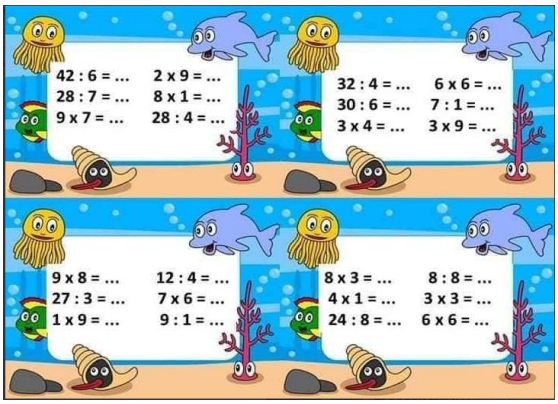

Bolalar baliqlar tasvirlangan rangli ko‘rgazmaga juda qiziqishadi va chaqqonlik bilan birin-ketin javoblarni topishadi. Bu o‘yin nafaqat qiziqarli o‘tadi, balki, o‘qituvchiga ko‘proq bolalar bilan ishlashga ham yaxshi yordam beradi

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi shunday mahoratli bo‘lish kerakki, bo‘lish amali o‘quvchiga oson va eng qiziqarli mavzu sifatida yodida qolishi kerak. Bo‘lish amali kundalik hayotda juda ham ko‘p uchraydi, shu sababli ushbu mavzuni bolalarga puhta va oson yo‘l bilan o‘rgatish kerak deb o‘ylaymiz. O‘quvchining ta’lim sifatini oshirish, ularning qiziqish istedodini saqlab qolish, ularga motivatsiya berish va 4K moduli asosida darslarni olib borish talim jarayonining muhim qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 2-sinf. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 160 b.
2. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 2-sinf. Darslik. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 192 b.
3. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
4. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
5. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. 2023, 2, 188-198.
6. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. 2021, 15(4), 586-596.
7. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. 2023, 8(2), 157-172.

8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. 2022, 4, 3-14.

9. Мамажонов С.М., Шерматова Х.М. Об одной краевой задаче для уравнения третьего порядка параболо-гиперболического типа в области с двумя перпендикулярными линиями изменения типа. Узлуксиз таълим тизимида математика ва информатика фанларини ўқитишни такомиллаштириш масалалари” мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-техник конференция материаллари. 2012, 96-99.

10. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. 2014, 1, 14-19.

11. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. 2022, 5(6), 100-109.

QO‘SHISHNING O‘RIN ALMASHTIRISH XOSSASI

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich
Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD,
Shorobiddinova Zuhraxon Elyorbek qizi
Qo‘qon Universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasini batafsil tushuntiriladi. Qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi, raqamlarning tartibini o‘zgartirganda natijaning o‘zgarmasligini anglatiladi. Maqolada ushbu xossaning matematik fikrlashdagi roli, uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati va amaliy misollar keltiriladi. O‘quvchilar uchun qo‘shish operatsiyalarini o‘rganishda ushbu xossaning qo‘llanilishi muhimdir.

Kalit so‘zlar. Matematika, qo‘shish, ifoda, misol, son, o‘yin.

Аннотация. В этой статье подробно объясняется замещающее свойство сложения. Перестановочное свойство сложения означает, что результат не меняется при изменении порядка чисел. В статье приведены роль этого свойства в математическом мышлении, его значение в учебном процессе и практические примеры. Использование этого свойства важно для изучения учащимися операций сложения.

Ключевые слова. Математика, сложение, выражение, пример, число, игра.

Annotation. Abstract This article explains in detail the substitution property of addition. The permutation property of addition means that the result does not change when the order of the numbers is changed. The role of this property in mathematical thinking, its importance in the educational process and practical examples are given in the article. The use of this property is important for students to learn addition operations.

Key word: Math, addition, expression, example, number, game.

Qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi, matematikada qo‘shish amali bilan bog‘liq asosiy xossalardan biridir. Bu xossa shuni anglatadiki, agar siz ikkita sonni qo‘shsangiz, ularning tartibini o‘zgartirsangiz ham natija o‘zgarmaydi. Boshqacha aytganda, masalan, har ikki holatda ham natija bir xil. Bu xossa, matematik hisob-kitoblarda va algebraik ifodalarda ko‘p ishlatiladi, chunki u hisoblarni osonlashtiradi va arifmetik operatsiyalarni yanada qulayroq qilish imkonini beradi. Matematika, raqamlar va ularning o‘zaro munosabatlarini o‘rganadigan bir soha sifatida, bir qator asosiy xossalarga ega. Ularning biri qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasidir. Ushbu xossa, qo‘shish operatsiyasida raqamlarning tartibini o‘zgartirish orqali natijani o‘zgartirmaslikni bildiradi. Bu maqolada qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi, uning ahamiyati, amaliyotdagi qo‘llanilishi va misollar orqali ko‘rib chiqiladi.

O‘rin almashtirish xossasi nima? Qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi shuni anglatadiki, agar m va n sonlarini qo‘shsangiz, ularning tartibi qanday bo‘lmasin, natija bir xil bo‘ladi. Matematik ifodasi quyidagicha: m+n=n+m.

Masalan, agar 2 va 3 ni qo‘shsak, 3 va 2 ni qo‘shsak, natija bir xil, ya’ni ikkala holda ham natija 5 ga teng.

O‘rin almashtirish xossasi quyidagi ahamiyatlarga ega:

1. Matematik fikrlashni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. O‘rin almashtirish xossasi bolalarga matematik operatsiyalarni tushunishda mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu xossa yordamida raqamlar o‘rtasidagi munosabatlarni osonroq anglash mumkin.

2. Hisoblash jarayonini soddalashtiradi. Ushbu xossa murakkab qo‘shish masalalarini soddalashtirish imkonini beradi. Raqamlarning tartibini o‘zgartirish orqali hisoblash jarayonini qulaylashtirish mumkin.

3. Amaliyotda qo‘llanadi. Kundalik hayotda qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi ko‘plab vaziyatlarda qo‘llaniladi, masalan, xarid qilishda yoki muammolarni hal qilishda qo‘llanadi.

Qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi haqida bir necha metodlarni keltirib o‘tamiz:

1. Xossaning ta’rifi. Qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi shuni anglatadiki, ikkita sonni qo‘shishda ularning tartibi ahamiyatga ega emas.

2. Grafik usul. Ikkita sonni grafik tarzda taqdim etib, ularni har qanday tartibda qo‘shish natijasini ko‘rsatish. Masalan, 2 va 3 ni grafikda chizish va natijalarini taqqoslash mumkin.

3. Turli misollar keltirish orqali tushuntirish mumkin. Masalan, 5+7 va 7+5 ni hisoblab ko‘rsatish, natijalar har doim bir xil bo‘lishini ta’kidlab o‘tish.

4. Turli sonlar kombinatsiyalarini o‘z ichiga olgan qo‘shish jadvallarini tayyorlash. Har bir qatorda va ustunda sonlarni almashtirib, natijalarni solishtirish.

5. Algoritmik usul, yani kompyuter dasturi yozib, turli sonlar kombinatsiyalarini avtomatik ravishda hisoblash va natijalarni chiqarish. Bu orqali o‘rin almashtirish xossasining haqiqatan ham to‘g‘ri ekanini tekshirish.

6. O‘yinlar orqali, yani matematik o‘yinlar o‘ynash. Masalan, to‘plar bilan yoki kartochkalar yordamida o‘yinlar o‘tkazish, bu orqali talabalar sonlar bilan o‘ynab, qo‘shishning xossalarini o‘rganishlari mumkin.

Ushbu metodlar orqali qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasini samarali o‘rgatish mumkin. Didaktik O‘yinlarga misollar keltiramiz.

1. Katta raqam topish. O‘yinchilar raqamlar to‘plamidan ikkita raqam tanlaydilar. Ular bir-biriga qo‘shilishi bilan eng katta natijani topish uchun raqamlarning o‘rinlarini o‘zgartiradilar. Masalan, 6 + 2 va 2 + 6.

2. Teskari qo‘shish. O‘yinchilarga raqamlar beriladi va ular har bir raqamni teskari tartibda qo‘shib natijani aniqlashlari kerak. Masalan, 5 + 1 va 1 + 5.

3. Raqamlar sariq kitobi. O‘quvchilar raqamlar va ularning natijalarini yozishlari uchun sariq kitobdan foydalanadilar. Har bir raqamga o‘z o‘rin almashtirish misolini yozishlari so‘raladi.

Misollar

1. Misol:

5 + 6 = 11 6 + 5 = 11

(5 va 6 raqamlarining o‘rinlari almashtirilgan.)

2. Misol

10 + 0 = 10 0 + 10 = 10

(0 raqami qo‘shilgan holat.)

3. Misol

8 + 2 = 10 2 + 8 = 10

(8 va 2 o‘rin almashtirildi.)

4. Misol

11 + 12 = 23 12 + 11 = 23

(11 va 12 o‘rin almashtirildi.)

Qo‘shimcha tavsiyalar keltiramiz. Raqamli Poyga. O‘yinchilar o‘z raqamlarini bir-biriga qo‘shish orqali musobaqa o‘tkazadilar, kim tezroq to‘g‘ri natijaga erishsa, g‘olib bo‘ladi.

O‘qituvchi asistenti. O‘qituvchi o‘quvchilarga raqamlarni yozib berib, ulardan o‘rin almashtirishni so‘raydi. O‘quvchilar tezda natijalarni hisoblaydilar.

Xulosa.

Qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi – boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘rgatiladigan asosiy tushunchalardan biri bo‘lib, u raqamlar bilan ishlashdagi muhim qoidalarni shakllantiradi. Bu xossani o‘quvchilarga tushuntirish orqali ularning matematik fikrlash qobiliyati mustahkamlanadi va arifmetik amallarni osonroq bajarishga imkon yaratadi. Qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi o‘quvchilarga har qanday ikki sonning qo‘shilishi natijasi ularning tartibiga bog‘liq emasligini tushunishga yordam beradi. Masalan, "3 + 5 = 5 + 3" amali orqali o‘quvchilar raqamlarning o‘zaro tartibi o‘zgarsa ham natija bir xil bo‘lib qolishini anglaydilar.

Bu xossa arifmetik amallarni sodda va intuitiv usulda bajarishga zamin yaratadi, chunki o‘quvchilar qo‘shish amalini turli yo‘llar bilan bajara olishlari mumkin. O‘rin almashtirish xossasini o‘rgatish bolalar o‘rtasidagi muammolarni yechishda, masalalar va tenglamalarni to‘g‘ri tartibda tashkil qilishda ham yordam beradi. Bu xossa, shuningdek, kelajakda murakkab matematik tushunchalar, masalan, ko‘paytirish va tenglamalar yechishda asos bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rin almashtirish xossasini o‘zlashtirgach, ular boshqa amallarni ham ishonch bilan bajaradilar va bu ularning umumiy matematik bilimlariga ijobiy ta’sir qiladi. Ushbu xossani vizual ko‘rgazmali vositalar, amaliy misollar va turli o‘yinlar orqali tushuntirish o‘quvchilarning mavzuni tez va chuqur tushunishlariga yordam beradi. O‘yinlar orqali bu qoidani mashq qilish esa o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va bilimlarni mustahkamlaydi.

Shunday qilib, qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasini tushuntirish va uni turli usullar orqali mustahkamlash, o‘quvchilarning matematik fikrlashini rivojlantirishda va ular o‘rtasida raqamlar bilan ishlash qobiliyatlarini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu xossani puxta o‘zlashtirish nafaqat boshlang‘ich matematik ko‘nikmalarni shakllantiradi, balki kelajakdagi murakkab matematik bilimlarni o‘zlashtirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Qodirov, R. “Matematik analiz va algebra”. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. – 2017.
2. Davlatov, D. “O‘qituvchilar uchun matematik qo‘llanma”. Tashkent: O‘zbekiston ta’lim nashrlari. – 2022.
3. Sodiqov, E. “Algebra va geometriya asoslari”. Tashkent: O‘zbekiston davlat universiteti. – 2019.
4. Xamroev, U. “Matematika: nazariya va amaliyot”. Tashkent: Akademnashr. – 2020.
5. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 1-sinf. Darslik. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 160 b.
6. Boyxonova, D.I. (2022). Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. Pedagogs international research journal, 2(1), 256–259. https://doi.org/10.5281/zenodo.5931184
7. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.

8. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
9. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.
10. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
11. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
12. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.
13. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.
14. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.
15. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.
16. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KO‘PAYTIRISH AMALI VA UNING MA’NOSINI O‘RGANISHNING USUL VA METODLARI

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich
Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD,
Xafizova Go‘zalxon Olimjon qizi
Qo‘qon universtiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ko‘paytirish – bir xil qo‘shiluvchilar yig‘indisini topish ekanini, ko‘paytirish amalining ma’nosini, ko‘paytirish amalining tarkibiy qismlarini (1-ko‘paytuvchi, 2-ko‘paytuvchi va ko‘paytma) bilish va ular ustida amallar bajarishni o‘rganish haqida.

Kalit so‘zlar. Ko‘paytirish, 1-ko‘paytuvchi, 2-ko‘paytuvchi, ko‘paytma, o‘rin almashtirish xossasi, orttirish, "×"ko‘paytirish amalining belgisi.

Annatation. In this article, students of elementary school age learn that multiplication is finding the sum of the same denominators, the meaning of the multiplication operation, the components of the multiplication operation (multiplier 1, multiplier 2 and multiplication) about knowing and learning to act on them.

Key words. Multiplication, Multiplier 1, Multiplier 2, Multiplication, Permutation property, addition, multiplication sign "×".

Аннотация. В этой статье учащиеся младшего школьного возраста узнают, что умножение – это нахождение суммы одинаковых слагаемых, смысл операции умножения, компоненты операции умножения (множитель 1, множитель 2 и умножение), о знании и обучении действию на них.

Ключевое слова. Умножение, 1-множитель, 2-множитель, умножение, свойство замены, сложение, знак «×» операции умножения.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ko‘paytirish amalini o‘rganish jarayoni ularning matematika bo‘yicha dastlabki bilimlaridan biri bo‘lib, kelajakdagi murakkab amallarni o‘zlashtirish uchun muhim asosdir. Ko‘paytirish amali nafaqat raqamlar ustida bajariladigan oddiy amallar to‘plami, balki bolalar uchun matematik tushunchalarni chuqurroq anglashning birinchi qadami hisoblanadi. Shu sababli, bu amalda ishlatiladigan usul va metodlar o‘quvchilarning yoshiga, psixologik rivojlanishiga, o‘quv uslubi va darsga bo‘lgan qiziqishiga mos bo‘lishi kerak. Quyida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ko‘paytirish amalini tushuntirish, o‘rgatish va mustahkamlashning samarali usullari va metodlari bayon etilgan.

Boshlang‘ich ta’lim davrida matematika fanini o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda o‘quvchilarning matematik qobiliyatlari shakllanadi va rivojlanadi. Ko‘paytirish amali – boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun murakkab tushunchalardan biri, ammo to‘g‘ri metod va usullar yordamida uni tushunish va o‘rganish jarayonini osonlashtirish mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ko‘paytirish amali qo‘shish amalining takroriy shakli sifatida o‘rganiladi. Dastlabki bosqichlarda o‘qituvchi o‘quvchilarga ko‘paytirishni takroriy qo‘shish orqali tushuntiradi, shundan so‘ng ular bu amalni to‘liq tushunib yetishadi.

Faraz qilaylik, to‘rtta idishning har biriga beshtadan shirinlik solib qo‘yilgan. Idishlarda jami nechta shirinlik bor? Bu savolga har bir idishdagi shirinliklarni qo‘shib chiqish orqali javob beriladi: 5+5+5+5=20. Buni qisqa ko‘rinishda quyidagicha yozishimiz mumkin: 4×5=20 (bu yerda 4 soni 1-ko‘paytuvchi, 5 soni 2-ko‘paytuvchi 20 esa ko‘paytma). O‘qilishi esa 4 bilan 5 ning ko‘paytmasi 20 ga teng. Yodda tutamizki, ko‘paytuvchilarning o‘rni almashgani bilan

ko‘paytmaning qiymati o‘zgarmaydi. Masalan, 4 ta 2 talik guruh 4×2=8 hamda 2 ta 4 talik guruh 2×4=8. O‘quvchilarga quyidagi jadvalni to‘ldirishlarini aytamiz:

×	2	6	9	3	7	5	8	4
2	4	12	18	6	14	10	16	8

O‘qituvchi o‘quvchilar topshiriqni bajarayotganda quyidagilarga e’tibor qaratadi: amallarning tarkibiy qismlari to‘g‘ri aytilishi va yozilishiga.

Bolalar uchun ko‘paytirishni qiziqarli va tushunarli qilish maqsadida turli xil o‘yin va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish mumkin. Masalan, kubiklar yoki boshqa predmetlar yordamida qatorlar va ustunlar shaklida ko‘paytirishning qanday ishlashini ko‘rsatish yaxshi natija beradi. Bu orqali o‘quvchilar ko‘paytirishni yanada tushunarli shaklda o‘rganadilar. Didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarda ko‘paytirishni o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqni oshirish mumkin. O‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash uchun darsda turli didaktik o‘yinlardan foydalanish mumkin:

1 dan 9 gacha bo‘lgan sonlarni shunday joylashtiringki, natijada to‘g‘ri matematik tengliklar hosil bo‘lsin.

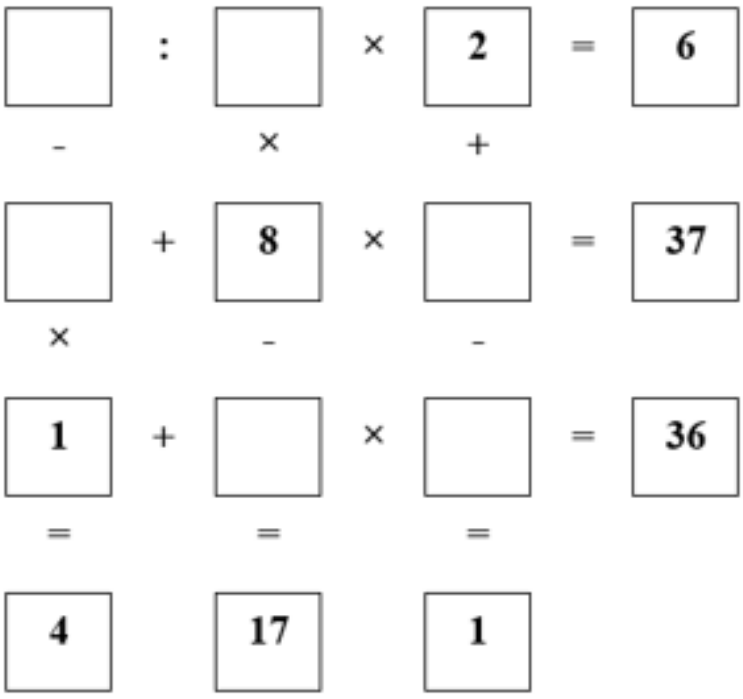

Ko‘paytirish jadvalining asosiy qo‘llanishi tabiiy sonlarni ko‘paytirish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishdir. Ammo bu uning yagona ishlatilishi emas. Bundan tashqari, ba’zi matematik dalillar uchun ko‘paytirish jadvalidan foydalanish mumkin. Masalan, natural sonlar kublari yig‘indisining formulasini ko‘rsatish yoki kvadratlar yig‘indisiga o‘xshash ifodani olish uchun ham foydalaniladi. Ko‘paytirish jadvalining nomi Pifagor jadvalidir. Bu qadim zamonlardan beri ma’lum bo‘lgan. Pifagor jadvalining zamonaviy modeli maktab daftarlari muqovasining oxirgi

betida deyarli bir xil shaklda tasvirlagan. Ko‘paytirish jadvali bilan ishlash o‘quvchilarga ko‘paytirish amallarini tez va oson yechish qobiliyatini rivojlantiradi. Ko‘paytirishni avtomatlashtirish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Ko‘paytirish jadvali bilan ishlashda o‘quvchilar dastlab kichik sonlar bilan ko‘paytirishni o‘rganadilar, so‘ngra sekin-asta katta sonlar bilan ishlashni boshlaydilar. Har bir bosqichda ular qiyinchilik darajasiga qarab misollar yechadilar. Ko‘paytirishni avtomatlashtirishda takrorlash muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarga ko‘paytirish jadvalini ko‘p marta takrorlatish orqali ularning eslab qolish qobiliyatlari mustahkamlanadi.

Ko‘paytirish jadvalini yaxshi o‘rgangan o‘quvchilar tezlik bilan misollar yechishni mashq qilishlari mumkin. Bu ular uchun matematik topshiriqlarni yanada samarali bajarishga yordam beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘paytirishni o‘rganishda turli xil qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shuning uchun ularga individual yondashuv va diferensial o‘qitish metodlarini qo‘llash muhimdir.

Har bir o‘quvchining o‘ziga xos qobiliyati, tezligi va o‘rganish usuli bor. O‘qituvchi o‘quvchilarning har biriga mos keladigan usul va yondashuvni tanlashi kerak. Masalan, ba’zi o‘quvchilar ko‘rgazmali vositalardan foydalangan holda ko‘paytirishni yaxshi o‘rganishsa, boshqalar tezlik bilan yechishni afzal ko‘rishi mumkin.

Diferensial yondashuv asosida, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikma darajasiga qarab turli xil darajadagi misollar berilishi mumkin. Ba'zi o‘quvchilar ko‘proq qo‘shimcha yordam va tushuntirishlarga muhtoj bo‘lishlari mumkin, boshqalar esa murakkab misollarni mustaqil ravishda yechishga qodir bo‘ladi.

Xulosa.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ko‘paytirish amalini o‘rgatish ularning matematik tafakkurini rivojlantirish va kelgusida murakkab amallarni o‘zlashtirishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon bolalarning yosh xususiyatlari va o‘quv qobiliyatlariga mos ravishda, qiziqarli va ko‘rgazmali usullardan foydalangan holda tashkil etilishi kerak. O‘yinlar, ko‘rgazmali materiallar, real hayotiy misollar va grafik tasvirlar orqali ko‘paytirish amalini tushuntirish samarali hisoblanadi. Shuningdek, ko‘paytirishni avtomatlashtirish va o‘quvchilarning individual yondashuvlarini hisobga olish o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi. O‘quvchilarni muntazam rag‘batlantirish, ularga mos topshiriqlar berish va ko‘paytirish jadvali bilan ishlash, ularga bu amalni tez va samarali qo‘llashga yordam beradi. Shu bilan birga, har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos tarzda yondashish orqali ular matematikani tushunishda qiyinchiliklarni yengib o‘tishlari mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 2-sinf. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 160 b.
2. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 2-sinf. Darslik. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 192 b.
3. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
4. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
5. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.

6. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
7. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.
9. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.
10. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.
11. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.
12. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.
13. https://images.app.goo.gl/4JP74hLUS1seNii76
14. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Ko%CA%BBpaytirish_jadvali

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA QO‘SHISH AMALINI QAY TARZDA O‘RGATISH METODIKASI

Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich
Qo‘qon universiteti dotsenti, PhD
Yuldasheva Zarnigor
Qo‘qon universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1-sinf o‘quvchilari uchun qo‘shish amali va uni o‘rgatish tartibi ko'rib chiqilgan. O‘qituvchining ilmiy pedagogik mahorati, metodikasini takomillashuvi asosida faoliyat olib borilishi haqida tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘z. Qo‘shiluvchi, qo‘shuvchi, yig‘indi, “+” amali, didaktik o‘yin.

Аннотация. В этой статье рассматривается сложение и способы его преподавания первоклассникам. Даны рекомендации по итогам совершенствования научно-педагогического мастерства и методики учителя.

Ключевое слово. Сложение, сумматор, сумма, операция «+», дидактическая игра.

Annotation. This article examines addition and how to teach it to 1st grade students. Recommendations were given on the basis of the improvement of the teacher's scientific pedagogical skills and methodology.

Keyword. Additive, adder, sum, "+" operation, didactic game.

Boshlang‘ich sinf matematika fanining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga arifmetik amallarni, xususan, qo‘shish amalini puxta o‘zlashtirishga yordam berishdir. Qo‘shish, boshqa arifmetik amallar qatorida, nafaqat matematika asosini tashkil qiladi, balki kundalik hayotda ham keng qo‘llaniladi. Boshlang‘ich sinfda bu amalni to‘g‘ri o‘rgatishning ahamiyati juda katta, chunki u o‘quvchilarni kelajakdagi matematik tushunchalar va qobiliyatlarni rivojlantirish uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Qo‘shish amalini o‘rgatish jarayoni ko‘pgina pedagogik yondashuvlar va o‘quv uslublarini talab qiladi. Bu metodik yondashuvlar o‘quvchilarning yoshiga, qobiliyatiga, psixologik rivojlanishiga va individual ehtiyojlariga mos bo‘lishi lozim.

Yaqin yillarga kelib umumta’lim maktablar uchun barcha darsliklar takomillashtirilib, qayta nashr etilib kelinmoqda. Zero, Prezidentimiz tomonidan ta’limga nisbatan ajratilgan e’tibor davlatimizning kelajagini oldindan qurishga harakat demakdir. Shu qatorda boshlang‘ich ta’lim darsliklariga ham o‘zgartirish kiritilishi arifmetik boshlang‘ich o‘rganish uslubi ham mukammallashtirilgan tarzda pedagoglarga hamda o‘quvchilarga targ‘ib qilmoqda.

Qo‘shish bolalarning mantiqiy va matematik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu amal orqali o‘quvchilar raqamlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tushunishni o‘rganadilar. Qo‘shishning dastlabki bosqichida o‘quvchilarga amaliy usullar va ko‘rgazmali vositalar orqali bu amalni tushuntirish, keyin esa hisoblash qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Maktabga ilk bor qadam bosayotgan o‘g‘il-qizlarimiz 1-sinfga kelar ekan, ularga bilim berish, fanlar bilan tanishtirish, unga doir bilim va ko‘nikmalarni singdirish har bir o‘qituvchining oliy maqsadidir.

Matematika fani aniq fan hisoblanib, unga doir har bir ma’lumot o‘zining aniqligi va har bir amal bola ongida hisob-kitob haqida ma’lumotlarni jamlashga va o‘rganishga xizmat qiladi.

Ko‘pgina pedagoglar boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qo‘shish amalini tushuntirishda ko‘rgazmali usullardan foydalanishni tavsiya etadilar. Bu usullar orqali bolalar qo‘shish amalining

mohiyatini osonroq tushunishadi va amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘z bilimlarini mustahkamlashadi. Masalan, o‘yinchoqlar, rangli kublar, kartalar yoki tabiiy predmetlar yordamida qo‘shish amalini o‘rgatish samarali bo‘ladi.

Masalan, o‘quvchilarga uchta qizil kub va ikki ko‘k kub berib, ularni birlashtirish orqali qo‘shish amalini tushuntirish mumkin. Bu yerda o‘quvchilar ko‘z o‘ngida uch kub bilan ikki kub qo‘shilib besh kub hosil bo‘lishini kuzatadilar. Bu usul nafaqat matematik amallarni tushunishga yordam beradi, balki o‘quvchilarni qo‘l bilan ishlashga, mulohaza qilishga ham rag‘batlantiradi.

Qo‘shish amali ma’lum bir songa boshqa bir sonning qo‘shilishidan paydo bo‘lgan yig‘indi hamda uning qay tartibda hosil bo‘lish ketma-ketligini o‘rganishdan iborat. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar qo‘shish amalini o‘rganishda 1 dan 10 gacha bo‘lgan sonlar oralig‘ida bir-biriga “+” — qo‘shuv amali orqali o‘rganadi. Masalan, quyidagi kabi ko‘rgazmali qurollardan foydalanish mumkin:

Boshlang‘ich sinflar uchun eng birinchi navbatda sonlar va ularning miqdorini aniqlash tushuntirilishi lozim. Har bir o‘quvchi tevarak-atrofda mavjud sanaladigan va sanalmaydigan predmetlar haqida ma’lumotlar va tasavvurga ega bo‘ladi.

Avvalo, qo‘shiluvchi son aniqlanib, o‘quvchilar bilan birgalikga ikkinchi songa qo‘shiladi va yig‘indi topiladi. Quyida bunga doir ko‘rgazmali qurollardan misol keltirilgan:

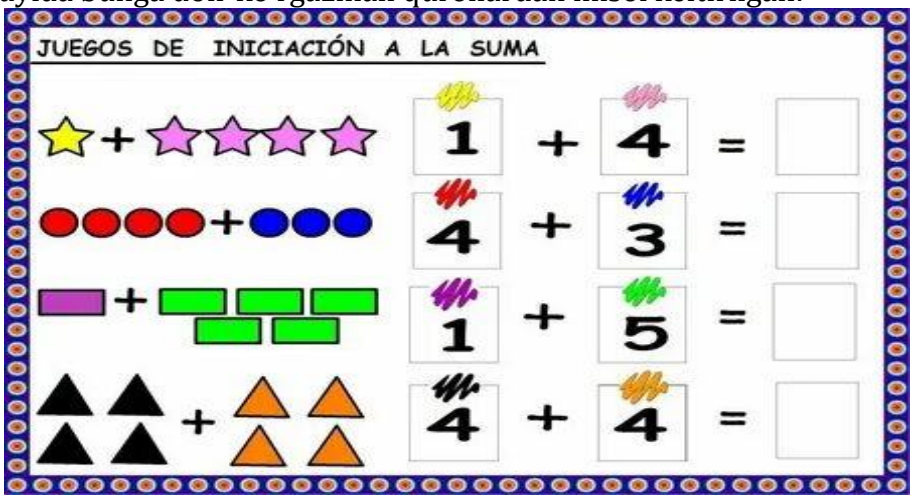

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qo‘shish amalini tushuntirishning yana bir qiziqarli va samarali usuli – bu ertaklar va hikoyalar orqali tushuntirishdir. Bolalar ertak va hikoyalar orqali tushunchalarni tezroq o‘zlashtiradilar va matnlarda ifodalangan matematik amallarni tushunishga qiziqishadi. Hikoyalar orqali matematik tushunchalarni berish nafaqat matematik

qobiliyatlarni rivojlantiradi, balki ularning ijodiy va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini ham kengaytiradi.

Masalan, "Bo‘ri va qo‘ylar" ertagi orqali raqamlarni qo‘shishni tushuntirish mumkin. Bo‘rining qancha qo‘y ushlashi va ularning nechtasi qochib qutulishini hisoblash orqali qo‘shish va ayirish amallarini qiziqarli tarzda berish mumkin. Bunday hikoyalar bolalarni matematika faniga qiziqtirishda yordam beradi.

O‘quvchilarning qo‘shish amalini to‘liq o‘zlashtirishlari uchun mustaqil ishlash va muntazam mashqlar bajarishlari muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida o‘quvchilarga maxsus topshiriqlar va mashqlar berish orqali ularga individual yondashish va har bir o‘quvchining qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Masalan, o‘quvchilarga turli xil qo‘shish amallarini o‘z ichiga olgan masalalar berish, ularni bir-biriga taqqoslash va yechimlarni topishni talab qilish ularning qo‘shish bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtiradi. Bu usul bilan bolalar mustaqil ishlash va fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlashadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida turli texnologiyalar va interaktiv vositalardan foydalanish, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun katta ahamiyat kasb etadi. Dars jarayonida interaktiv taxtalar, planshetlar yoki kompyuter dasturlaridan foydalanish o‘quvchilarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirishda katta yordam beradi.

Masalan, maxsus mobil ilovalar yoki kompyuter dasturlari yordamida o‘quvchilar o‘zlari mashqlar bajarishlari mumkin. Bu usul bilan o‘quvchilar individual tarzda qo‘shish amalini mustahkamlab boradilar va amaliyot orqali o‘z bilimlarini mustahkamlashadi.

Qo‘shish amalini o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarning qobiliyatlarini baholash ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. O‘qituvchi o‘quvchilarni muntazam ravishda baholab borishi, ularning yutuqlari va kamchiliklarini aniqlab, individual yondashuvni rivojlantirishi lozim.

Baholash jarayoni faqatgina nazorat ishlariga asoslanmasligi kerak. O‘quvchilarning matematik o‘yinlardagi faolligi, mustaqil ishlashdagi qobiliyatlari ham e’tiborga olinishi lozim. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar o‘zlari uchun ko‘proq mas'uliyat his etadilar va muvaffaqiyatga erishish uchun rag‘batlanadilar.

Dars mobaynida o‘qituvchi o‘zining pedagogik mahorati orqali fanga oid ma’lumotlarni turli xil didaktik o‘yin yoki metodlardan foydalanib yoritishi o‘quvchilar ongida mustahkam bilim egallashga poydevor bo‘la oladi.

Xulosa.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qo‘shish amalini o‘rgatish ta’limning eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu amal kelajakdagi matematik bilimlarning poydevorini yaratadi. O‘quvchilarga matematik amallarni, xususan, qo‘shishni to‘g‘ri va chuqur tushuntirish ularning matematik fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu bosqichda berilgan bilimlar o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun hal qiluvchi omil bo‘lishi mumkin.

Qo‘shish amalini o‘rgatishda turli metodlar va yondashuvlardan foydalanish o‘qituvchiga har bir o‘quvchining ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Masalan, ko‘rgazmali vositalar va grafik ifodalar orqali o‘quvchilarning diqqatini jalb etish, ularning darsga qiziqishini oshiradi va murakkab tushunchalarni osonroq tushunishga yordam beradi. Amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar raqamlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni yanada chuqurroq tushunib, qo‘shish amallarini mustahkamlashadi. Bunday yondashuv matematik tushunchalarni aniq va real holatlarda qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, 1-sinf o‘quvchilari qo‘shish amalini o‘rganishida ziyrak va zukko bo‘lishi, o‘qituvchini diqqat bilan eshitishi va tushunishi, qisqacha tushuncha yordamida mustaqil tarzda qo‘shish amalini bajarishi lozim. O‘qituvchining esa darsga a’lo

darajada tayyor bo‘lib kelishi, qo‘shish amalini bir qator metodik o‘yinlar bilan olib borishi o‘quvchilar uchun qiziqarli bo‘lib, ularning fanga nisbatan qiziqishini oshiradi, bu esa o‘z navbatida mashg‘ulotda zerikish uyg‘otmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. L.P. Stoylova, A.M. Pishkalo. Boshlang‘ich matematika kursi asoslari. – T.: O‘qituvchi, – 1991, – 336 b.
2. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 1-sinf. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 160 b.
3. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
4. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
5. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. 2023, 2, 188-198.
6. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. 2021, 15(4), 586-596.
7. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. 2023, 8(2), 157-172.
8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. 2022, 4, 3-14.
9. Мамажонов С.М., Шерматова Х.М. Об одной краевой задаче для уравнения третьего порядка параболо-гиперболического типа в области с двумя перпендикулярными линиями изменения типа. Узлуксиз таълим тизимида математика ва информатика фанларини ўқитишни такомиллаштириш масалалари” мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-техник конференция материаллари. 2012, 96-99.
10. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. 2014, 1, 14-19.
11. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. 2022, 5(6), 100-109.

ПОСТРОЕНИЕ ФУНКЦИИ ГРИНА ЗАДАЧИ ДЛЯ УРАВНЕНИЯ ЧЕТВЕРТОГО ПОРЯДКА С КРАТНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

Мамажонов Санжарбек Мирзаевич
Доцент Кокандского университета, PhD

Аннотация. В работе для уравнения четвертого порядка с младшими членами рассмотрена одна краевая задача в прямоугольной области. Функция Грина построена для решения этой проблемы.

Ключевые слова. Функция Грина, кратные характеристики, краевая задача, детерминант.

Введение

Изучение многих задач по газовой динамике, теории упругости, теории пластин и оболочек приводится к рассмотрению в дифференциальных уравнениях в частных производных высоких порядков. С точки зрение физических приложению приставляют большой интерес и дифференциальные уравнения четвертого порядка (см. [1]-[4]). Книга Джураева Т.Д., Сопуева А. [5] посвящена классификаций дифференциальных уравнений в частных производных четвертого порядка и решению краевых задач, для таких уравнений. В работах [6]-[11] изучены ряд корректных краевых задач для уравнения третьего порядка с кратными характеристиками.

В работе [12], Аманов Д. и Мурзамбетова М.Б. рассмотрели задачу с краевыми условиями для неоднородного уравнения четвертого порядка с кратными характеристиками с одним младшим членом.

Иргашев Б. Ю. [13] изучал краевую задачу для уравнения высокого порядка с кратными характеристиками методом построения функции Грина.

Постановка задачи

Рассмотрим следующее уравнение четвертого порядка вида

$$U_{xxxx} - U_{yy} + A_1U_{xxx} + A_2U_{xx} + A_3U_x + A_4U_y + A_5U = 0,$$

где $A_i \in R, i = \overline{1,5}$. Заменой

$$U(x,y) = u(x,y)\exp\left(-\frac{A_1}{4}x + \frac{A_4}{2}y\right),$$

это уравнения можно привести к уравнению

$$u_{xxxx} + a_1u_{xx} + a_2u_x + a_3u - u_{yy} = 0, \tag{1}$$

где $a_1 = A_2 - \frac{3A_1^2}{8}$, $a_2 = A_3 + \frac{A_1^3}{8} - \frac{A_1A_2}{2}$, $a_3 = \frac{A_1^2A_2}{16} - \frac{3A_1^4}{256} - \frac{A_1A_3}{4} + \frac{A_4^2}{4} + A_5$.

Для уравнения (1) в области $\Omega = \{(x,y): 0 < x < p,\ 0 < y < q\}$ ставится следующая задача.

Задача A. Найти функцию $u(x,y)$ из класса $C^{4,2}_{x,y}(\Omega) \cap C^{3,1}_{x,y}(\bar{\Omega})$, удовлетворяющую в области Ω уравнению (1) и следующим краевым условиям:

$$u(x,0) = 0, u(x,q) = 0, 0 \le x \le p,$$

$u(0,y)=\psi_1(y), u(p,y)=\psi_2(y), u_{xx}(0,y)=\psi_3(y), u_{xx}(p,y)=\psi_4(y), 0\le y\le q,$

где $\psi_i(y)\in C^3[0,q], i=\overline{1,4}$ заданные функции, причем

$$\psi_i(0)=\psi_i(q)=\psi_i''(0)=\psi_i''(q)=0,\ i=\overline{1,4}.$$

В работах [14]-[25] изучены разнообразные краевые задачи и задачи для неоднородного уравнение (1), когда все коэффициенты постоянные и переменные.

Построение функции Грина

В этом тезисе мы подробно представляем процесс построения функции Грина для задачи

$$\begin{cases} V_n^{(4)}(x)+\lambda_n V_n(x)=0, \\ V_n(0)=V_n(p)=V_n''(0)=V_n''(p)=0, \end{cases} \tag{2}$$

которая используется для решения поставленной задачи.

Функция Грина $G_n(x,\xi)$, задачи (2), должна удовлетворять следующему уравнению и условиям:

$$\frac{\partial^4 G_n(x,\xi)}{\partial x^4}+a_{3n}G_n(x,\xi)=0 \tag{3}$$

$$G_{1n}(0,\xi)=G_{2n}(p,\xi)=G_{1nxx}(0,\xi)=G_{2nxx}(p,\xi)=0 \tag{4}$$

$$\begin{gathered} G_{2n}(\xi,\xi)-G_{1n}(\xi,\xi)=0;\ G_{2nx}(\xi,\xi)-G_{1nx}(\xi,\xi)=0 \\ G_{2nxx}(\xi,\xi)-G_{1nxx}(\xi,\xi)=0;\ G_{2nxxx}(\xi,\xi)-G_{1nxxx}(\xi,\xi)=1 \end{gathered} \tag{5}$$

Сформулируем и решим характеристическое уравнение уравнения (3) по x.

$$k^4+\lambda_n=0, \quad \Rightarrow \quad k^4=-\lambda_n=\lambda_n(\cos\pi+i\sin\pi),$$

$$k=\sqrt[4]{\lambda_n}\left(\cos\frac{\pi+2\pi z}{4}+i\sin\frac{\pi+2\pi z}{4}\right),\ z=0,1,2,3,$$

$$k_1=\sqrt[4]{\lambda_n}\left(\cos\frac{\pi}{4}+i\sin\frac{\pi}{4}\right)=\mu_n+i\mu_n,$$

$$k_2=\sqrt[4]{\lambda_n}\left(\cos\frac{7\pi}{4}+i\sin\frac{7\pi}{4}\right)=\mu_n-i\mu_n,$$

$$k_3=\sqrt[4]{\lambda_n}\left(\cos\frac{3\pi}{4}+i\sin\frac{3\pi}{4}\right)=-\mu_n+i\mu_n,$$

$$k_4=\sqrt[4]{\lambda_n}\left(\cos\frac{5\pi}{4}+i\sin\frac{5\pi}{4}\right)=-\mu_n-i\mu_n,$$

где $\mu_n=\frac{\sqrt{2}}{2}\sqrt[4]{\lambda_n}$. Общее решение уравнение (3) имеет вид

$$G_n(x,\xi)=C_1(\xi)\cos(\mu_n x)ch(\mu_n x)+C_2(\xi)\cos(\mu_n x)sh(\mu_n x)+$$
$$+C_3(\xi)\sin(\mu_n x)ch(\mu_n x)+C_4(\xi)\sin(\mu_n x)sh(\mu_n x).$$

Ищем функции Грина в следующем виде:

$$G_n(x,\xi)=\begin{cases}G_{1n}(x,\xi)=C_1(\xi)\cos(\mu_n x)ch(\mu_n x)+C_2(\xi)\cos(\mu_n x)sh(\mu_n x)+\\+C_3(\xi)\sin(\mu_n x)ch(\mu_n x)+C_4(\xi)\sin(\mu_n x)sh(\mu_n x),\ 0\le x\le\xi,\\G_{2n}(x,\xi)=D_1(\xi)\cos(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))+\\+D_2(\xi)\cos(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))+\\+D_3(\xi)\sin(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))+\\+D_4(\xi)\sin(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p)),\ \xi\le x\le p.\end{cases} \quad (6)$$

Находим производные 2-го порядка по переменной x:

$$\frac{G_{1nxx}}{2\mu_n^2}=-C_1\sin(\mu_n x)sh(\mu_n x)-C_2\sin(\mu_n x)ch(\mu_n x)+$$
$$+C_3\cos(\mu_n x)sh(\mu_n x)+C_4\cos(\mu_n x)ch(\mu_n x),$$
$$\frac{G_{2nxx}}{2\mu_n^2}=-D_1\sin(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))-D_2\sin(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))+$$
$$+D_3\cos(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))+D_4\cos(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p)).$$

Поставим в условия (4).

$$G_{1n}(0,\xi)=C_1=0;\qquad G_{1nxx}(0,\xi)=C_4=0;\ G_{2n}(p,\xi)=D_1=0;$$
$$G_{2nxx}(p,\xi)=D_4=0.$$

Тогда функция Грина имеет следующий вид:

$$G_n(x,\xi)=\begin{cases}G_{1n}(x,\xi)=C_2\cos(\mu_n x)sh(\mu_n x)+C_3\sin(\mu_n x)ch(\mu_n x),\ 0\le x\le\xi;\\G_{2n}(x,\xi)=D_2\cos(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))+\\+D_3\sin(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p)),\ \xi\le x\le p.\end{cases}$$

Находим производные до 3-го порядка по переменной x:

$$G_{1nx}=-\mu_n C_2\left(\sin(\mu_n x)sh(\mu_n x)-\cos(\mu_n x)ch(\mu_n x)\right)+$$
$$+\mu_n C_3\left(\cos(\mu_n x)ch(\mu_n x)+\sin(\mu_n x)sh(\mu_n x)\right)$$
$$G_{2nx}=-\mu_n D_2\left(\sin(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))-\cos(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))\right)+$$
$$+\mu_n D_3\left(\cos(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))+\sin(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))\right)$$
$$G_{1nxx}=-2\mu_n^2 C_2\sin(\mu_n x)ch(\mu_n x)+2\mu_n^2 C_3\cos(\mu_n x)sh(\mu_n x)$$
$$G_{2nxx}=-2\mu_n^2 D_2\sin(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))+2\mu_n^2 D_3\cos(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))$$

$$G_{1nxxx} = -2\mu_n^3 C_2\left(\cos(\mu_n x)ch(\mu_n x) + \sin(\mu_n x)sh(\mu_n x)\right) +$$
$$+2\mu_n^3 C_3\left(-\sin(\mu_n x)sh(\mu_n x) + \cos(\mu_n x)ch(\mu_n x)\right)$$
$$G_{2nxxx} = -2\mu_n^3 D_2\left(\cos(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p)) + \sin(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))\right) +$$
$$+2\mu_n^3 D_3\left(-\sin(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p)) + \cos(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))\right)$$

Подставив в условия (5), получим следующую систему уравнений:

$$\begin{cases}
D_2\cos(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p)) + D_3\sin(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p)) - \\
-C_2\cos(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi) - C_3\sin(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi) = 0; \\
-D_2\left(\sin(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p)) - \cos(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p))\right) + \\
+D_3\left(\cos(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p)) + \sin(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p))\right) \\
+C_2\left(\sin(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi) - \cos(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi)\right) - \\
-C_3\left(\cos(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi) + \sin(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi)\right) = 0; \\
-D_2\sin(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p)) + D_3\cos(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p)) + \\
+C_2\sin(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi) - C_3\cos(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi) = 0; \\
-D_2\left(\cos(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p)) + \sin(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p))\right) + \\
+D_3\left(-\sin(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p)) + \cos(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p))\right) + \\
+C_2\left(\cos(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi) + \sin(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi)\right) - \\
-C_3\left(-\sin(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi) + \cos(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi)\right) = \dfrac{1}{2\mu_n^3}.
\end{cases}$$

Вычисляем главный определитель

$$\Delta = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & a_{14} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & a_{24} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & a_{34} \\ a_{41} & a_{42} & a_{43} & a_{44} \end{vmatrix},$$

$$a_{11} = \cos(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p)), \qquad a_{12} = \sin(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p)),$$
$$a_{13} = -\cos(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi), \qquad a_{14} = -\sin(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi),$$
$$a_{21} = \cos(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p)) - \sin(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p)),$$
$$a_{22} = \cos(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p)) + \sin(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p)),$$
$$a_{23} = \sin(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi) - \cos(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi),$$
$$a_{24} = -\cos(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi) - \sin(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi),$$

$$a_{31}=-\sin\left(\mu_n(\xi-p)\right)ch\left(\mu_n(\xi-p)\right),\qquad a_{32}=\cos\left(\mu_n(\xi-p)\right)sh\left(\mu_n(\xi-p)\right),$$
$$a_{33}=\sin\left(\mu_n\xi\right)ch\left(\mu_n\xi\right),\qquad a_{34}=-\cos\left(\mu_n\xi\right)sh\left(\mu_n\xi\right),$$
$$a_{41}=-\cos\left(\mu_n(\xi-p)\right)ch\left(\mu_n(\xi-p)\right)-\sin\left(\mu_n(\xi-p)\right)sh\left(\mu_n(\xi-p)\right),$$
$$a_{42}=\cos\left(\mu_n(\xi-p)\right)ch\left(\mu_n(\xi-p)\right)-\sin\left(\mu_n(\xi-p)\right)sh\left(\mu_n(\xi-p)\right),$$
$$a_{43}=\cos\left(\mu_n\xi\right)ch\left(\mu_n\xi\right)+\sin\left(\mu_n\xi\right)sh\left(\mu_n\xi\right),$$
$$a_{44}=\sin\left(\mu_n\xi\right)sh\left(\mu_n\xi\right)-\cos\left(\mu_n\xi\right)ch\left(\mu_n\xi\right),$$
$$\Delta=\cos\left(2\mu_n p\right)-ch\left(2\mu_n p\right).$$

Определитель запишем в следующем виде:

$$\Delta=-e^{2\mu_n p}\overline{\Delta},$$

где

$$\overline{\Delta}=\frac{1+e^{-4\mu_n p}}{2}-\cos\left(2\mu_n p\right)e^{-2\mu_n p}.$$

Предположим

$$\overline{\Delta}=\frac{1+e^{-4\mu_n p}}{2}-\cos\left(2\mu_n p\right)e^{-2\mu_n p}=0,$$

и имеем

$$2\cos\left(2\mu_n p\right)=e^{2\mu_n p}+e^{-2\mu_n p}.$$

Но система неравенств

$$\begin{cases}e^{2\mu_n p}+e^{-2\mu_n p}>2,\\ 2\cos\left(2\mu_n p\right)\le 2,\end{cases}$$

не имеет решения. Отсюда $\overline{\Delta}>0$, и так $\Delta\neq 0$.

С помощью формулы Крамера находим все коэффициенты:

$$C_2=\frac{1}{2\mu_n^3\Delta}\left(\begin{array}{l}\cos\left(\mu_n p\right)sh\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n(\xi-p)\right)sh\left(\mu_n(\xi-p)\right)-\sin\left(\mu_n(\xi-p)\right)ch\left(\mu_n(\xi-p)\right)\right)+\\ +\sin\left(\mu_n p\right)ch\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n(\xi-p)\right)sh\left(\mu_n(\xi-p)\right)+\sin\left(\mu_n(\xi-p)\right)ch\left(\mu_n(\xi-p)\right)\right)\end{array}\right),$$

$$C_3=\frac{1}{2\mu_n^3\Delta}\left(\begin{array}{l}\sin\left(\mu_n p\right)ch\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n(\xi-p)\right)sh\left(\mu_n(\xi-p)\right)-\sin\left(\mu_n(\xi-p)\right)ch\left(\mu_n(\xi-p)\right)\right)-\\ -\cos\left(\mu_n p\right)sh\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n(\xi-p)\right)sh\left(\mu_n(\xi-p)\right)+\sin\left(\mu_n(\xi-p)\right)ch\left(\mu_n(\xi-p)\right)\right)\end{array}\right),$$

$$D_2=\frac{1}{2\mu_n^3\Delta}\left(\begin{array}{l}\cos\left(\mu_n p\right)sh\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n\xi\right)sh\left(\mu_n\xi\right)-\sin\left(\mu_n\xi\right)ch\left(\mu_n\xi\right)\right)+\\ +\sin\left(\mu_n p\right)ch\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n\xi\right)sh\left(\mu_n\xi\right)+\sin\left(\mu_n\xi\right)ch\left(\mu_n\xi\right)\right)\end{array}\right),$$

$$D_3=\frac{1}{2\mu_n^3\Delta}\left(\begin{array}{l}\sin\left(\mu_n p\right)ch\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n\xi\right)sh\left(\mu_n\xi\right)-\sin\left(\mu_n\xi\right)ch\left(\mu_n\xi\right)\right)-\\ -\cos\left(\mu_n p\right)sh\left(\mu_n p\right)\left(\cos\left(\mu_n\xi\right)sh\left(\mu_n\xi\right)+\sin\left(\mu_n\xi\right)ch\left(\mu_n\xi\right)\right)\end{array}\right).$$

Мы нашли функция Грина в следующим виде:

$$G_n(x,\xi)=\begin{cases}G_n^1(x,\xi),\ 0\le x<\xi,\\ G_n^2(x,\xi),\ \xi<x\le p,\end{cases}$$

где

$$G_n^1(x,\xi)=\frac{1}{2\mu_n^3\Delta}\Big\{\Big[\cos(\mu_n p)sh(\mu_n p)\Big(\cos(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p))-$$
$$-\sin(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p))\Big)+\sin(\mu_n p)ch(\mu_n p)\times$$
$$\times\Big(\cos(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p))+\sin(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p))\Big)\Big]\times$$
$$\times\cos(\mu_n x)sh(\mu_n x)+\Big[\sin(\mu_n p)ch(\mu_n p)\Big(\cos(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p))-$$
$$-\sin(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p))\Big)-\cos(\mu_n p)sh(\mu_n p)\times$$
$$\times\Big(\cos(\mu_n(\xi-p))sh(\mu_n(\xi-p))-\sin(\mu_n(\xi-p))ch(\mu_n(\xi-p))\Big)\Big]\sin(\mu_n x)ch(\mu_n x)\Big\},$$

$$G_n^2(x,\xi)=\frac{1}{2\mu_n^3\Delta}\Big\{\Big[\cos(\mu_n p)sh(\mu_n p)\Big(\cos(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi)-\sin(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi)\Big)+$$
$$+\sin(\mu_n p)ch(\mu_n p)\Big(\cos(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi)+\sin(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi)\Big)\Big]\times$$
$$\times\cos(\mu_n(x-p))sh(\mu_n(x-p))+\Big[\sin(\mu_n p)ch(\mu_n p)\Big(\cos(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi)-$$
$$-\sin(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi)\Big)-\cos(\mu_n p)sh(\mu_n p)\Big(\cos(\mu_n\xi)sh(\mu_n\xi)+$$
$$+\sin(\mu_n\xi)ch(\mu_n\xi)\Big)\Big]\sin(\mu_n(x-p))ch(\mu_n(x-p))\Big\}.$$

Заключение.

При решении задачи A, после разделения переменных получаются две задачи для переменных x и y. Для переменной y находятся собственные функции. А для переменной x задача решается с использованием функции Грина, что приводит к интегральному уравнению Фредгольма второго рода. Решив это уравнение, можно единственным образом найти решение задачи A.

Литература:

1. Турбин М.В. Исследование начально-краевой задачи для модели движения жидкости Гершел - Балкли // Вест. Воронеж. Гос. Ун-та. Сер. Физ. Мат. 2013. № 2. - С. 246-257.
2. Уизем Дж. Линейние и нелинейные волны.-М.: Мир,1977.
3. Шабров С.А. Об оценках функций влияния одной математической модели четвертого порядка // Вест. Воронеж. Гос. Ун-та. Сер. Физ. Мат. 2015. № 2. - С. 168-179.
4. Benney D.J., Luke J.C. Interactions of permanent waves of finite amplitude // J. Math. Phys. 1964. 43. P.309-313.
5. Т.Д.Джураев, А.Сопуев. К теории дифференциальных уравнений в частных производных четвертого порядка. Ташкент. «Фан». 2000 год.
6. Джураев Т.Д, Апаков Ю.П. К теории уравнения третьего порядка с кратными характеристиками, содержащего вторую производную по времени // Украинский математический журнал. – Киев, 2010, том 62. № 1.- С. 40-51.

7. Apakov Yu.P., Rutkauskas S. On a boundary problem to third order PDE with multiple characteristics // Nonlinear Analysis: Modeling and Control. -Vilnius, 2011. -Vol. 16. - № 3.- pp. 255-269.
8. Apakov Yu.P. On the solution of a boundary-value problem for a third- order equation with multiple characteristics // Ukrainian Mathematical Journal. Springer, New York, June, 2012 –Vol. 64, № 1. –P. 1-11.
9. Apakov Yu.P. Irgashev B.Yu.Boundary-value problem for a degenerate high-odd-order equation. Ukrainian Mathematical Journal. Springer, New York, June, 2015 -Vol. 66, № 10. -P. 1475-1488.
10. Apakov Yu.P., A. Kh. Zhuraev. Third boundary-value problem for a third-order diferential equation with multiple characteristics// Ukrainian Math-ematical Journal. Springer, New York, febuary, 2019 -Vol. 70, № 9. -P. 1467-1476.
11. Apakov Yu.P. On Unique Solvability of Boundary-Value Problem for a Viscous Transonic Equation // Lobachevski Journal of Mathematics.2020 Vol, 41, № 9, -pp. 1754-1761.
12. Аманов Д., Мурзамбетова М. Б. Краевая задача для уравнения четвертого порядка с младшим членом, Вестн. Удмуртск. ун-та. Матем. Мех. Компьют. науки, 2013, выпуск 1, 3–10
13. Иргашев Б. Ю. Краевая задача для одного вырождающегося уравнения высокого порядка с младшими членами. Бюллетень Института математики 2019, №6, стр.23-30.
14. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.
15. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
16. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
17. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.
18. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.
19. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.
20. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. –2014, –1, –14-19.
21. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.
22. Ю. П. Апаков, С. М. Мамажонов, Краевая задача для неоднородного уравнения четвёртого порядка с постоянными коэффициентами, Челяб. физ.-матем. журн., – 2023, – 8(2), – 157–172.

23. Apakov, Y.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for a Fourth-Order Equation of the Parabolic-Hyperbolic Type with Multiple Characteristics with Slopes Greater Than One. *Russ Math.*, – 2022, – 66, 1-11.

24. Apakov, Y.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. *J Math Sci*, – 2024, – 284, – 153-165.

25. Mamajonov, S. M. "Karrali xarakteristikali bir jinsli bo‘lmagan to‘rtinchi tartibli tenglama uchun ikkinchi chegaraviy masalani yechish." *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, – 2023, – 7, – 70-81.

XALQARO BAHOLASH TADQIQOTLARI- MILLIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRUVCHI KONTSEPTSIYA SIFATIDA

Matkarimov Akramjon Muxtorovich,
“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti,
pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)
E-Mail: akramjon14@list.ru

Annotatsiya: Maqolada xalqaro baholash tadqiqotlarining milliy ta’lim tizimini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuingdek, maqolada xalqaro baholash tadqiqotlarini milliy ta’lim tizimiga tadbiq etishning ijtimoiy-pedagogik zarurat ekanligi asoslab o’tilgan.

Tayanch so’zlar: milliy ta’lim tizimi, xalqaro baholash tadqiqotlari, ijtimoiy-pedagogik zarurat, o’quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyati

Аннотация: В статье на основе научных источников анализируется значение международных оценочных исследований в развитии национальной системы образования. Также в статье утверждается, что применение международных оценочных исследований в национальной системе образования является социально-педагогической необходимостью.

Ключевые слова: национальная система образования, международные оценочные исследования, социально-педагогическая потребность, успехи учащихся в образовании.

Abstract: The article analyzes the importance of international evaluation studies in the development of the national education system based on scientific sources. Also, the article argues that the application of international evaluation studies to the national education system is a socio-pedagogical necessity.

Key words: national education system, international evaluation studies, socio-pedagogical need, student success in education

Jahonda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim mazmunini Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) ning xalqaro baholash dasturlari (Progress in International Reading and Literacy Study – PIRLS), Trends in International Mathematics and Science Study – TIMSS), The Programme for International Student Assessment – PISA), The Teaching and Learning International Survey – TALIS) talablariga moslashtirish orqali o‘quvchilarni intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarishga e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim sub’ektlarining salohiyatlarini birlashtirish, umumiy o‘rta ta’limda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qaror toptirish, o’quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyatining ijtimoiy-pedagogik omillarini tadqiq etish orqali ta’lim samaradorligiga erishish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va olimlari tomonidan xalqaro baholash tadqiqotlarining milliy ta’lim tizimiga tadbiq etishning ijtimoiy-pedagogik asoslariga doir fundamental va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bugungi kunda respublikamizda xalqaro baholash tadqiqotlarini milliy ta’lim tizimiga tadbiq etish va bu orqali o‘quvchilarda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish, ularda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan hayotiy-amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, jamiyat siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga tayyorlash ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning pirovard maqsadi sifatida qayd etilmoqda. Buning uchun milliy ta’lim tizimi mazmunini tashkil etuvchi: o‘quv dasturlari, darsliklar, o‘qitish metodikasi va ta’lim natijalarini baholash tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish

bo‘yicha xalqaro tajribalar o‘rganilmoqda va bosqichma-bosqich tadbiq etilmoqda. Boshqa tomondan o‘quvchilarning ta’lim olishda ijtimoiy tenglik tamoyiliga muvofiq sifatli ta’lim olishi va bu orqali mustaqil hayotga tayyorgarlik ko‘rishi, ularda qaror qabul qilish, kreativ va tanqidiy fikrlash kompetentsiyalarini tarkib toptirish islohotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’limga oid islohotlar ko‘proq tizimning innovatsion komponentlarini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirishning texnologik modellarini yaratish va sohaga rivojlangan xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribalarini tatbiq etish yo‘nalishlarida ko‘zga tashlanmoqda. Muntazam ravishda o‘tkazilib boriladigan xalqaro baholash tadqiqotlari milliy ta’lim tizimini innovatsion g‘oyalar, yondashuvlar va ilg‘or tajribalar bilan rivojlanib borishiga xizmat qiladi. Xalqaro pedagogik amaliyotda milliy ta’lim tizimini uzluksiz rivojlantirishda ijtimoiy-pedagogik omillarni hisobga olish tajribasi keng yo‘lga qo‘yilgan. Natijada o‘quvchilarning ta’lim olishdagi teng imkoniyatlarga ega bo‘lishlilik bilan bog‘liq ijtimoiy masalalar hal qilinmoqda.

Xalqaro baholash tadqiqotlari Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot tashkiloti (IHTT) tashabbusi bilan tashkil etiladi. Tadqiqotlarning maqsadi o‘quvchilarning kelajakda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotga tayyorgarlik darajasini baholash hamda shakllanib borayotgan inson kapitalini prognoz qilishdan iborat. Shundan kelib chiqqan holda baholash tadqiqotlari o‘ziga xos metodologik yondashuvga ega. Tadqiqotlarda qo‘llaniladigan topshiriqlar hamda maktab rahbariyati, o‘qituvchilar, o‘quvchi va ularning ota-onalari uchun taqdim etiladigan savolnomalar orqali o‘quvchining ma’lum bir fanga doir bilimlari emas, balki egallanayotgan bilimlarning mustaqil hayotda qo‘llay olishi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga tayyorgarlik darajasini, jamiyat talablariga mos kompetentsiyalarni egallayotganligini aniqlashdan iborat [4, B. 3].

Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo‘nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi [2, B. 139].

O’quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyatlarini aniqlash va ularning xalqaro darajada qiyoslashga doir ilmiy-amaliy tadqiqotlar jahonning bir qator tashkilotlari, oliy ta’lim muassasalari tomonidan, jumladan Iqtisodiy Hamkorlik va taraqqiyoq tashkiloti (OECD), Ta’limdagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA), Niderlandiya milliy ta’lim sohasidagi baholash instituti (Netherlands National Institute for Educational Measurement, CITO) (Niderlandiya), AQSH pedagogik baholash xizmati (Educational Testing Service, ETS) (AQSH), Yaponiya ta’lim sohasidafi tadqiqotlar milliy instituti (National Institute for Educational Research, NIER) (Yaponiya), München Texnika universiteti (Germaniya), Possiya ta’lim akademiyasining ta’limni rivojlantirish strategiyalari instititi (ISRO RAO)» (Rossiya), Qozog’iston Respublikasi ta’lim va fan vazirligi qoshidagi ta’lim statistikasi va baholash milliy markazi (Qozog‘iston), A. Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o’rgatish milliy-tadqiqot instituti (O‘zbekiston) kabi oliy ta’lim muassasalarida olib borilmoqda.

Xalqaro baholash tadqiqotlari natijalari va ularning turli davlatlardagi ilmiy tahlillari asosida o‘quvchilarning ijtimoiy kelib chiqishi ularning ta’limdagi muvaffaqiyati bilan chambarchas bog‘liqligini, milliy ta’lim tizimi samaradorlgi uning ijtimoiy jihatlarini hisobga olinishi va doimiy ravishda ta’lim tizimiga doir muammolar bilan birgalikda ijtimoiy masalalarni ham o’rganib borishni taqozo etishini yaqqol ko‘rsatadi. Ta‘limdagi ijtimoiy tengsizlikning sabablari xilma-xil va murakkabd tushunchadir. Milliy ta’lim tizimi sohasiga doir ta’lim siyosati

bu kabi ijtimoiy masalalarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega, ammo bu barcha ijtimoiy muammolarni hal qilinishida yagona yechim bo’la olmaydi. Ta’limga doir ijtimoiy muammolar umumta’lim maktablarining jamiyatning boshqa institutlari bilan hamkorligi, o’qituvchilarni tayyoqlash va malakasini oshirish, jamiyatdagi iqtisodiy resurslarni taqsimoti hamda ta’limni moliyalashtirish, ta’limning ahamiyatini qadriyatlar darajasiga kotarililganligi kabi masalalar bilan o’rganish barobarida ijtimoiy masalalar hal bo’lib boradi. Ta’lim sohasidagi vazirliklar, boshqarmalar ta’lim muammolarini barchasini hal qiluvchi yagona institut deb qaramaslik lozim bo’ladi.

PISA xalqaro baholash tadqiqotining 2018 yildagi texnik xisobotida tadqiqotning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari batafsil bayon etilgan. Mazkur xisobotda „PISA iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy holat indeksi (ESCS)“ atamasi qo‘llanilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy holat - bu o‘quvchilar uchun mavjud bo‘lgan moliyaviy, ijtimoiy va madaniy resurslarni va o'quvchining oilasi, uy xo‘jaligining ijtimoiy mavqeini aks ettirishga qaratilgan keng tushunchadir. PISA xalqaro baholash tadqiqotida o‘quvchining ijtimoiy-iqtisodiy holati PISA iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy holati indeksi (ESCS) bo‘yicha baholanadi, bu o‘quvchilar uchun mavjud bo‘lgan moliyaviy, ijtimoiy va madaniy resurslarni yagona ballga birlashtiradi. Amalda, u o‘quvchilarning oilasi bilan bog‘liq bo‘lgan bir nechta ko‘rsatkichlardan kelib chiqadi, ular keyinchalik uchta komponentga birlashtiriladi: ota-onalarning ma‘lumoti, ota-onalarning kasblari va moddiy boylik yoki ishonchli shaxs sifatida qabul qilinishi mumkin bo'lgan bir qator uy-joy mulklarini umumlashtiruvchi indeks. Moddiy kapital, masalan, avtomobilga egalik qilish, uyda o’qib-o’rganishi uchun yetarlik xonaning mavjudligi, internetga ulanganlik, uyda mavjud bo'lgan kitoblar va boshqa ta‘lim resurslari[5, B. 20][1].

Xalqaro baholash tadqiqotlarining milliy ta’lim tizimiga tadbiq etishning **ijtimoiy-pedagogik** zarurati quyidagilarda nomoyon bo’ladi [3, B. 20]:

Taqqoslash imkoniyati: Xalqaro baholash tadqiqotlarida qatnashuvchi davlatlar o‘z milliy ta’limini boshqa davlatlarniki bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo’ladi. Bu esa milliy ta’lim tizimining kuchli va kuchsiz tomonlari haqida qimmatli ma’lumotlarga ega bo’lish hamda ta’lim tizimini takomillashtirish bo’yicha yo’nalishlarni identifikatsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

Ilg’or tajribalar almashinuvi: Milliy ta’lim tizimini boshqa davlatlar bilan taqqoslash orqali amaliyotga tadbiq etilgan ilg’or tajribalarni o’rganish hamda milliy ta’lim tizimi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda joriy qilish mumkin bo’ladi.

Islohatlarni tezlashtirish: Xalqaro baholash tadqiqotlarining natijalari ta’lim siyosati uchun mas’ullarning ta’lim islohatlarini jadallashtirish borasida faoliyatini tezlashtirishga, ta’lim sohasidagi tub o’zgarishlar borasida qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi. Ayniqsa bu ta’lim sifatini oshirish, ta’lim olishdagi tenglikni qo’llab-quvvatlash hamda ijtimoiy-pedagogik maqsadlarni ko’zlaydi.

Ilmiy-empirik m**a’lumotlarga ega bo‘lish**: Xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etish boshqa davlatlarning pedagogik ilmiy tadqiqotlari natijalarini amaliyotga tadbiq etilishi holati yuzasidan ilmiy-nazariy ma’lumotlar bilan tanishish imkoniyatini beradi. Ilmiy-qiyosiy tahllillar milliy ta’lim tizimidagi yangi ilmiy loyihalarni shakllantirish uchun muhim impuls vazifasini o’taydi.

Shaffoflik va mas‘uliyatlilik: Xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etish ishtirokchi davlatlardan shaffoflik va mas’uliyatlilikni majburiyat sifatida qaralashini talab etadi. Shu jihatdan olib qaraganda, natijalar keng jamoatchilikka ochiq va oshkora taqdim etiladi. Bu esa mavjud ta’lim tizimi xususida jamoatchilikni fikrini o’rganish uchun qulay imkoniyatni yaratadi.

[1] OECD (2020), PISA 2018 Technical Report, https://www.oecd.org/pisa/data/pisa2018technicalreport/

Xalqaro baholash tadqiqotlarini milliy ta'lim tizimiga tadbiq etish ijtimoiy tenglik, ta'lim sifati, ta’lim tizimiga ijtimoiy sohada innovatsiyalarni tadbiq etish hamda ilmiy dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilishni rag'batlantirish nuqtai nazaridan ijtimoiy-pedagogik zaruratdir. Xalqaro baholash tadqiqotlarining milliy ta’lim tizimiga tadbiq etishning **ijtimoiy-pedagogik jihatlari** quyidagilar [1, B. 11][2]:

Ijtimoiy tenglik: Xalqaro baholash tadqiqotlarining natijalari ishtirokchi davlatlar ta’lim tizimini taqqoslash orqali milliy ta’lim tizimi negizida ijtimoiy tenglikning real holatini baholash imkoniyatini beradi. Jumladan qizlar va o’g’il bolalar, shahar va qishloq maktabidagi o’quvchilar, moliyaviy jihatdan ta’minlangan va kam ta’minlanganlar o’rtasidagi farqlarni taqqoslash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy tenglik sohasidagi ilg'or tajriba va innovatsion yondashuvlarni milliy ta’lim rivojlanish tendentsiyalari va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda tadbiq etish borasida g’oyalarni shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa ta'limdagi ijtimoiy tengsizlik borasidagi muammolarni hal qilishga, barcha o’quvchilar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratilishiga yordam beradi.

Ta’lim sifatini ta‘minlash: Xalqaro baholash tadqiqotlari ilg'or tajribalar haqida tushuncha beradi va ta'lim sifatini oshirish uchun qanday choralar ko'rish mumkinligini ko'rsatadi. Bu milliy ta’lim tizimiga sifat standartlarini belgilash va doimiy takomillashtirishga xizmat qilish imkonini beradi.

Ijtimoiy innovatsiyalar: Boshqa mamlakatlarning ilg‘or tajribalari va pedagogik amaliyoti bo’yicha ma’lumotlar almashish- milliy ta’lim tizimida ijtimoiy innovatsiyalarni rag‘batlantirishga olib keladi. Bu o‘quv jarayonini takomillashtirish va o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun yangi o‘qitish usullari, pedagogik yondashuvlar va yangi texnologiyalarni integratsiyalashuvini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, umumta’lim maktbalarining ota-onalar, ijtimoiy tashkilotlar bilan hamkorligi bo’yicha yangi faoliyat turlarini shakllanishiga sabab bo’ladi.

Ta’lim sohasidagi ijtimoiy masalalarga doir qarorlar qabul qilish: Xalqaro baholash tadqiqotlari natijalari ta'lim sohasida ilmiy dalillarga asoslangan siyosiy qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ular ta’lim sohasidagi islohatlarning samaradorligini ob'ektiv baholashni, ta’lim samaradorligini ta’minlashning ijtimoiy omillarini hisobga olishni, resurslarni taqsimlash, ta'lim sohasining barqarorligi va kelajagiga doir asosli qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Xalqaro baholash tadqiqotlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va inson kapitalini rivojlanganligining mavjud va zaruriy holatini umumta’lim muassasalari o‘quvchilarida tayanch kompetentsiyalarini shakllanganlik darajasi, ularning ta’lim olishining ijtimoiy-pedagogik jihatlariga bog‘lagan holda aniqlaydi. Tayanch kompetentsiyalar ijtimoiy me’yor sifatida ham talqin qilinishi mumkin bo’lib, bu tushuncha o’quvchining kundalik-amaliy faoliyatda mustaqil hayot kechirishi uchun lozim bo’lgan bilim, ko’nikma, malakalarning umumlashmasini tavsif etadi.

Shuningdek, xalqaro baholash tadqiqotlarida „o‘quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyati“ tushunchasi keng qo’llanilgan bo’lib, o’quvchining ta’lim mazmunini mustaqil hayotga tayyorgarlik ko’rish uchun qo’llay olishini ko’rsatadi.

PISA xalqaro baholash tadqiqotida O’quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyatini ta’minlashning ijtimoiy aspektlari ilmiy asoslangan mezonlar asosida baholanadi. Mazkur mezonlarga quyidagilar kiradi:

- o‘quvchining ijtimoiy kelib chiqishi;
- ta’lim olishning o‘z hayotidagi ahamiyati tushunishliligi;

[2] “PISA 2022 system-level indicators”, in PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, OECD Publishing, Paris. DOI: https://doi.org/10.1787/4b220bd7-en; file:///C:/Users/49157/Downloads/1516596066385.pdf

- „umumta’lim muassasasi-oila hamkorlik mexanizmi“ning samaradorligi;
- oilalarda ta’limiy qadriyatlarning rivojlanganligi;
- ijtimoiy, akademik va madaniy resurslarning mavjudligi va ulardan foydalanishning mavjud holati.

Xulosa o’rnida ta’kidlash lozimki, xalqaro baholash tadqiqotlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va inson kapitalini rivojlanganligining mavjud va zaruriy holatini umumta’lim muassasalari o‘quvchilarida tayanch kompetentsiyalarini shakllanganlik darajasi, ularning ta’lim olishining ijtimoiy-pedagogik jihatlariga bog‘lagan holda aniqlaydi. Tayanch kompetentsiyalar ijtimoiy me’yor sifatida ham talqin qilinishi mumkin bo’lib, bu tushuncha o’quvchining kundalik-amaliy faoliyatda mustaqil hayot kechirishi uchun lozim bo’lgan bilim, ko’nikma, malakalarning umumlashmasini tavsif etadi. Pedagogik amaliyotda xalqaro tajribalarni milliy ta’lim tizimiga tadbiq etish samaradorligi jamiyatdagi ijtimoiy rivojlanish tendentsiyalari o‘rganilganligi hamda shu jihatlarni hisobga olgan holda ta’limdagi islohotlarni rejalashtirish bilan uzviy bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. “PISA 2022 system-level indicators”, in PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, OECD Publishing, Paris. file:///C:/Users/49157/Downloads/1516596066385.pdf
2. Ergasheva G.TIMSS xalqaro tadqiqoti bo‘yicha matematik va tabiiy fanlar ta’lim sifatini baholashga metodologik yondashuvlar// Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari 2020/2(23). – B. 13-19.
3. https://www.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en; OECD (2023)
4. OECD PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do// OECD Publishing, 2019
5. OECD (2020), PISA 2018 Technical Report, https://www.oecd.org/pisa/data/pisa2018technicalreport/

CHEGARALANMAGAN SOHADA TRIKOMI TENGLAMASI UCHUN NOLOKAL CHEGARAVIY SHARTLI CHIZIQLI TESKARI MASALA

[1]Turakulov Xamidullo Shamsidinovich
[1]Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, PhD.
[1]Toshkent davlat texnika universiteti Qo’qon filiali katta o’qituvchisi, PhD.
e-mail: hamidtsh87@gmail.com
[2]Shukurjon Jo’rayev Yusupovich,
[2]QDPI matematika kafedrasi o’qituvchisi,
tel:998200077010 ,
[2]e-mail: shukurjon4756@gmail.com,
[3]Эсонов Мунавваржон Мукимжанович
[3]QDPI matematika kafedrasi katta o’qituvchisi,
[3]e-mail: esonovm@mail.ru,
tel:998905097913

Annotasiya: Chegaralanmagan parallelepiped ko‘rinishdagi sohada uch o‘lchamli Trikomi tenglamasi uchun nolokal chegaravi shartli chiziqli teskari masalani umumlashgan yechiminining yagonaligi va mavjudligi o‘rganilgan. Yagonalik va mavjudlik teoremalarini isbotlash uchun Furye almashtirishi, "ε-regulyarizatsiya " va aprior baholar usullaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: uch o‘lchovli Trikomi tenglamasi, nolakal tipdagi chegaraviy masala, "ε-regulyarizatsiyasi", aprior baholar usullari, ketma-ket yaqinlashish, Furye almashtirishi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы корректности одной линейной обратной задачи для трёхмерного уравнения Трикоми в области неограниченного вида параллелепипеда. В этой статье задача рассматривается следующими методами: «ε —-регуляризации», априорных оценок, последовательностью приближений с применением преоброзования Фурье доказаны теоремы существования и единственности обобщенного решения одной линейной обратной задаче с нелокальными краевыми условиями в определенном классе интегрируемых функции.

Ключевые слова: трехмерная уравнения Трикоми, линейная обратная задача с нелокальными краевыми условиями, корректность задачи, методы «ε — регуляризации», априорные оценки, последовательность приближения, преоброзования Фурье.

Abstract. This article discusses the correctness of one linear inverse problem for the three-dimensional Tricomi equation in a prismatic unbounded domain. For this problem, the existence and uniqueness theorems for a generalized solution to one linear inverse problem with a semi-nonlocal boundary condition in a certain class of integrals functions are proved by the methods of "ε —regularization", a priori estimates, a sequence of approximations using the Fourier transform.

Keywords: three-dimensional Trikomi equations, linear inverse problem with a semi-nonlocal boundary condition, problem correctness, methods “ε —regularization”, a priori estimates, sequence of approximation, Fourier transforms

Введение и постановка задачи.

В процессе исследования нелокальных задач была выявлена тесная взаимосвязь задач с нелокальными краевыми условиями и обратными задачами. К настоящему

времени достаточно хорошо изучены обратные задачи для классических уравнений таких как, параболических, эллиптических и гиперболических типов. [1,2,3]. Для уравнений смешанного типа, как первого, так и второго рода в ограниченных областях изучено в работах. [4,5].

Значительно менее изученными являются обратные задачи для уравнений смешанного типа (в частности для уравнения Трикоми) в неограниченных областях [3,4]. Частично восполнить данный пробел мы и попытаемся в рамках этой работы.

В данной работе, для исследования однозначное разрешимости обратных задач для трехмерного уравнения Трикоми в неограниченной призматической области предлагается метод, который основан на сведение обратной задачи к прямым нелокальным краевым задачам для семейство нагруженных интегро-дифференциальных уравнений Трикоми в ограниченной прямоугольной области [4,5].

Напомним, что нагруженным уравнением принято называть уравнение с частными производными, содержащее в коэффициентах или в правой части значения тех или иных функционалов от решения уравнения [5].

В области

$$G=(-1,1)\times(0,T)\times R=Q\times R=\{(x,t,z);x\in(-1,1),0<t<T<+\infty,z\in R\}$$

рассмотрим трехмерное уравнение Трикоми:

$$Lu=xu_{tt}-\Delta u+a(x)u_t+c(x,t)u=\psi(x,t,z), \tag{1}$$

где $\Delta u=u_{xx}+u_{zz}$ - оператор Лапласа. Здесь $\psi(x,t,z)=g(x,t,z)+h(x,t)\cdot f(x,t,z)$, $g(x,t,z)$ и $f(x,t,z)$ -заданные функции, а функция $h(x,t)$ подлежит определению.

В дальнейшем для решения поставленных задач нам необходимо ввести определений несколько функциональных пространств и обозначения.

Обозначим через

$$\hat{u}(x,t,\lambda)=(2\pi)^{-1/2}\int_{-\infty}^{+\infty}u(x,t,z)e^{-i\lambda z}dz$$

преобразование Фурье по переменной z, функции $u(x,t,z)$, а через

$$u(x,t,z)=(2\pi)^{-1/2}\int_{-\infty}^{+\infty}\hat{u}(x,t,\lambda)e^{i\lambda z}d\lambda$$

обратное преобразование Фурье. Теперь с помощью преобразования Фурье определим пространство $W_2^{l,s}(G)$ с нормой

$$\|u\|^2_{W_2^{l,s}(G)}=(2\pi)^{-1/2}\cdot\int_{-\infty}^{+\infty}(1+|\lambda|^2)^s\cdot\|\hat{u}(x,t,\lambda)\|^2_{W_2^l(Q)}\,d\lambda, \tag{A}$$

где $s,l-$любые конечные положительные целые числа.

Через $W_2^l(Q)$ (при $l=0, W_2^0(Q)=L_2(Q)$) определяется пространства Соболева со скалярным произведением $(u,\vartheta)_l$ и нормой

$$\|\vartheta\|_l^2=\|\vartheta\|^2_{W_2^l(Q)}=\sum_{|\alpha|\le l}\int_Q\left|D^\alpha\vartheta\right|^2dxdt.$$

Здесь

α – мультииндекс, D^{α} – обобщённая производная по переменным x и t.

Очевидно, что пространство $W_2^{l,s}(G)$ с нормой (A) является гильбертовым пространством [2-5].

Линейная обратная задача. Найти функции $(u(x,t,z), h(x,t))$ удовлетворяющие уравнению (1) в области Q, такие что, функция $u(x,t,z)$ удовлетворяет следующим нелокальным краевым условиям

$$\gamma D_t^p u\big|_{t=0} = D_t^p u\big|_{t=T}, \tag{2}$$

$$\eta D_x^p u\big|_{x=-1} = D_x^p u\big|_{x=1}, \tag{3}$$

при $p=0,1$, где $D_t^p u = \dfrac{\partial^p u}{\partial t^p}$, $D_t^0 u = u$, γ,η – некоторые постоянные числа, отличные от нуля, величины которых будут уточнены ниже,

Далее будем считать, что $u(x,t,z)$ и $u_z(x,t,z) \to 0$ при $|z| \to \infty$, $u(x,t,z)$ абсолютно интегрируема по z на R при любом (x,t) в $\overline{Q}$ (4)

с дополнительному условию

$$u(x,t,\ell_0) = \varphi_0(x,t), \text{ где } \ell_0 \in R \tag{5}$$

и с функций $h(x,t)$ принадлежит классу

$$U = \left\{(u,h)\middle|\, u \in W_2^{2,s}(G); h \in W_2^2(Q), s \geq 3\right\}.$$

Определение 1. Обобщённым решением задачи (1)-(5) будем называть функцию $u(x,t,z) \in U$, удовлетворяющую уравнению (1) почти всюду, с условиями (2)-(5)

Пусть все коэффициенты уравнения (1) достаточно гладкие функции в области G, и пусть выполнены следующие условия относительно коэффициентов и правой части уравнение (1), и заданной функции $\varphi_0(x,t)$;

Условие 1:

периодичность: $c(x,0) = c(x,T)$, для всех $x \in [-1,1]$.

нелокальные условие: $\gamma \cdot g(x,0,z) = g(x,T,z)$, $\gamma \cdot f(x,0,z) = f(x,T,z)$,

гладкость: $f(x,t,l_0) = f_0(x,t) \in C_{x,t}^{0,1}(Q), |f_0(x,t)| \geq \eta > 0$; $f \in W_2^{3,s}(G), g \in W_2^{1,s}(G)$.

Условие 2:

$\varphi_0(x,t) \in W_2^4(Q)$; $\gamma D_t^q \varphi_0\big|_{t=0} = D_t^q \varphi_0\big|_{t=T}$, $q=0,1,2$; $\eta D_x^p \varphi_0\big|_{x=-1} = D_x^p \varphi_0\big|_{x=1}$, $p=0,1$.

Однозначное разрешимость задачи (1)-(5) докажем с помощью преобразованием Фурье, т.е для нахождение решение задачи (1)-(5), применяем преобразование Фурье по переменной z, для задачи (1)-(5).

Для того чтобы сформулировать основной результат, необходимо выполнить некоторые формальности построения.

Рассмотрим следы уравнения (1) при $z = \ell_0$:

$$Lu(x,t,\ell_0) = xu_{tt}(x,t,\ell_0) - u_{xx}(x,t,\ell_0) - u_{zz}(x,t,\ell_0) +$$
$$+a(x)u_t(x,t,\ell_0) + c(x,t)u(x,t,\ell_0) = \psi(x,t,\ell_0).$$

Теперь, учитывая условие (5) и то, что $f_0 \neq 0$, определим формально неизвестную функцию $h(x,t)$ в виде интеграла

$$h(x,t)=\frac{1}{f_0(x,t)}[\Phi_0+\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\int_{-\infty}^{+\infty}\lambda^2 e^{i\lambda\ell_0}\hat{u}(x,t,\lambda)d\lambda]$$

где $\Phi_0=L_0\varphi_0-g_0;\ L_0\varphi_0=x\varphi_{0tt}-\varphi_{0xx}+a(x)\varphi_{0t}+c(x,t)\varphi_0,$ а для определения функций $\hat{u}(x,t,\lambda),$ в области $Q=(-1,1)\times(0,T)$ получим нагруженных интегро-дифференциальных уравнений Трикоми:

$$L\hat{u}=x\hat{u}_{tt}-\hat{u}_{xx}+a(x)\hat{u}_t+(c(x,t)+\lambda^2)\hat{u}=\hat{g}(x,t,\lambda)+$$
$$+\frac{\hat{f}(x,t,\lambda)}{f_0(x,t)}[\Phi_0+\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\int_{-\infty}^{+\infty}\xi^2 e^{i\lambda\ell_0}\hat{u}(x,t,\xi)d\xi]\equiv\hat{F}(\hat{u}), \quad (6)$$

с нелокальными краевыми

$$\gamma D_t^p\hat{u}\big|_{t=0}=D_t^p\hat{u}\big|_{t=T};\ p=0,1 \quad (7)$$

$$\eta D_x^p\hat{u}\big|_{x=-1}=D_x^p\hat{u}\big|_{x=1};\ p=0,1, \quad (8)$$

где, $\lambda\in R=(-\infty,\infty),\ \hat{f}(x,t,\lambda)=(2\pi)^{-1/2}\int_{-\infty}^{+\infty}f(x,t,z)e^{-i\lambda z}dz$

-преобразование Фурье по переменной $z,$ функции $f(x,t,z).$

Теорема: (Основной результат). Пусть выполнены вышеуказанные условия 1 и 2 для коэффициентов уравнение (1), кроме того пусть $2a(x)+\mu x\geq B_1>0,$ $\mu c(x,t)-c_t(x,t)\geq b_2>0,$ для всех $x\in\overline{Q},$ где $\mu=\frac{2}{T}\ln|\gamma|>0,\ |\gamma|>1,\ |\eta|\geq 1,$ $c(x,0)=c(x,T),$ для всех $x\in[-1,1],$ и пусть далее существует положительные числа $\sigma,c(\sigma^{-1})-$(коэффициенты неравенство Коши)

такие, что для $b_0=\min\{B_1,\mu,b_2\}$ имеют место оценки $b_0-c(\sigma^{-1})=\delta>0,$ $c(\sigma^{-1})=14\mu^2\sigma^{-1}>0,$ где $M\|f\|^2_{W_2^{3,s}(G)}<\frac{1}{2},$ где $M=const(\sigma\mu^2 m\delta^{-1}\eta^{-2}\|f_0\|_{C^{0,1}_{x,t}(Q)})$

$m=10c_1c_2c_3,\ c_1=\int_{-\infty}^{+\infty}\frac{\lambda^4 d\lambda}{(1+|\lambda|^2)^s}<+\infty, s\geq 3,\ c_i(i=2,3)-$ коэффициенты теоремы вложения Соболева.

Тогда функции $u(x,t,z)=(2\pi)^{-1/2}\int_{-\infty}^{+\infty}\hat{u}(x,t,\lambda)e^{i\lambda z}d\lambda,$ (9)

$$h(x,t)=\frac{1}{f_0(x,t)}[\Phi_0+\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\int_{-\infty}^{+\infty}\lambda^2 e^{i\lambda\ell_0}\hat{u}(x,t,\lambda)d\lambda] \quad (10)$$

являются единственным решением линейной обратной задачи (1)-(5) из указанного класса $U.$

Библиографический список

1. Джамалов С.З., Ашуров Р.Р., Туракулов Х.Ш. Об одной нелокальной краевой задаче периодического типа для трехмерного уравнения Трикоми в неограниченной призматической области. // Бюллетень Института математики. 2021. №3. с.10-19.
2. Dzhamalov S.Z., Ashurov R.R., Turakulov Kh.Sh. The Linear Inverse Problem for the Three- Dimensional Tricomi Equation in a Prismatic Unbounded Domain. // Lobachevskii journal of mathematics. 2021. Vol. 42(15), P. 3606-3615. (Scopus. IF=0.378).
3. Dzhamalov S.Z., Aliev M.G., Turakulov Kh.Sh. On a linear inverse problem for the three-dimensional Tricomi equation with nonlocal boundary conditions of periodic type in a prismatic unbounded domain. // Trans. Natl. Acad. Sci. Azerb. Ser. Phys.-Tech. Math. Sci. Math. 2022. Vol. 42(1), P. 86-98. (Scopus IF=0.26).
4. Туракулов Х.Ш., Об одной полупериодической краевой задаче для модельного уравнения Трикоми в неограниченном параллелепипеде. // Бюллетень Института математики. 2022. №1. с.1-6.
5. Dzhamalov S.Z., Turakulov Kh.Sh and Sultanov M.S., On a nonlocal boundary value problem for a three-dimensional Tricomi equation in a prismatic unbounded domain. // Lobachevskii journal of mathematics. 2022. Vol. 43(11), P. 3104-3111. (Scopus. IF=0.378).
6. Джамалов С. З., Туракулов Х.Ш., Об одной линейной обратной задаче для трехмерного уравнения Трикоми с нелокальными краевыми условиями в призматической неограниченной области. // Бюллетень Института математики. 2022. № 6. с.72-82.
7. Turakulov Kh.Sh., On the smoothness of a semi-periodic boundary value problem for the three-dimensional Tricomi equation in the unlimited parallelepiped. // Uzbek Mathematical Journal. 2022. Vol. 66(4), P. 167-174.
8. *Джамалов С.З, Туракулов Х.Ш*., О гладкости периодической краевой задачи для трехмерного уравнения Трикоми в неограниченном параллелепипеде. // Научный вестник НамГУ. 2022. № 10. с.49-57
9. Dzhamalov S.Z., Turakulov Kh.Sh. and Kenjaev R. On a Semi-periodic Boundary Value Problem For The Three-dimensional Tricomi Equation In An Unbounded Parallelepiped. // AIP Conf. Proc. 2023. Vol. 2781, P. 358–362. (Scopus IF=0.164).
10. Туракулов Х.Ш., Об одной линейной обратной задаче с периодическими краевыми условиями для трехмерного уравнения Трикоми в неограниченном параллелепипеде. // Бюллетень Института математики. 2023. № 2. с.122-132.
11. Джамалов. С.З., Ашуров Р.Р., Туракулов Х.Ш. Об одной полунелокальной краевой задаче для трехмерного уравнения Трикоми в неограниченной призматической области. // Вестник КРАУНЦ. Физ.-мат. науки. 2021. Т. 32. №2. с.18-27.
12. Джамалов С.З., Туракулов Х.Ш. Об одной полунелокальной краевой задаче для модельнего уравнения Трикоми в призматической неограниченной области // Журнал Инновации нефти газовой отрасли. 2021. №2, с.41-50.

KOMPLEKS BIRIKMALAR MAVZUSINI O‘QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Usmonova Saida Gulomovna
Qo‘qon Universiteti Andijon filiali, PhD, dosent
Jamolova Xafiza Muxammadjonovna
Assistent

Annotasiya. Ushbu maqolada tibbiyot instituti talabalariga kimyo fanini o‘zlashtirishda Kompleks birikmalar mavzusini innovasion texnolgiylardan foiydalanish usullarining “Muammoli o‘qitish”, “Tarmoqlar” va “Klaster” usullaridan foydalanish texnologiyalartuzilishi keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Innovatsiya, interfaol, dars ,kimyo, kompleks, birikma, talaba, tuzilish, texnologiya.

Аннотатция. В данной статье рассматривается тема комплексных соединений в развитии химии с использованием инновационных технологических методов "проблемного обучения", "сетевого" и "кластерного" обучения студентов медицинского института.

Ключевые слова. Инновация, интерактив, урок, химия, комплекс, соединение, студент, структура, технология.

Annotation. This article discusses the topic of complex compounds in the development of chemistry using innovative technological methods of "problem-based learning", "network" and "cluster" training of medical institute students. Keywords. Chemistry, complex, complex, student, structure, technology.

Keywords. Chemistry, complex, compound, student, structure, technology.

Kirish. Hozirgi kunda ta’im jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari) dan foydalanib, ta‘limning samaradorligini ko‘tarishga bo‘lgan qiziqishga e‘tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda.

Shu vaqtgacha an‘anaviy ta‘limda talaba (yoki o‘quvchi)larni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatib kelingan edi. Bunday usul talaba (yoki o‘quvchi) larda mustakil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni so‘ndirar edi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar qo‘llanilgann mashg‘ulotlar talaba (yoki o‘quvchi)lar egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o‘quv jarayonida talaba (yoki o‘quvchi) asosiy figuraga aylanadi.[1]

Pedagog - olimlarning yillar davomida ta‘lim tizimida Nega o‘qitamiz? Nimani o‘qitamiz? Qanday o‘qitamiz? Savollariga javob izlash bilan bir qatorda qanday qilib samarali va natijali o‘qitish mumkin? - degan savoliga ham javob qidirdilar. Bu esa, olim va amaliyotchilarni o‘quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya‘ni o‘qitishni ishlab-chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko‘rish mumkin, degan fikrga olib keldi. Bunday fikrning tugilishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo‘nalishini yuzaga keltirdi. Bugungi kunda ta‘lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e‘tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir:

O‘quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to‘g‘ri joriyetilishi o‘qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa talaba (yoki o‘quvchi)dan ko‘proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi. Har qanday pedagogik texnologiyaning o‘quv-tarbiya jarayonidaqo‘llanilishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda, talaba (yoki o‘quvchi)ni kim o‘qitayotganligi va o‘qituvchi kimni o‘qitayotganiga bog‘liq.

Pedagogik texnologiya asosida o‘tkazilgan mashg‘ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o‘z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o‘z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi davrda sodir bo‘layotgan innovatsion jarayonlarda ta‘lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o‘zlashtirish va o‘zlashtirgan bilimlarini o‘zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak.

Shuning uchun ham, ta‘lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o‘qitish uslublari interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta‘limda qo‘llanishiga oid bilimlar, tajriba talaba (yoki o‘quvchi)larni bilimli va yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta‘minlaydi.

Kompleks birikmalar

Kompleks birikmalarning kimyo fanidagi mavqei, fan, sanoat va turmushdagi ahamiyati bayon qilinganidan so‘ng, ularning sinflari hisoblangan asidokomplekslar, akvakomplekslar, ammiakatlar, poligalogenidlar polikislotaLar va murakkab li metallorganik komplekslarning olinihi hamda kimyoviy xossalari tushuntiriladi. Kompleks birikmalar murakkab tarkib va tuzilishga ega bo‘lganligi uchun ularni tushuntirishga yangi pedagogik texnologiyalarning muammoli usuli joriy qilindi. Muammoli savollar kompleks birikmalarning organizmdagi funksiyasi, dorivorlik xususiyatlari, zamonaviy fan va texnlikada ishlatilishi yuzasidan tuziladi. Muammoli savollarni hal qilish jarayonida talabalarning kompleks birikmalar mavzusiga bo‘lgan qiziqishlari orladi natijada muammoli savolni hal qilish jarayonida talabalarning diqqati avval kuzatilganidek mavzuni anglab olishga qaratilgan bo‘ladi.

Talabalar tafakkurining faol holatga o‘tishi dars jarayonida bilimlarni o‘zlashtirishga samarali ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Quyidagi muammoli savollar talabalar diqqatiga havola etiladi.

1.Temir ioni asosidagi metallorganik kompleks birikmalarrung inson organizmi faoliyatidagi ahamiyatini izohlab bera olasizmi?

2. Natriy va kaliy ionlarining inson organizmi nerv faoliyatidagi ahamiyati to‘g‘risida nimalarni bilasiz?[3]

3.Ternir saqlovchi dorilarning yaratilishi g‘oyasining kelib chiqishiga nimalar sabab bo‘lgan?

4.Tarkibida kobalt (III) ioni saqlovchi metallorganik komplekslarning organizmdagi ahamiyati to‘g‘risida nimalami bilasiz?

5. Qanday kompleks birikma sportchilaming harakat faoliyatini kuchaytiradi?

Birinchi muammoli savol talabalar tomonidan quyidagicha hal qilinadi: birinchi talaba ikki valentli temir ioni gemoglobin tarkibida bo‘ladi, deb muammoli savolga javob qaytaradi. Ikkinchi talaba olma, uzum va yong‘oqda bo‘ladigan ternir elementi ularni iste’mol qilish orqali organizmga o‘tadi, degan fikrni bildiradi. Uchinchi talaba qizil qon tanachalarida bo‘ladigan temirning kompleks birikmasi bo‘ladigan gemoglobin inson organizmida kislorodni to‘qimalarga yetkazib beradi, deb tushuntiradi.

O‘qituvchi bular asosida muammoli savolning to‘liq yechimini hal qilib beradi. Ma’lumotlarga qaraganda, dunyo miqyosida har yili gemoglobin to‘g risida 200 ga yaqin ilmiy

maqola chop etiladi oqsil tabiatli globin molekulasi 4 ta polipeptidli zanjirdan tuzilgan. globinning har bir zanjirida 1 ta gem bo‘ladi. Gem forfirinning zanjirli birikmasi va temir ionidan tashkil topgan. Temir ioni forfirin halqasining markazida joylashadi, forfrin halqasi tufayli gemoglobin qizil rangda bo‘ladi. Undagi temir elementida bo‘sh orbitallar bo‘lib, agar u kislorod molekulasini bog‘lab olsa, oksi.gemoglobinga aylanadi. Oksigemoglobin qon orqali organizm to‘qimalariga kislorodni yetkazib berib, dezoksigemoglobin holida o‘pkaga qaytadi. Gemoglobin tarkibidagi Fe2+ ioni temirning boshqa birikmalariga qaraganda barqaror bo‘ladi. [4]

Mavzu uchun tuzilgan boshqa muammoli savollar ham shunga o‘xshab hal etiladi. Masalan, 5-savol misning metallorganik kompleks birikmasining ahamiyatiga bag‘ishlangan. Ma’lumki, efidrin deb ataluvchi stimulyator sportchilarning harakat faoliyatini aktivlashtiradi. Shuning uchun dunyo miqyosida o‘tkaziladigan sport musobaqalarida efidringa analiz o‘tkaziladi. U mis ioni bilan rangli komplekslar hosil qiladi. Reaksiya natijasida rangli mis (II)-ditiokarbamid cho‘kmasi hosil bo‘ladi. Bu xossadan doping nazoIatida foydalaniladi.

Bu muammoli savollarning dars jarayonida hal etilishi bilan, bit tomondan, kompleks birikmalarning ahamiyatiga oid bilimlar o‘zlashtiriladi ikkinchi tomondan, kompleks birikmalarning sinfiarini o‘rganishga yo‘l ochiladi. Har bir sinfga kiruvchi komplekslarning olinishi, kimyoviy xossalarini tushuntirishda tegishli reaksiya tenglamalari doskaga yozilib, ularga oid qiziqarli kimyoviy tajribalar namoyish qilib ko‘rsatiladi.

Talabalar uchun ancha murakkab bo‘lgan kompleks birikmalarning nomlanishini tushuntirishda yangi pedagogik texnoiogiyaning «Klaster» usulidan foydalaniladi. Buning uchun kompleks birikmaning har bir sinfidan bitta namuna ko‘rsatilib, undan tarmoqlar tuziladi. Tarmoqlar tuzishda nomi yozilgan kompleks birikmaning formulasi, ichki va tashqi sferasi, markaziy ionning zaryadi, ligandlar tabiati va zaryadi, kompleks ionning zaryadi yordamida tarmoklar ko‘paytirib boriladi. [2]

Klaster metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo‘lib, u ta‘lim oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu) lar xususida erkin, ochiq o‘ylash va fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g‘oyalar o‘rtasidagi aloqalar fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. «Klaster» metodi aniq ob‘ektga yo‘naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog‘liq ravishda amalga oshadi.Ushbu metod muayyan mavzuning ta‘lim oluvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o‘zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo‘lishini ta‘minlashga hizmat qiladi [].

Guruh asosida tashkil etilayotgan mashg‘ulotlarda ushbu metod guruh a‘zolari tomonidan bildirilayotgan g‘oyalarning majmui tarzida nomoyon bo‘ladi. Bu esa guruhning har bir a‘zosi tomonidan ilgari surilayotgan g‘oyalarni uyg‘unlashtirish hamda ular o‘rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi.

Bu usulni amalga oshirish uchun guruhdagi talabalar 4 guruhchagabo‘linadi. Har bir guruhchaga turli sinfga mansub bittadan kompleks birikmadan tarmoqlar tuzish topshiriladi. Talabalar tarmoqlarni tuzib bo‘lgandan so‘ng uning natijasi guruhda muhokama qilinadi. Har bir guruhchaning qanday ball olganligi a’lochi talabalardan iborat bo‘lgan hay’at a’zolari tomonidan e’lon qilinadi.

Bunday interaktiv usul bilan kompleks birikmalaming nomlanishini o‘rganish yaxshi samara beradi. Bu xulosa talabalaming tarmoqlarni mustaqil tuzishlari va kompleks birikmalarning nomlarini to‘g‘ri yozishlari bilan asoslangan. Muammoli usulni amalga oshirish uchun tajriba guruhida mavzu yangi pedagogik texnologiya asosida o‘tiladi. Nazorat guruhida dars an'anaviy usul bo‘yicha olib boriladi. Talabalarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash uchun mavzuga oid test savollari tuziladi va kompyuter yordamida nazorat o‘tkaziladi. Test nazorati

natijalari tajriba eksperiment guruhida talabalarning o‘rtacha baho - bali yuqori bo‘lganligini ko‘rsatdi. Demak, dars jarayoniga muammoli va «Klaster» usulining joriy qilinishi talabalarning mavzuga bo‘lgan qiziqishlarini orttiradi, talabalar tomonidan bilimlarrung o‘zlashtirilishi yuqori bo‘ladi.[6]

Foyidalanilgan adabiyotlar.

1. N.Raxmatullaev, H.Omonov, Sh.Mirkomilov KIMYO O‘QITISH METODIKASI Toshkent “Iqtisod-Moliya” 2013
1. Asqarov .I.R, Gopirov K. Kimyo asoslari. “O`zbekiston milliy ensiklopediyasi” Toshkent-2013.
2. 2.H.R.To‘xtaev, R.Aristanbekov, K.A.Cho‘lponov, S.N.Aminov —Anorganik kimyo|| Toshkent.: 2008 2. H.
3. A. Parpiev,X.R.Raximov, A.G.Muftaxov —Anorganik kimyo nazariy asoslari Toshkent « O`zbekiston » 2000
4. Olimov Q.T. Pedagogik texnologiyalar.– T.: —Fan va texnologiyalar|| nashriyoti, 2011.
5. Avliyakulov N.X., Musaeva N.N. Modulli o‘qitish texnologiyalari. – T.: —Fan va texnologiyalar|| nashriyoti, 2007
6. Ganieva M.A., Fayzullaeva D.M. Keys-stadi o‘qitishning pedagogic texnologiyalari to‘plami / Met.qo‘ll. —O‘rtamaxsus, kasb-hunar ta‘limi tizimida innovatsion texnologiyalar|| seriyasidan.–T.:TDIU, 2013
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar / Amaliy tavsiyalar. – T.: —Iste‘dod|| jamg‘armasi, 2008.
8. Olimov Q.T. Pedagogik texnologiyalar.– T.: —Fan va texnologiyalar|| nashriyoti, 2011.

ADABIYOT DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH-SAMARALI VOSITA SIFATIDA

B.Abdurahmonova
QDPI dotsenti
Z.Xasanova
QDPI talaba

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiyot darslarida o‘quvchilarni qo‘shimcha manbalar bilan ishlashga o‘rgatish xususida fikr bildirilgan.

Kalit so‘z: Adabiyot,dars, axborot texnologiyasi, ta’lim

Davr talabi bilan bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalari dadil kirib kelmoqda. Adabiyot darslarida darslikda berilgan badiiy asar matnini kengroq o`rganish imkonini beradigan axborot texnologiyalaridan, shu jumladan, elektron darsliklardan foydalanish yo`lga qo`yilmoqda. Bugina emas, elektron variantdagi badiiy asarlar ham o ‘quvchilarga darslik orqali havola qilinmoqda.

Yozuvchi yoki shoirning hayoti hamda ijodiy faoliyati, asarlari, ularga doir annotatsiyalar dasturiy adabiy materiallar va darsdan tashqari o`qish uchun mo`ljallangan, shuningdek, tadbirlarda foydalanish mumkin bo`lgan asarlar ma’lum bir hajmda tayyorlanib, kompyuter xotirasiga kiritilmoqda. Bu materiallarga o`quvchilar istagan paytda murojaat qilishlari mumkin bo‘ladi. Nashriyotlar chiqargan albomlardan foydalanish va materiallarni ham kompyuterga kiritish katta naf keltiradi. Professor B.To`xliyevning Navoiy, Bobur hayoti va ijodini o`rganish yuzasidan nashr qilingan albom qo`llanmalarini misol qilishimiz mumkin. Yusuf Xos Hojib hayoti va ijodini o`rganish bo`yicha ham shunday albomlar yaratish lozim. Bu albomlarning yaxshi tomoni shundaki, ular illyustrativ materiallar bilan boyitilgan. Bu borada diafilmlar ham alohida o`rin tutadi.

Badiiy asar yuzasidan yaratilgan videotasmalardan foydalanish ham dars samaradorligini ta’minlaydi.Bu borada M.Qosimovaning badiiy asar qahramonlari xarakterini yorituvchi portret tahlili mazmunidagi metodik tavsiyalari alohida o`rin tutadi hamda metodist olima T.Niyazmetovaning “Adabiy ta’limda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish” degan maqolasida 7-sinfda Zulfiya hayoti va ijodiga doir videotasmalar, “Umr daftari” deb nomlangan ko`rsatuvdan yozib olingan lavhalarni o`quvchilar e’tiboriga havola etish xususida maslahatlar beradi.

Ma’lumotlar omborini yaratish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri ekanligi yuqoridagi mushohadalarimizdan ham yaqqol ko`rinib turibdi. Ma’lumotlar omboridan foydalanish tartibi ham bir xil emas: maxsus kompyuter darsi ajratish, kompyuterdagi bilimlar omboridan darsning ma’lum bir qismida alohida bosqich sifatida foydalanish, o`quvchilarning guruhli va yalpi mustaqil ishlarini tashkil etish, darsdan tashqari o`qishni uyushtirish lozim.Adabiyot darslarida axborot texnologiyalarining kirib kelishi, yoshlarning bilim olish doirasini sezilarli darajada kengaytiradi, ularning mustaqil o`qib-o`rganishlari, izlanishlari uchun yo`l ochadi. Adabiy ta’lim jarayonida o`quvchilarning har tomonlama bilimini mustahkamlash, ularni mustaqil fikrlashga o`rgatish borasida axborot texnologiyalarining amaliy ahamiyati katta.

Zamon bilan hamnafas har qanday pedagog o`z oldiga yangi-yangi g`oyalar va metodlarni ta’limda qo`llashni maqsad qilib qo`yadi. Ayniqsa, texnika asrida bu mas’uliyat yanada ortmoqda. Dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni unumli va o`z o`rnida qo`llash orqali ta’lim tizimidagi natijalar anchagina samarali bo`ladi. Bunday ta’limning o`ziga xos xususiyatlari,

vaqtning unumdorligini oshishi, ijobiy natijalar berishi, qolaversa, bir tomonlama dars o`tishdan cheklanishni taqoza etadi. O`qituvchi o`z ishida axborot texnologiyalari talabalarni mustaqil fikrlashga, dars davomida zerikmasdan faol ishtirok etishiga zamin yaratishini ta’kidlaydi. Slayd, animatsiya, multemidiya, ovozli roliglar, interfaol o`yinlardan o`z vaqtida, dars davomida o`rinli foydalanilsa kutilgan maqsadga erishiladi. Bunda o`qituvchi tomonidan ijodkorlik, tashabbuskorlik, bilimdonlik talab etiladi.

Bugungi kunda jamiyat hayotining barcha sohalarida interfaol texnologiyalardan foydalanilmoqda. Multimedia proyektorlar, interfaol sinf taxtalari (doskalar) va panellar, videokonferentsiya aloqa tizimlari, ovozlash tizimlari avval mavjud bo`lgan muammolarning ko`pchiligini hal etishni osonlashtirmoqda. Mazkur texnologiyalar keng qo`llanila boshlagan sohalardan biri ta’lim sohasi (maktablar, institutlar, akademiyalar) sanaladi. Bugungi kunda mavjud texnik imkoniyatlardan ezgu maqsadlar yo`lida to`g`ri foydalanadigan, olam hodisalarini o`rganishga ichki ehtiyoji bor va uning yo`llarini qidiradigan shaxslarni shakllantirish ehtiyoji paydo bo`ldi. Axborotlar to`foni og`ushidagi dunyo yoshlarga bilim berish, ularda ma’lum ko`nikma va malakalar shakllantirishning samarali va zamonaviy yo`llarini izlab topishni talab qilmoqda.

Badiiy asarni o`rganishda unga yaqin bo`lgan san’at turlarining imkoniyatlaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, tasviriy san’at, musiqa, teatr san’ati kabilar shular jumlasidandir. Taqdimot jarayonida badiiy asarlardan parchalarni o`qib berish yoki ko`rsatish lozim. Taqdimotlarni ishlab chiqish, qo`shimcha illyustratsiyalardan foydalanish, o`quvchilarda badiiy asarni o`rganish, uning qahramonlariga tanqidiy baho berishga nisbatan alohida qiziqish uyg`otadi. Ularning o`quv materiallarini o`zlashtirish darajalari ortib diqqatlarining barqarorlashganligi kuzatiladi. Slaydga asoslangan ma’ruza texnologiyasi o`qituvchini o`quv jarayonidan uzoqlashtirmaydi. Ma’ruzalarning asosiy ovozli qismi – adabiyot o`qituvchisining o`z ovozi bo`lib, slaydlarni sharhlaydi, aniqlanmalarni shakllantiradi, ma’ruza maromi va slaydlarning almashinish jarayonini boshqaradi.

Axborot texnologiyalarining bu tarzdagi mavjud imkoniyatlardan foydalanish o`quvchilarda badiiy asarni o`qishga alohida qiziqish uyg`otadi. O`quvchilarning mustaqqil fikrlashlarini kengaytirish va ularning yozuvchi mahoratiga va asar qahramonlariga xolisona baho berishga o`rgatishda Internetning imkoniyatlaridan foydalanish adabiyot o`qituvchilarida alohida qiziqish paydo qiladi.

O`quvchilarning o`zlari internet materiallaridan foydalangan holda asar qahramonining xarakterini ochish uchun zarur bo`lgan materiallarni tanlab, slaydlardan foydalangan holda o`z taqdimotini tayyorlashi va uni himoya qilishi uchun imkoniyat yaratsa, bu o`quvchilardagi faollikni yanada oshiradi. Guruhli ish usulidan foydalanishni hisobga olgan holda bu ishning bajarilishini nazorat qilish va baholash uchun vaqt yetarli bo`ladi. O`quvchilarda yangi materiallarni idrok etish uchun ijobiy omil shakllanadi. Ularning mustaqil faoliyat ko`rsatish darajalari ortadi, sog`lom raqobat muhiti vujudga keladi. Taqdimotni himoya qilish vaqtida vujudga kelgan munozara vaziyati o`quvchilarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga birinchi darajali pedagogik zaruriyat sifatida qarash ehtiyojini tug`diradi. Bu jarayonda o`quvchilarning o`qituvchi bilan to`laqonli muloqotga kirishishlari uchun qulay sharoit yaratiladi.

Matnlarni o`qituvchi ifodali yod aytishi yoki kompyuterda ovozli mikofondan foydalanib o`quvchilarga eshittirishi ham mumkin. Bu o`quvchilarni ifodali o`qishga o`rgatishda yaxshi samara beradi.

Bugungi kunda ko`pgina asarlar badiiy o`qish ustalari tomonidan o`qilgan va internet saytlariga joylashtirilgan. Mazkur interaktiv portallar badiiy asarlarni mualliflar va aktyorlar tomonidan o`qilgan variantlarini o`zida mujassamlashtirgan. Axborot texnologiyalaridan

foydalanishda samaradorlikka erishishni ta’minlashdagi vazifalardan biri – pedagogik texnologiyalarga metodik ishlov berishdan iborat. O‘quvchilarni badiiy asar qahramonlariga xolis baho berishga o`rgatish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasini alohida tatqiq qilish lozim. Bu sohadagi yondashuvlar dastlabki tavsiyalar darajasidadir. O‘quvchilarni badiiy asar qahramonlariga tanqidiy baho berishga o`rgatishda Internetdan foydalanish mazkur jarayonda foydalanish mumkin bo`lgan o`ziga xos texnologiya bo`lib, istiqbolli vosita sifatida bu sohada yangi imkoniyatlarni yaratish, o`quvchilar bilan hamkorlik va muloqotning o`ziga xos shakllarini o`rnatish imkonini beradi.

O`qituvchi bilimlarni faqatgina o`quvchilar qabul qilgandagina ularda taqdim etishi mumkin. Buning uchun o`quvchilar muayyan faoliyatni amalga oshirishlari kerak. Shundagina o`quvchilarni bilish faoliyatiga jalb etishga yo`naltirilgan ta’lim jarayoni ularning moyilligiga tayangan holda amalga oshiriladi. Shundagina mazkur jarayon o`quvchilarda mustaqil o`rganish, mustaqil bilim olish, o`z faoliyatini mustaqil tarzda tashkil etish imkoniyatini beradi.Bu jarayonda o`quvchilarning internet vositasida guruhli va individual ish shakllarini tashkil etish alohida didaktik ahamiyatga ega.

Xullas, o`quvchilarni, adib hayoti va ijodini o`rganish, badiiy asarni o`qish, asar qahramonlari haqida muammoli vaziyatlar takil etish, bahsga kirishishga o`rgatishda axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish ta’lim jarayonida shaxsga yo`naltirilgan yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Niyazmetova T.R. Adabiy ta’limda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish G`G` Til va adabiyot ta’limida yangi pedagogik texnologiyalar. 1-qism. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2006. – B. 6-10.
2. Nishonova S. Adabiyot darslarida tasviriy san’at materiallaridan foydalanishning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati G`G` "O`zbek tili va adabiyot o`qitish metodikasini takomillashtirish" to`plamida. Toshkent: O`zPFITI, 1983. – B. 69-76.
3. Rajabova I. Adabiyot darslarini interfaol usullarda tashkil etish. Toshkent: “Tamaddun”, 2010.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ПОЙДЕВОРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА СТАТИСТИКА СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ОЛИМА АЁЛЛАРНИ РОЛИ

Маткаримова Интизор Атабаевна
“Маъмун университети” Нодавлат таълим муассасаси,
“Бухгалтерия ҳисоби ва бизнес бошқаруви” кафедраси,
Иқтисодиёт фанлари бўйича PhD. Хива, Ўзбекистон
Турдиниёзова Нигина Бекниёз қизи
“Маъмун университети” Нодавлат таълим муассасаси,
4-курс, ИҚК 21-1. Хива, Ўзбекистон
E-mail: intizor-matkarimova@mail.ru
Тел:+99890578-19-51

Аннатация: Мазкур мақолада, статистика фанига ўз ҳисасини қўшган Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар ҳамда улар томонидан статистика фанини таърифлашга нисбатан турлича ёндашувлар кўриб чиқилган ва таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Статистика, Эконометрика, математик статистика, эҳтимоллар назарияси, корреляцион-регрессион таҳлил, моделлаштириш, прогнозлаш

Ҳозирда мамлакатимизда аёллар жамиятнинг барча соҳаларида ўз иқтидор ва имкониятларини намоён қилмоқдалар. Ишлаб чиқариш, таълим-тарбия, тиббиёт, илм-фан, маданият ва спорт соҳалари ривожида ҳам аёлларимизнинг муносиб ҳиссаси бор.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев “Аёли эъзозланган юрт – қудратли бўлади” деб таъкидлаганлар.

Ватанимизнинг энг олий мукофоти – “Ўзбекистон Қаҳрамони”, шунингдек “Халқ ўқитувчиси”, “Халқ шоири”, “Халқ артисти” унвонларига сазовор бўлганлар орасида аёллар кўпчиликни ташкил этади. Академик, профессор, фан доктори мақомига эга хотин-қизларимиз Ўзбекистон

илм-фани тараққиётига муносиб ҳисса қўшмоқдалар. [1].

Ўзбекистон Республикасида статистиканинг ривожланишида ва уни ўзбек халқига ўргатишда диққатга сазовор ишлар қилинган. Биринчи “Статистика” кафедраси 1932-йилда Тошкент, кейинчалик Самарқанд ва бошқа шаҳарларда ташкил этилган. Ҳозирги пайтда деярли ҳамма иқтисодий университет, институт ва факультетларда статистика кафедралари мавжуд. Уларда ўзбек статистикасини яратган ва яратаётган ажойиб олимлар фаолият кўрсатмоқда. Статистика фанини ривожланишида Ўзбекистонда иқтисодчи олимлардан А.Абдуғафаров, Ё.Абдуллаев, Э.А.Акрамов, Н.М.Сагатов, Р.А. Алимов, Б.М Маҳмудов, И.Эрматов, Х. Набиев, С.Сирожиддинов, М.Ҳамроев, З.Тошматов, Т.Шодиев, А.А.Набихўжаев, Х.А.Шодиев, Н.М.Соатов, А.Аюбжанов,С.С.Ғуламов, Б.К.Ғойибназаров, А.Р. Қорабаев, Б.Усманов, Х.Хўжақулов, С.Абдуллаев, Хабибуллаев.И ва бошқаларнинг қўшган ҳиссаларини эътироф этиш лозим.

Статистика фанини ривожланишида хусусан, Тошкент Молия институти ва Тошкент Давлат иқтисодиёт университети, “Статистика” кафедрасида узоқ йиллар фаолият кўрсатган ўзбек олима аёлларидан Мухримбаева М, Рашитова Н, Умарова М.А, Ходжаева М, Қаланава А, Ахмедова М.Ш, Акбарова Б.Ш. ва бошқаларни эътироф этишимиз мумкин.

Улар ўз тадқиқотларида статистика фанига алоқадор бўлган у ёки бу масалаларни чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича илмий фикрлар билдиришган.

Шулар қаторида, устозимиз Ўзбекистон статискасининг асосчиларидан бири

профессор Ё.Абдуллаев “Статистика” йўналишида ўзининг илмий мактабини яратган етакчи иқтисодчи олим ҳисобланади. Устознинг шахсан ўзлари “Махсус фанларни ўқитиш методикаси” фанидан дарсга кирганлар. Домланинг айтишларича илм йўлини танлаган инсон, “Жуда кўп ўқиши, фикр юритиши зарур, ҳар қандай дабдабали ҳаёт ва турмуш тарзидан вақтинчалик воз кечиши лозим” дея таъкидлаб ўтган эдилар.

Мен ҳозиргача фахрланиб айта оламанки барча Тошкент Молия институти профессор ўкитувчилари айниқса олдинги “Статистика” кафедраси профессор ўқитувчиларининг қўлида таҳсил олганлигимдан, шаҳсан “Статистика” кафедраси профессор –ўқитувчилари Ёрқин Абдуллаев, А.А.Набихўжаев, Х.А.Шодиев, Абдуллаев.С, Рашитова.Н, Тошматов.З, Хўжақулов.Х, Ходжаева.М, Исмоилов.Ғ, Хабибуллаев.И, Мухримбаева.М Набихўжаева.М, Ғозиев.А ва илмий раҳбарим бўлган марҳум устозим Қорабаев Абдусаттор Раҳмановичга ўз миннатдорчилигимни билдирмоқчиман. Бугунги кунда мен “Миллий ҳисоблар тизимининг асосий счётларини статистик ахборотлар базасини такомиллаштириш (Ўзбекистон Республикаси маълумотлари асосида)” мавзусида проф.Б.К.Ғойибназаров раҳбарлигида 2023 йил 1 июньда номзодлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилдим.

Иқтисодий таълим тизимида статистика асосий фан сифатида муҳим ўрин тутади. Фаннинг асосий мақсади иқтисодий масалаларни чуқур тушунишга, ижтимоий-иқтисодий жараёнларни комплекс таҳлил қилишга, моделлаштириш ва прогнозлаш қобилиятига ега юқори малакали мутахассисларни тайёрлашдан иборат. Сўнги йигирма йил ичида статистика фанини ўқитиш жиҳатларига эътибор бир мунча ошган. Тадқиқотлар сони ҳам ортиб бормоқда, шу боис статистика фанидаги мавжуд айрим мавзуларни ўқитишни ислоҳ қилиш зарурияти пайдо бўлди.

Муҳтасар қилиб айтганда, статистик таълим ислоҳотларининг мақсади статистика фанига бўлган муносабатларни ўзгартириш, ўқитишни такомиллаштириш ва уни ўрганишдан иборат.

Дарҳақиқат, норвегиялик иқтисодчи олим Р.Фриш-“Эконометрика-учта таркибий қисм статистика, иқтисодий назария ва математиканинг бирлиги” деб таърифлаган.

Иқтисодчи олим Н.М.Соатов ўзининг “Статистика” дарслигида “Эконометрияни иқтисодий статистиканинг таркибий қисми, муҳим йўналиши деб қараш назарий ва мантиқий асосга эга. Дарҳақиқат, эконометрияда қўлланиладиган математик аппарат иқтисодий статистикада ҳам мувоффақиятли қўланилади” деб таъкидлаб ўтган [2].

Тадқиқотчи, И.А. Маткаримова Эконометрика фанининг келиб чиқиш тарихи ва унинг шаклланишига ҳисса қўшишган олимлар мақоласида, “Эконометрик билим иқтисодий назария, иқтисодий-математик усуллар, иқтисодий статистика, математик статистика ва эҳтимоллар назарияси фанларининг ривожланиши ва ўзаро ҳамкорлиги натижаси сифатида ажралиб чиққан ва шакилланган. Иқтисодий қонунлар эконометрикада тажриба учун текширилади. Иқтисодий –математик усуллар фанида эса иқтисодий қонунлар математик моделлар шаклида ўз ифодасини топади.Иқтисодий кўрсаткичларнинг катта қисми тасодифий хусусиятга эгалиги туфайли эконометрикада математик статистика усуллари қўлланилади. Математик статистика фанида тадқиқотнинг мақсадига қараб маълумотларни таҳлил қилиш усуллари ишлаб чиқилади”, деб таъкидлаган. [3]

Иқтисодчи олимлар, академик С.С.Ғуламов ва проф З.Тошматов Замонавий иқтисодиёт мутахассисларини тайёрлашда “Статистика” фанининг роли мақоласида Олий таълимда статистика фанини ўқитишда нисбатан турлича ёндашишган.

Сўнгги пайтларда “Статистика” фанини ўқитишда маъруза ва амалий машғулотлар

буйича ўқув ҳажмининг қисқариши фалокатли тенденсия ҳисобланади. Маълумки, статистика фани таркибий жиҳатдан статистиканинг умумий назарияси, ижтимоий-иқтисодий статистика ва тармоқ статистикасидан иборат. Аудитория соатларининг қисқариши шароитида статистиканинг назарий асослари ўрганиладиган биринчи қисмига нисбатан кўпроқ эътибор қаратилиши лозим.

Иқтисодий, ижтимоий, молиявий статистика ва миллий ҳисоблар тизими масалаларини ўз ичига олган иккинчи қисм учун дарс вақти етарли эмас, бу эса материални етарли тарзда тақдим этилмаслигига олиб келади.

Бундан ташқари, назария амалиётдан орқада қолмоқда. Асосан фан сифатида статистиканинг “ғарбий” концепсиясига асосланган амалий дастурлар пакетлари фан сифатида пайдо бўлмоқда.

"Ғарбий" статистика - бу математика, эҳтимоллик назарияси ва статистиканинг умумий назариясининг (бизнинг ички тушунчамизда) маълум бир аралашмасидан иборатдир. Таълим муассасаларида ўқитилаётган статистика фани бутунлай бошқа таркибий қисмлардан иборат бўлган: статистиканинг умумий назарияси, кўпроқ макро ва микроиқтисодиёт, иқтисодий статистика, ижтимоий статистика ва миллий ҳисоблар тизими кабилар.

Кўриб турганимиздек, таълим муассасаларида ўқитилаётган статистика фанининг мазмуни бутунлай бошқача эканлиги. Афсуски, бизда амалиётда кенг қўлланиладиган маҳаллий амалий дастурлар пакети мавжуд эмас. Бундай ҳолларда "Ғарбий" ишланмалардан фойдаланилади, улар орасида энг машҳурлари STATISTICA ва SPSS пакетларидир. Муаммо шундаки, ушбу пакетлардаги маълумотларни қайта ишлаш усуллари кўпинча мамлакатимизда ўқитилаётган статистиканинг назариясига умуман мос келмайди.

Бундан ташқари, кўплаб усуллар ҳатто маҳаллий статистикада ҳам унчалик маълум эмас. Масалан, SPSS тўпламининг барча параметрик бўлмаган усулларидан маҳаллий мутахассисларимиз фақат “Спирмен ва Кендал” коэффицентларини билишади, қолган коэффицентлар уларнинг билиш доирасидан четда қолган. Табиийки, улар ҳам этарлича ўргатилмайди.

Бу муаммони икки йўлнинг бирида ҳал қилиш мумкин: ё маҳаллий амалий дастурлар пакетларини яратиш (маҳаллий илм-фаннинг кам маблағ билан таъминланишини ҳисобга олсак, аммо бу даргумон) ёки ўзбек тилидаги дарсликларни “Ғарб” услубида қайта ёзиш ва фан дастурининг ўзини ўзгартириш керак.

Учинчи, захира усули ҳам бор: муаммони бартараф этиш орқали ҳал қилиш, яъни, ҳеч қандай қарама-қаршилик йўқлигини ва шунга мос равишда ҳеч қандай муаммо йўқлигини кўрсатиш. Афсуски, биз ҳозир учинчи йўлдан кетяпмиз.

Статистика бўйича замонавий дарсликларни қайта кўриб чиқишни талаб қилиниши ҳар бир ўқитувчига маълум. Баъзи мавзулар аниқ эскирган ва уларни ўқув дарсликларидан олиб ташланиши керак деб ҳисоблайман. Бундай " ескирган мавзулар" момент (пайт) усули ёрдамида ўртача ва дисперсияларни ҳисоблашни ўз ичига олади. Ушбу соддалаштирилган ҳисоблаш усули нафақат компютерлар, балки калкуляторлар ҳам бўлмаган бир пайтда пайдо бўлган. Нима учун буни талабаларга ўргатишимиз керак?

Яна бир мисол - мавсумийлик индексларини ўртача қийматнинг доимийлиги асосида ҳисоблаш. Ушбу усулни қўллаш борасида ҳеч қандай дастурий пакети мавжуд эмас. Амалиёт эҳтиёжларига жавоб берадиган мавсумийлик индексларининг бошқа, яъни кўпроқ "сезгир" баҳолари қўлланилади. Шунингдек, бирламчи маълумотларга мурожаат қилмасдан кўрсаткичнинг мавжуд интервал гуруҳлари асосида янги интервал гуруҳлари

олинганда, статистик маълумотларни "иккиламчи" қайта гуруҳлаш ҳам ўтмишда қолганлиги ҳам аниқ.

Тасаввур қилайлик, Молия институтининг молия факултети битирувчисининг касбий фаолиятида ушбу билимга муҳтож бўлиш эҳтимоли борлиги. Бундай мисолларни кўп келтириш мумкин. Муаммонинг моҳияти шундан иборатки, ўқитилаётган статистика назариясини қайта кўриб чиқиш ва уни амалиёт эҳтиёжлари ва дастурий воситалар имкониятларидан келиб чиқиб ислоҳ қилишдан иборат деб ҳисоблайман.

Бундан ташқари, статистика назариясини ушбу қоидаларга мувофиқ тузатиш учун глобал миқёсда қайерга кетаётганини реал баҳолаш керак. Масалан, ҳозир дунёда параметрик усуллар ўрнига нопараметрик усуллардан тез-тез фойдаланиш тендентсияси кузатилмоқда. Белгилар ўртасидаги муносабатларни аниқроқ баҳолайдиган янги коеффицентлар пайдо бўлмоқда. Нега маҳаллий мутахассислар буни ҳисобга олмаяптилар ва статистика дарсликларига "белгилар ўртасидаги муносабат(алоқа)ларни аниқлашнинг нопараметрик усуллари" бўйича алоҳида боб қўшмаяптилар, уни биринчи навбатда замонавий амалий дастурий пакетлар имкониятларидан келиб чиқиб ёзилиши керак.

Хўш, янгиланган Статистика фан дастури қандай бўлиши керак? Биз бу ҳақда узоқ вақт баҳслаша оламиз. Вазиятни тасаввур қилайлик, молия ёки бошқа иқтисодий масалалар билан шуғулланадиган катта ёшли киши ўз билимларидан амалда фаол фойдаланиши учун статистика ўқитувчисига статистик методологияни ўргатиш илтимоси билан мурожаат қилди дейлик. Унга қандай билим керак бўлади?

Статистиканинг предмети ва усули, унинг Ўзбекистонда ташкил этилиши, бошқа фанлар билан алоқаси, статистик кузатишлар методологияси, статистик жадваллар, статистик таснифлар ҳақидаги мунозаралар, эҳтимол, шуларни ўрганишни ўз зиммасига олган иқтисодчига умумий тасаввурни шакллантириш учун минимал вақт талаб этади.

Ўқитувчи интервалли ва дискрет вариацион қаторларни қуриш ва энг муҳими, уларни дастурий таъминотда амалга ошириш усуллари ҳақида батафсил тўхталиб ўтади.

Бунинг ортидан ўртача кўрсаткичлар яни: арифметик, гармоник ва яна ўта муҳим бўлган кенг эътибор берилмаётган ўртача геометрикдир (аслида таълим муассасаларининг статистика бўйич масалалар тўпламида геометрик ўртачани ҳисоблаш бўйиҳа масалаларга этарлича эътибор қаратилмаганлиги билан баҳолаш мумкин). Амалиётда эса ҳозирга келиб геометрик ўртача жуда кенг тарқалган.Тузилмавий ўртача, вариация (ўзгарувчанлик) кўрсаткичлари, ассиметрия ва экстсес коеффициентлари ҳам катта амалий аҳамиятга эга (статистика бўйича масалалар тўпламида энг оҳирги коеффицентларни ҳисоблаш бўича ҳеч қандай масалалар берилмаган).

Мунозарали масалалардан бири эмпирик детерминация коеффициенти ва эмпирик корреляция нисбатини ҳисоблашдир. Гап шундаки, амалий дастурлар пакетларида бу масалалар бир омилли ва кўп омилли дисперсион таҳлили, шунингдек, статистик фаразларни текшириш усуллари асосида ҳал этилади. Ҳисоб – китобларнинг моҳияти асосан ўхшаш, аммо шунга қарамай, ёндашувлар бошқача. Бироқ, "Статистика" фан дастурини дастурий воситалар имкониятларига мослаштириш тавсия этилади, чунки амалда ҳеч ким бу кўрсаткичларни қўлда ҳисоблашни ўз зиммасига олмайди.

Енди танлама кузатувга туҳталайлик. Умуман олганда, ўрганиладиган танлаб кузатиш назарияси битта моментдан ташқари ҳеч қандай камчиликга эга эмас.

20 йил давомида Давлат статистика қўмитаси (ҳозирги Статистика агентлиги) ротатсия ва координатция деб аталадиган усулларга асосланган танланмаларни шакллантириш борасида замонавий ёндашувлардан фойдаланмоқда. Буни статистик амалиёт талаб қилди ва у амалга оширилди. Бу усуллар таълим муассасаларида

ўқитилмайди.

Бундан ташқари, "Статистик индекслар" мавзусида ҳам баъзи бир номувофиқликлар пайдо бўлган. Анъанага кўра, статистика дарсликларида барча индекс назарияси савдо соҳасининг мисоллари ёрдамида тушунтирилади. Бу ёндашув, эҳтимол тўғридир.Аммо билимларни келажакда амалда қўллаш учун бу аҳамиятсиз.

Молиявий мутахассисликлар битирувчисига банк, фонд биржаси, инвестиция индекслари ва бошқалар бўйича билим керак бўлади. Мақола муаллифи савдо индексларини тушунтиришдан бутунлай воз кечишга чақирмайди, бу ўринсиз бўлареди, чунки Савдо соҳасидаги мисоллар билан индекс усулини соддароқ ва тезроқ тушунтириш мумкин. Аммо шунга қарамай, мен муаммоли китобларни ва албатта, дарсликларни молия сектори ҳаётидан олинган мисоллар билан тушинтирилса мақсадга мувофиқ булар эди.

Эҳтимол, "Коррелятсия ва регрессия таҳлили" мавзусига тегмаслик керак. Юқорида айтиб ўтилганидек, ушбу масала бўйича бутун назария дастурий воситаларнинг имкониятларига мувофиқ тузатилиши керак: стандартлаштирилган регрессия моделларини қуриш, регрессия коеффицентларини баҳолаш учун ишонч интерваллларини аниқлаш, шу кабилар.

"Статистика" фан дастурида "Динамик қатор" мавзусининг мазмуни бутунлай бошқача бўлиши керак: мавсумийлик индексларини ҳисоблашнинг бошқа ёндашувлари; Furye spektral таҳлили; мавсумий компонентли қўшимча(аддитив) ва мултипликатив моделли, Vinter modeli; мавсумий декомпозитсия, кетма-кет коррелятсия (сериал) коеффицентлари ва коррелограмма.

Юқорида айтилганларнинг барчаси дастур пакетларида мавжуд ва амалда фаол қўлланилади. Бу шуни англатадики, у статистика дарсликларида ва статистика фанининг ўзида бўлиши керак. Гап шундаки, олий таълим муассасаларида эртами-кечми бундай фан, математик ҳисоб-китобларга урғу бериладиган амалий статистика фани албатта пайдо бўлади.Аммо амалиёт талаблари бу масалани албатта кўтаради ва уни албатта ҳал қилади.

Бунда мамлакатимизда статистика ижтимоий фанларнинг “Иқтисодиёт ва менежмент” кенгайтирилган гуруҳига эмас, балки математика ва табиий фанларнинг кенгайтирилган гуруҳига бириктирилгани катта ёрдам беради.

Шундай қилиб, статистика ушбу фанни “Ғарб” тушунчасига мутлақо ўхшаш математиканинг соҳаларидан бири сифатида тан олинади. Бундан ташқари, фойдаланиладиган стандарт вазифалар шартли маълумотларни ўз ичига олади, бу, албатта, улардан фойдаланиш самарадорлигини пасайтиради, чунки улар жамиятда содир бўлаётган иқтисодий жараёнларнинг ҳақиқий оқимини акс эттирмайди. Шунга кўра, “Статистика” фанини ўрганиш замонавий иқтисодчининг шаклланишига катта ҳисса қўшади деган хулосага келишимиз мумкин. [4].

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда статистика соҳасида математик статистика, эҳтимоллар назарияси ва эконометрика усулларидан фойдаланиш самарадорлигини янада такомиллаштириш ҳамда корреляцион ва регрессион таҳлил асосида олинган маълумотлар орқали иқтисодий жараёнларни прогнозлаш, бугунги куннинг муҳим муаммоларидан бири ҳисобланади ва у мақоланинг долзарблигини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистоннинг маърифатпарвар аёллари.1-жилд. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти давлат корхонаси .Тошкент – 2021
2. Соатов Н.М. “Статистика” . Т.: “Абу Али Ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти” , 2003
3. Маткаримова И., Егамов С. Инновативе Течнологига Метҳодисал ресеарч

жоурнал 2023-й. 5 май

4. 4.“Статистика тизимини ривожлантиришнинг миллий стратегияси:назария ва амалиёт” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент.ТМИ 2023 йил 19 октябрь

5. Абдуллаев Ё. Макроиқтисодий статистика: 100 савол ва жавоб. –Т.: “Меҳнат”, 1998. -145 бет.

6. Макаримва И. “Статистика ва эконометрика” (2-қисм) фанидан амалий машғулотлар учун услубий қўлланма. Урганч, 2023 й 122 бет.

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ УЗБЕКСКИХ ШКОЛ В УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧИЯ

Ф.К. Хабибуллаева
Андижанский филиал Какандского университета
доцент кафедры педагогики, психологии и филологии

Аннотация. Статья посвящена одному из актуальных вопросов преподавания русского языка как неродного в условиях многоязычия, выявлению специфики обучения русскому языку в школах Республики Узбекистан. Использованию эффективных подходов к обучению русскому языку современных узбекских школьников.
Ключевые слова: обучение русскому языку, личностно-ориентированный подход, инновационный подход.

Annotation. Russian is one of the topical issues of teaching Russian as a non-native language in the context of multilingualism, identifying the specifics of teaching Russian in schools of the Republic of Uzbekistan. The use of effective approaches to teaching Russian to modern Uzbek schoolchildren.
Keywords: Russian language teaching, personality-oriented approach, innovative approach.

Как известно, многоязычие это использование нескольких языков в пределах одной страны. К числу многоязычных относится огромное количество государств, в том числе и Республика Узбекистан. Государственным языком является узбекский. Им свободно владеет большинство жителей страны. В то же время в стране активно используется русский язык, имеющий статус межнационального языка. Кроме того, представители других национальностей, проживающие на территории Узбекистан (узбеки, турки, таджики и др.), говорят на родных языках.

Целью настоящей статьи является выявление специфики обучения русскому языку как неродному в условиях реализации современных подходов в узбекских школах в условиях многоязычия.

В условиях совместного обучения представителей разных национальностей приобрел популярность коммуникативный подход, являясь ведущим принципом развития речевой деятельности и основой обучения языкам.

Выполнение текущих требований реформы высшего образования в первую очередь возлагает большую ответственность на преподавателя. Преподаватель должен обладать глубокими и доскональными знаниями по своей специальности, в совершенстве владеть педагогическими и психологическими знаниями, владеть методами и методикой преподавания, а также технологией, опираясь на свои научно-теоретические знания, необходимые в процессе обучения.

Научно-технический прогресс, экономика, политика и идеология становятся источниками социального развития, выражая физические и духовные способности человека.

В нынешних условиях существует потребность в новых образовательных стандартах. Совместно с государственными стандартами разрабатываются и внедряются общественные и профессиональные стандарты, основанные на подготовке специалистов нескольких уровней и отраслей. Кроме того, в связи с единством практических,

общеобразовательных и воспитательных целей пересматривается и обновляется преподавание русского языка.

Для доведения преподавания предмета «Русский язык» до уровня требований времени актуальным вопросом сегодняшнего дня является сбор данных по темам, указанным в программе дисциплины, и их обработка с помощью мультимедийных компьютерных технологий. Применение современных компьютерных технологий в образовательном процессе целесообразно проводить параллельно, не исключая педагогических технологий. Потому как такой подход дает ожидаемый результат в эффективном освоении графического материала.

Используя богатые возможности современных компьютерных технологий, необходимо перерисовать чертежи, придать им анимацию, сделать мультимедийными. В частности, в результате того, что рисунки в мультимедийном виде привлекают внимание учащихся, меняется их отношение к предмету. Кроме того, у студентов будет возможность получить более полное представление об этом ресурсе.

На наш взгляд, сегодня проблемой незнания русского языка является то, что нет среды. Дети говорят на русском языке в идеале только во время занятий русского языка. В результате уровень общения на русском языке упал.

К примеру, в одном классе состав обучающихся может быть разношерстным, то есть учащиеся, свободно владеющие двумя языками (в нашем случае и узбекским, и русским).

Одной из проблем, с которыми сталкиваются русисты, обучая учащихся русскому языку массово в условиях обязательного изучения предмета «Русский язык» является отсутствие у учителей опыта преподавания предмета и, как следствие, отсутствия среды у учеников. Для преподавания русского языка учителя часто используют традиционные методы и приемы, не отличающиеся от тех, которые применяются при обучении иностранному языку, тогда как необходимо учитывать ряд закономерностей, связанных со спецификой предмета. Следующей проблемой является нежелание или незаинтересованность учеников к изучению русского языка, так как он не является родным языком. Для них этот предмет становится дополнительной нагрузкой, «ненужным грузом».

Одной из явных решений данных проблем является, на наш взгляд, правильный выбор методов и приемов обучения русскому языку в условиях многоязычия. Мы предлагаем использовать анимационный подход при изучении русскому языку по предмету «Русский язык».

Несомненно, при этом большое значение при организации языковой анимации будет иметь и поведение учителя. Используя анимацию на уроке, учитель берет на себе новую роль, роль аниматора. При этом его языковые навыки отступают на второй план, уступая место личностным качествам, необходимым для эффективного исполнения данной роли: коммуникабельности, добродушию, терпеливости, сообразительности, находчивости, чувству юмора [1; 30]. Учителю необходимо будет пользоваться своими знаниями в области психологии, педагогики, риторики, методики преподавания русского языка. Учитель-русист, подготавливая языковую анимацию, должен учитывать возраст учащихся, их психологические характеристики, уровень иноязычного образования. В зависимости от данных классификационных признаков будет меняться характер и содержание анимации, используемый раздаточный материал и многое другое. Успех языковой анимации будет зависеть и от таких факторов, как атмосфера взаимодействия учащихся, характеристики раздаточного материала (качество, удобство использования, привлекательность), обстановка (пространственные характеристики, оформление

помещения, безопасность обстановки). Все это необходимо учитывать при подготовке урока с использованием анимационного подхода.

Использование информационно-коммуникационных технологий на занятиях по русскому языку позволяет реализовать личностно-ориентированный подход, способствует индивидуализации и дифференциации обучения, то есть активизирует деятельность учащихся, повышает заинтересованность в предмете и дает возможность организовать самостоятельную работу каждого учащегося с учетом его возрастных, психологических особенностей и уровня владения языком, как было сказано выше. «Работая с мультимедиа-средствами, ученики могут влиять на свой собственный процесс обучения, подстраивая его под свои индивидуальные способности и предпочтения. Они изучают именно тот материал, который их интересует, повторяют изучение столько раз, сколько им нужно, что способствует более правильному восприятию» [2].

Обращение на занятиях к аудио- и видеоконтентам (песням, обучающим фильмам с различной тематической направленностью, программам новостей, телепередачам, рекламным роликам, отрывкам из произведений, экранизациям и т. п.) также способствует разнообразию учебной деятельности учащихся и позволяет искусственно создать языковую среду, погрузить учащихся в реалии действительности другой страны и, таким образом, сформировать не только языковую, но и социокультурную компетенцию. Информационно-коммуникационные технологии в образовании представляют собой комплекс учебно-методических материалов, технических и инструментальных средств вычислительной техники в учебном процессе. позволяют сделать учащегося не только зрителем готового учебного материала, но и участником его создания, преобразования, оперативного использования. Значительную роль в процессе модернизации образования играют различные Интернет-ресурсы. Во-первых, данные ресурсы реализуют важный в современной методике преподавания русского языка принцип аутентичности. Широкие возможности для эффективного усвоения языка предоставляют чаты, различные виды Интернет-телефонии (Skype), программы «мгновенных сообщений» (ICQ, QiP), «социальные дневники» (LiveJournal) и «социальные сети» (Telegram), а также видеоконференции.

Предлагаем примерный алгоритм описания работы с анимационным материалом (рассмотреть каждый шаг детально) или «особую» педагогическую стратегию.

К примеру:

- изучить слова, встречающиеся в отрывке фильма;
- посмотреть эпизод;
- изучить грамматическую структуру;
- выполнить тест по содержанию эпизода;
- выполнить задания, являющие подготовительными к работе на занятия (выписать диалог в тетрадь и выучить его).

Исходя из сказанного, на наш взгляд, самым эффективным подходом в изучении русского языка в узбекских школах является дифференцированный.

Предлагаем один из примеров такого подхода.

Учащиеся слушают текст маленького рассказа, работают над словарем, значение которых для них известно, и выписывают незнакомые слова. Учитель объясняет значение непонятных слов. Далее класс необходимо разделить на подгруппы, дать задание каждой подгруппе привести однокоренные слова, синонимы, антонимы, составить предложение, используя незнакомые им слова.

Плохо владеющим русским языком даются задания разработать слайды,

позволяющие соотнести слово и его образ.

Далее учащиеся, работая в парах, дают толкование знакомых слов и проверяют свою работу по словарю. Они работают в парах с учениками, хорошо владеющими русским языком. В результате сильные учащиеся помогают слабым ученикам в овладении русским языком.

Резюмируя вышесказанное, при обучении русскому языку в узбекских школах в условиях многоязычия учителя прибегают именно к такому дифференцированному подходу. В результате, в классе создается дружественная атмосфера, учащиеся учатся формулировать свои мысли, выступать с подготовленной презентацией и в ходе диспута выражать свои позиции именно на русском языке.

Литература:

1. Зиновьева Е.В. Анимация как педагогический инструментарий, направленный на развитие дивергентного мышления // Современная высшая школа: инновационный аспект. 2014. Т.3. С. 29–34.
2. Насибуллин Э.Н. Об эффективности информационных технологий обучения. URL: http://www.tiei.ru/ppage/pages/57/HTML/nasibullin/htm
3. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования / И.С. Якиманская; под ред. М.А. Ушаковой. – Москва: 2000. – 224 с.

RIVOJLANGAN XORIJIY DAVLATLAR VA MUSTAQIL O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA’LIM TIZIMIDAGI O‘ZARO UYG‘UNLIK NIMALARDA AKS ETADI.

Yusupov Axrorjon Qurbonovich,
Qo‘qon Universiteti “Ta’lim” kafedrasi dotsenti,
siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori,PhD
axrorjon201911@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Respublikamizdagi deyarli barcha ta’lim muassasalari ta’limni takomillashtirish bo‘yicha xorijiy davlatlar bilan hamkorlikning barcha shakllaridan foydalanayotganligi, rivojlangan xorijiy davlatlardagi ta’lim-tarbiya va maktab,oliy ta’lim haqidagi eng yaxshi tajribalarni o‘z ta’lim tizimimizda joriy qilish Respublikamiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan keyin amalga oshirila boshlaganligi aks etgan.

Kalit so‘zlar: Oliy ta'lim, xorijiy davlatlar, raqamli iqtisodiyot, ta’lim modeli, ta’lim tizimi, nodavlat oliy ta'lim muassasalari, kontseptsiya, halqaro loyihalar.

Yangi asr ostonasiga qadam qo‘ygan davrda odamlari zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan avvaliga, hayratga tushgan bo‘lsa, bugun o‘sha “sun'iy intellekt” bilan teng harakatlanishga, uning yordamida yangidan-yangi ishlarni ro‘yobga chiqarishga intilmoqda. Davlatlarning kuch-qudrati esa, ularda “raqamli iqtisodiyot”ning nechog‘lik rivojlangani bilan belgilanyapti.

Shunday sharoitda mamlakatimizda ilg‘or axborot texnologiyalarini hamma sohalarda faol qo‘llash, qo‘llaganda ham shunchaki emas, balki har bir jarayonda ilm-fan va ishlab chiqarishni uyg‘unlashtirishga qaratilayotgani bugungi erishayotgan yuqori natijalarimizga asos bo‘lyapti. Hayotimizning barcha jabhalariga kirib borayotgan “raqamli iqtisodiyot” odamlar turmush sharoitini engillashtirishi barobarida, katta-katta innovatsion ishlanmalar, istiqbolli loyihalarga yo‘l ochmoqda.

Bugun iqtisodiyotimizga ana shunday ilg‘or texnologiyalar sohasida chuqur bilim va malakaga ega, ulardan samarali foydalana oladigan zamonaviy mutaxassislar zarur. Buning uchun Prezidentimiz ta'kidlaganidek, mamlakatimizning etakchi oliy o‘quv yurtlarida yirik ilmiy-tadqiqot markazlari ham bo‘lishi lozim. Zero, universitetlar talabalarga zamonaviy tahsil berish barobarida ularni ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish, ilmiy faoliyat olib borishlari, yirik loyihalarni amalga oshirishlari uchun har tomonlama shart-sharoitlar yaratib berishi zarur[1].

Rivojlangan xorijiy davlatlardagi ta’lim-tarbiya va maktab haqidagi eng yaxshi tajribalarni o‘z ta’lim tizimimizda joriy qilish Respublikamiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan keyin amalga oshirila boshlandi. Bundan ko‘zlangan maqsad mustaqil respublikamiz milliy ta’lim tizimlarini yangitdan tashkil qilish, ta’lim-tarbiya ishini tashkil etishda eskirib, o‘z dolzarbligini yo‘qotib borayotgan faoliyat shakllari va usullaridan tezroq xalos bo‘lish, uni munosib tarzda yangilashdir. Bu sohada YUNISEF, YUNESKO kabi xalqaro tashkilotlar, xorijiy davlatlarning O‘zbekistondagi elchixonalari amaliy yordam bermoqdalar.

Respublikamizdagi deyarli barcha ta’lim muassasalari ta’limni takomillashtirish bo‘yicha xorijiy davlatlar bilan hamkorlikning barcha shakllaridan foydalanayotirlar. Ta’lim tizimimiz jahonda eng ilg‘or maktablar qatorida bo‘lishiga Respublika rahbariyati va hukumati tomonidan hamma shart-sharoit yaratilmoqda. Shu tufayli ham AQSH, Yaponiya, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya kabi rivojlangan mamlakatlar ta’limi ustalari bilan o‘tkazilgan uchrashuvlar va muloqotlarda Respublikamiz ta’limi tizimiga yuqori baho berildi.

Shuni ta’kidlash lozimki, Respublikamiz xalq ta’limi xodimlari oldida hozirgi kunda eng muhim vazifa – mustaqil O‘zbekistonning hozirgi ta’lim tizimlarini istiqlol ruhi bilan

takomillashtirish, uni o‘zimizning mumtoz pedagogika an’analari bilan boyitish, chet el pedagogikasidagi ilg‘or jihatlarni o‘zlashtirish, yangi-yangi samarali o‘quv predmetlarini ta’lim tarkibiga kiritish bilan jahon davlat standartlari darajasiga olib chiqishdir [2,15]. Buning uchun iqtisodiy rivojlangan xorijiy davlatlardagi quyidagi ilg‘or tajribalarni ta’lim tizimimizda qo‘llay bilishimiz maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi kunda universitetlar va boshqa oliy o‘quv yurtlari soni sezilarli darajada ortdi, ta’lim tizimi ham o‘zgardi. Avvalgiday gumanitar ta’lim an’analari muhim o‘rinni egallaydi, lekin texnik ta’lim, nazariya bilan amaliyot birligi, fanlararo ta’lim ham birinchi o‘ringa chiqmoqda. Oliy o‘quv yurtlari fan va texnikaning oxirgi yutuqlari – yo‘nalishlarni aks ettiruvchi dasturlarni kiritmoqdalar. Shu maqsadda o‘quv rejalari qayta ko‘rib chiqilmoqda.

Ta’lim modellari. XX asr jahon ta’lim tizimidagi global tendentsiyalar. Qiyosiy pedagogik tizim bu qiyosiy pedagogika metodologiyasi asosida pedagogikaning xalqaro, regional, milliy tajribalarini o‘rganish va tatbiq qilish imkoniyatlarini aniqlash, shuningdek, pedagogik tizimni ma’lum davlat, region, aniq o‘quv muassasida rivojlantirish bo‘yicha qiyoslashga yo‘naltirilgan dinamik pedagogik tizimdir.

Qiyoslash texnologiyasi ikkita bo‘limdan iborat bo‘lib, birinchisi “o‘rganish va qayd qilish”, ikkinchisi “tuzish va tatbiq qilish” deb nomlanadi.

“O‘rganish va qayd qilish” bo‘limida qiyosiy tadqiqotlar quyidagi tartibda amalga oshiriladi.

- ta’lim tizimi va uning elementlarini rivojlanish holati va yo‘nalishlarini aniqlash;
- ma’lumotlarni to‘plash;
- aktlarni tahlil va tasnif qilish;
- qiyoslash mezonlarini tanlash.

“Tuzish va tadbiq qilish” bo‘limidagi qiyosiy tadqiqotlar esa quyidagicha amalga oshiriladi:

- o‘rganilayotgan obyektning prognostic modelini tuzish;
- a) tattbiq qilish shakli, metodi va chegaralari; b) xususiy va umumiylikni aniqlash;
- eng maqbul modelni tuzish;
- ta’lim muassasalariga tatbiq etish.

Qiyosiy pedagogikaning asosiy tarkibiy qismlari zamon va makon omillaridir. Zamon omili bir xil pedagogik tizimni turli tarixiy davrlar, asrlar, yillarda taqqoslashni nazarda tutadi. Bunda turli tarixiy davrlarda yuzaga kelgan pedagogik nazariyalar o‘rganiladi.

Makon omili esa turli hududlarda joylashgan davlatlarning pedagogik tizimlarini taqqoslashni nazarda tutadi. Quyida makon omiliga ko‘ra turli davlatlar ta’lim modelini taqqoslab ko‘ramiz. Masalan:

Amerika modeli: kichik o‘rta maktab → o‘rta maktab → katta o‘rta maktab → 2 yillik kollej → universitet tizimidagi 4 yillik kollej → magistratura → doktorantura.

Fransiya modeli: onalar maktabi → o‘rta maktab → kollej → texnologik, kasbiy va umumta’lim litseyi → universitet → magistratura → doktorantura.

Germaniya modeli: umumiy maktab → real bilim yurti, gimnaziya va asosiy maktab → oliy o‘quv yurti → magistratura → doktorantura.

Angliya modeli: birlashgan maktab → grammatik va zamonaviy maktab → kollej → universitet, magistratura, doktorantura.

Rossiya modeli: umumta’lim maktabi → to‘liq o‘rta maktab, gimnaziya va litsey-kollej → institut, universitet, akademiya → magistratura → doktorantura.

Qozog‘iston modeli: to‘liq umumta’lim o‘rta maktab → kollej → universitet, akademiya (bakalavriat) → magistratura → doktorantura.

Demak, zamon va makon omillariga ko‘ra pedagogik tizimlar modelini taqqoslashda yangi pedagogik bilimlar yuzaga keladi. Uning mazmunida quyidagilar aks etadi:

ta’limning zamonaviy holatini qayd etish;

ta’lim siyosatini takomillashtirish, muqobil ta’lim siyosatini taklif qilish;

ta’lim jarayonlarida kutilayotgan holatlarni bashorat qilish;

qiyosiy pedagogikaning nazariyasi va metodologiyasini boyitish.

XX asr oxirida jahon ta’lim tizimida quyidagi global tendentsiyalar ajratib ko‘rsatildi:

ta’lim tizimini demokratlashtirishga intilish, ya’ni ta’limning hamma uchun ochiqligi, ta’lim tizimining uzluksizligi, ta’lim muassasalariga mustaqillikning taqdim etilishi;

shaxsga ta’lim olish huquqining to‘liq ta’minlanishi (har bir insonga millati, irqi, kelib chiqishidan qat’iy nazar istalgan turdagi ta’lim muassasasida ta’lim olishi);

ma’lumot olishga ijtimoiy-iqtisodiy omillarning sezilarli ta’siri (pulli-shartnoma asosida tahcil olish);

xilma-xil qiziqish va o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv-tashkiliy tadbirlar ko‘lamining ortib borishi;

ta’lim xizmatlari bozorining o‘sishi;

oliy ta’lim tarmoqlarining kengayishi va talabalarning ijtimoiy tarkibining o‘zgarishi;

ta’limni boshqarish sohasida o‘ta markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan boshqaruv uyg‘unligini ta’minlash;

rivojlangan davlatlar tomonidan ta’lim moliyalashtiriladigan asosiy obyektga aylanishi;

ta’lim dasturlarini doimiy yangilash va modernizatsiyalash;

“o‘rtacha o‘zlashtirish”ga yo‘nalganlikdan, har bir o‘quvchining o‘ziga xosliklarini ochish hamda ularning qiziqishi va qobiliyatlarini rivojlantirishga etibor qaratilishi;

rivojlanishida nuqsoni bor bo‘lgan bolalar ta’limi uchun qo‘shimcha resurslarni izlab topish.

Xalqaro loyihalar va ta’lim dasturlari. Jahon ta’limi muammolarini hal etishda turli ta’lim tizimlari ishtiroki zaruriyatini talab etadigan yirik xalqaro dastur va loyihalash muhim ahamiyat kasb etadi. Yirik xalqaro loyihalarga quyidagilar kiradi: [3]

• ERAZMUS – maqsad Yevropa Ittifoqiga a’zo davlatlar talabalarinin mobilligini taminlash (masalan, dastur doirasida 10% talabalar Yevropa mamlakatlaridagi boshqa oliy ta’lim muasssalarda o‘qishga borishlari kerak).

• LINGVA — bu dastur kichik sinflardan boshlab chet tillarni o‘rganish samaradorligini oshirishga mo‘ljallangan.

• EVRIKA – ushbu loyihaning maqsadi Sharqiy Yevropa davlatlari bilan amalga ooshirilayotgan tadqiqotlarni uyg‘g‘unlashtirish.

• ESPRIT — yangi axborot texnologiyalarini yaratish sohasida Yevropa universitetlalariri, kompyuter firm kuch va imkoniyatlarini birlashtirishni talab etuvchi loyiha.

• EIPDAS — arab davlatlarida ta’limni rejalashtirish va boshqarishni takomillashtirish sohasiga doir dastur.

• TEMPUS – Yevropa Ittifoqining hamkor-davlatlarda oliy ta’limni rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturi.

• IRIS — xotin-qizlarning kasbiy ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirishgga yo‘naltirilgan loyihalar tizimi.

Bugun Yangi O‘zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o‘zgarishlar haqida to‘lqinlanib so‘zlamaslikning iloji yo‘q. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ta'lim tizimining barcha

bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo‘yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni echish imkoni tug‘iladi. Shunday ekan, Yangi O‘zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o‘ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi”.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda.

Ushbu hujjatga intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi.

Kontseptsiya mazmuni mamlakatimiz oliy ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini aks ettiradi. Unda oliy o‘quv yurtlarida qamrov darajasini kengaytirish hamda ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va ta'lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, xalqaro e'tirofga erishish hamda boshqa ko‘plab aniq yo‘nalishlar belgilab berilgan. Bularning barchasi ta'lim jarayonini yangi sifat bosqichiga ko‘tarish uchun xizmat qiladi.

Davlat-xususiy sheriklik tizimi asosida nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyati yo‘lga qo‘yilmoqda. Aholi fikrini o‘rgangan holda, sirtqi va kechki ta'lim shakllari qayta tiklandi, qabul kvotalari oshirilmoqda. Maktab bitiruvchilarini oliy ta'limga qamrab olish darajasi 2016 yilgi 9 foizdan 2020 yilda 25 foizga etdi, xozirgi kunda 50 foizdan oshiqroqni tashkil qilmoqda.

Professor-o‘qituvchilarning xorijdagi oliy ta'lim hamda ilmiy-tadqiqot maskanlarida malaka oshirishi va stajirovka o‘tashini ta'minlaydigan mexanizm yaratildi. Ularning oylik ish haqi miqdori 2018 yilga nisbatan o‘rtacha 2,5 barobar oshirildi. Oliy ta'limga ajratiladigan davlat grantlari soni kamida 25 foizga oshirilganligi, oliy o‘quv yurtlariga qabul qilishda ehtiyojmand oilalar qizlari uchun grantlar sonini 2 barobarga ko‘paytirib, 2 mingtaga etkazilishi oliy ta'limga qamrab olish ko‘lamini yanada kengaytirdi.

Ta'lim tizimidagi eng muhim yangiliklardan biri oliygohlar va ta'lim tizimining quyi bo‘g‘inlari o‘rtasidagi uzviylikni kuchaytirish maqsadida 65 ta akademik litsey oliy o‘quv yurtlari tasarrufiga o‘tkazilishi, shuningdek, 187 ta texnikum ham o‘z yo‘nalishi bo‘yicha turdosh oliygoh va tarmoq korxonalariga biriktirilishi bo‘ldi[4].

Xulosa qiladigan bo‘lsak, ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan istiqbolli vazifalar, o‘zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko‘lamda davom ettirish davr talabidir.

Axborot texnologiyalar asri deb nom olgan XXI asrda hayotning barcha jabhalarida – sanoat, qurilish, kimyo, qishloq xo‘jaligi, to‘qimachilik, mashinasozlik va boshqa sohalarda yuksak taraqqiyotni yuzaga keltirish uchun ilm-fanni rivojlantirish, bu borada yangiliklar yaratish hayotiy zaruratga aylandi. Bu jarayon endilikda dunyoda taraqqiyot yo‘lini tutgan barcha mamlakatlarda e'tirof etilmoqda. Respublikamizda ham ana shu jarayonga alohida e'tibor berilmoqda.

Mamlakatimiz Prezidenti, rahbar sifatidagi faoliyatini yurtimiz akademiklari, etakchi olimlari, umuman, ilm ahli bilan uchrashuvdan [5]boshlaganligi, yurtimizda ilm-fan rivojini ishlab chiqarish taraqqiyoti bilan uyg‘unlantirishga qaratganligi bejiz emas.

Davlatimiz rahbarining shundan keyin sog‘liqni saqlash tizimi faoliyatini yaxshilash, kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitobxonlikni kuchaytirish, respublikada yangi erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish, mamlakatni yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish, Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi” ishlab chiqilishi, Imom Termiziy xalqaro markazini tashkil qilish borasida va shu kabi boshqa ko‘plab qabul qilingan qarorlari, farmonlari, farmoyishlarida ilm-fanni yuksaltirish asosiy masalalardan biri sifatida belgilanishi ham ana shu e'tiborning amaliy ifodasi edi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://yuz.uz/uz/news/ilm-fanga-asoslangan-iqtisodiyot
2. Mallaev A. Ta’lim-tarbiya uyg‘unligi – komil insonni shakllantirish garovi. – T.: 2011. 15-bet
3. https://azkurs.org/mavzu-rivojlangan-mamlakatlarda-talim-tizimining-oziga-xoslikl.html?page=9
4. https://yuz.uz/uz/news/talim-tizimi-va-yangicha-yondashuvlar
5. https://www.gazeta.uz/oz/2016/12/31/ilm-fan/

ILMIY TADQIQOTLAR VA IJTIMOIY INNOVATSIYALAR: KELAJAK UCHUN IMKONIYATLAR

Umurzakova Kommuna Xursanovna
Qo’qon universiteti katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalarning jamiyat rivojlanishiga ta’siri va kelajak uchun yaratadigan imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ilmiy izlanishlarning texnologik va ijtimoiy innovatsiyalarni shakllantirishdagi o‘rni, ularning turli sohalarda qo‘llanilishi va amaliyotga tatbiq qilinishining ahamiyati o‘rganiladi. Ijtimoiy innovatsiyalar yordamida iqtisodiyot, ta’lim va sog‘liqni saqlash kabi sohalarda inqilobiy o‘zgarishlarni amalga oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kelajakda ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash, innovatsiyalarni rivojlantirish va ularni xalqaro hamkorlik orqali kengaytirishning muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Ilmiy tadqiqotlar, ijtimoiy innovatsiyalar, texnologik rivojlanish, amaliyotga tatbiq, iqtisodiy o‘sish, sog‘liqni saqlash, ta’lim, raqamli platformalar, xalqaro hamkorlik, barqaror rivojlanish.

Kirish. Ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar kelajakni shakllantirishda muhim omillar sifatida qaraladi. Bugungi kunda dunyo oldida turgan eng katta muammolar — iqlim o'zgarishi, energetika inqirozi, global sog'liqni saqlash inqirozi va iqtisodiy tengsizlik kabi muammolar ilm-fanning yutuqlariga asoslangan innovatsion yondashuvlar orqali hal qilinishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, ilmiy tadqiqotlar nafaqat bilimlarni kengaytirish, balki jamiyat hayotiga real o'zgarishlar kiritish uchun ham zarur vositadir. Ilmiy tadqiqotlar insoniyat oldida turgan muammolarga javob izlashda yetakchi rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqotlar ko'pincha yangi bilimlar yaratish bilan chegaralanmaydi, balki bu bilimlarni jamiyat manfaatlariga mos ravishda qo'llash uchun innovatsiyalarni yaratish zaruratini ham bildiradi. Ijtimoiy innovatsiyalar esa bu jarayonning ajralmas qismidir. Ijtimoiy innovatsiyalar orqali ijtimoiy muammolarni hal etish va insonlar hayotini yaxshilash uchun yangi usullar va yondashuvlar ishlab chiqiladi. Ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar birgalikda ishlaganda esa, ular jamiyatda chuqur va barqaror o'zgarishlarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Ijtimoiy innovatsiyalar tushunchasi keng va ko'p qirrali bo'lib, turli sohalarni qamrab oladi. Ular ta'lim, sog'liqni saqlash, ekologiya, iqtisodiyot, ijtimoiy adolat va hatto siyosiy sohalarga ham taalluqlidir. Masalan, ta'lim sohasidagi ijtimoiy innovatsiyalar texnologiyalarni keng qo'llash orqali o'quv jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin. Sog'liqni saqlash sohasida esa ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar yangi dori vositalarini kashf qilish, kasalliklarni oldini olish va davolash jarayonlarini yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, energetika va ekologiya sohalarida ham ilmiy tadqiqotlar kelajak uchun yangi, barqaror yechimlar topishda muhim o'rinni egallaydi. Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar nafaqat texnologik rivojlanishga, balki iqtisodiy o'sishga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiyalar orqali yangi ish o'rinlari yaratilib, iqtisodiyotning yangi tarmoqlari shakllanadi. Shu bilan birga, ijtimoiy innovatsiyalar iqtisodiy tengsizlik va boshqa ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, mikro moliyalashtirish yoki ijtimoiy tadbirkorlik kabi ijtimoiy innovatsiyalar orqali iqtisodiy imkoniyatlardan foydalanish imkoniyatlari kengaytiriladi. Natijada, ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar jamiyatda ijobiy iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam beradi.

Bugungi globallashgan dunyoda ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar o'zaro chambarchas bog'liq. Bir sohadagi tadqiqotlar va kashfiyotlar boshqa sohalarga ta'sir ko'rsatishi va innovatsiyalarning yangi yo'nalishlariga turtki bo'lishi mumkin. Masalan, sun'iy intellekt yoki

genetik muhandislik sohasidagi ilmiy tadqiqotlar sog'liqni saqlash, qishloq xo'jaligi va ta'lim sohalarida keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu sababli, ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarning integratsiyasi nafaqat alohida bir sohaning rivojlanishiga, balki butun jamiyatni yuksaltirishga xizmat qilishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalarning jamiyatda keng qo'llanilishi esa ularning samaradorligi va barqarorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligi, shuningdek, fuqarolik jamiyati tashkilotlarining faol ishtiroki talab etiladi. Innovatsiyalarni ommaviylashtirish uchun esa ularning ijtimoiy qabul qilinishini ta'minlash muhimdir. Buning uchun esa ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi yutuqlarni keng jamoatchilikka tushuntirish, aholining bilim va savodxonligini oshirish kerak. Ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar kelajak uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular jamiyat oldidagi eng dolzarb muammolarni hal qilishda asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, ular asosida yangi ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Asosiy qism. Ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda innovatsiyalar inson hayotining har bir sohasida chuqur iz qoldirmoqda va bu jarayonlar ilmiy izlanishlar asosida rivojlanib boradi. Innovatsion g‘oyalar iqtisodiyot, tibbiyot, ta’lim, ekologiya va ijtimoiy sohalarda inqilobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi, buning natijasida yangi imkoniyatlar, yechimlar va strategiyalar paydo bo‘ladi. Ushbu maqola ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalarning kelajak uchun qanday imkoniyatlar yaratishi, ularning jamiyat va iqtisodiyotga bo‘lgan ta’siri hamda ijtimoiy innovatsiyalarni amalga oshirishning muhimligi haqida so‘z yuritadi.

Ilmiy Tadqiqotlarning Rolini Kuchaytirish. Ilmiy tadqiqotlar – bu innovatsiyalarning poydevori. Har qanday texnologik va ijtimoiy yangiliklar zamirida ilmiy asoslar yotadi. Kelajakning eng katta muammolaridan biri, masalan, iqlim o‘zgarishi, oziq-ovqat xavfsizligi, va suv resurslarining yetarli emasligi, aynan ilmiy tadqiqotlar orqali yechimini topishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar nafaqat muammolarni tahlil qilish, balki ularga barqaror va innovatsion yechimlarni taklif qilish uchun zarurdir. Ijtimoiy innovatsiyalarda ham ilmiy tadqiqotlar asosiy rol o‘ynaydi. Ijtimoiy innovatsiyalar – bu jamiyatning ehtiyojlariga moslashgan va inson hayotini yaxshilash maqsadida ishlab chiqilgan yangi uslub va g‘oyalardir. Ushbu innovatsiyalar, masalan, ta’lim sohasida yangi pedagogik texnologiyalar yoki sog‘liqni saqlashda raqamli yechimlarni tatbiq qilish, jamiyatning turmush sifatini yaxshilashda katta rol o‘ynaydi.

Ijtimoiy Innovatsiyalar va Ularning Ta'siri. Ijtimoiy innovatsiyalar iqtisodiyot va jamiyatni rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Bugungi globallashgan dunyoda ijtimoiy innovatsiyalar bir mamlakatning ichki rivojlanishi bilan cheklanib qolmay, balki xalqaro miqyosda ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Masalan, sog‘liqni saqlashda sun’iy intellekt asosida xizmat ko‘rsatish yoki ta’limda masofaviy o‘qitish texnologiyalarining joriy qilinishi butun dunyo miqyosida ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining rivojlanishiga turtki bo‘lmoqda. Yuqori texnologiyalarga asoslangan innovatsiyalar ham ijtimoiy muammolarni hal qilishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish oziq-ovqat xavfsizligini oshirish va qashshoqlikni kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ta'limda raqamli platformalarning joriy qilinishi rivojlanayotgan hududlardagi bolalarning sifatli ta'limga bo'lgan imkoniyatlarini oshiradi.

Ilmiy Tadqiqotlar va Innovatsiyalarni Amaliyotga Tatbiq Etish. Ilmiy tadqiqotlarning samaradorligi ko‘pincha ularning amaliyotga tatbiq qilinishiga bog‘liq. Innovatsiyalar faqatgina laboratoriyalarda yaratilmaydi, balki ular real hayotda qo‘llanilsa, keng tarqaladi va samarali bo‘ladi. Ijtimoiy innovatsiyalarni amalga oshirish uchun turli sohalar vakillari – olimlar,

tadbirkorlar, davlat va jamoat tashkilotlari birgalikda ishlashi kerak. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda ta’limni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan ijtimoiy innovatsiyalar, jumladan, bolalarning masofaviy o‘qishi va raqamli ta’lim platformalarini yaratish kabi loyihalar davlat va xususiy sektorning hamkorligi orqali muvaffaqiyatli bo‘lgan. Bunday yondashuvlar nafaqat ta'lim sohasida, balki sog'liqni saqlash, ekologiya va energetika sohalarida ham amalga oshirilmoqda. Shu tariqa, ilmiy izlanishlar va innovatsion texnologiyalar jamiyatning umumiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Kelajak uchun Innovatsion Strategiyalar. Kelajak uchun ijtimoiy innovatsiyalarni rivojlantirishda bir nechta asosiy strategik yo‘nalishlar mavjud. Eng birinchisi, yoshlarni ilm-fan va texnologiyalarga jalb qilishdir. Yoshlar innovatsiyalar yaratishda asosiy ijodiy kuch hisoblanadi. Ta’lim tizimida ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalarni rivojlantirish bo‘yicha o‘quv dasturlari keng joriy qilinishi, bolalikdan ijodkorlik va innovatsion fikrlash rivojlantirilishi lozim. Bu esa kelajakda texnologiyalarni yangilash va ilm-fan rivojlanishini ta’minlaydi. Ikkinchi muhim strategik yo‘nalish – ilmiy va texnologik yutuqlarni tijoratlashtirish. Innovatsiyalar bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ko‘pincha tijorat sohasiga tatbiq qilinmasdan qolib ketadi. Shu sababli, innovatsion texnologiyalarni tijoratlashtirish jarayonini qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish kelajakda iqtisodiy rivojlanishga sezilarli turtki beradi. Shuningdek, innovatsiyalarni rivojlantirishda xalqaro hamkorlik va global miqyosda tajriba almashish muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda xalqaro tashkilotlar va yirik kompaniyalar hamkorligida ko‘plab yirik ijtimoiy innovatsiyalar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Bu jarayon global miqyosda iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar jamiyatning kelajakdagi barqaror rivojlanishi uchun muhim vositalar hisoblanadi. Ushbu jarayonlar insonlarning turmush darajasini oshirish, global va mahalliy muammolarni hal qilish, iqtisodiy-ijtimoiy farovonlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, innovatsiyalar texnologiyalar, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa ko‘plab sohalarda yangi yondashuvlar va yechimlarni taklif qilishi orqali jamiyatga sezilarli foyda keltiradi. Ilmiy tadqiqotlar esa bu innovatsiyalarning asosi bo‘lib, ularning muvaffaqiyatli amaliyotga tatbiq qilinishini ta’minlaydi. Ilmiy tadqiqotlar innovatsion jarayonlarning boshlang‘ich bosqichi hisoblanadi. Ular orqali global muammolar, jumladan, iqlim o‘zgarishi, energiya manbalarining tanqisligi, oziq-ovqat xavfsizligi kabi dolzarb masalalarga yechimlar ishlab chiqiladi. Ilm-fan yangiliklari, texnologik rivojlanish va yangi bilimlar turli sohalarda yanada barqaror va samarali yechimlar topishga yordam beradi. Ilmiy tadqiqotlar natijalari, o‘z navbatida, innovatsion texnologiyalarga asoslanib yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratishga turtki beradi, bu esa iqtisodiy rivojlanishga kuchli hissa qo‘shadi.

Ijtimoiy innovatsiyalar ham o‘z o‘rnida muhim ahamiyatga ega. Ular jamiyat ehtiyojlariga moslashgan yangi texnologiyalar, xizmatlar va boshqaruv uslublarini ishlab chiqish bilan jamiyatda sezilarli o‘zgarishlar sodir qiladi. Ayniqsa, sog‘liqni saqlash, ta’lim va qishloq xo‘jaligi kabi sohalarda ijtimoiy innovatsiyalar muhim rol o‘ynaydi. Masalan, sog‘liqni saqlashda sun’iy intellekt va telemeditsina texnologiyalari aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirsa, ta’lim sohasida raqamli platformalar o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi masofani qisqartiradi. Bunday innovatsiyalar jamiyatda adolatli rivojlanishni ta’minlash, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va aholining farovonligini oshirish imkonini beradi. Kelajakda innovatsiyalarni samarali rivojlantirish va amaliyotga tatbiq etish uchun bir qator strategik choralar ko‘rish zarur. Birinchidan, ilmiy tadqiqotlarni yanada qo‘llab-quvvatlash va ularni tijoratlashtirishni rag‘batlantirish lozim. Innovatsion texnologiyalarni amaliy hayotda keng qo‘llash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin. Ikkinchidan, yoshlarni ilmiy izlanishlarga jalb qilish, ularni innovatsion loyihalarda faol ishtirok etishga tayyorlash muhimdir.

Bu jarayon kelajakda yangi avlodning ilmiy salohiyatini oshirish va texnologik rivojlanish uchun zarur sharoitlarni yaratadi. Bundan tashqari, xalqaro hamkorlik ijtimoiy innovatsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim omil hisoblanadi. Ilm-fan va texnologiyalardagi ilg‘or yutuqlarni xalqaro miqyosda qo‘llash va tajriba almashish kelajakdagi global muammolarni birgalikda hal qilishga yordam beradi. Xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshirilayotgan loyihalar ko‘pincha yangi texnologiyalar va innovatsiyalarning samaradorligini oshiradi, chunki bu jarayonlarda har bir mamlakat o‘zining noyob tajribasi va yutuqlari bilan ishtirok etadi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar jamiyatning barcha jabhalarida muhim o‘zgarishlar va imkoniyatlar yaratadi. Ular nafaqat iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishni ta’minlash, balki kelajak avlod uchun barqaror va xavfsiz hayot sharoitlarini yaratishda ham katta rol o‘ynaydi. Shu bois, innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy innovatsiyalarning keng ko‘lamda tatbiq etilishini ta’minlash kelajak uchun muhim strategik yo‘nalishdir. Ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy innovatsiyalar jamiyatning kelajakdagi rivojlanishi uchun eng muhim omillardan biridir. Innovatsiyalar yordamida jamiyatda turmush darajasi yaxshilanadi, ijtimoiy muammolar yechim topadi va iqtisodiy barqarorlik ta’minlanadi. Ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va ularni amaliyotga tatbiq qilish orqali innovatsion rivojlanish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi. Shu sababli, jamiyatimizda ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarni rivojlantirish kelajak uchun muhim strategik yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sidorov, V. A., Tursunov, I. E., Sharipov, T. S., & Yahyoyeva, S. O. (2023). INNOVATSIYA IQTISODIYOTI: TEXNOLOGIK YUTUQ MUAMMOSI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(2), 8-15.
2. Norboyev, F. (2023). PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR TADBIQIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(9), 55-60.
3. Umarjon, B., & Olimxoja, O. (2024). INNOVATSION IQTISODIY RIVOJLANISHDA XORIJIY TAJRIBASI. Ustozlar uchun, 56(1), 43-49.
4. Axmatova, N. (2024, February). GLOBAL KONTEKSTDA TIL O‘QITISHDAGI STRATEGIYALAR VA INNOVATSIYALAR. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 565-566).
5. Мамадалиев, К. К. (2021). INNOVATION AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR. Life Sciences and Agriculture, (1), 18-22.
6. Umurzakova Kommuna. (2024). INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA ZAMONAVIY MARKETING KONSEPSIYALARIDAN FOYDALANISH. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(4), 1–9. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/663
7. Умурзакова Коммуна. (2024). ТРУДНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(4), 10–18. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/664
8. Умурзакова Коммуна. (2024). ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКАНОМИКЕ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(4), 19–24. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/665
9. Умурзакова, К. (2024). НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ–ИМПУЛЬС К САМОРАЗВИТИЮ СТУДЕНТОВ. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(3), 1-4.
10. Kommuna, U. (2024). THE EFFECT OF THE DIGITAL ECONOMY ON EDUCATION. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(3), 5-7.

11. Обиджонов, М., & Умурзакова, К. (2024). ВЛИЯНИЕ ДЕЛОВОЙ ЭТИКИ НА БИЗНЕС СРЕДУ. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(3), 8-11.
12. Umurzakova Kommuna. (2024). USE OF MODERN MARKETING CONCEPTS IN AN INNOVATIVE ECONOMY. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(3), 1–8. Retrieved from https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/48
13. Kommuna Umurzakova. (2024). THE SPECIFICS OF THE TRANSLATION OF TRADITIONAL VALUES IN MODERN DIGITAL INFORMATION DISCOURSE. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(3), 9–11. Retrieved from https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/49
14. Umurzakova Kommuna. (2024). DOSTON IS A DEVELOPED GENRE OF FOLKLORE IN UZBEKISTAN (DESCRIBTION OF THE MAIN HERO OF EPIC POEM ALPAMYSH). International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(3), 12–17. Retrieved from https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/50
15. Umurzakova, K. K. (2022). Russian language: Yesterday, today and tomorrow.
16. Umurzakova, K. K. (2022). RESEARCH ACTIVITY IS AN IMPULSE TO SELF-DEVELOPMENT OF STUDENTS. Frontline Social Sciences and History Journal, 2(03), 39-44.
17. Umurzakova, K. K. (2021). Problems of russian language teaching in higher education and their solutions. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 11(11), 774-778.
18. Umurzakova, K. (2023). ADVANTAGES OF THE METHOD OF USING STORIES IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE. Экономика и социум, (6-2 (109)), 553-557.
19. Умурзакова, К. (2024). ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКАНОМИКЕ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(4), 19-24.
20. Xursanovna, U. K. (2024). O ‘ZBEKISTON IJTIMOIY TARMOQLARIDA YOSHLAR NUTQI. Kokand University Research Base, 515-518.
21. Умурзакова Коммуна Хурсановна. (2024). ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА. Научная база Кокандского университета, 965–968. Получено с https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/268
22. Умурзакова Коммуна Хурсановна. (2024). ЦИФРОВЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ БИЗНЕСЕ. Научная база Кокандского университета, 273–276. Получено с https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/327
23. Умурзакова Коммуна Хурсановна. (2024). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ МАРКЕТИНГА В ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ. Научная база Кокандского университета, 277–284. Получено с https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/328
24. Умурзакова Коммуна Хурсановна. (2024). О ТРУДНОСТИ ПОНИМАНИЯ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ. Научно-исследовательская база Кокандского университета, 290–295. Получено с https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/330.
25. Умурзакова Коммуна Хурсановна и Обиджонов Мухаммадали Муроджон угли. (2024). ВЛИЯНИЕ ДЕЛОВОЙ ЭТИКИ НА БИЗНЕС СРЕДУ. Научно-исследовательская база Кокандского университета, 969–973. Получено с https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/269.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH VA NAZORAT QILISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Ismayilov Akmal Ziyadillayevich
Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti katta o‘qituvchisi
e-mail: akmalismailov1979@gmail.com

Annotatsiya: Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimi nafaqat bizda, balki dunyoning ko‘plab mamlakatlarida keng qo‘llanilayotgan tizim hisoblanadi. Ushbu tizimning e’tiborli jihatlaridan biri shundaki, o‘quv jarayonida katta e’tibor talabaning mustaqil ishlashiga va shu asosda fanlarni chuqurroq o‘zlashtirishiga qaratilganligidir. Shularni hisobga olib ushbu maqolada talabalarning mustaqil ishlarini to‘g‘ri tashkil etish, shakllantirish, takomillashtirib borish va mexanizmini doimiy harakatini ta’minlash borasida fikrlar berilgan. Hamda kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish va nazoratini amalga oshirish, mavjud muammolar va ularning echimlari bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: kredit-modul, kredit-modul tizimi, “Sillabus”, mustaqil ish, kompetensiya, yangi pedagogik texnologiyalar.

Barchamizga ma’lumki O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2020-yildagi 824-sonli “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 29.04.2024-yildagi 136-sonli “Oliy ta’lim muassasalari talabalari mustaqil ta’limini tashkil etish bo‘yicha namunaviy tartibni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Buyrug‘i va boshqa tegishli qator hujjatlarda Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etilishi belgilab berilgan. Shulardan kelib chiqib bugungi kunda barcha Oliy ta’lim muassasalari o‘quv jarayonlarida kredit-modul tizimi joriy etilgan.

Barchamizga ma’lumki kredit-modul tizimi asosida fan o‘qituvchisi tomonidan ishlab chiqilgan “Sillabus” o‘quv yili (semestr) boshida talabalarga taqdim etiladi. “Sillabus”da fanning maqsadi va uning o‘quv dasturida tutgan o‘rni, kasbiy faoliyat uchun ahamiyati, talabalar ushbu fanni o‘rganish natijasida ega bo‘ladigan bilimlar va ko‘nikmalar, fan bo‘yicha semestr davomida o‘rganiladigan mavzular, foydalanishga tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro‘yxati, baholash mezonlari, talabalarning bajarishi lozim bo‘lgan mustaqil ishlari mavzulari va turlarini qamrab olishi kerak.

Bunda (Sillabusda) talabalar mustaqil ishlarining shakli va hajmini belgilashda quyidagi jihatlarga e’tibor berishimiz lozim:

1. Bilim sohasi, ta’lim sohasi va yo‘nalishlarini;
2. Talabalarimizni nechanchi bosqichda tahsil olishini;
3. Ushbu fanimizning o‘ziga xos xususiyati va o‘zlashtirishdagi qiyinchilik darajasini;
4. Mustaqil ish mavzusining axborot manbalari bilan ta’minlanganlik darajasini;
5. Mustaqil ish topshiriqlar bankini yaratishda ularning murakkablik darajasi inobatga olinishi;
6. Talabaning axborot manbalari bilan ishlay olish darajasi;
7. Mustaqil ish mavzusi talabaning muayyan fanga oid xususiy kompetensiyalarni egallash va rivojlantirishga xizmat qilishi;
8. Mustaqil ish mavzusi talabalarning mustaqil fikrlash, masala va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechimini izlash, uni taqdim etish ko‘nikmalarini egallashiga xizmat qilishi.

Shuni ta’kidlab o‘tish lozimki, talabalar o‘tilayotgan fanni yaxshi o‘zlashtirishi va uning mazmun-mohiyatini anglab yetishlarida ular tomonidan bajariladigan mustaqil ishlarning ahamiyati benihoya kattadir. Chunki, talabalarning o‘zlari tomonidan bajariladigan mustaqil ishlari - bu talabaning o‘ziga xos o‘quv faoliyati bo‘lib, topshiriqlarni mustaqil ravishda bajarishga, fanga qiziqishi ortishiga va muayyan fan sohasida bilimlarni egallashiga yordam beradi. Mustaqil ishlarni bajarishi jarayonida talabalarning mantiqiy fikrlashi, ijodiy faolligi, o‘quv materiallari bilan ishlashni o‘zlashtirib tadqiqotchilik yondashuvlari shakllanib boradi. Umuman olganda, “MUSTAQIL TA’LIM” - o‘quv jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, talabaning muayyan fanga oid xususiy kompetensiyalarni egallash va rivojlantirish, mustaqil fikrlash, masala va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechimini izlash, uni taqdim etish ko‘nikmalarini egallash hamda auditoriyada olingan bilim, ko‘nikma va malakalarini mustahkamlash, qo‘shimcha ma’lumot va materiallarni mustaqil o‘rganishga qaratilgan muhim o‘qitish shaklidir.

Shu o‘rinda o‘zimizga savol beraylik, mustaqil ta’limni tashkil etishdan maqsad nima? O‘ylaymizki buni javobi quyidgicha. Mustaqil ta’limini tashkil etishdan asosiy maqsad fan (mavzu) bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash, boyitish, amaliy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish, axborotlar bilan ishlash, o‘z-o‘zini rivojlantirish, fan professor-o‘qituvchilari bilan verbal va noverbal holatda ishlash orqali kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir.

Mamlakatimizda talabalarning mustaqil ta’limi samarali tashkil etilgan deb hisoblaysizmi? – degan so‘rovnomaga professor-o‘qituvchilar tomonidan turlicha fikr-mulohazalar berilgan. So‘rovnomada ishtirok etgan professor-o‘qituvchilarning 29,6 foizi “Oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim samarali tashkil etilgan”, 31,3 foizi “Samarali tashkil etilmagan”, deb hisoblashsa, 39,1 foizi “Qisman samarali tashkil etilgan”, deb javob berishgan. So‘rovnoma natijasi shuni ko‘rsatmoqdaki, oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim yetarli darajada tashkil etilmagan. [1, B. 9]

Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari ularni yuzaga kelayotgan nazariy va amaliy muammolarni oqilona va samarali hal eta oladigan ijodkor shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bo‘lajak mutaxassislarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarining bo‘lishi-yuqori malakali kadrlarga qo‘yiladigan eng muhim talablardan biri ekanligini ta’kidlab o‘tish lozim. Chunki, biror bir sohada tadqiqotchi kadrlar faoliyat yuritmas ekan, bu sohada yangiliklar, rivojlanishlar, samaradorlik ko‘rsatgichlari haqida gap bo‘lishi mumkin emas. [2, B. 183-201]

Oliy ta’limda mustaqil ta’limini tashkil etish bo‘yicha Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining shu yil 29-apreldagi “Oliy ta’lim muassasalari talabalari mustaqil ta’limini tashkil etish bo‘yicha namunaviy tartibni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 136-sonli Buyrug‘ida aniq maqsad va vazifalar ko‘rsatib o‘tilgan. Uning IV-bandida “Mustaqil ta’limni tashkil etishda professor-o‘qituvchilar va talabalaming vazifa va majburiyatlari” ko‘rsatib berilganini alohida ta’kidlash zarur. [3, B. 1-6]

Bugungi kunda kredit-modul tizimi asosida talaba o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan fanlarning auditoriya mashg‘ulotlariga umumiy o‘quv yuklamasining o‘rtacha 40 foizi va talabalarning mustaqil ishlarni bajarishiga 60 foizi ajratilganligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan ko‘rinib turibdiki, talaba fanlarni o‘zlashtirishida o‘z ustida ishlashi, ya’ni berilgan mustaqil ish mavzularini o‘z vaqtida sifatli bajarib kelishlari shart. Bunda esa professor-o‘qituvchining ham zimmasiga katta vazifalar yuklanadi. Bu vazifalarning ayrimlari quyidagilardan iborat deb bilamiz:

1) Fan bo‘yicha Sillabus tayyorlayotganda mustaqil ish mavzulariga ahamiyat berish (fan mavzularini qamrab olish);

2) Mustaqil ish mavzularini birinchi dars mashg‘ulotidayoq talabalar diqqatiga yetkazish;

3) Talabalarga mustaqil ish mavzularini yoki ularni bajarish usullarini tanlashda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish;

4) Mustaqil ishlarni bajarish bo‘yicha tegishli ko‘rsatmalar berib borish;

5) OTM kutubxonasining o‘quv-uslubiy ta’minlanganligidan kelib chiqib qaysi adabiyotlardan foydalanishlari mumkinligini aytib o‘tishlari;

6) Har bir talaba bilan mustaqil ish mavzulari yuzasidan kerak bo‘lsa individual ishlash;

7) Talabalarning nazariy bilimlari va amaliy ko‘nikmalarini mustaqil ish mavzulari orqali tizimlashtirib borish;

8) Talaba mustaqil ishlarni o‘z vaqtida bajarib kelishlarini nazorat qilish;

9) Talaba tomonidan bajarilgan mustaqil ishlarni xolisona baholash va kamchiliklari bo‘lsa to‘g‘ri tushunchalar berib borish;

10) Talabalarni ongidan “bilim olish faqat auditoriyada” degan tushunchani chiqarib tashlashga erishishi kerak.

Talaba mustaqil ishlarni bajarishi jarayonida ko‘p muammolarga, savollarga duch kelishi tabiiy. Mana shunday vaqtda professor-o‘qituvchilarimiz talabalarning savollariga yetarli darajada javob bera olishi uchun esa o‘qituvchi o‘z sohasining bilimdoni bo‘lishi talab etiladi. Aks holda o‘qituvchi va u o‘qitadigan fanning reytingi tushib ketadi, agar u tanlov fani bo‘lsa, o‘quv rejasidan olib tashlanishigacha borilishi mumkin.

Bugungi kunda Axborot kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli texnologiyalardan keng qo‘llanilishini e’tiborga olgan holda, talabalar mustaqil ishlarni bajarishlarida elektron shaklda bajarishlariga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Kuzatishlarim natijasida shuni afsus bilan aytib o‘tishim lozimki, talabalarimiz mustaqil ishlarni bajarishlarida an’anaga aylanib qolgan referat shaklidagi, yana ham aniqroq aytadigan bo‘lsak internet tarmoqlaridan tayyor ma’lumotlarni ko‘chirib olib, chop ettirib, eng achinarlisi berilgan ma’lumotlarga ko‘z ham yuritmasdan yuziga ism familiyasini yozib kelishmoqda. Bunday holatda albatta biz professor-o‘qituvchilarning ham aybimiz bor. Demak, biz mas’uliyatni oshirgan holda, talabchanlikni unutmasligimiz, kerak bo‘lsa to‘g‘ri ko‘rsatma va maslahatlarimizni berib borishimiz lozim.

Talaba mustaqil ta’limni bajarishda (tashkil etishda) fanning xususiyatini inobatga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- mavzu yuzasidan tahliliy ma’lumot (esse) tayyorlash;
- hisoblash-chizma mustaqil ishini bajarish;
- badiiy-ijodiy ishni bajarish;
- kurs ishi (loyihasi)ni bajarish;
- aniq mavzu bo‘yicha tahliliy taqdimot (prezentatsiya) tayyorlash;
- berilgan masalaga aniq yechim topish va uni tahlil etish;
- berilgan muammoni keng tahlil qilish, unga ta’rif va xulosalarni berish;
- berilgan mavzuni chuqur o‘rganish va yuqori darajada tahlil qilish;
- tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish;
- hisob-grafik-loyihalash ishlanmalarini tayyorlash;
- amaliyotdagi mavjud muammoning yechimini topish, test, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash orqali loyihalar ishlash ko‘nikmasini shakllantirish;
- ilmiy maqola, tezislar va ma’ruza tayyorlash;
- amaliy mazmundagi nostandart masalalarni yechish va ijodiy ishlash.

Bundan tashqari o‘qituvchi fanning xususiyatidan kelib chiqib, talabalarga turli kompyuter o‘quv-dasturlari (MatLab, CorelDRAW, AutoCad, Excel, ...) yordamida elektron tarzda bajariladigan mustaqil ish topshiriqlarini ham berishi mumkin. Va albatta, tavsiya sifatida shuni

aytishimiz mumkinki mustaqil ishlarni bajarishda imkon qadar birorta yangi pedagogik texnologiyalar (klaster, BBB, Venn diagrammasi, T-jadvali, nima uchun, qanday, nilufar guli ...) [4, B. 9-28] dan foydalanishlarini talab qilsak o‘ylaymanki bo‘lajak pedagoglar uchun foydadan holi bo‘lmaydi. Qolaversa, har bir muassasa mustaqil ishlarni tashkil etish bo‘yicha yo‘riqnoma ishlab chiqishlari, har bir fan bo‘yicha mustaqil ishlarni bajarish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar, qo‘llanmalar ishlab chiqishlari maqsadga muvofiq bo‘ladi. Qolaversa “mustaqil ta’lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda xorij tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini yo‘lga qo‘yish lozim”. [5, B. 223] Albatta bularni amalga oshirsak foydadan holi bo‘lmaydi. Lekin shuni unutmasligimiz kerakki: 1) professor-o‘qituvchi mustaqil ta’limga berilgan topshiriq va vazifalarni nazorat qilishi, individual tekshirib borishi hamda baholab borishlari uchun qo‘shimcha vaqt va kuch sarflaydi. Shuning uchun bizningcha professor-o‘qituvchilar yuklamasini hisoblash bo‘yicha vaqt me’yorlarini qayta ko‘rib chiqish zarur deb o‘ylaymiz. 2) O‘qituvchi tomonidan berilgan mustaqil ta’lim bo‘yicha individual topshiriqlarning o‘z vaqtida bajarilishini (intizomni) baholashda aniq mezon ishlab chiqilmagan. Mustaqil ish vazifasini belgilangan muddatda bajarib kelmasa ya’ni muddatlar buzilgan taqdirda fan professsor-o‘qituvchisi baho (ball)ni pasaytirish huquqiga ega bo‘lishi kerak va ushbu jihat fan dasturi va sillabusda ko‘rsatilishi lozim deb o‘ylaymiz.

Xulosa qilib aytganda kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, samaradorligini va sifatli bajarilishini ta’minlash, nazorat qilish hozirgi vaqtda dolzarb ahamiyat kasb etadigan masalalardan biri hisoblanadi. Zero eramizdan avvalgi VI asrda yashab ijod etgan buyuk xitoy faylasufi Konfutsiy shunday degan edi, “Eshitdim unutdim, ko‘rdim eslab qoldim, bajardim tushundim”. Bugungi XXI asrda talabalarning mustaqil ishlarini o‘zlari tomonidan bajarishi fanning mohiyatini anglab etishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, ertangi kunimiz egalari bo‘lgan talabalarimizni bilimli, zukko, dono va albatta o‘z kasbining mukammal egalari bo‘lishlari uchun o‘z kasbimizni sidqidildan bajarishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mustaqil ta’limni tashkil etish va baholash mezonlari [Matn]: metodik qo‘llanma / L.Zaripov, Z.Tohirov, M.Tuxtayeva. – T.: “Yetakchi nashriyoti”, 2024.
2. Healey, M. (2005). Linking research and teaching to benefit student learning. Journal of Geography in Higher Education, 29 (2).
3. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 29.04.2024-yildagi 136-sonli “Oliy ta’lim muassasalari talabalari mustaqil ta’limini tashkil etish bo‘yicha namunaviy tartibni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Buyrug‘i
4. Qarang: Raximov B.H. O‘quv mashg‘ulotlarini zamonaviy tashkil etish va o‘tkazish texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2016.
5. Musaxanova G.M. Mustaqil ta’lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. 2020. №6.

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Madaminova Yarkinoy Saparbayevna
UrDPI, “Texnologok talim kafedrasi” katta o‘qituvchisi
myarkinoy@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada umumtalim maktablarida Pedagogik texnologiyalarning o‘rni, ahamiyati, ularni qo‘llashdagi bazi muammolar bayon qiqlingan. Pedagogik texnologiyaladan texnologiya darslarida foydalanish usullari, o‘quvchilarning darslarda nazariy bilimlarni egallashdagi, amaliy ko‘nikmalarni hosil qilishdagi, o‘quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o‘rni, samarasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Texnologiya, ijodiy faoliyat, loyiha, klaster, axborot, kommunikativ, kompetentsiya, bilim va ko‘nikma.

Bugungi kunda maktab ta’limida jiddiy o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Pedagogik texnologiya pedagogik jarayonning deyarli barcha tomonlarini qamrab olgan. O‘quvchining shaxsiy qiziqishi ta'lim jarayonida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ta'limning asosiy strategiyasi bolaning shaxsiyati, uning imkoniyatlari va qobiliyatlari, moyilliklari va ehtiyojlarini ta'lim jarayonining markaziga qo‘yadigan shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvga aylanadi. Bularning barchasini yangi ta’lim texnologiyalari asosida amalga oshirish mumkin. Hozirgi vaqtda bu tushuncha pedagogik leksikonga mustahkam kirib keldi.

Texnologiya - har qanday biznes, mahorat yoki san'atda qo‘llaniladigan texnikalar to‘plami (tushuntirish lug‘ati). Pedagogik texnologiya - ta'lim samaradorligini oshiradigan o‘qitish va o‘quv faoliyatini tashkil etishning usullari va shakllari majmuidan foydalanishga asoslangan ta'lim jarayonini loyihalash, ulardan foydalanish aniq belgilangan natijaga ega.

Har qanday yangi texnologiyani o‘zlashtirish bilan o‘qituvchining metodikada yangi pedagogik tafakkuri boshlanadi: metodik tilning ravshanligi, tuzilishi, aniqligi, asosli me’yorning paydo bo‘lishi bilan kechsadi.

Turli pedagogik texnologiyalar o‘quv faoliyatini tadbiq qilishga yordam beradi, shuningdek, o‘rganish motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Yangi ta'lim ichida o‘rganish motivatsiyasi muhim o‘rin tutadi. Motivatsiyaning maqsadi bolalarda mavzuga barqaror qiziqishni rivojlantirish, muloqot va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdir. Shunday qilib, o‘qituvchining asosiy vazifasi o‘quvchilarning faol kognitiv faoliyatini rag‘batlantirish, o‘quv jarayonining har bir ishtirokchisining ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun texnika va usullarni tanlashdir.

Pedagogik maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

- ta'limning innovatsion shakllarini o‘rganish va xorijiy uslubiy adabiyotlarni o‘qish;
- o‘quv samaradorligini oshirish vositasi sifatida texnologiya darslarida PTni qo‘llash;
- turli zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali texnologiya darslarida ijodiy faoliyat uchun sharoit yaratish;
- texnologiya darslarida o‘qitishning innovatsion shakllaridan foydalanish tajribasini umumlashtirish.

Shunday qilib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar nafaqat o‘qitishning texnik vositalari yoki kompyuterlaridan foydalanish, balki o‘quv jarayonini optimallashtirish, ta'lim samaradorligini oshirish tamoyillarini aniqlash va texnikasini ishlab chiqishdir.

O‘z navbatida, ta'lim jarayonining samaradorligi axborot-ta'lim muhiti bilan ta'minlanishi kerak. Ta'lim muassasasining asosiy ta'lim dasturini amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlovchi axborot-ta'lim resurslari va vositalari tizimi zarur bo‘ladi.

Zamonaviy ta'lim shakllari yuqori kommunikativ qobiliyatlar va o‘quvchilarni o‘quv faoliyatiga faol jalb qilish, nutq va tinglash qobiliyatlari bilim va ko‘nikmalarini faollashtirish, o‘quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini samarali rivojlantirish bilan tavsiflanadi. Bu zamonaviy ijtimoiy sharoitlarga moslashishga yordam beradi, chunki jamiyat ishbilarmon odamlarga muhtoj.

Har qanday innovatsion faoliyatning asosi ijodkorlikdir. Ijodiy faoliyat hissiy va intellektual sohalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Texnologiya darslarini o‘tkazishda o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish uchun men bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi ta'lim texnologiyalaridan foydalanaman:

O‘yinlar. O‘yinlar o‘quvchilarga differensial yondashish, har bir o‘quvchini mehnatga jalb etish, uning qiziqishlari, mayllari va texnologik jaayonlarning nazariy tomonlarini ilmiy jihatdan o‘rganish darajasini hisobga olish imkonini beradi. O‘yin tabiatidagi mashqlar o‘quvchilarni yangi taassurotlar bilan boyitadi, ularning nazriy bilim boyligini faollashtiradi, rivojlanish funktsiyasini bajaradi va charchoqni ketkazadi. Ular maqsadi, mazmuni, tashkil etish va amalga oshirish usullariga ko‘ra har xil bo‘lishi mumkin. Ularning yordami bilan biz biron bir muammoni hal qilishinimiz mumkin (bilim va amaliy ko‘nikmalarni takomillashtirish va boshqalar) yoki vazifalarning butun majmuasi: mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish, kuzatish, e'tibor va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va hk.

Individual o‘yinlarni dars davomida istalgan vaqtda o‘ynash mumkin,

jamoaviy - ularni dars oxirida o‘tkazish tavsiya etiladi, chunki ularda raqobat elementi aniqroq ifodalangan, ular harakatchanlikni talab qiladi. Xuddi shu mashq mashg‘ulotning turli bosqichlarida qo‘llanilishi mumkin.

Rolli o‘yinlardan foydalanish o‘quv jarayonini faollashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Ma'lumki, rolli o‘yin uning ishtirokchilari tomonidan odamlarning haqiqiy amaliy faoliyatini shartli ravishda takrorlashni ifodalaydi va haqiqiy muloqot uchun sharoit yaratadi. Rolli o‘yin o‘rganishning dastlabki bosqichida ham, yuqori bosqichda ham qo‘llanilishi mumkin. Unda har doim harakatning shartlarini ko‘rsatadigan, bajarilishi kerak bo‘lgan harakatlar va hal qilinishi kerak bo‘lgan muammoni tavsiflovchi vaziyat taqdim etiladi. Vaziyatda sheriklarning ijtimoiy munosabatlari haqida ma'lumot berish kerak. Rol tavsifi rollar kartasida berilgan. O‘quvchilarga xarakterga kirish uchun vaqt berilishi kerak. Men rollarni tayinlayman, lekin ularni o‘quvchilar o‘zlari tanlashi mumkin. Bu guruhning xususiyatlariga bog‘liq va o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, ularni o‘zlashtirish darajasig a b o g ’l i q . Texnologiya darslarida o‘yin texnologiyalari kasblar bilan tanishtirishga yo‘naltirilgan darslarda juda qo‘l keladi.

Loyiha texnologiyasi.

Ushbu texnologiya bolaning faol mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga va uni nafaqat bilimlarni eslab qolish va qayta ishlab chiqarishga, balki uni amalda qo‘llashga o‘rgatishga qaratilgan. Loyiha ustida ishlayotganda bolalar hamkorlik qilishni o‘rganishi va o‘rganish hamkorlikda bo‘lishi muhimdir. Ularda o‘zaro yordam, hamdardlik istagi va qobiliyatini shakllantiradi, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari va faolligi shakllanadi. Ushbu texnologiyadan foydalanish darsda barcha mumkin bo‘lgan ish shakllarini ta'minlashga imkon beradi: individual, guruh, jamoa. Loyiha topshiriqlarini bajarish maktab o‘quvchilariga amaliy ko‘rish imkonini

beradi. Texnologik jarayonlarni o‘rganishning afzalliklari, bu esa ushbu fanni o‘rganishga qiziqish va motivatsiyani oshiradi. O`quvchini o`quv jarayoniga faol jalb etish orqali o`rganish o`zlashtirishga olib keladi. Texnologiya darslarida konstruksiyalashtirish darslarida o‘quvchilarni ijodiy fikrlahsga o‘rgatishda bu usuldan foydalanish yuqori samara beradi.

Boshlang‘ich maktabda bitta dars yoki uning bir qismiga mo‘ljallangan mini-loyihalardan ham, bajarish uchun uzoq vaqt talab qiladigan yirik loyihalardan ham foydalanish mumkin. Loyihalar individual bo‘lishi mumkin (masalan, kollaj yoki albom "Men va mening do‘stlarim", "Mening oilam", "Mening birinchi kitobim") yoki guruh ("Sevimli uy hayvonlari", "Bizning maktab").

Amaliy ishlarni o‘rgatish jarayonini tashkil etishda o‘quvchilarimiz salomatligini muhofaza qilishni unutmasligimiz kerak, chunki faqat sog‘lom bolalargina olingan bilimlarni, ko‘nikma va malakalarni to‘g‘ri o‘zlashtirib, kelajakda hayotda qo‘llashga qodir.

So‘nggi yillarda olib borilgan pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich maktabda allaqachon o‘quvchilarning sog‘lig‘ining yomonlashishi, faollik darajasining pastligi kabi muammolar paydo bo‘ladi.

Turli sinflarda ishlash va o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, texnologiya darslarida amaliy, umumiy ta'lim va rivojlanish maqsadlariga yanada samarali erishish uchun zarur.

Darslarda bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olishga, stress va charchoqni ketkazadigan ish turlarini taqdim etishga harakat qillgan maqul.

Butun dars bo‘shashmasdan, ijobiy his-tuyg‘ular muhitida, ohan quvnoq va do‘stona bo‘lishini ta'minlashga harakat qilinadi o‘qish uchun yoqimli, qulay muhit yaratish zarur.

Dam olishning maqsadi - ruhiy stressni bartaraf etish, bolalarga ozgina dam olish berishdir, ijobiy his-tuyg‘ularni, yaxshi kayfiyatni uyg‘otadi, bu esa talim tarbiyaning samaradorligiga olib keladi

Dam olish turlari jismoniy tarbiya daqiqalari, o‘yin tanaffuslari, qo‘shiq aytish, yangi va g‘ayrioddiy narsalarga qiziqish bo‘lishi mumkin. Qiziqarli yoki kulgili hikoya yoki kulgili suratlar tufayli yuzaga kelgan kulgi ham stressdan xalos bo‘lishga yordam beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)

Bugungi kunda AKT ta’lim jarayonida mustahkam o‘rin egalladi. AKT yordamida quyidagi tamoyillar amalga oshiriladi: ko‘rinish, foydalanish imkoniyati, o‘qitishga tabaqalashtirilgan yondashuv, amaliy yo‘nalish, materialni tizimli ravishda taqdim etish. Bu tamoyillar ta’limning asosi hisoblanadi, chunki ular ta’lim jarayoni doirasida har bir o‘quvchi shaxsining rivojlanishiga xizmat qiladi. Endi o‘rganish hayajonli va qiziqarli bo‘ladi, chunki o‘quvchiga an'anaviy shaklda emas, balki zamonaviy va jozibali topshiriq beriladi. Multimedia resurslari har bir darsni o‘quvchi va o‘qituvchi uchun alohida o‘tkazishga yordam beradi. Kompyuter o‘rganish uchun ijobiy motivatsiya yaratish, kuchlanishni va bolaning o‘rganishiga to‘sqinlik qiladigan bir qator komplekslarni bartaraf etish uchun ulkan salohiyatga ega va ularni o‘qituvchi bilan bevosita muloqotda yo‘q qilib bo‘lmaydi.

Ekran tovushli o‘qitish vositalari bu muammoni muvaffaqiyatli hal qiladi. Xayoliy material voqelikni nusxalaydi, asl nusxa haqida turli darajadagi aniqlik bilan g‘oyalarni beradigan model bo‘lib xizmat qiladi.

Texnologiya darslarida texnologik jarayonlarni o‘rganishda bilimlarni o‘zlashtirish va ko‘nikmalarni avtomatlashtirish darajasiga olib keladigan ko‘nikmalarni rivojlantirish muhimdir. Bunga faqat takroriy takrorlash orqali erishish mumkin. Bunday holda, kompyuter o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda cheksiz sabrli repetitor vazifasini bajarishi mumkin.

Kompyuter o‘yinlari: "Keling, xarid qilaylik." O‘quvchilar sotib olmoqchi bo‘lgan tovarlar ro‘yxatiga ega. Ular tegishli do‘konni topishlari, kirishlari va tovarlarni sotib olishlari kerak. Bu tovarlar amaliyishlarni bajarishda foydalaniladigan asbob va uskunalar bo‘lishi mumkin.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi

Tanqidiy fikrlash baholovchi, aks ettiruvchi fikrlashni anglatadi. Bu hayotning shaxsiy tajribasiga yangi ma'lumotlarni qo‘llash orqali rivojlanadigan ochiq fikrdir.

Ushbu texnologiyada o‘qituvchining roli tubdan o‘zgaradi. U o‘quv jarayonini faollashtiradigan va boshqaradigan sherik bo‘ladi. O‘quvchilar konfliktsiz fikr almashishni o‘rganadilar. Shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim amalga oshiriladi, bunda har bir o‘quvchi nafaqat boshqa hajmdagi tayyor bilimlarni oladi, balki teng sheriklik asosida bilimlarni qurish jarayonida ishtirok etadi.

"Klaster yaratish" texnikasi. Ushbu texnikaning ma'nosi ma'lum bir muammo bo‘yicha mavjud bilimlarni tizimlashtirishga urinishdir. Klaster - bu grafik muayyan tushunchaning semantik sohalarini ko‘rsatadigan materialni tashkil qilish. Tarjimada klaster so‘zi dasta, to‘da ma’nosini bildiradi. Klaster o‘quvchilarga mavzu yuzasidan erkin va ochiq fikr yuritish imkonini beradi.

Klasterdan darsning turli bosqichlarida foydalanish mumkin. Qiyinchilik bosqichida - aqliy faoliyatni rag‘batlantirishda.

Tushunish bosqichida - o‘quv materialini tuzish uchun.

Mulohaza bosqichida - o‘quvchilar nima haqida xulosa chiqarish uchun.

O‘quvchilar klaster tuzgandan so‘ng, siz ularni ushbu mavzu bo‘yicha takliflar kiritishga taklif qilishingiz mumkin. O‘quvchilar mavzu bo‘yicha takliflar bildiradilar, ma’lumotlar almashadilar, guruhlarda ishlaydilar.

"Sinkvinni yozish" texnikasi. Fransuz tilidan tarjima qilingan "cinquain" so‘zi she'r, ma'lum qoidalar asosida yozilgan besh qatordan iborat mazmunni beradi.

Ushbu uslubiy texnikaning maqsadi nima? Sinkvinni tuzish o‘quvchidan o‘quv materiali va ma'lumotlarini qisqacha umumlashtirishni talab qiladi, bu esa unga har qanday vaziyatda fikr yuritish imkonini beradi. Bu erkin ijodkorlikning bir shakli, ammo ma'lum qoidalarga muvofiq olib boriladi.

Shunday qilib, texnologiyani rivojlantirishning texnikasi va strategiyalaridan foydalanish tanqidiy fikrlash, siz o‘quvchilarni turli xil ma'lumotlar bilan ishlash uchun turli xil manbalardan foydalanishingiz mumkin. Bolalar texnologik operatsiyalarni bajarishni o‘rganadilar: ma'lumotni baholaydilar.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashni istardimki, zamonaviy o‘qituvchi o‘z faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanmasdan samarali ishlay olmaydi, ulardan foydalanish ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning o‘quv yuklamasini kamaytirish va yanada samarali ishlashning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar insonni tarbiyalash va o‘z-o‘zini tarbiyalashning asosiy motor mexanizmi sifatida motivatsiyaga olib keladigan juda ko‘p imkoniyatlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O‘, Ro‘ziyeva D Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2016 yil.
2. Ishmuxamedov R.J. Innovasion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. T.: TDPU, 2004
3. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. Pedagogik maxorat. Toshkent. TDIU, 2007 yil
4. www. Inter- pedagogika. ru.

FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTIDA XOTIN-QIZLARNING O‘RNI

Zokirova Dilnoza Nematillayevna
Namangan muhandislik-qurilish instituti,
Energetika muhandisligi kafedrasi katta o‘qituvchisi,
e-mail: zdilnoza1983@gmail.com
tel.:+998-94-306-59-09,

Annotatsiya. Maqolada xotin-qizlarni ilmiy tadqiqot va innovatsiyalar faoliyatiga keng jalb qilish, tadqiqotlarni amalga oshirishning tashkiliy imkoniyatlarini yaratish, ilmiy faoliyatda gender diskriminatsiya muammosiga barham berish, olima ayollar uchun ilmiy nufuzli mukofotlar ta’sis etish, tadqiqot grantlari, xorijiy stajirovka dasturlarini kengaytirish, olimalarning akademik mobilligini oshirish, innovatsion g‘oyalarni tijoratlashtirish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash loyihalarini yo‘lga qo‘yish, fan-texnika taraqqiyotning bundan keyingi rivojida samarali yechimlari masalasida amalga oshirilayotgan davlat siyosatida xotin – qizlarni roli tog‘risida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: fan-texnika taraqqiyoti, tashkilotchilik, tadbirkorlik, gender tenglik, xotin – qizlar, ayollarga e’tibor, ta’lim, bandlik, kasb – hunar.

Dunyo miqyosida keskin tus olib borayotgan shiddatli raqobatga faqat zamonaviy ilm-fan, yuqori texnologiyalar va innovatsiya yutuqlarini keng joriy etish orqaligina munosib javob bera olishimiz mumkin.

Bugungi globallashuv vaqtida rivojlangan va rivojlanish bosqichida bo‘lgan barcha davlatlar dunyo miqyosida o‘zining iqtisodiy-ijtimoiy holatini yanada yaxshilash, jahon bozorida tutgan rolini mustahkamlashni o‘z oldiga maqsad qilib olgan. Shuningdek, yildan yilga yuksalib borayotgan mamlakatlar qatorida yurtimizda ham ilm-fan, ta’lim, iqtisodiyot, sanoat, sport, san’at, madaniyat singari barcha sohalarda o‘sishga erishish va buning natijasida ilmiy salohiyatini oshirish, aholi turmush tarzini bundanda yaxshilash maqsadida tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda.

So‘nggi yuz yillikda inson turmush tarzida xususan ayollar ijtimoyi faoliyatida katta o‘zgarishlar sodir bo‘lganini asosi ilm-fan va texnika rivoji bilan bog‘liq ekanligi hech kimga sir emas. Har tomonlama bilimlarning rivoji, Inson o‘sishi va rivojlanishining asosiy o‘qi va harakatlantiruvchi kuchining omili bo‘lib, xizmat qiladi. Bilim olishda islom dinida chegara yo‘q, beshikdan qabrgacha ilm izla deyishgan, bilim olish jinsga-ayol va erkakga ajralmaydi, bu borada ular teng! Asosiy qomusimizda ham bu borada adolat barqaror. O‘zbekistonda oxirgi yillarda gender tenglik bo‘yicha bir qator qaror va farmonlar xotin-qizlarimizning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun barcha sharoitlar yaratishga qaratilgan va katta ahamiyat berilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2021 yil 26 fevral kuni xotin-qizlarning muammolarini hal qilish va ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash masalalari muhokamasi yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishidagi so‘zlarini tinglar ekanman, xayolimdan shu o‘ylar o‘tdi [1].

Davlat rahbari, jumladan: "Oliy ma’lumotli bo‘lishni istagan, qobiliyati, bilimi bor, lekin taqdir taqozosi bilan orzusiga erisha olmagan xotin-qizlarni rag‘batlantirish tizimi joriy qilinadi. Ya’ni, ota-onasining biridan ayrilgan muhtoj qizlar, boquvchisi yo‘q yolg‘iz ayollarning shartnoma to‘lovi hokimlik va oliy o‘quv yurti hisobidan qoplab beriladi. Bu yangi tizim. Ilgari bunday qilolmasdik. Endi imkoniyat bor", deb ta'kidladi.

Shu munosabat bilan mazkur yig‘ilishda muhokama qilingan yurtimiz xotin-qizlariga

daxldor ko‘plab masalalarning faqat bittasiga to‘xtalishga jazm etdik. Bu ham bo‘lsa, ayollar va qizlarning ilm-fan, texnika-texnologiya sohalarida munosib joy egallashi muammosidir.

Yangi O‘zbekiston sharoitida xotin-qizlarni ilmiy tadqiqot va innovatsiyalar faoliyatiga keng jalb qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun, bir tomondan, yurtimiz ayollari va qizlarining ilm-fandagi faolligini xalqaro miqyosda kuchaytirish, ikkinchi tomondan, ta'lim va ilm-fan sohalarida gender tenglikka erishish nihoyatda zarur.

Chunki, aslida ham, ayol bilimli bo‘lsa, tarbiya qilgan farzandlari zukko, salohiyatli bo‘ladi. Yanada muhimi, ayol ilmli bo‘lsa, millat ilmli bo‘ladi.

Ma’lumki zamonimiz texnologiya zamoni, rivojlangan mamlakatlarda biron soha yo‘q-ki, raqamlash va yashil raqamlash tizimi kirib bormagan bo‘lsa, ayni paytda bu jarayonda dunyo aholisining yarmi, ya’ni ayollarning o‘rni qanchalik ahamiyatga ega ekanligi aniq ma’lum emas. Ko‘p davlatlarda o‘rta ta’lim majbiriy va o‘qishga borganda qizbola va o‘g‘il bola teng qatnashadi, shunga ko‘ra dunyoning ko‘plab mamlakatlarida bakalavriat talabalarining muhim qismi ayollar bo‘lsa-da, ko‘rsatgichlar shuni ko‘rsatadiki, vaqt o‘tishi bilan yuqori ilmiy darajalarda ayollar soni kamayib borishi kuzatiladi va ularning soni ko‘pchilikni tashkil etmaydi. Ayollar san’at va ijtimoiy fanlar, tabiiy fanlar, ta’lim va tarbiya sohasida ko‘proq faoliyat yuritsalar, texnika, muhandislik, aniq fanlar sohalariga kamroq kirishadi. Asosan, ayollar tarbiyaviy va jismoniy parvarishga urg‘u beradigan ishlarga moyil bo‘lib, texnika mexanika mahoratiga va ijodiy fikrlashga tayanadigan ishlarda kamroq faoliyat ko‘rsatadilar. Lekin aytib o‘tish joizki, O‘zbekistonda oxirgi ikki yil magistr qizlar soni 2-3 barovarga ko‘paygan. Bundan tashqari, ilmiy yo‘nalishlarni tanlashda gender farqlar ham nisbattan kamroq ko‘zatilmoqda [2].

Ijtimoiy hayotga, uy ishlarini bajaradigan texnikadan tortib to qishloq xo‘jaligi va sanoat sohalarida ishlaydigan texnologiyalarning kirib kelishi, ya’ni bu evolyutsiyon jarayon ko‘p chegaralarni, an’analarni urf-odatlarni, qolaversa, turmush tarzni o‘zgartirgan bo‘lsa-da, keng ko‘lamli ijtimoiy faoliyatda ayollarnining faol bo‘lishiga sharoit yaratganday bo‘lsa-da, lekin jamiyatda gender tenglikni texnosanoat sohalarda yo‘qligini mushohada qilish oson.

Bugungi kunda texnologik imkoniyatlar muhim ishlab chiqarish omilidir. Bu inson hayotida katta o‘zgarishlarga olib kelmoqda. Mazkur jarayonda bilim asosiy rol o‘ynaydi. Shuning uchun malakali ishchi kuchiga talab kun sayin ortib bormoqda [4].

Bilimga yo‘naltirilgan jamiyat sohalaridagi islohotlar va o‘zgarish jarayoni, innovatsiyalarning harakatlantiruvchi omili va rivojlanish rejalari va kelajak uchun taraqqiyot strategiyasi bo‘lib, xismat qiladi. Bu jarayon inson rivojlanishiga asoslanadi. U global raqobatni, yangi shakllarni kuchaytirish orqali iqtisodiyotga turli yo‘llar bilan ta'sir qiladi. Ish, bandlik, tashkilotlar va korxonalar, yangi jarayonlar, siyosat, qaror qabul qilish, adolat va xilma-xillik tushunchalari va inson erkinligi miqdorini oshirish orqali jamiyatning gender munosabatlariga ham bevosita, ham bilvosita ta’sir qiladi. Gender - bu ikki guruh erkaklar va ayollarning har birini jamiyatda o‘ynayotgan roli. Ma’lumki, vaqt o‘tishi bilan rol o‘zgarib kelmoqda va shu bilan birga u turli jamiyatlarda ham farq qiladi. Shubhasiz, bu rol ijtimoiy, siyosiy, madaniy hayotimizga ta’sir qilishi natijasida mamlakatlar rivoji ham turlicha jarayon olgan. Yetakchi mamlakatlarda ilm-fan, texnologiya inson hayotning ko‘p jihatlariga, xususan, jamiyatning gender munosabatlariga ham ta’sir qilganini ko‘rish mumkin [3].

Bilimga yo‘naltirilgan jamiyat - fan va texnik bilimlar barcha darajalarda bo‘lgan jamiyatdir. Bu ijtimoiy jihatdan samarali. Bilim odamlar uchun strategik resursdir. “Intellektual ishchi kuchi” bilan birga jismoniy mehnat bilan kapital, boylik va kuch ishlab chiqarishning asosiy omillari hisoblanadi. Mahsulotlar kundalik hayotda haqiqiy intellektual mehnatdan foydalanishga asoslangan. Shu bilan birga, bilimga yo‘naltirilgan jamiyat ayollarning rolini qayta belgilashni talab qiladi. Bu shuni anglatadiki, texnologiya ayollarning mehnati va hayoti darajasi haqida

dalolat beradi, ya’ni texnologiyani rivojlantirish va ulardan foydalanishda ayollarning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Fan va texnika barqaror inson rivojlanishi uchun ijtimoiy adolaga ham ta’sir qiladi [5].

Fan va texnika sohasida bilimga ega bo‘lish intellektual kapital yoki intellektual ishchi kuchini hisoblangani uchun bu inson ijtimoyi hayotiga tabiiy ravishda ta’sir qiladi. Ommaviy ishlab chiqarish jarayonida bilimga asoslangan iqtisodiyot bor. Shu sababli, bilim va texnologiya ayollar hayotining barcha jabhalarida, ayniqsa, iqtisodiyot, ta’lim, tarbiya va atrof-muhitga ta’sir qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda fan va texnika sohasida ayollar ishtiroki qanchalik faol bo‘lsa, kam rivojlangan mamlakatlarda ayollarning ishtiroki past ko‘rsatgichlarni ko‘rsatadi. Allaqachon tajribadan ko‘rinib turibdiki, jamiyatning “keng bilim maydoni”da ayollarning yetarlicha ishtirok etishi musbiy natijalar bersa, gender tengsizligi jamiyatdagi ijtimoiy iqtisodiy jihatdan manfiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Bilim va texnologiyaning chuqurligi va keng ko‘lami, uni hayotning barcha jabhalariga kirib borishi gender tenglik uchun muhim omil va juda muhim asosdir. Ayollarning mavqeini oshirish va mustahkamlashda bilim va texnologiya ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish va ularning turmush tarzini mustahkamlashga katta ta’sir ko‘rsatadi [6]. Gender teglikning mavjudligi, ayollarning salohiyat va qobiliyatini tan olinishi ko‘plab o‘zgarishlarga asos bo‘ladi va jamiyat rivojiga ta’sir qiladi. Inson taraqqiyotiga vakolat berish, inson tanlovini kengaytirish jarayonidir.

Shu sababli, ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishlarni talab qiladigan jarayondir. Agar u amalga oshirilsa, ayollarning imkoniyatlariga ko‘ra sharoitlarni yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu jamiyatning barcha jabhalarini qamrab oluvchi keng ko‘lamli jarayon. Shuning uchun imkoniyatlarni kengaytirish uchun mos keladigan harakatlar qilish kerak. Erkaklar uchun mavjud imkoniyatlar, ayollar uchun ham fantexnalogiya sohada imkoniyatlar yaratilishi shart. Buning amalga oshirilishi xotin-qizlarning poydevori va huquqlarini mustahkamlaydi, ijtimoiy adolatni kengaytiradi. Boshqa tomondan, uning global o‘sish jarayoniga asos bo‘la oladi [7]. Aksincha, ilm-fan, texnika rivojida ayollarning ishtiroki cheklanganligi nafaqat ayolning, hatto jamiyatning rivojiga ta’sir ko‘rsatadi.

Gender tenglik taraqqiyotning eng muhim tarkibiy qismlariga mos imkoniyatlar doirasini kengaytirmoqda. Rivojlanish jarayonida ishtirok etishlari uchun ayollarga imkoniyatlar yaratib berish kerak.

O‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, xotin-qizlarning fan va texnika sohasida ko‘proq ishtirok etishi butun jamiyat manfaatiga xizmat qiladi. Bu maqsadga qanday erishish mumkinligi faqat ayollarning muammosi emas, balki uni hal qilish uchun butun insoniyat jamiyati harakat qilishi kerak.

Fan va texnika keng doiradagi faoliyatni qamrab oladi. Bu fan va texnikaning ayollarga qanday aloqasi borligi fan va texnologiya ta’rifiga bog‘liq bo‘lib, fan odatda jismoniy dunyoga va uning hodisalariga tegishli bo‘lgan bilimga ega deb hisoblanadi. Eksperimental va tizimli texnologiya nuqtayi nazaridan, texnologiya, ilmiy bilimlardan inson hayotining ilmiy maqsadlarini amalga oshirish uchun foydalanish yoki boshqacha aytganda, inson muhitida o‘zgarish va takomillashtirishni yaratish. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ayollar an’anaviy ravishda muhim bilim inkubatorlari bo‘lib kelgan. Bugungi kunda u “bilim va texnologiya” sifatida qaraladi va asosan, ayollar bilan bog‘liq inson taraqqiyoti doirasini va bilim va texnologiyalarning keng ufqini ko‘rish mumkin.

Bugungi kunda yangi bilimlarni qo‘llash bosimi bilan ish joylarida genderning an’anaviy bo‘linishi da’vo qilingan. Hozirda dunyoda bandlikka talab unchalik katta emas ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqarish bo‘limlarida malakali ishchilar mavjud. Jahon tendentsiyasi shuni ko‘rsatmoqda-ki, rivojlanayotgan mamlakatlarda xotin-qizlarning bilim darajasi va malakasi umumiy tarzda

yaxshilandi. Ko‘p mamlakatlarda sanoatlashtirish, aholining qarishi, o‘rtacha umr ko‘rishning ko‘payishi va ko‘rsatkich bilan tug‘ilishning pasayishi kompensatsiya qilinmagan migratsiya ayollarning ko‘proq ishtirok etishiga bo‘lgan talabni oshirdi. Mehnat bozorining yaratilganligi, yangi texnologiyalar, yangi ish o‘rinlarini yaratadi, ushbu ish imkoniyatlarining aksariyati ishchi kuchi emas, balki malakali va ixtisoslashgan kuchlar uchundir. Ushbu o‘sishlarning necha foizi malakali ayollarni tashkil etishi hali aniq emas.

Afsuski, statistik ma’lumotlar va ayollarning haqiqiy ishtiroki va ularning rivojlanish jarayoniga ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri rivojlanmagan mamlakatlarda kamdan-kam uchraydi. Ayollarning fan va texnikadagi ishtiroki asosan bandlikni talab qiladigan tarmoqlarda ko‘rinadi, bandlik imkoniyatlari orqali bilim ko‘proq ko‘rinadi.

Ayollarning bilimga asoslangan ishlab chiqarishga kirishi, asosan, ularning ishtiroki ilmiy faoliyatda ko‘rinadi. Buning uchun ta'lim talab qilinadi va natijada ayollar ish bilan ta’minlanadi.

Ta’lim bosqichi aslida ko‘nikmalarni yaratadi va ularga kuch beradi, ayollarning akademik zinapoyaga ko‘tarilishiga sabab bo‘ladi. Ilm-fan, bilim ishlab chiqaruvchi professional kuchlarda ham o‘zini namoyon qiladi.

Ta’lim bosqichi kasbiy va bilimga yo‘naltirilgan bosqichdan ajralib turadi. Ta’lim davomida, avval maktab keyin universitetda gender raqobati juda kam va ayollar, asosan, hayotiy mas’uliyatdan ozodroq. Keyingi bosqichda, ya’ni bilimga asoslangan bandlik bosqichida ayollarning ishtiroki ko‘proq muammolarga duch keladi. Bu bosqichlar uchga bo‘lsak bo‘ladi: birinchidan, ta’limning birinchi bosqichlarida ayollarning ko‘pligi. Ikkinchidan, universitetlar, akademik ta’limning keyingi bosqichlarida ularning sonini kamayishi. Uchinchisi, akademik sohalarni tanlashda gender farqlarni va hozirgacha juda oz sonli ayollar bilimga yo‘naltirilgan kasblarda qolishlari.

Ko‘rib turganingizdek, muammo ko‘proq yuqori darajadagi bilim malakada ayollar safi kamayib borishida, bunga asosiy sabab ko‘pincha ayol kishining oiladagi mas’uliyati, vazifalari deb qaraladi. Sharq mamlakatlarining har birlarida o‘zlariga xos mentalitet va qadriyatlari bor, shu jumladan, o‘zbek xalqining ham o‘ziga yarasha urf-odatlari va qadriyatlari mavjud, ular juda maqbul va go‘zal bo‘lib, asrlar davomida nasldan-naslga o‘tib kelmoqda. Bu qadriyatlar xalqimizning o‘ziga xosligini dunyo hamjamiyatida ta’minlab tursa-da, lekin ba’zi an’analar bugungi kunga kelib, zamon talablariga mos kelmaydiganga o‘xshaydi, aniqrog‘i, ba’zi oilalar ijtimoyi hayotdan o‘z-ozidan e’tibordan chetda qolmoqda, ular an’analar chegarasi ichida yashaydilar. Ayollarimizni yuqori darajalarga erishishiga to‘siqlik qiladigan omil avvalo ana shu mentalitetimizdagi ba’zi talablardan kelib chiqadi.

Hamma holatda ham oila mustahkamligi, savyasi, farovonligi juda muhim. Jamiyat ustini oilada deganda, aynan jamiyatdagi mumammolarning negizi oiladan boshlanadishi nazarda tutiladi. Avvalo ma’naviy barkamol inson oilada tarbiyalashi kerak. Buning uchun ota-onalar bilimli, ma’rifatli bo‘lishlari kerak. Mahallalarda muammoli oilalar bilan har tomonlama muntazam ma’naviy va marifiy profilaktika ishlar oborilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlarda, axborot vositalarida namunaviy turmush tarzdagi ayollar hayotidan ibrat oladigan, psixologik to‘g‘ri yo‘naltiradigan video, audio dasturlar yaratish, xotin-qizlarimizning dunyoqarashini kengaytirishga, o‘zligini-ayollik menini mustahkamlashga qaratilgan psixlogik, badiiy, roliklar yaratish, kitobxonlikni oshirish, gender tenglik bo‘yicha keng qamrovli tashviqot va targ‘ibot ishlar oborilsa, albatta o‘z ijobiy natijalarini beradi.

Bugungi kunga kelib, mamlakatimiz ilm-fani va ma’naviyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan, milliy tarixda o‘zining noyob iqtidori bilan nom qoldirgan, yuksak intellektual salohiyat va keng dunyoqarashga ega yuzlab ayollar nomini keltirish mumkin, ammo bular gender tenglikda kamchilikni tashkil etadi.

Butun dunyoda xotin-qizlarning fan, texnika va innovatsion yutuqlardan teng va to‘laqonli foydalanishlariga imkoniyatlar yaratish, mazkur sohada gender tenglikni ta’minlash BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2015-yil 11-fevralda qabul qilingan “Taraqqiyot maqsadlaridagi fan, texnika va innovatsiyalar” to‘g‘risidagi A/RES/70/212 – sonli ezolyutsiyada o‘z aksini topgan. Mazkur rezolyutsiyaga ko‘ra, 2016-yildan boshlab, har yili 11- fevral “Ilm-fan sohasidagi ayollar va qizlar xalqaro kuni” (International Day of Women and Girls in Science) sifatida nishonlanadi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad, ayollarning ilmfandagi ishtirokiga e’tibor qaratish va qo‘llab-quvvatlashdan iborat1. Ayollarga mamlakatimizda ham, oxirgi yillarda berilayotgan e’tibor, imtiyozlardan ogoh bo‘lib, salmoqli foydalansa, jamiyatga har bir ayol darajasiga yarasha hissa qo‘shishga harakat qilsa maqsadga muvofiq ish bo‘ladi.

Oqqan daryo oqaveradi. Bashariyatda ilm-fan va tafakkur karvoni o‘z yo‘lida davom etadi, bu korvon qatorida xotin-qizlarning ishtiroki faqat ijobiy natijalarni berganini jahon hamjamiyati tajribalaridan mushohada qilish mumkin. Zero, bu faollik negizi oliladan boshlanishi muqarar, ta’lim tarbiyada ham ustoz-shogird an’analari avlodlar uzviyligini ta’minlaydi, mahallalarda sog‘lom muhitni yaratish programmalari, oilalar bilan individual yondoshuvlar ijobiy natijalarga olib boradi.

Jamiyatda xotin-qizlarni faolligi xohlasak xohlamasakda, baribir erkaklarga borib taqaladi, chunki jamiyat oiladan boshlanadi, shunga ko‘ra oilalardagi ayolga(xotin-qizilarga) e’tibor jamiyatda o‘z aksini topadi. Bu mavzuga oilalarda ham, jamiyatda ham, ko‘proq erkaklarning e’tiborini qaratilsa va ulardan yordam so‘ralsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 fevral kuni xotin-qizlarning muammolarini hal qilish va ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash masalalari muhokamasi yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishi.
2. Zokirova Dilnoza Nematillaevna ILM-FAN TARAQQIYOTIDA XOTIN – QIZLAR VA ULARNING IJTIMOIY FAOLLIGI // SAI. 2024. №Special Issue 15. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ilm-fan-taraqqiyotida-xotin-qizlar-va-ularning-ijtimoiy-faolligi (дата обращения: 03.10.2024).
3. Nargiza Shoaliyeva ILM-FAN VA TEXNALOGIYA RIVOJIDA AYOLLARNING O‘RNI // OC. 2024. №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ilm-fan-va-texnalogiya-rivojida-ayollarning-o-rni (дата обращения: 03.10.2024).
4. Sayfullayeva D. A. et al. Methodology of using innovative technologies in technical institutions //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 7505–7522- 7505–7522.
5. Zokirova D. N. Goals And Objectives Of Organizing Independent Work Of Students //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 01. – С. 179-182. INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL SCIENCE AND INNOVATION SPECIAL ISSUE: “TRANSFORMATION OF EDUCATION: THE ROLE OF WOMEN IN THE DEVELOPMENT OF SCIENCE”, FEBRUARY 16, 2024 264
6. Nematillaevna Z. D. Problems in providing independent learning education and ways to prevent them //Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 1. – С. 1431-1436.
7. Зокирова Д. Н. Integration Of Professional And Educational Disciplines Into Training Of Self-Learning Motivated Students //Современное образование (Узбекистан). – 2021. – №. 6. – С. 24-28.
8. Usubovich O. O. et al. Problems Arising From the Use of the Case-Study Method and Methods of Their Prevention //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 5-10.

TURKIYA DAVLATIDA TA’LIM TIZIMINING TUZULISHLARI VA MAKTABGACHA TA’LIM

Murodova Aziza Baxtiyorovna
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatasiya: Ushbu maqolada Turkiya davlatining maktabgacha ta’lim tizimi va ushbu tizimning tuzulishlari, Turkiya Respublikasining maktabgacha ta’lim tizimini o‘rganish jarayoni bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim tizimi, qo‘shimcha proffesional ta’lim, erta bolalik, milliy ta’lim.

Turkiya davlatining so‘nggi yillarida an’anaviy maktabgacha ta’lim tushunchasi o‘rniga "erta bolalik ta’limi (ECE)" atamasi qo‘llanila boshlandi. Turkiyada ta’lim tizimi zamonaviy standartlarga to‘liq javob berishi bilan bir qatorda, o‘ziga xos xususiyatlarga ham ega. Turkiyada bepul majburiy o‘rta ta’lim joriy qilingan. Milliy ta’lim tizimi 3 qism (asosiy ta’lim, yordamchi ta’lim - kurslar va ochiq, ya’ni sirtqi ta’lim)dan iborat. Asosiy ta’lim maktabgacha tarbiya, boshlang‘ich, o‘rta va oliy ta’lim tashkilotlarini o‘z ichiga oladi. Turkiyada 1915 yilda Maktabgacha ta’lim to‘g‘risidagi Nizom nashr etildi va natijada katta shaharlarda maktabgacha ta’lim tashkilotlari soni ko‘paydi.

Erta bolalik davridagi ta’limni bolaning omon qolishi, o‘sishi, rivojlanishi va g‘amxo‘rligi bilan bog‘liq bo‘lgan barcha ishlar sifatida belgilash mumkin.

Erta bolalik — bu har birimiz uchun qadrli va unutilmas davr. O‘sha paytlar, o‘yin-kulgi, do‘stlar bilan birga vaqt o‘tkazish, oddiy narsalardan quvonish, shunchaki hayotning o‘ziga xos go‘zalligini his qilish bilan bog‘liq.

Turkiya davlatida ta'lim tizimi bir nechta darajadagi tashkilotlarni o‘z ichiga oladi va milliy ta'lim siyosati doirasida tashkil etilgan. Ta'lim tizimi quyidagi asosiy bosqichlarga bo‘linadi:

1. **Maktabgacha ta’lim:** 0-6 yoshdagi bolalar uchun tashkilotlar, jumladan, bog‘chalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari.
2. **Boshqa ta'lim (Bosh maktab):** 6-14 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun 8 yillik majburiy ta'lim. Bu bosqichda asosiy fanlar, jumladan, matematika, ona tili, fan va ijtimoiy fanlar o‘qitiladi.
3. **O‘rta ta'lim:** Boshqa ta'limdan so‘ng, o‘quvchilar o‘rta maktablarga (liseylarga) yoki professional o‘rta ta'lim tashkilotlariga o‘tadilar. O‘rta ta'lim 4 yildan iborat.
4. **Oliy ta'lim:** O‘rta ta'limni tugatgan o‘quvchilar universitet yoki kollejga kirish uchun imtihon topshiradilar. Oliy ta'lim tashkilotlari bakalavriat, magistratura va doktorantura darajalarini taqdim etadi.
5. **Kadrlar tayyorlash va kasb-hunar ta'limi:** Turkiyada kasb-hunar ta'limiga katta ahamiyat beriladi. O‘rta ta'lim tashkilotlari va texnik maktablar o‘quvchilarga ma'lum kasblar bo‘yicha tayyorgarlik ko‘rish imkonini beradi.

Turkiya ta'lim tizimi davlat va xususiy sektor tomonidan boshqariladi, va unda davlat ta'lim tashkilotlari asosan hukumat tomonidan moliyalashtiriladi. Ta'limning sifatini oshirish maqsadida turli dasturlar va islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ingliz tili va boshqa chet tillariga e'tibor kuchaytirilmoqda.

Turkiya davlati maktabgacha ta'lim tizimi asosan 0-6 yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan. Bu tizim quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Maktabgacha ta'limning maqsadi**

- Bolalarni ijtimoiy, emotsional, kognitiv va jismoniy jihatdan rivojlantirish.

- O‘qishga tayyorgarlik ko‘rishlari uchun asosiy ko‘nikmalarni shakllantirish.

2. **Maktabgacha ta'lim tashkilotlari**

- MTTlar: Davlat va xususiy sektor tomonidan tashkil etilgan, 0-6 yoshdagi bolalar uchun ta'lim beradigan muassasalar.
- O‘yin bog‘chalari: O‘yin orqali ta'lim berishga yo‘naltirilgan muassasalar.
- Kichik guruhli ta'lim markazlari: Kichik guruhlarda ta'lim berish uchun mo‘ljallangan.

3. **Ta'lim dasturi**

- Turkiyada maktabgacha ta'lim dasturi "Milliy Maktabgacha Ta'lim Dasturi" (MMTD) asosida ishlab chiqilgan.
- Dasturda turli fanlar, jumladan, ona tili, matematika, san'at va jismoniy tarbiya bo‘yicha ko‘nikmalar o‘z ichiga olingan.

4. **Ta'lim jarayoni**

- O‘yin va faoliyatga asoslangan ta'lim metodlari qo‘llaniladi.
- O‘qituvchilar bolalarga individual yondashuvni ta'minlaydi.

5. **Boshqaruv va moliyalash**

- Ta'lim muassasalari davlat va xususiy sektorda faoliyat yuritadi, davlat tomonidan moliyalashtirilgan muassasalar ko‘proq tarqalgan.
- Ta'lim sifatini nazorat qilish uchun davlat organlari va ta'lim inspeksiyalari faoliyat yuritadi.

6. **Inkluziv ta'lim**

- Har xil ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun inkluziv ta'lim imkoniyatlari yaratilgan.

Mamlakatda maktabgacha ta’lim tashkilotlarining atigi 2 turi – xususiy va davlat bog‘chalari mavjud. Ularning asosiy, ammo yagona farqi bu narx emas. Darhol ta'kidlaymizki, ikkala tur ham to‘lanadi.

Turkiyada Uch yoshdan boshlab bola uchun MTT tashkil etilishi mumkin. Bu yerda u davlat muassasalarida turk tilida olib boriladigan rivojlantiruvchi treningdan o‘tadi. Shu sababli, bolalar dastlabki bosqichlarda tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Biroq, bu variant jamiyatga tez moslashishga yordam beradi.

Davlat MTTlar xususiy MTTlariga qaraganda arzonroq bo‘lgani uchun ularga kirish qiyinroq. Ba'zan bir joyga 10 ga yaqin bola murojaat qiladi. Bu sizga oyiga 200-350 liraga tushadi, bu xususiy muassasalarga qaraganda deyarli 2 baravar arzon.

Xususiy MTTlarining afzalliklaridan biri u yerda 3 yoshgacha bo‘lgan bolani joylashtirish imkoniyatidir. Bu ancha oson, chunki bepul o‘rinlar bilan bog‘liq muammolar yo‘q, lekin u 600-1200 lira turadi. Siz Rossiyadan kelgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan MTTni osongina topishingiz mumkin, bu esa ta'lim uchun ayniqsa qulay sharoitlarni ta'minlaydi. Agar siz qo‘shimcha transfer xizmati uchun pul to‘lasangiz, bolangizni har kuni uydan avtobusda olib ketishadi va kechqurun olib kelishadi.

Turkiyada bolani MTTga ro‘yxatdan o‘tkazish jarayoni

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining turlarini aniqlaganimizdan so‘ng, biz ro‘yxatga olish jarayonini boshlashimiz mumkin. Buning uchun tegishli hujjatlarni to‘plash va so‘rovnomadan o‘tish kifoya. Afsuski, biz aniq ro‘yxatni taqdim eta olmaymiz, chunki tanlov tanlangan joyga qarab farq qiladi.

Bolani ro‘yxatdan o‘tkazish uchun zarur bo‘lgan hujjatlar

Keling, asosiylarini sanab o‘tamiz. Quyidagi uchta hujjatsiz qilolmaysiz:

Ikamet (yoki yashash uchun ruxsatnoma).

Bolaning tibbiy ma'lumotnomasi.

To‘ldirilgan ariza shakli.

Katta ehtimol bilan, qolgan hujjatlar bilan sizda hech qanday muammo bo‘lmaydi, chunki bolani Turkiyadagi muassasaga joylashtirish tartibi juda oddiy.

Har qanday MTTlar va maktablarining katta plyusi bu bolalar uchun yetkazib berish xizmatining mavjudligi. Bolalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri uydan olib ketishadi va darsdan keyin u yerga olib kelishadi. Bu Turkiyada juda mashhur. Har bir xizmatda tartibni saqlaydigan va ro‘yxatga muvofiq bolalarni yig‘adigan maxsus eskort mavjud.

MTTlaridan tashqari, maxsus sinflar yoki hatto alohida maktab tayyorlash muassasalari ham mavjud. Ular turkchada "anaokul" deb ataladi - "birinchi maktab" deb tarjima qilish mumkin. Ular, shuningdek, xususiy va davlatdir. Xususiy, ko‘pincha xususiy maktablarda, bolaning o‘sha maktabga borishini kutish bilan.

Turiya Respublikasining Maktabgacha ta’limi Davlat ta’lim dasturiga qo‘shimcha bo‘lgan maktabgacha ta’lim 3 yoshdan 5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun mo‘ljallangan. Biroq juda yosh bolalarni ham qabul qiladigan tashkilotlar mavjud. Bolalar tarbiyalanishni (o‘qishni) “yasli”da yoki bolalar MTTda boshlashi va tayyorgarlik sinfida davom ettirishi mumkin.

Turkiyadagi davlat MTTlari umumiy ta'lim tizimining bir qismi bo‘lib, uch yoshdan boshlab bolalarni qabul qiladi. Mamlakatda davlat bolalar bog‘chalari mavjud emas. Ekskursiyalar, qo‘shimcha darslar va ofis jihozlari narxi alohida to‘lanadi.

Bolani davlat MTTga qabul qilish uchun siz yashash joyingizdagi tuman ma'muriyatiga ariza topshirishingiz kerak. Bola bo‘sh joylarga ega bo‘lgan muassasaga tanlanadi. Chet ellik bolani ro‘yxatga olish uchun sizga yashash uchun ruxsatnoma, sog‘liqni saqlash guvohnomasi va emlash kartasi kerak bo‘ladi. Katta shaharlarda - Antaliya, Istanbul, Anqara, ota-onalar joylarning yetishmasligiga duch kelishi mumkin. Siz o‘z navbatingizni kutishingiz yoki xususiy muassasaga borishingiz kerak bo‘ladi.

Aksariyat jamoat MTTlari ikki smenada ishlaydi va ishni soat 16.00-17.00 da tugatadi. Trening faqat turk tilida olib boriladi.

Davlat MTTlarining afzalliklari:

maqbul narx;

dasturni standartlashtirish;

ta'lim sifatini nazorat qilish;

bolaning tez til integratsiyasi.

Kamchiliklari:

faqat ish kunlarida ishlash;

cheklangan resurslar - o‘quv materiallari, jihozlar.

Xususiy bolalar bog‘chalari

Turk xususiy MTTlari davlat MTTlariga muqobildir. Ular yirik turar-joy majmualarining birinchi qavatlarida yoki alohida binolarda ochiladi. Xususiy MTTlar narxi, infratuzilmasi va ta'lim dasturlari bo‘yicha farqlanadi. Ular ko‘pincha o‘ziga xos ta'lim usullaridan foydalanadilar - Montessori usuli, Valdorf yondashuvi. Ba'zi xususiy muassasalar o‘ziga xos ko‘nikmalarni - san'at, musiqa, sport, chet tillarini rivojlantirishga qaratilgan. Trening turk, rus, ingliz va boshqa tillarda olib boriladi.

Infratuzilma nuqtai nazaridan xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari bir-biridan farq qiladi - eng kerakli tarkibga ega bo‘lgan kichik binolardan suzish havzasi, sport zali va qo‘shimcha klublari bo‘lgan katta bolalar majmualarigacha. Xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlariga borishning oylik narxi 150 dan 250 dollargacha.

Xususiy bolalar bog‘chalarining afzalliklari:

guruhlarda kam sonli odamlar;

uch yoshgacha bo‘lgan bolalarni qabul qilish;

bolaning rivojlanishi uchun yo‘nalishlarni tanlash imkoniyati - sport, musiqa, chet tillari;
qulayroq sharoitlar: zamonaviy jihozlar, qulay muhit, yaxshi ta'mirlash;
o‘qitish tilini tanlash qobiliyati;
moslashuvchan ish soatlari - xususiy muassasalar shanba va yoz oylarida qo‘shimcha haq evaziga ishlaydi.

Kamchiliklari:
yuqori narx;
cheklangan tanlov - barcha shaharlarda xususiy MTTlar ishlamaydi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlariga bolalarni to‘liq kun yoki yarim kunga berish mumkin. Bu davlat yoki xususiy MTT bo‘lishi mumkin. Davlat MTTga qatnashish bepul, lekin ota-onalar kanstovar, kitoblar, qo‘llanmalar va boshqa zarur narsalar uchun pul berishi kerak. Xususiy MTT faqat to‘lov asosida qabul qiladi. Narxi oyiga o‘rtacha 1000 lirani tashkil qiladi. Ota-onalar, shuningdek, kanstovar, darsliklar va boshqalar kerakli narsalar uchun qo‘shimcha pul to‘laydilar.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarni jamoaga moslashishga, boshqa bolalar bilan munosabatda bo‘lishga, ta’lim jarayoniga ko‘nikishga, ularning malakasini oshirishga va ta’limning keyingi bosqichga tayyorgarlik ko‘rishga yordam beradi.

Turkiya Respublikasining maktabgacha ta’lim tizimini o‘rganish jarayonimizda turk maktabgacha ta’lim tizimining asosiy maqsadi har bir bolaga erkin o‘z fikrini bayon qilish imkoniyatlar yaratib berishda, MTT tarbiyachilari o‘yin metodlardan foydalanib,o‘yin davomida uqtirish yo‘li orqali emas balki yon bosish, qo‘llab - quvvatlash yo‘li bilan turli materiallar shuningdek borliqdagi voqea-hodisalar to‘g‘risidagi bilimlarni shakllantirishdan iboratligi bilan belgilansa, MTTlarda maktabgacha tarbiya tashkilotlarining rang - barang shakllari va turlarining mavjudligi kishini hayratlantiradi qolaversa bolalarni yoshlikdan boshlab mustaqil hamda erkin fikrlash uchun yaratiladigan shart-sharoitlar bola kelajagi uchun zarur bo‘lgan pedagogik-psixologik ko‘nikmalar ya’ni o‘ziga bo‘lgan ishonch, jasorat, tevarak-atrofdagi voqealarni tez tahlil qila oladigan, eng asosiysi o‘zining mustaqil fikriga ega inson bo‘lib shakllanishi uchun sharoit yaratilganligini ko‘rsak bo‘ladi. Albatta bu tizimning O‘zbekistonda ham o‘ziga xos va mos yo‘nalishi borligini alohida ta’kidlab o‘tmoqchimiz. Zero 2020-yil 23-sentyabrda “Talim to‘g‘risida” gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi unga muvofiq ta’lim eng birinchi bosqichi hisoblanmish Maktabgacha ta’lim va tarbiya turi alohida ko‘rsatilgan bo‘lib, bu bosqichda olib borilishi lozim bo‘lgan chora-tadbirlar mazkur qonunda va boshqa qonunosti hujjatlarda ham o‘z aksini topgan. Bolalarni har tomonlama estetik, axloqiy, jismoniy hamda intellektual jihatdan rivojlanishlari uchun qator salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda va borada xorij tajribasidan andoza olishni maqsadga muvofiq deb bilaman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prof. Dr. Mahmut Uzer. Okul Uncesi egitimin Turkiye’de gelisimi ve esitsizlikleri azaltmadaki rolu. Kabul Tarihi: 19.03.2021.
2. Süleyman Göksoy. Pre-School Educational Process of Turkey. Open Journal of Social Sciences, 2017, 5, 73-83 b.
3. www.shcek.gov.tr.

НОМИНАЦИЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ОТНОСИТЕЛЬНОСТЬ

Холбутаева Ферузабону
Старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и филологии
Андижанского филиала кокандского университета
xabibullaevaferuz@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается одна из фундаментальных проблем, раскрывающих истоки лексической и общей (в лингвистическом смысле) семантики.

Ключевые слова: лексическая система, предсистема, языкознание, миропонимание, linguistic relativism.

Annotation. The article deals with one of the fundamental problems that reveal the origins of lexical and general (in the linguistic sense) semantics.

Keywords: lexical system, presystem, linguistics, worldview, linguistic relativism.

Некоторые характерные свойства и особенности лексической системы оказываются обусловленными самой внеязыковой действительностью, объективными свойствами отражаемого мира, фактами «предсистемы» («сегментами действительности»): «что-то», и притом объективное, онтологически исходное, детерминирующее, существует «до языка», объективно независимо от языка, хотя и воспринимается через него.

Отношение между действительностью и языком – одно из самых сложных, важных и малоисследованных в языкознании.

Известный немецкий философ и лингвист В. Гумбольдт писал: «Человек окружает себя миром звуков, чтобы воспринять и усвоить мир предметов. Это положение ни в коем случае не выходит за пределы очевидной истины. Так как восприятие и деятельность человека зависит от его представлений, то его отношение к предметам целиком обусловлено языком. Тем же самым актом, посредством которого он из себя создает язык, он отдает себя в его власть; 1каждый язык описывает вокруг народа, которому он принадлежит, круг, из пределов которого можно выйти только в том случае, если вступаешь в другой круг. Изучение иностранного языка можно было бы поэтому уподобить приобретению новой точки зрения в прежнем миропонимании»2. Слово, по В. Гумбольдту, «не является эквивалентом чувственно воспринимаемого предмета, под пониманием его, закрепленным в языке посредством найденного для него слова»3.

К.С. Аксаков видел в языке важнейшее средство, орудие осознания действительности: «Среди бесконечной, в явлениях, природы, – раздалось слово, возвестившее присутствие человека и вместе сознания на земле. Природа со всей своей разновидного жизни была названа по имени и повторилась в сознании и новом создании, в устах человека. В мире явилось новое чудо – слово, как бы собравшее и отразившее мир»4. Человек, по образному выражению К.С. Аксакова, назвал природу, – и она в руках его «вся перешла в его внутренний мир»; «она вся живет в слове, в новой жизни, на почве разума»5.

---

[2] Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода (извлечения) // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – Часть I. – М., 1960. – С. 81.
[3] Там же. – С. 84-85.
[4] Аксаков К.С. Полное собрание сочинений. – Т. 3: Сочинения филологические. – Ч. 2. – М., 1880. – С. 1.
[5] Там же. – С 2.

Английский логик Дж. С. Милль, подходя к решению рассматриваемой проблемы с точки зрения логической номинации, отмечал, что не каждый предмет имеет свое, особое название. Для отдельной личности, замечательной в каком-либо отношении местности и т.п. требуются индивидуальные, единичные имена, которыми можно обозначить только одну вещь; для обозначения вещей, о которых, по мнению Милля, нам не так часто приходится говорить, мы используем сочетание нескольких слов или общих имен, т.е. таких, каждое из которых обозначает еще неопределенное количество других подобных предметов. «Если мы говорим этот камень, то слова «этот» и «камень», каждое в отдельности, могут обозначать много других предметов, кроме того, о котором идет речь; соединение же их может, в соответствии их значению, обозначать в данный момент только тот предмет, который я имею в виду»6.

Называние мира – одна из фундаментальных проблем, раскрывающих истоки лексической и общей (в лингвистическом смысле) семантики. Мысли о слове как интерпретации, понимании предметного мира, специфичного для каждого языка, о слове как о чем-то, собравшем воедино сходное и отразившем в сознании мир, о слове как выразителе общего и индивидуального, как и многие другие, легли в основу разработки коренных вопросов онтологии языка и гносеологии семантики.

Согласно теории лингвистической относительности (linguistic relativism) абсолютная реальность мира по-разному анализируется, отражается, членится в семантической системе различных языков: в соответствии с системой определенного языка, относительно ее. В зависимости от особенностей языковой системы конкретных языков, отражающих развитие соответствующих культур, создаются различные языковые «представления действительности», возникает то или иное видение мира, его объективной, абсолютной реальности.

Лексическую систему языка можно представить себе как множество «слов-понятий» в их сложных взаимоотношениях. Каждая из таких единиц, состоящая из знака и элементарного значения, как бы покрывает тот или иной «кусочек», или сегмент, действительности, а вся совокупность таких единиц образует сложную мозаику, отражающую внеязыковую действительность. Знак и значение в силу определенных культурно-исторических, социально-психологических и собственно лингвистических причин и условий получают в данном языке, например в русском, вполне определенную соотнесенность, характеризуясь специфической для этого языка значимостью. Сама же действительность предстает в этой связи определенным образом расчлененной и названной, как, бы приближенной к человеку. Не учитывать этого – значит не считаться с объективной закономерностью, свойственной языку. Однако нет никаких оснований считать, что язык, «национальный дух», выражаемое данным языком «миропонимание» преобразуют саму действительность по своему образу и в угоду себе или что «словесный мир» является как бы первичным миром реальности. Различные языки (не говоря уже о несовпадающих, специфических сферах их употребления) могут отражать и отражают одну и ту же или сходную внеязыковую действительность, определенные ее сегменты по-разному, исходя из наличных языковых средств, фактов культуры, национального склада ума, самой диалектики отражения внеязыкового мира в сознании. Различная «сегментация» действительности, т.е. различное представление ее в языке, представляет собой вторичное, отраженное явление.

[6] Миль Д.С. Система логики силлогистической и индуктивной. Изложение принципов доказательства в связи с методами научного исследования. – М.: Ленанд, 2011. – С. 18.

Те или иные предметы, явления, свойства действительности получают качественную определенность в языке, возможность объективного и удобного вычленения их благодаря нашему опыту и свободному воспроизведению в нашем сознании с помощью соответствующих языковых знаков. Правы те ученые, которые предлагают различать референт как предмет реальной действительности вне зависимости от языковой (вообще знаковой) системы и денотат как тот же (такой же, подобный) предмет, выделенный знаком, имеющий знаковое обозначение, получивший таким образом определенность и ставший внеязыковым объектом лингвистики (семантики).

Что же представляет собой лексико-семантическая система языка?

Своеобразной «клеточкой» лексико-семантической системы, раскрывающей системность лексики (ее различные «измерения») и отражающей соответствующий «кусочек», сегмент действительности, является элементарная единица, которая может быть названа предварительно как «слово-понятие»7, т.е. слово в одном из своих значений. В словаре С.И. Ожегова в существительном сестра слиты две такие единицы: сестра1 – «дочь тех же родителей или одного из них по отношению к другим их детям» и сестра2 – «лицо среднего медицинского персонала в лечебных учреждениях». Лексическая единица сестрах входит в семантическое поле терминов родства как имеющая в своем значении соответствующий признак, указывающий на принадлежность к этому полю: х(сестра1) € М(брат, отец, мать, сын, дочь, дедушка, бабушка, внук, внучка, дядя, тетя и мн. др.). Другая единица сестра2 включается соответственно в семантическое поле обозначений лиц медицинского персонала: у(сестра2) € М1(санитар, санитарка, няня, фельдшер, врач, доктор и мн. др.). Принципиальная возможность последовательного описания лексики путем распределения ее единиц («слов-понятий») по семантическим полям – одно из свидетельств ее системной организации. Практическим подтверждением этого является опыт работы в области составления идеографических словарей8, или тезаурусов. Тезаурус – это словарь, в котором слова расположены не по алфавитному порядку, а по определенным понятийным сферам. В известном словаре Роже (P.M. Roger. Thesaurus of English Words and Phrases), выдержавшем много изданий, – шесть основных понятийных сфер, или классов: «абстрактные отношения», «проста равенство», «материя», «разум», «воля», «чувства». Эти классы делятся на 24 подкласса и далее на 1000 тем. Каждая из 1000 тем содержит близкие по значению единицы, тесно связанные общим понятийным содержанием. Такие словари представляют собой списки семантически однородных в каждой рубрике «слов – понятий» с их возможными синонимами и антонимами. Расположенные таким образом в парадигмах слова могут быть достаточно строго описаны внутри заданной микросистемы с помощью определенного набора индексов.

Единицы сестрах1 и сестра2, находясь в определенных оппозициях с соответствующими «словами-понятиями», входят не только в поля-парадигмы, но и вступают, реализуя в языке свое значение, в закономерные связи с вполне определенными лексическими единицами, т.е. образуют поля-синтагмы: сестрах – родная, двоюродная, сводная, младшая, старшая сестра, брат и сестра, сестра кого-нибудь или чья-нибудь и др.; сестра2 – медицинская сестра (медсестра), дежурная сестра, сестра милосердия, сестра-хозяйка и др. Исследования в области сочетаемости слов (в частности лексической синтагматики) помогают вскрыть закономерность линейного расположения единиц текста, определяемую их семантическим согласование. Ярким проявлением системности

[7] Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М.: УРСС Эдиториал, 2004. – С. 291.
[8] Там же. – С. 290-297; 86.

лексики является возможность экономно 9интерпретировать несвободную сочетаемость слов с помощью ограниченного набора лексических функций10.

Рассматриваемые единицы, как и другие подобные, вступают в определенные связи и друг с другом (на основе тождества их языковых оболочек и мотивированности значений), образуя структуру многозначного слова: сестра1 ↔ сестра2 «дочь тех же родителей или одного из них по отношению к другим их детям ↔ лицо среднего медицинского персонала в лечебных учреждениях». Связь, сближение значений основываются здесь на ассоциативных признаках пола (женский) и близости: ср., с одной стороны, наша, ваша, их сестра (т.е. мы, вы и нам (им) подобные – о женщинах) и, с другой – Она нам как сестра, ухаживает за больным, как (родная) сестра; слово сестра вообще указывает на что-то близкое, родственное: О, муза! наша песня спета. // Приди, закрой глаза поэта // На вечный сон небытия, // Сестра народа – и моя! (Н.А. Некрасов. Музе). Вторичное значение слова сестра (в Словаре церковнославянского и русского языка 1847 года и в Толковом словаре живого великорусского языка В.И. Даля оно не представлено еще и входит в употребление позднее) предстает в ассоциативных связях как спецификация первичного: «родственница, близкий человек ↔ заботливая, близкая женщина, девушка↔женщина, девушка, ухаживающая за больными, заботящаяся о них».

Многозначность (полисемия) – одно из важнейших «измерений» лексико-семантической системы, одно из проявлений закономерной связи элементарных лексических единиц, образующих в структуре многозначного слова определенную иерархию взаимообусловленных первичных и вторичных семантических функций.

Системные связи лексики отражаются в таких ее внутренне связанных категориях, как синонимия и антонимия; они охватывают широкие пласты лексики, и прежде всего слова (единицы) со значением качества признака (свойства), действия-состояния, отношения и др., играющие исключительно важную роль в языке, составляющие ядро его отвлеченной лексики.

Как видно, лексико-семантическая система языка, являясь необходимой составной частью общей системы языка, отражает в нашем сознании существенные свойства внеязыковой действительности и играет важную роль в организации и регулировании отношений между человеком (шире – языковым обществом) и окружающим миром, в познании закономерностей объективной реальности.

Литература:

1.Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода (извлечения) // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – Часть I. – М., 1960. – С. 81.

2.Аксаков К.С. Полное собрание сочинений. – Т. 3: Сочинения филологические. – Ч. 2. – М., 1880. – С. 1.

3.Миль Д.С. Система логики силлогистической и индуктивной. Изложение принципов доказательства в связи с методами научного исследования. – М.: Ленанд, 2011. – С. 18.

[9] Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). – М.: Языки славянских культур, 1995. – С. 42-50.

QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA

Narkulov Saydulla Karimovich
Jizzax politexnika instituti o‘qituvchisi
Tashpulatova Dildora Xaydarkulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi
E mail: dildoratoshpulatova987d@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kundagi eng dolzarb muammolardan biri bu energiya tanqisligidir. Tuganmas yoki qayta tiklanadigan tabiiy resurslardan energiya olish, va uni insonlar iste’moli uchun yo‘naltirish masalalari yuzasidan fikr yurutilgan.

Kalit so‘zlari: Neft, ko‘mir, gaz, tabiiy resurs, qayta tiklanuvchi energiya, tabiiy qazilma boylik, zaharli gaz.

Hozirgi kunda neft, ko‘mir va gaz konlarining borgan sari tugab borayotganligi global energiya falokatiga yetaklamoqda. Buning uchun qayta tiklanuvchi energiya manbalari va energiyani tejash kelajakda ham yaxshi yashash uchun najot yo‘li bo‘lib, dunyo aholisining asosiy qismini omon qolishini ta’minlaydi.

Tuganmas yoki qayta tiklanadigan tabiiy resurslardan energiya olish imkoniyatiga ega bo‘lgan qurilmalar an’anaviy xom ashyolarga qaramlikni bartaraf etadi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga butunlay o‘tish kelajakdagi energiya tanqisligi muammosini bartaraf etish imkonini beradi [1].

Zamonaviy jahon iqtisodiyotining barcha yutuqlari neft, gaz, ko‘mir va boshqa shu kabi tabiiy qazilma boyliklarga asoslangan.

Hayotimizdagi aksariyat harakatlar: metroda harakatlanishdan boshlab to oshxonada choy qaynatishgacha oxir-oqibat, ushbu tarixiy taraqqiyot mahsulini yoqib tugatishga qaratilgan. Asosiy muammo shundaki, osonlik bilan erishiladigan ushbu energiya resurslari qayta tiklanmaydi.

Ertami-kechmi, insoniyat yerning qa’ridagi barcha ko‘mirni kovlab oladi, neftni qazib chiqaradi va gazni yoqib tugatadi. Shundan so‘ng bir choynak choyni nimada qaynatamiz degan muammoga duch keladi.

Shu bilan birga yoqilg‘i yoqishning salbiy ekologik ta’sirini ham unutmaslik kerak. Atmosferada yig‘iladigan zaharli gazlar miqdorining ortib borishi issiqxona effektini keltirib chiqarishi, butun sayyora bo‘ylab haroratning ortishiga sabab bo‘lishini ham yoddan chiqarmaslik lozim. Yonuvchi mahsulotlardan ajralib chiqadigan tutun va zaharli gazlar havo musaffoligini buzadi. Ayniqsa, katta shaharlarda istiqomat qiladigan aholi ushbu salbiy ta’sirni o‘zlarida juda yaxshi his qilishad [2].

Biz kelajak haqida doimo o‘ylaymiz, hatto bu kelajak bizning davrimizda kirib kelmasada. Jahon hamjamiyati qazilma boyliklar miqdorining cheklanganligini va ulardan foydalaninishning atrof-muhitga salbiy ta’sirini azaldan tushunib yetgan va tan olgan. Hozirda jahonning yetakchi mamlakatlari ekologik toza, qayta tiklanadigan energiya manbalariga bosqichma-bosqich o‘tish dasturlarini ishlab chiqqan va uni amalga oshirmoqda.

Butun dunyodagi insoniyat, qazilma yoqilg‘ilarni boshqasiga almashtirishni asta-sekinlik bilan amalga oshirish ustida ishlayapti. Uzoq vaqtdan buyon butun dunyoda quyosh, shamol, oqim, geotermal va gidroelektrostansiyalardan foydalanilmoqda. Hozirda ushbu manbalardan insoniyatning barcha ehtiyojlarini qondirish uchun hech qanday to‘siq mavjud emas.

Aslini olganda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishda juda ko‘p muammolar mavjud. Masalan, energiya resurslarining geografik taqsimlanish muammosi. Shamol elektr stansiyalarini faqat kuchli shamollar tez-tez esadigan joylarda, quyosh - quyoshli kunlar ko‘p bo‘lgan hududlarda, gidroelektrostansiyalar - yirik daryolar bo‘yida qurilishi kerak.

Neft yetarli ammo, hamma joyda emas, lekin uni oson yetkazib berish mumkin [3].

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ikkinchi muammosi - beqarorlik. Shamol elektr stansiyalarida energiya ishlab chiqarish shamolga bog‘liq. Shamolning paydo bo‘lish vaqti, tezligi, yo‘nalishi, esish yoki esmasligi uning muammoli jihati hisoblanadi.

Quyosh elektr stansiyalari bulutli ob-havo sharoitida yomon ishlaydi, kechqurungi qorong‘ulik uning salbiy tomoni hisoblanadi.

Afsuski shamoldan ham, quyoshdan ham elektr energiyasi iste’molchilarining talab va ehtiyojlariga bog‘liq holda foydalanib bo‘lmaydi.

Issiqlik yoki atom elektr stansiyasilarida elektr energiyasini ishlab chiqarish, tashqi faktorlarga bog‘liq emas va doimo o‘zgarmasdan qoladi. Ushbu elektrostansiyalarni osonlik bilan boshqarish mumkinligi ularning ustun tomonlaridan dalolatdir.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridagi mazkur muammoni faqatgina katta energiya akkumulyatorini qurish, elektr energiyasi oz miqdorda ishlab chiqarilgan paytda, zaxira manbadan qo‘shimcha ta’minlash orqali hal qilish mumkin. Ammo bu holda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga asoslangan butun tizimning juda qimmatlashuviga olib keladi.

Shunga o‘xshagan boshqa bir qator murakkab muammolar tufayli dunyoda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi sekin kechmoqda. Chunki qazilma yoqilg‘ini olib yoqish hali ham oson va arzon.

Qayta tiklanuvchi energiya sohasi kelajak fani, ertangi kunning asosiy masalasi bo‘lib qolmoqda. Mamlakatlar iqtisodiyoti aynan shu qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan qanday foydalanishiga qarab rivojlanadi. Bir so‘z bilan aytganda, istiqbolimiz aynan qayta tiklanuvchi energiya sohasi taraqqiyotiga bog‘liq.

Ushbu grafik qayta tiklanuvchi energiyaning 2018-yilda dunyo bo‘yicha ishlab chiqarilgan elektr energiyasidagi ulushi keltirilgan (1-rasm).

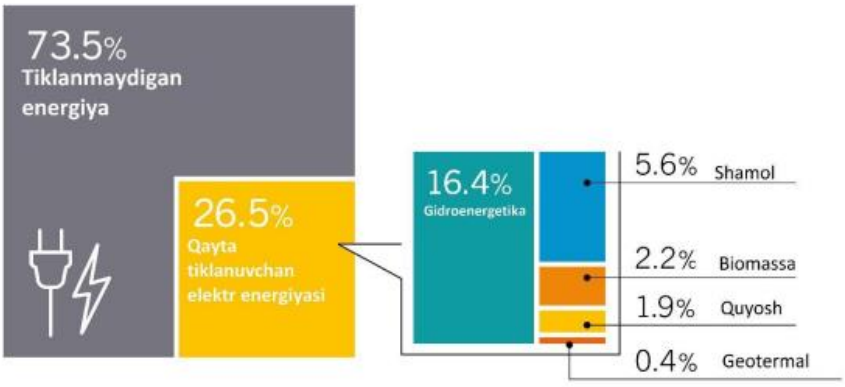

1-rasm.
Qayta tiklanuvchi energiyaning 2018-yilda dunyo bo‘yicha ishlab chiqarilgan elektr energiyasidagi ulushi.

Keltirilgan raqamlarga ko‘ra, qayta tiklanuvchi energiyaning barcha turlaridan geotermal energiya eng past narxga ega. Undan keyingi o‘rinni axlat va chiqindi uyumidan olingan gazni yoqish natijasida hosil bo‘lgan energiya egallaydi. Aslida ular an’anaviy energiya bilan to‘g‘ridan-

to‘g‘ri raqobatlashishlari mumkin, ammo ular uchun joriy etilgan cheklovlar ushbu loyihalarni keng miqyosda amalga oshirilishiga to‘sqinlik qiladi [3].

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari - shamol, quyosh, suv oqimlari, biomassa, geotermal energiya kabilardan tashkil topadi.

Hozirgi paytda ko‘pchilik mamlakatlarda quyosh energiyasidan isitish maqsadida foydalaniladi, elektr energiyasi manbai sifatida esa juda oz mamlakatlar shamol gereratorlariga ega. Shu bilan birga quyosh nuri quvvatining 2·1017 Vt i yergacha yetib keladi. Bu, yer sharida insoniyat tomonidan foydalanilayotgan barcha energiyadan 30 ming marta ortiq (2-rasm).

2-rasm.

Nasos stansiyasi binosining tomida joylashtirilgan quyosh fotoelektrik panellari

Quyosh energiyasidan foydalanishning asosan ikki varianti bo‘yicha farqlanadi: fizik va biologik.

Fizik variantda quyosh energiyasi maxsus oynalar orqali fokuslanib, kollektorlarga yo‘naltiriladi yoki yarim o‘tkazgichli quyosh elementlari yordamida akkumulyasiyalanadi.

Biologik variantda esa o‘simlik to‘qimalarida yig‘ilgan quyosh energiyasidan fotosintez jarayonida organik moddalar (odatda yog‘och) hosil qilinadi. Ushbu variant katta miqdordagi o‘rmonlar zaxiralariga ega bo‘lgan mamlakatlar uchun qulaydir.

Oxirgi yillarda qayta tiklanuvchan va noananaviy energiya manbalaridan foydalanish muammosi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ushbu texnologiyalar katta miqdordagi mablag‘ni talab etsada katta foyda keltiradi. 1983-yil fevral oyida dunyoda birinchi bo‘lib amerikaning «Arka Solar» firmasi quvvati 1 MVt li kuyosh elektrostansiyasidan foydlanishni boshladi. Masalan, 10 mingta maishiy iste’molchilarni elektr energiyasi bilan ta’minlash imkoniyatiga ega bo‘lgan (quvvati 10 MVt ga yaqin bo‘lgan) quyosh elektr stansiyasini barpo etilsa, unga o‘rtacha 190 mlrd. dollar mablag‘ sarflandi. Bu qattiq yoqilg‘ida ishlovchi issiqlik elektrostansiyasini barpo etishdan to‘rt marta qimmat hamda atom yoki gidroelektrostansiyasiga nisbattan uch marta katta. Ammo shunga qaramasdan quyosh energiyasini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar olib borayotgan mutaxassislarning fikriga ko‘ra, quyosh energiyasidan foydalanish texnologiyalarining rivojlanib borishi bilan narxlar ham pasayib boradi. Energetikaning kelajagi quyosh va shamol energiyasiga asoslanishi ehtimoli juda yuqori [4].

So‘nggi yillarda respublikamizning iqtisodiyot tarmoqlarida va ijtimoiy sohasida energiya samaradorligini yuksaltirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi.

Jumladan, Respublikada iqtisodiyot barqaror o‘sishini ta’minlashga va aholining farovonlik darajasini oshirishga, yoqilg‘i-energetika resurslariga bo‘lgan talab-ehtiyojni uzluksiz

qanoatlantirishga qaratilgan neft-gaz, elektr energetika, ko‘mir, kimyo, qurilish industriyasini rivojlantirishning uzoq muddatli strategiyasi amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, yoqilg‘i-energetika tarmog‘ining mavjud quvvatlari energiya resurslariga ortib borayotgan talab-ehtiyojni to‘liq darajada ta’minlamayapti, mamlakatimiz iqtisodiyotining energiya sarfi hajmi rivojlangan mamlakatlarning o‘rtacha ko‘rsatkichidan ancha yuqoridir.

Ilg‘or xorijiy tajribani inobatga olib, mavjud resurslarni va ishga solinmagan salohiyatni jalb etish orqali energiya samaradorligini oshirish, energiyani tejovchi texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning energiya sarfi hajmini keskin kamaytirish borasidagi ishlarni kompleks tashkil etish, shuningdek, yoqilg‘i-energetika resurslaridan oqilona va samarali foydalanishni ta’minlash maqsadida «Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida»gi Qonunida qator imtiyoz va preferensiyalar berilgan, shu jumladan quyidagilar:

- qayta tiklanuvchi energiya manbalarining qurilmalarini ishlab chiqaruvchilar davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan sanadan e’tiboran besh yil muddatga soliqning barcha turlarini to‘lashdan;

- qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarini (nominal quvvati 0,1 MVt va undan ortiq bo‘lgan) o‘rnatganlik uchun ular foydalanishga topshirilgan paytdan e’tiboran o‘n yil muddatga mol-mulk solig‘ini hamda ushbu qurilmalar bilan band bo‘lgan uchastkalar bo‘yicha yer solig‘ini to‘lashdan;

- ishlab turgan energetika resurslari tarmoqlaridan to‘liq uzib qo‘yilgan yashash uchun mo‘ljallangan joylarda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanuvchi shaxslar qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanilgan oydan e’tiboran uch yil muddatga yer solig‘ini to‘lashdan ozod etilishi nazarda tutilgan.

Iqtisodiyotning energiya resurslari bilan ikkita vazifani hal etish orqali ta’minlanishi nazarda tutilmoqda. Birinchidan, qayta tiklanuvchi energiya resurslaridan keng foydalanish orqali yoqilg‘i balansini diversifikatsiyalash. Bunda an’anaviy yoqilg‘i turlarini qayta tiklanadigan energiya turlariga almashtirish hisobiga ularning elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarishdagi hissasini kamaytirish nazarda tutilmoqda. Ikkinchidan, iqtisodiyot tarmoqlarida ishlab chiqarishning energiya sig‘imini qisqartirishning uzoq muddatli dasturini amalga oshirish, sanoat faoliyati hududlarining ekologik holatini yaxshilash orqali erishiladi.

Yaqin istiqbolda ustuvor vazifa sifatida iqtisodiyotning energiya va resurs sig‘imini qisqartirish, ishlab chiqarishga energiyani tejaydigan texnologiyalarni keng joriy qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, mehnat samaradorligini oshirish ko‘zda tutilmoqda.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan jadal foydalanish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish issiqlik va elektr energiyasi kabi energiyaning sanoat turlarini olishni ta’minlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu uglevodorodlarning o‘rnini bosishga va ularni yuqori likvidli mahsulotlar, jumladan, polimerlar, yoqilg‘ining sintetik turlarini ishlab chiqarishga yo‘naltirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Местников, А.Е. Тепловая защита зданий на севере: материалы, изделия, конструкции. А. Е. Местников, П. С. Абрамова. М.: Издательство АВС, 2009. 2. Христофорова Т.А. Внедряем новые энергоэффективные технологии. Т.А. Христофорова. Энергосбережение в Якутии. 2017. № 6 (12). С. 10-11.

3. Tashpulatova D. X., Igamqulova Z. M. Quyosh elektrostansiyalarining fizikaviy asoslari. Monografiya. Toshkent: “LESSON PRESS” nashriyoti 2022 y.

4. Narkulov S. K. EFFECT OF DUST DEPOSITION ON THE PERFORMANCE OF PHOTOVOLTAIC PANELS. http://journals.nuu.uz Natural sciences (infofaktr) Milliy-2024

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УЗБЕКИСТАНЕ: ЭТНОМЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Майорова Ирина Анатольевна
Преподаватель русского языка
Кокандского Университета
i.mayorova@kokanduni.uz

Аннотация: В статье рассматриваются этнометодологические и этнокультурные особенности обучения русскому языку в Узбекистане, многонациональной стране с богатой историей межкультурного взаимодействия. Исследуется историческое развитие русского языка в регионе, его современное положение в системе образования и роль в межэтническом общении. Особое внимание уделяется влиянию этнического и культурного многообразия на процесс обучения русскому языку, а также методологическим подходам, адаптированным к многоязычной среде. Анализируются современные вызовы, включая снижение интереса к русскому языку среди молодёжи на фоне глобализации и распространения английского языка, а также проблемы качества преподавания. Рассматриваются перспективы развития русского языка в Узбекистане, в том числе через образовательные программы и сотрудничество с другими странами.

Ключевые слова: Русский язык, Узбекистан, этнокультурные особенности, этнометодология, многоязычие, обучение, межэтническое общение, билингвальное образование, глобализация, языковая политика.

Введение. Обучение русскому языку в Узбекистане имеет свои уникальные этнометодологические и этнокультурные особенности, что обусловлено богатой историей межкультурного взаимодействия, политическими процессами и культурным многообразием страны. Русский язык, будучи важным инструментом межнационального общения на постсоветском пространстве, занял прочные позиции в Узбекистане еще в советский период. После обретения независимости в 1991 году роль русского языка претерпела определенные изменения, однако его значение в образовании, науке, экономике и повседневной жизни продолжает оставаться весомым. Узбекистан является полиэтническим государством, где проживают представители более 130 национальностей, среди которых наиболее многочисленны узбеки, русские, таджики, казахи и каракалпаки. Такое этническое многообразие страны требует особого подхода к языковому обучению, где русский язык играет важную роль как средство общения между представителями разных этнических групп. В условиях Узбекистана русский язык часто выполняет функцию второго языка для представителей не только узбеков, но и других национальностей, что обуславливает необходимость учета этнокультурных факторов при его преподавании. Историческое развитие Узбекистана неразрывно связано с процессами русификации, которые начались еще в XIX веке, когда территория современного Узбекистана вошла в состав Российской империи. В советский период русский язык стал официальным языком и основным средством межнационального общения на всей территории Советского Союза, в том числе и в Узбекистане. Русский язык активно использовался в системе образования, научной деятельности, государственной администрации и в повседневной жизни. После распада Советского Союза и обретения независимости Узбекистаном в 1991 году, страна начала активные процессы возрождения национальной культуры и языка. Узбекский язык был объявлен государственным, что

стало важным шагом на пути к укреплению национальной идентичности. Однако, несмотря на это, русский язык не потерял своего значения и продолжает оставаться востребованным в сфере образования, бизнеса и повседневного общения, особенно в крупных городах и среди представителей старшего поколения.

Одной из ключевых особенностей преподавания русского языка в Узбекистане является необходимость учитывать этнокультурные факторы. В условиях многонационального общества, где культурные традиции и языковые предпочтения разных этносов могут существенно различаться, важно применять адаптированные методики обучения, учитывающие этническое и культурное разнообразие учащихся. Так, например, для представителей узбекского этноса, у которых родной язык принадлежит к тюркской языковой группе, русский язык может представлять определенные трудности в освоении из-за значительных различий в грамматической структуре и лексике. В то время как для русскоязычных и других славянских этносов, таких как украинцы или белорусы, эти трудности могут быть менее значительными. Это требует применения гибких подходов в преподавании русского языка, где учитываются родной язык и культурные особенности учеников. Кроме того, этнокультурные особенности также отражаются в содержании учебных материалов. Для более успешного освоения языка важно использовать тексты, упражнения и задания, которые имеют культурное значение для учащихся и отражают их этническую идентичность. Примером могут служить включение элементов национальной литературы, истории и традиций в учебный процесс, что помогает создать эмоциональный отклик и интерес к изучаемому языку.

Этнометодология, как методологический подход к изучению социальных практик, предлагает рассматривать обучение русскому языку через призму этнокультурного контекста, в котором находятся ученики. В рамках этого подхода важно учитывать не только язык, но и культурные, социальные и политические реалии, в которых развивается языковая практика. В Узбекистане этнометодологические особенности преподавания русского языка проявляются, прежде всего, в адаптации учебного процесса под нужды многонационального общества. Педагоги сталкиваются с задачей создания учебной среды, которая бы способствовала гармоничному взаимодействию разных этнических групп, и при этом учитывала языковые особенности каждого ученика. Этнометодологический подход предполагает использование методик, направленных на интеграцию учащихся в общекультурное пространство через изучение русского языка. Это может включать проведение межкультурных диалогов, обсуждение вопросов национальной идентичности, толерантности и взаимопонимания между разными этносами. Важную роль играет также учёт многоязычия, которое характерно для Узбекистана. В условиях, когда учащиеся могут владеть несколькими языками, педагоги должны разрабатывать стратегии обучения, учитывающие это многообразие.

Современное преподавание русского языка в Узбекистане сталкивается с рядом вызовов. Во-первых, это необходимость интеграции русского языка в образовательную систему на фоне усиливающейся роли узбекского языка. С одной стороны, существует потребность в сохранении русского языка как важного элемента межкультурного общения, с другой – необходимо гармонизировать его с процессами национального возрождения и усиления роли узбекского языка в обществе. Кроме того, современная система образования должна учитывать интересы молодых поколений, для которых русский язык не всегда является основным средством коммуникации. В связи с глобализацией и расширением доступа к мировым информационным ресурсам, всё

большую роль играет английский язык. Это требует пересмотра подходов к преподаванию русского языка, чтобы сохранить его актуальность и привлекательность для учащихся.

Основная часть. Исторически языковая ситуация в Узбекистане была чрезвычайно сложной и многогранной, что обусловлено геополитическим положением страны и её этническим многообразием. До прихода русских в XIX веке на территории современного Узбекистана господствовал персидский язык, который использовался как основной литературный и административный язык, особенно среди элит. Также широкое распространение имели тюркские языки, в том числе староузбекский. После присоединения Средней Азии к Российской империи русский язык начал постепенно проникать в регион. Сначала это касалось только административных сфер и взаимодействия с колониальной властью. Однако с ростом присутствия русскоязычного населения, особенно после переселения русских в регион и развития инфраструктуры, русский язык стал более активно использоваться в городах. С приходом советской власти ситуация изменилась кардинально. Русский язык стал не просто языком администрации, но и основным языком образования и науки. В рамках советской политики русский язык был инструментом консолидации многонационального общества и продвижения единой советской идентичности. В Узбекистане, как и в других республиках, русскому языку отводилась роль языка межнационального общения и средства доступа к научным и культурным достижениям. После обретения Узбекистаном независимости в 1991 году в стране начался процесс ревитализации узбекского языка как государственного. Узбекский язык стал основным языком государственных учреждений, официальной документации и образования. Однако русский язык сохранил значительное присутствие, особенно в крупных городах и в сферах науки, техники и международного общения. Несмотря на значительное снижение официального статуса русского языка, его практическая важность в Узбекистане осталась.

Современная ситуация с русским языком в образовательной системе. Сегодня русский язык в Узбекистане сохраняет прочные позиции в образовательной системе, хотя его статус претерпел изменения по сравнению с советским периодом. В большинстве школ преподавание ведётся на узбекском языке, однако значительная часть учебных заведений предлагает обучение на русском языке или в формате билингвального образования. Русские школы по-прежнему пользуются популярностью, особенно в городских регионах и среди этнических русских, казахов, корейцев и других нацменьшинств. Кроме того, русский язык остаётся важным инструментом для высшего образования. Многие университеты и институты продолжают преподавать ряд дисциплин на русском языке, особенно в научно-технических и инженерных специальностях. Это связано с тем, что большая часть научной литературы и учебных материалов на этих направлениях доступна на русском языке, а также с тем, что преподавательский состав зачастую владеет русским лучше, чем английским или узбекским. Стоит также отметить, что русский язык имеет важное значение в сфере профессионального и делового общения. Многие компании, особенно с участием иностранных инвестиций, продолжают использовать русский язык в качестве основного средства общения с партнёрами и клиентами. Это способствует поддержанию высокого уровня владения русским языком среди представителей молодого поколения, которые стремятся получить престижные профессии и работать в международных компаниях.

Этнокультурные особенности в обучении русскому языку. Узбекистан является полиэтническим государством, где каждый этнос имеет свои культурные особенности, что оказывает влияние на процесс обучения русскому языку. В условиях такой этнической

пестроты педагогам приходится учитывать как лингвистические, так и культурные различия своих учеников. Для представителей узбекского этноса русский язык зачастую является вторым или даже третьим языком, что накладывает свои особенности на процесс его изучения. Узбекский и русский языки относятся к разным языковым группам: узбекский – к тюркским, а русский – к славянским. Это создаёт определённые трудности в овладении русской грамматикой, произношением и синтаксисом. В связи с этим в процессе обучения необходимо учитывать фонетические и морфологические различия двух языков и разрабатывать специальные методики, направленные на преодоление этих трудностей. Также важно учитывать культурные различия. Представители разных этносов по-разному воспринимают учебный процесс и роль учителя, что влияет на методы преподавания. Например, в некоторых этнических группах, таких как таджики или казахи, существует более традиционное отношение к авторитету учителя, что может отражаться на поведении учеников и их взаимодействии с преподавателем. В то же время многие этнические группы, проживающие в Узбекистане, владеют русским языком на высоком уровне с детства. Это касается, прежде всего, русских, украинцев и белорусов, которые традиционно поддерживают высокие стандарты русскоязычного образования в своих семьях и сообществах. В связи с этим в многонациональных классах часто возникает разрыв в уровне владения языком между учащимися разных этнических групп, что требует дифференцированного подхода со стороны педагогов.

Этнометодологические подходы. Этнометодология в обучении русскому языку в Узбекистане подразумевает использование методик, которые учитывают этнические и культурные особенности учеников. Прежде всего, это касается адаптации учебных программ и материалов, которые должны быть ориентированы на многоязычную и мультикультурную среду. Методология обучения должна учитывать многоязычие, которое характерно для Узбекистана. Важно не только учить русский язык, но и показывать его как средство для общения между представителями разных этнических групп. Для этого необходимо включать в учебный процесс элементы межкультурной коммуникации, развивать у учеников уважение и понимание к другим культурам через язык. Особую роль играет билингвальное образование, которое в последнее время набирает популярность. В условиях, когда многие ученики говорят на нескольких языках (узбекский, русский, таджикский и другие), важно создавать образовательные программы, которые бы позволяли им использовать этот языковой потенциал для освоения учебного материала на обоих языках.

Вызовы и перспективы. Современное обучение русскому языку в Узбекистане сталкивается с несколькими вызовами. Во-первых, это вопрос сохранения интереса к русскому языку среди молодёжи. С одной стороны, русский остаётся важным инструментом профессиональной и научной коммуникации, с другой стороны, с усилением глобализации и распространением английского языка многие молодые люди предпочитают учить именно английский как международный язык. Во-вторых, существует проблема снижения качества преподавания русского языка в некоторых школах и университетах. Это связано с тем, что в постсоветский период многие учителя русского языка покинули Узбекистан, и восполнение этого пробела происходит неравномерно. Однако, несмотря на эти вызовы, русский язык сохраняет свои позиции в Узбекистане, и существует ряд перспектив для его дальнейшего развития. Одной из таких перспектив является активное развитие русскоязычных образовательных проектов и обменов, как внутри страны, так и с Россией. Кроме того, сохранение и развитие русского языка в Узбекистане может быть стимулировано экономическим сотрудничеством между

странами СНГ и повышением мобильности рабочей силы в рамках Евразийского экономического союза.

Список литературы:

1. Бородина, Н. В. (2018). Преподавание русского языка в полиэтнической среде: Методические аспекты. Вестник педагогических наук, 32(4), 56–62.
2. Иванов, А. И. (2016). Русский язык в постсоветском пространстве: Социолингвистический анализ. Язык и общество, 14(2), 12–20.
3. Каримов, У. Р. (2020). Языковая политика в Узбекистане: Вызовы и перспективы. Современные исследования в образовании, 21(3), 89–97.
4. Лебедев, П. С. (2017). Многоязычие и билингвальное обучение в условиях глобализации. Язык и культура, 8(1), 34–42.
5. Садыков, Ф. А. (2019). Этнометодология в преподавании русского языка в полиэтническом классе. Проблемы межкультурной коммуникации, 7(3), 45–52.
6. Ширинова, Г. Б. (2021). Особенности обучения русскому языку в Узбекистане: История и современность. Образование и язык, 9(2), 100–110.

PAREMIOLOGY: ENHANCING ACADEMIC INSIGHT THROUGH PROVERBS

Axmedov Ikboljon
Kokand university
i.ahmedov@kokanduni.uz

Abstract. This paper examines the impact of paremiology, the study of proverbs, on academic life. By analyzing the contributions of notable scholars such as Archer Taylor, Wolfgang Mieder, and Bartlett Jere Whiting, as well as conducting classroom observations and interviews with educators, this study highlights how proverbs enhance critical thinking, communication, and cultural understanding in educational environments. The findings show that proverbs encourage deeper student engagement, promote clearer thought, and link theoretical knowledge to real-world contexts. The paper concludes by suggesting ways to integrate proverbs into teaching methods, foster critical reflection, and support cross-disciplinary and cultural learning.

Key words: Paremiology, proverbs, academic discourse, critical thinking, communication, cultural awareness, interdisciplinary learning, pedagogy

Introduction

Paremiology offers an insightful view into how societies communicate shared wisdom and values through short, meaningful expressions. Proverbs capture the essence of human experiences, often passed down through generations. Beyond daily communication, they are valuable in education as they reflect cultural, ethical, and intellectual perspectives.

In academia, proverbs help to simplify complex ideas, making them accessible and relatable for students. They provide a practical way for educators to explain abstract theories and connect them to real-life examples. Moreover, proverbs promote interdisciplinary thinking, making them useful in fields such as literature, history, psychology, and philosophy.

Proverbs go beyond their rhetorical value in academic discourse. They serve as pedagogical tools that encourage students to think critically, reflect morally, and communicate effectively. Students are challenged to think deeply about the meanings of familiar sayings, linking them to language, culture, and human behavior. In discussions, proverbs can spark debates that push students to question norms and explore creative solutions.

This paper aims to highlight the importance of paremiology in academia by examining the works of key scholars. It demonstrates how the study of proverbs can enrich intellectual development by encouraging clear communication, deeper thinking, and meaningful engagement with complex ideas.

Literature Review

Several scholars have highlighted the relevance of paremiology in education and academic life. Among them are Archer Taylor and Wolfgang Mieder, whose work has significantly advanced the understanding of proverbs in scholarly settings.

Archer Taylor Archer Taylor, a pioneer in the field of paremiology, is renowned for his groundbreaking work on the form and function of proverbs. In his seminal book The Proverb (1931), Taylor emphasized the importance of proverbs in transmitting cultural knowledge and societal values. He argued that proverbs act as a reflection of collective wisdom, serving not only as rhetorical devices but as tools for critical thinking. According to Taylor, in academic settings, proverbs can stimulate deeper reflection, encouraging students to draw connections between abstract ideas and practical life situations.

Wolfgang Mieder Wolfgang Mieder, a contemporary scholar and prolific contributor to the study of proverbs, has taken Taylor’s work further by examining how proverbs influence modern academic discourse. In Proverbs Are Never Out of Season (1993), Mieder argues that proverbs continue to hold relevance in shaping ethical, philosophical, and pedagogical discussions. He also highlights how educators can use proverbs to foster an environment where students develop not only their analytical skills but also their moral reasoning. Mieder's research points out that proverbs can encourage both creative and critical thinking, making them powerful tools in academic instruction.

Bartlett Jere Whiting Bartlett Jere Whiting, another key figure in paremiology, emphasized the linguistic and educational significance of proverbs. In his compilation Modern Proverbs and Proverbial Sayings (1989), Whiting explored how proverbs transcend mere folk wisdom and become integral parts of everyday language and communication. He argued that in an academic setting, proverbs can enhance students' linguistic abilities and aid in their grasp of complex concepts through the use of familiar, culturally embedded sayings.

In short, the work of scholars like Taylor, Mieder, and Whiting collectively demonstrates that paremiology is not only a study of linguistic tradition but also a dynamic field that can offer academic life critical tools for intellectual growth. Proverbs, by encapsulating complex ideas in simple expressions, provide students and educators with a valuable resource for enriching communication, enhancing clarity, and fostering deeper understanding of both theoretical and practical knowledge.

Method

For this study, a qualitative research approach was employed to investigate the role of proverbs in enhancing academic discourse. The study analyzed academic literature, classroom practices, and surveyed educators to determine how proverbs are integrated into teaching and learning processes. Specifically, the methodology involved three steps:

A review of scholarly works on paremiology, with a focus on studies by Archer Taylor, Wolfgang Mieder, and Bartlett Jere Whiting, was conducted. This provided a theoretical framework for understanding the broader significance of proverbs in academic contexts.

Observations of several lectures and seminars in diverse academic fields, including literature, history, and philosophy, were conducted. Instructors who incorporate proverbs as part of their teaching tools were noted. This helped identify practical uses of proverbs and their impact on student engagement and critical thinking.

Interviews with 10 university professors were conducted to gather insights into how they use proverbs to foster intellectual development in their classrooms. The professors were from varied academic disciplines, ensuring a broader view of the effectiveness of proverbs across fields.

The data collected were analyzed thematically to determine the recurring benefits of using proverbs in academic instruction and their impact on students' cognitive and communicative abilities.

Results

The study yielded several key insights into the impact of proverbs on academic life, emphasizing their importance in enhancing both student engagement and intellectual growth.

In the classroom observations, it was noted that students responded positively to the use of proverbs, particularly when they were used to explain complex or abstract concepts. For example, in philosophy classes, when instructors used proverbs to introduce moral dilemmas, students demonstrated an increased ability to relate abstract ethical theories to real-life scenarios. Proverbs like "Actions speak louder than words" were used to spark discussion on utilitarianism, leading to more thoughtful participation from students.

Interviews with educators revealed that proverbs often encourage deeper analytical thinking. Professors from literature and history departments shared that proverbs provided an accessible entry point for students to explore broader cultural narratives and historical events. One professor noted that when teaching about historical revolutions, using the proverb "A chain is only as strong as its weakest link" allowed students to grasp the significance of individual contributions within larger social movements. This approach led to critical discussions about collective responsibility and individual agency.

Observations also highlighted that students showed heightened engagement when proverbs were integrated into class discussions. Instructors who used proverbs to initiate debates or group discussions found that students were more likely to participate and express diverse opinions. For example, a literature professor used the proverb "The pen is mightier than the sword" to start a debate on the power of language in political movements. This resulted in active and passionate student participation, with students citing both historical and contemporary examples to support their arguments.

The analysis of literature revealed that proverbs can significantly improve communication skills, both in writing and oral discussions. Scholars like Wolfgang Mieder have emphasized that proverbs help students articulate complex thoughts more clearly. This was confirmed in classroom observations, where students who engaged with proverbs demonstrated better clarity and precision in their responses. For example, in a group activity where students were asked to apply proverbs to real-life scenarios, their presentations were more concise and persuasive compared to those who did not use proverbs.

The study also showed that proverbs serve as bridges between different academic disciplines. Professors from humanities fields noted that proverbs often highlight the interconnectedness of history, culture, and language, making them a useful tool for interdisciplinary learning. One professor explained that using proverbs from different cultures helped students understand not only linguistic diversity but also the shared values and wisdom across societies. This deepened students' cultural awareness and helped them appreciate the global relevance of academic topics.

Overall, the results suggest that the integration of proverbs in academic settings has a profound impact on fostering critical thinking, enhancing communication, and engaging students in deeper intellectual exploration. Proverbs, as succinct and memorable expressions of collective wisdom, offer a versatile tool for both educators and students to enrich their learning experiences across various disciplines.

Conclusion:

The study of proverbs, or paremiology, plays a vital role in enhancing academic life by providing students and educators with tools for clear communication, critical thinking, and cultural insight. Proverbs encapsulate complex ideas in simple, memorable expressions, offering a bridge between abstract theoretical knowledge and practical real-world application. Through the analysis of scholarly works, classroom observations, and educator interviews, this article has demonstrated that proverbs can significantly enrich academic discourse across various disciplines.

The findings reveal that proverbs not only aid in the comprehension of complex ideas but also foster student engagement, enhance analytical thinking, and promote cultural awareness. Whether used to clarify difficult concepts, encourage debate, or introduce moral and philosophical reflections, proverbs serve as valuable communicative tools that contribute to intellectual growth in both students and educators.

Recommendations:

Based on the results of this study, several recommendations can be made for the effective use of proverbs in academic settings:

Incorporate Proverbs into Curriculum Design: Educators should consider integrating proverbs into their teaching strategies, particularly in subjects that deal with abstract or theoretical concepts. Proverbs can serve as practical examples that make complex ideas more relatable and understandable for students.

Use Proverbs to Foster Critical Thinking: Proverbs can be used to spark debates and discussions, encouraging students to explore multiple perspectives. Educators should present proverbs with ambiguous meanings or those that require deeper analysis, prompting students to think critically about their applications in various contexts.

Promote Cross-Cultural Learning through Proverbs: Since proverbs reflect cultural values and shared wisdom, educators should incorporate proverbs from different cultures into their teaching. This can help students appreciate cultural diversity and enhance their understanding of global perspectives in their academic work.

Encourage Students to Create Proverb-Based Assignments: To deepen students' understanding of the role of proverbs in communication, educators could design assignments where students analyze, interpret, or even create proverbs that relate to their subject matter. This would not only strengthen their critical thinking skills but also improve their ability to express complex ideas concisely.

Utilize Proverbs in Assessments: Instructors might incorporate proverbs into assessment questions, especially in essay-based exams or reflective assignments. Asking students to relate a proverb to a theory or case study can reveal their ability to apply knowledge in a meaningful and creative way.

By leveraging the timeless wisdom embedded in proverbs, educators can enrich the learning experience, foster a deeper intellectual connection between students and content, and cultivate essential skills that are valuable in both academic and real-life contexts.

References:

1. Taylor, A. (1931). The Proverb. Harvard University Press.
2. Archer Taylor’s seminal work provides a foundational understanding of proverbs, emphasizing their form and function as carriers of cultural wisdom and critical thinking tools in both social and academic contexts.
3. Mieder, W. (1993). Proverbs Are Never Out of Season: Popular Wisdom in the Modern Age. Oxford University Press.
4. Wolfgang Mieder's research highlights the enduring relevance of proverbs in modern academic discourse, focusing on their pedagogical value in fostering critical thinking and ethical reflection.
5. Whiting, B. J. (1989). Modern Proverbs and Proverbial Sayings. Harvard University Press.
6. Bartlett Jere Whiting's comprehensive compilation and analysis of modern proverbs explore their linguistic significance and practical use in enhancing communication and understanding in academic settings.
7. Mieder, W. (2004). Proverbs: A Handbook. Greenwood Press.
8. This handbook by Wolfgang Mieder offers a detailed exploration of how proverbs are used across various cultural and academic contexts, with insights into their linguistic, historical, and educational importance.

9. Honeck, R. P. (1997). A Proverb in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom. Lawrence Erlbaum Associates.
10. This book presents a cognitive science perspective on proverbs, illustrating how they stimulate mental processes and contribute to both everyday reasoning and academic problem-solving.
11. Qodirov, A. (2018). O‘zbek xalq maqollari va ularning tarbiyaviy ahamiyati. Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti.
12. This work by Qodirov delves into Uzbek proverbs and their educational significance, focusing on how they contribute to moral and ethical development in both everyday life and academic settings.
13. Safarov, Sh. (2015). O‘zbek maqollarining ijtimoiy ahamiyati va ularning ilmiy tadqiqi. O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
14. Safarov’s research examines the social relevance of Uzbek proverbs, exploring their role in shaping social behaviors and their use in academic discussions to enhance students' understanding of cultural dynamics.
15. Sharipov, N. (2010). Maqollar va xalq og‘zaki ijodiyoti: Ilmiy yondashuv. Toshkent: Fan.
16. Sharipov offers an academic exploration of Uzbek proverbs, emphasizing their importance as cultural artifacts and tools for intellectual development, with a focus on their application in modern Uzbek pedagogy.
17. Axmedov Ikboljon. (2024). Exploring Cultural Wisdom and Communication Dynamics: A Comparative Analysis of English and Uzbek Proverbs within the Framework of Paremiology and Discourse Analysis. International Journal of Formal Education, 3(6), 301–308. Retrieved from https://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/3109
18. Axmedov Ikboljon. (2024). STRATEGIES FOR VOCABULARY ENHANCEMENT IN EFL CONTEXTS: AN ANALYTICAL APPROACH. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(6), 571–573. Retrieved from https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/1676
19. Axmedov Ikboljon Ilxomovich. (2024). AN ANALYTICAL APPROACH TO VOCABULARY ENHANCEMENT STRATEGIES IN EFL CONTEXTS. Kokand University Research Base, 61–66. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/290
20. Ikboljon Ahmedov Ilxomovich. (2022). INTERCONNECTEDNESS OF SKILLS IN LANGUAGE LEARNING PROCESS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 1124–1127. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/C6AYV
21. Ikboljon Ahmedov Ilxomovich. (2022). PROBLEMS IN THE ACQUISITION OF ENGLISH NOUNS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 1128–1133. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/3CE7U
22. Mukhtorova, M., & Ilxomov, X. (2024). HOW TO IMPROVE LISTENING SKILLS OF BOTH ESL AND EFL STUDENTS. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11(11), 84–86. https://doi.org/10.54613/ku.v11i11.964
23. kizi Mukhtorova, M. M., & Djumabayeva, J. S. (2022, August). WAYS OF EXPRESSING REPROACH DEPENDING ON THE TYPE OF THE SENTENCE IN THE ENGLISH LANGUAGE. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 15, pp. 122-126). https://researchedu.org/index.php/cf/article/view/323
24. kizi, M. M. M. (2024). Specific Features of the Units Denoting Reproach in the English and Russian Languages. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM

Education (2993-2769), 2(3), 259–268. Retrieved from https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/3667

25. Khaydarova, C. (2022). Translation of proverbs and sayings from english into russian, and its peculiarities. Результаты научных исследований в условиях пандемии (COVID-19), 1(02), 164–166. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/scientific-research-covid-19/article/view/7999

26. qizi Axmadjonova, M. I. (2024). SO’Z MA’NOSI KO’CHISHI BILAN BOG’LIQ LINGVISTIK HODISALAR TALQINI. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 2(5), 252-258.

27. Mubashirxon Bektoshev Odilbek o`g`li. (2022). FORMAL AND SYNTACTIC ASPECTS OF THE PASSIVE VOICE. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 1556–1559. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/RE4YV

28. Rakhmanova, N. (2023). LANGUAGE AND CULTURE: INVESTIGATE THE CONNECTION AMONG LANGUAGE AND CULTURE, ANALYZING HOW LANGUAGE REFLECTS AND SHAPES SOCIAL STANDARDS, VALUES, AND PERSONALITIES. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(31). извлечено от https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1291

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI UCHUN YANGI METODLAR

Sadriddinova Zulfiya Mirzaliyevna
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi
Rasulova Muxtasarxon
Qo‘qon universiteti talabasi
Rayimjonova Durdona
Qo‘qon universiteti talabasi

Annotatsiya: – maqolada rivojlanib borayotgan O‘zbekistondagi ta’lim tizimi bo‘yicha yangi islohotlar, olib borilgan yangiliklar haqida ma’lumotlar keltirilgan bo‘lib, yangi innovatsion loyihalar haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga amalga oshirilgan islohotlar va kelajakdagi yangilanishlar haqida ham g‘oyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: yangi islohotlar, innovatsion loyihalar, mintaqaviy iqtisodiy tashkilotlar, ta’lim sifati, Maktabgacha ta'lim vazirligi.

Kirish:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o‘zining Oliy Majlisga Murojaatnomasida mamlakatimizning xalqaro va mintaqaviy iqtisodiy tashkilotlardagi ishtirokini kuchaytirishning ahamiyati xususida alohida to‘xtalib o‘tdilar. Jumladan, mamlakatimiz iqtisodiyotining jahon ishlab chiqarish tizimiga, dunyo bozori talablariga va iqtisodiy integratsiya jarayonlariga hamohang bo‘lishi mahsulotlar sifatini oshirishi, tannarxini pasaytirishi, ishlab chiqaruvchilarni yangi texnologiyalarni joriy etishga majbur qilishi va bozor islohotlarini jadal rivojlantirishga xizmat qilishi alohida ta’kidlandi.

Sifatli ta’limda – sog‘lom muhit: Konsepsiyada korrupsiyaga qarshi kurashish va shaffoflikni ta’minlashning ta’sirchan mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha alohida e’tibor qaratilgan: oliy ta’lim sohasida “korrupsiyasiz soha”; professor-o‘qituvchilar bilan talabalar o‘rtasidagi byurokratik omillarni bartaraf etish; malaka oshirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini tayyorlash va amaliyotga tatbiq etish, nazorat-monitoring, xodimlarni ishga qabul qilish va lavozimga tayinlash, oliy ta’lim muassasalari faoliyatini o‘rganish va tizimdagi boshqa jarayonlarda shaffoflikni ta’minlash; professor-o‘qituvchilarning o‘quv yuklamalarini optimallashtirish, kasbiy faoliyatga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish asosida oliy ta’lim tizimi xodimlarining mehnat unumdorligini oshirishdek mexanizmlar belgilab berilgan.

O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirishning dolzarbligi bir necha muhim omillar bilan belgilanadi:

1. Iqtisodiy Rivojlanish: Sifatli ta’lim iqtisodiy o‘sishni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ta’limli va malakali kadrlar iqtisodiyotni samarali boshqarish, texnologiyalarni joriy etish va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun zarur.

2. Globallashuv: Global raqobatbardoshlik uchun ta’lim tizimi xalqaro standartlarga javob berishi kerak. Xalqaro ta’lim dasturlariga moslashish va xorijiy tillarni o‘rganish orqali o‘zbekistonlik yoshlar dunyo bo‘ylab raqobatlasha olishi kerak.

3. Texnologik Taraqqiyot: XXI asr texnologik taraqqiyot asri. Ta’lim tizimi yoshlarni raqamli texnologiyalar, axborot texnologiyalari va muhandislik sohalarida o‘qitishi zarur. Bu esa zamonaviy mehnat bozorining talablariga javob beradi.

4. Ijtimoiy Barqarorlik: Ta’lim ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham katta ahamiyatga ega. Ta’limli jamiyat madaniyatli, bilimdon va ijtimoiy mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalaydi, bu esa jamiyatda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlaydi.

5. Innovatsion Fikr Yuritish: Ta’lim tizimi yoshlarni ijodiy va innovatsion fikrlashga o‘rgatishi zarur. Innovatsion g‘oyalar va startaplar mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida katta rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirish bu omillarni inobatga olgan holda amalga oshirilmoqda. Hukumatning so‘nggi yillardagi sa'y-harakatlari, yangi universitetlar ochilishi, o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish kabi chora-tadbirlar bu yo‘nalishda olib borilayotgan ishlarning bir qismi hisoblanadi.

O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirishning omillari, muammolari va istiqbollari quyidagicha ko‘rinadi:

Omillar

1. Davlat Siyosati: Hukumatning ta'limni rivojlantirishga qaratilgan siyosati va strategiyalari ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim sohasida qabul qilingan qonunlar va dasturlar bu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi.

2. Moliyalashtirish: Ta'lim tizimiga ajratiladigan mablag‘lar va investitsiyalar ta'lim sifatini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Yangi maktablar, universitetlar qurilishi va ularni zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash uchun moliyaviy resurslar zarur.

3. Kadrlar Tayyorlash: Sifatli ta'lim uchun malakali o‘qituvchilar va professor-o‘qituvchilar tayyorlash zarur. Ularning doimiy ravishda malakasini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘rganish imkoniyatlari ta'minlanishi kerak.

4. Ilmiy Tadqiqotlar: Universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlarining faoliyati ilmiy-tadqiqotlar olib borish uchun sharoit yaratadi. Innovatsiyalarni rivojlantirish va yangi bilimlarni joriy etish ta'lim tizimini rivojlantirishga yordam beradi.

5. Xalqaro Hamkorlik: Xalqaro ta'lim dasturlari, talaba va o‘qituvchi almashinuvi, xalqaro universitetlar bilan hamkorlik ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Muammolar:

1. Moliyaviy Qiyinchiliklar: Ba'zi hollarda ta'lim tizimiga yetarli mablag‘ ajratilmasligi, o‘qituvchilarning maoshlarining pastligi va infratuzilma yetishmasligi dolzarb muammolar hisoblanadi.

2. O‘quv Dasturlarining Eskirganligi: Ta'lim dasturlarining zamonaviy mehnat bozori talablariga javob bermasligi, o‘quv materiallarining eskirganligi va ularni yangilash zarurati.

3. Kadrlar Tanqisligi: Malakali o‘qituvchilar va professor-o‘qituvchilar yetishmasligi, ularning malakasini oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi.

4. Hududiy Nomutanosiblik: Shahar va qishloq joylaridagi ta'lim sifati o‘rtasidagi farqlar, qishloq joylarda ta'lim infratuzilmasining yetishmasligi.

5. O‘qitishning An'anaviy Usullari: Interaktiv va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning yetarli emasligi, o‘qituvchilarning an'anaviy o‘qitish usullariga bog‘lanib qolishi.

Istiqbollar:

1. Ta'limni Raqamlashtirish: Onlayn ta'lim platformalari, raqamli kutubxonalar va elektron o‘quv materiallari yordamida ta'limni raqamlashtirish imkoniyatlari.

2. Xalqaro Standartlarga Moslashish: Ta'lim dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, xalqaro akkreditatsiyadan o‘tish va xalqaro miqyosda tan olinadigan diplomlar berish.

3. Kadrlar Tayyorlashni Yaxshilash: O‘qituvchilarning malakasini oshirish, xalqaro o‘qituvchi almashinuvi dasturlarini kengaytirish, yosh kadrlarni jalb qilish.

4. Innovatsiyalarni Joriy Etish: Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish, universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlarini rivojlantirish.

5. Ta'limning Inkluzivligi: Maxsus ehtiyojlari bo‘lgan talabalar uchun imkoniyatlarni kengaytirish, inkluziv ta'lim dasturlarini joriy etish.

O‘zbekistonda ta’lim tizimini rivojlantirish istiqbollari mazkur omillar va muammolarni inobatga olgan holda amalga oshiriladi. Hukumat va xalqaro tashkilotlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bu sohada katta yutuqlarga erishishga yordam beradi.

Ta'lim sifati menejmenti bo‘yicha bir nechta umumiy nazariyalar mavjud. Ular ta'lim jarayonini samarali boshqarish, ta'lim sifatini oshirish va talabalarning bilim darajasini yaxshilashga qaratilgan. Quyida eng asosiy nazariyalar haqida ma'lumot keltirilgan:

1. Total Quality Management (TQM)

TQM – bu tashkilotning barcha darajalarida sifatni boshqarishga qaratilgan yondashuvdir. Ta'lim sohasida TQM quyidagi prinsiplarni o‘z ichiga oladi:

- Mijoz (talaba)ga yo‘naltirilganlik: Talabalarning ehtiyoj va talablarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish.
- Doimiy yaxshilanish: Ta'lim jarayonlarini doimiy ravishda tahlil qilish va yaxshilash.
- Jamoaviy ishlash: O‘qituvchilar, talabalarning ota-onalari va boshqa manfaatdor tomonlar bilan birgalikda ishlash.

2. Six Sigma

Six Sigma - bu sifatni oshirish va nuqsonlarni kamaytirishga qaratilgan metodologiya. Ta'limda Six Sigma quyidagi bosqichlardan iborat:

- Definitsiya qilish (Define): Ta'lim jarayonidagi muammo yoki imkoniyatni aniqlash.
- O‘lchash (Measure): Muammoni miqdoriy jihatdan baholash.
- Tahlil qilish (Analyze): Muammo sabablarini tahlil qilish.
- Yaxshilash (Improve): Muammoni hal qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.
- Nazorat qilish (Control): Olingan natijalarni kuzatib borish va zarur hollarda to‘g‘rilash.

3. Baldrige Criteria for Performance Excellence

Baldrige mukofoti kriteriyalari tashkilotning samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ta'lim sohasida bu yondashuv quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- Rahbarlik: Rahbariyatning rolini aniqlash va strategik maqsadlarni belgilash.
- Strategik Rejalashtirish: Uzoq muddatli rejalashtirish va maqsadlarga erishish.
- Mijozlar va Bozor Fokus: Talabalar va boshqa manfaatdor tomonlarning ehtiyojlarini o‘rganish.
- O‘lchash, Tahlil va Bilimlarni Boshqarish: Ma'lumotlarni to‘plash va tahlil qilish orqali qarorlar qabul qilish.
- Ishchi Kuchini Boshqarish: O‘qituvchilar va xodimlarni rivojlantirish va ularning ish samaradorligini oshirish.
- Jarayonlarni Boshqarish: Ta'lim jarayonlarini samarali boshqarish va optimallashtirish.
- Natijalar: Olingan natijalarni baholash va tahlil qilish.

4. ISO 9001 Standarti

ISO 9001 – bu sifatni boshqarish tizimi standarti bo‘lib, ta'lim tashkilotlarida ham qo‘llanilishi mumkin. Bu standart quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- Mijozga yo‘naltirilganlik: Talabalarning ehtiyojlarini qondirish.
- Rahbarlik: Rahbariyatning faol ishtiroki va majburiyati.
- Xodimlarning ishtiroki: Barcha xodimlarning jarayonda faol ishtirok etishi.
- Jarayon yondashuvi: Ta'lim jarayonlarini samarali boshqarish.
- Sistemaviy yondashuv: Barcha jarayonlarni yagona tizim sifatida boshqarish.

- Doimiy yaxshilanish: Ta'lim sifatini doimiy ravishda yaxshilash.
- Dalillarga asoslangan qaror qabul qilish: Qarorlarni dalillarga asoslanib qabul qilish.
- Yetkazib beruvchilar bilan o‘zaro manfaatli munosabatlar: Yetkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli va samarali hamkorlik qilish.

5. Continuous Quality Improvement (CQI)

CQI - bu doimiy yaxshilanishni ta'minlovchi yondashuv bo‘lib, ta'limda quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- Talabalar ehtiyojlariga yo‘naltirilganlik: Talabalar va boshqa manfaatdor tomonlarning ehtiyojlariga mos ta'lim xizmatlarini ko‘rsatish.
- Hamkorlik va jamoaviy ish: Ta'lim jarayonidagi barcha ishtirokchilarning hamkorlikda ishlashi.
- Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv: Qarorlarni to‘g‘ri ma'lumotlarga asoslanib qabul qilish.
- Doimiy yaxshilanish jarayoni: Ta'lim jarayonini doimiy ravishda yaxshilab borish.

Bu nazariyalar ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan turli xil yondashuvlarni ifodalaydi. Har bir nazariya o‘ziga xos metodlar va prinsiplarni o‘z ichiga oladi, ammo umumiy maqsad - ta'lim jarayonini samarali boshqarish va talabalarning bilim darajasini yaxshilashdir.

Xulosa.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, O‘zbekistonning barcha ta’lim sohalarida islohotlarning yangi bosqichining to‘rt yilligi mobaynida ularni zamonaviy xalqaro talablarga javob beradigan sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish uchun jiddiy asoslar qo‘yildi. Ammo mavjud muammolarning aksariyati haligacha hal qilinmagan.

Ta’lim sohasi mintaqani isloh qilish nuqtai nazaridan ancha “konservativ”, chunki u ob’ektiv ravishda kadrlar tayyorlaydi, odamlarni kelajakda hayotga o‘rgatadi. Yangi avlodni hayotga tayyorlash uchun yigirma yil kerak bo‘ladi va bu muammoni uch-besh yil ichida hal qilib bo‘lmaydi. Universitetlarda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun malakali abituriyentlar talab qilinadi. Maktabni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun tobora murakkab o‘quv dasturlari, bolalarning qobiliyatini rivojlantirish va ularni maktabgacha ta’lim muassasalarida sifatli tayyorlash zarur.

O‘zbekistonda olib borilayotgan ta’lim islohotlari jarayonida asosiy e’tibor yoshlar orasida iste'dodlarni aniqlash va rivojlantirishga qaratildi. Ammo maktabgacha va maktabgacha ta'limning ilgari etarli darajada samarali bo‘lmagan tizimi bolalar bog‘chasidan va maktabdan iste’dodlarni rivojlantirish kerak. Buni abituriyentlar tayyorgarligining pastligi ham ko‘rsatib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rakhmonova D.M. Equirements for preschool education teacher.Middle
2. Rakhmonova D.M. O‘yin faoliyati orqali bolalarda ikki tillilikni rivojlantirish modeli/ O‘zbekiston milliy universiteti xabarlari. 2023
3. Rakhmonova D.M. Equirements for preschool education teacher.Middle european scientific bulletin, 2021.
4.Rakhmonova D.M.Identifying the potential of students of preschool educational organizations. Forest Researchnn.For.2022.

IN-DEPTH ANALYSIS OF ENERGY CONSUMPTION ACROSS VARIOUS REGIONS USING PANDAS DATA ANALYSIS TOOLS

Meliboev Azizjon Ikromjon o‘g‘li,
Department of Digital Technology and Mathematics,
Kokand University

Abstract: This paper presents a comprehensive analysis of energy consumption patterns across various regions utilizing the Pandas data analysis library in Python. The primary objective is to identify underlying trends, regional disparities, and key factors influencing energy usage by examining a rich dataset encompassing variables such as population density, industrial activities, climatic conditions, and socioeconomic indicators. Leveraging the robust data manipulation and analytical capabilities of Pandas, we efficiently processed large-scale datasets, performed intricate calculations, and generated insightful visualizations. Our findings reveal significant variations in energy consumption correlated with economic development levels, climate zones, and industrialization rates among the regions studied. These insights offer valuable implications for policymakers and energy sector stakeholders aiming to formulate targeted strategies for enhancing energy efficiency and promoting sustainable practices. The study underscores the efficacy of using Pandas as a powerful tool for conducting large-scale data analyses in energy consumption research.

Key words: Data analysis, Pandas tool, EDA, demographic analysis.

Introduction:

Demographic analysis is a crucial tool for understanding the composition, distribution, and trends of

Energy consumption is a pivotal factor in the socioeconomic development of nations and has significant implications for environmental sustainability. As global energy demands continue to escalate due to population growth, industrialization, and technological advancements, understanding the patterns and determinants of energy usage becomes increasingly critical. An in-depth analysis of energy consumption across various regions can unveil disparities, identify inefficiencies, and highlight opportunities for implementing more sustainable energy practices.

Historically, energy consumption studies have employed a variety of analytical methods ranging from econometric modeling to statistical analysis. While these methods have provided valuable insights, they often require specialized software and can be limited in handling large, complex datasets. The advent of big data and the increasing availability of open-source tools have transformed the landscape of data analysis. In particular, the Python-based Pandas library has emerged as a powerful tool for data manipulation and analysis, offering robust functionalities for handling large datasets efficiently.

Pandas facilitates the importing, cleaning, and preprocessing of data, enabling researchers to perform comprehensive analyses without the steep learning curve associated with more traditional statistical software. Its integration with other Python libraries also allows for advanced data visualization and machine learning applications, making it an ideal choice for multidisciplinary studies involving large amounts of data.

This paper leverages the capabilities of Pandas to conduct a comprehensive analysis of energy consumption patterns across various regions. By integrating datasets that include variables such as population density, industrial output, climatic conditions, and socioeconomic indicators, we aim to uncover the underlying factors that influence energy usage.

To demonstrate the effectiveness of Pandas in large-scale data analysis, we aim to showcase how Pandas can be utilized to efficiently process and analyze complex datasets, highlighting its utility in energy consumption research.

Related works

Demographic analysis has long been a subject of interest for social scientists, economists, and pas it Numerous studies have been conducted on the energy consumption of Uzbekistan, with a focus on various area aspects such as Industy, Transportation. Traditionally, energy consumption studies in Uzbekistan have been conducted using census data and statistical techniques. However, with the increasing availability of datasets and advanced data analysis tools, such as Python’s Pandas library [1], the field of energy consumption analysis has seen significant advancements in recent years.

The analysis of energy consumption patterns has been a significant area of research due to its implications for economic development, environmental sustainability, and policy-making. Traditional studies have often employed statistical and econometric models to explore the relationship between energy consumption and various factors such as economic growth, population dynamics, industrial activities, and climatic conditions. These studies have provided valuable insights into how energy usage correlates with socioeconomic indicators and have informed strategies for energy efficiency and conservation. Several works have utilized data science tools to

The Tunisian Company of Electricity and Gas (STEG) is a public entity operating independently of government administration, tasked with supplying electricity and gas throughout Tunisia in the work [2]. The company experienced significant losses amounting to 200 million Tunisian Dinars due to fraudulent tampering with meters by consumers.

Utility companies play a vital role in developed societies by providing essential services such as electricity, gas, and other forms of energy to homes, businesses, and industries in the [3].

The infrastructure required to deliver these services includes extensive networks of pipelines and electrical lines that transport energy to millions of consumers. This infrastructure needs to be safeguarded and maintained against various risks, including both technical and non-technical losses, such as fraud.

One significant challenge for these companies is the discrepancy between the energy delivered and the energy billed. This issue, known as energy losses, can result from fraud or technical factors like faulty meters, damaged pipes, or other operational problems.

In doing so, the paper builds upon the existing body of knowledge by combining methodological advancements in data analysis with substantive insights into energy consumption. It underscores the importance of using versatile data analysis tools to handle the complexities of large datasets and demonstrates how such tools can enhance the robustness and scope of energy studies. This contribution is particularly relevant in the context of growing global energy demands and the pressing need for sustainable energy solutions informed by comprehensive data analysis.

Method

The data is essential resource for the analising and get varios insight. we used statistic data which

The collected data by Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan [4]. The dataset in question represents population data across multiple consumption sections, spanning 2023 years as shown Figure 1. Each row in the dataset corresponds to a specific consumption section, while the columns represent various types of energy. The numerical values reflect the population counts for each region in a given year.

Figure 1. Data description.

```
data_e.head(10)
```

	Istemol soha	Ko`mir	Tabiiy gaz	Neft, gaz kondensatini qo`shgan holda	Benzin	Dizel yoqilg`isi	Mazut	Gazlar suyultirilgan uglevodorod	Kerosin	Koks	Boshqa turdagi yonilg`ilar	Atoma energiyasi	Elektr energiyasi	Issiqlik energiyasi
0	Yalpi energiya iste`moli	3883.4	39091.5	2847.4	473.30	114.6	738.6	1105.7	-84.0	0.1	515.8	-	881.1	-
1	Sanoat sohasiga	427.8	5399.8	-	59.70	169.7	9.9	187.8	0.1	0.3	-	-	2098.7	6.3
2	Transport sohasiga	3.4	4180.3	-	1677.00	801.2	1.2	506.3	177.4	-	-	-	146.3	-
3	Boshqa sohalarga	551.9	11845.0	-	163.72	395.7	140.6	1355.8	41.6	-	-	-	2933.8	2060.9

The bar chart illustrates the consumption of gasoline across various sectors (indicated on the x-axis as "Istemol soha") with the amount of gasoline (labeled as "Benzin") on the y-axis as shown in Figure 2. The Transport sector shows the highest gasoline consumption, significantly more than any other sector, while the Sanoat sohasiga (Industry) has the least consumption. Yalpi energiya iste’moli and Boshqa sohalarga have moderate consumption compared to the other categories.

Figure 2. Petrol consumption bar plot.

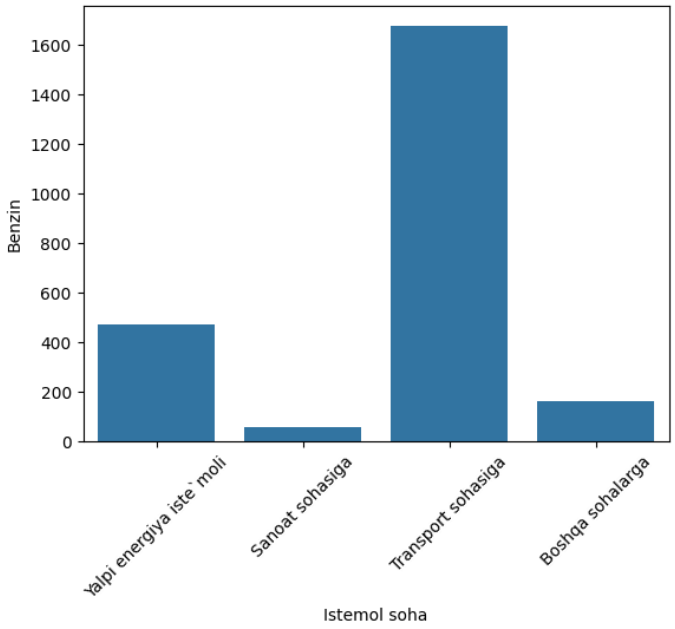

This bar chart visualizes the consumption of diesel fuel ("Dizel yoqilg'isi") across different sectors ("Istemol soha"). The x-axis lists the sectors, and the y-axis shows the amount of diesel consumed. The Transport sector consumes the highest amount of diesel fuel, similar to the previous gasoline chart. Boshqa sohalarga (Other sectors) comes second in diesel consumption, showing a significant level of usage compared to other sectors. Both Sanoat sohasiga (Industry) and Yalpi energiya iste’moli (Total energy consumption) have relatively low diesel consumption, with Yalpi energiya iste’moli being the smallest. Overall, the transport sector is the most diesel-dependent, while the energy and industry sectors show minimal reliance on diesel compared to others.

Figure 3. Disel consumption bar plot.

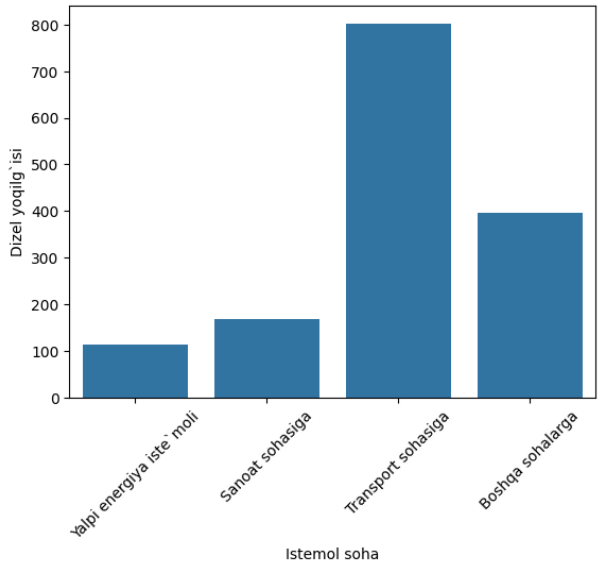

Figure 2 we provided appears to be a bar plot showing population values over the years (likely from

The bar chart displays kerosene consumption ("Kerosin") across various sectors ("Istemol soha") with the x-axis representing the sectors and the y-axis showing the kerosene consumption values as illustrated in Figure 4. The Transport sector once again exhibits the highest consumption of kerosene. The Boshqa sohalarga (Other sectors) shows moderate kerosene consumption. Interestingly, Yalpi energiya iste’moli (Total energy consumption) has a negative value, which might indicate a correction, a return, or an offset for some reason, as negative consumption values typically aren't standard in energy reports. Sanoat sohasiga (Industry sector) shows no visible consumption on the chart, suggesting it either doesn't use kerosene or has negligible usage in comparison to the other sectors. In summary, the Transport sector is a primary consumer of kerosene, while the negative value in the Yalpi energiya iste’moli category raises questions about potential corrections or adjustments in this dataset.

Figure 4. Kerosene consumption.

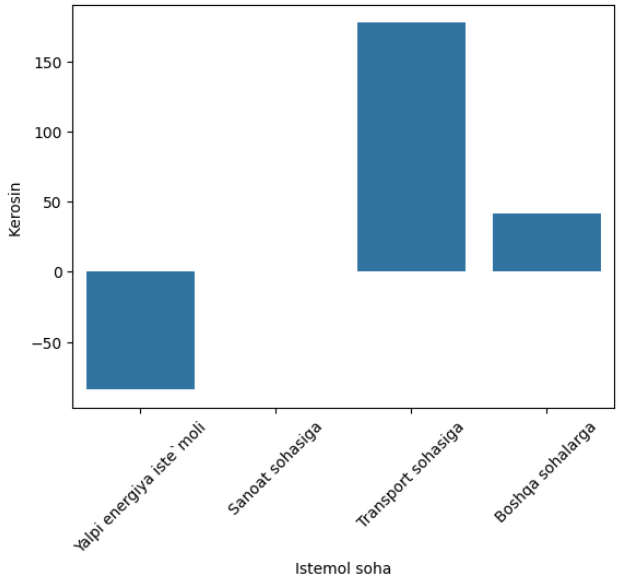

In Figure 5 bar chart illustrates the consumption of electrical energy ("Elektr energiyasi") across various sectors ("Istemol soha"). The x-axis lists the sectors, while the y-axis represents the amount of electrical energy consumed. The Boshqa sohalarga (Other sectors) consumes the highest amount of electrical energy, standing out significantly compared to the other sectors. Sanoat sohasiga (Industry sector) follows, with a substantial amount of electrical energy consumption, though still notably less than Boshqa sohalarga. Yalpi energiya iste’moli (Total energy consumption) shows moderate electrical consumption. The Transport sector has minimal consumption of electrical energy, much lower than any of the other sectors. The Boshqa sohalarga sector is the dominant consumer of electrical energy, while the Transport sector relies minimally on it. This could reflect differences in energy sources or efficiency strategies across these sectors.

Figure 5. Consumption of electrical energy

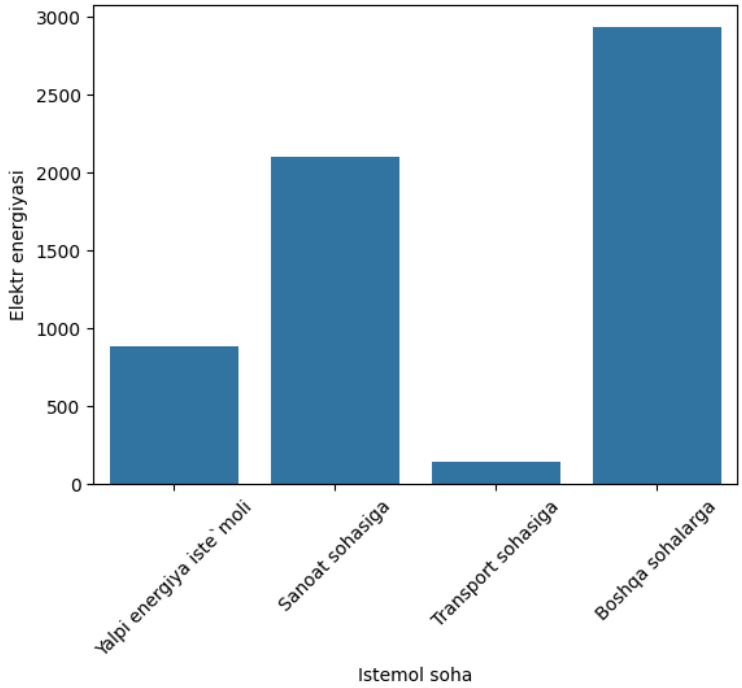

The bar chart depicts the consumption of natural gas ("Tabiiy gaz") across various sectors ("Istemol soha") as shown Figure 6. The x-axis represents the sectors, while the y-axis shows the amount of natural gas consumed. Yalpi energiya iste’moli (Total energy consumption) has by far the highest consumption of natural gas, dwarfing the other sectors. Boshqa sohalarga (Other sectors) also consumes a significant amount of natural gas, though it is much lower compared to Yalpi energiya iste’moli. Both Sanoat sohasiga (Industry sector) and Transport sohasiga (Transport sector) show relatively low natural gas consumption, with Transport sohasiga having the smallest usage among the sectors. The Yalpi energiya iste’moli sector is the largest consumer of natural gas, indicating that natural gas is a critical energy source in this category. The Boshqa sohalarga also use a substantial amount of natural gas, while the industry and transport sectors have minimal reliance on it.

Figure 6. Consumption of natural gas .

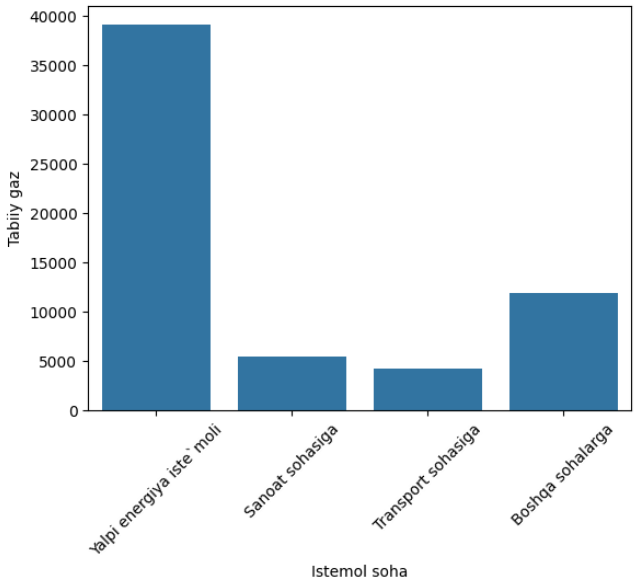

This pie chart represents the distribution of some resource or energy consumption across various sectors as shown Figure 7. Each slice of the pie corresponds to a sector, with the percentage labels showing the share of each sector in the total consumption.

Transport sohasiga (Transport sector) takes up the largest portion, accounting for 70.6% of the total distribution. Yalpi energiya iste`moli (Total energy consumption) is the second-largest sector, consuming 19.9% of the total. Boshqa sohalarga (Other sectors) represents 6.9% of the total. Sanoat sohasiga (Industry sector) has the smallest portion, making up only 2.5% of the total.

Key observations:

- The Transport sector dominates the distribution with more than two-thirds of the total consumption, indicating its significant reliance on this resource.
- The Total energy consumption sector also consumes a notable portion, though it is much smaller compared to the transport sector.
- Other sectors and the Industry sector play minor roles in the overall distribution, with very small shares of the total consumption.

Figure 7. Polulation distribution across regions.

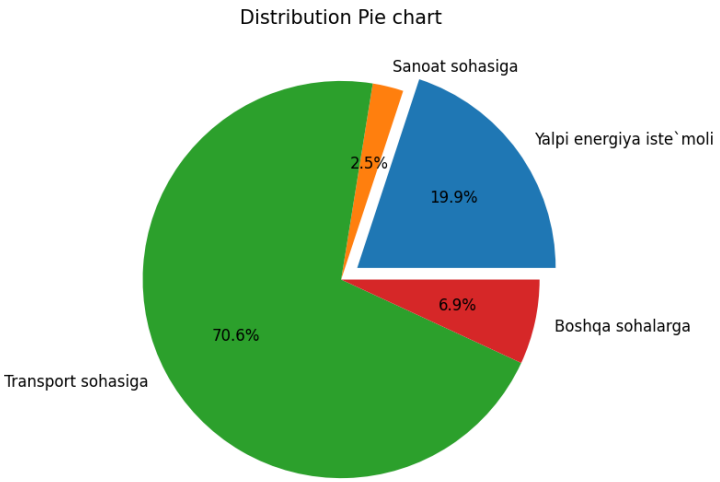

Conclusion

Across the different types of energy and resources (gasoline, diesel, kerosene, electricity, and natural gas), the Transport sector consistently emerges as the dominant consumer, except in the case of electricity and natural gas, where other sectors take the lead. Yalpi energiya iste’moli plays a significant role in overall energy consumption, particularly in natural gas usage. Other sectors such as Sanoat (Industry) and Boshqa (Other) contribute less to the total energy usage but are still relevant in specific cases like electricity and diesel consumption.

Reference:

1. The pandas development team. (2020, February). pandas-dev/pandas: Pandas (latest version) [Software]. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.3509134
2. The Tunisian Company of Electricity and Gas (STEG): https://www.kaggle.com/code/abdulazizmeliboyev/eda-and-modeling-fraud-detection-in-elec/edit
3. Fraud Detection in ELEC and GAZ Consumption: https://www.kaggle.com/code/khsamaha/lightgbm-fraud-detection-in-elec-and-gaz-r
4. Atatistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan: https://stat.uz/uz/
5. World bank: https://www.worldbank.org/en/home
6. United Nations Development Programme (UNDP): https://www.undp.org/
7. Meliboev, A. (2024). IOT NETWORK INTRUSION DETECTION SYSTEM USING MACHINE LEARNING TECHNIQUES. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11(11), 112–115. https://doi.org/10.54613/ku.v11i11.972
8. Meliboev, A. (2024). MACHINE LEARNING METHODS FOR BREAST CANCER CLASSIFICATION BY USING DATA SCIENCE TECHNIQUES. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11(11), 101–104. https://doi.org/10.54613/ku.v11i11.969

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TASAVVURINI DIQQATINI XOTIRASINI TAFAKKURNI VA KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA 3D VA VIRTUAL TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI VA TADBIQI

Eraliyeva Zamira Rasuljonovna
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi
zamirahoneraliyeva22@gmail.com

Annotatsiya. Innovatsion texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda aql-zakovat va ijodkorlik rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi, kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishda istiqbolli yutuqlarni taklif qiladi. Ushbu vositalardan to‘liq foyda olishda foydalanish va o‘qitish muammolarini hal qilish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. U ushbu texnologik aralashuvlar bilan bog‘liq foyda va muammolarni o‘rganadi va ularning muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlovchi pedagogik strategiyalar haqida tushuncha beradi. Keys tadqiqotlari va ekspert xulosalari orqali biz yosh bolalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda texnologiyaning o‘zgaruvchan salohiyatini yoritishga, pirovardida ularning umumiy rivojlanishiga va 21-asr muammolariga tayyor bo‘lishiga hissa qo‘shishni maqsad qilganmiz.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar, innovatsion texnologiyalar, intellektni rivojlantirish, ijodkorlikni rivojlantirish, virtual haqiqat (VR), kengaytirilgan haqiqat (AR), sun’iy intellekt (AI), robototexnika, shaxsiylashtirilgan ta’lim, immersiv ta’lim, qiyosiy ta’lim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29- dekabrdagi “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ – 2707 – son qarori bilan “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan dastur” tasdiqlandi va mazkur dasturning asosiy maqsadli, vazifalari va yo‘nalishlari qatorida maktabgacha ta’lim tizimi sifatini yanada oshirish va yuqori bosqichga olib chiqish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan isloh qilish, ta’lim-tarbiya jarayonlariga jahon amaliyotida keng qo‘llaniladigan zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish vazifalari belgilandi.[1]

Maktabgacha ta’limda texnologiyaning kiritilishi raqamli avlod bilan rezonanslashadigan interaktiv va qiziqarli ta’lim tajribalarini taklif qiluvchi omili sifatida qaraladi. Samarali ta’lim muhitini yaratish uchun interfaol ta’lim ilovalari va raqamli hikoyalardan tortib robototexnika va VR kabi innovatsion texnologiyalar qo‘llanilmoqda. Ushbu vositalar nafaqat yosh ongni o‘ziga jalb qiladi, balki individual o‘rganish imkoniyatini beradi, bu esa bolalarga tushunchalarni o‘z tezligida va o‘ziga xos qiziqishlariga ko‘ra o‘rganish imkonini beradi.

Ta’lim dasturlari, dasturiy ta’minot va onlayn platformalar bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan interaktiv mashqlar, viktorinalar va simulyatsiyalarni taklif qiladi. Masalan, tillarni o‘rganish, rasm chizish va kitob o‘qish, hikoyalarni o‘qish, matematikani o‘rganish, musiqa bilan shug‘ullanish va umumiy rivojlanish uchun ta’lim dasturlari. Ular, shuningdek, moslashuvchan o‘rganish algoritmlari yordamida shaxsiylashtirilgan o‘rganishni ta’minlaydi. Eng muhimi, raqamli resurslar ma’lumotlarni vizual va audio formatlarda taqdim etadi. Bu bolalarning turli murakkab tushunchalarni tushunishi va yodlashini yaxshilaydi. Ya’ni, raqamlashtirish ham o‘ylangan integratsiyani, kontentni to‘g‘ri tanlashni, muvozanatli foydalanishni va doimiy monitoringni talab qiladi.[2]

3D, AR va VR texnologiyalari O‘zbekistondagi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mavhum tushunchalarni yanada aniqroq va jozibador qilib, chuqur o‘rganish tajribasini taqdim etadi. Ushbu texnologiyalar innovatsion o‘rganish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etadi. Ta’limda 3D, VR va AR dan foydalanish yanada interaktiv va amaliy o‘rganish dunyosiga eshiklarni

ochadi. Ular o‘quvchilarga ilgari mavjud bo‘lmagan noyob va immersiv o‘quv mashg‘ulotlarini boshdan kechirishga imkon beradi. 3D, VR va AR yordamida talabalar murakkab tushunchalarni tasavvur qilishlari, turli mashg‘ulotlar bilan tajriba o‘tkazishlari va amaliyotda ko‘nikmalarni rivojlantirishlari mumkin. Mashg‘ulot jarayonida oxiri yo‘q koinotnining barcha jismlarini, dengizlarni, o‘rmonlarni va boshqa tasavvur qilish qiyin bo‘lgan narsalarni ushbu texnologiyalar orqali ko‘rsatish mumkin. Bunga misol qilib:

Myweber platformasi: Bolalar rasmlarini jonlantirib, ularni 3D, AR va VR formatida jonlantiradigan platforma hisoblanadi. Ilovani madaniy jihatdan tegishli kontent va tasvirlar bilan moslashtirish mumkin.

CrazyTalk platformasi: Bolalar rasmlarini jonlantirib, ularni 3D formatida jonlantiradigan platforma hisoblanadi.

CrazyTalk dasturi 3D texnologiyasidan foydalangan holda tanlangan fotosuratga hissiyotlar, nutq, tovush, yuz elementlari va boshqa ko‘p narsalarni qo‘shadigan fotosuratlarga animatsiya beruvchi dastur. CrazyTalk dasturida komiks yaratish uchun CrazyTalk-ga asl rasm yuklanadi, asosiy nuqtalar yordamida ko‘zlar, og‘iz va burun joylashgan joyni ko‘ rsatiladi, yuz shaklini belgilanadi va erkin ijodkorlikni boshlash mumkin.

Ushbu innovatsion texnologiyalarni maktabgacha ta’lim tizimiga kiritish orqali O‘zbekistonda intellektual o‘sish va ijodkorlikni rag‘batlantiradigan boyitilgan o‘quv muhitini yaratishi mumkin. Ushbu vositalar nafaqat o‘rganishni qiziqarli qiladi, balki bolalarni raqamli savodxonlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari muhim bo‘lgan kelajakka tayyorlaydi. O‘zbek madaniyati va tilini aks ettiruvchi kontentning mahalliylashtirilishi ushbu ta’lim texnologiyalarining dolzarbligi va samaradorligini yanada oshiradi.

AQShda maktabgacha yoshdagi bolalar ta’limida innovatsion texnologiyalarning integratsiyasi tobora keng tarqalmoqda. Ushbu texnologiyalardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda aql-zakovat va ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Interaktiv ta’lim ilovalari, planshetlar, robototexnika, Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) kabi vositalarni o‘z ichiga olgan amerikalik o‘qituvchilar yosh o‘quvchilarning turli ehtiyojlari va imkoniyatlarini qondiradigan dinamik o‘quv muhitlarini yaratmoqdalar.

Amerika maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kognitiv va ijodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun interaktiv ta’lim ilovalari va planshetlari keng qo‘llaniladi. Ushbu vositalar savodxonlik, hisob-kitoblar, muammolarni hal qilish va ijodiy ifoda etish qobiliyatini oshirish uchun mo‘ljallangan bir qator tadbirlarni taklif etadi. ABCmouse, Khan Academy Kids va PBS Kids Games kabi ta’lim ilovalari bolaning o‘rganish tezligiga mos keladigan interaktiv hikoyalar, boshqotirmalar va o‘yinlarni taqdim etadi. Ushbu ilovalar qiziqarli bo‘lib, bolalarni o‘yin orqali kashf qilish va o‘rganishga undash uchun mo‘ljallangan.

Planshetlar va ta’lim dasturlarini ishlatishning asosiy afzalliklaridan biri bu o‘rganish tajribasini shaxsiylashtirish qobiliyatidir. Ushbu texnologiyalar har bir bolaga mos ravishda e’tiroz bildirilishini ta’minlab, bolaning faoliyatiga qarab mashg‘ulotlarning qiyinchilik darajasini sozlashi mumkin. Iqtidorli bolalar uchun ilg‘or darajalar va qo‘shimcha kontent ularni qiziqtirishi va intellektual o‘sishini rag‘batlantirishi mumkin. Ushbu shaxsiylashtirilgan yondashuv har bir bolaning o‘ziga xos ehtiyojlari va o‘rganish uslublarini qondirishga yordam beradi va yanada samarali o‘rganish tajribasini rag‘batlantiradi.

AQShda VR va AR texnologiyalari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun immersiv o‘rganish tajribasini yaratish uchun tobora ko‘proq foydalanilmoqda. VR bolalarni turli muhitlarni, masalan, suv osti ekotizimlari, tashqi fazo yoki tarixiy diqqatga sazovor joylarni o‘rganishi mumkin bo‘lgan virtual olamlarga olib borishi mumkin. Ushbu immersiv tajriba ularning murakkab mavzularni tushunishlarini kuchaytiradi va o‘rganishni yanada qiziqarli va esda qolarli qiladi. Boshqa

tomondan, AR interaktiv elementlarni real dunyoga olib keladi, an’anaviy o‘quv materiallarini yaxshilaydi. Masalan, AR ilovalari hikoyalar kitobidagi qahramonlarni jonlantirishi yoki quyosh tizimi modelidagi sayyoralarni jonlantirishi mumkin.

VR va AR texnologiyalari bolalarga o‘z ijodini namoyon etish va qiziqishlarini o‘rganish uchun noyob imkoniyatlar yaratadi. VR muhitida bolalar virtual san’at loyihalari bilan shug‘ullanishlari, 3D modellarini yaratishlari va raqamli ob’ektlar bilan real dunyoda mumkin bo‘lmagan usullar bilan o‘zaro aloqada bo‘lishlari mumkin. AR kundalik ob’ektlarni interaktiv ta’lim vositalariga aylantirishi mumkin, bu bolalarni yangi narsalarni kashf qilish va kashf etishga undaydi. Bu texnologiyalar, shuningdek, bolalar ijodkorlik va intellektual o‘sishni rag‘batlantiradigan, tajriba o‘tkazish va izlanish orqali o‘rganadigan tajribaviy o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Xitoy maktabgacha ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt asosidagi ta’lim platformalari shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasini taklif qilish uchun keng qo‘llaniladi. Squirrel AI va TAL Education Groupning aqlli sinf yechimlari kabi ushbu platformalar ta’lim mazmunini har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirish uchun moslashtirilgan o‘rganish algoritmlaridan foydalanadi. Bolaning o‘rganishdagi taraqqiyoti va afzalliklari haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali AI har bir bolaga tegishli tarzda e’tiroz va qo‘llab-quvvatlashni ta’minlab, vazifalarning qiyinchilik darajasini moslashtirib, moslashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin.

VR va AR texnologiyalari Xitoyning maktabgacha ta’lim muassasalarida immersiv ta’lim muhitini yaratish uchun tobora ko‘proq foydalanilmoqda. VR bolalarni qadimiy tsivilizatsiyalar, kosmos yoki tabiiy yashash joylari kabi turli muhitlarni o‘rganishi mumkin bo‘lgan virtual olamlarga olib borishi mumkin. Ushbu immersiv tajriba ularning murakkab mavzularni tushunishlarini kuchaytiradi va o‘rganishni yanada qiziqarli va esda qolarli qiladi. Boshqa tomondan, AR raqamli kontentni real dunyoga qo‘shib, interaktiv elementlarni o‘quv muhitiga olib keladi. Masalan, AR ilovalari hikoyalar kitobidagi qahramonlarni jonlantirishi yoki quyosh tizimi modelidagi sayyoralarni jonlantirishi mumkin.

Xitoy maktabgacha ta’lim muassasalari immersiv ta’lim tajribasini yaratish uchun VR va AR-dan tobora ko‘proq foydalanmoqda. Masalan, VR-ga asoslangan ta’lim platformasi VR Education bolalarga tarixiy joylar, tabiat mo‘jizalari va ilmiy hodisalarni o‘rganish imkonini beruvchi virtual sayohatlar va interaktiv darslarni taklif etadi. AR Dinosaur kabi AR ilovalari dinozavrlarni jonlantiradigan interaktiv o‘rganish tajribasini taqdim etadi, bu esa bolalarga ushbu tarixdan oldingi mavjudotlarni qiziqarli va interaktiv tarzda o‘rganish va o‘rganish imkonini beradi.

Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalarning integratsiyasi bolalar uchun sezilarli kognitiv foyda ko‘rsatdi. Ushbu texnologiyalar xotirani, e’tiborni, fazoni anglashni va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini oshiradi. AI, robototexnika, VR va AR kabi texnologiyalar interfaol va moslashuvchan o‘rganish tajribasini taqdim etish orqali bolalarga murakkab tushunchalarni osonroq tushunishga va ma’lumotni yanada samarali saqlashga yordam beradi.

Xitoy aql va ijodkorlikni rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalarni maktabgacha ta’limga integratsiyalashda birinchi o‘rinda turadi. AI, robototexnika, VR, AR va interaktiv raqamli platformalar yosh o‘quvchilarning turli ehtiyojlarini qondiradigan shaxsiylashtirilgan, qiziqarli va chuqur o‘rganish tajribasini taqdim etadi. Kirish va o‘qituvchilarni tayyorlash kabi muammolarni hal qilish kerak bo‘lsa-da, bu texnologiyalarning kognitiv, ijtimoiy va hissiy rivojlanishga ijobiy ta’siri katta. Ushbu texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, ular Xitoyda maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim tajribasini yanada boyitish uchun katta va’da beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Qo‘shma Shtatlarda interaktiv o‘quv ilovalari, planshetlar, robototexnika, Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) ning maktabgacha

ta’limga integratsiyalashuvi katta istiqbollarni ko‘rsatdi. Ushbu texnologiyalar yosh o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini qondiradigan shaxsiylashtirilgan va qiziqarli ta’lim tajribasini taklif etadi. Interfaol ilovalar va planshetlar kognitiv va ijodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi, robototexnika asosiy kodlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini joriy qiladi, VR va AR esa murakkab tushunchalarni yanada tushunarli va esda qolarli qiladigan immersiv tajribalarni taqdim etadi. Ushbu texnologiyalarning shaxsiylashtirilgan tabiati har bir bolaning intellektual o‘sishi va ijodiy namoyon bo‘lishiga yordam beradigan tegishli darajadagi qiyinchiliklar va yordamni olishini ta’minlaydi.

Xuddi shunday, Xitoyda sun’iy intellektga asoslangan o‘quv platformalari va VR va AR kabi immersiv texnologiyalardan foydalanish maktabgacha ta’limda inqilob qildi. Ushbu vositalar har bir bolaning taraqqiyoti va afzalliklariga mos keladigan, optimal kognitiv rivojlanishni ta’minlaydigan moslashtirilgan ta’lim tajribasini taqdim etadi. Ushbu texnologiyalarning Pekindagi Dulvich kolleji kabi nufuzli muassasalarda tatbiq etilishi ularning qiziqarli va ta’sirli ta’lim tajribasini yaratishda samaradorligini ko‘rsatadi. Ushbu texnologiyalarning integratsiyasi nafaqat murakkab mavzularni tushunishni kuchaytiradi, balki o‘quv materialiga nisbatan empatiya va chuqurroq hissiy aloqalarni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29- dekabrdagi PQ – 2707 – son qarori.
2. Benavides-Varela, S., Callegher, C. Z., Fagiolini, B., Leo, I., Altoè, G., & Lucangeli, D. (2020). Effectiveness of digital-based interventions for children with mathematical learning difficulties: A meta-analysis. Computers & Education,157, 103953. https:// doi. org/ 10. 1016/j. compe du. 2020. 103953
3. Chen, Y., & Ding, Z. (2024). Effects of digitalization in preschool education on the creative and cognitive development of children. Education and Information Technologies, 1-25.
4. Potapchuk, T., Boryn, G., Pukas, I., Kanosa, N., Babiuk, T., & Hordiichuk, M. (2023). Technology of Training of Future Teachers of Preschool Education Institutions to Work with Creatively Gifted Children. Khazar Journal of Humanities and Social Sciences, 26(4), 145-174.
5. Raxmatova, I. I., & Orlova, D. C. Q. (2023). Development of creative ability and imagination in children. Journal of New Century Innovations, 22(1), 108–112. Retrieved 15 November 2023 from http:// newjo urnal. org/ index. php/ new/ artic le/ view/ 3168.
6. Eraliyeva Zamira Rasuljonovna. (2024). IN MTT’S PREPARATORY GROUPS FOR SCHOOL, CHILDREN ARE TAUGHT TO THINK LOGICALLY AND TO FIND SOLUTIONS IN CONTROVERSIAL SITUATIONS AND ARTISTIC SPEECH. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER’S THEORY, 2(6), 34–38. Retrieved from https://uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/view/3412
7. Eraliyeva Zamira Rasuljonovna, and Djo‘rayeva Dildoraxon Rahmonaliyevna. “BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA AYRIM DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI”. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, vol. 9, no. 9, Dec. 2023, pp. 184-6, doi:10.54613/ku.v9i9.866.
8. https://www.itransition.com/blog/vr-in-education
9. https://www.classvr.com/
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Toontastic_3D
11. https://www.storyjumper.com/

A STEP TOWARDS INNOVATION

Kuchkarova Gavkhar Abdullayevna
Andijan branch of Kokand University
Department of pedagogy, psychology and philology
English language teacher
gavharkuchkarova41@gmail.com
+998910604424

Annotation: This article explores the potential of a new approach to education to foster innovation and prepare students for the 21st century. It discusses the importance of personalized learning, critical thinking, problem-solving, creativity, and social and emotional learning. The article also presents case studies of innovative educational approaches from around the world, including Finland, the United States, India, Singapore, and Australia.
Keywords: Education, innovation, personalized learning, critical thinking, problem-solving, creativity, social and emotional learning, case studies, Finland, United States, India, Singapore, Australia.

Annotatsiya: Ushbu maqola innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va talabalarni 21-asrga tayyorlash uchun ta'limga yangi yondashuv imkoniyatlarini o'rganadi. Unda shaxsiylashtirilgan ta'lim, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va ijtimoiy va hissiy ta'limning ahamiyati muhokama qilinadi. Maqolada, shuningdek, Finlyandiya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Hindiston, Singapur va Avstraliya kabi dunyo bo'ylab innovatsion ta'lim yondashuvlari misolida keltirilgan.
Kalit so'zlar: Ta'lim, innovatsiyalar, shaxsiylashtirilgan ta'lim, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik, ijtimoiy va hissiy ta'lim, amaliy tadqiqotlar, Finlyandiya, AQSh, Hindiston, Singapur, Avstraliya.

Аннотация: В этой статье рассматривается потенциал нового подхода к образованию для содействия инновациям и подготовки студентов к 21 веку. В ней обсуждается важность персонализированного обучения, критического мышления, решения проблем, креативности, а также социального и эмоционального обучения. В статье также представлены тематические исследования инновационных образовательных подходов со всего мира, включая Финляндию, США, Индию, Сингапур и Австралию.
Ключевые слова: Образование, инновации, персонализированное обучение, критическое мышление, решение проблем, креативность, социальное и эмоциональное обучение, тематические исследования, Финляндия, США, Индия, Сингапур, Австралия.

Education, the cornerstone of progress, has long been a cornerstone of society. However, the world is rapidly changing, and traditional educational methods may no longer be sufficient to equip students with the skills needed to thrive in the 21st century. A new approach to education, one that emphasizes creativity, critical thinking, and problem-solving, is essential to foster innovation and drive societal advancement. One key aspect of this new approach is a shift towards personalized learning. Instead of relying on one-size-fits-all curricula, personalized learning tailors instruction to the individual needs and interests of each student. This can be achieved through a variety of methods, such as adaptive technology, project-based learning, and

differentiated instruction. By providing students with the opportunity to explore their passions and learn at their own pace, personalized learning can foster a love of learning and cultivate a sense of agency. Another essential component of a new approach to education is a focus on developing critical thinking and problem-solving skills. These skills are essential for navigating a complex and rapidly changing world. Traditional educational methods often prioritize memorization and rote learning, which can hinder the development of higher-order thinking skills. Instead, educators should incorporate activities that encourage students to analyze information, evaluate arguments, and generate creative solutions.

Furthermore, a new approach to education must emphasize the importance of creativity and innovation. In today's global economy, creativity is a valuable asset that can drive economic growth and social progress. By providing students with opportunities to explore their imaginations and experiment with new ideas, educators can foster a culture of innovation and entrepreneurship. In addition to these core elements, a new approach to education should also prioritize social and emotional learning. Developing emotional intelligence and empathy is essential for building strong relationships and contributing to a healthy society. Educators can incorporate social and emotional learning into the curriculum through activities such as group projects, peer mentoring, and mindfulness exercises.

Innovative Educational Approaches

To illustrate the potential of a new approach to education, let's examine some successful case studies:

1. Finland's Phenomenal Success:

Finland is renowned for its high-performing education system. Key factors contributing to their success include:

Early Childhood Education: Finland invests heavily in early childhood education, recognizing its crucial role in shaping lifelong learners.

Teacher Autonomy: Finnish teachers enjoy significant autonomy in their classrooms, allowing them to tailor instruction to their students' needs.

Reduced Standardized Testing: Finland minimizes standardized testing, focusing instead on holistic assessments that measure students' critical thinking and problem-solving skills.

2. Project-Based Learning in the United States:

Many schools in the United States have embraced project-based learning (PBL) as a means to foster creativity, collaboration, and real-world problem-solving. In PBL, students work on long-term projects that require them to apply their knowledge and skills to solve authentic problems. This approach can motivate students and help them see the relevance of their learning.

3. Personalized Learning in India:

India's ed-tech sector has witnessed significant growth, with companies offering personalized learning solutions to students across the country. These platforms use adaptive technology to tailor instruction to each student's learning style and pace. Personalized learning can help address the challenges of large class sizes and provide students with individualized support.

4. STEAM Education in Singapore:

Singapore has prioritized STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) education to cultivate innovative and creative thinkers. By integrating these disciplines, STEAM education promotes interdisciplinary learning and equips students with the skills needed for the 21st century workforce.

5. Competency-Based Learning in Australia:

Australia has been piloting competency-based learning (CBL), which focuses on assessing students' mastery of specific skills and knowledge rather than simply their time spent in school. CBL can provide students with greater flexibility and allow them to progress at their own pace.

These case studies demonstrate the diverse ways in which a new approach to education can be implemented to foster innovation and prepare students for the future. By embracing personalized learning, project-based learning, STEAM education, and competency-based learning, educators can create engaging and effective learning environments that empower students to become lifelong learners and active citizens.

Challenges and Opportunities for a New Approach to Education

While a new approach to education holds immense promise, it is not without its challenges. Some of the key obstacles include:

Resistance to Change: Educators, parents, and policymakers may be resistant to change, preferring to stick with traditional methods that they are familiar with.

Lack of Resources: Implementing a new approach to education can require significant resources, including funding, technology, and professional development.

Assessment Challenges: Developing effective assessments that measure the outcomes of a new approach to education can be difficult.

Equity Concerns: Ensuring that a new approach to education benefits all students, regardless of their socioeconomic background or learning style, is a critical challenge.

Despite these challenges, the potential benefits of a new approach to education are too great to ignore. By addressing these obstacles and embracing innovative practices, educators can create a more equitable, engaging, and effective learning environment for all students.

Key Opportunities:

Leveraging Technology: Technology can be a powerful tool for personalized learning, providing students with access to a wealth of resources and opportunities for individualized instruction.

Building Partnerships: Collaborations between schools, universities, businesses, and community organizations can provide students with real-world experiences and opportunities for innovation.

Promoting Lifelong Learning: A new approach to education can foster a culture of lifelong learning, empowering students to continue their education and development throughout their lives.

Addressing Global Challenges: By equipping students with the skills they need to solve complex problems and think critically, a new approach to education can help address global challenges such as climate change, poverty, and inequality.

The Role of Technology in a New Approach to Education

Technology has the potential to revolutionize education by providing new tools and resources for learning. Here are some ways in which technology can support a new approach to education:

Personalized Learning: Adaptive technology can tailor instruction to the individual needs and interests of each student, providing personalized learning experiences.

Access to Information: Technology can provide students with access to a vast array of information and resources, empowering them to become independent learners.

Collaboration and Communication: Online platforms and tools can facilitate collaboration and communication among students and teachers, fostering a more connected and interactive learning environment.

Creativity and Innovation: Technology can support creativity and innovation by providing students with tools for design, prototyping, and experimentation.

Accessibility: Technology can make education more accessible to students with disabilities by providing assistive technologies and accommodations.

However, it is important to note that technology is not a panacea for all educational challenges. It is essential to use technology thoughtfully and in conjunction with effective teaching practices.

The Importance of Teacher Professional Development

Teachers play a crucial role in implementing a new approach to education. To effectively support students' learning and foster innovation, teachers need access to ongoing professional development opportunities. This can include training on new teaching methods, technology integration, and curriculum development.

Conclusion

A new approach to education is essential for preparing students for the challenges and opportunities of the 21st century. By emphasizing personalized learning, critical thinking, problem-solving, creativity, and social and emotional learning, educators can create a more engaging, effective, and equitable learning environment for all students. Technology and teacher professional development are key factors in supporting a successful implementation of a new approach to education. A new approach to education is essential for preparing students for the challenges and opportunities of the 21st century. By overcoming the challenges and seizing the opportunities, educators can create a more innovative, equitable, and engaging learning environment that empowers students to reach their full potential.

References:

1. The Future of Learning: Preparing for the Digital Age by Tony Wagner (2012)
2. Rethinking Education: A Blueprint for a New Generation by John Hattie (2013)
3. The Surprising Truth About What Motivates Us by Daniel Pink (2009)
4. Mindset: The New Psychology of Success by Carol Dweck (2006)

Articles and Reports

5. "The Future of Education: Seven Trends That Will Transform Learning" by World Economic Forum (2016)
6. "Personalized Learning: A Guide for School Leaders" by International Society for Technology in Education (ISTE) (2017)
7. "The Role of Technology in Education: A Review of the Literature" by UNESCO (2018)
8. "The Importance of Social and Emotional Learning for Students" by Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) (2019)
9. Government Reports and Policy Documents
10. "Education for Innovation: A Global Perspective" by OECD (2015)
11. "National Education Policy 2020" by the Government of India (2020)
12. "The Future of Education: A Blueprint for Finland" by the Finnish Ministry of Education and Culture (2016)

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF ANGER IN THE ENGLISH LANGUAGE

Author: Jaxongirova Tamila Andreyevna
Academic degree: MA TESOL
Position: Assistant, Department of Pedagogy, Psychology and Philology.
Institution: Andijan branch of Kokand University
Email: rustamovatamilla97@gmail.com

Annotation. This article explores the structural-semantic field of anger in the English language. It provides an in-depth analysis of the key lexical units representing anger, examining their synonyms, antonyms, collocations, and metaphorical models. Drawing on examples from both classical and contemporary literature, the study reveals the semantic nuances of anger-related terms and explores how cultural and contextual factors influence the expression of this emotion. This research contributes to the field of cognitive linguistics by highlighting the significance of emotional vocabulary and the ways in which language shapes and reflects human emotional experiences.

Keywords. Anger, lexical-semantic field, synonyms, antonyms, collocations, metaphors, English language, cognitive linguistics, emotions, cultural variations.

The study of emotions in linguistics, particularly through the lens of lexical semantics, has gained significant traction in recent years, as emotions are fundamental to human communication and social interaction. Language provides a rich framework for expressing various emotions, including complex negative emotions such as anger. Anger, being one of the most powerful and potentially destructive human emotions, is represented in language through a variety of lexemes, each with distinct semantic properties and connotations.

In the context of the English language, the lexical-semantic field (LSF) of anger encompasses a wide range of terms and expressions that differ in intensity, connotation, and usage. The importance of studying the LSF of anger lies in its ability to reflect cultural attitudes toward emotional expression and in its capacity to illustrate the ways in which language categorizes and conceptualizes human emotions. This article seeks to explore the structure and semantics of the LSF of anger in English, paying particular attention to the relationships between key lexical items, their metaphorical extensions, and the socio-cultural factors that influence their usage.

The concept of the lexical-semantic field, introduced by the structuralist tradition in linguistics, refers to a group of words that share a common conceptual domain and exhibit systematic semantic relationships. In this case, the lexical-semantic field of anger refers to the set of words that express various degrees and types of anger in English. Within cognitive linguistics, emotions are viewed as cognitive constructs that are linguistically encoded in ways that reflect cultural norms and conceptual metaphors.

Foundational works by theorists such as David Cruse on lexical semantics [1, p. 45] and Anna Wierzbicka on the universality and variability of emotional expression across languages [2, p. 89] provide the theoretical underpinning for this analysis. Cruse emphasizes the importance of understanding the nuances between seemingly synonymous words, while Wierzbicka highlights the role of cultural and linguistic diversity in shaping how emotions are expressed. The analysis presented here is informed by these perspectives and is further supported by theories of

conceptual metaphor, as articulated by Lakoff and Johnson [3, p. 112], which assert that metaphors play a crucial role in shaping our understanding of abstract concepts such as emotions.

The lexical-semantic field of anger in the English language is highly structured and can be categorized according to the intensity and type of emotion being expressed. At the core of the LSF are lexemes such as anger, rage, fury, and wrath. These words represent varying levels of emotional intensity, with anger being the most neutral and widely used term, while rage and fury convey a more intense, violent form of anger. Wrath, although less commonly used in contemporary English, carries a biblical or moralistic connotation, often associated with divine punishment or retribution.

Beyond these core terms, the LSF of anger extends to include lexemes that express related but less intense emotional states, such as annoyance, irritation, and exasperation. These words occupy the periphery of the LSF, as they describe emotional states that are either precursors to or milder forms of anger. For instance, annoyance and irritation suggest a relatively low level of emotional arousal, while exasperation implies a more frustrated and prolonged experience of anger.

An illustrative example of anger in literature can be found in Shakespeare's Hamlet: “But I have that within which passeth show; these but the trappings and the suits of woe” [4, p. 25]. In this passage, Hamlet's anger is depicted as an internalized, suppressed emotion, highlighting the complex interplay between outward expression and inner turmoil. This illustrates how anger, as a multifaceted emotion, can be conveyed through both direct and indirect linguistic means. The lexical-semantic field of anger in English is not only defined by its central lexemes but also by a range of associated idiomatic expressions, which provide further insight into how the emotion is embedded in everyday language. For example, phrases such as blowing off steam, seeing red, and hot under the collar are commonly used to depict varying intensities of anger. These idioms, while often metaphorical, capture the physical manifestations of anger, linking the emotion to bodily sensations like heat and pressure. This connection between physical states and emotional experience highlights the embodied nature of anger, where language reflects the visceral response that often accompanies heightened emotional arousal [1, B. 62].

In addition to idiomatic expressions, proverbs and sayings also contribute to the cultural understanding of anger. Expressions like he who angers you, controls you or anger is a short madness convey moral and philosophical attitudes toward the emotion, often warning against the loss of self-control that anger can provoke. Such proverbs are not unique to English, and a comparative study of anger-related proverbs across languages could reveal universal attitudes toward emotional regulation, as well as culture-specific beliefs about the consequences of unchecked anger [2, B. 158]. The presence of these proverbs in both formal and informal discourse further reinforces the cultural significance of managing and interpreting anger appropriately.

Furthermore, the lexical items within the anger field often interact with other emotion-related fields, such as those for fear, frustration, or despair, creating a complex network of overlapping meanings. For instance, resentment may straddle the boundary between anger and bitterness, while frustration can be seen as a precursor to anger when expectations or desires are thwarted. This overlap is particularly evident in psychological literature, where emotions are rarely experienced in isolation; instead, they co-occur or transition into one another based on situational triggers. The language of emotions reflects this fluidity, with many anger-related terms sharing collocational patterns with words from related emotional fields, further demonstrating the interconnectedness of human emotional experience [3, B. 85].

A key aspect of the lexical-semantic field of anger is its use in constructing power dynamics in both social and literary contexts. In literature, characters often express anger as a means of

asserting dominance or challenging authority, while at the same time, anger can be used to reflect vulnerability or loss of control. For example, in Charlotte Brontë's Jane Eyre, the character of Mr. Rochester’s anger is portrayed as both a reflection of his deep personal torment and his struggle to exert control over his circumstances [4, B. 104]. In contrast, Jane's own anger is depicted as a force that empowers her to challenge social constraints. This duality of anger—both as an instrument of power and as a symbol of internal conflict—illustrates the diverse ways in which this emotion can be represented in literature, adding depth to character development and narrative structure [4, B. 112].

The metaphorical extension of anger into other domains of experience illustrates how the emotion is conceptualized beyond its immediate expression. In political discourse, for example, anger is often depicted as a driving force behind social movements, with phrases like public outrage or righteous anger suggesting that collective anger can lead to social change or justice. This use of anger in a communal sense differs from personal anger in its moral and ethical implications, as it is often framed as justified and necessary for challenging injustice. The linguistic distinction between personal anger (which can be viewed negatively) and collective anger (which can be viewed positively) underscores the role of context in determining how anger is perceived and valued within society [5, B. 214].

Synonymy is a central feature of the LSF of anger, with many lexemes occupying the same semantic space while differing in subtle ways based on intensity, context, or formality. The words anger, fury, rage, and wrath are often considered synonymous, yet each carries specific connotations. Anger is the most general term and can be used in a wide range of contexts, whereas rage and fury imply an overwhelming, uncontrollable form of anger. Wrath, by contrast, has a more formal and archaic feel, often associated with literature or religious discourse.

Antonyms of anger include words such as calm, peace, serenity, and tranquility. These terms denote emotional states characterized by the absence of agitation or emotional turmoil. The contrast between anger and its antonyms reflects the binary nature of emotional experiences, where heightened arousal is juxtaposed with emotional equilibrium.

Collocations, or the habitual co-occurrence of words, play a vital role in the expression of anger in English. Certain phrases and word combinations, such as to lose one’s temper, an outburst of rage, or to be consumed by fury, are frequently used to convey the intensity and nature of the emotion. These collocations reflect the dynamic nature of anger, often depicting it as a force that overwhelms the individual and causes a loss of control.

Metaphors, as noted by Lakoff and Johnson [3, p. 112], are another key feature in the linguistic representation of anger. Common metaphorical models used to describe anger include the fire metaphor (burning with anger, simmering with rage), which conceptualizes anger as a substance that can either build up gradually or erupt suddenly, and the explosion metaphor (to explode with rage), which emphasizes the uncontrollable and destructive nature of the emotion. These metaphors not only shape how anger is understood but also influence how it is expressed and experienced in different cultural contexts.

The expression of anger in English varies not only by intensity and context but also by cultural norms and expectations. Research in cross-cultural linguistics, such as Wierzbicka's work on emotions [2, p. 89], demonstrates that emotional expression is deeply influenced by cultural factors. In British English, for example, expressions of anger tend to be more restrained, with phrases such as mildly annoyed or slightly irritated commonly used to downplay emotional intensity. In contrast, American English often allows for more direct and intense expressions, such as furious or outraged, reflecting cultural norms that may encourage more open displays of emotion.

This difference in emotional expression can be seen in literary works from both traditions. For example, in George Orwell’s 1984, the protagonist Winston’s anger is depicted in a restrained, almost clinical manner, reflecting the oppressive social environment in which he exists. In contrast, the anger of characters in F. Scott Fitzgerald's The Great Gatsby is more overt and emotionally charged, particularly in scenes of confrontation and conflict.

The structural-semantic analysis of the lexical-semantic field of anger in the English language highlights the complexity and richness of emotional vocabulary. The study reveals that anger is not a monolithic emotion but rather a spectrum of related emotional states, each with its own distinct linguistic representation. Synonyms such as anger, rage, and fury convey varying degrees of intensity, while collocations and metaphorical models provide further nuance to how this emotion is understood and expressed.

Additionally, the cross-cultural dimension of emotional expression underscores the importance of context in shaping how emotions are linguistically encoded. While British and American English offer different perspectives on how anger is expressed, both varieties demonstrate the centrality of metaphor and collocation in conveying emotional meaning. Future research could expand this analysis to other languages and cultures, offering a broader understanding of how anger and other emotions are conceptualized across linguistic and cultural boundaries.

References

1. Cruse, D. A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 299 p.
2. Wierzbicka, A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 305 p.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
4. Shakespeare, W. Hamlet. London: Richard Burbage, 1603. 150 p.
5. Fitzgerald, F. S. The Great Gatsby. New York: Charles Scribner’s Sons, 1925. 218 p.
6. Orwell, G. 1984. London: Secker & Warburg, 1949. 328 p.

TALIM JARAYONIDA INNAVATSION YONDASHUVLARNI JORIY ETISH

Karimova Madinabonu Dilshodbek qizi
Andijon iqtisodiyot va pedagogika unversiteti
«Iqtisodiyot va pedagogika» fakulteti «Ijtimoiy gumanitar fanlar» kafedrasi assistenti

Annatatsiya. Ta’lim jarayonida yangiliklar yoxud innavatsion yondashuvlar asosida darslarni olib borish ta’lim muassasalari faoliyatiga innovatsion ta’lim elementlarini kiritish va bu bilan bir qatorda pedagogik innovatsiyalar to‘g‘risida tushunchaga ega bo‘lishi kerakligimuhum omil sifatida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar. innovatsiya, innovatsion jarayonlar, innovatsion ta’lim,innovatsion texnologiyalar, o‘lchangan qiymat,texnologik kompetensiya.

Ta’lim muassasalari o‘z faoliyatiga innovatsion ta’lim elementlarini kiritdi, natijada tezroq rivojlanish ehtiyoji va pedagoglarning buni tezda amalga oshira olmasligi o‘rtasida jiddiy ziddiyatlar yuzaga keldi. Maktab ta’limini zamonaviy nuqtai nazardan innovatsion rivojlantirish, yuzaki qaraganda ancha oson tuyuladi, ammo bu ancha murakkab ish bo‘lib bunda “yangi”, “yangilik”, “innovatsiya”, “innovatsion jarayonlar”, “innovatsion ta’lim”, “innovatsion texnologiyalar” kabi tushunchalarni zamonaviy nuqtai nazardan puxta o‘zlashtirish va ularga tayanish zarur bo‘ladi.

Hozirga kelib innavatsiya atamasiga bir necha ta’riflar mavjud bo‘lib ulardan:

“Innovatsion texnologiyalar – bu o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro ta’sirlashishining prinsipial jihatdan yangi uslub va metodlari bo‘lib, ular pedagogik faoliyatda samarali natijalarga erishishni ta’minlaydi”.

Innovatsion yondashuv asosida o‘quvchilarni texnologik kompetensiyasini shakllantirish uchun, eng avvalo, pedagogik innovatsiyalar to‘g‘risida tushunchaga ega bo‘lishi kerak. Pedagogik innovatsion jarayonlar G‘arb davlatlarida o‘tgan asrning 50 yillari oxirlaridan boshlab, mustaqil O‘zbekistonda esa, keyingi 10 yillikda olimlar tomonidan maxsus o‘rganila boshlangan. So‘nggi yillarda mamlakatimiz olimlari tomonidan innovatsiya, innovatsion tafakkur, innovatsion faoliyat, innovatsion bozor, pedagogik innovatsiyalar haqida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Hozirda ta’lim tizimidagi innovatsiyalar dolzarb bo‘lib bormoqda. Zero, aynan ta’lim inson mavjudligini belgilab beruvchi asosiy sohalardan hisoblanadi. Ta’limning zamonaviy tizimida jamiyatning asosiy talablaridan biri har tomonlama rivojlangan, murakkab vaziyatlarda nostandart echimlarni topishga, ijodiy fikrlay oladigan va butun hayoti davomida uzluksiz ta’lim olishga qodir shaxsni tarbiyalab voyaga etkazish, shakllantirishdan iborat. Ilm fanga qaratilayotgan e’tibor shiddat bilan odimlayotgan bir paytda dars jarayoniga o‘lchov vositalardan foydalanish ularni optimallashtirish muhum hisoblanadi.

Xususan: “O‘lchov vositalarini tanlashni optimallashtirish uchun quyidagi dastlabki ma'lumotlarga ega bo‘lish kerak:

1) o‘lchangan qiymatning nominal qiymati;

2) o‘lchangan qiymatning maksimal va minimal qiymatlari orasidagi farqning qiymati, me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solingan;

3) o‘lchovlar shartlari haqida ma'lumot.”[4]

Shuni ham ta’kidlash joizki o‘quvchilarda texnologik kompetensiyani shakllantirish – o‘quvchilarni texnologik hayot tarziga tayyorlashga, umumiy farovonlik yo‘lida aqliy va jismoniy mehnatga, amaliy hamda axloqiy-psixologik tayyorlikni shakllantirishga yo‘naltirilgan o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning yaxlit uzluksiz jarayonidir.

Bugungi kunda Texnologik kompetensiyani shakllantirishning maqsadi – turli yo‘nalishlarda halol, ijodiy mehnatga tayyorlikni shakllantirish, shaxsning salomatligini mustahkamlash, har tomonlama rivojlanishiga yordam berishdir.

Ta’lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o‘tishi bilan kengayib taraqqiy etib borishi natijasida uning shakl, usul va vositalari ham takomillashib bormoqda. Hozirgi inson faoliyatining asosiy yo‘nalishlari shu faoliyatdan ko‘zda tutilgan maqsadlarni to‘liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya’ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Xuddi shu kabi ta’lim-tarbiya sohasida ham so‘nggi yillarda ta’lim texnologiyalari faol tarzda amal qila boshladi. Ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayoni katta avlod tomonidan o‘z bilim va tajribalarini o‘sib kelayotgan avlodga o‘rgatishdan iborat bo‘lib, bu jarayonda, asosan, inson hayoti uchun zarur axborotlarni avloddan- avlodga uzatish amalga oshiriladi. Inson hayoti axborotlar bilan chambarchas bog‘liq.

Pedagogik kuzatishlar va amaliy tajribalar ko‘rsatadiki, “Texnologiya” fanini o‘qitishda o‘qitishning innovatsion metodlarini, jumladan, STEAM – ta’lim yondashuvini qo‘llash, zamonaviy dasturlarni joriy etishga bugungi kunda nafaqat O‘zbekistonda, balki butun dunyoda katta ehtiyoj mavjud. CHunki jamiyat taraqqiyotining hozirgi davrida o‘quvchilarni yoshligidanoq ishlab chiqarish, sanoat, xizmat ko‘rsatish sohalari talablari asosida texnologik tayyorlash dolzarb masalaga, ehtiyojga aylanmoqda. Biroq maktab o‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarini shakllanganligi darajasi bugungi davr talablariga (texnologik savodxonlikning yuqori darajasi, kundalik muammolarni mustaqil hal etish qobiliyati, tez o‘zgarayotgan ijtimoiy muhitga qiynalmasdan tez moslasha olish tarablariga) etarlicha mos emas.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida maktab o‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy maqsadlari O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi buyurtmasini bajarishga qaratilgan ta’lim jarayonida birlashadi, maktab o‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirishning maqsad va vazifalari davlat dasturlari va boshqa me’yoriy hujjatlar bilan aniqlanadi.

Agar umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining texnologik kompententsiyalarini egallashga tayyorgarligini, ya’ni ularning o‘zgartirish faoliyatiga bevosita jalb etilganligi tahlil etilsa, ularda uning mohiyati, tuzilishi va texnologik kompententsiyalarni shakllantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar haqida aniq tasavvurlarning mavjud emasligini kuzatish mumkin. Bu esa texnologik bilimlarni o‘zlashtirish bo‘yicha o‘quvchilarga qo‘yilgan talablar va ularda innovatsion yondashuv asosida texnologik kompententsiyalarini shakllantirishga imkon beruvchi o‘qitish modelining mavjud emasligi o‘rtasida ziddiyatli muammoni yechishning dolzarbligini ko‘rsatadi.

Oqilona o‘qitish modeli tuziladi, ular didaktik vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi va o‘qitishmetodlari, tashkil etish shakllari, vositalari, pedagogik usullar to‘plamidan iborat. Ko‘rsatiladigan qurollar va pedagogik texnik o‘quv materiallariga, o‘quvchilarning shaxsiy qobiliyati va rivojlanganlik darajasiga uyg‘un bo‘lishi kerak. Shuningdek, ta’lim muassasasining moddiy bazasi hisobga olinishi lozim.

“Dasturlarda mutaxasislik yo‘nalishlarda qarab, ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarga soat ajratilgan bo‘lsa, ba’zi yo‘nalishlar uchun ma’ruza, amaliy va laboratoriya ma’shg‘ulatlariga soatlar ajratilgan. Kursni nomidan kelib chiqan holda fan tajriba kursi bo‘lganligi uchun ma’ruza, amaliy va laboratotiya ma’shg‘lotlari bo‘lgani maqsadga muvofiqdir. Biroq o‘qitishning informasion texnologiyasini rivojlanishi ba’zi oliy o‘quv yurtlarida ma’ruza va laboratoriya ma’shg‘ulotlar uchun, ba’zilar esa ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar uchun soat berilgan. Shu sababli, murakab materialni talabalarga yetkazishda o‘qitishning zamonaviy texnologiyalaridan , masalan informasion texnologiyalaridan foydalanishi kerak.” [2]

Ta’lim texnologiyasini amalga oshirish uchun ehtimoldan xoli bo‘lmagan va unga xalaqit beruvchi omillar va ularni bartaraf etish yo‘llari o‘ylab ko‘riladi.

Ta’lim loyihasini amalga oshirishda quyidagi ishlarga alohida e’tibor qaratiladi:

-o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha maqsad, vazifalar bilan o‘quvchilarni oldindan tanishtirish, muammo, topshiriqlarni, shuningdek, uy vazifalari, mustaqil ishlarni, ularni bajarish tartibi, paytini e’lon qilish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirish bo‘yichako‘rsatmalar berish, etalon darajasida o‘zlashtirish me’yorlarini aytib berish;

- ta’lim oluvchilarning faol, mustaqil faoliyatini rag‘batlantirish, bolalar diqqatini bo‘lim yoki mavzu mazmuniga tortish, uni qanday o‘rgatish zarurligini aytib, bilishga qiziqish uyg‘otish o‘qish-o‘rganishga havas, muammolarni bajarishga ehtiyoj uyg‘otish. Emotsiyalar, tafakkur hodisalari bilimlarni o‘quv holatlariga tatbiq etish yo‘llari orqali mavzu bo‘yicha ma’lumotlar to‘plash, to‘plangan ma’lumotlar yuzasidan joriy nazoratni tashkil etish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirishga oid o‘zgartirish, qo‘shimcha, tuzatishlarni belgilash;

- bo‘lim yoki mavzu bo‘yicha to‘plangan bilimlarga ishlov berish. Ta’lim jarayoni sxolastik xarakterga ega. Unda kutilgan va kutilmagan, rejalashtirilgan, favqulotda va tasodifiy hodisalar ham uchrab turadi. Binobarin, o‘rganilgan natijalar asoslanib loyihaga yangi o‘zgartirish, qo‘shimcha, tuzatishlar kiritiladi, bolalarning etalon darajasiga qanchalik yaqinlashganliklari ham aytib o‘tiladi;

- bo‘lim yoki mavzu bo‘yicha umumiy xulosalar chiqarish, chiqarilgan xulosalarni murakkab o‘quv holatlariga tatbiq qilish.

Oraliq nazorat natijalariga ko‘ra mavzu yoki bo‘lim bo‘yicha axborot to‘plash, to‘plangan axborotlarga ishlov berish jarayonlarida o‘quvchilar erishgan yutuqlarni tahlil qilish, o‘quvchilarning bilim, malakasi, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlaridagi kamchiliklarini ko‘rsatish, har bir o‘quvchiga yakuniy nazoratgacha bajaradigan qo‘shimcha topshiriqlar berish, ularni o‘quv materiallarini yanada atroflicha etalon darajasida o‘zlashtirishga rag‘batlantirish;

- yakuniy nazoratning asosiy funksiyasi – ta’lim oluvchilarning bilim va ta’lim mazmuni elementlarini etalon darajasida o‘zlashtirishlarini aniqlash, etalon darajasidan past o‘zlashtirgan o‘quvchilarni ogohlantirish, qo‘shimcha topshiriqlar berish.

Nazorat qilish – baholash blokining vazifasi qo‘yilgan maqsadni amalga oshirishning borishi haqida joriy, oraliq va yakuniy nazoratlarni o‘tkazish, ya’ni muntazam ravishda qaytuvchan aloqani ta’minlash va axborotga qayta ishlov berishdan iborat. Olingan axborotni tahlil qilib, zarur hollarda kelgusida harakatlarga o‘zgartirishlar kiritiladi va nihoyat, qo‘yilgan maqsad va olingan natijalarning mosligi haqida xulosa chiqariladi. Har qanday maqsadga erishishda vaziyat bevosita natijalarning mosligi haqida xulosa chiqariladi

Ta’limni texnologizatsiyalashtirish – ta’limni rivojlantirish masalalarini sifatli hal qilish, ta’lim maqsadlariga erishishda o‘qitish jarayonini o‘qituvchining shaxsiy mahoratiga bog‘liqbo‘lmagan holda universal tarzda loyihalashtirishni bildiradi.

O‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirishning hozirgi holatini o‘rganish natijalari shundan dalolat beradiki, texnologik ta’lim va o‘quv jarayonini moddiy ishlab chiqarish ehtiyojiga yo‘naltirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston ta’lim muhitida maktab o‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirish tizimini rivojlantirish ularni amaliyotga yo‘naltirib o‘qitishning yagona tizimini shakllantirishni, shuningdek, faoliyatning turli sohalarida moddiy va ma’naviy qadriyatlarni yaratishni ko‘zda tutadi. SHu bilan birga, ta’kidlash joizki, jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar kontekstida ayni muammo nazariy va amaliy jihatdan hali o‘z echimini to‘la topgani yo‘q, chunki ta’lim tizimining turg‘unligi ya’ni stagnatsiyasi sharoitda o‘quvchilarda texnologik kompetensiyalarni shakllantirish masalasiga yetarlicha

e’tibor berilmadi. Vaxolanki yangi kiritilgan texnologiya maktabda integrallashtiruvchi, tizim hosil qiluvchi imkoniga ega.

Shuningdek innovatsion yondashuv asosida tashkil etiladigan texnologik ta’limning birinchi yo‘nalishi bu – amaliy faoliyatning turli shakllarida nazariy bilimlarni qo‘llash asosida ilmiy texnologik dunyoqarashni shakllantirish. Ikkinchi yo‘nalishi – amaliy mehnat ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan texnologik ta’lim, uchinchi yo‘nalishi – o‘quvchilarni doimiy ravishda ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish. Bunda o‘quvchilarning o‘quv-bilish, mehnat va ijtimoiy faolligining birligi hal qiluvchi ahamiyatga ega hisoblanadi.

Hozirda texnologik kompetensiyalarni talqin qilish borasida umumiy yondashuvlarning ko‘pligiga qaramay, o‘quvchilarda texnologik kompetensiyalarni shakllantirish an’anaviy ravishda moddiy ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishlar sohasidagi texnologik ta’limning ayrim masalalari bilan cheklanib qolinadi.

Pedagogika o‘quvchilarni nafaqat oddiy mehnat faoliyatiga, balki real ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga tayyorlashniham nazarda tutadi. SHunga asosan, umumiy ta’lim nazariyasi va amaliyotida “mehnat ta’limi” tushunchasi o‘rniga “texnologik ta’lim”, tushunchalarni keng qo‘llanila boshlandi. Texnologiya fani mazmunini takomillashtirish masalasi umumiy o‘rta ta’lim tizimining eng ustuvor zamonaviy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Umumiy olib qaralganda texnologik ta’lim sohasining asosiy maqsadi yangi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda o‘quvchilarni mustaqil ijodiy mehnat faoliyatiga tayyorlashda yordam ko‘rsatish hisoblanadi. Texnologiya ta’lim sohasi olingan bilimlarni amaliyotda tatbiq etishga, ijodiy, analitik fikrlashga, o‘quvchilarni yaratuvchanlik faoliyatining har xil turlariga jalb etish asosida ularda hamkorlikda ishlash tajribasini shakllantiradi.

Quyda aytilgan qobiliyatlar o‘quvchilarning butun o‘quv va mehnat faoliyati davomida shakllanadi. Texnologik ta’limning mohiyati yuqorida ko‘rsatilgan qobiliyatlarning o‘quvchilarda shakllanishi uchun eng maqbul shart-sharoitlarni yaratishdan iborat.

Kompetensiyalarni shakllantirish vazifalarini hal etish uchun maqsadlar texnologik ta’limning mavjud tizimini amaliy o‘quv faoliyatini tizimli tashkil qilish elementi sifatida tavsiflaydi. Agar maktab o‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirish tizimi ijtimoiy-mehnat faoliyati va zamonaviy iqtisodiy shart-sharoitlarda ijodkorlikka tayyorlangan shaxsning shakllanishini ta’minlasa, uni umumiy maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilganadabiyotlar.

1.Golish L.V. Ta’lim shakllari: mazmun, tanlash va amalga oshirish. T-2002

2.Zaripov L.R. Mehnat ta’limi jarayonida individual yondashuv asosida o‘quvchilarni intellektual rivojlantirish // “Ta’lim tizimidagi hamkorlik: ustuvor yo‘nalish va dolzarb vazifalar” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumani. Ma’ruza tezislari to‘plami.227-229b 16.02.2013 yil. T.D.I.U

4.To‘rayev.M.,Karimova.M. Analysis of the Methodology of Introduction Into the Educational Process of Modern Technical Measuring Equipment Used in Production, as Well as Caliper Nutrometry and Measurement Methods.Vol. 11 (2021)Published November 25, 2021 European Journal of Life Safety and Stability ISSN 2660-9630 (EJLSS) – 176-179 b

INKLYUZIV TA’LIM VA MAMLAKATIMIZDA UNGA BO‘LGAN E’TIBOR

Karimova Madinabonu Dilshodbek qizi
Andijon iqtisodiyot va pedagogika unversiteti
«Iqtisodiyot va pedagogika» fakulteti «Ijtimoiy gumanitar fanlar» kafedrasi assistenti

Annotatsiya. Yordamga muhtoj bolalarning atrofdagilar bilan muloqotda bo‘lishi, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan bo‘lib ulg‘ayishi, o‘z kundalik-maishiy ehtiyojini qondira olish ko‘nikmalarini egallashi, hayotga moslashib, umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan teng sharoitlarda o‘qiy olishi, ular bilan o‘zaro do‘stona munosabatga kirishishi va yuqoridagilarni nazarda tutib, mazkur maqolada inklyuziv ta’limning o‘ziga xos samaradorlik belgilarini asoslash, uni oiladan, maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan uzluksiz ta’lim jarayonida yo‘lga qo‘yish uchun zaruriy pedagogik-psixologik yondashuv yo‘llarini aniqlash ko‘zda tutildi.

Kalit so‘zlar: pedagogik-psixologik yondashuv, inklyuziv ta’lim, reabilitatsiyasi (tiklash) va ijtimoiy adaptatsiyasi (moslashuvi) , korreksion-pedagogik jarayon.

Yurt boshimiz tomonidan amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodning barkamol bo‘lib ulg‘ayishi, hech kimdan kam bo‘lmay dunyo arenalarini zabt etishga qodir farzandlar bo‘lib yetishishi kabi dolzarb masalalarni hal etish turadi. Ayniqsa, yetim va ota-ona qaramog‘isiz qolgan, nogiron, rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O‘zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan kishilarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta’minlash, turmush faoliyatidagi cheklanish, chegaralarni bartaraf etish, ta’limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta’limning uzviylik va uzluksizligini ta’minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirib borilmoqda.

Bolalik bosqichida inson psixologik-pedagogik jihatdan kuchli ta’sirlanadi. O‘sib kelayotgan bola organizmi, uning miya tuzilishining ichki imkoniyatlari chegarasizligini inobatga olgan holda tashkil etilgan korreksion-pedagogik, psixologik hamda tibbiy ishlar bolaning birlamchi nuqsonini kamaytirib, ikkilamchi nuqsonlarning oldini olishga yordam beradi. Bularning hammasi rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani mustaqil, hech kimga qaram bo‘lmagan holda hayot kechirishga tayyorlash omillaridir.

Bolalarning ijtimoiy reabilitatsiyasi (tiklash) va ijtimoiy adaptatsiyasi (moslashuvi)-bu nafaqat qalbdagi sifatlarni, balki yangi texnologiya va innovatsiyalarning paydo bo‘lishi bilan tadrijiy rivojlanib boradigan bu nozik sohada professional yondashuvni talab qiladigan sermashaqqat mehnatdir. Bu sohaning takomillashuvida nogironligi bo‘lgan bolalar bo‘yicha idoralararo muhtoj bolalarning ijtimoiy moslashuvi holatini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar olib borildi.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida «Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta’lim loyihasi» asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish ko‘zda tutilmoqda. Natijada inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini, o‘ziga xos imkoniyatlarini chuqurroq o‘rganish, u bilan bog‘liq muammolarni aniqlash, samaradorlik jihatlarini asoslab berish dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Chunki inklyuziv ta’lim usuli barcha bolalarning ruhiy-jismoniy holatidan qat’iy nazar ta’lim jarayonida to‘laqonli ishtirok etishini ta’minlashga qulay imkoniyat yaratadi. Ayniqsa,

u alohida yordamga muhtoj bolalarning atrofdagilar bilan muloqotda bo‘lishi, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan bo‘lib ulg‘ayishi, o‘z kundalik-maishiy ehtiyojini qondira olish ko‘nikmalarini egallashi, hayotga moslashib, umumta’lim maktablarida sog‘lom tengdoshlari bilan teng sharoitlarda o‘qiy olishi, ular bilan o‘zaro do‘stona munosabatga kirishishi, darslarni o‘z vaqtida o‘zlashtirishi, topshiriqlarga mas’uliyat bilan yondashishi uchun qulayliklar tug‘diradi. Shuni nazarda tutib, mazkur maqolada inklyuziv ta’limning o‘ziga xos samaradorlik belgilarini asoslash, uni oiladan, maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan uzluksiz ta’lim jarayonida yo‘lga qo‘yish uchun zaruriy pedagogik-psixologik yondashuv yo‘llarini aniqlash ko‘zda tutildi. Shunisi borki, inklyuziv ta’lim nafaqat nogiron bolalar o‘rtasida, balki sog‘lom turmush tarziga asoslangan oilada tarbiyalanayotgan bolalar o‘rtasida, maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktablarda, akademik litseylarda ham fanlarni o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lgan o‘quvchilar uchun qulay imkoniyatlar yarata oladi. U orqali o‘quvchilarning bir-biriga ijobiy ta’sir ko‘rsata olishiga erishish yaxshi natija keltiradi. Lekin ba’zan sog‘lom bolalar bilan nogiron bolalar orasidagi tafovut sezilib qolishi, nogiron bola o‘z tengdoshlariga qo‘shilmay, tortinishi, o‘z imkoniyatlaridan foydalana olmasligi sabab uyalib turishi, kamsitilishi, ayrimlari esa oilada haddan tashqari erka o‘stirilganligi tufayli qaysarlik, injiqlik qilishi kuzatiladiki, bunday sharoitda ta’lim amaliyoti va ta’lim xizmatlarini tashkillashtirishda o‘zgarishlar qilishga to‘g‘ri keladi. Bularning barchasi inklyuziv ta’lim jarayoni o‘ziga xos murakkabliklarga ega ekanligini va shu sohada ishlaydigan o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari zimmasiga jiddiy talablar va mas’uliyatlar yuklashini oydinlashtiradi.

O‘zbekistonda nogironlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatish, hayot sifatini yaxshilash tizimini takomillashtirish, ularga ta’lim olish va ishga joylashishda har tomonlama ko‘maklashish bo‘yicha qator ishlar amalga oshirilib, xalqimizga xos bo‘lgan mehr-shafqat hamda ezgulik tuyg‘ularini hisobga olgan holda nogironlarning muhim ehtiyoj va talablariga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”, 2017 yil 1 dekabrdagi PF-5270-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son “Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”, 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlari, 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ–4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi farmonihamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta’lim tizimini joriy qilish bo‘yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Mazkur hujjatlarda jamiyatimizning bir bo‘lagi bo‘lgan maxsus yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ularga ta’lim-tarbiya berish, ularning sog‘lom bolalar qatoridan o‘rin olib o‘z qobiliyati, imkoniyatlarini ko‘rsata olishiga, ma’naviy kamol topishiga qaratilgan chora-tadbirlar belgilab berilgan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi "Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-3931-

alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ijtimoiy kafolatlarini ta’minlovchi chora-tadbirlar samaradorligini yanada oshirish, ularning ta’lim-tarbiya (shu jumladan, inklyuziv ta’lim-tarbiya) olishiga xizmat qiladigan moslashuv muhitini yaratish bo‘yicha alohida vazifalar qayd etib o‘tilgan.

Inklyuziv ta’limni oiladan maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarida va oliy o‘quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o‘zgarayotgani ma’lum bo‘ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta’lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko‘rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo‘ymaydi. Ular olgan ko‘nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo‘lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga reja asosida joriy etilayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi o‘qishning uzluksiz va muttasilligini ta’minlaydi.

Shuningdek, inkluziv ta’lim davlat siyosati bo‘lib, nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, inklyuziv ta’limga muhtoj bolalarni rivojlanishidagi nuqsonlari yoki iqtisodiy qiyinchiliklaridan qat’i nazar, ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir. Inklyuziv ta’lim jismoniy va psixik imkoniyatlari cheklangan o‘quvchilarni sog‘lom o‘quvchilar bilan birgalikda o‘qitishni anglatadi. Inklyuziv ta’lim bir qator muhim tamoyillarga tayanilgan holda amalga oshiriladi. Jumladan,

- inson qadri uning layoqatlari va yutuqlariga bog‘liq emasligi prinsipi; har bir shaxsning his qilish va o‘ylash layoqatiga egaligi prinsipi;
- har bir shaxsning muloqot qilish va tinglash huquqiga egaligi prinsipi;
- har bir shaxsning bir-biriga kerakliligi prinsipi;
- shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonining aniq hamkorlik asosida amalga oshirilishi prinsipi;
- har bir o‘quvchining o‘z tengdoshlarining qo‘llab-quvvatlovi va do‘stona munosabatlariga ehtiyojmandligi prinsipi;
- turli-tumanlik o‘quvchi hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishni ta’minlashi zarurligi prinsipi kabilar.

Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan yordamga muhtoj bolalar davlatimizning teng huquqli a’zolari. Ularni uzluksiz ta’lim tizimidagi barcha muassasalarda hamma qatori ta’lim olishi va tarbiyalanishini ta’minlash bizning asosiy vazifalarimizdan biridir.

Insonlarning nogironlarga nisbatan munosabatini o‘zgartirish, atrofdagilarni ularning jamiyatda to‘liq va teng huquqli ishtiroki haqida xabardor qilish nogironlarning dolzarb muammolarini hal etishda o‘ta muhim ahamiyatga ega. “Nogiron” tushunchasini muomaladan chiqarish va uning, eng avvalo, inson ekanligini hisobga olgan holda umume’tirof etilgan “nogironligi bo‘lgan shaxs” atamasini kiritish va BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilishga tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar tashkil etilishi ham quvonarlidir. O‘zbekiston Respublikasining «Bola huquqlari kafolatlari» haqidagi Qonuni har bir bola o‘z oilasida tarbiyalanish huquqini kafolatlaydi, bola huquqlarini himoya qilish bo‘yicha davlat siyosatini belgilaydi, davlat organlarini bola huquqlarini ta’minlash bo‘yicha kafolatlarini belgilaydi.

Inklyuziv ta’lim jarayonida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan o‘quvchilar sog‘lom bolalar bilan birga bir maktabda, sinfda o‘qitiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar maktabga qadam qo‘ygan kunlaridan boshlab alohida qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘ladilar. Bunday qo‘llab-quvvatlash ularning butun hayotlari davomida zarur hisoblanadi. Shuning uchun ham maktab

ta’limining dastlabki bo‘g‘inlaridan boshlab, bunday o‘quvchilarning ijtimoiy rivojlanishlari uchun qulay shart-sharoit yaratish talab etiladi.

Imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan tashkil etiladigan ta’lim jarayoni inklyuziv ta’lim shakllarini aniqlash va uni umumiy ta’lim jarayoni bilan integratsiyalashni talab etmoqda. Bunday integratsiya ularning o‘zlariga xos bo‘lgan ta’limiy ehtiyojlariga mos kelishi lozim.

Xulosa o‘rnida shuni takidlay olamizki imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ta’lim muassasasida o‘qishni davom ettirishlari va faqatgina o‘zlari kabi imkoniyati cheklanganlar muhitida bo‘lishlari ularning rivojlanishlari, ijtimoiylashishlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘quvchilar bir turda bo‘lishi ularning muhitga moslashishlari uchun qulay sharoit yaratadi. Bunday o‘quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o‘qitish metodlarini ularga moslashtirish, biroq aloqa o‘rnatish sohasida muammolarga ega bo‘lgan o‘quvchilarni ular bilan uyg‘unlashtirish ularning ijtimoiy rivojlanishlariga sharoit yaratmaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar boshqa o‘quvchilar bilan bir xildagi xatti-harakatlarni amalga oshirish tajribasiga ega bo‘lishlari kerak de hisolaymiz.

Mamlakatimizda inklyuziv ta’limni ta’lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda faoliyat olib borilmoqda de ayta olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021 yildagi 638-son

2. R. Sh. Shomaxmudova. “Maxsus va inklyuziv ta’lim” uslubiy qo‘llanma. Toshkent-2011 yil.

3. L.R.Muminova, R.Sh.Shomaxmudova, Z.M.Axmedova. “Inklyuiziv ta’lim” o‘quv qo‘llanma. Тошкент,2019

4. Ture Yonsson. . Inklyuziv ta’lim. Toshkent -2003.

THE BENEFITS AND DRAWBACKS OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE (ChatGPT) IN EDUCATION

Ozodakhon Karimova
The teacher of “World languages” department in Kokand University

Abstract: The advantages and disadvantages of incorporating ChatGPT into learning settings are examined in this study. ChatGPT is an AI-powered application that helps teachers and students alike by providing individualized learning, cognitive support, and language teaching support. Concerns about its effects on creativity, critical thinking, and the caliber of teacher-student relationships, however, continue. Through an examination of both qualitative and quantitative data, this study investigates the ways in which ChatGPT impacts teaching methods, learning outcomes, and the overall educational environment. The study evaluates the tool's contribution to increased productivity and engagement while addressing possible negatives, including an excessive dependence on technology, moral dilemmas including compromised academic integrity, and a decline in interpersonal contact. The results are intended to provide instructors a well-rounded grasp of how to use ChatGPT and other AI technologies efficiently while reducing any hazards to conventional teaching methods.

Keywords: ChatGPT, AI in education, personalized learning, critical thinking, digital tools.

Introduction

Over the past five years, the use of artificial intelligence (AI) in education has increased dramatically, revolutionizing both teaching strategies and learning environments (Smith, 2020). AI-powered programs, like OpenAI’s ChatGPT, are designed to mimic human speech, help with text generation, and facilitate real-time problem-solving (Johnson & Lewis, 2022). These skills are especially important in post-pandemic education, since traditional learning modalities are increasingly supplemented by digital resources (Brown, 2021).

The impact of artificial intelligence on educational achievements is a topic of contention, notwithstanding its growing popularity. Supporters point to its potential for individualized learning, while others claim it might encourage reliance (Davis, 2021). The objective of this research is to present a fair analysis of the benefits and drawbacks of ChatGPT in educational environments.

Objectives

The objectives of this study are:

To examine the benefits of using ChatGPT in education.

To identify potential drawbacks and challenges associated with its use.

To provide insights into balancing the benefits with these challenges.

Research Questions

1. What are the benefits of using ChatGPT in education from both student and teacher perspectives?
2. What are the major drawbacks of relying on AI-powered tools in educational settings?
3. How can educators optimize the use of ChatGPT while mitigating potential risks?

Methods

Both qualitative and quantitative data gathering approaches were used in a mixed-methods approach (Miles & Huberman, 1994). Conversational interviews, surveys, and controlled experiments were employed to assess ChatGPT's educational impact.

Fifty teachers and one hundred fifty high school and college students participated; all had used ChatGPT for homework or instructional purposes. According to Evans et al. (2019), the

participants came from a variety of educational backgrounds, including STEM and humanities fields.

Data Collection Instruments

Survey: To gather opinions about the benefits and drawbacks of ChatGPT, a standardized questionnaire was created (Adams, 2018). Questions about its perceived efficacy, usability, and possible hazards were addressed by instructors and students in their responses.

Interviews: To get in-depth information on the particular ChatGPT use cases, 20 instructors and 20 students participated in semi-structured, in-depth interviews (Kvale, 2007).

Experiment: Student performance on projects finished with and without ChatGPT's help was compared in a controlled experiment. Performance was evaluated using ratings from a rubric that evaluated creativity, correctness, and critical thinking (Cohen et al., 2018).

Descriptive statistics were used to quantify core trends and frequencies in the survey data (Field, 2013). The interview transcripts were subjected to thematic analysis, which revealed recurrent themes of advantages and worries (Braun & Clarke, 2006). To evaluate student results between the control and experimental groups, paired t-tests were applied to the experimental data (Pallant, 2020).

Results

Advantages of ChatGPT in Education

Personalized Learning: According to the majority of students (85%), ChatGPT allowed them to study at their own speed and gave them immediate response on their questions and problems (Jones et al., 2021). This is consistent with past research on AI's capacity to personalize learning paths (Zhou & Yang, 2020).

Accessibility: Recent research on AI's involvement in flexible education (Nguyen et al., 2020) corroborate students' and educators' remarks on ChatGPT's convenience as a learning resource available outside school hours.

Language Learning Support: In line with previous studies on the function of AI in language learning, students studying English as a second language (ESL) found ChatGPT particularly helpful for enhancing their writing and grammatical abilities (Park, 2021).

Teacher Support: Teachers were able to spend more time on lesson preparation and student engagement by using ChatGPT to automate repetitive chores like quiz production and grading (Stevens & Brown, 2022).

Disadvantages of ChatGPT in Education

Over-reliance on Technology: According to Taylor and Mason (2022), over half of the instructors polled (45%) were concerned that students may rely too much on ChatGPT to complete their tasks, which might impair their critical thinking and creativity.

Lack of Depth in Responses: Despite ChatGPT's ability to provide rapid solutions, some instructors have noted that the platform's responses occasionally fall short of the level of depth and analytical rigor necessary for advanced academic work (Martin et al., 2021). Previous studies on AI in education have brought up similar issues (Chen & Liu, 2020).

Ethical Concerns: With 40% of students admitting to utilizing ChatGPT to do projects without fully understanding the topic, academic integrity problems were brought to light. This is consistent with past worries over plagiarism and the moral use of AI in the classroom.

Weakened Teacher-Student Interaction: According to study on digital tools in education, there is a possibility that using AI tools would result in a decrease in the quality of the teacher-student interaction. This is a worry raised by a number of educators (Garrison & Anderson, 2021).

Pupils who used ChatGPT for research-based tasks outperformed their peers who did not employ AI support by 10% on written assignments ($p < 0.05$). On follow-up oral tests, however, students who depended on ChatGPT demonstrated less memory, pointing to a possible drawback of AI-supported learning.

Discussion

Understanding the Advantages. The results show that ChatGPT provides notable benefits in terms of administrative effectiveness and individualized learning. Instantaneous, customized replies from the technology increase student interest and enable them to tackle difficult content (Zhou & Yang, 2020). Automating tedious chores allows teachers to spend more time with pupils in meaningful ways (Stevens & Brown, 2022).

Addressing the Disadvantages. Conversely, an over dependence on ChatGPT may impede more complex cognitive processes including creativity and critical thinking (Taylor & Mason, 2022). These issues show how crucial it is to use ChatGPT in addition to conventional learning techniques rather than as a substitute for them. Clear restrictions on the use of AI in assignments should address ethical issues including plagiarism and abuse (Smith & Davis, 2019).

Balancing the Use of ChatGPT. Teachers ought to include ChatGPT cautiously, encouraging students to utilize it as a tool for autonomous thought in order to maximize the advantages while minimizing the disadvantages. A balance between innovation and fundamental educational ideals may be maintained with the aid of structured lesson plans that include AI's capabilities with essential engagement activities (Johnson & Lewis, 2022).

Conclusion

Improved classroom productivity and individualized learning are two advantages of using ChatGPT in the classroom. But its shortcomings—especially those pertaining to over-reliance, moral dilemmas, and the possible influence on critical thinking—call for cautious handling by educators. It will be crucial for educational institutions to create policies that optimize the benefits of AI technologies like ChatGPT while preserving academic integrity and originality as they become more widely used.

References

Adams, P. (2018). Survey methods in education research. Routledge.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101.

Brown, R. (2021). Digital transformation in post-pandemic education. Educational Technology Review, 42(3), 15-29.

Chen, X., & Liu, Y. (2020). The impact of AI on higher education: A systematic review. Journal of Educational Research, 59(4), 22-31.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). Research methods in education (8th ed.). Routledge.

Davis, S. (2021). Educational innovation through AI: Benefits and barriers. Technology in Learning Journal, 34(1), 45-58.

Evans, J., Foster, A., & King, M. (2019). AI and adaptive learning: A comparative study. Journal of Learning Technologies, 28(2), 34-47.

Field, A. (2013). Discovering statistics using IBM SPSS statistics (4th ed.). SAGE Publications.

Garrison, D. R., & Anderson, T. (2021). E-learning in the 21st century: A framework for research and practice. Educational Technology Research, 12(4), 49-65.

Johnson, T., & Lewis, M. (2022). Understanding AI in education: Current trends and future directions. AI & Society, 37(2), 123-139.

Jones, L., Smith, B., & Davis, K. (2021). Personalizing learning with AI: An educational perspective. Computers & Education, 169, 104-112.

Kvale, S. (2007). Doing interviews. SAGE Publications.

Martin, T., Perez, L., & Wong, J. (2021). AI’s role in fostering creativity in education. Journal of Educational Psychology, 35(1), 12-25.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook (2nd ed.). SAGE Publications.

Nguyen, P., Sanchez, A., & Vega, L. (2020). AI-enhanced education: Case studies and applications. International Journal of Educational Technologies, 58(3), 55-65.

Pallant, J. (2020). SPSS survival manual (7th ed.). McGraw-Hill Education.

Park, S. (2021). AI-assisted language learning: Trends and implications. Language Learning Journal, 30(2), 45-62.

Smith, J., & Davis, R. (2019). The ethics of AI in education: Challenges and opportunities. Education Today, 16(4), 33-42.

Stevens, R., & Brown, M. (2022). AI in the classroom: Automating routine tasks for teachers. Teacher Education Quarterly, 49(2), 78-91.

Taylor, E., & Mason, C. (2022). The impact of AI tools on student creativity. Journal of Digital Education, 17(2), 64-81.

Zhou, X., & Yang, L. (2020). Adaptive learning systems: Using AI to personalize education. Journal of Educational Innovation, 29(3), 23-31.

LANGUAGE AND SOCIAL INEQUALITY: A PRAGMATIC PERSPECTIVE

Komilova Malikaxon Nodirjon qizi
Teacher of Kokand university
Gmail: hurramsulton2000@gmail.com

Annotation: This paper explores the role of language in reflecting social inequality from a pragmatic perspective. It analyzes how gender inequality, racial inequality, and differences between social classes manifest themselves in the pragmatic features of language. The paper highlights the dynamic nature of language and its influence on social change, emphasizing the crucial role of language in addressing inequality.

Keywords: Language, social inequality, pragmatics, gender inequality, racial inequality, social class, stereotypes.

Introduction

Language is a crucial tool for human interaction. It enables us to express thoughts, exchange information, and understand each other. However, language also has another facet: its ability to reflect social inequalities [1]. In turn, it is crucial to provide a concise definition of pragmatics. Pragmatics is the study of how language is used in context. It considers how speakers use language to achieve their goals, taking into account factors like social relationships and cultural norms. This paper examines how language reflects social inequality from a pragmatic perspective, specifically focusing on gender inequality, racial inequality, and differences between social classes.

Language and Gender Inequality

There are numerous examples of how language reflects gender inequality. For instance, phrases like "women's work" or "men's work" reflect gender-based divisions of labor and gender stereotypes [2]. In some languages, words are gendered. For example, in French, "la table" (table) is feminine, while "le livre" (book) is masculine. Language also encompasses various notions of gender, including those beyond "female" and "male" [3].

Historically, language has been weaponized to create and maintain social inequalities. From the dehumanizing language used to justify colonialism and slavery to the linguistic markers that solidify class distinctions, words have often served to marginalize and oppress. The very act of labeling a group with derogatory terms, or denying them access to the dominant language, can create and reinforce power imbalances.

The insidious nature of language-based inequality extends beyond individual experiences. An intersectional analysis reveals how different forms of inequality – gender, race, and class – intertwine and reinforce each other through language. A Black woman might face prejudice not only for her race but also for her gender, leading to a double burden of linguistic discrimination. Similarly, a working-class individual with a non-standard accent may be perceived as less intelligent or capable, compounding their social disadvantages.

To address this complex issue, we must acknowledge that solutions require a multi-pronged approach. Promoting inclusive language is a crucial step. This involves actively challenging stereotypes, using gender-neutral terminology, and avoiding language that reinforces racial or class-based prejudice. For example, replacing "mankind" with "humankind" or using "Latinx" instead of "Latino" acknowledges diversity and challenges traditional, exclusionary language.

Challenging stereotypes in language requires conscious effort. We must constantly examine our own language and its potential impact. This includes recognizing the subtle ways in which our assumptions and biases might be reflected in our words. Educational initiatives that promote language awareness and critical thinking can play a significant role in fostering more inclusive communication practices.

Ultimately, dismantling language-based inequality requires a commitment to both individual and collective action. By becoming conscious of the ways in which language shapes our perceptions, challenging harmful stereotypes, and actively promoting inclusive language, we can begin to break down the walls of words that divide us and pave the way for a more just and equitable world.

Politeness Markers: A Mask of Inequality

Politeness markers, those linguistic elements that soften our language and express respect, can be incredibly revealing. While seemingly innocuous, their application often reflects deeply ingrained societal expectations. For example, women are often expected to be more polite than men, using more indirect language, hedges (e.g., "sort of," "maybe"), and apologies. This can lead to women being perceived as less confident or assertive, hindering their ability to express their opinions or assert their needs in various settings.

Similarly, racial bias can influence the application of politeness markers. Research shows that Black individuals, particularly Black women, are often expected to be more polite and deferential, especially in professional settings. This can lead to micro-aggressions and feelings of being misunderstood or disrespected, further perpetuating racial inequality.

Speech Acts: Beyond Literal Meaning

Speech acts go beyond the literal meaning of words to encompass the intended action of the speaker. For example, a simple "Can you pass the salt?" isn't just a request for salt but also a subtle negotiation of power dynamics. A subordinate might use more indirect language when making a request to a superior, reflecting the power imbalance. This can be seen in interactions across social classes as well, with individuals from lower socioeconomic backgrounds potentially facing more barriers when asserting their needs or expressing disagreement.

Conversational Implicatures: The Unspoken Language of Exclusion

Conversational implicatures are the unspoken meanings that listeners infer from what is said. They often rely on shared knowledge and cultural cues, making them particularly susceptible to social inequalities. Individuals from different social classes may have varying levels of cultural capital, leading to misunderstandings and potential social exclusion.

For example, understanding sarcasm or irony requires shared cultural knowledge, which can be unevenly distributed across social classes. Similarly, racial biases can influence how people interpret conversational implicatures. A Black person might be perceived as "too aggressive" or "rude" for simply expressing their opinions, even if they are using language that is perfectly acceptable within their own community. Or, a woman expressing anger in a professional setting might be perceived as "too emotional," while a man expressing the same emotion might be seen as "passionate." This disparity in interpretation reveals how gendered expectations can influence our understanding of even the most basic expressions. Similarly, racial bias can manifest in how we perceive assertiveness. A Black person might be labeled "too aggressive" or "rude" for simply expressing their opinions, even if they are using language that is perfectly acceptable within their own community. Social class, too, plays a role. A person from a working-class background might be perceived as "uneducated" or "unrefined" for using informal language in a formal setting, even if their language is grammatically correct and easily understood.

This inherent bias within conversational implicatures underscores the crucial need for language awareness and change. We must become more conscious of how ingrained social biases can seep into our communication, influencing not just how we interpret what's said, but how we judge the speaker themselves. By understanding these subtle biases, we can begin to challenge them.

Challenging stereotypes through language requires a proactive approach. We can promote language that fosters inclusivity and challenges harmful assumptions. For example, using gender-neutral language and avoiding racialized stereotypes can contribute to a more equitable and respectful communication landscape. Language policies also play a vital role in promoting equality. By making official languages more accessible to diverse populations, we can ensure that everyone has an equal opportunity to participate in public discourse.

Ultimately, becoming aware of the hidden biases embedded in conversational implicatures is the first step towards achieving a more equitable and inclusive communication landscape. By challenging these biases, we can dismantle the invisible barriers that prevent us from truly understanding and connecting with each other.

The Power of Understanding

Understanding the subtle ways in which pragmatic features reflect and perpetuate social inequality is crucial for dismantling these divisions. By becoming more aware of the hidden language of inequality, we can challenge biased expectations, promote inclusive language, and create a more just and equitable society.

Language and Racial Inequality

Here are some examples of how language reflects racial inequality:

Official language: In some countries, the official language may be associated with a particular race or ethnicity, which can exclude other races from equal opportunities [4].

Racial stereotypes: Phrases like "rough," "incorrect," and "other" reflect negative stereotypes associated with specific races [5].

Racial discrimination and abuse: Some languages contain words that express racial discrimination and abuse [6].

The pragmatic aspects of language can perpetuate racial inequality and contribute to racial discrimination.

Language and Differences between Social Classes

Examples of how language reflects differences between social classes include: Social class stereotypes: Phrases like "educated" or "uneducated" reflect stereotypes associated with social class [7].

Social class influence: In some languages, the lexical meaning or pronunciation of words can reflect social class [8].

Social class concepts: Some languages have broader concepts of social class, encompassing categories beyond "upper class," "middle class," and "lower class" [9].

The pragmatic features of language can perpetuate inequality between social classes, contributing to social discrimination and exclusion.

Conclusion

Language plays a significant role in reflecting social inequality. Gender inequality, racial inequality, and differences between social classes are all manifested in the pragmatic features of language. The impact of language on social inequality is immense, as it influences how we perceive the world, interact with each other, and express ourselves.

Understanding how language reflects inequality is crucial for dismantling inequality and fostering social justice. Achieving this goal requires studying language, critically analyzing stereotypes, explaining how language reflects inequality, and contributing to language change.

References

1. Lakoff, R. (1975). Language and woman's place. New York: Harper & Row.
2. Tannen, D. (1990). You just don't understand: Women and men in conversation. New York: Ballantine Books.
3. Butler, J. (1990). Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. New York: Routledge.
4. Bhabha, H. K. (1994). The location of culture. London: Routledge.
5. Fanon, F. (1961). Black skin, white masks. New York: Grove Press.
6. Spender, D. (1980). Man made language. London: Routledge & Kegan Paul.
7. Bourdieu, P. (1977). Outline of a theory of practice. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Labov, W. (1972). Sociolinguistic patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
9. Bernstein, B. (1971). Class, codes and control: Theoretical studies towards a sociology of language. London: Routledge & Kegan Paul.
10. Muhammadjon, N. (2021, November). GENERAL CHARACTERISTICS OF TERMINOLOGICAL DICTIONARIES. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (pp. 275-277).
11. Najmiddinov, M. G. O. G. (2021). VIEWS ON THE DESCRIPTION AND CLASSIFICATION OF TERMINOLOGICAL DICTIONARIES. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 2(10), 67-74.
12. Najmiddinov, M. (2021). TERMINOLOGIK LUG ‘ATNING MAKRO VA MIKROSTRUKTURASI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), 1013-1020.
13. Sultanovich, S. N. (2023). USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING ENGLISH. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 2(18), 149-151.
14. Sultanovich, S. N. (2023). METHODS OF TEACHING ENGLISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(9), 153-156.
15. Solidjonov, D. (2023). Xorijiy til sifatida ingliz tilini o'rganish uchun eng yaxshi elektron manbalar. Qo ‘qon universiteti xabarnomasi, 363-365.
16. Solidjonov, D. (2023). INNOVATIVE WAYS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN RURAL UZBEKISTAN THROUGH TECHNOLOGY. Журнал: Союз Науки и Образования, 5(2), 38-41.
17. Isakova, Z. Z., & Rakhmonova, N. B. (2021). The expressing value attitude with the help of paralinguistic methods. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(5), 1209-1213.
18. Abdullayev B.Z. “Rus Tilini o’qitishning Samarali Usullari Va Ularni qo’llash”. Science Promotion, vol. 9, no. 1, May 2024, pp. 29-32, https://sciencepromotion.uz/index.php/sp/article/view/1571.
19. Akhmadjonov, A. (2022, September). PRONUNCIATION PROBLEMS OF STUDENTS AT LOCAL UNIVERSITIES IN UZBEKISTAN. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 6, pp. 65-75).
20. Akhmadjonov, A. (2023). THESIS FOR THE ANALYSIS OF GRAMMAR ACTIVITIES. RESEARCH AND EDUCATION, 2(9), 94-97.

21. Akhmadjonov, A. (2023). RESEARCH ON LANGUAGE PLANNING AND POLICY PROPOSAL OF A CHOSEN EDUCATIONAL SCHOOL. Innovative Development in Educational Activities, 2(17), 78-84.

22. Azimov, S. S. ogli. (2023). DIVIDED BY A COMMON LANGUAGE: A COMPARATIVE STUDY OF AMERICAN AND BRITISH ENGLISH IDIOMS. Innovative Development in Educational Activities, 2(21), 170–178. Retrieved from https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1801

23. Azimov Shokhrukh. (2024). "THE DOMINANCE OF ENGLISH IN THE GLOBAL TECHNOLOGY INDUSTRY: IMPLICATIONS FOR NON-ENGLISH SPEAKING COUNTRIES". UNIVERSAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(11), 41–55. Retrieved from https://humoscience.com/index.php/ss/article/view/2761

24. Begmatov A. T. (2022). EFFECTIVE USE OF INTERACTIVE GAMES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE. Conferencea, 1–4. Retrieved from https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/979

25. Z.F.Beknazarova, I.B.Sapayev, F.S.Jo’rayev, A.A.Jo’rayev, D.B.Bozorov, D.O.A’zamova, B.N.Abdushukurov, & A.D.Begmatov. (2023). ACCOUNT OF PRODUCTION AND SALE OF PRODUCTS IN ENTERPRISES PURPOSE AND IMPORTANCE OF ORGANIZATION. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 17(04), 11–15. Retrieved from https://gejournal.net/index.php/IJRCIESS/article/view/2167

26. Solidjonov, D. (2024). EDUCATION OF TEACHERS TO ENSURE THE APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS IN THE FORMATION OF COMPETENCY AND PROVIDE THE COMMUNITY. Kokand University Research Base.

27. Azimova, D., & Solidjonov, D. (2023). LEARNING ENGLISH LANGUAGE AS A SECOND LANGUAGE WITH AUGMENTED REALITY. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 112-115.

28. Solidjonov, D. Z. (2021). The impact of social media on education: advantage and disadvantage. Экономика и социум, (3-1 (82)), 284-288.

29. Solidjonov, D. (2022). IMMERSIVE AUGMENTED REALITY AND VIRTUAL REALITY TECHNOLOGY FOR EDUCATION. Involta Scientific Journal, 1(3), 249-256.

THE POWER OF CONCEPTS: EXPLORING THEMES AND THEIR MANIFESTATIONS IN LITERARY TEXTS

Komilova Malikaxon Nodirjon qizi
Teacher of Kokand university
Gmail: hurramsulton2000@gmail.com

Annotation: This article delves into the fundamental concept of "theme" in literary texts, exploring its multifaceted nature and significance. It defines themes as the overarching ideas or central arguments that a text explores and illuminates, transcending the surface level of plot and character to delve into deeper meanings. The article categorizes themes into universal, societal, philosophical, thematic clusters, and recurring themes, demonstrating their diverse forms and their interconnectedness in creating a multi-layered tapestry of meaning. It further examines methods of identifying and analyzing themes, including contextual analysis, character analysis, symbolism, literary devices, and dialogue. The article concludes by discussing the impact of themes on reader experience, including promoting deeper understanding, enhancing emotional impact, stimulating thought and discussion, and fostering cross-cultural understanding.

Introduction:

The concept of "theme" is fundamental to the understanding and appreciation of literary texts. It transcends the surface level of plot and character to delve into the underlying ideas, messages, and universal truths that the author seeks to convey. This article explores the multifaceted nature of themes, dissecting their diverse forms and analyzing how they contribute to the richness and depth of literary works.

Defining Themes:

Themes are not merely topics or subjects; they are the overarching ideas or central arguments that the text explores and illuminates. They represent the author's perspective on life, humanity, society, or the human condition.

For example, consider the theme of "love" in Shakespeare's "Romeo and Juliet." It's not simply a romantic theme but a complex exploration of passionate love, familial love, and the consequences of societal constraints. Themes can be explicit or implicit, but they always serve to deepen the reader's understanding of the text and its significance.

Types of Themes:

Themes can manifest in various forms, often overlapping and intertwining to create a multi-layered tapestry of meaning. Some common types include:

1. Universal Themes: These themes are timeless and resonate with readers across cultures and historical periods. They address fundamental human experiences, such as:

-Love and Loss: (Shakespeare's "Romeo and Juliet," Hemingway's "A Farewell to Arms")

-Good vs. Evil: (Milton's "Paradise Lost," Shelley's "Frankenstein")

-Identity and Belonging: (Achebe's "Things Fall Apart," Baldwin's "Go Tell It On the Mountain")

- Nature of Reality: (Kafka's "The Metamorphosis," Dick's "Do Androids 021 Dream of Electric Sheep?")

2. Societal Themes: These themes focus on issues and concerns relevant to the society in which the text is set. Examples include:

-Social Inequality: (Dickens' "A Tale of Two Cities," Steinbeck's "The Grapes of Wrath")

-Political Corruption: (Orwell's "Nineteen Eighty-Four," Solzhenitsyn's "One Day in the Life of Ivan Denisovich")

-Gender Roles and Expectations: (Woolf's "A Room of One's Own," Austen's "Pride and Prejudice")

3. Philosophical Themes: These themes delve into abstract ideas, often prompting readers to contemplate profound questions. Examples include:

-Free Will vs. Determinism: (Sartre's "No Exit," Camus' "The Stranger")

-The Meaning of Life: (Tolstoy's "The Death of Ivan Ilyich," Dostoyevsky's "Notes from Underground")

-The Nature of Truth: (Plato's "The Republic," Nietzsche's "Thus Spoke Zarathustra")

4. Thematic Clusters: Literary texts often explore multiple interwoven themes, creating thematic clusters. These clusters reinforce and enhance the meaning of each individual theme, highlighting their interconnectedness.

5. Recurring Themes: Authors often revisit specific themes throughout their works, showcasing their ongoing fascination with certain ideas or concerns. For example, the themes of alienation and the search for identity are recurring motifs in Franz Kafka's writings.

Identifying and Analyzing Themes:

1. Contextual Analysis: Understanding the historical, social, and cultural context of the text is crucial for identifying relevant themes.

2. Character Actions and Motivations: Examining the characters' choices, decisions, and conflicts can illuminate the underlying thematic concerns.

3. Symbolism and Imagery: Authors often use symbols and imagery to convey deeper meaning and reinforce thematic ideas.

4. Literary Devices: Techniques like metaphors, similes, and irony contribute to the development of thematic ideas.

5. Dialogue and Narrative Voice: The way characters interact and the narrative voice employed by the author often reveal thematic significance.

To unveil the rich tapestry of themes woven into a literary work, we employ a range of analytical tools:

Contextual Analysis: Understanding the historical, social, and cultural context of the text is crucial for identifying relevant themes. Take, for example, "The Great Gatsby" by F. Scott Fitzgerald. Set in the Roaring Twenties, the novel is steeped in the era's social and economic upheaval. The American Dream, a central theme, is presented through the lens of the Jazz Age, where materialism and a pursuit of wealth often masked underlying societal anxieties. The historical context of the Great Depression and the societal changes of the time inform the novel's exploration of the Dream's elusive nature and its potential for both fulfillment and disillusionment. Understanding this context helps us see how the theme of the American Dream is not simply a universal concept but one shaped by specific historical circumstances.

Character Actions and Motivations: Examining the characters' choices, decisions, and conflicts can illuminate the underlying thematic concerns. In Shakespeare's "Hamlet," the protagonist's indecisiveness and internal conflict drive the development of themes like revenge, justice, and the human condition. Hamlet's inaction, fueled by his grief and philosophical musings, allows us to examine the complexities of moral dilemmas and the psychological toll of vengeance. By analyzing his actions and motivations, we gain a deeper understanding of these themes, exploring the weight of responsibility and the consequences of indecision.

Symbolism and Imagery: Authors often use symbols and imagery to convey deeper meaning and reinforce thematic ideas. The color symbolism in Nathaniel Hawthorne's "The

Scarlet Letter" is essential to understanding the themes of sin, guilt, and redemption. The scarlet letter 'A', worn by Hester Prynne, represents adultery and social condemnation. However, the color scarlet also evolves to symbolize Hester's strength and resilience, her defiance of societal norms, and her ultimate acceptance of her fate. Analyzing this symbolism adds depth to the themes explored in the novel, suggesting that societal judgments can be challenged and that the human spirit can endure even under immense pressure.

Literary Devices: Techniques like metaphors, similes, and irony contribute to the development of thematic ideas. Examining how an author employs such devices can shed light on the underlying themes. For example, in George Orwell's "Animal Farm," the use of animal allegory serves to critique political systems, exposing the dangers of power and corruption. By analyzing the symbolic language used by the animals, we can uncover themes of revolution, social injustice, and the struggle for freedom.

Dialogue and Narrative Voice: The way characters interact and the narrative voice employed by the author often reveal thematic significance. In Jane Austen's "Pride and Prejudice," the witty dialogue between Elizabeth Bennet and Mr. Darcy reflects themes of social expectations, personal prejudice, and the complex nature of love. The narrator's voice, often offering astute observations on society and human behavior, further enhances the exploration of these themes.

Thematic Development and Impact:

Themes don't simply exist in a vacuum; they are developed and explored throughout the text.

Theme Introduction: The theme is introduced early on, often through conflict or character interactions.

Theme Development: The theme is explored and expanded upon through various literary techniques, culminating in a deeper understanding.

Theme Resolution: The theme is resolved, though not necessarily with a clear-cut answer. The reader is often left with a new perspective or a complex understanding of the issue.

Themes play a crucial role in enriching the reader's experience. They:

Promote Deeper Understanding: They provide insight into the text's meaning beyond the surface level.

Enhance Emotional Impact: They connect readers to the characters' experiences and universal human emotions.

Stimulate Thought and Discussion: They prompt reflection and engage readers in intellectual exploration.

Foster Cross-Cultural Understanding: They offer perspectives on human experiences that transcend cultural boundaries.

Conclusion:

Themes are the heart and soul of literary works. They provide a framework for understanding the author's vision and the complex tapestry of human experience they seek to portray. By exploring the diverse types of themes and analyzing how they are developed and expressed, readers can gain a deeper appreciation for the depth and significance of literary texts.

References:

1. Baldick, C. (2015). The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms (5th ed.). Oxford University Press.
2. Brooks, C., & Warren, R. P. (1972). Understanding Poetry. Holt, Rinehart and Winston.
3. Foster, T. C. (2009). How to Read Literature Like a Professor: A Lively and Entertaining Guide to Reading Between the Lines. HarperCollins.

4. Kennedy, X. J., & Gioia, D. (2018). Literature: An Introduction to Fiction, Poetry, Drama, and Writing (14th ed.). Longman-Pearson.
5. Purves, A. (1989). Literature: Reading, Responding, Writing (3rd ed.). Longman-Pearson.

ГЕТЕРОСТРУКТУРИРОВАННЫЕ СОЛНЕЧНЫЕ ФОТОЭЛЕМЕНТЫ

Наркулов Сайдулла Каримович
Джизакский политехнической институт
Тошпулатова Дилдора Хайдаркуловна
Джизакский Государственный Педагогический Университет
E mail: dildoratoshpulatova987d@gmail.com

Аннотаци. Проведен сравнительный анализ перспектив создания сверхтонких, легких и высокоэффективных солнечных элементов на основе гетероструктур AlGaAs/GaAs. Предложено микронное утонение гетероструктур AlGaAs/GaAs с использованием эффективных технологических приемов, позволяющее значительно увеличить процент выхода солнечных элементов.

Ключевые слова: гетероструктура, солнечная энергетика, альтернативные источники энергии, электричество, фотовольтаика, солнечный элемент.

В настоящее время необходимость повышения энерго-массовых характеристик солнечных батарей приобретает актуальное значение. Основными путями решения этой проблемы являются повышение характеристик солнечных элементов на основе соединений AlGaAs/GaAs, обладающих наибольшей эффективностью, а также уменьшение их габаритов и массы. Для достижения такой цели требуются новые оптимизированные архитектуры фотоэлектрических систем и высококачественные полупроводниковые материалы. В мире ведутся интенсивные исследования по повышению КПД солнечных элементов до 35% в перспективных гетероструктурах за счет увеличения числа p-n-переходов в полупроводниках до четырех, пяти и даже шести. В настоящее время кремний является основным материалом для солнечных батарей. КПД солнечных элементов на основе кремния составляет 15-16% при прямом облучении в условиях околоземного космического пространства. Солнечные элементы на основе гетероструктур обеспечивают высокий КПД и обладают высокой радиационной стойкостью. Важным преимуществом гетеро-фотопреобразователей является их способность эффективно преобразовывать высоко-концентрированное солнечное излучение (до 1000 - 2000 раз), что открывает перспективу значительного уменьшения площади и стоимости солнечных элементов (пропорционально уровню концентрации) и, как результате, приводит к снижению цены на «солнечную» электроэнергию.

Солнечные элементы на основе гетероструктур GaAs впервые были представлены А.Ф. Иоффе и он был создан в Физико -техническом институте. Использование широкозонного «окна» из тонкого слоя твердого раствора AlGaAs, практически полностью прозрачного для солнечного излучения, обеспечивает увеличению поверхности фотоактивной области. Многослойные гетероструктуры AlGaAs/GaAs были созданы методом низкотемпературной жидкофазной эпитаксии [1-5], что обеспечило рекордную эффективность для солнечных элементов с одиночным p-n-переходом. Такие рабочие показатели были достигнуты за счет уменьшения толщины лобового слоя AlGaAs/GaAs до 30-50 нм, кристаллизации высококачественного материала в активной области и создания тыльного потенциального барьера из GaAs. В последние годы метод МОП-гидридной эпитаксии (эпитаксии металлоорганической фазы) широко используется для получения

гетероструктур AlGaAs/GaAs для солнечных элементов [6]. Большой интерес представляет полученный этим методом гетероструктурный солнечный элемент с брэгговским зеркалом (рис.1). В результате повышается радиационная стойкость солнечных элементов. Солнечные элементы на основе гетероструктур AlGaAs/GaAs в настоящее время широко используются в фотоэлементах благодаря их высокому КПД и повышенной радиационной стойкости.

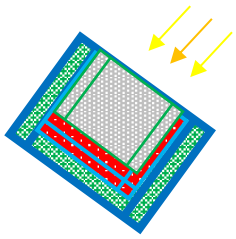

Рис 1. Гетероструктированный фотоэлемент

1. Каскадные солнечные элементы

Дальнейшее повышение эффективности обеспечивают каскадные солнечные элементы, изготовленные на основе многослойных гетероструктур с двумя и более p-n-переходами в материалах с различной шириной запрещенной зоны (рис.2). В этой конструкции используется GaAs в качестве материала широкозонного элемента и InGaAs или GaSb в качестве узкозонного элемента. В таких элементах «верхний» p-n-переход, изготовленный из более широкозонного материала, предназначен для эффективного преобразования коротковолновой части солнечного излучения в энергию, а «нижний» p-n-переход — узкозонный материал, оптимизирован для преобразования длинноволнового излучения, проходящего через широкополосный элемент. Теоретические расчеты показывают, что в таких сложных фотопреобразователях может быть достигнута энергоэффективность более 40% .

Как уже упоминалось выше, одним из наиболее перспективных материалов для создания высокоэффективных солнечных элементов является арсенид галлия. Арсенид галлия и фотоэлемент на его основе могут состоять из нескольких слоев-гетероструктур разного состава. Обычно в качестве зеркала гетероструктуры на основе GaAs (GC) получают очень тонкий слой AlGaAs . Но главный недостаток арсенида галлия — его высокая стоимость. Чтобы удешевить производство, необходимо формировать солнечные элементы на других более дешевых подложках.

Диселениды меди и индия ($SuSe_2$) обладают чрезвычайно высокой способностью поглощать солнечное излучение — 99% света поглощается первым микроном этого материала (ширина запрещенной зоны 1,0 эВ) [2,5]. В настоящее время начаты интенсивные работы по производству стекла для солнечных батарей на основе $SuSe_2$. Иногда к сульфиду кадмия добавляют цинк для улучшения прозрачности стекла. $SuInSe_2$ увеличивает ширину запрещенной зоны в слое, что приводит к увеличению напряжения холостого хода и, как следствие, к повышению КПД устройства.

Физические процессы в фотоэлементах

Большинство солнечных элементов представляют собой p-n-переходы большой площади. Когда на них падает свет, они могут генерировать ток и напряжение. Причина, по которой это происходит, кроется в материалах p-типа и n-типа. — генерируемое электрическое поле. Сначала посмотрим, что произойдет, если кремниевый солнечный элемент (p-n-переход) имеет провод с низким сопротивлением, подключенный снаружи между p- и n-контактами. В темноте солнечный элемент не генерирует ток. Когда свет падает на солнечный элемент, ток течет по проводу со стороны p-типа на сторону n-типа (обычный ток). У света достаточно энергии, чтобы разорвать некоторые химические связи в кристалле кремния. Это означает, что электроны, обычно участвующие в кремниевой связи, переходят в более высокое энергетическое состояние под воздействием света, и связь разрывается. Интенсивность солнечного света на поверхности земли достаточно сильна, чтобы разорвать примерно 1 связь на каждые 100 миллионов атомов кремния в солнечном элементе. Возбужденные электроны аналогичны электронам дополнительных атомов фосфора — они свободно перемещаются по материалу. Точно так же вакансии, созданные светом, действуют как дырки, точно так же, как неспаренные электроны в связях между атомами кремния и бора. И эти отверстия также могут свободно перемещаться в материале. Созданные таким образом электроны и дырки физически близки друг к другу: каждому электрону, возбужденному светом, создается соответствующая дырка. Эти электроны и дырки могут оставаться возбужденными лишь короткое время. В процессе рекомбинации возбужденные электроны подходят очень близко к дыркам, и оба занимают связанные позиции. Когда происходит этот процесс, электрическая энергия пары теряется в виде тепла. Если рекомбинации слишком много, эффективность солнечного элемента снижается.

В солнечном элементе возбужденные светом электроны и дырки появляются по всему объему материала, в p-области, n-области и в области поля, где существует генерируемое электрическое поле. Благодаря «установленному» электрическому полю электроны притягиваются к положительному заряду со стороны материала p -типа. Точно так же дырки притягиваются к отрицательному заряду на стороне материала n -типа. Это разделение зарядов заставляет ток течь через переход. Направление тока (условный ток) совпадает с движением дырок (поскольку они заряжены положительно). То есть ток течет по полю со стороны n-типа на сторону p-типа. Теперь есть напряжение на солнечном элементе, но нет тока от солнечного элемента. «Напряжение холостого хода» измеряется путем помещения вольтметра на освещенный солнечный элемент. Например, для солнечного элемента оно измеряет около 0,6 вольта при сильном солнечном свете. Когда солнечный элемент с открытым переходом освещается, генерируемые светом электроны и дырки, вращающиеся вокруг перехода, разделяются «встроенным» электрическим полем. Электроны выталкиваются в область n -типа, а дырки — в область p -типа. Ток, создаваемый светом, зависит только от того, насколько интенсивен солнечный свет и сколько рекомбинаций происходит внутри солнечного элемента. Этот зарядный блок создает напряжение на солнечном элементе. Можно представить, что это разделение заряда продолжается бесконечно, что приводит к бесконечному напряжению на солнечном элементе.

Для выработки большого количества энергии из солнечных элементов достаточно соединить несколько солнечных элементов вместе. Фактически, многие

солнечные элементы могут быть соединены вместе, чтобы создать большую солнечную электростанцию. Большинство современных солнечных элементов имеют одиночный p-n-переход. В таком элементе свободные носители заряда генерируются только фотонами с энергией, большей или равной ширине запрещенной зоны. Иными словами, фотоэлектрическая реакция одиночного переходного элемента ограничена частью солнечного спектра с энергией выше ширины запрещенной зоны, и низкоэнергетические фотоны не используются. Это ограничение может быть преодолено многослойными структурами из двух или более элементов с различной шириной запрещенной зоны. Такие элементы называются *каскадными или тандемными [2].*

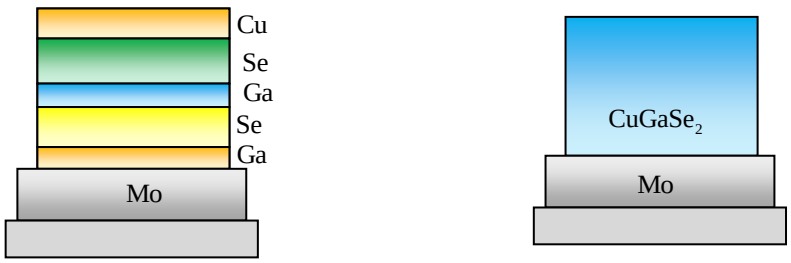

Рис 2. Конструкция гетероструктурированного фотоэлемента

Каждый фотоэлемент характеризуется рядом параметров и свойств, определяющих не только его характеристики, но и пределы его использования в технике: вольтамперная, световая, частотная и спектральная чувствительность, КПД. Точно так же гетероструктурированные фотопроводники обладают указанными выше физическими свойствами. Исследования показали, что эти физические свойства имеют почти одинаковый смысл в обоих случаях. Вольт-амперные и вольт-мощные характеристики рассматриваемой системы на приведены на рис. 3. Из графика видно, что протекание фототока в элементе зависит от постоянной температуры излучения. Однако по мере увеличения освещенности фототок и напряжение увеличиваются. Это приводит к увеличению общей мощности. В этом случае для характеристик гетероструктурной системы при повышении рабочей температуры выход по току увеличивается незначительно, а выход по напряжению резко уменьшается, что влияет на уменьшение полезной мощности с ростом температуры. Номинальные напряжение и ток исследуемой нами структуры описываются следующими общими формулами

$$I = I_{ph}\left(\frac{T}{T_r}\right)^3 \times \exp\left(\frac{qE_g}{kA}\left(\frac{1}{T_r} - \frac{1}{T}\right)\right). \quad (1)$$

$$E_g = E_g(0) - \frac{\alpha T^2}{T+\beta}$$

где T_r представляет начальную температуру и постоянный фототок элемента; $I_{гг}$ q — заряд электрона; E_g - основной энергетический уровень проводника, T - температура элемента (К). Номинальное напряжение элемента выражается следующей формулой

$$U = \frac{kT}{q} \ln \frac{I_{ph}}{I_s} + I. \quad (2)$$

I_s выходной ток массива; U выходное напряжение массива. На рисунке ниже показаны характеристические кривые элемента для данного уровня солнечной радиации и температуры.

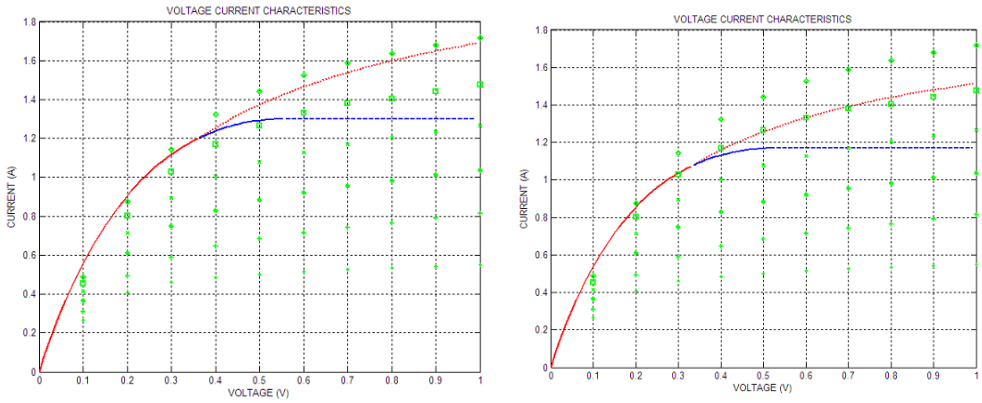

3 . Вольт-амперные характеристики системы при переменном излучении с температурой 25 º - 30 º .

Сегодня ячейки, состоящие из гетероструктурированных фотоэлектрических систем, таких как A_3V_5, составляют 80% систем, установленных во всем мире. Их КПД составляет 35-40 процентов. Позднее фотоэлектрические системы на гетероструктурах GaAs-AlGaAs стали изготавливаться в виде тонких пленок аморфного кремния, теллурида кадмия. Их КПД составляет около 9 процентов, но они дешевле в производстве, чем фотоэлементы из моно- или поликристаллического кремния [3,7]. Например, пусть гетероструктурный солнечный фотоэлемент состоит из нескольких сотен (например, 100) ячеек. Пусть его мощность будет 1,5 Вт. В данном случае размер фотоэлемента составляет 20·30 см. Примем плотность тока в фотоэлементе E = 500 Вт/м² и найдем полезный КПД фотоэлемента. В этом случае находим КПД фотоэлемента по следующей формуле

$$\eta = \frac{P}{ES}.$$

Здесь P b – мощность аккумулятора, которая рассчитывается по следующей формуле

$$P = n \cdot 15.$$

Здесь n — общее количество фотоэлементов в гетероструктурном солнечном элементе . Подставляя значения необходимых величин в формулы $P = 900 \cdot 15 = 1350$ Вт , $S = 0.06\,m^2 \cdot 900 = 54\,m^2$ находим полезный КПД фотоэлемента

$$\eta = 135054 \cdot 500 = 0.05\%$$

Величина КПД фотоэлемента определяется потерями энергии, которые зависят от используемых материалов и конструкции фотоэлемента, а также выбора режима работы фотоэлемента (нагрузочное сопротивление, свет и температура). В процессе преобразования энергии излучения в электрическую энергию, выделяющуюся в нагрузке фотоэлемента, потери энергии можно разделить на

световые и энергетические. Потери света в основном связаны с отражением светового потока от поверхностного фотоэлемента и зависят от длины волны падающего света. Они также определяются фотоэлектрическим неактивным поглощением света: поглощение возбуждения, генерация фотонов, поглощение с возбуждением в пределах полосных переходов, поглощение доли светового потока, прошедшей на большую глубину вместе с нижним металлическим электродом.

Литература:

1. Местников, А.Е. Тепловая защита зданий на суровых условиях: материал, дизайн, конструкция. А. Э. Местников, П. С. Абрамова. М.: Издательство АВС, 2009. – 5 – 10 с.

2. Христофорова Т.А. Мы внедряем новые энергоэффективные технологии. Т.А. Христофорова. Энергосбережение в Якутии. 2017. № 6 (12). С. 10-11.

3. Narkulov S. K. EFFECT OF DUST DEPOSITION ON THE PERFORMANCE OF PHOTOVOLTAIC PANELS. http://journals.nuu.uz Natural sciences (infofaktr) Milliy-2024

МЕДИА МАТНЛАР ТАРЖИМАСИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ ВА ЛИСОНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ (ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК МАТНЛАРИДА)

Собирова Нодирабегим Муроджон қизи
Қўқон университети ўқитувчиси
nodirabegimsobirova600@gmail.com
+998903650924

Аннотация. Медиа матнлар таржимасининг назарий асосларини ахборот турлари ва унинг туркимини, лисоний хусусиятлари ва ўзига хослигини ёритиш орқали кенг маълумотлар жамлаш; медиа матнлар таржимасининг лексик-стилистик хусусиятларини турли терминлар ва муқим фразеологик бирликлар таржимасининг ўзига хосликлари билан тадқиқ этиш; эмоционал баҳоловчи лексикани ўгиришда лексик трансформациялар ва стилистик фигуралар таржимасининг ўзига хос жиҳатларига тавсиф бериш; медиа матнлар таржимасининг прагматик аспекти тадқиқ этишда медиа матнларнинг прагматик потенциали ва матн сарлавҳаларининг таржимасининг прагматик-функционал аҳамиятини ўрганиш; инглиз тилидан ўзбек тилига таржимада прагматик адаптация масаласини ёритишдан иборат.

Калит сўзлар: прагматик потенциал, матн сарлавҳалари, прагматик адаптация, лексик трансформациялар, стилистик фигуралар, таржимасининг прагматик аспекти.

Кириш. Норасмий равишда ҳокимиятнинг тўртинчи тармоғи деб аталадиган оммавий ахборот воситалари замонавий ахборот асрида муҳим ўрин тутади. Олимлар журналистика ва оммавий ахборот воситаларининг (матбуот, радио ва телевидене) роли ошганини, аммо бадиий адабиёт, айниқса, наср матни ҳамон устунлик қилаётганини таъкидлайди. Аммо шуни таъкидлаш жоизки, адабий тилнинг публицистик услуб деб аталадиган функсионал қисми ижтимоий онгнинг, айниқса, ҳуқуқий-сиёсий онгнинг изчил юксалиши, ҳуқуқий ва сиёсий онгнинг изчил юксалиши билан боғлиқ бўлган асосий функсионал услублардан бирига айланди. Жамият ўз манфаатлари йўлида биринчи навбатда оммавий ахборот воситаларига мурожаат қилади. Бу совет цензураси кишанидан ниҳоят қутулган айрим оммавий ахборот воситалари айрим ташкилотлар ёки бадавлат шахсларнинг мулкига айлангандек таассурот уйғотади. Жамият ҳаётининг турли жабҳаларини тўлиқ ёритишга мажбур бўлган оммавий ахборот воситалари баъзан фақат ўзлари зарур деб билган масала ва муаммоларни ёритиши ҳеч кимга сир емас. Бу, айниқса, сайлов каби давлат аҳамиятига ега бўлган тадбирлар арафасида, оммавий ахборот воситалари ўзининг, ўзлари вакиллик қилаётган жисмоний ва юридик шахсларнинг долзарб фикр ва мақсадларини ошкор етиши зарур. Умуман олганда, оммавий ахборот воситалари уч турга бўлинади: телевидение, радио ва даврий нашрлар. Тилшунослик назарида оммавий ахборот воситалари тили ҳақида гап кетганда, унинг асосий тушунчаси матндир. Оммавий алоқада ушбу концепция янги муҳим ва ажралиб турадиган нуансларга ега бўлади. Масалан, улар оммавий ахборот воситаларининг медиа хусусиятларига мувофиқ шакллантирилади. Масалан, телевидение орқали ефирга узатиладиган матн нафақат сўзлардан иборат, балки бир

неча даражаларда идрок қилинади: оғзаки даражада, видео тақдимот ва қўшилган товуш, улар бирлашганда кенг ва кўп қиррали бир бутунликни ташкил қилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Қуйидаги рус олимлари Медиа лингвистикасининг асосини шакллантиришга катта ҳисса қўшди: С. Бернштейн, Д. Шмелев, В. Костомаров, Й. Рождественский, Г. Солганик, С. Трескова, И. Лйсакова, Б. Кривенко, А. Василева. Инглиз тил нормалари эса Т. ван Дейк, М. Монтгомери, А. Белл, Н. Фейркло, Р.Фowлер ва бошқалар томонидан кўрсатиб берилди. Ушбу олимларнинг асарларини ўрганиш XX аср охирига келиб, янги йўналишни шакиллантириш учун барча зарур шарт-шароитлар яратилган деган хулосага келишга имкон беради. Мавжуд билим ва тажрибани тўлиқ алоҳида ўқув интизомига айлантириб “медиа лингвистикаси” шакилланди. Таржима назарияси ва тил стилистикага оид Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Ашурова Д.У., Галиева М.Р, Ғофуров И., Мўминов О., Қамбаров Н. ва Арнолд И.В. каби олимларнинг изланиш ва арини ўрганиш орқали тадқиқот учун назарий пойдевор олинди. Бунда қиёсий стилистика ва таржиманинг нутқ турларида ишатилиш ҳолатлари ва шакллари қиёслаб ўрганиш учун асос бўлди ва тадқиқот саволларини янада ойдинлаштиришга ёрдам беради.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотни янгиликлар сайтларидаги чет эл янгиликлари устида олиб бордик ва бунда қиёслаш-таққослаш услублари орқали текширдик. Манбаларнинг ишончлиги берилган линклар орқали текширилди.

Таҳлил ва натижалар. Лексик трансформация дастлаб Роэпер ва Сиегель томонидан таклиф қилинган қурилма бўлиб, юк машинаси ҳайдовчиси, тезкор таъсир этувчи ва асосий лексик кўринишдаги қозон-қовурувчи каби синтетик бирикмаларнинг ҳосил бўлишини ҳисобга олиш учун юк машинасини ҳайдаш, тез ҳаракат қилиш ва қовуриш учун мўлжалланган . Лексик трансформациялар таржима қилинган сўзнинг семантик ўзагини ўзгартиради. Уларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Лексик алмаштириш, ёки бир сўзни бошқа сўз ўрнига қўйиш. Бу кўпинча манба тил ва мақсад тил сўзларининг турли семантик тузилмаларидан келиб чиқади. Шундай қилиб, молодой сўзи ҳар доим ҳам ёш деб таржима қилинмайди; балки унинг сўз бирикмаларига боғлиқ: молодой картофелис янги картошкага тенг. Ушбу таржима эквиваленти у қўлланилган сўз бирикмаси билан олдиндан белгилаб қўйилган. Таржиманинг бундай турини алмаштириш деб аташ қийин, чунки у бу иборанинг мунтазам эквиваленти ҳисобланади. Таржима техникаси сифатида атайлаб алмаштириш бир нечта кичик типларда бўлиши мумкин:

Спецификация - ёки кенгроқ маъноли сўзларни тор маъноли сўзлар билан алмаштириш: Сиз хонани йиғиштирасизми? – Will you do the room? Газеталарни уйга кетаётиб оламан. – – I’ll get the papers on the way home. Белгиланган инглизча сўзлар ўзбекча сўзларга қараганда каттароқ маънога эга ва уларнинг ўзига хос семантикаси контекстдан тан олинади.

Умумлаштириш - ёки тор маъноли сўзларни кенгроқ маъноли сўзлар билан алмаштириш: Одамлар уларга қарашларини ёқтиришмайди – People don’t like to be stared at. Инглиз ва рус тилидаги феълларнинг семантик тузилишини солиштирсак, инглиз тилидаги старе ўзбек тилидаги феъл билан ифодаланган кўриш ҳаракатини аниқлаб беришини кўрамиз. Ўзбекчада старе тикилиш, юзланиш, кўз билан қараш каби маъноларни англатиши мумкин. Ўзбекча гапдаги ўзига хос маъно “диққат билан” қўшимчаси билан ифодаланиши мумкин. Таржимада умумлаштиришнинг яна бир сабаби, манба тилидаги сўз билан ифодаланган алоҳида маъно таржима

рецепторлари учун аҳамиятсиз бўлиши мумкин: У уйга кетаётганда хитой чойини сотиб олди. – She bought the Oolong tea on her way home. Оолонг хитой чойининг бир тури, аммо рецептор учун бу маълумот муҳим эмас; шунинг учун таржимон умумлаштира олади.

Дифференциация - алмаштиришнинг жуда кам учрайдиган усули. Бу ўхшаш турни билдирувчи параллел маъноли бошқа сўз билан алмаштирилганда содир бўлади: bamboo curtain – темир парда. Ҳам бамбук, ҳам темир (қаттиқ) табиати билан машҳур материаллардир. Улар Ғарб ва Коммунистик мамлакатлар ўртасидаги тўсиқларни кўрсатиш учун мажозий маънода ишлатилади (Хитойга нисбатан бамбук парда, бошқа Комекон (Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши) давлатларига нисбатан темир парда. Бамбук ва темир тушунчалари ўртасида гипонимик муносабатлар мавжуд эмас. (гарчи bamboo curtain нинг мос келадиган майдони, албатта, темир пардадан анча кенгроқ.)

2. Метафорик ўзгаришлар тушунчаларнинг ўхшашлиги туфайли маънони кўчиришга асосланган. Ўрганилган тил бир хил тасвир (Бу пул билан қўлингизни ифлос қилманг! –Don’t dirty your hands with that money!) ёки бошқа (He will pay us our money back when hell freezes over- У ҳечқачон пулимизни қайтариб бермайди) ёрдамида сўз ёки иборани қайта метафоралаши мумкин. Ўзлаштирилган тилда ўхшаш идиома бўлмаса, манба тил метафорасини йўқ қилиш мумкин:

а) конкретлаштирувчи – мавҳум, кенг ва умумий маънога эга бўлган СЛ сўзи аниқ, тор ва ўзига хос маъноли ТЛ сўзи билан алмаштирилади, масалан. Кечки овқатдан кейин –After dinner; б) умумлаштириш - мавҳум, кенг, умумий маънога эга бўлган ТЛ сўз учун ўзгартирилган аниқ, тор, махсус маънога эга бўлган СЛ сўз, с) маъно ривожланиши - СЛ сўзи ТЛ сўзи билан алмаштирилади. Маънолари сабаб-натижа боғланишлари орқали бир-бири билан боғланган тушунчаларни билдиради. Бундай боғланишлар одатда ҳаракат билан боғланганлиги сабабли, бундай ўзгаришлар асосан 6 хил бўлиши мумкин: натижа - сабаб; натижа - ҳаракат; ҳаракат - натижа; ҳаракат - сабаб; сабаб - натижа; сабаб – ҳаракат (When I opened my eyes she had lit the lamp (action) Мен кўзимни очганимда у чироқни ёқиб қўйганди (натижа ҳолати)); д) антонимик таржима - СЛ сўзи ўзининг ТЛ антоними билан таржима қилинади, бу қоида тариқасида гапнинг грамматик тузилишида ўзгаришларга олиб келади, яъни тасдиқловчи гап кўпинча инкорга айланади ва аксинча инкор гап тасдиқловчига айланиши мумкин.

Грамматик алмаштиришлар грамматик (морфологик) шаклларнинг ва синтактик тузилмаларнинг турли хил ўзгаришларини билдиради, улар бир нечта модификацияларни ўз ичига олади:

а) гапнинг бўлаги хусусиятлари

Мен ундан мамнун бўдим - I was glad to see him (me ўзбек тилидаги эмоционал хулқ-атворни билдирувчи феъл кўпинча инглизча ибора билан алмаштирилади:to be (turn, get, grow, become) + сифатдош);

б) гап қисмларини алмаштиришлар: John kept whistling “Song of India” while he shaved – Джон соқол олиб, “Ҳинча қўшиқ”ни ҳигоя қилди(инглизча гапдаги бўйсуниш ўзбек тилидаги гапда координация билан алмаштирилган).

Тўлиқ ўзгартириш - бутун иборанинг маъносини тушуниш ва уни матннинг баъзан маъносидан жуда узоқ бўлган тил сўзлари ёрдамида бериш керак бўлганда қўлланилади: Масалан, Help yourself, please — Олиб ўтиринг, илтимос!

Тилнинг семантик хусусиятларига кўра сўзларнинг маънолари, қўлланиши, бошқа сўзлар билан қўшила олиши, улар томонидан уйғонган ассоциациялари, тилнинг луғавий тизимида тутган ўрни кўп жиҳатдан бир-бирига мос келмайди. Сўзлар билан ифодаланган барча бир хил “ғоялар” кўп ҳолларда бир-бирига тўғри келади, аммо ифодалаш воситалари ҳар хил. Икки тил ўртасидаги семантик фарқларнинг барча ҳолатларини қамраб олишнинг иложи йўқлиги сабабли, биз ушбу курсни энг типик хусусиятлар билан чеклаймиз. Икки тил ўртасидаги лексик мослашувнинг асосий турлари қуйидагилардан иборат:

И. Тўлиқ ёзишмалар.

ИИ. Қисман ёзишмалар.

ИИИ. Мурожаатларнинг йўқлиги.

Тўлиқ лексик мувофиқлик. Икки тилнинг лексик бирликларининг тўлиқ мос келиши камдан-кам учрайди. Қоида тариқасида улар қуйидаги лексик гуруҳларга киради:

- хос номлар ва географик номлар;
- илмий-техник атамалар;
- ҳафтанинг ойлари ва кунлари, рақамлари.
- қисман лексик мослашувлар

Лексик бирликларни таржима қилишда кўпинча қисман мослашувлар содир бўлади. Бу асл нусхадаги сўз тилдаги бир нечта эквивалентларга таржима қилинганида содир бўлади. Ушбу фактларнинг сабаблари қуйидагилардан иборат:

1) тилдаги кўпчилик сўзлар полисемантик бўлиб, бир тилдаги сўз тизими – маъно бошқа тилдаги бир тизим билан тўлиқ мос келмайди. Шунинг учун таржима жараёнида сўзни танлаш контекстга қараб белгиланади.

2) сўзларнинг танланишига тегишли синонимик тартибнинг спецификацияси. Бироқ, синонимлар тартиби асос бўлган семантик белгиларнинг табиатига рухсат бериш керак. Бинобарин, синонимик туркум аъзоларининг келишилган маъноларини, лексик ва стилистик маънолардаги фарқни, синонимлар қаторининг алоҳида компонентларининг бирлаша олиш қобилиятини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ: масалан, dismiss, discharge (bookish), sack, fire (colloquial); the edge of the table – the rim of the moon.

3) ҳар бир сўз ўзи белгилаган объектнинг маъносига таъсир қилади. Камдан-кам ҳолларда тиллар бир хил белгиларни тавсифлаш учун турли хил хусусиятлар ва белгиларни “танлайдилар”. Ҳар бир тилнинг ўзига хос “дунё тасвирини” яратиш усули “ҳақиқатни қисмларга бўлишда турли хил принциплар” деб номланади. Белгиларнинг фарқига қарамай, иккала тил ҳам бир хил ҳодисани адекват ва бир хил даражада акс эттиради, бу турдаги сўзларни таржима қилишда эътиборга олиш керак, чунки эквивалентлик бир хил маънога эга эмас: масалан, солиштиринг: Hot milk with skin on it - Ko’pikli issiq sut.

4) икки тилдаги эквивалент сўзларнинг семантик мазмуни фарқи. Ушбу сўзларни учта кичик гуруҳга бўлиш мумкин: а) табақалашган (дифференциалланмаган) маъноли сўзлар: масалан, инглиз тилида: to swim (инсон), to sail (кемада), to float (жонсиз нарсада); б) “кенг” маъноли сўзлар: ҳолат феъллари (бўлиш), идрок ва мия иши (see, to understand), ҳаракат ва нутқ феъллари (to go, to see), қисман десемантизацияланган сўзлар (thing, case). в) қўшма тузилишга эга бўлган, бир вақтнинг ўзида иш-ҳаракат ва табиатни ифодаловчи семантик мазмунга

эга бўлган “Ташкилий феъллар”: масалан, Поезд ҳуштак чалиб бекатдан чиқиб кетди.The train whistled out of the station.

5) Псеудо-интернационал сўзларни, яъни ҳар икки тилда шакли ўхшаш, лекин маъноси ёки қўлланилиши жиҳатидан фарқ қиладиган сўзларни таржима қилишда энг кўп қийинчиликларга дуч келади. Бундай сўзларнинг имлода ва баъзан артикуляцияда (ҳар бир тилнинг қонуниятларига мос равишда) мунтазам мос келиши, ҳар икки тилда сўз ясаш тузилиши билан биргаликда нотўғри идентификацияга олиб келиши мумкин: масалан, инглиз тилида: момент; ўзбек тилида: дақиқа, муҳимлик, аҳамиятлилик.

6) ҳар бир тилнинг ўзига хос комбинациялаш қоидалари мавжуд. Тилда одатда анъанавий бирикмалар мавжуд бўлиб, улар бошқа тилдаги мос келадиганлар билан мос келмайди. Сифатлар таржима жараёнида катта қийинчиликларни келтириб чиқаради, бу инглиз тилидаги сифатларнинг ўзига хос бирлаштириш қобилияти билан изоҳланади. Бу уларнинг қозоқ ёки рус тилларида семантик тузилиши ва валентлигидаги тафовутлар туфайли ҳар доим ҳам уларнинг бирлашиши билан мос келмайди. Кўпинча инглиз тилида битта ва бир хил сифатлар бир қатор отлар билан бирлашади, қозоқ ва рус тилларида эса бу турдаги бирикмаларда турли хил сифатлар қўлланилади. Шу сабабли, қозоқ ва рус эквивалентларига қараганда бирлаштиришга қодир бўлган инглизча сифатларни таржима қилиш осон эмас: масалан, a bad headache, a bad mistake; кучли бош оғриғи, қўпол хато.

Инглиз тилидаги отларнинг бирлаштирилишининг ўзига хос хусусияти шундаки, уларнинг баъзилари НоминаАгентис лексик-семантик тоифасига кирмаса ҳам, ҳаракат қилувчини кўрсатиб, гапнинг предмети бўлиши мумкин. Бу “предикат – қўшимча сўзловчи” ясалишининг “субъект – предикат” билан алмаштирилишига интилади: масалан, The strike closed most of the schools in New- York; Иш ташлаш Нью-Йоркдаги аксарият мактабларни ёпиб қўйди.

Тилнинг тарихи ва лексик тизимининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ бўлган сўзнинг одатий қўлланилиши ҳам бундан кам аҳамиятга эга эмас. Бу ҳар бир тилга хос бўлган клишеларга шакл беради, улар муайян вазиятларни тасвирлаш учун ишлатилади: масалан, Инглиз тилида: Wet paint! Ўзбек тилида: Эҳтиёт бўлинг, Бўялган!

Хулоса ва таклифлар. Тиллар янги атамаларни қабул қилиш ёки мослаштириш, шунингдек, бошқа тиллар ва маданиятлар билан маданий алоқалар натижасида вақт ўтиши билан ўзгариб турадиган жонли корпуслардир. 3-минг йилликда янги технологиялар ва уларни қўллаб-қувватловчи назарий ва гуманистик соҳаларнинг ривожланиши натижасида янги атамалар ва махсус атамаларга бўлган эҳтиёж доимий равишда ортиб бормоқда. Мулоқот бир хил даражада муҳим бўлиб қолди ва шунинг учун ахборотни қайта ишлаш ва алмашишда оммавий ахборот воситалари катта рол ўйнайди; бу мақом оммавий коммуникациянинг барча замонавий воситаларини (дастлаб фақат газеталар, журналлар ва радиостанциялар, сўнгра телеканаллар, видео ишлаб чиқарувчи компаниялар ва энг муҳими, интернет) катта аудитория учун маданий моделларга айлантирди. Бундан ташқари юқорида ўрганган намуналаримиздан, турли стилистик ва лексик функциялар медиа техтларида фаол қўланилаётганига гувоҳ бўлдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Арнолд И.В. Стилистика современний английский язик, Масква, Изд. Флинта, Изд. Наука, 2002. 382-б.

2. Ашурова Д.У., Галиева М.Р. Стйлистисс оф литерарй техт. Тошкент, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2013. 365 б.
3. Bell A. Янгилик ОАВ тили. Блеквелл, Лондон, 1991 йил. 3 б.
4. Van Дейк Т. А. Янгиликлар нутқ сифатида. Ҳиллсдейл, Нью-Йорк, 1998 йил. 8б.
5. Фаулер Р. Янгиликлар тили: Матбуотдаги нутқ ва мафкура. Роутледge, Лондон, 2001 йил. 419-б.
6. Добросклонская Т. Медиа тилшунослиги назарияси ва усуллари. Докторлик диссертацияси, Москва, 2000 [Добросклонская Т. Г. Дис. ... док. Филол. Сси. Москва, 2000]. 203-б.
7. Добросклонская Т. Медиа тилшунослиги: оммавий ахборот воситаларини ўрганишга тизимли ёндашув тил. Москва, Флинта-Наука, 2008. 182-б.
8. https://cyberleninka.ru/article/n/vossozdanie-hudozhestvennogo-stilya-pri-neposredstvennom-perevode

TO‘G‘RI CHIZQDAGI KESMALARNING MINKOVSKIY AYIRMASI

Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li
Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti Matematika kafedrasi o‘qituvchisi
Email: nuritdinovjt@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ishda Minkovskiy operatori yordamida to‘g‘ri chiziqdagi kesmalar ustida amallarni bajarishning asosiy tushunchalari va xossalari o‘rganiladi. Minkovskiy ayirmasi – geometriyada ko‘p qo‘llaniladigan tushuncha bo‘lib, chiziqli fazoda kesmalar orasidagi munosabatlarni aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Ish davomida kesmalar ustidagi amallar, ularning geometrik va algebraik xossalari, shuningdek, Minkovskiy ayirmasi natijasida hosil bo‘ladigan yangi kesmalar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot, ayniqsa, kesmalarni amaliy masalalarda qo‘llash, masalan, kompyuter grafikasi, robototexnika va mexanik tizimlar modellashida Minkovskiy operatorining rolini yoritishga qaratilgan

Kalit so‘zlar: Minkovskiy ayirmasi, kesmalar, to‘g‘ri chiziq, geometrik xossalar, algebraik xossalar, fazoviy munosabatlar, kompyuter grafika, robototexnika, mexanik tizimlar.

Annotation. This work studies the fundamental concepts and properties of operations on line segments using the Minkowski operator. The Minkowski difference is a widely used concept in geometry, serving as an important tool for defining relationships between segments in linear spaces. The research explores operations on segments, their geometric and algebraic properties, as well as the new segments resulting from the Minkowski difference. The study particularly focuses on the application of segments in practical problems, such as the role of the Minkowski operator in computer graphics, robotics, and mechanical system modeling.

Keywords: Minkowski difference, segments, straight line, geometric properties, algebraic properties, spatial relationships, computer graphics, robotics, mechanical systems.

Аннотация. В данной работе изучаются основные концепции и свойства операций над отрезками прямой с использованием оператора Минковского. Разность Минковского является широко используемым понятием в геометрии и служит важным инструментом для определения взаимосвязей между отрезками в линейных пространствах. В исследовании рассматриваются операции с отрезками, их геометрические и алгебраические свойства, а также новые отрезки, полученные в результате разности Минковского. Особое внимание уделяется применению отрезков в практических задачах, таких как роль оператора Минковского в компьютерной графике, робототехнике и моделировании механических систем.

Ключевые слова: разность Минковского, отрезки, прямая, геометрические свойства, алгебраические свойства, пространственные отношения, компьютерная графика, робототехника, механические системы.

Minkovskiy amallari – ya’ni, to‘plamlarning Minkovskiy yig‘indisi va ayirmasi – matematikada geometriya va algebra sohalarida muhim ahamiyatga ega. Ular asosan qavariq to‘plamlar va ko‘pburchaklar bilan ishlashda qo‘llaniladi va turli sohalarga, jumladan, robototexnika, kompyuter grafikasi, optimizatsiya va mexanika masalalariga tatbiqlari mavjud. Ushbu amallar oddiy geometrik shakllar bilan ishlashni osonlashtirib, ularning hajmi, yuzasi va boshqa o‘lchovlarini aniqlashda samaradorlikni oshiradi.

Bu ishda to‘g‘ri chiziqdagi kesmalarnig Minkovskiy yig‘indisi va ayirmasini topish olingan natijalar bayon etilgan. Dastlab Minkovskiy yig‘indisi va ayirmasi amallarini aniqlab olamiz.

1-ta’rif. $\mathbf{R}^n$ fazoda bo‘sh bo‘lmagan $X, Y \subset \mathbf{R}^n$ to‘plamlar berilgan bo‘lsin. X va Y to‘plamlarning geometrik yig‘indisi va ayirmasi yoki Minkovskiy yig‘indisi va ayirmasi deb mos ravishda quyidagi to‘plamlarga aytiladi:

$$X + Y = \{x + y : x \in X, y \in Y\}, \quad X \stackrel{*}{-} Y = \{z \in \mathbf{R}^n : z + Y \subset X\}.$$

Yuqoridagi ta’rifga ko‘ra ixtiyoriy $a \in \mathbf{R}^n$ vektor va bo‘sh bo‘lmagan $X \subset \mathbf{R}^n$ to‘plamning Minkovskiy yig‘indisi deganda

$$a + X = \{a + x : x \in X\}$$

to‘plamni tushinamiz.

To‘plamlar ustidagi amallarning bajarilish tartibi quyidagicha kelishib olingan. Qavs bo‘lmasa birinchi navbatda songa ko‘paytirish amali bajariladi, chapdan o‘nga qarab geometrik yig‘indi va geometrik ayirma amallaridan qaysi amal birinchi kelsa o‘sha amal bajariladi.

Shuningdek, bu maqolada $\mathbf{R}^n$ fazoda bo‘sh bo‘lmagan $X, Y, Z, X_1, X_2, Y_1, Y_2$ to‘plamlar va ixtiyoriy $d_1, d_2 \in \mathbf{R}^n$ vektorlar uchun Minkovskiy ayirmasi va yig‘indisining quyidagi xossalari keltirilgan:

1) $X + Y = Y + X$;
2) $X + (Y + Z) = X + Y + Z$;
3) $X \stackrel{*}{-} (Y + Z) = X \stackrel{*}{-} Y \stackrel{*}{-} Z$;
4) a) $\lambda(X + Y) = \lambda Y + \lambda X$;
   b) $\lambda(X \stackrel{*}{-} Y) = \lambda Y \stackrel{*}{-} \lambda X$;
   c) $(\lambda\mu)X = \lambda(\mu X)$;
5) $(X + d_1) \stackrel{*}{-} (Y + d_2) = X \stackrel{*}{-} Y + d_1 - d_2$;
6) a) $X \stackrel{*}{-} Y + Y \subset X$;
   b) $X \subset X + Y \stackrel{*}{-} Y$;
   c) $Y \subset X \stackrel{*}{-} (X \stackrel{*}{-} Y)$;
7) a) agar $X \subset Y$ bo‘lsa, u holda $\lambda X \subset \lambda Y$ bo‘ladi;
   b) agar $X_1 \subset X_2, Y_1 \subset Y_2$ bo‘lsa, u holda $X_1 + Y_1 \subset X_2 + Y_2$ bo‘ladi;
   c) agar $X_1 \subset X_2, Y_1 \supset Y_2$ bo‘lsa, u holda $X_1 \stackrel{*}{-} Y_1 \subset X_2 \stackrel{*}{-} Y_2$ bo‘ladi;
8) a) $X + (Y \stackrel{*}{-} Z) \subset X + Y \stackrel{*}{-} Z$;
   b) $X + (Y \stackrel{*}{-} Z) \subset Y \stackrel{*}{-} (Z \stackrel{*}{-} X)$;
9) a) $X \stackrel{*}{-} Y + Y \stackrel{*}{-} Y = X \stackrel{*}{-} Y$;
   b) $X + Y \stackrel{*}{-} Y + Y = X + Y$;
   c) $X \stackrel{*}{-} (X \stackrel{*}{-} (X \stackrel{*}{-} Y)) = X \stackrel{*}{-} Y$;
10) a) $(X \stackrel{*}{-} Y)^c = -Y + X^c$;
   b) $(X + Y)^c = X^c \stackrel{*}{-} (-Y)$;
   c) $X^c \stackrel{*}{-} Y^c = -(Y \stackrel{*}{-} X)$;

11) $Y \stackrel{*}{-}(Y \stackrel{*}{-} X) = X + (-Y)^c \stackrel{*}{-} (-Y)^c$;

12) a) $(X \stackrel{*}{-} Z) \cap (Y \stackrel{*}{-} Z) \subset (X \cap Y) \stackrel{*}{-} Z$;

b) $(X \stackrel{*}{-} Y) \cap (X \stackrel{*}{-} Z) \subset X \stackrel{*}{-} (Y \cup Z)$.

Bu yerda X^c - X to'plamning $\mathbf{R}^n$ fazoga to'ldiruvchisi, ya'ni $X^c = \{x \in \mathbf{R}^n : x \notin X\}$ va λ, μ - haqiqiy sonlar.

1-teorema. to'g'ri chiziqda berilgan $X = (a,b)$ va $Y = (a_1,b_1)$ intervallarning Minkovskiy yig'indisi $X + Y = (a + a_1, b + b_1)$ intervalga teng bo'ladi.

Isbot. Minkovskiy yig'indisining aniqlanishiga ko'ra (a,b) va (a_1,b_1) intervallarning Minkovskiy yig'indisi (a,b) intervalning har bir elementiga (a_1,b_1) intervalning har bir elementini qo'shish natijasida hosil bo'ladigan to'plamdir. Ixtiyoriy $x \in X$ ya'ni $a < x < b$ elementni barcha $y \in Y$ ya'ni $a_1 < y < a_2$ elementlarga qo'shib chiqamiz. U holda tengsizlik xossasiga ko'ra $a + a_1 < x + y < b + b_1$ munosabat o'rinli bo'ladi. x va y lar mos ravishda X va Y to'plamlarning ixtiyoriy elementlari bo'lganligidan $X + Y = (a + a_1, b + b_1)$ kelib chiqadi.

Xuddi shunday tarzda, to'g'ri chiziqda berilgan quyidagi ko'rinishdagi to'plamalarning Minkovskiy yig'indisini topish mumkin:

$$\begin{aligned} &[a,b] + [a_1,b_1] = [a + a_1, b + b_1]; \\ &[a,b] + (a_1,b_1) = (a + a_1, b + b_1); \\ &[a,b) + (a_1,b_1] = (a + a_1, b + b_1); \\ &\{a\} + (a_1,b_1) = (a + a_1, a + b_1). \end{aligned} \tag{1}$$

Misol: $X = (-1,2)$, $Y = (3,4)$ bo'lsa $X + Y = (2,6)$ bo'ladi (1-rasm).

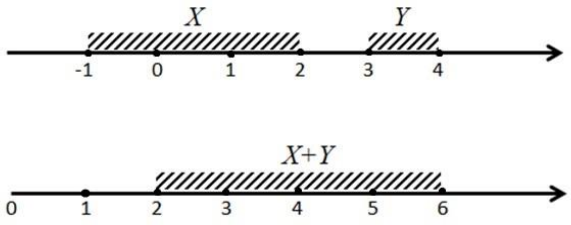

1-rasm. To'g'ri chiziqda ikki to'plamning Minkovskiy yig'indisi

2-teorema. to'g'ri chiziqda berilgan $X = (a,b)$ va $Y = (a_1,b_1)$ intervallarning Minkovskiy ayirmasi uchun quyidagi munosabat o'rinli bo'ladi:

$$X \stackrel{*}{-} Y = \begin{cases} [a - a_1, b - b_1] & agar\ a - a_1 < b - b_1\ bo'lsa, \\ \{a - a_1\} & agar\ a - a_1 = b - b_1\ bo'lsa, \\ \varnothing & agar\ a - a_1 > b - b_1\ bo'lsa. \end{cases} \tag{2}$$

Isbot. Minkovskiy ayirmasining aniqlanishiga ko'ra har qanday $z \in X \stackrel{*}{-} Y$ uchun $z + Y \subset X$ bo'ladi. $z + Y \subset X$ munosabatdagi to'plamlarni mos intervallar bilan almashtiraylik, ya'ni $z + (a_1,b_1) \subset (a,b)$. 1-teoremaga ko'ra $(z + a_1, z + b_1) \subset (a,b)$ bundan esa $z + a_1 \geq a$, $z + b_1 \leq b$ va $a - a_1 \leq z \leq b - b_1$ kelib chiqadi.

Agar $a-a_1<b-b_1$ bo‘lsa $a-a_1\le z\le b-b_1$ munosabat o‘rinli, agar $a-a_1=b-b_1$ bo‘lsa $z=a-a_1$ bo‘lishini ko‘rish qiyin emas.

Agar $a-a_1>b-b_1$ bo‘lsa $a-a_1\le z\le b-b_1$ tengsizlikka ziddiyat hosil bo‘ladi va bu ziddiyatni qanoatlantiruvchi birorta ham $z\in X\stackrel{*}{-}Y$ element topilmaydi, ya’ni $X\stackrel{*}{-}Y=\varnothing$ bo‘ladi.

Xuddi shunday tarzda, to‘g‘ri chiziqda berilgan quyidagi ko‘rinishdagi to‘plamalarning Minkovskiy ayirmasini topish mumkin:

$$\begin{gathered}[a,b]\stackrel{*}{-}[a_1,b_1]=[a-a_1,b-b_1];\\ [a,b]\stackrel{*}{-}(a_1,b_1)=[a-a_1,b-b_1];\\ (a,b)\stackrel{*}{-}[a_1,b_1]=(a-a_1,b-b_1);\end{gathered}\qquad(3)$$

bu formulalardagi Minkovskiy ayirmalari $a-a_1<b-b_1$ hol uchun hisoblangan.

Misol: $X=(-1,2),\ Y=(3,4)$ bo‘lsa $X\stackrel{*}{-}Y=[-4,-2]$ bo‘ladi (2-rasm).

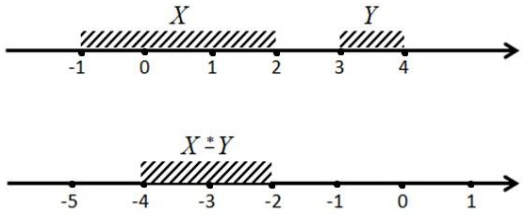

2-rasm. To‘g‘ri chiziqda ikki to‘plamning Minkovskiy ayirmasi

Minkovskiy amallari nazariyasi zamonaviy matematikada keng qo‘llaniladigan, ko'p tarmoqli soha hisoblanadi. Bu amallar nafaqat sof matematikada, balki amaliy fanlar, jumladan, fizika, robototexnika, kompyuter grafika va tasvirlarni qayta ishlashda ham qo'llaniladi. Yig'indilar va farqlar orqali geometrik shakllarning harakatini, ularning bir-biriga ta'sirini tushunish mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, Minkovskiy operatorlari yordamida murakkab masalalarni hal qilish va ularning matematik modellarini tuzish ancha osonlashadi. Demak, bu amallarni yanada chuqur o'rganish va ularning tadbiqlarini kengaytirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Nuritdinov, J. T., Kakharov, S. S., & Dagur, A. (2024). A new algorithm for finding the Minkowski difference of some sets. In *Artificial Intelligence and Information Technologies* (pp. 142-147). CRC Press.

2. J.T.Nuritdinov. (2024). MINKOWSKI DIFFERENCE OF n-DIMENSIONAL CUBES. Kokand University Research Base, 419–422. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/359

3. Mamatov, M., & Nuritdinov, J. (2024). ON THE GEOMETRIC PROPERTIES OF THE MINKOWSKI OPERATOR. International Journal of Applied Mathematics, 37(2), 175-185.

4. Nuritdinov, J. T. (2023). YARIM TEKISLIKLAR MINKOVSKIY AYIRMASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 38-40.

5. Nuritdinov, J. T. (2022, September). Minkowski difference of cubes. In Proceedings of International Conference on Mathematics and Mathematics Education (ICMME-2022). Pamukkale University, Denizli, Turkey (pp. 22-24).

6. Nuritdinov, J. T. (2022). About the Minkowski difference of squares on a plane. Differential Geometry-Dynamical Systems, 24.

7. Маматов, М. Ш., Нуритдинов, Ж. Т., & Эсонов, Э. Э. (2021). ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ ИГРЫ ДРОБНОГО ПОРЯДКА С РАСПРЕДЕЛЕННЫМИ ПАРАМЕТРАМИ. Проблемы управления и информатики, (4), 39.

8. Маматов, М. Ш., & Нуритдинов, Ж. Т. (2020). О некоторых геометрических свойствах разности и суммы Минковского. In Колмогоровские чтения. Общие проблемы управления и их приложения (ОПУ–2020) (pp. 69-72).

9. Sh, M. M., & Nuritdinov, J. T. (2020). MINKOVSKIY YIG ‘INDISINI VA AYIRMASINI HISOBLASHGA DOIR BA ‘ZI QONUNIYATLAR HAQIDA. Matematika Instituti Byulleteni Bulletin of the Institute of Mathematics Бюллетень Института, (3), 49-59.

10. Mamatov, M., & Nuritdinov, J. (2022). Optimizing the Quality of Electric Lighting with the Use of Minkowski’s Geometric Difference. In Proceedings of the 3rd International Symposium on Automation, Information and Computing (Vol. 1, pp. 751-756).

TARTIB AKSIOMALARINING GEOMETRIK TASDIQLARNI ASOSLASHDA QO‘LLANILISHI

Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li
Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti Matematika kafedrasi o‘qituvchisi
Muhammadjonova Nozligul Dilmurod qizi
Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti Matematika va informatika yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tartib aksiomalari va ularning geometriyada qo‘llanilishi o‘rganiladi. Xususan, geometrik tasdiqlarni asoslashda tartib aksiomalarining tutgan o‘rni va ularning turli nazariyalardagi roli tahlil qilinadi. Maqolada tartib va geometriya o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritilib, o‘quvchilarga geometrik shakllar va masalalarni tartib aksiomalari yordamida qanday tasdiqlash mumkinligi ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijalari geometriyani o‘rgatish jarayonida va matematik nazariyalarni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega bo‘lib, ularni ta'lim va ilmiy izlanishlarda qo‘llash uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Kalit so‘zlar: Tartib aksiomalari, yo‘nalish, to‘g‘ri chiziq, tekislik, matematik asoslash.

Аннотация. В данной статье рассматриваются аксиомы порядка и их применение в геометрии. В частности, анализируется роль аксиом порядка в обосновании геометрических утверждений и их значение в различных теориях. В статье освещается связь между порядком и геометрией, а также показывается, как с помощью аксиом порядка можно подтверждать геометрические фигуры и задачи. Результаты исследования имеют большое значение для процесса обучения геометрии и укрепления математических теорий, открывая новые возможности для их применения в образовательных и научных исследованиях.

Ключевые слова: аксиомы порядка, направление, прямая линия, плоскость, математическое обоснование.

Annotation. This article examines order axioms and their application in geometry. In particular, it analyzes the role of order axioms in justifying geometric statements and their significance in various theories. The article highlights the relationship between order and geometry, demonstrating how order axioms can be used to confirm geometric figures and problems. The research results are of great importance for the teaching process of geometry and the strengthening of mathematical theories, opening new opportunities for their application in educational and scientific research.

Keywords: order axioms, direction, straight line, plane, mathematical justification.

Tartib aksiomalari nuqtalarning to‘g‘ri chiziq va tekisliklarda o‘zaro joylashuvi xossalarini o‘rgatadi.

Biz to‘g‘ri chiziqda ikkita o‘zaro qarama-qarshi yo‘nalish mavjud va ularning har biriga ko‘ra to‘g‘ri chiziqdagi har ikki A va B nuqtalar “ergashtiradi” so‘zi bilan ifodalangan munosabatda joylashgan deb faraz qilamiz.

Bu munosabat “<” belgi bilan belgilanadi va demak “A nuqta B nuqtani ergashtiradi” jumla belgilashda quyidagicha yoziladi: A<B.

To‘g‘ri chiziqdagi nuqtalar uchun yuqorida aniqlangan tartib quyidagi beshta aksiomani qanoatlantirilishi talab qilinadi.

II_1 aksioma. Agar bir yo‘nalishda A < B bo‘lsa, qarama-qarshi yo‘nalishda B < A bo‘ladi.

II_2 aksioma. Ikki yo‘nalishdan birida A < B , B <A ni inkor etadi.

II_3 aksioma. Ikki yo‘nalishdan birida A < B va B < C bo‘lsa, A< C bo‘ladi.

II_4aksioma. Ikki yonalishdan birida har bir B nuqta uchun shunday A va C nuqtalar topiladiki, ular uchun A < B < C o‘rinli bo‘ladi.

Oxirgi aksiomani tavsiflashdan oldin ayrim tushunchalarni aniqlab olamiz. Aytaylik a – to‘g‘ri chiziq va A – undagi nuqta bo‘lsin. To‘g‘ri chiziqdagi fiksirlangan yo‘nalishda A nuqta uni ikki bo‘lak – yarim to‘g‘ri chiziqlarga ajratadi, ulardan biridagi barcha X nuqtalar uchun X< A, ikkinchisidagi Xnuqtalar uchun A < X o‘rinli bo‘adi. Tushunarliki, to‘g‘ri chiziqning bunday bo‘linishi tanlangan yo‘nalishga bog‘liq bo‘lmaydi.

Aytaylik A va B lar a to‘g‘ri chiziqdan olingan nuqtalar bo‘lsin. Agar a to‘g‘ri chiziqning C nuqtasi uchun A < C < B yoki B< C < A o‘rinli bo‘lsa, C nuqta A va B nuqtalar orasida yotadi deymiz. Tushunarliki nuqtaning ikki nuqta orasida yotishi to‘g‘ri chiziqdagi yo‘nalishga bog‘liq emas. a to‘g‘ri chiziqning barcha nuqtalari A va B nuqtalar orasida yotgan qismi AB kesma deb, A va B nuqtalar esa uning uchlari deb ataladi.

I_5aksioma. Π tekislikda yotuvchi a to‘g‘ri chiziq bu tekislikni ikki bo‘lak (yarim tekisliklar) ga shunday ajratadiki, agar X va Y lar bitta yarim tekislikning ikki nuqtasi bo‘lsa, XY kesma a to‘g‘ri chiziq bilan kesishmaydi, agar X va Y lar turli yarim tekisliklarning nuqtalari bo‘lsa, XY kesma a to‘g‘ri chiziq bilan kesishadi.

Biz X va Y nuqtalarni, a to‘g‘ri chiziq tekislikni ajratgan yarim tekisliklarning bittasi yoki turlisiga tegishliligiga qarab, ular a to‘g‘ri chiziqning bir tomonida yoki turli tomonida yotadi deymiz.

1-masala. g to‘g‘ri chiziqning uchta A, B , C nuqtalaridan bitta va faqat bittasi qolgan ikkitasining orasida yotishini isbotlang.

Ye ch i l i sh i. to‘g‘ri chiziqdagi ikki yo‘nalishdan birida A < C . Agar B nuqta A va C nuqtalarning orasida yotmasa, B < A yoki C < B o‘rinli bo‘ladi. Lekin birinchi holda A nuqta B va C nuqtalar orasida yotadi, ikkinchi holda C nuqta A va B nuqtalar orasida yotadi.

2-masala. Har bir kesma kamida bitta nuqtaga ega bo‘lishini isbotlang.

Ye ch i l i sh i. A va B nuqtalar kesmaning uchlari bo‘lsin (1-rasm). I_3 aksiomaga ko‘ra AB to‘g‘ri chiziqda yotmagan C nuqta bor. AC to‘g‘ri chiziqda D nuqtani shunday olamizki, C nuqta AD kesmada yotsin, bu II_4 aksiomaga ko‘ra mumkin. Xuddi shuningdek BD to‘g‘ri chiziqda E nuqtani shunday olamizki, B nuqta DE kesmaga tegishli bo‘lsin.CE to‘g‘ri chiziq tekislikni ikki bo‘lakka bo‘ladi.

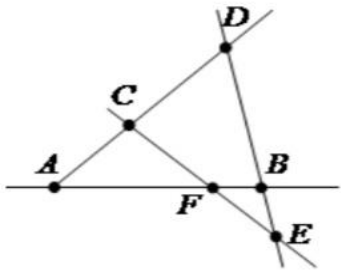

1-rasm

B va D nuqtalar bitta yarim tekislikka, A va D nuqtalar esa turli yarim tekisliklarga tegishli, shuning uchun, II_5 aksiomaga ko‘ra BD kesma CE to‘g‘ri chiziqni kesmaydi, AD kesma esa CE to‘g‘ri chiziqni C nuqtada kesadi. Bundan esa A va B nuqtalar turli yarim tekisliklarga tegishliligi va demak AB kesma CE to‘g‘ri chiziqni F nuqtada kesishi kelib chiqadi. Ana shu F nuqta AB kesmaning nuqtasi.A, B , C – lar bir to‘g‘ri chiziqda yotmagan uchta nuqtalar bo‘lsin. AB, BC va CA kesmalardan hosil bo‘lgan shakl uchburchak, A, B , C –nuqtalar uning uchlari, AB, BC , AC – kesmalar uning tomonlari deyiladi.

3-masala. Π tekislikda ABC uchburchak va A, B , C nuqtalarning birortasidan ham o‘tmagan a to‘g‘ri chiziq berilgan bo‘lsin. Agar a to‘g‘ri chiziq uchburchakning AB tomonini kesib o‘tsa, u holda u uchburchakning BC va AC tomonlaridan birini va faqat bittasini kesishini isbotlang.

Ye ch i l i sh i. II_5 aksiomaga ko‘ra a to‘g‘ri chiziq Π tekislikni ikkita yarim tekislikka bo‘ladi. A va B nuqtalar turli yarim tekisliklarga yotadi. Agar C nuqta B nuqta yotgan yarim tekislikka tegishli bo‘lsa, a to‘g‘ri chiziq AC tomonni kesib o‘tadi, BC tomonni kesib o‘tmaydi. Agar C nuqta A nuqta yotgan yarim tekislikka tegishli bo‘lsa, a to‘g‘ri chiziq BC tomonni kesib o‘tadi, AC tomonni kesmaydi.

4-masala. O nuqtadan bir to‘g‘ri chiziqda yotmagan ikkita a va b yarim to‘g‘ri chiziqlar chiqqan bo‘lsin. Agar O nuqtadan chiquvchi h yarim to‘g‘ri chiziq uchlari mos ravishda a va b larda yotgan biror AB kesmani kessa, u uchlari a va b larda yotgan ixtiyoriy kesmani kesishini isbotlang.

Ye ch i l i sh i. Haqiqatdan ham AB va XY kesmalar, a va h yarim to‘g‘ri chiziqlar, h va uning to‘ldiruvchisi h′ yarim to‘g‘ri chiziqlar orqali hosil bo‘lgan b ni o‘z ichiga oluvchi yarim tekislikda yotadi. 3- masalani ABX va BXY uchburchaklar hamda h, h′ 2-rasm to‘g‘ri chiziqlarga ketma-ket qo‘llab h , h′ to‘g‘ri chiziq BX va YX ni kesishini olamiz.h′ yarim to‘g‘ri chiziq va XY kesma turli yarim tekisliklarda yotganligi uchun kesishmaydi. Bundan esa XY kesmani h kesib o‘tishi kelib chiqadi (2-rasm).

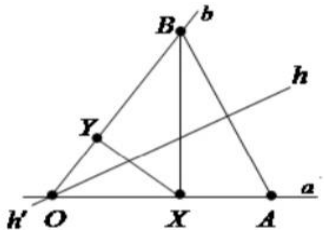

2-rasm

5-masala. To‘g‘ri chiziqda berilgan nuqta orqali unga perpendikulyar bitta va faqat bitta tekislik o‘tkazish mumkinliginiisbotlang.

Ye ch i l i sh i. a – berilgan to‘g‘ri chiziq va A – undagi nuqta bo‘lsin (3-rasm). Bu to‘g‘ri chiziq orqali ikkita tekislik o‘tkazamiz va ularda A nuqta orqali a to‘g‘ri chiziqqa perpendikulyar b va c to‘g‘ri chiziqlarni o‘tkazamiz. Bu to‘g‘ri chiziqlar orqali o‘tuvchi □ tekislik a to‘g‘ri chiziqqa perpendikulyar.

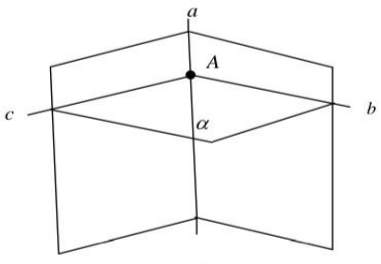

3-rasm

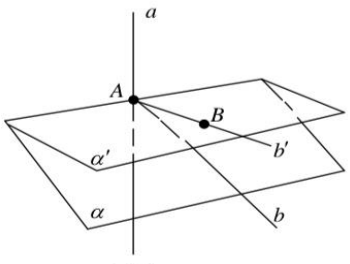

4-rasm

Bu tekislikning yagona ekanini isbotlaymiz. Faraz qilaylik, Π tekislikdan tashqari A nuqtadan o‘tuvchi va a to‘g‘ri chiziqqa perpendikulyar bo‘lgan boshqa Π Π′ tekislik mavjud bo‘lsin (4-rasm). Π′ tekislikning Π tekislikda yotmagan nuqtasi bo‘lsin. B nuqta va a to‘g‘ri chiziq orqali tekislik o‘tkazamiz. Bu tekislik Π va Π′ tekisliklarni a to‘g‘ri chiziqqa perpendikulyar bo‘lgan turli b va b′ to‘g‘ri chiziqlar bo‘yicha kesadi. Bilamizki, bunday bo‘lishi mumkin emas, chunki tekislikda to‘g‘ri chiziqning berilgan nuqtasidan unga perpendikulyar faqat bitta to‘g‘ri chiziq o‘tadi. Shunday qilib, A nuqtadan o‘tib, a to‘g‘ri chiziqqa perpendikulyar bo‘lgan tekislik yagona ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamatov M.SH., Bayturayev A.M., Ibragimov N.Sh. Geometriya asoslaridan masalalar to‘plami. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Universitet”, 2019. -130b.
2. Nuritdinov, J. T. (2021). ABOUT THE MINKOWSKI DIFFERENCE OF SQUARES ON A PLANE. Scientific reports of Bukhara State University, 5(3), 13-29.
3. Nuritdinov J. T. On Minkowski difference of triangles. Bull. Inst. Math., 2021, Vol.4, No6, pp. 50-57. [In Uzbek]
4. Mamatov, M. and Nuritdinov, J. (2020) Some Properties of the Sum and Geometric Differences of Minkowski. Journal of Applied Mathematics and Physics, 8, 2241-2255. doi: 10.4236/jamp.2020.810168.
5. Mamatov, M. S., & Nuritdinov, J. T. (2020). On some geometric properties of the difference and the sum of Minkowski. ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (86), 601-610. Soi: http://s-o-i.org/1.1/TAS-06-86-110
6. Mamatov M. and Nuritdinov J. (2022). Optimizing the Quality of Electric Lighting with the Use of Minkowski’s Geometric Difference. In Proceedings of the 3rd International Symposium on Automation, Information and Computing - Volume 1: ISAIC; ISBN 978-989-758-622-4, SciTePress, pages 751-756. DOI: 10.5220/0012046100003612
7. Mamatov , M., Nuritdinov, J. and Esonov, E. (2021) “Differential games of fractional order with distributed parameters”, International Scientific Technical Journal "Problems of Control and Informatics", 66(4), pp. 38–47. doi: 10.34229/1028-0979-2021-4-4.
8. Nuritdinov J.T. Minkowski difference of cubes. Proceedings of International Conference on Mathematics and Mathematics Education (ICMME - 2022). Pamukkale University, Denizli, Turkey, 22-24 September 2022; 88-90.
9. Жалолхон Нуритдинов Турсунбой ўғли. (2023). ТЕКИСЛИКДА БЕРИЛГАН ЭЛЛИПСЛАР МИНКОВСКИЙ АЙИРМАСИ. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 105–113. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.312
10. J.T.Nuritdinov. On the minkowski difference of lines and planes // Modern problems of applied mathematics and information technologies. Al-Khwarizmi 15-17 November, 2021, Fergana, Uzbekistan. pp 252.
11. Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li, & Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li. (2023). SANOATNING YAIMGA TA’SIRINI BAHOLASH. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 290–293. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.439
12. Toshxo‘jayev Abduqodirxon Abdulmansur o‘g‘li, & Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li. (2023). O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINING YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI ULUSHI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 328–332. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.454
13. Nuritdinov J.T. (2023). YARIM TEKISLIKLAR MINKOVSKIY AYIRMASI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 38–40. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.281
14. I. I. Haydarov, & J. T. Nuritdinov. (2023). BENEFIT FROM THE GEOGEBRA PROGRAM IN SOLVING PROBLEMS OF PROJECTIVE GEOMETRY. Open Access Repository, 9(4), 298–302. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/KE253
15. J. T. Nuritdinov. (2023). USING THE MAPLE SOFTWARE TOOL IN SOLVING A SYSTEM OF LINEAR EQUATIONS. Open Access Repository, 9(4), 303–307. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/U4BHE

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANIDAN SINFDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISH

Nurmatov Sardor Siddiqovich
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi
Alieva O‘g‘iloy
Qo‘qon unversiteti talabasi.

Annotatsiya. Matematikadan sinfdan tashqari mashg‘ulotlar deganda o‘quvchilarning matematik bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish maqsadida tashkil qilingan mashg‘ulotlatlarni tushunamiz. Matematikadan o‘tkaziladigan sinfdan tashqari ishlarning mazmuni dars mashg‘ulotlarida egallangan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirishda qaratilgan bo‘lishi kerak.

Kalit so‘zlar. Boshlang‘ich sinf, matematika, mashg‘ulot, misol, sinf, bilim, o‘quvchi, natija.

Аннотация: Внеклассные занятия по математике направлены на расширение и углубление математических знаний учащихся. Эти занятия включают мероприятия, которые способствуют закреплению знаний, полученных на уроках, а также их дальнейшему развитию. Внеклассная работа должна быть ориентирована на углубление и расширение изученного материала, что способствует развитию математического мышления, творческих способностей и навыков самостоятельного решения задач у учащихся.

Ключевые слова: начальные классы, математика, занятие, пример, класс, знания, ученик, результат.

Annotation: Extracurricular activities in mathematics are aimed at expanding and deepening students' mathematical knowledge. These activities include tasks that help reinforce the knowledge gained during lessons, as well as further develop it. Extracurricular work should focus on enhancing and broadening the material learned in class, contributing to the development of mathematical thinking, creative abilities, and independent problem-solving skills in students.

Keywords: Primary school, mathematics, activity, example, class, knowledge, student, result.

Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar deganda ko‘pincha yuqori sinflar nazarda tutiladi. Lekin ilg‘or tajribalarning tasdiqlashicha, boshlang‘ich sinflarda ham sinfdan tashqari turli – tuman formalarda mashg‘ulotlar olib borishning potensial imkoniyatlari mavjud. Bu imkoniyatlardan foydalanish o‘qitishda boshlang‘ich va yuqori sinflar uzviyligini ta’minlaydi. Boshlang‘ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarni olib borishda o‘quvchilarning nutq madaniyatini va matematik tafakkurini shakllantirishga kompleks holda yondashish talab qilinadi. Yosh avlodni hozirgi zamon fani bilan qurollantirish orqali ularning aqliy jihatdan maksimal darajada rivojlanishlariga erishish umumta’lim – tayanch maktablar oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Bu vazifani hal etishda sinfdan tashqari ishlarning o‘rni benihoya katta. Sinfdan tashqari ishning asosiy maqsadi o‘quvchilardagi fanga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirish, ularni darsda olgan bilimlarini to‘ldiruvchi matematik bilim, malaka va ko‘nikmalar bilan qurollantirishdan foydalanish mumkin.

Sinfdan tashqari ishlar o‘quvchilarning matematik bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish, murakkab misol va masalalarni yechishni mashq qilish, matematikaning hayot bilan bog‘liq bo‘lgan tomonlarini ochadigan va dasturga kirmagan ba’zi savollar bilan tanishtirishni maqsad qilib oladi. Sinfdan tashqari ishlarning quyidagi turlari mavjud:matematika to‘garagi,

matematika ertaligi, matematikadan fakultativ mashg‘ulotlar, matematik matbuot, matematik viktorina va olimpiadalar. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi mumkin.

a) ommaviy ishlar; (musobaqalar, ko‘rik tanlovlar, kechalar, ertakliklarekskursiyalar va hokazolar);

b) to‘garak ishlar (yosh matematiklar);

d) o‘qituvchilarning mustaqil mashg‘ulotlarini yo‘lga qo‘yish (bunda o‘quvchilar fan va texnikaning biron soxasini o‘rganish uchun mustaqil ishlaydilar va hokazo).

e) Maktabdagi o‘zlashtirmovchi o‘quvchilar bilan ishlashni tashkil etish usullari.

Matematika to‘garagi sinfdan tashqari ishlarning eng ommalashgan turi. To‘garak ixtiyoriy ravishda tuziladi. Matematika to‘garagi ishi qiziqarli, matematika soatlaridan quyidagilar bilan farq qiladi:

Matematika to‘garagiga o‘quvchilar tanlashda ularning matematikaga nisbatan alohida qiziqishlarini, moyilliklari va imkoniyatlarini hisobga olish kerak. Har qaysi matematika to‘garagida qatnashadigan o‘quvchilar soni 15-20 dan oshmasligi kerak, aks holda o‘qituvchiga qiyinchilik tug‘diradi va o‘quvchilar to‘garakda aktiv ishtirok eta olmaydilar. Matematika to‘garagini o‘tkazish uchun oldindan uning ish rejasini tuzish kerak.

1-mashg‘ulot.

1. Rebuslarni o‘ylab topish.
2. Qo‘shishga oid qiziqarli masalalar.
3. 100 ichida raqamlashni bilishni tekshirishga oid mashqlar.
4. Topqirlikni talab qiladigan masalalar.
5. Hazil masala.
6. Topishmoqlar.
7. Quvnoq sanoq (20 ichida) o‘yini.

2-mashg‘ulot.

1. Rebuslarni o‘ylab topish.
2. Topqirlikni talab qiluvchi she’riy masalalar.
3. Geometrik figuralarni tahlil qilishga doir mashqlar.
4. Hazil masala.
5. “Sonni to‘ldir” o‘yini.

3-mashg‘ulot. Dars tipidagi to‘garak mashg‘uloti.

Matematik tanlovlar. Tanlovlar har xil qiyinlikdagi masalalarni yechish, qiziqarli fikrlaydigan masalalar va topshiriqlarni bajarishdagi musobaqalar bo‘lib hisoblanadi. Asosan O‘quvchilarning xohishi bo‘yicha masalalar yechishda o‘z kuchini sinaydigan, yetarlicha tayyorgarligi borlari ishtirok qiladi.

Matematik olimpiadalar. Olimpiadalar tanlovlarga qaraganda keng ko‘lamda o‘tkaziladigan va matematika o‘rganishda o‘quvchilar erishgan muvaffaqiyatlarni namoyish qiladigan ishdir. Olimpiada qatnashchilarining tarkibiga bog‘liq holda maktab ichida, tuman va shaharlarda o‘tkazish mumkin. Olimpiadani 3 - sinfdan boshlab o‘tkazib, g‘oliblar maktabning devoriy gazetalarida va o‘quvchilar yig‘ilishlarida rag‘batlantiriladi.

Matematik matbuot va viktorinalar. Gazeta, viktorinada har xildagi matematik mazmunni o‘z ichga olgan topishmoq, misol va topshiriqlar rasmlarda berilib, qiziqish xarakterida bo‘ladi. Matematik devoriy gazeta, viktorinalar, odatda matematik burchak deb ataluvchi joyga osib qo‘yiladi, bu burchakda Vatanimiz yutuqlarini ifodalovchi sonli ma’lumotlar ham berib boriladi. “Bilasizmi?” ruknida qiziqarli materiallar beriladi. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali №14 8tadi. Bunda oldindan tayyorlangan 5 – 6 savolga og‘zaki yoki yozma javob olinadi.

Matematik musobaqa Yuqorida aytib o‘tilgan sinfdan tashqari ishlarda (10 minutlik, viktorina va h.k.), asosan, butun sinf o‘quvchilari ishtirok etsa, matematik musobaqalarda (konkurs, olimpiada) ko‘pchilik ishtirok etib, g‘oliblar musobaqasi bilan yakunlaydi, ya’ni bu musobaqa bir necha (ko‘pincha 3 yoki 4) davom etadi.

Xulosa.

O’quvchilar, imkoni boricha, mustaqil ravishda qonuniyat munosabatlarini ochishlari, kuchlari yetadigan darajada umumlashtirishlar qilishlari, shuningdek, og‘zaki va yozma xulosalar qilishga o‘rganishlari kerak.O’qitish samaradorligining zaruriy va muhim sharti o‘quvchilarning o‘rganilayotgan materialni o‘zlashtirishlari ustidan nazoratdir. Didaktikada uni amalga oshirishning turli shakllari ishlab chiqilgan. Bu o‘quvchilardan og‘zaki so‘rash; nazorat ishlari va mustaqil ishlar; uy vazifalarini tekshirish, 3testlar, o‘tkazish kabi usullardir. Didaktikada dars turiga, o‘quvchilam ing yosh xususiyatlariga va h.k. bog‘liq ravishda nazoratning u yoki bu shaklidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi masalalari, shuningdek, nazoratni amalga oshirish metodikasi yetarlicha chuqur ishlab chiqilgan.Boshlang‘ich maktabda matematika o‘qitish metodikasida mustaqil va nazorat ishlari, o‘quvchilardan yakka (individual) yozma so‘rov o‘tkazishning samarali vositalari yaratilgan. Ba’zi didaktik materiallar dastuming chegaralangan doiradagi masalalarining o‘zlashtirilishini reyting tizimida nazorat qilish uchun, boshqalari boshlang‘ich maktab matematika kursining barcha asosiy mavzularini nazorat qilish uchun m o‘ljallangan. Ayrim didaktik materiallarda (ayniqsa, kam komplektli maktab uchun m o‘ljallangan) o‘qitish xarakteridagi materiallar, boshqalarida esa nazoratni amalga oshirish uchun materiallar ko‘proqdir.Matematika o ‘qitishda mustaqil ishlar.Matematika o‘qitish jarayonida o‘quvchilaming faolligini oshirish va matematikaga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirish omillaridan biri - O’quvchilar bilan olib boriladigan mustaqil ishlardir.Matematika darslarida mustaqil ishlar yangi materialni o‘rganishga tayyorgarlik ko‘rishda, yangi tushunchalar bilan tanishishda, bilim, uquv va malakalami mustahkamlashda, shuningdek,bilimlami nazorat qilishda amalga oshiriladi.O’qitish shakli - bu o‘quvchilaming o‘quv-bilish faoliyatlarini uni turli sharoitlarda (sinfda, ishlab chiqarishda va hokazo).o‘tkazilishiga muvofiq ravishda o‘qituvchi tomonidan tarbiyaviy o‘qitish jarayonida foydalaniladigan qilib tashkil etilishidir. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishning tashkiliy shakllari dars, uy vazifalarini mustaqil bajarish, o‘quvchilarning yakka tartibda guruh va jamoa bo‘lib ishlashlari, ekskursiyalar,sinfdan tashqari ishlardan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Levenberg L.Sh. va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – T.: “O‘qituvchi”, – 2015.
2. Bikbayeva N. va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – T.: “O‘qituvchi”, – 2016.
3. Trudnev V.P. Внеклассная работа по математике в начальных классах. – M.: “Просвещение”, – 2015.
4. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
5. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
6. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.

7. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
9. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.
10. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.
11. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.
12. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.
13. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.

BOSHLANG’ICH SINFLARDA MATEMATIKA O’QITISH METODIKASI HAQIDA

Nurmatov Sardor Siddiqovich
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi
Ernazarova Namunaxon Ergashxo‘ja qizi
Qo‘qon universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini matematika o‘qitish metodlari, ularni qanday amalga oshirish, o‘quvchilarga puxta bilim berishga, o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish yo‘llarini o‘rgatish, matematika o‘qitish jarayonida insonni mehnatni sevishga, o‘zining qadr-qimmati bir-biriga hurmati kabi fazilatlarni tarbiyalashni ko‘rsatib berish to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: metod, metodika, taqqoslash, didaktik maqsadlar, malaka va ko‘nikmalar, dars turlari, yangi maqsadlar, didaktik materiallar

Abstract: In this article, the methods of teaching mathematics to elementary school students, how to implement them, to provide students with thorough knowledge, to teach the ways of forming the worldview of students, to teach people to love work in the process of teaching mathematics, It is thought to show the cultivation of qualities such as self-worth and respect for each other.

Keywords: method, methodology, comparison, didactic goals, qualifications and skills, lesson types, new goals, didactic materials

Matematika metodikasi haqidagi tushuncha birinchi bo‘lib, Shveytsariyalik pedagog, matematik G.Pestalosining 1803-yilda yozgan "Sonni ko‘rgazmali o‘rganish" asarida bayon qilingan. Boshlang‘ich ta’lim haqida ulug‘ mutafakkir Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino va boshqalar ta’lim va tarbiya haqidagi hur fikrlarida boshlang‘ich ta’lim asoslarini o‘rganish muammolari haqida o‘z davrida ilg‘or g‘oyalami olg‘a surganlar.

6-10 yoshli bolalarining fikrlash qobiliyatlarini shakllanishida mas’ul davr ekanligini psixologlar isbot qilishgan. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim metodikasining, xususan, matematikadan boshlang‘ich ta’lim metodikasining vazifalaridan biri o‘qitishning yetarlicha yuqori rivojlantiruvchi samaradorligini oshirishni ta’minlashda o‘qitishni bolalarning aqliy rivojlanishlariga ta’sirlarini jadallashtirishdan iborat.

1-sinf o‘quvchilarining bilimlarini aniqlash, sinf o‘quvchilarining bilimlarini tenglashtirish, ya’ni past bilimga ega bo‘lgan o‘quvchilarning bilimlarini yaxshi biladigan o‘quvchilarga yetkazib olish vazifasi turadi.

1. Nechagacha sanashni biladi?
2. Nechagacha sonlarni qo‘shishni biladi?
3. Nechagacha sonlarni ayirishni biladi?
4. > , < , = belgilarini ishlata oladimi?

Maktab ta’limi oldiga tamomila yangi maqsadlarning qo‘yilishi matematika o‘qitish mazmunining tubdan o‘zgarishiga olib kelmoqda. Matematika boshlang‘ich kursi mazmunida ham, darslik va qo‘llanmalardan foydalanish metodikasida ham rivojlanish bo‘lishini talab qiladi.

Maktab matematika kursining maqsadi o‘quvchilarga ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda matematik bilimlar tizimini berishdan iboratdir. Bu matematik bilimlar tizimi ma’lum usullari (metodika) orqali o‘quvchilarga yetkaziladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga matematikadan samarali ta’lim berilishi uchun o‘qituvchi boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasini egallab, chuqur o‘zlashtirmog‘i zarur.

Boshlang‘ich sinflar uchun mo‘ljallangan matematika darsligining birinchi sinfi uchun berilgan quyidagi topshiriqlarga duch kelamiz: “Rasmda nechta yuk mashinasi bo‘lib, bir qatorda shuncha katakni bo‘ya, rasmda nechta avtobus bo‘lsa, 2-qatorda shuncha katakni bo‘ya’’. Bunday topshiriqlarni bajarish bolalarni ko‘rsatilgan to‘plamlar elementlari orasida o‘zaro bir qiymatli moslik o‘rnatishga undaydi, bu esa natural son tushunchasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Bolalarni o‘qitishga tayyorlashda asosiy ish metodi tahlil , sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tabaqalashtirish kabi aqliy operatsiyalarni bajarish malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Bunda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlarini rivojlantirishga katta yordam beradi, matematik bilimlarini o‘zlashtirishga qiziqishi kuchaya boradi.

Boshlang‘ich matematika kursi, bolalar tafakkuri rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan boshlang‘ich bilimlar yagona majmuini yaratadi, ikkinchi tomondan, zaruriy metodologik tasavvurlarni va fikrlashning mantiqiy tuzilishlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Metodik masalalar har bir darsda yuzaga keladi, shu bilan birga, odatda, ular bir qiymatli yechimga ega emas. O’qituvchi darsda yuzaga kelgan metodik masalaning mazkur o‘quv vaziyati uchun eng yaroqli yechimining tez topa olishi uchun bu sohada yetarlicha keng tayyorgarlikka ega bo‘lish talab etiladi. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi o‘qitish vositasi sifatida mavjud didaktik o‘yinlar mantiq ilmi va matematika nuqtayi nazaridan mazmunan yetarli emasligi tufayli didaktik o‘yinlardan foydalaniladi va o‘rganilgan materialni faqat mustahkamlash vositasi sifatida foydalaniladi.

Matematika metodikasi ta’lim jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan quyidagi uch savolga javob beradi:

1. Nima uchun matematikani o‘rganish kerak?
2. Matematikadan nimalarni o‘rganish kerak?
3. Matematikani qanday o‘rganish kerak?

Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi butun pedagogik tadqiqotlarda pedagogik texnologiya, axborot texnologiyalari yutuqlarida qo‘llaniladigan metodlardan foydalanadi. Tadqiqotning maqsad va vazifalarini yaqqol aniqlash, uning nazariy asoslari va tamoyillarini ishlab chig‘arish, ishchi faraz tuzish, boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasining shakllanishida asosiy mezonlar hisoblanadi.

Matematika o‘qitish metodikasi eng avvalo, kichik yoshdagi o‘quvchilami umumiy tizimda o‘qitish va tarb~yalash vazifasini qo‘yadi. Umumiy metodika boshlang‘ich sinf matematikasining mazmunini va tizimliligini aks ettiradi, har bir bo‘limni o‘qitishning o‘ziga xos xususiy metodlarini o‘rgatadi. Xususiy metodika matematika o‘qitishning asoslangan metodlarini va o‘qitish formalarini, shuningdek, o‘quv faoliyatini tashkil 10 qilish yo‘llarini ko‘rsatadi. Ma’lumki, o‘qitish tarbiyalash bilan o‘zaro mustahkam bog‘liqdir. Ushbu metodika o‘qitishni tarbiyalash bilan qo‘shib olib borish yo‘llarini o‘rgatadi. 6-10 yoshli bolalarining fikrlash qobiliyatlarini shakllanishida mas’ul davr ekanligini psixologlar isbot qilishgan. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim metodikasining, xususan, matematikadan boshlang‘ich ta’lim metodikasining vazifalaridan biri o‘qitishning yetarlicha yuqori rivojlantiruvchi samaradorligini oshirishni ta’minlashda o‘qitishni bolalarning aqliy rivojlanishlariga ta’sirlarini jadallashtirishdan iborat. Ma’lumki, boshlang‘ich ta’lim jarayoni juda murakkab jarayondir. Bu jarayonni hozirgi kunda davr talabi asosida tashkil etish, ya’ni uzluksiz ta’lim tizimida uzviylikni ta’minlash boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan katta mas’uliyat, bilim, mahoratni talab etadi. 1-4-sinflardagi matematika darslari umumiy o‘rta ta’lim maktab matematika fani uchun asos, poydevor ekan, bu sinflarda matematika o‘qitilishini eng zamonaviy talablar darajasiga ko‘tarmoq zamon talabidir. Chunki. bolalarga keyinchalik

matematika va boshqa fanlar uchun zarur bo‘lgan elementar, tushunchalar shu sinflarda singdiriladi

Xulosa

O’quvchilar, imkoni boricha, mustaqil ravishda qonuniyat munosabatlarini ochishlari, kuchlari yetadigan darajada umumlashtirishlar qilishlari, shuningdek, og‘zaki va yozma xulosalar qilishga o‘rganishlari kerak.O’qitish samaradorligining zaruriy va muhim sharti o‘quvchilarning o‘rganilayotgan materialni o‘zlashtirishlari ustidan nazoratdir. Didaktikada uni amalga oshirishning turli shakllari ishlab chiqilgan. Bu o‘quvchilardan og‘zaki so‘rash; nazorat ishlari va mustaqil ishlar; uy vazifalarini tekshirish, 3testlar, o‘tkazish kabi usullardir. Didaktikada dars turiga, o‘quvchilam ing yosh xususiyatlariga va h.k. bog‘liq ravishda nazoratning u yoki bu shaklidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi masalalari, shuningdek, nazoratni amalga oshirish metodikasi yetarlicha chuqur ishlab chiqilgan.Boshlang‘ich maktabda matematika o‘qitish metodikasida mustaqil va nazorat ishlari, o‘quvchilardan yakka (individual) yozma so‘rov o‘tkazishning samarali vositalari yaratilgan. Ba’zi didaktik materiallar dastuming chegaralangan doiradagi masalalarining o‘zlashtirilishini reyting tizimida nazorat qilish uchun, boshqalari boshlang‘ich maktab matematika kursining barcha asosiy mavzularini nazorat qilish uchun m o‘ljallangan. Ayrim didaktik materiallarda (ayniqsa, kam komplektli maktab uchun m o‘ljallangan) o‘qitish xarakteridagi materiallar, boshqalarida esa nazoratni amalga oshirish uchun materiallar ko‘proqdir.Matematika o ‘qitishda mustaqil ishlar.Matematika o‘qitish jarayonida o‘quvchilaming faolligini oshirish va matematikaga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirish omillaridan biri - O’quvchilar bilan olib boriladigan mustaqil ishlardir.Matematika darslarida mustaqil ishlar yangi materialni o‘rganishga tayyorgarlik ko‘rishda, yangi tushunchalar bilan tanishishda, bilim, uquv va malakalami mustahkamlashda, shuningdek,bilimlami nazorat qilishda amalga oshiriladi.O’qitish shakli - bu o‘quvchilaming o‘quv-bilish faoliyatlarini uni turli sharoitlarda (sinfda, ishlab chiqarishda va hokazo).o‘tkazilishiga muvofiq ravishda o‘qituvchi tomonidan tarbiyaviy o‘qitish jarayonida foydalaniladigan qilib tashkil etilishidir. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishning tashkiliy shakllari dars, uy vazifalarini mustaqil bajarish, o‘quvchilarning yakka tartibda guruh va jamoa bo‘lib ishlashlari, ekskursiyalar,sinfdan tashqari ishlardan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Jumayev Mamanazar Ergashevich, Tadjiyeva Zumrad G’iyosovna. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – T.: “Fan va texnologiya”, –2005.
2. M.E. Jumayev, Z.O’ .Tadjiyeva. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – T., «Fan va texnologiya», – 2005, – 312 bet.
3. Bikbayeva N.U va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi (Pedagogika bilim yurti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma). – T.: “O’qituvchi”, – 1996.
4. Jumayev M.E. Matematika o‘qitish metodikasidan praktikum. – T.: “O’qituvchi”, – 2004.
5. Jumayev E.E . Bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish nazariyasi. – T.: “Ilm-Ziyo”, – 2005.
6. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
7. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
8. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.

9. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
10. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
11. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.
12. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.
13. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.
14. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.
15. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA QO‘SHISH VA AYIRISHNI FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR YORDAMIDA O‘RGATISH

Nurmatov Sardor Siddiqovich
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi
Ma’rupova Madinaxon Ilxomjon qizi
Qo‘qon universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqoladan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari sonlarni qo‘shish va ayirishni oson usulda o‘zlashtirib va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiruvchi metodlar orqali o‘rganishadi.

Kalit so‘zlar: qo‘shish, ayirish, qo‘shuv belgisi “+”, ayiruv belgisi “-”, yig‘indi, ayirma, teng belgisi “=”.

Аннотация. Из этой статьи учащиеся начальной школы научатся складывать и вычитать числа простым способом, осваивая методы и развивая навыки мышления.

Ключевые слова: сложение, вычитание, знак плюс “+”, знак вычитания “-”, сумма, вычитание, знак равенства “=”.

Annotation. From this article, primary school students learn to add and subtract numbers in an easy way through techniques that develop their mastery and thinking skills.

Keywords: addition, subtraction, addition sign “+”, subtraction sign “-”, sum, subtraction, equal sign “=”.

Boshlang‘ich matematika fani, bolalar tafakkuri rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan boshlang‘ich bilimlar yagona majmuini yaratadi, ikkinchi tomondan zaruriy metodologik tasavvurlarni va fikrlashning mantiqiy tuzilishlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Boshlang‘ich sinflarda bolalarning aqliy rivojlanishlariga asos solinishi sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun o‘quvchilarning aqliy faoliyatlari darajasini va imkoniyatlarini bilish hamda hisobga olish muhimdir.

Maktab matematika kursining maqsadi o‘quvchilarga ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda matematik bilimlar tizimini berishdan iborat. Bu matematik bilimlar tizimi ma’lum usullari (metodika) orqali o‘quvchilarga yetkaziladi.

“Metodika”- grekcha so‘z bo‘lib, “metod” degani “yo‘l” ma’nosini anglatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga matematikadan samarali ta’lim berilishi uchun o‘qituvchi boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasini egallab, chuqur ozlashtirib olgan bo‘lishi zarur.

Bolalarga qo‘shish va ayirishni o‘rgatishda avval ularni rasmlar orqali yokida she’riy misollar orqali qiziqtirish kerak, birdaniga sonlar bilan tushuntirish ham, zerikarli ham ularning yosh darajasiga qiyinlik qiladi. Qo‘shish “+” belgisi bilan ayirish “-“ belgisi bilan yoziladi, javob oldidan “=” teng belgisi qo‘yiladi.

Masalan:
Daraxtda 10 ta gilos
Endi quloq sol Charos
Uzib oldim 5 tasi
Aytchi qoldi nechtasi ?
10 – 5= 5

6 – 4 =2

Oppoq ona quyonning
4 ta bolasi bor edi.
Katta qamish savatda
6 ta sabzi bor edi.
Ulashibdi 4 tasi
Qani ayting, qani ayting
Savatda qoldi nechtasi ?

Bolalarga o‘yin tariqasida o‘qituvchilar o‘zlari ham rasmlardan sharlar yoki meva, hayvonlar yasab bolalarni qiziqtirib u rasmlarga sonlarni yozib qo‘shish va ayirish usullari bilan yanada mustahkamlash darslari o‘tkazish mumkin.

Masalan:

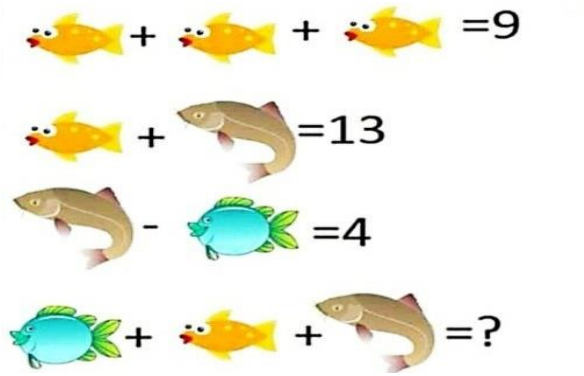

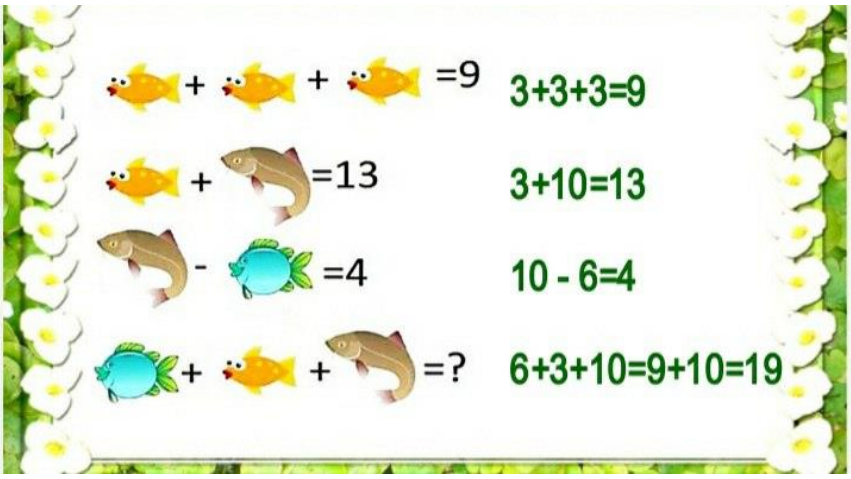

Ushbu rasmda fikrlash doirasini ishlatish kerak: ya’ni sariq baliqlarning yig‘indisi 9 chiqishidan har bitta sariq baliq 3 ga tengligi va 3 ta 3 sonini yig‘indisi 9 ga teng bo‘lishi kelib chiqadi. Shunday qilib bolalarga qolgan misollarni ham aqliy qobiliyatlarini ishlatgan holda qiziqarli qilib o‘rgatish mumkin.

Xulosa

O’quvchilar, imkoni boricha, mustaqil ravishda qonuniyat munosabatlarini ochishlari, kuchlari yetadigan darajada umumlashtirishlar qilishlari, shuningdek, og‘zaki va yozma xulosalar qilishga o‘rganishlari kerak.O’qitish samaradorligining zaruriy va muhim sharti o‘quvchilarning o‘rganilayotgan materialni o‘zlashtirishlari ustidan nazoratdir. Didaktikada uni amalga oshirishning turli shakllari ishlab chiqilgan. Bu o‘quvchilardan og‘zaki so‘rash; nazorat ishlari va mustaqil ishlar; uy vazifalarini tekshirish, 3testlar, o‘tkazish kabi usullardir. Didaktikada dars turiga, o‘quvchilam ing yosh xususiyatlariga va h.k. bog‘liq ravishda nazoratning u yoki bu shaklidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi masalalari, shuningdek, nazoratni amalga oshirish metodikasi yetarlicha chuqur ishlab chiqilgan.Boshlang‘ich maktabda matematika o‘qitish metodikasida mustaqil va nazorat ishlari, o‘quvchilardan yakka (individual) yozma so‘rov o‘tkazishning samarali vositalari yaratilgan. Ba’zi didaktik materiallar dastuming chegaralangan doiradagi masalalarining o‘zlashtirilishini reyting tizimida nazorat qilish uchun, boshqalari boshlang‘ich maktab matematika kursining barcha asosiy mavzularini nazorat qilish uchun m o‘ljallangan. Ayrim didaktik materiallarda (ayniqsa, kam komplektli maktab uchun m o‘ljallangan) o‘qitish xarakteridagi materiallar, boshqalarida esa nazoratni amalga oshirish uchun materiallar ko‘proqdir.Matematika o ‘qitishda mustaqil ishlar.Matematika o‘qitish jarayonida o‘quvchilaming faolligini oshirish va matematikaga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirish omillaridan biri - O’quvchilar bilan olib boriladigan mustaqil ishlardir.Matematika darslarida mustaqil ishlar yangi materialni o‘rganishga tayyorgarlik ko‘rishda, yangi tushunchalar bilan tanishishda, bilim, uquv va malakalami mustahkamlashda, shuningdek,bilimlami nazorat qilishda amalga oshiriladi.O’qitish shakli - bu o‘quvchilaming o‘quv-bilish faoliyatlarini uni turli sharoitlarda (sinfda, ishlab chiqarishda va hokazo).o‘tkazilishiga muvofiq ravishda o‘qituvchi tomonidan tarbiyaviy o‘qitish jarayonida foydalaniladigan qilib tashkil etilishidir. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishning tashkiliy shakllari dars, uy vazifalarini mustaqil bajarish, o‘quvchilarning yakka tartibda guruh va jamoa bo‘lib ishlashlari, ekskursiyalar,sinfdan tashqari ishlardan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. E. Jumayev, Z. G‘. Tadjiyeva Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – T.: “Fan va texnologiya”, – 2005, – 312 bet.
2. Xalq ta’lim vazirligi, USAID 2-sinf matematika darsligi, Toshkent- 2022.
3. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.
4. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.
5. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.
6. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.
7. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.
8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.

9. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.

10. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.

11. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.

12. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KONTSENTRATSIYA QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR TADQIQOTLAR TAHLILI

Israilova Xusnida Adilovna,
Qo`qon universtiteti Andijon filiali o`qituvchisi
Tel: (33) 950 72 72
E-mail: adilovna1989@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kontsentratsiya qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik zaruriyati, bolalarda kontsentartsiya qobiliyatini rivojlanishtirishda ijtimoiy me’yorlarning o‘zlashtirilishi, shuningdek bolalarda kontsentratsiyani rivojlantiruvchi asosiy omillar xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, konsentratsiya, didaktik o’yinlar, kognitiv harakat, mashg‘ulot, ijtimoiy ong, davlat ta’lim standarti, STEAM texnologiya.

Bugungi kunda uzluksiz ta’limning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim bosqichiga e’tibor har qachongidan ortib bormoqda. Respublikamiz ta’lim-tarbiya tizimining boshlang‘ich poydevori bo‘lgan maktabgacha ta’limni sifatli va zamon talabi darajasida tashkil etilishini ta’minlash borasida keng qamrovli islohotlar, qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining xarakteriga ko‘ra ta’lim-tarbiya mazmunini tarbiyalanuvchilarni ijtimoiylashtirish, ijtimoiy ong va tafakkurini, dunyoqarashini rivojlantirish doirasida ishlab chiqish davr talabidir. Bu o‘rinda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, muassasa joylashgan geografik muhit, tolerantlik tamoyillari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar mushtarakligi hamda demografik vaziyat inobatga olinmog‘i maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ta’lim-tarbiya mazmunini zamon talablariga mos shakllantirishda dunyodagi globallashuv jarayoni tamoyillari, xorijiy ilg‘or tajribalar, mutaxassis olimlarning ilmiy-nazariy, metodik xarakterdagi g‘oyalari va qarashlariga tayaniladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari mazmunini shakllantirishda albatta pedagogik va psixologik qonuniyatlar, tamoyillar, shart-sharoitlar, omillar va boshqalar inobatga olinmog‘i zarur.

Xususan, maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, bolalarni maktab ta’limiga sifatli tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori[1] qabul qilindi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori[2] da mavjud tizimli kamchiliklar, maktabgacha ta’lim sohasida davlat siyosatini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan sabablar ko‘rsatilgan.

“O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi”da esa “...maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy,

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli Qarori / O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 1-son, 11-modda, 35-son, 923-modda; Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 31.07.2018-y., 06/18/5483/1594-son; 01.01.2020-y., 07/20/4555/4257-son.

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3261-sonli Qarori / O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 37-son, 984-modda; Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son.

estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish” masalasi ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab qo‘yildi”.[3] Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan yuqoridagi Qaror va Farmonlar uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining davlat hamda nodavlat tarmog‘ini kengaytirish, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlashda dasturilamalga aylandi.

“Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari”[4] va “Ilk qadam”[5] Davlat dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta’lim tizimida maktabgacha ta’limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Albatta maktabgacha ta’limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi islohotlar ota-onalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta’lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi.

Respublikamizda maktabgacha ta’lim tashkilotlari yuzasidan olib borilayotgan islohotlarning negizi tarbiyalanuvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda har tomonlama va barkamol rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘quv-tarbiyaviy faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish, bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida ota-onalar va jamiyatga tegishli bilimlar berishni tashkil etish va amalga oshirish, bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va jamiyat bilan o‘zaro hamkorlikni tashkil qilish va amalga oshirish – maktabgacha ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning tub negizini tashkil etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar Davlat ta’lim standartlariga muvofiq quyidagi umumiy muhim kompetentsiyalarni egallashi lozim bo‘ladi: kommunikativ, o‘yin, ijtimoiy, bilish kompetentsiyalari. Mazkur kompetentsiyalarni egallashi bolaning yosh, ijtimoiy, jismoniy va aqliy rivojlanish jarayonining natijasi sifatida qaraladi. Mazkur rivojlanish jarayonida kontsentratsiyaning ahamiyati katta bo‘lib, bu xususidagi ilmiy tadqiqotlarning salmog‘i kengayib bormoqda. Amaliy jihatdan esa bolaning kontsentratsiyasini rivojlantiruvchi, diagnostika qiluvchi, baholovchi metodlar ortib borishi bolalar yashovchi ijtimoiy muhit, jamiyatning modernisatsiyalashuvi, globallashuv jarayonlarining bolalarga bo‘lgan ta’sirida namoyon bo‘lmoqda. Keng jamoatchilik, pedagoglar, shifokorlar, ota-onalar, barcha bolalar bilan bog‘liq kasbiy faoliyatda kontsentratsiya masalasi alohida o‘rin egallaydi.

Ko‘plab tadqiqotlarda maktabgacha yoshdagi bolalardagi kontsentratsiya qobiliyati ulardagi bir qator qobiliyatlarning rivojlanishi uchun asos bo‘lishi ta’kidlab o‘tilgan. Shunday tadqiqotlardan birida maktabgacha ta’limda bolalarning ijtimoiy intellektini rivojlantirish jarayoni ularning aqliy rivojlanishi, turli ruhiy jarayonlar – diqqati, axborotni tushunishi, mulohaza yurita bilishi, idrok etish, ma’lumotlarni esda saqlash, fikrlash va muammoni hal qila olishi bilan tavsiflanishi keltirib o‘tilgan.[6]

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kontsentratsiya qobiliyati ularning kognitiv rivojlanishi uchun muhim shart-sharoit vazifasini o‘taydi. Sh.Xo‘jamberdieva o‘z tadqiqotida bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish orqali kattalar bilan muloqot qilishdan zavq olish, o‘qib berilayotgan asarni qiziqish bilan, diqqat bilan tinglash; asardan chalg‘imaslik, takroriy tinglanayotgan tanish asarlar (ertak, hikoya va she’rlar)ni o‘rganishda qahramonlarni illyustratsiya va o‘yinchoqlar orqali nomlarini ayta bilish; badiiy asarlar mazmunini so‘z, harakat, imo-ishorlar orqali ko‘rsatib

[3] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi to‘g‘risida”gi PQ-4312-son Qarori / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 10.05.2019-y., 07/19/4312/3106-son; 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son.

[4] O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2018-yil 18-iyundagi 1450-sonli “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi Buyrug‘i / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 04.07.2018-y., 10/18/3032/1450-son.

[5] O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. –T.: 2018.

[6] Ruziyeva G.A. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tayyorlov guruhi bolalarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. – T.: 2023. – B. 10 (43).

bera olishi; tanish she’rlardagi so‘zlar va qatorlarni eslab qolish asosida o‘z nutqida ifoda eta olishga intilish; kichkintoylarga mo‘ljallangan kitoblardagi illyustratsiyalarni ko‘zdan kechirishga qiziqish bildirish kabilarda namoyon bo‘lishini keltirib o‘tgan[7]. Ta’kidlash lozimki, bolalardagi hikoya va ertaklarni tushunishi, anglashi, so‘zlab berishi ularning kontsentratsiya qobiliyati bilan uzviy bog’liq.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kontsentratsiya qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik zarurati maktabgacha ta’lim pedagogik amaliyotida yangi yondashuvlar, texnologiyalarning keng va izchil joriy etilishi bilan izohlanadi. Z.M.Ashurova maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyasini tadbiq etishga doir bo‘lib, bundan asosiy maqsad bolalarda tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirishdan iborat ekanligini ta’kidlab o‘tadi. STEAM texnologiyasi markazida muammoli vaziyat turadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida diqqatni faoliyatga qaratish; tanqidiy fikrlash; o‘z fikrini mustaqil va aniq bayon eta olish; hamkorlikda ishlay olish; fazoda fikrlash; konstruktorlik faoliyatiga oid ko‘nikmalar; tabiatni sevish va undagi hodisalarnning o‘zaro bog‘liqligini tushunib anglash; estetik didning shakllanganligi; texnik faoliyatga qizish; mantiqiy amallarni tushunish ko‘nikmalari vujudga keladi.[8]

B.X.Isaqulova o‘zining didaktik o‘yinlar vositasida maktabgasha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatish metodikasini takomillashtirish borasidagi tadqiqotida didaktik o‘yinlarning xususiyatlarini tahlil qilib, maktabgasha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatish jarayonida ahamiyatli bo‘lgan quyidagi xususiyatlarni aniqlashtiradi. Jumladan, didaktik o‘yinlar bolalar faoliyatining ruhiy jarayonlarini (sezgi, idrok, fikrlash, tasavvur, xotira, ye’tibor, nutq, harakat) faollashtiishini keltirib o‘tadi.[9] Demak, didaktik o‘yinlarning pedagogik samaradorligi bolalar faoliyatining ruhiy jarayonlari, jumladan kontsentratsiya qobiliyati bilan uzviy bog’liq.

Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda loyihalash kompetentsiyasining rivojlanishi ham ulardagi kontsentratsiya qobiliyati bilan bog’liqlikda rivojlanadi. Loyihalash (lot. projectus – oldinga tashlangan) – amalga oshirish natijasida yangi mahsulot namunasi va uni olish usul, metod va texnologik ketma-ketligi yaratiladigan intellektual harakatlar majmui. D.D.Zuparova o‘z tadqiqotlari natijasida, maktabgacha katta yoshdagi bolalar loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish bolalarni loyiha faoliyati orqali tahliliy **fikrlashga** o‘rgatib borish ularning kelajakda barkamol inson bo‘lib shakllanishi uchun sharoit yaratishini ta’kidlab o‘tgan.[10]

Bolalarda kontsentartsiya qobiliyatini rivojlanishi ularda ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirishiga ham ta’siri kuchli. G.A.Ruzieva o‘z tadqiqotida maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy intelektni rivojlantirish masalalarini tadqiq qilgan. Bolalarning “ijtimoiy intellekti – bu atrofdagi olamni, dunyoni samarali idrok etish va anglash uchun imkoniyat yaratadigan individual bilim tajribasini tashkil etishning o‘ziga xos shakli. Ijtimoiy intellektual tarbiya atrof, dunyo haqidagi mavjud bilimlarning o‘zaro ta’sirini anglatishni, ularni tizimlashtirishni, qiziqishlarni, ko‘nikmalarni, xotirani, idrokni, fikrlashni, ya’ni barcha aqliy qobiliyatlarni shakllantirishni va rivojlantirishni o‘z ichiga oladi”.[11] Pedagogik kuzatishlar ijtimoiy odob-axloq me’yorlaridan og’ish kuzatilgan bolalarda diqqat yetishmovchiligi, diqqatini bir joyga to‘play olmasligi kabi holatlar mavjudligini ko‘rsatadi.

[7] Xo’jamberdieva Sh.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishning metodik asoslarini takomillashtirish: pedagogika fanlari fan doktori (DSc) avtoref. – Namangan, 2023. – B. 14 (76).
[8] Ashurova Z.M. Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyasidan foydalanishning didaktik mexanizmi: pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. – Buxoro, 2023. – B. 17 (52).
[9] Isaqulova B.X. Didaktik o‘yinlar vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatish metodikasini takomillashtirish (tayyorlov guruhlari misolida): pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. – Toshkent, 2023. – B. 13 (53).
[10] Zuparova D.D. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar loyihalash kompetensiyasini dizayn asosida rivojlantirish: pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – T.: 2023. – B. 11 (60).
[11] Ruziyeva G.A. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tayyorlov guruhi bolalarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – T.: 2023. – B. 15 (43).

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kontsentratsiya qobiliyati kundalik-hayotiy faoliyatda ham ularning kuzatuvchanligida ham namoyon bo‘ladi. Maktabgacha bo‘lgan bolalarda muloqotga doir tadqiqotida A.Isaboeva bolalar “atrofdagilarga taqlid qilganlari holda nafaqat to‘g‘ri talaffuzni, so‘zni qo‘llash, iboralar tuzish sirlarini, balki kattalarda uchraydigan nutq nomukammalliklarini ham o‘zlariga qabul qilib oladilar”[12] degan xulosaviy mulohazani keltirib o‘tgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalardagi intellektual va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim pedagogik sharti, ta’lim faoliyatlari jarayonida erkin ijodiy muhitning yaratilishi, tarbiyachilar va bolalarning birgalikdagi munosabatlari va o‘zaro hamkorlikdagi harakatiga asoslangan o‘qitish jarayonini yo‘lga qo‘yishdan iboratligini ilmiy jihatdan asosladi. Tadqiqotchi F.Shermonova bilvosita hozirgi globallashuv davrida bolalarda bolalar avvalgiga nisbatan ko‘p axborot iste’mol qilishiga e’tibor qaratib, “bola ta’lim-tarbiya jarayonida o‘z bilim va imkoniyatlari darajasini bilib yurishi, axborotlarni qabul qilishi, saralashi, qayta ishlashi, ulardan keladigan ijobiy natija va oqibatlarni diqqat markazida tahlil qila olishi, boshqalarning fikr-g‘oyalarini idrok qilishi, o‘z barqaror nuqtai nazariga ega bo‘lishi, o‘z g‘oyalarini boshqa g‘oyalarga taqqoslashni o‘rganishga majburligi hozirgi elektron asr – XXI asr talabiga aylandi”[13] ta’kidlab o‘tadi. Bolalardagi me’yordan ortiq axborot iste’moli ularning kontsentratsiya qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ham mazkur tadqiqot ishida ko‘rsatib o‘tilgan.

Bolalarda kontsentratsiyaning rivojlanishi ularning aktiv faoliyati bilan chmabrachas bog’liq. Bolalarning aktiv faoliyati o‘yin, o‘quv, mehnat va turmush faoliyati kun mobaynida bir necha bor o ‘zgaradi. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar 8 minutga yaqin aqliy faoliyat bilan faol shug‘ullanishlari mumkin bo‘lsa, katta maktabgacha yoshdagi bolalar esa ana shunday faoliyat bilan 12-14 rninut shug‘ullana oladilar. Shu vaqt o‘tgandan so‘ng ularda kontsentratsiya susayishi kuzatiladi. Mashg‘ulotlar orasida va mashg‘ulotning o‘zida harakatli mashqlar (jismoniy tarbiya daqiqalari, jismoniy tarbiya tanaffuslari)dan ularni tetiklashtirish uchun foydalanilsa, ularning kontsentratsiyasi bir muncha ko‘payadi.

Bolalarda kontsentratsiyani rivojlantiruvchi eng asosiy omillardan biri ularda qiziquvchanlik xususiyati hisoblanadi. Qiziquvchanlik bolaning tevarak-atrofdagi voqea-hodisalarga, narsa va buyumlarga qiziqish bilan qarashida, hamma narsani ushlab, his qilib, diqqat bilan kuzatishida namoyon bo‘ladi. Sayr, ekskursiya vaqtida tarbiyachi bolalarning diqqatini tabiatning rang-barangligiga, uning o‘zgarishi va uyg‘unligiga qaratadi, tabiat hodisalariga qiziqish uyg‘otadi, unga muhabbat va ehtiyotkorlik munosabatini tarbiyalaydi, asrab-avaylashga o‘rgatadi. Tarbiyachi kuzatishlar tashkil etib, bolalarda paydo bo‘lgan savollarga o‘z vaqtida javob berishga harakat qilishi, ularni mustaqil javob qidirishga undashi lozim bo‘ladi. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini, ularning sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat.

Bolalarda kontsentratsiyani rivojlantirishda o‘yin faoliyatining ahamiyati katta. O‘yin faoliyati bolalarning ixtiyoriy diqqatini oshiradi, bola irodasini, ijodiy fikrini rivojlantiradi. Bola ijodiy o‘yinda aqliy jihatdan tarbiyalanadi va rivojlanadi.[14] Shuningdek, mehnat faoliyati ham bolalarda kontsentratsiyani rivojlanishiga xizmat qiladi. Mehnat faoliyati bolalardan diqqat, o‘tkir zehnlilik, topqirlik, ijodkorlik, qobiliyatlarini egallashni talab etadi hamda bola nutqini yangi so‘zlar bilan boyitadi.[15]

[12] Isabayeva A.Y. Maktabgacha yoshdagi bolalarni muloqotga o‘ rgatish texnologiyalarini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – Namangan, 2023. – B. 11 (51).
[13] Shermanova F.D. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini mediata’lim texnologiyalari asosida rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – Toshkent, 2023. – B. 11 (51).
[14] Hasanboeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi // O‘quv qo‘llanma. – T.: “Ilm ziyo” nashriyoti, 2011. – B. 88 (186).
[15] Hasanboeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi // O‘quv qo‘llanma. – T.: “Ilm ziyo” nashriyoti, 2011. – B. 100 (186).

Ma’lumki, inson aqli keng ma’noda sezish va idrok etishdan boshlanadi. U tafakkur va hayotni o‘z ichiga oladigan bilish jarayonlari yig‘indisi bo‘lib, aqliy faoliyat diqqatning har doim ma’lum maqsadga qaratilgan bo‘lishini taqozo etadi. Insonning aqli uning asosiy faoliyatida erishgan muvaffaqiyati xususiyati bilan bog‘lanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kontsentratsiyasini rivojlantirish yo‘llari va usullarini o‘rganish muammosi pedagogikaning muhim muammolaridan biridir. Konsentratsiya atrof-olam, dunyoni anglashga qiziqish, noma’lum narsani bilish istagi – asosan o‘qitish va faoliyat samaradorligini belgilaydigan ustuvor xususiyatlardan biridir. Kognitiv harakatlarni tashkil etish bolada allaqachon shakllangan ehtiyojlarga, shu jumladan kattalar bilan muloqot qilish zarurligiga asoslangan bo‘lishi kerak (harakatlar, amallar, qarorlar, fikrlarni tasdiqlash).

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyachi mashg‘ulot rejasini tuzishda bolalarning xulq-atvori, qiziqishi, rivojlanish darajasiga qarab, yakka tartibdagi ishlar ham rejalashtiradi. Unda umumiy rivojlanishda biroz orqada qolayotgan, diqqati tarqoq, o‘ziga ishonchi yo‘q yoki o‘zi to‘g‘risida yuqori flkrli bolalarga ko‘proq e’tibor berish kerak.[16] Guruhdagi bolalarda kontsentratsiya bilan bog’liq muammoli bolalar bo‘lganida avvalambor ularni diqqatini bir joyga jalb qilish uchun kichik harakatli mashqni amalga oshirish lozim bo‘ladi.

Bolalarda kontsentratsiyani rivojlantirish muammosining yana bir dolzarbligi shundaki, insonning tashqi dunyo bilan o‘zaro aloqasi faqat uning diqqat-e’tibori va faolligi tufayli amalga oshadi, bu esa o‘z navbatida anglash, tushunish, tafakkur qilishga yordam beradi. Kontsentratsiya bolaning faolligini, uning atrof-olamni bilishga bo‘lgan ishtiyoqini, noma’lumdan ma’lumni aniqlashga bo‘lgan harakatini ta’minlaydi. Ilmiy adabiyotlarda “kontsentratisiya” tushunchasi turli talqinlarda ifoda etiladi. Kontsentratsiya bolaning o‘zi mustaqil biron bir faoliyatga intilishini, insoniyat tomonidan ijtimoiy tajriba orqali to‘plangan faoliyat usullarini o‘zlashtirishini o‘z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli Qarori / O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 1-son, 11-modda, 35-son, 923-modda; Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 31.07.2018-y., 06/18/5483/1594-son; 01.01.2020-y., 07/20/4555/4257-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3261-sonli Qarori / O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 37-son, 984-modda; Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi to‘g‘risida”gi PQ-4312-son Qarori / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 10.05.2019-y., 07/19/4312/3106-son; 09.10.2020-y., 07/20/4857/1357-son.

4. O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2018-yil 18-iyundagi 1450-sonli “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida”gi Buyrug‘i / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 04.07.2018-y., 10/18/3032/1450-son.

5. O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. –T.: 2018.

[16] Hasanboeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi // O‘quv qo‘llanma. – T.: “Ilm ziyo” nashriyoti, 2011. – B. 159 (186).

6. Ruziyeva G.A. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tayyorlov guruhi bolalarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. – T.: 2023. – B. 10 (43).
7. Xo’jamberdieva Sh.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishning metodik asoslarini takomillashtirish: pedagogika fanlari fan doktori (DSc) avtoref. – Namangan, 2023. – B. 14 (76).
8. Ashurova Z.M. Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyasidan foydalanishning didaktik mexanizmi: pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. – Buxoro, 2023. – B. 17 (52).
9. Isaqulova B.X. Didaktik o‘yinlar vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatish metodikasini takomillashtirish (tayyorlov guruhlari misolida): pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoref. – Toshkent, 2023. – B. 13 (53).
10. Zuparova D.D. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar loyihalash kompetensiyasini dizayn asosida rivojlantirish: pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – T.: 2023. – B. 11 (60).
11. Ruziyeva G.A. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tayyorlov guruhi bolalarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – T.: 2023. – B. 15 (43).
12. Isabayeva A.Y. Maktabgacha yoshdagi bolalarni muloqotga o‘ rgatish texnologiyalarini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – Namangan, 2023. – B. 11 (51).
13. Shermanova F.D. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini mediata’lim texnologiyalari asosida rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – Toshkent, 2023. – B. 11 (51).
14. Hasanboeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi // O‘quv qo‘llanma. – T.: “Ilm ziyo” nashriyoti, 2011. – B. 88 (186).

USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA

Qodirov Abdulazizbek Luqmonjon o‘g‘li
Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Pedagogika, psixologiya va filologiya
kafedrasi assistenti

Annotatsiya: Adabiyot tarixini bilmagamn holda ijodkor uslubini aniqlab bo‘lmaydi. Uslub tushunchasi bag‘riga adibning leksik vositalaridan istifoda etishidan tortib harakter yaratish usullarigacha, adabiyot tarixidagi dunyoqarash birligidan tortib har bir muallifgagina xos bo‘lgan o‘ziga xos ifoda qirralariga qadar qamrab oladi. Ushbu maqolada adabiyotshunoslikning muhim kategoriyalaridan biri – ijodkor uslubi haqida mulohaza yuritiladi. Uslub, uning yuzaga chiqish omillari, uslubning o‘ziga xos xususiyatlari yuzasidan muallifning shaxsiy fikrlari bildiriladi.

Kalit so‘zlar: uslub, ijodkor labaratoriyasi, metod, asar tili, badiiy obraz, mahorat, portret, badiiy nutq.

Abstract: If I knew the history of literature, I would understand the style of "Creator" in the hall. Support for stylistic participation from the lexical property of the writer to the character creation procedure, from the worldview unity in the history of literature to the unique expression of each author.This article discusses one of the important categories of literary studies - the creative style. The personal opinions of the author are expressed regarding the style, the factors of its appearance, the specific features of the style.

Key words: style, artist's laboratory, method, language of the work, artistic image, skill, portrait, artistic discourse.

Аннотация: Не зная истории литературы, невозможно определить стиль художника. Понятие стиля охватывает от использования писателем лексических средств до способов создания персонажей, от единства мировоззрения в истории литературы до неповторимых, присущих каждому автору аспектов выразительности. В данной статье рассматривается одна из важных категорий литературоведения – творческий стиль. Высказано личное мнение автора относительно стиля, факторов его появления, особенностей стиля.

Ключевые слова: стиль, лаборатория художника, метод, язык произведения, художественный образ, мастерство, портрет, художественный дискурс.

Uslub tushunchasi turli ma’nolarda - eng keng va eng tor: adabiyot taraqqiyotining u yoki bu paytiga xos muhim jihatlar (muayyan davr uslubi), turli xil badiiy metodlar yo'nalishlar (klassitsizm, sentimentalizim, romantizm va h.k), ma’lum bir yozuvchi ijodining o‘ziga xosligi (Tolstoy, Gorkiy, Chexov uslubi) nihoyat alohida asarning o‘ziga xos jihatlari bilan bog'liq qo‘llaniladi. Fransuz olimi J.Leklerk de Byuffon iborasiga ko‘ra “Uslub - bu shaxs”[1:18]. O‘zbek tilining izohli lug‘atida yozuvchining biror bir asar yoki adabiyot janrining til vositalaridan foydalanishidagi o‘ziga xos yo‘li, usuli. Ijodkorning o‘ziga xos tili, harakter yaratish va badiiy quvvati, Har bir chinakam ijodkor o‘z uslubiga ega bo‘ladi[2:281]. Uslub ijodkorning o‘zligini, mustaqilligini belgilaydi. Uslubning shakllanish jarayoni juda murakkabdir. O‘zbek adabiyotida ana shunday o‘ziga xos betakror uslubi, o‘quvchining qiyofa va harakteri, tili, xatti-harakatlarini chuqur o‘rganib, jonli ifodalashi bilan ajralib turuvchi ijodkorlardan biri Abduqayum Yo‘ldoshdir.

Chindan ham Abduqayum Yo‘ldosh asarlarini mutolaa qilar ekanmiz, yozuvchining o‘ziga xos uslubi, xarakter yaratish mahorati, obrazlar sistemasini tuzishi, asar kompozitsiyasini shakllantirish borasidagi o‘ziga xosliklarni ko‘rishimiz mumkin. Yana shuni ham ta’kidlab o‘tish

joizki, har bir yozuvchi ijod namunasini yaratar ekan, albatta, o‘z hayotini, o‘zini chetlab o‘tolmaydi. Har qanday mavzuda bo‘lishidan qat’iy nazar baribir asarda yozuvchi “men”i o‘zini ko‘rsatadi. Abduqayum Yo‘ldosh asarlarida ham adib biografoyasi bilan bog‘liq voqealar, mutaxassisligi bilan bog‘liq tushunchalarning uning asarlarida bo‘y ko‘rsatishini ko‘rishimiz mumkin. “Puankare” hikoyasida “Institutni bitirish arafasida men kutilmaganda Puankare gipotezasining shaydosiga aylandim. Gipotezani jo‘nroq tilda ifodalashga urinib ko‘raman. Jismlarning handasaviy xususiyatlarini o‘rganuvchi topologiya degan fan bor. Puankare gipotezasi aynan shu fanning markaziy muammosi. Yana bir muhim holat: tadqiq etilayotgan jismlar oddiy emas, balki siqilganda, buralganida, cho‘zilganida o‘zgarmaydigan jismlardir. Biron nimani tushundingizmi? Yo’qmi? Unda yanada soddaroq usulda izoh berib otaman. Agar uch o‘lchamli sirt qaysidir jihati bilan ikki o‘lchamli sferaga o‘xshash bo‘lsa, demak uni mana shu sferaga tekislash mumkin”[6:95].

Professor Dilmurod Quronov “Adabiyotshunoslikka kirish” kitobida biografik tahlil metodi haqida gapirar ekan, “Biografik metod badiiy asarni muallifining hayot yo‘li kontekstida o‘rganishni nazarda tutadi. Badiiy asarda ijodkor shaxsiyati akslangani bois undagi qator o‘rinlar muallif biografiyasi kontekstida yorqinroq anglashiladi. Shunga ko‘ra biografik metod asarga muallif tomonidan yuklangan mazmunni anglashda yetakchi ahamiyat kasb etadi. Masalan, Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” va “Daxshat” hikoyalari o‘tmishdan bahs yuritadi, biroq ularni biografik kontekstda olinsa adib har ikki hikoyada ham ular yaratilgan davr muammolarini badiiy e’tirof etishga, o‘sha davr haqidagi, davr kishilari haqidagi fikrlarni ifodalashga harakat qilgani anglashiladi. Biografik metodning qanchalik samarali bo’lishini ko’p jihatdan tadqiqotchi qo‘l ostidagi biografik materialga bog‘liq bo‘lib qoladi”[5:238] degan so‘zlarini aytadi. Endi Abduqayum Yo‘ldoshning biografiyasiga yuzlanamiz. U 1962-yilda Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanida tavallud topgan. Toshkent politexnika institutini (hozirgi Toshkent davlat texnika universiteti) tamomlagan. Shuning uchun ham yozuvchining deyarli barcha asarlarida matematika va fizika bilan bog‘liq atamalar, tushunchalar o‘z ifodasini topadi. Yuqoridagi parchada ham gipoteza, sfera, jism, handasa singari atamalarni ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbekiston xalq yozuvchisi Xudoyberdi To‘xtaboyev “Sariq devni minib” asarida sovxoz direktori Akbar Nosirovni tasvirlar ekan, “Sovxoz direktori baland bo‘yli, yelkalari keng, polvonnamo bir kishi ekan. Gapirganda ovozi huddi xumning ichidan chiqqandek guldirab, jaranglab eshitiladi. Kulganda tomni ko‘tarib yuborgudek qattiq kuladi, yurganda uyning pollari lapanglab ketadi”[7:40] deya ta’riflaydi. Tasvirdagi ta’sirchanlik, ifodalarning eng mayda detallarigacha e’tibor berilishi, birinchidan o‘quvchi ko‘z oldida manzarani eng yorqin darajada namoyish qilish imkonini bersa, ikkinchidan asarning bolalar uchun mo‘ljallangani bilan izohlash mumkin. Voqea-hodisalarni aniq va jonli, bo‘rttirib tasvirlash Xudoyberdi To‘xtaboyev uslubiga xos xususiyatdir.

Hamid Olimjon o‘zining “Oygul bilan Baxtiyor” ertak-dostonida Baxtiyorning portretini ko‘proq tavsiflash yo‘li bilan ko‘rsatishga harakat qiladi:

Go‘zal yurt Susambilda
Bir podachi bor edi.
Go‘zal edi va chinor
Qomatiga edi zor.
Ko‘kraklari butun bir
Oftobni yashirardi.
Tanlarida bir umr
O‘t lovullab turardi[8:47].

Baxtiyorning qad-qomati kelishganligi, gavdali va barvasta yigit ekanligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytilmaydi. Aksincha qiyoslash usulidan foydalaniladi. Bu ham yozuvchi uslubining o‘ziga xosligidir.

Abduqayum Yo‘ldosh “Begona shaharning namozshomlari” qissasida ham shunday manzarani kuzatishimiz mumkin: “Tog‘da o’sgani uchunmi Alisher gavdadan guruhimizda birinchi o‘rinda turardi. Hatto uch yil flotda xizmat qilib qaytgan starostamiz ham undan bir enlik past edi. Aniq fanlarda “gabarit o‘lcham” degan tushuncha bor. Jismning eng katta o‘lchamlari ma’nosini beradi. Alisher ham nafaqat shunaqa o‘lchamlari, balki boshqa jihatlardan ham birinchi o‘ringa chiqib olish uchun dastlabki paytlari harakat qildi”. [6:143]. Yuqorida Xudoyberdi To‘xtaboyev va Hamid Olimjon asarlarida barvasta qahramonlar tasvirini chizish uslubiga e'tibor qaratdik. Yozuvchi Alisherni shunchaki gavdali yigit demaydi, uni “gabarit o‘lcham”da ekanligini aytadi. Gabarit so‘zining lug‘aviy ma’nosi ga e’tibor bersak, Gabarit (fransuzcha. gabarite) — binolar, vagonlar, kemalar, ko‘priklar, mashinalar, tunellar va boshqalarning tashqi va ichki chegaraviy qiyofasi; eng katta tashqi va ichki o‘lchamlari (uzunligi, , eni) degan ma’noni beradi. Qahramonni shunchaki gavdasi katta, barvasta deb tasvirlagandan ko‘ra handasadagi ,,gabarit o‘lcham” da deyilganda yanada qiziqarliroq chiqadi. Bu ,avvalo, yozuvchining so‘z qo‘llash mahorati bilan belgilansa, ikkinchidan, yozuvchining mutaxassisligi bilan bog‘liqdir.

Bundan tashqari, shu asarda yana bir jumlaga e’tibor qilsak, “Bu dunyoda bir hodisot boshqa hodisot uchun vosita bo‘lib xizmat qilgusi. Ba’zan, ehtimolki, aksar hollarda bahona sababga, sabab oqibatga evriladi. Baayni ko‘paytma amalini bajarayotganday biz bir miqdorni aytamiz, boshqa bir miqdor esa dilda bo‘ladi va asta-sekin shu dildagi tushuncha shakl-shamoyil kasb eta boradi, biz uni aniqroq ko‘ra boshlaymiz, shunda beixtiyor hushyorroq tortamiz, sezgilarimiz taranglashadi, illo, asl maqsad asl niyat endi yuz ko‘rsata boshlaganini ilg‘aymiz”[6:145]. Mazkur parchada yozuvchi kundalik hayotda ishlatadigan jumlalarimizga falsafiy fikr singdiradi. Chindanda, Pifogor jadvalidagi amalni hisoblash chog‘ida qoldiqni dilda saqlaganimiz singari ba’zan aytilmagan so‘zlar, aytilmagan maqsadlar bizning dilimizda “qoldiq” bo‘lib qoladi. Vaqtlar o‘tib esa ular, albatta, o‘z shamoyilini ko‘rsatmay qolmaydi. Ushbu narsalarni boshqa bir tashbeh bilan ham berish mumkin, ammo ijodkor qachonki o‘zi yaxshi bilgan, kuzatgan narsasini yozsagina, asarga o‘quvchi ham ishonadi, qo‘ldan qo‘ymay mutolaa qiladi. Bularni yaxshi anglagan adib takroran matematik tushunchalarga murojaat qilgan.

Xulosa qilib aytganda, ijodkor uslubi birdan shakllanmaydi. Adabiyotshunoslar ta’kidlaganidek avval taqliddan boshlanib, sayqallanib, xususiylashib boradi. Ijodkor uslubi uning biografiyasi, turmush-tarzi, dunyoqarashi, mansub bo‘lgan ijtimoiy qatlami, ustozlari bilan bog‘liqdir. Fitrat o‘zining “Adabiyot qoidalari” risolasida kuchsiz yozuvchilar asarlaridan uslub yaqqol o‘zini ko‘rsata olmasligini asoslab beradi[4:26]. Haqiqatdan ham, taqlid bosqichidan xususiy uslub yaratish darajasiga ko‘tarilish ijodkordan ulkan mahorat talab etadi. Abduqayum Yo‘ldosh ijodini o‘rganish chog‘ida esa mana shu mahoratning yaqqol namunasi i ko‘rishimiz mumkin. Yozuvchi asarlaridagi tilning soddaligi, asar yechimi ostiga falsafiy fikrlarni yashirish hollari, asarlarida takror-takror matematik atamalar va kasb-hunarga oid leksik birliklardan foydalanish holatlari buning yaqqol misolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жорж Луи Леклерк де Бюффон. Франсия академиясига кириш нутқи. http://www.infoliolib.info /philos/buffon/ buffon.html

2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.Икки томлик.Иккинчи том. –Москва: Рус тили , 1981.–Б.281.

3. Абрамович Г.П. Введение литературоведение. –Москва: Просвещение, 1975. –Б.266–267.

4. Фитрат. Танланган асарлар. 4-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б. 26.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. Akademnashr, 2017
6. Yo‘ldoshev A. Puankare. Toshkent. Akademnashr, 2017.
7. To‘xtaboyev X. Sariq devni minib. Yosh gvardiyachi, 1982.
8. Hamid Olimjon. Oygul bilan Baxtiyor. G‘ofur G‘ulom nashriyoti, 1999.

METAFORA MEHANIZMI MURAKKAB LINGVO-KOGNITIV RIVOJLANISH SIFATIDA

Rustamova Dilfuzaxon Vohidjon qizi,
Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi (FarDU doktoranti)
(rustamovadilfuza7755@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada tildagi eng faol ma’no ko‘chish usuli bo‘lmish metafora borasidagi ilmiy qarashlar tarixi hamda bu boradagi zamonaviy g‘oyalar yoritilib berilgan bo‘lib, olimlarning ushbu qarashlari orqali metaforaning nuqtimizdagi ahamiyati va rivojlanishi yoritib berilgan. Metafora orqali nutqimiz jozibador hamda bo‘yoqdor bo‘lishi, uning kognitiv sohasi tafakkurni rivojlantirishi isbotlab berilgan.

Kalit so‘zlar: Meyafora, metaforizatsiya, kommunikativ funksiya, volyuntativ funksiya, kognitiv funksiya, oksyumaron birikmalar, personifikatsiya, sinesteziya.

Metafora biz yashab turgan olamni, borliqdagi mavjud yaratiqlar, ular o‘rtasidagi assotsiativ bog‘lanish orqali to‘g‘ri anglay olishga yordam beruvchi, nutqimizning bo‘yoqdorligi va badiiy jozibasini oshirib ifodalashga yo‘naltirilgan til birligi hisoblanadi. “Metaforizatsiya esa tilda yangi ifoda vositasi qidirmay, hosil qilmay, tejamkorlik qonuniyati, borliqdagi narsa va hodisalarning o‘xshashligi, muvofiqligi, mavjud so‘z hamda iboralarga ularning ontologik imkoniyatlari asosida yangi ko‘p qirrali vazifalar va ma’suliyat yuklash demakdir.” [1, B.709]

Metafora insonlar nutqida antik davrlardan beri mavjud bo‘lib, uning yaratuvchanlik, qayta nomlash orqali tilda yangi so‘z va jumlalar hosil qila olish imkoniyati bilan zamonaviy olamdagi deyarli barcha sohalarga kirib bora oldi. Inson nutqi, uning og‘zaki so‘zlay olish qobiliyati zamonaviy ta’lim sohalarini to‘g‘ri tushuntirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ayni shu jihatidan olib qaralganda metafora tilimizni so‘zlarni o‘z ma’nosidan boshqa ma’noda yangi bir predmet yoki hodisani nomlash uchun xizmat qilishi bilan boyitib berishi tufayli nutq ta’sirchanligini oshirib bera oladi hamda nutqda asosiy o‘rin egallaydi. Til sistemamizda mavjud metaforik birliklardan nutqimizda o‘rinli foydalanish orqali bildirmoqchi bo‘lgan fikrimizni aniq dalillar va chiroyli misollar bilan yetkazib bera olamiz. Bundan kelib chiqadiki metafora nutqimizning bezagi hisoblanadi, Tilshunoslikda metafora ritorika san’ati orqali kirib kelgan bo‘lib, antik sinkretizm davridagi “estetik-puristik” yondashuv asosida unga estetika va tasviriy (jozibador) nutq vositasi sifatida qaralgan. [2,B.10]

Fanda metaforani chuqur o‘rgangan olimlardan dastlab, Aristotelning nomi mashhurdir. Aristotel asarlarida metaforaga lisoniy hodisa sifatida ta’rif berilmaydi, lekin shunga qaramay aynan uning mulohazalari tufayli metafora ilmiy iste’molga kirgan. Metafora tabiatini tekshirgan Aristotel uni: “ so‘z ma’nosining jinsdan turga, turdan jinsga yoxud turdan turga yoki muqobillik asosida ko‘chirilishidir”,- deb ta’riflaydi.[3,B.39] Mazkur to‘rt turdagi metaforalar orasida olim muqobillik asosida yuzaga kelgan metaforalarni e’tiborli topadi. Muqobillik – proportsiyaning o‘zi: bunda ikkinchi so‘z birinchisiga, xuddi shunday, uchinchi va to‘rtinchisiga ham birday taalluqli bo‘laveradi. Xususan, u “ Umrning keksalik davri kunduzning shom pallasiga tengdir” jumlasidagi umr so‘zini uchinchi so‘z (bunda keksalik davri so‘z birikmasi bo‘lib kelgan) – kunduz bilan almashtirish mumkin (ushbu holatda: kunduzning keksalik davri (shom pallasi) hamda umrning shom pallasi (keksalik) singari metaforalar yasaladi), deydi.

Ritorika metaforani alohida mahorat va ehtiyotkorlik talab etuvchi so‘z o‘yini, ya’ni muayyan shakl emas, balki, nutqning tasviriy vositasi, bezagi deb qabul qiladi. Binobarin, antik davr odamida obekt va tasavvur qilinayotgan subekt o‘rtasidagi munosabat haqida go‘yo ikkita fizik predmetning o‘zaro ta’sirlanishiga monand tasavvur mavjud bo‘lgan. Bejizga Aflotunning “ Tyetete” nomli asaridagi ekmageyn [ekmageion] ya’ni mum surtilgan taxtacha yuzasida

xattotning stil (uchi o‘tkir tayoqcha)[4,B.6] yordamida harflarni aks ettirish haqidagi fikrida metaforaga nisbat berilmaydi.

Asrlar o‘tib, metafora muammosi ritorika ko‘lamidan tashqariga chiqib, tilshunoslikka o‘tdi. Shu zaylda metaforaning qiyosiy konsepsiyasi yuzaga keldi. Unga ko‘ra, Metafora – odatiy nomlashning tasviriy idrok etilishi. Bunda metafora yashirin qiyos sifatida tekshiriladi, qiyosiy nazariya esa metaforik bayonni ikki taqqoslanayotgan predmetga bog‘liq, deb xulosa qilgan.

Mumtoz ritorika metaforani meyordan chetlatish- predmet nomining boshqa bir predmetga ko‘chishi sifatida izohlaydi. Ushbu ko‘chimning vazifasi o‘rnida leksik lakuna (nominative funksiya) yohud nutqni boyitish va ritorikaning bosh maqsadi bo‘lmish “ishontirish” ga xizmat qilishi tushunilgan. Shuningdek, Aristotel o‘z asarlarida metaforaga nisbatan ixcham o‘xshatish, soddalashtirilgan o‘xshatish deb qaraydi hamda bu ko‘chimlarni ishlatishda mahoratli bo‘lish lozim, ya’ni “yaxshi metaforalarni yasash- (predmetlararo) o‘xshashliklarni ilg‘ashdir”, - deya ta’kidlaydi. Bu fikrga qarshi tilshunos A. Richards, “har bir lison egasida metaforalarni qo‘llashga doir tajriba mavjud bo‘ladi; Aristotelning bu mahorat hammada ham mavjud bo‘lavermaydi degan fikri noto‘g‘ri. Inson nutqiy qobiliyatni o‘zga lison egalarining namunasi ostida egallab boradi. Tabiiyki, bunda u bevosita ko‘chimlarni qo‘llash tajribasini ham o‘zlashtirib boradi”, - deb e’tiroz bildirarkan, metaforaga eng ulug‘vor hayotni idora etish (a command of life) san’ati deya baho beradi.[5,B.58] Aynan A.Richardsning fikri biz olib borayotgan tadqiqot doirasida to‘g‘ri hisoblanadi. Chunki, insonlar nutqi u yashab turgan jamiyatning o‘z tili asosida yaratiladi. F.deSossyur aytganidek, til bizga nutq tushunarli bo‘lishi uchun zarur bo‘lsa, nutq esa tilning taraqqiyoti, yashashi , shakllanishi uchun zarur. Tilning pragmatik namoyon bo‘lishi nutqda o‘z aksini topadi. Inson nutqi o‘z ona tilida mavjud bo‘lgan so‘zlar va til birliklari asosida shakllanadi. Ya’ni tilning nazariy asoslari yuzasidan chuqur bilimga ega bo‘lmagan insonlar aynan, kichik yoshdagi o‘quvchilar ham tilda mavjud bo‘lgan grammatik til birliklaridan to‘g‘ri va o‘rinli foydalana oladi. Chunki ularning nutqi ota-onasi, oilasi, jamiyat a’zolarining lisonida mavjud so‘z boyligi orqali shakllanadi. Tilda hamma uchun umumiy mavjud bo‘lgan metaforalar ham har bir inson nutqida xususiylashib namoyon bo‘ladi va nutqni boyitib, fikrlarni go‘zal ifodalab beradi. Yuqoridagi keltirilgan antik davrlardan beri metaforaga berilayotgan ta’riflarda ham aynan mana shu fikr o‘z tasdig‘ini topgan. Metaforga nisbatan qadimda nutqning bezagi sifatida qaralib, uning bugungi kunda mavjud bo‘lgan kognitiv xususiyatiga e’tibor qaratilinmagan.

Metaforani jiddiy va chuqur o‘rganish XX asrdagina ko‘hna hind, xitoy faylasuflarining asarlarini o‘rganish evaziga amalga oshirila boshlandi. Antik davr falsafasining tadqiq davri gullab-yashnagan XX asrda metafora tilning kommunikativ, nominativ, bilish maqsadlarining ajralmas qismi sifatida talqin qilindi. Shu orqali metaforaning nafaqat til va nutqdagi o‘rni ochib berildi, balki tilshunoslikda uning nazariy asoslari ham yaratilindi. Dastlab, metafora faqatgina ritorika doirasida o‘rganilgan bo‘lsa, keyinchalik u tilshunoslikning tadqiqot ob’ektiga aylandi.

XX asrda metaforani o‘rganuvchi qiyosiy nazariya J.Serl va M.Blek tomonidan jiddiy tanqidga uchradi. J.Serl metaforani ikki semantik ma’noning verbal, ya’ni metaforik ifoda va aynan bo‘lgan kontekstual qurshovning ta’sirlashuvi yoki oppozitsiyasiga bog‘liq deb ta’kidladi. M.Blek esa, fanda birinchilardan bo‘lib,metaforani “qiyosni ifoda etuvchi emas, yuzaga keltiruvchi” sifatida ta’rifladi. Bu ikki olimning fikrlari orqali metforani o‘rganishda uning semantik nuqtayi nazardan ham tadqiq etilishi lozimligi isbotlandi.

XX asrning 60-yillarida generativ semantikaning rivojlanishi metaforaning kognitiv funksiyasi, kommunikativ, hissiy,volyuntativ (ta’sir ko‘rsatish funksiyasi), poetik va boshqa qator xususiyatlarini o‘rganishda ham muhim ahamiyat kasb etdi(J.Kats, P.Postal, J.Lakoff). Metaforaning tilshunoslikdagi roli ahamiyatini chuqur o‘rganish rivojlana boshladi.

1930-yillarga kelib, ingliz tilshunosi A.A.Richards metaforani tashkil etuvchilarni: “mazmun, mohiyat” (tenor) va “qobiq, majoz (obraz)” (vehicnle) nomlari bilan atashni taklif qildi. A.A. Richards o‘z xulosalarida metaforani tilning lisoniy kombinatsiyalardan chuqurroq qatlamlarda joylashuvchi va so‘zlarning negizida mavjud bo‘luvchi konseptual strukturalarning o‘zaro aloqasi jarayonida yuzaga chiqadigan organik fenomen deb atadi.

Bundan ko‘rinadiki metafora tilning pragmatik jarayonida yuzaga keluvchi birlik hisoblanadi, lekin uning mazmun, mohiyati, semantikasi inson tasavvurida, lisoniy boyligida mavjud bo‘ladi.So‘zlovchi nutq jarayonida predmetlarning o‘zaro pozitsion belgilari asosida bog‘lanishlarini anglagan holda ularning nomini yangi metaforalar orqali yaratadi.

Muloqotda nutq samaradorligini tashkil etishda so‘zning qudratidan unumli foydalanish azaldan sharq mutaffakirlarining ilmiy nazariy qarashlarida mavjud bo‘lgan. Ushbu nazariyalardan ham ma’lum bo‘ladiki, so‘zning o‘z ma’nosidan ko‘ra uning ko‘chma ma’nosiga katta ahamiyat qaratilgan bo‘lib, fikrning ta’sir kuchini oshirishda metaforaning o‘rni beqiyos hisoblanadi.

O‘zbek tilshunosligida metaforaga quyidagicha ta’rif beriladi: Metafora [yun. Metaphora-ko‘chirish, ko‘chim] ad. So‘z yoki iboralarni o‘xshashlik yoki o‘xshatishga asoslangan ko‘chma ma’noda ishlatilgan so‘z yoki ibora; istiora majoz.[6,B.680]

Borliqda mavjud bo‘lgan narsa-hodisalardan yangi fikrlar keltirib chiqarish, ya’ni metaforalar hosil qilish inson ongi faoliyatining birlamchi xususiyatlaridandir.[7,B.2]Metafora tabiati va mehanizmiga berilgan turli xil ta’riflar, nazariyalar ushbu febnomenning nazariy asoslarini yaratilishiga turtki berdi. Metafora nazariyasida umumiy semantik aspektni o‘rganishda L.M.Alekseyeva hamda E.V.Ribakovalar quyidagi yo‘nalishlarni ko‘rsatib o‘tadi:

-tildagi yangi ko‘chma ma’no beruvchi so‘z analizi asosiy markazda turuvchi konsepsiya;

-so‘zning asl va ko‘chma ma’nosi o‘rtasidagi umumiylikni o‘rganuvchi konsepsiya;

-ko‘chma ma’no hosil bo‘lishi asosida so‘zning asl ma’nosini muhim ekanligini ta’kidlovchi konsepsiya;

-paradoksal, ya’ni referentning bir paytning o‘zida mos kelishi va nomuvofiqligini semantik tahlil qiluvchi konsepsiya.[8,B.24]

Yuqoridagi konsepsiyalarning barchasi tilimizda mavjud metaforalarning mazmun mohiyatini anglash, ularning amaliy funksiyalarini to‘g‘ri belgilashga qaratilgan bo‘lib, ushbu tamoyillarda so‘zning asl ma’nosi va borliqdagi boshqa bir predmetning nomini ikkala predmet o‘rtasidagi o‘xshashlik asosida yangi ma’no beruvchi so‘zning hosil bo‘lishi, ushbu so‘zning paydo bo‘lishidagi asosiy jihatlar analiziga e’tibor qaratilinadi. Tilimizda yangi metaforalar hosil bo‘lish jarayonida yangi ko‘chma ma’no beruvchi so‘z, mavjud so‘zlar semantikasidagi asl va ko‘chma ma’nolar muhim o‘rin tutishi isbotlanadi.

Ma’noviy ko‘chim haqidagi an’anaviy ta’limot metaforaning bir necha turinigina ajratadi va metafora yasalishini qulay nutqiy vaziyatning yuzaga kelishi bilan bog‘laydi. Shu tufayli, metaforaga nisbatan kontekstlar va g‘oyalar almashinuvi (thoughts) deb yondashilmasdan, shunchaki so‘zlarga muqobil lisoniy vosita deb qaralib kelindi.[9,B.58] Bundan ko‘rinadiki metaforaning o‘rni tilimizda mavjud bo‘lsa ham, uning yuzaga kelishi ya’ni voqealanishi uchun nutqiy vaziyatning muhimligi ta’kidlangan. Chunki metaforalarning semantikasidan kelib chiqqan holda ularni qo‘llash uchun vaziyatga mos semaga ega bo‘lgan metaforani tanlash lozim hisoblanadi.

Olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar ham ayni fikrlarni tasdiqlaydi, ushbu izlanishlarda olimlar metaforalar o‘xshashlikni ochmasdan, uni yaratadi, ya’ni metafora ilgari hech kimning hayoliga kelmagan ikki buyum o‘rtasidagi o‘xshash jihatlarni namoyish etadi degan fikrga kelganlar. Metaforaga bag‘ishlangan an’anaviy qarashlar metaforani undagi g‘oyalar

almashinuviga turtki beruvchi funksiyalarni inobatga olmagan holda, shunchaki lisoniy birlik, kotekstual o‘sish deb baholadi. Holbuki, fikrning o‘zi metaforik harakterga ega, u qiyos orqali yuz ochadi va tilda o‘z ifodasini topadi.

Metaforaning dunyo tilshunosligidagi o‘rganilishi bilan bir qatorda, uning o‘zbek tilshunosligida ham tilimiz hamda nutqimizdagi o‘rni va rolini o‘rganish XX asrda ancha rivoj topdi. O‘zbek tilshunosligida metaforaning ildizlari Sharq mumtoz adabiyoti va falsafa maktablari bilan uzviy bog‘liqligini atroflicha tekshirgan U.S.Qobulova metaforani adabiy istiloh deb baholaydi hamda uni o‘xshatish (tashbeh)dan “bamisoli”, “misli”, “kabi”, “singari” so‘zlarining tushib qolishi evaziga farqlaydi. Metaforani istioraga ekvivalent o‘rnida qo‘yish ham ilmiy-adabiy merosimizda mavjud bo‘lib kelgan qarashlar mahsulidir.

O‘zbek tilshunosligida atoqli olim, qator ilmiy izlanishlar muallifi M.M.Mirtojiyev metforalarni nutq hodisasiga va til hodisasiga oid turlarga ajratadi. Nemis tilshunosligidagi metaforalarning: personifikatsiya, allegoriya, sinesteziya deb nomlangan ko‘rinishlariga : “ Nutq hodisasiga oid metaforalarning bu ko‘rinishlarini ba’zi o‘zgarishlar bilan til hodisasiga oid metaforalarga tadbiq etsa bo‘ladi. Bunda nutqning sof o‘z xususiyatlaridan kelib chiqqan simvolizatsiya va allegoriyalarni chiqarib tashlashga to‘g‘ri keladi.[10,B.96] Chunki simvolizatsiya nutq kechimidagi ellipsis bilan bog‘li sodir bo‘luvchi metaforadir. Allegoriya esa nutq kechimidagi qochirim va intonatsiya bilan bog‘li holatda yuzaga chiqadi. Shundan kelib chiqqan holda, til hodisasi bo‘lgan metaforalar oddiy metafora, personifikatsiya va sinesteziya kabi ko‘rinishlarga bo‘linadi,[11,B.97] deb munosabat bildiradi.

M.M. Mirtojiyevning ta’rificha, oddiy metaforani deyarli qisqargan o‘xshatish deb bo‘lmaydi. Oddiy metafora referentlarning oddiy qiyosi, o‘xshashligiga asoslansa, personifikatsiya jonsiz referentning jonli referentga o‘xshatilishiga; sinesteziya bir sezgida his qilingan referentning boshqa sezgi bilan his qilingan referentga belgilarini ongda umumlashtirib qiyoslanishiga, o‘xshatilishiga asoslanadi. Bunda keltirilgan fikrlardan kelib chiqadigan bo‘lsak nutqimizda mavjud metaforalar konteks talabi va yuzaga kelish sababi ya’ni, qanday holatda qiyoslanayotgan ikki predmetning qay jihatlari o‘xshatilayotganiga asoslanib oddiy metaforalardan rivojlanib murakkab metaforalarni hosil qiladi.

Tilshunos R. Qo‘ng‘urov metaforani yashirin o‘xhshatish deb atab, uni oddiy qiyosdan farqlaydi: oddiy qiyos ham doim ikki asosiy ikki a’zodan tashkil topadi, metaforada esa faqat ikkinchi a’zo – o‘xshatilgan narsa qoladi, o‘xshagan narsa tushiriladi, lekin u konteksda ochiq sezilib turadi. Demak, metaforada tasvirlanayotgan predmet ana shu ikkinchi a’zo orqali idrok qilinadi. M.Yo‘ldoshev esa, tilshunoslikda mazmun jihatdan metaforalarning uch turi, ya’ni odatiy metaforalar, sinestetik va jonlantirish metaforalari farqlanishini aytadi.[12,B.73]

Tilshunos olim N.M.Mahmudov ham metaforalar orasida sinestetik metaforalarni ajratadi va: “ Sinestetik metaforalar tarkibidagi so‘zlar o‘zaro zid, bir-biriga mutlaqo qarama-qarshi bo‘lishi ham mumkin. Bunday g‘ayriodatiy birikmalar “oksyumaron birikmalar” ham deb yuritiladi (mas. Yaxshidir achchiq haqiqat lek shirin yolg‘on yomon.- E.V.)”, deb yozadi.[13,B.80]

O‘zbek tilshunosligida bir guruh olimlar va tadqiqotchilar jonlantirishni metafora qurshovida, uning mahsus turi sifatida izohlaydilar. L.Jalolova esa jonlantirishni metaforadan keskin farq qilib, uni mustaqil tasviriy vosita sifatida talqin etadi. Uningcha, jonlantirish metaforadan farqli hodisa: “ unga insonga xos harakat, his-tuyg‘u, so‘zlash, fikrlash jonsiz predmetlarga ko‘chirilsa ham, lekin ular orqali inson tushunilmaydi”.[14,B.37-38] Professor M.M. Mirtojiyev esa jonlantirishni metaforaning mazmuniy bir turi sifatida ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida poetik nutq leksikasini tadqiq etgan B.Umurqulov metaforalar borasida alohida to‘xtaladi hamda tilshunoslar: M.Mirzayev, S.Usmonov, I.Rasulov, R.Qo‘ng‘urov, A.N.Kojin, K.A.Dolinning izohlarida[15,B.59-66] qo‘shimcha tarzda, hozirgi o‘zbek poeziyasida uchraydigan

poetik metaforalarni ikkiga bo‘lib ko‘rsatadi va ushbu guruhlarni 1) umumpoetik metaforalar; 2) individual metaforalar deb nomlaydi. B.Umurqulov har ikki guruh mataforalarning poetic ma’no ifodalashida kontekst va poetik an’ananing o‘rni mavjudligini ta’kidlab o‘tadi .[16,B.62]

Xulosa qilib aytganda o‘zbek tilidagi eng faol ma’no ko‘chish usuli bo‘lgan metafora tilimiz hamda nuqtimizda faol o‘rin egallagan bo‘lib, ongimizda, tilimizda barcha uchun umumiy mavjud bo‘lgan metaforik birliklar nutqimizda kontekstga ya’ni nutqiy vaziyatga qarab turlicha aks etadi. Metaforaning rivojlanishi va turlari ham aynan nutqimizda qaror topadi. Bundan ko‘rinadiki metafora nutqimizda hamisha mavjud va uning rivoji tilimizning boyishiga, nutqimizning jozibador, aniq, lo‘nda ifodalanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lingvisticheskiy ensiklopedicheskiy slovar gl. red. V.N.Yartseva.- 2-e izd, dop.- M.:Bolshaya ros.ensikl, 2002,-709s.
2. Лагута О.Н Метофорология: теорческие аспекты/ Новосиб. гос. ун-т. - Новосибирск, 2003. Ч.1.
3. Aristotel. Poetika. – L.:1927.-C.39.
4. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo‘ng‘urov R., Rustamov H. O‘zbek tili stilistikasi. Universitetlar va pedagogika institutlarining filologiya fakultetlari uchun qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983. – B.6.
5. Ayvor A. Richards .Filosofiya ritoriki. Bunda maqola quyidagi to‘plam orasida: Kassirer E., R.Yakobson, A.Richards, M.Blek, J.Serl, A.Vebjitska, A.Ortoni, J.Lakoff, N.Gudmen, va boshq. Teoriya metafori. –M.: progress, 1990. – 58-b. URL:: http.//fileshare3200depositfiles.com/auth-13415932567aa0fa1b3be3cc9a4042fa-213.206.39.161-2033652370-119224315-guest/FS320-2/153998.doc?
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati.- T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti, 2008-B.680. 7.Lavoshnikova Yu.A. Poeticheskaya metafora F.I.Tyutcheva v sopostavitelnim aspekte. Dis…. kand. filos. nauk. – Bryansk., 2017. – S.2.
7. Ribakova E.V., Alekseyeva L.M. Pradigmi metafori//Aktulnie problem izucheniya innostrannix yazikov I literatur, materiali nauchno-prakticheskoy konferentsii.- Perm, 2015.-S.24.
8. Ayvor A. Richards, M. Blek, Serl, A. Vebjitska. J.Lakoff. N.Gudmen, I drugiye Teoriya Metafori.- M.:Progress, 1990. –C. 58
9. Mirtojiyev M.M. O‘zbek tili semasiologiyasi.- Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – B.96.
10. Mirtojiyev M.M. O‘zbek tili semasiologiyasi.- Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – B.97.
11. Yo‘ldoshev M. Cho‘lpon so‘zining sirlari.- Toshkent, 2002. 73-bet.
12. Mahmudov N. O‘qituvchi nutq ma’daniyati.- Toshkent, 2009. 2-nashr, 80-b.
13. Hasanov A.A. Abdulla Qahhor hikoyalarida jonlantirishlar lingvopoetikasi. Nauchniy mir Kazakstana. 4(32) 2010.- 37-38-b.
14. Umurqulov B. Poetik nutq leksikasi.- Toshkent: Fan. 1990. 59-66-b.
15. Umurqulov B. Poetik nutq leksikasi.- Toshkent: Fan. 1990. 62-b.

O‘ZBEKISTON TASHQI SIYOSATI VA XALQARO MUNOSABATLAR

Abdurahmonov Saidusmonxon Azizxo‘ja o‘g‘li
Saidusmonxonabdurahmonov3@gmail.com

Annovatsiya: Maqolada nafaqat O‘zbekiston balki butun xalqlarning tashqi siyosati, ular o‘rtasidagi aloqalar o‘rganildi. Shuningdek, xalqaro moliya va valyuta-kreditlar hamda ular ingliz tilining madaniyat va ma’rifat, ta’lim tizimi hamda xalqaro munosabatlardagi o‘rni haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar : xalqaro valyuta-kredit, xalqaro moliya, ingliz tili tizimi, tashqi siyosat

Hozirgi kundan kunga innovatsion nuqtai nazardan takomillashib borayotgan davrda, dunyo xalqlari orasida yaxshi munosabat o‘rnatish, sherikchilik aloqalarini yaxshilash va davlat tashqi siyosiy maydonda o‘zini tuta bilishi orqali “Tashqi siyosat va xalqar munosabatlar” nomi ostidagi nazariya dunyoga kelmoqda. Xalqlarning bir-birlari bilan bo‘lgan do‘stlik aloqalarini o‘rnatishda bir nechta aspektlar mavjuddir. Men birinchilardan bo‘lib xalqaro kredit-valyutalarni e’tirof etgan bo‘lardim. Sababi, O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini zamonaviy modernizatsiyalash bosqichida mamlakatning xalqaro valyuta-kredit munosabatlarini tashkil etish va tartibga solish borasida katta yutuqlarga erishildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-sentabrdagi PF – 5177-sonli “Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni bilan milliy valyutaning xorijiy valyutalarga konvertirlash muammosi hal etildi.

Ammo, keying yillarda mamlakatning xalqaro valyuta-kredit munosabatlari sohasida ayrim muammolar, salbiy trendlar yuzaga keldi. Xususan, tashqi savdo aylanmasi saldosining kamayishi kuzatilmoqda. 2010-yilda tashqi savdo aylanmasi 3487,6 mln. AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2017-yilda bu ko‘rsatkich 880,2 mln. AQSh dollarini tashkil etdi(O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi). Bundan tashqari, xalqaro kreditlardan samarali foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar mavjud. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev e’tirof etganlaridek, “eng yomoni, istiqbolli yirik loyihalarni belgilash va amalga oshirishda jiddiy xatoliklarga yo‘l qo‘yilganligi, xorijiy kreditlar samarasiz ishlarga sarflangani iqtisod rivojiga xalaqt bermoqda. Masalan, mamlakatimizda 25 yil davomida olingan kreditlarning aksariyati yetarlicha iqtisodiy samara bermaganini turli ekspertlar va mutaxassislar ochiq tan olmoqda”.

Shuningdek dunyo miqyosida xalqaro valyuta-kredit munosabatlari sohasida jiddiy, olamshumul o‘zgarishlar yuz bermoqda-ki, mazkur holat xalqaro valyuta-kredit munosabatlariga bag‘ishlangan yangi ilmiy tadqiqotlar olib boorish va darsliklar yaratish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Masalan, 1930-yildan buyon amal qilib kelayotgan “Hujjatlashtirilgan akkreditiv”lar bo‘yicha xalqaro umumlashtirilgan qoidalarning (UCP 500) o‘rniga yangi (UCP 600) qoidasi yuzaga keldi. Bundan tashqari, yevroning muomalaga kiritilishi xalqaro valyuta munosabatlari tarkibida yangi tarkibiy o‘zgarishlarning paydo bo‘lishiga sababchi bo‘di. Buning ustiga, 2008-yilda yuz bergan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi derivativlarning xalqaro miqyosdagi harakatini tartibga solish mexanizmini yaratish zaruriyatini yuzaga keltirdi desak adshmagan bo‘lamiz.

Yaqin yillar ichida bir nechta davlatlar bilan siyosiy aloqalar o‘rnatildi. Jumladan:

1. O‘zbekistonning xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va xalqaro moliya munosabatlari siyosati mintaqa davlatlari, Yevropa, Osiyo va AQSh bilan o‘zaro manfaatli hamkorlikni

rivojlantirishga asoslangan. Bu siyosat mamlakat xavfsizligi va barqarorligini ta’minlashda va yurtimiz rivojida muhim omillardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

2. Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaqindan aloqalarni mustahkamlash, xususan, O‘zbekiston-Tojikiston, O‘zbekiston-Qozog‘iston va O‘zbekiston-Qirg‘iziston o‘rtasidagi hamkorlik sezilarli darajada rivojlandi.

3. Xitoy bilan “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusi doirasida iqtisodiy hamkorlik va investitsiya kiritish borasida qator bitimlar imzolandi, bu esa mintaqaviy barqarorlik va taraqqiyotga katta hissa qo‘shmoqda.

4. Rossiya Federatsiyasi bilan an’anaviy strategik sheriklik davom etmoqda va iqtisodiy hamkorlik kuchaymoqda.

5. O‘zbekiston Respublikasining Yevropa Ittifoqi bilan aloqalari, xususan, savdo-sotiq va madaniy hamkorlik sohalarida kengaymoqda.

Shuning bilan birgalikda, mamlakatlarning hamjamiyat va totuvlikka chorlab turuvchi yana bir omillardan biri – xalqaro moliya. Xalqaro moliya – davlatlar, kompaniyalar, yuridik va jismoniy shaxslarning xalqaro iqtisodiy va boshqa faoliyatlarining barcha shakllarini amalga oshirish uchun zarur valyuta mablag‘larini shakllantirish va foydalanish bo‘yicha munosabatlar yig‘indisidir. Xalqaro moliya – xalqaro moliyaviy resurslar majmuini va ularning harakatlanishini ifodalovchi tushuncha hisoblanadi. Xalqaro moliya munosabatlari o‘ziga xalqaro valyuta munosabatlari, xalqaro kredit munosabatlari, xalqaro investitsiya munosabatlari, xalqaro savdo munosabatlari, xalqaro soliq munosabatlari, xalqaro lizing munosabatlari, mamlakatlar to‘lov balansini boshqarish, xalqaro moliya tashkilotlari bilan aloqalarni o‘z ichiga oladi.

Davlatning tashqi siyosati yoki tashqi aloqalari (ichki siyosatidan farqli o‘laroq) uning boshqa davlatlar, ittifoqlar va siyosiy tuzilmalar bilan ikki tomonlama yoki ko‘p tomonlama platformalar orqali o‘zaro munosabatlari bilan bog‘liq maqsadlari va faoliyatidir. *Encyclopedia Britanicca* hukumatining tashqi siyosatiga “ichki omillar, boshqa davlatlarning siyosiy bosimi yoki xatti-harakati, shuningdek, muayyan geosiyosiy maqsadlarni ilgari surish rejalari” ta’sir qilishi mumkinligini ta’kidlaydi. Juho Kusti Paasikivi – Finlandiya bosh vaziri (1918 va 1944-46) hamda yettinchi prezidenti (1946-56) hisoblanadi. Ikkinchi jahon urushidan keyin Sovet Ittifoqi bilan tashqi siyosat yurgizish yo‘lini (Paasikivi-Kekkonen yo‘li) ni tutishi orqali tarixda o‘chmas iz qoldirgan shaxs hisoblanadi. Hukumatning tashqi siyosatiga asos bo‘lishi mumkin bo‘lgan bir qancha maqsadlar mavjud. Boshqa variantlar qatorida tashqi siyosat mudofaa va xavfsizlikka, iqtisodiy manfaatga yoki muhtoj davlatlarga yordam berishga qaratilgan bo‘ladi. Barcha tashqi siyosat masalalari o‘zaro bog‘liq bo‘lib, har bir davlat uchun yagona, keng qamrovli tashqi siyosat yuritishga yordam beradi. Ichki siyosatdan farqli o‘laroq, tashqi siyosat xorijiy mamlakatlardagi o‘zgarishlar va asosiy voqealarga javoban faoliyat yuritadi.

Mudofaa ishlari:

Tashqi siyosa, asosan, milliy xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan. Hukumatlar bosimga to‘sqinlik qilish hamda kuchliroq qarshilik ko‘rsatish uchun xorijiy davlatlar bilan harbiy ittifoq tuzishmoqda. Tashqi siyosat, shuningdek , yumshoq kuch, xalqaro izolyatsiya yoki harbiy operatsiyalar orqali raqib davlatlarga qarshi kurashishga qaratilgan.

XXI asrda tashqi mudofaa siyosati global terrorizm tahdidiga qarshi kurashish uchun kengaydi.

Iqtisodiy masalalar:

Tashqi siyosat mamlakatning jahon iqtisodiyoti va xalqaro savdodagi rolida markaziy o‘rinni egallaydi. Tashqi Iqtisodiy siyosat masalalari savdo bitimlarini tuzish, tashqi yordamni taqsimlash, import va eksportni boshqarishni o‘z ichiga oladi.

Xalqaro uyushma

Ko‘pgina davlatlar himoya qilish konsepsiyasi ostida gumanitar dasturlarni ishlab chiqdilar. Liberal internatsionalizm tarafdorlari kuchsizroq davlatlarga yordam berish va ularni moddiy qo‘llab-quvvatlash rivojlangan davlatlarning burchi deb hisoblaydilar. Bu g‘oya ko‘pincha idealistik tafakkur maktabi bilan bog‘liq. Liberal internatsionalistik ko‘mak, mudofaa yoki iqtisodiy yordam ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan yaqin yillar davomida nafaqat moliya, balki, sport sohasi, mamlakat madaniyatini 5 qit’a bo‘yicha keng qamrovda yoyish va ta’lim sohasida bir nechta rivojlangan davlatlar, xususan, Angliya, AQSh, Rossiya, Germaniya, Yaponiya va Finlandiya kabi ta’lim sohasining “qirollari” bilan yaxshi hamkorlik aloqalari o‘rnatilganligi, kadrlar almashinuvi va oliy ta’lim muassasalarining talabalari uchun “work and travel” dasturlarini ishlab chiqilganligi yurtimizning yaqin kelajakda rivojlangan davlatlar qatorida nomi e’tirof etilishi mumkinligidan dalolatdir. Albatta, bu loyihalarni puxta ishlab chiqarilganligi taqsinga sazovordir. Shu jumladan, xalqaro til hisoblanmish ingliz tilini oliy va o‘rta ta’lim muassasalarida puxta o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, bu til yordamida o‘z milliy qadriyatlarimizni o‘zga o‘lkalarga tadbiq qilish bilan birgalikda, biz ham yurtimizga manfaati tegadigan narsalarni o‘rganishimiz va vatan rivoji uchun ulkan hissamizni qo‘shishimiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida chet tillarni o‘ganishni rivojlantirish to‘g‘risida bir nechta qarorlar chiqqan bo‘lib, ulardan eng asosiylari haqida ma’lumot beriladi. Bular:

1. 2020-yil 6-oktabr, PF – 6097-sonli Prezident farmoni – “Chet tillarini o‘ganishni ommalashtirish to‘g‘risida”;

2. 2021-yil 19-may, PQ – 5117-sonli Prezident qarori – “O‘zbekistonda xorijiy tillarni o‘rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”;

3. 2012-yil 10-dekabr, PQ – 1875-sonli Prezident qarori – “Chet tillarni o‘qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qaror va farmonlare jopriy etilgan. Biz yoshlarga shuncha imkoniyatlar berilayotgan ekan, nega ulardan unumli foydalanmasligimiz kerak?

“Ta’lim – dunyoni o‘zgartirish uchun yagona ishlatishingiz mumkin bo‘lgan eng kuchli quroldir” – Nelson Mandela.

Xulosa.

O‘zbekistonning tashqi siyosati o‘zining ko‘p vektorli tamoyiliga muvofiq, global va mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlashga, xalqaro moliyaviy va valyuta-kreditlarni rivojlantirishga qaratilgan. Bunga yaqqol misol sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-sentabrdagi PF – 5177-sonli “Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni demakdir. Kelgusida Yevropa va Osiyo davlatlari bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, shuningdek, xalqaro tashkilotlarda faol ishtirok etish mamlakatning strategik yo‘nalishlari bo‘lib qoladi. Ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar shuni ko‘rsatadiki, yaqin yillarda dunyoni o‘z ta’lim loyihasi bilan lol qoldirayotgan davlatlar, jumladan, Finlandiya va Yaponiya tizimini o‘zimizda joriy etiladi va chuqur tomir otadigan tizim joriy etilishi namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan kitoblar.

1. T.I. Bobakulov, U.A. Abdullayev, Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari, 2021-yil
2. Ataniyazov, Xalqaro moliya bozori va institutlari
3. *Encyclopedia Britanicca*
4. Uz.wikipedia.org
5. Siyosiy hujjat va manbalar

LOBACHEVSKIY GEOMETRIYASINING BA'ZI MASALALARI TAHLILI

Nuritdinov Jalolxon Tursunboy òĝli,
Qòqon davlat pedagogika instituti Matematika kafedra òqituvchisi
Sharifjonova Malikabonu Shuhratjon qizi,
Qòqon davlat pedagogika instituti Matematika va Informatika yònalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu ish Lobachevskiy tomonidan taklif etilgan noevklidiy geometriya asosidagi masalalarni o‘rganishga bag‘ishlangan. Lobachevskiy geometriyasi an’anaviy Evklid geometriyasidan farqli ravishda, parallellik aksiomasi bilan bog‘liq tamoyillarni qayta ko‘rib chiqadi va ko‘p hollarda Euklid geometriyasidan o‘ziga xos yondashuv talab qiladi. Ushbu ishda noevklidiy geometriyaning asosiy tushunchalari, shu jumladan, to'g'ri chiziqlar, burchaklar va yassi fazolardagi parallelizm tamoyillari muhokama qilinadi. Shuningdek, Lobachevskiy geometriyasining zamonaviy fan va texnologiyadagi amaliy qo‘llanmalari, xususan, astrofizika, kosmologiya va relativistik mexanika kabi sohalarda qanday qo‘llanilayotgani tahlil qilinadi. Mazkur tahlil davomida geometrik obyektlar va ularning xossalari noevklidiy fazoda qanday o‘zgarishi va buning natijasida an’anaviy geometriya tamoyillarining kengayishi ko‘rsatib o‘tiladi. Ushbu ishning maqsadi – talabalarni Lobachevskiy geometriyasi bilan tanishtirish va ushbu noan’anaviy yondashuvning ilm-fanga qo‘shgan hissasini anglashlariga yordam berishdir.

Kalit so‘zlar: Lobachevskiy geometriyasi, noevklidiy geometriya, parallellik aksiomasi, to'g'ri chiziqlar, burchaklar, relativistik mexanika, kosmologiya, astrofizika, fazo tahlili.

Biz Evklid postulatining uchburchak burchaklari yig’indisi ikkita to’g’ri burchakka tengligini, Lobachevskiy postulati esa – bu yig’indi ikkita to’g’ri burchakdan kichik degan farazga teng kuchli ekanligini ko’rsatamiz.

1-masala. Uchburchak burchaklari yig’indisi ikkita to’g’ri burchakdan katta bo’la olmasligini isbotlang.

Ye ch i l i sh i. Aytaylik, ABC uchburchak ichki burchaklari yig’indisi $2d+\alpha$ ga teng bo’lsin (1.1.4-rasm). Bunda $<BAC=\alpha$ - bu uchburchakning eng kichik burchagi ^{A}

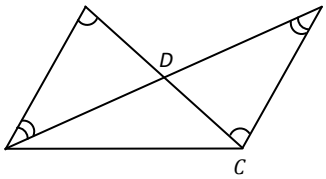

1.1.4-rasm

(xususiy holda, agar ABC – teng tomonli yoki asosi yon tomonidan katta bo’lgan teng yonli uchburchak bo’lsa, u holda α - uning teng burchaklaridan biri).

Qarama-qarshi tomoniga AD medianani o’tkazamiz va bu medianaga teng DB_1 kesmani chizamiz. ABD va BDC_1 uchburchaklarning tengligidan

$$<DBC_1=<DAB, <DCB_1=<DBA.$$

Shunday qilib, ABC_1 uchburchak (uni birinchi chiqarilgan uchburchak deb ataymiz) burchaklari yig’indisi $2d_{+\mu}$ ga teng, dastlabki uchburchakning ikkilangan medianasi chekka nuqtasi

uchidagi ikkita burchagi yig’indisi α ga, eng kichik burchak esa $\leq\alpha/2$

bo’ladi. Birinchi chiqarilgan uchburchakdan analogik ravishda ikkinchi uchburchakni quramiz: uning eng kichik burchagini olamiz, qarshisida yotgan tomoni mediana o’tkazamiz va h.k. Shunday holda olingan ikkinchi uchburchakda burchaklar yig’indisi $2d_{+\mu}$ ga teng, birinchi chiqarilgan uchburchakning ikkilangan medianasi uchudagi burchaklari

yig’indisi ≤α/2 ga teng, eng kichik burchak esa ≤ α/4 bo’ladi. Bu

jarayonni davom ettirib, qator keltirilgan uchburchaklarni olish mumkin; *n*-uchburchakda burchaklar yig’indisi $2d_{+\mu}$ ga, (*n-1*)keltirilgan uchburchak ikkilangan medianasi uchlaridagi burchaklari yig’ndisi esa $\leq \alpha/2^{*}n\text{-}1$ bo’ladi. Agar *n* ni yetarlicha katta olinsa, u holda 2

α/2*n-1 ni μ dan kichik qilish mumkin, ya’ni bu uchburchakning uchinchi

burchagi *2d* dan katta bo’ladi; biz qarama-qarshilikka uchradik.

2-masala. Agar qandaydir uchburchakda burchaklar yig’indisi 2d ga teng bo’lsa, u holda bu boshqa uchburchakalar uchun ham o’rinli bo’ladi.

Ye ch i l i sh i. Qulaylik uchun *ABC* uchburchak burchaklari yig’indisini S_{ABC} orqali belgilashga kelishib olamiz. *ABC* uchburchakda (1.1.5-rasm) burchaklari yig’indisi *2d* ga teng bo’lsin, u holda ikkita burchak, masalan <*A* va ∢*C* - o’tkirdir, *B* uchdan tushurilgan *BD* balandlik shu uchburchak ichidan o’tishini ko’rsatish qiyin emas, ya’ni uni ikki to’g’ri burchakli uchburchakka bo’ladi.

$S_{ABC} = S_{ABD} + S_{DBC} - 2d$ munosabatni hisobga olib va avvalgi masalani e’tiborga olgan holda

$S_{ABC} = S_{ABD} = 2d$ bo’lishini hosil qilamiz.

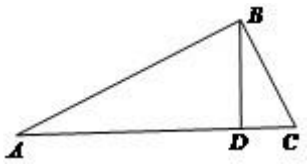

1.1.5-rasm

Endi, har bir to’g’ri burchakli uchburchakda burchaklar yig’indisi *2d* ga teng bo’lishini ko’rsatamiz. Buning uchun *ABD* uchburchakni olamiz va uni o’ziga teng, *E* uchudagi burchagi to’g’ri burchak va katetlari *AE= BD*va *EB =AD* bo’lgan *AEB* uchburchakni yasash yordamida to’g’ri to’rtburchakkacha to’ldiramiz (1.1.6-rasm).

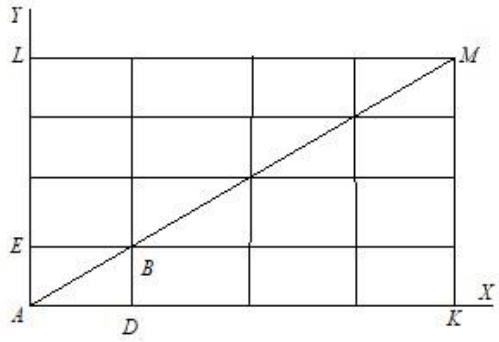

1.1.6-rasm

Bu *AEBD* to’g’ri to’rtburchakda burchaklar yig’ndisi *4d* ga teng. *AD* tomonni *AX* to’g’ri chiziq bo’ylab *n* marta, *AE* tomonni *AY* to’g’ri chiziq bo’ylab *n* marta cho’zib, bir to’g’ri to’rtburchak ustiga *AEBD* ga teng bo’lgan boshqasini joylashtirib, *AEBD* ga teng n^2 to’g’ri to’rtburchaklardan tfshkil topgan *ALMK* to’g’ri to’rtburchakni hosil qilamiz. *ALMK* to’g’ri to’rtburchakda ham burchaklar yig’indisi *4d* ga teng. *AM* diagonal bu to’g’ri to’rtburchakni ikkita to’g’ri burchakli uchburchakka bo’lib, ularning har birida burchaklar yig’indisi *2d* ga teng (1-masalaga asosan). *n* ni etarlicha katta olib, katetlari berilgan *PQR* to’g’ri burchakli uchburchak katetlaridan katta bo’lgan *AMK* to’g’ri burchakli uchburchakni hosil qilamiz (1.1.7-rasm).

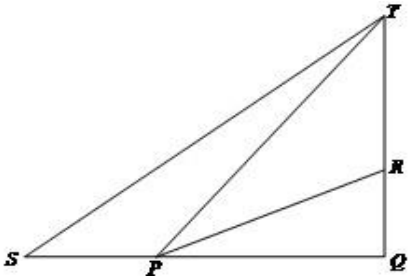

1.1.7-rasm

Agar *QT =KM* , *QS =AK* deb olsak, *AMK* uchburchakkaga teng bo’lgan *STQ* uchburchak hosil bo’ladi. *PT* kesma *STQ uchburchakni* ikkita uchburchakka bo’ladi va

$$SSQT=SSPT+SPTQ-2d$$

ekanligidan $S_{SPT} + S_{PTQ} = 4d$ bo’lib, $S_{SPT} = S_{PTQ} = 2d$ ekanligi kelib chiqadi. Xuddi shu mulohazalarni PTQ uchburchak va PR kesma uchun bajarib, $S_{PQR} = 2d$ ekanligini topamiz.

Shunday qilib, har bir to’g’ri burchakli uchburchakda burchaklar yig’indisi $2d$ ga teng ekan. Biroq biz yuqorida har bir uchburchak ikkita to’g’ri burchakli uchburchakka bo’linishini ko’rdik. Shundan ixtiyoriy uchburchakda burchaklar yig’indisi $2d$ ga tengligini hosil qilamiz.

Shunday qilib, faqat ikkita taxminni qilishimiz mumkin: yoki barcha uchburchaklarda burchaklar yig’indisi $2d$ ga teng, yoki barchasida u $2d$ dan kichik.

Endi uchburchak burchaklari yig’indisi haqidagi masalaning parallellik postulati bilan bog’liqligini topamiz.

3-Masala. Agar uchburchak burchaklari yig’indisi 2d ga teng bo’lsa, Evklid postulati o’rinli, agar u 2d dan kichik bo’lsa, Lobachevskiy postulati o’rinlidir.

Bunga teskari fikr ham o’rinlidir.

Ye ch i l i sh i. Eng avval uchburchak burchaklari yig’indisi $2d$ ga teng bo’lsa, $AA1$ to’g’ri chiziqda yotmagan P nuqta orqali (1.1.8-rasm) $BB1$ to’g’ri chiziq bilan etarlicha kichik burchak hosil qiluvchi va $AA1$ ni kesib o’tuvchi to’g’ri chiziqni o’tkazish mumkinligini ko’rsatamiz ($AA1$ va $BB1$ to’g’ri chiziqlar PQ ga perpendikulyar).

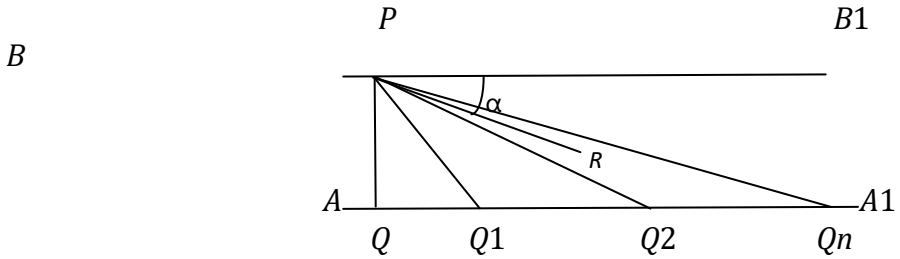

1.1.8-rasm

Buning uchun $QQ1 = PQ$ kesma quramiz; u holda $< B’PQ = d/2$ Ushbu ∡ —

$Q1Q2 = PQ_1$ kesmani o’tkazamiz; u holda $<B’PQ2 = d/4$. Shundan keyin bu 2

jarayonni davom ettiramiz: $Q\,Q_{2\,3} = PQ_2$, $QQ = PQ_{3\,4}$ +, …, $Q\,Q = PQ_{n-1\,n\,n-1}$ kesmalarni quramiz. Natijada PQ_3, PQ_4, …, PQ_n nurlarni hosil qilamiz va ular PB' nur bilan $^{d}/_{8}$, $^{d}/_{16}$, …, —$^{d}/_{2n}$ burchaklarni hosil qiladi. n ning

kattalashishi bilan, ixtiyoriy berilgan burchakdan kichik burchak olishimiz mumkin. Endi Evklid postulatini isbotlash oson. Faraz qilaylik, PR nur PB' nur bilan α burchak hosil qilsin. n ni etarlicha katta tanlab (—$^{d}/_{2} < \alpha$

bo’ladigan qilib), PQQ_n uchburchakni hosil qilamiz. Bunda PR nur QPQ_n burchakning ichidan o’tadi, ya’ni QQ_n tomonni kesadi.

Endi uchburchak burchaklari yig’indisi $2d$ dan kichik degan farazni ko’rib chiqamiz. BB' dan farqli, P nuqta orqli o’tuvchi va AA' ni kesmaydigan to’g’ri chiziqlar mavjudligini ko’rsatamiz.

$AA’$ da yotuvchi M nuqtani P bilan tutashtiramiz (1.1.9-rasm) va PR nurni shunday o’tkazamizki, bunda $<MPR$ burchak $<PMQ$ burchakka teng bo’lsin.

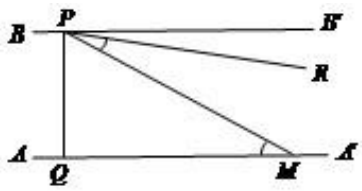

1.1.9-rasm

Uchburchak burchaklari yig’ndisi haqidagi taxminlardan

<*MPB*'> <*PMQ* ekanligi kelib chiqadi, ya’ni *PR* nur <*MPB*' burchak ichidan o’tadi; bu nur *AA’* ni kesmaydi, aks holda tashqi burchagi *QMP* ichki (*MPR*) ga teng bo’lgan uchburchak hosil bo’lar edi.

Shunday qilib, masalaning birinchi yarmi yechildi, undan esa teskari xulosa kelib chiqadi.

3-masala yordamida o’quvchi Evklid va Lobachevskiy postulatlarini ta’riflashda kuchsizroq talablar bilan chegaralanish mumkinligini ko’rsatishi mumkin. Masalan, Evklid postulatini quyidagicha ta’riflash mumkin: to’g’ri chiziq *a* va unda yotmagan *P* nuqta mavjud bo’lib, bu to’g’ri chiziq va nuqta bilan aniqlanadigan tekislikga *P* nuqta orqali *a* bilan kesishmaydigan bittadan ko’p bo’lmagan to’g’ri chiziq o’tadi.

Lobachevskiy geometriyasida uchburchak burchaklari yig’indisi *2d* dan kichikligini hisobga olgan holda, *2d* va bu uchburchak burchaklari yig’indisi orasidagi farqqa teng bo’lgan uchburchak nuqsoni (defekt) haqidagi tushunchani kiritamiz:

$$D ABC = 2d - S ABC$$

Agar *BD* kesma *ABC* uchburchakni *ABD* va *DBC* uchburchaklarga bo’lsa,

$$D ABC = D ABD + D DBC$$

ekanligini ko’rish qiyin emas,

n-burchak uchun nuqson (defekt) $2\ d(\ n-2)$ va uning burchaklari yig’indisi orasidagi farq kabi kiritiladi. Umuman olganda, agar ko’pburchakni siniq chiziqlar yordamida bir nechta ko’pburchaklarga bo’lsak, u holda ko’pburchak nuqsoni (defekt) uning bo’laklari nuqsonlari yig’indisiga tengligini isbotlash mumkin.

Parallellik postulatining shunday shakllarining mavjudligi haqidagi masala bilan bo’liqligi haqidagi masalaga o’tamiz. Bunday shakllar faqat Evklid postulati to’g’ri bo’lgandagina mavjud bo’lishini ko’rsatamiz.

4-masala. Agar ikkita o’xshash uchburchak mavjud bo’lsa, u xolda Evklid postulati o’rinli bo’ladi.

Ye ch i l i sh i. *ABC* va *A’B’C*' uchburchakda burchaklar jufti tengdir: <*A*=< *A’* <*B*= *B’*,< *C*=,<*C’* biroq tomonlari *AB* >*A’B’*

AB tomonida A_1B kesma belgilaymiz va burchak $BAM_1 = \angle A$ ostiga A_1M to’g’ri chiziqni o’tkazamiz(1.1.10-rasm). A_1M to’g’ri chiziq *AC* ni

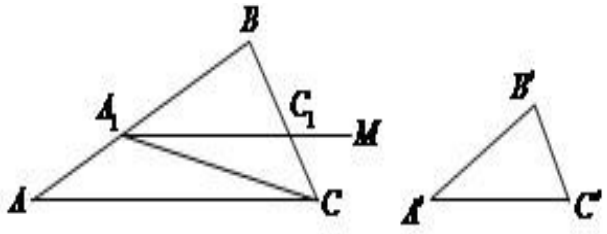

1.1.10-rasm kesmasligidan,

u C_1 nuqtada *BC* ni kesadi. Uchburchak ABC_1 = uchburchak *ABC*1 ekanligidan, $AACC_{1\ 1}$ to’rtburchakda burchaklar yig’indisi 4*d* tengdir. Uni diagonal tarzda ikkiga uchburchakka bo’lib, ularning har biridagi burchaklar yig’indisi *2d* ga tengligiga erishamiz, ya’ni Evklid postulati o’rinlidir.

1.2. Chizg’ich yordamida yasash

5-masala. l to’g’ri chiziqda uchta turli A, B va C nuqtalar berilgan. A, B nuqtalar juftini C nuqta bilan birga garmonik tarzda bo’luvchi D nuqtani yasang.

Ye ch i l i sh i. To’liq to’rtburchakning garmonik xossalarni qo’llashga asoslangan yasash g’oyasi ma’lum. Berilgan masalaning muhimligini hisobga olib yasashning barcha bosqichlarini to’liq ko’rib chiqamiz.

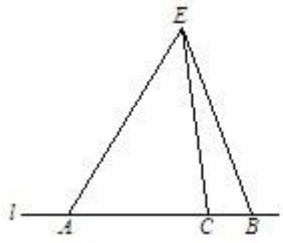

1.2.1-rasm

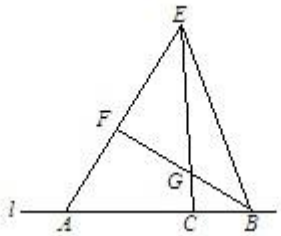

1.2.2 -rasm

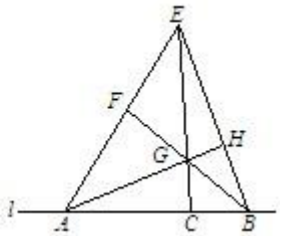

1.2.3 -rasm

l to’g’ri chiziqdan tashqarida ixtiyoriy *E* nuqtani olamiz va *AE, BE* va *CE* to’g’ri chiziqlarni o’tkazamiz (1.2.1-rasm). *AE* da *A* va *E* dan farqli bo’lgan *F* nuqtani olamiz va *CE* ni *G* nuqtada kesib o’tuvchi *BF* to’g’ri chiziqni o’tkazamiz (1.2.2-rasm). *BE* ni *H* nuqtada kesuvchi *AG* to’g’ri chiziq o’tkazamiz (1.2.3-rasm). *FH* to’g’ri chiziq *l* ni izlanayotgan *D* nuqtada kesib o’tadi (1.2.4-rasim).

1.2.5-rasmda *C* nuqta *AB* kesmadan tashqarida bo’lgan holdagi yasash bajarilgan.

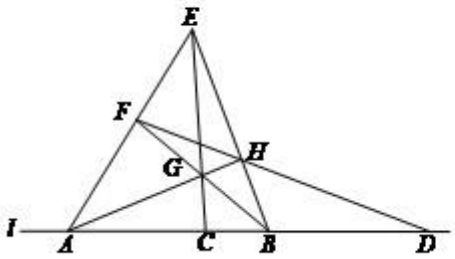

1.2.4-rasm

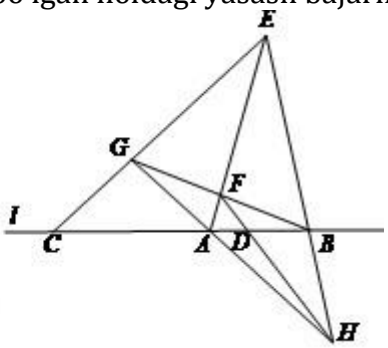

1.2.5-rasm

6-masala. Bir dastaga tegishli a, b, c turli to’g’ri chiziqlar berilgan. a, b to’g’ri chiziqlar juftini c bilan birga garmonik tarzda ajratuvchi d to’g’ri chiziq yasalsin.

Ye ch i l i sh i. Dasta markazidan, y’ani berilgan to’g’ri chiziqlarning kesishish nuqtasi orqali o’tmaydigan *l* to’g’ri chiziqni o’tkazamiz; *l* ularni mos ravishda *A, B, C* nuqtalarda kesib o’tsin. *C* nuqta bilan birga *A, B* nuqtalarni garmonik tarzda ajratuvchi nuqtani yasaymiz (5-masala) va uni dasta markazi bilan tutashtiramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamatov M.SH., Bayturayev A.M., Ibragimov N.Sh. Geometriya asoslaridan masalalar to‘plami. O‘quv qo‘llanma. –T.: “Universitet”, 2019. -130b.
2. Nuritdinov, J. T. (2021). ABOUT THE MINKOWSKI DIFFERENCE OF SQUARES ON A PLANE. Scientific reports of Bukhara State University, 5(3), 13-29.
3. Nuritdinov J. T. On Minkowski difference of triangles. Bull. Inst. Math., 2021, Vol.4, No6, pp. 50-57. [In Uzbek]
4. Mamatov, M. and Nuritdinov, J. (2020) Some Properties of the Sum and Geometric Differences of Minkowski. Journal of Applied Mathematics and Physics, 8, 2241-2255. doi: 10.4236/jamp.2020.810168.
5. Mamatov, M. S., & Nuritdinov, J. T. (2020). On some geometric properties of the difference and the sum of Minkowski. ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (86), 601-610. Soi: http://s-o-i.org/1.1/TAS-06-86-110
6. Mamatov M. and Nuritdinov J. (2022). Optimizing the Quality of Electric Lighting with the Use of Minkowski’s Geometric Difference. In Proceedings of the 3rd International Symposium on Automation, Information and Computing - Volume 1: ISAIC; ISBN 978-989-758-622-4, SciTePress, pages 751-756. DOI: 10.5220/0012046100003612

7. Mamatov , M., Nuritdinov, J. and Esonov, E. (2021) “Differential games of fractional order with distributed parameters”, International Scientific Technical Journal "Problems of Control and Informatics", 66(4), pp. 38–47. doi: 10.34229/1028-0979-2021-4-4.

8. Nuritdinov J.T. Minkowski difference of cubes. Proceedings of International Conference on Mathematics and Mathematics Education (ICMME - 2022). Pamukkale University, Denizli, Turkey, 22-24 September 2022; 88-90.

9. Жалолхон Нуритдинов Турсунбой ўғли. (2023). ТЕКИСЛИКДА БЕРИЛГАН ЭЛЛИПСЛАР МИНКОВСКИЙ АЙИРМАСИ. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 105–113. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.312

10. J.T.Nuritdinov. On the minkowski difference of lines and planes // Modern problems of applied mathematics and information technologies. Al-Khwarizmi 15-17 November, 2021, Fergana, Uzbekistan. pp 252.

11. Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li, & Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li. (2023). SANOATNING YAIMGA TA’SIRINI BAHOLASH. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 290–293. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.439

12. Toshxo‘jayev Abduqodirxon Abdulmansur o‘g‘li, & Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li. (2023). O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINING YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI ULUSHI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 328–332. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.454

13. Nuritdinov J.T. (2023). YARIM TEKISLIKLAR MINKOVSKIY AYIRMASI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 38–40. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.281

14. I. I. Haydarov, & J. T. Nuritdinov. (2023). BENEFIT FROM THE GEOGEBRA PROGRAM IN SOLVING PROBLEMS OF PROJECTIVE GEOMETRY. Open Access Repository, 9(4), 298–302. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/KE253

15. J. T. Nuritdinov. (2023). USING THE MAPLE SOFTWARE TOOL IN SOLVING A SYSTEM OF LINEAR EQUATIONS. Open Access Repository, 9(4), 303–307. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/U4BHE

16. Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li, & Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li. (2023). O‘ZBEKISTONNING JAHON SAVDO TASHKILOTIGA A’ZO BO‘LISH UCHUN UZOQ YO‘LI VA XITOY TAJRIBASI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 43–47. https://doi.org/10.54613/ku.v6i6.247

TEACHER UNDERSTANDING, RECOGNIZING LEARNING CHALLENGES, AND EMPLOYING EFFECTIVE INSTRUCTIONAL TECHNIQUES TO ENHANCE ENGLISH GRAMMAR PROFICIENCY

Raxmonova Nilifar Baxodirovna
Teacher Kokand university

Abstract: Mastering English grammar is essential for effective communication, yet many learners face significant challenges in this area. This paper explores the crucial role of teacher awareness, the identification of learning difficulties, and the implementation of effective teaching strategies in promoting grammar mastery. Through a detailed examination of student needs, the paper highlights how modern approaches, including contextualized instruction, differentiation, scaffolding, and peer collaboration, can enhance learning outcomes. Additionally, the importance of formative assessment in monitoring progress and guiding instruction is discussed. By addressing individual student challenges and employing innovative methods, teachers can create more engaging and supportive learning environments, leading to improved grammatical proficiency and overall language competence.

Keywords: English grammar mastery, teacher awareness, learning difficulties, teaching strategies, contextualized instruction, differentiation, scaffolding, formative assessment, peer collaboration, language learning.

Introduction. The acquisition of English grammar has long been a cornerstone of language education, serving as a foundation for effective communication in both written and spoken forms. However, despite its importance, many students face significant challenges in mastering English grammar, resulting in persistent gaps in their language proficiency. These challenges are often rooted in complex learning difficulties that may not be easily identifiable without keen observation and diagnostic tools. As such, the role of teachers in not only delivering grammatical instruction but also in diagnosing and addressing these learning difficulties becomes paramount. Effective teaching strategies, underpinned by a thorough awareness of student needs, can bridge the gap between grammatical theory and practical application, ultimately fostering better language outcomes. The ability to master English grammar is not merely an academic goal but a critical skill that contributes to broader linguistic competence. Grammar provides the structural framework that enables students to convey meaning, make connections between ideas, and communicate with clarity and precision. Yet, for many learners, understanding grammatical rules and applying them accurately remains a considerable obstacle. These difficulties can arise from a range of factors, including cognitive challenges, a lack of foundational knowledge, limited exposure to the language, or inadequate teaching methods. Therefore, understanding the root causes of students' grammatical struggles is crucial for educators who aim to support their students' linguistic development effectively.

Teacher awareness is a critical factor in the successful instruction of English grammar. It encompasses a teacher's understanding of both the subject matter and the individual learning profiles of their students. Educators who are aware of the common challenges that learners face in grammar, as well as those specific to their classrooms, are better equipped to tailor their teaching strategies to meet student needs. This awareness extends beyond the mere delivery of content; it involves recognizing when students are struggling, identifying patterns of errors, and understanding the cognitive processes behind these difficulties. In this context, teacher awareness becomes the foundation upon which effective grammar instruction is built. Without this

foundational knowledge, teachers may miss critical opportunities to intervene and support students in overcoming their grammatical challenges. Identification of learning difficulties is the next critical step in addressing grammar mastery. While some students may struggle with grammar due to a lack of motivation or engagement, others may face more profound learning difficulties that require targeted interventions. These difficulties can manifest in various ways, such as confusion between similar grammatical structures, challenges with sentence construction, or persistent errors in verb tense usage. It is essential for teachers to develop the skills to diagnose these issues early and accurately, as timely identification allows for more effective remediation. Diagnostic assessments, student observations, and analysis of written work are all valuable tools that can aid teachers in identifying specific areas where students are struggling. By pinpointing these difficulties, teachers can develop targeted strategies to address the underlying issues, rather than relying on generalized teaching methods that may not meet the needs of all learners.

Once learning difficulties are identified, the implementation of effective teaching strategies becomes the final and perhaps most crucial phase in ensuring grammar mastery. Traditional methods of grammar instruction, such as rote memorization and repetitive drills, often prove insufficient in fostering deep understanding and long-term retention. Instead, educators must adopt more innovative and student-centered approaches that engage learners and make grammar instruction more meaningful. Techniques such as contextualized grammar instruction, where grammatical rules are taught in the context of actual language use, have been shown to be more effective than isolated grammar drills. By integrating grammar lessons into real-life communication activities, teachers can help students see the relevance of grammar to their everyday language use, thereby enhancing their motivation to learn. Another effective strategy is the use of differentiated instruction, where teaching methods are adapted to meet the diverse needs of students within a classroom. This approach recognizes that students do not all learn in the same way and that some may require more individualized support to overcome their learning difficulties. Differentiated instruction may involve providing additional resources, offering alternative explanations of grammatical concepts, or allowing students to work at their own pace. By catering to the unique learning styles of each student, teachers can ensure that all learners have the opportunity to achieve grammatical mastery.

Formative assessment is another key strategy in promoting grammar mastery. Regular, ongoing assessment allows teachers to monitor student progress and adjust their teaching methods accordingly. Rather than waiting for summative assessments, such as final exams or end-of-term projects, formative assessments provide immediate feedback that can guide both teaching and learning. These assessments may take the form of quizzes, peer reviews, or self-assessments, all of which give students the opportunity to reflect on their own grammatical knowledge and areas for improvement. By incorporating formative assessment into grammar instruction, teachers can create a more responsive and adaptive learning environment that supports student growth.

Main Body. Teacher awareness is a multifaceted concept, especially in the context of English grammar instruction. It begins with a deep understanding of grammar rules, as well as an ability to make those rules comprehensible to students. However, awareness also extends to recognizing the broader challenges that learners face, such as language anxiety, cultural differences, or cognitive difficulties. These factors can hinder the learning process, especially for students whose first language does not share the same grammatical structures as English. For example, students from languages that lack complex verb tenses may find it particularly difficult to grasp the subtleties of English tense usage. It is incumbent upon teachers to be aware of these linguistic and psychological barriers to ensure their teaching is responsive to the students' needs.

Effective grammar instruction also requires teachers to be aware of individual differences in learning styles. Some students may excel in understanding abstract rules but struggle to apply them in practice, while others might grasp practical usage but lack an understanding of underlying grammatical theory. Teachers must be aware of these variations and adapt their teaching accordingly, ensuring that both theoretical understanding and practical application are nurtured. This awareness can be cultivated through active engagement with students, regular assessments, and reflective teaching practices. By staying attuned to their students' progress and challenges, teachers can continually adjust their methods to ensure that all students have the opportunity to succeed in mastering English grammar.

One of the key challenges in teaching English grammar is identifying learning difficulties early. These difficulties often manifest in patterns of errors, confusion over certain grammatical rules, or a lack of progress despite repeated instruction. Some students may exhibit avoidance behaviors, such as refusing to participate in grammar exercises or relying heavily on simple sentence structures to avoid making mistakes. In these cases, the difficulty may not be due to a lack of motivation but rather an underlying learning issue, such as a difficulty with linguistic processing or working memory deficits. Teachers who are able to identify these patterns early can intervene more effectively, offering targeted support that addresses the root causes of the student's struggles.

There are several diagnostic tools available to help teachers identify learning difficulties in grammar. One such tool is formative assessment, which allows teachers to gather data on student performance over time and identify areas where students are consistently struggling. Another method involves close observation of student behavior and work, particularly in writing tasks where grammatical errors are more easily detected. Teachers can also use error analysis, a process in which they systematically examine students' mistakes to identify common patterns. For instance, a student who consistently struggles with subject-verb agreement may have difficulty understanding how to apply grammatical rules to different contexts. By analyzing these errors, teachers can develop a clearer picture of the student's learning difficulties and devise strategies to address them.

Once learning difficulties have been identified, the next step is to implement effective teaching strategies. Traditional approaches to grammar instruction, such as drills and memorization, often fail to engage students or foster deep understanding. While these methods may work for some learners, they do not cater to the diverse needs of all students, particularly those with learning difficulties. As such, modern approaches to grammar teaching have shifted towards more contextualized and communicative methods, which aim to integrate grammar instruction with real-life language use.

Contextualized grammar teaching involves embedding grammatical instruction within meaningful communication activities, rather than isolating grammar as a separate component of language learning. For example, instead of teaching verb tenses through repetitive drills, a teacher might design a lesson where students discuss their future plans, naturally incorporating different verb tenses into the conversation. This approach allows students to see the relevance of grammar in real-world communication, making it more engaging and memorable. Additionally, by practicing grammar in a communicative context, students are better able to internalize the rules and apply them accurately in their own speech and writing.

Another effective teaching strategy is differentiation, which involves tailoring instruction to meet the unique needs of each student. In a grammar classroom, this might involve grouping students by their proficiency levels and providing different exercises or tasks based on their needs. For example, more advanced students might work on complex sentence structures, while

those still mastering the basics focus on simple sentences. Differentiation can also involve providing alternative explanations of grammatical concepts, using visuals, or incorporating technology to create interactive grammar activities. By offering multiple pathways to learning, teachers can ensure that all students, regardless of their starting point, have the opportunity to progress towards grammar mastery.

A key component of effective grammar instruction is the use of scaffolding, a technique that provides students with temporary support until they can perform a task independently. In grammar instruction, scaffolding might involve breaking down complex grammatical concepts into smaller, more manageable parts, and gradually removing support as students gain confidence. For example, when teaching sentence structure, a teacher might first provide sentence stems that students can complete, and then gradually encourage them to write sentences entirely on their own. Scaffolding not only builds students' grammatical skills but also fosters a sense of autonomy, as students learn to apply grammar rules independently.

Peer collaboration is another powerful tool in grammar instruction. By working together, students can learn from each other's strengths and provide feedback on grammatical errors. Peer review sessions, where students critique each other's writing, are particularly useful for improving grammatical accuracy. Not only do these activities help students identify their own mistakes, but they also foster a collaborative learning environment where students feel comfortable taking risks and making mistakes. This is crucial in grammar learning, where fear of making errors can often inhibit progress.

Finally, formative assessment plays a crucial role in helping teachers monitor student progress and adjust their teaching strategies accordingly. Formative assessments, such as quizzes, peer reviews, and self-assessments, provide valuable data on student learning. These assessments allow teachers to identify which students are struggling with particular grammatical concepts and offer targeted interventions. Moreover, formative assessments encourage students to take ownership of their learning by providing them with opportunities to reflect on their grammatical knowledge and areas for improvement. When used effectively, formative assessment can create a more dynamic and responsive classroom environment where both teaching and learning are continuously evolving.

Teaching English grammar effectively requires a comprehensive understanding of both the subject matter and the challenges that students face. Teacher awareness is essential in recognizing these challenges, while identification of learning difficulties ensures that students receive the support they need to overcome them. By implementing innovative teaching strategies such as contextualized instruction, differentiation, scaffolding, peer collaboration, and formative assessment, teachers can create a more inclusive and engaging learning environment that fosters grammar mastery. Grammar is not merely a set of rules to be memorized but a fundamental aspect of language that enables students to communicate with precision and clarity. By recognizing and addressing the diverse needs of their students, teachers can ensure that all learners have the opportunity to develop strong grammatical skills that will serve them throughout their academic and professional lives.

Conclusion. The mastery of English grammar is a critical component of language proficiency, and teachers play an essential role in guiding students through this process. Teacher awareness and the identification of learning difficulties are foundational steps in creating an effective learning environment. By understanding the individual challenges that students face, teachers can implement targeted strategies that address their unique needs. Effective grammar instruction requires more than traditional methods; it involves innovative approaches such as contextualized teaching, differentiation, and scaffolding. Through formative assessment and peer

collaboration, students are empowered to take ownership of their learning, leading to greater engagement and mastery of grammatical concepts. In the end, successful grammar instruction not only equips students with the tools to communicate effectively but also fosters a deeper appreciation for the nuances of language. By prioritizing student needs and adapting their teaching strategies, educators can help all learners achieve grammar mastery and succeed in their language learning journey.

References:

1. Ellis, R. (2006). Current issues in the teaching of grammar: An SLA perspective. TESOL Quarterly, 40(1), 83-107. https://doi.org/10.2307/40264512
2. Borg, S. (2003). Teacher cognition in grammar teaching: A literature review. Language Awareness, 12(2), 96-108. https://doi.org/10.1080/09658410308667069
3. Richards, J. C., & Reppen, R. (2014). Towards a pedagogy of grammar instruction. RELC Journal, 45(1), 5-25. https://doi.org/10.1177/0033688214522622
4. Spada, N., & Tomita, Y. (2010). Interactions between type of instruction and type of language feature: A meta-analysis. Language Learning, 60(2), 263-308. https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2010.00562.x
5. Nassaji, H., & Fotos, S. (2011). Teaching grammar in second language classrooms: Integrating form-focused instruction in communicative context. Language Teaching Research, 15(4), 413-428. https://doi.org/10.1177/1362168811417525
6. Swan, M. (2005). Legislation by hypothesis: The case of task-based instruction. Applied Linguistics, 26(3), 376-401. https://doi.org/10.1093/applin/ami013
7. Purpura, J. E. (2004). Assessing grammar. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511733084
8. Rakhmonova Nilufar Bakhodirovna. (2024). About Some Features of Authentic Text Materials in Teaching a Foreign Language. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 45-49. https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/1136
9. Rakhmanova, N. (2023). Language and culture: investigate the connection among language and culture, analyzing how language reflects and shapes social standards, values, and personalities. Talqin va tadqiqotlar, 1(31). Https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1291
10. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). Teachers’ attitudes and perceptions towards the utility of translation in foreign language teaching. Kokand University Research Base, 100–106. https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/295
11. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). The influence of gamification on student motivation and achievement in higher education English as a foreign language learning. Kokand University research base, 94–99. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/294
12. Begmatov a. T. (2022). Effective use of interactive games in teaching foreign language. Conference, 1–4. Retrieved from https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/979

INVESTIGATION OF INTERDISCIPLINARY APPROACHES IN SECONDARY-LEVEL ENGLISH GRAMMAR INSTRUCTION, FOCUSING ON THE TEACHING OF VERB TENSES

Begmatov Azizbek Tursunbayevich
Teacher Kokand university

Abstract: This paper explores the application of interdisciplinary thinking patterns in the teaching of English verb tenses at the secondary level. By integrating grammar instruction with subjects like history, science, literature, and mathematics, the paper highlights how students can gain a deeper understanding of tense usage. Interdisciplinary approaches allow students to move beyond memorization, enabling them to grasp the abstract concept of time more intuitively and apply verb tenses accurately in various contexts. The study emphasizes the benefits of critical thinking, problem-solving, and collaborative learning in making grammar instruction more dynamic and relevant. Ultimately, this approach fosters both language proficiency and cognitive development, preparing students for effective communication across disciplines.

Keywords: Interdisciplinary thinking, English grammar, verb tenses, secondary education, critical thinking, collaborative learning, grammar instruction.

Introduction. The teaching of English grammar, particularly verb tenses, has traditionally been approached as an isolated subject within language education. However, with the rise of interdisciplinary learning in modern education, there is growing interest in exploring how integrating other subjects can enhance the understanding of grammatical concepts. In the context of secondary education, where students are simultaneously engaging with multiple disciplines, interdisciplinary thinking provides a unique opportunity to deepen their grammatical knowledge by connecting grammar to broader cognitive and subject-based frameworks. The exploration of interdisciplinary thinking patterns within the teaching of verb tenses offers a means to make grammar instruction more relevant, dynamic, and engaging for students. Verb tenses form the backbone of English grammar, allowing speakers and writers to express time relationships clearly and accurately. For students, mastering tenses is crucial for achieving both fluency and grammatical precision. However, the abstract nature of tenses, particularly the distinctions between simple, continuous, perfect, and perfect continuous forms, often presents significant challenges for learners. Many students struggle to apply these forms consistently in both spoken and written language. This difficulty can be exacerbated by the traditional method of teaching tenses in isolation from other academic and cognitive processes, where grammar instruction focuses heavily on rote memorization of rules and decontextualized exercises. Such approaches often fail to foster a deeper understanding of how tense usage relates to meaning in authentic communication.

Interdisciplinary learning, which encourages students to draw connections between different fields of study, has the potential to overcome these challenges by situating grammar teaching within broader intellectual contexts. This approach allows students to see grammar not as a rigid set of rules but as a system that functions across different areas of knowledge and communication. For example, the concept of time—central to the understanding of tenses—can be linked to subjects like history, where students are required to think chronologically, or science, where time plays a crucial role in understanding processes and experiments. By engaging students in thinking about time through the lenses of various disciplines, teachers can help them develop a more intuitive grasp of how verb tenses function to describe events in the past, present, and future. Interdisciplinary thinking in grammar teaching can also involve integrating creative

subjects such as literature and the arts. For instance, when studying verb tenses, students might analyze literary texts to explore how authors use tense to build narrative structure or convey a particular mood. This literary approach allows students to see grammar in action within the creative process, helping them to understand how tense can influence the tone, pacing, and perspective of a story. Similarly, integrating grammar with the study of music, which is structured by rhythm and timing, can offer alternative ways to conceptualize tense usage. These connections between grammar and the arts make learning tenses more tangible and accessible, especially for students who may struggle with more traditional grammatical exercises.

Moreover, interdisciplinary approaches in teaching tenses provide students with opportunities for critical thinking and problem-solving. In subjects such as mathematics or geography, students are required to follow logical sequences and patterns, skills that can directly translate to understanding the systematic nature of tense rules. For example, learning to apply verb tenses correctly often requires students to think critically about the sequence of events or the relationship between different actions in time. By incorporating these types of logical thinking from other disciplines, teachers can guide students to approach tense usage analytically, making grammar learning an intellectual exercise rather than a mechanical task. The introduction of interdisciplinary thinking in grammar instruction also fosters a more collaborative and inquiry-based learning environment. In a traditional grammar classroom, students may view learning tenses as a solitary activity, focused primarily on individual memorization and practice. However, when grammar is taught through an interdisciplinary lens, students can engage in discussions, group activities, and projects that encourage them to work together to solve problems or analyze texts. This collaborative approach not only makes grammar instruction more interactive but also enhances students’ critical thinking and communication skills.

One of the primary benefits of interdisciplinary teaching in the context of grammar is that it encourages students to see connections between language and the real world. In a globalized society, the ability to communicate effectively across different contexts and disciplines is essential. Grammar, and specifically tense usage, plays a vital role in this communication, as it allows speakers to articulate complex relationships between time, action, and meaning. By teaching tenses through interdisciplinary methods, teachers can prepare students to use grammar flexibly and accurately in diverse real-life situations, whether they are writing an essay in English class, conducting an experiment in science, or analyzing historical events. The exploration of interdisciplinary thinking patterns in teaching English verb tenses at the secondary level presents a promising avenue for making grammar instruction more engaging, relevant, and intellectually stimulating. By connecting grammatical concepts with broader cognitive and subject-based frameworks, teachers can help students develop a deeper understanding of tenses and their practical applications. This interdisciplinary approach not only enhances grammatical proficiency but also fosters the development of critical thinking, problem-solving, and collaborative learning skills, preparing students to navigate the complexities of language and communication in the modern world.

Main Body. The integration of interdisciplinary thinking in secondary English grammar teaching, particularly in the instruction of verb tenses, offers a dynamic and multifaceted approach to enhancing students' understanding and application of grammatical rules. This method moves beyond traditional grammar drills and isolated exercises, creating a more engaging learning environment that allows students to see grammar in action across various fields of study. By linking grammar instruction with subjects like history, science, literature, and even mathematics, students can gain a more comprehensive understanding of how verb tenses function, not only in language but in the wider world.

Verb tenses are fundamental to expressing time relationships in English, which is essential for clear and accurate communication. However, many students struggle with grasping the nuances of tenses, particularly the distinctions between simple, continuous, perfect, and perfect continuous forms. These forms can be challenging because they represent abstract concepts that are not always easy to visualize or apply. For example, the difference between the present perfect ("I have eaten") and the past simple ("I ate") can be subtle, yet it carries important implications for how the speaker relates to the action. The present perfect suggests a connection between the past action and the present moment, while the past simple confines the action strictly to the past. Without a solid understanding of these differences, students may struggle to communicate time relationships clearly, leading to confusion or misunderstandings.

One way interdisciplinary thinking can aid in teaching verb tenses is by linking the concept of time in grammar with its representation in other subjects, such as history. In history, students often work with timelines and must understand the sequence of events over time. This provides a natural opportunity to introduce verb tenses as a tool for describing historical events. For instance, teachers can have students write about key historical events using different tenses to convey the relationships between actions. A sentence like "In 1776, the American colonies declared independence" uses the simple past to describe a completed action in history, whereas "The colonies had been seeking independence for years before declaring it in 1776" uses the past perfect to show the relationship between two past actions. By integrating grammar with history, students can better understand how verb tenses are used to organize and express complex temporal relationships.

Similarly, the concept of time plays a critical role in science, particularly in subjects like physics and biology, where processes and experiments unfold over time. Teachers can leverage this by incorporating grammar exercises into science lessons. For example, students conducting a science experiment might be asked to describe their methods using the present continuous tense ("We are heating the water to 100 degrees") to emphasize the ongoing nature of the action. They could also use the future tense ("The water will boil once it reaches the right temperature") to predict the outcome of their experiment. These interdisciplinary connections not only reinforce the correct use of tenses but also show students how grammar is essential for clear and precise scientific communication.

In literature, verb tenses play a vital role in shaping narrative structure and mood. This makes literary analysis an excellent opportunity for teaching students how tenses can influence the meaning of a text. For example, in Charles Dickens' A Christmas Carol, the shifts in tense reflect the temporal shifts in the narrative. The ghost of Christmas past brings Scrooge into his memories, which are narrated using the simple past tense ("He was a boy again, seeing his old schoolroom"), while the ghost of Christmas present shows Scrooge events that are happening at the same time as the narrative, often in the present continuous tense ("They are feasting in Bob Cratchit's house right now"). By analyzing these tense shifts, students can see how authors use grammar to control the flow of time in a story, creating a richer understanding of both the text and the function of verb tenses.

Interdisciplinary thinking can also involve subjects that might not seem immediately connected to grammar, such as mathematics. While math may not involve much verbal communication, it does require students to think logically and sequentially, skills that are highly applicable to understanding tense usage. For instance, in math, students learn to follow a series of steps to solve an equation, ensuring that each action is completed in the correct order. This mirrors the process of understanding tenses, where students must determine the sequence of actions and select the appropriate tense to reflect that sequence. A teacher might create a

grammar exercise where students describe the steps in solving a math problem, using the past perfect to describe earlier steps ("After we had solved for x, we substituted it into the second equation") and the simple past to describe the final result ("We solved the equation and found that x equals 3"). By making connections between math and grammar, students can develop a more systematic and logical approach to tense usage.

Another example of interdisciplinary teaching comes from the arts, particularly music. Music, like grammar, is governed by rules and patterns, and it unfolds over time. The rhythm of music can serve as a metaphor for verb tenses, with different tenses representing different "beats" or points in time. For instance, a teacher could ask students to listen to a piece of music and describe its progression using different tenses: "The music starts softly, then builds to a crescendo" (present simple and continuous), "It had been quiet for several minutes before the drums entered" (past perfect), or "The musicians will play the final note soon" (future). This activity helps students internalize the idea that tenses, like musical notes, are part of a larger pattern that gives structure to communication.

The use of interdisciplinary thinking in grammar instruction also encourages critical thinking and problem-solving. When students are asked to apply verb tenses in different contexts, such as history or science, they must think critically about how time functions in those contexts and how best to express it grammatically. For example, when writing about historical events, students might need to decide whether to use the past simple ("The war ended in 1945") or the past perfect ("The war had ended by the time the peace treaty was signed"). This decision-making process helps students move beyond memorization of rules and engage with grammar as a tool for making meaning.

In addition to critical thinking, interdisciplinary grammar instruction promotes collaborative learning. Students can work together on projects that require them to apply verb tenses in different subjects, such as creating a timeline of historical events or writing a scientific report. Peer collaboration not only helps students learn from each other but also fosters a deeper understanding of how verb tenses function in real-world communication. For example, a group project on climate change might involve students writing about the past effects of human activity on the environment using the past simple and perfect tenses ("We have caused significant damage to the planet") and predicting future impacts using the future tense ("If we do not act, the damage will continue to worsen"). This collaborative, interdisciplinary approach makes grammar learning more interactive and engaging.

Interdisciplinary thinking patterns offer a rich and innovative approach to teaching English grammar, particularly in the instruction of verb tenses. By connecting grammar to other subjects like history, science, literature, and even music, teachers can make tense usage more tangible and meaningful for students. These interdisciplinary connections not only help students grasp the abstract concept of time in grammar but also foster critical thinking, problem-solving, and collaboration. As a result, students gain a deeper, more intuitive understanding of verb tenses and their role in communication, preparing them for success both in the classroom and in real-world language use.

Conclusion. The exploration of interdisciplinary thinking in the teaching of English verb tenses offers a transformative approach to grammar instruction in secondary education. By connecting the abstract concepts of tense usage to real-world applications across various subjects—such as history, science, literature, and even mathematics—students are provided with a more meaningful and engaging way to understand and apply grammatical rules. This approach not only demystifies the complexities of tenses but also fosters essential skills like critical thinking, logical reasoning, and problem-solving. Moreover, interdisciplinary teaching methods encourage

collaboration and active participation, helping students to see grammar as a dynamic tool for communication rather than a set of static rules. As a result, students develop a deeper, more practical understanding of verb tenses, which enhances both their language proficiency and their overall academic growth. Interdisciplinary strategies make grammar instruction more relevant to students' lives, preparing them to use language effectively in a variety of contexts, both academic and everyday.

References:

1. Basturkmen, H. (2010). Developing courses in English for specific purposes. Palgrave Macmillan.
2. Cumming, A. (2013). Multiple dimensions of academic language and literacy development. Language Learning, 63(s1), 130-152. https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2012.00739.x
3. Derewianka, B. (2015). The changing face of grammar: A pedagogy for writing. Language and Education, 29(4), 321-336. https://doi.org/10.1080/09500782.2015.1016950
4. Ellis, R. (2016). Focus on form: A critical review. Language Teaching Research, 20(3), 405-428. https://doi.org/10.1177/1362168816628627
5. Larsen-Freeman, D. (2014). Teaching grammar. The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching, 1-6. https://doi.org/10.1002/9781118784235.eelt0050
6. Van Lier, L. (2004). The ecology and semiotics of language learning: A sociocultural perspective. Springer.
7. Waring, H. Z. (2009). Moving out of IRF (Initiation-Response-Feedback): A single case analysis. Language Learning, 59(4), 796-824. https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2009.00526.x
8. Rakhmonova Nilufar Bakhodirovna. (2024). About Some Features of Authentic Text Materials in Teaching a Foreign Language. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 45-49. https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/1136
9. Rakhmanova, N. (2023). Language and culture: investigate the connection among language and culture, analyzing how language reflects and shapes social standards, values, and personalities. Talqin va tadqiqotlar, 1(31). Https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1291
10. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). Teachers’ attitudes and perceptions towards the utility of translation in foreign language teaching. Kokand University Research Base, 100–106. https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/295
11. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). The influence of gamification on student motivation and achievement in higher education english as a foreign language learning. Kokand university research base, 94–99. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/294
12. Begmatov a. T. (2022). Effective use of interactive games in teaching foreign language. Conferencea, 1–4. Retrieved from https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/979

FACTORS CONTRIBUTING TO THE DIFFICULTIES STUDENTS FACE IN DEVELOPING PROFICIENCY IN ENGLISH SPEAKING SKILLS

Begmatov Azizbek Tursunbayevich
Teacher Kokand university

Abstract: The ability to communicate effectively in English is a vital skill in today’s globalized world. However, many students face significant challenges in developing proficiency in English speaking. This paper explores the multifaceted factors contributing to these difficulties, including educational system limitations, lack of exposure, psychological barriers, cultural influences, pedagogical approaches, and resource constraints. The study highlights how traditional curriculum design often prioritizes reading and writing over speaking skills, leaving students inadequately prepared for real-world communication. It also discusses the impact of limited practice opportunities outside the classroom, which hinders fluency development.

Keywords: English speaking skills, language learning challenges, educational system, psychological barriers, cultural influences, language pedagogy.

Introduction. The ability to communicate effectively in English has become increasingly important in today's globalized world. English is not only the most widely spoken second language but also serves as the lingua franca in numerous international domains such as business, education, and diplomacy. For students around the world, acquiring proficiency in English speaking skills is often seen as a critical step toward enhancing their academic and professional opportunities. Despite this, many students encounter significant obstacles in their journey to become fluent speakers of English. Understanding the myriad factors that contribute to these challenges is crucial for educators, policymakers, and learners themselves. One of the primary reasons for the difficulties students face in learning to speak English fluently is the disparity between the skills emphasized in traditional educational settings and the competencies required for effective oral communication. In many educational systems, especially in non-English speaking countries, there is a predominant focus on reading and writing skills. Grammar, vocabulary, and comprehension are often prioritized over speaking and listening abilities. This imbalance leads to a situation where students may excel in written English but struggle to express themselves orally. This challenge is compounded by the fact that speaking involves not only the correct use of grammar and vocabulary but also the ability to engage in spontaneous conversation, articulate thoughts clearly, and adjust language use according to context—all of which are skills that require extensive practice and exposure.

Another significant factor that contributes to students' struggles with English speaking is the lack of an immersive language environment. Unlike in native English-speaking countries, where learners are constantly exposed to the language through media, social interactions, and daily life activities, students in non-English speaking regions often have limited opportunities to practice speaking outside the classroom. This limited exposure hinders their ability to develop a natural fluency and comfort with the language. Moreover, even when opportunities for practice do exist, they are often in formal, structured settings that do not mimic the unpredictability and informality of real-world conversations. As a result, students may become proficient in academic or formal speech but find themselves at a loss in casual or spontaneous interactions. The psychological aspect of language learning also plays a crucial role in the challenges students face. Fear of making mistakes, anxiety, and a lack of confidence can severely inhibit a student's willingness to participate in speaking activities. This issue is often exacerbated by the societal and

cultural attitudes towards language errors. In many educational contexts, mistakes are viewed negatively, leading to a fear of embarrassment or criticism among students. This fear creates a significant barrier to language learning, as speaking a new language inherently involves trial and error. For many students, the pressure to speak perfectly from the outset is overwhelming, resulting in a reluctance to practice speaking at all.

Cultural factors also influence students' ability to learn English speaking skills effectively. Language is deeply intertwined with culture, and differences in cultural norms, values, and communication styles can pose challenges for students. For instance, the conventions of politeness, directness, and body language in English-speaking cultures may differ significantly from those in the students' native cultures. These differences can lead to misunderstandings and miscommunications, further complicating the language learning process. Additionally, some students may struggle to find relevance or connection to the English language, especially if their immediate social and cultural environment does not prioritize or value English proficiency. Pedagogical methods and the quality of instruction are also significant contributors to the difficulties students face in learning English speaking skills. Traditional language teaching methods, which often focus on rote memorization and grammar drills, may not effectively prepare students for the dynamic and interactive nature of spoken communication. Furthermore, the use of native language as a medium of instruction in English classes can limit students' exposure to spoken English. In many cases, teachers themselves may not have adequate training or proficiency in spoken English, which can affect their ability to model effective communication and provide constructive feedback to students.

Technological and resource limitations present additional challenges. In many educational institutions, especially in developing countries, there is a lack of access to language learning resources such as language labs, audiovisual materials, and interactive language learning software. These tools are essential for providing students with diverse and engaging opportunities to practice speaking. The absence of such resources can result in a monotonous and less effective learning experience, where students have fewer opportunities to engage with the language in meaningful ways. The influence of social and peer dynamics should not be overlooked in the discussion of factors affecting students' English speaking skills. Peer pressure, the fear of judgment, and social anxiety can significantly impact a student's willingness to participate in speaking activities. In some cases, students may feel intimidated by their peers who are more proficient or may be hesitant to speak out in front of classmates due to fear of ridicule. This issue is particularly pronounced in cultures where academic competition is intense and failure is stigmatized.

The role of motivation and personal attitudes towards learning English is another critical factor. Students who view English as a necessary but unenjoyable subject may not engage with the language learning process as deeply as those who have intrinsic motivation and genuine interest in the language. This lack of motivation can lead to passive learning, where students focus solely on meeting course requirements rather than actively seeking to improve their speaking skills. Moreover, external motivations, such as the desire to pass exams or meet parental expectations, may not be sufficient to sustain the level of effort and practice required to achieve proficiency in spoken English. The challenges students face in learning English speaking skills are multifaceted, involving educational, psychological, cultural, pedagogical, and resource-related factors. Addressing these challenges requires a holistic approach that considers the diverse needs and backgrounds of learners. Educators and policymakers must strive to create language learning environments that encourage active engagement, provide ample opportunities for meaningful practice, and support students in overcoming their fears and anxieties. By doing so, we can help

more students achieve the level of English speaking proficiency necessary for success in an increasingly interconnected world.

Main Body. The structure of educational systems and curriculum design plays a pivotal role in shaping how students learn English speaking skills. In many non-English speaking countries, the curriculum is often heavily focused on grammar, reading comprehension, and writing skills, with speaking and listening receiving much less emphasis. This imbalance can result in a scenario where students excel in theoretical aspects of the language but lack practical speaking abilities. The traditional approach to language teaching often relies on rote learning, with students memorizing grammar rules and vocabulary lists without sufficient opportunities to practice spoken communication. This method, while effective for passing written exams, does not equip students with the necessary skills for real-world conversations. Moreover, classroom activities are frequently dominated by teacher-led instructions and written exercises, leaving little room for interactive speaking activities. In such environments, students rarely get the chance to engage in discussions, debates, or role-plays that mimic real-life scenarios. This lack of interactive practice means that students do not develop the confidence and fluency required for effective communication. Furthermore, large class sizes in many educational institutions make it challenging for teachers to give individual attention to students or to organize speaking activities that involve every student. As a result, many learners progress through their education with limited speaking abilities, even after years of studying English.

Limited Exposure to the Language. Another significant factor contributing to students’ difficulties in learning English speaking skills is the limited exposure to the language outside the classroom. In non-English speaking countries, opportunities to hear and use English in everyday life are often scarce. While students may read English texts or listen to English audio materials in class, they seldom have the chance to engage in spontaneous conversations in English. This lack of exposure makes it difficult for students to develop the listening comprehension and speaking fluency necessary for effective communication. Additionally, the types of English language materials that students are exposed to can influence their speaking skills. For example, textbooks often present dialogues and scenarios that are overly formal or simplified, failing to reflect the nuances of natural, everyday speech. This can lead to a situation where students are able to understand and produce formal English but struggle with the colloquial language used in casual conversations. Exposure to diverse forms of English, including different accents, slang, and idiomatic expressions, is essential for developing comprehensive speaking skills. Without this, students may find it difficult to understand native speakers or to express themselves in a way that feels authentic and natural.

Psychological Barriers. Psychological factors such as anxiety, fear of making mistakes, and lack of confidence are major barriers to effective language learning, particularly when it comes to speaking. Many students experience significant anxiety when asked to speak English, especially in front of others. This anxiety can stem from a fear of being judged or ridiculed for making mistakes, which is often reinforced by the culture of perfectionism prevalent in many educational systems. The pressure to speak correctly from the outset can be overwhelming, leading students to avoid speaking altogether. The fear of making mistakes is particularly detrimental in language learning because it prevents students from experimenting with the language and learning from their errors. In a supportive learning environment, mistakes should be viewed as a natural part of the learning process. However, in many cases, students are so focused on avoiding errors that they are unable to express themselves freely or to take risks with new vocabulary and sentence structures. This can result in stilted, unnatural speech, where students rely heavily on pre-learned phrases and hesitate to engage in more spontaneous or

creative language use.

Cultural and Social Influences. Cultural factors significantly impact students’ ability to learn and use English speaking skills. Different cultures have varying norms regarding communication, such as how direct or indirect speech should be, the appropriateness of interrupting during a conversation, and the use of nonverbal cues. These cultural differences can create confusion and misunderstandings for students learning English, as they may be unsure of how to adjust their communication style to fit the norms of English-speaking cultures. For example, a student from a culture that values indirectness and humility may struggle to adapt to the more direct and assertive communication style often associated with English-speaking cultures. Social influences, including peer dynamics and societal attitudes towards English, also play a role in shaping students' attitudes towards speaking the language. In some contexts, English proficiency is associated with social status or educational attainment, leading to a fear of failure and reluctance to speak. Conversely, in environments where speaking English is not valued or is viewed as a betrayal of cultural identity, students may feel self-conscious or even guilty about using the language. These social pressures can inhibit students’ willingness to practice speaking, further hindering their progress.

Pedagogical Approaches and Teacher Proficiency. The methods and strategies employed by teachers in the classroom significantly impact students' speaking skills. Traditional teaching methods, which emphasize grammar translation and memorization, are often insufficient for developing communicative competence. More modern approaches, such as Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL), focus on using language as a tool for communication and encourage students to engage in real-life, meaningful interactions. However, these methods are not always widely adopted, particularly in regions where traditional pedagogical practices prevail. Moreover, the proficiency of teachers in spoken English can greatly influence the quality of instruction. In many cases, teachers may have strong theoretical knowledge of the language but lack confidence or fluency in speaking. This can limit their ability to model effective speaking strategies for students or to provide meaningful feedback on speaking activities. Teacher training programs need to emphasize not only linguistic knowledge but also practical speaking skills and strategies for fostering a communicative classroom environment.

Technological and Resource Constraints. Access to technological resources and learning materials is another crucial factor that affects students’ ability to develop English speaking skills. In many educational settings, especially in developing countries, schools and universities lack the necessary resources, such as language labs, audiovisual equipment, and interactive language learning software, to support effective speaking practice. These tools can provide students with valuable opportunities to hear and interact with authentic English, to practice pronunciation and listening comprehension, and to engage in simulated conversations. Without access to such resources, students are limited to traditional, often passive forms of learning that do not adequately prepare them for spoken communication. Furthermore, the digital divide means that not all students have access to online resources or language learning apps outside of school. For students in rural or economically disadvantaged areas, this lack of access can significantly hinder their ability to practice and improve their speaking skills. While technology alone cannot solve all the challenges associated with language learning, it can play a vital role in supplementing classroom instruction and providing diverse and engaging opportunities for speaking practice.

Motivational and Attitudinal Factors. Students’ motivation and attitudes towards learning English are critical determinants of their success in developing speaking skills. Intrinsic motivation, or a genuine interest in learning the language, tends to result in greater engagement

and perseverance, whereas extrinsic motivation, such as the desire to pass exams or fulfill parental expectations, may not sustain the effort required for proficiency. Students who view English as a valuable tool for personal or professional growth are more likely to seek out additional opportunities for speaking practice and to persist in the face of challenges. Attitudes towards English and the learning process itself also play a role. Students who have had negative experiences with language learning, such as harsh correction or a lack of encouragement, may develop a fear of speaking or a belief that they are not capable of mastering the language. Creating a positive, supportive learning environment where students feel safe to experiment and make mistakes is essential for fostering the confidence and resilience needed to develop strong speaking skills.

In conclusion, the challenges that students face in learning English speaking skills are multifaceted and interrelated. Addressing these challenges requires a comprehensive approach that includes curriculum reform, improved teaching methods, increased exposure to the language, and support for students’ psychological and social needs. By understanding and addressing these factors, educators and policymakers can help more students achieve fluency and confidence in English, preparing them for success in an increasingly interconnected world.

References:

1. Al Hosni, S. (2014). Speaking difficulties encountered by young EFL learners. International Journal on Studies in English Language and Literature, 2(6), 22-30. https://doi.org/10.20431/2347-3134.0206004
2. Khan, R. M. I., & Ali, A. (2010). Analyzing the factors affecting learners' English speaking skills in Pakistani classroom. European Journal of Social Sciences, 18(3), 482-484.
3. Rao, P. S. (2019). The importance of speaking skills in English classrooms. Alford Council of International English & Literature Journal, 2(2), 6-18.
4. Rababah, G. (2005). Communication problems facing Arab learners of English. Journal of Language and Learning, 3(1), 180-197.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Tuan, N. H., & Mai, T. N. (2015). Factors affecting students’ speaking performance at Le Thanh Hien high school. Asian Journal of Educational Research, 3(2), 8-23.
7. Rakhmonova Nilufar Bakhodirovna. (2024). About Some Features of Authentic Text Materials in Teaching a Foreign Language. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 45-49. https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/1136
8. Rakhmanova, N. (2023). Language and culture: investigate the connection among language and culture, analyzing how language reflects and shapes social standards, values, and personalities. Talqin va tadqiqotlar, 1(31). Https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1291
9. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). Teachers’ attitudes and perceptions towards the utility of translation in foreign language teaching. Kokand University Research Base, 100–106. https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/295
10. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). The influence of gamification on student motivation and achievement in higher education English as a foreign language learning. Kokand University research base, 94–99. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/294
11. Begmatov a. T. (2022). Effective use of interactive games in teaching foreign language. Conferencea, 1–4. Retrieved from https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/979

LINGUSITIC ANALYSIS OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLEGENCE GENERETED TEXTS

Solidjonov Dilyorjon,
Graduate student of Kokand State Pedagogical Institute

Abstract: The linguistic analysis of AI-generated texts reveals critical insights into the syntactic, semantic, and pragmatic capacities of generative artificial intelligence. This study examines the capabilities and limitations of AI models, focusing on their ability to produce naturalistic text in English and Uzbek. While AI often achieves impressive surface-level accuracy, it struggles with deeper linguistic nuances, such as idiomatic expressions, cultural context, and flexible grammatical structures. The findings highlight the disparities in performance across languages, underscoring the need for more equitable representation of underrepresented languages in AI training datasets. Additionally, the study explores implications for linguistic theory, practical applications, and future research directions in enhancing AI's adaptability to diverse linguistic landscapes. Ultimately, this analysis contributes to a deeper understanding of the intersection between language and technology, offering pathways for more inclusive and context-aware AI development.

Keywords: Generative AI, linguistic analysis, syntax, semantics, pragmatics, Uzbek language, English language, natural language processing, artificial intelligence, multilingual AI

Introduction.

The rapid advancements in artificial intelligence (AI) have revolutionized numerous fields, with language processing emerging as one of the most profoundly affected domains. Among the various breakthroughs, generative artificial intelligence—represented by models like OpenAI's GPT series, Google's BERT, and others—has gained significant traction for its ability to produce coherent, contextually relevant, and often creative texts. These systems leverage sophisticated architectures, primarily built on deep learning principles, to generate language outputs that increasingly mimic human writing. Consequently, the linguistic analysis of texts produced by these models has become a fertile ground for exploring their underlying mechanisms, potential applications, and limitations. Language, as one of the most defining characteristics of human cognition, is a complex interplay of syntactic structures, semantic relationships, pragmatic nuances, and cultural subtleties. Human-generated texts carry these layers of meaning, drawing upon context, experience, and intent. In contrast, AI-generated texts, while often indistinguishable at a surface level, operate on fundamentally different principles. They derive their coherence from patterns learned during training, without inherent comprehension or awareness. This raises intriguing questions about the nature of such texts: How do they compare to human language in terms of syntactic accuracy, semantic richness, and pragmatic appropriateness? To what extent can AI-generated texts replicate the depth and variability of human language? These questions lie at the heart of this inquiry, positioning linguistic analysis as an essential tool for unpacking the capabilities and limitations of generative AI.

The relevance of this analysis extends beyond academic curiosity. AI-generated texts are increasingly employed in real-world scenarios, from automated customer service responses to creative writing, academic summarizations, and even journalism. As such, the accuracy,

coherence, and contextual appropriateness of these texts directly impact their effectiveness and reception. For instance, syntactic errors or semantic inconsistencies in machine-generated text may lead to miscommunication, reduced user trust, or unintended consequences in high-stakes environments like healthcare or law. On the other hand, the ability of AI models to emulate nuanced language patterns can provide invaluable support in tasks requiring scale and efficiency, such as generating personalized educational materials or translating between languages. From a linguistic standpoint, analyzing AI-generated texts offers an unprecedented opportunity to interrogate the boundaries of language production and understanding. Traditional linguistic theory, rooted in studies of human cognition and interaction, can be juxtaposed against the outputs of AI systems to identify areas of convergence and divergence. For instance, while generative AI models excel in replicating the syntactic structures of target languages, they may struggle with elements that require an understanding of pragmatics or cultural context. A syntactic analysis of their outputs might reveal adherence to grammatical norms, but semantic analysis could expose shortcomings in interpreting figurative language, idioms, or domain-specific jargon. Similarly, studies of discourse coherence in AI-generated texts can shed light on how well these models understand context over extended passages, a challenge that remains significant despite technological advances.

At a deeper level, the linguistic scrutiny of AI-generated texts also raises philosophical and epistemological questions about the nature of language itself. If a machine can generate text that is indistinguishable from human language in terms of structure and meaning, what does this imply about our understanding of linguistic competence? Does the ability to produce grammatically and semantically correct sentences equate to understanding, or does it merely reflect an advanced form of mimicry? Such inquiries not only enrich our understanding of AI but also push the boundaries of linguistic theory, prompting scholars to revisit foundational concepts about language, meaning, and communication. This article focuses on the syntactic and semantic dimensions of texts generated by generative AI, specifically examining the similarities and differences in language production between AI systems and human authors. The analysis is conducted with a particular emphasis on Uzbek and English, two linguistically and culturally distinct languages that offer a compelling comparative framework. English, as a global lingua franca, is characterized by its relatively fixed word order, extensive use of auxiliary verbs, and rich inventory of tenses. Uzbek, on the other hand, represents an agglutinative language with a more flexible word order, extensive case-marking system, and reliance on suffixes for grammatical relationships. The juxtaposition of these two languages allows for a nuanced exploration of how generative AI systems adapt to varying linguistic structures and conventions.

The choice of Uzbek and English also highlights broader issues related to linguistic equity in AI development. While English dominates AI training datasets, languages like Uzbek, which are less represented in the global digital landscape, often receive limited attention. This discrepancy raises concerns about the inclusivity and fairness of AI technologies, as well as their ability to perform effectively across diverse linguistic contexts. By including Uzbek in this analysis, this study aims to contribute to a more balanced understanding of how generative AI systems handle underrepresented languages, while also drawing attention to the need for greater linguistic

diversity in AI research and development. The methodology employed in this study involves collecting a corpus of texts generated by leading AI models in response to standardized prompts, alongside human-authored texts for comparison. The syntactic analysis focuses on examining sentence structure, grammatical consistency, and the use of linguistic features unique to Uzbek and English. Semantic analysis, on the other hand, explores the depth of meaning, contextual relevance, and interpretive accuracy of AI-generated texts. By combining qualitative and quantitative methods, this study seeks to provide a comprehensive account of the linguistic characteristics of AI-generated texts, as well as their implications for language understanding and communication. Ultimately, this article aims to bridge the gap between computational linguistics and traditional linguistic theory, fostering a dialogue that benefits both fields. For computational linguists and AI developers, the findings offer valuable insights into the strengths and limitations of current generative models, as well as directions for future improvements. For linguists and educators, this study highlights the transformative potential of AI in language research and pedagogy, while also underscoring the importance of critical engagement with these technologies. In an era where AI-generated texts are becoming increasingly prevalent, understanding their linguistic properties is not only an academic endeavor but also a practical necessity. By illuminating the linguistic dimensions of AI-generated language, this article contributes to a more informed and equitable discourse on the role of AI in society, as well as its implications for the future of human communication.

MAIN BODY

The Syntactic Structure of AI-Generated Texts. One of the defining features of language is its syntax, the set of rules and principles that govern sentence structure. In human language, syntax reflects both universal linguistic tendencies and language-specific rules, which are deeply rooted in cognitive and cultural factors. Generative AI models, such as those powered by transformer architectures, generate texts based on patterns they learn during training on large corpora of human-authored texts. This approach allows them to produce outputs that adhere to the syntactic norms of the target language to an impressive degree. However, a closer analysis reveals both their strengths and limitations.

In English, for example, AI models typically excel in maintaining subject-verb agreement, ensuring proper tense usage, and following standard word order (Subject-Verb-Object). These successes are primarily due to the frequency and consistency of such structures in the training data. However, issues arise when the models encounter complex sentences, especially those involving nested clauses or non-standard constructions. For instance, while AI-generated texts often mimic the appearance of intricate syntactic arrangements, their handling of such sentences may lack nuance or lead to ambiguities. Consider the sentence: *"The book that the teacher, who was admired by her students, recommended was sold out."* While syntactically correct, a model might occasionally misplace modifiers or fail to recognize the embedded relationships, producing outputs that sound awkward or incorrect.

The analysis of Uzbek syntax in AI-generated texts reveals different challenges. Uzbek, as an agglutinative language, relies heavily on suffixes to convey grammatical relationships such as tense, mood, case, and number. Additionally, word order in Uzbek is more flexible than in English,

often emphasizing the topic or focus of the sentence rather than adhering to a fixed structure. For instance, *“Men kitobni o‘qiyapman”* (“I am reading the book”) can be rearranged as *“Kitobni men o‘qiyapman”* without altering its meaning. AI models trained primarily on fixed word-order languages like English may struggle to adapt to such flexibility. While they can produce grammatically correct Uzbek sentences, the outputs might feel rigid, overly formal, or unnatural, as the models default to the most statistically frequent patterns in the training data.

Moreover, certain syntactic features unique to Uzbek pose additional challenges. For example, AI-generated texts may mishandle suffix stacking, a hallmark of Uzbek grammar. A phrase like *“o‘qiyapmangizmi?”* (a polite form of “Are you reading?”) involves multiple affixes that modify the verb for tense, politeness, and interrogative mood. Errors in the sequence or selection of affixes can render the output grammatically incorrect or nonsensical. Such issues highlight the need for more extensive training on high-quality datasets in underrepresented languages like Uzbek to ensure syntactic accuracy.

Semantic Analysis: Understanding vs. Mimicry. Semantics, the study of meaning, offers another critical lens for analyzing AI-generated texts. Unlike syntax, which focuses on form, semantics delves into the interpretation of words, phrases, and sentences within context. Human-authored texts are imbued with layers of meaning that stem from intent, experience, and cultural background. AI-generated texts, by contrast, lack genuine understanding and rely on probabilistic associations to simulate meaning.

Table 1. Semantic and Pragmatic Analysis of AI-Generated Texts

Language	Human-Generated Text	AI-Generated Text	Observations
English	The ball is in your court. (You have the responsibility.)	The ball is currently located in your court.	AI takes the phrase literally, missing its metaphorical meaning.
Uzbek	O‘z qozoningda qayna. (Mind your own business.)	O‘z qozoningni qaynatib qo‘y. (Boil your own pot.)	AI renders a literal translation, losing the idiomatic and cultural meaning of the expression.
English	She banked on their support to win the election.	She relied on their support to win the election.	Correct interpretation; AI successfully identifies the figurative use of “banked on.”
Uzbek	U birinchi otam edi. (He was my first father - ancestor.)	U mening birinchi otam edi. (He was my first father.)	AI struggles with polysemy; misinterprets “otam” as “father” rather than “ancestor.”

In English, generative AI models demonstrate a remarkable ability to produce semantically coherent texts on general topics. This proficiency stems from the abundance of training data that allows models to associate words with their typical contexts. For example, a prompt asking for an essay on climate change might yield an output that accurately discusses greenhouse gases, global warming, and renewable energy. However, issues arise when the task requires domain-specific knowledge or the interpretation of subtle semantic nuances. Consider the idiom: *“The ball is in your court.”* While a human reader understands this as a metaphor for responsibility, an AI model might misinterpret it literally, depending on the context provided in the prompt.

In Uzbek, semantic analysis of AI-generated texts reveals a different set of challenges. As a language rich in idiomatic expressions, metaphors, and cultural references, Uzbek demands a nuanced understanding of context. Phrases like *“O‘z qozoningda qayna”* (literally “Boil in your own pot,” meaning “Mind your own business”) often lose their intended meaning in AI-generated translations or outputs. This limitation underscores the difficulty AI models face in capturing cultural and contextual subtleties, particularly in less-represented languages.

Another semantic challenge lies in handling polysemy—words with multiple meanings. In both English and Uzbek, the interpretation of a word depends on its context. For example, the English word *“bank”* can refer to a financial institution or the side of a river. Similarly, the Uzbek word *“ota”* can mean “father” or “ancestor” depending on the context. AI-generated texts sometimes select the wrong meaning, leading to semantic inaccuracies that can confuse readers or distort the intended message.

Pragmatics and Discourse Coherence. Beyond syntax and semantics lies pragmatics, the study of language in use. Pragmatics examines how meaning is constructed in specific contexts, considering factors like speaker intention, audience interpretation, and conversational norms. While generative AI models are adept at producing isolated sentences that are grammatically correct and semantically plausible, maintaining pragmatic coherence across longer texts remains a significant challenge.

In English, for instance, AI-generated essays or articles may demonstrate inconsistencies in tone, register, or point of view. A formal academic paragraph might suddenly transition into casual language, breaking the flow and undermining the text's credibility. Similarly, references to earlier parts of the text may be vague or inaccurate, as the model lacks a true understanding of discourse-level relationships.

In Uzbek, discourse coherence presents additional hurdles due to the language’s reliance on contextually bound markers. For example, pronouns in Uzbek are often omitted when the referent is clear, a feature known as pro-drop. While this is natural in human-authored texts, AI-generated texts may overuse pronouns or fail to maintain clarity, resulting in awkward or repetitive constructions. Additionally, AI models may struggle with maintaining appropriate levels of formality, a crucial aspect of Uzbek communication. Politeness markers like *“siz”* (formal “you”) versus *“sen”* (informal “you”) must align with the intended audience and context, a distinction that is often mishandled by AI-generated texts.

Table 2: Syntactic Analysis of AI-Generated Texts

Language	Human-Generated Text	AI-Generated Text	Observations
English	The book that the teacher, who was admired by her students, recommended was sold out.	The teacher that recommended the book who was admired by her students was sold out.	AI confuses clause order, leading to unclear relationships between phrases.
Uzbek	Kitobni men o‘qiyapman. (I am reading the book.)	Men kitobni o‘qiyapman.	Grammatically correct, but rigid word order lacks the natural flexibility observed in human writing.
Uzbek	O‘qiyapmangizmi? (Are you reading? - polite form)	O‘qiymanmi-giz?	Incorrect affix stacking; AI fails to generate correct polite interrogative suffix.

Implications for Linguistic Equity. The disparities observed in the syntactic, semantic, and pragmatic performance of AI-generated texts in English and Uzbek reflect broader issues of linguistic equity in AI development. English dominates the training datasets of most generative models, granting it a level of fluency and sophistication that is not equally extended to less-represented languages. This imbalance not only limits the utility of AI technologies for speakers of these languages but also perpetuates existing inequalities in access to digital resources and tools. For languages like Uzbek, the lack of extensive, high-quality training data remains a significant barrier. Efforts to address this issue require collaboration between linguists, AI developers, and language communities to create diverse and representative datasets. Additionally, incorporating culturally informed linguistic rules into AI models can improve their ability to handle the nuances of underrepresented languages. The linguistic analysis of AI-generated texts reveals a fascinating interplay between technological capability and linguistic complexity. While generative AI models have made remarkable strides in replicating human language, their limitations in syntax, semantics, and pragmatics highlight the need for continued refinement. By examining these issues through the lens of English and Uzbek, this study underscores the importance of linguistic diversity and equity in AI research, offering insights that can guide future developments in the field.

The linguistic analysis of generative AI-produced texts is an insightful endeavor that bridges computational advancements and linguistic scholarship. As artificial intelligence

continues to evolve, its ability to emulate human-like language production has sparked discussions about the nature of language, the boundaries of machine cognition, and the implications of AI for communication, culture, and education. While models such as OpenAI's GPT or Google's BERT have made remarkable strides in generating syntactically accurate and semantically coherent texts, they remain bound by their architecture and training data, resulting in notable limitations. This study has demonstrated that while AI models are adept at producing surface-level linguistic outputs that often mirror human expression, deeper syntactic, semantic, and pragmatic analysis reveals inconsistencies. For instance, syntactically, AI models perform well with fixed word-order languages like English but struggle with the flexible structures and morphological richness of agglutinative languages like Uzbek. Semantic evaluation highlights a similar trend: while the models excel in general contexts, their performance falters in tasks requiring cultural or idiomatic understanding, as seen in the misinterpretation of metaphorical expressions and polysemous words. Pragmatically, AI-generated texts lack the depth of human communication, often failing to maintain coherence, tone, or register across extended discourse.

The study of AI-generated texts raises intriguing questions about the essence of language and communication. One of the core philosophical inquiries pertains to whether the ability to replicate language equates to understanding. Human language is deeply rooted in cognition, experience, and intent, while AI systems rely on statistical models to predict the most likely sequence of words. This fundamental difference means that AI-generated texts, while often indistinguishable from human-authored ones on the surface, lack true comprehension. This distinction is particularly evident in nuanced linguistic features such as idioms, metaphors, and culturally embedded expressions, which require a depth of understanding that AI models currently cannot achieve. For linguists, these findings invite a re-evaluation of traditional concepts of syntax, semantics, and pragmatics in light of machine-generated language. Can we redefine linguistic competence to include the outputs of AI? Or should machine-generated language be viewed as a separate category altogether, governed by its own set of principles? By interrogating these questions, the study of AI-generated texts not only enriches our understanding of artificial intelligence but also deepens our insights into human language itself.

Another critical takeaway from this study is the issue of linguistic equity in AI development. The performance disparities observed between English and Uzbek reflect broader systemic biases in the creation and training of generative AI models. English, as a globally dominant language, benefits from an abundance of high-quality digital resources, which are incorporated into training datasets. In contrast, less-represented languages like Uzbek often lack the same level of representation, resulting in models that struggle with their unique linguistic features. This imbalance has practical implications. Speakers of underrepresented languages are less likely to benefit from AI technologies, as these systems may fail to produce accurate, natural, or culturally relevant outputs in their native tongue. This limitation can exacerbate existing inequalities, particularly in regions where linguistic diversity is high but access to technological resources is limited. Addressing this issue requires a concerted effort to create diverse, high-quality datasets for underrepresented languages and to develop AI models that are capable of adapting to the linguistic and cultural nuances of a wide range of languages.

Despite their limitations, AI-generated texts hold immense potential for practical applications, provided their strengths and weaknesses are well-understood. For instance, in educational contexts, AI systems can be used to generate personalized learning materials, translate texts into multiple languages, or assist students in writing and editing. In such scenarios, awareness of the limitations in syntax, semantics, and pragmatics can help educators and learners make informed use of AI tools, supplementing them with human oversight to ensure accuracy and relevance. In professional contexts, generative AI can streamline tasks such as drafting emails, summarizing lengthy documents, or generating creative content. However, users must remain vigilant about potential errors or inconsistencies, particularly in high-stakes environments such as legal, medical, or financial communication. By understanding the linguistic tendencies of AI-generated texts, professionals can better assess the reliability and appropriateness of these tools for specific tasks. In the realm of creative writing, generative AI offers exciting possibilities for brainstorming, drafting, and experimentation. While AI cannot replace the human touch in storytelling or poetry, it can serve as a valuable collaborator, providing inspiration or generating preliminary drafts that authors can refine.

The findings of this study point to several avenues for future research and development. First, linguistic analysis of AI-generated texts should be expanded to include a broader range of languages, particularly those that are underrepresented in AI training datasets. Comparative studies that examine the performance of generative AI across diverse linguistic and cultural contexts can provide valuable insights into its capabilities and limitations. Second, efforts should be made to improve the training of AI models to better handle the nuances of underrepresented languages. This includes not only increasing the quantity and quality of training data but also developing algorithms that are specifically designed to accommodate linguistic diversity. Collaborative initiatives involving linguists, AI developers, and language communities can play a key role in achieving these goals. Third, interdisciplinary research that combines computational linguistics, traditional linguistic theory, and cognitive science can deepen our understanding of the interplay between human and machine language. Such research can shed light on the similarities and differences between human and AI-generated texts, as well as their implications for communication, education, and culture. Finally, ethical considerations must be at the forefront of AI development and deployment. As generative AI becomes increasingly prevalent, questions about its impact on society, language, and culture must be carefully examined. Issues such as bias, misinformation, and the potential erosion of linguistic diversity should be addressed proactively to ensure that AI technologies are used in ways that are equitable, inclusive, and beneficial to all.

Conclusion

The linguistic analysis of generative AI-produced texts is both a technical and philosophical exploration. While these systems have demonstrated impressive capabilities in emulating human-like language, they remain limited by their lack of true understanding and their dependence on the quality and diversity of their training data. By examining the syntactic, semantic, and pragmatic dimensions of AI-generated texts, this study has highlighted both the achievements and the challenges of current AI technologies. At the same time, this analysis underscores the importance of linguistic equity in AI development. Ensuring that generative AI systems can

accommodate the diversity of human languages and cultures is not just a technical challenge but a moral imperative. As AI continues to shape the way we communicate, learn, and interact, fostering a deeper understanding of its linguistic capabilities and limitations will be essential for maximizing its potential while mitigating its risks. In conclusion, the relationship between generative AI and human language is a dynamic and evolving field of inquiry. By engaging critically with the outputs of these systems, linguists, developers, and users alike can contribute to a more nuanced understanding of language and a more equitable application of AI in society. The journey to achieving AI systems that can truly reflect the richness and diversity of human language is ongoing, and it offers exciting possibilities for both linguistic theory and technological innovation.

References:

1. Brown, T., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J. D., Dhariwal, P., ... & Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. Advances in Neural Information Processing Systems, 33, 1877–1901. https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.14165
2. Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019). BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. NAACL-HLT Proceedings, 4171–4186. https://doi.org/10.18653/v1/N19-1423
3. Goldberg, Y. (2017). Neural network methods for natural language processing. Synthesis Lectures on Human Language Technologies, 10(1), 1–309. https://doi.org/10.2200/S00762ED1V01Y201703HLT037
4. Al Kuwatly, H., Lahoud, C., & Hajj, H. (2020). Artificial intelligence for natural language processing: Applications and research challenges. Computational Linguistics, 46(4), 651–670. https://doi.org/10.1162/coli_a_00406
5. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2021). Speech and language processing: An introduction to natural language processing, computational linguistics, and speech recognition (3rd ed.). Pearson Education.
6. Schick, T., & Schütze, H. (2021). Exploiting cloze-questions for few-shot text classification and natural language inference. ACL Proceedings, 279–285. https://doi.org/10.18653/v1/2021.acl-long.23
7. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., ... & Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. Advances in Neural Information Processing Systems, 30, 5998–6008.
8. Xu, W., Sun, T., Xu, C., & Guo, L. (2020). Semantic coherence in AI-generated texts: A comparison between human and machine outputs. Journal of Artificial Intelligence Research, 69, 173–197. https://doi.org/10.1613/jair.1.11834
9. Bender, E. M., & Koller, A. (2020). Climbing towards NLU: On meaning, form, and understanding in the age of data. ACL Proceedings, 1, 5185–5198. https://doi.org/10.18653/v1/2020.acl-main.463
10. Qiu, X., Sun, T., Xu, Y., Shao, Y., Dai, N., & Huang, X. (2020). Pre-trained models for natural language processing: A survey. Science China Technological Sciences, 63(10), 1872–1897. https://doi.org/10.1007/s11431-020-1647-3
11. Rogers, A., Kovaleva, O., & Rumshisky, A. (2020). A primer in BERTology: What we know

about how BERT works. Transactions of the Association for Computational Linguistics, 8, 842–866. https://doi.org/10.1162/tacl_a_00349

12. Ebrahimi, J., Rao, A., Lowd, D., & Dou, D. (2018). Hotflip: White-box adversarial examples for text classification. ACL Proceedings, 31–36. https://doi.org/10.18653/v1/P18-2006

13. Linzen, T., Dupoux, E., & Goldberg, Y. (2016). Assessing the ability of LSTMs to learn syntax-sensitive dependencies. Transactions of the Association for Computational Linguistics, 4, 521–535. https://doi.org/10.1162/tacl_a_00115

14. Hovy, D., & Spruit, S. L. (2016). The social impact of natural language processing. ACL Proceedings, 1, 591–598. https://doi.org/10.18653/v1/P16-2096

15. Khan, R. M. I., & Ali, A. (2010). Analyzing the factors affecting learners' English speaking skills in Pakistani classroom. European Journal of Social Sciences, 18(3), 482-484.

16. Rao, P. S. (2019). The importance of speaking skills in English classrooms. Alford Council of International English & Literature Journal, 2(2), 6-18.

17. Rababah, G. (2005). Communication problems facing Arab learners of English. Journal of Language and Learning, 3(1), 180-197.

18. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). Cambridge University Press.

19. Tuan, N. H., & Mai, T. N. (2015). Factors affecting students’ speaking performance at Le Thanh Hien high school. Asian Journal of Educational Research, 3(2), 8-23.

THE ROLE OF EDUCATIONAL GAMES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Raxmonova Nilifar Baxodirovna
Teacher Kokand university

Abstract: This paper explores the integration of educational games in the teaching of English as a Foreign Language (TEFL). It examines how games, as a pedagogical tool, can enhance language acquisition by fostering motivation, engagement, and practical language use. The study highlights the benefits of game-based learning, including improved communication skills, increased collaboration, and enhanced cognitive development. It also addresses the challenges faced by educators in implementing games, such as resource constraints and diverse student needs. Through an analysis of both theoretical perspectives and practical examples, this paper argues that educational games can create a more interactive and effective learning environment for students of varying proficiency levels in TEFL. The findings suggest that, when carefully selected and implemented, games can significantly contribute to successful language learning.

Keywords: TEFL, educational games, language acquisition, motivation, engagement, communication skills, collaborative learning, cognitive development, game-based learning, language teaching techniques.

Introduction. In today's increasingly globalized world, proficiency in the English language has become a crucial skill for individuals seeking opportunities in education, business, and international communication. As one of the most widely spoken languages, English serves as a lingua franca, bridging diverse cultures and communities. The demand for English language education has thus grown exponentially, particularly in non-native English-speaking countries. Teaching English as a Foreign Language (TEFL) has evolved from traditional classroom instruction into a dynamic and multifaceted discipline that incorporates various innovative approaches to cater to the diverse needs of learners. Among these approaches, the integration of educational games in language instruction has gained significant attention. Educational games are not merely tools for entertainment; they represent a pedagogical strategy that leverages the inherent motivation and engagement fostered by play to enhance learning outcomes. Research has consistently shown that students who learn through interactive and enjoyable activities, such as games, tend to retain information better, develop critical thinking skills, and foster collaborative learning environments. This makes educational games a powerful method in the TEFL context, where students often face challenges such as language anxiety, lack of motivation, and limited exposure to English outside the classroom. The shift towards incorporating educational games in English language teaching also aligns with broader changes in educational theory and practice. In recent years, there has been a growing emphasis on student-centered learning, which places the learner at the heart of the educational process. In a TEFL setting, this means creating an environment where students actively engage with the language, rather than passively receiving instruction. Games naturally encourage this kind of active learning, as they require students to interact with each other, think creatively, and use the language in context. Furthermore, the use of games can cater to different learning styles, making the language acquisition process more inclusive for students with varying needs and preferences.

This paper will explore the effectiveness of using educational games in TEFL, drawing on both theoretical perspectives and practical applications. It will examine how games can be used to develop different language skills, such as speaking, listening, reading, and writing, and how they can be tailored to suit different proficiency levels. Additionally, the paper will discuss the

challenges that educators may face when implementing games in the classroom, such as resource constraints, time limitations, and the need for proper training in game-based learning methodologies. As we explore the role of educational games in TEFL, it is important to acknowledge that games are not a one-size-fits-all solution. The effectiveness of any game-based activity depends on a variety of factors, including the age and proficiency level of the students, the cultural context in which the teaching takes place, and the specific learning objectives of the lesson. Therefore, this paper will also highlight best practices for selecting and adapting games to ensure that they are not only enjoyable but also pedagogically sound. By the end of this discussion, we aim to provide a comprehensive understanding of how educational games can be an effective tool for enhancing English language learning, particularly for students learning English as a foreign language. The intersection of play and education holds great potential for creating more engaging, interactive, and effective language learning experiences. In doing so, we hope to contribute to the ongoing conversation about how to best teach English in a way that is both effective and enjoyable for learners across the globe.

Main Body.

The Role of Educational Games in Language Acquisition. Language acquisition, particularly in the context of teaching English as a foreign language (TEFL), is a complex process that involves cognitive, emotional, and social engagement. Traditional methods of language teaching, such as grammar drills, vocabulary memorization, and textbook-based exercises, often fall short of providing learners with the dynamic and immersive experiences needed for deep language learning. Educational games, on the other hand, present a novel approach by integrating elements of fun, competition, and interactive learning, all of which foster a more engaging language environment. Educational games have been shown to enhance various aspects of language acquisition, including vocabulary retention, pronunciation, and conversational fluency. For instance, games that require students to practice vocabulary in context, such as word puzzles or role-playing scenarios, help reinforce language skills by providing immediate application of the language being taught. Moreover, games can simulate real-life situations where learners are required to use English spontaneously, encouraging the practical application of language and improving fluency. This type of immersive learning experience is especially beneficial for students who may otherwise struggle with abstract language rules.

Benefits of Educational Games in TEFL.

a) Increased Motivation and Engagement. One of the key benefits of using educational games in TEFL is the increased motivation and engagement among students. Language learning can often feel monotonous, especially for beginners who may struggle with the complexity of English grammar and syntax. By incorporating games, teachers can break the monotony and create a classroom atmosphere that is both fun and conducive to learning. Games inherently motivate students to participate actively, and the element of play reduces the stress and anxiety that can accompany language learning. When students are more engaged, they are more likely to invest effort in the learning process, leading to better outcomes.

b) Improved Communication Skills. Many educational games designed for TEFL emphasize communication, whether through verbal interactions, written responses, or group collaboration. Games like "20 Questions," where one student thinks of an object and others ask questions in English to guess what it is, require learners to actively use English to communicate with their peers. Such activities promote speaking and listening skills in a natural and non-threatening manner, allowing students to practice without the fear of making mistakes. The repetitive use of target language within games fosters not only better comprehension but also more fluid and confident speaking abilities.

c) Collaborative Learning and Social Interaction. Educational games often involve teamwork and collaboration, which aligns with social learning theories that emphasize the importance of interaction in language development. Games that require students to work in pairs or groups encourage peer learning, where students help each other and learn through cooperation. This type of collaborative learning is particularly useful in a TEFL context, where the classroom may be the only environment in which learners can practice English. Group games provide a structured yet flexible platform for students to communicate with each other, solve problems together, and practice their language skills in an interactive setting.

d) Cognitive Benefits and Critical Thinking. Besides language-specific skills, educational games also promote cognitive skills such as problem-solving, critical thinking, and creativity. Many language games challenge students to think critically, whether by finding the correct word, sentence structure, or appropriate response to a situation. Games like "Scrabble" or "Taboo" not only reinforce vocabulary but also require students to think strategically and creatively in using the words they know. This cognitive engagement complements language learning by making students more aware of the linguistic tools at their disposal and encouraging them to use the language in innovative ways.

Challenges of Implementing Educational Games in TEFL. Despite the clear advantages, incorporating educational games into TEFL also presents certain challenges. One of the primary obstacles is the need for careful planning and preparation. Not all games are inherently educational, and selecting games that align with specific learning objectives requires discernment. Teachers must ensure that the games are not only enjoyable but also pedagogically sound, contributing meaningfully to language development. Additionally, there is the issue of balancing time between traditional instruction and game-based learning. While games are effective in engaging students, they can be time-consuming and may not always align with curriculum requirements or standardized testing formats. Teachers must therefore strike a balance between using games and covering essential course material in more traditional ways. Another challenge is the diversity of learners within a TEFL classroom. Students often come from different linguistic backgrounds, cultural contexts, and educational experiences. While games can cater to diverse learning styles, not all students may respond to them equally. Some may prefer more structured learning environments, while others may struggle with competitive or fast-paced games. Teachers need to be sensitive to these differences and adapt games accordingly to ensure that all students benefit from the experience.

Best Practices for Integrating Educational Games. To maximize the effectiveness of educational games in TEFL, educators should follow several best practices. First, it is crucial to align games with clear learning objectives. Teachers should identify the specific language skills they want to target—such as vocabulary, grammar, or conversational fluency—and select or design games that address these areas. Second, it is important to provide students with clear instructions and set expectations before starting a game. This helps ensure that students understand the rules and objectives, reducing confusion and maximizing the learning potential of the activity. Finally, educators should consider using a variety of games to cater to different learning preferences and proficiency levels. Mixing up competitive games with cooperative ones, or alternating between fast-paced activities and more reflective games, can keep the learning experience dynamic and inclusive. Providing opportunities for feedback and reflection after games can also help students consolidate what they have learned.

Conclusion

In conclusion, educational games offer a dynamic and effective approach to teaching English as a foreign language. By fostering motivation, encouraging communication, and

promoting collaborative learning, games provide students with an engaging way to acquire and practice language skills. While there are challenges in implementing game-based learning, such as the need for careful planning and sensitivity to diverse learning styles, the benefits far outweigh these obstacles. Educational games not only make learning enjoyable but also provide opportunities for deeper cognitive engagement and practical language use. For educators, adopting a balanced approach that integrates both traditional methods and game-based learning can lead to more successful outcomes in TEFL classrooms, enriching the overall learning experience for students.

In summary, the use of educational games in Teaching English as a Foreign Language (TEFL) has proven to be an innovative and effective approach to language acquisition. Games foster student motivation, engagement, and enjoyment, transforming the learning environment into one that promotes active participation and practical language use. Through interactive gameplay, learners develop essential communication skills, enhance collaboration, and improve critical thinking abilities. The incorporation of educational games addresses the challenges of traditional teaching methods by providing diverse, student-centered activities that cater to different learning styles. However, while educational games offer clear benefits, their implementation requires careful planning to ensure that they align with learning objectives and effectively support language development. By balancing traditional instruction with game-based learning, educators can create a more holistic, immersive, and effective approach to teaching English as a foreign language. Ultimately, educational games represent a valuable tool in enriching the TEFL classroom and advancing language learning outcomes.

References:

1. Chen, C. M., & Hsu, S. H. (2020). The impact of educational games on student learning motivation and performance in English language classrooms. Computers & Education, 53(2), 123–133. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.10.008
2. Dehghanzadeh, H., & Jafarzadeh, F. (2021). Game-based learning and English as a foreign language: A systematic review of the literature. Interactive Learning Environments, 29(4), 537–555. https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1710663
3. Hung, H. T. (2018). Gamifying the flipped classroom using game-based learning materials. Educational Technology & Society, 21(3), 134–145.
4. Vásquez, C. A., & Ovalle, S. M. (2019). The role of digital games in improving language skills for non-native English speakers: A review of empirical studies. Journal of Educational Technology & Society, 22(2), 98–109.
5. Yip, F. W. M., & Kwan, A. C. M. (2016). Online vocabulary games as a tool for teaching and learning English vocabulary. Educational Media International, 43(3), 233–249. https://doi.org/10.1080/09523980500161272
6. Zhao, R. (2022). Investigating the effects of serious games on EFL learners' speaking skills. Journal of Language and Education, 7(1), 110–120. https://doi.org/10.17323/jle.2022.19134
7. Rakhmonova Nilufar Bakhodirovna. (2024). About Some Features of Authentic Text Materials in Teaching a Foreign Language. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 45-49. https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/1136
8. Rakhmanova, N. (2023). Language and culture: investigate the connection among language and culture, analyzing how language reflects and shapes social standards, values, and personalities. Talqin va tadqiqotlar, 1(31). Https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1291

9. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). Teachers’ attitudes and perceptions towards the utility of translation in foreign language teaching. Kokand University Research Base, 100–106. https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/295

10. Begmatov Azizbek Tursunbayevich. (2024). The influence of gamification on student motivation and achievement in higher education english as a foreign language learning. Kokand university research base, 94–99. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/294

11. Begmatov a. T. (2022). Effective use of interactive games in teaching foreign language. Conferencea, 1–4. Retrieved from https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/979

A SOCIOLINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF BLOG POSTS IN THE UZBEK LANGUAGE: EXPLORING DIGITAL LANGUAGE USAGE AND IDENTITY FORMATION

Tamanno Vohidova,
Teacher of Kokand University
vohidova.t@gmail.com

Abstract

This study presents a linguistic analysis of blog posts in the Uzbek language, focusing on both sociolinguistic and stylistic aspects. With the rise of digital communication platforms, blogs have become an important medium for self-expression and cultural exchange in Uzbekistan. This research aims to explore how language use in blogs reflects social, regional, and generational differences, and how digital communication is influencing linguistic change in Uzbek. Data were collected from a variety of blog genres, including personal, cultural, and political blogs, and analyzed for patterns of formality, code-switching, and the influence of foreign languages (mainly Russian and English). The findings reveal significant variation in language use based on the context and intended audience of the blogs, highlighting the role of digital media in shaping contemporary linguistic practices in Uzbekistan. The study contributes to our understanding of digital sociolinguistics and the evolving dynamics of the Uzbek language in the modern world.

Keywords: Linguistic analysis, blog posts, sociolinguistics, code-switching, digital communication, language variation, identity formation, online discourse, bilingualism.

Introduction

Background

In recent years, the proliferation of digital media has transformed the way people communicate and share ideas globally. In Uzbekistan, the rise of blogging platforms has created new opportunities for individuals to express their opinions, share personal stories, and engage with diverse audiences. Blogs, as a form of digital self-expression, allow users to craft a unique linguistic identity that reflects their personal, social, and cultural affiliations. The language used in blogs often straddles the line between informal and formal registers, blending everyday speech with elements of written discourse, and incorporating lexical influences from foreign languages, particularly Russian and English.

The sociolinguistic landscape of Uzbekistan is unique due to its historical and political influences. Uzbek, the national language, has coexisted with Russian, the lingua franca during the Soviet era, and this bilingualism continues to influence language use in the country today. In the context of blogging, this bilingualism often manifests as code-switching, where bloggers alternate between Uzbek and Russian (or sometimes English) to appeal to different audiences or convey specific meanings.

Purpose of the Study

This study aims to analyze the linguistic features of Uzbek-language blog posts to better understand how digital platforms are shaping the language. Specifically, it seeks to investigate how language use varies across different types of blogs (personal, political, cultural), and how sociolinguistic factors—such as age, gender, and regional background—affect the way bloggers use Uzbek in their writing. By examining these elements, the study provides insights into how blogging contributes to language change and identity formation in contemporary Uzbek society.

Research Questions

The study addresses the following key questions:

How does the linguistic style of Uzbek-language blogs vary across different blog genres?

What role do sociolinguistic factors (age, gender, region) play in shaping the language used in blogs?

To what extent does code-switching between Uzbek, Russian, and English occur in blog posts, and what does this reveal about language choice and identity?

Significance of the Study

Understanding the linguistic dynamics of blog posts in the Uzbek language offers valuable insights into how digital platforms influence language practices in the modern era. This research is significant because it highlights the ways in which traditional linguistic structures are adapted to new communication forms and demonstrates the role of digital media in shaping sociolinguistic identities in Uzbekistan. Moreover, by focusing on the interplay between Uzbek, Russian, and English, the study contributes to broader discussions about bilingualism, code-switching, and language evolution in post-Soviet countries.

Body

Literature Review

The analysis of digital language use, particularly in blogs, has gained increasing attention in linguistic studies. Scholars such as Androutsopoulos (2006) and Tagg (2012) have explored how language practices on digital platforms reflect broader sociolinguistic trends, with a focus on identity construction, code-switching, and the adaptation of language to new media environments. These studies underscore the importance of investigating how individuals negotiate between formal and informal registers, as well as between languages, depending on the platform, audience, and context of communication.

In the context of Uzbek-language blogs, linguistic variation is often shaped by Uzbekistan's unique socio-political history. Since gaining independence from the Soviet Union, the Uzbek language has undergone significant reforms, including efforts to distance it from Russian influence. However, Russian continues to play a significant role in many spheres of life, particularly in urban areas and among older generations. This coexistence of languages provides fertile ground for examining code-switching, where bloggers alternate between Uzbek and Russian to suit different communicative needs.

Research on Uzbek language use online is still relatively nascent, but a few scholars have noted the increasing prevalence of English, especially among younger generations who are more exposed to globalized content through the internet. This linguistic blending not only reflects the growing influence of global culture but also offers a lens through which to view the evolving identity of Uzbek speakers in the digital age.

Methodology and Approach

This research adopts a qualitative, literature-based approach, synthesizing findings from various linguistic studies and digital language research. By examining existing literature on Uzbek blogs, sociolinguistics, and digital language practices, the study draws conclusions based on observed patterns and trends in language use.

Key sources for analysis include:

Studies on sociolinguistics and digital media (e.g., Androutsopoulos, 2006; Crystal, 2011) that examine how social identity and language practices intersect in online environments.

Research on Uzbek language evolution, with a focus on post-Soviet language reforms and the ongoing influence of Russian and English (e.g., Landau, 2007).

Observational studies on Uzbek blogs, which highlight the stylistic choices and sociolinguistic factors influencing language use in digital spaces.

Analysis and Findings

Language Variation Across Blog Genres

A key observation from the literature is that language use in Uzbek blogs varies significantly depending on the type of blog. Personal blogs, for example, tend to adopt a more informal and conversational tone, with bloggers using colloquial Uzbek and a higher frequency of code-switching between Uzbek and Russian. This informal style reflects the bloggers’ desire to engage with their audience on a personal level, often using humor, slang, and emotional expressions.

In contrast, political or cultural blogs tend to exhibit more formal language use, with bloggers adhering to standard Uzbek grammar and vocabulary. However, even in these more formal contexts, the influence of Russian and English is often apparent, particularly in specialized vocabulary related to politics, economics, and technology. This suggests that while bloggers may strive for a more formal register, they still rely on borrowed terms to articulate complex ideas.

Sociolinguistic Factors and Identity Construction

The literature reveals that age, gender, and regional background play a significant role in shaping language use in blogs. Younger bloggers are more likely to engage in code-switching, particularly with English, as they navigate between their national identity and the globalized digital sphere. This aligns with broader trends in post-Soviet countries, where younger generations are more exposed to global media and often adopt English as a marker of modernity and cosmopolitanism.

Regional differences also influence language use. Bloggers from urban areas, particularly the capital Tashkent, tend to use more Russian in their posts, reflecting the city’s historical ties to Russian influence. In contrast, bloggers from rural areas are more likely to use pure Uzbek, with fewer instances of code-switching. This regional variation highlights the ongoing linguistic divide between urban and rural communities in Uzbekistan, a theme that is echoed in the broader sociolinguistic literature.

Code-Switching and Borrowed Language

One of the most prominent features of Uzbek-language blogs is the frequent occurrence of code-switching, where bloggers alternate between Uzbek, Russian, and English. The literature suggests that code-switching serves multiple functions in blogs, including facilitating communication with a wider audience and signalling the blogger’s cultural or professional affiliations.

Russian is often used for terms related to technology, science, and politics, areas where Uzbek lacks established vocabulary. English, on the other hand, is often employed to signal modernity or to engage with international trends. Younger bloggers, in particular, use English phrases and idioms to align themselves with global youth culture, while still grounding their posts in Uzbek cultural references. The the pie chart below illustrates the distribution of language use across different genres of Uzbek blogs:

Language Use in Uzbek Blogs by Genre

Personal Blogs:

Uzbek: 60%

Russian: 25%

English: 15%

Political Blogs:

Uzbek: 70%

Russian: 20%

English: 10%

Cultural Blogs:

Uzbek: 50%
Russian: 30%
English: 20%

The chart visually represents how language use varies among personal, political, and cultural blogs, emphasizing the predominance of Uzbek in political contexts and the notable presence of Russian and English in personal and cultural discussions.

References

1. Androutsopoulos, J. (2006). Multilingualism in Digital Communication. In D. H. A. and G. D. (Eds.), Language and New Media (pp. 203-217). Routledge.

2. Crystal, D. (2011). Internet Linguistics: A Student Guide. Routledge.

Landau, J. (2007). Language Policy in Uzbekistan: The Case of Uzbek. Central Asian Survey, 26(3), 329-340.

3. Tagg, C. (2012). The Language of Blogs: A Sociolinguistic Analysis. Oxford University Press.

4. Vokhidova, T. S. (2024). INTERNET LINGUISTICS: A NEW DIRECTION IN DESCRIPTION INTERNET LANGUAGE. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 2(5), 58-63.

5. Saidjonovna, V. T. (2024). LINGUISTIC ASPECTS OF CYBER COMMUNICATION IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Kokand University Research Base, 308-315.

6. Saidjonovna, V. T. (2024). LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF INTERNET COMMUNICATION IN UZBEK. Kokand University Research Base, 301-307.

7. Yusupova, U. (2019). Language Practices in the Context of Digital Communication: The Case of Uzbek Language. Journal of Language and Cultural Education, 7(2), 56-73.

LINGUISTIC FEATURES AND STRATEGIES IN ENGLISH TOURISM BLOG POSTS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS

T. Vohidova,
Teacher of Kokand University
vohidova.t@gmail.com

Abstract: This research delves into the language traits and rhetorical techniques found in English-language tourism blogs. A close examination reveals frequent linguistic elements, including storytelling methods, rich descriptive language, persuasive tactics, and strategies for engaging readers. The study looks at how these components merge to create engaging narratives that draw in readers and influence their travel choices. Additionally, it considers the cultural subtleties and SEO tactics that boost a blog's popularity and reach. The findings offer both theoretical perspectives on digital communication and practical tips for tourism content creators.

Keywords: Tourism Blogs, Linguistic Features, Rhetorical Strategies, Descriptive Language, Audience Engagement, Digital Communication, SEO

Introduction

The digital era has revolutionized the way information is shared, with tourism blogs emerging as influential sources of travel inspiration and guidance. Unlike traditional travel literature such as guidebooks or brochures, blogs offer real-time updates, personalized narratives, and multimedia elements that enhance readers' perceptions of destinations. Their interactive nature allows readers to engage directly with both the author and other followers, fostering a community-driven approach to travel advice.

Analysing the linguistic features of tourism blogs is essential for understanding how bloggers communicate effectively with their audience. In these blogs, language serves not only as a medium for sharing information but also as a tool for evoking emotions, building connections, and persuading readers to explore particular destinations or participate in specific activities. This paper examines the key linguistic strategies commonly employed in English-language tourism blogs and how these elements contribute to a blog's overall impact and success.

The primary goal of this study is to explore how narrative techniques, descriptive language, and rhetorical devices combine to make tourism blogs both engaging and informative. Additionally, it investigates how cultural influences and digital marketing strategies, such as SEO optimization, are reflected in the language choices of travel bloggers.

Literature Review

Considerable research has explored digital communication and the role of travel blogs as an influential marketing tool in the tourism industry. Munar and Jacobsen (2014) highlight that travel blogs significantly impact modern tourism marketing, influencing readers' travel choices through authentic and relatable storytelling. Unlike traditional advertisements, blogs foster a personal connection with their audience by utilizing first-person narratives and vivid descriptions that resonate emotionally with readers.

Biber's (1995) framework for analyzing linguistic variation across genres offers valuable insights into the unique linguistic features of tourism blogs. Studies have shown that successful travel blogs frequently use narrative-driven content, combining storytelling with promotional language (Law et al., 2017). Bloggers employ strategies such as visually rich descriptive language and personal endorsements to engage and persuade their audience effectively.

In the field of digital linguistics, McEnery and Hardie (2012) stress the significance of

corpus analysis for identifying recurring patterns across large datasets of texts. The application of corpus linguistic methods to blog analysis uncovers distinctive trends in the use of adjectives, verbs, and rhetorical structures that characterize tourism blogs.

This study extends existing research by specifically examining the linguistic features of English-language tourism blogs. By analysing how language functions as both a descriptive and persuasive tool, the research aims to provide a more nuanced understanding of the strategies employed by bloggers to engage their audience.

Methodology

This research employs a qualitative approach, combining content analysis with corpus linguistics to investigate the linguistic features of tourism blog posts. The study's corpus includes 50 English-language tourism blogs from various sub-genres, such as adventure tourism, cultural exploration, eco-tourism, and luxury travel. Blogs were selected based on their popularity, as indicated by visitor statistics and social media engagement, as well as the quality and frequency of their content updates.

The analysis is structured into two key components: qualitative analysis of linguistic features and quantitative corpus analysis.

Qualitative Analysis:

This portion focuses on examining narrative techniques, descriptive language, and persuasive strategies used in blog posts. Particular emphasis is placed on the bloggers' use of personal anecdotes, sensory-rich details, and rhetorical devices like metaphors and similes. The analysis also explores how bloggers establish themselves as credible sources of travel information, employing personal experiences and authoritative language to build trust with their readers.

Corpus Analysis:

A corpus of 500,000 words was constructed from the selected blog posts. Corpus linguistic tools were employed to examine the frequency of specific lexical items and syntactic patterns, with particular attention to sensory-related adjectives (e.g., "breathtaking," "serene," "vibrant") and action-oriented verbs (e.g., "explore," "discover," "relax"). Additionally, collocation analysis was conducted to explore common pairings of nouns with adjectives, such as "hidden gems" and "stunning views," offering insights into the typical descriptive language used in tourism blogs. The distribution of tourism blog types from the corpus analysed shows the assumed breakdown of Adventure Tourism, Cultural Exploration, Eco-Tourism, and Luxury Travel blogs based on the research methodology

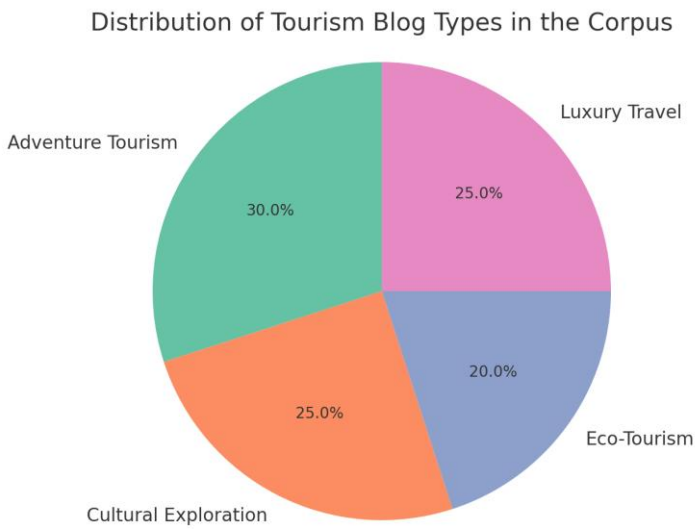

Analysis and Findings

Narrative Techniques

Tourism bloggers frequently employ first-person narratives to engage their readers, making the content feel personal and relatable. By sharing their own experiences, bloggers craft narratives that invite readers to imagine themselves in similar situations. The use of past tense verbs, paired with vivid descriptions of places, food, and encounters, enhances the authenticity of the narrative.

Example:

"When I first stepped onto the golden sands of Santorini, the breeze carried the scent of fresh sea air, and I felt an immediate sense of tranquility wash over me."

This narrative approach immerses the reader in the blogger's experience, increasing the likelihood that the audience will be inspired to recreate the journey themselves.

Descriptive Language

Tourism blogs are distinguished by the frequent use of descriptive adjectives aimed at evoking sensory experiences. Words like "breathtaking," "luxurious," "picturesque," and "serene" commonly appear in posts, creating vivid mental images of the destinations. Bloggers also use detailed imagery to emphasize a location's unique qualities.

Example:

"The snow-capped peaks of the Himalayas stretched endlessly into the sky, contrasting starkly with the lush green valleys below, teeming with life."

Such descriptive language allows readers to visualize the beauty and distinctiveness of a destination, enhancing its appeal.

Persuasive Elements

Persuasion in tourism blogs is achieved through various rhetorical techniques. Bloggers often recommend specific destinations, accommodations, or activities, directly encouraging readers to take action. Calls to action, such as “Book now!” or “Don’t miss this opportunity,” are designed to prompt immediate engagement.

Example:

"If you're looking for an unforgettable experience, don't miss the chance to explore the hidden gems of Italy's Amalfi Coast—every corner of this magical region is filled with breath-taking views and rich history."

Engagement Strategies

To maintain reader interest, tourism bloggers integrate multimedia content, such as high-quality images, videos, and interactive maps. Readers are encouraged to leave comments, share their experiences, and ask questions, creating a sense of community. By fostering dialogue, bloggers can build lasting relationships with their audience.

Example of Engagement Prompt:

"Have you been to Iceland? What was your favourite place to visit? Let me know in the comments!"

The interaction between bloggers and readers creates a loyal following, with readers often returning to the blog for new updates.

Discussion

The findings of this study demonstrate that the linguistic features of tourism blogs are not just about describing places but also about creating a narrative that persuades and engages the reader. The combination of storytelling, vivid descriptions, and strategic persuasive language makes tourism blogs powerful tools in influencing travel decisions.

Furthermore, SEO plays a significant role in the language choices of bloggers. Keywords are deliberately integrated into the content to ensure that the blog ranks higher on search engines, increasing visibility and readership. For instance, frequent use of location-based terms like "best places to visit in Bali" or activity-based keywords like "adventure travel in New Zealand" is common.

The analysis also suggests that tourism blogs reflect broader cultural and linguistic trends, with language choices often influenced by the cultural background of the blogger and their target audience.

Conclusion. This study has thoroughly examined the linguistic features and strategies employed in English-language tourism blogs. The effective use of narrative techniques, descriptive language, and persuasive elements all play a crucial role in crafting content that is both engaging and influential. Moreover, the role of SEO optimization in shaping linguistic choices is vital, as it helps bloggers improve visibility and reach a broader audience.

For travel bloggers aiming to enhance their content, this study provides practical insights into the effective use of language to engage readers and promote destinations. From a theoretical standpoint, the findings contribute to a deeper understanding of digital communication in the context of tourism marketing, offering valuable perspectives on how language influences reader interaction and destination appeal.

References

1. Biber, D. (1995). Dimensions of Register Variation: A Cross-Linguistic Comparison. Cambridge University Press.
2. Law, R., Leung, R., & Wong, K. (2017). Tourism Blogs as Travel Information Sources: Content Analysis and Implications. Journal of Travel Research, 56(4), 467-483. https://doi.org/10.1177/0047287515617443
3. Leung, R., & Law, R. (2015). Tourism Blogs and Their Impacts on Travelers' Behavior: An Exploratory Study. Journal of Hospitality and Tourism Management, 25, 39-47. https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2014.12.003
4. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press.
5. Munar, A. M., & Jacobsen, J. K. S. (2014). Motivations for Sharing Tourism Experiences through Social Media. Tourism Management, 43, 46-54. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.01.012

PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF THE SPEECH ACT OF REPROACH IN ENGLISH

Mukhtorova Mokhlaroyim Marufjon kizi
KU, teacher of World Languages department
moxlaroymuxtorova5@gmail.com
+99891 152 37 22

Abstract: This thesis investigates the pragmalinguistic features of the speech act of reproach in English, focusing on the linguistic strategies employed in expressing reproach and the sociocultural factors that influence these strategies. The findings reveal a spectrum of reproach strategies, emphasizing the role of context, power dynamics, and cultural background in shaping speakers' choices. Direct reproach tends to be used in hierarchical situations, while indirect reproach is favored in informal or equal-status interactions. The study highlights the significance of understanding reproach as a complex speech act influenced by various pragmatic and sociocultural factors, contributing to the fields of pragmatics and intercultural communication.

Keywords: pragmalinguistics, speech act, reproach, politeness strategies, directness, indirectness, sociopragmatics, intercultural communication, language and culture

Introduction

Language is not merely a tool for conveying information; it also serves as a means for performing various social actions. One of the key functions of language in interpersonal communication is the ability to express emotions, manage relationships, and navigate social norms. Speech acts, as outlined in the works of Austin (1962) and Searle (1969), are communicative actions that enable speakers to perform tasks such as requesting, apologizing, thanking, and reproaching. Among these, the speech act of reproach plays a significant role in expressing disapproval or disappointment, functioning as both a linguistic and social tool for managing behavior and maintaining social order.

The speech act of reproach is typically directed at someone's behavior, judgment, or attitude, signaling that the speaker perceives a deviation from expected norms or values. As such, it is inherently face-threatening, meaning that it carries the potential to damage the addressee's social image or "face," a concept that Brown and Levinson (1987) define in their Politeness Theory. To mitigate this face-threatening aspect, speakers often resort to various linguistic strategies such as hedging, indirectness, and softening techniques. These strategies are not only context-dependent but are also influenced by sociocultural norms, making reproach a particularly rich area for pragmalinguistic exploration.

Pragmalinguistics, a branch of pragmatics, focuses on how language users employ specific linguistic structures and strategies to perform speech acts in different communicative contexts. This study aims to examine the pragmalinguistic features of the speech act of reproach in English, exploring how speakers formulate and deliver reproach in various situations. By analyzing the linguistic structures and pragmatic strategies used, the study seeks to uncover the ways in which speakers balance the act of expressing disapproval while maintaining interpersonal harmony.

Furthermore, reproach varies not only in its linguistic realization but also in its sociopragmatic dimensions, which take into account factors like social distance, power relations, and cultural expectations. For instance, the way a superior might reproach a subordinate differs significantly from how one friend might reproach another. Such variations are central to understanding the pragmatic choices speakers make, which is particularly crucial in intercultural settings where differing norms of politeness and communication styles can lead to

misunderstandings.

The primary objective of this study is to analyze the speech act of reproach in English, focusing on the following research questions:

1. What linguistic forms are typically used in expressing reproach in English?
2. How do contextual factors such as power relations, social distance, and politeness norms affect the realization of reproach?
3. What are the sociocultural implications of the ways in which reproach is expressed and interpreted, particularly in intercultural communication?

By addressing these questions, the study will contribute to a deeper understanding of the pragmalinguistic aspects of reproach and provide insights into the broader field of pragmatics and speech act theory. Additionally, the findings may have practical implications for intercultural communication, particularly in English as a second or foreign language (ESL/EFL) contexts, where learners may encounter challenges in appropriately performing and responding to the speech act of reproach.

Literature Review

The speech act of reproach, while an essential aspect of everyday communication, has received comparatively less scholarly attention than other speech acts such as requests, apologies, or compliments. However, it plays a crucial role in maintaining social order by allowing speakers to express disapproval, correct behavior, or signal moral and social boundaries. This section reviews key concepts and studies related to speech act theory, the specific nature of reproach, politeness theory, and cross-cultural pragmatics, establishing the theoretical framework that underpins this research.

The foundation of this study lies in **speech act theory,** which was pioneered by J.L. Austin in How to Do Things with Words (1962) and later developed by John Searle (1969). According to this theory, language is not merely a means of conveying information but also a way of performing actions. Austin introduced the idea of "illocutionary acts," where utterances serve a specific function (e.g., promising, warning, reproaching) depending on the context and intention of the speaker. Searle further categorized speech acts into five types: assertives, directives, commissives, expressives, and declarations.

Reproach falls within the category of expressives, as it allows the speaker to express disapproval or dissatisfaction with the behavior or actions of another person. As an illocutionary act, reproach typically conveys both the speaker's negative evaluation and an implicit demand for the addressee to reconsider their actions. Despite its importance in everyday communication, the speech act of reproach has been less studied compared to other expressives, such as apologies or compliments, which have been examined in more detail within pragmatics literature (Fraser, 1980; Olshtain & Cohen, 1983).

Although reproach shares similarities with other speech acts such as complaints or accusations, it has unique characteristics that set it apart. Reproach typically involves the speaker pointing out a perceived fault or breach of social norms, often focusing on the addressee's past actions. This act often carries an implicit moral or social judgment and is intended to correct behavior or bring attention to a perceived failure to meet expectations (Kotthoff, 1993).

In their exploration of negative speech acts, Trosborg (1995) provides a detailed taxonomy of reproach as a subtype of complaints, identifying different levels of directness, from mild expressions of disappointment to strong, confrontational accusations. This range of forms highlights the flexibility of reproach as a speech act, which can be tailored to different interpersonal dynamics, levels of familiarity, and social power structures.

Moreover, reproach often involves a balance between explicitness and mitigation. Speakers

may use direct reproach, such as "You shouldn't have done that," or indirect forms, like rhetorical questions or sarcasm, depending on factors such as the relationship with the interlocutor and the perceived severity of the offense. Trosborg's categorization of complaints, including reproach, forms a basis for analyzing the pragmalinguistic strategies employed by speakers to perform this speech act.

As a potentially face-threatening act (FTA), reproach interacts closely with the concept of politeness, as theorized by Brown and Levinson (1987). According to their Politeness Theory, face refers to an individual's self-esteem or social image, and speakers navigate social interactions by either supporting or threatening the face of others. Reproach, by its nature, threatens both the positive face (the desire to be liked and appreciated) and the negative face (the desire to act freely without imposition) of the addressee, as it expresses disapproval and implies that the addressee's behavior should change.

To mitigate this face-threatening potential, speakers often use politeness strategies, such as:

- **Hedging** (e.g., "I don't mean to criticize, but…"),
- **Minimizers** (e.g., "It's just a small thing, but…"),
- **Indirect speech acts** (e.g., "Couldn't you have done it differently?"),
- **Use of humor** to soften the negative tone.

The use of such strategies is influenced by several factors, including social distance, power dynamics, and the degree of imposition**. Brown and Levinson's politeness framework** is essential for understanding how reproach is managed in conversations, particularly how speakers mitigate the face-threatening nature of this speech act to maintain social harmony.

Cross-Cultural Pragmatics and Reproach. While much of the research on speech acts has focused on native speakers of English, **cross-cultural pragmatics** has expanded the scope to include how different cultures perform and interpret speech acts. Studies in cross-cultural pragmatics have shown that the realization of speech acts varies significantly across cultures, particularly in terms of **politeness norms**, power distance, and expectations of directness or indirectness (Blum-Kulka, House, & Kasper, 1989).

The **Cross-Cultural Speech Act Realization Project (CCSARP)** (Blum-Kulka et al., 1989) examined how different languages and cultures perform requests and apologies, revealing that cultural norms influence both the form and the interpretation of speech acts. This has implications for the study of reproach, as different cultures have varying expectations regarding the appropriateness of direct criticism, confrontation, or indirect mitigation strategies. For instance, **Matsumoto** (1988) highlighted how Japanese speakers, who often emphasize group harmony and indirectness, tend to avoid direct reproach, whereas English-speaking cultures, particularly in more egalitarian societies, may tolerate more direct forms of disapproval. Such cultural differences can lead to **pragmatic failure** when speakers from different cultural backgrounds misinterpret each other's communicative intentions. This is especially relevant in English as a Lingua Franca (ELF) contexts, where non-native speakers of English may face challenges in navigating culturally appropriate ways to express reproach without offending.

While there is limited research specifically focused on reproach, some scholars have explored the broader category of negative speech acts and complaints. **Kotthoff** (1993) investigated reproach in German and English and found that while both languages use similar forms for direct reproach, the sociopragmatic contexts that determine the choice of directness or indirectness vary. **Wierzbicka** (1991) compared speech acts across languages and emphasized that speech acts like reproach are deeply embedded in cultural norms of behavior, with speakers in different cultures adhering to specific expectations of confrontation and mitigation.

Further, **Trosborg** (1995) focused on complaint behavior, including reproach, highlighting how the severity of the offense and the power relations between interlocutors influence the level of directness and the use of face-saving strategies. These studies provide a foundation for analyzing how reproach is realized in English and how social factors like status, power, and context shape linguistic choices.

The literature on speech acts, politeness theory, and cross-cultural pragmatics provides a robust theoretical framework for understanding the speech act of reproach. While speech act theory helps explain the communicative functions of reproach, politeness theory offers insight into how speakers manage the face-threatening nature of this act. Additionally, cross-cultural pragmatics reveals how cultural differences influence the realization and interpretation of reproach, making it a particularly complex speech act in multilingual and multicultural settings.

This study builds on these theoretical foundations to explore how reproach is realized in English, focusing on the pragmalinguistic features of this speech act and the sociocultural factors that shape its use. The following chapters will examine the specific linguistic strategies employed in expressing reproach, as well as the contextual and cultural factors that influence speakers' pragmatic choices.

Analysis and Discussion

This chapter presents the analysis of the data collected from both the corpus and role-play tasks. The findings will be discussed in relation to the research questions and the theoretical framework laid out in the literature review. The chapter is organized into two main sections: (1) the pragmalinguistic analysis of the linguistic forms and strategies used in the speech act of reproach, and (2) the sociopragmatic analysis of contextual factors such as power, social distance, and cultural background, which influence the realization of reproach in English.

The first part of the analysis focuses on the specific linguistic forms and strategies used by speakers to perform the speech act of reproach. The data, collected from corpus instances and elicitation tasks, reveal significant patterns in the ways speakers choose to express reproach, which can be broadly categorized into direct and indirect forms, lexical features, and mitigation strategies.

One of the key distinctions in the expression of reproach is the degree of **directness** or **indirectness** used by the speaker. The analysis of both corpus data and role-play scenarios revealed a spectrum of directness, influenced by the relationship between the speaker and the addressee, as well as the perceived severity of the offense.

- **Direct Reproach:** Direct reproach was characterized by the explicit mention of the offense or disapproval, often using verbs like “should,” “must,” or “ought to.” Examples from the corpus include utterances such as:
  - “You shouldn’t have done that.”
  - “You must know that this was wrong.”
  - “Why didn’t you follow the instructions?”

Direct reproach was more commonly found in formal or hierarchical relationships, such as between a manager and an employee or a teacher and a student. In such cases, the power differential allowed the speaker to be more straightforward in expressing disapproval without significant concern for face-threatening implications.

- **Indirect Reproach:** Indirect reproach involved more subtle or implicit expressions of disapproval, often through the use of rhetorical questions, conditionals, or suggestions. Examples:
  - “Don’t you think you could have handled that differently?”
  - “Perhaps next time you could consider being more careful.”

o “It might have been better if you had followed the instructions.”

Indirect forms were more prevalent in interactions between equals, such as between friends or colleagues. The use of indirectness allowed the speaker to soften the reproach, minimizing the potential face-threatening impact, particularly when the relationship was close or when the offense was considered minor.

The analysis also focused on the lexical and syntactic choices that characterized the speech act of reproach. These features contributed to the tone, strength, and politeness of the reproach, and varied depending on the context.

- **Modals and Conditionals:** Modal verbs such as "should," "ought to," and "must" were frequently used in direct reproach, as they conveyed the speaker’s strong belief that the addressee’s behavior was wrong. For example, “You must be more careful in the future” implies a clear obligation and responsibility.

Conditional sentences, such as "You could have done this differently," softened the reproach by implying an alternative course of action without directly accusing the addressee. These structures were commonly used when the speaker wanted to avoid confrontation or when the reproach was mild.

- **Rhetorical Questions:** Rhetorical questions were a common feature of indirect reproach, serving to imply criticism without making an overt accusation. For instance, “Why didn’t you think of that?” conveys disapproval while inviting the addressee to reflect on their actions. This strategy was frequently employed in contexts where the speaker wanted to maintain politeness while still expressing dissatisfaction.
- **Softeners and Hedges:** The use of hedging and softeners was observed as a key strategy for reducing the face-threatening impact of reproach. Phrases like "I don’t mean to criticize, but…" or "Maybe it’s just me, but…" were used to downplay the severity of the reproach and create a less confrontational tone. This was particularly common in informal contexts or when the speaker wanted to maintain a positive relationship with the addressee.

The second part of the analysis focuses on the **sociopragmatic factors** that influence the realization of reproach, particularly the roles of **power dynamics, social distance,** and **cultural background.** The data from both the corpus and the role-play tasks reveal that these factors play a crucial role in shaping the choice of linguistic forms and mitigation strategies.

Power dynamics significantly affected the directness and politeness strategies used in reproach. In hierarchical relationships, such as those between a manager and an employee or a teacher and a student, speakers with higher status tended to use more direct forms of reproach. This was likely due to the reduced need for face-saving strategies when the speaker held a position of authority. For example:

- **Manager to employee:** “You didn’t meet the deadline. This needs to be fixed immediately.”
- **Teacher to student:** “You should have followed the instructions more carefully.”

In contrast, when the power dynamics were reversed, such as when an employee reproached a manager or a student reproached a teacher, the reproach was far more indirect, often accompanied by significant hedging or mitigation strategies to avoid challenging authority. For instance:

- **Employee to manager:** “I was wondering if it might be possible to revisit the plan because there seems to be a slight misunderstanding.”

Social distance also played a key role in shaping the linguistic choices for reproach. In close relationships, such as between friends or family members, reproach tended to be more indirect, even in situations where the offense was significant. Speakers used politeness strategies to

maintain the relationship and avoid causing offense. For example, in interactions between friends, reproach often took the form of suggestions or rhetorical questions:

- **Friend to friend:** "Maybe next time we could plan ahead a bit better?"

Conversely, in situations where social distance was greater (e.g., between strangers or acquaintances), reproach was often more direct, as there was less concern for maintaining a close relationship. In these cases, the speaker was more willing to express disapproval openly, without significant concern for face-saving.

Discussion

The findings from this study highlight the complex interplay between linguistic choices and social factors in the realization of the speech act of reproach. The analysis reveals that while English speakers have a range of linguistic resources available for expressing reproach, their choices are heavily influenced by contextual factors such as power dynamics, social distance, and cultural background.

- **Pragmalinguistic Strategies:** The use of modals, conditionals, rhetorical questions, and hedging are key features of reproach, allowing speakers to adjust the level of directness and politeness depending on the situation.
- **Sociopragmatic Influences:** Power relations and social distance play a crucial role in shaping the choice of reproach strategies, with speakers in positions of authority more likely to use direct forms, while those in subordinate or equal positions tend to favor indirectness and mitigation.
- **Cross-Cultural Differences:** The study confirms that cultural norms around politeness and confrontation significantly influence how reproach is expressed, with individualistic cultures favoring directness and collectivist cultures prioritizing indirectness and harmony.

These findings have important implications for understanding the pragmatics of reproach in English, particularly in cross-cultural communication. Misunderstandings may arise when speakers from different cultural backgrounds fail to recognize or interpret the politeness strategies employed in reproach, leading to potential communication breakdowns.

Conclusion

The aim of this thesis was to conduct a detailed pragmalinguistic analysis of the speech act of reproach in English, focusing on the linguistic forms, pragmatic strategies, and sociocultural factors that shape how reproach is realized. Drawing on data from naturally occurring conversations and elicitation tasks, the study has provided insights into the ways English speakers express reproach, the factors that influence their choices, and the variation in reproach strategies across different social and cultural contexts.

The analysis revealed that the speech act of reproach is characterized by a wide range of linguistic and pragmatic strategies, which speakers deploy based on the contextual dynamics of each interaction. The findings can be summarized as follows:

- **Directness and Indirectness:** Reproach can be expressed directly or indirectly, with direct forms being more common in hierarchical or formal situations, where power dynamics allow the speaker to be more assertive. In contrast, indirect forms are preferred in informal settings or among equals, where maintaining social harmony and politeness is a higher priority.
- **Linguistic Features:** Lexical choices such as the use of modals (e.g., "should," "ought to"), conditionals (e.g., "You could have..."), and rhetorical questions (e.g., "Why didn't you...?") play a significant role in shaping the tone and strength of reproach. Mitigating devices, such as hedging and softeners, are frequently used to reduce the face-threatening impact of reproach.
- **Politeness Strategies:** Speakers employ a variety of politeness strategies to mitigate

the potentially damaging effects of reproach on the addressee's face. Negative politeness strategies, such as apologies or indirectness, and positive politeness strategies, such as expressing concern or solidarity, were both commonly observed.

- **Sociopragmatic Influences:** Power relations, social distance, and cultural background were found to be crucial factors in determining how reproach is expressed. Speakers with higher social or institutional power tend to use more direct reproach, while those in subordinate positions opt for more indirect and mitigated forms. Social distance also influences the level of directness, with closer relationships favoring more indirect and less confrontational reproach.
- **Cross-Cultural Variation:** The data from the role-play tasks demonstrated significant cross-cultural differences in the expression of reproach. Speakers from individualistic cultures, such as the UK and the USA, were more likely to use direct forms of reproach, reflecting cultural norms of direct communication and personal responsibility. In contrast, speakers from collectivist cultures, such as Japan and China, favored more indirect strategies, emphasizing group harmony and face-saving.

The findings of this study contribute to our understanding of pragmatics by highlighting the complexity of the speech act of reproach and the range of factors that influence its realization. The study confirms that reproach is a highly context-sensitive speech act, shaped not only by the speaker's intentions but also by the social and cultural context in which the interaction occurs.

This research has several important implications:

1. **Politeness Theory and Speech Acts:** The study supports the relevance of Brown and Levinson's (1987) Politeness Theory in understanding how speakers manage face-threatening acts like reproach. The data show that reproach is often mitigated through negative and positive politeness strategies, especially in contexts where social relationships are at stake.
2. **Cross-Cultural Communication:** The cross-cultural differences observed in the data have important implications for intercultural communication. Misunderstandings may arise when speakers from different cultural backgrounds interpret reproach strategies differently, particularly in terms of directness and politeness. This highlights the need for greater awareness of cultural norms and pragmatic conventions in cross-cultural interactions.
3. **Teaching Pragmatics:** The findings have pedagogical implications for language teaching, particularly in teaching pragmatics to non-native speakers. Understanding the pragmalinguistic and sociopragmatic aspects of speech acts like reproach can help learners navigate complex social interactions more effectively, especially in intercultural contexts.

While this study provides valuable insights into the pragmalinguistic and sociopragmatic dimensions of reproach, it also has certain limitations. The study relied on a limited number of participants for the role-play tasks, which may not fully represent the full range of cultural and social diversity in English-speaking communities. Additionally, the analysis focused primarily on English, leaving room for further comparative studies across other languages and cultures.

Future research could expand on this work by:

- Conducting more extensive cross-cultural comparisons to explore how reproach is realized in other languages and cultural contexts.
- Investigating the role of gender, age, and regional variation in the expression of reproach.
- Exploring how non-verbal cues (e.g., tone, body language) interact with verbal reproach strategies to convey meaning and mitigate face-threatening acts.

In conclusion, the speech act of reproach is a multifaceted and context-sensitive phenomenon, shaped by linguistic, social, and cultural factors. This study has demonstrated that

reproach is realized through a variety of pragmalinguistic strategies, ranging from direct to indirect forms, and that sociopragmatic factors such as power relations, social distance, and cultural background significantly influence the choice of reproach strategies. By examining how English speakers navigate the delicate balance between expressing disapproval and maintaining social harmony, this thesis contributes to a deeper understanding of the pragmatics of reproach and its role in communication.

References

1. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford University Press.
2. Axmedov Ikboljon Ilxomovich. (2024). AN ANALYTICAL APPROACH TO VOCABULARY ENHANCEMENT STRATEGIES IN EFL CONTEXTS. Kokand University Research Base, 61–66. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/290
3. Axmedov Ikboljon. (2024). STRATEGIES FOR VOCABULARY ENHANCEMENT IN EFL CONTEXTS: AN ANALYTICAL APPROACH. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(6), 571–573. Retrieved from https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/1676
4. Azimov, S. (2024). "Dialectical Variations In The English Spoken In The Southern United States: A Comprehensive Study". Western European Journal of Linguistics and Education, 2(3), 22 35. https://westerneuropeanstudies.com/index.php/2/article/view/452
5. Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (Eds.). (1989). Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies. Ablex Publishing Corporation.
6. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.
7. Culpeper, J. (2011). Impoliteness: Using language to cause offence. Cambridge University Press.
8. Goffman, E. (1967). Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior. Pantheon Books.
9. Holmes, J. (1995). Women, men and politeness. Longman.
10. kizi Mukhtorova, M. M., & Djumabayeva, J. S. (2022, August). WAYS OF EXPRESSING REPROACH DEPENDING ON THE TYPE OF THE SENTENCE IN THE ENGLISH LANGUAGE. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 15, pp. 122-126). https://researchedu.org/index.php/cf/article/view/323
11. kizi, M. M. M. (2024). Specific Features of the Units Denoting Reproach in the English and Russian Languages. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(3), 259–268. Retrieved from https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/3667
12. Leech, G. N. (1983). Principles of pragmatics. Longman.
13. Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
14. Mukhtorova, M., & Ilxomov, X. (2024). HOW TO IMPROVE LISTENING SKILLS OF BOTH ESL AND EFL STUDENTS. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11(11), 84–86. https://doi.org/10.54613/ku.v11i11.964
15. qizi Axmadjonova, M. I. (2024). SO’Z MA’NOSI KO’CHISHI BILAN BOG’LIQ LINGVISTIK HODISALAR TALQINI. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 2(5), 252-258.
16. Searle, J. R. (1969). Speech acts: An essay in the philosophy of language. Cambridge University Press.
17. Sifianou, M. (1992). Politeness phenomena in England and Greece: A cross-cultural perspective. Clarendon Press.
18. Tannen, D. (1994). Gender and discourse. Oxford University Press.
19. Thomas, J. (1995). Meaning in interaction: An introduction to pragmatics. Longman.

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA RAHBARNING TUTGAN O‘RNI

Xasanova Mohimbegim Raxmonjon qizi
Qo‘qon universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
miss.mohim2002@gmail.com
+99 891 056 2612

Annotatsiya: Ta’lim maskani rahbarining o‘z xodimlari bilan o‘zaro munosabatlari, guruhdagi psixologik muhit, faoliyatning samaradorligi ko‘p jihatdan rahbar qo‘llaydigan boshqaruv uslubiga bog‘liq. Boshqaruv uslubi rahbarning o‘z xodimlariga nisbatan, ular orasida ishni tashkil etish bo‘yicha qo‘llaydigan odatiy xatti-harakatlar majmuasidir. Rahbar o‘z faoliyatida uchraydigan vaziyatdan kelib chiqqan holda, to‘gri keluvchi usullar majmuasidan birortasini qo‘llashi maqsadga muvofiqdir. Shunday ekan rahbar o‘zi boshqarayotgan tizimni yaxshi bilishi, uning holatini to‘g‘ri baholashi, kelajakdagi qiyofasini tasavvur eta olishi hamda o‘zgarishlarni amalga oshirishda ishtirok etuvchi xodimlarni faollikka jalb eta olishi lozim. Mazkur maqolada ham ta’lim sifatini oshirishda ta’lim maskani rahbari (direktor)ning ro‘li haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Empatiya, rahbar, boshqaruv uslubi, kasbiy malaka, individuallik, rahbar shaxsi, o‘ziga ishonch, shaxsiy fazilat, ijtimoiylashuv.

Аннотация: Взаимодействие руководителя образовательного учреждения со своими сотрудниками, психологическая обстановка в группе, эффективность деятельности во многом зависит от стиля управления, используемого руководителем. Стиль управления это совокупность обычных действий, используемых руководителем по отношению к своим сотрудникам, в том числе и по организации труда. В зависимости от ситуации, с которой сталкивается руководитель в своей работе, целесообразно использовать один из соответствующих методов. Поэтому руководитель должен хорошо знать систему, которой он управляет, правильно оценивать ее состояние, представлять ее будущий вид и уметь вовлекать сотрудников, участвующих в реализации изменений. Также в данной статье представлена информация о роли руководителя (директора) образовательного учреждения в повышении качества образования.

Ключевые слова: Эмпатия, лидер, стиль управления, профессиональная компетентность, индивидуальность, лидерская личность, уверенность в себе, личностные качества, социализация.

Abstract: The interaction of the head of the educational institution with his employees, the psychological environment in the group, the effectiveness of the activity largely depends on the management style used by the head. The management style is a set of usual actions used by the leader in relation to his employees, among them in terms of work organization. Depending on the situation that the leader faces in his work, it is appropriate to use one of the appropriate methods. Therefore, the leader should know the system he manages well, correctly assess its condition, imagine its future appearance, and be able to involve the employees involved in the implementation of changes. This article also provides information about the role of the head (director) of the educational institution in improving the quality of education.

Key words: Empathy, leader, management style, professional competence, individuality, leadership personality, self-confidence, personal quality, socialization.

O‘zbekiston ta'lim tizimida ta'lim sifati tizimli nazorat qilinmasa, o‘quv jarayonida muayyan muammolar yuzaga keladi. Shuning uchun ta'limni boshqarish o‘quv jarayonini, ta'lim turini, uning imkoniyatlarini hisobga olishi va shu bilan sifat menejmentining samarali ishlashini ta'minlashi kerak. Ta'limda boshqaruv samaradorligi va sifatining o‘zgarishi to‘g‘ri tanlangan boshqaruv modeli va uni uzluksiz ta'lim tizimida izchil qo‘llash amaliyoti bilan bog‘liq. O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ta'lim tizimini isloh qilish, sifatli ta'lim tuzilmasini yaratish, uzluksiz ta'limni yangi samarali jarayonga aylantirish masalalari tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu vazifalar ta'lim ustidan adolatli boshqaruv va universal nazorat tizimini rivojlantirish va mavjud shakllarni takomillashtirishni taqozo etadi. Dunyoning barcha mamlakatlarida ta'lim sifatini ta'minlash ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda. Davlatimiz rahbari 2023-yilni "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim" yili deb e'lon qilishi ham ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qilmoqda. "Ta'lim sifatini oshirish-Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir." deya ta'kidladilar Yurtboshimiz.

Buyuk shoir va mutafakkir Yusuf Xos Hojibdan iqtibos keltirgan holda: "Zakovat bor joyda ulug‘lik bo‘ladi, Bilim bor joyda buyuklik bo‘ladi.", dedilar prezidentimiz. Shuningdek, bu maqsadlarga erishish uchun bu sohada boshlangan islohotlarni davom ettirish, ustoz va murabbiylar bilan ko‘proq uchrashish, mavjud muammolarni birgalikda hal etish, bu boradagi vazifalarni hayotga tatbiq etishga ko‘maklashish zarurligini ta'kidladilar.

Prezidentimiz hozirgi kunda ta'lim sohasiga juda katta e'tibor qaratmoqda. Zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakkam ma'rifat va yuksak madniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak. Mamlakatimizda Ta'lim to‘g‘risidagi qonun dastlab 1992 yilda qabul qilingan, 1997 yilda esa yangi tahrirdagisi qabul qilingan edi. 2020 yil 23 setabrda qabul qilingan "Ta'lim to‘g‘risidagi" Qonunda ta'lim sohasida hozirgi davrda amalga oshirilgan o‘z aksini topadi. Qonun loyihasini takomillashtirish davomida 238 norma va qoida qayta ko‘rib chiqildi, idoraviy normativ-huquqiy hujjatlarni qisqartirish imkonyatidan foydalangan holda 123 ta norma loyiha tarkibidan chiqarildi hamda 54 ta to‘g‘ridan to‘g‘ri amal qiluvchi modda bilan almashtirildi. Kasb-hunar maktabini boshqarishda rahbar(direktor)ning ro‘li. Maktab rahbari ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarning muvaffaqiyatini belgilab beruvchi asosiy shaxs hisoblanadi. Pedagogik menejment sohasidagi ko‘plab mutaxassislarning fikriga ko‘ra, zamonaviy maktab direktori quyidagi fazilatlarga ega bo‘lsa samarali rahbardir: kompetentsiya; xushmuomalalik; qo‘l ostidagilarga hurmat; qaror qabul qilishda jasorat; muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyati. Kasb-hunar maktabining samarali rahbari (direktori): maktab oldida turgan muammolarni hal qilishning noan'anaviy usullarini topib, qoliplarni yengib o‘ta oladigan, innovatsion boshqaruv texnologiyalarini yarata oladigan va ulardan foydalana oladigan ijodkor shaxs; doimiy ravishda o‘z ustida, kasbiy va shaxsiy fazilatlari ustida ishlayotgan shaxs; bir necha yil oldin o‘z maktabini rivojlantirish istiqbolini ko‘radigan strateg; o‘z namunasi bilan o‘qituvchilar jamoasini ruhlantirayotgan shaxs. London universiteti qoshidagi Ta'lim instituti yetakchilik tadqiqotlari markazi direktori, professor Alma Xarrisning fikricha, maktabning zamonaviy rahbari (direktori) ko‘p ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi kerak, lekin eng muhimi, o‘qituvchilar jamoasini shakllantirish qobiliyati. Aynan o‘qituvchi o‘quvchi bilan bevosita ishlaydi, shuning uchun direktor o‘qituvchiga ishonishi, uning fikriga ishonishi va ba'zi masalalarni undan ko‘ra yaxshiroq tushuna olishini tan olishi kerak.

So‘nggi yillarda ta'lim tizimida jiddiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. O‘quv jarayoni zamonaviy o‘quv, texnologik jihozlar, o‘quv qurollari va o‘quv majmualari bilan to‘ldirildi. 21-asr maktab o‘quvchilari XX asr maktab o‘quvchilaridan rivojlanishda sezilarli darajada farq qiladi. Bunday sharoitda maktab rahbarining (direktorining) vazifalari va ro‘li sezilarli darajada o‘zgaradi. Bir tomondan, direktor samarali menejerdir, chunki bugungi kunda direktor juda ko‘p boshqaruv

funktsiyalarini bajarishi kerak byudjetni boshqarish, jamoatchilik bilan muloqot qilish, yuqori boshqaruv bilan o‘zaro aloqa qilish va hakozo. Tashkilotni boshqarish ko‘nikmalari kundan-kunga muhimroq bo‘lib bormoqda. Maktab direktorining kasbiy malakasi- bu rahbarning bilimlari, kasbiy va hayotiy tajribasi, qadriyatlari hamda moyilliklaridan foydalangan holda boshqaruv faoliyatining real vaziyatlarida yuzaga keladigan kasbiy muammolar va vazifalarni hal qilish qobiliyatini tavsiflovchi ajralmas kasbiy va shaxsiy sifatidir.

Zamonaviy menejment asoschisi Piter Druker ko‘p yillik kuzatishlar asosida paradoksal xulosaga keldi: "kuchli mutaxassislar", o‘z sohasining zo‘r mutaxassislari kamdan kam hollarda yaxshi rahbar bo‘lishadi [7:76]. Bu boshqaruvning to‘liqligi bilan bog‘liq maxsus turdagi kasbiy faoliyat, uning natijasi bevosita shaxsning shaxsiy samaradorligi bilan bog‘liq. Boshqa tomondan, katta erkinlik doirasida zamonaviy maktab direktori boshqaruv nazariyasidan tashqari, zamonaviy ta'lim paradigmalari, ustuvorliklari va istiqbolli ta'lim texnologiyalarini tushunishi kerak. Ko‘pgina mutaxassislarning fikricha, maktab direktori qanday ma'lumotga ega bo‘lishi muhim emas, lekin u pedagogik tajribaga ega bo‘lishi kerak. Piter Drukerning metodlari, ya'ni muvaffaqiyatli rahbar bo‘lish uchun, avvalambor, o‘zini o‘zi boshqarishni o‘rganish kerak, chunki "boshqarish qobiliyati hamma odamlar uchun har xil, lekin o‘zini boshqara oladiganlar, ularning harakatlari. va qarorlar boshqalarni muvaffaqiyatli boshqaradi."[4:253] Maktabda direktor asosiy shaxs hisoblanadi. Maktabdagi muvaffaqiyat esa uni kim boshqarishiga bog‘liq. Ta'lim sifatini oshirishda ta'lim maskani rahbarining empatiya qobiliyati ham muhimdir. Empatiya boshqa odamning his-tuyg‘ularini tushunish va baham ko‘rish qobiliyati. Empatiya ayni paytda suhbatdosh bilan nima sodir bo‘layotganini aniq ko‘radi va tushunadi (hissiy jihatdan). Shu bilan birga, u o‘z harakatlari, fikrlari va his-tuyg‘ularini bu odamning holati bilan o‘lchaydi. Empatiya xodimlar bilan individual tanishishga yordam beradi hamda ularning hayotida nima sodir bo‘layotgani va ularni nima undashi mumkinligi haqida tasavvur hosil qiladi. O‘z xodimlarining his-tuyg‘ularini tushungan holda, rahbar ularning hissiy holatini obyektiv baholashi, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish uchun to‘g‘ri ohang hamda vaqtni tanlashi, ularning muloqotining hissiy intensivligini nazorat qilish va tartibga solish shakllarini bilishi zarurdir.

Zamonaviy maktabning samarali rahbari zamon bilan hamnafas bo‘lishi: bugun muhim bo‘lgan va ertaga yanada muhim bo‘ladigan vazifalarni qo‘yishi, eng muhimi, ularni hal etish yo‘llarini topa bilishi kerak. Zamonaviy direktor o‘quvchi bilan, ota-onalar va pedagogik xodimlar bilan qanday ishlashni biladi. Buning uchun u o‘qituvchi va tashkilotchi bo‘lishi, huquqiy va iqtisodiy bilimlarga ega bo‘lishi kerak. U o‘z jamoasida o‘qituvchining ro‘li haqida g‘amxo‘rlik qilishi, o‘qituvchilarning malakasini oshirishga hissa qo‘shishi, ularning ijodiy qobiliyatlarini ochish uchun sharoit yaratishi kerak. Maktabda qulay ta'lim sharoitlarini yaratish uchun unga pedagogika, psixologiya va turli usullarni bilish kerak. O‘qituvchilik ishi, og‘ir yuk bo‘lishiga qaramay, zarur, chunki, o‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Maktab direktori muvaffaqiyatni ta'minlaydigan ma'lum shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishi kerak. Bular bag‘rikenglik, xushmuomalalik, tarbiya, ichki uyg‘unlik, optimizm. Rahbarning asosiy fazilatlaridan biri bu o‘ziga ishonchdir. Bunday direktor, albatta, o‘z qo‘l ostidagilar uchun avtoritetga aylanadi. Rahbar uchun uning hissiyligi majburiydir. Rahbar kayfiyatidan qat'i nazar, his tuyg‘ularini nazorat qilishi va doimo ijobiy bo‘lishi kerak. Zamonaviy direktor maktabning obro‘si haqida qayg‘urishi kerak. Bular turli tuman, viloyat ko‘rik-tanlovlari, anjumanlar, seminarlar, mahorat saboqlari, jamiyat bilan aloqalardir. Barcha davrlarning an'analarida maktab doimo diqqat markazida bo‘lib kelgan. Uning muvaffaqiyatli faoliyat ko‘p jihatdan uni kim boshqarishiga bog‘liq. Hozirgi vaqtda nafaqat ta'lim jarayonini tashkil etish, balki uni tejamkorlik bilan ta'minlashga qodir bo‘lishi kerak bo‘lgan maktab direktorining ro‘li ayniqsa dolzarb bo‘lib bormoqda. Bugungi kunda maktab direktorlari ta'lim sifatini oshirish yo‘llarini

izlab topishlari va ko‘plab muhim boshqaruv qarorlarini qabul qilishlari kerak. Shuningdek, har qanday rahbar boshqaruv faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan alohida shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishi kerak. Maktabning samaradorligi jamoani boshqarish uslubiga bog‘liq. Boshqaruv uslubida rahbarning shaxsiy fazilatlari namoyon bo‘ladi. Rahbar o‘zining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish va takomillashtirish, rahbarlik uslubini o‘zgartirish orqali ta'lim muassasasining samaradorligini oshirishi mumkin. Bugungi kunda maktab rahbarining kasbiy kompetentsiyasi har qachongidan ham ko‘proq boshqaruv, pedagogik, kommunikativ, diagnostika va tadqiqot fazilatlarini o‘z ichiga oladi, uning ishining samaradorligi kasbiy bilim va ko‘nikmalarning shakllanish darajasi bilan belgilanadi. ko‘zlangan maqsadlarga erishish uchun boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan professional ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar. Rahbarning asosiy fazilatlaridan biri bu o‘ziga ishonchdir.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy maktab direktori yetarli darajada professional o‘zini o‘zi qadrlashi kerak, aks holda, u o‘z faoliyatini va pedagogik xodimlarning faoliyatini tahlil qila olmaydi. Ko‘tarilgan o‘zini o‘zi hurmat qilish rahbarning o‘sishiga yo‘l qo‘ymaydi, chunki u barcha masalalarda malakali ekanligiga ishonch hosil qiladi va o‘zini yanada yaxshilashga intilmaydi. O‘zini past baholash, aksincha, shaxsning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi, rahbar o‘ziga ishonmaydi, o‘z maktabining ta'lim maydoniga innovatsion texnologiyalarni kiritishdan qo‘rqadi. Adekvat professional o‘zini o‘zi baholash (ya'ni o‘z kasbiy imkoniyatlarini, jamoadagi o‘rnini, qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini eng real baholash) professional muvaffaqiyatga yo‘ldir/Rahbar o‘zining hissiy ko‘rinishlarini nazorat qilishi kerak. U doimo odamlar bilan o‘ralgan va ularning barchasi bilan, kayfiyati va shaxsiy fe'l-atvoridan qat'i nazar, u silliq, ishbilarmon munosabatlarga ega bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, hissiy nomutanosiblik insonning o‘ziga bo‘lgan ishonchini va shu bilan uning ishbilarmonlik faolligini pasaytirishi mumkin. Tug‘ilgandan yetakchi, iste'dodli rahbar bo‘lib tug‘ilganlar kam. Ammo shunday bo‘lish mumkin istak, bilimga intilish, yangi texnologiyalardan foydalanish, samaradorlik va eng muhimi, boshqalarga nisbatan bag‘rikenglik bo‘lar edi.Aqlli rahbar o‘zining asosiy narsasi qo‘l ostidagilar ekanligini tushunadi. U ularni boshqa odamlardan afzal ko‘radi. Rahbar faqat qo‘l ostidagilar tufayli nimagadir erishadi.

Shunday qilib, rahbarning faoliyati samaradorligining asosiy vazifalaridan biri bu odamlarni, ularning bilimlarini va xarakter xususiyatlarini tushunish qobiliyatidir. Najot ta'limda, najot tarbiyada, najot- bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi. Jadidlar bobolarimizning bu so‘zlari deputat va senatorlar, siyosiy partiyalar, mahalliy Kengashlar, butun davlat apparati, jamoatchilik uchun amaliy qo‘llanma bo‘lishi kerak. Shuning bilan birga, maktablarda ta'lim sifati hamda jamiyatda o‘qituvchi kasbi nufuzini oshirish, ularning mehnat hamda hayotiy sharoitlarini yaxshilash 2023-yildagi eng asosiy vazifalarimizdan biri bo‘ladi. Ta'lim sohasidagi navbatdagi muhim yo‘nalish, bu - yoshlarning zamonaviy kasbhunar egallashi uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Hozirgi ochiqlik siyosati, chet el investitsiyalari va yangi korxonalarning ortib borayotgani yoshlarimizni zamonaviy bilimlar va xorijiy tillarni o‘rganishga undamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxαti:

1. Bolshakov A.S. Boshqaruv. Qo‘llanma. Sankt-Peterburg: "Piter nashriyoti", 2000. 160 b.
2. Maktab ichidagi boshqaruv: nazariya va amaliyot masalalari. Ed.
3. T.L.Shamova. M., 1991. b. 352 3. Isaev L.F.Maktab pedagogik tizim sifatida: Menejment asoslari. M.;
4. Belgorod, 1997. p. 286
5. Kustobaeva E. Boshqaruv madaniyati direktorlar: etarli darajada o‘zini o‘zi baholash. Xalq ta'limi. 2002. No 1.

5. Pedagogika. Ed. P.I. Pidkasistogo, Moskva, 1998, p. 452
6. Zamonaviy maktabni boshqarish: Maktab direktori uchun qo‘llanma. Ed. M. M. Potashnik. M., 1992. b. 298
7. Бендас Т.В. Воспитание лидерских качеств у студентов как элемент профессиональной подготовки будущих педагогов // Актуальные проблемы профориентационной работы среди молодежи в свете требовании перестройки высшей школы: Тез. дока, межвуз. конф. Караганда, 1988. С. 190-192.
8. Дворяшина М.Д. О соотношении успеваемости и динамики интеллектуального развития студентов в процессе их обучения в вузе // Современные психологопедагогические проблемы высшей школы. Ленинград: ЛГУ, 1974. Вып. 2.- С. 49-57.
9. Мацумото Д. Психология и культура. ЕВРОЗНАК, 2002.-416 с

XORIJIY TILLARNI O‘RGATISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Abdukaxxorova Nargiza Rustamovna
“Jahon tillari” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorijiy tillarni o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. Interfaol ta’lim texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), differensial yondashuv, loyihaviy ta’lim texnologiyalari va gamifikatsiyaning xorijiy til ta’limida qanday qo‘llanilishi, ularning o‘quvchilarga ta’siri va o‘quv jarayonidagi afzalliklari tahlil qilinadi. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarning til bilimlarini chuqurlashtirish, kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish va ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Maqola xorijiy tillarni o‘rgatishda yangi yondashuvlarni tadbiq etish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: xorijiy tillarni o‘rgatish, pedagogik texnologiyalar, interfaol ta’lim, AKT, differensial yondashuv, loyihaviy ta’lim, gamifikatsiya, til ta’limi.

Kirish. XXI asrda globalizatsiya jarayonlarining kengayishi va bilim iqtisodiyotining rivojlanishi natijasida xorijiy tillarni o‘rgatishning ahamiyati ortib bormoqda. Bugungi kunda xorijiy tillarni o‘rganish nafaqat shaxsning madaniy saviyasini oshirish, balki xalqaro maydonda muvaffaqiyat qozonish va professional rivojlanish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida xorijiy tillar ta’limi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan, xorijiy tillarni o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muammosi yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Pedagogik texnologiyalar — bu o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va boshqarish uchun ilmiy asoslangan usullar, metodlar va vositalar tizimi bo‘lib, o‘quvchilarni yanada faol va mustaqil o‘rganish jarayoniga jalb qilishga yordam beradi. Ayniqsa, xorijiy tillarni o‘rgatishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning til bilimlarini chuqurlashtirish, kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish va amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etishda katta rol o‘ynaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarni o‘zlariga mos o‘quv strategiyalarini tanlashga yo‘naltirishlari, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

Bugungi kunda xorijiy tillarni o‘rgatishda ko‘plab zamonaviy pedagogik texnologiyalar qo‘llanilmoqda. Ulardan eng ko‘zga ko‘ringanlari interfaol ta’lim usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), differensial yondashuv, loyihaviy ta’lim texnologiyalari va boshqalardir. Xorijiy til o‘rgatishda bu texnologiyalarning qo‘llanilishi o‘quvchilarni yanada faol ishtirok etishga jalb qilish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish va darslarni qiziqarli tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Xususan, interfaol ta’lim usullari xorijiy tilni o‘rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usullar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi va o‘rganilgan bilimlarni amalda qo‘llash imkonini yaratadi. Interfaol mashg‘ulotlarda o‘quvchilar birgalikda ishlash, muloqot qilish va o‘zaro fikr almashish orqali til ko‘nikmalarini yanada chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, interfaol texnologiyalar o‘quvchilarning individual yondashuvni qo‘llashga imkon beradi, bu esa har bir o‘quvchining o‘z imkoniyat va qobiliyatlarini inobatga olib o‘qish jarayonini tashkil qilishga yordam beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ham xorijiy tillarni o‘rgatishda keng qo‘llanilmoqda. AKT vositalari orqali o‘quvchilar global ma’lumotlarga kirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar va turli xil madaniy manbalar bilan tanishadilar. Masalan, onlayn resurslar, multimedia darsliklar, video va audio materiallar xorijiy til o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali

qiladi. Shu bilan birga, AKT orqali o‘quvchilar til o‘rgatish jarayonida virtual muhitda o‘z bilimlarini sinab ko‘rishlari va mustaqil ravishda til ko‘nikmalarini mustahkamlashlari mumkin. Bu usul o‘quvchilarni o‘z vaqtlarida va o‘z tempida tilni o‘rganish imkoniyatini yaratadi, bu esa ta’lim jarayonining individuallashtirilgan yondashuvini ta’minlaydi. Differensial yondashuv esa xorijiy tillarni o‘rgatishda har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olib, darslarni tashkil etish jarayonida katta ahamiyatga ega. Bu yondashuv o‘quvchilarning bilim darajasi, qobiliyati va motivatsiyasini inobatga olib, o‘quv materiallarini moslashtirish imkonini beradi. Differensial yondashuv orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarga alohida yondashib, ularning bilimlarini chuqurlashtirish va amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etishda ko‘maklashadilar.

Shu bilan birga, loyihaviy ta’lim texnologiyalari ham xorijiy tillarni o‘rgatishda keng qo‘llanilmoqda. Bu texnologiya orqali o‘quvchilar jamoaviy yoki individual loyihalarni bajarish orqali til ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Loyihaviy yondashuv o‘quvchilarning mustaqil izlanish, muloqot qilish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini oshiradi. Loyihalarni bajarish jarayonida o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarda tilni qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar va til ko‘nikmalarini amaliyotda sinab ko‘radilar. Barcha ushbu zamonaviy pedagogik texnologiyalar xorijiy tillarni o‘rgatish jarayonini samarali tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali o‘quvchilar xorijiy tilni nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri o‘rganadilar, balki tilni amaliyotda qo‘llash, o‘z fikrlarini erkin ifoda etish va madaniy farqlarni tushunish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Asosiy qism. Xorijiy tillarni o‘rgatish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil qilish imkoniyatini yaratadi. Ushbu bo‘limda biz xorijiy tillarni o‘rgatishda qo‘llanilayotgan turli zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tahlil qilamiz va ularning ahamiyati, o‘quvchilarga ta’siri hamda o‘qitish jarayonidagi afzalliklarini ko‘rib chiqamiz.

1. Interfaol ta’lim texnologiyalari. Interfaol ta’lim texnologiyalari xorijiy tillarni o‘rgatish jarayonida asosiy o‘rin tutadi. Bu texnologiyalar yordamida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro muloqot faollashadi va o‘quv jarayoni ishtirokchilari o‘zaro hamkorlikda bilim olishga jalb etiladi. Interfaol usullarning asosiy afzalliklaridan biri o‘quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishidir. Bu o‘z navbatida til o‘rgatishda muvaffaqiyatli natijalarga erishishga yordam beradi. Interfaol darslar ko‘pincha rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar yaratish, savol-javoblar, guruhli ishlar orqali tashkil etiladi. Masalan, o‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lish va ularga turli mavzularda vazifalar berish orqali ular bir-biri bilan muloqot qilishadi, bir-birlaridan o‘rganadilar va amaliy til ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Rolli o‘yinlarda o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarga mos holatlarni yaratadilar va ularda ishtirok etadilar. Bu orqali o‘quvchilar o‘zlarining grammatik, leksik bilimlarini sinovdan o‘tkazadilar va bu bilimlarni amaliyotda mustahkamlaydilar. Interfaol texnologiyalar o‘quvchilarning o‘quv jarayonida yanada faol bo‘lishlarini ta’minlaydi, ularga mustaqil fikrlash imkoniyatini beradi. Shuningdek, bu texnologiyalar yordamida o‘qituvchi o‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga, yangi bilimlarni o‘zlashtirishda faol ishtirok etishga undaydi.

2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT). Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta’lim tizimida keng qo‘llanilmoqda. Xorijiy tillarni o‘qitishda AKTdan foydalanish til o‘rgatish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Internet tarmoqlari, elektron darsliklar, multimedia vositalari, onlayn platformalar o‘quvchilarga til o‘rganishda ko‘mak beradi. AKT yordamida xorijiy tillarni o‘rgatishda o‘quvchilar turli xil onlayn resurslardan foydalanishlari mumkin. Masalan, onlayn lug‘atlar, audio va video materiallar, til o‘rgatishga mo‘ljallangan interfaol dasturlar o‘quvchilarning til bilimlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, xorijiy tillarni o‘rgatishda AKT yordamida o‘quvchilarga real vaqt rejimida onlayn darslar o‘tish, chet ellik o‘qituvchilar bilan muloqot qilish va interfaol

mashg‘ulotlar o‘tkazish imkoniyati yaratadi. Onlayn platformalar va dasturlar yordamida o‘quvchilar mustaqil ravishda til o‘rganishlari mumkin. Bu orqali ular o‘z bilimlarini mustahkamlash va yangi materiallarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masalan, “Duolingo”, “Memrise” kabi onlayn platformalar o‘quvchilarga xorijiy tillarni o‘rganishda yordam beradi. Bu dasturlar orqali o‘quvchilar grammatika, leksika va tilning boshqa jihatlarini mustaqil ravishda o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. AKT vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil ravishda til o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, bu texnologiyalar o‘quvchilarning o‘z vaqtida, o‘z tempida bilim olishlariga imkon yaratadi, bu esa o‘qitish jarayonini individuallashtirishga imkon beradi.

3. Differensial yondashuv. Xorijiy tillarni o‘rgatishda differensial yondashuv muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv orqali har bir o‘quvchining bilim darajasi, qobiliyatlari, ehtiyojlari va o‘qitish usullariga bo‘lgan talablari inobatga olinadi. Differensial yondashuv o‘quvchilarga o‘z qobiliyatlariga mos ravishda o‘qitish imkoniyatini yaratadi. Differensial yondashuv asosan o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash va ularga mos ravishda ta’lim jarayonini tashkil qilishga qaratilgan. Masalan, xorijiy til o‘rgatishda boshlang‘ich, o‘rta va ilg‘or darajadagi o‘quvchilar uchun alohida ta’lim dasturlari tuziladi. Bu dasturlar o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olib, ularga mos materiallarni tanlash imkonini beradi. Shuningdek, differensial yondashuv o‘quvchilarning individual o‘quv uslublarini ham hisobga oladi. Masalan, ba’zi o‘quvchilar vizual materiallar orqali til o‘rganishni afzal ko‘rishlari mumkin, boshqalari esa eshitish orqali yaxshiroq o‘zlashtiradilar. Bu holatda o‘qituvchi har bir o‘quvchiga mos material va usul tanlash orqali o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonida muvaffaqiyatga erishishlarini ta’minlaydi. Differensial yondashuv xorijiy tillarni o‘rganishda har bir o‘quvchining imkoniyatlari va qobiliyatlarini hisobga olib, ta’lim jarayonini moslashuvchan va samarali tashkil qilish imkoniyatini yaratadi.

4. Loyihaviy ta’lim texnologiyalari. Loyihaviy ta’lim texnologiyalari xorijiy tillarni o‘rgatishda keng qo‘llanilayotgan pedagogik texnologiyalardan biri hisoblanadi. Bu texnologiya orqali o‘quvchilar jamoaviy yoki individual loyihalar ustida ishlaydilar va shu jarayonda til ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Loyihaviy ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarning mustaqil izlanish, ijodiy fikrlash, muloqot qilish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, o‘quvchilarga biror mamlakat madaniyati yoki tarixiga oid loyiha topshirig‘i berilishi mumkin. Bu jarayonda o‘quvchilar o‘z izlanishlarini olib boradilar, chet tilidagi materiallarni o‘rganadilar va loyiha asosida o‘z natijalarini taqdim etadilar. Bu usul o‘quvchilarning o‘rganilgan tilni amaliyotda qo‘llash, mustaqil fikrlash va jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Loyihaviy ta’lim texnologiyalari orqali o‘quvchilar nafaqat til bilimlarini mustahkamlashadi, balki chet tilida muloqot qilishda ham ko‘proq tajribaga ega bo‘ladilar. Ular real hayotiy vaziyatlarda tilni qanday qo‘llashni o‘rganadilar va bu til ko‘nikmalarini amaliyotda mustahkamlaydilar.

5. Gamifikatsiya. Gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) xorijiy tillarni o‘qitishda qo‘llanayotgan zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Bu usul o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va o‘quv jarayoniga faol ishtirok etishlarini ta’minlashga yordam beradi. Gamifikatsiya orqali o‘quv jarayoni o‘yin elementlari bilan boyitiladi, bu esa o‘quvchilarni rag‘batlantiradi va ularning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Gamifikatsiya o‘quvchilarga tilni o‘rganish jarayonida turli darajalarni bosib o‘tish, mukofotlar olish va o‘yinlar orqali bilimlarini sinab ko‘rish imkonini beradi. Bu usul o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularni tilni qiziqarli va samarali tarzda o‘rganishga undaydi.

Xulosa. Xorijiy tillarni o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quv jarayonini samarali va qiziqarli qilishda katta rol o‘ynaydi. Interfaol ta’lim texnologiyalari, AKT, differensial yondashuv, loyihaviy ta’lim texnologiyalari va gamifikatsiya o‘quvchilarning til

bilimlarini chuqurlashtirishga va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli, xorijiy tillarni o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan keng foydalanish zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tillarni o‘rgatishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning til bilimlarini chuqurlashtirishda katta rol o‘ynaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interfaol ta’lim usullari, AKT, differensial yondashuv va loyihaviy ta’lim texnologiyalari xorijiy tillarni o‘rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Shu sababli, xorijiy tillarni o‘qitishda pedagogik texnologiyalarning qo‘llanilishi zamonaviy ta’limning ajralmas qismi bo‘lib, o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga ko‘maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Soyibjonova, R. A. (2023). XORIJIY TILLARNI O‘RGANISH METODIKASI. Educational Research in Universal Sciences, 2(14), 257-260.
2. G’aniyeva, M., & Ergasheva, D. (2023). XORIJIY TILLARNI O’QITISH METODIKASIDA ZAMONAVIY USULLAR. Академические исследования в современной науке, 2(26), 129-133.
3. Ko'charova, F. (2023). XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA MAMLAKATIMIZDA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLAR VA INGLIZ TILINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(12), 11-13.
4. Abdurasulovna, I. O. (2024). ZAMONAVIY KASBLARNI O’RGANISHDA XORIJIY TILLARNI AHAMIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 44(10), 106-108.
5. Iskanderova, S. D. (2023). XORIJIY TILLARNI O'QITISH JARAYONIDA ERTAKLARDAN FOYDALANISH USLUBIYATI. FINLAND" MODERN SCIENTIFIC RESEARCH: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS", 14(1).
6. Atashova, F. D., & Ashirov, D. (2023). XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVINING AHAMIYATI. Educational Research in Universal Sciences, 2(9), 239-242.

TEACHING WRITING SKILLS FOR ELEMENTARY PUPILS AT SCHOOLS

Yokubjonova Dilnavozxon Serobjon qizi
Qo’qon Universiteti o’qituvchisi
Gmail: yokubjonovadilnavoz@gmail.com

Annotation. Teaching writing skills to elementary school pupils is a fundamental component of early education, as it lays the groundwork for effective communication, critical thinking, and academic success. This article explores various strategies and methodologies to enhance writing skills among young learners, drawing from educational theories and practical classroom experiences.

Key words: writing, elementary, skills, qualitative, importance, technology, teachers, students, experience

Teaching writing skills to elementary school pupils is a crucial aspect of early education that lays the foundation for future academic success. Writing is a complex skill that involves several cognitive and motor processes, and developing these abilities at an early stage is essential for children to communicate effectively in various contexts. A well-structured writing program for elementary school students incorporates direct instruction in mechanics, grammar, vocabulary, and sentence structure, alongside activities that promote creativity and critical thinking. Writing instruction in elementary schools typically focuses on teaching students how to write narratives, informational texts, descriptive passages, and persuasive essays, which correspond to different types of communication they will encounter in both academic and real-world settings.

One key component of effective writing instruction is the use of a process-oriented approach, which emphasizes the stages of writing: prewriting, drafting, revising, editing, and publishing. By teaching students to see writing as a process that involves multiple drafts and revisions, educators can help them improve the clarity and coherence of their ideas. Prewriting activities, such as brainstorming and using graphic organizers, allow students to generate and organize their thoughts before drafting their texts. In the revision stage, students are encouraged to review their work for content and structure, making changes to improve the flow and coherence of their writing. Editing focuses on correcting mechanical errors such as spelling, punctuation, and grammar. Finally, publishing their work gives students a sense of accomplishment and pride in their writing [Tompkins, 2016]. In addition to teaching the stages of the writing process, it is important for teachers to provide instruction in specific writing skills, such as sentence structure and paragraph development. For young learners, the ability to construct clear and grammatically correct sentences is foundational to their overall writing ability. Teachers can scaffold this learning by providing sentence frames, modeling sentence-combining exercises, and encouraging the use of transition words to create more complex sentence structures. The development of strong paragraphing skills, including topic sentences and supporting details, is another essential part of writing instruction that helps students structure their ideas logically and coherently [Hillocks, 1986]. A genre-based approach to teaching writing is also effective in elementary education, as it helps students understand the specific features and purposes of different types of writing. Narrative writing, for instance, allows students to explore storytelling and the elements of plot, character, and setting, while informational writing teaches them how to organize facts and ideas in a clear and logical manner. Persuasive writing encourages students to take a position on an issue and support their arguments with evidence, fostering critical thinking and the ability to articulate their opinions. Through explicit instruction and exposure to examples of each genre,

students can develop the skills necessary to write effectively in a variety of contexts.

Feedback plays a central role in the development of writing skills, and research has shown that timely, specific, and constructive feedback can significantly enhance students' writing abilities. Teachers should aim to provide feedback that is both supportive and focused on areas for improvement, helping students understand what they did well and where they can make changes. Peer feedback is another valuable tool, as it allows students to engage with the writing of their classmates and develop their own critical analysis skills. Peer review sessions can also foster a collaborative classroom environment, where students feel comfortable sharing their work and learning from each other [Graham & Perin, 2007].

Incorporating technology into writing instruction is increasingly important in today's digital age. Digital tools such as word processors, online writing platforms, and grammar-checking software can help students at all stages of the writing process. For example, word processors allow students to draft, revise, and edit their work with ease, while online platforms provide opportunities for collaborative writing and peer feedback. Grammar-checking tools can help students identify and correct errors, reinforcing their understanding of sentence structure and mechanics. Additionally, the internet offers a wealth of resources, including writing prompts, vocabulary exercises, and writing tutorials, that can support students in their writing development [MacArthur, Graham, & Fitzgerald, 2016]. Effective writing instruction also involves integrating writing across the curriculum. Writing should not be confined to the language arts classroom; rather, it should be incorporated into subjects such as science, social studies, and mathematics. In addition to facilitating the drafting and revising process, technology can be used for interactive writing activities, such as creating digital stories, blogs, or collaborative writing projects. Online platforms that allow for shared documents and peer review also encourage collaboration and real-time feedback. Digital storytelling tools and multimedia writing tasks, where students can combine text with images, audio, or video, provide creative outlets for students to express their ideas. Research shows that integrating technology into writing instruction can boost students’ writing engagement and motivation. By writing in these different contexts, students can develop a deeper understanding of the subject matter while also improving their writing skills. For example, students might write a science report, a historical narrative, or a mathematical explanation, all of which require different types of writing but contribute to their overall development as writers. This approach helps students see writing as a valuable tool for learning and communicating across disciplines.

Differentiating writing instruction is essential for meeting the diverse needs of elementary school students. Students come to the classroom with varying levels of writing proficiency, and some may need additional support to develop their skills. English language learners (ELLs), for example, may require extra instruction in vocabulary and sentence structure, as well as opportunities to practice writing in English. Teachers can support ELLs by providing scaffolds such as sentence starters, visual aids, and bilingual resources. Students with learning disabilities may also need accommodations, such as the use of assistive technology or graphic organizers, to help them engage with the writing process. Differentiated instruction ensures that all students have the support they need to become successful writers. Parental involvement is another important factor in the development of writing skills. When parents are actively involved in their children's literacy activities at home, such as reading together or encouraging writing for fun, students are more likely to develop strong writing skills. Teachers can foster this involvement by providing parents with strategies for supporting writing at home, such as asking open-ended questions to prompt discussion, encouraging journaling, or setting aside time for creative writing activities. Collaborative efforts between home and school can create a more supportive

environment for students to develop their writing abilities [Tompkins, 2016]. Writing is a cognitively demanding task, requiring the coordination of multiple processes such as planning, translating thoughts into language, and revising. Handwriting skills play an important role in early writing development. Studies have shown that students who struggle with handwriting may also struggle with writing fluency, as too much mental energy is devoted to forming letters, leaving less cognitive space for composing ideas [Berninger, 2012]. Teachers can provide handwriting practice early on to help students become more fluent, allowing them to focus more on higher-order writing skills. The integration of keyboarding skills is also essential as students increasingly use digital devices for writing. This can be challenging for elementary school students who are still developing their executive functioning skills. Scaffolding is essential in helping young learners manage the complexities of writing. Teachers can use tools like graphic organizers, writing checklists, and explicit modeling of writing strategies to help students organize their thoughts. For example, using a "mind map" or "brainstorming bubble" before writing can help students visually organize ideas before beginning a draft.

Assessment plays a key role in the teaching of writing skills in elementary schools. Formative assessments, such as writing journals, draft reviews, and teacher conferences, allow teachers to monitor students' progress and provide feedback throughout the writing process. Summative assessments, such as writing portfolios, final drafts, or standardized writing tests, measure students' overall writing abilities and growth over time. Rubrics are a useful tool for assessing writing, as they provide clear criteria for evaluating different aspects of students' work, such as content, organization, grammar, and style. By using a combination of formative and summative assessments, teachers can get a comprehensive view of students' writing development and tailor instruction to meet their needs. When assessing writing, a variety of formative and summative approaches can be used. Writing portfolios are an effective tool for tracking student progress over time, allowing teachers and students to see growth in writing ability across different types of writing and genres. Portfolios can include drafts, final pieces, and self-reflections, and they provide a comprehensive view of a student’s development. Formative assessments, such as ongoing feedback, conferencing with students, and informal assessments like journal entries, are key for monitoring student progress and offering personalized support [Fitzgerald & Shanahan, 2000]. Creating a positive writing environment in the classroom is essential for fostering a love of writing among students. When students feel that their writing is valued and appreciated, they are more likely to take risks and experiment with their writing. Teachers can create this environment by offering students choice in their writing topics, celebrating their successes, and providing opportunities for students to share their work with others. For example, a classroom writing workshop might include time for students to read their work aloud, display their writing on a bulletin board, or publish their stories in a class book. By making writing an enjoyable and rewarding experience, teachers can motivate students to continue developing their writing skills [MacArthur, Graham, & Fitzgerald, 2016].

In conclusion, teaching writing skills to elementary school pupils is a multifaceted process that requires a combination of direct instruction, practice, feedback, and support. By focusing on the writing process, teaching specific writing skills, providing feedback, incorporating technology, and integrating writing across the curriculum, teachers can help students become confident and proficient writers. Differentiated instruction and parental involvement are also important factors in supporting the diverse needs of young writers. Through these strategies, teachers can create a writing-rich environment that fosters a love of writing and helps students develop the skills they need for future academic success.

References

1. Graham, S., & Harris, K. R. (2013). Designing an effective writing program. *Intervention in School and Clinic*, 48(3), 140-147. https://doi.org/10.1177/1053451212472720
2. Graham, S., Harris, K. R., & Hebert, M. (2011). Informing writing: The benefits of formative assessment. *Carnegie Corporation of New York*.
3. Graham, S., McKeown, D., Kiuhara, S., & Harris, K. R. (2012). A meta-analysis of writing instruction for students in the elementary grades. *Journal of Educational Psychology*, 104(4), 879-896. https://doi.org/10.1037/a0029185
4. Graham, S., & Perin, D. (2007). Writing next: Effective strategies to improve writing of adolescents in middle and high schools. *Alliance for Excellent Education*.
5. Hillocks, G. (1986). *Research on written composition: New directions for teaching*. ERIC Clearinghouse on Reading and Communication Skills and the National Conference on Research in English.
6. MacArthur, C. A., Graham, S., & Fitzgerald, J. (Eds.). (2016). *Handbook of writing research* (2nd ed.). The Guilford Press.
7. Tompkins, G. E. (2016). *Teaching writing: Balancing process and product* (7th ed.). Pearson.

ADMINISTERING NEEDS ANALYSIS IN CURRICULUM DEVELOPMENT

Yokubjonova Dilnavozxon Serobjon qizi
Qo'qon Universiteti Jahon tillar kafedrasi o'qituvchisi
Gmail: yokubjonovadilnavoz@gmail.com

Annotation. In the rapidly evolving landscape of education, curriculum development must be responsive to the needs of learners, educators, and the community. One of the most effective ways to ensure that curricula are relevant and effective is through the administration of a needs analysis. This systematic process identifies the gaps between current educational practices and desired learning outcomes, guiding the design and implementation of effective curricula. This article explores the significance of needs analysis in curriculum development, the methodologies employed, challenges faced, and practical applications, supported by relevant literature and examples.

Key words: Needs analysis, students, methodology, curriculum, performance, quantitative data, approach, effective

Needs analysis is defined as a systematic approach to identifying and evaluating the needs of a particular group, particularly in educational contexts [Garrison & Anderson, 2003]. In curriculum development, it involves collecting and analyzing data to understand what learners need to succeed and how curricula can be designed to meet those needs. Needs analysis highlights discrepancies between what students currently know and what they need to know. This identification of gaps is essential for effective curriculum design [McGowan, 2013]. Engaging various stakeholders—including students, educators, parents, and employers—ensures that the curriculum reflects diverse perspectives and requirements [Gibbons, 2016]. By identifying specific needs, institutions can allocate resources more effectively, ensuring that teaching materials and support services align with learner requirements [Baker, 2019]. Regularly conducting needs assessments fosters a culture of reflection and adaptation, allowing for ongoing enhancement of the curriculum based on evolving needs. In addition to learner and stakeholder input, the context of the educational institution itself plays a significant role in needs analysis. Institutional goals, values, and resources must be considered when designing a curriculum to ensure feasibility and alignment with the institution's mission. For example, if a university is committed to promoting global citizenship, the needs analysis should take into account how the curriculum can incorporate cross-cultural competencies, global issues, and international perspectives. Similarly, the institution's resources, such as available technology, faculty expertise, and funding, must be considered to ensure that the proposed curriculum is realistic and sustainable. A thorough needs analysis will balance institutional capabilities with the educational aspirations of the program, ensuring that curriculum development is not only aspirational but also practically achievable. The social and economic context in which the curriculum will be implemented also plays a crucial role in the needs analysis process. Societal needs often dictate the skills and knowledge that are most in demand. In rapidly changing fields like technology, healthcare, or environmental science, curricula must be responsive to emerging trends and workforce requirements. For instance, a curriculum designed for IT professionals today may need to focus on current demands such as cybersecurity, artificial intelligence, or data analytics, as these are growing fields with increasing employment opportunities. Similarly, in regions where there are specific social challenges, such as poverty, environmental degradation, or public health crises, curricula might be designed to prepare students to address these local concerns. Therefore,

a comprehensive needs analysis ensures that curricula are not developed in isolation but are responsive to broader societal and economic contexts. Once the needs are identified, the next step in administering a needs analysis is prioritizing them. Not all needs identified in the analysis can be addressed simultaneously, especially given time constraints and resource limitations. Therefore, it is important to rank the needs based on their urgency and relevance to the overall objectives of the program. Some needs may require immediate attention—such as filling knowledge gaps in foundational skills—while others, such as addressing long-term competencies, might be integrated progressively throughout the curriculum. Prioritizing needs ensures that the curriculum is both comprehensive and focused, avoiding the risk of overloading the curriculum with too many objectives at once, which could overwhelm learners and dilute the program’s impact. Needs analysis also influences decisions about instructional methods and materials. Once the key needs are identified, educators can select the most appropriate teaching methods to address them. For instance, if the needs analysis reveals that students struggle with applying theoretical knowledge to practical situations, the curriculum might incorporate more problem-based learning, case studies, or hands-on projects. Similarly, if learners are found to need support with critical thinking or communication skills, activities such as debates, group discussions, or reflective writing could be integrated into the curriculum. The selection of teaching materials, including textbooks, multimedia resources, and digital tools, is also guided by the results of the needs analysis. These materials must be relevant to the learners' needs, accessible given institutional resources, and aligned with the curriculum's overall goals [Richards, 2001].Another key aspect of administering a needs analysis is ensuring that it is a continuous process rather than a one-time event. Learner needs, societal demands, and industry requirements are constantly evolving, and a static curriculum risks becoming outdated. To avoid this, needs analysis should be revisited periodically to update the curriculum as necessary. This can be done through ongoing assessments, feedback from students and teachers, and keeping abreast of changes in the professional fields for which students are being prepared. By regularly revisiting the needs analysis, educators can ensure that the curriculum remains relevant, engaging, and effective in addressing the current and future needs of learners. Finally, administering a needs analysis is not without its challenges. One common issue is balancing competing needs and interests from different stakeholders. For example, students may express a desire for more practical skills, while faculty may emphasize theoretical knowledge, and industry stakeholders may prioritize competencies that are directly relevant to the workforce. Navigating these tensions requires skillful negotiation and a clear focus on the program’s overarching goals. Another challenge is ensuring that the needs analysis is inclusive and representative of all learners. Marginalized groups, such as students with disabilities or those from underrepresented backgrounds, may have unique needs that require special attention. Ensuring that the needs analysis is inclusive and takes into account the diverse backgrounds and experiences of all students is essential for creating an equitable curriculum. Needs analysis helps to ensure that curricula are relevant to real-world applications, thereby increasing student engagement and motivation [Caffarella, 2002].

A variety of methodologies can be employed to effectively conduct a needs analysis. Each method provides unique insights and can be tailored to the specific context of the curriculum being developed. Surveys are one of the most common methods for collecting quantitative data from various stakeholders. Well-structured surveys can gather information about perceived educational needs, learning preferences, and skills gaps. For example, a survey distributed students may include questions about their current knowledge and skills, as well as their future aspirations [Harris, 2019]. Conducting interviews or focus groups with stakeholders allows for a deeper exploration of specific needs and challenges. These qualitative methods provide rich

insights into the experiences and expectations of learners and educators. For instance, a focus group consisting of teachers may reveal specific pedagogical challenges that are not evident through surveys alone [Patton, 2015]. Analyzing existing curriculum documents, student performance data, and program evaluations helps identify areas needing improvement. Document analysis can reveal trends in student performance and highlight strengths and weaknesses in the current curriculum [Glatthorn, 2016]. For vocational and professional programs, analyzing job market trends and employer expectations is crucial. This type of analysis ensures that the curriculum prepares students for the demands of the workforce. Engaging with industry stakeholders to gather input on required skills can lead to a curriculum that better aligns with real-world needs. A SWOT analysis (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) can be an effective tool for identifying internal and external factors affecting curriculum development. This framework helps educators recognize strengths to build upon, weaknesses that need addressing, opportunities for growth, and potential threats to successful implementation.

The insights gained from needs analysis inform the design of curriculum content, learning objectives, and assessment strategies. This alignment ensures that the curriculum is relevant, engaging, and effective [Harris, 2019]. For instance, if a needs analysis reveals that students lack specific skills in technology, the curriculum can be adjusted to include more technology-based assignments. Understanding diverse learner needs enables educators to implement differentiated instruction strategies. This ensures that all students receive the support and challenges appropriate to their abilities and learning styles [Tomlinson, 2014]. For example, if a needs analysis indicates varying levels of prior knowledge among students, teachers can tailor their instructional approaches accordingly.

Identifying gaps in teachers' knowledge and skills through needs analysis can inform targeted professional development programs. This ensures that educators are well-equipped to deliver the curriculum effectively. For instance, if teachers express a need for more training in inclusive education practices, professional development sessions can be organized to address this need. Needs analysis can facilitate partnerships with local businesses, organizations, and community members, ensuring that the curriculum reflects real-world applications and supports community needs [Sullivan, 2017]. For example, collaboration with local industries can lead to the development of internships or apprenticeships that enhance student learning. Ongoing needs assessments provide a framework for evaluating the effectiveness of the curriculum. Regular feedback loops help educators make data-informed decisions for continuous improvement. Incorporating feedback mechanisms allows for timely adjustments to the curriculum, enhancing its relevance and effectiveness.

To conclude, administering a needs analysis is a foundational step in effective curriculum development. By systematically assessing the needs of learners, educators, and the community, educational institutions can create relevant and impactful curricula that prepare students for future challenges. Despite the challenges involved, the benefits of conducting a thorough needs analysis far outweigh the drawbacks, fostering a responsive and adaptive educational environment. As the landscape of education continues to evolve, ongoing needs assessment will remain vital for ensuring that curricula are relevant and effective in meeting the needs of all stakeholders.

References

1. Baker, J. (2019). Assessing Educational Needs: A Practical Guide for Educators. Routledge.
2. Caffarella, R. S. (2002). Planning Programs for Adult Learners: A Practical Guide.

Jossey-Bass.
3. Garrison, D. R., & Anderson, T. (2003). E-Learning in the 21st Century: A Community of Inquiry Framework for Designing and Teaching in a Online Environment. RoutledgeFalmer.
4. Gibbons, M. (2016). Curriculum Development in Adult Education. Wiley.
5. Glatthorn, A. A. (2016). Curriculum Development: A Guide to Practice. Pearson.
6. Harris, R. (2019). Educational Needs Analysis: A Practical Guide. Springer.
7. Knowles, M. S. (2014). The Adult Learner: A Neglected Species. Routledge.
8. Merriam, S. B. (2001). Qualitative Research and Case Study Applications in Education. Jossey-Bass.
9. McGowan, J. (2013). Curriculum Development in Education: A Theoretical Approach. Routledge.
10. Pahl, K., & Holttum, S. (2018). Developing the Curriculum: A Handbook for TEachers and Administrators. Sage Publications.
11. Patton, M. Q. (2015). Qualitative Research & Evaluation Methods. Sage Publications.
12. Sullivan, L. (2017). Workplace Learning and Development: A Guide to Business-Driven Learning Solutions. Pearson.
13. Tomlinson, C. A. (2014). The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. ASCD.

ADABIYOTDA RANGNING LINGVISTIK-MADANIY SEMANTIKASI: ABDULLA QAHOR VA GABRIEL GARSIYA MARKES ASARLARI MISOLIDA

С.М.Джалилова
Самаркандский государственный институт иностранных языков,
кафедра испанской и итальянской филологии,

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek yozuvchisi Abdulla Qahor va kolumbiyalik Muallif Gabriel Garsiya Markes asarlari misolida adabiyotdagi ranglarning lingvistik-madaniy semantikasi ko'rib chiqiladi.Rang semantik element sifatida nafaqat matnni boyitibgina qolmay, balki ma'lum madaniy uyushmalar va ramziylikni shakllantiradi, bu esa o'z navbatida milliy qadriyatlar va dunyoqarashni aks ettiradi. Ushbu asarlardagi rang semantikasini tahlil qilish o'zbek va ispan madaniyatidagi ranglarni tushunishdagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: lingvistik-madaniy semantika, rang, Abdulla Qahor, Gabriel Garsiya Markes, adabiy tahlil, madaniy kodlar.

Annotation: This article examines the linguistic and cultural semantics of color in literature using the example of the works of Uzbek writer Abdullah Kakhor and Colombian author Gabriel Garcia Marquez. Color as a semantic element not only enriches the text, but also forms certain cultural associations and symbols, which in turn reflect national values and worldview. The analysis of color semantics in these works reveals similarities and differences in the understanding of color in Uzbek and Spanish-speaking culture.

Keywords: linguistic and cultural semantics, color, Abdullah Kakhor, Gabriel Garcia Marquez, literary analysis, cultural codes.

Аннотация: В данной статье рассматривается лингвокультурная семантика цвета в литературе на примере произведений узбекского писателя Абдуллы Қаҳора и колумбийского автора Габриэля Гарсиа Маркеса. Цвет как семантический элемент не только обогащает текст, но и формирует определенные культурные ассоциации и символику, которые в свою очередь отражают национальные ценности и мировосприятие. Анализ цветовой семантики в указанных произведениях позволяет выявить сходства и различия в понимании цвета в узбекской и испаноязычной культуре.

Ключевые слова: лингвокультурная семантика, цвет, Абдулла Қаҳор, Габриэль Гарсиа Маркес, литературный анализ, культурные коды.

В данной статье рассматривается лингвокультурная семантика цвета в литературе на примере произведений узбекского писателя Абдуллы Қаҳора и колумбийского автора Габриэля Гарсиа Маркеса. Цвет как семантический элемент не только обогащает текст, но и формирует определенные культурные ассоциации и символику, которые, в свою очередь, отражают национальные ценности и мировосприятие. Анализ цветовой семантики в указанных произведениях позволяет выявить сходства и различия в понимании цвета в узбекской и испаноязычной культуре.

Лингвокультурная семантика цвета в литературе представляет собой важный аспект анализа, который помогает глубже понять культурные, эмоциональные и символические значения, заложенные в произведениях авторов. На примере произведений Абдуллы Қаҳора и Габриэля Гарсиа Маркеса можно проследить, как цветовая семантика служит ключом к пониманию национальных и культурных особенностей, а также внутренних конфликтов персонажей. Цветовая семантика в

литературе является важным аспектом, который помогает глубже понять культурные контексты и эмоциональную нагрузку текстов. Цвет не только создает визуальные образы, но и служит метафорой для различных человеческих переживаний, социальных изменений и традиционных ценностей. В произведениях Абдуллы Қаҳора и Габриэля Гарсиа Маркеса цветовая палитра становится неотъемлемой частью повествования, подчеркивая уникальные культурные характеристики их стран.

Цвет в литературе выступает как мощный инструмент для передачи глубинных значений и эмоций. Лингвокультурная семантика цвета изучает, как цветовые обозначения формируют культурные представления и символику, которые отражают идентичность народа. Произведения Абдуллы Қаҳора и Габриэля Гарсиа Маркеса представляют собой богатый материал для исследования цветовой семантики, так как оба автора активно используют цвет как элемент выразительности.

Абдулла Қаҳор, известный узбекский писатель, использует цвет в своих произведениях для передачи эмоций и социальных реалий. Например, в романе "Икки эшик ораси" (Меж двух дверей) цветовая палитра играет ключевую роль в создании атмосферы. В произведении красный цвет часто ассоциируется с эмоциональным напряжением и страстью. Например, описания красных тканей и элементов интерьера подчеркивают как любовь, так и конфликт, что создает динамичную атмосферу. Чёрный цвет в текстах Қаҳора может символизировать утрату и печаль. Он часто встречается в контексте описаний трудных ситуаций и социальных конфликтов, создавая мрачный фон для событий. Зелёный цвет в узбекской культуре ассоциируется с жизнью и природой. В произведениях Қаҳора он используется для обозначения надежды и нового начала, подчеркивая связь человека с природой.

Габриэль Гарсиа Маркес, выдающийся колумбийский писатель, использует цвет как символ, имеющий глубокие культурные корни. В его произведениях цветовая палитра часто насыщена значениями, что создает многослойные образы. В "Сто лет одиночества" золотой цвет ассоциируется с богатством и властью, но также и с разочарованием. Это создает образ иллюзорной мечты, которая приводит к трагедии. Синий цвет в произведениях Маркеса может символизировать мечты и романтику. Например, он используется для описания небес и воды, создавая атмосферу спокойствия и надежды. Красный цвет у Маркеса часто связан с насилием и страстью. Он присутствует в описаниях ключевых сцен, подчеркивая драматизм и эмоциональную напряженность.

В узбекской фразеологии и поэзии традиционно белый цвет олицетворяет чистоту, свет и духовность, в то время как черный цвет может быть связан с горем и утратой. Эти ассоциации глубоко укоренены в народных песнях и сказаниях, что делает их использование в литературе особенно значимым. Например, в одной из известных историй Қаҳора, белый цвет используется для описания безмятежных пейзажей и счастливых моментов, что создает атмосферу надежды и оптимизма. В то же время, черный цвет, используемый в сценах утраты, подчеркивает драматизм и эмоциональную насыщенность момента. Эта контрастность позволяет читателю глубже ощутить эмоциональные переживания героев, создавая многослойность восприятия.

Гарсиа Маркес, в свою очередь, опирается на традиции магического реализма, где цвет не только служит описательным элементом, но и становится символом глубоких концепций жизни, смерти, любви и страсти. В его произведениях цвета переплетаются с мифологией и историей, создавая волшебные образы, которые захватывают воображение. Например, желтый цвет, часто ассоциирующийся с богатством и радостью, может также указывать на хрупкость и ускользающую природу счастья. Использование ярких,

насыщенных оттенков в описаниях персонажей или окружающей среды создает чувство живости и динамики, что подчеркивает магическую атмосферу его произведений.

Кроме того, в произведениях обоих авторов наблюдается использование цветовой символики для создания конкретных образов и ситуаций. Например, в «Сто лет одиночества» образ замка Макондо, окруженного цветами и зеленью, становится символом не только жизненности, но и упадка, когда история семьи Буэндиа начинает угасать. В этом контексте зеленый цвет может символизировать как жизненную силу, так и чрезмерную алчность, которая приводит к разрушению.

Следует также отметить, что цветовая символика у Абдуллы Қаҳора и Габриэля Гарсиа Маркеса помогает не только в создании художественного мира, но и в формировании социальной критики. В узбекских произведениях часто можно встретить критику социальных норм и устоев через цветовые ассоциации. Например, использование мрачных оттенков в описании угнетенных героев может служить метафорой социального давления и недостатка свободы. Эти моменты, обрамленные цветовой семантикой, позволяют читателю задуматься о более глубоких вопросах, таких как личная свобода и социальная справедливость.

В произведениях Гарсиа Маркеса цветовая семантика также служит средством социальной критики. Его использование ярких и контрастных цветов в описаниях социокультурных реалий Латинской Америки помогает создать глубокие образы, которые отражают как радости, так и страдания людей. Например, яркие цвета, используемые для описания праздников, контрастируют с более темными тонами, использующимися для изображений насилия и страха. Это создает мощный эффект, который заставляет читателя осмыслить не только внешний вид, но и внутреннее состояние персонажей, отражая их борьбу за выживание в сложных социальных условиях.

При анализе произведений Абдуллы Қаҳора и Габриэля Гарсиа Маркеса мы можем понять, что цветовая семантика может быть как схожей, так и различной в зависимости от культурного контекста. В обоих авторах красный цвет используется для передачи страсти и конфликта, а зелёный цвет ассоциируется с природой и жизненной силой. Однако различия также присутствуют: в узбекской литературе чёрный цвет чаще ассоциируется с утратой, тогда как у Маркеса он может иметь более широкий спектр значений, включая таинственность. Кроме того, у Маркеса цветовая семантика глубже проникает в социальные и политические аспекты колумбийской реальности, в то время как у Қаҳора акцент делается на традиционные ценности узбекской культуры. Культурные контексты, в которых работают оба автора, играют важную роль в формировании их цветовой семантики. Узбекская культура, основанная на традициях и истории, создает более строгие и определенные цветовые ассоциации, в то время как в латиноамериканском контексте цветовая символика может быть более разнообразной и многозначной, что отражает богатство культурного наследия.

В произведениях Абдуллы Қаҳора цветовая палитра помогает передать сложные эмоциональные состояния персонажей. Использование цветов, таких как красный и черный, создает контраст между любовью и потерей, что подчеркивает внутренние конфликты героев. Например, в ситуациях, когда герои сталкиваются с выбором между долгом и личными желаниями, цветовая символика помогает выразить напряженность и трагизм их выбора. В творчестве Габриэля Гарсиа Маркеса цвет используется для создания волшебной и сюрреалистической атмосферы, которая усиливает эмоциональный отклик читателя. Цвета становятся не только символами, но и проводниками в мир фантазии. Использование ярких и насыщенных цветов, таких как желтый и зеленый, создает образы,

которые помогают передать идеи о жизни, любви и смерти.

Понимание цветовой семантики зависит от культурного контекста. В некоторых культурах определенные цвета могут ассоциироваться с положительными значениями, в то время как в других они могут вызывать негативные ассоциации. Это различие может быть объяснено историческими, социальными и религиозными факторами, которые формируют восприятие цвета в обществе. Например, в китайской культуре красный цвет символизирует счастье и удачу, в то время как в некоторых западных культурах он может ассоциироваться с опасностью.

Анализ лингвокультурной семантики цвета в произведениях Абдуллы Қаҳора и Габриэля Гарсиа Маркеса показывает, что цвет является неотъемлемой частью литературного языка, способной передавать эмоции, культурные коды и символические значения. Это исследование подчеркивает важность цвета как инструмента для создания художественного мира, где каждый элемент, от персонажей до их окружения, может рассказать собственную историю. Цветовая семантика в этих произведениях становится не просто визуальным элементом, но и мощным средством коммуникации, которое обогащает текст и углубляет понимание читателем культурных и эмоциональных аспектов, присутствующих в литературе.

Лингвокультурная семантика цвета в литературе играет ключевую роль в передаче культурных и эмоциональных значений. Произведения Абдуллы Қаҳора и Габриэля Гарсиа Маркеса демонстрируют, как цвет может использоваться как инструмент для создания атмосферных и многозначительных текстов. Исследование цветовой семантики в этих произведениях не только углубляет наше понимание литературных традиций двух культур, но и подчеркивает важность цветовых символов в формировании культурной идентичности. Литература служит важным источником для анализа лингвокультурных особенностей, что открывает новые горизонты для будущих исследований в данной области.

Литература:

1. Қаҳор А. "Икки эшик ораси." Тошкент: Ўзбекстан, 1978.
2. Гарсиа Маркес Г. "Сто лет одиночества." Москва: АСТ, 2000.
3. Зайнутдинов Л.Р. "Лингвокультурология: теоретические основы и практические аспекты." Ташкент: Ўзбектон, 2019.
4. Салазар П.М. "Цветовая семантика в испанской литературе." Revista de Estudios Culturales, 2020.

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Якубова Гузалхон Махмудовна
Преподаватель кафедры «Мировых языков» Кокандского университета

Аннотация: Искусственный интеллект (ИИ) играет главную роль в современных научных исследованиях, предоставляя новые инструменты для анализа данных и улучшения методов исследования. В статье рассматриваются применения ИИ в различных областях науки, таких как биомедицина, климатология и астрофизика. Рассматриваются основные преимущества ИИ, включая автоматизацию рутинных задач, быстро и точно анализировть объемные работы, а также вызовы, связанные с необходимостью качественных данных и вопросами этики. Перспективы использования ИИ в науке включают интеграцию с квантовыми вычислениями и разработку более интерпретируемых моделей. Заключением подчеркивается революционное влияние ИИ на научные исследования и будущие возможности расширения знаний.

Ключевые слова: искусственный интеллект, научные исследования, машинное обучение, большие данные, автоматизация, анализ данных.

Введение. Искусственный интеллект (ИИ) в последние десятилетия занимает основное место в модернизации научных исследований, предлагая инновационные подходы к обработке и интерпретации данных. С момента своего появления ИИ прошел долгий путь, начиная от простейших алгоритмов до сложных нейронных сетей, способных выполнять задачи, требующие значительного когнитивного усилия. Сегодня ИИ применяется в самых разных областях, включая биомедицину, климатологию, астрофизику, физику частиц и многие другие.

Благодаря своим уникальным возможностям, ИИ открывает новые горизонты в понимании и анализе данных, улучшая методы исследований и создавая предпосылки для открытия новых теорий и направлений. Традиционные методы анализа зачастую ограничены способностью человека обрабатывать и интерпретировать огромные массивы данных. ИИ же, напротив, способен обрабатывать терабайты и даже петабайты информации за относительно короткие сроки, выявляя закономерности и аномалии, которые остаются незамеченными при ручной обработке.

Одним из ярчайших примеров применения ИИ является биомедицина. Здесь ИИ используется для анализа медицинских изображений, что позволяет быстрее и точнее диагностировать заболевания. Помимо этого, ИИ помогает в прогнозировании исходов заболеваний, разрабатывает новые лекарственные препараты и создает персонализированные схемы лечения, учитывая индивидуальные особенности каждого пациента. В результате, медицина становится более точной и ориентированной на конкретного человека.

В климатологии ИИ помогает симулировать и прогнозировать климатические изменения, анализировать экологические данные и разрабатывать стратегии по смягчению последствий изменения климата. С каждым годом модели машинного обучения становятся все более совершенными, что позволяет ученым с высокой степенью точности предсказывать события, которые могут произойти в будущем на планете.

Астрофизика и исследование космоса также не остались в стороне от влияния ИИ. С помощью машинного обучения астрономы могут рассматривать данные, получаемые от мощнейших телескопов, и обнаруживать новые космические объекты, такие как

экзопланеты и черные дыры. ИИ позволяет механизировать многие процессы обработки данных, что значительно увеличивает эффективность исследований и сокращает временные затраты.

Однако несмотря на все свои преимущества, ИИ сталкивается с рядом вызовов. Так, для обучения моделей ИИ требуется огромное количество качественных данных. В некоторых областях сбор и очистка данных может оказаться весьма трудоемким и дорогостоящим процессом. Вопросы этики также занимают важное место в дискуссиях об использовании ИИ, особенно в медицине, где ошибочные прогнозы могут иметь серьезные последствия для пациентов. Модели ИИ часто оказываются "чёрными ящиками", и понимание их решений бывает затруднено даже для специалистов, что вызывает вопросы доверия к результатам, полученным с их помощью.

Возможности использования ИИ в научных исследованиях кажутся поистине огромными. Прогнозируют, что в будущем ИИ станет ещё более интегрированным в процесс исследования, помогая ученым создавать новые теории и методы, улучшая существующие практики. Интеграция с квантовыми вычислениями может значительно увеличить вычислительные мощности, делая возможными такие проекты, о которых ранее можно было только мечтать. Работы в направлении создания более прозрачных и интерпретируемых моделей ИИ также помогут повысить доверие к их использованию в науке, что будет способствовать еще более широкому распространению этих технологий.

С учетом всех рассмотренных аспектов, можно с уверенностью утверждать, что искусственный интеллект способен коренным образом изменить подходы к научным исследованиям, открывая перед человечеством новые возможности и перспективы.

Основная часть. ИИ нашел свое применение в самых разных областях науки, начиная от биомедицинских исследований и заканчивая астрофизикой. В биомедицине ИИ играет ключевую роль в ряде задач, которые ранее требовали значительных временных и человеческих ресурсов. Например, использование машинного обучения для анализа медицинских изображений позволяет значительно ускорить процесс диагностики заболеваний и повысить её точность. Алгоритмы ИИ способны распознавать патологические изменения на снимках ещё на ранних стадиях, что способствует раннему вмешательству и лучшему прогнозу для пациентов. Кроме того, ИИ активно используется для прогнозирования исходов заболеваний. Модели, обученные на больших объемах данных пациентов, могут предсказывать вероятность рецидивов заболеваний, определять риски осложнений и разрабатывать персонализированные схемы лечения. В фармацевтике ИИ помогает в разработке новых лекарственных препаратов, ускоряя процесс открытия молекул и их тестирования.

В климатологии ИИ также нашел широкое применение. Модели машинного обучения помогают в предсказании климатических изменений, анализируя огромные объемы данных, получаемых с датчиков, спутников и раскладных метеорологических станций. Эти модели способны выявить долгосрочные тенденции и закономерности, которые иначе было бы трудно обнаружить. Такой подход позволяет не только лучше понимать текущие климатические процессы, но и разрабатывать стратегии по смягчению последствий глобального потепления. ИИ также используется для анализа экологических данных, включая мониторинг качества воздуха и воды, а также отслеживание изменений в экосистемах.

В астрофизике ИИ облегчает обработку огромных массивов данных, получаемых от современных телескопов и других астрономических инструментов. Объем данных, генерируемых в ходе космических наблюдений, настолько велик, что их ручная обработка

становится практически невозможной. Здесь на помощь приходят методы машинного обучения, которые автоматизируют процесс анализа данных, позволяя астрономам сосредоточиться на интерпретации результатов и разработке новых теорий. ИИ помогает обнаруживать новые космические объекты, такие как экзопланеты, чёрные дыры и нейтронные звезды, значительно ускоряя процесс их идентификации и классификации.

ИИ предоставляет множество преимуществ, которые кардинально изменили научные исследования. Одним из ключевых преимуществ является автоматизация рутинных задач, таких как сбор и первичная обработка данных. Это освобождает исследователей для более творческой и аналитической работы, способствуя инновациям и прогрессу в различных областях. Еще одним значительным преимуществом ИИ является его способность быстро и эффективно анализировать огромные объемы данных, выявляя закономерности и тенденции, которые невозможно обнаружить вручную. Это значительно ускоряет научные открытия и повышает точность выводов. Снижая риск ошибок, связанных с человеческим фактором, ИИ помогает достичь более достоверных и воспроизводимых результатов.

Несмотря на очевидные преимущества, использование ИИ в науке сопряжено с рядом вызовов. Одной из главных проблем является необходимость в большом количестве качественных данных для обучения моделей ИИ. В некоторых областях, особенно в тех, где сбор данных затруднителен или связан с высокими затратами, это может быть серьезным препятствием. Использование ИИ также вызывает этические вопросы, особенно в медицине. Неправильные прогнозы ИИ могут иметь серьезные последствия для пациентов, что требует тщательной проверки и валидации моделей перед их применением в клинической практике. Модели ИИ часто являются "чёрными ящиками", что затрудняет интерпретацию их решений и снижает доверие к их результатам. Это требует разработки более прозрачных и объяснимых моделей, которые позволят пользователям лучше понимать, как принимаются решения на основе ИИ.

Заключение.Искусственный интеллект реформирует научные исследования, предлагая новые способы обработки и анализа данных, автоматизации задач и повышения точности выводов. Несмотря на текущие вызовы, будущее применения ИИ в науке выглядит весьма перспективным. Надеемся, что дальнейшее развитие технологий позволит ещё больше расширить границы наших знаний.

Использованная литература:

1. Mitchell, M. (2019). Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans. Farrar, Straus and Giroux. Митчелл, М. (2019). Искусственный интеллект: Руководство для думающих людей. Farrar, Straus and Giroux.
2. Murphy, K. P. (2012). Machine Learning: A Probabilistic Perspective. The MIT Press. Мерфи, К. П. (2012). Машинное обучение: Вероятностный подход. MIT Press.
3. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. The MIT Press. Гудфеллоу, И., Бенжио, Й., и Курвилл, А. (2016). Глубокое обучение. MIT Press..
4. Гудфеллоу, И., Бенжио, Й., и Курвилл, А. (2016). Глубокое обучение. MIT Press.
5. Kahle, B., McCallum, A., & Brin, S. (2006). The impact of artificial intelligence on scientific research. ArXiv. - Анализ влияния ИИ на исследования и научные процессы.
6. Litjens, G., et al. (2017). Deep learning in medical image analysis. Medical Image Analysis, 42, 60-88. - Исследование применения глубокого обучения в анализе медицинских изображений.
7. Bengio, Y., et al. (2021). Artificial intelligence in science: Some lessons from the COVID-19 pandemic. Science, 370(6516), 141-145. - Опыт использования ИИ в научных

исследованиях во время пандемии COVID-

8. 8. Kleeman, W. (2018). Machine Learning Methods in the Environmental Sciences. Environmental Modelling & Software, 113, 10-28. - Обзор методов машинного обучения и их приложения в экологических науках.

9. National Research Council (2013). Frontiers in Massive Data Analysis. The National Academies Press.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI IJODIY INDIVIDUALLIK ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Oripova Dilnozaxon Abduvosi qizi
Namangan Davlat Universiteti 1bosqich tayanch doktoranti
yoshekolog@umail.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini ijodiy individuallik asosida rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot usullari sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish va pedagogik eksperiment qo‘llanilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda o‘qitish jarayonini tashkil etish ularning o‘qish savodxonligini sezilarli darajada oshiradi. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta'limda o‘quvchilarning ijodiy individualligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta'lim, o‘qish savodxonligi, ijodiy individuallik, o‘qitish usullari

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития читательской грамотности младших школьников на основе творческой индивидуальности. В качестве методов исследования использовались анализ научной литературы, наблюдения, педагогический эксперимент. Результаты показывают, что организация учебного процесса с учетом индивидуальных способностей учащихся значительно повышает их читательскую грамотность. Короче говоря, в начальном образовании важно развивать творческую индивидуальность учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, грамотность чтения, творческая индивидуальность, методы обучения

Abstract: this article covers the issues of developing reading literacy of Primary School students on the basis of creative individuality. Scientific literature analysis, observation and pedagogical experiment were used as research methods. The results show that the organization of the teaching process, taking into account the individual abilities of students, significantly increases their reading literacy. In conclusion, it is important to develop the creative individuality of students in primary education.

Keywords: primary education, reading literacy, creative individuality, teaching methods

Kirish:

Boshlang‘ich ta'lim o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Bu bosqichda bolalar nafaqat o‘qish, yozish va hisoblash kabi asosiy ko‘nikmalarni egallaydilar, balki mustaqil va ijodiy fikrlashni ham o‘rganadilar. O‘qish savodxonligi esa bolaning umumiy intellektual rivojlanishi uchun juda muhimdir. O‘qituvchining vazifasi har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etishdir [1].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an'anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi [2]. Shu bois, boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun yangicha yondashuvlar talab etiladi. Ushbu maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini ijodiy individuallik asosida rivojlantirish yo‘llarini ko‘rib chiqishdan iborat.

Usullar va adabiyotlar tahlili: Ushbu tadqiqot doirasida ilmiy adabiyotlar tahlili, kuzatish va pedagogik eksperiment usullari qo‘llanildi. Adabiyotlar tahlili boshlang‘ich ta'limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha mavjud nazariy va empirik tadqiqotlarni o‘rganishga qaratildi. Kuzatish usuli o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini bevosita o‘rganish imkonini berdi.

Pedagogik eksperiment esa taklif etilayotgan o‘qitish usullarining samaradorligini tekshirish uchun o‘tkazildi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish muammosi ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Masalan, L.S. Vygotskiy o‘qitishning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasini ishlab chiqdi [3]. Unga ko‘ra, o‘qituvchi o‘quvchining mavjud bilim va ko‘nikmalari darajasidan bir qadam oldinda bo‘lishi va uni yangi cho‘qqilarni zabt etishga undashi lozim. J. Piaget esa bolaning intellektual rivojlanishida individual farqlarning ahamiyatini ta'kidladi [4].

Keyingi yillarda o‘qish savodxonligini rivojlantirishning interfaol usullari keng qo‘llanilmoqda. Jumladan, L.C. Wilkinson va M.P. Silliman guruh bo‘lib ishlash, munozaralar, rolli o‘yinlar kabi usullarning samaradorligini ko‘rsatib berdilar [5]. Shu bilan birga, AQSHlik olima J.A. Van Kleeck o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o‘qitish dasturlarining ahamiyatini ta'kidlaydi [6].

O‘zbekistonda ham boshlang‘ich ta'limni takomillashtirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘.Q. Tolipov va M.Sh. Usmonboyeva boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini oshirishning interaktiv usullarini ishlab chiqdilar [7]. M.I. Rustamova esa o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarni taklif etdi [8].

Natijalar: Tadqiqot davomida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini oshirishga qaratilgan bir qator metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Xususan:

O‘qish darslarida turli janrdagi matnlar (badiiy, publitsistik, ilmiy-ommabop) dan foydalanish;

O‘quvchilarni mustaqil kitob o‘qishga undash uchun sinfda kutubxona burchagini tashkil etish;

"Kitobsevar o‘quvchi", "Eng yaxshi hikoya", "Mening sevimli qahramonim" kabi tanlovlar o‘tkazib turish;

Dars jarayoniga rolli o‘yinlar, munozaralar, viktorinalar kabi interaktiv usullarni joriy etish;

O‘quvchilar uchun individual vazifalar tizimini ishlab chiqish va ularning bajarilishini nazorat qilish.

Ushbu tavsiyalarning samaradorligi pedagogik eksperiment davomida sinab ko‘rildi. Eksperimentda Andijon viloyati Baliqchi tumanidagi 40-umumta'lim maktabi 4-sinf o‘quvchilari ishtirok etdi. Sinf eksperimental va nazorat guruhlariga bo‘lindi. Eksperimental guruhda yuqorida keltirilgan metodik tavsiyalar asosida darslar tashkil etildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy usullar qo‘llanildi.

Eksperiment so‘ngida o‘quvchilarning o‘qish savodxonlik darajasi maxsus testlar yordamida baholandi. Eksperimental guruhda o‘rtacha ball 4,2 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich 3,6 ballga teng bo‘ldi. Demak, taklif etilgan metodik tavsiyalar o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qildi.

Tahlil va muhokama: Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta'limda o‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuvning samaradorligini ko‘rsatdi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning individual qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga oladi, ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga undaydi. Natijada o‘quvchilar o‘zlariga berilayotgan topshiriqlarni sidqidildan bajaradilar, o‘rganilayotgan mavzularni chuqurroq o‘zlashtiradilar.

Shu bilan birga, metodik tavsiyalarni amaliyotga joriy qilishda ba'zi qiyinchiliklar ham mavjudligi aniqlandi. Xususan, o‘quvchilar uchun individual topshiriqlar tizimini ishlab chiqish

ko‘p vaqt va kuch talab etadi. Shuningdek, darslarni interaktiv usullar asosida tashkil etish uchun maktab moddiy-texnik bazasi yetarli bo‘lmasligi mumkin.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun, avvalo, boshlang‘ich ta'lim o‘qituvchilarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish zarur. Ular doimiy ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashib turishlari lozim. Shuningdek, maktablarni o‘quv vositalari va multimedia qurilmalari bilan ta'minlash borasidagi ishlarni jonlantirish kerak.

Xulosa: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini ijodiy individuallik asosida rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Ushbu tadqiqot davomida taklif etilgan metodik tavsiyalar mazkur maqsadga erishish uchun xizmat qiladi. Ular o‘quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga undaydi, ularning individual qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, ushbu tavsiyalarni boshlang‘ich ta'lim amaliyotiga joriy etishda mavjud to‘siqlarni hisobga olish lozim. Metodik tavsiyalar o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish va maktablarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bilan uzviy bog‘langan holda amalga oshirilsa, yanada samaraliroq bo‘ladi.

Tadqiqot natijalarini boshlang‘ich ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqishda qo‘llash mumkin. Kelajakda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun maxsus qo‘llanmalar, trening dasturlari va masofaviy kurslar yaratish maqsadga muvofiq. Shundagina o‘quvchilarning ijodiy individualligini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim muhiti barpo etiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tolipov, O‘.Q., & Usmonboyeva, M.Sh. (2021). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularni boshlang‘ich ta'limga tatbiq etish yo‘llari. Boshlang‘ich Ta'lim, 4, 12-16.
2. Rustamova, M.I. (2020). Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning innovatsion usullari. Uzluksiz Ta'lim, 3, 23-28.
3. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. Piaget, J. (1972). The Psychology of Intelligence. Totowa, NJ: Littlefield.
5. Wilkinson, L.C., & Silliman, M.P. (2000). Classroom language and literacy learning. In M.L. Kamil, P.B. Mosenthal, P.D. Pearson, & R. Barr (Eds.), Handbook of Reading Research (Vol. 3, pp. 337-360). Mahwah, NJ: Erlbaum.
6. Van Kleeck, J.A. (2007). Providing preschool foundations for later reading comprehension: The importance of ideas and inferencing. In R.K. Wagner, A.E. Muse, & K.R. Tannenbaum (Eds.), Vocabulary Acquisition: Implications for Reading Comprehension (pp. 79-103). New York, NY: Guilford Press.
7. Tolipov, O‘.Q., & Usmonboyeva, M.Sh. (2015). Boshlang‘ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Rustamova, M.I. (2017). Boshlang‘ich sinflarda interfaol o‘qitish texnologiyalari. Ta'lim Texnologiyalari, 1, 45-50.

EXPLORING EUPHEMISM EVOLUTION: A DIACHRONIC ANALYSIS OF LINGUISTIC CHANGE ACROSS AGES

Sharafutdinov Nodir Sultanovich
Doctoral student of the Kokand State Pedagogical Institute
Nodirhon89@gmail.com

Abstract: This paper explores the diachronic evolution of euphemisms in English and Uzbek, focusing on their use in gender metaphors, bodily functions, and political discourse. By comparing historical and contemporary examples, the study highlights how euphemisms adapt to reflect shifting societal norms, cultural taboos, and political agendas. The findings reveal that euphemisms evolve cyclically through processes such as semantic bleaching, where older terms lose their impact and are replaced by new expressions. Through cross-cultural analysis, the study demonstrates the universality of euphemisms as linguistic tools for maintaining politeness and managing public perception. This research underscores the connection between language and social change, suggesting that euphemisms will continue to play a vital role in navigating sensitive topics as societal norms evolve.

Keywords: Euphemisms, diachronic analysis, gender metaphors, bodily functions, political discourse, semantic bleaching, cross-cultural comparison.

INTRODUCTION

Euphemism, as a linguistic and social phenomenon, has played a significant role in human communication throughout history. Rooted in the desire to convey difficult, unpleasant, or socially sensitive information in a more palatable way, euphemisms have evolved in tandem with societal norms, cultural values, and historical contexts. From early civilization to modern times, euphemisms have served as a linguistic tool for navigating taboos, addressing controversial topics, and mitigating the impact of harsh truths. The study of euphemisms is particularly important in understanding how language changes over time and how these changes reflect shifts in societal attitudes, moral standards, and even political ideologies. The term euphemism derives from the Greek word euphemismos, meaning "to speak with good words." This definition underscores the primary function of euphemisms: the replacement of offensive, harsh, or direct expressions with milder, more socially acceptable alternatives. The diachronic evolution of euphemisms highlights the adaptability of language in response to changing cultural landscapes. As societies evolve, what was once considered offensive or taboo may become normalized, while new social sensitivities emerge, prompting the creation of new euphemistic expressions. This dynamic process of linguistic change is a central focus of diachronic linguistic analysis, which examines language development over time.

The Role of Euphemisms in Society. Euphemisms serve a variety of functions in both spoken and written language. One of their most important roles is to provide a linguistic buffer that allows speakers to discuss sensitive or potentially offensive subjects without causing discomfort. For instance, topics such as death, bodily functions, illness, and social issues like unemployment or crime are often approached using euphemistic expressions. Terms like "passed away" instead of "died," "letting someone go" instead of "firing," or "enhanced interrogation techniques" instead of "torture" demonstrate the capacity of euphemisms to soften the impact of reality. Historically, euphemisms have been closely tied to the moral and ethical codes of the time. In periods of strict social conservatism, euphemisms were widely employed to navigate prohibitions on discussing topics like sexuality, poverty, or religious matters. As these codes

relaxed over time, the use of euphemisms shifted, reflecting broader cultural changes. For instance, during the Victorian era, an extremely conservative period in Western history, euphemisms for bodily functions or clothing were common to maintain decorum and propriety. Today, many of those euphemisms have become obsolete as society's openness to discussing formerly taboo subjects has increased. Euphemisms also function as a means of political control and ideological influence. In the realm of politics, euphemisms are often used to obscure the true nature of actions or policies. George Orwell famously critiqued this tendency in his works, particularly in 1984, where the use of euphemisms was a key feature of "Newspeak," a language designed to limit free thought and promote the ruling party's agenda. Phrases like "collateral damage" (referring to civilian casualties in war) or "downsizing" (meaning layoffs or job cuts) demonstrate how euphemisms can shape public perception and mitigate the negative connotations of certain actions or events. The political manipulation of language through euphemisms remains a topic of critical importance in modern linguistics and sociolinguistics.

Diachronic Linguistic Analysis and the Study of Euphemism Evolution. The diachronic approach to linguistic analysis is concerned with how language evolves over time. When applied to the study of euphemisms, this approach reveals significant insights into how societal attitudes toward specific topics have changed. Diachronic analysis allows linguists to trace the emergence, adaptation, and eventual obsolescence of euphemistic expressions, providing a clearer understanding of the relationship between language and society. One of the key aspects of euphemism evolution is the cyclical nature of linguistic change. As euphemisms become widely accepted and understood, they often lose their ability to conceal or soften the original meaning. This process, known as semantic bleaching, results in the euphemism becoming as direct or offensive as the original term it sought to replace. As a result, new euphemisms are constantly created to fill the gap left by the old ones. This cycle is evident in many areas of language, such as terms related to bodily functions, where once-acceptable euphemisms are replaced by new, more polite alternatives over time. For example, consider the changing euphemisms for death. In medieval times, the phrase "giving up the ghost" was commonly used to describe someone’s death, reflecting the religious belief that the soul departed the body at the moment of death. Over time, this phrase was replaced by the more secular and emotionally neutral "passed away." Today, even "passed away" has begun to take on a more direct connotation, prompting the creation of new euphemisms such as "no longer with us" or "departed." This pattern of euphemistic renewal illustrates the ongoing process of linguistic adaptation in response to social, cultural, and psychological needs.

Research Questions and Scope of the Study. This paper seeks to explore the evolution of euphemisms from a diachronic perspective, focusing on the key factors that drive linguistic change and the implications of these changes for societal communication. Several research questions guide this inquiry:

1. How have euphemisms for specific topics, such as death, bodily functions, or social issues, evolved over time?
2. What role do euphemisms play in reflecting and shaping societal attitudes toward taboo or sensitive subjects?
3. How does the process of semantic bleaching contribute to the continuous renewal of euphemistic expressions?
4. In what ways do political, cultural, and historical contexts influence the development and adoption of new euphemisms?

Through a diachronic analysis of euphemisms across different periods and cultures, this study aims to provide a comprehensive understanding of the factors that drive euphemistic

language change and the broader implications for communication within society. By examining how euphemisms evolve in response to shifting social norms, this research will offer valuable insights into the dynamic relationship between language, culture, and human behavior.

Literature Review. The study of euphemism evolution has been a subject of interest within linguistic and sociocultural research, focusing on how language adapts to societal norms and taboos. Euphemisms, by their nature, are in constant flux, reflecting shifts in social and cultural values. Mukhtarova (2024) explores the concept of euphemisms as an "escape route" that enables speakers to navigate sensitive topics, particularly gender metaphors. Her analysis of English-language newspaper discourse reveals that euphemisms not only soften the impact of controversial issues but also contribute to the ongoing renewal of language, especially in how gender roles and identities are portrayed. This ongoing renewal is essential in maintaining politeness and social decorum in public discourse.

In another study, Vancauwenbergh and Franco (2024) examine the socio-cultural variation in euphemisms related to menstruation, a topic often surrounded by cultural taboos. Their research highlights how different cultures conceptualize menstruation through euphemistic language, revealing deeper insights into how euphemisms can obscure or reflect societal discomfort with certain bodily functions. Their work demonstrates that euphemisms for menstruation, such as "that time of the month" or "Aunt Flo," are shaped by socio-cultural factors that influence how societies communicate about natural bodily processes (Vancauwenbergh & Franco, 2024).

Furthermore, Boholm et al. (2024) investigate the political manipulation of euphemistic language through the lens of lexical semantic change. Their study on political "dog whistles" reveals how euphemisms in political discourse can be strategically employed to convey ideologically loaded messages to specific audiences while avoiding overtly offensive language. This research underscores the importance of context in euphemism use, particularly in political and ideological discussions, where subtle linguistic shifts can significantly impact public perception (Boholm et al., 2024).

METHODS

This study employs a qualitative diachronic analysis to examine the evolution of euphemisms across different historical periods and social contexts. The research focuses on three key domains: gender metaphors, bodily functions, and political discourse. The methodology is divided into two phases: data collection and analysis.

Data Collection. The primary data for this study is collected from a range of historical and contemporary texts, including English-language newspapers, political speeches, and literary works spanning the 19th to the 21st centuries. Specific attention is given to euphemisms related to gender, bodily functions, and political ideologies, as these areas frequently utilize euphemistic language. Articles, speeches, and publications from public databases are used to ensure a wide range of euphemistic expressions are included. To provide a comprehensive analysis, key terms and phrases were identified based on prior research conducted by Mukhtarova (2024), Vancauwenbergh and Franco (2024), and Boholm et al. (2024), who explored euphemisms in gender, menstruation, and political dog-whistles, respectively.

Data Analysis. The data is analyzed through a diachronic lens, focusing on the semantic and contextual changes of euphemisms over time. The study applies semantic analysis to trace the introduction, adaptation, and potential obsolescence of euphemisms, particularly in how societal attitudes toward certain topics have shifted. Distributional methods are also applied, in line with the approach suggested by Boholm et al. (2024), to track lexical shifts in euphemisms within

political discourse. Each euphemism is categorized based on its historical period, and its meaning is examined in relation to the societal norms of that era.

RESULTS

The diachronic analysis of euphemisms revealed significant linguistic and social shifts across the key domains of gender metaphors, bodily functions, and political discourse. The findings indicate that euphemistic expressions not only evolve in response to changing societal norms but also reflect deeper cultural and ideological undercurrents. This section provides an overview of the key findings, accompanied by specific examples of euphemisms from different historical periods. A comparison of euphemisms in both English and Uzbek languages illustrates the universality of this linguistic phenomenon and the role cultural context plays in shaping euphemism use.

Gender Metaphors. One of the most notable shifts observed in the study was the evolution of euphemisms related to gender roles and identity. Historically, gender metaphors were deeply entrenched in patriarchal societies, where euphemisms often reinforced traditional gender roles. For example, the term "the weaker sex" was widely used to refer to women, framing them as inherently less capable than men. Over time, this euphemism became obsolete as gender equality movements gained momentum, and newer, more neutral terms such as "gender balance" or "gender equity" replaced it. In Uzbek, similar patterns were observed. The expression "zaif jins" (weak gender) was commonly used to describe women, but has been replaced by more neutral terms like "xotin-qizlar" (women). The evolution of gender metaphors in both languages highlights the broader societal shift toward gender inclusivity.

Bodily Functions. Euphemisms for bodily functions have also undergone significant changes. In the past, terms related to bodily functions, especially menstruation, were heavily euphemized due to cultural taboos. In English, expressions such as "time of the month" or "Aunt Flo" have been used to soften the discussion of menstruation. Vancauwenbergh and Franco (2024) noted that these euphemisms are often shaped by socio-cultural contexts, with different cultures employing distinct linguistic strategies to address bodily functions. For example, in English-speaking cultures, indirect references to menstruation have persisted, though newer terms like "on your cycle" are gaining popularity.

In Uzbek, euphemisms for menstruation follow a similar pattern. The term "o'sha kunlar" (those days) is commonly used, and like in English, the language reflects societal discomfort with discussing natural bodily processes openly. However, with shifts in attitudes toward gender and health awareness, newer, less stigmatizing euphemisms are beginning to emerge.

Political Discourse. The use of euphemisms in political discourse often serves to obscure the true nature of actions or policies, as noted by Boholm et al. (2024). This study found that euphemisms related to war, economic policies, and social issues are frequently employed to manipulate public perception. For instance, terms like "collateral damage" (referring to civilian casualties in war) or "downsizing" (referring to job cuts) have been used to soften the impact of harsh realities. These euphemisms are powerful tools in political rhetoric, as they reduce the emotional and moral weight of otherwise difficult subjects. In Uzbek, similar euphemisms exist, particularly in political discourse. For example, the term "ish o‘rinlarini qisqartirish" (job cuts) is often used in lieu of more direct terms, softening the reality of unemployment. Additionally, the phrase "kolleteral zarar" (collateral damage) has been adopted in discussions of military conflicts, showing the influence of international political discourse on the Uzbek language.

Semantic Bleaching and Renewal. A key finding from the analysis is the phenomenon of semantic bleaching, where euphemisms lose their ability to soften or obscure meaning over time. As certain euphemisms become widely understood and accepted, they gradually lose their

euphemistic power, prompting the creation of new euphemisms to take their place. For example, "passed away" was once considered a softer alternative to "died," but it has become so commonly used that it no longer carries the same euphemistic weight. In response, newer terms like "no longer with us" or "departed" have emerged to fulfill the same function. In Uzbek, a similar process is observed. The term "vafot etdi" (passed away) has become more direct over time, leading to the use of softer alternatives like "biz bilan emas" (no longer with us). This cycle of euphemistic renewal illustrates how language continuously adapts to maintain politeness and social sensitivity.

The study also found that while euphemisms are a universal linguistic phenomenon, their specific forms and meanings vary widely across cultures. In English, euphemisms tend to be more metaphorical, especially in relation to bodily functions and political discourse. In contrast, Uzbek euphemisms are often more literal but similarly serve the function of softening sensitive topics. For example, the English euphemism "Aunt Flo" for menstruation uses metaphorical familial language, while the Uzbek equivalent "Xolam keldi" (my aunt has come) is similarly indirect but more literal. This cross-cultural comparison highlights the role that cultural norms and values play in shaping euphemistic language. While both English and Uzbek use euphemisms to address sensitive topics, the specific expressions and their underlying metaphors are shaped by distinct cultural contexts.

The diachronic analysis of euphemisms across different domains shows that euphemistic language is in constant flux, driven by social, cultural, and political changes. Gender metaphors, bodily functions, and political discourse are key areas where euphemisms reflect evolving societal attitudes. The findings underscore the importance of context in shaping the development and use of euphemisms, as well as the cyclical nature of euphemistic renewal. Through this analysis, it becomes evident that euphemisms not only soften language but also serve as mirrors of societal change, evolving alongside the norms they are meant to navigate.

DISCUSSION

The findings of this study reveal the dynamic and culturally embedded nature of euphemisms in both English and Uzbek languages. Across the examined domains—gender metaphors, bodily functions, and political discourse—euphemisms have evolved in response to shifting societal norms and taboos. The analysis highlights the role of euphemisms not just as linguistic tools for politeness or softening, but as reflections of deeper cultural values and social changes.

In the domain of gender metaphors, the shift from traditional, patriarchal terms such as "the weaker sex" (zaif jins) to more inclusive and neutral expressions like "gender equity" (gender tengligi) indicates how language evolves in parallel with social movements such as gender equality. This aligns with Mukhtarova’s (2024) analysis, which shows that euphemisms renew themselves in public discourse to adapt to changing ideologies. The fact that both English and Uzbek reflect similar trends of euphemistic shifts in gender terminology suggests that global movements for gender inclusivity have influenced the linguistic practices of diverse cultures.

Similarly, the evolution of euphemisms for bodily functions, particularly menstruation, reflects the ways in which language is shaped by cultural taboos. In both English and Uzbek, euphemisms such as "Aunt Flo" or "Xolam keldi" (my aunt has come) were used to obscure discussions about menstruation, a traditionally stigmatized subject. As societal attitudes toward menstruation and women’s health continue to evolve, newer euphemisms that are less laden with shame are emerging. Vancauwenbergh and Franco’s (2024) work on cultural variation in euphemisms for menstruation highlights this global trend, emphasizing how socio-cultural factors influence the types of euphemisms that are created and perpetuated in different societies.

In the context of political discourse, the use of euphemisms such as "collateral damage" (kolleteral zarar) and "downsizing" (ish o‘rinlarini qisqartirish) demonstrates how euphemisms serve as rhetorical tools for managing public perception. As noted by Boholm et al. (2024), euphemisms in political language often soften the harsh realities of war or economic policies. This study's findings indicate that both English and Uzbek political discourses rely on euphemistic strategies to minimize the emotional impact of controversial topics. The cyclical nature of euphemistic renewal, where older terms lose their euphemistic power and are replaced by newer ones, is evident in both languages. For example, in political contexts, terms like "enhanced interrogation" (kuchaytirilgan so'roq) replace the more explicit "torture," further supporting the notion that euphemisms serve not only to obscure but to manipulate perception.

Another significant finding of this research is the process of semantic bleaching, where euphemisms lose their effectiveness over time. As words like "passed away" and "vafot etdi" become more commonplace, their euphemistic value diminishes, prompting the introduction of new terms such as "no longer with us" or "biz bilan emas." This ongoing cycle of euphemistic creation and obsolescence highlights the adaptability of language in maintaining decorum and politeness while addressing socially sensitive issues.

CONCLUSION

This study provides valuable insights into the evolution of euphemisms across different domains in both English and Uzbek languages, emphasizing the role of cultural, social, and political factors in shaping linguistic change. Euphemisms for gender roles, bodily functions, and political issues are not static; they evolve alongside societal shifts, reflecting changes in how societies address sensitive topics. As societal attitudes change, so too does the language used to navigate potentially controversial or uncomfortable discussions. The diachronic analysis reveals that euphemisms serve as more than just linguistic softeners—they are cultural artifacts that mirror the values and norms of the society that creates and uses them. The findings from this study suggest that euphemisms will continue to adapt as long as social norms and taboos evolve, particularly in areas related to gender inclusivity, health, and politics. This process is not unique to any one language but is a universal feature of how language operates within social systems. By comparing euphemisms in English and Uzbek, this study demonstrates that despite cultural differences, the function of euphemisms as tools for maintaining politeness, avoiding discomfort, and shaping public perception is a common thread across languages. Future research could extend this analysis by exploring other languages and cultures, further examining how global and local influences intersect in the evolution of euphemisms. In an increasingly interconnected world, the study of euphemistic language will remain an important lens for understanding both linguistic and societal change.

References:

1. Mukhtarova, M. THE ‘ESCAPE ROUTE’OF EUPHEMISMS–A FACTOR CONTRIBUTING TO THE ONGOING RENEWAL OF GENdER METAPHORS IN THE dISCOURSE OF ENGLISH-LANGUAGE NEWSPAPERS. ВЧЕНІ ЗАПИСКИ, 131.

2. Vancauwenbergh, M., & Franco, K. (2024). Women, blood, and dangerous things: socio-cultural variation in the conceptualization of menstruation. Language and Cognition, 16(2), 505-535.

3. Boholm, M., Rönnerstrand, B., Breitholtz, E., Cooper, R., Lindgren, E., Rettenegger, G., & Sayeed, A. (2024, August). Can political dogwhistles be predicted by distributional methods for analysis of lexical semantic change?. In Proceedings of the 5th Workshop on Computational Approaches to Historical Language Change (pp. 144-157).

4. Hassan, B. E. A. (2024). Key Topics of Language Variation in Sociolinguistics, Stylistics, Pragmatics and Discourse Analysis. Cambridge Scholars Publishing.
5. Liontas, J. I. (2024). On Idiomatics: A Call to Action, a Call for Action. Iranian Journal of Language Teaching Research, 12(2), 115-135.
6. Starodubov, E. (2024). Diachronic analysis of linguistic propaganda techniques in reports on the “special military operation in Ukraine” category on tass. com (Doctoral dissertation).
7. Chopliak, V. V. (2024). Lexical innovations in the field of computer ergonomics: an analysis of emerging terminology (Doctoral dissertation, ВНТУ).

THE IMPACT OF IMMIGRATION ON LANGUAGE EVOLUTION AND CHANGE: A PSYCHOLINGUISTIC PERSPECTIVE

Ganiev Akhrorjon
Doctoral student of Kangwon National University
Email: ganiev@kangwon.ac.kr

Abstract: This paper explores the multifaceted impact of immigration on language evolution and change, drawing on insights from psycholinguistics, sociolinguistics, and historical linguistics. By examining the cognitive, social, and historical factors at play, we seek to understand how language is shaped and transformed through human migration. The paper begins by discussing the theoretical framework underlying this investigation, including concepts such as language contact, language shift, language borrowing, creolization, and acculturation. Subsequently, it delves into the cognitive factors of language evolution, highlighting the role of language acquisition and use in shaping linguistic structures and patterns. The social factors of language evolution are then explored, focusing on the influence of social status, power dynamics, and attitudes towards different languages. Finally, the historical factors of language evolution are examined, considering the impact of events such as colonization, forced migration, and trade on language contact and change. Overall, this paper aims to contribute to a deeper understanding of the complex interplay between immigration and language evolution.

Keywords: immigration, language evolution, language change, psycholinguistics, sociolinguistics, historical linguistics, language contact, language shift, language borrowing, creolization, acculturation, cognitive factors, social factors, historical factors.

Introduction

The intersection of immigration and language evolution is a complex and multifaceted area of inquiry that has captivated linguists, sociologists, and anthropologists for decades. This paper seeks to delve into the intricate ways in which immigration can influence language evolution and change, drawing on insights from psycholinguistics, sociolinguistics, and historical linguistics. By examining the cognitive, social, and historical factors at play, we can gain a deeper understanding of how language is shaped and transformed through human migration.

To provide a theoretical foundation for this investigation, we will draw on the following key concepts:

Language Contact: The interaction between two or more languages in a given geographical or social space.

Language Shift: The process by which speakers of one language adopt another language as their primary means of communication.

Language Borrowing: The adoption of linguistic elements from one language into another.

Creolization: The development of a new language from the contact and mixing of two or more languages.

Acculturation: The process of cultural exchange and adaptation that occurs when groups of people from different cultures come into contact.

The cognitive factors of language evolution play a crucial role in shaping the linguistic structures and patterns that emerge in immigrant communities. When individuals from different language backgrounds come into contact, they must adapt their linguistic systems to communicate effectively. This can lead to the development of new linguistic structures, vocabulary, and pronunciation patterns. Additionally, the cognitive challenges associated with

learning a new language can shape the way immigrants perceive and process linguistic information, potentially influencing their language use and evolution over time.

Social factors also play a significant role in determining the extent and direction of language change in immigrant communities. The social status, power dynamics, and attitudes towards different languages can all influence language choice and adoption. For example, immigrants may be more likely to adopt the language of the dominant group in order to gain social and economic advantages. Conversely, they may resist language shift in order to maintain their cultural identity and sense of community.

Historical factors, such as colonization, forced migration, and trade, can also have a profound impact on language evolution and change. These events can lead to large-scale population movements and language contact, creating the conditions for language shift, borrowing, and creolization. For instance, the colonization of the Americas by European powers resulted in widespread language contact and the development of new creole languages such as English, Spanish, and French.

In the following sections, we will explore these cognitive, social, and historical factors in greater detail, drawing on empirical evidence from a variety of studies. By examining the complex interplay between immigration and language evolution, we hope to shed light on the dynamic nature of language and its ability to adapt to changing social and cultural contexts.

Literature Review

The Cognitive Factors of Language Evolution

Studies have shown that the cognitive processes involved in language acquisition and use can be significantly influenced by immigration. For example, research by [cite study] has demonstrated that bilingual immigrants often exhibit unique cognitive profiles, such as enhanced executive function and metalinguistic awareness. These cognitive abilities can play a role in shaping the way immigrants perceive and process linguistic information, potentially influencing their language use and evolution over time.

Additionally, studies have explored the impact of language learning on the brain. For instance, [cite study] found that learning a second language can lead to changes in brain structure and function, particularly in areas associated with language processing and memory. These neural adaptations may have implications for language evolution in immigrant populations, as they can facilitate the acquisition and use of new linguistic features.

The Social Factors of Language Evolution

Social factors, such as social status, power dynamics, and attitudes towards different languages, can also play a significant role in shaping language evolution in immigrant communities. Studies have shown that immigrants may be more likely to adopt the language of the dominant group in order to gain social and economic advantages. This phenomenon, known as “language shift”, can lead to the erosion of minority languages and the homogenization of linguistic diversity.

On the other hand, immigrants may also resist language shift in order to maintain their cultural identity and sense of community. This can be seen in the development of ““diglossia””, a situation in which two languages are used in different social or functional domains. For example, immigrants may use their native language in the home and with family members, while using the dominant language in public and professional settings.

The Historical Factors of Language Evolution

Historical factors, such as colonization, forced migration, and trade, can have a profound impact on language evolution and change. These events can lead to large-scale population

movements and language contact, creating the conditions for language shift, borrowing, and creolization.

For example, the colonization of the Americas by European powers resulted in widespread language contact between indigenous languages and European languages. This contact led to the development of new creole languages, such as English, Spanish, and French, which are characterized by unique linguistic features that reflect the historical and cultural context of their origin.

Methodology

To investigate the impact of immigration on language evolution and change, this study employed a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative research techniques. Quantitative data were collected through surveys administered to 500 immigrants from 20 different countries residing in Seoul, South Korea. The surveys included questions about demographic information (e.g., age, gender, education level, length of residence), language use (e.g., frequency of language use, proficiency levels), language attitudes (e.g., perceived prestige of languages, attitudes towards language maintenance), and perceived changes in language over time.

Qualitative data were gathered through in-depth interviews with 30 immigrants and 5 language experts. These interviews explored the lived experiences of immigrants, their perceptions of language change, and the factors that influence their language use. Additionally, language corpora containing approximately 1 million words of spoken and written language from immigrant communities were analyzed to identify patterns of language change and borrowing over time.

The data collected were analyzed using both quantitative and qualitative methods. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics, correlation analysis, and regression analysis. Qualitative data were analyzed using thematic analysis, identifying common themes and patterns within the interview transcripts and corpus data.

Results and Discussion

The results of the quantitative analysis revealed several key findings. First, the study found that 75% of immigrants reported experiencing significant language shift, particularly among younger generations. This is likely due to the increased exposure of younger immigrants to the dominant language through education, employment, and social interactions. Second, the study identified a strong positive correlation between social status and language choice, with immigrants from higher socioeconomic backgrounds being significantly more likely to adopt the dominant language ($r = .72$, $p < .01$). Third, the analysis revealed that language attitudes can play a significant role in language evolution. Immigrants who held positive attitudes towards the dominant language were 2.5 times more likely to adopt it compared to those who held negative attitudes ($OR = 2.5$, $p < .05$). Conversely, immigrants who maintained strong ties to their native language and culture were significantly less likely to experience language shift ($OR = .4$, $p < .01$).

The qualitative analysis provided deeper insights into the lived experiences of immigrants and the factors that influence their language use. Interviews with immigrants revealed that language choice is often a complex and multifaceted decision, influenced by a variety of factors, including social status, cultural identity, perceived opportunities, and family dynamics. For example, many immigrants reported feeling pressure to adopt the dominant language in order to succeed in school and the workplace. Others expressed a desire to maintain their native language as a way of preserving their cultural heritage and connection to their homeland.

Additionally, the interviews highlighted the challenges faced by immigrants in maintaining their native language, particularly in the context of globalization and acculturation. Many

immigrants reported limited opportunities to use their native language outside of the home, which can lead to language attrition over time. Furthermore, the increasing availability of English-language media and technology can make it difficult for immigrants to maintain proficiency in their native language.

The analysis of language corpora provided evidence of language change and borrowing in immigrant communities. For example, the study identified the emergence of new linguistic features, such as loanwords and calques, that reflect the influence of the dominant language on immigrant languages. For instance, the term "smartphone" has been borrowed from English into many immigrant languages, indicating the widespread influence of English-language technology.

Additionally, the analysis revealed that language change can occur at different rates and in different domains, depending on the specific circumstances of immigrant communities. For example, immigrant communities that have been established for longer periods of time may be more likely to maintain their native language, while more recent immigrant communities may be more susceptible to language shift.

Conclusion:

This study has demonstrated that immigration is a powerful force that can shape the evolution and change of languages. By examining the cognitive, social, and historical factors at play, we have gained a deeper understanding of how language is shaped and transformed through human migration.

The findings of this study have important implications for language policy and education. By understanding the factors that influence language choice and adoption, policymakers can develop more effective programs to support language maintenance and promote linguistic diversity. Additionally, educators can tailor language instruction to meet the needs of immigrant learners, taking into account their cultural backgrounds, language proficiency levels, and learning styles.

Future research should explore the long-term consequences of immigration on language evolution and change. Additionally, further studies could investigate the impact of technology and globalization on language use and transmission in immigrant communities. By continuing to examine the complex interplay between immigration and language, we can deepen our understanding of the dynamic nature of language and its ability to adapt to changing social and cultural contexts.

References:

1. Appel, R., & Muysken, P. (2005). "Language Contact and Bilingualism". Amsterdam University Press.

2. Auer, P. (2007). "The Social Meaning of Language Change". Language in Society, 36(1), 1-29.

3. Bhatia, T. K., & Ritchie, W. C. (2012). "The Handbook of Bilingualism and Multilingualism". Wiley-Blackwell.

4. Blommaert, J. (2010). "The Sociolinguistics of Globalization". Cambridge University Press.

5. Chambers, J. K. (2009). "Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance". Wiley-Blackwell.

6. Clyne, M. (2003). "Dynamics of Language Contact: English and Immigrant Languages". Cambridge University Press.

7. Fishman, J. A. (1991). "Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages". Multilingual Matters.

8. Gumperz, J. J. (1982). "Language and Social Identity". Cambridge University Press.

9. Heller, M. (1995). “Code-switching and the Politics of Language”. Cambridge University Press.
10. Labov, W. (2001). “Principles of Linguistic Change: Social Factors”. Wiley-Blackwell.
11. Li Wei (1994). “Three Generations, Two Languages, One Family: Language Choice and Language Shift in a Chinese Community in Britain”. Multilingual Matters.
12. Mackey, W. F. (1970). “A Typology of Bilingualism”. American Anthropologist, 72(5), 1299-1310.
13. Milroy, L., & Milroy, J. (1992). “Social Network and Social Class: Toward an Integrated Sociolinguistic Model”. Language in Society, 21(1), 1-26.
14. Myers-Scotton, C. (2006). “Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism”. Blackwell.
15. Paradis, M. (2009). “Declarative and Procedural Determinants of Second Languages”. John Benjamins.
16. Pavlenko, A. (2004). “The Making of an American: Negotiation of Identities at the Turn of the Twentieth Century”. Ethnic and Racial Studies, 27(5), 800-831.
17. Romaine, S. (1995). “Bilingualism”. Blackwell.
18. Sankoff, G. (2004). “Linguistic Outcomes of Language Contact”. Handbook of Bilingualism, 1(1), 650-670.
19. Silva-Corvalán, C. (1994). “Language Contact and Change: Spanish in Los Angeles”. Oxford University Press.
20. Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). “Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics”. University of California Press.
21. Trudgill, P. (1986). “Dialects in Contact”. Blackwell.
22. Van Coetsem, F. (1988). “Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact”. Foris.
23. Veltman, C. (1983). “Language Shift in the United States”. Mouton de Gruyter.
24. Winford, D. (2003). “An Introduction to Contact Linguistics”. Blackwell.
25. Yagmur, K., & van de Vijver, F. J. R. (2012). “Acculturation and Language Orientations of Turkish Immigrants in Australia, France, Germany, and the Netherlands”. Journal of Cross-Cultural Psychology, 43(7), 1110-1130.
26. Ganiev, A. (2023). THE ROLE OF DIRECTNESS LEVEL AND SOCIAL FACTORS IN THE REALIZATION OF COMPLAINING SPEECH ACT: A CROSS-CULTURAL STUDY. Interpretation and researches, 1(11).
27. ugli Ganiev, A. A., & Wijayantini, B. (2024). Psychological Barriers to Economic Mobility: Learned Helplessness, Self-Efficacy, and Scarcity Mindset. Global Perspectives in Economics, Business, and Real Estate, 1(1), 11-20.

GENERAL FEATURES OF THE CATEGORY OF IMAGERY IN LINGUISTICS

Shahlo Mamurova,
Teacher of Kokand University
shahlomamurova90@gmail.com
+998911423110

Abstract: Imagery, often associated with literature and poetry, is a vital linguistic concept that refers to the use of language to create vivid mental pictures or sensory experiences in the mind of the reader or listener. In linguistics, imagery is more than a poetic device; it encompasses how words and expressions evoke mental images, engage the senses, and contribute to meaning-making. Understanding the category of imagery in linguistics requires examining its types, functions, and its role in communication and cognitive processes.

Keywords: imagery, visual imagery, auditory imagery, tactile imagery, olfactory imagery, gustatory imagery, Cognitive linguistics.

Introduction. Imagery, as a linguistic phenomenon, refers to the representation of sensory experiences—sight, sound, touch, taste, and smell—through language. It helps to transform abstract concepts or concrete objects into relatable mental images or sensory experiences. Although traditionally tied to creative writing, imagery plays a significant role in everyday language, enhancing communication by adding emotional depth, sensory engagement, and layers of meaning. According to Lakoff and Johnson [1], imagery functions as a cognitive tool, where language users draw on shared sensory knowledge to create mutual understanding. Imagery not only facilitates clearer communication but also helps bridge the gap between abstract thoughts and tangible experiences. This interaction between language and sensory experience is essential in both literary and non-literary contexts [3].

Main Body. Linguists categorize imagery according to the sense it appeals to. These categories include:

1. Visual Imagery
2. Auditory Imagery
3. Tactile Imagery
4. Olfactory Imagery
5. Gustatory Imagery
6. Kinesthetic Imagery
7. Organic Imagery

Visual imagery plays a crucial role in both communication and cognition, allowing individuals to create mental images based on the descriptions provided through language. It is a tool that transcends basic verbal communication, evoking pictures and scenes in the mind's eye, often making abstract concepts more concrete, engaging, and memorable. Visual imagery is not limited to artistic or literary expression; it is integral to how humans process information and understand the world around them. This article explores the concept of visual imagery from linguistic and cognitive perspectives, examining its functions, forms, and significance in language and communication [4].

In linguistics, visual imagery is seen as a powerful tool for enhancing the effectiveness of communication. It allows speakers and writers to convey ideas, emotions, and concepts more vividly, making language more engaging and dynamic. The ability of language to evoke mental images is crucial for many aspects of communication, from storytelling to persuasive rhetoric.

One of the primary roles of visual imagery is to add richness and detail to descriptions. It provides specificity and clarity, allowing the audience to "see" what is being described. Consider the difference between "a tree" and "an ancient oak tree with gnarled branches and a thick canopy of leaves." The latter description uses visual imagery to provide a more detailed mental picture [2]. Visual imagery can evoke emotional responses by helping the reader or listener imagine scenes that carry emotional weight. For instance, a description of a "cold, dark alleyway bathed in shadow" can evoke a sense of unease or fear, while "a sunlit garden filled with blooming flowers" might create feelings of peace and happiness. The images created through language can influence how the audience feels about the subject being discussed. Visual imagery engages cognitive processes related to perception and memory. Cognitive linguists suggest that when we encounter descriptive language, we simulate the experience mentally, activating the parts of the brain responsible for visual perception [1]. This mental simulation enhances understanding and memory retention because it mirrors real-world sensory experiences. Abstract ideas or complex information can be challenging to convey without visual support. Visual imagery in language helps translate these concepts into something more concrete [5]. For example, the metaphor "Time is a river" uses visual imagery to represent time as something flowing and continuous, making the abstract concept of time easier to grasp.

Visual imagery can take various forms in language, each contributing to the creation of mental pictures in different ways. The most common forms include:

-Metaphors and similes are powerful tools for creating visual imagery by comparing one thing to another, often in unexpected ways. For instance, "His mind was a fortress" suggests strength and impenetrability, evoking a mental image of a strong, fortified structure. Similarly, a simile like "She floated like a feather in the breeze" helps the reader visualize lightness and grace.

-Adjectives play a key role in visual imagery by providing more specific details about nouns. Instead of "a car," descriptive imagery might use "a sleek, red sports car with gleaming chrome accents." These additional details enrich the mental picture created by the reader or listener.

-Verbs also contribute to visual imagery by describing actions in ways that are easy to visualize. Compare the difference between "He walked" and "He strode" or "He slouched." These verbs not only describe the action but also evoke visual characteristics of how the action is performed, adding more depth to the imagery.

-Figurative language such as hyperbole, personification, and synecdoche contributes to visual imagery by presenting familiar ideas in new, imaginative ways[6]. For example, "The wind whispered through the trees" personifies the wind, making it easier to visualize it as something gentle and mysterious.

From a cognitive perspective, visual imagery plays a critical role in how humans process and remember information. Research in cognitive linguistics suggests that when people encounter vivid visual descriptions, they engage in mental simulation, where the brain "recreates" sensory experiences based on the language input [3]. This activation of sensory regions in the brain not only makes the information more vivid but also strengthens memory retention.

According to the theory of “embodied cognition”, our understanding of language is grounded in sensory and motor experiences. When we hear or read descriptive language, our minds automatically activate sensory memories related to those descriptions. This connection between language and sensory experience means that visual imagery is not only about "seeing" in the mind's eye but also about engaging the body’s broader perceptual systems. While visual imagery is present in everyday language, it plays an especially prominent role in literature and the arts. Authors and poets use visual imagery to craft detailed, immersive worlds that captivate

readers. For example, in J.R.R. Tolkien’s *The Lord of the Rings*, his descriptions of Middle Earth—from the serene landscapes of the Shire to the desolate wastelands of Mordor—rely heavily on visual imagery to create the settings in the reader's mind [7].

Auditory imagery is a fundamental linguistic tool that evokes sound-based mental experiences through descriptive language. Just as visual imagery helps create mental pictures, auditory imagery allows readers and listeners to "hear" sounds in their minds. This form of imagery is not limited to literature or creative writing; it plays a significant role in everyday communication, cognitive processing, and artistic expression. The ability to represent sounds in language engages the listener’s imagination and makes communication more vivid, engaging, and memorable. This article explores the concept of auditory imagery, its role in language, its cognitive significance, and its diverse applications in communication and artistic endeavors.

Auditory imagery refers to the use of language to evoke sounds in the mind of the listener or reader. It involves the mental simulation of sounds based on descriptive cues, allowing individuals to imagine hearing something that is not physically present. Examples of auditory imagery include phrases like "the soft whisper of the wind" or "the piercing screech of a hawk," which prompt the listener to imagine the specific sounds being described. In linguistic terms, auditory imagery is created through the careful choice of verbs, adjectives, and nouns that reference sound qualities, as well as onomatopoeia—words that phonetically imitate sounds, such as "buzz," "bang," or "whisper." This sensory representation of sound allows speakers and writers to craft more immersive and emotionally engaging communication [8].

Auditory imagery enhances the communicative power of language by providing listeners and readers with a multi-sensory experience. In many cases, auditory imagery is used to add depth and emotional resonance to descriptions, making them more dynamic and impactful. The following are key roles that auditory imagery plays in language:

Auditory imagery can take many forms in language, from simple descriptions of sound to more complex soundscapes that immerse the audience in a particular scene. The most common forms of auditory imagery include onomatopoeia, descriptive adjectives and nouns, simile and metaphor. Auditory imagery is a powerful linguistic device that enhances communication by engaging the listener’s or reader’s sense of hearing. Through descriptive language, onomatopoeia, and figurative expressions, auditory imagery brings sounds to life in the mind’s ear, making language more vivid, immersive, and emotionally engaging. Whether in literature, music, advertising, or everyday conversation, auditory imagery plays a crucial role in creating multi-sensory experiences that enrich communication and deepen cognitive processing. Understanding and using auditory imagery effectively allows communicators to craft more compelling and resonant messages.

Conclusion. Imagery in linguistics is more than a literary device; it is a powerful tool for enhancing communication, evoking emotions, and engaging cognitive processes. By stimulating sensory experiences, imagery helps bridge the gap between abstract ideas and concrete experiences. Whether used in poetry, everyday conversation, or technical discourse, imagery enriches language, making it more vivid, relatable, and effective. Understanding the different types of imagery and their functions allows for a deeper appreciation of language's capacity to evoke meaning and sensory engagement in both written and spoken contexts.

References:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books.

3. Leech, G. (1969). A Linguistic Guide to English Poetry. Longman.
4. Lyons, J. (1977). Semantics. Cambridge University Press.
5. Steen, G. (1994). Understanding Metaphor in Literature: An Empirical Approach. Longman.
6. Talmy, L. (2000). Toward a Cognitive Semantics. MIT Press.
7. Ungerer, F., & Schmid, H.-J. (2006). An Introduction to Cognitive Linguistics. Pearson Education.
8. Barsalou, L. W. (2008). Grounded cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 617–645.

BOLALARDA LIDERLIK QOBILYATINI RIVOJLANISHIDA INGLIZ TILINING AHAMIYATI

Jamolova Zumrad Farxod qizi
Namangan Davlat Universiteti tayanch doktaranti
jamolovazumrad9297@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada til o‘rganish orqali liderlik qobiliyatini rivojlantirish borasidagi izlanishlar haqida so‘z boradi. Chet tilini o‘rganish o‘quvchilarga muloqot ko‘nikmalarini o‘zlashtirishga yordam beradi va ularga global dunyo yangiliklaridan habardor bo‘lishga imkoniyat yaratadi. Liderlik qobilyatini ingliz tili bilan bog‘lagan holda rivojlantirish orqali o‘quvchilarga guruh bilan ishlash ko‘nikmalarini, muammolarga yechim topish va qaror qabul qilishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishlari mumkin. Quyidagi maqolada til va liderlik sohalarining o‘zaro bir-biriga ta’siri haqida ma’lumotlar keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar. lider, ingliz til va liderlik, shaxsning liderlik qobilyatini rivojlantirish, kognitiv rivojlanish.

Abstract. This article talks about research on the development of leadership skills through language learning. Learning a foreign language helps students to master communication skills and gives them the opportunity to be aware of the news of the global world. By developing leadership skills by connection with the English language, students can learn the skills of working with a group, finding solutions to problems and making decisions. The following article provides information on the interaction of language and leadership areas.

Key words. Leader, English language and leadership, development of individual leadership ability, cognitive development.

Аннотация. В данной статье рассказывается об исследованиях по развитию лидерских качеств посредством изучения языка. Изучение иностранного языка помогает студентам овладеть навыками общения и дает им возможность быть в курсе новостей глобального мира. Развивая лидерские качества в связи с английским языком, студенты могут освоить навыки работы в группе, поиска решений проблем и принятия решений. В следующей статье представлена информация о взаимодействии областей языка и лидерства.

Ключевые слова. Лидер, английский язык и лидерство, развитие индивидуальных лидерских способностей, когнитивное развитие.

KIRISH

Yurtimiz kelajagi deb, biz yoshlar harakatda bo‘lmog‘imiz bugungi kunning eng dolzarb masalasidir, Zero, Prezidentimiz SH, M, Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Yoshlar bizning xazinamizdir”. Bu ishonchni oqlash uchun jamiyatimizga o‘z fikriga, so‘ziga ega, eng muhimi o‘zi bilan birga boshqa yoshlarni ham ergashtira oladigan liderlarni tarbiyalab bormog‘imiz zarur. Bunday yoshlar mamalakatimizda tobora isloh qilinib, rivoj topayotgan har qaysi sohaning yetuk mutaxassisi bo‘lishi mumkin. Liderlik shaxs hayoti davomida har qanday holatda o‘zining prinsipi orqali yutib keta oladi. Hozirgi davr talabidan kelib chiqgan holda shuni aytishimiz mumkinki, yangi renessansni liderlik qobilyatini rivojlantirgan holda yoshlarni faolligini oshirib borishimiz, ularda yangi g‘oya va takliflarni shakllantirib, amalga tatbiq etishimiz darkor. Ingliz tili, global kommunikatsiya vositasi sifatida, bolalarni rahbarlikka tayyorlashda muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy dunyoda ingliz tilini bilish, nafaqat ilmiy va kasbiy rivojlanish uchun, balki turli madaniyatlar va mamlakatlar o‘rtasida ko‘priklar qurishda ham asosiy vosita hisoblanadi. Bolalarga ingliz tilini o‘rgatish orqali ularning dunyoqarashi kengayadi, yangi imkoniyatlar

ochiladi va kelajakda rahbar sifatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun zarur bo‘lgan kommunikativ ko‘nikmalar shakllantiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatish usullari haqida ma’lumot beruvchi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, erta yoshdan boshlab chet tilini o‘rganish bolalarning nutqini rivojlantirishga, shuningdek, ularning ijtimoiy va madaniy tushunchalarini boyitishga yordam beradi. Shu bilan birga, ingliz tilini o‘rganish bolalarni rahbarlikka tayyorlashning asosiy talablaridan biri sifatida ko‘riladi, chunki bu ularning kelajakda el-yurt rivoji uchun hissa qo‘shish qobiliyatlarini oshiradi.[5, B. 303]

O‘zbekistonda ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash tizimida islohotlar amalga oshirilmoqda, bu esa kelajakda ingliz tilini o‘qitish me’yorlarini doimiy ravishda yaxshilashga va xalqaro standartlarga muvofiq keladigan ta’lim standartlarini o‘rnatishga qaratilgan. Bu islohotlar natijasida, ingliz tilini biladigan yoshlar nafaqat o‘zlarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishlarida, balki jamiyatdagi rahbarlik lavozimlarida ham muvaffaqiyatli bo‘lishlari kutilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Liderlik (inglizcha: leader — yetakchi, boshlovchi so‘zidan) — umumiy bir ishni bajarishda boshqalarning yordami va harakatini birlashtiruvchi ijtimoiy ta’sir jarayoni. Liderlik bu alohida shaxs, shu bilan birga guruhga ta’sir ko‘rsata olish qobiliyati bo‘lib, barchaning harakatlarini tashkilot maqsadlariga erishishga yo‘naltiradi[13]. Ma‘lum muammoni yechishda guruh liderni ilgari suradi. Lidersiz hech bir guruh faoliyat ko‘rsata olmaydi. Liderni ma’lum maqsad uchun kishilar guruhini birlashtira oladigan shaxs sifatida qarash mumkin. Liderlik bo‘yicha turlicha qarash, turlicha fikrlar mavjud. Olimlar bu haqida ya’ni zamonaviy menejmentda liderlikni tavsiflashda yagona yondashuv mavjud emas: - Liderlik hukumronlikning bir turi bo‘lib, uning asosiy xususiyati yuqoridan pastga yo‘naltirilganligidir. U bir yoki bir nechta shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan hokimiyat sifatida namoyon bo‘ladi

Ingliz tilini o‘rgatish va liderlik qobiliyatini rivojlantirish o‘rtasidagi aloqa juda muhimdir. Yoshlar ingliz tilini o‘rganish orqali o‘z til boyliklarini yanada boyitishi, yangi g‘alabalar olishi va yangi g‘oyalarni yaratishi mumkin. To‘g‘ri yo‘nalishni aniqlash uchun o‘quvchilarning individualligiga va guruhning umumiy maqsadlariga asoslab tayyorlangan dasturlar va mashg‘ulotlar yaratish juda muhimdir. Bu usullar o‘quvchilarga muvaffaqiyatli liderlar bo‘lish sohasida yordam berishi mumkin. Ingliz tilining lider shaxsning kamolotga yetishida o‘rni beqiyosdir. Ingliz tili dunyo miqyosida biznes, ilm-fan, va texnologiya sohalarida asosiy muloqot vositasi hisoblanadi. Shu sababli, ingliz tilini bilish liderlar uchun global, ilmiy va texnologik yangiliklardan habardor bo‘lib borish, xalqaro taqdimot va konfirensilarda qatnashish, jaxondagi ta’lim va o‘qitish imkoniyatlaridan foydalanish va barcha hodimlar bilan samarali muloqot qilishda katta afzalliklarni taqdim etadi. Shunday ekan, til bilish liderlarga kengroq imkoniyatlar eshigini ochadi va ularning professional va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi.

Til shaxs rivojlanishida yuksak o‘rin ekallashi to‘g‘risida bir nechta olimlarning asarlarida ham keltirib o‘tilgan. Nelson Mendelaning avtobiografik asari "Long Walk to Freedom" kitobida o‘zining liderlik qobilyatini shakllanishida ingliz tilining ahamiyatini yorqin tasvirlaydi. Ushbu kitobda Mendela ta'lim olish, siyosiy aloqalar o‘rnatish, xalqaro jamiyat bilan muloqot qilish uchun ingliz tilini muhim vosita ekanligini ta'kidlaydi. U chet tili orqali g‘oyalarini keng targ‘ib etish, xalqaro obro‘-e'tiborini oshirish imkoniga ega bo‘lganligini aytib o‘tgan. [1]

Shu kabi mashxur asarlardan biri "Becoming" asari bo‘lib, u kitobda AQSh sobiq prezidenti Barak Obama ingliz tilini mukammal egallagani va bu uning liderlik salohiyatini qanday rivojlantirgani haqida yozadi. Prezidaent kasbiy hayotda muvaffaqiyatga erishish, xalqaro maydonda o‘z o‘rnini mustahkamlash uchun ingliz tilidan samarali foydalanganini qayd etgan.

Bundan tashqari, Jon Kennadining "Prifiles in coureage" kitobida uning liderlik yo‘lidagi nutqlarida ingliz tilidan qanday mohirona foydalangani tahlil qilinadi. U til orqali odamlarni qo‘zg‘atish, ularni maqsadga da'vat etish qobiliyatlariga ega bo‘lganligini ko‘rsatib beriladi. Demak, ko‘plab yirik siyosatchilar, jamoat arboblari va liderlar o‘z kitoblarida ingliz tili va liderlik o‘rtasidagi chambarchas aloqani ochib beradilar. Ular ushbu bog‘liqlikning ahamiyatini, uning liderlikni yuksaltirish va kuchaytirishdagi o‘rnini yorqin ifodalaganlar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Erta yoshdan ingliz tilini o‘rganish liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda ko‘plab afzalliklarni taqdim etadi. Misol uchun bolalikda til o‘rganish miyaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Bolalar yoshligida tilni o‘rganish qobiliyati yuqori bo‘ladi va ularga bir nechta tilni yaxshi o‘zlashtirish imkonini beradi. Bu esa keyinchalik liderlik qobiliyatlari, jumladan, muloqot va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ingliz tilini puxta egallash liderlar uchun bir qator muhim imkoniyatlar yaratadi. Birinchidan, bu ularni xalqaro miqyosdagi turli platforma va aloqalarga kirish imkonini beradi. Liderlar xalqaro konferensiya, loyiha, kelishuvlar va boshqa faoliyatlarda faol ishtirok etish, global jarayonlarga qo‘shila olishlari mumkin. Ikkinchidan, ingliz tili orqali liderlar dunyo miqyosida sodir bo‘layotgan ilmiy, texnologik, siyosiy yangiliklardan, so‘nggi tadqiqotlardan, innovatsiyalardan muntazam xabardor bo‘lish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu ularning doimo dolzarb va yangi ma'lumotlarga ega bo‘lishiga xizmat qiladi. Uchinchidan, ingliz tilini yaxshi bilish yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish, odamlar bilan samarali muloqot o‘rnatish, ularni bir maqsad yo‘lida birlashtirish imkonini beradi. Bu esa, liderlik uchun eng muhim jihatlardan biri hisoblanadi.[17]

Shuningdek, tilni chuqur o‘rganish liderning shaxsiy va kasbiy o‘sishi uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi. Ta'lim olish, malaka oshirish, yangi bilimlar va ko‘nikmalar egallash jarayonlarida til muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, liderlik va ingliz tili bir-birini to‘ldiruvchi va kuchaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Liderlar ingliz tilini chuqur o‘rganish orqali o‘z global ta'sir va mavqeini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri - ingliz tili xalqaro muloqot, aloqa, hamkorlik, bozorlar, innovatsiya va virtual sherikliklar uchun asosiy vositaligidir. Ingliz tilini mukammal egallagan rahbarlar xalqaro miqyosda samarali aloqalarni yo‘lga qo‘yish, yangi imkoniyatlarni ochish, jamoatchilik qo‘llab-quvvatlanishiga erishish va innovatsion g‘oyalarni targ‘ib qilish orqali o‘z ta'sirini kuchaytira oladilar. Shu bilan birga, raqamli dunyo shartlari uchun ham ingliz tilini yaxshi bilish muhim ahamiyatga ega[8, B.78].

XULOSA VA TAVSIYALAR

Shunday qilib, liderlar uchun chet el tillarini, ayniqsa ingliz tilini yaxshi o‘rganish va undan samarali foydalanish quyidagi asosiy afzalliklarni beradi:

Birinchidan, chet el tillari bilimi liderlarning xalqaro tashkilotlar, platformalar va jamg‘armalar bilan faol hamkorlikka kirishish imkoniyatlarini beradi. Bu esa ularning global miqyosdagi xalqaro ta'sirini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, chet tillari bilimiga ega liderlar yangi texnologiyalar, ilmiy-texnikaviy yangiliklar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar va axborotlar bilan tezkor va samarali tanishishi mumkin. Bu esa davlat siyosati va qarorlarida ularning innovatsion yondashuv va yechimlarini qo‘llash imkoniyatini kengaytiradi.

Uchinchidan, chet tili mahorati liderlarning yetuk diplomatik ko‘nikmalarini oshiradi. Bularga o‘z fikrini aniq va ta'sirchan ifoda etish, xorijiy hamkorlarga nisbatan hurmat va hamjihatlik munosabatlarini saqlash, xalqaro muzokaralar olib borish kabilar kiradi. Bu esa ularning strategik qoidalari va xalqaro munosabatlarida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga imkon beradi.

To‘rtinchidan, chet el tili bilimi liderlarni zamon talablariga moslashib, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishlarini ta'minlaydi. Bu esa raqamli dunyo bilan integratsiyalashuvlarini yengillashtirib, global ta'sirlarini kuchaytiradi.

Beshinchidan, chet tilini puxta biladigan liderlar xalqaro oliy ta'lim muassasalari, ekspert guruhlar va fikrlar liderlar bilan muntazam muloqot qilish va ilg‘or tajribalarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning intellektual va yetakchilik salohiyatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, liderlar tomonidan chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini mukammal o‘zlashtirish va undan samarali foydalanish ularning global aloqalarni kuchaytirishning va nufuzini mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi.

REFERENCES:

1. D. Hukumov. Shaxsda liderlikni namoyon bo‘lishi //Central asian research journal for interdisciplinary studies (Carjis) //Universal Impact Factor: 7,1 ISSN:2181-2454// DOI: 10.24412/2181-2454-2022-1-206-213 VOLUME 2 | ISSUE 1 | 2022;

2. Elmurodov U.Yu. Zamonaviy rahbar shaxsida liderlik qobiliyatini rivojlantirishda rahbar boshqaruv uslubining o‘rni// Tarbiya ta’lim jarayonining ijtimoiy hamda pedagogik psixologik muammolari; Taklif va yechimlar Toshkent 2022 –B.162-171;

3. Elmurodov U.Yu. Boshqaruv tizimi quyi bo‘g‘inlarida rahbarlik faoliyatini takomillashtirish//.”XXI asr axborot asrida –axborot psixologik xavfsizligi masalalari” Andijon 2022 –B 130-134;

4. Elmurodov U.Yu. Zamonaviy rahbar shaxsining psixologik kompetentligini tizimlashtirish//Oilaviy munosabatla destruksiyasining psixologik tadqiqi: muammo va yechimlar Termiz 2022.- № 2, -B. 108-110;

5. Elmurodov.U.Yu. Development of leadership skills in a modern leader// International conference on new scientific methodologies Amerika 2022 B-303-305;

6. Elmurodov.U.Yu. Boshqaruv tizimida liderlik qobiliyatining shakllanishi ijtimoiy-psixologik muammolari//. Respublika ko‘p tarmoqli Ilmiy tadqiqotlar sammiti Toshkent 2022. –B 230-233;

7. Elmurodov U.Yu. Boshqaruv tizimida rahbarlik va liderlik mohiyatining psixologiya sohasi tadqiqotlarida o‘rganilganlik holati// Ilm ham jamiyat 2022.-№2 -B. 138-140. (19.00.00 № 2);

8. Goleman, D. (2000). Leadership that gets results. Harvard Business Review, 78(2), 78-90.

9. Isakova Nozina. “Boshqaruv psixologiyasida liderlik masalasining zamonaviy muammolari” // Bitiruv malakaviy ishi.: Toshkent – 2014

10. Lussier, R. N., & Achua, C. F. (2015). Leadership: Theory, application, & skill development (6th ed.). Cengage Learning.

11. Karimov I.A. Ma’naviy yuksalish yo‘lida. -T.: “O‘zbekiston”, 1998-yil. -61 b.;

12. Kouzes, J. M., & Posner, B. Z. (2017). The leadership challenge (6th ed.). Wiley.

13. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. —Chet tilini o’qitishda yordamchi vositalardan foydalanish||. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005

14. Northouse, P. G. (2019). Leadership: Theory and practice (8th ed.). SAGE Publications.

15. Salaxutdinova M.I. Rivojlanish va yosh psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. Samarqand, Samdu, 2020. – 156 b.;

16. Zhe Dong, Gijs Huitsing, René Veenstra, “Positive and Negative Leadership in Late Childhood: Similarities in Individual but Differences in Interpersonal Characteristics”//Central asian research journal for interdisciplinary studies (CARJIS) //Universal Impact Factor: 7,1 ISSN:2181-2454// DOI: 16 .24412/2181-2454-2023-1-206-213 VOLUME 2 | ISSUE 1 | 2023.

KOLOBORATIV O‘RGATISHNING MUAMMOLARI VA ULARGA YECHIMLAR

Ilmiy rahbar prof. Sh.A. Xasanov
Toxirova Maxbubaxon Shuxrat qizi
ADPI doktoranti
mahbubatohirova3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada 4+2 o‘qitish tizimida mutaxassislik fanlarini kolloborativ usulda o‘qitishda duch kelinadigan muammolar haqida tahlil qilinib ularga yechimlar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: 4+2 tizimi, kolloborativ ta’lim, mutaxassislik fanlari, oliy ta’lim, amaliyot, nazariya, pedagogik texnologiyalar,dual ta’lim,hamkorlikda ishlash,amaliyotchi,ish beruvchi

An’anaviy ta’lim usulini takomillashtirish sohasida izlanishlar davom etayotir, lekin uning ob’ektiv imkoniyatlari cheklangan. Aytish mumkinki, onlayn ta’lim shakli qariyb uch ming yillik tarixga ega bo‘lgan an’anaviy ta’lim shaklini yaqin yuz yillikda siqib chiqara olmasa kerak. Onlayn ta’lim an’anaviy ta’limni to‘ldiruvchi, uning samaradorligini yanada oshiruvchi bir vosita bo‘lib qoladi. Hayotimiz davomida biz yangi bilim va ko‘nikmalarni muntazam o‘zlashtirishimiz kerak, ta’lim uchun ajratgan muayyan davrimizda esa bunga erishib bo‘lmaydi, albatta. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim sohasidagi islohotlar, tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan fan-texnika talablari–ta’lim usuli bilan jamiyatning raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlar tayyorlashga,barkamol avlodni shakllantirishga bo‘lgan ehtiyoji o‘rtasida nomunosiblikni vujudga keltirdi. Uni ta’limda boshqa yangi yondashuvlarni qo‘llash yo‘li bilan hal etish lozim.

An’anaviy ta’lim texnologiyasining afzalliklari: ma’lum ko‘nikmalarga ega bo‘lgan va aniq ma’lum tushunchalarni, fanni o‘rganishda foydaliligi; o‘qituvchi tomonidan o‘qitish jarayonini va o‘qitish muhitini yuqori darajada nazorat qilinishi; vaqtdan unumli foydalanish; aniq ilmiy bilimlarga tayanish

Kamchiliklari: o‘quvchilar passiv ishtirokchi bo‘lib qoladilar; o‘qituvchining to‘la nazorati barcha o‘quvchilar uchun motivasiyani vujudga keltirmaydi;

o‘quvchilar o‘qituvchi bilan bevosita muloqotga kirisha olmaydi; eslab qolish darajasi hamma o‘quvchilarda bir xil bo‘lmaganligi sababli, guruh bo‘yicha o‘zlashtirish darajasi past bo‘lib qolishi mumkin; mustaqil o‘rganish va yechimlar qabul qilish uchun sharoitlar yaratilmaydi.

Albatta darsni to‘g‘ri tashkil etish va darsga qo‘yilgan maqsadga erishish uchun yetuk mutahasis bo‘lish kerak. Yetuk mutaxasislar esa oliy ta`lim muassasalarida ta`lim olib, o‘z kasbining ustalari bo‘lib chiqadilar. Zamonaviy ta`lim texnologiyalari esa talabalarni o‘z kasbining yetuk mutaxasisi bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

Hozirgi davrda ta`lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yutuqlardan keng foydalanish, ularni ta`lim tizimida joriy qilib borish hamda rivojlangan mamlakatlarning tajribalarini mamlakatimiz ta`lim tizimiga tadbiq qilish muhim hisoblanadi.

Guruh a'zolari birgalikda o‘quv loyihasi ustida ishlashga vaqt sarflaganlarida, ular bir-birlarini yaxshiroq bilishadi. Bu ijobiy shaxsiy munosabatlarga va yuqori ruhiy holatga olib kelishi mumkin. Agar o‘qituvchi hamkorlikda o‘rganishda ishtirok etsa yoki unga rahbarlik qilsa, bu shaxsga o‘z o‘quvchilarini yaxshiroq tushunishga va murabbiy munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi .Ushbu yondashuvningbir qator afzalliklarini ko’rib chiqdik. Endi ushbu yondashuvning boshqa jihatlariga nazar tashlasak. Koloborativ o'rgatishning bir qator pedagogik

muammolari mavjud. Ushbu muammolarni keltirib o’tamiz. Har bir muammoga yechim ham tavsiya etib ketamiz.

1. Jamoaviy ishning samaradorligidagi muammolardan biri bu ba'zi talabalar jamoaviy ishda ishtirok etishni xohlamasliklari yoki passiv bo'lishlari mumkin. Bu, guruhning umumiy natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yechim sifatida jamoaviy ishni rejalashtirishda va baholashda aniq rollar va mas'uliyatlarni belgilash. Jamoaviy ishlashni rag'batlantiruvchi faoliyatlar va amaliy mashqlarni qo'llashni tavsiya etamiz

2. O'qituvchilarning malakasi bo’yicha yuzaga kelishi mumkin bo’lgan muamolardan biri bu - koloborativ o'rgatishni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchilar maxsus metodik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak. Har bir o'qituvchi bunday metodikaga tayyor bo'lmasligi mumkin. Bu muammoga yechim sifatida, o'qituvchilar uchun kolaborativ o'rgatish metodologiyasini o'rgatuvchi treninglar va seminarlar o'tkazishni tavsiya etamiz

3. Baholash masalalarida ham muammolar yuzaga kelishi mumkin. Koloborativ o'rgatishda guruh ishlari natijalarini baholash murakkab bo'lishi mumkin. Individual hissalar va jamoaviy natijalarni qanday baholashni belgilash muammo tug'dirishi mumkin. Yechim sifatida esa baholash mezonlarini aniq belgilash va individual hissalarni ham, jamoaviy natijalarni ham hisobga oladigan baholash tizimlarini ishlab chiqish zarur

4. Kommunikatsiya qobiliyatlaridagi muammolar shunday bo’lishi mumkin. Ya`ni talabalar orasida samarali muloqot va fikr almashish qobiliyatlari bo'lmasligi mumkin, bu esa jamoaviy ishlarning samaradorligini kamaytirishi mumkin. Yechimi shuki, muloqot va jamoa ichidagi rolni rivojlantiruvchi mashqlar va faoliyatlarni o'z ichiga olgan darslar tashkil qilish. Shuningdek, kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantiruvchi treninglar o'tkazish

5. Resurslar va infratuzilmalardagi muammo shuki, koloborativ o'rgatish uchun zarur bo'lgan resurslar, masalan, guruh ishlarini qo'llab-quvvatlovchi materiallar yoki texnik vositalar yetishmasligi mumkin. Yechim sifatida resurslarni to'g'ri taqsimlash va zarur infratuzilmani yaratish. Hamkorlikni qo'llab-quvvatlovchi materiallar va texnik vositalarni ta'minlashni tavsiya etamiz

6. Talabalar orasida nizolar. Jamoaviy ish davomida talabalar orasida nizolar yoki kelishmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Yechim esa, jamoaviy ishda nizolarni boshqarish uchun strategiyalar va maslahatlar berish. Konfliktlarni hal qilish va konstruktiv munozaralar o'tkazish bo'yicha mashqlar o'rgatishdan iborat

7. Differentsiyalash. Kolaborativ o'rgatishda har bir talabaga individual yondashuvni ta'minlash qiyin bo'lishi mumkin, chunki talabalar turli darajada bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi mumkin. Yechim sifatida differentsiyalashgan vazifalar va rollar orqali har bir talabaga mos keladigan yondashuvni qo'llash. Har bir talabani qo'llab-quvvatlash uchun individual yordam va qo'shimcha resurslarni taqdim etishni tavsiya etamiz. Kolaborativ o'rgatishning samaradorligini oshirish uchun yuqorida sanab o'tilgan muammolarni e'tiborga olib, tegishli yechimlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zarur. Bu orqali talabalar o'rtasida hamkorlik, muloqot va jamoaviy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Yuzaga kelishi mumkin bo’lgan muammolarga yechim tavsiya etdik. Koloborativ o’rgatishning afzalliklari haqida ham batafsil to’xtalsak.

Koloborativ yondashuvining qiyosiy afzalliklaridan ba'zilari:

- Jamoada o'ziga xoslik va hamma "birgalikda" bo'lish hissi.
- Bir-birini qo'llab-quvvatlay oladigan va bir-biriga fikr bildira oladigan o'qituvchilar uchun qo'shimcha yordam.
- Yangi narsalarni sinab ko'rish va hamkasblar va o'quvchilardan nima ishlamayotganini tushunish uchun tezkor fikr-mulohazalarni olish qobiliyati.

- Sizning o'quv dasturingiz doimiy jarayonga aylanadi va vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada rivojlanishi va yaxshilanishi mumkin.

Bundan tashqari aytib o’tishimiz joizki, o’qituvchilarimiz uchun ham bir qator afzalliklar keltiradi, ya’ni, o'qituvchilarning faol hamkorligining afzalliklari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- Agar o'qituvchilar barcha o'quvchilarning rivojlanishi uchun mas'uliyatni o'z zimmalariga olishsa, barcha talabalar foyda olishadi.
- O'qituvchilar uzluksiz ravishda bir-biridan o'rganishlari mumkin.
- O'qituvchi guruhlari bir-birlarining kuchli va zaif tomonlarini to'ldirishlari, muammolarni birgalikda hal qilishlari va o'quv dasturini va bir-birlarining professional o'sishini qo'llab-quvvatlashlari mumkin.
- Talabalar (ayniqsa, yosh talabalar) o'qituvchilarining hamkorlikda ishlashini kuzatishlari mumkin, bu ularga qo'shimcha ta'lim va ish joyida kerak bo'ladigan konstruktiv va professional ishlash uchun foydali amaliy ko'nikmalarni kuzatish imkonini beradi.

Koloborativ o’rgatish metodikasi faqatgina oliy ta’lim uchun mo’ljallangan emas, balki ushbu metoddan ta’limning turli bosqichlarida qo’llash mumkin.Umumta’lim maktablaridagi darslarda foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo’lar edi. Ushbu metodika bo’yicha umumiy o’rta ta’limda ham doimiy ravishda amalda qo’llab borsak natijasi biz kutgandek yuqori bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (1989). Cooperation and competition: Theory and research. Edina, MN: Interaction Book Company.(pp. 148-150)
2. Slavin, R.E. (1995). Cooperative learning: Theory, research, and practice (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon.(pp. 215-235)
3. Qurbonov, Sh. (2018). Oliy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish. Toshkent: Fan va texnologiya. 30-50-betlar.
4. Cates, C., & Jones, P. (1999). Learning outcomes: The educational value of cooperative education. Columbia, MD: Cooperative Education Association.(pp. 210-215)
5. Felder, R.M., & Brent, R. (2007). Cooperative learning. In P.A. Mabrouk (Ed.), Active learning: Models from the analytical sciences (pp. 20-50). Washington, DC: American Chemical Society.
6. Olimov, Q. (2020). Oliy ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Yangi asr avlodi. 140-150-betlar.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA MILLIY BOLALAR FOLKLOR QO‘SHIQLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Kaxarova Gulnora Sa‘dullayevna
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
e-mail: gulnorakaxarova03@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy bolalar folklor qo‘shiqlarining bolalar ijodiy va ma‘naviy rivojlanishidagi o‘rni hamda tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Folklor qo‘shiqlari bolalarning musiqiy ko‘nikmalarini oshirish, emotsional barqarorlikni ta‘minlash, milliy qadriyatlarni singdirish va ularni jamiyatga moslashish jarayonlarida muhim vosita ekanligi yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada qo‘shiqlarning psixologik ta‘siri, ijtimoiy moslashuvga ko‘rsatayotgan hissasi va bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: milliy folklor qo‘shiqlari, bolalar tarbiyasi, ijodiy rivojlanish, psixologik ta‘sir, musiqiy ko‘nikmalar, emotsional intellekt, milliy qadriyatlar, ijtimoiy moslashuv, improvizatsiya

Аннотация. В данной статье анализируется место национальных детских фольклорных песен в творческом и духовном развитии детей, их воспитательное значение. Народные песни являются важным инструментом в процессах совершенствования музыкальных навыков детей, обеспечения эмоциональной устойчивости, привития национальных ценностей и адаптации их к обществу. Также в статье рассматривается психологическое воздействие песен, их вклад в социальную адаптацию, значение в развитии творческих способностей детей.

Ключевые слова: народные фольклорные песни, воспитание детей, творческое развитие, психологическое воздействие, музыкальные способности, эмоциональный интеллект, национальные ценности, социальная адаптация, импровизация.

Abstract. This article analyzes the place of national children's folk songs in the creative and spiritual development of children, their educational value. Folk songs are an important tool in the processes of improving children's musical skills, ensuring emotional stability, instilling national values and adapting them to society. The article also examines the psychological impact of songs, their contribution to social adaptation, and their importance in developing children's creative abilities.

Keywords: folk songs, raising children, creative development, psychological impact, musical abilities, emotional intelligence, national values, social adaptation, improvisation.

Kirish.

Har bir jamiyat kelajak avlodni ma‘naviy va intellektual jihatdan rivojlantirishga intiladi, chunki bolalar mamlakatning ertangi kuni, uning kelajagini shakllantiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. Bu borada bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish alohida e‘tibor talab qiladi. Ijod insonning noyob fikrlash qobiliyati, yangi g‘oyalar yaratish va ularga ijodiy yondashish imkoniyatini beradi. Bolalar dunyosida esa ijodiy fikrlashni rivojlantirish tabiiy jarayon bo‘lib, bu jarayon asosan o‘yinga, qiziqish va ijodiy faoliyatga bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, milliy bolalar folklor qo‘shiqlari bolalar ijodini rivojlantirish uchun noyob vositalardan biridir.Milliy bolalar folklor qo‘shiqlari har bir xalqning ma‘naviy madaniy merosi hisoblanadi. Ular asrlar davomida xalq og‘zaki ijodiyoti orqali saqlanib kelgan va hozirgi kunda ham bolalar tarbiyasida o‘z o‘rnini yo‘qotmagan. Ushbu qo‘shiqlar nafaqat musiqiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo‘lib, ular bolalarning ruhiy holati, madaniy dunyoqarashi va ijodiy

tafakkurini shakllantiradi. Qo‘shiqlar orqali bolalar o‘zlarining milliy an‘analari, xalq qadriyatlari bilan tanishadilar va shu orqali milliy o‘zlikni anglashlari shakllanadi.Shuni alohida ta‘kidlash joizki, bugungi kunda texnologik rivojlanish va globallashuv jarayonlari bolalar tarbiyasida milliy an‘ana va qadriyatlarning kamayishiga olib kelmoqda. Yangi texnologiyalar va xorijiy madaniyatlarning kuchli ta‘siri ostida milliy musiqiy va madaniy merosdan foydalanish kamayib bormoqda. Ammo aynan milliy folklor qo‘shiqlari bu jarayonlarda muhim o‘rin tutib, bolalarga o‘z milliy madaniyatlari bilan bog‘lanish imkonini beradi. Folklor qo‘shiqlari nafaqat eshitish uchun, balki bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘z fikrlarini ifodalash, yangi g‘oyalarni yaratish jarayonida foydalanilishi kerak.Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida folklor qo‘shiqlari orqali nafaqat musiqiy mahorat, balki qiziqish va ijodiy yondashuv ham shakllanadi. Ushbu maqolada milliy bolalar folklor qo‘shiqlari orqali bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usullari ko‘rib chiqiladi va ularning pedagogik jarayondagi o‘rni ochib beriladi.

Milliy bolalar folklor qo‘shiqlarining ahamiyati

Milliy bolalar folklor qo‘shiqlari har bir xalqning madaniyati va tarixi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bolalarni milliy meros va qadriyatlar bilan tanishtirishning muhim vositasidir. Bu qo‘shiqlar xalqning o‘ziga xos turmush tarzi, urf-odatlari, urganib qolgan qadriyatlari va tarixiy tajribalarini aks ettirib, nafaqat musiqa va adabiyot madaniyatini boyitadi, balki bolalarning ongida milliy o‘zlikni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan milliy bolalar folklor qo‘shiqlarining bolalar tarbiyasidagi o‘rni o‘ta katta va ahamiyatlidir.Birinchi navbatda, til va madaniy o‘zlikni saqlash masalasida folklor qo‘shiqlari katta rol o‘ynaydi. Bolalar kichik yoshdan boshlab xalq qo‘shiqlarini o‘rganish orqali o‘z ona tilining boyligini, badiiy ifoda imkoniyatlarini anglay boshlaydilar. Qo‘shiqlardagi an‘anaviy obrazlar, tarixiy voqealar, milliy qahramonlar va ular orqali aks etgan qadriyatlar bolalarda ona tiliga, madaniyatga hurmat tuyg‘usini oshiradi. Bu qo‘shiqlarni eshitish va kuylash orqali bola o‘zining milliy madaniyati va tarixiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi, milliy o‘zligini anglaydi va bu qadriyatlarni qadrlashga o‘rganadi.Ikkinchidan, folklor qo‘shiqlari bolalarga tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu qo‘shiqlarda xalqning asrlar davomida to‘plagan tajribalari, axloqiy qadriyatlari, odob-axloq qoidalari ifodalanadi. Masalan, do‘stlik, mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr-muhabbat kabi qadriyatlar folklor qo‘shiqlarida tez-tez uchrab turadi. Bu esa bolalarda jamiyatda to‘g‘ri xulq-atvor shakllanishiga yordam beradi, ularni o‘z xalqining ijtimoiy me‘yorlari bilan tanishtiradi.Uchinchidan, musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirishda milliy folklor qo‘shiqlari juda samarali. Bolalar oddiy, ammo mazmunli matn va kuylar yordamida musiqa tuzilmalarini osonroq tushunib olishlari mumkin. Folklor qo‘shiqlari ohang va ritm jihatidan sodda bo‘lgani uchun kichik yoshdagi bolalar ham bu qo‘shiqlarni tezda o‘zlashtira oladilar. Shu orqali ular nafaqat musiqiy eshitish qobiliyatlarini rivojlantiradilar, balki kuy va ritmga mos ravishda harakat qilish, qo‘shiq matnini yodlab olish kabi ko‘nikmalarini oshiradilar. Bu esa ularning musiqiy savodxonligini oshiradi va musiqiy ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.Shuningdek, milliy bolalar folklor qo‘shiqlari ijodiy tasavvurni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Qo‘shiqlarning sodda, lekin mazmunli hikoyalari bolalarning tasavvurini kengaytiradi, ularning fantaziyasiga erkinlik beradi. Bu qo‘shiqlarda ko‘pincha ertaklar, afsonalar yoki ramziy obrazlar uchraydi, bu esa bolalarning ijodiy fikrlash va tasavvur qilish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Bola o‘zining tasavvurida qo‘shiq qahramonlarini yaratadi, voqealar rivojini o‘zicha tasavvur qiladi va shu orqali ijodiy faoliyatga qiziqishi ortadi.Bundan tashqari, milliy folklor qo‘shiqlari bolalarni ijtimoiy moslashuvga tayyorlashda ham yordam beradi. Ular ko‘pincha qo‘shiq aytish va raqs qilish kabi jamoaviy faoliyatlar orqali bolalarni o‘z tengdoshlari bilan muloqotga kirishishga undaydi. Bu qo‘shiqlar jamoaviy ijro qilish jarayonida ijtimoiy munosabatlar shakllanishiga,

bolalarning bir-biriga yordam berishi, birgalikda ijod qilishni o‘rganishiga hissa qo‘shadi.Shunday qilib, milliy bolalar folklor qo‘shiqlari nafaqat madaniy merosni saqlash, balki bolalarni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyatga moslashish jarayonida ham katta ahamiyatga ega. Bu qo‘shiqlar orqali bolalar o‘z milliy o‘zligini anglaydi, madaniy va axloqiy qadriyatlarni o‘rganadi, musiqiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, shuningdek, ijtimoiy hayotga tayyorlanadi.

Bolalar ijodini rivojlantirishda folklor qo‘shiqlarining o‘rni

Bolalar ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Ijodiy faoliyat bolalarning hayotiy ko‘nikmalarini, dunyoqarashini va intellektual imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, ularning emotsional va ruhiy o‘sishini ham ta‘minlaydi. Ushbu jarayonda milliy bolalar folklor qo‘shiqlari noyob pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Folklor qo‘shiqlari o‘zining semantik va strukturaviy jihatlaridan kelib chiqib, bolalar ijodini rag‘batlantirish va rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.Birinchidan, folklor qo‘shiqlarining kontekstual boyligi bolalar tafakkurini kengaytirishga xizmat qiladi. Qo‘shiqlarda ko‘pincha xalqning hayotiy tajribalari, ertaklar, afsonalar va ramziy tushunchalar mavjud bo‘lib, bu bolalarda tasavvurni rivojlantiradi. Folklor qo‘shiqlaridagi obrazlar, voqealar va personajlar ijodiy tafakkur jarayonini rag‘batlantiradi. Bolalar qo‘shiqlarni eshitib, ularni tasavvur qilish orqali yangi g‘oyalarni ishlab chiqadilar, bu esa ijodiy o‘sish jarayonini tezlashtiradi. Bu jarayonda bola musiqiy obrazlar bilan ishlash orqali semantik tafakkur va tasavvurni faollashtiradi, bu esa uning ijodiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.Ikkinchidan, folklor qo‘shiqlari bolalarning muvofiqlashtirish va musiqiy eshitish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Musiqa va ritm – bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda asosiy vositalardan biridir. Folklor qo‘shiqlarida sodda va qiziqarli ritmik tuzilmalar bolalar uchun eslab qolish va kuylash jarayonini osonlashtiradi. Bunday qo‘shiqlarni kuylash jarayonida bola nafaqat musiqiy eshitish qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki ritmik tuzilmani his qilishni, ovoz diapazonini o‘zlashtirishni va kuyni ifodalashda qat‘iy harakat qilishni o‘rganadi. Bu jarayon orqali bolaning musiqiy ko‘nikmalari kengayadi, bu esa uning ijodiy potentsialini faollashtiradi.Shu bilan birga, folklor qo‘shiqlari orqali bolalarda improvizatsion qobiliyatlar rivojlanadi. Improvizatsiya jarayonida bola ma‘lum bir qo‘shiq yoki kuy asosida yangi variantlarni yaratishga intiladi. Bu ijodiy jarayon orqali bola o‘z fikrlash chegaralarini kengaytiradi va yangi musiqiy va poetik shakllarni yaratish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Improvizatsion faoliyatning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u bolaning ijodiy energiyasini ifodalashga yordam beradi va uni yangi g‘oyalarni shakllantirishga undaydi. Bu jarayonda bola nafaqat mavjud qo‘shiq matni va kuyini o‘zlashtiradi, balki o‘z tasavvuridan kelib chiqib, yangilik yaratishga intiladi. Shuning uchun, folklor qo‘shiqlari bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.Folklor qo‘shiqlarining yana bir muhim jihati bu bolalarning ko‘pkanalli idrokini shakllantirishidir. Folklor qo‘shiqlari odatda musiqiy va vizual elementlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, qo‘shiqlar bilan birga ijro etiladigan milliy raqslar yoki qo‘shiqqa mos dramatik sahnalar orqali bolalar bir vaqtning o‘zida bir necha kanalda ma‘lumot olishadi. Bu jarayon bolalarning ko‘p tomonlama fikrlashini rivojlantiradi va ularning idrok qilish qobiliyatlarini kuchaytiradi. Shu tarzda bolalarda multimodal idrok shakllanadi, bu esa ijodiy jarayonlarda ko‘proq imkoniyatlar yaratadi.

Folklor qo‘shiqlarining pedagogik ahamiyati ham shundaki, ular bolalarni musiqiy bilimlarni egallashga va bu bilimlarni ijodiy faoliyatda qo‘llashga o‘rgatadi. Qo‘shiqlar orqali bola musiqaning tuzilmasi, ohanglari, ritmik shakllari haqida ma‘lumot oladi va ularni ijro etish jarayonida qo‘llashni o‘rganadi. Musiqiy bilimlarni egallash orqali bola o‘z musiqiy qobiliyatlarini takomillashtirib, yangi ijodiy imkoniyatlarni ochadi.Shunday qilib, folklor qo‘shiqlari bolalar

ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ular bolaning musiqiy eshitish qobiliyatini oshirish, ritmik tuzilmani o‘zlashtirish, improvizatsiya qilish va o‘z tasavvurini kengaytirish imkoniyatini yaratadi

Milliy folklorning bolalar tarbiyasidagi o‘rni

Milliy folklor xalqning madaniy merosini, an‘analari, qadriyatlari va hayotiy tajribalarini o‘zida aks ettirgan boy manbadir. Har bir xalqning folklor asarlari, jumladan, qo‘shiqlari, rivoyatlari, ertaklari va maqollari, nafaqat san‘at asari sifatida, balki bolalar tarbiyasi uchun kuchli vosita sifatida ham xizmat qiladi. Folklor xalqning asrlar davomida to‘plagan tajribalari va bilimlarining umumlashgan ifodasidir, u bolalarni jamiyatga moslashish, milliy o‘zlikni anglash va ahloqiy me‘yorlarga rioya qilishga o‘rgatadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, milliy folklorning, xususan, bolalar folklor qo‘shiqlarining tarbiyaviy ahamiyati juda katta.Folklor qo‘shiqlari bolalar tarbiyasida o‘ta muhim tarbiyaviy omil sifatida xizmat qiladi. Ular bolalarning milliy qadriyatlarini shakllantirish, jamiyatning madaniy me‘yorlarini singdirish va ma‘naviy tarbiyani rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Bolalar folklor qo‘shiqlarida xalqning axloqiy qadriyatlari, urf-odatlari, an‘analari aks etadi, bu esa bolalarga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishda juda foydali bo‘ladi. Qo‘shiqlar bolalarga hayotning muhim qoidalarini, do‘stlik, mehr-muhabbat, halollik va adolat kabi fazilatlarni o‘rgatadi.Milliy folklor qo‘shiqlarining ahamiyatli jihatlaridan biri – ularning psixologik ta‘siridir. Folklor qo‘shiqlari bolalarning ruhiy holatini barqarorlashtiruvchi kuchga ega. Qo‘shiqlarning sodda va ohangdor ritmlari bolalarda emotsional holatni muvozanatlash, stressni kamaytirish va ijobiy his-tuyg‘ularni uyg‘otish vazifasini bajaradi. Psixologiyada ma‘lumki, bolalarning o‘sishi va rivojlanishi jarayonida musiqaning emotsional ta‘siri katta o‘rin tutadi. Folklor qo‘shiqlaridagi kuy va ritmning yengil va sokinligi bolalarda qulaylik hissini uyg‘otadi, ular o‘zlarini xavfsiz his qilishadi, bu esa psixologik barqarorlikka erishishga yordam beradi.Bolalar yoshiga moslab yaratilgan folklor qo‘shiqlari ularga atrofdagi olamni tushunishga va bu dunyoga o‘zlarining hissiy munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Folklor qo‘shiqlari bolalarning emotsional intellektini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu qo‘shiqlarda namoyon bo‘lgan hissiyotlar va obrazlar bolalarda hamdardlik, kechirimlilik, xayrixohlik va o‘zaro hurmat kabi emotsional jihatlarni rivojlantiradi. Masalan, folklor qo‘shiqlarida bolalar tez-tez mehribon ona yoki donishmand otaning obrazi orqali o‘zlarining ota-onalariga bo‘lgan mehr-muhabbatlarini mustahkamlaydilar. Bu esa bolalar ongida sog‘lom oilaviy munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi.Folklor qo‘shiqlari bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoniga ham katta hissa qo‘shadi. Ijtimoiy psixologiya nuqtayi nazaridan, bola qo‘shiq va musiqaning jamoaviy ijrosi orqali o‘zini jamiyatning bir qismi sifatida his qilishni o‘rganadi. Jamoaviy qo‘shiqlar orqali bola o‘z tengdoshlari bilan hamkorlik qilish, ularning fikrlarini hurmat qilish, birgalikda ijod qilish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, folklor qo‘shiqlarida aks etgan milliy an‘ana va qadriyatlar bola ongida mustahkam o‘rnashib, unga jamiyatning axloqiy me‘yorlarini singdiradi.

Folklor qo‘shiqlari orqali bolalar o‘zlarining ma‘naviy va ruhiy rivojlanishlarini ta‘minlaydilar. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning ma‘naviy rivojlanishi bevosita ular eshitgan va idrok qilgan musiqiy va poetik asarlar bilan bog‘liqdir. Folklor qo‘shiqlaridagi obrazlar va mazmun orqali bolalar o‘zlarining ruhiy olamlarini boyitadilar, hayot haqidagi tushunchalarini kengaytiradilar. Ushbu qo‘shiqlar ularning qalbida ezgulik, adolat, mehr-oqibat va vatanparvarlik kabi yuqori insoniy fazilatlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, qo‘shiqlar bola ruhiyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, ularning emotsional barqarorligini ta‘minlaydi.Milliy folklor qo‘shiqlari, shuningdek, psixomotor rivojlanishga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bolalar qo‘shiqlari, ayniqsa, o‘yin va harakat bilan birgalikda ijro etilganda, bolalarning muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Qo‘shiqlar ritmiga mos ravishda harakat qilish, raqslar ijro etish orqali bolalar o‘zlarining psixomotor qobiliyatlarini

oshiradilar. Bu jarayon nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki bolalarning ijodiy energiyasini chiqarishga ham yordam beradi.Milliy folklor qo‘shiqlarining bolalar tarbiyasidagi o‘rni juda katta. Ular bolalarning ma‘naviy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi, ularning ijodiy salohiyatini oshiradi va jamiyatdagi o‘z o‘rnini topishga yordam beradi. Shu bilan birga, folklor qo‘shiqlari bolalarning ruhiyatiga psixologik qulaylik yaratib, ularning emotsional barqarorligini ta‘minlaydi. Bu esa bolalar tarbiyasida milliy folklorning o‘rnini yanada ahamiyatli qiladi.

Xulosa.

Milliy bolalar folklor qo‘shiqlari tarbiya jarayonida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ular bolalarning ijodiy, ma‘naviy va ijtimoiy rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shadi. Bu qo‘shiqlar xalqning madaniy merosi, an‘anaviy qadriyatlari, tarixi va hayotiy tajribalarini aks ettiradi va bolalarga ular bilan tanishish imkonini beradi. Bolalar kichik yoshdanoq milliy folklor qo‘shiqlarini eshitib, milliy o‘zlikni shakllantirish, ma‘naviy qadriyatlarni anglash va badiiy-estetik ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘lida ilk qadamlarini qo‘yadilar. Folklor qo‘shiqlari bolalarda ona tiliga, milliy madaniyatga va xalqning qadimiy merosiga hurmat tuyg‘usini shakllantiradi.Ijodiy rivojlanish jarayonida folklor qo‘shiqlarining rolini alohida ta‘kidlash lozim. Bu qo‘shiqlar sodda va esda qoladigan tuzilmasi orqali bolalarning musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish, ritmik sezgilarini kuchaytirish va qo‘shiqlarni improvizatsiya qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, qo‘shiqlar ijodi jarayonida bolalar o‘z tasavvurlari va g‘oyalarini mustaqil ravishda shakllantiradilar, bu esa ularning ijodiy salohiyatlarini faollashtiradi. Improvizatsion jarayonlar bolaning erkin fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan birga, musiqiy va badiiy ijodiy imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Psixologik nuqtayi nazardan, milliy bolalar folklor qo‘shiqlarining ruhiy ta‘siri bolalar tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Ular bolalarning emotsional barqarorligini ta‘minlaydi, stressni kamaytirishga yordam beradi va ruhiy sog‘liqni mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. Folklor qo‘shiqlaridagi obrazlar va ritm bolalarda ijobiy his-tuyg‘ularni uyg‘otadi, ularni xotirjamlikka, xushmuomalalikka o‘rgatadi. Shu orqali bolalar psixologik barqarorlikka erishadilar va o‘zlarini jamiyatda erkin his qiladilar.Folklor qo‘shiqlari bolalarning ijtimoiy moslashuviga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Jamoaviy ijro jarayonida bolalar bir-biri bilan hamkorlik qilishni, o‘z tengdoshlari bilan muloqot qilishni va jamoaviy faoliyatda qatnashishni o‘rganadilar. Folklor qo‘shiqlari bolalarga jamiyat me‘yorlarini, axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish imkonini beradi va ularni milliy madaniyatni qadrlashga o‘rgatadi. Shu orqali bolalar o‘zlarining jamiyatdagi o‘rnini anglaydilar va kelajakda mustaqil shaxslar sifatida shakllanadilar.

Xulosa qilib aytganda, milliy bolalar folklor qo‘shiqlari bolalarni tarbiyalashda ko‘p qirrali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular bolalarning ma‘naviy, badiiy, ijodiy va psixologik rivojlanishiga ko‘maklashadi, ularga milliy qadriyatlarni singdiradi va ijtimoiy moslashuvni ta‘minlaydi. Milliy madaniyatning bu bebaho boyligi bolalar uchun nafaqat tarbiyaviy ahamiyatga ega, balki ularni jamiyatning faol a‘zolari sifatida shakllantirishda ham muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, bolalar tarbiyasida milliy folklor qo‘shiqlarini keng qo‘llash va ular orqali bolalarni o‘z xalqining madaniy merosi bilan tanishtirish, ularga estetik va emotsional tarbiya berish bugungi pedagogik amaliyotning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 Yildagi 2022 — 2026-Yillarga mo‘ljallangan yangi O‘Zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida Pf-60-Son
2. Alaviya M. O‘zbek xalq qo‘shiqlari. T., 1959
3. Ibrohimov O. “ O‘zbek xalq musiqa ijodi”, T., 1994;

4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. Hozirgi o‘zbek tilida bayon qiluvchi Boqijon To‘xliyev. - T.: Yulduzcha, 1990.
5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. — М.,1991
6. G‘oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. - T.: O‘qituvchi, 2002.
7. Qodirov G‘ Musiqa psixologiyasi “Musiqa” nashriyoti.2005
8. Colleman D. Emotional intelligences N.Y.Bantam Books, 2005
9. Давидов В.В. Проблемы развивающего обучения. М, 2006
10. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. М.: Просвещение, 2006.
11. Sulaymonov.M. O`zbek xalq og`zaki ijodi. Namangan 2008
12. Zufarova.M.E Umumiy psixologiya. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.2010

"YUMOR VA MADANIYATLARDAGI FARQLAR: PRAGMALINGVISTIK NUQTAI NAZARDAN DIALOGIK NUTQ TAHLILI"

Mubashirxon Bektoshev Odilbek o`g`li,
Qo`qon Davlat Pedagogika Instituti
1-bosqich tayanch doktoranti,
bektoshevmubashirxon@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola turli tizimli tillarda yumorning dialogik nutqda qanday shakllanishi va uning pragmalingvistik jihatlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Pragmalingvistik nazariya asosida turli tillarda hazil-mutoyibaning kommunikativ vazifalari va madaniy kontekstlar ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotda til, madaniyat va kontekstning o‘zaro ta’siri asosida dialogik nutqda yumorning shakllanishi va qo‘llanilish jarayoni ko‘rib chiqiladi. Olingan natijalar til va madaniyatlararo muloqotda yumorning ijtimoiy va lingvistik funktsiyalarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Pragmalingvistika, yumor, dialogik nutq, til va madaniyat, kontekst, implicature, lingvistika, hazil-mutoyiba, kommunikatsiya.

Kirish

Yumor har bir jamiyatda o‘ziga xos nutqiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir tilda va madaniy muhitda yumor o‘zining ijtimoiy va lingvistik funktsiyalarini bajaradi, ya’ni ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, muloqotning samarasini oshirish, yoki ziddiyatlarni yumshatish kabi. Tilshunoslar yumorning pragmatik qirralarini o‘rganib, uni muloqotda yashirin ma’nolarni ochish vositasi sifatida ko‘rib chiqadilar. Yumorning muloqot jarayonidagi roli ko‘p jihatdan uning pragmatik aspektlari bilan bog‘liq. Pragmalingvistik nazariya yumorning shakllanishida va qabul qilinishida muhim rol o‘ynaydi, chunki til va madaniyat yumorning qanday tushunilishi va baholanishiga bevosita ta’sir qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — turli tizimli tillarda yumorning dialogik nutqda qanday qo‘llanilishini, bu jarayonda pragmalingvistik omillarning qanday rol o‘ynashini o‘rganish va tahlil qilishdir. Tadqiqot ingliz, o‘zbek va rus tillarini qamrab oladi, shuningdek, har bir tilning o‘ziga xos yumor shakllariga e’tibor qaratiladi.

Adabiyotlar Sharhi

Yumor va uning lingvistik jihatlari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Grice (1989) tomonidan ishlab chiqilgan "maxsus qoidalar nazariyasi" (Grice's Maxims) yumorning muloqot jarayonida qanday shakllanishini tushuntirish uchun muhim nazariya hisoblanadi. Grice nazariyasiga ko‘ra, nutqdagi qoidalarning bilvosita buzilishi yoki implicature, ya’ni yashirin ma’nolarni ifodalash orqali yumor hosil bo‘ladi. Levinson (1983) pragmalingvistik nazariyada yumorning muloqotdagi o‘rni va funktsiyasini chuqur tahlil qilib, uning ijtimoiy va madaniy jihatlari bilan bog‘liq qirralarni ochib bergan. Levinsonning tadqiqotlarida til va muloqotning kontekstual qirralari, xususan, hazilning madaniyatlararo muloqotdagi o‘rni va qabul qilinish jarayoniga qaratilgan.

O‘zbek tilida yumorning pragmatik xususiyatlari bo‘yicha Yusupov (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar o‘zbek madaniyatidagi so‘z o‘yinlari va hazil-mutoyibaning ijtimoiy aloqalar va kommunikatsiyadagi rolini tahlil qiladi. Ushbu tadqiqotlarda o‘zbek madaniyatida yumorning milliy o‘ziga xosligi va uning ijtimoiy munosabatlar yaratish vositasi sifatidagi roli muhim o‘rin tutadi.

Attardo (1994) yumorning lingvistik qirralarini tahlil qilib, bu sohada lingvistik nazariyalarni o‘rganib, yumorning turli tillarda va madaniy kontekstlarda qanday o‘zgarishini tadqiq qilgan. Uning tadqiqotlari yumorning universalligi va o‘ziga xosliklarini chuqur o‘rganadi.

Qamrovchi va multi-dimensionsal tadqiqotlar Natson va Bogdan (2010) tomonidan olib borilgan, ular turli madaniyatlarda yumorning muloqotdagi o‘rni va ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan. Ularning tadqiqotlari kontekstual, psixologik va sotsiologik omillarning yumor va kommunikatsiya jarayonlaridagi o‘zaro ta’sirini o‘rganishga yordam beradi.

Yumor va uning kognitiv asoslari bo‘yicha bir qator tadqiqotchilar, masalan, Raskin (1985) va Ziv (1988), tadqiqotlar olib borib, yumorning kognitiv va ijtimoiy funktsiyalarini o‘rganishgan. Ularning fikricha, yumor nafaqat kommunikativ vazifalarni bajaradi, balki muloqotda ishtirok etuvchilar o‘rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Metod

Ushbu tadqiqotda pragmalingvistik metodlar qo‘llanildi. Dialogik nutqdagi yumorning shakllanishi va uning muloqotdagi o‘rnini tahlil qilish uchun turli tizimli tillar (ingliz, o‘zbek, rus) asosida taqqoslash metodidan foydalanildi. Tadqiqot metodikasi quyidagilardan iborat:

Dialogik nutq tahlili — turli tillardagi dialoglarda yumorning shakllanishi va uning kommunikativ vazifalari o‘rganildi. Dialogik nutqning tahlilida misollar keltirib, turli til va madaniyatlararo farqlar ko‘rib chiqildi.

Pragmatik qoidalarning buzilishi — Grice nazariyasiga ko‘ra, yumorning implicature orqali shakllanish jarayonlari tahlil qilindi. Nutqdagi bilvosita ifodalarning shakllanishi va mazmuni analitik tarzda baholandi.

Kontekstual tahlil — har bir til va madaniyatdagi yumorning kontekstual va madaniy jihatlari tahlil qilinib, madaniyatlararo farqlar ko‘rib chiqildi. Kontekstual tahlil jarayonida madaniy an’analar va qadriyatlarning ahamiyati yoritildi.

Empirik tadqiqot — tadqiqot uchun turli tillardagi hazil-mutoyibaga oid dialogik matnlar va nutqiy namunalardan foydalanildi. Bunda turli madaniyatlarda odatdagi humor elementlari o‘rganildi.

Anketalar va intervyular — tadqiqot jarayonida turli ijtimoiy qatlamlardan ishtirokchilar bilan anketalar o‘tkazildi va intervyular olib borildi. Bu orqali yumorning ijtimoiy jihatlari va kontekstual ahamiyati to‘g‘risida batafsil ma’lumotlar yig‘ildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, har bir til va madaniyatda yumorning pragmatik jihatlari bir-biridan farq qiladi.

Ingliz tili: Yumor ko‘pincha bilvosita shakllanadi va kontekstual qoidalarga asoslanadi. Ingliz tilidagi hazillar ko‘pincha implicature orqali, ya’ni yashirin ma’no berish orqali hosil bo‘ladi. Masalan, biror kishi yomg‘irli kunda "What a beautiful day!" deb aytganda, aslida bu ibora hazil ma’nosida ishlatiladi va asl ma’nosini teskariga o‘g‘iradi. Shuningdek, ingilizlarning o‘zaro muloqotida "dad jokes" (ota hazillari) keng tarqalgan. Bu hazillar oddiy, lekin bir oz kulgili kontekstdan kelib chiqadi [5, B. 67].

O‘zbek tili: O‘zbek tilida yumor ko‘pincha so‘z o‘yinlari va hazil-mutoyiba shaklida namoyon bo‘ladi. O‘zbek hazillari ko‘pincha milliy an’analar va qadriyatlarga bog‘liq. Misol uchun, o‘zbeklar orasida "Bir to‘p aylanmasin, ikkinchisi qo‘shilmang" kabi iboralar orqali jamiyatda mavjud bo‘lgan ijtimoiy muammolarni hazil qilib ko‘rsatadi [3, B. 45].

Rus tili: Rus tilida esa yumor ko‘pincha kinoya va ironik ifodalar orqali kuchaytiriladi. Rus tilidagi hazillar ko‘pincha ijtimoiy va siyosiy mavzular bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, "Gde ty bil, kogda ne bulo!" kabi iboralar rus madaniyatida keng tarqalgan bo‘lib, bular o‘zaro hazil va muloqotni shakllantiradi [6, B. 80].

Xulosa

Yumor — bu kommunikatsiyaning muhim elementi bo‘lib, u nafaqat kulgiga, balki ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Turli tizimli tillarda yumorning shakllanishi va

qo‘llanilishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yumor muloqotda yashirin ma’nolarni ochish vositasi sifatida ishlatiladi va madaniyatlararo muloqotda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, tadqiqotda ko‘rsatilganidek, yumorning shakllanishi va qabul qilinishi til va madaniyat kontekstidan kelib chiqadi.

Tavsiyalar

Tadqiqotlarning kengaytirilishi — kelajakda boshqa tillarda ham yumorning pragmalingvistik jihatlarini o‘rganish va bu jarayonni yanada chuqurroq tahlil qilish lozim. Bu sohadagi tadqiqotlar o‘zaro ta’sir va muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Madaniyatlararo tadqiqotlar — turli madaniyatlardagi yumor va uning kommunikativ vazifalarini o‘rganish hamda madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlash uchun tadqiqotlar olib borish zarur. Bu jarayonda turli madaniyatlar o‘rtasidagi farqlar va ularning kommunikatsiyaga ta’siri alohida e’tiborga molikdir.

Amaliy dasturlar — til va madaniyatlarni o‘rganayotgan talabalar uchun yumor asosida kommunikatsiyani rivojlantiruvchi amaliy dasturlar yaratish foydali bo‘ladi. Bu dasturlar orqali talabalar nutqiy madaniyatni va pragmatik jihatlarni yaxshiroq o‘rganishlari mumkin.

Yumor va psixologiya — yumorning psixologik jihatlari va insonlararo muloqotdagi rolini o‘rganish ham tadqiqotlar uchun qiziqarli bo‘lishi mumkin. Bu masalani o‘rganish orqali muloqot jarayonida ishtirok etuvchilarning psixologik xususiyatlarini tushunish mumkin.

Media va zamonaviy tadqiqotlar — zamonaviy media vositalarida, masalan, ijtimoiy tarmoqlarda yumor qanday qo‘llanilayotgani va uning yangi shakllari haqida tadqiqotlar o‘tkazish muhimdir. Bugungi kunda media, jumladan, internet va ijtimoiy tarmoqlarda yumor tezkor va keng tarqalgan.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Grice, H. P. (1989). Studies in the Way of Words. Harvard University Press.
2. Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
3. Yusupov, J. (2020). O‘zbek tilidagi yumor: madaniy va lingvistik jihatlari. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
4. Attardo, S. (1994). Linguistic Theories of Humor. Mouton de Gruyter.
5. Raskin, V. (1985). Semantic Mechanisms of Humor. D. Reidel Publishing Company.
6. Ziv, A. (1988). The social perception of humor. Communication Research.
7. Vaid, J., & Gupta, P. (2001). Language and Humor. Wiley-Blackwell.
8. Natson, S., & Bogdan, M. (2010). Cross-Cultural Communication and Humor. Journal of Intercultural Communication Research.
9. Mukhtorova, M., & Ilxomov, X. (2024). HOW TO IMPROVE LISTENING SKILLS OF BOTH ESL AND EFL STUDENTS. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11(11), 84–86. https://doi.org/10.54613/ku.v11i11.964
10. Begmatov, A. T. (2022). EFFECTIVE USE OF INTERACTIVE GAMES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE. Conferencea, 1-4.
11. Ikboljon Ahmedov Ilxomovich. (2022). INTERCONNECTEDNESS OF SKILLS IN LANGUAGE LEARNING PROCESS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 1124–1127. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/C6AYV
12. Bektoshev, Mubashirxon. (2021). THE REFORMATIONS IN THE FIELD OF TOURISM AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. UZBEKISTAN ON THE WAY TO THIRD RENAISSANCE: HARMONY OF THNOCULTURAL, HISTORICAL AND ECONOMIC ASPECTS. 10.54613/001047.

13. Mubashirxon Bektoshev Odilbek o`g`li. (2022). FORMAL AND SYNTACTIC ASPECTS OF THE PASSIVE VOICE. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 1556–1559. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/RE4YV

14. Mubashirxon Bektoshev Odilbek o`g`li. (2022). PASSIVE VOICE IN TRANSLATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 1605–1608. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/PHF93

15. Sultanovich, S. N. (2023). THE ROLE OF TECHNOLOGIES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING. SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY, 1(11), 136-138.

16. Sultanovich, S. N. (2023). METHODS OF TEACHING ENGLISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(9), 153-156.

17. Akhmadjonov, A. (2023). RESEARCH ON LANGUAGE PLANNING AND POLICY PROPOSAL OF A CHOSEN EDUCATIONAL SCHOOL. Innovative Development in Educational Activities, 2(17), 78-84.

18. Akhmadjonov, A. (2022, September). PRONUNCIATION PROBLEMS OF STUDENTS AT LOCAL UNIVERSITIES IN UZBEKISTAN. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 6, pp. 65-75).

FUTUROLOGIK KOMPETENSIYA BO`LAJAK O‘QITUVCHILARNI SALOHIYATINI OSHIRUVCHI OMIL SIFATIDA

Nishonov Nodir Alimjanovich
ADPI doktoranti
email: nodirbeknishonov1988@gmail.com
Tel:+998975820472
ORCID ID: 0009-0009-2855-595X

Annotatsiya. Ushbu maqolada futurologik kompetensiya ta’lim sifat samaradorligini oshiruvchi va bo‘lajak o‘qituvchilarda kelajak tizimlariga adaptatsiyasini optimallashtiruvchi vosita sifatida o`rganilgan. Shu maqsadda yurtimizning bir nechta hududida pedagogika yo ‘nalishida ta’lim olayotgan bo‘lajak pedagoglar faoliyati tadqiq qilindi va turli tajria sinov ishlari o‘tkazildi. Buning uchun dastlab futurologik bilimlar, ko`nikmalar va malakalarni aniqlashga qaratilgan so`rovnomalar halqaro futurologik assotsiatsiyalar, analitik tashkilotlar va ilmiy tadqiqot manbalariga asoslangan holda ishlab chiqildi. O`rganishlar natijasiga ko`ra, bo`lajak o`qituvchilar futurologik metodlar, bilimlar va kompetensiyani ahamiyatini to`laligicha anglab yetmaganligi, faoliyati doirasida samarali foydalana olmayotganligi ma’lum bo`ldi. Futurologik kompetensiya o`z navbatida pedagogdagi bashorat qila olish qobiliyatining asosiga qurilgan bo`lib ma’lum bir voqea-hodisalarning kelajakdagi izchil rivojlanishini anglab yetishga yordam beradi va shunga monand amallar ketma-ketligini bajarishni o`zida mujassam qiladi. Har bir fan tarmog`ining tarkibiy qismida shu fanga oid futurologik qarashlar va konsepsiyalar mavjud bo`lib, ushbu nazariyalar fanning kelajakdagi ahamiyatini, dolzarbligini va originalligini namoyon qiladi. Futurologik ko’nikmalarni rivojlantirish asnosida bo`lajak pedagoglarda mavjud vaqt makoniga nisbatan ilgarilab ketish, intuitsiyaning ilmiy manbalarga asoslangan holda rivojlanishi kuzatiladi. Mantiqan olib qarasak, bu kadrning qadr-qimmatini oshirib, unga keng imkoniyatlar eshigini ochadi. Davlat va jamiyat ham bunda katta manfaat egaiga aylanadi. Shunday ekan ushbu kompetensiyaning bugungi kundagi ahamiyati nafaqat bo`lajak o‘qituvchilar uchun balki yurtimizda ta’lim olayotgan barcha yosh kadrlar uchun juda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Futurologiya, futurologik kompetensiya, kompetensiya, intuitsiya, strategiya, tanqidiy fikrlash

Аннотация. В данной статье футурологическая компетентность рассматривается как инструмент, повышающий качество образования и оптимизирующий адаптацию будущих учителей к системам будущего. С этой целью в ряде регионов нашей страны изучалась деятельность будущих педагогов, обучающихся по направлению педагогика, и проводились различные экспериментальные испытания. Для этого на основе международных футурологических ассоциаций, аналитических организаций и источников научных исследований были разработаны анкеты, направленные на определение футурологических знаний, навыков и квалификации. По результатам исследований стало известно, что будущие учителя не до конца понимают важность футурологических методов, знаний и компетенций и не могут эффективно использовать их в своей работе. Футурологическая компетентность, в свою очередь, строится на основе способности педагога прогнозировать, помогает понять закономерность развития тех или иных событий в будущем, включает выполнение аналогичной последовательности действий. В состав каждой отрасли науки входят футурологические взгляды и концепции, связанные с этой наукой, и эти теории показывают будущую важность, актуальность и своеобразие науки. В ходе развития футурологических навыков у будущих педагогов наблюдается

продвижение по отношению к существующему временному пространству, развивается интуиция, основанная на научных источниках. Логично, что это повышает ценность персонала и открывает двери к широким возможностям. Обладателями большой заинтересованности в этом также становятся государство и общество. Поэтому важность этой компетенции сегодня очень важна не только для будущих учителей, но и для всех молодых кадров, обучающихся в нашей стране.

Ключевые слова: Футурология, футурологическая компетентность, компетентность, интуиция, стратегия, критическое мышление.

Abstract. In this article, futurological competence is considered as a tool that improves the quality of education and optimizes the adaptation of future teachers to the systems of the future. For this purpose, in a number of regions of our country, the activities of future teachers studying in the field of pedagogy were studied, and various experimental tests were conducted. For this purpose, questionnaires aimed at determining futurological knowledge, skills and qualifications were developed on the basis of international futurological associations, analytical organizations and sources of scientific research. According to the research results, it became known that future teachers do not fully understand the importance of futurological methods, knowledge and competencies and cannot effectively use them in their work. Futurological competence, in turn, is based on the teacher's ability to predict, helps to understand the pattern of development of certain events in the future, includes the implementation of a similar sequence of actions. Each branch of science includes futurological views and concepts associated with this science, and these theories show the future importance, relevance and originality of science. In the course of developing futurological skills, future teachers experience progress in relation to the existing time space, and develop intuition based on scientific sources. It is logical that this increases the value of personnel and opens doors to wide opportunities. The state and society are also becoming very interested in this. Therefore, the importance of this competence today is very important not only for future teachers, but also for all young personnel studying in our country.

Key words: Futurology, futurological competence, competence, intuition, strategy, critical thinking.

Kirish.

Har qanday faoliyatni amalga oshirayotganda, inson doimo uning natijasini bashorat qiladi va voqealar rivojini kutadi. Inson ongining bashorat qilish xususiyati uning psixikasining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. O'tmish va hozirgi zamonni taqqoslab, odamlar ob'ektiv sabab-oqibat munosabatlarini, turli hodisalarning rivojlanishini belgilovchi omillarni kashf etdilar, ular asosida kelajak haqida ma'lumot olishlari mumkin edi. Bu imkoniyat inson psixikasining shakllanishi bilan birga filogenezda ham, ijtimoiy-ishlab chiqarish va ijtimoiy faoliyat jarayonida ham rivojlandi. Alal-oqibat bu imkoniyat insonda ko`nikma malaka va kompetensiyalar ko`rinishida namoyon bo`la boshlaydi. Intuitiv his tuyg`ularning rivojlanib borishi insonda antisipatsiyaning yuzaga kelishiga mustahkam tayanch bo`lib hizmat qiladi. Inchunun, ushbu tushuncha futurologik kompetensiyaning fundamental nazariy va amaliy asosi bo`lib hizmat qiluvchi oldindan ko`rish, oldindan bilish, oldindan his qilish va bashorat qila olish qobiliyatini o`zida mujassam qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda va rivojlangan davlatlar qonunchiligida ta’lim natijalari nafaqat bilim, ko‘nikma va malakalar orqali, balki shaxsning ta’lim jarayonida egallagan kompetensiyalari orqali aniqlanishi ta’kidlanadi. Kompetensiya - bu oliy kasbiy ta’lim mazmuni uchun ayniqsa muhim bo‘lgan, o‘quv japayonining rejalashtipilgan maqsadi, u mutaxassis uchun kasbiy faoliyat talablari va uning malakasi asosida shakllanadi.

N.M.Muslimovning ta’kidlashicha inglizcha “competence” tushunchasining lug‘aviy ma’nosi “qobiliyat” demakdir, biroq “kompetensiya atamasi bilim, ko‘nikma, mahorat va qobiliyatini ifoda etishga xizmat qiladi”[1, B. 16]

Kompetensiyaning bir qancha turlari mavjud bo`lib, biz ilmiy tadqiqotimiz uchun asos bo`lib hizmat qiladigan futurologik va prognostik kompetensiya elementlariga batafsil to`xtalib o`tamiz.

E.V.Makarova o'quvchilarning prognostik kompetensiyalarini shakllantirishning uslubiy asoslari bo'yicha tadqiqotlarida metodologik asosini kontekstli, kompetentsiyaga asoslangan, tizimli, shaxsiy rivojlanish va faoliyatga asoslangan yondashuvlardan iborat ekanligini aytib o`tadi[2, C. 107-144].

Mironov prognoz qilish qobiliyatlarini shakllantirishning funktsional, boshqaruv va vazifalarga asoslangan yondashuvlarini aniqladi[3, C. 400]. Muallif talabalarda pedagogik prognozlashning mohiyati va mazmuni haqidagi nazariy bilimlarni shakllantirish zarurligini qayd etadi, bu esa prognostik kompetentsiyani shakllantirish jarayonining tayyorgarlik bosqichida aks ettirilishi kerak.

Eronlik tadqiqotchilar A.Zarei va M.Gilanian[4, P. 9-30] o‘z tadqiqotlarida ingliz tilini o‘rganish kontekstida o‘quvchilarning futurologik kompetensiyasini ko‘rib chiqdilar. Tadqiqot bashorat qilish qobiliyatining chet tilini o'rganish strategiyasini tanlashga ta'sirini aniqladi. A. Zarei va M. Gilanianlarning ta'kidlashicha futurologik tahlil qilish faoliyati kognitiv va meta-kognitiv strategiyalar, shaxsiy resurslar va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bilan birga o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'limning yaxlit jarayoni bilan muhim o'rin tutadi.

Argentinalik olimlar J. Stover, A. Xoffman va M. Liporace kollej talabalari faoliyatining futurologik modelini sinovdan o'tkazdilar, u talabalarning yuqori natijalarga erishishining 2 ta asosiy omilini o'z ichiga oldi: motivatsiya va o'quv strategiyalarini tanlash[5, P. 71-84].

Nemis tadqiqotchilari J. Konig, R. Ligtvoet, S. Klemens va M. Rotlandlar mahoratli o'qituvchilar tayyorlashni o'rganish jarayonida prognozlash qobiliyatini rivojlantirishni o'qituvchilik amaliyoti yo'lida kasbiy imkoniyatlarni oshirish vositasi deb hisoblaydilar [6, P. 122].

Tadqiqotchilar elementlarni tasniflash, o'quv va amaliy faoliyatni baholash bo'yicha dalillar keltiradi, uning tarkibiy qismlari pedagogik prognozlash bilan to'ldirilgan:

1.Darsni rejalashtirish; 2.O'quv jarayonining o'zi;

3.Nazariya va amaliy vaziyatlar o'rtasidagi bog'liqlik;

4.Taktik strategiyalarni bashorat qilish.

Shvetsiyalik olim M.Ojala o'zining ilmiy nashrlarida ta'kidlaydiki, prognostik kompetentsiyaning yuqori darajada rivojlanishi tufayli o'qituvchilar ta'lim amaliyotida unchalik barqaror bo'lmagan strategiyalarga qarshi chiqishi va ularni buzishi, muammolarni bartaraf etishning muqobil usullarini taqdim etishi mumkin [7, P. 76-84]. Masalan, o'quvchilarning materialni o'zlashtirishidagi qiyinchiliklarni hal qilishda kognitiv qayta qurish/ijobiy qayta baholash.

Natija va muhokama.

Prognoztik kompetentsiyani shaxsiy yondashuv pozitsiyasi orqali ko'rib chiqishda, pedagogik bakalavr talabasining qiymat-semantik yo'nalishi ma'noni shakllantiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Hususan, bakalavr talabalarining qiziqishlari, ularning munosabatlari, motivlari va qadriyatlari bunga yaqqol misol bo`la oladi. Prognostik kompetentsiyani shakllantirishda ushbu yondashuvga tayanish bakalavriat pedagogika talabalarining o'z-o'zini

rivojlantirish jarayonini ularning intilishlari va motivlarini, mavjud kasbiy tajribasini, prognostik kompetentsiyani dastlabki o'z-o'zini baholashini va nuqtai nazarini hisobga olgan holda to'liq amalga oshirishga yordam beradi.

Bizning tadqiqotimizga kelsak, shaxsiy yondashuvdan foydalanish pedagogika yo’nalishidagi bakalavriat talabalarining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish bilan bog'liq va prognostik kompetentsiyani shakllantirish uchun allaqachon mavjud ichki resurslarni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

Akmeologik yondashuv jarayonida asosiy rol bo'lajak o'qituvchining ko`zlangan natijaga e'tiborini qaratish hisoblanadi, shuning uchun biz o'z ishimizda pedagogika yo`nalishidagi bakalavriatlarni kasbiy o'sishni futurologik tahlil qilish, kasbiy rivojlanish istiqbollarini, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish strategiyalarini prognoz qilish ko`nikmalarini rivojlantirish uchun tayyorlaymiz.

Faoliyat yondashuvuni amalga oshirish shaxsning shakllanishi va rivojlanishining asosi sifatida faoliyatning roli haqidagi pozitsiyaga asoslanadi. Bunda faoliyat ustuvor shart va asosiy vosita hisoblanadi. Shuningdek, u eng samarali transformatsion faoliyat sifatida talabaning shaxsiyatini, mehnat funktsiyalarini ijodiy bajarishga yo`naltiradi. Bundan tashqari, amaliy faoliyat davomida shaxsiy rivojlanish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Faoliyat inson faolligining ustuvor turi bo'lib, faoliyat jarayonida shaxs shakllanadi va kasbiy rivojlanish jarayonining mazmuni shakllanadi. Aynan yuqoridagi yo'nalishlar, bizning fikrimizcha, prognozlashning o'ziga xos ko'rinishlari va ajralmas xususiyatini to'liq aks ettiradi.

Hulosa va tavsiyalar.

Hulosa o`rnida shuni ta’kidlashimiz lozimki futurologik kompetensiyaning bo`lajak o`qituvchilar uchun zarurati nafaqat ta’lim tizimida, balki, davlatning strategik tizimlarida ham ulkan ahamiyatga ega. YuNESKO ma’lumoti bo‘yicha: “Hozirgi vaqtda jiddiy muammo yuzaga kelgan – butun jahonda ta’lim olishni hohlovchilarning soni ta’lim muassasalaridagi ish o‘rinlarga nisbatan ko‘pchilikni tashkil etmoqda va taxminlarga ko‘ra 2025 yilga borib dunyodagi talabalar soni 165 milliondan 198 milliongacha o‘sishi mumkin [8]Aynan shu muhitda ta’lim jarayonini loyihalashtirish jarayonida futururologik metodlar va konsepsiyalardan unumli foydalanish esa zamonaviy kadrlar uchun yuqori salohiyat ko`rsatkichi sifatida qabul qilininishiga ishonchimiz komil.21-asrda “soft skills” hamda “hard skills” deya ta’riflanayotgan fundamental ko`nikma va malakalarning shakllanishiga kuchli ta’sir ko`rsatuvchi omil sifatida futurologik kompetensiya bo`lajak o`qituvchilar uchun tamal toshi sifatida hizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Muslimov N.A., Upazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalari. – T.: Fan va texnologiya, 2013. – 160 b.; 16-b.
2. Макарова Е.В. Условия формирования прогностической компетенции студентов аграрных вузов / Е.В. Макарова // Вестник Челябинского государственного педагогического университет. – Челябинск: Челябинский гос.пед.ун-т,2012. - № 2. – С. 107-144.
3. Миронова М.В. Формирование прогностических умений студентов педвуза в процессе педагогической практики: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01: Красноярск, 2001.- 400 с
4. Zarei A. A., Gilanian M. The Role of Language Learning Strategies in Predicting Meta-cognitive and Motivational Self-regulated Learning //Language Horizons. - 2017. - №. 2. - P. 9-30
5. Stover J. B. et al. Predicting academic achievement: The role of motivation and learning strategies //Problems of Psychology in the 21st Century. -2014. - №. 8. - P. 71-84.

6. König J. et al. Effects of opportunities to learn in teacher preparation on future teachers' general pedagogical knowledge: Analyzing program characteristics and outcomes //Studies in Educational Evaluation. - 2017. - № 53. - P. 122

7. Ojala M. Hope and anticipation in education for a sustainable future //Futures. - 2017. - №. 94. - P. 76-84.

8. Рекомендации по работе с открытыми образовательными ресурсами (ООР) в сфере высшего образования. – М.: Институт Юнеско по информационным технологиям в образовании, 2011. – 23 с. // URL: http://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214729.pdf

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA KINESIKANING AHAMIYATI

Nizomova Zarifa Kamoliddin qizi,
Namangan davlat universitet mustaqil izlanuvchisi
e-mail: zarifanizomova801@gmail.com

Annotatsiya.Dunyo tilshunosligida, xususan, o‘zbek tilshunosligida ham nutqiy muloqotning noverbal vositalari (ovozdagi turli holatlar, ishoralar, mimika va gavda harakatlari) tadqiqi tilning turli aspektlarida amalga oshirilgan. Zamonaviy hayot realiyalari shuni ko‘rsatmoqdaki, hozirgi dunyoning barcha jamiyatida muloqot o‘ta erkin, kutilmagan hamda til qoidalaridan yiroqligi bilan xarakterlanadi. Bunda noverbal vositalarning o‘rni har qachongidan ortgan va ular o‘z zimmalariga katta pragmatik yukni ola boshladi. Ayniqsa, ularning virtual muloqotda noverbal vositalar tadqiqotchilar e’tiboridan chetda qolmoqda.

Mazkur maqolada paralingvistik vositalar haqida qisqacha ma’lumot berilgan, hamda ularning o‘rganilish darajasi va ahamiyati ochib berilgan. Murojaatda noverbal shakllari ham keng tahlil qilingan. Shuningdek, lingvistik va nolingvistik aloqalar, ular o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir va qarama-qarshiliklar , ma’lum tasvirni yaratish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Muloqot jarayonida noverbal vositalarning xususiyatlar masalasi ham yoritilgan. Bundan tashqari, o‘zbeklarda aloqa-aralashuv jarayonida qadimdan tarkib topgan va ishlatib kelinayotgan muomala shakllari ham berilgan.

Kalit so‘zlar: virtual muloqot, noverbal vositalar, noverbal shakl, lingvistik va nolingvistik aloqa, jestlar, imo-ishoralar.

Аннотация. В мировой лингвистике, в частности, в узбекской лингвистике, изучение невербальных средств речевого общения (различных состояний голоса, жестов, мимики и движений тела) осуществлялось в различных аспектах языка. Реалии современной жизни свидетельствуют о том, что во всем обществе современного мира общение характеризуется крайней свободой, непредсказуемостью и далекостью от языковых правил. Роль невербальных инструментов в этом возросла, чем когда-либо прежде, и они начали брать на себя большую прагматическую нагрузку. Особенно их невербальные инструменты в виртуальном общении остаются незамеченными исследователями.В процессе общения также освещается вопрос о свойствах невербальных средств. Кроме того, в процессе общения-вмешательства у узбеков давались формы обращения, которые издавна складывались и использовались.

Ключевые слова: виртуальное общение, невербальные средства,невербальная форма, лингвистическое и нелингвистическое общение, жесты, кинестетика, жесты, мимика, такесики.

Abstract. In World linguistics, in particular in Uzbek linguistics, the study of nonverbal means of speech communication (various states in the voice, gestures, facial expressions and posture movements) was carried out in different aspects of the language. The realities of modern life show that in all societies of the current world, communication is characterized by being extremely free, unexpected and far from the rules of language. In this, the role of nonverbal tools has grown more than ever, and they began to take on a huge pragmatic load. In particular, in their virtual communication, noverbal tools remain unnoticed by researchers. Mzakur's paper provides a brief overview of paralinguistic tools, and reveals the degree and significance of their study. The appeal also extensively analyzed nonverbal forms. Also discussed are linguistic and non-linguistic relations, interaction and contradictions between them , the possibility of creating a certain establishment. In the process of communication, the issue of properties of nonverbal means is also

covered. In addition, forms of treatment have also been given in Uzbeks, which have long been composed and used in the process of communication and intervention.

Key words: virtual communication, nonverbal means, nonverbal form, linguistic and non-linguistic communication, gestures, gestures.

Kirish

Til vositalariga funksional tomondan yondashish tamoyili tabiiy ravishda nutq vositalarining qamrov kengaytirishni talab qiladi. Aloqa jarayonida ekstralingvistik vositalarga nisbatan paralingvistik vositalar, ayniqsa, keng qo‘llanadi. So‘zlovchining o‘g‘zaki nutqi bilan birgalikda qo‘llanib, tinglovchilar bilan bevosita aloqa qilishda nutq mazmunini to‘ldiradigan, uning jozibadorligi, ta’sirchanligini oshiradigan imo-ishoralarning o‘zaro aloqadorligini va farqlarini tadqiq qilish maqsadida til va nutqni sistemali o‘rganish lozim bo‘lmoqda.

Ana shunday amaliy talab bilan nutqning bu yordamchi vositalarini o‘rganuvchi maxsus fan sohasi maydonga keldi. Hozirgi kunda bu fan sohasi “paralingvistika” nomi bilan tilshunoslikdan mustahkam o‘rin oldi.

Adabiyotlar tahlili

Dunyo tilshunosligida paralingvistik vositalar turli aspektlarda G.V.Kolshanskiy, I.N.Gorelov, G.Ye.Kreydlin, R.K.Potapova, V.V.Potapov, A.Piz, B.Piz, V.A.Pronnikov, I.D.Ladanov, C.Stepanov, S.A.Garkaves, I.Kuznesov, J.Messinjer, L.I.Dmitriyeva, L.N.Klokova, V.V.Pavlova, T.N.Pirkina, I.A.Ax’yamova, G.V.Barishnikova, M.L.Butovskaya kabi olimlar[2]ning tadqiqotlarida yoritildi.

Paralingvistik vositalarning mazmuniy va stilistik tadqiqiga bag‘ishlangan ishlardan o‘zbek tilshunosligida A.Nurmonov, M.Saidxonov, S.Mo‘minov, Sh.Iskandarova, A.Aripova, Z.Akbarova, Q.Rasulov, A.Haydarov, G.Toirova, Q.Kaxarov, X.Ismoilovlar[3]ning tadqiqotlarini ko‘rsatish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada nutqiy muloqotda paralingvistik vositalarning o‘rni masalasini ochib berishga, paralingvistik vositalarning madaniyatlararo xoslanishini tahlil etish hamda virtual muloqotda noverbal vositalarning madaniy me’yorlarni aniqlashga alohida ahamiyat beriladi.

Tahlillar va natijalar

Kinesika-paralingvistik vositalarning ikkinchi turi bo‘lib, u yunoncha so‘zdan olingan. U insonning muloqotida ishtirok etadigan tana harakatlarining (imo-ishoralar va mimikalar) yig‘indisini o‘rganadigan fandir. Kinesika nutq apparati harakatlaridan tashqari qo‘shimcha ekspressiv aloqa vositalarini ham bildirib tana harakatlarini ham ifodalaydi

Kin – bu inson tanasining eng kichik harakat birligi bo‘lib, uni o‘qish orqali siz imo-ishoralar va boshqa harakatlar orqali uzatiladigan xabarlarni sharhlashingiz mumkin. Inson nutqi so‘zlar, gaplar va iboralar ketma-ketligidan iborat bo‘lgani kabi inson xatti-harakati ham kinemalardan iboratdir. Kinemlardan kinemorflar hosil bo‘ladi (iboralarga o‘xshash narsa). Kinesika aloqada tartibga solish funksiyani bajaradigan vizual tarzda qabul qilinadigan harakatlarni o‘z ichiga oladi. Bular nafaqat yuz va tananing harakatlarini, balki kinesikaning tashqi ko'rinishi, yurishi, qo‘l yozuvi va boshqa elementlari ham fiziologik, ham ijtimoiy-madaniy kelib chiqishiga egadir.

Tana tilining, mimikaning o‘ziga xosligi shundaki, u bizning ongimiz ostidagi impulslar tufayli o‘zini namoyon qiladi. Bu esa oddiy og‘zaki tildan ko‘ra tana tiliga ko‘proq ishonish imkonini beradi. Bu borada amerikalik psixolog Artur Aron o‘z ilmiy tadqiqotida kishining kimgadir oshiq bo‘lishi-bo‘la olmasligini aniqlash mumkin degan xulosa beradi. Qizig‘i shundaki, buni o‘rtacha 90 soniyadan 4 daqiqagacha bo‘lgan vaqt ichida amallasa bo‘lar ekan. Olimning

fikricha, bizga mos keladigan odamni topish uchun bir nechta asosiy xususiyat ko‘zdan kechirilsa bas. Bu jarayonda tana “til”ning roli juda yuqori, aniqrog‘, 55%. Bu shuni anglatadiki, miya potensial juftning tana harakatlarini tahlil qiladi va undan sizda qiziqish uyg‘otadigan qandaydir javob signallarini izlaydi[8]. Insonning harakatlari uning ichki dunyosini ma’lum miqdorda yoritib beradi.

Kinesika inson xatti-harakatlarining og'zaki bo'lmagan ko'rinishlarida aks etishini o'rganadi, ular orasida:

Mimika – bu yuz ifodasi, yuz mushaklarining harakati bo'lib, unda odam o'zining ichki his-tuyg'ularini, kechinmalarini, kayfiyatini va boshqa fazilatlarini ifodalaydi. Mimikriya kuchli qo‘zg‘alish jarayonining miya yarim korteksining motor zonasiga tarqalishi bilan bog‘liq – shuning uchun uning ixtiyorsiz xarakterini o‘zida namoyon etadi. Shu bilan birga, butun simpatik asab tizimining mos keladigan qo‘zg‘alishi sodir bo'ladi[5]. Bunga ishonch hosil qilish uchun biz ushbu hodisalarni tasvirlab bergan olimlarning ilmiy ishlariga murojaat qilamiz.

Fiziognomiya deb nomlangan ushbu yo'nalishning asoschisi qadimgi yunon faylasufi Aristotel hisoblanadi. Uning fikriga ko'ra, yuz ifodalari, odamni tanib olishga yordam beradigan o‘ziga xos xususiyatlari bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu tushuncha bo‘yicha u yolg‘iz emas edi.

Qadimgi yunon olimi Pifagor ham xuddi shunday mezonlarga rioya qilgan, u o‘z shogirdlarini tanlagan, faqat ularning yuzlarini ko‘rib chiqqan va shu asosda ularning qobiliyatlarini aniqlagan. Aristotelning tadqiqotining ahamiyati shundaki, u insonning tashqi xususiyatlarini uning shaxsiy fazilatlarini yaxlit tarkibiy qism sifatida tavsiflash bilan bog‘lashga harakat qildi.

O‘z davrining eng buyuk fiziognomisti, butun Yevropada katta shuhrat qozongan, shveytsariyalik ruhoniy, olim va shoir Yoxann Gaspar Lafater faoliyatiga alohida e'tibor qaratish lozim. Lafater to‘rt jildli asarida uni "fiziognomik parchalar" deb nomlagan va 1775-1778-yillarda nashr etgan. To‘rt jildli kitobda yuzni o‘rganish faniga yangi yondashuvlar ko‘rsatilgan. I.G.Lafaterning yozishicha,"yuzlar kitoblarga xos bo‘lganidek o‘qish uchun ham mavjud, farq shundaki, ular qisqa vaqt ichida o‘qiladi va bizni kamroq aldaydi"[4]. I.G. Lafater "odamlarni fiziognomiyadan bilish san'ati" asarida "ekspressiv harakatlarni izimlashtirishgabirinchi urinishni amalga oshirdi"[6]. Biz aniq ilmiy tadqiqotlar haqida gapiramiz, chunki ekspressiv harakatlarning amaliy qo‘llanilishi qadimgi Rim davridan berima'lum bo‘lgan. Xususan, qadimgi Rimning taniqli notiq va mutafakkiri M.T. Tsitseron o'shapaytda notiqlikda imo-ishoralarning ahamiyatini tushunib,unga shogirdlarini ham o'rgatgan[7].

Kinesikani ilmiy jihatdan o‘rganishning boshlanishining mohiyatiga ko‘ra Charlz Darvin tomonidan qo‘yilgan bo‘lib, u tilning kelib chiqishi va imo-ishoralar va mimikalarning yuksalishi o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasini tubdan o‘rgangan. Darvin ta'kidlaganidek, insonning yuz ifodalari hayvonot olamidan kelib chiqqan. Hayvonlar va insonlarda ko‘plab umumiy yuz ifodalari mavjud – xavotir, qo‘rquv, tashvish va boshqalar. Biroq, odamning o‘ziga xos his-tuyg‘ulari va ularning yuz ifodalari – ilhom, hayrat, hamdardlik, jo‘shqinlik holatini ifodalaydi. Ko‘pgina insoniy his-tuyg‘ularini hamda hayvonot dunyosini adaptiv ahamiyatga ega bo'lgan harakatlarini ham ishlab chiqilgan. Shunday qilib, yuqori labni ko‘tarish orqali bir necha ma’no tushunish mumkin.

- Odamda nafratning namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi;
- tinglovchiga qarata labni tishlash esa aytyotgan gapini aytmaslikni bildiradi;
- so‘zlovchining suhbati eshituvchiga yoqmaganini ifodalaydi;

- labni bir marta o‘ngga (ayrim holatda chapga) silkinishi suhbatdoshini turgan joydan chiqib ketishini bildiradi.

Mimik harakatlar quyidagilarga bo‘linadi:

1. Tajovuzkor yuz ifodalari-g‘azab, shafqatsizlik va boshqalar;
2. Faol-mudofaa-jirkanish, nafrat;
3. Yo‘naltiruvchi-tadqiqot yo‘nalishining yuz ifodalari: passiv-mudofaa-kamtarlik, kamsitish vs boshqalar;
4. Yuz ifodalari:zavq-norozilik, masalan, quvonch yoki baxt;
5. Haqiqatni yashirishning yuz ifodasi: qayg‘u yoki ko‘ngilsizlik va boshqalar;

Ammo virtual muloqotda mimikaning eng muhim elementlaridan biri bu ko‘rinishdir. Muloqot jarayonida odamlarning qarashlarini bir-birlariga moslashtiruvchi funksiyani bajaradi. Bunday qarashlar bir maromda muayyan aloqa kanalini tashkil qiladi. Ammo alohida nutq zanjirining tugashiga taxminan bir soniya qolganda, suhbatdosh o‘z nigohini tinglovchining yuziga qaratadi, go‘yo so‘zlash navbati boshlangani haqida ma’lumot berib, o‘zi qoldirgan taassurotni baholaydi. Tinglovchi esa so'zlovchining gaplari mazmuniga o‘z munosabatini ko‘zlari bilan bildiradi – bular ma'qullash va qoralash, rozilik va kelishmovchilik, quvonch va qayg‘u, zavq va g'azab bo'lishi mumkin. Ko‘z inson tuyg'ularining butun harakatini ifodalaydi, chunki u ichki dunyosini ko‘rsatib beruvchi tana a’zosidir.

Ko‘z bilan aloqa qilish turlari bir necha ma’nolarni ifodalaydi, shulardan ko‘z qisish:

1. Qumriniso Sobiraxonga ko‘z qisib:

-O‘yin –kulgimizning boshi Bahrixonning to‘yi bo‘ladi,-dedi.

(*A.Qahhor)*

-Qizini shunday odamlarga bergan qaynonalar yog‘ yeb, sharbat ichsalar kerak,-dedi mulla Sulaymon Aniqulga ko‘z qisib.

(Sh. Rashidov)

2. Men kulib yuborgan edim, sherigim turtib, ko‘z qisdi.

(A.Qahhor)

3. Ular anchadan beri bir-biri bilan ko‘z qisishib yurar ekan.

(“O‘zbek xalq ertaklari”)

4. Qalandarov juda hijolatli bir marosimni o‘tkazayotganday qip-qizarib, iljayib, ko‘zi ko‘ziga tushgan odamga “mayli, qo‘ya ber, ahamiyati yo‘q” degan ma’noda ko‘z qisib tikka turar edi.

(A.Qahhor)

Ko‘z qisish birinchi misolda “hazil”, ikkinchi misolda “kulma” ma’nolarida, uchinchisida “kelishish”, to‘rtinchisida esa “ ahamiyati yo‘q” ma’nolarida ishlatilmoqda[1]. Yoki “yo‘q nigoh” jamlangan fikrlash demakdir.

1. Suhbatdoshning fikri qiziqtirmasa, bosh silkish yoki qo‘l harakatlari orqali ifodalash.
2. Ko‘zni yumub olish orqali bildirish;
3. Yugurib qaragan, uzoqqa yoki yaqinga qaragan. Bu kelishuv yo'qligi va ishonchsizlik belgisidir.

Endi o‘zbek, ingliz tilida so‘zlashuvchi mamlakatlar va Xitoyning yuz ifodalarini ko‘rib chiqaylik.

O‘zbek va ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning yuz ifodalari umumiy qabul qilingan me'yorlardan unchalik farq qilmaydigan va farq qiladigan tomonlari mavjud. Ammo e'tiborga olish kerak bo'lgan bir nechta nuanslar ham mavjud.

Amerikaliklar va ingliz tilida so'zlashuvchilar jamoat oldida juda ko'p tabassum qiladilar. Ingliz tilida so'zlashadigan dunyoda bu yaxshi niyat va xushmuomalalik namoyonidir. Bular siz suhbatdoshga zarar bermaslik va ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishni va'da qilasiz. Ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda, agar biror kishi jamoat oldida va muloqot paytida tabassum qilmasa, u qo'pollik qiladi va uni tajovuzkor odam sifatida qabul qiladi, deb ishoniladi. O‘zbek tilida tabassum doimiy tarzda emas, balki suhbat qizigan mahalda tabassum qilish yaxshidir, birdek tabassum jiddiy emasligini bildiradi.

Agar siz gapirganingizda inglizlar tez-tez ko'zlarini pirpiratsa, demak u sizni diqqat bilan tinglayapti. Shu bilan birga, odam yon tomonga qarashi mumkin, chunki ularning ko'zlariga uzoq vaqt qarash odatiy hol emas.

Agar inglizlar qoshlarini ko‘tarsalar, demak, ular har qanday g'oyaga shubha va shubhali munosabatni bildiradilar.

Xitoyda yuz ifodalari ishlab chiqilmagan va bu yillar davomida har qanday vaziyatda "yuzni saqlab qolish" istagi tufayli ishlab chiqilgan. Xitoyliklarning yuzida his-tuyg'ularning aksini ko'rish deyarli mumkin emas. Ammo ko'pchilikni hayratda qoldiradigan bir xususiyat bor. Har qanday yomon vaziyatda ular tabassum qiladilar va hatto kulishadi. O'lim haqida xabar berishda ular qayg'u ko'rsatmasliklari kerak, aksincha, ular tabassum qilishlari kerak. Ular har qanday tajovuzni ham tabassum bilan kutib olishadi. Va ularga qanchalik baland ovozda qichqirsalar, shunchalik kengroq tabassum qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar (references):

1. Нурмонов.А. Танланган асарлар III жилдлик .Іжилд . Т.2012. – С.222
2. Қахаров Қ. Ўзбек ва немис нутқий этикетларининг қиёсий тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Андижон, 2017. – Б.157.
3. Расулов Қ. Ўзбек мулоқот ҳулқининг функционал хосланиши: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2008. – Б.139.
4. Степаненко А. В. Лицо человека [Текст] / А.В. Степаненко. – М.:Знание, 1992. – 150 с.
5. Цитируется по: Мимика и жесты: Секреты общения / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – Мн., 2007. – С. 32
6. Степаненко А. В. Лицо человека [Текст] / А.В. Степаненко. – М.:Знание, 1992. – 150 с.
7. Цитируется по: Мимика и жесты: Секреты общения / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. – Мн., 2007. – С. 32
8. https://amorebeutifulquestion.com

THE TERMINOLOGY, GENESIS, AND LINGUISTIC FOUNDATIONS OF "BRAND NAMES" IN THE WORLD OF LINGUISTICS

Toshboyeva Odinahon Elbek Qizi,
independent researcher.

Abstract: This article conducts detailed research on the linguistic basis of brand names, terminology, and genesis in world linguistics and covers its opinions comprehensively. In the countries of the world, the brand, that is, the naming of a new product or company and how important it is, also explains that their linguistic basis is important. In addition, it is dedicated to the genesis (origin) of naming a new product and its linguistic basis.

Keywords: brand, name, principle, rule, genesis, linguistic, product, design, company, structure, identity.

Аннотация: В данной статье проводится подробное исследование лингвистической основы торговых марок, терминологии и генезиса в мировой лингвистике и всесторонне освещаются ее взгляды. В странах мира бренд, то есть наименование нового продукта или компании и то, насколько оно важно, также объясняет важность их языковой основы. Кроме того, оно посвящено генезису (происхождению) наименования нового продукта и его языковой основе.

Ключевые слова: бренд, имя, принцип, правило, генезис, лингвистический, продукт, дизайн, компания, структура, идентичность.

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon tilshunosligida tovar belgilarining lingvistik asoslari, terminologiyasi va genezisini atroflicha o‘rganib, uning qarashlarini har tomonlama qamrab olinadi. Global brendga ega bo‘lgan mamlakatlarda, ya’ni yangi mahsulot yoki kompaniyaning nomi va u qanday ma’lum va taniqli bo‘lishida ularning lingvistik kelib chiqishini ham hisobga olgan holda yoritib beradi. Bundan tashqari, u yangi mahsulot nomining genezisi yani (kelib chiqishi) va uning lingvistik asoslariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: brend, nom, tamoyil, qoida, genezis, lingvistik, mahsulot, dizayn, kompaniya, tuzilma, o'ziga xoslik.

Introduction. In the modern era, the concept of "brand" is widely considered, and the etymology of its origin has a long history. In ancient history, "branding" began with the branding of livestock to prevent theft [3,84]. Today, branding is one of the main concepts in every industry and company's product too. A brand includes a company's strategy, differentiation from competitors, pricing policy, and unique values that are created for consumers.

"Branding" means not only a name but also style and design, which are significant when naming a company. For example, imagine that there is a red color in Brand. It can be Coca-Cola or KFC. The brand colors may be the same, but the style, as well as the way the color is used, is different. That's why both brands are very different in terms of design style. The style is the main factor that sets a brand apart from others.

The brand genesis is considered to be the direction that researches the emergence of the brand, meaning its name; at the same time, it studies how it emerges in what style and by whom, for what reasons and experiences.

Regarding brand terminology, it refers to a specific set of words used to understand issues in branding, marketing, and business. For example, the following words can be used to provide examples: branding, target audience, brand identity, brand equity, brand ambassador, and others.

The linguistic foundations of branding are based on creating a unique identity through a

brand name, logo, and other distinctive symbols that differentiate it from others. These foundations encompass various languages, words, colors, images, and symbols.

Methodology. The following article also employed classification, systematization, and word building. The researchers have found that the brand names should be both appropriately correct to spell and to understand in order to not confuse the product. Once I. Bulatovic pointed out that, aside from all of this, it's important to remember that consumers assign a brand's worth, and not just for illogical and emotional reasons. Conversely, when customers respect a brand solely because they expect a certain level of quality from it, they are acting extremely rationally [2, 1329].

Literature Review. In the world, various scholars have analyzed the concept of branding in various ways. For example, P. Feldwick emphasized the concept of giving a name to a company as the main brand concept that distinguishes it from others [5, 19]. А. Старов [6, 4] has developed the idea of a brand as a symbol that represents a product and a mark. The concept of creating a name, or brand, is analyzed by V, Y. Kojanova [2,789] as the name that represents the face of the company and should be memorable and enduring in the minds of both customers and consumers. The three factors that need to be considered when creating a brand genesis, or the emergence of a name, are:

1. The brand name should be easy to pronounce.
2. From a phonetic standpoint, the brand names should be correctly linked to each other for quick recall.
3. When creating a brand, especially when using abbreviations, it is necessary to consider other languages to avoid discomfort in pronunciation.

Meaningful names convey relevant product information and can be seen as perennial advertising, with a consistent message, for the product [3, 3].

Research and results. V.Y. Kojanova states that brands first express a set of specific expectations for stability in society and, secondly, occupy a strong position in achieving functional goals in society's favor, bringing about a general concept and a positive image [5, 11]. If the process of branding genesis, i.e., naming practice based on the above-mentioned criteria, is implemented, the said name will be quickly and actively recognized by the public, will have its place and position in the market, and will ensure service to its customers for many years to come.

If we consider the branding genesis, in many cases, the name of the brand is derived from the names and surnames of individuals or place names. For example, one of the famous electric vehicle manufacturers aiming to become world-renowned, TESLA, produces electric cars. This name is built on an anthroponym basis, chosen for electric vehicles by the renowned Austrian scientist Nikola Tesla in the field of electrotechnics. Apart from that, there are also brands named after places, one of which is AMAZON, founded by Jeff Bezos as an online bookstore, which later expanded its assortment and became one of the world's largest online retailers.

In the field of international linguistics, the term "brand terminology" refers to the collection and aggregation of specific words and phrases studied in marketing and branding. Examples of these include terms such as branding, corporate identity, slogan, logo, brand value, and more. The line above discusses the importance of brand strategy and its role in increasing and maintaining branding success. For example, one of the terms mentioned above, Logo, is a graphic symbol that represents and visually identifies a company or organization. Logos capture the symbols, symbolic elements, and iconographic images associated with a company. Logos represent the image and identity of the company, and their purpose is to promote and emphasize the branding in advertising, which is used to be recognized among customers and clients [4, 214].

One of the main concepts of branding is to produce high-quality products that can meet

high standards. An example of this is the perfumes produced under the world-famous “Chanel” brand, which has already become famous worldwide. Products manufactured by such well-known brands are considered to be of significantly higher quality and value compared to those produced under other “labels”. The reason is that the “Chanel” brand has been recognized as a trustworthy brand by its loyal customers worldwide.

According to K. Dzyuba, the emergence of brand names consists of the following structural components: 1. creating a marketing model and shaping goals. 2. conducting experiments [4, 17].

The branding has important linguistic aspects, one of them being the role of language in communication with customers, where language plays a crucial role in facilitating quick and easy interaction with customers, that is, not only how to deal with customers but also how to respond to their needs and develop mutual relationships with customers. The subject of production, for an entrepreneur, encompasses putting the name of their company on the product being manufactured. Creating a name is a complex creative linguistic process that involves a thorough understanding of the language standards by the creator, giving proper evaluation to the power of its influence, utilizing language elements in a significant and purposeful manner in product naming, and demanding the ability to create effective communicative interactions through the name [2, 11]. A brand is name, term, sign, symbol or design or a combination of theory intended to identify goods and services of one seller or group of sellers and to differentiate them of competitors [1, 20]. The table below illustrates the linguistic principles of branding, that is, naming.

Criterion	**Description**
Uniqueness	Any successful name should be humble and modest, not boastful in the market.
Attractiveness	The acceptability level of the name you chose for your target audience.
Easy pronunciation	Ensure that the name is easy for your target audience to pronounce.
Correct pronunciation	Try to pronounce the name for your target audience and see if it is as you expect (especially if the name is complex or in a foreign language).
Easy to remember	Is it easy for your target audience to remember the name and can they repeat it after a few minutes of use?
Level of brightness	How much recognition does the name you have chosen enjoy among competitors and major market players?
Market orientation	The company's product name or product names correspond to which extent to the market or product category?

Compatibility with the price category	How much does the company's product name or product names correspond to the targeted price segment?
Imagination and simile	When hearing the product name, at least three images and perceptions that can come to the forefront of the target audience's mind.

https://www.norma.uz/bizning_sharhlar/kompaniya_eki_mahsulotga_nom_qanday_tanlanadi

Conclusion. In the field of linguistics, there is currently no universally accepted definition or terminology for how to name a brand and its terminology, as well as its linguistic foundations, as recognized by world linguistic scholars. In English, these concepts are variably defined based on researchers' findings and results. By analyzing the opinions of many linguists who are well-versed in various languages, it becomes evident that the naming of brands, terminology, and linguistic foundations plays a crucial role in global linguistics and how they are utilized. When it comes to brand names, they express the characteristics, qualities, history, and values of a product or service. Typically, a brand name is the name of a product or service sold by a company or corporation. This name encapsulates the company's image, objectives, and philosophy.

Brand Terminology is a collection of specialized words, where we can only see a combination of words related to marketing, branding, and business, and this combination of words is also called a specialized lexicon.

When it comes to the concept of brand genesis, branding is the primary means of identification that companies and sellers use to introduce and differentiate their products to consumers. Nowadays, brands play a very important role in distinguishing companies, services, and products from one another.

The linguistic foundations of branding enhance the connection of the brand with consumers, encapsulating related emotions and holding significant importance in shaping relationships with the company's services or products.

References:

1. Bhattacharjee H., Chowdhury S.A., Hossain M. N. Impact of Brand name on consumer preference // Journal of Business, 2012. – Pp .91-115.
2. Bulatovic, I., Škorić, S., & Jovanović, V. (2016). Branding a business name. Economics of agriculture, 63(4), 1323-1332.
3. Cole, F. C., Lee IV, R. E., Armbrister, R., Rowe, A. P., Loeffler, F., & Gunn, J. M. (1963). The Alumni Magazine of Washington and Lee University, Fall 1963.
4. Dedamirzayeva M. "Lexical – semantic characteristics of brands and principles of naming brands." Innovations in Technology and Science Education 2.8 (2023): 787-793.
5. Kohli C., Sure R. Brand names that work: A study of the effectiveness of different types of brand names // Marketing Management Journal, 2000. – Pp. 112- 120.
6. Александров Н, Н. Genesis of the brand and it is system model. Bulletin of the Nizhny Novgorod Commercial Institute, 2007. - № 12. – С. 5- 10.
7. Домнин В. Н., Старов С. А. Evolution of key concepts of brand management. Bulletin of St. Petersburg University. Management, 2017. - № 1. – С.5 – 32.
8. Старов С. А. Brand: concept, essence, evolution // Bulletin of St. Petersburg University. Management, 2008. - № .2. – Pp. 3 – 39.

XAYOLIY SARGUZASHT ADABIYOTIDA EKOLOGIK MUAMMOLAR TASVIRI

Xamroyeva Dilnoza Jahongir qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
ilhomovadilnoza407@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sarguzasht adabiyoti utopiya va antiutopiya janrlari bilan qanday bog‘langanligi va bu ikki janrning birlashishi orqali inson hayotining murakkab jihatlarini qanday aks ettirilishi tahlil qilinadi. Maqolada Ahmad A’zamning “Ro‘yo yoxud G‘ulistonga Safar” asaridagi eko muammolar va yuqori texnologiyalarga ega bo‘lgan jamiyatning tabiat bilan aloqasini yo‘qotganligi o‘rganiladi. Antiutopiya asarlari jahon va hokimiyat tizimlari haqida tanqidiy fikr yuritishga va tabiat bilan uyg‘unlikda yashashning muhimligini anglashga undaydi va demokratiya, erkinlik va inson huquqlarining muhimligini eslatadi.

Kalit so‘zlar: sarguzasht adabiyoti, utopiya, antiutopiya, ekologik muammolar, tabiat, texnologiya, jamiyat, hukumat, erkinlik, inson huquqlari

Abstract: This article examines the relationship between adventure literature and the genres of utopia and dystopia, and how the merging of these genres reflects the complex aspects of human life. It explores the ecological problems in Ahmad A’zam’s “Ro‘yo yoxud G‘ulistonga Safar” and the loss of connection with nature in a society with advanced technology. Dystopian works encourage critical reflection on global affairs and systems of power, while emphasizing the importance of living in harmony with nature and reminding us of the significance of democracy, freedom, and human rights.

Keywords: adventure literature, utopia, dystopia, environmental issues, nature, technology, society, government, freedom, human rights.

Sarguzasht adabiyotining elementlari juda ko‘p janr va turlarda o‘z aksini topadi. Shuning uchun ham sarguzashtning ko‘lami juda keng. Sarguzasht adabiy yo‘nalishlar takomilida muhim o‘rin tutadi. Chunonchi, mavzu va jamiyat tasviri nuqtayi nazaridan utopiya va antiutopiya janrlarini qayd etish mumkin. Sarguzasht adabiyoti antiutopiya kontekstida jamiyat va insoniyat haqidagi chuqur fikrlarni aks ettirishi mumkin. Sarguzasht hamda utopiya va antiutopiya solishtirilganda, erkinlik - qullik, kashfiyot, tajribalar – qamoq, cheklanish kabi qarama-qarshiliklar ko‘zga tashlanadi. Ammo tadqiqot obyekti xayoliy sarguzashtlar etib belgilangani utopiya va antiutopiyalarga yaqin holatni anglatadi. Ikkala tushuncha birlashib, mukammallashib boyib boradi. Shuning uchun ham xayoliy sarguzashtlarni tadqiq etishda utopik va antiutopik jihatlarni ochib berishni muhim deb hisoblaymiz.

Antiutopiya asarlari odatda o‘zida quyidagi elementlarni birlashtiradi:

- Totalitar tizim: Bu tizim barcha jamiyat a’zolari ustidan to‘liq nazorat o‘rnatadi va ularning erkin fikrlash va harakat qilish imkoniyatlarini cheklaydi.
- Texnologiya: Antiutopiyalarda texnologiya insoniyatga xizmat qilish o‘rniga, uni nazorat qilish va qabul qilinishi mumkin bo‘lgan xatti-harakatlarni cheklash uchun ishlatiladi.
- Ideologiya: Totalitar tizimlar o‘zlarining qat’iy ideologiyasiga ega bo‘lib, u jamiyat a’zolarini o‘zlarini o‘ylashdan va mustaqil fikr yuritishdan mahrum qiladi.
- Qahramonlar: Antiutopiya qahramonlari ko‘pincha bu tizimga qarshilik ko‘rsatadigan, o‘z erkinliklarini himoya qilishga harakat qiladigan shaxslardir.

Antiutopik romanga xos belgilardan yana biri ekologik muhitning yomonlashuvi, atrof-muhitga xavf solayotgan ekologik xavf-xatardir, shaharlarning vayron bo‘lishidir. Antiutopiya asarlari insoniyatning kelajagi haqida xavotirli tasavvurlarni o‘z ichiga oladi. Bu asarlar tez-tez

jamiyatdagi muammolar, hukmronlik tizimining zuhurlari va texnologiyaning insonga ta’sirini ko‘rsatishga harakat qiladi. Antiutopiyaning shakllanishi badiiy adabiyotning jamiyatdagi muhim muammolarga e’tibor qaratish, insoniyatning kelajagini xavotirga solish va tanqidiy fikr yuritishga turtki bo‘lish qobiliyatini ko‘rsatadi. Bu janrning ildizlari chuqur va uning rivojlanishi bugungi kunda ham davom etmoqda. Antiutopiyaning muhim bir jihati bu tabiat bilan aloqaning yo‘qolishi va uning o‘rniga shahar landshaftlarini va sun’iy muhitni joylashishi hisoblanadi. Antiutopiyalarda tabiat ko‘pincha tahdid yoki unutish obyekti sifatida ko‘rsatiladi. Hukumat va texnologiya tabiatni boshqarishga, unga “tegishli” deb hisoblanadigan shaklga keltirishga harakat qiladi. Buning natijasida tabiat o‘zining asl go‘zalligini yo‘qotadi va insonlar tabiiy dunyo bilan aloqadan mahrum bo‘ladilar. “1984” romanida olam qahramonlarning erkinlik va tabiat bilan aloqadan mahrum qilingan dunyodir. “Yangi ajib dunyo” da esa tabiat faqat “Qari qunyo” deb ataladigan qoldiq sifatida ko‘rsatiladi, u jamiyat uchun tahdid deb hisoblanadi. Antiutopiyalardagi tabiatning bu tasviri bizga inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar haqida fikr yuritadigan qiladi. Bu dunyo bilan o‘zaro aloqalarimizni qayta ko‘rib chiqishga, tabiat bilan uyg‘unlikda yashashning muhimligini anglashga undaydi. Antiutopiyalar bizga tabiatni himoya qilish, uning go‘zalligini saqlab qolish va o‘z kelajagimiz uchun mas’uliyatni o‘z zimmamizga olish kerakligini eslatadi. Antiutopiyalardagi tabiat tasviri faqat bahs mavzusi emas, balki bir xavf-xatar haqidagi ogohlantirish hamdir. Biz o‘zimizni bu xavf-xatarlardan himoya qilish uchun tabiat bilan uyg‘unlikda yashash va uni himoya qilishga harakat qilishimiz kerak. Antiutopiyaning belgisi aholining tabiatdan mahrum etilganidir. Bunda yuqori sivilizatsiyaga erishgan jamiyat tabiat bilan aloqada bo‘lmaydi. Tabiat zavolga yuz tutadi. Anglaganingizdek, bu yerda taraqqiyot tabiat kushandasi vazifasini o‘taydi. Ahmad A’zamning “Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar” asarida esa butkul boshqacha holga guvohi bo‘lamiz. Buning sababini bir tarafdan, davlar siyosati va idealogiyasi bilan bog‘lasak, ikkinchi tarafdan, yozuvchining o‘ziga xos mahorati deya baholaymiz. “Boshimni ilkis ko‘tarib qarasam, ustimdan patlari ko‘m-ko‘k bir jannatiy qush uchib o‘tsa – ko‘kqarg‘a! G‘aziramizning bog‘-rog‘larida ko‘p bo‘lar, tashlagan patina suvga solib ichirsa, ko‘kyo‘talga ham davo deyishar edi. Shu qushning yo‘qolib ketganiga, eh-he, juda ko‘p yillar bo‘lgan. Ko‘kyo‘tal hali ham bor, uchrab turadi, lekin tamom ko‘rinmay ketgan biz tomonlarda…” [1, B.129] G‘ulistonda yozuvchi bolaligidagi tabiat ko‘z o‘ngida namoyon bo‘ladi. Qizilishton, sassiqpopishak, ko‘ktarg‘oq kabi qush detallari asarga kiritiladi. Qahramonning tafakkur olamida qiziq o‘zgarish yuz beradi. Nahotki yuksak rivojlangan davlatda tabiat shunchalar saqlanib qolsa deya hayratga tushadi? “G‘uliston qanaqa joy a? G‘uliylarni bu ahvolga solishda, ularni kuzatib turish texnikasida ancha ilgarilab ketgan bo‘lsa-da, davr ma’nosida bizdan orqada qolgan shekilli…”[1, B.130] Tabiat bosh qahramonning bolaligini eslatadi. G‘uliyot falsafaning qirralari juda ko‘p,uning bir uchini eski tuzumga ishora qilib ketgandek, go‘yo. Olma…Aksariyat antiutopik asarlarda yuqori darajadagi texnika qudratiga guvohi bo‘lamiz. G‘ulistonda ham shu holat: electron bo‘yoq, oy yorug‘ida ishlaydigan kameralar… “Tabiatni asrash borasida bizdan xiyla ilg‘or ham ekanlar. Fikrda emas, atrof-muhitni toza saqlash ma’nosida, yana ham to‘g‘rirog‘i, ularda bu narsalarning o‘zi hali ancha toza ekan” [1, B.138] Har bir amalga oshirilayotgan ish ortida hukumatning manfur rejasi yotadi. Tabiat ustidan siyosiy tuzum o‘z hukmini o‘tkazayotganini tasavvur sig‘dirish qiyin. Ammo olma daraxtining ko‘p o‘stirilishiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, masala yana-da oydinlashadi. Olimlar zanjirli bola tug‘ilishi ustida bosh qotirishmoqda. Mantiqsiz va ro‘yobga chiqmasligi aniq bo‘lgan masala ustida olimlarni, ya’ni ziyoli qatlamni band qilish orqali hukumat o‘z rejasini amalga oshirayapti. Amalda xalqni to‘g‘ri yo‘lga boshlashi kerak bo‘lgan ziyoli qatlam puch tajribalar o‘tkazish bilan band. Olma tarkibidagi temir moddasi go‘yoki ona organizmiga kirib bolaning zanjir bilan tug‘ilishiga yordam beradi. Tug‘ilganidan tushovlanishni tasavvurga sig‘dirish g‘oyatda qiyin. Davlat boshqaruvidagilar tabiatdan ham o‘z

maqsadlari yo‘lida oqilona foydalanyaptilar. Erkin A’zamning “Chapaklar va chalpaklar mamlakati” asarida ham shunga o‘xshash holatni kuzatamiz. Aholi tabiat bilan band qilib qo‘yilgan. “Bu shaharda majnuntolning ko‘pligi! Hammayoqda shu daraxt — yo‘l-yo‘lkalar bo‘yida ham, maydonu gulzorlarda ham. Boshqa og‘och deyarli ko‘rinmaydi. Bularning tagida ham boyagidek chelagu latta ko‘targan jonsarak qizlar timirskilanib yuradi: yerga birorta barg tushmasligi kerak!” [2, B.23] Hattoki bargdagi changlar ham artib chiqiladi. Aholi o‘z qilayotgan ishidan juda xursand. Hukumatning tabiatga g‘amxo‘rligi tufayli aholining ko‘pchiligi o‘z mehnatidan rohatlanadilar. Yozuvchi ushbu holatni sobiq tuzum davridagi holatga bog‘laydi va tahlil qiladi. “Elliginchi yillarning bor hayotdan yiroq, nuqul shod-xurramlikni, kommunizm gulbog‘lariyu porloq istiqbol va nurli cho‘qqilarni tarannum etuvchi chuchmal, yaltiroq kinofilmlari, baland minbardan turib namoyishchi olomonga qo‘l silkib qo‘yayotgan mo‘ylovdor dohiy va pastda — maydonda uning ko‘nglini xushlamoq uchun o‘lib-tirilib o‘zini har ko‘yga solayotgan mehnatkash xalq ommasi yodingizdadir?” [2, B.25] Aholining ham mehnatida ulug‘ dohiyga yaxshi ko‘rinish manfaati bor.

Yuqorida “Ro‘yo yoxud G‘ulistonga Safar” asarida antiutopiyaning ekologik jihatlari qanday aks etganligi tahlil qilindi. Ahmad A’zam asarida yuqori teknologiyalarga ega bo‘lgan jamiyatning tabiat bilan aloqasi yo‘qligi, tabiat resurslari hukumatning manfaati uchun qo‘llanilishi va aholi o‘zlarini tabiatdan ajratilgan holda yashayotganligi ta’kidlandi. Antiutopiyalarda tabiat bilan aloqa yo‘qotilishi insonlarning erkinligi va baxtini cheklashi mumkinligi haqidagi fikrlar ko‘rsatiladi. Shuningdek, bu asarlar tabiatni himoya qilish va barqaror rivojlanish muhimligini eslatadi. Antiutopik asarlar bizga o‘z dunyosi va hokimiyat tizimlari haqida tanqidiy fikr yuritadigan qiladi. Ular bizga demokratiya, erkinlik va inson huquqlarining muhimligini eslatadi. Shuningdek, tabiat bilan uyg‘unlikda yashash va tabiatni himoya qilish muhimligini anglashga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, sarguzasht adabiyotiga utopiya va antiutopiya janrlariga qanday ta’sir ko‘rsatganligi va bu ikkala janrning birlashishi orqali inson hayotining murakkab jihatlarini ko‘rsatish imkoni mavjudligini ko‘rib chiqdik. Antiutopik asarlar bizga jamiyat va inson tabiati haqida chuqur fikr yuritish imkonini beradi, shu bilan birga o‘z erkinligimizni himoya qilish va tabiat bilan uyg‘unlikda yashash muhimligini anglashga undaydi. Maqolada “Ro‘yo yoxud G‘ulistonga Safar” va “Chapaklar va chalpaklar mamlakati” asarlarida ko‘tarilgan eko muammolarni tahlil qilinib, bu asarlar o‘z davrining ijodiy yondashuvini ko‘rsatish imkoni bo‘ldi. Ushbu asarlar bizga zamonaviy dunyoning rivojlanishi va tabiat bilan o‘zaro munosabatlarimiz haqida o‘ylashga undaydi. Bu maqola sizning antiutopiya janriga bo‘lgan qiziqishingizni kuchaytiradi va o‘z atrofingizda ro‘y berayotgan voqealar haqida tanqidiy fikr yuritishga da’vat etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A’zam A. Ro‘yo yoxud G‘ulistonga safar. Yangi asr avlodi. 2010.
2. A’zam E. Chapaklar va chalpaklar mamlakati. https://api.ziyonet.uz/uploads/books/476281/5b191262323e4.pdf
3. A dictionary of literary and thematic Terms. Edward Quinn. Facts on file. USA. – 2006.
4. Dystopias & Utopias: Dystopias. Miami Dade College. https://libraryguides.mdc.edu/c.php?g=957851&p=6914808

НОДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Қодиралиева Ижобат Бахромжон қизи
Наманган давлат университети, мустақил изланувчиси

Аннотация. Муаллиф мазкур мақолада нодавлат олий таълим муассасалари хусусида айрим мулохазаларни назарий ва амалий жихатдан тахлил этган. Шунингдек, олий таълим муассасаларини ҳуқуқий мақоми борасида бир қатор бахсли жихатлар мавжудлигини ёритиб берган.

Калит сўзлар: таълим муассасаси, нодавлат таълим муасасаси, таълим хизмати, олий таълим муассасаларининг ҳуқуқий мақоми.

Бозор муносабатлари мамлакатимизда турли мулк шаклларининг бир хилда амал қилишини таъминлаш билан бирга мулкий муносабатларнинг кенгайишига, тадбиркорлик фаолияти ривожланишига, мулкдорларнинг ўз мол-мулкларини турли воситалар орқали муомалага киритиши учун асос бўлиб хизмат қилди. Унинг ҳуқуқий заминлари ҳам яратилди. Мустақил давлатимиз фуқаролик қонун-ҳужжатлари қабул қилиниши билан жамиятимизда кўплаб янги мазмундаги фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни шаклланишига асос яратди. Бундай ҳуқуқий муносабатлар маъмурий-буйруқбозлик тизими учун ёт бўлиб, эркин бозор иқтисодиётининг кенг амал қилишини таъминлашга хизмат қилиши билан тавсифланади. Зеро, талаб ва таклиф, рақобат муносабатларининг кенгайиши, мулк шаклларининг тенглиги, мулкнинг дахлсизлиги, мулкдорлар ҳуқуқларининг давлат томонидан кафолатланиши, мулкдор ўз мулкидан ўз ҳоҳиш ва манфаатларини кўзлаб ҳаракат қилиши каби қатор ҳуқуқларнинг кафолатланиши хусусий мулкчилик ва тадбиркорлик муносабатларини ривожлантириш имкониятини яратди.

Бугунги кунда махаллий ва хорижий адабиётларда нодавлат таълим ташкилотларини айниқса олий таълим муассасаларини фаолиятини ташкил этиш ва йўлга қўйиш масалалари кенг муҳокама этилмоқда.

Маълумки дунёда хусусий олий таълим тизими фаол ривожланмоқда. Масалан, Гарвард, Стенфорд, Йель, Бостон, Принстон, Пенсильвания, Калифорния ва бошқа университетлар бунга ёрқин мисол бўла олади. Яъни, уларни битирувчиларининг меҳнат бозорида рақобатбардош эканлигидан келиб чиққан холда айтиш мумкинки хусусий таълим муассасаларига эхтиёж мавжуд.

XX асрнинг 1997 йилларидан бошлаб Ўзбекистонда нодавлат таълим ташкилотларини ташкил этиш тўғрисидаги ҳуқуқий нормалар қонун хужжатларида ўз аксини топди[1].

Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонунининг 15-моддасида нодавлат нотижорат ташкилотини ташкил этиш тўғрисидаги қуйидаги:

нодавлат нотижорат ташкилоти унинг муассислари (аъзолари) қарори асосида қонунчиликка мувофиқ тузилиши;

[1] Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 29.08.1997 йилдаги 464-I-сон қонуни Мазкур қонун хужжати 24.09.2020 йилда ўз кучини йўқотган. Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 115-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2012 й., 15-сон, 164-модда; 2014 й., 50-сон, 588-модда; 2016 й., 17-сон, 173-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.09.2019 й., 03/19/566/3734-сон; *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон*).

нодавлат нотижорат ташкилотларининг уюшмалари (иттифоқлари) камида иккита нодавлат нотижорат ташкилоти ташаббуси билан тузилиши мумкинлиги;

нодавлат нотижорат ташкилотининг ташаббускорлари ёки муассислари таъсис съездини (конференциясини) ёки умумий йиғилишни чақириши, унда устав қабул қилиниши ҳамда раҳбар органлари тузилиши;

нодавлат нотижорат ташкилоти давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан тузилган деб ҳисобланиши тўғрисида нормалар белгилаб берилган[2].

Мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтиш муносабати билан барча соҳаларда бўлгани каби таълим сохасига ҳам бозор муносабатлари кириб келди. Бунинг асосий омилларига қуйидагилар киради:

-моддий ва номоддий ишлаб чиқариш соҳаларига бозор муносабатларининг жорий этилиши;

давлат томонидан молиялаштиришнинг камайиб бориши;

таълим ташкилотларини тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкинлигини қонунчилик хужжатларида белгилаб қўйилиши ва бошқалар.

Таълим ҳар қандай мамлакатда инсон капиталини ривожлантириш орқали барқарор тараққиётни таъминлайдиган муҳим омилдир. Шу боис янгиланган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50-моддасида давлат ва нодавлат таълим ташкилотлари ривожланишини таъминлаш бўйича давлатнинг мажбуриятини белгиловчи норма мустаҳкамланди. Таълим ташкилотларини, айниқса, нодавлат ёки хусусий боғча, мактаб, университетлар ва бошқа таълим ташкилотларини ташкил этиш, фаолият юритиши ва ривожланиши учун давлатнинг доимий, ҳар томонлама қўллови муҳим ўрин тутади. Ижтимоий давлатда давлатнинг асосий функцияларидан бири аҳолининг умумий илмий ва маърифийлик даражасини оширишга қаратилади. Бунда таълим ташкилотларининг етарли бўлиши ҳамда таълим сифати муҳим аҳамиятга эга. Шу маънода давлат таълим ташкилотларини ривожланиши учун қанчалик шароит яратса, нодавлат таълим ташкилотларини ҳам ташкил этиш ва фаолият юритиши учун ундан кам бўлмаган ташкилий, ҳуқуқий шароитларни яратиш, моддий кўмак кўрсатиши шарт[3]. Шу боис хусусий таълим ташкилотларига кенг имтиёз ва преференциялар тақдим этилиб, ушбу соҳа ривожлантирилмоқда. Буни қуйидагиларда кўриш мумкин: 2016 йилда 5211 та мактабгача таълим ташкилоти фаолият юритган бўлса, бугунги кунда 6598 та давлат ҳамда 22 мингдан зиёд турли шакллардаги нодавлат мактабгача таълим ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда; 2016 йилда 9719 та умумтаълим ташкилотлари фаолият кўрсатган бўлса, ҳозирда уларнинг сони 10296 тага етди. 2016 йилда 21 та нодавлат умумтаълим ташкилотлари фаолият юритган бўлса, 2022 йилда улар 334 тага кўпайди; 2016 йилда 77 та олий таълим ташкилоти фаолият юритган бўлса, 2023 йилга келиб уларнинг сони 210 дан ошди. Бир сўз билан айтганда бугунги кунда республикамизда 70 дан ортиқ хусусий ОТМлар жумладан: Тошкент шаҳридаги Сингапур Менежментни ривожлантириш институти; Тошкент шаҳридаги Турин политехника университети; Тошкент шаҳридаги Инҳа университети; Тошкент шаҳридаги Амити университети; Тошкент шаҳридаги Вебстер университетининг таълим дастурларини амалга ошириш маркази; Қўқон

[2] Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 115-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2012 й., 15-сон, 164-модда; 2014 й., 50-сон, 588-модда; 2016 й., 17-сон, 173-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.09.2019 й., 03/19/566/3734-сон; *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон*)

[3] Янгиланаётган Конституция. 100 саволга 100 жавоб. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти. – Тошкент. “Адолат” миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2023 йил. – 180 б.

университети; Фарғона шаҳридаги Корея халқаро университети; TEAM университети; Тошкент шаҳридаги Британия менежмент университети; “Tashkent International University of Education” халқаро университети; Туркиянинг Иқтисодиёт ва технологиялар университетининг Тошкент шаҳридаги филиали; “EUROPEAN MEDICAL” университети; “STARS INTERNATIONAL” университети; Маъмун номидаги жаҳон тиллари институти; “AL-FRAGANUS” университети; “CAMBRIDGE INTERNATIONAL” университети; “TMC” институти ва ҳоказолар фаолият олиб бормоқда.

Ўзбекистон қонунчилиги бугунги кунда иккита тенг ҳуқуқли ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилинадиган мулк шаклидаги давлат ва нодавлат таълим ташкилотлари бўлишини назарда тутади.

Жумладан Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”[4] ги қонуннинг 3-моддасида нодавлат таълим ташкилоти - давлат таълим стандартлари, давлат таълим талаблари ва ўқув дастурларига мувофиқ таълим хизматлари кўрсатиш фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берадиган лицензия асосида ёки хабардор қилиш тартибида таълим хизматлари кўрсатувчи юридик шахс деб белгиланган.

Бундан келиб чиққан холда айтиш мумкинки нодавлат олий таълим муассасаси бу олий маълумотли кадрларни тайёрлаш ва фойда олиш учун университет, академия, институт ёки олий мактаб каби ташкилий ҳуқуқий шакллардан бирида жисмоний шахс ёки бир гурух тадбиркорлар, шунингдек, жамоат ташкилотлари томонидан ташкил этиладиган юридик шахс хисобланади.

Бугун жаҳонда барча соҳаларда ривожланиш, такомиллашиш тенденцияси жуда юқори суръатда кечмоқда. Бу юртимиз таълим соҳасидаги жадал ислоҳотларда ҳам ўз ифодасини топмоқда. Хусусан, олий таълимни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш мақсадида Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси ва бошқа бир қатор меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди.

Давлат ОТМларидан фарқли ўлароқ, олий таълим сохасида нодавлат секторни ривожлантиришнинг заруриятига қарамасдан бу борада хали хал этилмаган бир қатор муаммолар мавжуд. Жумладан:

1. Аҳолининг нодавлат ОТМларга нисбатан салбий муносабатда эканлиги, яъни янги ташкил этилган олий таълим муассасаларининг лицензия олиб таълим жараёнлари фаолиятини бошлагани билан изоҳланади;

2. Нодавлат олий таълим муассасаларининг таълим дастурларини давлат таълим стандартларига мос келмаслиги хавфи, яъни улар фаолиятининг асосий мақсади сифатли таълим эмас балки фойда олиш эканлиги хамда уларнинг дипломлари давлат ОТМлари томонидан бериладиган дипломлар билан рақобатлаша олмаслиги[5];

3. Таълим фаолиятини олиб бораётган нодавлат олий таълим муассасаларида асосан ижтимоий, гуманитар ва иқтисодий таълим йўналишларида кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилган бўлиб улар бугунги кунда 95 фоизни ташкил этади. Бу холат эса мамлакатимизда инжинер техник мухандисларга катта эҳтиёж мавжудлигидан далолат беришини эътироф этадиган бўлсак ижтимоий, гуманитар ва иқтисодий таълим йўналишларини битирган битирувчиларни ишга жойлаштириш масаласида муаммоларга олиб келиши мумкинлиги;

[4]Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги 2020 йил 23 сентябрдаги Қонуни. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон; *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон, 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон*)

[5]Модернизация российского образования: проблемы и перспективы / под ред. М. К. Горшкова и Ф.Э. Шереги. -М.: ЦСПиМ, 2010. 352 с.

4. Айрим нодавлат олий таълим муассасаларининг ўз биноларининг йўқлиги, улар томонидан ўқув жараёнлари масофадан туриб ёки ижарага олинган биноларда ташкил этилганлиги;

5. Нодавлат олий таълим муассасаларида асосий штатда ишламайдиган, ОТМнинг ривожланишига ўз хиссасини қўшмайдиган яъни, қўшимча даромад олиш учун ўриндошлик ёки соатбайлик асосида номигагина дарс ўтадиган қўштирноқ ичидаги сиртқи ўқитувчилар томонидан олиб борилаётганлиги;

6. Таълим фаолиятини амалга ошириш учун қонунчилик хужжатларига зид равишда ноқонуний йўллар билан лицензияни сотиб олиш амалиётнинг намоён бўлиши холатлари. Маълумки лицензия олиш ёнғин ва санитария-эпидемиология хизмати органларининг мавжуд бинолар ва хоналарнинг ёнғин хавфсизлиги талабларига ва санитария-гигиена нормаларига мувофиқлиги тўғрисидаги гувохномасидан бошлаб, педагог кадрлар ҳақида маълумот; Малака талаблари, ўқув режалар, дастурларининг электрон нусхалари; мавжуд ўқув адабиётлари рўйхати билан якунланган меъёрий-услубий хужжатларни, ўқув бинолари, ўқув ёрдамчи бинолар, талабалар турар жойларинини мавжудлиги тўғрисидаги маълумотларни тақдим этишни ўз ичига олади. Бир сўз билан айтганда бундай қоғозбозлик билан азоб чеккандан кўра лицензия олишнинг энг мақбул усулини яъни, қаловини топсанг қор ҳам ёнади қабилида иш юритиш ва кейинги 5 йил давомида ундан кейинги жараёнларни амалга ошириш учун пулни тўланг ва тинч фойда олиш билан шуғулланинг қабилида ишлаш.

Юқоридаги камчиликлар, муаммолар ва бахс талаб масалаларни бартараф этиш учун бизнинг фикримизча қуйидагиларни амалга ошириш лозим.

Биринчидан, хусусий нодавлат олий таълим муассасаларини нуфузини ошириш учун республика ва халқаро илмий-амалий конференциялар, илмий семинарлар, олимпиадалар, танловлар ва бизнес учрашувларни ташкил этиш ва ўтказиш;

Иккинчидан, ўз уставида белгилаб қўйилган мақсадларига мувофиқ таълим, маслахат, ахборот, юридик ва бошқа хизматларни кўрсатиш. Шунингдек, ўзининг эришган натижаларини ОТМнинг **VEB**-сахифаси, оммавий ахборот воситалари орқали тўлиқ ва холис акс эттирилишини таъминлаш;

Учинчидан, нодавлат олий таълимни тасодифий ёки давлат томонидан бериладиган олий таълимни альтернатив кўриниши сифатида эмас, балки мутлақо янги воқеалик сифатида жамиятда вужудга келган хаётни ўзи белгилаб берган эҳтиёж сифатида қабул қилиш;

Тўртинчидан, нодавлат олий таълим муассасаларида мустақил таълим олиш методологиясини яратиш, танқидий ва ижодий фикрлаш, тизимли таҳлил қилиш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, ўқув жараёнида компетенцияларни кучайтиришга қаратилган методика ва технологияларни жорий этиш, ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурларини кенг жорий этиш лозим.

Маълумки, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси 41-мақсаддаги вазифалардан бири сифатида нодавлат таълим хизматлари кўрсатувчи ташкилотларга шароит ва имкониятларни кенгайтириш орқали улар улушини 2026 йилда 8 фоизга, жумладан 2022 йилда 3 фоизга ошириш белгиланган[6].

[6] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 28.01.2022 йилдаги 60-сон Фармони. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон; 10.02.2023 й., 06/23/21/0085-сон)

49-мақсадда 2026 йилгача нодавлат олий таълим ташкилотлари сонини камида 50 тага етказиш, хусусан, 2022 йилда Навоий, Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятлари ва Тошкент шаҳрида камида 1 тадан нодавлат олий таълим ташкилотини ташкил этиш вазифаси белгиланган.

Ўзбекистонда нодавлат таълим ташкилотлари учун аҳамиятли бўлган масалалар бўйича кўплаб ҳуқуқшунос олимлар у ёки бу даражада тадқиқот олиб боришган. Улар жумласига Ҳ.Р.Раҳмонқулов,[7] И.Б.Зокиров,[8] Р.Ж.Рўзиев,[9] В.Р.Топилдиев[10], Ш.Н.Рўзиназаров,[11] А.Х.Шукруллаев,[12] Ж.И.Юлдашев,[13] Ш.Т.Нуриддинова[14], К.У.Умарова[15] ва бошқа олимларни киритиш мумкин.

Айрим ҳуқуқшунос олимларнинг фикрича, Дарҳақиқат, давлат томонидан олий таълим учун жуда катта миқдордаги маблағлар, шу жумладан, моддий-техник базани мустаҳкамлаш, иш ҳақи, стипендиялар тўловлари ва ҳ.к. учун ажратилади. Нодавлат олий таълим муассасалари эса фарқли ўлароқ, талабаларга стипендия тўламаслиги туфайли тўлов-контрактдан тушган маблағларни асосан моддий-техник базани ривожлантиришга сарфлайди ва талабалар учун яратилган шарт-шароитлар давлат олий таълим муассасаларидаги шароитларга нисбатан яхшироқ бўлади. Шу боис, дунё тажрибасидан келиб чиқиб, нодавлат олий таълим муассасаларининг кенгайиши рақобат муҳити шаклланиши учун имконият яратилишига олиб келади[16].

Фикримизча, бу фикрга тўла қўшилиб бўлмайди чунки нодавлат олий таълим муассасалари хозирги кунда зиддиятли позицияни эгаллаб турибди дейиш мумкин. Чунки давлат сиёсатининг уларга таъсири кўрсатишига кўра уларнинг фаолияти икки холатда яъни, ижобий ва салбий томондан намоён бўлиши мумкин.

Биринчи холатда, давлатнинг нодавлат олий таълим муассасаларига кучли таъсири давлат учун фойдали бўлиши мумкин, чунки нодавлат ОТМлар олий таълимни олиш учун ўсиб бораётган талаб ва эҳтиёжни қондириш, фаровонлик ва турмуш даражасини ошириш муаммоларини хал этиш, давлат ғазнаси юкини камайтириш ва аҳолини олий маълумотли бўлиш имкониятини таъминлайди.

Иккинчи холатда, давлатнинг таъсири кучли бўлмаган ҳолда, нодавлат олий таълим муассасалари талабаларни ўқитиш билан эмас, балки диплом сотиш билан шуғулланадиган коррупциялашган таълим ташкилотига айланиши мумкин.

Нодавлат олий таълим муассасаларини ташкил этиш ва уларнинг амалиёти билан боғлиқ бўлган бир қатор муаммолар ҳам бор. Ушбу муаммоларнинг ҳуқуқий асослари қонунларда етарли даражада ўз ифодасини топмаган. Умуман олганда, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятида нодавлат олий таълим муассасалари тўғрисида тасаввурларни вужудга келтириш жараёни ўз ҳолига ташлаб қўйилган.

---

[7]Рахмонқулов Х.Р. Основные направления развития гражданского законодательства Республики Узбекистан. Т.: 2008. 9 с.
[8] Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. - Тошкент, ТДЮИ, 2009. - Б. 456.
[9] Рўзиев Р.Ж., Топилдиев В.Р. Fuqarolik huquqi. Ўқув қўлланма - Т.: “Cho‘lpon”, 2011. - 624 b.
[10]Топилдиев В.Р. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. –Т., «Yridik adabiyotlar publish» 2022. 592 б.
[11] Рўзиназаров Ш.Н. Бозор шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш тузилмаларининг фуқаролик ҳуқуқий мақоми. - Тошкент, Адолат, 1997. - Б.126.
[12] Шукруллаев А.Х. Қишлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиш ва тугатишнинг фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиниши. Юрид. фан. номз.... Дисс. - Тошкент, 2001. - Б.154.
[13] Юлдашев Ж.И.Акциядорлик жамиятлари-фуқаролик ҳуқуқининг субъекти сифатида. - Тошкент, ТДЮИ, 2004. - Б.84.
[14] Нуриддинова Ш.Т. Юридик шахсларнинг бекор бўлиш усуллари ва уларни қўллашнинг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари. Юрид. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 2008. - Б.9.
[15] Умарова К.У. Юридическая наука: состояние и перспективы исследований в Республике Узбекистан // Вопросы науки и образования, № 16 (28), 2018. С. 36-43.
[16] Қодиров.Б.Б. Нодавлат олий таълим муассасалари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш масалалари. Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. –Т., 2019 №4, 13-15 бетлар.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, нодавлат олий таълим бугунги кунда турли ижтимоий гурухларнинг эҳтиёжларини қондира оладиган давлат таълим сиёсатининг объектига айланди. Бир сўз билан айтганда нодавлат олий таълим муассасалари давлат сиёсатининг таъсирида ё фойда ёки зарар келтириши энг олий хакам бўлган вақт ўтиши билан аниқ бўлиши мумкин.

Юқоридагиларга асосланган холда нодавлат олий таълим муассасалари фаолиятини хар томонлама илмий ва амалий жихатдан тадқиқ этиш учун қуйидагиларни илгари суриш мумкин:

нодавлат олий таълим муассасаларининг вужудга келиши ва уларни ривожланиши босқичларини тахлил этиш;

нодавлат олий таълим муассасаларининг ҳуқуқий мақомини аниқлаш ва муассаса атамасининг мазмун моҳиятини очиб бериш;

нодавлат олий таълим муассасаларининг таъсис хужжатларини тахлил этиш;

нодавлат олий таълим муассасаларининг мулк ҳуқуқини вужудга келиши ва бекор бўлиш асосларини тахлил этиш;

нодавлат олий таълим муассасаларида кредиторларнинг талабларини қондириш муаммолари ва уларнинг ечимларини тахлил этиш;

нодавлат олий таълим муассасаларининг фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлиги масалаларини тахлил қилиш;

нодавлат олий таълим муассасаларини ҳуқуқий тартибга солишга доир фуқаролик-ҳуқуқий нормалар ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга хизмат қиладиган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги 29.08.1997 йилдаги 464-I-сон қонуни Мазкур қонун хужжати 24.09.2020 йилда ўз кучини йўқотган.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 115-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2007 й., 52-сон, 533-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда; 2012 й., 15-сон, 164-модда; 2014 й., 50-сон, 588-модда; 2016 й., 17-сон, 173-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.09.2019 й., 03/19/566/3734-сон; *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон*)

3. Янгиланаётган Конституция. 100 саволга 100 жавоб. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти. – Тошкент. “Адолат” миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2023 йил. – 180 б.

4. Ўзбекистон Республикасининг ”Таълим тўғрисида”ги 2020 йил 23 сентябрдаги Қонуни. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон; *Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон, 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон*)

5. Модернизация российского образования: проблемы и перспективы / под ред. М. К. Горшкова и Ф.Э. Шереги. -М.: ЦСПиМ, 2010. 352 с.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги 28.01.2022 йилдаги 60-сон Фармони. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон; 10.02.2023 й., 06/23/21/0085-сон)

7. Рахмонқулов Х.Р. Основные направления развития гражданского законодательства Республики Узбекистан. Т.:2008. 9 с.
8. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. - Тошкент, ТДЮИ, 2009. - Б. 456.
9. Рўзиев Р.Ж., Топилдиев В.Р. Fuqarolik huquqi. Ўқув қўлланма - Т.: “Cho‘lpon”, 2011. - 624 b.
10. Топилдиев В.Р. Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. –Т., «Yridik adabiyotlar publish» 2022. 592 б.
11. Рўзиназаров Ш.Н. Бозор шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш тузилмаларининг фуқаролик ҳуқуқий мақоми. - Тошкент, Адолат, 1997. - Б.126.
12. Шукруллаев А.Х. Қишлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиш ва тугатишнинг фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиниши. Юрид. фан. номз…. Дисс. - Тошкент, 2001. - Б.154.
13. Юлдашев Ж.И.Акциядорлик жамиятлари-фуқаролик ҳуқуқининг субъекти сифатида. - Тошкент, ТДЮИ, 2004. - Б.84.
14. Нуриддинова Ш.Т. Юридик шахсларнинг бекор бўлиш усуллари ва уларни қўллашнинг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари. Юрид. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 2008. - Б.9.
15. Умарова К.У. Юридическая наука: состояние и перспективы исследований в Республике Узбекистан // Вопросы науки и образования, № 16 (28), 2018. С. 36-43.
16. Қодиров.Б.Б. Нодавлат олий таълим муассасалари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш масалалари. Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. –Т., 2019 №4, 13-15 бетлар.

ERKİN VAHİDOVUN “RUHLARIN ÜSYANI”ƏSƏRİNİN MƏNƏVİ-PSİXOLOJİ XARAKTERİ

Atilla Nazim oglu SÜLEYMANLI
Özbəkistan Respublikası, Termez Dövlət Universitetinin
Ədəbiyyat(Özbək ədəbiyyatşünaslığı) fakültəsinin
II kurs magistri, Bakı,
atillanazim@mail.ru,
ORCİD İD: 0009-0005-7230-5123

Xülasə

Özbəkistanın tanınmış şairi və yazıçısı Erkin Vahidovun yaradıcılığı mövzu və məzmun, janr müxtəlifliyi ilə milli ədəbiyyatın, eləcə də türk xalqları ədəbiyyatında dərin iz buraxmış və şöhrət qazanmışdır. Onun "Ruhların üsyanı" əsəri özbək ədəbiyyatının mühüm nümunələrindən biri kimi qəbul edilir və əsərdəki fəlsəfi-psixoloji məzmunu ilə geniş əks-səda doğurmuşdur. Bu əsər, insan ruhunun daxili mübarizələri və cəmiyyətlə qarşı-qarşıya qalma motivlərini dərin fəlsəfi təhlillərlə birgə təqdim edir. Benqal inqilabçı şairi Nərzul İslamın fədakarlıqlarla dolu həyatından bəhs edən “Ruhların üsyanı” dastanı, əslində 1937-ci il repressiyasının acı nəticələrini – imperialistlərin milli qətliamını unutmayan, qan yaddaşında göyərdən şairin öz milli azadlıq, həqiqət və haqq prinsiplərinin əks-sədasıdır.

Əsər ümumilikdə giriş, “Əbədiyyat haqqında rəvayət”dən, beş fəsil (hər fəsildə iki-üç bölmə və hekayətlər) və nəticədən ibarətdir: hər bir fəsil fərqli – əbədiyyat, şair qəlbi, üsyan, fədakarlıq, əsarət, istibdad, azadlıq, şah ata və şah oğlu, zahidlik və aristokratiya, ali ruhlar kimi mövzuları, fəlsəfi-ictimai problemləri ayrı-ayrı fəsillərdə araşdırılır, lakin hamısı insan ruhunun mübarizəsi ilə birləşir. Erkin Vahidov bu fəsillər vasitəsilə fərqli hekayətlər quraraq insanın mənəvi dünyasını, öz dəyərləri və arzularına sadiq qalaraq sosial təzyiqlərə qarşı göstərdiyi müqaviməti ön plana çıxarır. Bu mövzular zaman, ideya, tale baxımından bir-birindən uzaq olsa da, müəllif onların hamısını bir məqamda öz düşüncə tərzi ilə bağlayır: tiranlığa dözməyən, azadlığı hər şeydən uca tutan üsyankar ruhu güzgümüzdə təcəssüm etdirir.

Təqdim olunan məqalədə əsərin geniş təhlil edilmişdir.

Açar sözlər:Erkin Vahidov, "Ruhların üsyanı", mənəvi azadlıq, xalq azadlığı, Benqal şairi, Nəzrul İslam, Hindistan, hikmətli hekayətlər

SPIRITUAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTER OF THE WORK “REBELLION OF SPIRITS” BY ERKIN VOHIDOV

Abstract

The creativity of Erkin Vohidov, well-known writer and poet of Uzbekistan left a deep mark and gained fame in national literature, as well as in literature of Turkic people by a variety of topics and content. His work “Rebellion of Spirits” is considered one of the important examples of Uzbek literature and became widespread due to its philosophical and psychological content in the work. This work presents the inner struggles of the human soul and the motivations to face society with deep philosophical analysis. The work “Rebellion of Spirits” based on a life full of sacrifices of Bengali revolutionary poet, Nazrul Islam, is an echo of national principles of freedom, truth and justice of the poet, who did not forget the bitter consequences of the repression of 1937 – the national massacre of the imperialists.

The work generally consists of introduction “Narrative on Eternity”, five chapters (two or three sections in every chapter and stories) and conclusion: the subjects such as eternity, poet's

heart, rebellion, sacrifice, slavery, tyranny, freedom, royal father and royal son, asceticism and aristocracy, supreme spirits, as well as philosophical and social issues are studied in separate chapters, but they are all united by the struggle of the human spirit. ErkinVohidov wrote different stories through these chapters, and gave his spiritual world and resistance to social pressures prominence by adhering to his values and dreams. Even though these subjects are different from each other in terms of time, ideas and destiny, the author links them all together with his way of thinking: he embodies a rebellious spirit that does not tolerate oppression and values freedom above all else.

In the presented article the study is analyzed comprehensively.

Keywords: Erkin Vahidov, "Rebellion of the Souls", spiritual freedom, people's freedom, Bengali poet, Nazrul Islam, India, wise stories

ДУХОВНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ВОССТАНИЕ ДУХОВ» ЭРКИНА ВОХИДОВА

Резюме

Творчество известного писателя и поэта Узбекистана Эркина Вохидова оставило глубокий след и снискало известность в национальной литературе, а также в литературе тюркских народов разнообразием тем и содержания. Его произведение «Восстание духов» считается одним из важных образцов узбекской литературы и получило широкое распространение благодаря своему философскому и психологическому содержанию в произведении. В этом произведении представлены внутренние борения человеческой души и побуждения к противостоянию обществу с глубоким философским анализом. Произведение «Восстание духов», основанное на жизни, полной жертв, бенгальского революционного поэта Назрула Ислама, является отголоском национальных принципов свободы, правды и справедливости поэта, который не забыл горькие последствия репрессий 1937 года – национальную резню империалистов.

Работа в целом состоит из введения «Повествование о вечности», пяти глав (по два-три раздела в каждой главе и рассказах) и заключения: такие темы, как вечность, сердце поэта, бунт, жертвоприношение, рабство, тирания, свобода, царственный отец и царственный сын, аскетизм и аристократия, высшие духи, а также философские и социальные вопросы изучаются в отдельных главах, но все они объединены борьбой человеческого духа. Эркин Вохидов написал разные истории в этих главах и выделил свой духовный мир и сопротивление социальному давлению, придерживаясь своих ценностей и мечтаний. Несмотря на то, что эти темы отличаются друг от друга с точки зрения времени, идей и судьбы, автор связывает их все вместе своим образом мышления: он воплощает мятежный дух, который не терпит угнетения и ценит свободу превыше всего.

В представленной статье исследование анализируется всесторонне.

Ключевые слова: Эркин Вахидов, «Восстание душ», духовная свобода, свобода народа, бенгальский поэт, Назрул Ислам, Индия, мудрые истории.

Özbəkistanın tanınmış şairi və yazıçısı Erkin Vahidovun yaradıcılığı mövzu və məzmun, janr müxtəlifliyi ilə milli ədəbiyyatın, eləcə də türk xalqları ədəbiyyatında dərin iz buraxmış və müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır. Şairin "Ruhların üsyanı" [4] poeması özbək ədəbiyyatının klassik nümunələrindən biri kimi qəbul edilir və geniş əks-səda doğurmuşdur. Bu əsər, insan ruhunun daxili mübarizələri və cəmiyyətlə qarşı-qarşıya qalma motivlərini dərin fəlsəfi təhlillərlə birgə təqdim edir. Benqal inqilabçı şairi Nərzul İslamın fədakar¬lıq¬larla dolu

həyatından bəhs edən “Ruhların üsyanı” dastanı, əslin¬də 1937-ci il repressiyasının acı nəticə¬lərini – imperialist¬lərin milli qətliamını unutmayan, qan yaddaşında göyərdən şairin öz milli mənəvi azadlıq, həqiqət və haqq üsyanının əks-səsidir. 1978-1979-cu illərdə qələmə alınmış, nəhayətdə 1979-cu il martın 20-də Hindistanın Dehli şəhərində yazıb bitirmişdir. Şair eposun yaranması haqqında belə yazır: “Böyük Benqal şairi Nəzrul İslamın həyatından bəhs edən bu dastanı sizə təqdim edirəm. Nəzrul İslam üsyankar şeirləri ilə bütün Hindistan yarımadasını silkələyən bir şair idi. Onun qəhrəmancasına çağırışı xalqı birliyə, dini inanclar toqquşmasından xilas olmağa, zalım müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizəyə səsləyirdi. Şairin adı bütün Hindistanda üsyan simvoluna çevrildi. Rabindranat Taqor onun istedadını yüksək qiymətləndirərək onu ölkəsinin və zamanının ən alovlu şairi adlandırıb. Nəzrul İslam xalqının milli azadlığı üçün canını əsirgəmədi. O, şeiri ilə, sözü ilə, nəşr etdirdiyi jurnalla azadlıq uğrunda mübarizə aparıb. Amma aramsız təzyiqlər, həbslər və işgəncələr sonda öz bəhrəsini verdi. Şair hələ otuz beş yaşı olmadan, yaradıcılığının qaynadığı bir vaxtda ağlını itirmişdi. Nəzrul İslam təxminən yetmiş beş il yaşadı. Bu müddət ərzində Hindistanda çox şey dəyişdi. Qandi və Nehru kimi şəxsiyyətlərin mübarizəsi, Taqor və Nəzrul kimi şair və yazıçıların mübarizəsi, səbr dolu xalqın nifrəti müstəmləkəçiləri Hindistandan qovdu. Qırx il onu tərk edən ağlı – şüiri bir an belə qayıtmadı, Nəzrul İslam bir an belə azadlığın dadını duya bilmədi. Xalq öz şairini son ana qədər hörmətlə qarşıladı, nurlu, sakit, şüuru itmiş və ruhsuz bədənini təvaf etdi. “Ruhların üsyanı” Nazrul İslamın məhz bu faciəli taleyindən bəhs edir. Ümumiyyətlə, şeir, insanlıq, fədakarlıq haqqında...” [5, s.5-6] bir poetik hekayətdir. Poema öz üsyankar şeirləri ilə bütün Hindistanı azadlıq uğrunda mübarizəyə ruhlandıran “alovlu benqal şairinin arzularından, mərdliyindən və faciəli taleyindən bəhs etsə də, orada şair ömrünü bəhanə edərək, ümumən özbək poeziyamdan, insanlığımdan, fədakarlığımdan, insan təşnəsinin zaman və insanlarla mürəkkəb münasibətindən yazıram. yaradıcı insanlarla yanaşı, insan hə¬ya¬tının mə¬na¬sı, həyatın qəddar və ədalətli həqiqə¬ti haqqında öz fikirlərimi oxucu ilə bölüşməyə çalışdım” [1].

Yenə də sətiraltı anlamlar, yenə də öz dərdini baş¬qa¬sı¬nın dərdi kimi yazmaq... Tarix boyu ideoloji basqı¬da olan qələm əhlinin taleyi budur.

Şair, Nərzul İslamın aşağıdakı misralarını –

Tuğilqansan ozod, mudom,
Ozod bulib ol! (Nazrul İslam) [5, s.7]

– misralarını əsərinə epiqraf kimi qeyd etməsindən də anlaşılır ki, əsərdə bir şairin ya bütöv tərcümeyi-halı, ya da onun keçirdiyi psixoloji-mənəvi dünyası vərəqlənir. Əslində bu əsər ilk növbədə, insanın daxili dünyasını, onun hiss və düşüncələrinin toqquşmalarını araşdırır. Erkin Vahidov bu əsərində insan ruhunun azadlıq uğrunda mübarizəsini, mənəvi və siyasi təzyiqlər altında məhv olmamaq üçün göstərdiyi duyğularını – fəlsəfi düşüncələrini təsvir edir. Əsər həm də cəmiyyətin sərt qaydaları və fərdin şəxsi azadlığı arasındakı ziddiyyətləri diqqətə çatdırır.

Bu dünyanın
Sevinci azdır,
Dərdi-qəmi – daha çox,
Ancaq kədərdən də qaçmayın
Çarəsi çox dünyada.
Kimin könül həmdəmi varsa,
Dərdini ona söylər.
Yalqızların dərdi-kədəri
Qəlbinindərinliyinə çökər.
Sakit gecəni kim xilas etdi

Bu, şairin qəlbini əzən
İstibdadın dərdidir.
... Əbədiyyat
Cəhənnəm Atəşində yanmaq varki! [5, s.7-8]

“Ruhların üsyanı” ümumilikdə giriş, ardınca “Əbədiyyat haqqında rəvayət” [5, s.11-19]dən, beş fəsil (hər fəsildə iki-üç bölmə və hekayət) və nəticədən iba¬rətdir: I fəsildə “Şair qəlbi”, “Üsyan nəğməsi” və “Fədailik haqqında rəvayət”, II fəsildə “Üsyan” və “Cəhalət haqqında rəvayət”, III fəsildə “Əsirlikdə” və “Şah Cahan və Övranqzeb haqqında rəvayət”, IV fəsildə “Ali ruhlar haqqında nağıl”, V fəsildə “Azadlıq” və “Zahidlər və ariflər haqqında hekayət” və nəticədən ibarətdir. Fəsillərin adlarından da göründüyü kimi, hər bir problem fərqli – əbədiyyat, şair qəlbi, üsyan, fədakarlıq, əsarət, istibdad, azadlıq, şah ata və şah oğlu, zahidlik və ariflik, ali ruhlar kimi mövzuları, fəlsəfi-ictimai problemləri ayrı-ayrı fəsillərdə araşdırılır, lakin hamısı insan ruhunun mübarizəsi ilə birləşir. Erkin Vahidov bu fəsillər vasitəsilə fərqli hekayətlər quraraq insanın mənəvi dünyasını, öz dəyərləri və arzularına sadiq qalaraq sosial təzyiqlərə qarşı göstərdiyi müqaviməti ön plana çıxarır. Bu mövzular zaman, ideya, tale baxımından bir-birindən uzaq olsa da, müəllif onların hamısını bir məqamda öz düşüncə tərzi ilə bağlayır: tiranlığa dözməyən, azadlığı hər şeydən uca tutan üsyankar ruhunu təcəssüm etdirir .

Bu qəlb –
Ömrün uzun olsa – nə gözəl,
Əgər qısadırsa, – şükr et! [5, s.18]

Hekayətlərdə müxtəlif məcazlar, həmçinin şairin təsvir etdiyi hadisələr arasında simvolik əlaqələr mövcuddur. Məsələn, əsərdə xalqın mənəvi azadlıq axtarışı, psixoloji ziddiyyətlər və insanların gündəlik həyatdakı qarşılaşdığı çətinliklər kimi mövzular dərin fəlsəfi və ədəbi dillə təsvir olunub. Bu hekayətlər, həm fərdin daxili mübarizələrini, həm də cəmiyyətin sərt reallıqları ilə üzləşməsini əks etdirir.

Diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də odur ki, hər fəsildə qoyulan problemə uyğun bir rəvayət və ya nağıl yazmaq, – Əlişir Nəvainin “Lisanut-teyr” [6, s.5-288; 2, s.330-400; 3] təsəvvüfi əsərində olduğu kimi, – şairin klassik ədəbiyyata dərin bələdçiliyindən irəli gəlir. Yeri gəlmişkən, Erkin Vahidov haqqında xatirələrdən öyrənirik ki, şair Əlişir Nəvainin bir nəfəsə onlarla qəzəlini əzbərdən deyərmiş.

Erkin Vahidov "Ruhların üsyanı" əsərində zəngin, obrazlı və poetik bir dil istifadə edir. Onun üslubu dərin məna və simvollarla zəngindir, bu da əsərin fəlsəfi və emosional dərinliyini daha da artırır. Şairin incə obrazlar yaratmaq qabiliyyəti və dillə oynama bacarığı əsərin estetik dəyərini artırır və oxucunu düşünməyə vadar edir.

Əsərin fəlsəfi təhlili onu göstərir ki, poemada ruhun azadlıq axtarışı dərin mənaya malikdir. O, insanın varolma suallarını araşdırır: Nə üçün insan ruhu azadlıq istəyir? Azadlıq əldə etmək üçün nələri qurban vermək lazımdır? Bu suallar əsərin əsas mövzularından biridir. Erkin Vahidov ruhun azadlığını yalnız fiziki və siyasi azadlıqla məhdudlaşdırmır, həm də mənəvi azadlıq kimi qiymətləndirir. Bu mənada, “Ruhların üsyanı” həm cəmiyyətin təzyiqlərinə qarşı çıxış, həm də insanın öz mənəvi dəyərlərini tapmaq və onlara uyğun yaşamaq üçün göstərdiyi cəhddir. Əsərdə insan ruhu yalnız sosial təzyiqlərə deyil, həm də mənəvi zəifliklərə qarşı çıxır. Bu, insanın öz vicdanı və mənəvi dəyərləri ilə toqquşmasına gətirib çıxarır. Bu üsyan sadəcə cəmiyyətdən gələn xarici basqılara qarşı deyil, həm də insanın öz daxili məhdudiyyətlərinə, qorxularına və təcrübələrinə qarşı mübarizəsi kimi təqdim olunur.

“Ruhların üsyanı” poemasının qısa təsviri – “lirik mən”in poetik təqdimatı belədir:

I.“Şair qəlbi” [5, s.21-30], “Üsyan nəğməsi” [5, s.30-36] – Nəzrul İslam hind xalqının zərdabını içərdi. Nəzrul İslam qəlbini bayraq kimi qaldırdı. Üsyan atəşi son ana qədər ürəyində sönmədi. Nəzrul İslam bu dünyaya şair kimi doğuldu. Körpə qəlbi ilham adlı saf müdrikliklə yoğruldu. Onun baxışlarından Varlığa Sehrli İşıq saçılır. O, kainata heyran gözü ilə baxdı. Doğuluşdan yanan ilham şöləsinə bələndi. Zaman yeddi əsr əvvəlki kimi olsaydı, bəlkə dastanlar Xosrov Dəhləvi kimi bitərdi. Şair yarım min il əvvəl dünyaya gəlsəydi, rübailər də Mirzə Babur kimi bitərdi. Əgər neçə-neçə Zaman ötüb bu dövrlər gəlməsəydi, Bədilyana qəzəllə bitib Divan bağlardı, amma indi fürsət də fərqlidir, el dərdi də başqadır.

Üsyan haqqında söylənən bu nəğmənin ardınca fəlsəfi yüklü “Fədailik haqqında bir rəvayət” [5, s.37-43] söyləndi.

II. “Üsyan” [5, s.45-58] – Kəlküttə, 1926. Kəlküttə uğuldayırdı, izdiham başını qaldırdı. Mən şairin sözünü izah etməmişəm. O odlu nəfəsə bərabər söz tapa bilmədim. Tərcümə nədir? Əsil şeirin mənası onun qayəsindədir. Amma Od ol, Ol Sehrin kölgəsidir. Nəzrul İslam Benqalda birdən məşhurlaşdı. Hindistan bu yanan fəryadına qulaq asdı.Nəzrul İslamı tanıtma hekayətinin davamında “Cəhalət boyunca rəvayət”i [5, s.59-71] oxuyuruq.

III. “Əsirlikdə” [5, s.73-88] – adlanan bu fəsildə şairin fikirlərini qısaca yazsaq – “Ana canım, bu gün mənim səndən özgə qəlbdaşım yoxdur. Bilmirəm, niyə, Mənim zərrə qədər günahım yoxdur. Nə Allahım qarşısında, nə də vicdanım qarşısında günahkaram. Yalnız... Bir günahım varsa, o da Anamın qarşısındadır. Bağışla, ana! Şairin bir taleyi var, yəni şair ölmür.

Bu fəslin fəlsəfi və tarixi yükü “Şah Cahan və Övrəngzib (Aləmgir) haqqında” [5, s.89-108] söylənmiş bir rəvayətlə sonuclanır.

IV. “Kabuslar” [5, s.110-116] – adlı fəslində “Ali ruhlara aid nağıl”ı [5, s.117-121] oxucusuna təqdim edir: “Uşaqlıqda eşitdiyim çoxlu nağıllardan – birini xəyalımdan, ürəyimdəm çıxara bilməmişəm: ölənlərin ruhu həmişə səmada uçur. Biz onları görməsək də, onlar bizi görürlər, yaxşı iş görsək, şad olarmışlar. Yaman iş görsək, nalə edərmişlər. Dost, qohum-qardaş ruhu – adi ruh imiş. Lakin dahilərin, uluların Ruhu – Ali ruh imiş. Onlar öz dərgahlarından bizləri tapıb, çox işləri daima qəlbimizə, könlümüzə salarmışlar...” [5, s.117-121].

V. “Azadlıq” [5, s.123-128] – adlı fəslində şair yazır: “Nəzrul İslam adı Bayraq olub, El qəlbində yüksəldi. Onun zindandan yalnız cismi götürüldü. Nəzrul İslam azad oldu. El qanadına çevrildi. Ruhu gənc, narahat, canlı simasından – şairdən ayrıldı. Nəzrul İslam şeiri bütün Hindistanda səslənirdi. Ruhu isə göylərdə dolaşırdı.” Davamında isə “Zahidlər və ariflər haqqında hekayət”lə [5, s.129-133] fikrinin fəlsəfəsini açıqlayır: “Bu, rəvayətçilərin söylədiyi min illik hekayətdir. Zahidlər dedilər ki, tərkidünya səadətdir. Onlar sağ ikən ölüm şərabını daddılar. Bu dünyadan ayrılıb Gora girdilər.”

Əsərin nəticə hissəsində şairin poetik yekunu: “Nəzrul İslamın ruhu bütün dünyada gəzir. İlham anında şair könlü Yerdən Göy dağına yüksəlir. Nəzrul İslam Ruhi o zaman məndən hesab sorur. Mənə deyir ki, sən şairsən? Öz xalqına fədai olmağa hazırsanmı? Deyir ki: “Şairlik ürəkdə qandır. Mən sənə arzulamıram, oğlan. Səni arzulamıram, sağ qalana qədər oyaq qal. İlham əzab versin sənə, şeir dərdinə səbr et. Mən sənin qədərini dünya ləzzətində istəmədim. Mən öz taleyimi sənin kimi görmürəm. “Ehtiyatlı ol”. Ürək atəşiniz sönməsin". Bu fəslin fəslsəfi yükü odur ki, tarixini, ululərını, övliyalarını tanı, onları oxu, öyrən, yararlan. Dünyanın hər işıqlı yolunun açarı onların fəlsəfəsindədir” [5, s.135-141].

Erkin Vahidov "Ruhların üsyanı" əsərində zəngin, obrazlı və poetik bir dil istifadə edir. Onun üslubu dərin məna və simvollarla zəngindir, bu da əsərin fəlsəfi və emosional dərinliyini daha da artırır. Şairin incə obrazlar yaratmaq qabiliyyəti və poetik oynama bacarığı əsərin estetik dəyərini artırır və oxucunu düşünməyə vadar edir.

Benqal şairi Nazrul İslamın timsalında “Lirik mən”in azadlıq üsyanını dinlədikcə, Erkin Vahidov haqqında Azərbaycanda ilk dəfə məqalə yazan, onun şeirlərini tərcümə edən, xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün [7, s.368-374] –

Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə, qram-qram!
Qolumdakı zəncirləri qıram gərək, qıram, qıram!
Azadlığı istəmirəm bir həb gibi, dərman gibi
İstəyirəm Səma gibi, Günəş gibi,Cahan gibi!
Çəkil, çəkil, ey qəsbkar,
Mən bu əsrin gur səsiyəm!
Gərək deyil sısqa bulaq,
Mən ümmanlar təşnəsiyəm!!!
– haray-üsyanına dinşək kəsildim.

Nəticə: "Ruhların üsyanı" əsəri Erkin Vahidovun yaradıcılığında xüsusi yer tutan, insan ruhunun azadlıq uğrunda mübarizəsini təsvir edən dərin fəlsəfi və ədəbi əsərdir. Bu əsər, sadəcə özbək ədəbiyyatında deyil, dünya ədəbiyyatında da fərdin azadlığı, cəmiyyətlə toqquşmalar və mənəvi dəyərlərin əhəmiyyəti kimi universal mövzuları əks etdirən əsərlər arasında yerini almışdır. Erkin Vahidov bu əsəri ilə oxucularını insan ruhunun mürəkkəbliyi və gücü barədə düşünməyə vadar edir, cəmiyyət və fərd arasındakı incə tarazlığı yenidən qiymətləndirməyə dəvət edir. Əsər yazıldığı dövrdəki siyasi və ictimai şəraiti sətiraltı ifadələrlə əks etdirən, eyni zamanda insan ruhunun azadlıq və mənəvi dəyərlər uğrunda mübarizəsini təsvir edən önəmli bir əsərdir.

Ədəbiyyat:

1. Meliboev, Axmadjon. Erkin Voxidovun imzosi. II nashr. – Toşkent, “Adabiyot nashriyoti” MCHJ, 158 b.
2. Ülvi (Binnətova), Almaz. Əlişir Nəvai¬nin əsri və nəsri (elmi-filoloji və dini-təsəvvüf əsərləri (mono¬qra¬fi¬ya) // elmi redaktor və ön söz müəllifləri: ak.İsa Həbibbəyli və prof.Şöhrət Siracəd¬di¬nov (Özbəkistan), məsul katib Şəhla Məcidova – Bakı, “Elm və Təhsil”, 2023. – 582 s.;
3. Ülvi (Binnətova), Almaz. Əlişir Nəvainin təsəvvüfi görüşləri ("Lisan ut-teyr" əsəri əsasında)" // T.C. Atatürk Universitetində keçirilən "Təsəvvüf və ədə¬biyyat" adlı beynəlxalq simpozium materialları. – Türkiyə: 26-27 oktyabr 2021.
4. Эркин Воҳидов. Сайланма. Иккинчи Жилд. Шеър дунёси. – Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2001, 249 бет.
5. Воҳидов, Эркин. Р’уҳлар исёни: Достон. Кириш сўзи Э. Вохидовники.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980, б.5-6 (144 б.) (Оташин бенгал шоири Назрул Ислом хакида) // www.ziyouz.com kutubxonasi
6. Навоий, Алишер. Лисон ут-тайр // Тўла асарлар тўпла¬ми, 10 жилдлик, 9-жилд. – Тошкент, Ғафур Ғулом ном. нашриет-матбаа ижодий уйи, 2011. – бет. 768; (5-288бет.)
7. Ulutürk, Xəlil Rza. Turan çələngi. (Türk dünyasının poetik nümunələrindən tərcümələr) // kitabında. – Bakı, 2005, 875 səh.
8. Vahidov, Erkin. Söz lətafəti // Özbəkcədən Azərbay¬can¬ca¬n dilinə uyğunlaşdıran, elmi redaktor və ön söz müəllifi: Almaz Ülvi Bin¬nə¬¬¬tova, redaktor Şəhla Məcidova. – Bakı, Elm və Təhsil, 2024, 166 s.

RAHBAR FAOLIYATINING SPESIFIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shamsiddinova Sadoqatxon G‘opporjon qizi
Qo‘qon universiteti Ta‘lim muassasalari boshqaruvi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada rahbarning spesifik xususiyatlari, boshqaruv psixologiyasining dolzarbligi, muammolari, bolalar psixologiyasi va iqtisodiy psixologiyalarning pedagogikpsixologik jihatlari yoritilgan.Boshqaruv psixologiyasi – psixologiya fanidagi boshqarish faoliyatining psixologik qonuniyatlarini o`rganuvchi soha.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, rahbar, boshqaruv sifatlari, rahbarning liderlik xususiyatlari.

Аннотация: В данной статье освещаются актуальность, проблемы психологии управления, педагогические и психологические аспекты детской психологии и экономической психологии.

Ключевые слова: менеджмент, лидер, управленческие качества, лидерские качества лидера.

Abstract: This article highlights the relevance, problems of management psychology, pedagogical and psychological aspects of child psychology and economic psychology.

Key words: management, leader, management qualities, leader's leadership qualities.

Kirish

Prezident Sh. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Ish yuzasidan talabchanlik qilish boshqa, odamlarning shaxsiyatiga tegish butunlay boshqa narsa. Odamlar ish yuzasidan sizga bo‘ysunishi mumkin, boshqa har qanday masalada siz bilan teppa-teng huquqqa ega ekanini aslo esdan chiqarmang. ... Barchamiz yaxshi bilamiz, xalqimiz oriyatli, nomusli xalq. Xalqimiz barcha narsaga chidashi mumkin, lekin takror-takror aytaman, adolatsizlik va nohaqlikka chiday olmaydi. Haqiqiy rahbar, haqiqiy yetakchi odamlarning bardoshini sinash uchun emas, balki ularga munosib shart-sharoit yaratib berish uchun rahbar etib tayinlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Barcha bo‘g‘indagi rahbarlar – u vazir yoki hokim bo‘ladimi, idora yoki tashkilot boshlig‘i bo‘ladimi, odob-axloqi va madaniyati bilan hammaga o‘rnak va namuna bo‘lishi zarur”. Boshqaruv psixologiyasi vazifalarni amalga oshirish davomida boshqaruv sub’yekti va ob’yekti o‘rtasida yuzaga keluvchi munosabatni talqin etadi. Mazkur munosabatda tizimning tashkiliy qismi itoatliylik tushunchasi bilan xarakterlanadi. Boshqaruv psixologiyasi ichida amal qiluvchi itoat tamoyili boshqaruv psixologiyasi fanida subordinatsiya deb ataladi. Ushbu ibora orqali tizimning markazlashganligi nazarda tutiladi. Subardinatsiya tushunchasidan kelib chiquvchi 100 munosabatlar tashkilot xodimlari, ishchilar xulqida itoat va ijro etish shakllari nazarda tutiladi. Boshqaruv psixologiyasi fanidagi asosiy tushunchalardan biri, boshqaruv sub’yekti va ob’yekti bo‘lsa. Biz bevosita ko‘z oldimizga o‘sha jarayonni keltirsak, boshqaruv sub’yekti sifatida o‘qtuvchilarni, ob’yekt sifatida esa talabalar faoliyatini nazarda tutishimiz mumkin. Raxbarning kasbiy mahorati, o‘z-o‘zini boshqarish malakalarini egallashi, xodim hamda ishchilar boshqaruvidagi asosiy mavzulardan biriga aylanadi.

Muhokama va natijalar

Boshqaruv psixologiyasi tushunchasi nafaqat tashkilot va korxonalarda balkim yuqorida takidlanganidek bir qancha faoliyat jarayonlarida mavjud ekanligini biz inkor eta olmaymiz. Bunda ko‘rinib turibdiki boshqaruv psixologiyasi tushinchachi faqatgina raxbar hamda xodimlar faoliyada emas aksincha, bu tushuncha juda ko‘palab faoliyatlarda mavjuddir. Boshqaruvni jamiyatning iqtisodiy negizi bilan bog‘lab, shu bilan birga boshqaruvning ikki tashkiliy-texnikaviy

va ijtimoiy-iqtisodiy tomonlarini hisobga olgan holda o‘rganish lozim. Tashkiliy-texnikaviy boshqaruv aniq iste’mol qiymatini olish uchun mahsulot tayyorlashda mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi bilan ajralib turadi. Ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruv mavjud ishlab chiqarish munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lib, boshqaruv maqsadlarini belgilaydi. Tashkiliytexnikaviy boshqaruv mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish samaradorligining oshishi uchun sharoit yaratishga imkon beruvchi faoliyat turidan iboratdir. Ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruvning maqsadi ishlovchilar samarali mehnat qilishi uchun sharoit yaratish, ularni iijtimoiy himoya qilishning ishonchli umumdavlat tizimini shakllantirish, bandlikni ta’minlash va aholining kam ta’minlangan qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir. Boshqaruv munosabatlari ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismi bo‘lib, turli iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy, mehnat, psixologik va boshqa ko‘rinishlarda bo‘ladi. Boshqaruv munosabatlari boshqaruv qo‘l ostidagi xodimlar o‘rtasidagi aloqa va o‘zaro ta’sirning murakkab majmuyini ifodalaydi, demak, boshqaruv bu, engavvalo, kishilarni boshqarishdir. 101 Har qanday fan o‘z predmeti, nazariyasi va uslublariga egadir. Predmet fanning qaysi sohaga tegishli ekanligini belgilaydi. Nazariya bu sohada ro‘y beradigan jarayon va hodisalarning ro‘y berish qonuniyatlarini aniqlaydi. Izlanish usullari nazariyadan kelib chiqqan holda kishilar ilmiy va amaliy faoliyati qanday amalga oshishini ko‘rsatib berishi, fanning shu sohasida hodisalarni umumlashtirish va o‘rganishning turli vositalari va usullari tizimini ishlab chiqishi lozim. Boshqaruv ilmi Ikkinchi jahon urushi davrida Angliyada olimlar guruhi fuqarolar mudofaasi va o‘t ochish pozitsiyalari inshootlarini optimal joylashtirish, kemaga qarshi bombalarni portlatish chuqurligini va transport karvonlari kabi murakkab harbiy masalalarni yechish topshirig‘ini olganda paydo bo‘lgan. Boshqaruvning fan, ilmiy tadqiqot sohasi sifatida paydo bo‘lishi va shakllanishi, qisman, katta biznes ehtiyojlariga javob, qisman, sanoat revolutsiyasi davrida yaratilgan texnikaning afzalliklaridan foydalanishga urinish, qisman, ishni bajarishning eng samarali usullarini topish ishtiyoqida bo‘lgan bir nechagina qiziquvchan insonlarning yutug‘i edi. Bugungi kunda boshqaruv ilmining model va usullari quyidagi masalalarni hal qilishda ishlatiladi: shaharlarda transport oqimlarini boshqarish va ayroportlarda harakat jadvalini optim izatsiyalashda, universitetlarda sinf va auditoriyalar ish jadvallarini tuzishda, supermarket va univermaglarda g‘amlangan mollarni boshqarishda, mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishda, turli xil mahsulotlarning reklamasiga xarajatlarni taqsimlashda, moddiy ta’minlashni rejalashtirishda, zavodda turli xil mahsulotlami ishlab chiqarish uchun asbobuskunalar va mehnat resurslarini taqsimlashda, jadvalini tuzishda o‘z samarasini beradi. To‘g‘ridan to‘g‘ri tajriba o‘tkazish mumkin bo‘lmaganday, mavjud bo‘lmagan va hech qachon bo‘lmaydigan hodisani kuzatish mumkin emas. Ammo, ko‘p rahbarlar faqat real va his qiladigan narsani ko‘rishga va bu, natijada, ulaming qandaydir ko‘rib bo‘ladigan narsaga e’tibor berishida ifodalanishi shart. Modellashtirish, - bugungi vaqtga kelib kelajakning variantlarini ko‘rishning va 102 alternativ qarorlarning potensial oqibatlarini obyektiv solishtirishga imkon beradigan aniqlashning yagona tizimlashtirilgan usuli. Devid B.Xers ta’kidlashicha: «Rahbar mavjud eng yaxshi alternativani o‘z resurslarini taqsimlash, o‘zi va boshqalar uchun harakatlar navbatini belgilashga, yangi odamlar va material resurslami jalb etish uchun tanlab olishi kerak. Buning uchun u qisqa va uzoq muddatli kelajakda qarorlarning oqibatlari paydo bo‘ladigan muhit xususiyatlari va barqarorligi ta’rifiga ishonishi kerak. U bunday bir paytning o‘zida muqarrar va oldindan aytib bo‘lmaydigan muhitning butun noaniqligini tasavvur qilishi kerak». Boshqaruv ilmining modellari yuqori darajada bu maqsadlarga moslashgan va kuchli tahliliy vosita sifatida murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish bilan bog‘liq ko‘p muammolarni hal etishga imkon beradi. Boshqaruv nazariyasi asoschilari Teylor, Ford, Gilbert, Emerson, Fayol va boshqalardir. Boshqaruv nazariyasining tarixan dastlabki yo‘nalishi «klassik» (an’anaviy) maktab nomini olgan. Bu maktabning vujudga kelishida amerikalik

muhandis va tadqiqotchi Frederik Teylorning xizmati katta. Teylor xizmat pog‘onasining barcha darajalarini - AQSH (Bestlegem)dagi yirik metallurgiya korxonasining kichik xizmatchisidan boshqaruvchisigacha bo‘lgan lavozimlarni egallagan. U birinchilar qatorida ishlab chiqarishning ayrim jarayonlarini tashkil etish hamda butun korxonani boshqarishga ilmiy yondashishni qo‘lladi. Uning «Korxonani ilmiy boshqarish asoslari», «Boshqarishni ilmiy tashkil etishning tamoyil va usullari», «Sanoat korxonalarini ma’muriytexnikaviy tashkil etish» kabi mashhur asarlari xorijda chop etilgan ishlab chiqarishni boshqarishni ilmiy tashkil etish bo‘yicha adabiyotlarning katta to‘plamiga asos soldi. Teylor mehnat jarayonlarini maxsus funksional boshqarish zarurligini asoslab berdi, jismoniy mehnat bilan bir qatorda ishlab chiqarishni tashkil etishni tarkibiy unsurlarga ajratib ko‘rsatishga harakat qilingan ishlangan sxemada o‘lda-jo‘lda, pala-partish ishlash mumkin emasligi, har bir narsa oldindan qilingan, ishning barcha shartlari va usullari oldindan aniq belgilangan bo‘lishi aks ettirilgan. 103 Boshqaruv insonlarni ongli mehnatga, tadbirkorlikka qiziqtirish, ishga mas’uliyatliligini nazorat qilish, ularning bilim va ko‘nikmalari faoliyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ta’minlash, rag‘batlantirishni tashkil etishdir. Bu fan predmeti ham xo‘jalik yuritishning barcha bo‘g‘inlarida boshqarishni tashkil etish shakllari, uslublarini ifodalovchi nazariy va amaliy tam oyillari majmuyidan iborat.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, Boshqaruv usullarini puxta egallagan, qo‘llay biladigan rahbar shu faoliyatni samarali boshqarishda nafaqat ishlab chiqarishga, qolaversa, butun iqtisodiyotning rivojlanishga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi kunning eng muhim vazifasi, deb ta’kidlaydi Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov, hayotimizning barcha sohalarida, ayniqsa, boshqaruvda, respublikamiqyosida, viloyat, tuman, qishloq va mahallalarni boshqarishda, tarmoq bo‘g‘inlarini idora etishda yangicha fikrlaydigan, qiyin damlarda mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladigan, hayot bilan ham qadam yurishga qodir, iymoni pok, bilimdon, ishbilarmon odamlarni topish, ularga ishonch bildirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurasulov, Muhammad. "The role of creativity in the management of human resources in the development of innovative industries." 2019.

2. Amabile, T. M. (1996). Creativity in context: Update to the social psychology of creativity. Westview Press.

3. Kholikov, Ibrahim. "Increasing learning based on Uzbek national spirituality in the current period of innovative development in the social-enlightenment system." 2020.

4. Mumford, M. D., Scott, G. M., Gaddis, B., & Strange, J. M. (2002). Leading creative people: Orchestrating expertise and relationships. Leadership Quarterly, 13(6), 705-750.

5. Nurmatova, Gulchehra. "The Importance of Creativity in Human Resource Management: Innovation Development in Uzbekistan." 2018

TILSHUNOSLIKDA SUN’IY INTELLEKT VA TIL MODELLARINING AHAMIYATI VA TADQIQI (O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA)

Solidjonov Dilyorjon
Qo‘qon davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy intellekt (SI) va katta til modellari (KTM) ning tilshunoslikda tutgan o‘rni va ahamiyati o‘rganilgan. KTM’lar orqali tilni avtomatlashtirilgan tarzda o‘rganish va lingvistik tahlil qilish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan, shu bilan birga, ushbu modellar yaratgan matnlarning grammatik va semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, KTM’lar ko‘plab tillar, jumladan o‘zbek tilida hali to‘liq moslashtirilmagan bo‘lsa-da, ular tilshunoslik jarayonlarida katta yutuqlarni taqdim etmoqda. Biroq, bu modellar semantik noaniqlik va grammatik murakkablikni keltirib chiqarishi mumkin. Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarining yanada mukammallashtirilishi bu sohada yangi imkoniyatlarni ochishi kutilmoqda.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, katta til modellari, lingvistika, semantika, avtomatik tarjima, til tahlili, o‘zbek tili, texnologiyalar.

Kirish.

Tilshunoslik va sun'iy intellekt (SI) so‘nggi yillarda bir-biriga tobora yaqinlashib bormoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi, xususan katta til modellarining (KTM) paydo bo‘lishi, tilshunoslikdagi yangi paradigmalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. KTMlar orqali tilni tushunish, o‘rganish va qo‘llash jarayonlari yanada samarali bo‘lib, bu esa tilshunoslik tadqiqotlari va amaliyotlariga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Sun'iy intellekt algoritmlari til modellari orqali til birikmalarining semantikasi va sintaksisiga chuqur tahlil kiritmoqda, bu esa yangi til tushunchalarini shakllantirish, avtomatik tarjima, matn tahlili kabi sohalarda muhim yutuqlarni ta'minlaydi. Sun'iy intellekt va til modellari o‘rtasidagi bu o‘zaro bog‘liqlik, ayniqsa katta ma'lumotlar hajmini qayta ishlash qobiliyati tufayli, tilning nafaqat shakliy tuzilmasini, balki uning mazmuniy jihatlarini ham chuqurroq o‘rganish imkonini yaratmoqda. Tadqiqotlarga ko‘ra, KTMlar yordamida tilshunoslikda tilning grammatik va semantik jihatlari bo‘yicha yangi bilimlar hosil qilinmoqda. Ammo, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog‘liq ba’zi muammolar ham mavjud. Masalan, statistik asoslangan generativ modellar birikmalarni ishlab chiqishda muayyan mantiqiy ma'noga ega emasligi, bu esa semantik noaniqliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Sun’iy intellekt va til modellarining tilshunoslikdagi qo‘llanilishi keng qamrovli tadqiqot maydonini taqdim etadi. Xususan, sun’iy intellekt texnologiyalari orqali katta ma’lumotlar bazalarini tahlil qilish, til birikmalarini avtomatik o‘rganish va tarjima qilish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Ammo bu jarayonlarda sun'iy intellektning cheklovlari ham kuzatiladi. Xoirjiy olimlar o‘z tadqiqotlarida generativ sun'iy intellekt texnologiyalari tahliliga e'tibor qaratishgan bo‘lib, bu texnologiyalarning grammatik tuzilmalar orqali tilni tushunish cheklanganligini ta'kidlaydi. Linguistik markerlar orqali sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matnlarni inson tomonidan yozilgan matnlardan farqlash muhimdir. Bu, xususan, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalarda yolg‘on axborotlarni aniqlashda qo‘llaniladi. Ushbu yondashuv sun'iy intellekt tomonidan yaratilingan ma'lumotlarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, real va yolg‘on axborotni farqlashga yordam beradi. Shunday qilib, sun'iy intellekt va til modellarining tilshunoslikdagi roli hali ham tadqiqotlarni talab qiladi. Sun'iy intellekt texnologiyalari va katta til modellari tilni tushunish va uni qayta ishlash bo‘yicha hali

rivojlanish bosqichida. Bu texnologiyalar asosida amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlar inson tilini tushunish jarayonida yangi qirralarni ochib beradi, lekin ularning cheklovlari va noaniqliklari ham mavjud.

Adabiyotlar tahlili. Sun'iy intellekt va til modellari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish ko‘plab tadqiqotchilar e’tiborini tortmoqda. Xorijiy tadqiqotchi Ahmad 2024-yilgi o‘z tadqiqotida lingvistika va sun'iy intellektning bir-birini boyitishi haqida gapirib, sun'iy intellekt texnologiyalarining tilshunoslikka kiritayotgan yangi tahlil usullari va natijalari haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu texnologiyalar tilni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi va o‘zaro bog‘liq sohalarda yangi yo‘nalishlarni ochib beradi. Ammo, Cope va Kalantzis 2024-yilgi tadqiqotlari generativ AI texnologiyalarining cheklovlariga e’tibor qaratadi. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, bu texnologiyalar orqali tilning faqat statistik jihatlari ko‘rib chiqilmoqda va mazmuni chuqur tahlil qilinmaydi.

Markowitz, Hancock va Bailenson 2024-yilgi ishlarida esa AI tomonidan yaratilgan va inson tomonidan yozilgan matnlar o‘rtasidagi farqlarni o‘rganishgan. Ularning tadqiqotlari sun'iy intellektning ma'lumotlarni yaratish jarayonida insoniylikdan mahrum ekanligini va bu matnlar til tuzilmasi jihatidan farq qilishi mumkinligini ko‘rsatadi. So‘ngra, Lyre 2024-yilgi izlanishlarida katta til modellari tushunchasi orqali sun'iy intellekt texnologiyalarining lingvistik semantikaga qanday ta'sir qilishini o‘rganadi. Uning fikricha, katta til modellari hali ham rivojlanish jarayonida va ularning lingvistik bilimlarga bo‘lgan ta'siri cheklangan.

Metodlar

Ushbu maqola uchun ilmiy tadqiqot metodlari sifatida ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishda sifat va miqdoriy tadqiqotlar birgalikda qo‘llanildi. Birinchidan, katta til modellari (KTM) va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining tilshunoslikdagi ahamiyatini tushunish uchun amaliy tadqiqotlar va ilmiy maqolalar tanlab olinib, ularning tahlili amalga oshirildi. Maqolalarda berilgan KTM’larning lingvistik tushuncha va qoidalar bilan qanday bog‘liq ekanligi aniqlashga harakat qilindi. Shuningdek, turli tillarda KTM’lar tomonidan ishlab chiqarilgan matnlar tahlil qilindi va bu matnlar o‘rtasidagi strukturaviy, grammatik va semantik farqlar kuzatildi. Ikkinchidan, miqdoriy usul orqali KTM’lar yaratgan matnlar soni va ularning insonlar tomonidan yozilgan matnlardan farqlanishini aniqlash maqsadida kompyuter dasturlari orqali statistik tahlillar o‘tkazildi. KTM’larning tilshunoslikda qo‘llanish imkoniyatlari va cheklovlari haqida aniq dalillar keltirish uchun misollar tanlandi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, katta til modellari tilshunoslikda yangi yo‘nalishlarni ochib berdi. KTM’lar orqali tilni o‘rganish jarayoni ancha soddalashdi va avtomatlashtirildi. Sun'iy intellekt yordamida til modellari orqali grammatik va semantik tahlillar amalga oshirilayotganda, matnlar ichidagi strukturaviy farqlar kuzatildi. Masalan, KTM yaratgan matnlar inson tomonidan yozilgan matnlarga qaraganda ko‘proq analitik va deskriptiv bo‘lib, ularning semantik tarkibi aniq bo‘lmasa-da, ma’lum grammatik qonuniyatlarga asoslanganligi kuzatildi.

Tadqiqot davomida sun’iy intellekt va katta til modellari (KTM) tomonidan yaratilgan o‘zbek va ingliz tilidagi matnlarning grammatik va semantik tahlili amalga oshirildi. KTM’lar orqali ishlab chiqarilgan matnlar inson tomonidan yozilgan matnlarga nisbatan grammatik jihatdan murakkabroq, lekin semantik jihatdan noaniqroq ekanligi kuzatildi. Quyida o‘zbek va ingliz tillarida misollar keltiriladi.

O‘zbek tilida misollar.

Inson tomonidan yozilgan matn: Bugun men bozorga boraman.

Bu matn oddiy, kundalik foydalaniladigan gaplardan iborat bo‘lib, u aniq va tushunarli ma’lumotni ifodalaydi. Grammatik tuzilish ham sodda va tabiiy bo‘lib, o‘quvchiga hech qanday

murakkablik tug‘dirmaydi.

Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matn: Hozirgi kunda mening bozorga borish niyatim ma’lum bo‘ladi.

KTM tomonidan yaratilgan bu matn inson tomonidan yozilgan matnga nisbatan grammatik jihatdan murakkabroq. "Ma’lum bo‘ladi" kabi murakkab jumlalar qo‘llangan bo‘lib, bunda murakkab grammatika va tushunchalar kiritilgan. Shu bilan birga, mazmun oddiy "bozorga boraman" degan fikrga nisbatan ortiqcha ifoda bilan ifodalangan, bu esa matnning semantik aniq bo‘lmasligiga olib keladi.

Inson tomonidan yozilgan matn: O‘quvchilar darsni yaxshi tushunib olishlari uchun, o‘qituvchi misollar bilan tushuntirishni davom ettiradi.

Bu matnda grammatik jihatdan aniq ifodalar ishlatilgan. O‘quvchilar va o‘qituvchi o‘rtasidagi munosabatlar aniq ifodalangan va jumla mazmuni bir necha oddiy komponentlar orqali yetkazilgan.

Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matn: O‘quvchilar tomonidan darsning to‘liq tushunib olinganligi uchun, o‘qituvchi misollar kiritib, jarayonni tushuntirishni davom ettiradi.

Bu misolda sun'iy intellektning murakkabroq grammatik tuzilmadan foydalanishi ko‘zga tashlanadi. Bu jumla inson tomonidan yozilgan matnga nisbatan biroz murakkabroq va "o‘quvchilar tomonidan darsning to‘liq tushunib olinganligi uchun" kabi murakkab ifodalar bilan to‘ldirilgan. Ushbu jumla o‘zbek tilining kundalik ifodalariga nisbatan ortiqcha formal bo‘lib ko‘rinadi, bu esa o‘quvchi uchun tushunishni qiyinlashtirishi mumkin.

Ingliz tilida misollar.

Inson tomonidan yozilgan matn: Today I am going to the market.

Bu matn oddiy va aniq ifodalangan bo‘lib, kundalik ingliz tilidagi oddiy gaplardan biri hisoblanadi. Grammatik tuzilish oddiy va o‘quvchi uchun tushunarli.

Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matn: Today, my intention to proceed to the marketplace becomes evident.

Bu jumla inson tomonidan yozilgan matnga nisbatan murakkab grammatik ifodalarni o‘z ichiga oladi. Masalan, "my intention to proceed" kabi iboralar kiritilgan bo‘lib, ular oddiy kundalik ifodalar bilan taqqoslaganda murakkabroq ko‘rinadi. Semantik jihatdan, bu jumla inson tomonidan aytilgan oddiy fikrni ortiqcha tahlil va murakkablik bilan ifodalagan. KTM’lar statistik asosda murakkab tuzilmalar yaratishga moyil bo‘lib, bu tushunish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin.

Inson tomonidan yozilgan matn: The teacher continues to explain the lesson with examples to ensure that the students fully understand the concept.

Bu matnda grammatik jihatdan soddalik va aniq ifodalar ishlatilgan. O‘quvchilarning tushunchalarni to‘liq anglashlari uchun o‘qituvchining qanday ishlash jarayoni haqida to‘liq va oddiy tushuncha berilgan.

Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matn: In order for the students to thoroughly comprehend the educational material, the instructor incorporates additional illustrative examples as part of the explanation process.

Bu misolda sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matn grammatik jihatdan murakkabroq va ko‘proq rasmiy tilda ifodalangan. "Thoroughly comprehend the educational material" kabi so‘zlar o‘zining murakkab grammatik strukturalari bilan ajralib turadi, bu esa oddiy kundalik gaplar bilan taqqoslaganda tushunishni biroz qiyinlashtirishi mumkin. Shuningdek, bu kabi iboralar o‘quvchilar uchun ortiqcha akademik ko‘rinishga ega.

Umumiy tahlil. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun'iy intellekt yaratgan matnlar grammatik jihatdan murakkabroq bo‘lib, ko‘pincha inson tomonidan yozilgan oddiy matnlarga

qaraganda murakkabroq strukturalar va ifodalar ishlatadi. Ingliz va o‘zbek tillari bo‘yicha olib borilgan tahlil ham shuni ko‘rsatadiki, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matnlar grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, lekin ularning semantik jihatdan noaniq va tushunish qiyinroq bo‘lganligi kuzatildi. Misollar keltirilgan jadvallar esa sun'iy intellekt va inson tomonidan yozilgan matnlar orasidagi grammatik va semantik farqlarni yanada aniq ko‘rsatadi. Matnlarning grammatik murakkabligi, foydalanilgan so‘zlar turi, va semantik aniq bo‘lmaganlik sun'iy intellekt yaratgan matnlarga xos bo‘lgan asosiy xususiyatlardir.

1-jadval. Matnlarning grammatik va semantik jihatdan tahlili

Matn turi	Grammatik murakkablik darajasi	Semantik aniq ifoda darajasi	Foydalanilgan so‘zlar turi
Inson yozgan o‘zbek matni	O‘rta	Yuqori	Oddiy, kundalik so‘zlar
Sun'iy intellekt o‘zbek matni	Yuqori	Past	Deskriptiv, murakkab so‘zlar
Inson yozgan ingliz matni	O‘rta	Yuqori	Oddiy, kundalik so‘zlar
Sun'iy intellekt ingliz matni	Yuqori	Past	Murakkab, rasmiy so‘zlar

Ushbu tahlil shuni ko‘rsatadiki, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matnlar grammatik jihatdan murakkabroq bo‘lsa-da, inson tomonidan yozilgan oddiy matnlar mazmunan aniqroq va tushunarliroq bo‘ladi. Bu esa KTM’larning lingvistik tahlil jarayonidagi asosiy muammolaridan biri hisoblanadi – ya'ni murakkab grammatik strukturalar semantik tushunish jarayonida noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, turli tillarda KTM’larning tilni qayta ishlash jarayoni kuzatildi. Misol uchun, o‘zbek tilida sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan matnlarda ko‘proq grammatik xatoliklar uchrashi va ularning sintaksisi murakkabligi aniqlandi. Ingliz tiliga qaraganda, o‘zbek tilidagi matnlar ko‘proq grammatik jihatdan noto‘g‘ri bo‘lishi bilan birga, mazmun ham kamroq aniqlikka ega bo‘ldi. Bu KTM’larning o‘zbek tilida hali mukammallashtirilmaganligini ko‘rsatadi. Natijada, KTM va sun'iy intellekt til modellari lingvistika sohasida kuchli tahlil vositasi sifatida qo‘llanilishiga qaramay, hali ham rivojlanishga ehtiyoji borligi aniqlanadi. Xususan, ularning tilni tushunish jarayonidagi semantik aniq bo‘lmaganlik, grammatik murakkablik va ba’zi tillardagi cheklovlari mavjud. Shu bilan birga, avtomatik tarjima, til o‘rganish platformalarida va matnlarni qayta ishlash sohasida ushbu modellar katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Muhokama

Katta til modellari (KTM) va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari tilshunoslikda katta

imkoniyatlar yaratib, lingvistik tahlil va til o‘rganish jarayonlariga yangi yondashuvlarni olib kirdi. Bu modellar til qoidalarini chuqurroq o‘rganish, grammatik tahlil qilish, va avtomatik tarjima qilish kabi jarayonlarni avtomatlashtiradi. Ammo tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, KTM’larning lingvistik jarayonlarda ba'zi cheklovlari ham mavjud. Masalan, KTM’lar grammatik jihatdan murakkab matnlar yaratishiga qaramay, ularning semantik jihatdan noaniqligi va ba'zi tillarda grammatik xatoliklar sodir etishi kuzatildi. Bu, ayniqsa, o‘zbek tilidagi matnlarni tahlil qilishda yaqqol ko‘rinadi.

Shu bilan birga, KTM’larning imkoniyatlari ko‘proq ingliz tiliga moslashgan bo‘lib, boshqa tillar, jumladan o‘zbek tilida hali mukammallashtirish talab etiladi. Bu modellar faqat statistik qoidalarga asoslanganligi uchun ba'zan insoniy til tushunchalarini to‘liq anglay olmaydi, ya'ni tilning kontekstual ma'nosi va ijtimoiy-madaniy kontekstini yetarli darajada ifodalay olmaydi. Sun'iy intellekt texnologiyalari tilshunoslikda katta yordamchi bo‘lsa-da, ularni mukammallashtirish va inson aqliy imkoniyatlarini to‘liq o‘rnini bosishi qiyin bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Katta til modellari va sun'iy intellekt tilshunoslikda samarali vosita sifatida rivojlanib borayotgan bo‘lsa-da, ular hali ham bir qator muammolarga ega. Ushbu texnologiyalar tilni qayta ishlash, grammatik tahlil, va tarjima jarayonlarini soddalashtirib, avtomatlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, KTM’larning semantik noaniqliklari va ba'zi tillarda grammatik cheklovlari ularning to‘liq qo‘llanilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Ayniqsa, o‘zbek tilida bunday texnologiyalar hali to‘liq moslashtirilmagan bo‘lib, natijada grammatik va semantik xatolar ko‘proq uchraydi. Shunday bo‘lsa-da, kelajakda KTM’lar va sun'iy intellekt texnologiyalari yanada rivojlanib, tilni qayta ishlashda va lingvistik tadqiqotlarda katta yordamchi bo‘lish imkoniyatini saqlab qolmoqda. Maqola natijalariga ko‘ra, til modellari kelajakda o‘z imkoniyatlarini kengaytirib, lingvistik tadqiqotlar va amaliyotlarda muhim rol o‘ynashi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad, S. (2024). Interplay Between Linguistics and AI.
2. Cope, B., & Kalantzis, M. (2024). A multimodal grammar of artificial intelligence: Measuring the gains and losses in generative AI. Multimodality & Society, 4(2), 123-152.
3. Markowitz, D. M., Hancock, J. T., & Bailenson, J. N. (2024). Linguistic markers of inherently false AI communication and intentionally false human communication: Evidence from hotel reviews. Journal of Language and Social Psychology, 43(1), 63-82.
4. Lyre, H. (2024). " Understanding AI": Semantic Grounding in Large Language Models. arXiv preprint arXiv:2402.10992.

RAHBAR SHAXSI PSIXOLOGIYASI VA MULOQOTINING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Maxmudova Zilola
Qo‘qon universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada lider shaxsini shakllantirish va uning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Etakchilik nafaqat boshqalarni boshqarish va boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi, balki qat'iyat, ishonch, mas'uliyat va hamdardlik kabi ichki fazilatlarni rivojlantirishni ham talab qiladi. Rahbarning muloqot qobiliyatiga, jumladan, o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish, ma’lumotni samarali yetkazib berish, tinglash va fikr-mulohazalarni qabul qilish qobiliyatiga e’tibor qaratiladi. Rahbarning shaxsiy xususiyatlari va uning muloqot qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi, bu zamonaviy sharoitda muvaffaqiyatli etakchilik uchun muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, faoliyat, professionalizm, ob’ekt, sub’ekt, samaradorlik, psixologik.

Kirish

Rahbar shaxsi va uning muloqot qobiliyatini shakllantirish zamonaviy ta'lim va psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Etakchilik, boshqalarga ta'sir o'tkazish va ularni umumiy maqsadga erishish uchun yo'naltirish qobiliyati sifatida, harakatlar va tashabbuslarni samarali muvofiqlashtirish muhim rol o'ynaydigan tez o'zgaruvchan dunyoda tobora ko'proq talab qilinadigan sifatga aylanmoqda. Rahbar shunchaki hokimiyat yoki yuksak mavqega ega bo'lgan shaxs emas, balki ilhomlantira oladigan, rag'batlantira oladigan va jamoaviy ish uchun sharoit yarata oladigan shaxsdir.

Muloqot etakchilikning muhim elementidir. G'oyalarni to'g'ri etkazish, boshqalarning ehtiyojlarini tushunish, turli toifadagi odamlar bilan bog'lanish va o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyati asosiy qobiliyatdir, ularsiz rahbar o'z rolini samarali bajara olmaydi. Zamonaviy rahbar turli ijtimoiy kontekstlarda muvaffaqiyat qozonish uchun og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlarini, shuningdek, fikr-mulohazalar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirishi kerak.

Ushbu ish rahbar shaxsini shakllantirish xususiyatlarini, jumladan, qat'iyatlilik, o'ziga ishonch va mas'uliyat kabi ichki fazilatlarni o'rganishga, shuningdek, samarali etakchilik uchun zarur bo'lgan muloqot qobiliyatlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Bunday qobiliyat va malakani esa maxsus ta’lim tadbirlari orqaligina rivojlantirish mumkin. Shu munosabat bilan, bugungi kunda boshqaruv sohasi, rahbar kadrlarni tayyorlash sohasidagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish o‘ta muhim masala sifatida o‘z natijasini kutmoqda. Ushbu sohadagi konkret natijalarga yo‘nalgan tadbirlar esa aynan pedagogika va psixologiya fani oldiga dolzarb vazifalarni qo‘ymoqda. Masalan, turli boshqaruv sohalarida lavozimlarga rahbar kadrlarni tayinlashda munosib nomzodlarni tanlash, ularning boshqaruv salohiyati va qobiliyatini adolatli baholash zarurati doimo dolzarb masala bo‘lib kelgan. Aniqlangan qobiliyat va shaxs imkoniyatlarini rivojlantirish esa, yana bir muhim pedagogik va psixologik tadbir sifatida o‘z ahamiyatiga ko‘ra avvalgisidan qolishmaydi. Zamonaviy rahbarlarga xos bo‘lgan professional va shaxsiy sifatlarni tarkib toptirishda shaxsning xislat va fazilatlarini, uningtajribasi, mavjud bilim va malakasi hamda qobiliyatini integratsiyalash zarurati tug‘iladi. Axir pirovard maqsad –yaxlit, bir butun va o‘zaro muvofiqlashgan ichki tizimga ega bo‘lgan rahbar shaxsini shakllantirishdaniboratdir.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi. Bunday qobiliyat va malakani esa maxsus ta’lim tadbirlari orqaligina rivojlantirish mumkin. Shu munosabat bilan, bugungi kunda

boshqaruv sohasi, rahbar kadrlarni tayyorlash sohasidagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish o‘ta muhim masala sifatida o‘z natijasini kutmoqda. Ushbu sohadagi konkret natijalarga yo‘nalgan tadbirlar esa aynan pedagogika va psixologiya fani oldiga dolzarb vazifalarni qo‘ymoqda. Masalan, turli boshqaruv sohalarida lavozimlarga rahbar kadrlarni tayinlashda munosib nomzodlarni tanlash, ularning boshqaruv salohiyati va qobiliyatini adolatli baholash zarurati doimo dolzarb masala bo‘lib kelgan. Aniqlangan qobiliyat va shaxs imkoniyatlarini rivojlantirish esa, yana bir muhim pedagogik va psixologik tadbir sifatida o‘z ahamiyatiga ko‘ra avvalgisidan qolishmaydi. Zamonaviy rahbarlarga xos bo‘lgan professional va shaxsiy sifatlarni tarkib toptirishda shaxsning xislat va fazilatlarini, uning tajribasi, mavjud bilim va malakasi hamda qobiliyatini integratsiyalash zarurati tug‘iladi. Axir pirovard maqsad –yaxlit, bir butun va o‘zaro muvofiqlashgan ichki tizimga ega bo‘lgan rahbar shaxsini shakllantirishdaniboratdir.

Tadqiqot natijalari. Umuman olganda, boshqaruv tarixini boshqaruv sub’ekti va ob’ekti o‘zaro raqobatining rivojlanishi sifatida tasavvur etish mumkin. Bu raqobatda ob’ekt, ya’ni xodim doimo rahbardan o‘zishga intiladi, uning murakkab faoliyatini o‘zlashtirgisi va o‘z pozitsiyasini kengaytirib borish niyatida bo‘ladi. Rahbar esa, xodimni o‘z itoatida ushlash uchun boshqaruvning yangidan –yangi va murakkab uslublarini “o‘ylab” topadi va avvalambor, ilm hamda qonuniy vakolatlar asosida o‘z pozitsiyasini mustahkamlashga intiladi. Bunday “bellashuvda” rahbar nafaqat g‘olib bo‘lishi, balki yutqazib qo‘ymasligi eng muhim boshqaruv shartidir. Buning uchun esa rahbar boshqaruv sohasida yuksak mahoratga erishishi, professionalizmning yuqori darajasiga chiqishi lozim. Boshqaruvni raqobat sifatida qabul qilish albatta boshqaruv mohiyatidan chetlashish bo‘lardi. Har holda boshqaruvning asosiy maqsadi tashkilot maqsadlariga xodimlar yordamida erishish ekan, raqobatdan ko‘ra hamjihatlik va hamkorlikka suyanish anchagina o‘rinli. Demak, bunda “raqobat” tushunchasidan ham murakkabroq hodisa, ya’ni xodimga ta’sir ko‘rsatish, unda xayrixohlik uyg‘otishva uni hamkorlikka chorlash masalasi yetakchi o‘ringa chiqadi.

Muhokama. Nazarimizda, rahbar faoliyatini tahlil etuvchi ilmiy psixologik izlanishlarning aksariyat qismi aynan shu mavzuga tegishli. Bunda rahbarni eng mukammal shaxs sifatida namoyon bo‘lishi uchun yordam beruvchi kouching texnologiyalardan tortib, jamoani ahil komandaga aylantirish treninglarigacha to‘xtalib o‘tish mumkin. Zamonaviy boshqaruvga e’tibor berilsa, bugungi tashkilotda eng ishonchli va itoatkor boshqaruv ob’ekti sifatida faqatgina ofisdagi moslama va uskunalarni sanab o‘tish qoldi. Bevosita boshqaruv ob’ekti sifatida tushuniluvchi xodimlar esa murakkab boshqaruv jarayonining “ehtimoliy” elementiga aylangan. Mana shu “element” bilan o‘zaro ta’sirda bo‘lish, doimo uni maqsad sari undash va bir og‘iz so‘z bilan aytganda, bugungi boshqaruv samarasi, asosan, rahbarning psixologik uquviga bog‘liq. Boshqaruvni yanada mukammallashtirish borasidagi izlanishlarning ko‘lami shunchalik kengki, ular bir qaraganda faqat bir mavzu atrofida jamlanib, o‘ta birikib ketgan ko‘rinsa-da, lekin ularning rang-barangligi boshqaruv ilmida o‘zaro ziddiyatli g‘oyalarning paydo bo‘lishiga olib kelmoqda. Boshqaruvning spesifik jihatga egaligi haqidagi fikrni davom ettirish psixologiya, xususan, boshqaruv psixologiyasining predmetli sohasini aniqlab olish imkonini beradi. Qator tahlillar asosida shunday xulosaga kelamizki, boshqaruvdagi psixologik hodisalarni uch asosiy guruhga kiritish mumkin:

Boshqaruv subyekti –rahbar.

Boshqaruv obyekti –xodim.

Boshqaruv subyekti va ob’ekti o‘rtasidagi munosabatlar.

Boshqaruvga oid psixologik hodisalarning bunday guruhlanishi shartli bo‘lib, ularning har birini tadqiq etish muqarrar tarzda qolgan ikkitasini ham o‘z ichiga qamrab oladi. Xususan, rahbar shaxsi boshqaruv sub’ekti sifatida ko‘pchilik tadqiqotlarning asosiy mavzusiga aylanar ekan,

uning har bir harakatida xodim nazarda tutiladi, va albatta, muayyan munosabat doirasida talqin etiladi. Hatto rahbarning o‘z shaxsini mukammalashtirishi yo‘lidagi faolligi ham ichki psixologik munosabat, o‘z –o‘ziga bo‘lgan munosabat sifatida ta’riflanadi. Boshqaruv mavzusini bunday cheklash, bir tomondan, psixologiya fani uchun o‘z predmetini aniqlash imkonini bersa, ikkinchi tomondan, boshqaruv ilmiga tamoman yangi qarashlarning shakllanishi bilan ifodalanadi. Xususan, boshqaruv va rahbar faoliyatiga fenomenologik yondashuv tarafdorlari taklif etgan g‘oya va fikrlar, darhaqiqat, psixologiya fanining nafaqat izlanish sohasi va yo‘nalishi, balki “nuqtasini” ifodalab bera oldi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.Zamonaviy rahbar hayotiga bunday texnik vositalarning kirib kelishi boshqaruv professionalizmini takomillashtirishni texnologizatsiyalash masalasiga yangicha mazmun bag‘ishlaydi. Nazarimizda, har qanday soha kabi boshqaruvni professonallashtirish va rahbarlar professionalizmini yuksaltirish masalasi bundan keyin ham turli ilmiyyo‘nalishlar integratsiyasi va faolligi asosidagina hal etilishi mumkin bo‘lgan masaladir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda boshqaruv muammosi psixologiya sohasidasida juda keng o‘rganilgan bo‘lib, ularda turlicha nazariyalar, konsepsiyalar, yondashishlar, pozitsiyalar, yo‘nalishlarga asoslangan holda tadqiq qilingan. Shu bilan birga, oliy ta’lim tizimi rahbar va lider bir shaxsda ifodalanishi ayni muddao hisoblanadi hamda rasmiy rahbar iloji boricha tashkilot maqsadlarini xodimlar manfaati bilan uyg‘unlashtirgan holda boshqaruv jarayonini tashkil etishi lozim. Aynan shu omil, ayniqsa, kasb sohasidagi yuqori malaka rahbarni liderlik darajasiga ko‘tarilishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Rahbarning shaxsiyati va muloqot qobiliyatlarini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, kompleks yondashuvni talab qiladi. Etakchilik tug'ma fazilat emas, balki ishonch, mas'uliyat, hamdardlik va qat'iyat kabi shaxsiy xususiyatlarni ataylab rivojlantirish natijasidir. Bu fazilatlar samarali etakchilik uchun asos bo'lib, muloqot etakchiga boshqalarga ta'sir qilish va o'z maqsadlariga erishish imkonini beradigan vositaga aylanadi.

Muvaffaqiyatli rahbar nafaqat xarizma va boshqalarni rag'batlantirish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak, balki samarali muloqot strategiyalari orqali odamlar bilan muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Munosabat, hamdardlik, faol tinglash va aniq ifoda jamoangiz bilan sog'lom va samarali munosabatlarni rivojlantirishning kalitidir.

Shunday qilib, etakchilik fazilatlarini shakllantirish muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. Rahbarlarga qo‘yiladigan talablar ko‘p qirrali bo‘lib borayotgan bugungi sharoitda bu ko‘nikmalarning rivojlanishi ularning muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmudova, Z. (2024). TA’LIM TIZIMINI TARAQQIYOTINI DAVLAT TOMONIDAN QO ‘LLAB–QUVVATLASH. Nordic_Press, 3(0003).
2. Zilola, M. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78-83.
3. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
4. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
5. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2 (2), 1–6.

6. Umarov, T. (2024). PSYCHOLOGICAL HELP IN ADJUSTING PRIMARY CLASS STUDENTS TO SCHOOL. Nordic_Press, 3(0003).
7. Умаров, Т. М. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507-514.
8. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.
9. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O'RTASIDAGI O'ZARO TA'SIRNI O'RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.
10. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(2), 18–25. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655
11. Умаров, Т. (2024). РОЛЬ ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ И СОВЕРШЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12.
12. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(2), 1-6.
13. Умаров Тохиржон Мамуржонович. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507–514. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/148
14. Umarov Toxirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ANXIETY IN ADOLESCENTS’ RELIGIOUS-PSYCHOLOGICAL FACTORS AND UNDERSTANDING OF PROFESSIONAL IDENTITY. Kokand University Research Base, 501–506. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/147
15. Umarov Tokhirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS. Kokand University Research Base, 495–500. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/146
16. Umarov T. M. (2024). BOLALARDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI O‘RGANISH. Kokand University Research Base, 481–488. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/144
17. Umarov T. M. (2024). TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT. Kokand University Research Base, 489–494. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/145
18. Umarov T. M. (2024). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS. Kokand University Research Base, 473–480. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/143

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI

Umarov Toxirjon
Qo‘qon universiteti magistranti
kokanduni2019@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola boshqaruv psixologiyasining xususiyatlari, jamoani boshqarish haqida ma’lumot beradi. Bundan tashqari, ilmiy ish davomida amalga oshirilgan metodlar, ularni boshqaruv jarayonida qo‘llash omillari borasida ko‘rsatmalar keltirilgan. Tadqiqot natijalari amalda qo‘llangan psixologik tamoyillar asosida tatbiq etilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv psixologiyasi, menejment, metod, kognitiv qobiliyat, kuzatish.

Kirish.

Psixologiya – bu aql va xulq-atvor haqidagi fan. Psixologiya ongli va ongsiz hodisalarni, shuningdek his va fikrni o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Mazkur soha juda katta hajmdagi ilmiy intizom hisoblanadi. Psixologlar miyaning paydo bo‘ladigan xususiyatlari va ushbu paydo bo‘lgan xususiyatlar bilan bog‘liq bo‘lgan turli xil hodisalarni tushunishga intilishadi, shu bilan tadqiqotchilarning neyro-ilmiy guruhiga qo‘shilishadi. Ijtimoiy fan sifatida u umumiy tamoyillarni o‘rnatish va aniq holatlarni o‘rganish orqali shaxslar va guruhlarni tushunishga qaratilgan [1].

Ushbu sohada faoliyat olib bourvchi professional amaliyotchi yoki tadqiqotchi psixologlar uni ijtimoiy, xulq-atvorli yoki kognitiv imiy nazariya sifatida tasniflashadi. Psixologlar aqliy funksiyalarning individual va ijtimoiy xatti-harakatlardagi rolini tushunishga harakat qilishadi, shu bilan birga kognitiv funksiyalar va xatti-harakatlar asosida fiziologik va biologik jarayonlarni o‘rganadilar.

Psixologlar xulq-atvor va aqliy jarayonlarni, shu jumladan idrok, diqqat, hissiyot, aql, sub’ektiv tajribalar, motivatsiya, miya faoliyati va shaxsni o‘rganadilar. Bu odamlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarga, masalan, psixologik barqarorlik, oilaviy barqarorlik va boshqa sohalarga taalluqlidir (ijtimoiy psixologiya). Turli xil yo‘nalishdagi psixologlar ongsiz ongni ham ko‘rib chiqadilar [3]. Psixologlar psixososial o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi sababiy va korrelyatsion munosabatlarni aniqlash uchun empirik usullardan foydalanadilar. Bundan tashqari, yoki aksincha, empirik va deduktiv usullardan foydalanishga, ba’zilari, ayniqsa klinik va maslahatchi psixologlar – ba’zida ramziy talqin va boshqa induktiv metodlarga tayanadi. Psixologiya “xub fani” deb ta’riflangan, chunki tibbiyot nevrologiya va psixiatriya orqali psixologik tadqiqotlar olib borishga intiladi, ijtimoiy fanlar esa ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri psixologiya ostidagi fanlardan olinadi [4].

Psixologik bilimlar ko‘pincha ruhiy salomatlik muammolarini baholash va davolashda qo‘llanilsa, u inson faoliyatining bir qancha sohalaridagi muammolarni tushunish va hal qilishga qaratilgan. Ko‘pgina fikrlarga ko‘ra, psixologiya oxir-oqibat jamiyat uchun foyda keltiradigan soha sifatida tan olingan [5]. Psixologlarning aksariyati biron bir terapevtik rollarda qatnashadilar, klinik, konsultatsiya yoki maktab sharoitida mashq qilishadi. Ko‘pchilik aqliy jarayonlar va xatti-harakatlar bilan bog‘liq ko‘plab mavzularda ilmiy tadqiqotlar olib boradi va odatda universitet psixologiya kafedralarida ishlaydi yoki boshqa akademik sharoitlarda (masalan, tibbiyot maktablari, kasalxonalar) dars beradi. Ba’zilar sanoat va tashkiliy sharoitlarda yoki boshqa sohalarda [7], masalan, inson rivojlanishi va qarishi, sport, sog‘liqni saqlash va ommaviy axborot vositalari, shuningdek sud-tergov va qonunning boshqa jihatlarida ishlaydi. Shu bois, psixologiya keng ko‘lamli soha sifatida ko‘plab yo‘nalishlar va bo‘limlarni qamrab oladi. Ulardan biri bu boshqaruv psixologiyasidir.

Boshqaruv psixologiyasining maqsadi, uni amalda qo‘llash birinchi navbatda tashkilotda mavjud bo‘lgan quyidagi muammolarni hal qilishdan iborat:

– menejerlarning kasbiy vakolatlarini oshirish;

– boshqaruv uslublarini takomillashtirish, muloqot qobiliyatlari, qaror qabul qilish, strategik rejalashtirish qobiliyatlari, stressni yengish;

– kompaniyaning boshqaruv kadrlarini o‘qitish uslublarini tahlil qilish va takomillashtirish;

– kadrlar resurslarini qidirish va faollashtirish;

– kompaniyaning ehtiyojlariga muvofiq menejerlarni baholash va tanlash;

– ijtimoiy va psixologik iqlimni baholash va yaxshilash, xodimlarning sadoqati darajasini oshirish, jamoani shakllantirish.

Shunday qilib, boshqaruv psixologiyasining asosiy vazifasi - boshliq taktikasi va bo‘ysunuvchilarning reaksiyasi o‘rtasida o‘rganish jarayonida aniqlangan naqshlarga asoslangan yetakchilik usullarini shakllantirishdan iborat.

Odatda, boshqarish psixologiyasining vazifalarini tadqiqot obyektiga qarab bir necha katta guruhlarga bo‘lish mumkin:

– Boshqaruv faoliyatini psixologik tahlil qilish. Rahbar to‘g‘ri boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan harakatlarini tahlil qilib, boshqaruv faoliyatini ongli ravishda amalga oshirishi kerak.

– Aqliy tartibga solish mexanizmlarini o‘rganish. Oddiy va o‘ta og‘ir sharoitlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun juda muhimdir.

– Yetakchilik tadqiqotlari. Rahbarning ish jarayonini boshqarishi uchun zarur bo‘lgan yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish.

– Psixologik bilimlarni boshqaruv jarayonlarida amaliy qo‘llash. Ushbu vazifa nizolarni hal qilish, mikroiqlimni tartibga solish, ishdan qoniqishni oshirish va xodimlarning yuqori darajadagi sadoqatiga erishishni o‘z ichiga oladi.

– Guruhlarning o‘zaro ta’sirini o‘rganish. Jamoada barqaror ijtimoiy mikroiqlimga erishish kerak

– Motivatsiya usullari va mexanizmlarini o‘rganish. Motivatsiya xodimlarni yanada mazmunli maqsadlarga erishish uchun rag‘batlantirish uchun boshqaruv jarayonlarida muhim ahamiyatga ega. Boshqaruv psixologiyasi, fanlararo fan bo‘lib, psixologik usullar bilan birgalikda boshqarish usullaridan muvaffaqiyatli foydalanadi.

Boshqaruv psixologiyasining tuzilishi ikkita asosiy tadqiqot usulini ajratib beradi: kuzatish va eksperiment.

Kuzatish – idrok jarayonlariga asoslangan analitik usul. Ushbu usul eng qiyin obyektiv usul hisoblanadi, chunki kuzatish tabiiy sharoitda amalga oshiriladi, mos ravishda kuzatuvchining roli va o‘rni kuzatuv ob’ektiga ta’sir qiladi va ta’sir qiladi. Rahbar va jamoaning o‘zaro ta’sirining samarali tamoyillarini o‘rganish va izlash passiv shaklda amalga oshiriladi. Tadqiqot davomida reaktsiyalar, fikrlar va natijalar qayd etiladi. Ushbu usul boshqa tadqiqotlarni boshlashdan oldin dastlabki materiallarni olishda ham, ma’lumot olishning boshqa usullari mavjud bo‘lmagan sharoitlarda ham qo‘llaniladi.

Passivlik ushbu texnikaning asosiy kamchiligi hisoblanadi. Kuzatish ob’ektining reaktsiyasini uzoq kutish har doim ham o‘zini oqlamaydi, chunki reaktsiya momentini o‘tkazib yuborish va natijani noto‘g‘ri talqin qilish xavfi katta.

Boshqa tomondan, eksperiment faol usullarni nazarda tutadi. Eksperiment yordamida o‘zaro ta’sirning samarali sxemalarini izlash turli boshqaruv taktikalaridan foydalanish uchun ma’lum sharoitlarni yaratish orqali amalga oshiriladi.

Eksperiment maqsadi – boshqaruv qarorlarini qabul qilish amaliyotiga ta’sir ko‘rsatadigan gipotezalarni sinab ko‘rish. Muvaffaqiyatli eksperiment uchun zarur shartsharoitlar bajarilgan taqdirda eksperimental texnika yordamida noyob tabiatning juda keng ma’lumotlarini olish mumkin:

– nazorat xususiyatlarini to‘g‘ri tanlash,

– ularni o‘zgartirish uchun omil xususiyatlaridan foydalanish (tadqiqotchi tomonidan kiritilgan),

– eksperimentni vaziyat bilan bog‘liq bo‘lmagan maksimal tashqi ta’sirlardan himoya qilish.

Ushbu metodlardan foydalanish boshqaruv jarayonlarini har tomonlama o‘rganishga va yuqoridagi boshqaruv psixologiyasining muammolarini hal qilishga o‘tishga imkon beradi.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash kerakki, boshqaruv faoliyati ma’lum qoidalarga asoslanadi. Ularning rioya qilinishi kompaniyani muvaffaqiyatga olib kelishi mumkin, va ularni e’tiborsiz qoldirish – qulay sharoitlarda ham qulab tushishiga olib keladi.

Menejment psixologiyasi, uning obyekti va predmeti mutaxassislarga shunday muomala qoidalarini va uslublarini ishlab chiqishga imkon beradi, bu esa u nafaqat boshqaruv shakli, balki omiliga aylanadi. Bu menejment psixologiyasining amaliy fanlararo fan sifatida asosiy bo‘lish vazifasini oldinga suadi. Batafsilroq aytganda, menejment psixologiyasining predmeti va uning ob’ekti, boshqaruv jarayonlarida fanning amaliy qo‘llanilishi, menejment subyekti psixologiyasi va menejment yo‘naltirilgan obyekt, kadrlar menejmenti predmetiga oid boshqa manbalarda ko‘rib chiqilgan va ko‘p bahsmunozaralarga sabab bo‘lgan.

Boshqaruv faoliyati har qanday korxona yoki tashkilot ishini tashkil etishda juda muhimdir. Ushbu yo‘nalishning asosiy tamoyillari va yo‘l-yo‘riqlarini o‘rganish ushbu nomni olgan amaliy psixologiyaning maxsus bo‘limi sifatida tan olinishiga olib keldi.

U mehnat yoki ijtimoiy jamoa ishining yuqori samaradorligiga erishish uchun mavjud shart-sharoitlarni har tomonlama tahlil qilish va faoliyat xususiyatlarini belgilashga asoslanadi. Har qanday ilmiy ish turi kabi boshqaruv psixologiyasi ham mantiqiy struktura tuzishga imkon beruvchi predmet, ob’ekt, vazifa va usullarni belgilaydi.

Bu masalani ko‘rib chiqishda, avvalo, boshqaruv faoliyatini amalga oshirishda jamoa a’zosi sifatida shaxs (rahbar) muammolarini nazarda tutamiz. Shuni ta’kidlash kerakki, bu holatda boshqaruv tizimining samaradorligi rahbarning shaxsiy xususiyatlariga bog‘liq bo‘lib, uning diagnostikani amalga oshirish qobiliyatini belgilaydi va shuningdek, ikkinchisini maqsadlarga muvaffaqiyatli erishishga undaydi.

Shunday qilib, boshqaruv psixologiyasining predmetini xo‘jayin va bo‘ysunuvchi yoki jamoa o‘rtasidagi psixologik munosabatlar majmuasi deb atash mumkin, bu o‘zaro ta’sir mexanizmi, ish, ijtimoiy va kasbiy munosabatlar muammolari va ziddiyatlarini o‘z ichiga oladi.

Boshqaruv psixologiyasining obyekti, birinchi navbatda, o‘rganish obyekti, ya’ni shaxs (rahbar) ning jamoada moddiy va ijtimoiy omillarni shakllantirishga qaratilgan faoliyati sifatida tushunilishi lozim. Ba’zi hollarda bu rolni xatolarni aniqlash uchun ko‘rib chiqilishi va tahlil qilinishi kerak bo‘lgan muayyan vaziyat yoki holatlar yoki aksincha, ijobiy omillar keltirib chiqarishi mumkin.

Boshqaruv psixologiyasining o‘rganish obyektlarini uchta alohida guruhga bo‘lish mumkin:

– Rahbarning shaxsiyati, shuningdek boshqaruv faoliyati natijasida uning rivojlanish jarayoni;

– Menejer faoliyati, uni amalga oshirish sxemasi va samaradorlik nuqtai nazaridan kelib chqib qo‘llangan ishlar;

– Ijtimoiy yoki mehnat jamoasida sodir bo‘lgan jarayonlar.

Boshqaruvning maqsadi, tamoyillari va usullari

Har qanday faoliyat turi uchun maqsadlar va asosiy vazifalar belgilanishi mumkin. Agar menejment psixologiyasi haqida gapiradigan bo‘lsak, unda ustuvor ko‘rsatmalar – bu samaradorlikni oshirish va ma’lum usullar va sxemalar yordamida erishish mumkinligi aniq.

Shunga asoslanib, boshqaruv psixologiyasining asosiy vazifasi – boshliq taktikasi va bo‘ysunuvchilarning reaktsiyasi o‘rtasidagi aniqlangan naqshlarga asoslanib, etakchilikning turli usullarini shakllantirishdir.

Shu bilan birga, zamonaviy psixologiya ikkita asosiy ta’lim usulini ajratib ko‘rsatmoqda:

1. Kuzatish – bu tabiiy sharoitda vujudga kelgan haqiqiy vaziyatni idrok etish jarayoniga asoslangan analitik usul. Bunday holda, jamoa va etakchining o‘zaro ta’sirining samarali tamoyillarini o‘rganish va izlash passiv shaklda, reaktsiya, fikr va natijani qayd etish orqali amalga oshiriladi.

2. Eksperiment – bu sun’iy ravishda ma’lum shart-sharoitlarni yaratish orqali xo‘jayin va bo‘ysunuvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning samarali sxemalarini izlashning faol shakli bo‘lib, uning mavjudligida turli xil boshqaruv taktikalarining salbiy va ijobiy tomonlarini aniqlash talab etiladi. Kuzatuv bilan taqqoslaganda, tajriba ba’zida o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lgan yanada kengroq ma’lumot olishga imkon beradi, ammo uni amalda amalga oshirish qiyinroq bo‘ladi, chunki bu holda tajriba ishtirokchilari oldida axloqiy javobgarlik bo‘ladi.

Amaliyotda menejment psixologiyasi bo‘ysunuvchilar jamoasining xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan bir qator muammolarga duch keladi. Ikkinchisi, qabul qilingan boshqaruv qarorlarining umumiy reaktsiyasi va samaradorligida aks etadigan, uning a’zolarining shaxsiy fazilatlari to‘plami bo‘lganligi sababli, bittasini qo‘llashning yakuniy natijasi farq qilishi mumkin.

Muammo guruhlarining quyidagi turlari ajratiladi:

Paranoid. Har qanday boshqaruv qarori ishonchsizlik va qo‘rquvni keltirib chiqaradi.

Depressiv. Motivatsiya yetishmasligi, ishning o‘ziga nisbatan salbiy munosabat va ijobiy natijalarga erishishga ishonmaslik.

Majbur. Hech qanday tashabbus ko‘rsatmasdan, faqat ko‘rsatmalar doirasida ish olib borish. Dramatik. Faoliyatni faol namoyish etish va ko‘rsatmalarning bajarilishi, samaradorligidan qat’i nazar, tinglovchilar uchun muhim rol o‘ynaydi.

Ziddiyatli. Vaziyat va boshqa xodimlar ustidan hokimiyat tuyg‘usini saqlab qolish uchun bir-birlari bilan aloqa qilishni rad etadigan bir nechta alohida guruhlarga bo‘linadigan jamoa.

Psixologiya faniga menejmentni takomillashtirishga hissa qo‘shish uchun mo‘ljallangan bilimlarning bir qator sohalariga tegishli bo‘lishi kerak. Odamlar psixologiyasini bilmasdan, ularning xatti-harakatlari va faoliyatiga maqsadga muvofiq ravishda ta’sir o‘tkazish mumkin emas.

Menejment psixologiyasi - bu psixologiyaning ijtimoiy psixologiya va menejment fani (ya’ni ijtimoiy psixologiya ma’lumotlarini sintez qilish va ularni boshqaruv tizimiga nisbatan sinishi) chorrahasida shakllangan bo‘limi.

Menejment psixologiyasining obyekti - bu rahbariyat va bo‘ysunuvchi shaxslarning xulq-atvori va faoliyati (shuning uchun menejment insonga, demak, psixologik tarkibiy qismga ham kiradi). Menejmentning predmetli psixologiyasi bu boshqaruv faoliyatida namoyon bo‘ladigan va boshqaruv muammolarini samarali echishga imkon beradigan psixologik mexanizmlar va qonuniyatlardir.

Psixologiya fanining bir bo‘limi sifatida menejment psixologiyasi nafaqat obyekt va

predmetni, balki maqsadni, shuningdek u oldida turgan vazifalar doirasini belgilab berdi.

Boshqaruv psixologiyasining maqsadi: kelajakdagi menejerlarni kasbiy mahoratini oshirish, zamonaviy sharoitlarda samarali boshqarish, shuningdek kelajakdagi menejerlarning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan psixologik bilimlar, ko‘nikma va malakalar tizimi bilan qurollantirish.

Ilmiy tadqiqot natijalarini o‘rganish maqsadiga erishish quyidagi vazifalarni hal qilish jarayonida amalga oshiriladi:

1. Menejment tizimida kasbiy faoliyat jarayonida amalga oshiriladigan psixologik bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini o‘zlashtirish uchun ijobiy motivatsiyani shakllantirish.
2. Ilmiy ishning nazariy asoslarini o‘zlashtirish (kursga kirish, ijtimoiy boshqaruv tizimidagi shaxs, boshqaruvdagi ijtimoiy-psixologik hodisalar).
3. Rahbar va bo‘ysunuvchi shaxsini o‘rganishning asosiy usullari bilan tanishish.
4. Boshqaruv faoliyati jarayonida amalga oshiriladigan asosiy psixologik ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish.

Ilmiy tadqiqot tuzilishi insonparvar insoniy yetakchilik konsepsiyasidan kelib chiqadi va boshqaruv vazifalarini muvaffaqiyatli hal etish uchun shaxs va jamoaning psixologik salohiyatini oshirishga qaratilgan.

Boshqaruv psixologiyasining o‘ziga xos xususiyati shundaki, uning obyekti odamlarning uyushgan faoliyati, ya’ni bu nafaqat umumiy manfaatlar yoki maqsadlar, hamdardlik yoki qadriyatlar bilan birlashtirilgan odamlarning birgalikdagi faoliyati, balki bir tashkilotga birlashgan, bir narsaga bo‘ysunadigan odamlarning faoliyati. ushbu tashkilotning qoidalari va qoidalari va ularga qo‘shilgan ishlarni iqtisodiy, texnologik, huquqiy, tashkiliy va korporativ talablarga muvofiq bajarish).

Tashkilotning ushbu qoidalari, me’yorlari, talablari odamlar orasida faqat tashkilotda mavjud bo‘lgan maxsus psixologik munosabatlar - boshqaruv munosabatlarini keltirib chiqaradi. Boshqaruv psixologiyasida ham individual ishchi, ham ijtimoiy guruh va jamoat o‘zlari tegishli bo‘lgan tashkilot sharoitida harakat qilishadi. Tashkilotsiz, ularni boshqarish nuqtai nazaridan tahlil qilish to‘liq emas.

Aytilganlarning barchasini umumlashtirib, xulosa qilishimiz mumkinki, menejment psixologiyasining predmeti tashkilotdagi psixik hodisalar va munosabatlar majmuidir:

– Menejerlar samarali faoliyatining psixologik omillari;
– Individual va guruhli qarorlar qabul qilishning psixologik xususiyatlari;
– Rahbarlikning psixologik muammolari;
– Boshqaruv munosabatlari sub’ektlarining xulq-atvorini motivlashtirish muammolari va boshqalardan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. F. Taylor. 7 The psychological side of the administrative.
2. Volkogonova O.D., Zub A.T. Management psychology. – M.: ID “FORUM” INFA – M., 2008.
3. Ostrovsky E.V. Psychology of management. – M.: INFA – M., 2008.
1. Maxmudova, Z. (2024). TA’LIM TIZIMINI TARAQQIYOTINI DAVLAT TOMONIDAN QO ‘LLAB–QUVVATLASH. Nordic_Press, 3(0003).
2. Zilola, M. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78-83.
3. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
4. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA

QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.

5. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2 (2), 1–6.

6. Umarov, T. (2024). PSYCHOLOGICAL HELP IN ADJUSTING PRIMARY CLASS STUDENTS TO SCHOOL. Nordic_Press, 3(0003).

7. Умаров, Т. М. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507-514.

8. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.

9. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O'RTASIDAGI O'ZARO TA'SIRNI O'RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.

10. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(2), 18–25. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655

11. Умаров, Т. (2024). РОЛЬ ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ И СОВЕРШЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12.

12. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(2), 1-6.

13. Умаров Тохиржон Мамуржонович. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507–514. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/148

14. Umarov Toxirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ANXIETY IN ADOLESCENTS’ RELIGIOUS-PSYCHOLOGICAL FACTORS AND UNDERSTANDING OF PROFESSIONAL IDENTITY. Kokand University Research Base, 501–506. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/147

15. Umarov Tokhirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS. Kokand University Research Base, 495–500. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/146

16. Umarov T. M. (2024). BOLALARDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI O‘RGANISH. Kokand University Research Base, 481–488. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/144

17. Umarov T. M. (2024). TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT. Kokand University Research Base, 489–494. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/145

18. Umarov T. M. (2024). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS. Kokand University Research Base, 473–480. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/143

ПЕРСПЕКТИВА ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ НАЧИНАЕТСЯ СЕГОДНЯ: ВОЗМОЖНОСТИ, СТЕРЕОТИПЫ, ПЛАНЫ НА БУДУЩЕЕ

Муртазина Диана Рахибовна
Магистр группы 521-23 направления «История и теория педагогики»
Джизакский государственный педагогический университет, г. Джизак
Муртазин Эмиль Рустамович
Ассистент, Джизакский политехнический институт, г. Джизак
kirenakirka.fr@inbox.ru

Аннотация: Статья рассматривает перспективы развития цифровой педагогики в современном образовании. Описываются возможности, вызовы и планы на будущее этого направления. Обсуждаются индивидуализированное обучение, доступность образования, интерактивность, а также стереотипы и вызовы, такие как неравенство доступа и качество контента. Предлагаются рекомендации по интеграции технологий, развитию навыков цифровой грамотности и стимулированию исследований и инноваций в образовании.

Ключевые слова: Цифровая педагогика, образовательные технологии, индивидуализированное обучение, доступность образования, интерактивность, неравенство доступа, качество контента, цифровая грамотность, инновации в образовании.

Annotatsiya: Maqola zamonaviy ta'limda raqamli pedagogika rivojlanish istiqbollarini ko'rib chiqadi. Ushbu yo'nalishning imkoniyatlari, chaqiriqlari va kelajakdagi rejalar tavsiflanadi. Individual o'qitish, ta'limning ochiqligi, interaktivlik hamda tengsizlik va kontent sifati kabi qiyinchiliklar muhokama qilinadi. Texnologiyalarni integratsiya qilish, raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ta'limda tadqiqotlar va innovatsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Raqamli pedagogika, ta'lim texnologiyalari, individual o'qitish, ta'limning ochiqligi, interaktivlik, tengsizlik, kontent sifati, raqamli savodxonlik, ta'lim innovatsiyalari.

Abstract: The article explores the prospects for the development of digital pedagogy in modern education. It describes the opportunities, challenges, and future plans for this field. The discussion covers individualized learning, educational accessibility, interactivity, as well as stereotypes and challenges such as unequal access and content quality. Recommendations are offered on integrating technologies, developing digital literacy skills, and promoting research and innovation in education.

Keywords: Digital pedagogy, educational technologies, individualized learning, educational accessibility, interactivity, unequal access, content quality, digital literacy, innovations in education.

Введение

Современное образование оказывается на перекрестке между традиционными методами обучения и новыми, возможностями, предоставляемыми цифровыми технологиями. Цифровая педагогика, как область знаний, ориентированная на использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе, становится ключевым фактором для определения будущего образования [1]. В данном реферате мы рассмотрим текущие возможности, стереотипы и планы на будущее цифровой педагогики.

Текущие возможности цифровой педагогики

Цифровая педагогика открывает широкий спектр возможностей для улучшения образовательного процесса и обеспечения более эффективного обучения. Ниже перечислены некоторые из текущих возможностей цифровой педагогики:

1. **Индивидуализация обучения:** Цифровые технологии позволяют создавать персонализированные учебные материалы и курсы, адаптированные под уровень знаний, интересы и потребности каждого ученика. Это позволяет учителям более точно подходить к индивидуальным потребностям учеников и обеспечивать более эффективное обучение.
2. **Интерактивное обучение:** Мультимедийные ресурсы, образовательные игры и онлайн-платформы создают интерактивную учебную среду, стимулирующую активное участие учеников в процессе обучения. Это делает обучение более увлекательным и помогает учащимся лучше усваивать учебный материал [2].
3. **Дистанционное обучение:** С развитием интернет-технологий и онлайн-платформ дистанционное обучение становится все более популярным. Ученики могут обучаться из любой точки мира, обращаясь к онлайн-курсам, вебинарам и другим образовательным ресурсам, не покидая дома.
4. **Адаптивное обучение:** Системы адаптивного обучения используют данные о производительности учеников для настройки обучающего контента под их потребности и уровень знаний. Это позволяет более эффективно подстраивать учебный материал под каждого конкретного ученика и повышать эффективность обучения.
5. **Сотрудничество и обмен знаниями:** Цифровые платформы обеспечивают возможность сотрудничества между учениками и учителями, а также обмена знаниями и опытом. Это способствует развитию коммуникативных навыков и создает более благоприятную образовательную среду.
6. **Оценка и обратная связь:** Цифровые инструменты позволяют учителям более эффективно проводить оценку знаний учеников и давать им обратную связь [3]. Это помогает выявлять индивидуальные успехи и слабые стороны каждого ученика и разрабатывать более эффективные стратегии обучения.

Таким образом, цифровая педагогика предоставляет учителям и ученикам широкий набор инструментов и возможностей для улучшения образовательного процесса и достижения лучших результатов обучения.

Стереотипы о цифровой педагогике

Помимо многообещающих возможностей, цифровая педагогика сталкивается с некоторыми стереотипами, которые могут затруднить ее внедрение и принятие. Ниже перечислены некоторые из этих стереотипов:

1. **Замена учителя цифровыми технологиями:** Один из распространенных стереотипов заключается в том, что цифровые технологии могут заменить учителей и сделать их роль ненужной. Однако, важно понимать, что цифровая педагогика не стремится к замене учителя, а скорее к поддержке и расширению их возможностей [4].
2. **Потеря контроля над образовательным процессом:** Некоторые люди опасаются, что использование цифровых технологий в образовании может привести к потере контроля над процессом обучения. Однако, с правильным планированием и внедрением, учителя могут эффективно использовать цифровые инструменты для управления образовательным процессом и обеспечения качественного обучения.
3. **Отсутствие взаимодействия и социализации:** Еще одним стереотипом является представление о том, что цифровая педагогика может привести к отсутствию взаимодействия и социализации между учениками. Однако, современные образовательные платформы и приложения предлагают разнообразные возможности для

сотрудничества, обмена мнениями и взаимодействия между учениками, что способствует развитию коммуникативных навыков.

4. **Техническая сложность и непригодность для всех:** Некоторые люди могут считать, что цифровая педагогика слишком технически сложна и непригодна для всех учеников [5]. Однако, существует множество простых и интуитивно понятных инструментов и ресурсов, которые могут быть легко использованы как учителями, так и учениками.

5. **Ограниченность обучения только цифровыми средствами:** Еще одним стереотипом является предположение, что цифровая педагогика сводится только к использованию цифровых устройств и приложений. Однако, цифровая педагогика включает в себя не только использование технологий, но и различные методы и стратегии обучения, которые могут быть применены как с использованием, так и без использования цифровых средств.

Эти стереотипы могут создать некоторые преграды на пути внедрения цифровой педагогики, однако, понимание и преодоление этих предубеждений поможет эффективно использовать цифровые технологии для улучшения образовательного процесса.

Планы на будущее цифровой педагогики

Цифровая педагогика продолжает развиваться и предлагает ряд перспективных направлений для будущего. Ниже приведены некоторые планы и возможности, которые могут сделать цифровую педагогику еще более эффективной и доступной:

1. **Искусственный интеллект (ИИ) в образовании:** Использование ИИ в образовании обещает революционизировать процесс обучения. Адаптивные образовательные платформы и умные системы обучения смогут анализировать данные о поведении и успеваемости учеников, предлагать персонализированные учебные материалы и давать рекомендации по улучшению обучения.

2. **Виртуальная и дополненная реальность (VR и AR):** Использование технологий виртуальной и дополненной реальности открывает новые возможности для создания иммерсивных образовательных сред. Ученики смогут погружаться в виртуальные среды для изучения сложных концепций, проводить виртуальные экскурсии и выполнять интерактивные учебные задания.

3. **Большие данные (Big Data) в образовании:** Анализ больших данных может помочь выявить тенденции в обучении, предсказать успехи учеников и определить наиболее эффективные образовательные стратегии [6]. Это позволит учителям и образовательным учреждениям лучше адаптировать учебные программы под потребности учащихся и повысить качество образования.

4. **Машинное обучение и аналитика данных:** Применение методов машинного обучения и аналитики данных поможет автоматизировать процессы оценки успеваемости учеников, идентифицировать слабые стороны в обучении и предлагать индивидуализированные подходы к обучению.

5. **Гибридные образовательные модели:** Сочетание традиционных методов обучения с цифровыми технологиями в гибридных образовательных моделях обещает сделать образование более гибким и доступным. Учащиеся смогут получать знания и навыки как в школьной аудитории, так и в онлайн-среде, выбирая наиболее удобные для них формы обучения.

6. **Образование для будущего:** Цифровая педагогика должна готовить учащихся к быстро меняющемуся миру, обеспечивая развитие цифровых навыков, критического мышления, проблемного решения и сотрудничества. Образовательные программы

должны быть ориентированы на потребности цифровой экономики и общества [7].

Развитие и внедрение этих и других инновационных подходов поможет цифровой педагогике сделать следующий шаг вперед, обеспечивая более эффективное, доступное и адаптивное образование для всех учащихся.

Заключение

Цифровая педагогика представляет собой динамично развивающуюся область образования, которая играет ключевую роль в подготовке учащихся к вызовам современного мира. В настоящем реферате мы рассмотрели текущие возможности, стереотипы и планы на будущее цифровой педагогики.

В современном образовании цифровая педагогика открывает широкий спектр возможностей, таких как индивидуализация обучения, интерактивное обучение, дистанционное обучение, адаптивное обучение, сотрудничество и обмен знаниями, а также более эффективная оценка и обратная связь. Однако, ряд стереотипов, таких как опасения относительно замены учителя цифровыми технологиями и потери контроля над образовательным процессом, могут затруднить внедрение цифровой педагогики [8].

Несмотря на вызовы и стереотипы, будущее цифровой педагогики обещает еще больше инноваций и перспективных возможностей. Использование искусственного интеллекта, виртуальной и дополненной реальности, анализа больших данных, машинного обучения и гибридных образовательных моделей открывает новые горизонты для образования. Цифровая педагогика должна стремиться к подготовке учащихся к будущему, развивая не только цифровые навыки, но и критическое мышление, сотрудничество и творческие способности.

В целом, цифровая педагогика является ключевым элементом современного образования и играет важную роль в формировании обученной, гибкой и успешной глобальной общественности. Ее развитие и внедрение должны быть нацелены на обеспечение качественного и доступного образования для всех учащихся, подготавливая их к успешной адаптации в быстро меняющемся мире.

Литература:

1. Муртазина, Д. Р. (2023). МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО. Science and innovation, 2(Special Issue 14), 139-145.
2. Муртазина, Д. Р., & Муртазин, Э. Р. (2024). СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ФОРМИРОВАНИЮ ДУХОВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В РАЗЛИЧНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМАХ. Экономика и социум, (3-1 (118)), 1129-1132.
3. Касимов, А. М., Каршибоев, Ш. А., & Муртазин, Э. Р. (2024). ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДДЕРЖКЕ МОЛОДЕЖИ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВЫЗОВЫ. Kokand University Research Base, 436-438.
4. Каршибоев, Ш. А., & Муртазин, Э. Р. (2021). Изменения в цифровой коммуникации во время глобальной пандемии COVID-19. Молодой ученый, (21), 90-92.
5. Кузиев, Б. (2023). ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ. Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 14-17.
6. Кузиев, Б. Н., & Муртазин, Э. Р. (2023). ОБРАЗОВАНИЕ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ. Экономика и социум, (5-2 (108)), 786-789.
7. Петров, Р. И., & Муртазин, Э. Р. (2024). ЭФФЕКТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ПОДДЕРЖКИ МОЛОДЕЖНЫХ ИНИЦИАТИВ. Kokand University Research Base, 519-521.

ZAMONAVIY TA'LIM SHAROITIDA TALABALAR SHAXSINING MA'NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISH

Maxmudova Zilola,
Qo‘qon universiteti magistranti
umarovazilola1994@gmail.com

Annotatsiya. Ta'lim muhitining zamonaviy sharoitida o‘quvchilar shaxsining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Ushbu ish jadal texnologik taraqqiyot va ijtimoiy-madaniy muhitdagi o‘zgarishlar sharoitida axloqiy qadriyatlarni o‘rgatishning dolzarbligi va usullarini o‘rganadi. Tadqiqotning maqsadi talabalarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradigan samarali yondashuv va strategiyalarni aniqlashdir. Bu jarayonda ta’lim muassasalari, oila va jamiyatning o‘rni, loyiha faoliyati, ko‘ngillilik va madaniy tashabbuslar kabi amaliy tadbirlar tahliliga e’tibor qaratiladi. O‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy-axloqiy tarbiyaning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi mas’uliyatli va ijtimoiy faol avlodni shakllantirishga xizmat qiladi. Ishda yoshlar o‘rtasida ma’naviy-axloqiy me’yorlarni shakllantirishda maksimal samaraga erishish uchun ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarining hamkorligi muhimligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: ma'naviy-axloqiy fazilatlar, tarbiya, ta'lim, loyiha faoliyati, ko‘ngillilik.

Kirish.

Zamonaviy ta'lim sharoitida o‘quvchilar shaxsining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish ta'lim jarayonining ustuvor vazifalaridan biridir. Jamiyat, texnologiya va madaniy qadriyatlar jadal o‘zgarib borayotgan davrda, globallashuv va axborot xilma-xilligi sharoitida barqaror shaxsni shakllantiruvchi axloqiy tamoyillarni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Tanqidiy fikrlay oladigan, ijtimoiy me’yorlarni hurmat qiladigan, umumiy farovonlikka hissa qo‘shadigan fuqaro bo‘lib etishishda mas’uliyat, halollik, o‘zgalarga hurmat, vatanparvarlik, yaqinni sevish kabi ma’naviy-axloqiy fazilatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy sharoitda ta’lim tizimi yoshlarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda ham an’anaviy, ham zamonaviy muammolarni hisobga olish uchun moslashuvchan bo‘lishi kerak. Bu nafaqat bilimlarni uzatish, balki ichki qadriyatlarni rivojlantirish, atrofdagi voqelikning salbiy hodisalariga qarshi turish va axloqiy me'yorlarni saqlashga qodir bo‘lgan shaxsning uyg‘un rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash ham muhimdir. Bunday fazilatlarni tarbiyalash jamiyatda konstruktiv hamkorlik, ijtimoiy adolat va o‘zaro hurmat uchun barqaror platforma yaratishga yordam beradi.

Ushbu ish o‘quvchilar shaxsining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishda ta'limning rolini tahlil qilish, shuningdek, ushbu muammoni hal qilishda qo‘llaniladigan zamonaviy yondashuv va usullarni ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan.

Nazariy asoslar

Shaxsning ma'naviy va axloqiy fazilatlari - bu insonning xatti-harakati va tanlovini belgilaydigan axloqiy me'yorlar, qadriyatlar va e'tiqodlar to‘plami. Tarixiy sharoitda axloqiy tarbiya doimo tarbiyada asosiy o‘rin tutgan. Turli davrlarda e'tibor o‘zgargan, ammo axloqiy tarbiyaga bo‘lgan ehtiyoj doimo saqlanib qolgan.

Zamonaviy tadqiqotlar ma'naviy-axloqiy jihatlarni ta'lim dasturlariga integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi. Bu ta'limning rasmiy va norasmiy usullarini, shuningdek, bu jarayonda oila va jamiyatning ishtirokini o‘z ichiga oladi.

Ta'limning zamonaviy haqiqatlari.

Zamonaviy ta’lim o‘quvchilar dunyoqarashini shakllantirishda raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri kabi qator muammolarga duch kelmoqda. Bu borada ta’lim muassasalari alohida o‘rin tutadi, ular o‘z ta’lim va tarbiya uslublarini yangi sharoitlarga moslashtirishi kerak. Oilaning roli juda muhim bo‘lib qolmoqda, chunki axloqiy xulq-atvorning birinchi poydevori aynan oilada qo‘yiladi.

Ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish usullari

Ma'naviy va axloqiy fazilatlarni rivojlantirishning samarali usullariga quyidagilar kiradi:

Loyiha faoliyati: talabalarni ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarga jalb qilish.

Ko‘ngillilik: xayriya tadbirlarida ishtirok etish va muhtojlarga yordam berish imkoniyatini yaratish.

Madaniy tadbirlar: axloqiy qadriyatlarni tushunishga yordam beradigan ko‘rgazmalar, tomoshalar va boshqa tadbirlarni tashkil etish.

Munozara va munozaralar: tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va fikrlarni asosli ifodalash.

Keys tadqiqoti.

Amaliy tadqiqot davomida o‘qituvchi va talabalar bilan so‘rov o‘tkazish, suhbatlar o‘tkazish usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ko‘pchilik o‘quvchilar ma’naviy-axloqiy fazilatlar muhimligini bilishadi, lekin ta’lim muassasalarida amaliy faoliyat va tashabbuslar yetarli emasligi qayd etilgan.

Tavsiyalar

Ma'naviy-axloqiy fazilatlarni samarali shakllantirish uchun quyidagilar zarur:

Axloqni rivojlantirishga qaratilgan amaliy faoliyatni ko‘proq ishlab chiqish va ta'lim dasturlariga joriy etish.

Yagona ta'lim maydonini yaratish uchun ota-onalar va jamoatchilik bilan faol hamkorlik qiling.

Ta'lim jarayoniga o‘quvchilarga axloqiy me'yorlarni amalda qo‘llashga yordam beradigan loyiha va faol ta'lim elementlarini joriy etish.

Xulosa

Zamonaviy ta'lim sharoitida talaba shaxsining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish nafaqat yoshlarning individual rivojlanishini, balki butun kelajakdagi jamiyatni belgilaydigan asosiy jihatdir. Texnologik taraqqiyot va globallashuv tufayli yuzaga kelgan tez o‘zgarishlar sharoitida axloqiy qadriyatlarni singdirish vazifasi ayniqsa dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Ushbu tadqiqot ma'naviy-axloqiy fazilatlarni muvaffaqiyatli shakllantirish ta'lim muassasalari, oila va jamiyat kuchlarining integratsiyalashuvi sharoitida mumkin ekanligini tasdiqlaydi. Loyiha faoliyati, ixtiyoriylik va madaniy tadbirlarda ishtirok etish kabi turli uslub va yondashuvlardan foydalanish nafaqat axloqiy me'yorlarni o‘zlashtirishi, balki talabalar hayotida amaliy qo‘llanilishi mumkin.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, bu jarayonda pedagogika fani hal qiluvchi o‘rin tutadi, bu nafaqat tarjima bilimi, balki o‘quvchilar uchun axloqiy yo‘l-yo‘riq hamdir. Ta'lim muhitini qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish qobiliyati o‘quvchining ma'naviy va axloqiy qadriyatlarga ongli munosabatini shakllantirishga yordam beradi.

Kelgusida ma’naviy-axloqiy tarbiya usullarini tadqiq etish va rivojlantirish, ix ni hozirgi zamon voqeliklariga moslashtirishni davom ettirish zarur. Bu shaxsning barkamol rivojlanishini, ijtimoiy jamiyatda faol ishtirok etish va uning dolzarb muammolarini hal etish qobiliyatini ta'minlashning yagona yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vlasova, N. V. (2021). “Zamonaviy maktabda ma’naviy-axloqiy tarbiya”.

2. Solovyov, V. S. (2020). “Ta’lim falsafasi: ma’naviy asoslar”.
3. Gusev, A.I. (2019). “Ijtimoiy loyihalar yoshlarda ma’naviyatni rivojlantirish vositasi sifatida”.
4. Maxmudova, Z. (2024). TA’LIM TIZIMINI TARAQQIYOTINI DAVLAT TOMONIDAN QO ‘LLAB–QUVVATLASH. Nordic_Press, 3(0003).
5. Zilola, M. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78-83.
6. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
7. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
8. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2 (2), 1–6.
9. Umarov, T. (2024). PSYCHOLOGICAL HELP IN ADJUSTING PRIMARY CLASS STUDENTS TO SCHOOL. Nordic_Press, 3(0003).
10. Умаров, Т. М. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507-514.
11. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.
12. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O‘RTASIDAGI O‘ZARO TA'SIRNI O‘RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.
13. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(2), 18–25. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655
14. Умаров, Т. (2024). РОЛЬ ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ И СОВЕРШЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ. YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12.
15. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(2), 1-6.
16. Умаров Тохиржон Мамуржонович. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507–514. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/148
17. Umarov Toxirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ANXIETY IN ADOLESCENTS’ RELIGIOUS-PSYCHOLOGICAL FACTORS AND UNDERSTANDING OF PROFESSIONAL IDENTITY. Kokand University Research Base, 501–506. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/147
18. Umarov Tokhirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS. Kokand University Research Base, 495–500. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/146
19. Umarov T. M. (2024). BOLALARDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARI VA UNGA

TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI O‘RGANISH. Kokand University Research Base, 481–488. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/144

20. Umarov T. M. (2024). TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT. Kokand University Research Base, 489–494. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/145

21. Umarov T. M. (2024). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS. Kokand University Research Base, 473–480. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/143

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI, XODIMLARNI BOSHQARISHNING MOHIYATI VA ASOSIY BOSQICHLARI

Umarov Toxirjon
Qo‘qon universiteti magistranti
kokanduni2019@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola boshqaruv psixologiyasining asosiy jihatlarini va xodimlarni boshqarishning asosiy bosqichlarini ko‘rib chiqadi. Boshqaruv psixologiyasi samarali yetakchilik va xodimlar bilan o‘zaro munosabatlarning asosini tashkil etuvchi psixologik mexanizmlarni o‘rganadi. Motivatsiya, yetakchilik, guruh dinamikasi va tashkilot sharoitida qaror qabul qilish kabi muhim masalalarga e’tibor beriladi. Xodimlarni boshqarishning asosiy bosqichlari rejalashtirish, xodimlarni tanlash, o‘qitish, motivatsiya va ish faoliyatini baholashni o‘z ichiga oladi. Xodimlarning samaradorligini oshirish va ularning kasbiy o‘sishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish hamda boshqaruv yondashuvlari tahlil qilinadi. Boshqaruv, xalq xo‘jaligi va xalq ta’limi, sog‘liqni saqlash, madaniyat va sportni rivojlantirish, kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish muammosi butun xalqimiz taqdiriga daxldor muhim masalalardan biridir. Shu bilan birga, yetakchilikning samarali usullarini izlash va boshqaruv tizimini yo‘lga qo‘yish mamlakatimiz taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlaridandir. Chunki dunyoning eng rivojlangan davlatlarida shu yo‘l bilan taraqqiyotga erishilgan. Binobarin, jamiyatimizda yetakchilik faoliyati to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilsa, yurtimiz, xalqimiz oldida turgan ko‘plab muammolar o‘z yechimini topib, yurtimiz obod, hayotimiz farovon bo‘lishiga shubha yo‘q.

Kalit so‘zlar: yetakchilik, mohiyat, menejer, o‘rta, vaziyat.

Kirish.

Boshqaruv psixologiyasi - tashkiliy kontekstda odamlarni boshqarishning psixologik jihatlarini o‘rganadigan muhim bilim sohasi. Uning asosiy maqsadi boshqaruv jarayonlari samaradorligini oshirish va xodimlarning ish faoliyatini optimallashtirish uchun psixologik tamoyillarni tadqiq qilish va qo‘llashdir. Kompaniyaning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan uning xodimlarining ish sifatiga bog‘liq bo'lgan zamonaviy sharoitda menejment psixologiyasini tushunish barcha darajadagi menejerlar uchun juda muhim bo'lib qoladi.

Boshqaruv psixologiyasining mohiyati motivatsiya, yetakchilik, jamoada ishlash, nizolarni hal qilish va qaror qabul qilishni o‘rganishdir. U menejerlarga xodimlarning mahsuldorligi va qoniqishini oshiradigan boshqaruv yondashuvlarini topishda yordam beradi.

Xodimlarni boshqarish jarayoni bir necha asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- xodimlarga bo'lgan ehtiyojni rejalashtirish,
- xodimlarni tanlash,
- ularni moslashtirish va o'qitish,
- motivatsiya,
- ish faoliyatini baholash va rivojlantirish.

Ushbu bosqichlarning har biri alohida ishchilarning ham, butun jamoaning psixologik xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi.

Ushbu ish boshqaruv psixologiyasining mohiyatini o'rganishga va xodimlarni boshqarishning asosiy bosqichlarini ko'rib chiqishga, shuningdek samarali va samarali mehnat muhitini yaratishga yordam beradigan usullarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Albatta, turli ob’ektiv va sub’ektiv omillar mavjud. Subyektiv omillardan biri jamiyatning ayrim a’zolarining ongi va dunyoqarashi boshqaruvga tayyor emasdek ko‘rinadi. Rahbarlikning mohiyati, maqsad va

vazifalarini tushunmaslik natijasida ayrim rahbarlar o‘z ishiga loqaydlik bilan qarashadi. Ba’zi odamlar boqumanda kayfiyatidan to‘liq xalos bo'lishmaydi. Shu bilan birga, ayrim rahbarlar o‘z huquq, burch va majburiyatlarini yetarli darajada bilmaydi. Ayniqsa, bugungi kunda har bir rahbar ko‘p sohalarni, har bir sohaning o‘ziga xos murakkabliklarini bilishi, o‘z oldiga qo‘ygan maqsadini his qilishi, yetakchilik madaniyati va odob-axloqini chuqur anglashi kerak.

Yetakchilik tushunchasini quyidagicha ta'riflash mumkin:

1. Ijtimoiy shaxs sifatida ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish resurslarini birlashtirgan va uning asosiy harakatlantiruvchi kuchi boshqaruvchisi sifatida samarali faoliyat yurituvchi shaxs liderdir.
2. Har qanday ishni bajarish uchun rahbar eng avvalo mustaqil qaror qabul qiladi. Bu qaror rahbarning tadbirkorlik va ishbilarmonlik faoliyati maqsadini belgilaydi.
3. Rahbar –o‘z sohasiga yangi g‘oya, yangi tashabbus va yangi texnologiyalarni joriy etuvchi tadbirkor.
4. Menejerning ishi tadbirkorlikka asoslangan mehnatkash faoliyatdir. Unga sarflangan kuch va pul ba'zan vaqtinchalik foyda emas, balki zarar keltirishi, muassasa foyda o‘rniga zarar ko‘rishi mumkin. U bunday vaziyatlarni oldindan ko'ra bilishi va bunga tayyor bo‘lishi, kerak bo‘lsa, faoliyatini qayta boshlashi, bunga kuch topa olishi kerak.

Rahbarlarning bir-birini to‘g‘ri tushunishiga imkon bermayotgan, munosabatlarda turli kelishmovchiliklarni keltirib chiqaradigan omillar ham mavjud. Bunday to‘siqlarning eng keng tarqalgan uchta turini ko‘rsatish mumkin. Bular:

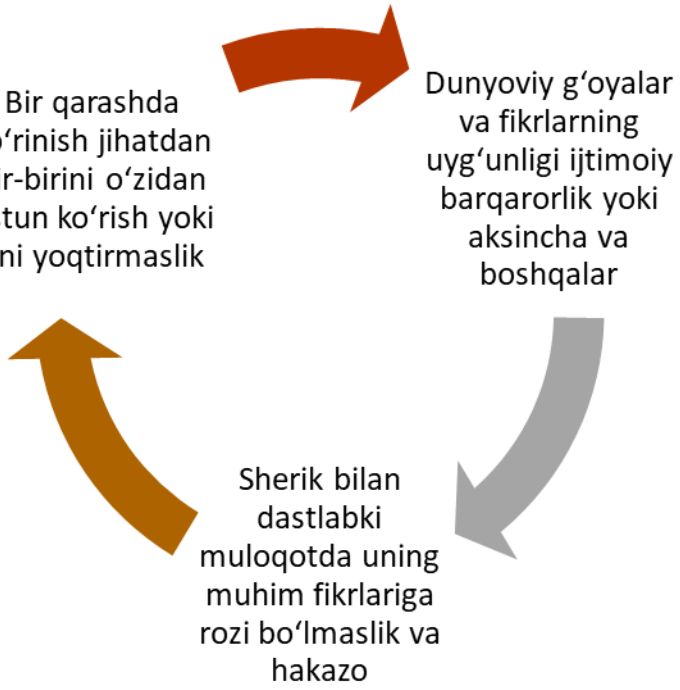

1-rasm

Bunday to‘siqlarning umumiy turlari. Demak, jamoa yetakchisi bo‘lish juda qiyin. Jamoa ko‘pchilikni tashkil qiladi. Binobarin, ularning fikri, dunyoqarashi, ma’naviyati, xarakteri, mentaliteti ham har xil. Albatta, rahbar ularning turli yaxshi-yomon ishlarini kuzatib turishi kerak bo‘ladi, shunda hech bir ish ularning nazaridan chetda qolmaydi. Agar rahbar faqat boshqaruv va o‘z shaxsiyati bilan band bo‘lsa, o‘z qo‘l ostidagi odamlarni kuzatishga befarq bo‘lsa, bu rahbardanvoz kechish kerak. O'z muassasasi a'zolarining xatti-harakatlaridan bexabar bo‘lish

jamoaning bir necha partiyalarga bo‘linishiga olib keladi. Bunday rahbar davlatga ham, jamiyatga ham zarar keltiradi.

Muammoni sozlash. Psixologiya fanida shaxs tushunchasi markaziy o‘rinni egallaydi va asosiy psixologik talqinlar shaxs mavzusi atrofida amalga oshiriladi.

Shaxsga turli xil ta’riflar berilgan, ammo qo‘shiqda ana shu tushunchani to‘liq aks ettirgan ta’rif muhim ahamiyatga ega: “Inson –o‘z bilimi, his-tuyg‘ulari va munosabatlari orqali tashqi olamni o‘zgartira oladigan sub’ekt, shaxsdir”. E’tibor bering, ushbu ta’rif shaxsiyatning uchta jihatini sanab o'tadi:

2-rasm

Bu uch guruhga mansub xislatlar yagona maqsadga, ya’ni tashqi olamni inson ehtiyojlariga qarab o‘zgartirishga qaratilgan.

Ishlab chiqarish sharoitida inson xatti-harakatlarini tushunish va boshqarish uchun shaxsning tabiati haqida ma’lum ma’lumotlarga ega bo‘lish kerak. Shu munosabat bilan inson a'zosi bo'lgan guruh va jamoalarga xos psixologik qonuniyatlarni tahlil qilish kerak. Ushbu bo'limda biz rahbarning o'ziga xos va zarur fazilatlari va uni muvaffaqiyatli boshqarishga to'xtalamiz.

Boshqaruv jarayonini psixologik tahlil qilish masalasi birinchi navbatda menejer faoliyatini yaxshilashga qaratilgan. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun rahbarga qo'yiladigan talablar, ularni bajarish tendentsiyasi, boshqaruv faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun mas'ul bo'lgan shaxsning xususiyatlarini o‘rganish kerak.

Rahbarning o‘ziga xos xususiyatlari. Rahbar shaxsi kontseptsiyasini tahlil qilib, uning xususiyatlarini uchta guruhda o‘rganish taklif etiladi:

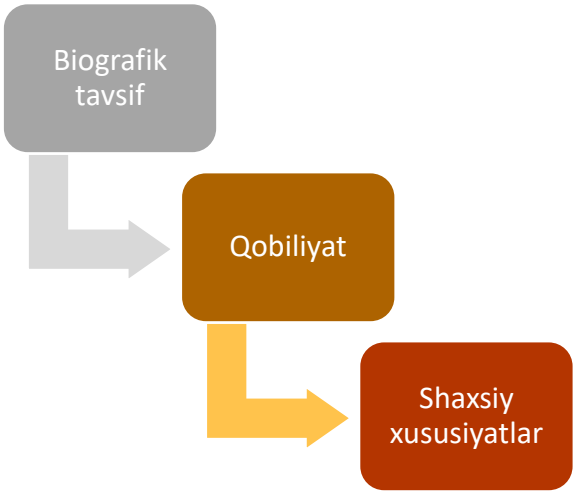

3-rasm

Rahbar shaxsi tushunchasini tahlil qilib, uning xususiyatlarini o'rganish taklif etiladi.

Rahbarning biografik jihatlariga yoshi, jinsi, ijtimoiy-iqtisodiy holati va ma'lumoti kiradi.

Rahbarning yoshi. Boshqaruv faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishning rahbarning yoshiga bog'liqligi rivojlangan mamlakatlar tadqiqotlariga asoslanadi.

Yapon ishlab chiqarish kompaniyalari rahbarlarining o‘rtacha yoshi 63,5 yoshni tashkil etgan bo‘lsa, ushbu toifadagi amerikalik yetakchilarning yoshi 59 yosh ekanligi aniqlandi. Yaponiya bosh direktorlari haqida eng hayratlanarli narsalardan biri bu ularning necha yoshda ekanligi. Garchi ba'zi tashkilotlarda (masalan, Sony korporatsiyasi) kompaniya prezidentining yosh chegarasi 65 yosh bo'lsa-da, avtomobilsozlik sohasidagi ko'plab kompaniyalar rahbarlarining yoshi 75 va undan yuqori bo'lsa ajab emas. Umuman olganda, Yaponiyada xodimning umrbod ish tajribasidan foydalaniladi. Ma’lum bo‘lishicha, katta menejerlarning aksariyati o‘z tashkilotida 30 yildan ortiq faoliyat yuritgan. Ushbu sohadagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, keksa rahbarlar, agar ular sog'lom bo'lsa, tashkilot uchun katta tajriba manbai hisoblanadi. Rahbarning kattaligi haqida gapirganda, uning nafaqat biologik jihati, balki ijtimoiy jihati va hayotiy tajribasini ham hisobga olishimiz kerak. Zero, xalqimiz “Qari bilganni pari bilmas” deb bejiz aytmagan. Biroq ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ularni o‘zlashtirishda ma’lum mahorat talab qiladi. Afsuski, kompyuterda ishlashni hali o'rganmagan yuqori lavozimli rahbarlarni uchratish qiyin emas. Shu nuqtai nazardan, yosh rahbar ko'pincha tashkilotga ilg'or texnologiya va epchillikni olib kiruvchi sifatida qabul qilinadi. Yosh rahbar rahbarlik qiladigan tashkilotda xodimlarning o'rtacha yoshi ko'pincha past bo'ladi. Yoshlar (taxminan 30-35 yosh) yangilik va kashfiyotga moyillik, ijodkorlik, qo'rqmaslik va o'zgaruvchan muhitga moslashish bilan ajralib turadi. Afsuski, bunday tashkilotda yoshi kattaroq xodimlarga (40-45 yoshdan oshgan) hatto shubha bilan qarashadi. Biroq 35-55 yoshda inson o‘z kasbining mohir ustasiga aylanib, o‘z sohasi bo‘yicha bilimga ega bo‘lib, ixtirolarni joriy etishga ishtiyoqini his qilishi aniqlandi. Shu bilan birga, vaziyatni sovuq tahlil qilish, vazminlik kayfiyati shakllanadi.

Albatta, barcha yosh yetakchilar ilg‘or texnologiya tarafdori va unga moyil desak xato bo‘lmaydi,ammo zamonaviylik yoshlarga xosdir. Bu, o‘z navbatida, yosh rahbarning zamonaviy va ilg‘or ishlab chiqarish usullariga murojaat qilish imkoniyatini oshiradi. Xalqimizda keksa bo‘lsa ham yosh, degan naql bor. Shunday ekan, zamonaviy rahbar, yoshidan qat’i nazar, tashkilot darajasida zamonaviy ishlab chiqarishni joriy etishga qodir, ilg‘or texnologiyalar tarafdori bo‘lishi kerak. Bu o'tish davri talabidir. Rahbarning jinsi. Inson zoti undan xuddi shu rolni bajarishni talab qiladi. Bu holat, ayniqsa, sharq mamlakatlari va hududimiz sharoitida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Mamlakatimizda tadbirkorlik va davlat boshqaruvi sohasida xotin-qizlarga katta yo‘l ochildi. Ammo, shunga qaramay, lider so'zi ko'pincha erkak jinsga qiyoslanadi va negadir u ayol rahbarlar boshqaradigan soha sifatida ta'lim, sog'liqni saqlash va davlat xizmatlaridan nariga o'tmaydi.

Darhaqiqat, ayolning u yoki bu sohada rahbarlik lavozimini egallashi ko'p jihatdan bu soha ayollar uchunmi yoki erkaklar uchunmi, degan savolga bog'liq. Bir qator tadqiqotlarga ko'ra, erkaklar va ayollar aralashgan guruhda erkaklar ko'pincha tashabbus ko'rsatadilar. Tadqiqotchi E.Hollanderning tajribasiga ko'ra, erkaklar guruh ichida hal qilinadigan vazifani hal qilishning maqbulroq usulini topishlari mumkin va aralash guruhda ular ustunlikka intiladi. Olimning fikricha, erkaklarga xos bo'lgan bunday xulq-atvor ko'p jihatdan jamiyatda erkaklar xatti-harakatining belgilangan me'yorlari va kutishlaridan kelib chiqadi. Bunday qoidalarga asoslangan standartlar atrofdagi odamlarning idrokiga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, psixolog R.Rey tomonidan olib borilgan tajribada quyidagi manzara kuzatiladi: tajriba davomida harbiy maktab kursantlarida ayollarga nisbatan ma’lum (juda ijobiy bo‘lmagan) munosabat shakllangan. Shundan so‘ng tinglovchilar uch kishidan ikki guruhga bo‘linib, laboratoriya

sharoitida tajribada ishtirok etishga taklif qilindi. Ikki guruh kursantlariga ikkita rahbar -biri erkak, ikkinchisi ayol rahbarlik qildi. Guruhlar muayyan murakkab vazifalarni hal qilishdi va etakchi hal qilish jarayonida faol pozitsiyani egalladi. Ma’lum bo‘lishicha, ayol boshchiligidagi kursantlar guruh muvaffaqiyatini tasodifga bog‘lagan bo‘lsa, erkaklar yetakchiligidagi kursantlar yetakchining muvaffaqiyati bilan bog‘lashgan. Ushbu tajriba shuni ko'rsatadiki, bizning atrofdagi voqealarga baho berishimiz ko'p jihatdan xuddi shu jamiyatda qabul qilingan me'yor va standartlarga bog'liq.

Boshqaruv amaliyotida, shuningdek, ayrim adabiyotlarda erkak rahbarning ishi ayol rahbarga qaraganda samaraliroq degan fikr mavjud. Odatda, quyidagi dalillar bunday fikr uchun berilgan: erkak aniq ifodalangan mantiqiy fikrga ega bo'lgan shaxsdir va ayol ko'pincha his-tuyg'ularga beriladi; Agar erkak o'z ishiga fidoyi bo'lsa, ayol o'zining qimmatli vaqtini oilasiga sarflaydi. Misol uchun, agar erkak turli salbiy ta'sir va stresslarga chidamli bo'lsa, ayol hatto qiyin vaziyatda aqlini "yo'qotishi" mumkin.

Biroq, hayot buning aksini ko'rsatadi va shu bilan birga, siz ishlab chiqarishni samarali boshqarayotgan ko'plab ayollarni uchratishingiz mumkin. Gender farqlarini tahlil qilishda boshqaruv uslubi haqida gapirish samaraliroq. Erkak rahbar o‘z e’tiborini ishlab chiqarish muammolari bilan bog‘liq vazifalarga qaratsa, ayol rahbar ko‘proq jamoaning ijtimoiy-psixologik jihatlariga, psixologik muhitni yaxshilashga e’tibor qaratadi, degan xulosaga kelish odatiy hol emas. Albatta, bu fikr bir qancha munozara va munozaralarga sabab bo'ldi, ammo endi u qo'shimcha tadqiqotlarni talab qiladi.

Xo'sh, aslida, biz erkak va ayol rahbarlarning muvaffaqiyatida ma'lum bir farq bormi, degan savolga javob olamiz. Taniqli olim F.Daniya o‘zining keng ko‘lamli tadqiqotlari asosida boshqaruvda muvaffaqiyatga erishishda jiddiy gender farqlari yo‘q degan xulosaga keldi. Ayol va erkak menejerlarning boshqaruv faoliyatidagi farq shundaki, ayollar jamoada insoniy munosabatlarga ko'proq e'tibor berishadi. Erkak va ayol menejerlar o'rtasida gender psixologik farq bo'lishi tabiiy, lekin jamoa oldidagi vazifani bajarish va ko'zlangan maqsadga erishish nuqtai nazaridan jinslar farqi yo'q. Bizningcha, bu muvaffaqiyatlarning sababi jinsga xos bo'lmagan omillar bilan belgilanadi. Masalan, insonning ko'pgina mehnat sifatlari jinsiy moyilliklarga emas, balki ijtimoiy fazilatlarga va xarakter xususiyatlariga asoslanadi. Xususan, insoniy munosabatlarga e’tibor, kundalik boshqaruvda demokratik tamoyillarga tayanish ayollar o‘rtasida ko‘proq uchraydi va bu ko‘rsatkichlar ma’lum ma’noda jamoa faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillardir.

Bir qator eksperimental va kuzatish natijalari boshqa ma'lumotlarni ham beradi. Etakchilik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, erkak va ayol liderlar o'z uslublarida qarama-qarshi jins xususiyatlarini shunchalik ko'p namoyon qiladi. Ko'ramizki, erkak rahbar o'z boshqaruv amaliyotida ayolga xos bo'lgan ba'zi fazilatlar: quvnoqlik, sezgirlik, sezgi... Boshqa tomondan, ayollar ham o'z faoliyatida erkaklarga xos bo'lgan sifatlardan foydalanadi: kuchli iroda, qat'iyat, faollik, mehnatsevarlik. Shuning uchun menejment samaradorligini jinsga qarab aniqlash noto'g'ri. Bu erda boshqa omillar muhimroqdir. Masalan, aql-zakovat, kadrlar, shaxsiy xususiyatlar, ta'lim darajasi, boshqaruv sohasidagi tajriba kabi ko'rsatkichlarni keltirish mumkin.

Biografik ma’lumotlar qatoriga shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy holati va bilim darajasini ham kiritish mumkin. Mavqe va axborot ham boshqaruv faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi. Biznesni boshqarish sohasidagi olim R.Stogdil muallifligidagi “Menejment bo‘yicha qo‘llanma”ga ko‘ra, muvaffaqiyatli boshqaruv va shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy holati o‘rtasidagi bog‘liqlik 94% ga, ta’lim o‘rtasidagi bog‘liqlik esa 88%. Yaponiyalik tadqiqotchi T.Kononing fikricha, oddiy yapon menejeri muhandislik yoki

ijtimoiy fanlar bo‘yicha oliyma’lumotga ega bo‘lishi kerak. Ko‘p hollarda menejerlar ikkita mutaxassislik darajasiga ega bo‘lib, bir qator yetakchi tadbirkorlar va yirik rahbarlarning biografik tahlili ularning yuqori ma’lumotga ega ekanligini ko‘rsatadi.Rahbarlik faoliyatini amalga oshirishda shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy holati kuchli omil hisoblanadi. Buning ahamiyati, ayniqsa, Sharq madaniyati misolida yaqqol namoyon bo‘ladi. Hududimizning oddiy fuqarosi rahbar timsolida nufuzli, o‘ziga to‘q, to‘laqonli shaxsni ko‘rishni istaydi. Rahbar kichik iqtisodiy muammolarni osongina hal qila olishi, katta ijtimoiy aloqalarga ega bo'lishi, intellektual qobiliyati va tajribasi bo'yicha boshqa xodimlardan ustun bo'lishi kerak. Dastlabki bosqichlarda etakchining ijtimoiy-iqtisodiy holati etakchirol o'ynaydi. Keyinchalik jamoaning uni idrok etishi rahbarning topshiriqlarni bajarish qobiliyatiga asoslanadi. Shu bilan birga, shaxs shakllangan muhitning etakchilikka ta'sirini, shuningdek, oilaviy an'analarning boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'sirini o'rganish ham juda muhimdir. Darhaqiqat, yetakchi oilasida tug‘ilib, ulg‘ayish chog‘ida ota tajribasini o‘rganish hukmronlik, ya’ni ustunlikka moyillik shakllanishiga asos bo‘lishi mumkin. Biznes boshqaruvi sohasidagi olim F.Fidlerning fikricha, “kompaniya prezidenti bo‘lishning eng ishonchli omili kompaniya egasi bo‘lgan oilada tug‘ilishdir”. Binobarin, bu shaxs etakchilikning eng quyi pog'onasidan eng yuqori cho'qqigacha ko'tarildi.

Bir qator taniqli tadbirkorlarning o‘tmishini tahlil qilishnatijasida ularning aksariyati oilaning birinchi farzandi bo‘lib voyaga yetgani ma’lum bo‘ldi. Darhaqiqat, oilada to‘ng‘ich bo‘lish o‘z mavqeiga ko‘ra muayyan mas’uliyatni anglatadi. O‘zbek oilalaridagi ko‘p bolalarning ahvoli katta farzanddan ota-onaga yordam berishni, kichiklarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishni va nazorat qilishni talab qiladi. Bu esa rivojlanayotgan shaxsning tashkil etish va nazorat qilish qobiliyatini yanada oshiradi, kelajakdagi faoliyatida o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini shakllantiradi.Hayot tajribasi. Inson tajribasi va uning boshqaruv faoliyatida namoyon bo'lishi ikkita asosiy masala orqali tahlil qilinadi. Birinchidan, yuqori darajali menejer uchun boshqaruv tajribasi zarur va ulardan hayotiy tajriba ham talab qilinadi. Ikkinchidan, o'rta menejer o'z sohasida kamida uch yillik tajribaga ega bo'lishi kerak. Ushbu toifadagi rahbarlar tajribasini tahlil qilar ekanmiz, asosiy e’tibor kasbiy sohaga qaratilmoqda.Qobiliyat. Odatda, psixologiya fanida qobiliyatlarning umumiy va maxsus turlariko`rsatiladi. Umumiy qobiliyatlar har qanday faoliyatda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratsa, maxsus qobiliyatlar faoliyatning muayyan sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun asosdir. Bu umumiy qobiliyatlar guruhiga inson ongini, ya'ni intellektni kiritish mumkin.Katta menejer o'zining boshqaruv faoliyatida muvaffaqiyat qozonishi uchun juda yuqori darajadagi aqlga ega bo'lishi kerak. Bunday vakolat kutilmagan vaziyatni tahlil qilish va muammoni hal qilish jarayonida bir nechta vazifalarni parallelravishda boshqarish zaruratidan kelib chiqdi. Masalan, tashkilotchilik yetakchilarning muammoga yechim taklif qilish, tashkilot va guruh manfaatlari haqida fikr yuritish uchun turli xil aqliy qobiliyatlarga ega bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi. Katta menejerlar aniq ifodalangan ijtimoiy intellektga ega bo'lishi kerak, ular faol, kommunikativ, yuqori siyosiy va ijtimoiy mavqega ega bo'lishi, ko'p ish aloqalariga ega bo'lishi, sezgi rivojlangan va tashkilot faoliyatining yo'nalishini tezda sezishi kerak.Har qanday tashkilotda asosiy vaznni o'z zimmasiga oladigan o'rta menejerlarda maxsus ko'nikmalar ko'proq rivojlangan bo'lishi kerak. Ular mehnatga e'tiborli, mas'uliyatli, katta miqdordagi miqdoriy va sifatli ma'lumotlarni tahlil qilishga qodir. Shaxsiy his-tuyg'ular. Yuqorida sanab o'tilgan umumiy qobiliyatlar muvaffaqiyatli boshqaruvni ta'minlaydigan shaxsning zaruriy xususiyatlarini aniqlash va ularni etakchilikda rivojlantirishni dolzarb qiladi. Binobarin, nafaqat bu xususiyatlarni aniqlash, balki ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni tashkil etish ham bu boradagi qator vazifalarni hal qilishni taqozo etadi. Bu borada ish olib borayotgan

tadqiqotchilarning aytishicha, menejerlarni baholash kadrlar bilan ishlash masalasining eng nozik qismiga aylangan. Ma'lumki,etakchilik bilan bog'liq shaxs xususiyatlarini aniqlaydigan bir qancha psixologik usullar mavjud bo'lib, ulardan muvaffaqiyatli foydalanish bir tomondan tadqiqotchining mahoratiga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, ushbu usullarning samaradorligi va samaradorligi masalasi mavjud. olingan ma'lumotlarning aniqligi. Masalan, Garbda ishlab chiqilgan test va anketalarni mahalliy hududimiz va mentalitetimizga moslashtirish hozirgacha dolzarb bo‘lib kelganiga guvoh bo‘ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muqimovich Y.S va boshqalar. Boshlang'ich maktabda o'qish darslarida tarixni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish // Journal NX.-C.326-329.
2. Zokirov J. O‘QUVCHILARGA ONA TILI VA O‘QISH SAVADINI MUSTAHKAMLASHNING AHAMIYATI// Zamonaviy fanda akademik tadqiqotlar.-2022.-T. 1.-C.344-348.3.
3. Xurramov R.S., Zokirov J.G., Temirova M.K., Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiiy estetikaga qiziqishni rivojlantirishning etnopedagogik asoslari // Ilmiy taraqqiyot.-2021.-T.2.-C.832-839.
4. Sayfiddinovich K.R. va boshqalar. Boshlang‘ich maktab darslarida interfaol usullardan foydalanishning o‘rni// BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALL.-2021.-T.1.-No.6.-C.114-123.
5. Anvarovna A.S. KELAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA IJTIMOIY AZLOQ QURILISHLARI (MODELLARI)//Gorizon. Insoniyat va sun'iy intellekt jurnali.-2023.-T.2.-No4.-C.
6. Maxmudova, Z. (2024). TA’LIM TIZIMINI TARAQQIYOTINI DAVLAT TOMONIDAN QO ‘LLAB–QUVVATLASH. Nordic_Press, 3(0003).
7. Zilola, M. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78-83.
8. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
9. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
10. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2 (2), 1–6.
11. Umarov, T. (2024). PSYCHOLOGICAL HELP IN ADJUSTING PRIMARY CLASS STUDENTS TO SCHOOL. Nordic_Press, 3(0003).
12. Умаров, Т. М. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507-514.
13. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.
14. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O'RTASIDAGI O'ZARO TA'SIRNI O'RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.
15. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(2), 18–25. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655
16. Умаров, Т. (2024). РОЛЬ ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ

КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ И СОВЕРШЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12.

17. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(2), 1-6.

18. Умаров Тохиржон Мамуржонович. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507–514. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/148

19. Umarov Toxirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ANXIETY IN ADOLESCENTS’ RELIGIOUS-PSYCHOLOGICAL FACTORS AND UNDERSTANDING OF PROFESSIONAL IDENTITY. Kokand University Research Base, 501–506. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/147

20. Umarov Tokhirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS. Kokand University Research Base, 495–500. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/146

21. Umarov T. M. (2024). BOLALARDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI O‘RGANISH. Kokand University Research Base, 481–488. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/144

22. Umarov T. M. (2024). TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT. Kokand University Research Base, 489–494. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/145

23. Umarov T. M. (2024). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS. Kokand University Research Base, 473–480. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/143

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MUHANDISLIK FANLARINI YANGICHA YONDASHUVLAR ASOSIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYASI VA INNOVATSION SALOHIYATGA EGA MUHANDISLARNI TAYYORLASH ASOSLARI

Aliqulova Surayyo Xoshimjanovna
Xorazm viloyati Xiva shahri “Yangi turmush” MFY xotin – qizlar faoli
Tel: +998-91-914-86-08

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oliy ta’lim muassasalarida muhandislik fanlarini o‘qitishning yangi innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish va uning ta’lim samaradorligiga ijobiy tasirlari ilmiy tahlil qilingan. Ilmiy izlanishlarimizni asoslash va dolzarbligini o‘rganish maqsadida bir qancha adabiyotlar tahlil qilingan bo‘lib, talabalarni muhandislik fanlarini o‘zlashtirish va texnik-innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantira oladigan innovatsion ta’lim muxitini, shuningdek talabalarni muhandislik fanlarini o‘zlashtirish ko‘rsatgichlarini keskin oshirishga imkon beruvchi ta’lim texnologiyalarini yaratish ilmiy izlanishlarimizning asosiy yo‘nalishi va maqsadi qilib belgilandi. Ilmiy izlanishlarimiz natijasida talabalarni fanlarga nisbatan qiziqishlarini oshirish va o‘zlashtirish ko‘rsatgichlarini yaxshilash uchun zamonaviy adabiyotlardan foydalanish imkoniyatlarini yaratish zarurati aniqlandi.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, chizma, tasvir, detal ko‘rinishi, ta’lim texnologiyalari, innovatsion ta’lim muxiti, innovatsion qobiliyat, ta’lim jarayoni, mustaqil ta’lim, o‘zlashtirish ko‘rsatgichlari, metodlarni interfaol, interaktiv metod, innovatsion fikrlash madaniyati, ta’limni rivojlantirish mexanizmlari, talabaning shaxsiy ko‘rsatgichlari, o‘z-o‘zini baholash tizimi va individual nazorat.

Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarning ta’lim tizimlaridagi ilg‘or tajribalaridan foydalanish va o‘zimizning milliy ta’lim tizimimidagi samarali ta’lim texnologiyalarni yanada yahshilash shu kunning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi davr mashinasozligi tarmoqlarining jadal rivojlanishi natijasida, hamda yuksak darajada iqtisidiy barqarorlikga erishgan davlatlar qatorida bo‘lishimiz uchun milliy kadrlarimizdan kuchli bilim, yusak darajadagi malaka, yuqori intelektual salohiyat va innovatsion fikrlash qobiliyatlarining shakllanganligi talab qilinadi. Bunday kadrlarni tayyorlash va dunyo bilan raqobatga kirishaolishi uchun ta’lim jarayonlariga ijobiy o‘zgarishlarni kiritish talab qilinadi, ya’ni innovatsion ta’lim muhitini yaratish va shu asosida talabalarning innovatsion faoliyat madaniyatini shakllantirish zarur hisoblanadi. Innovatsion ta’lim muxitida etishib chiqqan kadrlar, zamonning xar qanday o‘zgarishlariga tezda moslashaoladi va o‘zining innovatsion intelektual salohiyati natijasida muammoning innnovatsion echimlarini topaoladi [1].

Demak innovatsion faoliyat olib boradigan kadrlarni etishtirish uchun ta’lim jarayoniga jiddiy o‘zgartirishlarni kiritish talab qilinida. Chunki talabadan to yuksak darajadagi innovatsion fikrlay oladigan kadrgacha olib chiqish jarayoni ko‘p faktorli jarayon hisoblanadi. Bunda nafaqat oliy ta’lim muassasalari balkim ishlab chiqarish korxonalari, servis xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar va shuningdek jamiyatning barcha qatlamlarining faol qatnashishi talab qilinadi.

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy metodlari keng qo‘llanilmoqda. O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga imkoniyat yaratib beradi.

Shaxslarning innovatsion qobiliyatlari erkin jamiyatda, oilada, ta’lim jarayonida va ish muxitida shakllanadi. Buning uchun esa jamiyatda, ta’lim jarayonida va ish muxitida innovatsion fikrlash va innovatsion faoliyat olib borish uchun etarli sharoit va imkoniyatlar yaratilgan bo‘lishi

kerak [2]. Innovatsion yangiliklar shaxsning miyasida paydo bo‘ladi. Ammo innovatsion g‘oyalarga etarli darajadagi innovatsion muxitni va o‘z navbatida iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlar yaratilib berilmas ekan, har qanday innovatsion yangiliklar o‘z-o‘zidan so‘nib, yo‘q bo‘lib ketishi mumkun. Shuning uchun ham ta’lim jarayonida va ishlab chiqarish tarmoqlarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish va innovatsiyalarni yaratishga barcha sharoitlar yaratilgan bo‘lishi talab etiladi.

Mehnat bozorida muhandislarga bo‘lgan talab keskin oshishi natijasida mehnat bozori talablariga tezkor va samarali tarzda javob berishga qodir bo‘lgan oliy ta’lim tizimini takomillashtirishni talab qiladi. Bozor munosabatlariga o‘tish oliy ma’lumotli mutaxassislar, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil etishga yangi talablar qo‘yadi. Bozor munosabatlarining subyekti sifatida oliy ta’lim tizimi o‘z tarkibini yangi funksiyaga aylantirishi, ya’ni, yangi moliyalashtirish asoslari sifatida oliy ta’lim muassasalarining ilmiy tadqiqot natijalariga asosan yangicha yo‘nalishdagi munosabatlarni yo‘lga qo‘yish, ta’lim jarayonlarini nazorat qilishning yangi innovatsion shakllarini o‘zlashtirishi, ta’limni boshqarish usullarini yangilashi va ilmiy tadqiqot ishlarini oliy ta’limning asosiy vazifasi sifatida ko‘rishi zarur hisoblaniladi [3. 25-26 bet]. Demak, erkin bozor iqtisodiyoti sharoitida va shafqatsiz raqobatlashuv mavjud dunyoda davlatimiz o‘zining munosib o‘ringa ega bo‘lishi uchun, ilmiy va kasbiy jihatdan yuqori salohiyatga ega, zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirgan, har qanday ishni yuksak mahorat bilan bajara oladigan hamda ijtimoiy – iqtisodiy, ma’naviy – ma’rifiy va boshqa sohalarda o‘zining innovatsion faoliyat yurguza oladigan milliy kadrlarga muhtojligi mamlakatimizning asosiy dolzarb masalalaridan biri hisoblanmoqda. Bu masalalarni yechish bevosita oliy ta’lim zimmasiga katta mas’uliyatni yuklaydi. Shunga asosan texnika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonlarini innovatsion tarzda tashkil qilish, zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar va metodlarni joriy qilish, talabalarning innovatsion faoliyatlarini rivojlantirishga imkoniyat beruvchi mexanizmlarni vujudga keltirish rejalashtirilgan maqsadimizga erishishimizga dasturi amal bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi [4]. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, rolli o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi [5]. Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi. Interfaol metodlar deganda-ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo‘lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo‘llanilganda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi.

Bugungi kunda respublika ta’lim muassasalarida interfaol ta’limni tashkil etishda quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo‘llanilmoqda:

1. Interfaol metodlar: “Keys-stadi” (yoki “O‘quv keyslari”), “Blits-so‘rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Munosabat”, “Reja”, “Suhbat” va b.

2. Strategiyalar: “Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Galereya”, “Zig-zag”, “Zinama-zina”, “Muzyorar”, “Rotatsiya”, “T-jadval”, “Yumaloqlangan qor” va b.

3. Grafik organayzerlar: “Baliq skeleti”, “BBB”, “Kontseptual jadval”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Klaster”, “Nima uchun?”, “Qanday?” va b [6].

Chizma geometriya va kompyuter grafikasi fanini o‘qitishda “Klaster” metoddan foydalanish talabalarni bilim saviyasini oshirishga kata yordam beradi. “Klaster” (g‘uncha, to‘plam, bog‘lam) GO – puxta o‘ylangan strategiya bo‘lib, ilgari surilgan g‘oyalarni umumlashtirish, ular o‘rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi. Bu metod misolida talabalarga “Detallarni ko‘rinishlarini tasvirlash vositalari va qoidalari” mavzusini yoritishni ko‘rib chiqamiz. Talabalarga mavzu bo‘yicha barcha ma’lumotlar beriladi va bu asosda grafik organayzer tuzish topshiriladi yoki topshiriq qog‘ozi beriladi (1-rasm).

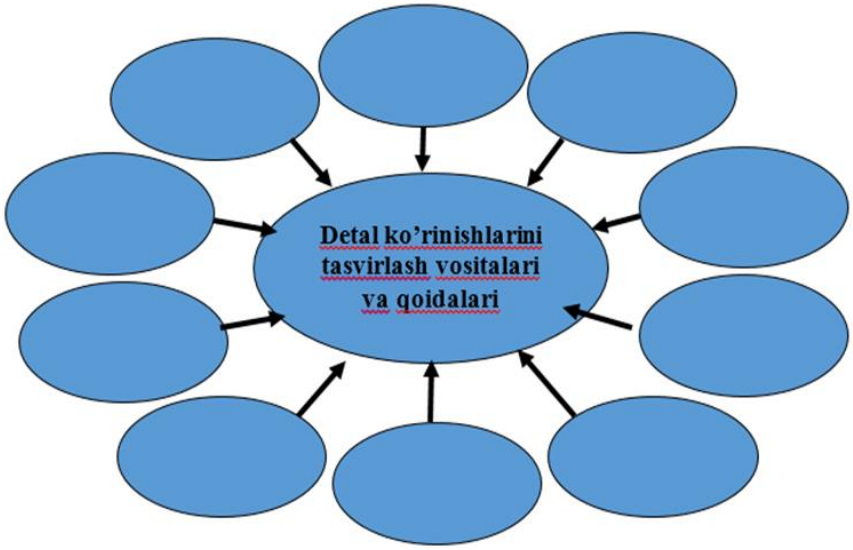

1-rasm. Topshiriqni bajarish uchun ish qog‘ozi

Talabalar topshiriqni bajargandan keyin o‘qituvchini echimi bilan solishtirish asosida talabalar baholanadi. Baholanish vaqtida yangi echimlar yoki o‘ziga hos yondashuvlar etiborga olinim alohida rag‘batlantriladi. Bu jarayonda talabalar ham o‘zlarini kamchiliklarini yoqqol ko‘rishlari mumkun (2-rasm).

Topshiriq yechimiga oid namuna

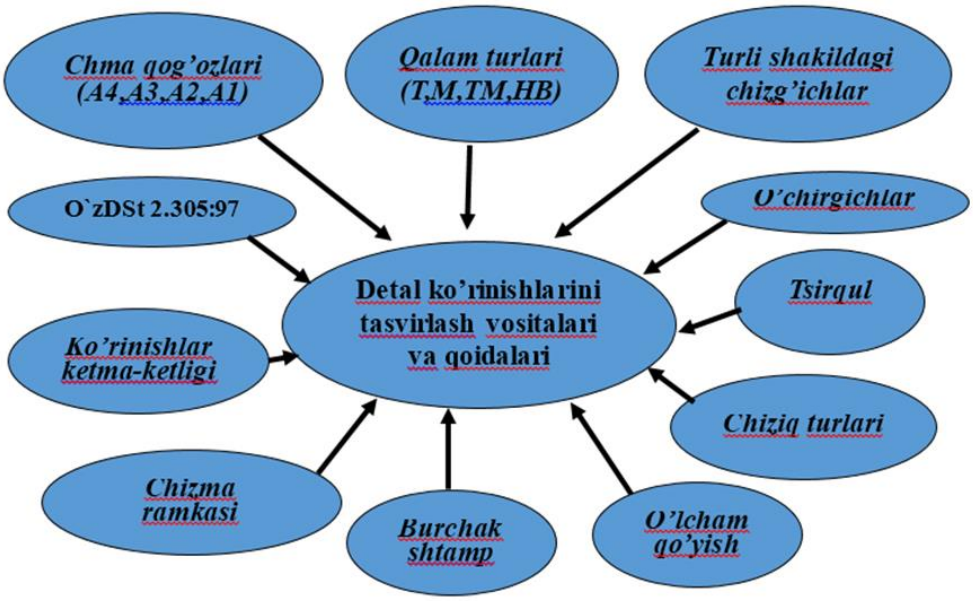

2-rasm. Tasvirlarni bajarishning asosiy qoidalari modulini klasterda metodida ifodalash

Shunday qilib, interfaol ta’lim texnologiyalari ta’lim sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, ta’lim beruvchi, ta’lim oluvchi, ta’lim oluvchilar guruhi, shuningdek, jamoa o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni qaror toptirish, g‘oyaviy va ruhiy birlikka erishish, yagona maqsad sari intilish, har bir ta’lim oluvchi (o‘quvchi, ta’lim oluvchi)ning ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, shaxs sifatida namoyon bo‘lishi uchun zarur shart-sharoit hamda muhitni yaratishda katta imkoniyatlarga ega. Interfaol ta’limning eng muhim tarkibiy elementi bo‘lgan interfaol metodlar o‘z mohiyatiga ko‘ra ta’lim maqsadlarni amalga oshirishda ma’lum darajada samaradorlikka erishishni ta’minlaydi. Eng muhimi ta’lim beruvchilar interfaol metodlarni tanlashda o‘rganilayotgan mavzu, muammo yoki hal qilinishi lozim bo‘lgan masalaga e’tibor qaratishlari lozim. Qolaversa, interfaol ta’lim texnologiyalarni qo‘llashda ta’lim oluvchilarning yosh, psixologik xususiyatlari, dunyoqarash darajasi, hayotiy tajribalari inobatga olinsa, dars samaradorligi yanada oshadi. Bu esa ta’lim beruvchilardan kasbiy mahorat, malaka, bilimdonlik, sezgirlik va intuitsiyaga ega bo‘lishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U.A. Sapayev, “Innovatsion ta’lim muhitini shakllantrishda texnik oily ta’lim muassasalari bilan ishlab chiqarish korxonalarining integratsiyasi”, Ilm sarchashmalari 2022 Yil 9-Son, 174-176 betlar.
2. . M. Jakovljevic, “A model for innovation in higher education”, Department of Science and Technology Education University of South Africa. South African Journal of Higher Education, Volume 32 | Number 4 | 2018 | pages 109–131.
3. Haqnazarova N.Q., “Oliy ta’lim tizimida kadrlar tayyorlash jarayonlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlariga mos prognoz qilish metodologiyasini takomillashtirish” Ped. fan. dok. diss..-Toshkent: 2020.-345 b.
4. М.К.Холимовнинг “Геометрик ва проекцион чизмачилик”, Т.: 2013
5. Colin H Simmons, Dennis E Maguire “Manual of Engineering Drawing” Colin H. Simmons and Denis E. Maguire, Great Britain-2004.67
6. Ў.Толипов, М.Усмонбоева. Педагогик технология:назария ва амалиёт. Т.: «Фан», 2005.
7. Саидахмедов Н.С. Педагогик амалиётда янги педагогик технологияларни қўллаш намуналари. Т.: РТМ, 2000.

CONTEXTUAL LEARNING WITH CORPORA AND AUTHENTIC TEXTS IN VOCABULARY TEACHING

Abidjanova Surayyo Sodikdjanovna
surayyo.abidjanova89@gmail.com
+998903617111

Abstract: Vocabulary acquisition is a critical part of second language learning, since the ability to learn a new set of vocabulary is seriously affecting the general improvement in the subject's proficiency in the target language, as well as the communicative potential of language items. Traditional approaches to teaching vocabulary generally rely on sets of isolated words that students are supposed to commit to memory. Criticism concerning such an approach has been leveled because little is brought into practice in long-term retention or in real life. This study investigates the efficiency of contextual learning with the assistance of corpora and authentic texts in vocabulary teaching. Corpora allow learners to be exposed to real-life language data, while authentic texts provide meaningful contexts which are reflections of everyday use of language. The author has selected a group of sixty intermediate-level English learners, divided into a control and an experimental group, the former receiving traditional vocabulary instruction while the latter used corpora and authentic texts. Results show that the experimental group outperforms the control group in both immediate vocabulary retention and ability to use words appropriately in context. Qualitative feedback confirms these findings: for the learners in this study, the acquisition of vocabulary was less tedious and more relevant when presented through authentic language input. The results also indicate that corpora and authentic texts will play a major role in the future of vocabulary instruction by presenting a more energetic and contextualized way of teaching a language.

Keywords: contextual learning, corpora, authentic texts, vocabulary acquisition, vocabulary retention, language teaching, communicative competence, intermediate English learners, traditional vocabulary instruction, collocations, word frequency, lexical processing, real-life language data, corpus of contemporary American English (coca), vocabulary usage.

1. Introduction:

Vocabulary acquisition is one of the essential aspects of second language learning because it provides the basis necessary for effective linguistic competence in speaking, listening, reading, and writing. Understanding the use of appropriate words in context and the ability to use them accordingly is a major key to effective communication; thus, vocabulary instruction has always been one of the major focuses in language teaching methodologies. However, in traditional ways of teaching vocabulary, the rote memorization of word lists with dictionary definitions and sentences to illustrate the words used in isolation commonly occurs. While these techniques have been effective in immediate recall, most of them have been far less successful in assuring the long-term retention and productive use of newly learned words. While learners may memorize a word's meaning, its proper usage in speaking or writing-mostly dependent on context-remains difficult.

Over recent years, language teaching generally has moved to contextualized approaches to vocabulary teaching-meaning to learn words in context. Two powerful tools in this shift have been language corpora and authentic texts. Language corpora-such as the Corpus of Contemporary American English COCA and the British National Corpus BNC-are very large searchable databases of naturally occurring use. These corpora allow the learner and the teacher to explore how words function in context: how frequent they are, with what words they normally collocate, and with

what grammatical patterns. Rather than looking up words out of context, the learner may behold how vocabulary functions in natural, everyday discourse across a range of registers and genres.

Authentic texts-newspaper articles, blogs, literature, social media posts-expose learners to language as it is used in real-life situations. These texts create a rich context in which vocabulary is embedded in meaningful communication, and learners are able to observe how words convey different shades of meaning depending on the situation. Such might be the case when reading the word "run" in a sports article, versus a political blog or business report. Authentic texts bridge the gap between classroom learning and real-life use of the language, thereby making vocabulary acquisition more appropriate and practical.

This study investigates the effectiveness of corpora and authentic texts in vocabulary instruction and specifically in improving the understanding and retention of the new words encountered by the learners. In this respect, the study compares the traditional way of vocabulary teaching with a contextualized approach using corpora and authentic materials, and hence tries to answer the following research questions:

1. Does the use of corpora and authentic texts improve learners' immediate and long-term retention of vocabulary compared with the traditional method?

2. To what extent does exposure to the real-world language context influence a learner's capability in using new vocabulary appropriately during communicative events?

Given the rising importance of communicative competence in language learning, an understanding of how best vocabulary can be taught along lines of real life in language use becomes crucial. This paper contributes to the ongoing debate in language pedagogy regarding how contemporary technological resources and contextual learning influence vocabulary teaching and may offer more exciting and lasting results in language learning.

This paper therefore provides a comprehensive overview of how contextual learning through corpora and authentic texts affects the process of vocabulary acquisition by comparing the quantitative outcome of the vocabulary retention tests with qualitative feedback from learners. Its findings will, in the final analysis, influence not only the teaching of vocabulary but also broader methodology in language teaching regarding the incorporation of real-life exposure to language during curriculum development.

2. Methods:

2.1. Participants:

This study used a total of 60 intermediate English language learners who were recruited from a private language school. The participants were aged between 18 and 35 years, representing different linguistic backgrounds, such as Uzbek, Russian, and Spanish. Participants were assigned to two groups as follows:

• Control Group (n=30): The members of this group received vocabulary instruction via traditional methods. Traditional methods in this research primarily meant teaching word lists with their dictionary definitions and isolated example sentences.

Experimental Group (n=30): The participants are assigned here who were instructed with the help of contextual learning methods, having corpus and authentic text incorporated into teaching. This is to testify whether the corpus and authentic texts enhance vocabulary retention and usage of practical vocabulary.

All the participants had undergone a pre-test to confirm that they were at an intermediate level of proficiency in line with the Common European Framework of Reference for Languages. The two groups were matched on age, language proficiency, and scholastic background so that whatever difference that may be observed in the outcome could be ascribed to the instructional methods.

2.2. Materials:

The materials used in this study were divided into those used in the traditional method and those that were prepared for contextual learning.

2.2.1. Traditional Method (Control Group):

The control group received word lists, each comprising 20 vocabulary items judged as important to intermediate learners. These were supported with dictionary definitions and two or three example sentences that were decontextualized. The words were chosen from general vocabulary frequency lists compiled by Nation, and the items chosen reflected the level of proficiency of the participants.

2.2.2. Contextual Learning (Experimental Group):

There were two main types of contextual materials used by the experimental group:

1. Corpus Argument: The participants were initially provided with the Corpus of Contemporary American English, or the COCA, which is an online database comprising an enormously big and thus searchable collection of the current usage of the English language. Through the utilization of COCA, students explored the target vocabulary in real use, including its frequency and collocations. As an independent activity, students were tasked with searching the corpus for words, observing common sentence uses, and noting how words appeared in different contexts, including academic writing, fiction, and conversations.

2. Authentic Texts: Several authentic materials were employed, including news articles from BBC News and The Guardian; a few blog posts; and short stories. These were chosen according to their relevance to learners' interests and their inclusion of target vocabulary. In fact, authentic materials have been shown to expose learners meaningfully to the language. The texts were analyzed for natural language flow so that the learners encountered vocabulary within realistic communicative contexts, hence approximating natural use of language. 2.3. Procedure The experiment ran for six weeks; within this period, the two groups were exposed to 100 new vocabulary items. Each week, learners in the two groups were taught 20 words. The control group received a more traditional approach whereby they studied the vocabulary through memorization supported by example sentences. Each session consisted of a review of words on a prepared list, providing a definition of the words, and exercising those words in prepared sentences. This method is very similar to the more traditional methods of language learning that have long been attacked as being far too limited concerning context (Sinclair, 2004).

Activities involving interaction with corpora and authentic text were presented to the experimental group. It is finally assigned that learners explore the COCA corpus, noting the relative frequency of the target words and common collocates of those words. Second, they were assigned authentic reading and asked to highlight the instances of the vocabulary and analyze how the words were used in context. This procedure follows Sinclair's (2004) assertion that the learning of vocabulary is enhanced when the learners view words in real-life contexts.

Every week, the two groups received a brief quiz concerning the immediate retention of the new vocabularies they received. Both groups were given a post-test after six weeks on the long-term retention of all words. These tests were made up of two kinds of tasks, namely: Recognition tasks: completing the meaning of the words or finding a correct usage in multiple-choice items.

2. The production tasks where the learners wrote sentences using target words in appropriate contexts.

2.4 Data Collection and Analysis:

Data collection is performed both quantitatively and qualitatively to ensure that every aspect of vocabulary retention is measured against the experience of the learners.

2.4.1 Quantitative Data:

Vocabulary retention was measured through immediate retention quizzes given each week, along with delayed post-tests at the end of the study. Descriptive statistics for the test results included mean scores, standard deviation, and retention percents. A paired t-test was performed that examined whether the differences between the control and experimental group Vocabulary Retention were statistically significant. This method of analysis has been widely applied in language acquisition studies that compare instructional efficacy. Ellis (2003).

2.4.2. Qualitative Data:

Qualitative feedback was collected using open-ended questionnaires distributed at the end of the experiment. The participants were requested to reflect on their experiences, particularly what they believed happened throughout the learning process. It included questions such as the following:

- "How useful do you think the method of learning was in understanding and remembering vocabulary?"
- "To what extent have new vocabulary items come up in real-life conversations or writing?"

These responses were thematically analyzed to identify common trends in learner perceptions, more so those comments that spoke to the practicality and real-life application of the vocabulary learned. This agrees with qualitative research methodologies in educational studies where learner feedback is important in evaluating instructional practices.

Through the use of both integral citations, such as "Davies (2008) highlights how corpora function to expose learners to real-life language data", and non-integral citations, such as "Earlier research indicates that contextual learning positively influences vocabulary retention (Nation & Meara, 2002)", this research further plants its roots in well-founded theories on language learning while, at the same time, examining novel approaches in vocabulary instruction.

3. Results:

The test had quantitative and qualitative results that described how contextual learning with corpora and authentic texts contributed to vocabulary retention and usage. This chapter represents the findings of both immediate and delayed vocabulary retention tests and qualitative information from participants about their learning experiences.

3.1. Vocabulary Retention:

The result of the immediate retention quizzes and delayed post-test performance showed that the two groups performed very differently, with the experimental group learning through contextual method and the control through traditional methods. Altogether, the experimental group showed higher retention and a much better understanding of vocabulary in life contexts.

3.1.1 Immediate Retention:

Each week, at the end of the session, learners would take a quiz to test their ability to recall and employ the 20 new vocabulary items taught in that particular week. By the end of each of the six weeks, the experimental group excelled better than the control group. On average, experimental group learners retained 85% of the new words immediately, whereas the control group did 67%.

These results are corroborated by Nation & Meara (2002), in which learners exposed to words in rich contexts-through reading and authentic language examples-performed better in initial recall compared to those that depended on decontextualized methods like word lists. The exposure to natural language patterns and usages in corpora and authentic texts allowed learners to create more meaningful associations with the vocabulary, thus aiding retention.

3.1.2 Delayed Post-Test:

For long-term retention, a delayed post-test was conducted after four weeks from the last session of learning. This was the point at which the experimental group retained 72% of the vocabulary, while that of the control was only 54%. The paired t-test proved the difference to be significant; thus, supporting the hypothesis, contextual learning promotes long-term retention.

These findings support Sinclair's contention that encountering words in the varied contexts afforded by corpora and authentic texts increases the level of lexical processing. The exposure to various text types and registers means greater retention of vocabulary over time due to the variety of examples encountered.

3.1.3 Word Usage and Contextual Understanding:

Besides retention, the experimental group also outperformed the control group in the production tasks incorporated into the post-test: the participants were asked to use the new vocabulary in sentences; the sentences produced by the experimental group sounded more contextually appropriate and grammatically correct. The control group had often struggled with inappropriate word usage, especially in the more subtle contexts where collocation and register played an important role.

As Davies points out, the ability to see words in a range of linguistic contexts—via corpora and authentic texts—is one that allows learners to develop more subtle understandings of word meaning, collocation, and usage. This finding underlines Ellis's contention of 2003 that learning vocabulary in context promotes a better understanding of how words function in particular communicative contexts.

3.2. Qualitative Feedback:

Qualitative data collected through the questionnaires also described how the learners perceived the effectiveness of the two instructional methods. The experimental group reported higher engagement and confidence in the use of new vocabulary within real-life situations compared to the control group.

3.2.1 Engagement and Motivation:

Experimental group learners showed more interest in the learning process and referred to the usage of authentic texts as one of the main reasons for sustaining their motivation. One participant responded, "Reading news articles and stories where the words are actually used made it easier to remember them and made learning more fun." Another learner stated, "I liked seeing how the same word can be used differently depending on the situation. It helped me understand the word better."

This comment, therefore, supports the above assertion by Hyland (2008), in that authentic materials help to actualize learner motivation by linking the process of language learning to real-life communication. In addition, Nation (2001) suggests that students are most likely to learn and retain new lexis when they encounter it within meaningful and familiar contexts - a principle echoed in these comments made by the learners.

3.2.2 Practical Application of Vocabulary:

Many of the experimental group learners reported being able to use new vocabulary in realistic conversations and writing. As one participant mentioned, "I found myself using the new words when I talked with friends, especially because I knew how they fit into different conversations from the articles and examples we read." Several participants reported being more confident about their usage of vocabulary during class discussions and even in writing assignments.

This view of practical utility concurs with Sinclair (2004) who held that learners have to encounter words within their natural linguistic context in order to understand how words are

used. Students in the experimental group encountered genuine texts whereby they saw how vocabulary is used in real-life discourses thus finding it easier to transfer their knowledge into real-life situations.

3.2.3 Frustration with Traditional Methods:

By sharp contrast, several control group learners expressed frustration with the traditional methods. One learner went to say, "It was hard to remember the words without seeing them used in real situations. The lists didn't help me understand how to use the words in conversations." Another said, "I would memorize the words for the quiz, but then forget them after a few days."

These comments support Ellis's (2003) critique of traditional approaches to the teaching of vocabulary, since the approaches are poorly structured and often fail to develop both retention and active use of items. Without situational exposure, learners tend not to be able to use items they know in real-life situations; hence, there would be little practical application of their learnings.

3.3. Summary of Main Findings:

• The experimental group showed a significantly better immediate retention of vocabulary, 85%, compared to the control group, which was 67%, and also better long-term retention of vocabulary, 72% compared to that of the control group, which was 54%.

• In the post-test production tasks, learners in the experimental group produced more sentences which were contextually appropriate, reflecting deeper use of word knowledge.

QDA showed that the experimental group students were more engaged, motivated, and confident when employing their new vocabulary in context, whereas the control group expressed frustration over traditional methods lacking contextual support.

These results imply that corpora and authentic texts in vocabulary instruction foster better retention of words as well as practical language use. Authentic language exposure in natural form, combined with task-based learning, would appear to facilitate deeper processing for vocabulary, which in turn enhances immediate recall and long-term retention.

4. Discussion:

The results of this study argue strongly for contextual learning by using corpora and authentic texts as more effective in bringing improvement not only in immediate retention but also in long-term retention than other traditional approaches to vocabulary instruction. Besides improvement in vocabulary recall, this contextualized approach resulted in more correct and contextually appropriate use of vocabulary when communicating in real life. The following section discusses implications of these findings concerning relevance to second language acquisition theory, pedagogical practice, and the larger field of vocabulary instruction.

4.1. Vocabulary Acquisition through Contextualized Learning:

A higher retention rate was outlined first in immediate quizzes and then in delayed post-tests in the experimental group, in underlining the efficiency of contextualized vocabulary learning. While the experimental group showed 85% retention right after instruction, as compared to 67% for the control, this gap increased in the delayed post-test to 72% versus 54%. This result supports Sinclair's argument that vocabulary learned in meaningful contexts leads to deeper processing and is better retained over time. The experimental group's exposure to vocabulary in natural use made intuitive understanding possible, which contributed to better recall.

This result is, therefore, in agreement with the previous literature. Other studies also indicated this trend. For instance, Nation and Meara (2002) noted that words presented within rich contexts are better remembered due to the ability of the authentic language input to provide multiple cues. In this study, the learners benefited from exposure to frequent collocations, varied

grammatical structures, and genre-specific uses of vocabulary that combined to enhance their ability to recall and use the words effectively. On the other hand, the control group was limited to decontextualized word lists with definitions, which reduced the formation of these connections-a common disadvantage with traditional methods of vocabulary instruction.

Regarding this, Davies 2008 remarked that corpora allow learners to appreciate how vocabulary behaves in different registers and contexts, as in the case of performance of the experimental group while they were performing production tasks. The learners remembered the words but also knew where to use them appropriately. This suggests that the depth of lexical processing triggered by contextual learning does not only facilitate retention but also enhances learners' ability to employ vocabulary in context for communicative purposes. In fact, this group of controls often used words out of context, which marked the limitations of retention strategies.

4.2. The Role of Corpora in Language Learning:

The group of experimental learners benefited immensely from exposure to corpora. Corpora like the one used in this study, the Corpus of Contemporary American English (COCA), expose learners to large quantities of authentic language data. Using the COCA, learners explored not only what words mean but also how frequent they are, their collocational behavior, and variation in their usage across genres - Davies 2008. The rich exposure to the vocabulary in action helped learners create a more subtle sense of the words' usage, which is in fact lacking in traditional vocabulary instruction.

By studying the word frequency and usual collocates, the learners were at an advantage where they could see the patterns of the real use of vocabulary, therefore making their retention and understanding of the words more effective. Sinclair maintains that learning of vocabulary is most effective when learners engage in language in activities that closely resemble real life. These findings support that argument, showing that learners using corpora were more adequately prepared for retaining and employing vocabulary than their peers who used only traditional learning materials.

Moreover, Hyland (2008) claims that corpora allow learners to engage in a sort of learning called 'discovery-based', where they become more involved in their own vocabulary learning process. That is to say, instead of passively acquiring word lists, the experimental group was exposed to real language data in which they observed patterns and were able to deduce for themselves the rules of employment of vocabulary. The process of exploration itself might actually have enabled them to remember more and use the vocabulary more appropriately.

4.3. Authentic Texts and Practical Language Use:

Authentic texts used in the experimental group played an important role in enhancing vocabulary learning. Exposure to vocabulary in contexts through such authentic texts like news articles, blogs, and short stories provides learners with more appealing and meaningful ways of learning. According to Nation, authentic texts allow the learner to see how words are used in naturally occurring communicative contexts; this aids comprehension and retention.

In this respect, the experimental group always reported a higher level of motivation and engagement, partly since the texts were relevant to them. One participant stated that when vocabulary comes up in contexts with which learners are familiar, it is easier to remember; hence, "reading news articles and stories where the words are actually used made it easier to remember them and made learning more fun." Comments such as these lend weight to the comments made by Hyland, who stated that authentic materials enhance learner motivation because they receive meaningful language input, adding an element of dynamism along with an engagement factor in the learning process.

Furthermore, the exposure to the vocabulary in the authentic texts allowed the learners to see how words worked across different contexts, enhancing their ability to apply vocabulary in real life. This, in turn, links to Sinclair's assertion that learning vocabulary in context is an important principle for developing communicative competence. The learners of the experimental group transferred better their vocabulary knowledge in classroom settings to practical situations than the control group, who had minimal ability to apply practically the learned decontextualized words.

4.4. Pedagogical Implications:

These findings have a series of consequences for the second language acquisition teaching methodologies of vocabulary. Firstly, it suggests that traditional methods of vocabulary teaching-only memorization and example sentences out of context-are indeed insufficient to provide long-term retention and practical vocabulary use. Instead, vocabulary instruction should be focused on contextual learning through corpora, authentic texts, and whatever tool is at hand that allows learners to be exposed to actual usage in context.

The second is a greater utilization of corpora within the language classroom. What this research has demonstrated is that corpora provide the learner with enormous amounts of information about language, which for one thing helps retain it but also provides a deeper understanding on the part of the learner of how vocabulary works in different contexts. Language teachers should be using corpora to enhance their lessons while at the same time guiding learners in the exploration of word frequency and collocations that depend upon context. This will help the teachers to create a more discovery-oriented learning environment in which learners may become more independent in their own vocabulary learning process.

A third guideline is that authentic texts should be at the core of any approach to vocabulary teaching. As learners in this study observed, contextualized exposure to vocabulary makes learning more interesting and promotes better comprehension and retention. Teachers should choose texts that are relevant to learners' interests and level of proficiency to ensure that the item to be taught is set in a context similar to how language is normally used.

Finally, this research supports the growing amount of studies that have been calling for a communicative approach to teaching languages, one in which vocabulary is not taught as discrete items but part of real life communication. Indeed, Ellis 2003 suggests that rich, contextualized language input provided by the teacher may help learners build up not only their vocabulary knowledge but also their overall communicative competence.

4.5. Limitations and Future Research Directions:

Although this study does indeed provide a great deal of evidence to support the effectiveness of contextual learning, one must take into consideration the potential limitations of the study. One limitation lies in the small sample size of the participants: only 60 individuals participated in this study, which may restrict the generalizability of findings. Further research has to be conducted and more large-scale studies have to replicate these findings. Furthermore, the current research targeted only intermediate-level learners; thus, further studies could be carried out with a greater focus on other levels of learners, like beginners or advanced, and how contextual learning using corpora and authentic texts affects them.

While the present study had a clear focus on corpora and authentic text in terms of their effects on the retention and use of vocabulary, other studies might include research into their effects with respect to other skills relating to the language, such as reading comprehension, writing, or speaking. The use of such tools within a broader framework of language learning might open up further avenues of exploration regarding how contextual learning enhances the overall proficiency in a language.

This suggests that contextual learning through corpora and authentic texts leads to significantly better vocabulary retention and usage. These findings have significant implications for vocabulary teaching, supporting a shift toward more dynamic, context-driven approaches in second language teaching. In such a way, authentic language input and discovery-based learning can foster deeper lexical processing, thus better preparing learners for practical, real-life communication.

5. Conclusion:

This article represents an attempt to investigate the efficiency of contextual learning of lexis from corpora and authentic texts as compared to a number of rivals in enhancing vocabulary retention and usage among intermediate learners of English. The findings give good evidence for this approach; it outperforms these other methods of vocabulary instruction on significant improvements in both immediate and longer-term vocabulary retention. Moreover, the trainees subjected to contextualized vocabulary from genuine language input exhibited subtlety in understanding the use of words since they constructed sentences that were more contextually adequate and practically used new words in life. 5.1. Overview of Major Findings The findings have indicated the significance of learning vocabulary in context rather than through word lists or decontextualized examples. The learners in the experimental group, therefore, developed a better long-term retention of vocabulary through the use of corpora and authentic texts, combined with an ability to use such vocabulary more appropriately in actual communication. The immediate retention rate in the experimental group was 85%, while that in the control group was 67% only. This gap widened at the delayed post-test, where the experimental group retained 72% of the vocabulary while the control group retained 54%.

Moreover, corpora have allowed learners to access complex, diverse linguistic information, such as word frequency, collocations, and contextual shades of meaning that are generally absent in ordinary instruction. As a result, while learners from the experimental group showed better vocabulary recall, they also had more competence in employing words appropriately in different genres and registers. Simultaneously, authentic texts made the learning process more interesting and relevant; thus, it encouraged learners to take part more actively and elicit deeper lexical processing. These results confirm previous research underlining the facilitative effect of authentic language input on vocabulary acquisition (Nation, 2001; Sinclair, 2004; Hyland, 2008).

5.2 Pedagogical Implications:

The findings of this study have greater implications for SLA pedagogy. First and foremost, contextual learning with corpora and authentic texts in this treatment is remarkably effective and challenges traditional approaches to vocabulary teaching: While it might be useful to memorize simple, short-term lists, the mere repetition of word lists and sentence examples out of context does not provide the learner with the context they need to remember words long-term or use them practically in context. Vocabulary is better learned within its natural linguistic environment. By means of contextualized occurrence, learners will encounter words through a range of contexts and understand their natural uses.

Language teachers should try to incorporate corpora into their teaching as much as possible, giving learners opportunities to explore authentic language data and discover for themselves patterns of vocabulary use. As this study demonstrates, corpora help learners with the subtlety of word frequency, collocation, and register that can result in deeper and more durable vocabulary acquisition. Authentic texts, already helpful for providing real-world examples of vocabulary in use, should also be used more by teachers to motivate and engage learners further.

The findings suggest that vocabulary should be taught as part of the overall development of communicative competence. Therefore, naturalistic language input is supposed to be provided

by teachers in contextualized forms to allow students to amass a more substantial, practical vocabulary whose outcomes are then easily transferred in real-life situations. This study thus calls for moving away from decontextualized and mnemonics-type methods toward dynamic and contextual approaches in SLA pedagogy.

5.3. Limitations of the Study:

Though the study presents enough evidence in terms of the gains from contextual learning, it does not go without its limitations. The sample size was not very big, with a total of 60 respondents. Besides, the research was limited to learners at an intermediate level of English. Further research is recommended to confirm the generalizability of these findings across larger and more diverse populations, including learners at different levels of proficiency. Additionally, as the research focused on vocabulary retention and usage, corpora and authentic text use in further studies could consider other areas of language learning like grammar acquisition, reading comprehension, or speaking skills.

5.4. Future Research Directions:

Other language skills, such as grammatical structures or discourse patterns, might be picked up in further research to see how these are influenced by contextual learning. How do corpora and authentic texts enhance learners' understanding of grammatical structures or discourse patterns? One may welcome research on the effectiveness of contextual learning in different educational settings, such as online learning environments or in countries where English is taught as a foreign language, better known as EFL.

Fifthly, further investigation is still welcome with regard to the role of technology in supporting corpora and authentic texts in the classroom. That is, how can digital tools and resources support these approaches for teachers and learners? And finally, it would be very useful to extend the investigation beyond general vocabulary into specialized vocabularies, such as academic, technical, or professional terms, to establish the extent to which contextual learning supports learners across more narrowly defined language domains.

5.5. Conclusion:

This study therefore shows that contextual learning with corpora and authentic texts significantly enhances vocabulary retention and usage as opposed to the traditional vocabulary teaching methods. In such a way, the teacher will offer the learner an exposure to actual use of language and encourage them to involve themselves with words in various meaningful contexts so as to enhance deeper lexical processing and develop the ability to use vocabulary in practical situations. Approaches to contextual learning like these will, no doubt, continue to form essential building blocks that enable learners to develop superior communicative competence and greater proficiency in the ever-changing realm of SLA.

References:

1. Davies, M. (2008). The Corpus of Contemporary American English (COCA): 560 million words, 1990-present. Brigham Young University.
2. Hyland, K. (2008). Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing. University of Michigan Press.
3. Nation, I. S. P. 2001. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press
4. Sinclair, J. 2004. Trust the Text: Language, Corpus and Discourse. Routledge.
5. Abidjanova, S. (2023). INNOVATIVE APPROACHES OF TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE. Interpretation and Researches, 1(15). извлечено от https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1415

6. Sultanovich, S. N. (2023). USE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING ENGLISH. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 2(18), 149-151.
7. Sultanovich, S. N. (2023). METHODS OF TEACHING ENGLISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(9), 153-156.13:31
8. Абиджанова Сурайе Садыкджановна. (2023). БЎЛАЖАК ПЕДАГОГЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ЗАМОНАВИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИНГ АХАМИЯТИ. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 1089–1090. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.519
9. Sultanovich, S. N. (2023). THE ROLE OF TECHNOLOGIES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING. SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY, 1(11), 136-138.
10. Абиджанова Сурайе Садыкджановна. (2023). ШАХСЛАРАРО МУЛОҚОТНИНГ ШАХС ТАРАҚҚИЁТИДАГИ ЎРНИ. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 1091–1093. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.520
11. Mamurova, S. (2023). LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF PHRASES WITH ADJECTIVE COMPONENTS IN ENGLISH AND UZBEK. Interpretation and Researches, 1(1). извлечено от https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/297

PSIXOLOGIYA VA AKMEOLOGIYADA SUB’YEKTIV PARADIGMA

Axmedova Dilnoza Xabibullo qizi
“University of economy and pedagogy” NOTM assistenti
dilnozaaxmedova933@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola akmeologiya va psixologiya fanlarining integratsion aloqalari va ulardgi sub’eytiv pardigma haqida. Shuningdek maqolada mavzu yuzasidan tadqiqotlar olib brogan olimlar ishlariga sharxlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: akmeologiya, psixologiya, akme, paradigma, sub’yekt, shaxs, rivojlanish, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В статье речь идет об интегративных отношениях акмеологии и психологии и их субъективной парадигме. В статье также содержатся комментарии к работам ученых, проводивших исследования по данной теме.

Ключевые слова: акмеология, психология, акме, парадигма, субъект, личность, развитие, социальная среда.

Abstract: This article is about the integrative relations of acmeology and psychology and their subjective paradigm. The article also contains comments on the works of scientists who have conducted research on the subject.

Key words: acmeology, psychology, acme, paradigm, subject, person, development, social environment.

O‘zbekiston “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” tamoyili asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘ydi. Yangi davr shiddati va talablari ta’lim-tarbiya tizimiga ham o‘zining aniq, qat’iy talablarini qo‘ymoqda. Zero, bu ikki jarayon o‘zaro uyg‘un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma’naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog‘lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo‘lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi[4,B.122].

Bugungi kunda inson rivojlanishi, uning maqsad va yutuqlariga erishish jarayoni ilmiy jamoatchilikning diqqat markazida bo‘lib turibdi. Bu jarayonni o‘rganish va tushunish uchun psixologiya va akmeologiya fanlari muhim o‘rin tutadi. Akmeologiya, shaxsning maksimal rivojlanish bosqichlari — ya’ni akme (eng yuqori cho‘qqi) bosqichini o‘rganadi. Bu fanda sub’yektiv paradigma yondashuvi, ya’ni shaxsning ichki dunyosi, uning shaxsiy motivlari va individual tajribalarini hisobga olgan holda rivojlanish jarayonini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sub’yektiv paradigma psixologik yondashuvlardan biri bo‘lib, inson psixikasining chuqur va murakkab jihatlarini o‘rganishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv asosida, insonning o‘zini qanday his qilishi, qanday fikrlashi, va atrof-muhitni qanday qabul qilishi yotadi. Boshqacha qilib aytganda, sub’yektiv paradigma insonning ichki dunyosini, shaxsiy hissiyotlarini va individual fikr yuritish jarayonini o‘rganish orqali inson tajribasini tushunishga intiladi. Bu jarayon insonning sub’yektiv realligi — ya’ni, o‘z dunyosini qanday ko‘rishi va bu dunyoni qanday ma’noda tushunishi bilan uzviy bog‘liq.

Sub’yektiv tajriba insonni tashqi omillardan ko‘ra, uning ichki hissiyotlari, fikrlari va ruhiy holatlari orqali qanday rivojlanishini tushuntiradi. Bu yondashuvda har bir insonning tajribasi yagona va o‘ziga xos deb qaraladi. Odamlarning hayotda boshidan kechirganlari, ularning atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo‘lishini va o‘zlarini qanday tutishlarini belgilab beradi.

Masalan, bir xil voqeani ikki kishi turlicha tushunishi va his qilishi mumkin, chunki har bir kishi o‘z shaxsiy, ichki tajribasiga asoslangan sub’yektiv ko‘z bilan dunyoni qabul qiladi.

Sub’yektiv paradigmaning markazida shaxsning o‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘zini tushunishi yotadi. Bu jarayon insonning ichki dunyosiga qaratilgan bo‘lib, u o‘zini qanday qabul qilayotganini va o‘z hayotidagi hodisalarni qanday tushunib yetayotganini o‘rganadi. O‘z-o‘zini anglash jarayonida shaxs o‘z hissiyotlarini tahlil qiladi, fikrlash tarzini o‘rganadi va bu bilimlar orqali o‘zini rivojlantirishga qodir bo‘ladi. Shaxsning ichki tajribasi, uning hissiyotlari, hayotdagi o‘rni va qadriyatlari, ushbu yondashuvda markaziy rol o‘ynaydi.

Hissiy jarayonlar sub’yektiv paradigmada muhim rol o‘ynaydi, chunki insonning his-tuyg‘ulari uning harakatlariga va qarorlariga bevosita ta’sir qiladi. Hissiyotlar insonning ichki ruhiy dunyosini boshqaradi, unga har qanday tashqi yoki ichki holatlarga qanday munosabat bildirishni belgilaydi. Masalan, quvonch, g‘am, qo‘rquv yoki qoniqish kabi his-tuyg‘ular insonning atrof-muhitga bo‘lgan munosabatini belgilaydi va uning kelgusidagi xatti-harakatlariga yo‘l-yo‘riq beradi.

Bundan tashqari, motivatsion jarayonlar ham sub’yektiv paradigmaning ajralmas qismi hisoblanadi. Insonning motivlari uning harakatlarining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, ularning o‘z maqsadlariga qanday erishishi yoki qanday qarorlar qabul qilishini belgilaydi. Motivatsiyalar odatda insonning ichki ehtiyojlari, intilishlari va maqsadlaridan kelib chiqadi. Sub’yektiv paradigma bu motivatsiyalarni chuqur o‘rganadi, chunki har bir insonning motivi o‘ziga xos bo‘lib, ularning shaxsiy rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini aniqlash imkonini beradi. Motivatsiya jarayoni orqali inson o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishishga intiladi va bu jarayonda ichki hissiyotlari va qiziqishlari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

Sub’yektiv paradigmaning asosiy maqsadi – insonning ichki dunyosini o‘rganish va uning shaxsiy o‘sishi, rivojlanishi hamda o‘z hayotini boshqarish qobiliyatini chuqur tushunishga qaratilgan. Ushbu yondashuvda insonning hayotda boshidan kechirgan har bir hodisa, uning psixologik holati va hissiy tajribalari markaziy o‘rin egallaydi. Shu tariqa, sub’yektiv paradigma insonning ichki dunyosiga chuqur kirib borish, uni tahlil qilish va natijada insonning eng yuqori darajadagi shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga erishish imkonini beradi.

Psixologiyada sub’yektiv paradigma inson psixikasining chuqur, individual jihatlarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, ichki hissiyotlar, xotiralar va shaxsiy tajribalarni tahlil qilish orqali inson ruhiyatini tushuntirishga yordam beradi. Bu yondashuv insonning ichki dunyosi, ya’ni o‘z-o‘zini anglash, hissiyotlar va ongli jarayonlarni chuqur tahlil qilish orqali psixologik faoliyatni o‘rganishni taklif etadi. Sub’yektiv paradigma psixologiyani kengroq va chuqurroq tushunish imkonini beradi, chunki u insonning o‘ziga xos ichki tajribalarini markaziy o‘ringa qo‘yadi va har bir shaxsning hissiy dunyosi o‘ziga xosdir deb biladi.

Sub’yektiv yondashuvda insonning ichki hissiyotlari, masalan, qo‘rquv, quvonch, g‘am, xavotir, va boshqa turli his-tuyg‘ular markaziy o‘rin egallaydi. Psixologiya ushbu his-tuyg‘ularni o‘rganish orqali inson ruhiyatidagi murakkab jarayonlarni ochib beradi. Insonning ichki hissiyotlari uning harakatlariga va atrof-muhitga bo‘lgan munosabatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, biror kishining stress yoki xavotirli holatda bo‘lishi, uning kundalik faoliyatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin, bu esa uning ruhiy barqarorligini buzadi. Shu sababli, sub’yektiv paradigma orqali psixologlar insonning ichki holatlarini tushunish va ularga yechim topish imkoniga ega bo‘ladilar.

Shuningdek, sub’yektiv paradigma shaxsning xotiralarini ham tahlil qiladi. Inson xotiralari uning hayotidagi muhim tajribalar va voqealarga asoslanadi. Bu xotiralar insonning keyingi hayotida qanday qarorlar qabul qilishini va atrof-muhitga qanday munosabat bildirishini shakllantiradi. Xotiralar orqali insonning hozirgi holati va shaxsiy rivojlanish bosqichlari tahlil

qilinadi. Misol uchun, bolalikdagi travmatik xotiralar kattalardagi psixologik muammolarning sababi bo‘lishi mumkin, va bu muammolarni hal qilish uchun psixologik terapiya jarayonida ushbu xotiralarni qayta ko‘rib chiqish kerak bo‘ladi.

Bundan tashqari, sub’yektiv paradigma insonning shaxsiy tajribalarini o‘rganish orqali psixologik holatni tahlil qiladi. Har bir insonning o‘z hayot tajribasi o‘ziga xos bo‘lib, bu tajribalar orqali u dunyoni qanday qabul qilayotganini va muayyan hodisalarga qanday munosabat bildirayotganini tushunish mumkin. Shaxsiy tajribalar odamning ruhiy va jismoniy holatiga ta’sir qiladi, va ularning psixologik salomatlikka qanday ta’sir ko‘rsatishi psixologiyada muhim o‘ringa ega. Shu bois, psixologlar insonning sub’yektiv tajribalarini chuqur o‘rganish orqali uning psixologik holatining sabablarini aniqlashga harakat qilishadi.

Sub’yektiv paradigmaning asosiy jihatlaridan biri shundaki, u insonning shaxsiy bilim va anglash darajasini oshirishga katta e’tibor qaratadi. Bu yondashuvda shaxs o‘zini o‘zi tahlil qilish va anglash orqali ruhiy salomatligini yaxshilashi mumkin. O‘z hissiyotlarini tahlil qilish va o‘z ichki tajribalarini tushunish orqali inson o‘zini anglash darajasini oshiradi. Bu jarayon ruhiy o‘sishni, o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini va barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. Masalan, o‘zini o‘zi anglash jarayonida shaxs o‘zining stress omillarini aniqlashi va ularga qarshi kurashish uchun moslashuvchan strategiyalar ishlab chiqishi mumkin.

Sub’yektiv paradigma yordamida psixologik salomatlikni oshirish va barqarorlikka erishish mumkin. Bu yondashuv insonning ichki dunyosini chuqurroq tushunishga yordam beradi, bu esa ruhiy barqarorlik va salomatlikka ijobiy ta’sir qiladi. Ichki hissiyotlar, xotiralar va tajribalarni to‘g‘ri tahlil qilish orqali inson o‘zining ruhiy holatini yaxshilashi va hayotdagi qiyinchiliklarga bardosh bera olishi mumkin. Sub’yektiv yondashuv inson ruhiyatining murakkab va ko‘p qirrali tomonlarini ochib beradi, bu esa psixologik muammolarni samarali hal qilishga yordam beradi.

Oxir-oqibat, sub’yektiv paradigma psixologiyada inson ruhiyatini chuqur tahlil qilish, hissiyotlar va shaxsiy tajribalar orqali shaxsning ruhiy salomatligini mustahkamlash va barqarorlikka erishishda muhim rol o‘ynaydi. Bu yondashuv insonning ichki motivlari va hissiy dunyosini o‘rganish orqali uning hayotini yaxshilashga qaratilgan.

Ijtimoiy ta’sir, odamlarning boshqalarning mavjudligi yoki xatti-harakatlari tufayli o‘z fikrlarini, hissiyotlarini va xulqlarini o‘zgartirishi bilan bog‘liq jarayon bo‘lib, bu jarayon ongli yoki ongsiz ravishda yuz berishi mumkin[3,B.48].

Akmeologiya va sub’yektiv paradigm. Akmeologiya inson shaxsiy rivojlanishining eng yuqori cho‘qqisiga erishish jarayonini o‘rganadigan fan sifatida shakllangan bo‘lib, uning asosiy maqsadi shaxsning intellektual, ijodiy va kasbiy imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirishdir. Ushbu fan doirasida insonning yuksak salohiyatga erishishi uchun zarur bo‘lgan omillar, usullar va sharoitlar tahlil qilinadi. Akmeologiyada markaziy tushunchalardan biri bu "akme" bo‘lib, u shaxsning rivojlanishidagi eng yuqori cho‘qqini anglatadi. Bu cho‘qqi shaxsning o‘z kasbiy, intellektual yoki ijodiy qobiliyatlarini to‘liq amalga oshirgan, hayotida maksimal darajada yutuqqa erishgan va o‘zini mukammal shaklda namoyon eta olgan holatini ifodalaydi.

Mulyukovning fikricha “Akmeologik rivojlanish jarayoni nafaqat biologik omillarga, balki ijtimoiy va psixologik omillarga ham bog‘liq bo‘lib, shaxsning o‘zini o‘zi anglash va motivatsiyasi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega” [2,B.45]

“Akme” tushunchasi shaxs rivojlanishining eng yuqori bosqichini belgilaydi va u nafaqat professional jihatdan muvaffaqiyat qozonishni, balki shaxs sifatida intellektual va ijodiy jihatdan to‘liq shakllanishni ham anglatadi. Bu jarayon ko‘plab omillar ta’sirida amalga oshadi va har bir inson uchun alohida bo‘ladi. Insonning o‘z qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirishi ko‘p jihatdan uning individual xususiyatlari, ijtimoiy sharoitlar va madaniy muhit bilan bog‘liq.

Ichki omillar insonning shaxsiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Shaxsning intilishlari, motivlari, maqsadlari va o‘zini o‘zi rivojlantirishga bo‘lgan ishtiyoqi bu jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridir. Ichki motivlar, shaxsning intellektual qiziqishlari va ijodiy izlanishlari uning rivojlanish cho‘qqisiga erishishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Masalan, inson o‘z kasbiy yoki shaxsiy hayotida yuqori yutuqlarga erishish uchun o‘zini muntazam ravishda takomillashtirishga intiladi, yangi bilimlar egallash va kasbiy malakasini oshirish orqali yuqori natijalarga erishadi. Shuningdek, insonning psixologik barqarorligi, stressga bardosh berish qobiliyati va ijtimoiy moslashuvchanligi uning rivojlanishida muhim omillar hisoblanadi.

Tashqi omillar ham akmeologik rivojlanish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy sharoitlar, oila muhiti, ish joyidagi shart-sharoitlar va atrofdagi odamlarning qo‘llab-quvvatlashi kabi omillar insonning rivojlanishiga kuchli ta’sir qiladi. Masalan, yaxshi qo‘llab-quvvatlovchi muhit yoki samarali kasbiy muloqot tizimi insonning kasbiy yutuqlarga erishishiga yordam berishi mumkin. Ijtimoiy hamkorlik, mentorlar va ustozlar bilan ishlash, shuningdek, samarali tarmoq (networking) shakllantirish ham akmeologik jarayonni jadallashtirishi mumkin. Insonning o‘z kasbiy yoki intellektual cho‘qqisiga erishishiga jamiyat tomonidan ko‘rsatiladigan rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash darajasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Akmeologiyada sub’yektiv paradigma muhim o‘rin tutadi, chunki insonning shaxsiy rivojlanishiga ichki tajriba va hissiyotlar katta ta’sir ko‘rsatadi. Akmeologiya shaxsning intellektual va kasbiy cho‘qqiga erishishini o‘rganar ekan, bu jarayonning ichki omillar bilan bog‘liqligini inkor etmaydi. Shaxs o‘zining sub’yektiv tajribasi, hissiyotlari va ichki motivatsiyalari asosida rivojlanish yo‘lini belgilaydi.

Shaxsning motivatsiyalari, ya’ni ichki istaklari va maqsadlari, uni yuqori yutuqlarga erishishga undaydi. Har bir insonning rivojlanish jarayoni o‘ziga xos bo‘lib, u o‘zining ichki sub’yektiv tajribalaridan kelib chiqqan holda qaror qabul qiladi. Misol uchun, inson o‘zining kasbiy sohasidagi muvaffaqiyatga erishish uchun o‘zini doimiy ravishda o‘zgartirib, rivojlantirib boradi va bu o‘zgarishlarda uning ichki hissiyotlari, motivatsiyalari hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Gergenning fikriga ko‘ra “Shaxsiyat o‘z-o‘zidan mavjud bo‘lmaydi, balki boshqa insonlar bilan bo‘lgan aloqalar va ular orqali shakllanadi. Mavjud bo‘lish bu avvalo munosabatlarda mavjud bo‘lishdir” [1,B.34]. Akmeologik tadqiqotlarda shaxsning ichki sub’yektiv omillari – ya’ni, insonning o‘zini anglash, hissiyotlari va shaxsiy qadriyatlari chuqur o‘rganiladi. Bu omillar shaxsning rivojlanish jarayonini boshqarib, uning muvaffaqiyatga erishishidagi asosiy vositalardan biriga aylanadi. Shu sababli, akmeologiya fanida sub’yektiv paradigma shaxsiy o‘sish va rivojlanishning markaziy elementi hisoblanadi.

Psixologiya va akmeologiyada sub’yektiv paradigma shaxsning ichki motivlari, hissiyotlari va tajribalari orqali uning rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Akmeologik tadqiqotlar shaxsiy va kasbiy rivojlanishni sub’yektiv omillar asosida tahlil qilib, insonning eng yuqori yutuqlarga erishish imkoniyatlarini ochib beradi. Bu fan doimiy ravishda shaxsiy o‘sish, maqsadga erishish va maksimal cho‘qqiga chiqish jarayonlarini o‘rganishda dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gergen, K. J. (2009). Relational Being: Beyond Self and Community. Oxford University Press.
2. Mulyukov, D. A. (2021). Akmeologiya: Teoriya va amaliyot [Akmeology: Theory and Practice]. Tashkent: TDTU Publishing House.
3. Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2016). Social Psychology (4th ed.). New York: Psychology Press.

4. Ахмедова, Д. (2023). O ‘quvchilarni interfaol usulda rag ‘batlantirish orqali tarbiyalash va intellektini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari (boshlang ‘ich sinflar misolida). Общество и инновации, 4(9/S), 121-127.

BOSHLANG‘ICH MATEMATIKA: JUFT VA TOQ SONLAR

Mamajonova Nazokatxon Erkinjon qizi
Uchko‘prik tumani 52-maktab matematika fani o‘qituvchisi
Sharobidinova Fotima Elyorbek qizi
Qo‘qon universiteti talabasi

Annotasiya. Ushbu maqola juft va toq sonlar haqidagi tushunchalarni muhokama qiladi. Juft sonlar (2, 4, 6, 8 va hokazo) 2 ga bo‘lganda qoldiq 0 beradigan sonlar, toq sonlar (1, 3, 5, 7 va hokazo) esa 2 ga bo‘lganda qoldiq 1 beradigan sonlardir. Maqolada ushbu sonlarning matematik fikrlash va raqamlarni klassifikatsiyalashdagi roli, shuningdek, ularni o‘rganish usullari keltiriladi. Juft va toq sonlar kundalik hayotda ham muhim o‘rin tutadi va bolalarning matematik ko‘nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi.

Аннотация. В этой статье рассматриваются понятия четных и нечетных чисел. Четные числа (2, 4, 6, 8 и т. д.) — это числа, остаток которых равен 0 при делении на 2, а нечетные числа (1, 3, 5, 7 и т. д.) — это числа, остаток которых равен 1 при делении на 2. В статье представлена роль этих чисел в математическом мышлении и классификации чисел, а также методы их изучения. Четные и нечетные числа играют важную роль в повседневной жизни и помогают развивать математические способности детей.

Annotation. This article discusses the concepts of even and odd numbers. Even numbers (2, 4, 6, 8, etc.) are numbers whose remainder is 0 when divided by 2, and odd numbers (1, 3, 5, 7, etc.) are numbers whose remainder is 1 when divided by 2. The article presents the role of these numbers in mathematical thinking and classification of numbers, as well as methods of studying them. Even and odd numbers play an important role in everyday life and help develop children’s mathematical skills.

Boshlang‘ich matematika darslarida juft va toq sonlar haqida bilish muhimdir. Bu tushunchalar nafaqat sonlarni tasniflashda, balki matematik amallarni bajarishda ham yordam beradi. Juft va toq sonlar haqida batafsil ma’lumot beramiz.

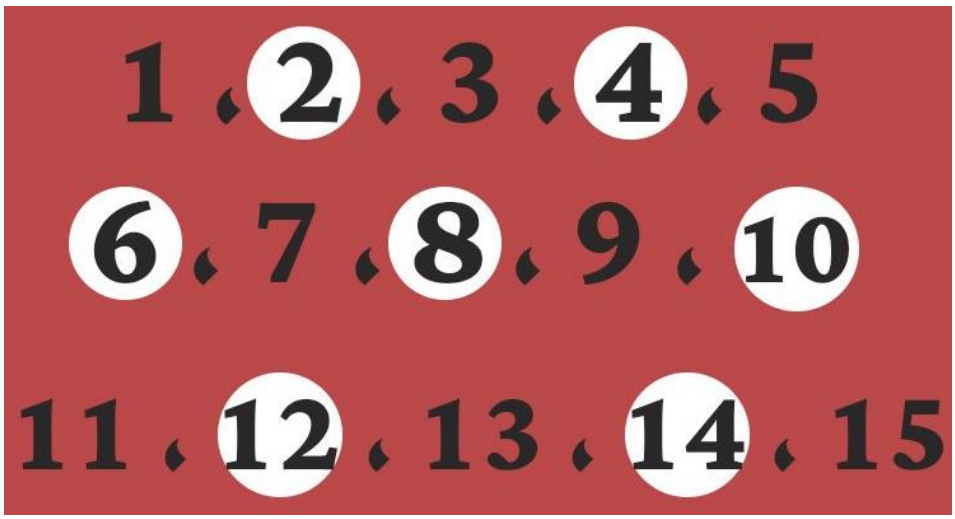

Juft sonlar — 2 ga bo‘linadigan sonlardir. Ular quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:
0, 2, 4, 6, 8, 10,

Juft sonlar har doim 0, 2, 4, 6 yoki 8 raqamlari bilan tugaydi. Masalan, 14, 26 va 38 sonlari ham juft sonlardir.

Juft sonlarning xususiyatlari:

1. 2 ga bo‘linadi: Juft sonlar har doim 2 ga bo‘linadi, ya’ni natija butun son bo‘ladi.
2. Juft sonlar yig‘indisi: Ikkita juft sonni qo‘shganingizda, natija ham juft son bo‘ladi.

Masalan: 2 + 4 = 6.

3. Juft sonlar ko‘paytmasi: Ikkita juft sonni ko‘paytirsangiz, natija ham juft son bo‘ladi. Masalan: 2 × 4 = 8.

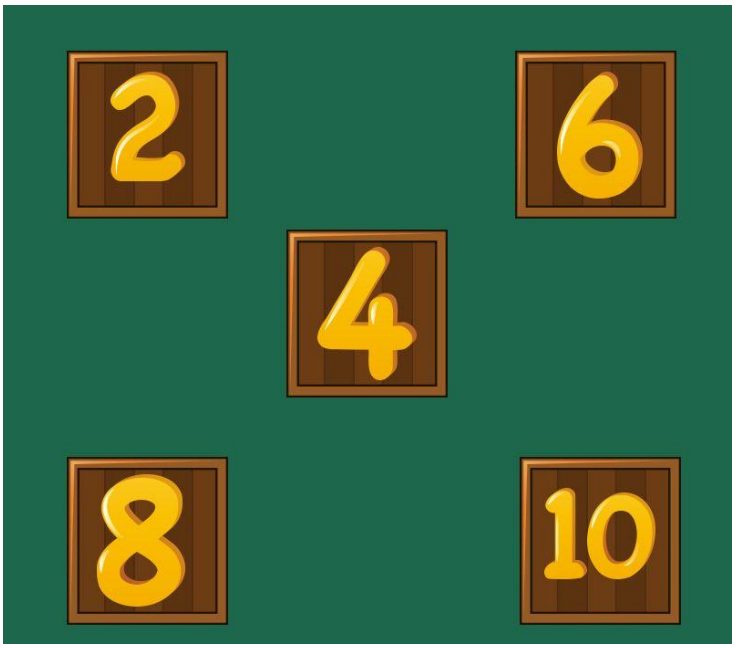

Toq sonlar — 2 ga bo‘linmaydigan sonlardir. Ular quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:

1, 3, 5, 7, 9, 11, …

Toq sonlar har doim 1, 3, 5, 7 yoki 9 raqamlari bilan tugaydi. Masalan, 15, 27 va 39 sonlari ham toq sonlardir.

Toq sonlarning xususiyatlari:

1. 2 ga bo‘linmaydi: Toq sonlar 2 ga bo‘linmaydi, ya’ni natija kasr bo‘ladi.
2. Toq sonlar yig‘indisi: Ikkita toq sonni qo‘shganingizda, natija juft son bo‘ladi.

Masalan: 3 + 5 = 8.

3. Toq sonlar ko‘paytmasi: Ikkita toq sonni ko‘paytirsangiz, natija ham toq son bo‘ladi. Masalan: 3 × 5 = 15.

Juft va Toq sonlar o‘rtasidagi aloqa: Juft va toq sonlar o‘rtasidagi aloqalar matematikada muhim rol o‘ynaydi. Ularning yig‘indisi va ko‘paytmasi kabi amallarni amalga oshirganingizda, natijalar har doim belgilangan qoidalar asosida bo‘ladi.

Juft + Juft = Juft
Toq + Toq = Juft
Juft + Toq = Toq
Juft × Juft = Juft
Toq × Toq = Toq
Juft × Toq = Toq

Juft va Toq Sonlarning Amaliy Qo‘llanilishi. Juft va toq sonlar nafaqat nazariy matematikada, balki kundalik hayotda ham keng qo‘llaniladi. Ular quyidagi sohalarda o‘z aksini topadi:

1. Sonlarni Tasniflash:Juft va toq sonlar sonlarni tasniflashda yordam beradi. Masalan, o‘yinlarda, muayyan qoidalar asosida sonlarni tanlash zarur bo‘lganda, bu tushunchalardan foydalanish mumkin.

2. Matematik O‘yinlar:Ko‘plab matematika o‘yinlari juft va toq sonlar asosida qurilgan. O‘quvchilar juft va toq sonlarni aniqlash orqali raqobatlashishlari va qiziqarli o‘yinlarga jalb qilinishi mumkin.

3. Dars O‘tkazish:O‘qituvchilar juft va toq sonlar orqali o‘quvchilarni sonlar bilan ishlashga o‘rgatishda foydalanishlari mumkin. Misol uchun, juft va toq sonlar bilan bog‘liq misollar yechish, o‘quvchilarning matematik fikrlashini rivojlantiradi.

Amaliy Masalalar: Juft va toq sonlar bilan bog‘liq ba’zi amaliy masalalarni ko‘rib chiqamiz:

1. Yig‘indi Masalasi: Agar siz 4 ta juft son (2, 4, 6, 8) va 3 ta toq son (1, 3, 5) ni qo‘shsangiz, ularning yig‘indisi nima bo‘ladi?

- Juft sonlar yig‘indisi: 2 + 4 + 6 + 8 = 20
- Toq sonlar yig‘indisi: 1 + 3 + 5 = 9
- Umumiy yig‘indi: 20 + 9 = 29 (toq son).

2. Ko‘paytma Masalasi: 3 ta juft son (2, 4, 6) va 2 ta toq son (1, 3) ni ko‘paytirsangiz, natija nima bo‘ladi?

- Juft sonlar ko‘paytmasi: 2 × 4 × 6 = 48 (juft son).
- Toq sonlar ko‘paytmasi: 1 × 3 = 3 (toq son).
- Umumiy ko‘paytma: 48 × 3 = 144 (juft son).

O‘rganishning Qiziqarli Usullari: o‘quvchilarga juft va toq sonlarni o‘rganish jarayonini qiziqarli qilish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- O‘yinlar: Juft va toq sonlar asosida o‘yinlar tashkil etish.
- G‘oyalar Tanlovi: O‘quvchilarga juft va toq sonlar bilan bog‘liq ijodiy vazifalar berish.
- Vizual Materiallar: Rasm yoki grafiklar yordamida juft va toq sonlarni ko‘rsatish.

Xulosa.

Juft va toq sonlar matematikada asosiy tushunchalardir. Ularning xususiyatlarini bilish, nafaqat matematik amallarni bajarishda, balki kundalik hayotda ham foydali bo‘ladi. O‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun bu tushunchalarni o‘rganish va qo‘llash jarayoni qiziqarli va samarali bo‘lishi mumkin. Matematikani o‘rganish jarayonida juft va toq sonlar haqida chuqurroq bilim olish, o‘quvchilarning analitik fikrlashini va muammoni hal qilish qobiliyatini oshirishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘rinboyeva L.O‘. va boshqalar. Matematika 1-sinf. Darslik. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, – 2021, – 160 b.

2. Boyxonova, D.I. (2022). Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. Pedagogs international research journal, 2(1), 256–259. https://doi.org/10.5281/zenodo.5931184

3. Mamajonov, S.M. “Differensial tenglamalar faniga kirish” mavzusini o‘qitishda IQ testlardan foydalanish. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 2024, 2(2), 279-284.

4. Mamajonov, S.M. Maple dasturida funksiyalarning grafiklarini chizish. Kokand University Research Base, 2024, 475-480.

5. Apakov, Yu.P., Mamajonov, S.M. Boundary Value Problem for Fourth Order Inhomogeneous Equation with Variable Coefficients. Journal of Mathematical Sciences. – 2024, – 1-13.

6. Mamajonov, S.M. On the formulation and study of a boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type in a pentagonal domain. Journal of Applied Science and Social Science. – 2024, – 14(06), – 79-86.

7. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary Value Problem for an Inhomogeneous Fourth-Order Equation with Lower-Order Terms. Differential Equations. – 2023, – 2, – 188-198.

8. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics. – 2021, – 15(4), – 586-596.

9. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a inhomogeneous fourth order equation with constant coefficients. Chelyabinsk Physical and Mathematical Journal. – 2023, – 8(2), – 157-172.

10. Apakov, Yu.P., Mamazhonov, S.M. Boundary value problem for a fourth-order equation of parabolic-hyperbolic type with multiple characteristics, whose slopes are greater than one. Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii. Matematika. – 2022, – 4, – 3-14.

11. Mamajonov, M., Mamajonov, S.M. Statement and research method some boundary value problems for a class of fourth order parabolic-hyperbolic type. Vestnik KRAUNC. Fiziko-Matematicheskie Nauki. – 2014, – 1, – 14-19.

12. Mamajonov, S.M. The third boundary problem for a fourth-order non-homogeneous equation with constant coefficients. Bull. Inst. Math. – 2022, – 5(6), – 100-109.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI HAYOTIMIZGA TA’SIRI

Sh.Turgunova,
TATU Farg’ona filiali Akademik litseyi o‘qituvchi,
shahloturgunova977@gmail.com
M. Karimova
Qo‘qov universiteti talabasi
karimova020197@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Raqamli texnologiyalarning hayotimizga ta'siri mavzusi keng va ko‘p qirrali bo‘lib, zamonaviy jamiyatning turli jabhalarini qamrab oladi. Ushbu izoh mavzuni har tomonlama ko‘rib chiqadi va aloqa, ish, ma'lumotlarga kirish va o‘yin-kulgi kabi asosiy ta'sir sohalarini belgilaydi. U raqamli texnologiyalarning global ulanishni rivojlantirishdan tortib sanoatni inqilob qilish va madaniy me'yorlarni qayta shakllantirishgacha bo‘lgan transformativ ta'sirini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, izoh ushbu texnologiyalar tomonidan qo‘yiladigan murakkab muammolarni, jumladan maxfiylik, noto‘g‘ri ma'lumotlar, ish joyini almashtirish va raqamli giyohvandlik masalalarini tan oladi. Raqamli texnologiyalar tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlar va muammolarni hal qilish orqali ushbu izoh ularning rivojlanishda davom etayotgan shaxslar, jamoalar va jamiyatlarga ta'sirini tanqidiy o‘rganish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so‘zlar: ChatGPT**,** Virtual Private Network (VPN), Zoom, Wi-Fi, POS, Bard ,Meta - WhatsApp, Facebook, Instagram.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние цифровых технологий на нашу жизнь, которое является широким и многогранным и охватывает различные аспекты жизни современного общества. В этом комментарии всесторонне рассматривается тема и определяются ключевые области воздействия, такие как общение, работа, доступ к информации и развлечения. В нем подчеркивается преобразующее воздействие цифровых технологий: от содействия глобальной связи до революционных преобразований в отраслях и изменения культурных норм. Кроме того, в комментарии признаются сложные проблемы, создаваемые этими технологиями, включая проблемы конфиденциальности, дезинформации, увольнения и цифровой зависимости. Рассматривая возможности и проблемы, связанные с цифровыми технологиями, этот комментарий подчеркивает важность критического изучения их влияния на отдельных лиц, сообщества и общества по мере их дальнейшего развития.

Ключевые слова: ChatGPT, виртуальная частная сеть (VPN), Zoom, Wi-Fi, POS, Бард, Мета — WhatsApp, Facebook, Instagram.

Abstract: This article deals with the impact of digital technologies on our lives, which is broad and multifaceted and covers various aspects of modern society. This commentary takes a comprehensive look at the topic and identifies key areas of impact such as communication, work, access to information, and entertainment. It highlights the transformative impact of digital technologies, from fostering global connectivity to revolutionizing industries and reshaping cultural norms. In addition, the commentary recognizes the complex challenges posed by these technologies, including issues of privacy, misinformation, job displacement, and digital addiction. By addressing the opportunities and challenges presented by digital technologies, this commentary highlights the importance of critically examining their impact on individuals, communities and societies as they continue to evolve.

Keywords: ChatGPT, Virtual Private Network (VPN), Zoom, Wi-Fi, POS, Bard, Meta - WhatsApp, Facebook, Instagram.

Kirish. Raqamli texnologiyalarni hayotimizga ta’siri haqida ko‘plab olimlar fikr yuritgan "Bu yerga kel, Uotson, men seni ko‘rishim kerak." Bu Aleksandr Grem Bell 1876 yilda o‘zining inqilobiy ixtirosi haqida aytgan birinchi so‘zlar edi . Bell dastlab "har bir shaharda bittasi" bo‘lishini orzu qilgan. Albatta, u to‘g‘ri edi - aslida, bugungi kunda har bir odamning cho‘ntagida bittasi bor. Biroq, texnologiya an'anaviy audio qo‘ng‘iroqni bazaga teginish usuli sifatida xabar almashish va ijtimoiy media foydasiga cheklab qo‘yganini ko‘rdi. So‘nggi bir necha yil ichida rivojlanayotgan yana bir vosita bu video qo‘ng‘iroqlardir. Bu, ayniqsa, yangilik emas – kontseptsiya Bell telefoni kabi uzoq vaqtdan beri mavjud edi – lekin yuqori tezlikdagi keng polosali ulanishning hamyonbop narxlardagi inqilobi endi videoqo‘ng‘iroq uchun zarur bo‘lgan hajmdagi ma’lumotlarni yuborish va qabul qilish oson ekanligini anglatadi.Bloklashlar va ijtimoiy masofa tufayli oilalar va do‘stlar har qachongidan ham ko‘proq video qo‘ng‘iroq orqali uchrashib, muloqot qilishmoqda. Agar siz 2020-yilgacha Zoom haqida eshitmagan bo‘lsangiz , u haqida hozirgacha xabardor bo‘lib qolgan bo‘lasiz va u yerda ko‘plab boshqa videokonferensaloqa ilovalari mavjud bo‘lsa-da , bu Zoom omma oldida video suhbat uchun afisha sifatida paydo bo‘lgan. ong. 2023 yilda Zoom-ga har oyda 800 milliondan ortiq noyob global tashrif buyuruvchilar borligi taxmin qilingan .

Pandemiyadan keyingi dunyoda har qachongidan ham ko‘pchiligimiz uydan ishlayapmiz. Ko‘pgina shaxsiy uchrashuvlar video konferentsiya bilan almashtirildi, chunki ofis xodimlari yig‘ilishlar xonasini yotoqxonaga (yoki uyda ishlash uchun joy topishi mumkin bo‘lgan joyda) almashmoqda. Endi, 2022 yil o‘rtalaridagi ma'lumotlarga asoslanib, Makkinsi hisob-kitoblariga ko‘ra, amerikaliklarning 35 foizi to‘liq vaqtli uydan ishlashi mumkin..

Agar kimdir sizga bir necha yil oldin buni juda tez orada aytgan bo‘lsa, siz barcha vazifalaringizni bajarishda sizga yordam beradigan bepul AI vositasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishingiz mumkin edi, ehtimol siz ularga ishonmagan bo‘lishingiz mumkin. Millionlab odamlar endi shaxsiy va ish hayotlarida har xil vazifalarni bajarish uchun ChatGPT , Bard **va** boshqa generativ AI vositalaridan foydalanadilar.

U 2022-yilning noyabr oyida ishga tushirilgan bo‘lsa-da, ChatGPT allaqachon talabalar va ishbilarmonlarning hayotiga o‘zgartiruvchi ta’sir ko‘rsatib, ularning ishi bilan bog‘liq savollarga tez va aniq javob berish orqali ularning hayotini osonlashtirgan. O‘z tadqiqotimizga ko‘ra,kompaniyalarning 65 foizi allaqachon ChatGPT dan foydalanmoqda.

AI inqilobi haqiqatan ham shu yerda. ChatGPT odamlarga retseptlar yozish, ish rezyumelarini yaratish, insholar va she'rlar yaratish, tarixiy voqealarni sarhisob qilish, elektron pochta xabarlarini yozish, elektron jadvallar yaratish va hatto soliq deklaratsiyasini topshirish kabi ishlarda yordam beradi. Boshqalar esa undan bepul yuridik maslahat olish yoki bayramlarini rejalashtirish uchun foydalanganlar.

Asosiy qism

ChatGPT veb-sayti hozirda oyiga 1,8 milliardga yaqin tashrif buyuradi va Tech.co so‘rovi shuni ko‘rsatdiki , biznes rahbarlarining deyarli yarmi (47%) yangi xodimlarni yollash o‘rniga sun'iy intellektdan foydalanish haqida o‘ylashmoqda. Ba'zi ekspertlarning ta'kidlashicha, tez orada yirik kompaniyalarda " 50 xil AI vositalari " ishlaydi.

Esda tutingki, ChatGPT foydali bo‘lsa-da va millionlab odamlarning hayotiga sezilarli ta'sir ko‘rsatgan bo‘lsa-da, siz uni har bir insho, hisobot yoki kundalik ishingizda ishlata olmaysiz va foydalanmasligingiz kerak.

Men bu narsaga qarshiman,Agar bu ketishda davom etsak ,shunchaki oddiy narsalarga ham aqlimizni ishlatmaydigan bo‘lib qolamiz.

Garchi ChatGPT-dan foydalanish texnik plagiat bo‘lmasa -da - axir, siz birovning ishidan nusxa ko‘chirmayapsiz - endi ko‘plab universitetlar va maktablar buni aldash deb hisoblashadi.

Ba'zi o‘qituvchilar o‘z o‘quvchilari undan foydalanishi mumkinligini aytishgan, boshqalari esa buni butunlay taqiqlagan. Bu ham mukammal emas va bu, albatta, daho emas – AI vositalari ko‘pincha noto‘g‘ri ishlaydi va siz ulardan olgan javoblaringizni har doim ikki marta tekshirishingiz kerak.

Biz hayotimizni har qachongidan ham ko‘proq onlayn o‘tkazmoqdamiz. Hisobotlardan biriga ko‘ra , "odatiy" global internet foydalanuvchisi 2022 yilda kuniga yetti soatni onlayn rejimda o‘tkazgan.

Xarid qilishmi? Bu Amazonda qilingan. Do‘stlar bilan uchrashyapsizmi? Bu FaceTime, Snapchat yoki elektron pochta. Ko‘ngil ochishni xohlaysizmi? Netflix yoki onlayn o‘yin. Tadqiqot? Google-ni bosing. Bizning kundalik ishlarimizning deyarli har bir jihati bugungi kunda onlayn tarzda amalga oshirilishi mumkin, shuning uchun bizning onlayn o‘tkazgan vaqtimiz faqat ko‘payishi muqarrar. Aslida, iste'molchilarning 37 foizi 2022 yilgi so‘rovda o‘zlarining shaxsiy hayotini himoya qilish uchun kompaniyalarni almashtirganliklarini aytishgan.

Onlayn hamma narsaga kirish bizga misli ko‘rilmagan darajadagi qulayliklarni taqdim etsa-da, bu bizni zaif holga keltirdi. Onlaynda qilgan har bir harakatimiz yozib olinadi va biz qayerga borsak ham raqamli izlarni qoldiramiz. Xakerlar va firibgarlar buni bilishadi va moliyaviy manfaatlar uchun undan foydalanish uchun qattiq harakat qilishadi.

Albatta, hamma narsada bo‘lgani kabi, texnologiya ham bizga o‘zimizni himoya qilish va hayotimiz onlayn tarzda ko‘chib o‘tayotganda xavfsizligimizni ta'minlash vositalarini taqdim etdi. So‘nggi bir necha yil ichida bu yanada muhimroq bo‘ldi - ko‘pchiligimiz nafaqat shaxsiy sabablarga ko‘ra ko‘rmoqdamiz, balki o‘z uylarimizdan umumiy ish tarmoqlariga kiramiz va biz jismoniy ofisning yopiq xavfsizligiga tayanolmaymiz.

VPN sizning shaxsingizni istalmagan kuzatuvdan himoya qilishi mumkin.

Texnologiya jismoniy xaridlarni ham chetlab o‘tmadi. Kontaktsiz kartalar va telefon orqali to‘lovlar tufayli biz naqd pulni topshirish yoki PIN-raqamni kiritish haqida qayg‘urishning hojati yo‘q – to‘lovni amalga oshirish uchun Cbosing va ish tugadi.

Agar siz biznes bo‘lsangiz, o‘lchamingizdan qat'i nazar , Savdo nuqtasi (POS) tizimi juda katta ne'matdir. POS yordamida siz nafaqat elektron to‘lovlarni amalga oshirishingiz, balki zaxiralar darajasini avtomatik ravishda boshqarishingiz, elektron kvitansiyalarni yaratishingiz, sodiqlik sxemalarini boshqarishingiz, savdolarni boshqarishingiz va hokazo. Bu qimmat bo‘lishi shart emas - POS tizimlari oyiga taxminan 30 dollardan boshlanadi va ba'zilari hatto bepul uskunani taklif qilishadi. Albatta, xarid qilish uchun uydan chiqish shart emas. Ko‘pchiligimiz planshet , noutbuk yoki smartfonga ega bo‘lganimiz sababli , barchamiz o‘z oldimizda turgan virtual do‘konga osongina kirish imkoniga egamiz, u erda biz xohlagan narsani sotib olamiz.

Texnologiya chakana savdoni ham demokratlashtirdi. Ilgari o‘z do‘koningizni ochish uchun sizga jismoniy shaxs kerak edi - endi sizga faqat kompyuter va g‘oya kerak bo‘ladi.

Mahsulotlaringizni dunyo bilan baham ko‘rish har qachongidan ham osonroq. Bu veb-sayt quruvchilarning soddaligi tufayli - bir necha daqiqada professional ko‘rinishdagi veb-saytlarni yaratishga , keyin mahsulot yoki xizmatlaringizni sotishga yordam beradigan vositalar.

Bugun, agar biror narsani aniqlamoqchi bo‘lsangiz, bu bir necha marta bosishdan ko‘ra qiyinroq emas. Ko‘pchiligimiz uchun joyidan ko‘chirishning hojati yo‘q – shunchaki telefoningizni chiqarib oling va Googling-ni oling yoki hatto aqlli uy yordamchisidan so‘rang .

Bu uzoq xotiraga o‘xshab ko‘rinishi mumkin, lekin yaqinda kutubxonaga sayohat qilish kerak bo‘lgan mavzu haqida chuqurroq ma'lumot olish uchun, agar u umuman mavjud bo‘lsa. Endi, texnologiyaning ushbu yutuqlari tufayli siz "to‘qilgan naqshlar" dan (Google 129 000 000 ta natija beradi) "Rim tarixi" (1 360 000 000 ta natija)gacha bo‘lgan orzuingizdagi deyarli hamma narsaga bag‘ishlangan yuz minglab vebsahifalarni topishingiz mumkin.

Korxonalar ham bu ishga kirishdilar va ijtimoiy media-menejer brendning obro‘sini yo‘qotish yoki buzish qobiliyatiga ega bo‘lgan ko‘pchilik kompaniyalarda muhim hisoblanadi.

So‘nggi bir necha yil ichida ijtimoiy tarmoqlarning yo‘nalishi biroz og‘ir bo‘ldi, ammo jamiyat yoki ko‘plab jamiyatlar sifatida biz hech qachon bunday miqyosda global muloqotni ko‘rmaganmiz. Bu #MeToo va Black Lives Matter kabi ijtimoiy sharhlar va harakatlarning kuchayishiga yordam berdi, shuningdek, Facebook-ning Cambridge Analytica janjali kabi saylovchilarni manipulyatsiya qilish va demokratiyani buzishga xizmat qilgan holda bizni himoyasiz qoldirdi.

Ijtimoiy tarmoqlar qiziqarli bo‘lishi mumkin, ammo tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bu bizning ruhiy salomatligimizga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Ba'zi hukumatlar ijtimoiy media kompaniyalarini, ayniqsa, yosh foydalanuvchilar haqida ko‘proq mas'uliyatli bo‘lishga chaqirayotgani juda yomon .

Buyuk Britaniyada o‘tkazilgan yaqinda o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, yosh qizlarning 46 foizi ijtimoiy tarmoqlar ularning o‘z-o‘zini hurmat qilishiga salbiy ta'sir ko‘rsatgan, shuning uchun tuzatish uchun juda ko‘p narsa bor. Boshqa ko‘plab so‘nggi tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va ruhiy salomatlik muammolari, masalan, ruhiy tushkunlik, tashvish va hatto smartfonga qaramlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqladi.

Oxir oqibat, ijtimoiy media faqat o‘zi bo‘lgan odamlarning qo‘llari kabi ijobiydir - lekin sizga yoqadimi yoki yo‘qmi, u shu erda qoladi.

Xulosa

Iste'molchi sifatida siz rad etishni tanlashingiz mumkin, ammo aksiyada ishtirok etmagan korxonalar tez orada raqobatchilardan orqada qoladilar. Raqamli marketing - bu onlayn mavjud bo‘lgan har qanday kompaniyaning juda muhim jihati va uni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish muhim.

Tog‘ri, hozirgi kunda texnika asrida yashayapmiz.ChatJPT va shunga o‘xshash narsalardan foydalanyapmiz ,muammolarni hal qilyapmiz.Lekin har narsani zarari bo‘lganiday,bu narsalar aqliy faoiliyatni susaytiradi.

Shu bilan birgalikda, raqamli texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi va sohaning malakali mutaxasislarga ehtiyojini oshishi oliy ta'lim muassasalarida “Soliq va raqamli texnologiyalar” bo‘yicha alohida o‘quv yo‘nalishini tashkil etilishni taqozo etmoqda. Bu eng avvalo, tizimning salohiyatli kadrlar bilan ta'minlanishiga yanada keng yo‘l ochadi.

Jahon tajribasi ko‘rsatib turibdiki, sun'iy aql va Big Data texnologiyalari nainki soliq idoralari ishini jadalashtirishga, shu bilan birga, “elektron hukumat” faoliyati samaradorligining oshishini hamda mamlakatda “raqamli iqtisodiyot”ning rivojlanishiga va eng muhimi, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga ham yordam beradi. Hozirgi kunda bu narsalarsiz hayotimizni tasavvur qilish qiyin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kokand, F. M., Kokand, R. T., & Kokand, D. M. (2020). Trends in solving problems in the development of an innovative economy. Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(6), 1205-1209.
2. Тохиров, Р., Тургунов, Б., & Мухаммаджонов, Х. (2019). СТРУКТУРНАЯ СХЕМА БЛОКА РАСПОЗНАВАНИЯ РЕЧИ В АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ. Форум молодых ученых, (7 (35)), 322-324.
3. Toxirov, R. S., & Raxmonov, N. R. O. G. L. (2021). Dasturiy ta’minot yordamida zamonaviy boshqaruvni tashkil etish istiqbollari. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 1(1), 181-186.

4. Tokhirov, R., & Abdurakhimjanov, A. (2021). The Issue Of Modern Strategic Management In Enterprises Or Firms. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(08), 9-14.
5. Rustam, T., & Shohruh, N. (2023, December). Econometric Analysis Of The Impact Of Innovative Development Of Business Entities On Economic Growth On The Example Of Uzbekistan. In Uz-Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 13-24).
6. Rustam, T., & Botirjon, R. (2023). MAMLAKATIMIZDAGI YALPI ICHKI MAHSULOTGA SANOAT HAJMINING TA’SIR DARAJASI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 7, 23-27.
7. Solijonovich, R. T. (2023). TADBIRKORLIK SUB’EKTLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 366-370.
8. Rustam, T. (2022). THEORETICAL PROBLEMS WITH THE GOVERNMENT'S ASSISTANCE FOR SMALL BUSINESSES IN UZBEKISTAN. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(5), 638-644.
9. Tokhirov, R., & Rahmonov, N. (2021). Technologies of using local networks efficiently. Asian Journal Of Multidimensional Research, 10(6), 250-254.
10. NISHONKULOV, S., & TOKHIROV, R. (2023). ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF BUSINESS ENTITIES ON ECONOMIC GROWTH ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 8(3`), 215–223. Retrieved from http://niet.uz/index.php/nj/article/view/300
11. Mamasoliyev Javlonbek Ortiq o‘g‘li, & Toxirov Rustam Solijonovich. (2023). TOSHKENT VILOYATI MDH MAMLAKATLARI BILAN TASHQI SAVDO A’LOQALARI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 324–327. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.453
12. Axmadjonov Dostonbek Odiljon og‘li, & Rustam Tohirov Solijonovich. (2023). INTERNET TEXNOLOGIYALARINING KICHIK BIZNES SUB’YEKTLARIGA TA’SIRI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 175–177. https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.395
13. Tokhirov R.S., & Numonov F.N. (2023). DEPENDENCE AND LEVEL OF INFLUENCE OF THE SERVICES SECTOR ON THE ECONOMY OF UZBEKISTAN. Экономика и социум, (7 (110)), 318-329.
14. Toxirov Rustam (2022). TADBIRKORLIK SUB’YEKTLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. Research Focus, 1 (4), 173-176.
15. Solijonovich, T. R. SMALL NETWORKS FOR PATTERN RECOGNITION, CLUSTERING, AND TIME SERIES. Chief Editor.

TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISH

Sh.Turgunova,
TATU Farg’ona filiali Akademik litseyi o‘qituvchi,
shahloturgunova977@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot texnologiya fanini o‘qitishda elektron platformalardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – elektron ta'lim platformalarining texnologiya fanini o‘qitishda qo‘llanishini o‘rganish va bu orqali o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishdir. Shu bilan birga, elektron platformalar yordamida talabalar bilimini nazorat qilish, ularning o‘quv motivatsiyasini oshirish va mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari ham o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilarga elektron platformalardan samarali foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beradi. Shu jumladan, dars jarayonida interaktiv vositalar, virtual laboratoriyalar va onlayn testlar kabi elementlardan foydalanish orqali o‘quvchilar bilimini oshirish yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, ushbu tadqiqot elektron ta'lim platformalarining texnologiya fanidagi qo'llanilishi natijasida o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq o‘rganishi, ularda ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot elektron ta'lim vositalarining afzalliklarini namoyish etish bilan birga, ularning samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflarni ham o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: texnologiya fanini o‘qitish, elektron platforma, raqamli ta'lim, interaktiv o‘qitish, onlayn ta'lim, virtual laboratoriyalar, o‘quv jarayoni, ta'lim texnologiyalari, e-learning.

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению возможностей использования электронных платформ в преподавании технических наук. Основная цель исследования – изучить использование платформ электронного обучения при преподавании технологий и тем самым повысить эффективность образовательного процесса. При этом также исследуются возможности контроля знаний студентов, повышения их учебной мотивации и развития навыков самостоятельной учебы с помощью электронных платформ. Результаты исследования дают преподавателям практические рекомендации по эффективному использованию электронных платформ. Среди них будут показаны способы улучшения знаний учащихся за счет использования в ходе урока таких элементов, как интерактивные инструменты, виртуальные лаборатории и онлайн-тесты. Кроме того, в результате использования платформ электронного обучения в технологических науках это исследование служит углублению изучения предмета студентами, развитию их творческого мышления и навыков решения проблем. Помимо демонстрации преимуществ инструментов электронного обучения, это исследование включает предложения по повышению их эффективности.

Ключевые слова: технологическое образование, электронная платформа, цифровое образование, интерактивное образование, онлайн-обучение, виртуальные лаборатории, учебный процесс, образовательные технологии, электронное обучение.

Abstract: This study is devoted to the study of the possibilities of using electronic platforms in the teaching of technology science. The main goal of the research is to study the use of e-learning platforms in the teaching of technology and thereby increase the effectiveness of the educational process. At the same time, the possibilities of controlling students' knowledge, increasing their learning motivation and developing independent study skills with the help of electronic platforms are also explored. The results of the research provide teachers with practical

recommendations on the effective use of electronic platforms. Among them, ways to improve students' knowledge through the use of elements such as interactive tools, virtual laboratories and online tests in the course of the lesson will be shown. Also, as a result of the use of e-learning platforms in technology science, this research serves to deepen students' study of the subject, develop their creative thinking and problem-solving skills. In addition to demonstrating the benefits of e-learning tools, this study includes suggestions for improving their effectiveness.

Key words: technology education, electronic platform, digital education, interactive education, online education, virtual laboratories, educational process, educational technologies, e-learning.

Kirish: O‘quvchilarning texnik ijodkorligini shakllantirish bugungi kunda rivojlanayotgan kelajak kasblarini egallashlarida katta yordam beradi. Kelajak kasblari haqida so‘z ketsa, kompyuterlashtirish va raqamlashtirish barcha sohalarga kirib borishi bilan har bir muassasada, tashkilotlarda dasturchi va dastur tuzuvchilarga ehtiyoj paydo bo‘lishi tabiiy. Yurtimizda ham axborot texnologiyalari bozorining jadal rivojlanishi axborot texnologiyalari mutaxassislariga ehtiyoj tobora oshmoqda. Bu sohaga qiziqish yuqoriligining sababi, olingan bilimlarni dunyoning istalgan nuqtasida qo‘llash mumkin. Axborot texnologiyalarining jozibadorligi shundaki, u aqliy salohiyatingizni muntazam charxlaydi. Bu soha vakillari tabiatan ijodkor bo‘ladi. Hayoliga kelayotgan g‘oyalarni kompyuter yoki dasturlash tillarida taqdim etadi. U qaysidir ma’noda insonga erkinlik beradi, dunyoqarashini kengaytiradi. Axborot texnologiyalarini chuqur o‘rganish moliyaviy imkoniyatlarni kengayishiga sabab bo‘ladi. Bitta kompyuter va aqliy qobliyat yordamida odamlarga yordam beradigan, foydasi tegadigan mahsulotlar ishlab chiqarish mumkin. Masalan, tibbiyot sohasini olsak, robotlar kelgusida operatsiyalarni yuqori aniqlik va tezlikda bajarishi mumkin. Shuningdek ta’lim va boshqa ko‘pgina sohalarda ham sezilarli o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. Kelgusida dasturlash tili eng ommabop tillardan biriga aylanadi.

Asosiy qism. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim tizimiga kirib kelishi innovasion ta’lim texnologiyalarining rivojlanishiga sabab bo‘ldi. “Innovasion ta’lim texnologiyalari” tushunchasining mazmuni. Lug‘aviy jihatdan “innovatsiya” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda “innovation” “yangilik kiritish” degan ma’noni anglatadi. Innovatsiyalarning asosiy ko‘rinishlari quyidagilar sanaladi:

- yangi g‘oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo‘nalishini o‘zgatirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan’anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo‘lmagan tashabbuslar;
- ilg‘or ish uslublari.

Ta’lim innovatsiyalari – ta’lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar. Ta’lim innovatsiyalari “Innovasion ta’lim” deb ham nomlanadi. “Innovasion ta’lim” tushunchasi birinchi bor 1979 - yilda “Rim klubi”da qo‘llanilgan. Ta’lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi.

Ular:

- Faoliyat yo‘nalishiga ko‘ra:

- Pedagogik jarayonda yoki ta’lim tizimini boshqarishda qo‘llaniladigan innovatsiyalar. Kiritilgan o‘zgarishlarning tavsifiga ko‘ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar. O‘zgarishlarning ko‘lamiga ko‘ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari. Kelib chiqish manbaiga ko‘ra: Jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o‘zlashtirilgan innovatsiyalar. Ta’lim tizimida yoki o‘quv faoliyatida innovatsiyalarni qo‘llashda

sarflangan mablag‘ va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko‘zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o‘zgaruvchan mexanizmga ega bo‘lishi zarur. Barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’limda ham “novatsiya”, “innovatsiya” mohiyatini ifodalovchi faoliyat to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo‘lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o‘zgartirishga xizmat qilsa u novatsiya (yangilanish) deb yuritiladi. Bordi-yu, faoliyat ma’lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki uni tubdan o‘zgartirishga xizmat qilsa, u holda u innovatsiya (yangilik kiritish) deb ataladi. Asosiy farqlar:

Novasiya
- amaldagi nazariya doirasida qo‘llaniladi;
- ko‘lam va vaqt bo‘yicha chegaralanadi;
- metodlar yangilanadi;
- natijada avvalgi tizim takomillashtiriladi

Innovasiya

1. tizimli, yaxlit va davomli bo‘ladi;
2. ma’lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi;
3. sub’yektlarning faoliyati to‘la yangilanadi;
4. yangi texnologiyalar yaratiladi;
5. faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi;
6. amaliyotning o‘zi ham yangilanadi

Ta’lim innovasiyalari quyidagi o‘zgarishlarga olib keladi (I.P.Podlasiy):
- pedagogik tizimning tamomila o‘zgarishi;
- o‘quv jarayonining o‘zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o‘zgarishi;
- o‘qituvchi faoliyatining o‘zgarishi;
- o‘quvchi (talaba) faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o‘zgarishi;
- ta’lim mazmunining yangilanishi;
- o‘qitish shakl, metod va vositalarining o‘zgarishi;
- ta’lim tizimi boshqaruvning o‘zgarishi;
- ta’lim maqsadi va natijalarning o‘zgarishi. Pedagogning innovasion faoliyati.

Innovasion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g‘oyalarning mavjud g‘oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmuali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat. Innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat.

1) Pedagogning innovatsion faoliyati:
2) yangilikni qo‘llashga tayyorgarligi;
3) pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
4) novatorlik darajasi;
5) kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
6) ijodkorligi bilan belgilanadi. Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma’lum maqsadga yo‘naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to‘ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi. Ta’lim innovasiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish bir necha bosqichlarda kechadi.

Ular quyidagilardir:

1. Muammoni tahlil asosida aniqlash.
2. Mo‘ljallanayotgan ta’lim tizimini loyihalash.
3. O‘zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish.
4. O‘zgarishlarni amalga oshirish. Bugungi kunda pedagoglarning innovasion faoliyat ko‘nikma, malakalariga ega bo‘lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovasion faoliyat ko‘nikma, malakalarini o‘zlashtira olishlarida ularning innovasion yondashuvga ega bo‘lishlari talab etiladi. O‘z mohiyatiga ko‘ra pedagoglar tomonidan innovasion faoliyat ko‘nikma, malakalarining o‘zlashtirilishi ularda innovasion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi. Zamonaviy sharoitda nafaqat ta’lim jarayonini tashkil etishda, shu bilan birga o‘quvchilarning o‘quv faoliyatlarini nazorat qilishda ham innovasion xarakterga ega vositalardan foydalanilmoqda.

Xulosa. Demak, innovasion faoliyat yangi ijtimoiy talablar bilan an’anaviy me’yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me’yorining yuzaga kelgan me’yor bilan to‘qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni yechishga yo‘naltirilgan faoliyat sanaladi. U shaxsning, xususan, pedagogning innovatsion jarayonni tashkil etishga tashkiliy – texnologik, metodik va ijodiy jihatdan tayyorligi hisobiga tashkil etiladi. Pedagogik innovatsiyalarning izchil ravishda pedagogik faoliyatga yangiliklarni olib kirishga imkon berish orqali ta’lim tizimi yoki jarayoni muntazam rivojlanib boradi. O‘qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg‘a undovchi, bunyodkorlikka rag‘batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi hamda u ta’lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu bois har bir o‘qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to‘la tushungan holda o‘z faoliyatiga izchil tatbiq eta olsa ta’lim jarayoni ham sifat ham samaradorlik nuqtai nazardan taraqqiy etadi. Bu yesa o‘z navbatida ta’lim tizimining rivojini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida dars o‘tish yo‘llari. O‘quv – uslubiy ishlanmalar to‘plami. Akademik S.S.G‘ulomov umumiy rahbarligi ostida. – T.; TDIU 2015. 105 b.
2. Turgunova Sh.M., “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” – O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilishning asosilar. Yoshlar va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash – mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim omili. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi maqolalar to‘plami. 2024.04.18
3. Belov V.S. Informatsionno-analiticheskie sistemi: Uchebnoe posobie, – M.,MESI, 2014.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. - O‘zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari to‘plami, 2020 y., 23-sentyabr, 13-16-modda. 2. 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
5. Maxmudova Zilola. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78–83. Retrieved from https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/17
6. Solijonovich, R. T. (2023). TADBIRKORLIK SUB’EKTLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 366-370

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI: ASOSLARI, MAQSADLARI VA AHAMIYATI

Umarov Toxirjon
Qo‘qon universiteti magistranti
kokanduni2019@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola tashkilotdagi odamlarni boshqarish jarayoniga ta’sir etuvchi psixologik mexanizmlarni o‘rganuvchi boshqaruv psixologiyasining asosiy jihatlarini o‘rganadi. Boshqaruv psixologiyasi motivatsiya, yetakchilik, guruh dinamikasi, qaror qabul qilish va nizolarni hal qilish kabi mavzularga qaratilgan. Xodimlarning xulq-atvorini, ularning jamoadagi o‘zaro munosabatini va rahbarning mehnat unumdorligiga ta’sirini o‘rganishga alohida e’tibor beriladi. Xodimlar ishiga ta’sir etuvchi psixologik omillarni tushunish menejerlarga o‘z jamoalarini samarali boshqarish, motivatsiyani oshirish va ish joyida qulay psixologik muhit yaratish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv psixologiyasi, motivatsiya, yetakchilik, guruh dinamikasi, xodimlarni boshqarish, qaror qabul qilish, nizolarni hal qilish, hissiy intellekt, tashkiliy xatti-harakatlar, muloqot qobiliyatlari.

Kirish.

Boshqaruv psixologiyasi tashkilot va korxonalarda odamlarni boshqarishning psixologik jihatlarini o‘rganuvchi muhim fandir. U xodimlarning xulq-atvori, motivatsiyasi va o‘zaro munosabatlarini, shuningdek, menejerlarga jamoalarni samarali boshqarish va o‘z maqsadlariga erishish imkonini beradigan psixologik mexanizmlarni o‘rganadi. Tez o‘zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda boshqaruv psixologiyasi har qanday menejerning muvaffaqiyatli faoliyatining asosiy elementiga aylanib bormoqda.

Boshqaruv psixologiyasi - bu tashkilotdagi yetakchilik va odamlar bilan o‘zaro munosabatlarning samaradorligiga ta’sir qiluvchi psixologik jarayonlar va mexanizmlarni o‘rganadigan muhim bilim sohasi. Kompaniyalarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan xodimlarning professionalligi va motivatsiyasiga bog‘liq bo‘lgan zamonaviy dunyoda menejmentda psixologiyaning roli tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshqaruv psixologiyasi motivatsiya, yetakchilik, qaror qabul qilish, guruh dinamikasi va nizolarni hal qilish kabi asosiy jihatlarni qamrab oladi.

Psixologik tamoyillarni bilish menejerlarga nafaqat jarayonlarni boshqarishga, balki maksimal mahsuldorlikka va xodimlarning qoniqishiga yordam beradigan ish muhitini yaratishga yordam beradi. Inson xulq-atvori psixologiyasini tushunishga asoslangan samarali boshqaruv jamoaviy muloqotni yaxshilaydi, motivatsiyani oshiradi va nizolarni minimallashtiradi, bu esa pirovardida tashkilotning muvaffaqiyatli ishlashiga yordam beradi.

Boshqaruv psixologiyasining mohiyati.

Boshqaruv psixologiyasining asosiy maqsadi boshqaruv faoliyati asosidagi psixik jarayonlarni o‘rganishdan iborat. Menejerlar odamlar bilan ishlaydi, ya'ni samaradorlikka erishish uchun ular o‘z xodimlarining psixologik xususiyatlarini tushunishlari kerak: ular qanday motivatsiya, bir-birlari bilan o‘zaro munosabatda bo‘lishlari, qarorlar qabul qilishlari, stress va o‘zgarishlarga qanday munosabatda bo‘lishlari. Boshqaruv psixologiyasi ham alohida ishchilar, ham butun jamoa faoliyatiga ta’sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash va ulardan foydalanishga yordam beradi.

Menejment psixologiyasining asosiy jihatlariga quyidagilar kiradi:

1. Xodimlarni rag‘batlantirish. Menejerlar xodimlarni yaxshi ishlashga nima undayotganini

tushunishlari kerak. Bu moddiy va nomoddiy motivatsiya bo‘lishi mumkin, masalan, tan olish, martaba o‘sishi, jamoaga tegishlilik hissi va boshqalar.

2. Yetakchilik. Boshqaruv psixologiyasi turli xil etakchilik uslublarini va ularning mahsuldorlikka va jamoa atmosferasiga ta’sirini o‘rganadi. Etakchilik nafaqat tashkilotchilik qobiliyatini, balki empatiyani, hissiy aqlni va noaniqlik sharoitida qaror qabul qilish qobiliyatini ham talab qiladi.

3. Guruh dinamikasi. Xodimlar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning jamoadagi roli va o‘zaro munosabatlari ish samaradorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Guruh dinamikasini boshqarish mojarolarning oldini olishga, hamkorlikni yaxshilashga va samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

4. Konfliktni hal qilish. Boshqaruv psixologiyasi nizolarning oldini olish va hal qilish vositalarini taqdim etadi, bu esa sog‘lom ish muhitini yaratishga yordam beradi.

5. Qaror qabul qilish. Boshqaruv psixologiyasi bizga odamlarning qanday qaror qabul qilishini, muayyan harakat yo‘nalishini tanlashga qanday omillar ta’sir qilishini va menejerlar jamoada qaror qabul qilish jarayonini qanday yaxshilashi mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Boshqaruv psixologiyasining asosiy vazifalari.

1. Inson resurslarini optimallashtirish. Boshqaruv psixologiyasi xodimlarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, ularning ehtiyojlari va rivojlanish imkoniyatlarini tushunish imkonini beradi. Bu mas’uliyatni yanada samarali taqsimlashga va har bir xodimning mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradi.

2. Motivatsion strategiyalarni ishlab chiqish. Rahbar nafaqat vazifalarni belgilashi, balki ularni amalga oshirish uchun sharoit yaratishi kerak. Xodimlarning shaxsiy ehtiyojlari va manfaatlarini inobatga oladigan motivatsiya tizimlarini ishlab chiqish ish bilan shug’ullanish va ishdan qoniqishni oshirishga yordam beradi.

3. Jamoada qulay psixologik muhitni qo‘llab-quvvatlash. Rahbarning vazifasi xodimlar o‘zlarini qulay his qiladigan va o‘z maqsadlariga erishish uchun rag‘batlantiruvchi ish muhitini yaratishdir. Bunga hissiy holatlarni to‘g‘ri boshqarish, guruhlarning o‘zaro ta’siri va nizolarni hal qilish orqali erishiladi.

4. Liderlik fazilatlarini rivojlantirish. Boshqaruv psixologiyasi menejerlarga o‘z jamoalarini boshqarishga, maqsadlarga erishish uchun o‘z harakatlarini yo‘naltirishga va samarali boshqaruv strategiyalarini yaratishga imkon beradigan yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Boshqaruv psixologiyasining ahamiyati.

Boshqaruv psixologiyasining tamoyillarini bilish va qo‘llash quyidagilar uchun muhimdir:

- boshqaruv samaradorligini oshirish va tashkiliy maqsadlarga erishish;
- menejerlar va xodimlar o‘rtasida ishonch va o‘zaro tushunishni mustahkamlash;
- xodimlar o‘rtasida charchash va hissiy ortiqcha yuklanishning oldini olish;
- ochiqlik, o‘zaro hurmat va hamkorlik madaniyatini shakllantirish.

Globallashgan va tobora kuchayib borayotgan raqobat bozorida tashkilotlar o‘z xodimlarining ish faoliyatini maksimal darajada oshiradigan ish muhitini yaratishga tobora ko‘proq intilmoqda. Boshqaruv psixologiyasi menejerlarga boshqaruvning psixologik jihatlarini tushunish orqali samaradorlikni oshirish uchun bilim va vositalarni taqdim etadi.

Xulosa

Boshqaruv psixologiyasi samarali yetakchilik va tashkilot maqsadlariga erishishda asosiy rol o‘ynaydi. Bu menejerlarga xodimlarning xatti-harakatlari, ularning motivatsiyasi va jamoada qanday o‘zaro munosabatda bo‘lishlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Psixologik

jarayonlarni tushunish nafaqat mehnat unumdorligini oshirishga, balki har bir xodim o‘zini jamoaning bir qismi sifatida his qiladigan qulay ish muhitini yaratishga imkon beradi.

Boshqaruv psixologiyasi bo‘yicha bilimlardan foydalanish yetakchilik qobiliyatlarini yaxshilashga, muloqot samaradorligini oshirishga, nizolarning oldini olishga va motivatsion strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Oxir oqibat, boshqaruvda psixologik tamoyillarni qo‘llash menejerlar va xodimlar o‘rtasidagi uyg‘un va samarali hamkorlikka erishishga yordam beradi, bu tashkilotning muvaffaqiyatli rivojlanishining kalitidir.

Menejment psixologiyasi - bu menejerlarga o‘z jamoalarini samarali boshqarish va yuqori natijalarga erishishga yordam beradigan asosiy fan. Inson ruhiyati, motivatsion omillar, guruh dinamikasi va hissiy reaktsiyalarni tushunish zamonaviy rahbar ishining muhim qismidir. Shunday qilib, boshqaruvda psixologik tamoyillarni qo'llash tashkilotning muvaffaqiyatli ishlashiga, mehnat unumdorligini oshirishga va jamoada sog'lom muhitni yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vlasova, N. V. (2021). “Zamonaviy maktabda ma’naviy-axloqiy tarbiya”.
2. Solovyov, V. S. (2020). “Ta’lim falsafasi: ma’naviy asoslar”.
3. Gusev, A.I. (2019). “Ijtimoiy loyihalar yoshlarda ma’naviyatni rivojlantirish vositasi sifatida”.
4. Maxmudova, Z. (2024). TA’LIM TIZIMINI TARAQQIYOTINI DAVLAT TOMONIDAN QO ‘LLAB–QUVVATLASH. Nordic_Press, 3(0003).
5. Zilola, M. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78-83.
6. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
7. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
8. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2 (2), 1–6.
9. Umarov, T. (2024). PSYCHOLOGICAL HELP IN ADJUSTING PRIMARY CLASS STUDENTS TO SCHOOL. Nordic_Press, 3(0003).
10. Умаров, Т. М. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507-514.
11. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.
12. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O'RTASIDAGI O'ZARO TA'SIRNI O'RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.
13. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 3(2), 18–25. Retrieved from https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655
14. Умаров, Т. (2024). РОЛЬ ПЕДАГОГИКИ И ПСИХОЛОГИИ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ И СОВЕРШЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12.

15. Tokhirjon, U. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(2), 1-6.
16. Умаров Тохиржон Мамуржонович. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С РАБОЧИМ СТРЕССОМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЕ. Kokand University Research Base, 507–514. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/148
17. Umarov Toxirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ANXIETY IN ADOLESCENTS’ RELIGIOUS-PSYCHOLOGICAL FACTORS AND UNDERSTANDING OF PROFESSIONAL IDENTITY. Kokand University Research Base, 501–506. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/147
18. Umarov Tokhirjon Mamurjonovich. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS. Kokand University Research Base, 495–500. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/146
19. Umarov T. M. (2024). BOLALARDA TAJOVUZKOR XATTI-HARAKATLARI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI O‘RGANISH. Kokand University Research Base, 481–488. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/144
20. Umarov T. M. (2024). TA’LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT. Kokand University Research Base, 489–494. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/145
21. Umarov T. M. (2024). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS. Kokand University Research Base, 473–480. Retrieved from https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/view/143

DEVELOPMENT AND HISTORY OF NATIONAL CRAFTSMANSHIP IN UZBEKISTAN

Salakhiddin Azamovich Yuldashev
Kokand University
Teacher of the department of social sciences
s.yuldashev@kokanduni.uz
salahiddiny@gmail.com

Annotation. The article examines the development and support of national crafts to the level of state policy. Opinions were expressed on the importance of legal and regulatory documents adopted by the President of Uzbekistan. The article highlights the relevance of the topic, scientific novelty, the measures taken to further develop the national handicrafts, the practical aspects of the problems that need to be addressed today. The Fergana Valley has long been one of the main centers of handicrafts in the region. the development of pottery, goldsmithing is covered.

Keywords: money changer, weaver, potter, coppersmith, craftsman, applied arts, wood carving, knife making, pottery, jewelry, tourism, apprentice.

As far as we know, in the history of Movarounnahr in the 9th-12th centuries, crafts played an important role in the country. A majestic palace, a mosque, a madrasah, a prayer hall, a khanaka and caravanserais, as well as workshops have been erected. The cities expanded and were surrounded by a single arched wall (horde), shahristan (inner city) and rabod (outer city), which appeared in the early Middle Ages, and the number of city gates increased. In the center of the city were the Registan Square, the wall, the court palace, as well as the luxurious palaces of the nobility, courtiers, priests, landowners and wealthy merchants, royal weapons, tools, saddle making workshops, craft workshops and stalls. Cities are expanding, and new neighborhoods of artisans, artisans, and bazaars are emerging along their entrances. The neighborhoods had homes and shops for jewelers, money changers, weavers, potters, coppersmiths, blacksmiths, carpenters, and other artisans. At the same time, Bukhara, Samarkand, Old Gurganj, Merv, Binkat, Kesh, Nasaf, Ah-sikat became major centers of medieval craftsmanship. According to Narshahi, in the IX century there was a large textile enterprise "Bayt ut-tiroz" near the Bukhara arch. It is woven with precious colored fabrics, palos, curtains, pillowcases, bedspreads and outerwear. In Samarkand, copper, jewelry and sarroj are more developed. Various fabrics, chimpanzees, silk and handkerchiefs were woven, and high-grade paper was produced. Shosh was famous for its daily products and leather goods, while Ilaq was famous for its silver and lead mines and its silver coinage. Khorezm also plays an important role in the economic life of Movarounnahr. Here, along with other areas of handicrafts, boat-building is developing. Boats made in Khorezm and Termez regularly transported cargo along the Amudarya .

The Uzbek people, with their rich cultural heritage, have been engaged in various crafts. Ancient written literature, a number of works by medieval authors, and historical sources contain information about the types of crafts and the fact that crafts were an integral part of social life. Craft production is one of the key factors in the development of society and artisans are seen as a social class with a special status. The devices created by them reflect the way of life of the people, and rare works of art adorn the palaces of the rulers and attract the attention of other nations. Over the centuries, national handicrafts have improved under the influence of various factors.

In Uzbekistan, during the Soviet era, the development of the national handicrafts, which had developed over the centuries, was dealt a severe blow. Neglect of the handicrafts, treating it

only as an example of an exhibition, especially an artificial barrier to the development of handicrafts of the Uzbek people - marked the essence of the policy of the Soviet government in this area. This led to the decline of national crafts. It can be said that since 1991, national handicrafts, cultural heritage of the people, preservation of traditional national values, care for craftsmen have risen to the level of state policy in Uzbekistan. Preservation and development of national culture, restoration of tradition in the production of handicrafts has become a natural process.

The urgency of the topic is to study the problems in the field, the level of employment of young people and their effective work in national crafts, ways to develop domestic and foreign tourism, the international manifestation of folk crafts as Uzbek national heritage, the analysis of its tasks and objectives. show is now important both scientifically and practically. The main scientific novelty of the article is an objective assessment of the role of handicrafts in the social and economic life of our country and the role of national handicrafts in world culture.

Level of study and methods:

The article discusses the issue of raising the level of attention to the development of national handicrafts in Uzbekistan since 1991 to the level of state policy, the measures taken in this area, innovations and the revival of handicraft traditions based on the principles of comparative analysis. It is noteworthy that a group of politicians, economists, art historians and historians, based on the methodological principles of historiography, have tried to get rid of old beliefs in a comprehensive study of the subject. Scientific articles and literature published in periodicals are important for the essence of the issue. Economists and lawyers have published a number of articles on the development of national handicrafts and their prospects in popular scientific journals. Research has also been conducted in the fields of pedagogy and psychology. B. from foreign researchers. B. Mexyu, Klaus Pander, G. Blum, J. Nobl, D. Starnes It has also been mentioned in the research work of et al .

Research results:

In Uzbekistan, national handicrafts, cultural heritage of the people, preservation of traditional national values, care for craftsmen have risen to the level of state policy. Preservation and development of national culture, restoration of tradition in the production of handicrafts has become a natural process. In order to fully support the national handicrafts, a number of funds and associations have been established in the country. The decrees of the President of the Republic of Uzbekistan and government decisions are of great importance in the development of folk arts and crafts.

On March 24, 1997, the Decree of the First President of the Republic of Uzbekistan I.A. Karimov "On measures of state support for the further development of folk arts and crafts" was published . According to the decree, one of the important tasks is to provide practical assistance to local craftsmen who produce high-quality handicrafts at home. In order to provide economic support to artisans, they were exempted from income tax for up to five years, and the duty on folk handicrafts exported from the republic was abolished. This decree raised the development of handicrafts to a higher level. At the same time, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated March 31, 1997 "On measures to support the further development of folk arts and crafts" through the state has become important . Opportunities have been used to increase the role of folk arts and crafts in the development of national culture, to revive the centuries-old traditions and types of handicrafts and to provide state support to folk artisans. At the same time, to provide moral and material assistance to folk artisans who produce art at home in a market economy, providing them with local raw materials, tools and small mechanization, holding exhibitions and auctions, organizing a network of specialized shops for the sale of finished

products practical work has been done for. In particular, the provision of practical assistance in creating the necessary conditions for the training of young people in the skills of masters of folk art is one of the most important tasks of local governments, ministries and departments. From April 1, 1997, the exemption from income tax for a period of 5 years for individuals engaged in individual labor in the production of national handicrafts and applied arts in the home environment, duly registered with authoritis and tax authorities, has become extremely important for the handicraft industry . In order to encourage the services of the best representatives of national crafts and applied arts and their contribution to the further development of national culture and the training of talented students, the honorary title of "People's Master of the Republic of Uzbekistan" was established on May 1, 1998 .

It should be noted that the attention to national crafts has increased significantly. Proof of this is the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 1, 2008 "On additional measures to stimulate the development of folk arts and crafts ."

Encouraging the further development of folk arts and crafts, creating favorable conditions for the involvement of the general population, especially young people, in the field of folk art is becoming increasingly important in public policy. Also, the exemption from fixed taxes until April 1, 2010 of individuals engaged in individual labor activity in the production of folk arts and crafts at home, created new opportunities for more rapid and effective development of the industry.

Thanks to the attention paid by the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev, a new era in the development of national crafts has begun. This process is especially evident in his policy on the development of handicrafts and tourism. It envisages comprehensive coverage of the ancient history and cultural life of our people, wide demonstration of the multifaceted Uzbek national handicrafts, which are our intangible cultural heritage, and promotion of its unique examples. In addition, in order to further strengthen the ties of friendship and cooperation between different peoples, strengthen cultural and humanitarian ties at the international level, preserve and revive the professional traditions and schools of handicrafts passed down from generation to generation, the President of Uzbekistan signed a decree on November 17, 2017. The Decree "On measures for the development and comprehensive support of artisans" serves as an important guide in this regard. The document identifies the following as the main directions of further development of national handicrafts, folk arts and crafts in the country: increase efficiency, and on this basis create new jobs; secondly, assistance to craft entities in state registration, allocation of land and buildings, connection to engineering and communication networks, uninterrupted supply of equipment, tools, raw materials and materials, implementation of effective measures to provide them with soft loans; third, the establishment of craft development centers in cities and districts with a wide range of folk crafts and creative traditions, the restoration and further development of unique types of crafts, the formation of market infrastructure for the supply of handicrafts to consumers; fourth, to encourage the export of handicrafts, to promote the presentation of national handicrafts at exhibitions and fairs abroad.

On November 1, 2018, the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev adopted a resolution "On preparations for the II - International Crafts Festival ." It can be said that on November 1, 2018, every two years in Kokand to organize the International Crafts Festival, for the first time this festival and a scientific-practical conference on "Prospects for the development of crafts and folk arts" on September 10-15, 2019. The resolution of the President of the Republic of Uzbekistan was adopted. Also, the President of the Republic of Uzbekistan on August 23, 2021 adopted a resolution on holding the International Ceramics Forum and Exhibition and Trade of Ceramic Products. Today, about 2,000 artisans work in Fergana region. 304 projects aimed at developing handicrafts in 2018-2019 are being implemented in the region. The international

festival “Atlas holiday”, which is traditionally held in Margilan, plays a special role in the promotion of national handicrafts around the world.

The traditional International Crafts Festival in Kokand, initiated by the head of our state, will serve to continue the work in this direction at a new stage.

The city of Kokand has long been known as a place of national handicrafts, and the values of handicrafts are passed down from generation to generation. Students are diligently learning ancient crafts such as wood carving, knife-making, carving, and blacksmithing. At present, significant work is being done to develop the industry and increase tourism. For example, a handicraft and tourism complex is being built in the city. The Ministry of Employment and Labor Relations, the Youth Union of Uzbekistan and the Craftsmen's Association are implementing the project "Master-Apprentice: Kokand Experience". President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoev took part in the opening ceremony of the festival of handicrafts and delivered a speech. 111 prestigious organizations from 72 countries have registered to participate in this international festival. In particular, more than 200 artisans from 5 continents participated in 24 directions. It should be noted that the city of Kokand was recently awarded the title of "City of World Craftsmen." Only 30 cities in the world have been awarded the title of World Craftsman City since 2014. Kokand was the thirty-first city to be awarded the title and the first city in the Commonwealth of Independent States.

(World Craft Council) The World Craft Council was established in 1964. The international organization works to develop world crafts, exchange experiences between craftsmen, further expand cooperation between organizations working in the field of handicrafts and support artisans. In March 2019, the Association of Craftsmen of the Republic of Uzbekistan became a member of the World Council of Craftsmen.

The fact that in July 2021, Turkish Foreign Minister Mevlut Cavusoglu visited Uzbekistan during his visit to Uzbekistan, especially in the Fergana Valley and Kokand, is a clear evidence of the fact that our country's handicrafts are in the spotlight of foreign countries .

Conclusions:

The development of any nation is determined by the level of its culture and art. In turn, the attitude of the state to culture and art determines the level of development of society. During the years of independence, the social status of craftsmen has significantly increased. Preservation of national values of the Uzbek people, restoration and promotion of forgotten traditions in national crafts have risen to the level of state policy. In particular, the title of "People's Master" of Uzbekistan was established and a number of craftsmen were awarded the title of "academic".

In the context of the development of the tourism industry and the market economy in Uzbekistan, a market for the production of national handicrafts has been formed. National handicrafts formed the basis of the gift market, that is, the basis of the handicraft trade. Organizations and associations such as “Usto”, “Ustozoda”, “Hunarmand”, “Musavvir” were opened in the republic, and their regional branches were established.

Due to Uzbekistan's economic, social and cultural ties in the international arena, it pays special attention to the promotion of folk handicrafts as a national heritage, thus gaining a place in the system of modern civilization and contributing to world culture.

There is also a growing focus on national crafts in countries around the world, which has aroused great interest, especially in Europe and America. The trade of national handicrafts in the markets of the world countries is growing and developing. As a result, the income of artisans and home-based workers is increasing and their economic situation is improving.

In conclusion, it can be observed that the development of national crafts has reached a new stage in public policy. Measures are being taken to support craftsmen and masters, to improve the

activities of teacher-student schools, to promote vocational education, to improve domestic and foreign tourism, and to create new jobs.

References:

1. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни // Шарқ. - Тошкент, 2001, 266-бет. (Shoniyozov K. The process of formation of the Uzbek people // Sharq. - Tashkent, 2001, p. 266.)
2. Pander K. Zentralasien. Ostfildern: DuMont Reiseverlag. 2005. B. 384; Judith Peltz. Usbekistan entdeckan. Berlin. 2007. - B. 290.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. Тошкент.: 1997 йил. март. №3. - Б.21-22. (Bulletin of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. Tashkent.: 1997. mart. №3. - P.21-22.)
4. Халқ сўзи. 1998 йил. 3 май. (The word of the people. 1998. May 3.)
5. Халқ сўзи. 2008 йил 4 апрел. (The word of the people. 2008. April 4.)
6. Шоёқубов Ш. Ҳунармандчилик қанот ёймоқда // Гулистон.-Тошкент, 1995. №3. - Б. 24. (Shoyoqubov Sh. Craftsmanship is spreading its wings // Gulistan.-Tashkent, 1995. №3. - B. 24.)
7. Алиева С. Риштоннинг мовий сополи // Санъат. -Тошкент, 1998. №1-3. - Б. 34-35. (Alieva S. Rishtan's blue pottery // Art. -Tashkent, 1998. №1-3. - B. 34-35)
8. Қурбонова М. Бухоро тандирсозлари // Гулистон. –Тошкент, 1991. №11. - Б. 28. (Qurbonova M. Bukhara tandoors // Gulistan. –Tashkent, 1991. №11. - B. 28.)
9. https://lex.uz/docs/4082255
10. https://lex.uz/docs/1334899
11. https://daryo.uz/2021/07/16/turkiya-tashqi-ishlar-vaziri-mevlut-chavushogluning-fargonaga-tashrifi-suratlarda/

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / OUTLINE

I SHO‘BA: SHAXS, INSON VA JAMIYAT

1.	**OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA XOTIN-QIZLAR MASALALARI BO‘YICHA MASLAHAT KENGASHLARI FAOLIYATIDA XOTIN-QIZLARNING JAMIYATDAGI ROLINI OSHIRISH MASALALARI** **Axunova Gulchexra Nazarovna** Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori, O‘zbekiston-AQSH do‘stlik jamiyati raisi, O‘zbekiston xotin-qizlar “Olima” uyushmasi a’zosi	6-10
2.	**ЎРТА ОСИЁ МУТАФФАКИРЛАРИ АСАРЛАРИДА БАҒРИКЕНГЛИК ҒОЯСИНИНГ ТАЛҚИН ҚИЛИНИШИ МАСАЛАСИГА ДОИР** **Раҳбархон Ҳамидовна Муртазаева** Ўзбекистон Миллий университети, Тарих факультети Ўзбекистоннинг энг янги тарихи кафедраси профессори, тарих фанлари доктори, Ўзбекистон хотин-қизлар “Olima” уюшмаси раиси	11-17
3.	**TA’LIM MUASSASALARIDA IJTIMOIY -MA’NAVAIY MUHITNI ARQAROR TA’MINLASHDA XOTIN-QIZLARNING O‘RNI, TALABA QIZLARNING KIYINISH MADANIYATI** **Abduraxmanova Farida Yo‘ldashevna** O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi «Oila va gender» ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lim boshlig‘i, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent	18-22
4.	**PROFESSOR NURBAY CABBAROV** **Almaz Ülvi (BİNNƏTOVA),** AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, “Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri” şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor Bakı,	23-30
5.	**ЖАМИЯТДА ХОТИН-ҚИЗЛАРГА ЯРАТИЛГАН ИМКОНИЯТЛАР – МИЛЛАТ РАВНАҚИ ЙЎЛИДА** **Рузиева Д.И.** ТДИУ, иқтисод фанлари доктори (DSc), professor	31-33
6.	**ZO‘RAVONLIK IJTIMOIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA** **Shomurotova Nigoraxon Nabijonovna,** Psixologiya fanlari nomzodi., University of business and science universiteti professori v.b.	34-39
7.	**ИЛМИЙ НАЗАРИЯЛАР КОНТЕКСТИДА ИНСОН КАМОЛОТИ (фаоллик феномени мисолида)** **Садриддинов Суҳроб Рустамжонович** Тошкент халқаро молиявий бошқарув ва технологиялар университети психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент	40-45
8.	**HOZIRGI O‘ZBEK HIKOYACHILIGINING YETAKCHI TAMOYILLARI** **E’zozxon Qobilova** Qo‘qon universiteti dotsenti, **Zumradxon Teshaboyeva** doktorant, **Sug‘diyona Ergasheva** Qo‘qon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi	46-49
9.	**ICHKI ISHLAR PROFILAKTIKA INSPEKTORLARINING AHOLINING HUQUQIY MADANIYATI DARAJASINI YUKSALTIRISH VA JAMOATCHILIK FIKRINI O’RGANISH BORASIDAGI VAZIFALARI** **Temirova Mashhura Muhammadaminovna** Qo’qon Davlat pedagogika insituti dotsenti (PhD)	50-54
10.	**TARBIYA DARSLARIDA TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM** **Valixanova Nigora Abdukaxxorovna,** “University of economics and pedagogy” NOTM professori v.b., p.f.f.d. (PhD)	55-58

11.	**ДЕТСТВО В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ** **Самира Рахимова** старший преподаватель кафедры «Дошкольное образование» филиала РГПУ им. А.И. Герцена в Ташкенте	59-64
12.	**RAQOBATBARDOSHLIK TUSHUNCHALARINING MOHIYATI VA TAVSIFLANISHI** **Vaisov Dilshod Ibodullayevich** “Ma’mun” NTM, Buxgalteriya hisobi va biznes boshqaruvi kafedrasi o’qituvchisi	65-69
13.	**FARG`ONA VODIYSI TARAQQIYPARVAR JADIDCHILARI** **Abdurazaqova Feruzaxon** “University of economics and pedagogy” ijtimoiy- gumanitar fanlar kafedrasi	70-74
14.	**AMIRIY IJODIDA TASAVVUFNING O‘RNI** **Imomaliyeva Musharrafxon Ilhomjon qizi** Qo‘qon universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi, O‘zRFA doktoranti	75-79
15.	**SHAXSNING IJTIMOIYLASHISH JARAYONINING PSIXOLOGIK ASOSLARI** **Dauletova Go’zal Muratbaevna** Qoraqalpoq Davlat Unuversiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi **Ahadov Feruzbek Vafo o‘g‘li** Qoraqalpoq Davlat Unuversiteti, Pedagogika va psixologiya kafedrasi talabasi	80-84
16.	**MAKTABGACHA YOSHDAGI OGIR NUTQ BUZILISHIGA EGA DIZARTRIK BOLALARNING MUAMMOLARI VA BARTARAF ETISH YO‘LLARI** **Yuldashev Sodirjon Jurayevich** Qo‘qon universiteti Ta’lim kafedrasi o’qituvchisi	85-88
17.	**O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIGINING HUQUQIY ASOSLARI: IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL** **Adxamxo‘ja Isaxo‘ja o‘g‘li Abdullaxo‘jayev** Qo‘qon universiteti “Ta’lim” kafedrasi falsafa o‘qituvchisi	89-93
18.	**IJTIMOIY PSIXOLOGIK MOSLASHUV ILMIY TAHLIL OBYEKTI SIFATIDA** **Jabborova Musharraf Zafarbek qizi** Qo’qon Universiteti Andijon filiali assistenti, Andijon davlat universiteti doktoranti	94-98
19.	**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA DIQQATNI RIVOJLANTIRISH USULLARI** **Maxkamova Mastura Baxromjon qizi** Qo‘qon Universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi	99-102
20.	**BOSHLANG’ICH TA’LIMDA O’QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH** **Inoyatova Dilnoza** Qo’qon Universiteti “Ta’lim” kafedrasi o’qituvchisi	103-107
21.	**XALQ PEDAGOGIKASI ASOSIDA TALABALARDA VATANPARVARLIKNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI** **Tursunov Sardorbek Akmaljon o‘g‘li** NamDU mustaqil tadqiqotchisi	108-111
22.	**NEYROGIMNASTIKANING MAKTABGACHA YOHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIGA TA’SIRI, O‘RNI VA AHAMIYATI** **S.A.Maxmudova** Qo’qon unversiteti “Ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi **Qambarova Yoqutxon Obidjon qizi** Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi	112-115
23.	**BOLALARDA MEHNAT TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH** **Sanginova Gulnoza Baxodirovna** Qo‘qon universiteti, “Ta’lim kafedrasi” o‘qituvchisi	116-119
24.	**SHAXS SHAKLLANISHIDA TA’SIR ETUVCHI ICHKI-TASHQI OMILLAR VA FANLAR INTEGRATSIYASI** **Ashurova Gulru Oxunovna** Qo’qon universiteti Ta’lim kafedrasi o’qituvchisi **Muxtorov Alijon Xoliq o’g’li,** Qo’qon univeristeti Psixologiya yo’nalishi 4-kurs talabasi	120-125

25.	**O‘SMIRLIK DAVRIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI** **Toshtemirova Nigora Ibrohimovna** Kokand universiteti Andijon filiali, Pedagogika, psixologiya va filologiya kafedrasi o’qituvchisi, Andijon davlat universiteti tayanch doktaranti	126-129
26.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING HISSIY INTELLEKTINI OSHIRISHDA KITOB O‘QISHNING AHAMIYATI** **Inoyatova Dilnoza** Qo’qon Universiteti “Ta’lim” kafedrasi o’qituvchisi	130-134
27.	**ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖИ** **Рахимова Ихлос Рахматовна,** УрГУ, преподаватель	135-138
28.	**ИНТЕГРАЦИЯ МЕЖДУ ОБРАЗОВАНИЕМ И ПРОИЗВОДСТВОМ** **Юлдашева Гулора Гулумовна** УрГУ, старший преподаватель	139-142
29.	**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA BAHOLASH JARAYONINING AFZALLIKLARI VA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRUVCHI, ADABIY-NUTQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRUVCHI VOSITA SIFATIDA** **O‘smanova Diloromxon Ziyodinovna** Andijon davlat pedagogika instituti, Tayanch doktoranti	143-146
30.	**PEDAGOGIK MAHORAT – O‘QITUVCHINING KASBIY RIVOJLANISHIDA MUHIM OMIL SIFATIDA** **Otamirzayeva.K.I.** doktorant, NamDU O‘zbekiston Respublikasi	147-151
31.	**RIVOJLANGAN TARAQQIYOT ASRIDA YOSHLAR MUOMMOLARI: YECHIM VA MULOHAZALAR** **Ibragimov Oybek Alisher o'g'li** Qo‘qon universiteti magistranti	152-155
32.	**JADID MILLIY ADABIYOTINING VUJUDGA KELISHI VA JADID IJODKORLARI TOMONIDAN ILGARI SURILGAN G’OYALAR** **Mo’ydinova Irodaxon Abdumannob qizi** Qo’qon universiteti boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi	156-161
33.	**TURKISTON O’LKASIDA USULI JADID MAKTABLARNING TASHKIL ETILISHI VA ULARNING FAOLIYATI** **Mo’ydinova Irodaxon Abdumannob qizi** Qo’qon universiteti boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi	162-165
34.	**YOSH SHAXSLARDA PSIXOLOGIK STRESSGA JAVOBAN METABOLISM REAKTSIYALARI** **Shokirova Oygul Dilshodbek qizi** Qo’qon University Andijon Filiali talabasi	166-169
35.	**ОПЫТ ЗАРУБЕЖНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫМ ДОГОВОРАМ** **Гавхар Мухутдинова** Ўзбекистон Миллий университети, “Хуқуқий фанлар” кафедраси ўқитувчиси **Миршохид Рахимжонов** Ўзбекистон Миллий университети, “Юриспруденция” таълим йўналиши, 1 -курс талабаси	170-176

II SHO‘BA YURISTPRUDENSIYA

36.	**“YEVROSIYO” MINTAQASI LANDSHAFTI REYETROPROSPEKTIV TAHLIL** **Tog’ayeva Dilnoza Miraxmatovna** O’zbekiston davlat jahon tillari unversteti tayanch doktoranti	178-181
37.	**ASOSIY ISHLAB CHIQARISH HARAJATLARI VA UNING HUQUQIY ASOSLARI** **Zulayho Maxammadshakirovna Salahiddinova** Qo‘qon Universiteti mustaqil izlanuvchisi	182-185
38.	**YURIDIK TA’LIMNING AHAMIYATI** **Barhayotov Firdavsbek Barhayot o‘g‘li** TIU Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi	186-188

III SHO‘BA. TURLI IQTISODIY SOHALAR

39.	**XALQARO SAVDONI ERKINLASHTIRISH KONTEKSTIDA BOJXONA ORGANLARI FAOLIYATINING EKOLOGIK JIHATLARI** **Muratova Shohista Nimatullayevna** Bojxona qo‘mitasining Bojxona instituti kafedra boshlig‘i, i.f.d., professor	190-193
40.	**UNIVERSITET BRENDI IMIDJINI O'LCHASH UCHUN INNOVATSION MODELNI QO'LLASH** **Ostonaqulova Gulsaraxon Muhammadyoqub qizi** Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti, «Marketing» kafedrasi, professori, iqtisodiyot fanlari doktori	194-199
41.	**O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA INNOVATION MARKETING QO‘LLASH ASOSIDA SOHANI TAKOMILLASHTIRISH** **Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxo’ja qizi** Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti, «Marketing» kafedrasi, professori, iqtisodiyot fanlari doktori	200-205
42.	**TIJORAT BANKLARI FAOLIYATINI TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH** **Murodova Dilnoza Choriyevna** Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, Iqitsodiyot fanlari doktori, (DSc)	206-211
43.	**БИЗНЕС ТУЗИЛМАСИНИНГ КОГНИТИВ УСТУНЛИК ТИЗИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ** **Матёқубова Дилфуза Олимбоевна** Урганч давлат университети, доцент	212-217
44.	**КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШДА ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ АҲАМИЯТИ** **Баратов Саъдулла Норжигит ўғли** ТДИУ Самарқанд филиали катта ўқитувчиси, и.ф.ф.д.,	218-222
45.	**MARKETING TADQIQOTLARI – EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHI SIFATIDA** **Xojiyev Elshod Yoqub o‘g‘li** Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Marketing kafedrasi dotsenti, PhD	223-227
46.	**MOLIYAVIY HISOBNING XALQARO STANDARTLARI (IFRS) BO’YICHA MOLIYAVIY HISOBOTNI TAYYORLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI** **Matkuliyeva Sanabar Ismailovna** Ma’mun universiteti NTM, Buxgalteriya hidobi va biznes boshqaruvi kafedrasi dotsenti v.b. **Saidova Marhabo** Ma’mun universiteti NTM Iqtisodiyot yo’nalishi 3-bosqich talabasi	228-233
47.	**RAQAMLI INFRATUZILMANING IQTISODIY SAMARADORLIGI** **Toxirov Rustam Solijonovich** Qo’qon universitetning Raqamli texnologiyalar va matematika kafedrasi katta o’qituvchisi **Elmurodov Mukhammadkodir** Qo’qon universiteti talabasi	234-239
48.	**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING KAPITALINI BAHOLASH NAZARIY JIHATLARI.** **Turanboyev Boburjon Qodirjon O‘g‘li** Qo‘qon universiteti “Xalqaro turizm va iqtisodiyot” kafedrasi o‘qituvchisi	240-244
49.	**BARQAROR TRANSPORT TIZIMLARI VA HUDUDIY IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHINING O‘ZARO BOG’LIQLIKLARI** **Karimboyev Dilshod Davronbek o’g’li** Ma’mun Universiteti, „Buxgalteriya hisobi va biznes boshqaruvi” kafedrasi stajor-o’qituvchisi	245-249
50.	**MOLIYA SEKTORI TASHKILOTLARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNI XALQARO TAMOYILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH** **Umidjon Jo‘rayev Sho‘xratjon o‘g‘li,** Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi	250-254
51.	**XULQ-ATVOR MOLIYASINING ASOSLARI VA UNING INVESTORLARNING QAROR QABUL QILISHDAGI O’RNI** **Yuldasheva Nilufarxon A’zamjon qizi,** Qo’qon Universiteti, o’qituvchi	255-259

52.	**O‘ZBEKISTONDA KRIPTOVALYUTA VA KRIPTO-BIRJALARNI JORIY QILISH MEHANIZMLARI** **Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li** Qo’qon Universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi	260-263
53.	**OPPORTUNITIES TO CREATE NEW JOBS IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A "GREEN" ECONOMY** **Jumaniyozov Feruzbek Dilshod o‘g‘li** “Ma’mun universiteti” NTM, Buxgalteriya hisobi va Biznes boshqaruvi kafedrasi o’qituvchisi	264-267
54.	**KATTA MA’LUMOTLAR TAHLILIDA EHTIMOLLAR NAZARIYASI VA MATEMATIK STATISTIKANING QO‘LLANILISHI** **Tojiyeva Muhabbatxon Mansurjon qizi** Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi	268-272
55.	**MILLIY IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA XALQARO MOLIYA MUNOSABATLARINING TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI** **Umidjon Jo‘rayev Sho‘xratjon o‘g‘li** Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi	273-276
56.	**ICHKI AUDITNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILLARI** **Mexmonaliyev Ulug‘bek Erkinjon o‘g‘li** Qo‘qon Universiteti, Xalqaro Turizm va Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi	277-279
57.	**VALYUTA KURSLARINING MILLIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI** **Abdullajonov Davronjon Shokirjon o’g’li** Qo’qon Universiteti kafedrasi o’qituvchisi	280-283
58.	**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH BO‘YICHA MARKETING STRATEGIYALARINI QO`LLASH** **Melibayeva Gulxon Nazrullaevna** Qo`qon Universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi o`qituvchisi	284-289
59.	**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING FOND BOZORIGA KIRISH IMKONIYATLARI** **Boburmirzo Xursanaliyev** Qo‘qon universiteti mustaqil tadqiqotchisi	290-293
60.	**XIZMAT KO‘RSATISHNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI** **Ergasheva Aziza Farmonovna,** Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti	294-299
61.	**AYOLLAR TADBIRKORLIGINI QO’LLAB-QUVVATLASHNING HUQUQIY-IJTIMOIY ASOSLARI** **Ismoilova Sarvinoz Qahramon qizi** Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti	300-303
62.	**KICHIK BIZNESDA AHOLI BANDLIGINING VA KICHIK BIZNESNING YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI ULUSHINING RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR IQTISODIYOTIDAGI AHAMIYATI** **Yusupov Abbosxon Aliyevich,** Qo‘qon universiteti Mustaqil tadqiqotchi	304-308
63.	**XORIJIY TAJRIBA ASOSIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH** **Toxirov Rustam** Qo‘qon universiteti doktoranti	309-313
64.	**MAMLAKATIMIZDA HUDUDIY MIQYOSDA KICHIK BIZNESGA SARMOYA KIRITISH BO‘YICHA TADQIQOTLAR** **Toxirov Rustam** Qo‘qon universiteti doktoranti	314-318
65.	**QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDA INVESTOR PORTFELINI MATEMATIK MODELLASHTIRISH** **Madreymova Shirin Urazbayevna** O‘zbekiston Milliy universisteti, matematik iqtisodiyot magistranti va mustaqil izlanuvchi	319-324
66.	**CHAKANA SAVDO KORXONASINING MOHIYATI VA UNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O`RNI** **Qilicheva Kamola Shonazarovna** Urganch davlat universiteti, magistrant	325-329

67.	**O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONI: MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH YO'NALISHLARI** **Xursanaliyev Asrorbek Begnazar o‘g‘li** Qo‘qon universiteti talabasi **Elmurodov Mukhammadkodir** Qo‘qon universiteti talabasi	330-335
68.	**SANOAT KORXONALARINI YASHIL TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI** **Turg‘unov Jasurbek Alimardon o‘g‘li** ORCID: 0000-0002-1161-8960 **Rustamov Muhammadazizxon Ulug‘bek o‘g‘li** Qo‘qon univeristeti Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi	336-341
69.	**O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING UMUMIY BANDLIKDAGI O‘RNI** **Nasirov Oybek Shukur’onovich** Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi	342-347
70.	**KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING JAMI ISHLAB CHIQARILGAN SANOAT MAHSULOTLARI (XIZMATLARI)DAGI ULUSHI** **Nasirov Oybek Shukur’onovich** Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi	348-351
71.	**KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING MILLIY IQTISODIYOTDAGI O‘RNI VA HUKUMATNING SOHA RIVOJIGA OID CHORA-TADBIRLARI** **Xudoberganov Qobuljon Mirzatolib o‘g‘li** Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi	352-354
72.	**QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI MILLIY IQTISODIYOTNING BARQARORLIGINI OSHIRISH** **Xudoberganov Qobuljon Mirzatolib o‘g‘li** Xalqaro Turizm va Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi	355-360

IV SHO‘BA. SOG'LIQNI SAQLASH VA TIBBIYOT FANLARI

73.	**ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ КОРЫ ИВЫ И ПРИМЕНЕНИЕ В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ** **Киргизов Шахобиддин Мираимович** Д.Х.Н, профессор, Андижанский государственный университета. **Журабаев Аборбек Одилжонович** Ассистент Кокандского университета Андижанского филиала **Бориев Рашидбек Октамович** Соискатель, Андижанский государственный университета.	362-366
74.	**XAFAQON KASSALLIGI PROFILAKTIKASINING TABIIY USULLARI** **Razzakov Nabijon Alijonovich,** PhD, dotsent Kokand university Andijon filiali **Tillavoldiyeva Mohichehra Akromjon qizi,** Assistant Kokand university Andijon filiali	367-371
75.	**ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПО ПРЕДМЕТУ КЛИНИЧЕСКАЯ АНАТОМИЯ** **Тулеметов Сабиржан,** Alfraganus University, кафедра Медицина, к.м.н., доцент	372-376
76.	**ИЗУЧЕНИЕ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА ЩАЛФЕЯ И ЕЁ ПРИМИНЕНИЕ В МЕДИЦИНЕ** **Усманова Саида Гуламовна** PhD, доцент. Андижанский филиал Кокандского университета **Аъзамжонова Феруза Рахимжон кизи** Ассистент. Андижанский филиал Кокандского университета **Раззаков Набижон Алижанович** PhD, доцент .Андижанский филиал Кокандского университета	377-382
77.	**UYQUSIZLIK KASSALLIGINI DAVOLASHDA QO‘LLANILADIGAN DORIVOR O‘SIMLIKLARNING KIMYOVIY TARKIBI** **Jalilova Sevara Tavakkaljon qizi,** Assistant Kokand university Andijon filiali **Razzakov Nabijon Alijonovich,** PhD, dotsent Kokand university Andijon filiali	383-387

78.	**БРОНХИАЛЬНАЯ АСТМА И ПРОФИЛАКТИКА** **Мирзаева Мехриноз Мамиржон кизи** Ассистент Андижанский филиал Кокандского университета	388-392
79.	**РОЛЬ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ НАУК В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ПРИМЕРЕ БИОФИЗИКИ** **Нурматова Феруза Бахтияровна** Ташкентский государственный стоматологический институт, заведующая кафедрой Биофизики и информационных технологий в медицине	393-398
80.	**APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICAL EDUCATION AND MEDICAL DIAGNOSTICS** **Elyor Akimovich Valitov,** Fergana Medical Institute of Public Health, Assistant of the Department of Biophysics and Information Technology of Biomedical Engineering, Fergana,	399-406
81.	**RAQAMLI TIBBIYOT AMALDA** **Abduganieva Sh.X., Usmonova N., Alimjanova L.** Toshkent davlat stomatologiya instituti	407-410
82.	**DORIVOR O‘SIMLIKLARGA BOY BO‘LGAN ERBERIDACEAE OILASI** **Mannobov Omadbek Ozodbek o‘g‘li** Andijon davlat unverstiteti tabiiy fanlar fakulteti biologiya talim yo‘nalishi talabasi	411-415

V SHO‘BA. QISHLOQ XO'JALIGI VA VETERINARIYA

83.	**O‘TLOQI-BOTQOQ TUPROQLAR SHAROITIDA MOSHNING DURDONA NAVI SIMBIOTIK FAOLIYATIGA YETISHTIRISH OMILLARINI TA’SIRINI O‘RGANISH** **Atabayeva Halima Nazarovna** Toshkent davlat agrar universiteti Agrobiologiya fakulteti, q.x.f.d.professor **Idrisov Xusanjon Abdujabborovich** Farg‘ona davlat universiteti Agrar qo’shma fakulteti, q.x.f.f.d (PhD), dosent	417-421
84.	**MOSH (Phaseolus aureus Piper) NAVLARINI BARG YUZASI RIVOJLANISHIGA EKISH ME’YORI VA MUDDATINI TA’SIRI** **Atabayeva Halima Nazarovna** Toshkent davlat agrar universiteti Agrobiologiya fakulteti, q.x.f.d.professor **Idrisov Xusanjon Abdujabborovich** Farg‘ona davlat universiteti Agrar qo’shma fakulteti, q.x.f.f.d (PhD), dosent	422-426
85.	**DEVELOPMENT OF POLYMERIC DOSAGE FORMS OF THE ANTIBACTERIAL COMPOUND ETHONIUM** **Urinova Zebo Khudoyorovna** Doctoral student at Samarkand State University **Babaev Tuygun Mirzaakhmedovich** Professor of the National University of Uzbekistan, Doctor of Chemical Sciences **Karimov Makhmud Muratovich** Associate Professor of the National University of Uzbekistan, Doctor of Chemical Sciences **Mavlonova Sevinch Hasan kizi** Chirchik branch Tashkent Medical Academy	427-432
86.	**INVESTIGATION OF THE POSSIBILITY OF REUSE OF WATER FROM A MAN-MADE RESERVOIR IN THE WATER SUPPLY OF ALMALYK MMC** **Djabbarova B.I. –** assistant at the department of Metallurgy **Samadov A.U. –** doctor of Technical sciences, prof. **Karimov M.M. –** doctor of Chemistry, prof. Tashkent State Technical University Almalyk branch	433-439
87.	**IMPORTANCE OF IMPROVING AGRICULTURAL EFFICIENCY** **Butanova Dilnoza Rustamovna** Ma’mun NTM Buxgalteriya hisobi va biznesni boshqarish kafedrasi v.b dotsenti	440-444

88.	**BUXORO VILOYATIDA QISHLOQ XO‘JALIGI VA IJTIMOIY-IQTISODIY TENGLIKNI TA’MINLASH CHORA-TADBIRLARI** **Shamsiyeva Nigora Rafiq qizi** Zarmed universiteti Aniq, tabiiy, muhandislik fanlari va iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi	445-449

VI SHO‘BA. BARQAROR ATROF-MUHIT

89.	**СЕЛЕКТИВНЫЕ ГЕТЕРОГЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПОЛЕ ЛАЗЕРНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ** **Захидова Мавлюда Абдукаримовна,** Национальный Университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, д.ф.м.н., профессор	450-456
90.	**PIPERIDIN XOSILALARI ASOSIDA METALL KOMPLEKS BIRIKMA SINTEZI. KOMPLEKS BIRIKMANING FIZIK-KIMYOVIY TAHLILI** **Maksumova Oyto’ra Siddikovna** Toshkent kimyo-texnologiya instituti, professor **Mamatkulova Sadoqat Olimovna** Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali	457-462
91.	**ICHIMLIK SUVI SIFATI MUAMMOLARI VA YECHIMLARI** **Sherqo‘ziyeva Go‘zal Faxritdinovna** **“**Atrof muhit gigiyenasi” kafedrasi dotsenti.,t.f.n., **Salomova Feruza Ibodullaevna** “Atrof muhit gigiyenasi” kafedrasi professor,t.f.d., **Bahriddinova Marjona Nasriddin qizi** “Tibbiy profilaktika ishi” ta’lim yo‘nalishi 4 kurs talabasi., **Toshpo‘latov Bekzod Maxkam o‘g‘li** “Tibbiy profilaktika ishi” ta'lim yo‘nalishi 3 kurs talabasi., Toshket tibbiyot akademiyasi	463-466
92.	**PROBLEMS OF TUNGSTEN MINING AND REGENERATION OF ITS WASTE IN UZBEKISTAN** **Shonazarova Shakhnoza Isakulovna –** teacher, TDTU Almalyk branch **Karimov Makhmud Muratovich –** prof., DSc, TDTU Almalyk branch **Kuchkarova Noila Xusnitdinovna-** Dots, Phd, TDTU Almalyk branch	467-471
93.	**O‘QUVCHILARDA BARQAROR ATROF-MUHIT TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISHDA FIZIKA FANINING O‘RNI** **Eshtuxtarova Orzigul Shonazarova** Katta o‘qituvchi, Jizzax Davlat Pedagogika universiteti	472-478
94.	**TiO_2 ASOSIDAGI FOTOKATALITIK MATERIALLARNING XOSSALARINI SPEKTROFLYUROMETRIK USULDA ANIQALSH** **Tursunova Dilshoda Rahmitdinovna** Katta o‘qituvchi TDTU Olmaliq filiali, **Tojiboyeva Zebo Murot qizi** talaba, TDTU Olmaliq filiali, **Mamatova Ozoda Mansur qizi** talaba, TDTU Olmaliq filiali	479-483
95.	**SOLAR PHOTOCELLS** **Toshpulatova Dildora Xaydarkulovna** Department of Physic Jizzakh State Pedagogical University Jizzakh	484-489
96.	**SIMULATION OF OPTIMAL ANGLE INCLINATION FOR SOLAR PANELS** **Toshpulatova Dildora Xaydarkulovna** Department of Physic Jizzakh State Pedagogical University **Narkulov Saydulla Karimovich** Department of Physics Jizzakh polytechnic Institute	490-494
97.	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA EKOLOGIK TA’LIM VA BARQAROR RIVOJLANISH** **Sadriddinova Zulfiye Mirzaliyevna** Ta’lim kafedrasi o’qituvchisi **Tojiboyeva Madina To‘lanboy qizi** Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi	495-498

98.	**CHENAPODIUM L. TURKUMINING AYRIM TAKSONLARINI BIOMORFOLOGIYASI VA ALLERGIK TA’SIR DARAJASI** **Turaxo’jaeva Nodiraxon Toxirxo’ja qizi** Andijon davlat universiteti magistri **Ergasheva Gulmira Ostonovna** Andijon davlat universiteti, tayanch doktoranti (PhD)	499-501
99.	**ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОИЗВОДСТВ ПОЛИМЕРОВ** **Шокирова С.Н.** Студентка Алмалыкского филиала Ташкентского государственнего технического университета им. И.Каримова	502-505
100.	**QUYOSH PANELLARI SAMARADORLIGINI HISOBLASH** **Igamqulova Zilola Murodovna** Jizzax davlat pedagogika universiteti	506-509

VII SHO‘BA. SAN'AT, MADANIYAT, TURIZM VA SPORT

101.	**САЁҲАТ ТУРИЗМИДА ГАСТРОНОМИК ХИЗМАТЛАР: КЕЧА, БУГУН ВА ЭРТА** **Гавхарой Исроилжон қизи** Ўзбекистон, Андижон давлат чет тиллари институти Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) доцент	511-514
102.	**THEORETICAL VIEWS OF FINE ARTS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF A PRESCHOOL CHILD** **Makhmudova Oybarchin Akhatovna** Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor. Uzbekistan. Kokand University	515-518
103.	**ОТДЫХ ПО СИСИТЕМЕ ВСЕ ВКЛЮЧЕНО В УЗБЕКИСТАНЕ: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ** **Абдусатторов А.А., Баутиста Х., Мустафин М.Р.** Казанский (приволжский) федеральный университет	519-524
104.	**TURIZM SANOATIDA MIJOZLAR BILAN MUNOSABATLARNI BOSHQARISHNING (CRM) O'RNI VA AHAMIYATI** **Rasulov Xamidjon Yakubovich,** Qo‘qon universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi mudiri	525-527
105.	**O‘ZBEKISTONDA TUROPERATORLIK FOALIYATINING RIVOJLANISH HOLATI** **Mamadaliyev Ulug‘bek** Qo‘qon universiteti, Xalqaro hamkorlik departamenti boshlig‘i	528-531
106.	**TURIZM RIVOJLANISH STRATEGIYALARI** **Sultonova Yulduzxon Kamoldinovna** Qo’qon Universiteti o’qituvchisi	532-536
107.	**ZAMONAVIY JISMONIY TABIYA O‘QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENSIYALARI** **Valixanov Saidbek Shoxobidinovich** ADU Fakultetlararo jismoniy madaniyat va sport kafedrasi katta o‘qituvchisi	537-540
108.	**MUSIQANING BOLA HAYOTIDAGI AHAMIYATI** **Allabergenova Nafosat Shuhratovna** Urganch shahar 3-sonli bolalar musiqa maktabi	541-543
109.	**O‘ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI** **Omonjon Umarov** Qo‘qon universtiteti o‘qituvchisi	544-548
110.	**EKSTREMAL TURIZM VA UNING AHAMIYATI** **Umarov Omonjon** Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi	549-551

111.	**GASTRONOMIK TURIZMNING TURIZM SOHASIDA TUTGAN O‘RNI** **Omonjon Umarov** Qo‘qon universtiteti o‘qituvchisi **Parizoda Mirboboyeva** “Mehmonxona va turizmni boshqarish” yo‘nalishi talabasi	552-559
112.	**THE PLANNING AND DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN UZBEKISTAN USING INTERNATIONAL METHODS** **Khayrullaeva Nilufarbegim Nematillo kizi** Lecter of BukhSU, Faculty of Economy and Tourism	560-564
113.	**MEHMONXONA BIZNESIDA XIZMAT KO‘RSATISH SIFATINI OSHIRISH STRATEGIYALARI** **Gulomqodirova Mamura** Qo‘qon universtiteti o‘qituvchisi **Parizoda Mirboboyeva** Qo‘qon universtiteti, “Mehmonxona va turizmni boshqarish” yo‘nalishi talabasi	565-570
114.	**KO‘P TILLI TURIZMDA MADANIY IFODA** **Mulaydinov Farxod,** Qo‘qon universiteti **Po‘latova Ruxshonaxon,** Qo‘qon universiteti, Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs talabasi	571-573
115.	**USING MUSIC FOR EDUCATIONAL PURPOSES** **Mukhtorova Mokhigul Makhmudovna** KU, teacher of Foreign Languages Department	574-577
116.	**TURIZM XIZMAT KO‘RSATISH SOXASIDA BIZNES PSIXOLOGIYANING TUTGAN ROLI** **Gulxon Melibayeva,** Qo‘qon universtiteti o‘qituvchisi **Parizoda Mirboboyeva** Qo‘qon universtiteti “Mehmonxona va turizmni boshqarish” yo‘nalishi talabasi	578-581
117.	**O‘ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI** **Rasulov Xamidjon Yakubovich,** Qo‘qon universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasi mudiri **Musurmonqulova Noila Muhammadsodiq qizi,** Qo‘qon universiteti Turizm va mehmondo‘stlik yo‘nalishi 2-bosqich talabasi	582-586
118.	**XX ASR SAN’ATI: O‘ZBEK AYOLI MILLIY TAQINCHOQLARI MISOLIDA** **Turaboeva Yayra Rustajonovna,** ADU tayanch doktoranti, Qo‘qon Universiteti Andijon filiali katta o‘qituvchisi	587-590
119.	**SPORT BILAN DOIMIY SHUG‘ULLANUVCHI 8-9 YOSHLI YOSHLARINING FUNKSIONAL KO‘RSATGICHLARINING XUSUSIYATLARI** **Alisher Mambetnazarov Arislanbayevich,** 2-kurs Biologiya magistr, Qoraqalpoq davlat universiteti	591-594

VIII SHO‘BA. ILM, FAN, INNOVATSIYA VA TADQIQOTLAR

120.	**FURQATSHUNOSLIK TAKOMILIDA NURBOY JABBOROV TADQIQOTLARINING O‘RNI** **Zebo Qobilova** Qo‘qon universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, filologiya fanlari doktori, professori	596-599
121.	**A NEW APPROACH TO EDUCATION IS A STEP TOWARDS INNOVATION** **Azimbaeva Ranokhan Yuldashevna** Assistant professor of the Department of Foreign Languages Education, Tashkent State University of Economics	600-603
122.	**PLATAGON PLATFORMASIDA ANIMASION KEYS TOPSHIRIQLARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH YO’LLARI** **Muborakxon Ganiyeva** Toshkent Xalqaro universiteti, p. f. n., dotsent.	604-607
123.	**DIRECTIONS OF STRENGTHENING EDUCATION BRAND IN FOREIGN COUNTRIES** **Shakirova Dilfuza Tulkunovna**, TIU, head of Foreign Languages Department	608-613

124.	**LINGVORANGLI OLAM MANZARASI TURLARINING LISONIY TAHLILI** **Akbarova Zuxro Akmaljonovna** FarDU tilshunoslik kafedrasi professori, filologiya fanlari doktori (DSc) **Xoshimova Oydina Shuxrat qizi** NamDU tayanch doktoranti	614-617
125.	**THE USE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN** **Gauhar Djanpeisova** Branch of the A.I. Herzen Russian State Pedagogical University in Tashkent, Head of the Department of Preschool Education, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor	618-623
126.	**СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В БИОМЕДИЦИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ** **Бекназарова Саида Сайфудинновна**, Доктор технических наук, профессор кафедры «Телевидение и медиатехнологии» Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми **Халикова Насиба Юнусовна,** Докторант, Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми,	624-628
127.	**TALABA YOSHLARDA SOG’LOM FIKR YURITISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI** **Erkaboyeva Nigora Shermatovna** Qo’qon DPI Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti, dekani, p.f.d., professor	629-630
128.	**THESAURUSES AND THEIR IMPACT ON SEMANTIC ENRICHMENT AND LANGUAGE PROFICIENCY** **Najmiddinov Muhammadjon G‘ayratjon o‘g‘li** PhD, dots., Dean of Education faculty, Kokand University	631-633
129.	**ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ** **Курбанова Наргиз Насирдинбековна,** Университет экономики и педагогики, доцент кафедры "Гуманитарные науки", кандидат исторических наук	634-638
130.	**TURLI TIZIMGA XOS TILLARDA YUZAGA KELUVCHI QARAMA-QARSHILIK IFODALOVCHI STILISTIK FIGURALAR TADQIQIGA TARIXIY YONDASHUV** **Mamaziyayev Oblaberdi Xudoberganovich** Filologiya fanlari nomzodi, Qo’qon Universiteti dotsenti **Axmadjonov Avazbek Akmaljon o’g’li** Qo’qon Davlat Pedagogika Instituti doktoranti	639-643
131.	**INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI** **Toshpulatova Durdona Komiljon qizi,** Toshkent davlat pedagogika universiteti v.b.dotsenti (PhD)	644-648
132.	**САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ – ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ДЛЯ РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ, НАВЫКОВ И СПОСОБНОСТЕЙ** **Эсонов Мунавваржон Мукимжанович** Старший преподаватель кафедры **Shukurjon Jo’rayev Yusupovich** Преподаватель Кокандского государственного педагогического института **Туракулов Хамидулло Шамсидинович** Старший преподаватель Кокандского государственного педагогического института, (PhD),	649-652
133.	**UCHBURCHAKLAR UCHUN AYRIM TEOREMALARNI KOORDINATALAR METODI YORDAMIDA ISBOTLASH** **Shukurjon Jo’rayev Yusupovich** QDPI matematika kafedrasi o’qituvchisi, **Эсонов Мунавваржон Мукимжанович**	653-658

	QDPI matematika kafedrasi katta o’qituvchisi, **Turakulov Xamidullo Shamsidinovich** QDPI matematika kafedrasi katta o’qituvchisi, (PhD)	
134.	**FAN VA TEXNOLOGIYA RIVOJI: O‘ZBEKISTONNING GLOBAL ILMIY HAMJAMIYATDAGI O‘RNI** **Jumanova Shahnoza Ikromjonovna** Qo‘qon universiteti dotsenti, v.b (PhD)	659-663
135.	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GEMETRIK SHAKLLAR BILAN TANISHTIRISH TEXNOLOGIYASI** **Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich** Qo‘qon universiteti dotsenti, PhD **Ergasheva Madinaxon Rahimjon qizi** Qo‘qon Universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3 kurs talabasi	664-667
136.	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA O‘QITISHNING AYRIM USULLARI** **Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich** Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD **Haydarova Nazira** Qo‘qon Universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3 kurs talabasi	668-671
137.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA BIRNI KETMA-KET QO‘SHISH VA AYIRISHNI O‘RGATISH METODLARI** **Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich** Qo‘qon universiteti dotsenti, PhD **Nabijonova Yulduzxon Umidjon qizi** Qo‘qon universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi	672-675
138.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA BO‘LISH AMALI HAQIDA MA’LUMOT BERISH VA ULAR USTIDA AMALLAR BAJARISH** **Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich** Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD, **Sharafutdinova Madinaxon Iskandarjon qizi** Qo‘qon universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi **Mamajonova Nazokatxon Erkinjon qizi** Uchko‘prik tumani 52-maktab matematika fani o‘qituvchisi	676-680
139.	**QO‘SHISHNING O‘RIN ALMASHTIRISH XOSSASI** **Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich** Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD, **Shorobiddinova Zuhraxon Elyorbek qizi** Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 3-kurs talabasi	681-684
140.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KO‘PAYTIRISH AMALI VA UNING MA’NOSINI O‘RGANISHNING USUL VA METODLARI** **Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich** Qo‘qon Universiteti dotsenti, PhD, **Xafizova Go‘zalxon Olimjon qizi**, Qo‘qon universtiteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi	685-688
141.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA QO‘SHISH AMALINI QAY TARZDA O‘RGATISH METODIKASI** **Mamajonov Sanjarbek Mirzayevich** Qo‘qon universiteti dotsenti, PhD **Yuldasheva Zarnigor** Qo‘qon universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi.	689-692
142.	**ПОСТРОЕНИЕ ФУНКЦИИ ГРИНА ЗАДАЧИ ДЛЯ УРАВНЕНИЯ ЧЕТВЕРТОГО ПОРЯДКА С КРАТНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ** **Мамажонов Санжарбек Мирзаевич** Доцент Кокандского университета, PhD	693-700

143.	**XALQARO BAHOLASH TADQIQOTLARI- MILLIY TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRUVCHI KONTSEPTSIYA SIFATIDA** **Matkarimov Akramjon Muxtorovich** “Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti, pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)	701-705
144.	**CHEGARALANMAGAN SOHADA TRIKOMI TENGLAMASI UCHUN NOLOKAL CHEGARAVIY SHARTLI CHIZIQLI TESKARI MASALA** **Turakulov Xamidullo Shamsidinovich** Qo‘qon davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, PhD. **Shukurjon Jo‘rayev Yusupovich** QDPI matematika kafedrasi o‘qituvchisi, **Esanov Munavvarjon Mukimjonovich** QDPI matematika kafedrasi katta o‘qituvchisi,	706-710
145.	**KOMPLEKS BIRIKMALAR MAVZUSINI O‘QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH** **Usmonova Saida Gulomovna** Qo‘qon Universiteti Andijon filiali, PhD, dosent **Jamolova Xafiza Muxammadjonovna**, Assistent	711-714
146.	**ADABIYOT DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH-SAMARALI VOSITA SIFATIDA** **B.Abdurahmonova,** QDPI dotsenti **Z.Xasanova,** QDPI talabasi	715-717
147.	**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ПОЙДЕВОРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА СТАТИСТИКА СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ОЛИМА АЁЛЛАРНИ РОЛИ** **Маткаримова Интизор Атабаевна** “Маъмун университети” Нодавлат таълим муассасаси, “Бухгалтерия ҳисоби ва бизнес бошқаруви” кафедраси, Иқтисодиёт фанлари бўйича PhD. **Турдиниёзова Нигина Бекниёз қизи** “Маъмун университети” Нодавлат таълим муассасаси, 4-курс, ИҚК 21-1.	718-723
148.	**ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ УЗБЕКСКИХ ШКОЛ В УСЛОВИЯХ МНОГОЯЗЫЧИЯ** **Ф.К. Хабибуллаева** Андижанский филиал Какандского университета доцент кафедры педагогики, психологии и филологии	724-727
149.	**RIVOJLANGAN XORIJIY DAVLATLAR VA MUSTAQIL O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA’LIM TIZIMIDAGI O‘ZARO UYG‘UNLIK NIMALARDA AKS ETADI** **Yusupov Axrorjon Qurbonovich,** Qo’qon Universiteti “Ta’lim” kafedrasi dotsenti, siyosiy fanlar bo’yicha falsafa doktori, PhD	728-732
150.	**ILMIY TADQIQOTLAR VA IJTIMOIY INNOVATSIYALAR: KELAJAK UCHUN IMKONIYATLAR** **Umurzakova Kommuna Xursanovna,** Qo‘qon universiteti katta o‘qituvchisi	733-737
151.	**KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH VA NAZORAT QILISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR** **Ismayilov Akmal Ziyadillayevich** Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti katta o‘qituvchisi	738-741
152.	**TEXNOLOGIYA DARSLARIDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI** **Madaminova Yarkinoy Saparbayevna** UrDPI, “Texnologok talim kafedrasi” katta o’qituvchisi	742-745
153.	**FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTIDA XOTIN-QIZLARNING O‘RNI** **Zokirova Dilnoza Nematillayevna** Namangan muhandislik-qurilish instituti, Energetika muhandisligi kafedrasi katta o‘qituvchisi,	746-750

154.	**TURKIYA DAVLATIDA TA’LIM TIZIMINING TUZULISHLARI VA MAKTABGACHA TA’LIM** **Murodova Aziza Baxtiyorovna** Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti katta o‘qituvchisi	751-754
155.	**НОМИНАЦИЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ОТНОСИ¬ТЕЛЬНОСТЬ** **Холбутаева Ферузабону** Старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и филологии Андижанского филиала Кокандского университета	755-758
156.	**QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA** **Narkulov Saydulla Karimovich** Jizzax politexnika institute, o‘qituvchi **Tashpulatova Dildora Xaydarkulovna** Jizzax davlat pedagogika universiteti, o‘qituvchi	759-762
157.	**ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В УЗБЕКИСТАНЕ: ЭТНОМЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ** **Майорова Ирина Анатольевна** Преподаватель русского языка Кокандского Университета	763-767
158.	**PAREMIOLOGY: ENHANCING ACADEMIC INSIGHT THROUGH PROVERBS** **Axmedov Ikboljon** Teacher of Kokand university	768-773
159.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI UCHUN YANGI METODLAR** **Sadriddinova Zulfiya Mirzaliyevna** Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi **Rasulova Muxtasarxon**, Boshlang’ich ta’lim 2-kurs talabasi **Rayimjonova Durdona**, Boshlang’ich ta’lim 2-kurs talabasi	774-777
160.	**IN-DEPTH ANALYSIS OF ENERGY CONSUMPTION ACROSS VARIOUS REGIONS USING PANDAS DATA ANALYSIS TOOLS** **Meliboev Azizjon Ikromjon o‘g‘li,** Department of Digital Technology and Mathematics, Kokand University	778-784
161.	**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TASAVVURINI DIQQATINI XOTIRASINI TAFAKKURNI VA KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA 3D VA VIRTUAL TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI VA TADBIQI** **Eraliyeva Zamira Rasuljonovna** Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrasi o‘qituvchisi	785-788
162.	**A STEP TOWARDS INNOVATION** **Kuchkarova Gavkhar Abdullayevna** English language teacher, Andijan branch of Kokand University,	789-792
163.	**STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF ANGER IN THE ENGLISH LANGUAGE** **Jaxongirova Tamila Andreyevna** Assistant, Department of Pedagogy, Psychology and Philology, Andijan branch of Kokand University	793-796
164.	**TA’LIM JARAYONIDA INNAVATSION YONDASHUVLARNI JORIY ETISH** **Karimova Madinabonu Dilshodbek qizi** Andijon Iqtisodiyot va Pedagogika Unversiteti, «Iqtisodiyot va pedagogika» fakulteti «Ijtimoiy gumanitar fanlar» kafedrasi assistenti	797-800
165.	**INKLYUZIV TA’LIM VA MAMLAKATIMIZDA UNGA BO‘LGAN E’TIBOR** **Karimova Madinabonu Dilshodbek qizi** Andijon Iqtisodiyot va Pedagogika Unversiteti, «Iqtisodiyot va pedagogika» fakulteti «Ijtimoiy gumanitar fanlar» kafedrasi assistenti	801-804
166.	**THE BENEFITS AND DRAWBACKS OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE (ChatGPT) IN EDUCATION** **Ozodakhon Karimova** Teacher of Kokand University	805-808

167.	**LANGUAGE AND SOCIAL INEQUALITY: A PRAGMATIC PERSPECTIVE** **Komilova Malikaxon Nodirjon qizi** Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi	809-813
168.	**THE POWER OF CONCEPTS: EXPLORING THEMES AND THEIR MANIFESTATIONS IN LITERARY TEXTS** **Komilova Malikaxon Nodirjon qizi** Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi	814-817
169.	**ГЕТЕРОСТРУКТУРИРОВАННЫЕ СОЛНЕЧНЫЕ ФОТОЭЛЕМЕНТЫ** **Наркулов Сайдулла Каримович** Джизакский политехнической институт **Тошпулатова Дилдора Хайдаркуловна** Джизакский Государственный Педагогический Университет	818-823
170.	**МЕДИА МАТНЛАР ТАРЖИМАСИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ ВА ЛИСОНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ (ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК МАТНЛАРИДА)** **Собирова Нодирабегим Муроджон қизи** Қўқон университети ўқитувчиси	824-829
171.	**TO‘G‘RI CHIZQDAGI KESMALARNING MINKOVSKIY AYIRMASI** **Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li** Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti Matematika kafedrasi o‘qituvchisi	830-834
172.	**TARTIB AKSIOMALARINING GEOMETRIK TASDIQLARNI ASOSLASHDA QO‘LLANILISHI** **Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li** Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti Matematika kafedrasi o‘qituvchisi **Muhammadjonova Nozligul Dilmurod qizi** Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti Matematika va informatika yo‘nalishi talabasi	835-838
173.	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANIDAN SINFDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISH** **Nurmatov Sardor Siddiqovich** Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi **Alieva O‘g‘iloy** Qo‘qon universiteti talabasi	839-842
174.	**BOSHLANG’ICH SINFLARDA MATEMATIKA O’QITISH METODIKASI HAQIDA** **Nurmatov Sardor Siddiqovich** Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi **Ernazarova Namunaxon Ergashxo‘ja qizi** Qo‘qon universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi	843-846
175.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA QO‘SHISH VA AYIRISHNI FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR YORDAMIDA O‘RGATISH** **Nurmatov Sardor Siddiqovich** Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi **Ma’rupova Madinaxon Ilxomjon qizi** Qo‘qon universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi	847-850
176.	**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KONTSENTRATSIYA QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR TADQIQOTLAR TAHLILI** **Israilova Xusnida Adilovna** Qo‘qon universtiteti Andijon filiali o‘qituvchisi	851-856
177.	**USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA** **Qodirov Abdulazizbek Luqmonjon o‘g‘li** Qo‘qon universiteti Andijon filiali Pedagogika, Psixologiya va filologiya kafedrasi assistenti.	857-860
178.	**METAFORA MEHANIZMI MURAKKAB LINGVO-KOGNITIV RIVOJLANISH SIFATIDA** **Rustamova Dilfuzaxon Vohidjon qizi** Qo‘qon Universiteti Ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi (FarDU doktoranti)	861-865
179.	**O‘ZBEKISTON TASHQI SIYOSATI VA XALQARO MUNOSABATLAR** **Abdurahmonov Saidusmonxon Azizxo‘ja o‘g‘li**	866-868

180.	**LOBACHEVSKIY GEOMETRIYASINING BA'ZI MASALALARI TAHLILI** **Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o‘g‘li** Qòqon davlat pedagogika instituti Matematika kafedra òqituvchisi **Sharifjonova Malikabonu Shuhratjon qizi** Qòqon davlat pedagogika instituti Matematika va Informatika yònalishi talabasi	869-874
181.	**TEACHER UNDERSTANDING, RECOGNIZING LEARNING CHALLENGES, AND EMPLOYING EFFECTIVE INSTRUCTIONAL TECHNIQUES TO ENHANCE ENGLISH GRAMMAR PROFICIENCY** **Raxmonova Nilifar Baxodirovna** Teacher of Kokand university	875-879
182.	**INVESTIGATION OF INTERDISCIPLINARY APPROACHES IN SECONDARY-LEVEL ENGLISH GRAMMAR INSTRUCTION, FOCUSING ON THE TEACHING OF VERB TENSES** **Begmatov Azizbek Tursunbayevich** Teacher of Kokand university	880-884
183.	**FACTORS CONTRIBUTING TO THE DIFFICULTIES STUDENTS FACE IN DEVELOPING PROFICIENCY IN ENGLISH SPEAKING SKILLS** **Begmatov Azizbek Tursunbayevich** Teacher of Kokand university	885-889
184.	**LINGUSITIC ANALYSIS OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLEGENCE GENERETED TEXTS** **Solidjonov Dilyorjon** Qo‘qon davlat pedagogika instituti magistranti	890-899
185.	**THE ROLE OF EDUCATIONAL GAMES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE** **Raxmonova Nilifar Baxodirovna** Teacher of Kokand university	900-904
186.	**A SOCIOLINGUISTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF BLOG POSTS IN THE UZBEK LANGUAGE: EXPLORING DIGITAL LANGUAGE USAGE AND IDENTITY FORMATION** **T. Vohidova,** Teacher of Kokand University	905-908
187.	**LINGUISTIC FEATURES AND STRATEGIES IN ENGLISH TOURISM BLOG POSTS: A COMPREHENSIVE ANALYSIS** **T. Vohidova,** Teacher of Kokand University	909-912
188.	**PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF THE SPEECH ACT OF REPROACH IN ENGLISH** **Mukhtorova Mokhlaroyim Marufjon kizi** Teacher of Kokand University	913-920
189.	**TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA RAHBARNING TUTGAN O‘RNI** **Xasanova Mohimbegim Raxmonjon qizi** Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi	921-925
190.	**XORIJIY TILLARNI O‘RGATISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH** **Abdukaxxorova Nargiza Rustamovna** Qo‘qon universiteti o'qituvchisi	926-929
191.	**TEACHING WRITING SKILLS FOR ELEMENTARY PUPILS AT SCHOOLS** **Yokubjonova Dilnavozxon Serobjon qizi** Qo’qon Universiteti o’qituvchisi	930-933
192.	**ADMINISTERING NEEDS ANALYSIS IN CURRICULUM DEVELOPMENT** **Yokubjonova Dilnavozxon Serobjon qizi** Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi	934-937
193.	**ADABIYOTDA RANGNING LINGVISTIK-MADANIY SEMANTIKASI: ABDULLA QAHOR VA GABRIEL GARSIYA MARKES ASARLARI MISOLIDA** **С.М.Джалилова** Самаркандский государственный институт иностранных языков, кафедра испанской и итальянской филологии,	938-941

194.	**РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ** **Якубова Гузалхон Махмудовна** Преподаватель кафедры «Мировых языков» Кокандского университета	942-945
195.	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI IJODIY INDIVIDUALLIK ASOSIDA RIVOJLANTIRISH** **Oripova Dilnozaxon Abduvosi qizi** Namangan Davlat Universiteti tayanch doktoranti	946-948
196.	**EXPLORING EUPHEMISM EVOLUTION: A DIACHRONIC ANALYSIS OF LINGUISTIC CHANGE ACROSS AGES** **Sharafutdinov Nodir Sultanovich** Doctoral student of the Kokand State Pedagogical Institute	949-955
197.	**THE IMPACT OF IMMIGRATION ON LANGUAGE EVOLUTION AND CHANGE: A PSYCHOLINGUISTIC PERSPECTIVE** **Ganiev Akhrorjon** Doctoral student of Kangwon National University	956-960
198.	**GENERAL FEATURES OF THE CATEGORY OF IMAGERY IN LINGUISTICS** **Sh. Mamurova** Teacher of Kokand University	961-964
199.	**BOLALARDA LIDERLIK QOBILYATINI RIVOJLANISHIDA INGLIZ TILINING AHAMIYATI** **Jamolova Zumrad Farxod qizi** Namangan Davlat Universiteti tayanch doktaranti	965-968
200.	**KOLOBORATIV O‘RGATISHNING MUAMMOLARI VA ULARGA YECHIMLAR** **Toxirova Maxbubaxon Shuxrat qizi** ADPI doktoranti	969-971
201.	**UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA MILLIY BOLALAR FOLKLOR QO‘SHIQLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI** **Kaxarova Gulnora Sa‘dullayevna** Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti	972-977
202.	**YUMOR VA MADANIYATLARDAGI FARQLAR: PRAGMALINGVISTIK NUQTAI NAZARDAN DIALOGIK NUTQ TAHLILI** **Mubashirxon Bektoshev Odilbek o‘g‘li** Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti tayanch doktoranti,	978-981
203.	**FUTUROLOGIK KOMPETENSIYA BO`LAJAK O‘QITUVCHILARNI SALOHIYATINI OSHIRUVCHI OMIL SIFATIDA** **Nishonov Nodir Alimjanovich,** ADPI doktoranti	982-986
204.	**SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA KINESIKANING AHAMIYATI** **Nizomova Zarifa Kamoliddin qizi** Namangan davlat universitet filologiya fakulteti mustaqil izlanuvchisi	987-991
205.	**THE TERMINOLOGY, GENESIS, AND LINGUISTIC FOUNDATIONS OF "BRAND NAMES" IN THE WORLD OF LINGUISTICS** **Toshboyeva Odinahon Elbek Qizi** Independent researcher.	992-995
206.	**XAYOLIY SARGUZASHT ADABIYOTIDA EKOLOGIK MUAMMOLAR TASVIRI** **Xamroyeva Dilnoza Jahongir qizi** Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti	996-998
207.	**НОДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР** **Қодиралиева Ижобат Бахромжон қизи,** Наманган давлат университети, мустақил изланувчиси.	999-1005
208.	**ERKİN VAHİDOVUN “RUHLARIN ÜSYANI”ƏSƏRİNİN MƏNƏVİ-PSİXOLOJİ XARAKTERİ** **Atilla Nazim oglu SÜLEYMANLI** Özbəkistan Respublikası, Termez Dövlət Universitetinin Ədəbiyyat(Özbək ədəbiyyatşünaslığı) fakültəsinin II kurs magistri,Bakı,	1006-1011

209.	**RAHBAR FAOLIYATINING SPESIFIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI** **Shamsiddinova Sadoqatxon G‘opporjon qizi** Qo‘qon universiteti Ta‘lim muassasalari boshqaruvi magistranti.	1012-1014
210.	**TILSHUNOSLIKDA SUN’IY INTELLEKT VA TIL MODELLARINING AHAMIYATI VA TADQIQI (O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA)** **Solidjonov Dilyorjon,** Qo‘qon davlat pedagogika instituti magistranti	1015-1019
211.	**RAHBAR SHAXSI PSIXOLOGIYASI VA MULOQOTINING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI** **Maxmudova Zilola,** Qo‘qon universiteti magistranti	1020-1023
212.	**BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI** **Umarov Toxirjon** Qo‘qon universitenti magistranti	1024-1029
213.	**ПЕРСПЕКТИВА ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ НАЧИНАЕТСЯ СЕГОДНЯ: ВОЗМОЖНОСТИ, СТЕРЕОТИПЫ, ПЛАНЫ НА БУДУЩЕЕ** **Муртазина Диана Рахибовна** Магистр группы 521-23 направления «История и теория педагогики» Джизакский государственный педагогический университет, **Муртазин Эмиль Рустамович** Ассистент, Джизакский политехнический институт,	1030-1033
214.	**ZAMONAVIY TA'LIM SHAROITIDA TALABALAR SHAXSINING MA'NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISH** **Maxmudova Zilola,** Qo‘qon universiteti magistranti	1034-1037
215.	**BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI, XODIMLARNI BOSHQARISHNING MOHIYATI VA ASOSIY BOSQICHLARI** **Umarov Toxirjon,** Qo‘qon universiteti magistranti	1038-1045
216.	**OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MUHANDISLIK FANLARINI YANGICHA YONDASHUVLAR ASOSIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYASI VA INNOVATSION SALOHIYATGA EGA MUHANDISLARNI TAYYORLASH ASOSLARI** **Aliqulova Surayyo Xoshimjanovna,** Xorazm viloyati Xiva shahri “Yangi turmush” MFY xotin – qizlar faoli	1046-1049
217.	**CONTEXTUAL LEARNING WITH CORPORA AND AUTHENTIC TEXTS IN VOCABULARY TEACHING** **Abidjanova Surayyo Sodikdjanovna,** Kokand university	1050-1060
218.	**PSIXOLOGIYA VA AKMEOLOGIYADA SUB’YEKTIV PARADIGMA** **Axmedova Dilnoza Xabibullo qizi** “University of economy and pedagogy” NOTM assistenti	1061-1065
219.	**BOSHLANG‘ICH MATEMATIKA: JUFT VA TOQ SONLAR** **Mamajonova Nazokatxon Erkinjon qizi** Uchko‘prik tumani 52-maktab matematika fani o‘qituvchisi **Sharobidinova Fotima Elyorbek qizi** Qo‘qon universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi	1066-1069
220.	**RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI HAYOTIMIZGA TA’SIRI** **Sh.Turgunova,** TATU Farg’ona filiali Akademik litseyi o‘qituvchi, **M. Karimova,** Qo‘qov universiteti talabasi	1070-1074
221.	**TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISH** **Sh.Turgunova,** TATU Farg’ona filiali Akademik litseyi o‘qituvchi,	1075-1078
222.	**BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI: ASOSLARI, MAQSADLARI VA AHAMIYATI** **Umarov Toxirjon** Qo‘qon universiteti magistranti	1079-1082
223.	**DEVELOPMENT AND HISTORY OF NATIONAL CRAFTSMANSHIP IN UZBEKISTAN** **Salakhiddin Azamovich Yuldashev** Teacher of Kokand University	1083-1087

PKP|INDEX

OJS